PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXXV.

S. GREGORIUS NAZIANZENUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM IV.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

SANCTI PATRIS NOSTRI

GREGORII THEOLOGI

VULGO *NAZIANZENI*, ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI,

OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA,

AD MSS. CODICES GALLICANOS, VATICANOS, GERMANICOS, ANGLICOS, NEC NON AD ANTIQUIORES EDITIONES CASTIGATA, MULTIS AUCTA ET ILLUSTRATA,

CURA ET STUDIO MONACHORUM ORDINIS S. BENEDICTI E CONGREGATIONE S. MAURI,

ACCEDUNT

VARIORUM COMMENTARII ET SCHOLIA IN OMNIA OPERA SANCTI GREGORII;

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

TOMUS PRIMUS.

VENEUNT QUATUOR VOLUMINA 44 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXXV CONTINENTUR.

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

PRÆFATIO GENERALIS.

Præclara duo Ecclesiæ Græcæ sidera, Gregorium Nazianzenum et Basilium Magnum, eadem tellus eodem tempore tulit. Ambo sanctissimis editi parentibus, ambo ipsi sanctitate insignes, ambo dicendi copia præstantissimi, ambo denique paribus studiis universam Ecclesiam quam late patet, scriptis illustrarunt, moribus ornarunt.

Plures jam anni sunt, ex quo eximia Basilii scripta castigata et pristinæ reddita integritati in lucem emissa sunt. Spes erat Gregorium Nazianzenum proximo secuturum intervallo. Id fuit in votis; et certe idem sperare licebat ab iis, qui tam præclaram in emendandis ad veterum codicum fidem tum Græcorum tum Latinorum Patrum scriptis navaverant operam. Cum enim primum ad opus istud animum appulissent nostri, novasque in diem e prelo exeuntes priscorum monumentorum editiones placere bonis omnibus conspexissent, id sibi negotii crediderunt dari, ut maximos quosque utriusque Ecclesiæ, Græcæ scilicet et Latinæ, Patres in lucem emitterent. Ad opus tam arduum strenue aggressi sunt. Quo successu norunt omnes. Insignes quatuor Latini Patres, Augustinus, Ambrosius, Hieronymus, Gregorius, prodiere; tres quoque e Græcis, Athanasius, Basilius, Chrysostomus. Unus hactenus exspectabatur; unum omnes desiderabant: extremum hoc munus postulabant. Quæ tantæ Gregorium moræ tenerent mirabantur. Nihil necesse est causas percurrere, quæ tandiu Gregorium retardarunt. Varii eventus, morsque ipsa impedimento fuit. Domnus Fr. Louvard istud opus aggressus fuerat, vir acris ac vehementis ingenii et « quasi ignis [1]; » multa jam congesserat, innumeras ex variis manuscriptis codicibus lectiones descripserat ipse, et describi curaverat; sed tot jactatus est tempestatibus, ut incepto desistere coactus sit. Tum ejus scrinia, et quæcunque paraverat, in amici manus pervenere, quo non erat quisquam ex nostris ad opus istud perficiendum magis idoneus. Nostrum dico Prudentium Maran, qui in Basilii epistolarum editione elaboranda, aliisque præclaris operibus, maximam laudem adeptus est: qui Græce Latineque luculenter sciebat: qui in versandis diurna nocturnaque manu sanctorum Patrum, maxime Græcorum, scriptis, vitam omnem consumpserat. Sed heu! dum nimium operi manum admovere moratur, aliisque in dies elaborandis scriptis occupatur, morte correptus, imperfectum istud relinquit. Audacior profecto videbitur, quisquis inchoatum tam difficile opus susceperit. Nec dubium quin temerarius audiat, ac in sui comparatione defuncti desiderium excitet. Veruntamen si quis temeritatis notam inurat, justa nobis esse potest excusatio. Quantum enim licuit, onus tam impar viribus nostris suscipere recusavimus; sed reluctantibus, et tenuitatem nostram causantibus imposita nobis hæc est provincia ab his, quorum imperia detrectare nefas fuisset. Jubentibus itaque cessimus: admota deinceps operi manu, nec curis nec laboribus pepercimus ut jussa facesseremus. Nemo non intelligit quantum laboris et operæ impendendum fuerit in emendanda, saltem pluribus in locis, veteri editione, in seligendis variis lectionibus, vertenda carminum parte maxima, disponendis ordine chronologico epistolis, in adornanda S. Gregorii Vita, exponenda ejus doctrina, in enodandis variis difficultatibus, rebusque in aliis pluribus quas accurata editio postulat.

PARS PRIMA.

§ I. DE VARIIS S. GREGORII OPERUM EDITIONIBUS.

Primum quidem doctorum virorum, qui opera Gregorii in lucem proferre studuerunt, labores sunt commemorandi. Alii plura, alii pauciora: alii Græce, alii Latine tantum, alii

[1] Eccli. XLVIII, 1.

Græce simul et Latine; alii quasdam tantum orationes, aut carminum partem aliquam, vel epistolarum. Non enim omnia simul, dispersa hinc inde sancti doctoris opera prodire poterant, sed per particulas, quatenus in hominum studiosorum manus et cognitionem venerunt. Sua singulis laus reddenda; quippe qui, tametsi imperfectum reliquerint opus quod aggredimur, nobis tamen præeundo viam monstraverint, et ad perficiendum nonnihil contulerint.

Editiones Græcæ.

I. Ut de Græcis editionibus primum dicamus, quod quidem ordo videtur postulare, prima sese offert illa, qua continentur « Gregorii Nazianzeni orationes lectissimæ XVI Græce ex editione M. Musuri : Venetiis in ædibus Aldi 1516, in-8° (*a*). »

Epistolæ nonnullæ Gregorii, una cum epistolis Basilii, typis excusæ sunt primum Haganonæ anno 1528 in-8°, deinde Venetiis anno 1532 curis Obsopæi, in-fol.

Gregorii Nazianzeni Theologi orationes IX elegantissimæ prodierunt anno 1536 in ædibus hæredum Aldi, in-8°.

Easdem orationes typis mandavit Vechelius Parisiis anno 1544.

Paulo post longe locupletior vulgata est editio Operum Gregorii; quæ non modo orationes, si minus omnes, saltem earum partem maximam; verum etiam LXXX epistolas, et permulta carmina complectebatur. Anno Christi 1550 prodiit Basileæ, sumptibus Joannis Hervagii, Græca illa editio; quam proxime, eodem scilicet anno, subsecuta est eorumdem operum elaborata variis ab auctoribus Latina interpretatio. Exstat in Regia Bibliotheca hujus Græcæ editionis exemplar cum notis ad oram libri scriptis. In hac editione recensetur inter Opera Gregorii tragœdia, *Christus patiens*, quæ jam bis Græce prelo exierat : Romæ, anno 1542, in-8°, per Antonium Bladum Asulanum; et Lovanii anno 1544, per Rutgerum Rescium : utriusque editionis hujus tragœdiæ non meminit Fabricius. Eodem anno editio Bladi Parisiis in officina Christiani Vechelii recusa est.

Sententias et regulas vitæ ex Gregorii Nazianzeni scriptis collectas, Græce; ejusdem iambos aliquot, Græce etiam, studio Joannis Sambuci, Antuerpiæ in lucem emisit Plantinus anno 1568, in-8°.

Nec vero prætermittenda *Selecta carmina ab Hieronymo Brunello* S. J. edita, cum Georgio Piside et Synesii ac Clementis Alexandri hymnis : Romæ anno 1590, in-8°.

Addenda etiam poemata quædam a Davide Hœschelio, Lugduni Batavorum anno 1591, in-8°, ex officina Plantiniana, cum paraphrasi Græca, quam Hœschelius Nicetæ opus esse arbitratur.

Denique, geminæ Gregorii in Julianum imperatorem invectivæ, Græce, cum scholiis Græcis; ejusdem oratio *in Martyres et contra Arianos;* decem novæ epistolæ, testamentum Gregorii : omnia ex Bibliotheca Henrici Savilii edita sunt Etonæ, in-4°. anno 1610, cura et studio R. Montagu, typis Joannis Norton.

Editiones Latinæ.

Gregorii Nazianzeni carmina, ad bene beateque vivendum utilissima, Latine, ex editione Aldi Manutii Romani et Petri Candidi monachi. Venetiis, Aldus Manutius, in-4°, 1504.

Anno 1508, decem Gregorii orationes, ex earum numero quas a Rufino Latino redditas ferunt, vulgatæ sunt Argentorati, cum ipsius Præfatione ad Apronianum, per Joannem Knobauch. Hæ sunt orationes, olim I, XII, XV, XVII, XXVIII, XXXIII, XXXVIII, XXXIX, XLIV, L.

Eodem anno, alias septem orationes, Latine a se redditas, Augustæ Vindelicorum Œcolampadius vulgavit.

Anno 1522, alia quarumdam Gregorii orationum editio Lipsiæ prodiit in-8° : at illa non differt ab Argentoratensi.

Anno 1531, Bilibaldus Pirkheimerus, qui tribus ante annis Gregorii Apologeticum Latinitate donatum in lucem emiserat, triginta octo orationes, quas Latine verterat, Basileæ prelo supposuit. Necdum inde exierant, cum mors abstulit interpretem; cujus « non mortem deplorandam, ait Erasmus, sed deflendam publicam studiorum jacturam. » Quippe, Pirkheimerus, ni festina mors obstitisset, « eximium Christianæ philosophiæ præconem

(*a*) Cat. Bibl. Reg., tom. I, pag. 510. n. 201.

Gregorium Nazianzenum sic Latine loquentem nobis redditurus fuisset, ut Græci sermonis sonos nemo desideraturus fuisset. Joannes Straub, Bilibaldi gener, translatas a socero suo orationes edendas curavit Basileæ ex officina Frobeniana, anno 1531. Editioni, quæ plurima alia Gregorii opera complectitur, præfixa est elegantissima Erasmi epistola in qua laudes interpretis prosequitur.

Anno sequenti, Claudius Chevallon Parisiis vulgavit Gregorii Nazianzeni cognomento Theologi orationes XXXVIII, tractatus, sermones et libros aliquot Latine, Bilibaldo Pirkheimero, Rufino presbytero, et Petro Mosellano interpretibus, ex editione Joannis Straub et Desiderii Erasmi. Hujus Parisiensis editionis anni 1532 non videtur meminisse Fabricius.

Aliam anno 1550 Volfangus Musculus, Basileæ, apud Joannem Hervagium, præfixa epistola nuncupatoria Augustanæ reipublicæ præfectis consulibus, adornari curavit editionem, quæ Latine exhibet quidquid Græce complectitur editio ejusdem anni apud eumdem Hervagium ; scilicet XXXVIII orationes a Pirkheimero Latine redditas, orationes quinque de Theologia a Petro Mosellano, quatuor autem ab ipso Musculo, nempe I. XII. XLV et XLVII ; denuum tragœdiam, *Christus patiens*, ex versione Sebastiani Guldebeccii Tigurini, et alia poemata cum interpretatione Aldi Manutii.

Anno 1550, orationem de pauperibus amandis et benignitate complectendis, cum duabus Gregorii Nysseni orationibus ejusdem argumenti, ex interpretatione Petri Francisci Zini edidit Parisiis Vascosanus, in-4°.

Anno 1569, prodiit Parisiis apud Claudium Fremy prima Operum Gregorii, adornata a Jacobo Billio Prunæo Sancti Michaelis in eremo abbate, editio, sive interpretatio. Aliud enim est editio, aliud interpretatio. Id sensit ipse Billius, librumque suum inscripsit : *Gregorii Opera nova translatione donata*, etc., cum commentariis Nicetæ Serronii, etc Non una novæ hujus interpretationis fuit editio. Vel ipso anno sequenti prodiit Coloniæ, pluriesque deinceps recusa est. De hac versione, quæ cæteris longe præstat, mox plura dicemus.

Quo tempore Billius Gregorii Operibus Latine vertendis incumbebat, Leuvenklaius, hortantibus amicis, eumdem laborem susceperat; cumque de Billii labore certior factus fuisset, manum de tabula tollere cogitabat. At eo deinceps edito sententiam mutavit, cum cerneret se quam multa non prius visa, quibus caruisset Billius, congessisse ; maxime vero quod nactus esset Eliæ Cretensis archiepiscopi in Nazianzenum commentarios, quibus ducibus ad eruendos abstrusos in plerisque locis Nazianzeni sensus uti se posse magna cum utilitate conspexit. Præterea egregia scriptorum Nazianzeni exemplaria, quibus usus est, celebrat, inter quæ duo summis effert laudibus ; alterum Choniatæ Acuminati manu scriptum; alterum longe antiquius, litterarum elegantia præstans, et scriptionis integritate; tanta scilicet diligentia exaratum, nullum ut in eo verbum perperam scriptum reperiatur. Is codex Basileam, ubi etiamnum magna veneratione asservatur, allatus tempore concilii Basileensis, plurimas exhibet picturas, hasque inter elegantem Gregorii imaginem. Horum exemplariorum ope depravata plurima se correxisse, et mutila integritati restituisse asserit Leuvenklaius. Prodiit illa editio Basileæ anno 1571 ex officina Hervagiana, eaque tam diuturnis vigiliis tantisque curis elaborata, ut in prima libri pagina hæc inscribere non dubitaverit : « Nec deinceps aliam exspectari locupletiorem posse de proventu lector intelliget. » Num Germanus interpres plus æquo sibi indulgeat, ex dicendis declarabitur.

Leuvenklaius editionem in tres omnino distribuit tomos : quorum primus orationes XX cum Elianis commentariis continet, totusque ipsius debetur industriæ, qui eum de Græco in Latinum sermonem transtulit. Alter reliquas orationes XXXII, cum epistolis et poematiis hactenus editis complectitur; quæ quidem sumpsit ex Billiana editione. Huic tomo præfatiunculam Billio honorificam præfixit, hisque verbis eum alloquitur : « Quapropter mihi polliceor te virum sapientem ac doctum optimam in partem consilium nostrum interpretaturum. Debet enim abesse, cum omni ab hominum genere, tum a litteratis potissimum invidia; quibus esse nihil antiquius par est, quam ut et ipsi juvandæ totis viribus reipublicæ studeant, » etc. Sua Leuvenklaium spes fefellit : nam mox est a Billio [illegible]bitus, et a

Billianæ interpretationis anni 1583 Parisiensibus editoribus, tum in præfatione, tum in notis, in quibus plerumque acrioribus verbis repulsus et increpitus est. In tertium et ultimum tomum, « qui totus, » inquit Leuvenklaius, « itidem noster est, » ea refert Gregorii poemata, quæ hactenus non erant luce donata. Præterea Nicetæ commentarium in Gregorii sententias, tam quaternis quam singulis versibus inclusas, adjecit, et egregium Pselli Christiani philosophi de difficilium Nazianzeni locorum intellectu librum : demum dialogos, quos Cæsario falso ascriptos ne quidem suspicatur.

Julius Gabrielis Eugubinus tres Gregorii orationes, scilicet 1° *Apologeticum*, 2° *De amore erga pauperes*, 3° *In natalem diem Salvatoris nostri*, Latine redditas edidit anno 1573, Antuerpiæ, typis Plantinianis, in-8° : quas etiam scholiis, sive commentariis illustravit. Addidit præterea emendationes ex multis vetustissimis ac probatissimis exemplaribus erutas in Græca omnia Gregorii opera, quæ editione Basileæ anni 1550 continentur. Præfixa est nuncupatoria Antonio Carafæ cardinali epistola.

Billiana versio iterum Parisiis apud Nivellium et Nicolaum Chesneau, anno 1583, ex secunda Billii recognitione, qui operi immortuus est : verum auctior illa atque emendatior recusa est cura et studio Genebrardi, qui eam Gregorio XIII Pontifici dicavit. In duos distincta est tomos, propter novam plurimorum librorum accessionem. Accessere siquidem Nicetæ Serronii, Pselli, Eliæ Cretensis commentarii, epistolæ plusquam centum quinquaginta, tam Græcæ quam Latinæ

Anno 1753, Venetiis sumptibus Antonii Zatta Latino prodierunt omnia Gregorii Nazianzeni Opera ex eadem versione et cum iisdem commentariis et scholiis; quibus accessere Latine tantum quæ a Jacobo Tollio et Muratorio utraque lingua jam edita fuerant, ut postea dicemus.

Editiones Græco-Latinæ.

Primum occurrunt Gregorii Nazianzeni carmina ad bene beateque vivendum utilissima, e Græco in Latinum ad verbum conversa ab Aldo Manutio Romano, et ejusdem typis excusa Græce et Latine, Venetiis, anno 1504, in-4°. Laudandus Aldus, qui primus partem aliquam Gregorii carminum vertere tentavit; quamvis enim crassa et ineleganti ea veste donaverit, donavit tamen, et aliis viam aperuit.

Gregorii quædam et sancta carmina cum Joannis Langi Silesii interpretatione, et ejusdem Langi poemata aliquot Christiana : Basileæ, 1561, in-8°, per Joannem Oporinum. Versus Græcos Latinis totidem versibus non inelegantibus reddit interpres.

Anno 1568, Henricus Stephanus in lucem emisit, cum Synesii hymnis, Gregorii Nazianzeni odas aliquot Græce et Latine, ex versione et cum notis Francisci Porti : Parisiis, in-24(*a*).

Ibidem anno 1570, Joannes Benenatus vulgavit Gregorii Nazianzeni odas Græce, cum Latina versione, in-8° (*b*). Ibidem, Gregorii Nazianzeni odæ aliquot Græce et Latine, ex versione et cum notis Francisci Porti, apud Claudium Morellum, 1618, in-24 (*c*).

Opuscula quædam tunc primum in lucem edita, aliaque item versibus reddita, magnaque ex parte Cyri Dadybrensis episcopi commentariis illustrata, cum prævia epistola ad cardinalem Sirletum, interprete Jacobo Billio, in-8°, 1575, Parisiis, apud Joannem Benenatum.

Anno 1582, Lipsiæ typis Joannis Steiman prodiit in-8° (*d*), oratio Gregorii Nazianzeni *De Pentecoste* Græce et Latine, ex editione et cum scholiis Matthei Dresseri.

Anno 1591, S. Gregorii Nazianzeni definitiones rerum simplices incerti auctoris, et Maximi monachi definitiones, Græce et Latine ex versione Joannis Leuvenklaii, ex editione et cum notis Davidis Hœschelii : Heidelbergæ, ex officina Santandreana in-8° (*e*).

Anno 1596, Nonni Panopolitani... et S. Gregorii Nazianzeni tetrasticha, disticha, monastica carmina cum versione Latina e regione, ex interpretatione Erhardi Hedeneccii : Basileæ ad Lecythum Valdkirchianum, in-8 (*f*.)

(*a*) Cat. Bib. Reg., tom. I, pag. 350, sub num. 302.
(*b*) Ibid., n. 303.
(*c*) Ibid., n. 304.
(*d*) Ibid., n. 208.
(*e*) Ibid., n. 208 et n. 258.
(*f*) Ibid., n. 230.

Anno 1608, Gregorii Nazianzeni *Threnodia*, seu poemation elegiacum de animi sui affectibus et miseriis, Græce et Latine : Ingolstadt, Adam Saturius, 1608, in-8°.

Anno 1619, Epistolæ Gregorii Nazianzeni : Ingolstadt. Elegantissima hæc est Epistolarum editio.

Anno 1658 prodiit liber, cui titulus Ἐμπύρευμα εὐσεβείας, varia ex Patribus Græcis collectanea exhibens, atque inter ea « Gregorii Nazianzeni carmina quædam... » Omnia Græce cum interpretatione Latina et ex editione Joannis Gaspari Suiceri : Tiguri, Joan. Jacob. Bodmerus, in-12 (a).

Anno 1696, *D. Gregorii Nazianzeni theologi Carmina cygnea inedita.* Hæc continentur in libro, cui titulus : *Jacobi Tollii insignia itineris Italici* : Trajecti ad Rhenum, 1696, in-4°.

Anno 1709, carmina, sive epigrammata CCXXVIII S. Gregorii Nazianzeni : Patavii, in-4°, inter *Anecdota Græca*, quæ Antonius Muratorius, ducis Mutinæ bibliothecarius, publici juris fecit.

Anno 1716, collecta D. Gregorii Nazianzeni plurima poemata in Latinum conversa, auctore Dionysio Gaullyer : Parisiis, in-12.

Editiones Vulgari sermone.

Quatrains sentencieux de S. Grégoire de Nazianze, avec une brève exposition, tournés en vers français par Jacques de Billy : Paris, Guillaume Chaudières, 1576, in-8°.

1693. Orationes omnes Gallico idiomate versæ sunt per Nicolaum Fontaine, ut notatur in Catal. Reg. Bibl. Parisiis, 2 vol. in-8°, apud Joannem Pralard.

1735. Geminas orationes contra Julianum desertorem, a se Gallice redditas, cum notis edendas curavit ecclesiasticus Grationopolitanus : Lugduni, in-12, apud Duplain

1747. Oratio I, sive *Apologeticus*, Gallice cum notis : Parisiis, apud Ludovicum Lottin, in-12.

De editione Græco-Latina Parisiensi 1630.

Nunc ad Græco-Latinam editionem, quæ Græcum Gregorii, et Latinam Billii interpretationem complectitur, venimus. Non una est hæc editio. Prodiit primum anno 1609, deinde anno 1630, Parisiis, denique Coloniæ, vel potius Lipsiæ; quæ editio ab aliis hoc solo discrepat, quod pluribus scateat mendis. Hanc magnifice commendat Fredericus Morellus « ut a nunquam satis laudato Billio diligenter collatam cum Regiis mss., et cum Mediceis Reginæ matris, necnon quos illustrissimus cardinalis Sirletus ex Italia miserat, denique cum codice quem ultro commodavit vir clarissimus Paulus Petavius, curiæ supremæ senator integerrimus; in cujus libri ora marginali variantes quidem lectiones, conjecturas et emendationes Billius operosa sedulitate adnotaverat, » etc. Hæc et alia mira prædicat. Rem tamen propius considerantes, fidem habere detrectant. Imo Parisiensibus typographis, pro laudibus tam impense dilectæ editioni concessis, « eos nihil minus præstitisse, quam quod polliciti erant (b), » a Montacutio objectum est, qui præclarum elogium irridet et depellit sic prosequendo : « Habebant fortasse, habere sane poterant, Regios, Regineos, Petavii libros, Sirleti, etc., sed, ut ille Epicteti lucernam, ad ostentationem, non ad usum; quippe qui deformarunt magis Gregorium quam fuerat in editione prima. »

Quid tum Parisienses, et fortassis ipse Morellus? ab ipsis audiamus : « Nec molestum, nec injucundum tibi, (lectori φιλολόγῳ) inquiunt in præfatiuncula, si propositi consiliique nostri, ac non dubiæ destinationis in D. Gregorii Nazianzeni operibus Græce et Latine edendis te paucis admonemus. Sic igitur habeto, nos in animo habuisse hujus sanctissimi et eloquentissimi antistitis operum δίγλωττον editionem aggredi ex codice Basiliensis ἐκδόσεως anni 1550 apud Hervagium, quem clarissimus vir Jacobus Billius, utriusque linguæ peritissimus, cum Regiis codicibus Gallicis et cum Italicis accurate contulerat.... Verum enim quoniam non ubique cum ipsius Latina interpretatione conveniebant ejus emendationes et εἰκασμοί, multaque ab illo fuerant in textu deleta, quæ idem rursus δευτέρων ἀμεινόνων reponenda ἀναπεισθεὶς censuerat, et contra sustulerat in Latina interpretatione, quæ in Græcis relicta erant; tantum sibi assumere noluit præfectus διορθώσεως, ut de tanti

(a) Cat. Lib. Reg. tom. I, n. 271.

(b) Greg. Naz., in *Jul.* invect. duæ.

viri opere et ἀγχινοίᾳ sententiam ferret; maluitque de *hoc sibi tradito* exprimere, ac deinde in notis ac scholiis collectas varias lectiones repræsentare, quæque magis cum interpretum oratione consentirent, vel cum auctoris sensu convenirent, in locis ambiguis indicare.»

Quodnam autem «traditum illud, de quo bona fide correctioni præfectus exprimere maluit? Si traditum illud, is erat emendatus a Billio codex probe collatus et castigatissimus effectus;» cur ad calcem rejectæ Billii lectiones? Hominem quippe credas, quod solet, quodque prorsus hic operis necessarium, præ manibus habuisse Billii quoddam autographum; si minus «castigatissimum,» at e quo diligens saltem et acutus typographus expedire se utcunque posset. Sed neutrum uspiam affirmat Genebrardus. Igitur «si traditum» illud nihil est nisi Hervagiana editio Basiliensis, unius, ut constat, Billii manu, liturisque tam confusa, tam perturbata, «ut quam λέξιν καὶ ῥῆσιν magis probaret, quam rejiceret, διαῤῥήδην nunquam exprimeret,» quod ipse fatetur atque etiam scribit Morellus; cur insertæ passim atque suffectæ Billii seu lectiones, seu conjecturæ; cum fatente Morello, ne obscure quidem, nec ullo modo unquam expresserit, quid probaret, quid rejiceret? Denique quis Hercules ad hoc «Augiæ» plusquam «stabulum repurgandum?» Et tamen huic operi admovetur «præfectus correctionibus typographicis;» qui forsitan vix, ut fere fit, Græce legere norat

Venia tamen digni videntur Parisienses editores. «Quid enim hic agas,» ut Morelli verbis utar, «ubi quam λέξιν καὶ ῥῆσιν magis probaret, quam rejiceret diserte nunquam (Billius) exprimeret? Ubi non ubique,» quod aiunt in altera præfatione, «cum Latina interpretatione conveniebant emendationes et conjecturæ: ubi multa in textu deleta, quæ idem Billius reponenda censuerat; et contra sustulerat in Latina interpretatione, quæ in Græcis relicta erant:» uno verbo, ubi nec Latina cum Græcis, nec Græca cum Latinis convenirent. Quid agas, inquam, nisi, nec Basiliensia, quæ plerumque deleta aut perturbata, nec Billiana quæ dubia penitus et incerta, sed inconditum quoddam, informe et ambiguum opus edas?

Ecce jam, non «propositum,» non «consilium ac destinatio,» sed opera Parisiensium editorum. Hoc eorum opus, ipsis fatentibus. Hinc mirari subit qui falso Græcis inscriptum doctissimi Billii nomen doctos pariter et indoctos in errorem induxerit, ut in hac editione, Græca meliora quam in Basiliensi sibi persuaderent. Inde Gregorius sub falsi Billii nominis umbra neglectus incultusque jacet, quia summa cura collatus cum mss. et emendatus a Billio temere prædicatur.

De correctione seu codice Billii.

Præ manibus habemus famosum Billii volumen, de quo tam mira Genebrardus, Morellus, aliique prædicant. Chatardi primum, cui bibliothecam Billius legarat, tum Genebrardi, deinde in Petavii manus venit is codex. A Petavio senatore Parisiensi ad Richerios, Sorbonicum doctorem alterum, alterum medicum fratris ejus filium, demum ad bibliopolas transiit. Hunc emptum vir clarus, librorum et litterarum amans, D. Baron Senonensis metropolis canonicus et promotor, cum de nova Gregorii operum editione cogitare nostrum audisset Louvardum, ipsi statim ultro obtulit librum, atque etiam generosius misit.

Liber editus est Basileæ apud Hervagium anno 1550. «In ora,» non tantum, ut Morellus admonebat, sed intra lineas longe frequentius; «nec emendationes, conjecturas, lectiones» duntaxat, verum glossemata etiam, synonyma, et id genus alia, manu sua adnotavit Billius. Sed intra lineas ita plerumque hæc inserta, tam male picta, tanta confusione ascripta sunt, ut nec aperte, nec obscure, nulloque prorsus modo pernoscas, non dicam, quæ spuria sit, quæ germana lectio, sed ut ne divinando quidem assequaris, an illa lectio sit e manuscriptis eruta, aut e quibusnam, an glossa, an conjectura, an emendatio. Credo equidem, ne Billius ipse redivivus, quid sibi tum vellet, modo posset explicare. Pura puta sunt adversaria, in quæ aliud agentes scriptores cursim ac festinanter ex tempore mentem exonerant, sine serie, sine ordine, sine distinctione, ut nisi cito, aut perendie digerant, quid sibi voluerint, ipsi postea non intelligant.

Versionem suam primo quidem magna, tum secundis curis summa sedulitate Billius ad-

ornavit; ad idque consilii lectiones, scholia, glossas, conjecturas, emendationes in exemplo suo promiscue congessit. Verum de Græcis edendis, seu desperavit omnino, quod insinuat Genebrardus; seu quod verius, serio nunquam cogitarit; iis certo neque studium, neque curam ullam impendit; imo sic perturbata reliquit, ut quid rejiciendum, quid retinendum, ipsi editores non potuerint agnoscere nec quisquam possit intelligere. Nunquam Græce Gregorii Opera edere destinatum illi animo fuit : et certe, si id serio cogitasset, si operi manum admovisset, si quid promovisset, cur eo statu saltem Græca Nazianzeni non reliquit, quo Isidori Pelusiotæ epistolas, quas e Billii schedis triennio post ejus obitum Græce et Latine Chatardus excudi curavit : imo quo statu reliquit centum viginti septem ejusdem Gregorii epistolas, quæ Græce pariter et Latine ipso pene quo mortuus est anno prodiere? Quid Chatardus, qui et in elogio Jacobi Billii, et in epistola ad Godefridum Billium ejus fratrem, deposita apud se Billii inedita opera, « velut posthumos » quosdam « libros » pollicitus erat, hunc nobis unum, et natu majorem, et parenti chariorem, et merito præstantiorem invidit? Primo namque conceptus a Billio fetus hic fuit, vixque Græcæ linguæ tyrocinia excesserat ille, « (a) Cum incessit ei cupiditas Latinitate hunc (Gregorium) donandi et ab innumeris quibus scatebat mendis et salebris repurgandi. Totus erat (Billius) in Gregoriano illo opere, quod non immerito pistrinum suum, in quo diu ei molendum fuit, alicubi appellat.» Addit infra Chatardus : « Cupiebat et ipse (Billius) impense, dum superstes erat, ut Græcus sanctorum illorum Patrum quos transtulit, contextus ab ipso recognitus et ab innumeris mendis vindicatus recuderetur, maximeque D. Gregorii Nazianzeni... in quo castigando, convertendo et illustrando diu multumque se torsit... Sed hoc a bibliopolis nunquam consequi potuit, qui a Græcis et Hebræis edendis plane abhorrent. »

Id quidem impense Billius, et a primis fere Græcæ linguæ tyrociniis *cupiebat*, nullus dubito : Operi par erat, et confusa licet parata materia, feliciter tamen perfecisset inceptum, si spes edendi aliqua tum affulsisset. Verum cum nulla affulgeret, in Græcis operæ tantum collocavit, quantum interpretationi suæ conducere judicavit. Hoc fuit opus Billii circa Græcum Gregorii : hic unus labor, « in quo totus fuit, » cui etiam immortuus est. Cum autem Chatardus ait in elogio Billii : « Omnia D. Gregorii Nazianzeni Opera repurgata et multo auctiora facta, conquisitis nimirum undequaque veteribus Græcis exemplaribus, multisque ad eum missis... typis mandat, » etc. : ex his verbis discimus, quænam a Billio « repurgata, » et cui rei « conquisita, » missaque exemplaria Græca; nimirum « castigandis, recognoscendis, repurgandisque » pauculis Græcis, et Latinæ ipsius interpretationi editionique Gregorii perficiendæ, qualem extrema manu politam moriens anno 1582 Billius reliquit quæque anno sequenti e prelo egressa est : at Græcis orationibus, carminibus, et epistolis plus operæ præterea nihil impendit.

Si Græcus contextus a Billio est « collatus, recognitus, repurgatus, castigatissimusque » effectus, ut narrant Genebrardus et Chatardus; cur, quæso, viri docti Billioque conjunctissimi opus « castigatissimum » præ cæteris mandari typis non curarunt? Ergone id a bibliopolis consequi non potuerunt; qui recalescentibus paulo post Græcarum Hebraicarumque litterarum studiis, ipsius Nazianzeni plurima, tum Isidori volumen integrum, omnia, Græce et Latine vulgarunt? Quin etiam haud ita multo post, ipsa Gregorii Nazianzeni omnia aliorumque bene multorum opera Græce et Latine typis elegantissimis edita sunt. Unum duntaxat addam : textus ille « expurgatus et castigatissimus, » quem Chatardus et Genebrardus viderunt, ille ipse est, quem exhibet emptum a D. Baron Senonensis metropolis canonico, missumque D. Francisco Louvard exemplar; quod opportune servatum non excidit. Hinc certo discimus correctionem Billianam nusquam exstare, nusquam exstitisse, adeoque Parisiensem editionem non majori in honore, quam Basileensem habendam, de qua Billius : « Hervagianus codex, qui unus suppetebat, tot tamque fœdis erroribus scatebat, ut ad hoc Augiæ stabulum repurgandum non uno Hercule opus esset. Nulla oratio, nulla propemodum pagina gravissimis mendis vacabat. Ὀλοπλήγατος, ut ita dicam, erat hæc plaga. » Chatardus etiam hæc de Billio scribit ad fratrem ejus Laudunensem abbatem, cui Bil-

(a) Elog. Billii, epist. ad Godef. Billium, oper. Gregor. ed. an. 1583, p. 1550.

lianum Isidorum nuncupat. « Pudebat enim eum, quod Græcia... tam doctum, tam disertum, tamque facundum auctorem et oratorem suum haberet tam mutilum ac lacerum, totque plagis confossum, ut semivivus relictus videretur. » Quæ cum vera sint, atque in Parisiensem editionem possint retorqueri, ut ex dictis constat, inde quoque constare debet necessariam esse novam Operum Gregorii Nazianzeni editionem ; maxime cum nulla sit quæ omnia ejus Opera contineat, nulla quæ non innumeris mendis scateat. Ad novam igitur Operum Gregorii editionem adornandam nostri sunt aggressi. Primus operi manum admovit D. Jacobus Frischius ; quo paulo post exstincto, operi successit D. Franciscus Louvard ; verum tot tempestatibus jactatus est ut rem infectam relinquere coactus sit. Tum partes illas suscepit D. Prudentius Maran, sed e transverso mors incurrens virum doctum abstulit, priusquam opus promovere, nedum perficere potuerit. Demum nos, licet impares tanto oneri, « in eorum labores, » inviti sed jussi, intravimus. Quid singuli in hac editione præstiterint, nunc exponendum.

§ II. QUID NOSTRI IN HAC EDITIONE OPERUM GREGORII ADORNANDA PRÆSTITERINT EXPONITUR.

Stadium istud qui prior ingressus fuerat, Jacobus Frischius morte statim est sublatus ; quasdam tantum variantes lectiones reliquit.

D. Franciscus Louvard, qui successit operi, diu multumque insudavit, nulli pepercit labori. Ardentis ingenii impetum secutus, undequaque conquirebat quidquid propositum suum juvare posset. Quo factum est, ut immensam rerum ad Gregorii editionem necessariarum copiam congesserit. Omnes pene editiones comparavit, sive Græcas, sive Latinas, sive Græco-Latinas ; ad quas, « omnia, si paucula quædam excipias, » a se exacta fuisse Gregorii Opera testatur. Has omnes longo ordine recenset, Basileenses, Billianas, etc., lectiones, quæ ad calcem editionum rejiciuntur : atque etiam si quas lectiones vel notas a viris doctis in ora librorum scriptas novit, tanta diligentia exquisivit, ut tandem repererit. Famosissimum volumen Basileensis editionis, in quo lectiones et emendationes, quæ e manu Billii ad oras et intra lineas scriptæ sunt, sponte sua benigne obtulit, ut jam dictum est, vir clarissimus D. Baron. Aliud ejusdem editionis exemplar, « cum emendationibus et adnotationibus scriptis manu viri docti » accepit a D. Naulin, viro cætera docto, atque imprimis Scripturarum studio clarissimo, in curia Parisiensi advocato. Exemplar istud Hervagianæ editionis, in Heinsii Bibliotheca catalogo Lugduni Batavorum edito an. 1682, p. 7, n. 129 inscriptum est. Lectiones et emendationes sunt eleganter pictæ, sed Anglum, Calvini discipulum, sapiunt, ni fallor. Quasdam emendationes, quas in ora Parisiensis editionis anni 1630, olim apposuit doctissimus de Barcos abbas Sancygiranus, describi et ad se mitti, emendationes quoque ac notas a doctissimo Tillemontio ad oram Parisiensis editionis scriptas, et a domino Tronchai oblatas exscribi curavit.

Tandem copiosissimas lectiones, quas e Regiis, Colbertinis Mazarinæisque manuscriptis collectas, ad oram Græco-Latinæ editionis Parisiensis anni 1630 manu propria appinxit vir doctissimus, ac de litteris Græcis optime meritus R. P. Combefisius, Dominicanus, ipse sua exscripsit noster Louvardus : cui præterea R. P. le Quien doctrina, eruditione, scriptis clarissimus, e Dominicana familia, Parisiis ad vicum Sancti Honorati, sui decus maximum ordinis, emendationes et notas censorias in Billianam omnem operum Gregorii interpretationem, ab eodem Patre Combefisio elaboratas benigne tradidit ; et quidem eo majori benignitate, quod ipse pene statuerat edere Gregorium, propter singularem theologi affinitatem cum Damasceno, cujus tum editionem adornabat.

Primum autem nostro Louvardo studium fuit scrinia bibliothecarum revolvere, et quidquid e re sua erat describere. Scriptorum manu codicum tantam reperit copiam, ut in his deligendis operæ plus insumptum, quam in inveniendis fateatur, atque ex iis immensam variarum lectionum copiam sive propria, sive aliena manu collegit.

His omnibus comparatis, præfationes, vitam auctoris, præfigendas singulis orationibus admonitiones, quidquid demum accuratam solet atque etiam debet editionem comitari, summa diligentia ac celeritate parabat, atque eo progressu, ut fastigium operi imposuis-

set, ni continuis molestiis et impedimentis conflictatus fuisset. Demum incepto desistere coactus, nihil absolvit. Tum pependit interrupta Gregorii operum editio, minæque ingentes operum. Minæ, inquam, ingentes operum; nam præter Gregorii Opera, Eliæ in novemdecim orationes, easque insigniores ac theologicas; Nicetæ item in sexdecim alias Orationes commentaria; Basilii, medio sæculo decimo Ecclesiæ Cæsariensis episcopi longe optimi scholiastæ, in duas supra quadraginta orationes scholia; demum simul cum operibus Gregorii, plus septem scriptorum, quorum ne quidem nota sunt nomina, fetus edere, imo præmittere statuerat. Pleraque parata erant, et quidem prelo maturiora quam ipsa Gregorii Opera.

Intermissum diu opus, tandem longo post tempore in nostri Prudentii manus pervenit, viri eruditione et laboribus Ecclesiæ utilitati impensis, nempe edendis sanctorum Patrum scriptis, clarissimi. Nemo certe e nostris ad Gregorii editionem concinnandam, et ad inceptum opus istud perficiendum magis idoneus. Verum suscepto operi serius manum admovit, nec multum acceleravit. Delectum quemdam variarum lectionum, quarum florem libaverat, ejus manu scriptum, et plurima carmina, quæ stricta oratione verterat Billius, ab ipso soluta oratione reddita reperimus.

Multum adhuc operæ et laboris impendendum supererat, ad perficiendam Operum Gregorii editionem. Collati quidem erant manu exarati codices orationum, epistolarum et carminum; sed variæ lectiones adhuc dissipatæ, in chartis tantum descriptæ, necdum ad oram exemplaris edendi appictæ. Quemadmodum priusquam domus ædificetur, res ad ædificandum necessariæ, materia, calx, cæmenta, ligna, et quæcunque ædificanti sunt necessaria, præparantur: sic quæ ad editionem Gregorii necessaria, præparata quidem, sed nondum tractata et elaborata: variæ lectiones sanandis Græci textus locis depravatis præsto erant, sed nondum adhibitæ; adeoque emendandus supererat textus, emendanda quoque Billii interpretatio. Concinnanda erat vita Gregorii; ad quod opus fragmenta Gallica Tillemontii commentariorum, quæ omnes vitæ ipsius annos minime complectuntur, præcipue suppetebant. Notæ sive observationes, aliaque plurima quæ requiruntur ad editionem, nondum elaborata: hæc omnia pro viribus præstare conati sumus.

Primum id nobis studium fuit varias lectiones cum edito Gregorii textu Græco conferre, loca corrupta sanare, ut sua textui puritas restitueretur, suusque nitor redderetur. Ad interpretationem quod spectat, Billius vir utriusque linguæ peritissimus, Gregorii Opera tam felici successu Latine reddidit tantoque apud omnes in honore est ejus interpretatio, ut temerarius certe auditurus sit, quisquis novam adornare tentaverit. Nihil tamen eo de Billiana interpretatione judicio deterritus noster Louvardus, aliam sibi elaborandam putaverat, et in vertendis duabus orationibus, nempe prima et secunda, *al.* 1ª et 41ª, rei periculum fecerat: verum mutata sententia incepto destitit, et Billianam interpretationem servare decrevit. Idem fuit consilium nostro Prudentio. Utriusque vestigiis inhærentes, eam e regione Græci contextus sartam tectam servavimus; et si quando a mente Gregorii Billiana interpretatio aberrare aut eam non satis assequi visa est, aliam textui inserere non dubitavimus, vel in notis subjicere, lectorem monendo. Id autem de orationibus tantum et epistolis intelligendum; nam de carminibus aliud fuit consilium. Cum enim Latina Billii carmina Græcis Gregorii carminibus non satis respondeant, visum est Græca pedestri sermone reddere, Latinis Billii versibus ad marginem inferiorem rejectis.

Priusquam autem ulterius progrediamur, hic obiter exponendum quinam sint manu exarati codices, excusi a D. Louvardo, quibus usi sumus.

§ III. NOTITIA VETERUM CODICUM, AD QUOS GREGORII ORATIONES EMENDAVIMUS.

Plurimos et quidem probatissimæ notæ codices in consilium adhibuimus. Hos inter unus est Regius, olim num. 1809, nunc autem num. 510 tota republica litteraria famosissimus, qui solus e Gallicanis omnibus cunctas Gregorii orationes continet. De quo Billius: « Tuli, inquit, amplissimum codicem capitalibus litteris exaratum, tantum antiquitatis præ se ferentem, ut ipsius Gregorii propemodum ætate scriptus esse videretur, qui præter epistolas et versus, omnia ipsius Opera continebat. Quem cum paucissimis diebus intel-

dibili celeritate perlegissem, ex eoque innumera loca, quæ in impresso vitiose legebantur integritati suæ restituissem, statim eum Athenas (quo enim alio nomine incomparabile illud bonarum omnium litterarum gazophylacium appellem?) referendum habui. » Quantum festinaret Billius, hic ex ipso discimus, ac de Græcis « integritati suæ restituendis » cum non cogitasse, nisi quoad versioni suæ satis haberet.

Famosi illius codicis, omnium quotquot in Regia bibliotheca Græci asservantur ornatissimi, formam ex catalogo bibliothecæ Regiæ expressam oculis subjicere, nec molestum nobis, nec forsan ipsi ingratum lectori. Membranaceus codex est, totus a capite ad calcem uncialibus litteris oblongis et ad sinistram paululum deflexis elegantissime descriptus, cum accentibus prima manu. Columnis duabus paginæ distinctæ : tituli orationum in membrana aurea exarati : singulæ ferme distinctiones majores, aut periodi, litteris aureis, pictisve figuris incipiunt. Initio imagines quinque paginas singulas occupant : primæ, tertiæ et quartæ membrana cærulea ; secundæ vero et quintæ, aurea.

I^a Christus in cathedra sedens, et sinistra manu librum resignatum tenens. In libro hæc leguntur : Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι, id est, *Pacem meam do vobis* [1]. Cætera deleta.

II^a Tres figuræ stantes cum diadematis et aliis imperii insignibus. In medio Eudocia Augusta, dextra sceptrum, sinistra globum tenens. Juxta duo filii ; hinc Leo Despota, inde Alexander. Uterque sinistra globum gestat. Imaginem ambit limbus quidam cærulæus, in quo hi versus albis litteris sunt scripti.

Εὐκληματοῦσαν ἄμπελόν σε τοῦ κράτους
Βότρυς φέρουσαν τοὺς γαληνοὺς δεσπότας
Βασίλειος πρόηξε Ῥωμαίων ἄναξ
Μεθ' ὧν προλάμπεις, Εὐδοκία φωσφόρος.

Felicem te palmitibus vitem imperii
Racemos ferentem, serenos scilicet principes,
Basilius promovit Romanorum imperator
Cum quibus præfulges, Eudocia lucifera.

III^a et IV^a cruces duæ aureæ gemmatæ cum fimbriis utrinque pendentibus et hac inscriptione ΙC XC νικᾷ. « Jesus Christus vincit. »

V^a. Tres figuræ stantes. In medio Basilius cum imperii insignibus. Dextra Elias propheta, rosei seu lucidi coloris veste indutus, labarum manu elatum tenens, et Basilio quasi porrigens. Læva Gabriel archangelus, alatus et habitu imperatorio, diadema Basilii capiti imponens. Imaginem totam ambit inscriptio, seu tetrastichon, cujus versus primus deletus est : reliqui tres etiamnum legi possunt.

Νίκην κατ' ἐχθρῶν Ἠλίας ὑπογράφει·
Ὁ Γαβριὴλ δὲ τὴν χάραν προμηνύων,
Βασίλειε, στέφει σε κόσμου προστάτην.

Victoriam de hostibus Elias designat,
Gabriel autem gaudium annuntians,
O Basili, coronat te orbis rectorem.

Ex his figuris apparet scriptum esse hunc codicem ante annum 886, quo anno obiit Basilius imperator, cognomento Macedo, maritus Eudociæ, Leonis Sapientis et Alexandri pater

Præterea in eodem codice una et quadraginta imagines sunt amplissimæ ; totque olim erant, quot orationes. Sed ex illis integræ novem desiderantur. Ex iis quæ supersunt novem decemve ad historiam ecclesiasticam, maxime Gregorii nostri, pertinent. Orationum ordo in hoc manuscripto ad chronologicum proxime accedit, initio maxime. Prima namque est, « in Pascha et tarditatem, » quæ male in editis XLI^a est.

Codicem hunc cum omnibus editis orationibus noster Louvardus contulit, quem his litteris designat *b m*, quia tempore Basilii Macedonis scriptus ipsique oblatus.

Longum esset ire per singula : sat erit codicum quibus usi sumus, quique a nostro Louvardo collati sunt seriem texere, cum notis quibus indicantur.

[1] Joan. XIV, 27.

Catalogus mss. codicum, quibus in emendandis Gregorii Operibus usi sumus.

Notæ indices.	Regii. Olim.	nunc.	
a.	1914. . . .	512.	Membranaceus, Francisci I Parisiensibus editoribus Ius. Maximam partem manu antiqua ineunte sæc. XI exaratus videtur.
b.	1916. . . .	517.	Olim Medicæus, ante annos saltem 700 videtur scriptus; sed Oratio in pascha et tarditatem, nunc I, recentiori manu.
c.	2296. . . .	550.	Codex sæculo XIII eleganti manu scriptus, litteris aureis initio orationum, et picturis ornatus. E Bibl. Petaviana in Regiam transiit.
d.	2297. . . .	542.	Circa decimum sæculum; præfert nomen Joan. Gaddi.
e.	1915. . . .	571.	Olim Medicæus, XV sæculi.
f.	2311. . . .	541.	Codex optimæ notæ, olim Mazarinæus, ante annos 700 ad minus, scriptus elegantissime.
g.	1820. . .	1175.	Olim monasterii Cryptæ Ferratæ, anno 950 descriptus; inter multa sanctorum Patrum opuscula, septem Gregorii orationes continet.
h.	2426. . . .	858.	Duas tantum Gregorii orationes, variorum opusculis permistas habet: XII sæc. exaratus videtur.
l.	2886. . . .	984.	Chartaceus, XIV sæc.
m.	1913. . . .	573.	Membran. Basilii scholia in orationes Gregorii quadraginta quinque continens: XI, ut creditur, sæculo exscriptus.
n.	2313. . . .	570.	Chartaceus XIV sæc.
o.	2885. . . .	996.	Anonymi scholia in Gregorii orationes quatuordecim continens, XII sæc.
ph.	1917.2. . .	525.	X vel certe XI ineunte sæc. videtur exaratus. Longe optimæ notæ liber, qui passim ac ubique pene cum famosissimo cod. 510, olim 1809 consonat; vel eo etiam emendatior. Paucissimis amanuensium sphalmatis dehonestatur: XVI tantum orationes repræsentat. Ludovico magno, anno 1701, ab archiepiscopo Philippopolitano oblatus est hic codex.
q.	1917.1. . .	518.	Membranaceus, Francisci I sub finem X sæc
r.	1918. . . .	516.	Item Francisci I. Parisiensibus IIus, X sæc.
t.	2299. . . .	554.	Membranaceus, XIII sæc. orationes decem et septem continens, quarum initio leguntur carmina argumentum explicantia: editis in omnibus fere concors. Henrici IV nomen et insignia præfert.
u. Vel Cypr.	2308. . . .	524.	Ante annos 500 exaratus, optimæ notæ, et optimis lectionibus refertus. Ideo hac nota, Cypr. quandoque designatus, quod Vanslebius hunc emit Nicosiæ in Cypro, et in bibliothecam Regiam detulit, anno 1671.
v.	2310. . . .	540.	Membranaceus, olim Mazarinæus, XII sæc.
x.	2312. . . .	555.	Olim Mazarinæus, novem tantum orationes habens, quibus Nicetæ commentarii accedunt, XIII sæc.
y.	1921. . . .	526.	Membranaceus, XI sæc. ex Oriente in bibliothecam Regiam, anno 1669 illatus.
z.	2300. . . .	536.	Membranaceus, XIII sæc. Quibusdam orationibus addita sunt scholia.
bm.	1809. . . .	510.	Celeberrimus codex, de quo supra dictum est.
bu.	2302. . . .	552.	Membranaceus, XIII sæc. ex bibliotheca Huraltii Boistalerii in Regiam illatus.
Chrys.	. . . . . .	545.	XII sæc. exaratus, et Ludovico XV oblatus a Chrysanto patriarcha Hierosolymitano.

Codices olim Colbertini dein Regii.

Notæ indices. Colbert. Vel.			Olim.	nunc.
a	1.	3062.	2294. 3.3.	576.
b	2.	2696.	1917. 5.5.	528.
c	3.	2695.	1918. 3.3.	515.
d	4.	4241.	2891. 3.5.	977.
e	5.	2776.	1918. 5.5.	529.
f.	6.	2792.	2308. 4.4.	547.
g.	g.	2494.	2297[a]. 2.	575.
h.k.	8.	1542.	2301. 3.	569.
i.	9.	642.	1914. 5.	532.
l.	10.	929.	2548. 5.	766.
m.	11.	4248.	2308. 5.	515.

Alii codices manuscripti.

Or. 1. 74us inter cod. mss. Oratorii Domini Jesu in vico Sancti Honorati, Paris.
Jes. 65us inter mss. cod. collegii Ludovici Magni, via Jacobæa.

Pass. Cod. mss. eminentissimi cardinalis Passionæi.
Vat. Cod. mss. ex bibliotheca Vaticana.
Coisl. Cod. mss. D. de Coislin, nunc in bibl. S. Germani a Pratis.

Codices excusi.

Ald. Aldi Manutii editio anni 1516.
Bas. Basilii Scholiastæ lectiones.
Bil. Billius, Billianæ editiones, ac lectiones mss.
Bod. Bodleianus codex in Montacutio.
Comb. Combefisii lectiones.
El. Cret. Elias Cretensis.
Gab. Gabrieli lectiones.
Heins Heinsiani codicis lectiones.
Herv. Basileensis editio apud Hervagium, 1550.
Leuv. Leuvenklaii editio.
Mont. Montacutius.
Ox. Oxoniensis codicis lectiones apud Montacutium.
Par. Parisiensium editio 1609 ac deinceps.
Sav. Savilius.
Sancig. Sancigyranensis emendationes.
Sch. Andreæ Schotti in Montacutio Schedæ.
Syr. Syrleti mss. in Bill. lect.
Th. Codex mss. D. Thomson in Montac.
Till. DD. Tillemontius.
Tr. Codex mss. S. Trinitatis apud Montac.
Vaq. Vaquerii codex in notis Parisiensibus.

—

Hi sunt libri majoris momenti, tam manu scripti, quam excusi, quorum subsidio novam Gregorii Operum editionem adornare, inceptumque opus et diu interruptum prosequi et absolvere tentavimus. Multo plures codices manuscriptos evolvimus, quorum seriem integram ibi texere longum fuisset : præcipuos designare satis visum est; cæteros acervatim generali nuncupatione in notis appellavimus, maxime dum in eamdem lectionem convenirent. Optimas quasque ex omnibus variis lectionibus selegimus, easque vel textui inseruimus, ut corruptis mederemur, si eas in contextum referri vulnus postulavit, apposita ad marginem nota quæ lectorem emendationis commonefaceret, vel in margine inferiori subjecimus. Sunt aliquando longiores notæ, cum explananda difficultas occurrit, vel spinæ, quas sibi non recidi lector ægre ferret. Orationum, quæ ordine temporum collocantur, fronti præfixæ sunt admonitiones, in quibus tempus quo habita quæque est astruitur, et argumentum exponitur. Exspatiantur illæ nonnunquam fortassis longius, sed rei gravitas, vel difficultates, quæ intra notarum angustias concludi vel dissolvi non poterant, brevioribus esse non permisit. Orationes in capita, seu numeros divisæ, ac temporum ordine sunt collocatæ. Minutus autem earum numerus, nedum auctus : quippe ex illarum numero resectas quatuor, inter spurios fetus amandavimus. Geminas quoque ad Cledonium litteras, et unam ad Nectarium ex orationum classe remotas, ad propriam sedem inter epistolas revocavimus.

Tandem præfari desinam, postquam virorum doctorum, qui amicam porrexerunt manum, officia commemoravero. Primus sese offert vir e Regia numismatum, inscriptionum, humaniorumque litterarum Academia clarissimus, ejusdemque Γραμματεύς, D. Dupuy, in quovis scientiarum genere et linguarum, maxime Græcæ, versatissimus et peritissimus; qui non perfunctorie, sed diligenter censoris vices agens, singula prout subjecta prelo exibant folia, nihil cunctatus, ea legere solitus et expendere; atque ut vir ille bonus et prudens, de quo Horatius, culpabat dura, mutanda notabat, ambigue dicta arguebat, parum claris addere lucem monebat, etc. Quantum ipsi debeamus vix dicere, nedum gratias, quantas debemus, possimus referre.

Vigilantissimi et doctissimi Regiæ bibliothecæ curatores, D. Caperonier et D. Bejot, ditissimum hunc thesaurum peramanter pro more reserarunt; nec modo uti permiserunt, sed et manu exaratos codices, quos vellem, ad nutum benigna manu suppeditarunt.

Vellem me ego cunctis, qui suppetias contulerunt, imprimis bibliothecarum præfectis, non tantum Gallicanarum, sed etiam exterarum, grates pro suis in nos beneficiis dignas rependere.

Eminentissimus cardinalis Passionæus, qui dum viveret litteras amabat et fovebat, litteris ipse ornatissimus, his nostris favebat studiis, ut argumento sunt plures datæ ad nostrum Franciscum Louvardum et Prudentium Maranum litteræ, quibus propensa in nos nostraque studia, ac contestata humanitas, et amor litterarum, quas ipse non colere solum, sed ornare studebat. Permultas ex variis codicibus manu scriptis, non tantum suæ ipsius bibliothecæ, sed etiam Vaticanæ, lectiones varias, tam orationum, quam epistolarum, atque etiam carminum describendas eleganter, ipsisque mittendas curavit. Ad opus strenue agendum cohortabatur, significans summum pontificem (is erat felicis memoriæ Benedictus XIV) in magno hujus editionis esse desiderio, et Sanctitatem Suam una secum de illo opere frequentem habere sermonem.

Insignis abbatiæ S. Germani bibliothecarius, e charissimis nostris sodalibus unus, D. Paterl, ex pluribus codicibus scriptis manu, non tantum S. Germani, sed etiam Regiæ, Claromontanæ, etc., varias lectiones, et quidem elegantissima manu et sagaciter descriptas liberaliter subministravit D. Prudentio Maran. Alias quoque alter e nostris, a se descriptas, D. Andreas Brion peramanter obtulit.

Nec tacitum relinquam dilectissimum sodalem D. Danielem Labbat, qui diligenti et multo labore indices locupletissimos adornavit, nec D. Dionysium d'Olive, qui menda typographica corrigendi libenter in se curam suscepit, et operam studiose prosecutus est. Jam faxit Deus ut noster hic quantuluscunque labor in usus cedat Ecclesiæ catholicæ, cui quidquid fecerim totum consecro, quidquid scripserim totum submitto.

SECUNDA PARS.

DEFENSIO GREGORIANA.

—

§ I. DEFENSIO GREGORII ADVERSUS TOLLIUM.

Plures non tantum ex heterodoxis, quod mirum non est, sed etiam ex Catholicis, Gregorio parum æquos se præbuerunt, imo eum conviciis lacessere, calumniis atque etiam falsis criminibus insimulare ausi sunt, quorum petulantiam frangere et contumelias juvat retundere. Singulorum tamen calumniis et dicteriis in Gregorium refellendis non immorabor. Missis igitur Dallæi, Clerici, Basnagii, etc., sat erit Tollium qui eos imitatus est, castigare, et diluere quæ adversus Gregorium falso et inverecunde scripsit. Is quidem in scriptis Theologi versatissimus, sed in auctorem iniquissimus, tam multa huc illuc, tamque injuriosa viro sancto sparsit in argumentis et notis quorumdam carminum, quæ ipse vulgavit anno 1690, ut omnia proferre longum foret : præcipua tamen delibare, et falsa ostendere, animus est.

Primum quidem in argumento, sive « causa scripti » carminis, quod Gregorius « de se ipso et adversus episcopos » condidit, quodque Tollius Græce primus vulgavit, sic amaris salibus poetam carpit : « Cum vero omni vita, tum et cultu victuque monachum potius severissimæ integritatis, quam tantæ dignitatis ageret ac referret episcopum ; ad hæc et altiores ob eruditionem defensamque SS. Trinitatis doctrinam spiritus gerere videretur, Ciceronianæque imbecillitati affinis, ut ille consulatum suum et expulsum urbe Catilinam omnibus tantum non horis memorabat, ita et ipse contusos Arianos et suam Triadem assidue prædicaret, ingentem sibi quorumdam suorum presbyterorum, aliorumque episcoporum conflavit invidiam ... Sero sapiunt Phryges. Gregorius, qui promptissimum hunc assensum non exspectarat ; propria se captum videns ingenuitate animi, quanquam statim facti pœnitebat, pudore tamen adductus, in sententia perstitit ... Hinc statim natæ hæ querelæ, hinc illæ, ut ita dicam, lacrymæ et cæteri threni, in quibus et patientiam, et animi robur, ac moderationem in tam probo viro desideres ... Ciceronem sane nemo

melius expressit vita; moribus, eloquentia, fortuna, usque in exsilium; et in exsilio, uter mollior vix quisquam dixerit. »

Neque vero his contentus Tollius, Gregorium adhuc gravius perstringit in notis ad carmina a se vulgata. Ad primum versum carminis adversus episcopos (p. 4) : « Est in hisce vir, inquit, sanctissimus aliquid humani passus; optimi quidem consilii atque voluntatis, sed in ferendis injuriis aliquanto quam oportebat mollior, minusque a conviciis et acerbitate, quæ Christianum dedecet, temperans. » Quin et hæc scripta esse dixerat Tollius, aucto ex pœnitentia et adversariorum ludibriis dolore, irritatique inde in hanc veluti vindictam ægri jam nimis animi perturbatione. Ad versum 18 ejusdem carminis, ubi ait Gregorius : « Neminem in iis quæ dicam indicabo; attamen », inquit Tollius (p. 5), « id carmine de vita sua impigre et peracerbe fecit; » id est, nominavit. Addit insuper Tollius (p. 6) : « Ita exacte iis designatis, quos perstringit, ut nominasse non opus fuerit; sed et alibi Maximum nominat . . . ejus comam adeo satyrice exagitat et adeo aspere, ut nihil supra. Quid? inquit, laqueum proponere inimico ad suspendium, ut nihil de conviciis istis dicam, hominisne est Christum sectantis? Non videtur. Denique » ad carminis 5, vers. 1, (p. 84) « Capistrum ori suo impositum, præreptamque docendi publice facultatem Gregorius gravissime tulit et. . . . acerbis questibus deplorat; ergo nunc in adversarios suos, qui eum malis artibus ad episcopatus abdicationem compulerant, satyrice invehitur. »

Gregorio æquior non fuit Dupinius, qui de eo talia scribere non est veritus (a) : « Gregorius quidem piissimus fuit, sed homo paulo minus consideratus, et negotiis ineptus. Tanto solitudinis desiderio flagrabat, ut nullo, quod ab ea retrahebat, officio diu fungi posset. Aggredi res arduas, moxque susceptas relinquere pernix. Cum tres episcopatus habuerit, ne unum quidem legitime habuisse dici potest. Ingenio erat Gregorius moroso et satyrico, et ita ad jocandum procax ut nemini parceret, ac ne quidem episcopis, quibus erat apprime infensus. Ita, quem impense prius laudarat, Maximi famam atris admodum et ad stuporem infuscavit coloribus ac denigravit. »

Vellem ut eruditi viri qui hæc de Gregorio sentiunt et dicunt, nomina eorum, quorum famam maligno dente prosciderit, in medium proferrent. Nam quod spectat Maximum, quem unum opponunt, nihil moror. Interea vero nobis fas est his conviciis et calumniis omnia Gregorii opera tam orationes, quam epistolas et carmina opponere. Legantur, inquam, orationes, maxime quas habuit de moderatione in disputationibus servanda, etc. Legantur epistolæ, in quibus, velut in filio, parentis imago resplendet. Ibi liberales joci, jucundissimus in jocando lepos, argutiæ meræ ac veneres, sed satyræ nullæ. Legantur epistolæ ad Theodorum et ad Theoctenum (b), quorum iram, desideriumque vindictæ suo ipsius exemplo comprimit. Legantur etiam carmina (c) : legantur, inquam, vel ea ipsa unde calumniandi ansam arripuit Tollius. Hanc sibi statim regulam statuit Gregorius : « Conviciis quidem exagitare fas non est quemquam; et ut homines cuncti ab eo abhorrent, ita peculiariter ipse vitium hoc odi. » Vel, ut ipse vertit Tollius (p. 5) : « Neminem vero in his quæ dicam, indicabo, veritus ne quemquam calumniari videar; quæ res et per se illicita est, et mihi præ primis exosa. Non enim quemquam designabo, ne proferre videar in lucem quæ occultanda erant. » Et paulo post (d) : « Et quinam sint mali patebit deinceps, ubi meam orationem oppugnans manifesto te tuimetipsius accusatorem declaraveris. » Nimirum, ut cum Tullio loquar (e), « ego neminem nomino. Quare irasci nemo mihi poterit; nisi qui ante de se voluerit confiteri. » Quæ verba Hieronymus ad Nepotianum (f) de clericorum vitiis et ipse disputans usurpat, ut ad Rusticum (g), ex prologo libri tertii, Phædriana : « Qui generalem de vitiis disputationem in suam referunt contumeliam . . . suam indicant conscientiam; » vel ipsissimis Phædri verbis elegantius, « stulte nudabunt animi conscientiam. » Unde Hieronymus *contra Rufinum* generaliter pronuntiat (h) : « Quando sine nomine contra vitia scribitur; qui irascitur, accusator sui est. »

(a) Bibl. eccles., t. II, p. 655
(b) Epist. al. 81 et 198.
(c) Carm. de seipso et adversus episcopos, v. 19 et seqq.
(d) Vers. 29.
(e) *Pro lege Manil.*, c. 13.
(f) Hier. ep. 35, t. IV, par. II, p. 266.
(g) Id., ibid., epist. 95, p. 771.
(h) *Adv. Ruf.*, lib. I, t. II, part. II, p. 361.

Conticescant igitur atque erubescant, qui Gregorio crimina inferunt, quæ oderat, et a quibus « peculiariter abhorrebat. » Neminem quemquam conviciis, vel satyris lacessivit, nec nisi generalis ejus de vitiis est disputatio. At nominavit Maximum, inquies. Quidni nominasset Proteum illum, lupum, Christiani orbis totius fabulam, notumque perturbatorem? Hoccine demum est denigrare hominem? Hoccine famam ejus atris admodum et ad stuporem coloribus infuscare? Imo vero, qui talia fatur, nivem aspergit nigredine, ut Æthiopem lavet; et viro sanctissimo infamiam inurit, ut perditam impio famam restituat. Quid quod longe graviora de Maximo reticet Gregorius?

Verum (*a*) « cæteros ita designat, ut nominasse non opus fuerit. » Fatemur id quidem. Qua vero cautione, quæso, attendas. Primo namque, ne in episcopalem ordinem dicenda derivarentur et redundarent admonet Gregorius: « Non omnium, inquit (*b*), mentionem faciam . . . Nam multos etiam novi, de quibus loquendum est honestius. Verum quisquis improbus est, et plusquam improbus, vinci se domarique patiatur (*c*). Mali quidquid est vulnerabit orationis gladius; imo sicarios et homicidas, qui falsis sermonibus atque figmentis, » pastores ipsamque doctrinam infamantes, « innoxium animarum sanguinem effundebant. » Verbo dicam, lupos pastores insectatur, doctores spurios et adulterinos. Putasne vero nunquam licere, laudabile nunquam esse, ovinam pellem ac larvam lupis detrahere, ut detecti cognoscantur? « Si reipublicæ interest cognosci malos; » profecto interest Ecclesiæ, minus catholicos, falsosque pastores cognoscere. Et qui larvam detrahit, ut cognoscantur, ne mactent et furentur, is laudabilis est.

Id præstitit Gregorius, qui posthabito privato commodo, periclitantium saluti animarum Ecclesiæque totius consulens, in improbos et vitia calamum strinxit; nihil nisi charitatem, nisi pacem spirans (*d*). Ista flens potius quam mordens scripsit; imo « ludens » nonnunquam, quia ridiculum acri res fortius ac melius plerumque secare noverat. Miror virum, alioqui ingenio perspicaci, lusum non intellexisse, ubi Gregorius, dubium de coma quid faciat ac propemodum desperantem cynicum fingens, sermone jam tritum ei proverbium festive suggerit: « Reliqui tibi præter malam crucem jam video nihil. » Quis vanam Tollii (*e*) exclamationem risu non excipiat? Cui, inquam, risum non moveat hæc verborum Gregorii acceptio? « Quid? Laqueam proponere inimico ad suspendium, hominisne est Christum sectantis? » Quis enim mitior Gregorio? Etiamsi scripta tacerent facta, ipsa Maximi historia, acta concilii, sicarii, lapides quos excepit, nec quemquam ulcisci passus est.

In his quæ objiciuntur Gregorii carminibus, nihil, aut fere nihil quod in *Apologetico* suo et alibi passim ad populum orationibus non reperiatur; imo nihil quod in suis *De sacerdotio* libris non scripserit paulo post Chrysostomus. Non igitur animi « imbecillitate, » non « ægritudine, » non « impositi capistri » dolore, non abdicati « pœnitentia » episcopatus, quæ nulla fuit, illa conscripsit Gregorius. Figmenta hæc sunt ab heterodoxis prolata, male a quibusdam Catholicis repetita. Apage ergo, Tolli, lepidam hanc tuam, imo injuriosam in Gregorium comparationem, qua Theologum cum Cicerone componis; hoc est, « ita animo perculso et abjecto, ut sine sermone ullo, sine cogitatione ulla jaceret, » ut « (*f*) mentis errore teneri » vulgo crederetur (*g*). Quid confers violentum coactum Tullii exsilium, cum voluntaria Gregorii, et expetita, atque etiam extorta ab imperatore, et omnium ætatum admiratione digna, Constantinopolitanæ sedis abdicatione? (*h*) Quid puerum tantum non ejulantem, et fletibus, ne scriberet, « impeditum, » cum athleta et glorioso « confessore » componis (*i*)? Legesis omnes ad Atticum epistolas, quæ libro tertio continentur, Liviique Historiarum librum cxx, et tuæ te pudeat comparationis.

Denique quid ambitiosa illa Ciceronis et usque quaque fusa jactantia, cum assidua, cum modesta, cum necessaria et religiosa prædicatione Trinitatis? Quid Christi ad Belial?

(*a*) Toll. not. ad v. 21 carm. 1, p. 6.
(*b*) Vers. 25 et seqq.
(*c*) Carm. al. 12, v. 12, 15-17.
(*d*) Carm. al. 1, v. 6.
(*e*) Vers. 939.
(*f*) *Ad Attic.*, lib. III, epist. 2.
(*g*) Ibid., ep. 12.
(*h*) Ibid., ep. 14.
(*i*) Ibid., ep. 10.

Quid hic theologo sanctissimo cum oratore profano? Quid humilitatis Christi discipulo, cum turpi et abjecto gloriæ mancipio, quem gloriolam, veritatis dispendio, corrogare non pudet? *Ardeo*, inquit epistola ad Lucceium (*a*), « cupiditate incredibili. . . . . . nomen ut nostrum illustretur, et celebretur tuis..... Itaque te plane etiam atque etiam rogo, ut et ornes ea vehementius etiam quam fortasse sentis. . . . amorique nostro plusculum etiam, quam concedit veritas, largiare. » Item ad Atticum epistola 58. « Epistolam, inquit, Lucceio quam misi, qua res meas ut scribat rogo, fac ut ab eo sumas ; valde bella est ; eumque ut approperet adhorteris, et quod mihi ita se facturum rescripsit, gratias agas. » Quis tulerit cum homine tam glorioso Gregorium componi? Nequidem ratione eloquentiæ comparari posse concederem. Argutum namque, acutum, et plane laconicum scribendi genus, sectatus est Gregorius ; Tullius vero, ut scribit auctor (pag. 78), « obstetricis animorum » Edm. Richerius, « Asianum et redundans » potius quam atticum et pressum affectavit. In Dialogo de oratoribus, « elumbem et enervatam Ciceronis eloquentiam » vocat Brutus. Diutius forsan iis refellendis immoror, quæ ridenda potius et contemnenda, quam serio erant refellenda. Verumtamen cum lectores nonnulli sint, quibus plus religionis quam scientiæ inest, et quorum conscientia infirma ac timida lædi posset carminibus adversus Maximum et episcopos scriptis; juvat hos ex animis scrupulos evellere, quinam illi sint episcopi, quos exagitavit Gregorius, ostendendo; ut merito exagitatos, atque etiam dure increpitos, quilibet intelligat.

Primo quidem nemo nescit correctionis fraternæ præceptum esse tam in veteri quam in nova lege : « Non oderis fratrem tuum, » ait Moyses [3], « sed publice argue illum, ne habeas super illo peccatum ; » Matth. XVII, 16, 17 : « Si autem te non audierit (frater tuus), adhibe tecum adhuc unum, vel duos testes.... Quod si non audierit eos : dic Ecclesiæ. » Quin et ante legem scriptam, naturæ vi et charitatis, eo quisque officio tenebatur, imprimis præpositi, parentes, magistri, pastores. Ab ipsa enim natura et charitate, qua proximi salus nobis cordi esse debet, hujus præcepti necessitas fluit.

Potest itaque, atque etiam debet et tenetur, qui scientia, dignitate, et officio eminet, arguere peccantes, « dure » etiam interdum « increpare, » maxime « ut sani sint in fide [4], » ut vitentur improbi [5], idque nominatim ut discipulus, quem diligebat Jesus [6]; vel graphice, ut apostolorum Princeps [7], ac Jud. [8], perstringere, atque etiam publice traducere. « Manifesta enim peccata, » ut inquit Gregorius alter et ipse Magnus (*b*), « non occulta correctione purganda ; sed palam sunt arguendi, qui palam nocent. » Apostolo præcipiente : « Peccantes coram omnibus argue [9] : » quod Christus docuit et fecit, « acerbe et amare, » ut ait Augustinus (*c*) ; « sed amando, » quos arguebat Judæos. Hoc a prophetis et apostolis egregie præstitum nemo nescit.

Ecclesiæ certe interest « hypocritas, falsos prophetas, » lupos sub ovina pelle latentes dignosci, ut in odium adducantur et fugiantur a simplicioribus, ut nemini noceant (*d*). Hæc omnia charitatis erga proximum, erga Deum et Ecclesiam, officia fuere in Christo, in Joanne, in Stephano, cui « lingua ferox, lene cor; » qui « sæviebat et amabat. » Hæc etiam in Theologo aliisque viris sanctis, quos aliquando Dei gloria, zelus domus Dei, imminentia simplicibus mala, oppressa calumniis innocentia, religio, acrioribus verbis impios exagitare compulerunt, charitatis officia fuisse dubium non est.

Nunc qui et quales fuerint episcopi, quos Gregorius in carminibus exagitat, et quæ facies Ecclesiæ totius fuerit, dicamus (*e*). Theodosius magnus anno 380 sacro fonte ab Ascholio Thessalonicensi episcopo lustratus « aureum ad populum urbis Constantinopolitanæ » edictum dedit, quo sancivit « judicandos plectendosque hæreticos, » qui « quam pontifex Damasus Petrusque Alexandriæ episcopus sequebantur, fidem non amplecterentur. » Tunc itaque in palatium redeunte ac dominante catholica fide, ad eam quoque rediere

[3] Levit. XIX, 17. [4] Tit. I, 13. [5] II Tim. II, 17; III, 5. [6] III Joan. 9. [7] II Petr. II, 1 sqq [8] Jud. 4. [9] I Tim. V, 20.

(*a*) Cicer., *Ep. fam.*, lib. V, ep. 13.
(*b*) Greg. Mag., ep. 17, lib. XIV, tom. II, pag. 1230.
(*c*) Aug., serm. 317, tom. V, p. 1270.
(*d*) Aug. serm. 315, tom. V, p. 1232.
(*e*) Socr., lib. V, c. 6; Soz., lib. VII, c. 7 ; *Cod. Theodos.*, tit. 1, leg. 2. Gothof.

et aulici præsules, qui ex principum favore metuque penduli, omni facile vento doctrinæ circumlati, dubio animo et fide, momento huc illuc impellebantur : « Misera, inquit Gregorius (a), et abominanda vitæ ludibria : quod fidem attinet, partem in utramque parati, non Dei legum, sed temporum observantes. Euripi doctrinæ, hinc inde reciproce fluctuantes, adulatores, dulcia mulierum venena, parvis leones, at rerum potientibus canes. » In carmine *De vita sua* « aleatores » vocat hos episcopos, κυβισταί, chamæleontes, χαμαιλεόντων, καὶ τρόπον πολυπόδων.

Tales episcopi, qui inter Arianos et Catholicos medii, utrique parti, pro temporum ratione, se venditabant, ab Ecclesia cum episcopatus dignitatisque, quam obtinuerant, honore et gradu suscepti, improborum jam episcoporum ita numerum auxerant, ut bonis episcopis, atque etiam in conciliis aliquando prævalerent. Hinc illæ Gregorii, qui zelum et indignationem continere non valebat, justæ querelæ. Hinc suam ipsius, vel suo potius nomine, collegarum in sacerdotio facilitatem in hujusmodi episcopis admittendis deplorat his verbis (b) : « Proposuimus voce præconis, pro foribus sanctuarii omnibus denuntiavimus : Ingrediatur qui volet, bis licet, aut etiam sæpius fidem, pro occasione, mutaverit. Adest tempus nundinarum, nemo abeat nihil operatus, » etc.

Quisquis hæc et alia similia in aliis Gregorii carminibus legerit, is profecto intelliget quinam fuerint episcopi, de quibus tacere non potuerit, nec debuerit. Excusandæ tam præposteræ benignitati ac facilitati tales episcopos admittendi, Alexandrinæ synodi anno 362 habitæ, vel certe Athanasii de recipiendis hæreticis decretum procul dubio prætendebant. Verum, ut observat Annalium eminentissimus parens, Alexandrinis Patribus « magna ratio, quod multiplex illorum, » qui recipi jubebantur, episcoporum « numerus esset, qui in concilio » Ariminensi, vel nescientes, vel coacti, Arianis consenserant ; ipsique, qui ab Arianis partibus tum redibant, sincero veritatis amore odioque perfidiæ, quippe qui sub Juliano Apostata ad id adduci videbantur. Præterea, ut ait Hieronymus (c), « huic assensus est Occidens ; et per tam necessarium concilium, Satanæ faucibus ereptus est mundus. »

Longe vero dispar ratio sub Theodosio, aliaque Ecclesiæ facies. Ex iis enim episcopis, qui spe vel metu redibant, plerique omnes ab Arianis, Constantio mortuo, desciverant, iisdemque iterum sese adjunxerant sub Valente, « bis ac sæpius, » ut ait Gregorius, « fidem mutantes, et alearum instar, » aut arundinis momento versati. Unde facilitas illa episcopos lapsos recipiendi, quæ, Hieronymo teste (d), laudi Athanasio quondam, vitio probroque tunc data est Petro Alexandrino præsuli. « Præsto » ei concilio, inquit Baronius (e) de concilio generali Constantinopolitano primo loquens, « fuerunt plures ex illis, qui antea, Valentis tempore, pulsis orthodoxis, Arianorum favore, vacantes sedes acceperant. Hi enim tempori inservientes, sub catholico imperatore æque catholicæ fidei defensores se præbuere, cum antea vel gratia ducum exercitus, vel favore aliorum magistratuum, in episcopatum omnino licet indigni nihilominus irrepsissent. De quibus omnibus fusius ipse Gregorius Nazianzenus. » Hæc Baronius, qui, expressa horum episcoporum imagine, sic prosequitur (f) : « Intelligis, puto, quales, exceptis paucis, tunc esse solerent episcopi Orientalis Ecclesiæ ; quomodo fidem habere consueverint pro ratione temporis mobilem, et nonnisi ad privatum commodum accommodatam. Cujus quidem rei non Gregorius duntaxat, sed et Basilius suis scriptis locuples testis accedit, ut suo loco superius est demonstratum. » Alios bene multos adhibere testes, maxime Chrysostomum et Hieronymum, poterat Baronius ; qui, postquam narravit quam male atque indigne Gregorium habuerint : « Ex his, inquit (g), disce alia, nempe quam vera sint quæ in eodem Gregorius conscripsit. »

Et quidem optime et apposite auctor eminentissimus. Nam palam, vivis illis [illegible]

(a) Carm. 1, Toll., v. 334-338.
(b) Carm. 1 *De vita sua*, v. 17-27.
(c) *Dial. adv. Lucif.*, tom. IV, part. II, pag. 362.
(d) *Chron.* an. 374.
(e) An. 381, § 22.
(f) § 49.
(g) § 82.

tibus, vates sanctissimus vera se dicere professus est nec quisquam ausus est contradicere : Ὡς σφόδρα χρώμεθ' ἀναξίοις τοῖς προστάταις! Βοήσομ' οὐ ψευδῆ μὲν, οὐχ ἥδιστα δέ (*a*). « Quam indignos habemus antistites! Elatiore quidem voce dicam, non falsa quidem, sed auditu non jucunda. » Si vera hæc sunt, ut vera esse constat ; quis tam gravia, tam aperta Ecclesiæ probra atque scandala, simpliciorum dispendio et periculo animarum, tacenda audeat asserere? Quid? quod multo pejores adhuc erant illi, de quibus loquitur Gregorius? Nam de iis Gregorius pleraque tacet. Maximus, qui cane pejor et angue, ac vipera fabulosa, quæ se foventem in sinu enecavit, omnes facile sceleribus, iisque publicis, et impudentia superabat. Ipsi non diffitentur adversarii. Unde mirari subit, cur Tollius, qui huic monstro parcitum vellet, Juliani Apostatæ non etiam contra Gregorium defensionem ausus sit suscipere. Verum, quod ausus non est Tollius, audet clericus, quod mirum non est; imo e Catholicis, quod luctuosum valde, sunt nonnulli, quorum nomini parco, qui Apostatæ adversus Theologum patrocinantur, atque Juliani laudes prædicare non verentur.

Plures etiam ex orthodoxis episcopis vitiis gravibus laborantes, quorum minimum erat « ignorantia, quæ quidem ipsa malum est » (*b*), ἄγνοια γὰρ κακὸν μὲν, ἀλλ' ἧσσον κακόν· qui vix baptismo expurgati, « priora vitia, » (*c*) τὰ πρὶν κακά, virtutes nullas ad episcopatum afferebant. De his sic habet Gregorius (*d*) : « Pudet me quidem dicere quo pacto res nostræ comparatæ sint, sed canam tamen. (*e*) Cum ordinati constitutique simus virtutis doctores, omnium malorum officina sumus. (*f*) Antistes facili momento reperitur, qui nihil antea præstiterit, et novitius ad dignitatem accedat. (*g*) Res divinæ modo sunt jactus alearum, cuborumque.... (*h*) Heri oratoris munere fungens, jus fasque venale habebas..... (*i*) nunc autem subito judex et Daniel factus es..... (*j*) Ne vestimentum quidem tam facile mutare quis queat, ut tu mores mutas..... (*k*) Heri Simon Magus eras, hodie Simon Petrus. Heu nimiam celeritatem! Heu! pro vulpecula leo prodisti. » Ii sunt episcopi de quibus in carmine *De vita sua* scribit (*l*): « Hoc brevissimum dari potest præceptum, et optimum ne salute excidas documentum, ut qua illi præeunt, ne sequaris : quorum thronus accusator est morum ; et cancelli atque supercilium potius quam vita hos a plebe secernunt. » Horrida sane hæc pastorum hujus temporis imago ; quos ea tantum ratione utiles dicit Ecclesiæ Gregorius, ut, quo non eundum sit, eorum exemplo fideles agnoscant.

Eligant jam nunc adversarii. Vel hæc falsa esse probent, vel contendant ea non esse hujusmodi, quæ acri et publica etiam reprehensione digna videantur; vel, si vera esse fateantur, quod quidem fateantur necesse est, ostendant a nemine unquam, ne quidem a pastoribus, etiam episcopis, ita debere, aut posse, illæsa charitate, exagitari : quod sacris Scripturis adversatur, et fraternæ correctionis præceptum evertit. Salutaris enim pudor nonnunquam incutiendus, et peccantes corripiendi sunt, tum propriæ ipsorum, tum salutis eorum causa, quos scandalis, prava doctrina, pravisque exemplis pessundant. « Quasi tuba, ait Scriptura [10], exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum. » Reis ergo annuntianda sunt peccata ; justaque, necessaria et sancta indignatio et verborum acrimonia ; nec injuriosus et contumeliosus est habendus, qui duris et probrosis increpationibus peccatores coercet.

An vero Gregorius, Chrysostomus, et alii passim viri sancti, non noverant, quæ illa sit acerbitas, quam Christus damnat, quæ maledicentia ; quid sit alicui detrahere, quid denigrare? Quam iniqui sanctorum nos sumus æstimatores! Ab iis exercendi zeli et correctionis leges accipiendæ, non a nobis damnandi, qui eodem spiritu non agimur et igno-

[10] Isa. LVIII, 1.

(*a*) *Adv. episc.*, v. 357, 358.
(*b*) Ibid., v. 331.
(*c*) Ibid., v. 446, 448.
(*d*) Ibid., v. 361 et seq.
(*e*) Ibid., v. 393.
(*f*) Ibid., v. 394.
(*g*) Ibid., v. 396.
(*h*) Ibid., v. 415.
(*i*) Ibid., v. 419.
(*j*) Ibid., v. 424.
(*k*) Ibid., v. 430.
(*l*) Carm. 36, 37, 38.

ramus quid sit « zelatum esse pro Domino Deo exercituum [11], » et quæ Christiana libertas esse debeat; ignoramus, inquam, licet et apostolos virosque apostolicos, imo Agnum ipsum mansuetum ita fuisse locutum legamus et audiamus.

Non ergo culpandus, sed laudandus Gregorius, qui Christiana libertate utens, apostolorum et Christi ipsius vestigia secutus, « zelo zelatus est pro Domino Deo exercituum, » ac peccatores duro increpavit. Non « imprudenti nimium fervore, » ut somniavit Tollius, « successorem sibi petivit; » sed ardenti ac sincero vitæ privatæ et solitudinis desiderio. Non cum « statim, » nec unquam pœnituit, quod sedem Constantinopolitanam abdicasset. Nullæ inde « querelæ, » nullæ « lacrymæ, » nulli « threni, in quibus patientiam et animi robur ac moderationem in tam probo viro desideres. » Id omne in viro sancto miramur : æquiorem tantum in Tollio rerum æstimatorem desideramus. Fabulæ et somnia hæc sunt : longo aliæ sunt querelarum Gregorii et lacrymarum causæ. Dolebat, si doluit, derelictas oves, quas unice diligebat, imo quos in Christo genuerat filios; hos alieno, qui nec amore patrem satis, nec sollicitudine pastorem referret traditos dolebat, fame, siti arentes, hæresique prope dominanti expositos. Id quidem, et merito dolebat Gregorius. Hinc illæ lacrymæ fuere : non aliunde; non, ut male sanus fingit Tollius (p. 84 in not.) quod « capistrum ori suo impositum, præreptamque docendi publice facultatem, » gravissime ferret. Nihil a veritate magis alienum fingi potest; si quidem adeo silentii tenax erat Gregorius, ut hoc ipso etiam tempore, ne verbum quidem per totam Quadragesimam sit prolocutus; et ad loquendum alias sic tardus, ut ad id vix ac ne vix quidem cogi posset.

Dolebat etiam tamen suavissimos sibi præreptos familiares et amicos; non autem se verbo « captum, » et abdicationem proponenti citius quam vellet episcopos assensisse, sedemque Constantinopolitanam deseruisse, quam gaudens reliquit; ut argumento sunt plurimæ post reditum scriptæ a Gregorio epistolæ, maxime vero xciv ad Amazonium data. Si iis de rebus dolere, mœrere et indignari crimen est, Gregorii crimen esse, nec ab eo facile liberari posse lubenter fatemur. Cætera vero nihil dolebat, nec relictarum rerum ullo tenebatur desiderio.

Tantorum itaque Ecclesiæ, quam Deus « acquisivit sanguine suo [12], » malorum dolore Gregorius, non secus ac Athenis Apostolus incitatus, pie sibi temperare non poterat, neque etiam debuit, ut teretibus ac teneris auribus consuleret, veritatis ac religionis dispendio, sermonem emollire. Habent enim molliores illæ elocutiones nescio quid frigidi flaccidique, quo veritati semper nonnihil perit. Movent profecto aliter propria rerum nomina, propriisque inusta notis crimina : nec satis, si molliter innocentia, religio, fides defenditur; pene deseritur, si non etiam proditur. Nihil veri nimium videri debet adversus innocentiæ et veritatis hostes : traducendi palam ii sunt, et nativis pingendi coloribus, ut agnoscantur, agnitique vitentur ac fugiantur. Hac ratione simplicibus consulitur, mendacium revincitur, error repellitur, vincit et triumphat veritas. Non jam immoramur falsis criminationibus propulsandis quæ in Gregorium congessit D. Dupin., cum et satis ex modo dictis refellantur, et Dupinus ipse in sua ad DD. archiepiscopum Parisiensem declaratione, ut temere confictas damnaverit et revocaverit.

§ II. PERPETUA GREGORII VIRGINITAS CONTRA BEVEREGIUM ET MURATORIUM ASSERITUR.

« Post Nicænum concilium, inquit Beveregius (a), Spiridionem, Gregorium Nyssenum ut Nazianzenum, tam patrem quam filium Theologum matrimonio copulatos fuisse, nemo in antiquitate versatus nescit. » Hæc confidenter scribere ausus est Beveregius, nulla ratione, nullaque nixus auctoritate. Tam inauditam et insanam opinionem dormitanti scriptori excidisse, dixerit quisquis in sola theologi lectione versatus fuerit; vel potius id a Beveregio scriptum in gratiam episcoporum suæ gentis, pro sua in matrimonium devotione.

Tale commentum notare sat esse, nec ullam huic refellendo operam impendendam credi-

[11] III Reg. xix, 10. [12] Act. xx, 28.

(a) In notis ad canonem v apost.

traret, nisi malum serpere longius, et virum clarissimum, e Catholicis unum, Muratorium (a), qui mirabatur olim confidentiam Beveregii, præter quem « nullus adhuc affirmavit Nazianzenum filium unquam sese matrimonio obstrinxisse, » ipsius postea errorem amplexum fuisse cernerem. Non tamen absolute amplexus est, sed suspicatus « Beveregii sententiam cum veritate consentire. » Qui etiam de Theosebia hæc ait : « Aut Nazianzeno nupsit, » quod « simillimum vero arbitror. » Itaque commentum Beveregii et pravæ Muratorii suspicionis fundamenta simul convellenda sunt.

Ut a Muratorio incipiamus, verba, quæ viro docto fucum fecerunt, hæc sunt in epigrammate Theosebiæ, quod ipse vulgavit : Γρηγορίου μεγάλου σύζυγε ἀτρεκέως · « Gregorii Magni vere conjux. » Ex his plurima colligit Muratorius : primo, Gregorii Nysseni uxorem non fuisse Theosebiam ; id quidem optime deinde ; Gregorium, qui « Magnus » ibi appellatur, Theologum esse, cujus uxor, eaque germana, Theosebia fuerit ; id vero pessime : denique hinc epigramma Theologi esse non posse. Quæ quidem ut penitus convellamus, primo statuendum, quod caput est, nullius unquam conjugii vinculis Theologum irretitum, nedum Theosebiæ copulatum ; 2° deinde nihil adeo impedire, quominus epigramma tribuatur Gregorio Nazianzeno, 3° neque ex epitaphio, neque ex epistola alias xcv sequi Nysseno Theosebiam nupsisse. Sic Gregorium utrumque a conjugio liberum, et cælibem vitam duxisse constabit.

Muratorius inter Theologum et Theosebiam matrimonium fuisse suspicatus, Theosebiam « cum viro Nazianzeno castitatem potius, quam thori conjunctionem servare voluisse » conjiciebat : mox idem « inter utrumque carnis communionem » admittit, sed ad breve tempus, et arbitratur « recenti huic opinioni suffragari posse versum illum Theologi, ita scribentis in carmine iv de animæ suæ calamitatibus : Αὐτὰρ ἔπειτα γάμοιο βαρὺν ζυγὸν ἔκτος ἔθηκα. Deinde vero grave jugum matrimonii a me seposui. » Nihilominus tamen hæc ita se habere asserere non ausus est Muratorius. Amamus virum doctum quod præ verecundia rem tam inauditam pro certo non affirmat.

Nos vero omne prorsus matrimonium a Gregorio propulsamus. Ipse Muratorius (b) argumenta suppeditabit : « Cur enim Gregorius, inquit, qui tam sæpe ac tot verbis, vel minuta vitæ suæ monimenta versibus clausit, hoc unum non levis momenti præterisset, aut tam jejunus commemorasset ? » Neque vero id tantum silentio, et argumento, ut vocant, negante ; quanquam id genus argumenti valere debet, ubi quid habet, quod facti vim et locum obtineat : hic autem habet, si unquam habuit ; cum qui rerum suarum historiam, non uno, sed multiplici poemate, non obiter, sed dedita opera accurateque texere se profitetur, rem tamen unam e præcipuis, si non etiam ex omnibus præcipuam silet, quæ ad vitæ varietates, quas litteris mandat quam maxime facit, quale profecto est vitæ genus et cursus, quem Gregorius tenere decreverat. Ubi enim de genere vitæ diligendo Nazianzenus agebat, ibi sane debuit agere de matrimonio, si posthabita cælibe vita ad nuptias convolavit.

Neque vero eos, qui matrimonii vinculis astrictum fuisse Gregorium censent, istud matrimonium collocaturos esse arbitror postquam presbyter creatus est. Ad confictas itaque Theologi nuptias tempus id unum superest, quod ante sacerdotium ejus effluxit. Consentit Muratorius et ait (c) : « Non diu constitisse carnis communionem inter Nazianzenum et Theosebiam ; sed utrumque castitatem jam pridem elegisse, ut sacerdotium ille iniret, ut inter diaconissas ista cooptaretur. » Verum tempus illud ipsum est, in quo accurata Gregorii narratio nullum ullo vitæ ipsius momento consistere matrimonium patitur. Ut enim fingas Theosebiam, aliamve quamlibet Gregorium uxorem duxisse, quidquid et quoquo modo finxeris, id omne ruit et penitus subvertitur disertissimis Gregorii verbis, vitam suam describentis, ibique accuratissime ubi de vitæ genere deligendo.

Gregorii parentes non ipsi auctores fuerunt ut animum ad uxorem appelleret ; parentes, inquam, qui non modo filii votum castitatis ac propositum norant, sed cum ipsi, prius-

(a) Murat. notæ in epigr. 32 *Theoseb.* a se editum, p. 131, 132, 134.

(b) Ibid.

(c) Ibid.

quam nasceretur, Deo dicaverant, et natum obtulerant, adeo ut « ab utero matris Deo sacer, ac puer oblatus » fuerit, et quidem ad altare, solemni ritu tactisque sacræ Scripturæ libris : quod ipse scribit Gregorius (a), qui « parentis votum ac desiderium ratum habuit, » et præstare quovis tempore studuit, atque etiam præstitit. « (b) Devinxit me sibi amica castitas, inquit, et carni vincula injecit, simulque ardentem divinæ sapientiæ ac vitæ monasticæ amorem injecit ; vitæ, quæ dici potest futuræ primitiæ ; quippe quæ costa non indiget, quæ corpus circumplectatur suum, verbisque deceptum blandis ad amara degustanda adducat : » hæc sunt conjugii vincula, quibus Gregorius a puero copulatus est. Conjux ipsius, non Theosebia, sed perpetua castitas ; conjux sapientia fuit, ac utriusque socia et adjutrix « monachi vita, cujus amorem ipsi » injecit castitas, quam in naufragii periculo vovit, et quam toto vitæ tempore, quantum licuit ac penes ipsum fuit, professus est.

Innumera ex Gregorii scriptis alia proferre testimonia facillimum esset, quibus illum nullo unquam matrimonio constrictum fuisse, sed ejus, quam amabat unice, « castitatis jugo colla perpetuo firmiterque submisisse » manifestum fieret (c). Legatur narratio somnii quod sanctissimus doctor fuse describit (d), et in quo adhuc « puer, nec tamen admodum puer, verum ea ætate qua boni et mali imaginibus animus informatur, » castitas et sapientia sibi visæ sunt humana specie, tantaque ex ipsarum afflatu et colloquio puritatis dilectio in cor emanavit ipsique semper inhæsit, ut vecordes, ne quid dicam amplius, merito videantur, qui de Gregorii perpetuo cœlibatu vel tantisper dubitaverint (e). Unde vir factus Gregorius, et cum Athenis reversus deliberaret, non de vitæ cursu, verum de via, qua expeditius ad propositum finem certius perveniret, hoc primum ponit : « (f) Jam olim mihi certum erat, ac veluti lege sancitum, quæ carnis sunt in profundum ea projicere ; idque tum magis ac magis arridebat. »

Quid igitur sibi vult Gregorius his verbis (g), « grave jugum matrimonii a me seposui ? » Non impositum hoc onus abjecit, sed ab eo semper declinavit, a se amovit, ab eo abhorruit, amore castitatis et vitæ monasticæ. Sic grave onus matrimonii excussit, haud quidem impositum unquam ; sed a se amovendo ne imponeretur. Non aliter Gregorius excussit onus matrimonii, quam caute fugiendo quidquid hoc vitæ genus spectat, utpote contrarium proposito servandæ virginitatis et voto monasticæ vitæ. Certe Gregorius, qui vitam monasticam iterato voto se amplexurum promiserat, uxorem sibi adjungere non poterat, quin datam Deo fidem falleret, scelusque maximum in se admitteret. Absit igitur ut virum tam sanctum, pietate insignem, tantum scelus perpetrasse ; absit, inquam, ut Gregorium spreto servandæ virginitatis voto, quo obstrictus erat, qui « ab utero matris sacer erat, qui matris votum ac desiderium ratum habuerat, » uxorem duxisse arbitremur, aut suspicemur. Talis suspicio tam in Gregorium injuriosa, quam contraria veritati.

Constare debet ex dictis Gregorium nullis unquam nuptiis, nec cum Theosebia, nec cum alia qualibet femina alligatum fuisse. Quo disputationis capite posito, ac eorum, quæ sequuntur, fundamento, jam sponte sua sequitur Theologum non esse eum, qui in epitaphio Theosebiæ « Magnus » dicitur, et cujus Theosebia « vere conjux » comparve appellatur. Hinc efficitur, nihil obstare quominus hoc epitaphium a Gregorio elaborari potuisse credatur. Imo non tantum potuit, sed reipsa ab ipso elaboratum esse ex epistola al. xcv manifestum est ; quæ quidem epistola cum epitaphio rebus et verbis ita consonat, ut utriusque, vel neutrius, auctor agnoscendus sit Gregorius. Fatentur autem omnes epistolam, germanum esse Theologi fetum ad Gregorium Nyssenum scribentis. Pro certo itaque habendum, Theologum nec Theosebiæ, nec ulli alii unquam connubio junctum, eum denique esse auctorem epitaphii. Præterea Muratorii, qui epitaphio, ut et epistola ad Gregorium Nyssenum, perpetuam Theologi virginitatem labefactari suspicatus est, rationes evanescunt et funditus corruunt.

(a) Carm. al 2, v. 426, 435, 448, 449.
(b) Ibid., v. 456, etc.
(c) Carm. 5, v. 110.
(d) Ibid., v. 205, 206, 207, 208 ad 313.
(e) Carm. al. 1, v. 280 et seq.
(f) Ibid., v. 284, 285.
(g) Carm. al. 5, v. 285.

Jam vero si quæras, quis ille sit Gregorius, qui in epitaphio « Magnus » dicitur, ultro respondebimus, nullum alium esse quam Nyssenum. Quod autem Theosebiam spectat : in epistola « sacerdotis conjux » comparve appellatur ; in epitaphio sacerdotis illius nomen declaratur ; rursusque cujus sacerdotis et cujus Gregorii fuerit « compar » Theosebia denuntiatur. Quisquis illas litteras legerit, non dubitabit quis ille sit Gregorius. Ejus enim ipsius sacerdotis, ut est in epistola, ejus Gregorii, ut disertius habet epitaphium, Theosebia « compar, » vel si mavis, « conjux, » a quo illam in epistola commendat laudatque Theologus ; ejus iterum sacerdotis, cui et virtute « par » et honore Theosebia prædicatur, ejusque adeo sacerdotis, ejus Gregorii « compar, » ad quem pertinent illæ laudes, ad quem datæ sunt litteræ. Quæ cum sint ad Nyssenum scriptæ, ipsissimus ille Gregorius habendus est, cujus et « soror » et « conjux, » seu magis « compar, » ut in epitaphio Theosebia designatur. Et certe cum Nysseni, et non sacerdotis alterius σύζυγον Baronius, continuatores Bollandi, Rivetus et alii senserint Theosebiam in epistola dictam, eamdemque sororem ; quid incommodi esse potest idem admittere in epitaphio, quod in epistola admittitur ?

Superest, ut quo sensu Nysseni « soror et conjux, » σύζυγος, Theosebia dicatur, exponamus. Primo quidem, significatione propria utrumque dici non potuit; ab obvio igitur et proprio sensu vox deducenda, et quærenda interpretatio. Theosebia in epitaphio τέκος Εμμελίοιο, Emmeliæ filia dicitur : quod si « nurum » interpreteris, ad Baronii, Henschenii et Papebrochii, Riveti aliorumque, qui Nyssenum connubio junctum cum Theosebia fuisse volunt, sententiam accedes ; nec a consuetudine, qua nurus « filiæ » plerumque appellantur ab iis, quas socrus habent, penitus recesseris, a veritate autem prorsus abscesseris. Neque enim sinit epistola, de qua toties, illam epitaphii vocem ullo modo sollicitare, atque etiam huc et quam maxime cum epitaphio epistola concurrit, ut « Basilii soror, » quod præ se fert epitaphii titulus, et Emmeliæ filia, quo in ipso est epitaphio, germanaque adeo ac proprie Nysseni soror Theosebia astruatur. Epistolæ verba sunt : « Te admiror ob eam tolerantiam ac philosophiam, quam discessu beatæ sanctæque sororis vestræ præstare te audio : » quæ quidem verba illud epitaphium alio prohibet detorqueri. Et paulo inferius prædicat Theosebiam, « Ecclesiæ decus, Christi ornamentum, ætatis illius bonum, feminarum fiduciam, Theosebiam in tanta fratrum pulchritudine formosissimam et clarissimam ; » fratrum, inquam, quinque, et sororum totidem. Quibus egregie concinit in Emmeliam epitaphium cxxx apud Muratorium. Mitto quæ ex iis laudibus pro Theosebiæ perpetua virginitate colligi possint, quam quidem si professa non esset, digna profecto non esset quæ tot inter fratres ac sorores virgines « clarissima, et Christi ac Ecclesiæ decus et ornamentum » diceretur.

In epistola Theologi ad Nyssenum hæc observanda maxime sunt verba : « Theosebiam meam ; meam enim voco, quæ ut Dei legibus consentaneum erat vixit; quandoquidem spiritalis cognatio corpoream antecellit. » Tantam hæc verba vim habent ad probandum Theosebiam sororem esse germanam Nysseni, et ad arcendum penitus cum ab eo, tum a Nazianzeno conjugium, ut mirum valde sit viros doctos ex his verbis ansam arripuisse alterutri Gregorio cum Theosebia matrimonium affingendi, ex quibus contrarium statuere debuerant.

Certe Gregorius, cum « cognationi corporeæ, » qua Nyssenum Theosebia attingebat, « spiritalem » opponit qua ad se ipsum pertinebat; cum « spiritalis » hujus « cognationis » causas ac rationes reddit, quod nimirum Theosebia « Dei legibus consentanee vixit, » omnem prorsus a se et a Nysseno matrimonii suspicionem propulsat. Theosebia soror erat Nysseni, cognatione corporali ; soror vero Nazianzeni, « cognatione spirituali ; » neutrius autem uxor. Nec movere debet vox ista σύζυγος, qua usus est auctor epitaphii. Idem enim hac voce significare voluit Gregorius, quod in epitaphio XLI apud Muratorium p. 40 : Καρτέριον τῆς σῆς σύζυγον εὐσεβίης · « Rapuisti, inquit, Nicomedes, Carterium tuæ pietatis socium. » Nazianzeno certe licuit quod cuique licet, vocibus iis abuti, quibus voluerit, modo definiat, novamque quam iis affingit significationem exponat. Quod sane disertissime præstitit, Theosebiam sororem Nysseni germanam esse confirmans, ejus-

denique diaconissam his verbis astruens, quibus aptiora non sunt ad designandum diaconissæ merita et munia : « Theosebiam vere sacram, atque adeo sacerdoti comparem et parem honore et magnis mysteriis dignam. »

Præterea vox Græca σύζυγος non proprie significat eos, quos Latine conjuges vocamus, maritum et uxorem; sed eos generatim, qui operis ejusdem socii, idem veluti jugum trahere consentur. Ita consilii participem vocat σύζυγον Aristophanes in Pluto : ita quoque Plato. Sic e nostris, Macarius Ægyptius monachus συζύγους nominat discipulos, quos binos Dominus misit, tanquam conjugales. Eo etiam sensu Theosebia σύζυγος Gregorii Nysseni fuit et dici potuit, quod illi « par honore, » ὁμότιμον, quod « magnis digna mysteriis, » τῶν μεγάλων μυστηρίων ἀξίαν, iisque ministrandis fratrem soror, sacerdotem diaconissa adjuvabat, et conjuncta opera collaborabat. Hæc autem de voce σύζυγος disputavimus, salvo Basilii patris ejusdemque episcopi connubio cum Emmelia, et Gregorii patris cum Nonna. Emmelia enim et Nonna, sanctissimæ feminæ, vere conjuges, altera Basilii patris, altera Gregorii patris fuere, quod aliis et plurimis argumentis constat. Neutra cum marito consanguinitatis ullo gradu erat conjuncta, ut vocem a nativa significatione deducere opus sit.

Nemo jam non intelligit quo ordine habenda sit vana Muratorii de matrimonio Theologi suspicio, et quanto in errore versatus sit Beveregius, qui confidenter asserit neminem in antiquitate versatum nescire Gregorium Theologum matrimonio copulatum fuisse. Imo nemo in antiquitate versatus id unquam cogitavit : unus Beveregius natum ex se tam inauditum commentum protulit. Certum igitur et inconcussum maneat nullis alligatum unquam nuptiis fuisse Theologum, qui, ut ait Theodulus monachus in Gregorii Theologi laudatione (p. 153), « nuptias non attigit, verum in perpetua virginitate vixit. » Certum quoque et inconcussum maneat Gregorium Nyssenum connubio junctum non fuisse cum Theosebia, quæ quidem soror ipsius erat, non autem conjux; adeoque et ipsum, si alio non fuerit conjugio implicatus, liberum et cælibem perpetuo vixisse. Sané qui eum nuptias attigisse voluerunt, non aliam quam Theosebiam eum uxorem habuisse statuerunt, nec alio nixi fundamento quam epistola al. XCV; quæ cum aliam præ se ferat sententiam, ruit omnino nuptiarum Nysseni fundamentum, victrix est opinio Centuriatorum (a), qui eum perpetuo cælibem vixisse volunt, et laudant orationem Gregorii al. XX in Basilium Magnum.

Librum *De virginitate* scripsit Nyssenus (p. 117), in quo hæc sunt verba : « Veluti quodam terræ hiatu prohibemur, quominus ad hanc virginitatem accedamus; » quæ verba amissæ virginitatis quamdam suspicionem videntur injicere. Verum hæc verba ipsa, et comparationes quas adhibet si perpendas, suspicio evanescet. Non enim virginitatem ipsam, sed illius vitæ commoda, utilitates, quietem deplorat. Non, inquam, nudam ac simplicem virginitatem in eo tractatu proponit Nyssenus; sed vitam Deo devotam, liberam curis ac cœlestem, cujus adjutrix in primis et socia virginitas. Negotiis autem sæcularibus distracta primum, dein episcopali sollicitudine Nysseni vita cum fuerit, nihil mirum ab eo, qui tantis bonis carebat, sortem suam deplorari. Qui vel prologum legerit, ubi accuratum totius libri argumentum, rem intelliget.

§ III. DE VITA MONASTICA QUAM PROFESSUS EST GREGORIUS.

Monasticæ vitæ professione astrictum fuisse Gregorium, nec non Basilium, Chrysostomum constans est omnium retro sæculorum sententia. Cum id negari absolute non possit, novam quamdam opinionem, apud antiquos inauditam prorsus, doctus Thomassinus invenit, ut monachum non fuisse Gregorium, nec Basilium ostenderet. Hujusmodi figmentum arrisit celeberrimo abbati Trapensi, monachorum studia impugnanti (b); nec, si Gregorium, Basilium, Chrysostomum, etc., monachos fuisse agnosceret, monachis fas esse studio incumbere, agnoscere cogeretur. Hæc Hieronymi epistolæ ad Principiam verba, hujus novæ opinionis fundamentum statuit Thomassinus (c) : « Suburbanus vobis ager pro monasterio fuit, et rus electum pro solitudine.... Quis hoc crederet, ut con-

(a) Cent. IV, c. 10, verbo *Greg. Nyss.* centur. p. 322.

(b) Rép. aux étud. monast., p. 178.

(c) *Discip. ec.*, part. II, lib. I, cap. 46.

sulum pronepos (Pammachius, quem Hieronymus appellat ἀρχιστράτηγον monachorum) « inter purpuras senatorum furva tunica pullatus incederet? » Hoc totum est, si fides Thomassino (*a*), mysterium monasticæ professionis Gregorii, Basilii, Chrysostomi, etc., nimirum furva tunica pullatum incedere, rure versari. Non aliam in his sanctis vitæ monasticæ professionem agnoscit Thomassinus, simulque negat « vere monachum esse, nisi qui se ad totum vitæ tempus astringat, seque omnibus professionibus spoliet ac nudet. » — « Verum difficile non erit, inquit noster Prudentius Maranus, Thomassinum refellens, utrumque de Basilio astruere; et quod eruditus Thomassinus statuit, ut eum monachum non fuisse probet, id convertere in argumentum veræ illius monasticæ professionis. » Quod de Basilio difficile non est, de Gregorio difficilius non erit, cujus scripta amplam segetem suppeditant.

Vereor ne actum agere videar, et supervacaneo incumbere labori, si de Gregorio id probare aggrediar, quod de Basilio probavit ejus epistolarum editor. Qui enim unius vitæ monasticæ professionem probat, utrumque monachum fuisse ostendit. Aggrediar tamen, si quidem hanc provinciam noster Prudentius « sodali operum Gregorii editionem elaboranti » reliquit, nihil ipse « in his quæ ad sanctum Gregorium Nazianzenum spectant immoratus. »

Ut quis vere et proprie monachus sit, requirit Thomassinus ut « se ad totum vitæ tempus astringat, seque omnibus possessionibus spoliet ac nudet. » Utrumque præstitisse Gregorium, Gregorius presbyter, ejus Vitæ scriptor, disertis verbis testatur (p. 8 et 9). « Ipse sibi consulebat ut, quemadmodum in vitæ discrimen adductus promiserat, Deo sese offerret, et a mundo sejunctus, cum eo qui solus purissimus est, vitæ consuetudine jungeretur, atque ex librorum sacrorum lectione veritatis splendorem hauriret. »

« Idque etiam per omnem vitam facere non destitit, monachus esse potius habens quam mundanus, et pauper quam quæstuarius : μοναστὴς ἀντὶ κοσμικοῦ. » Quidquid igitur Thomassinus requirit, ut quis proprie dicatur et vere sit monachus, id omne Gregorius præstitit; imo plura quam postulat.

Quidquid objicitur a Thomassino, adductum crederes ad probandum monasticam vitam professum fuisse Gregorium. Opponit tamen vir doctus, Gregorio fontem et hortum fuisse, adeoque ipsum suorum sibi reservasse partem bonorum et propterea vere et proprie monachum non fuisse. Hæc Gregorii verba sunt in carmine post abdicatam Constantinopolitanam sedem condito (quod quidem observare plurimum interest), in quo se monachum appellat, quod dissimulat Thomassinus (*b*) : « Nuper quidam, inquit, stultus, deliciis perditus, dives atque insolens, delicias mihi vitæque mollitiem objectabat, cum alia multa dicens, tum etiam illud, me divitem et copiosum esse, ut qui et hortum, et otium, et mediocrem fontem habeam. » Hinc concludit Thomassinus, Gregorium non omnia bona abjecisse, adeoque non proprie monachum fuisse. An serio, an jocose et ridere volens hoc dixerit vir doctus, dubitari posset : mirum enim virum doctum talibus momentis, si momenta licet appellare, rem tam apertam impugnare. Gregorius hortum habuit et parvum fontem; quæ quilibet, ut quotidie videmus, habet eremita : quis inde serio colligat, Gregorium suorum sibi partem bonorum reservasse? Idem etiam posset dicere cum « stulto deliciisque perdito, » Gregorium divitem et copiosum fuisse. Quem Gregorius sic refellit (*c*) : « Si fontem, vel hortulum, vel umbrosum nemusculum... possideamus, id delicias interpretamini, » magnam nostrorum nobis partem bonorum reservasse arbitramini. « Quid vero, inquam, o miser, lacrymasne taces, et ventris frenum, et genuum vulnera, noctesque insomnes, quibus monachi sua corpora conficientes enecant? » Hæc Gregorius : quem omnia abjecisse, seque omnibus possessionibus spoliasse ac nudasse, quod requirit Thomassinus ut quis vere monachus dici et esse possit, certum est ipsiusmet verbis. Omnia dimisit, nihil sibi servans, etiam facundiæ labores : « Omnia ei qui me in sortem accepit et servavit dono dedi, possessiones, κτῆσιν, » etc. : eadem passim repetit Gregorius in orationibus et in carminibus.

(*a*) N. 13, 14 et 15, p. 163.
(*b*) Carm. al. 59, v. 1-4.
(*c*) Ibid., v. 15 et seq.

Quod autem Gregorii testamentum spectat, nihil in eo reperias, quod nostræ adversetur sententiæ, imo nihil quod non faveat. Ut enim omittam tunc temporis non tantum testari, sed etiam hæreditates adire monachis licitum fuisse, legibusque concessum : bonorum, de quibus in testamento statuit, non dominus, sed procurator tantum et administer fuit. Hæc enim omnia jam dudum abjecerat : « Omnemque meam substantiam catholicæ Nazianzi consecravi, inquit, ad pauperum, qui sub eadem sunt Ecclesia, ministerium ; » atque ita omnia abjecit, ut « ea de causa tres alendis pauperibus curatores instituerit. » Non de rebus suis, quæ nullæ erant, quippe omnia abjecerat, testamento suo statuit, sed confirmat, quod jampridem destinaverat, sanctorumque parentum voluntati obsequitur. Veniam sibi dari postulat, quod nihil possit dare Alypianæ dulcissimæ filiæ ; rationem hanc addit : « Quippe qui omnia jam pauperibus destinavi, aut potius beatissimis parentibus, qui ita polliciti erant, obsecutus sum, quorum voluntatem irritam reddere, nec sanctum, nec tutum arbitror. »

Hæredem suum hoc testamento instituit Gregorium monachum : « Hæres meus esto Gregorius monachus ; » additque postea : « ita quidem ut ipse meam omnem substantiam, mobilem et immobilem, sanctæ catholicæ Nazianzi Ecclesiæ restituat... sciensque... in eam rem se institutum hæredem, ut per ipsum Ecclesiæ omnia sine fraude conserventur (*a*). » Poterat ergo Gregorius, quamvis monachus esset, et omnia abjecisset, fontem et exiguum hortum habere. Sic Gregorii testamentum confirmat eum vitæ monasticæ professioni addictum fuisse, difficultatesque omnes dissolvit, nedum impedimento esse et difficultatem possit aliquam parere.

Achillæum Thomassini argumentum, ad expugnandam Gregorii monasticam professionem, sunt hæc Gregorii verba (*b*) :

Μέσην τιν' ἦλθον ἀζύγων καὶ μιγάδων,
Τῶν μὲν τὸ σύννουν, τῶν δὲ τὸ χρηστὸν φέρων.

Media inter illos hosque procedo via,
Meditans ut isti, commodum illorum æmulans.

Quæ verba, si viro docto fides, significant Gregorium, cum deliberasset quodnam vitæ genus inter solitudinem monachorum et vitam in media civitatum turba sequeretur, mediam iniisse viam, ut aliis prodesset, nec sibi perniciem inveniret, si ita Gregorii verba licet interpretari, fas sit dicere cum poeta :

Nil intra est oleam, nil extra est in nuce duri (*c*).

Quam longissime Thomassinus aberrat a mente Gregorii! quam si velimus assequi, paulo superiora repetenda sunt verba (*d*) :

Πρῶτον δὲ τοῦτο φιλοσοφῆσαι προυθέμην,
Ῥῖψαι Θεῷ καὶ τἄλλα, καὶ πόνους λόγων,
Ὡς οἱ παρέντες μηλοβότους τὰς οὐσίας,
Ἢ χρυσὸν ἀθροίσαντες εἰς ἅλμης βύθους.

Primum quidem philosophari statueram,
Ut Deo projicerem et alia omnia, et facundiæ labores,
Velut qui agros pecudibus pascendos reliquerunt,
Vel aurum congesserunt in maris profundum.

Gregorius his certe verbis declarat, se jamdudum omnia abjecisse in perpetuum, desiderio philosophiæ, id est, ut monachi vitam exerceret ; quod ad vitam monasticam requirit et sufficere fatetur ipse Thomassinus : neque enim plura fas est requirere. Id autem decreverat Gregorius jamdudum, id fixum statutumque erat (*e*) :

Τὸ μὲν τὰ σαρκὸς ἐς βύθους ῥῖψαι, πάλαι
Δεδογμένον τ' ἦν, καὶ τότ' ἤρεσκε πλέον.

Ea quidem quæ carnis sunt, in profundum projicere
Dudum statutum erat, tuncque placebat magis.

Hoc fixum animo Gregorii sedebat, votoque sanctissimus præsul astrictus tenebatur (*f*).

(*a*) Orat. 2, p. 50.
(*b*) Carm. *De vita sua*, v. 310, 311.
(*c*) Horat., *Ep.* lib. II, ep. 1.
(*d*) Carm. *De vita sua*, v. 270 et seq.
(*e*) Ibid., v. 282, 283.
(*f*) Orat. 2, al. 1.

quod « in maximis gravissimisque periculis, » cum Athenas mari peteret, « Deo voverat. » Nulla jam de eo deliberatio.

Quid igitur illud erat, de quo Gregorius intus amicos (a) ad consilium vocat?

Ἔνδον καθίζω τῶν φίλων κριτήριον,
Ἐμῶν λογισμῶν, γνησίων παραινετῶν.

Intus amicos in consilium voco,
Meas cogitationes, quæ sinceræ sunt hortatores.

Scilicet Gregorius « (b) inter ea quæ præstantiora sunt, id quod præstantius est quærebat; nam quæ carnis sunt in profundum abjicere dudum statutum erat, tuncque placebat magis. Consideranti autem vias quæ ad Deum ducunt, quænam melior esset, invenire non facile erat. Aliud enim, aliorum habita ratione, bonum aut malum videbatur, ut sæpe fit, ubi quid agendum est. Longam veluti quamdam peregrinationem meditabatur. Navigationem quidem effugerat, et maris labores, sed investigabat quænam expeditior esset via. Magnifaciebat Eliam Thesbiten, Carmelum, desertum Joannis præcursoris, filiorum Jonadab vitam sine apparatu : verum rursus eum tenebat sacrorum Librorum amor, res cum deserto et quiete non quadrans. In utramque partem sæpe delatus, tandem inter sua desideria sic litem diremit, mentisque agitationem cohibuit : videns enim eos, quos actuosa delectabat vita, aliis quidem utiles, sibi autem inutiles ac malis agitari; eos autem qui vale sæculo dixerunt, stabiliores quidem esse, ac in Deum placida mente respicere, at sibi solis prodesse, angusta charitate, vitamque insolitam et asperam traducere : mediam inter utrosque viam iniit, meditari ut hi, prodesse ut illi statuens. » Hinc Gregorio eremitarum atque etiam anachoretarum vivendi genus arridebat, hinc cœnobitarum. Sed in illis, quod sibi solis utiles essent, in iis vero quod aliis quidem utiles, sibi vero essent inutiles, displicebat. Itaque mediam iniit viam inter eremitas et migades, id est inter eremitas et cœnobitas, illorum ad cœlestia conversionem, et istorum charitatem retinens, ut sibi et aliis utilis, maxime parentibus, esset.

Ea igitur fuit deliberatio Gregorii, utram ex duobus monachorum generibus, eremitarumne an cœnobitarum vitam sequeretur. Ac veluti qui in aliquo periculo gravi constitutus, se vitam religiosam professurum Deo pollicitus, etiam voto se obstrinxisset; deinde secum reputans, quomodo promissum faciat, varia hujus temporis virorum religiosorum instituta et leges, Trappistarum scilicet, Mendicantium, etc., perpendit; demum, habito secum consilio, vitam trappisticam ut asperiorem refugit, Mendicantium autem ut nimis actuosam et sibi minus utilem respuit, Deo militare sub regula sancti Benedicti mavult : isne monachus dicendus, et vitam monasticam amplexus videri posset? Credo equidem. Atqui hoc ipsum est quod præstitit Gregorius, cum habita secum deliberatione utrum vivendi genus, an eremitarum, an migadum sequeretur, unum ex utroque temperatum amplexus est cum Basilio; qui vitam solitariam et cœnobiticam præclare inter se reconciliaverat et permiscuerat, exstructis monasteriis quæ sociata vitæ utriusque commoda, nulla autem permista habebant incommoda.

Hoc si non statim atque optasset, certe quam primum licuit, vitæ genus secutus est Gregorius; et secessit ad Basilium, unaque cum eo Ponticam solitudinem incoluit : « Degebant tamen singuli,» inquit *Annalium ecclesiasticorum* parens ex Rufino (c),« in singulis cellulis separatis, ita tamen inter se distantes, ut non incommoda sæpius conveniendi daretur facultas. Id etenim ex Gregorii epistola (d), quam tunc in eremo agens ad Amphilochium, in eadem solitudine philosophantem, scripsit, facile potest intelligi.

« Qualis autem fuerit ejus habitatio et victus, pergit Baronius, ex his etiam assequitur, quæ idem ad Basilium, postquam inde recesserat, ludens scribit his verbis : « Quo« niam quæ jocando ad te scripsimus, æquo animo fers, ea quoque quæ deinceps sequun« tur adjiciemus, ex Homero autem initium ducetur : Nunc age, progrediens internum

(a) Ibid., v. 278, 279.
(b) Ibid.
(c) Apud. Boll., 9 Maii, in *Vita Gregorii*, c. 5, p. 887.
(d) Ep. al. 12.

« concine, quæso, ornatum; tugurium videlicet et tecto et januis carens, focum ignis et « fumi expertem, parietes igne exsiccatos, ne luti guttis impetamur, Tantalis similes, ea- « demque pœna multati, nimirum in aquis sitientes, miserandas illas epulas et jejunas, « ad quas e Cappadocia, non tanquam ad Lotophagorum paupertatem, sed veluti ad Alci- « noi mensam, nos novi et ærumnosi naufragi vocati sumus. Memini enim panes illos et « juscula, sic enim nominabantur, semperque meminero, dentibus circa fragmenta colla- « bescentibus, ac postea erectis, velutque e cœno retractis; quæ sublimius tu amplifica- « bis, propriis calamitatibus videlicet orationis magnitudinem tibi suppeditantibus. Qui- « bus nisi illa magna, et pauperum vere studiosa, mater tua nos quam celerrime liberasset, « nobisque tempestate jactatis velut portus exstitisset; jampridem apud vivos esse desiis- « semus, fidei Ponticæ nomine non majorem laudem consequentes, quam miserationem « moventes (*a*). »

Hæc licet joco Gregorius, seria tamen describit. Quanta enim vitæ austeritate, cum ipse, tum cæteri monachi eamdem solitudinem incolentes vixerint, ex his, quæ de sibi subjectis monachis ad Hellenium scribit, satis apparet (*b*) : « Ipsi enim, inquit, partim in antris solitariisque, et ad terram stratis rudibusque cubilibus delectantur; a domibus abhorrent, cognatamque cœlestis sapientiæ quietem amplectuntur : partim ferreis compedibus sese excruciant, ut vitium una cum corpore conficiant. Alii rursum ferarum ritu parvis angustisque domibus inclusi, ne mortalis quidem cujuspiam vultum aspiciunt, ac sæpe etiam totos viginti dies, totidemque noctes, a cibo abstinent, dimidiaque ex parte Christi jejunium imitantur; utque nonnihil ipse gloriosi prædicem, qui tam illorum mei gregis ovis erat, hinc parvo quodam oppido egressus. Sunt insuper qui garrulam linguam quasi vinculis quibusdam astringunt, labiaque silentio comprimunt, summæque illi Menti laudis sacrificium sola mente offerunt. Est etiam qui annos integros in templo stans, puras ad Deum manus expanderit, nec, quod vix cuiquam fidem facturum est, vel tantillum obdormierit, sed vivi lapidis instar Christo defixus steterit, ac velut obriguerit. Huic porro exigui cibi reliquias vicinus corvus impertiebat, panemque integrum, si duo forte essent, afferebat. Quin etiam quo tempore Christus salutifero illo supplicio perfunctus mortales reliquit, inventus est quidam, qui hunc ad divinum montem ascenderet, ibique et sermone, et mente, et membris immotus stans, ventis nivibusque jactaretur; nec, quanquam alioqui plures viri pii eum circumstarent, et ab eodem obnixe contenderent, ut aliquam sui corporis rationem haberet, precibus tamen nullis moveretur; sed Christum regem fortissime consertis, ut dici solet, manibus retineret. »

Alibi de Ponticis monachis hæc habet Gregorius (*c*) : « Plerique sub ferreis vinculis ingemiscunt; alii rursus pro cibo cineres habent; sunt quibus potus lacrymis temperatur; alii hibernis nivibus impetiti, quadraginta dies, totidemque noctes, velut arbores quædam perstant, corde nempe e terra migrantes, Deumque solum in mente habentes... Quid denique eos commemorem, qui oculos claudunt, et aures velut pessulo quodam obdunt, ne aculeus quispiam mortis furtim irrepat? At hæc medicamenta carni hosti meo propino. » Hæc Gregorius, qui hæc etiam alibi fusius (*d*) : « Carnem meam ætatis flore lascivientem et æstuantem multis ac crebris laboribus attrivi, ventris satietatem vicinamque rabiem sustuli, oculos temperantiæ adjumento palpebris infixi, iram abrupi, membra devinxi, risum deploravi; omnia Christo cesserunt, priora omnia conciderunt. Terra mihi lectus fuit, asperrima vestis membra contexit; pervigilia etiam et lacrymarum imbres adhibui : interdiu labori humeros subjunxi : hymnis tota nocte concinendis corpus instar statuæ defixi; nullam omnino humanam voluptatem nec in animum quidem et cogitationem admittens. Atque hoc quodam mihi vitæ institutum erat. »

Sic mediam viam iniit Gregorius inter eremitarum et migadum vivendi rationem, cœnobiticam amplexus ex utraque temperatam a Basilio. Is primus omnium cœnobitas in Oriente instituit, legesque condidit, quas etiam exemplo docuit una cum Gregorio, qui

(*a*) Ep. al. 8.
(*b*) Carm. al. 47.
(*c*) Carm. al. 4.
(*d*) Carm. al. 54.

Basilio in condendis cœnobitarum regulis atque etiam servandis socius fuit, ut constat. Itaque ambo jure ac merito cœnobitarum patriarchæ habendi sunt, qui leges monachis condidere, monasteria exstruxere, et vitam monachi exercuere, ut Benedictus in Occidente.

Præter privatas cujusque exercitationes, quas ex Rufino (a) describit Baronius (b), erant communia utrique exercitia ; a quibus cum aliquando abstractus fuisset Gregorius, hæc ingemiscens scripsit : « Quis mihi dabit ut pristinorum dierum afflictionem, in quibus tecum jucundissime vixi, vel mensem unum ferre liceat ? quoniam res tristes, quæ sponte feruntur, coactis deliciis potiores habentur. Quis dabit mihi psalmodias illas, et vigilias, et ad precandum recessus, vitamque illam quasi spiritualem et incorpoream ? Quis fratrum, qui a te in pietate instituuntur et in sublime eriguntur, unanimitatem dabit et concordiam ? Quis virtutis certamen et acumen, quod præscriptis modis et canonibus stabiliebamus ? Quis divinorum oraculorum exercitium, inque illis cum spiritus moderamine inventam lucem ? aut, ut minora ac leviora dicam, quis dabit quotidianas illas et manuarias operas ? Quis lignorum findendorum, comportandorum, ac componendorum laborem et lapidicinas ? Quis consitiones et irrigationes plantarum ? Quis platanum illam auream, Xercis platano præstantiorem, in qua non rex mollis et enervatus, sed monachus afflictus et debilitatus ? quam ego plantavi, Apollo rigavit, hoc est excellentia tua, Deus autem in honorem nostri provexit. »

Quo tempore Gregorius in solitudine versabatur, et monachi vitam cum Basilio exercebat, crebris suorum litteris cum Basilius Cæsaream revocaretur, respondit (c) : « Nunc quoniam per gratiam Dei voti nostri pro viribus compotes facti sumus, organum benedictum puteumque profundum adepti, Gregorium, os illud dico Christi ; parumper nobis, obsecro, parumper hanc morulam indulgete, quam non ad hoc petimus, ut urbium sectemur delicias, sed ut fruamur sanctorum convictu. » Gregorium quoque pietas erga parentes solitudinem relinquere et Nazianzum reverti compulit ; nec tamen interea quod voverat, id est, monachi vitam, in paterna domo agere cessavit : « Adeo ut, inquit (d), philosophiam quoque ipsam, qua nec possessio ulla, nec nomen ullum mihi charius est, contempserim ; vel, ut verius loquar, hoc primum studuerim, ut ne philosophantis speciem præberem. » Quod externum est in vita monachi, vel, ut ipsius verbis utar, « philosophantis speciem, » amore parentum despexit, ὡς καὶ φιλοσοφίας ὑπεριδεῖν αὐτῆς · sed intus vere monachi vitam agebat : ut enim ait ipse Gregorius (e) : « Morum est, non corporum, vita monastica : »

Τρόπων γὰρ εἶναι τὴν μονὴν, οὐ σωμάτων.

Observare juvat Gregorium a solitudine abductum (f) metu ne « benedictionem paternam amitteret : » οὐκ ἤνεγκα. . . . καταλυθῆναι τὴν εὐλογίαν · quo postea metu depulso, nempe post sanctorum mortem parentum et abdicatam sedem Constantinopolitanam, totam « philosophiam, qua nec possessio ulla, nec nomen ullum ipsi charius erat, » id est, ipsam « philosophantis speciem » et nomen amplexus est ; et tam exterius quam interius, « ruri, » ut scribit Hieronymus, « vitam monachi exercuit. »

Priusquam hinc discedamus, et Gregorii locum, qui objicitur ex carmine primo, relinquamus ; voces quædam explanandæ sunt, ut vitilitigatoribus occurratur. Ἀζύγων, ἄζυγος, « injugatus, cælebs, » vulgo redditur : verum apud Gregorium, qui hanc vocem huic voci μιγάδων opponit, accipi debet de eremita, anachoreta, vel quolibet monacho, qui omnino solus est, nec ullum habet socium. Ideo Bollandistæ interpretantur *Solitarios* : Leuvenklaius ad marg. γρ. καὶ ἐρημικῶν. Aliter interpretari vocem hanc nón sinunt, quæ præcedunt et quæ sequuntur in Gregorio. Vereor, ne doctus Sirmundus in Vita sancti Theodori Studitæ, num. 5, p. 7, minus recte verterit hæc verba : Τοῦ κοινωνικοῦ βίου τὸν ἄζυγα προτιμήσαντας, « cælibem vitam conjugio anteponentes : » Κοινωνικὸς βίος namque in Gregorio orat. 21, n 19, de vita cœnobitica sunt accipienda.

(a) Ruf. lib. II, c. 9.
(b) Bar., apud Boll., 9 Maii, p. 388. Epist. al. 9.
(c) Apud Boll., 9 Maii, p. 388.
(d) Or. 2, p. 59.
(e) Carm. *De vita sua.*
(f) Or. 2, p. 59.

Μιγάδων, alia vox exponenda est, si quidem viros doctos in errorem impulit. Μιγάδες accipit Gregorius pro cœnobitis; quo sensu vox illa a pluribus accipitur, in quorum numero sunt sanctus Chrysostomus, hom. *in falsos prophetas;* Theophylactus *in Marcum* c. IV. Ἄλλοι μέν εἰσι παρθένοι καὶ ἐρημικοί· ἄλλοι μιγάδες καὶ ἐν κοινοβίῳ· ἕτεροι λαϊκοὶ καὶ ἐν γάμῳ· id est, « Alii quidem virgines sunt et solitarii : alii misti et in cœnobio; rursus alii laici et in conjugio viventes. » Verum a nullo alio certius ac melius discere possumus quam ab ipso Gregorio quid significare voluerit voce μιγάδων. Primum quidem in oratione secunda n. 29, conjugatos a continentibus secernit, hosque inter eremitas cœnobitis aut mistis opponit : « Quantum, inquit, intervallum inter conjugatos et cælibes.... quantum ex his rursus inter eremitas et cœnobitas, qui permisti communiter degunt, » id est, migades. In oratione XXI eadem utitur distinctione, sed mutatis verbis, ut magis illucescat oppositio : Οἱ τῆς ἐρημίας.... οἱ τῆς ἐπιμιξίας. In eadem oratione eremitas eos esse ait, « qui vitam prorsus solitariam, et ab hominum societate remotam agunt, sui ipsorum tantum et Dei colloquio fruentes; » quibus opponit cœnobitas : « alii autem charitatis legem per communionem et societatem colentes, solitarii simul et cœnobitæ sunt, » etc.; ἐρημικοί τε ὁμοῦ καὶ μιγάδες. Ecquis jam erit, qui cœnobitas fuisse μιγάδες, et Gregorium qui inter eremitas et migades mediam iniit viam, vitam monasticam exercuisse negaverit? Nisi forte qui velit monachos non fuisse eremitas et cœnobitas, quos cum Athanasius exsul peragraret Ægyptum, consociavit; nec Basilii discipulos, quos, ex eremitis et migadibus præclare inter se reconciliatis, congregavit; quibus etiam leges condidit, asceteria et monasteria exstruxit.

§ IV. CUJUSNAM ECCLESIÆ EPISCOPUS HABENDUS DICENDUSQUE SIT GREGORIUS, QUI VULGO NAZIANZENUS APPELLATUR, INVESTIGATUR.

Primo quidem Sasimensis Ecclesiæ, quæ recens a Basilio sedes erecta erat, episcopus consecratus fuit Gregorius ab ipso Basilio et patre Gregorio compellentibus. Huic ordinationi, si minus animum, saltem cervicem inflexit : sed cum ad capessendam sedem nullus pateret aditus, quam scilicet Anthimus armatis militibus occupatam tuebatur, abjectis Sasimis, in solitudinem se contulit; nec oblationem, nec ordinationem, nec quidquam eorum quæ apud episcopos in more et instituto sunt, Sasimis peregit, ut ipse testatur; sed simul atque consecratus est episcopus, fugam quam animo conceperat, arripuit.

Deinde revocatus e solitudine, regimen Ecclesiæ Nazianzenæ, jubente iterum patre, qui præ ætate huic administrandæ impar erat, verum ea conditione, ut mortuo patre liber esset abire quo vellet, suscepit. « Ad breve tempus, » inquit ipse Gregorius (*a*), « et quasi hospites, præfecturam suscepimus : » accepit quidem, sed mortuo patre eam abjecit.

Denique Constantinopolim accersitus ab episcopis Thraciæ et orthodoxis, ut causam fidei contra grassantes lateque dominantes in regia civitate Arianos, Macedonianos aliasque veritatis pestes tueretur, cum advenisset, fideique causam defendisset, hæreticos profligasset, errores fugasset, collapsam fidem restituisset, et omnium animos sibi conciliasset; totius populi clerique consensu, annuente Theodosio imperatore, in sede Constantinopolitana, pulso Demophilo, pulso etiam Maximo, non tamen repugnans ut antea, collocatus est a sancto Meletio, concilii generalis, quod tum celebrabatur, præside. Ortis deinde querelis inter episcopos, arrepta occasione, Gregorius abdicat se episcopatu, effringit vincula, et gaudio gestiens patriam repetit, optata solitudine se fruiturum sperans.

Quo tempore, Constantinopoli relicta, in patriam reversus est Gregorius, adhuc pastore destituta erat Nazianzena Ecclesia, Apollinaristarum insidiis patens. Hujus periculo permotus Gregorius, rogantibus episcopis et universo populo, illius curam, donec præficeretur episcopus, se suscepturum promisit : quo præfecto, fugit iterum in solitudinem.

Esto nunc judicium lectoris, cujusnam Ecclesiæ Gregorius habendus et appellandus sit episcopus, et an tres episcopatus habuerit. Nemo, opinor, dicturus est eum fuisse Sasimensis Ecclesiæ præsulem. Certe nusquam scripsit Gregorius se hujus Ecclesiæ episcopum renuntiatum fuisse, ut ipse loquitur, κηρυχθέντα, hoc est, ullo præconii genere declaratum.

(*a*) Ep. al. 42.

Designatum quidem, propositum, inauguratum etiam hujus Ecclesiæ episcopum se fatetur in oratione nona undecimaque passim et in epistola al. 44. « Non Nazianzi, inquit, sed Sasimorum (episcopus) designati, » seu mavis, « propositi sumus : » Σασίμων δὲ προεβλήθημεν. Id enim hoc verbum eo loci sonat, sensu sæpius a voce « prædicari et renuntiari » diverso ; quod vel ex Sozomeno patet, *Hist.* lib. v, cap. 8, et Socrate lib. v, c. 8, nec non et Cyro Prodomo, in titulo epigrammatum suorum in hanc ordinationem Gregorii :

Εἰς Γρηγόριον προβαλλόμενον εἰς Σάσιμα.

At neque hic, neque usquam alibi episcopum Sasimensem renuntiatum se Gregorius dixit ; imo attendenti certo negasse videtur. Quemadmodum enim Nazianzi « designatum, » propositumve episcopum hic se negat, ac Sasimorum fatetur ; sic ille Nazianzo se renuntiatum epistola al. 225 fatetur, ac de Sasimis negat, quorum « designatum propositumque» episcopum fuisse sese concesserat. « Ego certe, inquit, si corpore quidem ita me haberem, ut Ecclesiæ possem Nazianzenæ præesse, cujus ab initio præsul sum renuntiatus, minus autem Sasimorum, ut vobis haud recte nonnulli suadent. » Hæc sunt Gregorii verba, quæ non bene vetus interpres reddidit.

Porro nihil obest, imo plurimum juvat, renuntiationem illam « ab initio, seu primam a Gregorio vocari, cum Sasimorum, ob quæ primum ad episcopatum assumptus, designatus ante fuisset quam Nazianzo renuntiatus : multo obsit minus de renuntiatione tacita tantum aut non publica ; id a Gregorio aliis in locis explicatum. Quin inde colligas, nullo Sasimis, nec taciti quidem, nedum solemnis genere præconii renuntiatum : quippe de Nazianzo concedit Gregorius, de Sasimis expresse negat ; de illis vicissim quod affirmat, negat de Nazianzo.

Erant itaque diversi generis renuntiationes episcoporum, publicæ et canonicæ aliæ, aliæ non ita. Vulgata res est, maxime in Oriente, «populi totius suffragiis, » ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός, tunc temporis electos esse episcopos, uti de Athanasio scribit Gregorius (*a*) ; vel ut habet concilium Chalcedonense, actione 16, « pascendorum omnium calculis. » Exempla longius petenda non sunt : Nectarius in sede Constantinopolitana Gregorio subrogatus est, « communibus, » inquit Sozomenus (*b*), « synodi suffragiis ; » ipsique Constantinopolitani Patres (*c*) « ad episcopos Romæ congregatos » eumdem a se scribunt ordinatum « universi cleri totiusque suffragiis civitatis, » παντός τε τοῦ κλήρου, καὶ πάσης ἐπιψηφιζομένης τῆς πόλεως. Moxque de Flaviano Antiocheno : « Canonice, » vel, « uti canones jubent, tota illa Ecclesia suffragante, ordinarunt episcopi illius provinciæ et diœceseos Orientalis. » Οἵ τε τῆς ἐπαρχίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως.... κανονικῶς ἐχειροτόνησαν πάσης συμψήφου τῆς Ἐκκλησίας. In concilio Chalced. act. 11, Stephanus Ephesinus se canonice electum probat, his verbis : quia, « et populus, inquit, et clerus, et episcopi, » episcopum me constituerunt. Idem concilium, act. 16, non alios agnoscit episcopos, præter eos, « qui decreto facto a clericis uniuscujusque metropolis et possessoribus, κτητόρων, et clarissimis viris, super hæc et a reverendissimis episcopis provinciæ omnibus aut pluribus » instituti sunt. S. Athanasius (*d*) Gregorium negat esse episcopum Alexandrinum, quia « neque plebi cognitus, neque postulatus a presbyteris fuerat. » Manifestius de Lucio Theodoretus ait (*e*) : « Non in orthodoxorum episcoporum synodo, non suffragio legitimorum clericorum, non postulatione plebis, ut Ecclesiæ leges præcipiunt, ordinatus est. »

Nunc vero de constituendis erigendisve novis episcopatibus, veluti Sasimensi, ad quem potissimum collimat hæc oratio, quid Patres definierint ut constet, ecce concilii Sardicensis canon sextus : « Provinciæ episcopi debent in iis urbibus episcopos constituere, ubi etiam prius episcopi fuerunt. Si autem urbs aliqua inveniatur tam populosa, ut ipsa episcopatu digna judicetur, accipiat, » iisdem profecto legibus, et a provinciæ suffragantibus episcopis ; quod vel conciliis definitum. In Carthaginensi secundo, can. 5, de novis sedibus erigendis præscribitur, ut « populus Dei multiplicatus sit ; » deinde « ut desideraverit, » seu postulaverit episcopum ; tum ut fiat « cum ejus voluntate in cujus potestate est

(*a*) Orat. 21, p. 390.
(*b*) *Hist.* l. VII, c. 7.
(*c*) Conc. Const. I, Ep. Syn., t. II. *Conc.* p. 966.
(*d*) Apol. 2.
(*e*) *Hist.* lib. IV, c. 22.

diœcesis. » Concilium vulgo dictum Africanum addit (a) : « Placuit ut plebes, quæ nunquam habuerunt proprios episcopos, nisi ex plenario concilio uniuscujusque provinciæ et primatis, atque consensu ejus ad cujus diœcesim eadem Ecclesia pertinebat, decretum fuerit, minime accipiant. » Ad confirmanda hæc omnia vel sufficeret epistola Gregorii, alias 22, ubi de Basilii Magni electione : sed ad astruendam Occidentalis Ecclesiæ hac in re cum Orientali consensionem, Sidonius Apollinaris, lib. IV, ep. 25, et lib. V, ep. 5, 8 et 9, hujus renuntiationis specimen exhibet : « In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Simplicius est, quem provinciæ nostræ metropolitanum, civitati vestræ (Bituricis) summum sacerdotem fieri debere Sidonius pronuntio. » Proclamationum formulas, quo nomine appellat Morinus, plurimas ipse suppeditat, *De sac. ordin.* exerc. 1, c. 3. Insignior autem illa est, quam ex *Euchologio* Cryptæ Ferratæ idem profert : « Suffragio et approbatione Deo maxime amabilium episcoporum, et sanctissimorum presbyterorum et diaconorum, divina gratia... promovet hunc... in episcopum urbis,» etc., etc. E Vaticano exemplari aliam exhibet, in qua dicitur « suffragio et approbatione SS. metropolitanorum, archiepiscoporum, episcoporum, » etc., atque ex Cedreno relatam in translatione episcoporum formulam eamdem adducit. « Hæc est, inquit vir doctus, electionis legitimæ jam factæ denuntiatio publica, fieri solita cum episcopus ad ordinationem, » addo, et ad inthronizationem « accinctus est. »

Tales erant in Ecclesiis omnibus publicæ, legitimæ, canonicæ electiones, renuntiationes, ordinationes episcoporum ; tacitæ vero, et ut ita dicam, interpretativæ, quales irritas esse decrevit Antiochena synodus anno 341, can. 16, qui citatur in conc. Chalced. act. II (b). « Si quis episcopus vacans in Ecclesiam vacantem prosiliat, sedemque pervadat, absque integro perfectoque concilio, hic abjiciatur, etsi cunctus populus quem diripuit, eum habere delegerit. » Et infra can. 21 (c) : « Nec vi coactus a populis, neque si etiam hoc ei ab episcopis suadeatur, » vacantis ecclesiæ, « qui propriam deseruit, » habetur episcopus. « Ubique integræ et plenariæ synodi decretum » requiritur, et ut « nullas ordinatio secus facta vires habeat » canone 19 decernitur. His expositis, facile dijudicare est an episcopus Sasimorum Gregorius habendus sit.

Magni Basilii factum, quanquam a pluribus minime probatum, arguere non ausim : at certe, quod Sardicense concilium postulat ad novos episcopatus constituendos, Πολυάνθρωπος πόλις, « Populosa plebs, » nequaquam erant Sasima : « non multiplicatus Dei populus, » ut Carthaginense requirit ; episcopum nec postulaverat, nec desideraverat plebs Sasimorum ; ejusdem Ecclesiæ cleri ac populi nulla convocatio, coitio nulla ; nec episcoporum provinciæ plenaria synodus, ut Antiochenum et Africana sanciunt, ulla intervenerat ; nullus « consensus » ejus, « in cujus potestatem diœcesis, » tum dubii juris, postea tandem, ipso consentiente Basilio, cessit. Adeo primatis suffragium non accesserat, ut armata propemodum manu repugnaret Anthimus, quem « martium et pugnacem » virum festive Gregorius appellat (d). Itaque episcopum eumdem epistola, alias 33, adversus ordinationem suam, cum aliis quibusdam episcopis, multa causatum, scribentem, minitantem, postulantemque synodum inducit. Unde Baronius (e) : « Existimamus, inquit, quod Anthimus alium Sasimis, quæ sibi vindicasset, episcopum ordinaverit ; et Basilius, ad dirimendas Ecclesiæ controversias inter Catholicos periculoso illo tempore obortas, Anthimo pugnaci homini loco cesserit. »

Hinc fortasse referri possit illud epistolæ, alias 33, « epinicium » quod de Gregorio « quasi devicto (*f*) » concinebat Anthimus ; illique etiam versus (*g*), quibus Ægyptii præsules suggillantur : « Leges versantes jampridem mortuas, a quibus quam maxime et manifesto eramus liberi. » Et quidem liber, etiamsi vera fuissent quæ illi objiciebant, Sasimorum præsulem eum esse renuntiatum, unde ad Sasima revocabant ; sed frustra certe,

(*a*) Can. 65.
(*b*) Εἴ τις ἐπίσκοπος σχολάζων ἐπὶ σχολάζουσαν ἐκκλησίαν ἑαυτὸν ἐπιῤῥίψας ὑφαρπάζοι τὸν θρόνον δίχα συνόδου τελείας, τοῦτον ἀπόβλητον εἶναι, καὶ εἰ πᾶς ὁ λαὸς, ὃν ὑφάρπασεν, ἕλοιτο αὐτόν.
(*c*) Μήτε ἀπὸ λαῶν ἐκβιαζόμενον, μήτε ὑπὸ ἐπισκόπων ἀναγκαζόμενον.
(*d*) Ep. al. 31, ἄρειον Ἄνθιμον.
(*e*) Baron. an. 371 n. 107.
(*f*) Ὥσπερ ἐπινίκιόν τινα... ὡς ἡττημένων.
(*g*) Carm. *De vita sua*, v. 1813, 1814.

his etiam positis : quanto magis si falsa sint, ordinato in ejus locum suffectoque episcopo, vel novo certe episcopatu exstincto ?

Constat enim alioqui cum Anthimo Basilium in concordiam postea rediisse. Et qua, quæso, conditione, pacato Anthimi bello, Gregorius per bellum istud ex Antiocheni concilii canone 18 hucusque liber, liber esse perseveravit, idque palam ac « manifesto, » nisi alterutra ex his conditionibus accepta ; vel ut Anthimi, cujus provinciæ Sasima cedebant, ordinatio valeret, vel sane locus episcopo careret ? Alioqui si ejus loci renuntiatus erat episcopus, quod objiciebant adversarii, jam nec occultis nec cognitis rationibus liber, sed tunc Ecclesiæ Sasimensi manifesto Gregorius illigatus; imo et « communione privandus » ex ejusdem Antiocheni concilii canone 17, « si ad Ecclesiam sibi commissam, » remotis jam impedimentis, « ire non acquievisset. » Liber itaque a Sasimis Gregorius ac liberrimus semper fuit, tum ante, tum post factam cum Anthimo pacem ; etiamsi ad eam Ecclesiam fuisset publice et canonice renuntiatus. Superest igitur ut tacita et occulta, si dici liceat, renuntiatione, Sasimorum episcopus Gregorius fuerit : verum ne id quidem ulla ratione defendi potest. Neque enim conniventibus vel tacite probantibus episcopis, clero, populis, quæ tacita renuntiatio est, unquam hanc Ecclesiam administrasse ullo modo dici potest ; quam forte nec adivit unquam, nec a limine salutavit, in qua nec sedit, nec ut sederet ulla vi cogi potuit et adduci. « Certamen iniit pater, » inquit ipse (*a*), « ut in Sasimensi sede me collocaret : ut autem non valuit, » etc. Paulo post : « Datam autem ne minimum quidem Ecclesiam attigi ; ita ut nec unum ibi sacrificium Deo obtulerim, vel preces una cum populo fuderim, nec clericorum cuipiam manus imposuerim. »

Ex his tum factis, tum dictis liquet, quis in Gregorio « renuntiationis et proclamationis » sensus : ille nimirum, qui hodieque initæ possessionis, et ut vocant, beneficii cujuspiam « investituræ ; » seu fuerit illa « tacita, » cum alicui sedem invadenti, aut eorum ad quos conferendi beneficii non omnino jus pertinet precibus, vel etiam vi quadam Ecclesiam administranti connivent, silentque veri patroni ac legitimi collatores beneficii ; seu fuerit « renuntiatio » ad juris apices formamque legibus sancitam, lectis et expositis patroni, regisve « diplomate » conferentis, seu, ut vocant, provisionibus, et « bulla, » si qua sit, papæ, aut « visa, » atque a promovente, in sede ut plurimum eo qui promovetur collocato, aliisque de more peractis, quibus hodie quis vel episcopatus, vel alterius beneficii possessor firmatur, aut certe, si alius intercedat, « denuntiatur, et prædicatur, » quod Græca ipsa κηρύσσεται sonant ; quanquam non eo id in Oriente, quo in his partibus, modo fieret. Sensum hunc exhibent verba Gregorii, contraria et opposita de Nazianzo Sasimisque scribentis (*b*) : Sasimis « propositum, » designatum, ac si velis, nominatum antistitem, non autem Nazianzo; contra vero Ecclesiæ Nazianzenæ non propositum, non designatum, non ordinatum episcopum, sed renuntiatum tamen, idque « (*c*) primum et ab initio, » quanquam « non publico, » sed tacito tantum genere renuntiationis : quæ quidem specie tenus pugnantia, hac ratione conciliari et intelligi possunt.

Ecclesiæ alicujus pastor non is censetur, nec in pastorum numerum refertur, qui ad eam electus, promotus, vel etiam ordinatus, jure tandem cadit ; sed qui victa causa possessionem adit atque obtinet. Qua igitur ratione Sasimensis Ecclesiæ episcopus dici posset Gregorius, qui Sasima non attigit quidem, nec illic episcopalis muneris vices ullas obiit ? Si Sasima dixit « sua, » id non nisi ironice : egregium illud Basilianæ amicitiæ munus ridet et exprobrat. Vel etiam « sua » dicere potuit, quia sibi attributa, sibi oblata, sibi data, sed a dubio possessore.

Priusquam Sasima dimittamus, exemplo rem illustrabimus. Beneficium, ut vocant illud, cui animarum cura incumbit, vulgo curatum, uni clerico patronus; alter pro patrono se gerens alteri præsentet conferatque ; aut certe in curia Romana quivis alius obtineat. Possessione jura sua firmet alter ; alter aut arceatur, aut segnius agat. Dum interim sub judice lis est, intra annum, ut fit, sacerdotio uterque initietur ea mente et consilio, ut officio suo fungi valeat. Ad Ecclesiam eamdem ordinati ambo vel interea paciscantur, vel senatus

(*a*) Carm. *De vita sua*, v. 497, et seq.
(*b*) Epist. al. 42.
(*c*) Epist. al. 225.

consulto possidenti jus asseratur, vel alter denique, minime contentiosus, nec litium amans, æmulum ultro sinat possessorem, ipsique suo jure cedat. Sacerdos quidem is erit, propositus etiam, designatus, ordinatusque ad Ecclesiam illam, velut ad Sasimensem Gregorius. Num idcirco dicetur illius loci sacerdos, et in pastorum hujus Ecclesiæ catalogum unquam referetur? Minime sane; quia dubio semper aut controverso jure suo cecidit aut sponte cessit.

Quod ætate nostra « præsentationes, provisiones, collationes » vocant, hoc majores nostri ad hanc vel illam Ecclesiam ordinationes appellabant; quia tunc nemo sine titulo ordinabatur. Quæ si alicunde cassæ haberentur et irritæ, nullum, ut ita loquar, ad extra sortiebantur effectum: et qui nullius loci sacerdos aut episcopus manebat, « Vacans, » σχολάζων, dicebatur. Talis fuit, ut ex dictis patet, ordinatio Gregorii ad Sasima.

Fuerit ergo Gregorius ad Sasima propositus, designatus, inauguratusque episcopus, ordinationi suæ consenserit, Sasimensis tamen episcopus nec fuit, nec dici potest, nisi ab invidis et calumniatoribus; quippe qui nec aperte, nec tacite, non canonica, non alia quavis ratione loci illius episcopus fuerit renuntiatus, nedum unquam in Sasimensi sede collocatus et firmatus.

Quæ hactenus disputavimus, aperta, vera, certa, necessaria erant ad propulsandas a Gregorio nostro calumnias; apta etiam et commoda ad abstergendam a textu Græco corruptionis notam, atque ad tollendam ab innumeris locis, qui pugnare inter se videntur, repugnantiam. Hac via nimirum iniquæ de translatione ad sedem Constantinopolitanam quæstiones; de tribus episcopatibus, simulque nullo, meræ veteris invidiæ ac recentioris cujusdam scriptoris seu calumniæ seu commenta (*a*); de corrupto epist. CCXXV textu conjecturæ evanescunt; veraque sunt et expedita, quæ in epistola alias XLII et iterum in epistola alias CCXXV, et in aliis locis legenti negotia facessebant: quod amplius sequenti dissertatione de episcopatu Nazianzeno patebit. Hanc claudet testimonium Nicetæ Paphlagonis tom. VI Bibl. Concionatoriæ parte prima sub finem, quo quidem testimonio tota propemodum disceptatio præsens ac proxima continetur.

Postquam narravit orator (*b*), quomodo episcoporum, Antiocheni in primis magni Meletii votis, Gregorius fuerit in sede Constantinopolitana collocatus, objectioni occurrit pergitque: « At nemo illegitime, contraque ac sacra Ecclesiæ regula statutum est, ad tertiam eum arbitretur transferri sedem. Nam neque ea res translatio est, sed electio, primaque ac unica in urbe Augusta pro episcopi dignitate, atque munere sedis collocatio. Nam quod primo Sasimis, uti dicebam, præfectus est, id solum promotionis causa fuit, cum neque sedem receperit, nec omnino illic ordinaverit, ullamve mysticam initiationem pro antistitis partibus celebraverit; quod nempe viculus ad sustentandam episcopalem sedem esset omnino ineptus. Nazianzenam autem cathedram quondam curavisse, cum pater illius episcopus esset; at non ejus creatum esse episcopum, aut sedem illam unquam suscepisse. Solum autem patris hortatu ac jussu ut sacri ministerii defectum impleret, sic Ecclesiæ curam suscepisse, ut senectæ fulcrum ac paternæ imbecillitatis sustentaculum augeret. Ita vero se rem habere, etiam ex iis perspicuum est, quæ ipse ad Gregorium sibi cognominem scribit (*c*): « Inter omnes etenim constat me non Nazianzi, sed Sasimorum antistitem creatum, (propositum, προβεβλῆσθαι) fuisse, tametsi in patris reverentiam et eorum qui supplices « hoc a me contenderunt, ad breve tempus, quasi hospites præfecturam suscepimus. » Quod igitur pater mortalem vitam divina commutaverat, vacantem jam inventum divina Spiritus gratia, vitæque ac doctrinæ humana majore præstantia postea clarissimum effectum, in urbis Augustæ solio quantum oculis conspicuum erat, constituit; quantum autem animo aspectabile, orbis terrarum bonum pastorem magnumque antistitem præficit. »

Rejecto Sasimensi episcopatu, rejiciendus quoque Nazianzenus, et Constantinopolitanus est asserendus: id quidem exsequimur. Abjectis Sasimis, Gregorius in solitudinem se contulit, e qua retractus, roganti, vel jubenti patri id tantum concessit (*d*), ut « collaborans cum.

(*a*) Dupin. *Bibl. eccl.* tit. GREGORIUS.
(*b*) Tom. VI, p. 631, col. 2, ex orat. *in Gregorium.*
(*c*) Ep. al. 42.
(*d*) Carm. *De vita sua*, v. 500.

eo curam Ecclesiæ » Nazianzenæ « susciperet ; » ea lege ac conditione, ut ne huic astringeretur Ecclesiæ, et parente mortuo (*a*), « pennam spiritui quo vellet et quomodo vellet suam permitteret deferendam, nec quisqam foret, qui se cogere posset, aut alio traducere repugnantem. » Mirum est, Gregorium Nazianzenæ Ecclesiæ episcopum appellatum fuisse, cum tantopere precaverit, ut ne huic Ecclesiæ alligaretur : multi tamen scriptores, veteres et recentiores, Theologo reclamante, eum Nazianzenum appellant, Socrates, Sozomenus, Gregorius ejus Vitæ scriptor, Baronius, Bellarminus. Vetus et communis error est manuscriptis, qui nunc exstant, longe antiquior, ipsique Gregorio suppar. Rufinus in prologo ad orationes Gregorii Latine versas scribit : « Defuncto patre succedit in episcopatum apud Nazianzum ; » et *Hist.* lib. II, c. 9, « in locum patris eumdem subrogatum » asserit. Imo Hieronymus (*b*), qui familiariter cum eo Constantinopoli versatus est, et qui eo magistro Scripturas se didicisse gloriabatur : « Gregorius, inquit, primum Sasimorum, deinde Nazianzenus episcopus. »

Quin etiam, notante Baronio ad annum 371, et in Vita Gregorii apud Bollandum cap. 9, « ejus adversarii id ei dabant crimini, eumque ob contumeliam appellabant triepiscopum, cum jam sedis Constantinopolitanæ fuisset electus episcopus. » Sed tam diserte Gregorius negat se fuisse Nazianzi episcopum, ut ipsi fides adhibenda sit : « Manifestum est, inquit (*c*), omnibus me non Nazianzi designatum episcopum esse. » Non certum duntaxat et indubitatum, sed manifestum ; non amicis solum et paucis, sed « omnibus » omnino debuit esse « manifestum. » In carmine autem *De vita sua* (*d*) : « Postquam, inquit, parentes excessere vita, et hac ego calamitate liber sum relictus, datam equidem Sasimensem Ecclesiam nullatenus attigi.... Paternæ vero.... exiguo sane tempore, velut hospes alienæ, curam aliquam gessi, non diffitebor : idipsum usque denuntians episcopis, poscens instar beneficii ex imo corde, ut urbi virum aliquem præficerent episcopum. Hinc illud quidem vere affirmans, nondum ullam a me acceptam fuisse publica renuntiatione (Ecclesiam).... Cum autem non persuaderem alium ut præficerent, quia hi quidem præ magno mei desiderio retinere volebant, illi vero forte despiciebant; nulli autem causabantur non esse liberum : primum Seleuciam fuga me contuli, atque ibi in Parthenone celeberrimæ martyris Theclæ non exiguo tempore commoratus sum (*e*).

. Nec dicas Gregorium fateri ac scribere, episcopum Nazianzi se renuntiatum : « Ego si certe corpore quidem ita me haberem, ut Ecclesiæ possem Nazianzenæ præesse, cujus ab initio sum præsul renuntiatus, minus autem Sasimorum, ut vobis haud recte nonnulli suadent, non adeo sum (*f*), » etc. Scripsit quidem Gregorius non semel se Nazianzi episcopum renuntiatum, sed de publica renuntiatione non est intelligendus : vere, inquit, post obitum patris, « affirmabam nondum ullam acceptam a me fuisse publica renuntiatione ecclesiam : » scripsit iterum ep. alias CCXXII, « ea se non teneri renuntiatione, » qua Nazianzi renuntiatum sese eo. alias CCXXV scribit, « ea non astringi, » uti rursus carm. *De vita sua*, v. 523.

Postquam Constantinopoli in patriam reversus est Gregorius, Nazianzenam iterum administrare Ecclesiam, anarchia laborantem, ab Apollinaristis misere laceratam, cleri populique precibus et lacrymis coactus est ; sese iterum administrationi « concessit (*g*), jugum subiit (*h*), vinci ac vinciri » se iterum passus est, ἡττήθην, δέσμιος ἔρχομαι. Verum sicut prius a patre victus, ita tum, non « in plenario concilio renuntiatus » ab episcopis, sed a civibus tantum amicisque coactus, ob patris, (*i*) « cujus solvi labores dolebat, et eorum qui hoc a se precibus contendebant reverentiam, ad breve tempus præfecturam quasi hospes (*j*) accepit, ac veluti peregrinus. » Iterum (*k*), non « proprias, » proprius ut episcopus, « habenas, » sed « alienas, » ξένην ἡνίαν, suscepit ; quippe qui eo ipso loco alterius gregis pedum,

(*a*) Or. 12, al. 8.
(*b*) Ad Pamm. et epist. 51, Lib. I *cont. Jov.* et *De script. eccl.*
(*c*) Epist. al. 42.
(*d*) Carm. *De vita sua*, v. 528 et seq.
(*e*) Ibid., v. 554.
(*f*) Ep. al. 225.
(*g*) Ἐπιδίδωμι. Ep. al. 222.
(*h*) Αὐχέν᾽ ἔκαμψα. Carm. 7, v. 80.
(*i*) Carm. 145, v. 191, et Ep. al. 42
(*j*) Ὡς ξένος. Epist. al. 42.
(*k*) Carm. 145, v. 105 et 189.

ἄλλου ποιμένος, scilicet Constantinopolitanum, suscepisse se fateatur (a). Unde ne id quidem, nisi « quandiu valeret, » concessit; atque iterum discessit quasi liber, recrudescente paulo post ægritudine : « Constrictum, inquit (b), me morbus tenet, et ab Ecclesiæ gubernaculis celerius abduxit. »

Quod vero omnem tollit dubitationem, Eulalio tandem renuntiato publice et episcopo Nazianzi canonice ordinato, Nysseno præsuli et iis qui canones objiciebant, respondet Gregorius (c) : « Quod si quis est, qui putet episcopo vivente alium institui non debere, is sciat se ne hac quidem in parte nobis causa superiorem esse. Apud omnes enim liquido constat, me non Nazianzi, sed Sasimorum antistitem propositum esse; » id est, ne Nazianzi quidem « propositum, » nedum publice ac canonice renuntiatum esse episcopum. Exspirantis tamen vitæ reliquias, si per valetudinem licuisset, ipso Ecclesiæ Nazianzenæ consecraturum se epist. CCXXV profitetur, potius quam Sasimensi, cui nunquam, inquiunt Bollandenses, se credidit obligatum, cui nullo unquam præconii genere renuntiatus erat : quamquam id molestiæ facessendæ gratia quidam invidi per calumniam et « contentionem, » ut ibidem loquitur, objiciebant.

Innocuum quo ludebat Gregorius cum adversarios, tum amicos, artificium quis non miretur? Cum ad Nazianzenam Ecclesiam tacita saltem objectabatur renuntiatio, Sasimensem protinus designationem regerebat, ut epist. CXLII, eique Ecclesiæ, a qua, vel impleta vel abolita sede, nihil penitus timebat, plus illigatus quam Nazianzo videri volebat. Cum autem ad Sasima, ut epist. CCXXV, revocabatur, aut magis contemptus causa relegabatur; Nazianzenam illico « renuntiationem » objiciebat, « qua se teneri » nihilominus non timeret. Genuinum hunc esse epistolarum sensum, præter gravissima quæ jam attulimus momenta, probant eædem epistolæ XLII, LXV, LXXXIII, CCXXV, in quibus omnibus eos salse ridet qui, ut Ecclesiæ probarent alterutri vere addictum, frustra canones opponebant.

Ad cumulum accedat jam palmaris locus, qui Sasimensem Nazianzenumque simul episcopatum Gregorii vel unus possit ad fabulas amandare. Locum illum exhibet carmen 1 editum a Tollio, vers. 93 : « Cæterum posteaquam accessissem » Constantinopolim, « relicta Cappadocia, quæ fidei propugnaculum esse plerisque videtur, nequaquam deserto populo, cui aliqua necessitudine obligatus essem : οὐ λιπὼν λαὸν, οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐμοί· nam illa sunt hostium meorum figmenta, falsique sermones, invidiæ velamenta quædam ingeniose excogitata. »

At, inquies, Gregorius se fatetur propriam habuisse Ecclesiam, aliam a Constantinopolitana, his verbis (d) : « In gratiam porro cum veritate redeant, qui nos alienam uxorem expetivisse aiunt, cum ne propriam quidem habere voluerimus. » Quæ Thomassinus (e) ad Sasima trahit, quamvis Nazianzum perinde spectare possint. Sed Basilius scholiastes hæc verba, « alienam uxorem a nobis expetitam esse, » sic interpretatur : ἤτοι καὶ αὐτὸ τοῦτο, ὡς συκοφαντησάντων οἰητέον τῶν ἐναντίων· ἢ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐκληπτέον· hoc est : « Vel idipsum per inimicorum calumniam objectum fuisse putandum est, vel sane de Ecclesia Constantinopolitana accipiendum. » De Ecclesia itaque dicta hæc etiam intelligantur, Ecclesiæ tamen alteri mancipatum unquam Gregorium inde non magis sequitur, quam eumdem uxorem aliquando duxisse quam reliquerit postea, ex interpretatione priori sequatur. Sequitur tantum uxore ac Ecclesiæ cura liberam solutamque vitam et matrimonio anteposuisse et episcopatui, priusquam ad Constantinopolitanam sedem eveheretur. Sunt versus nonnulli carminis 1, qui cum hoc loco quamdam habent affinitatem (f) : Ἀλλ' οὐκ ἐμὸν γὰρ τῇ βίᾳ κάμψαι γόνυ, οὐδ' ἀσπάσασθαι τὴν ἄθεσμον ἵδρυσιν, ὃς οὐδὲ τὴν ἔνθεσμον ἠναγκασμένος· quos vetus Cardonus, apud Bollandum (g), paraphrastice et soluta oratione felicius sic reddit, quam Billius stricta : « Sed non iis ego sum moribus, ut violentiæ ulli facile cedendum existimem, aut occupandam cathedram, non rite et sicut oportet colla-

(a) Ep. al. 222.
(b) Ep. al. 88.
(c) Ep. al. 42.
(d) Orat. al. 27, nunc 36, n. 6.
(e) *Discip. eccl.* part. I, l. II, c. 25, n. 9
(f) V. 1071 et sqq.
(g) IX Maii, p. 439.

tam, qui nulla ratione passus sum in ea me collocari, quam jure æquissimo obtinere poteram. »

Legitimam enim illam, ut ita loquar, « inthronizationem, » ἔνθεσμον ἵδρυσιν, non factam, sed oblatam ; non traditam, ut Billius reddit, sed tradendam uxorem Gregorius, si fas est dicere, dereliquit. Nec incerta res : illam probant versus carminis *De vita sua* 541 et seq. Et certe nemini dubium esse potest, quin universi, non tantum provinciæ, sed orbis totius, quam late patet, præsules ad evehendum Gregorium ad episcopatum, seu Sasimensem, seu Nazianzenum libenter conspirassent, si ipse consensisset. « Nec enim, inquit de se ipso (*a*), adeo episcopis contemptui sumus, ut alium manente me renuntiarent : » eo sensu ne « propriam quidem uxorem, » sedemve legitimam, « habere » voluisse credendus est. Leviora sunt quæ objiciuntur, quod Gregorius « suos » appellat Nazianzenos (*b*) : « sui » profecto erant, patria, habitatione, affectu, cura ac sollicitudine eorum, quam plures suscepit, sive dum pater senio confectus superstes esset, sive post mortem ipsius, sive post abdicatam sedem Constantinopolitanam, sed nunquam ut proprius eorum episcopus. Sat de Sasimensi et Nazianzeno episcopatibus dictum, atque etiam plura forsan quam necesse erat.

Amotis Sasimensi et Nazianzeno episcopatibus, quos nunquam a Gregorio occupatos fuisse demonstratum nobis videtur, superest ut vel nullius, vel sane urbis Constantinopolis, nec nisi Constantinopolis episcopus renuntiatus fuerit Gregorius. Constantinopolitani episcopi titulum plerique manu exarati codices præferunt ; Constantinopolitanum revera episcopum fuisse res ipsa loquitur, loquuntur acta scriptaque omnia. Tanta fuerunt « plebis, possessorum, » ut canones præscribunt, « clarissimorum, imperatoris, cleri, episcoporum, » virorum etiam ac mulierum, Gregorium præsulem postulantium studia et vota, ut nemo satis, nisi Gregorius ipse, verbis expresserit. Cum Theodosius urbis Constantinopolitanæ ecclesias Catholicis restituit, unaque cum eo majorem basilicam Theologus subiit, qui prius erat in nubilo sol refulsit. « Ibi, » inquit Gregorius (*c*), « cum hoc spectaculo subiisset animos fiducia, » quæ aderat multitudo « clamare totis viribus ac deposcere nos, in præsentiarum » haud aliter « ac si hoc unum defuisset; principesque ac maximum a summo principe hoc civitati fore thronis ipsis anteponendum munus, si urbis solio » episcopali « ab ipso donaremur. Hoc viri dignitate præcipui, hoc infimum vulgus agitabat. Omnes ex æquo rem desiderabant, pari flagrabant desiderio : hoc alta voce mulieres inclamabant, pene amplius quam mulieres deceret. Incredibile quoddam, repercusso fragore, tonitru audiebatur. »

Tunc quidem vicit Theologi modestia (*d*), neque tum cogi potuit ut episcopale solium conscenderet : verum ad agendas uni Deo gratias populi studia vir divinus, θειότατος, provida dexteritate convertit (*e*). Tam unanimi omnium ordinum postulationi, tam ardentibus votis et clamoribus, episcoporum, plenariique concilii provinciæ non tantum, sed Orientis etiam pene totius et œcumenicæ synodi suffragia solemniter accesserunt. « Quidquid Oriens, inquit (*f*), habebat, excepta Ægypto, populi antistitum ad Romam usque secundam, terræ marisque ex recessibus intimis concitatum coit. His præsidebat vir pietate maximus..... moribus mellitus (Meletius) et nomine. Hi me collocant firmantque, πήξοντες, in augusta sede clamantem gementemque, una tamen de causa non plane repugnantem. »

Sed nec Ægyptiorum etiam defuisse videtur consensus, quos quidem maxime his verbis alloquitur Gregorius (*g*) : « Heri, ut ita dicam, inthronistæ, hodie persecutores, ac e throno, in quo me collocastis, deturbantes. » Conjecturam astruunt carminis ejusdem versiculi 1810 et 1811, quibus testatur Ægyptios minime voluisse in throno Constantinopolitano alterum a se collocare : quin et contraria Gregorio ipsi omnino persuadere conabantur, adeo ut nullius in toto concilio generali consensus atque suffragium defuisse videatur.

(*a*) Ep. al. 42.
(*b*) Carm. *De suis calamit.*
(*c*) *De rebus suis*, v. 1374 et sqq.
(*d*) Carm. *De vita sua*, v. 1395.
(*e*) Theodoret. *Hist.* lib. v, c. 8.
(*f*) Carm. *De vita sua*, v. 1507.
(*g*) Ibid., v. 1951

Gregorius autem, qui binos episcopatus fugerat, Constantinopolitanum suscepit spe pacis conciliandæ; eaque desperata deseruit, ut in solitudine, Deo contentus, expetita pace frueretur. Ita quod schismate laborantibus Corinthiis vir apostolicus Clemens epistola priori suadebat (a), ut « Si quis esset generosus, si quis misericors, si quis charitatis plenus, diceret : Si propter me seditio et discordia et schismata, discedo.... solum ovile Christi in pace degat, » etc.; ad quod paratum se esse post exemplum Theologi Chrysostomus profitebatur (b) : id Gregorius Nazianzenus reipsa præstitit, qui ut seditioni obviam iret, postquam ad Constantinopolitanam sedem admotus esset, protinus Ecclesiæ repudiavit præfecturam, nec aliam « vir generosus, » ut verbis S. Clementis utar, « vir misericors et plenus charitatis, » vita divina insignis, Christianæ in Ecclesia pacis martyr et hostia (c), discedens ab imperatore poposcit gratiam, nisi ut ad concordiam adduceret episcopos, contestatus se mundi gratia, quæ patiebatur pati facile, et ad conciliandam mundo pacem urbe thronoque excedere libenter, paci denique omnia litare : « Quin etiam scis, » inquit (d), alloqui pergens imperatorem Theodosium, « quam reluctantem in throno me collocasti. »

Nunquam Sasimensem, nunquam Nazianzenum episcopum se dixit dicive passus est Gregorius, sed semper in carminibus et epistolis vehementer reclamat : Constantinopolitanam vero sedem se accepisse fatetur, in ea se collocatum fuisse testatur, seque ipse nominat illius urbis episcopum. Certe nec major nec apertior ulla potest esse auctoritas quam istud authentici testamenti principium et finis. Ac principium quidem : « Gregorius, inquit, episcopus catholicæ Constantinopolis Ecclesiæ, vivens ac prudens... » In fine vero subscriptio hæc est : « Gregorius episcopus catholicæ Constantinopolis Ecclesiæ relegi testamentum, et omnia approbans subscripsi manu mea, et vim obtinere volo et jubeo. »

Denique inter episcopos Constantinopolitanos in episcoporum hujus urbis serie sic recensetur : « Gregorius Theologus, Sasimorum primum episcopus (designatus), Constantinopolitanus sub Theodosio Magno renuntiatus est, eique hæc sedes, veluti qui multa laborasset, ac Ecclesiam ab injuria vindicasset in libertatem, est a synodo confirmata : » Ἐπικυρωθέντος αὐτῷ τοῦ θρόνου παρὰ τῆς συνόδου.

Nullum jam circa episcopatum Gregorii dubium videtur superesse, nec evellendus restat scrupulus. Siquidem ex dictis constare debet eum, nec Sasimorum, nec Nazianzi, sed solius Constantinopolis Ecclesiæ episcopum renuntiatione publica et canonica, communibus totius cleri ac populi votis et suffragiis, necnon plenarii concilii Patrum omnium consensu, fuisse renuntiatum. Non aliud igitur huic nostræ Gregorii operum editioni titulum præfigere licebat, quam qui præfixus est : « Sancti Patris nostri Gregorii Theologi, archiepiscopi Constantinopolitani, opera. » Hunc sibi in manuscriptis pene omnibus Orationes omnes, hunc sibi Carmina, hunc sibi Epistolæ titulum præscribunt.

§ V. DE AMPHILOCHIO, CUM PATRE, TUM FILIO, EPISCOPO ICONIENSI, TOTAQUE GREGORII MATERNA COGNATIONE, AD QUAM PERTINERE AMPHILOCHIUS DEMONSTRATUR.

Amphilochium illum, cujus uxor Livia fuit, ab Iconiensi hujus nominis præsule diversum statuit quidem vir clarissimus Muratorius in notis ad epitaphium XXXI, pag. 31. At nihil ille præterea, nec ei de utriusque Amphilochii cum Gregorio nostro consanguinitate aut suboluit quidquam, aut certe quid sentiret vir doctus non aperuit. Verum Amphilochium filium, de quo in epigrammatibus, Iconiensem esse episcopum celeberrimum illum ac vulgo eo nomine cognitum, tametsi non ita fortasse constet; constat tamen certissime Amphilochios, de quibus hic agitur, Gregorio sanguine conjunctissimos fuisse : ac patrem quidem avunculum Gregorii, filium vero Amphilochium ex avunculo fratrem aut amitinum. Quod postremum ubi probaverimus, partem alteram attingemus.

Mitto Amphilochium, Amphilochii Euphemiique parentem, et Liviæ conjugem, natum

(a) Ep. 1 S. Clem., p. 176, ed. Cotel.
(b) Hom. XI, ad Eph.
(c) Vers. 1891 et 1898.
(d) Vers. 1899.

Diocæsareæ, id est Nazianzi. Is Amphilochius dicitur « (a) magna Philtatii et Gorgoniæ proles : » υἱέα Φιλτατίου Γοργονίας τε μέγαν. Porro Philtatii filia appellatur Nonna (b), quæ alia esse non potest, quam mater Theologi : quippe quæ Nonna in testamento Gregorii vocatur, Alypium et Gorgoniam juniorem parentes habuit, sororemque Alypianam.

Hoc vel uno momento constat Nonnæ, Theologi matris, Amphilochium fuisse ex Philtatio et Gorgonia parentibus germanum fratrem. Hinc ad Nonnæ filiam manavit Gorgoniæ nomen, quemadmodum ab avia Basilii magni soror dicta est Macrina, imo ipsius Gorgoniæ junioris filia ab avia quoque, matre Theologi, Nonna vocata : et ab avo, aut proavo Philtatio, Philtatius, (c) de qua in quodam epitaphio, quem ex Gregorii familia fuisse nemo dubitaverit.

Jam vero quantum lucis hæc affundant singulis epigrammatibus, totique historiæ et genti Gregorii attendat lector. Hinc primo apparet cur vir se ipso adeo commendabilis Amphilochius, suis nobilitetur parentibus. Nimirum isti, Gregorio quoque avi erant, illaque « radix sancta, » unde orta Nonna « sanctior, » Gregorii mater, toties in carminibus atque orationibus hoc nomine a filio commendata.

Deinde planum est, quid hæc verba epitaphii XXIX (d) significent : πηοῖς πάντα πέπασσο. Agitur enim de doctrina et scientiæ bonis, quæ consanguineis et affinibus, eos docendo, paraverat Amphilochius. Unde iterum in epitaphio XXX (e), doctrina idem ipse dicitur « auxilium et robur fuisse cognatis, piis, nobilibus, litteratis, verbique dator, » id est eloquentiæ, seu ut in alio (f) « Rhetoricæ » magister « eximius : » quod quidem Græca sonant.

Quippe ex discipulis Amphilochii patris et necessariis, Gregorius non unus solum erat, ἑταίρων σῶν ἑνός· verum ex propinquis etiam, et sanguine conjunctissimus. Hinc adeo sic epitaphium XXX claudit : « Gregorius hæc scripsi, orationem oratione, quam a te, Amphiloche, edidici, mutuam rependens. » Didicerat porro Gregorius, utique in patria, sub patre primum et avunculo, priusquam ad exteros, velut ad mercaturam bonarum artium proficisceretur.

Antequam vero longius progrediamur, operæ pretium fuerit observare, quod Muratorius (g) in epitaphii titulum XXXI conjiciebat, jam ut certissimum esse habendum, scribendumque, εἰς Ἀμφιλόχιον ἄλλο, « in Amphilochium aliud, » scilicet epitaphium : non autem, « in Amphilochium alium. » Idem enim est Amphilochius, Gregorii avunculus, de quo in epitaphiis 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, etc., in quibus « (h) vim igneam dicendi habuisse, ῥήτραν πυρόεσσαν, omnesque Cappadocas superasse eloquentia » dicitur. Is, inquam, unus idemque Amphilochius : nec dubium cuiquam esse potest, quin ille Amphilochius, qui in posterioribus sub novo titulo epitaphiis ab eloquentia tantopere commendatur, ille ipse sit, qui « fons eloquentiæ omnibus, » Gregoriique magister prioribus in epitaphiis audire meruit.

Plana demum est et aperta totius Gregorianæ gentis ex matre series, hucusque propemodum ignota. Quam enim exhibet Baronius in Vita Gregorii, ea mendosa, et præterea ab aliis perturbata et adulterata fuit. Sic igitur, lector, habeto.

Ex Philtatio et Gorgonia ejus uxore orta est Nonna, Gregorii mater, ejusdemque avunculus Amphilochius, Nonnæ germanus frater. Natu majorem fuisse Nonnam id pene persuadet, quod Gregorius (i) Amphilochii filios, nonnisi quia ætate minores erant, « filiorum » nomine compellare soleat, seque ipse « senem » appellare. De Amphilochii sobole primum dicamus.

Amphilochius, Gregorii avunculus, uxorem habuit Liviam, μάκαιρα δάμαρ Ἀμφιλόχου Λιβίη· « (j) Beata Amphilochii uxor Livia. » Tres ex ea liberos Amphilochius suscepit : σῶν τε τριὰς τεκέων, « (k) tuorum filiorum trias. » Hi filii fuere « (l) Euphemius et Amphilochius : » υἱέες Ἀμφιλόχου Εὐφήμιος, Ἀμφίλοχός τε. De tertii nomine postea dicemus.

(a) Apud Mur., ep. 33, p. 33.
(b) Ibid., ep. 115, p. 106.
(c) Epist. 136 lib. II.
(d) Apud Mur., ep. 29, p. 29.
(e) Ibid., ep. 30, p. 29.
(f) Ep. 31, p. 30.
(g) Ep. 30, p. 31.
(h) Ep. 32, p. 32. Ep. 35, p. 34.
(i) Epist. 25, al. 106.
(j) Murat., ep. 17, p. 17.
(k) Ep. 19, p. 20.
(l) Ep. 20, p. 20.

Liviæ matri hos tres liberos superstites fuisse probat epitaphium XIX (a), in quo « liberorum trias maritusque tumulo Liviam illustrasse » dicuntur. Primus omnium mortuus est Euphemius, quem pluribus epitaphiis celebravit Gregorius (b), quibus epitaphiis belle consonat epistola Gregorii CCXXX, alias CXIV, ad Theodosium sive Theodorum, cujus filia Euphemio jam desponsata, nuptiis proxima, ibi (c) non describitur aliter ac in epitaphio XXI, conjux ejus Euphemius.

Si alia non suppeterent momenta, ea satis essent ad demonstrandam Euphemii, ejusque patris Amphilochii et Amphilochii fratris cum Gregorio cognationem. Scribit enim epistola mox laudata Gregorius Theodosio jamjam futuro Euphemii vitrico : « Nunc genera copulantur, » et inferius, cognationis gradum ut intelligas : « Et tu nos per suavissimum filium nostrum Euphemium habe, et nos item per suavissimam filiam vestram vos habemus. » Mox Theodosii filiam, suam quoque ob matrimonium ducens : « Patris (de se ipso loquitur) benevolentia par erga liberos. »

Utrum autem Euphemius iste, de quo in Epistola CCXXX, al. CXIV, illo ipse sit, cujus fit mentio in Epistola LXXXIII, al. CXLIX, an ille quoque de quo circa finem testamenti agitur, non ita perspicuum est. Si unum tantum admittas Euphemium, occurrunt difficultates, quæ solvi non possunt. Satius ergo arbitramur, imo necessarium, duos Euphemios distinguere ; unum, de quo epitaphia et epistola CCXXX, alias CXIV ad Theodosium ; alterum, de quo testamentum Gregorii loquitur, utrumque tamen affinitate Gregorio conjunctum.

Tres Amphilochio ex Livia fuisse liberos diximus, Euphemium et Amphilochium : quis sit tertius, quærendum. Epitaphium (d), in quo « trias liberorum » Amphilochio tribuitur, tertii nomen silet. In Epitaphio XX (e) duorum duntaxat filiorum Amphilochii fit mentio : Euphemii jam defuncti, et Amphilochii superstitis. Primo quidem Philtatium tertium eum esse filium suspicabamur ; verum Gregorius nodum hunc ipse solvit in carmine ad Olympiadem, his verbis (f) : Ἔστι σοι, ὦ χαρίεσσα, Θεοδόσις [Θεοῦ δόσις]· ἣ δὲ προκεῖσθω παντός σοι μύθοιο καὶ ἔργματος ἔμπνοος εἰκών.... αὐτοκασιγνήτη μέγ' ἀμύμονος ἀρχιερῆος Ἀμφιλόχου. « Est tibi, o elegantissima mulier, Theodosia, quæ tibi omnis sermonis et operis vivum exemplar proposita sit..... soror innocentissimi antistitis Amphilochii. » En tertia Amphilochii progenies. Amphilochius vero, cujus soror Theodosia dicitur, non alius est quam Iconiensis episcopus ; Amphilochius, inquam, Euphemii ex Amphilochio et Livia frater germanus. Omnia conveniunt ; patria, genus, vitæ et morum sanctitas.

Patriam Amphilochii Iconiensis fuisse Cappadociam testatur Basilius epistola alias CCCXCIV, et maxime Hieronymus, qui epistola ad Magnum LXXXIII, alias LXXXIV, inter viros doctos Cappadociæ Basilium, Gregorium et Amphilochium recenset. Amphilochio parenti, ejusque filiis, Diocæsarea, id est, Nazianzum, patria assignatur in epitaphio XXXI (g).

De genere quoque sibi consentiunt omnia, epitaphia, epistolæ, poemata. In epitaphiis Amphilochius ille, qui Gregorii ex avunculo frater dicitur, parentem ejus nominis Amphilochium habuit : habuit et Iconiensis Amphilochius, ut ex epigraphe epistolæ LXII, alias CLXI optime Tillemontius eruit et astruit nota priori in Vitam Amphilochii et eruditi concedunt.

Gentem vero ac familiam Amphilochii eamdem atque Gregorii sapiunt epitaphia, ut vidimus, propemodum omnia ; sapiunt et epistolæ. Epistola namque XIII, alias CLX ad Amphilochium, quem Iconiensem postea episcopum fuisse nemo negaverit, Gregorius ait : « Non multum una fuimus, quanquam illud omnino oportuit, cum propter nos ipsos, tum propter traductam ad nos a parentibus amicitiam. » Ac paulo post Nicobulus, ex Gregorii sorore Gorgonia filius, non Gregorii solum, sed Amphilochii pariter, tametsi inferiori gradu, filius dicitur : « Filius noster, » ἡμῶν, amborum, « Nicobulus. » Epistola LXII, alias CLXI, certissime ad Amphilochium Iconiensis episcopi patrem scripta, cognationem Amphilochii cum Gregorio a capite ad calcem aut diserte exprimit, aut non obscure signi-

(a) Murat., ep. 19.
(b) Ep. 20 et seq.
(c) Murat., ep. 21.
(d) Murat., 19.
(e) Murat., 20.
(f) Carm., ad Olymp. v. 97 et sqq.
(g) Murat., ep. 31, p. 50.

ficat; maxime vero illa comparatione inter funus Gregorii patris, quem Theologus sibi morte sublatum dolet, et amissionem Amphilochii filii, quem Amphilochius pater ademptum sibi queritur; illaque etiam, jure utique propinquitatis, debita consolatione, quam Amphilochius pater, et Gregorius filius a se mutuo exspectare ac reposcere poterant. Clarius adhuc his ad Amphilochium verbis illud declarat Gregorius : «Nos accusas, inquit..... minime detrimentum agnoscere, quod amici omnes et cognati, συγγενεῖς, acceperunt; atque ego in primis, » etc. : disertissime porro exprimit, ubi Iconiensem episcopum æque vocat Amphilochii, ad quem scribit, « filium ac suum ipsius fratrem : filium tuum, fratrem autem nostrum, » etc. Τὸν σὸν υἱὸν, ἡμέτερον δὲ ἀδελφόν. Has ob causas consolationem a Theologo exspectare debuerat Amphilochius pater de filio sibi adempto, nempe Amphilochio Iconiensi, cujus ex avunculo frater erat Gregorius.

Tam clara sunt isthæc et firma, ut jam pigeat epistolam ad Themistium XXIV, alias CXL adjicere, ubi hæc leguntur : Σοὶ φίλος πατρόθεν ὁ ἐμὸς Ἀμφιλόχιος. Hæc verba sive cum interprete sic reddideris : « A paterno latere tibi amicus est meus Amphilochius; » sive magis ad litteram, « tibi amicus est, meus a parentibus Amphilochius ; » vim certe aut verborum horumce, aut sententiæ prioris haud effugeris. Dicere enim voluit seu interpres, seu Gregorius, minime degenerem ab eloquentia patris Amphilochium esse; qua Themistio « eloquentiæ regi » charus pater cum esset, charus eidem et filius esse debebat. Quæ quidem avunculo Gregorii, ejusque filio, qui in epitaphiis tantopere ob eloquentiam celebrantur, egregie conveniunt. Unde in eadem epistola mox subjicit Gregorius : « Addam etiam, quod ejusmodi est, » nempe Amphilochius, « qui nec majorum generi, nec nostræ amicitiæ dedecori sit. » Sic enim reddenda Gregorii verba, πατέρων γένει · non ut interpres, « paterno generi ; » alioqui πατρός dixisset Gregorius, non πατέρων. Ita autem loquitur, ut genus Amphilochii, suum quoque fuisse, majoresque eosdem significet. Simili prorsus et sententia et ratione in carmine 57, vers. 103, « decus suum » Iconiensem episcopum Amphilochium Gregorius vocat (*a*). Decus autem esse poterat Gregorii Amphilochius, vel ut tanti magistri discipulus, vel ut communis stirpis et originis ornamentum. Præstat hæc vero sententia priori, cum Amphilochio epistola XIII, alias CLX, scribentem Gregorium viderimus : « Non multum una fuimus, » etc., quæ a disciplina quam longissime remota sunt. Ita quoque epitaphio apud Muratorium XXXVI, Nicomedem « decus meum » ait; quia sanguinis particeps ejusdem, gentem et ipse Gregorianam illustrabat.

Nec minus ad rem nostram faciunt testamentum Gregorii, et plures epistolæ; XXII, alias CX; XXIII, alias CVI; in quibus Amphilochium sive honore, sive amore dignissimum, vel reverendissimum, sane ob episcopatus dignitatem, filium suum appellat : Τὸν τιμιώτατον υἱὸν, αἰδεσιμώτατον, etc. Euphemium quoque, Amphilochii, postea Iconiensis episcopi, germanum fratrem, filium suum appellat Gregorius. Si rationem quæras, cur amitinos Gregorius noster eo nomine donaverit, epistola XXIII, alias CVI, quæ pro Amphilochio ipso scripta est, docebit : « Ipse tibi, inquit Gregorius, charissimum filium nostrum Amphilochium offero, virum probitatis nomine usque adeo nobilem, etiam præter quam ætas ferat; ut ipse, qui et senex et sacerdos..... præclare mecum agi existimaturus sim, si eam hominum existimationem obtinerem. » Ætatis igitur dignitatisque prærogativa, hoc usus esse vocabulo Gregorius videtur, et amitinos appellavit, modo fratres, modo filios.

De Nonnæ, Gregorii matris, nepotibus nunc dicamus. Nonna tres liberos procreavit, Gregorium, Cæsarium, et filiam nomine Gorgoniam. Cælebs obiit Cæsarius; Gregorius virginitatem perpetuo coluit, vitamque monasticam exercuit. Sola posteros reliquit Gorgonia, quæ nupsit Alypio. Nullum jam conjecturis locum de marito Gorgoniæ, quem Baronius in Vita Gregorii Vitalianum fuisse conjiciebat, Tillemontius modeste suggerebat esse Meletium, relinquit epitaphium LXX (*b*). In eo siquidem Alypius Gorgoniæ maritus appellatur :

(*a*) Carm. ad Olympiad.

(*b*) Murat., ep. 70, p. 65.

Κτῆσιν ἑὴν, σάρκας τε καὶ ὀστέα, πάντ' ἀναθεῖσα
Γοργόνιον Χριστῷ, μοῦνον ἀφῆκε πόσιν,
Οὐ μὴν οὐδὲ πόσιν δηρὸν χρόνον· ἀλλ' ἄρα καὶ τὸν
Ἥρπασεν ἐξαπίνης κύδιμον Ἀλύπιον.

Censum suum, carnes et ossa, omnia cum sacrasset
Gorgonium Christo, solum reliquerat sponsum,
Verumtamen non diu sponsum. Sed profecto et ipsum
Illustrem Alypium ex improviso rapuit.

Ad Alypium sine controversia scriptæ sunt epistolæ, LXXXII, alias CXLVIII; LXXXIII, al. CXLIX; LXXXVI, al. CL, cum in postremo laudata sororis suæ mentionem sic faciat Gregorius, ut uxorem Alypii facile agnoscas. Ad eumdem datæ sunt epistolæ, LXXXIV et LXXXV, al. CLI et CLII: neque tamen Alypium illum Cappadociæ præsidem constituere necesse est. Num ad Alypium eumdem epistola LXI, alias LXXX, verisimile non est. Repugnat omnino laudibus, queis in oratione funebri Gorgoniæ Alypius conjux ornatur, et epitaphio LXX (a), de eo Alypio scriptas esse epistolas CCVII et CCVIII, al. CXLVI et CXLVII. Alypius enim, de quo his in litteris, Simpliciam uxorem habuerat, et viduam moriens reliquerat. Gorgoniæ vero conjux Alypius, et uxori superstes fuit, et ita ei superfuit baptizatus, ut ad secundas nuptias convolandi nec animum nec tempus habuerit.

Baronius Gorgoniæ, præter Alypianam filiam, filios quoque duos, Petrum et Phocam tribuit eodem errore, quo Vitalianum, cujus filii Petrus et Phocas fuere, ei sponsum assignavit. Filios itidem duos Gorgonia natos in orationem octavam, alias XI, num. 11, Elias Cretensis affirmat; nomina autem reticet, et ambos tantum « ad episcopatus fastigium evectos » asserit: quod vix credere sinit scriptorum omnium de his silentium. Veri longe similius est Gorgoniam, præter Alypianam, de qua constat vel ex epigraphe epistolæ XII, alias CLV, et maxime ex carmine 50 (b), ubi Alypianæ filius Nicobulus Gregorium vocat « matris avunculum, » δέρκεο μητρὸς ἐμῆς μήτρων μέγαν· verisimilius, inquam, præter Alypianam geminas alias Gorgoniam enixam filias, Eugeniam et Nonnam.

Etenim Gregorius Alypianæ « filiæ suæ dulcissimæ, » ut vocat, Eugeniam et Nonnam ita in testamento adjungit, ut eodem illas atque Alypianam gradu fuisse dubitare non sinat hic loquendi modus: « Alypianam filiam meam dulcissimam (cæterarum enim Eugeniæ et Nonnæ exigua ratio habenda est), etc....... hæc ad ipsius Alypianæ liberos pertinere volo; » et « nulla in re ipsam, vel sorores ejus, » nempe Eugeniam et Nonnam, « molestas esse. » Quid clarius ut demonstretur Alypianam illam, non virginem eam esse de qua epistola CLVIII, al. CCXXXII, sed quæ Nicobulo nupserat, et sorores ejus germanas fuisse Eugeniam et Nonnam? Quas quidem virgines permansisse nihil necesse est credere. Quod enim de Gorgonia dictum est in oratione VIII, alias XI, « corporis fructum, hoc est liberos et nepotes spiritus fructum effecit, » de baptismo et consecratione quæ ex eo fluit, potest et debet accipi: alioqui virginitate consecrasse filias suas omnes Gorgonia dicenda esset, quod quidem absurdum et facto contrarium; siquidem Alypiana nupsit Nicobulo, Eugenia quoque, vel Nonna, Meletio. Is est Meletius, qui in testamento Gregorii γαμβρός dicitur, quod ejus sororis filiam uxorem duxisset.

Ex Nicobulo, ad quem plures Gregorii epistolæ, et Alypiana Nicobulus alter natus est, et Alypiana virgo, de qua epistola CLXXXI, al. CXXXII. De Nicobulo certa res est, vel ex carmine quod Nicobuli nomen sibi præscripsit, et ex patris Nicobuli responsione, itemque ex epistola CXCV, alias XLIV; unde discimus alios Nicobulo juniori germanos fratres fuisse, quorum vel nomina penitus ignorantur.

Sunt alii bene multi Gregorio nostro affines et consanguinei; in quorum numero est Euphemius, alter ab Amphilochii filio. De eo in testamento, ubi res inter affines agitur.

Helladium Eulaliumque fratres epistola XV, alias CXCV, Gregorius vocat « consobrinos » suos, aut patrueles, ἀνεψιούς, nisi mavis ex sorore aut propinquorum aliquo nepotes, pro varia vocis significatione.

Georgius et Basilissa soror ejus germana epitaphio L (c), necnon Eusebius, qui utrius-

(a) Murat., ep. 70, p. 65.
(b) Carm., ad Nicob. patr.
(c) Murat., ep. 50.

que frater omnino videtur (*a*), una cum Nonna matre Theologi ex variis epitaphiis eo tumulo conditi (*b*), qui Gregorii et Nonnæ sanguini paratus erat, αἷμα τὸ Γρηγορίου, Νόννης τε μεγακλέος, ab eodem alieni genere esse non possunt.

Nicomedes, in quem tria sunt epitaphia (*c*), cujus etiam laudes plenius celebrantur in carmine al. XLVIII (*d*), ex eodem cretus sanguine videtur.

Jam de Philtatii adolescentis cum Gregorio affinitate dubitare vix nomen sinit, quod ab avo Gregorii manasse videatur. Suadet etiam epitaphium XLV, Murat. p. 42, ac penitus persuaderent hæ voces « sacra tellus, » si tumulum certo significarent. « Verisimillimum, inquit Muratorius, necessarios Nazianzeni fuisse Philtatios. » Huic adolescenti adolescentulus alter adjungendus, Gregorius nomine, Gregorii ex sorore nepos aut abnepos, de quo epitaphium CXXXIII apud Murat. Hos omnes præter stemmatis seriem recensemus, quia quo ordine illi ac loco statuendi sint ignoramus. Sit igitur a matre, Gregoriani stemmatis ista delineatio.

—

PHILTATIUS ET GORGONIA.

- AMPHILOCHIUS et ejus uxor LIVIA.
  - EUPHEMIUS mortuus sine liberis paulo ante nuptias.
  - AMPHILOCHIUS postea Iconiensis episcopus.
  - THEODOSIS Olympiadis educatrix.
- NONNA et GREGORIUS conjux.
  - GREGORIUS Theol.
  - GORGONIA conjux ejus ALYPIUS.
    - ALYPIANA cujus conjux NICOBULUS.
      - NICOBULUS junior.
      - ALYPIANA virgo.
      - Fratres multi, nomine ignoto.
    - EUGENIA.
    - NONNA.
  - CÆSARIUS sine liberis.

PRÆTER ORDINIS SERIEM SUNT

Euphemius alter ab Amphilochii filio, de quo in Testamento.
Meletius maritus Eugeniæ, aut certe Nonnæ junioris.
Helladius et Eulalius Nazianzi episcopus, fratres.
Eusebius, Georgius, Basilissa germani et ipsi.
Nicomedes ac filii duo.
Philtatius adolescens.
Gregorius juvenis.

(*a*) Ep. 46, p. 43.
(*b*) Murat., ep. 49, p. 45; ep. 50, p. 46; ep. 66, p. 61.
(*c*) Ep. 36, 37, 38.
(*d*) Carm. ad Hellen. vers. 143 et seq.

TERTIA PARS.

DE VARIIS GREGORIANÆ DOCTRINÆ CAPITIBUS.

—

Quamvis Gregorius diu multumque patuerit invidiæ, quamvis plurimos vitæ toto tempore acerbosque expertus sit adversarios, nunquam ex iis quisquam ausus est eum erroris insimulare et ipsius doctrinam carpere. « Hujus, inquit Rufinus, neque vita aliquid probabilius et sanctius, neque eloquentia clarius et illustrius, neque fide purius et rectius, neque scientia plenius et perfectius inveniri potest; utpote qui solus sit, de cujus fide ne dissidentes quidem inter se, ut fieri solet, partes et studia disputare potuerint; sed id obtinuerit apud Deum et Ecclesias Dei meriti, ut quicunque ausus fuerit doctrinæ ejus in aliquo refragari, ex hoc ipso quia ipse magis sit hæreticus arguatur. Manifestum namque indicium est non esse rectæ fidei hominem, qui in fide cum Gregorio non concordat. » Adeo pura enim et sincera, et omni prorsus vitio carens ejus doctrina, ut inde Theologi nomen unus post apostolum Joannem sit adeptus.

Plura tamen sive Clericus ad Sociniana commenta, de tribus naturis in Deo per antiquos orthodoxos excogitatis, fovenda, prave detorsit; sive Barbeiracus quædam moralis doctrinæ capita acriter et insulse reprehendit. Quid mirum in hominibus qui, auctoritatis jugo omni excusso, nihil non experti sunt, nihil sacrum in fide reliquerunt? At inter ipsosmet Catholicos Petavius, vir eruditione præstans, Gregorium ut male de adversariis quos confutat triumphum agentem traducit: sed ipse in venerandos Patres nimium iniquus, et a Bullo Anglicano scriptore bene castigatus, censuræ acerbitate tantis viris non nocuit; imo potius propriæ gloriæ, jam inde simulationibus quibus usus est in causa pergravi obnubilatæ, labem æternam inussit. Hæc omnia exponere et exagitare si animus esset, ultra hujus voluminis fines protenderetur oratio: in sequens igitur diligens et exacta querelarum omnium consideratio, quæ in doctrinam sanctissimi doctoris congestæ sunt, extrahenda. Quidquid tunc occurrerit quod offendere infirmos, vel in deterius posset accipi, elucidabimus, et scrupulos si qui sint studiose evellemus. Satis nunc erit si præcipua doctrinæ Gregorii capita in unum collecta lectori exhibeamus; ut vel sic pateat quam accurate et alte de divinis disserat, ac recte Theologus nuncupari meruerit: hinc apparebit quanta ipsius injuria, quantaque veritatis offensa, erroris potuerit insimulari.

De Deo.

Quo tempore docendi munus Gregorio impositum est (*a*), tanta de divinis rebus disputandi prurigo animos incesserat, ut omnia loca, ne gynæceis quidem exceptis, hujusmodi contentionibus ac tumultu personarent. Cui malo medicam ut manum adhiberet, « Non cujusvis est, inquit (*b*), o viri, de Deo disserere, non, inquam, cujusvis; non adeo vilis ac protrita hæc res est, et eorum qui adhuc humi reptant... His duntaxat hoc muneris incumbit, qui exactissime explorati sunt, ac contemplando longe processerunt.... aut, ut parcissime loquar, jam hoc agunt, ut se a vitiorum labe purgent. Sed nec cujusvis temporis » illud est; « nec apud quosvis, nec de quibusvis, sed certo tempore, et apud certos homines, et aliquousque hoc faciendum. » De his omnibus, tum oratione vicesima septima, quæ theologicarum velut exordium est, tum aliis in locis, saluberrima præcepta dedit.

De Deo præclare et subtiliter disputat, nihilque magnificentius et ad persuadendum accommodatius quam argumenta quæ ex naturæ miranda structura ac eleganti forma deprompsit: « Etenim, inquit (*c*), quod Deus sit, ac princeps quædam causa, quæ res omnes procrearit atque conservet, tum oculi ipsi, tum lex naturalis docent; illi, dum rebus in aspectum cadentibus aciem affigunt, easque et pulchre fixas et stabiles esse, et progredi, atque immote, ut ita dicam, moveri volvique perspiciunt: hæc autem, dum per res oculis subjectas, ac recto ordine collocatas, auctorem earum certa ratione colligit atque assequitur. Quonam enim modo universa hæc rerum moles vel producta unquam fuisset, vel consisteret, nisi Deus omnia in rerum natura protulisset, atque conservaret? » Hoc omnes et singulæ creaturæ conclamant (*d*), « nobisque ipsius numen declarant, non secus videlicet ac solis in aquis umbræ atque simulacra infirmis oculis solem repræsentant. » Quis etiam instrumenti musici concinnitatem aspiciens, aut cantum audiens, conditorem ipsius, aut citharistam, facie licet ignotum, mente non reputet? Plurima ejusdem generis argumenta tractat, quibus mundi cursum et rerum aspectabilium ordinem casui vel fortunæ ascribere, nonnisi summæ dementiæ dandum manifesto evincit. Sed si ex rerum natura divinitas animis tam perspicue elucet, num ipsa mens et mundo latior, et creaturis omnibus supereminentior, Deum auctorem suum sibi ipsi non melius indicabit et exhibebit? « (*e*) Sic igitur ratio quæ ex Deo est, et cunctis insita, et prima in pectoribus nostris condita lex, cunctisque mortalibus innexa, nos ab iis rebus, quæ oculis cernuntur, ad Deum subvexit. »

Interea quid sit Deus si petas, cave ne tibi ex cæteris creaturis visibilibus, quæ Deum undique celebrant, aliquid verisimile fingas. « (*f*) An corpus eum esse dices? Quonam ergo modo immensus, infinitus, figuræ expers est, ac denique ejusmodi, ut nec tangi nec

(*a*) Orat. 27, n. 3.
(*b*) Ibid.
(*c*) Orat. 28, n. 6.
(*d*) Orat. 28, n. 3.
(*e*) Ibid., n. 16.
(*f*) Ibid., n. 7.

oculis cerni queat? An hæc quoque in corpora cadunt? O licentiam! non enim hæc corporum natura est. An vero corpus quidem esse statues, immensum vero atque infinitum, cæteraque hujus generis esse negabis? O crassitiem! ut nulla re nobis Deus præstet. Quid enim afferri potest, cur colatur atque adoretur, si circumscriptus est? aut quid causæ esse dicemus, quin ex elementis conflatus sit, atque in eadem denuo redigatur, aut etiam prorsus intereat? Compositio quippe pugnæ initium est, pugna autem dissidii, dissidium solutionis : solutio porro nullo modo in Deum ac primam illam naturam cadit. »

Transcendere itaque necesse est omnem naturam sensibilem et cogitare « (*a*) Deum omnium quæ sunt pulcherrimum et sublimissimum esse, nisi quis tamen eum malit supra omnem essentiam ponere, aut in ipso, quidquid est, collocare: utpote a quo alia quòque, ut sint, acceperint. » Et quantum de ineffabili loqui fas est, paucis totum complectitur dum vocat Deum « (*b*) Pelagus quoddam essentiæ immensum et interminatum. » Quid aliud enuntiat nomen quod Deo perexcellenter tribuitur? Ens siquidem dicitur, quod et a se sit et in se ipso entis habeat fontem inexhaustum. « (*c*) Quantum nobis assequi concessum est, Ens et Deus magis quodammodo essentiæ nomina sunt: ex iisque etiam vox Ens, ad eam indicandam aptior est; non hoc solum nomine quod ipse, cum Moysi in monte oraculum ederet.... ita seipsum appellavit; sed etiam quia nomen illud magis proprium esse comperimus...... Naturam ejusmodi exquirimus, quæ ipsum esse per se habeat, ac non cum alio quopiam copuletur. Ens vero, proprium sane est Dei, ac totum, nec priore aliqua re, nec posteriore (nec enim erat, aut erit) definitum ac circumcisum. »

At quantumlibet et rerum universitas et mens opificem suum profiteantur, inconsiderate et periculose quis, hoc uno fultus præsidio, ad eum sese certo erigere putaverit; nec mirum si tot docti et sapientes, solo lumine naturali ipsum quærendo cogitationum suarum fuco decepti, a Deo magis ac magis aberraverint : ut enim Deus recte a nobis percipiatur, neque orbis aspectus, neque ipsamet ratio satis nos erudiunt, « (*d*) sed nunc, et semper opus fuerit Spiritu, per quem solum Deus et intelligitur, et exponitur, et auditur. » Verumtamen quidquid de Deo sentiamus, licet altum quid et sublime excogitaverimus; quantumvis crescat in hac vita cognitio, essentiam Dei nunquam assequemur. « (*e*) Quid tandem Deus natura sua et essentia sit, nec hominum quisquam unquam invenit, nec invenire potest. » Hinc Gregorius Eunomiano fatuo se jactanti omnia scire, et arroganter ab orthodoxis, « quænam esset Dei essentia » quærenti : « Tuæ, inquit (*f*), dementiæ est hoc dicere, qui generationem quoque ipsam anxie perscrutaris : nobis autem abunde magnum atque amplum fuerit, si in posterum quoque discamus, soluta videlicet hac caligine et crassitie, ut pollicitus est is qui non mentitur. » Nunc vero Theologus ille merito censeatur, « (*g*) non qui in totum, quid Deus sit, invenerit.... sed qui ampliorem ipsius speciem mente conceperit, ampliusque veritatis simulacrum, vel adumbrationem, vel quocunque tandem alio vocabulo uti quis malit, in seipso collegerit. » Et ne ab hac regula vel ipsos Patres antiquos excipias, vel prophetas qui Deum aliquando vidisse in Scripturis narrantur. « (*h*) Si quis enim Deum cognovit, aut, Scriptura teste, cognovisse dicitur, eatenus cognovisse censendus est, quatenus uberioris splendoris particeps sit.... Ita exsuperantia hæc, perfecta cognitio existimata est, non ad ipsius rei veritatem, sed ad aliorum modulum et facultatem perpensa. »

Nec mirum si mortale, tam angustis circumscriptum terminis, divinum et immensum non capiat : quonam enim pacto totam illius naturam ratio humana apprehendere poterit, cum « (*i*) omne creatum, sive cœleste, sive supercœleste, licet sublimiori quam nos natura præditum, Deoque vicinius, longiori tamen intervallo a Deo, ac plena illa et absoluta cognitione distat, quam quo compositam hanc nostram, et abjectam atque humi vergentem massam superat? » Nihil interea expostulandum, si Deus, a nobis non (*j*) « plene perfecte-

(*a*) Orat. 6, n. 12.
(*b*) Orat. 45, n. 3.
(*c*) Or. 30, n. 18.
(*d*) Orat. 2, n. 39.
(*e*) Or. 28, n. 17.
(*f*) Or. 29, n. 11.
(*g*) Or. 30, n. 17.
(*h*) Or. 28, n. 17.
(*i*) Ibid., n. 3.
(*j*) Or. 45, n. 3.

que comprehendi queat, » dum tam multa oculis etiam subjecta, manibus sæpe contrecta, rationis captum superare quotidiana experientia discamus, et varia naturæ arcana post tantas inquisitiones abscondita et tectissima permaneant. Nonne prope infinita rerum creatarum mysteria, quæ mortales undique circumstant, monent, ne *altiora se quærant* [14, 15], aut tot mirabilium auctorem scrutari præsumant, ne *a magnitudine gloriæ ipsius opprimantur* [16]? Hæc sanctus doctor eximie et fuse prosecutus est (*a*), totus in sua oratione incumbens « ut ostendat, ne ipsam quidem secundarum rerum naturam hominis mente atque ingenio comprehendi posse, nedum primam illam ac solam, vereor enim dicere, omnibus rebus excelsiorem. » Sic et animi dotes, mentis et corporis in homine societatem, membrorum inter se concinnitatem, elementorum ordinem, animantium et germinantium species perlustrat, eos qui philosophiæ principatum sibi vindicant egregie compellans, ut vel singularum proprietatum, quas elegantissime describit, recondita principia detegant, aut tandem divinis rebus, ob intelligentiæ difficultatem, detrahendi finem faciant.

De Trinitate.

Quoad vixit Gregorius, accuratioris doctrinæ circa Trinitatem prædicator indefessus fuit et defensor acerrimus contra Arianos et Macedonianos ; ita ut omnia ejus scripta, sive orationes, sive epistolæ, sive carmina, Trinitatem resonent et suscepta pro Trinitatis defensione contra quoslibet adversarios certamina : unde ejus æmuli hoc ipsum vitio vertebant et objiciebant, prout etiamnum objicere Gregorio Clericum et Tollium non puduit, quod « assiduo suam Trinitatem prædicaret et omnibus tantum non horis memoraret » obita pro Trinitate certamina, et exantlatos labores. Si quæcumque ad exponendam et defendendam Ecclesiæ catholicæ fidem circa Trinitatis mysterium scripsit Gregorius, hic animus esset referre, maxima ejus scriptorum pars exscribenda esset, nequidem ullo prætermisso : verum pauciora excerpere et insigniora sat erit. Itaque Trinitatis mysterium his verbis exponit (*b*) : « Unus Deus retinendus est, et tres hypostases, sive tres personæ, confitendæ, et quidem unaquæque cum sua proprietate. » Et in alia oratione (*c*) : « At unum Deum agnoscere oportebat principii expertem et ingenitum, et unum Filium ex Patre genitum, et unum Spiritum ex Deo substantiam habentem, concedentem Patri ingeniti proprietatem, Filio vero generationem ; de cætero autem ejusdem omnino naturæ, dignitatis, honoris, gloriæ. Hæc, inquam, agnoscere oportebat, hæc confiteri. » Trinitati accommodat hæc Joannis verba de Filio : « *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [17]. Erat lux vera ... Pater. Erat lux vera ... Filius. Erat lux vera ... alius Paracletus. Erat, et erat, et erat : sed unum erat. Lux, et lux, et lux : sed lux una, Deus unus. » Quælibet persona est ab æterno (*d*) : « Patrem vere dicimus, ac multo quidem verius, quam qui apud nos id nomen obtinent ; tum quia proprio et singulari modo Pater est, non autem sicut corpora ; tum quia solus, non enim ex conjunctione ; tum quia solius, nempe unigeniti ; tum quia solum, nec enim ipse priusquam Pater esset, Filius fuit ; tum quia in totum et totius Pater, quod de nobis certo affirmari nequit ; tum quia ab initio, nec enim posterius Pater esse cœpit. Filium vere Filium, quod et solus sit, et solius, ac singulari modo, et solum ; non enim Pater quoque simul est, et in totum Filius, et totius, et a principio, hanc scilicet rationem habens, ut nunquam Filius esse cœperit ; non enim ex pœnitentia est deitas, neque ex profectu deificatio, ut ille aliquando Pater, hic aliquando Filius esse desinat. Spiritum sanctum vere sanctum : neque enim alius talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem habet, sed est ipsamet sanctitas, nec magis et minus, nec, quoad tempus, originem unquam habuit, nec finem habiturus est. Hoc enim Patri et Filio et Spiritui sancto commune est, quod minime creati sunt, atque ipsa divinitas. Hoc autem Filio et Spiritui sancto, quod uterque eorum ex Patre est. At vero Patris proprietas hæc est, quod ingenitus sit : Filii quod genitus : Spiritus sancti quod procedat. » Hæc generatio et processio, quæ nullis verbis potest explicari, scrutanda non est : « Hoc tantum sciamus Trinitatem in unitate, et unitatem

[14, 15] Eccli. III, 22. [16] Prov. XXV, 27. [17] Joan. I, 9.

(*a*) Or. 28, n. 31, in fine.
(*b*) Or. 32, n. 5.
(*c*) Or. 31, n. 3.
(*d*) Or. 25, n. 16, 17.

in Trinitate adorandam. Colamus Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, tres proprietates, unam divinitatem, nec gloria, nec honore, nec essentia, nec regno divisam (*a*). »

Tres vero personæ, licet reipsa distinctæ, ita sunt sibi invicem cohærentes ut quisquis vel unam exscindere tentaverit, tres simul ac totam prorsus deitatem sustulerit; siquidem una sine altera esse nunquam potest (*b*). « Si fuit tempus, cum non esset Pater, fuit quoque, cum non esset Filius. Si fuit tempus, cum non esset Filius, fuit quoque, cum ne Spiritus quidem esset. Si unum illud a principio erat, utique et tria. Si unum dejicis, audax hoc dicam, ne duo quidem superiore loco colloces. Quæ enim imperfectæ deitatis utilitas? Imo quæ deitas, si imperfecta? Perfecta autem quomodo erit, in qua ad perfectionem aliquid desideretur? Desideratur enim, si sanctitate careat. Hanc porro quomodo habere queat, ni Spiritum habeat? Si enim alia quædam præter illum sanctitas est, quæ tandem illa intelligenda sit, dicat quispiam : aut, si quidem eadem hæc est, quid afferri potest, quamobrem non jam inde a principio fuerit? Quasi vero præstiterit Deo, aliquando imperfectum exstitisse, ac Spiritus expertem. »

Quis autem pergrande mysterium valeat vel saltem subolere? Nobis semper inaccessum fuisset, nisi Scripturæ divinitatis thesauros mortalibus expandissent. At Ecclesiæ doctores tantam majestatem, captui humano nimis præcellentem et cujus fulgore mens perstringitur, variis comparationibus delineare et adumbrare aggressi sunt, ut vel sic quamdam Trinitatis notionem nobis suppeditarent. Hoc Gregorius exsequitur dum hominem ad se ipsum advocat, et in intimo animæ impressam mysterii imaginem ad contemplandum allicit. Mens siquidem, sermo et spiritus in una ejusdem hominis natura, licet ab invicem secernantur, non tamen tres essentias, sed unam numero substantiam constituunt. « Nos autem, » ut loquitur sanctus doctor (*c*), « unam et eamdem deitatis naturam teneamus, quæ ex principii experte, et generatione, et processione agnoscitur; quemadmodum id quod nobis inest, mente, sermone, ac spiritu intelligitur (*d*). »

Multæ sunt aliæ comparationes, quarum ope infirmum animum sublevare scriptores nostri conati sunt : sed quam parum ad rei veritatem accedunt, ut Gregorius testatur (*e*) ! « Cum mentis curiositate multum diuque mecum considerassem, rei tantæ imaginem quamdam exquirens, cui tandem rerum inferarum divina illa natura comparanda sit, reperire non potui. Quamvis enim exiguam aliquam similitudinem invenerim, major tamen me pars fugit, humique reliquit. » Cavendum itaque ne terrenis cœlestia metiendo, dignitatem mysterii deprimamus; ideoque ex singulis similitudinibus apage quidquid vel nimis abjectum, vel dispar prorsus fuerit (*f*) : « In summa nihil est in quo mens mea gradum figere queat, dum, quod imaginor, in exemplis considero; ni forte quispiam ea animi æquitate sit, ut, cum unum aliquid ex proposita imagine acceperit, reliqua projiciat.»

Tritheiæ crimen quod in Gregorium increpabant Ariani ita diluit, ut mirum sit fuisse deinceps qui unam substantiam specie tenus admisisse ipsum incusarent (*g*). « Si Deus, et Deus, et Deus, » sciscitabantur Ariani, « quid causæ esse potest, quin tres sint Dii? » Ad hæc Gregorius (*h*) : « Nobis inquit, Deus unus est, quoniam una deitas; atque ad unum, ea quæ ex eo sunt, referuntur, etiamsi tres personas credimus. Neque enim hoc magis, illud minus est Deus; nec hoc prius, illud posterius. Nec voluntate scinduntur, aut potentia dividuntur, aut denique quidquam eorum, quæ dividuis rebus contingunt, hic quoque reperitur. » Et quo veram et integram in deitate unitatem asserat, non simulatam aut imperfectam, ab hac unitate amovere satagit quidquid vel in cœlestibus, vel in humanis, male ipsi exæquare contenderent (*i*). « Quid autem, dixerint fortasse, nonne apud ethnicos quoque deitas una est, ut docent qui plenius apud illos perfectiusque philosophantur, atque apud nos genus universum, humanitas una? Et tamen plures sunt dii, et non unus, sicut etiam multi homines. At illic communitas unitatem habet, quæ

(*a*) Or. 31, n. 28.
(*b*) Ibid., n. 4.
(*c*) Or. 23, n. 1..
(*d*) Ὡς νῷ τῷ ἐν ἡμῖν, καὶ λόγῳ καὶ πνεύματι.
(*e*) Or. 31, n. 31.
(*f*) Ibid., n. 33.
(*g*) Or. 31, n. 13.
(*h*) N. 14.
(*i*) N. 15.

cogitatione sola considerari possit. » Contra vero perfectam unitatem tribus æque personis absque ullo discrimine congruere statuit sanctus doctor, aureis hisce verbis præ sensus altitudine non satis perscrutandis (a) : « At nostræ doctrinæ non eadem est ratio; sed horum (nempe divinorum suppositorum) quodlibet unitatem habet, non minus ejus, cum quo conjungitur, quam sui ipsius respectu, propter essentiæ et potentiæ identitatem : » τῷ ταυτῷ τῆς οὐσίας, καὶ τῆς δυνάμεως. Sed verbis quid opus est, ut Gregorium purgemus? cum Eunomium, qui divisionem in paternam substantiam inducere orthodoxos ut probaret, tanto studio laborabat, omnibus nervis propulsare intendat. Quæ sane animis bene affectis plus æquo sufficiant, ne quid vel levissimum de fide eximii doctoris suspicentur.

De Patre.

Deum Patrem divinitatis Filii et Spiritus sancti causam, quod idem valet ac principium apud Latinos, Gregorius edocet : « Parvorum certe, inquit (b), ipsoque indignorum principium fuerit Pater, nisi deitatis ejus, quæ in Filio et Spiritu sancto consideratur, causa sit. » Ut a Patre Filius et Spiritus sanctus emanant et perinde ad eum referuntur, sic unitatis in Trinitate origo et fons Pater est (c) : « Una his tribus natura Deus est : unio vero est Pater, ex quo, et ad quem ea, quæ deinceps sequuntur, referuntur, non ut confundantur ac permisceantur, sed ut cohæreant. » Si quandoque Pater solus Deus nominatur, et Christus ipsum sic alloquitur (d) : « Ut cognoscant te solum verum Deum [18]; » Gregorius hoc « ad eorum, qui, quanquam falso, dii tamen appellantur, sublationem dici » existimat. Major utique Pater solus Filio dici potest [19], non ob aliquam in natura disparilitatem, sed quatenus Pater Filii causa et principium esse dignoscitur. Majorem etiam asserere possumus, si Filii humanitatem attendamus : sed hæc interpretatio sancto doctori non multum arridet, ut minus honorifica : « Nonne perspicuum est, inquit (e), majoris vocem ad causam referendam esse ?... Quod ratione humanitatis Pater Filio major intelligendus sit, vere quidem dici potest, sed non perinde honorifice. »

De Filio.

Nullus unquam Filii divinitatem magis strenue propugnavit, sive argumentis firmando, sive objecta adversariorum convellendo, sive difficiliora explanando. Singulis quibusque proferendis non immorabimur, pauca ex tam multis delibare contenti. Primum unde acceperit Filii divinitatem ostendit, plurima Scripturarum loca congerendo quæ ipsam aperte declarant. « Nos, inquit (f), ex magnis et excelsis vocibus Filii divinitatem percepimus, ac prædicamus. Quibus tandem? His nimirum, Deus, Verbum, quod in principio erat, et cum principio, et principium; ut in his locis : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* [20]. Et, *Tecum principium* [21] : et, *Qui vocat eam a generationibus principium* [22]. Ad hæc Filius unigenitus dicitur : *Unigenitus Filius*, inquit, *qui est in sinu Patris, ipse enarravit* [23]; Via, Veritas, Vita, Lux : *Ego sum via, veritas et vita* [24]; et, *Ego sum lux mundi* [25]. Sapientia, Potentia : *Christus Dei potentia et Dei sapientia* [26]. Splendor, Character, Imago, Sigillum, ut in his verbis : *Qui cum sit splendor gloriæ : et, Character substantiæ ipsius* [27] : et, *Imago bonitatis* [28]... Et, *Qui erat, qui est, et qui venturus est, omnipotens ille* [29]... Quæ perspicue de Filio dicuntur, sicut et alia plura, quæ eamdem vim habent, quorum nihil ascititium est, nec Filio, aut Spiritui sancto posterius accessit, quemadmodum nec Patri. Neque enim ex accessione perfectio ipsis comparata est. Non enim Pater Verbi unquam expers fuit; nec unquam fuit quin Pater esset; nec denique unquam veritate, sapientia, viribus, vita, splendore, aut bonitate caruit. »

Sed quid? Nonne qui divinitatem Filio abrogant, et ipsi plurima Scripturæ loca in sui erroris patrocinium afferunt? His sanctus doctor obviam it, regulam constituendo, cujus

[18] Joan. XVII, 3. [19] Joan. XIV, 28. [20] Joan. I, 1. [21] Psal. CIX, 3. [22] Eccli. XXIV, 14. [23] Joan. I, 18. [24] Joan. XIV, 6. [25] Joan. V, 10. [26] I Cor. I, 24. [27] Hebr. I, 3. [28] Sap. VII, 26. [29] Apoc. I, 14; IV, 8.

(a) Or. 31, n. 16.
(b) Or. 20, n. 6.
(c) Or. 42, n. 15.
(d) Or. 30, n. 13.
(e) Ibid., n. 7.
(f) Or. 29, n. 17.

ope intricata enodantur, cujus lumine obscura dilucidantur, et umbræ quibus veritatem error obtegere nitebatur, evanescunt. Ipsum audire juvat. « (*a*) Multa etiam alia congerere queas... Quanquam autem unumquodque horum sigillatim persequi, pioque sensu explicare minime difficile est, atque offendiculum illud, quod in Litteris exsistit, repurgare et eximere, si modo vere offendis, ac non potius de industria peccas; ut tamen rem summatim contraham, hoc tibi faciendum est, ut sublimiores voces divinitati, ac præstantiori illi et incorporeæ naturæ, passionibusque superiori attribuas : humiliores autem, composito, et tua causa inanito, atque incarnato... ut tu videlicet intelligas quæ prioris illius naturæ sit ratio, et quæ assumptæ humanitatis. »

At ne errorem minus intolerandum aut peccatum non tam immane censeas, negare Filio divinitatem, ex Gregorii sensu offensæ atrocitas est statuenda. « (*b*) Deitati fidem abrogas? hoc ne dæmones quidem ipsi fecerunt. O dæmonibus incredulior, et Judæis insipientior! Isti enim Filii nomen æqualitatis vocem esse censebant : hi autem eum, a quo fugabantur, Deum norant.

De Spiritu sancto.

Nec minori ardore ac zelo Spiritus sancti divinitatem astruit contra Macedonianos. Spiritum sanctum Deum aperte confitetur, quo tempore etiam inter Catholicos non pauci erant, qui quamvis Spiritus sancti divinitatem agnoscerent, eum tamen Deum aperte non dicebant, nec dici volebant. Tam aperta prædicatione non tantum Arianorum et Macedonianorum, sed etiam nonnullorum Catholicorum offensam incurrit, adeo ut ipsius adversarios ad eum e sede Constantinopolitana deturbandum, hoc etiam nonnihil moverit et adjuverit (*c*). « Fortasse Spiritus impetitur : » Ἴσως τὸ Πνεῦμα βάλλεται· hoc est, inquit Billius, fortasse hac de causa oppugnor et exagitor, quia Spiritus sancti, cui bellum isti indixerunt, divinitatem assero et prædico. Pergit Gregorius : Τὸ Πνεῦμα (ἀκούσαθ') ὡς Θεὸς, πάλιν λέγω· ἐμοὶ Θεὸς σύ· καὶ τρίτον βοῶ, Θεός· « Spiritus ut Deus, audite, iterum dicam : tu mihi Deus, et tertio clamabo, Deus est, » etc. Quod in defendenda Filii divinitate Athanasius præstitit, id Gregorius in defendenda Spiritus sancti divinitate. Si tot et tantas non est expertus persecutiones, quot et quantas perpessus est Athanasius, non nisi id accidit, quia occasio defuit, non autem animus et voluntas. Est tamen aliquid in ejus scriptis, quod mirationem facit. Sibi, nomine hæreticorum, objicit, (*d*) « Spiritus sancti divinitatem nullo Scripturæ loco proditam haberi; » quod quidem refellit duplici ratione; primo affirmans (*e*) « Scripturæ testimonio admodum confirmatam esse Spiritus divinitatem, iis quidem certe, qui non nimis stolidi et obtusi fuerint, atque a Spiritu aversi. » Deinde ipse innumera Scripturæ profert testimonia, quibus ostenditur Spiritus sancti divinitatem in Scripturis proditam haberi (*f*). « Spiritus Dei dicitur, Spiritus Christi, mens Christi, Spiritus Domini, ac Dominus ipse, Spiritus adoptionis . . . scientiæ, pietatis . . . omnia essentia sua implens, omnia continens, » etc.

Præterea, hoc etiam posito, quod Spiritus sancti divinitas nullo Scripturæ loco prodita haberetur, illud impedimento esse non deberet quominus Spiritum Deum esse confiteremur, siquidem alia plurima credimus quæ in Scripturis non apparent. « Undenam, » inquit (*g*), alloquens adversarium, « tu arces illas tuas, Ingenitum aut Anarchum accepisti, aut nos etiam immortalis vocem? Hoc nominatim et expresse ostende, vel ea rejiciemus, quia in Scriptura non exstant, vel expungemus . . . . Nonne perspicuum est, hæc de iis sumpta esse, ex quibus colliguntur, tametsi minime dicantur? »

Hujus responsionis dilucidandæ causa, Gregorius comparationem instituit. « Duæ, inquit (*h*), ex omni ævo illustres vitarum mutationes exstiterunt, quæ etiam duo Testamenta, atque ob rei celebritatem, terræ motus appellantur; altera a simulacrorum cultu ad legem, altera a lege ad Evangelium. Ac tertium etiam terræ motum Scriptura nobis annuntiat, nempe migrationem ab hac vita ad alteram illam motus omnis et jactationis

(*a*) Or. 29, n. 18.
(*b*) Or. 38, n. 15.
(*c*) Carm. al. 125, v. 33
(*d*) Or. 31, n. 21.
(*e*) Ibid., n. 29.
(*f*) Ibid.
(*g*) Ibid., n. 23.
(*h*) Ibid., n. 25.

expertem. Idem porro duobus Testamentis accidit. Quid illud? Non repente, nec ad primam aggressionis impulsionem commutata sunt. Quamobrem? Id enim scire operæ pretium est: ut ne vi pertraheremur, sed persuasione adduceremur. Quod enim voluntarium non est, ne diuturnum quidem est.... Ergo prima lex sublatis simulacris sacrificia permisit. Secunda submotis sacrificiis, circumcisionem minime prohibuit. Ac postea, ut semel subtrahi sibi aliquid æquo animo tulerunt homines, rebus etiam sibi concessis, hoc est, illi sacrificiis, hi circumcisione abstinuerunt; atque ut ex ethnicis Judæi, ita ex Judæis Christiani facti sunt, per mutationes quasi furtim ad Evangelium allecti (*a*).... Huic exemplo divinitatis doctrina comparari potest, nisi quod contrario modo res procedit.... Sic enim se res habet: Vetus Testamentum Patrem aperte prædicabat, Filium obscurius. Novum autem nobis Filium perspicue ostendit, et Spiritus divinitatem subobscure quodammodo indicavit. Nunc vero Spiritus ipse nobiscum versatur, seseque nobis apertius declarat. Neque enim tutum erat, Patris divinitate nondum confessa, Filium aperte prædicari; nec, Filii divinitate nondum admissa, Spiritum sanctum, velut graviorem quamdam, si ita loqui fas est, sarcinam nobis ingeri.... Quin tacitis potius accessionibus, et, ut David loquitur, ascensionibus, atque ex gloria in gloriam progressionibus et incrementis, Trinitatis lumen splendidioribus illuceret.... Quin etiam ab ipso Jesu paulatim declaratur.... « Rogabo enim Patrem, inquit, et alium Paracletum mittet vobis, Spiritum veritatis [33].» ... Habebat quædam Salvator, quæ a discipulis, licet alioqui multiplici doctrina implerentur, tunc tamen portari posse negabat, ob eas forsitan, quas attuli, causas, atque idcirco ea ipsis occultabat. Ac rursus dicebat fore, ut ab adveniente Spiritu omnia edocerentur. Ergo unum ex eorum numero esse censeo, ipsam Spiritus sancti deitatem, in posterum apertius declarandam, tam videlicet, cum jam post Salvatoris in integrum restitutionem, matura et perceptibilis esset ipsius cognitio, utpote cui ob tam insigne miraculum fides non jam abrogaretur (*b*).»

Ex superioribus Gregorii verbis de Filii divinitate obscure in Veteri, perspicue in Novo Testamento cognita; item de Spiritu subobscure tantum in Novo Testamento significato: ex his, inquam, verbis, id sequitur tantum et colligendum, præter Scripturam, traditionem non scriptam fuisse necessariam, cujus ope Filii ac Spiritus sancti divinitas in Scripturarum testimoniis subobscure expressa, perspicue et aperte declararetur. Quod quidem alibi (*c*) Gregorius docet expressius: « Præclarum depositum, quod a patribus nostris accepimus, custodientes; Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum adorantes; in Filio Patrem, in Spiritu Filium cognoscentes, in quorum nomine baptismi aqua tincti sumus.» Et or. XXXI (n. 21): « Identidem sæpiusque inculcas Spiritus sancti divinitatem nullo Scripturæ loco proditam haberi. Enimvero quod nec novus ac peregrinus, nec introductitius ipse sit, verum et a priscis, et hujus ætatis hominibus agnitus et patefactus, quanquam a pluribus jam ostensum est, qui de hac re disseruerunt, atque in divinis Scripturis nec ignave, nec perfunctorie versati sunt, sed litteram penetrantes, atque intro prospicientes, reconditam pulchritudinem divino beneficio viderunt, scientiæque luce collustrati sunt,» etc. Quæ certe confirmant necessariam esse traditionem ut Scripturæ intelligantur, fideique dogmata definiantur ab Ecclesia, penes quam est depositum istud, quod acceptum ab apostolis servat et semper servabit.

Si quædam sunt, quæ mira videri possint, dicta a Gregorio ad defendendam Spiritus sancti divinitatem; mirum adhuc magis quod ait, tunc temporis nonnullos fuisse, etiam ex Catholicis, qui quamvis Spiritum sanctum æqualem Patri et Filio, consubstantialemque crederent, ipsum tamen Deum appellare nollent: quod quam absurdum sit, nemo non intelligit; nec tamen in dubium revocari potest, cum tam diserte asserat ac dicat, se libere prædicante Spiritum sanctum Deum esse, commotam fuisse terram.

[33] Joan. XIV, 16.

(*a*) Or. 31, n. 26.
(*b*) Ibid., n. 27.
(*c*) Or. 6, n. 22.

Οὐδὲν γὰρ οὕτως οὔποτε	(a) Nihil enim sic unquam
Ὅλην ἔσεισε γῆν	Totam commovit terram,
Ὡς Πνεύματος παῤῥησία	Ut libertas, qua Spiritus
Θεοῦ βοωμένου.	Palam Deus prædicatur :
Ὃ καὶ προσάντη τοῖς φίλοις	Quod et invisum me amicis
Τέτευχεν, οἴδαμεν.	Effecit, id scimus.

Quæ tamen verba sic accipienda esse arbitror, ut iis significare voluerit mirabilem Constantinopoli mutationem factam, cum in ea urbe, quæ metropolis et propugnaculum erat Macedonianorum, Spiritus sancti divinitas ipsius Gregorii opera singularique animi fortitudine prædicata est

Inanis autem ille scrupulus, de prædicatione Spiritus sancti divinitatis, non nisi in quibusdam Orientis partibus grassatus est, maxime Cæsareæ; ita ut etiam Basilius, cum firmissimis argumentis Spiritus sancti divinitatem demonstraret, eum esse Deum non aperte prædicaret, ne animos efferaret, ne novis dissidiis, novisque vexationibus ansam præberet, quod fuse prosequitur Gregorius oratione quam habuit in laudem Basilii (b) : in Occidente vero nunquam ; nemo enim illic Spiritum sanctum Deum dicere et prædicare dubitavit.

Quamvis de processione Spiritus non agat Gregorius, plura tamen in ejus scriptis sunt loca, ex quibus conjicere licet, eum a Patre et a Filio Spiritum sanctum procedere arbitratum fuisse, ut ista (c) : Προσκυνοῦντες Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· « Adorantes Patrem in Filio, et Filium in sancto Spiritu. » Quibus verbis id supponitur quemadmodum Filius substantiam suam a Patre trahit, sic suam a Filio Spiritus sanctus.

De Incarnatione.

Incarnationis non minus accurate quam Trinitatis mysterium explicat Gregorius. Tam enim diligens et accuratus in eo exponendo, ut ex immensa illa hæresum circa Incarnationem cohorte, quæ terris incubuit, nulla sit quam calamo non confixerit, natas pariter et nascituras. Nestorianorum enim, Eutychianorum et Monothelitarum impia dogmata, quæ necdum eruperant, convellit, oppositas his dogmatibus veritates prædicans. Ac primo quidem non aliam agnoscit Incarnationis causam (d), quam humani generis restaurationem : Τίς δὲ τῆς ἀνθρωπότητος, ἣν δι' ἡμᾶς ὑπέστη Θεὸς, αἰτία; Τὸ σωθῆναι πάντως ἡμᾶς· τί γὰρ ἕτερον; Docet Verbum animæ proxime unitum fuisse (e), mediaque anima corpori : Διὰ τοῦτο Θεὸς σαρκὶ διὰ μέσης ψυχῆς ἀνεκράθη, καὶ συνεδέθη τὰ διεστῶτα τῇ πρὸς ἄμφω τοῦ μεσιτεύοντος οἰκειότητι. Divinitas et corpus, res discrepantes ita conjunctæ sunt, animæ interventu (f). Apollinaristæ Jesum Christum Dominicum hominem appellabant ; quo nomine e sanctis Patribus usi sunt Athanasius, Epiphanius, Cassianus, etc.; verum longe alio sensu, hominem scilicet perfectum intelligentes. Apollinaristæ autem hominem in Christo admittebant, modo anima carentem, modo intelligentia, cujus scilicet vices divinitatem supplere volebant ; quos sic refellit Gregorius (g) : « Neque hominem a divinitate separamus, inquit, sed unum et eumdem profitemur, » etc. Duæ exscribendæ essent ad Cledonium epistolæ, quæ olim inter orationes numerabantur, quas inter LI et LII occupabant sedem, et orat. XXXVIII (n. 13). « Qui est, fit : qui creatus non est, creatur ; qui nullo loco contineri potest, per interventum animæ intellectualis, inter divinitatem et carnis crassitiem, continetur. Qui locupletes alios ditat, paupertate afficitur : carnis enim meæ paupertatem subit, ut ego divinitatis ipsius opes consequar. Qui plenus est, exinanitur : sua enim gloria non nihil exinanitur, ut ego plenitudinis ipsius particeps efficiar... Christus humana omnia, excepto peccato suscipit, conceptus quidem ex Virgine, animo et corpore a Spiritu præpurgata ; nam et generationem honore affici, et virginitatem præferri oportebat. » Virginem Mariam, quæ Dominum concepit et peperit, non semel θεοτόκον παρθένον appellans (h), anathema dixit Nestorio priusquam nasceretur, iisque omnibus qui hanc honorificam appellationem beatæ Virgini adimunt.

(a) Carm. al. 145, v. 15 et seq.
(b) Orat. 43, n. 68, 69.
(c) Or. 24, n. 19.
(d) Or. 30, n. 2.
(e) Or. 2, n. 23.
(f) Socrat., l. II, c. 46, p. 161.
(g) Epist. 1 ad Cledonium, olim or. 51.
(h) Or. 35, n. 4.

De angelis.

Quod angelos spectat, hærere videtur Gregorius circa eorum creationem, naturam, statum, et varios eorum ordines : in ea tamen cum antiquis Patribus Græcis fuisse sententia videtur, ut crederet ante mundum creatos esse angelos. « (*a*) Quoniam autem bonitati » divinæ « nequaquam satis erat sua ipsius solum contemplatione moveri, sed bonum diffundi ac propagari oportebat, ut plura essent, quæ beneficio allicerentur, id enim summæ bonitatis erat, primum angelicas et cœlestes virtutes cogitavit : atque illa cogitatio opus erat, quod Verbo conficiebatur, ac Spiritu explebatur. Atque ita secundi splendores procreati sunt, primi splendoris administri ; sive intelligentes spiritus, sive ignem velut materiæ expertem et incorporeum, sive aliam quamlam naturam eos existimare oportet. » Verumtamen angelos « (*b*) simplici quadam natura » præditos, et « puras naturas » sanxit. « Ignem » vero ipsos nuncupat (*c*), non quod corpoream substantiam vel tenuissimam eis affingat, sed ob munera quibus erga nos funguntur. Sic Deus « ignis » etiam in Scripturis vocatur, vel ob nimiam puritatem, vel ob flagrantissimum justitiæ studium quo peccata exurit, pravos mores sive immutando, sive plectendo. His annuit sanctus doctor, et interpretationi suffragatur. « Spiritus, inquit (*d*), atque ignis angelus appellatur ; illud, quia intellectili natura est præditus, hoc, quia purgandis animis nostris adhibetur ; quandoquidem primaria quoque illa essentia (Deus) iisdem nominibus in Scriptura nuncupatur. » Videtur alicubi (*e*) angelos natura sua omni peccato prorsus immunes opinari. « Quoniam omni peccati labe carere, Dei est, primæque et incompositæ naturæ (simplicitas enim pacata est, atque ab omni dissidio remota) ; audacter etiam addam, et angelicæ, quæ aut prorsus extra peccandi aleam est, aut ad id certe ob eam propinquitatem, quam ad Deum habet, proxime accedit. » Verum sententiam aut temperare, aut saltem explanare sequentibus dicere nihil vetat « (*f*) Gestit quidem animus dicere ad malum immobiles » angelos, « atque ad bonum duntaxat agitationem habentes, utpote Deum circumstantes, ac primario Dei fulgore collucentes ; verum ut non omnino immobiles, sed ægre mobiles existimem ac dicam, mihi persuadet ille ob splendorem Lucifer, qui propter superbiam caligo, et effectus est, et nominatur, ac subjectæ ipsi rebelles potestates, quæ per boni fugam vitium effecerunt, illudque nobis contraxerunt. » Angelos hic attendit quales erant, dum de futura sorte adhuc inscii, et nondum in sanctitate constabiliti, libero poterant arbitrio a prima sententia in aliam deflectere, licet ad justitiam mentis affectu tunc proclives, promptiores ad bonum quam ad malum essent.

« (*g*) Angelicæ potestates divinæ voluntatis ministræ sunt, roboreque non modo naturali, sed etiam adventitio pollent, loca omnia peragrant, tum ob ministerii promptitudinem, tum ob naturæ levitatem. Aliæ aliam quamdam orbis partem complectuntur, aut certe aliis quædam pars commissa est, ut novit qui hæc ordinavit ac distinxit. Ad unum rerum omnium Conditoris nutum omnia in unum jungunt. Divinas laudes canunt, ac sempiternam illam gloriam sempiterne intuentur, etc. (*h*) Nobis » etiam « ad optima quæque adjumento sunt. »

De anima ejusque immortalitate et origine.

Animam ex Deo et immortalem esse docet (*i*) : « Anima ex Deo est, atque divina, supernæque nobilitatis particeps, ad eamque properans ; tametsi viliori interim ac deteriori sit astricta.... (*j*) De animæ salute periclitamur, quæ beata et immortalis est, atque immortalibus, vel suppliciis, vel laudibus, ob vitium aut virtutem afficietur. » Patres, carnis tantum sunt patres :

Οὐχ ὅλου ἀνθρώποιο πατὴρ βροτὸς, ὡς ἐνέπουσιν,
Ἀλλ' ὅσσον σαρκός τε καὶ αἵματος· ἀμφοτέρων μὲν
Ὀλλυμένων, ψυχὴ δὲ Θεοῦ κρατέοντος ἄημα,
Ἔκτοθεν εἰσπίπτουσα χοὸς πλάσει. Οἶδεν ὁ μίξας,
Ἴῶς τὸ πρῶτον ἔπνευσε, καὶ εἰκόνα μίξατο γαίῃ.

(*a*) Or. 38, n. 9.
(*b*) Or. 31, n. 15.
(*c*) Or. 28, n. 31.
(*d*) Ibid.
(*e*) Or. 40, n. 7.
(*f*) Or. 38, n. 9.
(*g*) Or. 28, n. 31.
(*h*) Or. 40, n. 36.
(*i*) Or. 2, n. 17.
(*j*) Ibid., n. 28.

(a) Non totius hominis homo pater est, ut dici solet,
Sed tantum carnis et sanguinis, quorum utrumque
Peribit. Anima autem Dei omnipotentis spiraculum est,
Extrinsecus incidens in terrestre figmentum. Novit qui miscuit
Quomodo primum afflavit, ac imaginem terræ miscuit.

Peccatum originale.

Originale peccatum apertissime confitetur : « Totus cecidi, inquit (b), atque ob primi hominis inobedientiam et diaboli fraudem condemnatus sum.... (c) Quemadmodum in veteri Adamo mortui sumus, ita in Christo vivamus[31]; dum nimirum cum Christo et nascimur, et cruci affigimur, et sepelimur, et resurgimus. Pulchra enim in contrarium mutatio mihi subeunda est, ut quemadmodum ex secundis rebus molestæ venerunt, sic etiam ex molestis lætæ et jucundæ redeant. « Ubi enim abundavit peccatum, superabundavit et gratia[32] :» et si gustus condemnavit, quanto magis Christi passio justificavit ? » Locum hunc exscripsit Augustinus l. I *cont. Jul.* c. 5, p. 505, tom. X. Triplicem nativitatem Gregorius, Scripturarum auctoritate, numerat et decernit, quarum duæ priores vitium originis nostræ declarant; cum una quæ fit per corpus, servilis sit et libidinosa ; altera quæ per baptismum nobis confertur, malum primæ nativitatis depellere, et damnum resarcire monstretur. « (d) Triplex nativitatis genus agnoscit Scriptura, primum ex corporibus, alterum ex baptismo, tertium ex resurrectione. Horum primum nocturnum et servum est, ac cum libidine conjunctum : alterum diurnum et liberum, ac depellendarum vitiosarum affectionum vim habens, omne id, quod a nativitate contractum est, velamen amputans, et ad supernam vitam nos revocans, » πρὸς τὴν ἄνω ζωὴν ἐπανάγουσα. Radix tamen peccati exstincta penitus non est. « Utinam, inquit (e), funditus pereat vitium, et primum illius semen, ac pravus ille, qui dormientibus nobis zizania superseminavit[33] .... Hæc nobis lignum illud invexit, et amarus esus, et invidus serpens, et lex violata, quæ nobis hanc pœnam irrogavit, ut in vultus sudore nobis victus sit parandus[34]... E paradiso dejectus sum, atque ad terram, ex qua assumptus fueram, aversus sum, id unum deliciarum loco habens, quod calamitates meas cognitas habeam : et pro exigua voluptate, perpetuo mœrore damnatus sum ; eamque pœnam pendo, ut mihi cum eo qui male in meam amicitiam irrepsit, ac per arboris gustum in fraudem me induxit, bellum gerere sit necesse. Hinc factum est ut in labore et ærumna nascar, et vivam, ac moriar. Hinc indigentia nata est; ex indigentia cupiditas habendi, ex cupiditate bella, ex bellis porro tributa, quibus in divina condemnatione nihil gravius est et acerbius. » S. Augustinus, pluribus ad confirmandam fidem catholicam prolatis Gregorii testimoniis, sic Julianum alloquitur (f) : « Sed non tibi deerit magni nominis et fama celeberrima illustris episcopus etiam de partibus Orientis, cujus eloquia ingentis merito gratiæ, etiam in linguam Latinam translata usquequaque claruerunt. Sedeat ergo cum istis patribus etiam sanctus Gregorius, et cum eis tuæ criminationis inanem patiatur invidiam : dum tamen cum eis contra novitiam pestem vestram, medicinalem proferat et ipse sententiam... An tibi parva in uno Gregorio episcoporum orientalium videtur auctoritas ? Est quidem tanta persona, ut neque ille hoc nisi ex fide Christiana omnibus notissima diceret, nec illi eum tam clarum haberent atque venerandum, nisi hæc ab illo dicta ex regula notissimæ veritatis agnoscerent. »

De baptismo et confirmatione.

Baptismum appellat « omnium Dei beneficiorum præclarissimum et præstantissimum (g). Donum, inquit (h), vocamus, gratiam, baptismum, unctionem, illuminationem, incorruptionis indumentum, regenerationis lavacrum, sigillum, ac denique excellentissimo quovis nomine appellamus. Donum dicitur, quia iis, qui prius nihil contulerunt, datur. Gratia, quia etiam debentibus. Baptismus, quia peccatum in aqua sepelitur.

[31] I Cor. xv, 22. [32] Rom. v, 20. [33] Matth. xiii, 25. [34] Gen. iii, 19.

(a) Carm. in laud. Virg., v. 592 et seq.
(b) Or. 22, n. 13.
(c) Or. 38, n. 4.
(d) Or. 40, n. 2.
(e) Or. 19, n. 14.
(f) S. August., l. I *cont. Jul.*, pag. 504 et 505, t. X.
(g) Or. 40, n. 3.
(h) Ibid., n. 3, 4.

Unctio, quia sacer et regius.... Illuminatio, quia splendor et claritas. Indumentum, quia ignominiæ nostræ velamen est, » etc. Tandem quodlibet peccatum purgat et abstergit. « (a) Hæc baptismi gratia et facultas est, non orbem terrarum ut olim diluvium, sed uniuscujusque hominis peccatum purgans, easque obstructiones vel maculas, quæ vitio contrahuntur, prorsus abstergens. »

Collatum a laicis baptisma irritum videtur existimasse Gregorius : saltem colligi ex eo potest quod narrat de se, cum Cæsarea navigaret Athenas. « Orta gravi tempestate, in periculum miser veneram, inquit (b), ne non initiatus e vita discederem, spiritualem aquam inter exitiosas et mortiferas undas desiderans ; ac proinde clamabam, obsecrabam, breve quoddam temporis spatium exspectabam : clamabant etiam in communi licet vitæ discrimine, qui simul navigabant. » Verebatur Gregorius, ne baptismi gratia privaretur : remedium tamen erat ipsi perfacile, si existimasset manu laici baptismum posse conferri. Non enim dubium quin plures tunc adfuerint, eadem fide informati : « (c) Quippe omnes ad unum fletibus genas rigabant; junctique Christum voce gemebunda vocabant. » Hæc tamen apud eum legere est, quæ primam sententiam infirmare viderentur : « (d) Quivis tibi initiator sit, qui modo eadem fide informatus est. »

Existimat sanctus doctor (e) eos qui, non quidem per contemptum, ad baptismi gratiam non pervenerint, sed moras producentes ante susceptum baptisma morte correpti fuerint, « leviores pœnas daturos, utpote qui non tam animi pravitate, quam stultitia, a baptismo aberrarint. » De adultis et infantibus, propter inopinatum et violentum casum, non suscepta baptismi gratia, mortuis hæc habet : « (f) Postremi denique, nec cœlesti gloria, nec suppliciis a justo Judice afficientur, utpote qui licet signati non fuerint, improbitate tamen careant, atque hanc jacturam passi potius fuerint, quam fecerint. » Hæc vero non sic accipienda, quasi censuerit Gregorius originalis peccati pœnas infantes non luere. Revera infantes suppliciis non afficientur quod baptismo caruerint, sicut nec adulti, si desidia vel contemptu ad baptismum non accesserint : siquidem defectus ille baptismatis non eis crimini verti posset. Interea licet adulti non puniantur ob omissum baptisma, pœnas tamen exsolvent de peccatis quæ in vita perpetrarunt ; sic et infantes natura filii iræ et peccato originali obnoxii, merito plectentur, misere a Deo in æternum repulsi, ut Gregorius docet : « (g) Hominem invidia diaboli, atque acerbo peccati gustu, a Deo conditore misere separatum despicere, a Deo alienum est. »

Hortatur parentes, ut infantibus suis baptismum conferri curent, et eos ab infantia sanctificari. « (h) Infans tibi est ? Ne occasionem improbitas arripiat : ab infantia sanctificetur, ab ipsis unguiculis Spiritui consecretur. At propter naturæ imbecillitatem sigillum metuis ? Quam imbecillis animi mater es, pusillæque fidei ! Anna vero Samuelem, prius etiam quam procreatus esset, Deo vovit, atque in lucem editus statim consecravit [35]. » Non vult pueros prima ætate baptizari, nisi quod urgeat periculum. « (i) De reliquis ita censeo, ut triennio exspectato, aut aliquanto breviori vel longiori temporis spatio (nam tum, et mystici quiddam audire, et respondere possunt, ac si minus plene et exacte intelligunt, imbuuntur tamen et informantur), ita demum, magno perfectionis sacramento et animas et corpora sanctificent.... (j) Propter inopinatos et repentinos periculorum impetus, quique nulla ope atque auxilio propulsari queant, lavacro communiri omnino conducibilius est. » Objurgat eos qui baptismum differunt, subvertitque inanes, quas obtrudunt causas. « (k) Omne tibi tempus ad ablutionem idoneum est, quandoquidem nullum tempus mortis periculo vacat. » Verum solemne baptisma, in Cappadocia, non nisi diebus Paschæ, Pentecostes et Epiphaniæ conferebatur. Primus Gregorius die Epiphaniæ [illegible] Oriente mos iste vigebat. (l) Imperante Justiniano, rex Herulorum, Gethes nomine, Con-

[35] I Reg. I, 11, 28.

(a) Or. 40, n. 7.
(b) Or. 18, n. 31.
(c) Carm. *De vita sua*.
(d) Or. 40, n. 26.
(e) Ibid., n. 23.
(f) Ibid.
(g) Or. 39, n. 13.
(h) Or. 40, n. 17
(i) Ibid., n. 28.
(j) Ibid., n. 16 et seqq.
(k) Ibid., n. 15.
(l) Paul. Diac., *Hist.*, l. XVI, pag. 272, tom. XIII *Bibl. Patr.*

stantinopolim venit, et die Epiphaniæ baptisma suscepit, ac pro sacro fonte sponsor illius ipse fuit imperator.

Fœdus cum Deo in baptismate contractum fideliter servandum docet Gregorius his verbis (a) : « Nihil aliud esse vim et facultatem baptismi existimare debemus, quam secundæ vitæ ac purioris vivendi rationis pactum cum Deo initum. Ac proinde vel maximo in metu omnes esse, atque omni custodia nostras animas servare debemus, ne mendacio fidem pactumque violasse comperiamur. Nam cum ad mutua hominum pacta firmanda Deus medius adhiberi soleat, quantum, quæso, periculum est, ne fœdera cum Deo ipso contracta perfregisse reperiamur ; ac, præter alia peccata, ipsius quoque mendacii apud Veritatis tribunal rei peragamur? »

De confirmationis sacramento hoc unum in scriptis Gregorii reperimus : necessarium (b) esse, ut perfecti simus Christiani, ἐπιζητεῖται πρὸς τὴν τελείωσιν · (c) atque sacramentum istud in nomine Spiritus sancti conferri

De Eucharistia.

Quod Eucharistiæ sacramentum spectat, realem Christi in Eucharistia præsentiam tam multis et tam perspicuis testimoniis agnoscit Gregorius, ut nullum de ejus fide circa mysterium istud dubium esse possit. « O Dei cultor sanctissime, » inquit (d), Amphilochio scribens, « ne cuncteris orare et intercedere pro nobis, quando dicto allicis Verbum Dei; quando incruenta sectione corpus et sanguinem Dominicum secas, vocem adhibens pro gladio. » Et oratione XLV (n. 19) : « Lex, inquit, fulcientem baculum tibi præscribit, necubi animo titubes, dum sanguinem Dei, et passionem, ac mortem audis, ac dum Dei patronus ac defensor videri cupis, impie corruas. Quin potius sine pudore ac dubitatione corpus ede, sanguinem bibe, si modo vitæ desiderio teneris, nec sermonibus de carne fidem abrogans, nec ad eos, qui de passione habentur, impingens. Innixus sta, firmus et stabilis, atque ita comparatus, ut nulla in re quatiaris ab adversariis, nec verborum lepore atque illecebris abripiaris. »

In Eucharistiæ consecratione verum agnoscit sacrificium, cum ait episcopos et presbyteros incruentas hostias offerre, atque altaria nostra ita appellari, quod super ea incruenta sacrificia offerantur : « (e) O sacerdotes, qui hostias incruentas offertis... (f) O genua, o palmæ, purissimis Deum quæ placabatis hostiis, Carterii, quomodo cessastis ? » Magnas virtutes in eo requirit, qui sacrificium istud ad altare supernum transmittit, qui externum sacrificium, illud magnorum mysteriorum antitypum, offert. « (g) Quo tandem modo externum illud sacrificium... Deo offerre auderem, aut quo modo sacerdotis habitum et nomen subire, priusquam sanctis operibus manus purificassem? » — « Per externum autem sacrificium, illud, quod per panem et vinum peragitur, intelligit Gregorius, quæ quidem in sacra mensa proposita, per ineffabilem quamdam omnipotentis Dei vim et facultatem, in Christi corpus et sanguinem vere commutantur... Nec vero, quin hoc verum sit, ullo pacto ambige, cum ipse aperte dicat, «Hoc est corpus meum,» et «Hic est sanguis meus [3c].» Quin potius Salvatoris sermonem fide accipe. Nam cum verus sit, minime mentitur. » Hæc Elias Cret. in Orat. al. 1, nunc 2, tom. II, apud Bill. p. 200, 201.

Per incruentum hoc sacrificium, nos Christi participes effici docet Gregorius (h) : « Per quod (incruentum sacrificium) nos Christo ipsiusque passionibus et divinitati communicamus. » Sunt alia Gregorii verba, ex quibus, ut observat Muratorius (i), probari potest, apud veteres sacrificia et preces pro iis qui decesserunt in signo fidei, et dormiunt in somno pacis, viguisse ; sic enim in epitaphio CXVIII inducit mortuos Gregorium et Nonnam loquentes : « Nos pii parentes Gregorii, qui et senectutem reddidit suis laboribus levem nostram, et nunc prosequitur nos sacrificiis ; » καὶ νῦν ἀμφιέπει θυσίαις. Nec minus oblatione sacrificii ægros ex morbo recreatos asserit et repræsentat sanctus doctor. In exemplum profert patrem suum Gregorium, nec non Gorgoniam sororem suam, quorum alter : « (j) Illud

[3c] Matth. XXVI, 26, 28, et alibi

(a) Or. 40, n. 8.
(b) Or. 34, n. 14.
(c) Or. 33, n. 17.
(d) Epist. al. 240
(e) Carm. al. 11, v. 1.
(f) Apud Murat. epist. 40.
(g) Or. 2, n. 95.
(h) Or. 4, n. 52.
(i) *Anecd. Græc.*, p. 112.
(j) Or. 18, n. 38.

quidem cum aliis hominibus commune habuit, quod ægrotaret; hoc autem non item commune, sed admodum peculiare, aliisque miraculis consentaneum. Nam cum nunquam dolore non premeretur, et quidem persæpe singulis diebus, atque interdum etiam horis, ex sola liturgia robur concipiebat, ac morbus, tanquam ex edicto et imperio fugatus, se subducebat... (a) Illa vero (Gorgonia) cum caput suum pari cum clamore, lacrymisque, quibus abundabat, mulierculæ illius instar, quæ olim Christi pedes rigavit, altari admovisset, nec se prius illud dimissuram esse denuntiasset, quam sanitatem obtinuisset; ac deinde hoc suo pharmaco corpus totum perfudisset, et si quid uspiam antityporum pretiosi corporis aut sanguinis manus recondiderat, id lacrymis admiscuisset (o rem admirandam!), statim liberatam se morbo sentit, atque et corpore, et animo, et mente levis discedit. »

Nec vero quemquam movere debet, quod Gregorius, de Eucharistia loquens, figuras et antitypa appellat. Movit tamen id, aut certe movere visum est nonnullos. Neque enim, inquiunt ministri Claudius et Albertinus, his nominibus fuisset usus Gregorius si vere et realiter Christi corpus et sanguinem in Eucharistia contineri existimasset. Elias Cretensis (b) hæc nomina de Eucharistia interpretatur, ac de vero Christi corpore et sanguine exponit. Sed et inanes Claudii et Albertini objectiones refellit, ac funditus evertit auctor operis *De perpetuitate fidei*, lib. I, c. 5, p. 49, tom. III.

De pœnitentia.

Justitiam amitti posse et recuperari, satis tot ipsorum experientia didicerat sanctus doctor; attamen ne qui innocentia baptismi exciderent, nova contrahendo peccata, sibi de venia nimis blandirentur, aliud eis non superesse remedium præter lacrymas denuntiat Gregorius, « nunc aliud remedium extra lacrymas nullum prorsus scio. » Quin ut homines a peccato magis deterreat et in justitia stabilius confirmet, monet eos pœnitentiam laboriosum esse pharmacum, difficiliorem et molestiorem disciplinam: « (c) Grave est facilioris medicinæ loco difficiliorem et molestiorem adhibere, ac, projecta misericordiæ gratia, suppliciis seipsum obnoxium reddere, atque ex delicti ratione emendationem æquare. Quantam enim lacrymarum vim impendemus, ut ea cum baptismi fonte exæquari possit? Quis autem sponsor erit, fore, ut vitæ finis curationem exspectet, ac non potius adhuc ære alieno pressos, atque illius ignis ardore opus habentes, tribunal illud suscipiat? Tu quidem fortasse, bone et humane agricola, dominum supplex rogabis, ut ficulneæ adhuc parcat, nec eam sterilitatis accusatam adhuc succidat, verum tibi permittat ut stercora undique in eam injicias [37], hoc est lacrymas, gemitus, preces, chameunias, vigilias, animæ et corporis macerationem, ac denique correctionem eam, quæ ex peccati confessione, contemptiorique vitæ genere exsistit; at incertum est, an Dominus illi parcet, utpote quæ etiam locum otiose occupet, cum interim alius misericordia egeat, atque ob longanimitatem, quæ ipsi exhibetur, deterior fiat. »

Licet Gregorius (d) purgationem animæ ac instaurationem in pristinum statum rarissimam esse agnoscat, et ægre tandem post assiduos gemitus, longosque labores vulneribus cicatricem obduci, acriter tamen Novatianorum sævitiam coarguit. « Tu vero quid ais? inquit; quam legem statuis, o nove Pharisæe, ac nomine, non autem animi proposito, pure, ac Novati dogmata cum eadem infirmitate nobis efflans? Pœnitentiam non admittis? luctibus locum negas? lacrymas lacrymis non prosequeris? Utinam talem tibi judicem experiri non contingat! Benignitate Jesu non moveris, qui infirmitates nostras suscepit, et morbos nostros portavit [38], qui non venit vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam [39], qui misericordiam mavult quam sacrificium [40], qui septuagies septies peccata condonat [41]? Quam beata esset sublimitas tua, si puritas ea esset, non autem fastus, leges supra hominis captum instituens, ac morum correctionem per desperationem tollens! In eodem enim vitio sunt, indulgentia omnino animadversionis expers, et condemnatio omni venia carens; illa omnes habenas laxat, hæc ob vehementiam strangulat. »

[37] Luc. XIII, 6-9. [38] Isa. LIII, 4. [39] Marc. II, 17. [40] Matth. IX, 13; XII, 7. [41] Matth. XVIII, 22.

(a) Or. 8, n. 18.
(b) In orat. 1, nunc 2 apud Bill., tom. II, pag. 201.
(c) Or. 40, n. 9.
(d) Or. 39, n. 18.

Prosequitur Gregorius (a), urgens Novatianos : « Quid ? ne pœnitentem quidem Davidem admittis, cui propheticam quoque gratiam pœnitentia conservavit ? Nec magnum illum Petrum, qui circa Salvatoris passionem humani aliquid perpessus est ? At Jesus eum suscepit, ac per triplicem interrogationem et confessionem [42], triplicem abjurationem [43] sanavit. Quid.... nec eum (admittis) qui scelere sese in Corintho devinxit ? At Paulus charitatem etiam erga eum firmavit, simul atque eum ad meliorem vitæ frugem rediisse perspexit, istamque causam affert : ne « abundantiori tristitia absorbeatur [44],» etc. Quod ait Gregorius de Novatianis (b) : « In altero ævo igni fortasse baptizabuntur, qui postremus est baptismus, nec solum acerbior, sed et diuturnior, qui crassam materiam instar feni depascitur, vitiique omnis levitatem absumit; » forte sperabat Gregorius Novatianos errorem suum agnituros, quapropter verba de igne purgatorio, non de æterno igne, ut putat Nicetas (c), videntur intelligenda.

De ordinis sacramento.

De ordinis sacramento non multa dogmatice tractata in Gregorii scriptis reperias, nisi quod episcopis in ordinatione Spiritum sanctum conferri testatur. « Num tu, inquit (d), Spiritus sancti non es particeps ? atqui maxime te hoc ipso effers. » Jure divino pastores a populo secerni et præesse docet (e). « Quemadmodum in corpore aliud principatum tenet, ac veluti præsidet, aliud subest et regitur : ad eumdem quoque modum Deus, vel æquitatis lege, quæ meritum cujusque perpendit, vel etiam providentiæ, per quam omnia inter se velut devinxit, hoc in Ecclesiis constituit, ut alii pascantur et pareant, quibus videlicet id utilius est, ac tum sermone, tum opere, ad officium dirigantur : alii autem ad Ecclesiæ perfectionem pastores ac magistri sint, nimirum qui virtute, conjunctioneque et familiaritate apud Deum, vulgo sublimiores sunt, rationem animæ ad corpus, aut mentis ad animam obtinentes, ut hæc duo, hoc est et id quod deficit, et id quod redundat, inter se, velut in membris, composita et compacta, spiritusque compage connexa et colligata, unum corpus, omni ex parte perfectum, atque ipso Christo, qui caput nostrum est, omnino dignum exsistant. » Ritus tandem quibus inaugurabatur pontifex, sic describit, eum a quo consecratus fuerat alloquens (f). « Me pontificem ungis, ac podere cingis, capitique cidarim imponis, atque holocausti spiritualis altari admoves, et initiationis vitulum mactas, manusque spiritui consecras, et Sancta sanctorum spectatum introducis, verique illius tabernaculi, quod non homo, sed Deus finxit [45], ministrum efficis. »

Meminit lectoris officii Gregorius, ubi narrat (g) Gallum et Julianum, qui postea fuit apostata, in clerum seipsos ascripsisse : « Adeo ut divinos quoque libros lectitarent plebi, non minus amplum id sibi et honorificum esse existimantes, quam aliud quidvis, imo omnium ornamentorum maximum præstantissimumque pietatem esse censentes. »

Agnoscit disertissime primatum Petri, quem discipulorum omnium charissimum appellat (h). « Non modo suo Christus, sed etiam Petri, discipulorum omnium charissimi, nomine didrachmum pendit [46]. (i) Petrus apostolorum princeps, sed Ecclesiæ petra, non ut piscator, sed ut fervoris scatens. (j) Vides quemadmodum ex Christi discipulis, magnis utique omnibus et excelsis, atque electione dignis, hic petra vocetur, atque Ecclesiæ fundamenta in suam fidem accipiat [47]. » Hinc a Gregorio (k), « Petrus Ecclesiæ columen dicitur. »

Hunc primatum ad Petri successores manasse declarat sanctus doctor, Romanum pontificem orbis Christiani præsidem, et unitatis catholicæ vinculum designans:

> Τούτων δὲ πίστις, ἡ μὲν ἦν ἐκ πλείονος
> Καὶ νῦν ἔτ' ἐστὶν εὔδρομος, τὴν Ἑσπέραν

[42] Joan. xxi, 15-17. [43] Matth. xxvi, 69-75. [44] II Cor. ii, 7. [45] Hebr. viii, 2. [46] Matth. xvii, 23. [47] Matth. xvi, 18.

(a) Or. 39, n. 1
(b) Ibid., n. 19.
(c) Apud Bill., t. II, p. 1037.
(d) Carm. adv. episc., apud Toll., p. 27.
(e) Or. 2, n. 3.
(f) Or. 10, n. 4.
(g) Or. 4, n. 23.
(h) Or. 19, n. 13.
(i) Carm. adv. episc., apud Toll., p. 25
(j) Or. 32, n. 18.
(k) Or. 9, n. 1.

Πᾶσαν δέουσα τῷ σωτηρίῳ λόγῳ,
Καθὼς δίκαιον τὴν πρόεδρον τῶν ὅλων
Ὅλην σέβουσαν τὴν Θεοῦ συμφωνίαν.

(*a*) Quod spectat ad illarum fidem; vetus quidem (Roma) jamdudum
Atque etiam nunc recte currit, Occidentem
Totum devinciens salutari doctrina,
Quemadmodum par est, ut quæ universis præsidet,
Totam colat Dei concordiam.

De sacramento matrimonii.

Bonum esse matrimonium, sed tamen virginitati posthabendum censet Gregorius (*b*). « Bonum est matrimonium, inquit; sed quod virginitate præstantius sit, dicere non possum. Neque enim magnum aliquid esset virginitas, nisi re aliqua bona melior et præclarior esset. Nolite hoc moleste ferre, quæ matrimonii jugo subjectæ estis : « *Obedire Deo oportet magis quam hominibus* [48]. » Cæterum facite, ut inter vos quasi vinculo constringamini, et virgines et uxores, atque unum sitis in Domino, mutuumque aliæ aliarum ornamentum. Non esset cælebs, nisi matrimonium esset. Unde enim in hanc vitam virgo prodiisset? Nec esset honorificum et venerandum matrimonium, nisi virginem proferret, tum Deo, tum vitæ. »

Secundas nuptias non videtur probare. « Si enim duo Christi sunt, inquit (*c*), duo quoque viri sint, et duæ uxores. Si autem unus Christus, unum Ecclesiæ caput, una etiam caro sit, secunda autem respuatur. Quod si secundam prohibeat, de tertia quid dicendum est? Primum lex est, secundum venia et indulgentia, tertium iniquitas. Qui autem hunc numerum excedit, porcinus plane est, utpote ne multa quidem vitii exempla habens. » Ex his verbis critici nonnulli minus recte existimarunt Gregorium damnasse secundas nuptias : sed immerito, si quidem Novatum ita sentientem impugnat et refellit (*d*). « Anne juvenibus quidem viduis, propter ætatis lubricum, ineundi matrimonii potestatem facis? At Paulus hoc facere minime dubitavit [49].... (*e*) At hæc minime post baptismum, inquis. Quo argumento id confirmas? Aut rem ita se habere proba, aut si id nequis, ne condemnes. Quod si res dubia est, vincat humanitas et facilitas. »

Impudicam quidem mulierem expellendam censet Gregorius (*f*), cum id Christus permiserit; reliquis autem omnibus in rebus animi æquitate et patientia uti jubet. Si fuco illitos et cerussa colores et pigmenta perspexerit vir, hoc ornatu mulierem spoliet, cæteraque inhonesta coerceat et reprimat.

Adulterii causa uxorem dimittere viro permittitur; mulieri autem virum dimittendi non eadem datur facultas : hanc legem non probat Gregorius, eamque impugnat : « Quid enim causæ fuit, inquit (*g*), cur mulierem coercerent, marito contra indulgerent?.... Et mulier quidem, quæ improbum consilium adversus viri sui cubile susceperit, adulterii piaculo constringatur, acerbissimisque legum pœnis excrucietur; vir autem qui fidem uxori datam per adulterium violaverit, nulli supplicio obnoxius sit? Hanc legem haudquaquam probo.... Viri erant, qui hanc legem sanxerunt, ac propterea adversus mulieres lata est. »

Episcopos præcipuos matrimonii fuisse ministros, sæpiusque interfuisse dum celebraretur, sequentibus confirmari potest. Cum Gregorio non liceret adesse Olympiadis nuptiis, scribit Procopio (*h*) : « Quantum ad voluntatem attinet, et adsum, et simul festum celebro; juvenilesque dextras inter se jungo, atque utrasque Dei manui. »

De invocatione sanctorum.

Invocationis sanctorum, atque imprimis beatæ Virginis, testis locupletissimus est Gregorius, ubi hæc narrat (*i*) de beata Justina martyre, quæ « desperatis omnibus aliis remediis ad Deum confugit, atque adversus detestabilem amorem sponsum suum patronum ac defensorem assumit.... Christum.... Virginemque Mariam supplex obsecrans, ut pericli-

[48] Act. v, 29. [49] I Tim. v, 14.

(*a*) Carm. *De vita sua*, v. 571 et seqq.
(*b*) Or. 37, n. 10.
(*c*) Ibid., n. 8.
(*d*) Or. 39, n. 18.
(*e*) N. 19.
(*f*) Or. 37, n. 8.
(*g*) Ibid., n. 6.
(*h*) Epist. al. 57.
(*i*) Or. 24, n. 10, 11.

tanti virgini suppetias ferret, jejunii et chameuniæ pharmaco sese communit; partim ut formæ venustatem tanquam insidiosam obscuraret, sicque flammæ materiam subtraheret, ac libidinis fomitem absumeret; partim ut per fidem et humilitatem propitium sibi Deum et exorabilem redderet. Neque enim Deus ulla re perinde, atque voluntaria corporis afflictatione, conciliatur, lacrymisque misericordia vicissim rependi solet. » Dubium Gregorio non erat quin sanctis in cœlo nota essent et vota nostra, et plurima quæ hic agimus; sic enim de Athanasio jam vita functo loquitur (*a*) : « Nos autem utinam ipse benignus desuper et placidus aspicias, atque hunc populum gubernes, perfectum perfectæ Trinitatis, quæ in Patre et Filio et Spiritu sancto intelligitur et colitur, adoratorem; meque, siquidem res pacatæ futuræ sint, in vita teneas, gregemque mecum pascas : sin autem Ecclesia bellis flagratura est, reducas, aut assumas, tecumque et cum tui similibus colloces, tametsi magnum sit quod postulo. » Non tantum Athanasium, sed et Basilium invocat et Cyprianum (*b*); sanctique martyris cineribus morbos et dæmones depelli scribit (*c*). Sanctorum reliquiarum cultum, invocationem, intercessionem, tam sæpe tamque aperte profitetur Gregorius, ut id negare cum hæretici non possint, piam hanc consuetudinem cæcam in divos superstitionem appellare ausi sint. Ita Dallæus (*d*) : « Cæca in divos superstitio, quam hic ipse Gregorius non parum promovisse suis et verbis et exemplis videtur. »

De gratia.

Quam optime Augustino et Latinis Græci Patres in causa gratiæ assentiant, satis confirmatum est, maxime a doctissimo Meldensi episcopo; et vel unus Gregorius, in tanto apud Græcos habitus honore, hoc suo suffragio evinceret. Plura jam ab Augustino adversus Pelagianos nostri Theologi testimonia prolata sunt, quædam ex deperditis libris, et singula tam perspicua, tam ad controversiam expediendam apta, ut Augustinus ipse in Gregorio loqui, et Gregorius Pelagianos tot ante annos confutare voluisse crederetur. Hæc lectori mox constabunt, si ad doctrinæ capita quæ exhibentur paulisper animo attendat.

Nihil sane magis auxilii divini necessitatem arguit, quam ignorantiæ quotidianæ difficultates, et libidinis, vel in ipsis justificatis, miserandæ commotiones, quas Gregorius et palam confessus est, et amare ingemuit. « Invidia diaboli, inquit (*e*), persecutio adversus Dei figmentum excitata est : idcirco Dei imago probro ac dedecore affecta, et quemadmodum mandato parere recusavimus, ita licentiæ erroris traditi sumus. » Bellum hoc intestinum, quod ex variis et militantibus invicem contrariis desideriis intra nos frequenter exsurgit, tam vividis coloribus depinxit, tam nervose expressit, ut Augustinus, adversus Pelagianos de hac re agens (*f*), Gregorium testem adhibere non dubitaverit, cujus verba (*g*) sic Billius reddidit : « Nondum de interno bello, atque in nobismetipsis et in affectibus sito, verba facio, quo nocte ac die, partim occulte, partim aperte, ab humilitatis corpore divexamur; et ab ea quæ nos per sensus, atque alia hujus vitæ oblectamenta, sursum deorsumque versat, jactatione, atque a luto fæcis, cui infixi sumus, et a peccati lege spiritus legi repugnante, regiamque in nobis imaginem, et quidquid divinæ defluxionis nobis inspersum est, corrumpere conante. Vix porro quisquam, nec nisi diuturna philosophia seipsum domuerit, atque animæ nobilitatem et claritatem ab eo quod humile est et cum tenebris conjunctum, paulatim abripuerit, vel Deum propitium nactus sit, aut etiam ambo hæc habuerit, atque ad oculos sursum erigendos quam maxime sese exercuerit, deprimentem materiam superare queat. » Si congerere omnia quæ sanctus doctor de hoc argumento disseruit susciperemus, volumen pene integrum exscribendum esset : siquidem, ad intimos pietatis sensus cordibus instillandos, nihil aptius in humanis judicavit quam frequentem, quæ nos undique premunt, miseriarum enumerationem; cum et superbiam retundere et ad humilitatem orationemque accendere tam salubriter valeant. Legendum maxime carmen flebile quod *De animæ suæ calamitatibus* inscriptum est, cujus hæc pauca promamus.

(*a*) Or. 21, n. 37.
(*b*) Or. 43, n. 81.
(*c*) Or. 24, n. 19 et 18.
(*d*) *Adv. Lat. trad. De rel. cultu*, p. 55
(*e*) Or. 39, n. 7.
(*f*) Lib. II *cont. Jul.*, n. 7.
(*g*) Or. 2, n. 91.

(*a*) Inest quippe mihi, inest lex duplex, quarum altera quidem bona
Bonum sectatur; altera autem deterior sectatur quæ mala sunt.
Ac ea quidem, quæ mentis est, parata est
Ad obediendum Christo, gradiens ad lucem:
Altera autem, quæ carnis est et sanguinis, prompta est
Ad excipiendum Belial, dum ad tenebras trahitur...
His autem pugnantibus inspector venit cœlitus.
Spiritus magni Dei, et menti manum dedit;
Corporis perniciosi solvens tumultum, atque atrorum
Compescens vitiorum fluctum assurgentem.
Sed tamen rabidum retinet furorem, nec bello
Desistit caro, inclinatque huc et illuc pugna.
Interdum quidem mente caro domatur. Rursus alias
Fortem carnem mens sequitur, non volens;
Sed illud quidem concupiscit quod melius est. Quod autem odit,
Id dum facit, perniciosam deplorat servitutem,
Et patris primigenii deceptionem, et matris nefandam
Transgressionem, nostræ matrem stultitiæ [30].

Tantas ærumnas vitæ humanæ mira varietate et intimis gemitibus lamentari non defatigatur, tot malis et fletibus et querelis solamen aliquantum ac medelam conferre satagens. At unde levamen speraret nisi a spiritu gratiæ, quem tam altis suspiriis, ac votis ferventibus sollicitat, et ad se allicere nititur? Sicut igitur innumeras animæ infirmitates non neglexit, sed satis deflevit; sic medicum bonitate et potentia solum morbis tam acutis et tenacibus curandis idoneum non desinit appellare: et quemadmodum voluntatis languorem et inertiam ad bonum ubique expertus et confessus est; ita quidquid boni fit in nobis et a nobis, ad Deum cordis humani motorem efficacem referre et ipsi ascribere non hæsit. Bonum omne a Deo initium sumere et ad finem perduci, paucis sed decretoriis testatur: « Deus, inquit (*b*), a quo bonum omne initium ducit, atque ad finem perducitur, orationi opitulator accedat. »

Principium boni operis, justitiæ et bonitatis in homine fons et origo, haud dubie sincera fides, cujus initium et profectum absque ulla cunctatione Gregorius Deo assignat: « Trinitatem, inquit (*c*), o viri, unius Deitatis esse fateamini, aut, si magis placet, unius naturæ; atque hanc vocem (Deus) a Spiritu vobis postulabimus. Dabit enim profecto secundum, qui primum dedit. » Jam enim Spiritum sanctum Patri et Filio consubstantialem crediderant, sed Deum profiteri inficiabantur. Hoc testimonio usus est Augustinus, lib. *De dono perseverantiæ*, sed interpretis oscitantia non nihil depravatum, ut bene notarunt ejus editores novissimi.

Quid mirum inde si sanctus doctor errantes a Deo illuminari et immutari postulet, cum fides, quam a Deo nobis donari declaravit, sola infidelitatis tenebras discutiat? « Qui autem, inquit (*d*), ligata exponit, et nexus dissolvit, ac nobis in mentem induxit, ut violentorum dogmatum obliquitates solveremus, maxime quidem optarim ut hos (Arianos) immutet, ac pro argutatoribus pios, et pro iis, qui nunc appellantur, Christianos efficiat. »

Nec qui fidem acceperint, sibi jam satis esse arbitrentur ut deinceps quoslibet pietatis actus exerant; sed adhuc et semper ipsis auxilio divino opus esse, ut recte velint recteque agant, sanctus doctor, ne fallaci confidentia cæcutiant et cadant, eos potenter commonefacit, explanando hoc Salvatoris effatum: « Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est [31]. » Postquam (*e*) a voluntatibus humanis omnem fatalem necessitatem repulit, libertatem asserendo; jam ut eorum qui sibi de propriis viribus nimium blandiuntur frangat superbiam, verba Pauli magnis intonat vocibus: « Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei [32]; » ex quibus sic infert: « Quoniam enim nonnulli sunt, qui ob recte facta ita animis efferuntur, ut id totum sibi ipsis ascribant, nec quidquam Creatori, et sapientiæ eorum auctori, ac bonorum omnium suppeditatori acceptum ferant, his verbis eos docet Paulus, quod ipsum etiam recte velle divino indigeat auxilio; imo, ut rectius loquar, voluntas quoque ipsa, et electio eorum, quæ recta et cum officio conjuncta sunt, divinum

[30] Rom. VII, 15-25. [31] Matth. XIX, 11. [32] Rom. IX, 16.

(*a*) Carm. 4, v. 71 et seqq.
(*b*) Or. 6, n. 12.
(*c*) Or. 41, n. 8.
(*d*) Or. 29, n. 21.
(*e*) Or. 37, n. 13.

quoddam beneficium est, atque a Dei benignitate manans.....Idcirco ait: « non volentis, » id est, non solum volentis, « nec currentis » solum, « sed » etiam « miserentis Dei. » Ita quoniam velle quoque ipsum a Deo est, optimo jure totum Deo assignavit. Quantumlibet curras, quantumlibet certes, opus habes eo qui dat coronam. « Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam [63]. » Scio, inquit, quod nec velocium cursus est, nec bellum fortium, nec pugnantium victoria, nec prospere navigantium portus; sed Dei est, et victoriam afferre, et incolumem scapham in portum perducere.»

Quid plura? et quid sibi arrogare humana voluntas præsumat, cum et ipsa bona voluntas, et electio ad recte agendum, et labor et cursus et victoria et incolumitas, et quidquid cogitari potest usque ad triumphum et plenam post pericula securitatem, totum Deo sit optimo jure tribuendum? Hinc si Deo munera, grati animi obsequia, offerre studeamus, non a nobis tanquam ex nobis hæc promamus, sed tanquam dona ipsius munificentiæ, prout sunt, dicemus ei et voveamus; quod et pietatis officium Deo gratissimum est nobisque saluberrimum. « Alius, inquit (a), minus quidem, alius majus, omnes tamen citra exceptionem offeramus, in opus perfectum, in habitaculum Christi, in templum sanctum, architectonica Spiritus arte constructi et coagmentati. Illud quidem minime dubium est, quin, etiamsi omnia contulerimus, minus tamen collaturi simus, quam accepimus. Quandoquidem divini beneficii est quod sumus, quod Deum cognoscimus, quodque etiam, quod offeramus, habemus. » Tandem quemlibet profectum in virtute fecerimus, quantumvis immutemur in melius, non nobis gratulemur, sed Deo gratias referamus, cujus dextera fit hæc quotidiana morum emendatio, ut Gregorius confirmat hæc verba Scripturæ interpretando: « *Non apparebis in conspectu meo vacuus* [64] » : « Verum si quid pulchri habes, tecum feres. At nunc, inquit (b), diverso modo novus appare, sic nempe, ut totus immuteris..... Huic festo, muneris loco, præclaram mutationem offer, ac ne sic quidem magnifice de te sentias, verum dic cum Davide: « Hæc mutatio dexteræ Excelsi [65], » a quo promanat quidquid ab hominibus recte et cum laude geritur. »

Quis autem inter tot pericula, tot tentationum prælia firmus et securus gradietur, si solus contra hostes tam formidandos pugnare cogatur? Nunc ergo sollicitationes mundi, impulsus diaboli, carnis titillationes, cupidinum æstus, et quidquid animum a virtute dejicere potest, superare, comprimere et exstinguere, nullus sane potest nisi ope divina munitus et adjutus, ut Gregorius docet (c):

> Si tremis, quia stipulam scintilla levis accendit:
> Confide. Imber e cœlo refrigerabit ingentem flammam.

Quibus addenda quæ Augustinus (d) ex deperdito opere Gregorii decerpsit et protulit: « Anima namque, cum in laboribus fuerit et in angustiis, cum hostiliter urgetur a carne, tunc ad Deum refugit, et cognoscit unde debeat auxilium poscere. »

Jam vero ut sibi supernam virtutem conciliet, quid sapientius, quid salubrius languens et invalidus excogitaret, quam totum divinæ gratiæ se committere, suis conatibus nullomodo subnixum? Nec minus probandum si, quidquid potest, quidquid valet, Christo libenter omnia concedat.

> (e) In te, Christe, plus habeo fiduciæ quam in conatibus meis...
> (f) Ex te, in te, Beate, rursus intueor robur meum...
> (g) Rex Christe, tu mihi patria, robur, divitiæ, omnia.

Et quanta sit gratiæ virtus, quanta ejus in corde movendo efficacitas, nobis graviter inculcat, dum toties profert miracula quæ Christus corporibus sanandis edidit, ut ejus potentiam illustrius demonstret. « Jesum videbis, inquit (h), angelorum ministerio uti, et morbos omnes ac languores curare, et mortuos ad vitam revocare, quemadmodum utinam te quoque fidei pravitate mortuum. » Tantam divinæ gratiæ fiduciam, tantam de sua effi-

[63] Psal. CXXVI, 1. [64] Exod. XXXIV, 20. [65] Psal. LXXVI, 11.

(a) Or. 19, n. 8.
(b) Or. 44, n. 8.
(c) Carm. al. 3, v. 66, 67.
(d) Aug., l. XI *cont. Jul.*, n. 7.
(e) Carm. 97.
(f) Carm. 8, v. penult.
(g) Carm. *De reb. suis*, circa finem.
(h) Or. 38, n. 16.

cacitate opinionem et existimationem in mente habuit, ut carmine *De rebus suis* ea virtute qua olim Christus morbos depulit, dæmones exturbavit, mortuos ab inferis excitavit, simili operatione vim gratiæ in suam animam exerere ardentissime exoptet.

(*a*) Fortem tuam manum
Mitte, et dolorum fer remedium, ac in me omnia
Miracula, et prodigiorum virtutem, ut olim, ostende.
Dic, et celerrime fluxus sanguineus desinat.
Dic, et porcorum gregem in furorem agat legionis
Spiritus, et in mare cadat, et a me recedat.
Lepram tristem remove, lumen accedat
Oculis cæcis, et aures sonum audiant.
Aridam manum meam extende. Vincula linguæ
Rumpe, et pedum firma gressum debilem.
Ex modico pane satia. Sterne mare
Terribile. Splendidius sole corusca.
Fige membra ingravescentia, et ex mortuis
Rursus suscita fœtentem; nec me infructuosum,
Postquam veluti ficum videris, arefacias.

Igitur miracula quæ Christus edidit corporibus sanitatem restituendo, nonnisi umbra et figuræ miraculorum quæ quotidie operatur, dum homines ad salutem reducit; nec minori virtute ac potentia in animas agit quam in corpora, imo majori, cum et voluntatis repugnantiam compellere necesse sit, et ejus libertatem permulcere ac tractare, ut pravos cordis affectus non cogendo, sed mira suavitate immutando, animum ad se efficaciter convertat.

Si gratiæ necessitatem et vim tantis attollat studiis, æqualiter saluberrima quæ exinde oriantur pietatis monita prodere ipsi cura est, ut sic sincera grati animi reverentia ac cordis humilitate gratiam ad nos polliciamus, et assidua oratione summaque vigilantia eam in nobis foveamus et adaugeamus.

(*b*) Gradior, non sine præmii spe, inter currendum membra protendens,
Christum habens pro afflatu, Christum pro robore, pro opibus amplissimis:
Qui mihi et perspicaces oculos, et prosperos cursus præstat.
Sine ipso omnes vana ludibria sunt mortales,
Et mortui viventes, fœtidi peccatis
Neque enim sine aere vidisti volantem avem;
Neque sine aqua maris cursor natavit delphinus.
Sic nec sine Christo mortalis pedem attollit.
Quamobrem ne nimium glorieris, nec tuæ
Viribus mentis confidas, etsi magnopere sapiens fueris:
Neque aliquem videns abjectiorem, in altum attollaris,
Quasi omnibus superior sis, et ad metam propius accedas.

Hæc procul dubio satis evincunt Græcos Patres, et maxime Gregorium, de gratia tam docte et luculenter quam Latinos disserere, nec minus ipsam prædicare et commendare sollicitos fuisse.

De fide.

Per fidem via salutis capescitur, salusque comparatur. Doctorum pariter et indoctorum est fides; « (*c*) Nam si in eruditos tantum viros caderet fides, nihil Deo minus dives foret: » Εἰ δ' εἰς σοφοὺς ἔπιπτεν ἡ πίστις μόνον, Θεοῦ παρ' ἡμῖν οὐδὲν ἦν πενέστερον. Sermonem simplicis fidei sufficere docet Gregorius: Λόγος γὰρ ἀρκεῖ καὶ ψιλῆς τῆς πίστεως, μεθ' ἧς ἀπέχρως τὸ πλέον σώζει Θεός; « (*d*) Nam sermo simplicis fidei sufficit, cum qua pars hominum maxima salutem comparat. » Mysteria autem, maxime vero Trinitatis, penitus cognoscere non præsumendum, et perscrutari nefas. « Ne Patris naturam inquiras, inquit (*e*), Unigeniti ortum, Spiritus sancti gloriam et potentiam; unam, inquam, et eamdem in tribus personis deitatem et claritatem, individuam illam naturam, ac confessionem, et gloriam, spemque hominum fide præditorum. Verba illa, quibus simul cum lacte imbutus es, mordicus retine: sermonis autem et disputationis curam eruditioribus manda. Satis superque tibi est fundamentum habere: superstruat architectus. » Non cujusvis esse ait de Deo disserere; sed his duntaxat hoc muneris incumbit, qui exactissime sunt explorati. « Non cujusvis est, inquit (*f*), de Deo disserere, non, inquam, cujusvis.... Addam etiam non cujusvis

(*a*) Carm. *De reb. suis*, circa finem.
(*b*) Carm. 59, v. 98 et seqq.
(*c*) Carm. *De vita sua*, v. 1250.
(*d*) Ib., v. 1228.
(*e*) Or. 32, n. 21.
(*f*) Or. 27, n. 3.

temporis, nec apud quosvis, nec de quibusvis, sed certo tempore et apud certos homines.... Non cujuslibet quidem, quoniam his duntaxat hoc muneris incumbit, qui exactissime explorati sunt, ac contemplando longe processerunt, priusque etiam et corpus, et animam a vitiorum sordibus purgarunt; aut, ut parcissime loquar, jam hoc agunt, ut se a vitiorum labe purgent.... Quando autem? tum videlicet, cum ab externo luto et tumultu quietem agimus, nec princeps nostri pars improbis vagisque simulacris confunditur.... Apud quos porro? Nempe apud eos, qui rem hujusmodi studiose ac serio amplectuntur, quique non ut quidpiam aliud, sic hoc quoque inepta nugacitate prosequuntur, post circenses ludos et spectacula, post cantiones, post denique quam ventri et iis quæ sunt sub ventre indulserint. Qui quidem ita perdite affecti sunt, ut hoc quoque in oblectamentorum parte numerent, nimirum de divinis rebus nugari, atque arguta disputatione concertare. Jam de quibus, et quousque disputandum? De his solum, quæ ingenii nostri modulum, atque auditoris captum non excedunt.... (*a*) Neque vero hæc quisquam ita accipiat, quasi Deum perpetua memoria colendum esse negem.... Nec enim tam sæpe spiritum ducere, quam Dei meminisse debemus; imo, si dici potest, aliud nihil quam hoc faciendum.... Quocirca, ne quis perpetuo Deum memoria teneat, haud veto, sed ne de Deo disputet; imo nec hoc prohibeo, id enim pium est, sed ne intempestive. »

Quod autem maxime prohibet Gregorius illud est, ne de mysteriis nostris immoderato dicendi vel scribendi studio irreverenter disputemus. « (*b*) Illud saltem inter nos conveniat, ut mystica mystice, et sancta sancte proloquamur, nec in profanas aures, quæ in vulgus efferri nefas est, projiciamus; nec patiamur religiosiores quam nos videri eos, qui dæmones adorant et turpium fabularum ac rerum cultum profitentur. »

De lectione librorum ethnicorum.

Juveni ethnicorum librorum lectioni incumbenti hæc consilia dat Gregorius : « (*c*) Diligenter optimis disciplinis incumbe, et in libris poetarum, historicorum commentariis, fluente oratorum facundia, subtilibus philosophorum meditationibus temet exerce; sic tamen, ut prudenter in omnibus hisce verseris. Debes enim sapienter ex eis colligere quæcunque sunt utilia; contraque solerti judicio vitare quidquid in singulis est noxium, adeoque apis argutæ industriam imitari. Nam ea quibuslibet floribus insidere cum consueverit, de singulis utilia tantum decerpit, singulari quadam sapientia naturam ipsam magistram secuta. Tu vero rationem sequens alia quidem largiter decerpe, si quæ prodesse possunt : si autem aliquid ejusmodi sit ut detrimentum afferat, celeriter intellecta rei pravitate avola. Quippe mens hominibus data est ejus celeritatis, ut velociter admodum avolare possit. Quapropter quidquid ab iis perscriptum est, vel ad virtutis laudem atque prædicationem, vel e diverso ad vitiorum reprehensionem; ea tu velim singulari studio cognoscas, ac tum mentem et sensum eorum retineas, tum dictionis elegantiam. Quæ autem de diis scripserunt, insignes nugas continentia, verbi gratia, fabulas inhonestas ac fœdas, malorum geniorum doctrinas, fabulas, inquam, tum risu tum lacrymis dignas; hæc omnia tanquam laqueos et decipulas aversare. Cumque simul utraque legeris, deos ipsorum et orationes, deos ridiculos, et orationes amabiles; deos quidem illos voluptuarios respue, verum orationes maximi facito : quasi scilicet de eodem frutice spinas caveto, et rosas decerpito. Atque hæc quidem optima de doctrinis extraneis lex fuerit. » Eadem præscribit Basilius Magnus libros ethnicorum legentibus.

De potestate temporali et ecclesiastica.

Quid de potestate temporali cogitare debeamus, atque etiam quid cogitare debeant ii ipsi, qui ea insigniti sunt, his verbis significat Gregorius : « (*d*) Imperatores, purpuram revereamini.... Cognoscite quantum id sit, quod vestræ fidei commissum est, quantumque circa vos mysterium. Orbis universus manui vestræ subjectus est, diademate parvo atque exiguo panno retentus. Supera quidem solius Dei sunt; infera autem vestra etiam sunt. Subditis vestris deos vos præbete; liceat enim audacius aliquid dicere : « Cor regis in « manu Dei est[56], » ut ex Scriptura audimus ac credimus. Hic imperium vestrum sit, non autem

[56] Prov. XXI, 1.

(*a*) Or. 27, n. 4.
(*b*) Ibid., n. 5.
(*c*) Carm. ad Seleucum, v. 35 et seqq.
(*d*) Or. 36, n. 11.

in auro et in exercitibus. Aulici, proceres, ac sublimibus thronis et dignitatibus insignes, ne ob potentiam magnopere animos efferatis, nec de mortalibus rebus tanquam immortalibus cogitetis. Fidem imperatoribus servate, sed prius Deo, propter quem his etiam quibus commissi et traditi estis. »

Ecclesiasticam potestatem agnoscit, hisque verbis coram præfecto provinciæ prædicat et tuetur : « (*a*) Vos quoque imperio meo ac throno lex Christi subjicit. Imperium enim nos quoque gerimus; addo etiam præstantius ac perfectius : nisi vero æquum sit spiritum carni, et cœlestia terrenis cedere. » Nec minus tamen principibus parendum esse docet (*b*) : « Submittamus nos, tum Deo, tum alii aliis, tum iis qui in terris imperium gerunt : Deo quidem omnibus de causis, alii autem aliis propter charitatis fœdus : principibus denique, propter ordinem publicæque disciplinæ rationem ; idque tanto etiam magis, quanto facilioribus illis ac benignioribus utimur. »

De hierarchia et cœlibatu presbyterorum.

Quod attinet hierarchiam, ubi Gregorius de clero Constantinopolitano verba facit, episcoporum, presbyterorum, diaconorum et lectorum tantum meminit (*c*). « Vide presbyterorum concilium, canitie et prudentia ornatorum, diaconorum modestiam..... lectorum concinnitatem. » Primos in hierarchia ecclesiastica gradus episcopi, secundos occupant sacerdotes : ad episcopatum non nisi per inferiores gradus ascendebatur. Quandiu Ecclesia floruit, et vigor disciplinæ stetit incolumis, quisquis ad supremum sacerdotii honorem promovendus erat, ob sanctitatis meritum assumebatur, ac diligenter de ejus vita, moribus et doctrina exquirebatur. Verum quo tempore nefanda Arianorum hæresis omnia miscuit, hic ordo perturbatus, conculcatæ leges. Hinc illæ Gregorii querelæ (*d*) : « Nos vero cunctos, facile collocamus in antistitum solia, modo ipsi velint : nequaquam recentium, aut priscorum, vel actiones considerantes, vel doctrinam, vel conversationem..... Non eos antistites facimus, qui aliquo temporis spatio fuerint examinati ; sed qui suomet judicio digni videntur. » Hinc tam tristes, tam luctuosæ hujus temporis episcoporum imagines, tam nigris coloribus ab ipso in carminibus efformatæ. Sic in oratione de hoc argumento (*e*) : « Aliorum me puduit, qui cum plerisque nihilo meliores sint, atque utinam non etiam multo pejores, illotis, ut dici solet, manibus, profanisque animis in sanctissima mysteria sese ingerunt, ac priusquam digni sint, qui ad res sacras accedant, sacrarium ipsum ambiunt, et circum sacrosanctam mensam sese invicem premunt ac protrudunt, tanquam non virtutis exemplum, sed victus parandi occasionem et subsidium hunc ordinem esse judicantes, ac non munus referendis rationibus obnoxium, sed imperium ab omni censura immune. »

In Oriente presbyteri non tam stricte cælibis vitæ legem observasse videntur, quin ab ea aliqui recederent, quod ipse significat Gregorius, ubi scribit esse quosdam qui baptismum ab eo presbytero velint suscipere, (*f*) « qui cælebs sit, qui continentiæ laude atque angelica vivendi ratione floreat. »

De causis ecclesiasticis.

Causarum ecclesiasticarum judices erant episcopi ; et si quando res ecclesiasticæ publicis prætoriis traducebantur, id ægre ferebant, et exinde querimonias apud judices habebant, ut epistola Gregorii de episcopo Bosphorio argumento est. « Hanc tibi, » inquit scribens Nectario (*g*), « precationem ausus sum offerre pro reverendissimo episcopo Bosphorio..... Controversiam certe de circummanentibus exortam ipse nimirum dissolves juxta Spiritus gratiam, quæ in te est, et canonum tenorem. Illud autem minime ferendum tuæ reverentiæ videatur, quod nostra publicis prætoriis traducantur. Nam tametsi sint Christiani, ut certe Dei benignitate sunt, ejusmodi negotiorum judices ; quid commune gladio et spiritui? Quod si etiam concesserimus, quomodo aut ubinam justum, disputationem de fide cum aliis controversiis implicari? » Quod hac epistola postulabat Gregorius, conse-

(*a*) Or. 17, n. 8.
(*b*) Ibid., n. 6.
(*c*) Or. 42, n. 11.
(*d*) Carm. adv. episc., apud Toll., p. 39.
(*e*) Or. 2, n. 8.
(*f*) Or. 40, n. 26.
(*g*) Ep. al. 227.

cultus videtur, occasionemque dedisse rescripto Theodosii, dato 4 Febr. an. 384 vel 385, ad Optatum Ægypti præfectum, quo sancitur, « (a) ne nomen episcoporum, vel eorum qui Ecclesiæ necessitatibus serviunt, ad judicia sive ordinariorum sive extraordinariorum pertrahatur. Habent illi judices suos, nec quidquam his publicis commune cum legibus : quantum ad causas tamen ecclesiasticas pertinet, quas decet episcopali auctoritate decidi. Quibuscunque igitur mota fuerit quæstio quæ ad Christianam pertineat sanctitatem, eos decebit sub eo judice litigare, qui præsul est in suis partibus omnium sacerdotum, » etc.

De virginibus et monachis.

Notatione dignum maxime quod ait Gregorius de virginibus Deo consecratis, deque iis omnibus, qui post nuncupata Deo vota, promissa non curant persolvere, aut graviter officium deserant :

(b) Qui virginitatem Christo regi obtulit,
Rationale sacrificium, victimam incruentam,
Nuptias si deinceps quæsierit, non jactura tantum illi, verum gravissimus
Est casus, morti proximus, ac prætere opprobrium indelebile...
Quis vero audiens Sapphiram infelicem et Ananiam
Lucro qui suo malam mortem commutarunt [57],
Non vereatur vel leviter promissa violare?
Regulam etiam quis auream cum furtim subripuisset
E populi primoribus, inscio duce,
Vestem et pecuniæ modicum; toti nocuit populo.
Talis est, qui virginitatem amplexus, retro graditur; aut etiam deterior.

Nazianzi monachorum exercitia sic describit Gregorius (c) : « Vigiliæ, jejunia, preces, lacrymæ, callosa genua, pectoris converberationes, suspirium ex imo manans, pernox statio, mentis ad Deum peregrinatio, tenuis inter orandum fletus, audientium animos ad compunctionem incitans, psallentes, Dei gloriam celebrantes, legem Domini diu noctuque meditantes, exaltationes Dei in gutturibus [58] ferentes; atque hæc etiam vitæ Deo gratæ pulchra indicia et argumenta, tacitique præcones, sordida nimirum et squalida coma, pedes nudi, et apostolicos imitantes, nihil mortuum ferentes, apta et moderata tonsura, amictus fastum coercens, zona ob ornatus neglectum culta et ornata..... oculus minime vagus, subrisus blandus..... silentium sermone præstantius, laudatio sale condita, non ad blanditias comparata, sed ad meliora dirigens, objurgatio laudatione optabilior..... modus tum in commune prodeundi, tum secedendi, hoc ut ipsi Spiritus mysteriis imbuantur; atque ita utrumque, ut et in communi solitudinem servent, et in solitudine fraternam benevolentiam et charitatem; et, quæ his adhuc majora et sublimiora sunt, opes in paupertate, possessio in peregrinatione, gloria in contemptu, potentia in infirmitate, fecunditas in cælibatu, siquidem prestantiores fetus illi sunt, qui secundum Deum exsistunt, quam qui a carne ortum ducunt : qui deliciis minime studere pro deliciis habent; qui regni cœlestis causa humiles sunt, qui nihil in mundo habent et supra mundum exsistunt, qui etiam in carne extra carnem vivunt, qui pro portione Deum habent, qui propter regnum inopia laborant, et propter inopiam regnant. »

De monachis et virginibus Deo sacris sic iterum in carmine iambico (d) :

Sed quod semper ac omnibus notissimum est,
Cernis insomnes virginum psalmodias,
Virorum ac mulierum naturæ oblitorum,
Quot et qualium! quam ad Divinitatem accedentium
Concinentem et angelis respondentem chorum
Duplicem, in cœlo et in terra ordinatum,
Divinæ laudatorem majestatis et naturæ.

Non una omnium virginum vita, eademque vivendi instituta :

(e) Αἱ μὲν ὁμηγερέες ξυνὸν πόθον ἀμφιέπουσαι
Οὐρανίου ζωῆς, ἶσα τε μέτρα βίου.

Aliæ quidem simul congregatæ, sub uno conclavi commune vivendi institutum servabant commune desiderium foventes cœlestis vitæ, similesque vivendi modos secutæ.

Αἱ δ' ἄρ' ἑοῖς τοκέεσσι παρήμεναι ἁδρανέουσιν,
Ἠὲ κασιγνήτοις μάρτυσι σωφροσύνης.

[57] Act. v, 1-11. [58] Psal. CXLIX, 6.

(a) Lege 3, apud Sirmundum, in appendice *Codicis Theod.*, tom. I oper. variorum, p. 720.

(b) Carm. 4, *De præc. ad virgines.*

(c) Or. 6, n. 2.

(d) Carm. *De virtute.*

(e) Carm. 48, ad Hellenium.

Aliæ vero intra paternas domos infirmis assidebant parentibus, quorum curam suscipiebant, atque etiam affinium, quos suæ continentiæ testes habebant. Sic Marcellina, sancti Ambrosii soror, sacra Deo fuit virgo in paternis domibus; sic Eustochium, sic Principia, aliæque non paucæ, Hieronymiano calamo celebratæ, quæ nullis se monasteriis addixerant, et sub una parentum cura degebant. Progrediente tempore, abusus irrepsere : nonnullæ ex his virginibus interdum, aut parentibus fratribusque orbatæ, aut infirmitate, aut paupertate, aut aliis incitatæ rationibus, clericos vagosque monachos in contubernium asciverunt; atque ita factum est ut parentum ac fratrum loco succederent clerici sive monachi, συνείσακτοι, introductitii, qui etiam honestis nominibus talem et tam noxiam consuetudinem obtegebant. Hinc agapetorum et agapetarum origo, quibus nominibus tam periculosam vivendi normam decorabant. Hinc sanctorum Patrum, maxime Hieronymi querelæ deplorantis inflictum virginitati vulnus ; in epist. *De custodia virginitatis* ad Eustochium : « Pudet dicere, inquit, proh nefas ! triste, sed verum est. Unde in Ecclesias agapetarum pestis introiit ? Unde sine nuptiis aliud nomen uxorum ? Imo unde novum concubinarum genus ? » etc. Tantis malis sancti Patres querelis suis, admonitionibus et scriptis, nec non concilia severis edictis obviam ire non cessarunt; quæ quidem si singula commemorare animus esset, longa nobis texenda esset historia. Hæc dixisse sat est; qui plura volet, legat Antonii Muratorii Disquisitionem *de Synisactis et Agapetis* in *Anecdotis Græcis*, etc., Patavii in-4°, an. 1709, p. 218.

Observationes circa Ecclesiæ disciplinam ex Gregorii scriptis

Plurima in Gregorii scriptis observatione digna occurrunt, tam circa Ecclesiæ disciplinam, quam circa morum regulas. Ecclesiæ asylum iis erant, qui ad eas confugiebant; unde nemini eos extrahere licebat. Insigne profert exemplum Gregorius in oratione de Basilio (*a*). « Mulieri cuidam amplissimo loco natæ, cujus maritus haud pridem extremo vitæ die functus erat, judicis assessor vim afferebat, invitamque ad nuptias pertrahebat. Ista autem, cum nulla ratione hanc vim effugere posset... ad sacram mensam confugit, Deumque adversus hanc injuriam propugnatorem sibi adoptat. Quid igitur... faciendum fuit, non dico Magno Basilio, qui de his rebus leges quoque omnibus statuerat, sed alii cuipiam longe illo inferiori, dum tamen sacerdoti ? Quid aliud, nisi ut eam assereret, retineret, omni cura tueretur, Dei clementiæ et legi, quæ altaribus honorem haberi jubet, manum porrigeret, omnia denique prius faceret et pateretur, quam ut inhumanius ullum adversus eam consilium iniret; sicque et mensam sacrosanctam, et fidem etiam illam cum qua supplex erat, contumelia afficeret ? » Non passus est Basilius ullam piæ viduæ injuriam inferri, sed eam adversus ejus persecutorem, quamvis Dominicæ Augustæ præsidio fretum, omni ope et opera tutatus est.

Priscis Ecclesiæ temporibus Christianorum mos erat, ut quilibet propriis manibus Eucharistiæ materiam efficeret, hique panes omnes in divina mensa offerrentur. Ne imperator quidem ab hoc usu liber erat, ut exemplo Valentis discimus : « Cum dona, quæ ipsemet, ut scribit Gregorius (*b*), effecerat, divinæ mensæ offerenda essent, » etc.

Omnes simul fideles, viri ac mulieres, psalmos in Ecclesia decantantes sedebant : « Nos cum vetulis sedemus et psallimus (*c*). » Signum crucis in quovis casu efficax remedium habebatur. Quanta sit hujus signi vis, manifestum est ex eo quod Juliano de rebus suis dæmones consulenti contigisse narrat his verbis Gregorius (*d*) : « Ut autem egregium virum progredientem terrores adoriri cœperunt, ac subinde plures ac formidabiliores sonos quosdam insuetos, aiunt, tetrosque odores atque ignea spectra, et nescio quas nugas et deliramenta, rei novitate perculsus... ad crucem vetusque remedium confugit, hocque se adversus terrores consignat, eumque, quem persequebatur, opitulatorem asciscit... Valuit signaculum, cedunt dæmones, pelluntur timores. Quid deinde? Respirat malum; rursus audaciam concipit, rursus aggreditur, rursus iidem terrores urgent, rursus signaculum adhibetur, ac dæmones conquiescunt. Hæret consilii inops discipulus. » Sacros jejunii dies fideles observabant, quidam etiam ultra vires. « Christus, inquit Gre-

(*a*) Or. 43, n. 56.
(*b*) Ibid., n. 52.
(*c*) Or. 5, n. 25.
(*d*) Or. 4, n. 55, 5[illegible]

gorius (*a*), paulo ante tentationem jejunavit; nos ante Pascha... Ille totos quadraginta dies a cibo abstinuit, utpote Deus; nos autem ad virium nostrarum modulum jejunium attemperavimus, etiamsi quidam, zelo impulsi, ultra virium facultatem in jejunando prosiliant. » Qui sacra jejunia non celebrabant, arguebantur. Sic Gregorius acriter præfectum, ob violatam jejunii legem, increpat (*b*) : « Inique agis, o judex, qui non jejunes. Et quomodo leges humanas servabis, qui divinas contemnis, et pro nihilo ducis? »

Mortuorum corpora magno apparatu fideles tumulo componebant, ut exemplo est Constantius imperator. « Ille igitur, ut narrat Gregorius (*c*), publicis præconiis faustisque ominibus, ac celebri pompa deducitur, religiosisque etiam his nostris officiis, hoc est, nocturnis cantionibus, ac cereorum ignibus, quibus nos Christiani pium e vita discessum ornandum existimamus. » Sic etiam exsequias describit Gregorius (*d*). «Nobis magnus ille Cæsarius servatus est, cinis pretiosus, mortuus laudatus, hymnis sibi succedentibus deductus, ad martyrum sacraria cum pompa ductus, sanctis parentum manibus honoratus, matre candida veste induta pietatem mœrori subrogante, lacrymis a philosophia superatis, psalmodiis luctum sedantibus... (*e*) Atque alia quidem persolvimus, alia vero dabimus, anniversarios honores et commemorationes offerentes, ii quidem certe, qui superstites erunt. » Hinc patet consuetudinem fuisse etiam, ut honores anniversarii et commemorationes ab iis, qui superstites erant, offerrentur.

Præter festa præcipua, nempe Natalis Domini, Epiphaniæ, Paschæ, Pentecostes, festa etiam apostolorum Constantinopoli celebrabantur, nec non martyrum, quos inter numerabantur Machabæi. Apostolorum namque festa ibi se celebrasse, etsi non sæpe, inter valedicendum testatur Gregorius (*f*). « Valete, apostoli, præclara colonia, certaminis mei magistri, etsi minus sæpe festa vestra celebravi. » In festum sancti Cypriani martyris orationem ad populum habuit Gregorius, nec non aliam in festum Machabæorum, quorum dies festus Constantinopoli agebatur : « Qui quamvis (*g*), apud multos non honorentur, quia non post Christum decertarunt, digni sunt tamen qui ab omnibus honore afficiantur, quoniam pro legibus institutisque patriis fortem animum præstiterunt. Qui porro ante Christi passionem martyrium subierunt, quid tandem facturi erant, si post Christum persecutionem passi fuissent, ejusque mortem salutis nostræ causa susceptam ad imitandum propositam habuissent? » Quibus virtutibus pietatisque operibus festa sanctorum, præcipue martyrum, cohonestentur, digno caractere exprimit, et exinde in hæc verba prosequitur (*h*) : « Si ita convenimus, aut concurrimus, revera festum hunc diem, ut Christo gratum est, celebramus, revera martyres honore affecimus, aut afficiemus, revera triumphalem choream agimus. Sin autem eo convenimus, ut ventris voluptatibus indulgeamus, et fluxis ac brevi perituris deliciis fruamur, eaque, quæ mox evacuantur, inferamus; atque hæc loca, non temperantiæ, sed crapulæ, et hæc tempora, non spiritualis ascensus, ac (nisi hoc a me audacius dictum videatur) divinitatis consequendæ, cujus mediatores sunt martyres, sed rerum gerendarum et negotiationum tempora esse arbitremur : primum quidem quod hoc tempori conveniat, haud agnosco. Quid enim paleæ cum tritico? quid carnis voluptati cum martyrum certaminibus? »

Hospitales erant Christianis excipiendis domus, quæ ut perfugium adversus humanam infirmitatem atque adversus miserias paupertatis habebantur. Unam Basilius extra urbem Cæsaream ædificavit, cujus descriptionem a Gregorio factam huc referre juvabit, nec legere pigebit (*i*) : « Paululum extra civitatem pedem effer, ac novam civitatem conspice, illud pietatis promptuarium, commune locupletum ærarium, in quo, non modo redundantes ac superfluæ opes, sed jam necessariæ quoque facultates per illius cohortationes reconduntur... in quo morbus æquo animo toleratur, et calamitas beata censetur, et misericordia exploratur.... Mihi vero nulla res perinde admirabilis videtur, atque compendiaria hæc ad salutem via, facilis in cœlum ascensus. »

(*a*) Or. 40, n. 30.
(*b*) Epist. al. 74.
(*c*) Or. 5, n. 16.
(*d*) Or. 7, n. 15.
(*e*) Ibid., n. 17.
(*f*) Or. 42, n. 26.
(*g*) Or. 15, n. 1.
(*h*) Or. 11, n. 5.
(*i*) Or. 43, n. 63.

Julianus rem nullam Christianæ religioni, quæ ipsi erat invisissima, tam honorificam esse, quam hospitales domos et pauperum curam animadvertens, nec ulla re tam crevisse, statuit hujusmodi domus construere, datisque litteris ad quemdam gentilem sacerdotem, Arsacium nomine, jussit crebra in singulis civitatibus xenodochia constitui. Apostatam audire juvat. « (a) Religio gentilium nondum ex animi nostri sententia viget, culpa eorum qui illam profitentur. Nam ea quidem quæ ad deos pertinent, præclara sunt atque magnifica, omnique voto ac spe majora.... Quid ergo? putamusne nos ista sufficere? Nec attendimus quid Christianorum religionem auxerit, humanitas scilicet in peregrinos, et in sepeliendis mortuis sollicita diligentia, et simulata morum gravitas. Quorum singula a nobis exercenda esse existimo. Nec sufficit quod tu hujusmodi sis, sed quotquot in Galatia sunt flamines tales esse decet... Singulos flamines hortare, ut nec ad theatrum accedant, nec in tabernis bibant, nec artem ullam, aut opificium turpe ac probrosum exerceant.... Crebra in singulis civitatibus xenodochia constitue, ut peregrini non ex nostris solum, sed ex aliis etiam, si pecunia forte opus habuerint, humanitate nostra perfruantur. Porro unde sumptus tibi suppetant, a me jam provisum est.... Turpe enim ex Judæis neminem mendicare, impios vero Galilæos, præter suos pauperes, etiam nostros alere: nostros autem mendicos nostra ope ac subsidio destitutos videri. »

Circa morum regulas.

Bibliothecæ ecclesiasticorum scriptorum auctor scribit, Gregorium morum disciplinam docere ratione, quæ philosopho magis quam populo conveniat: quod quidem, si verum foret, non laudi sed vitio vertendum esset episcopo, qui, cum artem callere debeat docendi omnes, sic orationem suam auribus auditorum accommodet; necesse est, ut tam rudes quam doctos cœlestibus imbuat disciplinis. Quisquis tamen legerit Gregorii sermones, si diligenter attendat quomodo varia circa mores doctrinæ capita proponat et explicet coram frequenti populo, facile noscet Gregorium, fidelem in domo Dei dispensatorem, provida manu frumenta patrisfamilias singulis ita erogasse, ut nullus, ne pauperculus quidem, fame laboraret; et sapientiæ fontes tanta reserasse prudentia, ut omnes, sive parvi, sive magni, sitim possent restinguere. Paucis juvat exemplis rem demonstrare.

1° Si quæras a Gregorio, quomodo quis sermonem, vel rem aliquam auspicari debeat? « Optimus hic ordo est, inquit (b), ut qui vel sermonem, vel rem aliquam auspicatur, a Deo initium ducat, et in Deo conquiescat. » Hæc omnium actionum nostrarum norma.

2° Quid Deo offerendum? « (c) Unusquisque Deo, quod poterit, offerat, quovis tempore, quovis genere vitæ et fortunæ, pro præsentis facultatis modulo, pro gratia sibi concessa, ut per omnes virtutis modos, omnes cœlestis regni mansiones impleamus. »

3° Tam benignus, tam clemens est Deus, ut vel minima lubens accipiat, si voluntatem cupiditas non comprimat, et angustiis pectoris munera non coarctentur: « (d) Nihil eorum quæ Deo offeruntur, tam parvum est, quamvis etiam minimi momenti sit, quamvis longe infra illius dignitatem, quod non omnino accipiat, gratumque habeat.... Illud quidem minime dubium est, quin, etiamsi omnia contulerimus, minus tamen collaturi simus, quam accepimus. Quandoquidem divini beneficii est, quod sumus, quod Deum cognoscimus, quodque etiam, quod offeramus, habemus. Atque illud pulcherrimum humanissimumque censendum est, quod Deus largitionem, non oblatæ rei pretio et dignitate, sed offerentis affectu et facultate metitur. »

4° Quid maxime postulet a nobis, totum gravi sententia et memoratu digna inculcat. « (e) Dixit abbas Gregorius Theologus: Tria hæc exigit Deus ab omni homine baptizato, fidem rectam ex animo, veritatem in lingua et temperantiam de corpore. »

5° Quibus ex causis, quo fine præclara facinora quisquis aggrediatur optime constituit, omnem aditum vanæ gloriæ obstruendo. « (f) Si gloriæ cupiditate, ac non veritatis studio et amore nos pericula adire existimabat (Julianus), hæc sane apud illos fuerant Empedocles, et Aristæ,

(a) Sozom. l. 5, c. 16, p. 619.
(b) Or. 2, n. 1.
(c) Or. 19, n. 7.
(d) Ibid., n. 8.
(e) Apoph. Pat. apud Cotel., p. 410; t. II *Mon. Ec. Græc.*
(f) Or. 4, n. 50.

et Empedotimi quidam, ac Trophonii, atque hujusmodi miserorum hominum chorus... (*a*) At Christianis jucundius est pietatis causa pati, etiamsi nemo id resciturus sit, quam aliis cum impietate florere, atque in gloria versari. Hominibus quippe placere, parum admodum curamus; id unum expetentes, ut honorem a Deo consequamur; imo sublimius etiam assurgimus. (De iis loquor, qui vere philosophi, veroque Dei amore præditi sunt). Quippe qui bono conjungi propter ipsum bonum exoptamus, non autem propter honores in altero ævo reconditos. Secundus enim hic honestorum et laudabilium virorum gradus est, pretio ac mercede aliquid facere; quemadmodum in tertia classe collocandi sunt, qui pœnæ metu a scelere et maleficio deterrentur. »

6° Leges amicitiæ ita describit, ut ad perpetuam hominum concordiam et societatis incolumitatem nihil amplius desiderandum, si mores ad illud exemplar informarentur: « (*b*) Apud Christianos lex et norma amicitiæ quisque ipse est, atque eadem proximis velle quæ et sibi ipsi. Crimen autem, non modo malum exstitisse, sed etiam a malo parum abfuisse, cum cupiditas ipsa pene ut actio plectatur; apud quos tantum pudicitiæ studium est, ut oculus quoque frenetur ac reprimatur; et manus sanguinaria et mortifera ita longe arceatur, ut ira etiam ipsa coerceatur; perjurium autem adeo atrox et nefarium censetur, ut jusjurandum quoque ipsum nobis solis interdictum sit. »

7° Benignitatem erga pauperes non tantum suadet, sed maximis urget momentis. (*c*) « An tu benignitatem, non necessariam, sed tibi liberam esse putas? Ac non legem, sed consilium? Hoc quoque ipse magnopere vellem et existimarem. Sed me sinistra illa manus terret, et hædi, et probra, quæ ab eo, a quo illic collocati sunt, conjiciuntur; non quia manus alienis bonis attulerunt, nec quia templa diripuerunt, aut adulterium perpetrarunt, aut aliud quiddam ex aliis quæ interdicta sunt, admiserunt, hoc ordine mulctati, sed quia Christum per pauperes minime curarunt. »

8° Tandem Christianum beneficiis divinis aut cumulatum, aut multum egentem seipsum intueri cogendo, egregie ad charitatis officia accendit. « (*d*) Habes beneficium, quod te multorum mandatorum submoneat : ne contemptim prætereas. Pauper accessit? In mentem tibi veniat, ex quam gravi paupertate ad quantas divitias provectus es. Pane carens, aut potu, atque etiam fortasse Lazarus quispiam ad domus tuæ fores provolutus? Moveat te mystica mensa, ad quam accessisti; moveat te panis ille cujus particeps factus es, calix ille, quem accepisti, cum Christi passionibus initiareris. Peregrinus ad genua tua procubuit, domo carens, advena? Per hunc eum excipe, qui propter te peregrinatus est, idque in propriis, quique per gratiam ad te immigravit, teque ad cœleste domicilium pertraxit. Zachæum imitare [59], illum, inquam, heri publicanum, hodie animi magnitudine et liberalitate præditum. Facultates omnes tuas ingredienti Christo offer, ut, licet corporali statura pusillus, animo tamen eveharis, Christum egregie conspicatus. Ægrotus prostat, ac saucius? Moveat te sanitas tua, et vulnera quibus te Christus liberavit. Si videris nudum, operi eum, tuum incorruptionis indumentum, hoc est, Christum honore prosequens : quotquot enim in Christum baptizati sumus, Christum induimus [60]. Si debitorem nactus sis ad pedes tuos sese abjicientem, syngrapham omnem, tam justam, quam injustam rescinde. Decem illa talentorum millia, quæ tibi Christus remisit, in memoriam revoca. Noli te acerbum minoris debiti exactorem præbere, et quidem conservis, cum tibi a Domino major summa condonata sit; ne humanitatis quoque illius, quam tibi in exemplum propositam haudquaquam imitatus es, pœnæ a te expetantur [61]. »

Plurima sunt in operibus Gregorii historiam spectantia, quæ singula referre longum foret. Pauca e multis seligam. In oratione XXXIII (n° 11) scribit Petrum in Judæa Evangelium prædicasse, Lucam in Achaia, Andræam in Epiro, Joannem Ephesi, Thomam in India, Marcum in Italia.

[59] Luc. XIX, 2-9. [60] Gal. III, 27. [61] Matth. XVIII, 24-35.

(*a*) Or. 4, n. 60.
(*b*) Or. 4, n. 123
(*c*) Or. 14, n. 39.
(*d*) Or. 40, n. 31.

Videtur inter victimas pro Christo cæsas recensere SS. Lucam et Joannem. « (*a*) Non victimas pro Christo cæsas veritus es? nec magnos pugiles extimuisti, Joannem illum, Petrum, Paulum, Jacobum, Stephanum, Lucam, Andræam, Theclam, eos qui et post illos, pro veritate periculis se objecerunt. Qui cum igni, et ferro, et belluis, et tyrannis, et præsentibus malis, » etc. Joannes tamen et Lucas, quamvis crucis mortificationem jugiter in suis corporibus pertulerint, et permultas propter Christum et ejus Evangelium calamitates passi sint : « Haudquaquam, ut scribit Elias Cretensis (*b*), Comment. in orat. III, nunc IV, interempti sunt, verum in pace ad eum, qui pacis Deus est[62], reversi sunt. »

Scribit Gregorius Petrum lupinis unico asse emptis vitam tolerasse : « Pulchra res victus tenuitas, inquit (*c*) : documento mihi est.... Petrus qui lupinis unico asse emptis alebatur. » — « Hoc autem, ait Nicetas, Comm. in orat. al. XVI, p. 659, ex quodam libro desumptum est in ecclesiasticum canonem minime recepto. » Gregorius hæc verba Petro ascribit in epistola al. XVI, p. 778 : « Ægra anima vicina est Deo, ut eximio alicubi loquitur Petrus. » Annotat Elias hunc locum sumptum esse ex eo libello, qui *Doctrina Petri* inscribitur : Commentario in orat. al. XVII, p. 684. Hæc autem verba : « (*d*) Petrum dicentem audiamus : Erubescite qui aliena detinetis, Deique æquitatem vobis imitandam proponite, et nemo erit pauper : » ex libro *Apostolicarum quæstionum*, quem postea sexta synodus improbavit, tanquam ab hæreticis depravatum et adumbratum, sumpta esse scribit Nicetas, Comment. in orat. al. XVI, p. 672.

Scribit Gregorius (*e*) Theclam virginem necis flammæque periculo primum ereptam, dein morsibus unguibusque leonum, qui generosos virginis artus dente premere et discerpere minime ausi sunt, e tyranno ipsius proco ope Christi servatam. (*f*) Quamvis eam pro Christo sanguinem suum fudisse non asserat, hanc tamen numerat inter cæsas et illustres pro Christo victimas : hanc alii martyrem appellant. Sacrum egregiæ huic virgini templum erat Seleuciæ, quo, abdicata sede Constantinopolitana, Gregorius sese recepit.

De Judæis hæc, digna quæ observentur, habet Gregorius (*g*) : « Una utique illis calamitatis columna totus terrarum orbis est, per quem vario fusi sparsique sunt, divinusque cultus compressus et exstinctus, ipsumque adeo Jerosolymitanæ urbis solum, quod vix jam agnoscitur, atque hactenus duntaxat illis patet, idque duntaxat fructus ex veteri sua gloria et amplitudine capiunt, ut per diem conspicui facti solitudinem lugeant. » Eadem et plura etiam de Judæis plurimi narrant scriptores, maxime Hieronymus qui ait (*h*), usque ad sua tempora Judæos prohiberi Jerusalem ingredi; eosque, qui Christi sanguinem emerant, emere lacrymas suas, id est pecunia facultatem obtinuisse ut quo die a Romanis capta dirutaque et eversa fuit Jerusalem, illi campos ubi Jerusalem fuerat, veniant, et eis ruinam civitatis flere liceat. Eusebius testatur lib. IV *Hist.*, cap. 6, universam gentem Judæorum in regionem circa Hierosolyma sitam pedem inferre prohibitam fuisse constitutione Adriani imperatoris; adeo ut ne prospicere quidem e longinquo patrium solum ipsis liceret. Quod tamen postea concessum, vel potius pecunia emptum, ut notat Gregorius.

Ex ipso discimus Maximinum crudeliori adversus Christianos persecutione grassatum, quam Diocletianum, et ejus successorem Maximianum. (*i*) « Persecutio erat, et quidem persecutionum omnium atrocissima, maximeque horrenda. Iis loquor, quibus Maximini persecutio nota est; qui, cum post multos, qui paulo ante exstiterant, ingruisset, hoc effecit, ut omnes humani ac faciles fuisse viderentur. » Præclaram hanc vocem dictam refert a Constantini Magni patre Constantio, principe optimo, qui cum

[62] Philipp. IV, 9.

(*a*) Or. 4, n. 49.
(*b*) In edit. Bill., t. II, pag. 222, 223.
(*c*) Or. 14, n. 4.
(*d*) Or. 14, n. 24.
(*e*) Carm. *De præc. ad virgines.*
(*f*) Or. 24, n. 10.
(*g*) Or. 6, n. 18.
(*h*) *In cap.* I *Sophon.*, t. III, p. 1655.
(*i*) Or. 43, n. 5.

ad persecutionem Christianis movendam his verbis inter alia a malevolo impelleretur (*a*) :

> Τί τῆς μελίσσης ἐστὶν ἡμερώτερον ;
> Ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη τῶν τρυγώντων φείδεται·
>
> Estne animal ape mitius?
> Sed nec illa favos auferentibus parcit;

Constantius respondit :

> Πῶς οὐκ οἶδας, ὦ βέλτιστε σὺ,
> Ὡς οὐδ' ἐκείνη κέντρον ἐστὶν ἀσφαλές;
> Παίει μὲν, αὐτὴ δ' εὐθέως ἀπόλλυται.
>
> An te fugit, vir optime,
> Quod ipsius aculeus periculo non vacat?
> Ipse quidem pungit, sed illa statim moritur.

Plurima de Constantio honorifice prædicat; imperatorem piissimum, Christi amantissimum, qui Deo adjunctus sit, qui cœlestis gloriæ hæreditatem acceperit, qui moriens imperium cum meliore commutarit. Non hæc Hilarius, non hæc Athanasius, non Theodoretus, aliique scriptores ecclesiastici. Sed jam in Præloquio ad orationem quartam hæc diligenter excussa sunt. Monitum, si velit, adeat lector; nobis semel dicta retractandi otium non est; quin etiam cum voluminis tum temporis angustiæ nos cogunt ut præfandi terminum hic tandem habeamus.

(*a*) Carm. *adv. iram.*

VITA

SANCTI GREGORII THEOLOGI

EPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI

EX IPSIUS POTISSIMUM SCRIPTIS ADORNATA.

Gregorius Nazianzenus, qui ab eximia rerum divinarum scientia *Theologi* nomen solus post apostolum Joannem invenit, quis, qualis et quantus fuerit, omnes uno ore Græci et Latini melioris notæ scriptores ecclesiastici honorificentissime testati sunt; pauciora tamen de ejus vita rebusque gestis litteris mandarunt. Verum ipse Gregorius proprio calamo supplevit, tum in prolixo et egregio carmine quod de suis rebus ipse scripsit, tum variis in locis, seu carminum cæterorum, seu orationum et epistolarum, in quibus plurima de seipso commemorat. Quare scripta Gregorii, Vitæ ipsius, ac eorum quæ de ipso scribimus, basis sunt ac fundamentum.

I. *Gregorii patria : an Nazianzum, an Arianzus pagus.*

Nazianzum Cappadociæ civitatem, haud procul a Cæsarea, in cujus diœcesi erat, Gregorii esse patriam, indeque Nazianzenum eum dictum fuisse plerique existimant. Sunt tamen qui eum, non Nazianzi, sed Arianzi natum arbitrantur. Arianzus autem pagus erat in regione Tiberina situs, quem doctissimi Tillemontius et Gothofredus Hermantius A suburbanum Nazianzo censeri putant : idque inde colligunt, quod, cum ea regio grandine vastata fuisset, Nazianzenos ad pœnitentiam hortatus sit Gregorius, ut quos ea calamitas propius spectaret. Id haustum est ex collatione 5 Synodi v, ubi Euphrantas episcopus Thyanensis ait : « Arianzus quidem prædium est, unde ortus fuit Gregorius, sub Nazianzo constitutus (*b*). » Bollandistæ aiunt se non intelligere « cur hæc debeant ad nativitatem referri, cum sufficiat, si ex illo suæ possessionis prædio Gregorii pater, aut avus, in ipsam Nazianzenam civitatem migravit, ibique Gregorium filium peperit mater. » Præterea inquiunt : « Arianzus non prædium fuisse videtur, sed pagus, in quo prædium habuit Gregorius a quodam Rhegino emptum. » Leviora B hæc sunt quam ut iis immoremur diutius; ac parum interest, natusne sit Gregorius Nazianzi, an Arianzi; maxime cum constet Arianzum vicinum fuisse Nazianzo.

II. *Mala veterum de Cappadociæ incolis opinio.*

Patriam igitur, ut ait Gregorius presbyter in ejus *Vita*, secundam Cappadocum provinciam habuit.

(*b*) 9 Maii, p. 376.

urbem Nazianzum. Juvat observare Nazianzum, A ut ex Hieronymo, libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, et ex Gregorio discimus (*a*), appellatam olim fuisse Diocæsaream. Parva quidem urbs et obscura, Nazianzum, nullo in honore, imo communi cum cæteris Cappadocibus infamia laborans. Ubique enim terrarum pessime audiebant Cappadoces : nec ullus est scriptor, sive e nostris, sive ex profanis, qui eos conviciis non lacessat ; quæ etiam proverbio, melius dixerim, veteri σαρκάσμῳ, τρία ΚΚΚ κάκιστα, increbuerunt. Unum inter multos audiamus Isidorum de Cappadocibus loquentem (*b*) : « Subdola atque improba magna ex parte hæc natio est. Pace offenditur, contentionibus ac dissidiis alitur, eumdemque dulcis et amari fontem habet. In congressu blande ac benigne loquitur, in absentia obtrectat. Fallax est, impudens, temeraria, meticulosa, cavillatrix, illiberalis, versuta, inhumana, superba et contumax, in secundis amicorum rebus mœsta, in adversis læta et insatiabilis. Sub pietatis larva mulierculas in captivitatem redigit, atque insano auri amore Babylonium superat. Ad mentiendum proclivis est, ad pejerandum celer. Ac denique qualem habes improbissimum ac prorsus exosum gigantium, tales omnes Cappadoces esse existima, ac pro certo habe (*c*)... Quid tibi cum genere belluinis moribus prædito? Quid tibi cum barbara natione? Quid te cum ignobilibus commisces? Quid cum Cappadocibus collideris?.... Quid tuam ipsius existimationem commaculas, cum illis te conferens, quibus nec ut mancipiis quisquam mente præditus uti velit? » Hæc erat antiquorum de Cappadociæ incolis opinio, adeoque de Nazianzi civibus, quippe quæ pars ejus erat, secundæ nimirum Cappadociæ obscura civitas. Verum a Gregorio nostro « adeo nobilitata... est, verba sunt ejus biographi, ut apud extremos etiam orbis terrarum fines propter eum clara atque illustris exstiterit. Neque enim Pella ob Alexandrum celebrior est, inquit, aut Persæ propter Cyrum ad tantam gloriæ splendorisque magnitudinem evecti sunt; quantum hæc propter magnum Gregorium assecuta est. Quocirca ipsi quoque ob educatum Gregorium abunde persolutam esse mercedem existimo, quippe quæ et Indis et Britannis ex diametro inter se oppositis æque inclaruerit. »

Quamvis autem Isidorus tam male de Cappadocibus senserit et scripserit, in altera tamen epistola (*d*), postquam Priscum Cappadocem sic allocutus est : « Vereor ne tu illius Cappadocum partis sis, quæ omni vitiorum genere injusta est ; » hæc addit : « Altera enim rursum Cappadocum pars est quam optima, πανάριστος, ex qua illi exstiterunt, qui vitæ suæ ac præceptorum luce orbis terrarum finibus præluxerunt, ἐδᾳδουχήσαντες. » Quibus verbis non alios certe quam Gregorium magnumque Basilium significare voluit Isidorus, ut et istis in epistola CCCLII (*e*) : « Ego vero sanctos illos e Cappadocia exstitisse assentior. Atque hoc potissimum istorum improbitatis argumentum est ; » nempe Cappadocum, quorum mores indigni veterum sanctorum Patrum virtute tunc decantabantur.

Gregorius tamen Cappadociæ non illibenter meminit, eamque, ut sese dat occasio, laudibus effert. De Georgio Cappadoce, qui Athanasio infensissimum se præbuerat, verba faciens, sic ait (*f*) : « Atque hic mihi charissimum solum, patriam, inquam, meam, omni crimine solutam velim : improbitas enim, non patriæ, sed iis, qui animi inductione B ipsam elegerunt, assignanda est. Illa enim sacra, et apud omnes pietatis laude clara et illustris est. » Alibi (*g*) Cappadociam venerandam patriam suam vocat, nec minus juvenum, quam equorum bonam nutricem. Et in fine carminis ad Nemesium (*h*), « Cappadoces suos » dicit, et hoc nomine se gloriari profitetur.

III. *Parentes Gregorii.*

Parentibus ortum esse nobilibus Gregorium asserit ejus Vitæ scriptor; quod quidem incertum est de patre ipsius Gregorio; nisi quis inde illud colligere velit, quod Gregorius noster in oratione, qua defuncti patris laudes prosequitur, his verbis incipiat (*i*) : « Ille igitur, ut patriam, genus, corporis C dotes, externum splendorem, et alia, ob quæ homines magnifice de se sentiunt, ad encomiorum leges remittam, » etc. Dum enim ait Gregorius se genus patris, corporis dotes, externum splendorem ad encomiorum leges remittere, nonne indicare videtur sibi ista in laudibus parentis ponere licuisse ; adeoque eum et genere, et corporis dotibus, et externo splendore, et aliis, ob quæ homines magnifice de se sentiunt, præstitisse? Nisi enim iis præstitisset, orator certe tali exordio risum movisset.

IV. *Hæresis Hypsistariorum.*

Hypsistariorum sectam profitebatur Gregorius pater; quæ secta « Ex gentili errore, inquit noster Gregorius (*j*), et legali vanitate conflata erat; D quarum utriusque partes quasdam fugiens, ex quibusdam partibus conflata et constituta est. Etenim illius quidem simulacra et sacrificia rejicientes, ignem et lucernam colunt : hujus autem Sabbatum et jejunam quamdam a nonnullis cibis abstinentiam venerantes, circumcisionem aspernantur. » Ex his patet Gregorium non fuisse omnino idololatram, quamvis Gregorius, carmine *De rebus suis*, hunc « sub idolis » vixisse scripserit. Qua quidem voce non deorum aut animalium simulacra, ut Joanni

(*a*) Hier., *De scrip. eccl.* Greg., Ep. ad Hellen. ad Olymp.
(*b*) Isid. Pelus., lib. I, epist. 281, p. 101.
(*c*) Ibid., p. 125. ep. 351.
(*d*) Lib. I, ep. 158, p. 64.
(*e*) Ibid., p. 124.

(*f*) Or. 21, n. 14.
(*g*) Or. 43, n. 3.
(*h*) Carm. 62.
(*i*) Or. 18, n. 5.
(*j*) Or. 18, n. 5

Clerico visum est, sed ignis aut lucernarum elementa Gregorium intellexisse, in monito ad orationem XVIII ostendimus (P. 329); idque ex relatis Gregorii verbis aperte declaratur. Quod autem Hypsistariorum nomen spectat, Græco fonte cadit, nempe voce ὕψιστος, quæ *altissimum* sonat; sibique Hypsistariorum nomen vindicant, quod solum Altissimum adorent. De hac hæresi nihil legitur apud Epiphanium, Augustinum, cæterosque qui de hæresibus scripsere. Consimilia tamen fere de Euphemitis, seu Massalianis, narrat Epiphanius, hæresi LXXX; ait enim illos ex gentilibus, nec Judaismo, nec Christianismo attendentes, deos quidem dicere; nullum autem adorare, sed unum solum venerari, quem omnipotentem vocant. Quamdam etiam similitudinem habent Hypsistarii cum subortis postea Cœlicolis Africæ, de quibus Augustinus, epistola CLXIII; *Codex Theodosianus*, lib. XLIII, *De hæreticis*, et lib. XIX, *De Judæis Cœlicolis et Samaritanis*.

V. *Mores Gregorii patris.*

Longo Gregorius pater tempore in Hypsistariorum errore, nimirum ad quadragesimum quintum ferme ætatis suæ annum, versatus est. Verumtamen priusquam religionem Christianam profiteretur, moribus erat Christianus. « Ille enim, inquit Gregorius noster (*a*), ante etiam quam ad nostram caulam se contulisset, noster erat. Mores quippe ipsum nobis asciscebant. Ut enim multi ex nostris nobiscum non sunt, quos scilicet a communi corpore vita removet; sic contra multi exterorum ad nos spectant, quicunque nimirum fidem moribus antevertunt, ac solo nomine carent, cum rem ipsam teneant. Quo in numero meus quoque pater erat; ramus quidem ille alienus, cæterum vita et moribus ad nos propendens. » Pudicitiæ laude excellebat Gregorius; idem simul amabilissimus et castissimus, quæ duo haud facile in unum concurrunt. Justitiæ tam tenax fuit, ut in magnis reipublicæ muneribus versatus, ne teruncio quidem facultates suas auxerit. Sed his omissis, ad annum, quo Christo nomen dedit, ac Christianam religionem professus verasque virtutes est assecutus, veniamus. Is fuit annus, quo habita est synodus Nicæna, post Virginis partum 325. Etenim ab episcopis, qui illuc contendebant ut Arii furoribus obsisterent, præcipue vero a Leontio, qui tum metropolim gubernabat, cum sponte sua desiderium suum confessus fuisset, communisque salutis auxilium poposcisset, catechesis sermonibus imbutus, baptismum suscepit.

VI, VII. *Gregorius pater baptismum suscipit ab episcopo Nazianzeno. — Patriam fugere cogitur ab irata matre.*

Anno igitur 325 baptizatus est Gregorius, aut aliquanto post tempore; siquidem, teste Gregorio nostro (*b*), « Ad lavacrum accessit, cum se pro viribus suis prius purgasset; atque tum animo, tum

[63] I Cor. VII, 14.

(*a*) Or. 18. n. 6.
(*b*) Ibid., n. 13.

A corpore, multo magis, quam qui olim a Moyse tabulas accepturi erant, purificasset. » Ex his patet Gregorium tempus aliquod impendisse, ut sordes elueret priusquam aquis baptismi purgaretur, quo purgatio prævia purgationis dono firmitatem assereret, seu gratiam in tuto poneret. Egressum ex aqua lumen circumfulsit: quo miraculo perculsus episcopus, Gregorium sibi in episcopatu successurum palam ac publice clamavit. Id argumento est eum Nazianzi ab ejus Ecclesiæ episcopo baptisma suscepisse, non vero a Leontio Cæsariensi, ut putat Baronius, quem sequitur Papebrochius. Quod cum mater ejus, fictorum numinum cultui addicta, indigne ferret, patriam fugere coactus est (*c*), « Patris cœlestis ac veræ hæreditatis causa, et matre, et facultatibus aliquandiu carere sustinens, atque hanc ignominiam æquius et facilius quam alii summos honores tulit. »

VIII. *Episcopus creatur.*

Quod de Gregorio e lavacro ascendente prænuntiatum fuerat, contigit. Creatus est episcopus anno 329, vel 328, ut placet Gothofrido Hermant, annos natus ferme quinquaginta; cumque Nazianzenam Ecclesiam per quadraginta quinque annos sapientissime administrasset, exactis pene centum annis, plenus dierum, sanctissime obiit anno 373 exeunte, vel ineunte 374.

IX. *Nonna, mater Gregorii, e radice sancta prodiit.*

Ipsi non diu superstes fuit piissima conjux Nonna: tali digna sponso erat, ut ipse tali dignus sponsa; atque, ut pii filii verbis utar (*d*), « Si quis ab ultimis terrarum finibus, atque ex universo hominum genere, præstantissimum conjugium conciliare studuisset, nullum usquam hoc præstantius aptiusque reperiri potuisset. Ita enim virorum ac mulierum optima et præclarissima quæque in unum confluxerant, ut hoc matrimonium, non minus virtutis, quam corporum nexus esset. » Habuit Nonna, quod ex editis a doctissimo Muratorio epigrammatibus discimus, patrem nomine Philtatium; matri nomen fuit Gorgonia, fratri Amphilochius, ex quo ortus magnus ille Amphilochius Iconii episcopus. Nonna ex radice sancta prodiit; acceptamque a parentibus virtutis hæreditatem ita pietate sua præclaris actionibus auxit, ut si singula percurrere animus esset, de illis volumen impleretur. Sed ea suavius leget, et ex ipso fonte hauriet lector, versans Gregorii nostri scripta, in quibus sæpius Nonnæ fit mentio. Legenda imprimis oratio XVIII, quæ tota de Gregorio patre, et de Nonna; carmina I et II, etc. Unum duntaxat referam, quod prætermittere nefas esset. Nonnæ ascribenda est sui ab Hypsistariorum secta sponsi ad Christianam religionem transitio, quam assiduis ad Deum precibus, dies ac noctes cum lacrymis et jejuniis obsecrando, impetravit: *Sanctificatus est vir infidelis per mulierem fidelem* [63]. Non-

(*c*) Or. 18, n. 5.
(*d*) Ibid., n. 7.

næ ascribendi sunt abundantes ipsius in episcopatu A fructus; Nonnæ ascribenda est natorum pietas, quos enixa non minus spiritu quam carne, Deum unum timere et amare docuit; quos tam egregiis moribus ac præceptis informavit atque imbuit, ut singulos, aspirante gratia, ardens ad sidera virtus erexerit, atque inter sanctos ipsi numerentur cum sanctis parentibus; nimirum Gorgonia, quæ forsan natu maxima fuit; Gregorius, de cujus vita, rebus gestis, et scriptis dicturi sumus, et Cæsarius.

X. *Quo anno natus sit Gregorius.*

Hisce ergo parentibus natus est Gregorius (*a*), « atque ad Deum a vulva ipsa projectus, et ex materna pollicitatione ipsi donatus. » Etenim Nonna, cupiens masculam prolem, cum eam crebris precibus a Deo impetrasset, ut olim Anna Samuelem, B voti compos facta pia mater, filium sibi dono Dei concessum illi a quo acceperat, Annam æmulata, consecravit [63]. Quo anno id contigerit gravis est difficultas, et certant inter se scriptores. Quamvis nostrum non sit tantas lites componere, quid tamen sentiamus dissimulare lex operis non sinit: sed prius diversarum opinionum expendenda sunt momenta. Doctissimus ac piissimus Tillemontius, cum aliis pluribus, Gregorium nec citius nec serius anno ter centesimo vicesimo nono natum esse statuit ex pluribus Gregorii ipsius verbis, quo certe non est alius ætatis suæ testis locupletior. Palmaria imprimis videntur hæc Gregorii patris verba filium ad suscipiendum munus pastoritium impellentis (*b*): C

Οὔπω τοσοῦτον ἐκμεμέτρηκας βίον,
Ὅσος διῆλθε θυσιῶν ἐμοὶ χρόνος.

Nondum tot annos vita percurrit tua,
Quot mi in sacris jam sunt peracti victimis.

His duobus versiculis manifestum est Gregorium Nazianzenum natum esse, cum jam Deo ejus pater victimas offerret; sive victimas eas intellexeris quas quilibet Christianus ex corde puro offert, sive quas solius est sacerdotis aut episcopi, ut ministri, offerre. Cum autem Gregorius non ante annum 328 creatus sit sacerdos et episcopus, necesse est ut Gregorius filius ex patre episcopo sit procreatus, si victimas quas obtulit, priusquam nasceretur filius, eas esse credideris, quas soli sacerdoti offerre competit, adeoque non ante annum 328 aut 329, quo D creatus est episcopus.

XI-XIII. *Bollandi sententia de anno, quo natus est Gregorius. Quot annis Gregorius Athenis eloquentiæ operam dedit. Refellitur opinio Bollandi.*

Reclamant Bollandistæ (*c*), interpretes accusant, verba Græca ab ipsis male reddita Latine queruntur, et absurdissimum esse clamant, si Gregorius Nazianzenus dicatur patre sacerdote vel episcopo editus. Id quidem mirum et prorsus insolitum, nec cum legibus ecclesiasticis valde consonum. Sed verba Græca aliter intelligere, ne vel ipsimet Papebrochio possibile est (*d*); quippe qui aliter ea interpretari nequit, nisi mutando Gregorii verba Græca arbitrio suo, nullius scriptoris, nullius codicis manu exarati auctoritate. Quod mirum videri possit in viro, qui de versionibus expostulat, atque interpretes minime curiosos fuisse, ubi eos maxime scrupulosos esse oportuisset, clamitat?

Legendum igitur ἐτησίων pro θυσιῶν conjicit:

Ὅσος διῆλθ' ἐτησίων ἐμοὶ χρόνος.
Quod etesiarum transiit tempus mihi.

Quæ lectio nullo nititur fundamento, nec ulla ei subest notio. Quis enim credat Gregorium patrem significare voluisse, nondum tot annos vixisse Gregorium filium, quot ipse vixerit? Nam sic ipse interpretatur Papebrochius (*e*):

Ætas peracta tam longa nondum est tibi,
Quot, etc.

Sed correctionis suæ « licentiam, » sic enim ipse appellat, agnovit postea; confessus est etiam vir candidus eam nullius manuscripti auctoritate fulciri, ac demum pollicitus hanc se libenter dimissurum, cum vel aliam magis fundatam certamque invenerit quispiam, vel explicandæ phraseos istius rationem aptiorem. Aliam ipse Papebrochius lectionem invenit (*f*), seu potius finxit; cujus non major quam prioris auctoritas esse potest, cum nullius ipsa codicis auctoritate fulciatur; et quæ suo, si admitteretur, plus noceret, quam faveret fabricatori: sic igitur legendum suggerit:

Ὅσος διῆλθε δὶς ἰὼν ἐμοὶ χρόνος.
Bis quantum eundo labitur tempus mihi.

Satius est, ut ait noster Prudentius Maran in *Vita sancti Basilii* (p. 38), « cum Tillemontio fateri, legem ecclesiasticam de continentia episcoporum nondum in omnibus omnino Ecclesiis viguisse, quam apertissimum locum ejusmodi conjecturis attentare. » Recte, si prius demonstrari posset legem illam in Cappadocia non viguisse, quod quidem probare non facile fuerit.

Est alius Gregorii textus, qui ad confirmandam sententiam Tillemontii de anno quo vir sanctus natus est, non minus idoneus videtur: ait namque Gregorius, cum Athenis in patriam reditum parabat anno 355, se longum tempus studio eloquentiæ impendisse, ac se jam circiter triginta annos natum. Hæc sunt ejus verba:

Καὶ γὰρ πολὺς τέτριπτο τοῖς λόγοις χρόνος.
Ἤδη τριακοστόν μοι σχεδὸν τοῦτ' ἦν ἔτος (*g*).

Verum ex adverso occurrunt Bollandistæ (*h*), atque in eo disputant. « Gratis, inquiunt, præsumitur signari annus ætatis, ubi annus studii, acquirendæ eloquentiæ Athenis impensi, multo congruentius potest intelligi..... Alias enim quomodo tempus an-

[63] I Reg. I, 11, 28.

(*a*) Or. 2, n. 77.
(*b*) Carm. *De vita sua*, v. 512.
(*c*) 9 Maii, p. 370, 371.
(*d*) 9 Maii, p. 371.

(*e*) Tom. II Maii, p. 845.
(*f*) Tom. VII Maii, p. 657.
(*g*) Carm. *De vita sua*, v. 238.
(*h*) 9 Maii, p. 371.

norum octo vel decem (nec enim plures tunc numerare posses, si solum erat tricenarius), longum dixisset ad eam exercitationem, cui plurimi totam dicabant vitam, neque vel extrema ætate oratoriæ artis perfectionem se assecutos credebant? » Ergo ne decem vel octo anni eloquentiæ studio Athenis impensi, viro Christiano, qui jam antea per plures annos, tum Nazianzi a parentibus, tum Cæsareæ, aliisque in locis a doctissimis magistris in omni litterarum et scientiarum genere fuerat institutus, satis superque erant, ut ipsi dicere liceret se longum tempus in eo curriculo trivisse? An vero necesse est, ut vitam quis totam dicaverit studio eloquentiæ, quo vere possit dicere se longum tempus huic exercitationi impendisse? Potuit ergo dicere Gregorius, quod eum dixisse manifestum est. Imo miror Gregorium tot annos Athenis versatum; Gregorium, inquam, quem mater a Deo precibus impetrarat, pollicita se ei dicaturam, si votis annueret; quem a vulva ipsa ad Deum projecerat; qui se a matre Deo dicatum norat; cui, cum jam pueritiæ ætatem transisset, divinæ Scripturæ exempla instillarat, quibus significarat parentum vota, Abrahæ historiam et Isaac, Annæ et Samuelis; quem, cum eum Deo puerulum obtulit, sic affata erat (*a*):

Nate, ego te virum Christo, charissime, munus
Offero, quo matris votum promissaque firmes;
Quæ te concepi precibus, quæque optimus ut sis
Et vita eximius, flagrantibus expeto votis.
Hoc genitricis erat votum: cui protinus ipse
Cedendum, in tenera quamvis ætate, putavi.

Ecquis, hæc serio perpendens, in animum induxerit Gregorium, qui pietatem a parentibus cum lacte hauserat, ad annum usque ætatis LV acquirendæ eloquentiæ operam dedisse: nec ipsi, post impensos huic studio Athenis octo vel decem annos dicere licuisse se longum tempus impendisse?

XIV. *Imberbis Gregorius rediit Athenis.*

Adeo autem annum LV non attigerat, cum Athenis rediit Gregorius, ut se tunc et Basilium « ex imberbibus viros factos » fuisse dicat. Ὡς δ' οὖν ἐπανήκαμεν, μικρὰ τῷ κόσμῳ καὶ τῇ σκηνῇ χαρισάμενοι, καὶ ὅσον τὸν τῶν πολλῶν πόθον ἀφοσιώσασθαι (οὐ γὰρ αὐτοί γε εἴχομεν θεατρικῶς, οὐδ' ἐπιδεικτικῶς), τάχιστα ἐγενόμεθα ἡμῶν αὐτῶν, καὶ τελοῦμεν εἰς ἄνδρας ἐξ ἀγενείων, ἀνδρικώτερον τῇ D φιλοσοφίᾳ προσβαίνοντες. An vero imberbem se esse dicere potest vir LV annos natus? « Ut igitur, inquit Gregorius (*b*), domum reversi sumus, cum aliquantulum mundo ac scenæ serviissemus, quantum scilicet satis erat, ut plurimorum obsequeremur cupiditati (neque enim ipsimet ad theatrum et ostentationem propendebamus), continuo facti sumus juris nostri, et ex imberbibus facti viri ad philosophandum nos contulimus generosius. » Quid ad hæc Bollandistæ? Solertes sibi videntur, verba Gregorii in metaphoricum sensum detorquentes, A quod etiam signant addita particula « tanquam ex imberbibus. » Sic, inquiunt (*c*), nec quod « ex imberbibus, dicat (Gregorius), factos viros, » debet cum respectu ad ætatem accipi, sed referri ad animum; qui tunc primum viriliter erigi cœpit ac roborari, cum seposito aliis placendi studio, quod imperfectorum est, ad veram solidamque virtutem, quæ est virorum perfectorum, conatum suum intenderunt. Hæc profecto a Bollandistis inconsiderate dicta, fas sit dicere; nec injuriam se Basilio et Gregorio facere cogitarunt, cum aiunt, « tunc primum, » scilicet cum annum ætatis quinquagesimum quintum attigissent, eorum animos « viriliter erigi cœpisse ac roborari, et seposito aliis placendi studio, ad veram solidamque virtutem conatum intendisse. » Egregia vero laus Basilii et Gre- B gorii! Imo maxima contumelia. Tantorumne virorum animus, non nisi exactis LV annis, « viriliter erigi cœpit et ad veram solidamque virtutem conatum intendere? » Considerent Bollandistæ quid scripserint.

XV *Objecta Bollandi.*

Plurima objicit Papebrochius: 1° Qui fieri possit ut Gregorius, qui vix quadragenario major erat secundum Tillemontii calculum, cum paulo post fratris Cæsarii et Gorgoniæ sororis mortem carmen de rebus suis scripsit, queratur (*d*) « jam caput canis albescere, rugosaque membra ad tristis vitæ occasum prona ferri? » 2° Quomodo Nonna quinqua- C genaria filium peperit? Eam enim Gregorius, non solum ὁμόζυγον, « conjugem, » verum etiam ὁμόχρονον, « coætaneam » fuisse asserit, ἴσην πολιῇ τε καὶ ἤθεσι, « moribus et canitie æqualem, » 3° Quomodo id tacitum prætermisisset filius in oratione, qua parentum laudes prosequitur, multa longe minutiora expendens? Suis quidem non caret difficultatibus Tillemontii opinio, sed quæ tamen solvi possint. Age ergo, 1° mirum esse non debet senectutis incommoda circumvenisse Gregorium priusquam ad eam ætatem, quæ senectus appellatur, pervenisset. Id enim non tam illius annis, quam infirmitatibus, studiorum ac pœnitentiæ laboribus, quibus jam fractum ipsius erat corpus, et senectutis incommoda supervenerant, tribuendum. Quod au- D tem aiunt, Gregorium silentio non fuisse prætermissurum, si ex matre tam provectæ ætatis esset natus; ut id concedamus, certe silentio non prætermisit, si minus in oratione, qua parentes laudavit, saltem in carmine *De Vita sua*. Ibi enim narrans, quomodo sua cum mater statim ab utero obtulerit Deo; ac deinde iterum offerens, cum jam rationis esset particeps, consecratis sacrorum librorum tactu ipsius manibus, quibus verbis eum allocuta fuerit, sic prosequitur (*e*):

Jam carum filium aliquis divinitus datum bonum, [optimus,

(*a*) Carm. *De rebus suis*, v. 445, et seqq.
(*b*) Or. 43, n. 25.
(*c*) 9 Maii, p. 371.

(*d*) V. 307 et 308
(*e*) Carm. *De rebus suis*, v. 442 et seq.

Properantem ut sacra victima fieret, ad aram adduxit,
Saræ tardiparæ prolem. . . . .
Nunc ego te vivum Deo munus, ut promisi,
Offero.

Suam namque matrem conferens Gregorius cum tardipara Sara, eam quoque, ut ipsius verbis utar, ὀψίτοκον, tardiparam fuisse satis indicat.

XVI. *In sententia Tillemontii gravissima est difficultas.*

Verum alia longe gravior est in opinione Tillemontii difficultas, quæ maxime scrupulum movet Papebrochio, nec immerito, atque etiam nobis ipsis. Vix enim adduci possumus, ut patre episcopo, qui quinquagenario major erat cum episcopale munus suscepit, natum esse credamus Gregorium. Nihil tale apud omnes hujus sæculi scriptores, qui de Gregorio verba fecere, reperitur. Nihil apud Hieronymum, qui hujus doctoris consuetudine usus est, quo etiam magistro se Scripturas sacras didicisse gloriatur. Si patre episcopo natus esset Gregorius, quomodo Hieronymus, qui id profecto non ignorasset, his verbis Pammachio scripsisset : « Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, aut vidui, aut certe post sacerdotium in æternum pudici? » Quomodo idem sanctus doctor Jovinianum sic alloqui ausus fuisset (*a*) : « Certe confiteris non posse esse episcopum, qui in episcopatu filios faciat; alioquin, si deprehensus fuerit, non quasi vir tenebitur, sed quasi adulter damnabitur? » Nec vero Hieronymum de consuetudine tantum Occidentalis Ecclesiæ loqui respondere licet, si quidem contra Vigilantium disputans : « Quid faciunt, inquit, Orientis Ecclesiæ, quid Ægypti, et sedis apostolicæ, quæ aut virgines clericos accipiunt, aut continentes; aut si uxores habuerunt, mariti esse desierunt? » Innumeros conciliorum canones, veterumque Patrum testimonia fas hic esset subjicere, quibus sacerdotes quarto sæculo ab uxoribus abstinuisse manifestum est, quique non sinunt credere Gregorium patre episcopo natum esse. E medio si abesset is, qui est in Tillemontii opinione, scrupulus, hanc per obstantes difficultates sequeremur, quæ quidem leviores sunt quam quæ in aliorum opinionibus occurrunt.

XVII. *Contrariæ opinionis incommoda.*

Suidas scribit Gregorium nonagenario majorem obiisse, adeoque natum anno 299; ex quo sequeretur Gregorium octogenarium fuisse, cum Constantinopolim ad defendendam catholicam fidem profectus est. Sed quis credat virum octogenarium illic ea præstitisse, quæ præstitit; paresque tantis laboribus subeundis hac ætate vires habuisse, tanta vi dicendi valuisse et efficacia, ut auditores omnes, non modo catholicæ fidei addictos, sed ipsos etiam hæreticos sibi devinciret? Ex ipso enim Gregorio discimus, A nullum fuisse, quamcunque religionem profiteretur, qui ejus sermonibus, ad quos concursu magno accedebant, non delectaretur. Quid si addiderimus Gregorium, postquam relicta Constantinopoli in otia tuta recessit, longum *De Vita sua* carmen, hujusque carminis veluti quamdam appendicem (sic enim nobis appellare licet conditum in episcopos eorum temporum), carmen acri ac vehementi stylo, imo immensam aliorum carminum, quæ « Carmina cygnæa » vocant, copiam condidisse? Deinde, ut cætera omittam, Gregorius, qui anno 362 ad sacerdotalem dignitatem evectus est una cum Basilio, annos sexaginta tres habuisset ex Suidæ calculo, videlicet natus anno 299. Queritur tamen maturius se factum sacerdotem, in oratione secunda. « Ne extrema B quidem senectus, inquit (*b*), huic rei præstituta, longum tempus censeri debet. » Quibus verbis manifeste satis indicat se juniorem fuisse quam oportuisset; posteaque hæc, ad confirmandum quod dixerat, affert verba Salomonis : « Væ tibi civitas, cujus rex junior est [64]. » Vir certe sexagenario major queri non potest, nec debet. se citius sacerdotale munus suscepisse.

Quod spectat Bollandistas, in sua *Chronologia Vitæ S. Gregorii expensa et innovata*, Suidæ opinionem amplectuntur; quam ut tueantur, omnibus nervis contendunt in vertendis explicandisque quibusdam Gregorii testimoniis, quæ ipsis incommodant; nec tamen feliciter, si quidem vela dare retrorsum, novasque subinde interpretationes afferre C coguntur, quæ vel ipsis non admodum placent. Quapropter sibi non constant, nisi in eo, quod Gregorium patre episcopo natum constanter negent. Candide fatetur Papebrochius (cujus animi candoris alia laude digna habemus testimonia), cum eruditioribus quibusdam amicis nonnulla eorum, quæ proposuit innovandæ chronologiæ fundamenta, communicasset; se non omnes æque assentientes habuisse. « Erant, inquit (*c*), quibus videbatur superstitiosa sollicitudo cavendi, ne ex patre jam episcopo natus crederetur Nazianzenus; metuebantque ne ex nostræ ac paulo superioris ætatis præjudicio procederet illa, hæreticis nuptu- D rientibus risum motura, » etc. Demum postquam diu disputavit, modo huc, modo illuc inclinans, ipsi alternanti fere potior videtur Baronii sententia « Interim, inquit (*d*), qui nihil mutatum volet, eo, quod Ἐτήσιαι ipsi non videantur pro « anni curriculo » posse per metaphoram accipi, sequatur « Baronii sententiam. »

XVIII. *Baronii sententia.*

Ea autem est Annalium parentis sententia; per hyperbolen locutum fuisse Gregorium patrem, cum his verbis, « nondum tot annos, etc., » suadere filio conaretur, ut pastoritiam curam susciperet;

[64] Eccli., x, 5.

(*a*) Lib. I *adv. Jovin.*
(*b*) N. 72.
(*c*) App. ad t. VII Maii, p. 844.
(*d*) Ibid., 845, col. 1.

quomodo sæpe non multum grandiores natu tantillo se junioribus dicunt, se id de quo agitur scivisse priusquam nascerentur alii. Hac ratione scrupulum iis ex animo evellit, qui ut credant Gregorium patre episcopo natum esse adduci non possunt. Censet (*a*) namque eum etiam « patre nondum Christiano natum. » Verum Baronius scrupulum simul sua interpretatione donat et aufert. Illis quidem aufert, qui censent Gregorium patre episcopo natum non esse; donat autem aliis, atque imprimis Tillemontio, qui Gregorium absque mendacio sic loqui non potuisse, et tali hyperbole graviter offendi veritatem affirmat.

XIX. *Qualibet opinio suis laborat difficultatibus. Minoribus urgetur quæ statuit Gregorium patre christiano, sed nondum episcopo natum.*

Nulla ex his omnibus est opinionibus, quæ non multis gravibusque difficultatibus laboret. Illa porro, nobis omnia meditantibus incommoda, minoribus urgeri visa est, quæ Gregorium patre nondum episcopo, sed jam Christiano natum anno 325 aut ineunte 326 statuit ex ipsius Gregorii verbis. « Annus mihi, » inquit (*b*) « jam pene tricesimus erat, » cum Athenis, anno 355 vel 356, discedere cogitabat. Nasci ergo debuit anno 325 exeunte, aut ineunte 326, ut trigesimus illi annus esset is quo Athenas reliquit. Ejus pater nondum erat episcopus; sed eum Christianum tunc fuisse, quamvis contra sentiat Baronius, colligimus ex carmine quinto ubi ait Gregorius se natum statim a Nonna Deo oblatum : deinde addit, « et a parentibus suscepit donum : » καὶ ἐκ τοκέων ὑπέδεκτο δῶρον. Igitur ipse quoque Gregorius pater filium vero Deo obtulerat, proindeque eum tunc colebat. Carmine etiam alio (*c*), postquam narravit quomodo vix natus Deo dicatus fuerit et oblatus, instar vituli vel agni; « non enim dicere audeo, ut novus quidam Samuel, nisi ad eorum qui dederunt desiderium respiciam. »

XX. *Alia verborum Gregorii patris interpretatio ex Memor. Trev. Apr.* 1707, *art.* L, *p.* 711.

Jam vero si roges qua ratione Gregorii textum interpretemur, ex quo alii eum patre episcopo natum colligunt, accipe. Verba ipsa huc revocanda et oculis subjicienda.

Οὔπω τοσοῦτον ἐκμεμέτρηκας βίον,
Ὅσος παρῆλθε θυσιῶν ἐμοὶ χρόνος.

Nondum tot annos vita percurrit tua,
Quot mi in sacris jam sunt peracti victimis.

Gregorii verba sic reddunt qui eum patre episcopo natum esse contendunt : verum hi addunt in sua interpretatione, quod in Græco textu non apparet, nempe « peracti. » Porro textui nihil addatur nec detrahatur, sed ad verbum reddatur. Sic optime reddidit auctor epistolæ, in commentariis Trevoltianis, ex qua hæc hausimus :

A *Nondum tantam emensus es vitam,*
Quantum præteriit mihi sacrificiorum tempus.

Non ait Gregorius facta a se, sive ut sacerdote, sive ut episcopo, sacrificia; sed filium suum tantam nondum vitam esse emensum, quantum sibi ipsi sacrificiorum tempus « præteriisset. » Quid porro vetat quominus dicamus sacrificia ea esse sacra mysteria, quibus post susceptum baptisma interfuerat, quorum particeps fuerat, imo quæ etiam, si minus ut sacerdos, saltem ut Christianus suo modo per aliquot annos obtulerat, quemadmodum fideles offerre solent, juxta hæc Missæ canonis verba : *Memento etiam, Domine... et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offe-*
B *runt hoc sacrificium laudis?* etc. Ex quo ergo susceperat baptisma Gregorius, sacris mysteriis interfuerat, horum particeps fuerat, exinde « sacrificiorum » tempus ipsi fluere cœperat, ut ipsi dicere licuerit filium alloquendo : « Nondum tantam emensus es vitam, quantum præteriit mihi sacrificiorum tempus. » Quod quidem longe verissimum erat. Quin, Theologus ipse, carmine *De Vita sua* (*d*), sic Deum affatur : « Precor, si quando te pater et veneranda mater aut victimis puris et sanctis munerati sunt; » victimarum nomine pia opera ex charitatis affectu Deo oblata haud dubie intelligens; et carm. XI (*e*), « animæ victimas incruentas » memorat : quid igitur obstat, quominus eodem sensu Gregorius pater sacras victimas intellexerit; idque so-
C lum versibus illis declaraverit; videlicet non tot vitæ annos decurrisse filium, quod ipse in offerendis Deo Christianis operibus impenderat?

XXI. *Gregorii verbis mendacii nota non debet inuri.*

Præterea, cum Baronio licet dicere, per hyperbolen sic locutum fuisse Gregorium; quod illæsa veritate potuit poeta. Certe Gregorius pater his verbis nec fefellit filium, nec fallere intendit, aut potuit, nec aliud demum significare voluit quam quod filio notissimum erat. Mirum profecto est his Gregorii verbis mendacii notam inuri ab iis, qui fatentur cum Bollandistis Gregorio licuisse dicere absque mendacio, matrem suam coætaneam fuisse patri, ἴσον πολιῇ τε καὶ ἤθεσι, quamvis annis decem atque etiam
D amplius eam juniorem fuisse concedant.

XXII. *Patre nondum episcopo natus est Gregorius.*

His omnibus expensis, arbitramur Gregorium patre nondum episcopo natum, et Gregorium patrem per hyperbolen locutum fuisse, nec ejus verbis ullatenus veritatem attentari. An vero Gregorius Gorgonia sorore junior, seniorve fuerit, dubitant nonnulli, nec facile est definire, ut Papebrochio placet. « Potuit certe, inquit, primo partu nata femina, in matre acuisse desiderium prolis masculæ. » Sed levissimam, imo nullam hanc esse difficultatem quis

(*a*) 9 Maii, p. 375, col. 1, n. 9.
(*b*) Carm. *De anim. suæ calam.*, v. 199.
(*c*) Carm. *De vita sua*, v. 88.

(*d*) V. 416, 419.
(*e*) Carm. *De div. vitæ generib.*, v. 40.

non intelligat? An vero in Anna, quam cum matre sua conferre solet Gregorius, et illic quidem potissimum, « primo partu nata femina acuit desiderium prolis masculæ? » Ut ergo stet comparatio Nonnæ cum Anna, rectius Gorgoniam juniorem fratre Gregorio fuisse inferretur; quod plures Scholiastæ (*a*) confirmant.

XXIII. *Gregorius nascitur. Prima educatio in domo paterna.*

Itaque natus videtur Gregorius (sive senior, sive junior Gorgonia fuerit) anno 325 vel 326, patre nondum episcopo, sed Christiano, ut jam diximus. Ab ipsis incunabulis pie a piis parentibus educatus est, qui regendæ ipsius pueritiæ curam ipsi suscepere. Cum eam ætatem, quam dicunt rationis expertem, pertransisset, eum mater, quem jam statim ab ortu Deo obtulerat, atque etiam priusquam nasceretur dicaverat, iterum obtulit et dicavit; sacris litteris pueri manus lustravit, libros divinos teneris manibus tractandos exhibendo; quibus eum votis obstrinxisset significavit, atque hortata est ut matris promissa factis expleret. Ipse protinus annuit, quamvis in tenera ætate, rataque omnia habuit, ac perficere semper studuit (*b*). Optimis in domo paterna, ubi præclara virtutum exempla præ oculis habebat, præceptis informatus, gravitatis senum aliquid præferebat, ætate simul et ratione crescens. Crescebat et boni cupiditas, quemadmodum ex nubibus nubes coire solent. Librorum, qui de rebus divinis tractant, lectione oblectabatur. Cum viris probis frequens erat. Sic tenera mens optimis imbuebatur moribus, formamque pietatis induebat, donec tempus adesset, quod eum sacro fonte abluendum esse Christus notum faceret; qui singulari beneficio servum suum affecit, eumque verbis compellare dignatus est (*c*). Castitati alligavit, carnem frenavit, flagrantem sapientiæ divinæ amorem inspiravit, ac vitæ monasticæ, μονάχου βιότοιο, quæ vitæ futuræ præludium est.

XXIV. *Ardor servandæ pudicitiæ.*

Divinus quidam incessit juvenis animum ardor servandæ pudicitiæ, quem visum cœleste ipsi in somnis ostensum magis magisque firmavit. Hæc sunt, ut ego quidem opinor, miracula, queis Deus, qui sic pias mentes ad salutem trahit, ejus desiderio calcar addidit, ut ipse scribit Gregorius (*d*), dubitans an ea tegere debeat, quod animi parum grati est, an prædicare, quod fastum videtur sapere. Rem tamen ipse totam aperit in carmine *De animæ suæ calamitatibus* (*e*), nocturnumque visum narrat, quo Deus ipsi castioris vitæ amorem immisit, « cum adhuc puer parvulus esset, nec tamen omnino parvulus, » sed ea ætate qua boni et mali imagines in animo inscribuntur, mensque nondum certis cogitationibus formam accipit. His Gregorii verbis manifestum est, id contigisse cum adhuc in domo paterna, non autem cum jam Athenis versaretur, ut Rufinus perperam scripsit.

XXV. *Visum nocturnum quo castitatis amore accenditur.*

Virgines duas videre sibi videbatur propius stantes, candidisque vestibus collucentes, ambas formosas, ejusdemque ætatis, quibus ornamento erat inornata forma. Quærenti Gregorio quænam essent, et unde venissent, altera se castitatem esse dixit, altera temperantiam: cumque ipsum hortatæ essent, ut mentibus mentem et faces facibus jungeret, quo eum miro fulgore splendentem in cœlum ferrent, protinus in cœlum evolarunt. Cum igitur viso nocturno incensus esset Gregorius, amor castitatis, cujus fulgor intimis animi recessibus contineri non poterat, in eo splenduit.

XXVI. *Piorum virorum consuetudinem expetit.*

Primum igitur congressum piorum virorum appetivit, qui matrimonii vincula fugerant, seque a terrenis hominibus sejunxerant, ut Christum regem animi pennis sequerentur (*f*). Hos unice amans et toto corde complectens, spei cœlestis duces habuit (*g*). Postea grave matrimonii jugum excussit, præclaram eorum, qui perpetua virginitate florerent sortem exoptans. Non convivia, et quæcunque juvenibus curæ esse solent, ipsi placebant; non mollis vestis, non petulans risus, non scopuli et montes, non equi et canes venatici. Et omnia missa fecit; projectaque omni vitæ hujus felicitate, austeræ temperantiæ collum submisit. Ex singulari illo, quem tunc hausit animo, castitatis amore, condita postmodum ab eo fuisse illa insignia poemata, quibus laudes virginitatis et præcepta ad virgines continentur, recte cum Papebrochio colligas.

XXVII. *Gregorii studia extra limen proferuntur.*

Postquam intra domum paternam sic primum instituta fuit Gregorii pueritia, sacrarumque litterarum studiis et omni virtutum genere informata, extra limen prelata sunt ejus studia (*h*). Quamvis enim nihil unquam antiquius sacris litteris habuerit, externas tamen investigare et comparare non est dedignatus, eo nimirum consilio, ut veris litteris per nothas ferret opem; ne superbe jactitarent se, qui nihil præter inanem eloquentiam in gutture et suavibus vocum sonis sitam norunt; neve sophismatum nexibus implicaretur. Itaque, « Cum ætate jam adolevisset, inquit ejus Vitæ scriptor (*i*), Cæsaream profectus, illicque cum præstantibus quibusdam magistris consuetudine habita, doctrinaque non exigua collecta, in Palæstinam navigavit. »

(*a*) Elias Cret., in edit. Bill., t. II, p. 761.
(*b*) Carm., *De vita sua*, v. 95 et seq.
(*c*) Carm. *De rebus*, v. 455.
(*d*) Carm. 1 *De vita sua*, v. 105 et seq.
(*e*) Carm. 5, v. 205.
(*f*) Ib., v. 281.
(*g*) Ib., v. 303.
(*h*) Carm. *De vita sua*, v. 112 et seq.
(*i*) *Vita Greg.*, p. 4.

XXVIII. *Cæsaream Cappadociæ proficiscitur.*

Nullus certe ambigendi locus, utram Cæsaream petierit Gregorius. Etenim Cæsaream, quæ in Cappadocia sita est, non Palæstinam ubi altera est Cæsarea, tunc navigavit. Viri tamen docti plures Cæsaream Palæstinæ intelligunt, imprimis Billius, Baronius, atque etiam ipse Tillemontius; quorum opinionem auctor *Vitæ* Basilii (p. 40, 41), novæ editioni operum sancti doctoris præviæ, validissimis momentis impugnat et refellit.

XXIX. *In Cappadocia primum amicitiam cum Basilio junxit Gregorius.*

Narrat Gregorius Nazianzenus (*a*) se et Basilium, « Veluti fluxum quemdam fluminis, ex eodem patriæ fonte in diversas regiones doctrinæ cupiditate dissectos, rursus, velut ex composito, Deo videlicet ita impellente, Athenis coivisse. » Uterque ergo in Cappadocia conjunctus fuerat, quod perperam negat Papebrochius (*b*), qui etiam asserit Gregorium et Basilium primum Athenis mutuo se novisse: uterque inde in varias regiones profectus non alter e Ponto, alter e Cappadocia. Id confirmatur verbis Gregorii in eadem oratione (*c*), ubi Athenas sibi « vere aureas, dicit, ac si cuiquam alii, bonorum parentes. Nam illæ mihi hominem, non illum quidem ante ignotum, sed tamen plenius noscendum præbuerunt. » Ἐκεῖναι γάρ μοι τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐγνώρισαν τελεώτερον, οὐδὲ πρὶν ἀγνοούμενον.

Idem efficitur vel ex ipsis Gregorii verbis, quibus post Billium et Baronium Tillemontius Cæsaream in Palæstina indicari arbitratur. Hæc sunt Gregorii verba in Oratione *De Basilii laudibus* (*d*), habita Cæsareæ: Ἐπὶ τὴν Καισαρέων πόλιν ἐπείγεται, τῶν τῇδε μεθέξων παιδευτηρίων· ταύτην δὲ λέγω τὴν περιφανῆ τε καὶ ἡμετέραν, ἐπεὶ καὶ τῶν ἐμῶν λόγων αὕτη καθηγεμὼν καὶ διδάσκαλος, τὴν οὐχ ἧττον λόγων μητρόπολιν ἢ τῶν πόλεων, ὧν ὑπέρκειται, καὶ καθ' ὧν ἔχει τὴν δυναστείαν· ἣν εἴ τις τοῦ ἐν λόγοις κράτους ἀποστερήσειεν, ἀφῃρηκὼς ἔσται αὐτὸ τὸ κάλλιστόν τε καὶ ἰδικώτατον. Ἄλλαι μὲν γὰρ τῶν πόλεων ἄλλοις ἀγάλλονται καλλωπίσμασιν, ἢ παλαιοῖς ἢ νέοις, ὅπως ἄν, οἶμαι, τῶν διηγημάτων ἔχωσιν, ἢ τῶν ὁρωμένων· τῇ δὲ λόγοι, τὸ γνώρισμα, ὥσπερ ἐν τοῖς ὅπλοις ἢ τοῖς δράμασι τὰ ἐπίσημα. « Cæsaream, ut scholarum illius civitatis particeps esset, contendit; hanc, inquam, illustrem civitatem, et nostram: nam meorum quoque studiorum dux et magistra exstitit; quæ non minus litterarum atque doctrinæ, quam urbium, quibus præcellit et dominatur, metropolis; quam si quis doctrinæ palma spoliaverit, rem omnium pulcherrimam ipsique maxime propriam eripuerit. Nam, cum aliæ civitates aliis ornamentis, vel antiquis, vel novis glorientur, prout, opinor, vel historiis, vel rebus quibusdam visendis ornatæ sunt; hanc contra, ut arma vel tragœdias notæ quædam atque insignia, sic litterarum gloria nobilitat illustremque reddit. »

XXX. *Cæsarea Cappadociæ litteris fuit insignis.*

Nihil est in his verbis, ut observat noster Prudentius Maran (*e*), quod non optime conveniat Cæsareæ Cappadocum. Apte quidem Gregorius urbem, in qua loquebatur, et voce et manu designans, dicebat: « Hanc, inquam, illustrem civitatem, et nostram; » Ταύτην δὲ λέγω τὴν περιφανῆ τε καὶ ἡμετέραν. Non putat Tillemontius hanc Cæsaream a studiis litterarum, ut a præcipuo urbis ornamento, laudari potuisse. Sed, ut omittam Eusebium, qui Cappadociæ præsules doctrina inter alios enituisse testatur (*f*), ipse Basilius Gregorii testimonio suum adjungit, et litteris inter patriæ ornamenta dat palmam. Sic enim loquitur (*g*) de eo statu in quem divisione Cappadociæ redacta erat: « Spectaculum fœdissimum facta est, quæ prius tum de litteratis viris... gloriabatur. » Similiter in alia epistola (*h*), litterarum studia inter ea quæ civitati nomen et famam pepererant, præcipue commemorat. An vero Gregorius, pronuntiato nomine Cæsareæ, admonere poterat auditores, Cæsaream, de qua loquebatur, non eam esse in qua orationem habebat, sed illustrem illam in Palæstina Cæsaream designari? Certe si de Cæsarea Palæstinæ locutus fuisset Gregorius, auditorum animos offendisset, nedum benevolentiam captasset, meritoque expostulandi ansam præbuisset Cappadocibus, qui litterarum et eloquentiæ laudem nec Cæsariensibus Palæstinæ, nec aliis civitatibus concedebant. Quomodo etiam Cæsaream Palæstinæ « civitatem nostram » dicere licuisset, imo « patriam » appellare, ubi ait (*i*), « ex eodem patriæ fonte.... dissectos.... Athenis coivisse? »

Addit (*j*) hæc verba Grægorius, quæ litem diriment: « Jam quæ sequuntur, ii exponant, qui et eum apud se erudierunt, et fructum ex ipsius eruditione ceperunt; quantus videlicet magistris, quantus æqualibus esset. » Quis ambigendi locus, utris Cæsariensibus narranda Gregorius relinquat? lisne, qui longe remoti erant, nec majorem ex Basilii eruditione utilitatem quam aliæ civitates perceperant; an iis quos alloquebatur, quique et Basilii studiorum meminisse poterant, et qui ejus doctrina per tot annos imbuti fuerant? Cum igitur his verbis manifeste Cæsarea Cappadocum dignoscatur, immerito quærit Tillemontius, quod pace tanti viri dixerim, cur Gregorius, qui Cæsareæ perorabat, Basilium in hanc urbem venisse conceptis verbis non dicat; cur non eam designet, nisi ejusmodi notis, quæ saltem ei cum altera Cæsarea communes sint. Quod autem objicit Tillemontius ex eo quod Gre-

(*a*) Or. 43, n. 15.
(*b*) 9 Maii, p. 379, col. 2, not
(*c*) Or. 43, n. 14.
(*d*) Ibid., n. 13.
(*e*) *Vita Basil.*, ibid.
(*f*) *Vita Const.* c. 43, p. 548.
(*g*) Epist. 76.
(*h*) Epist. 74.
(*i*) Or. 43, n. 15.
(*j*) Ibid., n. 13.

gorius Cæsaream, de qua loquitur, « civitatem nostram » appellet, quia « ipsius studiorum dux et magistra exstitit ; » quod, inquam, objicit vir doctus, ut probet hæc verba non esse accipienda de Cæsarea Cappadociæ, quam Gregorio « suam » aliis de causis, atque imprimis quod suæ provinciæ metropolis esset, appellare licebat, in ipsum regeritur. Etenim, cum Cæsaream Gregorius ob disciplinas, quas ibi hauserat, non solum ob metropolitica jura, « suam » diceret ; rationem addere debuit, cur eam singulari modo suam appellaret, alioqui nemo non existimasset eum ad jura metropolis respicere (a).

XXXI. *Litterarum amore in Palæstinam se confert.*

Idem litterarum amor, qui Basilium et Gregorium Cæsareæ Cappadocum conjunxerat, alterum ab altero distraxit. Basilius namque inde profectus est Constantinopolim, Gregorius vero in Palæstinam navigabit ; « Ob artis oratoriæ amorem in Palæstinæ scholis, tum florentibus, moratus.(b) » Illustres enim erant scholæ illæ ac florentissimæ, in quibus ex Christianis olim, Pamphilus martyr, Eusebius, aliique doctissimi viri professi fuerant; his autem temporibus, Thesperium Gregorius, ut scribit Hieronymus, rhetorem, eloquentiæ præceptorem habuit; et inter socios Euzoium, qui postea, imperante Valente, patrocinio Arianorum creatus episcopus, Cæsariensem sedem occupavit.

XXXII. *Alexandriam petit.*

Aliquandiu commoratus in Palæstina Gregorius Alexandriam se contulit, cujus urbis scholas olim illustrarant Clemens, Origenes, aliique viri pietate et scientia commendandi, et quas demum Didymus celebriores reddidit. Adhuc noster Gregorius, licet ex voto Deo oblatus, erat catechumenus, ex usu, seu potius abusu illorum temporum, antiquis Ecclesiæ moribus traditionibusque apostolicis adversante, quem ipse postmodum Gregorius, Basilius, Gregorius Nyssenus graviter insectati sunt.

XXXIII-XXXIV. *Athenas navigat et gravi tempestate jactatur. — Validitas baptismi per laicos collati non satis nota Græcis.*

Demum haustis utriusque Cæsareæ et Alexandriæ scientiarum fontibus, majori animi ardore Athenarum flumina sitiens, moræque impatiens, conscensa navi Æginea circa medium Novembrem, quo tempore periculosissimæ tempestates exoriri solent, in Græciam per mare Parthenicum navigat. Itaque vix jam paululum navis processerat, cum gravis exorta

A est tempestas, quam egregio metro cecinit (c). Omnia præsentem omnibus mortem intentabant : Gregorio autem mors animæ longe majorem formidinem afferebat. « In periculum enim miser veneram, inquit (d), ne non initiatus e vita discederem, spiritualem aquam inter exitiosas et mortiferas undas desiderans. » Clamabat, obsecrabat, breve quoddam temporis spatium expetebat ; tantos demum gemitus edebat, ut cæteri, quod vix credibile est, omissis quisque propriis calamitatibus, suas Gregorii ejulatibus preces jungerent, ejus infortunio condolentes. Omnes, etiam qui Deum ante non norant, Deum invocabant, ut scribit Gregorius (e); quod certe argumento est plures in ea navi fuisse fideles Christianos, baptismo initiatos, a quibus et
B ipse Gregorius necessitate compulsus eum petere et suscipere poterat (f) : quod quidem licere docent Tertullianus, Hieronymus, Augustinus, aliique doctores, atque etiam approbat Ecclesia. Quomodo ergo ipsi in mentem non venit, ut a vectorum quopiam baptismum peteret? Validitas baptismi per laicos collati non satis nota fuisse Græcis videtur. Sic Basilius, post Cyprianum et Firmilianum, in epistola canonica, canone 1° : « Quare eos, inquit (g), qui ab ipsorum partibus stabant, tanquam a laicis baptizatos, jusserunt vero Ecclesiæ baptismate ad Ecclesiam venientes expurgari. » Quibus verbis liquet collatum a laicis baptisma irritum apud Græcos habitum fuisse.

C XXXV-XXXVI. *Promittit Gregorius se Deo victurum si sospes evadat. — Parentum se precibus servatum agnoscit.*

Per viginti dies sæviit tempestas, totidemque diebus gemebundus supra puppim jacuit Gregorius, Deum supplex exorans, pollicitus si maris periculo liberaretur, atque expetito baptismo frueretur, ei, a quo salutem accepisset, sese consecraturum. « Tuus sum, inclamabat (h) : antea jam eram, et nunc iterum. Tu me bis accipies, pretiosam tibi possessionem, terræ marisque munus, tibi consecratum voto parentis et metu gravissimo. Tibi vivam, si duplex periculum effugero. Si me perire siveris, cultor tibi peribit. Expergiscere mihi, aut gradere, et metum compesce. » Vix hæc dixerat,
D cum statim sedata est et commutata in auram procella. Servatum se agnoscit Gregorius (i) precibus parentum, qui in somnis admoniti quem in casum adductus esset filius, orationibus ac lacrymis Deum obsecraverant ut periclitanti opem ferret. Quin et in ipsa periculi flamma, juveni cuidam ex vectori-

(a) Scrupulum aliquem mihi injiciunt verba Gregorii orat. in laudem Cæsarii (or. 7, n. 6), ubi postquam de prima educatione Cæsarii, suaque ipsius mentionem fecit, sic prosequitur : « Cum jam peregrinationis tempus esse videretur, ac tum primum alter ab altero distracti sumus ; ego nimirum ob artis oratoriæ amorem, in Palæstinæ scholis, tum florentibus, moratus, ille autem Alexandriam profectus. » Si cum primum Gregorius et Cæsarius alter ab altero distracti sunt, Gregorius Palæstinam petiit, et in scholis est moratus, Cæsarea Palæstinæ, non Cappadocum est intelligenda, nisi dixerimus utrumque tunc versatum Cæsareæ Cappadocum, unde alter Palæstinam, alter Alexandriam petiit.

(b) Or. 10, p. 165, A.

(c) Carm. *De Vita sua*, v. 131 et seq.

(d) Or. 18, n. 131.

(e) Boll., 9 Maii, p. 379.

(f) Tillem., t. IX, p. 326.

(g) T. III novæ edit., p. 270.

(h) Carm. *De Vita sua*, v. 194 et seq.

(i) Or. 18, n. 31.

bus, qui Gregorio charissimus erat, visa est in somnis mater ejus Nonna mare conscendere, arreptamque navim ad terram protrahere : qua visione perspecta et narrata, statim consecuta est tranquillitas (*a*). Tum vectores omnes, quotquot infideles erant, se Dei, quem colebat Gregorius, benignitate servatos agnoscentes et confitentes, Christianam religionem ex animo amplexati, duplicem facti sunt salutem. « Hujus ipsi periculi, inquit Gregorius (*b*), donum exstitimus : ut enim nos Deo voveramus, si discrimen effugeremus ; ita periculo liberati, nos etiam ipsos obtulimus. » Quibus verbis Gregorius, si Baronio fides (*c*), se et vectores sacro baptismate tum fuisse initiatos significat.

XXXVII. *Athenas advenit circa annum* 350.

Interim navis tranquillum per æquor Rhodum appulit, Rhodo Æginam, indeque solvens secundis fluctibus tandem expetitas Gregorius Athenas pervenit. Quo autem anno pervenerit, certo definire difficile fuerit. Tantummodo ex ipso discimus, eum imberbem adhuc fuisse, cum litterarum amore incensus Athenas petiit. His enim verbis narrare incipit tempestatem, quæ in hanc urbem nave tendenti supervenit :

(*d*) *Lanugo nondum genas texerat, tamen*
Me litterarum ceperat fervens amor, etc.

In oratione quoque XLIII, n. 25, ait se et Basilium Athenis in patriam reduces « ex imberbibus viros factos, » καὶ τελοῦμεν εἰς ἄνδρας ἐξ ἀγενείων. Quod certe funditus evertit eorum opinionem, qui eum triginta annos Athenis studio eloquentiæ impendisse sentiunt. Verba tamen Gregorii, ut verum fatear, sic accipi et quidem recte possunt, ut imberbem fuisse existimemus, cum primum paternam domum reliquit ut plurimas urbes peragraret studiorum causa, Cæsaream utramque, Alexandriam, et tandem Athenas, quas potissimum adire cupiebat, tanquam litterarum sedem et domicilium. Has igitur, ut verisimile est, adiit circa annum 350 ; si quidem Athenis jam versabatur, cum eo venit, anno 351, Basilius, cujus adventum jam fama nuntiabat, magnamque omnibus exspectationem moverat, præcipue autem Gregorio, qui Athenas Basilii adventu « aureas » sibi factas singulari amoris declaratione significabat : « Athenas mihi vere aureas, inquit, (*e*), ac, si cuiquam alii, bonorum parentes. Nam illæ mihi hominem, non illum quidem ante ignotum, sed tamen plenius noscendum præbuerunt. Ac doctrinam exquirens, beatitudinem reperi ; mihique dispari modo idem quod Sauli accidit, qui patris asinas quærens, regnum invenit..... Habebant nos Athenæ, velut fluxum quemdam fluminis, ex eodem patriæ fonte in diversas regiones doctrinæ cupiditate dissectos, rursumque velut ex composito, Deo videlicet ita impellente, coeuntes. »

(*a*) *Vit. Greg.*, p. 5.
(*b*) Or. 18, n. 31.
(*c*) 9 Maii, p. 378.
(*d*) Carm. *De Vita sua*, v. 112.

XXXVIII-XL. *Stolido ritui subducit Basilium Gregorius — Opem fert contra Armenios. — Arctissima Basilium inter et Gregorium necessitudo.*

Omnibus humanitatis officiis Basilium suscepit Gregorius ; gratamque imprimis ei operam advenienti præbuit, virum gravem et modestum subducendo stolidæ ludificationi Athenis usitatæ erga novos discipulos, qui in hanc urbem se conferebant. Insanum hunc ritum, in oratione *De Basilii laudibus*, eleganter describit Gregorius ; qui mox adversus Armenios quosdam non minorem amico opem tulit. Hi nimirum Armenii Basilii olim sub ipsius patre condiscipuli, invidis oculis ejus laudes conspicientes, tanquam Athenis diutius commorati, temere lacessebant Basilium, a quo facile refellebantur. Gregorius quidem, Athenarum amans, ipsarum æstimationem in Armeniis a Basilio superatis periclitari ægre ferens; veritus ne civitas aliquid dedecoris acciperet, si novus accola antiquiores superaret, primo Armeniis opem ferebat ; at ubi perfidum eorum esse consilium perspexit, totum se ad Basilium vertit, eoque juvante Armenii penitus profligati. « (*f*) Hæc altera, Basilio et Gregorio, amicitiæ non jam scintilla, sed fax clara et sublimis accenditur. » His namque amicitiæ officiis Gregorius adeo sibi Basilium conciliavit, Basilius autem morum gravitate adeo Gregorium devinxit, ut unanimes simul effecti, sibi quisque felicissimus videretur quod talem tantumque nactus esset amicum. Hæc sunt arctissimæ Basilium inter et Gregorium amicitiæ fundamenta. Perfectissimum istud est amicitiæ Christianæ exemplar, quo noti ac celebres fuere, tum hominibus suæ ætatis, tum omnibus retro sæculis.

XLI, XLII. *Crescit amicitia inter Gregorium et Basilium. Una utrique anima esse videbatur. Unum utrique studium erat virtus.*

Crevit adhuc progressu temporis tam sancta amicitia voluntatum ac studiorum consensione. Cum enim mutuum inter se confessi fuissent desiderium sectandæ philosophiæ, tum uterque alteri quidvis erat, contubernalis, convictor, concors, unum spectans, iisdem rebus gaudens. Quis digne scripserit præclaros tam eximiæ necessitudinis fructus ? Eccui tanta dicendi copia, ut utriusque tum in litteris, tum in pietate progressus enarrare queat ? Unus id posset exsequi Gregorius. « Par spes doctrinæ, inquit (*g*), hoc est, rei omnium invidiosissimæ, nos ducebat : et tamen aberat invidia, æmulatio autem in pretio habebatur. Hoc utrique certamen, non uter primas ferret, sed uter alteri eas concederet, uterque enim alterius gloriam pro sua ducebat. Una utrique anima videbatur, duo corpora ferens.... Unum utrique opus et studium virtus erat, et ad futuras spes vivere, nosque ita comparare, ut,

(*e*) Or. 43, n. 14 et 15.
(*f*) Ibid., n. 15, 17.
(*g*) Ibid., n. 20.

ante discessum ex hac vita, hinc migraremus. Quod quidem nobis ob oculos ponentes, vitam actionesque omnes nostras dirigebamus, tum divini præcepti ductum sequentes, tum alter alteri virtutis studium exacuentes; atque, nisi hoc arrogantius dicere videar, uterque alteri norma et amussis eramus, qua rectum a pravo discernitur. Non enim cum sodalium nostrorum petulantissimis et impudicissimis, sed cum castissimis consuetudinem habebamus; nec cum pugnacissimis, sed cum pacatissimis, iisque, quorum consuetudo maximos fructus afferebat: illud nimirum exploratum habentes, facilius esse vitium contrahere, quam virtutem impertiri; quemadmodum etiam facilius esse morbo alieno infici, quam sanitatem largiri. Disciplinis porro, non tam jucundissimis, quam optimis oblectabamur: nam hinc quoque, vel ad virtutem, vel ad vitium, juvenes informantur. »

XLIII-XLV. *In sacris domibus assidui. Christiani et esse et nominari volunt. Pestiferæ aliis Athenæ, nihil illis nocent, sed ad fidem confirmant.*

« Duæ nobis viæ notæ erant: altera prima et præstantior, altera secunda et inferioris pretii: illa nempe, quæ ad sacras nostras domos, eosque qui illic erant doctores, ferebat; hæc autem, quæ ad externos præceptores. Cæteras omnes, quæ ad festa, spectacula, celebres conventus, epulas ducebant, æquo ac libenti animo aliis reliqueramus.... Jam cum aliis alia quædam cognomenta sint, vel a parentibus accepta, vel ex seipsis, hoc est ex propriis vitæ studiis institutisque comparata: nobis contra magna res et magnum nomen erat, Christianos et esse et nominari... Atque, ut rem in pauca contraham, pestiferæ quidem aliis, quod ad animæ salutem attinet, Athenæ sunt... nobis autem nihil detrimenti ab iis allatum est, utpote qui animo communiti et obsepti eramus. Quin potius hinc ad fidem confirmati sumus. » Inde contigit, ut egregium illud par amicorum, non in universa Græcia solum, sed extra Græciam celebraretur; et cum eorum magistri famam Athenarum adæquarent, ipsi quoque, ubicunque noti erant magistri, in hominum ore versarentur, et Oresti ac Pilad longe ab omnibus præferrentur.

Quidquid præterea de Basilio privatim Gregorius honorifice prædicat, de ipso quoque Gregorio intelligendum esse nemini dubitare licet, quamvis id silentio prætermittat vir tam modestus, ut (*a*) « laudes suas ne ab alio quidem unquam prædicari pateretur. » Dicere ergo liceat, cum Vitæ ipsius scriptore, de Gregorio, quod ipse Gregorius noster de Basilio scripsit; nempe Gregorium his præditum fuisse moribus, qui etiam sine doctrina laudem habuissent; sed ad hos mores et egregiam indolem tantam accessisse doctrinæ copiam, ut nemo cum eo comparandus esset, sive in rhetorica, quæ linguam ad Græcismum format, historiam colligit, metris præ-

(*a*) Or. 43, n. 22.
(*b*) Or. 5, n. 24

est, et carminibus leges præscribit; sive in omnibus philosophiæ partibus: ne geometriam quidem ab eo neglectam fuisse, nec astronomiam, nec arithmeticam; sed iis relictis, quæ ad pietatem prodesse non poterant, tantum ex iis disciplinis sibi sumpsisse, quantum satis erat, ut ab iis, qui sese in hoc genere venditabant, exagitari non posset.

XLVI. *Præceptores quibus usus est Athenis.*

Præceptores, quibus usus est Athenis Gregorius, apud tot homines celebres erant, apud quot Athenæ ipsæ. Hi fuere Himerius et Proæresius: primus gentilis erat, alter vero Christianus. Is, ob dicendi copiam, primum in Gallias, inde Romam a Constantio missus, illic ex senatusconsulto donatus est statua ejusmodi inscriptione nobilitata: REGINA RERUM ROMA REGI ELOQUENTIÆ. Christianum hunc diximus, quidquid scripserit Eunapius, qui hunc ut gentilem sibi vindicat. Proæresius enim Christianæ religioni sic addictus fuit, ut cum Julianus, lege data ne Christiani liberalium artium doctores essent, ipsi Christianos docere permisisset, scholam sponte deseruerit: quod ex Hieronymo discimus. Quin ipse Eunapius scribit, Proæresium sententia Juliani a lectione remotum fuisse. An vero Julianus, ethnicorum philosophorum studiosissimus, sententia sua a lectione removisset Proæresium, nisi Christianam religionem fuisset professus?

XLVII. *De Juliano Gregorii augurium.*

Habuit Athenis Gregorius, inter studiorum socios, Julianum exæquatorem, quem in oratione decima nona (n. 12 et 16) alloquitur; alterum item Julianum longe famosiorem. Is erat Julianus, Constantii Augusti successor, sua a religione Christiana defectione notissimus, omnibusque retro sæculis exsecrandus. Cum Athenas venisset circa annum 355 medium, ubi primum cum eo congressus est Gregorius, hominem novit; et quidquid postea infelix comprobavit eventus, perspexit et prænuntiare non dubitavit his verbis (*b*): « Quale Romanorum regio malum alit! » Οἷον κακὸν ἡ Ῥωμαίων τρέφει πόλις.

XLVIII. *Reditum in patriam meditatur.*

Non diu post Juliani adventum, Gregorius et Basilius, plena doctrinæ mercibus nave, reditum in patriam, ut initium sanctioris instituti consilium perficiant, meditantur (*c*). « Aderat discessus dies, et quidquid ad discessum pertinebat, extremæ allocutiones, prosecutiones, revocationes, gemitus, complexus, lacrymæ. » Tum eos circumstat sodalium (*d*), æqualium, ac magistrorum etiam nonnullorum chorus: negant se eis abeundi potestatem facturos; obsecrant, vim faciunt, hortantur, spondent se calculis suis daturos eloquentiæ principatum Gregorio: nihil non efficiunt ut reditum intercludant. Omnia perrumpit Basilius; sed Gregorius, partim amicorum precibus emollitus, partim ab ipso Basilio proditus, sic enim ipse Basilium incu-

(*c*) Or. 43, n. 24.
(*d*) Carm. *De vita sua*, v. 243 et seq

sat, victus est, et invitus Athenis remansit. Verum cum diu ab animæ suæ dimidio separari ægre ferret, et præterea patriæ parentumque desiderio teneretur, paulo post furtim se subduxit et ad suos reversus est. « Nec tamen in longum, inquit (*a*), mihi producta est hæc calamitas.... Sed non ita multo tempore Athenis postea commoratus, velut præ animi desiderio equum illum Homericum imitor, perfractisque eorum, a quibus retinebar, vinculis, campos pedibus pulso, atque ad sodalem meum impetu feror. » Id contigit anno 356, aut forsan ineunte 357.

XLIX. *Ad parentes cum fratre Cæsario simul redit.*

Digressus Athenis Gregorius Constantinopolim terra petiit; quam in urbem Cæsarius ejus frater Alexandria profectus, eodem tempore appulit. Quod quidem Gregorius non temere ac fortuito, sed singulari Dei providentia, parentum votis favente, contigisse observat (*b*). « Pia namque mater, materno quodam voto, atque amoris erga filios pleno, hoc optabat, quemadmodum ambos eodem tempore emiserat, sic ambos quoque simul redeuntes cerneret. » Itaque Cæsarius, spretis honoribus quibus princeps civitas ipseque imperator eum retinere nitebantur, proposito nobili matrimonio oblataque senatoria dignitate, itineris socium ac comitem fratri se adjunxit, atque ita ad paternam domum, unde simul emissi fuerant, simul rediere.

L, LI. *Rogatus a parentibus et civibus, mundo aliquantulum temporis impendit. Pietas erga parentes domi retinet Gregorium, ibique monasticam vitam agit.*

Redux in patriam Gregorius, ut Basilius in suam, mundo et scenæ aliquantulum temporis impendit, quamvis ab ambitione et theatrica ingenii ostentatione quam maxime abhorreret; sed civibus et amicis rogantibus, ut comportatas ab exteris regionibus opes promeret, ingenii sui specimina denegare non licuit; et, ut ipsius verbis utar (*c*), *amicis saltavit*, τοῖς φίλοις ὠρχησάμην. Propositum namque ipsi erat ab initio, projectis omnibus, etiam facundiæ laboribus, uni philosophiæ operam dare, seu vitam monasticam amplecti. Si Rufino (*d*) credendum, rhetoricæ munus magnifice Basilius exercuit, Gregorius vero magnificentius contempsit. Basilio etiam, cum Athenis versarentur, promiserat, se cum eo in eamdem solitudinem recessurum. Verum in ædes paternas reversum ætas senilis parentum domi manere compulit, ut eorum curam haberet, datamque amico fidem debitæ parentibus pietati posthabere coegit. « Promissis non steti, fateor, » inquit querelis Basilii respondens (*e*): « quippe jam inde ab Athenis illiusque loci amicitia et animorum connexione (nec enim aptius verbum occurrit) facturum me receperam ut tecum vitæ consuetudinem haberem, simulque philosopharer. Fidem autem fefelli, haud sponte ac libenter: verum quod lex legem superarit, ea nimirum, quæ parentes colere jubet, legem sodalitatis ac familiaritatis. » Interea tamen Gregorius, quantum ipsi licuit, quod Deo promiserat, vitæ genus est secutus; cumque ipsi in solitudinem sese recipiendi facultas non daretur, ab amici consortio abstractus sic vitam in paternis ædibus instituit, ut media quadam via incedens, cum actioni tum contemplationi vacaret. Quippe media hæc via, tametsi illud vitæ genus non esset, quod se in solitudine cum Basilio acturum promiserat, minime tamen a propositæ philosophiæ scopo aliena erat. Imo vita ipsa monastica erat, si minus corpore in deserto et solitudine acta, saltem mente et moribus. « Morum enim est vita monastica, non corporum, » ut ipse Gregorius his verbis testatur (*f*), ubi viam illam mediam describit: Τρόπων γὰρ εἶναι τὴν μονήν, οὐ σωμάτων. Sic etiam Sozomenus, φιλοσοφοῦντας, monachos appellat non tantum eos « qui in solitudine delituerunt, » verum etiam eos, « qui, licet in media civitatum turba, vixerint viles et abjecti, nec a vulgo ullatenus discrepantes (*g*). » Veram igitur monachi vitam in domo paterna, nondum in eremo, agebat Gregorius; vereque monachus, non corpore, sed vita et moribus fuit.

LII. *Vitam monasticam se amplexurum, etiam voto se astrinxerat.*

Quis enimvero plura, quam quæ præstitit Gregorius, requirat ut quis vitam monasticam egisse credatur, et monachus existimandus sit, eo maxime tempore quo nondum erat in usu solemnis votorum Deo nuncupatio? Sua eum mater Deo dicavit, a quo acceperat; quæcunque mater fuerat pollicita, Gregorius rata habuit. Ipse non semel se Deo obtulit et addixit; vitam monasticam amplexurum etiam voto se astrinxit, cum tempestate jactatus in periculo, quod precibus et voto propulsavit, versaretur. Promissa fideliter perfecit (*h*). Omnia, etiam facundiæ labores, contempsit non secus ac illi duo philosophi, quorum alter prædia sua dereliquit, alter collectum ex venditis agris argentum in mare projecit (*i*). Missum fuit matrimonium, castitatem vovit, quam amplecti fixum ipsi immotumque semper fuit: Πάλαι δεδογμένον τ' ἦν; omnibus se penitus exuit: « Cætera quidem, inquit (*j*), mandato et Spiritui reliqui; ac pretiosam margaritam cum omnibus iis, quæ quondam habebam, commutavi; factusque sum, aut, ut rectius loquar, fieri opto magnus ille negotiator, qui exiguis rebus atque omnino perituris magna et æterna emit. »

(*a*) Or. 43, n. 24.
(*b*) Or. 7, n. 8.
(*c*) Carm. *De vita sua*, v. 274.
(*d*) *Hist.*, lib. II, c. 9.
(*e*) Epist. al. 5.

(*f*) Carm. *De vita sua*, v. 329.
(*g*) Sozom., l. III, c. 17, p. 528.
(*h*) Carm. *De vita sua*, v. 272.
(*i*) Ibid., v. 283.
(*j*) Or. 6, n. 5.

LIII. *Baptisma suscipit. Quo tempore non constat.*

Tam perfectum vitæ genus haud dubie aggressus est Gregorius post susceptum baptisma; quod quo tempore susceperit, inter scriptores non convenit. Arbitratur Baronius (*a*) id contigisse cum Athenas navi peteret, postquam e periculo liberatus fuit. « Quod autem ait (Gregorius) e periculo liberatum ex voto statim se Deo obtulisse, haud aliud putamus id esse, quam quod baptismum tantopere expetitum sit assecutus. » Gregorii Vitæ scriptor censet, eum distulisse baptisma usque ad tricesimum ætatis annum, cum Athenis est reversus in patriam. « Nos, inquit Papebrochius (*b*), neque ad finem commorationis Atheniensis baptismum dilatum fuisse putamus, neque statim susceptum post naufragii periculum, sed post alterum vitæ discrimen a terræ motu. » Idem Papebrochius (*c*), in appendice ad diem nonam Maii, fingit Gregorium Athenis excurrisse Antiochiam, ut Libanium audiret, eaque occasione Nazianzo iter habuisse ut susceptum patriæ episcopatum patri gratularetur, ejusque manibus baptismum suscepisse, atque iterum Athenas se contulisse. Sed figmenta hæc sunt, quæ nullo penitus nituntur fundamento. Præterea Libanius Antiochiæ non nisi post annum 351 docuit. Itaque standum est, ut nobis videtur, Gregorii presbyteri sententiæ, qui scribit (*d*) Gregorium nostrum patriæ restitutum, primum divino baptismate tinctum, vi et facultate jam ante collustratum.

LIV. *Nunquam jurandi legem sibi indicit et servat.*

Tum sibi legem nunquam jurandi, quandiu in hac vita versaretur, quam etiam usque ad extremum diem servavit, indixit. Tum sibi consulens, Deo se obtulit, ut a mundo sejunctus, cum eo qui solus purissimus est vitæ consuetudine jungeretur, atque ex sacrorum librorum familiari lectione veritatis splendorem hauriret. Quod etiam per omnem vitam facere non destitit. « monachus esse potius habens, » inquit ejus Vitæ scriptor, « quam mundanus, et pauper quam quæstuarius. » Tunc ei, qui eum in sortem accepit et servavit, omnia dono dedit, opes, splendorem, etc. « Nam cæteris in rebus, inquit (*e*), me quovis homine segniorem ac languidiorem esse non inficior, omnem enim cupiditatem abjeci, ex quo Christo nomen dedi, » ἀφ' οὗ Χριστῷ συνεταξάμην; « neque ex omnibus rebus, quæ aliis jucundæ et expetendæ videri solent, ulla teneor, non opibus, » etc. Plurima alia fas hic esset referre de vita gestisque Gregorii post susceptum baptisma, cujus gratia eo uberior fuit (*f*), quod simul se asceticæ vitæ consecrarit et

A omnibus se exuerit, quod dudum statuerat, προυθέμην ῥῖψαι, ut Christum totus indueret.

LV. *Non affectu tantum, sed reipsa se exuit Gregorius.*

Nec vero affectu tantum, ut quibusdam visum est, sed reipsa omnibus se bonis exuit Gregorius. Nihil contra ex ipsius testamento objici potest; siquidem, pro temporum illorum consuetudine, parentum hæreditatem ipsi adire licebat (*g*). Præterea non idcirco hæreditatem adiit, ut eam sibi servaret; sed ut piorum parentum, qui facultates suas pauperibus erogandas reliquerant, extremas voluntates exsequeretur. Quinimo, ne in episcopatu quidem minus pauper exstitit. Factus Sasimorum episcopus, nec panem quidem habere se ait (*h*), quem
B hospiti offerat, μηδ' ἄρτον ἔξων τῷ ξένῳ διακλάσαι. Neque ditior fuit Constantinopoli. « Pecunias, » inquit (*i*), « eripient? Si meas quidem, ipsi eadem opera pennas etiam, quibus minime indutus sum, abscindant. » In carmine, quo Julianum exæquatorem rogat, ut rem familiarem vectigalibus eximat, ait (*j*) suas se opes pauperibus, studio ferendæ crucis, erogasse, easque communem navigantibus portum esse, commune indigentibus auxilium. Alio in carmine (*k*) se ipse interrogans ubi sint opes, respondet: « Partem Deus habet, partem alteram scelleratus livor rapacibus manibus tradidit. » Scribens amico qui nonnullos ab eo libros poposcerat, his eum verbis alloquitur (*l*): « Quod si tibi videtur
C minime philosophicum esse librorum pretium postulare, tu mihi pecuniam solve, objectionem autem tuam solvent pauperes. » Quæ quidem omnia Gregorium omnibus se facultatibus exuisse liquido demonstrant.

LVI, LVII. *Omnia, litteras quoque, Christo dimisit. Alia vana, alia est utilis eloquentia, famula verbi. Hanc sibi et amicis exoptat Gregorius. Hanc solam complectitur: hac quam maxime delectatur.*

Nihil enim sibi ex omnibus servavit præter eloquentiam, quam tanto labore, peragratis pluribus Orientis atque Occidentis regionibus comparaverat: « Unum mihi in amoribus fuit, inquit (*m*), litterarum decus, quas mihi compararunt Oriens et Occidens, et Græciæ ornamentum, Athenæ. In his
D diu multumque laboravi; sed et illas pronas coram Christo demisi, humique allixi, cedentes magno Dei Verbo, quod omnem humanæ mentis varium et mutabilem sermonem longe superat. » Cætera quidem omnia volentibus reliquit, opes, generis nobilitatem, gloriam, etc.; at eloquentiam solam complexus est, nec suscepti, ut eam sibi compararet, laboris eum unquam pœnituit. Ut enim vana et

(*a*) Boll., 9 Maii, p. 378, col. 1.
(*b*) 9 Maii, p. 379.
(*c*) Tom. VII Maii, p. 659, col. 1 et 2.
(*d*) *Vit.* p. 8.
(*e*) Or. 24, n. 3.
(*f*) Carm. *De vita sua*, v. 270.
(*g*) Till., t. IX, p. 337.
(*h*) Carm. *De Vita sua*, v. 470.
(*i*) Or. 26, n. 16.
(*j*) Carm. al. 49, ad Julian.
(*k*) Carm. al. 8, ad seipsum.
(*l*) Ep. al. 199.
(*m*) Carm. *De reb. suis*, v. 98 et seq.

inutilis est eloquentia, quæ in verbis duntaxat sita est, quam aspernatur et damnat Gregorius; sic alia est cujus utilitatem agnoscit, et patrocinium adversus Julianum suscipit, quem in nulla re magis iniquum et sceleratum se præbuisse existimat, quam cum sermones eripere Christianis tentavit. « Unde igitur, » inquit Julianum alloquens (*a*), « homo omnium levissime, hoc tibi in mentem venit, ut sermones Christianis eriperes? » Sic Christianam eloquentiam tuetur contra Apostatam; hanc sibi et amicis exoptat : « (*b*) Atque utinam mihi, amicisque meis sermonum robur adsit! » Hanc solam se complecti, utpote verbi famulam, nec unquam libenter neglecturum hanc possessionem fatetur; quin potius eam et colere et exosculari, majoremque ex ea voluptatem capere, quam ex omnibus aliis rebus in unum collectis, quibus plerique delectantur : hanc sibi totius vitæ sociam, ut probum consiliarium, atque congerronem, et ducem viæ in cœlum ferentis, ac promptum commilitonem adsciscere. Et quia jucunditatem omnem humi sitam aspernabatur, omnis illius amor post Deum in eloquentiam Christianam effusus est, vel potius in Deum quoque, quandoquidem ad Deum cum prudentia rapit, per quam etiam Deus sincere percipitur, et conservatur, atque in nobis adolescit.

LVIII. *Fidem datam Deo non fefellit Gregorius : quo modo datam Basilio fefellerit.*

Sed quo nos rapit oratio, de Gregorii effuso in eloquentiam amore disserentes? Ad ipsum Gregorium revertamur, quem Athenis reducem in domo paterna reliquimus, media incedentem via quam inierat, ut simul voti sponsionem, qua Deo obligatus erat, impleret, et debitæ parentibus pietati faceret satis, sic agendo, vitamque instituendo ut alterum alteri non postponeret, sed utrumque expleret. Basilii quidem querelis respondens Gregorius, fatetur se promissis non stetisse, et fidem fefellisse. Verum promissa hæc et fidem datam Basilio intelligit, cui Athenis se cum ipso in solitudinem, ut vitam ageret solitariam, recessurum promiserat. His promissis, ut jam memoratum est, non stetit, hanc fidem fefellit : « (*c*) Haud sponte ac libenter; sed quod lex legem superarit, ea nimirum, quæ parentes colere jubet, legem sodalitatis ac familiaritatis. » Sed fidem datam Deo nullatenus fefellit, promissisque stetit, eam primum in ædibus paternis vitam agendo, quam in solitudine acturum se fuerat pollicitus; ac deinde in eremo, in quam ubi primum licuit se recepit.

LIX. *Vitam quoque solitariam egisse Gregorium in Tiberina, in qua situm erat Arianzum, credibile est.*

Quin etiam credibile est Gregorium, cum Athenis in ædes paternas rediisset, hinc in Tiberinam regionem se contulisse, ubi Arianzum rus, ejus natale solum, situm erat non longe a Nazianzo; ut simul

A et vitam solitariam ageret, et parentibus debitam charitatem posset exhibere; ac præterea datam fidem Basilio servaret, quem ut in hanc solitudinem se conferret litteris invitavit. Illuc venisse Basilium verisimile est, quamvis longas non duxerit moras. Novæ editionis epistolarum Basilii auctor agnoscit, primo Basilium in Tiberinam recipere sese voluisse, quod his epist. 14 verbis confirmat (*d*) : « Nunc igitur intelligis, quo ego periculi stultus venerim, qui locum ejusmodi cum Tiberina, orbis terrarum barathro, commutare contenderim. »

LX-LXII. *Nihil minus esse videbatur Gregorius in domo paterna, quam quod reipsa erat. Molestias parit Gregorio rei familiaris cura. Basilium invitat ut ad se veniat, ut omnia sint communia.*

B Quo ergo tempore Gregorius confectorum annis parentum curam gessit, nihil minus esse videbatur quam quod reipsa erat. Pars namque ejus philosophiæ hæc fuit, « (*e*) Non videri primariæ vitæ labores exantlare, magisque esse quam videri Deo amicum. Sed major eum tenebat monachorum amor, quamvis videretur inter multos versari. » Nec minus interea parentibus omnem exhibebat sollicitudinem, eorum senectam fovens, nihil magis pium ratus quam primum post Deum parentibus honorem præstare. Verumtamen rei familiaris curam sibi maximas fatetur attulisse molestias. « (*f*) Parentes quidem observans et fovens laborantes, spebus animum deliniebam, inquit, ut optimum aliquid adimplens, et imposito fungens a natura officio. Certo C constat barathris refertam esse improborum viam, quandoquidem mihi etiam ex bono malum evenit. Nam multæ me et molestæ sollicitudines, quæ mentem ac membra die ac nocte rodunt, e cœlo animam in terras dejiciunt. Primum quidem servis imperare quale exitii rete? qui acerbos quidem dominos semper oderunt, pios autem impudenter conculcant; nec malis placidi, nec bonis dociles. . . Deinde vero rem familiarem administrare, et Cæsaris pondus humeris semper sustinere, ac duram audire exactoris vocem... Posthac autem circa frequentis fori tumultum, et sedes excelsas, miseris litibus sollicitos versari, et sermonum delitigantium strepitu obtundi, ac legum volubilibus laqueis molestias pati; ubi pugnæ et labores, ac malis plus tri- D buitur quam bonis, ipsique legum arbitri utrisque venales; et improbus si ditior sit, is optimus est. » Licet tota hæc Gregorii ratio in vitæ instituto, laude atque admiratione digna videatur, dubitat tamen vir sanctus (*g*), an hinc sibi omnis vitæ difficultas asperitasque fluxerit, per quam incommodum ac salebrosum ad philosophiam iter habuerit, nec desiderio suo animique proposito satis dignum. Quare Basilio scribens objectanti, quod una secum in solitudinem sese non recepisset, quemadmodum ab Athenis se facturos mutuo promiserant, da-

(*a*) Or. 4, n. 101.
(*b*) Ibid., n. 100.
(*c*) Ep. al. 5.
(*d*) Vita Basil., p. 46.

(*e*) Carm. *De vita sua*, v. 325.
(*f*) Carm. *De reb. suis*, v. 137 et seq.
(*g*) Or. 43, n. 25.

tamque fidem fefellisset, id ultro fatetur, ac promittit deinceps se fidem servaturum. « Fidem fefelli, inquit (*a*). . . . non autem prorsus fallam, siquidem hoc gratum tibi futurum est. Partim enim nos tecum erimus, partim ipse nobiscum esse ne, quæso, graveris, ut omnia sint communia, et æqualis amicitia. Sic enim fiet, ut nec parentes mœrore afficiamus, et te fruamur. » Ita Gregorius amicum invitat ut ad se veniat, scilicet in solitudinem Tiberinæ regionis, quæ cum Nazianzo vicina esset, id moleste non ferrent parentes, quibus etiam posset sollicitudinem impendere, et simul cum amico solitariam vitam agere, ut pollicitus fuerat. Non igitur Basilius Gregorio, ut visum Bollandistis (*b*), sed Gregorius Basilio suadere conatus est ut in Tiberinam regionem secederet. Recte tamen aiunt se non dubitare, quin Arianzum excurrerit Basilius ad visendum amicum.

LXIII. *Basilius, exstructo monasterio, Gregorium allicere conatur.*

Interea Basilius, qui docendi munus apud Cæsarienses abjecerat, ad quod cum piissima soror Macrina, nec non Gregorius impulerant, varia in Oriente et Ægypto invisit monasteria, et circa annum 358 in patriam reversus, nulla interposita mora, in solitudinem sese recipit, ardens studio præclara virtutum exempla imitandi, quæ in monasteriis Ægypti, Palæstinæ, Cœlesyriæ et Mesopotamiæ, non sine stupore conspexerat. Idoneum secessui locum ad ripam Iridis fluvii, qui ex Armenia ortus Pontum irrigat, ab omni prorsus hominum consuetudine remotum elegit e regione monasterii, quod ad alteram ejusdem fluvii ripam Macrina construxerat.

LXIV. *In solitudinem ad Basilium se confert : ambo vitam asceticam agunt. Vitæ austeritas, rerum inopia, manuum labor*, etc.

Illic primus omnium in Cappadocia vitam cœnobiticam, quam solitariæ longe præferendam existimabat, instituit Basilius. Optaverat fratrem aliquem reperire, qui vitam asceticam profiteretur, ut una cum eo brevem hujus vitæ fluctum pertransiret. Speraverat se cum Gregorio victurum ; sed imposita amico fovendæ parentum senectutis necessitas impedimento fuit, quo minus id quod inter se, cum Athenis versarentur, pacti fuerant, exsequerentur. Quapropter eo destitutus præsidio, postquam varia lustravit monasteria, solus in solitudinem se recipit ; cujus delicias ubi primum delibavit, datis ad Gregorium litteris, perjucunda loci descriptione eum allicere conatus est. Gregorius amici et solitudinis desiderio flagrans, quam primum licuit, in Pontum ad Basilium se contulit, anno 358 vel 359 (*c*). Illic miratur et laudat eximiam fratrum, quos ad pietatem Basilius instituebat, concordiam ; suavem psalmorum et hymnorum cantum, quo magnopere delectatus fuit ; vitam pauperem, quæ illic agebatur, et quam ipse traduxit, cum panis adeo durus apponeretur, ut dentes frangeret ; tantaque erat rerum omnium inopia, ut nisi mater Basilii opportune succurrisset, moriendum fuisset. Commemorat etiam Gregorius laborem manuum, Augiæ fimum e domo exportatum ut horti fertiles redderentur, ac immane plaustrum sua et Basilii cervice manibusque tractum. His addit lignorum comportationes et lapicidinas, arborum consitiones et irrigationes.

LXV. *Studio sacrorum litterarum incumbit, eoque studio mirifice delectatur Gregorius.*

Quod supererat otii ab asceticæ vitæ muniis, Scripturarum meditationi impendebant. Id longe gratissimum erat Gregorio, cui de vitæ instituto consultanti ac fluctuanti utrum eligeret, illud præ aliis eligendum visum fuerat, in quo frequentius ac liberius sacros libros versare ac meditari posset. Ambo igitur concordibus animis, pari studio pari-que successu sacræ huic lectioni incumbunt, atque eos fructus percipiunt, qui non modo in suam ipsorum, verum etiam in Ecclesiæ totius utilitatem redundarunt. Nullus dubito quin hæc ad primum Gregorii secessum pertineant, nec dubitare sinunt hæc verba ipsius Gregorii Basilio scribentis, et post aliquot annos pristinas illas delicias, quas cum ipso in secessu degustaverat, desiderantis (*d*) : « Quis me secundum pristinorum illorum dierum statum constituet, in quibus ego tecum afflictionem pro deliciis habebam ?.... Quis psalmodias illas et vigilias dabit, atque ad Deum per orationem peregrinationes, illamque velut materia vacantem et incorpoream vitam ? Quis fratrum eorum, qui a te dii efficiebantur atque in altum evehebantur, concordiam animorumque conjunctionem ? Quis virtutis certamen, et ad eam incitationem, quam scriptis legibus ac regulis obfirmavimus ? Quis divinorum oraculorum studium, lucemque in ipsis ductu atque auspiciis Spiritus sancti inventam ? » Cum autem in Scripturarum studio plus antiquis scriptoribus quam ingenio proprio tribuerent, plurima ex Origene collegerunt observatione digna, quæ in unum corpus redacta *Philocaliam* appellarunt.

LXVI. *Philocalia et Regulæ monasticæ sunt fructus studiorum Basilii et Gregorii.*

In ediscendis Scripturis Basilius et Gregorius mutuam sibi operam præstabant, familiares etiam de his inter se sermones conferendo, cum in eremo, ubi testantur eas se didicisse, versarentur. Sed præcipuum in divinorum oraculorum studio magistrum habuere Spiritum sanctum, cujus ductu et auspiciis lucem in ipsis a se inventam declarant. Præter *Philocaliam*, alius exstat fructus commorationis Gregorii in monasterio Basilii, et commune utriusque opus, ut ex ipso Gregorio discimus, nempe leges monasticæ et regulæ. « Quis da-

(*a*) Ep. al. 5.
(*b*) 9 Maii p. 385, col. 1, not. B.

(*c*) Greg. ep. al. 9.
(*d*) Ep. al. 9.

bit virtutis certamen, et ad eam incitationem, quam scriptis legibus ac regulis obfirmavimus? » Quæ Gregorii verba dubitare non sinunt, quin ad has leges regulasque vitæ monasticæ scribendas suam cum Basilio operam contulerit. Quod ni fecisset, certe vir modestus de se non prædicaret.

LXVII. *Voti compos fit Gregorius, mediam carpens viam inter anachoretas et mygades.*

Sic in Basilii monasterio quiete ac solitudine fruebatur. Hanc ab initio adamarat, eam in maximis gravissimisque periculis Deo voverat. Voti compos factus, mediam carpebat viam, quam dudum animo conceperat, inter anachoretas, et mygades; cum illis meditari, cum istis Scripturas versare et aliis prodesse; cum illis contemplari, cum istis agere poterat. Psalmis, hymnis, orationibus, vigiliis, inediæ, meditationi Scripturarum die nocteque vacabat. Quid plura? Habebat quod tota mente petierat, eoque vitæ genere, licet asperrimo, sic oblectabatur, ut peractis in eo annis duobus, se « nonnihil attigisse quod optaverat, ac velut in limine esse » dicat (*a*), « atque ex ipso gustu majore desiderio exarsisse. » His namque verbis utitur pro eo, quo solitudinis amore flagrabat; cujus desiderio ita tenebatur, ut plures etiam anni breve tempus visi fuissent.

LXVIII. *Gregorium ab eremi deliciis in domum paternam revocat pietas erga parentes.*

Haud tamen credimus tredecim annos, ut narrat Rufinus, Gregorium in Basilii monasterio versatum fuisse, in quod se receperat anno 358 vel 359, et ex quo extractus est anno 360 aut 361, ut ad patrem se conferret, qui tali auxilio se destitui ægre patiebatur. Sic pietas erga parentes, quæ reversum Athenis Gregorium Nazianzi retinuerat, eum ab eremi deliciis ægre avulsum rursus Nazianzum revocavit. Primus hic Gregorii secessus ab altero, qui contigit postquam presbyter creatus fuit, secernendus est, ut recte observant Bollandistæ adversus Baronium, quem etiam refellunt.

LXIX. *Gregorium revocare conatur Basilius.*

Gregorium absentem, datis ad eum litteris, in solitudinem revocare conatus est Basilius, cui amicus rescripsit. Hinc jocosæ illæ utriusque litteræ ultro citroque datæ: Gregorii laudantis suam Tiberinam, et Ponticas silvas posthabentis; Basilii vero cavillantis Tiberinam, et Ponticas solitudines celebrantis. Sed quamvis jocaretur Gregorius, quam maximo tamen relictæ solitudinis desiderio se teneri dissimulare non potuit, hisque verbis declaravit (*b*): « Quæ de Pontica commemoratione prius scribebam, joco, non serio scribebam: quæ autem nunc scribo, admodum serio scribo. Quis me secundum pristinorum illorum dierum statum constituet, in quibus ego tecum afflictionem pro deliciis habe-

(*a*) Or. 2, n. 6.
(*b*) Ep. al. 9.
(*c*) Carm. *De vita sua*, v. 351.

A bam?... Sed hæc optare quidem perfacile, consequi autem non perinde facile. At tu mihi adesto... Equidem ipse te magis quam aerem spiro, idque solum vivo, quod tecum sum, vel coram, vel absens per animi simulacrum. »

LXX, LXXI. *Presbyter creatur, et fugit in Pontum. Revertitur ad diem festum Paschæ, primamque habet orationem. In longiori postea, fugæ et reditus rationem reddidit.*

Citius tamen, quam spes erat, id consecutus est Gregorius. Cum enim suus eum pater invitum ac reluctantem presbyterum creasset, hac tyrannide, sic enim appellat (*c*), offensus, ad Basilium recurrit, tum ut dolorem suum amici colloquiis leniret, tum etiam ut quid sibi agendum esset cum eo deliberaret. Eum vicesima quinta Decembris, quæ B Natalis erat Domini dies, ordinatum fuisse, atque in Pontum fugisse die festo Luminum, qui paucis post diebus celebratur, arbitramur cum Niceta et Tillemontio: sed brevissimo post tempore in patriam reversus est, nempe ad diem Paschæ. Unde in oratione quam habuit, « Mysterium, inquit (*d*), unxit me: mysterio paulisper cessi, ut me ipsum inspicerem et explorarem; cum mysterio etiam simul introeo. » Quibus verbis significat, se die festo, cum creatus fuisset presbyter, discessisse, et die etiam festo rediisse. Quod annum spectat, is erat 362; si quidem Julianus nondum in Cappadociam venerat, nec in Christianos adhibuerat eam crudelitatem, cujus horrenda reliquit monimenta in re- C gionibus, quas Constantinopoli profectus mense Maio anno 362, Antiochiam petens, peragravit, quibus postea cumulum in Oriente imposuit. Gregorius namque in *Apologetico*, quem scripsit, vel declamavit, exponens quas ob causas, postquam presbyter creatus fuerat, in Pontum fugisset, ac rursus Nazianzum rediisset, hæc de Juliano verba facit (*e*): « Nec vero externum bellum metuo, nec feram illam, quæ nunc adversus Ecclesias impetum fecit, etiamsi ignem minetur, etiamsi gladios, » etc. His perspicue liquet, nondum Apostatam in Cappadociam venisse, et crudelitatem exercuisse, sed tantum minas intentasse, ex quibus Gregorius quid facturus esset suspicatus hæc scripsit. Gregorius igitur creatus est presbyter die 25 Decembris anni D 361: cumque fugisset in Pontum, inde ad suos reversus est ad diem Paschæ anni 362, eoque die brevem de festo habuit orationem; sed paulo post prolixam exaravit seu declamavit, in qua cur in Pontum fugerit ac inde redierit rationem reddit.

LXXII. *Bis e solitudine avulsus Gregorius.*

Itaque bis in Ponticam eremum sese contulit Gregorius; bis amata solitudine avulsus est, et Nazianzum e Ponto ad suos redire coactus. Primo quidem circa annum 361, secundo ad diem Paschæ anni 362, cum die XXV Decembris anni proxime

(*d*) Or. 1, n. 2.
(*e*) Or. 2, n. 87.

elapsi creatus fuisset presbyter. Secundæ in Pontum profectionis et reditus causas ipse in oratione, quæ primum olim, nunc secundum occupat locum, prosequitur. Cur vero pater eum e Basilii monasterio extraxerit, et Nazianzum redire anno 361 compulerit, perinde non est perspicuum. Nihil moror quæ Baronius in sua Gregorii Vita scripsit. Is enim utramque Gregorii nostri in Pontica solitudine commorationem confundens, et perturbans tempora, quod Bollandistæ non semel observant, ad Valentis usque imperium, « (*a*) Qui Arianæ perfidiæ favens, adversus Catholicos concitavit turbas, Gregorii reditum promovet. Fuit id in causa, inquit Baronius, ut pater Gregorii vehementius ageret, ut filium ab eremo revocaret. Erat enim jam longo senio hebetior, et ut subeundis laboribus impar eum precibus urgebat, ut pater jussis, ac denique ut episcopus cogebat imperio. Licet enim diutius surdo, ut aiunt, fabulam ingessisset, flexit tandem, coegit extorsitque ab invito, revocatque filium Nazianzum. Qui reversus in patriam, habuit egregiam illam orationem, quæ inscribitur *Apologeticus*... Dixit etiam tunc præclaram eam orationem, cujus est titulus, *In sancta lumina*, » etc. Hæc Baronius. Egregia oratio, quæ inscribitur *Apologeticus*, habita est sub Juliano, non vero sub Valente; oratio autem *In sancta lumina*, non « tunc, » ut vult Baronius, sed anno pene elapso.

Haud negaverim turbas ab Arianis excitatas in causa fuisse cur Gregorius Nazianzum redierit; sed, ut id concedam, certe non has esse turbas arbitror, quæ a Valente sunt excitatæ, ut visum est Baronio. Vix etiam adduci possum ut credam cum doctissimo Tillemontio, Gregorium patrem formulæ Ariminensi tum subscripsisse, et jam ab ejus communione Nazianzenos monachos discessisse, cum ejus filius, relictis Ponticæ solitudinis deliciis, Nazianzum rediit anno 361; idque causæ fuisse cur rediret, ut opem ferret longævo patri, qui Ariminensi formulæ subscripsisset, quo e luto emergeret.

LXXIII-LXXV. *Turbas Ariani excitant. Fraus Arianorum. Multos in fraudem impellunt.*

Magnas quidem turbas anno 360 excitarant Ariani, qui post luctuosas synodos, Ariminensem in Occidente, Seleucianam in Oriente, habitas anno 359, item etiam Constantinopoli anno 360, Constantii Augusti præsidio freti, vi et arte rem agebant; omnesque episcopos, in tota quam late patebat Ecclesia, formulæ, quæ ipsorum impietatis totum virus artificiose tectum continebat, subscribere cogebant. Fuit enim ea fallacia et dolus Arianorum, ut ὁμοιούσιον subscribendum ac profitendum traderent, unius litterulæ mutatione magnam sensus discrepantiam adducentes; Filium nempe non ejusdem substantiæ cum Patre, quod ὁμοούσιον significat, sed similis dicerent, ὁμοιούσιον, hoc est consimilem Patri et non consubstantialem prædicarent. « Erat autem, inquit Gregorius (*b*), in promptu atramentum, et calumniator a tergo. Ea res permultos e nobis, invictos alioqui viros, in fraudem impulit; qui quamvis mente nequaquam prolapsi fuerint, tamen subscriptione transversi acti sunt, et cum illis, utroque nomine sceleratis, consenserunt; ac si non flammæ, fumi certe participes fuerunt. » Tanta inde secuta est Ecclesiæ catholicæ tempestas, ut qui videbantur esse templi columnæ, prostrati, vel saltem concussi sint, si quidem etiam nolentes seducti sunt; atque, ut Hieronymi verbis utar, ingemuerit orbis, et Arianum se esse miratus sit.

LXXVI. *Formulæ Ariminensi post medium annum 362 subscripsit Theologi pater.*

In eorum tamen numero, qui Ariminensi formulæ tum subscripserunt, scilicet Constantii imperatoris tempore, non fuisse Gregorium, nec eum nisi post medium annum 362 subscripsisse, ortamque esse inter episcopum et monachos Nazianzenos discordiam tam multis probatur momentis, ut nullum de ea re dubium esse possit. Primo quidem Gregorius noster non ait (*c*), jussa Constantii imperatoris, aut rerum perturbationem, quæ tunc summa fuit, subscribendi causam suo fuisse patri, sed desiderium pacis et cum nonnullis ineundæ communionis. Secundo ante istud dissidium, Ecclesiam Nazianzenam arcam Noe vocari solitam esse, ut quæ universi orbis diluvium sola effugisset, testatur Gregorius (*d*). Testis profecto mendax foret, si Nazianzenus episcopus dolis Arianorum deceptus fuit tempore Constantii; falsoque dixisset commune universi orbis diluvium effugisse Nazianzenam Ecclesiam, cujus Ecclesiæ episcopus ipse artificiosis verbis circumscriptus in pravam societatem pertractus fuisset.

LXXVII-LXXVIII. *Schisma monachorum ob subscriptionem Gregorii patris, non contigit sub Constantio. Brevis fuit hæc discordia.*

At longe graviora suppetunt momenta. Cum Gregorius e Ponto Nazianzum reversus est ad diem festum Paschæ anni 362, summa pace fruebatur Ecclesia Nazianzena, quam magnis effert laudibus: nec veretur dicere (*e*) se non concessurum, ut « amplissimæ civitates, gregesque numerosissimi ulla in re Nazianzenæ Ecclesiæ præferantur. » Nulla ergo Nazianzi discordia fuit anno 362, nec ulla etiam Gregorii patris tunc erat subscriptio, e qua dissidium erupit. Quinimo recens erat tumultus, cum Gregorius noster primam contra Julianum orationem scriberet, ut his verbis manifestum est (*f*): « Atque utinam ille quoque cœtus ad chorum nostrum se adjungeret, qui, cum prius cantionem haudquaquam adulterinam atque ignobilem nobis-

(*a*) 9 Maii, p. 588.
(*b*) Or. 21, n. 23.
(*c*) Or. 18, n. 18.

(*d*) Ibid., n. 17.
(*e*) Or. 3, n. 6.
(*f*) Or. 4, n. 10.

cum Deo accineret, ac dextro quondam ordine dignus haberetur, atque etiam brevi, ut confido, habebitur, haud scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutat, alioque gradu atque ordine sese collocat; ac ne ob communem quidem lætitiam, quod etiam magis miror, adduci potest ut nobiscum conjungatur. » Hæc profecto verba, « cum prius cantionem ... nobiscum Deo accineret ... repente cantum in diversum mutat, » dissidium monachorum recens ortum fuisse indicant satis; nec non spes illorum reditus, lenitas qua eos ut membra sua complectitur Gregorius (*a*); ac demum quod non semel ait (*b*) monachos omnium postremos discessisse. Ex his etiam pariter conficitur recentem quoque fuisse Gregorii subscriptionem, vel certe eum non longe antea subscripsisse. Etenim si sub B Constantio, anno 360 vel 361, subscripsisset episcopus Nazianzenus, quomodo monachi indignationem suam ad annum usque 363 corde pressissent? Aut si tandiu presserunt, cur discessionem subito et præcipiti consilio tribuit Gregorius? Quomodo, inquam, indignationem suam tam longo tempore pressissent monachi, quos ipse (*c*) « ferventiorem Ecclesiæ partem appellat? Qui, » ut idem Gregorius ait in alia oratione (*d*), « tametsi alioqui pacati ac moderati sint, hac tamen in re lenes et faciles esse non sustinent, cum per silentium et quietem Dei causa proditur; verum hic admodum bellaces sunt, atque in confligendo acres et feroces, hujusmodi enim zeli æstus est, citiusque aliquid, quod non C oporteat, tentaverint, quam quod ex officio sit prætermiserint. » Videant, qui Gregorium patrem, sub Constantio, Ariminensi formulæ subscripsisse arbitrantur, ex quo sequeretur monachos per duos aut etiam tres annos indignationem suam dissimulasse, quomodo hæc conciliare valeant; maxime vero cum ex Gregorio breve fuerit dissidium. « Eos enim, qui ob pietatis zelum dissidebant, inquit (*e*), et sibi et cæteris reconciliavit (Gregorius pater) postremos a nobis sejunctos, et primos reversos. » Brevissima, inquam, illa fuit divisio, teste Gregorio, qui « eam calamitatem hactenus durasse scribit (*f*), ut per hoc dissidium, quantum pacis bonum esset, qui divisi fuerant, intelligerent, statimque odium illud odio haberent ac detestationi. Qua pacis celeritate D subreptum pene fuit et obscuratum, quod in medio contigit. » Ecquis autem resarcitum tam « celeriter » et redintegratum, vix ut exstitisse credatur, atque etiam breve dissidium putet quod annis tribus ad minimum aut quatuor perseveraverit? Quis credat tot annis indignationem suam pressisse monachos, quos « admodum bellaces atque in confligendo acres et feroces » scribit Gregorius noster (*g*)?

Quid plura? Quandiu discissa fuit Nazianzena A Ecclesia, Gregorius obmutuit, ut ipse testatur. Nondum ergo discissa erat, cum primos tres ad populum sermones habuit anno 362. Idque etiam inde patet, quod non modo nihil in his orationibus contra dissidium, nihil de pace dicat Gregorius, quod profecto non omisisset orator pacis amantissimus; verum etiam Nazianzenam Ecclesiam (*h*) « uno eodemque animo unum idemque sentientem » laudet.

LXXIX. *Sub Juliani finem subscripsit impiæ formulæ, sed illæsum cor servavit.*

Non igitur sub Constantio, sed vergente ad finem Juliani imperio, formulæ minus orthodoxæ videtur subscripsisse Gregorius, deceptus Arianorum dolis, qui, absente filio, nacti opportunam senem circumveniendi occasionem, specie pacificationis eum in pravam societatem pertraxerunt. Dixi, absente filio, qui interdum paternæ domus sollicitudini se subtrahens, in amicam Ponti solitudinem ad Basilium evolare solebat; nunquam enim eo præsente patri insidias struere ausi fuissent. Magnas in Ecclesia Nazianzena turbas excitavit Gregorii subscriptio, et statim monachi ab ejus communione discesserunt; quod anno 363 contigit, si quidem nondum discesserant, cum anno 362 Nazianzenæ Ecclesiæ concordiam laudaret Gregorius; recens autem erat discessio, cum primam contra Julianum jam exstinctum invectivam scriberet. Denique dissidio, quod diuturnum non fuerat, sedato, composito, etc., instaurata est concordia anno 364. Monachos enim a se « ob pietatis zelum » dissidentes sibi et cæteris reconciliavit Gregorius, tum ob ipsius reverentiam, tum ob dogmatis puritatem. « Solus namque, ut ait Gregorius noster (*i*), illæsam mentem, minimeque simul cum atramento infectam animam habere creditus est, tametsi per animi simplicitatem abreptus fuisset, dolumque ob animi sinceritatem ab omni dolo alienam minime cavisset. » Ita gravis Ecclesiæ Nazianzenæ tempestas sedata est Gregorii episcopi precibus et admonitionibus, nato interim pietatis et operæ socio; qui cum patri ad omne bonum comes et adjutor esset, ac velut a latere curreret, hic Dei beneficio multo maximam laboris studiique partem contulit.

LXXX. *Theologus loquitur perinde ac si reus ipse foret, quod pietati erga patrem tribuendum est.*

Miretur forsitan quispiam cur Gregorius, de seditione adversus patrem suum excitata a ferventiore Ecclesiæ parte verba faciens, perinde loquatur ac si ipse reus esset et cum patre in pravam societatem pertractus fuisset: « Nam cum, inquit (*j*), a ferventiore Ecclesiæ parte ob eam causam seditio in nos excitata esset; quod scripto

(*a*) Or. 6, n. 10.
(*b*) Or. 18, n. 18.
(*c*) Ibid.
(*d*) Or. 21, n. 25.
(*e*) Or. 18, n. 18.

(*f*) Or. 6, n. 8 et 12.
(*g*) Or. 21, n. 25.
(*h*) Or. 5, n. 6.
(*i*) Or. 18, n. 18.
(*j*) Or. 18, n. 18.

quodam et artificiosis verbis circumscripti, in pravam societatem pertracti fuissemus. » Verum absit ut arbitremur Gregorium nostrum, doctrinæ catholicæ pugilem egregium, simul cum patre ab Arianis deceptum fuisse. Id enim pietati erga parentem et humanitati datum videri debet, quod de culpa velut communi loquatur. Cum autem non seipsum, sed solum patrem excuset, « (a) qui solus illæsum cor habere, nec simul animam cum atramento fœdasse creditus est, » indicat seipsum non subscripsisse, adeoque nec externa actione errasse. Præterea observandum, culpam subscriptionis paternæ præcipue derivatam in filium, quod cum patre, ut videbatur, lapso communionem retineret, nec ab eo sese, uti ferventiores, separaret.

LXXXI. *Præclara Gregorii in hanc rem sententia.*

Huic nostræ de dissidio Nazianzenæ Ecclesiæ et instaurata pace disquisitioni finem imponamus præclara in hanc rem Gregorii sententia: « Nihil, » ut observat vir sanctus in oratione quam de pace habuit (b), « eos, qui sincero animi affectu Deum colunt, æque inter se conciliat, atque consentiens de Deo doctrina; quemadmodum contra nihil ad dissidium ita promptum ac paratum est, ut diversa in hac re animorum sententia. Hic enim, etiam qui aliis in rebus æquissimus et facillimus est, ferventissimus exsistit; ac mansuetus vere pugnax efficitur, cum se per lenitatem Dei jacturam facere, imo, ut rectius loquar, per prolapsionem suam, Deum, qui nos et pro divitiis habet et divites reddit, damno afficere conspicit. Sic igitur, nos in ipsa quoque contentione moderatius nos ipsos gessimus; adeo ut concordia disjunctione ipsa clarior fuerit, ac per ea, quæ utrinque læta et commoda exstiterunt, id, quod in medio contigit, pene subreptum et obscuratum. »

LXXXII. *Nascenti in Ecclesia Cæsariensi discordiæ mederi satagit Gregorius, et orationes in Julianum elaborat*

Quo tempore discissa erat Nazianzena Ecclesia, aliud schisma non minus exitiale Cæsariensi Ecclesiæ impendebat, et jamjam erat oriturum ex simultatibus, quas Eusebius Cæsariensis episcopus, præsul licet morum honestate clarus et pietate insignis, adversus Basilium exercebat; cujus rei causa optimorum quorumque, præcipue vero monachorum, in se odium concitavit. Ili namque, iniquo animo ferentes ducem suum Basilium ab Ecclesiæ administratione removeri atque injuria affici, statim audaci facinore ab episcopi communione recedere statuunt, secumque partem plebis et honoratorum non exiguam abstrahunt. At Basilius, filius pacis, non is erat, qui sua causa Ecclesiam lacerari pateretur; consiliario et hortatore Gregorio utens, una cum illo in Ponticam solitudinem secessit: « Nobis, inquit, Gregorius (c), hac in re consultoribus ac sinceris monitoribus usus, nobiscum in Pontum profugit. » Secessionem illam anno 364 exeunte, aut ineunte 365, collocandam esse probat auctor *Vitæ sancti Basilii*, cap. 9, n. 6: itaque jam exstincto schismate Nazianzeno contigit.

Basilium autem presbyterio nondum initiatum, et in solitudine agentem, anno 363, Gregorius convenerat: sublato scilicet e vivis Juliano Apostata, et adhuc flagrante Nazianzeno schismate; ibique ambas in Apostatam orationes scripserat, adjuvante seu consiliante Basilio, ut ex his secundæ Steleuticæ (sic enim illæ nuncupantur) verbis colligunt eruditi: « Hæc tibi Basilius et Gregorius, » etc. Non imprudenter, ut Petro Cuneo videtur, Julianum, « tanquam in scena, palam omnibus ludibrium fecit; » sed multis et magni momenti rationibus Apostatam publice proscindere compulsus est. Præcipuas tantum cæteris, brevitatis causa prætermissis, exhibemus. (d) Primo igitur oportebat, hoc exemplo eos in veritate confirmari, qui cum universarum quidem rerum Deum confiteantur, tamen ob animæ suæ levitatem, superbiente impio, cogitationibus incenduntur, peccatorum pacem non ferunt, nec Dei consilium exspectare sustinent. (e) Deinde Juliani facinorum enarratione gentilibus ostendendum erat, « quid illos dæmones doceant. » (f) Tandem ipsi fideles, eorum quæ passi fuerant expositione, commonendi fuerunt, ne tempestatis in tranquillitate obliviscerentur, « nec morbi in sanitate, nec captivitatis, incolumes in Jerusalem reversi, nec Ægypti post Ægyptum. » Ex his orationibus duo præterea discimus, quorum prius ad historiam Gregorii et Basilii pertinet; alterum fidelibus, qui sub impio rege vivunt, erudiendis idoneum est. Itaque Gegorius se et Basilium postremos ad persecutionem a Juliano reservatos esse docet, sic eum compellans (g): « Hæc tibi Basilius et Gregorius... quos cum et vita et sermone, et mutua concordia claros et celebres jam inde a Græcia nosses... postremos ad persecutionem reservabas. » Fortunæ templum a Cæsariensibus Cappadociæ sub Juliano eversum, pœnas factum ob illud ab eis sumptas memorat et propriam eo de negotio sententiam in prima Steleutica Gregorius aperit hoc modo (h): « Quæ » Julianus « in Cæsarienses nostros admisit, hos, inquam, animi magnitudine præditos, ac pietatis studio ferventes, ita ab eo exagitatos, ac per contumeliam vexatos, fortasse ne objicere quidem æquum fuerit. Etenim ob Fortunam, fortunatiori tempore infortunio affectam, justa indignatione commotus, ad hanc ultionem progressus esse videbatur: quandoquidem injustitiæ dominanti nonnihil concedendum est. » Cæterum in proscindendo Apostata Gregorium nullatenus modum excessisse, et in Monitis jam demon

(a) Boll., 9 Maii, p. 385.
(b) Or. 6, n. 12.
(c) Or. 43, n. 29.
(d) Or. 4, n. 8.
(e) Or. 5, n. 36.
(f) Ibid., n. 34.
(g) Or. 5, n. 39.
(h) Or. 4, n. 92.

stratum fuit, et si quid superest dicendum, in prolegomenis tomi secundi addetur.

Orationibus illis ad finem perductis, (a) cum Basilius Cæsaream venisset, atque ab Eusebio civitatis episcopo, mense Septembri anni 364, presbyter creatus esset, dolorem inde conceptum, datis ad Gregorium litteris, significavit; cui Gregorius ita respondit (b): « Epistolæ tuæ prooemium laudo. Quid autem tuorum non est laudandum? Ac tu captus es, quemadmodum nos quoque circumscripti: quandoquidem ad presbyteri gradum pertracti sumus... Hoc non fieri fortasse quidem præstitisset... Quoniam autem factum est, ferre necesse est, ut mihi quidem videtur, ac præsertim ob tempus istud, quod multas nobis hæreticorum linguas invehit. » Hoc tempus ad Valentis imperatoris initia referendum esse, cum scilicet Ariani ejus patrocinio freti omnia ex arbitrio suo successura sperarent, auctor *Vitæ sancti Basilii* (c) certissimis argumentis comprobavit. Non multo post evenere Basilii cum Eusebio episcopo suo simultates, antea memoratæ; quarum quidem componendarum hæc fuit occasio.

LXXXIII. *Ad spiritualem conventum sive ad diem festum ab Eusebio invitatur Gregorius.*

Gregorius ab Eusebio ad aliquem conventum spiritualem, sive diem festum, perhonorifice vocatus rescripsit (d), et de illata Basilio injuria libere conquestus est. « Honore quidem me abs te affici lætor... Verum contumeliam charissimo fratri Basilio a tua pietate illatam esse, atque etiamnum inferri moleste fero... Tu dum eo contempto nos honore afficis, perinde mihi facere videris, ac si quis unius viri caput altera manu demulceat, altera malam feriat; aut etiam convulsis domus fundamentis parietes pingat, atque externas partes exornet. Proinde si quid mihi obtemperandum putabis, hoc facies. Ut autem obtemperes, abs te peto atque contendo: æquum est enim. Si illum, ut par est, colueris, ipse quoque ab eo vicissim observaberis. Nos autem sequemur, quemadmodum umbræ corpora, utpote parvi et ad pacem propensiores. » In contumeliam accepit Eusebius libertatem Gregorii, qui rescripsit (e), se non contumeliose, sed accommodate ad leges spiritus, scripsisse; æquum enim esse, ut sibi Eusebius, quamvis gradu superior sit, justam libertatem concedat. Mox in alia epistola (f) Eusebio significavit Gregorius, se nullam animo offensionem suscepisse; sed etiamsi suscepisset, libenter depositurum cum videat feras in Ecclesiam irruentes, et generose resistentem Eusebium; cui se venturum, si ita ipsi videatur, promittit, ut cum eo adversus hæreticos pugnet.

LXXXIV. *Inter Eusebium et Basilium pacem componit Gregorius.*

Non ingratam fore operam suam Eusebio certior factus Gregorius, ad eum illico se contulit; cumque ipsum tempore mollitum, ut ferrum igne, et ad reddendam Basilio benevolentiam propendere, imo ad scribendum ut eum placaret, haud dubiis testimoniis intellexisset, id amico quantocius significavit, atque eum hortatus est Gregorius, ut episcopum occuparet, aut adveniendo aut scribendo, simulque itineris se comitem futurum pollicetur. Annuit Basilius, et confestim eum Gregorius (g) e Pontica solitudine in arenam certaminis educit. Tam prudenti consilio, de Basilio, de Eusebio, de Ecclesia Cæsariensi optime meritus est Gregorius; exstinctæ namque sunt simultates, instaurata concordia, profligati Ariani, qui cum alias jam Ecclesias vicissent, alias oppugnabant, alias victuros se sperabant; nec ulla re magis ad spem evertendæ Cæsareæ, cui Valens imperator agmine Arianorum episcoporum stipatus imminebat anno 365, erigebantur, quam Basilii absentia et ducis imperitia. Reportata ex Valente Arianisque episcopis victoria, cujus pars magna fuit ipse Gregorius, Basilium cum Eusebio tam arcte conjunxit, ut nec episcopo molestum esset ab eo, quem dignitate superabat, scientia et eloquentia et consilio et virtute superari; nec Basilius ideo episcopum minus coleret et observaret, quod eo tot esset partibus superior ac præstantior. Tillemontius, Hermantius, Pagius, Baronius, Bollandistæ, alii aliis annis hæc contigisse arbitrantur. Nos vero cum novissimo Basilii epistolarum editore, Basilium anno 364, vel ineunte 365, secessisse, et eodem anno Gregorii operam et consilio Cæsaream rediisse, ac de Valente Arianoque agmine victoriam reportasse existimamus.

LXXXV. *Ætas et morbi parentum abesse Gregorium non sinunt.*

Non diuturna fuit hæc postrema Gregorii in Pontica solitudine commoratio, cujus nequidem mentionem facit in carmine *De vita sua*. Neque enim tam necessario filii auxilio provecta parentum ætas longo tempore destitui patiebatur, atque etiam frequentes morbi, quibus eorum senectus patebat; quique Gregorium domo exire non sinebant; vel eum, si quando aberat, revocabant. Sic Basilio instanti ut in solitudinem se conferret, excusat se, morbum matris afferens. « Assidemus enim, inquit (h), dominæ matri, gravi jampridem morbo laboranti. Quam si non dubio et ancipiti statu relicturi sumus, tua præsentia mihi crede haudquaquam carebimus. » Gravem quoque patris morbum in oratione decima octava, qua laudes ejus prosequitur, narrat; quo singulari Dei beneficio repente liberatus est, adeo ut quo die moriturus putabatur, consurgens synaxim cum populo celebraverit. In eadem oratione, matrem gravi morbo laborantem, insperato nec minori miraculo, ut quoddam visum ei divinitus ostensum docuit, ab ea ægritudine qua detinebatur, refert convaluisse.

(a) *Vita Basil.*, c. 9, n. 11.
(b) Epist. al. 11.
(c) Cap. 4, n. 1.
(d) Epist. al. 20.
(e) Ep. al. 169.
(f) Al. 170.
(g) Ep. al. 19.
(h) Epist. al. 4.

LXXXVI. *Ingentem Gregorio dolorem parit Cæsarii fratris mors; et post ejus obitum molestissimis est obrutus negotiis.*

Si parentibus senio confectis, atque graviter interdum ægrotantibus, curam sollicitudinemque frequenter impendere coactus est Gregorius; longe graviores curas, seu molestias ipsi Cæsarii fratris, thesaurorum præpositi in Bithynia, mors attulit. Cum Nicæa, terræ motu longe post hominum memoriam maximo, tota pene subversa est die undecima Octobris anni 368, solus ex viris insignibus, aut certe cum admodum paucis, mirabili divinæ providentiæ beneficio Cæsarius incolumis evaserat. At non diu vitam produxit, quippe mortuus eodem anno desinente, vel incipiente proximo, seu 25 Januarii 369, ut volunt Bollandistæ. Cæsarii obitu, Gregorius, cui rei familiaris cura incumbebat, invisis negotiis obrutus fuit. Cum enim munere publico fungeretur Cæsarius, quo tempore mortuus est, suaque omnia pauperibus eroganda reliquisset, mox ut extremum halitum efflavit, « (*a*) Hostes, » nempe curiales illi harpagones, « impetum fecerunt, ejusque facultates liberrime et insolentissime diripuerunt. Erat thesaurorum custos, » ait Gregorius (*b*); « medio autem in munere moritur, canumque multitudo assilit in defuncti pecuniam; et quidquid reliquerat, omnia dilacerant famuli, extranei, amici. Quis enim collapsam non prædatur quercum? » Basilius, qui res Gregorii suas esse ducebat, scribens Sophronio Constantinopolis præfecto (*c*), narrat mortui pretiosissima quæque servos aliosque homines servis non meliores diripuisse, et paucissima parentibus reservata, quæ statim pauperibus erogata fuerunt ex mortui voluntate, qui moriens dixerat: « Mea omnia volo esse pauperum. » Addit Basilius, plurimos prodiisse commentitios creditores, qui Cæsarium a se pecuniam accepisse dicerent; quibus numeratum fuerat quidquid petebant, unde nonnullos pœnituerat quod plus non petiissent: at crescente ejusmodi sycophantarum numero, negare quod petebant necesse fuisse; repulsam passos lites intulisse, ac Gregorium in maximas ærumnas conjectum, a quibus ut eximatur, Sophronium rogat Basilius. De Cæsarii pietate, rebus gestis, eruditione, etc., dicendi forsan hic locus esset; sed de his satis Gregorius in oratione quam de eo habuit coram parentibus. Hanc legat lector, si velit. Gorgoniæ sororis, aliquanto post Cæsarium e vivis sublatæ, præstantissimas virtutes oratione funebri similiter ornavit.

LXXXVII. *Gregorius Basilium minus caute electioni Cæsariensis episcopi providentem reprehendit.*

Anno 370, Gregorius singularem in re maximi momenti prudentiam animique fortitudinem ostendit, ac perruptis omnibus quæ obstabant, ad felicem exitum rem perduxit. Ipsius enim potissimum A opera Basilium Cæsareæ episcopum electum fuisse constat. Nemo quidem tanta sede dignior erat Basilio, cujus administrandæ jam plurimas partes ab Eusebio sibi commissas sustinuerat. Quanta ipsius pietas, quam eximia doctrina, quanta demum essent merita in Ecclesiam Cæsariensem, neminem latebat. Verumtamen plurima obstitere, quæ ni sua Gregorius prudentia removisset, in irritum res cessisset. Basilius ipse, cum media jam morte Eusebius teneretur, ne suspicatus quidem in se oculos conjectum iri, amicum suum Gregorium accersivit, his verbis scribens, ac veluti ipse extremos spiritus ageret, atque supremum vale moriens amico dicere cuperet. Gregorius, acceptis litteris, vim lacrymarum profudit, ingemuit, et ad iter se accinxit. B Verum cum postea episcopos ad urbem accurrere sensisset, Basilii consilium intellexit, navigii proram convertit, ac proficisci detrectavit. Tum datis ad Basilium litteris, quam incaute se gereret libere significavit. « Videris tu quidem mihi, inquit (*d*), viri constantis et solidi atque animi firmitate præditi existimationem habere: multa tamen simpliciter magis quam caute et circumscripte consultare atque exsequi. Nam qui a vitio liber est, is quoque ad suspiciendum vitium segnior esse consuevit. Cujusmodi quiddam nunc quoque contigit. Ad metropolitanam urbem nos accivisti, cum de episcopo creando consultatio proposita esset. » Quibus præmissis, sic prosequitur carpens C quod incaute a Basilio actum videbatur: « Demirari cœpi, primum si quid deceret atque honestum esset non perspiciebas, nec improborum linguis occurrendum putabas, quæ simplicissimis quibusque celerrime calumniam struunt. Deinde, si non eadem tibi ac nobis convenire existimas, quibus et vita, et doctrina, et reliqua omnia communia sunt, nimirum a Deo ita jam inde a prima ætate consociatis. Tertio, liceat enim hoc quoque dicere, si piorum Deique metu præditorum hominum hujusmodi electiones esse judicasti, non autem potentium et apud vulgus gratiosorum. » His de causis Gregorius se navigii proram convertisse, et proficisci detrectasse significat Basilio, cui auctor est ut prudenti secessu tumultus et pravas suspiciones D fugiat. Huic consilio paruisse Basilium, ac latebras quæsiisse, dum electio perageretur, verisimile est.

LXXXVIII, LXXXIX. *Gregorius uterque operam navat, ut Basilius Ecclesiæ Cæsariensi præficiatur. Nihil ab iis prætermissum ut res prospere cederet.*

Nec minus interea Gregorius uterque nituntur, ut in Eusebii locum subrogetur Basilius. Gregorium episcopum Cæsaream invitarunt præsules, qui jam in urbem sese contulerant; sed adeo invenuste ac impolite, ut nec illum adesse oportere, nec quam ob causam, nec quo tempore significaverint. Rescri-

(*a*) Greg. ep 18.
(*b*) Carm. *De vita sua*, v. 370 et seq.

(*c*) Ep. 32 nov. edit.
(*d*) Ep. Greg. al. 21.

bens (*a*) episcopis venerandus senex factam sibi injuriam non dissimulavit, nec tamen adesse detrectavit. At cum varia fore hominum studia in eligendo episcopo non dubitaret, notum fecit episcopis neminem se habere quem Basilio, ob ejus vitæ sanctitatem ac doctrinæ præstantiam, præferre possit; nec vero illius corporis debilitatem impedimento esse debere, cum episcopus, non athleta quæratur. Promittit se adfuturum, si suffragium istud recipiant, ac operam eis daturum vel spiritu vel corpore; sin autem certis conditionibus via capessenda sit, ac factiones contra æquitatem conflentur, gavisurum se quod fuerit contemptus. Eadem episcopus Nazianzenus de Basilio, quem præ cæteris omnibus eligendum decernit, Ecclesiæ Cæsariensi scripsit (*b*), B quæ honorifice eum invitarat. Nihil prætermissum ab optimo sene, ut prospere res cederet. « Litteras scribebat (quod argumento est plures ab eo fuisse scriptas, quam supersunt), monebat, conciliabat populum, sacerdotes, et reliquos, quotquot erant clerici, obtestabatur, suffragium ferebat, ordinabat etiam adhuc absens, canitiei suæ hoc dabat, ut apud alienos, tanquam apud suos, auctoritate uteretur (*c*). » Hanc sollicitudinem a Gregorio postulare videbatur Ecclesiæ Cæsariensis status, in qua animorum magna erat dissensio. Omnibus præferebant Basilium, populi pars selectissima, universus clerus, ascetæ. Verum invidebant et obnitebantur magistratus, ac infimæ plebis perditissimi quique cum magistratibus conjuncti, imo ipsi C episcopi, quod iocandi materiam religionis hostibus præbebat.

XC. *Eusebium Samosatensem accersunt ab Oriente.*

Præterea cum ab Arianis periculum esset, ne laborantem dissidiis Ecclesiam Cæsariensem occuparent atque everterent, Gregorius (*d*), qui nondum adesse poterat, magnum ex Oriente lumen accersit sanctum Eusebium Samosatensem, missis per Eustathium diaconum litteris, in quibus quanto versaretur in periculo Cæsariensis Ecclesia declarabat. Accurrit sanctus martyr in Cappadociam, quod asserit Basilius (*e*), et confirmat Gregorius (*f*), qui Spiritum sanctum ab exteris regionibus viros pietate insignes zeloque flagrantes ad ungendum Basi- D lium excitasse testatur.

XCI. *Basilius electus est Cæsariensis episcopus, Gregorii utriusque opera.*

Quid plura? Cum eorum numero episcoporum, qui Basilium erant proclamaturi, unus deesset ad canonicam electionem; Nazianzi episcopus, « (*g*) non solum senectute, sed etiam morbo fractus, ac pene animam agens, iter aggredi non dubitavit, ut calculo suo electionem juvaret, Spiritus videlicet

A ope atque auxilio fretus. » Proficiscenti patri Gregorius noster litteras (*h*) ad sanctum Eusebium dedit, cujus zelum, sudores, gratamque Deo libertatem laudat, atque ei acceptam refert renovatam patris senectutem, unde etiam rem ex sententia successuram sperat. « Senectus renovatur, morbus superatur, lecto affecti exiliunt, infirmi potentia accinguntur. Quæ res mihi conjecturam afferunt, negotia nostra ex animi sententia successura esse. Ac patrem quidem, tum suo, tum nostro nomine habes, pulchrum universæ vitæ et venerandæ canitiei finem impositurum, nimirum præsentem hanc pro Ecclesia dimicationem. At certum habeo fore, ut precibus vestris, quibus fretus nemo non sibi quidvis polliceri debet, firmiorem eum valentioremque recipiamus. » Spes Gregorii irrita non fuit. « Fieri aliter non poterat, ut ipse ait (*i*), quin Spiritus sanctus vinceret; atque adeo abunde vicit. » Basilius electus fuit Cæsariensis episcopus, ordinatus, et in throno collocatus. Quibus peractis, Gregorius qui profectus fuerat, « (*j*) vehiculo non secus ac mortuus feretro impositus, juvenis redit, firmus ac valens, oculos erectos habens, a manuum impositione et unctione, addo etiam, et ab illius, qui ungebatur, capite roboratus. Hoc igitur ad priscas narrationes accedat, quod labor sanitatem affert, et animi alacritas mortuos excitat, et exilit senectus Spiritu delibuta. » Sic Basilius, Gregorii utriusque et sancti Eusebii Samosatensis opera, Ecclesiæ Cæsariensis episcopatum suscepit anno 370, ut multis argumentis confirmat noster Prudentius Maran (*k*) post Petavium et Tillemontium: nec audiendi sunt Bollandistæ et Baronius, qui Basilium anno 369 ordinatum scribunt; multo autem magis repellendus est Pagius, qui ejus ordinationem ad annum usque 371 differt.

XCII. *Gregorius nec electioni Basilii interfuit, nec eum post electionem invisit; Basilio querenti se neglectum respondit.*

Nemini dubium fuit, quin Gregorius, qui electioni Basilii non interfuerat, electo gratulaturus Cæsaream occurreret. Verum Christianæ modestiæ consulens, atque horum temporum invidiam fugiens, represso amicum videndi desiderio, domi se continuit, datis interea litteris, quibus se summa perfusum lætitia fuisse fatetur (*l*), cum lucernam a Spiritu sancto victore supra candelabrum positam intellexit; simulque causas cur statim ad ipsum non advolaverit, exponit, ac ne id a se exposcat precatur. Gregorii orationes, seu excusationes non accepit Basilius, seque ab eo parvipendi ac negligi conquestus est. Basilii querelis sic peracute respondit (*m*): « Si nobis propterea succenses, quod te

(*a*) Greg. Ep. al. 23.
(*b*) Or. 18, n. 36.
(*c*) Or. 43, n. 37.
(*d*) Ep. 47, inter Basilianas, p. 140
(*e*) Ep. 48.
(*f*) Or. 43, n. 37.
(*g*) Or. 18, n. 36; or. 43, n. 37.

(*h*) Ep. al. 29.
(*i*) Or. 43, n. 37.
(*j*) Ibid.
(*k*) *Vita Bas.* c. 15, p. 83.
(*l*) Ep. al. 24.
(*m*) Ep. al. 10.

majus, quam tua virtus meretur, suspicimus et admiramur, omnibus quoque mortalibus succenseas oportet. Neque enim alius quisquam satis te laudavit, aut laudaturus est, præter te tuamque in dicendo sublimitatem; si quidem fieri posset ut quispiam suas ipse laudes prædicaret, idque sermonum lex ferret. Quod si contemptum tui nobis objicis, quin prius insaniam? At quod philosophamur indignaris? Liceret mihi cum bona tua venia dicere, hoc unum doctrina quoque tua et eruditione sublimius est et præstantius. » Cessit tandem Basilius, et amici prudentiam judicio suo comprobavit; quemadmodum cum postea Cæsaream venisset Gregorius (*a*), atque oblatam sibi ab amico insigniorem inter presbyteros sedem repudiasset, hoc factum non accusavit, sed laudavit Basilius.

XCIII. *De Valente adversus Ecclesiam Nazianzenam impetum faciente, una cum patre victoriam reportat.*

Sub finem anni 371 videtur contigisse, quod de patris zelo narrat Gregorius (*b*), qui magna animi constantia « sese hæreticis opposuit, cum illi una cum imperatoria impietate expeditionem adversus Nazianzenam Ecclesiam susceperunt, tanquam nos quoque, inquit Gregorius, in potestatem suam redacturi, aliisque jam fere omnibus servitute oppressis adjuncturi. » — « Imperatoriam impietatem » intelligit Valentem, qui, composita cum Gothis pace, ad impugnandam catholicam fidem imperii vires convertit, et hæretico agmine cinctus in Cappadociam se contulit. Intentus potissimum erat Valentis arcus in Basilium; sed Cæsaream petens, exeunte anno 371, vel inde forsan discedens anno sequenti, Nazianzo iter habuit, confectumque senio aggressus est episcopum, qui gloriosum de eo triumphum reportavit. Magnam profecto in eo triumpho partem habuit Gregorius noster, quod quidem ipse, vir licet modestissimus, fateri coactus est, cum ait Gregorium patrem suum « magno adjumento » fuisse decertantibus Nazianzenis adversus imperatoriam impietatem, « tum per se ipse, tum per nos etiam fortasse, inquit Gregorius (*c*), de seipso loquens, quos, velut non ignavos ac degeneres catulos, in illos hæreticos velut in sævissimas feras immittebat, ad pietatem nimirum hac ratione nos exercens. »

XCIV. *Adversus eumdem Valentem certanti Basilio socius est Gregorius.*

In egregio quoque Basilii certamine adversus eumdem imperatorem socius fuit Gregorius, ejusque consors in nobili triumpho quem de devictis et expugnatis catholicæ fidei hostibus retulit exeunte anno 371 et ineunte anno 372. His certaminibus interfuisse Gregorium ex ipso discimus. Etenim se in ecclesiam una cum Basilio ingressum testatur (*d*),

A ejusque voces audisse quas « Dei voces » appellare non dubitat, cum alloqueretur imperatorem qui semel et iterum in eam se contulerat, ut Basilii colloquio, quod jam pridem expetebat, frueretur. Nec vero tantum Basilii colloquiis cum imperatore, verum etiam habitis antea cum præfecto et præposito coquorum, qui artis suæ gladios minabatur, « atque ad ignem sibi congruentem transmissus » est, ut festive jocatur Gregorius (*e*), concertationibus cum interfuisse certum nobis videtur. Eum invitaverat Basilius, ut sibi adesset ad propositum certamen, venturum se promiserat; itaque cum venisse pro certo habendum. Arbitratur Tillemontius matris Gregorii morbum attulisse moras, et causam fuisse cur a Basilio vocatus statim non venerit. Verum,

B ut omittam chariorem fuisse Gregorio Ecclesiæ utilitatem, quam ut, ea posthabita, ægrotanti matri assideret, atque ad defendendam Ecclesiam accurrere detrectaret; certe in his litteris, quibus nititur Tillemontius, nihil legitur de gravissimis veniendi causis, nihil de Gregorii promissis, qui cum pugnandi tempus adesset, adfuturum se pollicitus fuerat; sed tantum desiderio videndi Basilium se teneri significat, cui satisfacturum se ait (*f*), si sua mater Basilii precibus sanetur. Quare hæc ad aliud tempus pertinet epistola; et quæcunque narrat Gregorius (*g*) de Basilii prolixa et acri cum præfecto Modesto concertatione, suis ipse auribus credendus est hausisse.

C XCV. *In aliis Basilii præliis partes suas agit Gregorius.*

Idem etiam dicendum de variis Basilii præliis cum cæteris ab imperatore præmissis, sive « ex judicum classe, » sive « ex militari ordine, » sive « ex gynæceo. » In his omnibus Basilii socius fuit Gregorius, qui lætus et alacer victoris latus cingebat, strenue commissas sibi a Basilio partes agens. Hanc namque, propter temporis angustias, rationem inierat Basilius, ut ipse quidem sibi verbi dispensationem vindicaret; Gregorio autem, quem ob nominis obscuritatem [sic loquitur vir modestus (*h*)], nemo esset accusaturus et in exsilium ejecturus, loquendi libertatem committeret. Atque ita, inquit, Evangelium nostrum firmum validum-

D que erat, auxilio utriusque suffultum. Ex his intueri licet quantos labores, quam difficilia ac periculosa onera sustinuerit Gregorius, cum adversarios cominus adortus manusque cum illis conserens, acrius illorum in se odium excitavit. Plura de his dicere supervacaneum fuerit, cum nullus pene sit scriptor antiquus, qui præclara hæc Basilii certamina, egregiamque ipsi a Gregorio præstitam in his certaminibus operam, non longius prosequatur. Verum lectorem monitum volumus, recentiores, in

(*a*) Or. 43, n. 43.
(*b*) Or. 18, n. 37.
(*c*) Ibid.
(*d*) Or. 43, n. [illegible]
(*e*) Ibid., n. 47.
(*f*) Ep. 4.
(*g*) Or. 43, n. 48 et seq.
(*h*) Ibid., n. 47.

A disponenda harum rerum serie, nonnunquam aberrare. Ne Tillemontius quidem, quo non alter cautior ac diligentior, ab omni errore immunis est. Locus quidam Gregorii nostri minus recte intellectus in maximas angustias virum doctum conjecit. Postquam Gregorius retulit Valentem Basilii admiratione perculsum, vetuisse ne vis ei inferretur, et dum dona offerret mirum in modum titubasse, cumque rursus in ecclesiam venisset, intra velum divinas Basilii voces audivisse; postquam, inquam, hæc narravit Gregorius, sic prosequitur (*a*) : Αὕτη γίνεται τῆς τοῦ βασιλέως περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίας ἀρχὴ, καὶ κατάστασις πρώτη, τοῦτο τὸ λῆμμα τῆς τότε διοχλούσης ἐπηρείας τὸ πλεῖστον, ὥσπερ τι ῥεῦμα διέλυσεν : « Hoc exstitit imperatoriæ erga nos humanitatis et clementiæ principium; hæc prima B rerum sedatio, hæc occasio maximam impressionis illius, qua tum vexabamur, partem, non secus ac fluctus quosdam, fregit ac dissolvit. » Hæc ad secundum Valentis in ecclesiam ingressum refert Tillemontius, indeque colligit Basilium ac omnes etiam Cappadociæ Ecclesias reliquo Valentis imperatoris tempore, vel saltem diu satis post Valentis cum Basilio colloquium, pacem retinuisse. Verum pax illa nequaquam conciliari potest cum persecutione, quam post secundum Valentis in ecclesiam ingressum consecutam esse auctor est Gregorius. Conjecturis Tillemontius hanc difficultatem solvere nititur. Sed quid conjecturis opus est, cum res per se plana sit et expedita? Hæc enim verba Gregorii :

C « Hoc fuit imperatoris erga nos humanitatis initium, hæc prima rerum sedatio, » non ad Valentis intra velum cum Basilio colloquium, sed ad illam Basilii virtutis admirationem, qua perculsus Valens vetuit ei vim afferri, referenda sunt : quod quidem ex tota rerum serie patet. Etenim Gregorius ait Valentem, auditis quæ gesserat Basilius, in tantam illius virtutis admirationem venisse, ut vim ei inferri vetuerit, eique satisfaciendi causa in ecclesiam venerit, ubi ad solum Basilii conspectum contremuit, ac postea rediens longum videndi Basilium desiderium explevit. Quod ergo statim addit Gregorius, hanc primam fuisse tempestatis sedationem, referri debet ad jussum Valentis, qui miratus summam Basilii constantiam in certamine adversus præfectum, quæ ipsi a D præfecto narrata fuerat, ne vis illi inferretur vetuit, atque in ecclesiam se conferre et cum ipso colloqui statuit. Præterea idem probant hæc verba Gregorii : καὶ κατάστασις πρώτη, « hæc prima sedatio, » quæ Billius non reddidit. Certum namque est, tunc primum sedatam fuisse tempestatem, cum Valens vetuit ne vis Basilio inferretur, quod profecto vetuit priusquam in ecclesiam se conferret. Hæc monuisse sat est. Qui plura volet, legat *Vitam Basilii* novæ operum sancti doctoris editioni præfixam, cap. 20, p. 104, n. 8.

XCVI. *Operam suam offert Basilio adversus Anthimum Tyanensem.*

Hic etiam legere licebit egregie tractata in capite 25, quæcunque spectant orta, post Valentis discessum, inter sanctum Basilium et Anthimum Tyanensem episcopum dissidia, ex divisione Cappadociæ in duas provincias; et quæ gessit Gregorius, ut amici partes tueretur, et jura defenderet contra Anthimum. Ubi primum Gregorius audiit Basilio molestias exhiberi, suam ei sponte operam obtulit (*b*), seque Cæsaream pollicitus est venturum, tum ut eum consilio juvaret, tum ut contumelias cum eo partiretur, quamvis pro certo haberet Basilium nihil prorsus facturum quod philosophia sit indignum. Quæ verba satis indicant epistolam al. 25, scriptam fuisse hujus dissensionis causa, in qua non de fide aut doctrina agebatur, sed de reditu et sedis amplitudine. Divisionem civilem Cappadociæ, quæ sub initium hiemis anni 372 instituta fuit, non statim secuta est ecclesiasticæ provinciæ divisio, quæ non nisi post Valentis discessum, circa mensem Martium hujus anni, videtur contigisse. Tum vero Anthimus, Tyanensem civitatem, quæ secundæ Cappadociæ metropolis facta fuerat, eodem jure in rebus ecclesiasticis esse debere contendit, easque parœcias, quæ novæ provinciæ nuper adjunctæ fuerant, ut jam sibi attinentes et a Basilio distractas, vindicavit. contra Basilius veteri consuetudini, atque huic divisioni, quæ olim a Patribus facta fuerat, inhærebat. Partes Anthimi sequebantur plerique Cappadociæ episcopi : « Tres quidem erant causæ, inquit Gregorius (*c*), cur multi etiam ante parum leni et candido erga eum (Basilium) animo essent. Prima, quod in fidei negotio cum eo minime consentiebant, nisi quantum id ipsis, cogente multitudine, necessario faciendum erat. Altera, quod dolorem ex ipsius electione conceptum nondum omnino ex animis ejecerant. Postrema, quod se longe multumque ab eo gloria superari acerbissime ferrent; tametsi id confiteri turpissimum esset.... Ex hac contentione permulta mala partim jam accidebant, partim impendebant. Subtrahebantur conventus a novo metropolita. proventus diripiebantur, » etc.

XCVII. *Gregorius Cæsaream venit, Basilio addit se socium, et interest pugnæ prope Sasima contra Anthimum.*

His auditis, Gregorius debitum huic tempori officium non prætermittit, suamque protinus, ut jam dictum, Basilio operam profitetur; quod amico pergratum fuit. Nec mora, Basilius rogat Gregorium ut quantocius ad se veniat; qui cum venisset, ambo simul profecti sunt ad montem Taurum, ubi locus quidam erat, sive ecclesia sub sancti Orestis nomine, unde annuos reditus capiebat Cæsariensis episcopus. Dum redirent, Anthimus, quem Taurici reditus maxime in furorem agebant, quippe quos in trans-

(*a*) Or. 43, n. 55.
(*b*) Ep. al. 25.

(*c*) Or. 43, n. 58.

stu Cæsaream portari iniquo animo ferebat, cum prædatoria manu angustias occupat; transeuntis Basilii mulis, qui rebus ex Sancto Oreste perceptis onusti erant, iter intercludit, ne ultra progrediantur. Commissa hæc pugna prope Sasima. Nam Gregorius (a) non sine stomacho jocatur in Basilium, quod se Sasimorum episcopum constituisset, ut cum Anthimo bellum gereret, si quando is Basilii mulos arriperet angustias tenens, et velut Amalec Israelem coercens. Datum se etiam Sasimis ait in carmine *De vita sua*, quia bellicam fortitudinem ad Basilii causæ defensionem ostenderat : quod argumento est eum pugnæ prope Sasima interfuisse.

XCVIII. *Gregorius Sasimorum episcopus consecratur Nazianzi, non Cæsareæ, anno 372.*

Istud tamen dissidium ad Ecclesiæ utilitatem convertit Basilius multiplicando episcopatus : « Ex quo, inquit Gregorius (b), tres præclarissimæ res secutæ sunt. Nam et animarum cura major suscepta est; et quælibet civitas proventus suos habuit; et bellum hac ratione compressum et exstinctum est. » Harum in numero sedium episcopalium, quas erexit Basilius, fuere Sasima, ignobilis quidem locus, cui Gregorium nostrum præficere episcopum statuit; cumque reluctantem, atque episcopale onus reformidantem ac prorsus fugientem cedere, et, si minus animum, saltem caput ordinationi submittere, adjuvante Gregorii patre, compulit. Hæc ordinatio non Cæsareæ, ut vult doctissimus Tillemontius, sed Nazianzi peracta est, ut ipse testatur Gregorius (c), qui Basilium venisse Nazianzum manifeste asserit : « Sed venit ad nos amicorum charissimus Basilius, » etc. Ἀλλ' ἧκεν ἡμῖν τῶν φίλων ὁ φίλτατος Βασιλέως. Tum narrat, quomodo, patre Basilium adjuvante, deceptus fuerit. Præterea, quo die ordinatus est, orationem coram patre et Basilio aliisque episcopis, qui eum ordinaverant, habuit. Quis credat Gregorium patrem senio confectum Cæsaream venisse hujus ordinationis causa; aut si venerit, id silentio prætermissurum fuisse Gregorium, qui simile patris iter, Basilii causa susceptum, ut summæ animi fortitudinis in effeto corpore specimen admiratur? Ordinatus est Gregorius Sasimorum episcopus ante Pascha, quod anno 372 incidit in diem VIII Aprilis : siquidem sanctus Eusebius Samosatensis, litteris paulo post Pascha anni illius datis respondens, hanc sibi ordinationem non placuisse significat.

XCIX. *Invisitur a Gregorio Nysseno, quem misit Basilius.*

Perpaucis post ordinationem diebus, Gregorium nostrum invisit Gregorius Nyssenus, ab amico missus, ut cognominem suum solaretur. Hunc amicum esse sanctum Eusebium Samosatenum aut sanctum Meletium arbitratur Tillemontius : verum is amicus non alius est quam ipse Basilius. Postquam enim Gregorius in orationis exordio, quam coram Nysseno habuit, sibi amicum ab amico venire dixit, ab auditoribus postulat num rem clarius exponi velint, et statim Moysen et Aaron in medium profert; iisque peracute inter se comparatis, iterum postulat, annon perspicue cognominem suum, id est Gregorium, et unanimem, id est Basilium, oratio effinxerit : « Horum alter, inquit (d), nos unxit, et latentes in medium produxit.... non ut dignum erat, eo spiritu qui in ipso est.... Alter venit ut nos consoletur, ac confirmet, spirituique mansuescat. » Cum ergo missus sit a Basilio Gregorius Nyssenus, quod manifestum est ex dictis, advenire non potuit postridie ordinationis, ut Baronio visum est, atque perperam legitur apud Billium in interpretatione tituli orationis undecimæ : verumtamen paucioribus post ordinationem diebus advenit. In ista oratione, ut in ea quam ante coram Basilio habuerat, vim sibi illatam conqueritur, sed tamen obsequium suum profitetur. Dolet quod Nyssenus serius venerit, veluti post cladem auxilium, post tempestatem gubernator, post cicatricem medicina : verum se nunc cedere et fiduciam concipere declarat, quod argumento est hanc habitam orationem priusquam fuga elapsus in solitudinem se contulerit.

C. *Querelæ Basilii contra Gregorium, et Gregorii contra Basilium.*

Vix Nyssenus Nazianzo discesserat, cum Gregorius deceptum se esse sentiens, fugit iterum, solitudinisque deliciis perfruitur. Basilius consilia sua conspiciens Gregorii fuga penitus corruere, cum eo graviter expostulavit. At Gregorius jam altum gerens cordi inflictum vulnus, ex quo per vim ordinatus fuerat a Basilio, non minus acriter respondit. Hinc illæ litteræ, haud quidem jocosæ ut antea, sed stomachosæ ac vehementes, ultro citroque datæ, quibus, dum suam quisque causam tuetur, suas etiam animis cœlestibus esse iras docent; quæ si longius processissent, non tam perfectum Christianæ amicitiæ exemplar in Basilio et Gregorio haberemus.

CI, CII. *Queritur Gregorius fraudem sibi factam. A pluribus culpatur Basilius.*

Acceptis Basilii litteris, rescripsit atque his verbis exorsus est Gregorius (e) : « Desinesne tandem nos maledictis incessere, ut insulsos ac rusticos, et ab amicis inopes, et ne vita quidem dignos, quoniam ea, quæ passi sumus, intelligere ac persentire ausi sumus?.... Fraudem in quam inducti sumus, serius quidem quam oportuit, sed tamen aliquando agnovimus. Atque hujus rei culpam in episcopalem thronum conferimus, utpote qui te repente supra nos evexerit... Hoc omnium, quæ patimur, maxime ridiculum est, vel potius miserandum, nimirum quod iidem et injuria afficiuntur, et accusantur. » Vituperationem non effugit Basilius, quod fidissimum amicum ac optime de se meritum in episco-

(a) Or. 43, n. 58.
(b) Ibid., n. 59.
(c) Carm. *De vita sua*, v. 389.

(d) Or. 11, n. 3.
(e) Ep. al. 31.

pales curas, præter ipsius voluntatem, conjecisset: et quod minus excusatione dignum erat, virum pietate et eloquentia insignem, qui Ecclesiæ egregiam dare operam poterat, in obscurissimum angulum ac omnibus vitæ commodis destitutum relegasset. Objiciebant alii aliud quidpiam, prout vel moribus comparati erant, vel Gregorii causa irascebantur: « benignissimi autem » quique neglectum et contemptum a Basilio fuisse Gregorium, et postquam ipsius opera usus fuerat, veluti vas quoddam ignobile projectum. Declarat Gregorius (*a*) se arma ferre non posse, et « pro lactentibus et avibus tanquam pro animabus et canonibus digladiari. » Rogat ut ipse cum Anthimo bellum gerat, ac sibi omnium rerum loco quietem concedat. Demum his verbis, quæ ejus dolorem maxime indicant, epistolam claudit: « Quocirca tu quidem viriliter age, et confortare, omniaque ad tuam ipsius gloriam, quemadmodum fluvii torrentes, trahe; nec amicitiam, nec vitæ consuetudinem et familiaritatem virtute ac pietate potiorem habens, nec quæ ex his rebus hominum de te opinio futura sit, quidquam curans, seu uni duntaxat te Spiritui addicens. Nos vero id duntaxat lucri ex amicitia tua capiemus, ut amicis posthac minime fidamus, nec Deo quidquam præferamus. » Haud equidem crediderim ea ingessisse Basilium maledicta, quæ prioribus epistolæ verbis continentur; sed ea ex ejus dictis consequi Gregorius præ nimio dolore existimavit. Scriptam hanc epistolam, non tantum post ordinationem, sed etiam post fugam inde patet, quod Gregorius fraudem sibi factam se sensisse dicat, atque omnium rerum loco quietem sibi a Basilio concedi postulet. Ipsa etiam maledicta, quibus se petitum a Basilio queritur, eum jam fugisse probant. Scripta quoque in secessu epistola tricesima secunda (*b*), in qua indignatur Gregorius se inertiæ accusari quia Sasima non accepit, otio et quiete unice se gloriari profitetur.

Inter hæc jurgia scriptam arbitratur Tillemontius epistolam Gregorii ad Nicobulum (*c*); sed immerito. Mittens Gregorius Nicobulo litteras Basilii cum suis, his quæ Basilii erant priore loco positis, suas subjunxit, sese quidem cum Basilio ubique conjungi volens, sed eum sibi anteponens. Minus videtur intellexisse Tillemontius (*d*) hæc verba: « Cum Basilium Magnum mihi semper prætulerim, tametsi illi contrarium videatur: tum nunc quoque præfero, » etc., id est, inquit Billius, « tametsi ille me sibi anteferat. » Non enim hæc verba ita accipienda sunt, quasi Basilium existimet Gregorius plus sibi tribuere quam ipsi.

CIII. *Gregorius de solitudine revocatus a patre, Basilio instante, coram utroque habet orationem.*

E solitudine, in quam se post ordinationem receperat Gregorius, cito retractus est jubente patre et instante Basilio; quapropter in oratione (*e*), quam post reditum coram utroque habuit, eo utitur exordio: « Nihil senectute fortius, nihil amicitia venerabilius. Ab his ego ad vos ductus sum, vinctus in Christo, non ferreis catenis, sed tenacissimis Spiritus vinculis constrictus. » Aliunde se venire his verbis declarat Gregorius; proinde hæc oratio non statim post ordinationem, ut visum est Tillemontio, habita, sed post reditum ex fuga. Deinde addit se antea aliis omnia reliquisse, ut secum philosopharetur, et Eliæ Carmelum ac Joannis desertum cogitasse; quod ei dicere non licuit quo die ordinatus fuit Sasimorum episcopus, si quidem hanc ordinationem non solitudo, sed impensus in juvando patre sacerdotii labor subsecutus est. Præterea disertis verbis solitudinem, in quam se receperat, indicat, cum ait (*f*) se, « ne his quidem sui amantissimis ac fratribus sermones impertire sustinuisse, ut ab omni negotio feriatus secum philosopharetur. » Quid plura? Recantat (*g*) quidquid post ordinationem præ dolore in Basilium asperius dixerat: « Jam enim iram abjicio, *audiant mansueti et lætentur* [65]; manumque hanc, quæ mihi vim attulit, placido vultu conspicio, ac Spiritui arrideo, mihique commotum pectus sedatur, reditque ratio; atque amicitia, instar flammæ consopitæ et exstinctæ, rursus ex parvo igniculo reviviscit et excitatur. Renuerat consolari anima mea, et anxietate afficiebatur in me spiritus meus [66]. Dixi, nunquam in posterum amicitiæ fidem habebo. » Nulla sane ante ordinationem jurgii causa Basilium inter et Gregorium exstitit; sola ordinatio rixas movit: hæc verba, quæ fatetur se dixisse Gregorius, « nunquam in posterum amicitiæ fidem habebo, » leguntur ad calcem epistolæ tricesimæ primæ, quam post abjectum regendæ Sasimorum Ecclesiæ consilium scripsit. Quæ quidem omnia, orationem nunc decimam habitam non fuisse post ordinationem, sed postquam e fuga rediit Gregorius, manifeste demonstrant.

CIV. *Gregorius in oratione sua mutatum se profitetur. Anthimus in suas partes Gregorium pertrahere frustra conatur.*

In ea oratione sinceram mutationem profitetur Gregorius, rataque omnia habet, ac tandem Ecclesiæ sibi commissæ gubernacula capescere in animum videtur induxisse. Itaque Sasima ire constituit, sed priusquam ad iter se accingeret, Doaris, quæ novæ Cappadociæ civitas erat, Eulalium episcopum una

[65] Psal. XXXIII, 3. [66] Psal. LXXVI, 3.

(*a*) Epist. al. 31.
(*b*) Ep. al. 32.
(*c*) Ep. al. 2.
(*d*) *In Bas.*, p. 179.

(*e*) Or. 10, n. 1.
(*f*) Ibid.
(*g*) Ibid., n. 2.

cum Gregorio patre aliisque nonnullis episcopis A ordinavit, tumque orationem habuit quæ nunc tertia decima est. Hæc vero cum fierent absente ac forte etiam ignorante Basilio, qui se pro metropolita et capite utriusque Cappadociæ adversus Anthimum gerebat, necdum finita esset controversia, verendum erat ne ordinationem istam velut in contumeliam sui factam haud æquo ille animo interpretaretur. Occurrit amici querelis Gregorius his verbis (*a*) : « Non venimus in magni illius pastoris contemptum et ignominiam, qui splendidæ civitati præsidet. Honorabilem scimus, caput agnoscimus... Sacerdotes et præsules augere studuimus, non subtrahere; hæreticos evertere, non orthodoxos imminuere. » Cum Gregorius Sasima aut venisset, aut venire pararet, sua ejus consilium diligentia præripuerat Anthimus, et Sasimorum paludes ante occupaverat. Quinetiam prohibenti et comminanti Gregorio, conviciis probrisque refertam scripsit epistolam, veluti triumphum in victum canens. « Fortissimus Anthimus ad nos, » inquit Gregorius (*b*), « cum episcopis quibusdam venit; sive ut patrem meum inviseret (nam id quoque præ se ferebat), sive ut quæ egit ageret. Cumque multis modis animum nostrum tentasset, parœcias commemorans, et Sasimenses paludes, et nostram ordinationem, nunc blande alloquens, nunc postulans, nunc minas intentans, nunc expostulans, nunc laudans, nunc vituperans, variis denique orationis circulis, strophis atque ambagibus utens, tanquam C ipse solus nobis ob oculos proponendus esset, novaque metropolis, utpote major ac præstantior. » Hæc Anthimus, qui, cum nulla in re cedere Gregorium conspexisset, rebus infectis iratus abscessit, *Basilismum* ei veluti *Philippismum* quemdam exprobrans. Non multo post, Gregorium ad synodum vocavit Anthimus; quod cum Gregorio permolestum esset, atque injuriam fieri clamaret, Anthimus eum rogavit, ut saltem ejus opera Basilius ad deliberandum ea de re secum adduceretur. Id pollicitus est Gregorius, et scripsit Basilio, rem totam ejus judicio permittens. Hæ Gregorii litteræ ad nos non pervenerunt.

CV. *Novas Basilii querelas aliis Gregorius querelis repellit.* D

Quamvis Basilii causam strenue satis, ut videtur, defendisset Gregorius, illius tamen litteris offensus est Basilius, et cum eo jurgavit quasi Anthimo faveret. His verbis respondit Gregorius (*c*), jocando quidem, sed acriter carpendo Basilium : « Quam ferociter, et equinorum pullorum more, exsilis in tuis litteris ! Nec mirum te ad gloriam nuper evectum ostentare nobis velle quam gloriam nactus sis, ut hac ratione teipsum augustiorem reddas, quemadmodum pictores, qui eximias formas depingunt. » Deinde breviter exponit quid ejus causa gesserit, æquumque non esse demonstrat, ut cum Basilii causa in offensionem Anthimo venerit, Basilio displiceat veluti in Anthimum propensior. Denique sic epistolam claudit : « Quod si ostentationis gloriæque nimio studio teneris, atque e loco superiore nos alloqueris, velut metropolitanus parvæ civitatis incolas, vel etiam nullius, nobis quoque supercilium est, quod opponamus. Hoc enim omnibus facillimum est, ac fortasse æquius. »

CVI. *Abjectis Sasimis Gregorius repetit solitudinem.*

Ceterum propositam ab Anthimo conditionem, ut de restituenda pace communis iniretur delibe- B ratio, non repudiavit Basilius, imo libenter accepit. Interea Gregorius, cum nullum sibi ad capessendam sedem, quam occupaverat atque armatis militibus tuebatur Anthimus, accessum patere cerneret, ac nollet obscura spe et cæca exspectatione exitus deliberationis de pace componenda pendere, amatam diuque optatam solitudinem repetit. Gregorius presbyter in ipsius *Vita* scribit eum ad ægrotorum domicilium confugisse, εἰς φροντιστήριον ἀσθενῶν καταφεύγει. Tum addit : « Ferunt autem eum, nec oblationem, nec ordinationem, nec quidquam aliud eorum, quæ apud episcopos in more et instituto posita sunt, Sasimis peregisse; verum simul atque episcopus ordinatus fuit, fugam animo concepisse. »

Sic tam grave onus excussit Gregorius, sic invisa abjecit Sasima, quæ tot ei molestias, et quas nulla unquam dies, quoad vixit, exhaurire potuit, pepererunt : Sasima, inquam, ex quibus Gregorio, ut ipsius verbis utar (*d*), « omnis vitæ inconstantia et perturbatio manavit. » Quis et qualis ille sit locus, Gregorii calamitatibus, quarum fons et origo fuit, atque etiam carminibus tam famosus, ex ipso Gregorio discimus.

CVII. *Sasimorum descriptio.*

Statio quædam est in medio pervulgatæ viæ,
In terra Cappadocum, quæ scinditur in triplicem viam.
Sine aqua, sine virore, nihil habens liberale,
Horridus valde et angustus pagus.
Omnia hic pulvis, et strepitus, et currus,
Lamenta, ejulatus, exactores, tormenta, compedes;
Populus vero, quotquot peregrini et errones.
Hæc erat Sasimorum meorum Ecclesia ....
Quid igitur, per Deum, facere me æquum fuit?
Contentum esse? malorum excipere incursus,
Ense feriri, suffocari luto?
Nec habere ubi hoc senium collocem,
Dum semper e tecto per vim exturber?
Nec panem habiturus eram, quem hospiti frangerem .... .]
Rursus fugitivus qui tam et cursor in montem,
Surripiens amicum vitæ genus, delicias meas.
Sed quid sum lucratus? non enim constans fugitivus
Eram, ut apparet. Sed cum omnia perferre sciam,
In hoc uno ignarus sum : patris iram non fero (*e*), etc

(*a*) Or. 13, n. 2.
(*b*) Epist. al. 33.
(*c*) Epist. al. 35.
(*d*) Or. 43, n. 59.
(*e*) Carm. *De Vita sua*, v. 439 et seq.

CVIII. *Gregorius Nazianzenæ Ecclesiæ regimen suscipit, jubente patre, ea conditione ut eo mortuo liber sit abire quo velit.*

Itaque Gregorius, abjectis Sasimis, in solitudinem sese recepit; sed aliud ipsi subeundum fuit certamen cum patre, qui cum ab eo ut Sasima teneret obtinere nullatenus potuisset, saltem precibus jussisque est consecutus ut Nazianzum rediret, eamque Ecclesiam, cui regendæ per ætatem impar erat, administrandam susciperet. Ea autem lege vicariam præfecturam Nazianzenæ Ecclesiæ, cogente patre, suscepit ut tantummodo his nexibus teneretur obligatus, dum pater superstes esset; eo autem e vivis sublato, sibi liberum esset abire quo vellet. His ipse testatur verbis in oratione, quam ad populum Nazianzenum habuit (*a*): « Nunc quidem cum præclaro parente curam hanc suscipere non recuso, velut magnæ aquilæ et altissime volanti pullus non incommodus e propinquo advolans. Postea vero pennam meam Spiritui, quo volet, et quoquo modo volet, ferendam dabo; nec quisquam erit, qui me cogere, aut aliorsum traducere possit, cum eo consultantem.... Hæc habui, viri Nazianzeni, quæ simplici animo benevolentiæque pleno ad vos dicerem, atque hoc est animi mei arcanum. » In carmine *De vita sua* Nazianzenam Ecclesiam se suscepisse jussu parentis declarat, ita secum reputantem ac dicentem (*b*) :

Neque enim res ista invitum me constringet,
Qui nec ulla denuntiatione, nec ullo promissa teneor :

Οὐ γὰρ καθέξει τοῦτ', ἔφην, ἄκοντά με,
Ὃν οὔτε κήρυγμα, οὐδ' ὑπόσχεσις κρατεῖ·
Οὕτως ἀνήγαγέ με νικήσας φόβος.

Sic me victrix formido reduxit.

Ex hac Gregorii præfectura, qua, patre adnitente, invitus administrandæ Ecclesiæ Nazianzenæ curam suscepit, non pauci eum hujus Ecclesiæ ordinatum fuisse episcopum arbitrati sunt. Sed quidquid ea de re scripserint veteres ac recentiores, locupletior non est alius testis quam Gregorius; nec alii ulli major quam ipsi fides habenda est. Hæc ipsius sunt ad Gregorium Nyssenum scribentis verba (*c*) : « Inter omnes etenim constat, me non Nazianzi, sed Sasimorum antistitem creatum fuisse, tametsi in patris reverentiam, et eorum qui supplices hoc a me contenderunt, ad breve tempus præfecturam quasi hospites suscepimus, » etc.

CIX. *Gregorius Basilium defendit, a quodam monacho accusatum, quod Spiritum sanctum Deum non appellasset.*

Post susceptam a Gregorio Ecclesiæ Nazianzenæ administrationem, habitamque orationem duodecimam, contigisse videtur jurgium quod inter ipsum et quemdam monachum exstitit de Basilio. Rem sic narrat Gregorius in epistola al. 26 : « Convivium quoddam erat, in quo plurimi clarissimi viri nobisque amicitia conjuncti accumbebant, atque inter eos vir quidam pietatis nomen habitumque præ se ferens. Nondum ad pocula ventum erat, cum, ut in conviviis fieri solet, de nobis sermo excitatur. Omnibus porro virtutes tuas amplissimis laudibus efferentibus, nosque etiam, ut iisdem vitæ studiis deditos, adjungentibus... indigne tulit hic philosophus. Et quidnam hoc est, inquit, admodum furiose exclamans, o viri, quam valde mendaces et adulatores estis! Cætera quidem laudentur sane viri illi, si ita lubet, nihil repugno : verum quod maximum est, illis non concedam. Orthodoxiæ nomine frustra laudatus Basilius, frustra Gregorius; ille, quia sermonibus suis veritatem prodit; hic, quia patientia sua eamdem simul prodit. » Tum his Gregorius conviciatorem verbis redarguit : « Unde hoc, o homo vane, atque arrogantiæ nomine, nove Dathan et Abiron? Unde nobis dogmatum promulgator venis? Siccine tantarum rerum judicem teipsum efficies? Tum ille : ex Eupsychii martyris synodo nunc venio, eamque dicti mei testem habeo (sic enim res se habebat), atque illic Basilium Magnum audivi, de Patre quidem et Filio optime et perfectissime, atque ut vix quisquam alius facile queat, disserentem : Spiritum sanctum autem convellentem ac distorquentem, » etc. Igitur philosophus ille Basilium vituperabat eo quod Spiritum sanctum Deum non appellasset concionando; ac veluti a veritate declinaret, eamque politice magis quam pie prædicaret. Basilii partes strenue defendit Gregorius, causasque reddidit cur Spiritum sanctum expresse et palam Deum non diceret; quamvis eum esse Deum, non secus ac Filium, crederet, ac verbis etiam ostenderet, nimirum in insidiis esse hæreticos, observantes si quam ex ejus ore nudam vocem possent arripere, ut eo ejecto Ecclesiam occuparent, cæterasque Ecclesias popularentur; itaque satius esse unam vocem, sententia in tuto posita, prætermittere, quam Ecclesiam in tantum discrimen adducere. Temperamentum istud, quod probavit postea Magnus Athanasius, iis qui aderant displicuit, ipsumque Gregorium clamoribus insectati sunt, ut ignaviæ magis quam sanæ doctrinæ consulentem.

CX, CXI. *Gregorius Basilio controversiam ejus causa susceptam significat, rogans ut ipse doceat quousque liceat uti œconomia, ut contradicentes possit repellere. Epistolam Gregorii pejorem in partem accipit Basilius.*

Datis ad Basilium litteris, rem totam narravit Gregorius, rogans ut doceret quousque in disputatione de Spiritus sancti divinitate progredi, quasque voces usurpare, et quousque œconomia uti liceret; haud equidem sua causa, qui omnium esset miserrimus et stolidissimus, si dubitaret de Basilii sententia, sed ut contradicentibus responderet. Has Gregorii litteras, tametsi adhibita cautione quam maxima, omnibusque honoris atque amoris significationibus refertas, pejorem in partem accepit Ba-

(*a*) Or. 12, n. 5 et 6. (*b*) V. 525. (*c*) Epist. al. 42.

silius; qui etiam Gregorio respondens, mirari se ait, non quod monachus hoc dixisset, sed quod germanissimos suos fratres, suos et amicos auditores habuisset ac discipulos. His respondere dedignatur, et cum Gregorio expostulat, quod ad se non veniat; aditum enim non habituras calumnias, si magnam anni partem simul traducerent. Quanto in honore esset apud Basilium Gregorius ex hac perhonorifica cum invitandi ratione liquet: « Si enim tantum appareas, inquit, supprimes ipsius impetum, eosque qui ad patriæ res evertendas conspirant dissipabis, ubi ipsis notum fuerit te Dei gratia nostri cœtus ducem esse, » etc.

CXII. *Gregorius Basilio scribit eum immerito litteris suis offensum.*

Basilio rescripsit Gregorius, ipsum immerito offensum fuisse litteris suis, non malo et subdolo, sed simplici animo, et ea qua solebat benevolentia scriptis; eumque admonuit satius fuisse incommodis medicinam afferre, quam consilium danti succensere. Cæterum se venturum promittit, et Basilio duce libenter dimicaturum: « Quis enim, inquit (*a*), langueat, imo quis non magno et fidenti animo futurus sit, te duce ac socio de veritate disputans, atque contendens? »

CXIII. *Quis ille sit hostis, contra quem rogat Gregorium Basilius, ut veniat auxilium laturus.*

Existimat vir clarissimus Tillemontius, quem sequitur noster Prudentius Maranus (*b*), contentionem Gregorium inter et monachum Basilio crimen proditæ veritatis inferentem, contigisse anno 371: suam viri docti opinionem confirmant his Basilii verbis (*c*), quibus Gregorium rogat ut veniat auxilium laturus contra hostem qui bellum inferebat: « Ipse vero exorari te sine, ut nobiscum ad propositum certamen allabores, ac nobiscum occurras ei, qui bellum nobis infert. Si enim tantum appareas, supprimes ipsius impetum, » etc. Hostem hunc non alium esse quam Valentem contendunt. « Nullum enim aliud tempus occurrit, inquit noster Prudentius, in quo instantem hostem exspectaverit Basilius, et exsilium aut aliquid gravius ex prælio speraverit. Appropinquantem Valentis adventum designat Gregorius (*d*) cum ait in convivio, « ingens circa Basilium esse bellum, vicinis omnibus captis et subjugatis. » Præterea, si jam Basilius cum Valente pugnasset, num ignaviæ crimen futuri prælii promissione refelleret (*e*)? Quibus enim illius fidem præterita certamina non approbassent, multo minus nondum commissa approbarent. Aliam rationem addit Tillemontius, scilicet Basilium post Sasimenses molestias dicere non potuisse: se nullius sibi in Gregorium, « neque parvi, neque magni delicti esse conscium. » Verum hanc rationem ipse noster Prudentius, quamvis idem sentiat ac Tillemontius, refellit: « Sed non video, inquit, cur Basilius etiam post turbas Sasimenses hanc amicitiæ nunquam violatæ laudem sibi vindicare non potuerit, cum præsertim Gregorius pluribus locis dicat amicitiam hac in re Basilium spiritui posthabuisse. » Sic in oratione *De laudibus Basilii* loquens de turbis Sasimensibus, quas nondum pectore excusserat: « Nisi quis tamen, inquit (*f*), hoc a me pro illius apologia accipiat, quod sublimiora, quam pro hominis conditione, sentiens, atque hinc prius etiam quam vita excederet, digressus, omnia ad Spiritum referebat; atque amicitiæ officia, quæ alioqui sancte colebat, hic solum aspernabatur, ubi Deum anteponi oportebat. » In altera oratione coram Basilio: « Quandoquidem, inquit Gregorius (*g*), ut nos pluris fortasse, quam alios omnes ducis; ita rursum Spiritum nobis longe anteponis. Non passus es talentum in terra defossum atque obrutum latere, » etc. Potuit ergo Basilius, etiam post Sasimenses turbas, dicere se nullius sibi in Gregorium, « neque parvi, neque magni delicti esse conscium. » Et certe id dicere licuit Gregorio, cui acerbiora in Basilium verba excidere: quanto magis Basilio?

CXIV. *Ille hostis, non Valens.*

Nunc vero expendendum, an hostis qui bellum inferebat Basilio, is Valens imperator esset; an certamen, ad quod Basilius Gregorium accersebat, ut una secum pugnaret, illud fuerit certamen, quod imminere sibi ex adventuro Cæsaream Valente arbitrabatur. Id quidem volunt doctissimus Tillemontius et noster Prudentius, quos, ob egregias virtutes et scientiam singularem, observantia quam maxima colimus. Hic tamen ab eorum opinione discedimus; neque enim Gregorii et Basilii verba de Valente debere intelligi nobis videntur. Basilius ad certamen contra hostem advocans Gregorium, his eum verbis compellat. « Si enim tantum appareas, ipsius supprimes impetum, eosque qui ad patriæ res evertendas conspirant, dissipabis, ubi ipsis notum fuerit te Dei gratia nostri cœtus ducem esse. » Itane, amabo, scribere, et hæc de Valentis impetu dicere licuit Basilio? An vero Basilius unquam existimavit Gregorium, vel imperatori, vel præfecto, vel coquorum magistro, adeo aut terribilem aut acceptum esse, ut vel auctoritate vel gratia, imo sola sui præsentia, et cum Basilio societate, tantos confestim impetus retardare, ne dicam « dissipare » penitus posset? Quin his certaminibus cum præfectis ab imperatore præmissis, et cum ipso Valente adfuit Gregorius: quid porro tale præstitit, quale præstiturum confidit Basilius?

CXV. *Eustathius Sebastenus intelligendus est Basilio infensus.*

Non ergo de Valente intelligenda sunt Basilii verba, sed de ejus suffraganeis aliisque episcopis.

(*a*) Epist. al. 27.
(*b*) *Vita Basil.*, p. 96.
(*c*) Bas. ep. 71, p. 164.
(*d*) *Vita Bas.*, p. 96.
(*e*) Epist. al. 26.
(*f*) Or. 43, n. 59.
(*g*) Or. 10, n. 3.

inprimis Eustathio Sebasteno, qui Sabellii et Apollinaris errores Basilio affingebat. Præterea ob eam, qua de Spiritu sancto verba faciens utebatur Basilius, œconomiam, alii timiditatis, alii proditæ aut etiam innovatæ fidei notam inurebant; quam adventu suo Gregorius et communione cum Basilio abstergere penitus et eluere poterat, quippe quem divinitatis Spiritus sancti liberrimum et præ cæteris omnes propugnatorem agnoscebant. Propterea Basilius Gregorium advocat, his verbis : « Si tantum appareas, ipsius supprimes impetum, eosque qui ad res patriæ evertendas conspirant, dissipabis, » etc.

Nec vero ex sequentibus colligas Valentis « impetum » significari. Exspectare namque Basilius etiam tum potuit, ut ab ecclesia paternisque ædibus ejiceretur, non tantum ab Arianis, qui id anno 372, iterumque anno 376 tentarunt; verum a Catholicis etiam pluribus, qui et ipsi cæco zelo abrepti Basilio adversabantur. Præterea Eustathius Sebastenus, homo versipellis, qui cum Arianis erat tum communione et in Basilium odio conjunctissimus, Eustathianique famosis libellis Cæsariensem episcopum lacerabant; adeo ut a multis male audiret, etiam orthodoxis, atque ejus in fide dubia esset integritas.

CXVI. *Episcopum tunc fuisse Gregorium constat.*

Quin etiam Gregorium nostrum tunc episcopum fuisse, ex his ejusdem epistolæ, quam ad eum scripsit Basilius (*a*), verbis certo colligi posse nobis videtur : Εἰ γὰρ κατὰ τὰς ἀρχαίας συνθήκας, καὶ κατὰ τὴν ὀφειλομένην νῦν ταῖς ἐκκλησίαις παρ' ἡμῶν ἐπιμέλειαν, τὰ πολλὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ μετ' ἀλλήλων διήγομεν· « Si enim ex veteri pacto, ac juxta eam, quam nunc debemus ecclesiis, curam et sollicitudinem, sæpius per annum convenissemus, » etc. Hæc certe verba Gregorium non secus ac Basilium fuisse episcopum denotant, novamque ac parem jam nunc incumbentem ambobus Ecclesiarum curam. Unde sequitur, τὰ πολλὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ μετ' ἀλλήλων διήγομεν, quæ recte vetus interpres sic Latine reddidit : « Sæpius per annum convenissemus, » quod episcopos maxime juvat, probantque frequentes synodi. Quapropter Basilius malorum causam inde repetit, quod non una conveniant : τούτων δὲ αἴτιον ἐκεῖνο. . . τὸ μὴ συντυγχάνειν ἡμᾶς. Demum hæc ejusdem epistolæ verba, episcopum fuisse tunc Gregorium confirmant : ὅτι αὐτὸς τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι τοῦ καθ' ἡμᾶς συλλόγου κατάρχεις, vel ut vetus editio κατάρξεις· « Conventui nostro, seu synodo, præsidebis; » vel ut Tillemontius, « Ecclesiæ nostræ caput te præbeas ac commonstres : » quod episcopis duntaxat proprie convenire nemo nescit.

CXVII. *In epistola 26 Gregorii fit mentio orationis 12 quo constat post orationem scriptam esse epistolam.*

His jam ad cumulum accedat (quod opinioni suæ incommodare non dissimulat Tillemontius), orationem Theologi habitam anno 372, posteaquam abjectis Sasimis Nazianzenæ Ecclesiæ administrationem, jubente patre, suscepit Gregorius, laudari in epistola 26, de qua agitur : « Simulque, inquit (*b*), vocem quamdam meam commemoravit (monachus qui in Basilium atrociter invehebatur), cum ego, ut in frequentissimo cœtu, de divinitate verba faciens pervulgatum illud de Spiritu sancto interfatus essem : Quousque lucernam abscondemus sub modio? » Quæ totidem verbis in oratione habentur. Ex quo sequitur hæc contigisse post orationem, quæ habita est anno 372; proindeque epistolam 26 non anno 371, sed anno 372 scriptam esse, idque post Septembrem, quem in mensem incidit beati martyris Eupsychii sive memoria, sive conventus, unde calumniandi Basilium occasionem monachus arripuerat. Neque etiam citius hoc anno Hellenius, qui Gregorii litteras Basilio reddidit, exæquandis Nazianzi tributis præpositus, Cæsaream profectus est.

Cæterum quo tempore Gregorius una cum patre Nazianzenam Ecclesiam administrabat, sive ante, sive post exortam cum monacho de Basilio controversiam, Cæsaream se contulit, ibique eximiam illam orationem (*c*) habuit quæ *De pauperum amore* inscribitur. Eorum causa potissimum habita est, qui in hospitali domo, alendis pauperibus a Basilio Magno constructa, sacro morbo laborabant. Ad hoc etiam tempus pertinent orationes sequentes; videlicet decima quinta *in laudem Machabæorum*, quorum passiones non ex libris sacris qui Machabæorum nomen habent, sed ex Josephi libro *De imperatrice ratione*, exponit et eloquentiæ suæ floribus exornat. Decima sexta, *in patrem tacentem propter plagam grandinis*, qua Tiberina regio, Gregorii natale solum, anno circiter 373 afflicta fuit. Decima septima, *ad cives Nazianzenos gravi timore perculsos*, ob delictum alias incognitum, *et ad præfectum irascentem.*

CXVIII. *Mors Gregorii senioris et Nonnæ ejus conjugis.*

Quomodo, abjectis Sasimis, Gregorius solitudinem iterato petierit, eaque retractus Ecclesiæ Nazianzenæ curam susceperit, rogante vel jubente patre, jam narravimus. Ea autem, ut dictum est conditione vicariam præfecturam suscepit, ut, morte sublato patre, discedere et quo vellet abire sibi liceret.

Non ita longo post tempore Gregorius noster, parentis utriusque obitu, Nazianzenæ Ecclesiæ regimen excussit seque sibi vindicavit. Anno siqui-

(*a*) Epist. 71, p. 165.
(*b*) Or. 12, n. 6.
(*c*) Or. 14.

dem 374, circa vernum tempus, Gregorium patrem annos natam pene centum, cum ex iis quadraginta quinque Nazianzenæ Ecclesiæ præfuisset, mors abstulit. Nec multo post, Nonna Gregorii senioris conjux, ejusdem pene ætatis, morte sublata est. Licet enim quandiu superstes fuerit compertum non habeatur, diu tamen eam superstitem non fuisse inde fas est conjicere, quod Theologus se cito post susceptam Nazianzenæ Ecclesiæ curam parentibus orbatum fuisse scribat (*a*). Forsan die Augusti quinto, quo ejus memoria tum apud Græcos, tum apud Latinos colitur, obiit. Eam certe anno sequenti jam mortuam constat, cum Seleuciam petiit Gregorius.

CXIX. *Parentibus orbatus Seleuciam se confert Gregorius.*

Asserit Baronius « Gregorium parentibus orbatum nullatenus adduci potuisse, « ut vel diem unum in administratione Ecclesiæ Nazianzenæ perseveraret, » rogante licet Basilio, aliis simul episcopis, et civibus precibus importunis id ipsum efflagitantibus; a quibus omnibus, captata fuga, se abripuit profectus Seleuciam pietatis ergo ad memoriam sanctæ Theclæ, quo frequens fidelium peregrinatio esse solebat. » Rectius vero scribit Tillemontius (*b*), hujus Ecclesiæ regimen, Basilii aliorumque episcoporum ac civium precibus victum suscepisse Gregorium, et in eo aliquandiu perseverasse (*c*). Nec tamen interea cessabat rogare episcopos, ut huic Ecclesiæ pastorem præficerent, quam ipse regendam, nonnisi quoadusque præpositus esset episcopus, susceperat (*d*). Cum autem Gregorii precibus non moverentur, nec quod rogabat obtineret, fuga elapsus Seleuciam se contulit, cum Ecclesiam Nazianzenam tribus tantum circiter annis ante et post mortem patris rexisset.

Seleuciæ non exiguo tempore commoratus est Gregorius, ut ipse testatur (*e*); nimirum usque ad Valentis obitum, qui victus a Gothis, sagitta percussus, incensa agresti casa, in quam delatus fuerat, ultricibus flammis absumptus fuit die nona Augusti anni 378. Illic tamen optata pace et otio quod speraverat, frui non licuit: « Nihil boni, » ut ejus verbis utar (*f*), « prorsus reperit; imo negotia, quæ effugere in animo habuerat, velut ex composito incurrerunt, vimque attulerunt. » Quænam illa fuerint negotia definire non licet: forsitan his verbis significat se ab hæreticis vexatum fuisse. Gregorii vitæ scriptor Theologum scribit Nazianzum rediisse, nec ullis civium precibus flecti potuisse; quod ex iis verbis colligit, ut videtur, quibus Gregorius in se solitas recidisse calamitates, postquam fuga Seleuciam petiit, ipsemet fatetur.

CXX. *Basilii morte cumulus accedit ad Gregorii calamitates.*

Anno sequenti 379, Gregorius adhuc Seleuciæ consedebat, et quidem gravi ac periculoso morbo detentus, cum Basilii Magni mors ipsi nuntiata est. Quantum in deflenda tam chari capitis morte dolorem conceperit Gregorius, ipse solus enarrare sufficit. Ex morte Basilii cumulus ad suas calamitates ipsi accessisse visus est. « Hoc quoque, » exclamat in epistola, qua de Basilii obitu fratrem ejus Gregorium Nyssenum consolatur (*g*), « hoc quoque ærumnosæ huic vitæ reliquum erat, ut Basilii mortem audirem, » etc. In alia epistola: « Quæris, » inquit, Eudocium alloquens, « quo statu res nostræ sint? Admodum acerbo. Basilium non habeo; Cæsarium non habeo, fratrem meum secundum carnem et spiritum: pater meus et mater mea dereliquerunt me, ut cum Davide loquar. Corpus adversa valetudine laborat, senectus caput premit: curæ aliæ aliis intexuntur. Incursant negotia, infidi amici, Ecclesiæ res pastore et gubernatore carent. Pereunt bona, nuda et aperta sunt mala, navigatio in nocte, fax nusquam, Christus dormit. Quid faciam? Una mihi malorum depulsio, mors. At res etiam alterius vitæ mihi formidolosæ sunt, ex hujus vitæ rebus conjecturam ducenti (*h*). » Morbus, quo laborabat Gregorius, fuit impedimento quominus in hoc tristi eventu communibus amicis adesset, et sanctos Basilii cineres exoscularetur. Cæsariensis Ecclesiæ, tanto ornamento spoliatæ, solitudo, spectaculum erat Gregorio prorsus intolerabile. Ipse dimidia sui parte mortuus et dissectus sibi videbatur, amisso tali socio; a quo etiam per nocturnas visiones, ut olim cum viveret, admonebatur et castigabatur, si quid fecisset minus decore. Basilii funus stricta et pedestri oratione prosecutus est Gregorius. Etenim carmen funebre, duodecim epigrammatiis constans, sui in Basilium amoris et desiderii monumentum esse voluit; sed multo uberius, cum Constantinopoli reversus eximiam de Basilii laudibus habuit orationem, in qua omnes ingenii vires et eloquentiæ flores profudit. Si Baronio (*i*) fides in *Vita Gregorii*, is « cum de infirmitate, qua detinebatur, aliquantulum allevatus esset, nobilissimam illam panegyrim in laudem Basilii conscripsit, qua vitam ejus exacte monumentis perpetuis consignavit. »

CXXI. *Gregorius proficiscitur Constantinopolim, abs Thraciæ episcopis et orthodoxis accersitus.*

Quamvis præclara sint quæcunque hactenus de Gregorio narravimus, longe præclariora supersunt dicenda, ea scilicet quæ duobus vel tribus annis gessit Constantinopoli; sive illuc a synodo Antiochena, ut Baronio videtur, missus fuerit, sive ro-

(*a*) Carm. *De Vita sua*, v. 5[illegible]7.
(*b*) Ad an. 372, t. IV, p. 331.
(*c*) *Vita Greg.*, art. 39, p. 398; art. 42, p. 404.
(*d*) Carm. *De Vita sua*, v. 530.
(*e*) Καί μοι διῆλθεν οὐ βραχὺς τῇδε χρόνος.
(*f*) Carm. *De Vita sua*, v. 555.
(*g*) Epist. al. 37.
(*h*) Epist. al. 59.
(*i*) Apud Boll., ad diem 9 Maii, p. 328.

gantibus Constantinopolitanis se contulerit. Credo equidem episcopos veritatis defensores, quibus, postquam fidei perduellis exstinctus est Valens, ad suas ecclesias revertendi facultatem dedit Gratianus, consilia iniisse, ut illatas Ecclesiis plagas ab Arianis sanarent, tristesque ruinas repararent: credo etiam in eam rem habitas fuisse synodos. Haud tamen crediderim cum Baronio (a) Gregorium nostrum, Antiochenæ synodi decreto, eadem de causa jussum esse Constantinopolim proficisci; sed accersitum ab episcopis Thraciæ et ab orthodoxis, qui in urbe regia versabantur. Id ipse testatur Gregorius, cujus verba non significant eum jussu Antiochenæ synodi Constantinopolim petiisse, ut Baronio placet.

Ἐπέμψεν ἡμᾶς ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος,
Πολλῶν καλούντων ποιμένων καὶ θρεμμάτων,
Λαοῦ βοηθοὺς καὶ λόγου συλλήπτορας.

Ad hos gratia Spiritus, multis advocantibus
Et pastoribus et ovibus, nos misit,
Populi adjutores et doctrinæ defensores (b).

Gregorii biographus eodem quo nos sensu verba illius interpretatur, quamvis erret in Basilio qui jam tum obierat, cum ait, nulla synodi Antiochenæ facta mentione, eum Constantinopolim statim adfuisse, « Basilio luminari magno, ipsius cupiditati alacritatique quasi faces quasdam subdente, atque ad spiritualia certamina ipsum inungente, aliisque compluribus episcopis, principisque urbis civibus, fidei pietate præditis, ab eo obnixe contendentibus, ut ipsis auxilio egentibus malorum se depulsorem præberet. » Id ipse Gregorius in carmine *De vita sua* (c) confirmat, ubi scribit Constantinopolitanorum in se civium amorem inde natum, quod ab ipsis accitus, et « eorum opus esset: »

Οἱ δ' ὡς ἑαυτῶν ἔργον εἶχον ἀσμένως.

In altero autem carmine, narrans quomodo a suis deliciis bonisque omnibus abreptus et longe abductus, Constantinopolim se conferre coactus sit, meminit quidem Gregorius « conventuum episcoporum: »

Τὸ δ' οὖν πρόδηλον, σύλλογοί τε ποιμένων,
Καὶ λαὸς ὀρθόδοξος...

Verum nihil opus est hæc verba, ut recte observat Tillemontius (d), de synodo Antiochena, quæ non nisi exeunte anno 379 coacta est, interpretari, cum de Thraciæ episcoporum conventibus commode et recte possint atque etiam debeant intelligi. Demum ab amicis etiam, inter quos, præter Basilium, fuere Meletius, Bosphorus Coloniæ episcopus, et alii plures, Constantinopolitanis auxilium ferre compulsus fuit Gregorius. Sic profectus aliquanto post Basilii mortem tempore, « non sua sponte, sed coactus, » ut ipse testatur (e):

Οὕτω μὲν ἦλθον οὐχ ἑκών, etc.

Eadem passim repetit, maxime in oratione quam tum ad Arianos habuit: « Ego, inquit (f), parvu-

A lus ille, obscura et ignobili patria natus, ad vos accessi, idque non ultro, nec me ipsum offerens, ut moris est hodie plerisque, qui ad Ecclesiæ gubernacula temere prosiliunt, sed accitus ac vi compulsus, et timori Spirituique obsecutus. Quod si falsa loquor, hoc mihi pro sceleris pœna imprecor, ut diutius hic belli molestias incassum sustineam, nec quemquam errore liberem, sed voti sui compotes fiant, qui animæ meæ sterilitatem imprecantur. »

CXXII. *Deploratus Constantinopolitanæ Ecclesiæ status.*

Luctuosa tunc omnium Ecclesiarum facies, sed nullius luctuosior quam Constantinopolitanæ, in qua jam ab annis quadraginta grassata fuerat Ariana lues, sub pontificibus hæreticorum antesignanis,
B atque etiam ipsis novorum dogmatum conditoribus; sub principibus, quales fuere Constantius et Valens, qui hæreticorum partes tuebantur, Catholicos vexabant, et pro errore contra veritatem toto, ut ita dicam, imperii corpore certabant. Quam deploratus esset Ecclesiæ Constantinopolitanæ status, quivis facile colliget auditis tantum eorum nominibus, qui sedem illam tenuerunt ab anno 339, quo Arianis, cæso vindice fidei orthodoxæ pontifice Paulo, impune in ea grassari licitum est. Hanc, relicta sede Nicomediensi, Ariani dux agminis confestim eo anno invasit Eusebius, post quem in Macedonii manus infelix hæc Ecclesia devenit. Expulso ab ipsismet Arianis, anno 360, ob inauditam crudelitatem do-
C ctrinæque inconstantiam Macedonio, Eudoxius fæx hæreticorum, idemque perditissimus hæresiarcha, Aetii Arianorum longe impiissimi discipulus, suffectus est. Is anno 370 impietatis cursum absolvit.

CXXIII. *Ariani late dominantur in urbe: templa occupant: alia commutata in sepulcra.*

Tum vero respirare paululum visi sunt Catholici, sibique Evagrium episcopum jam cooptarant. Sed mox Valens imperator, Arianæ tutela perfidiæ, pulso in exsilium Evagrio cum Eustathio presbytero, qui ipsius electionis auctor fuerat, Eudoxio Demophilum æque impium ac nefandum substituit. Ita Ariani summa rerum Ecclesiæ potiti, vix pietatis « reliquias, » et excitandæ a Gregorio fidei « semina » reliquerant. Templorum alia ab hæreticis
D occupata, atque in primis amplissimum illud (g), « Sophia cognominatum, » tunc « diaboli propugnaculum » magis quam ecclesia, ubi « suos ille milites ac defensores collocarat; » imo ubi « dæmonum exercitus, furiarumque ac spirituum legiones aderant immundorum. » Alia (h), « ex templis in sepulcra commutata, alia cruore sanctorum aspersa profanataque: presbyteri exusti; » Catholici « contumeliis » vexati, « bonorum direptione, exsilio; ecclesiis, domibus, ipsis etiam pulsi solitudinibus... (i) grex exiguus ac ne grex quidem, sed par-

(a) Bar., ib., p. 399, col. 1.
(b) Carm. *De Vita sua*, v. 598.
(c) Ibid., v. 1131.
(d) Adv. episc.
(e) Carm. *De Vita sua*, v. 610.

(f) Or. 33, n. 13.
(g) Or. 33, n. 3.
(h) Or. 42, n. 23.
(i) Ibid., n. 2.

vum quoddam et tenue gregis vestigium, aut reliquiæ; præclare secum agi putabant, si salutem suam surripere liceret. »

CXXIV. *Variæ hæreses Constantinopoli grassabantur præter Arianam.*

(*a*) Neque solum Ariana lues Constantinopoli grassabatur, verum ibi quoque Novatiani, Macedoniani, Photiniani, Marcelliani, Sabelliani, Eunomiani, jamjamque Apollinaristæ pullulantes, veritati ac fidei una cum Catholicis exsulanti bellum indixerant. His etenim, inquit Baronius (*b*), e portis inferi eductis legionibus, et Constantinopoli velut in stativis collocatis, antiquus hostis fidem catholicam oppugnabat.

Tam tristi, atque etiam « tristiori statu, » si Gregorium ipsum audias (*c*), Constantinopolitanæ Ecclesiæ res erant, cum ab episcopis et a populis ob eam, quæ mare transierat, scientiæ ac sanctitatis famam, qua precibus, qua obtestationibus vocatus accitusque, Constantinopolim antiquæ rursum fidei conditor Theologus venit.

CXXV. *Quibus armis pugnaturus contra hæreticos instructus venit Gregorius.*

Venit autem « cum potestate minime sane contemnenda, » cumque ipsius, ut quidam interpretantur, auctoritate imperatoris; quanquam Davidis nostri contra Goliath et Philisthæos *arma non carnalia sed potentia Deo* [67]. Nec enim præsentia corporis quidquam infirmius (*d*): « Peregrinus præco et exterus; parva civitate ac ne civitate quidem, sed arido, inamœno, infrequenti loco natus, obscuro terrarum angulo abditus hucusque; contractis senectute membris, et curvato humi corpore, vultu haud eleganti, rugis aratus, fletu tabidus et fame, agresti voce et aspera, viliori veste; pauperrimus, nec pecunia quam alis instructior. » Sic se ipse in carminibus et orationibus depingit Gregorius. Corpore vir tantulus, sed Spiritu potens opere et sermone, principum hujus sæculi potestatumque munitiones, consilia, et quæ adversus scientiam Dei se extollebat, altitudinem omnem destructurus progreditur [68], « Theologi triumphale nomen, » ut cum Baronio loquar, inde merito sibi comparaturus.

CXXVI. *A cognatis hospitio exceptus. Pia erat domus, in quam conveniebant orthodoxi.*

Constantinopolim igitur veniens Gregorius anno 379, a cognatis quibusdam suis hospitio exceptus est. Nulla enim tum Catholicis in ea urbe erat ecclesia, adeo Arianorum factio invaluerat. De domo, quæ Theologum excepit, hæc scribit (*e*) : « Domus quædam pia, amore Dei flagrans, non secus atque Eliseum Sunamitidis domus [69], nos refocillavit; domus, inquam, hominum corporis spiritusque mecum cognatione conjunctorum; apud quos populus hic quoque compactus est, cum furtim orthodoxam fi-

A dem persecutionibus vexatam atque afflictam hauriret; nequaquam libere nec sine periculo. »

CXXVII. *Exiguus ille locus, ob restitutam fidem dictus postea Anastasia.*

Exiguus erat ille locus, ubi tunc primum convenit populus, et in ecclesiam mutatus; idemque est qui laxatus, ob restitutam ac velut a mortuis excitatam in ea catholicam fidem, Anastasia subinde est appellatus.

Ἀναστασία, ναῶν ὁ τιμιώτατος,
Ἡ πίστιν ἐξήγειρας ἐν γῇ κειμένην.

Anastasia, templorum maxime venerabile,
Quæ jacentem humi fidem exsuscitasti (*f*).

Quam etiam appellationem confirmatam nonnulli volunt, apud Sozomenum, resurrectione feminæ
B ejusque fetus, quem utero gestabat; et sanctæ martyris Anastasiæ reliquiis postea depositis ad *rostra Domini*, sive, ut aliis placet, *porticum*, ubi Anastasiæ templum ab eruditis collocatur. Verum quidquid sit de resurrectione feminæ ejusque fetus, et de depositis a Gennadio patriarcha in hac æde reliquiis; constat Anastasiam inde dictam esse, quod collapsa fides illic excitata est; quod iterum atque iterum testatur Gregorius, et tam diserte, ut nullum esse possit dubium. Jam nunc res ejus præclare gestas Constantinopoli prosequamur.

CXXVIII. *Ita crescit Anastasia, ut brevi omnes Constantinopolitanas amplitudine et magnificentia superet ecclesias. In hac nova Bethlehem omnes hæreticos oppugnat fugatque Gregorius.*

C Exiguus, ut jam diximus, primum locus fuit Anastasia; sed mutatus in ecclesiam ita crevit brevi tempore, ut jam ab anno 398 marmora, quibus ornaretur, quæreret Nectarius, atque etiam sacras ædes Constantinopolitanas magnificentia et amplitudine, Socratis et Sozomeni tempore (*g*), superaret. In hac itaque « nova Bethlehem, » quo nomine eam appellat Gregorius, ob angustos loci ambitus, Christi antiqua fides revixit, et « intermortua » ad vitam rediit. Demum in hac « Silo, quadraginta annis circumacta in deserto, incertisque vagata sedibus, arca fixa est, ac requievit arca Noe altera, novi mundi et orthodoxorum seminarium ferens » et conservans. « Tam angusto foramine, ut optime Baronius (*h*), perinde ac si in latissimo campo, adversus
D fidei hostes certabat Theologus; uno rotatu gladii circumcirca positos hæreticos, Arianos, Macedonianos, Photinianos, Sabellianos, Apollinaristas, ac Novatianos perurgebat profligabatque... Erant manus ejus contra omnes, ac manus omnium contra eum; sicque exaltata sunt opera Dei, ut unus non tantum mille fugaret, sed et decem millia [70]. Exstat adhuc, pergit eminentissimus scriptor, appensus in ecclesia pallio involutus post Ephod gladius ille, quo noster coryphæus manu fortis Philisthinorum turmas in fugam vertit. Exstant, inquam, sublimes

[67] II Cor. x, 4. [68] ibid. 5. [69] IV Reg. iv, 1, seqq.

[70] I Reg. xviii, 7.

(*a*) Socr. l. ii, c. 38. Sozom., p. 571.
(*b*) Boll., 9 Maii, p. 405.
(*c*) Carm. al. 1, v. 591.
(*d*) Or. 33, n. 15.

(*e*) Or. 26, n. 17.
(*f*) Carm. *De Vita sua*, v. 1085.
(*g*) Socr., l. v, c. 7, p. 265. Soz., l. vii, c. 5.
(*h*) Ap. Bol., 9 Maii, p. 400.

illæ Gregorii orationes, pretiosissima Dei Ecclesiæ suppellectilia, quibus prædictas hæreses oppugnavit; inter quas illæ celebriores habentur, quæ *De theologia* sunt inscriptæ, » etc.

CXXIX. *Fidei causam egregie defendit Gregorius. Tali defensore tempus egebat.*

His eloquentissimis sermonibus egregie fidei causam defendit Gregorius, Catholicos docet, hæreticos refellit. Tali defensore tempus egebat; tam peritum oratorem, ad defensionem fidei catholicæ, luctuosus Ecclesiæ Constantinopolitanæ status requirebat; eaque causa fuerat, cur in hanc urbem se conferret, vel potius cur in eam mitteretur. Civitas quæ, Arianis aliisque hæreticis plena, adveniente Gregorio efferbuerat, (*a*) commota ejus orationibus in eum exarsit. Quanam ex iis orationibus quæ supersunt, veram de Trinitate fidem nuntiandi exordium sumpserit, haud constat. Oratio quæ nunc vicesima est, olim vero vicesima nona, non immerito prima videri possit, aut saltem una ex prioribus quas Theologus Constantinopoli habuit.

CXXX, CXXXI. *Qua ratione res divinas tractat Gregorius. Gregorii ratio disputandi contra hæreticos; placido animo disputat, mira urbanitate demulcet. Nihil de veritate deterit, leniter disputando.*

Res divinas suis in sermonibus leniter, moderate, prudenter tractabat orator Christianus; non disputando, sed docendo; non ut philosophus, verum ut apostolorum discipulus; non ut profanus, sed ut sacer orator atque Evangelii præco. Perniciosa hæreticorum dogmata refellebat, non conviciis lacessendo, neque enim quemquam vel sermone læsit unquam, sed invictis rationibus et argumentis pugnando, ita ut aut suaderet, aut elingues redderet. Bellum indixit erroribus, non hominibus; perversa dogmata insectabatur, non ipsos homines; quorum salutis tanto desiderio tenebatur, « ut anathema etiam a Christo esse, ac nonnihil, ut damnatus, perpeti non recusasset; modo secum adjungerentur (*b*), communibusque animis Trinitatem celebrarent (*c*). » Ex ipso discimus Gregorio, quam in defendenda veritate, refellendisque hæreticorum dogmatibus, viam secutus fuerit. « Vultis, » inquit Patres concilii Constantinopolitani alloquens (*d*), « aliquid juvenilius adjiciam? Videtisne adversarias linguas mitescentes, et eos qui divinitati bellum indixerunt, nihil jam nobis turbarum facessentes? Id quoque Spiritus, id quoque agriculturæ nostræ est. Non enim inerudite docemus, neque adversarios conviciis et contumeliis incessimus, quemadmodum plerique faciunt, non cum dogmate sed cum dogmatis assertoribus confligentes, ac rationum et argumentorum infirmitatem maledictis interdum contegentes; non aliter ac sepias ante se atramentum vomere aiunt, ut piscatores effugiant. Verum nos pro Christo bellum gerere hoc argumento declaramus, quod secundum illum pacificum et clementem Christum, ac nostras infirmitates portantem, dicamus. » Hæc fuit Gregorii de rebus fidei disputandi ratio; id placido animo, a jurgiis temperans, mira quadam eos urbanitate et lepore demulcens, agere solebat. Insignem in eo genere orationem, *De moderatione in disputatione servanda*, Constantinopoli pronuntiavit. At non is erat qui, ut moderationis famam sibi colligeret, aliquid de veritate, mollius contendendo, detereret. « Neque enim, » inquit (*e*), « cum veræ atque orthodoxæ fidei pernicie paci studemus, nonnihil de animorum contentione remittentes, ut moderationis et æquitatis colligamus (non enim quod bonum est male aucupamur), atque interim tamen pacem colimus, legitime nimirum pugnantes, atque intra limites nostros Spiritusque regulam nosmet continentes. Ac de his quidem ita sentio, cunctisque animarum dispensatoribus rectæque doctrinæ arbitris legem statuo: ut nec asperitate sua adversariorum animos exulcerent, nec submissione insolentiores efficiant; sed prudenter et consulte in fidei causa se gerant, nec in alterutro horum mediocritatis lineas transiliant. »

CXXXII. *Accurritur ab universis Catholicis, hæreticis, infidelibus, ad ejus sermones.*

Omnes concursu magno ad talem oratorem audiendum accedebant, non modo Catholici, verum etiam hæretici, cujusvis sectæ, imo exteri et a fide alieni; alii ejus doctrina, alii ipsius eloquentia illecti. Exsultabant gaudiis sanæ fidei sectatores, cum cernerent veritatem, quæ tot annis urbe exsularat, et exstincta videbatur, reducem et redivivam libere prædicari; hæreticos autem, qui tandiu grassati fuerant, tanta dicendi copia, tam firmis expugnari argumentis et obrui, ut ne mutire quidem auderent, et ad Theologi verba aures suas vel pervicacissimi inflecterent.

CXXXIII. *Non tantum fidei dogmata confirmat, et errores rejeciit Gregorius, sed morum quoque præcepta tradit.*

Nec vero tantum errores refellere, perversa dogmata convellere, qui quidem præcipuus fuit Gregorii scopus, verum etiam morum præcepta tradere satagebat. In quo dicendi genere sic compositus erat, ut quæ prodessent audientibus, illorum auribus ingereret. Commonefaciebat ut se in Dei lege exercerent, alendo pauperes et hospites, morbo laborantibus opem ferentes, in hymnis Deum celebrando, in precibus, gemitibus, lacrymis; humi cubando, sensus cohibendo; gulam, risum, iram, carnem frenando; linguæ temperando, ut nec omnia, nec ubique, nec apud quosvis, sed quantum, quando et ad quos loqui esset opportunum, loquerentur. Hæc et alia plurima, non ad ingenii et do-

(*a*) Carm. *De Vita*, v. 656.
Πολλοῖς συνερρήγνυμεν ἐλθόντες κακοῖς.
Πολλῶν μὲν ἐξέζεσε καθ' ἡμῶν ἡ πόλις,
Ὡς εἰσαγόντων ἀνθ' ἑνὸς πλείους θεούς.

(*b*) Ὥστε καὶ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ, καὶ παθεῖν τι ὡς κατάκριτος δέχομαι· μόνον εἰ σταίητε μεθ' ἡμῶν καὶ κοινῇ τὴν Τριάδα δοξάσαιμεν.

(*c*) Or. 41, n. 8.

(*d*) Or. 42, n. 13.

(*e*) Or. 42, n. 13.

ctrinæ ostentationem, sed ad pietatem excitandam plebemque permovendam tractabat minime fucatæ eloquentiæ vi. Hæc erat Gregorii circa institutionem morum ratio dicendi et docendi : ex quo colligi potest permultas hujus generis orationes Constantinopoli habitas periisse.

CXXXIV, CXXXV. *Ad verba oratoris accedente exemplo, et ad orationes vitæ sanctitate, miros habet fructus. Hos se fructus habiturum speraverat, ipsique Deus forsitan ostenderat.*

Cum autem ad verba exemplum, ad orationes vitæ sanctitas accederet, dictisque facta congruerent, mirum quantos successus habuerit Gregorius ; quam multos e Catholicis ad meliorem vitam et hæreticos ab errore ad sanam doctrinam reduxerit ; quot oves perditas ad ovile reportaverit, quot lupos deposita sævitie inter oves recensuerit, quam immensum denique gregem ex exiguo conspexerit. Id quidem, priusquam accideret, speraverat, cum Arianos Constantinopoli late dominari cerneret : secum enim cogitans, his se verbis et spe melioris temporis solabatur (*a*) : « Domos Ariani habent, nos hospitem ; hi templa, nos Deum, idque præterea quod viva Dei vivi templa sumus, victimæ vivæ... Hi populos habent, nos angelos ; hi temeritatem et audaciam, nos fidem ; hi minas, nos preces et orationes ; hi feriendi insolentiam, nos patientiam ; hi aurum et argentum, nos purgatam fidei doctrinam ... At mihi grex exiguus ? Sed ad præcipitia non fertur. At angusta mihi caula ? Sed lupis inaccessa ... Nec dubito quin eam quoque aliquando latiorem prospecturus sim. Multi enim ex iis qui nunc in luporum numero sunt, a me inter oves recensebuntur, ac fortasse etiam inter pastores. » Addit Gregorius : « Hoc mihi annuntiat feliciter bonus ille Pastor, propter quem ego animam meam pro ovibus pono. » Quibus significare videtur se Dei beneficio, quorumdam quæ futura essent bonorum visione ac promissione recreatum fuisse.

CXXXVI. *Hi fructus non eloquentiæ, quæ tamen maxima erat, sed oratoris pietati et patientiæ tribuendi. Tales fructus unius justi persecutione vexati precibus aliquando Deus concedit.*

Tam felices exitus non tam eloquentiæ Gregorii, quæ maxima erat, quam ipsius pietati et patientiæ ascribendi sunt. Hos uberrimos prædicationis fructus percepit, illo dante incrementum [71], « (*b*) qui pauperem facit et ditat, qui mortificat et vivificat [72], qui sola voluntate omnia facit et immutat ... idque plerumque unius justi diuturna persecutione vexati precibus permotus. » Vir ille ipse fuit Theologus, qui diuturna Arianorum persecutione vexatus ; qui non modo dicteriis, scommatibus, calumniis, injuriis lacessitus, verum etiam ad judicum tribunal raptus, ac veluti cædis reus, denum saxis impetitus, patienter tulit, dicens cum Stephano : *Domine, ne statuas illis hoc peccatum* [73], uberes benedictiones pro maledictis rependit, pro persecutoribus preces fudit. Tanta patientia complurium perditorum animos sibi conciliavit, idque consecutus est ut victos hostes ad catholicam fidem amplectendam provocaret. Quæ profecto res hominibus nostris documento esse debet, licet ad convertendas ad Christum animas ingenii ac doctrinæ præsidia requirantur, tamen conspecta vitæ morumque innocentia et patientia plus multo quam litteris aut concertationibus proficit.

CXXXVII. *Permotus Gregorii fama Hieronymus, e Syria Constantinopolim venit, ut ejus fiat discipulus.*

Tot et tam præclare pieque rebus gestis Gregorii fama longe lateque diffusa est, adeo ut Hieronymus e Syria, tam longinquo terrarum spatio, Constantinopolim se contulerit. « Res plane admiratione digna est, » ut cum Baronio loquar (*c*), « hominem, quem ob insignem eruditionem consulerent Occidentales episcopi, qui orbem doceret, tam longa et difficilia itinera peragrasse, ut Gregorii mereretur esse auditor, ac sub tanto magistro posset profiteri discipulum ; inde sibi summum gloriæ decus conciliaturum existimans cum accessione doctrinæ. Imo eo nomine, ut regalibus quibusdam insignibus ac præclarissimo quodam ornamento, gloriari consuevit. « Ego eo magistro glorior et exsulto, » inquit. Et ad Pammachium scribens (*d*), se eo explicante sacras didicisse Scripturas affirmat, eumque præceptorem suum appellat. Præceptor quondam meus, Gregorius Nazianzenus, inquit, rogatus a me ut exponeret quid sibi vellet in Luca (*e*) δευτερόπρωτον eleganter lusit : « Docebo te, » inquiens, « super hac re in ecclesia, in qua mihi omni populo acclamante, cogeris invitus scire quod nescis ; aut certe si solus tacueris, solus ab omnibus stultitiæ condemnaberis. » Quo tempore adhærebat Gregorio Hieronymus, tanto duce ac magistro obscurissimam visionem illam Isaiæ de Seraphim exponere, tentavit, ut is ipse verbis testatur (*f*) : « De hac visione ante annos circiter triginta, cum essem Constantinopoli, et apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc ejus urbis episcopum sanctum, Scripturarum studiis erudirer, scio me brevem dictasse subitumque tractatum, ut experimentum caperem ingenioli mei, et amicis jubentibus obedirem. » Episcopus ergo tunc erat Gregorius Constantinopolis, cum eo magistro usus est Hieronymus, ut ipse asserit ; qui si in hanc urbem se contulerit anno 379, ut putat Baronius, necesse est

[71] I Cor. v, 6. [72] I Reg. ii, 7. [73] Act. vii, 59.

(*a*) Or. 33. n. 15.
(*b*) Or. 42. n. 5.
(*c*) Apud Boll., 9 Maii, p. 402.
(*d*) Epist. ad Pammach.

(*e*) Primum a die secundo azymorum ; ab hoc enim die septem Sabbata, sive sept. hebdomadæ numerandæ erant.
(*f*) Comm. in *Isa.*, c. 6.

ut tribus fere annis in hac urbe versatum fuisse Hieronymum concedamus: anno siquidem 381 Gregorius hujus urbis Ecclesiæ præfectus est episcopus. Id non ægre Baronio concederemus, si suæ opinionis firmas afferret rationes; verum nullas affert.

CXXXVIII. *Orti inter orthodoxos dissidii occasione, hæretici ipsis insultandi ansam arripiunt, quos Gregorius refellit.*

Interea dissidium inter orthodoxos Constantinopoli exortum est, unde ipsis insultandi ansam arripiebant hæretici, quos gemina oratione *De pace* refellit Theologus. Dissidium illud non aliud nobis videtur fuisse, quam Meletii et Paulini de Antiocheno episcopatu contentio, cujus causa non urbs modo Constantinopolitana, verum etiam orbis universus contraria in studia scindebatur. De his dictum satis in monito ad utramque orationem; ambæ enim sunt de eodem argumento. Altera Theologus ad pacem dissentientes hortatur, altera compositam pacem gratulatur. Alias orationes habuit eodem anno 379 Gregorius, sed de his commodius in monitis cuique præviis.

CXXXIX. — *Maximus philosophus Constantinopolim venit. Quis et qualis Maximus. Benignissime excipitur a Gregorio, quem dolis et mendaciis ita decipit, ut in ejus laudem habuerit orationem.*

Acto tot tempestatibus Gregorio alia adhuc gravior et molestior supervenit: de turbamentis Ecclesiæ Constantinopolitanæ a Maximo excitatis anno 380 loquimur. Lætissima quidem hujus anni fuerant initia. (*a*) Theodosius imperator, jam debellatis hostibus firmatoque solio, baptizatus ab Ascholio Thessalonicensi episcopo catholico, lege data 28 Februarii, fidem quam Damasus Romæ, Petrus Alexandriæ profiterentur, tenendam sanxerat. Mutatis in melius Catholicorum rebus, aliqua Gregorio spes erat se tandem pace fruiturum, cum Maximus novam et periculosiorem excitat tempestatem. Patria is Alexandrinus erat, philosophus, secta cynicus, professione, habitu et moribus. Constantinopolim venerat, habitu corporis, baculo, pallio, barba et prolixa coma ostentans philosophum, verbis autem Christianum; martyrum filium, seque martyrem jactitans; catholicæ fidei causa verberibus cæsum, atque in oasim vastam illam solitudinem se relegatum fuisse mentitus, cum revera ob fœdissima scelera in exsilium missus esset, ut Gregorius testatur. Quid plura? Gregorius dolis et mendaciis deceptus hunc humanissime exceperat, mensa et tecto dignatus, veneratus ut martyrem, et demum pro concione laudarat: dixit enim in laudem ejus orationem illam, cui titulus *in laudem Heronis*, quæ forsan exeunte anno 379 habita est. Hunc alio profecturum rogavit Gregorius, ut Constantinopolim reverteretur. Redux ex itinere, benignissime iterum a Gregorio suscipitur, inter amicos numeratur, et beneficiis cumulatur. Fallitur tamen *Gregorii vitæ* scriptor, cum ait Maximum ab eo in clerum ascriptum fuisse. Tunc enim primum prolixam comam deposuit, cum episcopus a suis fuit ordinatus.

CXL, CXLI. *Gregorium e sua sede deturbare eamque invadere tentat Maximus. Cum suum scelus perficeret Maximus, operique incumberet, deprehensus, ejectus est civitate.*

Quibus dolis et fraudibus nefarium istud consilium, quod jam diu mente conceperat, perficere conatus sit homo nequissimus, longe lateque prosequitur Gregorius in carmine *De vita sua:* nobis sat erit summa rerum sequi fastigia. Postquam Maximus, (*b*) « peritus scelerum artifex et machinator, » suis mendaciis circumvenit Theologum, virum candidum, minime suspicacem, aliisque longe artibus occupatum et assuetum, sua eum sede deturbare, et eam invadere aggreditur. Huic se facinori aptaverat, avertendo paulatim nonnullos a Gregorio, quos ab ipso alienos noverat; asciscendo sibi sceleris consortem e Gregorii sacerdotibus unum, natione barbarum et moribus, qui licet beneficiis a Gregorio cumulatus, veteri in eum odio et invidia urebatur. Ili ambo ingrati contra Gregorium una conjurant; viros seditiosos et ad quodlibet scelus paratos, nautasque emptos pecunia ad se convocant. Pecuniam suppeditavit quidam presbyter, qui ex Naxo insula Constantinopolim venerat ad emendas pro ecclesiæ suæ usu marmoris Proconesii tabulas. Petrum Alexandrinum a Gregorio divellunt, et in suam sententiam pertrahunt; Petrum, inquam, abducunt, suisque fraudibus perficiunt, ut qui per litteras nuper Gregorium Ecclesiæ Constantinopolitanæ episcopum præfecerat, heic Ecclesiæ Maximum, abjecto Gregorio, præficere laboret, mittatque episcopos Ægyptios, qui episcopatum illi decernant. His ita paratis, jam facto opus erat, et extrema sceleri, seu iniquæ molitioni, manus admovenda. Rem aggrediuntur per amicas noctis tenebras, opportunam nacti occasionem, cum Gregorius in morbum incidisset. Ecclesiam invadunt, Maximum consecrare et in solium collocare festinant. Prius tamen quam absolvissent, res tam nefaria innotuit, omnesque, non modo orthodoxos, verum ipsos etiam Arianos horrore affecit. Concurrere omnes ad ecclesiam, deprehendunt in opus peregrinos incumbentes episcopos, in eos conclamant. Quibus conclamantibus, Maximus cum suis effugit Ægyptiis: tum in sordidam Choraulæ domunculam ingressi, clanculum scelus inchoatum absolvunt. Hæc fuit Maximi ordinatio, qui furente plebe, totaque in eum plaustra conviciorum effundente, ejectus est civitate. Repulsam quoque a Theodosio passus est, quem

(*a*) Cod. Theod. XVI, c. 1, l. 2, p. 15.

(*b*) Carm. *De Vita sua*, v. 1009.

cum suis episcopis Maximus, opem imploraturus, A adiit Thessalonicæ circa mensem Augustum anni 380. Tum Alexandriam petit, ipsumque Petrum hujus urbis episcopum aggreditur, et ab eo postulat, ut vel sedem Constantinopolitanam adipisci faciat, vel suum ipsi solium tradat; sed prætor cum manu militari superveniens Maximum expulit.

CXLII. *Perculsus dolore Gregorius, solabatur spe discedendi copiam se consecuturum.*

Interea Gregorius, quam maximo perculsus dolore, id tamen solatii habebat, quod spes aliqua affulgebat id se consecuturum, ut sibi ab urbe discedendi copia daretur. Cujus consilium cum populus cognovisset ex quibusdam verbis, queis ut suorum memores essent laborum hortabatur; (a) tum facto agmine, viri, mulieres, juvenes, virgines, senes, nobiles, ignobiles, circumstantes queruntur, vim pene inferunt, suum ejulando præsulem a sententia demovere nituntur. Quod cum constanter recusaret, precibus exorant ut saltem maneat, nec trucibus lupis gregem addicat: sicque ipsi concessum est urbe egredi, ut corporis animique vires ea tempestate nonnihil læsas in villa aliquantulum restauraret. Non ita multo post redux orationem, olim XXVIII, nunc XXVI, habuit, quæ miram pastoris erga oves charitatem spirat.

CXLIII-CXLV. *Theodosius Constantinopolim venit. Honorifice Gregorium excipit; Demophilum ejicit: ecclesias Catholicis restituit. Majorem basilicam ingreditur Gregorius una cum Theodosio: cœlum, quod antea nubilum erat, serenatur ad ingressum Gregorii in templum.*

Hic erat rerum status, cum Theodosius Thessalonica Constantinopolim venit die Novembris 24, anni 380. Ab ipso imperii sui initio nihil antiquius habuerat quam de fide catholica bene mereri: « Justissimis et misericordissimis legibus, » ut Augustini verbis utar (b), « adversus impios laboranti Ecclesiæ subvenire » non cessaverat, quam Valens hæreticus, impense favens Arianis, vehementer afflixerat; cujus Ecclesiæ « membrum esse, magis quam in terris regnare gaudebat. » Gregorium quam honorificentissime Theodosius excipit, amplexatur, benigne alloquitur, præcipuam urbis ecclesiam, nimirum Sanctæ Sophiæ, quam annis quadraginta occupaverant Ariani, tradit his verbis cum compellans (c): « Dat tibi Deus et tuis laboribus per nos templum istud, » etc. Demophilum, qui Eudoxio Ariano Arianus ipse successerat in Constantinopolitana sede, accersit imperator, monet ut abdicata hæresi fidem catholicam cum suis profiteatur; quod eo negante, jussit Theodosius hæreticos ecclesiis excedere, quas orthodoxis restituit. Hæc 26 Novembris contigisse auctor est Socrates; mense vero Decembri Marcellinus in *Chronico*. Mox imperator una cum Gregorio majorem basilicam ingreditur: quo simul ut ingressi fuere, sol, qui prius erat in nubilo, refulsit. « Ibi, » inquit Gregorius, « cum hoc spectaculo subiisset animos fiducia, quæ aderat multitudo infinita, clamare totis viribus ac deposcere nos impræsentiarum haud aliter ac si hoc unum defuisset, principesque ac maximum a summo principe hoc civitati thronis ipsis anteponendum munus, si urbis solio (episcopali) ab ipso donaremur. Hoc viri dignitate præcipui, hoc infimum vulgus agitabat. Omnes ex æquo rem desiderabant. Hoc alta voce mulieres inclamabant, pene amplius quam mulieres deceret. Incredibile quoddam repercusso fragore tonitru audiebatur. »

B CXLVI, CXLVII. *Episcopale solium ut conscenderet, quamvis omnes peterent, cogi non potest. In sede Constantinopolitana Gregorius collocatur.*

Tunc quidem victrix fuit Theologi modestia, nec cogi potuit ut episcopale solium conscenderet: verum ad agendas Deo gratias populi studia « vir divinus, » Theodoreti verba sunt (d), provida dexteritate convertit. Frendebant Ariani, sed circumstantes milites hos in officio continuere: « Unus tantum ensis nudatus fuit et postea reconditus, fractaque plebis audacia. » Aliquanto post tempore, cum unanimi omnium ordinum postulationi, votis et clamoribus, suffragia episcoporum plenariique, non provinciæ solum, sed Orientis etiam pene totius et œcumenici concilii quod Theodosius convocarat, C renuntiatio solemniter accessisset, in sede Constantinopolitana clamans et gemens collocatus est Gregorius. « Quidquid Oriens, » inquit (e), « habebat, excepta Ægypto, populi antistitum ad Romam usque secundam, terræ marisque ex intimis recessibus concitatum coiit. His præsidebat vir pietate maximus... moribus melius et nomine (Meletium significat). Hi me collocant firmantque in augusta sede clamantem et gementem, una tamen de causa non plane repugnantem.

CXLVIII. *Summo consensu Gregorius in sede Constantinopolitana collocatus, nullius pene suffragium defuit.*

Ne quidem Ægyptiorum consensus videtur defuisse; quos scilicet, maxime his verbis, alloquitur D Gregorius: « Heri inthronistæ, hodie persecutores; » e throno nimirum, in quo vos ipsi me collocastis heri, hodie dejicientes. Itaque nullius propemodum in toto concilio generali consensus suffragiumve defuit. Denum non defuit ipsius Gregorii consensus, « una tamen de causa non repugnantis. » Hinc apparet quam legitime et canonibus convenienter Constantinopolitanæ Ecclesiæ episcopus creatus sit Gregorius, atque habendus.

CXLIX. *Gemens et clamans, non tamen plane repugnans collocatur Gregorius.*

Quænam autem illa una fuit causa, cur vir tam

(a) Καὶ τῶν ἐμῶν μέμνησθε, φίλτατοι, πόνων. Carm. *De Vita sua*, v. 1061.
(b) Lib. v *De civit.*, c. 26.
(c) Carm. I, v. 1315.
(d) Theod., l. v *Hist.*, c. 5 et 6.
(e) Carm. *De Vit.*, v. 1547.

modestus regendæ Ecclesiæ curam, quod toties detrectaverat, suscipere non recusaverit? Pacis studium. Quo enim Sasimensem primum fugit episcopatum, deinde Nazianzenum, hoc eodem pacis amore Constantinopolitanum suscepit. Spes erat illi quippe conciliandorum regia in urbe animorum, et exstinguendæ discordiæ, quæ exorta erat occasione schismatis Antiochenæ Ecclesiæ. Quid gesserit Gregorius, quid præstiterit Constantinopoli, ex ipso juvat audire (*a*) : « Laboravi, populum in medio luporum collegi, gregi aqua carenti de meæ doctrinæ fonte potum præbui, feci sementem ejus fidei, quæ est in Deo fundata. Trinitatis lumen illis patefeci, qui prius in tenebris versabantur. Adeoque quasi coagulum quoddam eram in lacte persuasionis vi cogentis pharmacum. Et alios quidem jam constrictos tenebam, alii prope aberant, alii statim idem facturi erant : in omnibus autem iracundia flectebatur, quæ prius in eis fervebat, et doctrina mea jam benevolentia quadam erat temperata. Idem de toto populo sperandum videbatur, » etc. Hi fuere Gregorii successus Constantinopoli; hæc felix rerum mutatio ipsius curis et laboribus parta; hæc nova et splendida fidei et religionis facies, quæ horrida erat cum in urbem se contulit, cujus omnes ecclesias per quadraginta annos occupaverant Arianorum antesignani, imperatorum freti potentia. Hæc vero cum certa sint ex historicis Græcis, etiam testimonio suo Ambrosius in libro *De Spiritu sancto* confirmat.

CL. *Gregoriana gesta in urbe Constantinopolitana.*

Quæ Gregorio in urbe regia vivendi ratio fuerit, quæ in eum paratæ insidiæ, quæ adversariorum ejus de eo querimoniæ, quæ demum ejus defensiones, Gregorius ipse tum in carminibus, tum in orationibus enarrare compulsus est :

Haud scio, inquit, *quibus verbis enarrem quæ secuta [sunt,*
Cum ingentem rerum ac negotiorum molem secum [trahunt...
Dicam tamen quam potero moderatissime (*b*).

Primo apud se statuit (*c*) non eos imitari, qui regum et magnatum januis assidebant; et accusando, vel pietatis quæstum ambiendo indecore se gerebant; desiderari potius quam odio haberi maluit; ex raritate venerationem sibi mercatus est. Quos anxios vidit ob ea in se commissa, quorum sibi conscii erant, alios beneficentia prosecutus est, alios pecuniis juvit; omnes metu liberavit. Sicarium in cubiculum ejus ingressum, et consilii sui atrocitate permotum, in genua provolutum et lacrymantem, his verbis coram omnibus affatus est :

Servet te Deus; me autem qui servatus sum,
Lenem videri in sicarium non magna res est.
Meum te fecit audacia : vide
Quomodo et me, et Deo dignus fias (*d*).

A Hoc audito civitas omnis quæ, ob tradita orthodoxis templa et ejectos Arianos, (*e*) « ingemiscebat, et ut gigas ille fertur qui fulmine ictus in monte Ætna fumum et ignem e profundo emittebat, statim emollita est, ut ferrum ignis violentia. »

Tantæ porro Ecclesiæ præsul institutus, proventusque et infinitam omnis generis eximiamque supellectilem consecutus, ne unica quidem drachma hinc facultates suas auxit; cum tamen maximam talentorum copiam, si ita ipsius voluntas tulisset, colligere potuisset. Ne redituum quidem et administrationis rationem ab iis, qui Ecclesiæ negotia procurassent, repetivit; haud tamen ignarus id ab iis improbatum iri qui pecuniis inferiores sunt, et quam indecora sit in Ecclesiæ ministris avaritiæ B suspicio, non intelligunt. Ipsi etiam exprobratum est quod nec mensa lauta et opipara, nec magnifica veste uteretur, nec splendide in publicum prodiret, nec eos qui eum adibant graviter et cum fastu exciperet. Quam quidem accusationem in oratione valedictoria coram universali concilio ita diluit (*f*) : « Nesciebam scilicet nobis cum consulibus, et præfectis, clarissimisque belli ducibus, qui tot opibus copiisque circumfluunt, ut, quo sua projiciant, non habeant, æmulationem et certamen esse; illudque oportere, ut et nobis, pauperum bonis ad luxum et delicias abutentibus, venter undique comprimatur, et necessaria in res superfluas effundantur, atque altaria ipsa ructibus nostris contaminentur. Nesciebam nos equis insignibus et lascivis ferri, C sellisque et curribus magnifice attolli, ac cum fastu et pompa deduci, velutque blanda manu demulceri oportere, atque omnes nobis, perinde ac belluis, de via decedere, et in utramque viæ partem scindi et distrahi, aut etiam tantam præeuntium turbam esse, ut procul incessus noster conspicuus appareat. » Cum autem multi essent quos hæc apologia perstringeret, inde est quod Gregorius se a multorum moribus alienum esse profiteatur, nec se miraturum, si quando vinculis ut incommodus et morosus astringatur, aut etiam musto plenus censeatur, ut Christi discipuli cum linguis loquerentur : (*g*) « Ignorante scilicet multitudine id Spiritus vi et facultate fieri, non mentis aberra- D tione. » Aliunde novimus quibusnam oblectamentis labores suos levare solitus esset : « Inambulabam, inquit (*h*), ego solus, vergente jam ad occasum sole. Locus porro in quo spatiabar, maris ripa erat. Semper enim soleo ejusmodi oblectamentis labores dissolvere ac relaxare; quandoquidem nec perpetuam contentionem nervus ferre potest. »

Quo pacto se adhiberet erga eos qui persecutionis tempore lapsi erant, ipse Gregorius docet his verbis (*i*) : « Ne ipse quidem eos recipio, qui vel nullo modo, vel non satis deprimuntur, nec patrato cri-

(*a*) Carm. *De episc.*
(*b*) Carm. *De Vit.*, v. 1400 et seq.
(*c*) Ibid.
(*d*) Ibid., v. 1466.
(*e*) Ibid.

(*f*) Or. 42, n. 24.
(*g*) Ibid., n. 22.
(*h*) Or. 26, n. 8.
(*i*) Or. 39, n. 19.

mini parem vitæ emendationem afferunt; cumque recipio, convenientem ipsis locum assigno. »

CLI. *Concilium generale convocat Theodosius an.* 381.

Proposita quasi universa Gregorii in urbe Constantinopolitana episcopatus summa, nunc singula recenseamus. Post restitutas orthodoxis ecclesias, convocatum a Theodosio concilium diximus. Ex toto Oriente Constantinopolim episcopi convenere numero CL, ut fidem Nicænam confirmarent, et regiæ urbi episcopum præficerent. Nullum forte celebratum unquam est concilium, ad quod tot præsules sanctitate insignes convenerint. Hos inter eminebant sanctus Meletius Antiochenus, sanctus Gregorius Nyssenus ejusque frater sanctus Petrus Sebasteaus, sanctus Amphilochius, etc. Alii vero non pauci aderant longe dissimiles, et valde moribus dispares, quos Gregorius noster asperius tractat. Ex his erant nonnulli, qui Valentis tempore, pulsis in exsilium præsulibus orthodoxis, Arianorum favore vacantes sedes occupaverant. Hujusmodi pontifices, tempori servientes, sub Arianis principibus Ariani erant, sub orthodoxis fidem orthodoxam profitebantur.

CLII. *In eo concilio Maximi irrita ordinatio declaratur, Maximus ab Ecclesia ejectus. Electio Gregorii confirmata. Præfuit concilio, saltem post Meletii mortem. Mors Meletii.*

In hoc concilio, quod secundum generale est, et primum Constantinopoli habitum, causa Maximi Cynici, qui in sedem Constantinopolitanam irrepere tentaverat, tantasque turbas excitarat, agitata est. Communi omnium consensu irrita Cynici ordinatio habita fuit, sancitum est Maximum nec fuisse nec esse episcopum; et qui ab ipso ordinati essent in quocunque Ecclesiæ gradu, clericos non esse habendos. Uno verbo quæcunque circa ipsum, vel ab ipso acta fuerant, a concilio improbata ac rescissa sunt, ejectusque Maximus ab Ecclesia, et a fidelium consortio remotus. Quibus peractis, Theologi electio communi Patrum calculo probata et confirmata, ipse in sede Constantinopolitana multum quidem gemens, non tamen ut antea repugnans, collocatus est a sancto Meletio concilii præside, qui jam vel ante concilium in urbem venisse creditur, ut Gregorii electionem confirmaret, et « sponsum sponsæ daret, » ut loquitur Nyssenus, qui hac die orationem habuit. Gregorius noster concilii præses fuisse videtur, si minus statim atque in solio episcopali constitutus fuit, saltem postquam mors abstulit Meletium, bonis omnibus flebilem, nulli vero flebiliorem quam Gregorio. Insignis hoc sæculo moribus, pietate, scientia præsul fuit Meletius, maxime vero certaminibus pro defendenda veritate adversus hæreticos susceptis, sub imperatoribus Constantio, Juliano, Valente, a quibus sæpe in exsilium pulsus fuit. Ecclesiæ pacem sanctus præsul moriens episcopis commendaverat, Gregorio teste; qui et ipse pacis studiosissimus, hac una causa in sede Constantinopolitana locari se passus fuerat, ut Orientales et Occidentales, quorum alii pro Meletio, alii pro Paulino stabant, ad concordiam revocaret, et luctuosum schisma, quo catholicus orbis scindebatur, exstingueret.

CLIII-CLV. *Gregorius in hac erat sententia, ut Meletio successor non ordinaretur. Sed adeo non persuasit, ut omnium pene odia in se concitaverit. Vincit juniorum factio episcoporum, qui etiam seniores in suam pertrahunt sententiam; et Flavianus presbyter Antiochenus Meletii successor electus est. Orientales et Occidentales episcopi, variis de causis, Gregorio sedem suam relinquere volenti, non adversantur.*

Sublato igitur e vivis Meletio, Gregorii sententia fuit, pacta esse servanda, nec Meletio ordinandum esse successorem; siquidem antea convenerat, ut illi qui prius moreretur, sive Paulinus, sive Meletius foret, nullus subrogaretur, et superstes alter Antiochenam sedem occuparet. Hæc, inquam, fuit Gregorii sententia, cui quidem si cæteri paruissent, magna illa lis composita fuisset. Suadere conatus est, ut sineretur Paulinus, jam senio confectus, paucis diebus quibus vita superstes foret, solus Antiochenam sedem occupare; quo defuncto, in ejus tunc locum subrogarent Orientales quem vellent. Hæc ejus fuere verba ad concilii Constantinopolitani Patres (*a*): « Thronum retineat qui tenuit ad hunc diem (nempe Paulinus): quid hoc nocebit, » etc. Nihil tam prudenti sententia profecit Gregorius, adeoque non persuasit quod volebat, nec dissidentes ad concordiam revocavit, ut etiam omnium in se odia incenderet. In sua tamen sententia, vir justi rectique tenax, constanter perseveravit, contestatus se throno episcopali potius cessurum, quam ut eos, si prava decernerent, sequeretur. Quæ Gregorii contestatio indecoris excepta est clamoribus (*b*): « Clamitant illi undique, ut graculorum turba, » etc. Itaque vicit juniorum episcoporum factio, qui seniores in suam pertraxere sententiam; atque etiam, haud quidem per se, sed per Gregorii familiares, ipsius constantiam tentare ausi sunt, ut suaderent id quod de Flaviano in Meletii locum substituendo cogitabant. Sed repulsam passi sunt. « Quid necesse est dicere, quibus vocibus ab his amicis nostra canities fuit tentata? » Hæc et alia plura Gregorius, qui indignabundus « e medio pedem cœpit eximere; » imo et e domo sua in aliam migravit, extrahens seipsum « a profundo ecclesiæ, » ubi domus erat episcopalis, ut procul esset « a malis sermonibus et conventibus. » Ut audivit populus domum a Gregorio commutatam esse, pene incredibile est quibus gemitibus, quot et quantis lacrymis pastorem suum omnes Catholici deflerent, quibus orationibus, ut a proposito desisteret, cum eo contenderent. His quidem

(*a*) Carm. *De Vita sua*, vers. 1627, etc.

(*b*) Ibid., vers. 1683.

movebatur Gregorius, sed tamen nondum a prima sententia desistere potuit. Cum autem a concilio discessisset, tum Flavianus presbyter Antiochenus, Meletii successor electus est communibus eorum omnium qui remanserant votis; sicque discordia Orientales inter et Occidentales perseveravit: quod tantum Gregorio mœrorem incussit, ut sedem Constantinopolitanam deserere firmus statuerit. Assensi sunt omnes concilii Patres; tum Orientales, Gregorio infensi ob denegatum Flaviano suffragium; tum Occidentales, Ægyptii nempe et Macedones, recens Constantinopolim advecti, qui pro sua in Orientales æmulatione, Gregorium, licet Paulini causam tueretur, ipsisque adeo faveret, non ob aliud eum throno episcopali cedere passi sunt, quam quod ab Orientalibus in eo fuisset collocatus, ac quidquid ab ipsis actum fuerat cassum irritumque esse vellent.

Hinc illorum querelæ adversus Gregorii promotionem, « non tam ipsius odio, vel ut alium in throno collocarent, quam ut molestiam aliquam his, qui eum in illo collocaverant, parerent, » negotiumque facesserent. « Saltem remotis arbitris, » inquit Gregorius (*a*), « hoc mihi interdum asserebant. » Certe Ægyptii ac Macedones, qui Occidentalium partes tuebantur, non poterant nisi bene velle Gregorio, qui tam strenue pro componenda pace adversus Orientales decertans, episcoporum Occidentalium patrocinium susceperat. Itaque Orientalibus episcopis odio erat Gregorius, eo quod causam Occidentalium defendisset; Occidentales vero, in odium Orientalium, de sede in qua ab Orientalibus collocatus fuerat, ac veluti non legitime occupata, Gregorio negotium conflabant.

CLVI-CLVIII. *Gregorius abdicat se episcopatu. Facultatem discedendi a Theodosio facilius obtinet Gregorius. Non sine lacrymis quisquam legerit extremum vale, quod gregi suo lacrymis perfuso dixit Gregorius in orat. coram episcopis, nunc 42.*

Hæc ubi moveri intellexit Gregorius, arrepta occasione « effringit vincula. » In medium progressus, episcopos alloquitur, ad pacem et concordiam hortatur. Tum subjungit (*b*) : « Quæ quidem ad me spectant parvi pendite... Ego Jonas propheta ero. Trado me ipse ad salutem navis, quamvis procellæ nulla in me causa resideat. Sublatum me sortis exitu projicite. Hospitale me ex profundo cete excipiet. » Sic mirando inauditoque honorum ac sui ipsius contemptu, nec non raro et singulari pacis concordiæque studio, Gregorius episcopatu Constantinopolitano sese abdicat. Protinus e conventu egressus adit Theodosium, a quo enixis impetrat precibus ut abdicationi acquiescat. Pius quidem imperator, qui Gregorium ob singularem eloquentiam maximi faciebat, et ob eximiam pietatem impense venerabatur, (*c*) « haud libenter, ut ferunt, ejus votis cessit, cessit tamen. » Non solum autem pacis amor et concordiæ, sed alia bene multa in causa fuere, cur episcopatum deponeret Gregorius. Id cernere est in variis Theologi carminibus et epistolis, sed potissimum in egregia illa oratione, quam, accepta a Patribus concilii et ab imperatore discedendi facultate, in primario urbis templo coram centum quinquaginta episcopis populoque Constantinopolitano habuit, priusquam discederet. Hanc qui legerit, vix temperet a lacrymis : nihil enim hac oratione eloquentius, nihil ad permovendum aptius; maxime vero cum extremum vale gementi lacrymisque perfuso gregi dicit et dilectissimæ Anastasiæ, quæ in medullis ipsi hærebat, et hæsit semper; adeo ut semper in ejus mente esset, in ore versaretur, atque etiam dormienti per somnia repræsentaretur. Tanta vi omnes adversariorum querelas diluit, tam diserte et manifesto suam ipsius innocentiam, charitatem, pastoralem sollicitudinem oculis omnium exhibuit, ut mirum si ejus detractores pudore non suffunderentur, et singuli, ejus discessum lamentantes, eum a proposito deterrere non conarentur.

CLIX, CLX. *Anno* 381, *labente mense Julio, Constantinopolim reliquit. Fuere episcopi qui id ægre tulerunt, auresque obstruxerunt, et effugerunt ne alium in throno Gregorii sedentem cernerent.*

Sic Gregorius Constantinopolim reliquit anno 381, labente Julio, post triennii in urbe commorationem; cujus sedem non nisi per aliquot hebdomadas tenuerat, ex quo scilicet in ea a concilio generali, ab imperatore, toto spectante et plaudente populo, fuerat collocatus. Hinc Gregorius sic episcopos alloquitur (*d*) : « Heri locastis in throno, hodie dejicitis. » Quamvis autem nimium faciles episcopi ejus votis annuerint, nonnullos tamen id ægre tulisse, auresque obstruxisse, atque etiam effugisse ne alium in ipsius throno sedentem conspicerent, ex Gregorio discimus : quorum nomina, licet taceat, hos episcopos fuisse credimus Amphilochium, Gregorium Nyssenum, Petrum Sebastenum ejus germanum, Helladium, cæterosque præsules singulari pietate et scientia commendandos, qui cum Gregorio familiaritate jamdudum conjuncti erant, ejusque virtutem norant.

CLXI. *Testamentum condit Gregorius.*

Nostri non est instituti cætera, quæ in concilio Constantinopolitano gesta sunt post Gregorii discessum, prosequi; quæ licet magni sint momenti, a proposito nostro, ad quod etiam non videntur pertinere, nos longius abducerent. Gregorium urbe discedentem et patriam repetentem sequamur. Quo tempore Constantinopoli digressus sit non patet; at credibile est eum, quam primum potuit, profectum esse, nec exspectasse donec alter in ejus locum sub-

(*a*) Carm. *De Vit.*, v. 1810.
(*b*) Ibid., v. 1827 et 1841.
(*c*) Carm. *De Vita sua*, v. 1901.
(*d*) Ibid., v. 1936.

rogaretur. Priusquam discederet, testamentum condidit, quod etiamnum exstat, appositis plurium episcoporum nominibus, qui tunc Constantinopoli versabantur. « Sane testamentum hoc, » inquit Possevinus (*a*), « dignissimum est, in quod episcopi, quique sacerdotia pinguia tenent, serio inspiciant, eumque imitentur, si velint procul a carne et sanguine sibi et animarum saluti serio consulere.

CLXII. *Nazianzum revertitur Gregorius.*

Gregorius, tot gloriosis adversus hæreticos defunctus præliis, tot exantlatis laboribus ad reparandam fidem antiquam, quæ pene collapsa erat Constantinopoli, denique tot rebus præclare gestis, gaudio gestiens patriam repetit, in qua se otio ac quiete optataque solitudine fruiturum sperabat. Gaudio tamen permistus erat dolor: non enim siccis oculis dulces natos, quos in catholica fide genuerat, et charam liquit Anastasiam. In natale solum æger advenit, nec idcirco suam abdicationem pluribus tunc approbavit, licet præclarum facinus tanta sui oblivione decretum, tanta animi elatione consummatum, omnes posthac mirati sint. Amicorum variæ de hac re opiniones Gregorium non latuerunt. Philagrio, viro spectabili, semetipsum per litteras excusanti quod eum non inviseret, ac timere se significanti ne nimis inconsiderate suam ipse Gregorius Ecclesiam deseruisset, ita respondit (*b*): « Et me scito admodum afflicta esse valetudine... Nobis haudquaquam parva levisque momenti sunt ea, de quibus scripsisti: proinde nec ipsi perfunctorie et negligenter, sed perquam accurate, considerata re atque perpensa, ad hoc judicium venimus. Fessi ac fracti sumus, cum invidia, et cum sacris episcopis communem concordiam dirimentibus, fideique causam privatis contentionibus posteriorem habentibus, concertantes. Quocirca navigii proram, ut dici solet, convertere, nosque... in nos ipsos colligere decrevimus: atque alios quidem eminus spectare mutuo se impetentes. »

CLXIII. *Episcopum Nazianzi constituere frustra conatur.*

Attamen in patriam reverso ea frui requie, cui tantopere studebat, nec domestico statim licuit otiari. Vacabat per id temporis Ecclesiæ Nazianzenæ sedes, nequicquam Sozomeno contrarium scribente. Hanc enim sibi charissimam Ecclesiam, navis instar ductore carentis, mediis in fluctibus errantem, procellis actam et Apollinaristarum incursibus patentem, a se inventam Gregorius ipse testatur iambico carmine olim XXIII, nunc CLX (*c*):

Cum enim venissem, peregrinæ
Linquens sedem terræ,
Dulcemque plebem
Ut vidi, statim menti occurrit
Arca, quæ sola
Effugit inundationem...

Hanc enim, cum defecisset
Pene vera doctrina,
Servavit ligno
Magnus pater meus,
Totius totam Trinitatis
Cultricem reddens.
Hanc afflictam absque præsule,
Velut navem in alto,
Carentem gubernatore
Jactatam tempestate
Maximorum malorum,
Extrahere e gurgite volebam.

Cum vero navis pene confractæ clavum nec tenere ipsi animus esset, nec per valetudinem liceret; memor tamen pii parentis in hac gubernanda et instauranda laborum, eam penitus naufragio perire non ferebat. Itaque virum frangendis æstuantium undarum incursibus idoneum ei præficere curavit, virum quidem adhuc laicum atque ærarii ecclesiæ custodem recens constitutum, cætera virtutibus, quales in episcopo requiras, insigniter ornatum et abunde instructum. Verum spem mentitus est exitus, flagrante invidia presbyterorum Ecclesiæ; quarum pars a Gregorio Sarcolatrarum appellata (Tillemontius Apollinaristas interpretatur) palam aperteque repugnabat; pars obsecundantis specie clanculum adversabatur: quodque magis mirere, antistites qui se Gregorii amicos profitebantur, qui suam illi hac in re opem erant professi, fidem datam fefellerunt. Quam porro graviter id tulerit, his atque aliis verbis in eodem carmine significat:

Verumtamen deceptus sum, o Trinitas
A me prædicata!
Periit fides in Deum,
Periit ex hominibus.
Quo quis se conferat? et quibus
Jungat se socium?

CLXIV. *Arianzum se recipit, et inde Cæsaream se confert.*

Tum vero Gregorius, commissa Cledonio presbytero Nazianzenæ Ecclesiæ cura, Arianzum, in domum paternam, valetudinis causa et solitudinis amore se recepit, nec ante medium circiter annum 382 Nazianzum reversus est. Cæsaream interea se contulit, ut Basilio Magno, tribus abhinc prope annis ad superos evocato, justa persolveret: quod quidem in oratione nunc XLIII sic exsecutus est, ut in præclaris amici facinoribus enarrandis omnes eloquentiæ Christianæ opes profunderet, atque obtrectatoribus qui Basilii indolem accusare, aut ejus de Spiritu sancto doctrinam, et in ea prædicanda morem carpere ausi fuerant, os in perpetuum occluderet.

CLXV. *Quid in solitudine ageret.*

In solitudine quo pacto se haberet Gregorius, quibus rebus vacaret, quo sensu amicos, quo etiam inimicos prosequeretur, scribens ad Amazonium ipsemet declarat his verbis (*d*): « Si quis communium amicorum, quos permultos esse confido, ex te percontetur, ubi nunc Gregorius, et quid rerum

(*a*) Appar. sac., p. 671.
(*b*) Epist. al. 65.

(*c*) Lib. VII, cap. 7.
(*d*) Epist. al. 75.

agat, dicere ne dubites eum quiete ac tranquille philosophari, non magis eos, a quibus injuria ipsi lata est, curantem, quam eos, de quibus, in lucemne et vitam prodierint, ignotum atque obscurum est: adeo invicto est animi robore. Quod si te rursus idem roget, quomodo amicorum disjunctionem ferat, non jam fidenter respondeas eum philosophari, verum animo esse perquam humili et abjecto. Alii enim in aliis rebus molliores sunt, ego autem in amicitia et amicis. »

CLXVI. *Calamitates quibus tunc temporis afflictabatur Ecclesia.*

Hæc dum ageret ille, optatoque frueretur otio, vehementibus Ecclesia procellis agitabatur, hinc Antiocheno schismate dilacerata, illinc Apollinaristarum turbata conatibus; qui licet ab Oriente et Occidente rejecti, disseminandis nunc palam, nunc occulte suis erroribus nihilo segnius allaborabant. Ad hæc cynicus ille, qui turpiter e sede Constantinopolitana depulsus, in Ægyptum primo se receperat, eamque calumniando sus deque verterat, Italiam concitabat iisdem artibus. Quibus malis quantocius occurrendum ratus pontifex Damasus, generale concilium Romæ haberi decrevit. Ast imperator rem in Oriente peragi satius ducens, Constantinopoli synodum indixit, cui Gregorium præsertim interesse summopere cupiebat. Cujus voti per Procopium certior factus Gregorius, infelici omnium quibus adfuerat synodorum exitu ad memoriam revocato, suas quominus Augusto pareret infirmitates obtendit. « Ego, inquit (*a*), si vera scribere oportet, hoc animo sum, ut omnem episcoporum conventum fugiam: quoniam nullius concilii finem lætum et faustum vidi, nec quod depulsionem malorum potius, quam accessionem et incrementum habuerit... Huic quoque meo judicio patronus morbus accedit, quippe qui me ita distorqueat, ut quotidie fere extremos spiritus efflem, nec ulla re meipso uti queam. » Excusationem, quam fictam arbitrabatur, adeo non admisit imperator, ut novis per Icarium virum illustrem et Olympium Cappadociæ rectorem Gregorio institerit mandatis: quibus acceptis Olympio sic rescripsit vir mentiri nescius (*b*): « Hoc mihi morbo ipso gravius est, quod cum æger sim, ægrotare tamen non credar, verum peregrinationem ita longam inire, atque in medios tumultus meipsum impellere jubear: a quibus secessisse tam mihi gratum fuit, ut hoc nomine gratiam quoque corporis afflictioni propemodum habeam... Hoc et illustrissimo quoque Icario non ita pridem scripsi, cum idem ab eo jussum accepissem; et nunc a tua animi magnitudine peto, ut pro nobis quoque id scribere non gravetur. » Vicit tandem Gregorii modesta recusatio, qui jam antea statuerat nunquam interesse episcoporum conciliis, ut ipse fatetur ad Theodorum episcopum Tyanensem scribens. « Vocas? inquit (*c*). Nos vero properamus. Properamus autem, ut soli cum solo congrediamur. Synodos enim atque colloquia procul salutamus; ex quo scilicet tempore multa eorum, ut parce loquar, improba et flagitiosa esse comperi. »

Quamvis synodos vitaret Gregorius, cum tamen, non secus ac orbi præesset, omnium Ecclesiarum tenebat sollicitudo, semper intentus iis quæ ad hæresim exstinctionem aut propagationem fidei spectare conspiceret. « Omnia, inquit (*d*), apud nos Dei beneficio recte se habent, hoc uno excepto, quod de Ecclesiis anxii et solliciti sumus tam fœde perturbatis. » Sua eum inprimis angebat Nazianzena, quam non modo corrumpere, sed et invadere tentabant Apollinaristæ. Dum enim ad Xanxaridas thermas longius Gregorium morbus abduxisset, suæ factionis hominibus, quos Nazianzi habebant, contra jus fasque episcopum constituere præsumpserunt. Hos lenitate sua mansuetos placidosque reddere voluerat et paulatim emollire; at pejores eos effecit: « Non enim, inquit (*e*), pravos homines lenitas inflectit. » Cum autem absens malo mederi non valeret, litteras sibi vicarias substituit, scribens Olympio præfecto his verbis (*f*): « Mali homines, episcopos quosdam, quibus dignitas ab universali concilio abrogata fuerat, accersentes, aut transeuntibus abutentes, imperialibus omnibus constitutionibus atque omnibus vestris edictis violatis, cuidam impii et adulterini sui gregis episcopi nomen imposuerunt, nulla re, ut opinor, perinde freti, atque summa mea imbecillitate. » Deinde sceleris hujus ultionem petit, mitiorem tamen quam tanta audacia mereretur.

CLXVII. *Ecclesiæ Nazianzenæ curam gerit.*

Anno 382 circiter exeunte, rogantibus episcopis et universo populo, pusillis ac magnis vociferantibus et obsecrantibus, ut assumpto Ecclesiæ Nazianzenæ clavo eam ab imminenti servaret naufragio, cessit. « Tuæ pietati, » inquit Gregorius (*g*), datis ad Bosphorium Coloniensem litteris, « hoc denuntio, nos manus dare et cedere, atque Ecclesiæ curam, Deo dante, suscepturos esse, quandoquidem hoc contenditis, ac præsertim urgente hac tempestate, propter imminentem, ut ipse scribis, adversariorum incursionem, humileque hoc corpus Deo commodaturos esse, quandiu durabit, viresque nostræ ferent, » etc. Hæc verba, « quandiu durabit, viresque ferent, » satis evincent epistolam non ad annum 374, ut vult Tillemontius, esse referendam, quo Gregorius defuncto patre Ecclesiæ Nazianzenæ « curam aliquam gessit; » siquidem tunc temporis non pollicitus fuerat Nazianzi se mansurum quandiu vires ferrent, sed tantum donec episcopus alter eligeretur.

(*a*) Epist. al. 55.
(*b*) Epist. al. 76.
(*c*) Epist. al. 84.
(*d*) Epist. al. 72
(*e*) Epist. al. 77.
(*f*) Ibid.
(*g*) Epist. 138, al. 14, *Bosporio.*

CLXVIII. *Patriam ab ingenti periculo liberat Gregorius.*

Circa idem tempus Nazianzenos cives ab ingenti periculo, atque urbem ipsam ab excidio liberavit, quam solo se æquaturum minabatur Cappadociæ præfectus in ultionem gravissimi facinoris. « Audax facinus, fatetur Gregorius (*a*), verum nequaquam a communi consilio, sed a temerario quorumdam adolescentum impetu profectum. » Ob irrogatum forsan gravius quoddam tributum, ventum erat ad seditionem; protervi quidam juvenes, violato Cæsaris decreto, etiam hominem occiderant. Interea Gregorius morbo laborans, cum adire præfectum non posset, litteras scripsit, ut eum ad misericordiam flecteret. His litteris atque precibus Gregorii liberata est civitas. Ea occasione habitam fuisse orationem XVII coram præfecto (is erat Olympius), quæ inscribitur, *Ad cives Nazianzenos trepidantes et præsidem iratum*, existimavit Baronius (*b*); sed falli videtur. Hæc enim oratio, cum adhuc Gregorii pater superstes esset, habita est : præterea culpa Nazianzenorum, de qua in oratione agitur, non perinde gravis est ac illa, de qua in epistola ad Olympium.

CLXIX. *Eulalium Nazianzi episcopum præfici curat.*

Gregorium tandiu Nazianzi in urbe permansisse, donec illi firma securitas redderetur, et optimus illic præficeretur antistes, scribit Baronius (*c*); simulque egisse apud Helladium Cæsareæ Cappadociæ episcopum metropolitanum, ut Eulalium virum probatissimum præficeret Ecclesiæ Nazianzenæ, dum ipse interim secessum in solitudinem meditabatur. Rem paulo aliter contigisse ab ipso Gregorio discimus. Ecclesiam quidem Nazianzenam regendam susceperat, quandiu vires ferrent; et eam aliquandiu rexit. Cum autem gravi morbo laboraret, datis litteris ad Theodorum Tyanensem significavit se morbo ab Ecclesiæ gubernaculis abductum fuisse, ipsique Theodoro hanc curam incumbere : quod si non audiatur, addit se omnibus publice prædicaturum, Ecclesiam hanc pastore indigere (*d*). « Testificor coram Deo et electis angelis, Dei gregem indigna pati, ut qui ob perditam valetudinem meam nec pascatur, nec visitetur... Cum autem pietas tua superiore loco sita sit, ad te oculos conjectos habere necesse est. Ecclesiam tuam, quo pacto tibi videbitur, cura... Quod si hæc dicens ac scribens minime audiar... perspicuum reddam quod Ecclesia episcopo indigeat. » Quod minabatur se facturum præstitit Gregorius, gubernacula Ecclesiæ Nazianzenæ abdicavit, nec cogi ultra potuit ut ea susciperet. Nequidquam Bosporius Coloniensis, cui primum cesserat, iterum hortatus est ut remaneret tantisper, donec ejus loco episcopum constituissent : repulsam passus est. Quare coacti sunt episcopi Ecclesiæ Nazianzenæ pastorem dare, et Eulalius, vir insignis pietate, episcopus creatus est. Quo ordinato, falsus rumor increbuit Gregorium Nazianzena sede privatum fuisse ab Helladio Cæsariensi; qua calumnia Helladium, cæterosque episcopos qui Eulalium ordinaverant, liberavit, eos in epistola ad Gregorium Nyssenum excusans (*e*), simulque denuntiando se nunquam Ecclesiæ Nazianzenæ creatum fuisse episcopum.

CLXX. *Vita Gregorii in solitudine.*

Ex eo tempore Gregorius in rure paterno, voti compos factus, latuit abditus, totosque, quotquot superfuerunt vitæ dies, traduxit; atque, ut cum Hieronymo loquar, « monachi vitam exercuit. » A mulierum consuetudine sic alienus, ut cum propinquus ejus quidam, Valentinianus nomine, sedem in vicinia cum mulieribus posuisset, locum ipse mutaverit, scripta subinde ad eum epistola conquestus his verbis (*f*) : « Per summum scelus ejicimur... Multo melius erat, tabulæ publice proposita, nobis secessionem indicere, quam per mulieres, quas e regione nostra collocasti... Nisi hoc dictu audax est, nos quoque per Evam e paradiso expulisti. » Sic sibi fuga consulebat Gregorius, non tantum ut ab oculis removeret scandalum; verum etiam ne stimulus carnis, angelus Satanæ qui ipsi datus fuerat [74], letale vulnus infligeret. Mirum sane quod homo gravissimis fatigatus angustiis et ærumnis, senio confectus, morbo laborans, in eremo consistens, carnem continuis domans jejuniis ac vigiliis, cum spiritu fornicationis manus conserere fuerit coactus; ipsi tamen fides habenda, cum hoc iterum atque iterum lugens profiteatur. « Furibundo robore sævit caro, inquit (*g*), nec unquam a bello quiescit... Quamobrem in luctu et squalore versor, cœlestemque illum Regem, qui omnia imperio tenet, supplex obtestor, ut corporis animæque controversiam disceptet, bellumque comprimat. » Dum belli hujus exitum semper timeret, non solis gemitibus amoris Christum, ut sedaret tempestatem hostemque depelleret, urgebat : « Perniciosos, inquit, fluctus extimescens, ventri claustra impono, animum mœrore conficio, lacrymarum vim effundo, sempiterno Regi debilitata genua flecto, et sordidatus incedo. » Eodem animi ardore beatus senex, nihil sciens nisi Christum, et hunc crucifixum [75], novum sibi mortificationis genus invenit. Ætate gravis fractusque morbo, aliquid de vitæ austeritate remiserat licet invitus : ut autem mysticum semper cum Christo sacrificium ageret et huic mundo jugiter moreretur; ut oris delicta senumque peculiare vitium, qui quandoque nimium loquuntur, purgaret, continuum silentium toto Quadragesimæ tempore sibi imperavit. « Sic ego, inquit (*h*), præcipitis sermonis impetum conspiciens excedere

[74] II Cor. XII, 7. [75] I Cor. II, 2.

(*a*) Ep. al. 49.
(*b*) Apud Boll. 11 Maii, p. 421.
(*c*) Ibid. p. 422.
(*d*) Epist. al. 88.

(*e*) Ep. al. 42.
(*f*) Ep. al. 196.
(*g*) Carm. *De calamitatibus suis.*
(*h*) Carm. 55.

modum et regulam... inveni optimum remedium; scilicet comprimens totum sermonem excelso pectore, ut discat lingua quæ dicenda et quæ non dicenda sint discernere. »

CLXXI. *Nectario scribit adversus Apollinaristas.*

Hoc temporis tractu, hæretici caput extulerunt in urbe regia, adeo ut libere conventus agerent, et dogmata sua prædicarent. Alii quidem sola episcoporum aut præfectorum tolerantia id agebant; Apollinaristæ vero, tacita vel expressa licentia, seipsos orthodoxis æquiparare, et eadem cum ipsis libertate frui sinebantur. Quibus auditis Gregorius, Nectario, quem in se benevolum jam expertus erat, epistolam scripsit, quæ inter orationes numero XLVI censebatur, et de concessa Apollinaristis licentia vehementissime conquestus est: « Quod autem, inquit, ex omnibus ecclesiasticis calamitatibus acerbissimum, Apollinaristarum licentia est, quod haud scio quomodo pietas tua conventuum æque ac nos habendorum auctoritatem sibi arrogasse atque usurpasse passa fuerit. » Hæreticos illos, errorem suum occultando, Nectario fucum fecisse conjicimus ex eo quod Gregorius claram dogmatum illorum expositionem epistolæ suæ inserendam crediderit; cui expositioni ista subjunxit: « Si illis, ut et pie sentientibus (nimirum, utpote qui pie sentiant), ea quæ sentiunt docere libereque promulgare permittitur, quis non videt Ecclesiæ doctrinam condemnari, perinde ac veritate ab illorum partibus stante? Neque enim rerum natura fert duas de eadem re contrarias doctrinas veras esse. » Non ex eo tantum quod tolerentur, sed ex eo quod pie sentientes judicentur Apollinaristæ, concludit Gregorius Ecclesiæ doctrinam condemnari. Qua quidem observatione falsi convincitur, quod Barbeiracus in hoc sancti doctoris ratiocinium protulit.

Alias ad Nectarium litteras dedit Gregorius pro Bosporio episcopo Coloniensi, de erroribus circa fidem, ac de infractis canonibus insimulato. Verendum erat, ne hujusmodi causa in publico prætorio ageretur; quod ne fieret, obnixe rogavit Gregorius: « Illud autem, inquit (*a*), minime ferendum tuæ reverentiæ videatur, quod nostra publicis prætoriis traducantur. Nam tametsi sunt Christiani, ut certe Dei benignitate sunt, ejusmodi negotiorum judices: quid commune gladio et spiritui? Quod si etiam concesserimus, quomodo aut ubinam justum, disputationem de fide cum aliis controversiis implicari? »

CLXXII. *Scribendis epistolis et condendis versibus occupatur.*

Sic Gregorius, post abdicatam Ecclesiæ Nazianzenæ curam, nil minus decoris domus Dei flagrans desiderio, catholicis utilitatibus totus incumbebat; nec inertem in solitudine vitam illius fuisse satis testantur tot carmina, quorum pars maxima ab eo tunc condita sunt; tot epistolæ, quibus innocentiæ adversus oppressores patrocinium suscipit; quibus fidem adversus hæreticos aut defendit ipse, aut alios, ut defendant, hortatur. Quæ quidem omnes epistolæ argumento sunt, quantum in eo fidei studium fuerit, quanta sollicitudo circa res Ecclesiæ, quantus amor proximi, quantum pacis studium, etc.

Longum esset hæc per singula enarrare; sed silentio prætermittere nefas quod sanctus pontifex egit, saluti animarum semper intentus, ut Nemesium ad Christum alliceret. Vir erat omni liberali doctrina politissimus, summæ eloquentiæ, et in foro celeberrimi nominis. Mox illustris factus, Cappadociæ præfecturam primum obtinuit, et integra mente magnaque reverentia res provinciæ administravit; sed quamtumvis et eruditus et prudens, adhuc idolorum cultui addictus erat. Interea, vir litterarum amans, doctorem maximum singulari honore prosequi non destitit, ipsique necessaria levandæ senectuti et infirmitati juvandæ subsidia generose suppeditavit. Gregorius, ut episcopum decebat, non laudes amplificando, sed monita salutis tribuendo, beneficiorum memorem se digne comprobavit. Ingenio hominis exquisitæ litteraturæ obsequens ipsi egregium poema dedicavit, quo ei simulacrorum vanitatem et mendacium exprobraret, et ad unius Dei cultum præsidem tot præclaris dotibus ornatum traduceret. Nemesius tanti magistri præcepta æquo animo excepit, ad sanctum doctorem se contulit, cum eo de religione disseruit; satisque verisimile est; pontificis sermonibus edoctum et sanctitate perculsum, idola ejurasse, ipsumque philosophum hunc esse Christianum, Nemesii nomine, qui *De anima* opus edidit, quod inter opera Gregorii Nysseni vulgatum est.

Talibus negotiis in solitudine distentus erat Gregorius et condendis carminibus, quæ nihil nisi Christum pietatemque spirant, tutissimaque dogmata et morum præcepta complectuntur. Pia ubique argumenta, vel animæ et corporis purgatio, vel theologia, vel precationes ad implorandam opem divinam adversus carnem et malum dæmonem ad scelus sollicitantem; vel gemitus viri pii, ærumnas suas lugentis Christumque orantis, ut vitæ finem afferat. Cantare non cessavit vates piissimus ad extremum usque vitæ spiritum, morbi quærens solatia; quo quidem in dies ingravescente, et appropinquante morte, ludere versibus, et carmina quæ cycnea vocant, componere pergebat.

CLXXIII. *Moritur Gregorius.*

Quamvis autem asperam semper, victuque horridam duxisset vitam, sæviens in corpus, carnem vigiliis, jejuniis aliisque pœnitentiæ laboribus affligens, extremæ vitæ certamen imminere sentiens, jamjam « tartarum caligine horrendum » videre sibi videbatur, et « ignis flammam, altissimamque noctem. » Tum supplex ad sidera palmas tendebat, inclamans beatorum choris ut opem sibi ferrent, totoque corde ad Deum aspirans, Christum

(*a*) Ep. al. 227.

enixe rogabat ut se exciperet, et imaginem suam non desereret. Ita beatissimus senex « (a) proxime moriturus, cycneo cantu Domino cantans, purissimum Deo spiritum » reddidit, ac optatam quietem cum agminibus beatorum adeptus est. Mortuum hunc esse anno undecimo Theodosii imperatoris, sive anno 389, ex Hieronymo discimus, qui in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* de Gregorio scribit : « Decessit ante hoc ferme triennium sub Theodosio imperatore. » Porro Hieronymus testatur se hoc opus scripsisse anno ejusdem imperatoris decimo quarto, ex quo sequitur Gregorium, qui triennio ante decesserat, obiisse anno undecimo Theodosii, adeoque anno 389.

CLXXIV, CLXXV. *Qua statura corporis fuerit Gregorius. Dies festus Gregorii.*

Corpore robusto fuit Gregorius, sed assiduis morbis vitæque molestiis, prætereaque jejuniis, vigiliis, chameuniis ita fracto ac debilitato, ut sibi senectutem, quod ipsemet testatur, acceleraverit. Anonymus Græcus, a Baronio laudatus (b), qua statura fuerit his verbis exprimit in codice 540 Bibl. Vat. : « Statura mediocri erat, pallidus aliquantulum, non tamen citra venustatem : depresso naso, superciliis in rectum protensis, aspectu blando et suavi, altero oculo nempe dextro subtristis, quem cicatrix quædam contrahebat, barba non promissa, sed densa tamen. Qua parte calvus non erat, nam subcalvus erat, albos crines habebat, summas item barbæ partes velut fumo obsitas ostendebat. » Gregorii autem animi effigies ex rebus gestis, quas enarravimus, necnon ex ipsius scriptis, in quibus ipse sese depingit, satis perspicitur. Suum ipse sibi epitaphium paraverat, quod præcipuos vitæ ipsius eventus duodecim versibus elegiacis complectitur. Dies festus Gregorii agitur nono Maii apud Latinos; apud Græcos autem Januarii tricesimo, una cum sancto Basilio et sancto Chrysostomo. Sed peculiaris Gregorio soli sacer et solemnis apud eosdem Græcos est mensis Januarii vicesimus quintus dies.

CLXXVI. *Quanta apud omnes Gregorii existimatio.*

Quanta fuerit olim apud veteres, hodieque etiamnum sit apud recentiores, Gregorii ejusque operum existimatio, inde constat, quod Patres omnes non tantum Græci, verum etiam Latini, ac theologi, necnon Scripturarum interpretes, in astruendis fidei dogmatibus, oppugnandis erroribus et exponendis Scripturis, ipsius auctoritatem passim adhibeant. Exemplo esse potest, et instar omnium sit Augustinus, qui lib. I *Contra Julianum* (c), peccatum originale adversus Pelagianos Gregorii auctoritate astruit : « Sed non tibi deerit magni nominis et famæ celeberrima illustris episcopus etiam de partibus Orientis, cujus eloquia ingentis merito gratiæ, etiam in linguam Latinam translata usquequaque claruerunt : sedeat ergo cum istis Patribus etiam sanctus Gregorius, et cum eis tuæ criminationis inanem patiatur invidiam : dum tamen cum eis contra novitiam pestem vestram, medicinalem proferat et ipse sententiam. » Hæc de Gregorio nostro Augustinus; qui, prolatis pluribus Gregorii testimoniis, ita prosequitur (d) : « An tibi parva in uno Gregorio episcoporum Orientalium videtur auctoritas? Est quidem tanta persona, ut neque ille hoc nisi ex fide Christiana omnibus notissima diceret; nec illi eum tam clarum haberent atque venerandum, nisi hæc ab illo dicta ex regula notissimæ veritatis agnoscerent. »

CLXXVII. *Translatio.*

Sacræ Gregorii reliquiæ e Cappadocia Constantinopolim translatæ sunt, imperante Constantino Porphyrogenito, qui epistolam a se Gregorio Nazianzeno scriptam iis tradidit, quibus sacri thesauri Constantinopolim devehendi cura fuerat commendata. Hac autem epistola Gregorium rogabat, ut ne Constantinopolim venire gravaretur. « Tu ad nos accedere ne dubita, a quibus spiritu ac favore tuo nunquam absis, qui plane orphani ut essemus non es passus... Votis igitur piis annue, ad nos te inclina, revertere ad eum qui tanto tui desiderio tenetur gregem, populum tuum benignus revise, in urbem eam ingredere, in qua periclitantem religionis orthodoxæ causam egregie quondam confirmasti. » Exstat hæc epistola in oratione habita de translatione, quam orationem ex ms. Græco regis Sardiniæ Latine vulgarunt Bollandistæ, p. 448, etc., Græce quoque, p. 769, etc. Ii vero qui missi fuerant, Gregorii ossa plane integra repererunt, insolitam et inexplicabilem odoris fragrantiam spirantia, eaque loculo ad id parato imposita læti detulerunt. Imperator cum sacerdotibus, omnibusque magnæ urbis incolis, honorifice obviam profecti sunt sacris reliquiis, quæ primum intra regias ædes, in palatii ecclesia, seu oratorio, depositæ, posteaque in Apostolorum templo juxta sancti Chrysostomi corpus repositæ sunt.

CLXXVIII. *Altera translatio corporis Gregorii CP. Romam.*

Alteram corporis sancti Gregorii « translationem Constantinopoli Romam factam, firma certaque traditione didicimus, inquit Baronius (e), eam ob causam, quod grassantibus barbaris in eas regiones, sanctimoniales feminæ, in quarum ecclesia tantus thesaurus erat conditus, fuga suæ pudicitiæ consulentes, acceptum venerandum corpus, impositumque navigio, ad tutum pietatis asylum Romam confugientes, detulerunt; atque in templo Sanctæ Mariæ in Campo Martio, sibi ab apostolica sede concesso, condiderunt; ibique in adjacente domo, in qua habitabant, more patrio divinas laudes per dies singulos persolvebant. Quibus jam vita

(a) Apud Boll., 9 Maii, p. 427.
(b) Ibid., p. 428.
(c) Cap. 5, n. 15, tom. X, p. 504.
(d) Ibid., n. 16.
(e) Boll., 9 Maii, p. 454.

functis, ec sit locus Romanis virginibus, quæ ibidem non sub Regula sancti Basilii, ut illæ olim, sed sub institutis sancti Benedicti hactenus perseverant. » Hæc Baronius, qui addit hanc translationem « subobscuram » fuisse. Subobscura sane; nam tam densis tenebris involuta, tam gravibus intricata difficultatibus, ut eas depellere et solvere difficillimum sit.

CLXXIX. *Translatio corporis Gregorii facta a Gregor. XIII summo pontifice.*

Denique alia est, et celeberrima quidem illa, translatio corporis Gregorii, quod Gregorius XIII, summus pontifex, ex ecclesia Dei Genitricis ad Campum Martium, in capellam a se in basilica Sancti Petri magnificentissime exornatam, summa celebritate transtulit IX mensis Junii anni 1578. Hujus translationis historiam ex ms. libro bibliothecæ Vaticanæ vulgarunt Bollandistæ ad diem nonam Maii, p. 457. Veneti tamen corpus Gregorii Nazianzeni integrum Constantinopoli devectum Venetias apud se in ecclesia Sancti Zachariæ asservari gloriantur. Alterutrum ex his corporibus forsan esse Gregorii patris corpus cum Bollandistis dicere fas est.

CLXXX. *Sanctorum Basilii et Gregorii characteres adumbrantur.*

Ad hujus historiæ coronidem consentaneum forte quibusdam videbitur, ut cum in ea frequens adeo Basilii mentio injecta fuerit, arctissimoque doctor eximius societatis vinculo, veritatis amore ac virtutum digna æmulatione Gregorio conglutinatus fuerit, diversos utriusque, comparatione quadam inter eos instituta, characteres adumbremus; ut sic singulis eorum velut collectis lineamentis, amborum perfectam imaginem, quantum tenui penicillo fas est, exprimamus.

Illud quidem patiatur scriptorum profanorum conditio, ut quorum virtutes nihil excedunt humanæ naturæ vires, eos ratio inter se mutuo conferre utcunque possit. Sed longe major est mea erga sanctissimos illos præsules veneratio et observantia, quam ut id oneris in me suscipiam. Quibus enim inter se conveniant quibusve differant dotibus, solus hic novit qui eos, quibus voluit, pro summa sua sapientia distinxit donis, vel pares fecit.

Nemo tamen non mirabitur quam spiret in eorum libris solidum eloquentiæ robur, quam ingeniose politeque scribendi copia, quam acuta sententiarum venustas, eam ut solitudo non obscuraverit, non exstinxerit austerioris vitæ asperitas. Quanquam hoc quidem inter utrumque discrimen reperiatur, quod plus admodum seria sit Basilii oratio, Gregorii vero plus habeat vividi salis, plus gratiæ.

Id sibi magis sumebat ille, ut animos moveret flecteretque; hic vero magis etiam ut delectaret. Orationem ille magis copiosam, uberibusque sententiis pleniorem effundebat; hic vero plus abundabat lepore, plus argutiis. Suavis quidem et fortis, sed nativa plane, et nihil ab arte mutuata præsidii, sese ultro Basilii prodebat eloquentia. Huc vero A etiam adjiciebat animum, et quasi in parte officii ponebat Gregorius, ut suam alioqui splendidissimam exereret.

Ille in exigendis ad Christianæ disciplinæ rigorem moribus adeo religiosus fuit, ut vel severior videretur. Hic vero summam vitæ austeritatem divino delibutus gaudio adeo colebat, eam ut omnibus esse vel maxime amabilem insinuaret.

Majestatem spirabat moderata lenisque Basilii indoles : contra micabat in Gregorio ignea quædam ingenii vis, et vivax perspicacia. Gravitatis alter et modestiæ adeo diligens fuit, ut quamvis ipsi suppeteret argutissimus in jocando lepos, ab iis tamen prorsus abhorruerit quæ vel levissimam joci speciem præ se ferrent. Jocos alter eo pietatis succo B respersit, ut sales inter et facetias virtutem animis instillaret. Basilius denique hominum observantiam sibi magis conciliabat, ac pene cultum; Gregorius vero suavi morum amœnitate omnium amorem sibi et studia magis promerebatur.

Elucet divina quædam in Gregorii orationibus majestas, nihil ut videam aut ornatius aut sublimius quod fieri unquam potuerit, quo sua mysteriis nostris vindicetur auctoritas, sua servetur reverentia, suum decus asseratur. Quarum vis et robur quanta sint, vel ex hoc intelligi maxime potest, quod inde Theologus, quasi omnium exceptione major, fuerit appellatus. Atque adeo male quis ex Gregorii litteris nativum ejus characterem duxerit.

C Secus vero Basilium suæ totum referunt litteræ, quæ tam suaves illecebras habent, eas ut omnes vincant quas Græca retro omnis antiquitas ad nos usque transmisit.

Nihil hic stricta oratione condidit, sed quidquid politioris humanitatis hocce scribendi genere veteres consignarunt, sagaci cum judicio et exquisito delectu lustravit, pluraque disseruit saluberrimis præceptis referta, quibus tutam in legendis hujusmodi libris juvenibus viam sterneret; ne vel, ut sæpe fit, latentibus undequaque scopulis impingerent, vel nihil inde perciperent utilitatis. Neque hoc satis.

Longe etiam majora nobis Gregorius adjumenta D contulit. Utile enim dulci miscuit, ut sanctissimas virtutis præceptiones, dulci quodam voluptatis sapore conditas libentius degustaremus; atque adeo varia ipse eaque excultissima scripsit poemata, quorum si ad argumentum spectas, omnia prorsus seria, nil nisi Christum pietatemque spirant : si ad stylum, nihil concinnius faciliusve, ut Homerum possis agnoscere. Carmina vero Gregorii cum appello, ea non appello, quæ micant fictitio poetarum fuco, mendacibusque fabularum pigmentis illita, sed quæ sincera veritatis luce splendescunt; quæ miram, simplice sub cultu, promunt artificis inventionem cum singulari sermonis elegantia conjunctam; quæ demum nativam sapiunt felicis cujusdam ingenii amœnitatem, nemini facile parallelam,

quæ tamen in Gregorio non labore quæsita, sed innata atque insita videatur.

Hinc adeo doctissimos illos Ecclesiæ Patres quos morum sanctimonia atque integritas vitæ, solitudinis litterarumque amor, veritatis studium, eloquentiæ laus eximia, sudati pro Christo in episcopali munere labores, haustæ pro religione tutanda atque amplificanda ærumnæ, spectata denique orbi Christiano sanctitatis fama felicissime consociarunt; in id etiam quasi mutuo inter se animo dicceres conspirasse, ut ne quid in studiis peccemus, leges alter nobis statueret quas tuto sequeremur; nobis alter pietatis plenam studendi materiem subministraret.

MONITUM IN VITAM SEQUENTEM

A Gregorio presbytero scriptam.

Quis sit ille Gregorius, plures exquisierunt et disputarunt; sed nihil certi aut de persona aut de ejus ætate proditum est. Bollandus (a), Vossius et alii Vitam hanc ascribunt Georgio Cæsareæ Cappadociæ presbytero, qui *in laudem Patrum Nicænorum* orationem habuit. At quo tempore vixerit Georgius iste, auctores inter se non consentiunt. Bollandus quidem, ineunte septimo vixisse putat; Vossius vero (b), cui favent Henschenius et Papebrochius (c), medio circiter sæculo decimo floruisse probare nititur, sed frustra; nec ad nos spectat hæc disceptatio, cum nulla saltem probabili ratione concludi possit Georgium hunc nostrum esse Gregorium Theologi biographum. Interea licet quo tempore scripta fuerit ejus vita non pateat, constat tamen sæculo decimo eruditis optime notam fuisse, ut satis enuntiat oratio, sub initium hujus sæculi, in prima sancti doctoris translatione recitata, quæ hanc ipsius vitam sic commendat: « Hic igitur (de Theologo loquitur [d]), ut conscripta de ipso Vita discere cupientibus manifestum facit, natale solum nactus Cappadociam. » Liquet hinc jamdudum editam fuisse hanc Vitam, lateque diffusam tunc temporis. In magno Ecclesiæ consessu, encomii vice, jubente episcopo lecta est, quod exordii verba referunt. Male suspicatur Adrianus Baillet in translationis gratiam decimo sæculo peractæ adornatam fuisse, cum ne minimis quidem momentis hoc colligi possit. Mox ut vulgata, cito e Græco in Latinum versa est; sed ad nos usque non pervenit ejus interpretatio, de qua Billius hæc edidit: « Hanc Gregorii Vitam sexaginta plus minus annis post nongentesimum a Christo nato annum primus, quanquam prorsus barbare, transtulit Anastasius quidam, ut annotatum vidi in libro quodam manuscripto Dionysianæ bibliothecæ. » Potuit tamen advertere Billius, ut observat Combefisius, Anastasium hunc Bibliothecarium esse, qui multa alia Latine reddidit Græca monumenta, nec prorsus ita barbare, ut ipsius labor non desideretur aut sit inutilis. Vixit Anastasius ille sæculo nono; hinc recte conjicitur, cum interpretationis sit auctor, Gregorii Vitam saltem sæculo octavo fuisse conscriptam.

(a) 13 Januar., p. 781.
(b) *De historic. Græc. et Latin.*
(c) 9 Maii, p. 369.
(d) Bolland., 9 Maii, p. 450.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

(1) ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ,

Συγγραφεὶς ὑπὸ Γρηγορίου πρεσβυτέρου.

VITA S. PATRIS NOSTRI GREGORII

THEOLOGI, EPISCOPI NAZIANZENI,

A Gregorio presbytero Græce conscripta.

A Ad spirituale sermonum convivium, o viri auditores, præclarus ille Gregorius, cognomentum a theologia consecutus, nos invitat. Ipse nimirum proponitur nobis velut exquisita confectio quæ extra materiam est, deliciæque corruptione omni superiores. Nec vero mirum vobis videatur, me eo audaciæ progressum esse, ut et meæ imbecillitatis, et excellentis illius ingenii atque indolis memoriam abjecerim, qui propter incomparabilem virtutis præstantiam ad hunc ferme diem silentii honore apud omnes ornatus est : nec quisquam adhuc exstitit, qui vitam ipsius exposuerit, ac serie quadam et ordine res ejus præclare gestas et virtutes ad nos ipsius posteros transmiserit; quemadmodum ipse, et in Basilio Magno, et in aliis beatis episcopis et martyribus, vitam ipsorum argumento B integro prosecutus præstitit. Primum quidem nulla ratione venerando Patri, huic nimirum nobiscum considenti, adversari poteram, qui orationem, velut aliud quoddam debitum, exigebat, et ad sancti Gregorii laudes celebrandas paterna et herili auctoritate etiam atque etiam excitabat, sibique, ut morem gererem, imperabat, seque alioqui nullum

A Συγκαλεῖ μὲν ἡμᾶς (2), ὦ ἄνδρες, Γρηγόριος ὁ πάνυ, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος (3), εἰς τὴν πνευματικὴν πανδαισίαν (4) τῶν λόγων· πρόκειται δὲ αὐτὸς ἄϋλος καρυκεία (5), καὶ τρυφὴ φθορᾶς ἁπάσης ὑψηλοτέρα. Μὴ θαυμάσητε δὲ, εἰ πρὸς τοσοῦτον (6) θράσους ἐξῆλθον, ὡς καὶ τῆς οἰκείας ἀσθενείας, καὶ τῆς ἐκείνου μεγαλοφυΐας ἐπιλελῆσθαι, ὃς διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀπρόσιτον μέχρι τῆς σήμερον ὀλίγου δεῖν σιωπῇ παρ' ἅπασι (7) τετίμηται· καὶ οὐδεὶς ἀποδέδεικται τῆς αὐτοῦ πολιτείας ὑφηγητὴς καὶ διδάσκαλος, ἀκολουθίᾳ τινὶ καὶ τάξει τὰ τῷ ἀνδρὶ κατωρθωμένα παραπέμψας ἡμῖν τοῖς μετέπειτα, ὥσπερ αὐτὸς πεποίηκεν, ἐπί τε Βασιλείῳ τῷ Μεγάλῳ καὶ ἑτέροις μακαρίοις ἐπισκόποις, καὶ μάρτυσιν, ὅλην ὑπόθεσιν τὸν βίον αὐτῶν (8) ἐνστησάμενος. Ἀλλὰ πρῶτα (9) B μὲν οὐχ οἷόν τε ἦν ἀντιλέγειν τιμίῳ γεννήτορι, τούτῳ δὴ τῷ σὺν ἡμῖν (10) ἐνθάδε καθιδρυμένῳ, ὥσπερ ἄλλο τι χρέος ἀπαιτοῦντι τοὺς λόγους, καὶ πρὸς τὴν τοῦ θείου Γρηγορίου εὐφημίαν, λίαν παρορμῶντι πατρικῶς τε καὶ δεσποτικῶς, τὴν ὑπακοὴν ἐγκελευομένῳ, καὶ οὐ μεθήσειν ἐπαπειλοῦντι, καὶ τῆς εἰς ἐμὲ γεννήσεώς τε καὶ τροφῆς ταύτην ἀντίδοσιν εἰσπραττομένῳ· ἔπειτα οὐδὲ ὅσιον (11) δοκεῖ μοι τοσαύτης

(1) Libri manuscripti habent Ναζιανζοῦ· sed Gregorius nunquam fuit episcopus Nazianzenus, ut demonstravimus in Dissertatione prævia. Sasimis fuit designatus episcopus; Nazianzeno episcopo patri suo factus est coadjutor : at Constantinopolis tantum publico præconio proclamatus episcopus; errore tamen antiquo vocatur Nazianzenus episcopus. C Vide Baronium ad annum 371.

(2) Sic Colb. 1, 2, et Comb. Sic et cod. DD. du Poirier Turonensis, Ambæsiani, doct. med. Montisp. qui varias codicis, quem præ manibus habuit, lectiones transmisit domno Louvard : hunc deinceps codicem designabimus littera P. In edit. ὑμᾶς.

(3) *Γρηγόριος ὁ πάνυ, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος*, hoc est, κατ' ἐξοχὴν ὁ θεολόγος, seu, ut explicat Sophronius Hierosolymorum patriarcha, epistol. 1 apud Photium in *Biblioth.* : Ὁ τῆς θεολογίας μυσταγωγός.

(4) Cod P. in nota marg. τράπεζαν, *mensam*.

(5) Cod. P. in not. marg. ἄρτυμα, ὀψοφαγία, ἡ ἡδύτης τῶν ζωμῶν· *pulmentum, deliciosum opsonium, jusculum jucundi saporis.* Quid sit καρυκεία, docent vulgares lexicographi, imo et Favorinus, a quo et doctiss. Ducangius; at quid revera sit καρυκεία ἄϋλος, ut non docuere, sic et doctissimus Billius in versione sua non attigit. Non R. P. Combefisii interpretationem versioni inseruimus. Aliam proponunt veteres edit. nempe : *Ipse in cibum materiæ expertem offertur, epulumque corruptione omni sublimius.*

(6) Cod. Or. habet τοσούτῳ.

(7) Colb. et Comb. legunt παρὰ πᾶσι.

(8) *Αὐτῶν* deest in cod. Colb. 2 et Comb.

(9) Cod. Colb. 1 et Or. πρῶτον. Cod. P. πρῶτον μὲν οὐ δύνατον.

(10) Ita Colb. 1, 2, Or. et Comb. In edit. ὑμῖν.

(11) Colb. 2 et Comb. habent ὅσιον. Colb. 1, 2, et Comb. δοκεῖ· in edit. τῶν ὁσίων ἐδόκει.

ἡμᾶς ἀρετῆς ἀλογῆσαι, ἣ, τῷ βίῳ προτιθεμένη, πολλοὺς ἂν προτρέψειεν εἰς τὴν μίμησιν, καὶ οὐκ ἐάσει τὸ καλὸν ἐξίτηλον (12) γενέσθαι, λόγοις τοῖς καθ' ἡμέραν καινοποιούμενον.

A urgendi finem facturum minabatur, atque hanc indultæ mihi originis educationisque mercedem efflagitabat. Deinde, ne pium quidem et fas mihi esse videtur, nullam tantæ virtutis rationem habere, quæ, si vitæ humanæ proponeretur, multos fortasse ad æmulationem provocaret, nec virtutem ipsam dilabi atque evanescere sineret, quotidianis nimirum sermonibus subinde efflorescentem.

Φέρε δὴ οὖν, τὴν ἀναβολὴν ἀποθέμενος, ἀπαρχῇ τῶν ἐμῶν λόγων, οἷόν τισι νεοδρέπτοις γεννήμασι στεφανώσω τὸν Θεολόγον, εἰ καὶ τῆς ἀξίας καταδεέστερον (13), ἀλλὰ τῆς προθυμίας οὐδὲν ἐλλεῖπον. Οἶμαι δὲ, ὡς ἐν πᾶσι τέλειος ὁ ἀνὴρ, καὶ τοῦτο μετριάσει τὸν παρ' ἐμοῦ ἔπαινον· ἐπειδὴ καὶ φίλα πατράσι τὰ τῶν νηπίων ψελλίσματα, ἐξ ἀτέχνου μάλιστα προϊόντα τῆς διανοίας, ἢ τῶν τελείων οἱ ἐμβριθέστεροι (14) λόγοι καὶ τὰ σοβαρὰ λαρυγγίσματα. Ἔσται δὲ αὐτῷ καὶ οἰκειοτάτη (15) ἡ διὰ τῶν λόγων τιμή (16). Οἷς γὰρ ἕκαστος ἥδεται, τούτοις δήπου καὶ τιμώμενος γάννυται (17). Καὶ εἰ ζῶν ἔτι (18) σωματικῶς πάντων κτημάτων τοὺς λόγους ἠλλάξατο, *καὶ τὴν σοφίαν περιλαβὼν καὶ ἐρασθεὶς αὐτῆς, καὶ τηρηθεὶς ὑπ' αὐτῆς*, παροιμιακῶς εἰπεῖν· πῶς οὐχὶ, καὶ τῶν τῇδε ἀπολειφθεὶς, καὶ πρὸς τὴν καθαρὰν καὶ φρονήσει πλησιάζουσαν ζωὴν μεταθέμενος τὰ παρόντα, τούτοις γαυροῦταί τε πλέον (19) καὶ ἀγάλλεται; Ὑμᾶς δὲ αἰτοῦμαι, ὦ ἱερὰ πανήγυρις, μὴ πρὸς ἀκρίβειαν τὸ πλῆθος τῶν ἐκείνῳ κατωρθωμένων διερευνᾶσθαι· πρῶτον μὲν, ὅτι μὴ κατ' ἐμὴν δύναμιν ἢ ὑποσχέσθαι τοῦτο, ἢ ἀπαιτεῖσθαι· ἔπειτα, ὅτι μηδέ τις τὰ κατ' αὐτὸν ἡμῖν γεγραφὼς καταλέλοιπεν· ἀλλὰ σποράδην ἐκ τῶν αὐτοῦ συλλέξας λόγων τὰ κατ' αὐτὸν, μιμοῦμαι τοὺς λιθολόγους, οἳ, κατασμικρὸν τὰς ψηφίδας συνηθροικότες, εἰς μίαν οἴκου συμπλήρωσιν ἅπαντας (20) συναρμόζουσιν.

Age igitur, cunctatione omni posita, sermonum meorum primitiis, quasi fructibus quibusdam recens decerptis, coronam Theologo nectam, si quidem illius merito ac dignitati imparem, at certe viribus nostris, animique alacritate, haudquaquam inferiorem. Ac futurum opinor, ut vir ille, quemadmodum in omnibus perfectus est, ita quoque laudationem hanc nostram æquo animo accipiat: quandoquidem et balbutientium infantium sermunculi, a simplici maxime animo prodeuntes, parentibus jucundiores esse solent, quam robustiores B adultorum sermones, et graves ac phaleratæ orationes. Quin et ipse sermonum honor illi quam pulcherrime congruet. Quibus enim rebus quisque delectatur, iisdem quoque profecto honorari mirifice gaudet. Cumque, corpoream adhuc vitam agens, doctrinæ et eloquentiæ studia omnibus opibus facultatibusque prætulerit, *sapientiamque complexus atque amore prosecutus, ab eaque*, ut est in Proverbiis [76], *conservatus fuerit*: eccui tandem dubium esse possit, quin nunc quoque, cum res humanas reliquerit, ac præsentem vitam cum pura illa ac intelligentiæ propinqua commutarit, orationibus et impensius gestiat et exsultet? A vobis autem peto, sacrosancte cœtus, ne virtutum illius multitudinem accuratius exactiusque perscrutan- C dam atque indagandam putetis. Primum, quia non eæ meæ vires sunt, ut vel hoc ipse polliceri queam, vel vos a me exigere debeatis. Deinde, quia nec illius vitam quisquam litteris consignatam nobis reliquit; verum ipsius vita ex ejus scriptis sparsim collecta, latomos imitor, qui posteaquam lapides paulatim aggesserunt, ita demum ad unam eamdemque domum construendam et absolvendam eas omnes accommodant.

Ἀρχὴ δὲ τῷ λόγῳ (21), ὅθεν ἄρχεσθαι πρεπωδέστατον (22). Πατρὶς μὲν αὐτῷ ἡ δευτέρα τῶν Καππαδοκῶν, πόλις δὲ Ναζιανζός (23)· ἥτις τοσούτῳ περιφανεστέρα γέγονεν ἐξ ἐκείνου, ὡς μέχρι τερμάτων τῆς οἰκουμένης δι' ἐκεῖνον γνωρίζεσθαι. Οὐ γὰρ μᾶλλον δι' Ἀλέξανδρον εὐκλεεστάτη Πέλλη, ἢ Πέρσαι διὰ Κῦρον πρὸς δόξαν τοσοῦτον ἤρθησαν, ὅσον αὕτη διὰ τὸν μέγαν Γρηγόριον. Ὥστε μοι δοκεῖν (24) καὶ ἀπέχειν αὐτὴν τὰ τροφεῖα διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ ὁσίου

Orationis porro initium hinc ducemus, unde eam auspicari maxime deceret. Patriam igitur ipse secundam Cappadociam habuit, urbem Nazianzum (25): quæ quidem ab eo adeo nobilitata est, ut propter eum ad extremos usque orbis terrarum fines claritatem suam protulerit. Neque enim Pella ob Alexandrum celebrior est, aut Persæ propter Cyrum ad tantam gloriæ splendorisque magnitudinem evecti sunt, D quantam hæc propter magnum Gregorium assecuta

[76] Prov. IV, 6.

(12) Cod. P. in not. marg. τὸ ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.
(13) Cod. Or. ὑποδεέστερον.
(14) Cod. P. in not. marg. στερεώτεροι. Mox ad hanc vocem σοβαρά, id. cod. etiam in not. marg. τὰ ὑψηλὰ καὶ ἐπαιρόμενα λόγια.
(15) Cod. P. τιμιωτάτη.
(16) In edit. mox sequebantur hæc verba: Εἰ γὰρ τὸ οἰκεῖον πιέζει πᾶν, κατὰ Πίνδαρον. Hæc verba quæ reperiuntur orat. IV, p. 132, conjicit Billius ex glossemate in textum irrepsisse: cum autem illa nec legerit in variis codd. nec in versione sua admiserit, delenda judicavimus, siquidem desunt in ipsis quos vidimus codicibus manuscriptis.
(17) Cod. P. in not. marg. λαμπρύνεται.
(18) Ἔτι deest in cod. Or.
(19) Ita Combef. Cod. P. τούτοις γὰρ εἰ τὸ πλέον In edit. τέ deest.
(20) Ita cod. P. In edit. ἅπαντα.
(21) Cod. P. Ἀρχὴ δὲ τοῦ λόγου.
(22) Sic legunt codd. Or. et P. Colb. 1 et 2. In edit. πρεπωδέστερον. Colb. 1 mox habet τούτῳ πατρὶς μέν.
(23) Cod. P. πόλις δὲ αὐτῷ.
(24) Colb. 1 et cod. P. Ὥστε μοι δοκεῖ.
(25) Vide oration. *De vita Basilii.*

est. Quocirca ipsi quoque propter sancti virtutem educationis illius mercedem abunde persolutam esse existimo : quippe quæ et Indis et Britannis, ex diametro inter se oppositis, æque illustris reddita sit.

A Ἰνδοῖς τε καὶ Βρεττανοῖς τοῖς ἐκ διαμέτρου ἀφεστηκόσιν, ἐξίσου γεγονυῖαν ἐπίσημον.

Parentibus ortus est nobilibus, justitiaque præditis, animorumque puritate, quam corporum nexu arctius inter se conjunctis (26). Ac pater quidem, Abrahæ cujuspiam instar, solo patrio idolisque relictis ad pietatis cultum migravit, excussaque Hypsistariorum superstitione ac impostura, sincerus divinæ gratiæ discipulus eluxit; ovis quidem primum, postea vero peritus quoque Ecclesiæ Nazianzenæ pastor institutus. Mater autem et ipsa sacra, et a progenitoribus sacris originem traxit, atque, ut aliorum honorum, ita pietatis quoque patrimonium hæreditate accepit. Quæ cum masculæ prolis cupiditate flagraret, supplex Deum hujusmodi beneficiorum auctorem precata est, ut se desiderii compotem faceret : eique ante conceptionem (o fidem incredibilem! o prædicandum animi fervorem!) se filium, qui exoriretur, oblaturam spondet, quemadmodum Anna Samuelem [77]. Quid igitur ille, *qui voluntatem timentium se facit* [78]? Per nocturnum visum ei filium nondum procreatum præmonstrat, puerique vultum et nomen indicat. Hæc vero ipsum haud ita multo postquam in lucem editus fuerat, Deo consecravit, maternos partus dolores fidei alacritate, muliebremque socordiam largiendi magnificentia superans.

Πατέρες δὲ αὐτῷ εὐπατρίδαι τε καὶ δίκαιοι, καὶ πλείω τῶν σωμάτων καθαρότητι ψυχῶν ἀδιαίρετοι. Ὧν ὁ μὲν πατὴρ οἷόν τις Ἀβραάμ, καταλιπὼν γῆν τε πατρῴαν καὶ εἴδωλα, γίνεται μετανάστης πρὸς θεοσέβειαν· καὶ τὴν τῶν Ὑψισταρίων ἀποσεισάμενος δεισιδαιμονίαν καὶ πλάνην, γνήσιος μύστης ἀνεφάνη τῆς χάριτος, πρόβατον μὲν ἐν πρώτοις, ἔπειτα δὲ καὶ ποιμὴν ἐπιστήμων τῆς Ναζιανζοῦ καταστὰς Ἐκκλησίας. Ἡ δὲ μήτηρ ἱερά τε καὶ ἐξ ἱερῶν τῶν προγόνων. Καὶ τοῦτο μετὰ τῶν λοιπῶν κληρονομήσασα B τὴν εὐσέβειαν, αὕτη παιδὸς ἄῤῥενος ὀρεγομένη, ἱκεσίαν προσάγει τῷ δοτῆρι τῶν τηλικούτων Θεῷ τυχεῖν τῆς ἐφέσεως. Ὢ τῆς πίστεως· ὢ τῆς θερμότητος· πρὸ συλλήψεως ὑποσχομένη αὐτῷ τὸν ἐσόμενον προσοίσειν, καθάπερ Ἄννα τὸν Σαμουήλ. Τί οὖν ὁ *τὸ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιῶν;* Διὰ νυκτερινῆς ὄψεως προδείκνυσιν αὐτῇ παῖδα τὸν ἔτι μέλλοντα, εἶδός τε καὶ κλῆσιν τοῦ παιδὸς ἐμφανίσας. Ἡ δὲ τεχθέντα μετ' οὐ πολὺ τῷ Θεῷ καθιέρωσε, προθυμίᾳ πίστεως, μητρικάς τε ὠδῖνας καὶ γυναικῶν ὀλιγωρίαν τῇ τῆς ἐπιδόσεως μεγαλοψυχίᾳ νικήσασα.

At puer, cum parentum moribus imbueretur, C egregia naturæ indole ingeniique dexteritate æquales omnes adeo præcedebat, ut immatura ætas nullo ipsi ad eorum, qui adulta ætate erant, mores disciplinasque percipiendas impedimento esset. Ac ludos quidem, et pueriles lascivias, cursusque et saltationes, ut inutiles, meliorumque rerum studio moram afferentes, prorsus contempsit. Ut enim præsens fœtor unguenti suavitatem inficit : ita vitium quoque virtutis adeptionem interscindit. Cum autem ætate jam adolevisset, litterarum amore succensus, Cæsaream profectus est, illicque cum præstantissimis quibusque magistris congressus, doctrinaque haud exigua collecta, in Palæstinam navigavit, non ille quidem ut rhetorum mores, sed ut verborum elegantiam dicendique artem addisceret. Hinc Alexandriam, quæ ad Pharum sita est, perrexit, ut multas urbes multorumque hominum prudentiam, sapientiæ doctrinæque coacervandæ causa, ut eruditus quidam dixit, cognosceret. Qua etiam ex urbe cum plurimum utilitatis percepisset, Athenas tandem, litterarum parentem, petit, navi Æginæa vectus.

Ὁ δὲ παῖς, ἐν τοῖς ἤθεσι τῶν πατέρων τρεφόμενος, εὐκληρίᾳ φύσεως ἐκράτει τῶν ὁμηλίκων ἐπιτοσοῦτον, ὥστε τὴν ἀωρίαν τῆς ἡλικίας ἐμποδὼν αὐτῷ μὴ γενέσθαι πρὸς τὰ τῶν τελείων ἤθη τε καὶ μαθήματα. Παιδιὰς (27) μὲν οὖν καὶ τωθασμοὺς μειρακιώδεις, ἄττειν τε καὶ φέρεσθαι δρόμοις, πάντη (28) διέπτυσεν, ὡς ἄχρηστά τε καὶ ἀσχολίαν ἐμποιοῦντα τῇ σπουδῇ τῶν ἀμεινόνων. Ἀρετῆς γὰρ κτῆσιν ἐπικόπτει κακία· ἐπεὶ καὶ μύρον ἠμαύρωσε δυσωδία παροῦσα. Ἔφηβος (29) δὲ ἤδη γενόμενος, καὶ λόγων κατασχεθεὶς ἔρωτι, εἰς τὴν Καισαρέων ἧκε (30)· κἀνταῦθα τοῖς ἀρίστοις τῶν παιδευτῶν (31) ὁμιλήσας, καὶ παιδείας οὐ βραχὺ συναθροίσας, ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην ἔπλει (32), ῥητορικῆς ἐφιέμενος, κάλλος φράσεως, οὐχ ἦθος ταύτης ἐκπαιδευθῆναι. Κἀκεῖθεν ἐπὶ D τὴν Ἀλεξάνδρου ἀφικνεῖται, τὴν πρὸς τῇ Φάρῳ, πολλάς τε πόλεις καὶ πολλῶν ἀνδρῶν καταμαθεῖν φρόνησιν, εἰς συναγυρμὸν σοφίας, ὥς τις ἔφη σοφός. Πλείστην δὲ κἀντεῦθεν καρπωσάμενος τὴν ὠφέλειαν, τὴν μητέρα τῶν λόγων τὰς Ἀθήνας μεταδιώκει, ἐπὶ νηὸς ἀναχθεὶς Αἰγιναίας (33).

[77] I Reg. I, 11. [78] Psal. CXLIV, 19.

(26) Vide orat. quam habuit in funere patris.

(27) Cod. P. in not. marg. τὰ γυμνάσια τῶν παίδων, τὰ πηδήματα, καὶ τοὺς δρόμους.

(28) Cod. P. πάντι.

(29) Cod. P. in not. marg. παῖς, νέος ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ. *Juvenis, in ipso flore juventutis.*

(30) Addit Colb. 1, Ταύτην δὴ λέγω τὴν ἡμετέραν, quibus verbis discernitur Cæsarea Cappadociæ ab urbe ejusdem nominis quæ sita erat in Palæstina.

(31) Plures mss. παιδευμάτων.

(32) Cod. P. Παλαιστήνην ἔπλη.

(33) Cod. P. Αἰγηναίας.

A Πλέοντι δ' οὖν (34) τὸ Παρθένιον πέλαγος ἐν καιρῷ ταραχώδει τε καὶ οὐκ ἔχοντι εὔπλοιαν, ἐξαίφνης ὑπελθὸν πνεῦμα ἐξαίσιον, τὸν περὶ ψυχῆς ἔφερε κίνδυνον. Σκότος δὲ πόντον αἰθέρα τε καὶ οὐρανὸν συνεκάλυπτεν, οὐδὲν τῆς ἐννάτης τῶν Αἰγυπτίων πληγῶν (35) ἀνεκτότερον. Πάντων οὖν τὸν σωματικὸν ὀδυρομένων θάνατον, αὐτὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐδεδίει πανολεθρίαν. Οὐδέπω γὰρ ἦν σφραγισθεὶς τῷ βαπτίσματι· καὶ ἔφθανε τὴν ἐξ ὕδατος σωτηρίαν ὁ ἐν ὕδασι θάνατος. Τί οὖν ποιεῖ ὁ μέγας ἐκεῖνος, καὶ πρὸ τῆς ἀναγεννήσεως ἑαυτὸν μορφώσας τῇ ἀληθείᾳ; Τὴν ἐσθῆτα περιῤῥηξάμενος, καταπλήσσει (36) βοαῖς τε καὶ ὀδυρμοῖς τοὺς συμπλέοντας, ὡς πάντας τῶν (37) καθ' ἑαυτοὺς ἀλογήσαντας, τὸν τούτου θρῆνον συνεργάζεσθαι. Ὁ δὲ, ὑπομνήσας Θεὸν τῶν αὐτοῦ θαυμασίων, ὅσα τε ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ὅσα κατὰ τὴν ἔρημον (38) B ἢ πολλαχοῦ γῆς ἢ θαλάσσης ἔδρασεν· (οἷον, Ἐρυθρᾶς (39) διάστασιν, καὶ αὖθις ἐπίκλυσιν· ὅπως τε ἐκ πέτρας ὕδωρ ἐπήγασε (40), καὶ Μεῤῥὰν ἐγλύκανεν· Ἀμαλὴκ ἐθανάτωσε χερσὶν ἀόπλοις τὸν σταυρὸν μηνυούσαις· τείχη καθεῖλεν Ἱεριχοῦντα καὶ ἄνευ μηχανημάτων· προφήτην ἔσωσεν ἐκ σπλάγχνων κήτους· καὶ τἄλλα ὅσα περ ἱεραὶ βίβλοι φέρουσιν,) ὑποσχόμενος ἅμα, εἰ περισωθείη τοῦ πελάγους, καὶ τύχοι τῆς ἐφέσεως τοῦ βαπτίσματος, τῷ σώσαντι (41) αὐτὸν ἀναθήσειν· κάμπτει ταῖς ἱκεσίαις αὐτὸν, ἵλεών τε ὄντα, καὶ τὰς αἰτήσεις φθάνοντα τῷ μειλιχίῳ τῆς φύσεως. Καὶ ὁ μὲν κλύδων αὐτίκα ἐλώφησεν· ἡ δὲ καταιγὶς εἰς αὔραν μετεποιήθη (42), καὶ ἡ τέως ἀγρία κατεστορέσθη θάλασσα. Ὁ μὲν ἐν τούτοις ἦν (43).

Itaque Parthenium mare turbulento atque incommodo tempore naviganti, coortus repente gravissimus ventus summum vitæ periculum intulit: atque et mare, et æthera, et cœlum obducere cœperunt nona illa Ægyptiorum plaga nihilo leniores tenebræ [79]. Omnibus igitur corporis mortem deflentibus, ipse animæ exitium extimescebat. Nondum enim baptismo obsignatus erat: ac mors in aquis salutem ex aquis antevertebat. Quid igitur facit magnus ille vir, quique, etiam ante regenerationem, sese ad veritatem informarat? Vestem lacerans clamoribus querelisque vectores omnes exterret, adeo ut nemo esset, qui non, omni sui ipsius cura posthabita, illius luctui socium sese adjungeret. Ipse autem Deo miracula ea omnia commemorans, quæ, tam in Ægypto quam in deserto, ac plerisque aliis terra marique locis ediderat (velut Rubri maris divisionem [80], ejusdemque rursus eluviem; quo item modo aquam ex petra velut ex fonte duxisset [81], et Maram edulcasset [82]; Amalecitas inermibus manibus, crucem indicantibus, oppressisset [83]; muros Jericho, nullis etiam admotis tormentis, evertisset [84]; prophetam ex ceti visceribus salvum et incolumem extraxisset [85]; cæteraque omnia quæ sacrosanctis libris continentur), simulque se facturum recipiens, ut, si maris periculo liberaretur, atque expetito baptismo frueretur, ei a quo salutem accepisset, seipsum consecraret: precibus ipsum flectit, qui ipse placidus ac propitius est, et naturæ suæ suavitate nostras ipse preces antevertit. Ita tempestas statim sedata est, ac procella in auram mutata [86]; mareque prius ferum et truculentum consopitur. Atque hic eo rerum statu erat.

C Οἱ δὲ αὐτοῦ γονεῖς δι' ὀνείρου κατεμηνύοντο τὰ συμβαίνοντα τῷ παιδί· καὶ οἷα πατέρες (τί γὰρ δεῖ πλέον εἰπεῖν;) εὐχαῖς τε καὶ δάκρυσι τὸν Θεὸν ἐλιπάρουν βοηθῆσαι τῷ κατὰ θάλασσαν κινδυνεύοντι. Εὐθὺς οὖν μετὰ τὴν ἱκεσίαν καθ' ὕπνον ἑώρων τὸν υἱὸν ἐριννύν τινα (44) δαίμονα κολαστήριον χειρωσάμενον, ὅστις αὐτῷ (45) ἐπανετείνετο ὄλεθρον. Ταῦτα δὲ μετὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ὑποστροφὴν αὐτῷ διηγουμένων τῶν γονέων ἀκούσας, ἀνθωμολογεῖτο τῷ σώσαντι. Καὶ ταῦτα μὲν ὕστερον. Τῶν δὲ συμπλεόντων τις νεανίας, ὃς ἦν αὐτῷ θυμηρέστατος, ἑώρα νυκτὸς ἐν ἀκμῇ τοῦ κινδύνου τὴν μητέρα τοῦ μακαρίου τῆς θαλάσσης ἐπιβᾶσαν, καὶ τῆς νηὸς λαβομένην (46), ἐξέλκειν ἐπὶ τὴν ἤπειρον. Ταύτης δὲ δειχθείσης καὶ ἐξηγηθείσης τῆς ὄψεως, εὐθὺς γαλήνην τε ἀκολουθῆσαι, καὶ πάντας D

Parentes autem ipsius, quem in casum adductus esset filius, per somnum didicerunt: atque, ut parentes (quid enim pluribus verbis opus est?), votis et lacrymis Deum obsecrabant, ut filio in mari periclitanti opem ferret. Confestim itaque post orationem filium in somnis vident, furiam quamdam ac suppliciis præpositum dæmonem, qui ipsi perniciem intentabat, subactum tenentem. Quæ cum ipse domum reversus ex eorum narratione accepisset, laudes et gratias Servatori agebat. Sed hæc posterius. Ex iis autem qui eadem navi vehebantur, adolescens quidam, ipsi charissimus, in ipsa periculi flamma, beati viri matrem conspiciebat, conscenso mari, arreptam navem in terram pertrahentem. Qua visione perspecta et narrata, tranquil-

[79] Exod. x, 21. [80] Exod. xiv, 16 [81] Exod. xvii, 6. [82] Exod. xv, 25. [83] Exod. xvii, 11. [84] Jos. vi, 5 seq. [85] Jon. ii, 11. [86] Psal. cvi, 25.

(34) Colb. 1. Πλέοντι δ' οὖν αὐτῷ.
(35) Colb. 1, 2, nec non Or. et P. πληγῆς.
(36) Colb. 2 et Comb. καταπτήσσει.
(37) Colb. 1, et Or. τοῦ καθ' ἑαυτούς. Colb. 2 ὡς πάντων τῶν καθ' ἑαυτούς. Cod. P. τοῦ καθ' ἑαυτόν.
(38) Colb. 1, et Or. ἔρημον πολλαχοῦ γῆς. Colb. 2, et Combef. ἢ ἀλλαχοῦ γῆς.
(39) Addit cod. P. τῆς θαλάσσης.
(40) Colb. 1, codd. P. et Or. πέτραν ἐπήγασε.
(41) Ita Colb. 2 codd. P. et Or. In edit. σώσοντι.
(42) Cod. P. in not. marg. ἔπαυσεν εἰς λεπτὴν πνοήν. Mox idem cod. ad hoc verbum κατεστορέσθη, in not. marg. κατεστορέσθη, ἢ ὑπεστρώθη.
(43) Colb. 1, 2, et P. legunt: Ὁ μὲν οὖν ἦν ἐν τούτοις.
(44) Cod. P. in not. marg. καταχθονίων τιμωρητικόν.
(45) Ὅστις αὐτῷ. Colb. 2, codd. P. et Or. habent ἥτις αὐτῷ. Vet. et ut B.... : *Erinnyn quamdam ac dæmonem pestiferum.* Combef. interpretationem secuti sumus.
(46) *Λαβομένην.* Colb. 1, ἐπιλαβομένην.

litas statim consecuta est, vectoresque omnes ad Deum Gregorii fide accurrerunt, periculi tanti depulsorem eum agnoscentes atque confitentes. Hoc vero quid magni illius Eliæ miraculo cedit? qui Sidoniæ reginæ, vesanæ idolorum cultrici, obsistens, sacrificio insolita et cœlesti flamma consumpto, Israelitas ad veri Dei fidem induxit: ita ut admiratione correptus populus diceret: *Vere Dominus Deus, hic est Deus* [87]. Talis fere Gregorius erat, per insperatam ex tempestate salutem, eos qui variis et multifidis erroribus tenebantur, ad unam fidei semitam ducens.

A τοὺς συμπλωτῆρας τῇ πίστει προσδραμεῖν τῷ τοῦ Γρηγορίου Θεῷ, καὶ ἑαυτὸν (47) εἶναι ὁμολογοῦντας ἐπίκουρον. Τί τοῦτο τοῦ κατὰ τὸν μέγαν Ἠλίαν θαύματος ἀτιμότερον; ὅς, τῇ εἰδωλομανίᾳ τῆς Σιδωνίας ἀντιτασσόμενος, ξένῳ πυρὶ καὶ οὐρανίῳ τὴν θυσίαν ἐκδαπανήσας, εἰς πίστιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐνῆγε τὸν Ἰσραήλ· ὥστε θαυμάσαντα τὸν λαὸν εἰπεῖν· *Ἀληθῶς Κύριος ὁ Θεὸς* (48), *οὗτός ἐστιν ὁ Θεός*. Τοιοῦτός τις ἦν ὁ Γρηγόριος, τῇ ἐκτρικυμίας (49) ἀδοκήτῳ σωτηρίᾳ τοὺς πολυσχιδεῖ (50) πλάνῃ κατεχομένους εἰς μίαν ἄγων τρίβον καὶ ὁδηγίαν τῆς πίστεως.

Posteaquam autem in Græciam, ac nobilem florentemque Athenarum urbem se contulit, quid referre necesse est qua hominum lætitia exceptus fuerit, præstantissimus statim in litteris et a præceptoribus et a discipulis judicatus? Non multum tempus fluxerat, cum magnus ille Basilius Byzantio, ejusdem eruditionis gratia, Athenas appulit. Itaque et vitæ consuetudinem, et contubernii necessitudinem inter se contraxerunt. Ex mutua porro eorum conjunctione, animorumque concordia, ne exprimi quidem oratione facile potest, quantum emolumenti ad utrumque redierit. Is namque qui solus est, quamvis mentis acumine quidpiam intellexerit, sibi tamen ipsi minime fidit, ac proinde circumiens aliquem quærit, cum quo fulciatur et confirmetur. At cum duo, una animi conspiratione, ad unam eruditionis cupiditatem velut coaluerint, mutuo adminiculo nituntur, duas nimirum personas in sese complexi, nempe et ejus qui veritatem invenit, et ejus qui eamdem confirmat.

Ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ἡ Ἑλλὰς εἶχε καὶ τὸ εὐκλεὲς Ἀθηνῶν ὄνομα, τί δεῖ λέγειν μεθ' ὅσης προσεδέχθη τῆς θυμηδίας; κράτιστος εὐθὺς ἐν λόγοις, παιδευταῖς τε B καὶ φοιτηταῖς ἅμα κρινόμενος. Χρόνου δὲ οὐ πολλοῦ παρῳχηκότος, ἐκ τοῦ Βυζαντίου Βασίλειος ὁ μέγας Ἀθήναζε παρεγένετο, τῆς ἴσης χάριν παιδεύσεως, σύσσιτοί τε ὁμοῦ καὶ ὁμόρρόφιοι καθίστανται ἀλλήλοις. Ἡ γ' οὖν ἀμφοτέρων συζυγία καὶ συμφυΐα οὐδὲ παραστῆσαι ῥᾴδιον ὅσον ἑκάτερον ὤνησεν. Ὁ μὲν γὰρ μόνος, κἂν τι νοήσῃ, μὴ καταπιστεύων ἑαυτῷ, περιέρχεται (51) ζητῶν μεθ' οὗ βεβαιώσηται· ὅτ' ἂν δὲ συγκραθῶσιν ἄμφω πρὸς μίαν ἐπιθυμίαν παιδεύσεως, ἀλλήλων ἀποδείκνυνται στήριγμα, τόν τε εὑρίσκοντα ἐν μέρει (52) καὶ τὸν βεβαιοῦντα τὴν ἀλήθειαν συνειληφότες ἐν ἑαυτοῖς.

Atque, ut multa incidam, præclarum quoddam amicorum par efficitur. Nam et una eademque fide collustrati erant, et pari virtutis amore flagrabant, concordi motu currentes; et quemadmodum aratores aut agricolæ, pari animi promptitudine sapientiæ arvum proscindentes et seminantes, multiplicemque messem colligentes. Fortitudine quidem, et in adversis rebus perferendis constantia, omnes ferme æquales suos anteibant. Hoc enim fere juvenum vitium est, ut, quemadmodum equulei strepitus et umbras, sic ipsi quoque ingruentes adversos casus ægre ac moleste ferant. Ipsi contra ea firmitate erant, ut ea, quæ repente plerumque ac præter morem accidebant, tranquillis atque immotis animis exciperent: adeo ut etiam terræ motu Græciam invadente, fortes animique magnitudine præstantes apud omnes inventi sint, dignique qui propheticis verbis uterentur: *Propterea non timebimus, dum turbabitur terra* [88].

C Καὶ ἵνα συντέμω τὰ πλείονα, ζηλωτὴ γίνεται ξυνωρίς (53). Πίστει τε γὰρ ἦσαν μιᾷ πεφωτισμένοι, καὶ ἀρετῆς ὁμότιμοι ἐρασταί, σύνδρομα θέοντες, καὶ καθάπερ ἀροτῆρες ἢ γεηπόνοι, ἰσοσθενεῖ τῇ προθυμίᾳ τὴν ἄρουραν τῆς σοφίας τέμνοντές τε καὶ σπείροντες, καὶ πολύχουν ἀμώμενοι τὸν καρπόν. Ἀνδρείᾳ μὲν οὖν καὶ τῇ πρὸς τὰ δεινὰ καρτερίᾳ μικροῦ πάντων ὁμηλίκων (54) ἐκράτησαν. Φιλεῖ γὰρ ἡ νεότης, ὥσπερ (55) οἱ πῶλοι τῶν ἵππων πρὸς τοὺς ψόφους καὶ τὰς σκιάς, οὕτω τοῖς ἐπιγινομένοις αὐτῇ δυσχεραίνειν καὶ ἀνιᾶσθαι. Αὐτοὶ (56) τοὐναντίον ἦσαν πάγιοι καὶ δυσκίνητοι πρὸς τὰ ἀθρόως πολλάκις καινοτομούμενα· ὡς καὶ σεισμοῦ τὴν Ἑλλάδα κατειληφότος μεγαλοψύχους αὐτοὺς παρὰ πᾶσιν ἀποδειχθῆναι, καὶ τῶν προφητικῶν ἀξίους φωνῶν· D *Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθησόμεθα ἐν τῷ ταράσσεσθαι τὴν γῆν.*

[87] III Reg. XVIII, 39. [88] Psal. XLV, 3.

(47) *Ἑαυτῷ* restituendum putant Montac. et Combef. in notis suis.

(48) Combef. legit: Ὁ Θεὸς τοιοῦτός ἐστιν. Colb. 1, 2, et Or.: Ὁ Θεὸς οὗτός ἐστι Θεός.

(49) *Ἐκτρικυμίας*. Comb. legendum censet ἐκ τρικυμίας.

(50) In edit. et in codd. quibusdam πολυσχεδεῖ, sed Montac. et Combef. melius judicant πολυσχιδεῖ· nam apud Theodoretum: ἁπλῆ γὰρ ἀλήθεια, πολυσχιδὲς τὸ ψεῦδος καὶ πολύτροπον· *simplex enim et candida veritas, mendacium multifidum et versutum.* Cod. P. similiter habet πολυσχιδεῖ, et in not. marg. πολυμερῆ, εἰς πολλὰ ἐσχισμένον.

(51) Legendum existimat Combef. βεβαιώσεται.

(52) Post Montac. legit Combef. ἐν μέρει, ita cod. P. In quibusdam edit. ἐν deest.

(53) Colb. 1, et cod. P. γίνονται ξυνωρίς.

(54) *Πάντων ὁμιλήκων*, sic in edit.; at codd. P. Colb. 1, 2, et Or. ὁμηλίκων.

(55) Ita Colb. 1. In edit. ὡς. Mox cod. P. οἱ πολλοί.

(56) Sic Colb. 1. In edit. autem, Αὐτοὶ δέ.

A Ἐγκράτειαν δὲ ἐκ νέου τοῦ σώματος ἤσκησαν τοῖς ἀναγκαίοις (57) ἀρκούμενοι, κατὰ Ἠλίαν τε καὶ Ἰωάννην τὸν ἐξ ἀκροδρύων βιοῦντα (58)· τὰ δὲ ὅσα πρὸς τρυφήν τε καὶ κολακείαν γαστρὸς, πάντα διαπτύοντες καὶ χαίρειν ταῖς ἡδοναῖς φράζοντες. Τί δ' ἂν λέγοιμι σωφροσύνην, ἣ μέχρι παντὸς αὐτοὺς τοῦ βίου ἁγνοὺς καὶ καθαροὺς τῷ Θεῷ συνετήρησεν; ὡς μικροῦ τούτων ἡττᾶσθαι τὸν Ξενοκράτην ἐκεῖνον καὶ τὸν Πολέμωνα (59). Ὧν ὁ μὲν, ἑταιρίδος συγκαθευδούσης, ἀκίνητος ἦν· ὁ δὲ μικροῦ καὶ ἀπρόσιτος ταῖς ἐκ τῶν χαμαιτυπείων ὑπῆρχε, λίαν δεδοικυίαις τὴν αὐστηρίαν τοῦ φιλοσόφου. Ἆρα οὖν ταῦτα μὲν οἱ ἄνδρες ἐπιτοσοῦτον κατώρθωσαν, δικαιοσύνης δὲ καὶ ἀκτησίας ἧττον ἐφρόντισαν (60); Οὐ μὲν οὖν· ἀλλὰ κἀνταῦθα τὸν Ἀριστείδην (61) μιμούμενοι, οὐκ ἀρετῆς ἐξωνούμενοι χρήματα, οὐδὲ μισθαρνίαν τὴν B φιλοσοφίαν ποιούμενοι, προῖκα χρηστοὶ τοῖς πᾶσιν ἦσαν ἐξίσου (62), μειονεξίαν τε καὶ πλεονεξίαν ἀποδιδράσκοντες, καὶ ἐν ὅροις τοῦ καλοῦ μένοντες. Ἀκτησίας δὲ τοσοῦτον αὐτοῖς τὸ περιὸν (63), καὶ

Frugalitatem porro jam inde ab ineunte ætate coluerunt, necessario victu contenti, Eliæ instar [89], et Joannis [90] arboris baccis victitantis; ea autem omnia, quæ ad luxum ventrisque lenocinium spectabant, respuentes, voluptatesque longum valere jubentes. Nam quid de castitate dicam, quæ per omnem vitæ cursum eos puros et sanctos Deo conservavit? ut pene hac parte Xenocrates ille et Polemon ipsis cedere cogantur: quorum alter, scorto ad latus ipsius cubante, nullis libidinis stimulis ad venerem incitatus est: alter vitæ asperitate ita meretrices perterrefaciebat, ut vix etiam ad eum propius accedere auderent. Verum his quidem fortasse virtutibus illi tantopere floruerunt: cæterum justitiæ et inopiæ curam non perinde habuerunt? Profecto B minime. Nam hic quoque, quod de Aristide memoriæ proditum est, non virtutem pecunia commutabant, nec philosophia ad quæstum abutebantur: sed cunctis ex æquo a se sponte humani officiosique erant, defectum et excessum fugientes, ac intra

[89] III Reg. XVII, 3, 4. [90] Matth. III, 4.

(57) Montac. addit μόνοις, quemadmodum codd. P. et Colb. 1.

(58) Colb. 1, τοὺς ἐξ ἀκροδρύων βιοῦντας. Olim nonnulli legebant ἀκρίδων, et ea voce significari volebant summas olerum partes, ut Isidorus Pelus., lib. I, epist. 132: Αἱ ἀκρίδες οὐ ζῶά εἰσιν, ἀλλ' ἀκρέμονες βοτανῶν ἢ φυτῶν. Ἀκρίδες *non animantia sunt, verum herbarum aut plantarum summitates.* Nicephorus lib. I *Hist.*, cap. 4, tenerioribus arborum frondiumque summitatibus vesci solitum Joannem C scribit, id est, ut annotat interpres, ἄκροις δρυῶν, quæ in Evangelio dicuntur ἀκρίδες. Ita placuit quibusdam: alii aliam sententiam sequuntur, et ne vel iota unum a sacro textu, quod nefarium ipsis videretur, discedendum putant. Hi volunt locustas Joannis fuisse cibum, proferuntque S. Clementis Alexandrini testimonium, qui constanter asserit, *Pædag.* lib. II, quod Joannes in deserto locustis victitarit: Καὶ μὲν ἐσθίει καὶ τὰς ἀκρίδας. Præterea constat ex Levitici XI, 22, locustam secundum speciem suam ex mundorum animalium censu in usum escamque populo Dei concessam: Καὶ ταῦτα φάγεσθε, καὶ τὴν ἀκρίδα· sic interpretes LXX. Sed et versiones tum veteres, tum novæ, locum Matthæi ubi Ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες, per *locustas* reddiderunt. Suus itaque sacris oraculis utriusque Testamenti sensus integer asseratur, et lis doctos inter mota dirimitur.

(59) In cod. P. addit nota marg. Ἕλληνες οὗτοι D τὴν ἀρετὴν ἀσκήσαντες, *Græci illi virtutem coluerunt.* Venerandam Polemonis philosophi, et ad philosophiam compositam imaginem, infame scortum fugasse Gregorius noster, ut inauditum præclarumque facinus, memoriæ prodidit carm. iamb. *De virtute:*

Meretricem accersivit juvenis intemperans:
Illa autem ubi ad atrium, ut narrant, prope accessit,
Prominentem Polemonis imaginem,
Quæ venerabilis erat, conspicata,
Statim ipso visu superata, abiit,
Ut virum reverita eum qui pictus erat.

In eodem carm. refert Gregorius factum Xenocratis his verbis:

Xenocratem ferunt, cum meretrix quædam
Ei noctu dormienti immissa esset
Quorumdam tentamento; ubi id persensit,
Neque territum fuisse novitate injuriæ,
Nec surrexisse aut fugere dignatum fuisse.
Utrumque enim esse indignum Xenocrate.
Sic autem invictus et invulnerabilis fuit,
Ut illa fugiens festive clamaret:
Mortuo me copulantes decepistis.

Venerabilis effigies Polemonis meretrices arceat, per me licet; haud secus ac umbra fraxini serpentes fugare dicitur. At mirandam Xenocratis continentiam pluris esse faciendam nullus non dixerit, C quanquam virtutem hanc ethnicam, falsam prorsus futilemque, utpote justitiæ ac charitatis exsortem, Christianus quivis asserat.

(60) Cod. P. ἐφρόνησαν.

(61) Aristides tanta justitiæ laude floruit, ut hinc etiam cognomentum invenerit. De cujus paupertate vide Plutarchum in ejus Vita. Hæc Billius in notis ad carmen iambicum *De virtute*, in quo Gregorius meminit Aristidis his verbis:

Is qui tributa Græcis aliquando exæquavit,
Lysimachi filius (Aristides) aliasque inter principes [enituit,
In rebus publicis agendis ac militaribus expedi- [tionibus
(Ac illum quidem nomen ex agendi ratione ha- [buisse,
Ut qui justus fuerit, et justus hactenus vocetur,
Libens omitto) ita pecunia visus est altior,
Ut civitas ære publico et illius filias
Collocaverit, præclaræ paupertati honorem ha- [bens,
Et ipsum sepelierit non habentem unde sepeliretur.

(62) Cod. P. ἐξίσου βίον ἀξίαν τε καὶ πλεονεξίαν ἀποδιδράσκοντες.

(63) Cod. 1, τοσοῦτον ἦν αὐτοῖς τὸ περιὸν, καὶ οὕτως Ἀντισθένους. Hanc lectionem secutus est Billius, alioquin vertere debuisset: *Adeoque inopiam superabant Antisthenis*, etc. Inter philosophos quos ethnici plurimi faciebant, numerat Gregorius in oratione IV Antisthenem, Diogenem et Cratetem; sed et duos posteriores, necnon illorum inopiam Gregorius ipse versibus suis sic celebravit in carmine iambico *De virtute:*

Quis ignorat Sinopensem illum canem?
Is . . . . ita erat
Paucis contentus et in victu moderatus,
Ut rem unam possideret, nempe baculum,
Ac domum sub dio in medio civitatis

virtu is fines consistentes. Inopia autem ita excellebant, tantoque Antisthenem, et Diogenem, et Cratetem, intervallo præcedebant, ut eorum laudes magnificique tituli pro meris nugis haberentur. Neque enim minus quam illi opes aspernabantur : et ostentationem interim, inanisque gloriæ studium procul ablegabant : quo vitio admirandi illi canes tenebantur, publicis præconiis, reliquorumque hominum contemptione, philosophiæ gravitatem labefactantes et obterentes.

Jam de prudentia et sapientia quid attinet dicere? Cum omnis vita, una illis meditatio esset, ac cupiditas noctu diuque ejus adipiscendæ desiderio intenta, non secus atque iis, *qui thesaurum effodiunt*[91], ut verbis Job utar. Probe etenim noverant egregii viri laborem in meditatione prius impensum, in perseverantia scientiæque ubertate et copia, vim suam proferre. Ex quo assequebantur, ut non modo æquales suos, sed et plurimos natu majores nominis splendore superarent, tum propter laborem et industriam naturæque bonitatem, tum etiam quia in honestarum tantum laudabiliumque rerum studium incumbebant. Atque in tota quidem grammatica nihil omnino eos fugit, non metrorum scientia, non poetici scopi et tropi, non historiæ copia, non forensis dictionis puritas. In rhetorica autem eam rationem habuerunt, ut verborum elegantia decerpta atque collecta, falsitatem ipsius mentiendique libidinem vitarent. Philosophiam porro, tam eam quæ in moribus, quam quæ in placitis et doctrina, medicæque indicatione et ratiocinatione versatur, non liberali tantum eruditione tenus perceperunt, ne indoctis duntaxat superiores essent : verum quemadmodum præceptores quidam, præstantissimique doctores. Jam in musica ita se compararunt, ut quidquid in ea antiqui et concinni est addiscentes, eam animæ partem, in qua irarum exsistit ardor effrenisque impetus, emollirent : quidquid autem ad voluptatem impellit, ad theatra relegarent. Quinetiam numerorum supputationes, et geometriæ æquitatem, siderumque situm ac motum, velut novi Moyses et Daniel, edocti sunt : ita tamen ut non tam ab illis ducerentur, quam, quod ait Scriptura, *intellectum omnem in captivitatem redigerent in ob-*

[91] Job III, 21.

A οὕτω τῆς Ἀντισθένους καὶ Διογένους καὶ Κράτητος (64) ὑπερήρθησαν, ὡς παιδιὰν ἀποφῆναι τὰ ἐκείνων σεμνολογήματα. Ἦσαν γὰρ ἐξίσου μὲν ἐκείνοις κτημάτων ὑπερφρονοῦντες, ἀλαζονείαν δὲ καὶ κενοδοξίαν (65) ἀποσειόμενοι· αἷς (66) οἱ θαυμαστοὶ κύνες ἑάλωσαν, δημοσίοις κηρύγμασι καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ὑπεροψίᾳ τὸ τῆς φιλοσοφίας σεμνὸν λυμηνάμενοι (67).

Φρονήσεως δὲ ἕνεκεν τί χρὴ καὶ λέγειν; οἷς μία μελέτη ἅπας ὁ βίος (68), καὶ ἔφεσις ἄληκτος περὶ τὴν αὐτῆς κτῆσιν ἐτέτατο καὶ νύκτωρ καὶ καθ' ἡμέραν, *ὥσπερ θησαυρὸν ἀνορύττουσι*, καθά φησιν Ἰὼβ ὁ μακάριος. Εὖ γὰρ ᾔδεισαν οἱ γεννάδαι, ὅτι ὁ B ἐν τῇ μελέτῃ προδανεισθεὶς πόνος ἐν τῇ διαμονῇ καὶ τῷ πλήθει τῆς γνώσεως τὴν ἰσχὺν ἀποδίδωσιν. Οὕτω μὲν οὖν ὑπῆρξεν αὐτοῖς τῶν τε καθ' ἑαυτοὺς καὶ πλείστων ἀρχαιοτέρων εὐκλεεστέρους γενέσθαι πόνῳ τε καὶ εὐκληρίᾳ φύσεως, καὶ τῷ περὶ τὰ καλὰ μόνα ἐσπουδακέναι. Γραμματικῆς μὲν οὖν αὐτοῖς οὐδοτιοῦν παρεῖτο λαθὸν, οὐ μέτρων ἐπιστήμη, οὐ ποιητικοὶ σκοποὶ καὶ τρόποι, οὐχ ἱστορίας πλῆθος, οὐ πολιτικῆς λέξεως καθαρότης· ῥητορικῆς δὲ τὸ τῆς φράσεως κάλλος ἀπανθησάμενοι, τὸ ψεῦδος ἐξέκλιναν· φιλοσοφίας δὲ ἠθικῆς, καὶ ὅση ἐν δόγμασι καὶ ἰατρικῆς ἔνδειξιν, καὶ ἀναλογισμῶν, οὐ μέχρις ἐλευθέρου μετέσχον παιδεύσεως, ὡς ἂν μὴ ἰδιωτῶν μόνον τὸ πλέον ἔχοιεν, ἀλλὰ καθάπερ τινὲς παιδευταὶ καὶ διδάσκαλοι ἄριστοι (69). Τῆς δ' αὖ μουσικῆς ὅσον μὲν C ἀρχαῖον καὶ ἐναρμόνιον ἐκμαθόντες, τὸ τῆς ψυχῆς θυμοειδές τε καὶ δυσκάθεκτον ἐξεμάλασσον· τὸ δ' ὅσον πρὸς ἡδονὴν φέρει ταῖς σκηναῖς ἀπεπέμψαντο. Ἀριθμῶν δὲ λογισμοὺς, καὶ γεωμετρίας ἰσότητα, καὶ ἄστρων θέσιν καὶ κίνησιν, καθάπερ νέοι Μωϋσῆς τε καὶ Δανιὴλ, ἐκπαιδεύονται, οὐ πρὸς ἐκείνων μᾶλλον ἀγόμενοι, ἀλλ' *αἰχμαλωτίζοντες* κατὰ τὸ γεγραμμένον *πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ*· κάλλος τε καὶ σκέπην τῆς πρώτης σοφίας ταύτην τιθέμενοι. Καὶ διὰ πάντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐβάδισαν, βελτιόνων τε καὶ χειρόνων· ὥστε τὰ μὲν ἔχειν φυγεῖν, τὰ δὲ ἑλέσθαι μετὰ συνέσεως. Ἐπαινῶ γὰρ τὸν εἰπόντα, κἂν θύραθεν ἕστηκε τῆς ἡμετέρας αὐλῆς· Οὐ γὰρ τό γε (70) γνῶναί τι τῶν μὴ καλῶν ἄτιμον·

Dolium versatile, ventorum vi expositum ;
Quod quidem ei domibus auro tectis erat
Pretiosius......
Crates similiter, cum divitiis altiorem
Se præberet, ac opes suas pecori pascendas reli-
[quisset,
Ut nequitiæ administras ac corporum ;
Aram ascendens, magno præconio
Seipsum ut in media Olympia renuntiavit,
Mirabile illud dictum proclamans :
Crates Cratetem Thebæum libertate donat ;
Servitutem esse ducens amorem pecuniæ.

At quis virtutes philosophorum illorum veras esse virtutes ; quis illos rem bonam bene secutos dixerit? Non certe Gregorius qui paulo infra sic loquitur :

Πρῶτον μὲν οὐ καλῶς τὸ καλὸν μετῄεσαν·
Πλεῖον γὰρ ἦν ἔνδειξις ἢ καλοῦ πόθος.

D *Primo quidem non recte rectum secuti sunt ;*
Magis enim erat ostentatio, quam studium virtutis.

(64) Pro Κράτητος, cod. P. habet Σωκράτους.
(65) Cod. P. καινοδοξίαν.
(66) Ita Colb. 2. In edit. οἷς.
(67) Cod. P. λοιμευόμενοι, *contagione inficientes.*
(68) *Οἷς μία*, etc. Billius sic reddiderat : *Cum ipsi toto vitæ spatio nihil aliud meditati sint, cupiditatemque omnem suam in ejus adeptione noctu atque interdiu defixam habuerint.*
(69) Codd. Or. et P. καὶ διδασκάλων οἱ ἄριστοι.
(70) Cod. Or. τότε. Sic verterat Billius : *Minime turpe atque ignominiosum esse, aliquid eorum quæ minus honesta sunt, cognitum habere.* Brevior Combefisii interpretatio, quam adoptavimus.

ἀλλ' ἴασιν ἐξ αὐτοῦ συμβαίνεσθαι (71) τοῖς μὴ φθόνῳ A τὰ λεγόμενα, ἀλλ' εὐνοίᾳ δεχομένοις.

sequium Christi [92], atque hanc primariæ sapientiæ pulchritudinem tegumentumque statuerent. Ac per omnia, ut ita loquar, tam meliora quam deteriora, grassati sunt, ut cum judicio ea partim fugere, partim amplexari possent. Mihi enim magnopere probatur, quod quidam, licet a nostra caula extraneus, dixit : Haud enim turpe ea nosse quæ minus honesta sunt : quin potius curationem ex eo contingere, iis utique qui non invido, sed candido ac benevolo animo ea quæ dicuntur, accipiunt.

Ἀλλὰ τί ἔπαθον, ὦ φίλοι; Μεταξὺ γὰρ προϊὼν ὁ λόγος, συναρπάσας τὸν λέγοντα, καθάπερ ἵππος τὸν ἐπιβάτην, εἰς τοὺς ἐπαίνους κατέστησε Βασιλείου τοῦ μακαρίου. Μικρὸν οὖν ἐπισχὼν, οἷόν τισι ῥυτῆρσιν (72) ἀναστείλω τὸν λόγον, καὶ τὴν τόλμαν ἐφέξω, μὴ πρόσω φέρεσθαι. Οἱ γὰρ τῶν ὑπὲρ δύναμιν ἐφιέμενοι καὶ τῶν μετρίων ἀποτυγχάνουσιν. Ἀλλὰ Βασίλειος μὲν (73) τὴν καλὴν πραγματείαν ἐμπορευσάμενος, οἴκαδε ἵετο· Γρηγόριος δὲ ἀπρὶξ (74) κατ- B είχετο τοῖς Ἀθηναίων φοιτηταῖς, μήτε τὴν ἔξοδον αὐτῷ συγχωροῦσι, καὶ παιδεύειν αὐτοὺς ἐκλιπαροῦσι, τόν τε σοφιστικὸν θρόνον παρακαλοῦσι δέχεσθαι. Ὁ δὲ πρὸς μὲν ὀλίγον, τὴν πρὸς αὐτοὺς χάριν ἀφοσιούμενος (75), ἔμεινε· μικρὸν δὲ ὕστερον, ἅπαντας τοὺς ἐκεῖσε φίλους ἀντιβολήσας, καὶ πείσας, ὡς ἀναγκαία εἴη αὐτῷ ἡ πρὸς τοὺς τεκόντας ἄφιξις, τριακοστὸν ἤδη πληρώσας ἔτος ἐν τοῖς μαθήμασιν, οὕτω τῇ πατρίδι ἑαυτὸν ἀποδίδωσι.

Sed quid mihi accidit, o amici ? Interea enim progrediens oratio, velut equus sessorem, sic me hæc dicentem abripuit, atque in beati Basilii laudibus collocavit. Parum igitur insistens, velut quibusdam habenis orationem reprimam, temeritatemque compescam, ne ulterius præceps feratur. Etenim qui viribus majora concupiscunt, ne mediocria quidem assequuntur. Ergo Basilius præclare negotiatus, domum se recepit : Gregorius autem a studiosa Atheniensium juventute, omni studio detinebatur, ut nec discedendi facerent facultatem, ac docendi provinciam subire, sophisticamque cathedram accipere, obnixe rogarent et obsecrarent. Ille vero, ne in ipsorum gratiam nihil facere velle videretur, aliquantisper mansit. Verum haud multo interjecto tempore, cum omnes amicos, quos in ea urbe habebat, exorasset, suæque ad parentes profectionis necessitatem ipsis probasset, ita demum, tricesimo jam anno in artium studiis exacto, patriæ sese restituit.

Καὶ πρῶτον μὲν τὸ θεῖον λαμβάνει βάπτισμα, ὁ καὶ πρώην τῇ δυνάμει πεφωτισμένος· καὶ τίθησιν ὅρον ἑαυτῷ μήποτε ὀμόσειν, μέχρις ἂν τῷ βίῳ τούτῳ ἐμπολιτεύηται· ὃν καὶ εἰς τέλος ἐφύλαξεν· ἔπειτα C πόθον γονέων καὶ φίλων ἀποπληροῖ, τῶν αὐτοῦ λόγων ἐφιεμένων ἀκοῦσαι· οὐ γὰρ αὐτὸς εἶχε περὶ τοῦτο φιλοτιμίαν. Συμβουλευόντων δὲ δημοσίοις τε καὶ οἰκείοις ἐγκαλινδεῖσθαι κακοῖς (οὕτω γὰρ ὀνομάζω τὴν ἐν τοῖς ὑλικοῖς περιφάνειαν), αὐτὸς ἑαυτῷ συνεβούλευε δοῦναι ἑαυτὸν, καθάπερ ὑπέσχετο κινδυνεύων Θεῷ, κόσμου τε χωρισθῆναι, καὶ μόνῳ τῷ καθαρωτάτῳ συνεῖναι· καὶ ταῖς ἱεραῖς βίβλοις καθομιλοῦντα, ἐκεῖθεν ἕλκειν τῆς ἀληθείας τὴν ἔλλαμψιν. Ὃ δὴ καὶ ποιῶν διετέλει, μοναστὴς ἀντὶ κοσμικοῦ, καὶ ἀκτήμων ἀντὶ χρηματιστοῦ εἶναι ἑλόμενος.

Ac primum divino baptismate tingitur, qui jam ante potentia vique illuminatus esset : legemque sibi indicit nunquam jurandi, quandiu in hac vita versaretur : quam etiam ad extremum usque diem servavit. Deinde, ut parentum et amicorum, qui ipsum verba facientem audire gestiebant, cupiditati satisfaceret (neque enim id ipse ambitiose affectabat), hoc quoque munere defungitur. Verum cum iidem auctores ipsi essent, ut publicis domesticisque malis (sic enim rerum terrenarum splendorem amplitudinemque voco) seipsum involveret : ipse contra sibi consulebat, ut, quemadmodum in vitæ discrimen adductus promiserat, Deo sese offerret, et a mundo sejunctus, cum eo, qui solus purissimus est, vitæ consuetudine jungeretur, atque ex librorum sacrorum familiari lectione veritatis splendorem hauriret. Id quod per omnem vitam facere non destitit, monachus esse potius habens quam mundanus, et pauper quam quæstuarius.

Πολλάκις γοῦν καὶ Χριστὸν ἑώρα ἐναργῶς ἐν D ὕπνοις (76) καὶ ἐν *μελέτῃ νυκτερινῇ*, καθὼς φησι ἡ βίβλος ἡ ἱερὰ, ταύτην τῆς καθαρότητος λαμβάνων ἀντίδοσιν. *Μακάριοι* γὰρ, φησὶν, *οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.* Καθαρὸν γὰρ τοῦτόν φησιν ὁ Κύριος, ὁποῖος ἦν ὁ μέγας Γρηγόριος, καταλιπὼν πόλεις, ἀγορὰς, θέατρα, σοφιστῶν τῦφον,

Ac sæpenumero ipsi accidit, ut Christum quoque perspicue in somnis, *nocturnaque* ut Scriptura loquitur, [93] *meditatione* conspiceret, eamque puritatis mercedem ferret. *Beati* enim, inquit, *mundo corde : quoniam ipsi Deum videbunt* [94]. Mundum enim cum dicit Dominus, qualis erat magnus Gregorius, qui urbes, fora, theatra, sophistarum fa-

[92] II Cor. x, 5. [93] Job xxxiii, 15. [94] Matth. v, 8.

(71) Colb. 1, 2, P. et Or. codd. συμβαίνει γίνεσθαι.

(72) Ita Colb. 1 et 2; in edit. ῥητῆρσιν. Cod. P. pariter habet ῥυτῆρσιν, et in not. marg. ἱμᾶσιν.

(73) *Μὲν* deest in cod. Or. qui mox habet οἴκαδε ἵετο. Sic et cod. P. *domum cupiebat*. In edit. vero οἴκαδε ἵετο.

(74) Cod. P. in not. marg. ἰσχυρῶς, ἀσφαλῶς, βίᾳ.

(75) Cod. P in not. marg. προσποιούμενος δῆθεν, *videlicet dissimulans*.

(76) Quæ sequuntur desunt in Colb. 1, qui sic habet : Ἐν ὕπνοις τὴν τῆς καθαρότητος.

stum, principum et magistratuum contumaciam, judicum iniquas causarum inflexiones, litigantium rixas, rhetorum mendacia, furum insidias, inexplebilem negotiatorum avaritiam, cauponum juramenta, divitum arrogantiam, pauperum fraudes et facinora, ingluviem, temulentiam, gloriam fluxam et fragilem, vestes magnificas, egregiam supellectilem auro et argento confectam, domos pictura et marmoreis tabulis insignes, ac calculis exornatas, aliaque omnia reliquerat, quæ animi puritatem turbant, purissimæque luci aditum intercludunt. Atque in juvenali ætate hujusmodi nobis erat Gregorius.

Posteaquam autem pater filium, quem, invitum et repugnantem ægreque cedentem, presbyterum creaverat, præsulem quoque instituere aggressus est, quid facit? Ab Ecclesia clam se proripit, ut curas, mentem humi detorquentes ac deprimentes, effugiat, atque in Pontum profectus, cum egregio illo Basilio philosophatur. Nam cum simul in litteris instituti, atque ad breve tempus alter ab altero distracti fuissent, ad se invicem rursus accurrerunt, nempe et morum concordia, et mutua pollicitatione impulsi ac incitati: adeo ut in ipsis dictum illud impleretur: *Ubi duo vel tres in nomine meo congregati fuerint, illic sum in medio eorum* [95].

Hic porro commorantes, et mutua exstimulatione virtutem augebant, et vitæ monasticæ leges piis Deoque devotis hominibus, atque a mundi societate disjunctis, ferebant, Lycurgi legibus pacatiores, Solonis graviores, Minois æquiores. Imo vero, ut de his viris sublimius aliquid dicam, Mosem imitantur, nubeque obtecti, atque, ut a tumultuaria et turbulenta hac vita procul se removerent, in montem secedentes, legislatoris officio fungebantur. At vero pater, et canitie, et curis gravis, ac præterea Cæsarii filii luctu mœstus et afflictus, solitudinem non ferens, gravibus nec mutire in contrarium sinentibus litteris Gregorio suadet reditum. Ipse igitur formidolosum esse ratus patri non obsequi, præsertim sacerdoti, et natu grandi, ad reditum se accingit, partim invitus, partim æquo animo ac lubenti. Ut enim tranquillæ vitæ amor eum, ut in Ponto maneret, hortabatur: ita eumdem altera ex parte pietas trahebat, inserviendum patri esse præscribens.

Cum autem Cæsarius, cui provincia maxima

A ἀρχόντων ἀπονοίας, δικαστῶν μετακλίσεις (77), δικαζομένων ἔριδας, ῥητόρων ψεύδη (78), κλεπτῶν ἐπιβουλὰς, ἐμπόρων ἀπληστίαν, καπήλων ὅρκους, πλουσίων ἔπαρσιν (79), ἐνδεῶν κακουργίας, κόρον, μέθην, δόξαν τὴν ἀπανθοῦσαν, ἐσθῆτα πολυτελῆ, κειμήλια ἐκ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου πεποιημένα (80), οἴκους γραφῇ τε καὶ πλαξὶ μαρμάρων διαπρεπεῖς, καὶ ψηφῖσι διηνθισμένους· ἄλλα τε ὅσα, τὸ τῆς διανοίας καθαρὸν ἐπιθολοῦντα, τῷ καθαρωτάτῳ φωτὶ οὐκ ἐπιτρέπει τὴν εἴσοδον. Ταῦτα ἡμῖν ὁ Γρηγόριος ἐν νέᾳ τῇ ἡλικίᾳ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ πατὴρ εἰς ἱερέα προβάλλεται (81) τὸν υἱὸν, χειροτονήσας πρεσβύτερον βίᾳ τε καὶ μόλις B εἴξαντα (82), τί ποιεῖ; Τῆς Ἐκκλησίας ὑπέξεισι, τὰς κατασπώσας τὸν νοῦν μερίμνας ἀποδιδράσκων· καὶ γενόμενος ἐν Πόντῳ μετὰ Βασιλείου τοῦ πάνυ φιλοσοφεῖ (83). Ἅμα γὰρ παιδευθέντες, καὶ πρὸς ὀλίγον διαιρεθέντες, πάλιν ἀλλήλοις προσέδραμον (84), τρόπων τε κοινωνίᾳ καὶ τῇ πρὸς ἑαυτοὺς ὑποσχέσει συνελαυνόμενοι· ὡς ἐν αὐτοῖς πληρωθῆναι τὸ εἰρημένον· *Ὅπου δ' ἂν ὦσι* (85) *δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.*

Διέτριβον οὖν τὴν (86) τε ἀρετὴν τῇ παραθήξει συναυξάνοντες (87), καὶ θεσμοὺς ἀσκήσεως τοῖς φιλοθέοις ἀσκηταῖς καὶ (88) κόσμου χωρισθεῖσι τιθέμενοι, τῶν Λυκούργου μὲν εἰρηνικωτέρους, τῶν δὲ Σό- C λωνος σεμνοτέρους, καὶ δικαιοτέρους τῶν Μίνωος· μᾶλλον δὲ, ἵνα τι λέξω περὶ τῶν ἀνδρῶν ὑψηλότερον, Μωϋσέα μιμοῦνται, νέφει τε καλυπτόμενοι καὶ ὄρους ἀναχωρήσει τοῦ ταραχώδους βίου πόῤῥω ἑαυτοὺς καθιστῶντες, ἐνομοθέτουν. Ὁ δὲ πατὴρ, πολιᾷ τε βαρυνόμενος καὶ φροντίσιν, ἔτι δὲ καὶ πένθει τοῦ υἱοῦ Καισαρίου πιεσθεὶς, οὐ φέρων τὴν μόνωσιν, ἐπιστολαῖς δυσωπητικαῖς (89) τὸν Γρηγόριον πείθει πρὸς τὴν ἐπάνοδον. Ὁ δὲ, φοβερὸν κρίνας παρακοὴν πατρὸς, καὶ ἱερέως, καὶ πρεσβύτου, ἐπάνεισι, πῆ μὲν ἄκων, πῆ δὲ καὶ βουλόμενος. Ἡσυχίας μὲν γὰρ πόθος ἐν τῷ Πόντῳ μένειν ἀνέπειθεν· ἀλλ' ἀνθεῖλκυσε σκοπὸς εὐσεβὴς πατρικῆς θεραπείας.

Ἐπεὶ οὖν Καισάριος, ἀρχὴν μεγίστην πεπιστευ-

[95] Matth. XVIII, 20.

(77) Ita cod. Or. et Combef. et Colb. 2. In edit. μετακλήσεις.

(78) Cod. P., ῥητόρων ὄψεις, κλεπτῶν ἐπιβασίας.

(79) Sic cod. Or. et melius forte quam in edit., ubi τύφον, siquidem jam paulo ante legitur σοφιστῶν τῦφον.

(80) *Πεποιημένα.* Quibusdam edit. placeret magis πεποικιλμένα, *supellectilem variegatam*: paulo post pro γραφῇ Montac. legendum putat γραφαῖς.

(81) Cod. P. προὐβάλλετο.

(82) Cod. P. ἧξαντα.

(83) Cod. P. φιλοσόφου.

D (84) *Πάλιν ἀλλήλοις προσέδραμον.* Billius interpretatur, *inter se rursus mira celeritate juncti sunt.* Textui consona magis videtur versio Combefisii.

(85) Colb. 1, Ὅπου δ' ἂν ὦσι, ἔφη, δύο, *ubicunque fuerint, inquit, duo.* Cod. P. δύο ἢ τρεῖς ἐξ ὑμῶν.

(86) Cod. Or. διέτριβον δὲ τήν.

(87) In codd. Or. et P. συναύξοντες, ita etiam Montac. et alii.

(88) *Καὶ* deest in Colb. 2.

(89) Cod. P. δυσωπῶν. Hunc locum reddimus cum Combef. Billius verterat: *Eas ad Gregorium epistolas scripsit, quibus ipsum pudore quodam et reverentia ad reditum impelleret.*

μένος, ἐπιμελητὴς τῶν θησαυρῶν (90) καταστὰς, καὶ ταμίας τῶν δημοσίων χρημάτων (91), ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀρχῆς ἐτελεύτα τὸν βίον· ἔδει δὲ κατὰ νόμους τῆς τε οὐσίας τοῦ παιδὸς τὸν πατέρα κληρονόμον ἀναδειχθῆναι (92), καὶ τὰς ἐναγωγὰς τῶν κινούντων κατὰ τοῦ οἰχομένου ἐφ' ἑαυτὸν μεταστήσασθαι· συνέβη πολλῷ ταράχῳ τὸν μέγαν ἐνειληθῆναι Γρηγόριον, πολλῶν κομιδῇ, οἷα κυνῶν ἐπιδραμόντων τῇ θήρᾳ, ἐρήμην οἰομένων λήψεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ τελευτήσαντος. Καὶ ὁ μὲν πατὴρ, γήρᾳ τε καὶ νόσῳ καμφθεὶς, ἐννενήκοντα ἤδη διηνυκὼς ἔτη, τὴν ἐκ τῶν δικαστηρίων συντριβὴν φέρειν οὐκ ἔσθενεν· ἐπ' αὐτὸν δὴ οὖν πᾶσα ἡ φροντὶς περιίστατο. Πλήν γε δὴ ἡ πρὸς γονεῖς θεραπεία καὶ τὰ δυσχερῆ κατεκούφιζεν ἐλπίδι τῶν ἐναποκειμένων μισθῶν (93), οἳ τοῖς εἰς γονέας εὐσεβήσασιν ἐπηγγέλθησαν.

commissa, ac thesaurorum cura, publicarumque pecuniarum quæstura mandata fuerat, dum magistratum gereret vitam cum morte commutasset; ac patrem, ut leges ferebant, simul et filii hæredem declarari, et actiones eorum, qui litem defuncto movebant, excipere atque in se transferre necesse esset: magnis gravibusque tumultibus Gregorio involvi contigit, permultis videlicet instar canum ad prædam accurrentibus, ac mortui facultates nullo obsistente se arrepturos existimantibus. Nam pater, et senectute et morbo fractus (nonaginta enim jam vitæ annos expleverat) judiciorum turbas molestiasque perferre minime valebat: ob idque ad hunc tota curarum moles devolvebatur. Cæterum parentum cultus molestias levabat, spem eorum præmiorum afferens, quæ filiis, parentes officiose pieque colentibus, promissa sunt.

Ἐγένετο δὲ καί τι τοιοῦτον τῆς Ἀρειανικῆς (94) αἱρέσεως διὰ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας ἐπικλυζούσης τὴν Ἐκκλησίαν. Πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων τῶν πόλεων ὑπερωρίσθησαν, αἰκίαις τε πολυτρόποις καὶ συκοφαντίαις ἐκδεδομένοι· ἱερεῖς τε καὶ λαοῦ παμπληθῆ συστήματα ἐν ὑπαίθρῳ ἐταλαιπωροῦντο, οὔτε οἴκους προσευχῆς ἔχοντες, οὔτε τῆς ἐκ τῶν νόμων δικαιοσύνης τοῖς ἀσεβέσιν ἐξ ἴσου μεταλαμβάνοντες, πάντα σχεδὸν τῆς αἱρέσεως ἐπιλαβούσης τὰ πέρατα, βασιλικῇ τε χειρὶ καὶ ἀσεβείᾳ θρασυνομένης. Ἐδόθη δ' οὖν παῤῥησία τοῖς ὀλεθρίοις ποιμέσι, καὶ τῷ ἡμέρῳ κωδίῳ (95) τὸν λύκον περικαλύπτουσι, ἐξωθεῖν τοὺς πιστοὺς ἀρχιερέας, καὶ τοῦ πρώτου ποιμένος ἀξίους Χριστοῦ. Ταύτῃ γοῦν ἔνιοι μὲν φόβῳ (96) καταπλαγέντες, οἱ δὲ κολακείαις μαλακισθέντες, ἢ χρήμασιν ἡττηθέντες, ἕτεροι δὲ ἁπλότητι τρόπων φενακισθέντες, τὸ δέλεαρ τῆς αἱρέσεως καταδέχονται, γραφῇ τε χειρὸς καὶ κοινωνίᾳ συναφθέντες τοῖς ὑπεναντίοις (97). Ὧν εἷς ἦν καὶ ὁ τοῦ μακαρίου πατὴρ, ἀκεραιότητι γνώμης τῷ ἀγκίστρῳ περιπεσών (98). Τοῦτον (99) οἱ τῆς χώρας μονασταὶ μὴ ἀνασχόμενοι, τῆς κοινωνίας αὐτοῦ ἀποτέμνονται, συναπέστη δὲ αὐτοῖς καὶ τοῦ λαοῦ μέρος οὐ τὸ βραχύτατον, τῇ ἀξιοπιστίᾳ τῶν ἀσκητῶν ἀτεχνῶς ἐξακολουθήσαντες (1).

Hic quoque hujusmodi quiddam ab Ariana hæresi, quæ per nequitiæ spiritus Ecclesiam obruebat, accidit. Plerique antistites in exsilium acti sunt, multiplicibusque tormentis calumniisque vexati: sacerdotes, ac numerosissimi populi cœtus sub dio affligtabantur, ne domos quidem orationis habentes, nec legum æquitate cum impiis ex æquo fruentes, hæresi nimirum omnes fere orbis fines occupante, impiique imperatoris ope atque auxilio subnitente ac ferociente. Concessa est itaque licentia perniciosis pastoribus, et sub mansueta pelle lupum tegentibus, fideles episcopos, et Christo primo pastore dignos, exturbandi. Quo factum est, ut alii verborum illecebris deliniti, aut pecuniis subacti, alii morum simplicitate decepti, hæresis escam susceperint, chirographo suo et communione cum adversariis conjuncti. Quo in numero beati quoque hujus viri pater erat, animi simplicitate in hamum prolapsus. Quod illius factum cum provinciales monachi ferre non possent, ab ipsius se communione abscindunt; simulque abscessit pars populi haud exigua, monachorum auctoritatem aperte secuta.

Τί οὖν ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων; Τὰ μὲν πρῶτα λιταῖς τε καὶ παννυχίσι τὸν Θεὸν ἐξευμενίζετο, δοῦναι λύσιν τοῦ κακοῦ, καὶ τῆς διαιρέσεως (2) γενέσθαι συνούλωσιν, σιωπήν τε τοῦ λέγειν ἑαυτῷ ἐπιτάξας, καὶ οὕτω τὸ σκυθρωπὸν ἐνδεικνύμενος· εἶτα νουθετήσας τὸν πατέρα συγγνώμην αἰτῆσαι τοῦ πταίσμα-

Quid igitur hic consilii capit Dei servus? Primum orationibus et vigiliis Deum placare studet, ab eoque impetrare ut hoc malum aboleat, dissidiumque exortum cicatrice obducat: silentiumque sibi indicit, ut animi mœstitiam hac ratione declaret. Postea patrem ad veniam culpæ petendam,

(90) Cod. Or. habet τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, *imperatoris thesaurorum cura.*
(91) Cod. P. πραγμάτων.
(92) Montac. et alii edit. volunt ἀποδειχθῆναι, ita etiam cod. Or. scilicet *demonstrari.*
(93) Sic Colb. 1 et 2. In edit. ἐλπίδι καὶ τῶν ἐναποκειμένων. Cod. Or. ἀποκειμένων.
(94) Cod. Or. Ἀρειανῆς.
(95) *Καὶ τῷ ἡμέρῳ κωδίῳ, et sub mansueta pelle,* velut alludens ad Evangelium, *sub ovina pelle:* Billius vertit *sub nostra pelle;* sane quemadmodum nonnullis placuit edit. legit ἡμετέρῳ.
(96) Colb. 1, et Or. codd. Ταύτης γοῦν ἔνιοι μὲν φόβῳ· *Illius igitur licentiæ alii quidem metu.*
(97) In edit. quidusdam sicut et in Colb. 2, ἐναντίοις.
(98) Cod. Or. τῷ ἀγκίστρῳ περιπαρείς, *hamo transfixus.*
(99) Cod. Or. τούτῳ.
(1) Colb. 1 et cod. P. ἀτεχνῶς ἐξακολουθήσαν.
(2) Cod. Or. διαστάσεως.
(3) Ita codd. Or. et P. ita et Montac. In edit. συμβιβάσαι.

veritatemque pure et sincere profitendam, hortatur: atque eos qui secesserant, ad consensum et concordiam adducit: sicque suum Ecclesiæ ornatum reddit, veneratione nimirum sui utrosque permovens, patrem nempe, ac pium gregem. Quin etiam orationibus de pace habitis celebritatem exhilarat, distracta ac divisa membra conglutinans, et medendi celeritate oblivionem morbi afferens. Crates quidam Thebanus solitus esse fertur dissidentes domos adire, controversiasque lenibus et pacificis verbis disceptare. At hic noster longe superior; non enim privatim quibusdam, ut ille, sed universæ patriæ concordiam reduxit: quodque maximum est, non de pecuniis aut injuriis contendentibus arbitrum se præbuit (ubi persæpe vel levis cohortatio facile prodest), sed de fide pugnantibus, ubi rixandi studium rei magnitudinem æquare solet, ac proinde quantumvis prudens et erudita oratio ad componenda dissidia parum ægreque proficit.

Enimvero postquam Christianorum perversitas ac dissoluta ignavia, Dei mandatorumque ipsius contemptu, quasi morbo quodam laborans, eoque grassans, imperatorem Christo infensum nobis suscitavit (Julianum tyrannum dico, qui avitam Constantini Magni fidem ac virtutem contrariis vitiis superare studuit, eamque ob causam Christianos omnibus juris præsidiis spoliare, non quidem publico edicto Christianorum persecutionem promulgans, sed voluntate, iisque rebus, quas tacitus adversus eos perpetrabat, profana eruditione atque doctrina ipsis interdicens). Dei itaque æquanimitas, quæ nefarium et exsecrandum hominem diutius efferri atque insolescere permiserat, postquam ipsius improbitatem nulla omnino pœnitentia frangi perspexit, *gladium vibrans* [96], quas ipsius impietas merebatur, pœnas exegit, in barbarorum finibus barbaram ipsius et belluinam vitam abrumpens. Mox magnus Gregorius ipsius scelus et impietatem invectiva oratione proscindit, ac Sybariticas Græcorum obscenitates, veteresque fabulas, ac multiplicis divinitatis errorem detegens, atque omnibus ob oculos ponens, commune ludibrium cordatis viris proposuit. Sed quid magnas et excelsas hujus viri laudes orationis brevitate imminuere ac dedecore afficere aggredior, planeque in contrarium ire, quam orationis institutum ferat, idque laudationis tempore (quo potissimum in hoc elaborandum est,

A τος, καὶ ὁμολογῆσαι καθαρῶς τε καὶ εἰλικρινῶς τὴν ἀλήθειαν, τούς τε ἀποστάντας συμβιβάσας (3) πρὸς συγκατάβασιν καὶ ὁμόνοιαν, ἀπέδωκε τὸν κόσμον τῇ Ἐκκλησίᾳ, αἰδέσιμος ἀμφοτέροις φανεὶς, πατρί τε καὶ ποιμνίῳ θεοσεβεῖ. Φαιδρύνει δὲ λόγοις εἰρηνικοῖς τὴν πανήγυριν, συνάψας τὰ διεστῶτα, καὶ τῷ τάχει τοῦ ἰάματος λήθην ἐμποιήσας τοῦ ἀῤῥωστήματος (4). Κράτης μὲν οὖν λέγεται ὁ Θηβαῖος, τοῖς στασιάζουσιν οἴκοις ἐπιφοιτῶν, λόγοις εἰρήνης διακρίνειν τὰς ἔριδας· ἀλλ' ἐνταῦθα τὸ μεῖζον πρόσεστιν· οὐ γὰρ ἰδίᾳ τισὶν, ὥσπερ ἐκεῖνος, ἀλλὰ κοινῇ τῇ πατρίδι τὴν ὁμόνοιαν ἐπανήγαγε· καὶ τό γε μέγιστον, ὅτι οὐ περὶ χρημάτων ἢ ὕβρεων ἀμφισβητοῦσιν ἐβράβευσεν (ὅπου γε (5) πολλάκις καὶ ἡ τυχοῦσα παραίνεσις ῥᾳδίως ὤνησεν), ἀλλὰ περὶ πίστεως στασιάζουσιν, B ἔνθα φιλεῖ τῷ μεγέθει τοῦ πράγματος συνεξισοῦσθαι καὶ τὸ φιλόνεικον, ὡς καὶ τοὺς ἄγαν σοφοὺς λόγους μικρὸν καὶ μόλις ἀνύειν (6) δύνασθαι πρὸς τὸ συνάψαι τὰ διεστῶτα.

Ἐπειδὴ δὲ (7) ἡ Χριστιανῶν κακία καὶ ἔκλυσις, καταφρόνησιν Θεοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν νοσήσασά (8) τε καὶ μελετήσασα, ἐπήγειρεν ἡμῖν τὸν μισόχριστον αὐτοκράτορα (Ἰουλιανὸν δὲ (9) λέγω τὸν τύραννον, ὃς τὴν προγονικὴν πίστιν καὶ ἀρετὴν Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου τοῖς ἐναντίοις ὑπερνικῆσαι ἐφιλονείκησε, καὶ διὰ τοῦτο πάντων δικαίων ἀπεστέρει Χριστιανοὺς, εἰ καὶ μὴ δημοσίῳ προστάγματι (10) τὸν τῶν Χριστιανῶν διωγμὸν προκηρύξας, ἀλλ' οὖν C τῷ βουλήματι, καὶ οἷς τε σιωπῶν κατ' αὐτῶν ἔδρασε, καὶ οἷς ἐνομοθέτησεν Ἑλληνικῶν λόγων καὶ παιδευμάτων ἀμοίρους εἶναι Χριστιανούς). Ἡ οὖν ἀνοχὴ τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ πολὺ τὸν ἀλιτήριον (11) ὑψωθῆναι παραχωρήσασα, ὡς ἑώρα παντελῶς αὐτοῦ τὴν πονηρίαν ἀμεταμέλητον (12), *στιλβώσασα τὴν ῥομφαίαν*, ἀξίαν τῆς ἀσεβείας δίκην εἰσπράττεται, ἐν ὅροις βαρβάρων τὴν βάρβαρον αὐτοῦ καὶ θηριώδη ζωὴν διαῤῥήξασα (13). Αὐτίκα ὁ μέγας Γρηγόριος στηλιτεύει μὲν αὐτοῦ τὴν κακίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, τὰς δὲ Συβαριτικὰς (14) Ἑλλήνων αἰσχρολογίας, καὶ τοὺς παλαιοὺς μύθους, καὶ τὴν πολύθεον πλάνην ἐν ταῖς ἁπάντων ἀπογυμνώσας ὄψεσι, κοινὸν τοῖς σωφρονοῦσι προὔθηκε γέλωτα. Ἀλλὰ τί δὴ τὰ μεγάλα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπέρογκα βραχεῖ λόγῳ ἐγχειρῶ καθυβρίζειν, καὶ εἰς τὸ ἐναντίον D ἰέναι τοῦ ἐνεστῶτος σκοποῦ, καὶ ἐν καιρῷ ἐγκωμίων (15), ὅτε δεῖ μάλιστα τὸν ἐπαινούμενον, τῇ διεξόδῳ (16) τῶν πεπραγμένων ἐπιδοξότερον γίνεσθαι, ἐξὸν ἐντυχόντα τοῖς στηλιτευτικοῖς λόγοις θαυμάσαι τό τε

[96] Psal. VII, 13.

(4) Codd. Or. P. et Colb. 1, τῆς ἀῤῥωστίας.
(5) *Γε* deest in codd. Colb. 1, 2, et Or.
(6) Ita codd. P. Colb. 1, 2, et Or. Combef. In edit. ἀνύει.
(7) *Δέ* deest in codd. Colb. 1, 2, et Or. Paulo post iidem codd. Θεοῦ τε καί.
(8) Cod. P. νοήσασα.
(9) *Δέ* deest in codd. Colb. 1, et Or.
(10) Colb. 1, δημοσίῳ πράγματι.
(11) Cod. Or., ἀλητήριον.
(12) Cod. Or., ἀμετανόητον. Cod. P., ἀμεταμελήτως.
(13) Cod. Or., ἀποῤῥήξασα.
(14) *Συβαριτικάς. Molles, voluptuosas.* Colb. 1, τὰς δὲ ὑβριστικὰς Ἑλλήνων, *flagitiosas, in luxuriam protrahentes.* Cod. Or. habet Συβαρητικάς, et ad marginem legitur: τρυφηλοὺς, φιληδόνους, *deliciis, libidini servientes.*
(15) Cod. P. ἐγκωμιου.
(16) Ita Colb. 1, 2, Or. P. et Combef. nec non antiqui edit. Billius ἐξόδῳ.

πλῆθος τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἁρμονίαν, ὅσην τε εἶχε τοῦ λέγειν δύναμιν;

A ut is, cujus laudes prædicantur, rerum gestarum commemoratione clarior fiat), cum cuivis liceat, ex invectivarum orationum lectione, tum historiarum copiam, tum orationis concinnitatem, ejusque in dicendo vim et facultatem admirari?

Πρὸς δὲ τὴν θαυμασίαν τοῦ τυράννου νομοθεσίαν τὴν προστάττουσαν μὴ δεῖν Χριστιανοὺς τὰ Ἑλλήνων μυεῖσθαι μαθήματα, ὁρᾶτε τοῦ μακαρίου τὴν σύνεσιν. Χρησάμενος ἡρωϊκοῖς τε καὶ ἰαμβικοῖς (17), καὶ ἐλεγείοις, καὶ τριμέτροις, καὶ ἑτέροις πολλοῖς, χαρακτῆρσί τε τραγῳδίας καὶ κωμῳδίας, καὶ ἁπάσης συγγραφικῆς ἰδέας (18), ὀλίγου δεῖν πᾶν εἶδος παιδεύσεως τοῖς ἰδίοις λόγοις ἀπετυπώσατο, ὑποθέσεις θεοσεβεῖς (19) πανταχοῦ ἐνστησάμενος, ἢ ἀρετῆς ἔπαινον, ἢ ψυχῆς τε καὶ σώματος κάθαρσιν, ἢ θεολογίαν, ἢ προσευχὰς (20), ἢ τὰ τοιαῦτα ἄττα (21) λογογραφήσας ἐμμέτρως· φυγὼν μὲν παντάπασιν ἀσελγείας τε καὶ λήρους μύθων, καὶ θεῶν τερατείας, ὥσπερ εἰκὸς, πάνσοφον δὲ διδασκαλίαν Χριστιανοῖς ἐνστησάμενος (22)· ὥστε μηδὲν ὄφελος δειχθῆναι (23) τῆς τοῦ ἀσεβοῦς ἀθέσμου νομοθεσίας, Χριστιανοῖς ἐπὶ τῇ παιδείᾳ βασκαίνοντος (24), ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον ἁλῶναι καὶ προσζημιωθῆναι. Τοιοῦτον γὰρ ὁ φθόνος (25) μικρὰ ἢ οὐδὲν ἀδικήσας τοὺς φθονηθέντας, μεγάλως τοὺς αὐτὸν γεννήσαντας ἐλωβήσατο (26).

Jam egregiam illam tyranni legem, qua Christianos Græcorum disciplinis imbui vetuerat, videte, quæso, quam scite et prudenter vir beatus eluserit. Heroicis, et iambicis, et elegiacis, et trimetris, aliisque multis versibus, et tragœdiæ et comœdiæ caractere, atque omni conscriptionis genere usus est, in eoque labore ita se gessit, ut vix ullum doctrinæ sit genus, quod non libris suis expresserit, pia argumenta ubique instituens, vel laudem virtutis, vel animæ et corporis purgationem, vel theolo- B giam, vel precationes, vel alia ejusmodi versibus complexus, obscœnitates, et fabularum deliramenta, deorumque præstigias omnino, ut par erat, fugiens, ac sapientissimam doctrinam Christianis proponens. Ita impius homo, Christianis doctrinæ nomine invidens, ex scelerata lege nihil utilitatis est consecutus: quin potius ipse superatus est, graviorique damno affectus. Hujusmodi enim est invidia: parum aut nihil eos lædit, quos lacessit, gravem autem noxam parentibus affert.

Ἤδη δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις αὐτός τε διατρίβων, συνέβαλλε τῷ Ἰουλιανῷ κομιδῇ (27) νέῳ ὄντι, καὶ οὔπω τῆς βασιλείας ἐπειλημμένῳ, ἀλλ' εἰς διδασκάλους φοιτῶντι, καὶ τοῖς φίλοις προκατεμήνυσεν, ὕπουλόν τε καὶ ἄπιστον, καὶ ἀσεβὲς (28), καὶ πρὸς κακίαν πᾶσαν εὔκολον, προλέγων ἔσεσθαι τὸ μειράκιον· τεκμήρια λαμβάνων χαρακτῆρος μὲν (29) ταραχῶδες κατάστημα, καὶ γέλωτα προπετῆ, βλέμμα τε θηριῶδες, καὶ ἅπαν τὸ σῶμα ᾆττόν (30) τε καὶ φερόμενον· καὶ πλήρη ἀνοίας ὁρμήματα (31), διαλέξεις τε ἀσεβείας μεστὰς, κἂν σχήματι γυμνασίας δῆθεν παρεκαλύπτοντο, καὶ ὅτι ἦσαν αὐτῷ πονηροί τε στεργόμενοι (32), καὶ οἱ τῆς ἀρετῆς ἐπαινέται καταφρονούμενοι. Ταῦτα ἐνορῶν, προὔλεγεν ἅπασι τὴν ἐκείνου κακίστην ἐσομένην ἔκρηξιν καὶ φανέρωσιν. Δειναὶ γὰρ αἱ καθαραὶ φύσεις τεκμηριῶσαι τὸ μέλλον, καὶ τοῖς ἀμυδρῶς δεικνυμένοις εὐστοχίᾳ καὶ συνέσει τοῦ ἐσομένου καταστοχάσασθαι. Ἀλλ' ὁ μὲν κακὸς ἀπηλέγχθη (33), ἀνομήσας διακενῆς, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ ὕλην κολάσεως ἑαυτῷ θησαυρίσας.

Gregorius porro, Athenis adhuc agens, cum Juliano admodum adolescente, necdum ad imperium evecto, sed ludimagistris operam dante congressus, qualis aliquando futurus esset, amicis tanto ante significavit, subdolum videlicet, et infidum atque C impium, et ad omne scelus proclivem eum fore prædicens; conjecturam hujus rei faciens ex perturbatis oris lineamentis, et risu petulanti, et ferino aspectu, et toto corpore vago temereque subsultante, vecordiæ plenis animi agitationibus et conatibus, plenis impietate colloquiis et disputationibus, etiam si illa exercitationis prætextu tegerentur; ex eo denique, quod improbos complecteretur, et virtutis laudatores cultoresque contemneret. Hæc ille perspiciens, omnibus fore prædicebat, ut in gravissimum scelus tandem erumperet, atque in apertum prodiret. Puræ enim naturæ mira futuri conjiciendi facultate valent, ingeniique sagacitate atque solertia ex obscuris etiam indiciis, id quod eventurum est, conjectuna assequuntur. Ac sceleratus quidem ille deprehensus est, frustraque inique ac scelerate se gessit, nihilque aliud profecit, quam ut pœnarum materiam sibi ipse congereret.

Γρηγόριος δὲ μετ' οὐ πολὺν χρόνον στίφους αἱρετι-

D Gregorius autem haud multo post tempore hære

(17) Codd. Colb. 2, et Or. Ἡρωϊκοῖς μέτροις τε καὶ ἰαμβικοῖς· deest in Or. καὶ ἐλεγείοις.
(18) Cod. Or. εἰδέας. Mox Colb. 2, ὀλίγου δεῖ.
(19) Cod. P. θεοσεβείας.
(20) Codd. P. Colb. 1, 2, et Or. ἢ προσευχήν.
(21) Cod. P. τινά.
(22) Cod. P. ἀναστησάμενος.
(23) Codd. Or. et P. nec non antiqui edit. volunt δειχθῆναι.
(24) Cod. P. in not. marg. φθονήσαντος.
(25) Colb. 1, Τοιοῦτο γὰρ ὁ φθόνος.
(26) Cod. P. in not. marg. ἔβλαψεν.
(27) Ita codd. P. Colb. 2, et Or. In edit., κομιδὴν.
(28) Cod. Or. ἀσθενές.
(29) *Μέν* erat in edit. sed delet Montac. nec non et cod. Or. cod. P. in not. marg. σημεῖα, στοχάσματα.
(30) Cod. P. in not. marg. πηδῶντα.
(31) *Πλήρη ἀνοίας ὁρμήματα*, vertit Billius, *progressibus vecordiæ plenis.*
(32) Colb. P. in not. marg. ἀγαπώμενοι.
(33) Colb. 2, κακῶς ἀπηλέγχθη.

ticorum agmine Cæsaream populante, Eusebio quidem, pio viro, adhuc metropolis clavum gubernante, cæterum cum magno Basilio, qui presbyter erat, atque in Ponto philosophabatur, inimicitias gerente, hæreticorum conjurata arma impetumque reformidans, quod antistes aciem contra educere non posset (quanquam enim ille vitæ integritate præstabat, theologiæ tamen rudis erat et imperitus), ad Basilium, illustre illud sidus, scribit, eumque obtestatur, ne ullam inimicitiarum rationem habeat, sed animarum periculum mente reputans, metropolitanæ Ecclesiæ sine ulla mora suppetias ferat: simul etiam se affuturum, bellique societatem cum eo coiturum pollicetur. Qua oratione eximium ducem ad bellum suscipiendum impellit. Profectus igitur ipse quoque, susceptaque cum eo expeditione, in hæreticorum præsidium et arcem irrumpit, concisisque impiorum hominum ac profligatis dogmatibus tropæum simul cum Basilio erigit, hostibus ignaviæ suæ imbecillitatisque conscientia in fugam versis. Ac talia Deus per servos efficit: qui cum immodice excrescentem atque exundantem hominum iniquitatem cernit, præstantissimi atque charissimi figmenti miseratione permotus, viros omnibus virtutis numeris absolutos excitat, auxilium quoddam disciplinamque iis, quorum salus periclitatur, procurans; ne fulturæ atque adminiculi penuria humanum genus noxam contrahat et labefactetur: quemadmodum tum quoque fecit, hos viros excitans, ac velut coagulum quoddam lacti injectum in medium ponens; atque ita eos qui multifida improbitate et impietate plurimum inter se dissiti erant, in unam amicitiam concordiamque constringens.

A χῶν καταδραμόντος τῆς Καισαρέων, Εὐσεβίου μὲν τοῦ ὁσίου ἔτι πηδαλιουχοῦντος τὴν μητρόπολιν, πρὸς δὲ τὸν μέγαν Βασίλειον πρεσβύτερον ὄντα, καὶ ἐν τῷ Πόντῳ φιλοσοφοῦντα, ἔχθραν ἀνῃρημένου, δείσας τῶν αἱρετικῶν τὸν συνασπισμὸν, καὶ τὴν ἔφοδον τοῦ προεστῶτος μὴ σθένοντος παρατάττεσθαι (34), (ἦν δ' οὗτος, εἰ καὶ τὸν βίον σεμνὸς, ἀλλ' οὖν πρὸς θεολογίαν ἀγύμναστος), ἐπιστέλλει Βασιλείῳ, τῷ φωστῆρι, τῆς ἔχθρας μὲν (35) ἀντιβολῶν ἀλογῆσαι, τὸν κίνδυνον δὲ τῶν ψυχῶν ἐννοήσαντα ταχεῖαν ἐπικουρίαν (36) ἑαυτὸν κομίσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς μητροπόλεως ἅμα καὶ τὴν (37) ἑαυτοῦ παρουσίαν καὶ συμμαχίαν ὑποσχόμενος. Ταῦτα εἰπὼν, πείθει τὸν ἄριστον στρατηγὸν ἀνελέσθαι τὸν πόλεμον. Ἐλθὼν οὖν καὶ αὐτὸς, καὶ συνεκστρατεύσας (38) αὐτῷ, εἰς τὸ ὀχύρωμα τῶν αἱ- B ρετικῶν παραδύεται (39), καὶ τὰ τῶν ἀσεβῶν δόγματα κατατέμνων καὶ διαλύων, συνεγείρει τὸ τρόπαιον, φυγάδας ἀπελέγξας τοὺς πολεμίους, τῆς αὐτῶν ἀνανδρίας λαβόντας συναίσθησιν. Τοιαῦτα διὰ τῶν ἑαυτοῦ θεραπόντων Θεὸς κατεργάζεται· ὃς, ὅταν ἴδῃ πολλὴν ἐπιπολάζουσαν τῶν ἀνθρώπων παρανομίαν, οἴκτῳ τοῦ τιμιωτάτου πλάσματος ἐξεγείρει τελείους ἄνδρας ἐπικουρίαν τινὰ καὶ παιδαγωγίαν τοῖς κινδυνεύουσι προμηθούμενος, ἵνα μὴ τοῦ στηρίζοντος ἡ ἀπορία τὸ γένος λυμήνηται· καθὰ καὶ τότε πεποίηκε, τούτους διαναστήσας, καὶ οἷόν τινα ὀπὸν τὸν ἐμβαλλόμενον γάλακτι τούτους εἰς μέσον τιθεὶς (40) τοὺς τῇ πολυσχιδεῖ πονηρίᾳ καὶ ἀσεβείᾳ πλεῖστον ἀλλήλων ἀφεστηκότας (41) εἰς μίαν συνδεῖ φιλίαν καὶ ἁρμονίαν.

Non multum temporis intercesserat, cum prædictus ejus Ecclesiæ antistes ad meliorem vitam migravit. Magnus porro labor Gregorio subeundus fuit, tum privatim quibusdam, tum publice universis urbis civibus scribenti, atque, et patris, et suo nomine suadenti ut Basilium in archiepiscopatus throno collocarent. Præclare id quoque atque perfecte. Neque enim ut amici commodis inserviret, hanc operam suscipiebat, sed ut publicæ utilitati prospiceret. Norat enim perspicue, norat opitulatorem Spiritu sancto dignum: ob eamque causam non ante impetum remisit, quam, quod recte proposuerat, ad exitum perduxisset, quemadmodum etiam perduxit. Ac Basilius quidem Cæsariensium gubernacula tenebat. Invidia autem, dominandique cupiditate gliscentibus, Cappadocia, quæ ante id tempus una agnoscebatur, in duas divisa est, ac

C Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ ὁ μὲν εἰρημένος πρόεδρος τῆσδε Ἐκκλησίας (42) πρὸς τὴν ἀμείνω μετανέστη ζωὴν (43)· πολὺς δὲ πόνος τῷ Γρηγορίῳ καθίσταται γράφοντι πρὸς τὴν πόλιν, καὶ ἰδίᾳ τισὶ, καὶ κοινῇ πᾶσι, καὶ πείθοντι τὰ μὲν διὰ τοῦ πατρὸς, τὰ δὲ δι' ἑαυτοῦ τῷ θρόνῳ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐγκαθιδρῦσαι Βασίλειον· λίαν καὶ τοῦτο τελείως. Οὐ γὰρ ὡς φίλῳ χαριζόμενος ἔπραττεν, ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ προνοῶν. Ἤδει γὰρ, ᾔδει σαφῶς τὸν τοῦ Πνεύματος ἄξιον παραστάτην· διὰ τοῦτο οὐκ ἀνῆκε, πρὶν εἰς τέλος ἀγάγῃ (44) τὸ προσηκόντως βεβουλευμένον· καὶ μέντοι καὶ ἤγαγεν. Ὁ μὲν οὖν Βασίλειος εἶχε τῆς Καισαρέων τοὺς οἴακας. Φθόνου δὲ καὶ φιλαρχίας ἐπαυξηθέντων, διαιρεῖται εἰς δύο ἡ Καππαδοκῶν, μέχρι τότε μία τέως (45) γνωριζομένη· καὶ ἀντιδιαιρεῖται D τῆς Καισαρέων τὰ Τύανα, ὡς λοιπὸν ἐκδικεῖσθαι παρ' ἀμφοτέρων (46). καὶ τὰς πολίχνας ἀμφισβητούντων,

(34) Ita cod. P. et sic legendum monet Montac. nec non et Combef. In edit. quibusdam, σπαράττεσθαι.

(35) *Μὲν* deest in codd. Colb. 2, et Or., moxque Colbert. 1, et Or. legunt, ἀλογῆσαι, καὶ τὸν κίνδυνον.

(36) Cod. Or., ταχείᾳ ἐπικουρίᾳ.

(37) Colb. 2, et Or. ἅμα δὲ καὶ τήν.

(38) Colb. 1, et Or. Ἐλθὼν οὖν καὶ συνεκστρατεύσας.

(39) Colb. 1, ἀποδύεται.

(40) Colb. 2, et Or., εἰς μέσον θείς.

(41) Cod. P., πλεῖστον ἀλλήλων ἐφεστώτων.

(42) Colb. 1, 2, et Or. cod., τῆσδε τῆς Ἐκκλησίας.

(43) Colb. 1, μετέστη ζωήν, *ad meliorem translatus est vitam.*

(44) Cod. P., ἀγάγει. Cod. Or., ἀγαγεῖν.

(45) *Τέως* deest in Colb. 2.

(46) Ita legendum monent antiqui editi; ita etiam codd. P. et Or. Colb. 2 habet ἐκδικεῖσθαι τῶν παρ' ἀμφοτέρων. Billius ἐκδημεῖσθαι.

ὁποίαν ἑκατέρας εἶναι χρεών. Πολλὴ γοῦν ἐντεῦθεν A ἐξήχθη (47) φιλονεικία, πρόφασιν μὲν ἔχουσα πίστιν (48) καὶ τὴν ψυχῶν δῆθεν κηδεμονίαν, σπουδὴν δὲ πλεονεξίαν καὶ φιλαρχίαν, σεμναῖς κλήσεσι πειρωμένων κατακρύπτειν τὰ αἴσχη.

Tyanensis civitas a Cæsarea distrahitur, eique opponitur : adeo ut deinceps de oppidis quoque inter utrosque controversia moveretur, inter se contendentes, utri potius metropoli ea asserenda essent. Atque hinc contentio exorta est : hoc quidem obtentu ac prætextu, quasi fidei negotio atque animarum cura moverentur : re autem ipsa, propter avaritiam dominandique libidinem ; hominibus nimirum res turpes et fœdas honestis nominibus obvelare conantibus.

Καινοτομούμενος δὲ, καὶ τῶν οἰκείων ἀποστερούμενος (49) ὁ μέγας Βασίλειος, ἐννοεῖ καταστῆσαι τοῖς Σασίμοις ἐπίσκοπον, ἵνα, κοινοποιήσας (50) τὸ σχίσμα, τὴν ἄλλοθεν αὐτῷ παραγενομένην ζημίαν ἐντεῦθεν ἰάσηται· καὶ ἅμα τὴν χώραν ἐπισκόποις καταπυκνώσας, ἐπιμέλειαν ταῖς Ἐκκλησίαις μᾶλλον χαρίσηται. Οὐδεὶς οὖν ἐδόκει Βασιλείῳ χρησιμώτερος B τοῦ Γρηγορίου, καὶ ἰσχυρότερος ἐπισκοπῆς καινουργηθείσης ἀντιλαβέσθαι (51). Τοῦτο βουλευσάμενος μετὰ τοῦ πατρὸς Γρηγορίου τοῦ θαυμασίου, προσάγει βιασάμενος τῇ χειροτονίᾳ (52) τὸν ἄνδρα· καὶ τὸ μὲν ἔργον εἶχε τέλος. Ὁ δὲ, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, σκοπὸν ἔχων ἡσυχίας τε καὶ πραγμάτων ἐλευθερίας, ἠνιᾶτο, ἐδυσφόρει, ἑαυτῷ προσέχειν καὶ ἰδιάζειν ἀναγκαῖον εἶναι οἰόμενος. Πρὸς δὲ καὶ τὸ χωρίον, τὰ Σάσιμα λέγω, ἦν αὐτῷ ἀνεπιτήδειον, οἷα ζάλης τε καὶ ἀστικῶν θορύβων πεπληρωμένον. Λεωφόρου (53) γὰρ βασιλικῆς μέσον κείμενον, καὶ τοῦ δημοσίου δρόμου ἔχον τὰ ἱπποστάσια, δονεῖται τοῖς παροῦσι (54), πολλὴν μὲν ἀνίαν φέρον τοῖς ἡσυχίοις, ἀπόλαυσιν δὲ ἢ ὠφέλειαν οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν σχεδὸν C παρεχόμενον. Ταῦτα ἐνιδὼν (55), εἰς φροντιστήριον ἀσθενῶν καταφεύγει, διακονίᾳ τε καὶ λόγοις πατρικοῖς τὸ δυσαλθὲς (56) τῆς νόσου καταπραΰνων, καὶ φιλοσοφίας τὸν καιρὸν (57) ἐγγυμναστήριον τίθεται. Λέγεται οὖν (58) μηδὲ προσφορὰν ἢ χειροτονίαν (59), ἢ ἕτερόν τι τῶν συνήθων τοῖς ἐπισκόποις, ἐν τοῖς Σασίμοις (60) ἐπιτελέσαι, ἀλλ' ἅμα τῇ χειροτονίᾳ τὸν δρασμὸν (61) ἐννοῆσαι.

At vero magnus Basilius, novo atque inusitato exemplo suis oppidis spoliatus, episcopum Sasimis constituere proponit, ut, quod abscissum erat, commune faciens, detrimentum aliunde acceptum hac ratione sarciret ; simulque regione episcopis obfirmata, Ecclesiarum administrationi melius consuleret. Nemo porro ei ad moderandas episcopatus recens creati habenas Gregorio commodior firmiorisque animi videbatur. Ac proinde consilio cum viri admirandi patre habito, invitum hominem ac repugnantem pontificali gratia consecratum, ejus Ecclesiæ clavo admovet ; ac res quidem opere perficitur. Cæterum ille, ut sæpe diximus, tranquillitatem, negotiorumque immunitatem sibi propositam habens, angebatur animo, permolesteque rem hujusmodi ferebat, sibi ipsi animum attentum habere, ac privatam vitam colere necessarium esse existimans. Huc accedebat loci incommoditas, utpote procellis urbicisque tumultibus pleni. Sasimorum enim oppidum in regiæ et militaris viæ medio situm, ac veredariorum equorum stationes habens, prætereuntium tumultibus undique perstrepit et agitatur ; atque ingentem quidem molestiam hominibus tranquillæ vitæ studiosis gignit, fructum autem atque utilitatem ne minimam quidem propemodum affert. Quod cum ille perspiceret, ad ægrotorum domicilium confugit, ministerio verbisque paternis morbi difficultatem gravitatemque leniens : ac philosophiæ exercitamentum tempus illud sibi constituit. Ferunt autem eum, nec oblationem, nec ordinationem, neque quidquam aliud eorum quæ apud episcopos consueti munii sunt, Sasimis peregisse : verum simul atque episcopus ordinatus est, fugam animo concepisse.

Ὁ δὲ πατὴρ πολὺ μὲν ἦν ἀντιβολῶν αὐτὸν (62) τὰ Σάσιμα δέχεσθαι· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦ σκοποῦ ἀπετύγχανε, δεύτερον ποιεῖται ἀνθ' ἑαυτοῦ ἐκεῖνον τῆς Ἐκκλησίας (63) Ναζιανζοῦ ἀνελέσθαι τὴν ἐπιμέλειαν. Καὶ τοῦτο ἔπραττεν οὐ νουθεσίᾳ μόνον, ἀλλ' ἤδη

Hic vero pater multum quidem diuque eum, ut Sasima teneret, obsecravit. Cum autem quod proponebat minime assequi posset, hoc secundo egit, ut pro se ille Ecclesiæ Nazianzenæ curam administrationemque susciperet. Ad eamque rem, non

(47) Cod. Or. P. et Colb. 1, ἐντεῦθεν ἐξήφθη, *hinc* D *accensa est.*

(48) *Πίστιν* deerat, sed in versione sua Billius restituit ; sic volunt alii edit. nec non et Codd. P. et Colb. 1.

(49) In cod. P. desunt hæc verba : καὶ τῶν οἰκείων ἀποστερούμενος.

(50) Cod. Or. habere videtur καινοποιήσας, *reficiens.* Cod. P. τὸ σχῆμα.

(51) Cod. P. addit, πλὴν τοῦ Γρηγορίου.

(52) *Προσάγει χειροτονίᾳ·* reddit Billius, *electioni admovet*, quod nihil ecclesiasticum sonat. Sic passim per χειροτονίαν *electionem* intelligit ; Combefisius vero, quem sequimur, *manuum impositionem, consecrationem.*

(53) Cod. P, λαοφόρου.

(54) *Δονεῖται τοῖς παροῦσι*, hæc verba restituimus ex cod. Colb. 2 quæ reddidit in versione sua Billius.

(55) Colb. 1, et cod. Or. Ταῦτ' ἰδών. Combef, ταῦτ' οὖν ἰδών.

(56) Colb. 1, τὸ δυσανθές. Cod. Or., τὸ δυσαχθές.

(57) Colb. P., φιλοσοφίαν τῶν καιρῶν.

(58) Colb. 1 et 2, Λέγεται γοῦν. Cod. Or., Λέγεται δ' οὖν.

(59) Sic cod. Or. in edit. χειρονοτονίαν.

(60) Colb. 2 habet tantum τῶν συνήθων τοῖς Σασίμοις.

(61) Codd. Or. et P. τὸ δρᾶσαι.

(62) *Αὐτὸν* deest in cod. Or.

(63) *Ἐκκλησίας* deest in cod. Or.

admonitionem tantum et cohortationem afferebat, sed jam etiam imprecationem quamdam admiscebat, ex senectutis contemptu proficiscentem. Hic autem simul quidem et vitam nullis occupationibus interpellatam sibi procurans, et magni momenti rem esse censens morem patri gerere, his verbis eum alloquitur : « Pater, tametsi mihi molesta sunt quæ imperas, in gratiam tamen tui haudquaquam recuso. Nazianzi curam suscipio. Hoc tamen velim sancta tua religiosissimaque prudentia cognoscat, nulla ratione fieri posse, ut te ex hac vita subtracto Ecclesiam retineam. » Præveniens igitur pater : « Ita sane, inquit, o fili, mihi viventi scipionis vice esto, senectutem meam suffulciens, paternisque precibus vicissim fultus. Cum autem e vita excessero, pro animi arbitratu res tuas constitue. »

His auditis, assiduus ipsi adhærebat, præclarissime curans tum ipsius canitiem, jam ad centesimum annum accedentis, tum matris senectutem, non multum ab ea ætate distantis; quorum uterque, ut probabile est, magna cura et a labore requie opus habebat, præsertim jam defuncto Cæsario, et Gorgonia sorore sanctissima femina, atque ambobus ad vitam senii expertem æternamque beatitudinem translatis, quos etiam funebribus orationibus decoravit, solus relictus senectutis solatium, infirmitatis medicina, piorum parentum, si ita loqui fas est, melior successio, abundeque ampla majoribus suis gloria ad propagandam eorum memoriam, et cum orbis incolumi statu porrigendam. Ecquis autem majori pietatis laude domesticis præfuit, scientia et pietate domum moderans, velut optimus quispiam procurator, quæ cuique commoda erant, distribuens, cognatis, amicis, famulis, hospitibus : atque ita rursus Ecclesiæ negotia administrans, ut ejus pascendi gregis ratio omnibus velut recta amussis proposita esset? Commode autem a Paulo dictum est : *Si quis domesticis præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei curam habebit* [97]? Etenim qui unum prudenter rexerit, hic utique et domum servare queat : qui autem domum, idem et Ecclesiam : qui rursus Ecclesiam, is et civitatem. Nam et domus, contracta quædam respublica est : et civitas, perfectior quædam domus descriptio. Ejusdem enim scientiæ est, et multos, et paucos, aut unum servare : nec in totum et universum, sed sola quantitatis ratione hujusmodi res inter se differunt.

Enimvero cum Gregorius pater (sic enim ipse

A καὶ ἀράν τινα προσμιγνὺς ἐκ πρεσβυτικῆς ὁρμωμένην ὀλιγωρίας. Ὁ δὲ, τό τε ἀπερίσπαστον ἑαυτῷ διοικούμενος, καὶ τῷ πατρὶ πειθαρχεῖν μέγα κρίνων, φησὶ πρὸς αὐτόν· « Ὦ πάτερ, κἂν ὅτι δυσχερῆ μοι τὰ προσταττόμενα, ὅμως δὲ σὴν χάριν οὐκ ἀνανεύω. Δέχομαι τὴν φροντίδα Ναζιανζοῦ. Γινωσκέτω δέ σου ἡ ἱερὰ καὶ θεοφιλὴς σύνεσις, ὡς οὐχ οἷόν τέ με, σοῦ τοῦ τῇδε βίου χωριζομένου, τῆς Ἐκκλησίας ἀντέχεσθαι. » Ὑποφθάσας οὖν ὁ πατήρ. « Ἐμοὶ μὲν, ἔφη, ὦ παῖ, ζῶντι βακτηρία γενοῦ, τὸ γῆρας ὑποστηρίζων, καὶ ταῖς πατρικαῖς εὐχαῖς στηριζόμενος. Τελευτήσαντος δὲ, ὡς ἂν ᾖ σοι φίλον, διατίθεσο (64) τὰ πράγματα. »

B Τούτων ἀκούσας, προσέμενε γηροκομῶν (65) ἄριστα· αὐτόν τε ἤδη ἑκατὸν ἔτεσι πλησιάσαντα, καὶ τὴν μητέρα τούτων βραχύ τι ἀποδέουσαν, πολλῆς, ὡς εἰκὸς, θεραπείας καὶ ἀναπαύσεως χρῄζοντας, καὶ μάλιστα ἤδη Καισαρίου τὸν βίον μετειληχότος (66), καὶ Γοργονίας τῆς ὁσιωτάτης ἐν γυναιξὶν ἀδελφῆς, ἀμφοτέρων μετατεθέντων πρὸς τὴν ἀγήρω ζωὴν καὶ ἄληκτον εὐδαιμονίαν, οὓς καὶ λόγοις ἐπιταφίοις ἐτίμησε, μόνος ἀπολειφθεὶς (67) γήρως παραμυθία, ἀσθενείας ἰατρεία, γονέων εὐσεβῶν, εἰ μὴ μέγα εἰπεῖν, ἀμείνων διαδοχὴ, καὶ ἀρκοῦσα τοῖς προγόνοις εὔκλεια, ὥστε αὐτῶν δολιχεύειν (68) τὴν μνήμην, καὶ τῇ συστάσει τοῦ κόσμου συμπαρεκτείνεσθαι (69). Τίς μὲν οὖν θεοσεβέστερον οἰκείων προέστη, ἐπιστήμῃ οἰκονομῶν. καὶ φιλοθεΐᾳ τὸν οἶκον (70), ὥσπερ τις C ἄριστος οἰκονόμος, ἑκάστῳ νέμων τὰ πρόσφορα, συγγενέσι, φίλοις, οἰκέταις, ξένοις· τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας οὕτως, ὡς κανόνα προκεῖσθαι δίκαιον ἅπασι τὴν ἐκείνου ποιμαντικήν; Προσηκόντως (71) δὲ εἴρηται τῷ θείῳ Παύλῳ· *Εἰ δέ τις τῶν οἰκείων* (72) *προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς Ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;* Ὁ γὰρ ἕνα (73) παιδαγωγήσας μετὰ συνέσεως, οὗτος δήπου καὶ οἶκον σώσειεν (74)· ὁ δὲ οἶκον, καὶ Ἐκκλησίαν· ὁ δὲ Ἐκκλησίαν, καὶ πόλιν. Οἶκός τε γάρ ἐστι πολιτεία συνεσταλμένη· καὶ πόλις ἂν εἴη οἴκου τελεωτέρα (75) περιγραφή. Τῆς δὲ αὐτῆς ἐπιστήμης πολλούς τε σώζειν καὶ ὀλίγους, ἢ ἕνα, καὶ οὐ τῷ ὅλῳ καὶ παντὶ, ἀλλὰ τῷ ποσῷ μόνῳ (76) διαφέρει τὰ τοιαῦτα.

D

Τοῦ δὲ πατρὸς αὐτῷ (77) Γρηγορίου (οὕτως γὰρ

[97] I Tim. III, 5.

(64) Codd. Or. P. et Colb. 1, διατίθει.
(65) Combef. γηρωκομῶν.
(66) Cod. Or. P. et Colb. 1, μετηλλαχότος, *cum defunctus fuerit Cæsarius*, vel *vitam mutaverit*.
(67) Ita codd. Or. et P.; in edit. ἀποληφθείς.
(68) Cod. P. in not. marg. κυκλεύειν, διὰ μακρόθεν γυρεύειν.
(69) Cod. P. συμπαρατείνεσθαι.
(70) Cod. Or. τῶν οἴκων.
(71) Cod. P. προσεικόντως, et in not. marg. ἐφ' ὁμοίως ἢ πρέπον.
(72) Cod. Or. τῶν ἰδίων, *privatas res*. Cod. P. εἰ δέ τι, τὸν ἴδιον οἶκον.
(73) Cod. Or. Ὁ δὲ ἕνα.
(74) *Σώσειεν· ὁ δὲ οἶκον καὶ ἐκκλησίαν· ὁ δὲ ἐκκλησίαν καὶ πόλιν.* Hæc reddiderat Billius, et restituimus ex consensu antiquorum edit. et omnium codd. manusc.
(75) Cod. P. τελειοτέρα.
(76) In edit. πόνῳ, sed cod. omnes volunt μόνῳ.
(77) Cod. Or. habet αὐτοῦ.

καὶ αὐτὸς ὠνομάζετο) τὸν βίον μεταλλάξαντος, τιμήσας τὸν πατέρα λόγοις ἐπιταφίοις, τήν τε θεοφιλῆ μητέρα Νόνναν ἐγκωμιάσας ἔτι ζῶσαν· ὁσιά γε ποιῶν καὶ οἷα εἰκὸς τὸν φιλοπάτορά τε καὶ φιλομήτορα, καὶ φιλόχριστον, καὶ ἀντιλαμβανόμενος αὐτῆς ἐν χηρείᾳ καὶ πολιᾷ βαθείᾳ δεομένης ἐπικουρίας τε καὶ ἀνέσεως, μετὰ τὴν αὐτῆς τελευτὴν τῆς Ἐκκλησίας ὑπανεχώρησε· καὶ καταλαβὼν τὴν Σελεύκειαν, τῷ παρθενῶνι τῆς πανάγνου Θέκλης ἐνδιαιτᾶται (78), καιρὸν ἐνδιδοὺς (79) ἐπίσκοπόν τινα καταστῆναι Ναζιανζοῦ. Ὡς δὲ ὑποστρέψας ἐν τοῖς ὁμοίοις ἦν, μήτε ποιμένος προβληθέντος, καὶ τοῦ λαοῦ μετὰ δακρύων αὐτὸν ἱκετευόντων, οὐ κάμπτεται πρὸς τὴν αἴτησιν, ἀλλ᾽ ἔμενεν ἀκλινής, οὐχ ἧττον ἢ δρῦς (80) πρὸς ἐμβολὰς ἀνέμων ἀτίνακτος.

A vocabatur) ex hac vita migrasset, funebris orationis eum honore affecit, Deoque dilectam matrem Nonnam adhuc viventem laudibus prosecutus est; pie id quidem faciens, atque ut hominem decebat, et patris, et matris, et Dei amantem, ipsiusque curam amplectens, in viduitate et profunda canitie summa ope et quiete opus habentis. Post cujus excessum ex Ecclesia se proripuit, Seleuciamque profectus, in castissimæ virginis Theclæ parthenone commoratus est: ut videlicet, interim dum ipse abesset, episcopus quidam Nazianzenæ urbi præficeretur. Ut autem Nazianzum reversus est, eodem statu omnia reperit, nec pastorem ullum institutum: ac quamvis plebs cum lacrymis ipsum obsecraret, precibus tamen minime flectebatur, sed firmus et immobilis B manebat, non secus ac quercus quæ nullo ventorum impetu concuti potest.

Ὃ δὲ αὖ μικροῦ (81) παρέδραμε (82) τὴν ἐμὴν μνήμην, μέγιστον ὄν, τοῦτο ὑμῖν διηγήσομαι, ἐκείνῳ γε εἰς εὐφημίαν οὐκ ἔλαττον ἢ ὑμῖν εἰς εὐεργεσίαν. Πᾶν γὰρ καλὸν καὶ ζηλωτὸν δήπου· τὸ δὲ ζηλωτὸν καὶ ποριστικὸν ἀρετῆς· ἡ δὲ πρὸς Θεὸν φέρει τοὺς ἑπομένους. Ὁρῶν ὁ μέγας Βασίλειος τοὺς λωβουμένους (83) ἀδελφοὺς λίαν μὲν ἐλεεινοὺς καὶ συμπαθείας ἀξίους, ἥκιστα (84) δὲ οἰκτειρομένους, καὶ ὡς ἄγος (85) τι, καὶ μίασμα, καὶ ἀποτρόπαιον τοῖς πολλοῖς ὄντας δι᾽ ἀμάθειαν καὶ μισανθρωπίαν, καὶ εἰς ἔννοιαν τῆς φύσεως ἐλθών, βουλὴν προτίθεται εὐσεβῆ, καὶ τῆς ἐκείνου φιλαδελφίας ἀξίαν. Οἴκους παμμεγέθεις ἀναδειμάμενος, καὶ προσόδους ἐτησίας (86) τάξας, ἃς ἐκ τῶν εὐπόρων περιεποιήσατο, προτρέψας συνέσεως λόγοις πρὸς τὴν ἐπίδοσιν, πάντας τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ταὐτὸν ἤθροισε, φροντιστήρια ταῦτα καλέσας πτωχῶν. Τούτων συνεργὸς καὶ συναγωνιστὴς ὑπῆρχε Γρηγόριος, καθὰ δηλοῖ ὁ περὶ φιλοπτωχίας λόγος, ὅσην περὶ τὸ πρᾶγμα σπουδὴν Βασιλείῳ τῷ μεγάλῳ συγκατεβάλετο, μεγίστην δείξας τῶν ἐντολῶν πτωχοτροφίαν, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μεγαλειότητος καὶ φιλανθρωπίας ἀξίαν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν εἰς τοσοῦτον, ὅσον τοῦ μὴ δόξαι παραλελεῖφθαι τοσοῦτον κατόρθωμα.

Quod autem mihi pene memoria effluxit, hoc jam commemorabo, utpote maximum momentum habens, tam illi ad laudem, quam vobis ad utilitatem. Quidquid enim honestum et præclarum est, id quoque æmulationem gignit: quod autem æmulationis studium gignit, idem etiam ad comparandam virtutem confert: virtus porro sui studiosos ad Deum ducit. Magnus itaque Basilius fratres lepræ lue infectos, licet admodum calamitosos et commiseratione dignos, minima tamen miseratione animos hominum permovere, imo etiam plerisque, qua erant stoliditate et immanitate, velut nefas quoddam et piacu- C lum, horrendumque spectaculum haberi perspiciens, naturæque humanæ conditionem animo reputans, pium consilium dignumque ipsius charitate destinat et proponit. Amplissimis enim ædibus exstructis, annuisque proventibus constitutis, quos a divitibus et copiosis hominibus solerti oratione ad largitionem impulsis collegerat, ægrotos omnes in unum coegit, pauperum gymnasia ac sacras domos hæc loca appellans. Huic ea in re adjutor laborisque particeps fuit Gregorius. Ex ea quippe, quam de pauperum amore habuit, oratione (88), liquido constat quanto studio in eam rem cum Basilio incubuerit, maximum omnium mandatorum esse ostendens, alendorum pauperum studium, Deique magnificentia et benignitate dignum. Atque hæc quidem hactenus: ne adeo præclarum facinus prætermisisse videamur.

Τῆς δὲ Ἀρειανῆς (87) αἱρέσεως ἐκ πολλοῦ χρόνου πιεζούσης τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ βασιλικῇ χειρὶ καταστρεφομένης τὰ τοῦ Θεοῦ ὀχυρώματα, τῷ πρὸς ἀσέβειαν ὑποσπᾶσθαι τοὺς ἁπλουστέρους, μέγαν τε Θεὸν τὸν Πατέρα καὶ μικρὸν τὸν Υἱόν, καὶ κτίσμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα δογματιζούσης, ἐπεφύη, οἷον ἐξ ὕδρας τινὸς νεοθαλὴς κεφαλή, τῶν πνευματομάχων ἡ αἵρεσις, περὶ μὲν τὸν Υἱὸν εὐγνωμονοῦσα, καὶ ἴσον

D Ariana vero hæresi jampridem Ecclesiam opprimente, imperatoriaque manu ac potentia, Dei præsidia subvertente (ea scilicet ratione, quod simpliciores ad impietatem furtim abstraheret), magnumque Deum Patrem, et parvum Filium, et Spiritum sanctum creaturam affirmante; exortum est, velut ex hydra quadam, novum caput, hostium Spiritus sancti hæresis, de Filio quidem candide sentiens, ac

(78) Cod. P. ἐνδιαττεται.
(79) Codd. Colb. 1, P. et Or. καιρὸν διδούς.
(80) Cod. Or. ἢ δρῦς τις.
(81) Cod. P. μικρόν.
(82) Cod. Or. προέδραμε mox in cod. cod. et cod. P. deest μέγιστον ὄν.
(83) Ita codd. Colb. 1, 2, et Or. In edit. λελωβουμένους. Cod. P. λωβευμένους καὶ βλαπτομένους.
(84) Cod. P. οὐδαμῶς.
(85) Cod. P. βδέλυγμα.
(86) Cod. Or. αἰτησίας.
(87) Codd. Or. et P. Ἀρειανῆς.
(88) Orat. XIV, p. 257.

Verbum Patri coæquale statuens, cæterum Spiritum sanctum blasphemis verbis impetens, idque bifariam. Alii enim creaturam aperte ipsum asserebant: alii nec creaturam, nec Deum, sed liberum, quos proinde Semiarianos ille vocabat, nomen scilicet eorum opinioni congruum et appositum ipsis imponens; quippe qui ita Filium in honore haberent, ut interim Spiritum sanctum aspernarentur.

A τῷ Πατρὶ τιθεμένη τὸν Λόγον, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημοῦσα, καὶ τοῦτο διχῶς. Οἱ μὲν γὰρ κτίσμα φανερῶς ἐδογμάτιζον, οἱ δὲ οὔτε κτίσμα οὔτε Θεὸν, ἀλλ' ἐλεύθερον· οὓς Ἡμιαρείους (89) ἐκεῖνος ὠνόμαζε, πρέπουσαν τῇ δόξῃ αὐτῶν τὴν προσηγορίαν ἐπειπών· ὡς τιμῶσι μὲν (90) τὸν Υἱὸν τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀτιμάζουσι.

Igitur hujusmodi contentione per totam Romani imperii ditionem gliscente, magisque etiam Byzantii vigente ac obtinente, Deus eos, qui pestifera hac doctrina exstinguebantur, miseratus, *sanctum* Gregorii Theologi *spiritum excitat* [98], ac velut ad Moysem ait [99]: *Videns vidi afflictionem populi mei, qui in Ægypto est* (Ægyptus autem Hebræorum quidem lingua *tenebras* sonat, nunc vero offusam ac detinentem hæresum caliginem significat), *et gemitum eorum audivi, atque ad eos liberandos descendi. Quocirca nunc veni; in Ægyptum te mittam.* Atque hac cohortatione permotum, Spiritusque sancti numine impletum, Byzantium mittit, ut pro Spiritu dimicaret. Protinus igitur ille, magno illo luminari Basilio ipsius cupiditati alacritatique quasi faces quasdam subdente, atque ad spiritualia certamina ipsum inungente, aliisque compluribus episcopis, principisque urbis civibus, fidei pietate præditis, ab eo obnixe contendentibus, ut ipsis auxilio egentibus malorum se depulsorem præberet, Constantinopolim venit, terrena quidem omni substantia et luxu ac divitiis carens, cæterum Spiritu plenus. Exceptus autem a quibusdam, et generis et pietatis affinitate cum eo conjunctis, Ecclesiam offendit, *quasi malum navis in monte, aut quasi signum in colle*, ut prophetæ [1] verbis utar, hoc est, numero perexiguam atque obscuram (quod videlicet piis viris libertas omnis ab eo qui imperium tenebat, sublata esset), sacras etiam omnes ereptas ædes, ac per vim occupatas. Una sanctæ Anastasiæ ædicula orthodoxis patebat, fortasse etiam quia propter ambitus et circumscriptionis angustiam contemptui habebatur: quemadmodum norunt, qui vetus hoc fanum conspexere.

Τῆς οὖν τοιαύτης ἔριδος πᾶσαν ὑπολαβούσης τὴν ὑπὸ Ῥωμαίους (91) ἀρχὴν, πλέον δὲ τοῦ Βυζαντίου καταχρατούσης, *ἐξεγείρει* ὁ Θεὸς *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον* Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐλεήσας τοὺς ἀπολλυμένους ὑπὸ τῆς φθοροποιοῦ τῆσδε διδασκαλίας· καὶ οἷον πρὸς Μωϋσέα φησίν· *Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ* (*σκότος* δὲ ἡ B Αἴγυπτος λέγεται τῇ φωνῇ τῶν Ἑβραίων· δηλοῖ δὲ νῦν τῶν αἱρέσεων τὸν κατασχόντα ζόφον), *καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα· καὶ κατέβην τοῦ* (92) *ἐξελέσθαι αὐτούς. Καὶ νῦν δεῦρο ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.* Καὶ τοιαύτῃ παρακελεύσει κινήσας τὸν ἄνδρα, εἰς τὸ Βυζάντιον ἀποστέλλει πληρώσας Πνεύματι, ἵνα ὑπερμαχήσῃ τοῦ Πνεύματος. Ὁ δὲ αὐτίκα, Βασιλείου τοῦ μεγάλου φωστῆρος τὴν ὁρμὴν αὐτῷ συνεπιτείνοντος, καὶ πρὸς τοὺς πνευματικοὺς ἀγῶνας ἀλείφοντος, ἄλλων τε πλείστων ἀρχιερέων, καὶ τῶν πιστῶν τῆς βασιλίδος ἀντιβολούντων αὐτοῖς ἀλεξίκακον (93) γενέσθαι χρῄζουσιν ἐπικουρίας τῇ βασιλίδι παρῆν· ὕλης μὲν ἁπάσης, καὶ τρυφῆς καὶ πλούτου ἄπορος, ἀλλὰ Πνεύματος πλήρης. Ὑπεδέχθη δὲ παρὰ συγγενῶν καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν εὐσέβειαν, C εὗρε δὲ τὴν Ἐκκλησίαν, *ὡς ἱστὸν ἐπ' ὄρους*, ἢ *ὡς σημαίαν ἐπὶ βουνοῦ*, προφητικῶς εἰπεῖν, βραχεῖαν, καὶ εὐαρίθμητον, καὶ λανθάνουσαν, διὰ τὸ πάσης παῤῥησίας ὑπὸ τοῦ κράτους ἀποστερεῖσθαι· οἴκους δὲ ἱεροὺς ἅπαντας διηρπασμένους, καὶ βίᾳ κατεχομένους. Μόνη δὲ ἡ ἁγία Ἀναστασία τοῖς ὀρθοδόξοις ἀνεῖτο· τάχα μὲν καὶ αὐτὴ καταφρονηθεῖσα διὰ σμικρότητα περιγραφῆς, ὡς εἰδεῖεν ἂν οἱ θεασάμενοι τὸ παλαιὸν αὐτῆς τέμενος.

Confestim itaque ipse, Davidis cujusdam more, ad prælium se comparat, firmisque ac solidis argumentis, quasi funda rotato lapide, Philisthæa dogmata petens, piis hominibus pie libertatem reducit, quotidie novam aliquam copiarum suarum accessionem faciens, Deoque eos, qui adversus veritatem male insurrexerant, captivos adducens. Perexiguo itaque temporis exacto curriculo tantum multitudini incrementum attulit, ut nulla jam cum priori rerum statu comparatio relinqueretur; atque hic

Εὐθὺς οὖν αὐτὸς, ὥσπερ τις Δαβὶδ, παρατάττεται· καὶ σφενδονᾷ τὰ ἀλλόφυλα δόγματα λόγων στεῤῥότητι, D καὶ τοῖς πιστοῖς πιστῶς ἐπανάγει τὴν παῤῥησίαν, καθ' ἡμέραν προσλαμβάνων, καὶ αἰχμαλωτίζων τῷ Θεῷ τοὺς κακῶς ἐπαναστάντας τῇ ἀληθείᾳ. Ὀλίγου τοίνυν χρόνου διαδραμόντος (94), τοσαύτην τοῦ πλήθους τὴν ἐπίδοσιν ἐποιήσατο, ὡς μὴ εἶναι ταῦτα (95) συγκρίνειν τοῖς πρότερον· κἀνταῦθα (96) τὸ ἱερὸν τελειοῦσθαι γράμμα· *Ὁ οἶκος Δαβὶδ ἐπορεύετο, καὶ ἐμεγαλύνετο· ὁ δὲ οἶκος Σαοὺλ ἐπο-*

[98] Dan. XIII, 45. [99] Exod. III, 7 et seq. [1] Isa. XXX, 17.

(89) Codd. Or. et P. ἐκεῖνος ἑτοίμως· Colb. 1, et Comb. ἡμιαρείους ἑτοίμως ὠνόμαζε· Colb. 2, ἐτύμως ὠνόμαζε.

(90) Cod. P. εἰπών. Mox ὡς deest in cod. Or.

(91) Ita codd. P. Or. et Colb. 1 et 2. In edit. τὴν τῶν Ῥωμαίων.

(92) *Τοῦ.* Deest in Colb. 1; mox idem et cod. Or. ἀποστείλω σε.

(93) Cod. P. in not. marg. ἀποκωλυτικὸν τῶν κακῶν, *ipsos a malis prohiberet.* Billius vertit ἀλεξίκακον, *quasi Herculem quemdam Alexicacum se præberet.*

(94) Cod. P. παραδραμόντος.

(95) Colb. 2, ὥστε μὴ εἶναι ταῦτα.

(96) Colb. 1, ἀλλὰ κἂν ταῦτα.

ρεύετο, καὶ ἠσθένει. Ἦν ὁρᾷν οὖν ποικίλην τινὰ τῶν σωζομένων τὴν εὐταξίαν (97). Οἱ μὲν γὰρ ἤδη ἐσαγηνεύθησαν, οἱ δὲ ἔμελλον· οἱ δὲ, ἤδη τελειωθέντες, ἄλλων ἦσαν θηρευταὶ καὶ διδάσκαλοι. Ἐπὶ τούτοις τίς ἂν ἕτερος ἤνεγκε τῶν μὲν Ἀρειανῶν τὴν ὀργὴν, τῶν δὲ πέλας τὴν βασκανίαν; Οἵτινες, δέον ἐπικουρεῖν, καὶ ἀγωνιζομένῳ συναγωνίζεσθαι, τοῖς κατορθώμασιν αὐτοῦ ἐδυσχέραινον (98), ἔξαμμα τοῦ φθόνου τῆς Ἐκκλησίας ποιούμενοι τὴν ἐπίδοσιν, καὶ τοῖς ἴσοις κρατεῖν οὐκ ἰσχύοντες, ἢ οὐ βουλόμενοι (99) κακίᾳ τὴν ἀρετὴν ὑπερβαλεῖν ἡμιλλήθησαν.

Οὔπω δὲ τούτου λωφήσαντος τοῦ κακοῦ, ἐπιφύεται ὁ Σύρος Ἀπολλινάριος, ἰδίαν τινὰ καινίζων κακοδοξίαν. Τὴν γὰρ ἐνανθρώπησιν ἀληθῆ μὴ δοξάζων, σαρκὸς πρόσληψιν καὶ ψυχῆς ἀλόγου μόνην ἐδίδασκε, ψυχῆς νοερᾶς τὴν οἰκονομίαν ἀποτεμνόμενος. Ἐλλόγιμος δὲ ὢν τὴν τῶν Ἑλλήνων παίδευσιν, κλέπτει πολλοὺς τῇ ποικιλίᾳ τῶν λόγων. Παρῆσαν οὖν ἁπανταχοῦ γῆς μαθηταὶ τῆς αἱρέσεως, ἕλκοντες τοὺς ἀμαθεῖς, ὥσπερ ἀγκίστροις εἰς τὴν ἀπώλειαν. Αὖθις οὖν ἀγῶνι δυσμάχῳ συνείχετο, ἐλέγχων, ἐπιτιμῶν, παρακαλῶν, τοὺς μὲν ἐν τῇ πίστει διαφυλάττων, τοὺς δὲ ἐπανάγων, ὅθεν ἐξέπεσον. Οἷα δ' οὖν πέφυκε συμπίπτειν ἐν τοῖς τοιούτοις, ἡ τῆς τελείας ὁμολογία σαρκώσεως εἰς δύο υἱοὺς ἐνομίσθη τοῖς ἀπαιδεύτοις διαίρεσις. Ἀεὶ οὖν τῷ δήμῳ προσκαθεζομένων τῶν φοιτητῶν Ἀπολλιναρίου, καὶ ταῦτα τοῦ ὁσίου κατηγορούντων, ἴσχυσεν ἡ ἐπήρεια. Ῥανὶς γὰρ ἐνδελεχοῦσα κοιλαίνει πέτραν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ τοιαῦτα τῆς τῶν πολλῶν ἀκοῆς ὑψηλότερα, μὴ δυναμένων συνιέναι τῆς οἰκονομίας τὸ βάθος, λύκοι μὲν ἐπιστεύοντο· ὁ δὲ ποιμὴν ὑπῆρχεν ἐν ὑποψίᾳ, τὴν ἀλήθειαν ἐκπαιδεύων. Οἱ οὖν τῆς Ἀρείου δόξης ὑπέρμαχοι, ὥσπερ σύες (1) ἄγριοι κατὰ τοῦ ὁσίου πάλαι τὴν ὀργὴν παραθήγοντες (2), προσλαβόντες δὲ καὶ τὴν ἐπαναστᾶσαν αὐτῷ ταραχὴν καὶ συκοφαντίαν ἐκ τῶν δοξαζόντων τὰ Ἀπολλιναρίου, ἐξάψαντες τὸν δῆμον ψευδέσι λόγοις, λίθοις μὲν τὸν ἄνδρα κατέλευσαν, ὥς ποτε Ἰουδαῖοι τὸν Στέφανον· πλήν γε ἄστοχοι αὐτῶν γεγόνασι αἱ βολαὶ (3), Θεοῦ σκέποντος τὸν ἑαυτοῦ πρόμαχον.

Συλλαβόμενοι δὲ αὐτὸν, τῷ τοῦ ὑπατικοῦ παρέστησαν βήματι, ὥς τινα ταραχῶν καὶ στάσεων αἴτιον. Ὢ τῆς ἀναλγησίας! ὢ ἰσχύος (4) τοῦ ψεύδους, εἰ Γρηγόριος περὶ τοιούτων ἐκρίνετο, ὁ καὶ τῆς τῶν ἄλλων ὀργῆς τε καὶ ἀταξίας ἠπιώτατος ἰατρὸς, ὁ τῆς εἰρήνης βραβευτὴς, ὁ Χριστοῦ μαθητὴς, τοῦ πρᾴου καὶ ταπεινοῦ καὶ νομοθετοῦντος τὴν ἐπιείκειαν. Αὐτὸς δὲ, καίπερ

illud Scripturæ impleretur: *Domus David ibat et increscebat; domus autem Saul ibat et decrescebat*[2]. Ac varium quemdam eorum, qui salutem consequebantur, lepidum ordinem cernere erat. Alii enim jam sagena inclusi tenebantur, alii jamjam capiendi erant: alii etiam jam perfectionem adepti, aliorum venatores ac magistri erant. Verum enimvero quis alius hinc Arianorum iram, hinc propinquorum invidiam ferre potuisset? Qui quidem, cum ipsi opem ferre ac decertantem adjuvare deberent, ipsius recte factis offendebantur, Ecclesiæ incrementum livoris facem et incentivum facientes: et cum iisdem rebus superiores ipso esse vel nequirent, vel nollent, virtutem scelere superare contendebant.

Nondum hoc malum sedatum erat, cum exortus Apollinarius Syrus peculiarem quamdam et novam hæresim in lucem effert. Christum enim haudquaquam vere factum hominem sentiens, carnem tantum animamque rationis expertem ab eo assumptam esse docebat, animam intelligentia præditam ab ipsius humanitate abscindens. Cumque profana eruditione excelleret, multos verborum lenocinio in fraudem inducebat. Aderant igitur ubique terrarum hæresis discipuli, indoctos homines quasi hamis quibusdam in exitium trahentes. Rursus igitur difficili certamine constrictus tenebatur Gregorius, arguens, increpans, obsecrans[3], alios in fide retinens, alios eo unde exciderant reducens. Ut autem in hujusmodi rebus accidere solet, perfectæ incarnationis confessio ab imperitis ita accepta est, quasi Christus in duos filios divideretur. Ac proinde Apollinarii discipulis nunquam non plebi assidentibus, piumque virum accusantibus, vim habuit calumnia. Gutta enim continenter decidens cavat lapidem. Et quoniam hujusmodi disputationes vulgi captu sublimiores erant, quippe quod incarnationis divinæ profunditatem assequi non posset: idcirco lupi fide et auctoritate apud multitudinem valebant: pastor contra, veritatem docens suspicione laborabat. Quocirca Arianæ sententiæ propugnatores, qui velut apri truculenti iram suam jampridem adversus sanctum acuerant, accedente jam eo tumultu et calumnia, quæ ipsi ab Apollinarii asseclis conflata erat, falsis sermonibus inflammata plebe, lapidibus hominem, quemadmodum olim Judæi Stephanum[4]; insectantur. Verum Deo militem suum causæque suæ defensorem tegente, frustra in eum saxa conjecerunt.

Tum vero correptum ipsum ad consulare tribunal sistunt, velut quemdam tumultuum et seditionum auctorem. O stuporem admirandum! o vim mendacii insignem, si Gregorius de his rebus causam dicendam habebat; ille, inquam, etiam alienæ iræ et perturbationis lenissimus medicus, ille pacis arbiter, ille Christi, mansueti et humilis, mansuetudinem-

[2] II Reg. III, [3] II Tim. IV, 2. [4] Act. VII, 58.

(97) Colb. 1, τὴν ἀταξίαν.
(98) Cod. Or. ἐδυσχέραινον.
(99) Cod. P. οἷον βουλόμενοι, *superiores ipso esse nequirent quomodo vellent.*
(1) Cod. P. ὗες, et in not. marg. χοῖροι.
(2) Cod. P. παροξύνοντες.
(3) Combef. αἱ βουλαί, *irrita fuerunt eorum consilia.*
(4) Cod. Or. ὢ τῆς ἰσχύος!

que nobis lata lege promulgantis, discipulus! At vero ipse, tametsi tot tantisque rerum acerbitatibus premeretur, hæc tamen sentiebat ac proloquebatur propter nomen tuum, Christe: *Etiamsi ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es* [5]. Hinc igitur a judice sine verberibus et tormentis dimissus est, martyr sine periculis, et sine vibicibus laureatus, cum hoc unum præstitisset, ut ea animo et voluntate perferret, quæ ipsum pati Christus minime permisit.

Hujusmodi itaque certaminibus clarissime perfunctus, jam apud omnes clarus erat, beatusque, tum ob liberam veræ doctrinæ promulgationem, tum ob virtutem, totque exantlatos labores censebatur: illustris etiam et conspicuus ob Ecclesiæ multitudinem. Quo factum est ut Petrus, magnæ urbis Alexandrinæ episcopus, egregiique illius Athanasii in pastorali munere successor, ad Gregorium Magnum scripserit, Constantinopolitanæ Ecclesiæ imperium ei confirmans. Et quidem rectissime et æquissime, eum episcopum esse, qui labores ante impenderat, quam ad dignitatem perveniret, thronumque, non humano favore, sed pro sudorum præmio et mercede acceperat. Quanquam autem rerum ab eo gestarum copia repente in animum subiens orationis seriem perturbat, ac velut in reciproca fluctuum agitatione, sequentium impetus priora obruit: quoniam tamen ad dicendum semel aggressus sum, non prius abscedam quam ad finem pervenero, Gregorii Deum infirmitatis meæ opitulatorem assumens, vestramque humanitatem et facilitatem intuens.

Erat in regia civitate Maximus quidam, genere Ægyptius, moribus barbarus, novus quispiam Jannes [6], adversus Gregorium, velut adversus Moysem, aciem instruens. Hic, cum cynicam philosophiam amplexus esset, baculoque et coma et pallio gravitatis speciem præ se ferret, hactenusque philosopharetur; cæterum ingluvie et cupiditate atque impudentia canis potius quam cynicus esset, Antisthenis sectatoribus contrarius, talisque, qualem Scriptura Nabal describit [7]: ad sacrum pastorem accedit, atque ab eo fidei Christianæ rudimentis imbutus, impietatem dediscens, pars Ecclesiæ efficitur sacro baptismate renatus; fictaque pietatis specie ita episcopum cepit, ut eadem cum eo domo eademque mensa uteretur, atque ipsi quidvis esse censeretur, sincerus minister, doctrinæ sermonum-

A τηλικούτοις χαλεποῖς συνεχόμενος, ἐκεῖνα ἐφρόνει τε καὶ ἐφθέγγετο (5) ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Χριστέ· *Ἐὰν καὶ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιᾶς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ.* Κἀντεῦθεν γοῦν (6) μαστίγων καὶ αἰκίας χωρὶς ἀπελύετο, μάρτυς ἄνευ κινδύνων (7), καὶ δίχα μωλώπων στεφανηφόρος, τοσοῦτον μόνον εἰσενεγκὼν, ὅσον ὑπομεῖναι τῇ προαιρέσει, ἃ μὴ παθεῖν Χριστὸς συνεχώρησε.

Τοιούτοις ουν (8) διαλάμψας ἀγῶσιν, ἤδη πᾶσιν ὑπῆρχε καταφανής· ζηλωτὸς μὲν τῇ παῤῥησίᾳ τῆς ἀληθείας, ζηλωτὸς δὲ τῇ ἀρετῇ καὶ τοῖς τοσούτοις (9) πόνοις· ἀπόβλεπτος δὲ τῷ πλήθει τῆς Ἐκκλησίας. Ὥστε καὶ Πέτρον, ἐπίσκοπον ὄντα τῆς Ἀλεξανδρέων
B μεγαλοπόλεως, Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τὴν ποιμαντικὴν ἐκδεξάμενον (10), ἐπιστεῖλαι Γρηγορίῳ τῷ μεγάλῳ τὴν Κωνσταντίνου πόλεως ἀρχὴν βεβαιοῦντα (11). Καὶ λίαν γε ὀρθῶς καὶ δικαίως, τοῦτον ἐπίσκοπον (12) εἶναι, τὸν τοὺς πόνους προεισενεγκόντα τοῦ ἀξιώματος, καὶ μισθὸν ἱδρώτων τὸν θρόνον, ἀλλὰ μὴ χάριν ἀνθρωπίνην ἀπενεγκάμενον. Τὸ μὲν οὖν πλῆθος τῶν πεπραγμένων αὐτῷ ἀθρόως, ἐπεισιόν μου τῇ διανοίᾳ, συγχεῖ τὴν ἀκολουθίαν, καὶ καθάπερ ἐν κυμάτων ἐπαναστάσει τῶν δευτέρων ἡ φορὰ καλύπτει τὰ φθάσαντα. Ἀλλ' οὖν ἅπαξ καταστὰς εἰς τὸν λόγον, οὐ προαποστήσομαι τοῦ τέλους, τὸν Γρηγορίου Θεὸν λαμβάνων τῆς ἀσθενείας (13) ἐπίκουρον, καὶ εἰς τὸ σύγγνωμον ἀφορῶν τῆς ὑμετέρας ἐπιει-
C κείας.

Ἐγένετό τις ἐν τῇ βασιλίδι Μάξιμος, τὸ γένος Αἰγύπτιος, τὸν τρόπον βάρβαρος, Ἰαννῆς τις νέος, οἷον κατὰ τοῦ Μωϋσέως Γρηγορίῳ παρατασσόμενος· οὗτος φιλόσοφος ὢν κυνικὸς τῇ βακτηρίᾳ, καὶ τῇ κόμῃ, καὶ τῷ τρίβωνι σεμνυνόμενος, καὶ μέχρι τούτου (14) ἔχων τὸ φιλοσοφεῖν· τὴν δὲ γαστριμαργίαν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, καὶ τὴν ἀναίδειαν κύων μᾶλλον ἢ κυνικὸς, καὶ τῶν Ἀντισθένους γνωρίμων ἀντίθετος· καὶ οἷον τὸν Νάβαλ, ἀκούομεν προσελθὼν τῷ ἱερῷ ποιμένι, καὶ παρ' αὐτοῦ κατηχηθεὶς, μεταμαθὼν τὴν ἀθεΐαν, μέρος τῆς Ἐκκλησίας καθίσταται, ἀναγεννηθεὶς τῷ βαπτίσματι. Εὐλάβειαν δὲ ὑποκρινόμενος, ὁμορόφιος (15) καὶ ὁμοτράπεζος τοῦ
D ἀρχιερέως καθίσταται, πάντα αὐτῷ εἶναι (16) νομιζόμενος, γνήσιος ὑπηρέτης, λόγων ἐπαινέτης, εὔνους Χριστιανοῖς (17), οὐ φαυλότατος. Ὡς δὲ πεῖραν

[5] Psal. XXII, 4. [6] Exod II, 11; II Tim. III, 8. [7] I Reg. XXV, 3 sqq.

(5) Cod. P. ἐδίδασκεν.
(6) Codd. Or. et Colb. 2, Τοιγαροῦν. Colb. 1. Τοιγοῦν. Mox cod. P. καὶ αἰτίας, *sine culpa*.
(7) Cod. P. ἄνευ μαστίγων.
(8) Colb. 1, τοσούτοις οὖν, *tantis igitur*.
(9) Ita cod. Colb. 1, 2, Or. et Combef. In edit. τοιούτοις.
(10) Sic Colb. 2, et Combef. cum antiquis edit. Cod. Or. εἰσδεξάμενον. In edit. ἐκδεξαμένου, sed perperam; nam Petrum, de quo Gregorius loquitur, certum est post Athanasium Alexandrinam Ecclesiam rexisse.
(11) Codd. P. Colb. 1 et 2, ἀρχιερωσύνην αὐτῷ βεβαιοῦντα, *summum sacerdotium ei confirmans*
(12) Codd. Or. P. et Colb. 1, τοῦτον ἐπισκοπεῖν.
(13) Cod. Or. τῆς ἀληθείας.
(14) Colb. 1, μέχρι τούτων.
(15) Colb. 2, ὁμορόφιός τε, cod. Or. ὁμόῤῥοφος.
(16) Εἶναι deest in cod. Or. et P.
(17) Cod. Or. Χριστιανός, cum qua lectione vertendum esset, *sermonum laudator benevolus, Christianus non vulgaris.* Ita et cod. P. omnem solvit difficultatem, dum in eo legitur οὐ φαυλότατος Χριστιανός.

τῷ χρόνῳ διδοὺς, ἄξιος ἐνομίσθη τοῦ βήματος, τη- A νικαῦτα τῷ κλήρῳ ἐγκαταλέγεται· καὶ τὸν Ἰούδαν ζηλώσας, ἀπόστασιν ἐννοεῖ κατὰ τοῦ διδασκάλου ἐπιστρατεύων, συνεργῷ χρώμενός τινι πρεσβυτέρῳ τῆς Ἐκκλησίας, ὃς, μηδὲ ἐπιτιμηθεὶς πώποτε, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐν τοῖς τιμίοις ὑπάρχων, τῷ Μαξίμῳ τὸ δρᾶμα συνεσκαιώρει (18). Τὸ δὲ ἦν ἐπίσκοπον καταστῆσαι τοῦ Βυζαντίου τὸν Μάξιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ χρυσίου ἔδει πρὸς τὰ τοιαῦτα, πόθεν ὁ πόρος, ἀκούσατε. Πρεσβύτερός τις νησιώτης ἐκ Θάσσου, τῷ Βυζαντίῳ προσορμισθεὶς, ἐκόμιζε χρήματα, πλάκας μαρμάρου (19) Προκοννησίας ἐμπορευσόμενος. Τοῦτον ἑλόντες, καὶ ὑποσχέσεσι (20) δελεάσαντες (εὔπιστον γὰρ ἡ κουφότης πρὸς ἀπάτην καθίσταται), λαμβάνουσι τὸ χρυσίον τῆς κακουργίας συνέμπορον. καὶ πέμψαντες εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, πείθουσι B τὸν Πέτρον ἀποστεῖλαι ἄνδρας χειροτονῆσαι τὸν Μάξιμον.

que laudator, nec vulgari benevolentiæ erga Christianos affectus. Ut autem progressu temporis, experimentum sui præbens, dignus jam judicatus est qui in ecclesiasticum ordinem cooptaretur, tum vero in clerum ascribitur, ac Judam æmulatus, a præceptore suo perfide deficere, atque adversus eum expeditionem suscipere, in animum inducit; cujusdam Ecclesiæ presbyteri opera usus, qui cum, non modo nunquam a Gregorio objurgatus duriusve appellatus, sed et inter singulares amicos habitus fuisset, fabulam hanc cum Maximo cudebat, hoc videlicet agens, ut Maximus Byzantii episcopus constitueretur. Ac quoniam ad ejusmodi res auro opus erat, unde id suppeditatum fuerit, audite. Presbyter quidam insulanus Thasso Byzantium appulsus, pecunias ferebat, ut marmoreas tabulas Proconesias emeret. Hoc arrepto, ac pollicitationum illecebris delinito (leves enim homines nimia credulitate facile in fraudem impelluntur), aurum sceleris adminiculum accipiunt, atque Alexandriam mittentes, Petrum eo adducunt, ut certos mittat homines ad Maximum creandum episcopum.

Καὶ δὴ θᾶττον λόγου ταῦτα ἐπράττετο. Παρῆσαν ἀπ' Αἰγύπτου οἱ τὴν ἐπισκοπὴν δώσοντες (21). Οὗτος ὁ Πέτρος ἐκεῖνος, ὁ πρὶν μὲν Γρηγόριον ἐνθρονίσας, νῦν δὲ χειροτονῶν Μάξιμον, καὶ οὐδὲ τὸ ἑαυτοῦ γράμμα δυσωπηθεὶς, εἰ μή τι τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸ κλέος. Ὡς δ' οὖν ἧκον οἱ παρ' αὐτοῦ σταλέντες, ὄρθρος ἦν, καὶ αὐτοὶ παρῆσαν εἴσω τῆς ἐκκλησίας, οὐ τῷ ποιμένι (22) ταῦτα γνωρίσαντες, οὐ πρεσβυτέροις, οὐ κλήρῳ, οὐ τῶν ἐν τέλει τινὶ, οὐ λαῷ πιστῷ, ἀλλ' αὐτίκα τῆς χειροτονίας εἴχοντο. C Ἀκοῆς δὲ γενομένης ἀθρόως, παρῆσαν ἱερεῖς, κλῆρος, λαὸς ἔκκριτος, αἱρετικῶν σμῆνος. Πάντες γὰρ ἐχθροί τε ὁμοίως καὶ φίλοι ὑπὸ μανίας ἀνήφθησαν τὴν ἀταξίαν αὐτῶν καὶ τὴν μοχθηρίαν (23) καταπλαγέντες. Κακία γὰρ ἄμαχος καὶ τοὺς ἐχθροὺς πολλάκις τοῦ πάσχοντος πρὸς ἄμυναν διανίστησιν. Ὡς δ' ὑπ' ἀνάγκης ἀνήνυτα ἦν αὐτῶν (24) τὰ βουλεύματα (ἡ γὰρ προπέτεια τὸν δῆμον αὐτοῖς ὑπετείχισε [25]), τί δρῶσιν; Ἐξελθόντες τῆς ἐκκλησίας, εἰς οἶκον ἀφικνοῦνται χοραύλου (26) τινὸς, κἀκεῖ χειροτονοῦσι τὸν Μάξιμον, συνεργοὺς ἔχοντές τινας τοῦ λαοῦ καὶ συλλήπτορας, ἐπ' αἰτίαις ἀταξίας τῆς Ἐκκλησίας ἐκβεβλημένους. Χαίρουσι γὰρ οἱ τοιοῦτοι ταῖς αἰφνιδίοις μεταβολαῖς, πρὸς μὲν τὰ καθεστηκότα τῶν πραγμάτων ἀπεχθανόμενοι, ἀεὶ δὲ D καινοτομίας ἐρῶντες. Ἡ δ' οὖν πόλις θυμῷ ζέουσα, τί ἄν τις λέγοι, ὁπόσης λοιδορίας τοῦ Μαξίμου κατέχεον (27), μεμφόμενοι καὶ αὐτῷ Γρηγορίῳ, ὁπόσης εὐνοίας (28) τὸν Μάξιμον καὶ παῤῥησίας

Et quidem hæc dicto citius gerebantur. Aderant ab Ægypto, qui episcopatum Maximo darent. Talis Petrus ille erat, qui, cum prius Gregorium in throno collocasset, postea Maximum episcopum instituebat, ne litteras quidem eas, quas ad Gregorium scripserat, veritus; nedum ipsius virtutem, nominisque splendorem. Postquam igitur advenere qui ab eo missi fuerant, sub exortum diei ecclesiam ingrediuntur; reque nec pastori, nec presbyteris, nec clero, nec cuiquam ex magistratibus, nec denique piæ plebi patefacta, statim in ordinationem incumbunt. Verum hujus rei fama per urbem sparsa, repente adfuere sacerdotes, clerus, plebs selecta et orthodoxa, hæreticorum etiam examen. Omnes enim, amici juxta et inimici, præ animi furore exarserant, temeritate eorum perversitateque obstupefacti. Perdita enim et profligata nequitia hostes etiam persæpe ejus, qui injuria afficitur, ad ultionem excitat. Ut autem consilia sua infecta relinquere coacti sunt (petulantia enim sua populi favorem sibi præcluserant), quid faciunt? Ecclesia egressi, in choraulæ cujusdam domum se conferunt, illicque Maximum episcopum ordinant, plebeii ordinis quosdam, qui ob perturbatum ordinem ab Ecclesia proscripti fuerant, socios habentes, facinorisque participes. Hujus enim generis homines repentinis mutationibus delectantur, tranquillum compositumque rerum statum ægre ferentes, perpetuoque novarum rerum studio flagrantes.

(18) Cod. Or. συνεσκειώρει, cod. P. συνεσκευώρει, *machinabatur*. Mox iidem codd. καταστῆναι.

(19) Cod. Or. μαρμάρων· Colb. 1, μαρμάρου Προικοννησίας. Antiqui edit. legendum putant Προικοννησίας· et aiunt: Insula hæc Propontidis, unde Cyzicenum marmor, Ptolemæo est Προικόννησος, Prœconnesus; Leuvenclaius idcirco vertit *tabulas Præconesii marmoris*; at Straboni est Προκόννησος, lib. XIII, et Plinio, Proconnesus, lib. V, c. 32.

(20) Cod. Or. ὑποσχέσει.

(21) Cod. Or. ἐπιδώσοντες.

(22) Cod. P. οὔπω ποιμένι.

(23) Αὐτῶν καὶ τὴν μοχθηρίαν textui reddidimus ex consensu tum veterum edit. tum omnium manusc.

(24) Cod. Or. et Colb. 2, αὐτῷ.

(25) Colb. 2, ἐπετείχισε.

(26) Cod. P. in not. marg. κιθαριστοῦ, ἢ τραγῳδοῦ, ἢ τῶν ἄλλως πως τὴν ᾠδήν.

(27) Sic volunt antiqui edit. et codd. P. Colb. 1 et 2, sic etiam legit Billius. In edit. κατεῖπον.

(28) Ita codd. P. Colb. 1, 2, et Combef. necnon antiqui edit. In edit. ὁπόσας ἐννοίας.

Urbs porro ira æstuans, dici non potest quot conviciorum plaustra in Maximum effuderit, ipsi quoque Gregorio succensens, qui tanta benevolentia et familiaritate nefarium hominem complexus fuisset. Itaque jam eo res ipsi reciderat, ut et ipse sui purgandi laborem subire cogeretur. Ac proinde, ut exulceratos plebis animos orationis medicamento leniret, ita eos affatus est :

ἠξίου; Περιέστη γοῦν αὐτῷ κἀνταῦθα, εἰς ἀπολογίας (29) ἀγῶνα τὸ δρᾶμα. Τοιγαροῦν τοῦ δήμου τὸ φλεγμαῖνον τῇ φαρμακείᾳ τῶν λόγων (30) καταπραΰνων, φησὶ πρὸς αὐτούς·

« Nolite, o viri, mihi patri vestro succensere. Si enim ego, quod me benignum illi ac liberalem præbuerim, culpæ obnoxius sum, quia malitiam non præscivi : quid tandem ille fuerit, qui benignitate mea et beneficio usus, hanc mihi gratiam rependit, ut vitæ meæ insidias strueret? Neque enim fraudem non prævidisse, crimini dari debet : hoc enim solius Dei est. Ac præterea legis præscripto viscera omnibus aperire jubemur, paternoque affectu et benevolentia eos, qui fide præditi sunt, amplecti ac tueri. *Eum enim, qui venit ad me*, ait Christus, *non ejiciam foras* [8]. Magnum quiddam mihi erat, Maximus a Græcorum superstitione ad baptismum accedens, et Trinitatem Herculis loco adorans. Amplum ac præclarum videbatur, homo virtuti studens, etiamsi in postremis rebus prioris vitæ hypocrisim luculenter ostendit. Sed nostrum non est hæc explorare. Non enim in hominum cogitationes penetramus, nec futuros eventus perspectos habemus, nisi sapientissimo Dei consilio atque munere id nobis tribuatur. *Nos enim videmus in faciem : Deus autem cor ipsum intuetur* [9], quemadmodum audistis. » Hac oratione multitudinis iracundia sedata atque repressa est, majorique benevolentia pontifici adjuncta.

« Μή μοι, ὦ ἄνδρες, τῷ πατρὶ χαλεπαίνητε. Εἰ γὰρ ἐγὼ, χρηστὸς ἐκείνῳ φανεὶς, αἰτίας ἔνοχος, μὴ προγνοὺς τὴν κακίαν, τί ποτ' ἂν εἴη ὁ τῆς χρηστότητος ἀπολαύσας, καὶ ἐπιβουλαῖς ἀμειψάμενος; Οὐ γὰρ τὸ μὴ προϊδέσθαι τὴν κακίαν ὑπεύθυνον· τοῦτο γὰρ μόνου Θεοῦ. Πρὸς δὲ καὶ νόμος ἡμῖν ἐστιν ἅπασιν ἀνοίγειν τὰ σπλάγχνα, καὶ στοργῇ πατρικῇ τῶν πιστευόντων ἀντιλαμβάνεσθαι. *Τὸν γὰρ ἐρχόμενον πρός με*, Χριστός φησιν, *οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω*. Μέγα μοι ἦν ἐξ Ἑλλήνων Μάξιμος βαπτιζόμενος, καὶ Τριάδα λατρεύων ἀνθ' Ἡρακλέους. Μέγα μοι ἦν ἀνὴρ μεταποιούμενος ἀρετῆς, εἰ καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις ἔδειξε τὴν ἐν τοῖς πρώτοις ὑπόκρισιν. Ἀλλ' οὐχ ἡμῶν δοκιμάζειν ταῦτα. Οὐ γὰρ ἐνθυμήμασιν ἐμβατεύομεν, οὐδὲ τὸ μέλλον ἴσμεν πλὴν ἐπιφροσύνῃ (31) Θεοῦ τοῦτο χαρίσαιτο. *Ἡμεῖς μὲν οὖν ὁρῶμεν εἰς πρόσωπον· Θεὸς δὲ ὁρᾷ εἰς καρδίαν*, ὅπερ ἠκούσατε. » Τούτοις τοιγαροῦν κατεστάλη τὸ πλῆθος, καὶ τῇ εὐνοίᾳ μᾶλλον τῷ ἀρχιερεῖ προσετέθησαν.

Jam vero imperatore Theodosio, qui genus ex Hispania ducebat, in Macedoniam cum exercitu profecto, bellumque cum Occidentalibus quibusdam barbaris gerente, Maximus, Ægyptiorum præsulum, a quibus episcopus designatus fuerat, agmen accipiens, ac Thessalonicam profectus imperatorem adit, atque augustæ urbis episcopatum ab eo petit. Quoniam enim in legibus sanctionibusque ecclesiasticis nihil habebat quo niteretur, imperatorio edicto sacerdotium vindicare cogitabat, ut qui non sacerdotem, sed tyrannum agere in animum induxisset. Verum illinc ejiciuntur, imperatore eos ira minisque vehementibus insectante. Quid igitur Maximus (vix enim frangi et expugnari potest ambitio)? Alexandriam navi petit, cumque iisdem technis quosdam Petri familiarium auro pellexisset, ipsum quoque pari improbitate aggreditur. « Aut enim mihi, inquit, augustæ civitatis episcopatum assere, aut a tuo non abstinebo. » Et quidem in apertum malum audax hominis facinus desiisset,

Τοῦ δὲ βασιλέως Θεοδοσίου, ὃς ὑπῆρχεν ἐκ τῆς Ἱσπανίας τὸ γένος, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ στρατοπεδεύσαντος, καί τισι τῶν ἑσπερίων πολεμοῦντος βαρβάρων, λαβὼν Μάξιμος τὸ στῖφος τῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων, τῶν προχειρισαμένων αὐτὸν εἰς ἱερέα, ἐλθὼν εἰς Θεσσαλονίκην, τῷ αὐτοκράτορι πρόσεισιν, αἰτῶν τῆς βασιλίδος τὴν ἐπισκοπήν. Ἐκ γὰρ θεσμῶν ἐκκλησιαστικῶν τὸ ἰσχύειν οὐκ ἔχων, προστάγματι βασιλικῷ ἱερατεύειν διενοήθη, ὥσπερ οὐχ ἱερατεύειν, ἀλλὰ τυραννεῖν ᾑρημένος (32). Ἀπελαύνονται δὲ ἐκεῖθεν, τοῦ βασιλέως αὐτοὺς ὀργῇ τε καὶ ἀπειλαῖς σφοδραῖς ἐκδιώξαντος. Τί οὖν ὁ Μάξιμος (δύσμαχον γὰρ ἡ φιλαρχία); Ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἔπλει, καὶ τοῖς αὐτοῖς ἐγχειρήμασί τινας τῶν οἰκείων τοῦ Πέτρου ὑποκλέψας χρυσίῳ, κἀκείνῳ ἐκ τῆς ἴσης μοχθηρίας προσφέρεται. « Ἢ γάρ μοι, φησὶ, τῆς βασιλίδος τὴν ἐπισκοπὴν περιποίησαι, ἢ τῆς σῆς οὐκ ἀφέξομαι. » Καὶ δὴ ἂν εἰς προὖπτον κακὸν ἐτελεύτησεν ἡ τόλμα, εἰ μὴ ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ὕπαρχος δέει στάσεως καὶ φόνων (33) τὸν

[8] Joan. VI, 37. [9] I Reg. XVI, 7.

(29) Codd. P. et Colb. 1, εἰς ἀπολογίαν καὶ ἀγῶνα, ita antiqui edit... Vertit Billius : *ut facti sui purgationem quærendam haberet.*

(30) Cod. Or. τοῦ λόγου.

(31) Sic legunt antiqui edit. et cod. Colb. 2. Alii alio modo, Combef. ἐπευφροσύνῃ, cod. Or. ἐπιφροσύνῃ. Colb. 1, πλὴν εἴ μοι Θεοῦ σωφροσύνῃ τοῦτο. Cod. P. πλὴν Θεοῦ ἐπιφροσύνῃ. Billius vertit : *Nisi Dei prudentia et beneficio hoc nobis concessum fuerit.* In edit. ἐπὶ σωφροσύνῃ.

(32) Ita cod. omnes nec non edit. ant. olim προῃρημένος. Cod. P. οἰόμενος.

(33) Cod. Or. δέει στάσεως καὶ φόνου.

Μάξιμον τῆς πόλεως ἤλασεν. Ὁ μὲν οὖν (34) ἄξια τοῦ θράσους ἐδέξατο τὰ ἐπίχειρα.

Γρηγόριος δὲ, τῷ πλήθει τῶν πόνων πιεσθεὶς (35), καὶ ἀπειρηκὼς πρὸς τὰς ποικίλας φροντίδας, οἴκαδε ἵετο, τὰ ἐξιτήρια τῷ λαῷ προσφθεγξάμενος, νουθετήσας αὐτοὺς τηρεῖν τὴν πίστιν, ἣν παρειλήφασιν, ἐργάζεσθαι τὴν ἀρετὴν, ἣν αὐτοῖς (36) ἔργῳ τε καὶ λόγῳ ὑπέδειξεν. Ἐπειδὴ τούτων ἤκουσαν κλῆρός τε καὶ λαὸς, μία βοὴ (37) παρὰ πάντων ἠρθη, τὴν ἐκδημίαν τοῦ ποιμένος ὀδυρομένων· ἦν τε ἰδεῖν ἐλεεινὸν θέαμα, ἄνδρας, γυναῖκας, (38) νέους, γέροντας, ἐλλογίμους καὶ ἀμαθεῖς, ἄρχοντας, ἰδιώτας, ἅπαντας οἰμωγῇ συμφώνῳ κατεχομένους, καὶ τὴν ὀρφανίαν οὐ φέροντας· ὥστε τινὰ, τὴν φωνὴν ἄραντα, τολμῆσαι εἰπεῖν· « Ὦ Πάτερ, συνεκβάλλεις σεαυτῷ (39) τὴν Τριάδα. » Ταύτης ἀκούσας τῆς φωνῆς ὁ γεννάδας, ἐλώφησε τῆς ὁρμῆς, καὶ ὑπέσχετο συμπαραμένειν αὐτοῖς, μέχρις ἂν ἐπισκόπων παρουσία (καὶ γὰρ ἦν ἐλπιζομένη) προβάλληται (40) τινα τῆς ἐπισκοπῆς ἄξιον, ὃς αὐτὸν φροντίδων ἐλευθερώσει, ἐπιτρέψει τε ἅμα τὴν ἔξοδον. Οὕτως οὖν διελύθησαν τῇ ὑποσχέσει θαῤῥήσαντες, ὅρκῳ μὲν οὐ (41) βεβαιωθέντες, τῷ δὲ παγίῳ τοῦ τρόπου καταπιστεύσαντες.

Τῶν οὖν δεινῶν εἰξάντων, καὶ σχολῆς ἐνδοθείσης τοῖς πράγμασιν, αὖθις ἀνέλαμπε τῆς Τριάδος τὸ δόγμα, διδασκαλίᾳ καὶ πόνοις τοῦ μακαρίου πλατυνομένης εἰς πάντας τῆς πίστεως, ἣν ἐγεώργει κάλλιστά τε καὶ τῆς Νῶε γεωργίας τιμιωτέραν. Γεηπονῶν γὰρ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἄρουραν, τὰς μὲν (42) ψυχὰς οἷον ἠροτρία τῶν ἀκανθῶν ἀπαλλάττων τῆς ἀσεβείας, τὰς δὲ ὡμάλιζε, προφητικῶς εἰπεῖν, ἄλλαις ἔσπειρε τὸν θεῖον λόγον· αἱ δὲ ἀρτίως ἐφύοντό τε καὶ ἐῤῥιζοῦντο· αἱ δὲ ἤδη ἐπόαζόν τε καὶ οἷον γόνασι διεζώννυντο· ἄλλαι πρὸς στάχυν ἀπετυποῦντο· ἕτεραι δὲ ἐπεπαίνοντο, καὶ πρὸς ἀμητὸν ἦσαν ἑτοιμότεραι· τὰς δὲ ἅλως εἶχε, τὰς δὲ θημών τις· ἄλλαι τῇ λικμήσει τὸ ἀχυρῶδες καὶ ἀλογίας ἄξιον τῶν δογμάτων ἀπέβαλλον (43), Χριστῷ καθαιρόμεναι· ἕτεραι δὲ ἦσαν ἔνδον τῶν ἀποθηκῶν ἄξιαι· αἱ δὲ ἄρτος ἤδη κατειργασμένος. Τοῦτο γὰρ πέρας τῆς γεωργίας, σκοπὸν ἐχούσης τῆς τροφῆς (44) τὴν μετάληψιν, καὶ διὰ τοῦτο πονούσης τε καὶ τὸν ἀμητὸν εὐθύμως κομιζομένης.

Ἀλλ' ὁ μὲν ἱδρὼς τῷ ἀνθρώπῳ (45) τοῦ Θεοῦ

nisi Alexandriæ præfectus seditionis et cædium metu Maximum urbe exturbasset. Atque ille quidem præmia temeritate digna tulit.

Gregorius autem laborum multitudine oppressus, variisque curis confectus ac debilitatus, in patriam reditum parabat, plebem extremum allocutus, atque hortatus ut fidem, quam acceperant, conservarent, et ut virtutem, quam ipsis opere pariter ac sermone ostenderat, colerent. Quæ cum et clerus et populus audiissent, unus omnium clamor sublatus est pastoris discessum lugentium : ac triste spectaculum cernere erat, viros et mulieres, juvenes et senes, eruditos et indoctos, principes et privatos, omnes concordi detentos fletu nec orbitatem ferentes, adeo ut quispiam sublata voce dicere non dubitaret : « O Pater, Trinitatem tecum ejicis. » Qua voce audita vir egregius discedendi cupiditatem repressit, tantisperque se apud eos mansurum recepit, quoad episcopi, quorum adventus in spe et exspectatione erat, aliquem episcopatu dignum elegissent, sibique curis liberato facultatem abeundi fecissent. Atque ita dimissi sunt, nihil omnino dubitantes, quin ille pro sua gravitate, morumque constantia, promissi sui fidem, licet nullo jurejurando firmatam, expleret.

Depulsis itaque periculis, et quiete rebus restituta, Trinitatis dogma rursus effulgebat, ac beati viri doctrina et laboribus fides ad omnes porrigebatur : quam pulcherrime excolebat, præstantiusque, quam ut agricultura Noe [10] cum ea comparari possit. Ecclesiæ enim arvum excolens, animas quasdam velut aratro proscindebat, impietatis spinis eas liberans, alias, ut prophetæ verbo utar, complanabat [11], aliis divinum verbum inserebat, aliæ recens enascebantur, radicesque agebant, aliæ jam herbescebant, ac velut geniculis præcingebantur, aliæ ad culmum informabantur, aliæ maturescebant, atque ad messem paratiores erant, aliæ in area erant, aliæ in acervo quodam, aliæ, quæ Christo purgarentur, viles et contemnendas dogmatum paleas per ventilationem excutiebant, aliæ jam domi horreis dignæ erant, aliæ denique panis jam confectus erant. Hic enim agriculturæ finis est, quippe quæ cibi sumptionem pro scopo habeat, ob idque labores suscipiat, messemque alacri animo congerat.

Ac labor quidem hominis Dei tantus erat, [illegible]

[10] Gen. IX, 20. [11] Isa. XL, 4.

(34) Colb. 1. Ὁ μὲν οὖν οὗτος, cod. Or. Ὁ μὲν οὖν οὕτως.
(35) Ita Montac. et Combef. in edit. [illegible].
(36) Cod. Or. ἣν αὐτός.
(37) Cod. Or. μία φωνή.
(38) Hæc volunt edit. antiqui, hæc codd. omnes, hæc etiam ipse Billius ; licet in edit. verba ἄνδρας, γυναῖκας deessent.
(39) Ita Montac. et alii, nec non cod. Colb. 1 et 2. In edit. ἑαυτῷ.
(40) Montac. et alii volunt προβαλλομένη, et huic lectioni consentiunt omnes codd. manuscripti ; at Colb. 1 sic habet : προβαλλομένη [illegible] τινα τῆς ἐπισκοπῆς ἄξιον, αὐτὸν φροντίδων ἐλευθερώσει, ἐπιτρέψει τε. Mox. cod. P. pro ἔξοδον habet [illegible].
(41) Cod. P. Ὅρκῳ μὲν οὖν.
(42) Colb. 1, τὰς μὲν τῶν ψυχῶν.
(43) Ita Colb. 2 et cod. Or. In edit. ἀπέβαλον.
(44) Cod. Or. τῆς τρυφῆς.
(45) Sic legendum proponit Montac. licet repugnent codd. manuscripti præter cod. P. : hanc tamen lectionem secutus est Billius. In edit. τῶν ἀνθρώπων.

tæque multitudinis salutem sibi proponebat : cæterum fructus nequaquam labori respondebat. Non enim instar agricolæ fructus percipiebat, sed gratuito benignus erat, labores quidem serens, verum sine sumptu Evangelium sibi constituens [12]. Ex quo hoc assequebatur, ut ardentius amaretur, atque ex ardentiori amore libentius audiretur, pluresque ad Deum adduceret, non ex ira percutiens, sed lenitate ignorantiam et rusticitatem evellens, animabusque bonam ex sermone et doctrina habitudinem afferens. Alii enim orationis lenocinio capiebantur; alii accuratam et exactam dogmatum tractationem amplectebantur; alii, viri laboribus ac tolerantiæ cedebant; alii mansuetudinem venerationi habebant; alii ob simplicem et inexquisitam philosophicamque vitæ rationem arctius ipsi conjungebantur; alii, quod ipsum accivissent, velut prædam tenentes, confovebant, suum in eo calculum tuentes ac sententiam. In hoc porro clarius lucebat ipsius solertia animique perspicacia, quod non omnibus omnia committebat, verum uniuscujusque vires, non secus ac præstantissimus medicus ægrotantium habitudinem, explorabat, congruentem cujusque morbo medicinam distribuens, eamque rationem tenens, ut nec profanis aut infirmis auribus perfectissima mysteria concrederet, nec perfectis quidquam occultum haberet, quasi ipsorum utilitati invidens. Alios publice arguebat, quos nimirum probro ad pœnitentiam cogi opus erat : aliis rursus privatim errata commonstrabat. Alios objurgabat, cum id e re ipsorum esse arbitrabatur : alios contra, quos officio fungi videbat, paterne consulteque laudabat. Nec enim hoc agebat, ut eos adulatione permulceret, sed ut viam virtuti strueret, et ad majora recte factorum approbatione proveheret. Hoc quippe nomine rethorica a philosophia differt. Illa enim sordida et cauponaria assentatione ac laudatione ad hominum benevolentiam irrepere solet : hæc contra eorum utilitatem spectans, laudibus quasi melle sermonem edulcat, ac per laudum voluptatem ad virtutem auditores trahit.

Dogmatum porro sublimitate ac theologia usque adeo excellebat, ut quamvis permulti viri doctrinæ laude celebres variis sæculis theologicæ rei operam dederint, hic tamen solus post Joannem evangelistam Theologi nomine insignitus sit, atque hoc cognomentum velut proprium et peculiare sit consecutus. Et quemadmodum omnem aliam virtutem ac laudem animi sinu complexus erat, ita nec in futurum vaticinandi ei gratia deerat. Nec vero du-

A τοσοῦτος, καὶ εἰς τοσούτων σωτηρίαν (46) ἐσπουδασμένος· ἡ δὲ ἀπόλαυσις οὐχ ὁμοία. Οὐ γὰρ ὡς γεωργὸς μετεῖχε τῶν γεννημάτων, ἀλλὰ προῖκα χρηστὸς ἦν, τοὺς μὲν πόνους καταβαλλόμενος, ἀδάπανον δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἑαυτῷ τιθείς. Ὅθεν συνέβαινεν αὐτῷ πλέον στέργεσθαι, πλέον δὲ στεργομένῳ μᾶλλον ἀκούεσθαι, καὶ τῷ Θεῷ προσάγειν πλείονας, οὐ θυμῷ πλήσσοντι, ἀλλ' ἐπιεικείᾳ τὴν ἀμάθειαν ἐκμοχλεύοντι, καὶ εὐεξίαν ταῖς ψυχαῖς ἐμποιοῦντι διὰ τοῦ λόγου. Οἱ μὲν γὰρ τῇ γλυκύτητι τοῦ λόγου ἡλίσκοντο, οἱ δὲ ἠσπάζοντο τῶν δογμάτων τὸ ἀκριβές· ἄλλοι τοῖς πόνοις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῇ καρτερίᾳ ὑπέκυπτον· ἕτεροι δὲ τὸ πρᾷον αὐτοῦ δι' αἰδοῦς εἶχον· τοὺς δὲ τὸ ἀνεπιτήδευτον τοῦ ἀνδρὸς καὶ φιλόσοφον συνῆπτε πλέον· οἱ δὲ, ὡς καλέσαντες, καὶ κατέχοντες (47) τὸ B θήραμα ἔθαλπον, τὴν ἑαυτῶν περιέποντες ψῆφον. Καὶ τὸ δὴ μεῖζον αὐτοῦ τῆς ἀγχινοίας, οὐ πᾶσιν ἅπαντα κατεπίστευεν· ἀλλὰ τῆς δυνάμεως ἑκάστου κατεστοχάζετο, ὥς τις ἄριστος ἰατρὸς τῆς τῶν καμνόντων ἕξεως, κατάλληλον τὴν φαρμακείαν διανέμων ἑκάστῳ, καὶ μήτε βεβήλοις ἢ ἀσθενέσιν ἀκοαῖς καταπιστεύων τοῦ μυστηρίου τὰ τέλεια, μήτε τῶν τελείων ἀνδρῶν ἀποκρύπτων τι, οἷον βασκαίνων αὐτοῖς τῆς ὠφελείας, τοὺς μὲν ἤλεγχε δημοσίᾳ, ὅσους αἰσχύνῃ πρὸς μετάμελον (48) ἦγε· τοῖς δὲ ἰδίᾳ τὰ πταίσματα ἐνεφάνιζε· τοῖς δὲ ἐπετίμα, οἷς τοῦτο λυσιτελὲς εἶναι ᾤετο· τοὺς δὲ, κατορθοῦντας ἐπῄνει πατρικῶς τε καὶ κηδεμονικῶς. Οὐ γὰρ πρὸς θωπείαν ἐσκόπει, ἀλλ' ὡδοποίει τῇ ἀρετῇ διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἄγων εἰς προκοπήν. Ταύτῃ γὰρ ἡ (49) ῥητορικὴ διαC φέρει φιλοσοφίας. Ἡ μὲν γὰρ κολακείᾳ ὡς (50) καπηλικῇ ἐφ' ἑαυτὴν τοῖς ἐγκωμίοις κλέπτει τῶν πέλας τὴν εὔνοιαν· ἡ δὲ, τὴν ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων περισκοποῦσα, οἷον μέλιτι τοῖς ἐπαίνοις τῶν λόγων (51) καταγλυκαίνουσα, τῇ ἡδονῇ τῶν ἐπαίνων πρὸς ἀρετὴν ἕλκει τοὺς ἐντυγχάνοντας.

Ἐν δὲ δογμάτων ὕψει καὶ θεολογίᾳ τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περιὸν τῆς δυνάμεως, ὥστε, πολλῶν κατὰ τοὺς χρόνους (52) θεολογησάντων ἀνδρῶν ἐπὶ σοφίᾳ γνωρίμων, μόνον τοῦτον μετὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην θεολόγον ὀνομασθῆναι (53)· καὶ οἷον ἐξαίρετον αὐτῷ D ταύτην ἀποκληρωθῆναι προσηγορίαν. Ἅπαν (54) τε καλὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ συνειληφὼς, οὐδὲ τοῦ (55) προφητεύειν ἀπελιμπάνετο. Καὶ τὸν λόγον, εὖ οἶδα, πιστοῦσθε, ὅσοι τοῦ ἀνδρὸς τῆς σοφίας κατατρυφᾶτε

[12] I Cor. IX, 18.

(46) Sic legit Billius, sic volunt antiqui edit. et codd. manusc. P. Colb. 1, et Or. Colb. 2, εἰς τοσούτων σωτηρίας. In edit. εἰς τοσοῦτον σωτηρίας.

(47) *Καὶ κατέχοντες*, etc. Clarior nobis videtur Combefisii interpretatio, quam sequimur; vertit Billius, *velut prædam suam consertis manibus retinebant, eoque tuendo judicium suum fovebant.*

(48) Cod. P. μετάνοιαν.

(49) *Ἡ* deest in cod. Or.

(50) *Ὡς* deest in cod. Or.; sed Montac., Combef. et Colb. 2, ὡς καὶ ποικίλη ἐφ' ἑαυτήν. Cod. P. Ἡ μὲν γὰρ κολακία καπηλική.

(51) Antiqui edit. volunt τὸν λόγον, et sic reddidit Billius.

(52) Cod. Colb. 2, et Or. κατὰ πολλοὺς τοὺς χρόνους

(53) Ita Montac. et alii edit. Sic legit Billius et volunt codd. P. Colb. 1, 2, et Or. In edit. ἀναφανῆναι.

(54) Combef. Ἐπάν τε καλόν· Colb. 2, Ἅπαν δὲ καλόν· mox cod. Or. ἐν τῇ αὐτοῦ.

(55) *Οὐδὲ τοῦ προφητεύειν*, etc. Vertit Billius, *ut nec a prophetiæ quidem gratia deserebatur.*

Καλὸν δὲ τοῖς αὐτοῦ ῥητοῖς καὶ τὴν συγγραφὴν (56) τῶν αὐτῷ πεπραγμένων τήνδε κατακοσμεῖσθαι. Ἔχει δὲ ἡ λέξις οὕτως ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὴν παρουσίαν τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα (57) ἐπισκόπων· « Τοιοῦτό ποτε τοῦτο τὸ ποίμνιον, καὶ τοιοῦτο νῦν, οὕτως εὐεκτοῦν τε καὶ πλατυνόμενον· εἰ δὲ μήπω τελέως, ἀλλ' εἰς τοῦτό γε ταῖς (58) κατὰ μέρος ὁδεῦον προσθήκαις· προφητεύω δὲ, ὅτι καὶ ὁδεῦσον. Τάδε μοι προλέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴ τι προφητικὸς ἐγὼ, καὶ βλέπων τὰ ἔμπροσθεν. » Οὐκ εἰς μακρὰν δὲ καὶ τὸ προφητευόμενον ἐπληροῦτο, μικροῦ θαλάσσης ψάμμον (59) τῷ πλήθει τῆς Ἐκκλησίας μιμησαμένης καὶ τὸ παράδοξον τῆς προφητείας τὸ θαῦμα τῆς ἐκβάσεως ἐπιστοῦτο.

A bito quin apud vos, qui ipsius sapientia majorem in modum oblectamini, fidem hæc oratio inveniat. Sed tamen operæ pretium fuerit hanc de rebus ab eo gestis historiam ipsiusmet verbis ornari. Sic autem ad verbum habetur in ea oratione, quam habuit in præsentia centum quinquaginta episcoporum: « Talis ante hic grex noster erat, talisque in præsentia, tamque succulentus, lateque porrectus, ac si nondum perfectionem assecutus, ad eam tamen quotidianis incrementis progrediens, atque etiam, ut auguror, progressurus. Hoc mihi vaticinatur Spiritus sanctus, si quid vaticinandi arte valeo, futuraque prospicio. » Nec vero longo post tempore, quod prædixerat explebatur, Ecclesia nimirum arenæ maris multitudinem propemodum æquante; prophetiamque ab hominum opinione remotam, eventus miraculum comprobabat.

B Ἐπεὶ δὲ, βασιλέως εὐσεβοῦς ἀνακηρυχθέντος τοῦ ἤδη εἰρημένου Θεοδοσίου, φῶς ἐλεύθερον τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπέλαμψε, τί δεῖ λέγειν, ὅσας πανηγύρεις λόγοις ἐφαίδρυνεν, ὅσων (60) ὀρθοδόξων θυμὸν κατεπράϋνεν, ἀντιμετρῆσαι τοῖς αἱρετικοῖς τὴν ποτε κακίαν ἁμιλλωμένων, καὶ τοὺς ἐν καιρῷ δυναστείας διώξαντάς τε καὶ αἰκισαμένους ἐν καιρῷ μεταβολῆς τοῖς ἴσοις ἀντιλυπῆσαι; Τί οὖν ὁ μακάριος ἔλεγεν; « Οὐ ταῦτα, ὦ ποίμνιον ἐμὸν, Χριστὸς ἀπαιτεῖ· οὐδ' οὕτως ἡμᾶς διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον. Καιρὸς οὗτος ἐπιστρέψαι πεπλανημένους. Γνώτωσαν διδαχθέντες τὰ ἁμαρτήματα· προσπεσάτωσαν τῷ Κυρίῳ· ἐξαγγειλάτωσαν τὴν ἀσέβειαν, καὶ τῇ ποίμνῃ μιχθήτωσαν. Τοῦτο ἐμοὶ ἐκδίκησις, σωθῆναι τοὺς ἀδικήσαντας (61), καὶ ὁμολογῆσαι καλὰ εἶναι ἃ πρώην ἐδίωκον. Μακροθυμήσατε, C τέκνα. Ἀνὴρ μακρόθυμος πολὺς ἐν φρονήσει. Καλῶς ποιήσατε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ ἄφετε αὐτοῖς τελέως τὰ παραπτώματα. Εἰ δὲ λίαν ὁ θυμὸς περιζεῖ (62), καὶ δυσκάθεκτος ἡ ὀργὴ, γενέσθω παρ' ὑμῶν καὶ τὸ δεύτερον (63). Ἐάσατε ταῦτα Χριστῷ, καὶ τῷ ἐκεῖσε δικαστηρίῳ παραπέμψατε. Ἐμοὶ γὰρ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω (64), λέγει Κύριος. » Τοιούτοις δὴ λόγοις ἄγειν πείθει τὴν ἡσυχίαν (65.)

Cum autem pio Theodosio, cujus jam a nobis mentio facta est, imperatore creato, liberum Ecclesiæ lumen affulsisset, quid commemorem quot publicos conventus orationibus suis exhilararit, quot orthodoxorum iracundiam mitigarit, qui hæreticis eam, qua quondam usi erant, perversitatem injuriamque rependere, atque eos, a quibus, cum rerum potirentur, afflicti et excruciati fuerant, conversis jam temporis vicibus, iisdem molestiis affligere contendebant? Qua igitur oratione vir beatus utebatur? « Non hæc, o grex, Christus postulat: non ita nos Evangelium docet. Hoc tempore aberrantes in viam reducere convenit. Curandum ut peccata sua intelligant, Domini pedibus advolvantur, impietatem enuntient, gregique admisceantur. Hoc ego pro ultione habeo, ut ii, a quibus injuria lacessiti sumus, salutem consequantur, præclaraque ea esse confiteantur, quæ non ita pridem insectabantur. Animi æquitatem habete, Filii. Vir animi æquitate præditus affluit prudentia [13]. Beneficiis afficite eos qui vos oderunt [14], iisque delicta perfecte condonante. Quod si nimium ira infervescit, ejusque ægre impetus coerceri potest: quod secundum est, præstate. Christo hæc relinquite, atque ad futurum tribunal transmittite. Mihi enim vindictam, ego retribuam, dicit Dominus [15]. » Quibus verbis iras sedare persuasit.

Τοῦ δὲ πολέμου λωφήσαντος, ὃς πρὸς τοὺς ἑσπερίους βαρβάρους συνέστη, καὶ κατὰ νοῦν ἐκβεβηκότος τῷ αὐτοκράτορι, δίκην τε αὐτοὺς εἰσπραξαμένῳ τοῦ θράσους ἀξίαν, αἰχμαλώτους τε λαβόντι καὶ φόρους τάξαντι τοῖς ἡττημένοις, συνέβη παρεῖναι τῇ D βασιλίδι, τοῖς θριάμβοις ἐπηρμένῳ καὶ γαυρουμένῳ·

Cum autem bellum illud, quod cum occidentalibus barbaris gestum fuerat, sopitum esset atque imperatori ex animi sententia cessisset, ab iisque ille, quas eorum audacia merebatur, pœnas expetiisset, captivosque cepisset, et victis tributa imposuisset, ad urbem augustam venit, triumphis cla-

[13] Prov. XIV, 29. [14] Matth. V, 44. [15] Deut. XXXII, 35; Rom. XII, 19.

(56) Ita corrigendum volunt Montac. et alii; sic habet Colb. 1. In edit. τῇ συγγραφῇ.

(57) *Ἑκατὸν πεντήκοντα* desunt in cod. P. Or. et in Colb. 1.

(58) *Ταῖς* deest in cod. Or.

(59) Cod. P. ψάμμῳ· mox idem cod. μιμησαμένων.

(60) Codd. P. Or. Colb. 1 et 2, ὅσον.

(61) Hanc lectionem ex variis codd. proponunt Montac. et alii edit.; hanc in versione admisit Billius, et exhibent nobis codd. Or. et P. In edit. ἐκδικήσαντας.

(62) Cod. Or. περιζῇ.

(63) Colb. 1, κἂν τὸ δεύτερον.

(64) Cod. P. Combef. et in edit. quibusdam ἀνταποδώσω.

(65) Hunc locum varie varii edit. legerunt. Montac. ἡσυχίαν ἄγειν πείθει τὴν Ἐκκλησίαν. *Persuasit Ecclesiæ ut conquiesceret.* Leunclavius: *Ecclesiam mirifice in suam sententiam pertrahit.* Quam restituimus videtur Billius lectionem admisisse: hanc nobis exhibent codd. P. Or. et Colb. 1. Colb. 2. ἄγαν πείθει τὴν ἡσυχίαν: *Ita oratione mirifice persuadet ut quiescant.* In edit. ἄγαν πείθει τὴν Ἐκκλησίαν.

tus et gestiens. Ac tum pontificem Gregorium, pro A eo ac laboribus illius dignum erat, honorifice accepit, prolixiorique alloquio suam erga eum benevolentiam animique alacritatem declaravit; ac postremo hæc ad eum verba habuit: « O Pater, Deus tibi, tuisque sudoribus, per me Ecclesiam committit. En sacram ædem et thronum tibi trado. » Beatus porro Gregorius, mirifica lætitia perfusus, cum imperatorem salutasset, ac votis precibusque remuneratus esset, pedem aula extulit. Ariani autem, qui ad hoc usque tempus sacrosanctam ædem tenuerant, sicariorum manum parabant, pro ea cum beato viro armis decernere constituentes. Itaque ab imperatore quidem precibus contendebant, ne templum sibi auferri sineret, quod videlicet ipsius imperio resistere vererentur: cæterum pio viro, iisB que qui partibus ipsius studebant, mortis metum intentabant, tum publice armis instructi, tum privatim subornato quodam, qui ad pontificem accederet, ejusque pectus ense trajiceret. Atque hæc erat hostium conspiratio.

A καὶ τηνικαῦτα προσδέξασθαι τὸν ἀρχιερέα Γρηγόριον ἐντίμως τε καὶ τῶν αὐτοῦ πόνων ἐπαξίως, κα' διαλέξει πλατυτέρᾳ τὸ περὶ αὐτὸν ἐνδείξασθαι πρόθυμον, καὶ τέλος εἰπεῖν· « Ὦ πάτερ, σοί τε καὶ τοῖς ἱδρῶσι τοῖς σοῖς δι' ἡμῶν ὁ Θεὸς ἐγχειρίζει τὴν Ἐκκλησίαν. Ἰδοὺ δίδωμί σοι τὸν οἶκον τὸν ἱερὸν καὶ τὸν θρόνον. » Ὁ δὲ μακάριος, περιχαρείας πληρωθεὶς (66), ἀσπασάμενος τὸν αὐτοκράτορα, καὶ εὐχαῖς ἀμειψάμενος, ἐξῄει (67) τῶν βασιλείων. Οἱ δὲ Ἀρειανοὶ (μέχρι γὰρ τοῦ χρόνου τοῦδε τὸν ἱερὸν κατεῖχον οἶκον) παρετάττοντο ξιφήρεις, ὑπὲρ αὐτοῦ πολεμεῖν ᾑρημένοι πρὸς τὸν μακάριον. Καὶ τὸν μὲν βασιλέα ἱκέτευον μὴ ἀφαιρεθῆναι (68) τὸν οἶκον, δεδοικότες ἀντιβαίνειν τῷ κράτει· τῷ δὲ ὁσίῳ καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ θάνατον ἐπηπείλουν, δημοσίᾳ τε ὁπλισθέντες, καὶ ἰδίᾳ τινὶ ὑποθέμενοι, λάθρα προσελθόντι διὰ τῶν σπλάγχνων τοῦ ἀρχιερέως ὠθεῖν τὸ ξίφος. Καὶ ἡ μὲν σύστασις τῶν πολεμίων τοσαύτη

Mane itaque, cum populus Dei simul cum pastore ad sacram ædem recipiendam perrexissent, non minus gravis, quam si civitas hostili impetu expugnaretur, tumultus excitatus est, multis hominibus in vicis et distegis ac tristegis cum armis stantibus, mulieribusque et pueris gravem ejulatum permistim edentibus. Ipse quoque imperator templum una cum beato Gregorio ingressus est. Ut autem multa in rebus humanis casu evenire solent, nubibus solis orbem sub auroram subeuntibus, tenebræ re- C pente coortæ sunt. Quæ res, ut a festo hujusmodique hilaritate aliena, Arianos majorem in modum recreabat, perinde ac si Deus sacræ ædis translationem minus gratam haberet: fidelium contra animas intolerabilis dolor cruciabat. Verum simul atque episcopus et imperator sacras valvas ingressi sunt, atque omnes unam eamdemque laudationis vocem sustulerunt, manusque cum lacrymis extenderunt, confestim, Dei providentia, subducta nube, fulgentes solis radii sacram domum splendore perfuderunt; aereque collustrato homines animi mœrorem in lætitiam commutarunt, atque imperatorem, ut episcopum in throno collocaret, obsecrare atque obtestari cœperunt. At Gregorius, cum ab illa sede abhorreret, nec præ vitæ continentia, et D corporis infirmitate, vocem in tanto hominum numero efferre posset, per quemdam his verbis multitudinem affatur: « O filii, nunc tempus est ut beneficii memores, ob ea quæ largita Trinitas est,

Πρωΐας δὲ γενομένης, ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ ἅμα τῷ ποιμένι ᾔεσαν (69) τὸν ἱερὸν οἶκον ἀποληψόμενοι· ἦν οὖν θροῦς τε πολὺς καὶ τάραχος, οὐχ ἧττον ἢ πόλεως πορθουμένης ἐκ πολεμίων ἐφόδου, πολλῶν ὁπλοφόρων ἐν πλατείαις τε καὶ διωρόφοις καὶ τριωρόφοις ὄντων, πολλῆς τε οἰμωγῆς γυναικῶν καὶ παίδων συμμιγνυμένης. Εἰσῄει (70) δ' οὖν καὶ ὁ βασιλεὺς ἅμα τῷ μακαρίῳ εἰς τὸν νεών. Οἷα δὲ πολλὰ συμβαίνει ἐν (71) ἀνθρωπίνοις πράγμασι, πρωΐας οὔσης γίνεται σκό- C τος, νεφέλης τὸν ἡλιακὸν κύκλον ὑποδραμούσης (72). Καὶ τὸ συμβὰν, ἑορτῆς τε καὶ φαιδρότητος τοιαύτης ὑπάρχον ἀλλότριον, τοὺς μὲν Ἀρειανοὺς ἐποίει φαιδροτέρους, ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ εὐδοκοῦντος τῇ μεταθέσει τοῦ οἴκου· ψυχὰς δὲ πιστῶν ἀνία ἐπίεζεν ὑποσμύχουσα (73). Ὡς δὲ τῆς ἱερᾶς κιγκλίδος ὅ τε ποιμὴν καὶ ὁ βασιλεὺς εἴσω παρέδυσαν (74), ἤρθη τε φωνὴ μία παρὰ πάντων αἰνέσεως, δάκρυά τε καὶ χειρῶν ἔκτασις. Ἀθρόως τοῦ νέφους ὑπεξελθόντος προνοίᾳ Θεοῦ, ἐκλάμψαν (75) ἡλιακὸν σέλας τὸν ἱερὸν οἶκον κατηύγασε· καὶ τῷ ἀέρι φωτισθέντι αἱ τῶν ἀνθρώπων διάνοιαι τὴν δυσθυμίαν (76) εἰς φαιδρότητα συμμετέβαλον, τόν τε βασιλέα ἱκέτευον ἐγκαθιδρῦσαι (77) τὸν ἀρχιερέα τῷ θρόνῳ. Ὁ δὲ μακάριος, μὴ βουλόμενος ἐκεῖσε καθιδρυνθῆναι, αὐτὸς ἐν τοσούτοις D ἐκφωνεῖν ὑπὸ τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς ἀσθενείας οὐχ οἷός τε ὤν, προσφωνεῖ τῷ πλήθει διά τινος λέγων αὐτοῖς· « Ὦ τέκνα, νῦν καιρὸς εὐγνωμονοῦντας τὴν χάριν ὁμολογεῖν ἐφ' οἷς ἐχαρίσατο ἡμῖν ἡ Τριάς. Περ δὲ τοῦ θρόνου εἰσαῦθις ἀναλαβώμεθα (78). » Ταῦτα ε

(66) Montac. et alii edit. volunt πλησθείς.
(67) Cod. Or. ἐξίει.
(68) Sic volunt antiqui edit. et codd. nostri. In edit. ἀφεθῆναι.
(69) Cod. Or. ἴεσαν· mox Colb. 2, ἀπολειψόμενοι Cod. P. κατερχόμενοι, *ad sacram domum descendissent*. In quibusdam edit. ἀποκληψόμενοι.
(70) Cod. Or. et P. εἰσίει.
(71) Ἐν deest in cod. Or.
(72) Ita montac. et alii edit. nec non omnes codd. nostri. In edit. περιδραμούσης.
(73) Hanc lectionem exhibent codd. Or. Colb. 1 et 2, nec non Combef. In edit. ἀνίατα ἐπίεζεν ὑποσμῦχον.
(74) Sic omnes codd. nostri. In edit. παρέδοσαν.
(75) Ita Montac. et omnes codd. nostri ac Combef. In edit. ἐλλάμψαν.
(76) Cod. Or. δυσφημίαν.
(77) Cod. Or. καθιδρῦσαι.
(78) Codd. Colb. 1 et 2, εἰσαῦθις ἀναβαλλώμεθα, *in posterum differamus*.

μὲν λαὸς δεξάμενος, ἐπραΰνετο· ὁ αὐτοκράτωρ δὲ τῆς μετριότητος (79) τοῦ ἀνδρὸς κατεπλήττετο. Καὶ οὕτως μὲν ἡ πανήγυρις διελύθη, εὐφροσύνην τε πλείστην παρασχομένου Χριστοῦ καὶ ἀσφάλειαν, ὥστε κατευνασθῆναι τῶν τε ὅπλων τὴν παρασκευὴν καὶ τῆς μανίας τὸ ζέον· ἓν δὲ μόνον γυμνωθὲν ξίφος ἀναιμωτὶ πάλιν ἐμβληθῆναι τῇ ξιφοθήκῃ.

Πλήν γε οὐκ εἰς τέλος συνεχωρήθη μὴ ἐνιδρυνθῆναι τῷ θρόνῳ. Καίπερ γὰρ οὐκ ἐθέλοντα, καὶ ἰσχυρῶς ἀναινόμενον, ὅμως ἐνίδρυσε τῆς ἀρχιερωσύνης τοῖς θώκοις ἀρχιερέων πληθύς. Ταῦτα δὲ μικρὸν ὕστερον. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τῷ ἀνδρὶ ἐγεγήθει, πατρὸς αὐτῷ τιμὴν καὶ αἰδῶ ἀπονέμων. Καὶ γὰρ ἦν, εἰ καὶ παιδεύσεως ἄμοιρος, ἀλλ' οὖν εὐσεβὴς ὁ ἀνὴρ καὶ πρᾷος, εἴ περ (80) τις ἄλλος. Αὐτὸς δὲ Θεῷ σχολάζειν μᾶλλον ἢ βασιλεῖ τῶν καλῶν εἶναι οἰόμενος, οὐ συχνῶς ὡμίλει τοῖς βασιλείοις. Φιλαργυρίαν δὲ τοὺς παρισταμένους τῷ βασιλεῖ νοσοῦντας ὁρῶν, καὶ τοὺς δῶρα χαριζομένους ἀποδεχομένους, τῶν δὲ, οἷος ἦν αὐτὸς (81), μάλα καταφρονοῦντας· διά τοι ταῦτα ταῖς προσευχαῖς καὶ ἀγρυπνίαις καὶ διδασκαλίαις προσεῖχε, καὶ ἀσθενῶν θεραπείαις καὶ ἐπισκέψει, Θεῷ τούτοις καθαίρων ἑαυτὸν καὶ τὸ ποίμνιον· ποτὲ δὲ καὶ πρὸς ἀγροὺς ὑπανεχώρει, τὴν ἡσυχίαν ποθῶν, καὶ τὸ συνεχὲς τῶν πόνων ταύτῃ ἰώμενος, ὡς ἂν αὐτῷ τὸ σῶμα πρὸς τοὺς ἐφεξῆς πόνους μὴ ἀποκάμοι. Αὐλαῖς δὲ βασιλείων χρονίως ἐνέβαλλε (82), τὸ τῆς Παροιμίας εὖ καὶ πρεπόντως ἐκμελετήσας· *Σπάνιον εἴσαγε σὸν πόδα πρὸς σὸν φίλον, ἵνα μὴ πλησθείς σου* (83) *μισήσῃ σε.*

Τοσαύτης δὲ ποιμὴν Ἐκκλησίας ἀποδειχθεὶς, καὶ παραλαβὼν προσόδους τε καὶ παντοδαπῶν κειμηλίων πλῆθος, μίαν δραχμὴν ἐντεῦθεν οὐ προσεκτήσατο· καίτοι γε βουλομένῳ καὶ ταλάντων ἀφθονίαν αὐτῷ περιποιεῖσθαι ἂν ἐξεγένετο, οὐ λογισμοὺς προσόδων καὶ διοικήσεως (84) παρὰ τῶν οἰκονομησάντων τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπεζήτησεν, οὐκ ἀναγραφὴν σκευῶν ἱερῶν, καπηλικῶν μᾶλλον ἢ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τὸ ἔργον (85) τοῦτο ὑπολαβὼν, καὶ ἀρχόντων οὐκ ἐπισκόπων· τούτοις ἅπαντας ἐκπαιδεύων Θεῷ (86) καθαρότητα προσφέρειν τῆς συνειδήσεως, καὶ μὴ ἀνθρώπους πειρᾶσθαι λογοθετοῦντας πείθειν.

Συνεχείᾳ δὲ πόνων, γήρᾳ τε καὶ ἀσθενείᾳ ἤδη καμπτόμενος, ἀῤῥωστήσας ἐπὶ τοῦ σκίμποδος ἦν. Καὶ δὴ τοῦ δήμου πλῆθος ἀθρόως ἐπεισῆλθε τῷ δωματίῳ, ἔνθα κατέκειτο. Ὁ δὲ, οἷα φιλεῖ συμβαίνειν τοῖς πτοουμένοις (87), ἐπιστρέψας ἐπὶ τοῦ σκίμποδος τοὺς πόδας, εἰς τοὔδαφος οὑτωσὶ ἐκαθέζετο, τί βου-

gratias referamus. De throno autem alias agemus. » Hæc verba audiens populus mitescebat; imperator vero hominis modestiam ad stuporem usque mirabatur. Sic concio soluta est, Christo lætitiam summam securitatemque afferente; ita ut et armorum apparatus consopitus fuerit, et furoris ardor exstinctus, atque unus duntaxat ensis exertus sine ulla cruoris effusione rursus vagina conditus.

Cæterum ei ad extremum usque obsistere non licuit, quominus in throno collocaretur. Pontificum enim multitudo eum, quamvis nolentem vehementerque recusantem, in archiepiscopali sede constituit. Sed hæc aliquanto posterius. Interea imperator hominis consuetudine delectabatur, eumque pro parente colebat. Quamvis enim doctrinæ expers esset, pius tamen vir erat, morumque lenitate præditus, ut si quispiam alius. Verum Gregorius Deo, quam imperatori, operam dare præclarius existimans, haud frequenter in aula versabatur, eos qui imperatoris latus cingebant, avaritiæ morbo teneri, atque ut eos qui munera afferebant, caros habere, ita sui similes admodum aspernari perspiciens. Quocirca precationibus et pervigiliis, atque doctrinis, ægrotisque curandis et invisendis incumbebat, Deo sese his rebus gregemque purgans: interdum etiam ruri secedebat, solitudinem expetens, eaque perpetuis laboribus afflictum corpus recreans, ne ad sequentes labores fatisceret. Ad aulam autem raro commeabat, illud Proverbiorum recte congrueque permeditatus: *Raro pedem tuum infer ad amicum, ne forte satiatus oderit te* [16].

Tantæ porro Ecclesiæ præsul institutus, proventusque et infinitam omnis generis eximiamque supellectilem consecutus, ne unica quidem drachma hinc facultates suas auxit: cum tamen maximam talentorum copiam, si ita ipsius voluntas tulisset, colligere potuisset. Ne redituum quidem et administrationis rationem ab iis, qui Ecclesiæ negotia procurassent, repetivit, nec supellectilis sacræ descriptionem cauponum verius, quam ecclesiasticorum virorum, id esse statuens, ac præfectorum, non episcoporum: atque his rebus omnes erudiens, ut conscientiæ puritatem potius Deo offerrent, quam ut rationibus referendis muneris sui administrationem hominibus probare niterentur.

Tandem assiduis laboribus, et senio, corporisque imbecillitate fractus, urgente vi morbi, grabato se tenebat. Ac multitudo populi ingens, cubiculum in quo jacebat repente ingressa est. Ipse igitur, ut solent qui strepitu aliquo commoventur, ad se collectis in sella pedibus, in eum modum in pavimento

[16] Prov. xxv, 17.

(79) Colb. 1, τὴν μετριότητα.
(80) Cod. P. εἰ καί τις.
(81) Codd. Colb. 2, et Or. οὗτος.
(82) Ita codd. Colb. 2, et Or. In edit. ἐνέβαλε.
(83) Σοῦ deest in Colb. 2, ἵνα in cod. Or. qui habet φίλον, μήπως πλησθείς.
(84) Codd. Or. et P. διοικήσεων, mox cod. P. ἐζήτησεν.
(85) *Τὸ ἔργον* deest in cod. Or.
(86) Ita Montac. Cod. P. et Combef. In edit. Θεοῦ.
(87) Sic volunt Montac. codd. Or. P. et Combef. hanc lectionem secutus est Billius. In edit. quibusd. ποιουμένοις. Mox Colb. 1, ἐπιστρέψας ἐκ τοῦ σκίμποδος. Billius vertit, *conversis in sella pedibus.*

sedebat, quid sibi eorum adventus vellet percun- A ctans. Illi autem cum et ob ea quæ acciderant gratias Deo egissent, ac pro imperatoris salute, ob receptum templum, aliasque sacras ædes, orthodoxorumque ecclesiam, vota fecissent, ipsumque horum omnium auctorem et architectum professi fuissent, læti cubiculo excesserunt. Adolescens vero quidam relictus, manibusque suis beati viri pedes comprimens, ab eo cum lacrymis et lamentationibus sceleris veniam supplex postulabat. Gregorio autem sciscitante quid sibi hoc sermone vellet, nihil responsi dabat: sed tantum lugebat, ac veniam petebat. Tum quidam ex iis qui astabant, ita locutus est: « Hic est ille carnifex tuus, o pater, qui a nonnullis subornatus ferrum tibi in præcordia defixurus erat, nisi Christus perspicue tibi auxilio B fuisset. Quod autem ad eorum voluntatem attinebat, facinus perpetratum est. Proinde nunc ad pedes tibi procumbens clamat, suscepti sceleris pœnitudine affectus. » Confestim autem Pater, ut patrem æquum erat, adolescentem ita alloquitur: « Propitius tibi Christus sit, o charissime, tibique ipse ignoscat, qui me quoque servavit. Hoc solum ad facinoris excusationem et purgationem a te peto, ut meus fias, hæresim exsecratus, atque ad Deum accedas, ipsique sinceram et voluntariam servitutem servias. » Cujus jam lenis responsi cum certior facta esset civitas, ardentiori erga eum amore incensa est.

λεται, πυνθανόμενος, ἡ αὐτῶν παρουσία. Οἱ δὲ, χάριν ὁμολογήσαντες (88) τῷ Θεῷ ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις, καὶ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ὑπερευξάμενοι (89), ἕνεκεν τοῦ νεὼ, καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν οἴκων, καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων, πάντων δὲ τούτων αἴτιον προσειπόντες τὸν ποιμένα, γεγηθότες ἀπῄεσαν (90). Νεανίας δέ τις ὑπολειφθεὶς, καὶ ταῖς ἑαυτοῦ χερσὶ συμπιέσας αὐτοῦ τοὺς πόδας, ὀδυρμοῖς καὶ δάκρυσιν ἱκέτευε τὸν μακάριον συγγνῶναι αὐτῷ τὸ πλημμέλημα. Τοῦ δὲ πυνθανομένου τί τὸ λεγόμενον εἴη, οὐδὲν ἀπεκρίνατο, πλὴν τοῦ θρηνεῖν, καὶ συγγνώμην αἰτεῖν. Τῶν δὲ περισταμένων τις ἔφη· « Οὗτός ἐστιν ὁ σὸς φονεὺς, ὦ (91) πάτερ, ὃς ἔμελλεν ἐκ σκαιωρίας τινῶν κατὰ τῶν σῶν ἐγκάτων ἐλαύνειν ξίφος (92), καὶ ὁ Χριστός σου σαφῶς ἀντελάβετο. Γνώμης δὲ τῆς αὐτῶν ἕνεκεν τὸ δρᾶμα ἐξετελέσθη. Ταύτῃ τοι προσπίπτων βοᾷ ἐπὶ τῇ τόλμῃ μεταμελόμενος. » Αὐτίκα δὲ ὁ Πατὴρ, οἷα πατὴρ (93), τάδε φησί· « Γένοιτό σοι Χριστὸς (94) εὐμενὴς, ὦ φίλτατε, καὶ δῴη σοι συγγνώμην αὐτὸς, ὁ κἀμὲ περισώσας. Μόνον εἰς ἀπολογίαν τῆς τόλμης ἐμὸς γενοῦ, τὴν αἵρεσιν βδελυξάμενος, Θεῷ τε πρόσελθε, καὶ δούλευε αὐτῷ δουλείαν εἰλικρινῆ καὶ (95) ἑκούσιον. » Ἡ οὖν πόλις, ἀκούσασα τῆς ἀποκρίσεως τὸ μακρόθυμον, πλέον ἐπ' αὐτῷ ἐξήφθη φιλοστοργίᾳ.

Sub id vero tempus ex omni Romanorum imperio, præterquam ex Ægypto et occiduis partibus, sancta episcoporum centum et quinquaginta synodus coacta est, tum ut pium præsulem augustæ urbi præ- C ficerent, tum ut hæreses quæ interim, dum Ariani rerum potirentur, exortæ fuerant, œcumenici concilii decreto ab Ecclesia extruderentur. Enimvero, quæ ad hæreses profligandas pertinebant, multo ante magnus Gregorius præstruxerat, velut insidiosas bestias ab Ecclesiæ ovili arcens: atque in ipsa etiam sacrosancta synodo pari animi contentione cum aliis decertavit. Sancta autem synodus eum episcopum constituit, antesignanum et ducem habens magnum illum Antiochensium pastorem Meletium, virum pia fide præditum, quique florentibus Arianorum rebus Ecclesia pulsus fuerat, multisque calamitatibus exhaustis diuturno mulctatus exsilio. Quibus autem moribus præditus esset, quid referre necesse est? Idem enim et mansuetus erat et rebus D gerendis solers et efficax, temperans, justus, fortis, sapiens, atque omni virtutum genere perpolitus. Hujus consilio atque hortatu Gregorio augustæ urbis episcopatus concilii decreto confirmatus est. Ipse autem, quamvis alioquin ab episcopatu alie-

Ὑπὸ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐκ πάσης τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων (96) ἀρχῆς, πλὴν Αἰγύπτου καὶ τῆς ἑσπερίας, συνῆλθεν ἡ τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ἁγία σύνοδος, ἀρχιερέα καταστῆσαι τῇ βασιλίδι πιστὸν, καὶ τὰς αἱρέσεις τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τῶν Ἀρειανικῶν (97) χρόνων ἀναφυείσας ἐξωθῆσαι τῆς Ἐκκλησίας ψήφῳ οἰκουμενικῆς συνελεύσεως. Τὰ μὲν οὖν κατὰ τῶν αἱρέσεων προωδοποίησεν ὁ μέγας Γρηγόριος ἐκ πολλῶν τῶν χρόνων, ὥσπερ θῆρας ἐπιβούλους τοῦ ποιμνίου τῆς Ἐκκλησίας ἀποδιώκων· καὶ αὐτῆς δὲ παρούσης τῆς ἁγίας συνόδου, ὁμοίως συνηγωνίσατο. Ἡ δὲ ἁγία σύνοδος αὐτὸν ἐνεθρόνισεν, ἡγεμόνα ἔχουσα τὸν μέγαν ποιμένα τῆς Ἀντιοχέων, Μελέτιον, ἄνδρα εὐσεβῆ μὲν τῇ πίστει καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀρειανικοῦ κράτους ἐξελαθέντα (98) τῆς Ἐκκλησίας, πλεῖστά τε κακοπαθήσαντα, συνέβη ἐξορίᾳ πολυχρονίῳ παραδοθῆναι· τὸν δὲ τρόπον τί δεῖ λέγειν, ὁποῖός τις ὑπῆρχεν; Ὁ γὰρ αὐτὸς πρᾶός τε ἦν καὶ δραστήριος, σώφρων (99), δίκαιος, ἀνδρεῖος, σοφὸς, καὶ πρὸς πᾶν τῆς ἀρετῆς (1) κάλλος ἀπεξεσμένος. Τούτου δὲ εἰσηγήσει καὶ συμβουλίᾳ συνοδικὴ ψῆφος ἐκύρωσε τὴν προεδρίαν τῆς βασιλίδος τῷ Γρηγορίῳ. Ὁ δὲ, καίπερ τὰ ἄλλα δυσχεραίνων πρὸς τὴν ἐπισκοπὴν, πόθῳ μέντοι τῆς ποίμνης, καὶ τῷ νομίζειν, εἰ τῆς βασιλίδος κρα-

(88) Codd. Colb. 1, 2 et Or. ὁμολογήσοντες.
(89) Codd. Or. et Colb. 1 et 2, ὑπερευξόμενοι.
(90) Codd. Or. et P. ἀπίεσαν.
(91) Ὦ deest in cod. Or. Mox codd. P. et Colb. 1, σκευωρίας.
(92) Cod. Or. τὸ ξίφος.
(93) *Οἷα πατήρ* desunt in cod. P.
(94) Cod. Or. σοῦ Χριστός.
(95) *Καί* deerat in edit., sed restituendum Montac. judicavit.
(96) Edit. quidam volunt Ῥωμαίοις, Montac. Ῥωμαίους, et sic habet Colb. 1.
(97) Cod. Or. Ἀρειανῶν.
(98) Cod. P. ἐξελθόντα.
(99) *Σώφρων* deest in cod. Or.
(1) Ita codd. Or. Colb. 1 et 2. In edit. tantum τῆς ἀρετῆς.

A τήσεις, δυνατὸς ἔσεσθαι τὰς ἐν κύκλῳ τῆς οἰκουμένης ἔριδας, ὥσπερ ἀπὸ σκοπιᾶς τινος καταμανθάνων, διαλύειν, καὶ πρὸς ἕνωσιν ἀμφοῖν ταῖν χεροῖν ἄγειν διεστώσας τὰς Ἐκκλησίας, εἵλετο δέξασθαι τὴν ἐπισκοπήν.

Τοῦ δὲ ὁσίου Μελετίου τελευτήσαντος τὸν βίον ἐν τῇ βασιλίδι, γίνεται αὐτῷ τιμὴ προπεμπτήριος, ὥστε πᾶσαν ἐπ' αὐτῷ ἐκχυθῆναι τὴν βασιλίδα, πολλὰ δὲ καταχαγεῖν δάκρυα, καὶ τηνικαῦτα ἐν πρώτοις, ὅσον εἴη πλῆθος ἐπιγνωσθῆναι τοῦ ἄστεως. Αὖθις φιλονεικία περὶ τοῦ θρόνου, καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐξυγομάχουν ἐπίσκοποι. Καὶ οἱ μὲν τὰ ψηφισθέντα δίκαια εἶναι κρίνοντες, βέβαια μεῖναι ταῦτα ἐβούλοντο· οἱ δὲ ἀντέπιπτον πρὸς τὰ ἤδη δεδογμένα καλῶς. B Ὁ δὲ Γρηγόριος, ὡς (2) ἅπαξ τὴν καθέδραν δεξάμενος, μετεποιεῖτο αὐτῆς, πρὸς αὐτοὺς χρώμενος τοιοῖσδε λόγοις· « Ἐγὼ, ποιμένες ἱεροὶ καὶ τίμιοι, τὴν ἀρχὴν οὐκ ἤθελον τῆς βασιλίδος ἡγήσασθαι· ἀλλὰ καὶ εἰ πόνοις τε καὶ ἱδρῶσιν ἐμοῖς ἐπάγη τε καὶ ηὐξήθη τῶν τῇδε ἡ Ἐκκλησία, ἤρκει μοι ταῦτα τῷ Θεῷ θησαυρίζειν παρ' αὐτοῦ τὴν ἀντίδοσιν ἀναμένοντι. Ἐπεὶ δὲ πόθος τε ποίμνης καὶ ὑμῶν κοινὴ ψῆφος δέξασθαί με τὴν (3) καθέδραν ἐξεβιάσατο, οὔ μοι δοκ[illegible] ὀρθῶς νῦν πράττειν, ἀνατρέποντες τὰ οἰ[illegible] τῷ (4) μηδὲ ἅπαντας συμφωνεῖν· ἀλλ[illegible]κεῖν κρατῆσαι τὰ ἤδη δόξαντα, τοῖ[illegible]. Ἐγὼ δὲ οὐ πλούτου, οὐδὲ ὑψηλῆς [illegible] καθέδρας, τάδε φημὶ, οὐδὲ βασιλίδος χρηματίζειν ἐπίσκοπος· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὀρφανίαν τέκνων [illegible] C ἀπαθῶς δυσχερέστατον, καὶ ἠλιθίων τὸ πάθος· [illegible] μὴ δόξητε ὑμεῖς φθόνῳ τινὶ ἢ κουφότητι ἕτερα πράττειν τῶν πρώην ἐγνωσμένων. Εἰ δὲ νικᾷ παρ' ὑμῖν τὰ νῦν, καὶ τὰ πρώην ὡς ἕωλα καταφρονεῖται (5), ἀλύπως τῆς ἐπισκοπῆς ἐξίσταμαι. Βουλεύεσθε, πράττετε τὰ καθ' ἑαυτοὺς, τὰ παριστάμενα. Ἐμοὶ δὲ ἀγαπητὸν ἡ ἐρημία καὶ πάλαι καὶ νῦν. Οὐ γὰρ καὶ Θεοῦ εἴρξουσιν οἱ τὸν θρόνον ἀποστερήσοντες. »

A num animum haberet, gregis tamen amore, et quia futurum existimabat, ut si urbem augustam teneret, contentiones per orbem terrarum oborientes, velut e specula quadam perspectas, exstingueret, dissidentesque Ecclesias ambabus, ut dicitur, manibus ad unionem concordiamque adduceret, episcopatum accipere non recusavit.

At vero Meletius extremo vitæ die Constantinopoli perfunctus, adeo celebri atque honorifico funere effertur, ut ad ipsum urbs tota sese effunderet, maximamque lacrymarum vim emitteret, ac tum imprimis, quanta civium multitudo esset, agnosceretur. Rursus itaque de throno contentio excitata est, atque inter se altercabantur episcopi. Alii enim, quæ suffragiis statuta fuerant, justa esse judi- B cantes, firma ea manere volebant. Alii iis, quæ jam recte decreta fuerant, adversabantur. At Gregorius, ut qui semel cathedram admisisset, eam vindicabat, hujusmodi ad eos oratione utens: « Ego, pastores sacri et venerabiles, primum augustæ urbis præfecturam accipere recusabam: ac licet hæc Ecclesia laboribus sudoribusque meis coagmentata atque amplificata fuisset, mihi tamen satis superque erat hæc Deo thesaurizare, atque ab eo mercedem exspectare. Postquam autem et gregis amore, et communibus vestris calculis, cathedram accipere coactus sum, mihi haudquaquam recte agere videmini, qui, quod ipsi fecistis, convellitis atque abrogatis: ut interim taceam, quod ne inter omnes quidem satis convenit; verum alii ea quæ jam constituta C sunt, rata esse debere censent; aliis secus videtur. Nec vero hæc a me eo dicuntur, quod vel opes, vel sublimem cathedram expetam, vel augustæ urbis episcopus nominari concupiscam. Sed primum filiorum orbitatem tranquillo animo ferre difficillimum est, nec nisi vecordis cujuspiam hominis planeque stupidi. Deinde illud metuendum, ne invidia quadam aut levitate res nuper decretas immutare videamini. Quod si vobis præsentia magis cordi sunt, ac res haud pridem constitutas velut obsoletas et frivolas contemnitis, haud mœsto animo episcopatu me abdico. Consilium inite, res vestras agite, et quidquid vobis in mentem venerit. Mihi quidem solitudo et olim chara fuit, et nunc est. Non enim a Deo quoque nos arcebunt, qui thronum ablaturi sunt. »

D Ταῦτα εἰπὼν, καὶ αἰσθόμενος τοὺς πολλοὺς προβολὴν ἄλλου σπουδάζοντας, αὐτὸς, ἀπολιπὼν τὸν οἶκον, ἔνθα κατέμενεν, ἄλλον περισκοπεῖ πόῤῥω τῆς Ἐκκλησίας, τούς τε θορύβους ἀποδιδράσκων καὶ τὰς ὀχλήσεις τῶν συνελεύσεων. Πολλοὶ γοῦν τοῦ λαοῦ (6) ἐκεῖσε συνέῤῥεον, δακρύοντες, ἱκετ[illegible], [illegible]λοῦντες ἐλεῆσαι τὸ ποίμνιον, ὃ πόνοις τε καὶ ἱδρῶσι τοσούτοις ἐξέθρεψέ τε καὶ ηὔξησε. « Δὸς τὴν χάριν, ἔλεγον, τοῖς σοῖς φιλτάτοις, καὶ οἷς τὸ ἀκμαῖόν σου τῆς ζωῆς προανάλωσας ἡμῖν, δώρησαι καὶ τὸ λειπόμενον· ἵν' ἔχοιμεν (7) λείψανον τὸ σὸν σῶμα, οἱ τῇ σῇ διδασκαλίᾳ πεφωτισμένοι. » Τούτοις, οἷα φιλότεκνος

D Hac oratione habita, cum plerosque in alterius episcopi creationem studiose incumbere sensisset, ipse domo ea, in qua manebat, relicta, aliam ab Ecclesia procul dissitam circumspectat, ut tumultus, molestosque et importunos hominum congressus effugeret. Permulti quippe ex plebeio ordine illuc confluebant, cum lacrymis eum orantes atque obtestantes, ut gregis, quem tot tantisque laboribus ac sudoribus aluerat atque provexerat, misereretur. « Da hoc charissimis tibi hominibus, inquiebant, et quibus vitæ tuæ vigorem prius impendisti, iisdem quoque, quod vitæ superest, largire:

(2) Ὡς deest in cod. Or.
(3) Ita codd. Or. et P. In edit. tantum δέξασθαι τὴν.
(4) Cod. Or. πρὸς τό
(5) Codd. Or. et P. καταφρονεῖτε.
(6) Codd. Or. et P. ἐκ τοῦ [illegible].
(7) Codd. Or. et Colb. 1, ἔχωμεν.

ut qui doctrina tua collustrati sumus, tui etiam corporis reliquias habeamus. » His verbis molliebatur quidem indulgentissimus Pater; cæterum ancipitis erat animi quid ageret, Deumque supplex orabat ut, quod sibi maxime conveniret, disponeret. Quæ cum ita se haberent, affuere episcopi, tum ex Ægypto, tum ex Macedonia, Byzantium vocati, cum adhuc supradicta synodus in urbe consisteret. Et quidem illi, quoniam Gregorius citra eorum sententiam throno impositus fuerat, humano affectu obsessi, decreto repugnabant: non quod eum odio haberent (quemadmodum occultis ei significationibus confirmabant), sed ut eos, qui ipsum præfecerant, ulciscerentur: ut qui sine eorum sententia archiepiscopali sede Gregorium donassent. At vir beatus, omnibus episcopis in unum coactis, in medio concilio stans, ad hunc modum verba facit:

A πατὴρ, ἐμαλάσσετο μὲν, ἠπόρει δὲ ὅ τι δράσειε (8), καὶ τὸν Θεὸν ἐξελιπάρει τὸ αὐτῷ πρέπον οἰκονομῆσαι. Τούτων ἐχόντων τὸν τρόπον τοῦτον, παρῆσαν ἐπίσκοποι κεκλημένοι ἔκ τε Αἰγύπτου καὶ Μακεδονίας εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔτι τῆς εἰρημένης ἐνδημούσης συνόδου. Καὶ δὴ οὗτοι, ὡς χωρὶς τῆς αὐτῶν γνώμης καθιδρυνθέντος τοῦ μακαρίου Γρηγορίου, πάθει ἀνθρωπίνῳ κατασχεθέντες, ἀντέλεγον τῇ ψήφῳ· οὐχὶ Γρηγόριον μισοῦντες (ὡς αὐτὸν συνέπειθον (9) κρυφίοις δηλώμασιν), ἀλλὰ τοὺς καθιδρύσαντας ἀμυνόμενοι, ὡς δίχα γνώμης (10) αὐτῶν δεδωκότας τὸν θρόνον. Ὁ δὲ μακάριος ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάντων (11) συναθροισθέντων τῶν ἐπισκόπων, καταστὰς ἐν μέσῳ τῷ συλλόγῳ (12), τάδε φησί·

« Viri collegæ, et compastores sacrosancti gregis Christi, turpe fuerit, prorsusque a vobis alienum, si, qui ad pacem alios eruditis, intestinum ipsi bellum inter vos excitetis. Quonam enim modo alios ad concordiam adduxeritis, ipsi circa sententias vestras et decreta discrepantes? Ac vos per Trinitatem ipsam obsecro, ut vestra negotia præclare et pacifice inter vos transigatis. Quod si vobis ullo modo dissidii causa sum, Jonam prophetam vitæ integritate non supero. *Mittite me in mare, et cessabit a vobis tumultuum procella*[17]. Quidquid vobis visum fuerit, tametsi a culpa immunis, vestræ concordiæ causa, libenter perpetiar. Throno exturbate, urbe ejicite. *Tantum veritatem et pacem*, ut cum Zacharia loquar, *diligite*[18]. Valete, sacri pastores, meorum laborum memoriam perpetuam conservate. » Hæc eo prolocuto, pudore quodam ipsi tenebantur, ejus oratione compuncti. Tum ipse in Cappadociam perrecturus e concilio excessit, voluptate simul et mœrore affectus: illud, quod laborum requiem invenisset; hoc, propter gregem, quonam modo ipsum relinqueret.

B « Ἄνδρες συμποιμένες τῆς ἱερᾶς ποίμνης Χριστοῦ, αἰσχρὸν μὲν εἴη (13) καὶ παντελῶς οὐχ ὑμῶν, εἰ, τοὺς ἄλλους εἰρήνην παιδεύοντες, αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους πόλεμον ἤρασθε. Πῶς δ' ἂν ὁμονοεῖν ἑτέρους πείσητε (14), αὐτοὶ ὄντες περὶ τὰ δοκοῦντα ἀσύμφωνοι; Ἀλλ' ἱκετεύω ὑμᾶς πρὸς τῆς Τριάδος αὐτῆς καλῶς τε καὶ εἰρηνικῶς διαθέσθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους. Εἰ δέ τι ὑμῖν ἐγὼ τῆς διαστάσεως αἴτιος, οὐκ εἰμὶ σεμνότερος Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. *Βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν* (15). Αἱροῦμαι παθεῖν ὅ τι ἂν βούλησθε, καίπερ ἀθῷος ὢν, τῆς ὑμῶν ἕνεκεν ὁμονοίας. Θρόνου ἐξώσατε, πόλεως ἀπελάσατε. *Μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην*, ὡς ὁ Ζαχαρίας φησὶν, *ἀγαπήσατε*. Ἔρρωσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ τῶν ἐμῶν πόνων μνημονεύοντες, μὴ ἀπολήξητε. » Ταῦτα εἰπόντος, αἰδώς C τις αὐτοὺς εἶχε τοῖς εἰρημένοις κατανυγέντας (16). Ὁ μὲν οὖν ἐπὶ τὴν Καππαδοκῶν βαδιούμενος ἐξῄει (17) τοῦ συλλόγου, συμμιγὴς χαρᾷ τε καὶ κατηφείᾳ· τὸ μὲν, ὅτι τῶν πόνων ἀνάπαυλαν ηὕρατο (18), τὸ δὲ τοῦ ποιμνίου χάριν, ὅπως αὐτὸ καταλείψειεν.

In aulam autem profectus, beneficium ab Imperatore postulabat, his verbis prius eum affatus: « Tibi quidem, o Imperator, pro tuis erga Ecclesiam meritis retribuat Christus in die retributionis. Beneficium autem, quod nunc a te peto, potentissime princeps, dare ne graveris. Non pro pecuniis tibi sum supplex; non pretiosa altarium tegumenta concupisco; non cognatis dignitates ambio; sed, ut laboribus liberer, obsecro. Cesset etiam invidia; pacem colant episcopi; tu maxime in eam rem adnitere; sacerdotum bellum comprime, qui barbaro-

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὰ βασίλεια, ᾔτει χάριν τὸν αὐτοκράτορα, τοιάδε εἰπὼν πρότερον· « Σὺ μὲν, ὦ βασιλεῦ, ὧν τὴν Ἐκκλησίαν εὐηργέτησας, ἀντιμετρήσαι σοι Χριστὸς ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως· ἣν δὲ νῦν αἰτῶ χάριν, ὦ κράτιστε, δοῦναι μὴ ἀπαρνήσῃ. Οὐ περὶ χρημάτων ἱκετεύω· οὐδὲ ποθῶ πολυτελῆ θυσιαστηρίων σκεπάσματα, οὐ συγγενῶν ἀρχάς· ἀλλ' ἱκετεύω τῶν D πόνων ἀνεθῆναι. Ληγέτω δὲ καὶ (19) φθόνος, εἰρηνευέτωσαν οἱ ἐπίσκοποι, σοῦ μάλιστα τοῦτο σπουδάζοντος. Παῦσον τῶν ἱερέων τὸν πόλεμον, ὁ στήσας βαρβάρων θράσος· τὰ μέγιστα τρόπαια τοῦ σοῦ κράτους ἐνὶ κό-

[17] Jon. I, 12. [18] Zach. VIII, 19.

(8) Cod. Or. δράσει.
(9) Cod. Or. ἔπειθον.
(10) Ita codd. Or. Colb. 1, et 2. In edit. γνώμων· mox in eisdem δεδωκότες, sed lectionem cod. Or. amplectimur.
(11) *Πάντων* deest in cod. Or.
(12) Cod. P. τῶν συλλόγων.
(13) Cod. Or. αἰσχρὸν μὲν ἂν εἴη.
(14) Colb. 1, πείσοιτε.
(15) Codd. Or. P. Colb. 1 et 2, τῶν συμφορῶν.
(16) Cod. Or. κατανυγέντες. Cod. P. κατανοιγέντας.
(17) Cod. Or. ἐξίει.
(18) Cod. Or. εὕρατο, Colb. 1. εὕρετο. Cod. P. ἤρατο.
(19) *Δὲ καί* desunt in cod. Or.

σμησον, τῇ συμφωνίᾳ (20) τῶν ἐπισκόπων. Ταύτην ἐγὼ δωρεὰν αἰτοῦμαι· ταύτην τελευταίαν μοι (21) παρέχεις χάριν. » Θαυμάσας δὲ τὰ εἰρημένα ὅ τε (22) αὐτοκράτωρ καὶ οἱ τῆς συγκλήτου βουλῆς, οἷα (23) σφοδρῷ τῷ περὶ αὐτὸν πόθῳ συντετηκότες, μόλις ἀπέλυσαν αὐτὸν (24), τὴν ἔξοδον ἐπιτρέψαντες.

Ἐνδημοῦντος δὲ αὐτοῦ ἔτι τῇ βασιλίδι, καθίσταται εἰς τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν ὑπὸ τῆς συνόδου Νεκτάριός τις ἐπίσκοπος, Ταρσεὺς ὑπάρχων τῆς Κιλικίας. Αὐτὸς δὲ προσκαλεσάμενος (25) τὸν κλῆρον καὶ τοῦ λαοῦ τοὺς ἐκκρίτους (26), νουθετήσας τε αὐτοὺς φυλάττειν τὴν παρακαταθήκην τῆς πίστεως, καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ κατεργάζεσθαι, ἀσπασάμενος, πολλά τε κινήσας ἅπασι δάκρυα, τῆς ὁδοιπορίας εἴχετο. Ἔρχεται δὲ εἰς Ἀριανζὸν, χωρίον Καππαδοκίας, ὅπερ ἐκέκτητο (27) ἐκ πατρικοῦ κλήρου, κατελθὼν εἰς αὐτόν. Πολλοῦ δὲ χρόνου παρῳχηκότος, ἀφ' οὗ Βασίλειος ὁ μέγας πρὸς τὸν Θεὸν ἐνεδήμησεν ἐκ τοῦ βίου τούτου, πρὸς ὑψηλοτέραν ζωὴν μεταθέμενος τὰ παρόντα, γράψας τὸν ἐπ' αὐτῷ ἐπιτάφιον, εἰς τὴν Καισαρέων ἧκε τὴν ἱερὰν μητρόπολιν· καὶ προσφωνήσας τὸν λόγον τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐβάδιζεν οἴκαδε.

Χρόνον δὲ πλεῖστον τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἀπολειφθέντος διὰ τὴν ἐν τῇ βασιλίδι διατριβὴν (δύο γὰρ καὶ δέκα ἔτη λόγος αὐτὸν ἐν τῷ Βυζαντίῳ πεποιηκέναι), συνέβη τῶν Ἀπολλιναρίου μαθητῶν τινας εἰς τὴν δευτέραν ἐπαρχίαν τῶν Καππαδοκῶν (28) πολλοὺς μὲν ἐξαπατῆσαι τοῖς λόγοις τῆς ἀσεβείας, τολμῆσαι δὲ μέχρι καὶ τοῦδε (29) προσελθεῖν, ὥστε καὶ ἐπισκόπους ἐν τῇ χώρᾳ χειροτονῆσαι, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς Ναζιανζοῦ. Καθαίρει μὲν οὖν (30) τὴν Ναζιανζὸν τοῦ τοιούτου ἄγους ὡς τάχιστα· λίαν δὲ ἱκετευόμενος προστῆναι τῆς πατρίδος, οὐ δέχεται τὴν ἐπισκοπὴν (μάλα γὰρ τὸν ἡσύχιον μετεδίωκε βίον)· καί τινα Εὐλάλιον τῆς Ναζιανζοῦ ποιμένα καθίστησιν, ὃν ἔσχεν ἄγαν ἐν τοῖς τιμίοις, θεραπεύοντά τε αὐτὸν, καὶ μέτριον τὸ ἦθος τυγχάνοντα (31). Αὐτὸς δὲ ἐν ἀσθενείᾳ κρατούμενος, ἐν Ἀριανζοῖς ἀνέψυχεν (32).

Ὁδοιπορεῖν οὐκ ἔτι οἷός τε ὤν, ἐπέστελλε Κληδονίῳ τῷ πρεσβυτέρῳ, ἀνδρὶ θεοσεβεῖ καὶ θεράποντι γνησίῳ Θεοῦ, καὶ ἑτέροις τισὶν, ὥστε μὴ παραδέχεσθαι τὸν λοιμὸν τῆς αἱρέσεως, τάς τε χειροτονίας

A rum audaciam compescuisti : maxima imperii tui trophæa una re exorna, nimirum episcoporum concordia. Hoc ego donum a te peto : hoc mihi beneficium ultimum porrige. » Hac oratione Imperator, et qui senatorii ordinis erant, in admirationem rapti, ut pote acerrimo ipsius amore contabescentes, abeundi facta facultate vix a se dimiserunt.

Cæterum illo adhuc in augusta urbe agente, Nectarius quidam, Tarso Ciliciæ civitate ortus, Ecclesiæ ipsius a synodo episcopus constituitur. Ipse autem cum clerum ac præstantissimum quemque ex populi multitudine accivisset, eosque, ut fidei depositum servarent, Deique præcepta exsequerentur, admonuisset, complexusque fuisset, multasque omnibus lacrymas movisset, itineri se dedit, tan-
B demque Arianzum pervenit. Cappadociæ autem is locus est, quem ex paterna hæreditate ad se devolutum possidebat. Cum autem multum temporis fluxisset, ex quo Basilius magnus ex hac vita ad Deum evolarat, ac præsentia cum sublimiore vita commutarat, funebri oratione in ipsius laudem conscripta sacram Cæsariensium metropolim adiit, Ecclesiæque nuncupata ac dicata ea oratione domum se recepit.

Sed cum perdiu ipse a patria, propterea quod in imperatoria urbe commoraretur, abfuisset (duodecim namque ipsum Byzantii annos egisse ferunt), accidit ut quidam Apollinarii discipuli in secunda Cappadocum præfectura suis impietatis sermonibus multos in fraudem inducerent, eoque audaciæ pro-
C grederentur, ut ad hunc quoque accederent, atque episcopos in ea regione crearent, ne ipsi quidem Nazianzo parcentes. Ipse vero Nazianzum quidem hoc piaculo quam celerrime purgavit. Cum autem obnixis precibus rogaretur, ut patriæ antistes esse vellet, adduci non potuit ut episcopatum acciperet (tranquillam enim vitam mirifice consectabatur); verum Eulalium quemdam, quem, ut sui cultorem, moderatumque hominem, imprimis charum habebat, Nazianzi episcopum constituit. Ipse autem infirmitate pressus Arianzi corpus refocillabat.

Cum autem jam iter facere non valeret, Cledonium presbyterum, virum pium, verumque Dei cultorem, aliosque nonnullos per litteras admonuit, ne hæresis pestem susciperent, sed Apollinarista-

(20) Ita volunt Montac. et alii edit. Ita codd. nostri. Or., Colb. 1, 2., P., necnon et Comb. In edit. κόσμισον τὴν συμφωνίαν.

(21) Sic Colb. 1, et cod. Or. In edit. μοί deest : mox codd. P. et Colb. 1, παρέχοις, quam lectionem indicat Montac.

(22) Ita Colb. 1 et 2, ὅτε deest in edit.

(23) Cod. Or. οἵῳ σφοδρῷ, mox idem cod. συνεστηκότες.

(24) *Μόλις ἀπέλυσαν αὐτόν*, etc. Nobis Combefisii interpretatio magis arridet quam versio Billii qui sic reddit : « vix discedendi potestatem ipsi fecerunt. »

(25) Sic Montac. et alii volunt edit. : sic codd. Or., P., Colb. 1, 2, et Combef. In edit. Αὐτὸν δὲ προκαλεσάμενος.

(26) Cod. Or. ἐγκρίτους, νουθετήσας αὐτοὺς φυ-
D λάττειν τὴν παραθήκην.

(27) Ita Montac. et alii edit. volunt : ita codd. P., Or., Colb. 1 et 2. In edit. ἐκέκτησεν.

(28) Montac. cui non repugnant alii edit. : Forte, inquit, deest ἐπεισδύντας, aut ἐπεισελθόντας· nam de iis in prima ad Cledonium epistola Gregorius ait οἱ νῦν ἐπελθόντες, vel ut est in scriptis, ἐπεισελθόντες.

(29) Sic Montac. et alii edit. quorum lectionem confirmant codd. P., Or., Colb. 1 et 2, in quibusdam προελθεῖν.

(30) Ita Montac, et alii edit. Ita codd. Colb. 1 et 2. In edit. οὖν deest.

(31) Montac. et alii edit. ὑπάρχοντα, ita etiam codd. P., Colb. 1, 2. Mox duo posteriores habent, αὐτὸς δὲ ἀσθενείᾳ.

(32) Cod. P. ἀνέψυξεν.

rum ordinationes, ut nefarias et ab Ecclesia Catholica alienas, pro irritis haberent. Nec vero satis habebat nuda et simplici contestatione ad eos uti: verum plenius uberiusque scribebat, singula abortivæ Apollinarii hæresis impietatisque capita evertens atque opprimens, quemadmodum liquido ostendunt tum duæ illæ ad Cledonium epistolæ, tum præcipue tractatus poetici, quos reliquit. Porro in poeticis lucubrationibus, quarum etiam ante memini, duplex illi scopus propositus erat: alter, ut impiam tyranni Juliani legem, qua Christiani a profanis disciplinis arcebantur, puerilem atque infirmam et ridiculam esse ostenderet: alter, quoniam Apollinarium multos libros variis carminum generibus texuisse, iisque, utpote eruditum hominem, dicendique facultate præstantem, multos ad hæresim suam illexisse perspiciebat, necessario sibi faciendum putavit, ut Arianzi post reditum suum quiescens, atque ab omnibus negotiis occupationibusque feriatus, cudendis versibus animum adjiceret. Atque hinc uberrima mihi hujus orationis materia collecta est.

Cum autem nonnihil temporis illic solitarius egisset, vitamque philosophia purgasset, ac majori contemplationi animum addixisset, in extrema tandem senectute caducam hanc vitam cum meliori et sublimiori rerum statu, cujus hic pertenues etiam species vix reperiri queant, permutavit. Atque ornandi quidem Gregorii munere pro virili mea perfunctus sum, quantum ad id attinebat, ut et boni Patris et eorum, qui vitam illius audire gestiebant, votis satisfacerem, atque ut exiguam quamdam vitæ descriptionem breviter comprehensam haberemus. Nam omnes illius laudes vitæque ornamenta exponere, aut pro rei dignitate tractare, adeo difficile atque arduum fuerit, ut haud scio an quisquam, eorum etiam qui summam eruditionis laudem consecuti sunt, hoc præstare possit. Tu vero, Pater beate, *verique* illius *tabernaculi*[19] inspector et conscie, ubi *exsultationis et salutis vox*[20] laudantium Deum angelorum pariter ac sanctorum, Gregorii tui, qui exiguam hanc oratiunculam elaboravit, memor esto. Quamvis enim ob virium imbecillitatem virtutibus tuis parem orationem non attulerim, idque de te verba faciens; promptitudinem tamen animi haudquaquam accusabis. Tua enim vox illa sacra est, Deo id gratum esse, quod viribus respondet.

A ἀθετεῖν τῶν Ἀπολλιναριστῶν, ὡς ἀθέσμους καὶ ἀλλοτρίας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἤδη δὲ οὐ μέχρι τοῦ ψιλῇ διαμαρτυρίᾳ πρὸς αὐτοὺς χρήσασθαι, ἀλλὰ καὶ διεξοδικώτερον ἔγραφε, καθ' ἓν ἀνατρέπων τὰ τῆς ἀσεβείας Ἀπολλιναρίου ἀμβλώματα. Τοῦτο δὲ δεικνύουσι σαφῶς αἵ τε πρὸς Κληδόνιον δύο ἐπιστολαὶ, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ οἱ ἔμμετροι λόγοι, οὓς καταλέλοιπε (33). Περὶ δὲ τῶν ἐμμέτρων, ὧν ἐμνήσθην καὶ πρώην, διττὸς αὐτῷ γέγονεν ὁ σκοπός· πρῶτος μὲν (34), ὅπως τὴν ἄθεσμον Ἰουλιανοῦ τοῦ τυράννου νομοθεσίαν μειρακιώδη καὶ ἀνίσχυρον ἀπελέγξῃ, κελεύουσαν μὴ μετεῖναι Χριστιανοῖς τῆς Ἑλλήνων παιδείας· δεύτερος δὲ (35), ἐπεὶ ἑώρα Ἀπολλινάριον ῥάψαντα (36) πολυστίχους βίβλους ἐκ διαφόρων μέτρων, καὶ τούτοις κλέψαντα τοὺς πολλοὺς εἰς τὴν B αἵρεσιν, ὡς ἐλλόγιμον δῆθεν, ἀναγκαῖον ᾠήθη, ἐν Ἀριανζοῖς ἡσυχάζων μετὰ τὴν ὑποστροφὴν καὶ σχολὴν ἄγων (37), οἷα πραγμάτων ἀπηλλαγμένος, τηνικαῦτα γράψαι τὰ ἔμμετρα, ὅθεν μοι εὕρηται ἡ πλείστη ὕλη τῆσδε τῆς ὑποθέσεως.

Ἐνταῦθα ἠρεμήσας χρόνον, καὶ καθάρας τὸν βίον φιλοσοφίᾳ, γενόμενός τε ἐν θεωρίᾳ μείζονι, μετατίθεται τὴν ἐπίκηρον τήνδε ζωὴν ἐν βαθείᾳ τῇ πολιᾷ πρὸς τὴν ἀμείνω καὶ ὑψηλοτέραν κατάστασιν, ἧς ἐνταῦθα μόλις (38) ἂν εὑρεθείη καὶ τὰ ἰνδάλματα. Ἐμοὶ μὲν οὖν (39) τῆς εἰς αὐτὸν τιμῆς εἰς δύναμιν ἀφωσίωται ὅσον τὸν πόθον ἀποπληρῶσαι Πατρός τε C ἀγαθοῦ καὶ τῶν τὰ ἐκείνου ποθούντων, καὶ ὥστε, ἐν ὀλίγῳ συνειληφότας, ἔχειν βραχεῖάν τινα τοῦ βίου ἀναγραφήν. Τὸ γὰρ ἅπαντα ἐκδιηγεῖσθαι, ἢ πρὸς ἀξίαν, οὐκ οἶδα εἴ τις καὶ τῶν ἄγαν ἐπὶ σοφίᾳ θαυμαζομένων ποιῆσαι ἰσχύσειεν· σὺ δέ μοι, ὦ μακάριε Πάτερ, *καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς* ἐπόπτα καὶ μύστα, ἔνθα *φωνὴ ἀγαλλιάσεως καὶ σωτηρίας*, ὑμνούντων Θεὸν ἀγγέλων τε καὶ ἁγίων (40), μέμνησο Γρηγορίου τοῦ σοῦ, βραχέα σοι τάδε φιλοσοφήσαντος. Εἰ γὰρ καὶ τῆς δυνάμεως ἐνδέων (41) τῆς ἀξίας ἀπολιμπάνομαι, καὶ (42) ταῦτα περὶ σοῦ (43) λέγων, ἀλλ' οὐ μέμψῃ τῇ προθυμίᾳ. Σὴ γάρ ἐστιν ἐκείνη ἡ ἱερὰ φωνὴ, καὶ Θεῷ λέγουσα φίλον εἶναι τὸ κατὰ δύναμιν (44).

[19] Hebr. VIII, 2. [20] Psal. CXVII, 15.

D

(33) Montac. et alii edit. sic volunt, nec non codd. P. et Colb. 2. In edit. καταλέλιπε.
(34) Cod. P. πρῶτον μέν.
(35) Cod. P. δεύτερον δέ.
(36) Montac. et alii edit. ac codd. Colb. 2, et P. γράψαντα.
(37) Ita Montac. et alii edit., nec non codd. P., Colb. 1, 2, ac Combef. In edit. ἄγων deest.
(38) Codd. Colb. 1 et 2 μόγις.
(39) Colb. 1 et 2. ac Combef. habent τὰ τῆς εἰς. Mox cod. P. κατὰ δύναμιν.
(40) Cod. P. καὶ ἀνθρώπων.
(41) *Ἐνδέων* deest in cod. P.
(42) Orat. in Basilium.
(43) Colb. 2, ὑπὲρ σοῦ. Mox cod. P. ἀλλ' οὖν οὐ μέμψῃ.
(44) Cod. P. addit, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

SELECTA VETERUM TESTIMONIA.

IN LAUDEM SANCTI GREGORII.

Ex Basilio (*epist.* 8).

Σκεῦος ἐκλογῆς καὶ φρέαρ βαθύ· λέγω δὲ τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα Γρηγόριον. A

Vas electionis, et puteus profundus, os dico Christi Gregorium.

Ex Hieronymo, Catalogo script. eccles., *n.* CXVII, *tom.* IV, *part.* II, *pag.* 126.

Gregorius, primum Sasimorum, deinde Nazianzenus episcopus, vir eloquentissimus, præceptor meus, a quo Scripturas explanante didici, ad triginta millia versuum omnia opera sua composuit, e quibus illa sunt: *De morte fratris Cæsarii; Περὶ φιλοπτωχίας· Laudes Machabæorum; Laudes Athanasii; Laudes Maximi philosophi*, post exsilium reversi, quem falso nomine quidam Heronis superscripserunt: quia est et alius liber vituperationem ejusdem Maximi continens; quasi non licuerit eumdem et laudare et vituperare pro tempore. Et liber hexametro versu, virginitatis et nuptiarum contra se disserentium. *Adversum Eunomium* liber unus; *De Spiritu sancto* liber unus; *contra Julianum imperatorem* libri duo. Secutus est autem Polemonem dicendi caractere: vivoque se episcopum in loco suo ordinans, ruri vitam monachi exercuit. Decessitque ante hoc ferme triennium, sub Theodosio principe.

Ex Rufino. Prologo in orat. Gregorii, *quas Latine reddidit.*

Gregorius, vir per omnia incomparabilis, qui verbo et operibus clarus, splendidissimum lumen scientiæ Christi Ecclesiis præbuit, dum ea docuit quæ fecit, nec seipsum condemnavit agendo contraria quam docebat. *Et multis interjectis:* Hujus neque vita aliquid probabilius et sanctius, neque eloquentia clarius et illustrius, neque fide purius et rectius, neque scientia plenius et perfectius in- B veniri potest, utpote qui solus sit de cujus fide ne dissidentes quidem inter se (ut fieri solet) partes et studia disputare potuerint: sed id obtinuerit apud Dominum et Ecclesias Dei meriti, ut quicunque ausus fuerit doctrinæ ejus in aliquo refragari, ex hoc ipso quia ipse magis sit hæreticus arguatur. Manifestum namque indicium est, non esse rectæ fidei hominem, qui in fide Gregorio non concordat.

Ex Theodoro Studita. Iamb. LXVII, *pag.* 766, *edit. Sirmondi.*

Βροντῶν τὰ θεῖα τῇ βοῇ τῶν δογμάτων,
Ἤχησας ὄντως τὴν ὑπερφάνιον, μάκαρ·
Καὶ πάσας ἀπλῆξ μωράνας τὰς αἱρέσεις,
Τὸν κόσμον ἐστήριξας ἐν τοῖς σοῖς λόγοις.

Quæ tu potenti voce fudisti tonans
Oracula, omnis, dive, mundus audiit:
Perimensque cunctas hæreses radicitus,
Orbem universum sermo firmavit tuus.

Idem ibid. Antirrhetico II adversus Iconomachos, *pag.* 123.

Καὶ δὴ ἀκουσόμεθα τῶν κορυφαιοτάτων Πατέρων, Γρηγορίου μὲν τοῦ Θεολόγου. . . . Βασιλείου δὲ τοῦ Μεγάλου. C

Audiemus certe ipsos Patrum coryphæos, Gregorium Theologum..... Basilium quoque Magnum.

Ἐκ τῶν Σουΐδα.

Γρηγόριος, Ναζιανζοῦ ἐπίσκοπος (σταθμὸς δέ ἐστιν οὗτος Καππαδοκίας), ἀνὴρ ἐλλογι[illegible], ἀναγκαῖος φίλος Βασιλείου τοῦ τῆς Καισαρείας ἐπισκόπου, τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ. Οὗτος οὐ μόνον γραμματικὸς καὶ τὰ ἐς τὴν ποίησιν δεξιὸς, ἀλλὰ πολλῷ πλεῖον καὶ εἰς φιλοσοφίαν ἐξήσκητο, καὶ ῥήτωρ ἦν ἀμφιδέξιος. Οὗτος ἔγραψε καταλογάδην πολλά. Εἰς γὰρ τρεῖς μυριάδας στίχων τὰ συντάγματα αὐτοῦ συνέθηκεν· ἀφ' ὧν εἰσι τάδε· [illegible] D [illegible] λοπτωχίας, Ἔπαινοι τῶν Μακκαβαίων, Ἔπαινοι Κυπριανοῦ, Ἔπαινοι Ἀθανασίου, Ἔπαινοι Ἥρωνος φιλοσόφου· Κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ βασιλέως λόγοι δύο, Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος [illegible], πανηγυρικοὶ λόγοι δέκα, καὶ ἕτ[illegible]ιστοι, [illegible] πᾶσι γνώριμοι. Ἠκολούθησε δὲ τ[illegible] Π[illegible]

Ex Suida, Lexic. *tom. I*, *pag.* 496.

Gregorius, episcopus Nazianzenus (est autem Nazianzus statio Cappadociæ), vir eloquentissimus, summus amicus Basilii Cæsareæ Cappadociæ urbis episcopi. Hic non modo grammaticæ poeticesque laude florebat, sed multo magis philosophiam excoluerat, atque in oratoria facultate insignis erat. Prosa oratione permulta conscripsit. Ad triginta enim versuum millia opera sua contexuit, ex quibus sunt hæc: *De morte Cæsarii fratris*, funebris oratio in obitu patris, altera in funere Gorgoniæ sororis, *De pauperum amore, Laudes Machabæorum, Cypriani, Athanasii, Heronis philosophi, adversus Julianum* orationes duæ, *De Spiritu sancto* liber unus, panegyricæ orationes decem, aliæque complures ac cuivis notæ. Secutus est in scribendi genere Polemonem Laodicensem, qui Smyrnæ rhetoricam docuit, atque Aristidis oratoris præceptor exstitit. Alium

quoque tractatum heroico carmine scripsit, in quo virginitatem et vitam conjugatam per se disserentes inducit, aliaque etiam argumenta omni carminum genere complexus est, quæ quidem ad summam subducta, triginta versuum millia conficiunt. Hujus porro Gregorii Arianus quoque Philostorgius in sui temporis historia mentionem facit his verbis: « Ea tempestate Gregorius in urbe Nazianzena florebat (est autem Nazianzus statio Cappadociæ), Basilius in Cæsarea Cappadociæ urbe, et Apollinarius in Laodicea Syriæ. Hi tres viri pro homoousio, id est consubstantiali, adversus eos qui Filii essentiam a Patris essentia diversam esse profitebantur, decertabant, longeque omnes eos antecellebant, qui vel prius vel post, ad meam usque ætatem hujusce sectæ patrocinium susceperunt: adeo ut præ ipsis Athanasius puer censeretur. Namque et in summam illi externæ doctrinæ magnitudinem evaserant, et in sacris Scripturis, quantum ad lectionem et expeditam memoriam conducebat, non vulgarem experientiam habebant, ac potissimum Gregorius. Jam vero in suo quisque scribendi genere maxima facultate præditus erat. Apollinarius quippe in commentario dicendi genere præcellebat. Basilius autem in panegyrico insigniter eminebat. At vero Gregorio in utroque licet exercitato, ad conscriptionem tamen magis tendebat oratio. Atque ut Apollinario in dicendo grandior ac plenior, ita rursus Basilio firmior erat. Cumque tanta eorum esset tum in dicendo tum in scribendo facultas, tum vero ita moribus comparati erant, ut vel solo aspectu plerosque ad se allicere facillime possent. Itaque partim ipso intuitu, partim sermonibus, partim editis lucubrationibus ad suas partes familiaritatemque suam eos pertrahebant, qui aliqua harum rerum facilius capi poterant. Hæc de illis obiter Philostorgius, isque Arianus, litteris mandavit. Adhuc porro superstes Gregorius, subrogato sibi in Ecclesia Nazianzena episcopo, ruri vitam monasticam egit. Atque ad nonaginta annos et ultra ætate provectus, Theodosio decimum tertium imperii annum agente, vitam cum morte commutavit, hoc unum indignum virtute sua passus, quod principis urbis cathedra expulsus est, improbique potius electi sunt, quam qui virtute ac vitæ splendore omnes anteibat.

A ρακτῆρι τοῦ Λαοδικέως, τοῦ σοφιστεύσαντος ἐν Σμύρνῃ, ὃς ἐγεγόνει διδάσκαλος Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος. Ἐγράφη δὲ αὐτῷ καὶ ἑτέρα βίβλος δι' ἐξαμέτρων, παρθενίας καὶ γάμου καθ' ἑαυτοὺς διαλεγομένων· καὶ εἰς ἑτέρας ὑποθέσεις ἐν παντοίοις καὶ διαφόροις μέτροις, ἅτινα συνάγονται εἰς ἐπῶν μυριάδας τρεῖς. Τοῦ δὲ Γρηγορίου τούτου καὶ Φιλοστόργιος ὁ Ἀρειανὸς ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ἱστορίᾳ μνήμην πεποίηται, καί φησι· « Γρηγόριος γὰρ ἤκμαζε κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τῇ Ναζιανζῷ (σταθμὸς δὲ οὗτος ὁ τόπος Καππαδοκίας), καὶ Βασίλειος ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας, καὶ Ἀπολλινάριος ἐν τῇ Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας. Τρεῖς δὴ οὗτοι τότε ἄνδρες τοῦ ὁμοουσίου προὐμάχουν κατὰ τοῦ ἑτερουσίου, μακρῷ πάντας παρενεγκόντες τοὺς πρότερον καὶ B ὕστερον ἄχρις ἐμοῦ τῆς αὐτῆς αἱρέσεως προστάντας· ὡς παῖδα παρ' αὐτοῖς κριθῆναι τὸν Ἀθανάσιον. Τῆς τε γὰρ ἔξωθεν καλουμένης παιδεύσεως ἐπιπλεῖστον οὗτοι προεληλύθεισαν, καὶ τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ὁπόσα εἰς ἀνάγνωσιν καὶ τὴν πρόχειρον μνήμην ἐτέλει, πολλὴν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν, καὶ μάλιστά γε αὐτῶν ὁ Γρηγόριος. Καὶ μὴν καὶ συγγράφειν ἕκαστος αὐτῶν εἰς τὸν αὐτοῦ τρόπον ἦν ἱκανώτατος. Τῷ μέν γε Ἀπολλιναρίῳ τὸ ὑπομνηματικὸν εἶδος τῆς λέξεως μακρῷ ἄριστα εἶχε· Βασίλειος δὲ πανηγυρίσαι λαμπρότατος ἦν· τῷ δέ γε Γρηγορίῳ, καὶ παρ' ἀμφοτέροις ἐξεταζομένῳ, μείζω βάσιν εἰς συγγραφὴν εἶχεν ὁ λόγος. Καὶ ἦν εἰπεῖν Ἀπολλιναρίου μὲν ἁδρότερος, Βασιλείου δὲ σταθερώτερος. Τοσαύτης C δὲ αὐτοῖς ἐν τῷ λέγειν καὶ γράφειν δυνάμεως οὔσης, καὶ τὸ ἦθος οὐδὲν ἧττον οἱ ἄνδρες παρείχοντο πρὸς τὴν τῶν πολλῶν θέαν ἐπαγωγότατον. Ὥστε καὶ οἷς ἑωρῶντο, καὶ οἷς ἔλεγον καὶ ὁπόσα γράφοντες διεδίδοσαν, διὰ πάντων ᾕρουν εἰς τὴν ἑαυτῶν κοινωνίαν τοὺς καθ' ὁτιοῦν αὐτῶν εὐμαρέστερον ἁλίσκεσθαι δυναμένους. Τοσαῦτα περὶ αὐτῶν ὡς ἐν παραδρομῇ Φιλοστόργιος, καὶ ταῦτα Ἀρειανὸς ὤν, ἔγραψεν. Ἔτι γοῦν περιὼν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον ὁ Γρηγόριος, ἐπίσκοπον καταστήσας ἐν τῇ λαχούσῃ αὐτὸν Ἐκκλησίᾳ, αὐτὸς ἐν ἀγρῷ τινι βίον μοναδικὸν ἀπηνέγκατο. Ἐλάσας δὲ περὶ τὰ ἐννενήκοντα ἔτη καὶ ἐπέκεινα, Θεοδοσίου τρίτον καὶ δέκατον ἔτος ἄγοντος, καταλύει τὸν βίον, ἀνάξιον τοῦτο τῆς αὐτοῦ παθὼν ἀρετῆς, καὶ τῆς καθέδρας ἀποκρουσθῆναι τῆς βασιλευούσης τῶν D πόλεων, καὶ προκριθῆναι μᾶλλον τοὺς φαυλοτέρους, ἢ τὸν ἐπ' ἀρετῇ καὶ λαμπρότητι βίου πάντων μᾶλλον ὑπερέχοντα.

Ex Simeone Metaphraste.

Magnus hic Gregorius Theologus vitam ipse suam exposuit in iis funebribus orationibus, quibus Basilium Magnum, Gregorium patrem, Cæsarium fratrem, et Gorgoniam sororem ornat. Ac proinde qui vitam illius conscripserunt, non aliunde quam ex ipsius operibus dicendi argumentum acceperunt. Hoc unum necessario dicendum, quod siquidem apud homines exsistere necesse erat effigiem quandam et columnam ex omnibus virtutibus constantem, hoc erat Gregorius. Nam cum vitæ splendore eos qui actionis laude florebant, superasset, eo rursus contemplationis progressus est, ut omnes illi sapientiæ doctrinæque laude cederent, tam ejus quæ in verbis quam quæ in fidei dogmatibus versatur. Unde etiam Theologi cognomentum adeptus est. Quantum autem ad corporis formam attinet, statura mediocri erat, pallidus aliquantulum, non tamen citra venustatem, depresso naso, superciliis in rectum protensis, aspectu blando et suavi, altero oculo, nempe dextro, subtristis, quem etiam cica-

trix quædam contrahebat, barba non promissa, densa tamen. Qua parte calvus non erat (nam subcalvus erat) albos crines habebat, summas item barbæ partes velut fumo obsitas ostendebat.

Canon de sancto Basilio, apud Bolland. Append. ad tom. II *Junii, ode* VII.

Ὦ σύμπνοια νοῦ ἱερά τε ξυνωρὶς, ἡ ὥσπερ μία ψυχὴ ἐν δυσὶ σώμασιν ἀδιαίρετος, ἐν Γρηγορίῳ Βασίλειος, πόθῳ θεϊκῷ συνημμένοι, ἐν Βασιλείῳ Γρηγόριος· νῦν ἱκετεύσατε Χριστὸν ὑπὲρ τῆς ποίμνης ἡμῶν.

O consensio animorum et sancta societas! qua velut unus et individuus in gemino corpore spiritus, in Gregorio Basilius divino amore unitus, in Basilio Gregorius fuit. Orate nunc pro grege nostro Christum.

His subnectere potuissem testimonia Haimonis Halberstatensis, cap. 4, *lib.* x. Histor. Eccles.; *Adonis Viennensis episcopi in* Chronic. *ætate sexta; Goffridi Viterb.* Chronic. *parte sexta, ubi de Juliano verba facit; Petri de Natalibus in* catalogo sanctorum, *lib.* II, *cap.* 69; *Petri Criniti, lib.* VII, *cap.* 1, De honest. discipl.: *Trithemii* De scriptor. ecclesiast.; *Mantuani, lib.* I, *Fast. Sabellici* Enneade 7, *lib.* IX. *Sed quia hi omnes non aliunde haurire potuerunt, quam ex his quos supra citavimus, nulla mihi causa visa est, quamobrem eamdem cramben toties tibi obtruderem. Quare hic finem imponam, non tamen ante quam Pselli Cyri Græci scriptoris epigramma de Nazianzeno nostro Latine utcunque reddidero, ac coronidis vice, magni illius Erasmi de eodem judicium apposuero.*

PSELLI EPIGRAMMA.

Divinæ sophiæ decus immortale canamus
  Gregorium, viguit quo nova Roma duce.
Viribus eloquii valuit, linguæque disertæ:
  Mellifluos dulci protulit ore sonos.
Maxima laus in eo doctrinæ utriusque refulsit,
  Sive profana velis dogmata, sive sacra.
O salve conjunx charissime virginitatis,
  Quæ prius in summo numine, deinde choris
Angelicis, purisque hominum complexibus hæret:
  Assidueque tuum læta cubile fovet.
Christicolæ columen defensor maxime gentis;
  Stentoreo Triadis numen in ore ferens.
Hæreticæ salve maniæ certissima pestis,
  Qua simul oppressi Lybs Macedoque cadunt.
Quæque Arium perimis, cujus sanctissima primum est
  Horribili ac stygio secta furore Trias.
Salve doctrinæ Antistes, atque unica cura
  Pieridum, eloquii rhetoricesque decus.
Saltator lugens, Triadis qui numine plenus
  Hanc quoque terrigenis omnibus eloqueris.

ERASMI DE GREGORIO NAZIANZENO JUDICIUM.

Epist. præfixa edit. Claudii Chevallonii, an. 1532.

In Gregorio Nazianzeno pietas propemodum ex æquo certat cum facundia; sed amat significantes argutias, quas eo difficilius est Latine reddere, quod pleræque sunt in verbis sitæ. Tota vero phrasis nonnihil accedit ad structuram Isocraticam. Adde quod de rebus divinis, quæ vix ullis verbis humanis explicari possunt, libenter ac frequenter philosophatur. Frater hujus Basilius suavi quodam et inaffectato dictionis fluxu, et pietatem, et eruditionem, et acumen, sicubi res postulat, et perspicuitatem, et jucunditatem, et si quam aliam virtutem in oratore Christiano quisquam desiderare possit, complectitur. Joannes Chrysostomus Basilii quemadmodum in litteris, sic etiam in professione sincerioris vitæ socius, atque (ut ita loquar) Achates, quidquid fere scripsit, ad popularem captum accommodavit, eoque fusior est, ac simplicior; et in locis communibus spatiari maluit, quam in difficillimis versari quæstionibus. Hos triumviros una tulit ætas apud Græcos, pietate pares, nec dispares eruditione, sed dictionis caractere dissimiles. Quos si cum nostris conferre velis, Chrysostomus non dissimilis est Augustino, Gregorius Ambrosio, qui si Græce scripsisset, plurimum negotii fuisset exhibiturus interpreti. Quem Basilio conferam nondum invenio, nisi si quis Scripturarum cognitionem, quam habuit Hieronymus, cum Lactantii felici facilitate copulet. Me certe a vertendo Gregorio semper deterruit dictionis argutia, et rerum sublimitas, et allusiones subobscuræ. Eam provinciam eximio quodam pietatis ardore sibi sumpsit Bilibaldus noster, cui et immortuus est.

Qui apud veteres auctores Nazianzeni meminerint ex illiusque scriptis testimonia protulerint.

Vix ullus in tota Græcia scriptor exstitit, de ecclesiasticis loquor, qui non perhonorificam Gregorii mentionem fecerit, ex ipsiusque operibus testimonia produxerit. Damascenus certe non contentus scripta sua ipsius auctoritate sæpenumero confirmare, sexcentis locis ita cum compilavit, ut bonam partem librorum suorum de fide Orthodoxa ex ejus libris consuerit, totas plerumque periodos nullis verbis immutatis in volumina sua transferens. Id quod productis quibusdam locis planum facere constitueram, ni id ipsi tam frequens esse comperissem, ut prima fronte furtum depre-

hendi posset. Quid de Theodoreto dicam, qui ipsam quoque theologi phrasim affectavit? Quemadmodum ex unico capite libri quarti *Hæret. fabularum* apertissime liquet, ubi ex variis Gregorii scriptis orationem suam concinnavit. De Nestorio enim loquens (45), Ἄλλην ἐξ ἄλλης ἀμείβων χώραν, καθάπερ Αἰγυπτιακή τις μάστιξ, τῇ μεγάλῃ τῶν Ἀντιοχέων ἐνέσκηψε πόλει· ἐν ταύτῃ λόγων ἐλευθερίων μετρίως μετεσχηκὼς...., τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ προϊὼν εἰσεφθάρη. Et paulo inferius : Ἐνταῦθά μοι λοιπὸν καὶ τὰ δράματα, ὧν μικροῦ πλήρης πᾶσα γῆ τε καὶ θάλαττα. Annon hæc duo loca ad verbum transcripta sunt ex Athanasiana Gregorii oratione? Rursus hæc verba, Τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν τῶν ὀρθοδόξων καθολικῆς Ἐκκλησίας τὴν προεδρίαν πιστεύεται, οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης. B Ipsissima sunt verba Gregorii, etsi locum nunc non satis memini. Quod et aliis verbis ita effert in Basiliana, Διὰ μιᾶς τῆς Καισαρέως πόλεως τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ πυρσεύειν. Jam cum idem Theod. eodem loco ait, Ὡς γὰρ τὸν μέγιστον ἐκεῖνον κατέλαβε θρόνον, καθάπερ τινὰ τυραννίδα τῆς ἀρχιερωσύνης τὴν προστασίαν ἁρπάσας· proculdubio hæc a Gregorio accepit, cujus in Athanasiana hæc verba sunt, Οὐ γὰρ ἐμοῦ τε καταλαμβάνει τὸν θρόνον, ὥσπερ οἱ τυραννίδα τινὰ ἢ κληρονομίαν παράδοξον ἁρπάσαντες. Rursus illa, οἴκοι τὰ πολλὰ βιβλίοις προσανέχων, καὶ καθ' ἡσυχίαν ἑαυτῷ συγγινόμενος, ex oratione ad Arianos sumpta sunt. Sed de hoc satis. Quantæ autem famæ atque auctoritatis in universa Ecclesia ipsius C monumenta fuerint, nullo argumento apertius demonstrari potest, quam quod Latini ne punctum quidem temporis iis carere sustinuerint, sed statim in Latium transferenda curarint, eorumque testimoniis libros suos illustrarint. Nos cæteris omissis ipsa tantum lumina proferemus.

Hieronymus (46) eum præceptorem suum facit in *Catalogo scriptorum ecclesiast.* et in Apologia priore *adversus Rufinum :* « An injuria, inquit, tibi facta est, quod pro te Apollinarium, Didymumque sectatus sum? Nunquid in illa epistola Gregorium virum eloquentissimum non potui nominare? Quis apud Latinos par sui est? Quo ego magistro glorior et exsulto. » Sui autem imparem apud Latinos Gregorium videtur dicere, ut notet Rufinum : qui cum D ipse apud suos esset eloquentissimus, Rufinus in interpretatione aliquot illius orationum parum gnaviter se gesserat, neque satis feliciter tantæ eloquentiæ responderat.

Idem Hieronymus (47), explicans illud Ephes. v, 32, *Sacramentum hoc magnum est : ego autem*, etc. « Gregorius Nazianzenus, inquit, vir valde eloquens, et in Scripturis apprime eruditus, cum de hoc mecum tractaret loco, solebat dicere : Vide quantum istius capituli sacramentum sit, ut Apostolus in A Christo illud, et in Ecclesia interpretans, non se ita asserat, ut testimonii postulabat dignitas, expressisse, sed quodammodo dixerit : Scio quia locus iste ineffabilibus plenus sit sacramentis, et divinum cor quærat interpretis. »

Augustinus (48) epistola CXLVIII ad Fortunatianum, citatis quibusdam ex Athanasio, « Gregorius etiam, inquit, sanctus episcopus Orientalis apertissime dicit, Deum natura invisibilem, quando patribus visus est, sicut Moysi, cum quo facie ad faciem loquebatur, alicujus conspicabilis materiæ dispositione assumpta, salva sua invisibilitate videri potuisse. » Citat postea Ambrosium.

Idem (49) lib. I *Contra Julianum Pelagianum*, de peccato originali, post citatos Occidentis episcopos, sic de Gregorio Nazianzeno, quem primum inter Orientis episcopos nominat : « Sed non tibi deerit magni nominis et fama celeberrima illustris episcopus etiam de partibus Orientis, cujus eloquia ingentis merito gratiæ, etiam in linguam Latinam translata usquequaque claruerunt. Sedeat ergo cum istis Patribus (Latinis scilicet) etiam sanctus Gregorius, et cum eis tuæ criminationis inanem patiatur invidiam : dum tamen cum eis contra novitiam pestem vestram, medicinalem et ipse proferat sententiam. Audi ergo quid dicat : Imago, inquit, Dei labem corporeæ inundationis expurget, et conjunctam sibi carnem Verbi Dei sublevet pennis. Et quamvis, » etc. Citat et postea ex oratione *De baptismo.* « An tibi parva in uno Gregorio episcoporum Orientalium videtur auctoritas? Est quidem tanta persona, ut neque ille hoc nisi ex fide Christiana omnibus notissima diceret : nec illi eum tam clarum haberent atque venerandum, nisi hæc ab illo dicta ex regula notissimæ veritatis agnoscerent. »

Idem lib. II adversus eumdem pag. 530 citat et explicat Nazianzenum ex lib. *Apologetico.* Et lib. *De dono perseverantiæ* cap. 19, ex oratione *in Pentecosten* testimonium profert : ubi tamen pro « deprecabitur, » vertendum fuerat, « deprecabimur. »

Gregorius Papa (50), in prologo tertiæ partis *Pastoralis curæ*, Theologum nostrum ita citat : « Ut longe ante nos reverendæ memoriæ Gregorius Nazianzenus edocuit. Non una eademque cunctis exhortatio congruit, quia non cunctos par morum qualitas astringit. » Hæc porro verba sunt Gregorii nostri I *Apologet.*

Leo Papa (51), Magni cognomento honoratus, qui pontificatum suscepit circa annum Domini 441, epistola CXXXIV ad Leonem Augustum contra blasphemias Nestorii et Eutychetis, sancti Gregorii episcopi Nazianzeni in homilia *De Epiphania* hæc verba citat : « Cum ergo processisset ex Virgine Deus, in ea, quam assumpserat humana natura, unum e duobus sibi invicem contrariis exsistens, carne et

(45) Tom. IV, pag. 244.
(46) Tom. IV, part. II, p. 563.
(47) Tom. IV, part. I, p. 393.
(48) Tom. II, p. 500.
(49) Tom. X, p. 594.
(50) Tom. II, p. 33.
(51) S. Leo, edit. in-fol. p. 393.

spiritu, aliud in Deum assumitur, aliud deitatis gratia præstat. Idem infra : Missus est quidem, sed ut homo. Duplex enim erat in eo natura. Inde denique et laboravit ex itinere, inde et esuriit, et sitivit, et contristatus est, et flevit, humani corporis lege. » Citat postea Basilium episcopum Cappadocum.

Vincentius Lirinensis fere ad finem libri, quem docte adversus profanas novitates conscripsit, in Ephesina synodo suo tempore contra Nestorium celebrata, scripta Nazianzeni recitata scribit. « Adhibita sunt etiam, inquit, illa Cappadociæ lumina, sanctus Gregorius episcopus et confessor de Naziando vel Nazianzo : sanctus Basilius Cæsareæ Cappadociæ episcopus et confessor. »

Quæ autem in ea synodo ex Nazianzeno recitata sint, sic Rusticus diaconus contra Acephalos commemorat, ubi de differentia inter Unus et Unum, Alius et Aliud. « Sua, inquit (52), dogmata confirmavit (Ephesina scilicet synodus) inter beati Nazianzeni Gregorii lectiones, dicens ita : Alius quidem et Aliud ex quibus Salvator : siquidem non idem invisibile visibili, et id quod intemporale illi quod subtemporale. » Quæ verba ex priore ad Cledonium epistola sumpta sunt, quam in eodem libro pluribus locis citat; atque etiam hæreticos (ut illi nihil intentatum et incorruptum relinquunt) et maxime Nestorianos Nazianzeni sententias quasdam ad sui erroris confirmationem detorquere tentasse. Sic enim ibi hæreticus, qui loquens inducitur, objicit : « Hominem quem Apostolus velut in duo partitus est, sanctæ memoriæ Gregorius unum modis omnibus nominat, ne Christo eum conferens, duos videatur Christos asserere, » etc. Et post : « Dixit alicubi Apostolus : *Quia quanto iis qui foris* [21], » etc. Subjicitur inde explicatio locorum Pauli et Nazianzeni. Ibi enim contra hæreticos pluribus explicatur ista Theologi sententia : Sic ex duabus naturis Christus, sicut ex anima et corpore homo. Illam enim hæreticus ut a suis partibus stantem in medium proponebat, ut et nonnullas alias, quas Rusticus ipse eodem libro pluribus explicat.

Gelasius de duabus in Christo naturis adversus Eutychem et Nestorium, multa veterum theologorum, ut Ignatii, Eustathii, Hippolyti, Athanasii, Eusebii Pamphili citans testimonia, et hæc Gregorii Nazianzeni in Natali Domini laudat (53) : « Duplex erat Christus, homo quidem quod videbatur, Deus vero quod non videbatur, comedens quidem ut homo vere et sicuti nos. Habuit enim carnis similem passibilitatem sicuti nos. » Ibidem etiam ex ejusdem priore ad Cledonium epistola permulta profert, quemadmodum et ex epistola ad Nectarium.

Joannes episcopus Romanus, tribus Justiniani imperatoris quæstionibus respondens, ut probet Christum unam esse ex personis Trinitatis, post Augustinum hæc Gregorii Nazianzeni ex sermone de Epiphania citat (54) : « Deum cum dico, omnino uno lumine illustramur simul et tribus, uno quidem secundum uniuscujusque proprietates sive substantias, sicut placet aliquibus dicere, sive personas (nihil enim pro vocabulorum diversitate dissidendum est, cum ad eumdem sensum nominum diversitas provocet et intellectum) unum autem secundum substantiam, vel deitatis ratione. Dividitur ergo, ut ita dicam indivisibiliter, conjungitur divisibiliter, una est in tribus deitas. »

Justinianus I Imperator, Edict. adversus tria Capitula, ut duas naturas et unitatem personæ asserat in Christo, sanctum Gregorium Theologum semel et iterum nominat. *Concil.* tom. V, p. 695, 698.

Sanctus Theodorus Studita pluribus in locis (55) Gregorii profert testimonia, vel in suæ sententiæ patrocinium, vel ut verba sancti doctoris a pravis hæreticorum interpretationibus vindicet. Sic Antirrhetico II *adversus Iconomachos*, tom. V Oper. Sirmondi, p. 107. Item, ibid. pag. 125, 126, 127. Item *Refutatione impiorum poematum*, pag. 193. Rursus *Adversus Iconomachos*, cap. VI et VII, pag. 215 et seq. Iterum epist. lib. II, epist. XXXVI, pag. 445. Ac demum epist. CLIV, p. 625.

De operibus et scriptis Nazianzeni.

Omnia quæ Nazianzeni nomine inscribuntur, citra controversiam ipsius sunt præter metaphrasin *in Ecclesiasten*, quæ ipsi falso tribuitur, ut in argumento ex Hieronymo docuimus : et significationem *in Ezechielem*, quæ aut illius non est, aut certe ab eo non edita.

Duæ exstant orationes illius a Rufino Latinæ factæ, quæ non sunt in Græco exemplari. (Perperam Gregorio orationes istas tribuit Billius, ut in præloquio notavimus.)

Ex docta illius in dictum Evangelii homilia videtur multas alias ejus generis composuisse : ut quem certum sit et Nazianzi et Constantinopoli et alibi sæpius e suggestu ad populum concionatum. Ac fortasse in sacros libros commentarios edidit, Epistolamque Pauli ad Philippenses videtur scriptis suis illustrasse. In fine enim Anathematis morum Cyrilli sic legitur, D. Gregorii episcopi *in Epistolam ad Philippenses.* Atque hoc fragmentum hic ascribitur : *Hoc sapiatur*, inquit, *quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualem Deo : sed semetipsum exinanivit, formam servi suscipiens* [22]. « Quid pauperius in Deo, quam forma servi? Quid humilius in Rege cunctorum, quam ad communionem pauperis nostræ naturæ sponte venire? Rex regum et Domi-

[21] I Cor. v, 13.

[22] Philipp. II, 5-7.

(52) *Bibl. Patr.* tom. IV.
(53) Id. ibid.

(54) Epist. 3 *ad Sen.*, t. IV *Conc.*, p. 1751.
(55) Edit. Sirm.

nus dominantium induitur forma servi : judex omnium fit subditus postestatibus creaturæ : Dominus in spelunca deponitur : qui omnia continet, in diversorio non invenit locum, sed in præsepe projicitur jumentorum ; mundus et immaculatus sordes suscipit humanæ naturæ, et per omnia paupertatem nostram transiens, usque ad mortis venit experimentum. Considerate paupertatis spontaneæ mensuram : vita mortem gustat : Judex deducitur ad judicium ; vitæ omnium exsistentium Dominus subditur sententiæ judicantis; rex omnium virtutum, quæ ultra mundum sunt, spiculatorum non respuit manus. » Hæc ibi ex Gregorio episcopo, qui videri A possit Nazianzenus noster, quando statim aliud subjicitur ex Basilio Magno, de fructu passionis Christi testimonium. Nyssenus autem et Neocæsariensis, quod sciam, nihil in hanc Pauli Epistolam scripserunt.

Baptista Guarinus Guarini viri doctissimi filius in Latinum vertisse dicitur Gregorii Nazianzeni ad Christum et Mariam orationes in appendice : *Catalogi scriptorum ecclesiasticorum* Trithemii et Bibliotheca Lycosthenis, ut et beatus Rhenanus duas epistolas ejusdem ad Themistium. At illæ neque Græce neque Latine in manus meas adhuc incidere potuerunt. B

Hæc sunt quæ Billius collegit et adornavit in laudem et illustrationem eximii Doctoris. Pauca adjecimus, Billio vel ignota, vel nondum in lucem edita. Jam superest ut Billii, Leuvenklaii, Genebrardi, et aliorum qui Gregorii operibus manum adhibuerunt præfationes hic subjiciamus. Billii epistolam Carolo Lotharingo cardinali nuncupatam, priorique editioni præfixam, forsan detrahere licuisset. At tanti viri reverentia, libellum in quo calamitosas tempestates sui ævi tam eleganter describit, tam amare luget, cæteris ejus ingenii monumentis connectere decrevimus, maxime ut ne minimum quid vel ex antiquis editionibus desiderare lectorem sinamus.

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI AC DOMINO D. CAROLO LOTHARINGO CARDINALI, AC PRINCIPI ILLUSTRISSIMO,

JACOBUS BILLIUS ABBAS S. MICHAELIS IN EREMO, S. D.

Quod ait ille totius philosophiæ antistes Plato (56), summæ atque effrenatæ libertatis extremam plerumque servitutem asseclam esse, quod etiam Hippocrates (57), corporum habitudines ad extremum bonitatis perductas, periculosas esse : hoc in Christiana nostra republica non sine maximo piorum omnium dolore hac misera tempestate unusquisque nostrum experitur. Nam si quis florentissimum illum statum, quo Patrum memoria religio erat, cum eo quem his perditissimis temporibus videmus, composuerit, profecto *quantum distat Ortus ab Occidente* [23], tantum inter utrumque statum interesse comperiet. Nec vero in re adeo manifesta longa oratione opus esse puto. Illud potius dolendum atque ingemiscendum, nos tam præclaram hæreditatem a majoribus acceptam tenere non potuisse. Sed scilicet verum est quod dici solet, satietatem contumeliæ atque insolentiæ matrem esse.

Nos prosperarum rerum velut nectare quodam obruti, bona nostra ignoravimus, nec μέγαν ὄλβον, ut de Tantalo ait Pindarus (58), καταπέψαι (59) potuimus : idemque nobis accidit quod Judæis olim sæpe usu venisse legimus, qui simulatque *incrassati, impinguati, dilatati* sunt, protinus *recalcitrarunt* [24], ut quod Appius ille de Romanis dicebat, negotium illis melius, quam otium committi posse, in nos non immerito torqueri possit, Ecclesiaque his Ezechiæ verbis commode uti queat : *Ecce in* C *pace amaritudo mea amarissima* [25]. In tanta tranquillitate somnus iis obrepsit, qui ad Ecclesiæ gubernacula sedebant. Non litterarum sacrarum studiis incumbere, non plebem sibi commissam salutifera doctrina pascere, non vitæ integritate ac sanctimonia cæteris prælucere; sed vel dormire, vel sibi ipsis tantum vigilare, et quidem ita vigilare, ut altum dormire præstiterit. Qualis porro gubernator, tales proretæ, tales nautæ, tales vectores; et, ut ait Scriptura, *qualis sacerdos, talis et populus* [26], malæ sementis mala seges, malorum magistrorum mali discipuli, mali exempli mala expressio. Omnes declinavimus, et inutiles facti sumus [27]. Pastores inertia languerunt : populus quales merebatur, tales pastores habuit.

D Interim versipellis noster inimicus, « (59') qui inferioris hujus mundi scabiem ac languentium ulcera scalpit atque ablingit, qui ubi quid vitii et corruptelæ est, cadaveribus assidet putredinesque contrectat, » pastoribus in officio cessantibus, in agrum Domini furtim ingressus zizania superseminavit [28], tantamque justissimo Dei judicio tempestatem rerumque omnium perturbationem excitavit, ut a jactis religionis nostræ fundamentis, vix ulla gravior acerbiorque exstiterit : quoque majorem stragem in Dei castris ederet, angeli lucis personam sibi induendam putavit, ut quo tectius, hoc quoque nocentius perniciosiusque virus suum sim-

[23] Psal. CII, 12. [24] Deut. XXXII, 15. [25] Isa. XXXVIII, 17. [26] Osc. IV, 9. [27] Psal. LII, 4. [28] Matth. XIII, 25.

(56) Lib. *De rep.*, 8.
(57) Lib. I, aph. 3.
(58) *Olymp.*, od. 1.

(59) Id est *ingentem felicitatem concoquere.*
(59') Ap. Cyprian., in App., p. CVII.

plicioribus animis instillaret. Sub hac larva ita omnia confudit ac sursum deorsumque jactavit, ut in antiquum chaos pene reciderint, *facti quasi simus quasi in principio cum Deus nostri non dominaretur, nec invocaretur nomen ejus super nos* [29]. Ternis salutem longam dixisse videtur charitas; improbitati atque impudentiæ habenæ omnes remissæ sunt. Plena omnia odii, rixarum et maledicentiæ, plena livoris et virulentæ contentionis. Amicorum et hostium nullum discrimen. Nemo seipsum propius inspicit, sed salutem suam in tuto versari existimat, dum alios omni animi acerbitate atque amarulentia insectetur. « Pereunt bona, ut ait noster Gregorius (60), nuda et aperta sunt mala, navigatio in nocte, fax nusquam, Christus dormit. » *Refrigescente* vel potius exstincta *charitate abundat* in orbe *iniquitas* [30]. Exundante porro atque in immensum excrescente iniquitate, vindicem Dei gladium ardentesque illas sagittas [31] in nos cadere non est mirum.

Itaque haud scio an non multo commodius de hoc nostro tempore dicere nobis liceat, quod Epiphanius (61) olim de sua tempestate ob eamdem causam dicebat. « Mirandum est hoc tempore, et non mirandum. Mirandum, quod nostro sæculo omnia implentur : non autem mirandum, quia impleri ea necesse est. » Et paucis verbis interjectis : « Quo progressa est mens hominis prona ad malum ab adolescentia sua? Quas fidei partes non perdidit? In quibus disputationibus utilitatem non perturbavit consilii perversitas? » Quid enim? An non deploratissimam hanc ætatem velut digito indicare videtur vir ille sanctissimus, in qua vel nova quotidie dogmata feruntur, vel jam olim oppressa et sepulta in lucem revocantur? Neque enim satis habuit Satan inferioribus telis adversus nos uti, nisi etiam venena, ut ait ille, cœlo peteret, atque ex saluberrimis vitæ fontibus a se vitiatis, mortem nobis propinaret, sagittaque illa per diem volante [32], hoc est, ut per hæreticos in sanctarum intelligentia Scripturarum, Ecclesiam convulneraret.

Hinc illæ tot tamque dissectæ sectæ, quas per suos satellites toto orbe Christiano spargit, qui utinam ipsi tum suæ tum aliorum salutis minus prodigi essent! Utinam fastum illum suum atque arrogantiam comprimerent, nec antiquitatem universam cæcitatis atque ignorantiæ damnare mallent, quam errorem suum confiteri! Sed habet hoc imprimis φιλαυτία, hæresum omnium parens certissima, quod iis, qui hoc vitio infecti sunt, oculos prorsus morbique sensum omnem eripit, planeque eodem modo eos afficit, quo Harpastem fatuam suam Seneca (62) laborasse scribit, quæ cum vi-

A dere desiisset, se tamen cæcam esse nesciebat, sed in domum tenebrosam id rejiciebat, alioque migrare velle dicebat. Ex quo efficitur ut nemini prorsus cedere sustineant, verum cerebri sui figmenta ita perdite ament atque amplexentur, ut a visceribus suis potius avelli, quam a concepta semel opinione abstrahi patiantur. (63) « Ita perditi perdunt, et depravati errorem pravitatis infundunt, » ac virus suum quaquaversum spargere moliuntur : ut non abs re Cyprius ille episcopus (64) eos ἐκθαμβητὰς τῶν προβάτων καὶ πτύρτας τῶν περιστερῶν, καὶ σοβητὰς τῶν τοῦ Χριστοῦ ἀρνίων καὶ θρεμμάτων vocet. Sic impurus hostis fructum omnem memorabilis illius supplicii, quod Christus in cruce pertulit, *ut filios Dei, qui erant dispersi,*
B *congregaret in unum* [33], funditus tollere atque evellere modis omnibus conatur. Nihil enim eum gravius angit et excruciat, quam pax aliorum et concordia, cujus se suo scelere expertem videt. Nihil est quod avidius expetat, atque in quo vehementius elaboret, quam ut nobile illud amoris ac benevolentiæ legatum, quod Christus Ecclesiæ suæ testamento reliquit, nobis extorqueat. Ac proinde quas potest contentiones in domo Dei serit, et quod de morte Hieronymus aiebat (65), « fratres dividit, et charissima inter se nomina crudelis et durus dissociat. »

Hæc proh dolor! non jam auribus, sed oculis ipsis haurimus : non jam legimus, sed sentimus, quamque κακίστη δαιμόνων, ut Euripidis verbo
C utar, sit hæresis, non tam ex annalium memoria, quam ex nostrismet ipsi calamitatibus cognoscimus. Multas quidem gravesque hæresum procellas in veterum monumentis descriptas videmus : sed multo gravius nos afficiunt, quas ipsi cernimus ac sentimus. Ut enim res procul ab oculis dissitæ multo minores videntur, quam quæ propiori intervallo spectantur, eodem modo fieri non potest, quin præsens calamitas multo graviorem nobis dolorem inurat, quam quas in historicorum libris velut in tabula quadam pictas intuemur. Et sane æquum erat, ut qui vicinorum nostrorum tristissimis exemplis erudiri neglexinus, ipsi tandem aliis in exemplum proponeremur, cæterique ex no-
D bis documentum caperent, quid sibi esset in eadem causa pertimescendum. Atque utinam verberibus saltem, ut Phryges, et quidem iterum ac tertio repetitis, meliores efficeremur, ac non potius ad tam duras plagas obstupesceremus. Sed, quod vix sine lacrymis dici potest, ad doloris sensum obduruisse videmur. *Dissipati* enim *sumus*, ut inquit Propheta, *et non compuncti* [34]. *Percussit nos Dominus, et non doluimus ; attrivit nos, et renuimus ac-*

[29] Isa. LXIII, 19. [30] Matth. XXIV, 12. [31] Psal. VII, 17. [32] Psal. XC, 6. [33] Joan. XI, 52. [34] Psal. XXXIV, 16.

(60) *Epist. ad Eudoxium*, al. XXXIX.
(61) Lib. III, tom. II, *Adversus Antidic.*, p. 1031.
(62) Senec. in *Hercul. Oetæo*.
(63) Cyprian. lib. *De idol. van.*, p. 226.
(64) Epiph. lib. III, tom. II, p. 1009.
(65) Epist. 35, t. IV, part. II, p. 267.

cipere disciplinam [35]. Belluæ si quando e laqueis evaserint, ea omnia loca, in quibus laqueos esse suspicantur, sedulo fugiunt; nos bardi et vecordes ad eumdem quotidie lapidem impingimus, et pyraustarum in morem, ambusta jam toties ac fere jam adusta corpora flammis adhuc admovemus.

Quotusquisque est enim, qui in tam denso calamitatum agmine meliorem mentem induat, et concipiat, ac quasi parturiat spiritum salutis [36]? Omnes pene iisdem vestigiis insistimus, vitiis nostris indulgemus, ea mordicus retinemus, novisque quotidie flagitiis cumulamus, nec, ut cum lyrico loquar (66), per nostrum patimur scelus iracunda Jovem ponere fulmina. Hanc rerum acerbitatem deploramus, hanc temporis infelicitatem accusamus, cujus ipsi unici fabri atque artifices sumus. Ad flagra murmuramus, qui scorpionum [37] ictus meremur. Dolemus omnia plus quam feralibus odiis ardere, et cum Deo in gratiam redire non curamus. Quasi vero certa pax inter eos coalescere queat, qui a Deo pacis sese averterunt; atque ii membra tenere queant, qui *caput*, ut est apud Apostolum [38], *non tenent*. Ut enim in circulo quo longius a centro lineæ protrahuntur, hoc quoque longioribus intervallis inter se distant: ad eumdem modum quo quisque longius a Deo discedit, eo etiam magis a fraterna charitate, imo etiam a seipso removetur.

Nam quid de iis dicam, qui ab Ecclesiæ corpore nefarie se præciderunt, qui *inconsutilem* [39] illam Christi vestem, cui immanissimi etiam carnifices pepercerunt, in infinitas partes sciderunt, tantaque amentia præcipites feruntur, ut quemadmodum salamandra in igne, sic ipsi in dissidiis funestisque conflictionibus vivant, atque adversus publicam orbis concordiam conjurasse videantur? « (67) Nisi enim pacem odissent, in unitate certe permansissent. » In summa miseria summam felicitatem, in maxima perturbatione jucundissimam quamdam quietem vel simulant, vel opinionis errore sibi confingunt. Extra arcam esse gaudent, ac velut de certa salute sibi gratulantur. Sic nimirum ægroti quidam nusquam non quietiores se fore, quam in stratis suis arbitrantur. Perire miseri non recusant, dum alios in eamdem secum perniciem trahant. Idemque si non ore, reipsa tamen clamant, quod ille apud tragicum (68), « Hæc ipsa pollens inclyti Pelopis domus ruat vel in me, dummodo in fratrem ruat. »

Itaque qui non ita pridem (tantum in eis simulationis artificium erat) nil nisi pacem concordiamque spirare plerisque videbantur, iidem nunc aperta fronte, et regno Parides, et optimo cuique Phalarides, sacri etiam ordinis hominibus plus quam tigrides se præbent. Christi, cujus admirabilem quemdam zelum præ se ferebant, templa disturbant, patrimonium diripiunt, ministros obtruncant. Regis, cujus auctoritatem imperiumque sibi sacrosanctum esse alternis prope verbis affirmabant, urbes vi atque armis expugnant, tributa legunt, sceptrum etiam, si possint, extorquere contendunt. Populi, cujus causa, populares videlicet homines, anno superiori ad arma se invitos trahi testabantur, fortunas omnes per crudelissimum latrocinium eripiunt, eique pro libertate promissa gravissimam tyrannidem invexerunt, pro ligneo jugo ferreum imposuerunt? Unde autem fures agnosceremus, nisi furarentur, et mactarent, et perderent [40]? Unde lupos, nisi sanguinem sitirent? Unde viperarum progeniem [41], nisi matrem arroderent? Unde apros solitarios [42], nisi pulcherrimam illam vineam pervastarent? Unde leonis rugientis [43] catulos, nisi obvium quemque devorarent? Unde denique ejus, qui jam inde a prima rerum origine homicida fuit [44], liberos, nisi cruore atque omni feritatis genere pascerentur?

Quis interpretari potest iniquiusne bellum susceperint, an crudelius et rapacius gerant? Quibus opibus hæc barathra, quo sanguine hæ hirudines, ante quas, ut Scripturæ verbis utar, *quasi nihilum est sanguis* [45], expleri queant? Habent certe unde in confusione sua glorientur. Vicerunt omnes omnium ætatum hæreticos. Vicerunt impudentia, scelere, impertunitate, rapinis, crudelitate. Non exstruendo, ut Babylonici ædificatores [46], sed vastando, evertendo, exurendo nomen suum celebrare, immortalemque sui memoriam posteris relinquere moliuntur. Quanquam credetne unquam posteritas tantum furoris in Francis hominibus, iisque defæcatæ religionis titulo sese venditantibus, exstitisse? Non credet, imposturam sibi factam clamabit, nisi expressa tantæ amentiæ monimenta in templorum ruinis viderit. Mihi quidem non in publica modo, sed etiam in privata calamitate, quam nihil in illis, non dicam Christiani, sed ne hominis quidem esset, abunde experiri contigit. Nam, ut Regiensis insulæ vastitatem prætercam (in qua, quandiu superiores fuimus, licuit illis suo ritu vivere, facultatibus suis libere tranquilleque frui: simulatque autem vicinæ Rupellæ perfidia basiliscum illum, quem tot annis parturierat, peperit, illico templis flammæ injectæ, fortunis nostris, domesticisque omnibus, quos quidem arripere potuerunt, manus allatæ sunt), quis Michaelini nostri cœnobii cladem ulla quamlibet tragica oratione pro rei atrocitate deplorare queat?

Domus ea antiquissima et illustrissima erat, atque ipsa quoque structuræ specie religionem quam-

[35] Jer. v, 3. [36] Isa. xxvi, 18. [37] III Reg. xii, 14. [38] Coloss. ii, 19. [39] Joan. xix, 23. [40] Joan. x, 10. [41] Matth. iii, 7. [42] Psal. lxxix, 14. [43] I Petr. v, 8. [44] Joan. viii, 44. [45] Eccli. viii, 19. [46] Genes. xi, 4.

(66) Horat., lib. i *Carm.*, od. 3.
(67) August. *in psal.* cxix, t. IV, p. 1371.
(68) Senec. in *Thyest.*

dam spectatoribus incutiebat. Ea multis calamitosis solatio, pietatis causa exsulantibus perfugio ac præsidio, et ut cum Job [47] dicam, *oculus cæco, pes claudo, mater pauperi* plerumque fuerat. Præcipuum autem ipsius decus erat, quod in hoc animarum diluvio sola pene, velut arca Noe, diluvii vim minime senserat. Bis obsessa, bis de hostibus triumphavit.

Felix heu! nimium, felix si littora tantum
Anglorum nunquam tetigissent nostra carinæ.

Quamprimum enim Rupellani pro vino et sale aliisque rebus ad vitæ usum necessariis, æneas machinas ingentis magnitudinis ab Anglis acceperunt, statim tertia expeditio adversus domum nostram suscipitur. Accurrunt undique hostes ex oppidis et pagis, ex insulis, Deus bone, quam truci vultu, quam impotenti furore, quam inaudita animorum rabie! Nostris quidem primo nec animus ad resistendum, nec vires deerant. Sed, posteaquam immanes illæ bombardæ dirutis omnibus propugnaculis muros jam ipsos dejicere cœperunt: quemcunque Deus voluisset eventum exspectare maluerunt, quam ullum deditionis verbum apud eos habere, quos quidquid promisissent non alia quam Punica fide præstituros esse certissimum habebant. Idibus ergo Januarii, quem diem Rupellæ defectio superiore anno toti Galliæ nefastum reddidit, hostis per disjectas muri partes irrumpens, promiscuam cœnobitarum, domesticorum meorum, ac rusticorum stragem edidit. Optato tamen nox adveniens finem cædibus attulisset, si cum iis hostibus res nostris fuisset, qui nonnisi in primis expugnationis tumultibus, animi ferociam adhibere consueverunt. Sed cum monstris, cum furiis, cum teterrimis omnis humanitatis hostibus res erat.

Itaque postero die, cum jam per noctis quietem ira deferbuisse debuerat, inchoatas cædes prosequuntur, ac fusos per templum, passimque tota domo, nequidquam eorum misericordiam, quæ nulla in ferreis pectoribus erat, implorantes necant. Multi, quibuscum de vita pretio redimenda transactum fuerat, statim jussu ducum contra jus belli, fasque omne, trucidati. Multis etiam ad importunam victoris libidinem laqueo fractæ cervices. Direpta mox, atque incensa domus: direptus etiam pagus, et quidem tam inhumane, ut viduis et orphanis, quibus nunc solis propemodum constat, nihil præter acerbissimam famem lacrymasque relictum sit. Sed, o beatos, qui propter Christum (nam is quoque, ut veris et sempiternis opibus nos cumularet, in egestate vixit [48]) facultatum suarum naufragium æquo animo ferunt! Longe vero beatiores, qui stolas suas in agni sanguine laverunt, quibusque non alia mortis causa fuit, quam quod nec adulteram pro sponsa, nec semen Chanaan pro semine Juda, nec Absalonem aut Jeroboam aut Tabelehem pro legitimo principe agnoscere voluerunt. At tu, filia Babylonis misera, tu vesana carnifex, tu mortis filia, atque in medio umbræ mortis habitans, quid egisti? Ubi est victoria tua? Diruendo ruisti, perdendo periisti. Cœlum habent, quibus terram: patriam habent, quibus exsilium invidisti. O beatæ animæ, quam pretiosus in conspectu Domini transitus vester, a luto fæcis ad locum pascuæ, a terra deserta invia et inaquosa ad terram fluentem lacte et melle, a torrente amaritudinis ad torrentem voluptatis, ab igne et aqua ad refrigerium! Quam dulce est vobis in Agni comitatu esse, Christo frui, sub magnæ illius gallinæ alis requiescere, nulla jam scandala, nullam gladiorum aciem, nullos venantium laqueos, nullam vim bombardarum extimescere! Quam præclarum negotiationis genus, pro exiguis sanguinis guttis regnum cœlorum, pro carbonibus thesaurum, pro stercoribus margaritam accipere!

Sed profecto (ne diutius extra curriculum feratur epistola) nec nostra domus, nec tot templorum millia in hoc regno conflagrassent, nisi *vulpibus* istis, *quæ vineas demoliuntur* [49], *foveas habere* [50], vespis istis favos (69), id est, hæreticis Ecclesias facere nimium diu licuisset. Hinc gravissima illa apud Basilium Magnum querela: Baptizant, inquit (70), illi, mortuos efferunt, ægrotos invisunt, etc. Quis hic non ingemiscat? Quis non lacrymarum fontem cum Jeremia [51] requirat, ut tantam calamitatem pari fletu prosequatur? Hic enim tota vis mali versatur. Nam cum altare adversus altare erigitur, ac veræ sponsæ loco pellex inducitur, infirmi quique addubitare incipiunt, utram tandem pro vera conjuge agnoscant: denique propemodum aiunt, quod Tullius ex tragœdia, Ποῦ σκάφος τὸ τῶν Ἀτρειδῶν; Ex quo efficitur, ut velut duabus sellis sedeant, quodque de Dioscuris antiquitas finxit, nunc apud superos sint, nunc apud inferos: ac desultoria quadam levitate nunc ad hos nunc ad illos se conferant. Nunc Deum Israel sequuntur, nunc Baal; nunc de mensa Domini comedunt, nunc de mensa Jezabel, imo dæmoniorum; nunc filiorum vel potius angelorum pane vescuntur, nunc porcorum siliquis herbisque illis amaris, quæ in mortis olla coquuntur; nunc de Jordane bibunt, nunc de Mara, de Amana et Pharphar fluviis Damasci; nunc de fontibus Salvatoris aquas hauriunt, nunc de cisternis dissipatis. Et quemadmodum animalia quædam sunt, quæ in utroque elemento degunt, ob eamque causam a Græcis ἀμφίβια nominantur, et monstra quædam interdum exsistunt, altera corporis parte humanam, altera belluinam formam præferentia; eodem modo ipsi nec plane orthodoxi, nec aperte hæretici sunt, sed mediam quamdam inter utrosque conditionem tenent. Ita vel cum Zacharia obmutescunt, vel cum dubitante Petro mergi incipiunt,

[47] Job xxix, 15. [48] II Cor. viii, 9. [49] Cant. ii 15. [50] Luc. ix, 58. [51] Jerem. ix, 1.

(69) Tertul., l. iv *adv. Marc.*

(70) Basil. 1 epist.

jam jamque haud dubie pessum ituri, nisi Christus A eos manu arreptos in naviculam retraxerit.

Sunt alii, qui tametsi ab omni hæresi abhorreant, perinde tamen atque eos orthodoxiæ pudeat, veritatis patrocinium deserunt, ac ne quid odii sibi apud homines conflent, impias adversus Deum blasphemias surdis auribus transmittunt : quasi vero non ut *corde ad justitiam creditur*, sic *ore* quoque *confessio ad salutem fieri* [52] debeat. Ad quos accedunt, qui ad adversariorum gratiam aditum sibi muniunt, ac velut amicos parant, qui, si forte *defecerint*, *recipiant* eos *in sua tabernacula* [53]. His non paulo sceleratiores habendi sunt, qui sub ovium pelle lupos celant; quorum vox quidem vox Jacob est, sed et manus et animus Esau sunt; qui in Ecclesiæ corpore ita sunt, ut Sinon in urbe Trojana, B vel ut Judas in cœna. Nemo est qui oratione assequi possit, quantam isti versutis suis consiliis perniciem reipublicæ Christianæ quotidie afferant. Plus artibus suis efficiunt, quam ferrum omne, quam vis omnis armorum Ac propterea illis cum totius mundi scandalo a suis coryphæis permittitur, religionem, quam morte pejus oderunt, simulare, orthodoxorum templa adire, rei sacræ interesse, aliaque omnia, quæ secta exsecratur, facere; dummodo hac simulatione factionem provehant. Hic profecto mihi succurrit illud Augusti, qui ex tota ea suppellectile quam moriens quidam Romanus immenso ære alieno obrutus reliquerat, lectum solum emendum curavit, quod fieri non posse diceret, quin longe optimus esset, in quo homo tanta C æris alieni mole oppressus somno frueretur. Consimili enim modo firmissimas ac robore triplicique ære, ut ille ait (71), obseptas esse hujusmodi conscientias necesse est, quæ in tanto scelere securæ conquiescunt.

Est aliud hominum genus quorum salus spe exigua extremaque pendet, ac prope deplorata est, ut non tam medico, quam Christo, qui mortuos suscitat, opus habere videantur. De his loquor quos aptissimo nomine ἀπηλγηκότας Apostolus vocat [54], qui ut in Nili catadupis ad ruentis fluminis fragorem incolæ obsurdescunt : ita illi perpetuarum disputationum tædio fracti atque enecti, omnes in universum religiones peræque aversantur, atque D in pestilenti derisorum cathedra sibi sedem figunt [55]. Hi tantum abest ut hac rerum omnium perturbatione commoveantur, ut etiam ex publicis calamitatibus uberrimam risus messem faciant. Omnes, quos Ecclesiæ causa serio afficit, pro stultis et insanis habent, ac de lana caprina contendere atque inter se altercari aiunt. Compendiariam viam ad tranquillitatem esse censent ἀθεΐαν, ejusque beneficio se ex gravissima servitute in libertatem vindicatos esse gloriantur, *eum qui emit eos negantes, ac superducentes sibi celerem perditionem* [56]. Ridendo pereunt, jocando serium exitium sibi accersunt. Hi sunt veri gigantes, qui blasphemam linguam in cœlum mittunt, ac Deum omnipotentem impio bello lacessunt : quos in Satanæ peculio jam esse quispiam non immerito dixerit, quippe qui æternas inimicitias cum eo susceperint, qui solus ipsis mederi poterat. Illos non minus quam Epiphanius Anomœos (72), « virgini corruptæ, cæcæ, surdæ, et mutæ comparare possumus, quam nemo corruptam esse nescit : » rogata autem a quo corrupta sit, non audit, quia surda, nec eum vidit, quia cæca, nec dicere potest, quia muta.

Quanquam quid mutos eos appello, qui non jam, ut olim, impietatem pectore clausam tenent, non in angulis, ut nuper, effundunt, sed in omnium plerumque oculis atque conspectu ex ore teterrimo evomunt, portasque aperiunt non justitiæ [57], sed atheismi. Hi si superis placet, Scripturas quoque proferunt, quas rident, nec serio se agere, sed tantum disputare velle profitentur : ac Christum osculantur, ut prodant; hoc est, doctrinam sacram allegant, ut evertant. Quorum hac tempestate tantus proventus est, ut non sine causa apud nostrates in proverbium abierit, Noxias herbas cito excrescere. « (73) Sic inanes paleæ tempestate jactantur, et invalidæ arbores turbinis incursione evertuntur. » Sed quanquam nulla capitalior pestis ab infestissimo generis nostri hoste excogitari potest, quam hæresis : ex ea tamen hoc commodi percipitur, quod hinc elucet, qui probi, qui fucati atque adulterini Christiani sint. *Necesse est*, inquit Apostolus [58], *hæreses esse, ut qui probati sunt, manifesti fiant*. Rebus tranquillis et pacatis, fortis et generosus miles ab ignavo et timido internosci non potest. At exorto bello quid inter utrumque descriminis sit facile perspicitur. Alter statim abjecto scuto turpiter se in fugam conjicit : alter periculis omnibus magno atque intrepido animo sese offert. Quot homines superioribus hisce annis vidimus, qui cum orthodoxiæ speciem omni vita præ se tulissent, ad primas noctis tenebras in Christo scandalizati sunt, *eoque relicto fugerunt* [59], imo transfugerunt? Et qui plus quam trabali, ut aiunt, clavo in Ecclesia fixi esse videbantur, seque Israeli pro muro futuros ostendebant, ipsi primi fœdissime corruerunt?

Hoc ergo bonum attulit hæresis, quod et horum simulationem prodidit, et bonorum constantiam animique magnitudinem declaravit. Fuit ergo illa quasi lapis quidam heraclius verum aurum a falso discernens, quasi ignis contrarias materias distin-

[52] Rom. x, 10. [53] Luc. xvi, 9. [54] Ephes. iv, 19. [55] Psal. i, 1. [56] II Petr. ii, 1. [57] Psal. cxvii, 19. [58] I Cor. xi, 19. [59] Matth. xxvi, 56.

(71) Horat., l. i *Carm.*, od. 3.
(72) Lib. iii, t. I, pag. 990.
(73) Cypr., *De unit. Eccl.*, p. 197.

guens, quasi ventilabrum paleam a tritico separans [60], denique quasi ventus et pluvia quibus perspicuum fieret, qui in levi arena, qui in firma petra fidei suæ fundamenta jecissent [61]. Rebus lætis in adulatorum turba sinceri amici latent : æstate qui parietes, quæ tecti partes vitiosæ sint, quæ contra vitio careant non facile dignoscitur : tranquillo mari vix discerni potest, quæ pars navis integra sit, quæ naufragium minetur. Rebus autem afflictis, et orta hieme, atque urgente tempestate statim discrimen elucescit, tolliturque omnis dubitatio. Certus Christianus in re incerta cernitur : hieme non ruit, sed firmiore etiam quam antea gradu consistit, periculisque ipsis roboratur, atque ut eleganter ait poeta (74), Ab ipso ducit opes animumque ferro. Et quemadmodum egregiæ gemmæ in noctis tenebris clarius quam in media luce micant : sic ille in persecutionum caligine illustriora pietatis suæ documenta præbet. Etiamsi in Ecclesia zizania videat : non ideo tamen Ecclesiam deserit. Exspectandam esse messem non ignorat : alioqui periculum impendere, ne simul cum zizaniis triticum etiam evellatur. Dolet quidem ipsi noxias herbas in optimo agro pullulare : sed non hoc sibi temere superbeque arrogat, quod soli Dei Filio reservatur, nimirum zizania a tritico separare, areamque perpurgare. Scit quidem ea in area esse posse, in horreo non posse. Quoties hæreses enatas videt, toties declarandæ virtutis constantiæque suæ occasionem sibi oblatam sentit.

Cur autem ob hæreses nutet illius fides, quæ nisi exsisterent, verbis Christi fides non constaret, veritasque ipsa falsi convinceretur ? Nonne Christus ne nos inopinata mala perturbarent, exsurrecturos pseudochristos et pseudoprophetas prædixit, tantaque etiam miracula edituros, ut si fieri possit, electi quoque in errorem impellantur [62] ? Ut quisquis miretur hæreses esse, idem nihil aliud mirari videatur, quam rem a Christo tanto ante prædictam repræsentari. Quid quod expedit plerumque hæreses exoriri, ut intermortuum pietatis studium renovetur, collapsa ac prope deleta morum disciplina erigatur et instauretur, ac denique, quod ait Augustinus, pigritia hominum excutiatur. Certe cum Themistocle nobis optimo jure dicere licet, Periramus, nisi periissemus. Tanto veterno oppressi tenebamur, ut non nisi durissimo hoc baculo expergefieri possemus, atque ab inertia ad laborem doctrinæque studium revocari. Hæc itaque tempestas nobis innumerabiles heroas procreavit, qui partim optimæ ac probatissimæ vitæ exemplo, partim eruditissimis suis lucubrationibus Ecclesiam adversus furiosos hæreticorum impetus acerrime defenderunt. Quos equidem ipse pro eo ac meretur singularis eorum pietas et virtus, unice admiror ac suspicio, immortalique laude dignos existimo : quippe qui omnes ingenii doctrinæque opes ad ornatum templi Dei, hoc est Ecclesiæ conferant, nulla hominum odia, nullam invidiam extimescant, nullas hostium minas insidiasque reformident, modo rempublicam Christianam ab omni errore puram atque integram tueantur. O quantam illis laboris operæque mercedem propheta pollicetur : *Fulgebunt*, inquit, *quasi splendor firmamenti, et quasi stellæ in perpetuas æternitates* [63].

Quid igitur de iis dicemus qui in summa juvandæ Ecclesiæ facultate, dum præsenti otio consulunt, aut, quod sceleratius est, hominibus displicere timent, sacri hujus belli otiosos se spectatores præbent, nec ad hujusmodi incendium restinguendum guttulam unam aquæ afferre curant ? Sed ut his omissis ad institutum sermonem redeam, eximium illud ac singulare erga nos Christi beneficium fuit, quod hæreses fore prænuntiavit, ut adversus eas, tanquam adversus infestissimum atque immanissimum hostem animi nostri arcem multo ante muniremus. Accedit etiam illa, et quidem maxima consolatio, cum cogitamus ab Ecclesiæ incunabulis usque ad hanc ætatem vix ullum tempus exstitisse, quo non ei adversus fidei hostes decertandum fuerit : ut non sine causa militans Ecclesia appelletur. Ne aurea quidem ætas ab hujusmodi fluctibus immunis fuit. Ipsa quoque suos habuit Hymenæos et Alexandros, suos Nicolaos et Cerinthos, qui vix in lucem editam adhucque lactentem opprimere ac de medio tollere conati sunt. Vix ex his fluctibus emerserat, cum aliis aliisque subinde procellis jactari cœpit. *Sæpe*, inquit, *expugnaverunt me a juventute mea*, sed quid ? *non potuerunt mihi* [64]. *Adversum me ne ipsæ quidem inferi portæ* prævaluerunt, nec unquam *prævalebunt* [65].

Quanto ergo solatio perfundi debet Christiani pectus, cum tristissimam hujusce tempestatis imaginem in veterum monumentis ita ad vivum depictam videt, ut sub eorum persona res nostra geri videatur ? Nam si ægroto ea demum consolatio gratissima esse solet, quæ ab eo affertur, qui eodem morbi genere aliquando conflictatus est : quid tandem causæ esse potest, quin in gravissima hac calamitate magno solatio Christiani hominis dolor mitigetur, cum mentis oculos ad prisca sæcula convertit, ac cum sanctissimis viris, qui in iisdem rerum acerbitatibus versati sunt, velut colloquitur ? Nam cum illos ex tot tantisque afflictionibus Dei benignitate tandem aliquando extractos fuisse legit, tamne impie vel de summi numinis potentia, vel de ipsius erga nos amore cogitabit, ut aut manum ejus abbreviatam esse [66], nec jam salvare posse, aut ejus ergo nos charitatem refrixisse arbitretur ? Quid in hujusmodi librorum lectione aliis accidat, pronun-

[60] Matth. III, 12. [61] Matth. VII, 25-27. [62] Matth. XXIV, 11-24. [63] Dan. XII, 3. [64] Psal. CXXVIII, 2. [65] Matth. XVI, 18. [66] Isai. L, 2.

(74) Hor., lib. IV *Carm.*, od. 4.

tacere nequeo. De me certe affirmare possum, eam mihi plerumque magno solatio atque utilitati fuisse. Ex quo factum est, ut Græcos Latinis conjungens, in nobile illud amicorum par tandem inciderem, Basilium Magnum et Gregorium Nazianzenum dico: in quorum scriptis tantum veræ pietatis, tantum doctrinæ atque eloquentiæ lucet, ut nescio an apud Græcos Latinosque inveniri possint, qui plus eruditionis cum majori dicendi facultate copularint.

Me certe Nazianzenus gravi illo ac sublimi scribendi genere ita affecit, ut incredibilem quamdam oblectationem ex ejus lectione semper ceperim. Quocirca mihi jampridem haud mediocriter dolebat, tantum virum minus frequenter hominum manibus teri, quam singularis ipsius facundia atque doctrina merebatur. Cujus rei cum eam causam esse intellexissem, quod ita Latinitate donatus esset, ut theologorum studia minimum juvare posset, operam suscepi, quam rei theologicæ utilem nescio, mihi certe admodum arduam ac difficilem, ut quantum labore ac diligentia consequi possem, hunc auctorem ita verterem, ut si non elegantior, minus saltem obscurus in lucem prodiret. Potui certe in amœnioribus, mihique longe gravioribus scribendi argumentis versari, sed vicit publicæ utilitatis studium, cui pro virili parte optimus quisque inservire debet. Nec vero eorum labores, qui in hoc pistrino ante me desudarunt, elevabo ac suggillabo, ad quorum eloquentiam doctrinæque laudem me minime aspirare posse sentio, ingenueque fateor. Hoc tantum dicam eos gravioribus studiis addictos, nec fortasse nisi recreandi animi causa in hac translatione versatos, tot locis ab auctoris sententia recessisse, ut mihi neminem fore persuadeam, qui inutilem ac supervacaneam hanc secundam versionem fuisse dicat. Hunc porro laborem cum, cujus potissimum nomini consecrarem, mecum ipse dispicerem, statim unus occurristi, cui pluribus de causis merito nuncupandus videretur.

Primum enim, si personas ipsas spectemus, cuinam quæso congruentius offerri potuit hoc optimi, eruditissimi, atque imprimis eloquentis episcopi volumen, quam archiepiscopo et cardinali, singulari virtute, doctrina ac rara quadam et eximia dicendi facultate prædito? Deinde cum eos omnes, qui de re litteraria bene mereri student, benevolentia tua et comitate semper complexus fueris, quacunque potueris ratione juveris, evexeris; profecto litteræ ipsæ in tuum, tanquam in optimi parentis et patroni sinum confugere gestiunt: non tam ut te illustrent (nec enim aquis Oceanus eget) quam ut ex illustrissimo tuo nomine splendorem ipsæ trahant. Huc accedunt multa tua et præclara in quosdam meorum beneficia, quos cum æque ac vitam ipsam amem, non minus certe me magnitudini tuæ debere censeo, quam si in meipsum ea contulisses. Sed nullo nomine me tibi obstrictiorem agnosco, quam quod in Ecclesiæ, Christianissimi regis, totiusque hujus afflictissimi regni causam tanta animi sollicitudine incumbis, tot curas, tot ærumnas suscipis, eo denique omnia tua studia refers, ut truncatis (quandoquidem nec sanari volunt, nec sine certa corporis pernicie ultra retineri queunt) putridis membris, reliquæ partes conserventur. Quis autem non videt, quantum tibi laboris perferendum sit, quantum dimicationis subeundum, ut tot Achitophelium sub vulpe latentium consilia dissipes; et dum alii in aperto bello egregiam reipublicæ operam navant, provideas interim, ne quid ab occultis hostibus ea detrimenti patiatur? Est quidem omnino grave ac molestum ei, qui ex publicorum negotiorum tumultibus ad studiorum vitæque tranquillitatem (cujus dulcedinem nemo scit, nisi qui gustavit) sese asseruerit, ex hoc quietis velut paradiso quodam exturbari, atque ad publicarum rerum administrationem, tot molestiis refertam, tot hominum odiis, invidiæque expositam, trahi.

Verum hominis est vere Christiani, cum Paulo quærere, non quod sibi, sed quod multis utile est [67], seque totum reipublicæ Christianæ commodis devovere. Atque illud satis animadvertit insignis tua prudentia, multiplices illas omnis generis dotes, quibus te Dominus exornavit, non in hoc tibi creditas fuisse, ut eas vel sudario obvolutas ac reconditas habeas, vel terræ infodias; sed ut magno fœnore augeas et amplifices, atque ut fabulosus ille Atlas cœlum, sic tu Ecclesiam, quæ *regnum cœlorum* a Christo appellatur [68] quæque te in cardinum suorum numerum ascivit, pro virili tua parte fulcire ac sustinere cures. Id quod sane summo studio facis: et quia facis, idcirco improborum omnium odia in te concitasti. Quotusquisque enim est hodie patriæ fideique hostis, qui non simul quoque te acerbissimo odio insectetur? Quis famosus libellus his novem annis in lucem prodiit, in quo nominis tui fama perpetuis fœdissimisque conviciis non sit lacerata? Quanquam quid mirum te virulentis linguis peti, cum et Elias Israelis perturbator, et apostoli temulenti, et Paulus insanus, et paterfamilias ipse Beelzebub, appellati sint? Quid autem, per Deum immortalem, tibi ad laudem illustrius accidere queat, quam quod eosdem hostes habes, quos Christus, quos religio, quos patria, quos omnes boni? Quod iis displices, quibus placere nemo sine perfidia possit? Quod ab iis omni conviciorum genere proscinderis, qui Ecclesiam prius, vel potius seipsos ab Ecclesia sciderunt? Quos tu optima hercle ratione ulcisceris, cum impurissima eorum maledicta contemnis, teterrimasque linguas, quæ bene loqui non didicerunt, male loqui sinis. Disrumpuntur enim miseri, cum te nihilo magis eorum calumniis, quam elephantos Indicos pulicum morsibus, commoveri vident. Satis graves iniquissimi in te

[67] I Cor. x, 33. [68] Matth. xiii, 11, 33, 45.

odii pœnas pendunt, cum te, quem de summæ auctoritatis gradu dejicere, atque omnibus hominibus invisum reddere conati sunt, et stare et florere, quodque Palladium Trojæ, id te Franciæ nostræ esse conspiciunt.

Quocirca noctuis istis, quæ, quoniam male agunt, merito lucem oderunt, nec nisi in tenebris mordent, forti animo contemptis, in pulcherrimo eo munere, quod tibi, tanquam pæoni, languens patria imposuit, constanter persevera. Medicis illis obsiste, qui non tam imperitia, quam malitia, vulnus nostrum nondum suppuratum ac percuratum, cicatrice obducere nituntur, ac cinere doloso ignem obtegere, quo mox tota Gallia rursus exardescat. Chananæos in medio Israelis habitantes observa. Bonum certamen certa [69] : pugna consilio, auctoritate, opibus omnibus, adversus eos, qui tot jam cladibus patriam affecerunt, ut stultitiæ sit sperare, iis salvis rempublicam salvam esse posse. Maneant qui volent in Siceleg, subsistant etiam ignavi ad sarcinas : tu nec oculis tuis somnum, nec palpebris dormitationem prius dato [70], quam cum Davide Amalecitas, regni spoliis exsultantes, assecutus fueris [71], atque ita fregeris, ut non levem tantum pacis umbram et inane simulacrum, sed veram ac solidam pacem videamus.

Sed quid ego hæc ad te? Quasi vero aut mea, aut cujusquam cohortatione opus habeas, qui tua sponte curris, et ut vaccæ illæ Palæstinæ, arcam Dei gestantes, in directum graderis, nec ad dextram aut sinistram declinas [72] : in hoc certe cum alios omnes fratres tuos clarissimos principes, tum præsertim incomparabilem illum heroem, illud belli fulmen, illum Israelis currum et aurigam [73], domusque Dei murum haud dubie aheneum [74] referens, Martium, inquam, illum Franciscum, qui simul et Domini et regis sui prælia præliabatur, aquila velocior, leone fortior, rupe firmior, plenus victoriis ac triumphis. Cujus nisi singularis quædam ac prope divina virtus incredibilem hostibus terrorem attulisset, nunquam sane tam nefario parricidio sese devinxissent, nec toties salutare

A Galliæ sidus exstinxissent. Qui si cothurnus, si Euripus, si Proteus quispiam, aut arundo vento agitata [75] exstitisset, viveret quidem adhuc fortasse in hoc fæcis luto, sed turpis et inglorius, et ut illi qui vitam suam in mundo diligere malunt, quam in vitam æternam custodire [76]. Quod quia non fuit, per summum scelus nobis ereptus est : ita tamen, ut quemadmodum Elias melotem [77], vel, ut aptiori exemplo utar, Judas Machabæus Jonathan [78], sic ipse nobis Aumalæum fratrem, præstantissimum belli ducem reliquerit, qui per eadem vestigia ad eamdem immortalitatem grassatur, nuncque adversus Germanicas Harpyas (quæ Franciæ vulneribus feros ungues infigunt, acetum pro oleo infundunt, eique pene jam exsangui, quidquid reli-

B quum erat sanguinis, detrahunt) cum militum robore procedit, ita animo comparatus, ut etiamsi in hoc belli discrimine vita ipsi ponenda sit, præclare secum actum iri putet, dum hujusmodi pestes a patriæ cervicibus avertat.

Perge itaque, amplissime cardinalis, cum fortissimo tuo germano, senescentem Galliam fovere, atque, ut Græci dicunt, ἀντιπελαργεῖν. Quod autem ad Nazianzenam nostram translationem attinet, tametsi non eram nescius, eam haud admodum dignam esse, quæ in tuo nomine appareret, ob idque, ne ad te cum tantillo munere accederem, pudore nonnullo deterrebar : fecit tamen perpetua tua humanitas, propensaque erga studiosos omnes

C voluntas, ut hunc metum abstergerem, cum mecum cogitassem, magnorum principum esse, non minus libenter parva accipere, quam magna dare, diisque, ut quidam in simili causa dicebat (75), non solum thure, sed etiam mola salsa litari. Accipe ergo grato ac libenti animo hoc quidquid est muneris, illustrissime cardinalis, mihique, si importuna quadam tui interpellatione publicis commodis moram attuli, velim ignoscas. Dominus Jesus te quam diutissime Ecclesiæ suæ incolumem servet. Nannetibus 15 Kalend. Januar. anno a salutifero partu quingentesimo sexagesimo nono supra millesimum.

Πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπιφανέστατον τῆς κατὰ τὴν Φραγκίαν Ἐκκλησίας προστάτην καὶ εὐγενέστατον ἄρχοντα, τοῦ αὐτοῦ.

Ἔργα Θεοῦ κομέεις, κομέεις δέ τε καὶ βασιλῆος,
Ὥστε ῥόος ποταμοῦ ἄνδιχα τεμνόμενος.
Πιστὸν ἔχει θεράποντα Θεὸς, καὶ πιστὸν ἀνάκτωρ,
Πιστὸν ἔχει πρόμαχον πίστις, ἔρεισμα πάτρις.
Ἡ δ' ἀρετὴ μελέτημα τεὸν, Χριστοῖό τε σῶμα
Σχίζοντας [illegible] τε λύκους.
Τοὔνεκεν, εἰ πάντεσσιν [illegible],
Οὐδὲν θαῦμα· κύνας γὰρ στυγέουσι λύκοι.

D *Idem ad eumdem illustrissimum Ecclesiæ Gallicanæ antistitem et nobilissimum principem.*

Res cœli tractas, tractasque negotia regni,
Ambas in partes finditur ut fluvius.
Fidum te præbes regisque Deique ministrum,
Tu vallum fidei, tu columen patriæ.
Hæc tua cura, decus virtutis, sternere Christi
Corpus scindentes, mortiferosque lupos.
At te non moveant odii turbata veneno
Corda : lupum jungunt fœdera nulla cani.

[69] I Tim. vi, 12. [70] Psal. cxxxi, 4. [71] I Reg. xxx, 1 sqq. [72] I Reg. vi, 12. [73] IV Reg. ii, 12. [74] Jer. i, 18. [75] Matth. xi, 7. [76] Joan. xii, 25. [77] IV Reg. ii, 13. [78] I Machab. ix, 30, 31.

(75) Plin. in epist. nuncup.

In te non mirum livor si torqueat arma :
Virtuti semper tristia bella ciet.
Invida tabescant vis agmina; turba dolore
Angatur rabido dogmata prava serens?
Certamen certa fidei; virtutis, ut olim,
Perge viam; fer opem consiliumque throno.
Igne suos uret livor : disrupta, furoris
Occidet esca sui, gens inimica Deo.

A Οὐδὲ, τεὴν ἀρετὴν ὅτι βάσκανον ὄμμα τιταίνει,
Θαῦμά μ' ἔχει· καλοῖς ὁ φθόνος ἐχθρὸς ἀεί.
Τήκεσθαι φθονεροὺς ἐθέλεις, καὶ ἀνάρσια φῦλα
Αἱρετικῶν κρατεροῖς ἄλγεσιν ἐμπελάαν;
Εὐσεβέϊ προμάχιζε λόγῳ· χραίσμησον ἄνακτι·
Παντοίης ἀρετῆς, ὡς τοπάροιθεν, ἔχου.
Δὴ τότε καὶ φθονεροὺς τήξει φθόνος· ἀντιθέους τε
Ὄψεαι αὐτοφόνῳ βοσκομένους μανίῃ.

Ejusdem aliud.

Pandoram divum donavit copia mundo :
Pandorum nobis te dedit Omnipotens.
Illi in perniciem nostram (nam perniciosos
Perniciosa decet mittere dona deos).
Hic vero ad generis certissima commoda nostri :
Commoda quippe bonus dat sua dona Deus.

Τοῦ αὐτοῦ ἕτερον.

Πανδώρην ποτὲ δῶκε θεῶν χορὸς ἡμερίοισι·
Πάνδωρόν σε μέγας ἡμῖν ἔδωκε Θεός.
Οἱ μὲν ἐπ' ἀργαλέῳ μερόπων κακῷ· ὡς γὰρ ἐῴκει,
Οὐλομένους πέμπειν οὔλια δῶρα θεούς·
B Ὃς δ' ἐπὶ τῷ πάντων ἀγαθῷ· καὶ γὰρ παναρίστου
Πάντα Θεοῦ χθονίοις χρήσιμα δῶρα πέλει.

In Nazianzenam D. Jacobi Billii abbatis Michaelini translationem God. Billius frater, abbas Vincentius.

Gregorius quondam patria tellure fugatus,
Appulerat sedes exsul ad Occiduas.
Excepere virum quidam : sed balba loquentes
Hunc etiam balbe condocuere loqui.
Condoluit frater profugo, docuitque rogantem
Mollius Ausoniis verba sonare modis.
Miratur jam Gregorius, dubitatque Pelasgum
Dicere se posthac debeat, an Latium.

G. Genebrardus Theologus Parisiensis, ad D. Jacobum Billium cœnobiarcham, trium linguarum peritissimum, Gregorii Nazianzeni interpretem.

Gregorium ob versum nostra te voce salutat
Pieris et Charitum nuda corona trium.
Quin et Gregorius tanto pro munere summas
Cum superum grates agmine gratus agit.
Nam cum barbaricis olim graderetur in arvis,
Arte tua jam nunc regna Latina tenet.

Δῖάν σου κεφαλὴν ἀσπάζοντ' ἐννέ' ἀδελφαὶ,
C Ταυτί τε γυμνοχρόων δρῶσι γένη Χαρίτων.
Γρηγόριος δ' αὐτὸς ζαθέαν δι' ἐμοῦ χάριν οἶδεν,
Ὅττι μὲν ὡς Ἑρμῆν ἔσχε σε Αὐσόνιον.
Ἐν χώραις πρόπαλαι γὰρ ἐνῴκει βαρβαροφώνοις,
Νῦν δὲ ἔχει διὰ σοῦ σκήνεα Ῥωμαϊκά.

Joannis Chatardi Aquipersani ad Mecœnatem suum D. Jacobum Billium, Sancti Michaelis in Eremo Abbatem ornatissimum, et D. Gregorii episcopi Nazianzeni interpretem fidelissimum, epigramma.

Ut Tobiæ lucem soboles perchara parenti
Restituit [79], sic tu lumina Gregorio.
Ille quidem patris ex oculis caligine pulsa,
Tu vero a toto corpore Gregorii.
Illum nam veluti fœde cæcarat hirundo,
Hunc ita mendorum versio plena prior.
Sed tu præterea vocem cum lumine reddis,
Ut modo cum Græcis verba Latina sonet.
Sic per te (præclara duo miracula) nuper
Cæcus et elinguis nunc videt, et loquitur.
Vis referam majus? Toto jam fulget in orbe,
Qui velut in tenebris ante sepultus erat.

Ejusdem Chatardi ad lectorem.

Squallidus in cæco Josephus carcere, dignus
Vix erat aspectu regis, et alloquio.
Inde sed eductus, fœdo squallore remoto,
Principis et populi dignus amore fuit.
Sic quoque Gregorius dum sordidus ante jaceret
Obsitus, indignus qui legeretur, erat.
Nulla etenim gravibus vitiis pagella carebat
Et sine mente sonum singula verba dabant.
Ast tibi purus adest, et quovis purior auro,
Ut primum accessit Biblica docta manus.
Nunc oculis regum, nunc summo dignus honore,
D Dignus qui volitet cuncta per ora virum.
Billius, idque libens magno sudore peregit
Unus, quod multi non potuere simul.
Præstitis hic labor est, quo non præstantior alter,
Pluresque ingenii qui tibi servet opes :
Ex his quas facile fulvum velut ungue leonem
Primitiis, lector candide, nosse potes.
Noscit et exstinctus (dictu mirabile) præsul,
Præsulis alterius jam redivivus ope.
Atque ita qui clara florebat in Hellade tantum,
Nunc etiam tota floret in Ausonia.

[79] Tob. XI, 13-15.

JACOBUS BILLIUS, ABBAS S. MICHAELIS IN EREMO,

PIO LECTORI S.

En habes, pie Lector, eximium illum Orientalis Ecclesiæ doctorem Gregorium a nobis Latinitate donatum : ex cujus lectione utinam tantum fructus tibi capere contingat, quantum laboris ac molestiæ fuit nobis in eo vertendo subeundum. Vix enim cuiquam credibile futurum est, quam invitus hic auctor apud nos peregrinetur, nisi qui hujus rei periculum fecerit. Hoc vero te exorandum habeo, ne me aut nimis supini cujusdam otii notandum censeas, qui velut rem actam, ut dici solet, non sine magno temporis dispendio rursus egerim ; aut parum candidi animi esse judices, qui in labores aliorum introierim, ipsisque meritæ laudis argumentum eripere sim conatus. Quorum utrumque facile, a te, ut opinor, obtinebo, si modo tantum tibi a gravioribus tuis studiis otii fuerit, ut eorum, qui ante me in hoc negotio versati sunt, translationem cum hac nostra, et utramque ad exemplar Græcum, tanquam ad Lydium lapidem, explorare vacet. Quod si feceris, non equidem dubito, quin ita sis existimaturus, laborem hunc nostrum non modo non inanem ac supervacaneum, sed etiam prope necessarium fuisse. Neminem insector, nullius errata traduco. Barbarum est sugillandis aliorum laboribus ingenii doctrinæque laudem aucupari. Monstrum, non hominem esse statuo, qui piis aliorum conatibus studiisque non favere, sed obtrectare cupit, eorumque lapsus crudeliter potius detegere atque omnium oculis exponere conatur, quam fraterne obvelare, vel saltem excusare. Sed ut nefarium in primis habendum est, ex alienarum lucubrationum insectatione ac depressione crescere, aditumque sibi ad hominum famam munire velle : ita cum publici commodi causa id postulat, nemini vitio verti debet, rem ab aliis tractatam retractare, ac velut sub incudem revocare. Nimis enim profecto sibi arrogat qui contumelia se affici censet, si quis vel quæ ipse scripserit, emendare ac perpolire, vel etiam eidem materiæ, si id e re litteraria fore videatur, secundam manum admoliri audeat : modo duæ illæ teterrimæ pestes procul arceantur, livor et obtrectandi studium. Quod cum in omni scriptorum genere hactenus licuerit (nec enim sine causa Græcorum proverbio dicitur, δευτέρας φροντίδας σοφωτέρας εἶναι), tum vero in traductionibus multo justius concedendum est ; quarum copia atque diversitas, ut nihil aliud utilitatis pariat, hoc certe commodi affert, quod ex plurium interpretum collatione auctoris sententia clarius elucescit. Sic videmus a priscis illis Ecclesiæ doctoribus libenter factitatum esse, ut præter nobilem illam septuaginta Interpretum translationem, cujus tum toto orbe sacrosancta erat auctoritas, Aquilam etiam et Symmachum et Theodotionem plerumque consulerent : ut si quid ipsis caliginis oboriretur, hujusmodi collatione discuti posset.

Quod quidem ad me attinet, potui hoc tempus, quod Gregorianæ versioni datum est, longe amœnioribus mihique jucundioribus studiis impendere : sed quorumdam consilio atque auctoritati cedendum putavi, qui doctissimo quidem viro, cæterum apud Latinos nimis, ut aiebant, obscuro, suique, ut Hieronymus loquitur, dispari, lucis aliquid ex hac nostra traductione accessurum mihi certo pollicebantur. Hanc itaque provinciam suscepi, quam utilem nescio, mihi certe ita gravem ac molestam, ut inchoatum opus abrumpere ac perpetuis tenebris damnare non semel cogitarim. Quod si vires meas probe exploratas habuissem, atque ut Dominus in Evangelio admonet, sumptus ad rem hujusmodi necessarios computassem [80] ; si summam operis difficultatem, corporis plusquam vitream valetudinem, doctrinæque tenuitatem animo perpendissem, nunquam, ita me Deus amet, huic traductioni manum adjecissem. Sed vera est Thucydidis sententia, Ἀμαθία θράσος, ὁ λογισμὸς δ' ὄκνον φέρει. Nec abs re τὸ Γνῶθι σεαυτόν, tanti ab erudita antiquitate factum est, ut id non mortali cuipiam, sed Deo, et deorum sapientissimo attribuendum existimarit. Ac mihi idem prorsus accidisse sentio, quod navigandi insolentibus usu venire solet ; qui allubescente e terra maris aspectu mira cum animi voluptate navim ingrediuntur, læti etiam et alacres littora legunt, quoad in altum pervecti, subducta jam omni illa amœnitatis specie, in gravissimos capitis dolores incidunt, nauseaque misere divexantur. Ad eumdem enim ipse quoque modum in hac traductione, cum primi aditus facilitate illectus et inescatus, juvenili quodam animi ardore ac præcipiti impetu stadium unum atque alterum emensus fuissem : ita repente lubrica omnia gressumque fallentia, ita aspera et salebrosa reperi, ut nec regredi jam præ pudore, nec progredi sine periculo possem. Tantum in me temeritas valuit, quæ non minus quam ebrietas, spes jubet esse ratas, in prælia trudit inermem ! Inermem enim plane me esse fateor, quod quidem ad id attinet, ut cum tanto Milone quantus est noster Gregorius facundiæ certamine dimicare queam, eximiasque ipsius dotes Latina oratione repræsentare. Atque haud scio an quisquam sit tanta dicendi facultate ac verborum copia præditus, qui tam uberes et profusas eloquentiæ opes ita e Græcia in Latium

[80] Luc. XIV, 28.

a portare possit, ut non multum illis gratiæ pretiique ex hujusmodi transvectione decedat, cogaturque tandem hoc Homeri versu uti,

Δυστήνων δέ τε παῖδες ἐμῷ μένει ἀντιόωσι.

Nam cum nulla lingua tam inops atque jejuna sit, quin permultas voces habeat, quæ in aliam linguam sine molesto verborum circuitu atque elegantiæ dispendio transferri nequeant, quid hic cum eo auctore interpres faciet, qui in copiosissima ac sine dubio omnium locupletissima lingua verborum argutias undecunque captat : ut quot ejusmodi voces orationi asperserit, tot pene cruces interpreti fixisse videatur.

Quid de prolixis illis periodis dicam, quæ ut Græco sermoni ob connectendi facilitatem non parum gratiæ atque ornamenti afferunt, ita cum Latine efferuntur, nimium diu suspensum lectoris animum tenent, nec sine quodam fastidio transmittuntur. Jam vero brevissimæ illæ allusiones quæ toto opere undique sparsæ sunt, quam attentum ac diligentem, quam non modo multæ lectionis, sed etiam felicis cujusdam memoriæ interpretem requirunt, utpote quæ vel ignoratæ vel neglectim transcursæ, tantas nonnunquam interpreti tenebras offundunt, ut psittaci more quid loquatur nesciat, atque ut Jobi verbis utar, ἄλλοις νήχηται λόγοις, seque velut in alieno cœlo esse arbitretur ? Ex quo satis apparet quibus præsidiis instructum eum esse oporteat, qui in hujusmodi scriptis transferendis specimen sui præbere cupit. Huc accedit, quod peculiarem quamdam phrasim habet Gregorius, disertissimam quidem illam atque in primis eruditam, sed quæ vel perspicacissimos interpretis oculos sæpenumero perstringat, ut nisi summam curam animadversionemque adhibuerit, quemadmodum Ixion ille pro adamata Junone nubem, sic ipse pro vera auctoris sententia non nisi levem quamdam et inanem verborum umbram amplectatur. Ut enim Dædali statuas, nisi firmissimis vinculis astringerentur, fugam corripere solitas esse scribit Plato : ita germanus Theologi sensus nisi arctissima attentione ac diligentia vinciatur, interpreti quasi de manibus elabitur. Quæ omnia cum me miris modis torserint, tum illud longe vehementius animum excruciavit, quod Hervagianus codex, qui unus suppetebat, tot tamque fœdis erroribus scatebat, ut ad hoc Augiæ stabulum repurgandum non uno Hercule opus esset. Nulla oratio, nulla propemodum pagina gravissimis mendis vacabat; ὁλοσώματος, ut ita dicam, erat hæc plaga. Quocirca cum deploratis morbis medicam manum admovere medici vetent, ne ipse quidem causam ullam esse putavi, cur in tam corrupto atque insanabili codice diutius me inani labore conficerem.

Tantisper itaque mihi ab incepta versione quietem imperavi, quoad ab amico quodam certior fa-

A ctus sum, permulta eaque castigatissima exemplaria in illustrissimæ reginæ bibliotheca esse, quorum ope atque adjumento insanabilibus alioqui vulneribus medicinam afferre possem. Quo nuntio supra quam dici queat oblectatus, per doctissimum atque humanissimum virum Ludovicum Rusæum, regium confessorem, haud magno negotio a regina impetravi, ut mihi liceret codicem unum (nec enim plures simul passa est) ex ipsius bibliotheca mecum efferre. Tuli igitur amplissimum codicem capitalibus litteris exaratum, tantum antiquitatis præ se ferentem, ut ipsius propemodum Gregorii ætate scriptus esse videretur : qui, præter epistolas et versus, omnia ipsius opera continebat. Quem cum paucissimis diebus incredibili celeritate perlegissem, ex

B eoque innumera loca quæ in impresso vitiose legebantur, integritati suæ restituissem, statim eum Athenas (quo enim alio nomine incomparabile illud bonarum omnium litterarum gazophylacium appellem ?) referendum habui, ut alterum exemplar inde rursus auferrem. In hoc sexdecim duntaxat orationes erant, doctissimis Nicetæ Serronii commentariis illustratæ, intextis etiam quibusdam Pselli enarrationibus in obscuriora loca secundæ orationis *De Paschate*. Quo quidem volumine cum mihi pro animi arbitratu uti liceret, non modo ad ea quæ inchoaveram ac velut pro derelictis habebam, prosequenda, sed ad ea etiam quæ Nicetas commentatus fuerat Romano sermone donanda me accinxi. Nec enim a

C publicis commodis alienum fore putavi, si commentator Latine loqueretur, qui Græcum hominem Græcus ipse interpretandum duxisset. Quod autem non omnes ejus commentarios, sed eos solum, quos in panegyricas orationes ediderat, in totum converti, hoc non tam laboris fugiendi causa feci, quam quod vererer, ne nimia hæc nostra sedulitas plus tibi tædii quam utilitatis afferret. Sic itaque negotium temperavi, ut eas quidem enarrationes, quæ ad rerum potius quam verborum explicationem facere videbantur, totas Latinas facerem : ex iis autem quæ non tam res ipsas exponebant, quam orationis verba aliis verbis exprimebant, utilissima tantum excerperem, atque in scholiorum formam redigerem. Ubi etiam si quid mihi occurrit, quod Nicetæ expositioni

D non incommode adjici posse videretur, id quoque inserere non dubitavi : affixo tamen fere semper asterisco, ut nostra a Nicetanis facilius internoscantur. Quod quidem consilium nostrum tibi facile probatum iri confido. Atque hic quoque verum esse comperi quod proverbio Græco dicitur (76), Πόνος πόνῳ πόνον φέρει. Ut enim primus ille Gregorianæ versionis labor alterum laborem suscipere, hoc est, Nicetam Latinis auribus exhibere me coegit : ita secundus hic labor, quasi quidam Eurysteus, mihi novi laboris suscipiendi necessitatem imposuit. Venit enim in mentem subverendum esse, ne parum sibi constaret hic noster labor, si quibusdam orationibus, partim

(76) Soph., *Ajac.*, vers. 878.

contractiore expositione, partim integro commentario explanatis, reliquæ velut nothæ sine ullo annotationum comitatu prodirent, cum tamen ipsæ quoque compluribus locis lumen aliquod explicationis haud dubie flagitarent.

Ergo in has etiam scholia elucubravi, prolixitatem ubique quantum licuit vitans: ut si forte Nicetæ interpretatio prolixitate aliqua animum tuum interdum suboffendat, hæc molestia scholiorum nostrorum brevitate diluatur. De quibus nihil aliud dicam, nisi me summa cura diligentiaque contendisse, ut hic auctor aliquanto clarior et apertior in manus tuas perveniret. Adjeci præterea Nonni opusculum, quo profanas historias et fabulas exponit, de quibus in Invectivis adversus Julianum Apostatam mentionem facit Gregorius; quod etiam ipsum de Græco in Latinum convertimus. Illud autem velim, mihi fraudi ne sit, quod multa loca Veteris Testamenti aliter verti, quam in Vulgata traductione habeantur. Nam cum mihi cum eo homine res esset, qui non alia quam LXX Interpretum translatione uteretur, decuit me profecto, imo omnino oportuit, ipsius vestigiis in versione mea insistere, atque eamdem translationem sequi. Alioqui innumeris prope locis nec Gregorii explicatio cum Scripturæ textu, nec Nicetæ expositio cum Gregorii, Scripturæque verbis ullo modo quadrasset; verum aliud tibia, ut vulgo dici solet, cecinisset, aliud pes saltasset.

Hæc sunt, Lector, quæ ad D. Gregorii, imo ad templi Dei, cujus ille lapis vivus fuit, exornationem a nobis collata sunt: quæ si ad virium nostrarum modulum exigantur, non parva fortasse; si autem ad excellentem auctoris dignitatem perpendantur, minus quam pili caprarum, pellesque arietum rubricatæ futura sunt, atque ut Græci aiunt: Οὐδὲν ὁ βωμὸς πρὸς τὸ ἱερόν. Ingenue enim et sine ullo verborum fuco fateor, tantum inter Græcum Nazianzenum et nostram versionem interesse, ut si res in contentionem veniat, non magis hæc ad illius splendorem, quam noctua ad meridianos solis radios consistere possit. Sed cum Christus duo illa pauperis viduæ minuta, amplissimis etiam divitum muneribus, quæ opum nonnisi περισσεύματα, et, ut Plauti verbo utar, præsegmina quædam erant, pluris æstimarit: debet profecto tibi quoque gratum esse τὸ κατὰ δύναμιν· libet enim hoc loco Gregorii nostri verba usurpare. Iniqua enim prorsus mihi abs te gratia rependetur, si pro tanto labore utilitatis tuæ causa suscepto, nihil aliud quam obtrectationem laborisque nostri suggillationem referas. Longe enim æquius ac Christiano homine dignius est ob multa bene dicta ad quædam errata connivere, quam ob quædam errata totum opus lacerare, ac scarabæos imitari, qui unguentis minus delectati putida consectantur. Quanquam non tam peto ut ad errores lapsusque nostros conniveas, quam ut ab obtrectatione et maledicentia temperes. Admonendo vel etiam corrigendo ea in quibus errasse videbimur, rem et mihi non ingratam, et aliis utilem facies: oblatrando et calumniando nec aliis proderis, et gravi crimine teipsum obstringes. Nam cum Christus iis etiam a quibus injuria nobis orta est, vicem referre prohibeat: quanto tandem atrocior eos pœna manet, qui bene de se merentes, aut certe mereri studentes rabido dente insectantur? A quo vitio utinam te Deus semper incolumem servet. Bene vale, optime Lector, et laborem hunc nostrum boni consule.

ΙΑΚΩΒΟΣ Ο ΒΙΛΛΙΟΣ ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ ΕΥ ΠΡΑΤΤΕΙΝ.

Κάλλιστα μὲν καὶ φιλοσοφώτατα τῷ Σιρὰχ εἴρηται, *Μὴ βιάζεσθαι δεῖν ῥοῦν ποταμοῦ*· ἐγὼ δὲ προσθείην ἂν οὐκ ἀπεικότως, ὅτι μηδὲ τὴν φύσιν. Τοῦτο δὲ λέγω οὐχ ἁπλῶς εἰκάζων, οὐδὲ τοῖς ἄλλων ὑποδείγμασι πεισθεὶς, ἀλλ' αὐτῇ τῇ πείρᾳ [illegible], ὅσης ἐστὶν εὐηθείας καὶ ματαιότητος τὴν πρὸς ἐπιτήδευμά τι προσφόρως καὶ οἰκ[illegible] ἐτέραν τινὰ τοῦ βίου ἰδέαν ἀποτρέπειν, καὶ βίᾳ μεθέλκειν.

Ἐπειδὴ γὰρ τρίτον ἤδη ἔτος εἰς τὰ οἴκοι διδασκαλεῖα φοιτήσας [illegible] τῆς ἐγχωρίου στοιχειώσεως, ἐπὶ τὴν Λουτετίαν [illegible], ὡς δὴ μαθήσεως τελειοτέρας παιδεύσεως, καὶ μείζονα τὴν ἀπὸ τῶν λόγων ὠφέλειαν καρπωσόμενος. Ἔγωγε οὖν αὐτίκα μὲν τοῖς τὴν Ῥωμαίων, ὀλίγῳ δ' ὕστερον καὶ τοῖς τὴν Ἑλλήνων διδάσκουσιν ἐμαυτὸν φέρων παρέδωκα. Καὶ δὴ καὶ ἐντὸς οὐ πολλοῦ χρόνου, εἰ μὴ περιττήν τινα καὶ θαυμασίαν, ἀλλὰ τοσαύτην γε ἐν

JACOBUS BILLIUS LECTORIBUS FELICITATEM (77).

Rectissime et sapientissime Sirach dicit: *Ne coneris contra ictum fluvii* [81], subjunxissem, non absurde, neque contra naturam et indolem. Illud autem non ex conjectura temere profero, non aliorum edoctus exemplis; ipsa namque experientia didici quam inane sit et iniquum retrahere mentem ab utilibus amicisque studiis, et invitam ad aliud vitæ genus convertere.

Jam domi per tres annos scholas frequentaveram, cum patriis rudimentis, aliorum judicio, satis instructus, Lutetiam missus sum, ut perfectioris institutionis socius et particeps majorem ex studiis fructum utilitatemque perciperem. Protinus igitur Latine et paulo post Græce docentibus libenter memetipsum tradidi. Et quidem intra breve tempus, si non supra modum admirationemque, at certe tantum in utraque lingua profeci, ut, absit a me

[81] Eccli. IV, 32.

(77) Edit. Colon. [Lipsiens.] 1690.

arrogantia, nec impensi mei causa pretii parentes, nec suscepti ut me informarent laboris institutores ac ludimagistros pœniteret. Integros sex annos postquam illis in scholis perseverassem, accersivit me pater, et apud se haud diu detentum Pictavium misit, urbem his diebus in omni Gallia præstantissimam florentissimamque jurisprudentiæ scientia.

Ecquis exprimeret verbo quæ mihi voluptas et quæ fuerit lætitia in societatem jus legesque colentium ascribi? Hoc enim fere juvenum vitium est, ut assuetis satiati nova semper captent et totis insequantur viribus. Sed evanuere cito voluptatis illecebræ. Primis legum elementis imbutus (nam sua Themis non aperit mysteria nisi prius initiatis) intus quasi transgresso limine admissus sum: verum in interiora penetranti sic aspera omnia, sic ardua et inaccessa præter spem apparuere, ut quod venerim Pictavium, mihi nequaquam ignoscerem, urbemque illam vocarem vanæ sedem felicitatis. Ipsi tamen ingenio vim inferens, ultra progredi omni ope tentabam, et juxta illud Apostoli, *ad ea quæ anteriora erant meipsum extendere* [82]. At illa quid mihi profuit animi contentio? Ad expetitam non perveni juris scientiam; quin et ipsa prior institutio plurimum detrimenti pertulit. Spem enim meam non modo fefellit jurisprudentia, pene totum etiam effluxit quod in magna urbe comparaveram. Et idem fere mihi contigit quod iis quibus vitiatum est palatum: cibum aliquem illis offeras, ægre ferunt; quemlibet deinde apposueris, pariter respuunt aspernantes: sic et nos spe sublata jurisprudentiæ, et erga eam male affecti, omnes ex æquo litteras aversati sumus et horruimus, cujuslibet eruditionis fastidiosi.

Longum igitur valere studio cum dixissem litterarum, meipsum deliciis et comessationibus totum addixi, mollitiei voluptatique serviens omnino, pro musæis frequentans sphæristeria, donec prava et immoderata vivendi consuetudine in gravem obstinatumque morbum incidi, qui me per quatuor menses in lecto retinuit jacentem et pene confecit. Morbo quiescente et fugata febri, vehiculo, nec enim equitare præ nimia infirmitate poteram, impositus sum et domum paternam relatus. Illic et multo tempore, et cura non minima, necnon arte medicorum opus habui ut deperdita valetudo reficeretur. Vix autem e morbo recreatum, corporis viribus reparatis, ad studium litterarum continuis sermonibus incitavit me pater: etsi enim illiteratus, at certe litteratorum amantissimus et fervens laudator, ut si quispiam alius. Cui inter alia reponebam ad excolendas altiores scientias me paratum

A ἑκατέρᾳ τῶν γλωττῶν προκοπὴν ἐποιησάμην, ὥστε, ἵνα μηδὲν φορτικὸν εἴπω, μηδὲ τοῖς γονεῦσι μεταμέλειν τῆς ἐπ' ἐμοὶ δαπάνης, μηδὲ τοῖς καθηγηταῖς καὶ διδασκάλοις ὧν ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ παιδεύσει ἐμόχθησαν. Ἓξ δὲ ἔτεσιν ὅλοις ἐναπομείναντά με τοῖς ἐκεῖσε παιδευτηρίοις μεταπεμψάμενος ὁ πατὴρ, καὶ βραχύν τινα χρόνον παρ' ἑαυτῷ κατασχὼν, ἐπὶ τὸ Πικτάβιον ἀπέστειλεν, πόλιν τῆς κατὰ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην εὐκλείας τότε τὰ πρωτεῖα φερομένην ἐν ἁπάσῃ τῇ Γαλλίᾳ.

Καὶ τίς ἂν τῷ λόγῳ παραστήσειεν ὡς ἡδέως καὶ μεθ' ὅσης τῆς περιχαρείας τοῖς τὴν τέχνην τήνδε μετιοῦσιν ἐμαυτὸν ἐγκατέλεξα; Φιλεῖ γὰρ ἡ νεότης, τοῖς εἰθισμένοις ἀπαρεσκομένη, τὸ καινὸν ἀεὶ θηρᾶσθαι καὶ κατὰ κράτος διώκειν. Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πολὺ B παρετάθη μοι τὸ τῆς ἡδονῆς. Ὡς γὰρ, τὰ προτέλεια τῆς τέχνης κατηχηθεὶς (οὐ γὰρ θέμις κοινωνεῖν τῶν μυστηρίων τοῖς μὴ πρότερον μυηθεῖσι), καὶ οἱονεὶ τὰ πρόθυρα διαβὰς, ἔνδον ἐγενόμην, τοῖς βαθέσιν αὐτοῖς ἐμβατεύων, οὕτω δύσκολα πάντα, οὕτω τραχέα καὶ δυσέφικτα παρὰ τὴν ἐμὴν ἐλπίδα κατέλαβον, ὥστε πολλὰ ἐμαυτὸν μέμφεσθαι τῆς ἐπὶ τὸ Πικτάβιον ἐπιδημίας, καὶ κενὴν μακαρίαν τὴν πόλιν ἐκείνην ἀποκαλεῖν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν βιαζόμενος ἐς τὸ πρόσω χωρεῖν, καὶ, τὸ τοῦ Ἀποστόλου, *εἰς τὰ ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεσθαι*, κατὰ πάντα τρόπον ἐπεχείρουν. Τί δὲ τῆς βεβιασμένης ταύτης σπουδῆς ὠνάμην; Πρὸς τῷ τῆς διωχθείσης τέχνης ἀποτυχεῖν, ἔτι καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν παίδευσιν ἐζημιώθην· οὐ μόνον γὰρ τῆς ἐλπισθείσης ἐπιστήμης διήμαρτον, ἀλλὰ καὶ C σχεδόν τι διεῤῥύη πᾶν τοῦτο, ὅπερ μοι συνειλεγμένον ἦν ἐν τῇ μεγαλοπόλει. Καὶ παραπλήσιόν τι πέπονθα τοῖς τὴν γεῦσιν διεφθαρμένοις, οἳ, ἐπειδὰν πρός τι τῶν ἐδωδίμων εἶδος δυσχεράνωσι, καὶ πρὸς ὁτιοῦν ὁμοίως τῶν προσφερομένων ἀηδῶς ἔχουσι· τοῦτον γὰρ καὶ ἡμεῖς τρόπον ἧς ἠλπίζομεν νομικῆς ἀποσφαλέντες, καὶ πρὸς ταύτην δυσαρεστήσαντες, πάντας ἐπίσης τοὺς λόγους ἐμισήσαμεν, καὶ ἀπεστρεψάμεθα, καὶ πρὸς πᾶν παιδείας γένος κακοσίτως διετέθημεν.

Πολλὰ τοίνυν χαίρειν φράσας τῇ φιλολογίᾳ, ὅλον ἐμαυτὸν τρυφῇ καὶ κώμοις ἔκδοτον ἐποίησα, τὸ ἁβρὸν καὶ ἐφήδονον ἐξ ἅπαντος θεραπεύων, καὶ τὰ σφαιριστήρια ἀντὶ τῶν μουσείων ἑλόμενος, ἄχρις οὗ ἐκ μοχθηρᾶς καὶ πλημμελοῦς διαίτης εἰς χαλεπήν τινα D καὶ δύσμαχον ἀῤῥωστίαν ἐνέπεσον, ἐξ ἧς τέτταρας μῆνας ἐπὶ κλίνης κατακεῖσθαί μοι συνέβη καὶ παρὰ μικρὸν ἀποθανεῖν. Λωφήσαντος δὲ τοῦ ἀῤῥωστήματος, καὶ τοῦ πυρετοῦ ἐκ ποδῶν γενομένου, φορείῳ τινὶ ἐντεθείς· οὐ γὰρ ἱππεύειν οἷός τε ἦν ὑπὸ τῆς ἄγαν ἀσθενείας· ἐς τὸν πατρῷον οἶκον ἀπηνέχθην. Ἔνθα μοι καὶ πολλοῦ χρόνου, καὶ πολλῆς ἐπιμελείας, καὶ παρὰ τῶν ἰατρῶν ἐπικουρίας ἐδέησε πρὸς τὸ τὴν ὑγίειαν ἀπελθοῦσαν ἀνακαλέσασθαι. Μόλις δὲ ἐκ τῆς νόσου ἀνενεγκὼν, καὶ τὴν τοῦ σώματος δύναμιν ἀναλεξάμενος, συνεχέσι λόγοις παρορμῶντός με τοῦ γεννήσαντος πρὸς τὴν φιλολογίαν (ἦν γὰρ, εἰ καὶ λόγων ἄμοιρος, ἀλλ' οὖν τῶν περὶ λόγους ἐσπουδακότων

[82] Philipp. III, 13.

ἐραστὴς καὶ θερμὸς ἐπαινέτης, εἰ καί τις ἄλλος), τὰ μὲν ἄλλα ἕτοιμος εἶναι ἔφασκον τοῖς καλλίστοις τῶν μαθημάτων ἐμφιλοπονεῖν, τὴν δὲ νομικὴν μόνην παρῃτούμην, ἅτε πρὸς αὐτὴν ἀλλοτρίως καὶ παντελῶς ἀνεπιτηδείως ἔχων, καὶ μάτην αὐτῇ δύο ἔτη προσαναλώσας. Ἀντιτείνοντος δέ τινος τῶν κατὰ γένος προσηκόντων, εἴκειν ἠναγκάσθην, καὶ τὴν ἐπαχθεστάτην μοι τέχνην αὖθις ἀσπάζεσθαι καὶ περιέπειν, ὡς μήποτε ὤφελον.

Ἀπὸ γὰρ τῶν προσφυεστέρων ἐπὶ τὰ οὐκ οἰκεῖα μεθελκυσθεὶς, ἑπτὰ καὶ δέκα μῆνας ἐν τῇ Αὐρηλίᾳ εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἀνήλωκα, τοῖς ἡλικιώταις συμμαινόμενος, καὶ, ἵνα συνελὼν εἴπω, τὸ παίζειν ἀντὶ σπουδῆς ἔχων, καὶ ταῖς τοῦ σώματος ἡδοναῖς ἐγκαλινδούμενος. Ὁ δὲ πατὴρ, τὰ κατ' ἐμὲ πυθόμενος, καὶ πάνυ μετανοῶν ἐφ' οἷς ἄκοντά με τῇ νομικῇ πάλιν συγκατείρξας ἔτυχεν, αὐτίκα δὴ μάλα πρὸς ἑαυτὸν ἐπανελθεῖν ἐκέλευσεν, ἵνα τὸ δυσκάθεκτόν μου τῶν ὁρμῶν καὶ πρὸς πᾶν εἶδος φλυαρίας κεχυμένον οὕτως ἀναστείλῃ, καὶ οἱονεὶ δεσμοῖς τισιν ἐπισφίγξῃ.

Τότε δὴ ὥσπερ ἐκ βαθέος ὕπνου διαναστὰς, καὶ τοῦ ἀθλίως ἀπολωλότος χρόνου εἰς συναίσθησιν ἐλθὼν, καὶ τῆς νεότητος πάσης ἐν τοῖς ματαίοις διατριφθείσης ἔννοιαν λαμβάνων, μεγάλῳ πένθει συνεσχέθην, καὶ τῇ φιλολογίᾳ καταλλάττεσθαι καὶ ταύτης περιέχεσθαι διέγνων. Τοιγαροῦν ταῖς βίβλοις νύκτωρ καὶ [illegible] ἡμέραν [illegible], καὶ πρὸς [illegible] ἔργον συνεχῶς ἐμαυτὸν κατεπείγων, ἐν βραχεῖ μετρίαν τινὰ τὴν ἐν τοῖς λόγοις δύναμιν συνέλεξα. Τό γε μὴν τῆς παροιμίας, τῆς ἁλωτὰ πάντα πόνῳ καὶ ἐπιμελείᾳ εἶναι λεγούσης, ἀληθῶς ἔχειν, ἔν τε τῇ τῶν Ἰταλῶν καὶ πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ τῶν Ἑλλήνων γλώττῃ κατέμαθον· ἣν, παντάπασιν ἀποῤῥυεῖσαν, καὶ τῷ τῆς λήθης βυθῷ καταποθεῖσαν, μεγίστοις πόνοις σὺν Θεῷ μόνῳ πάλιν ἐκτησάμην, ὅσον γε πρὸς τὸ τῶν Ἑλληνιστὶ φθεγγομένων συγγραμμάτων ὁπωστιοῦν ἐπαΐειν, καὶ οὐ πάνυ τι τοῦ ἑρμηνέως δεῖσθαι.

Τοῦ δὲ πατρὸς ἐν λιπαρῷ τῷ γήρᾳ τὸν βίον καταστρέψαντος, καὶ τὴν ἀναγκαίαν εἰσφορὰν τῇ φύσει λειτουργήσαντος, ἐπειδὴ πολλὰ ἦν τὰ τὸν ἡμέτερον νοῦν θορυβοῦντα, καὶ τῆς ἐρωμένης μοι φιλομαθείας πρὸς βίαν ἀποσπῶντα, οὐκ ἤνεγκα τυραννούμενος, καὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων ἐν μέσῳ στρεφόμενος. Διὰ τοῦτο πάντας τοὺς ἀπὸ γένους μοι ὄντας λαθὼν, ὡς εἶχον τάχους, εἰς τὴν Ἀβενιῶνα φυγὰς ᾠχόμην. Ἐκεῖ δὲ μακρᾷ τινι νόσῳ προσπαλαίσας, καὶ τέλος αὐτὴν καταπαλαίσας, τοῖς βιβλίοις προσεκείμην, καὶ ἐπὶ μαθήσει λόγων ἐμαυτὸν τοῖς πόνοις κατέτρυχον.

Ἐν τούτοις δὲ ὄντι μοι, καὶ τῶν λόγων φιλοτίμως ἀντιποιουμένῳ, ἀγαθῇ τινι τύχῃ [illegible] Πέτρος ὁ Γαλισαρδὸς, τῶν ἐκεῖ [illegible] οὗ τὴν φιλίαν ἐν τῆς [illegible] οὐ παύσομαι. Μὴ γὰρ [illegible] νεσθαι, ὥστε τῆς τιμίας ἐκεί[illegible] καὶ ἐπιλανθάνεσθαι ὧν πρὸς αὐτοῦ εὖ πέπονθα. Οὗτος γὰρ πλανωμένην μου τὴν φιλοπονίαν, καὶ ἀτάκτως φερομένην εἰς εὐθεῖαν ὁδὸν καὶ ἀνήγαγε, καὶ, εἰ μὴ [illegible] νήπιον ὄντα

A expeditumque, una tantum excepta legum disciplina, cum ad eam ineptus ab eaque alienus es em omnino, ipsique frustra duorum annorum labores impendissem. Sed repugnavit ex parentibus quidam: ideo cedere, mihique molestissimas leges iterum salutare coactus sum et amplecti; quod utinam non fecissem

Etenim remotis studiis in quæ propensior indoles, ut ipsi contrariis attenderem, Aureliæ septem et decem menses incassum perdidi, cum coætaneis simul insaniens, et, ut paucis dicam, ludi tantum flagrans amore, voluptatibusque corporis involutus. Hæc audit pater: statim qua decreverat ut invi-

B tum me rursus ad jurisprudentiam compelleret damnat sententiam, jubetque quam primum ad se reverti, ut effrenatas effusasque in omne petulantiæ genus tandem meas coerceat cupiditates, et velut quibusdam vinculis constringat.

His permotus excutior velut e gravi somno: mox infeliciter tritum tempus animo volvens, omnemque reputans nugis deditam juventutem, alto premor dolore, in gratiam redire cum litteris instituo easque colere. Nec mora: diu noctuque cum libris conversatus, et ad laborem sine intermissione memetipsum exacuens, brevi nonnullos litterarum fructus collegi. Quod autem dicit proverbium: Studio et opera facile omnia comparari possunt, illud verum

C esse cognovi ex Italica et maxime ex Græca lingua. Hanc quippe mortuam prorsus mersamque oblivionis profundo plurimis laboribus, Deo solo juvante, revocavi scivique quantum sane mihi opus erat ut Græcos auctores quomodocunque intelligerem et sine interpretis auxilio.

Porro cum pater in bona senectute vitæ finem implevisset, necessariumque solvisset naturæ tributum, eorum quæ mihi sæpius obstrepebant, et per vim avellebant mentem a familiari discendi cupiditate, non tuli tyrannidem, nec temporalium negotiorum quæ latus mihi cingebant molestiam. Ea-

D propter, insciis omnibus cognatis, ut potui celerrime, Avenionem profectus sum. Illic diuturno quodam cum morbo decertavi; quo tandem superato, impallui libris assiduus, invictusque vires exhausit labor.

Eo res devenerant: litteras autem appetens enixe, benigna quadam fortuna consuetudinem junxi cum civitatis illius theologorum principe Petro Galisardo, cujus amicitiam in numerum eorum quæ felicitatem mihi pepererunt referre non desinam. Ea enim procul a me semper insipientia, ut honorandi illius viri obliviscar, et ex animo meo beneficiorum quibus me cumulavit excidat memoria. Nam in studiis ipse me vagantem inordinate reduxit in viam rectam; et, si mihi fas est illud Æschyli

usurpare, ex stulto et imprudente prudentem reddidit et mentis compotem. Tanta erat illius in me humanitas, ut sæpe, depositis quæ habebat in manibus, mihi daret operam, et quæ utilitati meæ conducerent suis ipsius studiis præponeret. Invisebam igitur eum quantum et quotiescunque mihi libebat, majoremque diei partem cum eo ducebam, plurimis variisque ditior semper eruditionibus.

Ille quidem, vir omni doctrina propemodum excultus, multa libenter, libentius vero rhetorice doctus rhetoricam me docebat. Ut autem a theologia, cujus erat arbiter, omnino non recederet, artis oratoriæ præcepta, de quibus inter nos colloquium, inspicienda monstrabat in interpretibus sacræ Scripturæ et iis qui pia orationis argumenta instituerunt. Hæc eadem laudabat indicabatque in aliis omnibus qui sermonis virtute et elegantia nomen sibi compararunt, at præcipue in Gregorio Nazianzeno cujus in dicendo eloquentiam et sublimitatem maxime mirabatur. Ipsi tamen operum Gregorii lectio molestiæ nonnihil creabat. Eum enim dolore multum afficiebat obscuritate referta interpretatio, quæ pluribus in locis vitiosa, instar nubis cujusdam, offundebat viro doctissimo tenebras, et non solum facundiam ejus, sed scriptorum etiam sensum obnubilabat. Quandoque igitur librum indignabundus projiciebat in pavimentum; quandoque etiam a me postulabat ut quæ obscura videbantur accuratius dilucidiusque redderem et explanarem. Denique cum omnis ei stomachum moveret versio, me rogabat ut secundam manum adjicerem Gregorio, et illud onus humeris imponerem, publicæ prospiciens utilitati. Ast ego meæ partim conscius imbecillitatis, quam ipse pro nimia in me benevolentia non persenserat, partim operis arduum metuens fugiensque, mente cæterum rebus aliis tunc intentus, nequaquam potui precibus flecti; sed quæ semel proposueram consertisque tenebam manibus, in his perstiti tenax. Illic igitur non modico tempore transacto domum me recepi.

Multis postea diversisque percussus vulneribus, simul ut remissionem quamdam et otium impetravi a Dei clementia, dimisi quæ mihi amœniora erant et arridebant magis, ad opus memet admovi deficiente meliori interprete, et in illud summa cum alacritate et diligentia incubui. Sed non multo post cognovi me miserum viribus impar onus suscepisse : hinc mihi succensebam quod illud tractare non reformidassem. Etenim mihi primum, velut e portu solventi, serena omnia tranquillaque videbantur, ita ut et mihi de incepto gratularer : at longius abductum tanta me tempestas tamque gravis jactavit procella, ut vicinum immineret naufragium. Et certe periissem submersus, nisi emendati quidam augustissimæ reginæ libri jam fluctibus abreptum reduxissent. Ubi adjutores mihi venere, tum secare undas, multis quidem cum sudoribus, et pelagus interpretationis trajicere.

A τὸ πρὶν, ἔννουν ἔθηκε, καὶ φρενῶν ἐπίβολον. Τοσοῦτον γὰρ ἦν αὐτῷ τὸ περιὸν τῆς εἰς ἐμὲ φιλανθρωπίας, ὥστε καὶ τῶν ἐν χερσὶ πολλάκις ἀφέμενον, ἐμοὶ σχολάζειν, καὶ πλείονα τῆς ἐμῆς ὠφελείας ἢ τῆς ἑαυτοῦ πραγματείας λόγον ποιήσασθαι. Χρώμενος οὖν τἀνδρὶ ὅσα καὶ ὁσάκις βουλομένῳ μοι ἦν, τὸ πολὺ τῆς ἡμέρας μετ᾽ αὐτοῦ ἤμην, ἀεί τι κατὰ παιδείαν ἐμπορευόμενος.

Ὁ δὲ καὶ πολλὰ μὲν ἄλλα ἀσμένως ἐμοὶ παρεδίδου (πάσης γὰρ παιδεύσεως εἰς αὐτὴν σχεδὸν ἐφθάκει τὴν ἀκρότητα) ἀσμενέστερον δὲ τὴν ῥητορικὴν ἐδίδασκεν, ἧς πλείστην εἶχε τὴν ἐμπειρίαν. Ἵνα δὲ μὴ πάμπαν, ἧς ἐπρέσβευεν, ἀποσταίη τῆς θεολογίας, τὰ τῆς τέχνης παραγγέλματα κινούμενα θεωρεῖν παρεῖχεν ἐν τοῖς τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἐξηγηταῖς, καὶ εὐσεβεῖς τῶν B λόγων ὑποθέσεις ἐνστησαμένοις. Ἐποίει δὲ τοῦτο καὶ ἐν πᾶσι μὲν ἄλλοις τοῖς ἐπὶ λόγων δυνάμει καὶ καλλιφωνίᾳ εὐδοκιμοῦσιν, ἐξαιρέτως δὲ ἐν τῷ Ναζιανζηνῷ Γρηγορίῳ, οὗ τὴν περὶ τὸ λέγειν δεινότητα καὶ ὑψηγορίαν διαφερόντως ἐθαύμαζεν. Οὐ μὴν ἀμιγὴς ἀηδίας παντελῶς ἦν αὐτῷ τῶν τούτου συνταγμάτων ἡ ἀνάγνωσις. Ἐλύπει γὰρ αὐτὸν οὐ μετρίως ἡ μετάφρασις ἀσαφείας ἀνάπλεως οὖσα, καὶ ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένη, νεφέλης τινὸς δίκην ἐλλογιμωτάτῳ ἀνδρὶ ἐπιπροσθοῦσα, καὶ οὐχὶ τὴν εὐέπειαν αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν νοῦν τῶν γεγραμμένων συγκαλύπτουσα. Διὸ καὶ ἀγανακτῶν, ποτὲ μὲν καὶ αὐτὴν τὴν βίβλον εἰς τοὔδαφος ἀπέῤῥιπτεν, ποτὲ δέ με τὰ σκοτεινῶς ἔχειν δοκοῦντα τρανώτερον ἐξηγεῖσθαι καὶ διασαφηνίζειν ἐκέλευε· τέλος δὲ καὶ πρὸς ὅλην τὴν μετά- C φρασιν δυσχεράνας, παρεκάλει με χεῖρα δευτέραν ἐπάγειν τῷ Γρηγορίῳ, καὶ τοῦ κοινῇ συμφέροντος χάριν τόδε τὸ ἄχθος ἐπ᾽ ὤμῳ ἄρασθαι. Ἐγὼ δὲ, πῆ μὲν πρὸς τὴν ἐμὴν ἀσθένειαν ἀφορῶν, ἣν αὐτὸς διὰ τὸ πρὸς μὲ φίλτρον οὐκ ἐσεῖδε, πῆ δὲ τὸ τοῦ ἔργου δυσχερὲς εὐλαβούμενος, καὶ ἅμα πρὸς ἄλλοις ἔχων τότε τὸν νοῦν, πρὸς τὴν αἴτησιν οὐκ ἐκάμφθην· ἀλλ᾽ οἷς ἅπαξ προειλόμην ἐνεκαρτέρησα, τῶν ἐν χερσὶν ἀπρὶξ ἐχόμενος· συχνοῦ δὲ χρόνου ἐκεῖ διεληλυθότος ἐπανιὼν οἴκαδε.

Πολλαῖς τε καὶ ποικίλαις παρὰ τοῦ καιροῦ προσβολαῖς πληγεὶς, ἐπειδὴ ἀνέσεώς τινος καὶ σχολῆς παρὰ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ τυχὼν, τῶν προὐργιαιτέρων ἀπηλλάγην, τηνικαῦτα δὴ κατὰ βελτίονος D ἑρμηνέως ἐρημίαν τὸ ἔργον ἐπεβαλόμην, καὶ μετὰ πάσης προθυμίας ἐπὶ τούτῳ ἐπέκυψα. Μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ ᾐσθόμην ἄθλιος, μεῖζον ἢ κατὰ μὲ φορτίον ἀράμενος, καὶ πολλὰ ἐμαυτὸν τῆς τολμηρᾶς ταύτης ἐγχειρήσεως κατεμεμψάμην· καὶ γάρ τοί τι μὲν πρῶτον ὥσπερ ἐκ λιμένος ἀνάγοντί μοι εὔδια πάντα καὶ γαλήνης μεστὰ ἐφαίνετο, ὥστε καὶ τοῦ ἐγχειρήματος ἐμαυτῷ συνήδεσθαι· πόῤῥωτέρω δὲ προϊόντα με τοσοῦτος χειμὼν καὶ οὕτω δεινὴ ζάλη κατέλαβεν, ὥστε καὶ μικρὸν ἀπέλιπον τοῦ μὴ καταδύεσθαι. Καὶ πάντως ἂν καταβρύχιος ἔδυν, εἰ μὴ ἐπηνωρθωμένα τινὰ τῆς πάνυ βασιλίσσης βιβλία καθ᾽ ὑδάτων ἤδη φερόμενον ἐπεκούφισαν· ὑφ᾽ ὧν βοηθούμενος, τοῦ κλύδωνος μόγις ὑπερῆρα, καὶ τὸ τῆσδε τῆς μεταφράσεως πέλαγος διεπέρασα.

Πολλοῦ δ' ἂν ἐτιμησάμην εὑρεῖν τινα τῶν τυπογραφούντων, ὅστις ἅμα τῷ Ῥωμαίῳ καὶ τὸν Ἑλληνικὸν Γρηγόριον ἐκτυποῦν ἐβούλετο, ἵνα τῶν ἐπανορθώσεων ἐκείνων, ἃς ἐκ τῶν τῆς βασιλίσσης ἀντιγράφων ἔλαβον, αὐτῷ μεταδοίην. Ἐπεὶ δὲ τοιούτῳ τινὶ ἐντυχεῖν οὐκ ἐξεγένετό μοι, ὃ λοιπόν ἐστι, τὸν Ῥωμαῖον ἐκδίδωμι, εἰ μὲν πρὸς τὴν τοῦ Γρηγορίου λογιότητα καὶ μεγαλοφωνίαν παραμετροῖτο, παραῤῥιφθησόμενον, εὖ οἶδα, ὡς οὐδενὸς ἄξιον· εἰ δὲ πρὸς τὴν ἡμετέραν δύναμιν, οὐ μικρὸν ἴσως φανησόμενον. Ἐπιεικῶν δὲ ἀνθρώπων ἐστὶ τὸ κατὰ δύναμιν ἀπαιτεῖν, καὶ μηδὲν πόῤῥω ἐπιζητεῖν. Ἔῤῥωσθε, ὦ φίλαι κεφαλαὶ, καὶ πρὸς τὴν ὁποιανδηποτοῦν ἐργασίαν ἡμῶν εὐγνωμονεῖτε.

Mirum porro me tenuit desiderium typographi qui una cum versione prelo subjicere vellet textum Gregorii Græcum, ut illas ipsi traderem quas erueram e reginæ exemplaribus emendationes. At voti minime compos, diligenter quæsitum non offendi: quod igitur superest, interpretationem Latinam emitto. Si perpendatur ad facundiam Gregorii et elocutionis dignitatem, nullus dubito quin repudietur, ut nullius pretii; si vero exigatur ad virium nostrarum modulum, non contemnenda fortasse videbitur. Vir bonus id exigit quod viribus respondet, nihil ultra. Valete, amici, et qualiscunque nostri laboris memores vos gratosque præbete.

JOANNIS LEUVENKLAII

Ad reverendissimum et illustrissimum Principem D. Joannem, Monasteriensium, Osnabrugiorum et Paderboniorum antistitem, nobilissima comitum Hoianorum gente natum, dominum suum clementissimum, in Gregorii Nazianzeni editionem suam.

PROŒMIUM.

Inter alia, quæ primis ab annis supra res cæteras animo meo fuerunt in deliciis et amoribus, reverendissime ac illustrissime Princeps, semper occulta quadam et incredibili naturæ propensione tam litterarum, quam antiquitatis Græcæ studiosum me fuisse fateor: qua quidem lingua omnis generis doctrinarum, et sapientiæ thesauros amplissimos contineri animadverterem. Hac usos tum priscos illos philosophos, tum recentiores eorum interpretes, qui se scholæ Platonicæ successores Athenis appellabant, quidquid de arte disserendi, de oratoria, de civili prudentia, de moribus, de natura rerum, de geometricis astronomicisque disciplinis tradi potest, litterarum monumentis complexos esse videbam: hac maximarum per orbem gestarum rerum historias comprehendi: hac artis medicinæ arcana memoriæ prodi: hac illustrium Ecclesiæ veteris hominum de sacris rebus accuratissimas disputationes esse expositas: in hanc denique juris etiam civilis, quo utimur, libros ita transcriptos esse, ut multa loca, cæteroquin obscurissima, singulare quoddam ex interpretatione Græcorum lumen accipiant. Quod sane postremum, tametsi de libris quibusdam hactenus editis perspici satis possit; tamen longe planius apparebit, ubi LX librorum Βασιλικῶν epitome locupletissima, quam a clarissimo viro, Joanne Sambuco, Cæsareæ familiæ domestico, homine mihi amicissimo nactus sum, in lucem opera nostra prodierit.

Hæc ego posteaquam Græcis contineri litteris per ætatem intelligere cœpi, sic ejus me linguæ studio dedi, nullum ut tempus abire sinerem, quo non aliquos in ea percipienda progressus facerem. Ista qualiquali diligentia mea cum tandem usum ejus aliquem, aliorum quoque judicio, consecutus viderer: liberali quodam animi desiderio, et ambitione honesta (fatebor enim quod res est) excitatus, in hoc totis viribus incumbendum duxi, ut si qui veterum Græcorum libri vel Latinam in linguam hactenus conversi non essent, vel in bibliothecarum tenebris delitescentes necdum lucis usuram accepissent, meo studio tum Latinam vestem induerent, tum ea exornati publice hominum oculis sese spectandos exhiberent. Hoc modo consecuturum me sperabam, ut non ignavæ pecudis in morem vitam hanc transirem, sed emolumenti aliquid afferrem rei litterariæ, quam a puero meorum auctoritate jussuque coluissem; et apud bonos optabilem mihi nominis existimationem pararem.

Itaque meum hoc institutum ut eo felicius urgerem, in hanc clarissimam urbem me contuli, quæ ob insignium typographorum officinas, non in Germania modo nostra, sed omni etiam Europa longe lateque merito celebratur. Hic dum publicandis egregiis quibusdam priscorum monumentis invigilo, annus jam mihi quintus agitur (quo publicæ rei fructu nescio), non sine meis certe laboribus ærumnisque maximis, quæ hactenus mihi cum aliquo nonnunquam valetudinis detrimento sunt exantlatæ. Inter alios autem scriptores, quos certo judicio delectos librorum non editorum accessione amplificandos, et in sermonem Latinum transcribendos existimavi, facile principem sibi locum Gregorius hic noster vindicat, cui ob summam rerum divinarum peritiam, secundum Joannem apostolum ex priscis doctoribus soli, Theologi cognomentum peculiariter est concessum. Ejus præclarissima ingenii monumenta, quæ quidem typis expressa prodie-

rant, quia miserum in modum ab interprete sic A tractata videbam, ut exiguo cum hominum fructu (ne quid gravius dicam), cæteroqui longe utilissima, lectitarentur : cœpi tandem hortantibus amicis, qui tanti viri tam barbare garrientis apud nos vicem dolerent, ad ejus interpretationem animum adjicere. Factum hoc est ante totos quatuor annos, id quod et Guillelmi Canteri, et Martini Crusii, clarissimorum virorum, ac plerorumque hujus academiæ doctorum testimoniis ostendere possum.

Cum autem id omnino facere cum animo meo constituissem, ita mihi elaborandum hoc opus existimabam, ut et legentum exspectationi satisfaceret, et sui auctoris libros illos quoque secum in medium proferret, qui alicubi bibliothecarum adhuc carceribus clausi continerentur. Ad hanc rem B perficiendam temporis aliquod spatium fuisse necessarium, perspici facile abs quovis potest. Interim in Galliis vir doctissimus, Jacobus Billius, archimandrita Michaelinus, itidem uti nos, Gregorii sortem acerbam miseratus, eumdem exornandi ejus scripta laborem, et quidem eodem mecum tempore suscipit. De hoc cum ex Canteri nostri litteris certior factus essem, etsi jam complures orationes Latine descripsissem, tamen de tabula (quod aiunt) manum tollere cogitabam, quod gauderem alterius labore scriptorem illum, qui aliam in linguam traduci se perinvite pateretur, in hominum manus pervenire. Nec deerant alia quædam scripta, de quibus certam mihi laureolam polliceri possem, C præsertim antehac prorsus ignotis, et tamen apprime utilibus.

Verum ubi deinceps edito labore Billii, satis cernerem, quam multa prius non visa, quibus ipse caruisset, hinc inde congessissem ; minime committendum putavi, ut viri boni ac Nazianzeni amantes egregio thesauro fraudarentur. Feci hoc eo quoque lubentius, quod Eliæ Cretensis archiepiscopi commentariorum in Nazianzenum libros XIX nactus, illis ipsis ducibus ad eruendos abstrusos in plerisque locis Nazianzeni sensus uti me posse magna cum utilitate viderem. Nec prætérea parum erat, habere tot egregia Nazianzeni scriptorum exemplaria, pluribus ante sæculis manu exarata. Nam ut dem Billium etiam de bibliotheca D reginæ suæ libros vetustissimos accepisse, quemadmodum res ipsa docet : tamen longe nos integrioribus usos esse, vel inde perspicias licet, quod non solum ea, quæ Billius notat, in nostris reperiantur; verum etiam bene longæ periodi passim in versione Billiana desiderentur, quas exemplaria nostra suppeditant. Patebit hoc de Annotationibus nostris in Nazianzenum, quas sub tertii tomi finem lectori daturi sumus.

Inter alia vero exemplaria, quibus sumus usi, duo præcipue celebrari merentur. Eorum alterum scriptum est manu Choniatæ Acominati ante aliquot sæcula, ejus qui imperatorum Byzantinorum res gestas compluribus libris est complexus, quas Hieronymus Wolfius, vir clarissimus, Græce et Latine ex interpretatione sua publicavit. In eo me minime falli, duobus argumentis docere possum. Primum ipse Choniatas quodam loco versiculum hunc ascripsit :

Θεοῦ τὸ δῶρον, καὶ πόνος Χωνιάτου.

Quo versu indicari, rem quidem ipsam Dei donum esse, verum scriptionis laborem Choniatæ deberi, quivis animadvertere potest. Deinde sparsim more suo quædam epigrammata, senariis iambicis facta, Nazianzeni orationibus præfixit : quod ipsum in sua quoque fecit historia, sicut editio Wolfiana demonstrat. Ea nos Latine exposita suis locis inseruimus, in annotationibus Græca daturi, de quibus agnosci Choniatas plane poterit. In eodem libro extremo fragmentum publicarum litterarum cernitur, quibus manu sua Joannes Cantacuzenus imperator rubrica, pro more, subscripsit, sequentibus etiam longa serie subscriptionibus antistitum : Callisti, patriarchæ Byzantini ; Philothei Heracliensis, qui se πρόεδρον τῶν ὑπερτίμων appellat, et πάσης Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας ἔξαρχον· Gregorii Thessalonicensis, ἐξάρχου πάσης Θετταλίας· Macarii Philadelphensis, ἐξάρχου πάσης Λυδίας, qui se etiam καθολικὸν κριτὴν τῶν Ῥωμαίων nuncupat : multorum denique aliorum, quorum nomina titulosque referre prolixum fuerit.

Alterum autem exemplar longe hoc etiam videtur antiquius. Litterarum quidem elegantia multis modis præstat, cui plane respondet scriptionis integritas : etenim tanta exaratum est diligentia, nullum ut verbum in eo perperam scriptum reperiatur. Ejus utendi potestas a Basiliensis academiæ doctoribus, viris et eruditione summa, et humanitate eximia præstantibus, quorum exstat in bibliotheca publica, benigne mihi facta est. Constat ante annos CL, tempore concilii Basiliensis huc allatum esse, ac deinceps magna veneratione asservatum. Interspersæ sunt passim picturæ quædam, quibus Græcorum vestitus et habitus eleganter exprimitur. Eodem imago Gregorii continetur, ita prorsus efficta, quemadmodum ejus tum faciei lineamenta, tum aliorum membrorum formam Simeon ille Metaphrastes descripsit, cujus verba Vitæ Nazianzeni subjecta sequentur. His ergo nos exemplaribus freti, et depravata plurima correximus, et mutila integritati suæ restituimus.

De Eliæ commentariis aliud nihil dicam, nisi opus ipsum bonitatem suam abunde commonstraturum. Fuit certe vir ille, quandocunque tandem vixit (nihil enim de hoc nobis constat), maximus et philosophus et theologus, qui omnium philosophorum, poetarum, oratorum, historicorum, aliorumque libros diligentissime lectitarat, tam veteres quam novos, præsertim Platonicos, Porphyrium, Iamblichum, Proclum, cæteros : id quod facile de thesium communium, quam multis locis pulcherrimas et præclara doctrina refertas inseruit, tractatione deprehendi potest. Nihil commentario in ora-

A tionem *De recta disserendi de Deo ratione*, quam nos in ordine secundam fecimus, legi perfectius eruditiusve potest. Et scripsit omnia phrasi sane pereleganti, munda, minime barbara, cujusmodi est Græcorum, qui proximis sæculis vixerunt, oratio : de quo licet æstimare, non usque adeo recentem Eliam hunc nostrum esse, sed ante pluscula sane sæcula vixisse.

Faciet ipsius commentariorum lectionem id quoque jucundiorem, quod eis fragmenta quædam scriptorum veterum contineantur, quorum nos hodie libros integros non habemus. Inter alios est summus ille Maximus, cujus Lutetiæ publicatus est in Dionysii scripta commentarius. Exstat ejusdem apud Græcos adhuc τῆς θείας λειτουργίας ἑρμηνεία. Liber ad Thalassium, ab eodem scriptus,
B a Micaelo Glyca citatur, cujus Annales necdum editos hoc tempore interpretamur : itemque κατήχησις, et θείων δογμάτων κεφάλαια, cujus libri noster Elias quoque meminit. Multis etiam in locis Elias indicat, se alias quoque Nazianzeni orationes perpetuis commentariis enarrasse. Quapropter et Nicetas Serronius, et Gregorius Palamas, et alii bucula hujus arasse videri possunt ; furta quidem esse facta, multis locis deprehendi potest. Citat passim de Nazianzeni poematis versus quosdam, qui cum in editis prorsum non exstarent, nos ad manuscriptos poematum libros nostros recurrentes, universos reperimus : id quod divino beneficio factum crediderim, ut quo tempore Nazianzeni
C opera illa nactus essem, ne quis ea ipsius esse inficiaretur, hominis certi testimonio commode uti possem. Consimile quiddam in Cæsario, Nazianzeni germano fratre, mihi usuvenit. Eum ante quatuor annos divina mihi largitas obtulit; cumque de scripto nonnihil dubitarem, propterea quod Cæsarium aulicis negotiis et quæstorio munere occupatum, matureque rebus humanis exemptum fuisse, de Gregorii fratris oratione funebri accepissem : ecce superiori anno testem Glycam invenio, qui de illis ipsis Cæsarii dialogis, quos nunc primum Gregorii nostri monumentis tomo tertio subjicimus, ad verbum nonnulla citat.

Quod si hoc quoque addendum est de Elia, equidem existimo vixisse id temporis hominem, cum
D Creta per Sarracenos occupata, et Byzantinis imperatoribus esset adempta, nimirum annis ab ævo nostro plus minus sexcentis. Scribit enim in prooemio commentariis præmisso, ab se in exsilio scriptum hoc elaboratum fuisse, quod exsilium sane in hos ipsos annos sævitiæ Sarracenicæ incidere videtur.

Tot talibusque scriptis cum sic et expoliri et augeri posse Nazianzeni libros videremus, parum ut ab illa perfectione, quam in editionibus priscorum monumentorum requirimus, abessent : Billiano labore non contenti, pristinum ad institutum de integro animum adjecimus. Ne vero quispiam id, quod de operum Nazianzeni perfectione pollicemur, temere vaneque dici, more nunc pervulgato, quo emptoribus imponatur, existimet : libet hoc loco pauca quædam subjicere, de quibus et vere nos id prædicare lector intelligat, et editionis nostræ rationem perspiciat.

Statim ab initio prooemii sui tradit Elias, ab Nazianzeno tantum orationes sive commentationes (nam vox λόγος generatim a veteribus usurpatur, de quovis scripto atque tractatu) numero LII esse publicatas, quas inter et epistolæ certæ referri debeant, cujus generis illæ sunt, quas ad Nectarium, Evagrium, Cledonium perscripsit. Hoc Eliæ dictum cum animo meo insedisset altius, primum ea me liberari opinione animadverti, quam Billium secutum fuisse video. Putat enim Gregorium haud dubie plures ad populum ejus generis orationes habitas edidisse, cujus est illa, qua dictum Christi ex Evangelio Matthæi explanat. Quod si verum esset, perquirendæ nobis essent bibliothecæ, ut eas orationes, si non omnes, saltem plerasque publici usus causa proferremus. At hoc toto labore molestiaque me verbum hoc unicum Eliæ levat, cui qui fidem detrahat, arbitror fore neminem.

Hoc primum considerato, cœpi deinceps aciem animi mei dirigere ad faciundum de orationibus iis, quotquot exstarent, judicium : quo viderem, essentne germani fetus hujus auctoris omnes, an sub ejus nomine supposititii quidpiam latitaret. In hac censura deprehendo, duobus in scriptis ante me Billium id animadvertisse, quod res est, nimirum ea Nazianzeno tribui nequaquam debere; in tertio tam ipsum, quam cæteros omnes hactenus allucinatos fuisse. Priora duo sunt, metaphrasis *in Ecclesiastem*, quæ Hieronymi testimonio Gregorii Neocæsariensis est; et annotatio *in Ezechielum* vatem, quæ tantum abest, ut Nazianzeni sit, vix ut homini mediocriter docto tribui debeat. Metaphrasin retinendam propterea putabamus, quod Eliam crederemus communi fortassis errore ductum, inter Gregorii libros eam numerasse : quod si maxime verum sit, mirum nemini videri debet, quando vix mortuo Gregorio titulus orationis *in Heronem* mutatus fuit, ut Hieronymus, Gregorii coætaneus, monet. Quod si hac ratione lectori non satisfaciemus, restat ut polliceamur, omni nos studio genuinum Gregorii scriptum pervestigaturos, quod hujus loco substituatur. Annotationem *in Ezechielum* prorsus ex editione nostra, seu spuriam, ejiciendam statuebamus : cujus locum ut germanum aliquod Gregorii scriptum occuparet, libros veteres diligenter evolvendo, tandem id quod optabamus, adepti sumus. Nam in libro Choniatæ manu exarato panegyricam Gregorii orationem, habitam in honorem testium veritatis, Arianorumque furorem graphice describentem, reperimus : quam extra dubitationem omnem hujus auctoris esse, tum dicendi character, tum rerum ipsarum facies ostendit.

Tertium denique scriptum illud, cujus modo [illegible] est *Exhortatio ad virginem*. Hoc

inter orationes hactenus relatum est, et Nazianzeno tributum : quorum alteri parum repugnans, alterum plane perperam factum aio. Nam si quidem est aliqua rhythmorum ratio, quam Aurelius Augustinus in libro *De musica* tradit, et vero consentaneum est priscis in usu fuisse, facientibus ejus mentionem tum Aristotele, tum Athenæo, et aliis, dabo equidem Nazianzeni hoc scriptum esse, quemadmodum et Choniatas credidit, et exemplaria vetustissima testantur : verum haudquaquam inter orationes, sed poemata referri debere volo. Nam totum meris rhythmis constat, uti res ipsa declarat :

Παρθένε νύμφη Χριστοῦ,
Δόξαζέ σου τὸν νυμφίον·
Ἀεὶ κάθαιρε σαυτὴν
Ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ, etc.

Quod quidem apud nos a nemine deprehensum hactenus, in antiquissimo libro poematum Nazianzeni meo notatum paucis verbis inveni, quæ Latine proferam : « In hoc scripto Syrracusium Gregorius imitatur, qui solus poetarum rhythmis atque colis usus est, omni alia scribendorum versuum poetica ratione neglecta. » Error ex ambiguitate vocis λόγος, quæ passim in librorum lemmatis reperitur, ortus est. Nam ea non orationem tantum significat, uti jam antea quoque monuimus : sed in genere quamvis commentationem atque scriptum. Quo ipso fit, ut Elias noster Gregorii poemata λόγους ἐμμέτρους vocet. Hoc modo quibusdam resectis, et oratione *De martyribus* restituta, quinquaginta et duos Nazianzeni tractatus habemus, quem illorum esse numerum integrum, Elias memoriæ prodidit. Quapropter hic quidem quod amplius desideremus, nihil est.

Sequuntur epistolæ, quas una tantum adjecta de libris manu scriptis auximus : addituri aliquando plures, quas hoc tempore nancisci non potuimus, tametsi non ignoremus, ubi locorum supersint. Poemata vero tantopere nunc studio nostro excrescunt, ut jam prodeuntia prius editorum magnitudinem numero versuum æquent, bonitate pietateque longe superent. Unus restat adversus Apolinarium liber, versibus a Gregorio scriptus, quem adhuc Romæ in Vaticana bibliotheca exstantem ut describi curaremus, jampridem operam dedimus, sumptum etiam aliquem impensuri, sed frustra. Quapropter hoc scriptum alio tempore perquiretur a nobis, in Italiam (si Deo visum fuerit) iter suscipientibus. Nam in eadem Vaticana tractatus Gregorii duos extremos, quorum alter est de fide, alter de fide Nicæna, superesse Græce accepimus : quos modo Latine tantum a Rufino conversos legimus.

De hac commemoratione nostra lector intelligere potest, non esse abs re, quod hanc editionem quam proxime ad operum Gregorii perfectionem accedere diximus. Ea vero tres omnino in tomos distribuere certis de causis visum est, quorum primus orationes XX cum Elianis commentariis continet, totusque nostræ debetur industriæ, qui eum de

A Græco in Latinum sermonem transcripsimus. Alter reliquas XXXII orationes cum epistolis et poematis hactenus editis complectitur : quæ quidem omnia de editione Billiana sumpsimus, ne prius versa retexendo, actum agere videremur. In tertium et ultimum tomum, qui totus itidem noster est, ea Gregorii poemata referimus, quæ nunc primum a nobis luce donantur : præterea Nicetæ commentarium in Gregorii sententias tam quaternis quam singulis versibus inclusas adjicimus, et egregium Pselli, Christiani philosophi, de difficilium Nazianzeni locorum intellectu librum. Accedit ad hos Cæsarius quoque, germanus Nazianzeni frater, cujus antehac nihil omnino scriptorum prodiit. Ejus Dialogos propterea potissimum Gregorii scri-
B ptis addendos putavi, quod in eis Cæsarius Gregorium fratrem a seipso, Leontio, Gregorio Nysseno, Domno, et aliis familiaribus interrogatum, de quæstionibus gravissimis toto quatriduo respondentem introduxit. Huic et Annotationes in Gregorii scripta, quibus lectionum varietas continetur, et Indicem necessarium subjicimus.

Cur autem in orationibus collocandis ordinem a Billio præscriptum secuti non simus, causæ multæ sunt, eæque graves. Nam duum omnino generum sunt Nazianzeni orationes. Aliarum tempus, quo vel scriptæ sint, vel pronuntiatæ, sciri potest : aliarum non potest. Primi generis sunt, orationes *De pace*, *contra Maximum*, ad Basilium et patrem ali-
C quot, purgatio fugæ in Pontum, pleræque laudationes funebres, et aliæ : secundi, orationes *ad Eunomianos*, *de recta disserendi de Deo ratione*, *De recta doctrinæ sententia*, *De Filio* duæ, *De Spiritu sancto*, *De moderata disserendi ratione*, *De Machabæis*, et aliæ complures. Quod cum ita sit, in collocationis serie temporis haberi ratio certa nequit : uti profecto ne a Billio quidem accurate habita est, si recte rem consideremus.

Nam ratione temporis (si quidem Eliæ Cretensi et Nicetæ Serronio credimus) esse prima debebat, non ea qua fugam in Pontum suam prolixe purgat, sed altera, cujus inscriptio notat, habitam fuisse ad illos qui ipsum initio acciverant, nec postquam senioris munus ei commissum fuisset, vene-
D rant. Etenim ea pronuntiata fuit id temporis, quo primum sacerdos factus est; ac secundum hanc actionem in Pontum aufugit, a qua fuga reversus, in Pascha et tarditatem orationem habuit (quæ hoc nomine secundum sibi locum vindicabit), illaque dicta, per otium fugæ Ponticæ purgationem conscripsit. Jam Billius et illam orationem, quæ pronuntiata est in electione Doarensium antistitis Eulalii, post eam collocavit, quæ in concilio CL episcoporum est habita. Atqui prior dicta est vivo etiamnum Basilio, posterior eo jamdudum rebus humanis exempto. Funebris *in Basilium* oratio postrema fuit omnium, sive scriptionem, sive recitationem spectes, pronuntiata Cæsareæ Cappadocum in extrema senecta, cum relicta Constantinopoli Gregorius in

patriam reverteretur. Atqui hæc locum inter priores invenit. E contrario duæ *in Julianum Augustum* invectivæ loco postremo ponuntur, quæ prius fuere scriptæ, quam vel Gregorius, vel Basilius antistitum munere fungi cœpissent.

Hæc mihi mecum expendenti visum fuit, primum iis orationibus in editione nostra locum tribuere, quas egregie noster Elias hactenus incognitus enarrasset: atque illis deinceps alias subjicere, Billii labore Latina veste donatas. Hanc autem spatio non exigui temporis absolutam, et magno quidem cum labore lucubrationem, cur ad reverendissimam excelsitatem tuam potissimum mittam, illustrissime Princeps, variis ac gravibus sane rationibus moveor. Primum tam clari antistitis opera nemini rectius, quam claro itidem antistiti putabam offerri debere. Deinde patronum mihi censoremque litteris excultum deligere volui, contra plerorumque morem, qui lucubrationes suas hominibus plane litterarum imperitis inscribere non verentur.

Hoc vero consideranti, non occurrebat in toto nostræ nationis imperio quisquam virorum principum, quem illustri præstantiæ tuæ præferrem. Etenim non eximia tantum doctrinæ laus omnium consensu tibi tribuitur: sed etiam plerisque per omnem Europam admirationem merentibus linguis sane quam eleganter uteris. Accedit ad hæc, quod ei regioni cum imperio potestateque præsis, e qua mihi avita patritaque origo ducitur. Summam enim tum potentiam, tum auctoritatem obtines in occidua Saxonia, quæ recenti appellatione Vestualia dicitur, cum vera sit ac vetus Saxonia, quemadmodum Cranzius Saxo multoties in historiis suis inculcat. Habes episcopatum Monasteriensem, a majoribus nostris Mimingrodensem appellatum, qui tertio loco in Saxonia imperatoris Cæsaris Caroli Magni Augusti studio constitutus est. Ejus semper magna fuit dignitas, quæ vel inde potest æstimari, quod cum aliquando Bremonensis archiepiscopus hunc peteret, non prius impetrarit, quam archiepiscopatum illi postponeret, et in commendam (uti superioribus annis barbare loquebantur) acciperet. Es autem huic optimo jure præfectus, vel ob insignem sapientiam tuam, vel prisca nobilissimæ familiæ tuæ merita. Nam Otho Mimingrodensis antistes numero XLI, comes Hoianus, agnatus tuus, Tekeneburgensi comite, aliisque dominis, qui Ecclesiæ possessiones contra jus fasque invaserant, immortale nomen (ut ipsius historici verbis utar) apud suos reliquit, propter additas diœcesi ditiones,

A et auctoritatem ejus revocatam, quæ jam apud multos in contemptum pene venerat. Habes et ditionem Paderæbornensem, in qua idem Carolus Magnus episcopatum, Saxonum gente devicta, constituit. Habes Osnabrugicam denique, primam omnium in Saxonia sedem antistitum Christianorum, ejusdem imperatoris auctoritate munitam: in cujus immunitatibus, quæ privilegia vocant, quiddam merito memorandum ad omnem posteritatem continetur.

Lubet autem ipsa Carolinæ constitutionis verba certis de causis hoc loco ponere, quæ hodieque publicis diplomatis inscripta supersunt. « Eidem episcopo, inquit Carolus ille Magnus imperator, ejusque successoribus libertatem perpetuam con-

B cedimus, et ab omni regali imperio absolutionem: nisi forte contingat, ut imperator Romanorum, et rex Græcorum, conjugalia fœdera inter filios eorum contrahere disponant. Tunc enim Ecclesiæ illius episcopus cum sumptu a rege vel imperatore adhibito laborem simul et honorem illius legationis assumet. Et ea de causa statuimus, ut in eodem loco Græcæ Latinæque scholæ in perpetuum ordinatione nostra maneant: nec unquam clericos utriusque linguæ gnaros defuturos confidimus. »

Hoc majorum instituto motus haud dubie superiori anno dominus noster, imperator Cæsar Maximilianus II Aug. filiam suam regum Christianorum maximo desponsam per te potissimum deduci voluit:

C quo quidem in munere obeundo magnam industriæ prudentiæque laudem invenisti. Quod si recte rem æstimare velimus, majorem in iis locis potestatem a multis annis habuit nemo: quam quidem felicitatem boni omnes eximiæ virtuti tuæ debitam fatentur, ac tibi gratulantur. Quorum in numero ut me quoque arbitreris esse, ac meam hanc velut acclamationem benigne accipias, etiam atque etiam rogo. Fortassis offeretur aliquando mihi occasio mei erga tuam excelsitatem animi venerationem illustriori quodam argumento declarandi. Interea summopere peto, ut studium in hoc genere publicis commodis serviendi, quod animo meo pluribus ab annis insidet, non modo gratum habeas atque probes, uti sane facturum te confido: sed etiam favore tuo be-

D nignitateque magis excites, quam exhaustis gravibus molestiis experiri jucundum est. Vale, clarissime Princeps, meque per hanc lucubrationem reverendissimæ excelsitati tuæ se tradentem, in eorum numerum, quos gratia benevolentiaque tua dignaris, recipito.

ΕΙΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΤΟΝ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΝ
ΙΩ. Ο ΛΕΩΓΚΛΑΙΟΣ.

DE GREGORIO NAZIANZENO JOANNES LEUVENKLAIUS.

Γρηγορίοιο λόγους, μέγα χρῆμα καὶ Ἀττικ[illegible]
Ἀτρεκέως, ἐν ἐμῇς ἡνίκα χερσὶν ἔχω·

Gregorii quoties Hyblæ redolentia nectar
In manibus verso scripta diserta meis:

Non me oratores fraude amplius illice prisci,
Quos tulit argutos Attica terra, movent.
Rursum Gregorii cum dia poemata vatis
Pellego, Mæonidæ mox abit omnis amor.
Vilius æs auro velut est; ut cedere plumbum
Argento, ut superis inferiora, patet:
Gregorius priscos palma sic vicit adempta
Carminibus vates, rhetoras eloquio.

Aliud.

Tellus Cappadocum, quondam semibarbara,
Superavit ipsas inde Athenas Atticas,
Ubi Basilius et Gregorius doctissimi
Suavisonam Cecropidarum eloquentiam,
Et cuncta totius ornamenta Græciæ,
Suæ intulere, seu victores, patriæ.
Quis te ergo non ob hos beatam prædicet,
Tellus Cappadocum, talium virum parens

De Cæsario, ejusdem.

Nicæam terræ cum motæ succuteret vis,
Cæsarius jacuit pondere pressus humi.
Sed Deus e latebris salvum produxit, eique
Vivendi spatium longius inde dedit.
Consimilis casus monumenta excepit, obisset
Postquam immaturo funere Cæsarius.
Et tamen hæc etiam divino munere profert
Cura Leontonychi, semisepulta prius.
Salve iterum atque iterum, terræ bis operte cavernis,
Et dono in lucem bis revocate Dei.

De Elia Cretensi antistite.
Ejusdem.

Gregorii obscuros scriptorum inquirere sensus
Antea res magni plena laboris erat,
Donec ab Elia lux illis est data, summa
Gregorii explicuit qui monumenta fide.
Hactenus ignotum toti quem scilicet orbi,
Nunc iterum donat luce Leontonychus.
Doctrinæ egregium thesaurum sumite grati,
Quos bona, quos pariter plurima nosse juvat.

Scipionis Carteromachi, interprete Leuvenklaio.

Inspirare animis divina poemata Musas,
Vate magis Chio Gregorius docuit.
Imo flabat huic potius divinior aura,
Deberet Musis cum sua Mæonides.

A Οὐ μάλα θαυμάζω τοὺς ῥήτορας, οὓς ποτ' Ἀθηνῶν
Ἔσχε πόλις, δολερῆς ἴδμονας εὐεπίης·
Ὡς δ' ἀναγινώσκοντα ποίηματα Γρηγορίοιο
Οὐκ ἐπέων τις ἔχει Μηονίδαο πόθος.
Χρυσὸς ὅσον χαλκοῖο, μολύβδου τ' ἄργυρος αὖθι·
Κρείττων, οὐρανίων χείρονα τὰ χθόνια·
Ῥήτορες ἀρχαῖοι τόσον ἡττῶνται καὶ ἀοιδοὶ
Γρηγορίου τ' ἔπεσι, Γρηγορίου τε λόγοις.

Ἄλλο.

Γῆ Καππάδοσσα τοπρὶν ἡμιβάρβαρος,
Αὐτὰς ὑπερέβη τὰς Ἀθήνας Ἀττικάς,
Ἐξ οὗ Βασίλειος Γρηγόριός τε τὼ σοφὼ
Τὴν ἡδύφθογγον Κεκροπιδῶν εὐγλωττίαν
Πάσης μετήνεγκάν τε κόσμον Ἑλλάδος
Εἰς Καππάδοσσαν γαῖαν, ὡς νικηφόροι.
B Τίς οὐ μακαρίσειέ σε γὰρ εὐτεκνίας,
Γῆ Καππάδοσσα, μῆτερ ἀνδρῶν κυδίμων;

Εἰς τὸν Καισάριον, τοῦ αὐτοῦ.

Ἡνίκα Νικαίης μεγάλῳ σεισμῷ πτολίεθρον
Κάππεσε, Καισάριος ζῶν ὑπὸ γῆν ἐκρύβη.
Ἀλλὰ Θεός νιν σῶον ἑῆς ἐξήγαγε χερσὶ,
Καὶ λυκάβαντας ἔτι δῶκε βίου πλέονας.
Ὡσαύτως ὅτε Καισάριος τέθνηκε πρόωρος,
Αἶψ' ἐγένοντ' ἀφανεῖς Καισαρίοιο λόγοι.
Δημοσιοῖ δὲ Λεοντόνυχος θείᾳ πάλι μοίρᾳ
Κρυπτοὺς Καισαρίου τούσδε πάροιθε λόγους.
Χαῖρε, μάκαρ, δὶς ἐνὶ γαίης κευθμῶσι καλυφθεὶς,
Καὶ δὶς ἀναστρέψας θειόθεν εἰς τὸ φάος.

Καισαρίῳ καὶ Γρηγορίῳ, μακάρεσσιν ἀδελφοῖς,
Ταῦτα Λεοντόνυχος θῆκ' ἐπὶ γραμμάτια.

C *Εἰς Ἠλίαν τὸν Κρήτης μητροπολίτην.*
Τοῦ αὐτοῦ.

Θείων Γρηγορίου δυσέφικτα νοήματα βίβλων
Τοπρὶν ἀνιχνεύειν ἦν ἄρα παγχάλεπον,
Ἄμμιν ἕως ἐφάνη περιδέξιος ἑρμηνευτὴς
Ὁ Κρὴς Ἠλίας Γρηγορίοιο λόγων.
Ὅν περ ἐόντα τέως θνητοῖς ἄγνωστον ἅπασιν,
Εἰς φῶς αὖθις ἄγει νυνὶ Λεοντόνυχος.
Θησαυρὸν σοφίης ἐριούνια δόγματ' ἔχοντα
Δέξασθ', οἷς γνῶναι πολλὰ καὶ ἐσθλὰ φίλον.

Σκιπίωνος τοῦ Καρτερομάχου.

Γρηγόριος Μούσας πολλῷ πλέον ἤπερ Ὅμηρος
Θειοτάτων ἐπέων δεῖξεν ὑπηρετίδας
Ἢ μᾶλλον τόγε πᾶν Μουσῶν ὕπο λέξεν Ὅμηρος,
Γρηγορίῳ δ' ἔπνει πνεῦμ' ἄρα θειότερον.

Joannes Leuvenklaius S. D. Jacobo Billio V. C.

Annus hic quartus est, Jacobe Billi, ex quo primum ad interpretationem præstantissimorum Gregorii Nazianzeni scriptorum hortantibus amicis animum adjeci, de causis iisdem fere, quas eodem tempore (nisi fallor) impulisse te idem ad institutum scribis. Cum autem numero non paucas orationes cum Eliæ Cretensis antistitis, eximii tum philosophi D tum theologi, commentariis absolvissem, visum est relaxandi, quod ex continua mensium aliquot scriptione obrepserat, tædii causa quiddam laboris alterius suscipere: quo posteaquam defunctus essem, ita deinde pristinum illud opus velut interpolatum, majore cum aliorum fructu, voluptateque mea perficeretur. Et facta nobis præterea de quibusdam Na-

zianzeni libris non editis spes erat, quos dum apisceremur, in alio versari malebamus interpretationis genere, quo paratiores ad Nazianzenum rediremus: itaque Xenophonteam interea lucubrationem publicavi, et Gregorii Nysseni XV orationes *in Canticum canticorum*, Constantinique Manassis Chronicon interpretatus sum. Quibus omnibus expoliendis dum occupatus est animus meus, seque totum alacriter ad elaborationem institutæ Gregorii conversionis parat; commodum Theologus noster Latina veste vigiliis tuis ornatus prodit. Quæ res non tantum non molesta (quod usuvenire plerisque solet, ægre ferentibus officere quasi luminibus suis alios) accidit animo meo; sed etiam voluptati fuit, præsertim posteaquam inspecto libro, et eleganter abs te versa, nec sine judicio pleraque viderem. Verum ubi deinceps ad tua collatis iis, quæ ipse Latinam in linguam transcripsissem, in orationibus XIX præclare ab Elia Cretensi enarratis multa cum ob varias nostrorum codicum antiquissimorum lectiones, tum acutas admodum Eliæ declarationes, longe aliter a me traducta, quam tuis in libris reperirentur, animadverterem: minime tibi molestum fore putabam, si hac quidem in parte pro tuis nostra cum Elianis commentariis conjuncta reponerem: cætera vero, quæ partim Nicetæ adjutus opera, partim per te feliciter ac studiose transtulisses, in editione Nazianzeni nostra prorsus uti abs te facta fuissent, retinerem. Atque hoc quidem citra omnem invidiam eo fieri a me posse confidentius existimabam, quod nonnulla jam Nazianzeni scripta nactus essem, quibus nunquam hactenus nostra sane me-

A moria publice visis rectius impendi laborem interpretationis amici judicabant, quam si abs re prius elaborata quasi retexerentur. Accessere deinceps et alia quædam, hinc inde congesta partim industria nostra, partim amicorum ope, quæ ipsa quoque cum Nazianzeno in lucem proferenda necessario viderentur. In quo genere Nicetæ commentarium in sententias tam singulis quam quaternis inclusas versibus, Pselli de difficilium Nazianzeni locorum intellectu librum, Cæsarii germani Nazianzeni fratris dialogos IV, tomo tertio exhibebimus: ut taceam de multorum locorum restitutionibus, quæ libris aliquot venerandæ vetustatis studio nostro collectis et collatis debentur. Quapropter equidem mihi polliceor, te virum sapientem ac doctum, optimam

B in partem consilium nostrum interpretaturum. Debet enim abesse cum omni ab hominum genere, tum litteratis potissimum invidia: quibus esse nihil antiquius par est, quam ut et ipsi juvandæ totis viribus reipublicæ studeant, et alios idem institutum urgentes non modo non livore quodam impediant; sed etiam ultro benevolis cohortationibus excitent. Qua de re pluribus agerem, nisi te probaturum editionem hanc plane confiderem, et lubenter etiam agniturum, conjunctam hanc esse non tam meæ cum famæ propagatione (nam illam ego minime spectavi, sed utilitatem publicam potius), quam honore dignitateque tua: quem de tot orationum poematumque conversione merito boni omnes et Nazianzeni monumentorum studiosi amabunt. Vale.

C Basilea.a. d. 3 Non. Jan. anno Domini 1571

Orthodoxo lectori Jacobus Billius salutem.

Cum in Basiliensi Gregorii nostri editione Joannem Leuvenklaium orationes aliquot, Elianis Commentariis explanatas, transtulisse vidissem, atque insuper ad operis calcem annotationes quasdam adjecisse, in quibus, laureolam scilicet in mustaceo quærens, si quid, in quo auctoris mentem non satis ei assecutus esse videar, animadvertit, idque non tam ex suo ingenio, quam ex Eliæ aliusque cujusdam Græci scholiastæ vestigiis vix dici potest, quam libenter ac læto animo id proferat. Equidem aliter existimare non poteram, quin, qui in erratis aliorum notandis ac publicandis tam sedulum et diligentem se præbuisset, in iis, quæ ipse transtulisset, non summam quamdam doctrinam atque industriam, καὶ πάντων τῶν μώμου βελῶν ἀνωτέραν, præstitisset. Sed tamen cum ita fere natura comparatum esse scirem, ut qui in aliorum scriptis censendis et carpendis lubenter versantur, interdum in suis cæcutiant, in mentem mihi venit experiri, an ipse hoc in genere αὐτῷ τῷ μέτρῳ, ut Hesiodi verbo utar, gratiam ei remetiri possem. Neque enim arbitrabar, non dico quemquam alium, sed ne ipsum quidem Leuvenklaium, iniquo animo laturum, si, quod ille juris in me sumpsisset, idem quoque in eum usurparem. Hujus porro rei, non ex omnibus, quæ ex hoc auctore transtulit (nimis enim hoc longum fuisset, nec animus erat bonas horas tam male collocare), sed ex unico opusculo periculum facere placuit, et quidem ex eo, quod totius voluminis

D frons erat: ut proinde mihi parum verisimile esset, multa illic offendi posse, quæ quantumvis moroso lectori minus satisfacerent: quandoquidem, si quid est in ullo homine ingenii, si quid industriæ, ac diligentiæ, id in operis principio potissimum elucere solet: nec fere quisquam, nisi plane stupidus, tam cito dormitare, nedum stertere incipit. Hanc igitur Vitam cum attentissime perlegissem, cum eaque ipsius translationem contulissem, magna sane admiratione repente sum affectus. Plane etenim, ut cum Gregorio nostro loquar, εὗρον ἄπιστα. Etenim, ut versus ipsos non καλῶς (ut de Platone Gorgias dicebat), sed κάκιστα prorsus ἰαμβίζοντας, atque ubique παρανομοῦντας, omittam, inveni eum, qui aliorum offendicula tam sedulo explorat, in ipso limine plusquam

centies, non leviter offendentem, sed turpissime corruentem eum, qui me, si quid forte in Græcis suis codicibus invenerit, quod a meis dissentiat, id, nullo adhibito judicio, tanquam ἕρμαιον arripiens, petulanter in me insultat; ita hebetem atque obtusum, ut non modo nullum mendosum vocabulum per se animadvertere, nedum emendare possit, sed etiam in levissimis quibusque interpunctionum Græcarum vitiis misere hæreat, atque in sensum ab auctoris mente alienissimum præceps feratur: cum denique, qui etiam celeberrimos quosque historiæ ecclesiasticæ scriptores exagitat, in historia ita rudem et hospitem, ut ne quidem in quo Arii error consistat, perspectum habeat, verum eum velut διφυῆ quemdam Cecropem, simul et teterrimum hæresiarcham, et orthodoxum nobis per summam inscitiam pingat. Quanquam illud postremum minus mirum videri debet, in homine præsertim ita cachectico, ut ei magis placeat Zosimus ethnicus, in optimos imperatores, ac de Christiana religione præclare meritos, caninam suam rabiem evomens, quam pii scriptores, a quibus eorum laudes litterarum monumentis commendatæ sunt. Testis est vesana illa planeque sacrilega, et ex Christiani orbis finibus cum perpetua parentis sui ignominia exterminanda Apologia, in qua ita se gerit, ut quemadmodum de Milesiis olim quidam dicebat, eos stultos non esse, sed eadem, quæ stultos facere, ita de eo non minus commode dici possit, Leuvenklaium gentilem non esse, sed eadem quæ gentiles facere. Quid enim ethnicus, quantumlibet Christiano nomini infestus et infensus hostis, acrius pro gentili scribere, ac furiosius contra Christianos debacchari potuisset, quam is facit, qui se Christianum, et quidem defæcatum, profitetur? Sed ut ad rem redeam, cum in iis Annotationibus quas huic Vitæ subjecimus, quam sæpe δοκησίσοφος iste interpres, et in vertendis Græcis erraverit, et in corrigendis cæcus fuerit et in iis, quæ ad historiam pertinent, inscitiam suam prodiderit, meridiana luce clarius demonstrato, tum vero lectori conjiciendum relinquam, cum in uno quaternione, et quidem primo toties peccarit, quanta, si omnia quæ ipse transtulit, ad eumdem modum examinare atque colligere voluissem, errorum Ilias et colluvies exstitisset. Hæc si Leuvenklaio molesta lectu sunt, discat μετριοφρονεῖν, et cum se ἀπὸ τοῦ ἀναμαρτήτου tam longe remotum esse perspiciat, necessariam potius in suis recognoscendis, quam in aliorum, qui, dum vivunt, sibiipsis fortasse mederi possunt, erratis, iisque plerumque perquam levibus, traducendis atque insectandis operam ponat, seque deinceps ex eorum numero eximere studeat, qui, ut de Arianis dicebat Nazianzenus, lenes sibi sunt judices, aliis autem severi censores; vulnera habent, et aliis vibices objiciunt; turpiter cadunt, et aliorum offensiunculas exagitant; in cœno volutantur, et ex aliorum maculis voluptatem sibi fingunt; denique oppressos trabibus oculos habent, et festucas aliis probro vertunt.

SANCTISSIMO AC BEATISSIMO PAULO V, PONTIFICI MAXIMO,

S. ET HUMILLIMA PEDUM OSCULA.

(Ex Edit. 1609.)

De Sanctorum Patrum tam Græcorum, quam Romanorum scriptis, beatissime Pater, jure ac merito dici potest, quod de Historia sua scribit Thucydides, Κτῆμα ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγκειται, perpetuum monimentum potius exstare, quam quod animi causa in præsentia audiatur. Enimvero ejusmodi sacrarum musarum fetus ab ingeniis maximis et mentibus purissimis Deoque afflatis exprompti, genio optimo comitati «Canescent seclis innumerabilibus:» et cum iis auctores illorum ac parentes parte sui meliore, ut cœlis ævo sempiterno fruuntur, sic in terris fama veri conscia vivent, quandiu piorum studiosorumque genus consistet, et quæ μακαρῖται illi memoriæ prodidere, diurna nocturnaque manu versabit: siquidem hos thesauros (ut aiebat Domitius Piso) censere oportet, non libros. Idcirco D. Hieronymus Ecclesiæ Romanæ doctorum celeberrimus, ecclesiasticos scriptores in ordinem digerere, eorumque catalogum texere, Dextri prætorio præfecti cohortatione, non est dedignatus: cujus vestigiis Gennadius Massiliensis insistens, in reliquis scriptoribus enumerandis elaboravit. Hæc tantorum virorum opera, omnis generis doctrinæ, ac cœlestis et divinæ potissimum, gazis referta, et «linenda cedro, et tenui servanda cupresso,» arculis, κειμηλίοις, bibliothecis, a pontificibus ac principibus litteras litteratosque amantibus et pietate insignibus, magnifice structis, magna ex parte sarta tecta sunt conservata: et typographicæ demum artis librorum promæ condæ beneficio ab injuria temporis hominumque vindicata quotidie reviviscunt.

Nec minus hodie in Galliis quam in ullis aliis Christiani imperii oris, hæc litterariæ reipublicæ cura et gloria viget; sub Henrico IV, rege Christianissimo clementissimoque, ut armis invicto, ita pacis artium amantissimo, cujus felicibus auspiciis reverendissimi Galliæ episcopi, antistites, et clerus Franciæ regni, uno consensu, summo studio, singulari benignitate ac liberalitate, optimam operam

in hac optima re collocarunt, ut pii probatique A utriusque linguæ scriptorum auctores sedulo, nitide, culte, castigateque typis elegantioribus ederentur; atque hoc præclarissimum cœptum et institutum usque adeo processit, ut ex typographica radice imbre aureo irrigata optimorum codicum διγλώττων, densissima silva pullulare incipiat.

In his vero fere principem locum tenent absolutissima scripta beati Gregorii Nazianzeni theologorum Orientalis Ecclesiæ κορυφαιοτάτου, quem D. Hieronymus præceptorem suum virum eloquentissimum prædicat, eoque scripturas explanante se didicisse confitetur. Hæc utraque lingua Regiis typis Græcis nunc accurate quoad ejus fieri potuit edita, et quodam etiam epistolarum hactenus non editarum corollario a nobis cumulata, cujusnam augustioris B nominis tutiore præsidio munita prodirent in publicum, quam tuo, Pater sanctissime, quo uno Ecclesiæ militantis acies recreatur?

Nonne reverendissimus Sancti Michaelis cœnobiarcha Jacobus Billius, a quo pererudito ac fideli interprete ejusdem Gregorii Nazianzeni scripta, primum Latinitate donata, et Gregorio XIII, pontifici Maximo dedicata fuerant, si hodie, volente Deo, ad hanc vitam revocaretur, ultro libentissimeque versionem editionemque Gregorianam Græco-Latinam eidem felicissimo Nomini tuo consecraret, cum in Sanctitate Tua tot clarissima virtutum omnium sidera conspiceret? Hoc certe in votis fuisse constat nobilissimis illius μακαρίτου consanguineis, inter quos pietate atque eruditione non vulgari eminet reverendissimus episcopus et dux Laudunensis, par Franciæ, Jacobi frater αὐτοκασίγνητος.

Equidem ita feci ac lubens, ut tot doctrina ac probitate insignium virorum consensu, antistitem hunc et Orientis theologorum solem radiis nativis Attici leporis et ascititiis Romani tui pontificatus tempora illustrare gaudentem, Sanctitati Tuæ tot heroicarum cœlestiumque gratiarum luminibus undique fulgenti dicatum producerem. Nec vero dubitare fas est, beatissime Pater, quin placido vultu, quo Christianum orbem, tempestates Ecclesiæ, cœlumque serenas, hunc mystagogorum Hyperionem in augustissima D. Petri cathedræ sacraria benigne intromittas, acceptissimumque habeas. Hoc prout nobis persuasissimum est, sic nos Deus bene amet, ut Sanctitas Tua votis suis divinis, cunctus autem piorum cœtus te optimo maximo suo pontifice perdiu potiatur. Lutetiæ Parisiorum XII Kal. April. MDCIX.

Tuæ Beatitudinis

Humillimus servus FED. MORELLUS,
profess. et interpres regius.

AD LECTOREM.

(Ex Edit. Morel. 1609 et 1630.)

Scio quo tendas et properes, suavissime rerum; C quia cras serum est sapere et discere, discere et sapere vis hodie. Quominus certe id facias, in me mora non erit ulla. Vacuis et religiosis auribus tuis dare nihil constitui, quo offendantur. Si patientiam paulisper accommodare non piguerit, forte an brevis hujus proloquii meminisse juvabit. Ad tui similes φιλογρηγορίους, « Quique sui memores alios fecere merendo, » te voco. Sic igitur habeto.

Cum novam Gregorii Nazianzeni operum editionem utraque lingua aggredi constitutum fuisset, e re fuit, imo operæ pretium Græcos codices vetustos comparare. Hos nobis augustissima regis Christianissimi Bibliotheca suppeditavit; et amplissimus vir Jacobus Augustinus Thuanus, curiæ supremæ præses, vetustissimum optimæque notæ manuscri- D ptum e librario penu suo perbenigne, quo in litteras est animo, exhibuit. Alium codicem cum variis manuscriptis in Belgio eruditissimorum virorum cura studioque collatum, nobis vir doctissimus Antonius Vaquerius Noviodunensis communicavit. Ex iis codicibus quos reverendissimus Jacobus Billius Sancti Michaelis abbas, Latinæ versionis hujus scriptoris auctor, legisse, aut certe contulisse non videtur, collectæ sunt variæ lectiones quædam, non infrugiferæ.

Jam vero editionem Græcam Germanicam ab eodem nunquam satis laudato Billio diligenter cum Regiis manuscriptis collatam, et cum Medicæis reginæ matris; iisque quos illustrissimus cardinalis Sirletus ex Italia miserat, ἱερὰν παρακαταθήκην, ultro nobis commodavit V. C. Paulus Petavius, Parisiensis curiæ supremæ senator integerrimus. In ejus autem libri ora marginali, variantes quidem lectiones, conjecturas et emendationes Billius operosa sedulitate adnotaverat: verumtamen academicam ἐποχήν, atque assensionis retentionem tam caute constanterque adhibuerat, ut quam λέξιν καὶ ῥῆσιν magis probaret, quam rejiceret, διαῤῥήδην nunquam exprimeret. Quid hic agas? An, ut olim factum, a Philippo tacito et sopito ad Philippum excitatum attentumque provoces? Nimirum ab interpretatione ejusdem Latina omnium ferme eruditorum theologorum calculo jamdudum approbata receptaque, ut Mercuriali quadam virga, dijudicandum solerter fuit quæ potissimum lectio, ut germana, sequenda esset. At hic opus, hic labor erat. Ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα, ἥν τι πταίσωσιν οἱ κρίναντες·

præsertim ubi προτιμᾶν δεῖ τὴν ἀλήθειαν.

Occurrit divina quasi virgula qui te, qui φιλαλήθεις omnes, hoc fasce levaret, reverendissimus Pater Fronto Ducæus, Societatis Jesu theologus, tanto nomine dignus, et utriusque linguæ peritissimus: hic indefesso labore in republica Christiana et litteraria juvanda, in hoc opere palmario assiduam optimamque operam optime collocavit; tametsi eodem tempore in Χρυσοστομείων Latina versione et editione bilingui distineretur; sed utrumque ἀσχολίας ὑπέρτερον πρᾶγμα existimavit. Quid autem præstiterit, magna cum animi tui voluptate, si mentem adhibueris, facile perspicies.

Quid tu, Morelle, inquies, nullamne huc symbolam contulisti? Equidem operam denegare meam in ejus auctoris scriptis edendis, qui mihi ab adolescentia in deliciis fuit, religioni habuissem. Spicilegium saltem aliquod seu racemationem contulimus: est ubi in Græcis maxime mendi suspectis qua ab interpunctione, qua a litterarum trajectione, medicas adhibere manus conjectura vel ope mss. A tentavimus: et corollarium epistolarum ἀνεκδότων adjecimus cum versione nostra cuicuimodi sit, extemporanea certe, et unico nostro manuscripto antiquo magnam partem fulta, ταχυγράφου potius cujusdam quam καλλιγράφου manu exarato: ut bene agatur cum eo qui vertit, si « intra spem veniæ cautus, vitavit culpam, non laudem meruit; ex opera nimium celeri curaque carente. » Nisi ejus animum perpendas, qui nihil tam suum esse duxit, quam quod esset publicum.

Cæterum, si hoc quoque scire aves, ὡς οὐδὲν γλυκύτερον ἢ πάντα εἰδέναι, consulto sejunctæ sunt perdoctæ Billii adnotationes, et cum Nicetæ aliorumque scholiastarum commentariis in secundum tomum commodius rejectæ; qui sacra Gregorii B nostri poemata, et scholia quæ exstant in ejus opera Græce pariter et Latine continebit. Vive, vale, et quæ dantur, æqui bonique consule, et muneris atque operis hujus auctores, adjutores, συνεργούς ama: memor illius Pythagoræ dicti,

Μὴ ἔχθαιρε φίλον σὸν ἁμαρτάδος εἵνεκα μικρῆς.

LECTORI ΦΙΛΑΛΗΘΕΙ MORELLUS.

(Ex Edit. 1609, tom. II, ad calcem.)

Non fugit nos pectoris tui candor, qui facit ut omnia æqui bonique consulas, et calculo tuo comprobes quæ bono publico suscipi ac perfici vides. Idcirco nec molestum nec injucundum tibi fore duximus, si propositi consiliique nostri ac non dubiæ destinationis in D. Gregorii Nazianzeni operibus Græce et Latine in lucem edendis te paucis admoneremus. Sic igitur habeto, nos in animo habuisse hujus sanctissimi et eloquentissimi antistitis operum δίγλωττον editionem aggredi ex codice Basiliensis ἐκδόσεως, an. 1550, apud Hervagium, quem clarissimus vir Jacobus Billius S. Michaelis in Eremo quondam abbas meritissimus, utriusque linguæ peritissimus, cum regiis codicibus Gallicis, et cum Italicis, ab illustrissimis cardinalibus Carolo Lotharingo, et Guil. Sirleto secum communicatis, accurate contulerat, ut doctissimus Gilb. Genebrardus in præfatione sua refert, dum a summo pontifice obnixis precibus contendit, ut sumptibus suis auctorem illum excudi curaret. Verum enim quoniam non ubique cum ipsius Latina interpretatione conveniebant ejus emendationes et εἰκασμοί, multaque fuerant ab illo in textu deleta, quæ idem rursus, δευτέρων ἀμεινόνων, reponenda ἀναπεισθείς censuerat: et contra sustulerat in Latina interpretatione, quæ in Græcis relicta erant; tantum sibi assumere noluit præfectus διωρθώσεσι typographicis, ut de tanti viri opere et ἀγχινοίᾳ sententiam ferret; maluitque bona fide de hoc sibi tradito exprimere, ac deinde in notis ac scholiis collectas varias lectiones repræsentare, quæque magis cum interpretum oratione consentirent, vel cum auctoris sensu convenirent, in locis ambiguis indicare. Has porro notas, ut in more positum est, in tomum secundum rejiciendas censuerat: quippe qui cæteras Nicetæ, Pselli, Nonni, Eliæ Cretensis annotationes et commentarios complexurus erat, una cum Gregorii poematis: ex C quibus quoniam mille circiter ac ducenti versus iambici desiderabantur in regiæ Bibliothecæ codicibus, quos Joannes Lewenclaius in Germania Latine tantum, et soluta oratione, ante multos annos ediderat; proinde danda opera fuit, ut ne hanc quidem partem operum ejus, ὡς οὐκ ἐλάχιστον μέρος τῶν ἱερῶν, editio Gallica prætermitteret. Cum igitur diligenter per omnes Europæ bibliothecas ea metra κείμενα conquisita essent, nusquam reperiri potuerunt illi codices ex quibus illa quondam Lewenclaius exscripserat, et Latine verterat. Verum Roma tandem nobis missa sunt (ut τὸ ζητούμενον ἁλωτόν fieret) illustrissimi card. Maffei Barberini studio, cura et impensa, Vaticanis e libris, aliisque Bibliothecis Romanis exscripta: D deinde alterum eorumdem ἀπόγραφον ab humanissimo doctissimoque viro Davide Hoeschelio missum accepimus; quod a Judæo Francofurti feliciter pretio redemptum fuerat. Interim tamen dum secundi tomi editionem hæc perquisitio moratur, ecce tibi novum ex Anglia monitorem, qui ut in alio opere curiosus, ἀλλοτριοεπίσκοπος, tantæ dilationis impatiens, duas orationes στηλιτευτικάς contra Julianum, cum scholio Græco edere voluit, et notas attexuit, quibus varias lectiones complexus est variis e libris collectas, simulque typographicos errores, σφάλματα, nævos, editionis Parisiensis observavit et indicavit. Fuerunt quippe olim ab Anglis amanuensibus eruditissimi viri Henrici Savilii lustrati codd. manuscripti; et ille

ipse Billii manu emendatus, qui nunc est penes A clarissimum senatorem Parisiensem Paulum Petavium: perinde ac si de nostri alterius tomi editione spem omnem deposuissent, non tulerunt tantam correctionum segetem sibi δεινοπαθοῦσι perire; quasi in iis fortunæ Græciæ consisterent. Inventus tandem est κοινὸς Ἑρμῆς, Richardus Montacutius, qui suum illis obsequium deferret, et laureolam in mustaceo quærens dicteriis ac lepidis salibus illorum observationes condiret, quibus editionem Parisiensem exagitaret: ac pauculis mensibus notas nostras antevertit. Verum accidit ut dum nimis σοβαρῶς, προπετῶς, et iracunde in nos fertur, hominem quoque se fuisse proderet, ut errare posset; adeoque cæco præceps impetu rueret, ut in illos B ipsos quos nobis objiciebat errores incurreret. Exempli gratia: exciderat operis nostris error pag. 519, ὦ οὗτος, spiritu denso nimirum pro leni: ergo legendum monet Montacutius eodem plane modo, non ὦ οὗτος, ut ratio recta postulat: p. 530, αἵροντες, cum spiritu item aspero. Sæpenumero etiam veteres errores Aldinæ aut Basiliensis editionis a Billio prætermissos novis erroribus corrigit; ut cum pag. 542, ἔθνους τε πλήρεις, emendat, ἔθνους τε πλήρης· quasi πλήρης, cum voce seq. λέβητας possit congruere. Pag. 570, λογισθέν, legit pro ζηλωθέν. Pag. 551, νικήσαντος, corrigit κινήσαντες, pro κινήσαντος, atque absurditatem sanare vult absurditate. Pag. 579, ὡς οὖν νεκρῶν, pro ὡς οὐ· pag. 546, legi vult τῷ Ἰωνᾷ, prorsus inepte; C quis enim sensus esset, ἔπασχε τῷ Ἰωνᾷ. Etiam τὰ τῆς γραμματικῆς ignorare se ostendit, cum pag. 751, emendat ἐδύνατο, quasi mendosum esset τὸ ἠδύνατο, duplici augmento, per Atticismum. Τίς ἐμφράξει τούτῳ τὸ στόμα; Emendationes porro et varias lectiones ex lib. Billii falso perperamque profert: ut pag. 597, ἐπανάγοις legi asserit, ubi scriptum est διεξάγοις· atqui illa correctio Billiana, ἐπανάγοις est referenda ad lin. d. c. 2, ubi legebatur in Basil. ἀπάγοις, et correxit Billius ἐπανάγοις. Nonnunquam vero, quia multa excripserat ex scholiis Græcorum Billius, et in libri sui margine adjunxerat, eo factum est, ut non modo corrigere, sed etiam augere se posse Gregorii libros autumarit Montacutius, ac ejusmodi glossemata in textum inseruerit, ut ostendimus in pag. 152; et contra ex genuino textu quædam temere expunxit, tanquam glossemata, quæ plane sunt necessaria, ὧν ἄνευ οὐ τὸ εὖ, ceu liquet ex notis in pag. 212. Fatetur sæpe quamplurimos typographiæ errores ex collatione cum Billii Latino textu corrigi posse: attamen notandis λεπτομερέστατα ex accentuum ac spirituum, incisorumque omissione seu παροράσει paginas impendit totas; cum ipsius interim notæ Augiæ stabulo similes, ita mendis scateant, ut vix una sit, in qua decem vel duodecim pueriles lapsus non occurrant. Sexcenta possemus loca proferre falso ex Gabrielio, Billioque et Regiis codicibus prolata, vel etiam ex Basiliensi editione, quæ nusquam in illis possunt inveniri, denique ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἕλκεσι βρύων. Jam calumnias ejus quis enumeret? cum ea quæ fuerant a Billio deleta finxit a nobis erosa, ut pag. 559, p. 212, Τίς ἐκκόψει τὸ κέντρον τῆσδε διαβολῆς;

Hoc duntaxat agit, ut nostram hanc Parisiensem editionem falso tanquam mendosam accuset: tametsi nihil tale in ea reperiatur, quale ipse somniat: « Nec mente innocens, » ut D. Ambrosius scribit, « et manu feralis. » Interim cymba nostra κύμασι συκοφαντικοῖς agitata fluctuat. Sed hæc sigillatim, lector æquissime, ex notarum nostrarum lectione penitus cognosces. Unum illud addam, cum ille nobis Epicteti lucernam exprobret, jure nos posse Diogenis potius lucernam assumere, ut hominem in ejus scriptis quæramus: nihil enim in his humanitatis, nihil ἐπιεικείας occurrit; cum vel levissima σφάλματα, tanquam monstra quædam obstupescendo detestetur, et ex musca gignat elephantum.

EJUSDEM FED. MORELLI

PHALEUCII.

—

Paulum Christigeni gregis supremum
Pastorem in cathedra Petri sedentem,
Ingens Gregorius, decus Pelasgum,
Antistes pius ille Nazianzi,
Romam Parisiis petens relictis,
Et Graio decoratus et Latino
Cultu lætus adit, salutat, orat
Ut Roma incolumi stet ipse utraque,
Casta ut scripta legantur orbe toto

—

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI AC DOMINO, DOMINO RICHARDO, CANTUARIENSI ARCHIEPISCOPO, TOTIUS ANGLIÆ PRIMATI ET METROPOLITANO.

(Ex Edit. Montacut. Etonæ 1610.)

—

Antiquorum Ecclesiæ Patrum scripta (quod tu minime ignoras, reverendissime Pater) multum intererit rei Christianæ, quam emendatissima circumferri. Nam, et οἱ ἐξ ἐναντίας Patres crepant, ut juratos in causam suam testes, et ad Patres, ut ad supremum tribunal, semper in omni quæstione solent provocare: et nos libenter in controversis dogmatibus, eos facile admittimus diribitores. Nam sunt religionis Christianæ proceres, doctrinæ revelatæ promi-condi, quam ab apostolis derivatam, perpetua praxi confirmatam ad nostra usque tempora transmiserunt. Quocirca, rem ipsis gloriosam, Deo procurant perplacentem, reipublicæ utilem et communi causæ, qui in evolvendis Patrum scriptis, atque illis emaculandis, et nunc et olim desudarunt. B Quo quidem in genere prima laus debetur illustrissimo et doctissimo D. Savilio, qui summa fide et diligentia, labore etiam indefesso, Chrysostomi scripta, quotquot haberi possunt Græce, innumeris in locis correxit, supplevit, elucidavit. Confidenter dico, reverendissime Domine, post inventam typographiam, nemo veterum aut recentium scriptorum, tanta fide et religione, tam emaculate, in manus hominum prodiit, quam prodibit apud nos ὁ χρυσοῤῥήμων. Interim vero, dum urgetur opus, quod ad tertium jam processit tomum, καὶ σὺν Θεῷ εἰπεῖν, ad septimum procedet aut octavum, præludit illi Nazianzenus, mellitissimo scriptori orator vehemens, et Græcorum Patrum μεγαλοφωνότατος. Sic enim solent οἱ ἑστιάτορες, convivas bellariis invitare, dum lautiores epulæ apparantur. C Præludit quidem, nec injuria: fuerat in episcopatu antecessor qui est ad vulgus anteambulo. Nec id ferendum videri possit, ut e duobus episcopis Constantinopolitanis, alter ornatus sic et excultus abeat, alter A in squalore despectus jaceat. Anno ediderunt Nazianzenum Parisienses Latino-Græcum, sed nec integrum, et plurimis mendis per summam negligentiam deformatum. Actum, quod dicitur, noluimus agere, at castigationes valde necessarias, ex multis membranis collectas in omnes orationes edimus et epistolas, quibus Augiæ stabulum purgavimus, et Gregorio nitorem restituimus. Prætermissa nonnulla supplevimus, adhuc publice non visa: et illas *in Julianum* invectivas, inter omnes orationes κορυφαιοτάτας, qua a Nonno, qua a scholiaste vetere et erudito ornatiores, qua a mendis innumeris correctiores multo quam ante fuerant, emittimus. Hoc quidquid est opellæ, reverendissime Pater, sub tuo nomine, sub tuis auspiciis in lucem B prodit. Nam si quid in hoc genere elaboratur, videris tibi jure vindicare, cui nos, qui sumus ἱερατικοῦ βήματος (cum ipso loquor Nazianzeno) nos et nostra comprobare κατὰ μεγάλην ἐντολὴν obligamur. Deinde, videbatur consentaneum ut ad archipræsulem festinet archiepiscopus, Gregorius, dicam libere, ad Gregorium. Quod si et locum in illo tuo φροντιστηρίῳ, instructissima quam adornas bibliotheca, Nazianzenus hic noster sortiatur, nec illum pudebit ab homine novo transiisse, nec hunc in posterum pœnitebit se suosque labores in hac parte Ecclesiæ consecrare. Quod superest, ὁ μέγας μητροπολίτης, et magnus totius orbis patriarcha, unigenitus Dei Jesus Christus vestram, Reverendissime, paternitatem, diutissime Ecclesiæ, et bonis omnibus conservet et C tueatur.

Reverendissimæ Vestræ Paternitati
humiliter deditissimus
RICHARDUS MONTAGU.

AD LECTOREM.

(Ex Edit. Montacutii Etonæ 1610.)

—

Invectivas hasce duas orationes, τὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ πολιτείαν στηλιτευούσας, tibi, mi lector, sejunctim Græce, cum scholiis Græcis, et nonnullis ejusdem Gregorii ἀνεκδότοις exhibemus. Nam cum Nazianzeni opera revocari sub prelo correctiora, et studiosis conduceret et auctori, quod et illa editio Basileensis depravatissime prodiisset, atque etiam distractis exemplaribus apud officinas non prostaret D amplius: D. Savilius, ὁ πάνυ, ut est de litteris optime meritus, de editione cœperat cogitare. Et quidem post Chrysostomum τὸν πολυγραφώτατον, quem magnis impensis per omnes bibliothecas perquisitum, ad tertium jam tomum subjecit prelo, ad hanc provinciam exornandam undiquaque accivcrat adjumenta: sed intervenit hæc cogitanti editio nupera Latino-Græca, a Parisiensibus typographis

specioso frontispicio lemniscata; qui nihil minus A præstant quam pollicentur. Habebant fortasse, habere sane poterant, Regios, Regineos, Petavii libros, Syrleti, Thuani, Vaquerii codices; sed, ut ille Epicteti lucernam, ad ostentationem non ad usum, quippe qui magis deformarunt Gregorium, quam fuerat in editione prima. Hinc tibi, mi lector, intercisum, de edendo Gregorio, consilium prius, ne tamen possis carere penitus quibus nequit carere Nazianzenus, visum est clarissimo illi viro, hæc quæ nunc damus communicare; qui, quo me solet amore prosequi, ad hanc vicariam ipsi locandam operam imparem oneri, et imparatum protraxit. Quocirca ut scias quid præstitum sit a nobis in hac istorum ἀποσπασματίων ἐκδόσει, textum Nazianzeni Græcum, cum variis collatum manuscriptis, quam B possumus emendatissimum exhibemus, scholia adjunximus non inutilia, de cod. descripta pervetusto collegii beatæ Mariæ Magdalenæ in Acad. Oxon. Nonnum huic scholiastæ quem adjunximus, τὸν ἐξηγητὴν, καὶ τῶν ἱστοριῶν συναγωγέα suppeditavit Cæsarea Viennensis bibliotheca, ex scriptore diligentissimo Samuele Slado. Aberrant interdum uterque, fateor, alicubi sunt manifeste corrupti, sed de iis solliciti noluimus esse, tantum contenti τὰ ἀπόγραφα fideliter ubique expressisse, cætera erudito lectori permittimus. De epistolis et oratione ἀνεκδότοις, et de testamento correctius edito, in loco diximus ad notas. Jam vero quas damus castigationes in orat. epist. et ipsius Vitam, de variis συντραχνίσαμεν manuscript. quas per litteras initiales C in singulis pag. designamus; *R.* notat cod. Reginæ matris Mediceum e bibliotheca illa περιβοήτῳ. *P.* varietatem lectionum, quas olim doctissimus Jacobus Billius, ad sui libri marginem adnotaverat, ex Italicis et Gallicis exemplaribus, qui liber nunc est Pauli Petavii senatoris Parisiensis. *Syrl.* optimæ notæ M. S. a G. Syrleto cardinale apud Petavium in libro Billii. *Tr.* denotat cod. satis vetustum collegii Sanctæ Trinitatis in Oxon. Academia, quem ad librum, ipse D. Savilius, XVI illas orationes exegerat, in quas scripsit Nicetas Commentator. Porro vir doctissimus Richardus Thomson, et Augustinus Lindsel amicissimus, suas huc symbolas contulerunt. Hic enim castigationes Julii Gabrielii, ad omnes ep. et orat. e Vaticanis membranis ad me misit, editas illas apud Plantinum, sed Parisiensibus non visas: atque is est liber quem vocamus G; ille autem suum cod. communicavit, cum scriptis collatum in Italia: atque is est quem per *Th.* intelligimus. *Ox.* notat membranas Magdalenenses, XXXII orat. et scholia perpetua continentes. *Pal.* illum Palatinæ bibliothecæ cod. quem vir eruditus P. Felckmannus citat ad illam Gregorii εἰς Ἀθανάσιον. *Bas.* est editio Basileensis: *Bil.* interpres Jacobus Billius: *El.* interpres Elias Cretensis. *Sch.* notat schedas ab Andrea Schotto: et *Bod.* codicem, sane memorabilem, bibliothecæ Bodleianæ Oxon.; nam et omnes Nazianzeni epistolas habet, prius editas, et quas primi damus: et præterea Basilii aliquot decadas, omnes adhuc ἀνεκδότους, quas hinc descriptas habemus nos. Has autem lectiones et castigationes concinnavi ad Parisiensem editionem, illius methodum in orationibus, orationum paginis, paginarum numeris sic secutus, ut utrosque libros comparanti non sit difficile, κατὰ πόδα sequi. Tu autem his, lector, utere, fruere ad tuam utilitatem comparatis. Vale.

GREGORIO XIII PONTIFICI MAXIMO TOTIUSQUE ECCLESIÆ PATRI SANCTISSIMO, GILBERTUS GENEBRARDUS ET JOANNES CHATARDUS, T. DD.

(Ex Edit. Nivel. 1583, Morel. 1609 et 1630.)

Multis gravibusque causis adducti sumus, sanctissime Pontifex, ut in tuo sanctissimo nomine hanc novam, plenam, perfectam D. Gregorii Nazianzeni conversionem apparere faceremus. Primum hæc perpetua fuit et constans doctissimi et nobilissimi interpretis Billii voluntas, cujus supremis votis minime parentare nefas esse duximus, præsertim cum neque æquiorem suæ eruditionis patronum, neque potentiorem suorum laborum propugnatorem, neque vehementiorem sui Nazianzeni cultorem, neque similiorem suæ virtuti antistitem nancisci posset. Deinde quoniam te mirifice recreat ac reficit hujus Gregorii nomen, ut Romæ Gregorianum sacellum a te augustissime et munificentissime excitatum declarat, ut sanctissima pulvinaria huic divo splendidissime a te consecrata D ostendunt, ut sancti monumenta undique tuis ingentibus sumptibus conquisita testantur; quidquid reliquiarum ejus adipisci potuimus, in tuum sacrum ærarium ipsi etiam comportamus, ac apud te, tanquam fidissimum custodem, religiose deponimus. Godofredus Billius Jacobi interpretis frater, sancti Vincentii Laudunensis abbas, a nobis expetiit: cæteri ejus consanguinei non modo generis stemmate et præcipuis regni honoribus insignes, verum etiam catholica professione, tota Gallia conspicui, hanc sui vulneris e tanti propinqui obitu accepti levationem et solatium esse interpretantur, si se apostolica benedictione perfusos, si sui sanguinis exuvias ab apostolico throno, cujus sunt studiosissimi, bene habitas, si sui Billii pientissimi ac doctissimi cœnobiarchæ recordationem aliquanti

factam a doctissimo doctissimorumque amantissimo pontifice intellexerint.

Accipe igitur communibus omnium nostrum optatis Billii Gregorium, imo vero tuum, qui eum tam magnificis ædibus, tam augustis honoribus, tam pretiosis donariis prosequeris : quorum etiam causa addidimus, consilio venerabilis Sanctitatis Vestræ nuntii Joannis Castellii Ariminensis episcopi, Gregorianum Laurentii Frizolii sacellum, ut posteri illius dedicationem tibi omnino fuisse debitam norint, ad cujus perpetuandam exornandamque venerationem tot tantaque insumpsisti, et cum tot seminariis toto orbe Christiano sumptuosissime excitatis, cum tot tamque variarum linguarum typis Romæ cusis theologiam ab ipso traditam tabulis signisque instruxisti. Gratulaberis, sat scimus, interpreti, qui eo præsertim tempore auctoris elegantissimam editionem fidelissimamque orbi Latino exhibuit, quo erat utilissima ac prope necessaria. Isto videlicet, quo Calviniana pestis totum terrarum nostrarum orbem depasci conata, cuncta illa monstra, quæ theologus olim labore plusquam Herculeo domuerat, et in orcum transmiserat, ex inferorum antro eduxit. Profudit enim nobis Valleum et ejusmodi atheos, quibus omnis religio est fabula. Peperit Natalem Jornetum ludimagistellum hoc anno Metis in vincula conjectum, et fortassis suorum commilitonum ope evasurum, qui librum contra patriarchas, prophetas, apostolos condidit, eosque ut imposteros ac falsarum religionum auctores præconesque traducit. Genuit Bezam Nestoriane duas hypostaticas uniones in Christo constituentem : Langum, Eutychis ritu, carnem Christi vere et essentialiter deificatam asserentem : Brochardum Manichæa musica Calvinistarum furores demulcentem. Protulit scholam Genevensem Ariane et Macedoniane sanctissimam saluberrimamque precatiunculam, « Sancta Trinitas unus Deus, miserere nostri, » damnantem, ut inconsulte a Patribus dictam, ut periculosam, ut barbaram, ut impropriam.

Quis posterorum tantam copiam in blasphemando credet : cui deinceps ad istam impie fandi licentiam non horrebunt pili? Procreavit Calvinianus vomicas, hanc enuntiationem a Patribus Nicænis contra inferorum portas dulcissime personatam, « Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, » ut duram, ut impropriam, ut maxime periculosam abhorrentes. Induxit per Lemanicam colluviem, novam personæ sive hypostaseos definitionem, qua non jam persona divina subsistat per se, sed per essentiam et in essentia; non jam per sese cohæreat, sed de communi quadam substantia pendeat, eique more accidentium inhæreat. Quid addam Autotheanos temere pronuntiantes Filium et Spiritum sanctum nihil substantiæ a Patre consecutos, sed a se deos esse? Quid Trinitarios, Deitas, Tredeitas, (tot enim prodigiosa vocabula propter prodigiosam impietatem sunt sortiti) quibus tres dii exsistunt, nunc æqui et pares, nunc inæquales et impares? Quid Antitrinitarios his contraria sentientes, atque ita unum Deum conflantes, ut inter istos et Sabellium vix quidquam discriminis percipiatur? Quid Valentinum, Paulum Alciatum, Blandratum, Mahometanum belluam in suam communionem recipientes ac mysteria divinissimæ fidei e diabolico Alcorano deducentes, atque Alcoranum, Evangelium et propheticam Scripturam, tanquam tria θεόπνευστα portentosissime jungentes? Quid reliqua humani generis, nedum Christiani, dedecora, quæ theologiæ omnis sensum pene ex hominum conscientiis exstirparunt. Nam non jam inter ipsos de rebus ad Deum pertinentibus impure quæritur, verum de Deo ipso summo rerum parente sceleratissima ardet lis atque contentio.

Quibus omnibus cum vel unus efficacissime et fortissime occurrat theologus, suscepti a Billio labores ad illum nobis contra istas furias pugnaturis fide ac pure exhibendum, apud te potissimum, cui provincia divinitus commissa est videndi, ne quid detrimenti religio capiat, inibunt, opinamur, gratiam quam maximam. Accedit ad istos labefactandos et universa Ecclesia penitus exturbandos, nullum videri remedium præsentius, quam ut cognominem hunc tuum patriarcham æmuleris, ac quo pacto se ille adversus sui temporis sectarios gessit, eodem adversum istos enitare. Verbo Dei illos repulit, litteras coluit et promovit, eas præcipue, quibus istorum audacia et temeritas frangitur. Eulalium et alios probos doctosque episcopos constituit, qui verbo, exemplo, scriptis istorum blasphemiis, improbitati, imperitiæ resisterent. Basilium magnum magna contentione juvit ad Cæsariensem archiepiscopatum consequendum, ut in Cappadocia serpens Pneumatomachorum et amentium Apollinaristarum cancer restingueretur. Theodosii Christianissimi imperatoris opem imploravit ad retundendam Arianorum, Macedonianorum, Apollinariorum impudentiam, qui verbo Dei se persuadendos non præbebant. Olympium, Sophronium, Asterium, Victorem, Modarium, Eutropium, Amphilochium, Julianum, Candianum, principes præfectosque ad perdendos istos, ac ea quæ sunt pacis ecclesiasticæ præstanda impulit. Pacem fovit inter principes et pastores catholicos, ut Christiana acies contra impios esset firmior. Gladium spiritus et ferri miscuit, atque cum Apostolo modo in virga venit, modo in charitate et spiritu mansuetudinis [83], ut Ecclesiam hæresibus corruptam suæ puritati restitueret. Charitatem coluit cum omnibus, sui etiam nominis et throni dispendio. Projicite me, inquit, in mare, si propter me orta est tempestas : indeque, et quidem Cæsare aliisque piis gementibus.

[83] I Cor. IV, 21.

Nectario, summo ac ditissimo patriarchatu, nempe Constantinopolitano, post apostolicum amplissimo cessit, ne vel minimum schismatis inter episcopos cerneret.

Cætera scriptorum ejus lectio copiosissime docebit, quæ eo futura est gratior ac probatior, quo meliorem nacta est interpretem : nempe eum, in quo tantum videtur eloquentiæ, ut per alium Gregorius tuus eloquentius Latine dicere vix possit; tantum doctrinæ, ut per alium doctius et eruditius repræsentari vix queat; tantum sanctitatis ac virtutis, ut Spiritum sanctum sui organi sensa libenter ei inspirasse consentaneum sit; tantum diligentiæ et studii, ut ipse neque vitæ, ad volvendos libros suo instituto commodos, neque fortunis ad parandos indulserit. Et sane, ut prima editione recte ab ipso est annotatum, eum qui in hoc auctore transferendo, specimen sui præbere vult, multis magnisque præsidiis instructum esse oportet. In eo enim verborum argutiæ undecunque captatæ, ubique pene cruces figunt interpreti. Prolixæ periodi, ut Græcæ locutioni ob connectendi facilitatem non parum gratiæ atque ornamenti afferunt, ita ad Latinas aures non sine animi suspensione et fastidio transfunduntur. Brevissimæ allusiones crebris locis sparsæ non modo plurimæ lectionis, verum etiam felicissimæ memoriæ interpretem exigunt, quibus vel ignoratis vel neglectim decursis, necesse sit peregrinari, velutque in alieno solo versari, ac quemadmodum habet Job, ἄλλοις νήχεσθαι λόγοις. Peculiaris quædam phrasis, et quidem Polemonica Hieronymo, Isocratica Suidæ, disertissima omnibus Græce scientibus, inprimisque erudita vel perspicacissimos oculos sæpius perstringit, ut nisi summa cura animadversioque adhibeatur, vera scriptoris mens, in levem quamdam et inanem umbram, ut ab Ixione adamata Juno in nubem migret. Ut enim Dædali statuas, nisi firmissimis vinculis astringerentur, fugam corripere solitas retulit Plato, ita genuina hujus sententia, nisi arctissima attentione et diligentia vinciatur, vertenti quasi de manibus elabitur.

Difficultatem auxit Græcus codex impressus, qui cum unicus suppetat, tot tantique momenti mendis scatet, ut ad hoc Augiæ stabulum repurgandum non uno Hercule opus fuerit. Nulla prope pagina gravissimis vulneribus vacat, quibus sanandis aliter succurri non potuit, quam vel nanciscendo doctissimos Nicetæ, Pselli, Nonni, Eliæ Cretensis commentarios hactenus in tenebris abditos, vel evocando codices castigatiores manuscriptos, id est, Regios, a rege Christianissimo exquisitos; Regineos, a regina matre impetratos; Italicos, ab aliquot illustrissimis cardinalibus et aliis summis viris sponte oblatos. Inter quos illustrissimus ille cardinalis Sirletus primas tenet partes. Nam interpretem, dum viveret, non modo amicissime coluit, verum etiam consilio, sententia, recondita sua eruditione, omni denique qua potuit re ac studio juvit, missis etiam ex Urbe exemplaribus Græcis penes nos adhuc depositis, quibus vel corrupti loci emendarentur, vel obscuri illuminarentur, vel opus ipsum novorum commentariorum, orationum, epistolarum, carminum nunquam antea editorum accessione valde locupletaretur. Ex quibus omnibus cum suum jam unum probe collatum et castigatissimum effectum absolverit, optime merereris, Pater sanctissime, de re Christiana, atque adeo de ipso Gregorio, quem pie colis et ad pie colendum omnes excitas, si eum de integro ex ipsius emendato codice excudi imperares, ac illum typis tuis elegantissimis, quibus concilium Florentinum et pleraque alia emittenda curasti, traderes. Alioqui nostri typographi torpent, nec Græcas primæ notæ editiones facile suscipiunt, sive quod privatim minus tantis sumptibus sufficiant, sive quod lucrum e Latinis et vernaculis præsens publicæ utilitati anteponant. Græcorum enim venditionem lentiorem esse causantur, haud dubie propter bella et hæreses, quorum causa linguæ et solidiores disciplinæ ubique nisi a te foveantur, languere incipiunt; ut taceamus avaritiam, quæ non sinit homines his litteris incumbere, quæ opes neque magnas, neque faciles conciliant. Tibi erit maximo ornamento, tibi cedet immortali gloriæ, si eas conserves, ac, ut cœpisti, eruditos libros suis primis linguis characteribusque restituas, atque ad posteros transmittas.

Habes domesticum exemplum Nicolai quinti nunquam satis celebrati pontificis, cujus opibus, largitionibus, potentia, auctoritate Græcæ litteræ, quæ in Italia atque adeo universo Latino orbe septingentis prope annis occiderant, spiritum et sanguinem resumpserunt; Hebraicæ tanti factæ sunt, ut quinque aureorum millia Evangelium D. Matthæi Hebraicum ad ipsum deferenti sint promissa. In quo se vere catholicæ Ecclesiæ antistitem præstitit. Ecclesia enim proprie catholica dicitur ab universitate gentium, quas ipsa suo gremio complectitur, et cum quibus per linguas, præsertim eruditas, grammaticas, titulo crucis Dominicæ consecratas longe lateque communicat et loquitur : non ut Judaica, quæ uno fere populo circumscribebatur, vel hæretica, quæ angustis paucarum gentium finibus concluditur. Verum, ne videamur de tua in eas propensione dubitare, ad institutum revertimus, teque obsecramus, ut memoriæ tam præstantis interpretis faveas, ac nos, qui ejus monumenta a labe vindicamus, et ad tuos postes, fratrum ipsius nobilissimorum et religiosissimorum jussu, affigimus, apostolica benedictione prosequare. Lutetiæ Kalendis Julii an. 1582.

ELOGIUM REVERENDI PATRIS D. JACOBI BILLII PRUNÆI, ABBATIS SANCTI MICHAELIS IN EREMO PIENTISSIMI ET ERUDITISSIMI CUM TUMULO.

Joanne Chatardo, priore Tossiniaco, auctore.

Ad nobiles defuncti propinquos et amicos.

—

LECTORI.

(Ex Edit. Nivel. 1583, tom. II, pag. 1548 et seq.)

Operæ pretium me facturum putavi, si hic insereretur Elogium istud, quale editum est in ipsius Billii morte, quam obiit dum hoc Gregorianum opus pro secunda editione typis mandaret, exornaret et amplificaret; ut hinc paucis ac velut compendio quodam vitæ mortisque ipsius (nam ex ejus variis doctissimis et piissimis scriptis plura nosse poteris) intelligeres, quis, qualisve et quantus fuerit fidus ille D. Gregorii interpres. Cujus non modo doctrinæ, sed et morum vitæque sanctissimæ verus discipulus ac imitator fuit: haud dubium quin et qui similem vitam in terris egerunt, et totam per Dei Ecclesiam profuderunt, in cœlis quoque simul fruantur ejus gloria, quem ad extremum vitæ spiritum sincere coluerunt, et cujus ampla talenta tam diligenter et alacriter, tam pie et sancte atque feliciter impenderunt ac multiplicarunt. Vale et fruere.

—

POSTERITATI.

JACOBO BILLIO PRUNÆ, NOBILISSIMA ET CLARISSIMA BILLIORUM FAMILIA ORTO, ABBATI SANCTI MICHAELIS IN EREMO PIENTISS. SACRÆ ET POLITIORIS LITERATURÆ CALLENTIS S. LINGUARUM HEBRAICÆ, GRÆCÆ, ET LATINÆ PERITISS. SANCTORUM GRÆCORUM PATRUM INTERPRETI FIDISS. CATHOLICÆ FIDEI PROPUGNATORI ACERR. PAUPERUM PATRI CHARISS. IN CUNCTIS RELIGIONIS ET PIETATIS OPERIBUS EXERCITATISS. OMNI DENIQUE VIRTUTUM GENERE CUMULATISS. MULTIS LIBRIS GRÆCIS, LATINIS, ET GALLICIS SUMMA PIETATE ET DOCTRINA REFERTIS, PROSAQUE ET METRO EDITIS CELEBERR. JOANNES CHATARDUS MULTAS OB CAUSAS MŒRENS POSUIT.

—

Librorum quos scripsit Elenchus.

Collectiones consolationum, et salutaria fidelis A animæ documenta, ex volumine D. Augustini *in Psalmos* excerpta, Gallice conscripta.

De secundo Domini adventu libri sex, Gallicis versibus editi, cum tractatu D. Basilii *De Dei judicio*.

D. Gregorii Nazianzeni tetrasticha, cum brevi et familiari expositione Gallica.

Anthologiæ sacræ ex probatissimis utriusque linguæ Patribus collectæ, atque octastichis comprehensæ, ac brevi commentario illustratæ libri duo, adjectis ad calcem aliquot octastichis Græcis.

Quos duos libros aliis duobus odis Gallicis spiritualibus summa ingenii dexteritate reddidit; adjectis etiam Gallicis commentariis ex solis fere antiquis theologis collectis, cum aliquot aliis poeticis B tractatibus ejusdem argumenti.

D. Gregorii Nazianzeni cognomento Theologi opuscula quædam nunc primum in lucem edita, aliaque item versibus reddita, magnaque ex parte Cypri Dadrybrensis commentariis illustrata.

Locutionum Græcarum in communes locos per alphabeti ordinem digestarum volumen.

D. Joannis Damasceni opera multo quam antehac auctiora, magnaque ex parte nunc de integro conversa.

Ex D. Joanne Chrysostomo translata multa, ejusque variis scriptis inserta, ut explanatio *in psal.* L, desumpta ex bibliotheca illustriss. Catharinæ Mediceæ reginæ Matris. De pœnitentia commentarius. Item, explicatio psal. LII, et enarratio *in psal.* C, et septem sequentes, et *in psal.* CXVIII et procemium. Liber epistolarum e bibliotheca Cujacii jurisconsulti. Nova denique interpretatio narrationis ipsius Chrysostomi *in II Pauli Epistolam ad Corinthios*.

D. Gregorii Nazianzeni cognomento Theologi opera omnia, quæ quidem exstant, nova translatione donata; una cum doctissimis Nicetæ Serronii commentariis in sexdecim panegyricas orationes; Eliæ Cretensis in aliquot alias; Pselli in secundam orationem *De Paschate;* Nonni *De historiis et fabulis* quæ in invectivis *adversus Julianum Apostatam* reperiuntur, adjectis etiam ubique brevibus scholiis.

Multa alia reliquit opera eadem pietate et erudi-

tione, quæ veiut posthumi liberi, Deo auspice, magno Christianæ reipublicæ commodo brevi prodibunt. Ex his vero omnibus qualis, quantusve fuerit, sive eximiam ejus doctrinam, et multiplicem rerum et linguarum cognitionem, Tullianamque eloquentiam, sive singularem ejus pietatem, vitæque et morum integritatem, sive quidquid aliud oratores, poetæ, historici, philosophi ac theologi desiderare et commendare solent, spectemus, facile perspici potest. Ipsi quippe muti magistri (qualis enim vir, talis oratio) quos condidit et ad posteros transmisit, de his loquuntur fusius et elegantius veriusque testificantur, quam ullus quamlibet facundus orator possit : ita ut supervacaneum putarim de his longiorem texere narrationem. Quis vero fuerit, et quis vitæ ejus cursus, quosve progressus fecerit, si quis scire desideret, ex hac narratiuncula paucis intelliget.

Anno 1535, nobilissimis et clarissimis parentibus Ludovico Billio et Maria Brichantæa Guisiæ natus est, quo tempore generosissimus ipsius pater Ludovicus Billius Corvillæus (sic enim a paterno et insigni pago Corvillæo, ut postea a nobili sua Prunæa domo et vico ad Carnutum sito, Prunæus nuncupabatur) ibi proregis officio fungebatur. Admodum puer, ut a teneris annis bonis litteris ac disciplinis informaretur, et velut cum lacte nutricis imbueretur, Lutetiam Parisiorum venit. Unde, jactis Latinarum litterarum (nam Græcas tantum attigerat) fundamentis, a parentibus revocatus, vix annos natus XVIII, Aureliam et Pictavum mittitur, ut jurisprudentiæ navaret operam. Sed hanc lusisse, in illaque nihil, aut parum promovisse, sive reluctante et invita ejus minerva, sive obstante juniore illa ætate ad juveniles lusus propensiore, sive etiam Deo ad subliimiora eum studia destinante, ingenue fateri solebat, eamque temporis (quo nihil tandem habuit charius) jacturam sæpiuscule lugebat.

Postmodum parentibus orbatus Lugdunum et Avinionem (ea quærens loca in quibus a nemine agnosceretur, quo liberius et familiarius mansuetioribus musis frueretur) proficiscitur, ubi incredibili litterarum Græcarum amore flagrare cœpit. In quibus nullo pene præceptore usus, sua industria (ut sagacis erat ingenii, memoriæ tenacis, et peracris judicii) indefessoque labore ita brevi profecit, ut coævos suos omnes anteverterit, longoque post se intervallo reliquerit, imo et paucos suo sæculo pares habuerit : super senes nimirum (ut Scripturæ verbis utar [84]) intellexisse videtur, maxime in sacris et antiquis intelligendis, enucleandis, interpretandis et traducendis Græcis auctoribus. Inter quos summopere delectatus est D. Gregorio Nazianzeno Theologo, cum propter summam ejus eloquentiam, tum ob singularem ejus pietatem et doctrinam : unde tunc temporis incessit ei cupiditas Latinitate hunc donandi, et ab innumeris, quibus scatebat, mendis et salebris repurgandi atque illustrandi. Quod nullus unquam alius aggredi ausus est, vel ea sane elegantia et nitore sermonis, eaque felicitate et fide, et oratoria et metrica qua ipse, præstare potuit.

Ibi ergo dum delitescit, et mirabilem Græcarum litterarum sitim die nocteque explet, et linguæ Hebraicæ sub Judæo quodam rudimenta ponit, ecce, vix exacto Avinioni biennio a reverendo et pientiss. fratre Joanne Billio abbate Sancti Michaelis in Eremo, et divæ Mariæ in Regiensi insula accersitur et revocatur. Tum enim de abbatiis illis, deque amplo et nobili patrimonio (quippe qui fratrum natu erat maximus) et de ipso relinquendo sæculo, deque novo vitæ genere instituendo et deligendo, nempe Chartusiano (ut via arctiore quidem, sed etiam ad vitam cœlestem compendiosiore) meditabatur, ac vehementer cupiebat in suum locum Jacobum fratrem sufficere, ac sibi successorem relinquere, non tam ratione fraternæ necessitudinis, aut carnis et sanguinis (quæ jam illi viluerant), quam illius singularis pietatis et eruditionis, quæ in ipso omnibus affulgebat, concepta de eo, velut de segete in herbis spe (haud sane inani) eum tantum aliquando fore, qui Dei Ecclesiam magnopere juvaret et exornaret. Sed vix adduci potuit adolescens nondum annos natus quinque et viginti, ut hæc sacerdotia susciperet, sua contentus Ferrariensi abbatiuncula, suoque (quo me tandem magna sua erga me benevolentia ornavit et locupletavit) prioratu Tossiniaco, quod existimaret his oneribus sustinendis impares se habere humeros, ipsosque amplos proventus sæpius esse impedimento litterarum studiis (quorum solo desiderio tenebatur) quam adjumento. Verum precibus fratris et amicorum victus ea suscipit, non sine frequenti postea tædio ac mœrore. Ita autem in ipsis se gessit, atque in omni pietatis genere excelluit, ut non modo cœnobitis suis, sed et omnibus vicinis, illucque adventantibus velut juvenis alter Daniel admirationi et exemplo esset.

Sed hanc nobis et Dei Ecclesiæ invidens felicitatem ille qui sua invidia mortem invexit in mundum, secundis bellis civilibus ad defectionem a rege et Ecclesia Rupellanos (eos excipio quibus inerat scintilla quædam pietatis et amoris erga litteratos) velut ex orco suo et tanquam alacres et peraccommodos nefarii sui instituti administros suscitat, quorum ministerio id erga novum abbatem effecit, quod olim erga Jobum servum Dei eximium. Nam duo ejus monasteria illi exusserunt, diruerunt et solo adæquarunt. Arbores etiam (nam illic erat in littore maris lucus arboribus perpetuo virescentibus consitus, et peramœnus, musisque aptissimus) partim succiderunt, partim radicitus avulserunt : et quotquot in Sanmichaelina arce et

[84] Psal. CXVIII, 100.

templo viros religiosos, milites ac subditos (quos ibi velut præsidiarios privatis sumptibus alebat) admotis bellicis tormentis expugnato repererunt, crudeliter trucidarunt, alios gladiis conscindentes, alios laqueo præfocantes, alios præcipitio collidentes, alios semineces ac vivos in puteos projicientes. Hanc enim suam primo rabiem in vicinos evomuerunt, eoque crudelius sævierunt, quo sanctior erat locus et sanctiores ipsi incolæ (cibus enim ipsius Satanæ, ut ait propheta [84*], electus); invisus nimirum illis erat tam pius abbas, quippe qui splendore virtutis suæ noctuas istas perstringeret. Ipse tamen tunc aberat.

Nam paulo ante (ægre quidem, sed utiliter, ac cœnobitarum et amicorum suorum consilio et impulsu, ut sibi magis ad litterarum studia et pacem, quam ad arma nato consuleret, seque Dei Ecclesiæ ad meliora servaret) Nannetas se receperat. Ubi aliquanto post tempore hac tam truculenta ac barbara strage ab illustriss. Martignio Britanniæ prorege, qui tum ibi aderat, et cui in via forte fortuna occurrerat, primum audita, domum rediit, et in lacrymas prorupit. Ad quem dum accedo ei pro virili aliquid solatii impertiturus, voce faucibus præ angore hærente in lacrymas simul etiam erumpo, quibus uterque tam miserabilem cædem affatim prosecutus est, fuitque utrique tum quædam flere voluptas. Sed tandem arescentibus illis, et pene exhaustis, collectisque animis, *Deus* (inquiebat ille), *venerunt gentes in hæreditatem tuam, posuerunt templum sanctum tuum in pomorum custodiam, posuerunt morticinia servorum tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ, effuderunt sanguinem ipsorum tanquam aquam, et non erat qui sepeliret* [85]. *Altaria tua, Domine, suffoderunt, et servos tuos occiderunt gladio, et ego* ex Michaelinis nostris *relictus sum solus* [86]. Et quemadmodum David, audita tam misera clade Saulis jussu et manu Doeg Idumæi perpetrata occisorum octoginta quinque virorum ephod lineo vestitorum, dicebat ad Abiathar filium Achimelis, qui solus ad ipsum ex ea effugerat : *Ego sum reus omnium animarum domus patris tui* [87] : ita et ipse, Ego, inquit, reus sum omnium animarum istarum. Sed luctuosis illis etiam verbis ego eum solabar, quod ei idem quod Davidi viro innocenti et secundum cor Domini contigisset, eodemque pene telo cum eo confixus fuisset.

Post hanc ruinam et cædem Nannetibus menses aliquot commoratur, non procul (quia propius accedere non licebat) a cœnobio suo, similis avibus illis quæ nidis etiam in terram excussis circumvolitare solent, nec longe abscedere. Nihil unquam ei funestius ac tristius contigisse, nulloque graviori casu et dolore in vita perculsum fuisse memini : quanquam multa ei tristia et luctuosa maxime sævientibus bellis civilibus acciderint. Nam præter innumerorum consanguineorum et amicorum, quam in ipsis fecit, jacturam, amisit primis tumultibus in Drocensi pugna avunculos duos viros illustrissimos, Brichanteum Bellovacum et Givrium, fratres, qui in prima acie cum magistro equitum fortiter pugnantes ceciderunt : hic quidem in ipso conflictu, ille ex vulnere ibi accepto aliquanto post tempore; Prunæum etiam fratrem Claudium Billium in prælio ad Jarnacum commisso, dum fractos ac fugientes hostes longius et acrius persequitur; Ludovicum Billium Vertronæum alterum fratrem in obsidione Pictavensi urbem regi et civibus protegentem; alios etiam duos fratres in Drocensi prælio : quorum tres priores fuere equites Torquati, et Cataphractorum equitum duces inclyti ac fortissimi; alii strenui et generosi adolescentes peditibus imperabant. Horum, inquam, (quorum ipse etiam in *Anthologia* sua sacra meminit) et aliorum propinquorum et amicorum quamplurimorum interitus eum magno perculit dolore, summaque affecit tristitia : sed quæ mox in lætitiam vertebatur, dum cogitaret eos velut alios Machabæos pro aris et focis, pro Ecclesia, pro rege et republica fortiter dimicando occubuisse, et ex sua familia et cognatione velut ex equo Trojano tot viros fortes et de republica bene meritos exsiliisse.

Sed tristitia illa de crudeli et cruenta Michaelitana cæde et ruina (de qua ipse in nuncupatoria illa epistola ad Carolum Lotharingum cardinalem amplissimum, quam operi Nazianzeno præfixit, verba faciens : Quis, inquit, Michaelini nostri cœnobii cladem ulla quamlibet tragica oratione pro rei atrocitate deplorare queat ?) ut major erat, ita cordi ejus et animo penitus ac diutius inhæsit. Postea regione illa exturbatus, huc et illuc vagari cœpit, et peregrinorum more cupidius exspectare et inquirere civitatem illam futuram statam et nulli bellorum ac temporum vi et injuriæ perviam. Secessit primo Laodunum ad charissimum fratrem et reverendum cœnobii Sancti Vincentii abbatem, in quo, et Sandionysiaco (ubi etiam summi prioris munere fungebatur), aliquot annos transegit propriis cœnobiis pulsus, et reditibus spoliatus. Verum semper cupidus revisendi Michaelini soli, inita pace et sedatis utcunque tumultibus, modo Lutetiam, modo Oysonvillam, modo Nannetas, modo ad Turonicum Tossiniacum nostrum perrexit, spe ulterius progrediendi, et illuc perveniendi. Sed renascentibus civilibus bellis, vel potius illic perseverantibus : vel morbis, quibus profligabantur, obstantibus, ac reflantibus procellosæ nostræ reipublicæ ventis, illuc nunquam appellere potuit ante postremam æstatem, aliquot ante mensibus quam tributum naturæ penderet.

Interea vero valetudinarius licet, et miserrimi nostri sæculi fluctibus huc et illuc jactatus, nus-

[84*] Habac. i, 16. [85] Psal. lxxviii, 1-3. [86] III Reg. xix, 10. [87] I Reg. xxii, 22.

quam fuit otiosus (otium enim et desidiam tanquam lethale quoddam venenum, ipsosque desides, ut reipublicæ inutiles ac perniciosos summopere oderat); quin plura, et doctiora, utilioraque edidit opera, quam ullus suæ fortasse ætatis alius: ut cum Paulo dicere potuerit: *Tunc potens sum, cum infirmor: virtus enim in infirmitate perficitur* [88]. Nihil enim ei excidebat, ne momentum quidem temporis, nec diem ullam labi sinebat sine linea, imo nec sine exarata saltem pagina aliqua. Nam morbo etiam laborans (ut frequentibus erat obnoxius, maxime articulari, et fluxionibus) relaxato vel intermisso dolore versus aliquos vel Græcos, vel Latinos, vel etiam Gallicos, aut aliud quidpiam semper condebat. Etenim silvam etiam quamdam sibi paraverat sententiarum et argumentorum, quæ in lecto, ubi non licebat multos libros volvere, versaret animo, et amanuensi dictaret. Quin etiam cum aliquando equitaret, a comitatu sæpe secedebat ut meditationi vacaret, et ea quæ in animo habebat, apud se agitaret, quorum capita pugillaribus inscribere solebat, idque raptim et furtim.

A me namque potissimum sese subducebat, quod ei sæpius objicerem, ac velut bellum inferrem, quod se non respiceret, et animum litterarum studiis velut arcum semper intensum nunquam relaxaret. Non enim ob aliud inter nos obortum est dissidium, et quod nimia inedia et crebrioribus jejuniis (nullum enim, præter alia spontanea, ex his quæ indixit Ecclesia, intermittebat) tabescens corpus, tenue ac macilentum, atque σκελετῷ pene simile conficeret. In vase enim fictili et admodum fragili magnus erat repositus thesaurus, eratque ejus animus velut pretiosus lapillus annulo vitreo inclusus, ac sub villosis Esau integumentis verus latitabat Jacob. Enimvero ut pacis erat amantissimus, et ipsa litterarum studia otia et secessum quærunt, magnopere cupiebat locum aliquem quietum et tranquillum nancisci, in quo bibliothecam statueret et instrueret, et mansuetiores musas liberius amplexaretur, foveretque tutius.

Quod plerique intelligentes et spe quæstus (nam de annuo suo reditu multum ille remittere volebat) allecti ad eum adventarunt, et crebro cum eo sermonem instituerunt de permutandis illis suis abbatiis. Sed quia alii, vel suspecti erant hæreseos, vel arma profitebantur, vel non carebant suspicione Simoniæ (quam velut malorum nostrorum lernam imprimis detestabatur) maluit cum periculo suæ valetudinis, et studiorum suorum dispendio huc et illuc perpetuo ferri, quam nomini suo vel minimam maculam inurere, et quam conscientiam (in qua pura servanda erat vigilantissimus) vel tantillum lædere. Quin et sæpe illi fuit animus relinquendæ alterius suæ abbatiæ, quod ei bigamia illa non placeret: sed id commode fieri non potuit ob adversa tempora et loca quæ nullum ibi abbatem vel

A monachum tolerare poterant. Ab episcopatu frequenter sibi oblato tanquam a letali scopulo semper profugit, se tanto munere indignum ratus, multis fretus sanctorum et doctissimorum antiquorum Patrum exemplis, et magno animæ imminente periculo deterritus. Animo autem sæpe angebatur, ferebatque indignissime quod episcopi, abbates, reges, ac pontifices sacerdotia tam male locarent, et Christi oves tanto pretio redemptas lupis sæpe ac leonibus (addo etiam) et lenonibus committerent.

Ex cujus Christi schola ut omnis generis virtutes, maxime vero ipsius propriam perdidicerat, tantoque cupidius, quanto magis oderat vitium illi contrarium, quod angelos ipsos de cœlo deturbavit. Cum humilibus repebat humi, cum superbis et elatis male cohærebat. Generis sui nobilitatem, quæ clarissima erat, nusquam ostentavit (quod vani passim solent, et ea intumescere), nullam veram aliam existimans quam quæ virtute pararetur aut fulciretur. Doctrinam pariter suam et multiplicem rerum ac linguarum cognitionem, quæ multis cristas erigere, et supercilium attollere consuevit, nunquam extulit, quin eam depressit potius. Erat enim ei velut innata illa charitas, quæ non inflat, sed ædificat [89], ut ex ejus scriptis, nihil certe aliud spirantibus, liquet: sicut et ex ipsius quotidianis sermonibus et colloquiis cuivis etiam notum ac perspicuum erat. In quibus familiaris, comis, ac facetus, creber sententiis, et pietate et eruditione semper insignis fuit.

De republica Christiana et Gallica vir publici amantior quam sui, frequenter et ex animo verba faciebat, juxta vulgatum proverbium, ubi vulnus, ibi manus: ubi plaga, ibi lingua. Deplorabat enim quotidie miserrimum ejus hodiernum statum, nec aliud sperandum dicebat, quam brevem quamdam ipsius eversionem, ac eam pene (quod Deus opt. max. avertat) quæ sub Phaethonte accidit, conflagrationem. Tanta autem erat prudentia, tamque acri et perspicaci ingenio et judicio, ut ex antegressis futura etiam conjectaret, ac sæpe divinaret, eaque velut ex alta quadam specula prævideret. Ut litterarum, ita et litteratorum erat amantissimus; sed eorum præsertim qui rempublicam litterariam, et Dei Ecclesiam juvarent. Nam eorum, qui ei infesti erant, consortium diligenter vitabat, et ab eorum libris abstinebat. Oderat vir castissimus poetas et scriptores spurcos et obscenos, eosque omnes qui Dei talentis abuterentur, et ea impenderent in celebrandis potius Bacchi et Veneris, vel etiam immeritorum hominum laudibus, quam Christi.

Lectissima ejus domus velut sanctum quoddam cœnobium et xenodochium, scholaque virtutis erat, quod ex bene moratis et pacificis ejus domesticis innotescebat, adeo ut ex ipsis agnosceretur patrisfamilias prudentia: qualis videlicet rector civitatis, tales habitantes in ea. Viris piis, doctis et religiosis

[88] II Cor. XII, 10, 9. [89] I Cor. VIII, 1.

(nempe sui similibus) patens et pervia, atque Christi pauperibus, quorum perpetuo fuit amantissimus, et pater locupletissimus. Ideo cum gregatim et passim sequebantur, juxta illud Evangelicum : *Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilæ* [90]. Dignus qui cum Joanne Eleemosynario conferretur, et cum Jobo jure diceret : *Oculus fui cæco, pes claudo, pater pauperum* [91]. Quos etiam moriens testamento hæredes suarum facultatum reliquit, maxime earum quæ ex Christi patrimonio ei supererant, sacrilegium quoddam arbitratus si alio transferrentur. Ejus mensa læta et lauta : sed eo lætior ac lautior quo spiritalibus epulis, animum magis quam corpus reficientibus ac saginantibus erat instructior. Symposia ejus Platonicis tanto præstantiora, quanto theologia, et Christiana philosophia (qua dapes suas condire et aspergere solebat) Platonicam antecellit. Quod si quid in eis a virtute aversum aliquibus, ut nobilibus et arma profitentibus (quibus sæpe minus est curæ pietas et Christiana religio, et a quibus, ut nobilissimis et clarissimis parentibus ortus, invisebatur) excideret, mox eos ita amice corripiebat, tantaque cum venustate et sale, ut ipsos statim dicti aut facti pœniteret. Norat enim ille alter evangelicus Samarites oleum lenitatis, et vinum austeritatis ita miscere et temperare, ac vulneribus peccatorum infundere, ut illis facile ac sine dolore mederetur. Quare ad eum postea meliores redibant, et ab ejusmodi abstinebant.

Amicis fuit amicissimus et officiosissimus. Ad conciliandos inter se dissidentes paratissimus, nulli inimicus, pacem cum omnibus, quantum fieri potuit, colens. Quod si quid dissidii sive disputando, sive quid aliud faciendo, forte suboriretur, mox illud componere studebat, ac diligenter cavebat, ne sol occideret super iracundiam. Longius excurreret narratio si singula (de quibus alias fortasse fusius, nam pro viri dignitate et merito nihil mihi hactenus dictum videtur satis. Tanto enim ampliora meretur laudum suarum præconia vita functus, quanto magis ea superstes, ac modestus aversabatur) in quibus vir tantus excelluit, ac se laudabilem et admirabilem præbuit, commemorare vellem. Hoc unum tantum adjiciam, non sibi, sed Ecclesiæ natum fuisse, totumque ei addictum et consecratum. Quare cum nihil ardentius cuperet, quam quidquid haberet ingenii, doctrinæ, opum, et virium in ejus utilitatem et obsequium profundere, timeretque ne morte quam illi frequentes morbi minitabantur, præreptus labores suos et studia posteritati relinquere non posset, e Turonensi Tossiniaco nostro nondum bene obfirmata valetudine, ex alvi profluvio debilitata, mira animi alacritate in hanc urbem se contulit.

Ubi cum iterum omnia divi Gregorii Nazianzeni opera repurgata et multo auctiora facta (conquisitis nimirum undecunque veteribus Græcis exemplaribus, multisque ad eum Roma missis ab illustrissimis cardinalibus Pelvæo, Sirleto, Caraffa, Baro subdatario, Gerardo Ursio, Morino, aliisque ei nomine pietatis et litterarum conjunctissimis, quos et ipse scriptis suis celebravit) typis mandat, et hoc opus ob grassantem pestem pridem intermissum urget, renascitur alvi profluvium, quod mox comitantur parotis et catarrhus ubertim in pulmones defluens : phthisi quippe interiit. Sentiens autem ingravescere morbum aliquot ante dies quam extremum clauderet, quasi cum Ezechia audisset ab Isaia : *Dispone domui tuæ, cras enim morieris* [92], sacris primo postulatis, et pie sumptis, atque postea repetitis, (nam dum bona valetudine frueretur in celebrandis tremendis mysteriis creberrimus et religiosissimus erat) de singulis sive quæ ad animam, sive quæ ad corpus, sive quæ ad rem domesticam, et temporaria pertinerent, ita disposuit, ut nihil pene intactum reliquerit, eique fere omnia ad animi voluntatem fluxisse viderentur. Quanta vero fide, quam ardenti charitate, quam profunda et abjecta (sed spe meliorum erecta) humilitate hoc sacrum viaticum, in quo summum semper præsidium collocaverat, et quo se in cœlestem montem invitis omnibus hostibus ascensurum sperabat, sumpserit, vix sermone explicari potest.

Duo autem, dum alia multa prætereo, tum maxime præstitit. Alterum, quod, viso Domino, ei de tot tantisque ab eo acceptis beneficiis gratias ex animo, et quantas potuit, egerit, ac potissimum quod peropportune et ad vitæ extremum (quasi videret in se adimpletum, quod summis votis David poscebat his verbis : *Ne projicias me in tempore senectutis, cum defecerit virtus mea, ne derelinquas me* [93]) Dominus servum, Deus creaturam, rex subditum, summus medicus ægrotum, vita morientem invisere, et sub tectum suum intrare dignatus sit, ac cum eo velut in lecto decumbere, qui cum Josepho fuerat in carcere, et cum Jona in piscis ventre : Amicus quippe certus in re incerta cernitur. Alterum, quod commissa sua gravissime detestatus, eorum veniam summa cum pœnitudine et cordis contritione petierit. In quibus tam piis et elegantibus verbis, aut velut cygneo quodam cantu usus est, ut astantes in sui admirationem raperet, ac eis lacrymas excuteret.

Pridie vero quam piam efflaret animam sacro etiam oleo inungi voluit strenuus Christi athleta, qui bonum certamen certaverat, cursum consummaverat, fidem servaverat, ne qua parte comprehendi posset ab inimicis illis, qui toto quidem vitæ tempore, sed maxime calcaneo nostro insidiari solent. In qua sacra et extrema unctione cum a Sanseveriano curione suo Jacobo Prevotio theologo eximio de more sanctissimæ Triadis misericordia, et cœlitum imploraretur patrocinium, in singulis ea spe et fiducia respondebat, ut eorum paratam

[90] Matth. XXIV, 28. [91] Job XXIX, 15. [92] Isa. XXXVIII, 1. [93] Psal. LXX, 9.

sibi opem, et cum Jacob castra Dei [94], vel, cum Elisæo igneos et auxiliares circa se equos et currus videre videretur [95]: *Angeli enim Domini in circuitu timentium eum* [96]. Unde nullo unquam metu mortis consternatus apparuit, quin eo vegetior et alacrior, quo se majori et potentiori comitatu stipatum, et portui, post trajectum hujus sæculi procellosum et periculis plenum fretum, propinquiorem sentiebat.

In hoc autem postremo suo morbo patientissimus ut aliis in omnibus semper fuit, nihilque aliud quam de Deo, deque summa ejus erga peccatores misericordia, velut vastùm quoddam mare omnia peccata obruente, audire volebat. Cumque de ea sæpius verba facerem, et de sæculi hujus miseriis, deque eis oppositis gaudiis cœlestibus quæ hinc emigraturos solari et exhilarare solent, jubebat ut de peccati etiam gravitate et fœtore dicerem, quo magis suorum (quæ certe vel nulla, vel paucissima, eaque quæ humanitus admitti solent, et a quibus vix optimus quisque se vindicare potest, in eo unquam animadverti : sed *justus est prior accusator sui* [97]) eum tæderet, majorique dolore et horrore concuteretur. Gaudebat et Psalmographi hemistichiis ad excitandam suam et mentem, et memoriam eorum quæ ipse sanus ad mortis (quam lætus et pervigil exspectabat : quippe cui vivere Christus, et mori lucrum esset [98]) viaticum sibi paraverat. Nam paucis auditis (siquidem plura ejus cerebrum ferre non poterat) ipse postea sublatis semper in altum oculis hæc apud se meditans, et more mundorum animalium ruminans velut in cœlum rapiebatur. Cumque illi perpetuo assiderem, et quid ageret tacitus aliquando contemplarer, ipse meditando vel precando fessus : Age vero, inquiebat, dic aliquid. Tum ego de thesauro biblico proferebam modo nova quædam, modo vetera [99], eosque animi cibos, quibus eum libenter vesci, palatoque ejus arridere ad Rebeccæ imitationem noveram. Dicebam et de salutiferæ crucis mysterio, cujus imaginem, ut verum serpentem æneum ab omnibus venenatis antiqui serpentis morsibus curantem, fixis oculis intuebatur [1], osculabatur, amplexabatur : hacque, velut scala Jacob, ad Dominum ipsi innixum et suffixum, ac sibi quasi manum inde porrigentem rapi, et in cœlum ascendere videbatur [2]. Accersi et ipse jussit amicos, aliquos theologos viros doctos et pios, quorum consolationes libentissime excipiebat.

Ita prorogata est illi vita (nam toto pene Adventus tempore in lecto decumbens, eo, velut suggesto in prædicandis Dei laudibus usus est) in sanctam Natalem Domini diem. De cujus mysterio postquam multa me dicentem audiisset, et plura ipse meditatus fuisset (nam vox illi impediente fluxione libera non erat) hora nona serotina, pulsante Sorbonæ campana, velut se ad somnum compositurus : Subvehite me, ait astantibus. Mox ego, qui ex ejus verbis aliquam dicendi occasionem semper captabam, et vultum ejus jam immutari videbam : En, aio, subvectus es : sed altius, et in cœlum ipsum subvehendus. Ecce chorus angelorum, et ille cœlestis militiæ exercitus, qui hodie de cœlis in mundum descendit ad personandas Dei laudes, et ad pios omnes exhilarandos, ad te etiam accessit, teque circumstat, illi adjuncto fratre tuo a Gallione. (Erat enim ei frater ille prior novæ Charthusiæ Gallionensis charissimus et desideratissimus, cum propter naturæ et magnæ necessitudinis, quæ illis ab infantia intercesserat, vinculum, tum propter singularem animi ejus candorem, et summam vitæ integritatem.) En, ecce, aio, hi te omnes aperto sinu et obviis ulnis excepturi exspectant, eo erga te, quo erga Lazarum, functuri officio, utque hinc cum illis in cœlum migres. Tum, Amen inquiens (præsente et audiente communi amico Genebrardo) obdormivit in Domino inter meos amplexus, postquam annos plus viginti continuos simul amicissime et in utraque fortuna versati sumus.

Dicere enim aliquando solebat cum de me aliis sermones sereret, nos dextras societatis (sic enim de alumno suo amice loqui solebat) dedisse, nulla vi nisi mortis disjungendas. Quod summo Dei beneficio inter alia multa mihi contigit. Nec enim ullo alio unquam diutius et familiarius usus est, nec alteri cuiquam (ni fallor) sua libentius ac fidelius arcana commisit. Quas ob res, et in grati animi testificationem hoc ejus elogium scripsi, eique luctuosissime parentavi. Obiit autem servus Domini, et litterarum decus anno ætatis suæ quadragesimo septimo, Lutetiæ Parisiorum, in ædibus amici Gilberti Genebrardi theologi Parisiensis, divinarum Hebraicarum litterarum professoris, anno salutis MDLXXXI hora nona serotina diei illius quo Christus Dominus in mundum venit, ut eum, cæterosque pios ejus similes in cœlum assumeret. Ejus corpus multis studiis, vigiliis, ac laboribus pro Dei Ecclesia dum viveret protritum et exhaustum, in choro ædis Sancto Severino sacræ ad magni altaris dextram dormit in pulvere, donec a Domino excitetur, ac beatæ animæ sanctorum laborum suorum sociæ et consorti iterum uniatur.

[94] Gen. XXXII, 2. [95] IV Reg. II, 11. [96] Psal. XXXIII, 8. [97] Prov. XVIII, 17. [98] Philipp. I, 21. [99] Matth. XIII, 52. [1] Num. XXI, 8. [2] Gen. XXVIII, 12, 13.

SIMILIA QUIBUS D. GREGORIUS NAZIANZENUS IN SUIS IPSIUS SCRIPTIS EST USUS

ORDINE LITTERARIO DIGESTA

A

B

C

D

E

PROVERBIA QUÆ SCITE ET APPOSITE CITAVIT D. GREGORIUS NAZIANZENUS.

MONITUM IN SEQUENTEM ORATIONEM (78).

1 I. Inter orationes Gregorii primam illa sibi sedem vindicat, quæ quadragesimo primo loco ab editoribus Parisiensibus numeratur; quamvis in omnibus pene codicibus cæteris præmissa sit orationibus. Regii namque plusquam quadraginta sunt codices, in quibus ordine prima est *Oratio in Pascha et tarditatem.* Primum quoque locum tenet in Anglicanis, imperatoriis, etc., ut vel ex editis catalogis notum. Quin ipsa orationis verba eam omnium primam esse ostendunt satis. Ἀναστάσεως ἡμέρα, καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά· « Resurrectionis, inquit, dies faustumque principium. » — « Principium, inquam, sermonum et initii pastoralis officii. » Ἀρχὴ τῶν λόγων μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ διδάσκειν καὶ τοῦ προΐστασθαι. Ita post veterem scholiastam Nicetas. Ἐντεῦθεν γάρ, ait apud Lambecium (79) ille, ὁ θειότατος οὗτος Πατὴρ τῶν ἑαυτοῦ λόγων ἀπήρξατο. Id est : « Hinc enim divinissimus ille Pater sermonum suorum initium duxit. »

II. Idem astruit Basilius insigni scholio, quod in commentario exhibetur : imo ineditus alter scholiasta, qui in Colb. cod. 3063, in orationem secundam in Pascha, hæc verba : Ὦ λόγε Θεοῦ, « O verbum Dei, » etc., sic commentatur (80) : « Habes itaque nunc orationem hanc nostram, non quidem primitias, neque primam, ut illa (quæ sic incipit) Resurrectionis dies. » In eam denique sententiam cum veteres tum recentiores iverunt. Nec enim moror quod Leuvenklaius in sua nuncupatoria epistola ait : « Ratione temporis, siquidem Eliæ Cretensi et Nicetæ Serronio credimus, esse prima debeat oratio, » quæ in Parisiensi Græco-Latina editione ordine secunda est. Etenim longe aliam esse Nicetæ mentem modo vidimus. Eliæ vero sententiam alibi refellemus, quam inter in explodit satis utriusque orationis principium, et finis istius : ubi Theologus : « Jam sermones, inquit (81), habetis, quorum desiderio tantopere flagrabatis; » sermones hucusque denegatos, quorum studio eo amplius ardebant, quo diutius illi differebantur. Quæ quidem interpretatio non nostra, sed ipsius est Gregorii, ut tota oratio tertia, alias secunda, probat, atque in eam admonitio demonstrabit.

III. Hæc igitur prima omnium scripta dictaque fuit oratio anno Christi 362, pridie Kalendas Aprilis, qua die, juxta Bucherium, hoc anno festum Paschæ incidit. Qua vero occasione quibusve de causis, infra commodius admonitio in *Apologeticum magnum* declarabit. Brevis illa quidem oratio : verum certe, rerum habita ratione, amplissima; tametsi temere fluens et dissipata forsitan prima fronte videatur. In ea resurgentis Christi mysteria, cum defensione tarditatis suæ, et utrumque cum præceptis morum ita conjungit, ita singulis singula miscet, ut oratio panegyrica tota, tota moralis, apologetica tota pene possit appellari. In ea se idem accusat et defendit, demittit et extollit, paret et imperat, benevolentiam captat et objurgat. Denique dum esse pastor bonus exoptat, ipsum quem esse exoptabat, se demonstrat, **2** et Christo alacriter commorientem et una simul resurgentem, novum hominem, quem pastorem oves sequi debeant et audire. Munerum autem injecta mentio, quam artificiosa, quam apta festo, præceptis morum, laudibus patris, sibi ipsi tam magnifice quam modeste ac necessario, novo sub patre pastori vicario, commendando! Atque hæc est prima Gregorii, et, si Basilio credimus extemporalis oratio.

(78) In omnibus pene mss. hæc oratio primam sedem occupat.
(79) Lambec. in catal. ad cod. 97.
(80) Νῦν μὲν ἔχεις τὸν λόγον τοῦτον, οὐκ ἀπαρχήν, οὐδὲ πρῶτον, ὡς τό, ἀναστάσεως ἡμέρα.
(81) In *Monito* ad orat. 3.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ (82)
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΛΟΓΟΙ.

—

S. P. N. GREGORII THEOLOGI
ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI
ORATIONES.

ORATIO I[a].

3 *In sanctum Pascha et in tarditatem.*

I. Resurrectionis dies, faustumque principium. Hac celebritate exsplendescamus, ac mutuo nos complectamur. Dicamus, fratres, his etiam qui nos oderunt [3], nedum his qui per charitatem aliquid fecerunt, vel passi sunt. Resurrectioni omnia condonemus; veniam alii aliis demus, tum ego qui laudabilem vim perpessus sum, hoc enim nunc adjicio, tum 4 vos qui laudabiliter vim attulistis, si quid est quod mihi tarditatis causa succenseatis. Quandoquidem ea fortassis apud Deum melior est atque præstantior quam aliorum celeritas. Bonum enim est, et Deo parumper sese subducere, ut Moyses ille olim [4], ac postea Hieremias [5], et rursus ad vocante n prompte atque impigre accurrere, quemadmodum Aaron [6] et Isaias [7], modo utrumque pio animo fiat, alterum ob propriam infirmitatem, alterum ob vocantis potentiam.

II. Mysterium unxit me; mysterio paululum secessi, quoad ipse me explorassem; cum mysterio etiam simul introeo, præclarum timiditatis infirmitatisque meæ adjutorem, diem hunc asciscens, ut, qui hodierno die a mortuis surrexit, idem me quo-

A

ΛΟΓΟΣ Α'.

Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα (83) *καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα.*

Α'. Ἀναστάσεως ἡμέρα, καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιὰ, καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει, καὶ ἀλλήλους περιπτυξώμεθα· εἴπωμεν, ἀδελφοὶ, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς, μὴ ὅτι τοῖς δι' ἀγάπην (84) τι πεποιηκόσιν, ἢ πεπονθόσι· συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει· δῶμεν συγγνώμην ἀλλήλοις, ἐγώ τε ὁ τυραννηθεὶς τὴν καλὴν τυραννίδα, τοῦτο γὰρ νῦν προστίθημι, καὶ ὑμεῖς οἱ καλῶς τυραννήσαντες, εἴ τί μοι μέμφοισθε (85) τῆς βραδυτῆτος, ὡς τάχα γε κρείττων (86) αὕτη καὶ τιμιωτέρα Θεῷ τῆς ἑτέρων ταχυτῆτος· ἀγαθὸν γὰρ καὶ ὑποχωρῆσαι Θεῷ τι μικρὸν, ὡς Μωϋσῆς ἐκεῖνος τὸ παλαιὸν, καὶ Ἱερεμίας ὕστερον, καὶ προσδραμεῖν
B ἑτοίμως καλοῦντι, ὡς Ἀαρών τε καὶ Ἡσαΐας, μόνον εὐσεβῶς ἀμφότερα, τὸ μὲν διὰ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν (87), τὸ δὲ διὰ τὴν τοῦ καλοῦντος δύναμιν.

Β'. Μυστήριον ἔχρισέ με, μυστηρίῳ μικρὸν ὑπεχώρησα (88), ὅσον ἐμαυτὸν ἐπισκέψασθαι· μυστηρίῳ καὶ συνεισέρχομαι (89), καλὴν ἐπαγόμενος τῆς ἐμῆς δειλίας καὶ ἀσθενείας ἐπίκουρον τὴν ἡμέραν, ἵν' ὁ
C σήμερον ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς κἀμὲ καινοποιήσῃ τῷ

[3] Isa LXVI, 5. [4] Exod. IV, 13. [5] Jerem. I, 6. [6] Exod. IV, 27. [7] Isa. VI, 8.

[a] Alias XLI, quæ autem 1 erat, nunc 2.—Habita anno 362.

(82) *Θεολόγου*. Gregorio nobile *Theologi* cognomen ascribunt ducenti saltem manu exarati codices. Vide in Præf.

(83) *Τὸ ἅγιον Πάσχα*. Sic Par.; deest in plurimis.

(84) *Δι' ἀγάπην*. Billius, « propter charitatem et benevolentiam. »

(85) *Μέμφοισθε*. Par. cod. μέμφεσθε.

(86) *Ὡς τάχα γε κρείττων*. « Quandoquidem. » Sic Bas., rectius quam Nicetas, quem secutus est Bil. qui vertit « quanquam. »

(87) *Ἀσθένειαν*. Bil. « imbecillitatem. »

(88) *Ὑπεχώρησα*. Bil. « cessi ut meipsum inspicerem et explorarem. »

(89) *Συνεισέρχομαι*. Par. συνέρχομαι.

πνεύματι, καὶ τὸν καινὸν (90) ἐνδύσας ἄνθρωπον, δῷ τῇ καινῇ κτίσει (91), τοῖς κατὰ Θεὸν γεννωμένοις, πλάστην ἀγαθὸν καὶ διδάσκαλον Χριστῷ καὶ συννεκρούμενον προθύμως καὶ συνανιστάμενον.

Γ'. Χθὲς ὁ ἀμνὸς ἐσφάζετο, καὶ ἐχρίοντο αἱ φλιαὶ, καὶ ἐθρήνησεν Αἴγυπτος τὰ πρωτότοκα, καὶ ἡμᾶς παρῆλθεν ὁ ὀλοθρεύων, καὶ ἡ σφραγὶς φοβερὰ καὶ αἰδέσιμος, καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι ἐτειχίσθημεν (92)· σήμερον καθαρῶς ἐφύγομεν Αἴγυπτον, καὶ Φαραὼ τὸν πικρὸν δεσπότην, καὶ τοὺς βαρεῖς ἐπιστάτας, καὶ τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς πλινθείας (93) ἠλευθερώθημεν (94)· καὶ οὐδεὶς ὁ κωλύσων ἡμᾶς ἑορτάζειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν ἑορτὴν τὴν ἐξόδιον, καὶ ἑορτάζειν, *οὐκ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας*, μηδὲν ἐπιφερομένους (95) Αἰγυπτιακοῦ καὶ ἀθέου φυράματος.

Δ'. Χθὲς συνεσταυρούμην Χριστῷ, σήμερον συνδοξάζομαι· χθὲς συνενεκρούμην, συζωοποιοῦμαι σήμερον· χθὲς συνεθαπτόμην, σήμερον συνεγείρομαι. Ἀλλὰ καρποφορήσωμεν (96) τῷ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι (97) καὶ ἀναστάντι. Χρυσόν με ἴσως οἴεσθε λέγειν, ἢ ἄργυρον, ἢ ὑφάσματα, ἢ λίθους τῶν διαφανῶν καὶ τιμίων, γῆς ῥέουσαν ὕλην, καὶ κάτω μένουσαν, ἧς ἀεὶ τὸ πλεῖον ἔχουσιν οἱ κακοὶ καὶ δοῦλοι τῶν κάτω καὶ τοῦ κοσμοκράτορος (98). Καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, τὸ τιμιώτατον Θεῷ κτῆμα καὶ οἰκειότατον (99)· ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι (1) τὸ κατ' εἰκόνα, γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα, τιμήσωμεν τὸ ἀρχέτυπον, γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν, καὶ ὑπὲρ τίνος (2) Χριστὸς ἀπέθανε.

Ε'. Γενώμεθα ὡς Χριστὸς, ἐπεὶ καὶ Χριστὸς ὡς ἡμεῖς· γενώμεθα θεοὶ δι' αὐτὸν, ἐπειδὴ κἀκεῖνος δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος. Προσέλαβε τὸ χεῖρον, ἵνα δῷ τὸ βέλτιον· ἐπτώχευσεν (3), ἵν' ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν· δούλου μορφὴν ἔλαβεν, ἵνα τὴν ἐλευ-

que spiritu innovet, novoque indutum homine [8], novæ creaturæ, hoc est iis qui secundum Deum nascuntur [9], fictorem bonum et magistrum donet cum Christo alacri animo et morientem et resurgentem [10].

III. Heri agnus mactabatur, et postes ungebantur, luxitque primogenita Ægyptus, ac nos exterminator præteriit, signaculum quippe terrori ipsi ac venerationi fuit, pretiosoque sanguine protecti sumus. Hodie Ægyptum omnino fugimus, et amarulentum illum dominum Pharaonem, et acerbos præfectos; ac luto et lateritio opere liberati sumus, nec quisquam est, qui nos Domino Deo nostro exitus festum celebrare prohibeat; et quidem celebrare, *non in fermento veteri malitiæ et nequitiæ, sed in azymis sinceritatis et veritatis* [11], nihil Ægyptiaci atque impii fermenti nobiscum ferentes.

IV. Heri cum Christo in crucem agebar, hodie simul glorificor; heri commoriebar, hodie simul vivificor; heri consepeliebar, hodie simul resurgo. Itaque ei, qui pro nobis passus est ac resurrexit, offeramus. Aurum fortasse dicere me putatis, aut argentum, aut texturas, aut pellucidos et ingentis pretii lapides, fluxam fragilemque terræ materiam, humique manentem, cujus majorem partem improbi fere et servi rerum **5** terrenarum ac mundi principis possident. Imo vero nosmetipsos offeramus, hoc est possessionem Deo pretiosissimam, maximeque propriam. Imagini reddamus quod imagini congruit, dignitatem nostram agnoscamus, exemplar honore prosequamur, mysterii vim intelligamus, et cujus rei gratia Christus morte functus est.

V. Simus ut Christus, quoniam Christus quoque sicut nos. Efficiamur dii propter ipsum, quoniam ipse quoque propter nos homo. Assumpsit quod deterius erat, ut daret quod præstantius est. Egenus factus est, ut illius nos inopia divites esse-

[8] Ephes. IV, 23, 24. [9] Joan. I, 13. [10] Rom. VI, 8. [11] I Cor. V, 8.

(90) *Τὸν καινόν*. Coisl. 1, τὸν νέον.
(91) *Κτίσει*. In edit. Par. κτήσει, mendose.
(92) *Ἐτειχίσθημεν*. « Quasi muro vallati sumus. »
(93) *Καὶ τῆς πλινθείας*. Bil. « et laterum confectione. »
(94) *Ἠλευθερώθημεν*. Par. cod. ἠλευθερώμεθα.
(95) *Ἐπιφερομένους*. Ἐπιφέροντες· « Nihil inferentes Ægyptiaci atque impii fermenti. » Impium Arii dogma intelligit, ut observat Nicetas.
(96) *Ἀλλὰ καρποφορήσωμεν*. « Jam vero offeramus. » Mos olim fuit, ut in celebritatibus, tum sacris, tum profanis, dona offerrentur Deo, imperatori, victori. Quam quidem in Ecclesia consuetudinem viguisse canones passim et historiæ loquuntur. Deus ipse sibi dona offerri præcepit populo suo his verbis, ubi de celebrandis tribus præcipuis festis leges statuit : « Non apparebis in conspectu meo vacuus. » (*Exod.* XXIII, 15; XXXIV, 20; *Deut.* XVI, 16.) Eadem non semel repetit. Credo equidem Gregorii sermonem ad hæc Moysis verba spectare. Sic etiam Dorotheo Archimandritæ visum est. « Quandoquidem, » inquit, doctrina 22, Bibl. PP. Græco-Lat. ed. Par. 1624, t. II, p. 858, « in festivis et panegyricis cœtibus Domino dona filii Israel ex lege quondam offerebant, hortatur S. Gregorius, ut quemadmodum illi, ita et nos festum agamus. » Ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἑορταῖς ἢ ταῖς πανηγύρεσι προσέφερον δῶρα τῷ Κυρίῳ κατὰ τὸν νόμον. .. παραινεῖ ἡμῖν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἑορτάσαι ὥσπερ ἐκεῖνοι.
(97) *Παθόντι*. Coisl. 1, ἀποθανόντι. Sic Apost. II Cor. V, 15.
(98) *Κοσμοκράτορος*. Diabolus « mundi princeps » appellatur, non quod mundi rerumque terrenarum illi sit imperium; sed quod eos, qui scelerate vivunt, in sua potestate habeat. Nicetas.
(99) *Τὸ τιμιώτατον Θεῷ κτῆμα καὶ οἰκειότατον*. « Possessionem Deo pretiosissimam. » Sic Billius in prima editione, melius quam in postrema. Sic etiam Nicetas : « qui possessio sumus Deo longe pretiosissima maximeque propria. »
(1) *Τῇ εἰκόνι*. « Imagini quod imaginis est, » vel, « quod secundum imaginem est, reddamus. » Billius autem, « imaginis decus imagini reddamus. »
(2) *Ὑπὲρ τίνος*. Billius, « pro quo. »
(3) *Ἐπτώχευσεν*. « Egenus factus est, » sic II Cor. VIII, 9, « ut illius inopia divites essetis. » Billius vero, « mendicus factus est, ut illius mendicitate ditemur. »

mus [12]. Servi formam accepit [13], ut libertatem reciperemus. Descendit, ut eveheremur. Tentatus est, ut vinceremus. Contemptus est, ut nos gloria donaret. Mortuus est, ut salutem nobis afferret. Ascendit, ut peccati lapsu humi jacentes ad seipsum traheret. Omnia quispiam donet: omnia ei, qui seipsum redemptionis pretium pro nobis [14], ac commutationem dedit [15], offerat: nihil autem daturus est tantum, quantum si se ipse obtulerit hujus mysterii rationem probe intelligentem, ac propter illum omnia factum, quæcunque ipse propter nos factus est.

θερίαν ἡμεῖς ἀπολάβωμεν (4)· κατῆλθεν, ἵν' ὑψωθῶμεν· ἐπειράσθη, ἵνα νικήσωμεν· ἠτιμάσθη, ἵνα δοξάσῃ· ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ· ἀνῆλθεν, ἵν' ἑλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν κάτω κειμένους ἐν τῷ τῆς ἁμαρτίας πτώματι. Πάντα διδότω τις, πάντα καρποφορείτω τῷ δόντι ἑαυτὸν λυτρὸν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀντάλλαγμα (5)· δώσει δὲ οὐδὲν τοιοῦτον οἷον ἑαυτὸν τοῦ μυστηρίου συνιέντα, καὶ δι' ἐκεῖνον πάντα ὅσα ἐκεῖνος δι' ἡμᾶς γενόμενον (6).

VI. Ac vobis quidem, ut cernitis, pastor hic bonus, qui animam posuit pro ovibus [16], pastorem offert; hoc enim sperat, et in votis habet, et a vobis, qui subestis, postulat, duplicemque pro simplici seipsum vobis tradit, ac baculum senectutis [17] baculum spiritus facit; atque inanimato templo animatum adjungit; huic, inquam, peregregio et cœlesti, alterum qualecunque tandem illud et quantulumcunque, cæterum ipsi charissimum, multis etiam sudoribus ac laboribus absolutum: atque utinam laboribus dignum adjicere liceat! suaque omnia vobis proponit. O miram animi magnitudinem, vel, ut verius loquar, paternum amorem! Canitiem, juventutem, templum, pontificem, testatorem, hæredem, sermones, quorum desiderio flagrabatis; ac sermones quidem, non temere et in aerem fluentes, nec ultra aures audientium sese porrigentes, sed quos spiritus describit, tabulisque lapideis sive carneis imprimit [18], non leviter ac superficietenus insculptos, et qui facile deleri queant, **6** sed altissime consignatos, non atramento, sed gratia.

ϛ'. Καρποφορεῖ μὲν ὑμῖν, ὡς ὁρᾶτε, ποιμένα· τοῦτο γὰρ ἐλπίζει καὶ εὔχεται, καὶ παρ' ὑμῶν αἰτεῖ τῶν ὑπὸ χεῖρα ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων· καὶ διπλοῦν (7) ἀνθ' ἁπλοῦ δίδωσιν ὑμῖν ἑαυτόν· καὶ ποιεῖται τὴν βακτηρίαν (8) τοῦ γήρως βακτηρίαν τοῦ πνεύματος· καὶ προστίθησι τῷ ἀψύχῳ ναῷ τὸν ἔμψυχον, τῷ περικαλλεῖ, τῷ δὲ καὶ οὐρανίῳ, τὸν ὁποιονοῦν καὶ ἡλίκον, ἀλλ' οὖν τὸν ἑαυτῷ τιμιώτατον, καὶ αὐτὸν ἱδρῶσι πολλοῖς συντελεσθέντα, καὶ πόνοις, εἴη δὲ εἰπεῖν, ὅτι καὶ τῶν πόνων ἄξιον· καὶ πάντα προστίθησιν (9) ὑμῖν τὰ ἑαυτοῦ. Ὢ τῆς μεγαλοψυχίας, ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, τῆς φιλοτεκνίας· τὴν πολιὰν, τὴν νεότητα, τὸν ναὸν, τὸν ἀρχιερέα, τὸν κληροδότην, τὸν κληρονόμον, τοὺς λόγους, οὓς ἐποθεῖτε· καὶ τούτων οὐ τοὺς εἰκῆ, καὶ εἰς ἀέρα ῥέοντας, καὶ μέχρι τῆς ἀκοῆς ἱσταμένους, ἀλλ' οὓς γράφει τὸ πνεῦμα, καὶ πλαξὶν ἐντυποῖ λιθίναις, εἴτουν σαρκίναις, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς χαρασσομένους, οὐδὲ ῥᾳδίως ἀπαλειφομένους, ἀλλ' εἰς βάθος ἐνσημαινομένους, οὐ μέλανι, ἀλλὰ χάριτι (10).

VII. Atque hæc omnia vobis offert venerabilis hic Abraham, patriarcha ille, illud charum et augustum caput, illud virtutum omnium domicilium, virtutis norma, sacerdotii perfectio: qui voluntarium hodie Domino sacrificium offert, unigenitum illum ex promissione [19]. Vos autem et Deo et nobis id muneris loco offerte, ut recte pascamini, in loco pascuæ collocati, et super aquam refectionis educati [20], ut recte pastorem cognoscatis, et ab eo cognoscamini, et pastoris in modum ac libere vocantem per ostium sequamini; alienum autem non sequamini [21], qui, latronum et insidiatorum more, caulam

Ζ'. Ταῦτα μὲν οὖν (11) ὑμῖν ὁ σεμνὸς Ἀβραὰμ οὗτος, ὁ πατριάρχης, ἡ τιμία κεφαλὴ καὶ αἰδέσιμος, τὸ πάντων τῶν καλῶν (12) καταγώγιον, ὁ τῆς ἀρετῆς κανὼν, ἡ τῆς ἱερωσύνης τελείωσις, ὁ τὴν ἑκούσιον θυσίαν προσάγων τῷ Κυρίῳ (13) σήμερον, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελίας. Ὑμεῖς δὲ καρποφορεῖτε καὶ Θεῷ καὶ ἡμῖν τὸ καλῶς ποιμαίνεσθαι, εἰς τόπον χλόης κατασκηνούμενοι, καὶ ἐπὶ ὕδατος (14) ἀναπαύσεως ἐκτρεφόμενοι, γινώσκοντες καλῶς τὸν ποιμένα, καὶ γινωσκόμενοι, καὶ ἑπόμενοι καλοῦντι ποιμενικῶς καὶ ἐλευθερίως διὰ τῆς θύρας· ἀλλοτρίῳ δὲ μὴ ἀκολουθοῦντες ὑπερβαίνοντι διὰ τῆς αὐλῆς, ληστρικῶς τε καὶ

[12] II Cor. VIII, 9. [13] Philipp. II, 7. [14] Matth. XX, 28. [15] Matth. XVI, 26. [16] Joan. X, 15. [17] Tob. X, 4. [18] Ezech. XXXVI, 26; II Cor. III, 2, 3. [19] Gen. XXII, 2; Gal. III, 16. [20] Psal. XXII, 1. [21] Joan. X, 14, 5.

(4) *Τὴν ἐλευθερίαν ἡμεῖς ἀπολάβωμεν*, « ut libertatem reciperemus. » Ita Billius in 1 edit. qui non raro felicius reddit, quam secundis curis. Vox est Apostoli, Rom. VIII, 21, non minus Latina, teste Tullio.

(5) *Ἀντάλλαγμα*. « Culpæ nostræ succidaneum. » Ita Billius.

(6) *Γενόμενον*. Sic Regii plerique.

(7) *Διπλοῦν*. « Duo templa, inquit, Pater vobis dono dedit, alterum inanime, quod Nazianzi exstruxit, alterum animatum; » sic seipsum appellat. Ita Nicetas.

(8) *Βακτηρίαν*. « Baculum. » Billius, « subsidium. »

(9) *Προτίθησιν*. Sic plures mss.: sed Reg. II optimæ notæ, et Colb. III qui omnium instar esse possit, Basilius in scholiis: προστίθησι. Comb. servat προτίθησι, et sic vertit: « sua omnia vobis proponit utenda et fruenda: suorum omnium vobis copiam facit, sui ipsius, templi, filii. »

(10) *Χάριτι*, « gratia. » Billius, « spiritu. »

(11) *Οὖν* deest in pluribus mss., verum in codicibus melioris notæ legitur.

(12) *Καλῶν*, « virtutum. » Bil. « bonorum. »

(13) *Τῷ Κυρίῳ*. Comb. τῷ Θεῷ.

(14) *Ἐπὶ ὕδατος*. Coisl. 1, ἐφ' ὕδατος. Billius sic vertit: « Quod quidem futurum est, si in loco pascuæ habitetis, et in aqua refectionis educemini. »

ἐπιβούλως, μηδὲ ξένης φωνῆς ἀκούοντες, ὑποκλεπτούσης καὶ διασπειρούσης ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἰς ὄρη, καὶ ἐρημίας, καὶ βάραθρα, καὶ τόπους, οὓς οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ὑγιοῦς πίστεως ἀπαγούσης, τῆς εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὴν μίαν θεότητά τε καὶ δύναμιν, ἧς ἤκουσεν ἀεὶ φωνῆς (15), καὶ ἀκούοι τὰ ἐμὰ πρόβατα, λόγοις δὲ κιβδήλοις καὶ κατεφθαρμένοις συλαγωγούσης καὶ διασπώσης ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ πρώτου ποιμένος· ὧν εἴη πάντας ἡμᾶς, καὶ ποιμένας καὶ ποίμνιον, ὡς νοσερᾶς (16) πόας καὶ θανασίμου πόῤῥω, καὶ νεμομένους καὶ νέμοντας, ἓν εἶναι πάντας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ νῦν τε καὶ εἰς τὴν ἐκεῖθεν ἀνάπαυσιν· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας (17). Ἀμήν.

A transcendit; nec peregrinam vocem audiatis, suffurantem et a veritate in montes, et solitudines, et voragines, et loca, quæ non visitat Dominus, dispergentem [12], atque a sana quidem fide abducentem (quæ est in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unam et divinitatem et potentiam, quam vocem semper audierunt, audiantque utinam oves meæ), adulterinis autem sermonibus et corruptis deprædantem, atque a vero et primo pastore distrahentem, a quibus opto, ut nos omnes, tam pastores, quam ovile, velut a morbida et pestilenti herba, procul pascamur atque pascamus, unumque omnes simus [13] in Christo Jesu, nunc et in alterius vitæ requie: cui gloria et imperium in sæcula. B Amen.

[12] Ezech. XXXIV, 5, 6. [13] Joan. XVII, 21.

(15) Ἧς ἤκουσεν ἀεὶ φωνῆς, « quam vocem semper audierunt. » Bil. vero, « quam vocem semper audivi. » Minus recte.

(16) Νοσερᾶς. Sic omnes pene mss.: ed. Par. νοσερᾶς.

(17) Αἰῶνας. Add. plures cod. τῶν αἰώνων, et ita legit Bill.

---

[7] MONITUM IN ORATIONEM II.

I. (18) « Post priorem in Pascha, » inquit Basilius, « scripta hæc oratio videtur. Ex tempore siquidem ac breviter fusa post impositas sibi manus in presbyterum, postque fugam illa pronuntiata est. Hæc autem per otium subinde maturius fusiusque digesta. » Consentiunt melioris notæ scripti codices, cujusmodi est Regius 1809, aliique permulti, in quibus proximum oratio ista post primam occupat locum.

II. Concinit Elias Cretensis in hujus orationis argumento, quod Billius sic vertit: « Post autem priorem in Pascha, ingentem hunc apologeticum per otium conscripsit. » Id rursus Elias, in argumento secundæ invectivæ contra Julianum præfixo, his verbis confirmat: « Nam et illic, inquit, cum amplissimum argumentum esset, nec in oratione, quæ: *In Pascha et tarditatem*, inscribitur, comprehendi posset, in duas orationes eam divisit; nimirum et in hanc, quam modo diximus, et in eum apologeticum, qui magnus appellatur; et hic rursus, cum Juliani perversitatem infandam notandam suscepisset, in duas item orationes ob malignitatis illius magnitudinem rem totam divisit. » Quam talem traditam ab Hermogene artis rhetoricæ legem, ut ob accusationis aut defensionis magnitudinem causa dividatur, secutum Gregorium Elias astruit. Hinc non male colligas, ad utramque orationem, sive ad geminas defensionis partes paratum e Ponto accessisse Gregorium; verum de industria aut ex necessitate alteram ab altera fuisse divisam, quod in orationibus, » In lumina et In baptisma « factum constat, ac Elias videtur affirmare. Hæc fusius idcirco prosequimur, quod clarissimus vir Tillemontius (19) has orationes, seu potius binas unius ejusdemque orationis partes divellit, quamvis separari nec debeant nec possint. Jam vero dicendum, qua occasione quibusve de causis habita sit hæc oratio. »

III. Cum « vi » quadam ac « tyrannide » presbyter creatus fuisset Gregorius, velut œstro percitus, inopinatoque perculsus fulmine, in Pontum ad amicum Basilium fuga se contulit. Hæc ipse in eleganti carmine prosequitur (20). (21) « Ordinatus namque presbyter, » ut legitur in celeberrimi codicis Regii 1809, scholio (22), « religioso quodam metu secessit in Pontum, ubi non ita pridem vitam solitariam egerat. Tum inde redux apologiam edidit: » hanc nimirum orationem habuit, qua, cum rediisset, se de fuga ac recusato presbyterii munere purgavit; vel, ut cum scholiasta loquar (23), « quod presbyteri munus non suscepisset. » Itaque Gregorius in solitudinem se recepit, non ut sacerdotii dignitatem fugeret, quam invitus licet ac reluctans susceperat; neque **8** etiam ut, ne ad episcopatum cogeretur; quorum alterum nonnulli scholiastæ significare videntur, alterum a Billio confictum. Verum fuga elapsus Ponti solitudinem petiit, ut formidandum angelicis humeris

(18) Ἔοικεν οὗτος ὁ μετὰ τὸν εἰς τὸ Πάσχα πρῶτον γεγράφθαι· ἐκεῖνος μὲν γὰρ αὐτοσχεδίως ἐκδέδοται, καὶ συντόμως μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν καὶ τὴν φυγὴν ἐκπεφώνηται· οὗτος δὲ ἐν σχολῇ συντέτακται, καὶ μετὰ πλείονος τῆς σχολῆς καὶ ἐπιτάσεως...

(19) *Vita Greg.* § 21.

C (20) Carm. 1, vers. 346, et or. XI, n. 6.

(21) Χειροτονηθεὶς γὰρ πρεσβύτερος ἀνεχώρησεν ὑπ' εὐλαβείας ἐπὶ τὸν Πόντον, ἔνθα τὸ πρώην ἐμόναζεν· εἶτα ἐπανελθὼν ἀπολογεῖται.

(22) Idem scholium exhibent duo Colb. 2695 et 4248.

(23) Διὰ τὸ μὴ καταδέξασθαι τὴν πρεσβυτερίαν.

onus declinaret, Ecclesiæ regimen et animarum, verbo dicam, sacerdotis pastorisque munus; quod, ut cum viro docto (24) loquar, « veluti vicario summo et generali, » hac ordinatione sibi a patre imponi sentiebat. »

IV. Hoc et Elias Cretensis vidit optime : « Divinus ille vir, inquit (25), quoniam haud lubenti animo suscepto presbyteri gradu.... Ecclesiæ illius (Nazianzenæ) curam suscipere, ac eas partes, quas ille (pater) obire non poterat, explere cogebatur : ipse quidem religioso metu ductus hinc abscedit atque in Pontum migrat, ubi prius, etc.... Hic itaque cum tempus aliquod exegisset.... atque illud statuisset, grave esse in inobedientiæ periculum incidere, e Ponto in patriam revertitur die ipso Paschæ (26). » Religioso igitur metu Theologus solitudinem petierat, rursusque eum metus e Ponto in patriam revocavit, metus, inquam, ne inobedientiæ crimen incurreret.

V. Cum autem plurimos offendisset Gregorii fuga, qui jam « apud Christianos aliquid esse » cœperat, in sui defensionem hanc orationem scripsit (27) « Ostendit, » verba sunt jam laudati scholiastæ, « se freni tam impatientem contumacemque fuisse, ut etiam offensioni fuerit nonnullis, quibus ædificationi quondam ipse fuerat ; ob eosque illi apologia opus fuit, qua inobedientiæ timiditatisque causas declararet (28). » Itaque, « ne suspicione quidem peccati » hujusmodi laborare tutum ratus, seu fuga, seu reditu « vulneratos » hac apologia « sanare » necessarium habuit. Ex illis enim, « alii levitatem et imprudentiam, » alii « contemptum ordinis ; » nonnulli etiam, perinde ac Augustino paulo post, « altioris gradus cupiditatem » objiciebant, aut suspicabantur.

VI. Quapropter longiorem hanc apologeticam orationem scripsit, in qua, ut ait Elias (29), « illud ostendit, nec metum et cessionem suam, nec rursum animi promptitudinem et reversionem reprehendendam esse; » seu quod priori oratione proposuit, « utrumque bonum esse, et Deo subducere se nonnunquam, et vocanti rursus interdum occurrere (30). » Primam partem spectant ea, quibus describit sacerdotum, sive pastorum munera, virtutes, officia, difficultates, pericula, Dei in eos minas, prophetarum et apostolorum oracula, exempla, quæ de suo solitudinis amore tradit, quæ de tempestate qua sub Juliano tunc temporis Ecclesia jactabatur : non quod (31) « feram illam, ignes, gladios, præcipitia, voragines, ab exteris denique bellum ullatenus formidaret (32). Sed bellum hæreticorum, Christianorum vitia, sacerdotum pugnas, episcoporum dissidia, » jure metuebat (33). Huic bello « imparem se sentiebat ac ultro fatebatur. Hæc metu carnes conficiebant, mentem contrahebant, linguæ vinculum injiciebant, et terga dare » merito persuadebant.

(34) Ad alteram partem, qua reditus causas breviter exponit, pertinent, in cives amor, parentum cura, inobedientiæ timor ac periculum, Jonæ exemplum ; quibus omnibus « victus, » tandem, onus subire se profitetur, haud quidem episcopatus, sed sacerdotii, seu pastoris.

9 VII. Etenim « de episcopatu, » ut recte observat doctus Combefisius, « nullus hic ex instituto est sermo, ad quem necdum assumptus Gregorius. » Addere liceat, nec assumendum se tunc cogitabat. Quamvis Billius in argumento hujus orationis, uti et in summariis ac notis passim, affirmet, hic « exponi causas cur episcopatu repudiato in Pontum Gregorius fugerit ; » et ideo fugisse quod « præter opinionem ad episcopatum postulabatur. » In eamdem opinionem inductus, forsitan ab interprete, videtur Augustinus (34*), qui postquam iterum verba Gregorii ex *Apologetico* descripsit, subjungit : « Hæc dicebat beatus Gregorius, non inter principia emendationis suæ, sed jam episcopus. » Quin et ipse Petavius (35), contra Salmasium, adductis ex apologetico testimoniis, conatur ostendere « episcopatum » a Gregorio vocatum ibidem « principatum, magistratum, præfecturam, imperium, » etc., adeoque « curationem solam, simplexque munus » non esse. Errat vir doctus, dum putat Gregorium de episcopatu verba facere ; at nihilominus firmum stat ejus argumentum adversus Salmasium, imo firmius evadit. Etenim si sacerdotium generatim a Gregorio dictum est « principatus, magistratus, præfectura, » etc., quanto magis id de episcopatu dici potest ac debet !

Alii plures in eumdem scopulum impegerunt, ut crederent cum Billio, in Gregorii *Apologetico* de episcopatu ex instituto sermonem esse, quorum errorem sic breviter refellimus. Gregorius initio et in fine orationis profitetur se suscipere quod fugerat : igitur necesse est, ut episcopatum tunc susceperit, si, « episcopatu repudiato, » ut vult Billius, in Pontum fugerit. Deinde hinc etiam sequitur, quod non minus absurdum est, Gregorium, priusquam Sazimorum episcopus crearetur, Nazianzi episcopum fuisse consecratum ; vel denique concedendum est, hanc dictam non esse orationem, nec impleta quæ in

(24) Thomass. *De disc. eccl.* pag. ., lib. II, c. 7, n. 5.
(25) Elias, arg. *in hanc orat.*
(26) Orat. II, n. 111 et 112.
(27) Or. II, n. 11.
(28) Ἐμφαίνει, ὅτι τοσοῦτον ἀφηνίασεν, ὥστε καί τινας πληγῆναι τῶν πάλαι οἰκοδομουμένων εἰς αὐτὸν, δι' οὓς καὶ τῆς ἀπολογίας ἐδέησεν αὐτῷ, δηλούσης τὰς αἰτίας τῆς ἀπειθείας καὶ τῆς δειλίας.
(29) Prolog.
(30) Or. I, n. 1.
(31) Or. II, n. 87.
(32) Ib. n. 79 ad 88.
(33) N. 90.
(34) N. 101 ad 109.
(34*) Lib. *Op. imp. cont. Jul.* n. 69, p. 912.
(35) Petav. *De eccles. hier. cont. Salmas.* lib. III, c. 9, n. 11 et 12.

ea narrantur, nisi postquam Sasimorum episcopatu repudiato, Nazianzeni episcopi munera loco patris obeunda suscepit. Quæ quam sint absurda et ab historiæ veritate aliena nemo non intelligit.

VIII. Alia via aggreditur Gabrielius, ut statuat de episcopatu sermonem esse: « Quoniam, inquit (35*), « sacerdotium commune est sacerdotis ac presbyteri munus, estque fundamentum episcopalis consecrationis..... congruenter factum est, ut simul in eadem oratione declararetur, quæ, quantaque sit sacerdotii professio, et qualem oporteat esse episcopum. » Insinuat præterea Gabrielius, « consuevisse veteres, eosdem episcopos, » et « presbyteros vocare. » Verum etsi viro docto concederemus, quod ex qualibet communione eruditi scriptores fatentur, ab initio « communem et promiscuam (36), synonymam (36*), indistinctam (37), initio (37*) ac primis Ecclesiæ temporibus (38), » seu apostolorum « diebus (38*), » vel etiam « primo et secundo ineunte sæculo (39), » communem episcopi et presbyteri appellationem fuisse; « post primum attamen sæculum, » fatentibus ipsis Salmasio et Blondello, « distingui cœperunt (39*), secundoque inclinato et ad finem vergente sæculo (40), » ne Dallæo quidem negante, vel « secundo exeunte (41), » **10** tertioque ineunte, ac maxime ab Aerii damnatione medio sæculo quarto, de qua hæresi Epiphanius et Augustinus (42), ita distincta sunt ea nomina, ut ea promiscue deinceps sumere nemini liceret. Hinc orationis titulum Gabrielii explicatione non indigere, eaque gravari nedum juvari, constare debet.

IX. Verum rejecta inscriptionis illa parte: Καὶ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον, « et qualem esse oporteat episcopum, » quæ profecto Gregorii non est, aperta ac certa res est, et cum erudito Combefisio fas est asserere, « de episcopatu nullum hic ex instituto sermonem esse. » Quid ergo? Creatus presbyter Gregorius pastoris munus refugerat, nunc illud suscipit. Sua erat ordinatione pastor, ut cæteri sacerdotes; qui, ut Chrysostomi (43) verbis utar, « docendi potestatem acceperunt, atque ut Ecclesiæ præsint. » Suscepto igitur Gregorius munere, quod refugerat, pastorum omnium munia hac in oratione prosequitur. Ad omnes igitur sacerdotes pertinet egregium istud opus; et quamvis ex instituto de episcopatu sermo non sit, quæcunque orator de pastorum sive sacerdotum muniis tam eloquenter quam vere prædicat, ad se pertinere præ cæteris existimare possunt atque etiam debent episcopi, qui sacerdotii arcem occupant. Merito proinde codices optimæ notæ hanc Gregorii orationem, librum *De sacerdotio* Περὶ ἱερωσύνης, generatim inscribunt, quo vocationis ecclesiasticæ ac sacerdotii regulæ sanctiores legesque, « pauca » vero dogmatica continentur, ut omnium accuratissimus Colb. ms. 4248 annotavit.

X. Ex tam eximio opere, sex itidem libros *De sacerdotio* Chrysostomus, quatuor etiam *Curæ pastoralis* Gregorius magnus, ita hauserunt ac velut ex archetypo expresserunt, ut propemodum nihil aliud præstitisse videantur, quam dilatasse et amplificasse quæ a Theologo acutius, brevius nervosiusque dicta fuerant. Et certe, quod ante nos observavit vir nomine et ingenii monimentis, atque imprimis edito Gregorio clarus, non eodem solum argumento, verum etiam simili occasione, opera de sacerdotio in suo quæque genere egregia, trias illa Patrum elaboravit. Expostulantibus amicis respondent omnes; et cur sacerdotium fugerint reddita ratione, fugæ apologiam condunt. Omnes regimen Ecclesiæ captantium insaniam, officii difficultatem et pericula ostendunt. Qua scientia, qua sapientia, qua prudentia, qua perfectione, qua sanctitate et arte opus sit, ut animæ curentur, regantur, et ad cœlum usque evehantur, exponunt. Quin et Gregorium nostrum habere se ac sequi Gregorius magnus ab initio statim libri tertii declarat his verbis: « ut enim longe ante nos reverendæ memoriæ Gregorius Nazianzenus edocuit, non una eademque cunctis exhortatio congruit, » etc. Idem sanctus pontifex, lib. I, c. 1, celeberrimam illam sententiam, « Ars artium et scientia scientiarum » est « hominem regere, » ab hoc Theologi opere, num. 16, mutuatus est. Nec vero quisquam existimet Gregorii magni laudem idcirco minui. Ista enim apologetica oratio tam eximium opus est, ut dignum sit ex quo Gregorius magnus multa excerpsisse videatur. Ipse Augustinus ex eodem libro arma contra Pelagianos deprompsit. Denique Facundus Hermianensis, Eulogius Alexandrinus, aliique bene multi Ecclesiæ Patres et doctores ex eodem fonte bene multa hauserunt.

(35*) Schol. *in or.* II, n. 1.
(36) Petavius, Append. *De eccles. hierar.*, l. II, c. 1, n. 2.
(36*) Blondel. *Apol.*, p. 52.
(37) Bever., *Cod. Can. Eccl. prim. vind.*, l. II, c. 5, n. 5.
(37*) Petav., ibid., c. 6, n. 5.
(38) Ibid., c. 1, n. 2.
(38*) Bever., ibid., l. II, c. 9, n. 2 et 4.
(39) Ibid., n. 4.
(39*) Petav., ibid., l. II, c. 2, n. 5.
(40) Bever., l. II, c. 2, n. 5.
(41) Ibid., c. 9, n. 4.
(42) Epiph., hær. LXXV; Aug., hær. LIII.
(43) Hom. 2 *in I ad Tim.*: Καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ διδασκαλίαν εἰσὶν ἀναδεδεγμένοι καὶ προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας.

ORATIO II[a].

II Ejusdem apologetica, *in qua causas exponit, ob quas, post sibi impositam sacerdotii dignitatem, in Pontum fugerit, ac rursum Nazianzum redierit, et quæ sit sacerdotis professio.*

I. Victus sum, et me victum fateor; *subditus sum Domino, et oravi eum*[24]. Libet enim a beatissimo Davide sermonis initium sumere, vel ab eo potius, qui in Davide locutus est, ac per eum etiamnum loquitur. Quoniam etiam optimus hic ordo est, ut qui vel sermonem, vel rem aliquam auspicatur, a Deo initium ducat, et in Deo conquiescat. Causam vero vel prioris contentionis, ac *pusillanimitatis*, ob quam *elongavi fugiens*[25], peregreque a vobis haud exiguo fortasse tempore, iis quidem certe, qui mei desiderio tenebantur, abfui; vel præsentis lenitatis ac mutationis, ob quam me rursum vobis tradidi, alii quidem aliam quampiam, pro suo in nos, vel odio vel amore, suspicentur, atque in medium afferant; illi nimirum me culpa minime liberantes, hi contra laudibus etiam efferentes. Nihil enim hominibus adeo suave ac jucundum est, ut de rebus alienis sermonem habere: idque præsertim, si vel benevolentia quadam vel odio trahantur, a quibus veritas plerumque subripi solet. Ego vero nihil veritus, rem, ut se habet, in medium proferam, atque utrique parti æquum me arbitrum præbebo, nempe et iis qui me accusant, et iis qui prompto et alacri animo causæ meæ patrocinium suscipiunt: eam videlicet rationem tenens, ut partim meipsum accusem, partim etiam purgem ac defendam.

ΛΟΓΟΣ Β'.

Τοῦ αὐτοῦ ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν, καὶ αὖθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν, μετὰ (44) *τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα* (45).

Α'. Ἥττημαι, καὶ τὴν ἧτταν ὁμολογῶ (46)· *ὑπετάγην τῷ Κυρίῳ, καὶ ἱκέτευσα αὐτόν* (47)· ὁ γάρ μοι (48) μακαριώτατος Δαβὶδ ἀρχέτω τοῦ λόγου· μᾶλλον δὲ ὁ ἐν τῷ Δαβὶδ φθεγξάμενος, καὶ εἰσέτι καὶ νῦν δι' αὐτοῦ φθεγγόμενος. Ἐπειδὴ καὶ τάξις ἀρίστη παντὸς ἀρχομένῳ (49) καὶ λόγου καὶ πράγματος, ἐκ Θεοῦ τε ἄρχεσθαι, καὶ εἰς Θεὸν ἀναπαύεσθαι (50). Τὸ δὲ αἴτιον ἢ τῆς πρωτοῦ στάσεως (51) καὶ *ὀλιγοψυχίας*, δι' ἣν *ἐμάκρυνα φυγαδεύων*, καὶ ηὐλίσθην ἀφ' ὑμῶν χρόνον οὐ μικρὸν ἴσως τοῖς γε ποθοῦσιν, ἢ τῆς νῦν ἡμερότητος καὶ μεταβολῆς, δι' ἣν αὖθις ἐμαυτὸν ἔδωκα φέρων ὑμῖν (52), ἄλλος μὲν ἄλλο τι οἰέσθω τε καὶ λεγέτω τῶν ἢ μισούντων ἢ ἀγαπώντων ἡμᾶς· ὁ μὲν οὐκ ἀφιεὶς αἰτίας (53), ὁ δὲ καὶ προσαποδεχόμενος (54)· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἡδὺ τοῖς ἀνθρώποις ὡς τὸ λαλεῖν τὰ ἀλλότρια, καὶ μάλιστα ἐὰν τύχωσιν ὑπ' εὐνοίας τινὸς ἢ μίσους ἑλκόμενοι, ὑφ' ὧν καὶ φιλεῖ κλέπτεσθαι ὡς τὰ πολλὰ ἡ ἀλήθεια. Ἐγὼ δὲ τἀληθὲς (55) εἰς μέσον θήσω, μηδὲν αἰσχυνθεὶς, καὶ διαιτήσω δικαίως ἀμφοτέροις τοῖς μέρεσιν, ὅσοι τε κατηγοροῦσιν ἡμῶν, καὶ ὅσοι ὑπεραπολογοῦνται προθύμως· τὸ μέν τι κατηγορήσας ἐμαυτοῦ, τὸ δὲ ὑπεραπολογησάμενος.

[24] Psal. xxxvi, 7. [25] Psal. liv, 8.

[a] Alias prima; quæ autem 2 erat, nunc 3. Habita anno 362.

(44) *Μετά.* Jes. habet διά, sic etiam Reg. a, qui pro ἐπάγγελμα legit μέγεθος.

(45) Addunt nonnulli codd. et editi: Καὶ οἷον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον, « et qualem esse episcopum oporteat. »

(46) *Καὶ τὴν ἧτταν ὁμολογῶ.* Bill. « idque agnosco, et fateor. »

(47) *Ἱκέτευσα.* « Obsecravi, obtestatus sum. » Alludit hic Greg. ad verba Psalmistæ: « Subditus esto Domino, et ora eum (*Psal.* xxxvi, 7). »

(48) *Μοι.* Deest in Reg. a.

(49) *Ἀρχομένῳ.* Ita Reg. r, sed a habet ἀρχομένου.

(50) *Ἀναπαύεσθαι.* Combef. legit ἐπανάγεσθαι. Sic etiam legisse videtur Rufinus. Gabrielius sic vertit hunc locum: « ut a Deo incipias, et in Deum pariter desinas. » Observat hujus rei insitam et quasi consignatam in animis notionem ita habuisse omnes, ut externi quoque sapientes idem ferme suis monumentis testatum reliquerint. Sic Theocr., idyll. 17, vers. 1.

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καὶ εἰς Δία λήγετε, Μοῖσαι.
Ab Jove inc:piamus, et in Jovem desinite, Musæ.

Sic etia : Demosthenes, epist. 1, Παντὸς ἀρχομένῳ σπουδαίου λόγου καὶ ἔργου ἀπὸ τῶν θεῶν ὑπολαμβάνω προσήκειν πρῶτον ἄρχεσθαι. « Quicunque velit ad graviorem aliquam orationem aut actionem aggredi, eum decere existimo a diis primum exordiri. » Id cum illis de fictis diis plane persuasum esset, quid nobis tandem faciendum est, quibus veri Dei cognitio, eo ipso menti nostræ in tantis tenebris clarissimum lumen præferente, illuxit?

(51) *Στάσεως.* Billius in prima edit. « quietis » verterat. Gabr. reddit, « secessionis. » Constantius Sebastianus Olivetanus interpretatur, « dissensionis. » Comb. « renitentiæ, » non absurde forsan « inobedientiæ. » Sed nihil horum satis. Observat Tillemontius adversariorum sensum et verba, imo et scelus esse, cujus culpam in se transfert Theologus. Vertendum igitur, « seditionis, » et addendum, « ut aiunt. » Lucem his affert non modicam Philæ epigramma in margine operum Gregorii, Lambecio et Tollio testibus.

Τὸν ἀστικὸν θόρυβον οὐ στέργων, πάτερ,
Εἰς Πόντον ἐκπλεῖς· ἀλλ' ὑποστρέφεις πάλιν,
Ἐκεῖθεν ἡμῖν ὄλβον οὐ φαῦλον φέρων.

Urbis tumulum non ferens, o pater,
In Pontum navigas; at remeas rursus,
Hinc nobis opes non contemnendas advehens.

His patet « tumultum » ex seditione ortum.

(52) *Ὑμῖν.* Coisl. 2 et alii edd. ἡμῖν, mendose.

(53) *Ἀφιεὶς αἰτίας.* Gregorio usitata elocutio; sic in eadem oratione: Οὐκ ἀφήσει τοῦ τῆς ἀπειθείας ἐγκλήματος. « Inobedientiæ culpa minime liberabit. »

(54) *Προσαποδεχόμενος.* « Alii vero benigne etiam excipientes, defensionem etiam suscipientes. »

(55) *Ἐγὼ δὲ τἀληθές.* Sic Reg. r, sed Jes. et Pass. ἐγὼ δὲ τὸ ἀληθές.

B'. Καὶ ἵνα γε καθ' ὁδὸν ὁ λόγος ἡμῖν προΐῃ, περὶ τῆς δειλίας προτέρας οὔσης καὶ διαλέξομαι· οὐδὲ γὰρ ἀνέχομαι πλήττεσθαί τινας ἐν ἐμοὶ τῶν πάντα τηρούντων ἐπιμελῶς τὰ ἡμέτερα, εὖ τε καὶ ὡς ἑτέρως ἔχοντα· ἐπειδή τι τὸ καθ' ἡμᾶς εἶναι Χριστιανοῖς εὐδόκησεν (56) ὁ Θεός, καὶ τοὺς ἤδη πεπληγότας, εἴπερ τινές εἰσι, διὰ τῆς ἀπολογίας ἰάσομαι· καλὸν γὰρ μήτε ἁμαρτάνοντα, μήτε ὑπονοούμενον, ἕως ἂν οἷόν τε ᾖ, καὶ ὁ λόγος αἱρῇ (57), τιθέναι πρόσκομμα τοῖς πολλοῖς ἢ σκάνδαλον· εἴπερ καὶ τοῖς ἕνα τῶν μικρῶν σκανδαλίζουσιν ἴσμεν ὅπως ἀπαραίτητος καὶ βαρυτάτη παρὰ τοῦ ἀψευδοῦς ἡ τιμωρία.

A **12** II. Atque ut recta via oratio nostra progrediatur, de timiditate, quæ prior exstitit, priore quoque loco disseram. Neque enim ferre possum nonnullos ex iis, qui res nostras, tam recte, quam secus se habentes, sedulo explorant, in me offendi, quandoquidem nobis benigna Dei voluntate aliquid apud Christianos esse contigit; et iis, qui jam vulnus acceperunt, si qui sunt, facti mei defensione medebor. Pulchrum est enim, nec peccando, nec suspicionem subeundo, quandiu fieri potest, ac ratio sinit, offendiculum aut scandalum multis ponere: quippe cum iis etiam, *qui unum ex pusillis offenderint* [25], quam certa, quamque atrox et acerba, ab eo qui mentiri nescit, pœna constituta sit, non ignoremus.

B Γ'. Ἐγὼ γὰρ ἔπαθον τοῦτο, ὦ ἄνδρες, οὔτε ὡς ἀπαίδευτος καὶ ἀσύνετος (58), ἀλλὰ μᾶλλον, ἵνα καὶ μικρόν τι καυχήσωμαι (59), οὔτε ὡς ὑπερόπτης τῶν θείων νόμων καὶ διατάξεων. Ὅτι καθάπερ ἐν σώματι τὸ μέν τι (60) ἄρχον ἐστὶ καὶ οἷον προκαθεζόμενον, τὸ δὲ ἀρχόμενον καὶ ἀγόμενον· οὕτω κἀν ταῖς Ἐκκλησίαις διέταξεν ὁ Θεὸς ἰσότητος νόμῳ τῆς ἐχούσης τὸ κατ' ἀξίαν (61), ἢ καὶ προνοίας, ἣ (62) τὰ πάντα συνέδησε (63), τοὺς μὲν ποιμαίνεσθαί τε καὶ ἄρχεσθαι (64), ὅσοις τοῦτο λυσιτελέστερον, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ πρὸς τὸ δέον ἰθυνομένους (65)· τοὺς δὲ εἶναι ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῆς Ἐκκλησίας, ὅσοι τῶν πολλῶν εἰσιν ἀνωτέρω κατ' ἀρετὴν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν οἰκείωσιν (66), λόγον ψυχῆς πρὸς σῶμα, ἢ νοῦ πρὸς ψυχὴν ἐπέχοντες (67)· ἵν' ἀμφότερα συντεθέντα ἀλλήλοις καὶ συγκραθέντα, τό τε ὑστεροῦν καὶ τὸ πλεονάζον, ὥσπερ ἐν μέλεσι, καὶ τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ πνεύματος συμβιβασθέντα καὶ συνδεθέντα, ἓν ἄρτιον ἀποδειχθῇ (68) σῶμα, καὶ αὐτοῦ Χριστοῦ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν ὄντως ἄξιον.

III. Mihi siquidem, o viri, non ut imperito et insipienti, imo ut nonnihil glorier, contra magis, nec ut divinarum legum et constitutionum contemptori hoc accidit. Nam quemadmodum in corpore aliud principatum tenet, ac velut præsidet, aliud subest et regitur [26]: ad eumdem quoque modum Deus, vel æquitatis lege, quæ meritum cujusque perpendit, vel etiam providentiæ, per quam omnia inter se velut devinxit, hoc in Ecclesiis constituit (26*), ut alii pascantur et pareant (quibus videlicet id utilius est), ac tum sermone, tum opere, ad officium dirigantur: alii autem ad *Ecclesiæ perfectionem pastores ac magistri sint* [27], nimirum qui virtute, conjunctioneque et familiaritate apud Deum, vulgo sublimiores sunt, rationem animæ ad corpus, aut C mentis ad animam obtinentes; ut hæc duo, hoc est et id, quod deficit, et id quod redundat, inter se, velut in membris, composita et compacta, spiritusque compage connexa et colligata [28], unum corpus [29], omni ex parte perfectum, atque ipso Christo, qui caput nostrum est [30], omnino dignum exsistant.

Δ'. Οὔτε οὖν τοῖς ἄλλοις ἀναρχίαν καὶ ἀταξίαν λυσιτελεστέραν οἶδα τάξεως καὶ ἀρχῆς, οὔτε ἀνθρώποις· ἀλλὰ τούτοις καὶ πάντων οὐχ ἥκιστα (69), ὅσῳ καὶ

IV. Quamobrem nec aliis solutam atque effrenatam licentiam et confusionem ordine ac principatu conducibiliorem esse censeo, nec ipsis hominibus,

[25] Matth. XVIII, 6. [26*] I Cor. XII, 12. [27] Ephes. IV, 11. [28] ibid. 16. [29] I Cor. XII, 20. [30] Ephes. IV, 15.

(56) *Εὐδόκησεν*. Comb. ηὐδόκησεν.

(57) *Αἱρῇ*. Codices nonnulli αἴρῃ, sed meliores ut addidimus: « ac ratio sinit. » Sic Billius in prima edit.

(58) *Καὶ ἀσύνετος*. Desunt in Jes. et in sex Colb., sed in aliis pluribus optimæ notæ, tum Regiis tum Colb. leguntur; et, quod est maximi momenti, in Basilio. Πρὸς τὸ [οὔτε ὡς ἀπαίδευτος καὶ ἀσύνετος] ἔδει ἀκολούθως εἰπεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον, ὡς πεπαιδευμένος καὶ συνετός. « Post illud, » *non ut imperito et insipienti* « consequens erat ut diceret, imo ut admodum perito ac sapienti. » Quapropter sic vertendum, ut Gregorii reticentia intelligatur; « imo vero, ut et ego modicum quid glorier, contra magis; » ἀλλὰ μᾶλλον, quod Billius prætermisit.

(59) *Καυχήσωμαι*. Jes., Pass. in ed. Καυχήσομαι.

(60) *Τὸ μέν τι*. « Aliud quoddam. » Rufin., Bill., Gabr. « aliud membrum » interpretantur, non recte. Siquidem Gregorius his verbis, τὸ μέν τι, « aliud quoddam principatum tenet, » animam intelligit, ut ex sequentibus manifestum est: « vulgo sublimiores sunt, rationem animæ ad corpus, aut mentis ad animam obtinentes, » etc.

D (61) *Τῆς ἐχούσης τὸ κατ' ἀξίαν*, « quæ uniuscujusque dignitatis rationem habet. »

(62) *Ἧ*. Comb. ἡ. Bas. ἥτις.

(63) *Συνέδησε*. Jes. et Pass. συνέδησεν.

(64) *Ἄρχεσθαι*. Reg. 1, ἄγεσθαι.

(65) *Ἰθυνομένους*. Colb. III, in margine εὐθυνομένους.

(66) *Οἰκείωσιν*. Combef. οἰκειότητα, et vertit « necessitudine. »

(67) *Ἐπέχοντας*. Sic Pass. et quinque Colbert., alii ἐπέχοντες. Prave in editis ἐπεσχόντας.

(68) *Ἀποδειχθῇ*. Reg. r, ἀποδειχθῆναι.

(69) *Οὐχ ἥκιστα*. Id est, interprete Basilio, μάλιστα δ' ἐν ἀνθρώποις, « imo, quam maxime hominibus. » Τοῦτο γὰρ τὸ οὐχ ἥκιστα βούλεται. « Hoc enim sibi vult, non minus. » Videntur hæc a Theologo scripta ad imitationem Platonis, lib. XII *De legibus*: Μελετητέον εὐθὺς ἐκ τῶν παίδων ἄρχειν τε ἄλλων, ἄρχεσθαί θ' ὑφ' ἑτέρων· τὴν δ' ἀναρχίαν ἐξαιρετέον ἐκ παντὸς τοῦ βίου ἁπάντων, τῶν ἀνθρώπων τε καὶ τῶν ὑπ' ἀνθρώπους θηρίων. Curandum est statim a pueris, ut et imperent aliis, et aliorum im-

imo etiam **13** his tanto minus id conducit, quod A gravioribus in rebus periclitantur : quibus magnum illud atque amplum est, si minus id, quod rationis primum est, serveat, hoc est ut nihil peccent; at certe id, quod posterius est, cum peccant, emendari atque in viam reduci. Quod quoniam præclarum ac justum esse visum est, par meo quidem judicio malum est, ac peræque inordinatum, et omnes præesse atque imperare velle, et neminem id suscipere. Nam profecto, si omnes hoc, sive ministerium dicere oportet, sive imperium defugiant, maxima ex parte claudicabit, nec jam pulchritudinem suam retinebit pulchrum illud Ecclesiæ complementum. Ubinam porro, et a quibusnam Deus mysticis illis ac sursum ferentibus sacris coleretur, quibus nec majus quidquam, nec præstantius apud nos est, si nec B rex, nec præfectus esset, nec sacerdotium, nec sacrificium, nec alia omnia, quibus olim inobedientes homines et contumaces ingentia peccata multati sunt?

περὶ μειζόνων αὐτοῖς ὁ κίνδυνος· οἷς μέγα, κἂν εἰ τὸ πρῶτον (70) τοῦ λόγου μὴ σώζοιεν, τὸ μηδὲν ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ τό γε δεύτερον ἐκείνου, τὸ ἁμαρτάνοντας ἐπανάγεσθαι. Ἐπειδὴ τοῦτο καλὸν ἐφάνη καὶ δίκαιον, ἴσον ἐμοὶ (71) κακὸν καὶ ὁμοίως ἄτακτον, πάντας τε ἄρχειν ἐθέλειν, καὶ μηδένα δέχεσθαι (72)· ὡς, εἴ γε πάντες φεύγοιεν ταύτην τὴν εἴτε λειτουργίαν χρὴ λέγειν, εἴτε ἡγεμονίαν, χωλεύοι ἂν τῷ μεγίστῳ μέρει, καὶ οὐδ' ἂν καλὸν ἔτι μένοι τὸ καλὸν τῆς Ἐκκλησίας πλήρωμα (73). Ποῦ δ' ἂν ἔτι (74) καὶ παρὰ τίνων θρησκεύοιτο ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ μυστικὰ καὶ ἄνω φέροντα, ὃ δὴ μέγιστόν ἐστι τῶν ἡμετέρων καὶ τιμιώτατον, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ θυσίας, οὐδ' ὅσα ὡς μέγιστα ἐπὶ μεγάλοις τοῖς πταίσμασιν, οἱ πάλαι (75) ἀπειθεῖς κατεκρίθησαν;

V. Nec velo alienum ac præposterum est, multos ex iis, qui divinarum rerum studio dediti sunt, e subditorum classe atque ordine ad imperium evehi, nec ab usitatis philosophiæ legibus remotum, ac cum probro et dedecore conjunctum : quemadmodum nec probo nautæ proretam esse, nec proretæ, qui ventos recte et cum laude observarit, clavum regendum suscipere, aut, si lubet, forti ac strenuo militi cohorti præesse, et ei, qui cohorti recte præfuerit, exercitum ducere, totiusque belli principatum suscipere. Sed neque id, quod homines quidam plane improbi et absurdi, quique aliorum res propriis affectibus perpendunt, existimare fortasse queant, hujusce honoris gradus ob altioris cupidi-

Ε'. Ἀλλ' οὐδὲ ξένον τι καὶ ἀπὸ τρόπου τοῖς πολλοῖς τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσιν (76) ἐπὶ τὸ ἄρχειν ἀναβαίνειν ἀπὸ τοῦ ἄρχεσθαι, οὐδὲ ἔξω τῶν νενομισμένων τῆς φιλοσοφίας (77) ὅρων, καὶ φέρον εἰς ὄνειδος· ὥσπερ οὐδὲ ναύτῃ τῶν εὐδοκίμων τὸ πρωρατεῦσαι, καὶ πρωρεῖ καλῶς τοὺς ἀνέμους τηρήσαντι τὸ πιστευθῆναι τοὺς οἴακας· εἰ δὲ βούλει, στρατιώτῃ γενναίῳ τὸ ταξιαρχῆσαι, καὶ ταξιάρχῃ καλῷ τὸ στρατηγῆσαί τε καὶ πολέμου παντὸς ἡγεμονίαν ἐγχειρισθῆναι. Οὐ μὴν οὐδ', ὅπερ ἂν ὑπολάβοι τις ἴσως τῶν πάντα ἀτόπων καὶ μοχθηρῶν, οἳ κρίνουσι τὰ τῶν ἄλλων τοῖς οἰκείοις πάθεσιν, ᾐσχύνθην τοῦ βαθμοῦ τὴν τάξιν ἐπιθυμίᾳ τῆς μείζονος (78)· οὐχ οὕτως ἐγὼ ἢ τοῦ θείου μεγέθους, ἢ τῆς ἀνθρωπίνης ταπεινώσεως ἄπειρος,

perata faciant. Eliminanda est anarchia ex omni vita omnium, tum hominum, tum pecudum quæ hominum imperio subjacent.

(70) *Οἷς μέγα, κἂν εἰ τὸ πρῶτον*, etc. « Nam etsi minus, quod primum est rationis, servaverint, ut nihil omnino peccent; at iis tamen præterea magnum, quod ab illo proximum est, ut a peccatis revocentur. » Obscuro huic loco parum affert lucis Billiana interpretatio. Particula εἰ hic redundat, teste Elia.

(71) *Ἐμοί*. Deest in Reg. r, Jes. et quinque Colb.

(72) *Δέχεσθαι*. Billius ita scripserat ad oram Bas. ed., sed ἄρχεσθαι integrum in textu reliquerat : δέχεσθαι optimum est, ut ait Combefisius; in tribus Vaticanis codicibus aliisque paucioribus legitur, sed et in Basilio plenius : Καὶ μηδένα δέχεσθαι τὴν ἀρχήν. Verum, ut hoc fateamur, certe plerique manu exarati codices, Vaticani, si tres excipias, Regii fere omnes, Pass., Coisl. 2, Or. 1, etc., habent ἄρχεσθαι· quæ vox si tollatur, perit in verbis lusus Gregorio familiaris. Præterea quid prohibet quominus active sumatur, ut apud Homerum *Iliad.* β, v. 345 : Ἄρχευ Ἀργείοισι, « impera Argivis. » Sic evanesceret quidquid a Gabrielio objicitur.

(73) *Πλήρωμα*. « Complementum, » vox illa durior videtur Combefisio, qui vertit, « cœtus. » Mallem, « plenitudo. »

(74) *Ποῦ δ' ἂν ἔτι*. Depravatum hunc fuisse locum queritur novus interpres Gallicus hujus orationis, et male intellectum ab iis, qui Gregorium sive in Latinum, sive in Gallicum sermonem vertere studuerunt. Vetus interpres Gallicus Græca male intellecta male reddidit : Latinus vero non satis perspicue est C interpretatus. Is autem est Gregorii sensus : *Si desint ministri, sacra atque augusta mysteria, quibus nihil in Christiana religione præstantius, interibunt. Sicque continget ut, cum simus absque rege, absque sacerdotio, iisdem involvamur malis, quibus olim contumaces Judæi ob ingentia scelera multati sunt, juxta Osee prophetiam* III, 4 : « Sine rege, sine principe, sine sacerdotio, sine sacrificio. »

(75) *Οἱ πάλαι*. Ita Regii ; in edit. οἵ, male.

(76) *Πολλοῖς τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσιν*. Sav. τῶν τὰ θεῖα φιλοσοφούντων.

(77) *Φιλοσοφίας*. Nec a constitutis philosophiæ finibus. Externam profanamque philosophiam intelligunt Elias et Basilius. Annon potius eam significat Gregorius, de qua mox loquitur adversus monachorum æmulos, qui forsan jam tum Christianam philosophiam, seu professionem monasticam sacerdotio repugnare causarentur?

(78) *Ἐπιθυμίᾳ τοῦ μείζονος*. Nempe βαθμοῦ. Ita D natura comparati sunt homines, ut credere nequeant quemquam honores ac dignitates vere et humilitatis causa rejicere, sed statim suspicentur eum simulate id facere. Itaque cum Gregorius creatus fuisset presbyter, atque in Pontum fugisset, nonnulli id eum pinguioris dignitatis cupiditate fecisse suspicati sunt. Quam suspicionem vir sanctus a se removet. In eamdem aliquot post annos suspicionem venit Augustinus. Possid., cap. 4. Nam cum eum Valerius presbyterum creasset, idque ipse permoleste ferret, atque etiam « ubertim fleret, nonnulli lacrymas » ejus ex inanis gloriæ cupiditate promanare suspicabantur, et tanquam eum consolabantur ac dicebant, quia locus presbyterii, licet ipse majori dignus esset, appropinquaret tamen episcopatui, cum contra longe

ὡς μὴ μέγα νομίζειν πάσῃ γενητῇ φύσει, καὶ ὁπωσοῦν (79) πλησιάζειν Θεῷ τῷ μόνῳ φανοτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ, καὶ ὑπερέχοντι πάσης ὑλικῆς τε (80) καὶ ἀΰλου φύσεως καθαρότητι.

tatem **14** me puduit. Non enim ita vel divinæ sublimitatis, vel humanæ pusillitatis ignarus sum, quin magnum esse existimem omni procreatæ naturæ, ad Deum, qui solus clarissimus et splendidissimus est, naturamque omnem, tum materia constantem, tum a materia secretam, puritate superat, vel quoquo modo appropinquare.

Ϛ'. Τί οὖν ἐστιν ὃ πέπονθα; καὶ τίς ὁ λόγος τῆς ἐμῆς ἀπειθείας; Οὐδὲ γὰρ ἔδοξα τοῖς πολλοῖς ἐν ἐμαυτῷ τότε μένειν, οὐδ' εἶναι ὥσπερ (81) ἐγινωσκόμην, ἀλλ' ἕτερος ἐξ ἑτέρου τις γεγονέναι, καὶ πλέον ἢ καλῶς εἶχεν ἀντιτείνειν καὶ αὐθαδιάζεσθαι (82). Τούτου δὴ τὰς αἰτίας ἀκούοιτ' ἂν ἤδη πάλαι ποθοῦντες. Μάλιστα μὲν τῷ ἀδοκήτῳ πληγείς, ὥσπερ οἱ τοῖς αἰφνιδίοις τῶν ψόφων καταπλαγέντες, οὐ κατέσχον τοὺς λογισμούς· καὶ διὰ τοῦτο ἔλυσα τὴν αἰδῶ (83), πάντα τὸν χρόνον ταύτῃ συνειθισμένος. Ἔπειτά με τις ὑπεισῄει ἔρως (84) τοῦ καλοῦ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως· ἧς ἐραστὴς γενόμενος ἐξ ἀρχῆς, ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις ἄλλος τῶν περὶ λόγους (85) ἐσπουδακότων (86), καὶ ἣν ἐν τοῖς μεγίστοις καὶ χαλεπωτάτοις κινδύνοις καθυποσχόμενος τῷ Θεῷ, καί τι (87) καὶ προσαψάμενος ταύτης, ὅσον ἐν προθύροις γενέσθαι, καὶ πλείονά μοι τὸν πόθον ἐξαφθῆναι διὰ τῆς πείρας, οὐκ ἤνεγκα τυραννούμενος καὶ εἰς μέσους τοὺς θορύβους ὠθούμενος, καὶ οἷον ἀπὸ ἱεροῦ τινος ἀσύλου τοῦ βίου τούτου πρὸς βίαν ἀποσπώμενος.

VI. Quid igitur illud est, quod mihi accidit? quæque inobedientiæ meæ causa fuit? Permultis enim tunc a me quoque ipso descivisse visus sum, nec id, quod existimabar, esse, verum ex alio in alium quempiam migrasse, ac plus æquo reluctari, nimisque pertinacem me præbere. Hujus itaque rei causas, jampridem avide expetitas, accipite. Maxime quidem inopinato rei eventu perculsus, quemadmodum qui ad repentinos sonitus metu percelluntur, rationem tenere non potui: ac propterea pudorem, cui per omne vitæ tempus assueveram, solvi ac propuli. Deinde animum subibat amor quidam illius boni, quod in quiete ac solitudine inest: quam cum jam inde ab initio adamassem, sicut vix quispiam alius eorum, qui litteris operam dederunt, eamque in maximis gravissimisque periculis Deo vovissem, imo jam eam quoque nonnihil attigissem, hactenus scilicet, ut velut in limine essem, atque ex ipso gustu majore desiderio exarsissem, non tuli me velut tyrannide quadam premi, atque in medios tumultus impelli, ab hacque vita, perinde atque ab asylo quodam per vim avelli.

Ζ'. Οὐδὲν γὰρ ἐδόκει μοι τοιοῦτον οἷον μύσαντα τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον (88), εἰς ἑαυτὸν συστραφέντα, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, ἑαυτῷ προσλαλοῦντα καὶ τῷ Θεῷ, ζῆν ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα, καὶ τὰς θείας ἐμφάσεις ἀεὶ καθαρὰς ἐν ἑαυτῷ φέρειν, ἀμιγεῖς τῶν κάτω χαρακτήρων καὶ πλανωμένων, ὄντως ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ τῶν θείων καὶ ὂν (89) καὶ ἀεὶ

VII. Nihil enim mihi tam optandum cuiquam esse videbatur, quam ut occlusis sensibus, atque extra carnem mundumque positus, et in seipsum collectus, nec, nisi quantum necessitas exigit, quidquam humanarum rerum attingens, atque secum ipse, et cum Deo colloquens [31], superiorem iis rebus, quæ in aspectum cadunt, vitam agat, divinasque species puras semper, nec terrenis ullis et errantibus formis

[31] I Cor. XIV, 28.

alia de causa fleret. Hinc Augustinus, ep. ol. 148, nunc 21. « Multis sermonibus, qui ad vulnus meum non pertinerent, dolorem meum bono animo consolati sunt. » Oneris videlicet magnitudinem vir optimus ac summa humilitate præditus extimescebat; at illi ut ambitionis morbo laboranti medicinam adhibebant.

(79) Ὁπωσοῦν. Scripti codices vulgo ὅπως οὖν divisim.

(80) Ὑλικῆς τε. Ita Reg. cum quinque Colb.

(81) Ὥσπερ. Coisl. 1, ὅπερ. Sic Colb. 5. Jes. ὥσπερ.

(82) Αὐθαδιάζεσθαι. Coisl. 1 et 2, Colb. 3.

(83) Αἰδῶ. Codices nonnulli sic acuunt, αἰδώ.

(84) Ἔρως. Sic legendum ex aliis Gregorii verbis forsan quis inferat. Mox namque, quasi repetita voce qua usus fuerat, numero proxime sequenti ait: Εἴ τις ὑμῶν τούτῳ τῷ ἔρωτι. Veruntamen omnes manu exarati codices, si paucissimos excipias, pro ἔρως habent, ἔλεος. Ipse Billius agnoscit, qui in margine ed. Basil. scripsit: ἔλεος *in antiquis*; et infra ἔλεος τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἡσυχίας. Si roges quo sensu Gregorius dixerit ἔλεος· eo scilicet, quem Basilius exponit: Τίνος ἔλεος; Ἐμαυτοῦ, φησὶ, οἵου καλοῦ, τῆς ἡσυχίας ἀναχωρεῖν ἔμελλον. Id est: « Cujusnam misericordia? Mei ipsius, inquit, quanto bono, quiete, cariturus essem attendens. » Sic Basilius, qui non secus ac Rufinus, τὴν ἀναχώρησιν, « a bono quietis, » seu a monastica vita recessum, impedimentum videtur interpretari. Eamdem vocis ἔλεος interpretationem suppeditat Gregorius Nyssenus episcopus orat. 5 *De beatit.*: Ἔλεός ἐστιν ἐπίτασις τῆς ἀγαπητικῆς διαθέσεως τῷ κατὰ τὴν λύπην πάθει συμμεμιγμένη· « Misericordia est intentio et vehementia affectionis diligendi, cum affectu tristitiæ commista. » Talis profecto erat tum affectus Theologi erga solitudinem, a qua abstrahi se per vim atque avelli miserabiliter dolebat. Porro « misericordiam in se ipsum quisque » facere potest, ut Augustini, lib. X *De civ.*, cap. 6, verbis utar, quod sanctus doctor his Scripturæ verbis confirmat: « Miserere animæ tuæ placens Deo (*Eccli.* XXX, 24). »

(85) Τοὺς λόγους. Litteras intellige sæculares, et eloquentiam, ut in orat. VII, al. X, num. 16 et 20; item orat. XLIII, al. XX.

(86) Ἐσπουδακότων. Deest in septem Regg. et quinque Colb., item in orat. 1.

(87) Καί τι. Ita Reg. r, Jes. et Pass: ed. καί τοι.

(88) Post γενόμενον, habent editi καί, quam voculam delevimus auctoritate sex codd. Regg.

(89) Καὶ ὄν. Ita omnes Regii, Or. 1, Jes., Colb. septem. Billius in ora Herv. scripsit ὄντα, quod secuti sunt Parisienses editores.

admistas, in seipso circumferat. Deique ac rerum divinarum **15** purum omnino speculum sit, in diesque efficiatur, ac lucem per lucem excipiat, clariorem per obscuriorem : jamque futuri ævi bonum spe percipiat, et cum angelis versetur, ac licet adhuc in terris sit, terram deserat, atque a spiritu sursum collocetur. Si quis vestrum hoc amore correptus tenetur, quid dicam, intelligit, atque affectui ei, in quem tum incidi, facile ignoscet. Nam apud plerosque ne fidem quidem fortasse, hæc dicens, nanciscar, qui risui etiam et ludibrio rem eam habere videntur, male utique ac perniciose affecti; sive propriæ eorum amentiæ tribuendum sit, sive iis ascribendum, qui eo vitæ genere, quod profitentur, indigni sunt : qui rei bonæ ac præclaræ malum nomen imposuerunt, philosophiæ nimirum cenodoxiam, hoc est inanem gloriam, opitulatrice assumpta invidia, vulgique improbitate, semper in pejus procliviore, ut de duobus peccatis in alterutrum omnino incidant, ut vel malum perpetrent, vel bono fidem abrogent.

γινόμενον, φωτὶ προσλαμβάνοντα φῶς, καὶ ἀμαυροτέρῳ τρανότερον, ἤδη τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὸν ταῖς ἐλπίσι (90) καρπούμενον, καὶ συμπεριπολεῖν ἀγγέλοις, ἔτι ὑπὲρ γῆς ὄντα καταλιπόντα (91) τὴν γῆν, καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἄνω τιθέμενον. Εἴ τις ὑμῶν (92) τούτῳ τῷ ἔρωτι κάτοχος, οἶδεν ὃ λέγω, καὶ τῷ τότε πάθει συγγνώσεται· τοὺς γὰρ πολλοὺς οὐδ᾽ ἂν πείσαιμι λέγων ἴσως, ὅσοις καὶ ἐν γέλωτι τὸ πρᾶγμα δοκεῖ (93), κακῶς διατεθεῖσιν εἴτε ὑπὸ τῆς ἰδίας (94) αὐτῶν ἀνοίας, εἴτε ὑπὸ τῶν ἀναξίων τοῦ ἐπαγγέλματος· οἳ πράγματι καλῷ (95) κακὸν περιτεθείκασιν ὄνομα, τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν κενοδοξίαν, συνεργὸν λαβόντες τὸν φθόνον καὶ τὴν τῶν πολλῶν κακίαν πρὸς τὸ χεῖρον οὖσαν ἑτοιμοτέραν· ἵν᾽ ἕν γέ τι πάντως αὐτοῖς ἁμαρτάνηται (96), ἢ τὸ κακὸν ἐνεργούμενον, ἢ τὸ καλὸν ἀπιστούμενον.

VIII. Ad hæc, totum enim animi arcanum apud vos efferam, mihi res accidit, rustico, an ingenuo viro digna haud scio, sed accidit tamen. Aliorum me puduit, qui cum plerisque nihilo meliores sint, atque utinam non etiam multo pejores, illotis, ut dici solet, manibus, profanisque animis in sanctissima mysteria sese inferunt, ac priusquam digni sint, qui ad res sacras accedant, sacrarium ipsum ambiunt, et circum sacrosanctam mensam sese invicem premunt ac protrudunt, tanquam non virtutis exemplum, sed victus parandi occasionem et subsidium hunc ordinem esse judicantes, ac non munus referendis rationibus obnoxium, sed imperium ab omni censura immune. Qui etiam eos quibus præsunt, numero jam fere superant; ob pietatem utique miseri, ob splendorem infelices. Itaque **16**

Η'. Πρὸς δὲ τούτοις πρᾶγμα ἔπαθον, ἐκλαλήσω γὰρ πρὸς ὑμᾶς πᾶν τὸ ἀπόῤῥητον, οὐκ οἶδ᾽ εἴτε (97) ἄγροικον εἴτε ἐλεύθερον, ἔπαθον δ᾽ οὖν· ᾐσχύνθην ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὅσοι, μηδὲν τῶν πολλῶν ὄντες βελτίους, μέγα μὲν οὖν (98), εἰ καὶ μὴ πολλῷ χείρους, ἀνίπτοις χερσὶν, ὃ δὴ λέγεται, καὶ ἀμυήτοις ψυχαῖς τοῖς ἁγιωτάτοις ἑαυτοὺς ἐπεισάγουσι· καὶ πρὶν ἄξιοι γενέσθαι (99) προσιέναι τοῖς ἱεροῖς, μεταποιοῦνται τοῦ βήματος (1), θλίβονταί τε καὶ ὠθοῦνται περὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ὥσπερ οὐκ ἀρετῆς τύπον, ἀλλ᾽ ἀφορμὴν βίου τὴν τάξιν ταύτην εἶναι νομίζοντες, οὐδὲ λειτουργίαν ὑπεύθυνον, ἀλλ᾽ ἀρχὴν ἀνεξέταστον. Καὶ εἰσὶ σχεδόν τι πλείους κατ᾽ ἀριθμὸν ἢ ὁπόσων ἄρχουσι· δείλαιοι τῆς εὐσεβείας, καὶ ἄθλιοι τῆς λαμπρότητος (2)· ὥστε ἔμοιγε δοκοῦσι, προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τοῦ κακοῦ, μηδὲ ἔχειν λοιπὸν ὧν

(90) *Ταῖς ἐλπίσι*. Deest in sex Colb. et sept. Reg., Or. 1.

(91) *Καταλιπόντα*. Non pauci habent καταλείποντα.

(92) *Εἴ τις ὑμῶν*. « Si quis vestrum, » etc., ita Aug., tract. XXVI *in Joan.*, c. 6, n. 4 : « Da amantem... et sentit quod dico, » etc.

(93) *Πρᾶγμα δοκεῖ*. Sic Reg., Colb., Or. 1, Jes.; ed. vero πρᾶγμα εἶναι δοκεῖ.

(94) *Εἴτε ὑπὸ τῆς ἰδίας*. Elias, « sive per se, ob stoliditatem suam et dementiam, sive ab aliis depravati et decepti. Malorum enim magistrorum malæ sunt disciplinæ. »

(95) *Πράγματι καλῷ*. Elias, « honestæ rei, » hoc est, monasticæ vitæ ac secessui a mundo.

(96) *Ἵν᾽ ἕν γέ τι πάντως αὐτοῖς ἁμαρτάνηται*. Billius : « quo fit, » etc. Gabr. « ita ut, » etc. Melius Elias : « hoc porro eo faciunt, qui ejusmodi professione indigni sunt, ut ex his duobus peccatis alterutrum omnino admittant. » Jam si roges qui sint quos peccare asserit Gregorius : vel ipsa multitudo improba; vel invidi et irrisores, quod præ se ferre videtur textus; vel indigni professione sua monachi, ut Eliæ placet; demum ipsi sæculares cum Tillemontio possunt intelligi. Quid vero peccant? Nimirum vulgus et invidi irrisores a vita monastica deterrent, et sese aliosque mundo addicunt, aut secessionis bono fidem detrahunt. Deinde pravi monachi, si illos intelligas, hoc multi perpetrant, ut impune sibi licere putent mundo ac rebus humanis adhærere, atque etiam adhæreant, etc. Haud absimilis loquendi modus occurrit in *Admonitione Agapeti ad Justinianum imperatorem*, num. 12 : Ἵνα δυοῖν θάτερον αὐτοῖς ἁμαρτάνηται, ἢ τὸ κακὸν ἐπαινούμενον, ἢ τὸ καλὸν ὑβριζόμενον. Quod interpres sic reddit : « Ut de duobus alterum ab ipsis committatur, vel pravorum laus, vel contumeliosus bonorum contemptus. »

(97) *Οἶδ᾽*. Reg. r et Jes. : in ed. οἶδα.

(98) *Μέγα μὲν οὖν*. « Imo satis superque fuerit. »

(99) *Γενέσθαι*. Deest in sex Reg. et quinque Colb.

(1) *Μεταποιοῦνται τοῦ βήματος*. « Sacrarium ambiunt. » Præclare Combefisius ad hæc verba scribit : « De presbyteris accipit (Gregorius), quos jam plures dicit quam sint subditi. Nec bene in Billio ubique margini ascriptum de episcopis, ac si unos hic tangat Gregorius, non ipsos simplices sacerdotes, quorum ipsorum ἀρχή et προεδρία tum maxime cum non ordinabantur sine titulo, ac, quam regerent, plebe. »

(2) *Δείλαιοι τῆς εὐσεβείας, καὶ ἄθλιοι τῆς λαμπρότητος*. Locus is a nullo nobis videtur, ne quidem a novissimo interprete Gallico, intellectus aut explicatus. Non male primis curis Billius vertisse, si nota mentem suam aperuisset, videri possit : « Pietate miseri, dignitatis splendore infelices. » Sed minus recte, posterioribus curis reddidit, « ob pietatem miseri. » Latine certe non hebraizat Billius, ut pietatis defectum, qui hujus loci sensus est, his verbis exprimat; quomodo *in psal.* CVIII, n. 24 : « Caro mea immutata est propter oleum, » id est, « propter inopiam olei. » D. de Barcos

ἄρξουσι, πάντων διδασκόντων ἀντὶ τοῦ διδακτοὺς εἶναι Θεοῦ, ὥς φησιν ἡ ἐπαγγελία (3), καὶ πάντων προφητευόντων, ὥστε εἶναι καὶ Σαοὺλ ἐν προφήταις, κατὰ τὴν παλαιὰν ἱστορίαν καὶ παροιμίαν. Οὐδὲν γὰρ οὕτω πολὺ κατ' οὐδένα καιρὸν οὔτ' ἔστιν, οὔτ' ἐγένετο, ἄλλοτε ἄλλων ἀκμασάντων τε καὶ ληξάντων, ὡς νῦν Χριστιανοῖς τὰ τοιαῦτα καὶ ὀνείδη καὶ ἁμαρτήματα. Ὧν εἰ καὶ στῆσαι τὴν φορὰν κρεῖσσον ἢ καθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ τό γε μισεῖν καὶ αἰσχύνεσθαι μέρος εὐσεβείας οὐ τὸ σμικρότατον.

A malo hoc una cum tempore progressum ac vires capiente, ne habituri quidem mihi videntur, quibus præsint, omnibus videlicet, pro eo ut a Deo, quemadmodum divina promissio ferebat, edoceantur [32], docentibus et vaticinantibus [33], adeo ut, juxta veterem historiam et parœmiam, *Saul quoque inter prophetas* sit [34]. Neque enim tanta ullius rei ubertas aut nunc est, aut unquam fuit, cum alia alias viguerint, ac tandem finem acceperint, quam nunc apud Christianos crebra sunt hujusmodi probra et peccata. Quorum etsi impetum comprimere, majus est, quam pro virium nostrarum facultate; ac certe odisse, ac pudore affici, pietatis pars est non minima.

Θ'. Ὃ δὲ τελευταῖον καὶ μεῖζον τῶν εἰρημένων, εἶμι γὰρ ἐπ' αὐτὸν ἤδη τὸν κολοφῶνα (4) τοῦ λόγου, καὶ οὐ ψεύσομαι· οὐδὲ γὰρ θέμις τοῖς περὶ τηλικούτων (5) ποιουμένοις τὸν λόγον· οὐχ ᾤμην ἴσον εἶναι, οὐδὲ νῦν οἴομαι, ποίμνης ἄρχειν ἢ βουκολίου, καὶ ἀνθρώπων ἐπιστατεῖν ψυχαῖς. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἐξαρκεῖν, ὅτι παχύτατον καὶ πιότατον (6) ἀποδεῖξαι τὸ βουκόλιον ἢ τὸ ποίμνιον· καὶ πρὸς τοῦτο ὁρῶν ὅ τε βουκόλος καὶ ὁ ποιμὴν τῶν τε χωρίων ἐπισκέψεται τὰ ἔνυδρα (7) καὶ ἐπίνομα, εἰσελάσει τε καὶ ἐξελάσει ἀπό τε νομῶν καὶ ἐπὶ νομὰς, ἀναπαύσει τε καὶ ἀποκινήσει καὶ ἀνακαλέσει, ὀλίγα μὲν τῇ βακτηρίᾳ (8), τὰ πολλὰ δὲ τῇ σύριγγι. Ἄλλο δὲ οὐδὲν ἔργον εἶναι τῷ ποιμένι ἢ τῷ βουκόλῳ πλὴν ὅσον βραχέα προσπολεμῆσαι τοῖς λύκοις, καὶ πού τι (9) καὶ ἀῤῥωστοῦν ἐπισκέψασθαι· τὰ πολλὰ δὲ αὐτῷ μελήσει δρῦς, καὶ σκιὰ, καὶ δόνακες, καὶ ἐν καλῷ τῆς πόας κατακλιθῆναι, καὶ παρὰ ψυχρὸν ὕδωρ, καὶ

IX. Postrema causa, et quidem omnibus, quas supra commemoravimus, major graviorque hæc B fuit; ad ipsam quippe orationis colophonem jam me confero, nec mentiar; non enim fas est, eum qui de tantis mysteriis verba faciat, mentiri. Haudquaquam idem esse existimabam, ac ne nunc quidem existimo, gregi aut armento præesse, et hominum animas gubernare. Illic enim quam pinguissimas et obesissimas oves ac boves reddere sufficit; idque sibi, et pastor, et bubulcus, ob oculos ponens, irrigua et compascua loca explorabit, gregemque et ad pascua ducet, et a pascuis educet, fessumque recreabit, et alio movebit, ac revocabit, aliquoties quidem pedo, ut plurimum autem fistula. Nihil porro aliud negotii pastor aut armentarius habet, quam ut cum lupis nonnunquam pugnet, atque interdum etiam ægram ovem aut bovem visitet. Magna autem temporis parte quercus ipsi, et umbra, et fistulæ curæ C

[32] Isa. LIV, 13; Joan. VI, 45. [33] I Cor. XIV, 24; Num. XI, 29. [34] I Reg. X, 11; XIX, 24.

Sancigiranus abbas: « Miseri ob ipsam pietatis speciem, quam habent, qua se ipsos decipiunt, et ad tantum munus aspirare audent; et infeliciores ob claritatem et famam talibus pietatis ostentationibus partam, qua aliis tantis muneribus digni videntur et ad ea assumuntur. » Ut intelligatur hic locus, observandum est id quod antea dixit Gregorius. Itaque ait esse homines, qui cum aliis nihilo meliores, imo pejores sint, sacerdotium velut principatum ambiunt; deinde dixit ipsos tam multos esse, ut jam numero superent eos, quibus imperant, atque etiam brevi futurum, ut neminem habeant cui præsint. Tum denique Theologus exclamat: « Miseri pietate, » quam aut vulgarem vix, aut forte nullam habent: et « dignitate infelices, » seu imperio, seu splendore, quem jam fere nullum, ac brevi omnino nullum habituri sunt. « Diaconos, » inquit Hieronymus, ep. 101, al. 85, « paucitas venerabiles, presbyteros turba contemptibiles facit. » Hac interpretatione plana sunt omnia; omnia cohærent, superiora cum mediis, media cum et proxime sequentibus.

(3) *Ὥς φησιν ἡ ἐπαγγελία.* Deest in pluribus Regg., Jes. et Or. 1.

(4) *Τὸν κολοφῶνα.* « Colophonem, ait Gabrielius, pro extrema cujusque rei parte poni, nemo est qui nesciat. » Tum refert σχόλιον, quod reperit in vetustissimo codice: Κολοφῶνα λέγουσι τὸ ἀκρότατον καὶ τὸ κεφάλαιον ἀπὸ ταύτης ἱστορίας, etc. (Scholium istud non in uno tantum vetustissimo codice, sed in plurib. Regiis et Colb.) « Colophonem vocant extremam ac summam cujusque rei partem. » Hinc veteres proverbii loco dixere κολοφῶνα ἐπιτιθέναι, « fastigium imponere. » Sic Demosthenes, ep. 5 ad Dionysium. Alia addi possent exempla. Verum hic gravis occurrit difficultas, quomodo Theologo dicere licuerit, se ad « summam extremamque partem » orationis pervenisse, cum ne quidem sit pars decima? vix enim initium istud est, nedum apex et fastigium. Quapropter malim cum Billio vertere: « Colophona vocant quod velut arx et caput est. » Sin autem vocem λόγου non « sermonem » vel « orationem » interpreteris, sed « rationem, » quam reddit fugæ suæ Gregorius, intelliges, favet τὸ τελευταῖον Gregorii, et Basilii verba. Ὁ δὲ τελευταῖον καὶ μεῖζον αἴτιον δηλονότι τῆς ἀπειθείας· ἤδη ἐπ' αὐτόν, φησί, τὸν κολοφῶνα τοῦ λόγου παραγέγονα· ἐκ παροιμίας καὶ τοῦτο· εἴρηται δὲ ἐπὶ τῶν μεγάλων καὶ ἀναντιῤῥήτων, καὶ μεγάλην ἰσχὺν ἐχόντων. « Postrema, et quidem cæteris major, causa nimirum inobedientiæ. Ad ipsum jam, inquit, Colophonem D orationis jam deveni. Proverbium istud est, diciturque de gravissimis minime dubiis ac sine controversia, et quæ vim longe maximam habent. » — Proverbii κολοφῶνα ἐπιτιθέναι, *colophonem addere*, originem inde Strabo deducit (14 ante med.) quod Colophonii in bellis adeo equitatu præstabant cæteris nationibus, ut quocunque accessissent in auxilium, victoriam parerent et bello finem imponerent. FORCELLINI *ad vocem.*

(5) *Τηλικούτων.* Ita Coisl. 1 et sex Colb.: ed. τηλικούτων.

(6) *Καὶ πιότατον.* Glossa videri possit addita a Parisiensibus ex Billio. Hanc tamen duo codices exhibent.

(7) *Ἔνυδρα.* Coisl. 2, εὔυδρα, sic Or. 1 et Elias.

(8) *Βακτηρίᾳ.* « Pedo, » minus proprie de armentario. Ruf. « virga. » Gab. « bacillo. »

(9) *Καὶ πού τι.* Cum unico accentu plures habeat codd.

erunt, et in pulchra herba corpus sternere, atque prope gelidam aquam et sub lenissima aura lectulum ex tempore compingere, amatorium etiam quiddam cum **17** cissybio cantillare, ac oves vel boves alloqui, et ex his etiam pinguissimas quasque comedere, aut pretio addicere. Virtutis vero gregum aut armentorum ne levissima quidem ullum unquam cura tetigit. Quæ enim virtus eorum esse queat? aut quis eorum commodum potius quam voluptatem suam spectavit?

X. At vero homini cum difficile sit scire parere, tum multo difficilius esse videtur, scire hominibus imperare, ac præsertim in hoc nostro imperio, quod in lege divina situm est, et ad Deum ducit : cujus quo majus est fastigium, majorque dignitas, eo etiam majus periculum est, prudenti utique homini et cordato. Quippe cui primum illud curandum erit, ut argenti atque auri instar, omni ex parte versatus, atque in omnibus temporibus et rebus, nusquam adulterinum aut subæratum quiddam tinniat, nihilque deterioris materiæ, flammaque acriori dignæ, in seipso gestet [35] : nam alioqui tanto gravius malum fuerit, quanto pluribus imperarit. Siquidem major est ea improbitas, quæ ad multos serpit, quam ea quæ in uno defixa hæret.

XI. Neque enim vel indelebilem tincturam pannus, vel fœtidum aut suavem odorem res admotæ ita facile contrahunt, vel exitialis quidam vapor tam facile in aerem diffunditur, ac per aerem animantia occupat, quod quidem pestis et est et appellatur, quam subditi, antistitis improbitate celerrime impleri solent, et quidem multo facilius quam virtute. Hoc enim est, in quo improbitas probitatem maxime superat, et quod ipse mecum reputans, indignissime atque acerbissime fero ; quod cum res quædam ad imitandum prona et expedita sit improbitas, nec quidquam tam facile sit, quam malum fieri, etiamsi nemo ducem se nobis ad vitium præbeat, rara tamen et ardua est virtutis adeptio, quamlibet etiam multa sint, quæ nos ad eam trahant et invitent. Quod etiam ipsum a beatissimo

A ὑπὸ ταῖς αὔραις σχεδιάσαι στιβάδα, καὶ πού τι καὶ ἐρωτικὸν ᾆσαι μετὰ τοῦ κισσυβίου (10), καὶ προσλαλῆσαι ταῖς βουσὶν ἢ τῇ ποίμνῃ· καὶ τούτων αὐτῶν θοινήσασθαι (11) ἢ ἀποδόσθαι τὸ πιότατον. Ἀρετῆς δὲ οὐδείς πω ποιμνίων (12) ἢ βουκολίων ἐφρόντισε. Τίς γὰρ καὶ ἀρετὴ τούτων; ἢ τίς τὸ ἐκείνοις (13) καλὸν πρὸ τῆς ἰδίας ἡδονῆς ἐσκέψατο;

Ι'. Ἀνθρώπῳ δὲ χαλεποῦ ὄντος τοῦ εἰδέναι ἄρχεσθαι, κινδυνεύει (14) πολλῷ χαλεπώτερον εἶναι τὸ εἰδέναι ἄρχειν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα δὴ ἀρχὴν ταύτην (15) τὴν ἡμετέραν, τὴν ἐν νόμῳ θείῳ, καὶ πρὸς Θεὸν ἄγουσαν, ἧς ὅσον τὸ ὕψος καὶ τὸ ἀξίωμα, τοσοῦ- B τος καὶ ὁ κίνδυνος τῷ γε νοῦν ἔχοντι. Ὅν γε πρῶτον μὲν δεήσει, καθάπερ ἄργυρον ἢ χρυσὸν, πανταχόθεν στρεφόμενον, καὶ ἐν παντοίοις (16) καιροῖς καὶ πράγμασι, μηδαμοῦ κίβδηλον ἠχεῖν ἢ ὑπόχαλκον, μηδέ τι φέρειν ἐν ἑαυτῷ ὕλης τῆς χείρονος, καὶ θερμοτέρου πυρὸς ἀξίας· ἢ τοσούτῳ μεῖζον ἔσται κακὸν, ὅσῳ περ ἂν ἄρχῃ πλειόνων (17)· εἴπερ καὶ μείζων τῆς περὶ ἕνα ἱσταμένης πονηρίας ἡ εἰς πολλοὺς ὁδεύουσα.

ΙΑ'. Οὐ γὰρ οὕτως οὔτε δευσοποιοῦ βαφῆς μεταλαμβάνει ῥᾳδίως ὕφασμα, οὔτε δυσωδίας ἢ τοῦ ἐναντίου τὸ πλησιάσαν, οὔτε νοσερά τις οὕτως εὐκόλως ἀναχεῖται εἰς τὸν ἀέρα, καὶ διὰ τοῦ ἀέρος ὁμιλεῖ τοῖς ζώοις ἀτμὶς, ὃ δὴ λοιμός ἐστί τε (18) καὶ ὀνομά- C ζεται, ὡς φιλεῖ τάχιστα τῆς τοῦ προεστῶτος (19) κακίας ἀναπίμπλασθαι τὸ ὑπήκοον, καὶ πολλῷ γε ῥᾷον ἢ τοῦ ἐναντίου, τῆς ἀρετῆς. Τοῦτο γάρ ἐστιν ὃ μάλιστα (20) πλεονεκτεῖ τὴν καλοκαγαθίαν ἡ πονηρία, καὶ ὃ μάλιστα ἐγὼ δυσχεραίνω κατανοῶν, ὅτι εὐζήλωτον μέν τι καὶ πρόχειρον (21) πρᾶγμα ἡ μοχθηρία, καὶ οὐδὲν οὕτω ῥᾴδιον, ὡς τὸ γενέσθαι κακὸν, κἂν (22) εἰ μὴ τύχοι πρὸς ταύτην (23) ἡμᾶς ἄγων μηδείς· σπάνιον δὲ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ κτῆσις καὶ πρόσαντες, κἂν εἰ πολὺ τὸ μεθέλκον εἴη καὶ προκαλούμενον. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὅ μοι δοκεῖ καὶ ὁ μακα-

[35] I Cor. III, 12 et seq.

(10) *Μετὰ τοῦ κισσυβίου*. Deest in octo Reg., quatuor Colb., Jes., Or. 1, etc. « Cum cissybio, » haud quidem ut organo musico, sed eo ad latus pendente; nam cissybium est poculi genus pastorum proprium, ἀπὸ τοῦ κισσοῦ, quod ab hedera fieri vel circumdari soleret.

(11) *Θοινήσασθαι*. Exponunt Colb. III et Or. 1, τροφὴν προσενέγκασθαι, id est, « cibos et pabula præbere. »

(12) *Οὐδείς πω ποιμνίων*. « Virtutis vero gregum, » etc. Sic Elias, Rufin. Oliv. et Gab. Gregorii verba interpretantur. Billius vero curam ad gregem refert, et sic vertit : « Virtutis porro ne levissima quidem cura gregem ullum aut armentum unquam tetigit. »

(13) *Τίς τὸ ἐκείνοις*. Deest τίς in sex Reg. plerisque Colb.: Jes., Or. 1, habent tamen alii non pauci. Pro ἐκείνοις, Reg. 1 habet ἐκείνης, nempe ποίμνης.

(14) *Κινδυνεύει*. Coisl. 1, κινδυνεύσει.

(15) *Ἀρχὴν ταύτην*. Petav. t. III, lib. *Eccles. hier.*, n. 11, p. 857, « præsertim tali imperii genere, cujusmodi est nostrum, quod in lege divina positum est, et ad Deum perducit. Cujus imperii D quanta est sublimitas, » etc. Quibus verbis sacerdotii potestatem contra Salmasium demonstrat.

(16) *Παντοίοις*. « In cujusvis generis temporibus et negotiis, » Combef.

(17) *Ἄρχῃ*. Reg. r, ἄρχει, non male.

(18) *Λοιμός ἐστί τε*. Alii codices, λοιμὸς ἔστι τε.

(19) *Προεστῶτος*. « Antistitis, » quæ vox de omnibus qui præsunt, sive episcopis, sive sacerdotibus est intelligenda. Hinc Gabrielius magis adhuc generatim : « Principum vitiis infici solet tota civitas. »

(20) *Ὃ μάλιστα*. Sic sept. Regg., Colb. quatuor, Or. 1, Jes. Bas. Chrys., hom. 2, *De statuis* : Ἓν ἐστιν, ὃ δοκεῖ τῆς πενίας πλεονεκτεῖν ὁ πλοῦτος. Alii habent ᾧ μάλιστα. Sed perinde est.

(21) *Πρόχειρον*. Similia habes in Or. al. 22, nunc 14, n. 6.

(22) *Κἂν*. Alii codices καὶ εἰ.

(23) *Πρὸς ταύτην*. Coisl. 1, πρὸς τοῦτο.

ρώτατος Ἀγγαῖος κατανοήσας ἐπὶ τὴν θαυμασίαν ἐκείνην ἐλθεῖν καὶ ἀληθεστάτην εἰκόνα· *Ἐρωτήσατε, ἱερεῖς* (24), *νόμον*, λέγων· *Εἰ κρέας ἅγιον ἐν ἱματίῳ βρωτοῦ τινος, ἢ ποτοῦ, ἢ σκεύους ἁψάμενον εὐθὺς ἁγιάσει τὸ πλησιάσαν*· τῶν δὲ ἀποφησάντων· *Ἐρωτήσατε πάλιν εἰ καὶ ἀκαθαρσίᾳ τούτων τι προσομιλῆσαν, μὴ παραχρῆμα μετέλαβε τοῦ μιάσματος*; ὡς ἐρούντων γε μεταλαμβάνειν, καὶ μὴ καθαρὸν μένειν τῇ κοινωνίᾳ.

A Aggæo animadversum mihi fuisse videtur, cum admiranda illa et verissima imagine uteretur : *Interrogate legem, sacerdotes : Si tulerit homo carnem sanctificatam in vestimento suo, et tetigerit cibum aliquem* **18** *aut potionem, aut vas denique aliquod, nunquid sanctificavit id quod admotum fuerit* [36]? Quod cum pernegassent : *Interrogate rursus*, inquit, *si quid horum rei pollutæ admotum fuerit, nunquid non contaminabitur* [37]? tanquam videlicet id immunditiæ particeps esse, atque ob hujusmodi contactum puritatem suam amittere, haud dubie affirmaturi sint.

ΙΒ'. Τί τοῦτο λέγων (25)· ὅπερ ὁ ἐμὸς λόγος· ὅτι δύσληπτον μὲν τὸ ἀγαθὸν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ὥσπερ καὶ πῦρ ὕλῃ τῇ ὑγροτέρᾳ· ἕτοιμοι δὲ πρὸς τὴν τοῦ κακοῦ μετουσίαν οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπιτήδειοι, καλάμη τις (26) πρὸς σπινθῆρα, οἶμαι, καὶ ἄνεμον ῥᾳδίως ἐξαπτομένη καὶ δαπανωμένη διὰ ξηρότητα· θᾶττον γὰρ ἄν τις ὀλίγης κακίας μεταλάβοι πλουσίως ἢ ἀρετῆς βαθείας κατὰ μικρόν. Ἐπεὶ καὶ μέλιτι μὲν μικρὸν ἀψίνθιον ὡς τάχιστα (27) μεταδίδωσι τοῦ πικροῦ· μέλι δὲ οὐδὲ τὸ διπλάσιον ἀψινθίῳ τῆς ἑαυτοῦ γλυκύτητος· καὶ μικρὰ μὲν ὑποσπασθεῖσα ψηφὶς ποταμὸν ὅλον ἑλκύσειεν ἂν (28) ἐπὶ τὸ πρανές· ἐπισχεῖν δὲ ἢ ἀνακόψαι μόλις ἂν δυνηθείη καὶ τὸ καρτερώτατον ἔρυμα.

XII. Quibus verbis, mea quidem sententia, hoc significat, hanc virtutis naturam esse, ut eam homines non facili negotio consequi possint : quemadmodum nec humida materia ignem facile B concipere solet; contra ad vitium contrahendum homines maxima ex parte promptos et idoneos esse, non secus, ut opinor, ac stipula quædam ad scintillam et ventum ob naturæ siccitatem facile accenditur atque consumitur. Citius enim exiguum vitium uberrime largissimeque quispiam perceperit, quam ingentem et copiosam virtutem parce ac tenuiter. Nam et parum absinthii amaritudinem suam melli celerrime impertit : cum contra mel, ne dupla quidem parte copiosius, dulcedinem suam absinthio infundat; ac parvo quidem lapide submoto flumen totum in pronum trahitur : ejusdem autem impetus firmissimo etiam aggere cohiberi reprimique vix potest.

ΙΓ'. Πρῶτον μὲν δὴ τοῦτο (29), ὧν εἴπομεν (30), εὐλαβεῖσθαι ἄξιον, μὴ φαινώμεθα (31) τῆς θαυμασίας ἀρετῆς κακοὶ ζωγράφοι, μᾶλλον δὲ ζωγράφων οὐ φαύλων ἴσως, τῶν δὲ πολλῶν φαῦλον ἀρχέτυπον (32)·

XIII. Hoc igitur primum ex his quæ diximus C cavendum est, ne admirandæ virtutis mali pictores exsistamus, aut, ut rectius loquar, pictorum non fortasse malorum, multorum quidem certe, malum

[36] Agg. II, 12, 13. [37] ibid. 14.

(24) *Ἐρωτήσατε ἱερεῖς*, etc. LXX habent ἐπερώτησον τοὺς ἱερεῖς, νόμον, λέγων, etc. Legem ex arbitrio interpretari non licet, sed adeundi sacerdotes. « Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus (*Malach.* II, 7). »

(25) *Τί τοῦτο λέγων;* « Quorsum hæc illius spectat oratio? nempe eodem quo mea. »

(26) *Καλάμη τις*. Non immerito Gabrielius Gregorium ad hæc psal. LXXXII, 12, verba, « sicut stipulam ante faciem venti, » alludere arbitratur.

(27) *Ὡς τάχιστα*. Sic Reg. I, t, Colb. I, III, etc. : ὡς deest in Bas. et Par.

(28) *Ἑλκύσειεν ἄν*. Reg. t, ἑλκύσει ἐπί· abest ἄν a Reg. I et Colb. I, III.

(29) *Πρῶτον μὲν δὴ τοῦτο*, etc., locus quidem ille intellectu difficilis, et multum interpretes torsit. Sic illum vertit Gabrielius : « Primum igitur eorum, quæ diximus, id operæ pretium est cavere, ne virtutis quæ summa est admiratione digna, mali videamur esse pictores, vel potius pictorum non malorum fortasse, multorum certe quidem, malum exemplar, neve illud in nos cadat proverbium : Qui alios curare profitentur, ipsi scatent ulceribus. » Legendum ὡς εἴπομεν conjiciebat vir doctus. Sic « sensus apertus, » ipsi videbatur, et « commodius. » Quod ille optavit, reperimus in Reg. I, ὃ εἴπομεν, istud ὅ, certe eumdem, vel etiam meliorem sensum efficit. Cæterum hæc verba : « primum illud quod diximus, » etc., manifeste referuntur ad illa n. 10, « primum illud curandum, » etc.

Abbas Sancygiranensis Billii versionem sic emendat : « Pictores fortasse non mali, totius autem populi malum exemplar. » Planior interpretatio, sed mutandus esset textus.

Basilius eodem pene sensu sic exponit : « Ut prælati pictores, imo pictoribus non malis exemplaria virtutis sermone quidem exsistant; at opere multis iidem sint archetypum pravitatis. » Eo fere redit optimum codicis Or. I affixum margini scholium : Ὅτι ὁ ζωγράφος τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ παράδειγμα, ἤγουν ἀρχέτυπον, ἐργάζεται· ὑμεῖς δὲ οὐκ εἰκόνες ἐστὲ, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ παραδείγματα, ἤγουν ἀρχέτυπα εἰς τὸ κακόν. « Ad exemplar namque, sive archetypum imaginem pictor exprimit. Vos autem non imagines, verum ipsa quoque exempla- D ria, seu pravitatis archetypa estis. »

Combefisius vero, in Gregorii recensiti superstitibus schedis nondum editis, sic vertit : « Hoc igitur primum ex his quæ diximus, cavendum est, ne admirandæ virtutis mali pictores exsistamus; aut, ut rectius loquar, pictorum non fortasse malorum, multorum certe malum exemplar, » etc.

Demum sic recte intelligi potest hic locus repetendo ἀρχέτυπον, « ut prælati sermone quidem sint probis hominibus, seu pictoribus, exemplar virtutis, adeoque bonum; opere vero multitudini, quæ non verbis, sed exemplis movetur, archetypum pravitatis exsistant. »

(30) *Ὧν εἴπομεν*. Sic omnes fere codices. Unus tamen Reg. I habet ὃ εἴπομεν, quæ lectio melior videtur.

(31) *Φαινώμεθα*. Duo Colb. φαινοίμεθα.

(32) *Φαῦλον ἀρχέτυπον*. Reg. I et Colb. III habent, φαῦλον ὄντες ἀρχέτυπον.

exemplar : aut a parœmia non longe recedamus, aliis mederi tentantes, cum ipsi ulceribus scateamus.

XIV. Deinde, ut etiam sese aliquis ab omni peccati labe purum conservet, aut quam **19** maxime; haud tamen scio idne ei sufficiat, qui alios ad virtutem erudire parat. Neque enim ab eo qui hanc curam suscepit, hoc solum requiritur, ut malus non sit; malum enim esse, plerique etiam e vulgo turpissimum censent : verum etiam ut virtute præstet, juxta illud Scripturæ præceptum, *quo declinare a malo, et bonum facere*[38] jubemur. Nec ut vitiosas animæ notas duntaxat expungat, verum ut meliores etiam inscribat, ita ut magis virtute antecellat, quam honore ac dignitate superet; nec modum sibi ullum honeste vivendi, atque altius ascendendi constituat; nec lucro potius, id quod arripuit, quam damno[39], id quod effugit, deputet : verum quod præ pedibus est, gradum ad id quod deinceps sequitur, esse arbitretur; nec virtute vulgus anteire, magnopere amplum atque illustre judicet; verum detrimento ducat, si a suscepti muneris dignitate absit; sicque se comparet, ut, quod ex virtute gerit, ad legis divinæ normam[40], non autem ad alios, sive mali illi sint, sive nonnihil in virtute processerint, expendat : nec virtutem, quæ Deo optimo maximo, a quo omnia, et in quem omnia[41], debetur, exigua lance ponderet.

A ἢ τῆς παροιμίας μὴ πόῤῥω θέωμεν, ἄλλους ἰατρεύειν (33) ἐπιχειροῦντες αὐτοὶ βρύοντες ἕλκεσι.

ΙΔʹ. Δεύτερον δὲ, εἰ καί τις ἁγνὸν (34) ἑαυτὸν ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας τηρήσειεν, ἢ ὡς μάλιστα (35), οὐκ οἶδα μὲν, εἰ καὶ τοῦτο αὔταρκες τῷ μέλλοντι τοὺς ἄλλους παιδεύειν πρὸς ἀρετήν (36)· οὐ γὰρ μὴ κακὸν εἶναι δεῖ μόνον τὸν τοῦτο πεπιστευμένον, τοῦτο μὲν γὰρ καὶ τῶν ὑπὸ χεῖρα τοῖς πολλοῖς αἴσχιστον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀγαθῷ διαφέροντα, κατὰ τὴν, *ἐκκλίνειν ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιεῖν ἀγαθὸν*, κελεύουσαν ἐντολήν· οὐδὲ τοὺς φαύλους ἐξαλεῖψαι τῆς ψυχῆς τύπους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀμείνους ἐγγράψασθαι, ὡς πλέον κατ' ἀρετὴν προέχειν, ἢ ὁπόσον περίεστιν ἀξιώματι· καὶ μηδὲν μέτρον εἰδέναι τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀναβά-
B σεως, μηδὲ κέρδος μᾶλλον τὸ κρατηθὲν ἢ ζημίαν τὸ διαφεῦγον· ἀλλ' ἐπίβασιν ἀεὶ ποιεῖσθαι τὸ ποσὶ τοῦ ἑξῆς (37)· καὶ μὴ μέγα νομίζειν ἂν τῶν πολλῶν διαφέρωμεν, ἀλλὰ ζημίαν ἂν τῆς ἀξίας λειπώμεθα (38)· καὶ τῇ ἐντολῇ παραμετρεῖν, ἀλλὰ μὴ τοῖς πέλας, τὸ κατορθούμενον, ἄν τε ὦσι κακοὶ, ἄν τε ἀρετῆς ἐπὶ ποσὸν ἥκοντες· καὶ μὴ μικροῖς σταθμοῖς (39) ταλαντεύειν τὴν ἀρετὴν, τῷ μεγίστῳ (40), καὶ παρ' οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα χρεωστουμένην.

XV. Nec eadem omnibus convenire putet, quemadmodum nec staturæ omnibus eædem sunt, nec oris lineamenta, nec animantium naturæ, nec terræ qualitates, nec eadem siderum omnium pulchritudo et magnitudo[42]; verum privati quidem hominis vitium esse existimet, turpia supplicioque digna, et quorum lex dura et gravis domina est, perpetrare : præfecti autem vel antistitis, non quam optimum esse, nec novas subinde virtutum accessiones facere; si quidem virtutis suæ præstantia multitudinem ad mediocritatem tracturus sit, ac non per vim imperaturus, sed persuasione allecturus. Nam quod vi ac necessitate exprimitur, præ-

ΙΕʹ. Μηδὲ τὰ αὐτὰ πᾶσιν ἁρμόζειν οἴεσθαι, ὥσπερ οὐδὲ ἡλικίαι πᾶσιν (41) αἱ αὐταὶ, οὐδὲ προσώπων χα-
C ρακτῆρες, οὐδὲ ζώων φύσεις (42), οὐδὲ γῆς ποιότητες, οὐδὲ κάλλη τε καὶ μεγέθη λαμπτήρων· ἀλλ' ἡγεῖσθαι ἰδιώτου μὲν εἶναι κακίαν τὸ φαῦλα πράσσειν, καὶ ὅσα κολάσεως ἄξια (43), ὧν καὶ ὁ νόμος (44) βαρὺς δεσπότης· ἄρχοντος δὲ ἢ προεστῶτος τὸ μὴ ὡς ἄριστον εἶναι, καὶ ἀεὶ τῷ καλῷ προβαίνοντα (45), εἴπερ μέλλοι τῷ περιόντι τῆς ἀρετῆς ἕλξειν τοὺς πολλοὺς εἰς τὸ μέτριον, καὶ μὴ βίᾳ κατάρξειν (46), ἀλλὰ πειθοῖ προσάξεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἀκούσιον, πρὸς τὸ (47) τυραννικὸν εἶναι, καὶ οὐκ ἐπαινετὸν, οὐδὲ μόνιμον (48)· φιλεῖ γὰρ τὸ βιασθὲν, ὥσπερ φυτὸν βίᾳ

[38] Psal. XXXVI, 27. [39] Phil. III, 7. [40] II Cor. X, 12, 13. [41] I Cor. VIII, 6. [42] I Cor. XV, 41.

(33) *Ἄλλους ἰατρεύειν*. Alludit ad hæc verba cujusdam poetæ apud Plut. *De dignoscendo assentatore ab amico* : Ἄλλων ἰατρὸς, αὐτὸς ἕλκεσι βρύων. « Aliorum medicus, ipse ulceribus scatens. »

(34) *Εἰ καί τις ἁγνόν*. Hic Or. 1 ad marginem : Τὰ τοῦ ἀληθῶς ἐπισκόπου ἰδιώματα. « Ejus qui reipsa (non nomine tantum) est episcopus, proprietates. »

(35) *Ἢ ὡς μάλιστα*. « Aut quam maxime; » id est juxta Eliam, « et quam maxime. »

(36) *Πρὸς ἀρετήν*. Ita Reg. 1, Comb. vero εἰς ἀρετήν, in Reg. r utraque deest præpositio, sicut et paulo post, δεῖ.

(37) *Ἑξῆς*. Plures codices habent ἐφεξῆς.

(38) *Λειπώμεθα*. Sic septem Reg. quatuor Colb. Or. 1. Sic Billius emendaverat in Bas. in quo sicut et in Par. legitur ἀπολειπώμεθα, quod nec a Montacutio, nec a Parisiensibus observatum.

(39) *Σταθμοῖς*. Colb. 1, μέτροις.

(40) *Τῷ μεγίστῳ*. Reg. a, καὶ τῷ.

(41) *Ἡλικίαι πᾶσιν*. Reg. n habet πᾶσαι, « ætates omnes. »

(42) *Φύσεις*. « Naturæ. » Comb. « indoles. »

(43) *Ἄξια*. Deest in sex Regg., in Colb. septem,
D Jes., Or. 1. Præclaram hanc sententiam ad verbum pene descripsit in sua *Ad imperatorem admonitione* Agapetus : « Privati quidem, ait, hominis vitium habendum esse, mala et supplicio digna facere, principis autem et præsidentis non vel optimum esse. »

(44) *Καὶ ὁ νόμος*. Alludit ad hæc verba Apost. ad Gal. V, 23, « adversus hujusmodi non est lex. »

(45) *Προβαίνοντα*. Duo Regii, Comb. διαφέροντα, quæ vox significantior : « ut non solum proficiat, sed ut proficiendo etiam excellat. »

(46) *Κατάρξειν*. Sic quatuor Regii, duo Colb., Coisl., Pas. Billius ad oram Bas. scripserat καθείρξειν, « per vim cohibiturus, » quod nimium faciles admiserunt Parisienses.

(47) *Πρὸς τό*. Sic plures cod. Coisl. 1. Edit. πρὸς τῷ.

(48) *Μόνιμον*. Reg. r νόμιμον, non male forsan, si ἐννομώτατον sequens attendas. Unde Gabr. « maxime legitimum. »

τὸν (49) βίᾳ χερσὶ μετασπώμενον, εἰς ἑαυτὸ πάλιν ἀφεθὲν ἀνατρέχειν· τὸ δ' ἐκ προαιρέσεως ἐννομώτατόν τε ἅμα καὶ ἀσφαλέστατον, εὐνοίας δεσμῷ τηρούμενον. Ὅθεν δὴ καὶ μάλιστα ποιμαίνειν τὸ ποίμνιον ἑκουσίως, ἀλλὰ μὴ ἀναγκαστῶς, ὁ ἡμέτερος διακελεύεται νόμος καὶ νομοθέτης.

A relinquam quod tyrannicum est, minimeque laudandum, ne firmum quidem ac stabile est. Solet enim id cui vis adhibita est, non secus ac planta per vim manibus inflexa, simul ut dimissum fuerit, ad se rursum redire : quod autem a libera voluntate 20 proficiscitur, æquissimum ac firmissimum esse solet, utpote benevolentiæ vinculis astrictum atque conservatum. Ac proinde vel maxime id lex nostra et legislator noster sanxit, ut grex non coacte, sed sponte ac libenti animo pascatur [43].

ΙϚ'. Ἀλλ' ἔστω τις μήτε κακὸς, καὶ ἀρετῆς ἥκων εἰς τὸ ἀκρότατον· οὐχ ὁρῶ, τίνα λαβὼν ἐπιστήμην, ἢ ποίᾳ δυνάμει πιστεύσας, ταύτην ἂν θαῤῥοίη τὴν προστασίαν· τῷ ὄντι γὰρ αὕτη μοι φαίνεται τέχνη τις εἶναι τεχνῶν, καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, ἄνθρωπον ἄγειν, τὸ πολυτροπώτατον (50) ζῶον καὶ ποικιλώτατον. Γνοίη δ' ἄν τις τῇ τῶν σωμάτων θεραπείᾳ, B τὴν τῶν ψυχῶν ἰατρείαν ἀντεξετάσας· καὶ ὅσῳ (51) μὲν ἐργώδης ἐκείνη καταμαθὼν, ὅσῳ δὲ ἡ καθ' ἡμᾶς ἐργωδεστέρα προσεξετάσας, καὶ τῇ φύσει τῆς ὕλης, καὶ τῇ δυνάμει τῆς ἐπιστήμης, καὶ τῷ τέλει τῆς ἐνεργείας τιμιωτέρα. Ἡ μὲν γὰρ περὶ σώματα (52) πονεῖται, καὶ τὴν ἐπίκηρον ὕλην καὶ κάτω ῥέουσαν, πάντως λυθησομένην καὶ πεισομένην τὸ ἑαυτῆς (53), κἂν νῦν τῇ συμμαχίᾳ τῆς τέχνης κατακρατήσῃ τῆς ἐν αὐτῇ (54) στάσεως· ἢ γὰρ νόσος ἢ χρόνος ἔλυσεν, εἴξασαν τῇ φύσει, καὶ τοὺς ἰδίους ὅρους οὐχ ὑπερβαίνουσαν.

XVI. Sed sit sane aliquis, non modo a vitiorum contagione purus, verum ad summum etiam virtutis fastigium evectus; haud equidem video quanam scientia instructus, aut quibus viribus fretus, hujusmodi præfecturam intrepide suscipere queat. Nam profecto ars quædam artium, et scientia scientiarum mihi esse videtur, hominem regere, animal omnium maxime varium et multiplex. Id porro hac demum ratione quispiam perspexerit, si animarum curandarum rationem cum corporum medicina contulerit, quantoque hæc nostra laboriosior quam illa sit, expenderit, ac, tum materiæ natura, tum artis facultate, tum actus fine, præstantior. Illius enim labor circa corpora versatur, fragilemque hanc et humi labentem materiam, omnino tandem interituram, eaque, quæ fert ipsius conditio, perpessuram, etiamsi artis subsidio dissidium illud, quo laborant, nunc superet. Eam enim, aut morbi vis, aut tempus exstinguet naturæ legi cedentem, nec fines suos excedentem.

ΙΖ'. Τῇ δὲ περὶ ψυχὴν ἡ σπουδὴ, τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ θείαν, καὶ τῆς ἄνωθεν εὐγενείας μετέχουσαν, καὶ C πρὸς ἐκείνην (55) ἐπειγομένην, εἰ καὶ τῷ χείρονι συνεδέθη· τάχα μὲν καὶ δι' ἄλλας αἰτίας, ἃς μόνος οἶδεν ὁ συνδήσας Θεὸς, καὶ εἴ τις ἐκ Θεοῦ τὰ τοιαῦτα ἐσοφίσθη μυστήρια· ὅσον δ' οὖν ἐμὲ γινώσκειν καὶ τοὺς κατ' ἐμὲ, δυοῖν ἕνεκεν· ἑνὸς μὲν, ἵνα δι' ἀγῶνος καὶ πάλης, τῆς πρὸς τὰ κάτω, τῆς ἄνω δόξης κληρονομήσειεν, ὥσπερ χρυσὸς πυρὶ (56), τοῖς τῇδε βασανισθεῖσα, καὶ ἀρετῆς ἆθλον, ἀλλὰ μὴ Θεοῦ δῶρον μόνον ἔχῃ τὰ ἐλπιζόμενα· καὶ τοῦτο δὲ ἦν (57) ἄρα τῆς ἄκρας ἀγαθότητος, ποιῆσαι τὸ ἀγαθὸν

XVII. At hujus studium atque opera in anima ponitur, quæ ex Deo est, atque divina, supernæque nobilitatis particeps, ad eamque properans ; tametsi viliori interim ac deteriori astricta sit. Cujus rei multæ quoque aliæ fortasse causæ sunt, quas solus Deus, qui hæc astrinxit, cognitas et exploratas habet, aut si quis hujusmodi mysteriorum scientiam divinitus est consecutus : quantum autem ego, meique similes, cognitione assequimur, duplici causa id factum est ; altera ut per concertationem et colluctationem [44] cum rebus inferioribus ad supernæ gloriæ hæreditatem perveniat, rebus scilicet fluxis

[43] I Petr. v, 2. [44] Ephes. vi, 12.

(49) Ὥσπερ φυτόν. Elegans hic plantæ similitudo, qua non semel usus est Greg. Vide orat. vi, al. xii, num. 8, et orat. xxiii, al. xiii, num 1. Ut enim, orat. xii. al. viii, num. 5, βουλομένων, οὐ τυραννουμένων ἐστὶ τὸ τῆς σωτηρίας μυστήριον, « volentium, non coactorum est salutis mysterium : » Ita et or. xxxi, al. xxxvii, num. 25, « nihil enim est tam voluntarium quam religio. »

(50) Πολυτροπώτατον ζῶον. Vera et plana lectio, quamvis altera, τῶν ζώων in pluribus legatur codicibus.

(51) Ὅσῳ. Reg. b, m, utrobique ὅσον. Post alterum ὅσον, Reg. l, et Colb. m, δ' habent.

(52) Σώματα. Comb. τὰ σώματα. Ita Reg. l.

(53) Τὸ ἑαυτῆς. Sapienter et caute observat Elias, dictum illud esse propter « veterem primorum nostrorum parentum transgressionem, unde fluxit illa sententia : « terra es, et in terram reverteris. » Nam alioqui « Deus creavit hominem inexterminabilem (*Sap.* ii, 23). »

(54) Ἐν αὐτῇ. Reg. b, m, ἐν ἑαυτῇ.

(55) Καὶ πρὸς ἐκείνην. Citat hæc Justinianus Augustus ad Menam. *Conc.* ed. Lab. tom. IV, pag. D 520.

(56) Πυρί. Delevimus τῷ auctoritate quinque Regg. codd., sex Colb., Or. 1.

(57) Τοῦτο δὲ ἦν. Comb. τοῦτο γὰρ ἦν. Sic Billius hunc locum verterat, Gregorii mentem non assecutus : « Quod etiam ipsum summæ ac singularis Dei bonitatis argumentum est, nimirum facere, ut virtus nostra quoque aliqua ex parte sit, » etc. Quasi vero Deus boni partem faciat, nos alteram faciamus. Haud ita Gregorius. Sed « summa bonitas, » quæ Deus est, omnia opera nostra in nobis operatur, et efficit ut bonum suum etiam sit nostrum, præbendo vires libero arbitrio, ut bonum operetur, et nostrum sit : « summa bonitate » ita volente, non tantum « aliqua ex parte. » Nam ut Bernardi verbis utar, « non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singula opere individuo peragunt. Totum quidem hoc, et totum illa ; sed ut totum in illo, sic totum ex illa. » *De grat. et lib. arb.*, n. 47.

et fragilibus, non secus atque aurum igne, probata A et explorata, eaque, quæ in spe posita sunt, non solum ut Dei beneficium, sed etiam ut virtutis præmium obtineat. Atque hoc ipsum erat summæ bonitatis, efficere ut bonum esset **21** quoque nostrum, non natura tantum insertum, sed etiam per voluntatem, liberique arbitrii in utramque partem motiones, excultum : altera rursum, ut deteriorem quoque partem crassitie sua paulatim solutam, ad se pertrahat, atque in sublimi collocet : ut, quod Deus est animæ, hoc anima sit corpori, posteaquam scilicet materiam, qua ministra utitur, domuerit, conservumque suum Deo adjunxerit.

καὶ ἡμέτερον, οὐ φύσει μόνον κατασπειρόμενον, ἀλλὰ καὶ προαιρέσει γεωργούμενον, καὶ τοῖς ἐπ' ἄμφω τοῦ αὐτεξουσίου κινήμασιν· ἑτέρου δὲ ὡς (58) ἂν καὶ τὸ χεῖρον ἑλκύσειε πρὸς ἑαυτὴν καὶ ἄνω θείη, λύσασα κατὰ μικρὸν τῆς παχύτητος· ἵν', ὅπερ ἐστὶ Θεὸς ψυχῇ, τοῦτο ψυχὴ σώματι γένηται παιδαγωγήσασα δι' ἑαυτῆς τὴν ὑπηρέτιν (59) ὕλην, καὶ οἰκειώσασα Θεῷ τὸ ὁμόδουλον.

XVIII. Enimvero medicus, loca, et tempora, et ætates, et tempestates, cæteraque hujus generis inspiciet, medicamenta etiam exhibebit, victusque rationem præscribet, ac noxia observabit, ut ne ægroti cupiditates arti obsistant. Ignem etiam interdum, B et ferrum, atque asperiora remedia nonnullis adhibebit : quæ tametsi perquam laboriosa et molesta esse videantur, nihil tamen eorum perinde arduum ac difficile est ut mores, et affectus, et vitas, et studia atque instituta, et si quid aliud eorum, quæ in nobis sunt, his simile est, conspicere ac medicari, atque quidquid agreste ac ferinum est, a conjunctione nostra expellere, quidquid autem mansuetum, ac Deo charum est, inducere et confirmare, atque animæ et corporis causam juste disceptare : sic nempe, ut id, quod præstantius est, deterioris imperio premi, quæ injustitia omnium maxima est, minime patiamur; verum ut ei, quod imperium, ac principatum tenet, id, quod natura inferius est, subjiciamus : quæ quidem lex Dei est, in omnibusque rebus ab ipso conditis, tam quæ aspectu sentiuntur, quam quæ oculorum sensum fugiunt præclarissime constituta.

ΙΗ'. Χώρας, καὶ καιρούς, καὶ ἡλικίας, καὶ ὥρας, καὶ τὰ τοιαῦτα ὁ ἰατρὸς ἐπισκέψεται· φαρμακεύσει τε καὶ διαιτήσει, καὶ τηρήσει τὰ βλαβερά, ὡς ἂν μὴ ἀντιβῆναι τῇ τέχνῃ τὰς τῆς ἀῤῥωστίας ἐπιθυμίας· καί που καὶ καύσεσι, καὶ τομαῖς, καὶ τοῖς αὐστηροτέροις τῆς θεραπείας, ἔστιν ὅτε καὶ ἐφ' ὧν χρήσεται· ὧν οὔπω τοσοῦτον οὐδὲν, κἂν ἐπίπονα σφόδρα (60) καὶ χαλεπὰ φαίνηται, ὅσον ἤθη, καὶ πάθη, καὶ βίους, καὶ προαιρέσεις, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτο (61) τῶν ἐν ἡμῖν, κατοπτεῦσαί τε καὶ ἰατρεῦσαι, καὶ πᾶν ὅσον θηριῶδες καὶ ἄγριον (62) ἐξορίσαντας τῆς συζυγίας τῆς ἡμετέρας, πᾶν ὅσον ἥμερον καὶ Θεῷ φίλον ἀντεισαγαγεῖν τε καὶ βεβαιώσασθαι, καὶ βραβεῦσαι δικαίως ψυχῇ τε καὶ σώματι· μὴ τῷ χείρονι τὸ κρεῖττον δυναστεύεσθαι συγχωρήσαντας, ἥπερ ἀδικιῶν ἡ μεγίστη· τῷ δὲ ἄρχοντι καὶ ἡγεμονικῷ τὸ τῇ φύσει δεύτερον ὑποτάξαντας· ὥσπερ δὴ νόμος θεῖος, καὶ κάλλιστα ἔχων ἐπὶ πάσης αὐτοῦ τῆς κτίσεως, ὅση τε ὁρατή, καὶ ὅση ὑπὲρ (63) τὴν αἴσθησιν.

XIX. Quin etiam illud mecum considero, quod C ea omnia, quæ modo enumeravi, ut quæ a medico observentur, ut natura se habent, sic manent, nec contra quidquam versute moliuntur, atque iis, quæ ab arte admoventur, subdole sese opponunt : quin potius materiam ipsam medicina colligit : nisi forte ægroti culpa aliqua et temeritas incidat, quam etiam ipsam cavere ac reprimere haud magni negotii fuerit. At nobis sagacitas et præposterus nostri amor, et, quod facile cuiquam credere, nec scimus, nec sustinemus, plurimum ad virtutem impedimenti

ΙΘ'. Σκοπῶ δὲ κἀκεῖνο, ὅτι ἐκείνων μὲν ἕκαστον ὧν (64) ἀπηριθμησάμην ὡς τῷ θεραπευτῇ τηρουμένων (65) ὅπως ἔχει (66) φύσεως, οὕτω μένει καὶ οὐδὲν ἀντιτεχνᾶται παρ' ἑαυτοῦ πανούργως, οὐδ' ἀντισοφίζεται (67) τοῖς παρὰ τῆς τέχνης προσαγομένοις (68)· ἀλλὰ καὶ περιΐστησι μᾶλλον τὴν ὕλην (69) ἡ ἰατρεία· πλὴν εἴ που βραχεῖά τις παρεμπέσοι τοῦ κάμνοντος ἀταξία, ἣν καὶ φυλάξαι καὶ ἀνακόψαι οὐ χαλεπόν. Ἡμῖν δὲ ἡ σύνεσις (70) καὶ τὸ φίλαυτον, καὶ τὸ νικᾶσθαι ῥᾳδίως μήτ' εἰδέναι, μήτ' ἀνέχεσθαι (71), μέγιστον πρὸς ἀρετὴν ἐστιν ἐμπόδιον, καὶ οἷόν τις παρά-

(58) *Ἑτέρου δὲ ὡς*. Ita Regii omnes, quinque D Colb., Or. 1, Jes. Sed Par. et Bas. δὲ πάλιν.

(59) *Ὑπηρέτιν*. Reg. z, ὑπηρέτην.

(60) *Ἐπίπονα σφόδρα*. Reg. hu, πάνυ. Colb. 3, utrumque πάνυ σφόδρα καί.

(61) *Τοιοῦτο*. Sic septem Regg., plures Colb., Bill. Alii τοιοῦτον.

(62) *Ἄγριον*. Reg. 1, ἄγροικον.

(63) *Καὶ ὅση ὑπέρ*. Regg. καὶ ὅση κατὰ τὴν αἴσθησιν σκοπῶμεν.

(64) *Μὲν ἕκαστον ὧν*. Sic duo Regg. bm, t.

(65) *Τηρουμένων*. Modeste Billius in margine, « forte τηρούμενον. » Audacius editores Billii conjecturam, quam ipse transverso calamo eraserat, in textum inserere non dubitarunt. Plures tamen Regg. et Colb. codd., Or. 1, Coisl. 1, habent τηρουμένων.

(66) *Ὅπως ἔχει*. Sic sex Regii, totidem Colb.

(67) *Οὐδ'*. Sic Regg. bm, optimæ notæ, et 1, Colb. 3.

(68) *Προσαγομένοις*. Reg. 1, εἰσαγομένοις.

(69) *Περιΐστησι μᾶλλον τὴν ὕλην*. « Materiam quasi circumstando medicina coercet. » Oliv. « vincit et superat. » Gabr. « subigit. » Comb. « Quin etiam medicina in contrariam corpus affectionem mutat et qualitatem. » Deinde subjicit : « hic verus sensus. Quid enim illud Billii : Materiam colligit? » Et alio loco, « vis ipsa vocis est : velut obsidet expugnatque et cogit. » Denique τὴν ὕλην, inquit, « ipsum corpus humanum dicit, ut in superioribus. »

(70) *Σύνεσις*. Nicetas ironice dictum censet, pro « stoliditate; » et φίλαυτον pro « irrationali erga corpus amore. » Quis hoc credat?

(71) *Ἀνέχεσθαι*. Olivetanus videtur legisse, ἀπέχεσθαι, et vertit : « a quibus abstinendum sit non abstinere. »

ταξις κατὰ τῶν συμμαχούντων γίνεται· καὶ ὅσην εἰσφέρειν ἔδει σπουδὴν γυμνοῦν τὴν νόσον τοῖς θεραπεύουσι, τοσαύτην (72) ὥστε τὴν ἰατρείαν φεύγειν εἰσφερόμεθα, καὶ ἐσμεν ἀνδρεῖοι καθ' ἑαυτῶν, καὶ κατὰ τῆς ὑγείας (73) ἡμῶν ἐπιστήμονες.

affert, ac velut instructa quædam acies adversus eos, qui 22 nobis opem ferunt, exsistit: quantumque studium a nobis adhiberi conveniebat, ut morbum medicis detegeremus, tantum ad medicinam fugiendam adhibemus, atque in nostram perniciem fortes sumus, et adversus sanitatem nostram periti.

Κ'. Ἢ γὰρ δουλοπρεπῶς τὴν ἁμαρτίαν ἐκλέψαμεν, ὥσπερ τι πάθος ὕπουλον καὶ (74) κακόηθες ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς συγκαλύπτοντες, ὡς καὶ τὸν μέγαν λήσοντες ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δίκης, ἂν τοὺς ἀνθρώπους λάθωμεν· ἢ προφασιζόμεθα (75) προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, λόγους συνηγόρους (76) τοῖς πάθεσιν ἀνευρίσκοντες· ἢ τὰς ἀκοὰς ἀποφράξαντες ἀσπίδος κωφῆς καὶ τὰ ὦτα βυούσης τρόπον, μὴ ἀκοῦσαι φωνῆς ἐπᾳδόντων φιλονεικοῦμεν, μηδὲ φαρμακευθῆναι (77) σοφίας φαρμάκοις, οἷς ἀῤῥωστία ψυχῆς θεραπεύεται· ἢ τὸ τελευταῖον, οἵ γε τολμηρότεροι ἡμῶν καὶ γενναιότεροι (78), καὶ φανερῶς ἀναισχυντοῦμεν (79) πρός τε τὴν ἁμαρτίαν καὶ τοὺς τούτων θεραπευτὰς, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ, τὸ δὴ λεγόμενον, χωροῦντες πρὸς πᾶσαν παρανομίαν· ὢ τῆς παραπληξίας, ἢ εἴ τι ἄλλο τῷ τοιούτῳ πάθει κυριώτερον ὄνομα! καὶ οὓς ἀγαπᾷν ὡς εὐεργέτας ἐχρῆν, τούτους ὡς ἐχθροὺς ἀμυνόμεθα, μισοῦντες ἐν πύλαις ἐλέγχοντας, καὶ λόγον ὅσιον βδελυσσόμενοι· καὶ οἰόμεθα μᾶλλον πολεμήσειν τοὺς ἡμῖν εὔνους, ἂν ὅτι μάλιστα (80) ἡμᾶς αὐτοὺς κακῶς δράσωμεν, ὥσπερ οἱ τῶν ἰδίων σαρκῶν ἁπτόμενοι (81) τὰς τῶν πέλας δαπανᾷν νομίζοντες.

XX. Aut enim servilem in modum peccatum suffuramur, non secus ac malignum quemdam et subputridum morbum in intimis animæ recessibus occultantes, perinde ac magnum quoque Dei, visque illius ultricis, oculum fugituri, si homines fefellerimus: aut excusationes in peccatis excusamus [45], verborum patrocinium vitiis nostris exquirentes: aut etiam obstructis auribus, instar aspidis surdæ, et obturantis aures suas, obstinato studio in hoc incumbimus, ut ne incantantium vocem audiamus [46], ac sapientiæ remediis, quibus animæ morbus depelli solet, curemur. Aut postremo, qui majore inter nos animo atque audacia sunt, ad peccatum hujusque medicos frontem aperte perfricamus, nudo capite, ut est in proverbio, in flagitium omne prorumpimus. O insignem stuporem, aut si quo alio aptiori nomine hujusmodi affectus appellari potest! Quosque, ut præclare de nobis merentes, amore prosequi decebat, eos ut hostes ulciscimur, odio eos, qui nos in portis corripiunt, habentes, ac verbum sanctum abominamur [47], eaque demum ratione futurum existimamus, ut homines nobis amicos et benevolos magis oppugnemus, si nosmetipsos plurimis gravissimisque malis affecerimus, iis profecto non dissimiles, qui carnes ipsimet suas commordent, cum alienas absumere sibi videantur.

ΚΑ'. Ταῦτά ἐστιν, οἷς ἐγὼ τὴν κατ' ἡμᾶς ἰατρικὴν (82) τῆς περὶ τὰ σώματα ἐργωδεστέραν τίθεμαι μακρῷ, καὶ διὰ τοῦτο τιμιωτέραν· καὶ ὅτι ἐκείνη μὲν, ὀλίγα τῶν ἐν τῷ βάθει κατοπτεύουσῃ, περὶ τὸ φαινόμενον ἡ πλείων (83) τῆς πραγματείας· ἡμῖν δὲ περὶ τὸν κρυπτὸν τῆς καρδίας ἄνθρωπον ἡ πᾶσα θεραπεία τε καὶ σπουδὴ, καὶ πρὸς τὸν ἔνδοθεν (84) ἡμῖν ἀντιπολεμοῦντα καὶ ἀντιπαλαίοντα ἡ μάχη, ὃς ἡμῖν αὐτοῖς ὅπλοις καθ' ἡμῶν χρώμενος, τὸ δεινότατον, τῷ τῆς ἁμαρτίας θανάτῳ δίδωσι. Πρὸς οὖν ταῦτα πολλῆς μὲν καὶ παντελοῦς τῆς πίστεως (85), μείζονος δὲ τῆς παρὰ Θεοῦ συνεργίας, οὐκ ὀλίγης δὲ τῆς ἡμετέρας ἀντιτεχνήσεως (86) (ὥς γε ἐμαυτὸν πεί-

XXI. Atque hæ causæ sunt, quæ me, ut nostram medicinam corporea medendi ratione longe difficiliorem, ac proinde præstantiorem, existimem, impulerunt. Huc accedit, quod illa pauca omnino ex iis, quæ in intimis corporis partibus sunt, inspectat, magnaque ex parte circa ea, quæ in aspectum cadunt, occupatur. At nobis circa occultum et internum hominem curatio omnis et studium versatur; atque cum eo hoste dimicandum habemus, qui nos interne oppugnat, et certamine lacessit, ac nobismetipsis, quo nihil miserius est, tanquam armis in perniciem nostram utens, peccati morte nos afficit. Ergo adversus 23 ista, tum ma-

[45] Psal. CXL, 4. [46] Psal. LVII, 6. [47] Amos v, 10.

(72) *Τοσαύτην.* Ita Regii, Colbertique omnes, Coisl., Pass., etc.

(73) *Ὑγείας.* Alii codices ὑγιείας.

(74) *Καί.* Sic Regg. et Colb. omnes, Pass., etc. Deest in ed. Par.

(75) *Προφασιζόμεθα.* Sic legendum. Male ed. Par. προφασιζόμεθα.

(76) *Λόγους συνηγόρους.* « Rationes quæ vitiis nostris suffragentur. » Gabr.

(77) *Φαρμακευθῆναι.* Μηδὲ θεραπευθῆναι σοφίας. Coisl. 1, Jes. Lectio vulgaris ad marginem.

(78) *Γενναιότεροι.* Novus interpres Gallicus reddit, *les grands du siècle*; qui majore supercilio, de nobilitate gloriantes, flagitiis et voluptatibus, quod certe non est magni animi, sed abjecti, se tradunt.

(79) *Ἀναισχυντοῦμεν.* Comb. αἰσχυντοῦμεν.

(80) *Μάλιστα.* Ita Regg. 1, t, Colb. m. At plures alii codices, et ed. πλεῖστα.

(81) *Ἁπτόμενοι.* Alii cum leni spiritu ἀπτόμενοι.

(82) *Τὴν καθ' ἡμᾶς ἰατρικήν.* « Nostram hanc medendi artem, quæ circa corpora versatur, » etc.

(83) *Ἡ πλείων.* Tillem. « forte ἢ πλεῖον. »

(84) *Τὸν ἔνδοθεν.* Sic omnes codices; Billius ipse scripserat.

(85) *Πίστεως.* Duo Regg. νήψεως. Comb. παντελοῦς πίστεως: « Quod Paulus, » inquit, « *I Cor.* XIII, 2, πᾶσαν πίστιν. »

(86) *Ἀντιτεχνήσεως.* Comb. « Nostra in contrarium molitione et opera. »

gna perfectaque fide opus est, tum majori Dei auxilio, nec parva, ut mihi quidem persuadeo, contentione nostra quæ partim sermone, partim opere spectetur : si quidem id nobis propositum est, ut animæ, quibus nihil præstantius habemus, probe curentur atque purgentur, maximique sint pretii.

θω), χρεία, τῆς καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ θεωρουμένης (87), εἰ δεῖ καλῶς ἡμῖν (88) θεραπεύεσθαι καὶ ἀποκαθαίρεσθαι, καὶ ὡς πλείστου ἀξίας εἶναι, τὸ τιμιώτατον ὧν ἔχομεν, τὰς ψυχάς.

XXII. Jam quod utriusque medicinæ fines attinet, id enim nobis conferendum adhuc superest : illa nihil aliud spectat, quam ut sanitatem, aut bonam carnis habitudinem, vel præsentem conservet, vel absentem revocet : quorum nondum certum est an aliquid iis profuturum sit, qui ea consecuti fuerint ; quippe cum res contrariæ majorem plerumque dominis suis utilitatem afferant, quemadmodum opes et paupertas, gloria et ignominia, splendor et humilitas, cæteraque alia, quæ suapte natura in medio posita, nihiloque magis in hanc, quam in illam partem propendentia, ex dominorum usu, animique instituto, vel virtutis, vel vitii nomen accipiunt. Huic contra scopus est, animæ pennas addere, ac mundo eam eripere, Deoque dare, divinamque imaginem [48], aut manentem conservare, aut periclitantem fulcire, aut dilapsam in pristinum statum revocare, Christumque per Spiritum sanctum in pectoris domicilium admittere [49] ; atque, ut summatim dicam, eum, qui superni agminis sit, Deum efficere, ac supernam beatitudinem ipsi comparare.

ΚΒʹ. Τά γε μὴν ἀμφοτέρων τῶν θεραπειῶν τέλη, τοῦτο γὰρ ἡμῖν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἔτι λείπεται, τῇ μὲν ὑγίειαν (89), ἢ εὐεξίαν σαρκὸς, ἢ οὖσαν φυλάξαι, ἢ ἀπελθοῦσαν ἀνακαλέσασθαι, ὧν οὔπω (90) δῆλον, εἴ τι συνοίσει τοῖς κεκτημένοις· ἐπεὶ καὶ τὰ ἐναντία (91) πολλάκις πλείω τοὺς ἔχοντας ὤνησεν, ὥσπερ πενίαι τε καὶ πλοῦτοι, δόξαι τε καὶ ἀδοξίαι, ταπεινότητες καὶ λαμπρότητες, καὶ ὅσα ἐν μέσῳ κείμενα κατὰ τὴν φύσιν, καὶ οὐδὲν μᾶλλον τῇδε ἢ τῇδε νεύοντα, τῇ χρήσει καὶ τῇ προαιρέσει τῶν κεκτημένων τὸ βέλτιον ἢ τὸ χεῖρον λαμβάνει· τῇ δὲ τὸ προκείμενον πτερῶσαι (92) ψυχὴν, ἁρπάσαι (93) κόσμου, καὶ δοῦναι (94) Θεῷ, καὶ τὸ κατ' εἰκόνα ἢ μένον τηρῆσαι, ἢ κινδυνεῦον χειραγωγῆσαι, ἢ διαῤῥυὲν ἀνασώσασθαι, εἰσοικίσαι (95) τε τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς καρδίαις διὰ τοῦ Πνεύματος· καὶ τὸ κεφάλαιον, Θεὸν ποιῆσαι, καὶ τῆς ἄνω μακαριότητος, τὸν τῆς ἄνω συντάξεως (96).

XXIII. Huc magistra lex [50] tendit : huc inter Christum et legem interjecti prophetæ : huc spiritualis legis consummator et finis Christus [51]. Huc exinanita deitas. Huc assumpta caro : huc nova illa mistio, Deus, inquam, et homo : unum ex utroque, et utrumque per unum. Ob hanc causam Deus animæ interventu carni junctus est, ac res inter se

ΚΓʹ. Τοῦτο ἡμῖν ὁ παιδαγωγὸς βούλεται νόμος· τοῦτο οἱ μέσοι Χριστοῦ καὶ νόμου προφῆται· τοῦτο ὁ τοῦ πνευματικοῦ νόμου τελειωτὴς καὶ τὸ τέλος Χριστός (97)· τοῦτο ἡ κενωθεῖσα (98) θεότης· τοῦτο ἡ προσληφθεῖσα σάρξ· τοῦτο ἡ καινὴ μίξις, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἓν ἐξ ἀμφοῖν, καὶ δι' ἑνὸς ἀμφότερα (99). Διὰ τοῦτο Θεὸς σαρκὶ διὰ μέσης ψυχῆς ἀνεκρα-

[48] Gen. I, 26. [49] Ephes. III, 17. [50] Gal. III, 24. [51] Hebr. XII, 2.

(87) *Θεωρουμένης*. Addunt Par. εἴτε καὶ προσαγομένης, quamvis Billius scripserit in ora Bas. « non habentur in antiquo, nec in Card. » Quin etiam desunt in novem Regg., quinque Colb. et in Or. 1, prorsusque adddititia videntur. Ea tamen agnoscit Gabrielius ; atque ea sic reddit Sancigyranensis abbas : « quæ in verbis et operibus nostris palam cernatur, aliis admoveatur a vobis. »

(88) *Ἡμῖν*. Reg. l, ἡμᾶς, non incommode, sed alieno sensu : ita etiam Coisl. 1.

(89) *Ὑγίειαν*. Ita Reg. r, Jes., etc. Ed. vero, ὑγεῖαν.

(90) *Ὧν οὔπω*, etc. Totum hunc locum mallem sic reddere : « quæ an iis, qui ea fuerint adepti, profutura sint, necne, nondum sane constat ; cum eorum contraria sæpe his qui habuere, plus utilitatis attulerint.... ex habentium usu animoque boni vel mali nomen accipiunt. » Or. 1, in margine scholium hujusmodi exhibet : Ὅτι πενία καὶ πλοῦτος, δόξα τε καὶ ἀδοξία, καὶ ὅσα τοιαῦτα μέσα ὄντα παρὰ τὴν χρῆσιν γίνεται ἀγαθὰ ἢ κακά. Μέσα δὲ λέγεται τῷ ὁμοίως διεστηκέναι τοῦ ψόγου γε καὶ ἐπαίνου. « Quod paupertas atque divitiæ, gloria pariter atque ignominia, ac id genus cætera, quæ media sunt, usu bona vel mala evadunt. Media porro dicta sunt idcirco quod tum a laude tum a vituperio ex æquo remota sunt. »

(91) *Τὰ ἐναντία*. Reg. hu, τἀναντία.

(92) *Πτερῶσαι*. « Pennas aptare. » Gregorius, or. al. XX, nunc autem XLIII, n. 81, Basilium τὸν τῆς ἐρημίας πτερωτὴν appellat, quasi qui solitudinis studiosis ad pennas aptandas idoneus esset. Apud Plat., *Polit.*, lib. V, πτερῶσαι significat : « equites e pedibus constituere. »

(93) *Ἁρπάσαι*. Ed. Reg. l, et Colb. m, habent καὶ ἁρπάσαι. Verum istud καί abest a septem Regg., tribus Colb et Or. 1.

(94) *Δοῦναι*. Bas. δοθῆναι.

(95) *Εἰσοικίσαι*. Jes εἰσοικίσασαν. Reg. r, εἰσοικίσαντα, sed melius ed. Gregorius enim videtur adumbrare locum Apostoli, Eph. III, 16, 17, « virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem Christum inhabitare, » nisi quod pro κατοικῆσαι quo usus est Apostolus, dicit εἰσοικίσαι, quod significat, « habitare facere, facere ut inhabitet. »

(96) *Τὸν τῆς ἄνω συντάξεως*. « Qui et ipse superni ordinis est. » Ad hoc enim a Deo creatus fuit homo, quod recte observat Elias, « ut supernis ordinibus annumeraretur. »

(97) *Χριστός*. Sic maxima pars codicum, qui nec ὁ, nec τό habent.

(98) *Κενωθεῖσα*. « Id ostendit, » inquit Elias, « totam divinam naturam in una suarum hypostasum toti naturæ humanæ copulatam fuisse. »

(99) *Ἓν ἐξ ἀμφοῖν, καὶ δι' ἑνὸς ἀμφότερα*. « Unum ex utrisque, et per unum utraque. » Hæc verba sunt « vere gladius ex utraque parte acutus, », ut loquitur Gabrielius, « adversus hæreticos, una enim percutit letaliter Nestorium divina ab homine dividentem, altera Eutychetem in divinis humana vacuantem. » Eadem dixerat Elias, cujus profecto hæc sunt verba in margine Regg. codd. a et l : Ῥομφαία δίστομος κατὰ τῶν αἱρετικῶν. Τὸ γὰρ, ἓν ἐξ ἀμφοῖν, πλήσσει καιρίως τοὺς ἀπὸ Νεστορίου δύο ὑποστάσεις λέγοντας· τὸ δὲ, δι' ἑνὸς ἀμφότερα, ἀντιπλήσσει τοὺς ἀπὸ Σεβήρου τὰς δύο φύσει, ἐν τῷ ἑνὶ

θη (1), καὶ συνεδέθη τὰ διεστῶτα τῇ πρὸς ἑκάτερον τοῦ μεσιτεύοντος οἰκειότητι· καὶ πάντα (2) ὑπὲρ πάντων ἦλθεν εἰς ἕν, καὶ ὑπὲρ ἑνὸς τοῦ προπάτορος· ἡ ψυχὴ διὰ τὴν παρακούσασαν, ἡ σὰρξ διὰ τὴν ὑπουργήσασαν καὶ συγκατακριθεῖσαν· ἡ μὲν ψυχήν, ἡ δὲ σάρκα· ὁ Χριστὸς διὰ τὸν Ἀδὰμ τὸν γενόμενον ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, ὁ κρείττων (3) ἁμαρτίας καὶ ὑψηλότερος.

A disjunctæ ac dissidentes per interpositæ **24** rei cum utraque earum affinitatem et cognationem copulatæ sunt: atque omnia propter omnia, et pro uno illo generis nostri principe in unum coierunt; anima nimirum propter eam, quæ præcepto divino minime paruit; caro, propter eam, quæ animæ cupiditati obsecuta est, simulque condemnata, illa propter animam, ista propter carnem; Christus denique propter Adamum, hoc est propter eum, qui sub peccato factus est, is, qui peccato sublimior ac præstantior erat.

ΚΔ'. Διὰ τοῦτο ἀντεισήχθη τῷ παλαιῷ τὸ νέον· καὶ διὰ πάθους ὁ παθὼν ἀνεκλήθη, καὶ ὑπὲρ ἑκάστου τῶν ἡμετέρων ἕκαστον τοῦ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀντεδόθη (4)· καὶ γέγονε καινὸν μυστήριον ἡ περὶ τὸν πεσόντα δι' ἀπείθειαν ἐκ φιλανθρωπίας οἰκονομία. Διὰ τοῦτο γέννησις (5) καὶ Παρθένος· διὰ τοῦτο φάτνη καὶ Βηθλεέμ· ἡ γέννησις ὑπὲρ τῆς πλάσεως· ἡ Παρθένος ὑπὲρ τῆς γυναικός· ἡ Βηθλεὲμ διὰ τὴν Ἐδέμ· ἡ φάτνη διὰ τὸν παράδεισον· τὰ μικρὰ καὶ φαινόμενα ὑπὲρ τῶν μεγάλων καὶ κρυπτομένων (6). Διὰ τοῦτο ἄγγελοι δοξάζοντες τὸν οὐράνιον, εἶτα ἐπίγειον· καὶ ποιμένες δόξαν (7) ὁρῶντες ἐπὶ τῷ ἀμνῷ καὶ ποιμένι· καὶ ἀστὴρ ἡγούμενος, καὶ μάγοι προσπίπτοντες καὶ δωροφοροῦντες, ἵν' εἰδωλολατρεία καταλυθῇ. Διὰ τοῦτο Ἰησοῦς βαπτιζόμενος, καὶ ἄνωθεν μαρτυρούμενος, καὶ νηστεύων, καὶ πειραζόμενος, καὶ νικῶν τὸν νικήσαντα (8). Διὰ τοῦτο δαίμονες ἐλαυνόμενοι, καὶ νόσοι θεραπευόμεναι, καὶ τὸ μέγα κήρυγμα μικροῖς ἐγχειριζόμενον καὶ κατορθούμενον.

XXIV. Ob hanc etiam causam veteri novum substitutum est, et per passionem, is, qui passus fuerat, in pristinum statum revocatus, ac pro unaquaque rerum nostrarum, unaquaque res ejus, qui nobis sublimior est, repensa: novumque mysterium B factum est illa, quæ circa eum, qui per inobedientiam cecidit, per benignitatem contigit dispensatio. Idcirco generatio et virgo: idcirco præsepium et Bethlehem: generatio propter effictionem [52], virgo propter mulierem, Bethlehem propter Eden, præsepium propter paradisum, res parvæ et conspicuæ propter magnas et ab oculis remotas. Idcirco angeli, cœlestis primum, ac deinde terreni [53], gloriam prædicantes, et pastores ob agni et pastoris ortum gloriam cernentes [54], et stella præiens, et Magi sese prosternentes, ac munera offerentes [55], ut scilicet idolorum cultus everteretur. Idcirco Jesus baptismi aqua tingitur, et superno testimonio coornatur [56], et jejunat [57], et tentatur, et eum, qui vicerat, devincit [58]. Idcirco dæmones ejiciuntur [59], et morbi depelluntur [60], et magnæ prædicationis munus parvis hominibus committitur, et cum laude administratur.

ΚΕ'. Διὰ τοῦτο ἔθνη φρυασσόμενα, καὶ λαοὶ μελετῶντες κενά· διὰ τοῦτο ξύλον κατὰ τοῦ ξύλου (9), καὶ κατὰ τῆς χειρὸς χεῖρες, τῆς ἀκρατῶς ἐκταθείσης αἱ γενναίως ταθεῖσαι· τῆς ἀνειμένης αἱ τοῖς ἥλοις δεθεῖσαι· τῆς ἐκβαλούσης (10) Ἀδὰμ αἱ τὰ πέρατα οἰκειούμεναι (11). Διὰ τοῦτο ὕψος κατὰ τοῦ πτώματος· καὶ χολὴ (12) κατὰ τῆς γεύσεως, καὶ στέφανος ἀκάνθινος κατὰ τοῦ πονηροῦ κράτους (13), καὶ θάνατος κατὰ τοῦ θανάτου, καὶ σκότος ὑπὲρ τοῦ φωτὸς,

C XXV. Idcirco gentes frementes, et populi inania meditantes [61]. Idcirco lignum adversus lignum, et manus adversus manum; illæ, inquam, fortiter extensæ, adversus incontinenter extensam; illæ clavis confixæ, atque constrictæ, adversus remissam et solutam; illæ orbis fines conjungentes, adversus eam, quæ Adamum e paradiso exturbavit [62]. Idcirco sublimitas adversus lapsum, **25** et fel adversus gustum, et spinea co-

[52] Gen. II, 7. [53] I Cor. XV, 49. [54] Luc. II, 14. [55] Matth. II, 9 et 11. [56] Matth. III, 13-17. [57] Matth. IV, 2. [58] ibid. 3 sqq. [59] Luc. VIII, 30. [60] Matth. IX, 33. [61] Psal. II, 1. [62] Gen. III, 24.

Χριστῷ ἀρνουμένους. Hæc adversus hæreticos « gladius sunt utraque parte acutus; » hæc enim verba, « unum ex ambobus, » Nestorianis, qui unum Christum in duas hypostases dividunt, letiferam plagam infligunt. Illa autem, « per unum ambo, » Severianos rursum qui duas in Christo naturas negant, easque in unam naturam contrahunt, aliosque non paucos feriunt.

(1) *Ἀνεκράθη. Κρᾶσις, ἀνάκρασις*, vox catholica in Gregorio est frequens. Ea tamen abusi postea hæretici. Idcirco rejecta est in concil. Chalced. Act. V, ed. Lab. t. IV, p. 565. Vide Petav., *Dog. theol.*, t. IV, lib. III, n. 8.

(2) *Καὶ πάντα*, etc. Sic omnes fere codices: « atque in unum omnia pro omnibus et pro uno protoparente coierunt. »

(3) *Κρείττων*. Ita codices. « Fortior peccato, » ut Billius vertit in Elia.

(4) *Ἀντεδόθη*. « Repensum, » quasi « compensatione, pretio et permutatione. » Petav. *De Incarn.* l. IV, cap. 15, n. 2.

(5) *Γέννησις*. Ita quinque Regg., septem Colb., Or. 1, Jes., etc. « Γένεσις quidem, ea est fictio, » ut ait Elias, « quæ ex Deo primum fluxit; γέννησις vero, nostra est generatio, qua per mortis condemnationem alii ex aliis gignuntur. »

D (6) *Ὑπὲρ τῶν μεγάλων καὶ κρυπτομένων*. His verbis, si Eliæ fides, suam de paradiso sententiam Gregorius indicat.

(7) *Δόξαν*. « Gloriam. » Malim cum Erasmo, « claritatem. »

(8) *Νικήσαντα. Πειράζοντα* habent quinque Regg. codd., Coisl. 1, Pass. Colb. 8, tres alii, et Or. 1, ad marginem.

(9) *Τοῦ ξύλου*. Τοῦ deest in Reg. a, Or. 1, sicut et τῆς ante *χειρός*.

(10) *Ἐκβαλούσης*. Reg. 1, ἐκβαλλούσης.

(11) *Πέρατα οἰκειούμεναι*. « Extrema quæque conciliant. » Neque enim ea solum, « quæ in terris, » sed et « quæ in cœlis sunt » Christus in se velut in capite adunavit (*Ephes.* I, 10).

(12) *Καὶ χολή*. Sic novem Regg., Col. tres, Or. 1, Pass.

(13) *Τοῦ πονηροῦ κράτους*. « Contra maligni, » nempe « diaboli imperium. »

rona adversus pravum imperium, et mors adversus mortem, et tenebræ propter lumen, et sepultura adversus illam in terram reversionem, et resurrectio propter resurrectionem. Hæc omnia divinæ cujusdam erga nos disciplinæ loco erant, infirmitatisque nostræ velut medicina quædam, veterem Adamum eo, unde exciderat, reducens, et ad illud vitæ lignum adducens, a quo scientiæ lignum intempestive atque incommode perceptum nos removerat.

A καὶ ταφὴ κατὰ τῆς εἰς γῆν ἀποστροφῆς, καὶ ἀνάστασις ὑπὲρ τῆς ἀναστάσεως (14). Ταῦτα πάντα παιδαγωγία τις ἦν περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀσθενείας ἰατρεία τῆς ἡμετέρας, τὸν παλαιὸν Ἀδὰμ ὅθεν ἐξέπεσεν ἐπανάγουσα, καὶ τῷ ξύλῳ τῆς ζωῆς προσάγουσα, οὗ τὸ ξύλον ἡμᾶς τῆς γνώσεως, οὐ κατὰ καιρὸν, οὐδ' ἐπιτηδείως μεταληφθὲν, ἠλλοτρίωσε.

XXVI. Ac nos hujus medicinæ ministri et adjutores sumus [63], quicunque aliis præsidemus: quibus, cum magnum atque amplum sit propria vitia morbosque perspicere, iisque mederi, quanquam nondum id magnum censeri debet; verum multorum hujus ordinis hominum improbitas, ut ita loqueremur, effecit; multo tamen majus et præclarius est aliorum morbos curare, ac scite repurgare posse, atque ut utrisque utile sit, nempe et iis, qui curatione indigent, et iis, qui medendi scientiam profitentur.

ΚϚʹ. Ταύτης ἡμεῖς τῆς θεραπείας ὑπηρέται καὶ συνεργοὶ, ὅσοι τῶν ἄλλων προκαθεζόμεθα· οἷς μέγα μὲν τὸ τὰ ἴδια πάθη καὶ ἀῤῥωστήματα καὶ γινώσκειν καὶ θεραπεύειν· μᾶλλον δὲ οὔπω μέγα, πλὴν τοῦτο λέγειν ἡμᾶς ἡ τῶν πολλῶν κακία πεποίηκε, τῶν ἐπὶ B ταύτης ὄντων τῆς τάξεως· πολλῷ δὲ μεῖζον τὸ τὰ τῶν ἄλλων ἰᾶσθαι δύνασθαι καὶ ἀνακαθαίρειν ἐπιστημόνως, καὶ ὡς ἂν ἀμφοτέροις λυσιτελοίη (15), τοῖς τε τῆς θεραπείας χρῄζουσι καὶ τοῖς ἰατρεύειν πεπιστευμένοις (16).

XXVII. Itane autem corporum medici labores, et vigilias, et curas, quas nemo ignorat, subibunt, atque ex alienis calamitatibus, ut quidam ex iis, qui apud illos sapientes habiti sunt, pronuntiavit, proprios mœrores carpent; atque alia quidem ipsi suo labore investigantes et indagantes, alia autem ab aliis corrogantes et colligentes, ægrotis porrigent; nec quidquam tam parvum ab ipsis vel excogitatum vel prætermissum est, etiam si minimum illud sit, quod non magnum, vel ad salutem, vel ad periculum momentum habere censeatur: idque quam tandem ob causam? ut homo pluribus in terra diebus vivat, atque hic ne probus quidem fortasse, sed pessimus et sceleratissimus, cui, utpote malo, jampridem e vivis excessisse fortasse utilius fuerat, ut vitio, morbo omnium maximo, liberaretur. Atque ut probum honestumque esse demus, quandiu **26** tandem victuro? semperne? aut quid ex

ΚΖʹ. Εἶτα (17) οἱ μὲν τῶν σωμάτων θεραπευταὶ πόνους τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ φροντίδας, ἃς ἴσμεν, ἕξουσι· καὶ τὸ ἐπ' ἀλλοτρίαις συμφοραῖς ἰδίας καρποῦσθαι λύπας, ὡς ἔφη τις (18) τῶν παρ' ἐκείνοις σοφῶν· καὶ τὰ μὲν αὐτοὶ μοχθοῦντες (19) καὶ ἀνευρίσκοντες, τὰ δὲ παρ' ἄλλων ἐρανιζόμενοι καὶ συνεισφέροντες (20) προσοίσουσι τοῖς δεομένοις· καὶ οὐδὲν οὕτω μικρὸν αὐτοῖς ἢ εὑρεθὲν ἢ διαφυγὸν, οὐδὲ C τῶν ἐλαχίστων, ὡς μὴ μέγα πρὸς τὴν τῆς ὑγιείας (21) ῥοπὴν, ἢ τοῦ κινδύνου τοὐναντίον ὑποληφθῆναι (22)· καὶ ταῦτα ὑπὲρ τίνος; ἵν' ἄνθρωπος ζήσῃ πλείους τὰς ἐπὶ γῆν (23) ἡμέρας, καὶ οὗτος οὐδὲ τῶν ἐπιεικῶν ἴσως, ἀλλὰ καὶ τῶν μοχθηροτάτων, ᾧ τὸ πάλαι (24) τεθνάναι ἴσως ἄμεινον ἦν, ὄντι κακῷ, ἵνα τοῦ μεγίστου τῶν ἀῤῥωστημάτων, τῆς κακίας (25), ἀπαλλαγῇ· εἰ δὲ καὶ τῶν καλῶν θείημεν, ἐπὶ πόσον (26) βιωσομένῳ; τὸν ἅπαντα χρόνον; ἢ τί τῆς ἐνταῦθα κερδανοῦντι ζωῆς, ἧς τὸ λυθῆναι ζητεῖν (27), τῶν καλῶν

[63] I Cor. IV, 1; I Cor. III, 9.

(14) *Ὑπὲρ τῆς ἀναστάσεως.* Sancig. « Resurrectio propter insurrectionem, » quasi id pertineat ad Adamum contra Deum insurgentem. Quæ sequuntur, ita extulit Augustinus *De vera religione*, num. 32: « Tota vita ejus in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. »

(15) *Ὡς ἂν ἀμφοτέροις λυσιτελοίη.* « Ut utrisque utile sit. » Præclara Eliæ in hanc rem verba juvat referre. « Quin ne his quidem, qui non totos se ipsos Deo consecrarunt, nec carnis affectum exstinxerunt, ac divini amoris igne deflagrant, utilis est aliorum curatio. Periculum enim est, ne cum fenum sint, per vitiorum ejus, cui medicinam faciunt, recordationem, concupiscentiæ carbones in se ipsis accendant, atque in flammæ eorum igne comburantur. Hæc sunt, quæ significavit, cum dixit: « ut utrisque utile fuerit. »

(16) *Πεπιστευμένοις.* «Quibus alios curandi onus commissum. »

(17) *Εἶτα.* « Deinde. »

(18) *Ὡς ἔφη τις.* Is est auctor libri qui inscribitur: *Περὶ φυσῶν*, *De flatibus*, quisquis ille sit, sive Hippocrates, cui tribuitur, sive alius; nam D medici certant quis hunc librum emiserit.

(19) *Μοχθοῦντες.* Reg. l, et Comb. πονοῦντες.

(20) *Συνεισφέροντες.* Regg. a, b, m, Colb. 7 Jes. συμφέροντες.

(21) *Τῆς ὑγιείας.* In Reg. r, deest τῆς. Reg. t, ac Jes. habent ὑγείας.

(22) *Ὑποληφθῆναι.* Regg. l, u, r, et Jes. ὑπολειφθῆναι. Idem hu, in quo is ordo verborum: Ἢ τοὐναντίον τοῦ κινδύνου ὑπολειφθῆναι.

(23) *Ἐπὶ γῆν.* Sic Regg. hu, t, x, Colbert. m, etc. Bas. vero, Par. et non pauci codd. ὑπὲρ γῆς.

(24) *Τὸ πάλαι.* Addidimus τό ex Reg. t.

(25) *Τῆς κακίας.* Ita Regg. a, l, et Colbert. 1.

(26) *Ἐπὶ πόσον.* Sic Regg. t, l, Colb. m.

(27) *Ζητεῖν.* Pro ποθεῖν καὶ ἐφίεσθαι. « Optare. » Elias et Basil.

τὸ πρῶτον καὶ ἀσφαλέστατον (28), καὶ ἀνδρὸς ὄντως ὑγιοῦς καὶ νοῦν ἔχοντος;

ΚΗʹ. Ἡμῖν δὲ, οἷς τὸ κινδυνευόμενόν ἐστι σωτηρία ψυχῆς, τῆς μακαρίας τε καὶ ἀθανάτου, καὶ ἀθάνατα κολασθησομένης, ἢ ἐπαινεθησομένης, διὰ κακίαν ἢ ἀρετὴν, πόσον χρὴ δοκεῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα, ἢ ὅσης δεῖν τῆς ἐπιστήμης ἰατρεῦσαι καλῶς, ἢ ἰατρευθῆναι (29), καὶ τὴν ζωὴν μεταθέσθαι, καὶ δοῦναι τὸν χοῦν τῷ πνεύματι; Οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν οὔτε λόγων (30) οὔτε ὁρμῶν, οὔτε τὸ θῆλυ τῷ ἄῤῥενι, οὔτε γῆρα νεότης, οὔτε πενίᾳ πλοῦτος (31), οὔτε εὐθυμῶν ἀθυμοῦντι, οὔτε ὁ κάμνων τῷ ὑγιαίνοντι, ἄρχοντές τε καὶ ἀρχόμενοι, σοφοί τε καὶ ἀμαθεῖς, δειλοί τε καὶ θρασεῖς, ὀργίλοι καὶ πρᾶοι (32), κατορθοῦντες καὶ πίπτοντες (33).

ΚΘʹ. Κἂν ἔτι ἀκριβῶς (34) ἐξετάσῃς, ὅσον τὸ μέσον τῶν ἐν συζυγίαις πρὸς τοὺς ἀγάμους, κἂν τούτοις πάλιν τῶν τῆς ἐρημίας πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς καὶ μιγάδας (35)· τῶν ἐξητασμένων (36) καὶ διαβεβηκότων ἐν θεωρίᾳ πρὸς τοὺς ἁπλῶς κατευθύνοντας, ἀστικῶν τε αὖ καὶ τῶν ἐκ τῆς ἀγροικίας, ἀκεραιοτέρων τε καὶ πανουργοτέρων, τῶν ἐν πράγμασι πρὸς τοὺς ἡσυχάζοντας, τῶν μεταβολῇ (37) πληγέντων πρὸς τοὺς εὐδρομοῦντας καὶ ἀμαθεῖς τοῦ χείρονος· τούτων γὰρ ἕκαστοι πλεῖον ἀλλήλων ἔστιν ὅτε ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ ταῖς ὁρμαῖς ἢ κατὰ τὰς τῶν σωμάτων ἰδέας διαφέροντες· εἰ δὲ βούλει, τὰς τῶν στοιχείων μίξεις καὶ κράσεις, ἐξ ὧν συνεστήκαμεν, οὐ ῥᾴστην ἔχουσι τὴν οἰκονομίαν.

Λʹ. Ἀλλ' ὥσπερ τοῖς σώμασιν οὐ τὴν αὐτὴν φαρμακείαν τε καὶ τροφὴν προσφέρονται, ἄλλοι δὲ ἄλλην (38), ἢ ὑγιαίνοντες ἢ κάμνοντες, οὕτω καὶ τὰς ψυχὰς διαφόρῳ λόγῳ καὶ ἀγωγῇ θεραπεύονται. Μάρτυρες δὲ τῆς θεραπείας, ὧν καὶ τὰ πάθη (39)· τοὺς

A hujus vitæ usura lucri facturo, cujus finem exoptare, primarium, ac tutissimum bonum est, virique, haud dubie, sani, et mente præditi.

XXVIII. Nobis autem, qui de animæ salute periclitamur, quæ beata et immortalis est, atque immortalibus, vel suppliciis, vel laudibus, ob vitium aut virtutem afficietur; quantum tandem certamen propositum esse, quantaque arte opus esse existimandum est, ut recte curemus, aut ipsi curemur, et vitam in melius commutemus, ac terram spiritui addicamus? Non enim eædem rationes, nec iidem animorum impetus sunt maris et feminæ, senectutis et adolescentiæ, divitis et pauperis, hilaris et mœrentis, sani et ægrotantis, principum et subditorum, eruditorum et indoctorum, audacium et B timidorum, mansuetorum et iracundorum, munere suo præclare fungentium, et cadentium.

XXIX. Quod si accuratius rem expendas, quantum intervallum inter conjugatos et cælibes interjectum reperies? Ex his rursus, quantum inter eremitas et cœnobitas, qui permisti communiter degunt, discriminis erit? quantum inter eos, qui in contemplatione longe processerunt, et eos qui duntaxat rectum vitæ iter tenent? quantum rursus inter urbanos et rusticos, inter simplices et callidos, inter eos, qui in rebus publicis gerendis versantur, et quietis studiosos, inter eos quorum res in deterius mutatæ sunt, et eos qui prospero cursu feruntur, nec duriore unquam fortuna conflictati sunt? Horum enim singuli cupiditatibus nonnun- C quam et affectibus magis inter se differunt, quam corporum figuris et lineamentis; aut, si mavis, elementorum, et ex quibus constamus, mistionibus et temperamentis: ac proinde nec facile regi gubernarique possunt.

XXX. Quin potius, quemadmodum non eadem medicamenta, nec eadem alimenta corporibus quibusvis adhibentur, sed alia **27** aliis, habita videlicet vel sanitatis eorum vel adversæ valetudinis ratione: eodem quoque modo animæ diversa ratione

(28) *Ἀσφαλέστατον.* Addunt Bas. ed. et Par. ὡς ἐμοὶ δοκεῖν, quæ desunt in omnibus tum Regg. tum Colb. præter unum, et in Or. 1.

(29) *Ἰατρευθῆναι.* Rectius videtur interpretari Combefisius quam cæteri: « Aut ipsi curentur, vitamque in melius commutent, ac terram spiritui addicant. » Hic enim non agitur de ipsius medici propria curatione, sed ovium quæ, ut supra dixit Gregorius, « curari nec sciunt, nec sustinent. » Quæ præcedunt, et quæ sequuntur, hanc interpretationem confirmant.

(30) *Οὔτε λόγων.* Billius, « eædem rationes, » quod eo sensu Latine non dicitur. Mallem: « nec enim mens eadem et ratio. » Favet Tullius *Offic.* lib. I, cap. 28: « Duplex est enim vis animorum... una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græce... altera in ratione, » etc.

(31) *Πενίᾳ πλοῦτος.* Bill. « Divitiarum et paupertatis. »

(32) *Πρᾶοι.* Reg. 1, πραεῖς.

(33) *Κατορθοῦντες καὶ πίπτοντες.* Gab. « felicis et infelicis. » Sed hic de his qui recte vitam instituunt, agitur; proindeque melius verteretur « stantis et cadentis. »

(34) *Ἔτι ἀκριβῶς.* Quatuor Regg. ἔτ' ἀκριβῶς. Billius hæc omnia reddit interrogando, quamvis nulla sit interrogationis nota in Græcis. Nec opus est quidquam supplere. Sed vertendum: « Quin id D etiam diligenter expendas, velim, quantum, » etc.

(35) *Τῶν τῆς ἐρημίας πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς καὶ μιγάδας.* Communis est omnium interpretum lapsus in his vertendis. Nullum excipimus, nec Latinum, nec Gallicum. Billius: « Inter solitudinis amantes, et eos qui sodalitio vitæque societate gaudent. » Nihil hac in interpretatione, et cæteris, quas referre nihil est necesse, quod sæcularibus solitudinis amantibus non conveniat. Manifestum tamen est Gregorii verbis significari monachos, quorum duo genera agnoscit, eremitarum scilicet et cœnobitarum.

(36) *Ἐξητασμένων.* « Qui versati, » vel, « exercitati sunt et longe processerunt. »

(37) *Τῶν μεταβολῇ.* Reg. bu. τῶν ἐν μεταβολῇ.

(38) *Δὲ ἄλλην.* Quidam, ut Regg. 1, 1, δ' ἄλλην. Hic plerique codd. ad marg. Διάφοροι τρόποι τῶν ψυχικῶν φαρμάκων. « Remediorum animi varia genera. »

(39) *Πάθη.* Male πάθει in Par.

ac disciplina curantur. Ii porro curationis testes sunt, qui morbis hujusmodi vexantur. Alios sermo ducit; alii exemplo componuntur. Alii calcaribus opus habent, alii freno. Nam qui segnes sunt atque ad bonum ægre impelluntur, hi verborum stimulis excitandi sunt, qui vero spiritu, quam par sit, ferventiores sunt; atque effrenato quodam animorum impetu feruntur, velut equulei generosi procul a meta currentes, hos utique orationis freno coercere ac cohibere præstiterit.

XXXI. Aliis laudatio utilitati fuit, aliis reprehensio, utraque videlicet tempestive adhibita: aut contra detrimento, non tempestive et cum ratione adhibita. Alios cohortatio ad officium dirigit, alios objurgatio: atque hæc rursus alios, si palam arguantur; alios, si remotis arbitris admoneantur. Sunt enim qui privatas admonitiones contemnant, publica autem reprehensione ad officium revocentur: sunt rursus, qui liberius reprehensi, pudorem omnem abstergant, contraque occulta objurgatione meliores reddantur, iisque, quos vicem suam dolere perspiciunt, hoc muneris vicissim rependant, ut eorum admonitionibus pareant.

XXXII. Quidam etiam ad minima usque ac levissima observandi sunt; nimirum qui eo quod peccata sua obscura et incognita esse putant (quando quidem id moliuntur), tanquam sapientiores animis inflantur; in quibusdam rursum ad nonnulla connivere satius fuerit, ita ut videntes non videamus, et audientes non audiamus, quemadmodum dici solet, ne alioqui eos nimis crebris objurgationibus tanquam fluctibus obruentes, ad desperationem incitemus, ac dissoluto tandem pudore, quod persuasionis pharmacum est, ad quodvis facinus audaciores reddamus. Quin etiam cum nonnullis ita agendum est, ut non irascentes irascamur, non contemnentes contemnamus, **28** non desperantes desperemus: quatenus videlicet eorum natura id

A μὲν ἄγει λόγος, οἱ δὲ ῥυθμίζονται παραδείγματι· οἱ μὲν δέονται κέντρων, οἱ δὲ χαλινοῦ. Οἱ μὲν γάρ εἰσι νωθεῖς, καὶ δυσκίνητοι πρὸς τὸ καλὸν, οὓς τῇ πληγῇ τοῦ λόγου διεγερτέον (40)· οἱ δὲ θερμότεροι τοῦ μετρίου τῷ πνεύματι, καὶ δυσκάθεκτοι ταῖς ὁρμαῖς, καθάπερ πῶλοι γενναῖοι πόῤῥω τῆς νύσσης θέοντες, οὓς βελτίους ἂν ποιήσειεν (41) ἄγχων καὶ ἀνακόπτων ὁ λόγος.

ΛΑ'. Τοὺς μὲν ἔπαινος ὤνησε, τοὺς δὲ ψόγος, ἀμφότερα μετὰ τοῦ καιροῦ· ἢ τοὐναντίον ἔβλαψεν ἔξω τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ λόγου. Τοὺς μὲν παράκλησις κατορθοῖ, τοὺς δὲ ἐπιτίμησις· καὶ αὕτη, τοὺς μὲν ἐν τῷ κοινῷ διελεγχομένους (42), τοὺς δὲ κρύβδην νου-
B θετουμένους (43). Φιλοῦσι γὰρ οἱ μὲν καταφρονεῖν τῶν ἰδίᾳ νουθετημάτων, πλήθους καταγνώσει σωφρονιζόμενοι· οἱ δὲ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐλέγχων ἀναισχυντεῖν, τῷ τῆς ἐπιτιμήσεως μυστηρίῳ παιδαγωγούμενοι, καὶ ἀντιδιδόντες τῆς συμπαθείας (44) τὴν εὐπείθειαν.

ΛΒ'. Τῶν μὲν πάντα τηρεῖν ἐπιμελῶς ἀναγκαῖον μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων, ὅσους τὸ οἴεσθαι λανθάνειν (45) (ἐπειδὴ τοῦτο τεχνάζουσιν) ὡς σοφωτέρους ἐφύσησε· τῶν δ' ἔστιν (46) ἃ καὶ παρορᾷν ἄμεινον, ὥστε ὁρῶντας μὴ ὁρᾷν, καὶ ἀκούοντας μὴ ἀκούειν, κατὰ τὴν παροιμίαν, ἵνα μὴ πρὸς ἀπόνοιαν (47) αὐ-
C τοὺς ἐρεθίζωμεν, τῷ φιλοπόνῳ τῶν ἐλέγχων καταβαπτίζοντες (48), καὶ τέλος πρὸς πάντα ποιήσωμεν τολμηρούς, τὸ τῆς πειθοῦς φάρμακον τὴν αἰδῶ διαλύσαντες. Καὶ μέντοι καὶ ὀργιστέον τισὶν, οὐκ ὀργιζομένους· καὶ ὑπεροπτέον, οὐχ ὑπερορῶντας· καὶ ἀπογνωστέον, οὐκ ἀπογινώσκοντας, ὅσων (49) τοῦτο ἡ φύσις ἐπιζητεῖ. Καὶ ἄλλους ἐπιεικείᾳ (50) θεραπευτέον καὶ ταπεινότητι, καὶ τῷ συμπροθυμεῖσθαι δὴ περὶ τὰς χρηστοτέρας ἐλπίδας. Καὶ τοὺς μὲν νι-

(40) *Διεγερτέον*. Reg. 1, θεραπευτεον. Comb. « Sermonis ictu curandi. »

(41) *Οὓς βελτίους ἂν ποιήσειεν*. « Quos sermo, quasi habenis coercens ac reprimens, meliores effecerit. »

(42) *Διελεγχομένους*. Sic Elias increpationem ab objurgatione distinguit: « increpatio, » ut inquit Chrysostomus, « ad peccatoris correctionem adhibetur: exprobratio autem ad ejus, qui deliquit, confusionem et ignominiam. »

(43) *Κρύβδην νουθετουμένους*. E regione horum verborum, codices Regii plures et Colb. appingunt: Πῶς δεῖ ἐπιτιμᾷν καὶ διορθοῦσθαι τοὺς ἱερεῖς. « Qua ratione increpari corrigique sacerdotes debeant. »

(44) *Συμπαθείας*. « Commiserationi obedientiam rependentes. »

(45) *Λανθάνειν*. Male in Par. λανθάνει.

(46) *Τῶν δ' ἔστιν*. Sic melioris notæ codices. Alii, τῶν δέ ἐστιν. « Hi porro sunt, » ut interpretatur Elias, « qui servilem quemdam in modum peccatum subripiunt metuuntque evulgari. Dissimulanda porro quæ gravissima non sunt, ne increpationis assiduitate, ea exstimulari desinant. »

(47) *Ἀπόνοιαν*. « Contumaciam » interpretatur Gabrielius juxta Augustini et Gregorii magni sententiam, ac contendit nusquam apud Theologum ἀπονοίᾳ « desperationem » significari, sed « contumaciam, » aut « arrogantiam, » aut « dementiam. »

(48) *Καταβαπτίζοντες*. Sic editi libri, sed frustra
D quæsieris in scriptis. Alii habent καταπιέζοντες, quæ verior lectio videtur, « deprimentes, conculcantes. » Sic duo Coisl., tres Reg i, tres Colb. Alii, καταπιέσαντες. Ita tres Colb., Or. 1, etc. Vulgatam tamen lectionem retinere visum est, quod ipsi favet iste Gregorii Magni locus: « Cum vero, inquit, pravus quisque impudenter innotescit, quo liberius omne facinus perpetrat, eo etiam licitum putat, et quod licitum suspicatur, in hoc procul dubio multiplicius mergitur. » III parte *Curæ* seu *Regul. past.*, cap. 31, admon. 32, ed. Par. 1705.

(49) *Ὅσων*. Alii codices habent, ὅπου. Hinc Elias: « quoniam autem in nonnullis, inquit, exemplaribus, per o hæc vox ὅσων scripta reperitur, sic sensus hic fuerit: ob nonnullos tantum irascendum ac desperandum esse, quantum licet, ac vera rei natura exigit. »

(50) *Ἐπιεικείᾳ*. « Jus infractum, » inquit Elias, id est, quod de severitate aliquid remittitur; ut enim Tullius, « summum jus, summa injuria. »

κᾷν, τῶν δὲ ἡττᾶσθαι πολλάκις λυσιτελέστερον· καὶ τῶν μὲν εὐπορίαν καὶ δυναστείαν, τῶν δὲ πενίαν ἢ δυσπραγίαν, ἢ ἐπαινεῖν ἢ ἀπεύχεσθαι (51).

A requirit. Alii rursus lenitate et humilitate curandi sunt, atque alacri animo una cum illis meliorem spem induendo. Alios vincere, ab aliis vinci plerumque utilius fuerit: atque aliorum opes et potentiam, aliorum inopiam et calamitatem, vel laudare, vel deprecari.

ΛΓ'. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἔχει καὶ τῆς κακίας, τὴν μὲν καλλίστην εἶναι καὶ ὠφελιμωτάτην ἀεὶ καὶ πᾶσι, τὴν δὲ χειρίστην τε καὶ βλαβερωτάτην· οὕτω καὶ (52) τῆς φαρμακείας τῆς ἡμετέρας, ἕν τι καὶ τὸ αὐτὸ ὑγιεινότατον (53), ἢ ἐπισφαλέστατον ἀεὶ καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀποδέδεικται (54)· οἷον τὸ αὐστηρὸν, ἢ τὸ πρᾶον (55), ἢ τῶν ἄλλων ὧν ἀπηριθμησάμην ἕκαστον. Ἀλλὰ τοῖς μὲν τοῦτο καλὸν καὶ χρήσιμον, τοῖς δὲ τοὐναντίον (56) πάλιν, ὅπως ἂν, οἶμαι, συμπίπτωσιν (57) οἵ τε καιροὶ καὶ τὰ πράγματα, καὶ ὁ τῶν θεραπευομένων ἐπιδέχηται τρόπος. Ἃ πάντα μὲν διελέσθαι λόγῳ, καὶ συνιδεῖν ἐπὶ τὸ ἀκριβέστατον (58), ὥστε καὶ κεφαλαίῳ (59) τὴν θεραπείαν περιλαβεῖν ἀμήχανον, κἂν ἐπὶ πλεῖστον ἐξίκηταί τις ἐπιμελείας τε καὶ συνέσεως· ἐπὶ δὲ τῆς πείρας αὐτῆς καὶ τῶν πραγμάτων τῷ θεραπευτῇ λόγῳ καὶ ἀνδρὶ (60) καταφαίνεται.

XXXIII. Neque enim, quemadmodum in virtute ac vitio res se habet, ut illa quidem semper pulcherrima et omnibus utilissima sit, hæc autem turpissimum et perniciosissimum sit; eodem modo medicinæ quoque nostræ ratio ea est, ut unum idemque medicamentum iisdem semper vel saluberrimum sit, vel periculosissimum: verbi gratia, acerbitas aut clementia, aut unum quodque aliorum, quæ modo a nobis enumerata sunt. Verum B aliis hoc medicinæ genus bonum atque utile fuerit, aliis autem rursum contrarium medendi genus; prout, opinor, vel res vel occasio tulerit, vel ægrotantium denique mores admiserint. Quæ quidem omnia sermone distinguere, atque ita exacte perspicere, ut tota medendi ratio in summam colligatur, impossibile est, quantacunque cura et diligentia ingeniique sagacitate quispiam polleat: in rebus tamen ipsis et experimentis curatrici rationi et medico perspicua fiunt.

ΛΔ'. Καθόλου δὲ ἡμῖν ἐκεῖνο γνώριμον, ὅτι, καθάπερ τοῖς ἐπὶ κάλου (61) μετεώρου καὶ ὑψηλοῦ βαίνουσι τῇδε ἢ τῇδε ἀποκλῖναι οὐκ ἀσφαλὲς, οὐδὲ εἰς μικρὸν φέρουσα ἡ ῥοπὴ, κἂν μικρὰ φαίνηται, ἀσφάλεια (62) δὲ αὐτοῖς ἡ ἰσοῤῥοπία καθίσταται· οὕτω κἂν τούτοις ὁποτέρωσε νεύσῃ (63) τις, εἴτε διὰ κακίαν, εἴτε δι' ἀμάθειαν, κίνδυνος οὐχ ὁ τυχὼν αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἀγομένοις τοῦ τῆς ἁμαρτίας πτώματος. Ἀλλ' ὁδῷ βασιλικῇ πορευτέον ὄντως, καὶ περισκεπτέον, μήτε εἰς δεξιὰ μήτε εἰς ἀριστερὰ, καθὼς αἱ Παροιμίαι φασὶν, ἐκκλίνοντας. Οὕτω μὲν δὴ τὰ (64) τῶν παθῶν ἔχει τῶν ἡμετέρων, καὶ τοσοῦτον ἐνταῦθα τὸ ἔργον τῷ ἀγαθῷ ποιμένι, τῷ γνωστῶς (65) γνωσομένῳ ψυχὰς ποιμνίου, καὶ ἀφηγησομένῳ κατὰ λόγον ποιμαντικῆς, τῆς γε ὀρθῆς καὶ δικαίας, καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ποιμένος ἡμῶν ἀξίας.

XXXIV. In universum autem illud apud nos constat, quod quemadmodum in sublimi et pendulo fune gradientibus, in hanc vel illam partem deflectere, minime tutum est, nec etiam parva inclinatio parvum periculum affert, verum eorum salus in C æquilibrio posita est: ad eumdem quoque modum utramvis in partem quispiam, sive ob vitæ improbitatem, sive ob imperitiam propenderit, haud leve periculum, tum ipsi tum iis quibus præest, imminet, ne in peccatum prolabantur. Quocirca via procul dubio regia ipsis incedendum est, ac circumspiciendum, ne vel ad dexteram, vel sinistram, velut in Proverbiis est, declinent [64]. Ac talis morborum nostrorum natura est, tantusque bono pastori labor incumbit, qui gregis animas scite cogniturus est, perspectasque habiturus, eisque juxta pastoralis artis leges præiturus, duntaxat rectæ et justæ, ac vero pastore nostro dignæ [65].

ΛΕ'. Αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ λόγου διανομὴν, ἵνα τελευ-

29 XXXV. Jam ipsam verbi distributionem, ut

[64] Prov. iv, 27. [65] Prov. xxvii, 23.

(51) Ἀπεύχεσθαι. Bill. in 1 ed. « Exsecrari, » Gabr. « detestari, » Oliv. « Culpare. »

(52) Οὕτω καί. Tres Colb. οὕτως οὐκ ἔχει καὶ τῆς.

(53) Ὑγιεινότατον. Sic Regii omnes et Colb. i, Coisl. 1. Or. 1, Jes. In ed. ὑγιαινότατον.

(54) Ἀποδέδεικται. Reg. hu, ἀποδείκνυται.

(55) Ἢ τὸ πρᾶον. Reg. t, καὶ τό, Comb. « austeritas » vel « lenitas. »

(56) Τοὐναντίον. Alii nonnulli τὸ ἐναντίον.

(57) Συμπίπτωσιν. Sic omnes codices. In ed. συμπίπτουσιν.

(58) Ἐπὶ τὸ ἀκριβέστατον. Regg. bm, hu, Coisl. 1, melioris notæ, εἰς τό. Reg. t, et Coisl. 1, ἀκριβέστερον.

(59) Καὶ κεφαλαίῳ. Regg. codd. l, s, z, Colb. 7, Pass. habent ἐν κεφαλαίῳ.

D (60) Θεραπευτῇ λόγῳ καὶ ἀνδρί. Billius in Elia vertit, « e medico sermone et viro. » Viro pro « exemplo » positum videtur.

(61) Ἐπὶ κάλου. Regg. codd. u optimæ notæ et x, et Gabr. ἐπὶ κάλῳ. Item Coisl. 1.

(62) Ἀσφάλεια. Bill. in prima ed., « salus et securitas. »

(63) Νεύσῃ. Ita Regg. bm, l, z, Colb. 5, m, et Jes. Lectio melior, quamvis rarior. In ed. νεύσει.

(64) Μὲν δὴ τά. Colb. i, μὲν οὖν. Reg. a, μὲν δὴ καὶ τά. Emphatica lectio.

(65) Γνωστῶς. « Non leviter et perfunctorie, verum sedulo et diligenter. » Sic exponit Elias; Gabr. vero, « non modo exterius, verum etiam interius plane cognitas oves habere, ut vocet eas nominatim. »

A quod nostrorum omnium primum est, postremo loco dicam, divini, inquam, verbi et excelsi distributionem, quam omnes hac ætate profitentur, si quis est alius, qui præsidenti animo suscipiat, aut cujusvis ingenii esse censeat, hunc ego solertiæ nomine admiror, ne dicam stultitiæ. Mihi quidem res minime vulgaris, parvique spiritus esse videtur, verbi, perinde ac tritici [66], mensuram tempestive cuique dare, et dogmatum nostrorum veritatem cum judicio dispensare. Hoc est, ea omnia, quæ sacra philosophia, de mundis, vel de mundo disseruit, de materia, de anima, de mente, et intelligentibus naturis, tam melioribus quam deterioribus, de providentia omnia constringente atque gubernante, tum quæ modo rationi consentaneo evenire videntur, tum quæ modo terrenæ atque humanæ rationi repugnante accidere videntur.

ταῖον εἴπω τὸ πρῶτον τῶν ἡμετέρων, τοῦ θείου λέγω καὶ ὑψηλοῦ, καὶ ὃν νῦν (66) πάντες φιλοσοφοῦσιν, εἰ μέν τις ἄλλος θαῤῥεῖ, καὶ πάσης διανοίας ὑπολαμβάνει, θαυμάζω τοῦτον ἐγὼ τῆς συνέσεως, ἵνα μὴ λέγω τῆς εὐηθείας· ἐμοὶ δ' οὖν πρᾶγμα φαίνεται οὐ τῶν φαυλοτάτων (67), οὐδὲ ὀλίγου τοῦ πνεύματος, διδόναι κατὰ καιρὸν ἑκάστῳ τοῦ λόγου τὸ σιτομέτριον, καὶ οἰκονομεῖν ἐν κρίσει τὴν ἀλήθειαν τῶν ἡμετέρων δογμάτων· ὅσα περὶ κόσμων (68) ἢ κόσμου πεφιλοσόφηται, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ νοῦ, καὶ τῶν νοερῶν φύσεων, βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ τῆς τὰ πάντα συνδεούσης τε καὶ διεξαγούσης προνοίας, ὅσα τε κατὰ λόγον ἀπαντᾷν δοκεῖ, καὶ ὅσα παρὰ λόγον τὸν κάτω καὶ τὸν ἀνθρώπινον.

B XXXVI. Quæ de prima nostra constitutione et postrema refictione, de typis et veritate, ac testamentis, de Christi adventu tam primo quam secundo, de incarnatione et cruciatibus et reversione, de resurrectione, de fine, de judicio, ac retributione, tam tristiore quam splendidiore: et quod caput est, quæcunque de principe ac beata Trinitate credenda sunt. Qua quidem in re, iis quibus alios illuminandi munus commissum est, periculum omnium maximum objicitur, ne vel in unam personam contractus sermo, dum multos deos inducere veremur, nuda et inania nobis nomina relinquat, eumdem videlicet Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse sentientibus: vel in tres alienas et exteras, aut inordinatas et principii expertes, atque, ut sic loquar, C adversarias divisus, in idem malum per contraria prolabatur: non secus ac distorta planta, cum in alteram partem nimis inflectitur.

ΛϚ'. Ἔτι τε ὅσα περὶ τῆς πρώτης ἡμων συστάσεως, καὶ τῆς τελευταίας ἀναπλάσεως, τύπων τε καὶ ἀληθείας, καὶ διαθηκῶν, καὶ Χριστοῦ παρουσίας πρώτης τε καὶ δευτέρας (69), σαρκώσεώς τε καὶ παθημάτων, καὶ ἀναλύσεως (70), ὅσα τε (71) περὶ ἀναστάσεως, περὶ τέλους, περὶ κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως (72), σκυθρωποτέρας τε καὶ ἐνδοξοτέρας (73)· καὶ τὸ κεφάλαιον (74) ὅσα περὶ τῆς ἀρχικῆς (75) καὶ μακαρίας Τριάδος ὑποληπτέον· ὅσπερ (76) δὴ καὶ κινδύνων μέγιστος τοῖς φωτίζειν (77) πεπιστευμένοις, ὡς μήτε εἰς μίαν ὑπόστασιν συναιρεθέντα τὸν λόγον (78) δέει πολυθεΐας, ψιλὰ καταλιπεῖν ἡμῖν τὰ ὀνόματα, τὸν αὐτὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ὑπολαμβάνουσι· μήτε εἰς τρεῖς, ἢ ἐκφύλους καὶ ἀλλοτρίας διαιρεθέντα, ἢ ἀτάκτους καὶ ἀνάρχους, καὶ οἷον εἰπεῖν, ἀντιθέους (79), πρὸς κακὸν ἴσον ἐκ τῶν ἐναντίων μεταπεσεῖν· ὥσπερ φυτοῦ διαστροφῆς ἐπὶ θάτερα πολὺ μετακλινομένης.

XXXVII. Nam cum tres sint hoc tempore circa theologiam morbi, atheia nempe, Judaismus, et multorum deorum cultus, quorum primi Libycus Sabellius propugnator **30** fuit; alterius, Alexan-

ΛΖ'. Τριῶν γὰρ ὄντων τῶν νῦν περὶ τὴν θεολογίαν ἀῤῥωστημάτων, ἀθεΐας, καὶ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ πολυθεΐας, ὧν τῆς μὲν Σαβέλλιος προστάτης ὁ Λίβυς ἐγένετο, τῆς δὲ Ἄρειος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, τῆς δέ τινες

[66] Luc. XII, 42.

(66) *Ὑψηλοῦ καὶ ὃν νῦν*. Ita quinq. Regg., Colb. 1, Jes., Or, 1. Alii nonnulli οὗ. Comb. ὑψηλοῦ καὶ ὅν γε νῦν. In ed. ὑψηλοῦ καὶ ὃ νῦν.

(67) *Τῶν φαυλοτάτων*. « Hominum non vulgarium. »

D (68) *Περὶ κόσμων*. « De mundis, » etc. Immateriali uno et invisibili, materiali altero et visibili; quorum ille primum, iste deinde creatus est. Hunc esse sensum Gregorii ex aliis orationibus liquet: orat. XVIII, al. XIX, *in Patrem*, n. 3: or. XXVII, al. XXXIII, *adversus Eunomianos*, n. 10; or. XXVIII, al. XXXIV, secunda *De theologia*, n. 31; or. XXXVIII, *in Christi nativitatem*, n. 10, ubi aperit quid per invisibilem mundum intelligat; orat XL, *De baptismate*, n. 45.

(69) *Δευτέρας*. Quæ sequuntur usque ad ὅσα, desunt in Reg. l.

(70) *Καὶ ἀναλύσεως*. Comb. « de profectione, morte, transitu, migratione. » Sed Elias, Gabrielius aliique de reversione Christi ad Patrem cum carne intelligunt, et consequenter, id quod sequitur, περὶ ἀναστάσεως, non ad Christum, sed ad universum genus humanum referunt.

(71) *Ὅσα τε*. Deest τε in pluribus codicibus; at non pauci, nec inutiliter, retinent.

(72) *Ἀνταποδόσεως*. Tres Regii, totidem Colb., Or. 1, Pass. ἀνταποδόσεων.

(73) *Σκυθρωποτέρας τε καὶ ἐνδοξοτέρας*. Regg. n, optimæ notæ et x, Colb. 5, et h, Pass. σκυθρωποτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων. Ruf. « de retributione vel tristium vel bonorum. » Gab. « pœnæ vel gloriæ. »

(74) *Καὶ τὸ κεφάλαιον*. Sic Regg. bu, l, t, et Or. 1, καί deest in pluribus codd. et in edit.

(75) *Ἀρχικῆς*. Addunt editores Paris. καὶ τῆς βασιλικῆς, quæ non agnoscunt Regii codd. nec Colb.

(76) *Ὅσπερ*. Reg. z, ὥσπερ.

(77) *Φωτίζειν*. Baptismum hic significari censet Comb. Aliter Elias, qui vocem hanc a pseudo-Dionysio mutuatam asserit, quamvis isto scriptore antiquiorem esse Theologum hodie constet apud eruditos.

(78) *Συναιρεθέντα τὸν λόγον*, etc. Hic locus magnam affert lucem iis quæ in variis orationibus iisdem pene verbis tradit Gregorius; or. *in Bas.* n. 39; or. 1 *De theol.* n. 5, *In nat.* n. 45, etc.

(79) *Ἀντιθέους*. Oliv. « pugnantes inter se deos. »

τῶν ἄγαν παρ' ἡμῖν ὀρθοδόξων (80). Τίς ὁ ἐμὸς λόγος; τῶν τριῶν ὅσον ἐστὶ βλαβερὸν διαφυγόντας, ἐν ὅροις μένειν τῆς εὐσεβείας, καὶ μήτε πρὸς τὴν Σαβελλίου (81) ἀθεΐαν ἐκ τῆς καινῆς (82) ταύτης ἀναλύσεως ἢ συνθέσεως ὑπαχθῆναι, μὴ μᾶλλον (83) ἓν τὰ πάντα ἢ μηδὲν ἕκαστον εἶναι ὁριζομένους (84)· φεύγει γὰρ εἶναι ὅπερ ἐστὶν εἰς ἄλληλα μεταχωροῦντα καὶ μεταβαίνοντα· ἢ σύνθετόν τινα καὶ ἄτοπον ἡμῖν Θεὸν, ὥσπερ τὰ μυθώδη τῶν ζώων σκιαγραφοῦντας καὶ ἀναπλάττοντας· μήτε τὰς φύσεις τέμνοντας κατὰ τὴν Ἀρείου (85) καλῶς ὀνομασθεῖσαν μανίαν, εἰς Ἰουδαϊκὴν πενίαν (86) κατακλεισθῆναι, καὶ φθόνον ἐπεισάγειν τῇ θείᾳ φύσει, μόνῳ τῷ ἀγεννήτῳ τὴν θεότητα περιγράφοντας, ὥσπερ δεδοικότας μὴ διαφθείροιτο (87) ἡμῖν ὁ Θεὸς, Θεοῦ Πατὴρ ὢν ἀληθινοῦ καὶ ὁμοτίμου τὴν φύσιν· μήτε τρεῖς ἀρχὰς ἀλλήλαις ἀντεπεξάγοντας (88) ἢ συντάσσοντας πολυαρχίαν εἰσάγειν (89) Ἑλληνικὴν, ἣν πεφεύγαμεν (90).

ΛΗ'. Δέον μήτε οὕτως εἶναί τινας φιλοπάτορας, ὡς καὶ τὸ εἶναι Πατέρα περιαιρεῖν (91)· τίνος γὰρ ἂν καὶ εἴη Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ τὴν φύσιν κεχωρισμένου καὶ ἀπεξενωμένου μετὰ τῆς κτίσεως; οὐ γὰρ τοῦτο Υἱὸς τὸ ἀλλότριον ἢ συναλειφομένου πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ συγχεομένου, ἴσον δὲ εἰπεῖν, καὶ συγχέοντος· μήτε τοσοῦτον φιλοχρίστους, ὡς μήτε τούτῳ φυλάττειν τὸ εἶναι Υἱῷ (92)· (τίνος γὰρ ἂν καὶ εἴη (93), μὴ πρὸς ἀρχὴν ἀναφερόμενος τὸν πατέρα;) μήτε τῷ Πατρὶ τὸ τῆς ἀρχῆς ἀξίωμα, τῆς ὡς πατρὶ καὶ γεννήτορι· μικρῶν γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀναξίων ἀρχὴ, μᾶλλον δὲ μικρῶς τε καὶ (94) ἀναξίως, μὴ θεότητος ὢν ἀρχὴ καὶ ἀγαθότητος, τῆς ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι θεωρουμένης· τῷ μὲν ὡς Υἱῷ καὶ Λόγῳ, τῷ δὲ ὡς προόδῳ καὶ οὐ διαλύτῳ (95) Πνεύματι· ἐπειδή γε ἀναγκαῖον καὶ τὸν ἕνα Θεὸν τηρεῖν, καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν, καὶ ἑκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος.

drinus Arius; tertii, quidam e nostris nimis orthodoxi : quænam mea ratio est ? nimirum, ut quidquid in his tribus noxii est, fugientes, intra pietatis metas consistamus, ac neque in Sabellii atheiam ex hac nova resolutione aut compositione devolvamur, non magis omnia hæc unum, quam unumquodque horum nihil esse constituentes; id enim, quod sunt, esse desierint, mutuo inter se commeantia et transeuntia; aut mistum quemdam et absurdum nobis Deum, quemadmodum fabulosa quædam animalia, confingentes et adumbrantes : nec rursus juxta Arii pulchre nominatum furorem, naturas secantes, in Judaicam inopiam redigamur, atque in divinam naturam invidiam inducamus, solo ingenito deitatem circumscribentes; perinde ac vereamur, ne Deus nobis corrumpatur, si Dei veri et natura æqualis Pater esse credatur; nec denique tria principia inter se opponentes, vel construentes, gentile multorum imperium quod fugimus, invehamus.

XXXVIII. Cum contra oporteat, nec quosdam Patris amore ita affici, ut etiam ab eo quod Pater sit auferant : cujus enim Pater fuerit, si Filius natura disjungatur, atque una cum rebus creatis semoveatur? non enim Filius est, quod externum atque alienum est : aut cum Patre permisceatur, atque confundatur, eumque pariter confundat : nec rursus ita Christi amantes esse, ut nec ei filii nomen servent, (cujus enim Filius fuerit, si ad Patrem tanquam ad causam non referatur?) nec Patri principii servetur dignitas, quæ ei ut Patri et genitori competit. Parvorum enim sane et indignorum principium fuerit, vel, ut rectius loquar, parve et indigne, nisi divinitatis et bonitatis illius causa sit, quæ in Filio et Spiritu sancto consideratur; in illo, inquam, ut Filio et Verbo, in hoc autem ut procedente, ac minime solubili Spiritu. Quandoquidem et Deum unum retinere necesse est, et tres **31** personas confiteri, atque cum sua quamque proprietate.

(80) *Ὀρθοδόξων*. « Ironice » dictum putat Elias.

(81) *Σαβελλίου*. Sic quidem Colb. 3, 7, aliique nonnulli. Verumtamen melior videtur lectio, Σαβέλλειον, quam exhibent Regg. codd. a, et e, et quam ipse Billius in ora Bas. ascripserat. Porro, ut observat Gab., Gregorius Sabellii hæresim atheiam non ideo nuncupat, quod Deum nullum esse omnino putaret ... sed quod ita divinas hypostases resolveret, vel componeret, ut non magis unum omnes, quam nihil singulas esse definiret. « Nam id quod sunt, » ut ait Billius, « esse desinunt, cum in sese mutuo confluentes, proprietates amittunt suas. »

(82) *Καινῆς*. Sic Reg. hu, aliique permulti, et sic legendum ex Or. in Athan. colligitur, ubi Gregorius ait, Σαβελλίου καινοτομίας. Habent nonnulli, κενῆς.

(83) *Μὴ μᾶλλον*, etc. « Non magis unum omnia, quam nihil esse singula definientes. » Ita vertit Petav. t. II, c. 6, n. 3, p. 34.

(84) *Ὁριζομένους*. Reg. n, ὁριζομένης, non male.

(85) *Ἀρείου*. « Arius, » inquit Elias, « a belli cupido et furioso dæmone Marte nomen duxit. Quia », pergit Gabrielius, « die festo Ἄρεος, id est, Martis, natus esse fertur. »

(86) *Πενίαν*. Sic omnes pene ad unum codices. Reg. μανίαν, non recte.

(87) *Διαφθείροιτο*, etc. « Ne pereat nobis Deus, si sit Pater Dei veri et natura sibi æqualis. »

(88) *Ἀντεπεξάγοντας*. « Sumpta, ni fallor, » inquit Gabrielius, « metaphora a bello; ἀντεπεξάγειν enim proprie de copiis dici videtur. »

(89) *Εἰσάγειν*. Sic plerique codd. Male Par. εἰσαγαγεῖν.

(90) *Πεφεύγαμεν*. In paucis codicibus, quos inter Pass. sequitur : μήτε εἰς τρεῖς ἐκφύλους καὶ ἀλλοτρίας διαιρεθέντα ἀτάκτους καὶ ἀνάρχους καὶ οἷον εἰπεῖν ἀντιθέους. Verum hæc adjectitia sunt nec in melioris notæ codicibus leguntur.

(91) *Ὡς καὶ τὸ εἶναι Πατέρα περιαιρεῖν*. « Ut ab eo id etiam quod Pater sit, auferant. » Quod ait Billius : « Patris nomen ipsi adimant, » non satis est contra Sabellium, qui Patris nomen non detrahebat. Oliv. « ut ei esse Patrem, » etc.

(92) *Τὸ εἶναι Υἱῷ*. « Quod sit Filius, esse Filium, conservetur. »

(93) *Εἴη*. Addit Coisl. 1, υἱός.

(94) *Μικρῶς τε καί*. Habent permulti Regg., Colb., Or. 1, Jes., Pass., Bill. μικρῶς ἅτε καί.

(95) *Ὡς προόδῳ καὶ οὐ διαλύτῳ*. « Processione, » seu « processionis termino. » Gab. « ut in eo, qui indissolubiliter procedit, Spiritu. »

XXXIX. Sed ad hæc intelligenda, et satis commode ac pro dignitate declaranda, longiori oratione opus fuerit, quam præsens institutum, atque adeo vita hæc ferat. Quin ad id potius, et nunc, et semper, opus fuerit Spiritu, per quem solum Deus, et intelligitur, et exponitur, et auditur. Puri enim duntaxat est, id attingere quod purum est, suique semper simile. Hæc autem idcirco in præsentia paucis commemoravimus, ut istud planum fiat, ei, qui de tantis rebus disputationem habeat, præsertim apud multitudinem, quæ ex variis ætatibus animique affectionibus conflata est, ac musici cujusdam instrumenti multis fidibus constantis in modum, variis pulsibus opus habet, difficile ejusmodi orationem invenire, quæ omnes concinnare ac scientiæ lumine collustrare possit: non modo quod, cum in tribus his rebus periculum versetur, hoc est in mente, et sermone, atque auditu, si non ad omnia, ad unum certe aliquod horum offendere necesse est; aut enim mens minime illuminata est, aut sermo elanguit, aut denique auris haud satis purgata minime excepit: atque ex horum uno peræque atque ex omnibus veritas claudicet necesse est. Verum etiam quia id quod his, qui aliud quoddam doctrinæ genus profitentur, facilem et plausibilem sermonem reddit, hoc est auditorum religio, in detrimentum et periculum hic cedit.

A ΛΘ'. Ταῦτ' οὖν μακροτέρου μὲν ἢ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν, οἶμαι δὲ καὶ βίον, τοῦ λόγου καὶ νοῆσαι καὶ παραστῆσαι ἱκανῶς τε καὶ ὅσον ἄξιον· μᾶλλον δὲ καὶ νῦν καὶ ἀεὶ τοῦ Πνεύματος, ᾧ μόνῳ Θεὸς καὶ νοεῖται καὶ ἑρμηνεύεται καὶ ἀκούεται. Καθαρῷ γὰρ (96) μόνον ἁπτέον τοῦ καθαροῦ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος· οὗ δ' εἵνεκα (97) νῦν ἐν ὀλίγῳ διεληλύθαμεν, ἵν' ἐκεῖνο δηλώσωμεν, ὅτι χαλεπὸν ἐν πλήθει μάλιστα, περὶ τηλικούτων διαλεγόμενον, ἐκ παντοδαπῆς συγκειμένῳ καὶ ἡλικίας καὶ ἕξεως, οἷον ὀργάνῳ τινὶ πολυχόρδῳ διαφόρων δεομένῳ καὶ τῶν κρουμάτων (98), εὑρεῖν τινα τὸν πάντας καταρτίσαι δυνάμενον λόγον, καὶ λαμπρῦναι (99) τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως· οὐ μόνον ὅτι ἐν τρισὶ τούτοις τοῦ κινδύνου σαλεύοντος, διανοίᾳ (1) καὶ λόγῳ καὶ ἀκοῇ, ἀναγκαῖον B περὶ ἕν γέ τι τούτων, εἰ καὶ μὴ πάντα (2), προσπταῖσαι· ἢ γὰρ οὐκ ἐνελάμφθη (3) νοῦς, ἢ λόγος ἠσθένησεν, ἢ οὐκ ἐχώρησεν ἀκοὴ μὴ κεκαθαρμένη· καὶ ὁμοίως (4) ἐξ ἑνὸς τούτων καὶ πάντων χωλεύειν ἀνάγκη τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' ὅτι καὶ ὃ (5) τοῖς ἄλλο τι διδάσκειν ὑπισχνουμένοις ῥᾷστον ποιεῖ τὸν λόγον καὶ εὐπαράδεκτον, ἡ τῶν ἀκουόντων εὐλάβεια (6), τοῦτο ἐνταῦθα ἡ ζημία καθίσταται καὶ ὁ κίνδυνος (7).

XL. Ut enim de Deo, ac re omnium maxima, atque ipsa salute, et prima omnibus spe, certamen habentes, quo fervidiore fide præditi sunt, eo etiam acrius orationi adversantur, ac veritatis proditionem, non autem pietatem, obedientiam esse interpretantes, prius omnia projecerint, quam opiniones eas quas domo secum afferunt, et dogmatum, quibus innutriti sunt, consuetudinem: atque hic affectus, de quo adhuc **32** loquor, moderatiorum hominum est, nec prorsus malorum, qui etiamsi a

Μ'. Ὡς γὰρ περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ μεγίστου τῶν ὄντων ἔχοντες τὸν ἀγῶνα, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς, καὶ τῆς πρώτης πᾶσιν ἐλπίδος (8), ὅσῳ τὴν πίστιν εἰσὶ θερμότεροι, τοσούτῳ προσαντέστεροι τῷ λόγῳ, C καὶ προδοσίαν τῆς ἀληθείας, οὐκ εὐσέβειαν τὴν εὐπείθειαν ὑπολαμβάνοντες, πάντα πρόοιντ' (9) ἂν πρότερον ἢ τοὺς οἴκοθεν λογισμοὺς, (10), μεθ' ὧν ἔρχονται, καὶ τῶν δογμάτων οἷς συνανεστράφησαν (11) τὴν συνήθειαν· καὶ τοῦτο ἔτι λέγω (12) τῶν μετριωτέρων καὶ οὐ πάντη κακῶν τὸ πάθος, οἳ κἂν τῆς ἀληθείας

(96) *Καθαρῷ γάρ*, etc. Comb. sic vertit: « Puri enim est duntaxat eum attingere qui purus est, et eodem se modo habet, » nempe Θεός.

(97) *Οὗ δ' εἵνεκα.* Edit. οὗ δὲ εἵνεκα.

(98) *Κρουμάτων.* Ita novem Regg., sex Colb., Or. 1, Pass. et Comb. Ed. habent, κρουσμάτων.

(99) *Λαμπρῦναι.* Reg. bu, Jes., Colb. 3, 1, λαμπρύναι.

(1) *Διανοίᾳ.* « Mente, » malim, « intelligentia. »

(2) *Πάντα.* Colb. h, πρὸς πάντα.

(3) *Ἐνελάμφθη.* Reg. bu, ἐνελλάμφθη. Sic scripserat Billius in Herv.

D (4) *Ὁμοίως.* Monet Gabrielius hac voce, « æqualitatem usquequaque non significari; quemadmodum nec in orat. de amore erga pauperes »: Πάντες πτωχοὶ ὁμοίως ἐλεεινοί. Alii enim aliis sunt miserabiliores, sed eorum nullus est, qui non aliqua misericordia dignus sit. Licet ergo plus claudicet veritas, si in duobus aut etiam si in tribus offendas, quam si in uno: æque tamen ad efficiendum ut claudicet, satisque est, si vel uni tantum e tribus impingas.

(5) *Ὅτι καὶ ὅ.* Deest ὃ in duob. Colb.

(6) *Ἡ τῶν ἀκουόντων εὐλάβεια.* Pietas religiosa demissos, obsequentes, et citra curiositatem audientes homines reddit, cum de moribus, de judicio, cæterisque hujusmodi sermo est; verum eadem pietas eos efficit suspiciosos, curiosos, cautos, reluctantes, si quis de rebus fidei disputet. « Hoc autem ea ratione fit, » inquit Elias, qui hæc observat, « quod illic quidem ex morali disciplina utilitatem omni periculo vacuam ad se manare conspiciunt; istic vero, de spe ipsaque salute certantes, suam ipsorum obedientiam, fidei proditionem existimant; unde fit ut citius quidvis prodiderint contempserintque, quam eas sententias, quas domo secum afferunt, ac dogmatum eorum, in quibus educati sunt, consuetudinem. » In his Eliæ, atque etiam Gregorii verbis, traditæ semel sanctis fidei mutandæ impossibilitas, ut ita dicam, mirabiliter elucet; atque etiam ab erroribus, quibus mens semel imbuta est, emergendi quanta sit difficultas.

(7) *Ὁ κίνδυνος.* Deest in Jes.

(8) *Πρώτης πᾶσιν ἐλπίδος.* Coisl. πρώτης πάντων ἐλπίδος. « Prima spes, » inquit Elias, « est spes in Deum; secunda, est salutis exspectatio. » Sed rectius Gabr. qui ad hæc eadem verba ait: « Ita appellare consuevit Theologus excelsum illam Trinitatem, Patrem, Filium et Spiritum sanctum. » Et est vere hic Gregorii sensus, ut ipse exponit or. XXXII, al. XXVI, *De moderatione servanda*: Τὸ μέγιστον, ἡ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐπίγνωσις, καὶ ὁμολογία τῆς πρώτης ἡμῶν ἐλπίδος. « Id quod maximum est, Patris, et Filii, et Spiritus sancti cognitio, confessioque primæ nostræ fidei. »

(9) *Πρόοιντ'.* Reg. z, πρόειντο.

(10) *Ἔρχονται.* Reg. 1, ἔρχωνται.

(11) *Συνανεστράφησαν.* Reg. 1, Comb. συνανεστράφησαν, quæ forsan est germana lectio.

(12) *Καὶ τοῦτο ἔτι λέγω.* Comb. « Addo præterea. »

διαμαρτάνωσιν, ἀλλὰ τῷ γε (13) δι' εὐλάβειαν τοῦτο πάσχειν, καὶ ζῆλον μὲν ἔχειν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, τυχὸν ἔσονται τῶν οὐ σφόδρα (14) κατακρινομένων, οὐδὲ πολλὰς δερομένων (15), ὡς οἱ διὰ κακίαν καὶ (16) πονηρίαν τοῦ δεσποτικοῦ θελήματος ἀποπίπτοντες. Καὶ (17) τάχα ἂν οὗτοι μεταπεισθεῖέν ποτε, καὶ μεταβληθεῖεν ὑπὸ τῆς αὐτῆς εὐλαβείας, ὑφ' ἧς καὶ ἀντέβαινον, εἴ τις αὐτῶν ἅψαιτο (18) λόγος, ἢ οἴκοθεν ἢ ἔξωθεν κρούσας καιρίως (19), ὥσπερ σίδηρος πυρίτιν (20) λίθον, τὴν ἐγκύμονα καὶ ἀξίαν (21) φωτὸς διάνοιαν· ἐν ᾗ καὶ τάχιστα ἂν ἐκ μικροῦ σπινθῆρος ὁ τῆς ἀληθείας πυρσὸς ἐκλάμψειε (22).

A veritate aberrent, tamen quia ob religionis studium, et quod zelum quidem habeant, sed non secundum scientiam [67], hoc patiuntur, ex eorum fortasse numero erunt, qui non tam graviter condemnabuntur, nec multis vapulabunt [68], quemadmodum qui ob improbitatem et pravitatem, a Domini voluntate exciderunt. Atque hi quoque fortasse de sententia quandoque deduci, et ab eadem illa religione, ob quam prius repugnabant, immutari queant, si quis sermo eos attingat, qui, aut interne, aut externe, ut ferrum silicem, sic gravidam mentem ac luce dignam opportune feriat: in qua etiam celerrime fortasse ex parva scintilla veritatis flamma explendescat.

ΜΑ'. Τί δ' ἂν εἴποι τις (23) περὶ τῶν διὰ κενοδοξίαν ἢ φιλαρχίαν, ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος (24) λαλούντων, Ἰαννοῦ (25) τινος ἢ Ἰαμβροῦ μεγαληγορίας, οὐ κατὰ Μωϋσέως (26), τῆς δ' ἀληθείας ὁπλιζομένων, καὶ τῆς ὑγιαινούσης κατεξανισταμένων διδασκαλίας; ἢ τῆς τρίτης μοίρας τῶν δι' ἀπαιδευσίαν καὶ τὴν ἑπομένην ταύτῃ θρασύτητα (27) ὁμόσε (28) παντὶ λόγῳ χωρούντων συώδει πάθει, καὶ καταπατούντων τοὺς καλοὺς μαργαρίτας τῆς ἀληθείας;

B XLI. Quid autem de illis dixeris, qui ob inanis gloriæ cupiditatem aut dominandi studium iniquitatem in Excelsum loquuntur [69], de Jannis, inquam, et Jambris arrogantia [70], non adversus Mosem, sed adversus veritatem arma induentium, atque adversus sanam doctrinam insurgentium? Quid etiam de tertia classe, hoc est, eorum qui ob imperitiam, ejusque comitem temeritatem, adversus omnem sermonem, porcorum in modum, ruunt, ac pulchras veritatis margaritas conculcant [71]?

ΜΒ'. Ἢ ὅσοι μηδεμίαν μὲν οἴκοθεν ὑπόληψιν φέροντες, μηδέ τινα τύπον τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἢ χείρονα ἢ βελτίονα, πᾶσι δὲ ὑποτιθέντες ἑαυτοὺς λόγοις καὶ διδασκάλοις, ὡς ἐξ ἁπάντων ἐκλεξόμενοι τὸ κρεῖττον καὶ ἀσφαλέστερον, καὶ κριταῖς οὐ καλοῖς τῆς ἀληθείας σφίσιν αὐτοῖς (29) πιστεύσαντες (30)· ἔπειτα ὑπὸ τῆς πιθανότητος (31) ἄλλοτε ἄλλης (32) περιφερόμενοι καὶ στρεφόμενοι, καὶ παντὶ λόγῳ καταπλυνθέντες καὶ πατηθέντες (33), πολλοὺς ἀμείψαντες διδασκάλους καὶ πολλὰ γράμματα, ὥσπερ χοῦν ἀνέμοις ῥᾳδίως ἀποβαλόντες, τέλος ἀποκαμόντες καὶ ἀκοὴν καὶ διάνοιαν, (34) (ὢ τῆς ἀλογίας!) πρὸς πάντα λόγον ὁμοίως δυσχεραίνουσι, καὶ μοχθηρὸν τύπον ἑαυτοῖς ἐγγράφουσιν, αὐτῆς καταγελᾶν ἡμῶν καὶ καταφρονεῖν ὡς ἀστάτου καὶ οὐδὲν ὑγιὲς ἐχούσης τῆς πίστεως, μεταβαίνοντες ἀπαιδεύτως ἀπὸ τῶν λεγόντων ἐπὶ τὸν λόγον· ὥσπερ ἂν εἴ τις τοὺς ὀφθαλ-

XLII. Quid postremo de iis qui nullam quidem opinionem, nec ullam de divinis sermonibus vel deteriorem vel meliorem formam secum afferentes, verum quibuslibet sermonibus et magistris sese subjicientes, tanquam ex omnibus id quod melius certiusque sit, electuri, ac sibi ipsis, hoc est, malis C veritatis judicibus, confidentes; deinde alia atque alia sermonis probabilitate circumacti, et undique versati, atque omni sermonum genere obruti et protriti [72], postquam multos magistros commutarunt, ac multas litteras, pulveris instar, in ventos facile abjecerunt, auribus tandem et animo defatigati, (o ingentem rationis penuriam!) **33** sermones omnes ex æquo fastidiunt, ac pravam formam sibi ipsis insculpunt, ipsam videlicet fidem nostram, ut incertam, nihilque sani habentem, irridentes et aspernantes, stulteque ab his qui ser-

[67] Rom. x, 2. [68] Luc. xii, 47. [69] Psal. LXXII, 8. [70] II Tim. iii, 8. [71] Matth. vii, 6. [72] Ephes. iv, 14.

(13) *Τῷ γε.* Reg. r, Jes., Coisl. 1, τό γε.
(14) *Οὐ σφόδρα.* Reg. hu, οὐ πάνυ τι.
(15) *Δερομένων.* Regg. a, et l, δαιρομένων. Quod ad evangelistæ verbum magis accedit.
(16) *Κακίαν καί.* Reg. t, κακίαν ἤ.
(17) *Καί.* Addidimus ex octo Regg., totidem Colb., Or. 1.
(18) *Ἅψαιτο.* Reg. z, Colb. 3, 4, m, Jes. Billius ad oram Herv., ἅψηται.
(19) *Καιρίως.* Reg. 4, καιρίαν.
(20) *Πυρῖτιν.* Sex Regg. Coisl. 1, Or. 1, prima manu, πυρίτην.
(21) *Καὶ ἀξίαν.* Hæc desunt in sex Regg., quinque Colb., Or. 1. Jes.
(22) *Ἐκλάμψειε.* Colb. 6, ἀνάψειε.
(23) *Εἴποι τις.* Regg. a, et l, εἴποις.
(24) *Εἰς τὸ ὕψος.* Gabr. « ad excelsam Trinitatem. » Elias, « ad Dei majestatem. »
(25) *Ἰαννοῦ,* etc. Orig., *in Matth.*, tract. xxxv, n. 117, sic loquitur: « Quod ait Apostolus, » II Tim. cap. iii, 8, « Sicut Jannes et Mambres restiterunt Moysi, non invenitur in publicis Scripturis, sed in libro apocrypho, qui inscribitur: *Jannes et Mambres liber*; unde ausi sunt quidam epistolam ad Tim. repellere, » etc. Non omittendum Jannis et D Mambris portenta, ab Elia pro præstigiis haberi
(26) *Μωϋσέως.* Plerique Regg. Μωσέως.
(27) *Θρασύτητα.* Videtur alludere Gregorius ad illud quod est apud Thuc. Ἀμαθία θράσος, ὁ λογισμὸς δ' ὄκνον φέρει. « Inscitia impudentiam parit, prudentia metum et cunctationem. » Bill. in 1 ed.
(28) *Ὁμόσε.* « Accipitur apud veteres, » inquit Elias, « pro ὁμοῦ, simul, et rursum pro ἀναιδῶς, impudenter atque aperta fronte. »
(29) *Αὐτοῖς.* Pass., Colb. m, Herv. ἑαυτοῖς.
(30) *Πιστεύσαντες.* Reg. l, Comb. πιστεύοντες.
(31) *Πιθανότητος.* Reg., bm, et Bill., πειθανότητος.
(32) *Ἄλλης.* Reg. t, et l, ἄλλως, sicque emendandum commendat Comb.
(33) *Πατηθέντες.* Duo Colb., καταπατηθέντες.
(34) *Ὢ τῆς ἀλογίας!* « Proh stoliditatem! »

monem habent, ad doctrinam transeuntes : non secus videlicet, ac si quis, vel oculorum, vel aurium vitio laborans, solem aut voces accuset, illum ut obscurum ac minus fulgentem, has ut absonas et imbecilles.

XLIII. Ac proinde minoris est negotii rudi adhuc animæ veritatem primum, instar ceræ nondum signatæ, imprimere, quam super litteras, hoc est pravas doctrinas et dogmata, pium sermonem scribere, ita ut posteriora cum prioribus confundantur et perturbentur. Ut enim præstat planam et tritam viam calcare, quam asperam nullisque pedum vestigiis impressam, arvumque colere aratro jam sæpe proscissum et emollitum, ita commodius quoque fuerit animum pingere, cui nondum vitiosa jam aliqua doctrina impressa sit, improbæque litteræ altissime consignatæ. Alioqui pio scriptori duplex hic labor suscipiendus erit, ut et priores formas deleat, et probatiores digcioresque quæ maneant, ipsis substituat. At tot quidem sunt, tum quantum ad reliquas affectiones, tum quantum ad sermonem ipsum, pravi, et pravi illius typi et characteres : tantumque ei negotium incumbit, cui hæc animarum institutio et præfectura commissa est, ac plura etiam oratio, ne modum excederet, prætermisit.

XLIV. Quemadmodum igitur, si quis variam quamdam et multiplicem belluam, ex multis belluis, magnis juxta parvisque, ferisque ac mitibus, conflatam cicurare et ducere aggrediatur, huic in natura adeo præpostera et prodigiosa gubernanda maximus procul dubio labor subeundus sit, maximaque dimicatio; quippe cum nec vocibus iisdem, nec alimentis, nec manuum blanditiis, ac sibilis, nec reliquis denique institutionis modis, belluæ omnes delectentur, sed aliæ aliis, pro sua quæque natura et consuetudine, vel gaudeant, vel offendantur: ut qui ejusmodi belluæ curam susceperit, eum varia omnino et multiplici scientia ornatum instructumque esse oporteat, **34** et eam, quæ cuique apta sit, curationem adhibere, si quidem belluam cum laude ducere atque conservare cupit. Eodem modo cum commune hoc Ecclesiæ corpus instar compositæ cujusdam et inæqualis belluæ, ex pluribus variisque moribus et rationibus consti-

μοὺς κακῶς διακείμενος, ἢ τὰ ὦτα διεφθαρμένος, κατηγοροίη τοῦ ἡλίου ἢ τῶν φωνῶν, τοῦ μὲν ὡς ἀμαυροῦ καὶ οὐ στίλβοντος, τῶν δὲ ὡς ἐκμελῶν καὶ ἀτόνων.

ΜΓ'. Καὶ διὰ τοῦτο ῥᾷον ἄρτι καινοτομεῖν ἀλήθειαν ψυχῇ, ὥσπερ κηρὸν οὔπω κεχαραγμένον, ἢ γράφειν κατὰ γραμμάτων, πονηρῶν λέγω διδαγμάτων (35) τε καὶ δογμάτων, εὐσεβῆ λόγον, ὡς συγχεῖσθαι καὶ ἀτακτεῖν τοῖς προτέροις τὰ δεύτερα. Ὁδὸν μὲν γὰρ (36) πατεῖν ἄμεινον τὴν λείαν καὶ τετριμμένην ἢ τὴν ἀτριβῆ καὶ τραχεῖαν, καὶ γῆν ἀροῦν ἣν πολλάκις ἄροτρον ἔτεμεν καὶ ἡμέρωσεν· ψυχὴν δὲ γράφειν, ἣν οὔπω λόγος ἐχάραξε μοχθηρὸς, οὐδὲ εἰς βάθος τὰ τῆς κακίας ἐνεσημάνθη γράμματα· δύο γὰρ ἂν οὕτω τὰ ἔργα γίνοιντο (37) τῷ θεοσεβεῖ καλλιγράφῳ, ἐξαλείφειν τε τοὺς προτέρους τύπους, καὶ μετεγγράφειν τοὺς δοκιμωτέρους τε καὶ τοῦ μένειν ἀξιωτέρους. Τοσοῦτοι μὲν δὴ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ πάθη, καὶ κατὰ τὸν λόγον αὐτὸν, οἱ πονηροὶ καὶ τοῦ πονηροῦ (38) τύποι καὶ χαρακτῆρες· τοσοῦτον δὲ τὸ ἔργον τῷ ταύτην πεπιστευμένῳ τὴν τῶν ψυχῶν (39) παιδαγωγίαν καὶ προστασίαν· καὶ τὰ πλείω παρῆκεν ὁ λόγος, ἵνα μὴ περιττότερος ᾖ τοῦ δέοντος.

ΜΔ'. Ὥσπερ οὖν εἴ τις θηρίον ἐκ πολλῶν θηρίων συγκείμενον πολυειδὲς (40) καὶ πολύμορφον, μειζόνων τε καὶ μικροτέρων, ἡμερωτέρων τε καὶ ἀγριωτέρων, ἄγειν ἐπιχειροίη καὶ τιθασσεύειν, πάντως ἂν ἦν ἔργον αὐτῷ, καὶ οὐ μικρὸν τὸ ἀγώνισμα, οὕτως ἀνωμάλου καὶ ἀλλοκότου προστατεῖν φύσεως, οὔτε φωναῖς ταῖς αὐταῖς, οὔτε τροφαῖς, οὔτε χειρὸς (41) ἐπαφαῖς (42), οὔτε συρίγμασιν (43), οὔτε τοῖς τῆς ἄλλης ἀγωγῆς τρόποις ἑκάστου τῶν θηρίων χαίροντος, ἄλλων δὲ ἄλλοις ἡδομένων, ἢ ἀχθομένων, ὡς ἡ φύσις ἑκάστου καὶ ἡ συνήθεια· καὶ τί ἂν ἔδει (44) ποιεῖν τὸν τοιούτου (45) θηρὸς ἐπιστάτην; τί δ' ἄλλο γε ἢ πολυειδῆ τε εἶναι καὶ ποικίλον τὴν ἐπιστήμην; καὶ κατάλληλον ἑκάστῳ προσάγειν τὴν θεραπείαν, ὡς ἂν ἄγοιτο καλῶς αὐτῷ τὸ θηρίον καὶ διασῴζοιτο; οὕτως ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων καὶ ἠθῶν καὶ λόγων, καθάπερ ἑνὸς ζώου συνθέτου καὶ ἀνομοίου, τοῦ κοινοῦ τούτου τῆς Ἐκκλησίας συγκειμένου σώματος, πᾶσα ἀνάγκη καὶ τὸν προστάτην ἁπλοῦν τε εἶναι (46)

(35) *Διδαγμάτων.* « Moralem disciplinam » intelligit Elias; et δογμάτων « fidei doctrinam. »

(36) *Ὁδὸν μὲν γάρ.* « Viam enim planam, tritamque præstat calcare, quam asperam, etc.; animam vero, quæ nondum pravis imbuta est doctrinis, bonis informare est facilius. »

(37) *Γίνοιντο.* Sic Billius, sex Regg., duo Colb., Or. 1, Jes. Nonnulli γίγνοιντο. Reg. z, γίνοιτο. In editis, γένοιτο.

(38) *Πονηροῦ.* « Malignum vocat ipsum dæmonem, » inquit Gab. alluditque Gregorius, opinor, ad Matth. vi, 13.

(39) *Τὴν τῶν.* Sic Regg. bm, hu, melioris notæ codices. Combef. τῶν ταύτην πεπιστευμένων. Deest τῶν in ed.

(40) *Πολυειδές.* Reg. hu, πολυειδές τε.

(41) *Χειρός.* Jes. χειρῶν.

(42) *Ἐπαφαῖς.* Significat, inquit Gabr., gestum illum quo solemus pecudibus aut etiam hominibus blandiri, dorsum eorum aut caput contrectantes.

(43) *Συρίγμασιν.* Reg. l, συρίσμασιν. Montac. σοφίσμασιν.

(44) *Καὶ τί ἂν ἔδει*, etc. « Et quid oporteat facere hujusmodi bestiæ præfectum? Quid aliud profecto quam curare ut multiplex sit ac varius scientia, » etc.

(45) *Τὸν τοιούτου.* Reg. r, τοῦ τοιούτου.

(46) *Ἁπλοῦν τε εἶναι.* « Simplicem, » inquit Elias, « quantum ad dogmata et actionis rectitudinem. » Brevius orat. in Athan. Gregorius se ipse exponit : ἁπλοῦς τὸν τρόπον, πολυειδὴς τὴν κυβέρνησιν. « Moribus simplex, gubernandi arte multiplex. » Vide Chrys., lib. vi *De sacerd.*, c. 5.

τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐν πᾶσιν (47) ὀρθότητα· καὶ ὅτι μάλιστα παντοδαπὸν καὶ ποικίλον κατὰ τὴν πρὸς ἕκαστον οἰκείωσιν, καὶ τὸ τῆς ὁμιλίας πρὸς πάντας ἐπιτήδειόν τε καὶ πρόσφορον.

ΜΕ'. Οἱ μὲν γὰρ δέονται γάλακτι τρέφεσθαι, τοῖς ἁπλουστέροις καὶ στοιχειωδεστέροις τῶν διδαγμάτων, ὅσοι τὴν ἕξιν (48) νήπιοι καὶ ἀρτιπαγεῖς, ὡς ἂν εἴποι τις, τὴν ἀνδρείαν τοῦ λόγου τροφὴν οὐ φέροντες· ἣν εἰ προσάγοι τις παρὰ δύναμιν, τάχα ἂν καταπιεσθέντες (49) καὶ βαρηθέντες (50), οὐκ ἐξαρκούσης τῆς διανοίας, ὥσπερ ἐκεῖ τῆς ὕλης (51) τὸ ἐπεισελθὸν ἑλκῦσαι καὶ οἰκειώσασθαι, ζημιωθεῖεν ἂν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν δύναμιν· οἱ δὲ τῆς ἐν τοῖς τελείοις λαλουμένης σοφίας χρῄζοντες καὶ τροφῆς τῆς ὑψηλοτέρας καὶ στεῤῥοτέρας (52), τῷ πρὸς διάκρισιν ἀληθοῦς τε καὶ ψευδοῦς ἱκανῶς (53) γεγυμνάσθαι τὰ αἰσθητήρια, εἰ γάλα ποτίζοιντο καὶ τρέφοιντο λαχάνοις, ἀσθενῶν βρώματι, δυσχεραίνοιεν ἄν· καὶ μάλα εἰκότως, οὐ δυναμούμενοι (54) κατὰ Χριστὸν, οὐδὲ αὔξοντες τὴν ἐπαινετὴν αὔξησιν, ἣν ἐργάζεται λόγος τελειῶν εἰς ἄνδρα, καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας ἄγων πνευματικῆς, τὸν καλῶς τρεφόμενον.

capientes, quod sermo divinus affert [77], eum, qui ... tualis ætatis mensuram ducens [78].

A tulum sit, summopere quoque necesse est, antistitem simul et simplicem esse, quantum ad eam, quam ad res omnes adhibere debet, rectitudinem; et rursum quam maxime varium ac multiplicem, quantum ad id attinet, ut uniuscujusque animum sibi adjungat, apteque et apposite omnes alloquatur.

XLV. Quidam enim lactis alimonia opus habent, hoc est, simplicioribus et elementariis doctrinis, nimirum qui puerili animi habitudine sunt, recensque, ut sic dicam, compacti, nec virilem sermonis cibum ferunt [73]: quem si quis ipsis præter vires admoverit, ejus pondere oppressi fortasse atque obruti, animo ad id quod transmissum est, attrahendum sibique accommodandum haud satis virium habente, quemadmodum nec corpore in cibis ma-
B teria constantibus, pristinas etiam eorum vires labefactabit. Alii, quod sensus ad verum a falso internoscendum ac secernendum exercitatos habeant, ac proinde sapientia ea quæ inter perfectos exponitur [74], sublimiorique et firmiori cibo indigeant [75], si quis lac illis propinet, oleribusque, hoc est, infirmiorum cibo, eos alat [76], molesto animo id laturi sunt: ac merito sane, utpote nihil Christiani roboris colligentes, nec laudabile illud augmentum pulchre alitur, in virum perficiens, atque ad spiri-

ΜϚ'. Καὶ *πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός;* Οὐ γάρ ἐσμεν ὡς οἱ πολλοὶ καπηλεύειν δυνάμενοι (55) τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ἀναμιγνύναι τὸν οἶνον ὕδατι· τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου λόγον τῷ πολλῷ καὶ εὐώνῳ καὶ χαμαὶ συρομένῳ καὶ ἐξιτήλῳ καὶ εἰκῇ ῥέοντι, ὥστε αὐτοί τι παρακερδαίνειν (56) ἐκ τῆς καπηλείας, ἄλλο τε ἄλλως ὁμιλοῦντες τοῖς πλησιάζουσι καὶ πᾶσι πρὸς χάριν· ἐγγαστρίμυθοί (57) τινες ὄντες καὶ κενολόγοι, τὰς ἑαυτῶν ἡδονὰς θεραπεύοντες (58) λόγοις ἐκ γῆς φωνουμένοις καὶ δυομέ-

XLVI. Et *ad hæc quis idoneus* [79]? Non enim ple-
C risque similes sumus, qui veritatis doctrinam adulterant [80], ac vinum aquæ miscent [81]; hoc est, doctrinam cor hominis exhilarantem [82], cum vili et vulgari, humique serpente, et evanida, frustraque et temere fluente, ut ipsi ex hac cauponandi ratione obiter aliquid elucrentur, aliaque alio modo cum iis qui ad ipsos accedunt, verba **35** faciunt, omnibusque assentantur, ventriloqui sane quidam et vaniloqui, voluptatibus suis servientes, verbis e terra

[73] Hebr. v, 12; I Cor. III, 1, 2. [74] I Cor. II, 6. [75] Hebr. v, 14. [76] Rom. XIV, 2. [77] Coloss. II, 19. [78] Ephes. IV, 13. [79] II Cor. II, 16. [80] ibid. 17. [81] Isa. I, 22. [82] Psal. CIII, 15.

(47) *Ἐν πᾶσιν.* Deest in Reg. r.

(48) *Ἕξιν.* Reg. hu, addit, εἰσί.

(49) *Καταπιεσθέντες.* Reg. r, n, Colb. 3, 4, Or. 1, prima manu, καταπιασθέντες.. Colb. 6, 5, καταβιασθέντες.

(50) *Βαρηθέντες.* Ita novem Regg., octo Colb., Or. 1, Jes., Par. vero βαρυνθέντες.

(51) *Ὕλης.* Observat Comb. hac voce, « corpus » a Gregorio passim significari.

(52) *Στεῤῥοτέρας.* Reg. bm, Bill. in marg. στερεωτέρας, « solidiori. »

(53) *Ἱκανῶς.* « Sufficienter, abunde. »

(54) *Δυναμούμενοι.* Reg. hu, δυνάμενοι.

(55) *Καπηλεύειν δυνάμενοι.* « Qui possimus adulterare verbum veritatis. » Billius non reddidit δυνάμενοι, nec Gabrielius; quam tamen vocem magni esse momenti, et sic vertendam censet novus interpres Gallicus : « qui potentes sunt avare atque fraudulenter tractare verbum veritatis, illudque corrumpere, ac vinum aqua miscere. » Deinde Gregorius 1° alludit ad hæc Isaiæ verba, c. I, 22, Οἱ κάπηλοί σου μίσγουσι τὸν οἶνον ὕδατι. « Caupones tui miscent vinum aqua; » et ad hæc Apost. II Cor. II, 17, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, « adulterantes verbum Dei; » 2° voce δυνάμενοι significare videtur pravos pastores, qui sua utuntur potestate ad veritatem corrumpendam, et alludere simul ad hæc verba ps. LI, 3, Τί ἐγκαυχᾷ ἐν κακίᾳ, ὁ δυνατὸς ἀνομίαν; « Quid gloriaris in malitia qui potens es in iniquitate? »

(56) *Παρακερδαίνειν.* De his Apostolus I Tim. VI, 5, « Qui existimant quæstum esse pietatem. » Eodem sensu ac Greg. S. Hieronymus in II Cor. II ait :
D « omnem doctorem, qui auctoritatem Scripturarum, per quam potest audientes corrigere, vertit ad gratiam... vinum sanctarum Scripturarum violare atque corrumpere sensu suo. »

(57) *Ἐγγαστρίμυθοι.* Vox illa, quam Vulgata « pythones » interpretatur, sæpe occurrit in Scripturis. Hic autem Gregorius alludit ad hæc Is. cap. VIII, 19, verba : Ζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογοῦντας, οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσι. Quos ventriloquos appellat Isaias, eosdem Vulgata « pythones, magos, divinos, » etc. Antiquos gentiles e terra fundi oracula credidisse patet, inquit Gab. ex illo Ciceronis loco, *De div.*, in lib. I, ubi ait : « Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum; quibus inflatæ mentes oracula funderent. »

(58) *Θεραπεύοντες.* Oliv. « venantes, » Bill. prima edit. « aucupantes. » Uterque videtur legisse θηρῶντες.

proniis et in terram pessumeuntibus; ut maximam apud vulgus gloriam et nominis celebritatem consequantur, maximis ipsos damnis afficientes, aut etiam omnino perdentes, atque innoxium simpliciorum animarum cruorem effundentes, de manibus nostris aliquando requirendum [83].

XLVII. Quin potius illud scimus, melius esse aliis qui artis peritia præstent, salutis nostræ habenas concedere, quam imperitos aliorum aurigas esse, atque aurem potius æquam submittere, quam imperitam linguam movere. Hæc cum nobiscum ipsi, non pessimis fortasse consiliariis, benevolis quidem certe, collocuti, præstabilius esse duximus, cum quæ dicenda et facienda essent, nesciremus, ea addiscere, quam nescientes docere. Præclare enim cum eo agitur, cui vel in profundam senectutem canus sermo veniat, eamque vim habens, ut recenti adhuc in pietate animæ adjumento esse possit. Nam certe alios docere aggredi, priusquam ipsi satis edocti simus, ac figulinam, ut dici solet, in dolio discere, hoc est in aliorum animabus pietatem meditari et exercere, valde stultorum aut temerariorum hominum esse mihi videtur: stultorum si ne inscitiam quidem suam agnoscunt: temerariorum, si cum eam cognitam habeant, hoc tamen negotium aggredi non verentur.

XLVIII. Enimvero Hebræorum sapientes hanc olim Hebræis legem fuisse narrant, in primis rectam et laude dignam, qua non cuivis ætati quivis Scripturæ liber concedebatur, nam ne hoc quidem utilius esse, quandoquidem nec tota statim a quolibet percipi possit, ac, quod in ea reconditius est, ob externam speciem imperitioribus plurimum detrimenti afferre possit; verum **36** alii libri ab initio cunctis patebant, et communes erant, hoc est quo-

νοις εἰς γῆν· ὡς ἂν μάλιστα εὐδοκιμοῖμεν (59) παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὅτι μάλιστα ζημιοῦντες αὐτοὺς (60), ἢ ἀπολλύντες, καὶ αἷμα ἀθῷον ἁπλουστέρων ψυχῶν ἐκχέοντες ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἐκζητηθησόμενον (61).

ΜΖ'. Ἀλλ' εἰδότες ἑτέροις βέλτιον εἶναι τὰς ἑαυτῶν ἡνίας ἐνδιδόναι τεχνικωτέροις, ἢ ἄλλων ἡνιόχους εἶναι ἀνεπιστήμονας, καὶ ἀκοὴν ὑποτιθέναι μᾶλλον εὐγνώμονα, ἢ γλῶσσαν κινεῖν ἀπαίδευτον· ταῦτα διαλεχθέντες ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ ἴσως οὐ φαύλοις συμβούλοις, εἰ δὲ μή γε, ἀλλ' οὖν εὔνοις (62), καὶ τὰ ῥητέα καὶ τὰ πρακτέα μαθεῖν οὐκ εἰδότες (63), μᾶλλον ἢ διδάσκειν ἀγνοοῦντες, ἐδοκιμάσαμεν. Ἀγαπητὸν γὰρ ὅτῳ κἂν εἰς βαθὺ γῆρας λόγος ἀφίκοιτο πολιὸς (64), καὶ ὠφελῆσαι νέαν ἐν εὐσεβείᾳ ψυχὴν δυνάμενος. Ὡς τό γε παιδεύειν ἄλλους ἐπιχειρεῖν, πρὶν αὐτοὺς (65) ἱκανῶς παιδευθῆναι, καὶ ἐν πίθῳ τὴν κεραμείαν (66) μανθάνειν, τὸ δὴ λεγόμενον, ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ψυχαῖς ἐκμελετᾷν τὴν εὐσέβειαν, λίαν εἶναί μοι φαίνεται ἀνοήτων ἢ τολμηρῶν· ἀσυνέτων μὲν, εἰ μηδὲ αἰσθάνοιντο (67) τῆς ἑαυτῶν ἀμαθείας· θρασέων δὲ, εἰ καὶ (68) συνιέντες, κατατολμῶσι (69) τοῦ πράγματος

ΜΗ'. Ἑβραίων μὲν οὖν οἱ σοφώτεροι λέγουσιν, ὡς ἄρα ἦν τις πάλαι νόμος (70) Ἑβραίοις, ἐν τοῖς μάλιστα εὖ ἔχων καὶ ἐπαινούμενος, μὴ πᾶσαν ἡλικίαν πάσῃ Γραφῇ ἐνδίδοσθαι· μηδὲ γὰρ (71) εἶναι τοῦτο λυσιτελέστερον, ὅτι μηδὲ πᾶσαν εὐθέως εἶναι παντὶ ληπτὴν, καὶ τὰ μέγιστα ἂν τοὺς πολλοὺς κακῶσαι τῷ φαινομένῳ, τὴν βαθυτέραν· ἀλλὰ τὰς μὲν ἀπ' ἀρχῆς ἀνεῖσθαι πᾶσι καὶ εἶναι κοινὰς, ὧν καὶ τὸ σωματικὸν (72) οὐκ ἀδόκιμον· τὰς δὲ μὴ ἄλλοις

[83] Ezech. III, 20; XXXIII, 8.

(59) *Εὐδοκιμοῖμεν*. Sic octo Regg., Pas., Or. 1, quinq. Colb. et Jes., Coisl. 1, εὐδόκιμοι ἦμεν. Nonnulli εὐδοκιμοίημεν. Par. et Bas. εὐδοκιμοῖεν. Sic legit Billius et vertit « celebritatem consequantur » pro « consequamur; » et fortasse omnia quæ præcedunt prima persona rectius verterentur.

(60) *Αὐτούς*. Sic Billius emendaverat in Bas. et Tillem. quod plurimi codices confirmant. Billius tamen, ut et Gabrielius, vertit « seipsos. » In ed. ἑαυτούς.

(61) *Ἐκζητηθησόμενον*. Ita Jes. In edit. ἐκζητησόμενον.

(62) *Εὔνοις*. Sequitur in ed. Bas. διὰ τοῦτο, quæ a Billio deleta sunt, « quia, inquit, deerant in Card. » Addimus, et in cæteris codicibus.

(63) *Εἰδότες*. Coisl. 1, εἰδότας, ut postea ἀγνοοῦντας.

(64) *Πολιός*. Elias, « canitie dignus. » Bas. πρέπων πεπολιωμένῳ ἀνδρί· τοῦτ' ἔστι, συνετός. « Homine cano dignus, » hoc est, sapiens et « intelligens. »

(65) *Αὐτούς*. Reg. bu, πρὶν ἂν αὐτούς. Coisl. 1, et Colb. III, πρὶν αὐτός.

(66) *Κεραμείαν*. Sic septem Reg., Or. 1, Jes. Κεραμίαν vero habent non pauci, Basilius et editi libri. « Proverbium istud, » juxta Basilium et Eliam, « in eos est, qui majora, priusquam minora, docentur aut addiscunt. » Nec enim in dolio, verum in minoribus vasculis, velut ollis aut cyathis, in quibus tanti non est peccare, figulinam figuli docent.

(67) *Αἰσθάνοιντο*. Alii, αἰσθάνωνται.

(68) *Εἰ καί*. Καί deest in omnibus pene codicibus.

(69) *Κατατολμῶσι*. Male in ed. κατατολμᾶσι.

(70) *Νόμος*. « Consuetudinem » interpretatur Elias, recte quidem. Nam in lata lege prohibitum non reperias. Eas autem tantum Scripturæ partes, quarum profundior erat sensus, ut prima Ezechielis capita de cherubim, postrema de instauratione templi, Canticum canticorum, legere usus non erat; alias autem partes cunctis fas erat versari. Quapropter non satis accurate totum hunc locum vertisse Billius videtur; imprimis, cum hæc usurpat verba, « tota, alia libri, » etc., cum de libris totis non sit sermo, sed de librorum partibus, quarum sensus reconditior erat, quam ut a nonnullis capi posset, atque etiam nonnullis posset nocere.

(71) *Μηδὲ γάρ*. Reg. a, et Col. 1, Μὴ γάρ. Mox Reg. I, εἶναι omittit; et paulo post Reg. I, τὰ μέγιστα ἄν.

(72) *Τὸ σωματικόν*. « Quod corporeum est. Unde, » inquit Orig., hom. 5 *in Lev.*, « et corpus inesse scripturæ et animam ac spiritum intelleximus. » Et idem Orig., *Philoc.*, c. 1, τῆς οἱονεὶ σαρκὸς τῆς γραφῆς, « ut simplicior ædificetur ab ipsa veluti carne scripturæ. »

ἢ τοῖς ὑπὲρ εἰκοστὸν καὶ πέμπτον γεγονόσιν ἔτος πιστεύεσθαι, ὅσαι δι' εὐτελοῦς τοῦ ἐνδύματος τὸ μυστικὸν κάλλος περικαλύπτουσιν, ἆθλον φιλοπονίας καὶ λαμπροῦ βίου, μόνοις τοῖς κεκαθαρμένοις (73) τὸν νοῦν ὑπαστράπτον καὶ φανταζόμενον, ὡς μόνης (74) δυναμένης τῆς ἡλικίας ταύτης ὑπὲρ τὸ σῶμα γενέσθαι, καὶ ἀναβῆναι καλῶς ἐπὶ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ γράμματος.

ΜΘ'. Ἡμῖν δὲ (75) οὐδεὶς ὅρος τοῦ παιδεύειν καὶ τοῦ παιδεύεσθαι, ὥσπερ οἱ λίθοι (76) πάλαι ταῖς ὑπὲρ τὸν Ἰορδάνην καὶ ταῖς ἐντὸς Ἰορδάνου φυλαῖς· οὐδὲ τισὶ μὲν ἐκεῖνο, τισὶ δὲ τοῦτο ἐπιτρεπτέον· οὐδέ τις κανὼν (77) τῶν ἕξεων· ἀλλ' οὕτω τὸ πρᾶγμα ἔῤῥιπται καὶ συγκέχυται, καὶ οὕτω κακῶς διακείμεθα, ὥστε οἱ πλείους ἡμῶν, ἵνα μὴ λέγω πάντες, πρὶν ἀποθέσθαι (78) σχεδὸν τὴν πρώτην τρίχα καὶ τὸ τὰ παιδικὰ ψελλίζεσθαι, πρὶν παρελθεῖν εἰς τὰς θείας αὐλὰς, πρὶν τῶν ἱερῶν βίβλων γνῶναι κἂν (79) τὰ ὀνόματα, πρὶν Καινῆς καὶ Παλαιᾶς χαρακτῆρα (80) γνωρίσαι καὶ τοὺς προστάτας (81)· οὔπω γὰρ λέγω πρὶν ἢ τὸν βόρβορον ἀποπλύνασθαι, καὶ τὰ τῆς ψυχῆς αἴσχη ὅσα ἡ κακία ἡμῖν προσεμάξατο, ἂν δύο ἢ τρία ῥήματα τῶν εὐσεβῶν ἐξασκήσωμεν, καὶ ταῦτα ἐξ ἀκοῆς, οὐκ ἐντεύξεως, ἢ τῷ Δαβὶδ βραχέα καθομιλήσωμεν, ἢ τὸ τριβώνιον εὖ περιστειλώμεθα (82), ἢ μέχρι τῆς ζώνης φιλοσοφήσωμεν, εὐσεβείας τι πλάσμα καὶ ὄψιν ἡμῖν αὐτοῖς περιχρώσαντες (83)· βαβαὶ (84) τῆς προεδρίας καὶ τοῦ φρονήματος! Ἱερὸς καὶ ἐκ σπαργάνων ὁ Σαμουὴλ (85)· εὐθύς ἐσμεν σοφοὶ καὶ διδάσκαλοι, καὶ ὑψηλοὶ τὰ θεῖα, καὶ γραμματέων τὰ πρῶτα καὶ νομικῶν, καὶ χειροτονοῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς οὐρανίους, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββὶ ζητοῦμεν, καὶ οὐδαμοῦ τὸ γράμμα, καὶ πάντα δεῖ νοηθῆναι πνευματικῶς, καὶ λῆρος (86) πλατὺς τὰ

A rum ne id quidem, quod corporeum est, laude careret: alii autem his duntaxat qui vicesimum quintum ætatis annum excessissent, committebantur, hoc est qui sub vili indumento mysticam pulchritudinem obtegunt, laboris et industriæ, ac luculentæ vitæ præmium, solis iis, qui mente purgati sint, fulgentem et conspicuam, quod scilicet sola hæc ætas supra corpus assurgere, atque a littera ad spiritum recte ascendere queat.

XLIX. At nobis nullus docendi ac discendi terminus est constitutus, velut olim lapides tribubus, quæ ultra Jordanem et intra Jordanem erant; nec quibusnam illud, quibusnam rursus hoc committendum sit; nec norma ulla, ad quem habitus exigamus: verum ita projecta et confusa hæc res est, tamque B male afficimur, ut quam plurimi ex nobis, ne omnes dicam, prius fere quam primam comam abjecerimus, puerilique more balbutire desierimus, priusquam in divina atria introierimus, priusquam sacrorum librorum vel nomina ipsa noverimus, priusquam novi veterisque Testamenti characterem et auctores cognitos habuerimus; nondum enim dico priusquam cœnum, et animæ labes, quas peccatum nobis impressit, eluerimus; si duo aut tria pia verba edidicerimus, eaque non ex lectione, sed auditione sola hausta, aut Davidi paulum operæ dederimus, aut pallium scite contraxerimus, aut zona tenus philosophati fuerimus, pietatis speciem quamdam et larvam nobis illinentes: o præfecturam! o elatum animum! Sacer etiam ab C incunabulis Samuel[84-92]: statim sapientes et magistri sumus, et in divinis rebus sublimes, et scribarum ac legisperitorum primi, ac cœlestes nos ipsos designamus, et vocari ab hominibus Rabbi expetimus[93], nec usquam littera, sed omnia spirituali modo intelligantur oportet, ac meræ nugæ somnia sunt, at-

[84-92] I Reg. ii, 11. [93] Matth. xxiii, 7.

(73) *Τοῖς κεκαθαρμένοις*. Omissum in Reg. 1.

(74) *Μόνης*. Regii quatuor, totidem Colb., Or. 1, Jes., Pass. habent μόλις, « vix; » et quidem ea vox optimum exhibet sensum.

(75) *Ἡμῖν δέ*. Pass. ἡμῶν. Mox οὐδὲ εἷς, Jes. divisim.

(76) *Λίθοι*. « Limitanei lapides. » Nulla hic difficultas. Gregorius his verbis significat, singulas tribus defixis in terram lapidibus distinctas fuisse, quod Elias et Basilius ipsi etiam testantur. Certe in lib. Jos. capp. xv, xvi, xvii, uniuscujusque tribus limites accurate describuntur.

(77) *Οὐδέ τις κανών*. In prima ed. Billius, melius quam secundis curis, « nec ad ullam normam hominum pretia qualitatesque perpendimus. » In Gregorio subtilius quid latet. Spectat namque ỳ ult. cap. v Hebr.

(78) *Πρὶν ἀποθέσθαι*, etc. Elias: « antequam infantiam et puerilem ætatem excesserimus. »

(79) *Κἄν*. Sic plerique scripti et editi libri. Par. καί.

(80) *Χαρακτῆρα*, Reg. 1, tres Colb. Coisl. 1, χαρακτῆρας.

(81) *Προστάτας*. Gab. « propugnatores et quasi patronos » Comb. « duces et auctores. » Basilius optime τῆς παλαιᾶς Γραφῆς τοὺς συγγραφεῖς λέγει, « instrumenti veteris (utriusque, » Elias) « scriptores dicit. »

(82) *Περιστειλώμεθα*. « Est vere contrahere. Studiose venusteque circumponere: » τὸ ἐπιμελῶς καὶ κοσμίως περιβεβλῆσθαι. Sic Basil. interpretatur.

(83) *Περιχρώσαντες*. Reg. ii, et Col. 1, ἐπιχρώσαντες.

(84) *Βαβαί*, etc. « Papæ! quam egregii præsides! » Ambitiosorum objectio est cum indignatione D relata, et ironice refutata. Εἶτα θαυμαστικῶς, εἰ βούλει, καὶ σχετλιαστικῶς ἀνεφώνησεν· Ὡς θαυμαστοὶ πρόεδροι οἰησόμεθα εἶναι καὶ τὴν φρόνησιν ὑψηλοί. « Deinde cum admiratione, vel indignatione, si mavis, exclamavit: Quam admirandi præsides, quam sapientia sublimes esse videbimur! » Quem verborum sensum non satis reddit Billii interpretatio.

(85) *Σαμουήλ*. Tillem. « Quasi Samueles quidam essemus universi. » Billius, prima edit. « Protinus Samuelem... in ore habemus. »

(86) *Καὶ λῆρος*, etc. Alii arbitrantur hæc esse hominum illorum verba, quibus objecta sibi Samuelis charismata rejiciant. Alii, ut Elias, ea ut Gregorii verba judicium suum interponentis agnoscunt: « Sed nugas et somnia crepamus. » Noster Louvardus sic sibi videtur assequi: « Et quæ somniamus veræ nugæ sunt, quæque divendimus, somnia; cum ipsi tamen, nisi laudibus efferamur, indignemur. »

que, nisi magnis laudibus efferamur **37** indignatione afficimur. Atque hæc, qui benigniores inter nos et simpliciores sunt: quid porro ii qui magis spirituales sunt, ac generosiores? Multum nos, si ita visum fuerit, condemnantes et vexantes, ac miseris modis exagitantes, nec loco ullo ac numero ponentes, abscedunt, societatem nostram, velut haud piorum hominum aspernantes.

L. Quod si cuipiam eorum dicamus leniter ad hunc modum, ac disserendo, eum provehentes: Dic mihi, vir admirande, vocasne aliquid saltare, et tibia canere? Maxime vero, inquiet. Quid sapientiam, et sapientem esse, quod nos divinarum humanarumque rerum scientiam definimus? Id quoque concedet. Age vero censesne artes illas sapientia meliores et sublimiores esse, an hanc potius illis? Mihi quidem non est dubium, quin hanc omnibus etiam præstantiorem esse dicturi sint, atque hactenus æqui et candidi judices sint. Utrum igitur, saltationis quidem et cantus tibiarum doctrina quædam et disciplina est, ad idque, et diuturno tempore, et plurimis laboribus ac sudoribus opus est, atque interdum etiam mercedem persolvere oportet, et perductores adhibere, longasque peregrinationes suscipere, cæteraque omnia facere et pati, quibus artis peritia comparatur: sapientiam autem, quæ omnibus præest, ac bona omnia complexu suo tenet, adeo ut ipse quoque Deus, quamvis permultis nominibus vocetur, hoc tamen nomine impensius quam ullis aliis delectetur, rem usque adeo levem et protritam esse existimabimus, ut ad hoc, ut quispiam sapiens sit, voluntas sola requiratur? Magnæ profecto stultitiæ hoc fuerit. Si hæc ad eos dicamus, erroremque paulatim repurgemus, aut alius quispiam doctiorum et prudentiorum, hoc nimirum illud fuerit supra petras seminare [94], atque in aures non audientium loqui [95]. Ita ne hactenus quidem sapientes sunt, ut inscitiam suam cognitam habeant. Ac mihi commodum esse videtur illud Salomonis de ipsis **38** usurpare: *Est malum quod vidi sub sole, virum qui sibi sapiens esse videtur* [96]: et quod pejus est, alios erudiendos suscepit, qui ne inscitiam quidem suam persentit.

A ὀνείρατα· καὶ ἀγανακτοίημεν ἄν, εἰ μὴ σφόδρα ἐπαινοίμεθα. Τοῦτο ἡμῶν οἱ χρηστότεροι καὶ ἁπλούστεροι· τί δὲ οἱ πνευματικοὶ (87) μᾶλλον (88) καὶ γενναιότεροι; Πολλὰ κατακρίναντες ἡμᾶς, ἂν οὕτω δόξῃ, καὶ βασανίσαντες, καὶ οὐδαμοῦ θέντες, ἀπῆλθον, καὶ τὴν κοινωνίαν ὡς οὐκ εὐσεβῶν διαπτύσαντες.

Ν'. Ἂν δέ τινι αὐτῶν λέγωμεν οὑτωσὶ πράως καὶ λογικῶς προβιβάζοντες (89)· Εἰπέ μοι, ὦ θαυμάσιε, καλεῖς τι τὸ ὀρχεῖσθαι, τό τε αὐλεῖν; Πάνυ γε εἴποιεν ἄν. Τί δαὶ (90) σοφίαν τε καὶ σοφὸν εἶναι, τοῦθ' ὃ δὴ θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην τιθέμεθα; Καὶ τοῦτο δώσουσι. Πότερον δὲ κρεῖττον εἶναι καὶ ὑψηλότερον, ταῦτα σοφίας, ἢ τούτων μακρῷ τὴν σοφίαν; Καὶ πάντων εὖ οἶδ' ὅτι (91) φήσουσι· καὶ μέχρι τούτων εἰσὶν εὐγνώμονες. B Ἆρ' οὖν ὀρχήσεως μὲν καὶ αὐλήσεώς (92) ἐστι διδασκαλία καὶ μάθησις, καὶ χρόνου πρὸς τοῦτο δεῖ, καὶ ἱδρώτων συχνῶν καὶ πόνων, καὶ μισθοὺς καταβαλεῖν (93) ἔστιν ὅτε, καὶ προσαγωγῶν (94) δεηθῆναι, καὶ ἀποδημῆσαι μακρότερα, καὶ τἄλλα (95) τὰ μὲν ποιῆσαι πάντα, τὰ δὲ παθεῖν, οἷς ἐμπειρία συλλέγεται· τὴν δὲ σοφίαν, ἣ πᾶσιν ἐπιστατεῖ (96), καὶ πάντα ἐν ἑαυτῇ τὰ καλὰ συλλαβοῦσα (97) ἔχει, ὡς καὶ τὸν Θεὸν αὐτὸν τοῦτο μᾶλλον ἤ τι ἄλλο χαίρειν ἀκούοντα, ἐπειδὴ καλεῖται πολλοῖς ὀνόμασιν, οὕτω κοῦφόν τι καὶ πεπατημένον πρᾶγμα ὑποληψόμεθα, ὥστε θελῆσαι δεῖν (98) μόνον καὶ εἶναι σοφόν; Πολλῆς (99) τοῦτο τῆς ἀμαθείας. C Ἂν ταῦτα λέγωμεν αὐτοῖς, καὶ κατὰ μικρὸν τὴν πλάνην ἀνακαθαίρωμεν (1), ἤ τις ἄλλος τῶν εὐμαθεστέρων καὶ συνετωτέρων, τοῦτο ἐκεῖνο κατὰ πετρῶν σπείρειν, καὶ λαλεῖν εἰς ὦτα μὴ ἀκουόντων. Οὕτως οὐδ' αὐτὸ τοῦτό εἰσι σοφοί, τὴν ἑαυτῶν γινώσκειν ἀπαιδευσίαν. Καί μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν τὸ τοῦ Σολομῶντος περὶ αὐτῶν εἰπεῖν (2)· *Ἔστι πονηρία, ἣν εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄνδρα δόξαντα παρ' ἑαυτῷ σοφὸν εἶναι*· καὶ ὃ τούτου πονηρότερον, παιδεύειν ἄλλους πεπιστευμένον τὸν μηδὲ τῆς οἰκείας ἀμαθείας ἐπαισθανόμενον.

[94] Luc. VIII, 6. [95] Eccli. XXV, 12. [96] Eccle. X, 5; Prov. XXVI, 12.

(87) *Πνευματικοί*. In margine Colb. καθ' ὑπόκρισιν, « per hypocrisim ac ficte. »

(88) *Μᾶλλον*. Deest in septem Regg. aliisque nonnullis. Legitur tamen in pluribus optimæ notæ codicibus.

(89) *Προβιβάζοντες*. Sic Regg. b, l, m, Colb. m, etc., cujus vocis vis hæc est, « ratiocinando gradatim urgentes. » Alii codices habent συμβιβάζοντες. Ed. Bas. προσβιβάζοντες.

(90) *Τί δαί*. Plerique Regg. Jes. et plures Colb. τί δέ.

(91) *Εὖ οἶδ'*. Εὖ deest in quatuor Regg., septem Colb. et Or. 1.

(92) *Καὶ αὐλήσεως*. etc. Sic Horat. *Arte poet.* v. 415 et seq.

Qui Pythia cantat
Tibicen, didicit prius, extimuitque magistrum.
Nec satis est dixisse, ego mira poemata pango.

(93) *Καταβαλεῖν*. Comb. καταβάλλειν.

(94) *Προσαγωγῶν*. Comb. « qui aditum præstent, conciliatores. » Bill. prima editione, « commendatores. »

D (95) *Τἄλλα*. In Reg. t, desideratur: in Reg. l, et Colb. m, legitur: Καὶ τὰ μὲν ποιῆσαι, τὰ δὲ παθεῖν.

(96) *Ἐπιστατεῖ*. « Quæ in omnibus primatum tenet (*Eccli.* XXIV, 10). »

(97) *Συλλαβοῦσα*. Ita Regg. hu, l, et Colb. 5, m.

(98) *Δεῖν*. Sic Reg. l. In ed. δεῖ.

(99) *Πολλῆς*. Addit Mont. ὄντως. Vertit Billius, « magnæ Hercle, » quam vocem non satis piam expunximus. Quid enim Christiano cum jurato Hercule?

(1) *Ἀνακαθαίρωμεν*. « Expurgare tentaverimus. »

(2) *Περὶ αὐτῶν εἰπεῖν*. Is ordo verborum est in melioris notæ codicibus. In ed. εἰπεῖν περὶ αὐτῶν.

ΝΑ'. Τοῦτο δακρύων μὲν καὶ στεναγμῶν, εἴπερ τι ἄλλο, τὸ πάθος ἄξιον· ὃ καὶ πολλάκις ἐγὼ κατηλέησα, εὖ εἰδὼς, ὅτι τὸ οἴεσθαι τοῦ εἶναι τὸ πλεῖστον ἀφαιρεῖται, καὶ μέγα τοῖς ἀνθρώποις ἡ κενοδοξία (3) πρὸς ἀρετὴν ἐμπόδιον· ἰάσασθαι δὲ καὶ στῆσαι τὴν νόσον Πέτρου ἂν (4) εἴη τινὸς ἢ Παύλου, τῶν μεγάλων Χριστοῦ μαθητῶν, καὶ μετὰ τῆς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ κυβερνήσεως εἰληφότων τὸ χά[illegible]α (5), καὶ πᾶσι πάντα γινομένων, ἵνα τοὺς [illegible]ς (6) κερδήσωσιν· ἡμῖν δὲ τοῖς ἄλλοις μέγα, [illegible] εἰ καλῶς κυβερνοίμεθα καὶ ἀγοίμεθα πρὸς τῶν ἐπανορθοῦν τὰ τοιαῦτα καὶ διευθύνειν πεπιστευμένων.

ΝΒ'. Ἀλλ' ἐπειδὴ Παύλου καὶ τῶν κατ' ἐκεῖνον ἐμνήσθημεν, ἀφέντες, εἰ δοκεῖ, τοὺς ἄλλους ἅπαντας, ὅσοι κατὰ νομοθεσίαν, ἢ προφητείαν, ἢ στρατηγίαν, ἢ τινα τοιαύτην ἄλλην οἰκονομίαν τοῦ λαοῦ προσεβλήθησαν, οἷον τὸν Μωσῆν, τὸν Ἀαρὼν ἐκεῖνον, τὸν Ἰησοῦν, τὸν Ἠλίαν, τὸν Ἐλισσαῖον, τοὺς κριτὰς, τὸν Σαμουὴλ, τὸν Δαβὶδ, τῶν προφητῶν τὸ πλῆθος, τὸν Ἰωάννην, τοὺς δώδεκα μαθητὰς τοὺς ἐπ' ἐκείνοις ὕστερον (7), οἳ πολλοῖς ἱδρῶσι καὶ πόνοις διεξῆλθον τὴν προστασίαν κατὰ τοὺς ἑαυτῶν χρόνους ἕκαστοι· τούτους ὑπερβάντες ἅπαντας, Παῦλον προστη[illegible]α μόνον τοῦ λόγου συνίστορα (8), κἂν τούτῳ θεωρήσωμεν, ὅσον ἐστὶ καὶ ψυχῶν (9) ἐπιμέλεια, καὶ εἰ βραχείας τῆς πραγματείας, ἢ μικρᾶς τῆς συνέσεως. Ὡς ἂν δὲ ῥᾷστα τοῦτο γνοίημεν καὶ κατίδοιμεν, τί Παῦλος αὐτὸς περὶ Παύλου φησὶ, ἀκούσωμεν.

ΝΓ'. Ἐῶ λέγειν (10) τοὺς πόνους, τὰς ἀγρυπνίας, τοὺς φόβους, τὰς ἐν λιμῷ καὶ δίψει κακοπαθείας, τὰς ἐν ψύχει καὶ (11) ἐν γυμνότητι, τοὺς ἔξωθεν ἐπιβουλεύοντας, τοὺς ἔνδοθεν ἀντιπράττοντας. Ἀφίημι τοὺς διωγμοὺς, τὰ συνέδρια, τὰ δεσμωτήρια, τὰ δεσμὰ, τοὺς κατηγόρους, τὰ δικαστήρια, τοὺς καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν θανάτους, τὴν σαργάνην, τοὺς λιθασμοὺς, τοὺς ῥαβδισμοὺς, τὴν περίοδον, τοὺς κατὰ γῆν κινδύνους, τοὺς κατὰ θάλασσαν, τὸν βυθὸν, τὰ ναυάγια, κινδύνους ποταμῶν, κινδύνους λῃστῶν, κινδύνους ἐκ γένους, κινδύνους ἐν ψευδαδέλφοις, τὸν ἐκ χειρῶν βίον, τὸ ἀδάπανον Εὐαγγέλιον, ὡς (12) θέατρον ἦν καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, μέσος Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἱστάμενος· ὑπὲρ μὲν τῶν (13) ἀγωνιζόμενος, τῷ δὲ προσάγων καὶ οἰκειῶν

LI. Hoc malum lacrymis quidem et luctibus, si quod aliud, dignum est; quod etiam ipse sæpe miseratus sum, non ignorans opinionem plurimum de re ipsa auferre, inanisque gloriæ studium hominibus magno ad virtutem impedimento esse. Morbum autem sanare ac reprimere, Petri cujusdam, aut Pauli fuerit, magnorum, inquam, illorum Christi discipulorum, qui una cum gubernatione, tam in sermone quam in opere, gratiam acceperunt, omnibusque omnia facti sunt, ut omnes lucrifacerent [97]. Nobis autem aliis magnum atque amplum fuerit, si ab iis, quibus emendandarum et dirigendarum hujusmodi rerum cura commissa est, recte gubernemur atque ducamur.

LII. Ac quoniam Pauli, ejusque similium mentionem fecimus, relictis, si ita videtur, omnibus aliis, qui ob leges ferendas, vel ob prophetiæ munus, vel ob rei militaris imperium, vel ob aliam quamdam ejusmodi administrationem, populi antistites fuerunt, velut Moses, Aaron, Josue, Elias, Elisæus, Judices, Samuel, David, prophetarum multitudo, Joannes duodecim apostoli, eorumque posteri, qui non sine multis laboribus et sudoribus præfecturæ munus suis quisque temporibus obierunt; his, inquam, omnibus prætermissis, Paulum unum sermonis nostri conscium proferamus, atque in eo, quanta et qualis res sit animarum cura, et an parum negotii parumque solertiæ requirat, consideremus. Quod quo facilius intelligi perspicique possit, quid Paulus ipse de Paulo dicat, audiamus.

LIII. Mitto labores, vigilias, timores, vexationes in fame et siti, in frigore et nuditate [98], eos qui vel externe insidiabantur, vel interne obsistebant. Mitto persecutiones, concilia, carceres, vincula, accusatores, tribunalia, mortes in dies atque horas incursantes, sportam, lapidationes, virgarum ictus, circuitum, pericula in terra, pericula in mari, profundum, naufragia, pericula fluminum, pericula latronum, pericula ex genere, pericula in falsis fratribus, victum manuum labore quæsitum, Evangelium sumptus **39** expers [99]; quemadmodum etiam spectaculum esset et angelis et hominibus [1], medius inter homines ac Deum constitutus; pro illis videlicet dimicans, huic autem peculiarem populum concilians et adjungens: præter hæc, quæ extrinsecus ipsi

[97] I Cor. IX, 22. [98] II Cor. XI, 27. [99] ibid. 23-26, 33; I Cor. IV, 12; IX, 18. [1] I Cor. IV, 9.

(3) *Κενοδοξία*. Colb. m. κενὴ δόξα.

(4) *Πέτρου ἂν*. Sic novem Regg., octo Colb., Jes. Or. 1, Pass. Deest ἂν in ed.

(5) *Εἰληφότων τὸ χάρισμα*. De gratia curationum exponit Elias. Tillem. de gratia miraculorum.

(6) *Πάντας*. In prima ad Cor IX, ỷ 22, legitur πάντως. Quod Vulgata reddit « omnes. »

(7) *Τοὺς ἐπ' ἐκείνοις ὕστερον*. « Hos qui postea subsecuti sunt. »

(8) *Συνίστορα*. Deest in melioris notæ codicibus; in septem Regg., totidem Colb., Or. 1, Jes. et certe sine dispendio sententiæ posset exsulare. Nonnulli tamen retinent. Comb. vertit, « testem et assertorem præficiamus. »

(9) *Ὅσον ἐστὶ καὶ ψυχῶν*. Sic septem Regg., totidem Colb. Jes. vero [illegible] Or. 1, [illegible]

(10) *Ἐῶ λέγειν*. Reg. [illegible] Colb. m. [illegible]

(11) *Τὰς [illegible]*. Permulti codices, eleganti repetitione: Τὰς ἐν ψύχει, τὰς ἐν γυμνότητι.

(12) *Ὡς*. Reg. 1, ὅς.

(13) *Ὑπὲρ μὲν τῶν*, etc. Combefisius ex Reg. Medic. singulariter legit: Ὑπὲρ μὲν τοῦ ἀγωνιζόμενος, τοὺς δὲ προσάγων, et vertit: « Pro illo decertans, hos vero, populum peculiarem adjungens ac concilians. » Quæ quidem lectio melior est. Certe Reg. 1. habet τοὺς δέ. An vero idem sit, quem Combefisius Regium Medicæum appellat, nobis non liquet. « Omnes tamen, » inquit noster Louvardus. « vidisse possumus affirmare. »

accidebant. Quis enim satis digne quotidianam ipsius animadversionem commemoret? quis singulorum curam? quis Ecclesiarum omnium sollicitudinem[2], commiserationem erga omnes, et fraternam charitatem? Offendebat aliquis; et Paulus infirmitate laborabat: alius scandalizabatur, et Paulus urebatur[3].

LIV. Jam quid de dicendi labore atque industria dicam? quid de multiplici medendi ratione? quid de benignitate? quid rursum de asperitate? quid de utriusque mistione et temperamento? ut nec per benignitatem homines molles ac languidos redderet, nec per acerbitatem exasperaret. Heris ac servis leges statuit, præfectis[4] et subditis, viris et mulieribus[5], parentibus et liberis, matrimonio et cœlibatui, deliciis et continentiæ, sapientiæ et inscitiæ, circumcisioni et præputio, Christo et mundo, carni et spiritui[6]. Pro his gratias agit: illos perstringit. Hos gaudium suum et coronam nominat[7]: illos dementiæ accusat[8]. His, rectum iter tenentibus, comitem se adjungit, atque alacritatis socium se præbet: alios male incedentes reprimit. Nunc a piorum cœtu proscribit[9]: nunc charitatem firmat[10]: nunc luget, nunc lætitia afficitur: nunc lac propinat: nunc mysteria attingit; nunc ad alios se demittit: nunc eos secum erigit: nunc virgam minatur[11]; nunc lenitatis spiritum offert[12]; nunc sublimibus elatum, nunc humilibus humilem se præbet; nunc apostolorum minimus est[13]; nunc experimentum pollicetur Christi in se loquentis[14]; nunc ex hac vita discessum exoptat, ac delibatur:
40 nunc propter suos magis necessarium esse censet in carne permanere[15]. Non enim, quod suum

A λαὸν περιούσιον, χωρὶς τῶν παρεκτός (14). Τούτων τίς ἂν ἀξίως (15) διέλθοι τὴν καθ' ἡμέραν ἐπιστασίαν (16), τὴν τῶν καθ' ἕκαστον κηδεμονίαν, τὴν μέριμναν πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν, τὸ πρὸς πάντας συμπαθὲς καὶ φιλάδελφον; Προσέκοπτέ τις, καὶ Παῦλος ἠσθένει· καὶ ἄλλος (17) ἐσκανδαλίζετο, καὶ Παῦλος ἦν ὁ φλεγόμενος (18).

ΝΔ. Τὸ δὲ τῆς διδασκαλίας φιλόπονον; τὸ δὲ ποικίλον τῆς θεραπείας; ἡ φιλανθρωπία δέ; τὸ δὲ αὐστηρὸν πάλιν; ἡ δὲ ἐξ (19) ἀμφοτέρων μῖξις καὶ κρᾶσις; ὡς μήτε τῇ χρηστότητι μαλακίζειν (20), μήτε τραχύνειν τῇ χαλεπότητι. Νομοθετεῖ δούλοις καὶ δεσπόταις, ἄρχουσι καὶ ἀρχομένοις, ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ, γονεῦσι καὶ τέκνοις, γάμῳ καὶ ἀγαμίᾳ, ἐγκρατείᾳ καὶ τρυφῇ, σοφίᾳ καὶ ἀμαθείᾳ, περιτομῇ καὶ B ἀκροβυστίᾳ, Χριστῷ καὶ κόσμῳ (21), σαρκὶ καὶ πνεύματι. Ὑπὲρ μὲν τῶν εὐχαριστεῖ, τῶν δὲ καθάπτεται. Τοὺς μὲν χαρὰν καὶ στέφανον ὀνομάζει, τοῖς δὲ ἄνοιαν ἐγκαλεῖ· τοῖς μὲν συνοδεύει καὶ συμπροθυμεῖται ὀρθοτομοῦσι, τοὺς δὲ ἀνακόπτει κακῶς ὁδεύοντας. Νῦν ἀφορίζει, νῦν ἀγάπην κυροῖ· νῦν θρηνεῖ· νῦν εὐφραίνεται· νῦν γάλα ποτίζει, νῦν μυστηρίων ἅπτεται· νῦν συγκατέρχεται, νῦν ἑαυτῷ συνυψοῖ· νῦν ῥάβδον ἀπειλεῖ, νῦν προτείνεται πνεῦμα πρᾳότητος· νῦν ἐπαίρεται τοῖς ὑψηλοῖς, νῦν ταπεινοῦται (22) τοῖς ταπεινοῖς· ἄρτι τῶν ἀποστόλων ἐστὶν ἐλάχιστος, ἄρτι δοκιμὴν ὑπισχνεῖται τοῦ ἐν αὐτῷ λαλοῦντος Χριστοῦ· ἄρτι τὴν ἐκδημίαν ποθεῖ καὶ σπένδεται· ἄρτι παραμεῖναι τῇ σαρκὶ δι' αὐτοὺς ἀναγκαιότερον δοκιμάζει (23)· οὐ γὰρ ζητεῖ τὸ ἑαυτοῦ, ζητεῖ δὲ τὸ τῶν τέκνων, οὓς C ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγέννησεν. Οὗτος ὅρος πάσης πνευματικῆς προστασίας, πανταχοῦ τὸ καθ' ἑαυτὸν (24) παρορᾷν πρὸς τὸ τῶν ἄλλων συμφέρον.

[2] II Cor. xi, 28. [3] ibid. 29. [4] Ephes. vi, 9; Col. iii, 22. [5] Col. iii, 19, 18. [6] Rom. ii, 25 et seq. [7] Philipp. iv, 1. [8] Gal. iii, 1. [9] I Cor. v, 5. [10] II Cor. ii, 8. [11] I Cor. iv, 21. [12] ibid. [13] I Cor. xv, 9. [14] II Cor. xiii, 3. [15] Philipp. i, 23, 24.

(14) *Παρεκτός*. Vocem hanc acuunt, et majori distinctione claudunt sex Regg. codd. octo, Colb., Or. i, Jes. Sicque τούτων, quod sequitur ad periodum sequentem pertinet, atque ita vertendum: « ea vel cursim recensere pro dignitate quis possit, » etc. Sin autem, sublata interpunctione, legas: Παρεκτὸς τούτων, optime cum Rufino reddideris: « Præter ergo hæc omnia, quis, » etc.

(15) *Ἀξίως*. Plures codd. melioris notæ habent: πρὸς ἀξίαν.

(16) *Τὴν καθ' ἡμέραν ἐπιστασίαν*. « Instantiam quotidianam. » Hic aperte alludit Gregorius ad hæc Apost. verba, II Cor. c. xi, 28, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, quæ Vulgata reddit, « instantia mea quotidiana. » Quamvis hæc vox Apost. ἐπισύστασις, non proprie significet « instantiam, » sed potius « incursum, » quemadmodum interpretati sunt, non modo Græci, sed et ipse August. *De doctr. Christ.* lib. iv, c. 7, ubi ait, « Incursus meus quotidianus; » attamen nullatenus dubitamus quin Gregorius legerit ut vulgatus interpres; adeoque vertendum cum ipso « instantiam, » seu « attentam considerationem, sollicitudinem et assiduitatem; » quod maxime etiam convenit Apostoli proposito. Ipsi siquidem, cum plurima perstrinxisset, quæ corpus exterius vexabant, propositum erat transire ad ea, quæ animum interius cruciabant, quod præclare exprimitur verbo, ἐπιστασία, non autem illo, ἐπισύστασις, cujus loco, ἡ ἐπίστασίς μοι se in duobus codicibus legisse testatur Gabrielius.

(17) *Καὶ ἄλλος*. Deest καὶ in Regg. a et h.

(18) *Φλεγόμενος*. In Reg. r, πυρούμενος, quod est Apost. verbum.

(19) *Ἡ δὲ ἐξ*. In pluribus deest ἐξ. In aliis, ἡ δ' ἐξ, in aliis vero, ἡ δ' ἀμφοτέρων legitur.

D (20) *Μαλακίζειν*. Ruf., Oliv., Elias, ut Billius, ad homines referunt. Gabrielius ad Paulum: « Ne esset aut lenitate mollior, aut acerbitate durior. » Sententiam utramque Græca et Latina sic exhiberent; « ut esset sine mollitie lenitas, et sine acerbitate severitas. »

(21) *Χριστῷ καὶ κόσμῳ*. Hoc est, inquit optime Elias, « his qui Christi sunt, et his qui mundi. »

(22) *Ταπεινοῦται*. Comb. συνταπεινοῦται.

(23) *Δοκιμάζει*. Reg. 1, et Coisl. 1, δογματίζει.

(24) *Τὸ καθ' ἑαυτόν*. Reg. Or, r. 1, τὸ ἑαυτοῦ. Imo cujuscunque administrationis publicæ is esse debet finis, ut Plato præcipit, et post Platonem Tullius i *Offic.* c. xxv, n. 120, « Omnino qui reip. præfecturi sunt duo Platonis præcepta teneant: unum ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcunque agant ad eam referant obliti commodorum suorum, » etc.

est, quærit, sed quod filiorum, quos in Christo per Evangelium genuit [16]. Hic enim spiritualis omnis imperii finis est, ubique, privata utilitate neglecta, commodis aliorum consulere.

ΝΕ'. Ἐγκαυχᾶται ταῖς ἀσθενείαις καὶ ταῖς (25) θλίψεσιν· ὡς ἄλλῳ (26) τινὶ κόσμῳ, τῇ Ἰησοῦ νεκρώσει ἐγκαλλωπίζεται· ὑψηλός ἐστι τὰ σαρκικὰ, καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἀγάλλεται· οὐκ ἰδιώτης τὴν γνῶσιν, καὶ βλέπειν φησὶ δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι. Θαῤῥεῖ τῷ πνεύματι (27), καὶ ὑποπιάζει (28) τὸ σῶμα καθαιρῶν (29) ὡς ἀντίπαλον· τί διδάσκων ἡμᾶς ἐν τούτοις, καὶ τί παιδεύων; μὴ φρονεῖν τοῖς κάτω, μὴ φυσιοῦσθαι τῇ γνώσει, μὴ τὴν σάρκα ἐπεγείρειν τῷ πνεύματι. Πάντων ὑπερμαχεῖ, πάντων ὑπερεύχεται, ζηλοῖ πάντας, ἀνάπτεται ὑπὲρ πάντων, τῶν ἔξω νόμου, τῶν ὑπὸ νόμον· κήρυξ ἐθνῶν, Ἰουδαίων προστάτης. Ἐτόλμησέ τι καὶ μεῖζον ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ τῶν κατὰ σάρκα, ἵνα τολμήσω τι καὶ αὐτὸς οὕτω λέγων· ἀντεισαχθῆναι (30) τούτους ἑαυτοῦ Χριστῷ διὰ τὴν ἀγάπην εὔχεται. Ὢ τῆς μεγαλονοίας (31)! ὢ τῆς τοῦ πνεύματος ζέσεως! Μιμεῖται Χριστὸν, τὸν γενόμενον ὑπὲρ ἡμῶν κατάραν, τὸν τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀναλαβόντα (32), καὶ τὰς νόσους βαστάσαντα· ἢ, τό γε μετριώτερον εἰπεῖν, παθεῖν τι ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ὡς ἀσεβὴς, δέχεται, πρῶτος ἀπὸ Χριστοῦ, μόνον εἰ οὗτοι σώζοιντο.

LV. In infirmitatibus et afflictionibus gloriatur. In mortificatione Jesu, tanquam in alio quodam ornamento sibi placet. In carnalibus sublimis est, et ob spiritualia exsultat. Imperitus non est scientia: et tamen se per speculum duntaxat et in ænigmate videre ait. Spiritui confidit: et tamen corpus castigat, tanquam adversarium ejiciens. Quid autem in his rebus nos docet atque admonet? nempe, ne ob terrena efferamur, ne ob scientiam inflemur, ne carnem adversus spiritum excitemus. Pro omnibus dimicat, pro omnibus precatur, zelo omnes prosequitur, pro omnibus inflammatur, tam a lege alienis, quam legi subjectis, gentium concionator, Judæorum patronus. Quin etiam majus aliquid [17] pro suis secundum carnem [18] fratribus ausus est, ut ipse quoque aliquid audeam hoc dicens, eos ad Christum loco suo introduci, pro sua charitate optat. O ingentem animi præstantiam! o ingentem spiritus fervorem! Christum, qui nostra causa maledictum factus est [19], qui infirmitates nostras suscepit, et morbos portavit [20], imitatur; aut, ut moderatius dicam, primus post Christum, eorum causa, etiam tanquam impius, aliquid perpeti non recusat, modo ipsi salutem consequantur.

ΝϚ'. Καὶ τί λέγω καθ' ἕκαστον; ζῶν γὰρ οὐχ ἑαυτῷ, Χριστῷ δὲ καὶ τῷ κηρύγματι, καὶ κόσμον ἑαυτῷ σταυρώσας, καὶ σταυρωθεὶς (33) κόσμῳ καὶ τοῖς ὁρωμένοις, πάντα ἡγεῖται μικρὰ καὶ τῆς ἐπιθυμίας ἐλάττονα· κἂν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πληρώσῃ τὸ Εὐαγγέλιον, κἂν ἐπὶ τὸν τρίτον οὐρανὸν φθάσῃ δι' ἁρπαγῆς (34), κἂν τοῦ (35) παραδείσου γένηται θεατὴς, κἂν τῶν ἀῤῥήτων ἡμῖν (36) ῥημάτων ἀκροατής. Ταῦτα Παῦλος, καὶ εἴ τις κατ' ἐκεῖνον τῷ πνεύματι. Ἡμεῖς δὲ δεδοίκαμεν

LVI. Quid singula commemoro? ipse enim, non sibi, sed Christo et prædicationi vivens, mundumque sibi ipsi crucifigens, ac mundo [21], et rebus iis quæ in aspectum cadunt, crucifixus, parva omnia et cupiditate sua inferiora existimat [22]: quamvis **41** etiam ab Hierusalem, et per circuitum, usque ad Illyricum, Evangelium impleverit, quamvis ad tertium cœlum per raptum pervenerit [24], quamvis paradisi spectator fuerit, quamvis arcanorum verborum auditor [23]. Hæc Paulus, et si quis eodem spi-

[16] I Cor. IV, 15. [17] II Cor. XI, 21. [18] Rom. IX, 3. [19] Gal. III, 13. [20] Isa. LIII, 4. [21] Gal. VI, 14. [22] Philipp. III, 8. [23] Rom. XV, 19. [24] II Cor. XII, 23.

(25) *Καὶ ταῖς*. Deest καί in novem Regg., etc.

(26) *Ὡς ἄλλῳ*. Gabr. legit, ὡς καλῷ, et vertit, « tanquam pulchro quodam ornamento. » Sic etiam videtur legisse Ruf. « velut pretioso quodam monili. »

(27) *Θαῤῥεῖ τῷ πνεύματι*. Comb. « fidit spiritui, securus spiritu est, » id est, « mentis sensu. »

(28) *Καὶ ὑποπιάζει*. Sic Reg. a, r, bm, t, tres Colb., etc. Regii tamen bu, n, u, Or. 1, optimæ notæ. ὑπωπιάζει. Alii duo Regii, duoque Colb., Coisl. 1, habent, ὑπο[illegible].

(29) *Καθαιρῶν*. Billius melius primis curis vertit, « velut adversarium profligat. »

(30) *Ἀντεισαχθῆναι*. Rufinus hic plura de suo addit: « Audet aliquid ultra quam fas est... ultra mandatum Dei nititur; nam proximos suos non sicut se, sed plus quam se diligit. Denique, se etiam abjecto, illos pro se introduci orat ad Christum... et eligit extra pietatem fieri pro pietate. » Gabr. « optat... suum in locum suffectos Christo exhiberi. » Nihil aliud his verbis significat Gregorius, nisi Paulum optasse pro Christo interfici, vel devoveri, ut Judæos lucrifaceret et ad Christum introduceret. Anathema a Christo esse, id est, pro Christo; quo sensu particula « ab » a Cicerone ipso sumitur: « ab reo dicere, » id est, « pro reo, in rei gratiam dicere. » Potuit etiam optare Apostolus, in Ecclesia Christi contemptissimus haberi, modo Judæos ad veram justitiam perduceret. Demum, si quid difficultatis hic esset, verbis quæ sequuntur penitus tollitur: « imitatur Christum qui factus est pro nobis maledictum. » Optavit Paulus pro fratribus suis, id esse, et pati, quod fuit et passus est Christus pro nobis. Optavit. Frustra in erroris sui patrocinium hæc Gregorii verba trahere conantur novi Hesychiastæ, quos egregie refellit illustrissimus et doctissimus Meldensis episcopus in libro qui Gallice est inscriptus: « Divers écrits ou mémoires sur le livre, qui a pour titre: *Explication des Maximes des Saints,* » etc.

(31) *Μεγαλονοίας*. Habent pauci, μεγαλοψυχίας.

(32) *Ἀναλαβόντα*. Regg. novem, plures Colb., Jes., Or. 1, λαβόντα.

(33) *Σταυρωθείς*. Reg. l, Colb. m, Comb. συσταυρωθείς· « una crucifixus. »

(34) *Δι' ἁρπαγῆς*. Colb. 5, uno verbo, διαρπαγείς, et in margine δι' ἁρπαγῆς.

(35) *Κἂν τοῦ*. Habet Reg. bu, καί, et paulo post idem. Regg. a, t, x, Colb. 1, 7, m. Or. 1, Gabr. καὶ τῶν.

(36) *Ἀῤῥήτων ἡμῖν*. Regg. a et u, ἀποῤῥήτων, « arcanorum verborum, quæ nobis loqui non licet (*II Cor.* XII, 4). »

ritu præditus est. Nos autem veremur, ne, si cum illis comparemur, stulti quidam principes Taneos simus [25], aut exactores spicas legentes, aut populum falso beatum dicentes [26]; addam etiam beati dicti, et pedum vestrorum viam turbantes : aut illusores dominantes [27], aut juvenes antistites [28] ac prudentia minime adulti, ne panem quidem et vestimentum [29], ad hoc ut quibusdam regendis præsimus, habentes; aut prophetæ iniqua docentes [30], aut principes inobedientes, et digni qui cum patriis ob famis duritiam [31] male audiamus. Aut sacerdotes longe ab eo remoti, ut ad cor Hierusalem loquamur [32], quæ omnia Isaias, per Seraphim et carbonem purgatus [33], pulchre exprobrat, et contestatur.

A παρὰ τούτους, μὴ μωροί τινες ὦμεν ἄρχοντες Τάνεως, ἢ πράκτορες καλαμώμενοι (37), ἢ μακαρίζοντες τὸν λαὸν ψευδῶς· προσθήσω δὲ, καὶ μακαριζόμενοι, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταράσσοντες· ἢ ἐμπαῖκται κυριεύοντες, ἢ νεανίσκοι προστάται (38) καὶ ἀτελεῖς τὴν φρόνησιν, μηδ' ὅσον (39) ἄρτου καὶ ἱματίου πρὸς τὸ καθηγεῖσθαί τινων εὐποροῦντες· ἢ προφῆται διδάσκοντες ἄνομα, ἢ ἄρχοντες ἀπειθοῦντες, καὶ κακῶς ἀκούειν μετὰ τῶν πατρίων (40) ἄξιοι διὰ λιμοῦ σκληρότητα· ἢ ἱερεῖς τοῦ λαλεῖν εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλὴμ πλεῖστον ἀπέχοντες, ἃ δὴ πάντα ὁ τῷ Σεραφὶμ καὶ τῷ ἄνθρακι καθαρθεὶς (41) Ἡσαΐας ὀνειδίζει καλῶς καὶ μαρτύρεται.

LVII. Sed fortasse tantum quidem est hoc opus, tamque molestum et laboriosum cordi sensu prædito, et mœrenti, ac vere tinea ossium [34] viro prudenti. Verum parvum est periculum, aut casus levis et contemnendus? At enimvero magnum mihi terrorem injiciunt, hinc beatus Oseas, adversus nos sacerdotes et præfectos judicium esse dicens, quia laqueus speculæ facti sumus, et quasi rete extensum super Itabyrium [35], quod ab iis fixum est, qui humanas animas venantur, minitansque se facturum, ut malos prophetas demetat [36], ac judices eorum igne absumat [37], seque paulisper contineat, ne reges et principes ungat, quoniam sibi ipsis ac non per ipsum regnarunt [38].

B NZ'. Ἆρ' οὖν τὸ (42) μὲν ἔργον τοσοῦτον, καὶ οὕτως ἐπίπονον τῇ αἰσθητικῇ καρδίᾳ καὶ λυπηρᾷ, καὶ ὄντως σὴς ὀστέων τῷ γε νοῦν ἔχοντι. Μικρὸς δὲ ὁ κίνδυνος, ἢ τὸ πτῶμα εὐκαταφρόνητον; Ἀλλά μοι πολὺν ἐπανατείνεται φόβον ἔνθεν μὲν ὁ μακάριος Ὠσηὲ, πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸ κρίμα λέγων τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας, ὅτι παγὶς ἐγενήθημεν τῇ σκοπιᾷ (43), καὶ ὡς δίκτυον ἐκτεταμένον ἐπὶ τὸ Ἰταβύριον (44), ὃ καταπεπῆχθαι (45) ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνας ἀγρευόντων ψυχὰς, ἀποθερίζειν (46) τε τοὺς φαύλους ἀπειλῶν προφήτας, καὶ πυρὶ (47) καταναλίσκειν τοὺς κριτὰς αὐτῶν, ἐφέξειν (48) τε μικρὸν τοῦ χρίειν βασιλέα καὶ ἄρχοντας· ὅτι ἑαυτοῖς ἐβασίλευσαν, ἀλλ' οὐ δι' αὐτοῦ.

LVIII. Hinc autem divinus Micheas, Sion in sanguinibus ædificari non ferens, utrumvis sanguinem intellexeris, et Hierusalem in injustitiis, præfectis nimirum ejus 42 in muneribus judicantibus, et sacerdotibus ejus mercede respondentibus, et prophetis in pecunia divinantibus; pro quibus rebus quid futurum? nempe ut Sion quasi ager aretur, et Hierusalem ut pomorum custodia sit, et mons

C NΗ'. Ἔνθεν δὲ ὁ θεῖος Μιχαίας οὐ φέρων οἰκοδομουμένην Σιὼν ἐν αἵμασιν, ὁποτέροις βούλει, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις, τῶν ἡγουμένων αὐτῆς μετὰ δώρων κρινόντων, καὶ τῶν ἱερέων μισθοῦ (49) ἀποκρινομένων, καὶ τῶν προφητῶν μετὰ ἀργυρίου μαντευομένων· ἀνθ' ὧν τί γενήσεσθαι (50); Σιὼν ὡς ἀγρὸν ἀροτριαθήσεσθαι (51), καὶ Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσεσθαι, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς

[25] Isa. XIX, 11. [26] Isa. IX, 16. [27] Isa. III, 12. [28] ibid. 4. [29] ibid. 7. [30] Isa. IX, 15. [31] Isa. VIII, 21. [32] Isa. XL, 2. [33] Isa. VI, 6. [34] Prov. XIV, 30. [35] Ose. V, 1, 2. [36] Ose. VI, 5. [37] Ose. VII 7. [38] Ose. VIII, 4.

(37) *Καλαμώμενοι.* « Exactores ad spicam usque spoliantes, » ut in Is. III, 12.

(38) *Ἢ νεανίσκοι προστάται.* « Aut pueri principes. »

(39) *Μηδ' ὅσον*, etc. « Ne quidem tantum habentes, quantum satis sit. »

(40) *Πατρίων.* « Cum paternis, familiis » scilicet « aut capitibus. » Vulgata et Hebr. « Diis aut judicibus. »

(41) *Καθαρθεὶς.* Regg. bm, r, u, tres Colb., Or. 1, καθαρισθεὶς.

(42) *Ἆρ' οὖν τό.* Sic omnes codd.; τό deest in ed.

(43) *Τῇ σκοπιᾷ.* Delevimus præpositionem, ἐν, quam in nullis reperimus codicibus. Non legitur etiam in ipso Scripturæ textu, nec in edit. Romana, Veneta, etc.

(44) *Ἰταβύριον.* Thabor, ut habent Hebræa, Aquila, Symmachus. Codex Barberinus in margine: τὸ Θαβώρ. Joseph. *Antiq.* l. v, c. 1, habet Ἰταβύριον. Porro « mons in Galilæa, » ut scribit Hier. lib. I, *Comm. in Osee* c. v, et libro *De nom. Hebr.* « nemorosus ille, in quo aucupes exercebantur, » testibus Grotio et Kimkhi; quibus Scholium ad oram cod. Or. 1, ascriptum mirifice favet. Ὄρος ὑψηλὸν, οὕτω καλούμενον, μίαν ἔχον πηγὴν, ἐν ᾗ τὰ θηρία συνέρχεται πίνειν ὕδωρ. Ἔστι δὲ ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἔνθα ἐθήρευον τὰ ὄρνεα καὶ τὰ κτήνη. D « Mons altus ita dictus; fontem habens, in quo aquam bibituræ coeunt feræ. Est autem in Galilæa, ubi volucres ac pecora venabantur. » (Silvestria nimirum, ut indicat Bas. per vocem ἀγρίων), quod non nisi locis nemorosis convenit.

(45) *Καταπεπῆχθαι.* Sic Regii omnes et Colb. Savilius vero apud Montac. καταπέπηκται.

(46) *Ἀποθερίζειν τε.* Reg. z, pro τέ, habet δέ.

(47) *Καὶ πυρί.* Hæc quidem vox non est in propheta; verum cum « Clibani » verbo utatur hic, appellatis etiam urbibus quæ igne perierunt, potuit Gregorius hac voce uti, et illam proposito suo accommodare.

(48) *Ἐφέξειν.* Reg. r, ἐφέλξειν.

(49) *Μισθοῦ.* Coisl. 1, μισθῷ.

(50) *Τί γενήσεσθαι.* « Quid futurum? » Bill. « Quid fore? »

(51) *Ἀροτριαθήσεσθαι.* Reg. r, ἀροτριωθήσεσθαι. Colb. 5, ἀροτριασθήσεσθαι.

ἄλσος δρυμοῦ λογισθήσεσθαι· θρηνῶν τε τὴν ἐρημίαν τῶν κατορθούντων (52), ὡς μόλις που καλάμην ὑπολείπεσθαι ἢ ἐπιφυλλίδα (53)· ὁπότε καὶ τὸν ἄρχοντα αἰτεῖν, καὶ τὸν κριτὴν λόγους πρὸς χάριν λαλεῖν, καὶ σχεδὸν τὰ αὐτὰ τῷ μεγάλῳ Δαβὶδ φθεγγόμενος· *Σῶσόν με, Κύριε*, λέγοντι, *ὅτι ἐκλέλοιπεν ὅσιος*· ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀγαθὰ ἐπιλείψειν αὐτούς, ὡς (54) ὑπὸ σητὸς δαπανώμενα.

ΝΘʹ. Ἰωὴλ δὲ ἡμῖν καὶ θρῆνον (55) διακελεύεται, καὶ κόπτεσθαι βούλεται τοὺς λειτουργοῦντας τῷ θυσιαστηρίῳ, λιμοῦ πιέζοντος· τοσοῦτον ἀπέχει τρυφᾶν ἐπιτρέπειν ἐν τοῖς τῶν ἄλλων κακοῖς· καὶ πρὸς τῷ ἁγιάζειν (56) νηστείαν, καὶ κηρύσσειν θεραπείαν, συναγαγεῖν πρεσβυτέρους, νήπια, ἡλικίας ἐλεεινάς, ἔτι καὶ αὐτοὺς τὸ ἱερὸν καταλαβόντας ἐν σποδῷ καὶ σάκκοις (57), καὶ λίαν ταπεινῶς κατὰ γῆς ἐῤῥιμμένους, διότι τεταλαιπώρηκε πεδία τῇ ἀκαρπίᾳ, καὶ ἐξῆρτο ἐξ οἴκου Κυρίου σπονδὴ καὶ θυσία, ἕλκειν τῇ ταπεινώσει τὸν ἔλεον.

Ξʹ. Τί δαὶ ὁ Ἀμβακούμ (58); Οὗτος μὲν καὶ θερμοτέρων ἅπτεται λόγων, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀποδυσπετεῖ τὸν Θεόν, καὶ οἷον καταβοᾷ τοῦ χρηστοῦ (59) δεσπότου διὰ τὴν τῶν κριτῶν ἀδικίαν· *Ἕως τίνος, Κύριε, κεκράξομαι*, λέγων, *καὶ οὐ μὴ εἰσακούσεις* (60); *βοήσομαι πρὸς σὲ ἀδικούμενος, καὶ οὐ σώσεις; Ἵνα τί μοι ἔδειξας κόπους καὶ πόνους, ἐπιβλέπειν ἐπὶ* (61) *ταλαιπωρίαν καὶ ἀσέβειαν; Ἐξεναντίας μου γέγονε* (62) *κρίσις, καὶ ὁ κριτὴς λαμβάνει. Διὰ τοῦτο διεσκέδασται νόμος, καὶ οὐ διεξάγεται εἰς τέλος κρίμα.* Εἶτα ἡ ἀπειλή, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις· *Ἴδετε, οἱ καταφρονηταί, καὶ ἐπιβλέψατε, καὶ θαυμάσατε θαυμάσια* (63), *καὶ ἀφανίσθητε. διότι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι.* Καὶ τί χρὴ πάντα ἐπιφέρειν τὰ τῆς ἀπειλῆς; Ἀλλὰ μικρὸν ἔμπροσθεν (64)· τοῦτο γάρ μοι δοκεῖ βέλτιον εἶναι προσθεῖναι (65) τοῖς εἰρημένοις· πολλοὺς ἀνακαλεσάμενος καὶ ἀποκλαυσάμενος τῶν περί τι ἀδίκων καὶ πονηρῶν, τέλος ἀνακαλεῖται (66) καὶ τοὺς τῆς μοχθηρίας ἡγεμόνας καὶ διδασκάλους, ἀνατροπὴν μὲν

domus in nemus silvæ reputetur [39]. Simul etiam eorum qui officio recte funguntur, paucitatem deplorans, quæ tanta sit ut vix alicubi stipula aut racemulus supersit : quippe cum princeps etiam postulet et judex ad gratiam loquatur [40], atque iisdem propemodum verbis cum magno Davide utens : *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* [41]; hincque fore denuntians, ut bona eos deserant, tanquam a tinea consumpta.

LIX. Joel porro luctum etiam nobis indicit, atque altaris ministros, premente fame, in planctu versari jubet [42]; tantum abest ut in aliorum calamitatibus eos deliciis indulgere permittat; ac præter quam quod jejunium sanctificat, et curationem prædicat [43], ac seniores et parvulos, miserandas, inquam, ætates congregat, insuper ipsos quoque sacerdotes hortatur, ut templum ingressi, atque in cinere et saccis, ac perquam demisse et abjecte in terram prostrati [44], quoniam agri sterilitate afflicti fuerint, ac sublatum de domo Domini libamen et sacrificium, humilitate misericordiam attrahant.

LX. Quid autem Habacuc? Hic quidem acriori etiam oratione utitur, atque adversus Deum ipsum stomachatur, ac benignum Dominum propter Judicum iniquitatem velut clamoribus insequitur, dicens : *Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies? vociferabor injuriam patiens, et non salvabis? Quare ostendisti mihi labores et ærumnas? videre afflictionem et impietatem? In conspectu meo factum est judicium, et judex capit. Propter hoc dissipata est lex, et non pervenit usque ad finem judicium* [45]. Deinde comminatio; ac deinceps, *Videte contemptores, et respicite, admiramini mirabilia, et disperdimini, quia opus ego operor* [46]. Sed quid totam illam comminationem subjungere necesse est? Verum paulo ulterius; hoc enim mihi satius esse videtur ad ea quæ dicta sunt adjungere : cum multos eorum qui in re aliqua improbi et iniqui erant, appellasset ac deflevisset, ad extremum ipsos quoque improbitatis duces et magistros appellat, subversionem quidem turbidam ac mentis ebrietatem et

[39] Mich. III, 10 seqq. [40] Mich. VII, 3. [41] Psal. XI, 1. [42] Joel I, 13. [43] ibid. 14. [44] Isa. LVIII, 5. [45] Habac. I, 2-4. [46] ibid. 5, 6.

(52) *Κατορθούντων*. « Qui corrigant, » ut in LXX Nobilius. Nempe « qui corrigant se, » vel « vitam suam. » Non enim propheta et theologus, de prælatis tantum, quorum est alios corrigere; sed de omnibus omnino loquuntur.

(53) *Ἐπιφυλλίδα*. Ita Scripturæ textus, et omnes mss. Male in Par. ἐκφυλλίδα.

(54) *Ὡς*. « Tanquam, quasi. » Bill. « nimirum. »

(55) *Θρῆνον*. Duo Regg. θρηνεῖν. Comb. θρηνῶν.

(56) *Καὶ πρὸς τῷ ἁγιάζειν*. Tres Regii, quatuor Colb., duo Coisl. πρὸς τό. At pro ἁγιάζειν, iidem Regg. habent, ἄγειν.

(57) *Σάκκοις*. Coisl. 1, σάκκῳ.

(58) *Ἀμβακούμ*. Reg. 1, Ἀββακούμ.

(59) *Χρηστοῦ*. Sic decem Regg., septem Colb., duo Coisl. In Par. vero Χριστοῦ.

(60) *Εἰσακούσεις*. Quatuor Regii, tres Colb. Jes. habent εἰσακούσῃ. Alii pene totidem εἰσακούσῃς.

(61) *Ἐπί*. Præpositio hæc deest in tribus Regg., sept. Colb., Coisl. 1, et Or. 1.

(62) *Γέγονε*. Unus Reg. ἐγένετο.

(63) *Καὶ θαυμάσατε θαυμάσια*. Sic LXX, decem Regg., sex Colb., Coisl. 1, et Pass. In Par. vero ed. θαυμάσατε, καὶ ἴδετε θαυμάσια.

(64) *Ἀλλὰ μικρὸν ἔμπροσθεν*. « Verum paulo ulterius; » id est, « paulo post; » et hic est vere sensus hujus vocis, ἔμπροσθεν, ut patet ex orationis serie. Quæ enim adjungit ex propheta Gregorius, non præcedunt, sed subsequuntur ea quæ prius posuerat, cum desumantur ex c. II. Habac. priora vero in c. I, reperiantur. Eodem sensu hac voce utitur Apost. Philipp. III, 14. Non bene igitur Billius, qui vertit, « Verum enim vero aliquanto ante. »

(65) *Προσθεῖναι*. Sic plures Regg. Alii, προσθῆναι.

(66) *Ἀνακαλεῖται*. Comb. « inclamat, quadam vocis contentione appellat. »

errorem vitium vocans : his autem proximos ab ipsis potari dicens, ut respiciant ad tenebras animæ ipsorum, et speluncas serpentum ac bestiarum, hoc est, improbarum cogitationum domicilia. Atque hi quidem tales sunt, et cum talibus doctrinis ad nos sermonem habent.

LXI. Malachiam autem quonam modo dignum fuerit prætcrire, nunc quidem et graviter et acerbe sacerdotes accusantem ac probris incessentem, ut Domini nomen despicientes, quibusque in rebus, adjungentem, in eo nempe, quod pollutos panes ad altare afferant, cibos non primitias, et quæ ne ducum quidem ulli offerrent, aut, si offerrent, infamia afficerentur [47], ea tamen factis votis omnium regi offerant, hoc est, clauda, et ægra, et corrupta, prorsusque profana et despuenda. Nunc autem divini cum Levitis pacti eos submonentem (erat autem illud vitæ et pacis), ac timore timere Dominum, et a facie nominis ejus pavere [48]. *Lex veritatis*, inquit, *erat in ore ejus, et iniquitas non est inventa in labiis ejus. In pace rectum iter tenens ambulavit mecum, et multos convertit ab iniquitate, quoniam labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus* [49]. Causa autem quam præclara simul et formidanda! *quia Angelus Domini omnipotentis est* [50]. Atque maledictiones quidem eas quæ deinceps sequuntur, vitandi mali ominis causa, prætereo : veritatem autem pertimesco. Quod vero dictu moderatius simul et utilius est, *An dignum est*, inquit, *ut respiciam ultra ad sacrificium vestrum, aut suscipiam acceptabile de manibus vestris* [51]? tanquam scilicet maxime stomachans, ac sacrificium ipsorum ob ipsorum improbitatem repudians.

LXII. Nam Zachariæ quidem quoties **44** memini, falcem perhorresco, atque item ea quæ ipse adversus sacerdotes contestatur; atque ea quidem quæ de insigni illo Jesu, magno sacerdote, subindicat; quem cum sermone suo sordida et indigna veste exuisset, splendidam et sacerdotalem postea ipsi imponit : et quæ etiam angelum ad Jesum di-

θολερὰν τὴν κακιαν ἀποκαλῶν καὶ τοῦ νοῦ μέθην καὶ πλάνην (67)· ποτίζεσθαι δὲ λέγων (68) τούτοις ὑπ' αὐτῶν τοὺς πλησίον, ὅπως ἐπιβλέπωσιν ἐπὶ τὸ σκότος αὐτῶν τῆς ψυχῆς, καὶ τὰ σπήλαια ἑρπετῶν καὶ θηρίων (69), λογισμῶν πονηρῶν οἰκητήρια. Οὗτοι μὲν δὴ τοιοῦτοι, καὶ μετὰ τοιούτων ἡμῖν διαλεγόμενοι τῶν παιδευμάτων (70).

ΞΑ' Μαλαχίαν δὲ πῶς παριδεῖν ἄξιον; νῦν μὲν ἐγκαλοῦντα πικρῶς τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ὀνειδίζοντα ὡς τὸ ὄνομα Κυρίου φαυλίζουσι· καὶ προστιθέντα ἐν τίσιν (71), ἐν τῷ προσάγειν πρὸς τὸ θυσιαστήριον ἄρτους ἠλισγημένους, βρώματα οὐκ ἀπάργματα, καὶ ἃ μηδ' ἂν τῶν ἡγουμένων τινὶ προσενέγκοιεν, ἢ ἀτιμασθεῖεν ἂν προσενεγκόντες, ταῦτα προσφέρειν τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων εὐχὴν εὐξαμένους, χωλὰ, καὶ ἄῤῥωστα, καὶ διεφθαρμένα, καὶ βέβηλα παντελῶς, καὶ ἀπόπτυστα· νῦν δὲ τῆς (72) πρὸς τοὺς Λευΐτας τοῦ Θεοῦ διαθήκης ὑπομιμνήσκοντα, (ἡ δὲ ἦν τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης), καὶ φόβῳ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ ἀπὸ προσώπου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ στέλλεσθαι (73). *Νόμος* (74), φησὶν, *ἦν ἀληθείας ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἀδικία οὐχ εὑρέθη ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ. Ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων ἐπορεύθη μετ' ἐμοῦ, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν ἐξ ἀδικίας, ὅτι χείλη ἱερέως φυλάξεται γνῶσιν* (75), *καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ στόματος αὐτοῦ*. Καὶ ἡ αἰτία ὡς τιμία τε ἅμα καὶ φοβερά! *διότι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορός ἐστι*. Καὶ παραιτοῦμαι μὲν τῶν ἐπὶ τούτοις ἀρῶν τὸ βλάσφημον (76)· φοβοῦμαι δὲ (77) τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' ὃ μέτριόν τε ἅμα (78) εἰπεῖν καὶ συμφέρον· *Εἰ ἔτι ἄξιον*, φησὶν, *ἐπιβλέψαι εἰς θυσίαν ὑμῶν* (79), ἢ *λαβεῖν δεκτὸν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν*; ὡς ἂν μάλιστα δυσχεραίνων, καὶ τὴν ἱερουργίαν αὐτῶν διὰ τὴν κακίαν ἀποπεμπόμενος.

ΞΒ' Ζαχαρίου μὲν γὰρ ὅτ' ἂν μνησθῶ, φρίσσω τὸ δρέπανον, ὁμοίως καὶ ἃ κατὰ τῶν ἱερέων μαρτύρεται οὗτος (80)· ἃ μὲν περὶ Ἰησοῦ τοῦ πάνυ, ἱερέως τοῦ μεγάλου, παραδηλοῖ, ὃν περιδύσας (81) τῷ λόγῳ τὴν ῥυπαρὰν ἐσθῆτα καὶ ἀναξίαν, τὴν ἱερατικὴν καὶ λαμπρὰν περιτίθησιν· ὅσα τε ὁ ἄγγελος αὐτῷ λέγων πρὸς τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐπισκήπτων πεποίηται (82)·

[47] Malach. I, 6-8. [48] Malach. II, 5. [49] ibid. 6, 7. [50] ibid. 7. [51] ibid. 13.

(67) *Μέθην καὶ πλάνην*. Reg. u, optimæ notæ, πλάνην καὶ μέθην. Forte Habac. II, 16, sed verbis mutatis.

(68) *Λέγων*. Deest in plerisque codicibus.

(69) *Θηρίων*. « Hæresum auctores, » non male interpretantur Elias et Gabrielius.

(70) *Παιδευμάτων*. Ita Colb. 3, et Coisl. 3.

(71) *Ἐν τίσιν*. In Reg. l, et Colb. m, deest. In quibusdam interrogative legitur, ut in sacro textu.

(72) *Νῦν δὲ τῆς*, etc. Reg. a, νῦν δὲ πρὸς τοὺς Λευΐτας τῆς τοῦ Θεοῦ. Reg. alter, τῆς τοῦ Χριστοῦ.

(73) *Στέλλεσθαι*. « Contrahere se, » præ timore.

(74) *Νόμος... ἦν ἀληθείας*. In LXX νόμος ἀληθείας ἦν.

(75) *Γνῶσιν*. Duo Regg. et Coisl. 1, habent, κρίσιν.

(76) *Βλάσφημον*. « Quod posset offendere; quod durum et contumeliosum esset prætereo. »

(77) *Φοβοῦμαι δέ*. Ita Regg. omnes, Pass., Jes. et Or. 1. Deest δέ in ed.

(78) *Μέτριόν τε ἅμα*. Ita Regg. decem, aliique plures.

(79) *Θυσίαν ὑμῶν*. Deest ὑμῶν in octo Regiis, Colb. quatuor, et Or. 1.

(80) *Οὗτος*. In plerisque codicibus vocem hanc antecedit major distinctio; in aliis sequitur, quod commodius est. Clarius in Reg. l, αὐτὸς μαρτύρεται.

(81) *Ὃν περιδύσας*. « Quem cum exuisset, » nempe jubendo, ut auferretur, quemadmodum habet sacer textus Zach. III, 4, Ἀφέλετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ. « Auferte vestimenta sordida. » Eadem est vis vocis περιδύω, ac ἐκδύω, uti etiam περιαιρέω aufero, detraho. Bill. « induisset. »

(82) *Πεποίηται*. Reg. l, et Comb. πεποίηκε.

ταῦτα μὲν, εἰς μείζονα (83) καὶ ὑψηλότερα ἴσως ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς ἱερέας ἀναφερόμενα, σιωπῇ τιμάσθω· πλὴν ὅτι καὶ τούτου ἐκ δεξιῶν ὁ διάβολος εἱστήκει τοῦ ἀντικεῖσθαι αὐτῷ· πρᾶγμα ἐμοὶ γοῦν οὐ μέτριον, οὐδὲ ὀλίγου φόβου καὶ φυλακῆς ἄξιον.

ΞΓ'. Ἃ δὲ τῶν λοιπῶν κατηγορεῖ ποιμένων ἐπιμελῶς καὶ καθάπτεται, τίς οὕτω τολμηρὸς καὶ τὴν ψυχὴν (84) ἀδαμάντινος, ὥστε μὴ τρέμειν ἀκούων, καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ γίνεσθαι μετριώτερος; *Φωνὴ*, φησὶ, *θρηνούντων ποιμένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλοσύνη αὐτῶν· φωνὴ ὠρυομένων λεόντων, ὅτι τάδε πεπόνθασι.* Μονονοὺ κἀκούει (85) τῶν θρήνων ὡς ἤδη παρόντων, καὶ συνθρηνεῖ τοῖς πάσχουσιν. Ἔτι δὲ μικρὸν ἔμπροσθεν (86) πληκτικώτερον καὶ σφοδρότερον· *Ποιμαίνετε*, φησὶ, *τὰ πρόβατα τῆς σφαγῆς, ἃ οἱ κτησάμενοι κατέσφαζον* (87), *καὶ οὐ μετεμελοῦντο* (88)· *καὶ οἱ πωλοῦντες αὐτὰ ἔλεγον. Εὐλογητὸς Κύριος, καὶ πεπλουτήκαμεν· καὶ οἱ ποιμένες αὐτῶν οὐκ ἔπασχον οὐδὲν* (89) *ἐπ' αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο οὐ φείσομαι οὐκ ἔτι* (90) *ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ·* καὶ πάλιν· *Ῥομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ τοὺς ποιμένας, καὶ πατάξατε τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκσπάσατε τὰ πρόβατα·* καὶ, *ἐπάξω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας, καὶ ὠργίσθη ὁ θυμός μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας* (91), *καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμνοὺς ἐπισκέψομαι·* προστιθεὶς (92) ἤδη τῇ ἀπειλῇ καὶ τοῦ λαοῦ τοὺς προέχοντας. Οὕτω φιλοπόνως προσκαθέζεται τῷ λόγῳ καὶ οὐδὲ ἀπαλλαγῆναι δύναται ῥᾳδίως τῶν ἀπειλῶν· ὥστε δέδοικα μὴ καὶ αὐτὸς ἀπευκτὸς ὦ, οὕτως.

ΞΔ'. Ἵνα δὲ τοὺς ἐν τῷ Δανιὴλ παραδράμωμεν πρεσβυτέρους· καὶ γὰρ παραδράμοιμεν, καὶ τὸ τῷ δεσπότῃ περὶ αὐτῶν καλῶς (93) εἰρημένον καὶ προηγορευμένον (94), ὅτι *ἐξῆλθεν ἀνομία ἐκ Βαβυλῶνος ἐκ πρεσβυτέρων κριτῶν* (95), *οἳ ἐδόκουν κυβερνᾷν τὸν λαόν·* πῶς οἴσομεν (96) Ἰεζεκιὴλ, τὸν τῶν μεγάλων ἐπόπτην καὶ ἐξηγητὴν μυστη-

centem ac mandantem induerit, ea, inquam, ut ad majora fortasse et sublimiora quam multorum sacerdotum captus ferat, tendentia, silentio commendentur; nisi quod a dextris etiam ipsius diabolus stabat, ut ei obsisteret [52]: res, meo quidem judicio, non parva, nec parvo metu et cautione digna.

LXIII. Quæ autem, reliquos pastores studiose accusando et insectando ait, ecquis tam audax est, tamque adamantino animo, qui ea audiens non contremiscat, et seipso moderatior reddatur? *Vox*, inquit, *lugentium Pastorum, quia afflicta est magnificentia eorum. Vox rugentium leonum, quia hæc passi sunt* [53]. Ipsos quoque propemodum luctus, velut jam præsentes, audit, atque una cum iis qui cruciantur, luget. Ac paulo post acrius adhuc et vehementius: *Pascite*, inquit, *oves occisionis, quas qui possidebant, jugulabant, nec pœnitentia ducebantur: et qui vendebant eas, dicebant, Benedictus Dominus, quia divites facti sumus: et pastores earum nihil doloris ob eas capiebant. Propterea non parcam ultra super habitantes terram, dicit Dominus omnipotens* [54]; ac rursus, *Framea, suscitare super pastores* [55]; et, *Percutite pastores, oves extrahite, et inducam manum meam super pastores;* et rursus, *Iratus est furor meus super pastores, et super agnos visitabo* [56]: jam scilicet ipsos quoque populi præsides in comminatione adjungens. Tanto studio in hac oratione insidet, nec a minis facile abduci potest. Itaque vereor, ne ipse quoque in odium incurram, omnia ordine commemorans. Verum Zacharias quidem ad hunc modum. πάντων ἑξῆς μεμνημένος. Ἀλλ' ὁ μὲν Ζαχαρίας

45 LXIV. Ut autem illos apud Danielem senes prætereamus; etenim prætereamus, et quod pulchre de iis a Domino dictum ac prædictum est, nempe quod *egressa est iniquitas ex Babylone a senioribus judicibus, qui populum regere videbantur* [57]; quo tandem modo Ezechielem feremus, illum, inquam, magnorum mysteriorum et visionum conspectorem

[52] Zach. III, 1 sqq. [53] Zach. XI, 3. [54] ibid. 4-6. [55] Zach. XIII, 7. [56] Zach. X, 3. [57] Dan. XIII, 5.

(83) *Εἰς μείζονα.* Sic decem Regg., septem Colb. et Or. 1. Paris. vero, et Gabr. ὡς μείζονα. Colb. 3, utrumque, ὡς εἰς μείζονα. Hæc autem Gregorii verba non sic accipienda, ac si contemptu « multorum sacerdotum, » dicta sint. Elias idcirco locutum sic fuisse theologum censet, quia « soli » Christo, non autem iis « qui plures facti sunt sacerdotes » (Hebr. VII, 23), id convenire existimavit. Unde vox « multos » quasi « soli » opposita accipi debet. Favet Rufinus, vertendo: « ad homines pertinere, » etc. et mox: « humani sacerdotii, » etc., qui genuinus est sensus.

(84) *Τολμηρὸς καὶ τὴν ψυχήν.* Deest καί in Reg. l, t, Colb. m. Sed ejus loco, post ψυχὴν, ἢ ponitur. Comb. legit, τολμηρὸς τὴν ψυχὴν καὶ ἀδαμάντινος, et vertit: « tam audax animo et adamantinus. »

(85) *Μονονοὺ κἀκούει.* Sic plerique codices. Nonnulli, οὐκ ἀκούει. Reg. hu, μονονουχὶ καὶ ἀκούει.

(86) *Ἔτι καὶ μικρὸν ἔμπροσθεν.* Solus Billius reddit; « paulo ante, » Gabrielius: « atque etiam paulo post. » Comb. « adhucque paulo ulterius. »

(87) *Κατέσφαζον.* Reg. l, κατέσφαξαν.

(88) *Μετεμελοῦντο.* Octo Regii, tres Colb., Or. 1, Jes. habent, μετεμέλοντο.

(89) *Οὐκ ἔπασχον οὐδέν.* Reg. l, t, u, Colb. m, οὐδὲν ἔπασχον ἐπ' αὐτοῖς.

(90) *Οὐκ ἔτι.* In Reg. r, οὐκέτι.

(91) *Ὠργίσθη ὁ θυμός μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας.* Hæc desunt in omnibus pene codicibus, in octo regiis, sex Colb., Or. 1, et Jes. Habent tamen nonnulli. Pro ὠργίσθη, legitur in sacro textu, παρωξύνθη.

(92) *Προστιθείς.* Colb. 3, in marg. προστίθησι. Billius in not. προστίθησι δὲ ἤδη. Elias, et Reg. l, ita etiam habent, omisso tamen ἤδη.

(93) *Περὶ αὐτῶν καλῶς.* Reg. l, καλῶς περὶ αὐτῶν.

(94) *Καὶ προηγορευμένον.* Abest a pluribus Regg., Colb., etc.

(95) *Κριτῶν.* In permultis codicibus deest.

(96) *Οἴσομεν.* Duo Regg. et Jes. οἴσωμεν.

et interpretem? Quomodo quæ pastoribus præcipit, hoc est ne vitium gladiumque ipsi supervenientem silentio dissimulent? quod nimirum hoc nec ipsis, nec iis qui peccant, utile futurum sit; contra autem, prævidere ac prænuntiare, utrisque utilitatem allaturum sit [58]; si illi quidem dixerint, hi autem audierint: sin minus, at iis certe qui denuntiarint.

LXV. Quo item modo alium eum impetum, quem in pastores facit, nunc in his verbis, *Væ super væ erit, et nuntius super nuntium, et visio a propheta requiretur, et lex a sacerdote peribit, et consilium a senioribus* [59]; nunc rursum in his, *Fili hominis, dic ipsi, Tu es terra non compluta, nec pluvia venit super te in die iræ: cujus præfecti in medio ejus velut leones rugientes, rapientes rapinas, devorantes animas in potentia* [60]. Et nonnullis interjectis: *Sacerdotes ejus contemnebant legem meam, et polluebant Sancta mea: inter profana et sancta*, inquit, *nihil discriminis statuebant, sed omnia unum eis erant, et a Sabbatis meis oculos suos operiebant, et in medio eorum coinquinabar* [61]. Consumpturumque se, et parietem, et eos qui eum liniunt, minatur [62], hoc est, eos qui peccant, et eos qui peccantium delicta obtegunt: quod malorum principum et sacerdotum est, ac domum Israelis in transversum agentium, secundum corda sua, abalienata in cupiditatibus suis.

LXVI. Mitto quæ de iis disserit, qui seipsos pascunt, et lac comedunt, et lanis teguntur, et quod crassum est, jugulant, gregem autem non pascunt, nec, quod infirmum est, corroborant, nec, quod confractum, alligant, nec, quod errat, reducunt, nec, quod periit, requirunt, nec, quod firmum est, conservant [63], sed labore conficiunt, ac de industria enecant: sic, ut oves ob pastorum **46** inopiam, per omnem campum et montem dispersæ sint, atque omnibus avibus et bestiis prædæ fuerint, quod non esset, qui requireret ac reduceret [64]. Quid postea? *Vivo ego, dicit Dominus, pro eo quod hæc ita se habent, atque oves meæ in prædam fuerunt, ecce ego super pastores, et requiram oves meas de manibus eorum* [65], atque eas quidem colligam mihique asseram; illi

ρίων καὶ θεαμάτων (97); Πῶς μὲν ἃ τοῖς σκοποῖς (98) διακελεύεται, μὴ κατασιωπᾷν τὴν κακίαν, καὶ τὴν ἐπερχομένην (99) ταύτῃ ῥομφαίαν; ὡς οὔτε αὐτοῖς τοῦτο λυσιτελοῦν, οὔτε τοῖς ἁμαρτάνουσι· τοῦ δὲ προϊδέσθαι καὶ προκηρῦξαι (1) ἀμφοτέρους ὀνήσοντος, εἰ οἱ μὲν εἴποιεν, οἱ δὲ ἀκούσαιεν, ἢ πάντως γε τοὺς μηνύσαντας.

ΞΕ'. Πῶς δὲ τὴν ἄλλην καταδρομὴν, ἣν ποιεῖται κατὰ τῶν ποιμαινόντων, νῦν μὲν ἐν τούτοις τοῖς ῥήμασιν· *Οὐαὶ ἐπὶ οὐαὶ ἔσται, καὶ ἀγγελία ἐπὶ ἀγγελίαν, καὶ ἐκζητηθήσεται ὅρασις ἐκ προφήτου, καὶ νόμος ἀπολεῖται ἐξ ἱερέως, καὶ βουλὴ ἐκ πρεσβυτέρων*· νῦν δὲ ἐν ἐκείνοις πάλιν· *Υἱὲ ἀνθρώπου, εἶπον αὐτῇ· Σὺ εἶ γῆ οὐ* (2) *βρεχομένη, οὐδὲ ὑετὸς ἐγένετο ἐπὶ σὲ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς· ἧς οἱ ἀφηγούμενοι ἐν μέσῳ αὐτῆς, ὡς λέοντες ὠρυόμενοι, ἁρπάζοντες ἁρπάγματα, ψυχὰς κατεσθίοντες ἐν δυναστείᾳ*· καὶ μετ' ὀλίγα· *Οἱ ἱερεῖς αὐτῆς* (3) *ἠθέτουν νόμον μου, καὶ ἐβεβήλουν τὰ ἅγιά μου· βεβήλοις τε καὶ ἁγίοις*, φησὶν, *οὐ διέστελλον, ἀλλὰ πάντα ἦν αὐτοῖς ἓν, καὶ ἀπὸ τῶν σαββάτων μου παρεκάλυπτον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐβεβηλούμην ἐν μέσῳ αὐτῶν*· συντελεῖν τε τὸν τοῖχον, καὶ τοὺς ἀλείφοντας αὐτὸν ἀπειλῶν· τὸ δέ ἐστι, τοὺς ἁμαρτάνοντας (4) καὶ τοὺς συγκαλύπτοντας· ὅπερ εἶναι κακῶν ἀρχόντων καὶ ἱερέων, καὶ πλαγιαζόντων (5) τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὰς καρδίας αὐτῶν τὰς ἀπηλλοτριωμένας ἐν τοῖς ἐπιθυμήμασιν (6) αὐτῶν.

ΞϚ'. Καὶ σιωπῶ λέγειν ὅσα περὶ τῶν βοσκόντων ἑαυτοὺς διαλέγεται, τὸ γάλα κατεσθιόντων, καὶ τὰ ἔρια περιβαλλομένων, καὶ τὸ παχὺ σφαζόντων (7), ἀλλὰ μὴ ποιμαινόντων τὰ πρόβατα, τὸ ἠσθενηκὸς οὐκ ἐνισχυόντων, καὶ τὸ συντετριμμένον οὐ καταδεσμούντων, καὶ τὸ πλανώμενον οὐκ ἐπιστρεφόντων, καὶ τὸ ἀπολωλὸς οὐκ ἐκζητούντων, καὶ τὸ ἰσχυρὸν οὐ φυλαττόντων, ἀλλὰ μόχθῳ κατεργαζομένων, καὶ κατὰ σπουδὴν ἀπολλύντων· ὡς διεσπάρθαι τὰ πρόβατα κατὰ παντὸς πεδίου καὶ ὄρους, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ποιμένας, καὶ γενέσθαι κατάβρωμα πᾶσι πετεινοῖς καὶ θηρίοις (8), οὐκ ὄντος τοῦ ἐκζητοῦντος καὶ ἐπιστρέφοντος. Εἶτα τί; *Ζῶ ἐγὼ*, φησὶ (9), *λέγει Κύριος, ἀντὶ τοῦ ταῦτα οὕτως ἔχειν, καὶ γενέσθαι τὰ πρόβατά μου εἰς προνομὴν, ἰδοὺ ἐγὼ*

[58] Ezech. XXXIII, 2-6. [59] Ezech. VII, 26. [60] Ezech. XXII, 24, 25. [61] ibid. 26. [62] Ezech. XIII, 15. [63] Ezech. XXXIV, 2-4. [64] ibid. 8. [65] ibid. 10, 11.

(97) *Θεαμάτων*. « Visionum, » malim, pro more Scripturæ, quam « spectaculorum, » ut Billius.

(98) *Μὲν ἃ τοῖς σκοποῖς*. Ad oram Reg. u, scriptum: Ἐνταῦθα τοὺς ἀρχιερεῖς λέγει. Imo, inquit, Comb. « Speculatores, qua voce nihil communius in Ezechiele. »

(99) *Ἐπερχομένην*. Regg. l et t, ἐρχομένην ἐπὶ ταύτῃ.

(1) *Προκηρῦξαι*. Duo Regg. et Comb. addunt ἢ.

(2) *Γῆ οὐ*. Omnes pene codices et LXX habent, γῆ ἡ οὐ.

(3) *Αὐτῆς*. In Reg. y, ad oram scribitur, αὐτῶν.

(4) *Τοὺς ἁμαρτάνοντας*. Sic mss. omnes. Deest τούς in Paris. edit.

(5) *Πλαγιαζόντων*. « In obliquum flectunt. »

(6) *Ἐπιθυμήμασιν*. Vulgata, « in cogitationibus. »

(7) *Σφαζόντων*. Comb. κατασφαζόντων.

(8) *Πᾶσι πετεινοῖς καὶ θηρίοις*. Verba sunt ex Is. XVIII, 6, aut Jer. XXXIV, 20, aut Ezech. XXXVIII, 4 et XXXIX, 17. Duo Regg. post πετεινοῖς, addunt τοῦ οὐρανοῦ.

(9) *Φησί*. Deest in duobus Regg.

ἐπὶ τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκζητήσω τὰ πρόβατά μου ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν, καὶ τὰ μὲν συνάξω καὶ περιποιήσομαι (10)· οἱ δὲ τὰ καὶ τὰ πείσονται, ἃ τοὺς κακοὺς ποιμένας εἰκός.

ΞΖ΄. Ἀλλ' ἵνα μὴ, τὰ πάντων καὶ πάντας ἀπαριθμούμενος τοὺς προφήτας, μακρὸν ἀποτείνω λόγον (11), ἑνὸς ἐπιμνησθεὶς ἔτι τοῦ πρὸ τῆς πλάσεως ἐγνωσμένου, καὶ ἐκ μήτρας ἡγιασμένου (Ἱερεμίας ἦν οὗτος), τοὺς λοιποὺς ὑπερθήσομαι. Ζητεῖ μὲν οὗτος ὑπὲρ κεφαλῆς ὕδωρ, καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς πηγὴν δακρύων, ἵνα κλαύσῃ πρὸς ἀξίαν τὸν Ἰσραήλ· ὀδύρεται δὲ οὐχ ἧττον καὶ τῶν προεστώτων τὴν μοχθηρίαν.

ΞΗ΄. Λέγει μὲν αὐτῷ διελεγχόμενος (12) πρὸς τοὺς ἱερεῖς ὁ Θεός· *Οἱ ἱερεῖς οὐκ εἶπαν, ποῦ ἐστι Κύριος; καὶ οἱ ἀντεχόμενοι τοῦ νόμου μου οὐκ ἠπίσταντό με, καὶ οἱ ποιμένες ἠσέβουν εἰς ἐμέ*. Λέγει δὲ αὐτὸς πάλιν· *Ποιμένες ἠφρονεύσαντο*, καὶ τὸν Κύριον οὐκ ἐξεζήτησαν (13), καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐνόησε (14) πᾶσα ἡ νομὴ, καὶ διεσκορπίσθησαν. *Ποιμένες τε*, φησὶ, *πολλοὶ διέφθειραν τὸν ἀμπελῶνά μου· ἐμόλυναν τὴν μερίδα μου τὴν οὖσαν ἐπιθυμητὴν, δεδόσθαι εἰς τὴν ἔρημον* (15) *ἄβατον*. Εἶτα πρὸς αὐτοὺς (16) πάλιν ἀποτείνεται τοὺς ποιμένας· *Ὦ, οἱ ποιμένες οἱ ἀπολλύντες καὶ διασκορπίζοντες τὰ πρόβατα τῆς νομῆς μου· διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ἐπὶ τοὺς ποιμαίνοντας τὸν λαόν μου· Ὑμεῖς διεσκορπίσατε τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐξεώσατε αὐτὰ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθε αὐτά· ἰδοὺ ἐγὼ ἐκδικῶ ἐφ' ὑμᾶς, κατὰ τὰ πονηρὰ ἐπιτηδεύματα ὑμῶν*. Ἀλαλάζειν τε βούλεται τοὺς ποιμένας (17), καὶ κόπτεσθαι τοὺς κριοὺς τῶν προβάτων, διότι ἐπληρώθησαν αἱ ἡμέραι αὐτῶν εἰς σφαγήν.

ΞΘ΄. Καὶ τί μοι τὰ παλαιὰ (18) λέγειν; Τίς δὲ, τοῖς Παύλου κανόσι καὶ ὅροις ἑαυτὸν παρεκτείνων, οὓς περὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἔταξε, νηφαλίους (19), σώφρονας εἶναι, μὴ παροίνους, μὴ πλήκτας, διδακτικοὺς, ἀλήπτους ἐν πᾶσι καὶ ἀνεπάφους (20) τοῖς πονηροῖς, οὐ πολὺ τὸ διαφεῦγον εὑρήσει τὴν τῶν κανόνων εὐθύτητα; Τί δαὶ (21) ἃ τοῖς μαθηταῖς Ἰησοῦς ἐπὶ τὸ κήρυγμα πέμπων νομοθετεῖ; ὧν τὸ κεφάλαιον, ἵνα μὴ τὰ καθ' ἕκαστον λέγω, τοιούτους εἶναι τὴν ἀρετὴν, καὶ οὕτως εὐσταλεῖς (22) καὶ μετρίους, καὶ ἔτι (23) συντόμως εἰπεῖν, οὐρανίους, ὥστε οὐχ ἧττον διὰ τὸν τρόπον αὐτῶν, ἢ διὰ τὸν λόγον τρέχειν τὸ Εὐαγγέλιον.

autem, hæc et illa patientur, quæ videlicet malos pastores pati consentaneum est.

LXVII. Sed ne omnium voces, atque omnes prophetas enumerans, sermonem in longum protraham, postquam unius adhuc Jeremiæ, antequam formaretur, cogniti, et ab ipsa vulva sanctificati [66], mentionem fecero, reliquos omnes præteribo. Quærit quidem hic capiti aquam, et oculis fontem lacrymarum, ut Israelem pro dignitate lugeat [67]: non minus autem antistitum etiam improbitatem deplorat.

LXVIII. Ac Deus quidem sacerdotes coarguens, his ad eum verbis utitur: *Sacerdotes non dixerunt, Ubi est Dominus? et qui legem meam complectebantur, nesciebant me: et pastores impie agebant adversum me* [68]. Ipse autem rursum ait: *Pastores stulte egerunt, et Dominum non quæsierunt: ac propterea grex universus non intellexit, et dispersi sunt* [69]. Atque alio loco: *Multi pastores demoliti sunt vineam meam; contaminaverunt partem meam desiderabilem; adeo ut in inviam solitudinem redacta sit* [70]. Mox in malos pastores rursum invehitur: *Væ pastoribus, qui disperdunt et dispergunt gregem pascuæ meæ. Ideo hæc dicit Dominus ad eos qui pascunt populum meum: Vos dispersistis gregem meum, et ejecistis eos, et non visitastis. Ecce ego ulciscar super vos, secundum malitiam studiorum vestrorum* [71]. Quin etiam pastores ululare, atque arietes ovium plangere jubet, quoniam impleti sunt dies eorum, ut interficiantur [72].

LXIX. Verum quid antiqua colligo? Quotusquisque est, qui si ad canones eos et regulas seipsum exigat, quas Paulus de episcopis et presbyteris constituit, nempe **47** ut sobrii et pudici sint, non violenti, non percussores, ad docendum idonei, irreprehensibiles in omnibus rebus [73], atque hujusmodi, ut ab improbis attingi nequeant, non sese a canonum rectitudine permultum abesse comperiet? Quid ea referam, quæ Jesus discipulis suis, ad prædicationem eos mittens, præscribit [74]? quorum ne singula explicem, hæc summa est, ut virtute tales sint, atque ita expediti ac modesti, et, ut uno verbo dicam, cœlestes, ut non minus ob eorum vitam et mores, quam ob sermonem atque doctrinam Evangelium currat?

[66] Jerem. I, 5. [67] Jerem. IX, 1. [68] Jerem. II, 8. [69] Jerem. X, 21. [70] Jerem. XII, 10. [71] Jerem. XXIII, 1, 2. [72] Jerem. XXV, 34. [73] I Tim. III, 2, 3; Tit. I, 7, 9. [74] Matth. X, 9; Luc. IX, 3.

(10) *Περιποιήσομαι*. « Acquiram, » quod Scripturæ est verbum; vel forte ex Isaia, « redimam; » vel, « servabo, tutabor. »

(11) *Λόγον*. Reg. r, τὸν λόγον.

(12) *Διελεγχόμενος*. Budæus: « disceptans cum sacerdotibus. »

(13) *Ἐξεζήτησαν*. Comb. « exquisierunt. »

(14) *Οὐκ ἐνόησε*. Comb. legit οὐκ ἐνόησαν, καὶ πᾶσα νομὴ, etc. « Non intellexerunt, et omnis grex dissipatus est. » Sic Vulgata et Nobil.

(15) *Εἰς τὴν ἔρημον*. Deest τὴν in omnibus pene codicibus.

(16) *Πρὸς αὐτούς*. « In ipsos pastores. » Græcum non habet κακούς, « malos, » ut reddit Bill.

(17) *Τοὺς ποιμένας*. Reg. 1, καὶ τοὺς ποιμένας.

(18) *Τὰ παλαιά*. « Quid antiqua commemoro? » Nonnulli habent: Τί πολλά; « Quid multa? »

(19) *Νηφαλίους*. Reg. 1, νηφαλέους.

(20) *Ἀνεπάφους*. Non male Comb. « extra omnem improborum calumniam. »

(21) *Τί δαί*. Alii, τί δέ.

(22) *Εὐσταλεῖς*. Comb. « frugi homines ac modesti. Nec bene Billius, » inquit, expediti; « melius Budæus, quem sequor. »

(23) *Καὶ ἔτι*. Ita decem Regg., sex Colb., Jes., Or. 1, et Pass. Par. ed. καὶ εἰ δεῖ.

LXX. Mihi vero timorem incutiunt etiam Pharisæi probris onerati, et scribæ redarguti : quibus cum nos virtute longe superiores esse debeamus, quemadmodum nobis præceptum est, si modo cœlorum regnum consequi cupimus, turpe profecto fuerit, si ipsis etiam pejores inveniamur; adeo ut ipsi quoque, serpentes appellemur, et genimina viperarum, et duces cæci, culicem colantes, et camelum deglutientes, et sepulcra externe quidem pulchra, interne autem sordida, et paropsides in speciem mundæ [75], aliaque omnia, quæ illi et sunt et nominantur.

LXXI. In his ego cogitationibus dies noctesque versor : Hæc medullas etiam meas eliquant, et carnes conficiunt, nec me audacem esse sinunt, ac sublata facie incedere. Hæc animum meum dejiciunt, et mentem contrahunt, et linguæ vinculum injiciunt, faciuntque, ut non de præfectura, nec de corrigendis et gubernandis aliis cogitem, id quod exuberantis cujusdam facultatis est; sed quomodo ipse venientem iram effugere, atque a vitii rubigine nonnihil meipsum abradere queam. Purgari prius oportet, deinde purgare; sapientia instrui, atque ita demum alios sapientia instruere; lux fieri, et alios illuminare; ad Deum appropinquare, et ita alios adducere; sanctificari, et postea sanctificare; cum manibus ducere, cum prudentia consilium dare.

LXXII. Quando igitur hæc erunt, inquient homines ad omnia celeres, nec satis cauti, facile ædificantes, et diruentes? Quando lucerna supra candelabrum [76]? Ubi talentum [77]? sic enim gratiam vocant. Hæc ii, qui amicitia quam religione fervidiores sunt. Quando hæc erunt, et quæ mea est ratio, quæritis, viri fortissimi? Ne extrema quidem senectus huic rei præstituta, longum tempus censeri debet. Senectus enim cum prudentia conjuncta imperitæ juventuti præstat, et considerata tarditas inconsultæ temeritati, et breve regnum, diuturnæ tyrannidi; quemadmodum et exigua portio maximi pretii, multis vilibus et periculosis opibus, et parum auri multis plumbi libris, et parva lux densissimis tenebris.

LXXIII. Alioqui verendum est, ne lubrica hæc celeritas, præcepsque studium, seminibus illis non

A Ο'. Ἐμὲ δὲ φοβοῦσι καὶ ὀνειδιζόμενοι Φαρισαῖοι καὶ γραμματεῖς ἐλεγχόμενοι· ὧν αἰσχρὸν, εἰ πολὺ περιεῖναι δέον τὴν ἀρετὴν, ὡς διατετάγμεθα, εἴ τι δεοίμεθα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, καὶ τὴν κακίαν φαινοίμεθα (24) χείρους· ὥστε καὶ ὄφεις εἰκότως ἂν (25) ἀκοῦσαι, καὶ γεννήματα ἐχιδνῶν, καὶ ὁδηγοὶ τυφλοὶ, τὸν κώνωπα διυλίζοντες, καὶ τὴν κάμηλον καταπίνοντες, καὶ τάφοι ῥυπαροὶ τὰ ἔνδον, μετ' εὐπρεπείας τῆς ἔξωθεν καὶ παροψίδες καθαραὶ τὸ φαινόμενον, καὶ τἄλλα ὅσα ἐκεῖνοι καὶ εἰσὶ καὶ ἀκούουσι.

ΟΑ'. Τούτοις ἐγὼ σύνειμι καὶ νύκτωρ (26) καὶ μεθ' ἡμέραν τοῖς λογισμοῖς· ταῦτά μοι (27) τὸν μυελὸν ἐκτήκει, καὶ δαπανᾷ τὰς σάρκας, καὶ οὐκ
B ἐᾷ θρασὺν εἶναι καὶ ἄνω βλέποντα (28)· ταῦτά μοι ταπεινοῖ τὴν ψυχὴν, καὶ τὸν νοῦν συστέλλει, καὶ τῇ γλώσσῃ δεσμὸν ἐπιτίθησι (29), καὶ οὐ περὶ προστασίας εἶναι ποιεῖ τὸν λόγον, οὐδὲ τοῦ κατορθοῦν (30) ἄλλους καὶ διευθύνειν, ὃ πολλῆς ἐστι τῆς περιουσίας· ἀλλ' ὅπως ἂν αὐτὸς τὴν ἐρχομένην ὀργὴν (31) διαφύγοιμι, καὶ μικρόν τι τοῦ ἰοῦ τῆς κακίας ἐμαυτὸν ἀποξέσαιμι. Καθαρθῆναι (32) δεῖ πρῶτον, εἶτα καθᾶραι· σοφισθῆναι, καὶ οὕτω σοφίσαι· γενέσθαι φῶς, καὶ φωτίσαι· ἐγγίσαι Θεῷ, καὶ προσαγαγεῖν ἄλλους· ἁγιασθῆναι, καὶ ἁγιάσαι· χειραγωγῆσαι (33) μετὰ χειρῶν, συμβουλεῦσαι μετὰ συνέσεως.

ΟΒ'. Πότε ουν εσται ταυτα, φασὶν οἱ ταχεῖς τὰ
C πάντα, καὶ οὐκ ἀσφαλεῖς, οἱ ῥᾳδίως οἰκοδομοῦντες, καὶ καταλύοντες; Καὶ πηνίκα ὁ λύχνος ἐπὶ τὴν λυχνίαν; Καὶ ποῦ τὸ τάλαντον; οὕτω τὸ χάρισμα λέγοντες. Ταῦτα οἱ θερμότεροι τὴν φιλίαν ἢ τὴν εὐλάβειαν. Πότε ταῦτα, καὶ τίς ὁ ἐμὸς λόγος, ὦ γενναιότατοι; Οὐ μακρὰ προθεσμία, οὐδὲ γῆρας τὸ ἔσχατον. Κρείσσων γὰρ πολιὰ μετὰ φρονήσεως ἀπαιδεύτου νεότητος, καὶ λελογισμένη βραδύτης τάχους ἀπερισκέπτου· καὶ ὀλιγοχρόνιος βασιλεία μακρᾶς τυραννίδος· ὡς καὶ ὀλίγη μερὶς τιμία πολλῆς κτήσεως (34) ἀτίμου καὶ σφαλερᾶς (35), καὶ χρυσὸς ὀλίγος μολύβδου πολυταλάντου, καὶ πολλοῦ σκότους ὀλίγον φῶς.

ΟΓ'. Τὸ δὲ ταχὺ τοῦτο καὶ σφαλερὸν, καὶ λίαν κατ-
D εσπουδασμένον (36), μὴ τῶν σπερμάτων ἐκείνοις (37);

[75] Matth. XXIII, 23-25. [76] Matth. V, 15. [77] Matth. XXV, 15.

(24) *Φαινοίμεθα.* Sic Regii undecim, quatuor Colb., Jes. Or. 1, Pass. et Comb. Ed. φαινόμεθα.

(25) *Εἰκότως ἄν.* Ita Reg. et Colb. In ed. ἂν εἰκότως.

(26) *Καὶ νύκτωρ.* Ita octo Regg. sex Colb., Or. 1, etc. Deest καί in ed.

(27) *Ταῦτά μοι.* Alii, μου.

(28) *Εἶναι καὶ ἄνω βλέποντα.* Sic legitur in octo Reg., septem Colb., Jes., Or. 1, etc., omisso, οὐδὲ πορεύεσθαι. Habent tamen Reg. l, t, et Colb. m, καὶ πορεύεσθαι ἄνω.

(29) *Ἐπιτίθησι.* Reg. y, ἐντίθησι.

(30) *Κατορθοῦν.* Comb. « ad virtutem componere et dirigere. »

(31) *Ὀργήν.* Reg. l, ῥομφαίαν.

(32) *Καθαρθῆναι.* Reg. l, addit γάρ. Additio necessaria, si post καθαρθῆναι legas δεῖ, cum Billio, Par., Gab. et mss. Regiis bm, l, t, x, Colb. 7, m. Alioquin hiulca foret oratio. Sin autem legeris καθαρθῆναι δέ cum Bas. mss., Reg. a, hu, n, r, u, z, Colb. 3, 4, h, i, et Pass., constabit sensus.

(33) *Χειραγωγῆσαι.* Gab. « manibus deducere, prudentia consulere. »

(34) *Κτήσεως.* In ed. κτίσεως, prave.

(35) *Σφαλερᾶς.* « Fallacibus. »

(36) *Κατεσπουδασμένον.* Comb. κατεσπευσμένον.

(37) *Μὴ τῶν σπερμάτων ἐκείνοις.* Sic novem Regg., sex Colb., Or. 1, Jes. et Pass. In ed. Par. μὴ τοῖς

ἐοικὸς ᾖ, ἃ κατὰ τῶν πετρῶν πεσόντα, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς, εὐθὺς ἀνακύψαντα, οὐδὲ τὴν πρώτην ἤνεγκε τοῦ ἡλίου θερμότητα· ἢ τῷ κατὰ τῆς ψάμμου τεθέντι θεμελίῳ, μηδὲ ὀλίγον ἀντισχόντι πρὸς τὴν βροχὴν καὶ τὰ πνεύματα. *Οὐαί σοι, πόλις, ἧς ὁ βασιλεύς σου νεώτερός ἐστι*, φησὶ Σολομῶν (38)· καὶ, *Μὴ ἴσθι ταχὺς ἐν λόγοις*, τοῦ αὐτοῦ Σολομῶντος φωνὴ, πρᾶγμά τι ἔλαττον (39), λέγοντος, τὸ περὶ λόγον τάχος τῆς περὶ πρᾶξιν θερμότητος. Καὶ τίς ἐστι παρὰ ταῦτα (40) ὁ τὸ τάχος ἀπαιτῶν πρὸ τῆς ἀσφαλείας καὶ τοῦ συμφέροντος; Τίς ὁ πλάττων, καθάπερ αὐθήμερον τοὺς πηλίνους, τὸν τῆς ἀληθείας προστάτην, τὸν μετὰ ἀγγέλων στησόμενον, καὶ μετὰ ἀρχαγγέλων δοξάσοντα, καὶ ἐπὶ τὸ ἄνω θυσιαστήριον ἀναπέμψοντα τὰς θυσίας, καὶ Χριστῷ συνιερεύσοντα (41), τὸν ἀναπλάσοντα τὸ πλάσμα, καὶ παραστήσοντα τὴν εἰκόνα, καὶ τῷ ἄνω κόσμῳ δημιουργήσοντα (42), καὶ τὸ μεῖζον εἰπεῖν, Θεὸν ἐσόμενον, καὶ θεοποιήσοντα;

ΟΔ'. Οἶδα τίνος ἐσμὲν λειτουργοὶ, καὶ ποῦ κείμενοι, καὶ ποῦ πέμποντες· οἶδα τοῦ Θεοῦ τὸ ὕψος, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, καὶ τὴν δύναμιν πάλιν· *Οὐρανὸς ὑψηλὸς, γῆ δὲ βαθεῖα*. Καὶ τίς ἀναβήσεται τῶν ἐῤῥιμμένων τῇ ἁμαρτίᾳ; Τίς περικείμενος ἔτι τὸν κάτω ζόφον καὶ τῆς σαρκὸς τὴν παχύτητα ὅλῳ νοΐ καθαρῶς ἐποπτεύσει νοῦν ὅλον, καὶ μιγήσεται τοῖς ἑστῶσι καὶ ἀοράτοις ἐν τοῖς ἀστάτοις καὶ ὁρωμένοις; Μόλις γὰρ ἄν τις ἐνταῦθα τῶν σφόδρα κεκαθαρμένων καὶ εἴδωλον (43) τοῦ καλοῦ θεωρήσειεν, ὥσπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐν τοῖς ὕδασι. *Τίς ὁ μετρήσας τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῷ, καὶ τὰς νάπας ζυγῷ; Τίς τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ, καὶ τίνι τῶν πάντων ὁμοιωθήσεται;*

ΟΕ'. Τίς ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ, καὶ τῇ σοφίᾳ κατασκευάσας ἄνθρωπον, καὶ εἰς ἓν ἀγαγὼν τὰ διεστῶτα, καὶ μίξας τὸν χοῦν τῷ πνεύματι, καὶ συνθεὶς ζῶον ὁρατὸν καὶ ἀόρατον, πρόσκαιρον καὶ ἀθάνατον, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον, ἁπτόμενον Θεοῦ καὶ οὐ περιδρασσόμενον, ἐγγίζον καὶ μακρυνόμενον; *Εἶπα, σοφισθήσομαι*, φησὶν ὁ Σολομῶν, *καὶ αὐτὴ ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὸν ὑπὲρ ὃ ἦν*, τὴν σοφίαν λέγων (44). Καὶ ὄντως ὁ *προστιθεὶς γνῶσιν προστίθησιν ἄλγημα*· οὐ μᾶλλον εὐφραίνοντος τοῦ

absimile sit, quæ in petras ceciderunt; et quia terræ altitudinem non habebant, statim exorta, ne primum quidem solis calorem ferre potuerunt[78]: aut etiam fundamento in arena jacto, quod pluviæ ac ventis ne tantillum quidem restitit[79]. *Væ, tibi civitas*, ait Salomon, *cujus rex junior est*[80]: idemque, *Ne sis celer in verbis*[81]: minorem scilicet rem esse asserens celeritatem in verbis, quam ferventem in actione festinationem. Et quis est, qui contra hæc omnia celeritatem potius quam securitatem et utilitatem exposcat? Quis est qui veritatis propugnatorem, unius diculæ spatio, velut e luto statuam fingit: illum, inquam, qui cum angelis stabit, cum archangelis glorificabit, ad supernum altare sacrificia transmittet, cum Christo sacerdotio fungetur, figmentum instaurabit, imaginem exhibebit, superno mundo opificem aget, et, ut, quod majus est, dicam, deus erit, aliosque deos efficiet?

LXXIV. Scio, cujus ministri sumus, et ubi jacentes, et quo mittentes. Scio, quæ Dei sublimitas, quæ humana infirmitas, ac rursum potentia sit. *Cœlum excelsum, terra autem profunda*[82]. Et quisnam eorum ascendet, qui peccato prostrati sunt? Quis infernam caliginem et carnis crassitiem adhuc gerens, tota mente totam illam mentem pure spectabit, rebusque stabilibus et ab oculorum aspectu remotis inter instabiles oculisque subjectas miscebitur? Vix enim quisquam hic eorum qui majorem in modum 49
purgati sunt, etiam ipsum summi illius boni simulacrum cernere queat, non secus atque ii qui solem in aquis intuentur. *Quis mensus est aquam manu, et cœlum palmo, et universam terram pugillo? Quis statuit montes in pondere, et silvas in statera*[83]? *Quis locus requietis ejus*[84], *et cui ex omnibus rebus assimilabitur*[85]?

LXXV. Quis est qui omnia in verbo effecit[86], et sapientia hominem condidit, ac res inter se dissitas copulavit, terramque spiritui miscuit, animalque visibile et invisibile composuit, caducum et immortale, terrestre et cœleste, Deum attingens nec comprehendens, appropinquans et procul recedens? *Dixi: Sapiens efficiar*, ait Salomon: *at ipsa multo quam ante longius a me recessit*[87], nempe sapientiam dicens. Ac sane qui *addit scientiam, addit dolorem*[88]. Quippe cum non plus lætitiæ afferat id quod

[78] Matth. XIII, 5; Luc. VIII, 6. [79] Luc. VI, 48; Matth. VII, 26. [80] Eccle. X, 16. [81] Prov. XXIX, 20. [82] Prov. XXV, 34. [83] Isa. XL 12. [84] Isa. LXVI, 1. [85] Isa. XL, 18, 25. [86] Psal. XXXII, 6. [87] Eccle. VII, 24. [88] Eccle. I, 18.

σπέρμασιν. Cæterum iste Gregorii locus, qui difficultate non caret, sic reddi potest: « verum hæc celeritas parum etiam tuta, ac periculum est, ne quod fit præcipiti studio, vel iis illorum seminum simile sit, » etc. Posset etiam quis, καὶ κατεσπουδασμένον, sic interpretari: « licet maxima cura adhibeatur. »

(38) *Σολομῶν*. Deest in quinque Regg., septem Colb., Or. 1.

(39) *Ἔλαττον*. « Minus aliquid. » His verbis significat Gregorius, celeritate loquendi, minus quam agendi, peccari.

(40) *Παρὰ ταῦτα*. Gab. « his neglectis. »

(41) *Συνιερεύσοντα*. Quinque Regg., et Coisl. 1, συνιερατεύσοντα.

(42) *Δημιουργήσοντα*. « Qui superiori mundo operam suam præstabit. »

(43) *Καὶ εἴδωλον*. Sic octo Regg., Colb. quinque, Jes., Or. 1, « Vel ipsum simulacrum. » Edi. καὶ εἴδωλον.

(44) *Τὴν σοφίαν λέγων*. Hæc omisit in versione Billius.

inventum est, quam molestiæ, id quod effugit: quo modo, iis, ut opinor, usu venire solet, qui, cum adhuc siti laborent, ab aquis abstrahuntur; aut qui id quod se habere existimant, manibus tenere nequeunt; aut quos fulgetri splendore perstrictos lux statim deseruit.

LXXVI. Hoc me inferiori loco tenebat, humilemque reddebat, in eamque mentem impellebat, ut melius esse censerem laudis vocem audire [89], quam earum rerum, quæ vires meas superarent, explanatorem me profiteri: nempe majestas, et altitudo, et dignitas, et puræ naturæ, vix Dei splendorem capientes, quem abyssus operit [90], cujus tenebræ latibulum sunt [91], utpote luminis purissimi ac plerisque inaccessi; qui et in universo, et extra universum est; qui et pulchritudo omnis est, et supra omnem pulchritudinem; qui mentem illuminat, et mentis celeritatem ac sublimitatem effugit; quantumque percipitur, tantumdem semper se subducit, amantesque sui, ex eo quod fugit, ac velut jam comprehensus se proripit, ad superna illicit.

LXXVII. Ac tantum quidem et tale est id quod expetimus, et quod consequi studemus; talemque esse oportet animarum nymphagogum ac pronubum. Mihi vero periculum est, ne etiam manibus et pedibus vinctis a thalamo extrudar, ut qui nuptiali veste haudquaquam indutus sim [92], verum impudenter meipsum iis qui illic recumbunt, immiscuerim. Quanquam ab ipsa juventute accitus sum; libet enim aliquid multis incognitum efferre, atque ad Deum **50** a vulva ipsa projectus [93], et ex materna pollicitatione donatus, ac postea periculis confirmatus; simulque desiderium crevit, et ratio concurrit, omniaque ei, qui me in sortem accepit, et servavit, dono dedi, opes, splendorem, valetudinem, sermones ipsos, ex quibus hunc duntaxat fructum cepi, quod eas contempsi, ac quædam habui quibus Christum anteponerem. Ac *dulcia mihi facta sunt eloquia Dei, ut favus mellis* [94]*: et prudentiam advocavi, ac sapientiæ dedi vocem meam* [95]. Aliaque etiam hæc adjungi, nempe iræ moderari, linguam frenare, oculum coercere, ventrem regere, gloriamque humi manentem calcare. Insipienter hoc quidem, sed tamen dicam; his rebus plerisque fortasse haud deterior factus sum.

LXXVIII. At vero hoc philosophari, majus est

A εὑρεθέντος (45) ἢ ἀνιῶντος τοῦ διαφεύγοντος· ὅπερ, οἶμαι, φιλεῖ συμβαίνειν τοῖς ἔτι διψῶσιν ἀποσπωμένοις ὕδατος· ἢ κρατεῖν τι οὐ δυναμένοις, ἔχειν νομίζουσιν· ἢ οὓς ἀπῆλθεν εὐθὺς ἀστραπὴ περιλάμψασα.

ΟϚʹ. Τοῦτό με ἔστη κάτω, καὶ ταπεινὸν ἐποίει (46), καὶ εἶναι βέλτιον ἔπειθεν ἀκούειν φωνὴν αἰνέσεως, ἢ ἐξηγητὴν εἶναι τῶν ὑπὲρ δύναμιν· ἡ μεγαλειότης, καὶ τὸ ὕψος, καὶ τὸ ἀξίωμα, καὶ αἱ καθαραὶ φύσεις μόλις χωροῦσαι Θεοῦ λαμπρότητα, ὃν ἄβυσσος καλύπτει, οὗ σκότος ἀποκρυφὴ, φωτὸς ὄντος τοῦ καθαρωτάτου καὶ ἀπροσίτου τοῖς πλείοσιν· ὃς ἐν τῷ παντὶ τῷδε, καὶ τοῦ παντός ἐστιν ἔξω· ὃς καλόν ἐστιν ἅπαν (47), καὶ ἄνω παντὸς καλοῦ· ὃς νοῦν B φωτίζει, καὶ διαφεύγει νοῦ τάχος καὶ ὕψος, ὑποχωρῶν ἀεὶ τοσοῦτον, ὅσον καταλαμβάνεται, καὶ ὑπάγων πρὸς τὰ ἄνω τὸν ἐραστὴν τῷ φεύγειν, καὶ τῷ οἷον κρατούμενος κλέπτεσθαι (48).

ΟΖʹ. Τοσοῦτον μὲν δὴ καὶ τοιοῦτον ἡμῖν τὸ ποθούμενον καὶ σπουδαζόμενον· τοιοῦτον δὲ εἶναι χρὴ τὸν νυμφαγωγὸν τῶν ψυχῶν καὶ προμνήστορα. Ἔμοιγε μὴν δέος (49), μὴ καὶ τοῦ νυμφῶνος ἔξω ῥιφῶ δεθεὶς χεῖρας καὶ πόδας, ὡς οὐκ ἐνδεδυμένος ἔνδυμα γάμου, ἀλλὰ τολμηρῶς παρενείρας ἐμαυτὸν (50) τοῖς ἐκεῖσε ἀνακειμένοις· καίτοι προσεκλήθην μὲν ἐκ νεότητος, ἵν' εἴπω τι τῶν τοῖς πολλοῖς ἀγνοουμένων, καὶ ἐπ' αὐτὸν ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, καὶ C ἐδόθην δοτὸς (51) ἐκ μητρικῆς ὑποσχέσεως, καὶ μετὰ τοῦτο τοῖς κινδύνοις ἐβεβαιώθην· καὶ ὁ πόθος (52) συνηυξήθη, καὶ ὁ λογισμὸς συνέδραμε, καὶ πάντα ἔδωκα φέρων τῷ λαχόντι καὶ σώσαντι, κτῆσιν, περιφάνειαν, εὐεξίαν (53), τοὺς λόγους αὐτοὺς, ὧν τοῦτο ἀπήλαυσα (54) μόνον, τὸ παριδεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησα. Καὶ *ἡδύνθη μοι τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια, ὡς κηρία μέλιτος· καὶ τὴν σύνεσιν ἐπεκαλεσάμην, καὶ τῇ σοφίᾳ ἔδωκα φωνήν μου.* Καὶ τἄλλα δὴ ταῦτα (55), οἷον θυμὸν μετρῆσαι, καὶ γλῶσσαν χαλινῶσαι, καὶ ὀφθαλμὸν σωφρονίσαι, καὶ γαστέρα παιδαγωγῆσαι, καὶ δόξαν πατῆσαι τὴν κάτω μένουσαν. Παραφρονῶν λέγω (56), ἀλλ' οὖν εἰρήσεται· ταῦτα μὲν οὐ τῶν πολλῶν ἴσως ἐγενόμην φαυλότερος.

D ΟΗʹ. Τοῦτο δὲ (57) φιλοσοφῆσαι κρεῖττον ἢ καθ'

[89] Psal. xxv, 7. [90] Psal. ciii, 6. [91] Psal. xvii, 12. [92] Matth. xxii, 13. [93] Psal. xxi, 11. [94] Psal. cxviii, 103; xviii, 11; Prov. xvi, 24. [95] Prov. ii, 3.

(45) *Εὑρεθέντος.* Sic Reg. l, t, et Colb. m. Cæteri αἱρεθέντος.

(46) *Ταπεινὸν ἐποίει.* Ita Reg. l, t, x, Colb. m. In aliis desunt.

(47) *Ὃς καλόν ἐστιν ἅπαν.* « Qui est omne bonum. » Ut Exod. xxxiii, 19.

(48) *Κλέπτεσθαι.* Ita codicum pars maxima. Reg. l, κρύπτεσθαι. Bas. ed. βλέπεσθαι.

(49) *Δέος.* Additur apud Montac. ἔπεισι.

(50) *Ἐμαυτόν.* Reg hu, n, et Jes. ἑαυτόν.

(51) *Δοτός.* Apud Montac. additur τῷ Θεῷ.

(52) *Ὁ πόθος.* « Desiderium, amor. » Non apte Billius, « cupiditas. »

(53) *Εὐεξίαν.* Reg. g, ἀξίαν.

(54) *Ἀπήλαυσα.* Ita Reg. bm, Colb. m, 4, 5, Gab. Billius. Alii vero ἀπέλαυσα.

(55) *Καὶ τἄλλα δὴ ταῦτα.* « Atque hæc etiam alia, nempe hunc fructum cepi, ut iræ moderarer, » etc.

(56) *Παραφρονῶν λέγω.* « Ut minus sapiens dico. » II Cor. xi, 23.

(57) *Τοῦτο δέ*, etc. « At vero majus, quam pro viribus nostris, est alterum istud philosophiæ genus. »

ἡμᾶς, δέξασθαι ψυχῶν ἡγεμονίαν καὶ προστασίαν, καὶ μήπω μηδὲ ποιμαίνεσθαι καλῶς μαθόντας ἡμᾶς, μηδὲ καθαρθέντας τὴν ψυχὴν ὅσον ἄξιον, ἔπειτα ποίμνης ἐπιστατεῖν πιστευθῆναι· καὶ ταῦτα ἐν καιροῖς τοιούτοις, ἐν οἷς ἀγαπητὸν ὁρῶντα τοὺς ἄλλους ἄνω καὶ κάτω στρεφομένους (58) τε καὶ ταρασσομένους, φυγόντα φυγῇ ἐκ τοῦ μέσου (59), ὑπὸ σκέπην ἀναχωρήσαντα, λαθεῖν (60) τοῦ πονηροῦ τὴν ζάλην καὶ τὴν σκοτόμαιναν· ἡνίκα πολεμεῖ μὲν ἀλλήλοις τὰ μέλη, οἴχεται δὲ τῆς ἀγάπης, εἰ καί τι ἦν λεῖψανον, ὄνομα δὲ κενὸν ἄλλως ὁ ἱερεὺς, ἐκχυθείσης ἐπ' ἄρχοντας ἐξουδενώσεως, ὥσπερ εἴρηται.

A quam ut ipsi præstare possimus, nimirum animarum imperium ac præfecturam accipere, cumque ne recte quidem pasci adhuc sciamus, nec animo, quantum par est, purgati simus, gregi gubernando præfici: idque hujusmodi temporibus, in quibus præclare cum eo agitur, qui alios sursum deorsumque jactari ac perturbari conspiciens, effuso cursu de medio fugiat, ac sub locum aliquem a periculo tutum secedens, pravi illius tempestatem et caliginem vitet. Hoc, inquam, tempore, quo membra inter se pugnant, et si quid charitatis supererat, abscedit, atque inane jam nomen est sacerdos, effusa videlicet, ut Scripturæ verbis utar, in ipsos quoque principes contemptione [96].

ΟΘ'. Καὶ εἴθε κενόν (61)· νυνὶ δὲ τρέποιτο (62) εἰς κεφαλὰς ἀθέων ἡ βλασφημία. Φόβος δὲ ἅπας ἐξῴρισται τῶν ψυχῶν· ἀντεισῆκται δὲ ἀναίδεια· τοῦ βουλομένου (63) δὲ ἡ γνῶσις, καὶ τὰ βάθη τοῦ Πνεύματος· πάντες δέ ἐσμεν (64) εὐσεβεῖς ἐξ ἑνὸς μόνου τοῦ καταγινώσκειν ἄλλων (65) ἀσέβειαν. Χρώμεθα δὲ δικασταῖς τοῖς ἀθέοις (66), καὶ ῥιπτοῦμεν τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ, καὶ βάλλομεν τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, βεβήλοις ἀκοαῖς καὶ ψυχαῖς τὰ θεῖα δημοσιεύοντες· καὶ τὰς τῶν ἐχθρῶν εὐχὰς ἐπιμελῶς ἐκπληροῦμεν οἱ δείλαιοι, καὶ πορνεύοντες ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἡμῶν οὐκ αἰσχυνόμεθα. Μωαβῖται δὲ καὶ Ἀμμανῖται, οἷς οὐδ' ἐξῆν παριέναι (67) εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου (68), τοῖς ἁγιωτάτοις ἡμῶν ἐμβατεύουσιν. Ἠνοίξαμεν δὲ πᾶσιν οὐ πύλας δικαιοσύνης, ἀλλὰ θύρας λοιδορίας τε καὶ τῆς κατ' ἀλλήλων θρασύτητος· καὶ οὗτος ἄριστος ἡμῖν, οὐχ ὃς ἂν (69) μηδὲ ῥῆμα πρόηται ἀργὸν φόβῳ Θεοῦ, ἀλλ' ὃς ἂν τύχῃ πλεῖστα τὸν πλησίον εἰπὼν κακῶς, ἢ διαῤῥήδην, ἢ ἐν αἰνίγμασι· καὶ ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ στρέφων κόπον καὶ πόνον, ἢ ἰὸν ἀσπίδων, εἰπεῖν οἰκειότερον.

LXXIX. Atque utinam inane esset; nunc vero B vertatur in impiorum capita blasphemia. Cæterum metus omnis ex animis pulsus est, in ejusque locum subrogata impudentia: estque cujusvis scientia, et profunda Spiritus [97]: atque omnes ex hoc uno pii sumus, quod alios impietatis damnamus. Judicibus porro iis utimur [98], qui Deo bellum indixerunt, canibusque sancta projicimus, atque ad porcorum pedes margaritas mittimus [99], profanis auribus et animis divinam doctrinam evulgantes: atque hostium vota miseri sedulo explemus, et in adinventionibus nostris sine ullo pudore **51** fornicamur [1]. Moabitæ vero et Ammonitæ, quibus ne Domini quidem Ecclesiam ingredi licebat [2], in ea quæ apud nos sanctissima sunt, irrumpunt. Ac nos omnibus, non justitiæ portas [3], sed maledicentiæ, mutuæque in nos ipsos audaciæ C januas aperuimus. Atque hic apud nos optimus habetur, non qui, Dei metu præditus, ne verbum quidem otiosum plurimis maledictis, vel aperte, vel occulte fixerit; ac sub lingua laborem et dolorem [4], aut, ut aptius loquar, venenum aspidum [5] versaverit.

Π'. Τηροῦμεν δὲ τὰς ἀλλήλων ἁμαρτίας, οὐχ ἵνα θρηνήσωμεν, ἀλλ' ἵνα ὀνειδίσωμεν· οὐδ' ἵνα θεραπεύσωμεν, ἀλλ' ἵνα προσπλήξωμεν (70), καὶ ἀπολογίαν ἔχωμεν (71) τῶν ἡμετέρων κακῶν τὰ τῶν πλησίον τραύματα. Κακοὺς δὲ καὶ ἀγαθοὺς οὐχ ὁ τρόπος, ἀλλ' ἡ διάστασις καὶ ἡ φιλία (72) χαρακτηρίζει· καὶ ἃ σή-

LXXX. Huc accedit, quod alii aliorum peccata observamus, non ut lugeamus, sed ut exprobremus; neque ut medicinam afferamus, sed ut novum vulnus infligamus, atque a proximorum vulneribus excusationem vitiis nostris petamus. Jam vero malos et bonos, non vita, sed dissensio, vel amicitia,

[96] Psal. cvi, 40. [97] I Cor. ii, 10. [98] I Cor. vi, 1, 7. [99] Matth. vii, 6. [1] Psal. cv, 39. [2] Deut. xxiii, 3. [3] Psal. cxvii, 19. [4] Psal. x, 7 seqq. [5] Psal. xiii, 3, et lxxxix, 4.

(58) *Στρεφομένους*. Ita Reg. undecim, octo Colb., Or. 1, Jes. Coisl. 1, etc. Edit. vero Bas. et Par. φερομένους.

(59) *Ἐκ τοῦ μέσου*. Reg. a, ἐκ μέσου.

(60) *Λαθεῖν*. In ora Reg. bm, appingitur φυγεῖν. In Colb. 7, intra lineas veteri manu, ἢ φυγεῖν.

(61) *Καὶ εἴθε κενόν*. Gregorius sic loquitur, juxta Eliam, eo quod principes ac pontifices, quos insectatur, non modo omni virtute destituti, sed vitiis omnibus referti essent.

(62) *Τρέποιτο*, etc. Comb. « Vertat Deus omen in capita impiorum. »

(63) *Βουλομένου*. « Volentis cujuslibet est scientia. » Ita supra num. 50, « nobis satis est voluisse, ad sapientiam. »

(64) *Πάντες δέ ἐσμεν*. Alii scribunt δὲ ἐσμέν. Alii δ' ἐσμέν.

D (65) *Ἄλλων*. Pass. ad marg. ἀλλήλων. Sic Bas. ed. et Gabrielius: « alter alterius damnamus. »

(66) *Ἀθέοις*. « Impiis, quibus nec Deus sit. » Comb. « infidelibus, impiis, Græcis, ut bene Elias, « provinciarum rectoribus. »

(67) *Παριέναι*. Ita septem Regg., Colb. omnes., Jes., Herv. Alii vero quatuor Regg. Comb. Coisl. 1, παρεῖναι.

(68) *Κυρίου*. Pass. ad marg. Θεοῦ.

(69) *Ὃς ἄν*. Deest in ed. ἄν.

(70) *Προσπλήξωμεν*. Gabrielius vertit, « exulceremus. »

(71) *Ἔχωμεν*. Sic omnes pene codices. Pauci, ἔχομεν.

(72) *Φιλία*. Septem Regg., octo Colb., Coisl habent ὁμοδοξία, « consensio opinionum. » Ipse Billius expunxit φιλία in ed. Bas., et scripsit ὁμοδοξία.

tanquam notis quibusdam insigniunt : et quæ hodie laudamus, eadem crastino die vituperamus : et quæ apud alios infamia notantur, eadem apud nos admirationi sunt : omniaque flagitia impietatem amplectentibus facile condonantur. Usque adeo in vitio magnanimi sumus !

LXXXI. Facta denique omnia sunt, ut ab initio, cum nondum mundus erat, nec pulchra ea constitutio et formatio, quam nunc cernimus : sed omnia confusa et incondita, formatricem manum et potentiam requirebant. Aut, si mavis, non secus atque in nocturna pugna, obscurisque lunæ radiis hostium et amicorum vultus non internoscentes ; vel sicut in navali conflictu et tempestate, ac ventorum impressionibus, et stridentis undæ fervore, ac fluctuum incursionibus, et navium collisionibus, et contorum impulsibus, et celeustarum vocibus, et cadentium gemitibus undique personantes, atque consilii inopia oppressi, nec virtutis declarandæ tempus habentes (heu gravem calamitatem !), inter nos incidimus, atque a nobis ipsis mutuo conficimur.

LXXXII. Nec vero populus quidem ita se habet, verum aliter sacerdos. Quin potius illud nunc mihi prorsus expleri videtur, quod in maledictione olim dicebatur : **52** *Factus est sacerdos sicut populus* [6]. Nec rursum vulgus quidem ita se gerit, populi autem optimates, ac præsides contrario modo : quin potius hi aperte quoque bellum sacerdotibus inferunt, subsidium ad persuadendum habentes pietatem. Quanquam ii quidem qui de fide ac supremis et primariis quæstionibus pugnant, ita sane afficiantur : nec ego reprehendo, imo, si vere loquendum est, insuper etiam laudo, iisque gratulor. Atque utinam ex eorum numero sim, qui pro veritate decertant, atque in offensionem et odium incurrunt, imo etiam in hoc numero esse gloriabor. Melius enim est laudabile bellum, pace a Deo disjungente : ob eamque causam lenem et mansuetum hominem Spiritus ad pugnam armat, ut qui bellum recte gerere queat.

μερον ἐπαινοῦμεν, αὔριον ἐκακίσαμεν· καὶ ἃ παρ' ἄλλοις στηλιτεύεται, παρ' ἡμῖν (73) θαυμάζεται· καὶ πάντα συγχωρεῖται προθύμως τῷ ἀσεβεῖν (74). Οὕτω τὴν κακίαν (75) ἐσμὲν μεγαλόψυχοι !

ΠΑ'. Γέγονε δὲ πάντα (76) ὡς τὸ ἀπαρχῆς, ὅτε οὔπω κόσμος ἦν, οὐδὲ ἡ νῦν εὐταξία καὶ μόρφωσις· ἀλλὰ συγκεχυμένον τὸ πᾶν καὶ ἀνώμαλον ἐδεῖτο τῆς εἰδοποιοῦ χειρὸς καὶ δυνάμεως. Εἰ βούλει δὲ, ὡς ἐν νυκτομαχίᾳ καὶ σελήνης ἀμυδροῖς φέγγεσιν (77), ἐχθρῶν ἢ φίλων ὄψεις οὐ διαγινώσκοντες· ἢ ὡς ἐν ναυμαχίᾳ καὶ ζάλῃ, καὶ πνευμάτων (78) ἐμβολαῖς, καὶ ῥοθίῳ ζέοντι, καὶ κυμάτων ἐπιδρομαῖς, καὶ νηῶν ἀραγμοῖς, καὶ κοντῶν ὠθισμοῖς, καὶ κελευστῶν φωναῖς, καὶ πιπτόντων οἰμωγαῖς ὑπερηχούμενοί (79) τε καὶ ἀπορούμενοι, καὶ τῆς ἀνδρείας καιρὸν οὐκ ἔχοντες, φεῦ τοῦ πάθους! ἀλλήλοις περιπίπτομεν (80), καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλισκόμεθα.

ΠΒ'. Καὶ οὐχ ὁ λαὸς μὲν οὕτως, ὁ δὲ ἱερεὺς ἑτέρως· ἀλλά μοι νῦν ἐκεῖνο πληροῦσθαι δοκεῖ καθαρῶς, τὸ, *Γέγονεν ὁ ἱερεὺς καθὼς ὁ λαὸς*, ἐν κατάρᾳ (81) πάλαι λεγόμενον. Καὶ οὐχ οἱ πολλοὶ μὲν οὕτως, οἱ δὲ ἁδροὶ τοῦ λαοῦ (82) καὶ προέχοντες ἐναντίως· ἀλλ' οὗτοί γε καὶ φανερῶς πολεμοῦσι τοῖς ἱερεῦσιν, ἐφόδιον ἔχοντες εἰς πειθὼ τὴν εὐσέβειαν (83)· καὶ ὅσοι μὲν περὶ πίστεως τοῦτο πασχόντων (84), καὶ τῶν ἀνωτάτω (85) ζητημάτων καὶ πρώτων οὐδ' ἐγὼ (86) μέμφομαι, ἀλλ' εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, καὶ προσεπαινῶ, καὶ συνήδομαι. Καὶ τούτων εἷς εἴην τῶν ὑπὲρ ἀληθείας ἀγωνιζομένων (87) καὶ τῶν ἀπεχθανομένων (88)· μᾶλλον δὲ καὶ εἶναι καυχήσομαι. Κρείττων γὰρ ἐπαινετὸς πόλεμος εἰρήνης χωριζούσης Θεοῦ· καὶ διὰ τοῦτο τὸν πρᾳῢν μαχητὴν ὁπλίζει τὸ Πνεῦμα, ὡς καλῶς πολεμεῖν δυνάμενον.

[6] Isa. XXIV, 2 ; Ose. IV, 9.

(73) *Ἡμῖν*. Septem Regg. ἡμῶν.

(74) *Τῷ ἀσεβεῖν*. Sic omnes ferme codices. Reg. t, τῷ ἀσεβεῖ.

(75) *Τὴν κακίαν*. Sic Reg. plerique et Colb. Coisl. 1 et Pass. Ed. Par. δὴ κακίαν.

(76) *Γέγονε δὲ πάντα*. Non pauci, τὰ πάντα. In duobus Colb. et Or. 1, exstat scholium in quo quæritur ; « Quomodo ante conditum mundum, cum nihil esset, potuerit esse confusio rerum, de qua hic Theologus ; » et his verbis respondetur : Τάχα κόσμον ἐνταῦθα λέγει τὴν τελείωσιν τῶν κατ' εἶδος γεγονότων. « Hic fortasse dicit perfectionem eam quam juxta speciem suam creatæ res consecutæ sunt. »

(77) *Φέγγεσιν*. Sic omnes codices. Par. σφέγγεσιν.

(78) *Καὶ πνευμάτων*. Deest καί in plerisque. Habent tamen nonnulli.

(79) *Ὑπερηχούμενοι*. Reg. r, ὑπηχούμενοι.

(80) *Περιπίπτομεν*. « Irruimus alter in alterum. »

(81) *Ἐν κατάρᾳ*. Verba prophetarum inverso ordine refert Gregorius ; minusque verba, quam natum profert proverbium.

(82) *Λαοῦ*. Addunt nonnulli codices, et editi libri, καθὼς εἴρηται, quæ cum desunt in novem Regiis, Colb. septem, Jes. Or., 1, resecanda esse judicavimus.

(83) *Εἰς πειθὼ τὴν εὐσέβειαν*. Multa hic addit Rufinus in monachos, de quibus nihil, aperte saltem, Gregorius. Imo cum monachi, fidei causa, a Patre dissiderent, hos non potuit vituperare Theologus, ubi laicos pro fide pugnantes laudat, et unus ex ipsis esse cupit.

(84) *Πασχόντων*. In ora Reg. r, scriptum, πάσχοιεν. Sed vulgatam lectionem confirmat codicum consensus ; et in marg. Reg. u, Glossa sequens : Ἀντὶ πασχέτωσαν Ἀττικῶς, id est, « attice, » πασχέτωσαν. Till. « forte » πάσχουσι.

(85) *Ἀνωτάτω*. Sic omnes codices. Par. ἀνωτάτων.

(86) *Οὐδ' ἐγώ*. Sic meliores notæ exemplaria.

(87) *Ἀγωνιζομένων*. « Periclitantur. » Vocem hanc passive hic accipiendam, quod Demostheni familiare est, contendit Combefisius.

(88) *Καὶ τῶν ἀπεχθανομένων*. Non habet Reg. t. Deest τῶν in ed.

ΠΓʹ Νῦν δὲ εἰσί τινες οἱ καὶ περὶ μικρῶν πολεμοῦντες, καὶ εἰς οὐδὲν ὄφελος, καὶ κοινωνοὺς, ὅσους ἂν δύνωνται, τοῦ κακοῦ προσλαμβάνοντες, λίαν ἀμαθῶς καὶ θρασέως. Εἶτα (89) ἐπὶ πᾶσιν ἡ πίστις, καὶ τοῦτο τὸ σεμνὸν ὄνομα (90) ταῖς ἰδίαις αὐτῶν φιλονεικίαις παρασυρόμενον. Ἐκ δὲ τούτων, ὡς τὸ εἰκὸς, μισούμεθα μὲν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ὃ τούτου χαλεπώτερον, οὐδὲ εἰπεῖν ἔχομεν, ὡς οὐ δικαίως· διαβεβλήμεθα δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων τοῖς ἐπιεικεστέροις· οὐδὲν γὰρ θαυμαστὸν εἰ τοῖς πλείοσιν, οἳ μόλις ἄν τι καὶ τῶν καλῶν ἀποδέχοιντο (91).

ΠΔʹ Τεκταίνουσι δὲ ἐπὶ τῶν νώτων (92) ἡμῶν οἱ ἁμαρτωλοί· καὶ ἃ κατ' ἀλλήλων ἐπινοοῦμεν, κατὰ πάντων ἔχουσι· καὶ γεγόναμεν θέατρον καινὸν (93), οὐκ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, οἷον ὁ γενναιότατος τῶν ἀθλητῶν (94) Παῦλος, πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἀγωνιζόμενος, ἀλλὰ πᾶσι μικροῦ τοῖς πονηροῖς, καὶ ἐπὶ παντὸς καιροῦ καὶ τόπου, ἐν ἀγοραῖς, ἐν πότοις (95), ἐν εὐφροσύναις, ἐν πένθεσιν. Ἤδη δὲ προήλθομεν καὶ μέχρι τῆς σκηνῆς, ὃ μικροῦ καὶ δακρύω λέγων (96), καὶ μετὰ τῶν ἀσελγεστάτων γελώμεθα· καὶ οὐδὲν οὕτω τερπνὸν τῶν ἀκουσμάτων καὶ θεαμάτων, ὡς Χριστιανὸς κωμῳδούμενος.

ΠΕʹ Ταῦτα (97) ἡμῖν ὁ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος· ταῦτα (98) οἱ λίαν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πράου μαχόμενοι· ταῦτα οἱ πλέον (99) ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν ἢ ὅσον συμφέρει· καὶ παλαίειν μὲν οὐκ ἔξεστιν ἔξω τῶν νενομισμένων, οὐδ' ἄλλο τι ἀγωνίζεσθαι· ἢ καταβοήσεται (1) καὶ ἀτιμασθήσεται, καὶ ἀπολεῖ τὴν νίκην ὁ ἐκπαλαίων (2), ἢ ἄλλο τι μὴ καλῶς ἀγωνιζόμενος, μηδὲ κατὰ (3) τοὺς κειμένους ὅρους τῆς ἀγωνίας, κἂν (4) ὅτι γενναῖος ἢ καὶ τεχνικώτατος· ὑπὲρ Χριστοῦ (5) δὲ ἀγωνιεῖταί τις οὐ κατὰ Χριστὸν, ἔπειτα χαρίζεται (6) τῇ εἰρήνῃ, πολεμῶν ὑπὲρ αὐτῆς ὡς οὐκ ἔξεστι;

ΠϚʹ Καὶ οἱ μὲν δαίμονες φρίττουσιν εἰς ἔτι καὶ νῦν Χριστοῦ καλουμένου, καὶ οὐδὲ ὑπὸ τῆς κακίας ἡμῶν ἐξίτηλος γέγονεν ἡ τοῦ ὀνόματος τούτου δυνα-

LXXXIII. Nunc autem nonnulli sunt, qui de parvis etiam rebus, nec quidquam utilitatis afferentibus, digladientur, sociosque mali, quoscunque possint, admodum imperite ac temere asciscant. Posteaque his omnibus fides prætexitur, atque sanctum et venerandum hoc nomen privatis eorum contentionibus distrahitur. Ac proinde, ut consentaneum est, odio quidem apud gentes flagramus, quodque gravius est, causam nullam afferre possumus, quin jure ac merito. Apud nostros autem, etiam probiores et faciliores, infamia laboramus. Non enim mirum, si apud multitudinem, quæ vix aliquid boni probarit.

LXXXIV. Supra dorsa nostra fabricant peccatores [7], et quæ alii in alios excogitamus, ea adversus omnes habent: ac spectaculum novum facti sumus, non angelis et hominibus [8], ut ille athletarum fortissimus Paulus, adversus principatus et potestates [9] certans; sed omnibus propemodum improbis, et omni tempore ac loco, in foris, in conviviis, in voluptatibus, in luctibus. Jam autem etiam ad scenam usque prodiimus, quod pene lacrymans dico, et cum impudicissimis ridemur: nec ullum tam jucundum acroama, et spectaculum est, quam cum Christianus comicis cavillis incessitur.

53 LXXXV. Hæc nobis intestinum bellum attulit: hæc ii qui pro bono illo et mansueto immodice pugnant: hæc ii qui Deum plus amant, quam utile sit. Et quidem præter ea quæ legibus statuta sunt, luctari, vel aliud quoddam certaminis genus obire non licet; aut alioqui omnium clamoribus exagitabitur, ignominiaque afficietur, ac victoriæ jacturam faciet, qui perperam luctatus fuerit, aut aliud quoddam certaminis genus non recte obierit, nec juxta constitutas certaminis regulas, quantumvis alioqui fortis sit, artisque peritissimus: pro Christo autem, non ut Christo gratum est, quispiam pugnabit, ac deinde gratum paci faciet, pro ea, non ut licet, bellum gerens?

LXXXVI. Ac dæmones quidem etiamnum vocato Christo contremiscunt [9*], nec ob nostram improbitatem hujus nominis vis imminuta et exstincta est:

[7] Psal. CXXVIII, 3. [8] I Cor. IV, 9. [9] Ephes. VI, 12. [9*] Jac. II, 19.

(89) *Εἶτα.* Bill. in prima ed. « hisque omnibus postmodum. » Et in Elia, « et post hæc omnia. »

(90) *Ὄνομα.* Nomen, « fidei, » vel, ut vult Elias, « Christiani, » dum se quisque Catholicum jactat, vel etiam « Christi, » ut diserte n. 86. Vel potius « sacerdotis, » juxta num. 78, idque forsan sequentia postulant, cum iis moderatiores laicos opponat. « Istud ergo nomen distorquetur ac præpostere trahitur, » ait Comb., « dum illud quisque sibi vindicat, nominis probro, καθυβριζόμενος, ut ipse postmodum Gregorius explicat. »

(91) *Ἀποδέχοιντο.* Colb. III, ἀποδέχωνται.

(92) *Ἐπὶ τῶν νώτων.* Coisl. 1, τὸν νῶτον.

(93) *Καινόν.* Regg. plures, κοινόν « commune, » quod præfert Comb.

(94) *Τῶν ἀθλητῶν.* Deest in Reg. 1.

(95) *Ἐν πότοις.* Habent nonnulli τόποις. Sed prave.

(96) *Δακρύω.* Alii δακρύων. Sic Apostolus ad Philipp. III, 18, κλαίων λέγω, « flens dico. »

(97) *Ταῦτα ἡμῖν.* Comb. Ταῦθ' ἡμῖν.

(98) *Ταῦτα οἱ.* Alii ταῦθ' οἱ.

(99) *Πλέον.* Reg. bm, πλεῖον.

(1) *Ἢ καταβοήσεται.* Regg. g, l, et Colb. III, ἢ γὰρ καταβληθήσεται. Sic etiam videtur legisse Gab. qui vertit, « explodetur. » Item Coisl. 1, et Pass. in marg.

(2) *Ἐκπαλαίων.* Comb. « qui aliter luctatur ac gymnasticæ leges permittunt. » Ita Heins., Elias, et Gab.

(3) *Μηδὲ κατά.* Male Par. ed. contra omnium codicum fidem, μετά.

(4) *Κἂν ὅτι γενναῖος.* Regg. quinque, Colb. quatuor, ὁ γενναῖος.

(5) *Ὑπὲρ Χριστοῦ.* Regg. II, et Jes. ὑπὲρ Θεοῦ.

(6) *Χαριεῖται τῇ εἰρήνῃ.* « Gratum faciet paci. Hoc est, » inquit Elias, « ipsi Christo, qui est pax nostra. »

nos vero rem nomenque adeo venerandum contumelia afficere non veremur : idque, cum aperte propemodum ac singulis diebus clamantem eum audiamus : *Nomen meum propter vos inter gentes blasphematur* [10].

LXXXVII. Nec vero externum bellum metuo, nec feram illam, quæ nunc adversus Ecclesias impetum fecit, ac diaboli complementum, licet ignem minetur, licet gladios, licet feras, licet præcipitia et voragines, licet omnes, qui unquam furore præcipites acti sunt, sævitia et crudelitate superet, licet jam inventis suppliciis acerbiora alia comminiscatur. Unum adversus hæc omnia remedium habeo, unum ad victoriam iter : *In Christo gloriabor* [11], nimirum ut pro Christo mortem oppetam.

LXXXVIII. Quod autem ad meum bellum attinet, quo me vertam, nescio, quod subsidium excogitem, quam sapientem orationem, quam gratiam, qua armatura adversus pravi illius astus instruar [12]. Quis Moses hunc devincet, manus in monte extendens, ut crux efformata, et ante indicata, palmam obtineat [13]? Quis Josue post eum, cum divini exercitus imperatore simul in aciem prodiens [14]? Quis David, vel psallens [15], vel funda pugnans [16], potentiaque ad bellum a Deo accinctus digitisque ad **54** prælium exercitatus [17]? Quis Samuel, pro populo orans et sacrificans, eumque, qui victoriam adipisci poterat, in regem ungens [18]? Quis Jeremias hæc pro dignitate deplorabit, lamentationes pro Israel litteris mandans [19]?

LXXXIX. Quis clamabit : *Parce, Domine, populo tuo, et ne des hæreditatem tuam in opprobrium, ut dominentur eis nationes* [20]? Quis Noe pro nobis orabit, et Job, et Daniel, illi, inquam, qui simul orant ac numerantur [21] : ut bellum nobis paulum conquiescat, ut ad nosipsos redeamus, ut alii alios tandem agnoscamus, ut pro uno Israele, non amplius Judas et Israel simus, non amplius Roboam et Hieroboam, non amplius Hierusalem et Samaria, quæ vicissim propter peccata hostibus traduntur, ac vicissim deplorantur?

μις· ἡμεῖς δὲ οὐκ αἰσχυνόμεθα τὸ σεμνὸν οὕτω καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα καθυβρίζοντες· καὶ μονονοὺ φανερῶς αὐτοῦ βοῶντος ἀκούοντες καὶ καθ' ἑκάστην (7) ἡμέραν· *Τὸ γὰρ ὄνομά μου βλασφημεῖται* (8) *δι' ὑμᾶς ἐν τοῖς ἔθνεσι.*

ΠΖ' Καὶ τὸν μὲν ἔξωθεν οὐ δέδοικα πόλεμον, οὐδὲ τὸν νῦν ἐπαναστάντα θῆρα (9) ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ τοῦ πονηροῦ τὸ πλήρωμα, κἂν πῦρ ἀπειλῇ, κἂν ξίφη, κἂν θῆρας, κἂν κρημνούς, κἂν βάραθρα, κἂν πάντων γένηται τῶν πώποτε μανέντων ἀπανθρωπότατος, κἂν ταῖς οὔσαις τιμωρίαις προσεξεύρῃ χαλεπωτέρας. Ἓν ἔχω πρὸς πάντα φάρμακον, μίαν ὁδὸν εἰς νίκην· *Ἐν Χριστῷ καυχήσομαι*, τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ θάνατον.

ΠΗ' Πρὸς δὲ τὸν ἐμὸν πόλεμον οὐκ ἔχω τίς γένωμαι, τίνα συμμαχίαν ἐξεύρω, τίνα λόγον σοφίας, τί χάρισμα, ποίᾳ πανοπλίᾳ πρὸς τὰς τοῦ πονηροῦ (10) μεθοδείας ὁπλίσομαι (11). Τίς νικήσει (12) τοῦτον Μωϋσῆς ἐκτείνας τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἵν' ὁ σταυρὸς ἰσχύσῃ τυπούμενος καὶ προμηνυόμενος; Τίς Ἰησοῦς μετὰ τοῦτον, τῷ ἀρχιστρατήγῳ τῶν θείων παρατάξεων συμπαραταττόμενος; Τίς Δαβὶδ, ἢ ψάλλων, ἢ πολεμῶν ἐν σφενδόναις (13), καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ περιεζωσμένος δύναμιν εἰς πόλεμον, καὶ τοὺς (14) δακτύλους εἰς παράταξιν γυμναζόμενος; Τίς Σαμουὴλ, καὶ προσευχόμενος (15) τοῦ λαοῦ καὶ προθυόμενος (16), καὶ χρίων εἰς βασιλέα τὸν νικᾷν δυνάμενον; Τίς θρηνήσει ταῦτα πρὸς ἀξίαν Ἱερεμίας, θρήνους γράφων ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ;

ΠΘ' Τίς βοήσεται (17), *Φεῖσαι, Κύριε, τοῦ λαοῦ σου, καὶ μὴ δῷς τὴν κληρονομίαν σου εἰς ὄνειδος, τοῦ κατάρξαι αὐτῶν* (18) *ἔθνη*; Τίς περὶ ἡμῶν προσεύξεται Νῶε, καὶ Ἰὼβ, καὶ Δανιὴλ, οἱ συνευχόμενοι καὶ συναριθμούμενοι, ἵνα κοπάσῃ μικρὸν ἡμῖν ὁ πόλεμος, ἵνα γενώμεθα ἡμῶν αὐτῶν, ἵν' ἀλλήλους (19) ποτὲ γνωρίσωμεν, ἵνα μηκέτι ὦμεν ἀνθ' ἑνὸς τοῦ Ἰσραὴλ (20) Ἰούδας καὶ Ἰσραὴλ, μηκέτι Ῥοβοὰμ καὶ Ἱεροβοὰμ, μηκέτι Ἱερουσαλὴμ καὶ Σαμάρεια, αἱ ἐν μέρει (21) διὰ τὰς ἁμαρτίας παραδιδόμεναι, καὶ ἐν μέρει θρηνούμεναι;

[10] Isa. LII, 5; Rom. II, 24. [11] Philipp. III, 3. [12] Ephes. VI, 11. [13] Exod. XVII, 11. [14] Jos. V, 14. [15] I Reg. XVI, 16. [16] I Reg. XVII, 49. [17] Psal. CXLIII, 1. [18] I Reg. VII, 5. [19] Thren. I-V. [20] Joel II, 17. [21] Ezech. XIV, 14, 20.

(7) *Καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν.* Hæc desunt in Reg. l. In Colb. 3 deest tantum καί.

(8) *Βλασφημεῖται.* In Regg. l, t, præcedunt δι' ὑμᾶς.

(9) *Θῆρα.* Codices pene omnes ad marg. habent « Julianum. »

(10) *Τοῦ πονηροῦ.* Coisl. 1, τοῦ διαβόλου.

(11) *Ὁπλίσωμαι.* Sic Reg. r, et Jes. Ed. ὁπλίσομαι.

(12) *Τίς νικήσει τοῦτον Μωϋσῆς.* Bas. ed. Τίς νικήσει τοῦτον; Μωϋσῆς, etc. « Quis vincet hunc? Moyses, » etc. Reg. a. hu, Τίς νικήσει τοῦτον Μωσῆς. Cæteri melius ad finem usque periodi interrogationis notam differunt. Non displicet tamen Comb. si legatur : Τίς νικήσει τοῦτον; « Quis eum vincet? Moyses, » etc., Ruf. non male, « quis bella ista cohibeat, » referens τοῦτον ad πόλεμον, non ad πονηρόν.

(13) *Σφενδόναις.* Reg. z, prima manu σφενδόνῃ.

(14) *Καὶ τούς.* Sic codices. Male in Par. ἢ τούς.

(15) *Προσευχόμενος.* Regg. bm, x, Jes., Colb. h, m, ed. Bas. etc. προευχόμενος.

(16) *Προθυόμενος.* Comb. legit, προθυμούμενος, et vertit, « eique (populo) studens. »

(17) *Βοήσεται.* Conjicit Gab. addendum Ἰωήλ. « Quis Joel clamabit? »

(18) *Αὐτῶν.* Nonnulli, αὐτῆς.

(19) *Ἵν' ἀλλήλους.* Reg. a, t, x, Pass. ad marg. Ed. Bas. καὶ ἀλλήλους.

(20) *Ἰσραήλ.* Addit editio Par. καί, quod expunximus novem Regg. aliorumque mss. auctoritate. Porro quis sit horum verborum sensus, ex aliis Gregorii locis discimus. Orat. VI, num. 7, orat. XXXII, num. 4.

(21) *Ἐν μέρει.* Comb. « per vices. » Gab. « separatim. » Nonne rectius, « partim. » Vult enim, ni fallor, Gregorius non omnes, sed aliquos, et eorum

Ϟ' Ἐγὼ μὲν γὰρ ἀσθενέστερος εἶναι τοῦ πολέμου A τούτου ὁμολογῶ, καὶ διὰ τοῦτο ἔδωκα τὰ νῶτα (22), καλύψας (23) τὸ πρόσωπον ἐν τροπῇ, καὶ καταμόνας καθεσθῆναι, ὅτι πικρίας ἐνεπλήσθην, ἐζήτησα καὶ σιωπῆσαι, συνιὼν (24), ὅτι ὁ καιρὸς πονηρός ἐστιν· ὅτι ἀπελάκτισαν οἱ ἠγαπημένοι, ὅτι γεγόναμεν υἱοὶ ἀφεστηκότες, ἡ ἄμπελος ἡ εὐκληματοῦσα, ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, πᾶσα καρποφόρος, ὡραία πᾶσα, καλῶς ταῖς σταγόσι ταῖς ἄνωθεν ἀνατέλλουσα (25)· ὅτι ἐστράφη (26) εἰς ἀτιμίαν ἐμοὶ τὸ διάδημα τοῦ κάλλους (27), τὸ ἀποσφράγισμα τῆς ἐμῆς δόξης, ὁ τῆς καυχήσεως στέφανος· εἰ δέ τις πρὸς ταῦτα τολμηρὸς καὶ γενναῖος, μακάριος οὗτος ἐμοὶ τοῦ θάρσους καὶ τῆς γενναιότητος.

XC. Etenim ego huic bello imparem me esse fateor, ac propterea terga dedi, obtectoque præ pudore vultu me in fugam converti, et solitarius sedere [22], quia amaritudine impletus sum [23], ac silere quæsivi, tempus malum esse cognoscens [24]: quoniam calcitrarunt dilecti [25], quoniam filii desertores facti sumus [26], nos, inquam, vinea illa pulchris palmitibus prædita [27], vinea vera [28], tota fructifera, tota speciosa [29], et supernis imbribus pulchre exoriens [30]: quoniam in ignominiam mihi conversum est diadema decoris [31], signaculum gloriæ meæ [32], gloriationis corona [33]. Quod si quis ad hæc audax et fortis est, hunc ego præfidentiæ ac fortitudinis nomine beatum esse censeo.

ϞΑ' Καὶ οὔπω λέγω τὸν ἔνδον (28) καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, τὸν ἐν τοῖς πάθεσι πόλεμον, ὃν πολεμούμεθα νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὸ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος, B τὰ μὲν κρύβδην, τὰ δὲ φανερῶς· καὶ τῆς ἄνω καὶ κάτω κυμαινούσης ἡμᾶς καὶ στροβούσης, διά τε αἰσθήσεως (29) καὶ τῶν ἄλλων τερπνῶν τοῦ βίου τούτου περιφορᾶς (30), τοῦ τε πηλοῦ τῆς ἰλύος, ᾧ ἐμπεπήγμεθα, καὶ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας ἀντιστρατευομένου τῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος, καὶ διαφθείρειν ἐπιχειροῦντος (31) τὴν βασιλικὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα, καὶ ὅσον τῆς θείας (32) ἀποῤῥοίας ἡμῖν συγκαταβέβληται· ὡς μόλις ἄν τις ἑαυτὸν ἢ μακρᾷ φιλοσοφίᾳ παιδαγωγήσας, καὶ ἀποῤῥηγνὺς κατὰ μικρὸν τὸ τῆς ψυχῆς (33) εὐγενὲς καὶ φωτοειδὲς τοῦ ταπεινοῦ καὶ τῷ σκότει (34) συνεζευγμένου, ἢ Θεοῦ τυχὼν ἵλεω, ἢ καὶ ἄμφω ταῦτα, καὶ μελέτην ὅτι μάλιστα ποιούμενος C ἄνω βλέπειν τῆς κατασπώσης ὕλης (35) ἐπικρατήσαι. Πρὶν δὲ ταύτην ὑπερσχεῖν ὅση δύναμις καὶ ἀνακαθᾶραι ἱκανῶς τὴν διάνοιαν, ὑπέρ τε τοὺς ἄλλους μακρῷ γενέσθαι τῇ πρὸς Θεὸν ἐγγύτητι, ἢ ψυχῶν προστασίαν δέξασθαι (36), ἢ μεσιτείαν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων (τοῦτο γὰρ ἴσως ὁ ἱερεύς), οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι γινώσκω.

XCI. Nondum de interno bello, atque in nobisipsis et in affectibus sito, verba facio, quo nocte ac die, partim occulte partim aperte ab humilitatis corpore [34] divexamur; et ab ea quæ nos per sensus, atque alia hujus vitæ oblectamenta, sursum deorsumque versat, jactatione, atque a luto fæcis [35], cui infixi sumus [36], et a peccati lege spiritus legi repugnante [37], regiamque in nobis imaginem, et quidquid divinæ defluxionis nobis inspersum est, corrumpere conante. **55** Vix porro quisquam, nec nisi diuturna philosophia seipsum domuerit, atque animæ nobilitatem et claritatem ab eo quod humile est et cum tenebris conjunctum, paulatim abruperit, vel Deum propitium nactus sit, aut etiam ambo hæc habuerit, atque ad oculos sursum erigendos quam maxime sese exercuerit, deprimentem materiam superare queat. Prius autem quam eam pro virili sua quispiam superarit, mentemque, quantum sat sit, repurgarit, longeque supra alios ad Deum appropinquarit, animarum curam et imperium suscipere, ac mediatorem inter Deum et homines agere (hoc enim fortasse sacerdos est) minime tutum esse censeo.

ϞΒ' Καὶ ὅθεν εἰς τοῦτο ὑπήχθην τὸ δέος; ἵνα μή με τοῦ (37) δέοντος δειλότερον ὑπολαμβάνητε, ἀλλὰ

XCII. Unde autem in hunc metum inductus sum? ne me timidiorem quam par sit, existimetis, sed

[22] Thren. III, 28. [23] Thren. I, 20. [24] Mich. II, 3. [25] Deut. XXXII, 15. [26] Jerem. III, 14. [27] Ose. X, 1. [28] Jerem. II, 21. [29] Jerem. XI, 16. [30] Psal. LXIV, 10; Gen. XXVII, 39. [31] Ose. IV, 7; Sap. V, 17. [32] I Cor. IX, 2. [33] I Thess. II, 19. [34] Philipp. III, 21. [35] Psal. XXXIX, 3. [36] Psal. LXVIII, 3. [37] Rom. VII, 23.

partem tradendam deplorandamque, aut sane traditam; quippe qui num. 83 dixit: « nonnullos tantum ita affectos esse. »

(22) *Τὰ νῶτα.* Abest τά a pluribus.

(23) *Καλύψας.* « Operiens confusione faciem meam. » Psal. LXVIII, 8.

(24) *Συνιών.* Deest in Reg. a. In aliis plerisque circumflectitur.

(25) *Ἀνατέλλουσα.* « Pullulans, germinans. » Oliv. « efflorescens. »

(26) *Ἐστράφη.* Ita mss. omnes. In ed. εἰσεστράφη.

(27) *Τοῦ κάλλους.* Ita plerique codices, exceptis duobus Regiis et uno Colb. Par. ed. τοῦ ἐμοῦ κάλλους.

(28) *Ἔνδον.* Regii u, x; or. 1, Pass. ἔνδοθεν.

(29) *Αἰσθήσεως.* Regg. l, t, et Comb. αἰσθήσεων.

(30) *Τούτου περιφορᾶς.* In Coisl. 1, et in uno Regio legitur, καὶ τῆς κάτω περιφορᾶς.

D

(31) *Ἐπιχειροῦντος.* Reg. y, in ora, ἐπιθυμοῦντος.

(32) *Τῆς θείας.* Sic omnes pene codices. Ita etiam ed. Bas. et Comb. Deest τῆς in Par. ed.

(33) *Τὸ τῆς ψυχῆς.* Ita Regii et Colb. codices, paucissimis exceptis, or. 1, Jes. Sic Tillem. legendum conjicit, et Comb. reddit, « animæ nobilem partem ac lucidam paulatim, » etc. Abest τό a Par. ed.

(34) *Τῷ σκότει.* In quibusdam deest τῷ. In aliis, τοῦ, legitur.

(35) *Ὕλης.* Terrenum et crassum corpus est. Juvat hic observare, ab initio hujus numeri, ad hæc usque, omnia Augustinum, ex Rufini interpretatione, intexere lib. *contra Julian.* cap. 3, n. 7. p. 530 et 531. Iterumque lib. I *Op. imp.*, n. 69, p. 911; ac tertio, l. VI, n. 14, p. 1310, ubi Gregorium bis a se laudatum commemorat Augustinus.

(36) *Δέξασθαι.* Quatuor Regg., Colb. III, Coisl. 1, Comb. ἀναδέξασθαι.

(37) *Μή με τοῦ.* Reg. un., μήτε τοῦ.

consilium potius meum et prudentiam magnopere A probetis. Audio quidem ex ipso Mose, quo tempore Deus ipsi oracula edebat, quod cum plures ad montem acciti fuissent, inter quos Aaron etiam erat, duobus filiis, iisque sacerdotibus, comitatus, et septuaginta seniores senatus [38], cæteri quidem omnes e longinquo adorare jussi sunt, Moses autem solus appropinquavit, plebs vero simul non ascendit: tanquam videlicet non omnium esset ad Deum appropinquare, sed eorum duntaxat, qui Dei gloriam, Mosis instar, capere possent. Atque etiam ante hæc, cum primum lex ferretur, alios quidem buccinæ, et fulgura, et tonitrua, et caligo ac mons totus fumo circumfusus, et horrendæ minæ [39], etiam *si bestia montem tetigerit, lapidibus opprimetur* [40], atque alii hujusmodi terrores inferiori loco sistebant, abunde- B que amplum ipsis erat vel solam Dei vocem audire, idque cum apprime seipsos purificassent: Moses autem et ascendit, et nubem ingreditur [41], et leges ac tabulas accipit; vulgo quidem, litteræ; iis autem, qui supra vulgus assurgunt, spiritus [42].

XCIII. Audio item de Nadab et Abiud, quod cum solum alieno igne thura adolevissent, alieno quoque igne assumpti fuerint [43], per id nimirum, quo impium facinus **56** perpetrarant, puniti, atque idem exitii quod et impietatis, tempus ac locum nacti. Ac ne pater quidem Aaron, qui secundum Mosem primas apud Deum obtinebat, saluti ipsis esse potuit. Quin illud compertum habeo, et Heli sacerdotem, et aliquando postea Ozam; illum quidem sceleris filiorum, quod adversus sacrificia committebant, C idollas ante tempus delibantes, pœnas pependisse, idque cum eorum impietatem non modo non probaret, sed etiam persæpe ipsos objurgasset [44]: hunc autem, quod arcam a bove distractam tantummodo contigisset, eam quidem servasse, ipsum autem periisse, Deo nimirum hac ratione arcæ suæ venerationi consulente [45].

XCIV. Illud insuper scio, ne corporum quidem labes in sacerdotibus, aut sacrificiis, a censura immunes exstitisse, verum legibus ita sancitum fuisse, ut perfecti perfecta offerrent [46], ad significandam, ut opinor, animæ integritatem. Nec sacerdotalem stolam, aut vas aliquod sacrum cuivis attingere licuisse. Nec sacrificia ipsa a quibus, et quo tem-

A καὶ σφόδρα ἐπαινῆτε (38) τῆς προμηθείας (39). Ἀκούω μὲν αὐτοῦ Μωσέως (40), ἡνίκα ἐχρημάτιζεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ὅτι, πλειόνων εἰς τὸ ὄρος προσκεκλημένων, ὧν εἷς ἦν καὶ Ἀαρὼν σὺν τοῖς παισὶ τοῖς δύο τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρων τῆς γερουσίας (41), οἱ μὲν λοιποὶ προσκυνῆσαι πόῤῥωθεν ἐκελεύσθησαν, ἐγγίσαι δὲ Μωσῆς μόνος, οὐ συναναβῆναι δὲ ὁ λαὸς ὡς οὐ πάντων ὄντος (42) Θεοῦ γενέσθαι πλησίον, πλὴν εἴ τις κατὰ Μωσέα Θεοῦ χωρῆσαι δόξαν δυνάμενος· καὶ ἔτι πρὸ τούτων ἐν ἀρχῇ τῆς νομοθεσίας, τοὺς μὲν ἄλλους σάλπιγγες, καὶ ἀστραπαὶ, καὶ βρονταὶ, καὶ γνόφος, καὶ ὅλον καπνιζόμενον τὸ ὄρος, καὶ ἀπειλαὶ φρικώδεις, *κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται*, καὶ ἄλλα τοιαῦτα δείματα ἵστη κάτω, καὶ μέγα ἦν αὐτοῖς, μόνης (43) B ἀκοῦσαι τῆς τοῦ Θεοῦ φωνῆς, εὖ μάλα ἁγνισαμένοις· Μωσῆς δὲ καὶ ἄνεισι, καὶ τῆς νεφέλης εἴσω χωρεῖ, καὶ νομοθετεῖται, καὶ δέχεται πλάκας· τοῖς μὲν πολλοῖς τὰς τοῦ γράμματος, τοῖς δὲ ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς τὰς τοῦ πνεύματος.

ϞΓ. Ἀκούω δὲ Ναδὰβ καὶ Ἀβιοὺδ, ὅτι, ξένῳ πυρὶ θυμιάσαντες μόνον, ξένῳ (44) καὶ ἀνηλώθησαν κολασθέντες δι' ὧν ἠσέβησαν, καὶ τὸν αὐτὸν εὑρόντες τῆς ἀπωλείας, ὃν καὶ τῆς ἀσεβείας καιρὸν καὶ τόπον· καὶ οὐδὲ Ἀαρὼν ἤρκεσε πρὸς σωτηρίαν αὐτοῖς ὁ πατὴρ, ὁ Μωσέως παρὰ Θεῷ δεύτερος. Γινώσκω δὲ καὶ Ἠλεὶ (45) τὸν ἱερέα, καὶ μικρὸν ὕστερον Ὀζᾶν, τὸν μὲν ὑπὲρ τῆς τῶν παίδων παρανομίας ἀπαιτηθέντα C δίκην, ἣν ἐτόλμων κατὰ τῶν θυσιῶν πρὸ καιροῦ τῶν λεβήτων ἀπαρχόμενοι (46), καὶ ταῦτα οὐκ ἀποδεχόμενον αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν, ἀλλὰ πολλὰ (47) πολλάκις ἐπιτιμήσαντα· τὸν δὲ, ὅτι, ψαύσας τῆς κιβωτοῦ μόνον περισπασθείσης (48) ὑπὸ τοῦ μόσχου, τὴν μὲν περιεσώσατο, αὐτὸς δὲ ἀπώλετο, φυλάσσοντος τοῦ Θεοῦ τῇ κιβωτῷ τὸ σεβάσμιον.

ϞΔ'. Οἶδα δ' ἔγωγε μηδὲ τοὺς ἐν τοῖς σώμασι μώμους τῶν ἱερέων, ἢ τῶν θυμάτων ἀνεξετάστους μένοντας, ἀλλὰ τελείους τέλεια προσάγειν (49) νενομισμένον (50), σύμβολον, οἶμαι, τοῦτο τῆς κατὰ ψυχὴν ἀρτιότητος· μηδὲ στολῆς τῆς ἱερατικῆς, ἢ σκεύους τινὸς τῶν ἁγίων ψαύειν παντὶ θεμιτὸν ὄν· μηδὲ τὰς θυσίας αὐτὰς, ὑφ' ὧν, καὶ ὅτε, καὶ οὗ μὴ (51) καθῆκον ἦν,

[38] Exod. XXIV, 1-9. [39] Exod. XIX, 16; Hebr. XII, 18. [40] Exod. XIX, 12, 13; Hebr. XII, 20. [41] Exod. XXIV, 15-18. [42] II Cor. III, 6-8. [43] Lev. X, 1, 2. [44] I Reg. II, 12, 14, 23. [45] II Reg. VI, 6-8. [46] Levit. XXI, 17; XXII, 18 et seq.; Deut. XVIII, 13.

(38) *Ἐπαινῆτε*. Jes., Colb. m, ἐπαινεῖτε.

(39) *Προμηθείας*. Or. 1, et duo Reg. προθυμίας. In Coisl. 1, aliisque nonnullis, sequitur, φράσω καὶ πρὸς ὑμᾶς, « indicare vobis debeo. » Agnoscit Rufinus, recipit Comb., respuit Gabrielius.

(40) *Μωσέως*. Mss. Μωϋσῆς, et Μωϋσέως.

(41) *Πρεσβυτέρων τῆς γερουσίας*. LXX, « Senes de senioribus; » Oliv. « e Senatu. »

(42) *Οὐ πάντων ὄντος*. Reg. a, οὐ πάντων οἵων ὄντων Θεοῦ. Reg. l, πάντας οἷόν τε Θεοῦ. Reg. t, pariter prima manu, et in margine οἷόν τε. Secunda vero manu οἵων τε. Reg. z, ὄντως Θεοῦ.

(43) *Μόνης*. Tres Colb. μόνοις.

(44) *Ξένῳ*. Reg. a, ξένως.

(45) *Καὶ Ἠλεί*. In pluribus deest καί. Reg. bm, D r, δὲ Ἠλί. Gabr. Ἠλε

(46) *Ἀπαρχόμενοι*. Reg. r, ἁπτόμενοι. « Carnium primitias præripientes. »

(47) *Πολλά*. Deest in Regg. r, t, Jes. et ed. Bas. Reg. vero l, et Comb. πολλὰ καὶ πολλάκις.

(48) *Περισπασθείσης*. Reg. l, et Comb. περιτραπείσης.

(49) *Προσάγειν*. Sic Regii undecim, cæterique pene omnes codd. Ita etiam Pass. etc. In ed. Par. προσαγαγεῖν.

(50) *Νενομισμένον*. « Sancitum. » Billius, « comparatum. »

(51) *Καὶ οὗ μή*. Sic mss. omnes, ipsaque Billii versio postulat. Par. ed. καὶ οὐ μή.

ἀναλίσκεσθαι· μηδὲ τὸ ἔλαιον ἀπομιμεῖσθαι τῆς χρίσεως, μηδὲ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως· μηδὲ (52) εἰς τὸ ἱερὸν εἰσιέναι, ὅστις ἢ ψυχὴν ἢ σῶμα οὐ καθαρὸς, μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων· τοσούτου δεῖ (53) εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων προσφοιτᾷν θαῤῥοῦντα, ὧν ἑνὶ καὶ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνον ἐπιβατὸν ἦν· τοσούτου δεῖ τὸ καταπέτασμα, ἢ τὸ ἱλαστήριον, ἢ τὴν κιβωτὸν, ἢ τὰ χερουβὶμ, ἢ προσβλέπειν (54) εἶναι παντὸς, ἢ προσάπτεσθαι.

ϞΕ' Ταῦτα οὖν εἰδὼς ἐγὼ, καὶ ὅτι μηδεὶς ἄξιος τοῦ μεγάλου καὶ Θεοῦ (55), καὶ θύματος, καὶ ἀρχιερέως, ὅστις μὴ πρότερον ἑαυτὸν παρέστησε τῷ Θεῷ θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν (56), μηδὲ τὴν λογικὴν λατρείαν εὐάρεστον ἐπεδείξατο, μηδὲ ἔθυσε τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως καὶ πνεῦμα συντετριμμένον, ἣν μόνον ὁ πάντα δοὺς ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν θυσίαν, πῶς ἔμελλον θαῤῥῆσαι προσφέρειν αὐτῷ τὴν ἔξωθεν, τὴν τῶν μεγάλων μυστηρίων ἀντίτυπον (57)· ἢ πῶς ἱερέως σχῆμα (58) καὶ ὄνομα ὑποδύεσθαι, πρὶν ὁσίοις ἔργοις τελειῶσαι τὰς χεῖρας; πρὶν τὸν ὀφθαλμὸν ἐθίσαι βλέπειν ὑγιῶς (59) τὴν κτίσιν, καὶ εἰς θαῦμα μόνον τοῦ κτίσαντος, ἀλλὰ μὴ ζημίαν τοῦ πλάσαντος (60); πρὶν τῇ παιδείᾳ Κυρίου ἱκανῶς ἀνοιγῆναι τὰ ὦτα, καὶ προστεθῆναί μοι (61) ὠτίον μὴ βαρέως ἀκούειν δυνάμενον, ἀλλὰ ἐνώτιον χρυσοῦν (62) σαρδίῳ πολυτελεῖ δεθῆναι, λόγον σοφοῦ (63) εἰς οὖς εὐήκοον; πρὶν τὸ στόμα, τὰ χείλη, τὴν γλῶσσαν, τὸ μὲν ἀνοιγῆναι καὶ ἑλκῦσαι πνεῦμα, ἢ πλατυνθῆναι καὶ πληρωθῆναι τῷ πνεύματι λαλουμένων μυστηρίων τε καὶ δογμάτων· τὰ δὲ αἰσθήσει (64) θείᾳ, κατὰ τὴν σοφίαν εἰπεῖν, δεθῆναι, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ ἐν καιρῷ λυθῆναι· τὴν δὲ πλησθῆναι ἀγαλλιάσεως, καὶ θείας μελῳδίας γενέσθαι πλῆκτρον, ἐξεγειρομένην τῇ δόξῃ, συνεξεγειρομένην ὄρθριον, καὶ μέχρι τοῦ κολληθῆναι τῷ λάρυγγι κάμνουσαν; πρὶν ἐπὶ πέτραν στῆναι τοὺς πόδας μου, καταρτισθέντας ὡς ἐλάφων, καὶ κατευθυνθῆναί μοι τὰ κατὰ Θεὸν διαβήματα (65), μὴ παρ' ὀλίγον μηδ' ὅλως ἐκχεόμενα; πρὶν ἅπαν μέλος ὅπλον γενέσθαι δικαιοσύνης, καὶ ἀποθέσθαι πᾶσαν νεκρότητα, καταποθεῖσαν ὑπὸ τῆς ζωῆς, καὶ ὑποχωρήσασαν τῷ πνεύματι;

A pore ac loco minime conveniebat, consumere[47]: nec unctionis oleum imitari, nec compositionis thymiama[48]: nec denique templum ingredi cuiquam liberum fuisse, nisi et animo et corpore, vel ad minima usque purus esset: tantum aberat, ut ad Sancta sanctorum audacter accederet, quæ uni duntaxat, ac semel quotannis adire licebat[49]; tantum aberat, ut cuivis jus esset, velum, aut propitiatorium, aut arcam, aut cherubim, vel prospicere, vel attingere.

XCV. Hæc igitur cum ego nossem, illudque insuper, neminem magno, et Deo, et sacrificio, et pontifice, dignum esse, nisi qui prius seipsum Deo hostiam viventem, sanctam exhibuerit, rationabile obsequium[50] gratum atque acceptum ostenderit, B Deoque sacrificium laudis[51], ac spiritum contritum obtulerit, quod solum sacrificium, is qui omnia dedit, a nobis exposcit; quo tandem modo externum illud sacrificium, illud magnorum mysteriorum antitypum ipsi offerre auderem, aut quo modo sacerdotis habitum et nomen subire, priusquam sanctis operibus manus purificassem? priusquam rebus creatis, sane, atque ad Creatoris solum admirationem, non autem ad figmenti damnum aspiciendis, oculos **57** assuefecissem? priusquam per Domini disciplinam aures meæ satis apertæ fuissent[52], ac mihi adjuncta esset auricula, quæ non graviter audire posset[53], atque aurea inauris pretioso Sardio alligata[54], hoc est sapientis sermo, auri recte audienti? priusquam os, C labia, et lingua, illud quidem apertum fuisset, ac Spiritum attraxissem[55], aut dilatatum et impletum Spiritu[56] exponendis mysteriis et dogmatibus[57]: hæc autem divino sensu, ut Sapientiæ verbis utar, ligata fuissent[58], addam etiam tempestive soluta: ac denique lingua exsultatione impleta fuisset[59], divinæque melodiæ plectrum effecta, a gloria excitata, diluculo exsurgens[60], atque eousque laborans, ut faucibus ipsis adhæreret[61]? priusquam statuti essent ad petram pedes mei[62], perfecti tanquam cervorum[63], meique secundum Deum gressus directi essent, ita ut nec pene, nec ullo omnino modo effunderentur? prius denique quam omnia membra

[47] Lev. VIII, 31. [48] Exod. XXX, 9, 25. [49] ibid. 10; Lev. XVI, 34; Hebr. IX, 7. [50] Rom. XII, 1. [51] Psal. XLIX, 14. [52] Isa. I, 5. [53] Isa. VI, 10. [54] Prov. XXV, 12. [55] Psal. CXVIII, 131. [56] Psal. LXXX, 11. [57] I Cor. XIV, 2. [58] Prov. XV, 7. [59] Psal. CXXV, 2. [60] Psal. LVI, 9. [61] Psal. CXXXVI, 6. [62] Psal. LXXII, 2; XXXIX, 3. [63] Psal. XVII, 34.

(52) *Μηδὲ εἰς.* Plures sic scribunt, μηδ' εἰς.

(53) *Δεῖ.* Nonnulli δεῖν. « Ad Sancta sanctorum frequenter auderet accedere. »

(54) *Προσβλέπειν.* Sic plerique codices. Par. ed. προβλέπειν.

(55) *Μεγάλου καὶ Θεοῦ.* Deest καί in Regg. a et hu.

(56) *Ἁγίαν.* Reg. hu, καὶ ἁγίαν.

(57) *Μεγάλων μυστηρίων ἀντίτυπον.* Nempe, « Christi in cruce immolationis. »

(58) *Ἱερέως σχῆμα.* « Personam, dignitatem, nomen. Non itaque, » hic ait Tillem., « jam antea sacerdos Gregorius. »

(59) *Ὑγιῶς.* « Salubriter. » Alludit forte ad hæc verba Prov. IV, 25, « Oculi tui recta videant. »

(60) *Πλάσαντος.* « Fictoris. » Regii quinque, Coisl. D et alii habent, πλάσματος. Sic etiam legendum pronuntiat Gabrielius. Billius quoque scripsit, πλάσματος in margine ed. Basil. et vertit « figmenti, » quamvis in Elia reddat: « Creatorem damno afficiunt, » Basilius vero legit πλάσαντος.

(61) *Μοι.* Deest in octo Regiis, sex Colb., Jes., or. 1. Billius ipse delevit in Basil. ed.

(62) *Χρυσοῦν.* Deest in sex Regiis, tribus Colb., or. 1, Jes. Habetur tamen Prov. XXV. 12.

(63) *Λόγον σοφοῦ.* Alii legunt, λόγον σοφόν, ut in Prov. XXV, 12, juxta LXX, « Sermo sapiens in aurem bene audientem. » Sic Comb.

(64) *Αἰσθήσει.* Sancyg. « rerum divinarum sensationi alligata. »

(65) *Διαβήματα.* Sequitur in editis, καί, quod auctoritate omnium pene mss. delevimus.

justitiæ arma [64] effecta fuissent, omnemque mortalitatem abjecissent, a vita scilicet absorptam [65], ac spiritui cedentem ?

XCVI. Ecquis porro, cum nondum castis et igne examinatis Dei eloquiis [66] corde incensus sit, dum Scripturæ ipsi aperiuntur [67], nec ea super latitudinem cordis tripliciter descripserit, ut Christi mentem habeat [68], nec in thesauros multitudini absconditos, et invisibiles ac tenebrosos ingressus sit [69], ut opes in ipsis conditas spectet, aliosque ditare queat, spiritualia spiritualibus comparans [70].

XCVII. Ecquis, cum Domini voluptatem nondum, ut videre dignum est, viderit, templumque ipsius visitaverit [71], vel potius vivum Dei vivi templum factus sit [72], Christique in spiritu habitaculum [73]. Ecquis, cum figurarum et veritatis cognationem et discrimen nondum agnoverit, atque ab illis quidem secesserit, huic autem sese adjunxerit, ut litteræ vetustatem fugiens spiritus novitati serviat [74], pureque ad gratiam a lege transeat, spiritualiter impleta in corporis evacuatione.

XCVIII. Ecquis, cum nondum, et opere **58** et contemplatione, per omnes Christi appellationes et virtutes perrexerit, tam sublimiores illas ac primas, quam humiliores propter nos et ultimas : nimirum Dei, Filii, Imaginis, Verbi, Sapientiæ, Veritatis, Lucis, Vitæ, Virtutis, Vaporis, Defluxionis, Splendoris, Factoris, Regis, Capitis, Legis, Viæ, Ostii, Fundamenti, Petræ, Margaritæ, Pacis, Justitiæ, Sanctificationis, Redemptionis, Hominis, Servi, Pastoris, Agni, Pontificis, Hostiæ, Primogeniti ante res conditas, Primogeniti ex mortuis, Resurrectionis : ecquis, inquam, hæc nomina et res incassum audiens, necdum ullam cum Verbo nactus communicationem, nec ipsius quatenus unumquodque horum, et est, et appellatur, particeps factus.

XCIX. Ecquis, cum nondum vacaverit, ac Dei sapientiam in mysterio absconditam, loqui didicerit [75], sed parvulus adhuc sit, adhuc lacte alatur [76], adhuc ex iis sit qui inter Israelitas non numeran-

A ϞϚʹ Τίς μήπω τοῖς ἁγνοῖς καὶ πεπυρωμένοις τοῦ Θεοῦ λογίοις (66) καεὶς τὴν καρδίαν ἐν τῷ διανοιγῆναι αὐτῷ τὰς Γραφάς· μηδὲ ἀπογραψάμενος αὐτὰ τρισσῶς (67) ἐπὶ πλάτος τῆς καρδίας, ὥστε νοῦν ἔχειν Χριστοῦ· μηδὲ τῶν τοῖς πολλοῖς ἀποκρύφων καὶ ἀοράτων καὶ σκοτεινῶν θησαυρῶν εἴσω γενόμενος, ὥστε τὸν ἐν αὐτοῖς κατοπτεῦσαι πλοῦτον, καὶ ἄλλους πλουτίζειν δύνασθαι, πνευματικὰ συγκρίνων πνευματικοῖς;

ϞΖʹ Τίς μήπω θεωρήσας, ὡς θεωρεῖν ἄξιον, τὴν τερπνότητα Κυρίου, καὶ ἐπισκεψάμενος τὸν ναὸν (68) αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ναὸς γενόμενος Θεοῦ ζῶντος καὶ ζῶν κατοικητήριον Χριστοῦ (69) ἐν πνεύματι; τίς μήπω τύπων καὶ ἀληθείας ἐπιγνοὺς συγγένειαν (70) καὶ διάκρισιν, καὶ τῶν μὲν ἀναχωρήσας, τῇ δὲ προσ-
B θέμενος, ἵνα, τὴν τοῦ γράμματος φυγὼν παλαιότητα, τῇ καινότητι δουλεύσῃ τοῦ πνεύματος, καὶ μεταβῇ καθαρῶς ἐπὶ τὴν χάριν ἀπὸ τοῦ νόμου πληρουμένου πνευματικῶς ἐν τῇ καταργήσει τοῦ σώματος (71);

ϞΗʹ Τίς μήπω διὰ πασῶν ὁδεύσας (72) τῶν τοῦ Χριστοῦ προσηγοριῶν καὶ δυνάμεων, καὶ ἔργῳ καὶ θεωρίᾳ, τῶν τε ὑψηλοτέρων καὶ πρώτων, καὶ τῶν δι' ἡμᾶς ταπεινοτέρων καὶ τελευταίων, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Υἱοῦ, τῆς Εἰκόνος, τοῦ Λόγου, τῆς Σοφίας, τῆς Ἀληθείας, τοῦ Φωτὸς (73), τῆς Ζωῆς, τῆς Δυνάμεως, τῆς Ἀτμίδος, τῆς Ἀποῤῥοίας, τοῦ Ἀπαυγάσματος, τοῦ Ποιητοῦ, τοῦ Βασιλέως, τῆς Κεφαλῆς, τοῦ Νόμου, τῆς Ὁδοῦ, τῆς Θύρας, τοῦ Θεμελίου, τῆς Πέτρας, τοῦ Μαργαρίτου, τῆς Εἰρήνης, τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ
C Ἁγιασμοῦ (74), τῆς Ἀπολυτρώσεως, τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ Δούλου, τοῦ Ποιμένος, τοῦ Ἀμνοῦ, τοῦ Ἀρχιερέως, τοῦ Θύματος, τοῦ Πρωτοτόκου πρὸ κτίσεως (75), Πρωτοτόκου ἐκ τῶν νεκρῶν, τῆς Ἀναστάσεως· τίς τούτων τῶν ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων ἐπακούων (76) εἰκῇ, καὶ μήπω κοινωνήσας (77) τῷ Λόγῳ, μηδὲ μεταλαβὼν αὐτοῦ, καθ' ὃ τούτων ἕκαστόν ἐστί τε καὶ κέκληται;

ϞΘʹ Τίς, μήπω σχολάσας, μηδὲ μαθὼν λαλεῖν (78) Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἔτι νήπιος ὤν, ἔτι τρεφόμενος γάλακτι, ἔτι τῶν οὐκ ἀριθμουμένων ἐν τῷ (79) Ἰσραὴλ, οὐδὲ καταλεγομένων εἰς

[64] Rom. VI, 13. [65] II Cor. V, 4. [66] Psal. XI, 7. [67] Luc. XXIV, 32. [68] I Cor. II, 16. [69] Job XXXVIII, 22. [70] I Cor. II, 13. [71] Psal. XXVI, 4. [72] II Cor. VI, 16. [73] Ephes. II, 22. [74] Rom. VII, 6. [75] I Cor. II, 7. [76] I Cor. III, 2.

(66) *Λογίοις*. Nonnulli, λόγοις.

(67) *Τρισσῶς*. Advertere juvat a Gregorio dictum τρισσῶς, quia bis in tabulis lex scripta est, semel autem in corde per Spiritum.

(68) *Τὸν ναόν*. Duo codices addunt, τὸν ἅγιον.

(69) *Χριστοῦ*. Quatuor Regii, or. 1, Colb. III, Θεοῦ. Jes. Χριστοῦ Θεοῦ.

(70) *Συγγένειαν*. « Cognationem. » Ed. « cognitionem. »

(71) *Σώματος*. Regii quinque, duo Colb., ed. Bas. γράμματος.

(72) *Ὁδεύσας*. Gab. « peragraverit. » Porro horum Christi nominum pene omnium rationem et commentarium, ipso Theologo interprete, habes,
D orat. XXX, quæ est secunda de Filio, num. 21 et 22.

(73) *Τοῦ φωτός*. Sequitur in Reg. r, τῆς Δόξης.

(74) *Ἁγιασμοῦ*. Colb. I, Ἁγιάσματος.

(75) *Πρὸ κτίσεως*. Reg. a, ἐκ κτίσεως.

(76) *Ἐπακούων*. Reg. hu, et Colb. 3, ambo optimæ notæ, ἔτι ἀκούων εἰκῇ, « adhuc incassum audiens. »

(77) *Μήπω κοινωνήσας*, etc. « Necdum ullam cum Verbo nactus communicationem. » Billius, « necdum commercio ullo cum Verbo habito. »

(78) *Λαλεῖν*. Sic omnes codices. Male, λαβεῖν in ed. Paris. et Bas., in qua tamen Billius emendaverat.

(79) *Ἐν τῷ*. Deest ἐν in Reg. hu.

Θεοῦ παράταξιν, μήπω τὸν Χριστοῦ σταυρὸν ὡς ἀνὴρ αἴρειν δυνάμενος, μήπω μηδὲ (80) ἄλλο τι μέλος ὢν ἴσως τῶν τιμιωτέρων, ἔπειτα εἰς κεφαλὴν καταστῆναι Χριστοῦ πληρώματος δέξεται χαίρων καὶ προθυμούμενος; Οὐκ ἔμοιγε κριτῇ καὶ συμβούλῳ (81)· ἀλλ' οὗτος ὁ φόβων μέγιστος, οὗτος ὁ κινδύνων ἔσχατος παντὶ τῷ συνιέντι καὶ τοῦ κατορθουμένου τὸ μέγεθος, καὶ τῆς διαμαρτίας τὸν ὄλεθρον.

Ρ' Ἄλλος μὲν οὖν πλείτω κατ' ἐμπορίαν, ἔλεγον, καὶ (82) τὰ μακρὰ διαπεραιούσθω πελάγη, καὶ συμφερέσθω τοῖς ἀνέμοις ἀεὶ καὶ τοῖς κύμασι μεγάλα καὶ κερδήσων, ἂν οὕτω τύχῃ, καὶ κινδυνεύσων, ὅστις πλευστικώτατος ἢ ἐμπορικώτατος (83)· ἐμοὶ δ' οὖν αἱρετώτερον ἐπὶ γῆς ἀνέχοντι (84), βραχεῖαν αὔλακα τέμνοντι καὶ γλυκεῖαν, πόῤῥωθεν ἀσπαζομένῳ κέρδη καὶ θάλασσαν, ζῆν οὕτως ὅπως ἂν δύνωμαι σὺν ὀλίγῃ καὶ μικρᾷ τῇ μάζῃ, καὶ βίον ἕλκειν ἀσφαλῆ καὶ ἀκύμαντον (85), ἢ μακρὸν ἀναῤῥιπτεῖν (86) καὶ μέγαν ἐπὶ μεγάλοις κέρδεσι κίνδυνον.

ΡΑ'. Ὑψηλῷ μὲν γὰρ ζημία τὸ μὴ ἐγχειρεῖν μείζοσι, μηδὲ (87) εἰς πλείους διατείνειν τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐπὶ μικρῶν ἵστασθαι, οἷον μεγάλῳ φωτὶ μικρὸν οἶκον αὐγάζοντα, ἢ πανοπλίᾳ νεανικῇ σῶμα παιδικὸν περισκέποντα· μικρῷ δὲ (88) ἀσφάλεια μικρὰ φορτίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ, τοῖς ὑπὲρ δύναμιν ἑαυτὸν ὑποτιθέντα (89), γέλωτά τε ὀφλισκάνειν ὁμοῦ, καὶ προστιθέναι τὸν κίνδυνον· ὥσπερ γε καὶ πύργον οἰκοδομεῖν οὐκ ἄλλῳ τινὶ προσῆκεν (90) ἢ ὃς ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν, ὡς ἠκούσαμεν.

ΑΒ'. Ἔχετε τὴν ἀπολογίαν τὴν ὑπὲρ τῆς φυγῆς, καὶ ἴσως οὐ μετρίαν. Ἃ μὲν οὖν με ἀφ' ὑμῶν ἀπήγαγεν, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοὶ, λυπηρῶς μὲν ἐμοὶ καὶ ὑμῖν ἴσως, ἀναγκαίως δ' οὖν, ὡς γοῦν ἐμαυτῷ τότε ἐδόκουν, ταῦτά ἐστιν· ἐπανήγαγε δέ με (91) μάλιστα μὲν ὁ πρὸς ὑμᾶς πόθος, καὶ τὸ ἀντιποθούντων αἰσθάνεσθαι· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν πρὸς ἀγάπην, ὡς ἀντιδιδομένη διάθεσις.

ΡΓ'. Δεύτερον δὲ ἡ ἐμὴ φροντὶς, τὸ ἐμὸν ἔργον, ἡ τῶν ἱερῶν γονέων πολιὰ καὶ ἀσθένεια, ἐπ' ἐμοὶ πλέον ἢ τῷ χρόνῳ καμνόντων, Ἀβραὰμ τοῦδε τοῦ πατριάρχου, τῆς τιμίας ἐμοὶ κεφαλῆς καὶ μετ' ἀγγέλων (92)

tur [77]; nec in Dei castris recenseatur, nondum denique Christi crucem tanquam vir ferre queat, ac ne aliud quoddam fortasse præstantius membrum sit, læto tamen alacrique animo se Christiano cœtui caput constitui patietur? Non profecto, si quidem consilio meo ac judicio standum putabit. Est quippe hic metus omnium maximus, hoc periculum omnium gravissimum, huic quidem certe, qui et operæ præclare navatæ magnitudinem, et rei infeliciter gestæ perniciem intelligit.

C. Alius igitur, mecum ipse dicebam, mercaturæ causa naviget, et longa maria trajiciat, et cum ventis ac fluctibus perpetuo confligat, magna vel lucra facturus, si ita casus tulerit, vel pericula subiturus, quisquis nimirum vel navigandi peritia, vel negotiandi arte excellit: mihi vero potius atque optabilius est, in terra degenti, atque exiguum arvum et dulce sulcanti, ac lucra et mare procul salutanti, vivere ut potero cum pauca et exigua maza, vitamque tutam et tranquillam ducere, quam ob ingentes quæstus grave ac diuturnum periculum suscipere.

CI. Etenim sublimi quidem viro detrimentum est, **59** res magnas non aggredi, nec virtutem ad multos propagare, sed in parvis consistere, non secus ac si magno lumine parvam domum illustret, aut virilibus armis puerile corpus obtegat. Parvo autem salus in eo consistit, ut parvum onus subeat, nec iis rebus quæ vires ipsius excedunt, seipsum subjiciens, simul et risum moveat, et periculum adjungat. Quemadmodum scilicet nec alii cuiquam turrim ædificare convenit [78], quam ei qui ea habeat quæ ad perficiendum requiruntur, ut ex Scriptura audivimus.

CII. Habetis nostram de fuga purgationem, ac fortasse plus æquo prolixam. Hæc sunt, o amici et fratres, quæ me, mihi quidem moleste, ac vobis etiam fortasse, sed tamen necessario, ut saltem mihi tum temporis videbatur, a vobis abduxerunt. At vero me ad reditum impulerunt, maxime quidem vestri desiderium, et quia vos mutuo mei desiderio teneri sentiebam: neque enim quidquam ad amorem ita firmum ac robustum est, ut mutuus affectus.

CIII. Deinde mea hæc cura, meus hic labor, hoc est, sanctorum parentum canities et infirmitas, mea causa magis quam senectute, laborantium, hujus, inquam, patriarchæ Abrahæ, venerandi mihi

[77] Num. I, 3. [78] Luc. XIV, 28.

(80) *Μηδέ*. Alii μηδ'.
(81) *Συμβούλῳ*. Regg. r: Addit χρώμενος, sed recentiori manu.
(82) *Καί*. Deest in Regg. t, z, et Colb. 3, m.
(83) *Πλευστικώτατος καὶ ἐμπορικώτατος*. Mallem sic reddere: « Navigandi et faciendæ mercaturæ desiderio flagrans. » Non enim de peritis, ut videtur, sed de temerariis loquitur Theologus.
(84) *Ἀνέχοντι*. Colb. h, ἂν ἔχοντι, divisim.
(85) *Ἀκύμαντον*. Colb. h, καὶ ἀκίνδυνον. Forsan glossema.
(86) *Ἀναῤῥιπτεῖν*. Colb. m, in margine, ἀναλαμβάνειν. Sed prima vox retinenda et vertenda, « me in periculum conjicere. »
(87) *Μηδέ*. Comb. μηδ'.
(88) *Μικρῷ δέ*. Comb. μικρῷ δ'
(89) *Ὑποτιθέντα*. Comb. legit, ὑποτιθέντα χρεώστην, et vertit, « sese obnoxium faciat ac subjiciat. »
(90) *Προσῆκεν*. Reg. bm, et Comb. προσήκειν. Non male.
(91) *Ἐπανήγαγε δέ με*. « Me autem reduxerunt. » Sic plures Reg. codd. In ed. με deest.
(92) *Μετ' ἀγγέλων*. Ruf. « Angeli instar aspectus. »

capitis, atque cum angelis numerandi, et Sarræ, nos in fidei doctrina spiritualiter parturientis : quorum senectuti baculus esse, atque infirmitatem ope fulcire, cum inter prima vovissem, idque etiam pro virili mea præstitissem, adeo ut philosophiam quoque ipsam, qua nec possessio ulla, nec nomen ullum mihi charius est, contempserim, vel, ut verius loquar, id imprimis philosophatus, ne philosophari viderer, non tuli, ob unum vitæ propositum laboris mei fructum mihi intercidere, ac benedictionem exstingui, quam etiam sanctus quidam olim subripuisse dicitur, patre per cibum ac pilorum figmentum circumvento, ac re bona, non bene, per insidias captata [79]. Ac duas quidem has causas habui, cur manus tandem darem, lenemque et placidum me præberem. Nec fortasse absurdum fuit, rationem ipsam duabus his causis cedere, quandoquidem cedendi quoque tempus est, ut et alius cujusvis rei : præstatque **60** honeste vinci, quam periculose et nefarie vincere.

A ἀριθμουμένης, καὶ Σάῤῥας, τῆς καὶ (93) πνευματικῶς ὠδινούσης ἡμᾶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς πίστεως, ὧν γενέσθαι βακτηρία τῷ γήρᾳ, καὶ ὑπερείδειν τὴν ἀσθένειαν, τῶν πρώτων εὐχὴν εὐξάμενος, καὶ μέντοι καὶ πληρώσας ταύτην (94), ὁπόση δύναμις· ὡς καὶ φιλοσοφίας ὑπεριδεῖν αὐτῆς, τοῦ πάντων ἐμοὶ τιμιωτάτου κτήματος καὶ ὀνόματος, ἢ τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, τὸ μὴ φιλοσοφεῖν (95) δόξαι πρῶτον φιλοσοφήσας, οὐκ ἤνεγκα διαπεσεῖν μοι τὸν μόχθον ἐκ μιᾶς ὑποθέσεως, οὐδὲ καταλυθῆναι τὴν εὐλογίαν, ἣν καὶ κλέψαι τις ἤδη τῶν πάλαι (96) ὁσίων λέγεται, βρώματι τὸν πατέρα καὶ τριχῶν πλάσματι σοφισάμενος, καὶ τὸ καλὸν οὐ καλῶς (97) δι' ἐπιβουλῆς θηρασάμενος. Δύο μὲν δὴ ταῦτα τῆς ἐμῆς ἥττης καὶ ἡμερότητος αἴτια. Καὶ ἴσως οὐκ ἄτοπον, ἀμφοτέροις ἐκεί- B νοις (98) εἶξαι καὶ ὑποχωρῆσαι τοὺς λογισμοὺς, ἐπεὶ καὶ τοῦ νικᾶσθαι καιρὸς (99), ὥσπερ οἶμαι καὶ παντὸς πράγματος (1)· καὶ κρεῖττον ἡττᾶσθαι καλῶς ἢ νικᾷν ἐπισφαλῶς καὶ ἀθέσμως.

CIV. Accessit et alia causa, eaque maximi momenti, quam cum adhuc exposuero, reliquas omnes silentio præteribo. *Memor fui dierum antiquorum* [80], atque ad veterem quamdam historiam ascendi, illincque mihi ipsi consilium ad res præsentes traxi. Neque enim nobis in mentem veniat, existimare, ea temere litterarum monumentis commendata fuisse, atque inanem quamdam rerum et verborum turbam esse, ad oblectandos audientium animos compositam, ac velut quamdam aurium illecebram, ultra voluptatem haud sese porrigentem. Hæc sane ludant fabulæ, et gentiles; qui de veritate parum solliciti, figmentorum venustate, ac verborum lenocinio quasi præstigias quasdam auribus atque animis offundunt.

ΡΔ' Τρίτον δὲ ὃ καὶ μέγιστον, καὶ δὴ τοῦτο εἰπὼν ἔτι, τὰ λοιπὰ σιωπήσομαι. *Ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων*, καὶ πρός τινα τῶν παλαιῶν ἱστοριῶν ἀναδραμὼν, ἐκεῖθεν εἵλκυσα συμβουλὴν (2) ἐμαυτῷ πρὸς τὰ παρόντα· μὴ γὰρ εἰκῇ ταῦτα συγγεγράφθαι (3) νομίζωμεν, μηδὲ ὄχλον ἄλλως εἶναι ῥημάτων τε καὶ πραγμάτων, ψυχαγωγίας ἕνεκα τῶν ἀκουόντων συγκείμενα, καὶ οἷον ἀκοῆς τι δέλεαρ μέχρι τῆς ἡδονῆς ἱστάμενον. Ταῦτα μὲν παιζόντων (4) C μῦθοι καὶ Ἕλληνες, οἵ, τῆς ἀληθείας ὀλίγα φροντίζοντες, τῷ κομψῷ τῶν πλασμάτων καὶ τῷ λίχνῳ τῶν λέξεων καὶ ἀκοὴν καὶ ψυχὴν γοητεύουσιν.

CV. At nos, qui spiritus diligentiam vel usque ad levem apicem et lineam trahimus, nunquam, nec enim fas est, ne minimas quidem actiones ab iis a quibus memoriæ proditæ sunt, temere perscriptas et elaboratas, memoriaque ad hæc usque tempora conservatas esse concedemus : verum ut nos submonitiones et documenta in promptu habea-

ΡΕ' Ἡμεῖς δὲ, οἱ καὶ μέχρι (5) τῆς τυχούσης κεραίας καὶ γραμμῆς (6) τοῦ πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν (7) ἕλκοντες, οὔποτε δεξόμεθα, οὐ γὰρ (8) ὅσιον, οὐδὲ τὰς ἐλαχίστας πράξεις εἰκῇ σπουδασθῆναι τοῖς ἀναγράψασι, καὶ μέχρι τοῦ παρόντος μνήμῃ διασωθῆναι· ἀλλ' ἵν' ἡμεῖς (9) ἔχωμεν ὑπομνήματα καὶ παιδεύματα τῆς τῶν ὁμοίων, εἴ ποτε συμπέσοι και-

[79] Gen. XXVII, 21 seqq. [80] Psal. CXLII, 5.

(93) *Τῆς καί*. Sic Regg. quinque et totidem Colb. aliique. Bis ex matre, carne scilicet et spiritu, genitum se significat Gregorius. Deest καί in Par.

(94) *Ταύτην*. Reg. l, αὐτήν.

(95) *Τὸ μὴ φιλοσοφεῖν*, etc. « Ostendit hic Gregorius, » inquit Gabr., « se quidem nunquam litterarum studiis operam dare destitisse, sed ita id egisse, ut aliud agere videretur. » Colb. 7, in margine sic exponit : Τοῦτο πρῶτον ἐφιλοσόφησα, τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι φιλόσοφος.

(96) *Τῶν πάλαι*. Reg. l, τῶν παλαιῶν.

(97) *Οὐ καλῶς*. In Reg. u, et Colb 3, et m, istud scholium legitur : Κατὰ τὸ φαινόμενον δηλονότι τοῦ γράμματος, οὐ κατὰ τὸ νοούμενον καὶ κρυπτόμενον τοῦ πνεύματος. Quo significatur de Jacobi facto statuendum ita esse, « specie nimirum ac secundum litteram, non autem secundum spiritum, illudque quod intelligitur ac latet. » Ut ut sit, « patet, » inquit Combef., « Gregorio minime probatam esse patri factam a Jacobo fraudem, quam isti scholiastæ, Augustini vestigiis inhærentes, excusare volunt. »

(98) *Ἐκείνοις*. Sic Reg. l, Coisl. 2, et Colb. m, D qui in modum glossæ ascribit : ὑποχωρῆσαι καὶ κύψαι.

(99) *Νικᾶσθαι καιρός*. Reg. l, νικᾶσθαι καλῶς.

(1) *Παντὸς πράγματος*. Coisl. 1, παντὶ πράγματι.

(2) *Συμβουλήν*. Reg. y, συμπλοκήν.

(3) *Συγγεγράφθαι*. Reg. a, et Colb. ι, συγγραφεσθαι.

(4) *Παιζόντων*. Attice, pro παιζέτωσαν. Sic Billius, ac certe Basilius; παιζόντων ἀντὶ τοῦ παιζέτωσαν.

(5) *Οἱ καὶ μέχρι*. Reg. l, Colb. m, οἱ μέχρι καὶ τῆς.

(6) *Γραμμῆς*. Malim reddere « litterulam, » vel cum Gabrielio, « minimam litteram. »

(7) *Ἀκρίβειαν*. Bill. « sinceritatem. »

(8) *Οὐ γάρ*. Reg. l, Colb. m, Comb. Οὐδὲ γάρ.

(9) *Ἀλλ' ἵν' ἡμεῖς*. Sic Regg. septem, etc.

ρῆς, διασκέψεως· ὥστε τὰ μὲν φεύγειν, τὰ δὲ αἱρεῖσθαι, οἷον κανόσι τισὶ καὶ τύποις, τοῖς προλαβοῦσιν ἑπόμενοι παραδείγμασι.

mus, quibus de iisdem rebus, si ita tempus tulerit, consultemus; atque alia fugiamus, alia amplectamur, priora videlicet exempla, non secus ac canones quosdam et regulas, sequentes.

ΡϚʹ Τίς οὖν ἡ ἱστορία καὶ πόθεν ἡ συμβουλή; οὐδὲ γὰρ χεῖρον ἴσως ἀσφαλείας (10) ἕνεκεν τῶν πολλῶν διελθεῖν. Ἔφευγε καὶ Ἰωνᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ φεύγειν ᾤετο· ἀλλὰ κατελήφθη (11) πελάγει, καὶ χειμῶνι, καὶ κλήρῳ, καὶ γαστρὶ κήτους, καὶ τριημέρῳ ταφῇ, τύπον ἐχούσῃ μυστηρίου μείζονος. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν, ἵνα μὴ τὴν σκυθρωπὴν καὶ ἄτοπον ἀγγελίαν ἀγγείλῃ (12) τοῖς Νινευΐταις, καὶ μετὰ τοῦτο ψεύστης ἁλῷ, σωθείσης τῇ μετανοίᾳ τῆς πόλεως· οὐ γὰρ τῇ σωτηρίᾳ (13) τῶν πονηρῶν ἐδυσχέραινεν, ἀλλὰ τὴν διακονίαν τοῦ ψεύδους ᾐσχύνετο, καὶ οἷον ἐζηλοτύπει τῆς προφητείας τὸ ἀξιόπιστον, ὅπερ ἐν αὐτῷ καταλυθῆναι (14) κίνδυνος ἦν, οὐ δυναμένων τῶν πολλῶν συνιδεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ ταῦτα οἰκονομίας τὸ βάθος.

CVI. Quæ igitur hæc historia est, et unde hoc consilium? neque enim incommodum fortasse fuerit, hoc, ut complurium securitati consulatur, oratione complecti. Fugiebat quoque Jonas a facie Domini, vel potius fugere putabat; verum a mari, et tempestate, ac sorte, cetique ventre, atque triduana sepultura, majoris mysterii figuram gerente, comprehensus est [81]. Hæc porro ineundæ fugæ causa ipsi erat, quod vereretur, ne cum tristem et præposterum Ninivitis nuntium tulisset, periculo postea per pœnitentiam liberata civitate, mendax inveniretur. Non enim improborum hominum salutem ægre ferebat, sed mendacii ministerium obire præ pudore non sustinebat, ac prophetiæ fidem et auctoritatem velut zelotypia quadam prosequebatur, quæ quidem, ne in ipso exstingueretur, periculum erat, nimirum imperita multitudine quæ divini in hujusmodi rebus consilii altitudinem perspicere non valet.

ΡΖʹ Ὡς δὲ ἐγὼ (15) τινος ἤκουσα σοφοῦ περὶ ταῦτα ἀνδρὸς, οὐκ ἀτόπως βοηθοῦντος τῷ φαινομένῳ τῆς ἱστορίας ἀτόπῳ, καὶ ἱκανοῦ καταλαβεῖν ἀνδρὸς προφήτου βαθύτητα, οὐδὲ ταῦτα ἦν ἃ τὸν μακάριον Ἰωνᾶν ἐποίει φυγάδα, καὶ εἰς Ἰόππην ἤγαγε, καὶ ἐξ Ἰόππης ἀνήγαγεν ἐπὶ Θαρσεῖς, πελάγει πιστεύσαντα τὴν ἑαυτοῦ κλοπήν (16)· οὔτε γὰρ ἀγνοεῖν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπίνοιαν, προφήτην γε ὄντα, εἰκὸς αὐτὸν ἦν· ὅτι διὰ τῆς ἀπειλῆς, τὸ μὴ παθεῖν τὰ τῆς ἀπειλῆς Νινευΐταις ἐπραγματεύετο κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν (17), καὶ κατὰ τὰ ἀνεξερεύνητα αὐτοῦ κρίματα, καὶ τῶν ὁδῶν αὐτοῦ τὸ ἀνεξιχνίαστόν τε καὶ ἀκατάληπτον· οὔτ', εἴπερ ἠπίστατο, μὴ ἀκολουθῆσαι Θεῷ, δι' οὗ περ ἐβούλετο τρόπου τὴν σωτηρίαν ἐκείνοις μηχανωμένῳ (18). Τὸ δὲ δὴ καὶ οἴεσθαι, ὡς ἀποκρύψειν (19) ἑαυτὸν τῷ πελάγει ἤλπισεν Ἰωνᾶς, καὶ τὸν μέγαν ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ διαλήσεσθαι τῇ φυγῇ, μὴ καὶ παντελῶς ἄτοπον ᾖ καὶ ἀπαίδευτον, καὶ οὐχ ὅπως περὶ προφήτου πιστεύεσθαι (20) δίκαιον, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἄλλου τινὸς τῶν νοῦν ἐχόντων,

61 CVII. Ut autem a viro quodam in his rebus erudito accepi, absurditati ei, quam historia præ se ferebat, non absurde succurrente, atque ad intimos prophetæ sensus percipiendos idoneo, ne hæc quidem causa beatum Jonam in fugam conjiciebat, atque in Joppem, et ex Joppe rursum in Tharseis ducebat, sui ipsius furtum mari committentem. Neque enim verisimile est, eum, cum propheta esset, Dei consilium ignorasse; pro ingenti nimirum sua sapientia, et inscrutabilibus judiciis viisque impervestigabilibus atque incomprehensibilibus [82], id per minas agentis, ut ne ea, quæ minæ ferebant, Ninivitæ paterentur: nec, si quidem hoc perspectum habebat, Deo obsequi recusasse, quo volebat modo, salutem illis procuranti. Illud porro existimare, Jonam in spem inductum fuisse, fore, ut mari sese absconderet, magnumque Dei oculum falleret, an non ineptum prorsus et absurdum fuerit, atque indignum, quod non dicam de propheta, credatur, sed ne de alio quidem ullo mente prædito, ac divi-

[81] Jon. I, 3 et seqq. [82] Rom. XI, 33.

(10) *Ἀσφαλείας*. Exponit Elias: « Ne plerique errent, fugæ meæ, vel reditus causam ignorantes. »

(11) *Κατελήφθη*. In hanc vocem major est codicum et interpretum consensus, quam ut retineamus κατελείφθη, quod habent editi.

(12) *Ἀγγείλῃ*. Tres Regii, duo Colb. ἀναγγείλῃ.

(13) *Τῇ σωτηρίᾳ*. Reg. n, in ora, τὴν σωτηρίαν.

(14) *Καταλυθῆναι*. « Quæ ne labefactaretur, periculum erat. »

(15) *Ὡς δὲ ἐγώ*, etc. In quodam Græco scholiasta legitur: Ὠριγένην σαφῶς αἰνίττεται, οὗ καὶ ἐξήγησιν ἐπιφέρει, εὑρισκομένην σαφῶς ἐν τοῖς κατὰ τὸν Ἰωνᾶν ἐξηγημένοις. « Palam Origenem significat, cujus etiam expositionem adjungit, quæ aperte in illius in Jonam commentario occurrit. » Hæc eadem habent alii plures scholiastæ in codd. Regiis, Colb., etc. Basilius vero et Elias hunc virum sapientem esse Methodium Tyri episcopum diserte affirmant. Ex quibus manifestum est, quo tempore scribebat Elias, exstitisse Methodii commentarium in Jonam, siquidem hanc interpretationem se in Methodii commentario legisse testatur. Combefisius nec Origenem, nec Methodium a Gregorio intelligi putat, sed alium ipsius temporis virum doctum, a quo id audierat, sive is vir doctus in Origene legerat, sive ipse invenerat.

(16) *Κλοπήν*. Reg. y σωτηρίαν, et ad oram κλοπήν.

(17) *Κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν*. Hæc desunt in Regg. novem et sex Colb.

(18) *Μηχανωμένῳ*. Coisl. 1, μηχανωμένου.

(19) *Ἀποκρύψειν*. Regg. 1, ἀποκρύπτειν.

(20) *Πιστεύεσθαι*. Reg. l. et Comb. πιστευθῆναι.

nam super omnia potentiam mediocriter agnoscente.

CVIII. Norat profecto Jonas, et quidem magis quam quivis alius, aiebat vir ille, qui hoc dicebat, mihique fidem faciebat, quo prædicatio hæc Ninivitis tenderet; quodque consilium fugæ iniens, locum quidem mutaret, Deum autem haudquaquam effugeret, nam nec mortalium ullus alius id potest, sive in terræ finibus, aut maris profundo se occultet; sive pennis, si qua arte id consequi possit, sublevetur, atque in cœlum evolet, sive ad imas inferni partes se conferat, sive crassa nube se contegat, sive denique quidvis aliud ad fugam in tuto collocandam animo agitet [83]. Solus quippe ex omnibus rebus Deus est, qui nec fuga vitari, nec superari potest, cum aliquem arripere, ac sub manum et potestatem redigere voluerit. Celeres antevertit, prudentes decipit, fortes subvertit, sublimes contrahit, audaciam mitigat, potentiam premit.

62 CIX. Non ergo potentem Dei manum, quam aliis comminabatur, Jonas ignorabat, nec hoc in animum inducebat, fore, ut divinum numen prorsus effugeret; absit a nobis hæc persuasio: verum quia Israelis prolapsionem perspiciebat, gratiamque propheticam ad gentes migrare sentiebat, idcirco prædicationem defugit, atque imperata facere cunctatur; ac gaudii specula relicta, nam Joppe apud Hebræos hoc significat, id est veteri fastigio et dignitate, in mœroris pelagus se projicit. Ac propterea tempestate jactatur, et dormit, et naufragium patitur, e somno excitatur, et sorte capitur, et fugam fatetur, et in mare demergitur, atque a ceto absorbetur quidem, sed non absumitur; verum Dei opem illic implorat, simulque cum Christo, res mira! die tertio educitur. Verum hæc de Jona oratio hoc loco exspectet, accuratius brevi, si Deus donet, a nobis expolienda et pertractanda.

CX. Nunc autem, ut ad institutum sermonem redeam, subibat animum hæc cogitatio; quod illi quidem nonnihil fortasse veniæ tribuendum erat, ob eam, quam attuli, causam, prophetiam detrectanti: mihi vero quænam tandem oratio, aut quis defensionis locus reliquus foret, si diutius ad frenum contumax essem, atque hoc ministerii jugum, leve an grave dicere oporteat, nescio, mihi quidem certe impositum recusarem?

καὶ μετρίως αἰσθανομένων Θεοῦ (21) καὶ τῆς ὑπερ πάντα δυνάμεως.

ΡΗ' Ἀλλ' ᾔδει μὲν τοῦτο παντὸς μᾶλλον ὁ Ἰωνᾶς, φησὶν ὁ τὸν λόγον εἰπὼν (22), καὶ ἐγὼ πείθομαι (23), εἰς ὅ τι ἔφερε (24) τοῖς Νινευΐταις τὸ κήρυγμα, καὶ ὅτι, τὸν δρασμὸν βουλεύων, τόπον μὲν ἤμειβε, Θεὸν δὲ οὐκ ἔφευγεν· οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις ἀνθρώπων, οὐ γῆς ἑαυτὸν κατακρύψας κόλποις, οὐ θαλάσσης βάθεσιν, οὐ πτεροῖς κουφισθεὶς, εἴ τις ἐπίνοια, καὶ ἀναδραμὼν εἰς ἀέρα, οὐχ ᾅδου τοῖς κατωτάτω (25) προσομιλήσας, οὐ νέφους παχύτητα περιβαλόμενος (26), οὐκ ἄλλο τῶν ἁπάντων οὐδὲν εἰς ἀσφάλειαν τοῦ δρασμοῦ βουλευσάμενος· ἀλλὰ τοῦτο μόνον τῶν πάντων ἀφευκτότατόν τε (27) καὶ ἀμαχώτατον Θεὸς, κατασχεῖν καὶ ὑπὸ χεῖρα λαβεῖν θελήσας, φθάνει (28) τοὺς ταχεῖς, σφάλλει τοὺς συνετοὺς, περιτρέπει τοὺς ἰσχυροὺς, συστέλλει τοὺς ὑψηλοὺς, ἡμεροῖ θράσος, πιέζει δύναμιν.

ΡΘ' Οὐ τοίνυν ἠγνόει τοῦ Θεοῦ τὴν κραταιὰν χεῖρα ὁ τοῖς ἄλλοις (29) ταύτην ἀπειλῶν Ἰωνᾶς, οὐδὲ ὡς φευξόμενος εἰς ἅπαν διενοεῖτο τὸ θεῖον, μὴ τοῦτο πιστεύσωμεν (30)· ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν ἔκπτωσιν ἑώρα τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ μεταβαίνουσαν εἰς τὰ ἔθνη τὴν προφητικὴν χάριν ᾐσθάνετο, διὰ τοῦτο ὑποχωρεῖ τῷ κηρύγματι, καὶ ἀναβάλλεται τὸ ἐπίταγμα· καὶ τὴν κατασκοπὴν τῆς χαρᾶς ἀφεὶς, τοῦτο γὰρ Ἑβραίοις ἡ Ἰόππη δύναται, τὸ παλαιὸν ὕψος λέγω (31) καὶ τὸ ἀξίωμα, εἰς τὸ τῆς λύπης ἑαυτὸν ἔῤῥιψε πέλαγος· καὶ διὰ τοῦτο χειμάζεται, καὶ καθεύδει, καὶ ναυαγεῖ, καὶ ἐξυπνίζεται, καὶ κληροῦται, καὶ ὁμολογεῖ τὴν φυγὴν, καὶ καταποντίζεται, καὶ ὑπὸ τοῦ κήτους καταπίνεται μὲν, οὐκ ἀναλίσκεται δέ· ἀλλ' ἐκεῖ τὸν Θεὸν ἐπικαλεῖται, καὶ, τὸ θαῦμα, Χριστῷ τριήμερος συνεκδίδοται. Ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τούτου λόγος ἀναμεινάτω, μικρὸν ὕστερον (32), ἂν διδῷ Θεὸς, φιλοπονώτερον ἐξεργασθησόμενος.

ΡΙ' Νῦν δὲ (33) ὅ μοι λέγειν ὁ λόγος ὡρμήθη, σκοπεῖν ἔπεισί μοι καὶ ὑπολαμβάνειν, ὅτι ἐκείνῳ μὲν τάχα τι καὶ συγγνώμης ἦν, δι' ἣν εἶπον αἰτίαν ὀκνοῦντι τὴν προφητείαν· ἐμοὶ δὲ τίς ἄρα λόγος, ἢ τίς ἀπολογίας ὑπελείπετο (34) τόπος ἐπὶ πλέον ἀφηνιάζοντι, καὶ τὸν οὐκ οἶδ' (35) εἴτ' ἐλαφρὸν εἴτε βαρὺν εἰπεῖν χρὴ, ἀλλὰ τόν γε τεθέντα ζυγὸν τῆς λειτουργίας ἀναινομένῳ (36);

[83] Psal. CXXXVIII, 8 et seq.

(21) *Μετρίως αἰσθανομένων Θεοῦ.* « Qui sapiat, ac vel modice Deum ejusque super omnia potentiam sentiat. » Comb. « tantillum Dei sensum habente. »

(22) *Τὸν λόγον εἰπών.* Hæc verba argumento sunt, audivisse Gregorium in colloquio quæ narrat, ac proinde virum doctum non esse Origenem, nec Methodium.

(23) *Καὶ ἐγὼ πείθομαι.* « Et persuasum habeo. » Hæc verba videntur esse ipsius viri docti, non vero Gregorii, ut Basilius interpretatur.

(24) *Ἔφερε.* Coisl. 1, φέρεται.

(25) *Κατωτάτω.* Regg. n. et t. κατωτάτοις. Ita in marg. Colb. m.

(26) *Περιβαλόμενος.* Tres Regg. Colb. quinque, περιβαλλόμενος.

(27) *Ἀφευκτότατόν τε.* Decem Regg., sex Colb., or. 1, Jes. Comb. Billius, ἄφευκτόν τε, habent.

(28) *Φθάνει.* Duo Regg. ὃς φθάνει.

(29) *Ἄλλοις.* Reg. t. πολλοῖς.

(30) *Πιστεύσωμεν.* Reg. z, νομίσω. Regii itidem x, y. Itemque Reg. u, in marg. cum solito γρ. νομίσωμεν.

(31) *Λέγω.* Abest a Reg. 1, et Colb. m.

(32) *Μικρὸν ὕστερον.* Id Gregorium præstitisse, ait Elias, « in Ezechielis prophetæ historia, » sed nobis non exstat.

(33) *Νῦν δέ.* Reg. a, νυνὶ δέ.

(34) *Ὑπελείπετο.* Tres Regg. et unus Colb. ὑπολείπεται.

(35) *Οὐκ οἶδ'.* Plures Regg. οὐκ οἶδα εἴτε.

(36) *Ἀναινομένῳ.* Reg. a ἀπαναινομένῳ.

ΡΙΑ' Εἰ γὰρ, ὃ μόνον ἐν τούτοις ἰσχυρὸν ἐστιν εἰπεῖν τοῦτο δοίη τις, ὅτι πολλῷ κατωτέρω κείμεθα τοῦ ἱερατεύειν (37) Θεῷ, καὶ ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἄξιον εἶναι χρὴ πρῶτον, εἶτα τοῦ βήματος, καὶ τούτου πρῶτον, εἶτα (38) τῆς προεδρίας· τάχα ἕτερος ἡμᾶς οὐκ ἀφήσει τοῦ τῆς ἀπειθείας ἐγκλήματος. Δεινὴ δὲ ἀπειθείας ἀπειλὴ (39), καὶ δεινὰ ταύτης τὰ ἐπιτίμια, ὥσπερ γε καὶ τῆς ἑτέρας μερίδος, μηδὲν ὀκνεῖν, μηδὲ ἀναδύεσθαι, μηδὲ, ὥσπερ ὁ Σαοὺλ ἐκεῖνος, τοῖς σκεύεσιν ὑποκρύπτεσθαι τοῖς πατρικοῖς (40), κἂν πρὸς ὀλίγον καλούμενον (41) ἐπὶ προστασίαν, ἀλλ' ὡς ἐπί τι πρᾶγμα κοῦφον καὶ ῥᾷστον χωρεῖν ἑτοίμως, οὗ μηδὲ μεταθέσθαι ἀσφαλὲς (42), μηδὲ βουλῇ δευτέρᾳ θεραπεῦσαι τὴν προλαβοῦσαν.

CXI. Si enim, quod unum in his rebus firmum et validum proferri potest, hoc quispiam concesserit, nos multo inferius sitos esse, quam ut sacerdotio apud Deum fungamur; ac prius oportere ut quispiam Ecclesia dignus sit, ac deinde sacrario; priusque hoc, ac postea sedis principatu: alter fortasse nos inobedientiæ crimine minime liberabit. Graves porro minæ gravesque pœnæ adversus inobedientiam intenduntur; quemadmodum scilicet in alteram quoque partem, hoc est eorum qui nihil refugiunt, ac recusant, nec ut Saul ille, sub paternis vasis paulum saltem se occultant [84], cum ad præfecturam vocantur; verum **63** tanquam ad levem quamdam rem et perfacilem, prompto animo se conferunt, quam ne deponere quidem tutum est, nec posteriore consilio priori medicinam afferre.

ΡΙΒ' Διὰ τοῦτο ἔκαμνον ἐγὼ τοῖς λογισμοῖς τὸ δέον ἀνερευνώμενος, καὶ μέσος δύο φόβων ἱστάμενος, τοῦ τε κατασπῶντος καὶ τοῦ ἀνάγοντος. Καὶ ἐπὶ πλεῖστον τούτοις ἐναπορήσας, καὶ ἀμφοτέρωθεν ἐμαυτὸν ταλαντεύσας, ἢ ὥσπερ ῥεῦμα ἀστάτοις πνεύμασι (43), τῇδε κἀκεῖσε μετακλιθεὶς, τέλος ἐγενόμην τοῦ σφοδροτέρου, καί με νικήσας, ἔχει παρασύρας ὁ φόβος τῆς ἀπειθείας. Καὶ σκοπεῖτε ὡς ὀρθῶς καὶ δικαίως διαιτῶ (44) τοῖς φόβοις, μήτε τῆς οὐ διδομένης (45) ἐφίεσθαι προστασίας, μήτε ἀπωθεῖσθαι τὴν διδομένην. Τὸ μὲν γὰρ εἶναι θρασέων, τὸ δὲ ἀπειθῶν, καὶ ἀπαιδεύτων ἀμφότερα. Καὶ μέσος εἰμί τις τῶν τε ἄγαν τολμηρῶν καὶ τῶν λίαν δειλῶν· τῶν μὲν πάσαις ἐπιπηδώντων δειλότερος, τῶν δὲ φευγόντων πάσας θαρσαλεώτερος. Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων γινώσκω.

CXII. Ac proinde ipse variis cogitationibus laborabam, quid facto opus esset exquirens, mediusque inter duos timores hærens, quorum alter me deprimebat, alter erigebat. Cumque diu in his dubio et ancipiti animo fuissem, atque in utramque partem meipsum librassem, aut fluminis in modum dubiis ventis huc atque illuc inclinatus fuissem, tandem vehementiori cessi, meque victum et abstractum tenet inobedientiæ metus. Ac videte, quam recte quamque juste inter utrumque timorem negotium transigam, nimirum ut nec minime oblatam præfecturam appetam, nec oblatam repudiem. Illud enim temerariorum hominum est, hoc inobedientium, utrumque autem imperitorum. Atque ipse inter nimis audaces, et nimis timidos quodammodo interjectus sum; nempe et his qui ad præfecturas omnes prosiliunt, timidior, et iis rursus qui omnes fugiunt, audacior. Hæc de his rebus mea est sententia

ΡΙΓ' Καὶ, ἔτι διελέσθαι σαφέστερον τῷ μὲν φόβῳ τῆς προστασίας, τάχα ἂν βοηθήσειε καὶ ὁ νόμος τῆς εὐπειθείας, τοῦ Θεοῦ τὴν πίστιν (46) ἀμειβομένου διὰ τῆς ἑαυτοῦ χρηστότητος, καὶ εἰς προστάτην τέ-

CXIII. Atque, ut dilucidius adhuc hæc distinguam, timori quidem suscipiendæ præfecturæ lex quoque obedientiæ fortasse opem ferre queat, Deo videlicet pro sua benignitate fidem remunerante, cum-

[84] I Reg. x, 22.

(37) *Τοῦ ἱερατεύειν.* « Quam ut Deo sacerdotio fungamur. »

(38) *Εἶτα*, etc. Sic plures Regii. Alii non pauciores: Εἶτα τοῦ βήματος τούτου· εἶτα τῆς προεδρίας· « Prius ecclesia, tum sacrario, ac postea sedis principatu. » Quæ quidem simul presbyterum et episcopum spectant. Ecclesia et sacrarium etiam ministrorum sunt. Hancque unam προεδρίαν καὶ προστασίαν Gregorius tota hac oratione intendit. Adeoque ab ipsius mente aberrant, qui eam de episcopatu interpretantur. In sacerdote requirit primo, ut « Ecclesia » dignus sit, id est ut iis omnibus pastori necessariis dotibus ac virtutibus sit præditus: deinde dignus « Sacrario, » seu, ut Elias exponit, « instar angeli in corpore mortali: » denique « sedis principatu, » id est ut eos quibus præest, summa et singulari virtute superet. « Ut enim, » inquit Elias, « armentarius, aut pastor, nec ovis, nec bos est, sed sublimioris ac præstantioris naturæ; eodem modo, qui hominibus præest, quantum ad virtutem et conjunctionem cum Deo, supra hominem esse debet. »

(39) *Ἀπειλή.* Regg. a, l, m, hu, ἡ ἀπειλή. Antea Colb. m, δι' ἀπειθείας.

(40) *Πατρικοῖς.* Male ed. Bas. πνευματικοῖς.

(41) *Πρὸς ὀλίγον καλούμενον.* Reg. l, ἐπικαλούμενον. Reg. t, προσκαλούμενον. Billius hæc vertendo, non animadvertit Græca verba, πρὸς ὀλίγον, ad breve Saulis imperium pertinere. Itaque sic reddenda, « etiamsi ad modici temporis præfecturam postulentur. » Non enim ad tempus quod latuit Saul, sed quod regnavit, alludit Gregorius.

(42) *Οὗ μηδὲ μεταθέσθαι ἀσφαλές.* Hæc desunt in Colb. 5. At vero non sic intelligenda, ac si tutum non sit prælaturæ onus deponere; non ea est mens Gregorii. Sed Theologus id vult, eos, ne deposita quidem prælatura, in tuto esse. « Una enim, » ait Elias, « medicina est iis, qui ad hujusmodi dignitatem indigne prosiliunt, ab ea abscedere, ac per diuturnam pœnitentiam Deum placare. » De iis etiam loquitur Gregorius, « qui nihil refugiunt ac recusant, cum ad præfecturam vocantur, sed prompto animo se conferunt. »

(43) *Πνεύμασι.* Colb. h, κύμασι.

(44) *Διαιτῶ.* « Arbitrum agam, causam decidam. »

(45) *Διδομένης.* Reg. hu, δεδομένης. « Qui minime oblatam non appetierim, et nunc delatam non repudiem præfecturam. » Billius, « appetam, » quasi de episcopatu sermo sit.

(46) *Τὴν πίστιν.* Deest in Reg. l, « Deo remunerante, » nempe « obedientiam. »

que in perfectum ac numeris omnibus absolutum A Antistitem componente, qui fiduciam in ipso ac spes suas omnes positas habuerit : at inobedientiæ periculo haud scio quisnam opitulari aut quænam ratio ad fiduciam hortari possit. Verendum enim est, ne de iis qui fidei nostræ commissi sunt, hoc audiamus : *Animas eorum de manibus vestris requiram* [85]. Et : *Quemadmodum repulistis me, ne populi mei duces et principes essetis, ita et ego repellam vos, ne sim vobis in regem* [86]. Ac rursus : *Quemadmodum non audivistis vocem meam, sed dedistis tergum durum, et inobedientes fuistis : sic erit, cum invocaveritis me, ego autem non respiciam ad orationem vestram nec exaudiam.* Absit ut hæc voces nobis a justo Judice veniant, cui quamvis misericordiam cantemus, tamen judicium quoque procul dubio B simul canimus [87] !

CXIV. At enim rursus ad historiam feror, **64** ac veterum probatissimos quosque considerans, eos omnes, quos divina gratia, vel ad gubernandam plebem, vel ad prophetiæ munus unquam elegit, partim alacri animo vocationi paruisse, partim oblatæ gratiæ moram injecisse reperio : nec, vel eorum, qui pedem subduxerunt, culpandam timiditatem, vel eorum, qui ad impositum sibi munus obeundum impigre se accinxerunt, reprehendendam alacritatem. Illi quippe ministerii magnitudinem extimuerunt, hi contra vocantis ope confisi paruerunt. Aaron promptus erat, Moses autem repugnabat. Isaias impigre obedivit; at Jeremias juvenilem ætatem metuebat, nec prophetiæ munus C prius subire ausus est, quam et pollicitationem, et vim ac facultatem ætate præstantiorem a Deo accepisset.

CXV. His rationibus meipsum incanto, ac mihi animus ferri instar paulatim cedit et emollitur : ac tempus rationum socium assumo, et consilium Dei justificationes [88], quibus universam meam vitam commisi. Propterea non renuo neque contradico [89], ut ait Dominus meus, cum non ad præfecturam vocaretur, sed tanquam ovis ad occisionem duceretur [90]; verum et procido et sub potenti Dei manu humilior [91], ac pristinæ socordiæ et inobedientiæ, si quid hac in re criminis admisi, veniam peto. Tacui, sed non semper tacebo. Subduxi me aliquantisper, ut ipsum inspicerem, ac mœrori solatium afferrem, sed nunc in Ecclesia plebis ipsum

λειον καταρτίζοντος, τὸν αὐτῷ θαῤῥήσαντα, καὶ πάσας θέμενον ἐπ' αὐτὸν τὰς ἐλπίδας· τῷ δὲ κινδύνῳ τῆς ἀπειθείας, οὐκ οἶδα τίς ἔσται ὁ βοηθῶν, ἢ τίς ὁ θαῤῥεῖν διακελευόμενος λόγος (47). Φόβος γὰρ μὴ τοῦτό γε ἀκούσωμεν (48) περὶ ὧν ἐπιστεύθημεν, ὅτι *τὰς ψυχὰς* (49) *αὐτῶν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν ἐκζητήσω·* καὶ *Καθὼς ἀπώσασθέ με τοῦ εἶναι εἰς ἡγουμένους τοῦ λαοῦ μου καὶ ἄρχοντας, οὕτω κἀγὼ ἀπώσομαι ὑμᾶς τοῦ εἶναι ὑμῖν εἰς βασιλέα·* καὶ, *Καθὼς οὐκ εἰσηκούσατε τῆς φωνῆς μου, ἀλλ' ἐδώκατε νῶτον σκληρὸν, καὶ ἠπειθήσατε· οὕτως ἔσται, ὅταν ἐπικαλέσησθέ με· ἐγὼ δὲ οὐκ ἐπιβλέψω ἐπὶ τὴν προσευχὴν ὑμῶν, οὐδ' εἰσακούσομαι.* Ταύτας μὴ γένοιτο ἐλθεῖν ἡμῖν παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ τὰς φωνὰς, ᾧ (50) κἂν τὸν ἔλεον ᾄδωμεν, ἀλλὰ καὶ τὴν κρίσιν γε πάντως συνᾴδομεν.

ΡΙΔ' Ἀλλὰ γὰρ πάλιν ἐπὶ τὴν ἱστορίαν φέρομαι, καὶ τῶν παλαιῶν τοὺς εὐδοκιμωτάτους ἀνασκοπῶν, εὑρίσκω ὅσους πώποτε εἰς ἐπιστασίαν ἢ προφητείαν ἡ χάρις προὐβάλετο (51), τοὺς μὲν εἴξαντας προθύμως τῇ κλήσει (52), τοὺς δὲ ἀναβαλομένους (53) τὸ χάρισμα· καὶ οὐδετέρων (54) μεμπτὴν, οὔτε τῶν ὑποχωρησάντων τὴν δειλίαν, οὔτε τῶν ὁρμησάντων τὴν προθυμίαν. Οἱ μὲν γὰρ (55) τῆς διακονίας τὸ μέγεθος ηὐλαβήθησαν· οἱ δὲ τῷ καλοῦντι πιστεύσαντες ἠκολούθησαν. Πρόθυμος ἦν Ἀαρών· ἀλλὰ Μωσῆς ἀπεμάχετο· ὑπήκουσεν Ἡσαΐας ἑτοίμως· ἀλλ' ἐδεδοίκει τὸ νέον Ἱερεμίας, καὶ οὐ πρότερον τὴν προφητείαν ἐθάῤῥησεν, ἢ παρὰ Θεοῦ λαβεῖν καὶ ὑπόσχεσιν καὶ δύναμιν τῆς ἡλικίας κρείττονα.

ΡΙΕ' Τούτοις ἐμαυτὸν ἐγὼ κατεπᾴδω τοῖς λογισμοῖς, καί μοι κατὰ μικρὸν εἴκει τε καὶ μαλάσσεται, ὥσπερ σίδηρος, ἡ ψυχή· καὶ συνεργὸν λαμβάνω τῶν λογισμῶν τὸν χρόνον, καὶ συμβουλίαν τὰ τοῦ Θεοῦ (56) δικαιώματα, οἷς πᾶσαν τὴν ἐμαυτοῦ ζωὴν κατεπίστευσα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω, φησὶν ὁ ἐμὸς Δεσπότης (57), οὐκ ἐπὶ προστασίαν καλούμενος, ἀλλ' ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος· ἀλλὰ καὶ προσπίπτω καὶ ταπεινοῦμαι ὑπὸ τὴν κραταιὰν τοῦ Θεοῦ (58) χεῖρα, καὶ συγγνώμην αἰτοῦμαι τῆς πρὶν ἀργίας καὶ ἀπειθείας, εἴ τί μοι τοῦτο ἔγκλημα. Ἐσιώπησα μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀεὶ σιωπήσομαι. Ὑπεχώρησα μέν τι μικρὸν, ὅσον ἐμαυτὸν ἐπισκέψασθαι, καὶ

[85] Ezech. III, 18. [86] Ose. IV, 6. [87] Psal. C, 1. [88] Psal. CXVIII, 24. [89] Isa. L, 5. [90] Isa. LIII, 7. [91] I Petr. V, 6.

(47) *Ὁ θαῤῥεῖν διακελευόμενος λόγος.* Gab. D « Quænam ratio succurrere, quidve fiduciam et alacritatem afferre possit. »

(48) *Τοῦτό γε ἀκούσωμεν.* Deest γε in pluribus codd. qui etiam habent ἀκούωμεν pro ἀκούσωμεν.

(49) *Τὰς ψυχάς.* « Animas. » In Ezech. c. III, 18, juxta LXX legitur : τὸ αἷμα, « sanguinem. » Sed hic semel observandum, sæpissime non tam verba Scripturarum, quam sensum a Gregorio proferri, ut hic apparet.

(50) Ὧ. Colb. III, Comb. et Coisl. 1, οὗ.

(51) *Προὐβάλετο.* Reg. r, προὐβάλλετο. « Præfecit. »

(52) *Κλήσει.* Male ed. Par. κλίσει.

(53) *Ἀναβαλομένους.* Tres Regg. ἀναβαλλομένους.

(54) *Οὐδετέρων.* Duo Regg. οὐδ' ἑτέρων.

(55) *Οἱ μὲν γάρ*, etc. « Nam illi quidem ministerio magnitudinem pie sunt reveriti, isti autem vocanti confidentes obsecuti sunt. »

(56) *Τὰ τοῦ Θεοῦ.* In Coisl. 1, τὰ τοιαῦτα.

(57) *Φησὶν ὁ ἐμὸς Δεσπότης.* « Ait Dominus meus, non ad præfecturam vocatus, sed sicut ovis ad occisionem ductus. » Non ea protulit, sed perfecit, quando ad mortem ductus est Christus.

(58) *Τοῦ Θεοῦ.* In paucis desideratur.

τῇ λύπῃ δοῦναι παράκλησιν· ἀλλὰ νῦν ὑψοῦν αὐτὸν ἐν Ἐκκλησίᾳ λαοῦ, καὶ ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων (59) αἰνεῖν ἐδεξάμην. Εἰ ἐκεῖνα κατηγορίας, ταῦτα συγγνώμης ἄξια.

ΡΙϚʹ Τί δεῖ μακροτέρων ἡμῖν τῶν λόγων; Ἔχετε ἡμᾶς, ὦ ποιμένες καὶ συμποιμένες· ἔχετε, ὦ ποίμνιον ἱερὸν καὶ Χριστοῦ τοῦ ἀρχιποιμένος ἄξιον· ἔχεις, ὦ πάτερ, εἰς πάντα νενικημένον, καὶ κατὰ τοὺς τοῦ Χριστοῦ (60) νόμους πλέον ἢ τοὺς ἔξωθεν (61) ὑπεξούσιον. Ἔχεις τὴν εὐπείθειαν, ἀπόδος τὴν εὐλογίαν. Χειραγώγησον καὶ σὺ ταῖς εὐχαῖς, ὁδήγησον τῷ λόγῳ, τῷ πνεύματι στήρισον (62). Εὐλογία πατρὸς στηρίζει οἴκους τέκνων· καὶ στηριχθείημεν ἐγώ τε καὶ ὁ πνευματικὸς οἶκος οὗτος (63), ὃν ἠρετισάμην, ὅν μοι καὶ γενέσθαι κατάπαυσιν εἰς αἰῶνα αἰῶνος εὔχομαι (64), ἀπὸ τῆς ἐντεῦθεν Ἐκκλησίας ἐπὶ τὴν ἐκεῖθεν (65) παραπεμφθέντι, καὶ πανήγυριν πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς.

ΡΙΖʹ Ἡ μὲν δὴ (66) πρεσβεία τοσαύτη, καὶ οὕτως εὔλογος (67)· ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν, καὶ ἀποδοὺς ἡμᾶς ἀλλήλοις, ὁ καθίζων βασιλεῖς (68) ἐπὶ θρόνων, καὶ ἀπὸ γῆς ἐγείρων πτωχὸν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα· ὁ ἐκλεξάμενος Δαβὶδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ, καὶ ἀναλαβὼν ἐκ τῶν ποιμνίων τῶν προβάτων, ἐλάχιστον ὄντα ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰεσσαὶ καὶ νεώτατον· ὁ διδοὺς ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ πρὸς τὴν τοῦ Εὐαγγελίου τελείωσιν, αὐτὸς κρατήσειε τῆς χειρὸς (69) ἡμῶν τῆς δεξιᾶς, καὶ ἐν τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὁδηγήσειε, καὶ μετὰ δόξης προσλάβοιτο, ποιμαίνων ποιμαίνοντας (70), καὶ ὁδηγῶν ὁδηγοῦντας· ὡς ἂν ποιμαίνοιμεν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ μετ' ἐπιστήμης, ἀλλὰ μὴ ἐν σκεύεσι ποιμένος ἀπείρου, τὸ μὲν ἐν εὐλογίᾳ (71), τὸ δὲ ἐν κατάρᾳ τοῖς πάλαι κείμενον· αὐτὸς δοίη (72) δύναμιν καὶ κραταίωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ· καὶ παραστήσειεν αὐτὸς (73) ἑαυτῷ λαμπρὰν τὴν ποίμνην καὶ ἄσπιλον, καὶ τῆς ἄνω μάνδρας ἀξίαν, ἐν τῇ κατοικίᾳ τῶν εὐφραινομένων, ἐν τῇ τῶν ἁγίων λαμπρότητι· ὡς ἂν ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πάντες λέγωμεν δόξαν, ποίμνη τε ὁμοῦ καὶ ποιμένες, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν (74)· ᾧ πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

exaltare, et in cathedra seniorum laudare [92], animum induxi. Si illa reprehensionem, hæc certe veniam promerentur.

CXVI. Quid longiori oratione nobis opus est? Habetis nos, o pastores et collegæ: habes nos, o grex sancte, ac Christo principe pastorum [93] digne: habes, o Pater, ad omnia victum, magisque secundum Christi leges quam externas, tuæ potestati subjectum. Obedientiam habes; benedictionem redde. Duc tu quoque precibus tuis, præi sermone, fulci spiritu. Benedictio enim Patris firmat domos filiorum [94]. Atque utinam firmemur, tam ego quam spiritualis hæc domus [95], quam elegi, quamque mihi requiem **65** in sæculum sæculi [96] fieri opto, ab hac Ecclesia ad cœlestem transmisso, atque ad celebrem illam primitivorum frequentiam, qui in cœlis descripti sunt [97].

CXVII. Talis quidem deprecatio nostra est, tamque æqua et honesta; Deus autem pacis [98], qui fecit utraque unum [99], nosque nobis invicem reddidit, qui reges in thronis collocat, et pauperes a terra excitat, atque inopes e stercore erigit [1]; qui elegit David servum suum, et de gregibus ovium sustulit [2], cum inter filios Jesse minimus natu esset [3]; qui ad Evangelii perfectionem dat verbum evangelizantibus virtute multa [4], ipse dexteram nostram manum teneat, et voluntate sua deducat, et cum gloria suscipiat [5], pastores pascens, et ductores ducens; ut ipsius gregem scite pascamus, non autem in vasis imperiti pastoris [6], quorum alterum in benedictione, alterum in maledictione apud veteres positum erat: ipse det virtutem et fortitudinem plebi suæ [7], et exhibeat sibi splendidum gregem, et immaculatum [8], ac cœlesti caula dignum, in lætantium habitatione [9], in sanctorum splendore [10]: ut in templo ejus omnes dicamus gloriam [11], grex simul ac pastores, in Christo Jesu Domino nostro, cui omnis gloria in sæcula sæculorum. Amen

[92] Psal. CVI, 32. [93] I Petr. V, 4. [94] Eccli. III, 11. [95] I Petr. II, 5. [96] Psal. CXXXI, 14. [97] Hebr. XII, 22, 23. [98] Rom. XV, 33. [99] Ephes. II, 14. [1] I Reg. II, 8; Psal. CXII, 7. [2] Psal. LXXVII, 70. [3] I Reg. XVII, 14. [4] Psal. LXVII, 12. [5] Psal. LXXII, 24. [6] Zach. XI, 15. [7] Psal. LXVII, 36. [8] Ephes. V, 27. [9] Psal. LXXXVI, 7. [10] Psal. CIX, 3. [11] Psal. XXVIII, 9

(59) *Ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων.* « In cathedra seniorum, quorum est, » inquit Combef., « σύνθρονος cum episcopo suo. »

(60) *Τοῦ Χριστοῦ.* Deest τοῦ in plerisque codicibus.

(61) *Τοὺς ἔξωθεν.* « Externas leges. » Observat hic Gabr. Gregorium sic vocare leges civiles, « quæ et ipsæ, ex Romanorum instituto, decernunt filios ex justis nuptiis susceptos in patris esse potestate. »

(62) *Στήρισον.* Sic Regg. bm, hu, melioris notæ codices, et sex Colb. Nonnulli tamen cum Par. habent στήριξον.

(63) *Οἶκος οὗτος.* Nazianzenum presbyterium intelligit Gregorius.

(64) *Εὔχομαι.* Reg. hu, ἀπεύχομαι.

(65) *Ἐκεῖθεν.* Sic plerique codd. Ed. ἐκεῖσε.

(66) *Ἡ μὲν δή.* Reg. t, Ἡ μὲν οὖν.

(67) *Εὔλογος.* « Rationi consentanea. »

(68) *Βασιλεῖς.* Tres Regg. δυνάστας. Ruf. vertit: « potentes. »

(69) *Τῆς χειρός*, etc. Reg. l et Colb. m, τῆς δεξιᾶς ἡμῶν χειρός.

(70) *Ποιμαίνοντας.* Reg. r, τοὺς ποιμαίνοντας, non male.

(71) *Εὐλογίᾳ.* Regg. l, t, Colb. m, et Comb. addunt, τοῖς πάλαι.

(72) *Δοίη.* Reg. y, in marg. habet, δώσει.

(73) *Αὐτός.* Reg. t, αὐτούς.

(74) *Κυρίῳ ἡμῶν.* Reg. t, addit: Μεθ' οὗ πρέπει τῷ Πατρὶ τιμὴ καὶ κράτος ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας, etc.

66 MONITUM IN ORATIONEM III.

I. De hac oratione Leuvenklaius in epistola nuncupatoria, seu prooemio, ut vocat, in Gregorii opera, hæc habet : « Ratione temporis, si quidem Eliæ Cretensi et Nicetæ Serronio credimus, esse prima debebat oratio, non ea, qua fugam in Pontum prolixe purgat; sed altera cujus inscriptio notat habitam fuisse ad illos, qui ipsum initio acciverant, nec postquam (75) senioris munus ei commissum fuisset, venerant. »

II. Licet ea sit Leuvenklaii mens, nihil tamen necesse est ordinem, quem in monitis 1° et 2° statuimus, immutare. Longe enim aliam esse Nicetæ mentem, in monito priori vidimus. Quod Eliam spectat, fatemur, favet Leuvenklaio. In eamdem etiam sententiam ipse concedit Billius ultimis argumenti verbis in *Apologeticum magnum*. Sed quem iste citat testem, nullus est; nec enim hujusmodi quidquam apud Gregorium presbyterum reperias. Eliam forsan dicere cum Leuvenklaio voluit Billius. Verum, quid ex Elia contra Gregorium confici possit ? Nimirum Gregorius, ut in monito nostro primo legere est, orationem, quam primam posuimus, « faustum principium » appellat, ἀρχὴν δεξιάν, exhibetque tandem Nazianzenæ plebi « sermones, quorum desiderio tantopere flagrabant. » Quin et in hac ipsa oratione tertia, priorem a se jam antea dictam aperte significat. (76) « Ecquid causæ est, inquit, cur, quod accipere cupiebatis, id jam acceptum negligitis ? » Sermones nimirum, de quibus, in oratione prima iisdem omnino verbis. Moxque : (77) « Nec ut novum negotium aggredientibus manum porrexistis. (78) Hoc est, » inquit Basilius paraphrasi explicando, « sive dignitatis ac magisterii, sive ministerii nostri initia cum poneremus. »

III. Clarius adhuc circa medium, jam pronuntiatam a se orationem his verbis declarat Gregorius : (79) « Nihilque propius factum est, quam ut sermonem, quem loco muneris nuptialis offerre constitueram apud me continerem. » Qui sic loquitur, testatur se non continuisse, sed orationem habuisse, quam parum abfuit quin contineret. His adde quæ carmine *De Vita sua*, vers. 345 ad 360, cecinit Gregorius, ordinatione, seu « tyrannide, » ut vocat, adeo percitum et perturbatum animo se fuisse, ut « velut asili spiculo incitatus, mox sine mora parentes, propinquos, sodales, patriam deseruerit ; » de sermone habendo; de « festivitate, » de « nuptiis celebrandis, » quemadmodum hic ille loquitur nihil procul dubio cogitans.

IV. Quid quod in ipso Paschate et dictam esse orationem, et eos, qui hic objurgantur, non occurrisse, manu exarati codices passim, ut modo videbimus, affirmant; expressiusque scholium vetus ad oram Regii codicis 2308 confirmat? 67 (80) « Orationem hanc dixit, postquam presbyter factus est. Adhuc enim monachum indutus, Nazianzi primum, cujus episcopus tum pater erat, manuum impositione (presbyter) consecratur. Ille vero in Arianzi pago, unde et ortus erat, solitarie degebat. Rogatus autem a Nazianzenis clericis, ut Paschatis die festum una secum ageret, adfuit ille quidem, illi vero defuerunt. » Unde præter cætera discimus, necdum ullo presbyteri officio functum Gregorium, nedum ante Paschatis diem, quo primam orationem habuit, publice docuerit : deinde sermonem hunc ipsum, ex paschalibus diebus uno aliquo die, ἐν τῷ Πάσχα, paulo post alterum, eodem anno, habitum esse. Qui quidem, si prior foret, dictus necessario fuisset, vel in Natali Domini, quo die Nicetas ordinatum Gregorium censet, et quidem merito ; vel certe ante Luminum festum, quo juxta eumdem Nicetam, recessit Gregorius, Paschatis die rediturus. Neque tum abesse potuissent, qui eum ad sacerdotii gradum « tyrannice » promoverant.

V. Duo scholiastæ, unus in codice Colb. 2695, et alter cujus fragmentum exhibet Lambecius ad codicem 97, affirmant Gregorium in Natali Domini diaconum duntaxat ordinatum, in Luminum festo fugisse; ac non nisi Paschatis die, quo certo certius habita est oratio prima « in Pascha et tarditatem » sacerdotem consecratum. Quæ si vera sint, orationem De Paschate et tarditate, non modo nulla alia antecessit, sed nec potuit antecedere.

VI. Singularis est doctissimi viri de hac oratione tertia conjectura. « Putem, » inquit Combefisius, « hanc primam a Gregorio habitam orationem, ubi primum rediisset, quam secuta sit oratio quadragesima prima (id est oratio nunc prima), utraque in Pascha, paulo latius accepta ea voce, non pro uno Dominicæ resurrectionis die. » Verum hæc conjectura nec cum iis quæ jam dicta sunt, nec cum oratione in « Pascha et tarditatem, » quam ipso die

(75) *Senioris*. Id est, « presbyteri. » Vox « Senioris » usitata apud recentiores hæreticos.

(76) Πῶς δ λαβεῖν ἐποθεῖτε, περιφρονεῖτε λαβόντες;

(77) Οὐδ' ὡς ἀρχομένους ἐχειραγωγήσατε.

(78) Τουτ' ἔστιν, ἀρχὴν ἔχοντος τῆς προστασίας, ἢ λειτουργίας.

(79) Καὶ μικρὸν μὲν ἀνέσχον τὸν λόγον ὃν δωροφορῆσαι διενοούμην τῷ γάμῳ.

(80) Μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερος λέγει τὸν λόγον. Ἔτι γὰρ τὸ μοναδικὸν σχῆμα περιβεβλημένος, χειροτονεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατέρος πρεσβύτερος πρῶτον ἐν Ναζιανζῷ, ἧς καὶ ἐπίσκοπος ὁ πατὴρ ἐτύγχανεν. Ὁ δὲ τὴν ἡσυχίαν φιλοσοφῶν ᾤκει ἐν κώμῃ λεγομένῃ Ἀριανζῷ, ἀφ' ἧς καὶ ὥρμητο. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα παρεκάλεσαν αὐτὸν οἱ κληρικοὶ Ναζιανζοῦ συνεορτάσαι αὐτοῖς. Καὶ ὁ μὲν παρεγένετο, οἱ δὲ ἀπελείφθησαν.

Paschæ dictam legenti patet, con[illegible] potest. Singula quippe orationis verba [illegible] ipsum Resurrectionis diem, hesternam Dominicæ passionis celebritatemque sapiunt. Præterea vir doctus his movetur verbis Gregorii, « veteri et novo pastori , » ac se nescire profitetur, an hæc in presbyterum simplicem quadrent, an in episcopum, qui jam communibus curis cum patre Ecclesiam Nazianzenam regeret. Levior hæc difficultas, quam ut virum perinde doctum morari debuerit. Quippe qui cum ecclesiasticæ antiquitatis esset peritissimus, apprime norat nomen « pastoris, » imo « præsulis, prælati , præsidis, antistitis » nomina, non ita, iis maxime temporibus, episcopo fuisse propria , ut secundi ordinis sacerdotibus non convenirent. Ipse Combefisius, in suis ad *Apologeticum magnum* notis, Billium reprehendit frequenter, quod ea episcopis singulariter tribuat, quæ a Gregorio tam sacerdotibus quam episcopis ascribuntur. Nec vero tantum in hac oratione tertia iis utitur verbis Gregorius, quæ Combefisio scrupulum injiciunt , sed et in oratione prima, n. 6 et 7, et in orat. II, n. 116 et 117, eadem a Gregorio de se ipso dicta reperias. Has autem orationes ante ejus episcopatum scriptas nemo est qui **68** non fateatur. In his non de se duntaxat hæc ait, qui parentis episcopi quasi vicarius et adjutor, verum etiam de cæteris sacerdotibus, quos « æque pastores et compastores » vocat. Denique in hac oratione tertia de Nazianzenis ubique et ad Nazianzenos est sermo, quibus nunquam Gregorius noster episcopus fuit ordinatus. Juliani etiam Apostatæ persecutionem circa finem non obscure designat, qui tamen imperator pœnas impiæ desertionis ante luerat , quam Gregorius ad episcopatum proveheretur.

VII. Si quis inde sequi contendat, non nisi post orationem istam *Apologeticum magnum* politius elaboratum esse, non multum repugnabimus; modo is concedat, eam commode satis post priorem in Pascha, velut orationis ejusdem, ut ait Elias, partem alteram, collocatum. Quin et si temporis, quo *Apologetico* extrema manus admota est, habenda sit ratio, post orationes plerasque, atque etiam fortassis omnes, statuendus videri possit. Quivis namque facile sibi persuadeat, ex iis orationibus eam unam esse, quam majori cura et limatius expolivit Gregorius. Denique orationis argumentum, tempus et occasio ex titulo et scholio superiori satis agnoscuntur. Expostulatoria primum est oratio, deinde laudatoria, demum hortatoria. Mira Gregorius arte, ingeniose et peramanter conqueritur, laudat, hortatur; veteri, seu longævo parenti, ac sibi novo pastori, Nazianzenorum benevolentiam, suam ipsis exhibendo, conciliat, animisque simul ad virtutem stimulos addit.

ΛΟΓΟΣ Γ'.[a]

Πρὸς (80*) *τοὺς καλέσαντας, καὶ μὴ ἀπαντήσαντας.*

A I. Πῶς βραδεῖς ἐπὶ τὸν ἡμέτερον λόγον, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί, καίτοι γε ταχεῖς εἰς τὸ τυραννῆσαι, καὶ τῆς ἡμετέρας ἀκροπόλεως ἀποσπᾶσαι τῆς (81) ἐρημίας, ἣν ἐγὼ πάντων μάλιστα ἠσπασάμην, καὶ ὡς συνεργὸν καὶ μητέρα τῆς θείας ἀναβάσεως, καὶ θεοποιὸν, διαφερόντως ἠγάσθην τε καὶ παντὸς τοῦ βίου προεστησάμην (81*). Πῶς [illegible] λαβόντες, καὶ βελτίους ἐφάνητε ποθεῖν ἀπόντας, ἢ ἀπολαύειν παρόντων, ὥσπερ κρατῆσαι μᾶλλον (82) τῆς ἡμετέρας φιλοσοφίας ἢ ὄνασθαι ταύτης θελήσαντες; Ἢ καλόν μοι καὶ τοῦτο εἰπεῖν· *ἐγενήθημεν ὑμῖν εἰς πλησμονὴν*, πρὶν γευσθῆναι, καὶ πεῖραν δοῦναι· τὸ παραδοξότατον.

ORATIO III

Ad eos qui ipsum acciverant, nec occurrerant.

I. Quidnam hoc rei est, o amici et fratres, quod tam lente et segniter ad sermonem nostrum acceditis : cum præsertim ad vim afferendam, nosque ab arce nostra extrahendos, hoc est a solitudine (quam ex omnibus rebus maxime complexus eram, ac velut sociam et administram, divinæque ascensionis matrem, ac Deum ex homine efficientem, mirifice suspexeram, totiusque vitæ ducem et moderatricem mihi statueram), ita prompti celeresque fueritis ? Ecquid causæ est, cur, quod accipere cupiebatis, id jam acceptum negligitis, melioresque visi estis absentis desiderio teneri, quam præsente B frui, tanquam id vobis propositum fuisset, ut philosophiæ nostræ compotes essetis, quam ut ullum ex ea fructum caperetis ? Ac mihi sane hoc quoque di-

[a] Al. secunda. quæ autem 3 erat, nunc 4. — Habita anno 362, circa festum Paschæ.

(80*) *Πρὸς τοὺς καλέσαντας*, etc. Sic Colb. 1. In Reg. a, ad orationis calcem scribitur : Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντας ἐν τῷ Πάσχα. Billius vero huic orationi hunc præfixit titulum : Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ, καὶ μὴ ἀπαντήσαντας μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον· « Titulum, » inquit Combefisius, « ex Elia Billius supplevit, ni magis corrupit. Quid enim sibi vult, μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον, ac si de Gregorii ordinatione sermo esset, non de revocatione e solitudine, quo se receperat, mox ut fuerat ordinatus. » Censet ergo vir doctissimus, delendam esse præpositionem μετὰ, vel scribendum παραγενέσθαι, « qui non occursarant eum advenisset. » Basilius legit : μὴ ἀπαντήσαντας ἐν ἀρχῇ μετὰ τὸν πρεσβύτερον. Plures Regg. et Colb. necnon or. 1, et Pass. addunt; ἐν τῷ Πάσχα. Cæterum lectionem Colb. 1, ut simpliciorem, prætulimus.

(81) *Ἀποσπᾶσαι.* « Abstrahendos. »

(81*) *Παντὸς τοῦ βίου προεστησάμην.* « Omni vitæ generi anteposueram. » Agitur enim de monastico instituto.

(82) *Κρατῆσαι μᾶλλον.* « ut meam potius philosophiam expugnaretis, quam, » etc. Et rectius, quandoquidem « eos victores suos » appellat.

cere licet : *Facti sumus vobis in salutatem*[12], antequam gustum ullum nostri specimenque præbuissemus ; quod valde mirandum est.

69 II. Nec vero nos ut hospites collegistis[13], aut A nobiscum, ut aliquid, quod majorem commiserationem præ se ferat, dicam, collecti estis, si nulla alia re, ac certe præcepto divino commoti : nec ut novum negotium aggredientibus manum porrexistis, nec ut timidis animum addidistis, nec ut vim perpessis solatium attulistis : sed infestivam, vereor dicere, sed dicendum est tamen, nobis festivitatem reddidistis, præludiisque minime faustis nos excepistis, ac celebritatem mœstitia diluistis, utpote vobis, quod ad cumulandum gaudium maximi momenti erat, victoribus meis, non enim vere dixerim amatoribus carentem. Adeo facile in contemptum venit, quidquid facile superatur : atque ut coli et observari solet, qui altos spiritus gerit ; ita contra facile contemnitur, qui Deo se humilem ac submissum præbet.

B'. Καὶ οὐδὲ ὡς ξένους ἡμᾶς *συνηγάγητε*, ἢ συνήχθητε μεθ' ἡμῶν, ἵν' εἴπω τι συμπαθέστερον, ταύτην, εἰ μή τι ἄλλο, τὴν ἐντολὴν αἰδεσθέντες (82*)· οὐδὲ ὡς ἀρχομένους ἐχειραγωγήσατε, οὐδὲ ὡς δειλοὺς ἐθαρσύνατε, οὐδὲ ὡς βιασθέντας παρεκαλέσατε· ἀλλ' ἀνέορτον ἡμῖν, ὀκνῶ μὲν εἰπεῖν, εἰρήσθω δὲ ὅμως, πεποιήκατε τὴν ἑορτὴν, καὶ προοιμίοις οὐκ ἀγαθοῖς ἡμᾶς ἐδεξιώσασθε (83)· καὶ τῇ πανηγύρει κατήφειαν κατεμίξατε, τὸ μέγιστον εἰς ἡδονὴν οὐκ ἐχούσῃ τοὺς ἐμοὺς νικητὰς ὑμᾶς, οὐ γὰρ ἐραστὰς εἰπεῖν ἀληθές. Οὕτως εὐκαταφρόνητον ἅπαν τὸ ῥᾳδίως νικώμενον· καὶ θεραπεύεται μὲν τὸ ὑψηλὸν, ἀτιμάζεται δὲ τὸ Θεῷ ταπεινούμενον.

III. Quid vultis? Judicione ut vobiscum conten- B dam, an ut vester ipse sim judex? sententiam ut feram, an ut accipiam? Nam utrumque futurum spero, ut sive de me judicium feratur, victor discedam : sive de causa pronuntiem, juste ac merito vos condemnem. Crimen autem vestrum illud est, quod nequaquam in amore nobis respondetis; nec pro eo quod vobis morem gessimus, nobis vicissim honorem rependitis; nec eam nunc animorum alacritatem affertis, quæ mihi ad bene de vobis in posterum sperandum pignoris loco sit : idque cum etiam si ipsa accesserit, vix tamen satis locuples sponsor esse queat officii in futurum præstandi : quoniam acrior ac ferventior quivis esse solet, cum aliquid auspicatur. Quin potius alii alia habetis, quæ et veteri et novo pastori præferatis, nec canitiem honore prosequentes, nec juvenilem ætatem excitantes.

Γ'. Τί βούλεσθε; Κριθῶ (83*) πρὸς ὑμᾶς, ἢ κριτὴς γένωμαι; ἐνέγκω ψῆφον, ἢ δέξωμαι; Καὶ γὰρ νικήσειν ἐλπίζω, κρινόμενος, καὶ καταψηφιεῖσθαι δικαίως ἀποφαινόμενος. Τὸ δὲ ἔγκλημα, ὅτι μὴ τοῖς ἴσοις μέτροις (84) ἀμείβεσθε τῆς ἀγάπης ἡμᾶς, μηδὲ τῆς εὐπειθείας τὴν τιμὴν ἀντιδίδοτε, μηδὲ τὸ μέλλον (84*) ἐγγυᾶσθε τῇ νῦν προθυμίᾳ, μόγις καὶ μετὰ ταύτης πιστευθῆναι δυνάμενον· ἐπειδὴ θερμότερος ἅπας ἀρχόμενος. Ἄλλος δὲ ἄλλο τι προτιμότερον τίθεσθε καὶ τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου ποιμένος (85), μήτε τὴν πολιὰν αἰδούμενοι, μήτε τὴν νεότητα προσκαλούμενοι.

IV. Enimvero in Evangeliis lauta et magnifica C cœna est[14], et bonus ac festivus convivator, et amici, et convivium, ut in filii nuptiis[15], jucundissimum. Convocantur illi, nec tamen veniunt : quam rem ipse acerbe ferens, ut iis quæ intermedia sunt, mali ominis vitandi causa, prætermissis, minus aspere loquar, aliis hominibus convivium suum implendum curat[16]. Hoc quidem utinam Deus a vobis avertat : sed tamen, quomodo id leniter proloquar? sublimius aut insolentius mecum egistis, quam illi qui, 70 cum invitati essent, cœnam insultando repudiarunt, atque invitantem contumelia affecerunt : vos namque, cum nec extranei, nec ex eorum, qui ad nuptias invitantur, numero sitis, qui me potius ipsi

Δ'. Δεῖπνόν ἐστιν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λαμπρὸν, καὶ δεξιὸς ἑστιάτωρ, καὶ φίλοι, καὶ τὸ συμπόσιον ἥδιστον· υἱοῦ γὰρ γάμος. Καὶ ὁ μὲν συγκαλεῖ (85*), οἱ δὲ οὐ συνέρχονται· ὁ δὲ ἀγανακτεῖ· καὶ παρίημι τὰ ἐν μέσῳ διὰ τὸ δύσφημον· ἀλλ' ὃ μέτριον εἰπεῖν (86), δι' ἄλλων πληροῖ τὸ συμπόσιον. Τοῦτο μὲν οὖν ἀπευχόμεθα· ὑμεῖς δὲ τοσοῦτον ἐκείνων γεγόνατέ μοι (πῶς εἴπω πράως;) ὑψηλότεροι (87) ἢ θρασύτεροι, ὅσον οἱ μὲν κεκλημένοι τοῦ δείπνου κατεξανίστανται, καὶ κατὰ τοῦ κεκληκότος ὑβρίζουσιν· ὑμεῖς δὲ, οὐ τῶν ἔξωθεν ὄντες, οὐδὲ τῶν κεκλημένων ἐπὶ τοὺς γάμους, ἀλλ' αὐτοὶ συγκαλέσαντες ἡμᾶς, καὶ τῇ ἱερᾷ (88) ταύτῃ τραπέζῃ προσδήσαντες, καὶ τοῦ νυμφῶνος τὴν λαμπρότητα παραδείξαντες, ἔπειτα

[12] Isa. i, 14. [13] Matth. xxv, 35. [14] Luc. xiv, 16. [15] Matth. xxii, 2. [16] ibid. 10.

(82*) *Αἰδεσθέντες.* « Divinum præceptum reveriti. »

(83) *Ἐδεξιώσασθε.* Gabr. ἐδεξιώσατε.

(83*) *Κριθῶ.* « Judicer. »

(84) *Μὴ τοῖς ἴσοις μέτροις.* « Quod non parem nobis amorem rependitis. Non pari mensura. »

(84*) *Μηδὲ τὸ μέλλον*, etc. « Atque de futuro ne ea nunc quidem alacritate spondetis, quæ futuri fidem vel ipsa præsens præstare vix posset. »

(85) *Καὶ τοῦ νέου ποιμένος.* Hic hæret Combefisius, et ignorare se fatetur, an hæc simplici presbytero conveniat, an potius episcopo, qui jam communibus curis cum patre Ecclesiam Nazianzenam D regeret, postquam Sazimorum episcopus ordinatus fuerat. « Forsitan Gregorius, » inquit vir doctus, « relictis Sazimis, in solitudinem se contulit, e qua a patre et amicis revocatus, sic in frequenti conventu apud suos cœpit verba facere. »

(85*) *Καὶ ὁ μὲν συγκαλεῖ.* « Ac ille quidem invitat, ipsi autem non veniunt, ille autem indignatur, » etc.

(86) *Ἀλλ' ὃ μέτριον εἰπεῖν.* Comb. τὸ μέτριον, « quod dictu mitius est. »

(87) *Ὑψηλότεροι*, etc. « Majori factu et audacia. »

(88) *Τῇ ἱερᾷ.* « Sacræ huic mensæ. »

καταλιπόντες ἡμᾶς· τοῦτο γὰρ ὑμῶν τὸ γενναιότατον (89)· ὁ μὲν ἐπὶ τὸν ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ ἐπὶ τὸ ζεῦγος τῶν βοῶν τὸ νεώνητον (90), ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γυναῖκα τὴν νεόνυμφον, ὁ δὲ ἄλλος ἐπ' ἄλλο τι τῶν μικρῶν διεσπάρητε καὶ ἀπεπηδήσατε, μικρὰ τοῦ νυμφῶνος (91) καὶ τοῦ νυμφίου φροντίσαντες.

convocaveritis, ac sacrosanctæ mensæ astrinxeritis thalamique nuptialis splendorem ostenderitis nobis subito relictis (hoc enim facinus vestrum est præclarissimum) : alius ad agrum suum, alius ad par boum recens emptum, alius ad uxorem nuperrime in matrimonium acceptam [17], alius ad aliud quodpiam levis ponderis negotium prosiliistis, ac dispersi estis, parva ratione habita, cum thalami connubialis, tum ipsius etiam sponsi.

Ε'. Διὰ τοῦτο ἀθυμίας ἐνεπλήσθην (92) καὶ ἀπορίας· οὐ γὰρ ὃ πέπονθα, σιωπήσομαι· καὶ μικροῦ μὲν ἀνέσχον τὸν λόγον, ὃν δωροφορῆσαι διενοούμην τῷ γάμῳ, τὸ κάλλιστον ὧν εἶχον καὶ τιμιώτατον· μικροῦ δὲ ὑμῖν ἐπαφῆκα τοῖς ποθουμένοις (93), ἐπειδή γε ἅπαξ ἐξεβιάσθην (94)· ἅτε δὴ λαμπρᾶς οὕτω λαβόμενος ὑποθέσεως, καὶ τοῦ φίλτρου τὴν γλῶσσαν θήγοντος, ὃ δὴ θερμότατον εἰς κατηγορίαν καὶ εὐπορώτατον, ὅταν γένηται ζῆλος, λύπην ἐκ τῆς ὑπεροψίας προσλαβὼν (95) ἀπροσδόκητον. Εἴ τις ὑμῶν οἴστρῳ πληγεὶς ὑπερώφθη, γνωρίζει τὸ πάθος, καὶ συγγνώσεται τοῦτο παθοῦσι, καὶ ταύτης ἐγγὺς γενομένοις (96) τῆς ἀπονοίας.

V. Propterea mœrore atque animi anxietate impletus sum ; nec enim quid mihi acciderit, silentio tegam ; nihilque propius factum est, quam ut sermonem, quem loco muneris nuptialis offerre constitueram, quoque nec pulchrius nec præstantius quidquam habeo, apud me continerem : nihil rursum propius, quam ut ejusdem aculeum in vos amicos meos, quando mihi semel vis allata est, stringerem : tam luculentum scilicet orationis argumentum nactus, ac simul amore linguam acuente, qui quidem ad accusandum acerrimus copiosissimusque est, cum ob mœrorem ex inopinato contemptu susceptum in zelotypiam exarserit. Si quis vestrum amoris œstro percitus se neglectum sensit, is nimirum vim hujus affectus intelligit, ac proinde nobis hoc passis, atque in hanc amentiam fere prolapsis ignoscet.

Ϛ'. Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν οὔτε νῦν θεμιτόν ἐστιν ὑμῶν τι καθάψασθαι, μήτ' ἄλλοτε γένοιτο. Καὶ ταῦτα ἴσως ὑπὲρ τὸ μέτριον (97) καθηψάμην, τῆς ἱερᾶς ποίμνης (98), τῶν ἐπαινετῶν Χριστοῦ θρεμμάτων, τῆς θείας κληρονομίας, δι' ἣν (99) πλούσιος σὺ (1), κἂν ᾖς πένης. Κἀκεῖνά σοι πρέπειν ἡγοῦμαι τὰ ῥήματα· *Σχοινία ἐπέπεσέ* (2) *σοι ἐν τοῖς κρατίστοις· καὶ γὰρ ἡ κληρονομία σου κρατίστη σοί ἐστι*· καὶ οὐ παρήσω ταῖς ἀριθμουμέναις τῶν πόλεων, οὐδὲ τῶν ποιμνίων τοῖς πλατυτάτοις ἔχειν τι πλέον ἡμῶν τῶν ὀλίγων τῆς ἐλαχίστης φυλῆς ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ, τῶν ὀλιγοστῶν ἐν χιλιάσιν Ἰούδα, τῆς μικρᾶς Βηθλεὲμ ἐν πόλεσιν, ἐν ᾗ Χριστὸς γεννᾶται, νῦν τε καὶ ἀπ' ἀρχῆς καλῶς καὶ γινωσκόμενος καὶ σεβόμενος· παρ' οἷς Πατὴρ ὑψοῦται, καὶ Υἱὸς ἰσάζεται, καὶ Πνεῦμα ἅγιον συνδοξάζεται· συμψύχοις, τὸ ἓν φρονοῦσι, μηδὲν τῆς Τριάδος ζημιουμένοις, ἢ ὑπερτιθεῖσιν, ἢ ἀποτέμνουσιν· ὡς οἱ κακοὶ διαιτηταὶ καὶ μετρηταὶ (3) τῆς θεότητος, δι' ὧν ἕν τι πλέον, ἢ καλῶς ἔχει, σεμνύνουσι, τὸ πᾶν ἐλαττοῦντες καὶ καθυβρίζοντες.

VI. Verum nec me hoc tempore quidquam asperius in vos dicere fas est, nec alias unquam accidat velim. Atque etiam plus æquo fortasse vos hac oratione perstrinximus, vos, inquam, sacrum gregem, præclaras Christi oves, divinam hæreditatem, propter quam copiosus es et locuples, o Pater, tametsi alioqui opibus careas. Ac verba illa Scripturæ tibi convenire arbitror : *Funes ceciderunt tibi in præclaris : etenim hæreditas tua præclara est tibi* [18]. Nec vero concedam, ut amplissimæ civitates, gregesque latissimi, nobis ulla in re præferantur, qui exiguo numero sumus, qui minimæ tribus inter filios Israel, qui paucissimi in millibus Juda [19], qui Bethlehem parvæ civitatis, in qua Christus nascitur [20], recteque, et nunc, et a principio cognoscitur et colitur : **71** apud quos Pater extollitur, et Filius æqualis prædicatur, et Spiritus sanctus conglorificatur : qui uno eodemque animo sumus, unum idemque sentimus [21], nec ullam, vel præponendo, vel abscindendo, Trinitatis jacturam facimus : quemadmodum malis divinitatis arbitris ac dimensoribus

[17] Luc. xiv, 18 sqq. [18] Psal. xv, 6. [19] I Reg. ix, 21. [20] Mich. v, 2; Matth. ii, 1 seqq. [21] Philipp. ii, 2.

(89) *Γενναιότατον*. « Summæ ingenuitatis facinus. » Dictum ironice, velut fraude potius quam simplici animo invitaverint.

(90) *Τὸ νεώνητον*. Sic melioris notæ codices, quinque Regii, Colb. quatuor, etc. Pauciores cum Par. τῶν νεωνήτων. « Non ergo, » inquit Sancyg. « tam quod se deseruerint, quam quod ad res fluxas abierint cupiditatibus suis abstracti, arguit. »

(91) *Τοῦ νυμφῶνος*. Deest in septem Regg. et Pass.

(92) *Ἐνεπλήσθην*. Reg. 1, Col. 1, m, et Comb. ἐπλήσθην.

(93) *Τοῖς ποθουμένοις*. « Quibus præ amore cupiebam adesse. » Non satis expressit Billius per « amicos. »

(94) *Ἐξεβιάσθην*. Colb 3, ἐβιάσθην.

(95) *Προσλαβών*. Pass. λαβών.

(96) *Ἐγγὺς γενομένοις*. « Propius delatis. »

(97) *Μέτριον*. Quatuor Colb. μέτρον.

(98) *Ποίμνης*. Subdunt Gab. et Comb. quod etiam pluribus mss. confirmatur : ὅσον ἐπὶ τῷ πόθῳ τοῦ κοινοῦ πατρός. « Gregem (ad communis patris amorem quod attinet) laudatas Christi oves. »

(99) *Δι' ἥν*. Reg. 1, Colb. m, δι' ἧς.

(1) *Πλούσιος σύ*, etc. Reg. ii, in marg. τοῦτο πρὸς τὸν πατέρα φησί, etc. « His patrem alloquitur. »

(2) *Ἐπέπεσε*. Regg. quinque, Colb. duo, Or. 1, Pass. ἐπέπεσον. Reg. 1, ἐπέπεσόν σοι ἐν τοῖς κρατίστοις σου. Tillem. μοι.

(3) *Μετρηταί*. Reg. r μεριστaί.

usu venit, qui dum unum quoddam, plusquam par sit, attollunt, universum imminuunt, injuriaque afficiunt.

VII. Vos vero si quid mihi gratificari est animus, vos inquam agricultura mea [22], vinea mea [23], viscera mea [24], aut communis potius Parentis hujus nostri, a quo per Evangelium in Christo geniti sumus [25], nos quidem etiam ipsos colite atque observate; æquum est enim, cum vos omnibus rebus prætulerimus: vos testes estis, et qui hoc sive imperium sive ministerium fidei nostræ commiserunt. Et, si ei qui plus amavit, plus debetur [26], quanam mensura charitatem eam metiar, qua vos mihi charitas mea tanquam ære alieno devinxit? Imo vobismetipsis magis, commissæque imagini, et ei qui commisit, et Christi passionibus, et spei vitæ futuræ honorem habeatis. Id porro assequemini, si eam quidem fidem teneatis, quam accepistis, et in qua educati estis, et cum qua non modo ipsi servari, sed aliis etiam salutem afferre credimini; quæ quidem vestra laus hujusmodi est, ut non multi eam sibi vindicare possint. At vero pietatem non in multum et sæpe de Deo loquendo, sed ut plurimum tacendo, positam esse judicetis; lingua enim, nisi ratione gubernetur, in lapsum facile homines impellit, semperque minus periculosum esse audire, quam loqui existimetis, ac proinde lubentius de Deo quidpiam discatis, quam doceatis: vosque ita comparetis, ut exactiore harum rerum examinatione dispensatoribus Verbi relicta, sermone minimum, operibus majori ex parte Deum colatis, magisque legis observatione, quam legislatoris laude et prædicatione vestrum erga eum amorem declaretis, nimirum vitia fugientes, virtutem consectantes, spiritu viventes [27], spiritus vestigiis ingredientes, eoque cognitionem attrahentes [28], fundamento fidei superstruentes, non lignum, non fenum, non stipulam [29], levem materiam facileque consumendam, cum actiones nostræ igne judicabuntur, aut purgabuntur; sed aurum, argentum, lapides pretiosos, res firmas et stabiles.

Ζ'. Ὑμεῖς δὲ, εἴ τι χαρίζεσθέ (4) μοι, τὸ ἐμὸν γεώργιον, ἡ ἄμπελος ἡ ἐμὴ, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, μᾶλλον δὲ τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ἡμῶν, οὓς (5) οὗτος ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγέννησεν, αἰδεῖσθε (6) μὲν καὶ ἡμᾶς· δίκαιον γὰρ, οἳ πάντων ὑμᾶς προετιμήσαμεν· ὑμεῖς μάρτυρες, καὶ οἳ ταύτην ἡμῖν ἐγχειρίσαντες τὴν εἴτε ἡγεμονίαν, εἴτε διακονίαν· καὶ εἰ τῷ πλεῖον (7) ἀγαπήσαντι πλέον ὀφείλεται (8), πῶς μετρήσω τὴν ἀγάπην, ἧς ὑποχρέους (9) ὑμᾶς διὰ τῆς ἐμῆς ἔλαβον; αἰδεῖσθε (10) δὲ πλέον ὑμᾶς αὐτοὺς, καὶ τὴν πιστευθεῖσαν εἰκόνα, καὶ τὸν πιστεύσαντα, καὶ τὰ Χριστοῦ πάθη, καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἐλπίδας, πίστιν (11) μὲν ἔχοντες ἣν παρειλήφατε, καὶ ᾗ συνετράφητε, μεθ' ἧς καὶ σώζεσθε, καὶ σώζειν ἄλλους πιστεύεσθε· οὐ γὰρ πολλῶν, εὖ ἴστε, τὸ ὑμέτερον καύχημα. Τὸ δὲ εὐσεβὲς μὴ ἐν τῷ πολλάκις περὶ Θεοῦ λαλεῖν, ἀλλ' ἐν τῷ τὰ πλείω σιγᾷν εἶναι τιθέμενοι· γλῶσσα γὰρ ὄλισθος ἀνθρώποις μὴ λόγῳ κυβερνωμένη· καὶ ἀκινδυνοτέραν ἀκοὴν ἀεὶ λόγου νομίζοντες, ὥστε (12) τι μανθάνειν ἥδιον, ἢ διδάσκειν περὶ Θεοῦ· τὴν μὲν ἀκριβεστέραν τούτων ἐξέτασιν τοῖς οἰκονόμοις τοῦ λόγου παραχωροῦντες· αὐτοὶ δὲ λόγῳ μὲν εὐσεβοῦντες ὀλίγα (13), ἔργῳ δὲ πλείονα, καὶ τῇ τηρήσει τῶν νόμων μᾶλλον ἢ τῷ θαυμάζειν τὸν νομοθέτην (14) τὸ περὶ αὐτὸν (15) φίλτρον ἐπιδεικνύμενοι, φεύγοντες κακίαν, διώκοντες ἀρετὴν, πνεύματι ζῶντες (16), πνεύματι (17) στοιχοῦντες (18), τούτῳ τὴν γνῶσιν ἕλκοντες, ἐποικοδομοῦντες τῷ θεμελίῳ τῆς πίστεως, μὴ ξύλον (19), μηδὲ χόρτον, μηδὲ καλάμην, ὕλην ἀσθενῆ καὶ ῥᾳδίως δαπανωμένην, ἡνίκα ἂν πυρὶ κρίνηται τὰ ἡμέτερα, ἢ καθαίρηται (20)· ἀλλὰ χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, τὰ μένοντα καὶ ἱστάμενα.

72 VIII. Hæc velim faciatis, atque hujusmodi nos honoris genere complectamini, sive sermonibus nostris adsitis, sive abesse malitis, sive orationum nostrarum cupiditate ducamini, sive quid aliud hujus rei studio antiquius habeatis: ac filii Dei puri, et sine reprehensione, in medio pravæ ac perversæ

Η'. Ταῦτα πράσσοιτε, καὶ τούτοις ἡμᾶς (21) δοξάζοιτε εἴτε παρόντες εἴτε ἀπόντες, εἴτε μεταποιούμενοι τῶν ἡμετέρων λόγων, εἴτε ἄλλο (22) τι προτιμότερον ἄγοντες· καὶ γίνοισθε (23) τέκνα Θεοῦ καθαρὰ καὶ ἀμώμητα, ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· καὶ μὴ περιπλέκοιτο ὑμῖν τὰ τῶν κύκλῳ πε-

[22] I Cor. III, 9. [23] Isa. V, 1. [24] Philem. 12. [25] I Cor. IV, 15. [26] Luc. VII, 43. [27] Rom. XII, 11. [28] Psal. CXVIII, 131. [29] I Cor. III, 11, 12.

(4) *Χαρίζεσθε*. Tres Regg. χαρίζοισθε. Colb. m, χαρίζεσθαι.
(5) *Οὓς... ἐγέννησεν*. « A quo... geniti sumus. » Sic profecto vertendum, non vero, ut Billius, « geniti estis; » alioquin « communis parens » non esset.
(6) *Αἰδεῖσθε*. « Reveremini. »
(7) *Πλεῖον*. Nonnulli πλέον. Ed. Bas. πλεῖστον.
(8) *Ὀφείλεται*. Duo Regii, ὀφείλετε.
(9) *Ὑποχρέους*. « Qua vos obstrictos mea charitate accepi. »
(10) *Αἰδεῖσθε*. « Honorem habeatis. » Billius, « habebitis. »
(11) *Πίστιν*. « Fidem. » Billius addit: « minime dubiam, » quæ cum a Græco absint, delevimus.
(12) *Ὥστε τι*. Sic quatuor Regii, et totidem Colb. Comb. Ὡς ἔστι μανθάνειν. Reg. y, ὥστε τό.
(13) *Ὀλίγα*. Reg. g, ὀλίγῳ. Sic vertit Comb. « Paucis sermone pietatem jactantes, majori ex parte opere præferentes. »
(14) *Νομοθέτην*. Reg. 1, νόμον.
(15) *Αὐτόν*. Reg. y, αὐτῶν.
(16) *Ζῶντες*. Billius in marg. forte ζέοντες, « spiritu ferventes. »
(17) *Στοιχοῦντες*. « Incedentes, » seu « ambulantes. » Galat. V, 25.
(18) *Τούτῳ*. Reg. a, τούτων.
(19) *Ξύλον*. Septem Regg., quatuor Colb., Jes. ξύλα. Mox μὴ χόρτον pro μηδὲ χόρτον.
(20) *Καθαίρηται*. Abest a Reg. I.
(21) *Ἡμᾶς δοξάζοιτε*. Duo Colb. ὑμᾶς δοξάσοιτε.
(22) *Ἄλλο τι*. Sic quatuor Regii, etc.
(23) *Γίνοισθε*. Reg. a, Colb. m, γένοισθε. Billius ex Elia γινώσκησθε.

περιπατούντων ἀσεβῶν σχοινία, μηδὲ σειραῖς τῶν οἰκείων (24) ἁμαρτιῶν περισφίγγοισθε, μηδὲ ταῖς βιωτικαῖς μερίμναις συμπνίγοιτο ὑμῖν ὁ λόγος (25), καὶ ἄκαρποι γίνοισθε· ἀλλ' ὁδῷ πορεύοισθε (26) βασιλικῇ, μὴ ἐκκλίνοντες (27) εἰς δεξιὰ, μηδὲ εἰς ἀριστερὰ, καὶ διὰ τῆς στενῆς ὡς πλατείας ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ὁδηγούμενοι· καὶ τὸ ἡμέτερον εὖ ἕξει νῦν τε καὶ εἰς τὴν ἐκεῖθεν ἐξέτασιν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

A generationis efficiamini [30]; neque unquam impiorum in circuitu ambulantium [31] funibus impliciti, aut peccatorum vestrorum catenis constricti [32] teneamini, nec denique committatis, ut hujus vitæ curis divinus sermo suffocetur, vosque fructu careatis [33] quin potius, via regia incedatis, nec ad dextram nec ad sinistram deflectentes [34], ac per angustum tramitem quasi per latam viam [35], duce Spiritu gradiamini. Hoc si feceritis, præclaro statu res vestræ erunt, cum in hac vita, tum in alterius sæculi censura, in Christo Jesu Domino nostro: cui gloria in sæcula. Amen.

[30] Philipp. II, 15. [31] Psal. XI, 9. [32] Prov. V, 22. [33] Matth. XIII, 22. [34] Num. XXI, 22. [35] Matth. VII, 13.

(24) *Οἰκείων*. Reg. I, ἰδίων.
(25) *Ὑμῖν ὁ λόγος*. Reg. I, [illegible] Colb. III, ὑμῖν ὁ λογισμός.
(26) *Πορεύοισθε*. Reg. II, πορεύεσθε.
(27) *Μὴ ἐκκλίνοντες*. In Reg. II, in marg. γρ. [illegible] ἀριστερά. Colb. III sic habet in textu. Reg. I, ἢ ἀριστερά.

MONITUM IN ORATIONES IV ET V.

—

73 I. « Non obscurus est, » ut cum Basilio loquar (28), « oratoris scopus: quippe qui Apostatæ impietatem publice, quasi in columna sculptam, infamia notat. Nec designatis tantummodo ab eo sceleribus hunc petit, sed ipsis etiam ferit, quibus ille veluti quibusdam alis ad cœlum usque efferri sibi videbatur, fabulis, historiis dolosisque sophismatibus, præstigiis, sacrificiis, fraudibusque dæmonum et oraculis, quæ, per summam adversum nos et Christum injuriam, eructabat. Abundans autem et varia illa tota materia cum sit, varium quoque ac multiplex dicendi genus et artificium Pater adhibet. Panegyrico modo, modo judiciali, tum deliberativo dicendi genere procedens, in omnem, quam ars patitur, formam sese vertit, ut varietur oratio. »

II. Geminas « contra Julianum » invectivas primis pueritiæ suæ temporibus a Gregorio scriptas Camerarius existimavit; quod quidem, ut optime observat Billius, respuit orationis gravitas pondusque sententiarum, atque etiam certissime narrata ibidem Apostatæ funesta mors et exsequiæ (29). Ac certe jam Athenis Gregorius anno circiter suæ ætatis tricesimo, de Juliano, quem ibi versantem norat, tam male quam vere ominatus, excesserat. Mox illa, ut loquitur (30), grassante « bellua, » eximium « De Sacerdotio » librum elaborabat; nec ergo potuit has utrasque orationes conscribere, nisi postquam ejuratæ religionis impietatisque pœnas Apostata luit. Mortuus est scilicet ea nocte, quæ anno 363, diem Junii vicesimam sextam cum vicesima septima committebat. Nec ita multo post, adeoque ut videtur, labente anno 363, quod ostendit satis Steleuticæ prioris exordium ac posterioris clausula, Gregorius in Ponti solitudinem tertio secedens, (31) non jam « Augiæ stabulum » una cum Basilio, non « plaustrum » curavit aut « platanum (32); » non « lapides quoslibet, » sed « herculeis subliminorem insigniorenque columnam » duplici scopo excidit et ornavit, quam non uni fixam, sed omni mobilem loco ac tempore, et Apostatæ sceleribus, et posterorum admonitioni statuere cogitabat. Id namque Gregorius de Orationibus suis consecutus est, ut explosis laudibus, quas in Julianum Eunapius, Libanius, Callistus, cæterique adulatores perverse congesserant, æternam nomini ejus notam inureret. In hujus laboris ac gloriæ societatem aliquam vocare Basilium, eo cum Baronio (33) veremur minus, quod, animo atque etiam loco tum conjuncti, ambo in iis Orationibus loqui videantur: « hæc tibi, » inquit (34), « Basilius et Gregorius conatus tui adversarii, etc. » Utroque certe sunt dignæ « Orationes, quarum excellentiam, » inquit Baronius (35), « haud satis digne 74 laudare queant clarissimi oratores; easque prudens quisque dixerit duo fulmina magno cum fragore tonitrui, veritatis luce corusca, in horrendum monstrum valido impetu cœlitus missa. »

III. Facessant igitur, et si quis pudor, latebris sese occultent temerarii scriptores, ne

(28) Οὐκ ἄδηλος ὁ σκοπός. Τὴν τοῦ παραβάτου στηλιτεύων κακίαν, καὶ πολλοῖς αὐτὸν βάλλων τοῖς ἐγχειρήμασιν· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τοῖς αὐτοῦ πτεροῖς κατατοξεύων, οἷς ὁ ἐκεῖνος ἐπήρθη, καὶ μύθοις, καὶ ἱστορίαις, καὶ σοφίσμασι δολεροῖς, γοητείαις τε καὶ θυσίαις, καὶ δαιμόνων ἀπάταις τε καὶ χρησμοῖς, καθ' ἡμῶν τε καὶ Χριστοῦ ἐξυβρίσας, ἐπτερύξατο. Πλείστης δὲ ὅσης τῆς ὕλης ὑποκειμένης, πολὺς ἐστι τῷ πατρὶ καὶ ὁ τῆς τέχνης σχηματισμός. Πῇ μὲν γὰρ πανηγυρικῶς, πῇ δὲ δικανικῶς, πῇ δὲ καὶ συμβουλευ- B τικῶς πρόεισι, κατὰ πᾶν εἶδος τῆς τέχνης στρεφόμενός τε καὶ ποικιλλόμενος.

(29) Vita Greg. et carm. I, v. 241.
(30) Or. V, n. 24; orat. II, n. 87.
(31) Ep. V.
(32) Ep. VI.
(33) Bar. ad annum 363, t. IV, p. 146.
(34) Or. V, n. 40.
(35) Ann. 363, p. 141.

quid acerbius dicam, qui Eunapii, Zozimi, Libanii vestigiis inhærentes, miserum Apostatam non modo maximis laudibus efferunt, verum etiam eam laudationem cum sanctorum Patrum vituperatione ac Christiani nominis injuria, conjungunt. Quis tulerit Petrum Cunæum (36) asserentem « viros pietate insignes, studio partium obcæcatos et perquam acerbos fuisse; » indeque accidisse, « ut cum de iis, qui olim vixere, principibus judicium fertur, multum nos decipiat veterum quorumdam, quos in Ecclesia Dei claros atque illustres fuisse scimus, auctoritas. » Me pudet cætera prosequi quæ in sanctos Patres per calumniam evomit, ac quæ gloriose prædicat de Juliano, quem Constantino longe præstantiorem non veretur asserere, et eo usque progreditur impietatis, imo amentiæ, ut dicat, « subiisse animum suum Juliani venerationem; » viri nimirum cujus exsecranda omnibus retro sæculis fuit, eritque semper memoria. Clericus (37) eodem ac Cunæus delirio vexatus, Theologo « acerbitatem animi et impotentiam » affingit. Vox Libanio et Zozimo digna, atque iis, qui a catholica religione defecerunt. Iis sanctissimos Ecclesiæ Patres aspernari, et Apostatam laudare concessum est. At unde, quæso, illis de Juliani virtutibus constat? Non aliunde profecto, si vera fateri velint, quam ex ipsius de se Juliani testimonio (38), vel Libanii, Zozimi, Ammiani Marcellini, ethnicorum nempe scriptorum, qui pro suo in religionis Christianæ desertorem amore atque in Christianos odio ac livore, plurima de eo sunt mentiti. Quo jure? qua æquitate, ethnicis scriptoribus sanctissimi ac doctissimi Ecclesiæ Patres posthabentur? An vero graviores ac luculentiores sunt veritatis testes Libanius et Zozimus, gentiles, quam Gregorius noster et Cyrillus Alexandrinus? Hæc serio perpendant illi e nostris, qui inconsiderate de Juliano plura nimium gloriose, nec sat verecunde de SS. Patribus, maxime Gregorio, scripserunt. Legant Apostatæ laudatores, quid scripserit Augustinus (39) adversus Donatistas, qui, oblato huic imperatori supplici libello, ejus justitiam laudaverant, ne quidem passus S. Doctor vel unius justitiæ laudem Juliano tribui, nec id Christianos decere ratus, acriter objurgat atque exagitat Donatistas. Hæc a nobis nostra in sanctos Patres observantia, et debitum religioni studium elicuit.

IV. Posthabito igitur adulatorio ethnicorum de Apostata testimonio, vera esse quæ de ipso scripsere sancti Patres, atque inprimis Theologus, agnoscamus. Hæc firma, hæc inconcussa manent; et jam cum clarissimo « Annalium ecclesiasticorum » parente (40) mirari subit, quam graphice sub adumbrata hominis apostatæ forma, ipsius Juliani singula quæque lineamenta Scriptor sacer expresserit hisce verbis: « Homo apostata, vir inutilis, graditur ore perverso, annuit oculis, terit pede, digito loquitur, pravo corde machinatur malum, et omni tempore jurgia seminat. Huic extemplo veniet perditio sua, et subito conteretur, nec habebit ultra medicinam [36]. »

V. In prima Steleutica, « hominis, » ut ipse ait Gregorius, seu Juliani « improbitas ac perversitas abunde ostenditur, tam per ea quæ adversus Catholicos **75** perpetravit, quam per ea quæ facere parabat. » In altera autem Invectiva, seu oratione quinta (41), quæ est pars altera et appendix hujus operis, alium sibi orator scopum proponit, eumque, « tum apud Deum sanctiorem, tum auditoribus jucundiorem, atque adeo posteris utiliorem; nimirum ut ad ea quæ superius dicta sunt, justas Dei lances adjungat, easque pœnas quibus improbitas compensatur et exercetur » describat. Is est scopus alterius invectivæ, in qua Juliani mortem prosequitur. Duo igitur nobis expendenda supersunt. Primum quidem, de Orationibus, an scriptæ tantum, an dictæ quoque fuerint: alterum de Constantii laudibus, quæ non paucorum animos offenderunt olim, hodieque etiam offendunt.

VI. Has Orationes factas scriptasque, ut coram populo declamarentur, exordium prioris, aliaque passim verba videntur demonstrare; at re ipsa pronuntiatas non fuisse, ex ipso Gregorio credere cogimur: quippe qui, divisis « a Patre » discissisque monachis, sermonem se abjecisse, neminique concessisse, iterum atque iterum profitetur (42). Illa autem divisio perseverabat, et de Nazianzenæ Ecclesiæ schismate dolor, qui (43) « veluti nubes aliqua cor Gregorii subiens sermonis radios obtegebat, » cum Invectivas scriberet. Quod quidem manifestum est his verbis Gregorii, quibus non alios quam monachos fidei zelo ferventiores, et a Gregorio patre idcirco dissidentes notat (44). « Atque utinam ille quoque cœtus ad chorum nostrum se adjungat, qui cum prius cantionem haudquaquam adulterinam et ignobilem (atque ideo non Arianam) Deo accineret, ac dextro quondam ordine (quo statuebantur honoris causa monachi) dignus haberetur, atque etiam, ut confido, brevi habebitur, haud scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutat, alioque gradu atque ordine se collocat; ac ne ob communem quidem lætitiam adduci potest, ut nobiscum conjungatur, » etc. Hæc nullatenus Arianis, sed monachis optime conveniunt, uti permulta alia. Istorum « se retineri fide, » ne zelum in eos exerceat, eosdem, « ut membra sua fovere se adhuc atque complecti, » ait Theologus (45). Itane de Arianis locutus fuisset? De monachis igitur a patre Gregorio dissidentibus hæc sunt intelligenda; dissi-

[36] Prov. vi, 12-15.

(36) Petr. Cunæus, Præf. *in Juliani Cæsares.*

(37) Clericus Bibl. univ. t. XVIII, ann. 1690, art. 1, p. 34.

(38) Præf. edit. Oper. Juliani ann. 1630.

(39) Aug. contr. Epist. Parmen. lib. I, c. 12, n. 19, p. 23, t. IX.

(40) Bar. ad an. 363, t. IV, p. 141.

(41) Or. v, n. 1.

(42) Or. vi, n. 3.

(43) Ib. n. 2.

(44) Or. iv, n. 10.

(45) Ib.

dium autem istud tantam Theologo molestiam attulit, ut, quandiu perseveraverit, sermonem omnem abjecerit, ac nemini concesserit. Inde sequitur geminas « contra Julianum » Invectivas quas scripsit Gregorius quo tempore monachi Nazianzeni ab episcopo suo dissidebant, scriptas tantummodo, non autem coram frequenti populo habitas.

VII. Jam vero quod ad Constantii laudes attinet, Gregorii de eo præconiis plures olim, ut jam dictum, offensi sunt, atque etiam hodie offenduntur; eoque progressi sunt complures, teste Baronio (46), « ut Gregorium inverecunde atque admodum temere in crimen vocarent proditæ veritatis. » Iniquiorem certe Catholicis, et Arianæ hæreseos defensoribus faciliorem se præbuit Constantius, quam ut excusari, nedum absolvi possit; excusari tamen et defendi potest Gregorius, qui eum laudavit. Primo quidem observandum est, non tanto apud veteres odio flagrasse Constantium, quanto apud nos flagrat. Hodie namque Constantii nomen vix ac ne vix quidem aliud sonat, præter Christi ac veritatis hostem, Ecclesiæ persecutorem, **76** ac pene Antichristum. Indulgentiores fuere veteres, qui nonnullas hujus imperatoris egregias dotes, ac præclara quædam facinora conspicientes, mitiorem de eo sententiam tulerunt, atque etiam laudibus ornarunt. Cujus rei ut unum e multis, gravissimum testem proferam. Ambrosius de eo sic honorifice loquitur scribens Valentiniano (47). « Constantius Augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret; jussit auferri; non jussit reponi. » Id quidem Romæ accidit, cum Constantius ascendens Capitolium, aram Victoriæ inde tolli præcepit.

VIII. Præconia Gregorii de Constantio in iis occurrunt Orationibus, quas contra Julianum, ejus successorem scripsit. Quis porro adeo severum ac rigidum oratoris censorem se exhibebit, ut nihil ei concedendum putet, si comparans cum Juliano Constantium, illum deprimat, hunc extollat? Hac igitur ratione, licuit Gregorio comparatione Juliani laudare Constantium, et in laudando excusationem mereri potest, si nimius fuerit. Comparatione pessimi interdum laudari malum usu venit.

IX. Commendari etiam potuit Constantius, citra adulationem et mendacium, ex pietate, seu ex cultu erga religionem exhibito. Luculentissima certe testimonia sunt illius in Christianam religionem cultus, promulgatæ a Constantio ea de causa leges, et sancita adversus idololatras, superstitiosos, incantatores, magosque edicta; quibus patri suo Constantino, aliisque compluribus orthodoxæ fidei principibus minime impar videri possit. Si in crimen vocatur Gregorius, eo quod laudarit Constantium, vocandus etiam erit S. Hilarius Pictaviensis; ille ipse præsul, quo non alter ferventior catholicæ fidei defensor contra Arianos. Laudat namque Hilarius (48) Constantium, « a singulari et admirabili sapientia, a beata et religiosa voluntate. » — « Vere te, Domine Constanti imperator, » inquit, « admiror fidem tantum secundum ea quæ scripta sunt desiderantem; et merito plane ad illa ipsa Unigeniti Dei eloquia festinans, ut imperatoriæ sollicitudinis capax pectus etiam divinorum eloquiorum conscientia plenum sit. » Si laudasse Constantium crimen est, magnus Athanasius in crimen vocabitur, invictus ille orthodoxæ fidei propugnator, in quo annis pluribus catholica fides inclinata recumbere visa est: quippe qui « humanum et pium imperatorem » appellat Constantium. « Illi, » inquit, de Arianis episcopis loquens (49), « præter mentem Constantii imperatoris humani et pii pro libidine quæ volunt promulgant, » etc. Cujusmodi plurima alia in Apologiis Athanasii reperias (50); quanquam ab eo, ut ab Hilario, patronus impietatis, hæreseos imperator et Antichristus non semel audierit. Hinc colligere est, quam vere Gregorius hæc de infelici principe scripserit (51). « Qui quidem (Constantius), si quid molestiæ nobis exhibuit, non nostri contemptu id fecit, nec ut nos contumelia afficeret, nec ut aliis quibusdam potius quam nobis indulgeret; sed ut omnes in unum coiremus animorumque consensione conjungeremur, nec per schismata inter nos dirempti atque dissecti essemus. » Et in Steleutica secunda (52): « Nam etsi a recta fide non nihil declinare visus est, hoc tamen crimen importunitati procerum fideique parvitati tribuendum est, » etc.

77 X. Deceptus nimirum, tametsi, teste Hilario (53), cupidissimus audiendæ veritatis, bonus princeps Catholicos nesciens urgebat, atque in eos sævire compellebatur. Quia ii non erant, qui, prodita veritate atque conscientia, falsam pacem emerent. Eoque credibilius istud evadit, quod Theodoretus scribit (54): « Etsi Constantius deceptus ab iis, quibus se regendum permiserat, consubstantialis vocabulum non admisit, sensum tamen ejus sincere confessus est. » Quæ profecto, si vera sunt, minuenda est Constantii culpa, quanquam absolvi penitus non possit.

XI. Hunc tamen videtur absolvere Gregorius, atque etiam in cœlis collocare. Sed error ignoscendus, cum ignorans facti Constantium putaverit pœnitentem; quippe quem audierat morientem doluisse, quod novis studuisset dogmatibus. Pro certo habebat Gregorius, cum invectivas scriberet (55), « Constantium pio fine vitam clausisse. Quod si vere, prout ipse putavit, inquit Baronius (56), accidisse contigerit; haud abhorret a fide, quod relatione multorum fuerat diffamatum de audito cœlitus cantu, cum gaudium fiat in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente. »

(46) Bar. ad ann. 361, t. III, p. 838.
(47) Epist. XVIII, n. 32.
(48) Lib. I, ad Const. n. 2, pag. 1219; lib. II, n. 8.
(49) Hist. Arian. n. 45.
(50) Ibid. n. 74 et 75.
(51) Or. IV, n. 37.
(52) Or. V, n. 17.
(53) Lib. II ad Const. n. 1 et 1.
(54) *Hist.* l. III, c. 1, p. 126.
(55) Or. V, n. 18.
(56) Bar., ad ann. 361, § 31.

XII. Mirum nemini profecto videri debet, si Gregorius, quo tempore Invectivas scripsit, minus noverit quæcunque Constantius in gratiam Arianorum, contra catholicam fidem ejusque defensores gesserat. In tenerrima adhuc ætate erat, cum Constantius imperium est adeptus, atque toto ejus imperii tempore, laicus et a mundi hujusce rebus propemodum alienus, studiisque litterarum deditus, aut etiam in eremo, et in domo paterna, non secus atque in solitudine, abditus vixit. Quin forte ignoravit ab Euzoio Constantium in extremis baptisma suscepisse, et demum credidit imperatorem jam jam moriturum pœnituisse quod novis dogmatibus studuisset. Id vero credidisse Gregorium necesse est, qui pro certo habuit, ut scribit Baronius, « pio fine vitam clausisse Constantium. » Verum posteaquam is illi notior fuit imperator, aliter de eo sensit et scripsit. Quod quidem constat ex Oratione xxv, ubi de Constantio hæc habet. (57) « Rursus malum imperium, et rursus malum reviviscit... gravesque lupi, alii aliunde nos intercipientes, Ecclesiam discerpunt. Armantur sacerdotes adversus sacerdotes, plebs adversus plebem furibundo impetu fertur. Imperator ipse impietati auctoritatem præbet, atque adversus orthodoxam doctrinam leges instituit; iique præterea, qui nec in virorum, nec in mulierum numero censendi sunt, quorum magna apud eum erat potentia. Quis vero temporis illius mala pro dignitate deplorare queat? Exsilia, bonorum proscriptiones, » et cætera quibus gravissimam illorum temporum tempestatem, miserandumque Ecclesiæ statum, imperante Constantio, perfecte exprimit. Hic « malum » vocat « imperium, » quod olim rerum ignarus « justum » appellaverat. Exsilia, proscriptiones bonorum, ipsumque « imperatorem, qui impietati auctoritatem » præbuerit, sic insectatur, ut laudes, quibus ante Constantium cumulaverat Gregorius, postmodum recantasse merito videri possit.

(57) Or. xxv, n. 9.

ORATIO IV[a].

73 *Adversus Julianum imperatorem prior Invectiva.*

I. *Audite hæc, omnes gentes, auribus percipite omnes qui habitatis orbem*[37]. Omnes enim, quasi ex edita quadam et mediterranea specula, magno ac sublimi præconio appello. Audite, populi, tribus, linguæ[38], homines omnes, cujusvis generis et ætatis, tam qui nunc estis, quam qui postea eritis; atque quo latius præconium pateat, omnis cœlorum virtus, omnes angeli, quorum opera tyrannus exstinctus ac deletus est, non Seon ille rex Amorrhæorum, neque Og, rex Basan[39], exigui principes, atque Israelem, hoc est, parvam orbis partem, vexantes; verum draco ille[40], apostata ille, magna B illa mens, Assyrius ille, ille communis omnium inimicus atque hostis[41], qui et multum furorem, multasque minas in terra profudit, et multam iniquitatem in excelsum locutus ac molitus est[42].

II. *Audi cœlum, et auribus percipe, terra*[43]. Jam enim mihi tempus est, ut iisdem verbis utar, qui-

A

ΛΟΓΟΣ Δ'.

Κατὰ Ἰουλιανοῦ (58) *Βασιλέως* (59) *Στηλιτευτικὸς* (60) *πρῶτος.*

Α' *Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη, ἐνωτίσασθε πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην·* καλῶ γὰρ ἅπαντας, ὥσπερ ἐξ ἀπόπτου τινὸς καὶ μεσαιτάτης περιωπῆς (61), μεγάλῳ καὶ ὑψηλῷ τῷ (62) κηρύγματι· ἀκούσατε, λαοί, φυλαί, γλῶσσαι, πᾶν γένος ἀνθρώπων (63), καὶ ἡλικία πᾶσα, ὅσοι τε νῦν ἐστε, καὶ ὅσοι γενήσεσθε· καὶ ἵν' ᾖ μοι μεῖζον τὸ κήρυγμα, πᾶσα δύναμις τῶν οὐρανῶν, πάντες ἄγγελοι, οἷς ἔργον ἡ τοῦ τυράννου κατάλυσις, οὐ τὸν Σηὼν (64) καθελοῦσι τὸν βασιλέα τῶν Ἀμοῤῥαίων, οὐδὲ τὸν Ὢγ βασιλέα τῆς Βασὰν, μικροὺς δυνάστας, καὶ μικρὸν (65) μέρος τῆς οἰκουμένης κακοῦντας τὸν Ἰσραήλ· ἀλλὰ τὸν δράκοντα, τὸν ἀποστάτην, τὸν νοῦν τὸν μέγαν, τὸν Ἀσσύριον (66), τὸν κοινὸν ἁπάντων ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, τὸν πολλὰ μὲν ἐπὶ γῆς μανέντα καὶ ἀπειλήσαντα, πολλὴν δὲ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλήσαντά τε καὶ μελετήσαντα.

Β'. *Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ*· καιρὸς γάρ μοι τὰ αὐτὰ τῷ μεγαλοφωνοτάτῳ τῶν προφητῶν

[37] Psal. XLVIII, 1. [38] Dan. V, 19. [39] Num. XXI, 26, 33. [40] Ezech. XXIX, 3. [41] Isa. XXXVII, 36 seq. [42] Psal. LXXII, 8. [43] Isa. I, 2.

[a] Al. tertia, quæ autem 4 erat, nunc 5. — Scripta C circa finem anni 363 vel initium ann. 364.

(58) *Κατὰ Ἰουλιανοῦ.* Regg. b, hu, Oxon. Pass., etc., κατὰ Ἑλλήνων καὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ. Id quidem recte; nam Greg. non tantum Julianum, sed etiam gentilium superstitiones exagitat. Colb. 6, κατὰ Ἰουλιανοῦ καὶ κατὰ Ἑλλήνων. Socrates *Hist.* III, c. 23, vocat λόγον πρὸς Ἕλληνας, id est, « contra Gentiles. »

(59) *Βασιλέως.* Deest in pluribus Regg. et Colb.

(60) *Στηλιτευτικός.* Vox in nonnullis præmissa, in aliis postposita. Λόγος subauditur; sed a plerisque exprimitur. Reddi potest: « Sermo in columna inscriptus. » Id est, « Oratio infamatrix, seu invectiva, in qua, velut in cippo, flagitia alicujus inscripta omnium oculis exponuntur. »

(61) *Περιωπῆς.* Reg. l, περιοπῆς.

(62) *Τῷ.* Deest in duob. Regg. et Or. 1.

(63) *Πᾶν γένος*, etc. « Omne genus hominum et ætas omnis. »

(64) *Οὐ τὸν Σηών*, etc. « Qui non Sehon sustulerunt, » etc.

(65) *Καὶ μικρὸν... Ἰσραήλ.* « Exiguam... Israelem devexantes, sustulerint, sed, » etc.

(66) *Τὸν Ἀσσύριον.* Reg. bm, tres Colb. τῶν Ἀσσυρίων. Alludit ad hæc Isaiæ verba c. x, 12, juxta LXX, Ἐπισκέψομαι, vel, ut in aliis libris legitur: Ἐπάξει ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν, ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων. « Visitabo, vel, inducet super sensum magnum, super principem Assyriorum. »

Ἠσαΐᾳ συμφθέγξασθαι. Πλὴν ὅσον ὁ (67) μὲν ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ ἀθετήσαντι ταῦτα καλεῖ καὶ μαρτύρεται· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τυράννῳ, καὶ ἀθετήσαντι καὶ πεσόντι πτῶμα τῆς ἀσεβείας ἄξιον.

bus Isaias vocis sublimitate prophetas omnes antecellens. Hoc unum interest, quod ille ob Israelem, qui Dei legem rejecerat, ea vocat atque contestatur: ego autem ob tyrannum, qui et eam rejecit, et misere, ut ipsius impietas merebatur, occidit.

Γ' Ἄκουε, καὶ ἡ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίου ψυχὴ, εἴ τις αἴσθησις (68), ὅσαι τε (69) πρὸ αὐτοῦ βασιλέων φιλόχριστοι· τοῦ δὲ (70) καὶ πάντων μάλιστα, ὅσῳ τῇ Χριστοῦ κληρονομίᾳ συναυξηθεὶς, καὶ αὐξήσας ταύτην εἰς δύναμιν, καὶ χρόνῳ βεβαιωσάμενος, ὥστε καὶ πάντων διὰ τοῦτο γενέσθαι τῶν πώποτε βασιλέων ὀνομαστότατος, (ὢ τῆς ἐπηρείας (71)!) ἀγνόημα ἠγνόησε σφόδρα τῆς οἰκείας εὐσεβείας ἀνάξιον· ἔλαθεν ἐπιτρέφων Χριστιανοῖς τὸν Χριστοῦ πολέμιον, καὶ τοῦτο μόνον τῶν ἁπάντων οὐ καλῶς ἐφιλανθρωπεύσατο, καὶ σῶσαι καὶ βασιλεῦσαι (72) τὸν κακῶς καὶ σωθέντα καὶ βασιλεύσαντα· καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα ἂν ἡσθείη, ὥσπερ τῇ καταλύσει τῆς ἀσεβείας, καὶ τοῖς Χριστιανῶν πράγμασιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπανελθοῦσιν, οὕτω δὴ καὶ τῷ λόγῳ. Λόγον γὰρ ἀναθήσω τῷ Θεῷ χαριστήριον, πάσης ἀλόγου θυσίας ἱερώτερόν τε καὶ καθαρώτερον, οὐ κατὰ τοὺς ἐναγεῖς ἐκείνου λόγους καὶ λήρους, καὶ τὰς ἐναγεστέρας θυσίας, ὧν ἡ περιουσία (73) καὶ τὸ δυνατὸν ἀσεβείας ἦν δύναμις, καὶ ἄσοφος, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, σοφία· ἐπεὶ καὶ (74) πᾶσα ἡ τοῦ αἰῶνος τούτου δύναμίς τε καὶ παίδευσις ἐν σκότει διαπορευομένη, καὶ τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς πόῤῥω πίπτουσα· ἐκείνη μὲν δὴ τοιαύτη καὶ παρὰ τοιούτοις, καὶ τοιαύτας ἔχουσα τὰς ἐπικαρπίας, ὡσεὶ χόρτος ταχὺ ἀποξηραινομένη, καὶ ὡσεὶ λάχανα χλόης ταχὺ ἀποπίπτουσα, καὶ συναπιοῦσα τοῖς πατράσιν ἀπολλυμένοις μετ' ἤχου, καὶ περιφανεστέροις τὴν πτῶσιν ἢ τὴν ἀσέβειαν.

III. Audi hæc etiam Constantii magni anima, si quis mortuis sensus est, omnesque eorum, qui imperium ante ipsum tenuerunt, piæ Christique amantes animæ: verum ille præ cæteris, qui cum simul cum Christi hæreditate crevisset, eamque pro viribus auxisset, temporisque diuturnitate confirmasset, adeo ut eo nomine omnes, qui unquam imperio potiti fuerant, splendore gloriaque superasset (o injuriam ac nefas!), ignoratione lapsus est, ipsius pietate admodum indigna: Christianis Christi **79** hostem insciens aluit, in eoque uno haud recte humanitate ac benignitate usus est, quod eum et servavit et ad imperium evexit, qui male ac funeste et servatus est et imperium administravit. Atque hac potissimum de causa eum crediderim, ut ex impietatis oppressione rerumque Christianarum ad pristinum splendorem reditu, sic etiam ex hac oratione maximam voluptatem capturum. Sermonem enim Deo in grati animi significationem dicabo, omni rationis experte victima puriorem et sanctiorem, non juxta nefarias illius orationes ac nugas, magisque nefaria sacrificia, quorum præstantia et potentia impietatis potentia erat, et insipiens, ut sic loquar, sapientia; siquidem omnis hujus sæculi potentia et eruditio in tenebris ambulat [44], atque a veritatis luce procul excidit. Atque illa quidem talis est et apud tales, taliaque operæ pretia habet, quasi fenum velociter arescens, et quemadmodum olera herbarum cito decidens [45], ac simul cum parentibus suis abscedens, cum sonitu pereuntibus [46], atque ob ruinam clarioribus quam ob impietatem.

Δ' Ἐμοὶ δὲ θύοντι θυσίαν αἰνέσεως σήμερον, καὶ τὴν ἀναίμακτον τῶν λόγων τιμὴν (75) ἀνάπτοντι, τίς θέατρον περιστήσει (76) τῇ χάριτι παρισούμενον; ἢ τίς συνηχήσει γλῶσσα τοσοῦτον, ὁπόσον καὶ βούλομαι; Τίς ἀκοὴ τῷ λόγῳ συμπροθυμηθήσεται (77); Καὶ γὰρ οὐ τῷ Λόγῳ μόνον ἡ διὰ λόγου (78) χάρις οἰκειοτάτη μετὰ τῶν ἄλλων ὧν ὀνομάζεται, καὶ ταύτῃ χαίροντι τῇ προσηγορίᾳ διαφερόντως καὶ τῇ δυνάμει τῆς κλήσεως· ἀλλὰ κἀκείνῳ πρέπουσα δίκη, λόγῳ

IV. Mihi autem hodierno die sacrificium laudis sacrificanti [47], atque incruentum sermonum honorem Deo consecranti, quis ejusmodi theatrum exhibebit, quod accepti beneficii magnitudinem adæquet? aut quæ lingua, pro eo ac cupio, simul insonabit? Quæ auris parem sermoni alacritatem allatura est? Neque enim duntaxat Verbo, ea grati animi significatio, quæ per verba rependitur, aptissima et congruentissima est, utpote præter alia vocabula,

[44] Psal. LXXXI, 5. [45] Psal. XXXVI, 2. [46] Psal. IX, 7. [47] Psal. XLIX, 23.

(67) *Ὅσον ὁ.* Ita quatuor Regg., tres Colb. et edit. Aldi Man. Deest ὁ in Par.

(68) *Εἴ τις αἴσθησις.* « Si quid defuncti sentiant. » Sic Isocrates iisdem verbis, sed paulo fusius: Εἴ τις ἐστιν αἴσθησις τοῖς τετελευτηκόσι περὶ τῶν ἐνθάδε γιγνομένων. « Si quid eorum quæ hic fiunt defuncti sentiant. » Or. funebri in laudem Evagoræ.

(69) *Ὅσαι τε.* Combef. ὅσοι τε.

(70) *Τοῦ δέ,* etc. Combef. τοῦ δέ γε. « Illius enim vero maxime omnium, quanto una cum Christi hæreditate adauctus, eaque pro viribus adaucta, ac temporis diuturnitate confirmata. »

(71) *Ὢ τῆς ἐπηρείας!* Bill. « o gravem impressionem! » Comb. « o noxam! » Edit. Bas. « proh dolor! »

(72) *Βασιλεῦσαι.* Schol. Βασιλεῦσαι ποιῆσαι, Recte quidem ad Gregorii mentem et ad Scripturæ sensum. I Reg. VIII, 22.

(73) *Ὧν ἡ περιουσία.* « Quorum copia et vis, impietatis vis erat. »

(74) *Ἐπεὶ καί.* « Siquidem. » Bill. « velut etiam. »

(75) *Λόγων τιμήν.* « Sermonum holocaustum.

(76) *Περιστήσει.* Schol. κύκλῳ στήσει, « auditorum coronam exhibebit. » Reg. bm, Colb. 5, παραστήσει.

(77) *Συμπροθυμηθήσεται.* Regg. a, b, Or. 1, συμπροθυμήσεται.

(78) *Ἡ διὰ λόγου.* Reg. bm. ἡ λόγου. Bill. ex Card. ἡ τοῦ λόγου.

quibus appellatur, hoc quoque nomine, ac nominis vi et facultate singulariter gaudenti: verum etiam pœna hæc illi pulchre convenit, ut pro eo scelere, quod in sermones admisit, sermone crucietur. Nam cum illi omnium ratione præditorum communes sint, eos tamen ipse tanquam sibi peculiares Christianis invidebat, stolidissime sane de sermonibus cogitans, homo, judicio suo, mortalium omnium facundissimus.

A κολάζεσθαι ὑπὲρ τῆς εἰς λόγους παρανομίας· ὧν κοινῶν ὄντων λογικοῖς ἅπασιν, ὡς ἰδίων αὐτοῦ, Χριστιανοῖς ἐφθόνησεν, ἀλογώτατα περὶ λόγων διανοηθεὶς, ὁ πάντων, ὡς ᾤετο, λογιώτατος.

V. Primum quia subdole ac improbe nomen ad opinionem traduxit, quasi sermo Græcus, non linguæ, sed religionis sit: atque ob eam causam, veluti alieni boni fures, a sermonibus nos abegit: perinde ac si nos quoque artibus illis, quæ apud **80** Græcos inventæ sunt, uti prohibuisset, idque sua interesse, propter vocis homonymiam, judicasset. Tum, quia nobis obscurum esse putavit, id se minime eo consilio facere, ut insigne quoddam et primarium bonum nobis eriperet, quippe qui hos sermones majorem etiam in modum aspernemur: verum quia impietatis confutationes extimescebat, veluti in dictionis elegantia verborumque lenocinio robur habentes, ac non potius in veritatis cognitione atque argumentis, a quibus minus compesci ac reprimi possumus, quam inhiberi, ne Deum confiteamur, cum linguam habeamus; quandoquidem una cum aliis rebus sermonem etiam immolamus, quemadmodum et corpora, quoties res ita nata fuerit, ut his quoque pro veritatis defensione dimicare necesse sit. Quare, qui hoc edixit, Attice quidem et eleganter loqui prohibuit: at, ne vera loqueremur, haudquaquam impedivit: simulque et imbecillitatem suam prodidit, nec confutationes effugit: imo vero imprudens sese his magis subjecit atque implicuit.

Ε'. Πρῶτον μὲν, ὅτι κακούργως τὴν προσηγορίαν μετέθηκεν ἐπὶ τὸ δοκοῦν (79), ὥσπερ τῆς θρησκείας ὄντα τὸν Ἕλληνα λόγον, ἀλλ' οὐ τῆς γλώσσης· καὶ διὰ τοῦτο, ὡς ἀλλοτρίου καλοῦ φῶρας, τῶν λόγων ἡμᾶς ἀπήλασεν (80)· ὥσπερ ἂν εἰ καὶ τεχνῶν εἶρξεν ἡμᾶς, ὅσαι παρ' Ἕλλησιν εὕρηνται, καὶ τοῦτο (81) διαφέρειν αὐτῷ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐνόμισεν· ἔπειτα, ὅτι λανθάνειν ἡμᾶς ὑπέλαβεν, οὐκ ἀγαθοῦ τινος τῶν B πρώτων (82) ἀποστερήσειν μέλλων, οἵ γε καὶ σφόδρα τούτους περιφρονοῦμεν τοὺς λόγους· ἀλλὰ τοὺς ἐλέγχους τῆς ἀσεβείας (83) φοβούμενος, ὥσπερ ἐν τῇ κομψείᾳ τῆς λέξεως τὴν ἰσχὺν ἔχοντας, ἀλλ' οὐκ ἐν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας καὶ τοῖς ἐνθυμήμασιν, ὧν ἐπισχεῖν ἡμᾶς ἀδυνατώτερον (84) ἢ τὸν Θεὸν ὁμολογεῖν (85) γλῶσσαν ἔχοντας· ἐπεὶ καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων ἱερουργοῦμεν τὸν λόγον, ὥσπερ τὰ σώματα, ἡνίκα ἂν καὶ τούτοις ἀγωνίζεσθαι δέῃ περὶ τῆς ἀληθείας· ὥστε ὁ τοῦτο προστάξας Ἀττικίζειν μὲν ἐκώλυσε, τὸ δὲ ἀληθεύειν οὐκ ἔπαυσε· καὶ τὸ μὲν ἑαυτοῦ σαθρὸν ἤλεγξε, τοὺς ἐλέγχους δὲ οὐ διέφυγεν· ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον τούτοις ἑαυτὸν ὑποθεὶς ἠγνόησεν.

VI. Neque enim hominis erat, vel religionis suæ causæ, vel ipsis etiam sermonibus confidentis, sermones nostros comprimere: perinde ac si quis athletarum omnium fortissimus sibi videatur, ac publico præconio omnibus præferri postulet, qui edixerit, ne fortium ac strenuorum virorum ullus certamen ineat, atque in arenam descendat, vel qui membrum aliquod amputarit, id quod timiditatis potius, quam fortitudinis argumentum est. Coronæ

C Ϛ'. Οὐ γὰρ θαῤῥοῦντος ἦν οὔτε τοῖς ὑπὲρ τῆς θρησκείας δικαίοις, οὔτε τοῖς λόγοις αὐτοῖς τὸ τοὺς ἡμετέρους ἐπίσχειν λόγους· ὥσπερ ἂν εἴ τις κράτιστον ἑαυτὸν νομίζοι τῶν ἀθλητῶν, καὶ ἀξιοίη κατὰ πάντων κηρύττεσθαι, μηδένα τῶν γενναίων ἀγωνίζεσθαι, μηδὲ καταβαίνειν εἰς τὸ στάδιον ἐπιτάξας, ἤ τι τῶν μελῶν περικόψας (86), ὅπερ ἀνανδρίας μᾶλλον ἢ ῥώμης τεκμήριον. Κατὰ γὰρ τῶν (87) ἀγωνιζομένων, οὐ τῶν ἄνω καθεζομένων (88) οἱ

(79) *Μετέθηκεν ἐπὶ τὸ δοκοῦν.* « Ad opinionem traduxit. » Id est, de cognato vocabulo, Ἕλλην, « Græcus, » non linguæ, sed religionis vocabulum duxit, ut « Græcam » religionem sic subdole a « Christiana » religione secerneret.

(80) *Τῶν λόγων ἡμᾶς ἀπήλασεν.* Lege lata Julianus Christianis interdixit sive docendis, sive discendis humanioribus litteris. Baronius, spreta veterum omnium auctoritate, existimavit, aliis tantum docendis interdictum fuisse Christianis, non vero discendis. Dixi, « spreta veterum omnium auctoritate; » nam Baronius ipse contra se citat Rufinum, Socratem, Sozomenum, Augustinum. « Et quis, » inquit Montacutius, « talibus et tantis viris non credat? Quis non credat Gregorio Nazianzeno? » (quem etiam contra se potuerat Baronius citare) qui litteras, λόγους, disciplinas, scholas prohibitos Christianis omnibus profitetur; adeoque tam discere quam docere litteras Christianos prohibuit Julianus. Et certe si litteras discere ipsis permisisset, et docere tantum prohibuisset, immerito Gregorius tam acerbis Julianum verbis exagitaret, et tanquam litterarum hostem exsecraretur. Iniquus in Julianum vel ipse fuisset ejus admirator Ammianus Marcellinus, qui bis lib. XXII, p. 222; lib. XXV, p. 294, « inclemens et perenni silentio obruendum » appellat Juliani « decretum, » de quo tamen Apostatæ gratulari debuerat, si Christianis tantum docendi munus interdixisset.

(81) *Καὶ τοῦτο*, etc. Regg. a, b, Colb. 6, τούτῳ διαφέρειν. Billius: « Easque propter ejusdem nominis appellationem suas esse duxisset. » Verum D ut stet ipsius versio, legendum pro τοῦτο, ταύτας, et αὐτῷ pro αὐτῷ, vel subaud. cum Comb. post τοῦτο, λόγων καλόν. Vide n. 101.

(82) *Τῶν πρώτων.* In pluribus Regg. et Colb. desunt.

(83) *Ἀσεβείας.* Edit. Ald. et Herv. εὐσεβείας. Non spernenda lectio, quam tamen in nullo codice reperimus.

(84) *Ἀδυνατώτερον.* Sancyg. οὐ δυνατώτερον.

(85) *Τὸν Θεὸν ὁμολογεῖν.* Schol. μὴ ὁμολογεῖν.

(86) *Ἤ τι τῶν μελῶν περικόψας.* Ita Coisl. 1, Pass., Elias et Savil. Hæc omiserat Billius.

(87) *Κατὰ γὰρ τῶν*, etc. « De iis enim qui pugnant, coronæ reportantur, non autem de illis qui in superiori gradu sedent. » Deridet Gregorius Julianum, qui, sublato Christianis litterarum studio, inepte eos se victurum sperabat.

(88) *Καθεζομένων.* Hic Ἀγωνοθέτας, id est, « Certaminum judices ac præsides » intelligit Gregorius

στέφανοι· καὶ τῶν πάσῃ τῇ ῥώμῃ χρωμένων, οὐ τῶν περιῃρημένων τὸ πολὺ τῆς δυνάμεως. Εἰ δὲ ὅλως συμμίξαι καὶ εἰς χεῖρας ἐλθεῖν ἐφοβήθης, αὐτῷ τούτῳ τὴν ἧτταν ἔδειξας, καὶ νικᾷν ὑπῆρξέ μοι (89) μηδὲ ἠγωνισμένῳ, ὃν (90) ἠγωνίσω μὴ ἀγωνίσασθαι. Ταῦτα μὲν ὁ σοφὸς ἡμῖν βασιλεύς τε καὶ νομοθέτης, ὥσπερ (91) ἵνα μηδὲν αὐτοῦ τῆς τυραννίδος ἄμοιρον ᾖ, καὶ προκηρύξῃ τὴν ἀλογίαν ἐν ἀρχῇ (92) τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, τυραννήσας πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς λόγους· ἡμῖν δὲ καλὸν καὶ ὑπὲρ τῶν λόγων αὐτῶν ὁμολογεῖν τῷ Θεῷ χάριν, τὴν ἐλευθερίαν ἀπολαβόντων· καὶ μάλιστα μὲν καὶ τοῖς ἄλλοις τιμᾷν αὐτὸν ἀναθήμασι φειδομένους (93) μηδενὸς, μήτε χρημάτων μήτε κτημάτων, ἃ, τοῦ καιροῦ γενόμενα καὶ τῆς τυραννίδος, ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ διεσώσατο. τιμᾷν δὲ πρὸ τῶν ἄλλων τοῖς λόγοις, τῇ δικαίᾳ καρποφορίᾳ καὶ κοινῇ πάντων, ὅσοι τῆς χάριτος μετειλήφασιν. Ἀλλ' ὁ μὲν (94) ὑπὲρ τῶν λόγων λόγος τοσοῦτος· ἵνα μὴ, μακρότερον ἀποτείνοντες, ἔξω τοῦ καιροῦ (95) πίπτωμεν, καὶ ἄλλο τι μᾶλλον σπουδάζειν δοκῶμεν ἢ οὗ χάριν συνεληλύθαμεν (96).

quippe adversus pugnantes, non autem supra sedentes, comparantur: et adversus eos, qui robur omne suum ad certamen adhibent, non qui magna virium parte truncati sunt. Quod si omnino signa conferre, manusque conserere veritus es, hoc ipso te victum esse declarasti, mihique etiam sine ulla dimicatione palmam adipisci licuit, dum tantopere abs te dimicatum est, ne dimicationem subires. Atque hæc quidem sapiens noster imperator et legislator; qui, ne tyrannidis suæ quidquam expers esset, verum brutæ stoliditatis edictum proponeret, **81** in imperii sui auspiciis, ante omnia alia, sermones tyrannide oppressit. Nobis autem honestum et præclarum fuerit pro ipsis quoque sermonibus, quibus libertas restituta est, Deo gratias agere, eumque tum votivis muneribus honorare, nec pecuniis parcendo, nec opibus et fortunis, quas sub temporis et tyrannidis potestate constitutas, Dei misericordia conservavit; tum præsertim sermonibus, hoc est justa oblatione, omnibusque, qui gratiæ participes fuerint, communi. Atque hic sane pro sermonibus institutus sermo finem habeat, ne eum longius producentes, mediocritatis fines excedamus, atque aliud quiddam potius agere videamur, quam id cujus causa convenimus.

Ζ'. Ἤδη δέ μοι πηδᾷ καὶ ἵεται πρὸς πανηγυρισμὸν ὁ λόγος, καὶ τοῖς ὁρωμένοις συμφαιδρύνεται, καὶ καλεῖ πάντας εἰς χορείαν πνευματικὴν, ὅσοι τε νηστείαις καὶ κλαυθμῷ, καὶ δεήσει (97) προσέκειντο, νυκτὸς καὶ ἡμέρας αἰτούμενοι (98) λύτρωσιν τῶν κατεχόντων ἀνιαρῶν, καὶ δεξιὸν ἐν τοῖς κακοῖς φάρμακον, τὴν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα ποιούμενοι· ὅσοι τε, μεγάλους ἀνατλάντες ἀγῶνας καὶ ἄθλους, καὶ πολλαῖς πληγέντες καὶ χαλεπαῖς τοῦ καιροῦ προσβολαῖς, θέατρον ἐγενήθησαν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις, κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου φωνήν· καὶ τὰ μὲν σώματα κάμνοντες, τὰς δὲ ψυχὰς ἀήττητοι διαμείναντες, καὶ πάντα ἰσχύοντες ἐν τῷ δυναμοῦντι (99) αὐτοὺς Χριστῷ· ὅσοι τε (1), κοσμικὴν ἀποθέμενοι κακίας ὕλην καὶ δυναστείαν, ἢ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων μετὰ χαρᾶς προσδεξάμενοι, ἢ τῆς ἑαυτῶν, ὃ δὴ λέγεται, φυγαδευθέντες ἀδίκως, ἢ ἀνδρῶν, ἢ γυναικῶν, ἢ γονέων, ἢ τέκνων, ἢ ὅσοις ἄλλοις ὀνόμασι τῆς μικρᾶς οἰκειότητος κατεχόμεθα, τούτων πρὸς ὀλίγον διαζευχθέντες, καὶ τῷ Χριστοῦ

VII. Enimvero mihi jam exsilit atque ad panegyrismum gestit oratio, simulque cum his, quæ cernimus, hilarescit, atque ad spiritualem choream omnes vocat, tum qui jejuniis, et lacrymis, et orationi addicti erant, prementium molestiarum depulsionem finemque noctu diuque postulantes, ac commodum in malis pharmacum efficientes nimirum spem non confundentem [48], tum qui magnis certaminibus et ærumnis exantlatis, multisque et gravibus temporis insultibus percussi atque vexati, mundo et angelis, et hominibus, ut Apostoli verbis utar, spectaculum exstiterunt [49]: ac corporibus licet fracti et debilitati, animis tamen invicti permanserunt, omniaque in Christo ipsos confortante potuerunt [50]: tum qui mundana vitii materia et auctoritate ac potentia deposita, vel bonorum rapina cum gaudio suscepta [51], vel (patria) sua, ut quidem dicitur, per injuriam pulsi, vel a viris, aut uxoribus, aut parentibus, aut liberis, aut quibuscunque tandem aliis parvæ necessitudinis nominibus

[48] Rom. v, 5. [49] I Cor. iv, 9. [50] Philipp. iv, 13. [51] Hebr. x, 34 et seqq.

(89) *Ὑπῆρξέ μοι*. Ita Comb. Deest μοι. in edit.

(90) *Ὅν*. Sic Reg. 1, et Sav. Bill. vero δι' ὅν. Gabr. ᾧ. Comb. sic reddit: « In quem sic tibi dimicatum est, ut a dimicatione removeres. »

(91) *Ὥσπερ*. Prætermissum a Billio. Sic reddit optime Comb. « Velut hoc consilio, ne, » etc.

(92) *Ἐν ἀρχῇ*. Non igitur cum Antiochiæ versaretur, Persis bellum illaturus.

(93) *Φειδομένους*. Savil. φειδομένοις.

(94) *Ἀλλ' ὁ μέν*. Bas. edit. addit γάρ, quod Bill. et Savil. abjiciunt.

(95) *Ἔξω τοῦ καιροῦ*. « Ab eo quod temporis ratio postulat, excidamus: » aliud nimirum agentes, quam quod temporis, præsentisque est instituti.

(96) *Συνεληλύθαμεν*, etc. Sancyg. ad hæc verba in marg. scripsit: « Ergo habita est in publico cœtu. » Scripta quidem a Gregorio, ut haberetur; dicta tamen non videtur.

(97) *Δεήσει*. Nonnulli, δεήσεσι.

(98) *Αἰτούμενοι*. Comb. καὶ ἀπεκδεχόμενοι, « atque exspectantes. »

(99) *Ἐνδυναμοῦντι*. Sic quatuor Regg., duo Colb., Comb., edit. Ald. et Herv. In Par. δυναμοῦντι.

(1) *Ὅσοι τε*. Reg. 1, addit ἤ τινα. Reg. bm. omissis vocibus, ὅσοι τε, habet, ἤ τινα.

retinemur, ad breve tempus disjuncti, Christi sanguini passiones pro Christo obtulerunt, ob idque nunc commode illud dicere et cantare queant: *Imposuisti homines super capita nostra: transivimus per ignem et aquam: et eduxisti nos in refrigerium* [52].

VIII. Quin alteram quoque partem ad festum diem agitandum voco, eos nimirum qui cum universarum quidem rerum Deum confiteantur, atque hactenus animo sani sint, cæterum ad providentiæ rationes minime **82** penetrant; quæ plerumque ex contrariis meliora procurat, ac per benignitatem ad resipiscentiam invitat [53]; verum ob animæ paupertatem et levitatem, dum superbit impius in cogitationibus, incenduntur [54] atque inflammantur, ac peccatorum pacem, ut cum Davide loquar, non ferunt [55], nec Dei consilium exspectare sustinent [56], nec ad extremum usque animi æquitatem præstant; verum cum præsentibus rebus et in aspectum cadentibus perpetuo serviant, hujusmodi miraculis in veritate confirmantur.

IX. Jam eas quoque animas voco, quæ hujusmodi scenam, et magnum hoc theatrum ad stuporem usque mirantur, et quidem his Isaiæ verbis: Mulieres a spectaculo venientes, huc adeste, animique oculo ab externa oberratione reducto atque collecto, vacate et cognoscite, quoniam ipse est Deus, qui exaltatur in gentibus, et exaltatur in terra [57], semper ille quidem in omnibus miraculis et prodigiis, quæ fecit, at in præsentibus clarius et expressius.

X. Atque utinam ille quoque cœtus ad chorum nostrum se adjungeret, qui, cum prius cantionem haudquaquam adulterinam atque ignobilem nobiscum Deo accineret, ac dextro quondam ordine dignus haberetur, atque etiam, ut confido, brevi habebitur, aut scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutat, alioque gradu atque ordine sese collocat: ac ne ob communem quidem lætitiam, quod etiam magis miror, adduci potest ut nobiscum conjungatur: quin potius privatim choream quamdam parum modulatam ac numerosam et concinnam instituit: hoc enim mihi bona eorum venia fortasse dicere licebit: quamnam autem, et qualem? zelus quidem, ut dicam, me incitat, fides autem retinet: ac sermonis molestiam ob spem, qua moveor, comprimam. Adhuc membra mea foveo atque complector: adhuc majorem pristinæ charitatis, quam præsentis contemptus rationem habeo; atque idcirco leniorem me præbeo, ut acrius postea et ferventius objurgem.

A καρποφορήσαντες αἵματι (2) τὰ ὑπὲρ Χριστοῦ πάθη, νῦν ἂν ἐκεῖνο λέγοιεν καὶ ᾄδοιεν (3) ἐν καιρῷ, τὸ, *Ἐπεβίβασας ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν· διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος· καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν.*

Η'. Καλῶ καὶ τὴν ἑτέραν μοῖραν εἰς τὴν πανήγυριν, ὅσοι, τὸν μὲν τῶν ὅλων ὁμολογοῦντες Θεὸν, καὶ μέχρι τούτου τοὺς λογισμοὺς (4) ὑγιαίνοντες τοῖς δὲ τῆς προνοίας λόγοις οὐκ ἐμβατεύοντες (5), ἐκ τῶν ἐναντίων πολλάκις τὰ βελτίω διοικουμένης, καὶ τῇ χρηστότητι προχαλουμένης (6) τὴν ἐπανόρθωσιν, ἀλλὰ διὰ πτωχείαν ψυχῆς καὶ κουφότητα, ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ τοὺς λογισμοὺς, ἐμπυριζόμενοί τε καὶ ἀναπτόμενοι, καὶ εἰρήνην ἁμαρτωλῶν B οὐ φέροντες, ὃ δὴ φησὶν ὁ ψαλμὸς, οὐδ' ὑπομένοντες τοῦ Θεοῦ τὴν βουλὴν, καὶ πρὸς τὸ πέρας μακροθυμοῦντες· δοῦλοι δὲ ὄντες ἀεὶ τῶν παρόντων καὶ τῶν ὁρωμένων, τοῖς τοιούτοις θαύμασι βεβαιοῦνται πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Θ'. Καλῶ καὶ τὰς ἐπτοημένας ψυχὰς περὶ τὴν τοῦ κόσμου τοῦδε σκηνὴν καὶ τὸ μέγα θέατρον· καὶ καλῶ γε τοῖς Ἡσαΐου ῥήμασι· Γυναῖκες (7) ἐρχόμεναι ἀπὸ θέας, δεῦτε, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα ἐκ τῆς ἔξω περιπλανήσεως ἐπιστρέψασαι, σχολάσατε καὶ γνῶτε, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὑψούμενος ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψούμενος ἐν τῇ γῇ, ἀεί ποτε ἐν πᾶσιν οἷς ἐποίησε θαυμασίοις (8) καὶ τέρασι, καὶ τοῖς νῦν ἐναργέστερον.

C

Ι'. Εἴθε μοι (9) τοῦ χοροῦ μέρος ἦν κἀκεῖνο τὸ σύστημα, ὃ, σὺν ἡμῖν τέως τῷ Θεῷ προσᾷδον οὐ κίβδηλον ᾠδὴν, οὐδὲ ἀδόκιμον, ἀλλὰ καὶ τῆς δεξιᾶς ποτε στάσεως ἀξιούμενον, πιστεύω δὲ, ὅτι καὶ μετ' ὀλίγον ἀξιωθησόμενον, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθὸν, ἐξαίφνης μεθαρμόζεταί τε καὶ μετατάττεται· καὶ οὐδὲ ὑπὸ τῆς κοινῆς (10) εὐφροσύνης, ὃ καὶ θαυμάζω μᾶλλον, εἰς ταυτὸν ἔρχεται· ἀλλ' ἰδίαν ἵστησιν οὐκ εὔρυθμόν τινα ταύτην χορείαν, οὐδὲ ἐναρμόνιον· τοσοῦτον γὰρ ἴσως εἰπεῖν καὶ αὐτοὶ δώσουσιν· ἀλλ' ὁποίαν καὶ τίνα; εἰ καὶ κινεῖται λέγειν ὁ ζῆλος, ἀλλ' ἡ πίστις κρατεῖ· καὶ καθέξω τοῦ λόγου τὸ ἀηδὲς αἰδοῖ τῆς ἐλπίδος. Ἔτι μου περιέπω τὰ μέλη· ἔτι δίδωμι D πλέον τῇ πρὶν ἀγάπῃ τῆς παρούσης ὑπεροψίας· καὶ διὰ τοῦτο γίνομαι μακροθυμότερος, ἵν' ὀνειδίσω θερμότερον.

[52] Psal. LXV, 12. [53] Rom. II, 4. [54] Psal. IX, 23. [55] Psal. LXXII, 3. [56] Psal. CV, 13. [57] Psal. XLV, 11.

(2) *Αἵματι.* Combef., et in ora Reg. 1, ὀνόματι.

(3) *Ἄδοιεν.* Regg. a, b, et Or. 1, habent, ᾄδοιεν καὶ λέγοιεν. Edit. λέγοιεν καὶ ᾄδοιεν.

(4) *Τοὺς λογισμούς.* Colb. 6 et Combefisius τοῖς λογισμοῖς.

(5) *Ἐμβατεύοντες.* Reg. bm, Colb. 3 et Comb. ἐμβατεύσαντες.

(6) *Προχαλουμένης.* Videtur interpres legisse, προσκαλουμένης, ut habet Reg. codex.

(7) *Γυναῖκες.* « Mulieres opulentæ, surgite, et audite vocem meam; filiæ confidentes, percipite auribus eloquium meum. » Sic in Isa. XXXII, 9

(8) *Θαυμασίοις.* Sic tres Regg., Pass., edit. Bas. et Comb. Ed. Par. θαύμασι.

(9) *Εἴθε μοι*, etc. Monachi Nazianzeni tum a Patre Gregorio divisi; non vero Ariani, qui nulli erant Nazianzeni, uti gloriatur Theologus, hic sunt intelligendi.

(10) *Κοινῆς.* Ita Regg. b, 1, Colb. 3, 6, Pass. Deest in edit. Par.

ΙΑ'. Μίαν μοῖραν, ἓν ψυχῶν γένος ἀποκηρύττω τῆς πανηγύρεως, στένων μὲν καὶ ἀλγῶν, καὶ οὐδὲ ἐπαΐοντας (11) ἴσως πενθῶν, οὐδ' αἰσθανομένους τῆς ἑαυτῶν ἀπωλείας ἀποδυρόμενος· τοῦτο γὰρ τῆς πληγῆς αὐτῶν τὸ ἐλεεινότατον· ἀποκηρύττω δ' ὅμως, οἳ, σπαρέντες οὐκ ἐπὶ τὴν στερεὰν πέτραν καὶ ἄσειστον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν ξηράν τε καὶ ἄγονον· εἰσὶ δὲ οἱ τῷ λόγῳ προσελθόντες ἐπιπολαίως καὶ ὀλιγόπιστοι, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς, εὐθέως ἐξανατείλαντες, καὶ προκύψαντες (12), ἵνα τοῖς πλησίον ἀρέσωσιν (13), ἔπειτα ὑπὸ βραχείας τοῦ πονηροῦ προσβολῆς καὶ ὀλίγου πειρασμῶν καύσωνος (14), ἐξηράνθησαν καὶ ἀπέθανον. Καὶ τούτων ἔτι χείρους, καὶ μᾶλλον ἀποκηρυκτέοι τῆς πανηγύρεως, ὅσοι μηδὲ πρὸς ὀλίγον ἀντέβησαν τῷ καιρῷ, καὶ τοῖς τὴν κακὴν αἰχμαλωσίαν ἡμᾶς αἰχμαλωτίζουσιν ἀπὸ τοῦ ἀναβάντος εἰς ὕψος, καὶ καλῶς ἡμᾶς αἰχμαλωτίσαντος· ἀλλ' ἐκ περιουσίας ἐφάνησαν πονηροί τε καὶ εὔωνοι (15), οὐδὲ πρὸς ὀλίγον ἀντισχόντες, οὐδὲ γενομένης τινὸς αὐτοῖς θλίψεως, ἢ πειρασμοῦ, διὰ τὸν Λόγον (16) σκανδαλισθέντες, ἀλλὰ προσκαίρου κέρδους, ἢ θεραπείας, ἢ δυναστείας μικρᾶς, οἱ δείλαιοι τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἀπεμπολήσαντες.

ΙΒ'. Ἐπεὶ δὲ ἀνεκαθήραμεν τῷ λόγῳ τοῦ χοροῦ τὸ πλήρωμα, φέρε, ὅση δύναμις, ἁγνισάμενοι καὶ σώματα, καὶ ψυχὰς, καὶ μίαν ἀναλαβόντες φωνὴν, ἑνὶ συναρμοσθέντες Πνεύματι, τὴν ἐπινίκιον ᾄδωμεν ἐκείνην ᾠδὴν, ἥν ποτε ᾖσεν ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τοῖς Αἰγυπτίοις, τῇ Ἐρυθρᾷ καλυφθεῖσι θαλάσσῃ (17), ἐξαρχούσης Μαρίας, καὶ ἀνακρουομένης τὸ τύμπανον· *Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔῤῥιψεν*, οὐκ *εἰς θάλασσαν*, τοῦτο γὰρ μεθαρμόζω τῆς ᾠδῆς, ἀλλ' ὅποι (18) φίλον ἦν αὐτῷ, καὶ ὅπως αὐτὸς ἐδικαίωσεν· Ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων, εἶπέ που τῆς ἑαυτοῦ προφητείας Ἀμὼς φιλοσοφῶν ἐνθεώτατα· ὁ ἐκτρέπων εἰς τὸ πρωῒ σκιὰν θανάτου (19), καὶ ἡμέραν εἰς νύκτα συσκοτάζων, καὶ οἱονεὶ διὰ κύκλου τινὸς εὐθύνων (20) καὶ διεξάγων τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ τὰ ἡμέτερα, σαλευόμενά τε ὁμοῦ καὶ μὴ σαλευόμενα, ταῖς μεταβολαῖς κινούμενα καὶ περιτρεπόμενα, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα· τῇ τάξει δὲ τῆς προνοίας πάγια καὶ ἀκίνητα, κἂν διὰ τῶν ἐναντίων ὁδεύῃ, τῷ Λόγῳ μὲν δήλων, ἡμῖν δὲ ἀγνοουμένων· ὁ καθαίρων (21) δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ἀνυπονόητον κοσμῶν δια-

XI. Unam classem, unum animarum genus ab hac læta celebritate abdico atque propello, gemens quidem et dolens, nec gemitum forte (meum) audientes, nec exitium suum sentientes deflens. Hoc enim totius eorum plagæ maxime miserabile est; sed tamen abdico, eos nempe, qui non supra firmam et stabilem petram, sed supra siccam et sterilem seminati [58]. Hi autem sunt **83** qui leviter ac defunctorie ad pietatis doctrinam accesserunt, atque exigua fide præditi sunt, quia altas in terra radices non egerant, confestim exorti sunt, ac prospicientes, ut aliis placerent, postea ad brevem et exiguum diaboli assultum, parvumque tentationum æstum exaruerunt et emortui sunt. Atque his etiam adhuc pejores, magisque ab hoc fausto et læto conventu proscribendi sunt, qui tempori, atque iis qui nos ab eo qui in altum ascenderat, pulchreque captivos nos duxerat, in malam et funestam captivitatem abducebant [59], ne tantillum quidem obstiterunt, verum ultro ac sponte improbos ac venales se præbuerunt, ut qui ne paulisper quidem repugnarint, aut oborta ipsis ob Verbum aliqua calamitate aut tentatione scandalum passi sint, verum cum brevi quodam et caduco quæstu, aut obsequio, aut exigua potentia salutem suam miseri commutarint.

XII. Postquam autem chorum universum sermone repurgavimus, age, corporibus atque animis, quoad ejus fieri poterit, purificatis, voceque una assumpta, atque uno eodemque Spiritu concordes redditi, triumphale illud carmen canamus, quod olim Israelitæ propter Ægyptios mari Rubro coopertos atque obrutos, auspicante Maria, tympanumque pulsante, cecinerunt: *Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est: equum et ascensorem projecit*, non *in mare* [60], hoc enim ex carmine illo immuto, verum ubi ipsi gratum fuit, et quemadmodum ipse justum censuit; qui, ut quodam prophetiæ suæ loco Amos divinissime philosophans, ait: Omnia facit atque immutat: qui mortis umbram in diluculum vertit, et diem in nocturnas tenebras mutat [61], ac velut per circulum quemdam mundum hunc universum gubernat ac moderatur, resque omnes nostras, fluctuantes simul minimeque fluctuantes, ut quæ per mutationes quidem moveantur, ac sursum deorsumque agitentur, aliasque aliter se habeant; at quantum ad divinæ providentiæ ordinem et constitutionem fixæ et stabiles sint, etiamsi

[58] Matth. vii, 24. [59] Psal. lxvii, 19; Ephes. iv, 8. [60] Exod. xv, 1. [61] Amos v, 8.

(11) *Καὶ οὐδὲ ἐπαΐοντας*, etc. Billius: « ac ne audientes quidem fortasse lugens. »

(12) *Προκύψαντες* « Erumpentes, » velut ἔμβρυον vulva προκύπτειν, ait Plutarchus.

(13) *Ἀρέσωσιν*. Sic Reg. quinque, Pass., etc. Edit. ἀρέσκωσι.

(14) *Πειρασμῶν καύσωνος*. Sic Reg. bm et Colb. 5. Edit. πειρασμοῦ καὶ καύσωνος.

(15) *Εὔωνοι*. « Venales. » Billius, « viles. »

(16) *Διὰ τὸν Λόγον*. « Ob fidei doctrinam. »

(17) *Καλυφθεῖσι θαλάσσῃ*. Sic Coisl. 1, et duo Colb. Deest θαλάσσῃ in pluribus mss. et in Par. edit. quæ habet, κατακαλυφθεῖσιν. Bas. edit. καταλη-[illegible]

(18) *Ὅποι*. Reg. bm, 1, [illegible]. All. et Herv. [illegible]

(19) *Θανάτου*. Hæc vox a Græco textu vulgate abest; in omnibus tamen Gregorii mss. et in bibliorum codicibus non paucis legitur.

(20) *Εὐθύνων*. Reg. 1, Colb. 6, διευθύνων. Oxon. [illegible]θύνων.

(21) *Καθαίρων*. Colb. 5, καθελών.

per contraria gradiantur, Verbo quidem clara et perspicua, nobis autem incognita et obscura : qui potentes de sedibus deponit [62], et insuspicabilem diademate ornat [63]; nam id quoque a divina Scriptura accipio : qui *infirmis et invalidis genibus* fortitudinem imponit [64], ac peccatoris et maligni brachia confringit [65] : **84** etenim hæc quoque ex alio sumo cantico, prout quodque memoriæ occurrit : multis videlicet locis cantionem mihi conficientibus, atque ad contexendam gratiarum actionem aliquid erogantibus. Qui dat ut impius nunc supra cedros elatus conspiciatur [66], nunc dejectus, atque in nihilum redactus : si quidem ipsius impietatem cauto ac celeri pede præterire possimus.

XIII. Ecquis eorum, qui res divinas narrant, hæc pro dignitate decantabit, atque narrabit? *Quis loquetur potentias Domini, auditas faciet omnes laudes ejus* [67]? Qua voce, aut qua dicendi facultate hoc miraculum adæquabit? Quis arma, et gladium, et bellum confregit [68]? Quis capita draconum in aqua contrivit [69]? Quis eum populis illis, quibus traditus est, in *escam dedit?* Quis procellam in auram statuit [70]? Quis dixit mari, *Tace, obmutesce* [71]? et, In te confringentur fluctus tui [72] : atque adeo confregit, cum haud diu intumuissent atque inferbuissent? Quis hoc nobis dedit, ut calcemus supra serpentes et scorpiones [73], non jam calcaneum occulte observantes [74], quemadmodum fert condemnatio, verum perspicue insurgentes, caputque, cujus proculcatione damnati sunt, attollentes? Quis judicium et justitiam inopinato fecit [75]? Quis virgam peccatorum non prorsus emisit, audendumne est dicere, in sortem justorum [76]? an, quod eo moderatius est, in sortem eum cognoscentium?

XIV. Non enim ut justi traditi atque afflicti sumus : hoc enim paucis et raro contigit; ut, velut fortes athletæ, tentatorem ignominia perfundant : verum ut peccantes condemnati, ac postea misericordiam consecuti sumus, provide nimirum et paterne hactenus percussi, ut prudentiores efficeremur, atque hactenus castigati, ut ad eum nosipsos convertamus. Arguit enim, sed non in furore : et corripuit, sed non in ira [77] : per utrumque videlicet benignitatem suam ostendens, hoc est, et per submonitionem, et per indulgentiam. Quis ille est, qui vindictam fecit in nationibus, increpationes in populis [78]? Dominus fortis et potens, Dominus potens in bello [79].

ῥήματι· παρὰ γὰρ τῆς θείας καὶ τοῦτο λαμβάνω Γραφῆς· ὁ γόνασιν ἀδυνατοῦσι θάρσος περιτιθεὶς (22), καὶ συντρίβων ἁμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ βραχίονας· καὶ ταῦτα παρ' ἄλλης ᾠδῆς (23), ὅπως ἂν ἕκαστον ἐπίῃ τῇ μνήμῃ, πολλῶν συμπληρούντων μοι τὴν ᾠδὴν, καὶ συνερανιζόντων (24) τὸν χαριστήριον (25)· ὁ διδοὺς ὁρᾶσθαι τοῦ ἀσεβοῦς καὶ τὴν ὑπὲρ τὰς κέδρους ἔπαρσιν, καὶ τὴν εἰς τὸ μηκέτι εἶναι καθαίρεσιν· ὅταν αὐτοῦ παρελθεῖν δυνηθῶμεν τάχει καὶ ἀσφαλείᾳ ποδὸς τὴν ἀσέβειαν.

ΙΓ'. Τίς ταῦτα πρὸς ἀξίαν ᾄσεται, καὶ διηγήσεται τῶν τὰ θεῖα διηγουμένων; *Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου, ἀκουστὰς ποιήσει πάσας τὰς αἰνέσεις αὐτοῦ;* τίνα φωνὴν, ἢ τίνα λόγου δύναμιν ἐξισώσει τῷ θαύματι; Τίς συνέτριψεν ὅπλον (26), καὶ ῥομφαίαν, καὶ πόλεμον; Τίς συνέθλασε τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος; Τίς ἔδωκεν αὐτὸν *βρῶμα* λαοῖς, οἷς καὶ παρέδωκε; Τίς ἔστησεν εἰς αὖραν καταιγίδα; Τίς εἶπε τῇ θαλάσσῃ, *Σιώπα, πεφίμωσο;* καὶ, Ἐν σοὶ συντριβήσεταί σου τὰ κύματα· καὶ μέντοι καὶ συντρίψας, οὐκ ἐπὶ πολὺ μετεωρισθέντα καὶ ἀναζέσαντα; Τίς ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων πατεῖν ἐδωρήσατο, οὐκ ἔτι λάθρα τὴν πτέρναν τηρούντων, ὡς ἡ κατάκρισις, ἀλλὰ φανερῶς (27) ἐπανισταμένων καὶ διαιρόντων τὴν κεφαλὴν, ἣν πατεῖσθαι κατεδικάσθησαν; Τίς ὁ ποιήσας κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἀδόκητον; Τίς ὁ μὴ παντελῶς ἐπαφεὶς τὴν ῥάβδον τῶν ἁμαρτωλῶν, ἆρα θαῤῥῆσαι χρὴ τῷ κλήρῳ τῶν δικαίων εἰπεῖν; ἢ, ὃ τούτου μετριώτερον, τῷ κλήρῳ αὐτὸν (28) γινωσκόντων;

ΙΔ'. Οὐ γὰρ ὡς δίκαιοι παρεδόθημεν, τοῦτο γὰρ ὀλίγοι καὶ ὀλιγάκις (29)· ἵν', ὡς ἀθληταὶ γενναῖοι, τὸν πειραστὴν καταισχύνωσιν (30)· ἀλλ' ὡς ἁμαρτάνοντες κατεκρίθημεν, εἶτα ἠλεήθημεν κηδεμονικῶς (31) τε καὶ πατρικῶς, ὅσον σωφρονισθῆναι, πληγέντες, καὶ ὅσον πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέψαι νουθετηθέντες. Ἤλεγξε μὲν γὰρ, οὐ τῷ θυμῷ δέ· καὶ πεπαίδευκε μὲν, οὐ τῇ ὀργῇ δέ· δι' ἀμφοτέρων δεικνὺς τὸ φιλάνθρωπον καὶ τῆς ὑπομνήσεως, καὶ τῆς ἀνέσεως. Τίς ὁ ποιήσας ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς, Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ.

[62] Luc. I, 52. [63] Eccli. XI, 5. [64] Job IV, 4. [65] Psal. IX, 36. [66] Psal. XXXVI, 35. [67] Psal. CV, 2. [68] Psal. LXXV, 4. [69] Psal. LXXIII, 13, 14. [70] Psal. CVI, 29. [71] Marc. IV, 39. [72] Job XXXVIII, 11. [73] Luc. X, 19. [74] Gen. III, 15. [75] Psal. CXVIII, 121. [76] Psal. CXXIV 3. [77] Psal. VI 2; XXXVII, 2. [78] Psal. CXLIX, 7. [79] Psal. XXIII, 8.

(22) *Περιτιθείς.* « Circumponit, præstat. »

(23) *Ὠδῆς.* Sic Regg. bm, l, tres Colb. Deest in edit. Billius, « scripturæ loco. » Combefisius qui varias lectiones colligit, hanc sibi vocem, ᾠδῆς, non placere testatur, nec congruere putat cum his quæ ex Isaia, ut ipsi videtur, præcedunt; sed fallitur. Nihil hic descriptum ex Isaia, sed ex Job IV, 4, vel ex psal. XXXVI, 17, atque hæc ex alio cantico petita scribit Gregorius, respiciens ad verba cantici Moysis et Mariæ. Sicque ex diversis canticis et Scripturæ locis, prout occurrebant, suum se ait conficere χαριστήριον.

(24) *Συνερανιζόντων.* « Simul conferentibus. »

(25) *Χαριστήριον.* Subaud. λόγον.

(26) *Ὅπλον.* « Scutum. » Billius, « arma. »

(27) *Φανερῶς.* « Palam, aperte. »

(28) *Αὐτόν.* Vitiose τὸν αὐτόν, in Herv. et Par. edit.

(29) *Ὀλιγάκις.* Par. in notis ex Oxon. et aliis duobus addunt, πάσχουσι.

(30) *Καταισχύνωσιν.* Reg. b, καταισχύνωμεν, melius.

(31) *Κηδεμονικῶς.* « Provide, benigne, salubriter. »

ΙΕ'. Μίαν εὑρίσκω φωνὴν, ἓν μέλος, τῶν παρόντων πως ἄξιον, ἣν Ἡσαΐας πρὸ ἡμῶν ἀνεφθέγξατο, σφόδρα τῷ νῦν καιρῷ πρέπουσαν, καὶ τῷ μεγέθει τῆς εὐεργεσίας ἁμιλλωμένην· Εὐφραινέσθω (32) ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι ῥανάτωσαν δικαιοσύνην· ῥηξάτω (33) τὰ ὄρη εὐφροσύνην, καὶ οἱ βουνοὶ ἀγαλλίασιν· ἐπεὶ καὶ κτίσις πᾶσα, καὶ δυνάμεις οὐράνιοι, καὶ τῶν τοιούτων, ὥς γε δὴ ὁ ἐμὸς λόγος, συνεπαισθάνονται· οὐ γὰρ συστενάζει μόνον καὶ συνωδίνει δουλεύουσα τῇ φθορᾷ, τοῖς κάτω λέγω γινομένοις τε καὶ ἀπογινομένοις, ἀποκαραδοκοῦσα τὸ τέλος τούτων καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, ἵνα καὶ αὐτὴ τότε τύχῃ τῆς ἐλπιζομένης ἐλευθερίας, ὡς νῦν ἄκουσα τούτοις προσδεδεμένη διὰ τὴν τοῦ δημιουργήσαντος δύναμιν, ἀλλὰ καὶ συνδοξάζει καὶ συναγάλλεται τοῖς τοῦ Θεοῦ τέκνοις εὐφραινομένοις.

ΙϚ'. Τοιγαροῦν, οὐ γὰρ ἀφέξομαι θείων φωνῶν θείαν ἐξηγούμενος δύναμιν, ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον, ἡ χήρα χθὲς καὶ πρώην, ὥς γε ἐδόκει, καὶ ἄνανδρος Ἐκκλησία, καὶ πᾶς ὁ τῷ φθονερῷ καὶ ἀτερπεῖ χειμῶνι τῆς ἀσεβείας τέως συνεσταλμένος· ὅτι ἠλέησε Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ οὐκ ἐγκαταλέλοιπεν· ὅτι ἐποίησε θαυμαστὰ πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν ἀληθινήν· ἡ δὲ ἦν, εὐδοκεῖν ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν, καὶ τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασεν· ὅτι διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἐταπεινώθημεν, ἀλλ' ἀνεκλήθημεν (34), καὶ, τῆς παγίδος συντριβείσης, ἐῤῥύσθημεν ἐν χάριτι τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῇ καρδίᾳ παρακαλοῦντος Θεοῦ.

ΙΖ'. Ὁρᾶτε ὅπως πλέκω τὴν ᾠδὴν θείοις καὶ ῥήμασι καὶ διανοήμασι; καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀλλοτρίοις ἐπαίρομαί τε καὶ καλλωπίζομαι, καὶ ὥσπερ ἔνθους ὑφ' ἡδονῆς γίνομαι· ἀτιμάζω δὲ ἅπαν ταπεινὸν καὶ ἀνθρώπινον, ἄλλα ἄλλοις συμβιβάζων καὶ συναρμόζων, καὶ εἰς ἓν ἄγων τὰ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος;

ΙΗ'. Πρότερον μὲν οὖν ἐδείκνυ τοῦ Θεοῦ τὰ θαυμάσια Ἐνὼχ μετατιθέμενος, Ἡλίας ἀναλαμβανόμενος, Νῶε διασωζόμενος, καὶ διασώζων τὰ σπέρματα τῶν γενῶν (35), ἐν μικρῷ ξύλῳ τὸν κόσμον, φυγόντων οἰκουμένης ἐπίκλυσιν, ἵν' ἡ γῆ κοσμηθῇ πάλιν εὐσεβεστέροις οἰκήτορσιν· Ἀβραὰμ καλούμενος, καὶ παιδὶ παρ' ἡλικίαν τιμώμενος, εἰς πίστιν ἑτέρου τοῦ ἐπηγγελμένου σπέρματος, καὶ τὸν μονογενῆ προσφέρων θυσίαν πρόθυμον, καὶ ἱερεῖον ξένον (36) ἀντὶ (37) τοῦ παιδὸς κομιζόμενος· παράδοξος (38) ἀσεβῶν ἀπώλεια,

A XV. Unam vocem, unum carmen, præsentibus beneficiis quodammodo dignum reperio, illud scilicet, quod Isaias ante nos pronuntiavit, huic tempori mirifice congruens, et cum beneficii magnitudine **85** contendens. Lætetur cœlum desuper, et nubes stillent justitiam. Erumpant montes lætitiam, et colles exsultationem [80]; quandoquidem etiam res omnes conditæ, et cœlestes virtutes, mea quidem sententia, hujusmodi rerum sensu afficiuntur: neque enim creatura simul tantum ingemiscit, et parturit, corruptioni serviens [81], hoc est, iis qui in terra nascuntur, et intereunt, finem eorum et revelationem exspectans, ut ipsa quoque tunc sperata libertate potiatur, velut nunc his invita propter Creatoris potentiam alligata: sed simul etiam cum Dei
B filiis lætantibus gloriam ipsius prædicat, et exsultat.

XVI. Quocirca, neque enim a divinis vocibus abstinebo, divinam potentiam commemorans, exsultet deserta, et floreat sicut lilium [82], hoc est, Ecclesia, heri et nudius tertius, ut quidem videbatur, vidua, et viro carens, atque omnes, quos invida et inamœna impietatis hiems antea contraxerat: quoniam Deus plebem suam miseratus est [83], et hæreditatem suam non dereliquit [84]: quoniam res mirabiles fecit, consilium antiquum verum [85]; hoc est, ut beneplacitum esset ipsi super timentes eum, et in iis qui sperant in misericordiis ejus [86]: quoniam contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit [87]: quoniam propter iniquitates nostras
C humiliati sumus [88], sed revocati sumus, ac laqueo contrito [89], per gratiam Dei qui nos vocavit, et humiles corde consolatur, liberati sumus [90].

XVII. Videtisne quo pacto divinis verbis ac sententiis canticum texam? atque haud scio quonam modo alienis me efferam et ostentem, ac præ voluptate velut numine corripiar; quidquid vero humile atque humanum est, contemnam, alia cum aliis compingens atque concinnans, eaque, quæ ejusdem sunt Spiritus, in unum colligens?

XVIII. Ac prius quidem Dei miracula testabantur: Enoch, dum transferretur [91]; Elias, dum in sublime assumeretur [92]: Noe, dum conservaretur, ac generum semina conservaret, in exiguo ligno mundum, orbis universi diluvium fugientium, ut
D terra rursus sanctioribus incolis ornaretur [93]: Abraham, dum vocaretur [94], ac filio præter ætatem donaretur [95], ad confirmationem nempe alterius seminis promissi [96], atque unigenitum offerret, sacrificium promptum et alacre, alienamque victimam

[80] Isa. XLV, 8; XLIX, 13; Psal. LXIV, 13. [81] Rom. VIII, 22. [82] Isa. XXXV, 1. [83] Psal. CII, 13. [84] Psal. XCIII, 14. [85] Isa. XXV, 1. [86] Psal. CXLVI, 11. [87] Psal. CVI, 16. [88] Psal. CV, 43. [89] Psal. CXXIII, 7. [90] Galat. I, 15; II Cor. VII, 6. [91] Gen. V, 24. [92] IV Reg. II, 11. [93] Gen. VII, 1 sqq. [94] Gen. XII, 1 et seq. [95] Gen. XVIII, 10 [96] Galat. III, 16.

(32) *Εὐφραινέσθω*. In Isaia legitur, Εὐφρανθήτω.

(33) *Ῥηξάτω*. Billius: « effundant. »

(34) *Ἀνεκλήθημεν*. « Revocati sumus. » A Billio omissum.

(35) *Γενῶν*. Alii: ἐθνῶν.

(36) *Ἱερεῖον ξένον*, etc. « Alienam victimam, » in comparatione filii, « inexspectatam; » nulla enim erat usitatior victima quam aries. Non ergo bene Bill. « inusitatam. »

(37) *Ἀντί*. Ald., Herv., Par. καὶ ἀντί. Sed abest καί ab omnibus codd.

(38) *Παράδοξος*. « Stupendus, novus ac mirabilis. »

filii loco accipiens [97]: mirabilis impiorum interitus, 86 igne et sulphure obrutorum, mirabilius etiam piorum furtum, et salis columna, conversionem ad vitium traducens, de eaque velut triumphum agens: Joseph item, dum venderetur, et amaretur, et pudicitiam coleret, sapientiaque a Deo donaretur, et liberaretur, et potentiam obtineret [98], majorisque dispensationis causa, dispensatoris munere fungeretur [99]: Moses, dum Dei conspectu dignus haberetur [1], legesque acciperet, et ferret [2], et Pharaonis Deus efficeretur, et Israelitis ad promissionis terram dux esset: numerosa Ægyptiorum flagra, atque eorum, qui laboribus premebantur, inter medios Ægyptos conservatio [3]. Mare item, tum ad virgæ ictum cedens, tum ad sermonem rursum coiens; atque illos terræ in modum transmittens, hos autem, ut ipsius natura ferebat, inundans atque obruens [4].

XIX. Aliaque omnia quæ hæc secuta sunt; nimirum nubis columna interdiu obumbrans, ignis columna noctu splendorem afferens, atque ambæ iter præmonstrantes [5]: panis in deserto pluviæ instar fusus, obsonium e cœlo missum; ille necessitati correspondens, hoc etiam supra necessitatem impertitum [6]: aqua e petra, partim emanans, partim edulcata [7]: Amalec per orationem atque arcanam et mysticam manuum figuram victus et profligatus [8]. Sol stans, et luna retenta [9], et Jordanis cursus intercisus [10]; muri sacerdotum circuitu, ac tubarum clangore, numerique viribus concussi atque subversi [11]. Terra et vellus, vicissim compluta, et sicca remanentia [12]: in crinibus situm robur, integro exercitui par [13]: pauci delecti milites lambentes, qui victores fore creduntur, ac juxta spem de se conceptam vincunt, exiguus, inquam, numerus multa hominum millia [14]. Quid autem me omnia sigillatim enumerare necesse est, quæ per Christum ipsum, salutiferæ præsentiæ suæ atque incarnationis tempore; quæ etiam post illum ac per illum a sacrosanctis ipsius Apostolis verbique ministris mirifice gesta sunt? Quot ea libri et memoriæ circumferunt?

XX. At, quæ nunc acciderunt, *venite, audite, et narrabo, omnes qui timetis Deum* [15], ut divinæ po-

A πυρὶ καὶ θείῳ (39) κατακλυσθέντων (40), εὐσεβῶν κλοπὴ (41) παραδοξοτέρα, στήλη ἁλὸς τὴν πρὸς τὸ κακὸν ἐπιστροφὴν θριαμβεύουσα· Ἰωσήφ τε πιπρασκόμενος, καὶ ἐρώμενος, καὶ σωφρονῶν, καὶ παρὰ Θεοῦ σοφιζόμενος, καὶ ἐλευθερούμενος, καὶ δυναστεύων, καὶ σιτοδοτῶν (42) ἐπ' οἰκονομίᾳ μείζονι· Μωϋσῆς θεοφανείας ἀξιούμενος, καὶ νομοθετούμενος καὶ νομοθετῶν, καὶ Θεὸς Φαραὼ γινόμενος, καὶ πρὸς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας τῷ Ἰσραὴλ ἐξηγούμενος· Αἰγυπτίων τε ἀριθμούμεναι μάστιγες (43), καὶ σωτηρία τῶν πονουμένων ἐν μέσοις τοῖς Αἰγυπτίοις· θάλασσά τε ὑποχωροῦσα ῥάβδῳ (44), καὶ συνιοῦσα λόγῳ, καὶ τοὺς μὲν ὡς ξηρὰ παραπέμπουσα, τοὺς δὲ (45) κατὰ τὴν φύσιν ἑαυτῆς ἐπιῤῥέουσα.

B ΙΘ'. Τἄλλα τε, ὅσα (46) τούτοις ἐπηκολούθησε, στύλος νεφέλης ἐπισκιάζων ἡμέρας, στύλος πυρὸς φωτίζων νυκτὸς, καὶ ὁδηγοῦντες ἀμφότεροι· ἄρτος ὑόμενος ἐν ἐρήμῳ, ὄψον ἐξ οὐρανοῦ πεμπόμενον· ὁ μὲν τῇ χρείᾳ σύμμετρος, τὸ δὲ καὶ ὑπὲρ τὴν χρείαν· ὕδωρ ἐκ πέτρας, τὸ μὲν ἐκδιδόμενον, τὸ δὲ γλυκαινόμενον· Ἀμαλὴκ εὐχῇ καταπολεμούμενος, καὶ χειρῶν ἀποῤῥήτῳ καὶ μυστικῷ σχήματι (47)· ἥλιός τε (48) ἱστάμενος, καὶ σελήνη κατεχομένη, καὶ Ἰορδάνης ἀνακοπτόμενος· τείχη κατασειόμενα ἱερέων περιόδῳ, καὶ σαλπίγγων ἤχῳ, καὶ ἀριθμῷ δύναμιν ἔχοντι (49)· γῆ καὶ πόκος, ἐναλλὰξ ὑόμενά τε καὶ ἄβροχα διαμένοντα· δύναμις ἐν θριξὶ, στρατιᾶς ὅλης ἀντίῤῥοπος· λογάδες ὀλίγοι λάπτοντες, καὶ νικᾷν πιστευόμενοι, καὶ νικῶντες, κατὰ τὰς ἐλπίδας, ὁ βραχὺς ἀριθμὸς (50) C τὰς πλείονας χιλιάδας. Τί με δεῖ καταριθμεῖν ἕκαστα, ὅσα δι' αὐτοῦ Χριστοῦ (51) κατὰ τὴν σωτήριον αὐτοῦ παρουσίαν καὶ σάρκωσιν, ὅσα μετ' ἐκεῖνόν τε καὶ δι' ἐκείνου τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ, καὶ ὑπηρέταις τοῦ λόγου τεθαυματούργηται; Πόσαι ταῦτα καὶ βίβλοι καὶ μνῆμαι φέρουσι;

Κ'. Τὰ δὲ δὴ νῦν (52), *δεῦτε, ἀκούσατε, καὶ διηγήσομαι* (53), *πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν*,

[97] Gen. XXII, 10-13. [98] Gen. XIX, 24, 26. [99] Gen. XXXVII, 28; XXXIX, 8; XLI, 41 sqq. [1] Exod. III, 2. [2] Exod. XX, 2 seqq. [3] Exod. VII, 1 et seqq. [4] Exod. XIV, 21, 27. [5] Exod. XIII, 21. [6] Gen. XVI, 14. [7] Exod. XVII, 6; XV, 25. [8] Exod. XVII, 11. [9] Josue X, 12. [10] Josue III, 13. [11] Josue VI, 6. [12] Jud. VI, 37. [13] Jud. XVI, 17. [14] Jud. VII, 5. [15] Psal. LXV, 16.

(39) *Πυρὶ καὶ θείῳ.* « Igne et sulphure. » Billius: « sulphureo igne. » Verum cum Gregorius Scripturæ verba religiose servaverit, hæc itidem servare debuisset interpres.

(40) *Κατακλυσθέντων.* « Quasi diluvio obrutorum. »

(41) *Κλοπή.* Clarius in Elia Billius, « subductio. » Lothi nempe ac ejus familiæ, qui per angelos quasi furtim educti sunt.

(42) *Καὶ σιτοδοτῶν.* « Frumenta annonamque distribueret. »

(43) *Ἀριθμούμεναι μάστιγες.* « Celebria Ægyptiorum flagella. » Sic orat. III, n. 6, suam parvam Bethlehem opponit ταῖς ἀριθμουμέναις τῶν πόλεων, « claris urbibus. »

(44) *Ὑποχωροῦσα ῥάβδῳ.* « Virgæ cedens. » Non legitur a Moyse virga mare percussum.

D (45) *Τοὺς δέ.* Reg. b et Montac. τοῖς δέ.

(46) *Τἄλλα τε ὅσα.* Plerique codd. et Reg. 1, τἄλλα δ' ὅσα.

(47) *Μυστικῷ σχήματι.* Par. et Montac. in notis de crucis signo interpretantur.

(48) *Ἥλιός τε.* Sic scripti libri. Deest τε in Par.

(49) *Ἀριθμῷ δύναμιν ἔχοντι.* Combef. « Septenario nimirum ac mysticæ significationis, ex qua illi vis inerat. »

(50) *Ὁ βραχὺς ἀριθμός.* Colb. k, οὐ πολὺς ἀριθμός.

(51) *Δι' αὐτοῦ Χριστοῦ.* Montac. διὰ τοῦ Χριστοῦ.

(52) *Τὰ δὲ δή.* Regg. a, d, Ταῦτα δὲ δή.

(53) *Διηγήσομαι.* Addunt editi omnes, ὑμῖν. Deest tamen in omnibus pene codicibus.

ὅπως ἂν γνῷ γενεὰ ἑτέρα, καὶ διαδοχαὶ γενεῶν, τῆς τοῦ Θεοῦ δυναστείας τὰ θαύματα. Ἐπεὶ δὲ οὐχ οἷόν τε ταῦτα δηλῶσαι, μὴ τὸ τοῦ κινδύνου παραστήσαντας μέγεθος· τοῦτο δὲ οὐχ οἷόν τε, μὴ τὸ τοῦ τρόπου κακόηθες διελέγξαντας, καὶ ἐξ οἵων ἀρχῶν καὶ τῆς κακίας σπερμάτων ἐπὶ τὴν κακοδαιμονίαν τοσαύτην ἐξέπεσε, κατὰ μικρὸν (54) τὴν ἀσέβειαν συναυξήσας, ὥσπερ τὸν ἰὸν τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν θηρίων ὅσα πικρότατα, πάντα μὲν οὖν (55) ἐκτραγῳδεῖν τὰ ἐκείνου βίβλοις καὶ ἱστορίαις παρήσομεν· οὐ γὰρ ἡμῖν γε σχολὴ μακρότερα τῆς παρούσης ὑποθέσεως ῥαψῳδεῖν· αὐτοὶ δὲ ὀλίγα ἐκ πολλῶν διελθόντες, στηλογραφίαν ὥσπερ τινὰ τοῖς μεθ' ἡμᾶς καταλείψομεν ἐπὶ τὰ κυριώτατα καὶ περιφανέστατα (56) τῶν κατ' ἐκεῖνον τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

A tentiæ miracula cognoscat generatio altera [16], et generationum successiones. Quoniam autem ea, nisi periculi magnitudine velut ob oculos posita, declarari **87** nequeunt; hoc vero fieri non potest, nisi morum istius pravitatem ostenderimus, quibusque ex principiis, vitiique seminibus, in perditam hanc et profligatam amentiam prolapsus fuerit, impietatem suam, non secus ac sævissimi quique serpentes et feræ venenum, paulatim augens, omnia quidem illius scelera tragicis verbis exaggeranda ad libros historiasque remittemus; neque enim nobis vacat longius quam præsentis instituti ratio ferat, sermonem producere; ipsi autem pauca e multis commemorantes, quasi in columna insculptam ipsius ignominiam posteris relinquemus, ad præcipua il-B lius notissimaque flagitia sermonem conferentes.

ΚΑ'. Ἐκεῖνος ἓν μὲν καὶ πρῶτον (57), ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίου σωθείς, ἄρτι παρὰ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένου τὸ κράτος (ἡνίκα τὸ στρατιωτικὸν ἐξωπλίσθη κατὰ τῶν ἐν τέλει, καινοτομοῦν φόβῳ καινοτομίας, καὶ διὰ νέων προστατῶν καθίστατο τὰ βασίλεια)· καὶ σωθείς γε (58) σὺν τῷ ἀδελφῷ σωτηρίαν ἄπιστον καὶ παράδοξον, οὔτε τῷ Θεῷ χάριν ἔσχε τῆς σωτηρίας, οὔτε τῷ βασιλεῖ, δι' οὗ σέσωστο· ἀλλ' ἀμφοτέροις ὤφθη κακός, τῷ μὲν ἀποστασίαν ὠδίνων, τῷ δὲ ἐπανάστασιν.

XXI. Unum igitur et princeps illius facinus hoc est, quod a magno Constantio, qui patri nuper in imperio successerat, salutem consecutus (tum scilicet, cum exercitus, rerum novarum metu res novas moliens, adversus proceres arma cepit, ac per novos præfectos aulicæ res constituebantur); et quidem salutem inopinatam et incredibilem cum fratre consecutus, nec Deo ob salutem, nec imperatori, per quem salutem acceperat, gratiam habuit; verum utrique nequam et improbum se præbuit, illi nimirum defectionem, huic rebellionem parturiens.

ΚΒ'. Ὃ δέ μοι πρὸ τούτων (59) εἰπεῖν ἀναγκαῖον, διαίτης μὲν καὶ θεραπείας ἔν τινι τῶν βασιλικῶν (60) χωρίων ἠξιοῦντο βασιλικῆς παρὰ τοῦ φιλανθρωποτάτου βασιλέως, ὡς τοῦ γένους λείψανα τῇ βασιλείᾳ τηρούμενοι· ὁμοῦ μὲν ἀπολογίαν ἐπινοοῦντος τῶν νεωτερισθέντων ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας, ὡς οὐ κατ' ἐκείνου γνώμην τετολμημένων· ὁμοῦ δὲ καὶ τὸ μεγαλόψυχον ἐπιδείξασθαι ζητοῦντος τῇ κοινωνίᾳ τῆς βασιλείας· καὶ τρίτον, τὴν ἀρχὴν καταστήσασθαι ταῖς προσθήκαις βεβαιοτέραν, ὅπερ ἦν (61) διανοουμένου χρηστότερα ἢ σοφώτερα.

XXII. Quod autem necessario mihi prius exponendum C est, splendidissimo quidem victu cultuque in imperatoria quadam domo ab humanissimo imperatore digni habebantur, ac velut generis reliquiæ ad imperium servabantur. Id autem ea mente faciebat, primum ut se de iis rebus quæ in imperii sui auspiciis designatæ fuerant, purgaret, tanquam de ipsius consilio ac voluntate haudquaquam perpetratis; deinde ut eos ad imperii societatem asciscendo magnitudinis animi argumentum præberet; postremo, ut principatum his incrementis firmiorem redderet: quod quidem hominis erat benigne magis quam sapienter cogitantis.

ΚΓ'. Ἐπεὶ δὲ ἦγον ἀπὸ πάντων (62) σχολήν, τῆς

XXIII. Cum autem omni negotio vacarent, tum

[16] Psal. LXXVII, 6.

(54) *Κατὰ μικρόν*. Reg. bm, κα. κατὰ μικρόν.

(55) *Πάντα μὲν οὖν*. Ita Colb. k. Deest οὖν, in Par.

(56) *Περιφανέστατα*. « Notissima, famosissima, atrocissima. » Billius, « nobilissima. » Minus recte, cum hic agatur de flagitiis viri, qui nihil dignum laude gessit.

(57) *Ἐκεῖνος ἓν μὲν καὶ πρῶτον*. Sic magno consensu codices: « Ille, quod quidem unum primumque est, a magno Constantio servatus. » Savil. legit ἐκεῖνο.

(58) *Καὶ σωθείς γε*. Quo tempore, anno videlicet 338, cædes principum Constantinianæ familiæ contigit, Julianum tum septennis servatus est, vel annuente, vel dissimulante Constantio. Nec enim jubente eo servatum Julianum, dicere sinunt scriptores, qui cædem principum in Constantium rejiciunt; non modo Zozimus, et Julianus ipse *Ad Athenienses*, p. 497, verum etiam Athanasius *Ad monachos*, Hieronymus in *Chronico*, etc. Servatus

D porro Julianus in primis cura Marci Arethusi, de quo Gregorius postea n. 91; cui consentiunt acta Basilii presbyteri Ancyrani, quæ Bollandus refert in diem Martii 22, ubi S. martyr his verbis Apostatam increpat: « Non es reveritus altare, quo salvatus fuisti. » Deinde Frumentino comiti Scutariorum, de Juliano: « Non est recordatus, quomodo (Deus) eruerit eum a morte per sanctos suos sacerdotes, abscondens eum sub sancto et admirabili ecclesiæ altari. »

(59) *Πρὸ τούτων*. Reg. bm, περὶ τούτων.

(60) *Ἔν τινι... βασιλικῆς*. Deest βασιλικῆς in Reg. bm. Vocem hanc legit Socrat., *Hist.*, lib. V, c. 2, additque « domum illam fuisse palatium in macello ad Argæum montem haud procul ab urbe Cæsarea. »

(61) *Ὅπερ ἦν*. Sic codd. Mallet Montac. ἅπερ ἦν.

(62) *Ἦγον ἀπὸ πάντων*, etc. « Cum vitam privatam procul ab omni publico munere agerent, tum quod imperium abesset, » etc.

quod imperium eos adhuc moraretur, atque in cogitatione duntaxat et meditatione esset, tum quod ætas et spes nondum eos secundis dignitatibus admoveret, 88 utebantur illi quidem aliarum quoque artium præceptoribus, nempe patruo imperatore omni orbicularis disciplinæ genere ipsos erudiente. Verum nostræ philosophiæ impensius operam dabant, non huic solum, quæ in verbis et doctrina versatur, sed illi etiam quæ pietatem in moribus positam habet. Atque et cum optimis quibusque viris consuetudinem habebant, et elegantissimis actionibus, ac luculentum virtutis specimen præ se ferentibus, incumbebant. Quinetiam in clerum seipsos ascripserunt, adeo ut divinos quoque libros plebi lectitarent, non minus id sibi amplum et honorificum esse existimantes, quam aliud quidvis, imo omnium ornamentorum maximum præstantissimumque pietatem esse censentes.

μὲν βασιλείας μελλούσης ἔτι καὶ μελετωμένης, τῆς δὲ ἡλικίας ἅμα καὶ τῆς ἐλπίδος ταῖς δευτέραις τῶν ἀρχῶν (63) οὐ προσαγούσης, ἐχρῶντο μὲν καὶ τῶν ἄλλων παιδευταῖς (64) μαθημάτων, πᾶσαν τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν (65) ἐκπαιδεύοντος αὐτοὺς τοῦ θείου (66) καὶ βασιλέως· ἐχρῶντο δὲ καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίᾳ πλέον, οὐ τῇ περὶ λόγους μόνον, ἀλλ' ὅση καὶ διὰ τῶν ἠθῶν ἔχει τὸ εὐσεβές· ἀνδρῶν τε τοῖς σπουδαιοτάτοις (67) προσομιλοῦντες, καὶ πράξεων ταῖς χαριεστάταις (68), καὶ πολλὴν ἐχούσαις τῆς ἀρετῆς τὴν ἐπίδειξιν· τῷ μέν γε κλήρῳ φέροντες ἑαυτοὺς ἐγκατέλεξαν, ὥστε καὶ τὰς θείας ὑπαναγινώσκειν τῷ λαῷ βίβλους, οὐδενὸς ἔλαττον εἰς δόξαν αὐτοῖς τοῦτο εἶναι νομίζοντες, ἀλλὰ καὶ πάντων μεῖζον καλλώπισμα τὴν εὐσέβειαν.

XXIV. Jam sumptuosissimis quoque martyrum monumentis et votivorum donorum munificentiis, omnibusque aliis rebus, quibus divinus timor insignitur, sapientiæ studium Christique amorem declarabant : alter quidem vere et serio pietatem profitens; quamvis enim natura ferocior ac fervidior esset, vere tamen ac sincere pietatem colebat; alter autem tempus redimens, ac sub mansuetudinis specie atque obtentu morum pravitatem occultans. Quod quidem ex eo conjicere licebit, neque enim miraculum, quod tum accidit, silentio præterire queam, utpote memoria inprimis dignum, atque ejusmodi, ut impiorum multis documento esse possit.

ΚΔ'. Μαρτυρων τε μνήμασι (69) πολυτελεστάτοις, καὶ ἀναθημάτων φιλοτιμίαις, καὶ πᾶσιν οἷς ὁ θεῖος φόβος χαρακτηρίζεται, τὸ φιλόσοφον καὶ φιλόχριστον κατεμήνυον· ὁ μὲν, καὶ κατ' ἀλήθειαν εὐσεβῶν· καὶ γὰρ ἦν, εἰ καὶ τὴν φύσιν θερμότερος, ἀλλ' οὖν γνήσιος εἰς εὐσέβειαν· ὁ δὲ, τὸν καιρὸν ἐξωνούμενος, καὶ κρύπτων ἐν ἐπιεικείας πλάσματι (70) τὸ κακόηθες. Τεκμήριον δέ· καὶ γὰρ οὐκ ἂν δυναίμην παραδραμεῖν τὸ συμβὰν θαῦμα, σφόδρα τε ὂν (71) μνήμης ἄξιον, καὶ πολλοὺς παιδεῦσαι τῶν ἀσεβῶν δυνάμενον.

XXV. Martyribus, ut diximus, ambo laborabant, munificentiaque et liberalitate præclare inter se contendebant, tum multarum manuum opera, tum multis impensis ædem sacram exstruentes. Verum quoniam non pari voluntate animique instituto in hoc opus incumbebant, idcirco nec in eumdem quoque finem labor utrique progrediebatur. Etenim alterius, hoc est, fratris natu majoris, opus perficiebatur, atque ex ratione procedebat, Deo videlicet munus illud libenter admittente, velut Abelis sacrificium, recte et oblatum et divisum [17] : atque hæc oblatio veluti quædam primogeniti consecratio

ΚΕ'. Ἔκαμνον μὲν τοῖς μάρτυσιν, ὅπερ εἶπον, ἀμφότεροι, καὶ ἀντεφιλοτιμοῦντο λαμπρῶς ἀλλήλοις, καὶ χειρὶ πολλῇ (72) καὶ δαπάνῃ τὸν οἶκον ἐγείροντες· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς προαιρέσεως, οὐδὲ εἰς ὅμοιον πέρας προέβαινεν ἀμφοτέροις ὁ πόνος· τοῦ μὲν γὰρ τὸ ἔργον ἠνύετο, καὶ κατὰ λόγον ἐχώρει, τοῦ πρεσβυτέρου λέγω τῶν ἀδελφῶν, οἷα τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπίδοσιν ἑτοίμως προσιεμένου, κατὰ τὴν Ἄβελ θυσίαν, ὀρθῶς καὶ προσενεχθεῖσαν καὶ διαιρεθεῖσαν· καὶ ἦν ὥσπερ πρωτοτόκου (73) τις καθιέρωσις ἡ ἐπίδοσις· τοῦ δὲ, φεῦ τῆς ἐντεῦθεν ἤδη τῶν ἀσεβῶν ἀτιμίας (74) τὰ ἐκεῖθεν μαρτυρομένης (75),

[17] Gen. IV, 4.

(63) *Δευτέραις τῶν ἀρχῶν*. Cæsaris dignitatem, vel militaria imperia significat, quibus ob teneram ætatem impares erant.

(64) *Παιδευταῖς*. Nicocle in *Grammatica*, Ecebolio in *Rhetorica*, juxta Socrat., lib. III, c. 1.

(65) *Ἐγκύκλιον παίδευσιν*. Disciplinarum orbem, « Encyclopædiam » appellant.

(66) *Τοῦ θείου*. « Patruo, » non « avunculo » cum Bill. Siquidem non materna, sed paterna erat cognatio. Utriusque enim parentes germani fratres erant; nempe Constantinus pater Constantii, et Julius Constantius pater Juliani ; sicque fratres patrueles erant Julianus et Constantius.

(67) *Σπουδαιοτάτοις*. « Cum optimis » atque etiam « doctissimis. » Utrumque Græca significant.

(68) *Χαριεστάτοις*. Tres Colb. χρηστοτάτοις, idque etiam scribitur in ora Reg. bm.

(69) *Μαρτύρων τε μνήμασι*. In ora Reg. y, μνήμαις. Theod., *Hist.*, lib. III, c. 2, σηκὸν ἐδομήσατο, « Basilicam exstruxit. » Sozom., lib. V, c. 2, τάφον Μάμα τοῦ μάρτυρος, « sepulcrum Mamæ, » vel, « Mamantis martyris, » etc.

(70) *Πλάσματι*. Juliani hypocrisim non tantum Gregorius, Socrates, Sozomenus, verum etiam ipsi Juliani laudatores testantur, ut Ammianus lib. XXII, p. 208, et Libanius Or. 12.

(71) *Σφόδρα τε ὄν*. Sic Regg. bu, 1, Colb. 3. Deest in nonnullis ὄν, in aliis τε, in paucis utrumque.

(72) *Χειρὶ πολλῇ*. Comb. « Operarum copia et sumptu. »

(73) *Πρωτοτόκου*. Reg. 1, Colb. 3, Coisl. 1, πρωτοτόκων.

(74) *Ἀτιμίας*. Colb. 3, τιμωρίας.

(75) *Μαρτυρομένης*. Sic Regg. 1, bm, etc. Editi vero omnes, et codices pauci, μαρτυρουμένης.

καὶ μικροῖς μηνύμασι τὰ μεγάλα προκηρυττούσης, A ὥσπερ τὴν Κάϊν θυσίαν ὁ τῶν μαρτύρων Θεὸς ἀπεπέμπετο.

ΚϚʹ. Καὶ ὁ μὲν ἐπόνει, ἡ δὲ γῆ (76) τὸ πονηθὲν ἀπεσείετο. Καὶ ὁ μὲν ἐφιλονείκει μᾶλλον, ἡ δὲ ἀπηξίου δέχεσθαι θεμελίους τοῦ σαθροῦ (77) πρὸς εὐσέβειαν, οἷα βοῶσα τὸν ἐσόμενον ἐξ ἐκείνου σεισμὸν (78), καὶ τιμῶσα τοὺς μάρτυρας τῇ περὶ τὸν ἀσεβέστατον ἀτιμίᾳ. Τοῦτο τὸ ἔργον προφητεία τις ἦν τῆς ὕστερον (79) τοῦ ἀνδρὸς αὐθαδείας καὶ ἀπονοίας, καὶ τῆς εἰς μάρτυρας ἀτιμίας, καὶ περὶ τοὺς ἁγίους οἴκους παρανομίας· τοὺς μὲν ἄλλους λανθάνουσα, τὸν δὲ διώκτην πόῤῥωθεν προδιώκουσα, καὶ τὰ τῆς ἀσεβείας ἐπίχειρα προσημαίνουσα (80). B

ΚΖʹ. Ὢ ψυχῆς σοφῆς εἰς τὸ κακοποιῆσαι, τὴν δὲ ἰδίαν οὐ φευγούσης βάσανον! Ὢ Θεοῦ τὸ μέλλον κηρύττοντος, ἵνα ἢ ἀνακόψῃ (81) τὴν ἀσέβειαν, ἢ δείξῃ τὴν πρόγνωσιν! Ὢ παραδόξου μὲν, ἀληθοῦς δὲ (82) πλέον ἢ παραδόξου θαύματος! Ὢ τῆς τῶν μαρτύρων φιλαδελφίας (83)! Οὐκ ἐδέξαντο τιμὴν τοῦ πολλοὺς μάρτυρας ἀτιμάσοντος· οὐ προσήκαντο (84) δῶρον τοῦ πολλοὺς ἀθλητὰς ἀποδείξοντος, μᾶλλον δὲ φθονήσοντος (85) καὶ αὐτῆς (86) τῆς ἀθλήσεως· ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, οὐκ ἤνεγκαν μόνοι μαρτύρων ὑβρίζεσθαι, τῶν ἄλλων (87) ὁσίαις χερσὶ τεθησομένων τε καὶ θεραπευθησομένων, οὐδὲ δοῦναι τῷ σοφιστῇ τῆς κακίας ταῖς ὕβρεσιν ἐγκαυχήσασθαι· ἵνα μὴ παρὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς τὰ μὲν ἀνιστῆται μαρτύ- C ρων μνήματα, τὰ δὲ καταλύηται· καὶ οἱ μὲν τιμῶνται μάρτυρες, οἱ δὲ ἀτιμάζωνται (88), μικρὸν φθανούσης τῆς ἐν σχήματι τιμῆς τὴν ἀληθινὴν ἀτιμίαν· μηδὲ πρὸς τῷ μεγέθει τῆς ὕβρεως καὶ σοφὸς εἶναι νομίζῃ παρ' ἑαυτῷ, λανθάνων, ὥσπερ ἀνθρώπους, οὕτω καὶ Θεὸν τὸν πάντων ὀξύτατον καὶ σοφώτατον, καὶ δρασσόμενον τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, διὰ τοῦ φαινομένου προβλήματος· ἀλλὰ γινώσκῃ νοούμενος, καὶ μὴ ὑπεραίρηται καταλαμβανόμενος.

A erat. Alterius autem muneris, proh impiorum in hac quoque vita ignominiam, futuris rebus testimonium **89** præbentem, ac per parva indicia res magnas prænuntiantem, non secus ac Caini sacrificium, Deus martyrum repudiabat.

XXVI. Itaque ille quidem laborabat, sed terra, quod elaboratum fuerat, excutiebat. Ille vehementius adhuc obnitebatur; hæc hominis in pietate corrupti fundamenta capere detrectabat, tanquam motum eum, quem ipsius scelus allaturum erat, proclamans, ac per impiissimi hominis dedecus martyres honore afficiens. Hoc opus insequentis ipsius arrogantiæ et contumaciæ, ignominiæque in martyres, sceleris que in ædes sanctas vaticinium quoddam erat: aliis quidem incognitum, cæterum B persecutorem eminus persequens, atque impietatis pœnas ante significans.

XXVII. O sapientem animam ad malefaciendum, suum autem cruciatum minime fugientem! O singularem Dei providentiam futura proclamantem, ut vel impietatem compesceret, vel præscientiam suam demonstraret! O miraculum, novum illud quidem et mirandum, sed tamen verius quam mirabilius! O insignem martyrum inter se charitatem! Honorem illius, qui multos martyres ignominia et dedecore affecturus erat, recusarunt: donum illius, qui multos athletas effecturus erat, vel potius ipsos quoque palæstra et decertatione per invidiam prohibiturus erat, non admiserunt: imo, ut verius C loquar, non tulerunt sibi solis ex omni martyrum numero contumeliam inferri, cum aliæ ædes sacræ piis manibus construendæ atque colendæ essent, nec pravitatis artifici ansam præbere de contumeliis sibi inustis gloriandi: ne ab eadem manu martyrum monumenta partim erigerentur, partim everterentur; ac martyrum alii quidem honore, alii autem contemptu et dedecore afficerentur, ficto nimirum ac simulato honore veram ignominiam paulum antevertente; neve præter contumeliæ magnitudinem sibi quoque ipsi sapiens videretur, ut homines, ita Deum, qui omnium acutissimus et sapientissimus est, ac sapientes in astutia sua comprehendit [18], per externam speciem fallens: verum consilia sua patere intelligeret, minimeque animo efferretur, fraudem suam teneri sentiens.

[18] Job v, 13.

(76) Ἡ δὲ γῆ. Sic melioris notæ codices. Par. ἡ γῆ δέ.

(77) Σαθροῦ. Billius, « ægra pietate præditi. » Comb. « exulcerati in pietatem. » Mallem, « pietate carentis. »

(78) Σεισμόν. Non video, ait Comb., quid velit Billius qui vertit, « terræ motum. » Ecclesiæ potius, quam terræ motus fuit ingens illa tempestas, quam Julianus excitavit. Melius ergo sic reddideris: « Quasi futurum illo auctore motum clamans. »

(79) Τῆς ὕστερον. Colb. 6. τῆς εἰς ὕστερον.

(80) Προσημαίνουσα. « Indicio prodens. »

(81) Ἵνα ἢ ἀνακόψῃ. Sic melioris notæ codices. Regg. a, b, quatuor Colb., Pass., ἵν' ᾖ. Reg. bm, ἵν' ἀποκόψῃ, pro ἀνακόψῃ. Par. ed. ἵν' ἀνακόψῃ.

(82) Ἀληθοῦς δέ, etc. « Verius, quam ut sua novitate existimationem fidemque hominum excedat. » D Comb.

(83) Φιλαδελφίας. « O fraternam martyrum charitatem! »

(84) Προσήκαντο. Reg. n, προσῆκαν τὸ δῶρον.

(85) Φθονήσοντος. Ita Regg. b, bm, bu, l, duo Colb. Nonnulli vero cum ed. φθονήσαντος.

(86) Καὶ αὐτῆς. Alii legunt αὐτοῖς. Idem sensus, utro modo legas. Billius legit αὐτοῖς. Si legas αὐτῆς, vertendum: « Ipsius quoque palæstræ gloriam invideret. »

(87) Τῶν ἄλλων, etc. « Cum alii (martyres) piis manibus deponendi et colendi essent, exstructis scilicet illorum monumentis, illatisque in ea sacris pignoribus. » Ita Comb. Recte quidem, ex tota rerum serie, constat.

(88) Ἀτιμάζωνται. Alii, ἀτιμάζονται.

XXVIII. Etsi enim ille martyrum Deus **90** impietatem non repressit, nec scelus, quod meditabatur atque animo premebat, velut malum quoddam profluvium statim exsiccavit, aut inhibuit, ob eas causas quas ipse pro ineffabili sua potentia gubernandique ratione cognitas et exploratas habet, per quam Amorrhæorum quoque iniquitatem cumulari atque expleri certo consilio permittebat [19]; tamen ut plerisque consuleretur, pravitatem illam odio et detestationi esse conveniebat, honoremque hunc rejici, ac Dei erga omnia quæ ipsi offeruntur, æquitatem et puritatem demonstrari.

XXIX. Nam qui Israeli impie se gerenti dixit, *Si obtuleris siliginem, vanum est; suffimentum abominatio mihi est* [20]: quippe etiam eorum Neomenias et Sabbata et diem magnum repudiat: neque enim se, cum plenus sit, ulla re humana et parva opus habere, ut indigne etiam oblatis muneribus delectetur: et iniqui hominis sacrificium, quamvis etiam vitulum mactet, quasi canem exsecratur [21], et thus quasi blasphemiam, ac meretricis mercedem a templo exterminat atque excutit, unumque illud sacrificium in pretio habet, quod puræ manus, et mens excelsa et ab omni vitiorum labe expiata, purissimo numini offerunt; quid mirum, si idem ne honorem quidem eum, quem iste scelerate ac scelerata mente offerebat, suscepit; ille, inquam, qui non humano more conspicit, nec speciem externam spectat, verum occultum hominem [22], atque internam vitii vel virtutis officinam intuetur? Atque hoc quidem tale est. Quod si quis mihi minus fidei habendum putat, eos ipsos, qui spectaculo interfuere, testes producam: nam multos habeo, qui et ad nos hoc miraculum transmiserunt, et ad posteros transmittent.

XXX. Posteaquam autem ad virilem ætatem jam progressi, philosophiæ placita degustarunt (quod utinam nunquam fecissent!) dicendique facultatem, quæ ut probis et honestis virtutis instrumentum ac subsidium est, ita improbis et flagitiosis vitii stimulus efficitur, insuper assumpserunt, minime jam omni ex parte morbum animo clausum tenere, nec impietatis fraudem prorsus secum ipse solus meditari poterat. Quin potius, quemadmodum ignem in materia latentem, etiamsi nondum in luculentam flammam attollatur, emicantes tamen scintillæ quædam, aut fumus e profundo subindicant; aut, si mavis, quemadmodum fontes illi, qui per specus
91 quosdam cum flatu volvuntur, ac deinde arctissime compressi, nec liberum exitum habentes, multis terræ locis vaporem in sublime mittunt, taci-

A ΚΗ'. Εἰ γὰρ καὶ τὴν ἀσέβειαν οὐκ ἐπέσχεν ὁ τῶν μαρτύρων Θεὸς, οὐδὲ τὴν μελετωμένην καὶ κρυπτομένην κακίαν ὥσπερ ῥεῦμα (89) πονηρὸν εὐθὺς ἂν ἐξήρανεν, ἢ ἀνέκοψεν, οἷς αὐτὸς ἠπίστατο λόγοις, κατὰ τὴν ἄῤῥητον αὐτοῦ σοφίαν τε καὶ κυβέρνησιν, καθ' ἣν καὶ τὰς Ἀμοῤῥαίων ἀνομίας ἀναπληρωθῆναι ᾠκονόμει· ἀλλ' ἔδει τήν τε (90) κακοήθειαν μισηθῆναι, καὶ τὴν τιμὴν ἀπωσθῆναι τῶν πολλῶν (91) ἕνεκεν, καὶ δειχθῆναι τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ πάντα τὰ προσφερόμενα ἰσότητά τε καὶ καθαρότητα.

ΚΘ'. Ὁ γὰρ εἰπὼν ἀσεβοῦντι τῷ Ἰσραήλ· *Ἐὰν προσφέρητε* (92) *σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμά μοί ἐστι·* τάς τε Νουμηνίας αὐτῶν καὶ
B τὰ Σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐ προσιέμενος· μηδὲ γὰρ δεῖσθαι, πλήρης ὤν, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων τε καὶ μικρῶν, ἵνα χαίρῃ καὶ τοῖς ἀναξίως προσφερομένοις· τήν τε τοῦ ἀνόμου θυσίαν, κἂν ᾖ μόσχος, ὡς κυνὸς (93) βδελυττόμενος, καὶ ὡς βλασφημίαν τὸν λίβανον, καὶ ἄλλαγμα πόρνης ἐξορίζων τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀποσειόμενος, μόνην δὲ θυσίαν τιμῶν, ἣν καθαραὶ τῷ καθαρωτάτῳ προσφέρουσι χεῖρες, καὶ νοῦς ὑψηλός τε καὶ ἡγνισμένος· τί θαυμαστὸν, εἰ μηδὲ τὴν ἐκείνου τιμὴν προσεδέξατο πονηρῶς τε καὶ μετὰ πονηρᾶς τῆς διανοίας προσαγομένην, ὁ μὴ καθορῶν ὡς ἄνθρωπος (94), μηδὲ εἰς τὸ φαινόμενον βλέπων, ἀλλ' εἰς τὸν κρυπτὸν ἄνθρωπον, καὶ εἰς τὸ ἔνδον τῆς κακίας ἢ τῆς ἀρετῆς ἐργαστήριον; Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτο· καὶ εἴ τις ἀπιστεῖ, τοὺς
C τεθεαμένους αὐτοὺς ἐπιμαρτυρόμεθα· πολλοὶ δέ εἰσιν, οἳ καὶ ἡμῖν καὶ τοῖς ἔπειτα τὸ θαῦμα τοῦτο παρέπεμψάν τε καὶ παραπέμψουσιν

Λ'. Ἐπεὶ δὲ εἰς ἄνδρας προϊόντες ἤδη τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ δογμάτων ἥψαντο (ὡς μήποτε ὤφελον!) καὶ τὴν ἐκ τοῦ λόγου προσελάμβανον δύναμιν, ἣ τοῖς μὲν ἐπιεικέσιν ἀρετῆς ὅπλον, τοῖς δὲ μοχθηροτέροις κέντρον κακίας γίνεται, οὐκέτι κατέχειν ὅλην τὴν νόσον οἷός τε ἦν, οὐδὲ παντελῶς τὸν τῆς ἀσεβείας δόλον ἐν ἑαυτῷ μόνῳ φιλοσοφεῖν· ἀλλ' ὥσπερ πῦρ ἐμφωλεῦον ὕλῃ, κἂν μήπω πρὸς φλόγα λαμπρὰν ἀρθῇ, σπινθῆρές τινες ἐξάπτοντες (95) ἢ καπνὸς ἐκ βάθους ὑποσημαίνουσιν· εἰ βούλει δὲ, τῶν πηγῶν αἳ σήραγγάς
D τινας ὑποτρέχουσαι μετὰ πνεύματος, εἶτ' εὐρυχωρίαν οὐκ ἔχουσαι, οὐδὲ διέξοδον ἐλευθέραν, πολλαχοῦ τῆς γῆς ἀναφυσῶσι καὶ ὑπηχοῦσι κάτωθεν, ὑπὸ μὲν τῆς (96) τοῦ πνεύματος ἀνωθούμεναι, ὑπὸ δὲ τῆς ἄνωθεν βίας κατεχόμεναί τε καὶ ἀνακοπτόμεναι· οὕτω καὶ αὐτὸς τὸ μὲν πολὺ τῆς ἀσεβείας κατ

[19] Gen. xv, 16. [20] Isa. i, 13. [21] Deut. xxiii, 18. [22] I Petr. iii, 4.

(89) *Ῥεῦμα*. Montac. legit ῥεύματι.
(90) *Τήν τε*. Bili. in Orat. Bas. τήν γε.
(91) *Τῶν πολλῶν*. « Ut vulgo consuleretur ac multitudini. »
(92) *Προσφέρητε*. Reg. a, b, προσφέρῃς. Montac. προσφέρεις. In Isa. φέρητε.
(93) *Ὡς κυνός*. Reg. l, et Comb. ὡς κύνα.
(94) *Ὡς ἄνθρωπος*. Reg. bm, Comb. aliique nonnulli addunt κατίδοι. « Qui non ita videt, ut homo perviderit. »
(95) *Ἐξάπτοντες*. Ita quinque Regii aliique plures. Reg. bm et Colb. k habent ἐξάπτονται.
(96) *Τῆς*. Non inelegans hic articulus qui ad βίας referri potest; hunc tamen in nullo codice reperimus.

ἔκρυπτεν ὑπὸ τοῦ καιροῦ (97) καὶ τῆς τοῦ κρατοῦντος παιδαγωγίας· οὔπω γὰρ τὸ φανερῶς ἀσεβεῖν ἦν ἀσφαλές· ἔστι δὲ ὅποι (98) καὶ παρεγύμνου τὸ τῆς γνώμης ἀπόῤῥητον τοῖς ὀξυτέροις τὴν ἀσέβειαν ἢ τὴν σύνεσιν· ἔν τε τοῖς (99) πρὸς τὸν ἀδελφὸν λόγοις πλέον ἢ καλῶς εἶχεν, ὑπὲρ Ἑλλήνων διατεινόμενος (προφάσει δῆθεν ὡς τὸν ἥττω γυμνάζων λόγον, τὸ δὲ ἦν ὄντως γυμνασία κατὰ τῆς ἀληθείας), καὶ πᾶσι χαίρων οἷς ἀσεβὴς τρόπος χαρακτηρίζεται.

A tumque ab ima parte strepitum edunt; a flatu quidem sursum impulsi, cæterum a superna vi retenti et coerciti: eodem quoque modo ipse, tametsi ob temporis necessitatem, ejusque, qui rerum potiebatur, auctoritatem atque disciplinam, majorem impietatis partem occultaret; nondum enim impietatem aperte profiteri tutum erat; interdum tamen iis qui impietate quam prudentia acutiores erant, mentis arcanum aperiebat; tum in disputationibus quas cum fratre habebat, plus quam æquum erat, pro ethnicis contendens (hoc quidem prætextu quasi inferiorem doctrinam exercitationis causa tueretur, cæterum revera adversus veritatem seipsum exercens); tum omnibus iis rebus gaudens, quibus morum impietas quasi certissimis quibusdam notis exprimitur.

ΛΑ'. Ἐπεὶ δὲ τὸν μὲν ἀδελφὸν ἡ φιλανθρωπία τοῦ αὐτοκράτορος ἀποδείκνυσι (1) βασιλέα, καὶ μέρος οὐκ ὀλίγον ἐγχειρίζεται (2) τῆς οἰκουμένης, τῷ δὲ ὑπῆρχε κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν καὶ ἄδειαν, καὶ λόγων καὶ διδασκάλων τοῖς ὀλεθριωτάτοις (3) προσομιλεῖν (Ἀσία δὲ ἦν αὐτῷ τὸ τῆς ἀσεβείας διδασκαλεῖον, ὅση τε περὶ ἀστρονομίαν καὶ τὰς γενέσεις, καὶ φαντασίαν προγνώσεως τερατεύεται, καὶ τὴν ἑπομένην τούτοις γοητικήν)· ἓν ἔτι τὸ λεῖπον ἦν (4), προστεθῆναι τῇ ἀσεβείᾳ καὶ δύναμιν. Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ ταύτην δίδωσιν αὐτῷ καθ' ἡμῶν ἡ πληθυνθεῖσα τῶν πολλῶν (5) ἀνομία, καὶ ἡ ἐπ' ἄκρον (6), ὡς ἂν εἴποι τις, Χριστιανῶν εὐεξία, τὴν ἐναντίαν ζητοῦσα μεταβολὴν (7), καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ τιμὴ (8), καὶ ὁ κόρος δι' ὃν (9) ὑβρίσαμεν.

B XXXI. At postquam imperatoris benignitas fratrem Cæsarem creavit, partemque orbis terrarum haud exiguam ei commisit; huic autem pro animi libidine ac sine ullo metu perniciosissimis et studiis et præceptoribus operam dare licebat (ipsi porro Asia impietatis schola erat, tam quæ circa siderum scientiam et genituras, inanemque præscientiæ speciem vanissime occupatur, quam quæ circa præstigiarum artem, earum asseclam, versatur); unum hoc jam scilicet restabat, ut ad impietatem vis ac potestas accederet. Non multum porro temporis intercessit, cum hanc quoque illi adversus nos concedit exundans multorum iniquitas, Christianorumque, ut sic loquar, ad summum bonitatis provecta valetudo, contrariamque mutationem quærens, licentiaque et honor, et saturitas, ob quam in insolen-

C tiam ac petulantiam prolapsi sumus.

ΛΒ'. Τῷ ὄντι γὰρ κινδυνεύει χαλεπώτερον (10) εἶναι τὸ κατασχεῖν τὰ ἀγαθὰ τοῦ μὴ παρόντα κτήσασθαι· καὶ ῥᾷον ἀπελθοῦσαν εὐημερίαν ἀνακαλέσασθαι δι'

XXXII. Vere enim difficilius esse videtur 92 præsentia bona tueri ac retinere, quam absentia adipisci: faciliusque est sublatam ex oculis felici-

(97) *Ὑπὸ τοῦ καιροῦ.* Billius: « ob temporis incommoditatem. » Combef. pressius ac melius, « per temporis rationem et imperatoris disciplinam. »

(98) *Ὅποι.* Sic Reg. bm. Alii autem non pauci codices, et Herv. ὅπη.

(99) *Τοῖς.* Ita scripti et editi libri, præter Par.

(1) *Ἀποδείκνυσι.* Pass. ἀναδείκνυσι. Quod hic benignitati imperatoris tribuit Gregorius, id malitiæ ascribit Zosimus: εἴτε (ὅπερ ἀληθὲς ἦν) πρόφασιν τῆς αὐτοῦ ἀναιρέσεως· « sive, quod quidem verum erat, in eo mortis causam invenire voluerit. »

(2) *Ἐγχειρίζεται.* Plerique codices habent ἐγχειρίζει. Non tantum Oriens, sed etiam Thracia, adeoque Constantinopolis ipsa, commissa est Gallo. Quod ineunte anno 351 contigit.

(3) *Διδασκάλων τοῖς ὀλεθριωτάτοις.* « Perniciosi hi magistri » fuere (ut Libanium omittam, quem mirifice coluit, licet eum non audierit). Maximus Ephesinus, qui Valentiniani jussu, ob magicas artes, interfectus est, ut ex Socrate, lib. III, c. 1; Sozom. lib. V, c. 2; Liban. orat. 12, discimus; Edesius ejusque discipulus Eusebius, ipse quoque Jamblichus, qui sub Valente obiit, ad quem plures Apostata scripsit epistolas; denique Priscus et Chrysanthius. « His imperii cupiditate, » ait Theodoretus, *Hist.* lib. III, c. 3, « Julianus addictus, pietatem exuit. » Et Augustinus lib. V *De civit. Dei*, c. 21, « Ejus egregiam indolem decepit amore dominandi sacrilega et detestanda curiositas. »

(4) *Λεῖπον ἦν.* Reg. b, λειπόμενον.

(5) *Πληθυνθεῖσα τῶν πολλῶν.* Comb. « accumulata vulgi hominum iniquitas. »

(6) *Ἄκρον.* Sic tres Regii codd. Non pauci cum editis, ἄκρων.

(7) *Τὴν ἐναντίαν ζητοῦσα μεταβολήν.* Basil. in hæc verba: « Bonas ad summum corporis habitudines, periculosas medici pronuntiant. Motis enim, sive in bonum, sive in malum omnibus, motuque et corpora et negotia moveri mutarique necesse est, hincque petulantiæ parentem saturitatem vocant... ad summum itaque bonæ, ut ita dicam, valetudinis provecta res Christiana; nec enim ad meliora proficere poterat, in pejora atque contraria ruit ac mutata est: » Τὰς εἰς ἄκρον εὐεξίας σφαλερὰς ἰατρῶν παῖδες λέγουσι, etc.

D (8) *Καὶ ἡ τιμή.* Hæc desunt in tribus Reg., nec agnoscit Combef.

(9) *Δι' ὅν.* Sic plerique codd. Nonnulli tamen cum Par. habent, δι' ὧν.

(10) *Χαλεπώτερον.* In or. 40 *De baptismate*, num. 31, sic habet Gregorius: Τῆς αὐτῆς ἐστι δυσχερείας καὶ κτήσασθαί τι τῶν ἀγαθῶν οὐχ ὑπάρχον, καὶ κτηθὲν διασώσασθαι. « Ejusdem est difficultatis, et bonum aliquod, quo prius carebas, adipisci, et, cum adeptus fueris, conservare. » Sententia Demosthenis hæc est, juxta Eliam et Heinsium, qui laudant *Olynthiacam* secundam, ubi tamen contraria sententia legitur circa finem: Πολὺ γὰρ ῥᾷον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκε. « Multo enim facilius, quæ habeas, defendi solent omnia, quam parari. » Ad Gregorii sententiam propius accedit Q. Curtius lib. IV, c. 11: « Facilius est quædam vincere quam tueri .. Expeditius manus nostræ rapiunt, quam continent. »

tatem studio et cura recuperare, quam præsentem conservare. Atque contritionem quidem præcedit contumelia [23], ut præclare habetur in Proverbiis, gloriam autem humilitas [24]: aut, ut dilucidius loquar, quemadmodum calamitas insolentiam, ita splendor et gloria humilitatem comitatur. *Dominus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* [25], atque contrariis contraria vicissim inducit, qui omnia juste admetitur. Quod ipse quoque David perspectum et exploratum habens, hoc in bonorum numero collocat, quod animo contractus et depressus fuerit: gratiamque habet ei, a quo depressus est, tanquam hinc divinarum justificationum cognitio ipsi accesserit. *Priusquam*, inquit, *humiliarer, ego deliqui: propterea eloquium tuum custodivi* [26]: dejectionem scilicet inter delictum et resipiscentiam interponens, utpote ab illo quidem genitam, hanc autem parientem. Peccatum enim dejectionis parens est; dejectio autem, resipiscentiæ. Nos quippe, cum probi et moderati essemus, in altum sublati, eoque paulatim provecti ut in hanc rerum speciem hominumque multitudinem Dei ope ac favore pervenerimus, posteaquam incrassati sumus, recalcitravimus: et posteaquam dilatati fuimus [27], in arctum redacti sumus: quamque in persecutionibus et adversis gloriam potentiamque collegeramus, eam in secundis rebus dissipavimus, quemadmodum deinceps oratio declarabit.

ἐπιμελείας, ἢ τὴν ὑπάρχουσαν διασώσασθαι· καὶ πρὸ μὲν συντριβῆς ἡγεῖται ὕβρις (11), αἱ Παροιμίαι καλῶς φασι, πρὸ δὲ δόξης ταπείνωσις· ἢ, ἵνα σαφέστερον εἴπω, ὕβρει μὲν ἕπεται συντριβή, ταπεινώσει δὲ εὐδοξία· *Κύριος γὰρ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν*, καὶ ἀντεισάγει τὰ ἐναντία τοῖς ἐναντίοις ὁ πάντα δικαίως ἐπιμετρῶν (12). Ταῦτα εἰδὼς καὶ ὁ θεῖος Δαβίδ, ἕν τι τῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ συνεστάλθαι τίθεται· καὶ χάριν ὁμολογεῖ τῷ συστείλαντι, ὡς τοῦ τὰ δικαιώματα μαθεῖν ἐντεῦθεν προσγινομένου· καί, *Πρὸ τοῦ με ταπεινωθῆναι*, φησίν, *ἐγὼ ἐπλημμέλησα· διὰ τοῦτο τὸ λόγιόν σου ἐφύλαξα*· μέσην πλημμελείας τε (13) καὶ διορθώσεως τιθεὶς τὴν ταπείνωσιν, ὡς ἐκ μὲν ταύτης γεννωμένην (14), τὴν δὲ γεννήσασαν· ἁμαρτία μὲν γὰρ ταπεινώσεως μήτηρ, ἐπιστροφῆς δὲ ταπείνωσις. Ἡμεῖς γοῦν, ὑψωθέντες, ὅτε ἦμεν ἐπιεικεῖς τε καὶ μέτριοι, καὶ κατὰ μικρὸν αὐξηθέντες, ὡς εἰς τόδε τὸ σχῆμα (15) καὶ πλῆθος σὺν χειραγωγίᾳ Θεοῦ προελθεῖν, ἡνίκα ἐλιπάνθημεν, ἐσκιρτήσαμεν· καὶ ἡνίκα ἐπλατύνθημεν, ἐστενοχωρήθημεν· καὶ ἣν ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ ταῖς θλίψεσι συνελεξάμεθα δόξαν καὶ δύναμιν, ταύτην εὖ πράττοντες κατελύσαμεν· δηλώσει δὲ τὰ ἑξῆς τοῦ λόγου.

XXXIII. Ac Cæsari quidem, et imperium, et vita finem accipit; quæ enim interea acciderunt, silentio premam, tam ejus gratia qui fecit, quam ejus qui passus est: quorum utriusque pietatem venerans, temeritatem haudquaquam laudo. Quoniam enim oportebat, ut cum homines essent, peccati aliquid admitterent, hocillud est quod fortasse quispiam in utroque reprehenderit: nisi tamen hic quoque, dum alterum accusamus, alterum crimine liberemus. Julianus autem statim fratri in imperio, sed non in pietate; paulo autem post ei quoque, a quo imperator creatus fuerat, succedit; partim volenti, partim a communi fine coacto, atque ita superato, ut ea clades orbi universo funesta et exitiosa fuerit.

ΛΓ'. Ὅρον μὲν ἡ βασιλεία τῷ Καίσαρι καὶ ὁ βίος λαμβάνει· τὰ γὰρ ἐν μέσῳ σιωπήσομαι (16) φειδοῖ καὶ τοῦ πεποιηκότος καὶ τοῦ πεπονθότος· ὧν ἀμφοτέρων αἰδούμενος τὴν εὐσέβειαν, οὐκ ἐπαινῶ τὴν θρασύτητα. Ἐπειδὴ γὰρ ἔδει τι καὶ ἁμαρτεῖν, ὄντας ἀνθρώπους, τοῦτό ἐστιν ὃ τάχα ἄν τις ἀμφοτέρων οὐκ ἐπαινέσειεν· εἰ μὴ κἀνταῦθα δι' ὧν τοῦ ἑτέρου κατηγορήσομεν, τὸν ἕτερον αἰτίας ἀφήσομεν (17). Ὁ δὲ εὐθὺς μὲν κληρονόμος τῆς τοῦ ἀδελφοῦ βασιλείας, ἀλλ' οὐκ εὐσεβείας· μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ τοῦ βασιλεύσαντος αὐτὸν γίνεται, τὸ μὲν ἑκόντος (18), τὸ δὲ βιασθέντος τῷ κοινῷ τέλει, καὶ ἡττηθέντος ἧτταν παντὶ τῷ κόσμῳ κακὴν καὶ ὀλέθριον.

93 XXXIV. Quid tibi accidit, o imperatorum divinissime, Christique amantissime? (eo enim provehor, ut tecum velut cum præsente atque audiente expostulem, etsi multo præstantiorem te esse scio,

ΛΔ'. Τί τοῦτο, ὦ θειότατε βασιλέων (19) καὶ φιλοχριστότατε (προάγομαι (20) γὰρ ὡς παρόντι καὶ ἀκούοντι μέμψασθαι, καὶ εἰ πολὺ κρείττονα γινώσκω τῆς ἡμετέρας μέμψεως, μετὰ Θεοῦ (21) τεταγμένον,

[23] Prov. XVI, 18. [24] Prov. XV, 33. [25] Jac. IV, 6. [26] Psal. CXVIII, 67. [27] Deut. XXXII, 15.

(11) *Ὕβρις*. Vulgata minus æquivoce vertit, « superbia. »

(12) *Ἐπιμετρῶν*. Reg. 1, ἀντιμετρῶν.

(13) *Πλημμελείας τε*. Deest τε in plerisque codd. Hunc locum sic reddit Comb.: « Inter delictum et emendationem mediam interponens resipiscentiam. »

(14) *Γεννωμένην*. Comb. « quæ ex illo orta sit, ejusque parens. »

(15) *Ὡς εἰς τόδε τὸ σχῆμα*. « Ut in hanc dignitatem. »

(16) *Τὰ γὰρ ἐν μέσῳ σιωπήσομαι*. « Gregorius, » ut cum Basilio loquar, « ait se silentio præterire quæ interim contigerunt, veritus amborum, utpote Christianorum, pietatem. Alludit ad facinus, quo Gallus res novas est molitus, et ad mortem quam huic intulit Constantius. Si enim alterum accusasset Gregorius, alterum culpa liberari necesse erat. Quapropter, misso utriusque facinore, quæ in medio dicenda erant, silentio se premere profitetur. »

(17) *Ἀφήσομεν*. Vix unum reperias codicem, qui aliter habeat. Ed. ἀφήσωμεν.

(18) *Τὸ μὲν ἑκόντος*, etc. « Constantio volente, fratri suo successit Julianus; ipsi vero Constantio morte coacto et superato. »

(19) *Βασιλέων*. Reg. p. Βασιλεῦ.

(20) *Προάγομαι*. Reg. 1, προσάγομαι.

(21) *Μετὰ Θεοῦ*. Sic omnes codices. Ed. μετὰ τοῦ Θεοῦ.

καὶ τῆς ἐκεῖ δόξης κληρονομήσαντα, καὶ τοσοῦτον μεταχωρήσαντα, ὅσον μεταθέσθαι τὴν βασιλείαν)· τίνα ταύτην ἐβουλεύσω βουλὴν, πάντων συνέσει καὶ ἀγχινοίᾳ κατὰ πολὺ διαφέρων, οὐ τῶν ἐπὶ σοῦ (22) βασιλέων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔμπροσθεν; ὁ τὸ βαρβαρικὸν ἀνακαθαίρων κύκλῳ, καὶ τοὺς οἴκοι τυράννους χειρούμενος, τοὺς μὲν τοῖς λόγοις, τοὺς δὲ τοῖς ὅπλοις, καὶ τούτων ἑκάτερον ὡς μηδὲν ὑπὸ τοῦ ἑτέρου διοχλούμενος· οὗ μεγάλα μὲν τρόπαια τὰ μεθ' ὅπλων καὶ μάχης, μείζω δὲ καὶ περιφανέστερα τὰ ἀναίμακτα· πρὸς ὃν καὶ αἱ πανταχόθεν πρεσβεῖαι καὶ ἱκεσίαι· ᾧ τὰ μὲν (23) ὑπήκουε, τὰ δὲ ἔμελλε (24)· πᾶν δὲ ἦν τὸ ἐλπισθὲν ἴσον τῷ χειρωθέντι· ὁ χειρὶ Θεοῦ πρὸς πᾶσαν καὶ βουλὴν καὶ πρᾶξιν ὁδηγούμενος· οὗ μᾶλλον μὲν τῆς χειρὸς ἡ σύνεσις, μᾶλλον δὲ τῆς συνέσεως ἡ χεὶρ ἐθαυμάζετο· πλέον δὲ τῆς ἐν ἀμφοτέροις εὐδοκιμήσεως ἡ εὐσέβεια.

A quam ut a me reprehendi debeas, utpote qui Deo adjunctus sis, cœlestisque gloriæ hæreditatem acceperis, atque in tantum a nobis migraris, ut imperium cum meliore commutares.) Quodnam hoc consilium suscepisti, qui omnes, non tuæ solum, sed etiam superioris memoriæ imperatores animi solertia et acumine longe antecellebas? qui barbaras nationes per gyrum repurgabas, tyrannosque intestinos ditioni tuæ, partim sermonibus, partim armis subjiciebas, et quidem utramque ita dextre et egregie, quasi ab altero nihil molestiæ tibi exhiberetur: cujus cum magna et eximia trophæa armis et prælio quæsita, tum majora et illustriora sine ulla cruoris profusione parta; ad quem legationes et supplicationes undecunque confluebant: cui nationes partim jam subditæ, partim B jamjam subjiciendæ erant; ut in eadem causa essent omnes ii quorum expugnatio in spe posita erat, ac si jam domiti atque in potestatem redacti essent: qui Dei manu ad omnia consilia resque omnes gerendas utebaris: cujus denique et prudentia majorem sui admirationem movebat, quam manuum vires; et rursus vires majori admirationi erant, quam prudentia: atque utroque præclarior illustriorque erat pietatis gloria.

ΛΕ'. Πῶς οὖν ἐνταῦθα μόνον ἀμαθὴς ἐφάνης (25) καὶ ἀπερίσκεπτος; Τί τὸ τάχος τῆς ἀπανθρώπου φιλανθρωπίας; Τίς συνεισῆλθε δαιμόνων (26) τῷ σκέμματι; Πῶς τὸν μέγαν κλῆρον καὶ τὸ πατρῷον καλλώπισμα, τοὺς ἐπωνύμους λέγω Χριστοῦ, τὸ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐκλάμψαν ἔθνος, τὸ βασίλειον ἱεράτευμα, τὸ πολλῷ πόνῳ καὶ πολλοῖς ἱδρῶσι συναυξηθὲν, οὕτως ἐν ὀλίγῳ καὶ ἀκμῇ βραχείᾳ καιροῦ τῷ κοινῷ παλαμναίῳ φέρων παρέδωκας;

XXXV. Quonam igitur modo hic solum imperitus minimeque circumspectus exstitisti? Quæ hæc inhumanæ humanitatis celeritas? Quis dæmonum ad hanc deliberationem simul irrepsit? Quomodo magnam illam hæreditatem, ac patrium decus et ornamentum, eos dico, qui a Christo cognomentum habent, gentem illam toto passim orbe lucentem, regale sacerdotium [23], multo labore multisque sudoribus auctum, tam brevi atque exiguo temporis puncto communi huic pesti et furiæ tradidisti?

ΛϚ'. Ἴσως τι καὶ ἀσεβεῖν ὑμῖν, ἀδελφοί, φαίνομαι, καὶ ἀγνωμονεῖν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις, καὶ ὅτι μὴ ταχὺ τοῖς τῆς κατηγορίας ῥήμασιν ἐπάγω τὰ τῆς ἀληθείας. Καίτοι γε ἱκανῶς ἀπολελόγημαι, καὶ δι' αὐτῶν ὧν ἐγκέκληκα, εἴ τι τῇ κατηγορίᾳ τὸν νοῦν προσέχετε· κἀνταῦθα μόνον (27) ἡ κατηγορία τὴν ἄφεσιν ἔχει· χρηστότητα γὰρ εἰπὼν, τὴν ἀπολογίαν ἐδήλωσα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε καὶ τῶν μετρίως ἐκεῖνον ἐπισταμένων, ὅτι ἕνεκα μὲν εὐσεβείας καὶ τοῦ περὶ ἡμᾶς φίλτρου, καὶ τοῦ βούλεσθαι πᾶν ἡμῖν ἀγαθὸν, μὴ ὅτι ἐκεῖνον (28) παρεῖδεν ἂν, ἢ γένους ὅλου τιμὴν, ἢ προσθήκην τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας (29), καὶ πάντων τῶν ὄντων, καὶ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἧς οὐδὲν οὐδενὶ τιμιώτερον, τὴν ἡμετέραν ἀσφάλειάν τε καὶ σωτηρίαν οὐκ ἂν χαλεπῶς ἠλλάξατο;

C XXXVI. Sed fortasse vobis, fratres, impie facere videor, atque in hoc sermone iniqui et ingrati animi specimen exhibere, quod non statim accusationis verbis veritatis verba subnectam. Quanquam per ea quoque quæ objeci, satis ipsius causam egi, eumque purgavi, si modo accusationi nostræ attentum animum præbuistis; atque hic duntaxat accusationi absolutio conjuncta est. Nam cum benignitatem dixi, id aperte 94 dixi quod eum crimine omni ac culpa liberet. Cui enim, vel ex iis quibus non perinde cognitus erat, dubium est, quin ipse ob pietatem amoremque erga nos, ac propensissimam bene de nobis merendi voluntatem, non modo illum, aut totius generis honorem, imperiique incrementum neglexisset, verum imperio quoque ipsi D omnibusque fortunis, atque ipsi denique vitæ, qua nemini quidquam est charius, incolumitatem nostram ac salutem haud illibenti animo prætulisset?

[23] I Petr. II, 9.

(22) *Τῶν ἐπὶ σοῦ.* « Tuæ ætatis, tibi æqualium. »

(23) *Ὧ τὰ μὲν*, etc. Ita plerique codd. Paucissimi cum ed. ὧν. Bill.: « Cui nationes omnes partim jam dicto audientes erant, partim jamjam futuræ erant. »

(24) *Τὰ δὲ ἔμελλε*, etc. Comb. sic locum hunc vertit: « Mox futurum erat, ut in eadem causa essent, tum quorum expugnatio in spe posita erat, tum qui jam in potestatem redacti erant. »

(25) *Ἐφάνης.* Deest in plerisque non infimæ notæ codicibus.

(26) *Δαιμόνων.* Colb. a, δαίμων.

(27) *Κἀνταῦθα μόνον*, etc. « Atque hic accusationi, etiamsi sola esset, absolutio conjuncta est. Nam cum lenitatem dixi, » etc.

(28) *Ἐκεῖνον.* « Illum, » scilicet « Julianum. »

(29) *Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας.* Hæc desunt in duobus Regiis optimæ notæ. In aliis deest tantum τῆς ante βασιλείας.

XXXVII. Neque enim quisquam aliquando ullius rei tam acri amore atque cupiditate correptus est, quam ille Christianos crescere, atque in summam gloriæ potentiæque amplitudinem pervenire cupiebat. Ac neque domitæ et subactæ gentes, nec respublica præclaris legibus constituta et gubernata, nec pecuniarum copia, nec gloriæ magnitudo, nec quod rex regum et esset, et appellaretur, nec omnia alia, quibus hominum felicitas declaratur; nec denique quidquam ex omnibus rebus tantum ipsi voluptatis afferebat, quantum, ut et nos per ipsum, et per nos ipse, tum apud Deum, tum apud homines floreremus, ac firma semper et stabilis nobis potentia permaneret. Illud enim probe perspiciebat, altius videlicet magisque regie quam plerique soleant, de his cogitans, cum Christianorum rebus Romanorum quoque res incrementum simul cepisse, atque cum adventu Christi imperium simul ingressum fuisse, cum nondum prius hoc evicisset, ut in unius principatum plane deveniret. Ob idque, et merito quidem, res nostras magis amplecti mihi videbatur. Qui quidem, etsi quid nobis molestiæ exhibuit, non nostri contemptu id fecit, nec ut nos contumelia afficeret, nec ut aliis quibusdam potius quam nobis indulgeret; sed ut omnes in unum coiremus, animorumque consensione jungeremur, nec per schismata inter nos diremti atque dissecti essemus.

ΛΖ'. Οὐδενὶ γὰρ οὐδενὸς οὕτω πώποτε πράγματος ἔρως θερμὸς ἐνέσκηψεν, ὡς ἐκείνῳ Χριστιανοὺς αὐξηθῆναι, καὶ εἰς πλεῖστον (30) καὶ δόξης προελθεῖν καὶ δυνάμεως· καὶ οὔτε ἔθνη χειρούμενα, οὔτε τὸ κοινὸν εὐνομούμενον, οὐ πλῆθος χρημάτων, οὐ δόξης περιουσία (31), οὐ τὸ βασιλέα βασιλέων καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι, οὐχ ὅσοις ἄλλοις ἀνθρώπων εὐδαιμονία γνωρίζεται· οὐδὲν οὕτω τῶν πάντων ἐκεῖνον ηὔφραινεν, ὡς τὸ δι' ἑαυτοῦ μὲν ἡμᾶς, διὰ δὲ ἡμῶν ἐκεῖνον, καὶ παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις (32) εὐδοκιμεῖν, καὶ ἀκατάλυτον ἡμῖν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον παραμεῖναι τὴν δυναστείαν· καὶ γὰρ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκεῖνο ᾔδει σαφῶς, ὑψηλότερόν τε (33) καὶ βασιλικώτερον ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς περὶ τούτων διανοούμενος, ὅτι τοῖς Χριστιανῶν πράγμασι τὰ Ῥωμαίων συνηύξησε, καὶ συνεισῆλθε τῇ ἐπιδημίᾳ Χριστοῦ τὸ κράτος, οὔπω πρότερον τελείως (34) εἰς μοναρχίαν νενικηκός (35)· καὶ διὰ τοῦτο πλέον ἐδόκει μοι περιέπειν εὖ ποιῶν τὰ ἡμέτερα· ὅς γε, καὶ εἴ τι παρελύπησεν ἡμᾶς, οὐ περιφρονῶν, οὐδὲ ὑβρίζων, οὐδὲ ἄλλοις τισὶ πρὸ ἡμῶν χαριζόμενος (36), ἀλλ' ὥστε πάντας ἓν εἶναι, καὶ συμφρονεῖν παρελύπησε, καὶ μὴ διακεκόφθαι, μηδὲ διεστάναι τοῖς σχίσμασιν.

XXXVIII. Sed, ut dicebam, parum cauta est simplicitas, ac benignitati adjuncta est imbecillitas; minimeque is improbitatem suspicatur, cujus animus ab improbitate liber ac purus est. Propterea, quod futurum erat, ignoratum est, nec fucus et simulatio deprehensa, sensimque obrepsit impietas, ac duæ benignitates inter se occurrerunt, altera erga pium genus, altera erga omnium hominum impiissimum, maximumque divini **95** numinis contemptorem. Quid ille, qui cum nihil haberet, quod de Christianis quereretur, nihil quod doctrinam nostram improbaret, nihil rursus quod ex gentilium dogmatibus eximium et excellens existimaret, atque ejusmodi, ut sermone vix convelli posset, nec denique ullius majorum suorum exemplum hac in re sequeretur, nobilissimum sese ex impietate reddidit, novoque modo cum eo, a quo Cæsar designatus fuerat, certavit? Nam cum eum virtute rebusque præclaris superare non posset, contrario

ΛΗ'. Ἀλλ' ὅπερ εἶπον, ἀφύλακτον ἡ ἁπλότης, καὶ μετὰ τοῦ σαθροῦ (37) τὸ φιλάνθρωπον, καὶ ἥκιστα κακίαν ὑφορᾶται τὸ κακίας ἐλεύθερον· διὰ τοῦτο ἠγνοήθη τὸ μέλλον, καὶ τὸ πλάσμα οὐκ ἐφωράθη, καὶ παρεισῆλθε κατὰ μικρὸν ἡ ἀσέβεια, καὶ δύο χρηστότητες συνεισῆλθον ἀλλήλαις, ἥ τε περὶ τὸ εὐσεβὲς γένος καὶ τὸν ἀσεβέστατον πάντων καὶ ἀθεώτατον. Ὅς, τί (38) μεμφόμενος Χριστιανοῖς, τί δὲ οὐκ ἐπαινεῖν ἔχων τῶν ἡμετέρων, τί δὲ τῶν παρ' Ἕλλησι δογμάτων ὑπερφυὲς νομίσας, καὶ δυσκίνητον λόγῳ, ποίῳ δὲ καὶ ἀκολουθῶν ὑποδείγματι, γνωριμώτατον (39) ἑαυτὸν ἐξ ἀσεβείας κατέστησε, καὶ καινότερον τρόπον ἡμιλλήθη τῷ ἀναδείξαντι; Ἐπειδή γε ὑπερβάλλειν οὐκ (40) ἦν ἀρετῇ καὶ τοῖς κρείττοσι, διὰ τοῦ ἐναντίου φανῆναι φιλονεικήσας (41) τῆς εἰς δυσσέβειαν ἀμετρίας, καὶ τῆς περὶ τὸ χεῖρον φιλοτιμίας. Ἡ μὲν οὖν ὑπὲρ Χριστιανῶν τοῦ ἀνδρὸς, καὶ πρὸς Χριστιανοὺς ἀπολογία τοιαύτη, καὶ οὕτω δικαία τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν.

(30) *Εἰς πλεῖστον.* Sic plerique codices. Ed. ἐπὶ πλεῖστον.

(31) *Οὐ πλῆθος χρημάτων, οὐ δόξης περιουσία.* Hæc excidere Par. editoribus.

(32) *Καὶ ἀνθρώποις.* Comb. καὶ παρὰ ἀνθρώποις.

(33) *Τε.* Deest in codicibus non paucis.

(34) *Τελείως.* Codices communiter τελέως.

(35) *Νενικηκός.* Comb. κεκινηκός.

(36) *Χαριζόμενος.* Billius, primis curis, « gratificari, » rectius quam in edit. Paris. quæ habet, « commendare. »

(37) *Μετὰ τοῦ σαθροῦ.* Hic optime convenit quod ait Tullius, II *Tusc.* n. 21, 47 : « In animis omnium est fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo et languidum, senile. » etc.

(38) *Ὅς, τί.* Hic, et in sequenti membro, τί δὲ οὐκ, habent nonnulli codices, ut alibi non raro, τί δαί. Græca hæc per interrogationem videntur reddenda : « Qui, quid in Christianis causatus? Quid in nostris non laudandum inveniens? Quid in Græcorum dogmatibus eximium et non facili negotio sermone convellendum arbitratus? Quod porro exemplum secutus, famosissimum sese ex impietate constituit? »

(39) *Γνωριμώτατον.* Superscriptum, ὀνομαστότατον, « celeberrimum. »

(40) *Ὑπερβάλλειν οὐκ ἦν.* In mss. non paucis et in Basil. legitur, οὐκ ἦν ὑπερβαλεῖν.

(41) *Φιλονεικήσας.* Reg. f. ἐφιλονείκησε.

modo, hoc est, per immodicam quamdam et effrenatam impietatem, pervicaxque vitii studium, nominis splendorem sibi conciliare obnixus est. Ac de Christianis, et ad Christianos, talis est Constantii purgatio, tamque æqua et justa, his quidem certe qui mente præditi sunt.

ΛΘ'. Ἐπεὶ δὲ (42) εἰσί τινες, οἳ, κἂν ταύτης ἡμᾶς A ἀπολύσωσι τῆς αἰτίας, ἑτέρας οὐκ ἀφιέντες, ἀλλὰ κατηγοροῦντες εὐήθειαν, ὅτι τῷ δυσμενεστάτῳ καὶ πολεμιωτάτῳ τὴν ἀρχὴν ἐνεχείρισε, καὶ τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν πρότερον, εἶτα ἰσχυρὸν κατεσκεύασε, τὴν μὲν ἔχθραν διὰ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ σφαγῆς προκαταβαλόμενος, τὴν δὲ δύναμιν διὰ τῆς βασιλείας προσθείς· ἀναγκαῖον καὶ περὶ τούτου βραχέα διεξελθεῖν (43) καὶ δεῖξαι μὴ παντάπασιν ἄλογον τὸ φιλάνθρωπον, μηδὲ ἔξω τῆς βασιλικῆς μεγαλονοίας καὶ προμηθείας· καὶ γὰρ ἂν αἰσχυνοίμην, εἰ, τοιαύτης παρ' αὐτοῦ τυχόντες τιμῆς, καὶ τοσοῦτον αὐτὸν εὐσεβείᾳ διαφέρειν πεπιστευκότες, μὴ τὰ (44) δίκαια συνηγορήσαιμεν· ὃ καὶ τοῖς μηδὲν εὐεργετηκόσιν (45) ὀφείλεται παρ' ἡμῶν, τῶν Λόγου καὶ Ἀληθείας θεραπευτῶν· καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν, ἡνίκα καὶ B τὸ κολακεύειν δοκεῖν ἐκπεφεύγαμεν, καὶ πονηρᾶς ἐλεύθερος ὑπονοίας ὁ λόγος.

XXXIX. Quoniam autem nonnulli sunt, qui, quamvis nos hoc crimine liberent, altera tamen culpa minime solvunt, verum stultitiæ propterea insimulant, quod ipse inimicissimo homini hostique acerrimo imperium commiserit, atque eumdem primo hostem effecerit, deinde robur ipsi compararit, nimirum per fratris cædem inimicitiæ fundamentum jaciens, post autem per imperium eidem vires addens; de hac quoque re pauca necessario mihi dicenda sunt, illudque ostendendum, nequaquam omnino inconsultam atque a ratione alienam hanc clementiam exstitisse, nec ab imperatoria animi præstantia providentiaque remotam. Etenim pudore suffunderer, si, cum tantum ab eo honorem acceperimus, eumque tanta pietatis laude excelluisse persuasum habeamus, justum illi patrocinium nequaquam afferremus; quod iis quoque, qui nihil beneficii in nos contulerunt, a nobis, qui Verbi et Veritatis cultum profitemur, præstari debet; idque præsertim post illius e vita discessum, cum jam verendum non est, ne in assentationis opinionem incidamus, ac jam omni mala suspicione vacat oratio.

Μ'. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἤλπισεν, εἰ μή τι ἄλλο, ταῖς τιμαῖς ποιήσειν αὐτὸν ἡμερώτερον; Τίς δὲ οὐκ ἐκ τῆς πίστεως, ἣν ἐπιστεύθη (46) καὶ παρὰ τὸ εἰκὸς, δικαιότερον; ὡς ἀμφοῖν δικαίᾳ καὶ βασιλικῇ κρίσει, τοῦ μὲν ἐπιτιμηθέντος, τοῦ δὲ προβληθέντος· ὁ γὰρ τὸν δεύτερον τιμήσας, οἷς οὐκ ἄν τις ἤλπισεν, οὐδὲ αὐτὸς ὁ τυχὼν τῆς τιμῆς, δῆλον, ὡς οὐδὲ τὸν πρότερον ἄνευ δικαίας ὀργῆς ἐκολάσατο· καὶ τὸ μὲν τῆς ἐκείνου προπετείας ἦν, τὸ δὲ τῆς τοῦ τετιμηκότος C φιλανθρωπίας.

XL. Quis enim non spem habuisset, fore ut, si nihil aliud, honoribus certe ipsum mitiorem efficeret? Quis non ex fide, quæ illi etiam præter æquum habita est, justiorem? tanquam justo et imperatorio judicio alter pœnam luisset, alter electus fuisset. Nam qui natu minorem iis honoribus affecerat, quos nemo sperasset, ne ipse quidem qui honorem acceperat; perspicuum utique est, eum, ne in priorem quidem, nisi justa ira commotum, animadvertisse: alterumque 96 ejus, qui supplicio affectus est, temeritati assignandum esse; alterum autem, illius, a quo honore affectus fuerat, humanitati.

ΜΑ'. Καὶ ἅμα τὸ θαῤῥεῖν εἶχεν, εἰ δεῖ τὸ μεῖζον εἰπεῖν, οὐ τοσοῦτον ἐκ τῆς ἐκείνου πίστεως, ὅσον ἐκ τῆς ἰδίας δυνάμεως· ᾗ μοι δοκεῖ καὶ Ἀλέξανδρος θαῤῥήσας ὁ πάνυ δοῦναι μὴ μόνον τὸ ζῆν ἡττημένῳ Πώρῳ, καὶ ταῦτα νεανικῶς οὕτως ἠγωνισμένῳ περὶ τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλείαν αὖθις Ἰνδῶν· ὡς τὸ μεγαλόψυχον (47) οὐκ ἄλλως ἢ οὕτως ἐπιδειξόμενος, ᾧ κρατηθῆναι (48) χεῖρον ἐνόμιζεν Ἀλέξανδρος ὢν ἢ τοῖς ὅπλοις· τοῦ δὲ, εἰ κακὸν λάβοι, D χειρώσασθαι πάλιν ἐπ' αὐτῷ τυγχάνοντος. Καὶ ἦν αὐτῷ ἡ περιουσία τοῦ θαῤῥεῖν τὸ φιλάνθρωπον.

XLI. Ad hæc, ut, quod majoris momenti est, dicam, non tam istius fide quam suis opibus et potentia nitebatur: quibus etiam, ut opinor, fretus magnus ille Alexander, victo Poro non modo vitam dedit, idque cum de imperio adeo strenue dimicasset, sed Indorum etiam regnum ipsi restituit: perinde atque non alia ratione magnanimitatis specimen editurus, qua vinci, cum Alexander esset, turpius existimabat, quam armis superari: præsertim cum in sua potestate esset, eum, si malum beneficiique immemorem comperiret, rursum sub ditionis suæ jugum mittere. Ita benignitas hæc ab ingenti quadam animi præfidentia manabat.

ΜΒ'. Καίτοι τί τοῦτο ἀγωνίζομαι, σφόδρα ἐνὸν κρατεῖν καὶ ἡττημένον; Εἰ γὰρ ὁ πιστεύσας κακῶς.

XLII. Sed quid in hac re tantopere laboro atque contendo, cum mihi causam facile obtinere liceat,

(42) Ἐπεὶ δέ. Ita plerique codd. Ed. ἐπειδὴ δέ.
(43) Διεξελθεῖν. Tres Colb. διελθεῖν.
(44) Μὴ τά. Combef. legit μηδὲ τά.
(45) Εὐεργετηκόσιν. Reg. l, Or. 1, Combef. etc. εὐηργετηκόσιν.
(46) Ἣν ἐπιστεύθη. Reg. bm, Colb. b, ᾗς ἐπιστεύθη.
(47) Μεγαλόψυχον. Edit. et mss. nonnulli addunt μέν. Sed deest in melioris notæ codicibus.
(48) Ὧ κρατηθῆναι. Ad hæc verba Reg. n, appingit: αὐτῷ μεγαλοψύχῳ· κρατῆσαι γὰρ τούτῳ, ἀλλ' οὐ κρατηθῆναι ἐβούλετο. « Ipsa magnanimitate, qua vincere magis quam vinci volebat. » Rem narrat Plutarch. in *Vita Alex.*

etiam superato? Etenim si is malus est, qui credidit, quid tandem præ eo ille, cui fides habita est? Et, si mores illius non prævidisse, in crimine ponendum est, vitium ipsum ubi tandem collocabimus? Sed profecto res quædam considerationis expers est improbitas: nec ulla ratio iniri potest, qua homines nequam et improbos quisquam meliores efficiat. Quippe cum iste, quibus ex rebus majorem benevolentiam concipere, ac si quos improbitatis igniculos habebat, eos exstinguere debebat, ex his ad majus odium incensus sit, idque spectarit, ut bene de se meritum ulcisceretur.

XLIII. Hæc ipsum Platones, et Chrysippi, et clarus Peripatus, et veneranda Stoa, et scita illa venusta sonoro gutture fundentes edocuerunt. Hæc geometriæ æqualitas et de justitia sermones, illudque, eligendum potius esse injuriam accipere, quam inferre. Hæc egregii magistri, et imperii defensores et legislatores, quos ex triviis et barathris sibi collegerat; quorum non vitam ac mores laudaverat, sed facundiam suspexerat: ac ne hanc quidem fortasse, sed impietatem solam, ut sat idoneam **97** consiliariam, rerumque gerendarum vel omittendarum magistram.

XLIV. Quidni autem hos admirari par est, qui civitates etiam, quæ reipsa consistere non possunt, sermone fingunt, quique splendidas tyrannides modo non adorant, et cum superba gravitate supra deos obolum efferunt; quorum alii, ne Deum quidem omnino esse, alii rerum humanarum cura non tangi, sed temere et fortuito omnia ferri censent; alii autem sideribus duci, necessariisque et fatalibus figuris, haud scio unde et a quo ductis; alii vero omnia voluptatem appetere, idque vitæ humanæ finem arbitrantur? Virtus porro ipsis speciosum duntaxat nomen est, nec ultra hanc vitam porrigitur, nec ulla postea rerum in hac vita gesta-

τί ποτ' ἂν εἴη παρ' ἐκεῖνον ὁ πιστευθείς; Καὶ εἰ τὸ μὴ προϊδέσθαι τὸν τρόπον ὑπαίτιον, αὐτήν γε τὴν κακίαν ποῦ θήσομεν; Ἀλλ' ὄντως ἀσυλλόγιστόν (49) τι πρᾶγμα ἡ πονηρία· καὶ οὐκ ἔστιν ᾧ τοὺς μοχθηροὺς ἄν τις βελτίους ποιήσειεν· ὁπότε κἀκεῖνος ἐξ ὧν εὐνούστερος φανῆναι δίκαιος (50) ἦν, καὶ εἴ τι κακίας εἶχεν ἐμπύρευμα τοῦτ' ἀνελεῖν, ἐκ τούτων (51) εἰς μεῖζον ἀνήφθη μῖσος, καὶ ὅπως ἂν ἀμύνηται (52) τὸν εὐεργέτην ἐσκόπει.

ΜΓ'. Ταῦτα Πλάτωνες αὐτὸν, καὶ Χρύσιπποι, καὶ ὁ λαμπρὸς Περίπατος (53) καὶ ἡ σεμνὴ Στοὰ (54), καὶ οἱ τὰ κομψὰ λαρυγγίζοντες ἐξεπαίδευσαν· ταῦτα ἡ τῆς γεωμετρίας ἰσότης, καὶ οἱ περὶ δικαιοσύνης λόγοι, καὶ τὸ χρῆναι ἀδικεῖσθαι (55) μᾶλλον αἱρεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν· ταῦτα οἱ γενναῖοι διδάσκαλοι, καὶ τῆς βασιλείας συναγωνισταί τε καὶ νομοθέται, οὓς ἐκ τῶν (56) τριόδων καὶ τῶν βαράθρων ἑαυτῷ συνελέξατο· ὧν οὐ τὸν τρόπον ἐπῄνεσεν, ἀλλὰ τὴν εὐγλωττίαν ἐθαύμασε· καὶ οὐδὲ ταύτην ἴσως, ἀλλὰ ἀσέβειαν μόνην, ὡς σύμβουλον ἱκανὴν καὶ τῶν πρακτέων καὶ μὴ διδάσκαλον (57).

ΜΔ'. Πῶς δὲ οὐ θαυμάζειν ἄξιον τούτους, οἳ καὶ λόγῳ πλάττουσι πόλεις, τὰς ἔργῳ συστῆναι μὴ δυναμένας, καὶ τὰς σεμνὰς τυραννίδας (58) μονονοὺ προσκυνοῦσι, καὶ τὸν ὀβολὸν ὑπὲρ τοὺς θεοὺς ἄγουσι μετὰ τῆς ὀφρύος (59)· καὶ οἱ μὲν οὐδὲ εἶναι Θεὸν τὸ παράπαν, οἱ δὲ (60) οὐ προνοεῖν τῶν τῇδε δογματίζουσιν, ἀλλ' εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε τὸ πᾶν φέρεσθαι, οἱ δὲ ἀστράσιν ἄγεσθαι καὶ σχηματισμοῖς ἀνάγκης (61), οὐκ οἶδ' ὑπὸ τίνος ἀγομένοις καὶ ὅθεν· οἱ δὲ εἰς ἡδονὴν τὸ πᾶν φέρειν (62), καὶ τοῦτο εἶναι πέρας ζωῆς ἀνθρωπίνης ὑπολαμβάνουσιν; Ἡ ἀρετὴ δὲ αὐτοῖς ἄλλως ὄνομα εὐπρεπὲς, καὶ οὐδὲν τοῦ παρόντος βίου μακρότερον, οὐδέ τις ἐξέτασις τῶν ἐνταῦθα βε-

(49) *Ἀσυλλόγιστον*, etc. « Gregorius, » juxta Eliam, « dixit improbitatem esse ἀσυλλόγιστον, vel quia non facile animadverti ac deprehendi potest... vel quia ratiocinando non assequitur id quod justum est. » Ex Phocylidis scriptis desumpta hæc sententia; dicit enim:

Ἀσυλλόγιστόν ἐστιν ἡ πονηρία,

« inconsiderata est improbitas, » id est, « nec jus, nec æquum perspicit vir improbus. » Hac sententia utitur Theologus ad significandum quod prius insinuat Elias; id nimirum impietatis esse, ut ratiocinationes fallat omnes, nihilque ab ea exspectandum, quod in aliis necessario consequitur. Unde nihil mirum exspectatione sua frustratum fuisse Constantium.

(50) *Δίκαιος*. Reg. l, δίκαιον.

(51) *Ἐκ τούτων*. Savilius, ὁ δ' ἐκ τούτων, quæ priora verba censet retinenda, quamvis desint in melioris notæ codicibus.

(52) *Ἀμύνηται*. Regg. a, b, etc. ἀμύναιτο.

(53) *Λαμπρὸς Περίπατος*. Sic quinque Regg. aliique plures. In edit. σεμνός.

(54) *Σεμνὴ Στοά*. Ita plerique codd. Deest σεμνή in ed.

(55) *Χρῆναι ἀδικεῖσθαι*, etc. « Eligendum... injuriam pati. » Billius: « Optandum... injuriam ferre. » Paulo aliter Plato in fine *Gorgiæ*: Εὐλαβητέον ἐστὶ τὸ ἀδικεῖν μᾶλλον ἢ ἀδικεῖσθαι· « Magis cavendum est injuriam facere quam pati. » Rationem superius attulerat: Δυοῖν οὖν ὄντων, τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι, μεῖζον μὲν κακόν φαμεν τὸ ἀδικεῖν, ἔλαττον δὲ ἀδικεῖσθαι. « Cum duæ igitur sint hæ res, injuriam facere et pati, majus quidem malum esse dicimus facere quam pati injuriam. »

(56) *Οὓς ἐκ τῶν*, etc. Porphyrium et Libanium intelligit Elias; quibus recte addideris impietatis magistros.

(57) *Καὶ μὴ διδάσκαλον*. Non is est horum verborum sensus, quem reddit Billius, ut videtur Tillemontio, sed iste, « impietatem operis tantum sociam; » non vero magistram fuisse Juliano, quippe qui per se satis sciret. In Regg. tamen codd. optimæ notæ, bm, hu, etc., cum hac distinctione, quæ Billio favet, legitur, καὶ μὴ διδάσκαλον.

(58) *Καὶ τὰς σεμνὰς τυραννίδας*. Hic Platonem carpit, qui pecuniæ cupiditate ductus ad Dionysium navigasse fertur, atque ad ejus pedes se provolvisse, ipsique assentari consuevisse, ut hinc lucri aliquid referret, atque obolum pluris quam gentilium deos fecisse. Deinde Epicureos cavillis petit, qui Providentiam negabant, etc.

(59) *Μετὰ τῆς ὀφρύος*. Billius, « cum supercilio. »

(60) *Οἱ δέ*. Reg. l, et Billius, οἱ οὐδέ.

(61) *Ἀνάγκης*. Colb. k, ἀναγκαίοις. Eadem in Theo.fore o de providentia reperias.

(62) *Φέρειν*. Montac. mavult ῥέπειν.

βιωμένων ὕστερον τὴν ἀδικίαν συστέλλουσα. Ἢ γὰρ A οὐ συνεῖδέ τις ταῦτα τῶν παρ' ἐκείνοις σοφῶν, ἀλλὰ βαθεῖ βορβόρῳ, τὸ δὴ λεγόμενον, καὶ ἀφεγγεῖ ζόφῳ πλάνης καὶ ἀγνοίας (63) συνεκαλύφθη, μηδ' ὅσον προσβλέψαι ταῖς τῆς ἀληθείας αὐγαῖς καθαρθεὶς τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ περὶ τὰ κάτω (64) καὶ τὴν αἴσθησιν ἰλυσπώμενος, καὶ μηδὲν ὑπὲρ τοὺς δαίμονας φαντασθῆναι δυνηθεὶς, καὶ διαρθῆναι (65) τοῦ πεποιηκότος ἀξίως· ἢ εἴ τις διέβλεψε καὶ μικρὸν, ὡς ὁδηγῷ λόγῳ, καὶ μὴ Θεῷ χρώμενος, ὑπὸ τοῦ πιθανωτέρου παρεσύρη, καὶ τοῦ μᾶλλον τοὺς πολλοὺς ἕλκοντος δι' ἐγγύτητα.

ΜΕ'. Τί οὖν θαυμαστὸν τὸν ἐκ τοιούτων μὲν ὁρμώμενον δογμάτων, ὑπὸ τοιούτων δὲ κυβερνητῶν εὐθυνόμενον, οὕτω καὶ τῷ π πιστευκότι φανῆναι κακὸν τὸν πιστευθέντα (66), καὶ τῷ τιμήσαντι τὸν τιμηθέντα; Εἰ γὰρ δεῖ τι καὶ διὰ τῆς κατηγορίας ἀπολογήσασθαι, οὐ μοι δοκεῖ τοσοῦτον ὑπεραλγῶν τοῦ ἀδελφοῦ, ὅν γε καὶ πολέμιον ἐκ τῆς θρησκείας ἐγίνωσκεν, ὅσον τὰ Χριστιανῶν οὐ φέρων αὐξανόμενα, καὶ λυσσῶν κατὰ τῆς εὐσεβείας, τοῖς καθεστηκόσιν ἐπιτολμᾷν, καὶ ζητεῖν ἐλευθερίαν τῇ ἀπονοίᾳ· χρῆναι γὰρ φιλοσοφίαν καὶ βασιλείαν, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, εἰς ταυτὸ (67) συνελθεῖν· οὐχ ἵνα παύσωνται κακῶν αἱ πόλεις, ἀλλ' ἵνα πλησθῶσι. B

ΜϚ'. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῷ τῆς αὐθαδείας καὶ C ἀπονοίας ἑαυτὸν ἀναδῆσαι (68), καὶ τῇ μεγάλῃ προσηγορίᾳ τιμῆσαι (ἣν οὐχ ἅρπαγμα τύχης, ἀλλ' ἀρετῆς ἆθλον ἢ χρόνος ἢ ψῆφος βασιλέως χαρίζεται, ἢ τῆς συγκλήτου βουλῆς, ὡς τὸ παλαιὸν, κρίσις), καὶ οὐ ποιεῖται τοῦ μέτρου τῆς τιμῆς κύριον τὸν τῆς βασιλείας· δεύτερον δὲ (καὶ γὰρ ἀναγκαίαν ἑαυτῷ τὴν (69) ἀπόνοιαν ἐκ τῶν ἤδη τετολμημένων ᾔδει πεποιηκὼς), τί διανοεῖται; καὶ ποῖ πρόεισιν ἀσεβείας τε καὶ θρασύτητος; Ὢ τῆς μανιώδους ἐκείνης ψυχῆς! Ἐπ' αὐτὸν ἐκστρατεύει, καὶ τῆς δύσεως ἀπαν-

rum censura injustitiam reprimens. Aut enim quispiam eorum qui apud illos in sapientum numero habentur, hoc non intellexit, sed in alto cœno, ut dici solet, atque obscura erroris et ignorantiæ caligine obrutus hæsit, ne eatenus quidem purgatus, ut veritatis radios intueri posset, verum in terrestrium et sensibilium cœno provolutus, nec supra dæmones quidquam animo concipere valens, sublimiusque, ut Creatore dignum est, ferri: aut si quis vel leviter prospexit, quia non Deum, sed humanam rationem ducem sequeretur, ab eo quod probabilius erat, pertractus est, quodque promiscuam multitudinem ob propinquitatem magis alliciebat.

XLV. Quid mirum igitur, si is, qui ab hujusmodi placitis prodibat, atque ab hujusmodi gubernatoribus regebatur, erga eum qui fidem ipsi habuerat, honoreque ipsum affecerat, malum ac sceleratum se præbuit? Nam si per accusationem quoque ipsius causa nonnihil defendenda est, non tam quod fratris interitum doleret, quippe quem hostem quoque propter religionem duceret, quam quod Christianorum res augeri permoleste ferret, atque adversus pietatem fureret, rerum statum convellere aggressus esse, ac contumaciæ suæ libertatem quæsivisse videtur. Oportere enim philosophiam et imperium, juxta illorum sententiam, in unum coire; non ut civitates miseræ esse desinant, sed ut malis potius impleantur.

98 XLVI. Ac primum quidem illius arrogantiæ atque audaciæ facinus fuit, quod sibi ipse diadema imposuit, magnoque nomine seipsum ornavit (quod non fortunæ prædam, sed virtutis præmium, vel tempus, vel imperatoris calculus largitur, vel, ut moris prisci fuit, senatus judicium), nec honoris modum ad imperatoris arbitrium revocavit. Deinde (siquidem ob ea, quæ jam ausus fuerat, in omnem audaciam providendi necessitatem se sibi imposuisse norat), quid cogitat? et quo, tum impietatis, tum temeritatis progreditur? O furiosam mentem!

(63) *Καὶ ἀγνοίας.* Deest in tribus Regg. et Or. 1.

(64) *Περὶ τὰ κάτω*, etc. Billius, « circa terrena atque in sensum cadentia provolutus. » D

(65) *Διαρθῆναι.* Heins. διαθρῆσαι.

(66) *Τὸν πιστευθέντα.* Hæc desunt in septem Regg., tribus Colb. et Or. 1.

(67) *Εἰς ταυτό*, etc. Nonnulli codices ταυτόν. Or. 1, ταὐτό. Hic advertendum discrimen, quod inter Socratem et Julianum reperitur. Volebat Socrates reges philosophari, vel philosophos regnare, « ut bene esset civitatibus; » e contra Julianus, « ut malis replerentur. »

(68) *Ἑαυτὸν ἀναδῆσαι.* Acrius verbis hic in Montacutium invehuntur Parisienses, eo quod scripserit ab Ammiano negari id quod affirmat Gregorius, « diadema sibi Julianum arrogasse. » Major certe fides habenda scriptori pio pariter et docto, quam ethnico, qui Apostatæ impense favet. Verum utrumque conciliare facile est; nec enim multum dissentiunt. Ammianus ipse scribit lib. xx, Julianum coactum fuisse, ut Augusti nomen et diadema acciperet. Igitur sibi arrogavit licet coactus; deinde si coactus accepit, cogi se curavit, « corruptis largitione, » ut ait Zonaras, « et humanitate tribunis et centurionibus; » qui, ut auctor est Zosimus, gentilis scriptor, lib. iii, sparsis libellis animos militum commoverant. Itaque Julianus specie tenus coactus fuit, et eum diadema sibi arrogasse recte vereque scripsit Gregorius. Id etiam confirmant « objurgatoriæ et mordaces litteræ » Juliani ad Constantium secreto datæ, non apologeticæ facti, et responsa Constantii quæ coram armata multitudine, quam de industria convocarat, legi curavit Julianus. Denique, si invitus diadema accepit, quare jubenti Constantio, ut illud deponeret, parere detrectavit? Hæc omnia ipse Ammianus memoriæ mandavit lib. xx et xxi, et disertis verbis scripsit, « sibi ipsi Julianum imposuisse diadema. » Ergone Gregorio scribere non licuit, nulla habita ratione seu veræ, seu fictæ coactionis, « Julianum diadema sibi arrogasse? »

(69) *Τὴν*, etc. In ora edit. Montacutii scribitur, τὴν τοιαύτην ἀπόνοιαν ᾔδει πεποιηκώς. Abest ᾔδει a Reg. bu, ac ita legit Comb.

Adversus eum expeditionem suscipit, atque ab Occidente pedem movet : in speciem quidem, quasi se de arrepto diademate purgare vellet, adhuc enim audaciam suam occultare videbatur, revera autem, ut totum imperium ad se traduceret, ac per improbitatem et ingratitudinem suam in hominum admirationem veniret. In eoque spe sua minime falsus est.

A ἵσταται· προφάσει (70) μὲν, ὡς (71) ἀπολογησόμενος ὑπὲρ τοῦ διαδήματος· ἔτι γὰρ ἐδόκει κρύπτειν ἑαυτοῦ τὴν ἀπόνοιαν· τὸ δὲ ἀληθὲς, ὡς μεταστήσων εἰς ἑαυτὸν ἅπαν τὸ κράτος, καὶ διὰ τῆς ἀγνωμοσύνης θαυμασθησόμενος· καὶ οὐκ ἐψεύσθη γε τῆς ἐλπίδος.

XLVII. Nec tamen hoc mirentur, qui Dei rationum, quibus omnia reguntur, altitudinem omni conjectura sublimiorem non assequuntur, nec opifici gubernatione cedere sustinent, nobis quidem certe sapientiori, suaque, et quo, et qua vult, ratione ducenti, non dubium autem quin ad id quod melius est, atque ad morborum sanationem, quantumvis ii quibus medicina fit, indignentur. A quibus rationibus non ille quidem ad malum excitatus est : Deus enim nullo modo mali causa est, quippe natura bonus, vitiumque ejus est qui elegit ; haud tamen ab impetu suo repressus est. Verum cum ingenti celeritate, tum regionem suam, tum nonnullam barbaricæ oræ partem peragrasset, transitumque, fallendo potius quam vincendo, rapuisset, aulæ imminere incipit : ut quidem narrant qui partes ejus tuentur, futuri prænotione ad hanc expeditionem ineundam elatus, dæmonumque impulsu atque hortatu, prosperum eventum pollicentium, rebusque mutationem decernentium : ut autem aiunt, qui vera loquuntur, **99** ad tempus arcano atque occulto facinori præstitutum adveniens, atque ad mortem, cujus ipse architectus erat, properans, conatum interim suum per domesticorum quemdam celans. Ita facinus illud, non præscientia, sed scientia erat, scelerisque opus, non dæmonum beneficium : qui quidem, quam in his rebus sciti ac solertes sint, Persia luculenter ostendit. Ac finem tandem faciant, qui illius celeritatem dæmonibus ascribunt : nisi hoc quoque ipsum, sceleratum esse, his adjungamus.

ΜΖ'. Μὴ θαυμαζέτωσαν οἱ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων, ὑφ' ὧν τὸ πᾶν φέρεται, τὸ ἀτέκμαρτον μὴ ἐπιστάμενοι βάθος, καὶ μὴ (72) παραχωροῦντες τῷ τεχνίτῃ τῆς κυβερνήσεως, ἡμῶν γε πάντως συνετωτέρῳ, καὶ ἄγοντι τὸ οἰκεῖον ὅπῃ καὶ ὅπως βούλεται· πάντως δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον καὶ τὴν ἰατρείαν, κἂν οἱ θεραπευόμενοι δυσχεραίνωσιν· ὑφ' ὧν λόγων κἀκεῖνος οὐκ B ἐπήρθη μὲν εἰς τὴν κακίαν· ἀναίτιον γὰρ παντάπασι κακῶν τὸ Θεῖον, ἀγαθὸν τῇ φύσει τυγχάνον, καὶ τοῦ προελομένου τὰ τῆς (73) κακίας· οὐ μὴν ἐπεσχέθη γε τῆς ὁρμῆς· ἀλλὰ τάχει πολλῷ τήν τε οἰκείαν, καὶ τῆς βαρβαρικῆς ὄχθης ἔστιν (74) ἣν διαδραμὼν, καὶ τῷ λαθεῖν (75) μᾶλλον ἢ τῷ κρατῆσαι τὴν πάροδον ἁρπάσας, πλησίον τῶν βασιλείων γίνεται· ὡς μὲν οἱ τὰ ἐκείνου φρονοῦντες, κατὰ πρόγνωσιν ἐπὶ τὴν ἐκστρατείαν (76) ἀρθεὶς, καὶ δαιμόνων κίνησιν τὸ μέλλον ὑπισχνουμένων, καὶ μεταβολὴν πρυτανευόντων τοῖς πράγμασιν· ὡς δὲ ὁ τῶν ἀληθευόντων λόγος, κατὰ προθεσμίαν παρὼν, ἀλλ' (77) ἀπορρητοτέραν τε καὶ βαθυτέραν, καὶ σπεύδων ἐπὶ θάνατον, οὗ δημιουργὸς αὐτὸς ἦν, κλέψας τινὶ τῶν ἔνδον τὴν ἐπιχείρησιν (78)· ὥστε εἶναι μὴ (79) πρόγνωσιν, ἀλλὰ γνῶσιν, καὶ πονηρίας C ἔργον, ἀλλὰ μὴ δαιμόνων εὐεργέτημα τὸ γινόμενον· οἵ γε πῶς εὔστοχοι τὰ τοιαῦτα, Πέρσις σαφῶς ἔδειξε (80). Καὶ παυσάσθωσαν οἱ τὸ ἐκείνου τάχος τοῖς δαίμοσιν ἐπιφημίζοντες· εἰ μή γε (81) καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν εἶναι τούτοις προσθήσομεν.

XLVIII. Quod nisi tyranni adventum et impressionem mors imperatoris antevertisset, plusque obscurum bellum, quam aperta manus potuisset, intellexisset fortasse consceleratus ille ac nefarius

ΜΗ'. Εἰ μὲν οὖν μὴ προὔλαβε (82) τὴν ἔφοδον τοῦ τυράννου τὸ τέλος τοῦ βασιλέως, μηδὲ ὁ ἀφανὴς πόλεμος τῆς φανερᾶς χειρὸς πλεῖον ἴσχυσε, τάχ' ἂν ἔγνω καθ' ἑαυτοῦ ταχύνας ὁ ἀλιτήριος· καὶ πρὶν ὑπὸ

(70) *Προφάσει.* Plures codd. πρόφασιν.

(71) *Ὡς.* Colb. 3, ὡς ἄν.

(72) *Καὶ μή.* Ita Reg. bu, Colb. 3, Or. 1, Pass. Deest μή in ed.

(73) *Τὰ τῆς.* Plures codd. τὸ τῆς. Calvinum his feriri vel ipse Montacutius notat.

(74) *Ὄχθης ἔστιν.* Reg. u, et Pass. ὄχθης ὅση ἐστίν.

(75) *Τῷ λαθεῖν.* Regg. nonnulli et Colb. Or. 1, τὸ λαθεῖν μὲν ἢ τὸ κρατῆσαι. Pass. τὸ κρατεῖν. Sic iter Juliani describunt Mammertinus, Libanius orat. 2, Zosimus et Ammianus lib. XXI, p. 188.

(76) *Ἐκστρατείαν.* Regg. a, b, bm, ἐκστρατίαν.

(77) *Παρὼν, ἀλλ'.* Ita Reg. bm. Colb. quatuor. et Or. 1. Alii tres Regii ἀλλά. In pluribus deest sicut in ed.

(78) *Κλέψας τινὶ τῶν ἔνδον τὴν ἐπιχείρησιν.* « Domesticorum unius opera rem furtim aggressus, » nempe per illum lento Constantium ve- D neno exstincturus, ut ad præstitutum diem ipse adveniens, in demortui locum, imperium adiret. Ita locum hunc intelligit Comb. De veneno tamen nihil Gregorius, nihil Elias, nihil scholiasta. Iste proditoris tantum meminit Juliano indicantis, quo tempore rem aggredi opportunum esset. Elias vero structas Constantii vitæ insidias commemorat ; quænam autem illæ fuerint, silet. Non aliud forsan vult Gregorius, quam Juliano certum fuisse, Constantio necem consciscere, dolo, proditione, veneno, aliisve modis occultioribus, et jam ad facinus diem condictum.

(79) *Ὥστε εἶναι μή.* Sic Regg. melioris notæ codd. a, b, u, bm. In ed. μὴ εἶναι.

(80) *Ἔδειξε.* Colb. k, ἐδίδαξε.

(81) *Εἰ μή γε,* etc. « Nam si hoc dæmonibus concedamus, etiam hoc ipsum quod Julianus nequam et improbus sit, ascribemus. »

(82) *Προὔλαβε.* Mss. nonnulli, προέλαβε.

Περσῶν τὴν ἐμπληξίαν (83) σωφρονισθῆναι τῆς ἀπονοίας, ἔδωκεν ἂν δίκην ἐν ὅροις Ῥωμαίων, ὧν κακῶς κατετόλμησε· τεκμήριον δέ· καὶ γὰρ ἔτι προϊὼν καὶ ἀγνοούμενος, ὡς ἐνόμιζεν, ὑπὸ τοῦ γενναιοτάτου βασιλέως (84) στρατιᾷ περιλαμβάνεται προϋποτεμνούσῃ καὶ τὴν φυγήν, ὡς δῆλον γέγονεν ἐκ τῶν ὕστερον· καὶ γὰρ ἤδη τὸ κράτος ἔχοντι, τὸ κρατῆσαι ταύτης οὐ μικρὸν ἔργον ἐγένετο· νῦν δὲ ὁ μὲν θυμῷ ζέων κατὰ τῆς ἀπονοίας ὁμοῦ καὶ τῆς ἀσεβείας, καὶ τὸν σοφώτατον ἔχων ἐν ἄρκυσιν, ὢ τῆς ἡμετέρας κακίας (85)! ἐν ἀκμῇ τῆς ὁδοῦ καταλύει τὸν βίον, πολλὰ (86) καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ φιλανθρωπίας ἀπολογησάμενος, καὶ διὰ τῆς ὁρμῆς (87) δείξας Χριστιανοῖς τὴν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας κίνησιν.

se in capitis sui perniciem hac celeritate usum fuisse; ac priusquam Persæ de ipsius vesania supplicium sumpsissent, amentiæ pœnas in Romanorum finibus, in quos impetum facere non dubitarat, persolvisset; quod vel hinc conjectura colligi potest. Nam cum adhuc progrederetur, atque obscuram et incognitam expeditionem suam esse existimaret, præstantissimus imperator ita eum toto exercitu circumfudit, atque undequaque cinxit, ut fugam quoque omnem ipsi præcideret, quemadmodum ex his quæ postea secuta sunt, liquido demonstratum est. Nam cum jam etiam imperio potiretur, ad hunc tamen exercitum superandum non parum negotii habuit. At nunc ille adversus audaciam simul et impietatem furore ardens, ac sapientissimum hominem laqueis irretitum tenens, (proh malum et peccatum nostrum! in medio itinere diem vitæ extremum claudit, cum de benignitate sua, tum Deo tum hominibus, multis verbis se excusasset, ac per cœpta sua et conatus testatum Christianis reliquisset, quanto pietatis tuendæ studio incitaretur.

ΜΘ'. Ὧδε δέ τι (88) δάκρυον ἐπέρχεταί μοι χαρᾷ συμμιγὲς διὰ τὰ ἑξῆς τοῦ λόγου· καὶ οἷον ποταμοῦ καὶ πελάγους μάχη, καὶ μίξις, καὶ στάσις, ἀλλήλοις ἀντιστατούντων, καὶ συνιόντων· ἐκ μὲν γὰρ τῶν τελευταίων πάσχω τὰ (89) τῆς ἡδονῆς, ἐκ δὲ τῶν προλαβόντων τὸ δάκρυον· οὐχ ὑπὲρ Χριστιανῶν μόνον καὶ τῆς συμπεσούσης αὐτοῖς ἐπηρείας, ἢ παρὰ τοῦ πονηροῦ προσπεσούσης, καὶ (90) παρὰ Θεοῦ συγχωρηθείσης δι' ἃς οἶδεν αἰτίας, καὶ τυχὸν διὰ τὴν ἔπαρσιν ἡμῶν δεομένην καθάρσεως (91)· ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἐκείνου ψυχῆς, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ συναρπασθέντων πρὸς τὴν αὐτὴν ἀπώλειαν.

XLIX. Atque hic mihi ob ea quæ deinceps sequuntur, lacrymæ gaudio permistæ subeunt; ac velut fluminis et maris pugna, commistioque et dissidium, inter se contendentium, ac coeuntium. Quemadmodum **100** enim ex postremis voluptas, ita ex iis quæ præcesserunt, mihi lacrymæ oriuntur; non ob Christianos tantum, eamque, quæ ipsis accidit, vexationem, aut a diabolo invecta est, et a Deo propter judicia, quæ ipse novit, permissa, ac fortasse propter elationem nostram, purgatione indigentem; verum etiam ob ipsam illius animam, eorumque qui ad eamdem perniciem ab eo simul abrepti sunt.

Ν'. Οἱ μὲν γὰρ τὰς τελευταίας αὐτῶν πληγὰς καὶ τὰς ἐντεῦθεν βασάνους ὀδύρονται· οἷς τὸ ζῆν τοῦτο νομίζεται (92) μόνον, καὶ οὐκ ἐξικνοῦνται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὰ ἐκεῖθεν, οὐδὲ εἶναί τινα νομίζουσι τῶν τῇδε βεβιωμένων λογισμὸν (93) καὶ ἀντίδοσιν· ἀλλὰ ζῶσι βίον ἀλόγων, τὸ πρὸς ἡμέραν καὶ τὸ παρὸν ἀεὶ βιοτεύοντες, ἑνὶ τούτῳ, τῇ ἐντεῦθεν ῥᾳστώνῃ μετροῦντες τὸ εὐδαιμονεῖν, καὶ τῷ ἐναντίῳ τὸ κακοδαιμονεῖν τοῖς ἀντιπίπτουσιν· ἐμοὶ δὲ πλέον θρηνεῖν αὐτοὺς ἔπεισι τῶν ἐκεῖθεν βασάνων, καὶ τῆς ἀποκειμένης τοῖς πονηροῖς κολάσεως. Καὶ οὔπω λέγω τὸ μέγιστον, αὐτὸ τὸ ἐξωσθῆναι Θεοῦ, πηλίκον αὐτοῖς εἰς κόλασιν.

L. Quidam enim extremas duntaxat eorum plagas, pœnasque in hoc sæculo persolutas deplorant; nimirum ii qui hujus tantum vitæ rationem habent, nec ad futura supplicia mente penetrant, nec ullam rerum in hac vita gestarum reddendam rationem atque mercedem fore arbitrantur; sed brutorum animantium ritu in diem atque in præsens semper vivunt, ac sola hujus vitæ tranquillitate beatitudinem metiuntur, contraque adversis rerum casibus infelicitatem definiunt. Mihi vero gravius eos lugere subit ob sequentis vitæ cruciatus, eaque quæ improbos et sceleratos manent, supplicia. Nondum enim quod maximum est dico, nempe hoc ipsum, a Deo ejici, quam dura et acerba illis pœna sit.

(83) *Τὴν ἐμπληξίαν*. Sic octo Reg., quatuor Colb., Or. 1, etc. Ed. τῆς ἐμπληξίας.

(84) *Βασιλέως*. Sex Regg. aliique nonnulli, βασιλέων, quod majorem emphasim habet.

(85) *Ὢ τῆς ἡμετέρας κακίας!* « Proh malum nostrum! » id est: « Nostro vitio effectum est, ut Constantius ante moreretur, quam Julianum vinceret ac repelleret. »

(86) *Πολλά*, etc. Vult hic Gregorius Constantium morientem suæ in Julianum benignitatis pœnituisse. Ammianus vero scribit eum statuisse « voce suprema et integro sensu, ut suus esset successor Julianus. » Uterque forsan est verax. Promoti Juliani pœnitere potuit Constantium, eumque reipsa pœnituisse argumento est suscepta contra eum expeditio. Idem potuit nihilominus imperium Juliano asserere, quod jam auferre non valebat, idque ut tum publicæ tranquillitati, tum imperatrici Faustinæ et fructui, quo gravida erat, consuleret.

(87) *Διὰ τῆς ὁρμῆς*, etc. « Ex ipsa aggressione, suscepta pietatis causa expeditione, » etc.

(88) *Ὧδε δέ*. Deest δέ in multis codd.

(89) *Τελευταίων πάσχω τά*. Sic plures mss. Regg.; sic Coisl. et Pass.; sic etiam legunt Sav. et Combef. Deest πάσχω in ed.

(90) *Καί*. Sic Regg. septem pro ἤ, quod prave habent ed[illegible].

(91) *Καθάρσεως*. Plerique codd. καθαιρέσεως.

(92) *Νομίζεται*. Mont. scribit, λογ[illegible].

(93) *Λογισμόν*. Billius, « censuram. »

LI. Qui potero miserum illum non lacrymis prosequi? qui potero non et eos amplius lugere, qui sua sponte accurrerunt, quam quos ille persecutus est? et rursus eum amplius deflere, qui alios secum in exitium traxit, quam eos qui sua sponte ad malum cucurrerunt? Quin potius, Christianis quidem haudquaquam triste et calamitosum est, quod pro Christi nomine passi sint, imo omnium beatissimum, non propter futura tantum præmia, sed propter hujus etiam vitæ gloriam et libertatem, quam ipsi per pericula sibi pepererunt. His contra repositorum ac impendentium suppliciorum quasi præludium quoddam sunt ea quæ jam perpessi sunt: satiusque ipsis fuisset diuturnioribus in hac vita doloribus excruciari, quam ad alterius vitæ tribunalia reservari. Atque hæc mihi propter eam legem dicta sunt, quæ de inimici casu lætari nos vetat [29], atque ab iis qui stant commiserationem exposcit. Nunc ad ipsum rursus oratio referenda est.

A ΝΑ'. Πῶς μὴ δακρύσω τὸν ἄθλιον; πως μὴ πλέον μὲν τῶν δεδιωγμένων τοὺς προσδραμόντας; πλέον δὲ τῶν αὐτομολησάντων εἰς τὴν κακίαν θρηνήσω τὸν συναρπάσαντα; Μᾶλλον δὲ τοῖς μὲν οὐδὲν δεινὸν τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ παθεῖν, ἀλλὰ καὶ πάντων μακαριστότατον, οὐ διὰ τὰ ἐκεῖθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐντεῦθεν εὐδοξίαν καὶ παῤῥησίαν, ἣν διὰ τῶν κινδύνων ἑαυτοῖς ἐχαρίσαντο· τοῖς δὲ προοίμιον τῶν ἀποκειμένων καὶ ἀπειλουμένων, ἅπερ ἤδη πεπόνθασι· καὶ βέλτιον ἦν αὐτοῖς, εἰ ἐντεῦθεν μακρότερον ἐκολάσθησαν ἢ τοῖς ἐκεῖ δικαιωτηρίοις (94) ἐταμιεύθησαν. Ταῦτα μὲν οὖν διὰ τὸν νόμον, τὸν τῷ (95) πτώματι τοῦ ἐχθροῦ μὴ ἐπιχαίρειν κελεύοντα, καὶ τὸ συμπαθὲς ἀπαιτοῦντα παρὰ τῶν ἑστηκότων· ἐμοὶ δὲ πάλιν πρὸς αὐτὸν (96) ἐπανακτέον τὸν λόγον.

LII. Quodnam hoc tam pertinax mali studium? Quis tantus impietatis amor? quis tam effusus ad exitium cursus? Unde tam infestus Christi hostis, qui Christi discipulus fuerat, qui tot tantisque veritatis sermonibus assueverat, multaque ad salutem spectantia, partim dixerat, partim audiverat? **101** Vix enim imperii hæreditatem adire cœperat, cum impietatem palam libereque profitetur, perinde atque hoc quoque nomine erubescens, quod Christianus aliquando fuisset, aut ea de causa Christianis succensens, quibus nominis societate junctus fuerat. Atque hinc quidem facinora sua auspicatur, quemadmodum narrant, qui ipsius arcanis gloriantur (proh, in quos sermones incurrere cogor!) impuro et nefario sanguine lavacrum abstergit, initiationi nostræ exsecrabilem initiationem opponens, sus videlicet in cœno provoluta, sicut est in proverbio: manusque suas profanat, ut nimirum eas ab incruento sacrificio, per quod nos Christo ipsiusque passionibus et divinitati communicamus, elueret ac repurgaret. Per incisiones autem et sacrificia imperialem aulam constituit, malis mali imperii consiliariis utens.

B ΝΒ'. Τίς ἡ τοσαύτη (97) τοῦ κακοῦ φιλονεικία; Τίς ὁ τῆς ἀσεβείας ἔρως; τίς ὁ δρόμος τῆς ἀπωλείας; Πόθεν οὕτω μισόχριστος ὁ Χριστοῦ μαθητής, ὁ τοσούτοις λόγοις τῆς ἀληθείας προσομιλήσας, καὶ τὰ μὲν εἰπὼν, τὰ δὲ ἀκούσας τῶν φερόντων εἰς σωτηρίαν; Οὐ γὰρ ἔφθη κληρονομήσας τὴν βασιλείαν, καὶ παῤῥησιάζεται τὴν ἀσέβειαν, ὥσπερ καὶ τὸ γενέσθαι ποτὲ Χριστιανὸς αἰσχυνόμενος, ἢ μνησικακῶν ὑπὲρ τούτου Χριστιανοῖς, οἷς τοῦ ὀνόματος ἐκοινώνησε. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῷ τῶν τολμημάτων, ὡς οἱ τοῖς ἀποῤῥήτοις ἐκείνου καλλωπιζόμενοι (εἰς οἵους ἐμπίπτειν ἀναγκάζομαι λόγους!), αἵματι μὲν οὐχ ὁσίῳ τὸ λουτρὸν ἀποῤῥύπτεται, τῇ καθ' ἡμᾶς τελειώσει τὴν τελείωσιν τοῦ μύσους ἀντιτιθεὶς, ὗς ἐν βορβόρῳ κυλισθεὶς, κατὰ τὴν παροιμίαν· καὶ τὰς C χεῖρας ἀφαγνίζεται (98) τῆς ἀναιμάκτου θυσίας ἀποκαθαίρων δι' ἧς ἡμεῖς Χριστῷ κοινωνοῦμεν (99), καὶ τῶν παθημάτων καὶ τῆς θεότητος· ἐντόμοις (1) δὲ καὶ θυσίαις καθιστᾷ (2) τὰ βασίλεια, κακοῖς συμβούλοις κακῆς ἀρχῆς χρώμενος.

LIII. Ac quoniam incisionum, superstitionisque, aut, ut aptius loquar, diabolicæ vesaniæ qua ad res hujusmodi ferebatur, mentionem feci, nondum satis constitutum habeo, litterisne hoc miraculum, quod

ΝΓ'. Ἀλλ' ἐπειδή γε ἐντόμων (3) ἐμνήσθην, καὶ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα τοῦ ἀνδρὸς δεισιδαιμονίας, ἢ κακοδαιμονίας εἰπεῖν οἰκειότερον, οὐκ οἶδα πότερον γραφῇ (4) παραδῶ τὸ θρυλλούμενον θαῦμα, ἢ ἀπι-

[29] Prov. XXIV 17.

(94) *Ἐκεῖ δικαιωτηρίοις.* Alibi δικαστηρίοις. In Heins. et Montac. γρ. ἐκεῖθεν δικαστηρίοις.

(95) *Νόμον, τὸν τῷ.* In plerisque codicibus, νόμον τῷ.

(96) *Αὐτόν.* Billius, ἑαυτόν.

(97) *Τοσαύτη.* Sic tres Regg., duo Colb., Or. 1, Pass. etc. In ed. τοιαύτη.

(98) *Ἀφαγνίζεται.* « Sanctitatem exuit, abstergit. » Infandus hic Apostata Christianismi professionem sic est exsecratus, ut quidquid in ea sanctitatis contraxerat, tum per baptismum quem susceperat, tum per Eucharistiam quam acceperat, eluere et eradere modis omnibus conatus sit.

(99) *Δι' ἧς*, etc. Insignis ille locus ad sacramenti simul et sacrificii eucharistici veritatem astruendam. Non tantum enim ait nos per Eucharistiam « communicare Christi passionibus, » seu Christo in cruce passo, cruentoque ejus sacrificio; verum id D etiam quod in liturgia peragitur, esse « sacrificium, » illudque « incruentum, » per quod cruento ejus sacrificio communicatur. Igitur tam in altari sacrificium est, quam in cruce, et in utroque Christus. Quod autem de Juliano ait, cum « manus suas ab incruento sacrificio repurgasse : » non aliud quidquam intelligit, quam quod Cyrillus, atque alii passim veteres, de recipiendo nuda manu sacro Christi corpore, tradunt.

(1) *Ἐντόμοις.* « Cæsis victimis et sacrificiis. »

(2) *Καθιστᾷ.* Colb. k, Pass. καθίσταται. Recte Sozomenus, lib. V, c. 2, videtur interpretari, ubi ait Julianum tum publice et palam aruspicina et victimis usum fuisse.

(3) *Ἐντόμων.* Comb. « cæsarum memini hostiarum, extorumque inspectionis, ac viri superstitionis; vel, ut aptius loquar, miseriæ et infortunii. »

(4) *Οὐκ οἶδα πότερον γραφῇ*, etc. Ex his inferri

στήσω τοῖς λέγουσι. Καὶ γὰρ αὐτὸς (5) ταλαντεύομαι τὴν γνώμην, καὶ οὐκ ἔχω ὁποτέρωσε (6) νεύσω, μεμιγμένων τῶν δικαίως ἂν πιστευθέντων τοῖς οὐκ ἀξίοις πίστεως· τὸ μὲν γὰρ ἐπισημῆναί τι τῇ τοσαύτῃ τοῦ κακοῦ καινοτομίᾳ καὶ δυσσεβείᾳ τῶν οὐκ ἀπίστων (7), ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἤδη συμβεβηκότων περὶ τὰς μεγίστας μεταβολάς· τὸ δὲ καὶ (8) τὸν τρόπον τοῦτον σφόδρα ἐμοὶ γοῦν θαύματος ἄξιον, καὶ πᾶσι τοῖς καθαρῶς δηλοῦσθαι τὰ καθαρὰ βουλομένοις τε καὶ νομίζουσι.

omnium sermone celebratur, mandare, an narrantibus fidem abrogare debeam. Etenim ipse dubii atque ancipitis sum animi, nec utram in partem propendeam, habeo, utpote mistis iis quæ fidem mereri queant, cum iis quæ fide carere videntur. Nam quod tam novo atque inusitato sceleri et impietati signum aliquod et portentum accesserit, hoc non modo a vero non abhorret, sed persæpe jam in maximis mutationibus accidit. Quod autem ad hunc modum id contigerit, id vero est quod mihi quidem admiratione cum primis dignum videtur, atque omnibus, qui res puras pure declarari volunt, ac declarandas existimant.

ΝΔ'. Τὸ δ' οὖν λεγόμενον, ὅτι θυομένῳ τὰ σπλάγχνα τὸν σταυρὸν ἀναδείκνυσι στεφανούμενον, ὃ τοῖς μὲν ἄλλοις φρίκην παρέσχε, καὶ ἀγωνίαν, καὶ τοῦ ἡμετέρου κράτους συναίσθησιν (9)· τῷ δὲ διδασκάλῳ τῆς ἀσεβείας καὶ θάρσος δῆθεν, ὡς περιγεγραμμένων ἡμῶν καὶ συνειργμένων (10)· οὕτω γὰρ τὸν σταυρὸν καὶ τὸν κύκλον παρεσχεδίασε. Τοῦτο μὲν δὴ τὸ ἐμὸν θαῦμα· καὶ εἰ μὲν ψευδὲς, αὖραι φέροιεν· εἰ δὲ ἀληθὲς, πάλιν Βαλαὰμ προφητεύει, καὶ Σαμουὴλ ἕλκεται, ἢ δοκεῖ (11), δι' ἐγγαστριμύθου, καὶ δαίμονες ὁμολογοῦσι τὸν Ἰησοῦν ἄκοντες, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων, ἵνα καὶ (12) πιστευθῇ μᾶλλον, ἡ ἀλήθεια δείκνυται· τυχὸν (13) κἀκεῖνον ἐπισχεθῆναι τῆς ἀσεβείας διὰ τούτων ἐπρυτανεύετο· πολλὰς γὰρ καὶ παραδόξους ὁδοὺς σωτηρίας οἶδε τὸ Θεῖον καινοτομεῖν, νεῦον πρὸς τὸ φιλάνθρωπον· ὃ δὲ λέγεται ὑπὸ πλειόνων, καὶ πιστεύειν οὐκ ἀπὸ τρόπου (14).

LIV. Ferunt igitur, cum ipse sacrificaret, victimarum exta coronatam crucem ostendisse. Quæ res alios quidem horrore atque anxietate perfudit, effecitque ut potentiam nostram agnoscerent: at impietatis magistro animum videlicet addidit, tanquam circumscripti atque undique conclusi essemus. **102** Sic enim crucem et circulum ex tempore interpretatus est. Atque hoc sane est, quod miraculi instar habeo. Quod si falsum est, in auras abeat: si autem verum, rursus Balaam vaticinatur [30], et Samuel per ventriloquam trahitur, aut trahi videtur [31], et dæmones Jesum inviti confitentur [32], ac per contraria, quo plus fidei atque auctoritatis habeat, veritas demonstratur. Ac fortasse his rebus id agebat providentia, ut illius impietatem compesceret. Multas enim et mirabiles salutis vias Deus inusitato modo aperire novit, ad humanitatem et misericordiam propendens. Quod autem a pluribus commemoratur, nec a fide alienum est, oratione persequar.

ΝΕ'. Κατῄει μὲν εἴς τι τῶν ἀδύτων τῶν τοῖς πολλοῖς ἀβάτων καὶ φοβερῶν (ὡς ὤφελόν γε (15) καὶ τὴν εἰς ᾅδου φέρουσαν, πρὶν εἰς τοιαῦτα κακὰ προελθεῖν), συμπαρόντος αὐτῷ καὶ τοῦ πολλῶν ἀδύτων ἀξίου, τοῦ σοφοῦ τὰ τοιαῦτα, εἶτουν (16) σοφιστοῦ· ἔστι γὰρ δὴ καὶ τοῦτο εἶδος μαντείας αὐτοῖς, ζόφῳ τινὶ καὶ ὑποχθονίοις δαίμοσι περὶ τῶν μελλόντων συγγίνεσθαι· εἴτε ὡς σκότῳ χαίρουσι μᾶλλον, ἐπεὶ καὶ εἰσὶ σκότος, καὶ σκότους δημιουργοὶ τῆς κακίας· εἴτε ὡς φεύγουσι τὰς ἐπιμιξίας τῶν εὐσεβῶν ὑπὲρ γῆς (17), καὶ διὰ ταύτας ἀσθενεστέροις· ὡς δὲ προϊόντα (18) τὸν γεννάδαν προσβάλλει τὰ δείματα (19), καὶ ἀεὶ πλείω καὶ φοβερώτερα, ἤχους τινάς φασιν ἀήθεις (20), καὶ ὀδμὰς τῶν ἀηδῶν, καὶ πυραυγῆ φάσματα, καὶ οὐκ οἶδ' οὕστινας ὕθλους καὶ

LV. Descendebat in quoddam adytum vulgo inaccessum et horrendum (quemadmodum utinam in infernum quoque, priusquam in hujusmodi scelera prorumperet!) comitem cum habens, qui multis adytis dignus erat, hoc est, hominem in hujusmodi rebus sapientem aut sophum, vel potius sophistam et impostorem. Nam hoc quoque apud ipsos divinationis genus est, ut in caliginoso quodam specu cum subterraneis dæmonibus ob res futuras congregiantur: sive quia tenebris magis oblectantur, ut qui ipsi tenebræ quoque sint, ac tenebrarum vitii artifices; sive quia piorum hominum, qui in terra sunt, societatem et congressum fugiunt, ex eisque infirmiores redduntur. Ut autem egregium virum progredientem terrores adoriri cœperunt, ac subindo

[30] Num. XXII, 7. [31] I Reg. XXVIII, 12. [32] Marc. I, 34; Luc. IV, 41.

potest, hanc orationem coram populo habitam non fuisse. Hic etiam cernere est, quam caute Gregorius se gereret, rebusque miris fidem adhiberet.

(5) *Καὶ γὰρ αὐτός.* Sic melioris notæ codices Regii bm. I, II, etc. Par. ed., Καὶ γὰρ αὐτὸς καί.

(6) *Ὁποτέρωσε.* Regg. bm, I, II, ποτέρωσε.

(7) *Ἀπίστων.* Reg. I, et Pass. addunt, ἐστίν.

(8) *Τὸ δὲ καί.* Deest καί in pluribus.

(9) *Τοῦ ἡμετέρου κράτους συναίσθησιν.* Combef. « nostræ sensum potentiæ ac victoriæ injecit. » Hoc est, ominari fecit, fore ut res Christianorum crescerent Græcisque ritibus superiores evaderent. Quod quidem narrat Sozom., lib. v, c. 2.

(10) *Συνειργμένων.* Colb. 3, συνηρτημένων.

(11) *Ἢ δοκεῖ.* « Vere aut apparenter evocatur. »

(12) *Ἵνα καί.* Deest καί in nonnullis.

(13) *Τυχόν.* Reg. f, Colb. r, Pass., Comb., καὶ τυχόν.

(14) *Τρόπου.* Pass. et Reg. I, addunt δέξασθε διηγούμενον. « Accipite rem ut audivi. »

(15) *Ὡς ὤφελόν γε.* « Atque utinam ducentem in orcum viam capessivisset prius, » etc.

(16) *Εἶτουν.* Plures codd. εἴτ' οὖν.

(17) *Ὑπὲρ γῆς.* Sav. ἐπὶ γῆς.

(18) *Προϊόντα.* Reg. bu, προσιόντα. « Virum fortem ac strenuum in malo, » ut ait Elias, vel ironice.

(19) *Δείματα.* Reg. a, δείγματα.

(20) *Ἀήθεις.* Deest in Colb. r.

plures et formidabiliores evaserunt (sonos quosdam insuetos audiri aiunt, tetrosque esse odores, atque ignea spectra, et nescio quas nugas et deliramenta), rei novitate perculsus, harum enim rerum studium sero amplexus fuerat, ad crucem vetusque remedium confugit, hocque se adversus terrores consignat, eumque, quem persequebatur, opitulatorem asciscit. Ac quæ sequuntur, magis tremenda.

A λήρους), τῷ ἀδοκήτῳ πληγείς, καὶ γὰρ ἦν ὀψιμαθὴς τὰ τοιαῦτα, ἐπὶ τὸν σταυρὸν καταφεύγει, καὶ τὸ παλαιὸν φάρμακον, καὶ τούτῳ (21) σημειοῦται κατὰ τῶν φόβων, καὶ βοηθὸν ποιεῖται τὸν διωκόμενον· καὶ τὰ ἑξῆς φρικωδέστερα.

LVI. Valuit signaculum, cedunt dæmones, pelluntur timores. Quid deinde? Respirat malum; rursus audaciam concipit, rursus aggreditur, rursus iidem terrores urgent: rursus signaculum adhibetur, ac dæmones conquiescunt. Hæret consilii inops discipulus: ac sacrorum antistes, ipsius lateri hærens, veritatem sinistre interpretatur: « Abominationi illis fuimus, inquit, non terrori: vincit quod pejus est. » Hæc enim loquitur, et locutus persuadet, persuasumque **103** discipulum ad exitii voraginem ducit. Nec mirum videri hoc debet. Improbus enim promptius ac libentius malum sequitur, quam a bono cohibetur. Quæ porro dixerit aut fecerit, aut quibus imposturis elusus sit, priusquam sursum remitteretur, norint ii, qui mysteriis hisce partim alios initiant, partim ipsi initiantur. Cæterum ascendit, tum animo arreptitius, tum rebus ipsis, ac furioso oculorum obtutu satis significans, quos coluisset: nisi tamen ab eo quidem die, quo tam nefaria in animum induxit, dæmonibus oppletus est. Verum id apertius tunc patuit; ut ne scilicet incassum descendisse, ac dæmonum particeps factus fuisse videretur, quem illi enthusiasmum appellant, honeste nempe ac speciose vocabula commutantes. Hæc prima ipsius facinora exstiterunt.

Νς'. Ἴσχυσεν ἡ σφραγὶς, ἡττῶνται οἱ δαίμονες, λύονται οἱ φόβοι. Εἶτα τί; Ἀναπνεῖ τὸ κακὸν, θρασύνεται πάλιν, αὖθις ὁρμὴ (22), καὶ οἱ αὐτοὶ φόβοι, καὶ ἡ σφραγὶς πάλιν, καὶ ἠρεμοῦντες οἱ δαίμονες· καὶ ὁ μύστης ἐν ἀπορίᾳ· καὶ ὁ μυσταγωγὸς ἐγγύθεν παρεξηγούμενος τὴν ἀλήθειαν· *Ἐβδελύχθημεν*, λέγων, *οὐκ ἐφοβήσαμεν* (23)· *νικᾷ τὸ χεῖρον*· B λέγει γὰρ ταῦτα, καὶ εἰπὼν πείθει, καὶ πείσας ἄγει τὸν μαθητὴν ἐπὶ τὸ τῆς ἀπωλείας βάραθρον. Καὶ θαυμαστὸν οὐδέν· πρόχειρος (24) γὰρ ἡ πονηρία τῷ κακῷ μᾶλλον ἀκολουθεῖν ἢ ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἀνακόπτεσθαι. Ἃ μὲν οὖν εἰπὼν, ἢ ποιήσας, ἢ ἐξαπατηθεὶς ἀναπέμπεται, εἰδεῖεν ἂν οἱ τὰ τοιαῦτα τελοῦντές τε καὶ τελούμενοι· ἄνεισι δ' οὖν καὶ τῇ ψυχῇ δαιμονῶν καὶ τοῖς πράγμασι, καὶ τῷ μανιώδει τῶν ὀφθαλμῶν ἐπισημαίνων οὓς ἐθεράπευσεν· εἰ μή γε καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπλήσθη δαιμόνων, ἀφ' ἧς οὕτω πονηρὰ προὔθετο· ἀλλὰ τότε καὶ περιφανέστερον· ἵνα μὴ μάτην ᾖ κατεληλυθὼς, καὶ τῶν δαιμόνων μετειληφὼς (25), ὃν ἐνθουσιασμὸν ἐκεῖνοι καλοῦσι, μεταποιοῦντες σεμνῶς τὰ ὀνόματα. Τὰ μὲν δὴ πρῶτα τοιαῦτα.

LVII. Cum autem jam, quod parturiebat, continere non posset, persecutioque erumperet, quiddam animadvertere cœpit, sapienti in vitio atque in impietate excellenti viro dignum; aut certe ab iis qui ipsum ad eam acuebant, ac velut inungebant, edoctus est. Sic enim secum reputavit, si bellum aperte susciperet, seque impietatis ducem profiteretur, præterquam quod id nimis temerarium atque imperitum futurum esset, huic insuper scopo, ad quem collimabat, omnino contrarium fore. Nos enim, si vis inferretur, acriori contentione in victoriam incubituros, ac tyrannidi obnixum pietatis tuendæ studium objecturos cogitavit. Solent enim fortes

C ΝΖ'. Ἐπεὶ δὲ ἡ ὠδὶς ἐκράτει, καὶ ὁ διωγμὸς ἐξεῤῥήγνυτο, εἶδέ τι (26), εἴτ' οὖν ἀνδρὸς σοφοῦ τὴν κακίαν καὶ περιττοῦ τὴν ἀσέβειαν, εἴτ' οὖν ἐδιδάχθη παρὰ τῶν εἰς ταύτην αὐτὸν ἀλειφόντων. Ὡς τὸ μὲν φανερῶς ἀνελέσθαι τὸν πόλεμον, καὶ προκαθεσθῆναι (27) τῆς ἀσεβείας αὐτόχειρα, πρὸς τῷ (28) λίαν εἶναι θρασὺ καὶ ἀπαίδευτον, ἔτι καὶ ἐναντιώτατον τῷ σκοπῷ παντελῶς· φιλονεικοτέρους γὰρ ἂν ἡμᾶς γενέσθαι βιαζομένους, καὶ ἀντιθήσειν τῇ τυραννίδι τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας φιλοτιμίαν. Φιλεῖ γὰρ τὰ γενναῖα φρονήματα πρὸς τὸ βίᾳ κρατοῦν αὐθαδιάζεσθαι (29) καὶ καθάπερ φλὸξ ὑπὸ ἀνέμου ῥιπιζομένη, τοσούτῳ μᾶλλον ἀνάπτεσθαι, ὅσῳ περ ἂν σφοδρότερον κατα

(21) *Τούτῳ*. Regg. bm, b, Or. 1, τοῦτο.

(22) *Ὁρμή*. Coisl. 2, ὁρμεῖ, quod magis arridet Parisiensibus.

(23) *Ἐβδελύχθημεν*. Sic Magus Juliani magister discipulum delusit. Quantam autem ad fugandos dæmones vim habeat signum crucis, duplex portentum, quod hic narrat Gregorius, probat satis, ut dicere liceat cum Augustino, « Magna res est signum, et crux Christi. » Vim illam crucis signi uno ore prædicant Græci Latinique Patres. Nec id unquam negatum nisi ab ethnicis et hæreticis.

(24) *Πρόχειρος*, etc. Id est: « Facilius namque vir improbus sceleratum hominem, a quo ad malum impellitur, quam virum bonum, qui eum a malo retrahit, sequitur. »

(25) *Δαιμόνων μετειληφώς*. Comb. « dæmonum commercio donatus, quod illi divinum afflatum, D seu enthusiasmum vocant. »

(26) *Εἶδέ τι*. Reg. bm, εἶδέν τι. Reg. x, ἴδε τί « Porro hujus loci sensus est, » inquit Basilius « sive hoc a se ipse invenerit, nec ab aliis acceperit qui ipsum quodammodo ad impietatem inungebant. » Εἴτ' οὖν ἐδιδάχθη, τουτέστιν ἀφ' ἑαυτοῦ συνεῖδεν, ἀλλ' οὐ παρὰ τῶν εἰς ἀσέβειαν ἀλειφόντων ἐδιδάχθη.

(27) *Προκαθεσθῆναι ... αὐτόχειρα*. Reg. u Colb. k, Or. 1, illi in textu, iste in ora, προκαθῆσθαι ... αὐτόχειρ, « præesse et quasi præsidere suis ipse manibus pugnans. » Regg., a, b, l, y, προκαθῆσθαι αὐτόχειρα. Reg. bm, αὐτόχειρον.

(28) *Πρὸς τῷ*. Sic sex Regg. Or., 1, etc. Alii cum Par., πρὸς τό.

(29) *Αὐθαδιάζεσθαι*. Regg. l, u. Herv., Ald., Oxon αὐθαδίζεσθαι.

πνέηται. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ τῶν λογισμῶν εὕρισκε (30) μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς προλαβοῦσι διωγμοῖς εἶχε γινώσκειν, οἳ τιμιώτερον τὸν Χριστιανισμὸν πεποιήκασι θᾶττον ἢ ἀσθενέστερον, ῥώσαντες τὰς ψυχὰς εἰς εὐσέβειαν, καὶ ὥσπερ σίδηρον θερμὸν ὕδατι, τοῖς κινδύνοις στομώσαντες. Εἰ δὲ μετὰ τῆς τέχνης στρατεύσειε, καὶ τῷ πείθειν τὸ (31) βιάζεσθαι χρώσειεν, ἢ καθάπερ χαλκῷ περιβάλλοι (32) δέλεαρ τῇ τυραννίδι τὸ προσηνές, σοφόν τε οὕτως ἂν (33) ἅμα καὶ δυνατὸν γενέσθαι αὐτῷ τὸ ἀγώνισμα.

et generosi animi, ei, qui vim afferre parat, contumaciter obsistere; non secus ac flamma, quæ a vento excitatur, quo amplius perflatur, eo vehementius accenditur. Idque non cogitatione solum reperiebat, sed ex pristinis quoque persecutionibus cognoscere poterat, quæ Christianam religionem potius illustrarant, quam debilitarant, animas nimirum ad pietatem roborantes, ac periculis, ut aqua candens ferrum, obdurantes. At si callide et artificiose bellum gereret, ac vim persuasione verborumque blanditiis illineret, aut tyrannidi clementiam tanquam hamo escam circumponeret, ita demum non solum prudentem, sed validam quoque sibi concertationem fore.

ΝΗ'. Καὶ γὰρ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῆς τῶν μαρτύρων τιμῆς ἐφθόνει τοῖς ἀθληταῖς· καὶ διὰ τοῦτο μηχανᾶται αὐτὸς μὲν καὶ βιάζεσθαι, καὶ μὴ δοκεῖν, ἡμᾶς δὲ καὶ πάσχειν, καὶ μὴ τιμὴν ἔχειν (34) ὡς ὑπὲρ Χριστοῦ πάσχοντας. Ὢ τῆς εὐηθείας! Πρῶτον μὲν εἰ λανθάνειν ἐνόμισεν ὑπὲρ τίνος οἱ κίνδυνοι, καὶ συγκαλύψειν τὴν ἀλήθειαν τοῖς σοφίσμασιν, ἀλλ' οὐχ ὅσῳ κατὰ τῶν τιμῶν ἐπενόει, τοσούτῳ μείζους αὐτὰς ποιήσειν καὶ λαμπροτέρας.

LVIII. Etenim, ut alia, ita eum quoque, quo martyres affici solent, honorem athletis **104** invidebat. Ac proinde id molitur, ut ipse quidem et vim afferat, et interim afferre non videatur; nos contra et supplicia perferamus, et eo interim honore, qui pro Christi nomine patientibus haberi solet, careamus. O singularem hominis stultitiam! Primum si cujus causa pericula a nobis adirentur latere existimabat, facturumque se putabat, ut artibus suis callidissimisque consiliis veritatem obtegeret, ac non potius, quo plura adversus honores illos comminisceretur, hoc eos majores clarioresque redderet.

ΝΘ'. Δεύτερον δὲ, εἰ δόξης ἐπιθυμίᾳ κινδυνεύειν ἡμᾶς, ἀλλὰ μὴ τῆς ἀληθείας, ὑπέλαβε· ταῦτα μὲν παιζέτωσαν (35) παρ' ἐκείνοις Ἐμπεδοκλεῖς (36), καὶ Ἀρισταῖοι, καὶ Ἐμπεδότιμοί τινες, καὶ Τροφώνιοι, καὶ τοιούτων δυστυχῶν ἀριθμός· ὧν ὁ μὲν τοῖς Σικελικοῖς κρατῆρσιν ἑαυτὸν θεώσας, ὡς ᾤετο, καὶ εἰς τὴν κρείττονα λῆξιν ἀφ' ἡμῶν (37) ἀναπέμψας, τῷ φιλτάτῳ σανδάλῳ κατεμηνύθη παρὰ τοῦ πυρὸς ἐκβρασθέντι· καὶ οὐ θεὸς ἐδείχθη (38) μετ' ἄνθρωπον (39), ἀλλ' ἄνθρωπος κενόδοξος, καὶ ἀφιλόσοφος μετὰ θάνατον, καὶ οὐδὲ τὰ κοινὰ συνετός· οἱ δὲ ἀδύτοις τισὶν ἑαυτοὺς ἐγκρύψαντες ὑπὸ τῆς αὐτῆς νόσου καὶ φιλαυτίας (40), εἶτ' ἐλεγχθέντες, οὐ μᾶλλον ἐκ τῆς κλοπῆς ἐτιμήθησαν ἢ ἐκ τοῦ μὴ λαθεῖν καθυβρίσθησαν

LIX. Deinde, si gloriæ cupiditate, ac non veritatis studio et amore nos pericula adire existimabat: hæc sane apud illos ludant Empedocles, et Aristæi, et Empedotimi quidam, ac Trophonii, atque hujusmodi miserorum hominum chorus. Ex quibus ille, cum per Sicula foramina divinitatem, ut sibi opinione fingebat, comparasset, seque ad meliorem sedem transmisisset, charissimo calceo ignis æstu ejecto, proditus est: atque ita non deus post hominem ostensus est, verum homo inanis gloriæ studiosus, philosophiæque post mortem expers, ac ne communi quidem sensu præditus. Hi autem, cum eodem morbo gloriæque amore affecti, in penitissimos quosdam terræ recessus sese abdidissent, deprehensa postea fraude, non plus honoris ex hujusmodi furtivo secessu adepti sunt, quam contumeliæ ob compertam fraudem.

Ξ'. Χριστιανοῖς δὲ ἥδιον (41) ὑπὲρ εὐσεβείας τὸ πάσχειν, κἂν πάντας λανθάνωσιν, ἢ ἄλλοις τὸ εὐδοξεῖν μετὰ τῆς ἀσεβείας· τοῦ μὲν γὰρ ἀνθρώποις ἀρέσκειν βραχὺς ἡμῖν ὁ λόγος· τῆς δὲ παρὰ Θεοῦ τιμῆς ἡ πᾶσα ἔφεσις· μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ ταύτην (42), ο γε ἀληθῶς φιλόσοφοι καὶ φιλόθεοι, τὴν πρὸς τὸ κα-

LX. At Christianis jucundius est pietatis causa pati, etiamsi nemo id resciturus sit, quam aliis, cum impietate florere, atque in gloria versari. Hominibus quippe placere, parum admodum curamus: id unum expetentes, ut honorem a Deo consequamur: imo sublimius etiam assurgimus (de iis

(30) *Εὕρισκε*. Plures codd. ηὕρισκε.
(31) *Τό*. Reg. bm, τῷ.
(32) *Περιβάλλοι*. Regg. bm et l, περιβάλοι.
(33) *Ἄν*. Deest in Reg. bm.
(34) *Καὶ μὴ τιμὴν ἔχειν*. Combef. sic reddit: « nec, velut qui pro Christo pateremur, honorem haberemus. »
(35) *Παιζέτωσαν*. Bill. « velut animi causa faciant. »
(36) *Ἐμπεδοκλεῖς*, etc. Empedocles inanis gloriæ studio, ut sibi divinitatis opinionem, quasi in cœlum raptus, colligeret, in ardentem Ætnam se præcipitem dedit. Sic enim Horat. *Arte poet.*:

...Deus immortalis haberi
Dum cupit Empedocles, ardentem frigidus Ætnam
Insilit, etc.

Trophonius, Empedotimus et Aristæus Thebani vates, in subterraneos quosdam specus se abdi ferunt, ut in cœlum rapti existimarentur, ac dii haberentur; verum illic fame exstincti sunt.
(37) *Ἀφ' ἡμῶν*. « A nobis, » sive, « a mortalibus. »
(38) *Ἐδείχθη*. Reg. l. et Mont. in ora γρ. ὤφθη, « apparuit. »
(39) *Μετ' ἄνθρωπον*. « Cum hominem exuisset. »
(40) *Φιλαυτίας*. « Cæco sui amore. »
(41) *Ἥδιον*. Nonnulli codd. ἴδιον, « proprium. »
(42) *Ὑπὲρ ταύτην*. Ald. et Herv., ὑπὲρ ταύτης.

A λὸν (43) οἰκείωσιν ἀγαπῶντες δι' αὐτὸ τὸ καλὸν, οὐ τὰς ἀποκειμένας ἐντεῦθεν τιμάς· δευτέρα γὰρ αὕτη τάξις τῶν ἐπαινετῶν, τὸ μισθοῦ τι πράττειν (44) καὶ δι' ἀντίδοσιν· ὥσπερ τρίτη τῷ φόβῳ κολάσεως φεύγειν τὴν μοχθηρίαν. Τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα τοιαῦτα καὶ οὕτως ἔχοντα· καὶ ῥᾴδιον τοῦτο ἐκ πλειόνων ἐπιδεῖξαι τοῖς βουλομένοις.

loquor, qui vere philosophi, veroque Dei amore præditi sunt): quippe qui bono conjungi propter ipsum bonum exoptamus, non autem propter honores in altero ævo reconditos. Secundus enim hic honestorum et laudabilium virorum gradus est, pretio ac mercede aliquid facere; quemadmodum in tertia classe collocandi sunt, qui pœnæ metu a scelere et maleficio deterrentur. Ac nostræ quidem res ad hunc modum se habent; idque promptum et proclive est pluribus argumentis demonstrare, si cui ita collibuerit.

ΞΑ'. Ὁ δὲ, ὡς μεγάλης τιμῆς ἀποστερήσειν μέλλων Χριστιανοὺς (κρίνουσι γὰρ οἱ πολλοὶ τὰ τῶν ἄλλων τοῖς ἰδίοις πάθεσι), τοῦτο διώκει πρὸ τῶν ἄλλων τὴν εὐδοκίμησιν. Καὶ οὐδὲ μεγαλοψύχως, τοῖς ἄλλοις διώκταις ὁμοίως (45), ἀπογράφεται (46) τὴν ἀσέ-B βειαν· οὐδ', εἰ μὴ βασιλικῶς, τυραννικῶς γε παντάπασι διανοεῖται περὶ ἡμῶν, ἵν' ᾖ (47) μεγαλοπρεπὲς αὐτῷ τὸ ἀσέβημα βιάζεσθαι (48) λαὸν οἰκουμένης, καὶ τυραννῆσαι (49) δόγμα πάντων δογμάτων ὑπερανεστηκός· δουλοπρεπῶς (50) δὲ λίαν καὶ ἀγεννῶς κακουργεῖ τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὰς περὶ τοὺς λογισμοὺς πλοκὰς (51) καὶ διπλόας τῷ καθ' ἡμῶν διωγμῷ φέρων ἐπεισήγαγε. Τοιγαροῦν εἰς δύο ταῦτα διῃρημένου τοῦ κρατεῖν (52), τὸ πείθειν καὶ τὸ βιάζεσθαι, ὃ μὲν ἦν ἀπανθρωπότερον, δήμοις ἐφῆκε (53) καὶ πόλεσι τὸ τῆς τυραννίδος, ὧν καὶ μᾶλλον ἄληπτος (54) ἡ ἀπόνοια διὰ τὴν ἀλογίαν, καὶ τὴν ἀπερίσκεπτον ἐπὶ πάντα φοράν· καὶ τοῦτο οὐ προστάγματι (55) δημοσίῳ, τῷ δὲ μὴ ἀνακόπτειν τὰς ὁρμὰς ἄγραφον προθεὶς νόμον τὸ βούλεσθαι (56).

LXI. Hic vero perinde ac si Christianos **105** insigni quodam honore spoliaturus esset (plerique enim homines alios affectibus suis metiuntur), ante alia gloriam nostram nominisque celebritatem insectatur. Nec vero strenuo ac generoso animo, ut aliis persecutoribus moris erat, impietatem edicto profitetur; nec, si non imperatorie, tyrannice saltem omnino de nobis consilium init: ut insigne atque honorificum ipsius scelus sit, orbis populo vim intulisse, doctrinamque omnibus doctrinis superiorem tyrannide oppressisse: verum turpiter admodum et ignave pietatem vexat, animique fraudes et versutias persecutioni, quam adversus nos excitabat, induxit. Quocirca cum potentia in persuasionem et coactionem divisa sit, ita se comparavit, ut quod inhumanius erat, hoc est, vim et tyrannidem, populari turbæ civitatibusque permitteret, ut quarum vesana audacia propter temerarios animorum motus præcipitesque ad omnia impetus effrenatior esse videretur: idque haud publico edicto, verum ex eo quod impetum audaciamque minime reprimebat, velut proposita quadam lege non scripta, id se velle promulgans.

C ΞΒ'. Ὁ δὲ ἡμερώτερον καὶ βασιλικώτερον, εἰς ἑαυτὸν δῆθεν φέρει, τὸ τῆς πειθοῦς· οὐ μὴν εἰς τὸ παντελὲς τοῦτό γε διεσώσατο· οὐδὲ γὰρ εἶχε (57) φύσιν ἢ πάρδαλιν ἀποθέσθαι τὸ κατάστικτον, ἢ Αἰθίοπα τὸ μέλαν, ἢ πῦρ τὸ καίειν, ἢ τὸν πονηρὸν (58) τὴν

LXII. Quod autem lenius atque humanius erat, magisque imperatorem decebat, id sibi videlicet assumit, nempe suadendi atque illiciendi partes. Nec tamen id quidem usquequaque retinuit. Non enim natura ferebat ut vel pardus distinctas macularum

(43) *Τὸ καλόν*. « Bono, » non ut vertit Billius, « summo bono. »

(44) *Πράττειν*. Sic codices communius. Ed., πράσσειν.

(45) *Ὁμοίως*. In Montac., γρ. ὅμοιος.

(46) *Ἀπογράφεται*. « Edicto profitetur. » Addidimus « edicto, » quod quidem Græca videntur postulare.

(47) *Ἵν' ᾖ*. Reg. bm, ἵνα ᾖ.

(48) *Βιάζεσθαι*. Quinque Regg., tres Colb., βιάσασθαι.

(49) *Τυραννῆσαι*. Sic omnes, quos vidimus, codices. Ed., τυραννεῦσαι.

(50) *Δουλοπρεπῶς*. « Servili admodum atque ignavo animo. »

(51) *Πλοκάς*. Sic Reg. l, et Coisl. 2. Quæ lectio videtur cæteris præferenda, tum ob sequens διπλόας, tum ob similia Gregorii loca in aliis orationibus, maxime orat. xxx, n. 1, ἐπειδὴ ἐκ τῶν λογισμῶν στροφὰς καὶ πλοκὰς ἱκανῶς διεσείσαμεν, ubi πλοκὰς Billius recte « nexus » interpretatur. Nam Latine nihil ex æquo respondet. Locum, de quo agitur, rectius in Elia quam in oratione reddit Billius. Græca sic reddi possint: « Fraude et malitia rem agit contra pietatem; et quæ in ratiocinationibus intricatæ ac implicitæ esse possunt, aut duplici sensu argutiæ, eas persecutioni quam adversum nos excitabat, superinduxit. » Par. et l., κλοπάς.

(52) *Τοῦ κρατεῖν*. « Cum victoria, qua quis alium superat, in duobus sita sit, suasione et vi. »

(53) *Ἐφῆκε*. Reg. b, et Pass., ἀφῆκε.

(54) *Ἄληπτος*. Sic plerique codices. « Inexpugnabilis, effrenata, » vel « inculpabilis, » seu « minus culpabilis, » ut apud Thucydidem, ἀληπτότεροι, « minus culpabiles: » ἀλήπτως apud Suidam ἀκατα-D γνώστως. Sic Combefisius, cui Billius hic non placet, locum hunc reddit: « quarum vesana audacia minus nocens; » seu magis a culpa immunis, « quod ratione careat et cæco impetu abripiatur. » Hac arte Julianus a se persecutionis invidiam removere satagebat: nullo adversus Christianos proposito edicto, sed sævientis in eos populi furorem non cohibendo, atque adeo quasi lege non scripta probando.

(55) *Προστάγματι*. Addunt tres Regg., Pass., Sav., Comb. κατορθοῖ, « id præstat; » quæ vox necessaria nobis non videtur. Legant tamen qui velint.

(56) *Προθεὶς νόμον τὸ βούλεσθαι*. « Veluti legem, agendi pro libidine ac voluntate licentiam denuntians. »

(57) *Εἶχε*. Duo codices ἔχει. « Forte, ait Heinsius, ἐᾷ φύσις. »

(58) *Τὸν πονηρόν*. Reg. bm, τῶν πονηρῶν.

μισανθρωπίαν ἀπαρχῆς ἀνθρωποκτόνον τυγχάνοντα, ἢ ἐκεῖνον τὴν πονηρίαν, ἀφ' ἧς καθ' ἡμῶν ὥρμησεν· ἀλλ' ὥσπερ τὸν χαμαιλέοντα λόγος παντοῖον γίνεσθαι ῥᾳδίως, καὶ πάσας μὲν ἀναλαμβάνειν (59) χρόας, πλὴν μιᾶς τῆς λευκότητος, τὸν γὰρ Πρωτέα παρίημι τὸν τοῦ μύθου τὸν Αἰγύπτιον σοφιστήν, οὕτω κἀκεῖνος πάντα ἦν καὶ ἐγίνετο Χριστιανοῖς, πλὴν ἡμερότητος, καὶ ἦν λίαν ἀπάνθρωπον αὐτῷ τὸ φιλάνθρωπον, καὶ τὸ πιθανὸν βίαιον, καὶ ἀπολογία τῆς ἀγριότητος ἡ χρηστότης· ἵν' εἰκότως δοκῇ βιάζεσθαι, τοῦ πείθειν ἀποτυγχάνων.

notas, vel Æthiops atrum colorem [33], vel ignis ardorem, vel diabolus qui homicida est ab initio [34], hominis odium, vel iste improbitatem, qua adversum nos impellebatur, abjiceret. Verum quemadmodum chamæleonem aiunt in quidvis facile mutari, atque omnes subinde colores, candore uno excepto, suscipere, fabulosum enim illum Proteum Ægyptium sophistam prætereo, sic etiam ille Christianis, præter clementiam, in quidvis se vertebat ac perquam crudelis erat ipsius lenitas, et violenta persuasio, atque per hujusmodi **106** benignitatem acerbitati crudelitatique suæ excusationem quærebat: ut non sine causa vim afferre videretur, cum blandiendo et alliciendo nihil profecisset.

ΞΓ'. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐξ ὧν βραχὺ μὲν παρ' αὐτῷ τὸ τῆς πειθοῦς, πλεῖον (60) δὲ τὸ τῆς βίας εὐθὺς ἑπόμενον ἦν· ἵν', ὥσπερ ἐν ταῖς θήραις, ἢ ταῖς πάγαις ἁλῶμεν, ἢ τοῖς διώγμασι, καὶ εἷς γε τρόπος πάντως ἡμᾶς χειρώσηται. Οὕτω δὲ διανοηθείς τε καὶ διελόμενος, δεύτερον ἐκεῖνο στρατηγεῖ, καὶ μόνον ἀσφαλῶς, εἰ καὶ ἀσεβῶς λίαν, ἐκ τῶν ἐγγυτάτω (61) καὶ τῆς περὶ αὐτὸν χειρὸς, ὃ πᾶσι διώκταις σύνηθες, τῆς κακίας ἄρχεται· καὶ γὰρ οὐδὲ οἷόν τε (62) τοῖς ἐκτὸς ἐγχειρῆσαι (63), μὴ τούτων οἰκειωθέντων, ὥσπερ οὐδὲ στρατὸν ἐπάγειν (64) ἐχθροῖς, πρὸς τὸν στρατηγὸν στασιάζοντα.

LXIII. Idque ex eo perspicuum est, quod non multum suasione utebatur, sed plus violentiæ confestim sequebatur: ut, quemadmodum in venatione, aut laqueis aut persecutionibus caperemur, atque alterutro omnino modo in ipsius potestatem veniremus. Quod cum in animum induxisset, negotiumque ita partitus esset, alterum ipsius stratagema hoc fuit, solumque ex omnibus cautum et circumspectum, tametsi alioqui valde impium, ut a domesticis et satellitum manu, quod omnibus persecutoribus familiare est, sceleris exordium duceret. Neque enim fieri posse, ut externos aggrederetur, nisi his sibi conciliatis atque adjunctis; quemadmodum nec exercitum adversus hostes ducere, cum imperatore contendentem et dissidentem.

ΞΔ'. Καὶ διὰ τοῦτο μεταποιεῖ μὲν τὰ βασίλεια, τοὺς μὲν θανάτῳ προϋπεξαγαγὼν πρότερον, τοὺς δὲ παρωσάμενος· οὐχ ὡς εὔνους τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ (65) μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐνουστέρους (66) τῷ μείζονι, καὶ ἀλυσιτελεῖς αὐτῷ κατ' ἀμφότερα· ὑποποιεῖται (67) δὲ τὸ στρατιωτικὸν, τὸ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τὸ δὲ διὰ τῶν ἐν τέλει (68), ὃ καὶ μᾶλλον εὔπιστον ὑπελάμβανε, τὸ μὲν τῶν τιμῶν ἡττώμενον, τὸ δὲ ἁπλότητι παρασυρόμενον, καὶ νόμον ἕνα γινῶσκον μόνον, τὴν τοῦ βασιλέως βούλησιν.

LXIV. Atque ob hanc causam aulam totam commutat, aliis morte prius subductis ac de medio sublatis, aliis submotis et expulsis; non tam quia benevolo erga magnum imperatorem animo fuerant, quam quod majori erga majorem imperatorem benevolentia afficerentur, ac proinde utroque nomine ipsi incommodi essent. Milites etiam, et per se ipse, et per eos qui magistratus gerebant, allicit, quos etiam ad persuadendum faciliores esse arbitrabatur, quod partim honoribus dediti essent, partim per animi simplicitatem abriperentur, nullamque aliam legem quam principis voluntatem agnoscerent.

ΞΕ'. Μᾶλλον δὲ τοῦ στρατιωτικοῦ μέρος (69) οὐκ ἐλάχιστον, καὶ ὅσον εὗρε σαθρὸν καὶ νοσῶδες, τοῦ καιροῦ δοῦλον καὶ τότε καὶ πρότερον· οὗ τὸ μὲν δεδούλωτο, τὸ δὲ ἤλπιζεν. Οὐ γὰρ δὴ τὸ πᾶν ὑφεῖλεν, οὐδὲ τοσοῦτον ἔδωκεν αὐτῷ καθ' ἡμῶν ὁ δι' ἐκείνου διώκτης (70)· ἀλλ' ἔμειναν ὑπὲρ τοὺς ἑπτακισχιλίους, οἱ μὴ κάμψαντες γόνυ τῇ Βάαλ, μηδὲ τῇ εἰκόνι τῇ χρυσῇ προσκυνήσαντες, μηδὲ ὑπὸ τῶν ὄφεων τρωθέν-

LXV. Imo, si rectius loquendum est, multum partem non minimam ad se pertraxit, et quotquot ex iis ægros et imbecilles invenit, temporisque, et tum, et jam antea servos; quos vel jam in potestatem redegerat, vel redacturum se sperabat. Non enim omnes pertraxit, nec tantum illi adversum nos dedit, qui per eum persecutionem excitabat: verum plus quam septem hominum millia reliqui

[33] Jer. xiii, 23. [34] Joan. viii, 44.

(59) Ἀναλαμβάνειν. Septem Regg. Or. 1, tres Colb. πάσας μεταβάλλειν χρόας. Alii duo Colb., μεταλαμβάνειν.

(60) Πλεῖον. Sic pene omnes codices. Pass. πλέον. Par. πλείω.

(61) Ἐγγυτάτω Pass. ἐγγυτάτων.

(62) Οἷόν τε. Regg. bm. 1, addunt ἦν. Pass. οὐχ οἷόν τε ἦν.

(63) Ἐγχειρῆσαι. Reg. bm, ἐγχειρίσαι.

(64) Ἐπάγειν. Pass., ἐπαγαγεῖν.

(65) Μεγάλῳ βασιλεῖ. « Constantium » hic intelligit Theologus, et paulo post, τῷ μείζονι, « Christum. »

(66) Εὐνουστέρους. Tres Colb., εὐνουστοτέρους. Ammianus ipse, lib. xxii, p. 206 et 207, longo ordine recenset quos Julianus submovit; ubi narrat Julianum, quamvis a pueritia in numinum cultum esset inclinatior, animi tamen arcana, nonnisi abolitis quæ verebatur, patefecisse.

(67) Ὑποποιεῖται. « Sibi subjicit, » vel, ut Elias, « suos efficit. »

(68) Τῶν ἐν τέλει. « Præfectus, duces exercitus. »

(69) Μέρος. Regg. bm, 1, Colb. 3, μέρους. Negatio οὐκ, quæ sequitur, deest in nonnullis codicibus.

(70) Διώκτης. « Diabolum » intelligit.

fuerunt, qui non flexerunt genu coram Baal [35], nec auream imaginem adorarunt [36], nec a serpentibus vulnerati sunt [37]; quod serpentem illum suspensum Christique passionibus oppressum atque confectum intuerentur; multi scilicet proceres, altissimisque dignitatibus præditi, quos minus etiam mirum fuisset, tum **107** periculorum metu, tum honorum spe, cedere ac manus dare; multi etiam plebeii ordinis, ac numero solo cogniti, quos cum adortus esset, non aliter repulsus est, quam levis quædam machina a firmissimo muro. Cæterum eo animo erat, ut non magis ob eos qui ipsi effugiebant, angeretur, quam, utpote furore percitus, ob eos qui capiebantur, præfideret: voluntasque ipsa, id quod spe conceptum erat, quasi jam manibus teneretur, repræsentabat.

A τες, ἐκ τοῦ βλέπειν εἰς τὸν ὄφιν (71) τὸν κρεμασθέντα, καὶ καταλυθέντα τοῖς Χριστοῦ πάθεσι· πολλοὶ μὲν τῶν ἐν δυναστείαις (72) καὶ ὕψεσιν, οὓς καὶ μᾶλλον εἰκὸς ἦν ἡττηθῆναι καὶ διὰ φόβον, καὶ δι' ἐλπίδας· πολλοὶ δὲ τῶν κάτω καὶ ἀριθμῷ μόνῳ γνωριζομένων, οἷς προσβαλὼν ἀπεκρούσθη, καθάπερ ὑπὸ γενναίου τείχους μηχάνημά τι τῶν οὐ καιρίων. Πλὴν οὐχ ἠνία μᾶλλον (73) τὸ διαφεῦγον ἢ ἐθάρσυνεν, ὡς ἂν λυσσῶντα, τὸ ἁλισκόμενον· καὶ τὸ βούλεσθαι παρίστη τὸ ἐλπισθὲν ὡς κρατούμενον.

LXVI. Quin jam etiam adversus magnum illud vexillum audacia effertur, quod cum cruce magnifice præcedit, in altumque elatum, exercitum ducit, laborum solvendorum vim habens, hincque apud Latinos nomen trahens, principatumque, ut ita dicam, in reliqua omnia vexilla tenens; tam quæ imperatorum imaginibus, atque expassis texturis, in variis tincturis ac litterarum picturis, decorantur, velutque exsultant, quam quæ horrendis draconum hiatibus super summas lanceas elatis inflata, et per tractus contextis squamis distinctos agitata, jucundissimum simul et horrendum spectaculum oculis præbent. Posteaquam autem res domesticas ex animi sententia confecit, ac periculum illud, quod in manibus erat, ut existimabat, depulit, ita demum ea quæ deinceps sequentur, aggreditur.

ΞϚʹ. Τολμᾷ δὲ ἤδη καὶ κατὰ τοῦ μεγάλου συνθήματος, B ὃ μετὰ τοῦ σταυροῦ πομπεύει, καὶ ἄγει τὸν στρατὸν εἰς ὕψος αἰρόμενον, καμάτων (74) λυτήριον ὄν τε καὶ κατὰ Ῥωμαίους ὀνομαζόμενον καὶ βασιλεῦον, ὡς ἂν εἴποι τις, τῶν λοιπῶν συνθημάτων· ὅσα τε βασιλέων προσώποις ἀγάλλεται, καὶ πεπετασμένοις (75) ὑφάσμασιν ἐν διαφόροις βαφαῖς καὶ γράμμασιν, ὅσα τε δρακόντων φοβεροῖς χάσμασιν ἐμπνεόμενα (76) ἐπ' ἄκρων δοράτων αἰωρουμένοις, καὶ διὰ τῶν ὁλκῶν ῥιπιζόμενα φολίσιν ὑφανταῖς καταστίκτων, ἥδιστόν τε ὁμοῦ καὶ φρικτὸν θέαμα προσπίπτει ταῖς ὄψεσιν. Ὡς δὲ εἶχεν αὐτῷ κατὰ νοῦν τὰ πλησίον, καὶ τοῦ ἐν χερσὶν, ὡς ᾤετο, κινδύνου κρείττων ἐγένετο, οὕτως ἤδη πειρᾶται (77) καὶ τῶν ἑξῆς.

LXVII. Homo stultissime, et impiissime, et in magnis rebus imperitissime! Tune adversus tantam sortem, ac per totum orbem fusam Ecclesiam, quæ per sermonis vilitatem, prædicationisque, ut ipsi fortasse dixeritis, stultitiam [38], omnes terræ fines complexa est, quæ sapientes vicit, et dæmones oppressit, et tempus superavit; eadem vetus simul, et nova, ut vos deorum quemdam portentose confingitis; illa paucis, hæc promiscuæ multitudini; illa adumbratione, hæc perfectione mysterii ad sua tempora reservati? Tune (quis autem, et quantus, et unde?) adversus magnam Christi hæreditatem? magnam, inquam, illam, nec, etiam si quidam majori quam tu furore atque insania præ-

C ΞΖʹ. Εὐηθέστατε, καὶ ἀσεβέστατε, καὶ ἀπαιδευτότατε τὰ μεγάλα! σὺ κατὰ τοσούτου κλήρου καὶ τῆς οἰκουμενικῆς καρποφορίας (78), τῆς πάντα διαλαβούσης τὰ πέρατα, διὰ τῆς εὐτελείας τοῦ λόγου καὶ τῆς μωρίας, ὡς ἂν αὐτοὶ φαίητε, τοῦ κηρύγματος, ὃ σοφοὺς ἐνίκησε, καὶ δαίμονας ἔπαυσε (79), καὶ χρόνον ὑπερηκόντισε, τὸ αὐτὸ παλαιόν τε ὁμοῦ τυγχάνον καὶ νέον, ὡς ὑμεῖς τῶν θεῶν τινα (80) τερατεύεσθε· τὸ μὲν τοῖς ὀλίγοις, τὸ δὲ τοῖς πολλοῖς· καὶ τὸ μὲν τῇ σκιαγραφίᾳ, τὸ δὲ τῇ τελειώσει τοῦ μυστηρίου καιροῖς ἰδίοις ταμιευθέντος; Σὺ κατὰ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ (81) κληρονομίας; (ὁ τίς, καὶ πόσος, καὶ πόθεν;) τῆς μεγάλης καὶ οὐ παυσομένης, οὐδ' ἂν πλέον ἢ σὺ μανῶσί τινες, ἀλλ' ἐπὶ πλεῖον (82) ἀεὶ

[35] III Reg. xix, 18; Rom. xi, 4. [36] Dan. iii, 18. [37] Num. xxi, 9. [38] I Cor. i, 21.

(71) Ὄφιν. « Serpentem suspensum. » De « diabolo » interpretatur Elias.

(72) Πολλοὶ μὲν τῶν ἐν δυναστείαις. Hos inter generosos confessores, Jovianus et Valentinianus numerantur.

(73) Οὐχ ἠνία μᾶλλον, etc. « Non plus mœroris ac molestiæ ob eos, qui ejus manus effugerant, capiebat, quam fiducia perfundebatur ob eos quos jam cœperat; ex quibus hoc assequebatur, ut ne de illis quidem desperaret; verum voluntas ipsi quod spe conceperat, jam acceptum repræsentaret. »

(74) Καμάτων. « Laborum. » Sic Bill. in prima edit. melius quam, « ærumnarum. »

(75) Πεπετασμένοις. Plures regii codices, Or. 1, Pass. πεπταμένοις.

(76) Ἐμπνεόμενα. Sic legunt Elias, Mont. et Gab. Codices tamen pene omnes habent ἐμπετό- D μενα. « Volitantia. »

(77) Πειρᾶται. « Aggreditur, » nempe religionem Christianam evertere.

(78) Καρποφορίας. Billius, post Eliam, « de Christi oblatione » interpretatur hanc vocem, quæ nihil aliud sonat quam « orbis totius messem » frugumque ubertatem, ut bene Comb.: « Vitis illa est, quæ orbem implevit, cujus umbra operuit montes. » Christi profecto hæreditas est Ecclesia, quæ per prædicationis stultitiam omnia pervasit, quæ quidem prædicatio « sapientes vicit, » etc.

(79) Δαίμονας ἔπαυσε. « Dæmonibus silentium indixit. »

(80) Τῶν θεῶν τινα. Mss. non pauci in marg. Διόνυσον, « Bacchum. »

(81) Τοῦ Χριστοῦ. Reg. bm., τοῦ Θεοῦ

(82) Ἐπὶ πλεῖον . . . ἐρωμένοις. Bill. « longius

ῥαδιουμένης τε καὶ ἀρθησομένης· πιστεύω γὰρ ταῖς A προῤῥήσεσι καὶ τοῖς ὁρωμένοις· ἣν ὡς Θεὸς ἐποίησε, καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐκληρονόμησεν· ἣν νόμος ἐτύπωσε, καὶ χάρις ἐπλήρωσε, καὶ Χριστὸς ἐνεκαίνισεν (83)· ἣν προφῆται συνέπηξαν, καὶ ἀπόστολοι συνέδησαν, καὶ εὐαγγελισταὶ κατηρτίσαντο (84);

cipites ferantur, finem habituram, verum magis semper ac magis progressuram, altiusque assurrecturam: fidem enim habeo et iis quæ prædicta sunt, et iis quæ cernimus; quam ut Deus creavit, et ut homo hæreditate consecutus est; quam 108 lex adumbravit, et gratia explevit, et Christus dedicavit; quam prophetæ coagmentarunt, et apostoli quasi vinculis constrinxerunt, et evangelistæ numeris omnibus absolverunt?

ΞΗ'. Σὺ κατὰ τῆς Χριστοῦ θυσίας τοῖς σοῖς μιάσμασι; Σὺ κατὰ τοῦ τὸν κόσμον καθήραντος (85) αἵματος τοῖς σοῖς αἵμασι; Σὺ πόλεμον (86) κατὰ τῆς εἰρήνης; Σὺ χεῖρα κατὰ τῆς ὑπὲρ σοῦ ἡλωθείσης τε καὶ διὰ σέ; Σὺ κατὰ τῆς χολῆς τὴν σὴν γεῦσιν; κατὰ τοῦ σταυροῦ τρόπαιον; κατὰ τοῦ θανάτου κατάλυσιν (87); κατὰ τῆς ἀναστάσεως ἐπανάστασιν; κατὰ τοῦ μάρ- B τυρος οὐδὲ μάρτυρας (88); μετὰ Ἡρώδην διώκτης (89), καὶ μετὰ Ἰούδαν προδότης; πλὴν ὅσον οὐκ ἀγχόνῃ τὴν μετάνοιαν ἔδειξας ὥσπερ ἐκεῖνος· καὶ Χριστοκτόνος μετὰ Πιλᾶτον, καὶ μετὰ Ἰουδαίους μισόθεος;

LXVIII. Tune adversus Christi sacrificium cum tuis piaculis? Tune adversus eum cruorem, quo mundus purgatus est, cum tuis cruoribus? Tune bellum adversus pacem? Tune manum adversus eam quæ, et pro te, et propter te, clavis transfixa est? Tune adversus fel, gustum tuum? adversus crucem, tropæum? adversus mortem, dissolutionem? adversus resurrectionem, insurrectionem et rebellionem? adversus martyrem, ne martyres quidem? post Herodem persecutor, et post Judam proditor? nisi quod non laqueo ut ille, pœnitentis animi significationem dedisti; post Pilatum Christicida, post Judæos Dei hostis?

ΞΘ'. Οὐκ ᾐδέσθης τὰ ὑπὲρ Χριστοῦ (90) σφάγια; οὐδὲ ἐφοβήθης τοὺς μεγάλους ἀγωνιστὰς, τὸν Ἰωάννην ἐκεῖνον, τὸν Πέτρον, τὸν Παῦλον, τὸν Ἰάκωβον, τὸν Στέφανον, τὸν Λουκᾶν, τὸν Ἀνδρέαν, τὴν Θέκλαν, τοὺς ἐπ' ἐκείνοις τε καὶ πρὸ ἐκείνων τῆς ἀληθείας προκινδυνεύσαντας; οἳ πυρὶ, καὶ σιδήρῳ, καὶ θηρσὶ, καὶ τυράννοις προθύμως ἀντηγωνίσαντο, καὶ παροῦσι κακοῖς καὶ ἀπειλουμένοις, ὥσπερ ἐν ἀλλοτρίοις σώμασιν ἢ ἀσώματοι; τίνος ἕνεκεν; ἵνα μὴ (91) προ- C δῶσι μηδὲ μέχρι ῥήματος τὴν εὐσέβειαν. Ὧν αἱ μεγάλαι τιμαὶ καὶ πανηγύρεις· παρ' ὧν δαίμονες ἐλαύνονται, καὶ νόσοι θεραπεύονται· ὧν αἱ ἐπιφάνειαι, καὶ ὧν αἱ προῤῥήσεις· ὧν καὶ τὰ σώματα μόνον ἴσα δύνανται (92) ταῖς ἁγίαις ψυχαῖς, ἢ ἐπαφώμενα, ἢ τιμώμενα· ὧν καὶ ῥανίδες αἵματος μόνον, καὶ μικρὰ σύμβολα πάθους ἴσα δρῶσι (93) τοῖς σώμασι.

LXIX. Non victimas pro Christo cæsas veritus es? nec magnos pugiles extimuisti, Joannem illum, Petrum, Paulum, Jacobum, Stephanum, Lucam, Andream, Theclam, eos qui, et post illos, et ante illos, pro veritate periculis se objecerunt? qui cum igni, et ferro, et belluis, et tyrannis, et præsentibus malis et denuntiatis, alacri animo, velut in alienis corporibus, imo quasi corporum expertes, dimicarunt? Cur ita? ne pietatem vel verbotenus proderent. Quibus præclari honores et festa constituta sunt: a quibus dæmones propelluntur, et morbi curantur; quorum apparitiones et prædictiones; quorum vel sola corpora idem possunt quod animæ sanctæ, sive tangantur, sive honorentur: quorum vel solæ sanguinis guttæ, atque exigua passionis signa idem possunt quod corpora.

Ο'. Ταῦτα οὐ σέβεις, ἀλλ' ἀτιμάζεις· ὁ τὴν Ἡρακλέους θαυμάζων πυρὰν (94) τὴν ἐξ ἀτυχήματος, καὶ

LXX. Hæc non colis, sed contemnis; qui Herculis rogum, ex calamitate injuriisque mulieribus il-

progressuram, altiusque assurrecturam, mihi enim et prophetarum oracula, et ea quæ cernimus, fidem faciunt. »

(83) *Χριστὸς ἐνεκαίνισεν.* Hæc interpreti, vel typographo exciderant. Desunt in Reg. hu, in Ald. D et Bas. sed mss. fere omnes agnoscunt.

(84) *Κατηρτίσαντο.* Mont. Ald. et Bas., κατηρτύσαντο. Quamvis hic theologus nonnihil immutet scripturæ verba, præ oculis tamen habet quæ Apostolus de Ecclesia scribit. Eph. IV, 16; Col. II, 19; I Cor. XII, 12 et seq.

(85) *Καθήραντος.* Reg. l, Colb. k, καθάραντος.

(86) *Πόλεμον.* Reg. q, Pass. Sav. addunt, ἤγειρας.

(87) *Κατάλυσιν.* Locus iste intellectu difficilis; putamus tamen Gregorium hic agere de Christi morte, cujus pretium et merita dissolvere ac evertere excogitabat Julianus. Comb. « adversus mortem mortis interitum. »

(88) *Οὐδὲ μάρτυρας.* « Habuit Julianus, etsi impium ac nefarium, » ait Billius, « quod Christo opponeret, ut sanguinem adversus sanguinem, sacrificia adversus sacrificium; at quos martyres opponeret, nullos omnino habuit. »

(89) *Μετὰ Ἡρώδην διώκτης.* Elias putat per Herodem, non tetrarcham, sed ipsius patrem, puerorum carnificem, esse intelligendum.

(90) *Ὑπὲρ Χριστοῦ.* Deest ὑπὲρ in quinque Regg. duob. Colb. et Or. 1, Reg. n; in ora, Ἦ οὐκ ᾐδέσθης.

(91) *Μή.* Deest in quinque Regg. aliisque pluribus.

(92) *Δύνανται.* Non pauci codd. et Sav. δύναται.

(93) *Δρῶσι.* « Idem præstant. » Deest in pluribus codd.

(94) *Ἡρακλέους ... πυράν.* Hercules ex Jove et Alcmena natus, matrimonioque cum Dejanira conjunctus, in maximas calamitates ob eam incidit. Cum enim Nessus centaurus vim ei inferre pararet, sagitta hydræ sanguine infecta ab Hercule confossus est. Nessus autem se morientem sentiens, Dejaniræ vestem proprio sanguine perfusam dono dedit, quam ipsa postea ad Herculem misit. Eam cum induisset Hercules, veneno excandescens, et in furorem versus, congesta ingenti lignorum strue, ac magno rogo excitato, in eum insiliit, et seipsum combussit.

latis excitatum admiraris; et Pelopis laniationem, illam, inquam, vel hospitalem, vel a deorum **109** amore profectam, ex qua Pelopidæ ab humeris et ebore nobilitati sunt: qui etiam Phrygum, qui tibiæ suavitate mulcentur, et post tibiæ cantum contumelia afficiuntur, exsectiones; et in Mithræ sacris adhibitos cruciatus, justasque aut etiam mysticas ustiones; et hospitum apud Tauros cædem, illudque apud Trojam puellæ regiæ sacrificium, et Menœcei pro Thebanis fusum sanguinem, posteaque filiarum Scedasi in Leuctris: qui Spartanos adolescentes virgis sese lacerantes laudas, et aram cruore respersam, deam castam et virginem oblectantem: qui Socratis cicutam extollis, et Epicteti crus, et Anaxarchi utrem; quorum patientia coacta potius ac necessaria, quam libera et voluntaria erat: qui Cleombroti Ambraciotæ saltum, ad quem ex libelli *De anima* lectione impulsus est: qui Pythagoricam illam pro fabis contentionem, et Theanus, aut nescio cujus alius ex iis qui Pythagoricis mysteriis initiati erant ejusque dogmata sequebantur, mortis contemptionem.

A τῶν περὶ γυναῖκας ἀδικημάτων· καὶ τὴν Πέλοπος (95) κρεουργίαν, τὴν φιλόξενον, ἢ φιλόθεον, ἐξ ἧς ἐπίσημοι Πελοπίδαι παρὰ τῶν ὤμων καὶ τοῦ ἐλέφαντος· καὶ τὰς Φρυγῶν ἐκτομὰς (96), τῶν ὑπ' αὐλοῦ κηλουμένων, καὶ μετὰ τὸν αὐλὸν (97) ὑβριζομένων· καὶ τὰς ἐν Μίθρου βασάνους καὶ καύσεις ἐνδίκους (98) τὰς μυστικάς· καὶ τὴν ἐν Ταύροις (99) ξενοκτονίαν, καὶ τὴν ἐπὶ Τροίας θυσίαν τῆς βασιλικῆς κόρης (1)· καὶ τὸ Μενοικέως (2) ὑπὲρ Θηβῶν αἷμα, καὶ τῶν Σκεδάσου θυγατέρων (3) ἐν Λεύκτροις ὕστερον· ὁ τοὺς Λακωνικοὺς ἐπαινῶν ἐφήβους ξαινομένους (4) ταῖς μάστιξι, καὶ τὸ ἐπιβώμιον αἷμα τέρπον θεὰν ἁγνὴν καὶ παρθένον· ὁ τὸ Σωκράτους ἐπαίρων (5) κώνειον, καὶ τὸ Ἐπικτήτου σκέλος (6), καὶ τὸν Ἀναξάρχου θύλακον (7), ὧν ἀναγκαία μᾶλλον ἢ ἑκούσιος B ἡ φιλοσοφία· καὶ τὸ Κλεομβρότου πήδημα τοῦ Ἀμβρακιώτου (8), τῷ *Περὶ ψυχῆς* λόγῳ φιλοσοφηθέν· καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν κυάμων Πυθαγορικὴν (9) ἔνστασιν, καὶ θανάτου περιφρόνησιν Θεανοῦς (10), ἢ οὐκ οἶδ' οὕτινος τῶν τὰ ἐκείνου τετελεσμένων ἢ φιλοσοφησάντων.

Hunc Julianus rogum, tanquam animi magnitudine factum admirabatur. Gregorius vero demonstrat id Herculi ex infortunio et calamitate contigisse.

(95) *Πέλοπος*. Reg. bm, Πέλωπος. Tantalus Pelopem filium coctum diis hospitibus in mensa apposuit. Illi vero ab esu abstinuerunt, et Pelopem ad vitam revocarunt junctis partibus, præter humerum a Cerere voratum, cujus loco additus est eburneus.

C (96) *Τὰς Φρυγῶν ἐκτομάς*. « Phrygum exsectiones. » In Phrygia Rheæ templum erat, in quo, cum dies festi agebantur, nefanda in pueros crudelitas adhibebatur, ac tibiis canebant, ut eorum dolores lenirent.

(97) *Μετὰ τὸν αὐλόν*. Permulti codices, Ald. et Bas. ed. μετὰ τῶν αὐλῶν.

(98) *Ἐν Μίθρου βασάνους καὶ καύσεις ἐνδίκους*. Reg. l et Pass. τὰς ἐνδίκους, ἢ καὶ μυστικάς. Hanc lectionem sequitur Bill. Melius vero Combef. videtur reddere Græca ut nunc sunt: « justasque ustiones, mysticas illas et ex sacrorum ritu, » etc. Porro, Μίθρου, « solem, » teste Elia, plurimi interpretantur. Qui Mithræ sacris initiandi erant, per duodecim cruciatus ducebantur, nimirum per ignem, per frigus, per famem, per sitim, per flagra, per itineris molestiam, aliaque id genus.

D (99) *Ἐν Ταύροις*. In Taurica Chersoneso, ad Pontum Euxinum, erat insigne templum Dianæ consecratum, in quo ipsi homines immolabantur, præsertim si qui naufragio ad istas oras ejecti fuissent.

(1) *Ἐπὶ Τροίας ... τῆς βασιλικῆς κόρης*. Sunt nonnulli qui, per « regiam puellam, » intelligant Iphigeniam Agamemnonis filiam, quam pater, ut Dianam Græcis iratam placaret, in Aulide immolavit. Verum notandum est, quod si ea esset Gregorii mens, non ἐπὶ Τροίας, « apud Trojam, » sed ἐπὶ Τροίαν, « adversus Trojam, » scripsisset. Unde plerique reperiuntur interpretes, qui hic intelligant Polyxenam Priami filiam, quam Pyrrhus Achillis manibus immolando consecravit. Ita censet Elias, qui hanc historiam veriorem esse judicat, et magis Gregorii sermonibus congruentem.

(2) *Μενοικέως*. Menœceus Creontis Thebanorum regis filius erat. « Cum autem, » inquit Elias, « ipsius patria bello premeretur, atque oraculum datum esset, fore ut bellum exstingueretur, et hostes in fugam verterentur, si quis e regia familia necaretur, re cognita ille, inscio patre, se in mortem dedit. »

(3) *Τῶν Σκεδάσου θυγατέρων*. « Scedasi filiarum, » quæ a quibusdam Lacedæmoniis vi fuerunt corruptæ, atque etiam ferro occisæ. Hanc historiam narrat Plutarchus.

(4) *Τοὺς Λακωνικοὺς ... ξαινομένους*, etc. « Spartaneos ... quorum corpora flagris dilaniantur; » non quidem ipsi seipsos, aut alii alios, ut reddit Billius, cæderent, sed ab eis qui huic Epheborum carnificinæ præerant dilaniarentur. Ita fere Combef. Apud Lacedæmonios in honorem Dianæ quoddam celebrabatur festum, in quo adolescentes, fortitudinis nimirum specimen præferentes, flagris proscindebantur, et aram sanguine respergebant.

(5) *Σωκράτους ἐπαίρων*. Ita Regg. u, x, y, Colb. 3, et Or. 1. Quæ lectio orationis scopo convenientior quam ἐπαινῶν, quod tamen cum editis, codices non pauci exhibent. Socrates morte damnatus, quod nova quædam dæmonia induceret ac prædicaret, epota cicuta interiit.

(6) *Ἐπικτήτου σκέλος*. « Epicteti crus. » Cum a tyranno quodam vinctus fuisset Epictetus, diuturno post tempore interrogatus, utrum solvi vellet? « quid? » inquit, « an vinctus sum? »

(7) *Ἀναξάρχου θύλακον*. « Anaxarchi utrem. » Anaxarchus philosophus ab Archelao tyranno comprehensus, cum in mortario injectus tunderetur ut hordeum: « Tundite, » inquit, « Anaxarchi utrem; neque enim Anaxarchum tunditis. »

(8) *Κλεομβρότου πήδημα τοῦ Ἀμβρακιώτου*. Cleombrotus, lecto Platonis libro *De animorum immortalitate*, tanto ejus amore exarsit, ut statim præcipitio vitam finierit. Aug., *De civ. Dei*, l. i, c. 22

(9) *Τὴν ... Πυθαγορικήν*, etc. « Pythagoricam illam pro fabis contentionem. » Pythagoras a fabis abstinere sectatores suos jubebat, cujus rei alii alias afferunt rationes. Sunt qui existiment Pythagoram nihil aliud voluisse, quam ut suos dehortaretur, ne judicum munere fungerentur. Veteres namque in judiciis ferendis fabis utebantur.

(10) *Θεανοῦς*. Theano a tyranno comprehensa, ne cruciatibus patriæ arcana enuntiare cogeretur, contemptu mortis commorsam linguam, ac dentibus excisam in tyrannum exspuit.

ΟΑ. Σὺ δὲ, εἰ μὴ ἐκεῖνα, τά γε παρόντα θαύμασον, ὦ A φιλοσοφώτατε καὶ γενναιότατε, καὶ τοὺς Ἐπαμινώνδας ἐκείνους καὶ Σκιπίωνας τῇ καρτερίᾳ βλέπων· ὁ συμβαδίζων τῷ στρατῷ, καὶ σῖτα αἱρούμενος σχέδια, καὶ τὴν αὐτουργὸν ἐπαινῶν στρατηγίαν. Ἔστι τοι γενναίου καὶ φιλοσόφου ψυχῆς μηδὲ πολεμίων ἀρετὴν ἀτιμάζειν, καὶ πλεῖον νέμειν ἐχθρῶν γενναιότητι ἢ κακίᾳ τῶν οἰκειοτάτων καὶ μαλακίᾳ. Ὁρᾷς τοὺς ἀβίους τούτους καὶ ἀνεστίους, καὶ ἀσάρκους μικροῦ καὶ ἀναίμονας, καὶ Θεῷ κατὰ τοῦτο πλησιάζοντας; τοὺς ἀνιπτόποδας καὶ χαμαιεύνας, ὅ φησιν (11) ὁ σὸς Ὅμηρος, ἵνα τινὰ δαιμόνων τιμήσῃ τῷ πλάσματι (12), τοὺς κάτω (13) καὶ ὑπὲρ τὰ κάτω; τοὺς ἐν ἀνθρώποις, καὶ ὑπὲρ τὰ ἀνθρώπινα; τοὺς δεδεμένους, καὶ ἐλευθέρους; τοὺς κεκρατημένους, καὶ ἀκρατήτους; ὧν οὐδὲν ἐν κόσμῳ, καὶ πάντα τὰ ὑπὲρ κόσμον; ὧν διπλοῦν τὸ ζῆν, τὸ B μὲν ὑπερορώμενον, τὸ δὲ σπουδαζόμενον; τοὺς διὰ τὴν νέκρωσιν ἀθανάτους, τοὺς διὰ λύσιν (14) Θεῷ συνημμένους; τοὺς ἔξω πόθου (15), καὶ μετὰ τοῦ θείου καὶ ἀπαθοῦς ἔρωτος; ὧν ἡ πηγὴ τοῦ φωτὸς, καὶ ὧν ἤδη τὰ ἀπαυγάσματα; ὧν αἱ ἀγγελικαὶ ψαλμῳδίαι, καὶ ἡ πάννυχος στάσις, καὶ ἡ τοῦ νοῦ πρὸς Θεὸν ἐκδημία προαρπαζομένου; ὧν ἡ κάθαρσις, καὶ ὧν τὸ καθαίρεσθαι (16), μηδὲν μέτρον εἰδότων ἀναβάσεως καὶ θεώσεως; ὧν αἱ πέτραι, καὶ ὧν οἱ οὐρανοί; ὧν τὸ ἐῤῥίφθαι, καὶ ὧν οἱ θρόνοι; ὧν ἡ γυμνότης, καὶ ὧν ἀφθαρσίας ἔνδυμα; ὧν ἡ ἐρημία, καὶ ὧν ἡ ἐκεῖθεν πανήγυρις; ὧν τὸ τυραννεῖσθαι τὰς ἡδονὰς, καὶ ὧν ἡ ἀπόλαυσις (17) ἡ ἄλυτος (18) καὶ ἀνέκφραστος; ὧν τὸ δάκρυον ἁμαρτίας κατακλυσμὸς, κόσμου C καθάρσιον; ὧν ἔκτασις χειρῶν φλόγα σβέννυσι, θῆρας κοιμίζει, ἀμβλύνει ξίφη, κλίνει φάλαγγας, ἐπιστομίσει (19) καὶ τὴν σὴν ἀσέβειαν, εὖ ἴσθι, κἂν πρὸς ὀλίγον ἀρθῇς, καὶ παίξῃς τὸ τῆς ἀσεβείας δρᾶμα μετὰ τῶν σῶν δαιμόνων;

LXXI. Quod si tu superiora illa nostra non miraris, at certe præsentia mirare, o omnium sapientissime et fortissime, qui Epaminondas illos et Scipiones tolerantiæ ratione intuearis: qui simul cum exercitu iter carpis, et victum tenuem ac obvium amplecteris, et eam gerendi belli rationem laudibus effers, in qua dux omnia per se administrat. Est quippe generosi et sapientis **110** animi, ne hostium quidem virtutem contemnere, verum hostium fortitudini plus tribuere quam suorum, etiam familiarissimorum, ignaviæ atque languori. Videsne hos vitæ facultatibus carentes, et laris expertes, ac carne ferme et sanguine destitutos, eoque ipso ad Deum propius accedentes? hos, inquam, pedibus illotos, et humi cubantes, quod ait tuus Homerus, ut hoc figmento dæmonum quemdam ornet; hos in terra positos et terrenis celsiores? hos inter homines et supra humana? astrictos simul ac liberos? qui teneantur, et retineri nescios? quorum nihil in mundo, et omnia sunt, quæ supra mundum sunt? quorum duplex vita est, altera contempta, altera studiose culta et expetita? hos, inquam, per mortificationem immortales, per dissolutionem Deo conjunctos? hos a cupiditate alienos, amore vero qui divinus est, et animi perturbatione vacuus, accensos? quorum fons lucis, et quorum jam illius radii? quorum angelici psalmi cantus, et pernox statio, et mentis jam raptæ in cœlum, ad Deum excessio? quorum purgatio, et quorum studium ut purgentur, quippe qui nullum ascensus et deificationis agnoscunt modum? quorum rupes, et quorum cœli? quorum abjici et consternari, et quorum throni? quorum nuditas, et quorum incorruptibilitatis indumentum? quorum solitudo, et quorum sæculi alterius celebritas? quorum compressæ atque constrictæ voluptates, et quorum perpetua omnemque sermonis facultatem excedens animorum oblectatio? quorum lacrymæ peccati diluvium, et mundi piamentum? quorum extentæ manus flammas exstinguunt, feras consopiunt, gladiorum aciem retundunt, instructas acies in fugam vertunt [39], tuamque etiam impietatem, mihi crede, compressuræ sunt, etiamsi ad aliquod tempus extollaris, impietatisque fabulam cum tuis dæmonibus ludas?

ΟΒ'. Πῶς οὐδὲ ταῦτά σοι φοβερὰ, ὦ λίαν τολμηρὲ σὺ καὶ θανατῶν (20), εἴπερ ἄλλος τις; Πῶς οὐκ αἰδέσιμα; Ταῦτα μὲν ἤδη καὶ πολλῷ τιμιώτερα τῆς Σόλωνος (21) ἀπληστίας τοῦ σοφοῦ τε καὶ νομοθέτου,

LXXII. Quonam modo ne hæc quidem pertimescis, homo audacissime, atque, ut si quis alius, ad mortem præceps? Quonam modo non veneraris? Hæc jam sane et sapientis illius ac legislatoris So-

[39] Hebr. XI, 33 seqq.

(11) Ὅ φησιν, etc. Pass., ὥς φησιν ὁ σὸς Ὅμηρος. *Iliad.*, lib. XVI, vers 236.

Σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες, χαμαιεῦναι.

Tui habitant vates, illotis pedibus, humi dormientes.

(12) *Τῷ πλάσματι.* Nonnulli codices, τοῖς πλάσμασι.

(13) *Τοὺς κάτω*, etc. Billius, « hos humiles et supra infera. »

(14) *Διὰ λύσιν.* « Per dissolutionem, » nempe « corporis. »

(15) *Τοὺς ἔξω πόθου*, etc. Billius, « hos ab amore alienos, et divino atque omni vitiosa affectione vacuo amore flagrantes. »

(16) *Καὶ ὧν τὸ καθαίρεσθαι.* Billius: « et quorum purgati; » malim, « qui purgati sunt et pur- D gantur. »

(17) *Ἡ ἀπόλαυσις.* Deest ἡ in plerisque codicibus.

(18) *Ἡ ἄλυτος.* Sic plures codd. In pluribus tamen Regg., Colb., Pass. etc. legitur, ἡ ἀναλλοίωτος, « nulli obnoxia mutationi. »

(19) *Ἐπιστομίσει*, etc. « Tuæque ipsius impietatis os obturabunt. » Ex his liquet nondum morte sublatum Apostatam, cum hæc scripsit Gregorius.

(20) *Θανατῶν.* Heinsius, « forte, ἀναισχυντῶν, « impudentissime. »

(21) *Τῆς Σόλωνος*, etc. « Solonis inexplebili cupiditate. » Non legimus Solonem a quoquam avaritiæ insimulatum fuisse, imo potius narratur ipsum Crœsi opes sprevisse, hancque ob causam a Crœso turpiter expulsum fuisse.

lonis inexplebili cupiditate, quam Crœsus auro Lydo coarguit, multo præstantiora sunt, et Socratico pulchri amore; vereor enim puerorum **III** amorem dicere, etiamsi honestiore vocabulo callide obtegatur; et Sicula Platonis liguritione, ob quam etiam ipse venditur, ac ne ab ullo quidem discipulorum, imo nec ab aliquo Græcorum redimitur; et Xenocratis voracitate; et Diogenis illius dolium incolentis dicacitate, per quam tragicis tyrannis hospites, hoc est placentis viles panes, loco cedere jubet; et Epicuri philosophia, quæ nullum voluptate superius bonum constituit. Magnus apud vos est Crates: vere enim philosophicum est, pecudibus depascenda prædia sua reliquisse, nostrisque philosophis consimile. At publico præconio libertatem ostentat, perinde ac quispiam, non sapientiæ magis quam gloriæ studiosus. Magnus ille, qui, cum navis tempestate jactaretur, atque omnia in mare projicerentur, gratias Fortunæ agebat, tanquam ad philosophici pallii angustias eum redigenti. Magnus Antisthenes, quod a petulanti quodam atque audaci homine toto ore contusus, in fronte duntaxat, quasi in statua artifex, percussoris nomen inscripsit; fortasse ut acerbius accusaret. Laudas etiam quemdam eorum qui non longe ante nos fuerunt, quod toto die stans soli preces adhibuerit: fortasse id tempus captarat, quo propinquior terris esse solet, ut orationem contraheret, eamque simul

A ἣν Κροῖσος ἤλεγξε τῷ Λυδίῳ χρυσῷ· καὶ τῆς Σωκράτους (22) φιλοκαλίας· αἰδοῦμαι γὰρ εἰπεῖν παιδεραστίας, κἂν σεμνοποιῆται ταῖς ἐπινοίαις· καὶ τῆς Πλάτωνος (23) λιχνείας τῆς Σικελικῆς, δι' ἣν καὶ πιπράσκεται, καὶ οὐδ' ὑπό τινος ἐξωνεῖται τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἢ ὅλως Ἕλληνος· καὶ τῆς Ξενοκράτους (24) ὀψοφαγίας· καὶ τῆς Διογένους (25) στωμυλίας, τοῦ τὸν πίθον οἰκοῦντος, ὑφ' ἧς τοὺς ξένους ὑπεξίστησι τοῖς τυράννοις ἐκ τῆς τραγῳδίας, τοὺς εὐτελεῖς ἄρτους τοῖς σησαμοῦσι (26)· καὶ τῆς Ἐπικούρου (27) φιλοσοφίας, οὐδὲν ὑπὲρ τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν ὁριζομένης (28). Μέγας ὑμῖν ὁ Κράτης (29)· καὶ γὰρ ὄντως φιλόσοφον τὸ μηλόβοτον ἀφεθῆναι τὴν οὐσίαν, καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν φιλοσόφοις ὅμοιον. Ἀλλὰ πομπεύει τὴν ἐλευθερίαν τῷ κηρύγματι, ὡς ἄν τις οὐ φιλόσοφος B μᾶλλον ἢ φιλόδοξος (30). Μέγας ὁ, τῆς (31) νηὸς χειμαζομένης, καὶ πάντων ἐκριπτουμένων, χάριν ὁμολογῶν τῇ τύχῃ συστελλούσῃ εἰς τὸ τριβώνιον. Μέγας ὁ Ἀντισθένης (32), ὅτι, τὸ πρόσωπον συντριβεὶς ὑπό τινος τῶν ὑβριστῶν καὶ θρασέων, ἐπιγράφει τῷ μετώπῳ (33) μόνον, ὥσπερ ἀνδριάντι δημιουργῶν (34), τὸν παίσαντα, ἴσως ἵνα κατηγορήσῃ θερμότερον. Ἐπαινεῖς τινα καὶ τῶν οὐ πολὺ (35) πρὸ ἡμῶν, ὅτι πανημέριος ἑστὼς τῷ ἡλίῳ προσηύξατο· ἴσως αὐτὸν τηρήσας καὶ προσγειότερον, ἵνα καὶ συνέλῃ τὴν εὐχὴν, δυομένῳ (36) συγκαταλύσας· καὶ τὴν ἐν Ποτιδαίᾳ (37) στάσιν, τὴν ἐν χειμερίῳ τῇ ὥρᾳ, πάννυχον τῇ θεωρίᾳ προσφιλοπονήσαντος (38), ὥστε

(22) *Τῆς Σωκράτους*, etc. « Socratico pu cri amore. » Socratem hoc nomine persæpe insectatur Lucianus.

(23) *Τῆς Πλάτωνος*, etc. « Platonis liguritione. » Lucianus in Dial. *De parasito* scribit nullam aliam Platoni causam fuisse in Siciliam navigandi, quam ut Dionysio parasitaretur, eumque ob hujus artis imperitiam in maximas calamitates incidisse.

(24) *Τῆς Ξενοκράτους*, etc. « Xenocratis voracitate. » Xenocrati objecta non legitur voracitas; imo frugalitatis laude donatur a scriptoribus.

(25) *Τῆς Διογένους... ἐκ τῆς τραγῳδίας*. Hæc ultima verba desunt in Reg. u, et Or. 1. Combefisius sic vertit: « Dicacitate qua salse usurpata ex tragœdia voce tyrannis hospites cedere, » etc. Cum Diogenes aliquando apud quemdam cœnaret, eique simul et placentæ et hordeacei panes apponerentur, submotis panibus, in placentas manus injecit, non infestive illud tragicum proferens:

Ὦ ξένε, τυράννοις ἐκποδὼν μεθίστασο.

O hospes, tyrannis cede locum.

id est, « melioribus et præstantioribus cede. » Sic Diogenes per tyrannos « placentas, » per hospites significans « viles panes, » quos melioribus cedere jubebat.

(26) *Τοῖς σησαμοῦσι*. « Placentis ex sesamo, melle et oleo. »

(27) *Τῆς Ἐπικούρου*, etc. « Epicuri philosophia. » Deum et Providentiam ejiciens Epicurus, omnis boni finem voluptatem statuebat.

(28) *Ὁριζομένης*. Reg. 1, ὁρισαμένου. Pass. ὁρίσαντος.

(29) *Κράτης*. Crates Thebanus, pecunias populo projecit, ac prædia μηλόβοτα, id est « ovium pabula, » fieri permisit. Deinde conscenso sublimi loco, publico præconio hæc verba pronuntiavit: « Crates Thebanum Cratem libertate donat. »

(30) *Φιλόδοξος*. « Gloriæ studiosus. » Ex his pa- C tet, quam vere Tertullianus philosophos « gloriæ animalia » appellarit. Ipse Lucianus frequenter philosophorum vitia irridet.

(31) *Μέγας ὁ τῆς*, etc. Ad Zenonem hic alludit Gregorius. Ille enim philosophus, cum navis tempestate jactaretur, atque merces in mare projicerentur, Fortunæ gratias agebat, ut quæ eum ad pallium compulisset.

(32) *Ὁ Ἀντισθένης*. Antisthenes a petulanti quodam homine toto ore contusus, ut injuriam ulcisceretur, percussoris nomen in fronte inscripsit.

(33) *Μετώπῳ*. Pass. προσωπῳ.

(34) *Δημιουργῶν*. Ita ed. Alii, δημιουργόν. Optima lectio, quæ sic reddi potest, « fronti inscripsit percussorem, ut statuæ artificem; » id est « percussoris et opificis nomen. » Elias sic exponit, « accepta charta, in eaque inscripto percussoris nomine, eam fronti agglutinavit, hac videlicet ratione ipsum per- D spicuum reddens, non secus ac si quis in statua sculptoris nomen inscriberet. »

(35) *Πολύ*. Sic omnes codd. Par. ed. addit τό.

(36) *Δυομένῳ συγκαταλύσας*. « Utpote quam una cum sole occumbente finiret. » Is est Eliæ sensus, qui sic de isto philosopho historiam refert, « Cum Roma, inquit, quondam a barbaris bello vexaretur, Romanus quidam philosophus sub solis ortum stans, per totum diem in oratione versatus est; ac delapso de cœlo igne una cum barbaris ipse quoque crematus est. »

(37) *Ἐν Ποτιδαίᾳ*. « Potidææ. » Id exciderat interpreti. Combef. Ποτιδαίᾳ. In Elia legitur, « Potidæa urbs est ad Thraciam sita. Philosophus quidam Potidæates, cum precandi causa stetisset, ac deinde in contemplatione extra se raptus fuisset, tota nocte ita in oratione perstitit, ut vim frigoris nullo modo persentiret. »

(38) *Προσφιλοπονήσαντος*. « Addito ad stu-

A μηδὲ ἐπαισθάνεσθαι (39) τοῦ κρύους διὰ τὴν ἔκστασιν· ἢ καὶ τὴν Ὁμήρου φιλομάθειαν περὶ τὸ Ἀρκαδικὸν (40) ζήτημα, καὶ τὴν Ἀριστοτέλους (41) φιλοσοφίαν καὶ προσεδρίαν ἐπὶ ταῖς τοῦ Εὐρίπου μεταβολαῖς, ὑφ' ὧν (42) τεθνήκασι· καὶ τὸ Κλεάνθους (43) φρέαρ, καὶ τὸν Ἀναξαγόρου (44) ἱμάντα, καὶ τὴν Ἡρακλείτου (45) κατήφειαν.

cum ipsius occasu finiret. Quin illum etiam laudibus afficis, qui Potidææ hiberno tempore, addito ad studium labore, pernox in speculatione quadam stetit, ita ut ne vim quidem frigoris propter mentis abstractionem sentiret. Laudas insuper in Homero discendi amorem circa Arcadicam quæstionem, et in Aristotele **112** philosophiam et diutinam moram ad reciprocos Euripi æstus, quibus uterque occubuit. Effers etiam Cleanthis puteum, et Anaxagoræ cingulum, et Heracliti mœstitiam.

ΟΓ'. Πόσοι ταῦτα, καὶ μέχρι τίνος; Τὰς δὲ παρ' ἡμῖν οὐ θαυμάζεις χιλιάδας καὶ μυριάδας· καὶ ταῦτα καὶ τούτων ἔτι θαυμασιώτερα φιλοσοφούντων ἐν παντὶ τῷ βίῳ (46) καὶ κατὰ (47) πᾶσαν, ὡς εἰπεῖν, τὴν οἰκουμένην, ἀνδρῶν τε ὁμοίως (48) καὶ γυναικῶν, εἰς ἀνδρείαν (49) ἁμιλλωμένων, κἀνταῦθα μό- B νον ἐπιλανθανομένων τῆς φύσεως, οὗ δεῖ Θεὸν οἰκειοῦσθαι δι' ἁγνείας καὶ καρτερίας· οὐ τῶν ἀγεννῶν (50) μόνον, καὶ τῷ πονεῖν συνειθισμένων διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς εὐτέλειαν, ἀλλὰ καὶ τῶν λίαν ὑψηλῶν ποτε καὶ λαμπρῶν, καὶ περιουσίᾳ, καὶ γένει, καὶ δυναστείᾳ, καινοτομούντων τὸ δυσπαθεῖν (51) διὰ τὴν Χριστοῦ μίμησιν· ὧν, κἂν ὁ λόγος μὴ ᾖ (52) (διὰ τὸ μηδ' ἐν λόγῳ τίθεσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ στόματος σοφίας βραχὺν εἶναι τὸν καρπὸν, ὡς καὶ τῶν παρ' ὑμῖν τινι ποιητῶν ἔδοξεν), ἀλλὰ τὸ εὔλογον πλεῖον, καὶ ἡ ἐν τοῖς πράγμασι παίδευσις.

LXXIII. Quot vero homines his virtutibus excelluerunt, et quandiu? Infinitam autem illam apud nos hominum multitudinem non miraris ac suspicis, qui et hæc et his sublimiora philosophantur, in omni vitæ genere et instituto, atque in omnibus, ut sic loquar, terrarum oris, viri juxta ac mulieres, virtutis æmulatione certantes, atque hic solum sexus obliviscentes, ubi Deus per castitatem et tolerantiam conciliandus est: nec obscuri solum et ignobiles, et propter pristinæ conditionis tenuitatem laboribus assueti, sed etiam valde quondam sublimes et splendidi, tum opibus, tum nobilitate, tum potentia, Christi imitandi studio sese præter morem affligentes: qui, etsi sermonis elegantia careant (quod ne in sermone quidem pietatem constituant, parvusque, ut cuidam etiam poetarum vestrorum placuit, sapientiæ ab ore manantis fructus sit), præstantiores tamen sunt prudentia atque doctrina in actione.

ΟΔ'. Ἀλλ' ὅμως, ἅπαντα παριδὼν ταῦτα, καὶ πρὸς ἓν τοῦτο μόνον ἰδὼν, ὅπως ἂν χαρίσαιτο τοῖς κατ- C ενεγκοῦσι πολλάκις αὐτὸν ἀξίως (53) δαίμοσι, πρὶν ἄλλο τι καταστήσασθαι τῶν κοινῶν, ἐπὶ Χριστιανοὺς φέρεται. Καὶ δύο μὲν ταῦτα ἦν αὐτῷ τὰ σπουδαζό-

LXXIV. Sed tamen his omnibus contemptis ac pro nihilo habitis, unumque id spectans, ut a dæmonibus, a quibus sæpe, ut æquum erat, prostratus fuerat, gratiam iniret, priusquam negotiorum publicorum aliud quidquam constituisset, in Chri-

dium labore.» Montac. præfert, προσφιλοπονήσαντα, sed male tuetur. Hanc vocem non reddidit Billius.

(39) Ἐπαισθάνεσθαι. Ita Sav. Combef. Ald. Bas. et Codices. In Par. ed. ἐπαισθέσθαι.

(40) Τὴν Ὁμήρου... περὶ τὸ Ἀρκαδικὸν, etc. Arcades piscatores cum aliquando obvios habuisset Homerus, his verbis interrogavit:

Ἄνδρες ἀπ' Ἀρκαδίας ἁλιήτορες, ἦ ῥ' ἔχομέν τι;

Viri Arcades piscatores nunquid piscati sumus?

Qui respondentes hunc versum illi regesserunt:

Οὓς ἕλομεν λιπόμεσθ', οὓς δ' οὐχ ἕλομεν, φερόμε-[σθα.

D

Quoscunque cepimus, reliquimus, quos vero non ce-[pimus nobiscum portamus.

nimirum, cum nihil piscium capere possent, in littore desidentes, pediculis quærendis operam dederant. Horum quotquot ceperant, abjecerant; quos autem non invenerant, domum retulerant. Quod ænigma solvere cum non potuisset Homerus, præ mœrore obiit, ut scribit Plutarchus; sunt tamen qui id negant.

(41) Τὴν Ἀριστοτέλους, etc. «Aristoteles cum Euripi Chalcidici naturam investigare non posset, maximo ex dedecore et ignominia dolore perculsus, vitam reliquit.» Οὐδὲ τοῦ Εὐρίπου φύσιν τοῦ ὄντος ἐν Χαλκίδι γνῶναι δυνηθεὶς, τὴν πολλὴν ἀδοξίαν καὶ αἰσχύνην λυπηθεὶς, μετέστη τοῦ βίου. Sic Justinus Martyr cohort. ad Græcos, p. 35

(42) Ὑφ' ὧν. Reg. 1 addit, καί.

(43) Τὸ Κλεάνθους, etc. «Cleanthis puteum.» Tanto philosophiæ amore flagrasse dicitur «Cleanthes,» ut noctu aquam in hortis hauriret, indeque non nihil pecuniæ colligeret, qua diuturna tempora litterarum studiis daret.

(44) Τὸν Ἀναξαγόρου, etc. «Anaxagoræ cingulum.» Anaxagoras librum de difficilibus quæstionibus edidit, quem «lorum» nuncupavit, putans fore ut ii qui hunc librum legerent, difficultatibus illigarentur.

(45) Καὶ τὴν Ἡρακλείτου. Heraclitus philosophus Ephesinus, qui, quoties domo egrediebatur, flere solitus erat, humanam miseriam prospiciens.

(46) Ἐν παντὶ τῷ βίῳ. «Per omnem vitam,» quod opponitur, μέχρι τίνος; «quandiu?» De monachis hic præcipue est sermo.

(47) Καὶ κατά. Pass. aliique plures, καὶ τῶν κατά.

(48) Ὁμοίως. Reg. bm, et Montac. ὁμοῦ.

(49) Εἰς ἀνδρείαν. Heinsius, «forte,» τοῖς ἀνδράσιν. Bill. interpretatur «cum viris.» Combef. «virilis animi laude.»

(50) Οὐ τῶν ἀγεννῶν. Ita Reg. bm, et Sav. Edd. οὐκ ἀγεννῶν. Tres Regg., οὐκ ἀγενῶν.

(51) Τὸ δυσπαθεῖν. Sic omnes codices. Deest τό in editis Combef. «novo sibi vitæ genere duram corporis tractationem atque labores indicendo.»

(52) Κἂν ὁ λόγος μὴ ᾖ. Pass. κἂν ὁ λόγος ἀπῇ. Alii, κἂν οὐ λόγος ᾖ. «Quibus etsi dicendi facultas desit et eruditio.»

(53) Ἀξίως. Deest in quatuor Regg. Or. 1, etc.

stianos impetu fertur. Ac duo quidem ista eum sollicitum habebant, Galilæi nempe, sic enim ipse contumeliæ causa nos appellabat, et Persæ, magna tolerantia in gerendo bello perstantes : verum usque adeo majori cura animique studio et contentione in perniciem nostram incumbendum esse ducebat, ut Persicum bellum instar nugarum et ludi **113** cujusdam haberet. Quod licet non aperte declararet, non tamen obscure ferebat. Tanta enim in eo furoris magnitudo erat, ut apud quosvis id confiteri nunquam desineret. Ac ne hoc quidem perspiciebat vir omnium sagacissimus, optimusque reipublicæ antistes, quod prioribus quidem persecutionibus idcirco parva perturbatio et convulsio sequebatur, quia nondum dogma nostrum ad multos propagatum erat, sed in paucis adhuc hominibus veritas hærebat, splendoremque desiderabat : nunc autem salutari doctrina longe lateque fusa, et apud nos præsertim dominante, religionem Christianam immutare, atque in diversum movere conari, nihil aliud erat quam Romanorum imperium convellere, ac de rerum summa periclitari, eaque, quibus ne hostes quidem gravius quidquam nobis imprecari possint, a nobismetipsis perpeti, atque ab hac nova et admiranda philosophia et principatu, propter quem nos scilicet beati sumus, atque ad auream illam ætatem gerendæque reipublicæ rationem rediimus, illam, inquam, seditionis et pugnæ omnino expertem.

LXXV. An vero tolerabilis cursus gubernationis, et tributorum relaxatio, et magistratuum delectus, et furtorum castigatio, aliaque omnia, quæ brevis et momentaneæ felicitatis ac pompæ sunt, magnam quamdam reipublicæ utilitatem allatura erant, atque harum rerum laudibus aures nostras personare oportebat : populorum autem atque urbium dissidia, et concertationes, et familiarum divisio, et domorum dissensio, et matrimoniorum diremptio, quæ omnia hoc malum secutura esse verisimile erat, atque etiam secuta sunt, vel illi insignem quamdam gloriam, vel reipublicæ securitatem afferebant? Quis tam vel ad impietatem proclivis, vel communi sensu captus est, ut hoc assentiatur? Quemadmodum enim in corporibus, cum unum aut alterum membrum ægrum est,

A μενα, Γαλιλαῖοί τε, ὡς αὐτὸς (54) ἐφυβρίζων ἐκάλει, καὶ Πέρσαι τῷ πολέμῳ καρτερῶς παραμένοντες· οὕτω (55) δὲ τὸ ἡμέτερον μεῖζον (56) καὶ περισπουδαστότερον (57), ὥστε λῆρον καὶ παιδιὰν αὐτῷ τὸ κατὰ Πέρσας νομίζεσθαι. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐκφαίνει (58) μὲν, οὐ κρύπτει δέ· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦν αὐτῷ τὸ περιὸν τῆς μανίας, ὥστε ἀεὶ καὶ πρὸς πάντας ὁμολογῶν οὐκ ἐπαύετο. Καὶ οὐδὲ τοῦτο συνεῖδεν ὁ πάντων συνετώτατος καὶ ἄριστος τοῦ κοινοῦ προστάτης, ὅτι τοῖς μὲν προτέροις διωγμοῖς ὀλίγον ἦν τὸ συγχεόμενον καὶ παρακινούμενον, οὔπω τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἐπὶ πολλοὺς (59) φθάσαντος, ἀλλ' ἔτ' ἐν ὀλίγοις ἱσταμένης τῆς ἀληθείας, καὶ δεομένης ἐκλάμψεως· νῦν δὲ ἤδη τοῦ σωτηρίου λόγου χεθέντος (60), καὶ περὶ ἡμᾶς μάλιστα δυναστεύσαντος, τὸ πειρᾶσθαι τὰ B Χριστιανῶν μετατιθέναι καὶ παρακινεῖν, οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ τὴν Ῥωμαίων παρασαλεύειν ἀρχὴν, καὶ τῷ κοινῷ (61) παντὶ κινδυνεύειν, καὶ ὧν οὐδ' ἂν οἱ ἐχθροὶ χεῖρόν τι καθ' ἡμῶν εὔξαιντο (62), ταῦτα πάσχειν ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν, καὶ τῆς νέας ταύτης καὶ θαυμαστῆς φιλοσοφίας καὶ βασιλείας, ὑφ' ἧς (63) ἡμεῖς εὐδαίμονες, καὶ πρὸς τὴν χρυσῆν ἐκείνην γενεάν τε καὶ πολιτείαν ἐπανεληλύθαμεν (64), τὴν ἀστασίαστόν τε καὶ ἄμαχον

ΟΕ'. Ἢ δρόμος (65) μὲν ἀνεκτῶς διοικούμενος, καὶ φόρων ἄνεσις, καὶ ἀρχόντων ἐκλογὴ (66), καὶ κλο- C πῶν (67) ἐπιτίμησις, καὶ τἄλλα ὅσα τῆς προσκαίρου καὶ ἀκαριαίας μακαριότητος καὶ φαντασίας, μεγάλην ἔμελλε τῷ κοινῷ παρέξειν τὴν ὠφέλειαν, καὶ περιθρυλλεῖσθαι ἡμῶν ἔδει τὰ ὦτα τούτων ἐπαινουμένων (68)· δῆμοι δὲ στασιάζοντες καὶ πόλεις, καὶ γένη ῥηγνύμενα, καὶ οἰκίαι διιστάμεναι, καὶ συζυγίαι σχιζόμεναι, ἃ τῷ κακῷ πάντα ἦν εἰκὸς ἀκολουθεῖν ἐκείνῳ, καὶ μέντοι καὶ ἠκολούθησε σφόδρα, ἢ πρὸς εὐδοξίαν ἐκείνῳ κάλλιστα εἶχεν, ἢ τῷ κοινῷ πρὸς ἀσφάλειαν (69); Καίτοι τίς οὕτως ἢ πρὸς ἀσέβειαν εὔκολος, ἢ τῶν κοινῶν ἔξω λογισμῶν, ὅστις ἂν ταῦτα συμφήσειεν; Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς σώμασιν, ἑνὸς μὲν ἢ δυοῖν (70) μελῶν ἀσθενέστερον διακειμένων, οὐ

(54) *Ὡς αὐτός*. Reg. bu, Colb. 3, et Pass., οὓς αὐτός.

(55) *Οὕτω*. Heusius, « forte, τούτων. »

(56) *Μεῖζον*. Reg. bm, μείζω.

(57) *Περισπουδαστότερον*. Pass. περισπουδάστερον.

(58) *Οὐκ ἐκφαίνει*, etc. Sic Schol. « ex hoc nec divulgat, nec dissimulat. » Montac. οὐ κρύπτει, ἐκφαίνει δέ. « Non celat, imo declarat. »

(59) *Ἐπὶ πολλούς*. Colb. 3, ἐπὶ πολύ.

(60) *Χεθέντος καί*, etc. In ora Montac. γρ. Χεθέντος περὶ ἡμᾶς καί.

(61) *Τῷ κοινῷ*. Ita editi et mss. In Par. ed. τὸ κοινῷ.

(62) *Εὔξαιντο*. Pass. ηὔξαντο.

(63) *Ὑφ' ἧς*, etc. « Cujus nos auspiciis beati. » Savil. ὑφ' ὧν.

(64) *Ἐπανεληλύθαμεν*. Reg. bm. συνεληλύθαμεν.

(65) *Ἢ δρόμος*. Sic fere omnes codices. Combef. « an publici cursus tolerabilis æquitate gubernatio. » D Pass. Ἢ δῆμος. Alii, ἢ δῆμος, « populi, » aut « plebis gubernatio. »

(66) *Ἀρχόντων ἐκλογή*. Pass. ἐκλογαί. Crudelissimi et impiissimi erant hi magistratus, ut ex scriptoribus discimus.

(67) *Κλοπῶν*, etc. Montac. ex Gabr. γρ. κλεπτῶν. Cæterum rerum publicarum administros intelligit Montacutius, qui Julianum laudat. Verum monere debuerat, illam judiciorum curiam Julianique justitiam, ipsius etiam adoratoribus lacrymis dignam aliquando visam fuisse, quam « ipsa fleret justitia. » Neque enim in magistratibus deligendis, sed « ne in amicis quidem, » teste Eutropio, tam solers ac diligens erat Julianus, qui, ut ipse fatetur Ammianus, lib. XXII, « suo, non legum arbitrio ageret. »

(68) *Ἐπαινουμένων*. Coisl. 2, aliique nonnulli addunt, καὶ τῷ κοινῷ τιμωμένων.

(69) *Ἀσφάλειαν*. « Securitatem. » Billius : « tranquillitatem. »

(70) *Δυοῖν*. Alii cum editis legunt δυεῖν.

χαλεπῶς ἀναφέρει τὰ λοιπὰ, καὶ συντηρεῖται τὸ τῆς A ὑγιείας (71) ἀγαθὸν τῷ πλείονι, ᾧ τάχα ἂν κἀκεῖνα πρὸς τὸ βέλτιον ἐπανέλθοι· τοῦ δὲ πλείονος στασιάζοντος καὶ πικρῶς ἔχοντος, οὐδὲ μία μηχανὴ μὴ τὸ πᾶν ἔχειν κακῶς, καὶ κίνδυνος ἤδη τὸ τοιοῦτο (72) σαφής· οὕτω κἀν τοῖς ἀρχομένοις τὰς μὲν καθ' ἕκαστον ἀῤῥωστίας συμβαίνει τῷ κοινῷ κρύπτεσθαι κρεῖσσον ἔχοντι· τῶν πλειόνων δὲ σαθρῶς (73) ἐχόντων, τῷ παντὶ κίνδυνος. Ὃ μοι δοκεῖ ἄλλον μὲν ἂν ἰδεῖν, καὶ τῶν σφόδρα μισούντων ἡμᾶς ἐν τῷ νῦν καιρῷ, καὶ τῇ τοσαύτῃ τῶν Χριστιανῶν ἐπιδόσει. Τοῦ δὲ ἡ πονηρία τοῖς λογισμοῖς ἐπεσκότισε (74)· καὶ διὰ τοῦτο μικροῖς τε ὁμοίως καὶ μείζοσι πλέκει τὸν διωγμόν.

ΟϚ'. Ἐκεῖνο μὲν οὖν καὶ σφόδρα μειρακιῶδες καὶ B κοῦφον, καὶ οὐχ ὅπως βασιλέως ἀνδρὸς, ἀλλ' οὐδὲ ἄλλου τινὸς τῶν καὶ μετρίως στιβαρῶν τὴν διάνοιαν, ὅτι, τῇ μεταθέσει τῆς κλήσεως ἕψεσθαι νομίσας τὴν ἡμετέραν διάθεσιν, ἢ αἰσχυνεῖν γε ἡμᾶς ὥσπερ τι τῶν αἰσχίστων (75) ἐγκαλουμένους, εὐθὺς καινοτομεῖ περὶ τὴν προσηγορίαν, Γαλιλαίους ἀντὶ Χριστιανῶν ὀνομάσας τε καὶ καλεῖσθαι (76) νομοθετήσας (77)· ἔργῳ δηλῶν, ὅτι (78) μέγιστον εἰς δόξαν καὶ τιμιώτατον ἡ τοῦ Χριστοῦ (79) κλῆσις, ἐξ ὧν ἀποστερῆσαι ταύτης ἡμᾶς ἐπενόησεν· ἢ φοβούμενός γε τὴν δύναμιν τῆς προσηγορίας, ὥσπερ οἱ δαίμονες, καὶ διὰ τοῦτο μεταβαίνων ἐφ' ἕτερον ὄνομα τῶν οὐκ εἰωθότων οὐδὲ γνωρίμων.

C ΟΖ'. Ἡμεῖς δὲ οὐ παρακινήσομεν αὐτοῖς τὰ ὀνόματα· οὐδὲ γάρ ἐστιν εἰς ὅ τι μεταθείημεν ἂν ἄλλο γελοιότερον, τοὺς φάλλους (80), καὶ τοὺς ἰθυφάλλους, καὶ τοὺς μελαμπύγους, καὶ τοὺς ἀπύγους (81), καὶ τὸν τραγόπουν, καὶ τὸν σεμνὸν Πᾶνα (82), τὸν ἐκ πάντων μνηστήρων ἕνα θεὸν, καὶ ὄνομα λαβόντα τὴν ὕβριν, ὥσπερ ἦν ἄξιον. Δεῖ γὰρ ἢ ἀδικεῖν (83) παρ' ἐκείνοις εἰς πολλὰς (84) ἕνα καὶ τὸν κράτιστον, ἢ ἐκ πολλῶν γίνεσθαι (85) καὶ τὸν αἴσχιστον· οὐκοῦν φθονήσομεν αὐτοῖς οὔτε τῶν πραγμάτων οὔτε τῶν

A reliqua membra haud magno negotio emergunt, partique majori sanitatis bonum conservatur, cujus etiam ope interdum ægræ partes in meliorem statum redeunt : at cum pleraque membra inter se 114 dissident, et graviter affliclantur, fieri jam non potest, quin totum corpus ægrotet, atque in perspicuo periculo sit : ad hunc modum in iis quoque, qui sub imperio sunt, singulorum morbos commodiori totius reipublicæ valetudine occultari contingit; pluribus autem exulceratis et morbo affectis, tota jam respublica in periculo versatur. Quod meo quidem judicio alius, etiam nobis infensissimus et infestissimus, animadvertisset, præsertim hoc tempore, atque in tanta Christianorum amplitudine et incremento. Verum istius improbitas rationi et consilio tenebras offudit : ob eamque causam parvis juxta ac magnis persecutionem molitur.

B LXXVI. Atque illud sane perquam juvenile ac leve, atque ne ullo quidem alio homine, vel mediocri animi gravitate prædito, nedum imperatore dignum, quod, simul cum nominis mutatione, animorum quoque nostrorum mutationem secuturam esse arbitratus, aut certe nobis id pudori fore, quasi turpissimi cujusdam criminis accusatis, novandum nobis cognomentum statim censuit, Galilæos pro Christianis nominans, atque, ut ita vocaremur, publica lege decernens. Ex quo perspicue ostendit Christi appellationem perhonorificam esse, maximique ad gloriam momenti, quoniam eam nobis eripere cogitavit. Nisi fortasse hoc ea ratione fecit, quod hujusce nominis vim et potestatem, instar dæmonum, reformidaret, ac proinde ad alterum nomen minus C notum et vulgare transierit.

LXXVII. Nos vero nomina ipsis haudquaquam invertemus; nec enim quidquam magis ridiculum excogitari potest, in quod ea commutare queamus; phallos et ithyphallos, et melampygos, et apygos, et hircopedem, et venerandum Pana, illum ex omnibus procis unum deum, atque a contumelia nomen, ut par erat, consecutum. Apud illos enim vel unum et potentissimum multas injuria afficere oportet, vel ex multis unum eumque deformissimum procreari. Quocirca nec res iosis, nec nomina invide-

(71) Ὑγιείας. Pass. συζυγίας, « concordiæ. » Non spernenda lectio quæ optimum sensum efficit.

(72) Κίνδυνος ἤδη τὸ τοιοῦτο. Pass. κίνδυνος ἤδη ἔχει τὸ τοιοῦτον. Coisl. 2, κίνδυνος ἤδη ἔχει τὸ τοιοῦτο. Bill. τῷ τοιούτῳ.

(73) Σαθρῶς. Plerique codices, σαθρόν.

(74) Ἐπεσκότισε. Sic pars codicum maxima. Ed. ἐπεσκότησε.

(75) Αἰσχίστων. Pass. Coisl. 2, aliique non pauci χειρίστων. Comb. vertit : « ac si turpissimorum inde criminum rei teneremur. » De his Juliani ineptiis legendus Theodoretus, *Hist.*, lib. III. c. 21.

(76) Καλεῖσθαι. Deest in edit. Ald. et Herv.

(77) Νομοθετήσας. Addunt Pass. Reg. 1, et Coisl. 1, ὡς αἰσχρόν τι καὶ ἀπρεπέστερον, « tanquam aliquid turpe ac indecorum. »

(78) Δηλῶν, ὅτι. Alii δηλώσας. Par. ed. δηλονότι.

(79) Τοῦ Χριστοῦ. Reg. 1 et q, Comb. et Pass. Χριστιανοῦ.

(80) Τοὺς φαλλούς, etc. « Phallos, ithyphallos, D melampygos, apygos, » etc. Turpia hæc nomina quid significent, exponere pudor non sinit; quæ quidem Gregorius Juliano, non nisi ut ruborem ipsi eliciat, objicit.

(81) Καὶ τοὺς ἀπύγους. « Et apygos. » Sic duo Regg. Pass. etc.; desunt in pluribus codd. et in editis.

(82) Πᾶνα. Pan, contumeliæ nomen est. Significat « ex omnibus esse generatum. » Unde, apud poetas, ipsi aliquid ex tota rerum natura tribuebatur.

(83) Ἀδικεῖν. Regg. novem, tres Colb., Pass., Coisl. 1, Or. 1, etc. ἀτυχεῖν, quæ vera lectio videtur, quamvis non satis perspicue appareat hic Gregorii mens.

(84) Πολλάς. Heins. « forte πολλούς, multos. » Alii πολλά.

(85) Γίνεσθαι. Heinsius addit ἕνα. Ita Billius in versione; idque ad Gregorii mentem.

bimus. Per nos sane sua illis stultitia frui liceat, et ob res turpissimas magnifice gloriari. Quin etiam ipsis, si velint, Buthœnam prætermittemus, et **115** Trivesperum, ut majorem apud eos gratiam ineamus; eum, inquam, et ita progenitum, et adeo magnifice progignentem, ac pro decimo tertio certamine, unius noctis spatio, quinquaginta Thestii filias comprimentem, ut ex iis rebus dei nomen adipiscatur. Etenim, si hujusmodi nominibus innovandis animum adjicere liberet, multa profecto nomina etiam adversus eum, ab ejus vita petita, Christianis suppeterent, tum turpiora, tum magis apposita et congruentia. Quid enim prohiberet, quominus nos quoque, Romanorum, atque adeo orbis universi, quemadmodum ipse dæmonum fraude circumventus existimabat, imperatorem, eodem ludo ulciscentes, Idolianum, et Pisæum, et Adonæum, et Tauricremum vocaremus, ut jam nonnulli quoque nostrum, lepidi et festivi homines, appellarunt, quandoquidem mira est hujus rei facilitas, et alia quælibet vel inflecteremus nomina vel cuderemus, quæ vere ipsi objicienda nobis historia porrigit?

ὀνομάτων· ἀλλ' ἀπολαυέτωσαν τῆς ἑαυτῶν εὐηθείας, καὶ τοῖς αἰσχίστοις ἐγκαλλωπιζέσθωσαν· εἰ βούλοιντο δὲ, καὶ τὸν Βουθοίναν (86) παρήσομεν αὐτοῖς, καὶ τὸν Τριέσπερον (87), ἵνα καὶ μᾶλλον αὐτοῖς χαρισώμεθα· τὸν καὶ γεννώμενον οὕτω, καὶ γεννῶντα μεγαλοπρεπῶς, καὶ ἆθλον ποιησάμενον τρισκαιδέκατον, ἐν μιᾷ νυκτὶ, τὰς Θεστίου πεντήκοντα θυγατέρας, ἵν' ἐκ τούτων ὀνομασθῇ θεός· ἐπεὶ βουλομένοις γε τὰ τοιαῦτα καινοτομεῖν, καὶ πολλαὶ (88) κατ' ἐκείνου κλήσεις ἐκ τῶν ἐκείνου Χριστιανοῖς αἰσχίους τε ἅμα καὶ οἰκειοτέραι. Τί γὰρ ἂν κωλύσειε καὶ ἡμᾶς τῷ βασιλεῖ κατὰ τὸ ἴσον ἀντιπαίζοντας Ῥωμαίων, ὡς δὲ ᾤετο, καὶ τῆς οἰκουμένης, ἠπατημένος τοῖς δαίμοσι, τὸν Εἰδωλιανὸν καλεῖν, καὶ τὸν Πισαῖον (89), καὶ τὸν Ἀδωναῖον, καὶ τὸν Καυσίταυρον (90), ὅπερ καὶ ἤδη τινὲς αὐτὸν τῶν παρ' ἡμῖν κομψῶν ὠνομάκασιν, ἐπειδὴ ῥᾳστώνη πολλὴ τοῦ πράγματος, ὅσα τε ἄλλα παραποιεῖν ἢ ποιεῖν ἐκ τῆς ἀληθείας ἡ ἱστορία δίδωσι;

LXXVIII. Hoc vero omnium absurdissimum, quod cum Salvator ipse, omniumque rerum Dominus, et mundi hujus opifex atque gubernator, ille magni Patris Filius, et Verbum, et conciliator, et pontifex, et throni consors; qui pro nobis, qui ipsius imaginem ignominia affeceramus, atque in terram projecti eramus, eoque redacti, ut magnum hujusce conjunctionis mysterium ignoraremus, non solum ad servilem usque formam se dejecerit [40], sed etiam crucem conscenderit, peccatumque meum secum, ut illic interiret, duxerit: cum hic, inquam, Judæis eum Samaritanum vocantibus [41], et quod multo sceleratius est, quasi dæmonis intemperiis agitatum accusantibus [42], nec erubescat, nec de conviciatoribus suis queratur; idque, cum ipsi per angelorum exercitum [43], vel sermone solo, pravos homines ulcisci promptum esset; verum leniter admodum et placide contumeliosos homines amandet, ac pro eorum, a quibus in crucem agebatur, salute lacrymas fundat [44]; cum hæc, inquam, ita se habeant, nonne absurdissimum est, existimare, nobis Galilæorum nomen, vel dolori, vel pudori fore, nosve ob eam causam ab obnixo virtutis stu-

ΟΗ'. Πάντων δὲ ἀτοπώτατον, τὸν μὲν Σωτῆρα καὶ Δεσπότην ἁπάντων, τὸν τοῦδε τοῦ παντὸς δημιουργόν τε καὶ κυβερνήτην, τὸν τοῦ μεγάλου Πατρὸς καὶ Υἱὸν (91), καὶ Λόγον, καὶ προσαγωγέα (92), καὶ ἀρχιερέα, καὶ σύνθρονον· τὸν ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἀτιμασάντων αὐτοῦ τὴν εἰκόνα, καὶ πρὸς τὸν χοῦν ἀπενηνεγμένων, καὶ ἀγνοησάντων τὸ μέγα τῆς συζυγίας (93) μυστήριον, μὴ μόνον εἰς δούλου καταβάντα μορφὴν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀναβάντα, καὶ συναγαγόντα τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν τεθνηξομένην· τοῦτον μὲν Σαμαρείτην ἀκούοντα, καὶ ὃ πολλῷ χεῖρον, δαιμονᾷν ἐγκαλούμενον, μήτε αἰσχύνεσθαι, μήτε ἐγκαλεῖν τοῖς ὑβρίζουσιν· ᾧ καὶ ταῖς ἀγγελικαῖς παρατάξεσι, καὶ λόγῳ μόνῳ (94) ἀμύνεσθαι τοὺς πονηροὺς ῥᾴδιον ἦν· ἀλλ' ἡμέρως πάνυ καὶ πρᾴως τοὺς ὑβρίζοντας ἀποπέμπεσθαι, καὶ ὑπὲρ τῶν σταυρούντων αὐτὸν ἀφιέναι δάκρυον, ἡμᾶς δὲ οἴεσθαι ἀλγήσειν οὕτω καλουμένους, ἢ αἰσχυνεῖσθαι, ἢ τῆς ὑπὲρ τοῦ καλοῦ φιλοτιμίας διὰ τοῦτο ἀποστήσεσθαι, καὶ πλείω ποιήσεσθαι (95) λόγον τῶν ὕβρεων τούτων ἢ τῶν ψυχῶν καὶ σωμάτων, ὧν καταφρονεῖν ἴσμεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας (96); Ἀλλὰ τοῦτο μὲν, ὅπερ (97) εἶπον, γελοῖον μᾶλλον ἢ λυπηρὸν, καὶ εἰς τὴν σχη-

[40] Philipp. II, 7. [41] Joan. VIII, 48. [42] ibid. [43] Matth. XXVI, 53. [44] Luc. XXIII, 34.

(86) *Βουθοίναν.* « Buthœnam. » Buphagus dictus est Hercules, quod aratori Lindio boves duos, quibus tota ipsius spes terræ colendæ nitebatur, sustulisset atque in una cœna devorasset.

(87) *Τριέσπερον.* Herculis epitheton, quod tribus vesperis in unam conjectis, Jupiter cum Alcmena concubuerit, unde, juxta poetas, natus est Hercules.

(88) *Καὶ πολλαί.* Addidimus καί ex pluribus codd.

(89) *Πισαῖον.* Regg. b et bm, Colb. 3 et 6, Πεισαῖον. Pisæus a Jove Pisæo forsan dictus Julianus. Etenim celebre fuit præ cæteris Pisæ templum Jovis Olympii.

(90) *Καὶ τὸν Καυσίταυρον.* Amm. l. XXII, p. 227, « victimarium » reponit, ubi Antiochensium dicteria in Julianum recenset. Basilius « Tauricremum » a Gregorio ideo vocari Julianum scribit, « quod assidue taurorum holocausta offerret: » ὅτι πολλάκις ταύρους ὡλοκαύτου.

(91) *Καὶ Υἱόν.* Ita mss. Deest καί in editis

(92) *Προσαγωγέα.* « Qui aditum præbet. Per quem habemus accessum (*Rom.* V, 2). »

(93) *Συζυγίας.* « Conjunctionis mysterium, » scilicet « corporis cum anima. »

(94) *Μόνῳ.* Plerique codices Regg. bm, l, Or. 1, Pass. μόνον.

(95) *Ποιήσεσθαι.* Ita Reg. l, et Or. 1. Edit. ποιήσασθαι.

(96) *Ἀληθείας.* Reg. a, εὐσεβείας, « pietatis. »

(97) *Ὅπερ.* Sav. ὥσπερ.

νὴν (98) ἀποπεμπόμεθα· πάντως οὔ ποτ' ἂν ὑπερβαλλοίμεθα (99) τοὺς ῥᾳδίως ἐκεῖ κατὰ τῆς κόῤῥης (1) τά γε τοιαῦτα παιζομένους, καὶ παίζοντας.

dio abscessuros, majoremque harum contumeliarum quam animarum et corporum **116**, quæ pro veritatis defensione contemnere ac pro nihilo putare consuevimus, rationem habituros? Cæterum hoc, ut dixi, ridiculum potius, quam grave et molestum, atque ad scenam et theatra id remittimus. Neque enim profecto iis unquam superiores fuerimus, qui facile illic in maxillam res hujusmodi ludunt, simulque luduntur.

ΟΘ'. Ἐκεῖνο δὲ ἤδη καὶ λίαν πονηρὸν καὶ κακόηθες, ὅτι, τὸ μὲν φανερῶς πείθειν οὐκ ἔχων, τὸ δὲ βιάζεσθαι τυραννικῶς αἰσχυνόμενος, τῇ λεοντῇ τὴν κερδαλῆν (2) ἐγκρύπτων, εἰ βούλει δὲ, τῷ Μίνωος προσωπείῳ τὸν ἀδικώτατον (πῶς ἂν εἴποιμι κυρίως (3);) ἐπιεικῶς (4) ἐβιάζετο. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα τοῖς βουλομένοις ἱστορεῖν τε καὶ γράφειν παρήσω, τοῦ λόγου σπεύδοντος· πολλοῖς δὲ οἶμαι σπουδασθήσεσθαι τοῦ τότε καιροῦ τὴν εἴτε τραγῳδίαν χρὴ λέγειν, εἴτε κωμῳδίαν, οἷς μέρος εὐσεβείας δόξει λόγῳ βάλλειν τὸν ἀλιτήριον· ὡς καὶ τοῖς ἔπειτα παραδοθῆναι πρᾶγμα τοσοῦτον, καὶ ἥκιστα τοῦ λαθεῖν ἄξιον· αὐτὸς δὲ ἀντὶ πάντων ἓν ἢ δύο δείγματος ἐρῶ χάριν τοῖς σφόδρα τὰ ἐκείνου θαυμάζουσιν, ἵν' εἰδῶσι τοῦτον (5) ἐπαινεῖν ἀξιοῦντες, οὗ μηδὲ ψόγον ἐστὶν εὑρεῖν ἄξιον.

LXXIX. Jam vero illud admodum pravum ac malignum, quod cum nec aperte nos allicere posset, nec tyrannice cogere præ pudore sustineret, leoninæ pelli vulpinam, aut, si mavis, Minois larvam summæ injustitiæ prætexens (quibus verbis proprie id exprimam?) leniter vim afferebat. Atque alia quidem memoriæ prodenda litterisque mandanda volentibus relinquemus, festinante jam videlicet nostra oratione. Multos autem summo studio elaboraturos existimo in condenda illius temporis, sive tragœdia illa dicenda est, sive comœdia, quibus pietatis pars esse videbitur, impium illum et sacrilegum oratione insectari, ut ad posteros quoque res tanta minimeque digna quæ in obscuro jaceat, transmittatur. Ego autem pro omnibus unum aut alterum, exempli causa, iis qui vitam illius tantopere admirantur, exponam, ut se eum virum laudare velle intelligant, cujus nulla satis digna vituperatio excogitari potest.

Π'. Νόμος ἐστὶ βασιλικὸς, οὐκ οἶδα μὲν εἰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις παρ' ὅσοις (6) τὸ βασιλεύεσθαι, Ῥωμαίοις δὲ καὶ τῶν λίαν σπουδαζομένων εἰκόσι δημοσίαις τιμᾶσθαι τοὺς βασιλεύοντας· οὐ γὰρ ἐξαρκοῦσιν οἱ στέφανοι καὶ τὰ διαδήματα, καὶ τὸ τῆς ἁλουργίδος ἄνθος, οἵ τε ἀριθμούμενοι λογχοφόροι (7) καὶ τὸ τῶν ἀρχομένων πλῆθος, συγκροτεῖν τούτοις τὴν βασιλείαν· ἀλλὰ δεῖ καὶ προσκυνήσεως αὐτοῖς, ὑφ' ἧς (8) σεμνότεροι δόξωσιν (9)· οὐχ ἣν (10) αὐτοὶ προσκυνοῦνται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν πλάσμασί τε καὶ χρώμασιν, ἵν' ᾖ τὸ σέβας αὐτοῖς ἀπληστότερόν τι καὶ τελεώτερον. Ταύταις ταῖς εἰκόσιν ἄλλοι μὲν ἄλλο τι τῶν βασιλέων προσπαραγράφεσθαι χαίρουσιν· οἱ μὲν τῶν πόλεων (11) τὰς λαμπροτέρας δωροφορούσας, οἱ δὲ νίκας ὑπὲρ κεφαλῆς στεφανούσας· οἱ δὲ τοὺς ἐν τέλει προσκυνοῦντας, καὶ τοῖς τῶν ἀρχῶν τιμωμένους συνθήμασιν· οἱ δὲ θηροφονίας καὶ εὐστοχίας· οἱ δὲ βαρβάρων ἡττημένων, καὶ ὑπὸ τοῖς πο-

LXXX. Est hoc in regio more positum, haud quidem scio an apud omnes quoque alios homines, qui imperio subsunt, cæterum apud Romanos studiosissime observatum, ut publicis statuis imperatores ornentur. Nec enim coronæ ac diademata, et purpuræ nitor, et numerosi satellites, et subditorum multitudo, ad constituendum ipsis imperium sufficiunt: verum adorationem quoque accedere oportet, per quam augustiores appareant: non eam solum qua adorantur ipsi, sed eam etiam quæ in imaginibus picturisque præstetur, quo cumulatior ipsis perfectiorque veneratio reddatur. His porro imaginibus alii imperatores aliud quiddam præterea appingi gaudent; quidam clarissimas quasque urbes dona offerentes; alii victorias, caput eorum corona cingentes: nonnulli magistratus adorantes, et dignitatum notis exornatos; alii ferarum cædes et scitas jaculationes; alii barbarorum **117** domito-

(98) *Σκηνήν*. Heinsius legit: ἀποπεμπόμεθα πάντως. Οὐ γάρ ποτ' ἄν, etc.

(99) *Ὑπερβαλλοίμεθα*. Regg. bm, l, Or. 1, ὑπερβαλοίμεθα.

(1) *Κατὰ τῆς κόῤῥης*. Alii μετὰ τῆς κόρης. Sch. Κόῤῥην δὲ λέγει τὴν κεφαλὴν, ἣν εἰώθασι πατάσσειν οἱ μῖμοι παίζοντες· « Caput appellat, quod mimi in scenicis ludis solent percutere. »

(2) *Κερδαλῆν*. Heins. ἀλωπεκῆν, « vulpem. »

(3) *Κυρίως*. Pass. quatuor Regg. totidemque Colb. Or. 1, etc. καιρίως, « opportune. »

(4) *Ἐπιεικῶς ἐβιάζετο*. « Ea leni specie vim crudeliter afferebat. »

(5) *Εἰδῶσι τοῦτον*. « Ut intelligant se velle laudare, quem ne vituperare quidem pro meritis satis quis potest. » Reg. bm, et Pass. εἰδῶσιν οἱ τοῦτον.

(6) *Παρ' ὅσοις*. Sic Regg. l, y, et Or. 1. In Reg. y, ascriptum in ora, παρ' ὅσον, et in textu βουλεύεσθαι pro βασιλεύεσθαι.

(7) *Λογχοφόροι*. In Regg. a et b, in textu ponitur, pro νόμοι καὶ φόροι, quod habent editi. Or. 1, et Reg. y, uterque ad oram γρ. λογχοφόροι. Quæ profecto vera nobis videtur lectio. Quid enim sibi volunt hic « numerosæ leges? » ut vertit Billius. Neque enim tanta legum copia initio statim imperii principem decet.

(8) *Ὑφ' ἧς*. Codd. nonnulli ὑφ' ὧς.

(9) *Δόξωσιν*. Ita Regg. bm, l, u, etc. Alii δόξουσι.

(10) *Οὐχ ἣν*. Ita sex Regg. Or. 1, et Mont. Billius legit οὐχ ἵν', et sic reddit: « parumque habent ipsi adorari, nisi idem quoque sibi in imaginibus præstetur. »

(11) *Τῶν πόλεων*. Deest τῶν in pluribus mss.

rum, atque ad pedes jacentium, aut cæsorum varias multiplicesque figuras. Neque enim rerum earum, ob quas magnifice de se sentiunt, veritatem solum amant, sed earum quoque simulacra.

LXXXI. Quid autem iste comminiscitur? et quam firmioribus Christianis fraudem nectit? Nimirum quemadmodum qui cibis toxicum miscent, ita hic usitatis imperatorum honoribus impietatem admiscere instituit, ritusque Romanorum cum idolorum adoratione conflare. Proinde cum dæmones, velut alias quasdam consuetas picturas, imaginibus adjunxisset, tum demum populis et civitatibus, ac præsertim provinciarum præfectis, imagines illas proponebat, ut nulla omnino ratione malum vitari posset: verum aut cum imperatorum honore dæmonum honor conjungeretur, aut horum fuga imperatores contumelia afficerentur, mista scilicet adoratione. Hanc fraudem, atque hunc ita callide excogitatum impietatis laqueum, pauci quidem ex iis, qui majori pietate et sagacitate præditi erant, effugerunt, qui etiam sagacitatis pœnas luerunt: hoc quidem prætextu, quasi adversus imperatoris honorem deliquissent: at revera pro vero imperatore ac pro pietate in periculum adducti. Permulti autem ex simplicioribus et imperitioribus capti sunt; quibus etiam fortasse ob ignorationem venia tribui queat, utpote arte et fraude ad impietatem abreptis. Atque hoc sane tale est, ut vel unum ad perpetua infamia notandum imperatoris istius voluntatem animique inductionem abunde sufficiat. Neque enim res easdem principibus ac privatis convenire existimo: quandoquidem nec ejusdem utrique sunt dignitatis. Privato enim homini astute quoque aliquid facere fortasse concedemus; nam qui vim aperte adhibere nequit, hic si vafre et callide aliquid faciat, veniam aliquam meretur. Imperatori autem, cum vi et potentia superari admodum turpe sit, tum vero turpius, ut opinor, et indignius est, conatus suos et propositum arte occultare.

σιν ἐῤῥιμμένων ἢ κτεινομένων (12) πολυειδῆ σχήματα· φιλοῦσι γὰρ οὐ τὰς ἀληθείας τῶν πραγμάτων μόνον (13) ἐφ' οἷς μέγα φρονοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων ἰνδάλματα.

ΠΑ'. Ὁ δὲ τί μηχανᾶται; καὶ τίνα τῶν Χριστιανῶν τοῖς στεῤῥοτέροις ἵστησι δόλον; Ὥσπερ οἱ τοῖς βρώμασι καταμιγνύντες τὰ δηλητήρια, μῖξαι ταῖς ἐξ ἔθους τῶν βασιλέων τιμαῖς τὴν ἀσέβειαν, καὶ εἰς ἓν ἀγαγεῖν νόμους Ῥωμαίων καὶ εἰδώλων προσκύνησιν· καὶ διὰ τοῦτο ταῖς εἰκόσι συμπαραγράφων τοὺς δαίμονας, ὡς δή τινας ἄλλας τῶν ἐξ ἔθους γραφὰς προὐτίθει (14) δήμοις καὶ πόλεσι, καὶ μάλιστα τοῖς τῶν ἐθνῶν ἄρχουσι τὰς εἰκόνας, ὡς κακοῦ γέ του πάντως (15) μὴ εἶναι διαμαρτεῖν· ἀλλ' ἢ τῇ τῶν βασιλέων τιμῇ τὴν τῶν εἰδώλων συμφέρεσθαι, ἢ τῇ τούτων φυγῇ τοὺς βασιλέας ὑβρίζεσθαι, μικτῆς οὔσης τῆς προσκυνήσεως. Τοῦτον τὸν δόλον καὶ ταύτην τὴν οὕτω σοφιστικῶς ἐπινοηθεῖσαν πάγην τῆς ἀσεβείας ὀλίγοι μὲν διέφυγον τῶν εὐλαβεστέρων καὶ συνετωτέρων, οἳ καὶ δίκην (16) ἔδοσαν τῆς συνέσεως· πρόσχημα μὲν ὡς εἰς τιμὴν βασιλέως παρανομήσαντες (17), τὸ δὲ ἀληθὲς ὑπὲρ τοῦ ἀληθινοῦ βασιλέως καὶ τοῦ εὐσεβοῦς (18) κινδυνεύσαντες. Πολλοὶ δὲ ἥλωσαν τῶν εὐηθεστέρων καὶ ἁπλουστέρων· οἷς καὶ συγγνώμη τυχὸν τῆς ἀγνοίας, τέχνῃ συναρπασθεῖσιν εἰς τὴν ἀσέβειαν. Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτον, ὃ καὶ μόνον ἐξήρκει στηλιτεῦσαι βασιλέως προαίρεσιν· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ βασιλεῦσί τε καὶ ἰδιώταις πρέπειν ὑπολαμβάνομεν· ὅτι μηδὲ τῆς αὐτῆς ἀξίας ἀμφότερα (19). Ἰδιώτῃ μὲν γὰρ καὶ τεχνικῶς πράττειν τι συγχωρήσαιμεν (20)· ᾧ γὰρ τὸ φανερῶς βιάζεσθαι μὴ δυνατὸν, τούτῳ συγγνωστὸν τὸ τῆς περινοίας· βασιλεῖ δὲ, τοῦ δυνάμει κρατεῖσθαι (21) λίαν αἰσχροῦ τυγχάνοντος, ἔτ' αἴσχιον, οἶμαι, καὶ ἀπρεπέστερον τὸ τέχνῃ κλέπτειν τὰς ἐγχειρήσεις καὶ τὰ προκείμενα.

LXXXII. Alterum jam superioribus adjiciam; quod ut ejusdem animi ac propositi est, ita magnitudine longe atrocius, magisque impium, nimirum malo ad plures permeante. Imperatoriæ largitionis dies aderat, sive anniversarius, sive tunc ab **118** imperatore pro sua improbitate ac versutia ex tempore ita institutus: atque adesse militares ordines oportebat, ut pro suo quisque gradu et dignitate donativum acciperent. Rursus illiberalitatis scena: rursus impietatis fabula. Etenim benignitate quadam crudelitatem condire studet, militum-

ΠΒ'. Ἕτερον δὲ ὃ διανοίας μέν ἐστιν καὶ προαιρέσεως τῆς αὐτῆς, τῷ μέτρῳ δὲ πολὺ χεῖρον καὶ ἀσεβέστερον, εἰς πλείους (22) τοῦ κακοῦ φθάνοντος, τοῦτο προσθήσω τοῖς εἰρημένοις. Δωρεᾶς βασιλικῆς ἦν ἡμέρα, εἴτ' οὖν ἐτήσιος, εἴτε τηνικαῦτα τῷ βασιλεῖ σχεδιασθεῖσα διὰ τὴν κακουργίαν, καὶ παρεῖναι τὸ στρατιωτικὸν ἔδει τιμηθησομένους, ὡς ἕκαστος ἀξίας εἶχεν ἢ τάξεως. Πάλιν ἡ τῆς ἀνελευθερίας σκηνή· πάλιν τὸ δρᾶμα τῆς ἀσεβείας· φαρμαχθῆναι φιλανθρωπίᾳ τινὶ τὸ ἀπάνθρωπον, καὶ χρήμασι δελεασθῆναι στρατιωτικὴν ἀλογίαν σὺν ἀπληστίᾳ, μεθ' ὧν τὰ

(12) *Ἐῤῥιμμένων ἢ κτεινομένων*. Ita plures Reg. tres Colb. Pass. Coisl. 2. In paucis vero et editis deest, ἢ κτεινομένων.

(13) *Μόνον*. In quibusdam deest.

(14) *Προὐτίθει*. In Or. 1 fuit olim, προτίθησι.

(15) *Κακοῦ γέ του πάντως*. Sic mss. In ora Reg. b, τοῦ ἀντὶ τινός. Ald. et Herv. πάντας.

(16) *Δίκην*. Plerique codices, δίκας.

(17) *Παρανομήσαντες*. Reg. 1, ὑβρίσαντες, « injuria afficientes. »

(18) *Τοῦ εὐσεβοῦς*. In Or. 1, ad marg. δόγματος. Comb. « pro fide ac pietatis doctrina. »

(19) *Ἀμφότερα*. Sav. ἀμφότεροι.

(20) *Συγχωρήσαιμεν*. Reg. b, 1, aliique nonnulli, συγχωρήσομεν.

(21) *Κρατεῖσθαι*. « Superare; » active scilicet, ut Elias; « sibi subjicere, opprimere. »

(22) *Πλείους*. Reg. bm, πολλούς. De historia, quam hic adumbrat Gregorius, legendus Theod. *Hist.* lib. III, cap. 15 et 16; et Sozom. lib. V, cap. 16.

πολλὰ βιοτεύουσιν. Ὁ μὲν οὖν προὐκάθητο, (23) λαμπρῶς πανηγυρίζων κατὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ μέγα φρονῶν τοῖς τεχνάσμασι· Μελάμπους (24), οἶμαι, τὶς, ἢ Πρωτεὺς, πάντα καὶ ὢν καὶ γινόμενος, καὶ ῥᾳδίως ἑαυτὸν ὑπαλλάττων τοῖς εἴδεσι· τὰ δὲ περὶ αὐτὸν οἷα, καὶ ὅσων (25) ὀδυρμῶν τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἄξια, οὐ τοῖς τότε παροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς νῦν ἀκοῇ δεχομένοις ἐκεῖνο τὸ θέαμα;

que vecordiam et avaritiam, quas magna ex parte vitæ comites habent, pecuniis allicere atque inescare. Ille igitur splendidus præsidebat, splendide adversus pietatem festum diem agens, atque ob astuta sua consilia magnopere animo elatus. Melampum quemdam aut Proteum suspicari posses: ita in omnia vertebatur, facileque seipsum in diversas formas immutabat. Quæ autem circa ipsum erant, qualia tandem quantisque luctibus et querelis apud cordatos homines digna, non iis solum qui tum affuere, sed iis etiam qui nunc spectaculum illud auribus usurpant?

ΠΓʹ. Προὔκειτο χρυσὸς, προὔκειτο λίβανος, ἐγγύθεν τὸ πῦρ, οἱ κελευσταὶ πλησίον· καὶ τὸ σχῆμα ὡς πιθανὸν, βασιλικῆς δωρεᾶς τοῦτον εἶναι δοκεῖν (26) τὸν νόμον, τῆς γε ἀρχαιοτέρας τε καὶ τιμιωτέρας. Εἶτα τί; Θυμιᾷν ἔδει κατὰ τοῦ πυρὸς, καὶ δέχεσθαι παρὰ τοῦ βασιλέως τὸν τῆς ἀπωλείας μισθὸν, οὕτως ὀλίγον τοσούτου πράγματος, ψυχῶν ὅλων καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἀσεβείας. Φεῦ τῆς πραγματείας! φεῦ τῆς ἀντιδόσεως! Στρατὸς ὅλος (27) ἑνὸς τεχνάσματος ὤνιος ἦν· καὶ οἱ τὴν οἰκουμένην παραστησάμενοι μικρῷ πυρὶ καὶ χρυσίῳ, καὶ διὰ κνίσσης (28) ὀλίγης ἔπιπτον, οὐδὲ τὴν ἑαυτῶν σφαγὴν εἰδότες οἱ πλείους· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ βαρύτατον. Παρῄει τις ὡς κερδανῶν, καὶ οὐδὲ ἑαυτὸν εἶχε μετὰ τὸ κέρδος· προσεκύνει δεξιὰν βασιλέως, καὶ τὸν αὐτόχειρα προσκυνῶν οὐκ ἠπίστατο. Τοῖς δὲ καὶ γινώσκουσιν οὐδὲν ἦν πλέον, ἅπαξ τῷ κακῷ προκατειλημμένοις, καὶ νόμον ἄλυτον ἡγουμένοις τὴν πρώτην ἄνοιαν. Ποῖαι ταῦτα (29) Περσῶν μυριάδες, τίνες τοξόται, τίνες σφενδονῆται (30) κατώρθωσαν, ποῖος σιδηροῦς στρατιώτης (31) καὶ πανταχόθεν ἄτρωτος, τίνα κατὰ τῶν τειχῶν μηχανήματα, οἷα χεὶρ μία, καὶ καιρὸς εἷς, καὶ βουλὴ μιαρὰ κατεπράξατο;

LXXXIII. Proponebatur aurum, proponebatur thus, in propinquo erat ignis, hortatores ad latus. Porro quam plausibilis species, ut imperatoriæ largitionis hic mos esse videretur, antiquioris utique et præstantioris. Quid deinde? Thus incendere oportebat, atque ita exitii mercedem ab imperatore accipere, tantillam tantæ rei, hoc est, ipsarum animarum impietatisque adversus Deum. O miserum quæstum! o miseram mercedem! Exercitus totus unica techna et fraude venalis prostabat; et qui universum orbem terrarum armis subegerant, parvo igne atque auro, ac per exiguum suffitum corruebant, magna ex parte ne suam quidem necem, quod omnium gravissimum erat, agnoscentes. Aderat quispiam, ut lucrum facturus, ac post lucrum ne seipsum quidem habebat: dextram imperatoris adorabat, nec se carnificem suum adorare norat. Quod si qui etiam id agnoscerent, nihil tamen propterea hinc ipsis accedebat: quippe malo semel occupatis, ac primam stoliditatem pro ejusmodi lege, quam infringi nefas esset, ducentibus. Quæ Persarum myriades, qui sagittarii, qui fundibularii, quis cataphractus miles atque undequaque a vulneribus tutus, quæ tormenta diruendis muris admota, ea efficere potuissent, quæ manus una, et tempus unum, et nefarium consilium perfecit?

ΠΔʹ. Μίξω τούτοις τι (32) διήγημα τῶν εἰρημένων ἐλεεινότερον. Λέγονταί τοι τῶν ἁλόντων τινὲς ἐξ ἀγνοίας, ἐπειδὴ τοῦτο ἔπαθον καὶ ἀνεχώρησεν (33) οἴκαδε, τοῖς συσσίτοις κοινωνεῖν τραπέζης· εἶτα τοῦ πότου προελθόντος (34) εἰς τὴν συνήθη ψυχροποσίαν (35), ὡς

LXXXIV. Hic narrationem quamdam admiscebo, superioribus tristiorem et miserabiliorem. Ferunt, quosdam eorum qui per ignorationem capti ac circumventi fuerant, **119** postquam contracta hac calamitate domum se recepissent, una cum

(23) *Προὐκάθητο*. Duo Reg. Or. 1, προὐκαθέζετο.

(24) *Μελάμπους*, etc. « Melampum. » Melampus et Proteus juxta Eliam, præstigiatores vates fuerunt, in quamvis formam facile se immutantes.

(25) *Ὅσων*. Reg. bm, ὅσον.

(26) *Δοκεῖν*. Deest in duobus Reg. duobus Colb. et in Or. 1. Heinsius expungendum censet.

(27) *Ὅλος*. Male in editis ὅλως

(28) *Κνίσσης*. Plerique codd saltem melioris notæ, κνίσης.

(29) *Ταῦτα*. Heins. τοιαῦτα.

(30) *Σφενδονῆται*. Sic acuunt quidam. Alii σφενδονηταί. Alii σφενδονῆται.

(31) *Σιδηροῦς στρατιώτης*. « Cataphractus miles. » Billius: « ferreus exercitus. »

(32) *Μίξω τούτοις τι*. Alii μίξω τι τούτοις.

(33) *Ἔπαθον καὶ ἀνεχώρησαν*. Quatuor Reg. Or. 1. Ed. Ald. et Herv. etc., παθεῖν καὶ ἀναχωρήσαντες.

(34) *Προελθόντος*. Reg. bu, 1, Or. 1. Ald. Herv. παρελθόντος. Alii vero Regii quinque, duo Colb. Mont. Pass. Comb. περιελθόντος, quæ vox videtur aptior, ac sic vertitur a Comb.: « In orbem recurrente frigida hac compotatione, » militari utique sobrietate.

(35) *Ψυχροποσίαν... ψυχροφόρῳ κύλικι*. Billius non videtur intellexisse, nec recte has reddidisse voces, dum vertit, « frigidæ potationem, et aquæ poculum. » Certe Basilius de « meraco, » seu « vino, » quod Billius de « aqua, » interpretatur. Hæc sunt Basilii verba: Μετὰ τὴν πολλὴν κεκραμένην οἰνοποσίαν τῇ συνήθει ἐκέχρηντο ἀκρατοποσίᾳ ψυχροῦ οἴνου· εἶτα εἰς ὀνόματά τινες ἀναβλέψαντες Χριστὸν εὐφήμως ἀνεῖπον· ἔπειτά τις τῶν συμποταζόντων· Μετὰ τὴν ἄρνησιν, ἔφη, Χριστὸν ἐπικαλεῖσθε; etc. « Post longam misti vini et temperati compotationem, meracum de more frigidumque adhibuerunt. Deinde ad invocationes conversi, quidam Christum pie cœperunt appellare. Tum combibonum aliquis: Quid, inquit, postquam negastis Christum, eumdem invocatis? » etc. Quantum distet a sententia Basilii, interpretatio Billii, nemo non intelligit. Revera voce ἄκρατον apud antiquos aquam significari novimus; at nunquam nisi addito ὕδωρ, ut anceps tollatur sensus. Qui nosse cupit quæ veterum sit sententia de calidis frigidisque potionibus, legat Jul. Poll., lib. IX; Plin., lib. XXXI, c. 3; Athen., *Dipnosoph.*, lib. III,

contubernalibus suis in mensam accubuisse: deinde, cum convivium ad consuetam frigidi vini potationem processisset, non secus ac si nihil gravius ipsis accidisset, ad meraci vini poculum, sublatis in altum oculis, Christum cum crucis signo appellasse. Cumque contubernalium quidam id miratus fuisset, dixissetque: *Quidnam hoc est? Christum post abjurationem invocatis?* illos statim, his verbis exanimatos, dixisse: *Quo tandem modo abjuravimus? et quinam hic novus sermo est?* hunc vero respondisse, *Quoniam ad ignem thus adolevistis: quod idem est*, docebat ille, *ac Christum abnegasse.* Tum vero illos nulla interposita mora e convivio exsilientes, velut furiosos et mente captos, ac zelo et iracundia æstuantes, per forum currere, clamare et dicere: *Christiani, Christiani animo sumus: audiant omnes mortales, et ante omnes Deus, cui et vivimus, et moriemur. Fidem tibi datam, Christe Salvator, non fregimus: beatam confessionem non abjuravimus. Si quid manus peccavit, mens certe minime secuta est. Imperatoris fraude circumventi, non auro sauciati sumus. Impietatem exuimus, jamjam cruore purgamur.* Posteaque ad imperatorem celeriter profectos, atque aurum forti et strenuo animo projicientes, ad hunc modum vociferari: *Non dona accepimus, imperator: sed morte damnati sumus. Non honoris causa vocati, sed ignominia notati sumus. Da hoc beneficium militibus tuis; Christo nos immola, cujus unius imperio subjicimur. Ignem igni repende; pro cinere illo in cinerem nos redige. Manus amputa quas scelerate porreximus: pedes, quibus male* **120** *cucurrimus. Alios auro dona, quos accepisse postea non pœniteat. Nobis satis superque est Christus, quem instar omnium habemus.* Quam cum orationem habuissent, simulque alios hortarentur, ut fraudem intelligerent, atque ab hac temulentia se colligerent et evigilarent, Christoque sanguine suo satisfacerent; tum vero imperatorem ira incensum, aperte quidem

A οὐδενὸς ὄντος αὐτοῖς δεινοῦ, τῇ ψυχροφόρῳ κύλικι, Χριστὸν ἐπειπεῖν μετὰ τῆς σφραγῖδος (36) ἄνω βλέψαντας. Τῶν δὲ συσσίτων τινὸς θαυμάσαντος, καί· *Τί τοῦτο; εἰπόντος, Χριστὸν ἐπικαλεῖσθε μετὰ τὴν ἄρνησιν; Πῶς ἠρνήμεθα* (37); φάναι τοὺς ἡμιθνῆτας, *καὶ τί τὸ καινὸν τοῦτο* (38) *ἄκουσμα;* Τοῦ δὲ, *Ὅτι κατὰ τοῦ πυρὸς ἐθυμιάσατε*, φήσαντος, καὶ *τοῦτο εἶναι* διδάξαντος *τὴν ἄρνησιν*, εὐθὺς ἀναπηδήσαντες (39) τοῦ συμποσίου, καθάπερ ἐκμανεῖς καὶ παραπλῆγες, ζήλῳ καὶ θυμῷ ζέοντες, διὰ τῆς ἀγορᾶς θέειν βοῶντες καὶ λέγοντες· *Χριστιανοὶ, Χριστιανοὶ τὰς ψυχὰς ἡμεῖς· ἀκουέτω πᾶς ἄνθρωπος, καὶ πρὸ πάντων Θεὸς, ᾧ καὶ ζῶμεν καὶ τεθνηξόμεθα. Οὐκ ἐψευσάμεθά σε, Σῶτερ Χριστέ· οὐκ ἠρνησάμεθα τὴν μακαρίαν ὁμολογίαν. Εἴ τι* B *καὶ ἡ χεὶρ ἔπταισεν, ἀλλ' ἡ διάνοιά γε οὐκ ἠκολούθησεν. Βασιλεῖ κατεσοφίσθημεν, οὐ χρυσοῦ τραυματίαι γεγόναμεν. Ἀπεκδυόμεθα* (40) *τὴν ἀσέβειαν, αἵματι καθαιρόμεθα.* Εἶτα τῷ βασιλεῖ προσδραμόντες, καὶ τὸν χρυσὸν προσρίψαντες λίαν νεανικῶς· *Οὐ δῶρα δεδέγμεθα, βασιλεῦ*, βοᾷν, *ἀλλὰ θάνατον κατακεκρίμεθα· οὐκ εἰς τιμὴν ἐκλήθημεν* (41), *ἀλλ' ἀτιμίαν κατεψηφίσθημεν. Δὸς χάριν τοῖς σοῖς στρατιώταις· Χριστῷ σφαγίασον* (42) *ἡμᾶς, ᾧ μόνῳ βασιλευόμεθα· ἀντίδος πῦρ τοῦ πυρός· τέφραν ἀντὶ τῆς τέφρας ἐκείνης ποίησον. Ἀπόκοψον χεῖρας, ἃς κακῶς προὐτείναμεν* (43)· *πόδας, οἷς κακῶς ἐδράμομεν. Ἄλλους τῷ χρυσῷ τίμησον, οἷς οὐ μεταμελήσει λαβοῦσιν· ἡμῖν δὲ ἀρκεῖ Χριστὸς, ὃν ἀντὶ πάντων ἔχομεν* (44). C Ταῦτα λέγειν τε (45) ὁμοῦ, καὶ τοῖς ἄλλοις διακελεύεσθαι γνῶναι τὴν ἀπάτην, ἀνανῆψαι τῆς μέθης, ἀπολογήσασθαι τῷ Χριστῷ δι' αἵματος· ἐφ' οἷς ἀγανακτήσαντα τὸν βασιλέα, τὸ μὲν φανερῶς κτεῖναι φυγεῖν, ἵνα μὴ μάρτυρας ἐργάσηται τοὺς ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς μάρτυρας, ἐξορίᾳ δὲ παραδόντα, οὕτως ἀμύνασθαι, καὶ μεγίστην εὐεργεσίαν καταθέσθαι, τὸ πόῤῥω στήσεσθαι (46) τῶν ἑαυτοῦ μιασμάτων (47) καὶ τεχνασμάτων.

c. 34, 35. Sed maxime lib. xv, c. 5, ubi ocus occurrit, qui ad illustrandum Gregorium, et Basilii scholiastæ confirmandam interpretationem scriptus videri possit: Οἱ Ἕλληνες τῷ μὲν παρὰ δεῖπνον ἀκράτῳ προσδιδομένῳ τὸν ἀγαθὸν ἐπιφωνοῦσι δαίμονα, τιμῶντες τὸν εὑρόντα δαίμονα· ἦν δὲ οὗτος ὁ Διόνυσος· τῷ δὲ μετὰ δεῖπνον κεκραμένῳ πρώτῳ προσδιδομένῳ ποτηρίῳ Δία Σωτῆρα ἐπιλέγουσι. « Græci cum temetum inter cœnandum mensæ infertur, elato clamore bonum deum invocant, illum venerantes qui reperit. Is autem fuit Bacchus. Cum vero post cœnam primum aqua temperatum poculum ministratur, Jovem Servatorem exsultantes acclamant. » Et lib. x, c. 6, ait: Τοῖς οὖν θεοῖς, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὥς ἐν *Φιλήβῳ* φησὶν, εὐχόμενοι κεραννύωμεν, εἴτε Διόνυσος, εἴθ' Ἥφαιστος, εἴθ' ὅστις ταύτην τὴν τιμὴν εἴληχεν τῆς συγκράσεως. « Deos igitur precati, quod ait Plato in *Philebo*, vinum misceamus, seu Bacchus, seu Vulcanus, seu quivis alius deorum hunc sortitus est honorem, cum vinum miscetur; » seu, ut ex altero Athenæi loco liquet, atque ex historia quæ hic narratur, « inventæ mistionis honorem sortitus est. » Hic observare juvat, in conviviis primum meraco et temeto potatum, procedente vero potatione, ac « post cœnam, » pocula fuisse vulgo temperata.

(36) *Μετὰ τῆς σφραγῖδος.* « Juxta mandatum, » ἐν πᾶσιν εὐχαριστοῦντες, « in omnibus gratias agentes. » Hæc Montacutius, a quo veritas extorquet, ut plurima, de salutiferæ crucis signo, catholicæ fidei consentanea candide fateatur. Utinam D parem in cæteris confessionem a Montacutio extorsisset, atque ab ejus popularibus etiamnum extorqueret veritatis amor et candida fides!

(37) *Ἠρνήμεθα.* Reg. bu, ἠρνησάμεθα.

(38) *Τί τὸ καινὸν τοῦτο.* Ita melioris notæ codices. Par. ed. τί τοῦτο τὸ καινόν.

(39) *Ἀναπηδήσαντες.* Pass. ἀποπηδήσαντες.

(40) *Ἀπεκδυόμεθα*, etc. « Impietatem exuti, cruore purgabimur. »

(41) *Ἐκλήθημεν.* Colb. k, κεκλήμεθα.

(42) *Σφαγίασον.* In Ald. et Herv. prave σφραγίσον.

(43) *Προὐτείναμεν.* Pass. προτείναμεν.

(44) *Ἔχομεν.* Pass. ἔχωμεν.

(45) *Λέγειν τε.* Pass. λέγειν δ'.

(46) *Στήσεσθαι.* Tres Reg. Or. 1, στῆσαι. Alii, στῆναι.

(47) *Μιασμάτων.* Reg. b, duo Colb. Or. 1, addunt, τε.

illos interficere noluisse, ne martyres efficerentur, qui, quantum in ipsis erat, martyres erant, exsilio tamen mulctasse ac pœna ea vindictam sumpsisse, maximeque eos beneficio affecisse, quos a piaculis suis versutisque consiliis procul removisset.

ΠΕ'. Καίπερ δὴ (48) οὕτως ἔχων ὁρμῆς, καὶ πρὸς A πολλὰ τῇ κακονοίᾳ χρησάμενος· ὅμως, οὐ γὰρ εἶχε πῆξιν τοῦ ἀνδρὸς ἡ διάνοια, οὐδὲ τῶν οἰκείων λογισμῶν μᾶλλον ἦν ἢ τῆς φορᾶς τοῦ δαίμονος, οὐ διεφύλαξεν εἰς τέλος τὴν γνώμην, οὐδὲ τὸ τῆς πονηρίας ἀπόῤῥητον διεσώσατο· ἀλλ' ὥσπερ τὸ Αἰτναῖον πῦρ λόγος τοῖς πυθμέσι τῆς Αἴτνης (49) ἐγκρύπτεσθαι, κάτωθεν πλημμυροῦν καὶ βίᾳ κρατούμενον, εἴτε τι ἄλλο τοῦτό ἐστιν, εἴτε ἆσθμα κολαζομένου γίγαντος, τέως μὲν φοβερὸν ὑπηχεῖν, καὶ καπνὸν τοῦ κακοῦ μήνυμα τῆς κορυφῆς ἀπερεύγεσθαι· εἰ δέ που πλεονάσαν τύχοι καὶ δυσκάθεκτον γένοιτο, τῶν οἰκείων κόλπων ἀποδρασθὲν, ἄνω φερόμενον καὶ ὑπὲρ τοὺς κρατῆρας χεόμενον, ἔστιν ἃ καὶ τῆς ὑποκειμένης γῆς φθείρειν ἀπίστῳ (50) καὶ φοβερῷ ῥεύματι· οὕτω κἀκεῖνον ἔστιν εὑρεῖν, ἄχρι μέν τινος ἑαυτοῦ (51) κρα- B τοῦντα καὶ τοῦ σοφιστικοῦ δόγματος, ἀπάτῃ τε διατιθέντα (52) κακῶς τὰ ἡμέτερα· εἰ δέ που τὸ ἀκρατὲς τῆς ὀργῆς ὑπερβλύσειε, μηδὲ κρύπτειν δύνασθαι τὸ κακόηθες, ἀλλὰ γυμνῷ χρῆσθαι τῷ διωγμῷ κατὰ τοῦ θείου καὶ εὐσεβοῦς ἡμῶν συντάγματος.

LXXXV. Sed quanquam ea mente esset, hacque animi malignitate ac vafritie ad multa uteretur, tamen, ut qui nullam animi firmitatem et constantiam haberet, nec tam cogitationes ac rationes suas, quam dæmonis impetum sequeretur, nequaquam ad extremum usque in sententiam mansit, nec pravitatis arcanum retinuit. Verum, quemadmodum Ætnæum ignem narrant Ætnæ radicibus abscondi, ab ima parte exundantem, ac vi retentum atque compressum, sive hoc aliud quidpiam est, sive gigantis pœnas dantis anhelitus, prius quidem horrendum quemdam sonum edere, fumumque, propinqui mali indicem, vertice suo evomere : quod si forte amplior et exuberantior fuerit, rapidiorque, quam ut coerceri queat, tum vero sinibus suis æstu vehementi B extrusum, sursumque tendentem, ac supra foramina sua sese effundentem, adjacentes quoque nonnullas terræ partes incredibili illo et horribili fluxu pervastare : eodem quoque modo illum reperire licet, aliquantisper quidem et seipsum, sophisticum suum decretum in potestate tenentem, ac per fraudem res nostras incommodis afficientem : cæterum, si quando iræ impotentia redundantior esset, tum vero ne animi quidem perversitatem premere ac dissimulare posse, verum adversus pium divinumque nostrum agmen nuda et aperta persecutione grassari.

ΠϚ'. Ἵνα γὰρ ἐάσω τὰ κατὰ τῶν ἁγίων οἴκων προστάγματα, δημοσίᾳ τε προτιθέμενα καὶ ἰδίᾳ πληρούμενα, καὶ σύλησιν ἀναθημάτων τε καὶ χρημάτων, οὐ μᾶλλον ἐξ ἀσεβείας (53) ἢ ἀπληστίας, καὶ σκευῶν ἱερῶν ἁρπαγὴν, χερσὶ βεβήλοις ὑβριζομένων, τούς τε ὑπὲρ τούτων ἀγομένους (54) καὶ στρεβλου- C μένους, ἱερεῖς τε καὶ ἀρχομένους, καὶ τοὺς πλήρεις αἱμάτων κίονας ταῖς τούτων χερσὶ κυκλουμένους, καὶ ζωννυμένους, ξαινομένων ταῖς μάστιξι, τούς τε διαθέοντας τοξότας κατὰ πόλεις καὶ χώρας (55) ὠμοτέρους, καὶ θερμοτέρους τοῦ ταῦτα ἐπιτάττοντος, ὡς ἂν ἀντὶ Περσῶν καὶ Σκυθῶν καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων παραστήσωνται· ἵνα μὴ ταῦτα λέγω, τίς οὐκ οἶδε τὴν Ἀλεξανδρέων ἀπανθρωπίαν; οἳ πρὸς πολλοῖς ἄλλοις, οἷς ἐνεανιεύσαντο (56) καθ' ἡμῶν ἀμέτρως τῷ καιρῷ χρησάμενοι, δῆμος ὄντες στασιώδης φύσει καὶ μανικὸς, ἔτι καὶ τοῦτο λέγονται προσθεῖναι (57) τοῖς ἀσεβήμασιν, αἵματος διπλοῦ τὸν ἱερὸν οἶκον ἡμῶν ἐμπλῆσαι, ὅσος τε θυσιῶν καὶ ὅσος ἀνθρώπων· D

LXXXVI. Ut enim edicta ea prætercam, quæ adversus ædes sacras, tum publice proponebantur, tum privatim explebantur, et votivorum donorum ac pecuniarum expilationem, non magis ab impietate quam ab avaritia manantem, et sacrorum C **121** vasorum, quæ profanis manibus petulanter et contumeliose tractabantur, direptionem, sacerdotes etiam subjectamque plebem, qui pro his rebus abstrahebantur, acerbissimeque torquebantur, columnas quoque cruoris plenas, horum manibus atque complexu, dum virgis conciderentur, per orbem cinctas, denique sagittarios per urbes et regiones discurrentes, atque ipso etiam, qui hæc imperabat, acriores et crudeliores, quo nos videlicet pro Persis et Scythis aliisque barbaris in ditionem suam atque imperium redigerent ; ut hæc, inquam, omnia prætermittam, eccui tandem Alexandrinorum credulitas ignota est? qui præter multa D alia, quæ adversus nos designarunt, temporis licen-

(48) *Καίπερ δή.* Pass. Καίπερ δ'.

(49) *Τοῖς πυθμέσι τῆς Αἴτνης.* « Ætnæ radicibus. » Virg. *Æneid.* III :

Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgeri mole hac, ingentemque insuper Ætnam
Impositam, ruptis flammam exspirare caminis.

Ovidius vero, lib. V *Metamorph.* non Enceladum, sed Typhœum hunc vocat gigantem.

Degravat Ætna caput, sub qua resupinus arenas
Ejectat, flammamque fero vomit ore Typhœus.

Hæc interposuit Gregorius, inquit Elias, ut Græcorum futiles nugas sugillet.

(50) *Ἀπίστῳ.* « Infido. » Or. 1, in ora γρ. ἀπλέτῳ, quod secutus videtur Billius.

(51) *Ἑαυτοῦ*, etc. Comb. sic reddit : « sui compotem ac decreti sophistici tenacem. »

(52) *Διατιθέντα.* Sic quinque Regii, Or. 1, et Colb. 8, διατεθέντα. Edit. διατιθέναι. Heinsius sic legit, ἀπάτῃ χρώμενον διατιθέναι.

(53) *Ἀσεβείας.* Duo Reg. ἀπιστίας.

(54) *Ἀγομένους.* Comb. « qui ducebantur et torquebantur ; diris modis habitis idcirco quod his rebus obstarent. »

(55) *Κατὰ πόλεις καὶ χώρας.* « Per urbes et regiones. » Sic melioris notæ codices. Ed. κατὰ χώρας καὶ πόλεις.

(56) *Ἐνεανιεύσαντο.* « Quæ adversum nos ausi sunt : » vel, « petulanti licentia ; » vel, « rerum novarum studio adversum nos designarunt. »

(57) *Προσθεῖναι.* Reg. bm, προσθῆναι.

tia immoderate abutentes, plebs etiam alioqui A seditiosa et furiosa, hunc quoque impietatibus suis cumulum addidisse referuntur, ut sacrosanctum templum nostrum duplici cruore, hoc est, victimarum et hominum, implerent, idque imperatorii cujusdam philosophi ductu atque auspiciis perpetrasse, ab his tantum rebus nominis famam consecuti? Eccui Heliopolitarum concursio incognita est? eccui Gazæorum, qui apud eum in admiratione et honore erant, propterea quod ipsius magnificentiam probe persentiebant, effrenis audacia? Eccui Arethusiorum furor, qui cum prius obscuri atque ignobiles essent, ab eo tempore perquam etiam noti ac celebres fuerunt? Nec enim præclara duntaxat actio celebritatem parit, sed etiam improbitas, quæ pravorum hominum gloriam superat.

καὶ ταῦτα ἐργάσασθαι, στρατηγοῦντός τινος ἑνὸς (58) τῶν βασιλικῶν φιλοσόφων, ἐκ τούτων μόνον ὀνομασθέντος; Τίς ἀγνοεῖ τὴν Ἡλιουπολιτῶν συστροφὴν (59); τίς τὴν Γαζαίων ἀπόνοιαν, τῶν ὑπ' ἐκείνου θαυμαζομένων καὶ τιμωμένων (60), ὅτι καλῶς αὐτοῦ τῆς μεγαλοπρεπείας ᾔσθοντο (61); τίς τὴν Ἀρεθουσίων μανίαν, τῶν τέως ἀγνοουμένων, ἐξ ἐκείνου δὲ (62) τοῦ καιροῦ καὶ λίαν ἐπιγινωσκομένων (63); Ποιεῖ γὰρ περιβοήτους οὐ δεξιὰ πρᾶξις μόνον, ἀλλὰ καὶ κακία (64), νικῶσα πονηρῶν εὐδοκίμησιν.

LXXXVII. Illi enim, ut unum ex multis commemorem, quod etiam atheis horrorem incutere B queat, virgines castas et mundo sublimiores, quæque vix etiam unquam viris in conspectum venerant, in medium productas, vestibusque nudatas, ut per aspectum contumeliam ipsis prius inferrent, ac postea proscissas atque dissectas, o Christe, quomodo tuam illius temporis patientiam feram! partim propriis etiam dentibus comminutas edisse, atque, ut eorum exsecrandum furorem decebat, crudis hepatibus sese ingurgitasse feruntur, ac cibo illo perfunctos, communem et usitatum admisisse: partim palpitantibus adhuc visceribus suillum pabulum inspersisse, ferocissimisque porcis immissis hoc spectaculum **122** objecisse, ut simul cum hordeo carnes laniari atque exedi perspicerent, mi- C stum alimentum, ac tum primum conspectum et auditum: quo sane is solum dæmones suos alere merebatur, qui horum scelerum architectus erat; quemadmodum etiam, ut par erat, et sanguine illo et vulnere aluit, quod in præcordiis accepit: etiamsi miseri homines ad res hujusmodi sensu careant, ac præ impietate ne mentis quidem sint compotes.

ΠΖ'. Οἱ μὲν γὰρ λέγονται, δεῖ γὰρ ἓν ἐκ πολλῶν εἰπεῖν, φρίκης καὶ τοῖς ἀθέοις ἄξιον, παρθένους ἁγνὰς καὶ ὑπερκοσμίους, ἀψαύστους μικροῦ καὶ ὀφθαλμοῖς ἀῤῥένων, εἰς μέσον προαγαγόντες (65), καὶ τῆς ἐσθῆτος γυμνώσαντες, ἵνα τῇ θέᾳ πρότερον ἐνυβρίσωσιν, εἶτ' ἀνακείραντες, καὶ διχάσαντες (ὢ πῶς ἐνέγκω σου, Χριστὲ, τὴν τότε μακροθυμίαν!) οἱ μὲν καὶ ἰδίοις ὀδοῦσι κακῶς (66) ἑστιαθῆναι, καὶ τῆς ἑαυτῶν κακοδαιμονίας ἀξίως, ὠμῶν τῶν ἡπάτων ἐμφορηθῆναι, καὶ μετ' ἐκείνην τὴν τροφὴν ἄλλην προσενέγκασθαι, τὴν κοινήν τε καὶ νενομισμένην· οἱ δὲ σπαίρουσιν ἔτι τοῖς σπλάγχνοις συώδη τροφὴν ἐπισπείραντες, καὶ συῶν ἐπαφέντες τοὺς θερμοτέρους (67), οἷον ἀγαγεῖν (68) ἐκεῖνο τὸ θέατρον σάρκας ἰδεῖν κριθαῖς συνεσθιομένας, καὶ σπαραττομένας, τροφὴν ἀνάμικτον, καὶ τότε πρῶτον ὀφθεῖσαν καὶ ἀκουσθεῖσαν· ἣν θρέψαι μόνον τοὺς ἑαυτοῦ δαίμονας, ὁ τούτων δημιουργὸς ἄξιος ἦν· ὡς μὲν οὖν (69) καὶ καλῶς ἔθρεψεν ἐκ τοῦ αἵματος ἐκείνου καὶ τῆς πληγῆς, ἣν κατὰ τῶν (70) σπλάγχνων ἐδέξατο· κἂν ἀναισθήτως ἔχωσι πρὸς τὰ τοιαῦτα οἱ δείλαιοι, καὶ μηδὲ τὸ φρονεῖν ἐκ τῆς δυσσεβείας ἔχοντες.

LXXXVIII. Jam vero, illud eximii viri, Marci, et

ΠΗ'. Τὸ δέ γε Μάρκου τοῦ θαυμασίου (71) καὶ

(58) *Τινὸς ἑνός.* Sic plures codd. Mont. ἑνός τινος præfert, atque in eo disputat. Pass. ἑνός, dempto τινός. Alii τινός sublato ἑνός, quod perinde est; nam unum sufficit. Reg. bm addit, Πυθιόδωρος οὗτος ἦν· « Pythiodorus is erat, » quod non agnoscunt mss., sed Billius approbat.

(59) *Συστροφή.* « Factiosa coitio. » Quam furiosa fuerit, litteris mandavit Sozom., lib. v, c. 9, Theod., D *Hist.*, lib. III, c. 6. De Gazæis vide etiam Sozom. ibid.

(60) *Καὶ τιμωμένων.* Deest in Reg. bm.

(61) *Ἤσθοντο.* Reg. l, ᾐσθάνοντο.

(62) *Ἐκείνου δέ.* Sic codices insigniores. Deest δέ in editis.

(63) *Ἐπιγινωσκομένων.* Ita habent melioris notæ codd. In editis γινωσκομένων.

(64) *Ἀλλὰ καὶ κακία*, etc. Comb. « sed improbitas, quæ ipsa pravorum hominum gloriam majori immanitate exsuperat. »

(65) *Προαγαγόντες.* Non pauci, ἀγαγόντες.

(66) *Κακῶς.* « Scelerate, infando crimine. » Deest in quinque Reg. et aliis plerisque codicibus.

(67) *Θερμοτέρους.* Colb. k, θερμοτάτους.

(68) *Οἷον ἀγαγεῖν*, etc. Heinsius legit, οἷον ἄρα γοῦν ἐκεῖνο τὸ θέατρον; conjicit doctissimus censor legendum cum parenthesi (ἄπαγε ἐκεῖνο τὸ θέατρον) « ut viderent (apage immane hoc spectaculum) una cum hordeo discerptas carnes et comesas. »

(69) *Ὡς μὲν οὖν.* Mont. γρ. ὄντων μὲν οὖν καλῶς ἔθρεψεν. Ita habuisse quædam exemplaria Elias testatur. Pass. ἄξιος ἦν, εἰ μὴ καλῶς ἔθρεψεν. De Juliano hic loquitur, qui eorum scelerum architectus, dæmones humani sanguinis cupidos colebat, et dignus erat, qui eos suo pasceret sanguine, ut revera aluit, accepto in præcordiis vulnere.

(70) *Ἣν κατά.* Reg. hu, ᾗ κατά. Reg. bm, ἡνίκα τά.

(71) *Τοῦ θαυμασίου.* Ita Reg. quatuor, Or. 1, Pass. etc. In errorem facti lapsus videtur Gregorius, qui « virum eximium » appellat Marcum Arethusium, quem Arianis partibus fuisse addictum certis monumentis constat. Etenim Marcus, ut discimus ex Athanasio, t. II, part. II, *De Syn.*, initio, num. 25, p. 737, « unus ex iis fuit, qui, » anno 341, vel 342, « legati, cum quarta fidei formula, ad Constantem Augustum missi sunt. » Idem Marcus, juxta Hilarium, fragm. 5, p. 1324, « Arianorum decreto, quod Sardicæ conditum mentiti sunt, subscripsit. » Et fragm. 6, p. 1338, ipse etiam « apud Sirmium e perfidiæ consignatoribus, qui omnes hæretici erant, » unus fuit. Tertiam Sirmii formulam, teste eodem Hilario, fragm. 15, p. 1363, eamdem prope-

A Ἀρεθουσίων, τίς οὕτως ἔξω τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, ὥστε ἀγνοεῖν, καὶ μὴ φθάνειν τῇ διηγήσει τὸν μνημονεύοντα; Οὗτος ἐπὶ Κωνσταντίου τοῦ πάνυ, κατὰ τὴν τότε διδομένην ἐξουσίαν Χριστιανοῖς, δαιμόνων τι καθελὼν οἰκητήριον, καὶ πολλοὺς Χριστιανῶν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης μεταστήσας εἰς σωτηρίαν οὐχ ἧττον διὰ τὴν τοῦ βίου λαμπρότητα ἢ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν, ἦν μὲν ἐκ πλείονος ἐν ὀργῇ τοῖς Ἀρεθουσίοις, μᾶλλον δὲ Ἀρεθουσίων (72) τοῖς φιλοδαίμοσιν. Ἐπεὶ δὲ τὰ πράγματα ἐκινήθη Χριστιανοῖς, καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων φλεγμαίνειν ἤρξατο, τὴν τοῦ καιροῦ δυναστείαν οὐκ ἔφυγε. Φιλοῦσι γὰρ οἱ δῆμοι, κἂν πρὸς τὸ παρὸν κατάσχωσι τὰς ὀργὰς (73), ὥσπερ πῦρ ἐμφωλεῦον ὕλαις, ἢ ῥεῦμα βίᾳ κρατούμενον, εἰ καιροῦ λάβοιντο, ἀνάπτεσθαί τε καὶ ἀναῤῥήγνυσθαι. Ὁρῶν οὖν τὴν τοῦ δήμου κίνησιν ἐπ' αὐτὸν (74), οὐδὲν B μέτριον ἢ ἐννοούντων, ἢ ἀπειλούντων, τὰ μὲν πρῶτα δρασμὸν βουλεύεται, οὐ δι' ἀνανδρίαν μᾶλλον ἢ τὴν φεύγειν ἐκ πόλεως εἰς πόλιν κελεύουσαν ἐντολὴν, καὶ ὑποχωρεῖν τοῖς διώκταις· χρῆναι γὰρ μὴ τὰ ἑαυτῶν σκοπεῖν μόνον (75) Χριστιανοὺς ὄντας, μηδὲ εἰ λίαν εἶεν ἀνδρειότατοί (76) τε καὶ καρτερικώτατοι, ἀλλὰ καὶ τῶν διωκόντων φείδεσθαι, ὡς, τό γε εἰς αὐτοὺς ἧκον μέρος, μὴ τῷ κινδύνῳ τι συνεισφέρειν (77) τῶν πολεμίων. Ἐπεὶ δὲ ᾔσθετο πολλῶν μὲν δι' αὐτὸν ἑλκομένων καὶ ἀγομένων, πολλῶν δὲ τῶν περὶ ψυχῆς τρεχόντων διὰ τὴν τῶν διωκόντων ὠμότητα, οὐκ ἠνέσχετο τῷ καθ' ἑαυτὸν ἀσφαλεῖ (78) τοὺς ἄλλους περιορᾷν κινδυνεύοντας· καὶ διὰ τοῦτο βουλεύεται βουλὴν ἀρίστην τε καὶ φιλοσοφωτάτην· ἐκ τῆς φυγῆς ἐπάνεισι, καὶ τῷ δήμῳ φέρων ἑαυτὸν ἐκδίδωσι χρῆσθαι ὅτι C βούλοιντο (79), καὶ πρὸς τὴν τοῦ καιροῦ παρατάσσεται δυσκολίαν. Ἐνταῦθα τί μὲν ἀπῆν τῶν δεινῶν; τί δὲ οὐκ ἐπενοεῖτο βαρύτερον; ἄλλων ἄλλο τι (80) συνεισφερόντων πρὸς ἑνὸς κακοῦ συμφωνίαν, οὐδὲ τὸ φιλόσοφον τοῦ ἀνδρὸς αἰδουμένων, εἰ μή τι ἄλλο, τῶν ἐγκειμένων (81)· διὰ τοῦτο μὲν οὖν καὶ πλέον ἀγανακτούντων, ὅτι περιφρόνησιν αὐτῶν μᾶλλον ἢ ἀνδρείαν πρὸς τοὺς κινδύνους τὴν τοῦ ἀνδρὸς παρουσίαν (82) ἐνόμιζον.

Arethusiorum, quis tam ab orbe nostro remotus est, ut ignoret, ac commemorantem narratione non antevertat? Hic cum, insigni illo Constantio imperante, pro ea potestate, quæ tum Christianis concessa fuerat, domicilium quoddam dæmonum evertisset, ac multos nunc Christianos a gentili errore ad salutem, non minus ob vitæ splendorem, quam ob dicendi facultatem atque doctrinam traduxisset, jampridem odio Arethusiis erat, vel iis potius qui inter Arethusios erant dæmonum amantes et cultores. Posteaquam autem mutatis Christianorum rebus, gentilium res tumere et assurgere cœperunt, temporis potentiam haudquaquam effugit. Multitudo quippe, etiamsi in præsens impetus cupiditatesque suas coerceat, quemadmodum ignis in materia latens, aut amnis repressus, oblata tamen occasione accendi atque erumpere consuevit. Quocirca, cum populum adversum se incitatum, nec moderati quidquam vel cogitantem, vel comminantem cerneret, primum consciscendæ fugæ consilium init, non tam ignavia fractus, quam præcepto illo permotus, quo e civitate in civitatem fugere, et persecutoribus cedere jubemur [43]. Neque enim Christianos, quantumvis fortes, ac singulari tolerantia præditos, sui tantum rationem habere oportet, sed persecutoribus quoque parcere, ut ne, quantum in ipsis est, ad hostium periculum et damnationem ex seipsis aliquid **123** conferant. At postquam multos sua causa duci ac trahi, multos etiam ob persequentium credulitatem in animæ periculo versari intellexit, tum vero alios, eo quod ipse in tuto, periclitantes negligere minime sustinuit, ac proinde præstantissimum maximeque philosophicum consilium capit. Ex fuga enim redit, seseque ultro plebis arbitrio tradit, atque adversus temporis difficultatem velut aciem instruit. Hic vero quid acerbitatis aberat? quid non etiam atrocius excogitabatur? cum scilicet alii aliud pari consilio ad unius mali conspirationem conferrent, nec, si nulla alia re, saltem hujus viri constantia moverentur, qui illi imminebant: quin potius hoc quoque nomine vehementius incandescerent, quod illius reditum ac præsentiam, non tam fortitudinem adversus pericula, quam ipsorum contemptum interpretarentur.

[43] Matth. x, 23.

D modum ac famosam Ariminensem, ipse Marcus Arethusius dictavit anno 358. Hæc profecto Gregorius si novisset de Marco Arethusio, nunquam eum, « virum eximium » appellasset, nec tam multa de eo honorifice prædicasset. In Marco Arethusio igitur Gregorius, perinde atque in Constantio Augusto, ignoratione facti erravit. Vel postmodum audierat, Marcum ante finem vitæ impietatem abjurasse, et ad Ecclesiæ fideliumque communionem rediisse, quod arbitratur Baronius.

(72) *Μᾶλλον δὲ Ἀρεθουσίων.* Bill. « vel potius Arethusiorum impiissimo cuique, dæmonumque amantissimo. »

(73) *Τὰς ὀργάς.* « Iras. » Montac. τὰς ὁρμάς, « impetus, » et in ora γρ. ὀργάς. Mss. nostri nihil præter edita exhibent.

(74) *Ἐπ' αὐτόν.* Duo Reg., Colb. 3, duo Coisl., Pass. Combef. addunt, ἰοῦσαν.

(75) *Σκοπεῖν μόνον.* Ita Reg. 1, tres Colb., etc. In ed. μόνον post ὄντας.

(76) *Ἀνδρειότατοι.* Reg. bm, l, Colb. k, Pass. ἀνδρικώτατοι.

(77) *Συνεισφέρειν.* Eamdem ob causam Chrysostomus fugiendam esse persecutionem docet exemplo Davidis, qui fugit, ne, innoxium Saulis sanguinem fundendo, reus fieret.

(78) *Καθ' ἑαυτὸν ἀσφαλεῖ.* Billius; « ob cautionem suam. »

(79) *Βούλοιντο.* Tres Regg. Colb. 8, βούλωνται. Reg. bm, βούλονται.

(80) *Ἄλλων ἄλλο τι*, etc. Billius, « ex iis, qui illi imminebant, alii aliud quidpiam ad unius mali concentum afferrent. »

(81) *Τῶν ἐγκειμένων.* Sic plerique codd. Duo autem Regg., Pass., duo Coisl. τῶν ἐκείνου... Duo Colb. τῶν ἐν ἐκείνῳ pro τῶν ἐγκειμένων.

(82) *Παρουσίαν.* Mont. γρ. παῤῥησίαν.

LXXXIX. Ducebatur senex sacerdos, athleta voluntarius, per mediam civitatem, omnibus, præter persecutores et carnifices, tum ob ætatem venerabilis, tum ob vitæ probitatem venerabilior. Ducebatur porro ab omnibus, cujuslibet ætatis, et conditionis ac fortunæ, omnibus æque urgentibus, viris, feminis, adolescentibus, senibus, tam qui publica negotia administrabant, quam qui honoribus ac dignitatibus præditi erant. Atque hoc unum certamen cunctis propositum erat ut furoris adversus senem immanitate sese mutuo superarent; omnibusque pietatis pars esse censebatur, quamplurimis eum malis afficere, pugilemque senem adversus totam civitatem decertantem superare. Raptabatur per plateas, protrudebatur per cloacas: crinibus, et quavis alia corporis parte, admista nempe tormento contumelia, ab iis trahebatur, qui in Mithræ sacris hujusmodi suppliciis juste cruciantur. A pueris ad pueros pendulus remittebatur, qui stilis generosum illud corpus excipiebant, atque hanc tragœdiam instar ludi habebant. Tormentis etiam tibiæ illius ad ipsa usque ossa comprimebantur: lineis filis aures amputabantur, et quidem tenuissimis et firmissimis. Ipse interim **124** sporta in altum sublatus, melle et garo undique perfusus, apibus et vespis meridiano tempore pungebatur, ardentissimo sole lucente, atque huic quidem carnes colliquante, illis autem beatarum illarum carnium, non enim dixerim miserarum, morsum acriorem efficiente. Hic enimvero, ut hoc quoque litteris mandem, senex ille, idemque ad certamina juvenis (nam ne in tormentis quidem animi hilaritatem reliquerat, verum ex ipsis etiam cruciatibus delicias capiebat) celebratum illud et memorabile dixisse fertur: nimirum signum illud sibi placere, quod sublimem se perspiceret, illos contra abjectos atque humi sitos. Usque adeo superior iis erat, a quibus tenebatur, adeoque a do-

A ΠΘ'. Ἤγετο γέρων ἱερεὺς, ἀθλητὴς ἐθελοντὴς διὰ μέσης τῆς πόλεως, αἰδέσιμος τὴν ἡλικίαν, τὴν πολιτείαν (83) αἰδεσιμώτερος, πᾶσι πλὴν τῶν διωκόντων καὶ τυραννούντων· ἤγετο δὲ ἡλικίᾳ πάσῃ καὶ τύχῃ (84), οὐ τῷ μὲν, τῷ δ' οὔ· πᾶσι δὲ ὁμοίως, ἀνδράσι, γυναιξὶ, νέοις, πρεσβύταις, ὅσοι τε τὰ πολιτικὰ διῴκουν, καὶ ὅσοι τῶν ἐπ' ἀξίας (85). Ἀγὼν δὲ ἦν ἅπασιν εἷς, ἀλλήλους ὑπερβαλέσθαι (86) τῇ περὶ τὸν πρεσβύτην θρασύτητι· καὶ μέρος εὐσεβείας ἅπασιν ἐνομίζετο, ὅτι (87) πλεῖστα ἐκεῖνον δρᾶσαι (88) κακὰ, καὶ γέροντα νικῆσαι ἀθλητὴν κατὰ πάσης ἀγωνιζόμενον τῆς πόλεως· εἵλκετο διὰ πλατειῶν, ὠθεῖτο καθ' ὑπονόμων· τῶν τριχῶν εἵλκετο, οὐκ ἔστιν ὅτου μὴ μέρους τοῦ σώματος, μιγνυμένης τῇ αἰκίᾳ τῆς ὕβρεως, παρὰ τῶν ἀξίως ἐν Μίθρου (89) ταῦτα κολαζομένων· παισὶν ἐκ παίδων B μετέωρος ἀντεπέμπετο, γραφίσιν (90) ὑποδεχομένων τὸ γενναῖον σῶμα, καὶ παίγνιον ποιουμένων τὴν τραγῳδίαν· πιέσμασι τὰς κνήμας ἐθλίβετο μέχρις ὀστέων αὐτῶν· λίνοις τὰ ὦτα διετέμνετο, καὶ τούτων τοῖς στεῤῥοτάτοις καὶ λεπτοτάτοις· σαργάνῃ πρὸς ὕψος αἰρόμενος, μέλιτι καὶ γάρῳ (91) διάβροχος (92), σφηξὶ καὶ μελίσσαις ἐξαίνετο (93) μεσούσης ἡμέρας, ἡλίου τὸ φλογῶδες ἐλλάμποντος· καὶ τοῦ μὲν (94) τὰς σάρκας ἐκτήκοντος, τοῖς δὲ θερμοτέραν ποιοῦντος τὴν βρῶσιν τῶν μακαρίων ἐκείνων σαρκῶν, οὐ γὰρ ἀθλίων ἂν εἴποιμι. Ἐνταῦθα δὴ λέγεται, ὡς ἂν καὶ τοῦτο ἀξιωθείη γραφῆς, ὁ πρεσβύτης ἐκεῖνος καὶ νέος πρὸς τοὺς ἀγῶνας, (μηδὲ γὰρ ἐν τοῖς δεινοῖς τὸ φαιδρὸν ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐντρυφᾷν ταῖς βασάνοις (95)), τὸ μνημονευόμενον ἐκεῖνο καὶ ᾀδόμενον C ἐπειπεῖν· ὡς ἐπαινοίη (96) τὸ σύμβολον, ἑαυτὸν μὲν ὑψηλὸν ὁρῶν, ἐκείνους δὲ ταπεινοὺς καὶ κάτω κειμένους· τοσοῦτον περιῆν τῶν κρατούντων, καὶ οὕτως ἦν πόῤῥω τῶν λυπηρων (97), ὡς ἄλλῳ παρὼν κινδυνεύοντι, καὶ πομπὴν ἀλλ' οὐ συμφοοὰν τὸ ποᾶνμα ποιούμενος.

(83) *Πολιτείαν*. Pass., Colb. 3, πολιάν.

(84) *Πάσῃ καὶ τύχῃ*. Codices nonnulli τύχῃ πάσῃ. Alii omittunt πάσῃ, et ad oram ascribunt scholium istud: ἀντὶ τοῦ, πλουσίῳ καὶ πένητι, καὶ ἄρχοντι καὶ ἀρχομένῳ, καὶ δούλῳ καὶ ἐλευθέρῳ, « pro, divite et inope, principe et subdito, servo et libero. » Mox, οὐ τῷ μὲν, τῷ δ' οὔ. « Ducebatur porro... non ab illo quidem, ab illo vero minime, sed omnibus D æque, » etc.

(85) *Ἀξίας*. Reg. hu, duo Colb. ἀξίαις.

(86) *Ὑπερβαλέσθαι*. Sic quinque Regg., Or. 1, Pass. Editi vero et mss. non pauci ὑπερβάλλεσθαι.

(87) *Ὅτι*. Pass., Coisl. 2, aliique nonnulli ὅστις.

(88) *Δρᾶσαι*. Iidem codices δράσαι... νικήσει ἀθλητὴν νίκην αἰσχίστην· « turpissimo victoriæ genere superaret. » Sic etiam legunt Sav. et Comb.

(89) *Μίθρου*. Per « Mithram, » solem quidam intelligunt, in cujus honorem festa celebrabantur; et qui ipsius sacris initiandi erant, per duodecim tormentorum genera ducebantur, hoc est per famem, per ustionem, per flagra, etc.

(90) *Γραφίσιν*. « Stilis, » quibus scribebant in pugillaribus; nec bene Billius, ex hujus temporis usu, « cultris pennariis. » Neque enim Gregorii tempore pennarum usus erat ad scribendum.

(91) *Γάρῳ*. « Garo. » Bill. « jusculo; » sic « garum » reperimus a Valerio interpretatum in Theodoreto: et ipse Billius in Elia verterat. Est autem « garum » liquamen muscis ac vespis aptissimum.

(92) *Διάβροχος*. Coisl. 1, διαβρεχόμενος.

(93) *Ἐξαίνετο*. Theod. ἑστιώμενος, quasi « discerpebatur, erodebatur, punctim lacerabatur. »

(94) *Τοῦ μέν*, etc. Tres Regg., totidem Colb. et Or. 1, ad oram, καὶ τῷ μέν. Billius etiam τῷ, sed subjecto τοῦ. « Ego malim, » ait Heinsius, « τοῖς μέν priori loco, et posteriori τῷ δέ, id est, μέλιτι καὶ γάρῳ, vel τῷ μέν, id est, φλογιώδει, τοῖς δέ, id est, μέλιτι καὶ γάρῳ, » sive potius, ut nobis videtur, σφηξὶ καὶ μελίσσαις. Elias autem videtur legisse, τοῦ, ut ex versione patet. Quo nimirum viri sancti carnes colliquefierent, et animalia ad eas edendas excitarentur.

(95) *Ταῖς βασάνοις*. Pass. ἐν ταῖς βασάνοις.

(96) *Ὡς ἐπαινοίη*. In hunc locum Heinsius: « Primum lego, inquit, ὡς ἐπάνω ἦν τὸ σύμβολον, et subjicio verba Christi: Ὅστις ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται. Quicunque se exaltaverit, humiliabitur; et quicunque se humiliaverit, exaltabitur. » (*Matth.* XXIII, 12.)

(97) *Τῶν λυπηρῶν*. Ita melioris notæ codices. Deest τῶν in editis.

loribus et molestiis remotus, non aliter ac si alienis periculis interesset, suppliciumque suum pompam, non calamitatem, esse duceret.

Ϟ'. Καίτοι ταῦτα τίς οὐκ ἂν ᾐδέσθη τῶν καὶ μετρίως ἐπιεικῶν τε καὶ φιλανθρώπων; Ἀλλ' οὐκ ἐκείνους γε εἴασεν ὁ καιρὸς, οὐδὲ ἡ τοῦ βασιλέως ὁρμὴ, τὸ ἀπάνθρωπον ἀπαιτοῦσα καὶ δήμους, καὶ πόλεις, καὶ ἄρχοντας, εἰ καὶ μὴ τοῖς πολλοῖς ἐδόκει των ἀγνοούντων τὸ βάθος τῆς ἐκείνου κακοηθείας. Τοιαῦτα ἡμῖν τὰ τοῦ στεῤῥοῦ γέροντος. Καὶ ταῦτα ὑπὲρ τίνος; ἵνα χρυσοῦν (98) ἕνα μὴ πρόηται τοῖς βασανισταῖς· ᾧ καὶ δῆλον, ὡς ὑπὲρ εὐσεβείας διεκαρτέρει (99). Ἕως μὲν γὰρ, βαρυτάτην ποιησάμενοι τοῦ ναοῦ τὴν ἀποτίμησιν, τὸ πᾶν ᾔτουν χρυσίον, ἢ αὐτόν γε ἀναδείμασθαι τὸν νεὼν (1) ἐκέλευον, ἐδόκει τὸ ἀδύνατον τοῦ ἐπιτάγματος μᾶλλον ἢ τὸ εὐσεβὲς τῆς ψυχῆς ποιεῖν ἐκείνῳ τὴν ἔνστασιν· ἐπεὶ δὲ νικῶν αὐτοὺς κατὰ μικρὸν (2) τῇ καρτερίᾳ, καὶ ὑφαιρῶν ἀεί τι τῆς ἀποτιμήσεως, τελευταῖον εἰς τοῦτο κατέστησεν, ὡς κομιδῇ μικρὸν εἶναι τὸ αἰτούμενον, καὶ ὅσον ῥᾷστον καταβαλεῖν· καὶ ἴσος ἀγὼν ἦν τοῖς μὲν νικῆσαι τῷ καὶ ὁτιοῦν (3) λαβεῖν, τῷ δὲ μὴ κρατηθῆναι τῷ μηδὲ ὅλως καταβαλεῖν, καίτοι πολλῶν ὄντων τῶν καὶ πλεῖον συνεισφέρειν προθυμουμένων οὐ μόνον διὰ τὴν εὐσέβειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀνάλωτον καὶ ἀήττητον· τηνικαῦτα ἐδείχθη σαφῶς (4) οὐ περὶ χρημάτων, ἀλλὰ περὶ τοῦ εὐσεβοῦς τὸν ἀγῶνα τιθέμενος.

XC. Et quidem quem tandem hæc reverenti non novissent, etiam exigua lenitate atque humanitate præditorum? Sed hoc illis per tempus, et imperatoris cupiditatem, tum a populis, tum ab urbibus et præfectis crudelitatem exposcentis, etiamsi plerisque improbitatis ipsius arcanum ignorantibus secus videretur, minime licuit. Hæc firmus senex et constans pertulit. Si causam quæris, ut ne nummum unum aureum tortoribus projiceret. Ex quo perspicue intelligi potest, eum pietatis causa cruciatus tolerasse. Nam quandiu Arethusii gravissima templi æstimatione facta, totam auri summam poscebant, aut ipsum certe templum reficere jubebant, videri poterat ille idcirco potius obsistere, quod jussa exsequi non posset, quam quod pietatis studio duceretur. Posteaquam autem tolerantia sua eos paulatim vincens, atque ex æstimatione aliquid semper detrahens, eo tandem rem adduxit, ut perquam exiguum id esset, quod ab eo postulabatur, ac persolvere facillime posset; parique certamine inter se contenderent, illi, ut vincerent, hic, ne vinceretur; hoc est, illi, ut vel tantillum pecuniæ acciperent, hic ne quid omnino numeraret, quamvis alioqui multi essent, qui, partim pietate adducti, **125** partim invicta et inexpugnabili ejus fortitudine commoti, ampliorem etiam summam erogare pararent; tum vero liquide declaratum est, eum non pro pecuniis, sed pro pietate certamen iniisse.

ϞΑ'. Ἆρ' οὖν ἐπιεικείας ταῦτα καὶ ἡμερότητος, ἢ τοὐναντίον θράσους καὶ ἀπανθρωπίας ἐστὶ γνωρίσματα, λεγέτωσαν ἡμῖν οἱ τὸν φιλόσοφον βασιλέα θαυμάζοντες. Ἐγὼ μὲν οὐδένα τῶν πάντων ἀπορεῖν οἶμαι τῆς (5) δικαίας καὶ ἀληθοῦς ἀποκρίσεως (6). Καὶ οὔπω προστέθεικα, ὅτι τῶν σεσωκότων (7) τὸν ἐξάγιστον, ἡνίκα τὸ γένος αὐτῷ πᾶν ἐκινδύνευε, καὶ διὰ κλοπῆς ὑπεξαγαγόντων, εἷς οὗτος ἦν· ὑπὲρ οὗ τάχα μόνου δικαίως ταῦτα ἔπασχε, καὶ πλείω προσπαθεῖν ἄξιος ἦν, ὅτι κακὸν τοσοῦτο τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ σώζων ἐλάνθανε. Φασί τοι διὰ ταῦτα καὶ τὸν τηνικαῦτα ὕπαρχον (8) (γενέσθαι γὰρ ἄνδρα Ἕλληνα μὲν τὴν θρησκείαν, τὸν τρόπον δὲ ὑπὲρ Ἕλληνα, καὶ κατὰ τοὺς ἀρίστους τῶν πάλαι καὶ νῦν ἐπαινουμένων), ἐκεῖνο πρὸς τὸν βασιλέα μετὰ παῤῥησίας εἰπεῖν, οὐ φέροντα τὸ πολυειδὲς τῆς τοῦ ἀνδρὸς αἰκίας καὶ καρτερίας· *Οὐκ αἰσχυνόμεθα, βασιλεῦ, παρὰ τοσοῦτον ἡττώμενοι* (9) *πάντων Χριστιανῶν, ὡς μηδὲ* (10)

XCI. An vero hæc lenitatis et mansuetudinis, aut contra furoris et crudelitatis argumenta sint, nobis velim exponant, qui philosophum imperatorem admirantur. Ego quidem certe neminem fore existimo, cui justa et vera responsio defutura sit. Necdum illud adjeci, hunc ex iis unum fuisse, qui sceleratum illum et exsecrandum, tum, cum genus ipsius totum periclitaretur, servarant, furtimque subduxerant: quo etiam solo nomine merito fortasse hæc perpetiebatur, ac plura perpeti merebatur, quod tantum malum universo terrarum orbi imprudens servarat. Ob id enimvero, qui tum præfecti munere fungebatur (quanquam enim religione gentilis, moribus tamen gentili sublimior erat, ac præclarissimis quibusque et laudatissimis, tam veteris quam nostræ memoriæ viris comparandus), multiplicem hominis hujusce cruciatum ac tolerantiam non ferens, illud ad imperatorem

(98) *Ἵνα χρυσοῦν*. Plures codices, et Herv. ἵνα μὴ χρυσοῦν.

(99) *Διεκαρτέρει*. Alii, ἐκαρτέρει.

(1) *Νεών*. Regg. bm, 1, et Bill. ναόν.

(2) *Κατὰ μικρόν*. Reg. hu, Colb. a, 2, et Pass. κατὰ μέρος.

(3) *Τῷ καὶ ὁτιοῦν*. Sav. τῷ ὁτιοῦν.

(4) *Ἐδείχθη σαφῶς*. Sav. γρ. διεδείχθη.

(5) *Οἶμαι τῆς*. Subauditur περὶ, vel, ἕνεκα τῆς, quod observatur ad oram Reg. cod. u.

(6) *Ἀποκρίσεως*. Sav. addit in marg. μηδὲν μετεῖναι φιλανθρωπίας, « omnis expertem humanitatis esse. » Quod agnoscunt nonnulli codices, Pass., Coisl. 2, etc.

(7) *Ὅτι τῶν σεσωκότων*, etc. Auctor anim versionum quæ ad oram Heinsiani codicis leguntur, hic se Anglum prodit, et reformatæ, ut aiunt, religioni nomen dedisse; qui Marco Julianum servanti, Crannerum suum Mariam reginam servantem, his verbis comparat: « Sic Crannerus noster Mariam, reginam postea Angliæ, magno et suo et aliorum malo, ab imminente capitis periculo servavit. »

(8) *Ὕπαρχον*. Bill. « Hyparchum » vertit. Combefisio non placet. In Sozom. redditur, « Præfectus prætorii. »

(9) *Ἡττώμενοι*. Pass. ἡττημένοι.

(10) *Ὡς μηδέ*. Sic quatuor Regg. et Sav.; Par. ὥστε μηδέ.

fidenter ac libere dixisse memoratur : *Non nos pudet, imperator, usque adeo Christianis omnibus inferiores esse, ut ne senem quidem unum superare potuerimus, per omnia tormentorum genera grassatum? Et quem vincere haud magnum et honorificum, an non extremæ calamitatis est ab eo victos discessisse?* Ita iisdem rebus, ut apparet, hinc præfecti erubescebant, hinc imperatores gloriabantur. His porro quidnam miserius, non tam iis qui patiebantur, quam qui faciebant, contingere potuit? Atque Arethusiorum quidem facinus ad hunc modum se habuit, ut jam parva sit Echeti et Phalaridis crudelitas, si cum illorum sævitia et immanitate conferatur, vel ejus potius quo auctore et impulsore hæc committebantur : siquidem seminis sunt germina, et venti naufragia.

A γέροντος ἑνὸς κρατεῖν δυνηθῆναι πάσας διεξελθόντος βασάνους; Καὶ οὐ κρατῆσαι μὴ μέγα, τούτου πῶς οὐ τῆς ἐσχάτης συμφορᾶς ἀπελθεῖν (11) ἡττημένους; Καὶ, ὡς ἔοικε, τοῖς αὐτοῖς ὕπαρχοι μὲν ᾐσχύνοντο, βασιλεῖς δὲ ἐκαλλωπίζοντο. Τούτων τί ἂν γένοιτο τοῖς δρῶσι μᾶλλον ἀθλιώτερον ἢ τοῖς πάσχουσι; Τὰ μὲν δὴ τῶν Ἀρεθουσίων τοιαῦτα καὶ οὕτως ἔχοντα, ὡς μικρὰν (12) εἶναι τὴν Ἐχέτου καὶ Φαλάριδος (13) ἀπανθρωπίαν πρὸς τὴν ἐκείνων ὠμότητα, μᾶλλον δὲ τοῦ ταῦτα πείθοντος καὶ κατασκευάζοντος· εἴπερ τοῦ σπέρματος τὰ βλαστήματα, καὶ τοῦ πνεύματος τὰ ναυάγια (14).

XCII. Alia autem qualia, quæso, quamque **126** gravia! Quis mihi Herodoti ac Thucydidis otium linguamque suppeditabit, ut istius improbitatem futuro quoque tempori tradam, atque hujus temporis historiam quasi in columna insculptam posteris relinquam? Tacebo Orontem, et nocturnas cædes quas hic socia imperatoris opera occultabat cadaverum acervis compressus, atque obscure necem afferens. Hoc enim loco poetæ verba usurpare aptius fuerit. Prætermittam etiam concavas et semotissimas aulæ partes, quæque etiam in lacubus, et puteis et fossis, malis thesauris mysteriisque scatebant; non modo dissectorum puerorum et virginum, ad animarum evocationem et divinationem, sacrificiaque minime legitima, sed eorum etiam qui pietatis causa in peri-

B ϞΒʹ. Τἄλλα δὲ (15) οἷα καὶ ὅσα; Τίς ἄν μοι δοίη τὴν Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου σχολήν τε καὶ γλῶτταν, ἵνα καὶ τῷ μέλλοντι χρόνῳ παραδῶ τὴν τοῦ ἀνδρὸς πονηρίαν, καὶ στηλιτευθῇ τοῖς μετέπειτα τὰ τοῦ καιροῦ διηγήματα; Σιωπήσομαι τὸν Ὀρόντην (16) καὶ τοὺς νυκτερινοὺς νεκροὺς (17), οὓς τῷ βασιλεῖ συνέκρυπτεν οὗτος στεινόμενος (18) νεκύεσσι, καὶ κτείνων ἀδήλως (19)· ἐνταῦθα γὰρ τὰ τοῦ ἔπους (20) εἰπεῖν οἰκειότερον. Παραδραμοῦμαι καὶ τῶν βασιλείων τὰ κοῖλα καὶ ἀπωτάτω, ὅσα τε ἐν λάκκοις (21) καὶ φρέασι, καὶ διώρυξι κακῶν γέμοντα θησαυρῶν τε καὶ μυστηρίων· οὐ μόνον τῶν ἀνατεμνομένων παίδων τε καὶ παρθένων ἐπὶ ψυχαγωγίᾳ καὶ μαντείᾳ, καὶ θυσίαις οὐ νενομισμέναις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας κινδυνευόντων. Συγχωρήσωμεν (22), εἰ δοκεῖ, ταῦτα, οἷς κἀκεῖνος ᾐσχύνετο,

(11) *Ἀπελθεῖν*. Ita editi et mss. Male omissum C in Par. ed.

(12) *Μικρὰν*. Nonnulli, μικρόν.

(13) *Ἐχέτου καὶ Φαλάριδος*. Echetus et Phalaris ambo tyranni, ille Epirotarum, hic Agrigentinorum, crudelitatis nomine celebres. De Echeto autem apud Hom. *Odyss.* σ, vers. 82 legimus;

Αἴ κέν σ' οὗτος νικήσῃ, κρείσσων τε γένηται,
Πέμψω σ' Ἤπειρόνδε, βαλὼν ἐν νηῒ μελαίνῃ·
Εἰς Ἔχετον βασιλῆα, βροτῶν δηλήμονα πάντων,
Ὅς κ' ἀπὸ ῥῖνα τάμῃσι, καὶ οὔατα νηλέϊ χαλκῷ, etc.

Si te hic vicerit, superiorque fuerit,
Mittam te in Epirum, conjectum in navem nigram,
Ad Echetum regem, omnium hominum nequissimum,
Qui narem et aures sævo ære abscindet, etc.

De Phalaride vero apud Ovid. in *Ibin.* vers. 439.

Ære Perillæo veros imitere juvencos,
Ad formam tauri conveniente sono;
Utque ferox Phalaris, lingua prius ense resecta,
More bovis, Paphio clausus in ære gemas.

(14) *Τὰ ναυάγια*. Sic melioris notæ codices. In Par. ed. τὸ ναυάγιον.

(15) *Τἄλλα δέ*. Tres Regg. et Or. 1, τὰ δ' ἄλλα.

(16) *Ὀρόντην*. Alii, Ὀρένταν, alii, Ὀρέντα. Est autem Orontes Antiochiæ fluvius.

(17) *Νυκτερινοὺς νεκρούς*. Billius, « nocturnos mortuos. » Nonnulli codices habent, νυκτερινοὺς τοὺς κατ' ἐκεῖνον νεκρούς. « Nocturna ex ipso profecta cadavera, » vel « per ipsum devoluta. »

(18) *Στεινόμενος*. Quatuor Reg. et Or. 1. στενούμενος.

(19) *Ἀδήλως*. Duo Regg. ἀριδήλως, « perspicue, » quod a Gregorii scopo est alienum. In *Iliad.* φ, ut videre est in sequenti nota, legitur, ἀϊδήλως, quod Suidas exponit, ἀφανιστικῶς, « evanide, obscure, » etc. Ita etiam, ἀΐδηλον πῦρ, « ignis edax, » quod res quas absumit, ex oculis et conspectu tollat.

(20) *Τὰ τοῦ ἔπους*, etc. Hic alludit Gregorius ad hunc Hom. locum, *Iliad.* φ, vers. 214, in quo Scamander Phrygiæ fluvius, Achilli iratus, ob fluenta ingentibus Trojanorum cadaverum acervis abrupta; eum his verbis increpat :

Ὦ Ἀχιλεῦ. . . . .
Εἴ τοι Τρῶας ἔδωκε Κρόνου παῖς πάντας ὀλέσσαι,
Ἐξ ἐμέθεν γ' ἐλάσας, πεδίον κάτα μέρμερα ῥέζειν.
Πλήθει γὰρ δή μοι νεκύων ἐρατεινὰ ῥέεθρα·
Οὐδέ τί πη δύναμαι προχέειν ῥόον εἰς ἅλα δῖαν,
Στεινόμενος νεκύεσσι· σὺ δὲ κτείνεις ἀϊδήλως.
Ἀλλ' ἄγε δὴ καὶ ἔασον· ἄγη μ' ἔχει, etc.
O Achilles. . . . .

Si tibi concessit Saturni filius Trojanos omnes perdere,
D *Ex me saltem cum exegeris, per campum ardua patrato :*
Referta enim jam sunt mihi cadaveribus amœna fluenta,
Neque prorsus aliquo possum effundere undas in mare vastum
Angustatus cadaveribus; tu autem penitus interficis omnes.
Quin agedum et desiste, stupor me occupat, etc.

Nemo est qui hic ingeniose obvolutam Orontis cum Scamandro similitudinem a Gregorio exhibitam non videat.

(21) *Λάκκοις*. Duo Regg. totidemque Coisl. τοίχοις. Pass. τύχοις. Quæ hic attingit Gregorius, fusius narrantur a Theod., *Hist.*, l. III, c. 22.

(22) *Συγχωρήσωμεν*. Combef. συγχωρήσομεν

τούτου γε τοῦ μέτρου [illegible] (23) δῆ[illegible] ἐπιχειρεῖν, ὡς οὐκ εὐπρεπὲς ὂν τὸ ἄγος δημοσιεῦσαι· τὰ μὲν γὰρ Καισαρέων (24) τῶν ἡμετέρων, τούτων δὲ τῶν μεγαλοφυῶν καὶ θερμῶν εἰς εὐσέβειαν, οὕτως ὑπ' αὐτοῦ περιεληλαμένων καὶ ὑβρισμένων, ἴσως οὐδὲν (25) ὀνειδίζειν ἄξιον· ἐδόκει γὰρ ὑπὲρ τῆς τύχης ἐνδίκως ἀγανακτῶν ἐν καιρῷ τῆς εὐτυχίας (26) ἀτυχησάσης, ἐπὶ ταύτην προεληλυθέναι τὴν ἀντίδοσιν· ἐπειδὴ δεῖ τι καὶ συγχωρεῖν καὶ ἀδικίᾳ κατακρατούσῃ.

A etiam verebantur. Conficiemus id, si placet, utpote quorum ipsum etiam pudebat, in hoc certe moderatum. Id enim hinc liquido constat, quod hoc scelus, ut inhonestum ac turpe, omninoque indignum quod evulgaretur, premere atque occultare satagebat. Nam quæ in Cæsarienses nostros admisit, hos, inquam, animi magnitudine præditos, ac pietatis studio ferventes, ita ab eo exagitatos, ac per contumeliam vexatos, fortasse ne objicere quidem æquum fuerit. Etenim ob Fortunam, fortunatiori tempore infortunio affectam, justa indignatione commotus, ad hanc ultionem progressus esse videbatur : quandoquidem injustitiæ dominanti nonnihil concedendum est.

ϞΓ'. Ἀλλὰ τίς οὐκ οἶδεν, ὡς, δήμου τινὸς ἐπιμανέντος Χριστιανοῖς, καὶ πολὺν μὲν ἐργασαμένου φόνον, πλείω δὲ ἀπειλοῦντος, ἐπειδὴ μέσην βαδίζων ὁ τοῦ ἔθνους ἄρχων τοῦ καιροῦ καὶ τῶν νόμων (τῷ μὲν γὰρ δουλεύειν ᾤετο δεῖν, τοὺς δὲ μετρίως ᾐσχύνετο), καὶ διὰ τοῦτο πολλοὺς μὲν ἀπαγαγὼν (27) Χριστιανῶν, ὀλίγοις δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπιτιμήσας, εἶτ' ἀναχθεὶς (28) τῷ βασιλεῖ, κατηγορίας γενομένης, ἄτιμος καὶ ἀνάρπαστος (29) περὶ τούτων ἐκρίνετο· καὶ τοὺς νόμους προὐβάλλετο, καθ' οὓς ἐπιστεύθη δικάζειν, μικροῦ μὲν ἀπήχθη τὴν ἐπὶ θανάτῳ· τέλος δὲ, φιλανθρωπίας τυχὼν, ἐξορίαν κατακρίνεται; Καὶ ἡ ἀπόφασις ὡς θαυμασία τε καὶ φιλάνθρωπος! *Τί γὰρ μέγα*, φησὶν ὁ δίκαιος δικαστὴς, καὶ μὴ διώκων Χριστιανοὺς, *εἰ Γαλιλαίους δέκα μία χεὶρ Ἑλληνικὴ κατειργάσατο;* Ταῦτα οὐχ ὠμότης περιφανής; ταῦτα οὐ πρόγραμμα διωγμοῦ, καὶ πολύ γε τῶν δημοσίᾳ προτιθεμένων ἐναργέστερον καὶ (30) φοβερώτερον; Τί γὰρ διαφέρει τοῦ κίνδυνον προγράψαι Χριστιανοῖς τὸ τοῖς διώκταις Χριστιανῶν ἡδόμενον φαίνεσθαι, καὶ μέγα ἔγκλημα ποιεῖσθαι τὸ μετριάζειν; τὸ γὰρ βούλεσθαι βασιλέως ἄγραφός ἐστι νόμος, τῷ κράτει συνηγορούμενος, καὶ πολύ γε τῶν γραπτῶν ἰσχυρότερος, τῶν οὐ δυναστείᾳ βοηθουμένων.

XCIII. At vero quis est nescius, cum promiscua plebs furenter in Christianos impetum fecisset, atque ingenti cæde perpetrata, plura etiam B comminaretur, gentis præfectum, quoniam media via inter tempus et leges incedens (ut enim tempori serviendum putabat, ita etiam leges quoque **127** mediocriter verebatur), multis Christianorum in judicium raptis, in nonnullos etiam gentilium animadvertisset, orta postea accusatione, ad imperatorem ductum esse, ac summa cum ignominia judicium subiisse : cumque se legibus, ex quarum præscripto sibi judicandi provincia commissa fuerat, tueretur, nihil propius factum esse quam ut ad mortem raperetur : ad extremum autem imperatoris clementia exsilio duntaxat mulctatum esse? Porro quam præclara et humana sententia! *Quid enim grave*, inquit justus judex, minimeque Christianos persequens, C *si manus una gentilis decem Galilæos interfecit?* Hæc vero annon perspicua crudelitas? annon persecutionis edictum, et quidem iis quæ publice proponuntur, multo expressius et formidabilius? Quid enim interest, periculum Christianis edicas atque promulges, an te Christianorum persecutoribus delectari præ te feras, magnique criminis loco ducas, moderatione quadam erga eos uti? Velle etenim imperatoris, lex est non scripta, imperii et potentiæ patrocinio septa, et quidem scriptis legibus, quæ potentia non fulciuntur, longe firmior atque valentior.

ϞΔ'. Οὔ, φασὶν οἱ τὰ ἐκείνου σέβοντες, καὶ τὸν νέον ἡμῖν θεὸν ἀναπλάττοντες, τὸν ἡδὺν καὶ φιλάνθρωπον· ἀλλ' ὅτι μὴ δημοσίᾳ, διωκέσθωσαν Χριστιανοὶ, προὔθηκε, καὶ πάντα πασχέτωσαν, ὅσα δοκεῖ τοῖς διώκουσιν, ἀφιέντες αὐτὸν τῆς τοῦ διώκειν αἰτίας. Τὴν ὕδραν (31) δὲ οὐδεὶς πώποτε εἶπεν ἥμερον, ὅτι ἐννέα κεφαλὰς ἀντὶ μιᾶς προὐβάλλετο, εἴ τι τῷ μύθῳ

XCIV. Non ita est, inquiunt, qui res illius venerantur, novumque deum illum nobis effingunt, suavem, inquam, illum et benignum : verum quia nequaquam aperte promulgavit, ut Christiani vexa- D rentur, atque ea omnia paterentur, quæ persecutoribus collibitum esset, idcirco eum a persecutionis crimine vindicant. Atque hydram nemo unquam

(23) *Δῆλον*. Pass. δηλῶν.

(24) *Καισαρέων*, etc. « In urbe Cæsariensi, » inquit Elias, « erat templum quoddam, et statua Fortunæ, quam majorem in modum colebant gentiles, atque imprimis Julianus, omnium mortalium superstitiosissimus. Hoc autem templum simul cum statua, Cæsariensis quispiam, acriori pietate præditus, incendit atque in cinerem redegit. Iratus Cæsariensibus Julianus, eos contumeliis affectos diuturnis mulctavit exsiliis, ipsamque urbem, Cappadociæ metropolim, e civitatum catalogo expunxit. »

(25) *Οὐδέν*. Tres Regg., unus Colb. et Or. 1, οὐδέ. Pass. omittit.

(26) *Ἐν καιρῷ τῆς εὐτυχίας*. Billius, « melioris fortunæ tempore. »

(27) *Ἀπαγαγών*. Billius, « abductis ; » Elias, « procul a solo patrio pulsis. »

(28) *Ἀναχθείς*. « Delatus ad imperatorem, » sive, « ad imperatoris tribunal tractus. »

(29) *Ἀνάρπαστος*. Prætermissum a Billio ; agnoscunt tamen mss. et excusi omnes. Non male hunc locum sic reddideris : « cujus rei causa, judicio abrogata ei dignitate, officio motus est. »

(30) *Ἐναργέστερον καί*. Plerique codd. ἐναργέστερόν τε καί.

(31) *Τὴν Ὕδραν*. « Hydra, » juxta poetas, erat serpens immanis in Lerna palude, prope Argos. Huic septem capita sic uni collo inserebantur, ut cum unum exscinderetur, alia multa repullularent. Omnia simul eodem ictu Hercules abscidit, aut igne, ut alii tradunt, exussit.

lenem et mansuetam dixit, quod novem capita pro uno proferret, si quid fidei fabulæ habendum est : nec Pataricam chimæram, quod tria ac diversa, ut terrorem majorem afferret : aut illam apud inferos Cerberum, quod totidem et similia : aut Scyllam, æquoream pestem, quod sex in orbem maximeque horrenda : et tamen superiores ipsius partes suaves et humanas fuisse narrant, nec aspectu injucundas; virgo enim erat, cognationis cujusdam necessitudine nobiscum devincta : at reliqua capita canina erant, et belluina, atque omnino perniciosa, classes **128** totas corripientia, nec, quantum ad periculum, ab opposita Charybdi quidquam differentia. An tu etiam sagittariorum et funditorum sagittas ac lapides, non autem funditores ipsos et sagittarios accusabis? An venatorum canes, et veneficorum toxica, et cornupetarum boum, et dilaniantium ferarum cornua et ungues : qui autem iis utuntur, extra culpam ponentur, nec criminis earum rerum, quas perpetrarint, participes erunt? Magnæ profecto hæc stultitiæ fuerint, ac sophista procul dubio opus habuerint, qui vitiorum suorum patrocinium suscipiat, viribusque eloquentiæ veritatem obtegat. Sed nulla unquam ratione seipsum occultabit, ne si in omnem quidem partem se verset, ac per vafritiam suam in omnes formas immutet; atque Orci galeam, ut dici solet, induat, aut Gygis annulo et palæ conversione sese suffuretur. Imo contra, quo magis elabi atque effugere tentat, hoc magis comprehenditur et convincitur apud veritatis tribunal, ac prudentissimos quosque earum rerum judices, utpote hæc faciens atque committens, quæ ne ipse quidem, ut justa defendere queat. Adeo expugnatu facilis res est improbitas, atque undecunque secum ipsa pugnat.

XCV. Nec putandum est, ea quidem, quæ faciebat, talia fuisse, tamque ab imperatoria nobilitate et magnificentia remota; ea vero quæ facere instituebat, humaniora, et imperatore digniora. Magno profecto æstimandum esset, si non iis quæ comme-

πιστέον (32)· οὐδὲ τὴν Παταρικὴν Χίμαιραν (33), ὅτι τρεῖς καὶ ἀνομοίους (34), ὥστε εἶναι φοβερωτέραν· ἢ τὸν ἐν ᾅδου Κέρβερον (35), ὅτι τοσαύτας τε καὶ ὁμοίας· ἢ τὸ θαλάττιον κακὸν τὴν Σκύλλαν (36), ὅτι ἓξ ἐν κύκλῳ καὶ φευκτοτάτας· καίτοι γε τὰ ἄνω φασὶν, αὐτῆς χρηστὰ καὶ φιλάνθρωπα, καὶ εἰς ὄψιν οὐκ ἀηδῆ· κόρη γὰρ ἦν πρὸς ἡμᾶς τι συγγενὲς ἔχουσα· αἱ δὲ ἀπὸ τούτου κυνώδεις κεφαλαὶ καὶ θηριώδεις οὐδενὸς (37) ἦσαν ἀγαθοῦ, στόλους ὅλους ἁρπάζουσαι καὶ μηδὲν εἰς κίνδυνον διαφέρουσαι τῆς ἀντιθέτου Χαρύβδεως (38). Ἢ καὶ τῶν τοξοτῶν σὺ καὶ τῶν σφενδονιτῶν (39) τὰ βέλη καὶ τοὺς λίθους καταιτιάσῃ ἀλλ' οὐ τοὺς σφενδονῶντας καὶ τοὺς τοξεύοντας; ἔτι δὲ τῶν κυνηγετῶν (40) τοὺς κύνας, καὶ τῶν φαρμακέων τὰ δηλητήρια, καὶ τῶν κεραττόντων (41) βοῶν καὶ σπαραττόντων θηρίων τὰ κέρατα καὶ τοὺς ὄνυχας· οἱ δὲ χρώμενοι τούτοις ἐκτὸς στήσονται (42) καὶ οὐ μεθέξουσι τῆς ὧν τολμῶσιν αἰτίας; Πολλῆς ταῦτα τῆς ἀλογίας, καὶ ὄντως σοφιστοῦ (43) δεόμενα, τοῦ ἑαυτοῦ συνηγοροῦντος κακοῖς, καὶ τῇ τοῦ λόγου δυνάμει τὸ ἀληθὲς συγκαλύπτοντος. Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ὅπως ἑαυτὸν ἀποκρύψει (44), οὐδ' ἂν πολλὰ στραφῇ καὶ παντοῖος γένηται ταῖς ἐπινοίαις, οὐδ' εἰ τὴν Ἄϊδος κυνέην (45), ὃ δὴ λέγεται, περιθέμενος, ἢ τῷ δακτυλίῳ Γύγου (46), καὶ τῇ στροφῇ τῆς σφενδόνης χρησάμενος, ἑαυτὸν ἀποκλέψειε (47)· τοὐναντίον μὲν οὖν, ὅσῳ φεύγειν ἐπιχειρεῖ καὶ διαδιδράσκειν, τοσούτῳ πλέον ἁλίσκεται παρὰ ἀληθείᾳ δικαζούσῃ, καὶ τοῖς συνετωτέροις τούτων κριταῖς, ὡς ταῦτα πράττων τε καὶ τολμῶν, οἷς οὐδ' ἂν αὐτὸς ὡς δικαίως πραττομένοις ἔχῃ συνηγορεῖν· οὕτως εὐάλωτόν ἐστιν ἡ πονηρία, καὶ πανταχόθεν ἑαυτῇ περιπίπτουσα.

ϞΕ'. Καὶ οὐχ ἃ μὲν ἔπραττεν ἤδη, τοιαῦτα καὶ οὕτω πόῤῥω βασιλικῆς εὐγενείας καὶ μεγαλοπρεπείας· ἃ δὲ διενοεῖτο πράξειν, ἡμερώτερά τε καὶ βασιλικώτερα. Πολλοῦ μέντ' ἂν ἄξιον ἦν, εἰ μὴ πολὺ τῶν εἰρημένων ἀπανθρωπότερα. Ὥσπερ γὰρ δράκοντος κινουμένου

(32) *Πειστέον.* Tres Regg. πιστέον. Reg. u, πιστευτέον.

(33) *Τὴν Παταρικὴν Χίμαιραν.* « Patara » Lyciæ urbs, cui mons quidam ignivomus imminet; in cujus cacumine leones, in medio capræ, in radicibus autem serpentes habitant. Unde factus est locus fabulæ, « Chimæram » monstrum esse quod flammas evomat, caput leonis habens, ventrem capræ et caudam draconis, aut, ut alii, tria capita, unum leonis, alterum capræ, et tertium serpentis.

(34) *Ἀνομοίους.* Addit Pass. κεφαλάς, et pro ὥστε sequente legit, ὡς.

(35) *Κέρβερον.* Inferorum canis est « Cerberus, » qui tria habere capita fingitur.

(36) *Τὴν Σκύλλαν.* « Scylla » est scopulus in mari Siculo naufragiis famosus, ad quem illisi fluctus latratus canum imitantur. In hunc mutata est Scylla Phorci filia, quæ, ut fabulantur poetæ, mulier formosa superne, in piscem vel in horrendum serpentem desinebat.

(37) *Οὐδενός*, etc. Septem Regg., duo Colb. οὐδὲν ἦσαν ἀγαθοῦ. « nihil habebant boni : omnis boni expertia. »

(38) *Τῆς ἀντιθέτου Χαρύβδεως.* Par. ed. τοῖς, etc. « Charybdis » erat gurges verticosus in freto Siculo, Scyllæ oppositus.

(39) *Σφενδονιτῶν.* Quatuor Regg., duo Colb. σφενδονητῶν.

(40) *Δὲ τῶν κυνηγετῶν.* Quatuor Regg., Colb. 8, Or. 1, ex quibus alii δέ, alii δαὶ τῶν κυνηγῶν.

(41) *Κεραττόντων.* Sex Regg., or. 1, κυριττόντων. Sic etiam putat legendum Budæus, vel, κερατιζόντων. Reg. y, κηριττόντων. Bill. et Colb. d, κεριττόντων, Pass. σκηπτόντων.

(42) *Ἐκτὸς στήσονται.* Colb. 3, ἐκστήσονται.

(43) *Σοφιστοῦ.* Libanium hic carpit Gregorius.

(44) *Ἀποκρύψει.* Reg. bm, et Savil. ἀποκρύψῃ. Combef. ἀποκρύψειε.

(45) *Τὴν Ἄϊδος κυνέην.* « Orci galeam. » Hoc de iis dici solet, inquit Erasmus, Prov. 74, qui se arte quapiam, quasi caliginosa galea, occultant.

(46) *Τῷ δακτυλίῳ Γύγου.* « Gygis annulo. » A poetis narratur Gygen Lydiæ pastorem, cum in speluncam descendisset, illicque æneum equum, in quo hominis cadaver, et annulum, cujus pala flexilis erat, invenisset, secum annulum abstulisse, cujus virtute, occultata pala, ipse quoque occultabatur.

(47) *Ἀποκλέψειε.* Savil. ὑποκλέψῃ. Bil. et Montac. ἀποκρύψῃ, « furtim sese oculis subducat. »

φολίδες, αἱ μὲν ἤδη φρίσσουσιν, αἱ δὲ επιφρίσσουσιν, αἱ δὲ μέλλουσι, τὰς δὲ οὐκ ἔστι μὴ κινηθῆναι, κἂν ἠρεμοῦσαι τέως τυγχάνωσιν· εἰ βούλει δὲ, ὥσπερ κεραυνῷ, τὰ μὲν ἤδη κατέχεται (48), τὰ δὲ προμελαίνεται, μέχρις ἂν καὶ ταῦτα ἐπέλθῃ τοῦ κακοῦ δυναστεύοντος, οὕτω κἀκείνῳ τὰ μὲν ἤδη παρηνομεῖτο, τὰ δὲ ὑπεγράφετο ταῖς ἐλπίσι καὶ ταῖς καθ' ἡμῶν ἀπειλαῖς· καὶ ταῦτα οὕτως ἔκτοπα, καὶ πόῤῥω τῶν εἰθισμένων, ὡς τῆς ἐκείνου διανοίας εἶναι μόνης, ταῦτα καὶ βουλεύσασθαι, καὶ εἰς ἔργον ἀγαγεῖν ἐθελῆσαι, καίτοι πολλῶν πρὸ αὐτοῦ γεγενημένων (49) διωκτῶν καὶ πολεμίων Χριστιανοῖς.

ϞϚʹ. Ἃ γὰρ μήτε Διοκλητιανὸς, ὁ πρῶτος (50) ἐνυβρίσας Χριστιανοῖς, μήτε ὁ τοῦτον ἐκδεξάμενος (51) καὶ ὑπερβαλὼν Μαξιμιανὸς ἐνεθυμήθη πώποτε, μήτε Μαξιμῖνος, ὁ μετ' ἐκείνους, καὶ ὑπὲρ ἐκείνους διώκτης (οὗ τὰ σύμβολα (52) τῆς ἐπὶ τούτῳ πληγῆς αἱ εἰκόνες φέρουσιν ἔτι δημοσίᾳ προκείμεναι, καὶ στηλιτεύουσαι τὴν λώβην τοῦ σώματος), ταῦτα ἐκεῖνος διενοεῖτο μὲν, ὡς οἱ τῶν ἀποῤῥήτων ἐκείνου κοινωνοὶ καὶ μάρτυρες· ἐπεσχέθη (53) δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίᾳ, καὶ τοῖς Χριστιανῶν (54) δάκρυσιν, ἃ πολλὰ δὴ καὶ παρὰ πολλῶν ἐχέθη (55), τοῦτο μόνον ἐχόντων κατὰ τοῦ διώκτου φάρμακον· ταῦτα δὲ ἦν πάσης μὲν παῤῥησίας ἀποστερεῖσθαι Χριστιανοὺς, πάντων δὲ αὐτοὺς εἴργεσθαι συλλόγων, ἀγορῶν, πανηγύρεων, τῶν δικαστηρίων αὐτῶν· μὴ γὰρ ἐξεῖναι κεχρῆσθαι τούτοις, ὅστις μὴ κατὰ τῶν βωμῶν θυμιάσειεν ἔμπροσθεν κειμένων (56), καὶ μισθὸν δοίη μέγαν οὕτω καὶ τοσούτου πράγματος. Ὦ νόμοι, καὶ νομοθέται, καὶ βασιλεῖς, οἳ καθάπερ οὐρανοῦ κάλλος, καὶ ἡλίου φῶς, καὶ ἀέρος χύσις, ἅπασι πρόκειται φιλανθρωπία κοινή τε καὶ ἄφθονος, οὕτω δὲ καὶ τὴν τῶν νόμων μετουσίαν προθέντες ἅπασιν ἐλευθέροις, ἴσην τε καὶ ὁμότιμον! ἧς ἐκεῖνος ἀποστερήσειν (57) διενοεῖτο Χριστιανούς· ὡς μήτε τυραννουμένοις δίκας ἐξεῖναι λαβεῖν, μήτε ζημιουμένοις εἰς χρήματα, μήτε ἄλλο τι πάσχουσι μικρὸν ἢ μεῖζον τῶν ἀπηγορευμένων (58) ἐπικουρεῖσθαι (59) τοῖς νόμοις· ἀλλ' ἐξορίστους εἶναι, καὶ ἀναιρεῖσθαι, καὶ μικροῦ τῶν ἀνα-

moravimus, multo inhumaniora et crudeliora fuissent. Quemadmodum enim cum draco moveri incipit, squamæ ejus partim jam horrescunt, partim superhorrescunt, partim mox horrescent, partim denique non possunt non tandem moveri, etiamsi in præsens quietæ ac tranquillæ sint : aut, si mavis, quemadmodum fulmine aliæ partes jam occupantur, aliæ nigrore prius inficiuntur, quoad eas malo quoque dominante pervaserit : sic etiam ab eo alia jam inique et scelerate patrabantur, alia spe et minis, quas nobis intendebat, velut adumbrabantur, eaque ita absurda et inusitata, ut in illius duntaxat mentem hoc cadere posset, ut hæc cogitaret, et efficere vellet, tametsi alioqui multi ante eum Christianorum persecutores et hostes exstitissent.

129 XCVI. Nam quæ nunquam in animum induxerunt, nec Diocletianus, qui primus Christianos contumeliis affecit, nec Maximianus, qui ei successit, eumque superavit; nec denique Maximinus, qui, ut tempore illis posterior, ita persecutionis atrocitate superior fuit (cujus signa plagæ ob eam rem acceptæ, imagines et statuæ ferunt publice adhuc prostantes, fœdamque corporis mutilationem sempiterna infamia notantes), hæc ille quidem cogitabat, ut narrant qui arcanorum illius participes ac testes erant : verum Dei benignitate inhibitus atque repressus est, Christianorumque lacrymis, quas multas multi profuderunt, hoc unum adversus persecutorem medicamentum habentes. Christianos enim omni libertate et fiducia spoliare, eosque ab omnibus conventibus, foris, publicis cœtibus, ipsisque adeo tribunalibus arcere constituebat. Neque enim fas esse quemquam his uti, qui ad aras ante propositas thura non adolevisset, tantamque tantulæ rei mercedem hac ratione pependisset. O leges, et legislatores, et principes; qui, quemadmodum cœli pulchritudo, et solis lumen, et aeris fusio, communi et perenni beneficentia omnibus patent, sic legum quoque usum liberis omnibus hominibus ex æquo proposuistis! quem tamen ille Christianis eripere in animo habebat : ut nec per vim oppressis injurias suas judicio persequi liceret, nec ii, qui pecuniarum atque opum detrimento, aut alio quo

(48) *Κατέχεται.* Coisl. 2, et Pass. καίεται, « aliæ partes jam ardent. »

(49) *Γεγενημένων.* Combef. γενομένων.

(50) *Ὁ πρῶτος.* Schol. πρῶτος τῶν ἐν ἐκείνῳ διωγμῶν, τοῦτ' ἔστι, τῷ ἐσχάτῳ. « Primus in illa persecutione, id est, posteriori, » seu, decima, quam movit Diocletianus; vel, « cujus principium fuerat, » ut cum Lactantio loquar cap. 10, *De morte persec.* Tres namque atrocissimæ Diocletiani, Maximiani et Maximini persecutiones sine ulla intermissione Christianos afflixerunt. Primus autem dicitur Diocletianus, « non quod temporis ratione, » ait Elias, « persecutorum omnium primus exstiterit; multi enim ante ipsum Christianos persecuti sunt, sed quia primus illam persecutionem excitavit, quæ sub ejus successoribus Maximiano et Maximino protracta est. »

(51) *Ἐκδεξάμενος.* Coisl. 2, et Pass. διαδεξάμενος.

(52) *Οὗ τὰ σύμβολα.* « Divina ira, » inquit Elias, « eum (Maximinum) persecuta est, virgamque suam in eum immisit..... ac plagæ divinitus ipsi ob libidinem et impietatem inflictæ signa et notas, tum statuæ ferunt, publiceque prostantes infamiam ei inurunt, tum historiarum volumina de eo tanquam triumphum agunt. »

(53) *Ἐπεσχέθη.* Duo Regg. ἐσχέθη.

(54) *Τοῖς Χριστιανῶν.* Reg. 1, τοῖς τῶν Χριστιανῶν.

(55) *Ἐχέθη.* Ita sex Regg., tres Colb. et Pass. Paris. ed. ἐχύθη.

(56) *Θυμιάσειεν... κειμένων.* Duo Regg. et Pass., θυσιάσειεν... προκειμένων. « sacrificasset. »

(57) *Ἀποστερήσειν.* Tres Regg. et Or. 1, ἀποστερεῖν.

(58) *Τῶν ἀπηγορευμένων.* « Ex his quæ interdicta sunt. »

(59) *Ἐπικουρεῖσθαι.* Restituimus vocem hanc, quam præferunt quatuor Regii codices, Colb. 3, Pass. etc. adeoque mutanda versio Billii, qui, sublato ἐπικουρεῖσθαι, duas in unam sententias compingens, sic reddidit : « ut nec per vim oppressis, nec iis...

piam malo sive parvo sive magno legibus prohibito, A affecti fuissent, legum subsidio juvari possent, verum patriis ipsi finibus pellerentur et interficerentur, respirationeque etiam ipsa pene prohiberentur. Quæ, ut iis qui patiebantur, majorem gloriam fiduciamque apud Deum afferebant, ita iis qui faciebant, majorem iniquitatem et infamiam importabant.

πνοῶν εἴργεσθαι· ἃ τοῖς μὲν πάσχουσι πλείω φιλοτιμίαν εἶχε καὶ τὴν πρὸς Θεὸν παῤῥησίαν, τοῖς δρῶσι δὲ μείζω τὴν παρανομίαν καὶ ἀδοξίαν.

XCVII. Porro quam scita et acuta ratio carnificis illius et patroni, legum transgressoris et legislatoris, aut, ut aptius loquar, inimici et ultoris[46], quemadmodum noster sermo loquitur! Hoc enim lege nostra sanciri, ne injuriam acceptam ulciscamur, **130** nec litem intendamus, nec quidquam omnino possideamus, propriumque ducamus[47]: verum alibi vivamus[48], ac præsentia, ut vana et inania, contemnamus et pro nihilo putemus. Nec vero cuiquam B licere malum pro malo referre, nec, si quis colaphum in genam unam impegerit, alteri parcere, verum eam quoque percutienti porrigere; ac præter pallium tunicam etiam exuere oportere[49]. Adjiciet autem fortasse, eam quoque illud præscribere, ut pro iis a quibus injuriam accipimus, preces ad Deum adhibeamus, iisque, qui nos persequuntur, optima quæque exoptemus[50]. Quidni autem hæc apprime nosset, qui divinorum oraculorum lector quondam fuerat, magnique sacrarii honore auctus et ornatus, quique martyres templis et fanis honorabat?

ϞΖ'. Καὶ ὁ λόγος ὡς πάνσοφος τοῦ φονευτοῦ καὶ προστάτου (60), καὶ παρανόμου καὶ νομοθέτου, ἢ, ἵν' οἰκειότερον εἴπω, τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐκδικητοῦ (61), κατὰ τὸν ἡμετέρον λόγον· εἶναι γὰρ τοῦ ἡμετέρου νόμου μήτε ἀμύνεσθαι, μήτε δικάζεσθαι, μήτε κεκτῆσθαί τι τὴν ἀρχὴν (62), μήτε νομίζειν ἴδιόν τι (63)· ἀλλὰ ζῆν ἑτέρωθι, καὶ τῶν παρόντων καταφρονεῖν ὡς οὐκ ὄντων· κακοῦ δὲ μὴ ἀντιδιδόναι, μηδὲ ἐξεῖναι (64), κακόν· μηδὲ (65) τὴν παρειὰν παιομένους φείδεσθαι τῆς ἑτέρας, ἀλλὰ καὶ ταύτην (66) ἐμπαρέχειν τῷ παίοντι, καὶ τὸν χιτῶνα τῷ ἱματίῳ προσαποδύεσθαι. Προσθήσει δὲ ἴσως, ὅτι καὶ ὑπερεύχεσθαι τῶν ἀδικούντων, καὶ τὰ κάλλιστα βούλεσθαι τοῖς διώκουσι. Τί δὲ (67) οὐκ ἔμελλε ταῦτα γινώσκειν ἀκριβῶς ὁ τῶν θείων ὑπαναγνώστης ποτὲ λογίων, καὶ τῆς τοῦ μεγάλου βήματος ἠξιωμένος τιμῆς, καὶ τοὺς μάρτυρας τιμῶν σηκοῖς τε καὶ τεμένεσιν;

XCVIII. Cujus hoc primum demiror, quonam pacto, cum in his libris diligenter et accurate versatus esset, illud tamen non legerit, aut consulto prætererit: *Malus male perdetur*[51]? hoc est, quis- C quis divinum Numen ejurarit, quodque gravius est, eos, qui in ipsius confessione perstant, exagitet, atque in hujusmodi calamitates conjiciat, in quas ipse incidere merebatur. Enimvero, si, quemadmodum nobis hoc præscribit, ut tales simus, atque in constitutis legibus maneamus, sic illud etiam demonstrare potest, sibi, ut sceleratissimus sit, indictum et imperatum esse, aut diis suis id honestum et præclarum videri: et cum habitus in virtutem et vitium divisi sint, nobis quidem meliorem partem assignatam et attributam, deteriorem autem ipsis projectam fuisse: hoc dicat, et ita, testibus etiam nostris hostibus, iisque qui res nostras insectantur, causam obtinebimus. Sin autem ipsi quoque probitatis aliquid et lenitatis, si non rebus ipsis, verbo D saltem, sibi vindicant; nec, tametsi alioqui per-

ϞΗ'. Οὗ τοῦτο πρῶτον θαυμάζω, πῶς τούτοις μὲν ἀκριβῶς καθωμίλησεν, ἐκεῖνο δὲ οὐκ ἀνέγνω, ἢ ἑκὼν παρέδραμεν· ὅτι *Κακὸς κακῶς ἀπολεῖται*; πᾶς ὁ τὸ θεῖον ἐξαρνησάμενος, καὶ ὃ τούτου μεῖζόν ἐστι, τοὺς ἐμμένοντας τῇ ὁμολογίᾳ περιωθῶν, καὶ τοιούτοις κακοῖς περιβάλλων, οἷς αὐτὸς περιπεσεῖν ἦν ἄξιος. Εἰ μὲν οὖν ὥσπερ ἡμᾶς τοιούτους εἶναι νομοθετεῖ, καὶ τοῖς ὡρισμένοις ἐμμένειν, οὕτω δύναται δεῖξαι, καὶ αὐτῷ (68) τὸ κάκιστον εἶναι προστεταγμένον, ἢ τοῖς αὐτοῦ θεοῖς ἐν καλῷ τοῦτο τυγχάνον· καὶ εἰς δύο ταῦτα διῃρημένων τῶν ἕξεων, ἀρετήν τε, φημὶ, καὶ κακίαν, ἡμῖν μὲν ἀποκεκρίσθαι τὴν κρείσσω μοῖραν, αὐτοῖς δὲ ἀπεῤῥίφθαι τὴν χείρονα· λεγέτω τοῦτο, καὶ οὕτω νικήσομεν ὑπὸ μάρτυσι τοῖς ἐχθροῖς (69), καὶ τοῖς διώκουσι τὰ ἡμέτερα· εἰ δὲ καὶ αὐτοί τι μεταποιοῦνται καλοκἀγαθίας καὶ ἡμερότητος, λόγῳ γοῦν, εἰ καὶ μὴ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς, καὶ οὐχ οὕτως εἰσὶν ἀναίσχυντοι, κἂν σφόδρα ὦσι κακοὶ (70), καὶ πονηροῖς θεοῖς χαίροντες, ὥστε φάσκειν ὥσπερ ἄλλον τινὰ κλῆρον προσήκειν αὐτοῖς τὴν κακίαν· δει-

[46] Psal. VIII, 3. [47] Act. IV, 32. [48] Philipp. III, 20. [49] Matth. V, 39 sqq. [50] ibid. 44. [51] Matth. XXI, 41.

qui malo legibus interdicto affecti fuissent, injurias suo judicio persequi liceret. »

(60) *Προστάτου*. Ita septem Regg., Or. 1, etc. Hæc siquidem lectio melior videtur quam si legatur, ut in ed. ἀποστάτου. Quin etiam hanc lectionem ipsa postulat antithesis.

(61) *Ἐκδικητοῦ*. Regg. a, bm, et Or. 1, ad marg. ἐκδικητοῦ καί, etc.

(62) *Μήτε κεκτῆσθαί τι τὴν ἀρχήν*. « Nec quidquam possideamus jure dominii. » Omne scilicet dominii jus, et judiciarii muneris genus Christianis interdictum fuisse volebat Julianus; quod quidem probant hæc num. sequentis verba: Τίνας ἀρχῶν ἀπηλάσαμεν, καὶ τῶν τιμῶν, etc.

(63) *Ἴδιόν τι*. Deest τι in quatuor Regg., duobus Colb. et Or. 1.

(64) *Μηδὲ ἐξεῖναι*. Tres Regg. optimæ notæ, Pass. μηδενί, quæ lectio est optima. Duas inter virgulas Ald. claudit, μηδὲ ἐξεῖναι, et quidem recte. Sic autem reddideris: « nec malum pro malo, neque enim licere, reddere. »

(65) *Μηδέ*. Ita mss. non pauci. Editi μήτε.

(66) *Φείδεσθαι τῆς ἑτέρας, ἀλλὰ καὶ ταύτην*. Ita septem Regg., Colb. 8, Or. 1, et Montac. Edit. vero, φείδεσθαι ταύτης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑτέραν.

(67) *Τί δέ*. Mss. nonnulli et Mont. Τί δαί.

(68) Αὐτῷ. Or. 1, αὐτῷ, et paulo post, τοῖς αὐτοῦ θεοῖς.

(69) *Ἐχθροῖς*. Pass. addit χρώμενοι.

(70) *Κακοί*. Pass. κακοῖς.

ξάτωσαν πῶς ἢ ποῦ δίκαιον ἡμᾶς μὲν καὶ πάσχοντας A καρτερεῖν, αὐτοὺς δὲ μηδὲ φειδομένων φείδεσθαι· σκόπει (71) γὰρ οὕτω. Τῶν μὲν ἡμῖν γεγονότων καιρῶν τοῦ δύνασθαι, τῶν δὲ ὑμῖν ἄλλοτε ἄλλως τούτων περιτρεχόντων τε (72) καὶ μεθισταμένων, τί τοιοῦτο παρὰ Χριστιανῶν ποτε (73) συνέβη τοῖς ὑμετέροις, οἷα παρ' ὑμῶν πολλάκις Χριστιανοῖς; Ποίας παῤῥησίας ὑμᾶς ἀπεστερήσαμεν; Τίσι δήμους ἐπανεστήσαμεν ζέοντας; τίσιν ἄρχοντας, πλείω τῶν ἐπιταττομένων ὑπηρετοῦντας; Τίσι τὸν περὶ ψυχῆς ἐπηγάγομεν κίνδυνον; Μᾶλλον δὲ τίνας ἀρχῶν ἀπηλάσαμεν, καὶ τῶν ἄλλων τιμῶν αἳ τοῖς ἀρίστοις ὀφείλονται; Καὶ συνελόντα (74) φάναι, τίνι τι τοιοῦτον ἐπενηνόχαμεν, οἷα πολλὰ παρ' ὑμῶν τὰ μὲν ἐτολμήθη, τὰ δὲ ἠπειλήθη; Ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτοὶ (75) φαίητε, οἱ τὸ ἥμερον ἡμῖν (76) ἐγκαλοῦντες καὶ τὸ φιλάν- B θρωπον.

quam mali sint, pravisque diis gaudeant, ita tamen impudentes sunt, ut vitium perinde atque aliam quamdam hæreditatem, ad se attinere contendant: ostendant velim, quonam pacto æquum sit, aut ubi hoc exstet, nos quidem, etiam injuriis affectos, constanter ferre debere, ipsos autem ne parcentibus quidem parcere. Sic enim rem expende. Cum non defuerint tempora quibus nos potentia floruerimus, quibus vos autem, his nimirum alias aliter rotantibus, atque in diversum labentibus, **131** quid tandem simile vestri a Christianis perpessi sunt, qualia sæpenumero Christiani a vobis pertulerunt? Quam libertatem vobis eripuimus? In quos plebem furentem concitavimus? In quos nostri præsides, plura etiam quam ipsis imperatum esset, exsequentes? Quibus vitæ periculum creavimus? Imo quosnam præturis aliisque honoribus, qui præstantissimis quibusque viris debentur, submovimus? Atque, ut summatim dicam, eccui aliquid simile intulimus, qualia multa a vobis partim patrata, partim denuntiata sunt? Sed ne ipsi quidem hoc dixeritis, qui nobis mansuetudinem et humanitatem crimini vertere soletis.

ϞΘ. Ἔπειτα πῶς ἐκεῖνο (77) οὐ λογίζῃ, ὦ σοφώτατε πάντων καὶ συνετώτατε, ὁ πρὸς τὸ τῆς ἀρετῆς ἄκρον συγκλείων Χριστιανοὺς, ὅτι τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας τὰ μὲν ἀνάγκην ἔχει τοῖς ἐπιταττομένοις, ἃ καὶ μὴ φυλάττουσι κίνδυνος (78)· τὰ δὲ οὐκ ἀνάγκην, αἵρεσιν δέ· ἃ φυλάττουσι μὲν, τιμὴν καὶ ἀντίδοσιν (79), μὴ φυλάττουσι δὲ, οὐδ' ὅντιν' οὖν (80) κίνδυνον; Εἰ μὲν γὰρ οἷόν τε ἦν (81) ἅπαντας ἀρίστους εἶναι, καὶ τοῦ ἄκρου τῆς ἀρετῆς ἐπιβαίνειν, τοῦτ' C ἂν ἦν κράτιστόν τε καὶ τελεώτατον· ἐπεὶ δὲ χωρὶς τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ τοῖς μὲν οὐκ ἔστιν ὅτου (82) μὴ τῶν καλῶν μέτεστι, τοῖς δὲ μέγα, κἂν εἰ τοῦ μέσου τυγχάνοιεν, τί σοι βούλεται τὸ ταῦτα νομοθετεῖν, ἃ μὴ τῶν πάντων ἐστὶν, ἢ κατακρίτους εἶναι τοὺς οὐ φυλάσσοντας; Ὥσπερ γὰρ ὅστις (83) οὐ κολάσεως ἄξιος, ἤδη καὶ ἀναῤῥήσεως· οὕτως ὅστις (84) οὐκ ἀναῤῥήσεως, ἤδη καὶ τιμωρίας· ἀλλ' ἐν ὅροις δεῖ μένοντας τῆς ἡμετέρας φιλοσοφίας, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως (85), οὕτως ἀπαιτεῖν καὶ τὸ κατορθούμενον

XCIX. Ad hæc quomodo illud non animadvertis, omnium sapientissime et ingeniosissime, qui ad virtutis arcem et verticem Christianos cogis, quod in legibus nostris, alia parendi necessitatem imponunt, nec sine periculo prætermitti possunt; alia non necessitate constringunt, sed in arbitrio et voluntate posita sunt: ac proinde hanc rationem habent, ut qui ea custodierint, honore et præmiis alliciantur; qui autem minus ea expleverint, nihil periculi pertimescant? Etenim, si fieri posset ut quam optimi omnes essent, atque ad summum virtutis fastigium pervenirent, hoc quidem præclarissimum et perfectissimum esset. Quoniam autem divina ab humanis dirempta sunt, atque alii quidem nullo non virtutis genere excellunt, alii autem bene secum agi putant, si vel mediocritatem assequantur, quæ hæc tua ratio est, dum ea indicis et præscribis, quæ non omnium sunt; aut eos pro damnatis habes, qui non custodiunt? Quemadmodum enim quisquis supplicio haud dignus est, non idem statim laudem et prædicationem meretur; eodem modo nec quisquis laude et prædicatione dignus non est, idem confestim pœnam quoque commereretur: sed philosophiæ nostræ virtutumque humanarum finibus nos ipsos continere debemus, sicque id, quod recte et ex virtute geritur, exigere.

Ρ' Ἀλλ' ἀνακτέον μοι πάλιν τὸν λόγον ἐπὶ τοὺς

C. At mihi rursum faciendum est, ut orationem

(71) *Σκόπει.* Reg. bm, Comb., Sav. σκοπεῖτε.

(72) *Περιτρεχόντων τε.* Sic duo Regg. et Pass. Deest τε in ed.

(73) *Χριστιανῶν ποτε.* Ita Regii quatuor, duo Colb., Or. 1, Gab., alii servato, alii rejecto accentu; Reg. l, Pass. et Savil. πώποτε. Deest ποτε in editis.

(74) *Συνελόντα.* Alii, συνελόντι.

(75) *Αὐτοί.* Pass. addit ταῦτα.

(76) *Ἡμῖν.* Deest in duobus Regg. et Or. 1.

(77) *Πῶς ἐκεῖνο.* Pass. et alii, πῶς οὐκ. Par. πῶς ἐκεῖν' οὐ.

(78) *Κίνδυνος.* Montac. legendum putat, κίνδυνον, ut referatur ad φέρει, quod subaudiendum censet. Quidni vero ad ἐστί, quod subaudiri solet? Favent omnes codices.

(79) *Τιμὴν καὶ ἀντίδοσιν.* Subaudiendum, φέρει, D vel repetendum ἔχει.

(80) *Οὐδ' ὅντιν' οὖν.* Reg. hu, Ald., Her. μηδ' ὅντιν' οὖν. Regg. bm, l, οὐδ' ὅντινα οὖν. Basil., ὁντινοῦν.

(81) *Οἷόν τε ἦν.* Ita plerique codices. In ed. οἷον τ' ἦν.

(82) *Ὅτου.* Reg. b, ὅτῳ.

(83) *Ὅστις.* Paris., οὐχ ὅστις. Delevimus οὐχ, quod a codicibus fere omnibus abest.

(84) *Ὅστις.* Hic iterum expunximus οὐχ ante ὅστις.

(85) *Ἀνθρωπίνης δυνάμεως.* Reg. hu, Ald., Herv. ἡμετέρας. Mallem hunc locum sic reddere: « Oportet igitur philosophiæ nostræ viriumque humanarum finibus continere se, ac ita demum quod recte et ex virtute geritur, exigere. »

ad sermones revocem; neque enim mihi temperare possum, quin hoc identidem replicem, enitendumque, ut ipsis pro virili opem feram. Nam cum multa et gravia sint quæ odium illi merito conflare debeant, nihil tamen est in quo magis quam in hac re, iniquum ac sceleratum se præbuisse **132** videatur. Ac mecum, velim, indignetur, quisquis sermonibus doctrinæque studiis delectatur, huicque parti addictus est, quo in numero me quoque esse non inficior. Nam cætera quidem omnia volentibus reliqui, opes, generis nobilitatem, gloriam, potentiam cæteraque, quæ terrenæ hujus jactationis sunt, et vanæ somniisque similis oblectationis. At sermones solos complector: nec habeo, quod labores tum terra tum mari susceptos incusem, qui eos mihi compararunt. Atque utinam mihi, amicisque meis, sermonum robur adsit: quod primum, post id quod primum est, amplexatus sum, atque etiamnum amplexor, hoc est, post divina, et spes ab oculorum sensibus remotas. Quare, si sua quemque premunt, ut est apud Pindarum, mihi quidem certe de his sermonem habere necesse est: maximeque, ut haud sciam an quidquam aliud, æquum est, instituta pro sermonibus oratione gratiam sermonibus referre.

A λόγους· οὐ γὰρ φέρω μὴ τοῦτο πολλάκις ἀνακυκλεῖν, καὶ πειρατέον συνηγορῆσαι τούτοις εἰς δύναμιν· πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων, ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἔστιν ὅ τι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται. Καί μοι συναγανακτείτω πᾶς ὅστις λόγοις χαίρων, καὶ τῇ μοίρᾳ ταύτῃ προσκείμενος (86), ὧν εἶναι καὶ αὐτὸς οὐκ ἀρνήσομαι. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα παρῆκα τοῖς βουλομένοις, πλοῦτον, εὐγένειαν, εὔκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστι καὶ ὀνειρώδους τέρψεως· τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου· καὶ οὐ μέμφομαι χερσαίοις τε πόνοις καὶ θαλασσίοις, οἳ τούτους μοι συνεπόρισαν (87). Ἐμοὶ γοῦν εἴη, καὶ ὅστις ἐμοὶ φίλος, τὸ τῶν λόγων κράτος (88)· ὃ πρῶτον μετὰ τὸ πρῶτον ἠσπασάμην τε καὶ ἀσπάζομαι, τὰ θεῖα λέγω, καὶ τὰς ἔξω (89) τῶν ὁρωμένων B ἐλπίδας. Ὥστε εἰ τὸ οἰκεῖον (90) πιέζει πᾶν, κατὰ Πίνδαρον, ἀναγκαῖος ὁ περὶ τούτων ἔμοιγε λόγος· καὶ μάλιστα δίκαιον, ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τι τῶν (91) ἄλλων, λόγῳ τὴν ὑπὲρ λόγων χάριν ἀποδιδόναι τοῖς λόγοις.

CI. Unde igitur hoc tibi in mentem venit, homo omnium levissime et inexplebilissime, ut sermones Christianis eriperes? hoc enim ex eorum numero erat, quæ non in minis posita, sed jam decreta et lege sancita erant. Unde, et qua ex causa? Quis logicus Mercurius, ut ipse dixeris, hoc tibi in mentem immisit? Qui pravi Telchines, et invidi dæmones? Si placet, hujus quoque rei causam afferemus. Nimirum oportebat, ut cum multa et nefaria scelera tentares, huc tandem impellereris, atque in teipsum perspicue incurreres: ut qua re tibi maxime gloriandum existimabas, in eadem imprudens maxime ineptires, ac brutæ stoliditatis notam subires. Responde enim: Quid tibi hoc decretum vult? quæque te ratio movit, ut circa sermones aliquid novandum duceres? Quod si justi aliquid afferre visus fueris, dolebimus quidem, at minime te reprehendemus. Quemadmodum enim cum ratione vincere, sic etiam honeste ac laudabiliter vinci didicimus.

ΡΑ'. Πόθεν οὖν ἐπῆλθέ σοι τοῦτο, ὦ κουφότατε πάντων καὶ ἀπληστότατε, τὸ λόγων ἀποστερῆσαι Χριστιανούς; τοῦτο γὰρ οὐ τῶν ἀπειλουμένων (92) ἦν, ἀλλὰ τῶν ἤδη νενομοθετημένων. Πόθεν, κἀκ τίνος αἰτίας; Τίς Ἑρμῆς σοι λόγιος (93), ὡς ἂν αὐτὸς εἴποις, τοῦτ' ἐπὶ νοῦν ἤγαγε; Τίνες Τελχῖνες (94) C πονηροὶ, καὶ βάσκανοι δαίμονες; Εἰ βούλει (95), καὶ τούτου τὴν αἰτίαν ἡμεῖς παραστήσομεν. Ἔδει γάρ σε πολλοῖς ἐγχειροῦντα καὶ παρανόμοις κακοῖς, εἰς τοῦτο ὑπαχθῆναι τελευτῶντα, καὶ σαυτῷ προδήλως περιπεσεῖν· ἵν' ᾧ (96) μάλιστα φρονεῖν ᾤου δεῖν, τούτῳ (97) μάλιστα λάθῃς ἐνασχημονῶν, καὶ ἀλογίαν κατακρινόμενος. Ἀπόκριναι (98) γάρ· τί σοι τὸ δόγμα βούλεται; καὶ τίς ὁ λόγος τῆς περὶ λόγους καινοτομίας; Κἄν τι δίκαιον δόξῃς λέγειν, ἀνιασόμεθα μὲν, οὐ μεμψόμεθα δέ· καὶ γὰρ ὥσπερ σὺν λόγῳ νικᾷν, οὕτω καὶ νικᾶσθαι καλῶς μεμαθήκαμεν.

CII. *Nostri sunt sermones*, inquit, *et nostrum est*

ΡΒ'. *Ἡμέτεροι*, φησὶν, *οἱ λόγοι, καὶ τὸ Ἑλλη-*

(86) *Προσκείμενος*. Schol. τυγχάνει.

(87) *Συνεπόρισαν*. Reg. bm, συνεπόρησαν.

(88) *Λόγων κράτος*. « Sermonum victoria, principatus, præcipuum decus. »

(89) *Τὰς ἔξω*. Mont. mavult, τὰς ἄνω. Sed repugnant scripti codices. Utrumvis autem legeris, eadem est sententia. Vide II Cor. IV, 18, Τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια, « quæ autem non videntur, æterna sunt. »

(90) *Εἰ τὸ οἰκεῖον*. Hæc apud Pindar. *Nemeorum* Ode 1, στροφ. γ', ἐπῳδ., κώλ. η'.

Τὸ γὰρ οἰκεῖον πιέζει
Πάνθ' ὁμῶς· εὐθὺς δ' ἀπήμων καρδία
Κᾶδος ἀμφ' ἀλλότριον.

Mala enim propria premunt
Unumquemque pariter; verum cor statim mœroris
Cum de alieno luctu agitur. [*expers*,

D (91) *Εἴ τι τῶν*, etc. Reg. bm, et Bill. εἴ τι τῶν ἄλλων λόγων τὴν ὑπὲρ λόγον. Postea vero Billius λόγων et λόγον expunxit. Pass. εἴ τις τῶν ἀλόγων λόγῳ τὴν, etc.

(92) *Ἀπειλουμένων*. Montac., ἠπειλημένων.

(93) *Λόγιος*. Ald. et Herv. λόγος. Combef. reddit: « quis eruditæ linguæ Mercurius? » vel, « sermonum præses? »

(94) *Τελχῖνες*. « Præstigiatores. » Vox derivata a θέλγω, « mulceo. »

(95) *Εἰ βούλει*. Ald., Herv., Montac. addunt δέ. Deest εἰ, in Colbert. 3, Or. 1, etc. Regius I, ἢ βούλει.

(96) *Ἵν' ᾧ*. Colb. 8, ἵν' ὃ.

(97) *Τούτῳ*. Reg. bm, τοῦτο.

(98) *Ἀπόκριναι*. Quatuor Colb. ἀπόκρινε. Ita etiam Pass. qui addit μοι.

νίζειν, ὧν καὶ τὸ σέβειν (99) θεούς· ὑμῶν δὲ ἡ ἀλογία καὶ ἡ ἀγροικία· καὶ οὐδὲν ὑπὲρ τὸ, *Πίστευσον*, τῆς ὑμετέρας ἐστὶ σοφίας. Οὐκ ἂν μὲν, οἶμαι, τούτου καταγελάσαιεν οἱ παρ' ὑμῖν τὰ Πυθαγόρου φιλοσοφοῦντες, οἷς τὸ, *Αὐτὸς ἔφα* (1), τὸ πρῶτον καὶ μέγιστόν ἐστι τῶν δογμάτων, καὶ τῶν *Χρυσῶν ἐπῶν*, εἴτ' οὖν μολιβῶν (2) αἱρετώτερον. Μετὰ γὰρ τὴν πρώτην καὶ πολυύμνητον τοῖς τὰ ἐκείνου τελουμένοις φιλοσοφίαν τῆς σιωπῆς (3), ἵνα λόγου μέτρα τῷ σιωπᾷν ἀσκηθῶσιν, ἔννομον, φησὶν, ἦν ὁτιοῦν τῶν δογμάτων ἐρωτωμένοις, ἔπειτ' ἀποφαινομένοις (4), ἀπαιτουμένου καὶ λόγου, ἄλλο μὲν μηδὲν (5) ἀποκρίνεσθαι, ὅτι δὲ Πυθαγόρᾳ τοῦτ' εἴη δεδογμένον· καὶ λόγον εἶναι τοῦ δόγματος, τὸ παραστὰν ἐκείνῳ (6), ἀνεύθυνόν τε (7) καὶ ἀβασάνιστον· εἰς ταυτὸν ἥκοντος τοῦ, *Αὐτὸς ἔφα*, τῷ παρ' ἡμῖν, *Πίστευσον*, ἐν ἄλλαις συλλαβαῖς τε καὶ ῥήμασι, κἂν εἰ μὴ παύοισθε κωμῳδοῦντες (8) τοῦτο καὶ διασύροντες. Βούλεται γὰρ ἡμῖν ὁ λόγος μὴ ἐξεῖναι διαπιστεῖν τοῖς ὑπὸ τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν εἰρημένοις, ἀλλ' ἀπόδειξιν εἶναι τοῦ λόγου τὸ ἐκείνων ἀξιόπιστον, πάσης (9) δυνάμεως λογικῆς καὶ ἀντιλογικῆς ἰσχυρότερον.

ΡΓ'. Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο τῶν ἡμετέρων εὐεπηρέαστον· πῶς δὲ (10) σὺ δείξεις τοὺς λόγους σοι διαφέροντας; Εἰ δὲ καὶ σοὺς, πῶς τούτων ἡμῖν οὐ μετὸν (11) κατὰ τὴν σὴν νομοθεσίαν καὶ ἀλογίαν; τίνος (12) γὰρ τοῦ Ἑλληνίζειν εἰσὶν οἱ λόγοι, καὶ τοῦ πῶς λεγομένου καὶ νοουμένου (13); Ἵν' ἐγώ σοι διέλω τὴν τοῦ ὀνόματος δύναμιν, ὦ περὶ τὰς ὁμωνυμίας ἔχων σὺ, καὶ τὰ δηλούμενα, ἢ μιᾷ προσηγορίᾳ διάφορα, ἢ διαφόροις ταυτὰ (14), ἢ ἑτέραις (15) ἕτερα· ἢ γὰρ τῆς θρησκείας εἶναι τοῦτο φήσεις, ἢ τοῦ ἔθνους δηλαδὴ, καὶ τῶν πρῶτον (16) εὑρισκομένων τῆς διαλέκτου τὴν δύναμιν. Εἰ μὲν οὖν τῆς θρησκείας (17), δεῖξον ποῦ καὶ παρὰ τίσι τῶν ἱερέων (18) τὸ Ἑλληνίζειν ἔννομον, ὥσπερ καὶ τὸ (19) θύειν ἐστὶν ἃ καὶ

Græcari, utpote quorum etiam sit deos venerari : vestra autem est stoliditas et rusticitas, nec quidquam aliud, quam, Crede, **133** *sapientiæ vestræ est.* Atqui hoc, ut opinor, non irriserint, qui apud vos Pythagoræ philosophiam colunt, quibus illud, *Ipse dixit*, dogmatum omnium primum est et maximum, aureisque, imo plumbeis carminibus præstantius. Etenim post primam illam, atque apud eos, qui illius placitis initiabantur, celebratissimam silentii philosophiam, ut sermonis moderationem tacendo condiscerent, solemne et usitatum erat, de quocunque dogmate interrogarentur, rationemque poscerentur, nihil aliud respondere, quam quod Pythagoræ ita placuisset : rationemque dogmatis esse, id quod illi in mentem venisset, ab omni examine ac censura liberum atque immune. Ita, licet in aliis syllabis et verbis, eodem tamen recidit illud, *Ipse dixit*, quo nostrum *Crede*, quamvis id sugillare ac morsibus appetere non desinatis. Hoc enim sermone id intelligimus, non licere iis quæ ab hominibus divino Numine afflatis dicta sunt, fidem abrogare, verum pro sermonis et doctrinæ confirmatione, illorum auctoritatem esse, omni logica facultate atque contradictione validiorem.

CIII. Sed nostrum hoc sit sane tale, ut calumniæ ac reprehensioni pateat. Illud autem quo tandem modo probabis, sermones ad te pertinere ? Quod si tuos quoque esse ostendes, quomodo nobis non licere eorum esse participes, juxta tuam legem ac stoliditatem conficies ? cujus enim sunt sermones, quibus Græcantur homines ? et quo sensu Græcismus intelligitur hic et usurpatur ? Libet enim, o ambiguarum vocum captator, nominis vim tibi distinguere, atque ea, quæ vel uno vocabulo diversa significant, vel diversis eadem, vel diversis diversa. Aut enim ethnicæ religionis hoc esse dices, aut utique gentis, et eorum qui vim linguæ primi invenerunt. Si (ethnicæ) religionis, ostende quonam loco

(99) *Σέβειν*. Heins., σέβεσθαι.

(1) *Αὐτὸς ἔφα*. « Ipse dixit. » Solemne ac usitatum apud Pythagoræ discipulos responsum. Cum enim de dogmate quodam, quod a magistro accepissent, interrogarentur, cumque ejus causa ac probatio ex eis requireretur, nihil aliud omnino respondere solitum, quam, Αὐτὸς ἔφα, « Ipse dixit, ita ipsi visum est. » Quod quidem apte et opportune Juliano objicit Gregorius, ut ipsius cavillationes adversus istud Christianorum, Πίστευσον, « Crede, » retundat. Christianam enim fidem impie irridens Apostata, religiosis fidei asseclis « stoliditatis ac rusticitatis » notam inurere conabatur.

(2) *Μολιβῶν*. Heins. « Id est, » μολιβδίνων.

(3) *Φιλοσοφίαν τῆς σιωπῆς*. « Silentii philosophiam. » Alludit hic Gregorius ad Pythagoram, qui discipulos suos per quinquennium tacere jubebat. Hic enim erat veluti primus ipsius philosophiæ gradus.

(4) *Ἔπειτ' ἀποφαινομένοις*, etc. Duo Colb. et Pass. εἶτ' ἀποφαινομένοις, « ac ubi respondissent, rationem cum rogarentur. »

(5) *Μηδέν*. Duo Regg., tres Colb., οὐδέν.

(6) *Παραστὰν ἐκείνῳ*. Colb. 3, παραστάν. Pass. ἐκεῖνον.

(7) *Ἀνεύθυνόν τε*. « Nullis rationibus obnoxium, censura liberum. »

(8) *Κωμῳδοῦντες*. « Comice sugillantes; vel etiam in theatris ac comœdiis. »

(9) *Πάσης*, etc. Combef. « omni dialectica argutaque disputandi ac contradicendi facultate validiorem. »

(10) *Πῶς δέ*. Ita Pass. aliique plures codices. Deest δέ in ed.

(11) *Μετόν*. Pass. μεθεκτόν. Juxta Basilium, μετόν usurpatur pro μέτεστι, sicut ἐξόν pro ἔξεστι, id est participium pro indicat. præsenti : Τὸ *μετὸν*, inquit, *μέτεστι* σημαίνει, ὡς τὸ *ἐξὸν*, *ἔξεστι*.

(12) *Τίνος*, etc. Billius : « Cujus enim Græcismi sermones sunt ? et quo pacto intellecti atque usurpati ? »

(13) *Λεγομένου καὶ νοουμένου*. Codices vulgo, νοουμένου καὶ λεγομένου. In Reg. bm, deest λεγομένου.

(14) *Ταυτά*. Pass. τὰ αὐτά.

(15) *Ἑτέραις*. Pass. ἑτέροις.

(16) *Τῶν πρῶτον*. Sic duo Reg., Or. 1. Non pauci, πρώτων. Mox quinque Regii, tres Colb. εὑρημένων. Pass. εὑραμένων.

(17) *Θρησκείας*. Pass. addit τοῦτο εἶναι φήσεις, « hoc esse dixeris. »

(18) *Τῶν ἱερέων*. Tres Regg. et Or. 1, ἱερῶν.

(19) *Καὶ τό*. Deest καί in plerisque mss.

et apud quos sacerdotes, Græcari lege præscriptum A sit, quemadmodum quasdam victimas et quibusdam dæmonibus mactare. Neque enim **134** omnibus easdem licet, neque uni omnes, neque eodem modo, quemadmodum vestris sacrorum interpretibus videtur, iisque qui de sacrificiis pertractarunt. Ubinam autem, ut apud Lindios, Buthœnam exsecrari ac diris devovere pium habetur, sicque deus ille optime colitur, si convicia in eum et maledicta conjiciantur? aut apud Tauros hospites necare, aut apud Lacedæmonios ad Dianæ aram virgis lacerari, aut apud Phryges castrari tibiarum cantu delinitos, ac saltando eviratos, aut apud alios, pueros adamare, aut apud alios, scortari, aut, ne singula percenseam, omnia quæ in aliis mysteriis peragi solent, sic etiam Græcari deorum aut dæmonum B cujuspiam proprium atque selectum est? Et certe quamvis hoc etiam ita se haberet, nondum tamen hinc perspicue constaret hoc ad gentiles pertinere, si quod commune est, cuipiam vestrorum deorum aut dæmonum privatim attributum esset, quemadmodum pleraque etiam alia quæ communia sunt mactare legibus sancitum est.

οἷς τῶν δαιμόνων· οὔτε γὰρ πᾶσι τὰ αὐτὰ, οὔτε ἑνὶ τὰ πάντα, οὔτε τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς τοῖς παρ' ὑμῖν ἱεροφάνταις (20) δοκεῖ, καὶ τοῖς τῶν θυσιῶν τεχνολόγοις. Ποῦ δὲ, ὥσπερ Λινδίοις, εὐσεβὲς τὸ καταρᾶσθαι τῷ Βουθοίνᾳ (21), καὶ τοῦτο εἶναι θεοῦ τιμὴν, τὰς εἰς αὐτὸν λοιδορίας; ἢ Ταύροις τὸ ξενοκτονεῖν, ἢ Λάκωσι τὸ ἐπιβώμια ξαίνεσθαι, ἢ Φρυξὶ τὸ κατατέμνεσθαι (22) ὑπ' αὐλῶν κηλουμένους, καὶ ἀνανδρουμένους ὑφ' ἅλματος, ἢ τὸ παιδεραστεῖν ἄλλοις, ἢ τὸ πορνεύειν ἑτέροις, ἢ ὅσα τῶν ἄλλων (23) μυστηρίων ἐστὶν, ἵνα μὴ λέγω καθ' ἕκαστον, οὕτω δὲ καὶ τὸ Ἑλληνίζειν ἔκκριτόν (24) τινος θεῶν ἢ δαιμόνων; Καίτοι κἂν εἰ τοῦτ' ἦν (25), οὔπω δῆλον, ὡς Ἑλληνικὸν ἦν, ἤ τινι (26) τῶν παρ' ὑμῖν θεῶν ἢ δαιμόνων τὸ κοινὸν ἀπεκρίθη, ὥσπερ καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν κοινῶν θύειν νενομοθέτηται.

CIV. Quod si hoc non dicas, verum linguam hanc tanquam vestram vindices, atque idcirco nos ab ea, quasi a paterna hæreditate, nihilque ad nos attinente, procul submoveas, primum non video, qua ratione id facere possis, aut quomodo hoc ad dæmones referre queas. Non enim, si eosdem et lingua et religione Græcari contigit, protinus sermones quoque religionis esse consequetur, eaque de causa ab ea jure depellemur. Nam ne hoc quidem ita col- C ligi posse censent, qui apud vos de disserendi arte scripserunt. Non enim si duo circa idem versentur, ambo proinde eadem inter se sunt: pari enim alioqui ratione, si aurificem eumdem et pictorem fingeremus, auri fusio in picturam, aut pictura in auri fusionem recideret, ac circumsisteret: quæ profecto nimium frivola et inepta sunt.

ΡΔ'. Εἰ δ' οὐχὶ τοῦτο φήσεις, τῆς γλώσσης δὲ ὡς ὑμετέρας μεταποιήσῃ, καὶ διὰ τοῦτο πόῤῥω θήσεις ἡμᾶς (27), ὥσπερ κλήρου πατρικοῦ, καὶ οὐδὲν ἡμῖν διαφέροντος, πρῶτον μὲν οὐχ ὁρῶ τίς ὁ λόγος, ἢ πῶς τοῦτο προσάξεις τοῖς δαίμοσιν. Οὐ γὰρ, εἰ τοὺς αὐτοὺς τήν τε γλῶσσαν Ἑλληνίζοντας καὶ τὴν θρησκείαν εἶναι (28) συμβέβηκεν, ἤδη καὶ τῆς θρησκείας οἱ λόγοι, καὶ διὰ τοῦτ' ἂν εἰκότως ἔξω ταύτης ἡμεῖς γραφείημεν· ἀλλὰ τοῦτό γε καὶ ἀσυλλόγιστον δοκεῖ τοῖς καθ' ὑμᾶς (29) τεχνολόγοις· οὐ γὰρ, εἰ περὶ ταυτὸν ἄμφω, καὶ ἀλλήλοις ἄμφω ταυτά· ἢ οὕτω γε, εἰ χρυσοχόον τὸν αὐτὸν καὶ ζωγράφον θείημεν, τὸ χρυσοχοεῖν εἰς τὸ ζωγραφεῖν, ἢ τὸ ζωγραφεῖν εἰς τὸ χρυσοχοεῖν (30) περιστήσεται· πολλῶν ταῦτα τῶν ληρημάτων.

CV. Ad hæc sciscitabor ex te, o Græcismi et sermonum amans, utrum ab omni Græcismo nos arcebis, hoc est, a pervulgatis his et pedestribus verbis, atque in multitudinis usu positis, an ab elegantioribus duntaxat et sublimioribus, utpote ad quæ nemo, nisi excellenti doctrina præditus, aspirare queat? Si a posteriori hoc Græcismi **135** genere,

ΡΕ'. Ἔπειτα (31) ἐρήσομαί σε, ὦ φιλέλλην σὺ καὶ φιλόλογε, πότερον παντὸς εἴρξεις ἡμᾶς τοῦ Ἑλληνίζειν, οἷον δὴ καὶ τῶν ἐν μέσῳ καὶ πεζῶν τούτων ῥημάτων, καὶ τῆς τῶν πολλῶν χρήσεως, ἢ τοῦ κομψοῦ τε καὶ ὑπεραίροντος, ὡς οὐκ ἄλλοις ἐφικτοῦ (32) ἢ τοῖς κατὰ παίδευσιν διαφέρουσιν (33); εἰ μὲν γὰρ τούτου, τίς ἡ ἀποκλήρωσις, τὸ μὲν *σμερδαλέον* (34),

(20) *Ἱεροφάνταις*. Schol. Montac: Ἱεροφάντης, παρὰ τὸ τὰ ἱερὰ ἐκφαίνειν. « Hierophantes, quasi qui sacra docet, patefacit, » vel « interpretatur. » D

(21) *Τῷ Βουθοίνᾳ*. Hic « Hercules » intelligitur. Quæ vero apud « Tauros, Laced., » etc., perpetrabantur, vide in notis, p. 109.

(22) *Τὸ κατατέμνεσθαι*. Ita Pass. et alii quam multi codices. Deest τό in editis. Tam impura silentio prætermittenda viderentur, nisi ad cæcæ gentilitatis probrum ea referre compulsus fuisset Gregorius.

(23) *Ὅσα τῶν ἄλλων*. Colb. 3, ὅσα ἄλλα.

(24) *Ἔκκριτον*. Tres Regg., ἔγκριτον.

(25) *Εἰ τοῦτ' ἦν*. Sic plerique codices. Pass. vero aliique nonnulli, εἰς τοῦτο.

(26) *Ἤ τινι*. Sic magno consensu codices, præter Colb. 3, 6. Billius tamen et Comb. legunt εἴ τινι.

(27) *Θήσεις ἡμᾶς*. Pass. θήσεις Χριστιανοὺς ἡμᾶς. Reg. 1, θήσεις Χριστιανούς, omisso ἡμᾶς.

(28) *Θρησκείαν εἶναι*, etc. Ita Pass. Quæ lectio certe melior videtur. Ed. θρησκείαν ἤδη συμβέβηκεν εἶναι τῆς θρησκείας τοὺς λόγους.

(29) *Καθ' ὑμᾶς*. Quatuor Regg. καθ' ἡμᾶς.

(30) *Εἰς τὸ χρυσοχοεῖν*. Quatuor Regg., duo Colb., Pass. et Or. 1, in ora, εἰς χρυσοχοϊκήν.

(31) *Ἔπειτα*. Pass. Εἶτα.

(32) *Ὡς οὐκ ἄλλοις ἐφικτοῦ*. Sic Pass. Ita etiam legunt Sav. et Comb. Editi ὃς οὐκ ἄλλοις ἐφικτός.

(33) *Ἢ τοῖς κατὰ παίδευσιν διαφέρουσιν*. Ita habent septem Regg., duo Colb., Pass., sicque legendum, ut plana et expedita sit syntaxis ac littera. Editi, ἢ τοῦ ... διαφέροντος.

(34) *Τὸ μὲν σμερδαλέον*, etc. Hæc sunt verba poetica ex Homero collecta, quæ singula Elias sic exponit: σμερδαλέον, « horrendum; » κοναβίζειν, « strepere, tinnire; » μῶν, « num? » δήπουθεν, « utique, profecto; » ἅττα, cum aspiratur, « quæ quidem; » cum tenuatur, « alia quædam; » ἀμωσγέ-

καὶ τὸ *κοναβίζειν*, καὶ τὸ *μῶν*, καὶ τὸ *δήπουθεν*, καὶ τὸ *ἄττα*, καὶ τὸ *ἀμωσγέπως* εἶναι τῆς διαλέκτου μόνης, τἄλλα δὲ (35) ἀποῤῥίφθαι εἰς Κυνόσαργες (36), ὥσπερ τὸ πάλαι τοὺς νόθους; εἰ δὲ καὶ τὸ εὐτελὲς τοῦ λόγου καὶ ἀκαλλώπιστον ὁμοίως τοῦ Ἑλληνίζειν ἐστὶ, τί μὴ καὶ τούτων ἀποστερεῖτε ἡμᾶς, καὶ ἁπλῶς (37) πάσης Ἑλλάδος φωνῆς, ὁποία πότ' ἂν ᾖ, καὶ ὡς ἂν ἔχουσα τύχῃ (38); τοῦτ' ἂν ἦν ὑμῶν φιλανθρωπότερον καὶ τελείως (39) τῆς ἀμουσίας τῆς ὑμετέρας.

ΡϚʹ. Ἔχει γὰρ οὕτως, ἵνα σοι φιλοσοφήσω περὶ τούτων, ὑψηλότερόν τε καὶ τελεώτερον· Εἰ μὲν καὶ θεῖαί τινές εἰσι φωναὶ (40) φωνητικοῖς ὀργάνοις ἐκπορευόμεναι (41), καὶ διὰ τοῦ ἀέρος χεόμεναί τε (42) καὶ ἀκοαῖς εἰσρέουσαι, τῶν ἡμετέρων κρείττους καὶ εὐσημότεραι (γελῶ γὰρ ὑμῶν τῶν σεμνῶν τὸ Μῶλυ, καὶ τὸν Ξάνθον, καὶ τὴν Χαλκίδα), ἢ διὰ (43) γυμνῶν ἀλλήλοις συγγίνονται τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν τυπωμάτων, οὐχ ἡμέτερον λέγειν· τὸ δ' οὖν ἡμέτερον τοιοῦτόν ἐστιν· Οὔτε φωνὴ τῶν εὑρομένων μόνον (44) ἐστὶν, ἀλλὰ πάντων τῶν μετεχόντων· οὔτε τέχνη τις ἢ ἐπιτήδευσις, ἣν ἂν ἐνθυμηθῆναι θελήσῃς· ἀλλ' ὥσπερ ἐν ἁρμονίᾳ τεχνικῇ τε καὶ μουσικῇ ἄλλος μὲν ἦχος ἄλλης τινὸς τῶν νευρῶν συντεταμένος, ἢ ἀνειμένος (45), πάντα δὲ τοῦ ἑνὸς ἁρμοστοῦ καὶ τεχνίτου, πρὸς ἕν τι κάλλος ἁρμονίας συντείνοντα· οὕτω κἀν τούτοις ὁ τεχνίτης καὶ δημιουργὸς Λόγος ἄλλον μὲν ἄλλης τινὸς ἐπιτηδεύσεως ἢ τέχνης εὑρετὴν (46) προὐστήσατο, πάντα δὲ εἰς μέσον προὔθηκε πᾶσι τοῖς βουλομένοις, τῷ κοινωνικῷ καὶ φιλανθρώπῳ συνδέων τὸν βίον ἡμῖν, καὶ ποιῶν ἡμερώτερον.

ΡΖʹ. Σὸν τὸ Ἑλληνίζειν; εἰπέ μοι· τί δέ; οὐ Φοινίκων τὰ γράμματα; ὡς δέ τινες, Αἰγυπτίων; ἢ τῶν ἔτι τούτων σοφωτέρων Ἑβραίων; οἳ καὶ πλαξὶ θεοχαράκτοις ἐγγραφῆναι (47) τὸν νόμον παρὰ

A quæ tandem hæc partitio est, ut hæc verba, σμερδαλέον, κοναβίζειν, μῶν, δήπουθεν, ἄττα, ἀμωσγέπως, solius linguæ sint, reliqua autem in Cynosarges, ut olim spurii, relegentur? Si autem viles etiam et inornatæ atque inelegantes dictiones atque Græcismi sunt, quin has quoque nobis, atque omnes, in universum Græcas voces, quæque tandem illæ et qualescunque sint, adimitis? hoc enim majus in vobis humanitatis ac supremæ inscitiæ argumentum esset.

CVI. Etenim, ut de his rebus altius ac perfectius tecum agam, sic se res habet: Si quædam etiam deorum voces sunt, e vocalibus organis exeuntes, ac per aerem fusæ, auribusque influentes, vocibus nostris præstantiores et significantiores (rideo enim B hominum gravium, quales haberi vultis, hæc verba, Moly, et Xanthum, et Chalcidem), aut per nudas cogitationes et informationes commercium inter se habent, haudquaquam nostrum est pronuntiare. Quod autem ad nos attinet, ita se, ut dicturus sum, res habet. Nam nec vox tantummodo eorum est qui eam invenerunt, sed omnium qui ejus sunt participes: nec ars ulla aut vitæ studium atque institutum, quodcunque cogitare volueris; quin potius, quemadmodum in concentu artificioso et musico, alia quidem chorda alium sonum edit, prout videlicet, vel contenditur, vel remittitur, cæterum omnia unius ejusdemque sunt concinnatoris et artificis, atque ad unam quamdam concentus elegantiam referuntur: ad eumdem modum in his quoque rebus, C licet rerum artifex ac conditor Verbum, alium alius cujuspiam instituti vel artis inventorem elegerit, omnia tamen omnibus in medium proposuit, ut scilicet per societatem et communicationem ac benignitatem, veluti quibusdam vinculis vitam nostram astringeret ac mitiorem redderet.

136 CVII. Dic mihi: tuum est Græcari? Quid autem? Nonne Phœnicum sunt litteræ, vel, ut nonnullis placet, Ægyptiorum, aut his adhuc sapientiorum Hebræorum, qui etiam legem in tabulis a

πως, « partim, quadamtenus. » Billius in hæc verba observat Gregorium hæc mutuatum videri a Luciano, ubi lib. *De conscrib. hist.* salsissime irridet ineptissimum hominem sesquipedalium, exoletorum et Demosthenicorum verborum affectatorem, qui sibi facundia Demosthenem æquare videbatur, quod illius verbis uteretur.

(35) *Τἄλλα δέ*, etc. « Cæteræ vero dictiones rejiciantur et pro spuriis habeantur. »

(36) *Κυνόσαργες*. Locus erat Athenis ignobilis, in quem spurii conjiciebantur.

(37) *Καὶ ἁπλῶς*. Quæ sequuntur usque ad hæc verba, Ἔχει γάρ, desunt in Reg. bu, et in edit. Ald. et Her.

(38) *Τύχῃ*. Colb. 3, et Comb. τύχοι.

(39) *Τελείως*. Savil. τελειότης.

(40) *Εἰ μὲν καὶ θεῖαί τινές εἰσι φωναί*, etc. Hic poetas ac præcipue Homerum, aliosque fabularum amatores, qui diis voces attribuebant, irridet Gregorius. In exemplum profert quasdam deorum voces, quas ipse Homerus finxit, nempe « Moly, Xanthum et Chalcidem, quarum prima, » inquit Elias, « radix stirpis cujusdam est, altera fluvius, tertia avis, his verbis utens: Moly hanc dii vocant: quem Xanthum dii vocant, homines autem Scamandrum: Chalcidem dii vocant, homines autem Cymindin, » etc. Hæc est ergo Gregorii sententia : si quæ sunt deorum voces, ut nugatur Homerus, meum non est pronuntiare. Quod autem ad homines pertinet, nec vox, nec ars ulla cujusquam propria est, sed cuilibet volenti ad usum æque patet.

D (41) *Ἐκπορευόμεναι*. Ita Reg. 1, Colb. 3, Pass. et Comb. Editi vero et plures mss., ἐκπορεύεται.

(42) *Χεόμεναί τε*. Sic Pass. Deest τε in edit.

(43) *Ἢ διά*. Sic Oxon. hancque lectionem verba proxime sequentia postulant, quamvis editi, et omnes quos vidimus codices habeant, οἳ διά.

(44) *Εὑρομένων μόνον*. Regg. bm, q, y, εὑραμένων. Alii duo Regg., μόνων. Utrumque Savilio placet.

(45) *Συντεταμένος, ἢ ἀνειμένος*. Ita omnes codices, fatente Mont. qui tamen mallet, συντεταμένης, etc., sed perinde dicitur, « sonus intensus » aut « remissus, » ut « chorda intensa » aut « remissa. »

(46) *Εὑρετήν*. Mendose in Herv. ἀρετήν. Quæ lectio nullatenus defendi potest, quidquid dicat Montacutius.

(47) *Θεοχαράκτοις ἐγγραφῆναι*. Malim, « divinis characteribus exaratam. »

Deo inscriptam esse persuasum habent? Tuum Attice loqui? Quid? Calculis uti, et numerare, et digitis supputare, mensuræ item et pondera, atque ante hæc etiam aciei instructio et res militaris, cujus sunt? nonne Eubœorum? si modo Eubœus erat ille multarum rerum inventor Palamedes, invidiaque ob id impetitus, atque adeo in judicium ob sapientiam vocatus, ab iisque qui adversus Ilium expeditionem susceperant, morte multatus? Quid igitur? Si Ægyptii, et Phœnices, et Hebræi, quibus ad eruditionem nostram utimur, si qui Eubœam insulam incolunt, hæc, tanquam sua, juxta tua principia, vindicarint, quid faciemus? aut quid ad eos causificari poterimus, nostrismet legibus capti atque constricti? Nonne nos omnino his rebus privari necesse erit, nobisque idem quod graculo, evenire, hoc est, ut alienis plumis nobis detractis, nudi ipsi ac turpes simus?

CVIII. Tua sunt poemata? Quid autem? An non potius anus illius, quæ cum quidam concitatiore gressu ex adverso incedens, ipsius humerum concussisset, sic enim narrant, ipsaque postea eum conviciis incesseret, impetus vehementia carmen effudit; quod cum juveni valde arrisisset, atque accuratius in numeros astrictum fuisset, admirabilem tibi hanc poesim creavit? Quid de cæteris? Si enim ob arma gloriaris, a quibus tandem, o fortissime, arma tibi venerunt? An non a Cyclopibus, a quibus ars ferraria nata est? Si autem magna quædam res, imo omnium maxima, tibi purpura videtur, ex qua tu sapiens evasisti, atque hujusmodi legum promulgator, quid? num eam Tyriis abjicies, a quibus pastoralis ille canis prodiit, qui exeso murice, labiisque cruore perfusis, pastori florem indicavit, ac per eos vobis imperatoribus pannum illum improbis luctuosum et superbum porrexit? jam vero quid dicturi sumus, si ab agricultura naviumque exstructione Athenienses nos arceant, Cereres, et Triptolemos, et dracones **137** commemorantes, ac præterea Celeos, et Icarios, omnemque in istis mythologiam, quæ etiam vobis res istas turpi et obsceno mysterio, ac nocte sane digno, celebrandas dedit?

CIX. Atque, ut aliis prætermissis, ad ipsum vecordiæ tuæ, seu potius impietatis, caput ascendam,

A Θεοῦ (48) πιστεύουσι; Σὸν τὸ Ἀττικίζειν; Τὸ πεττεύειν (49) δὲ καὶ ἀριθμεῖν, καὶ λογίζεσθαι δακτύλοις, μέτρα τε καὶ σταθμὰ, καὶ ἔτι πρὸ τούτων, τὰ τακτικὰ καὶ πολεμικὰ, τίνος (50); οὐχ Εὐβοέων; εἴπερ Εὐβοεὺς ὁ Παλαμήδης, ὁ πολλῶν εὑρετὴς, καὶ διὰ τοῦτο ἐπίφθονος, καὶ μέντοι καὶ δίκας τῆς σοφίας ἀπαιτηθεὶς, καὶ κατακριθεὶς τοῖς ἐπὶ Ἰλίου στρατεύσασι; Τί οὖν; ἂν Αἰγύπτιοι, καὶ Φοίνικες, Ἑβραῖοί τε, οἷς ἡμεῖς συγχρώμεθα πρὸς τὴν ἡμετέραν παίδευσιν, τί δ' ἂν οἱ τὴν νῆσον ἔχοντες (51) Εὔβοιαν μεταποιοῦνται (52) τούτων ὡς αὐτοῖς διαφερόντων, κατὰ τὰς σὰς ὑποθέσεις, τί δράσομεν; ἢ τί δικαιολογησόμεθα πρὸς αὐτοὺς, τοῖς οἰκείοις ἑαλωκότες νόμοις; Ἢ πᾶσα στέρεσθαι τούτων ἀνάγκη, καὶ τὸ τοῦ κολοιοῦ πάσχειν (53), γυμνοὺς εἶναι τῶν B ἀλλοτρίων περιαιρεθέντας πτερῶν (54) καὶ ἀσχήμονας;

ΡΗ'. Σὰ τὰ ποιήματα; τί δέ; οὐ τῆς γραὸς (55) μᾶλλον ἐκείνης, ἣ, τὸν ὦμον σεισθεῖσα παρά τινος συντόνως ἀντιπαριόντος, ὡς λόγος, εἶτ' ἐνυβρίζουσα τῷ σφοδρῷ τῆς ὁρμῆς, ἔπος ἐφθέγξατο· καὶ τοῦτ' ἀρέσαν τῷ νεανίᾳ λίαν (56), καὶ φιλοπονώτερον μετρηθὲν τὴν θαυμασίαν σου ταύτην ἐδημιούργησε ποίησιν; Τί τἄλλα (57); Εἰ δὲ τοῖς ὅπλοις μέγα φρονεῖς, παρὰ τίνων σοι τὰ ὅπλα, ὦ γενναιότατε; Οὐ τῶν Κυκλώπων, ἐξ ὧν τὸ χαλκεύειν; Εἰ δέ σοι μέγα καὶ μέγιστον τῶν ὄντων (58) ἡ ἁλουργὶς, ἐξ ἧς σοφὸς σὺ, καὶ τῶν τοιούτων νομοθέτης· τί; οὐκ ἀποθήσῃ ταύτην Τυρίοις, παρ' ὧν ἡ ποιμενικὴ (59) C κύων, ἡ τῇ κόχλῳ βρωθεῖσῃ, καὶ τὰ χείλη καθαιμαξάσῃ, τῷ ποιμένι τὸ ἄνθος γνωρίσασα, καὶ διὰ τούτων (60) παραδοῦσα τοῖς βασιλεῦσιν ὑμῖν τὸ πένθιμον τοῖς κακοῖς ῥάκος καὶ ὑπερήφανον; Γεωργίας δὲ καὶ ναυπηγίας, τί φήσομεν, ἂν ἀπελαύνωσιν ἡμᾶς Ἀθηναῖοι, τὰς Δήμητρας καὶ τοὺς Τριπτολέμους διηγούμενοι, καὶ τοὺς δράκοντας, ἔτι δὲ Κελεούς τε καὶ Ἰκαρίους, καὶ πᾶσαν τὴν περὶ ταῦτα μυθολογίαν, ἣ καὶ μυστήριον ὑμῖν αἰσχρὸν ταῦτα ἐποίησε, καὶ νυκτὸς ὄντως ἄξιον;

ΡΘ'. Βούλει, τἄλλα παρεὶς, ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἀναδράμω τῆς σῆς ἐμπληξίας, εἴτ' οὖν θεοβλα-

(48) *Παρὰ Θεοῦ.* Deest in Reg. bu, in Ald. et Herv.

(49) *Πεττεύειν.* Ita vulgo mss. In ed. πεπτεύειν.

(50) *Τίνος.* Sic plerique codices. Edit. τίνων.

(51) *Ἔχοντες.* Septem Regg., Colb. 3, Coisl. 2 Pass. et Or. 1, οἰκοῦντες.

(52) *Μεταποιοῦνται.* Quinque Regg., Herv., Comb., Sav., μεταποιῶνται.

(53) *Καὶ τὸ τοῦ κολοιοῦ πάσχειν.* De cornicula Horatius, lib. I, epist. 3, ait:

Ne, si forte suas repetitum venerit olim
Grex avium plumas, moveat cornicula risum
Furtivis nudata coloribus.

(54) *Περιαιρεθέντας πτερῶν.* Reg. a, περιαιρεθέντων πτερῶν.

(55) *Τῆς γραός.* « Mulier quædam, » ait Elias, D « ab adolescente quodam properanter transeunte in humero succussa est. Hæc autem petulantius adversus adolescentem incitata, conviciis eum affecit, pronuntiato quodam versu, quo vehementem illius impetum perstringebat. Erat autem hoc dictum versus numeris astrictus. Qui concentus cum adolescenti, iisque, qui tum aderant, arrisisset, versus hujusce modus in artem redactus ad omnes dimanavit. »

(56) *Λίαν.* Deest in tribus Regg., Colb. 3, Or. 1 et Herv.

(57) *Τἄλλα.* Nonnulli mss., τἄλλα, et τ' ἄλλα.

(58) *Τῶν ὄντων.* Pass. τῶν ἄλλων.

(59) *Ποιμενική.* Colb. k, ποιμαινική.

(60) *Διὰ τούτων.* Colb. 3, διὰ τοῦτο. Colb. a, 4. διὰ τούτου.

βείας (61); αὐτὸ δὲ πόθεν σοι τὸ μυεῖσθαι, καὶ τὸ μυεῖν (62), καὶ τὸ θρησκεύειν; Οὐ παρὰ Θρᾳκῶν, καὶ ἡ κλῆσις πειθέτω σε; Τὸ θύειν δὲ οὐ παρὰ Χαλδαίων, εἴτ' οὖν Κυπρίων; Τὸ ἀστρονομεῖν δὲ οὐ Βαβυλώνιον (63); Τὸ δὲ γεωμετρεῖν (64) οὐκ Αἰγύπτιον; Τὸ δὲ μαγεύειν οὐ Περσικόν; Τὴν δὲ δι' ὀνείρων μαντικὴν τίνων ἢ Τελμησσέων ἀκούεις; Τὴν οἰωνιστικὴν δὲ τίνων (65); οὐκ ἄλλων ἢ Φρυγῶν, τῶν πρώτων (66) περιεργασαμένων ὀρνίθων πτῆσίν τε καὶ κινήματα; Καὶ, ἵνα μὴ μακρολογῶ, πόθεν σοι τὸ καθ' ἕκαστον; οὐχ ἓν ἐξ ἑκάστων; ὧν πάντων εἰς ταυτὸ συνελθόντων, ἓν δεισιδαιμονίας συνέστη μυστήριον; Τί οὖν; δεξόμεθα, πάντων ἀποχωρησάντων εἰς τοὺς πρώτους τε καὶ τοὺς (67) εὑραμένους, μηδὲν ἔχειν ἡμέτερον (68) πλὴν τῆς κακίας, καὶ τῆς περὶ τὸ Θεῖον ταύτης καινοτομίας; Πρῶτος γὰρ (69) Χριστιανῶν ἐπανάστασιν τῷ Δεσπότῃ, καθάπερ οἱ δοῦλοί ποτε τοῖς Σκύθαις, ὥς φασιν, ἐπενόησας. Πολλοῦ μέντ' ἂν (70) ἄξιον ἦν, εἴ σοι διελύθη (71) τὸ πονηρὸν τοῦτο σύνταγμα, κατὰ τοὺς σοὺς ὅρους καὶ νόμους, ἵν' ἡμεῖς ἦμεν (72) πραγμάτων ἀπηλλαγμένοι, καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας (73) εὐδαιμονίας τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν ὁρᾷν ὑπῆρχε, πάσης ἀπηλλαγμένην ἐμφυλίου στάσεως· ὃ τοῦ παρὰ τῶν ἔξωθεν πολέμου πολλῷ φευκτότερόν ἐστι καὶ φοβερώτερον, ὅσῳ τὰς οἰκείας δαπανᾷν σάρκας τῶν ἀλλοτρίων φευκτότερον (74).

ΡΓ'. Εἰ δὲ ταῦτά σοι κακουργίας εἶναι δοκεῖ τὸ

A hoc ipsum initiari, atque initiare, et deos θρησκεύειν id est, colere, unde ad te promanavit? Nonne a Thracibus, ut ipsum quoque nomen ostendit? Sacrificare autem, nonne a Chaldæis, sive Cypriis? Jam astronomia, nonne Babyloniorum inventum est? Nonne geometria, Ægyptiorum? Nonne magia, Persarum? Porro divinatio ea quæ in somnis sita est, a quibus aliis, quam a Telmessibus orta est? Augurandi item disciplina a quibus aliis quam a Phrygibus, qui primi avium volatum ac motum curiosius observarunt? Ac, ne sim longior, unde singula habes? nonne unum ab unoquoque? quibus omnibus in unum coactis, unum superstitionis mysterium conflatum et constitutum est? Quid igitur? an illud admittemus, omnibus rebus ad primos et eos, qui B auctores fuerunt, recedentibus, nos nihil omnino habere, præter vitium, atque hanc circa divinum Numen novationem? Primus enim Christianorum, ut adversus Dominum rebellares, quemadmodum feruntur quondam Scytharum servi adversus Scythas dominos suos, in animum induxisti. Magni vero hoc æstimandum fuisset, si pravum hoc, juxta leges tuas ac regulas, et sceleratum agmen a te dissolutum fuisset, ut negotiorum molestiis liberaremur, prorsusque in prisca felicitate Romanum imperium cernere liceret, omni civili et domestico dissidio solutum: quod **138** quidem externo bello multo odiosius est magisque metuendum; non secus ac proprias carnes morsibus appetere horribilius est, quam alienas.

CX. Quod si ea vobis versutam improbitatem

(61) *Ἐμπληξίας, εἴτ' οὖν θεοβλαβείας.* Comb. «Dira mentis a Deo percussæ stoliditas, quasi læsæ a Deo mentis stupor.» Nimirum utraque vox, ἐμπληξία et θεοβλάβεια, idem sonat, nisi quod secunda auget et primam explicat.

(62) *Καὶ τὸ μυεῖν.* Sic duo Regg. et Pass. Deest τό in ed.

(63) *Βαβυλώνιον ... Αἰγύπτιον.* Pass. cum aliis quibusdam, Βαβυλωνίων ... Αἰγυπτίων.

(64) *Γεωμετρεῖν.* Comb. legit, γοητεύειν, et vertit: «nonne incantatio Ægyptiorum?» Nullum profert codicem; sed has rationes edit, quod geometria ad impietatem non pertineat, ut cætera quæ hic a Gregorio recensentur; deinde quod Elias geometriæ non opponat μαγείαν, uti in Billio legitur; demum quod adversantes Moysi præstigiatores hic respiciat Gregorius.

(65) *Τίνων.* Pass. ποίων.

(66) *Τῶν πρώτων.* Duo Regg. τῶν πρῶτον.

(67) *Πρώτους τε καὶ τούς.* Ita Reg. bu, Sav., Ald. et Herv. Pass. πρώτους εὑραμένους. Alii, πρώτους καί, rejecto τε. Par. ed. cum quibusdam, πρώτους εὑρομένους.

(68) *Ἡμέτερον.* Heinsius mavult ὑμέτερον. Favent sequentia, sicque videtur legisse Billius in prima versione: «Quid igitur, an fateberis... te nihil habere quod tuum sit?»

(69) *Πρῶτος γάρ*, etc. Difficilis est hic locus, quem idcirco corruptum aut mancum suspicatur Savilius. Binas tamen expositiones affert Elias. Neutram probat Billius; imo utramque refellit; et suam ipse afferens, censet hæc priora verba: Πολλοῦ μέντ' ἂν ἄξιον ἦν, εἴ σοι διελύθη τὸ πονηρὸν τοῦτο σύνταγμα, ironice esse accipienda, et posteriora ista: ἵν' ἡμεῖς ἦμεν, etc., Juliano tribuenda, ita ut is sit horum verborum sensus: «Quam magni scilicet æstimandum esset, sic sceleratum hoc Christianorum agmen, ut quidem as- C serebas, et constituebas, deletum et exstinctum esset, ut jam negotiis omnibus liberati, lætam et beatam, ut olim florente paganismo, vitam ageretis, nec ullis, ob contrariam Christianorum religionem, dissidiis agitatam,» etc. Quartam nobis liceat expositionem afferre. Primo quidem existimamus hæc verba: πρῶτος γὰρ Χριστιανῶν, etc., «primus enim Christianorum,» etc., esse expositionem vocis præcedentis, καινοτομίας, quod certe nemo negaverit. Deinde hac expositione, veluti clausa parenthesi, et ad suæ orationis terminos revocata in sua comparatione pergit orator. Quod enim modo, ἓν δεισιδαιμονίας μυστήριον, «unum superstitionis mysterium» appellabat, idem nunc, σύνταγμα, «agmen sceleratum» dicit, Græcarumque illud superstitionum corpus et coagmentationem, vel ab ipso Juliano, vel ipsius Juliani legibus esse dissolvendum, si nimirum ille suis auctoribus et inventoribus unumquodque restituisset, aut si ipsi suo jure re- D petiissent, quemadmodum linguam Græcam sibi vindicabat Julianus. Quibus ostendit Gregorius quam insulsa et inconsequens esset Juliani mens et ratiocinatio. Nec jam ambigua istius loci sententia, nec dubius esse potest horum verborum sensus: κατὰ τοὺς σοὺς ὅρους καὶ νόμους, «juxta leges ac regulas tuas,» id est, juxta Juliani ratiocinationem et principia, quibus adversus Christianos utebatur, ut litteras ipsis interdiceret. Hac expositione plana sunt omnia. Porro diximus a Juliano, vel ab aliis superstitionum agmen dissolvendum; idque suadet orationis series et argumentatio

(70) *Μέντ' ἄν.* Pass. μέντοι ἄν.

(71) *Εἴ σοι διελύθη.* «Totum esset unaque dissipatum.»

(72) *Ἦμεν.* Pass. ὦμεν.

(73) *Ἐπὶ τῆς ἀρχαίας.* Or. 1, ἐπὶ ταῖς ἀρχαίαις.

(74) *Φευκτότερον.* Reg. 1, et Sav. addunt, εἶεν Ita Elias in Billio.

lenitate tectam sapere, atque ab imperatoria magnificentia procul remota esse videntur, age, his adhuc astutiora proferemus. Nam cum doctrinam nostram, dogmatibus quidem et cœlestibus testimoniis magnam et excelsam esse perspiceret, eamdemque veterem simul et novam; veterem, inquam, quantum ad prædictiones, ac sublucentes deitatis motus; novam autem, ratione posterioris Dei adventus, ac miraculorum eorum quæ tum ex ea, tum circa eam designata sunt; cæterum majorem et insigniorem ob Ecclesiæ formas nobis traditas, atque in hunc usque diem conservatas: ut ne hoc quidem ipsius malignam versutiam effugeret, quid comminiscitur, et quid facit? Rapsacem illum Assyrium, qui pro Sennacherib Assyriorum rege bellum administrabat [82], imitatur. Nam cum ille in Judæam cum exercitu profectus, maximis copiis et viribus Hierosolymam obsideret, atque ante urbem castra haberet, nec vi atque armis eam expugnare posset, nec sibi quidquam rerum urbicarum per proditores patere vidisset, lenibus verbis ac vernacula lingua cives allicere ac sibi conciliare aggressus est. Quod cum obsessi intellexissent, hoc primum recusarunt, postulantes, ut Syriaca lingua, non Hebraica, verba ad ipsos faceret, ne forte orationis suavitate in servitutem furtim inducerentur.

A λεῖον ἠμφιεσμένης, καὶ πόῤῥω βασιλικῆς μεγαλοπρεπείας, φέρε, σοι παραστήσω καὶ τὰ τούτων ἔτι κερδαλεώτερα. Ὁρῶν γὰρ τὸν ἡμέτερον λόγον μέγαν μὲν ὄντα τοῖς δόγμασι καὶ ταῖς ἄνωθεν μαρτυρίαις, τὸν αὐτὸν παλαιόν τε (75) καὶ νέον· παλαιὸν μὲν ταῖς προῤῥήσεσι, καὶ τοῖς ὑπαστράπτουσι κινήμασι (76) τῆς θεότητος· νέον δὲ τῇ τελευταίᾳ θεοφανείᾳ, καὶ τοῖς ἐκ ταύτης τε καὶ περὶ ταύτην θαύμασιν· ἔτι δὲ μείζω καὶ γνωριμώτερον τοῖς παραδεδομένοις, καὶ εἰς τόδε τετηρημένοις τύποις τῆς Ἐκκλησίας· ἵνα μηδὲ τοῦτο ἀκακούργητον μένῃ, τί μηχανᾶται, καὶ τί ποιεῖ; Μιμεῖται Ῥαψάκην τὸν Ἀσσύριον· ἐστρατήγει δὲ ἄρα τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων Σεναχηρεὶμ (77). Οὗτος, ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στρατεύσας, καὶ δυνάμει πολλῇ καὶ χειρὶ τὰ Ἱεροσόλυμα πολιορκῶν, B καὶ τῇ πόλει προσκαθεζόμενος. ἐπειδὴ μήτε (78) δυνάμει παραστήσασθαι τὴν πόλιν οἷός τε ἦν, μήτε τι τῶν ἔνδον αὐτῷ παρὰ τῶν προδοτῶν ἐνεδίδοτο, λόγοις ἡμέροις καὶ ὁμογλώσσοις ὑποποιεῖσθαι τὴν πόλιν ἐπιχειρεῖ. Ὃ δὴ συνέντας (79) λέγεται τοὺς πολιορκουμένους, τοῦτο παραιτήσασθαι πρῶτον, Συριστὶ λαλεῖσθαι αὐτοῖς, ἀλλὰ μὴ Ἑβραϊστὶ κελεύσαντας (80), ὡς τάχα ἂν εἰς δουλείαν κλαπεῖσι τῷ ἡμέρῳ τῆς διαλέξεως.

CXI. Idem igitur hic quoque cogitans, scholas quidem in omnibus civitatibus, et sacraria, subselliaque, partim altiora, partim humiliora exstruere parabat, profanorum etiam dogmatum lectiones et explicationes instituere, tam quæ mores componerent, quam quæ in abstrusiorum rerum tractatione versarentur: tum precationum alternatim canendarum formam, ac pœnæ in eos qui peccarent, pro delicti modo constituendæ: initiationum item et perfectionis, atque omnia, quæ nostræ haud dubie disciplinæ sunt. Diversoria etiam et hospitales domos ædificare, monasteria item et virginum cœnobia instituebat, simulque **139** humanitatem et benignitatem erga pauperes adjungere, cum in aliis rebus, tum in commendatitiis epistolis sitam, quibus eos, qui inopia premuntur, ex gente ad gentem transmittimus: quæ videlicet ille in nostris rebus præsertim admiratus fuerat.

ΡΙΑ'. Τοῦτο δὴ καὶ οὗτος διανοηθεὶς, διδασκαλεῖα μὲν ἱδρύσασθαι κατὰ πᾶσαν πόλιν ἕτοιμος ἦν, βή- C ματά τε καὶ προεδρίας, καὶ ὑφεδρίας, Ἑλληνικῶν τε δογμάτων ἀναγνώσεις καὶ ἀναπτύξεις, ὅσαι τε ἦθος ῥυθμίζουσι, καὶ ὅσαι τῆς ἐπικρύψεως (81)· εὐχῶν τε τύπον ἐν μέρει, καὶ τῆς τῶν ἁμαρτανόντων κατὰ μέτρον ἐπιτιμήσεως (82)· προτελείων τε (83) καὶ τελειώσεως, καὶ ὅσα τῆς ἡμετέρας σαφῶς ἐστιν εὐταξίας· ἔτι δὲ καταγώγια πήξασθαι καὶ ξενῶνας, ἁγνευτήριά τε (84) καὶ παρθενῶνας, καὶ φροντιστήρια, καὶ τὴν εἰς τοὺς δεομένους φιλανθρωπίαν, τήν τε ἄλλην ὁπόση, καὶ τὴν ἐν τοῖς ἐπιστολιμαίοις (85) συνθήμασιν, οἷς ἡμεῖς ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος τοὺς χρῄζοντας παραπέμπομεν· ἃ δὴ καὶ μάλιστα τῶν ἡμετέρων εἶχε θαυμάσας.

CXII. Atque hæc quidem novus iste dogmatistes et sophista in animo habebat. Quod autem illius conatus inanis et irritus fuerit, minimeque in opus

D ΡΙΒ'. Ταῦτα διενοεῖτο (86) μὲν ὁ καινὸς δογματιστής τε καὶ σοφιστής· μὴ ἐπιτελῆ δὲ γενέσθαι, μηδὲ εἰς ἔργον ἀχθῆναι τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἐγχείρησιν, οὐκ οἶδ',

[82] IV Reg. xviii, 28.

(75) *Παλαιόν τε.* Reg. 1, addit, ὁμοῦ, « simul. » A ac mystici. »

(76) *Κινήμασι.* Sic omnes ad unum codices. Ed. Paris. νοήμασι. Porro « motus » appellat Gregorius transitorias Dei apparitiones, sive per miracula, sive per speciem oculis objectam, quas opponit posteriori in carne, seu Christi adventui.

(77) *Σεναχηρεὶμ.* Alii, Σενναχηρεὶν.

(78) *Ἐπειδὴ μήτε.* Mss. communius, ἐπεὶ μήτε.

(79) *Συνέντας.* Regg. hu, q, Ald. et Herv. συνιέντας.

(80) *Κελεύσαντας.* Ita libri omnes editi et scripti. Ed. Par. κινδυνεύσαντας. « Quod periculum esset. »

(81) *Ἐπικρύψεως.* « Quæ sunt allegorici sensus ac mystici. »

(82) *Ἐπιτιμήσεως.* Non bene Billius, « supplicii, » quæ vox durior, nec unquam usitata ubi de pœnis canonicis agitur.

(83) *Προτελείων τε.* Sic omnes mss., « initiationum ritus et perfectionis. » Ed. προτελείων δέ. »

(84) *Ἁγνευτήριά τε*, etc. Comb. « Religiosæ exercitationis extra sæculi turbas loca et gymnasia, castitatis puræque mentis palæstra. »

(85) *Ἐν τοῖς ἐπιστολιμαίοις.* Vulgo, « litteræ formatæ. »

(86) *Διενοεῖτο.* Hæc in animo habuisse Apostatam scribit probatque Sozomenus, lib. v, c. 15, prolata Juliani ipsius ad Arsacium epistola.

εἴτε ἡμῖν κέρδος, τοῖς ἐκείνου τε (87) καὶ τῶν ἐκείνου θᾶττον ἀπηλλαγμένοις, εἴτε τῷ προελθόντι μέχρι τῆς ὀνειρώξεως· ἐδείχθη γὰρ ἂν τίνα μὲν ἀνθρώπων κινήματα, τίνα δὲ πιθήκων μιμήματα. Ἐπεὶ καὶ οὗτοι μιμεῖσθαι (88) μὲν λέγονται τῶν ἀνθρωπίνων τινὰ δελεασμάτων, κακοτέχνως προτιθεμένων· τούτοις μέντοι καὶ ἁλίσκονται, μὴ δυναμένης ἐξικέσθαι (89) τοῦ ἡμετέρου σοφοῦ τῆς μιμήσεως. Οὐ γὰρ μᾶλλον ἵππος Θεσσαλική (90), καὶ γυνὴ Λακεδαιμονία, καὶ ἄνδρες οἱ τῆς Ἀρεθούσης πίνοντες, οἷον δὴ τοὺς Σικελιώτας, ὡς ὁ περὶ αὐτῶν χρησμὸς, τὸ ἔκκριτον (91) τῶν ὁμογενῶν ἔχουσιν, ἢ Χριστιανοῖς τὰ τοιαῦτα ἔθη τε καὶ νομοθετήματα τῶν πρεπωδεστάτων (92) ἐστί· καὶ οἷα ὑπ' οὐδενὸς ἂν ἄλλου ζηλωθέντα τῶν ἡμᾶς μιμεῖσθαι βουλομένων· ἐπειδὴ μὴ ἀνθρωπίναις ἐπινοίαις (93) μᾶλλον ἢ θείᾳ δυνάμει καὶ χρόνου βεβαιότητι τὰ τοιαῦτα (94) νενίκηκεν.

prodierit, constituere nequeo, num id nobis lucro atque utilitati deputandum sit, quippe qui, et illo et illius sceleribus citius defuncti simus; an contra illi, qui non ultra cogitationis somnium processerit. Liquido enim patuisset quinam hominum motus, et quænam simiarum imitationes sint. Nam hæ quoque humana quædam, illecebris vafre propositis, imitari dicuntur; verum per hæc quoque ipsa produntur, quod solertiam nostram imitatione assequi non possint. Neque enim magis equa Thessala, et mulier Lacæna, et viri Arethusæ aquam bibentes, hoc est, Siculi, ut fert editum de ipsis oraculum, principem inter eos, qui ejusdem generis sunt, laudem obtinent, quam hujusmodi ritus et sanctiones Christianis aptissime congruunt: talesque sunt, ut nullus eorum qui vestigiis nostris insistere cupiunt, eas æmulari possit: quandoquidem non magis humanis ingeniis atque inventionibus, quam vi divina temporisque firmitate vigorem adeptæ sunt.

ΡΙΓ'. Οὐδὲν δὲ οἷον καὶ τὴν θαυμασίαν (95) αὐτῶν ταύτην ἀνάπλασιν (96) ἢ μετάπλασιν ὡς ἐπὶ σκηνῆς θεωρῆσαι καὶ καταμαθεῖν (97), τίς μὲν ἂν ἦν (98) ὁ τῆς διδασκαλίας τρόπος αὐτοῖς, τί δὲ τὸ πέρας τῶν συνελεύσεων· ἵν', ὅ φησι Πλάτων περὶ τῆς ἐν λόγῳ πόλεως, ἴδωμεν *κινουμένην* (99) αὐτῶν τὴν ἐπίνοιαν. Εἰς δύο γὰρ ταῦτα διῃρημένης πάσης φιλοσοφίας, θεωρίαν τε λέγω καὶ πρᾶξιν· καὶ τῆς μὲν ὑψηλοτέρας οὔσης, δυστεκμάρτου δέ· τῆς δὲ ταπεινοτέρας (1), χρησιμωτέρας δέ· ἡμῖν μὲν ἀμφότερα δι' ἀλλήλων εὐδοκιμεῖ· καὶ γὰρ θεωρίαν συνέκδημον πρὸς τὰ ἐκεῖθεν (2) ποιούμεθα, καὶ πρᾶξιν θεωρίας

CXIII. Nec vero quidquam commodius fuerit, quam admirandam hanc eorum fictionem, vel potius transfictionem, tanquam in scena spectare, atque cognoscere, tum quæ ipsorum in docendo ratio, tum quis conventuum finis esset: ut, quod de civitate illa in verbis sita Plato inquit, *motu* 140 *præditum* eorum consilium aspiciamus. Nam cum tota philosophia in duas partes, hoc est, in contemplationem et actionem, divisa sit; quarum altera ut sublimior, ita difficilior; altera humilior quidem atque abjectior, cæterum fructuosior; apud nos utraque alterius ope atque adjumento floret. Ut

(87) *Ἐκείνου τε.* Sic plerique codices. Deest τε in edit.

(88) *Μιμεῖσθαι.* Pass. aliique nonnulli, σχηματίζεσθαι. Locus difficilis, inquit Montacutius, qui nec Eliæ nec Billii probat interpretationem. Verum fallitur Montacutius, dum putat Gregorium allusisse ad Historiam, de qua Nyssenus in *Vita Moysis* de simiis regis Ægyptiorum. Historia namque de qua hic agitur, ea est de qua Nyssenus, non *in Vita Moysis*, sed in tractatu *De nomine et professione Christiana ad Harmonium*, t. III, p. 268 et 269, ubi non de simiis regis Ægyptiorum, sed de simia circulatoris cujusdam et præstigiatoris Alexandrini. « Is circulator, » ut narrat Nyssenus, « exercuerat ac docuerat simiam, ut agilitate quadam in formam et habitum saltatricis sese componeret, eique saltatricis apposuerat personam, ac vestem circumdederat exercitio convenientem.... simia ad numerum sese flectebat et contorquebat, ac per omnia quæ et faciebat et facere videbatur, naturam occultabat. Cum autem capti essent rei novitate spectatores, quidam cæteris astutior, simiam esse simiam ludo quodam ostendit. Acclamantibus enim cunctis et applaudentibus agilitati simiæ, ad cantum et modulationem apte se moventis et circumagentis, projecit in orchestra e bellariis ea quæ talium bestiarum ingluviem attrahunt atque invitant; illa vero nihil cunctata, ut vidit ante chorum dispersa amygdala, oblita saltationis accurrit ad ea, et manuum palmis collegit; personam, ne impedimento esset, ori detraxit..... atque ita pro laudibus et admiratione risum abunde movit spectatoribus. » Hæc est narrata a Nysseno historia, quam haud dubie oratoris nostri verba spectant; quæ idcirco sic vertenda, aut sic verti posse existimem: « Liquido enim patuisset, propositis vafre quibusdam illecebris... Nam hæc quoque (simiæ) humanas quasdam actiones et motus æmulari dicuntur; verum per hæc, illis nimirum captæ, produntur. »

(89) *Ἐξικέσθαι.* Colb. 3, et Pass. ἐξικνεῖσθαι.

(90) *Ἵππος Θεσσαλική*, etc. Sensus est: quemadmodum equa Thessala cæteris omnibus antecellit, et mulier Lacæna omnibus aliis mulieribus, et viri Siculi omnibus viris; ita Christiani, in religiosis ritibus et sanctionibus, mortales omnes antecellunt, nec eos imitari possibile est.

(91) *Ἔκκριτον.* Pass. ἔγκριτον. Sav. ἐξαίρετον.

(92) *Πρεπωδεστάτων.* In Reg. bm, et Mont. γρ. πρεπωδεστέρων.

(93) *Ἐπινοίαις.* In Bill. et Montac. γρ. ἐννοίαις.

(94) *Τοιαῦτα.* Reg. bm, in textu; Billius et Montac. in ora, ταῦτα.

(95) *Θαυμασίαν.* Colb. k, θαυμαστήν.

(96) *Ἀνάπλασιν.* « Reformationem: » μετάπλασιν, « transformationem, æmulam alieni ritus ac Christiani fictionem. »

(97) *Ἐπὶ σκηνῆς*, etc. « Socrates, » apud Platonem in *Tim.*, « post fundatam instructamque legibus civitatem, cupere se ait eam motu incitatam videre, » hoc est, « juxta legum suarum præscriptum regi ac gubernari. » Eodem modo Gregorius ait se optare, ut illa Christianorum rituum imitatio a Juliano excogitata, in opus tandem prodeat, quo magis ridicula appareat.

(98) *Τίς μὲν ἂν ἦν.* Colb. All. Herv. τίς μὲν ἂν ὁ τῆς.

(99) *Κινουμένην.* Mont. γρ. ἐνεργοῦσαν. Alii, ἐνεργουμένην.

(1) *Ταπεινοτέρας.* Pass. addit, μέν.

(2) *Πρὸς τὰ ἐκεῖθεν.* Bill. « ad cœlestium rerum studium comitem. »

enim contemplationem ascensus ad cœlestia comitem asciscimus, ita vicissim actio nobis ad contemplationem gradus ac velut scala est. Neque enim fieri potest, ut sapientiæ compotes sint, qui sapienter non vixerint. Apud illos autem, haud scio utra res magis ridicula atque infirma videbitur; ut qui a divino afflatu coagmentationis et constitutionis suæ robur haudquaquam habeant, radicibus illis non absimiles, quæ, quod stabili loco minime fixæ sint, undis feruntur. Ergo in beatam eorum jaciamus, ut cum ipsis ludentibus, et fabulantibus, quemadmodum in plerisque scenicis ludis fieri solet, nos quoque paulum ludamus : atque ad illud Scripturæ, quo *cum gaudentibus gaudere, et cum flentibus flere* [53] admonemur, hoc quoque adjungatur, ut cum nugantibus nugari sustineamus. Nam et poetæ risum in lacrymis persæpe agnoscunt.

A ἐπίβασιν· οὐδὲ γὰρ οἷόν τε εἶναι σοφίας μετέχειν μὴ σοφῶς ἀναστραφέντας (3)· τοῖς δὲ οὐκ οἶδ' ὁπότερον δόξει γελοιότερόν τε καὶ ἀσθενέστερον, οὐκ ἔχουσιν ἐκ θείας ἐπιπνεύσεως τὸ δυνατὸν (4) τοῦ συστήματος, ὥσπερ τῶν ῥιζῶν, αἳ καθ' ὕδατος ὀχοῦνται, πῆξιν οὐκ ἔχουσαι. Καὶ δὴ βάλωμεν εἰς τὴν μακαρίαν αὐτῶν (5), ἵν' ὀλίγα καὶ αὐτοὶ παίζουσιν αὐτοῖς καὶ μυθολογοῦσιν, ὥσπερ ἐν πολλοῖς τῶν δραμάτων, συμπαίξωμεν (6)· καὶ προστεθείη τῷ *χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίουσι συνδακρύειν*, τὸ καὶ ληραίνουσι συλληρεῖν ἀνέχεσθαι· καὶ γέλωτα ἐν δακρύοις ποιηταὶ (7) γινώσκουσιν.

B CXIV. Sit igitur apte paratum theatrum : nam quo alio nomine templum suum vocari jusserint, nescio : præcones clament; populus confluat, præsideant, vel qui ætate, et canitie, ac vitæ integritate præstant, vel qui generis splendore ac gloria conspicui sunt, eaque sapientia quæ terrenis nectatur, et quæ jucunditatis plus habeat quam vera pietas. Id enim eorum arbitrio permittemus. Quid deinde agent? Ipsi præsides suos et antistites describant. Purpura eos ornabit, et vittæ, et floridæ ac pulchræ coronæ : quandoquidem plerisque in rebus gravitatem et majestatem ab ipsis affectari comperi, idque eos studere, ut supra privatos ac plebeios emineant : tanquam videlicet id quod commune atque humile est, facile in contemptum veniat : quod autem elatum et tumidum, atque assecutu difficile, auctoritatem afferat. An hic quoque ad nos usque se demittent, ac sublimitatem, non magis in gestu ac specie, quam in moribus sibi convenire, nostri instar, existimabunt? **141** Nos enim externam quidem speciem, ac velut picturam, parum admodum curamus : in interno autem homine multo plus operæ studiique ponimus, idque potissimum studemus, ut spectatorem ad ea quæ animo cernuntur, retrahamus, qua etiam ratione vulgus magis erudimus.

ΡΙΔ'. Ἔστω τὸ θέατρον εὐτρεπές (8)· ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ καλεῖν τὸν οἶκον αὐτῶν κελεύσουσιν (9)· οἱ κήρυκες βοάτωσαν· ὁ λαὸς συνίτω· τὴν προεδρίαν ἐχέτωσαν εἴτε οἱ πολιᾷ, καὶ χρόνῳ, καὶ τῷ τῆς πολιτείας ἐξειλεγμένῳ προέχοντες, εἴτε οἱ γένει καὶ δόξῃ περίβλεπτοι, καὶ σοφίᾳ τῇ κάτω πλεκομένῃ (10), καὶ πλεῖον ἐχούσῃ τὸ τερπνὸν τῆς ἀληθοῦς (11) εὐσεβείας· τοῦτο γὰρ ἐπ' αὐτοῖς ποιησόμεθα (12). Τί ποιήσουσι τὰ ἑξῆς; Αὐτοὶ τοὺς ἑαυτῶν προέδρους γραψάτωσαν. Ἁλουργὶς αὐτοὺς κοσμήσει, καὶ ταινία, καὶ στεφάνων ἄνθος καὶ κάλλος· ἐπειδὴ πολλαχοῦ τὸ σεμνὸν ἔγνων αὐτοῖς σπουδαζόμενον, καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ ἰδιώτου ὡς τοῦ μὲν κοινοῦ καὶ πεζοῦ τὸ εὐκαταφρόνητον ἔχοντος, τοῦ δὲ ὑπερόγκου καὶ δυσεφίκτου τὸ ἀξιόπιστον. Ἢ κἀνταῦθα μέχρις ἡμῶν C καταβήσονται, μὴ τὸ ἐν τοῖς σχήμασιν ὑψηλὸν (13) μᾶλλον ἢ τὸ ἐν τῷ τρόπῳ πρέπειν αὐτοῖς, ὥσπερ ἡμεῖς, νομίζοντες; Ἡμῖν γὰρ τοῦ μὲν φαινομένου καὶ γραφομένου (14) βραχὺς ὁ λόγος· ἡ πλείων δὲ πραγματεία περὶ τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον, καὶ μεθέλκειν τὸν θεατὴν (15) ἐπὶ τὸ νοούμενον, ᾧ καὶ μᾶλλον τοὺς πολλοὺς ἐκπαιδεύομεν.

CXV. Atque hæc ad hunc modum se habeant.

ΡΙΕ'. Ταῦτα μὲν δὴ ταύτῃ· τί δὲ τὸ ἐντεῦθεν; Παρ-

[53] Rom. XII, 15.

(3) *Ἀναστραφέντας*. Reg. b, Colb. k, ἀναστρέφοντας.

(4) *Τὸ δυνατόν*. Combef. « sui cœtus robur. »

(5) *Βάλωμεν εἰς τὴν μακαρίαν αὐτῶν*. Ita plerique codices. Edit. βάλλωμεν. Pass. Καὶ δὲ καὶ εἰσβάλωμεν, et post αὐτῶν addit, Ἐκκλησίαν. Quæ vox glossema est, quod in textum irrepsit. Cæterum parœmia hæc est ex Aristophane in *Equitibus* : Βάλλ' ἐς μακαρίαν, « aufer te in beatam, » id est, « in beatitudinem. » Hic sermo per antiphrasim, juxta Eliam, est a Gregorio usurpatus, ita ut « beatitudinis » nomine, veram « miseriam » intelligat; « atque idem est, » ut cum Billio loquar, « ac si diceret : fœdissimam illorum religionem examinemus et insectemur, quam tamen pro beata et veneranda habent. »

(6) *Συμπαίξωμεν*. Ita Pass. aliique omnes. Edit. συμπαίζωμεν.

(7) *Ποιηταί*. Pass. addit, πολλάκις, « sæpe. »

(8) *Θέατρον εὐτρεπές*. « Apte paratum sit theatrum. » Sic Pass. cæterique codices. Editi, εὐπρε- D πές, « speciosum, decore eximium. »

(9) *Κελεύσουσιν*. Ita quatuor Regg. Or. 1, Ald. et Herv. In edit. Paris. κελεύουσιν.

(10) *Σοφίᾳ τῇ κάτω πλεκομένῃ*. Bill. « humi contexta sapientia. » Reg. q, et Pass. πλεονεκτουμένῃ, « superiori, præstantiori sapientia. »

(11) *Τῆς ἀληθοῦς*. Plerique codices, τῆς εὐσεβείας, « pietatis, » quod magis probat Comb.

(12) *Ποιησόμεθα*. Addunt Pass. aliique nonnulli : Τί φήσουσι τὸ ἑξῆς; « quid postea dicent? »

(13) *Μὴ τὸ ἐν τοῖς σχήμασιν ὑψηλόν*, etc. Melius in Elia Billius : « Magis sibi morum ac vitæ, quam externam et in specie duntaxat ac fuco positam sublimitatem judicantes. »

(14) *Τοῦ μὲν φαινομένου καὶ γραφομένου*. Combef. « Parum curamus quod oculis subjectum est ac litteris deformatum; » id est, quod videtur, et in cortice est litteræ, cui opponitur, τὸ νοούμενον, « quod mente intelligitur. » Nihil hic de pictura.

(15) *Τὸν θεατήν*. Reg. q, Colb. 3, et Pass. τὸν ἀκροατήν, « auditorem. »

ἐξεις (16) αὐτοῖς ὑποφήτας δηλαδὴ θεοφόρων λογίων, A ὡς ἂν αὐτοὶ φαίητε (17), καὶ βίβλους ἀνελίξεις θεολογικάς τε καὶ ἠθικάς. Τίνας ταύτας, εἰπέ μοι, καὶ τίνων; Καλὸν προσᾴδεσθαι τὴν Ἡσιόδου *Θεογονίαν* αὐτοῖς καὶ τοὺς ἐκεῖ πολέμους καὶ κλόνους, τοὺς Τιτᾶνας, τοὺς Γίγαντας, μετὰ τῶν φοβερῶν ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων; Κότος (18), Βριάρεως, Γύγης, Ἐγκέλαδος, οἱ δρακοντόποδες ὑμῶν, οἱ κεραυνοφόροι θεοὶ, αἱ τούτοις ἐπαφιέμεναι νῆσοι, βέλη τε ὁμοῦ καὶ τάφοι τοῖς ἀπαντήσασι· τὰ πικρὰ τούτων γεννήματα καὶ προβλήματα, Ὕδραι, Χίμαιραι, Κέρβεροι, Γοργόνες (19), φιλοτιμία παντὸς κακοῦ. Ταῦτα ἔστω τῶν Ἡσιόδου καλῶν ταῖς ἀκοαῖς προτιθέμενα. Ὀρφεὺς παρίτω μετὰ τῆς κιθάρας καὶ τῆς πάντα ἑλκούσης ᾠδῆς, ἐπιβρεμέτω Διὶ τὰ μεγάλα καὶ ὑπερφυῆ τῆς θεολογίας ῥήματα καὶ νοήματα·

Ζεῦ κύδιστε, μέγιστε θεῶν, εἰλυμένε (20) *κόπρῳ*,

ὅση τε μηλείη (21), ὅση τε ἵππων, ὅση τε ἡμιόνων, ἵν' ἐντεῦθεν, οἶμαι (22), δειχθῇ τὸ ζωογόνον τοῦ θεοῦ καὶ φερέσβιον· οὐ γὰρ ἄλλως οἷόν τε ἦν· καὶ μηδὲ τῆς ἄλλης φείδεσθαι (23) μεγαληγορίας.

Ὣς εἰποῦσα θεὰ, δοιοὺς ἀνεσύρατο μηρούς,

ἵνα τελέσῃ τοὺς ἐραστὰς, ἃ καὶ νῦν ἔτι τελεῖ (24) τοῖς σχήμασιν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φάνης τε καὶ ὁ Ἠρικαπαῖος, καὶ ὁ πάντας καταπίνων τοὺς ἄλλους, εἶτ' ἀναδιδοὺς θεοὺς, ἵνα γένηται πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ταῦτα ἐπεισκυκλείσθω τοῖς θαυμαστοῖς τῆς C θεολογίας ἀκροαταῖς, εἶτ' ἐπινοείσθω τούτοις ἀλληγορικὰ ῥήματα καὶ τερατεύματα· καὶ τῶν προκειμένων ἐκπίπτων ὁ λόγος εἰς βάραθρα χωρείτω, καὶ κρημνοὺς θεωρίας οὐκ ἐχούσης τὸ στάσιμον.

ΡΙϚʹ. Ὅμηρον δὲ ποῦ θήσεις, τὸν μέγαν τῶν θεῶν σου (25) κωμῳδιογράφον, εἴτ' οὖν τραγῳδοποιόν (26); Ἀμφότερα γὰρ εὑρήσεις ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ ποιήμασι· τὰ μὲν συμφορᾶς, τὰ δὲ γέλωτος ἄξια. Καὶ γὰρ ὄντως οὐ μικρᾶς τῆς φροντίδος ἐκεῖνο ἰδεῖν, πῶς μὲν Ὠκεανὸς Τηθύϊ καταλλαγήσεται δι' Ἥρας πορνικῶς κοσμουμένης· ἐπειδὴ κίνδυνος τῷ παντὶ χρόνον τινὰ σωφρονούντων αὐτῶν· εἴτ' οὖν τὴν ξηρὰν φύσιν καὶ τὴν ὑγρὰν καταλλάττεσθαι δέοι, μὴ τῷ πλεονασμῷ τοῦ ἑτέρου τὸ πᾶν συγχυθῇ (27)· εἴτε τι ἄλλο τούτων (28) ἐπινοεῖς ἀτοπώτερον. Τίς δὲ ἡ θαυμασία μίξις τοῦ νεφεληγερέτου (29) καὶ τῆς σεμνῆς Ἥρας, ἡνίκα ἀσχημονεῖν αὐτὸν ἀναπείθει μεσούσης ἡμέρας,

Quid postea? Præbebis ipsis scilicet divinorum, ut ipsi dicere soletis, oraculorum interpretes; ac libros, tum theologicos, tum morales evolves et explicabis. Quosnam tandem hos, dic, quæso, et quorum? Præclarum erit Hesiodi Theogoniam ipsis accini, et bella illic descripta, et tumultus, Titanes, Gigantes, nominibus simul ac rebus horrendos? Proferentur Cotus, Briareus, Gyges, Enceladus, anguipedes vestri, diique fulmen gestantes, et insulæ in eos injectæ, quæ tela simul et sepulcra illis ad prælium occurrentibus exstiterunt: tum acerbi atque immanes eorum fœtus ac soboles, Hydræ, Chimæræ, Cerberi, Gorgones, omnis denique mali colluvies. Hæc sint egregia illa, quæ auditoribus ex Hesiodo proponentur. Orpheus jam B cum cithara, et cantu omnia trahente prodeat, Jovique magna illa et eximia theologiæ verba et cogitata infremat:

Jupiter augustissime, deorum maxime qui te volvis in fimo,

tum ovium, tum equorum, tum mulorum, ut videlicet hinc vitalis et fecunda dei vis declaretur; neque enim aliter poterat; quin nec alii quidem hujusmodi grandiloquentiæ parcere:

Ubi dea locuta est, utramque coxam detexit,

ut amasios suos initiaret, quæ quidem nunc quoque adhuc per signa et gestus celebrantur. Ad hæc omnia Phanes accedat, et Ericapæus, et qui omnes alios deos devorat, ac postea egerit, ut deorum atque hominum pater efficiatur. Hæc eximiis et admirandis divinitatis auditoribus inculcentur, posteaque his allegoriæ ac portentosæ interpretationes excogitentur; atque a propositis rebus aberrans oratio, in prærupta contemplationis, quæ nihil stabile ac solidum habeat, feratur.

CXVI. At vero Homerum quo tandem loco pones, magnum, inquam, illum deorum **142** tuorum comœdiarum dicam an tragœdiarum scriptorem? Utrumque enim in mirificis illius versibus reperies, alia nempe tristia et calamitosa, alia risu digna. Neque enim profecto levis illud curæ est videre quemadmodum Oceanus, Junonis meretricio more cultæ instructæque opera, in gratiam cum Thetide rediturus sit: quandoquidem rerum universitati D periculum imminebat, si ipsi aliquantisper a rebus venereis abstinerent: sive his verbis hoc intelligas, naturam siccam cum humida in concordiam reduci oportere, ne alterutrius redundantia mundus per

(16) *Παρέξεις*. Reg. q, Pass. παράξεις.
(17) *Ὡς ἂν αὐτοὶ φαίητε*. Hæc in uno Reg. q, reperimus.
(18) *Κότος*. Alii, Κόττος.
(19) *Γοργόνες*. Reg. hu., Γοργόναι.
(20) *Εἰλυμένε*. Reg. bm, et alii, ἰλυμένε. Edit. εἰλυμμένε. Cæterum hic versus et sequens, ὡς εἰποῦσα, etc. non reperiuntur in editis Orphei carminibus.
(21) *Μηλείη*. Tres Reg. et Colb. k, μηλίη.
(22) *Οἶμαι*. Deest in Pass.
(23) *Φείδεσθαι*. Tres Reg. Or. 1, et Montac. φείδεσθε. Schol. φείδεσθε οἱ Ἕλληνες ὑμεῖς.
(24) *Ἔτι τελεῖ*. Reg. bm. Bill. Elias ἔτι τελεῖται. Tres Reg. Pass. καὶ νῦν ἐπιτελεῖ. Sav. Ald. ἐπιτελεῖται.
(25) *Τῶν θεῶν σου*. Billius: « Divinarum. »
(26) *Τραγῳδοποιόν*. Duo Regg. τραγῳδιοποιόν.
(27) *Συγχυθῇ*. Ita Regg. omnes, Or. 1; Pass., etc. Mont. vero, Par. et Sav. συγχυθῇ.
(28) *Τούτων*. Sic plerique codices. Pauci cum editis τοιοῦτον.
(29) *Τοῦ νεφεληγερέτου*. « Nubium congregatoris, » nempe, « Jovis. »

turbetur : sive aliud quiddam his absurdius excogites. Jam, quis admirandus Jovis illius, ac venerandæ Junonis congressus, cum hoc ipsa ei persuadet, ut medio ipso die obscenæ rei daret operam, utcunque poetæ carminibus suis ipsi blandiantur, lotum roscidum substernentes, et crocum atque hyacinthum e terra producentes? Unde hæc, et quæ horum est ratio? Quo etiam pacto vestra Juno, illa magni Jovis soror et conjux, illa ulnarum candore, roseisque digitis insignis, nunc in æthere et nubibus pendet, ferreisque incudibus deprimitur, aureisque manicis vincitur, adeo ut ne diis quidem veniam ei a Jove impetrare contendentibus, periculi expers hujusmodi humanitas esset : nunc autem universum amorum cestum assumit, lascivoque ornatu Jovem ita allicit, ut ipse quoque omnes suos omnium feminarum amores hoc uno multis partibus inferiores esse confiteatur? Quis præterea hic metus, ne diis pro Lacæno scorto incitatis, cœloque intonante, terræ quidem sedes rumpatur, mare autem invertatur, et Orci regia pateflat, atque ea, quæ diuturno tempore obtecta fuerant, in apertum veniant? Quis porro ille nigrorum superciliorum nutus, et divinorum crinium commotio olympum totum concutiens? Quis etiam Mars ille vulneratus, aut æneo carcere conclusus? ille, inquam, aureæ Veneris illepidus amator, adulterque minime circumspectus, atque a loripede Vulcano correptus et constrictus, deorumque theatrum ob turpitudinem suam et obscenitatem colligens, exiguoque pretio dimissus?

A κἂν οἱ ποιηταὶ μετὰ τῶν μέτρων αὐτὸν κολακεύωσι, λωτὸν ὑποστρωννύντες ἐρσήεντα, καὶ κρόκον ἀναφύοντες ἐκ τῆς γῆς καὶ ὑάκινθον; Πόθεν ταῦτα, καὶ τίς τούτων ὁ λόγος; Πῶς δὲ ἡ αὐτὴ καθ' ὑμᾶς Ἥρα, ἡ τοῦ (30) μεγάλου Διὸς ἀδελφὴ καὶ ὁμόζυγος, νῦν μὲν ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλαις κρεμαμένη, καὶ σιδηροῖς ἄκμοσι καθελκομένη, καὶ χρυσαῖς τιμωμένη χειροπέδαις, ἡ λευκώλενός τε καὶ ῥοδοδάκτυλος, ὡς μηδὲ τοῖς παραιτεῖσθαι βουλομένοις τῶν θεῶν ἀκίνδυνον εἶναι τὴν φιλανθρωπίαν· νῦν δὲ ὅλον τὸν τῶν ἐρώτων κεστὸν ἐφ' ἑαυτὴν (31) ἕλκουσα διὰ τῶν πρὸς τὸν Δία καλλωπισμάτων, ὡς καὶ πάντας ὁμολογεῖσθαι αὐτῷ τοὺς ἐπὶ πάσαις ἔρωτας ἑνὸς τούτου παραπολὺ (32) λειπομένους; Τίς δὲ ὁ φόβος, μὴ τῶν θεῶν κινουμένων ὑπὲρ τῆς Λακαίνης μοιχάδος (33), καὶ οὐρανοῦ B σαλπίζοντος (34), ἀναῤῥαγῇ μὲν γῆς ἕδρα, μεθαρμοσθῇ δὲ θάλασσα, δημοσιευθῇ δὲ ᾅδου βασίλεια, καὶ εἰς τοὐμφανὲς ἔλθῃ τὰ τῷ μακρῷ χρόνῳ κεκαλυμμένα (35); Τίς δὲ ἡ τῶν κυανέων ὀφρύων ἐπίνευσις, καὶ ἡ τῶν ἀμβροσίων τριχῶν συγκίνησις, ὅλον Ὄλυμπον κατασείουσα (36); Τίς δὲ ὁ τιτρωσκόμενος Ἄρης, ἢ χαλκῷ κεράμῳ κατακλειόμενος; ὁ τῆς χρυσῆς Ἀφροδίτης ἀφυὴς ἐραστὴς, καὶ μοιχὸς ἀπερίσκεπτος καὶ τῷ Ἀμφιγυήεντι (37) κρατούμενος, καὶ θέατρον τῶν θεῶν ἐφ' ἑαυτῷ συλλέγων ἀσχημονοῦντι, καὶ μικροῖς χρήμασιν ἀφιέμενος;

CXVII. Cum hæc omnia, atque his plura, ita scite et varie composita atque prorsus inusitata se habeant, quis apud vos **143** ita magnus et sublimis est, ac vere Jovi consilio par, ut, supra nubes elatæ contemplationis, mentisque nostræ captum et modulum superantis rationibus, ea honesta et decora reddere possit? Et quidem, si hæc vera sunt, non erubescant illi, sed potius glorientur, aut ea turpitudine carere probent. Quid enim necesse est eos ad fabulam, tanquam ad turpitudinis integumentum perfugere? Neque enim præfidentium, sed metuentium ac terga vertentium est fabula. Si autem falsa, primum nudos theologos nobis ostendant, ut cum his disputationem ineamus. Deinde dicant, annon stultum sit, quibus ut fictis et fabulosis erubescunt, iisdem, ut firmis, sese jactare; et quæ multitudini obscura atque incognita esse potuissent, non enim omnium est eruditio, hæc, tum per figmenta, tum

C ΡΙΖ'. Ταῦτα πάντα καὶ πλείω τούτων οὕτω σοφῶς καὶ πολυτρόπως συγκείμενα, καὶ παντάπασιν ἔξω τῶν νενομισμένων, τίς οὕτως (38) ὑμῖν ὑψηλός τε καὶ μέγας, καὶ ὄντως Διὶ μῆτιν ἀτάλαντος, ὡς εἰς τὸ εὐπρεπὲς ἀγαγεῖν (39) λόγοις θεωρίας ὑπερνεφοῦς, καὶ ὑπὲρ τὰ ἡμέτερα μέτρα τῆς καταλήψεως (40); Καίτοι ταῦτα εἰ μὲν ἀληθῆ, μήτ' αἰσχυνέσθωσαν, καὶ φιλοτιμείσθωσαν, ἢ, ὅτι μὴ αἰσχρὰ, πειθέτωσαν· καὶ τί δεῖ καταφεύγειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸν μῦθον, ὡς τῆς αἰσχύνης (41) συγκάλυμμα; οὐ γὰρ θαῤῥούντων, ἀλλ' ὑποχωρούντων ὁ μῦθος (42)· εἰ δὲ ψευδῆ, πρῶτον μὲν ἐπιδεικνύτωσαν ἡμῖν τοὺς γυμνοὺς θεολόγους, ἵν' ᾖ πρὸς ἐκείνους ἡμῖν ὁ λόγος· ἔπειτα λεγέτωσαν πῶς οὐκ εὔηθες, οἷς ὡς μυθικοῖς αἰσχύνονται (43), τούτοις ὡς ἰσχυροῖς καλλωπίζεσθαι· καὶ ἃ τοὺς πολλοὺς D λανθάνειν δυνατὸν ἦν, οὐ γὰρ πάντων ἡ παίδευσις, ταῦτα δημοσιεύειν ταῖς ἁπάντων ὄψεσιν ἐν πλάσμασί (44) τε καὶ σχήμασι, καὶ τὸ δεινότατον, μεθ'

(30) *Ἥρα ἡ τοῦ.* Sic Mont. Bill. Pass. et cæteri mss. Deest ἡ in Par. edit.

(31) *Ἐφ' ἑαυτήν.* Herv. ἐφ' ἑαυτῆς.

(32) *Παραπολύ.* Plerique codices, παρὰ πολύ.

(33) *Ὑπὲρ τῆς Λακαίνης μοιχάδος.* « Pro Lacæno scorto. » De Argivæ Helenæ raptu hic sermo est.

(34) *Σαλπίζοντος.* « Quasi tuba signum dante. »

(35) *Κεκαλυμμένα.* Reg. l, συγκεκαλυμμένα.

(36) *Κατασείουσα.* Pass. κατασείσουσα.

(37) *Ἀμφιγυήεντι.* Pass. ἀμφιγύῃ. Reg. bm, ἀμφιγυήει. Alii, ἀμφιγύει, ἀμφιγύῃ, ἀμφιγυίῃ.

(38) *Τίς οὕτως.* Reg. bm, τίς οὗτος.

(39) *Εἰς τὸ εὐπρεπὲς ἀγαγεῖν.* « Ut ea ad honesti ac decori speciem trahere possit. »

(40) *Μέτρα τῆς καταλήψεως.* Pass. καταλήψεως μέτρον.

(41) *Αἰσχύνης.* Reg. hu, duo Colb. et Pass. ἀσχημοσύνης.

(42) *Ὁ μῦθος.* Pass. ἔστιν ὁ μῦθος. Colb. k, ὁ μῦθός ἐστιν. In aliis omittitur, ἐστίν, vel scribitur ante, aut post, ὁ μῦθος.

(43) *Αἰσχύνονται.* Ita melioris notæ codices. Edit. αἰσχύνωνται.

(44) *Πλάσμασι*, etc. Comb. vertit : « por[illegible]nulacra et cerimonias et gesticulationes. »

ὅσης τῆς εἰς χρήματα ζημίας, ἔν τε ναοῖς καὶ βωμοῖς, καὶ ἱδρύμασι (45), καὶ ἀναθήμασι, καὶ θυσίαις πολυταλάντοις, καὶ ἀζημίως (46) ἐνὸν εὐσεβεῖν, ἀσεβεῖν αἱρεῖσθαι μετὰ ζημίας;

per figuras, ob omnium oculos ponere, quodque gravissimum est, non sine maximo pecuniarum detrimento, in templis, aris, statuis, donariis, ac sumptuosissimis sacrificiis, cumque citra rei familiaris dispendium pietatem colere liceat, impium esse malle cum detrimento?

ΡΙΗʹ. Εἰ δὲ ταῦτα μὲν ποιητῶν εἶναι φήσουσι πλάσματα καὶ ληρήματα, δύο τούτοις προσχρωμένων εἰς τὸ τερπνὸν τῆς ποιήσεως, μέτρῳ καὶ μύθῳ, καὶ οἷον καταγλυκαινόντων τούτοις τὴν ἀκοὴν, αὐτοῖς δὲ ἀποῤῥητότερον εἶναι καὶ βαθύτερον τὸν ἐναποκείμενον τούτοις νοῦν, καὶ διαβατὸν ὀλίγοις τῶν σοφωτέρων, σκοπεῖτε, ὡς ἁπλῶς καὶ δικαίως περὶ τούτων ἐγὼ διαλέξομαι. Πρῶτον μὲν πῶς ἐπαινοῦσι τοὺς ὧν σέβουσιν ὑβριστὰς (47), καὶ μικροῦ τῶν ἰσοθέων ἀξιοῦσι τιμῶν, οἷς τὸ μὴ δοῦναι δίκην τῆς ἀσεβείας κέρδος αὔταρκες ἦν; Εἰ γὰρ τοῖς εἰς ἕνα (48) θεὸν αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ καὶ μικρὰ (49) βλασφημήσασι θάνατος ἢ ζημία (50) παρὰ τῶν νόμων, τί πάσχειν ἔδει τοὺς πᾶσιν ὁμοῦ καὶ δημοσίᾳ, καὶ ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις ἐπαφιέντας τὴν ποίησιν, καὶ μακρῷ χρόνῳ παραδόντας τὴν κωμῳδίαν; Ἔπειτα καὶ τοῦτο λογίζεσθαι ἄξιον· εἰσὶ καὶ παρ' ἡμῖν κατ' ἐπίκρυψιν λόγοι τινὲς, οὐκ ἀρνήσομαι, ἀλλὰ τίς ὁ τρόπος (51) αὐτῶν τῆς διπλόης, καὶ τίς ἡ δύναμις; Οὔτε τὸ φαινόμενον ἀπρεπὲς, καὶ τὸ κρυπτόμενον θαυμάσιον (52) καὶ ὑπέρλαμπρον τοῖς εἰς τὸ βάθος εἰσαγομένοις, καὶ ὥσπερ τι σῶμα καλὸν καὶ ἀπρόσιτον, οὐ φαύλῃ τῇ ἐσθῆτι περικαλύπτεται· δεῖ γὰρ, ὡς γοῦν ἔμοιγε δοκεῖ, τῶν θείων μηδὲ τὰς ἐνδείξεις (53), καὶ τὰς ἐμφάσεις ἀπρεπεῖς εἶναι καὶ ἀναξίας τῶν δηλουμένων, μηδὲ οἵαις ἂν καὶ (54) ἄνθρωποι λεγομέναις περὶ αὐτῶν δυσχεραίνοιεν· ἀλλ' ἢ τὸ κάλλιστον πάντως ἔχειν, ἢ μὴ τὸ αἴσχιστον, ἵνα τὸ μὲν τοὺς σοφωτέρους εὐφραίνῃ, τὸ δὲ μὴ (55) βλάπτῃ τοὺς πλείονας.

CXVIII. Quod si dixerint hæc quidem esse figmenta et nugamenta poetarum, qui duo hæc, carmen scilicet et fabulam, ad conciliandam poesi jucunditatem, adhibere, atque iis aurem velut demulcere voluerint; cæterum vero altiorem et abstrusiorem in iis sensum reconditum esse, atque ejusmodi, ut sapientiorum pauci ad eum penetrare possint: videte quam simpliciter et æque de his rebus disseram. Primum, cur eos qui suis numinibus contumelias inferunt, laudant, divinisque pene honoribus afficiunt, quibus impietatis pœnam non persolvere satis amplum lucrum erat? Nam si in eos, qui unum quempiam deorum suorum privatim etiam ac levi maledicto affecerint, vel multa vel capitalis pœna legibus constituta sit, quas tandem eos pendere oportebat, qui in omnes simul et publice, et ob fœdissima flagitia poesis suæ aculeos strinxerunt, atque hanc comœdiam posteris in longum tempus tradiderunt? Tum hoc quoque considerare operæ pretium fuerit: sunt etiam apud nos abditi quidam et allegorici sermones, nec id negavero, verum quænam duplicis eorum sensus est ratio, et quæ vis ac potestas? Nec externa species indecora et inhonesta est, et quod **144** occultatur, admirandum est, iisque, qui in penetralia ipsa inducuntur, mire splendidum, ac pulcherrimi instar cujusdam corporis inaccessi, haud aspernanda veste contegitur. Rerum enim divinarum, mea quidem sententia, ne indicationes quidem ipsas externasque species inhonestas esse convenit, rebusque significatis indignas, ac denique tales, ut homines quoque ipsi eas de se prædicari permoleste laturi sint; verum aut maximam omnino pulchritudinem habere, aut certe a summa turpitudine abesse, ut partim eruditiores oblectent, partim vulgi animos minime labefactent.

ΡΙΘʹ. Ὑμῖν δὲ οὔτε τὸ νοούμενον ἀξιόπιστον, καὶ τὸ προβεβλημένον ὀλέθριον. Καὶ τίς ἡ σύνεσις διὰ βορβόρου (56) πρὸς πόλιν ἄγειν, ἢ διὰ προβόλων τε καὶ ὑφάλων εἰς ὅρμον ἐπείγεσθαι; Τί γὰρ ἐκ τούτου (57) συμβήσεται; καὶ τί τῶν λόγων τὸ πέρας; Σὺ μὲν ληρήσεις, καὶ ἀλληγορήσεις τὰς σὰς ἀτυχίας ἢ φαντασίας· ὁ δὲ πεισόμενος οὐκ ἔσται· τὸ γὰρ ὁρώμενον πιθανώτερον. Οὔτε οὖν τὸν ἀκροατὴν ὤνησας, καὶ τὸν θεατὴν ἀπώλεσας μετὰ τοῦ φαινομένου

CXIX. Apud vos contra, nec quod intelligendum proponitur, fidem meretur, et quod externe oculis objicitur, funestum et exitiosum est. Quæ porro prudentia est per cœnum ad urbem ducere, aut per saxa et scopulos ad stationem contendere? Quid enim ex eo accidet, et quis verborum finis futurus est? Tu quidem nugaberis, tuosque errores aut animi figmenta, sensu allegorico explicabis: qui autem tibi fidem habeat, non erit. Nam quod oculis

(45) *Ἱδρύμασι.* Pass. ἱδρύσμασι.
(46) *Ἀζημίως.* Colb. k, ἀζημίοις.
(47) *Πῶς ἐπαινοῦσι τοὺς ὧν σέβουσιν ὑβριστάς;* Bene Billius in prima edit. « cur numinum suorum conviciatores laudant? » In Paris. prætermissum, ὧν σέβουσι.
(48) *Εἰς ἕνα.* Deest εἰς in duobus Regg. Pass. etc.
(49) *Ἰδίᾳ καὶ μικρά.* Hic adverbialiter posita.
(50) *Ἡ ζημία.* Sic Reg. y, codex optimæ notæ, quem sequi non dubitamus. In edit. ἡ ζημία.
(51) *Τίς ὁ τρόπος.* Reg. y, Colb. k, Sav. Comb. τίς ὁ τρόπος.
(52) *Θαυμάσιον.* Reg. f, Colb. k, et Pass. addunt, καὶ ὑψηλόν, « et sublime. »
(53) *Ἐνδείξεις.* Pass. ἐπιδείξεις
(54) *Ἂν καί.* Hæc desunt in duobus Regg.
(55) *Τὸ δὲ μή.* Colb. k, τὸ δὲ ἵνα μή.
(56) *Διὰ βορβόρου*, etc. « Per cœnum ad urbem ducere. » Proverbialis locutio commode usurpata adversus eos, qui per obscenas fabulas ad allegoricos sensus ducunt.
(57) *Τούτου.* Savil. τούτων.

cernitur, majorem ad persuadendum vim habet. Sicque nullam auditori utilitatem attuleris, et spectatorem perdideris, qui nimirum ei quod oculis oblatum cernit, præbeat assensum. At contemplationis quidem locus apud eos talis est, tamque ab hypothesibus remotus, ut prius omnia inter se copulare quis possit, atque ea quæ longo intervallo disjuncta sunt, in unum adducere, quam ut hæc componat atque conciliet, ejusdemque viri esse affirmet, figmenta nimirum et eorum involucra.

A γενομενον. Ἀλλ' ὁ μὲν θεωρητικὸς τόπος (58) αὐτοῖς τοιοῦτος, καὶ οὕτω πόῤῥω τῶν ὑποθέσεων, ὡς πάντα πρότερον εἶναι συμβαλεῖν (59) ἀλλήλοις, καὶ εἰς ἓν ἀγαγεῖν τὰ μακρῷ κεχωρισμένα, ἢ ταῦτα συνθεῖναι καὶ συναρμόσαι, καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς εἶναι φῆσαι, τὰ μυθολογήματά τε λέγω (60) καὶ τὰ σκεπάσματα.

CXX. Quid autem dixeris de ea ipsorum disciplinæ parte, quæ circa mores versatur? Unde, et a quibus rebus ordientes, quibusque rationibus utentes, ad virtutem eos informare, consiliisque suis et præceptis quam optimos efficere poterunt? Verbi gratia: optima res est concordia, optima res pari animorum consensu inter se civitates, et populos, et familias, et singulos homines jungi, legem videlicet ordinemque naturæ sequentes, quæ omnia divisit simul atque constrinxit, ac totam hanc rerum molem, mundum unum ex pluribus rebus effecit. Quibus autem exemplis hoc illi docebunt? An deorum bella narrantes, et dissidia, et rebelliones, malorumque multitudinem, quæ privatim ipsi publiceque, partim aliis inferunt, partim ab aliis perpetiuntur, **145** quibus omnes fere historiæ et poemata plena sunt? Citius profecto ex pacatis bellaces, et ex sapientibus excordes ac dementes, quam contra ex audacibus et stolidis moderatos atque prudentes hujusmodi exemplis reddiderint. Etenim quos, remotis etiam vitiorum illecebris, a malo avertere, atque a deteriori parte ad meliorem traducere difficile est, quis tandem his, ut placidi et moderati sint, persuaserit; cum deos vitiosarum affectionum duces et patronos habeant: ubi vitiosum esse, non modo non turpe, sed honorificum etiam existimatur (utpote deorum aliquem defensorem ac patronum assumens, qui vitiosa hac affectione laboret), atque aris et sacrificiis ornatur, legitimamque libertatem nactum est? Hoc enim omnium indignissimum est, quod, quæ legibus vindicantur, ea illi, ut divina, venerentur: tanta est apud ipsos injustitiæ ubertas et amplitudo.

ΡΚ'. Τί δ' ἂν εἴποις περὶ τοῦ ἠθικοῦ μέρους αὐτῶν; Πόθεν, καὶ ἐκ τίνων (61) ὁρμώμενοι, καὶ τίσι χρώμενοι λόγοις, πλάττειν αὐτοὺς εἰς ἀρετὴν δυνήσονται, καὶ πλείστου ποιεῖν ἀξίους ταῖς παραινέσεσιν; Ἄριστον ὁμόνοια, καὶ τὸ συμφρονεῖν ἀλλήλοις πόλεις, B καὶ δήμους, καὶ οἰκίας, καὶ τοὺς καθ' ἕκαστον, νόμῳ καὶ τάξει φύσεως ἑπομένους, ἣ πάντα διεῖλέ τε καὶ συνέδησε, καὶ τὸ πᾶν τοῦτο κόσμον ἕνα ἐκ πλειόνων πεποίηκε. Τίσι τοῦτο διδάξουσιν ὑποδείγμασιν; Ἆρα τοὺς πολέμους λέγοντες τῶν θεῶν, καὶ τὰς στάσεις, καὶ τὰς ἐπαναστάσεις, καὶ τῶν κακῶν τὸ πλῆθος, ὧν αὐτοί τε ἔχουσι, καὶ ἀλλήλοις (62) παρέχουσιν, ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ, ὧν μικροῦ πᾶσα πεπλήρωται συγγραφή τε καὶ ποίησις; Θᾶττον μέν τ' ἂν ἐξ εἰρηνικῶν μαχίμους, καὶ παραπλῆγας ἀντὶ σοφῶν, ἢ τοὐναντίον μετρίους καὶ σώφρονας ἀντὶ θρασέων καὶ ἀπαιδεύτων τοῖς τοιούτοις ἂν ἐργάσαιντο παραδείγμασιν. Οὓς γὰρ καὶ δίχα τῶν εἰς τὸ χεῖρον ἑλκόντων χαλεπὸν μεταθεῖναι (63) κακίας, καὶ πρὸς τὴν κρείσσω μεταστῆσαι μοῖραν ἀπὸ τῆς χείρονος, τούτους τίς ἂν πείσειεν C ἡμέρους εἶναι καὶ καθεκτοὺς, θεοῖς χρωμένους (64) ὁδηγοῖς τῶν παθῶν καὶ προστάταις· ἔνθα τὸ κακὸν εἶναι καὶ τίμιον, ὡς θεῶν τινα προϊστάμενον, οὗ τὸ πάθος ἐστὶ βωμοῖς τε καὶ θυσίαις τιμώμενον, καὶ παῤῥησίαν εἰληφὸς ἔννομον; Τοῦτο γὰρ τὸ δεινότατον, ὅτι ἃ τοῖς νόμοις κολάζεται, ταῦτα ὡς θεῖα σέβεται (65)· τοσαύτη τις ὑμῖν τῆς ἀδικίας ἡ περιουσία.

CXXI. Secundo, honor et reverentia erga parentes ipsis proponatur: illudque, primam ortus causam statim post primam colendam ac venerandam esse: hoc et ratio doceat, et theologia persuadeat. Quidni autem hoc Saturnus persuadeat, Cœlo genitales partes amputans, ne deos gignat, verum hoc

ΡΚΑ'. Δεύτερον αὐτοῖς προκείσθω γονέων αἰδὼς καὶ τιμὴ, καὶ τὸ τὴν πρώτην (66) αἰτίαν τοῦ εἶναι σέβειν μετὰ τὴν πρώτην· τοῦτο (67) καὶ λόγος εἰσηγείσθω (68), καὶ θεολογία πειθέτω. Πῶς δὲ οὐ πείσει Κρόνος Οὐρανὸν ἐκτεμὼν, ἵν' ἄγονος ᾖ θεῶν, καὶ δῷ κύμασιν ἀποτελέσαι θεὸν, ἀφροῦ γέννημα·

(58) *Τόπος*. Reg. u, Montac. et Savil. τρόπος, « modus. »

(59) *Συμβαλεῖν*. Colb. k, συμβάλλειν. Mont. γρ. συμβαίνειν. Ita Reg. l in textu.

(60) *Μυθολογήματά τε λέγω*. Deest, λέγω in Pass. qui mox pro, σκεπάσματα, habet, σκέμματα, « excogitationes. »

(61) *Καὶ ἐκ τίνων*. Non pauci, κἀκ τίνων.

(62) *Ἀλλήλοις*. « Puto, » ait Billius, ἄλλοις.

(63) *Μεταθεῖναι*. Reg. hu, Colb. 3, Ald., Hervag. μεταστῆσαι.

(64) *Θεοῖς χρωμένους*, etc. Augustinus lib. II, c. 7, *De civitat. Dei*, eadem gentilibus objicit: « Omnes cultores talium deorum, inquit, mox ut eos libido pepulerit ferventi, ut ait Persius, tincta veneno, ma- D gis intuentur, quid Jupiter fecerit, quam quod docuerit Plato, vel Cato censuerit. » Profert etiam, inter alia, illud Terentiani Chereæ, qui, cum in flagitiosa libidine versaretur, « deos se imitari jactabat. »

(65) *Κολάζεται.. σέβεται*. Reg. x, Mont. κολάζετε.. σέβετε.

(66) *Πρώτην*. Mallem, δευτέραν, « secundam. » Mox, μετὰ τὴν πρώτην. Par. ed. addit αἰτίαν, quam vocem delevimus, utpote quæ in nullo codice legitur.

(67) *Τοῦτο*. Deest in duobus Reg. totidemque Colb.

(68) *Λόγος εἰσηγείσθω*. Pass. ὁ λόγος ἡγείσθω.

καὶ Κρόνῳ Ζεὺς ἐπανιστάμενος, κατὰ μίμησιν τοῦ πατρὸς, ὁ γλυκὺς λίθος καὶ πικρὸς τυραννοκτόνος· εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον αὐτοῖς εἰς τιμὴν τῶν γεννησαμένων αἱ βίβλοι φέρουσι. Τρίτον αὐτοῖς ἔστω χρημάτων ὑπεροψία, καὶ τὸ μὴ πανταχόθεν κερδαίνειν, μηδὲ τοῦ δυστυχεῖν ἀῤῥαβῶνα, τὸ κακῶς κτᾶσθαι λαμβάνειν. Πῶς οὖν ὁ Κερδῷος (69) αὐτοῖς σταθήσεται, καὶ τὸ σακέλλιον (70) προβληθήσεται, καὶ ἡ κλεπτικὴ τοῦ θεοῦ δύναμις τιμηθήσεται, καὶ τό· Ἄνευ (71) *χαλκοῦ Φοῖβον μὴ μαντεύεσθαι, μηδὲ εἶναί τι τοῦ ὀβολοῦ τιμιώτερον*; Ταῦτα γὰρ αὐτῶν τὰ σεμνὰ καὶ σεβάσμια.

ΡΚΒ'. Τί ἔτι; Σωφροσύνην διδασκέτωσαν, ἐγκράτειαν εἰσηγείσθωσαν· καὶ ὁ πείθων ἐγγὺς, πάντα γινόμενος διὰ τὰς γυναῖκας, ὁ Ζεὺς, καὶ Φρυξὶ μειρακίσκοις (72) ἀετὸς ἐραστὴς ὁ φίλτατος (ἵν' ὡς ἥδιστα συμποσιάζοιεν οἱ θεοὶ, τοῖς Διὸς οἰνοχοούμενοι παιδικοῖς)· καὶ ταῖς πεντήκοντα Θεστίου θυγατράσιν ἐναθλεύων Ἡρακλῆς ἐν μιᾷ νυκτὶ ὁ Τριέσπερος, καὶ τρισκαιδέκατον ἆθλον τοῦτον ἐπιτελέσας, οὐκ οἶδ' ὅπως τοῖς ἄλλοις γε οὐ συναριθμούμενον. Ἐπικοπτέτω τὸν θυμὸν Ἄρης (73), μέθην Διόνυσος, μισοξενίαν Ἄρτεμις, ἀπάτην ὁ λοξίας (74) αὐτῶν χρησμολόγος, γέλωτος ἀμετρίαν ὁ καταχωλεύων θεὸς, τῶν θεῶν λυπουμένων, καὶ ἀραιαῖς ταῖς κνήμαις ἐπιῤῥωννύμενος· γαστριμαργίαν ὁ Ζεὺς ἐπὶ δαῖτα λιπαρὰν τρέχων μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας σὺν τοῖς λοιποῖς δαίμοσιν· ὁ Βουθοίνας (75), τὸν γεωργὸν τυραννήσας, καὶ τὸν ἀρότην βοῦν λαφύξας, καὶ τὴν κλῆσιν λαβὼν ἐκ τῆς πράξεως, καὶ πάντες ταῖς κνίσσαις καὶ ταῖς λοιβαῖς ἐπιτρέχοντες.

ΡΚΓ'. Καίτοι πῶς ταῦτα τῶν ἡμετέρων ἐγγὺς, οἷς ὅρος μὲν φιλίας (76) αὐτὸς ἕκαστος, καὶ τὸ τὰ αὐτὰ βούλεσθαι τοῖς πλησίον ἃ καὶ σφίσιν αὐτοῖς· ἔγκλημα δ' οὐ μόνον τὸ γενέσθαι κακὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ μελλῆσαι (77) μικροῦ, καὶ τῆς ὀργῆς (78) κολαζομένης, ὡς πράξεως· οἷς σωφροσύνη μὲν οὕτω σπουδάζεται, ὥστε καὶ ὀφθαλμὸς ἀναστέλλεται· χεὶρ δὲ φονικὴ τοσοῦτον πόῤῥωθεν εἴργεται ὥστε καὶ θυμὸς σωφρονίζεται· ἐπίορκον δὲ ὀμόσαι (79) οὕτω δεινὸν καὶ ὑπέρογκον, ὥστε καὶ τὸν

A fluctibus det, ut deam, spumæ fetum, efficiant; et Jupiter adversus Saturnum, patris sui exemplo, insurgens, dulcis (inquam) ille lapis, et sævus tyrannicida: aut si quid aliud hujusmodi ad parentum honorem voluminibus eorum continetur? Tertium ipsis sit, pecunias despicere atque aspernari, nec undecunque lucrum captandum esse, nec facultatibus injusta ratione quærendis, calamitatis arrhabonem accipere. Quomodo igitur Lucrius ipsis constituetur, et sacculus proferetur, et furax dei vis atque facultas honorabitur: illudque etiam, *Sine ære Phœbum minime vaticinari*, *nec obolo quidquam esse præstantius*? Hæc enim graves eorum ac venerandæ sunt sententiæ.

CXXII. Quid præterea? Pudicitiam doceant, B continentiam suadeant. In propinquo est qui persuadeat, Jupiter nimirum, ob feminarum amorem quamlibet formam subinde induens, et Phrygibus adolescentulis amatrix aquila factus (ut dii, Jovis cinædis vinum fundentibus, **146** quam suavissime compotarent): ac Trivesperus ille Hercules, in quinquaginta Thestii filiabus una nocte certans, ac decimum tertium hoc certamen conficiens, quod haud scio quare in certaminum ipsius numero fuerit prætermissum. Iram Mars reprimat, temulentiam Bacchus, hospitum odium Diana, fraudem obliquus ille ipsorum vates, risus petulantiam deus ille, mœrentibus aliis diis, claudicans, rarisque et tenuibus tibiis innitens: ingluviem Jupiter, pinguis convivii causa, simul cum reliquis dæmo- C nibus ad inculpatos Æthiopes currens; Buthœnas etiam, qui agricolæ vim attulit, et bovem aratorem voravit, atque ex eo facinore nomen accepit; dii denique omnes, ad carnium nidores et libamina summa festinatione properantes.

CXXIII. An vero hæc ad nostram religionem et doctrinam accedunt, apud quod lex et norma amicitiæ quisque ipse est, atque eadem proximis velle quæ et sibi ipsis: crimen autem, non modo malum exstitisse, sed etiam a malo parum abfuisse, nimirum cupiditate quoque ipsa pene, ut actione, pœnam luente; apud quos tantum pudicitiæ studium est, ut oculus quoque frenetur ac reprimatur; et manus sanguinaria et mortifera ita longe arcetur, ut ira etiam ipsa coerceatur: perjurium autem adeo

(69) *Κερδῷος*. « Lucrius, » Mercurii epithetum, ad subindicandam ipsius in quæstu faciendo dexteritatem; quamobrem a priscis pingebatur accinctus pera, quam a sacco, sacculum appellabant. Habetur etiam ut lucri ac furtorum præses.

(70) *Σακέλλιον*. Mallet Montacutius, σακύλλιον, sed displicet Combefisio, quia grammaticis inauditum.

(71) *Ἄνευ*, etc. Sic codd. et editi. Herv. vero in textu, et Montac. in ora, ἄνευθε. Erat id Apollinis oraculum.

(72) *Φρυξὶ μειρακίσκοις*. Ita pene omnes mss. Editi vero, Φρυξὶ μειρακίοις. Alludit hic Gregorius ad Ganimedis raptum.

(73) *Θυμὸν Ἄρης*. Quinque Reg. Or. 1, et Combef. legunt: θυμὸν μὲν Ἄρης.

(74) *Λοξίας*. Sic Apollo appellatus, quod obscura D et ambigua oracula redderet, quæ plurimos in errorem et maximas calamitates induxerunt.

(75) *Βουθοίνας*. Ita cognominatus Hercules. Vide col. 603, not. 86.

(76) *Φιλίας*. Montacutius conjicit legendum φιλοσοφίας. Sed nullos favere codices asserit variarum lectionum collector; verum hallucinatur; Coisl. namque 2 habet, φιλοσοφίας.

(77) *Μελλῆσαι*. Reg. y, μελῆσαι.

(78) *Καὶ τῆς ὀργῆς*, etc. « Ipso animi motu ac cupiditate pene, » etc.

(79) *Ἐπίορκον δὲ ὀμόσαι*. Ita Reg. quatuor, et duo Colb. Edit. ἐπίορκον δὲ χωρῆσαι ἢ ὀμόσαι. Alii vero plures ἐπὶ ὅρκον δὲ χωρῆσαι ἢ ὀμόσαι, quæ lectio non spernenda, sed tamen nostræ posthabenda.

atrox et nefarium censetur, ut jusjurandum quoque A ipsum nobis solis interdictum sit? Jam vero pecuniæ, multis ne unquam quidem ullæ fuerunt: multi rursum hoc uno nomine multa libenter habuerunt, ut multa contemnerent, extremam inopiam instar omnium opum colentes. Ventre porro, tanquam acerbo quodam et detestabili domino, malorumque omnium parente, ad crassum vulgus abjecto; non sane magnum fuerit hoc de ipsis dicere, quod eam sibi vim adhibeant, ut pene carnis quoque omnis expertes esse videantur, nimirum id quod mortale est, per id quod immortale, absumentes: ac virtutis ipsis hæc una lex est, ne levissimis quidem vitiis, atque ab omnibus neglectis, succumbere. Nihil etiam præclarius ac præstantius, quam quod, aliis scelerum fines juxta leges vindicantibus, nos principia quoque ipsa plectimus, ac velut malum quoddam, quodque vix sisti ac reprimi queat, profluvium multo ante cohibemus.

ὅρκον μόνοις ἡμῖν τυγχάνειν ἀπώμοτον; Χρήματα δὲ τοῖς μὲν πολλοῖς οὐδ' ἐγένετο (80)· πολλοῖς δὲ διὰ τοῦτ' ἂν ἦν ἡδέως πλείω καὶ μόνον, ἵνα πλειόνων ὑπερίδωσι, τὸ μηδὲν ἔχειν ἀντὶ παντὸς πλούτου φιλοσοφοῦντες· γαστέρα δὲ τοῖς πολλοῖς ἀποῤῥίψαντες ὡς πικρὰν δέσποιναν καὶ ἀπόπτυστον, καὶ πάντων κακῶν μητέρα· οὐ μέγα φῆσαι, ὅτι μηδὲ σάρκες εἶναι βιάζονται, τῷ ἀθανάτῳ (81) τὸ θνητὸν ἀναλίσκοντες· καὶ νόμος εἷς αὐτοῖς ἀρετῆς, τὸ μηδὲ τῶν μικρῶν ἡττᾶσθαι, καὶ πᾶσι παρορωμένων. Τὸ γὰρ κάλλιστον, ὅτι, τῶν ἄλλων τὰ τέλη τιμωρουμένων κατὰ τοὺς νόμους, ἡμεῖς καὶ τὰς ἀρχὰς κολάζομεν, ὥσπερ τι ῥεῦμα πονηρὸν καὶ δυσκάθεκτον πόῤῥωθεν ἀναστέλλοντες.

147 CXXIV. Ubinam autem, quæso, et apud B quos homines, sancitum est, ut qui maledicuntur, benedicant [54], qui blasphemantur, obsecrent [55], quod scilicet non tam objectum crimen, quam veritas ipsa nos lædat, qui persecutionem patiuntur, cedant, qui vestibus spoliantur, amplius adhuc se exuant, qui maledictis et exsecratione afficiuntur, pro maledicentibus orent: atque, ut uno verbo dicam, audaciam et importunitatem benignitate vincant, eosque, a quibus injuriam accipiunt, patientia sua meliores efficiant? Atque ut hoc demus, eos fucatis suis præceptis vitium reprimere, quo tandem modo ad virtutis et doctrinæ nostræ gradum pervenerint, qui, non in virtute proficere, nec ex veteribus subinde novos effici, sed eodem statu hærere, in vitio ponimus? Ita enim nobis idem C quod trochis, accideret, quos in orbem volvi, non autem progredi, videmus, atque immote, ut sic loquar, scuticæ vi impulsos rotari. Quocirca nos ita constitutam habere vitæ rationem oportet, ut virtutes, partim jam exsequamur, partim in eas incumbamus, partim cupide appetamus, quousque ad finem ac deificationem illam pervenerimus, ob quam creati sumus, et ad quam properamus, si modo animo excelso et in altum penetrante sumus, atque aliquid Dei magnificentia dignum speramus.

ΡΚΔ'. Ποῦ δὲ καὶ παρὰ τίσιν ἀνθρώπων, εἰπέ μοι, τὸ λοιδορουμένους εὐφημεῖν, βλασφημουμένους παρακαλεῖν, ὡς οὐ τῆς κακηγορίας (82) βλαπτούσης μᾶλλον ἢ τῆς ἀληθείας, διωκομένους ὑποχωρεῖν, γυμνουμένους προσαπεκδύεσθαι (83), καταρωμένους ὑπερεύχεσθαι τῶν ἀρωμένων· ἑνὶ λόγῳ, χρηστότητι νικᾷν θρασύτητα, καὶ βελτίους ποιεῖν τοὺς ἀδικοῦντας, οἷς καρτεροῦμεν πάσχοντες; Καίτοι κἂν εἰ κακίαν δοίημεν αὐτοὺς (84) κολάζειν ταῖς τοῦ πλάσματος παραινέσεσι, ποῦ τὸ φθάσαι πρὸς τὰ μέτρα τῆς ἡμετέρας ἀρετῆς καὶ παιδεύσεως, οἷς καὶ τὸ μὴ προβαίνειν (85) τῷ καλῷ, μηδὲ νέους ἀντὶ παλαιῶν ἀεὶ γίνεσθαι, ἀλλ' ἐν ταυτῷ μένειν κακία δοκεῖ; Στρόμβων τὸ πάθος περιτρεχόντων, οὐ προϊόντων, καὶ στάσιμον κινουμένων, ἵν' οὕτως εἴπω, τῇ βίᾳ τῆς μάστιγος. Καὶ δεῖ τὸ μὲν (86) ἡμῖν ἐξηνύσθαι τῶν καλῶν, τοῦ δὲ ἔχεσθαι, τοῦ δὲ ἐφίεσθαι μέχρι τοῦ τέλους καὶ τῆς θεώσεως, ἐφ' ᾗ γεγόναμεν καὶ πρὸς ἣν ἐπειγόμεθα, οἵ γε διαβατικοὶ τὴν διάνοιαν, καί τι τῆς τοῦ Θεοῦ μεγαλονοίας ἐλπίζοντες ἄξιον.

[54] Matth. v, 44. [55] I Cor. iv, 13.

(80) *Οὐδ' ἐγένετο.* Quia nimirum vel oblatas opes adire noluerunt, vel comparare neglexerunt. Alioqui coacta et ex necessitate paupertas a Gregorio minime commendatur.

(81) *Τῷ ἀθανάτῳ.* Mendose in Par. edit. τὸ ἀθανάτῳ.

(82) *Κακηγορίας.* Ita Reg. quinque et Or. 1. D Non pauci tamen cum editis, κατηγορίας. Potest reddi: « utpote quos male objectum crimen non magis quam veritas lædat. »

(83) *Προσαπεκδύεσθαι.* Sic Reg. et Colb. plures, Pass. et Montac. Editi vero, προσαποδύεσθαι.

(84) *Δοίημεν αὐτούς.* Plures Reg. et Or. 1, δοίημεν αὐτοῖς. Alii, δοίημεν κολάζειν αὐτοῖς.

(85) *Προβαίνειν.* Ita omnes nostri codices, præter Reg. q, qui cum edit. habet, προσβαίνειν.

(86) *Καὶ δεῖ τὸ μέν*, etc. « Oportet ut nos, cum quæ recta sunt alia opere compleverimus, in alia incumbamus. »

ORATIO V[a].

Secunda in Julianum imperatorem invectiva.

I. Ac primum quidem sermonum meorum certamen confectum et absolutum est. Etenim hominis

ΛΟΓΟΣ Ε'.

Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως (87) *στηλιτευτικὸς δεύτερος.*

Α'. Οὗτος μὲν δὴ τῶν ἐμῶν λόγων ὁ πρῶτος ἆθλος (88) ἐκτετέλεσται καὶ διήνυσται· καὶ γὰρ

[a] Alias iv, quæ autem 5 erat, nunc 10. — Scripta initio anni 364.

(87) *Βασιλέως.* Deest in octo Reg. tribus Colb. Or. 1, et Jes. 1.

(88) *Ὁ πρῶτος ἆθλος.* Ita mss. omnes. Editi πρῶτ' ἆθλος.

ἐπεδειξάμην ἱκανῶς τὴν τοῦ ἀνδρὸς κακοήθειαν ἐν οἷς ἔδρασέ τε καθ' ἡμῶν, καὶ οἷς ἔμελλεν, ἀεί τι τῶν παρόντων ἐπινοῶν βαρύτερον. Νῦν αὖτε σκοπὸν ἄλλον, ὃν οὐκ οἶδ' εἴ τις βέβληκεν, ἤδη τοῦ λόγου προστησόμεθα, Θεῷ τε ἱερώτερον, καὶ ἡμῖν ἡδίω, καὶ τοῖς ἔπειτα χρησιμώτερον· τοῖς εἰρημένοις προσθεῖναι (89) τὰ δίκαια τοῦ Θεοῦ σταθμία (90), καὶ οἷς ἀντιταλαντεύεται πονηρία (91), τοῖς μὲν αὐτόθεν (92) ἀπαντῶσα, τοῖς δὲ καὶ μικρὸν ὕστερον· ὅπως ἄν, οἶμαι, τῷ τεχνίτῃ Λόγῳ δοκῇ, καὶ ταμίᾳ τῶν ἡμετέρων (93)· ὃς οἶδε συμφορὰν μὲν ἐπικόπτειν ἐλέῳ, θράσος δὲ ἀτιμίᾳ σωφρονίζειν καὶ μάστιξιν, οἷς αὐτὸς ἐπίσταται μέτροις (94) παιδεύσεως.

A improbitatem ac perversitatem abunde ostendi, tum per ea quæ adversus nos perpetravit, quam quæ facere parabat, sic videlicet animo comparatus, ut ad præsentes acerbitates aliquid quotidie gravius excogitaret. Nunc vero alium jam orationis scopum, ad quem haud scio an quisquam collimarit, tum apud Deum sanctiorem, tum nobis jucundiorem, atque adeo posteris utiliorem, nobis proponemus: nimirum ut ad ea quæ superius a nobis dicta sunt, justas Dei lances adjungamus, easque pœnas quibus improbitas compensatur, aliis nimirum statim, aliis autem aliquanto **148** post occurrens; prout, opinor, artifici Verbo, rerumque nostrarum arbitro et moderatori visum fuerit: qui, ut calamitatem misericordia reprimit, ita etiam ignominia et flagris, pro eo animadversionis modo, quem ipse perspectum et exploratum habet, temeritatem ac insolentiam coercet.

Β'. Νόσους μὲν δὴ τῶν ἀσεβῶν ἐνδίκους, καὶ ῥήξεις οὐκ ἀφανεῖς, καὶ πολυτρόπους ἄλλας πληγὰς καὶ μάστιγας οἷς τετολμήκασι παραπλησίας (95), καὶ θανάτους οὐ κατὰ τὸ εἰωθὸς χωρήσαντας, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς τοῖς δεινοῖς ἐξαγορεύσεις, καὶ ἀνονήτους μεταμελείας, τάς τε δι' ὀνειράτων (96) παιδεύσεις, καὶ τὰ καθ' ὕπαρ (97) φαντάσματα, τίς ἂν ἀξίως ἐκτραγῳδήσειεν; ὅσα τε ἢ περὶ τοὺς θείους οἴκους παρανομήσασιν, ἢ περὶ τὰς ἱερὰς τραπέζας ἐξυβρίσασιν (98), ἢ περὶ τοὺς μυστικοὺς κρατῆρας (99) μανεῖσιν, ἢ τῶν σωμάτων ἡμῶν ἀνέδην (1) ἐμφορουμένοις, ἢ τἄλλα πάντα ὅσα τετολμήκασι, νεανιευσαμένοις αὐτοῖς ἀπήντησε, τῆς τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν τοιούτων ὀργῆς ἐναργῆ καὶ φανερὰ (2) γνωρίσματα; Ταῦτα μὲν οὖν ἑκὼν ὑπερβήσομαι, οὐκ ἀπιστῶν τοῖς ὁρωμένοις, καὶ λεγομένοις, οὐδὲ αὐτομάτῳ τινὶ φορᾷ καὶ συντυχίᾳ διδοὺς τὰ συμβαίνοντα, κατὰ τοὺς εἰκῆ τὰ τοιαῦτα ὑπολαμβάνοντας, ἀλλ' ἵνα μὴ περὶ τὰ μικρὰ διατρίβειν δόξω, παρεὶς τὰ μείζω καὶ ὀνομαστότερα (3)· τὸ δ' οὖν περιβόητον πᾶσι θαῦμα, καὶ οὐδὲ τοῖς ἀθέοις αὐτοῖς ἀπιστούμενον λέξων ἔρχομαι.

B II. Enimvero quis justos impiorum morbos, minimeque obscuras corporum ruptiones, ac multiplices alias plagas et flagra, eorum sceleribus congruentia, mortesque haudquaquam usitato more obortas, eorumque inter ipsos cruciatus confessiones, et inutiles pœnitentias, easque quæ tum per insomnia, tum per vera visa contigerunt, castigationes, pro dignitate narrare atque exaggerare sufficiat? quæque, vel ob flagitia circa sacras ædes admissa, vel ob sacras mensas contumeliis affectas, vel ob mystica pocula furiose contaminata, vel ob ventrem corporibus nostris projecta quadam impudentia saturatum, vel ob omnia alia scelera perpetrata ipsis acciderunt, clara utique et perspicua divinæ adversus hujusmodi homines iræ signa et C argumenta? Verum hæc consulto præteribo, non quod iis quæ in hominum oculis atque sermone posita sunt, fidem abrogem, aut rerum eventus temerario cuidam motui fortunæque tribuam, quemadmodum illi, qui res hujusmodi temere sentiunt, sed ne, majoribus atque insignioribus rebus prætermissis, levioribus immorari videar. Illud vero miraculum, quod omnium ore celebratur, ac ne apud eos quidem, qui Deum nullum putant, fide caret, oratione prosequar.

Γ'. Ἐμαίνετο καθ' ἡμῶν ἀεί τι πλέον, ὥσπερ κύμασιν ἐπεγείρων κύματα, ὁ καθ' ἑαυτοῦ πρῶ-

III. Furebat ille in dies adversus nos vehementius, non secus ac fluctus super fluctus excitans,

(89) *Προσθεῖναι.* « Lego, » ait Heinsius, οὖν προσθεῖναι θέλω.

(90) *Σταθμία.* Tres Reg. Colb. k, Or. 1, σταθμά.

(91) *Πονηρία.* In Mont. γρ. πονηρία, quod habent Ald. et Herv. Hunc locum sic reddit Comb. « Et quibus iniquitas rependitur pondera appendamus, ipsa nimirum, » etc.

(92) *Αὐτόθεν.* Reg. q, Colb. 3, αὐτίκα. Or. 1, ad marg. αὐτόθεν ἀπαντῶσα. Mont. censet legendum, ἀπαντῶντα.

(93) *Ἡμετέρων.* « Subaudi λόγων, » inquit Mont. « non πραγμάτων, ut Billius. »

(94) *Οἷς αὐτὸς ἐπίσταται μέτροις.* Oxon. καὶ οἷς. Pass. μάστιξιν αἷς αὐτὸς ἐπίσταται, καὶ οἷς μετρίοις. Sic etiam Comb. qui vertit: « Quibus ipse novit flagris et quibus animadversionis modis. »

(95) *Παραπλησίας.* « Flagella sceleribus ausisque affinia. »

(96) *Δι' ὀνειράτων.* « Per insomnia. » Sic castigatus est Abimelech rex Geraræ, cum Saram Abrahæ D uxorem abstulisset. Gen. xx.

(97) *Καθ' ὕπαρ.* « Verisque visis oblata spectra. » Editi, ὑπέρ. Sic Balthasaro impendens calamitas per verum visum præsignata est. Daniel. v.

(98) *Ἐξυβρίσασιν.* Reg. l, et Or. 1, ἐνυβρίσασιν.

(99) *Μυστικοὺς κρατῆρας.* « Mystica pocula. » Julianus præfectus, Apostatæ avunculus, et Felix regalis ærarii quæstor, cum sacrata Deo vasa temerassent, extemplo horribili morbo correpti, miserrima morte interierunt. Rem narrant Niceph. *Hist.* l. x, c. 29, t. II, pag. 67. Chrysostomus quoque hom. 4, in laudem populi, et Theodoret. l. III, c. 12

(1) *Ἀνέδην.* Mss. non pauci, ἀναιδῆν, « impudenter. »

(2) *Φανερά.* Pass. φοβερά. « Horrenda. »

(3) *Ὀνομαστότερα.* Reg. b, ὀνομαστότατα.

qui in seipsum primum insanierat, et sancta protriverat, Spirituique gratiæ contumeliam intulerat [56]. Jeroboam apposite dixerimus, aut Israelitam Achab, homines iniquissimos, aut Ægyptium illum Pharaonem, aut Assyrium Nabuchodonosor, vel hæc omnia contrahentes, unum atque eumdem nominabimus : quandoquidem eum omnium vitia in sese collegisse constat, defectionem nempe **149** Jeroboam [57], credulitatem Achab [58], duritiem Pharaonis [59], sacrilegium Nabuchodonosoris [60], omnium denique in unum collectorum impietatem. Cum autem per alia omnia fuisset grassatus, atque omne tyrannidis in nos et crudelitatis genus, ut leve et abjectum, contempsisset (nec enim ulla unquam natura ad malorum inventionem illius natura fecundior et uberior fuit), ad extremum, Judæorum quoque nationem in nos immisit, tum veteri eorum levitate, tum inveterato nostri odio in ipsorum pectoribus clam flagrante, ad id, quod moliebatur, perficiendum, adjutoribus usus; ipsis nimirum in patriam redire ac templum instaurare, patriorumque rituum vigorem renovare, ex ipsorum scilicet libris et arcanis fatale esse affirmans, ac benevolentiæ specie commentum hoc occultans.

A τον (4) μανεὶς καὶ πατήσας τὰ ἅγια, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας. Ἱεροβοὰμ εἰπεῖν οἰκειότερον, ἢ Ἀχαὰβ τὸν Ἰσραηλίτην (5), τοὺς παρανομωτάτους, ἢ Φαραὼ τὸν Αἰγύπτιον, ἢ Ναβουχοδονόσορ τὸν Ἀσσύριον, ἢ ταῦτα πάντα (6) συνελόντες, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὀνομάσομεν (7)· ἐπεὶ καὶ τὰς πάντων κακίας εἰς ἑαυτὸν συλλεξάμενος φαίνεται, Ἱεροβοὰμ τὴν ἀποστασίαν, Ἀχαὰβ τὴν μιαιφονίαν, Φαραὼ τὴν σκληρότητα, Ναβουχοδονόσορ τὴν ἱεροσυλίαν, πάντων ὁμοῦ τὴν ἀσέβειαν. Ἐπεὶ δὲ πάντα διεξελθὼν τἆλλα (8), καὶ πᾶν εἶδος τῆς καθ' ἡμῶν τυραννίδος, ὡς μικρόν τι καὶ ἀγεννὲς ἀτιμάσας (οὐ γὰρ ἐγένετο ποριμωτέρα φύσις ἐκείνης (9) εἰς κακῶν εὕρεσιν καὶ ἐπίνοιαν), τέλος ἐπαφῆκε καὶ τὸ Ἰουδαίων φῦλον ἡμῖν τήν παλαιάν τε αὐτῶν κουφότητα, καὶ τὸ καθ' B ἡμῶν ἄνωθεν ὑποσμυχόμενον ἐν αὐτοῖς μῖσος συνεργὸν λαβὼν τοῦ τεχνάσματος, ἐπιθειάζων (10) τε δῆθεν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς βίβλων καὶ ἀποῤῥήτων, ὡς νῦν αὐτοῖς ἀποκείμενον εἴη κατελθεῖν εἰς τὴν ἑαυτῶν, καὶ τὸν νεὼν ἀναδείμασθαι, καὶ τῶν πατρίων τὸ κράτος ἀνανεώσασθαι, καὶ ἀποκρυπτόμενος εὐνοίας πλάσματι τὴν ἐπίνοιαν.

IV. Postquam autem hæc in animum induxit, ipsisque persuasit (facile enim imposturam facit, quidquid delectat), illi quidem ad templi exstructionem se comparare, atque in id opus, et manu multa, et animi alacritate ac labore incumbere. Illud enim narrant, qui eorum res admirantur, uxores quoque ipsorum non modo matronalem omnem mundum corporisque ornatum prompto animo detraxisse, atque in operis structuram laborantiumque opem contulisse, verum eo quoque animo fuisse, ut, terram sinu efferentes, ac nec vestibus præclaris et exquisitis, nec teneris membris parcentes, pietatis officio sese fungi existimarent, omniaque hoc conatu inferiora ducerent. Ut vero, sævo turbine ac repentina æstuantis terræ agitatione simul una repulsi, ad propinquum quoddam templum perrexerunt, alii orationis causa, alii, ut in hujusmodi rebus accidere solet, eo, quod offerebatur, ad periculi propulsationem utentes, alii cum tumultu una proruentes, ac cum currentibus simul illabentes; sunt qui eos ne a tem-

Δ'. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα καὶ διενοήθη καὶ ἔπεισεν (εὔκολον γὰρ εἰς ἀπάτην τὸ πρὸς ἡδονὴν ἅπαν), οἱ μὲν ὡς ἀναστήσοντες διενοοῦντο τὸ ἱερὸν, καὶ χειρὶ πολλῇ καὶ προθυμίᾳ περὶ τὸ ἔργον ἐταλαιπώρουν· φασί γέ τοι καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν οἱ τὰ ἐκείνων θαυμάζοντες, οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς περὶ τὸ σῶμα κόσμους C περιελομένας ἑτοίμως συνεισφέρειν τῷ ἔργῳ καὶ τοῖς πονουμένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς κόλποις τὸν χοῦν ἐκφερούσας, καὶ οὔτε πολυτελοῦς ἐσθῆτος, οὔτε μελῶν ἁπαλότητος φειδομένας, εὐσεβεῖν οἴεσθαι καὶ πάντα ἐλάττω νομίζειν τοῦ ἐγχειρήματος. Ὡς δὲ ὑπὸ ἀγρίας λαίλαπος καὶ βρασμοῦ γῆς ἄφνω συνελαθέντες (11), ἐπί τι τῶν πλησίον ἱερῶν, οἱ μὲν ὡς ἱκετεύσοντες, ὥρμησαν, οἱ δὲ, ὅπερ (12) ἐν τοῖς τοιούτοις φιλεῖ συμβαίνειν, τῷ παρόντι χρώμενοι πρὸς βοήθειαν, οἱ δὲ ἄλλως τῇ ταραχῇ συμφερόμενοι, καὶ τοῖς θέουσι συνεισπίπτοντες. Εἰσὶ μὲν οἳ λέγουσιν, ὡς οὐδὲ τὸ ἱερὸν αὐτοὺς προσεδέξατο, ἀλλ' ἀναπεπταμέναις προσελθόντες ταῖς πύλαις, ἐπικλεισθείσαις (13) ἐνέτυχον ἔκ τινος ἀοράτου καὶ (14) ἀφανοῦς δυνάμεως, ἢ τὰ τοιαῦτα (15) τερατουργεῖ πρὸς τὴν τῶν ἀσεβῶν (16) κα-

[56] Hebr. x, 29. [57] III Reg. xii, 26. [58] III Reg. xxii, 26. [59] Exod. vii, 22. [60] IV Reg. xxv, 9.

(4) *Ἑαυτοῦ πρῶτον*. Ita tres Reg. Alii vero tres D Reg. et Or. 1 ad marg. πρώτου.
(5) *Ἰσραηλίτην*. Sic omnes codices, « quasi rex schismaticus et tyrannus. » Suspicatur Mont. legendum, Ἰσραηλίτων, « Regum Israel sceleratissimos. » Quæ lectio non displicet, sed nulli favent codices.
(6) *Ἢ ταῦτα πάντα*. Colb. 3, ἢ τὰ πάντα.
(7) *Ὀνομάσομεν*. Reg. bm, ὀνομάσωμεν. Notam interrogationis hic ponendam arbitratur Heinsius.
(8) *Τἆλλα*. Mss. communius, τὰ ἄλλα.
(9) *Φύσις ἐκείνης*. « Ingenium, indoles. » Savil. ἐκείνου.
(10) *Ἐπιθειάζων*. « Per Deum obtestans, divinoque ex eis afflatu, quem fingebat, monens, » etc.
(11) *Συνελαθέντες*. Colb. 3, συνελασθέντες.
(12) *Ὅπερ*. Reg. a, ὥσπερ.
(13) *Ἐπικλεισθείσαις*. Sic vulgo codd. Edit. vero, ἐπιτεθείσαις.
(14) *Ἀοράτου καί*. Ita mss. et editi. In Par. deest, καί.
(15) *Ἢ τὰ τοιαῦτα*. Reg. bm, ἢ ταῦτα.
(16) *Τῶν ἀσεβῶν*. Reg. a, b, bm, et Or. 1, τῶν ἀσεβούντων. Porro de his miraculis consentientes habemus, non tantum Theodoretum, Sozomenum, Rufinum, Chrysostomum, Ambrosium, Hieronymum, etc., sed etiam Juliani adoratorem Ammianum, imo Judæos ipsos. Unde Sozomenus, lib. v, c. 21, ait : « Judæi ipsi ac gentiles fidem faciant, qui opus imperfectum dimiserunt, aut, ut verius dicam, ne inchoare quidem potuerunt. » Addamus, nisi quantum necesse fuit, ut « ne lapis super lapidem relinqueretur, » egesta scilicet etiam e fundamentis

A τάπληξιν, καὶ τῶν εὐσεβῶν ἀσφάλειαν· ὃ δὲ ἅπαντες ἤδη καὶ λέγουσι καὶ πιστεύουσιν, ὅτι βιαζομένους αὐτοὺς καὶ φιλονεικοῦντας περὶ τὴν εἴσοδον, πῦρ ἔστησεν ἀπαντῆσαν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, καὶ τοὺς μὲν κατέφλεξε καὶ ἀνήλωσεν (ὥς ὅμοιόν τι περὶ αὐτοὺς συμβῆναι τοῖς Σοδομιτῶν πάθεσιν, ἢ τῷ περὶ Νάδαβ καὶ Ἀβιοὺδ θαύματι ξένως καὶ θυμιάσασι καὶ κινδυνεύσασι), τοὺς δὲ τῶν καιρίων ἀκρωτηριάσαν (17), στήλην ἀφῆκεν ἔμψυχον τῆς τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀπειλῆς καὶ κινήσεως. Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτο, καὶ ἀπιστείτω μηδεὶς, ὅτι μηδὲ (18) ταῖς ἄλλαις τοῦ Θεοῦ δυνάμεσιν· ὃ δὲ ἔτι τούτου (19) παραδοξότερον καὶ περιφανέστερον, ἔστη φῶς ἐν τῷ οὐρανῷ (20) τὸν σταυρὸν περιγράφον (21), καὶ τὸ πρότερον ἐπὶ γῆς ἀτιμαζόμενον τοῖς ἀθέοις καὶ σχῆμα καὶ ὄνομα B νῦν ἐν οὐρανῷ δείκνυται πᾶσιν ἐπίσης, καὶ γίνεται τρόπαιον τῷ Θεῷ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν νίκης, τροπαίου παντὸς ὑψηλότερον.

Ε'. Πρὸς ταῦτα τί φήσουσιν οἱ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοὶ, καὶ τὰ παρ' αὐτοῖς ἀποσεμνύνοντες, οἱ τὰς βαθείας ὑπήνας ἕλκοντες, καὶ τὸ κομψὸν περισύροντες (22) ἡμῖν τριβώνιον; ἀντιδιήγησαί μοι καὶ σὺ τὰ σὰ, ὁ τοὺς μακροὺς λόγους γράφων, καὶ τὰς ἀπίστους συντιθεὶς ἱστορίας, καὶ κεχηνὼς πρὸς τὰ ἄνω (23), καὶ τῶν οὐρανίων καταψευδόμενος, καὶ πλέκων ἐκ τῆς C τῶν ἀστέρων (24) κινήσεως τὰς γενέσεις καὶ τὰ συμβαίνοντα; Λέγε μοι καὶ σὺ τοὺς σοὺς ἀστέρας, τὸν Ἀριάδνης στέφανον, καὶ τὸν Βερενίκης πλόκαμον, καὶ τὸν ἀσελγῆ Κύκνον, καὶ τὸν ὑβριστὴν Ταῦρον· εἰ δὲ βούλει, τὸν Ὀφιοῦχόν (25) σου, καὶ τὸν Αἰγόκερω (26), καὶ τὸν Λέοντα, ἄλλους τε ὅσους ἐπὶ τῷ κακῷ (27) γνωρίσας, ἢ θεοὺς ἢ ἀστέρας ἐποίησας. Ποῦ σὺ τοῦτον (28) ἔχεις τὸν κύκλον ἐν τοῖς σοῖς μαθήμασι; Ποῦ δὲ τὸν ἐπὶ Βηθλεὲμ δραμόντα πρότερον ἐκ τῆς ἑῴας ἀστέρα, τὸν ὁδηγὸν τῶν σῶν Μάγων καὶ πρόξενον; Ἔχω τι κἀγὼ λέγειν ἐκ τῶν οὐρανίων· ἐκεῖνος τὴν Χριστοῦ παρουσίαν ἀνεδήλωσεν (29) ὁ ἀστήρ· οὗτος τῆς Χριστοῦ νίκης ὁ στέφανος.

plo quidem admissos fuisse commemorem, seu cum ad apertas fores accessissent, repente easdem clausas pessuloque obductas offendisse, potentia quadam invisibili, quæ ad impiorum terrorem ac piorum incolumitatem hujusmodi prodigia efficit. Hoc autem uno jam ore omnes referunt, ac pro certo habent, **150** quod eos summa vi atque contentione ingressum sibi aperire conantes, ignis e templo occurrens inhibuit, et alios quidem exussit et absumpsit (ut simile quiddam ipsis, quod Sodomitis, acciderit [61], aut etiam quod Nadab et Abiud [62], qui inusitato more et thus adoleverunt, et oppressi sunt), alios vero præcipuis corporis partibus truncatos, vivam columnam divinæ adversus peccatores comminationis et motionis reliquit. Atque hoc quidem ad hunc modum se habuit, nec fidem quisquam deroget, nisi qui eadem ratione aliis quoque Dei miraculis nullam fidem habendam putet. Quod autem hoc etiam mirabilius clariusque fuit, lux in cœlo stetit, crucem in orbem describens, ac nomen illud et figura, quæ in terra prius impiis contemptui fuerat, in cœlo nunc omnibus ex æquo ostenditur, Deoque victoriæ adversus impios trophæum efficitur, trophæo omni sublimius et præstantius.

V. Ad hæc porro quid dicturi sunt hujus sæculi sapientes, suaque magnificis verbis exornantes, qui profundas barbas gestant, ac scitum et venustum pallium trahunt? Tu quoque tua mihi ex adverso narra, qui prolixas orationes conscribis, historiasque a fide abhorrentes conficis, atque ad supera inhias, falsaque de cœlestibus loqueris, atque nativitates et rerum eventus ex astrorum motu contexis? Sidera quoque tua mihi expone, Ariadnes coronam, et Berenices comam, et salacem Cygnum, et petulantem Taurum; atque etiam, si ita vis, Ophiuchum tuum, et Capricornum, et Leonem, aliosque omnes, quos, ob malum cognitos, vel in deorum, vel in siderum numerum ascripsisti. Ubi tu hunc circulum in tua mathesi habes? Ubi etiam stellam illam, Magorum tuorum ducem et auspicem, quæ prius ab ortu in Bethlehem cucurrit [63]? Ipse quoque nonnihil habeo quod de cœlestibus disseram: stella illa Christi præsentiam indicavit: hæc victoriæ Christi corona fuit.

[61] Gen. XIX, 24. [62] Levit. X, 2. [63] Matth. II, 1 seqq.

humo. Ita impii Apostatæ spes, qua, ut cum Theodoreto loquar, *Hist.*, lib. III, c. 17, « sese falsi prædictionem Domini convicturum esse sperabat, » impleta est, ut stultis ipse suis contra Deum consiliis, nescius, invitusque adimplendæ servierit prædictioni, quæ alioqui ad amussim necdum completa erat, cum decimam quintam catechesim scriberet Cyrillus Hierosolymitanus.

(17) *Ἀκρωτηριάσαν*. Ita mss. omnes. Edit. ἀκρωτεριάσας.

(18) *Ὅτι μηδέ*. Sic Pass. aliique plures codices; « Quandoquidem, » etc. Vel, « si modo aliis... fidem non abrogat. » Edit. Par. Ald. et Herv. εἰ μηδέ.

(19) *Ὃ δὲ ἔτι τούτου*. Sic mss. omnes. Deest in Par. edit. τούτου.

(20) *Τῷ οὐρανῷ*. Deest, τῷ, in pluribus.

(21) *Περιγράφον*. « Crucem describens, » aut,

D « delineans. » Quid sit crux in orbem descripta non video. Miraculum istud testimonio suo confirmant Chrysostomus, Rufinus, Theod., Sozom., Socrat., etc.

(22) *Περισύροντες*. « Circumferunt. »

(23) *Πρὸς τὰ ἄνω*. Reg. a, εἰς τὰ ἄνω.

(24) *Ἀστέρων*. Duo Reg. Colb. k, Or. 1, ἄστρων.

(25) *Ὀφιοῦχόν σου*. « Serpentarium. » Pass. σοι. Sunt qui Æsculapium intelligant, quod anguem manu tenens pingeretur.

(26) *Αἰγόκερω*. Ita plerique codices. Par. edit. Αἰγόκερων.

(27) *Ἐπὶ τῷ κακῷ*. « Ab insigni malo notos, celebres. »

(28) *Τοῦτον*. Coisl. 2, τούτων.

(29) *Ἀνεδήλωσεν*. Codices communius, ἐδήλωσεν. Coisl. 2, ἐμήνυσεν.

A VI. Atque hæc mihi de cœlestibus atque superis, quæ pro magna ea, quæ in universo elucet, concordia et necessitudine rebus nostris condolescunt, dicta sint. Quæ vero sequuntur, Psalmistes jam mihi expleat: *Et* **151** *civitates destruxisti*[64] (ut veteres illas ob easdem impietates), inter ipsas, quibus in nos utebantur, iniquitates, partim mari obrutas, partim terræ motu prostratas et eversas, ut propemodum id quod reliquum est, dicere possim: *Periit memoria earum cum sonitu*[65], et claro ac celebri exitio. Tanta enim ruina est tantaque confractio earum ac illarum quæ e vicino sunt, maximeque harum quæ impietate delectantur, ut si quis etiam earum instaurationem aggredi audeat, multo tempore ad eam rem opus futurum sit.

B VII. Ac terræ quidem et cœli hæc ostenta fuerunt: cæterum aer hujusmodi tempore nihilne insigne edidit, nec passionis Christi signis sanctificatus est? Proferant nunc quoque vestes suas, qui hujus miraculi spectatores et conscii exstiterunt, illas, inquam, crucis notis tunc inustas et consignatas. Simul enim ac quispiam, sive nostrorum, sive exterorum hæc narrabat, aut narrantes audiebat, statim hoc miraculum, vel in seipso, vel in vicino suo perspiciebat, stellatus nimirum ipse notisque distinctus, vel illum talem in vestimentis intuens, omnem textorii artificii elegantiam, aut summa cura elaboratam picturam varietate superantem. Quæ res spectantium animos tanto stupore affecit, ut omnes ferme, quasi ex signo uno, atque una voce, C Christianorum Deum invocarent, eumque multis laudibus precibusque placare studerent; multi etiam non in longius rem extrahentes, sed eodem ipso tempore, quo hæc acciderunt, ad sacerdotes nostros properantes, adhibitis multis precibus in Ecclesiam admissi, ac sublimioribus mysteriis imbuti sint, sacro baptismate purificati, atque utilitatem ex timore consecuti.

VIII. Ita quidem se res habebant. Julianus vero furoris sensim ingravescentis œstro percitus et agitatus, ad ipsum calamitatum suarum caput tandem devenit. Ut enim Christianorum res ex animi sententia se habere existimavit, atque ex his, quæ jam

ϛ'. Ταῦτα μὲν ἐκ τῶν οὐρανίων καὶ των ἄνω συμπασχόντων τοῖς ἡμετέροις, κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ παντὸς ἁρμονίαν τε καὶ οἰκείωσιν· τὰ δὲ ἑξῆς ὁ ψαλμὸς (30) συμπληρούτω μοι· ὅτι *Καὶ πόλεις καθεῖλες* (ὡς τὰς παλαιὰς ἐκείνας ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἀσεβήμασιν), ἐν αὐταῖς ταῖς καθ' ἡμῶν παρανομίαις, τὰς μὲν πελάγεσιν ἐπικλυσθείσας, τὰς δὲ σεισμῷ κατενεχθείσας, ὡς μικροῦ καὶ τὸ λειπόμενον ἔχειν εἰπεῖν, ὅτι *Ἀπώλετο τὸ μνημόσυνον αὐτῶν* (31) *μετ' ἤχου* καὶ περιβοήτου τῆς ἀπωλείας· τοσαύτη γὰρ αὐτῶν ἡ πτῶσις, καὶ τοιοῦτο (32) τὸ σύντριμμα, καὶ τῶν ἐκ γειτόνων (33), καὶ μάλιστα τῇ ἀσεβείᾳ (34) περιχαιρόντων, ὡς (35) πολλοῦ χρόνου δεῖν αὐταῖς, εἴ τις ἄρα καὶ τολμήσειε τοῦτο πρὸς (36) ἐπανόρθωσιν.

Ζ'. Ἆρ' οὖν γῆ μὲν οὕτω καὶ οὐρανός· ἀὴρ (37) δὲ οὐκ ἐπισημαίνει τοῖς τοιούτοις καιροῖς, οὐδὲ ἡγιάσθη τότε τοῖς σημείοις τοῦ πάθους; Ἐπιδειξάτωσαν ἔτι (38) καὶ νῦν τὰς ἐσθῆτας, οἱ τοῦ θαύματος ἐκείνου θεαταὶ καὶ μύσται, τὰς τότε κατασημανθείσας (39) τοῖς τοῦ σταυροῦ στίγμασιν. Ὁμοῦ τε γὰρ ταῦτα διηγεῖτό τις, εἴτ' οὖν τῶν ἡμετέρων, εἴτ' οὖν τῶν ἔξωθεν (40), ἢ διηγουμένων ἤκουε, καὶ τὸ θαῦμα ἑώρα παρ' ἑαυτῷ, ἢ τῷ πλησίον γινόμενον, κατάστερος ὤν, ἢ ἐκεῖνον ὁρῶν τοιοῦτον ἐν τοῖς ἐσθήμασι, πάσης ἱστουργικῆς ψηφῖδος ἢ περιέργου ζωγραφίας (41) ποικιλώτερον. Ἐκ τούτου τί γίνεται; Τοσαύτη τῶν ὁρωμένων κατάπληξις, ὡς μικροῦ μὲν ἅπαντας ὥσπερ ἐξ ἑνὸς συνθήματος (42) καὶ μιᾶς φωνῆς τὸν τῶν Χριστιανῶν ἀνακαλεῖσθαι Θεὸν, εὐφημίαις τε πολλαῖς καὶ ἱκεσίαις αὐτὸν ἐξιλάσκεσθαι· πολλοὺς δὲ οὐκ εἰς ἀναβολὰς, ἀλλὰ παρ' αὐτὰ τῶν συμβάντων προσδραμόντας τοῖς ἱερεῦσιν ἡμῶν, καὶ πολλὰ καταδεηθέντας τῆς τε Ἐκκλησίας γενέσθαι μέρος, καὶ μυηθῆναι τὰ τελεώτερα (43), τῷ ἱερῷ (44) καθαγνισθέντας βαπτίσματι, καὶ διὰ τὸν φόβον (45) ὠφεληθέντας.

Η'. Εἶχε μὲν οὖν οὕτω ταῦτα· ὁ δὲ, ταῖς κατὰ μικρὸν μανίαις οἰστρηλατούμενος καὶ δονούμενος, ἐπὶ αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἀπαντᾷ τῶν ἑαυτοῦ συμφορῶν. Ὡς γὰρ κατὰ νοῦν ἔχειν αὐτῷ τὰ Χριστιανῶν ᾤετο, καὶ οἷς ἤδη κατείργαστο (46), τὸ καὶ πᾶν ἁλωτὸν εἶναι

[64] Psal. IX, 7. [65] ibid.

(30) *Ψαλμός*. Reg. hu, Ald. et Herv. ψαλμῳδός.
(31) *Αὐτῶν*. Duo Reg. αὐτοῦ.
(32) *Τοιοῦτο*. Sic mss. Edit. vero, τοιοῦτον.
(33) *Τῶν ἐκ γειτόνων*. Pass. et Schol. Montac. τῶν ἐν γειτόνων.
(34) *Ἀσεβείᾳ*. Ita Pass. aliique codices, et sensus postulat. Editi autem, εὐσεβείᾳ, « pietate, » quod tolerari poterat, si abesset, μάλιστα, quia in impiorum ruina, vel piissimo cuique vicino metuendum esse, probant, Sodomitarum et Abironis pereuntium exempla, et adhibitæ tum ab angelis, tum a Moyse cautiones.
(35) *Ὡς*. Pass. ὥστε.
(36) *Πρός*. Pass. aliique, εἰς.
(37) *Ἀήρ*. Male Ald. et Herv. ἀνήρ, « vir. »
(38) *Ἔτι*. Mont. εἰς ἔτι.
(39) *Κατασημανθείσας*. Pass. ἐπισημανθείσας.
D (40) *Τῶν ἔξωθεν*. Sic magno consensu mss. Edit. Par. ξένων.
(41) *Ζωγραφίας*. Reg. nu, Colb. 3, Ald. et Herv. addunt ἀμπεχόμενον. Pass. Reg. l, ἀμπισχόμενον. Ita etiam Comb. qui vertit, « majori varietate amictum. »
(42) *Ἐξ ἑνὸς συνθήματος*. Comb. « quasi ex una tessera, » vel, « quasi ex condicto. »
(43) *Τελεώτερα*. Ita mss. Editi, τελειότερα.
(44) *Ἱερῷ*. Sic codices omnes. Edit. Par. θείῳ.
(45) *Διὰ τὸν φόβον*. Pass. διὰ τῶν φοβερῶν ὠφεληθέντας τὸ μὴ φοβεῖσθαι· « atque id utilitatis ex rebus timendis consecuti ut nihil timerent. » Sed hæc non agnoscunt plerique codices, nec vertit Billius. Herv. διὰ τῶν φόβων.
(46) *Κατείργαστο*. Sic Pass. cæterique mss. Mont. vero et edit. Par. κατειργάσατο.

θελήσαντι μόνον (47) ἐλπίσας, καί τινα κατὰ τῶν ἑσπερίων βαρβάρων εὐημερίαν ἁρπάσας, μίαν βουλεύεται ταύτην βουλὴν συνετωτάτην τε καὶ φιλανθρωποτάτην. Ἄρας διττὸν ἐνθένδε στρατὸν, τὸν μὲν (48) ὁπλιτῶν, τὸν δὲ τῶν ἀγόντων αὐτὸν δαιμόνων, ᾧ καὶ μᾶλλον εἶχε θαῤῥεῖν, ἐπὶ Πέρσας στρατεύει, θράσους ἀλογίᾳ μᾶλλον ἢ ῥώμης ἀσφαλείᾳ πιστεύσας· καὶ οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν δυνηθεὶς ὁ σοφώτατος, ὅτι θάρσος καὶ θράσος (49), κἂν εἰ τοῖς ὀνόμασι πλησιάζοι, πλεῖστον ἀλλήλων τῇ δυνάμει κεχώρισται, ἀνδρίᾳ τε ἣν φαμὲν καὶ ἀνανδρίᾳ. Τὸ μὲν γὰρ ἐν τοῖς τολμητέοις θαῤῥεῖν ἀνδρίας ἐστὶν, ὥσπερ τὸ ὑφίεσθαι δειλίας· οὗ δὲ πλείων ὁ κίνδυνος, ὁμόσε χωρεῖν καὶ ὠθίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ κατέχεσθαι, θράσους, ὥσπερ τὸ ὑποχωρεῖν ἀσφαλείας. Καὶ οὐ τοῦ αὐτοῦ λόγου θετέον φυλάξαι τὰ ὄντα, καὶ τῶν οὐκ ὄντων τι προσλαβεῖν· τὸ μὲν γὰρ μάλιστα καὶ πρῶτον τοῖς νοῦν ἔχουσι τιμητέον· τὸ δὲ, ἂν μὲν ὑπάρχῃ μετὰ ῥᾳστώνης, δεκτέον· ἂν δὲ ἀντιπίπτῃ, περιοπτέον. Ὁ δὲ ὑπὲρ τοῦ κτήσασθαί τι τῶν ἐλπιζομένων πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσι κινδυνεύων λίαν ἀνόητος (50). Καί μοι προσεοικέναι δοκεῖ πύκτῃ κακῷ τὴν τέχνην, πρὶν τὴν στάσιν εὖ θέσθαι, προβαλλομένῳ· ἢ κυβερνήτῃ λελυμένης αὐτῷ τῆς νηὸς, καὶ οὐ πλοΐμως (51) ἐχούσης, ναῦν καταδύοντι (52) πολεμίαν, ἢ καταδύειν ἐσπουδακότι. Ὧν μοι δοκεῖ μηδὲν ἐκεῖνος ἐνθυμηθεὶς, ἐγχειρεῖν ἀπερισκέπτως τοῖς ἐγνωσμένοις, ἔτι τῶν Ῥωμαϊκῶν ὠδινόντων αὐτῷ (53), καὶ κακῶς διακειμένων τῷ διωγμῷ μάλιστα, τὴν ἀλλοτρίαν περινοῶν· καὶ Σαλμωνεὺς (54) εἶναί τις ἐκ βύρσης βροντῶν, πρὸς τοὺς Τραϊανοὺς βλέπων ἐκείνους καὶ τοὺς Ἀδριανοὺς (55), ὧν οὐχ ἧττον τῆς ἀνδρείας τὸ ἀσφαλὲς ἐθαυμάζετο. Τὸν Κάρον δὲ οὐκ ἐνενόει ἐκεῖνον, οὐδὲ τὸν Οὐαλεριανὸν (56), οἳ δίκας ἔδοσαν ὁρμῆς ἀλογίστου, ἵν', ὅ φησιν ἡ τραγῳδία, *μὴ ὀνειδίζω τὰς τύχας*, ἐν Περσῶν ὅροις, ἐν ἀκμῇ τῆς εὐτυχίας καταλυθέντες.

confecerat, in eam spem adductus est, nihil esse, quod, modo vellet, **152** superare et expugnare non posset, ac præterea prosperi cujusdam adversus Occiduos barbaros bellici successus occasionem rapiens, hoc unum consilium, prudentissimum simul et humanissimum capit. Duplicem enim inde exercitum movens, alterum militum, alterum dæmonum, a quibus ducebatur, et in cujus ope ipsius fiducia magis nitebatur, adversus Persas expeditionem suscipit, præcipiti temeritate potius quam virium firmitate fretus : ac ne illud quidem perspiciens vir sapientissimus, fiduciam et audaciam, licet nominis ratione inter se vicinæ sint, potentia tamen et facultate plurimum inter se distinctas esse, et distare plus quam fortitudo distat ab ignavia. Etenim in rebus arduis præfidentem animum gerere, magnanimitatis est ; quemadmodum contra, periculum detrectare, timiditatis et ignaviæ. At ubi plus periculi imminet, tum obviam procedere, seque in discrimen obtrudere, non autem reprimere ac retinere, temeritati ducendum est ; quemadmodum e contrario, cedere, cautioni et prudentiæ. Nec eodem loco ponendum est, ea quæ adsunt, tueri, et eorum quæ non habeas, aliquid adipisci. Illius enim præcipua et primaria ratio cordatis viris habenda est : hoc vero, siquidem tuto facileque liceat, amplectendum ; sin autem in contrarium cedat, contemnendum. Qui vero, ut aliquid eorum, quæ spe concepit, assequatur, fortunarum omnium suarum periculo dimicat, in magna stultitia versatur. Ac mihi malo pugili non dissimilis esse videtur, artem suam, priusquam gradum recte fixerit, proferenti : aut gubernatori, soluta nave sua, nec ad navigandum idonea, navem hostilem deprimenti, aut certe deprimere conanti. Quorum ille nihil, ut mihi quidem videtur, reputans, inconsulte ea quæ statuerat, aggreditur, rebus Romanis adhuc exulceratis, maleque, præsertim ob excitatam persecutionem, affectis, alienam regionem cogitans ; ac Salmoneum quemdam, e corio tonantem nobis referens, Trajanosque illos et Adrianos sibi ob oculos proponens, quorum minus cautio et prudentia, quam animi magnitudo admirationi esse solebat. Ac ei, nec Cari illius in mentem veniebat sors, nec Valeriani, qui impetus inconsulti pœnas dederunt (ne, quemadmodum ait tragicus (57), *fortunas exprobrem*), in Persarum finibus in medio felicitatis cursu oppressi.

Θ'. Ἀλλ' οὖν ἔδοξε ταῦτα, καὶ τῆς ὁρμῆς ἣν πᾶσαν μαντείας καὶ γοητείας, ῥητῆς τε καὶ ἀῤῥήτου

153 IX. Verum hæc ipsius animo insederant, totusque in eam expeditionem ferebatur, omni di-

(47) *Μόνον*. Plures codices habent, οὐ μόνον. Pass. οἱ, Reg. l, οἱ, forsan pro, οὐ, vel, οἱ, « sibi. »

(48) *Τὸν μέν*, etc. Or 1, Mont. τῶν μέν... τῶν δέ.

(49) *Θάρσος καὶ θράσος*. « Fiducia et audacia sono parum different, at significatione multum. »

(50) *Ἀνόητος*. Reg. quatuor, Colb. k, Bill. ἀνόητος, ἴσος μοι δοκῶν πύκτῃ κακῷ, etc. Budæus ita hunc locum legit : Καί μοι προσεοικέναι δοκεῖ πύκτῃ τε κακῷ τὴν τέχνην, καὶ, πρὶν τὴν στάσιν εὖ θέσθαι, προβαλλομένῳ. Quod sic reddit : « Mihique assimilis esse videtur pugili artis ignaro, qui priusquam statum stabilito pede composuit, pugnos in adversarium intendit. »

(51) *Οὐ πλοΐμως*. Reg. a, οὐκ εὐπλοΐμως.

(52) *Καταδύοντι*. Ita Pass. aliique plures ; alii vero καταδύνοντι.

(53) *Ὠδινόντων*. Bud. « nondum pacatis rebus domi, » vel, « adhuc laborantibus, sibique velut parturientibus. »

(54) *Σαλμωνεύς*. Salmoneus, apud poetas, Elidis rex, qui ut deus haberetur, super ponte æreo currum agitans fulmine armatus, fulminantem Jovem imitari voluit. Sed eum Jupiter ad inferos fulmine detrusit. Vide Virg., *Æneid.* VI, vers. 585.

(55) *Τραϊανούς... καὶ τοὺς Ἀδριανούς*. « Trajanus et Adrianus Romani imperatores, qui, » ut loquitur Elias, « ad fortitudinem, animique magnitudinem prudentiæque quoque laudem adjunxerunt. »

(56) *Τὸν Κάρον... τὸν Οὐαλεριανόν*. Carus et Valerianus imperatores Romani, cum in summa felicitate versarentur, stolidi ac temerarii impetus pœnas dederunt, in Persarum finibus oppressi ac deleti.

(57) Euripides in Oreste.

vinotionis et præstigiarum, dicendorumque et tacendorum sacrificiorum portentosa vanitate in unum collecta, ut tota ea scilicet brevi deleretur. Porro votiva victima, quam magna quamque eximia, o Christe, et Verbum, et impatibilis passionis, totiusque orbis mysterium! universam Christianorum gentem dæmonibus subjicere, si modo propositi compos exsisteret. Ac conatus quidem ipsius principia perquam strenua, et quæ plerisque eorum qui ipsius partibus student, magnis vocibus celebrantur, sunt hujusmodi. Nam cum totam eam Assyriæ partem, quam perluens Euphrates ac Persidem prælerlabens, illic cum Tigride miscetur, cepisset et pervastasset, nonnullaque castella omni præsidio destituta diruisset; sive quod Persas incursionis celeritate fefellisset, sive quod ab iis consulto ita duceretur, sensimque ad ulterius procedendum alliceretur (utrumque enim dicitur), ita demum progressus, atque exercitu a latere proficiscente, navibusque frumentum et vasa per fluvium convehentibus, paucis interjectis diebus ad Ctesiphontem castra ponit; cujus urbis tanto desiderio tenebatur ut vel ad eam propius accessisse, victoriæ partem existimaret.

A θυσίας τερατείαν εἰς ἓν ἀγαγὼν, ἵν' ἐν βραχεῖ πᾶσα καταλυθῇ. Καὶ τὸ καλλιέρημα ὡς μέγα καὶ ὑπερφυὲς, ὦ Χριστὲ, καὶ Λόγε, καὶ πάθη (58) τοῦ ἀπαθοῦς, καὶ κόσμου παντὸς μυστήριον (59)! ὅλον τὸ Χριστιανῶν γένος παραστῆναι τοῖς δαίμοσιν, εἰ τοῦ προκειμένου κρατήσειε. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῆς ἐγχειρήσεως αὐτῷ, καὶ λίαν νεανικὰ, καὶ πολλοῖς τῶν τὰ ἐκείνου φρονούντων περιβοώμενα ταῦτα. Τὴν γὰρ τῶν Ἀσσυρίων ὅσην διαῤῥέων ὁ Εὐφράτης, καὶ τὴν Περσίδα παραμειβόμενος, ἐκεῖσε τῷ Τίγριδι μίγνυται, ταύτην ἑλὼν καὶ τεμὼν, καί τινα τῶν φρουρίων ἐξελὼν κατὰ πολλὴν τοῦ κωλύσοντος (60) ἐρημίαν, εἴτ' οὖν λαθὼν διὰ τὸ τῆς ἐφόδου τάχος, εἴτε ὑπὸ Περσῶν οὕτω στρατηγούμενος (61), καὶ κατὰ μικρὸν ὑπαγόμενος εἰς τοὔμπροσθεν (62) (λέγεται γὰρ B ἀμφότερα), οὕτω γοῦν προϊὼν, καὶ τῷ στρατῷ παραπορευομένῳ, καὶ ταῖς ναυσὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ σιτηγούσαις (63) τε καὶ σκευαγωγούσαις, οὐ μικρὸν (64), τὸ ἐν μέσῳ, καὶ Κτησιφῶντι προσβάλλει· ἧς καὶ τὸ πλησίον γενέσθαι νίκης μέρος αὐτῷ διὰ τὸν πόθον ἐνομίζετο.

X. Hinc vero jam, velut arena pedibus subtracta, aut tempestate in navem illisa, res ipsi retro fluunt. Ctesiphon enim arx firma est, captuque haud facilis, muris cocto latere conditis, et alta fossa, palustrique ac limoso amne communita. Hanc porro arx quoque altera firmiorem reddit, Cochen appellant, pari tam naturæ quam artis præsidio constructa, alteri arci ita conjuncta, ut unius tantum civitatis speciem ambæ præbeant: quippe quæ fluminis tantum divortio inter se dividantur. Quas cum nec repentino incursu atque impetu expugnare, nec obsidione capere, atque in potestatem redigere posset, nec vero ulterius cum exercitu, ac præsertim cum navalibus copiis, procedere (periculum enim erat, ne e loco superiori telis utrinque peteretur, transituque prohiberetur), hoc demum modo eas a tergo relinquit. Nam cum Euphratis fluminis omnium maximi, partem haud minimam dirupisset, ac per fossam quamdam (cujus vetera etiam vestigia exstare aiunt), tantum ex eo circumduxisset, ut gestandis navibus par esse posset, atque hac paulo superius cum Tigride **154** commisisset, ita demum naves conservat, e fluvio ad fluvium tuto pervectas. Ita

Γ'. Ἐντεῦθεν δὲ ἤδη, ὥσπερ ψάμμου ποδῶν ὑποσπασθείσης, ἢ νηῒ ζάλης ἀντιπεσούσης, εἰς τοὐπίσω χωρεῖ τὰ πράγματα. Ἡ γὰρ Κτησιφῶν φρούριόν ἐστι καρτερὸν καὶ δυσάλωτον, τείχει τε (65) ὀπτῆς πλίνθου, καὶ τάφρῳ βαθείᾳ, καὶ τοῖς ἐκ τοῦ ποταμοῦ τενάγεσιν ὠχυρωμένη. Ποιεῖ δὲ αὐτὴν ὀχυροτέραν (66) καὶ φρούριον ἕτερον, ᾧ προσηγορία (67) C Κωχὴ, μετὰ τῆς ἴσης ἀσφαλείας συγκείμενον, ὅση τε φυσικὴ καὶ ὅση χειροποίητος, τοσοῦτον ἑνούμενον, ὡς (68) μίαν πόλιν δοκεῖν ἀμφοτέρας, τῷ ποταμῷ μέσῳ διειργομένας ταύτας· οὔτε γὰρ ἐξελεῖν οἷόν τε ἦν ἐξ ἐπιδρομῆς ἀθρόας, ἢ πολιορκίᾳ (69) παραστήσασθαι, οὔτε διεξελάσαι καὶ τῷ ναυτικῷ μάλιστα (κινδυνεῦσαι γὰρ ἂν ἐξ ὑπερδεξίων, ἀμφοτέρωθεν βαλλόμενον, καὶ εἰργόμενον), κατόπιν ἑαυτοῦ ποιεῖται, καὶ ποιεῖται (70) τὸν τρόπον τοῦτον. Τοῦ Εὐφράτου ποταμῶν ὄντος (71) μεγίστου μέρος οὐκ ἐλάχιστον ἀποῤῥήξας (72), καὶ περιαγαγὼν, ὅσον ναυσὶν εἶναι πλόϊμον ἐκ διώρυγος (73) (ἧς καὶ ἀρχαῖα φασιν ἴχνη φαίνεσθαι), καὶ ταύτῃ (74) τῷ D Τίγριδι συμβαλὼν μικρὸν ἔμπροσθεν, οὕτω διασώζει τὰς ναῦς ἐκ τοῦ ποταμοῦ τῷ ποταμῷ δοθείσας ἐν ἀσφαλείᾳ. Ὧδε μὲν οὖν τὸν ἐκ τῶν φρουρίων τού-

(58) *Πάθη*. In Montac. γρ. πάθους

(59) *Μυστήριον*. Savil. καθάρσιον. « Piaculum, expiatio. »

(60) *Κωλύσοντος*. Ita mss. omnes. Edit. Par. κωλύοντος.

(61) *Οὕτω στρατηγούμενος*. Heins. καταστρατηγούμενος. « Sic imperatoria arte (Stratagemate) circumveniretur. » Bud.

(62) *Τοὔμπροσθεν*. Reg. l, et Colb. 3, τὰ ἔμπροσθεν.

(63) *Σιτηγούσαις*. Ita magno consensu mss. Par. vero σιταγωγούσαις.

(64) *Οὐ μικρόν*. « Non minimo intervallo. »

(65) *Τείχει τε*. In edit. τείχει δέ.

(66) *Ὀχυροτέραν*. Edit. Par. ἰσχυροτέραν.

(67) *Προσηγορία*. Male in Herv. et Par. προσηγορίαν.

(68) *Ὡς*. Reg. bm. Pass. ὥστε.

(69) *Πολιορκίᾳ*. Duo Regg. πολιορκίας.

(70) *Καὶ ποιεῖται*. Sic plerique codices.

(71) *Ὄντος*. Reg. bm, ὄντως.

(72) *Ἀποῤῥήξας*. Reg. y, γρ. διαῤῥήξας.

(73) *Διώρυγος*. Regg. septem, Or. 1, διώρυχος.

(74) *Καὶ ταύτῃ*. Sic mss. omnes, et editi, præter Paris. et Mont. qui legunt, καὶ τοῦτο. Hos sequitur Comb. qui refert τοῦτο ad μέρος superius, et vertit: « atque hanc (scissam partem) cum paulo superius Tigridi conjunxisset, commisissetque, » etc.

των διαδιδράσκει κίνδυνον. Ὡς δὲ προϊόντι Περσικὴ δύναμις παραφανεῖσα, καὶ ἀεί τις τῇ οὔσῃ προσγινομένη, κατὰ μετώπου (75) μὲν ἵστασθαι, καὶ διακινδυνεύειν οὐκ ᾤετο δεῖν δίχα μεγάλης ἀνάγκης, ἐνὸν ἐκ περιουσίας κρατεῖν· ἐκ δὲ τῶν λόφων καὶ τῶν στενῶν ᾗ παρείκοι, βάλλουσα καὶ τοξεύουσα, καὶ τὰ καίρια τῆς διόδου προκαταλαμβάνουσα, ῥᾳδίως εἶργε τοῦ πρόσω· τηνικαῦτα ἐν ἀπορίᾳ τε ἦν ἤδη πολλῇ, καὶ οὐκ ἔχων ὅπῃ (76) τράπηται λύσιν εὑρίσκει πονηρὰν τοῦ βουλεύματος.

A castrorum horum periculum effugit. Ut autem progredienti Persicæ copiæ in conspectum venientes, quotidieque augescentes, eam gerendi belli rationem tenere cœperunt, ut adversa quidem acie nequaquam sibi standum, nec, cum copiarum exuberantia vincere liceret, nisi magna necessitate urgente, tentandam sibi pugnæ aleam judicarent; cæterum e tumulis et locorum angustiis, ubi facultas daretur, hostes sagittis impeterent, atque opportunissimis viæ transitibus occupatis, eos facillime, ne porro progrederentur, inhiberent: tum vero in magna animi anxietate versabatur; nec, quo se verteret, habens, pravum tandem consilii sui exitum reperit.

ΙΑ'. Ἀνὴρ γάρ τις τῶν οὐκ ἀδοκίμων ἐν Πέρσαις, τὸν ἐπὶ Βαβυλῶνι πρὸς Κῦρον (77) Ζώπυρον μιμησάμενος, ὡς δή τι τῷ Περσῶν (78) βασιλεῖ, μᾶλλον δὲ μέγιστα καὶ ἐπὶ μεγίστοις προσκεκρουκὼς, καὶ δύσνους μὲν τοῖς ἐκείνου μάλιστα, εὔνους δὲ τοῖς Ῥωμαίων πράγμασι διὰ τοῦτο τυγχάνων, καὶ τὸ πιστεύεσθαι λαβὼν ἐκ τοῦ πλάσματος· *Τί ταῦτα, φησὶν, ὦ βασιλεῦ; Πῶς οὕτω σαθρῶς περὶ τοσούτου βουλεύεσθε πράγματος; Τίς ὁ νηΐτης οὗτός σοι σῖτος καὶ ὁ περιττὸς φόρτος, ὁ τῆς ἀνανδρίας διδάσκαλος; Οὐδὲν γὰρ οὕτω δύσμαχον (79) καὶ φιλόνεικον, ὡς γαστὴρ, καὶ τὸ ἐν χερσὶν ἔχειν τὴν σωτηρίαν. Ἀλλ' εἴ τι ἐμοὶ πείθῃ, τὸ μὲν ναυτικὸν τοῦτο χαίρειν ἐάσεις, καὶ τὴν ἐπομένην ἔκλυσιν τῷ γενναίῳ τούτῳ στρατῷ· αὐτὸς δὲ δι' ἄλλης ὁδοῦ εὐπορωτέρας τε καὶ ἀσφαλεστέρας, ἧς ἐγώ σοι καθηγητὴς (ἔμπειρος δὲ εἴ τις ἄλλος φημὶ τῆς χώρας εἶναι τῆς Περσικῆς), ἐμβαλεῖς τε εἰς τὴν πολεμίαν, καὶ τῶν κατὰ γνώμην τυχὼν ἐπανήξεις· ἡμᾶς δὲ τηνικαῦτα εὖ ποιήσεις, ἡνίκα ἂν ἔργῳ (80) πεῖραν λάβῃς τῆς ἡμετέρας εὐνοίας καὶ παραινέσεως.*

B XI. Vir enim quidam, inter Persas non ignobilis, Zopyri illius erga Cyrum, in Babylonis obsidione, facinus imitatus, quasi ob gravissimas quasdam causas in gravissimam offensionem Persarum regi venisset, ob idque in eum pessime animatus, contraque erga Romanos optime affectus esset, ac per hujusmodi fucum et simulationem fidem sibi conciliasset: *Quid hæc*, inquit, *imperator? Quid tam ignavum atque imbecillum de tanti momenti negotio consilium initis? Quorsum hoc navale frumentum, ac superfluum onus, ignaviæ magistrum? Nihil enim ad expugnandum difficilius, nihil pervicacius est, quam venter, sitamque in manibus habere spem salutis. Quocirca, si quid me audies, nauticum hunc apparatum valere jubebis, languoremque ex eo ad* C *fortissimum hunc exercitum redeuntem: tu autem via faciliori et tutiori, cujus tibi me ducem fore profiteor (nam Persicæ regionis tam peritus sum quam quivis alius), in hostium terram impressionem facies, rebusque ex animi sententia confectis ad reditum te accinges. Me autem tunc demum beneficio afficies, cum re ipsa benevolentiæ erga te meæ consiliique mei documentum ceperis.*

ΙΒ'. Ὡς δὲ εἶπε ταῦτα, καὶ εἰπὼν ἔπεισεν, εὔπιστον γὰρ ἡ κουφότης, καὶ τοῦ Θεοῦ μάλιστα συνελαύνοντος, ἅπαντα ἦν ὁμοῦ τὰ δεινά· τὰς μὲν ναῦς εἶχε τὸ πῦρ, καὶ ὁ σῖτος οὐκ ἦν, καὶ προσῆν ὁ γέλως· αὐτόχειρ γὰρ ἡ σφαγὴ σχεδόν· τὰ δὲ τῶν ἐλπίδων (81) φροῦδα, καὶ ὁ ὁδηγὸς (82) συναπῆλθε ταῖς ὑποσχέσεσιν. Ἐν κύκλῳ δὲ οἱ πολέμιοι, καὶ περιῤῥέων ὁ πόλεμος· ἥ τε πρόοδος οὐ ῥᾳδία, ἡ τροφὴ δὲ οὐκ εὔπορος· ἐν ἀθυμίᾳ δὲ ὁ στρατὸς, καὶ δι' ὀργῆς εἶχον (83) τὸν βασιλέα· ἐλείπετο δὲ χρηστῆς ἐλπίδος οὐδέν· μία δὲ ὡς ἐν τοῖς παροῦσιν ἐδόκει μόνη, τῆς πονηρᾶς ἀπαλλαγῆναι βασιλείας καὶ στρατηγίας.

XII. Hac oratione cum, id quod proponebat, Juliano persuasisset, credula enim est levitas, præcipueque etiam Deo impium exagitante, omnibus simul incommodis premi cœpit exercitus. Naves igni conflagrabant, frumentum nullum erat, ac risus insuper accedebat; idem enim ferme erat, D **155** ac si manus sibi ipsi necemque attulisset, spes omnes evanidæ, duxque itineris cum promissis suis abscesserat. In orbem porro hostes instabant, bellum circumfluebat: progressus non facilis, victus ægre parabilis: languebat exercitus, animisque conciderat, in imperatorem accensus erat: nihil

(75) *Κατὰ μετώπου.* Mont. γρ. κατὰ μέτωπον

(76) *Ὅπῃ.* Plerique codices, ὅποι.

(77) *Κῦρον.* Non Cyrus, sed Darius Hystaspis, ut ex Herodoto et Plutarcho discimus.

(78) *Τῷ Περσῶν.* Ita tres Regg., duo Colb. et Or. 1. Pauci cum editis, τῶν Περσῶν.

(79) *Οὕτω δύσμαχον.* Ita Pass. ac plerique codices. Par. edit. ἐπίμαχον. Nonnulli, οὕτως ἐπίμαχον, quos sequitur Comb. qui sic reddit hunc locum: « Nihil æque ad pugnam segne atque rixosum, ac venter, suamque præ manibus salutem habere. » Eodem sensu exponit δύσμαχον Budæus in Plutar. Symp. Voluit profecto impostor suadere Juliano, militare robur frangi, ac rixosum fieri, cum diffluit deliciis; et præfidentem atque incautum plerumque labefactari, cum in manibus salus esse videtur.

(80) *Ἡνίκα ἂν ἔργῳ.* Sic mss. et editi. Montac. et Par. ἐν ἔργῳ.

(81) *Τῶν ἐλπίδων.* Pass. ἐλπισθέντων.

(82) *Ὁ ὁδηγός.* Ita Pass. et alii plerique codd. Deest ὁ, in editis.

(83) *Εἶχον.* Comb. εἶχε.

bonæ spei reliquum erat; hæc una, ut in præsenti rerum statu salutis ratio patere videbatur, nimirum scelerato imperio et militari præfectura defungi.

XIII. Quæ autem hucusque gesta sunt, ita se habent; quæ vero sequuntur, non uno modo ab omnibus exponuntur, sed alius alii sermoni assentitur, ac subscribit, non minus eorum quibus certamini interesse, quam quibus abesse contigit. Nonnulli enim a Persis eum jaculo confixum fuisse aiunt, temere in hostes excursantem, atque huc et illuc vesane præsultantem; idemque ipsi quod Cyro Parysatidis filio accidisse, qui cum adversus Artaxerxem fratrem cum ingenti exercitu ascendisset, ac fortiter pugnaret, temeritate tandem sua victoriam amisit. Alii hujusmodi quemdam de eo sermonem commemorant: Cum in sublimem quemdam tumulum ascendisset, ut velut e specula exercitum oculis usurparet, quantusque bello superfuisset, cognosceret, magnasque copias, speque sua ampliores vidisset: *Quam grave et indignum fuerit*, dixisse, *si hos omnes ad Romanorum terram reduxerimus*: quasi videlicet ipsis salutem invidentem. Quibus verbis commotum militem quemdam, iraque præcipitem actum, nulla salutis suæ habita ratione, in ipsius viscera gladium adegisse. Alii rursus facetum et ridiculum quemdam Barbarum (quales in militum comitatu, tum ad leniendas animorum molestias, tum ad exhilaranda convivia esse solent), hoc facinus perpetrasse ferunt. Nec desunt qui Saraceno cuipiam gloriam hanc ascribant. Utcunque se res habet, le-

A ΙΓʹ. Τὰ μὲν δὴ μέχρι τούτου (84) τοιαυτα· τὰ δὲ ἐντεῦθεν οὐχ εἷς λέγεται λόγος, ἄλλος δὲ ἄλλῳ συμφέρεται καὶ συντίθεται, τῶν τε παρόντων ὁμοίως τῇ μάχῃ· καὶ τῶν ἀπόντων. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ Περσῶν αὐτὸν κατηκοντίσθαι (85) φασὶν ἀτάκτοις ἐκδρομαῖς (86) χρώμενον, καὶ ἄττοντα τῇδε κἀκεῖσε σὺν ἐμπληξίᾳ (87)· καὶ ὅμοιόν τι περὶ αὐτὸν συμβῆναι τῷ Κύρου τοῦ Παρυσάτιδος, ὃς, τοῖς μυρίοις (88) συνανελθὼν ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν Ἀρταξέρξην, καὶ νεανικῶς μαχόμενος, θράσει τὴν νίκην διέφθειρεν· οἱ δὲ τοιοῦτόν τινα ἐπ' αὐτῷ διηγοῦνται λόγον· Ἐπί τινα λόφον τῶν ὑψηλῶν ἀνελθὼν, ὡς ἐκ περιωπῆς τὸν στρατὸν ὄψει λαβεῖν, καὶ ὅσος ὑπελείφθη τῷ πολέμῳ μαθεῖν, ἐπειδή οἱ (89) φανῆναι πολὺ τὸ πλῆθος, καὶ τῆς ἐλπίδος ἀφθονώτερον· *Ὡς δεινὸν*, εἰπεῖν, *εἰ πάντας τῇ Ῥωμαίων* B *γῇ τούτους ἐπανάξομεν*· ὡς ἄν τις βασκαίνων αὐτοῖς τῆς σωτηρίας. Ἐφ' ᾧ τινα τῶν στρατιωτῶν χαλεπήναντα, καὶ οὐ κατασχόντα τὴν ὀργὴν, ὦσαι (90) κατὰ τῶν σπλάγχνων, ἀλογήσαντα τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας. Ὡς δὲ ἄλλοι, τῶν γελοιαστῶν βαρβάρων τινὰ τοῦτο τολμῆσαι (οἳ τοῖς στρατιώταις (91) ἕπονται, λύπης τε ψυχαγωγία καὶ πότοις ἥδυσμα). Εἰσὶ δὲ οἳ καὶ Σαρακηνῶν τινι (92) τὸ κλέος τοῦτο διδόασι. Πλὴν δέχεται πληγὴν καιρίαν ὄντως, καὶ παντὶ τῷ κόσμῳ σωτήριον, καὶ μιᾷ τομῇ σφαγέως (93), πολλῶν σπλάγχνων ἀπαιτεῖται δίκην κακῶς πιστευθέντων. Ὃ καὶ θαυμάζω, πῶς, πάντα γινώσκειν ὁ μάταιος ἐντεῦθεν οἰόμενος,

(84) *Τούτου.* Pass. et plerique codices, τούτων.

(85) *Κατηκοντίσθαι.* Hieronymus, Ep. ad Magnum oratorem ait: « Conto ilia perfossus. » Damascenus Or. 1, *De imaginibus*, Elladio auctore, δόρυ, « hastam » vocat. Ita Sozom. l, vi, c. 1, Ammianus, « equestrem hastam » appellat.

(86) *Ἀτάκτοις ἐκδρομαῖς.* Reg. u, ἐκδρόμοις. Reg. b. τακτικοῖς ἐκδρόμοις.

(87) *Ἐμπληξίᾳ.* Quatuor Regg. Colb. k, Sav. Pass. ἐκπληξίᾳ. Cui sententiæ favet Eutrop., *Hist. Rom.*, l. x. Imo August., l. iv *De civit.* c. 29, et l. v, c. 21, ubi Julianus dicitur, « merito temeritatis et hostili vulnere exstinctus. » Id etiam supponunt extrema morientis ad circumstantes verba.

(88) *Τοῖς μυρίοις.* « Cum ingenti exercitu, » nec bene Billius, « cum decem hominum millibus. » Quis enim hic tantulus exercitus, qui potentissimo Persarum regi esset negotium facturus? Cyrus non solum « decem millia Græcorum, » sed alias etiam plures in auxilium copias habuit. Reg. b, Colb. 3, et Pass. ὅστις τοῖς μυρίοις.

(89) *Ἐπειδή οἱ.* Ita melioris notæ codices, Regg. bm, hu, aliique plures. Mont. ἐπειδὴ οἷ. Pass. ἐπεὶ δέοι φανῆναι.

(90) *Ὦσαι.* Schol. subaud. ξίφος, « ensis, gladius. »

(91) *Στρατιώταις.* Reg. q, Combef. στρατοῖς, « exercitus. »

(92) *Εἰσὶ δὲ οἳ καὶ Σαρακηνῶν τινι*, etc. « Sunt autem qui Saraceno, » etc. Hic advertendum est, nihil certum de Juliani interfectore apud scriptores reperiri. Varii, ut Gregorius noster, varias opiniones recensent. Vide Chrysost., lib. *De S. Babyla.*; Damascenum orat. 1 *De imaginibus*; Theodoret., *Hist.*, lib. iii, c. 25; Socrat., lib. iii, c. 21; Sozom., lib. vi, c. 1, 2, etc. Libanius orat. funebri *in Julianum* sic loquitur: « Fortasse aliquis nosse cupit, quisnam illum occiderit; ego vero nomen quidem C nescio. Ab hoste tamen interfectum non fuisse, certissimum illud argumentum est, quod nemo ex hostibus ob vulnus illud honore affectus est, quamvis rex Persarum auctorem cædis, per præconem ad præmium vocaverit. » Deinde innuit Julianum a quodam « milite Romano, » etiam « Christiano » percussum cecidisse. Id non veretur Libanio concedere Sozomenus, atque a culpa liberare videtur interfectorem, « qui propter Deum, et propter eam quam colebat religionem strenuum facinus edidit. » Absit ut in hac re Sozomeno assentiamur. A tali tamque inaudito sermone abhorrent aures vere Christianæ. Semper et ubique regibus ac etiam tyrannis fidele, constans ac perpetuum debetur obsequium. Dei hominumque odio premendus est, quisquis in regum aut etiam tyrannorum vitam, quacunque ex causa sacrilegas manus injicit. Nos eum gravissimi sceleris reum, ac acerbissimis suppliciis morteque turpissima plectendum judicamus. Absit D etiam ut ex Theodoreto, qui, *Hist.*, lib. iii, c. 25, ait: « Sed sive homo, sive angelus gladio eum (Julianum) percussit, certum est, quicunque tandem id fecerit, eum divinæ voluntatis administrum fuisse; » absit, inquam, ut inde colligamus Juliani interfectorem quisquis ille fuerit, utpote « divinæ voluntatis administrum, » fuisse innoxium. Divinæ enim voluntatis administri « fuere Herodes et Pontius Pilatus, qui, » ut in Act. iv, 27, 28, « convenerunt facere quæ manus et consilium Dei decreverunt fieri; » Quis tamen eos dixerit a crimine immunes? nullus certe qui verissima et inconcussa Christianæ fidei religionisque principia toto corde fovet ac tuetur.

(93) *Μιᾷ τομῇ σφαγέως.* « Per unam interfectoris incisionem. » Pass. Combef. aliique, μιᾷ τόλμῃ, sublato, σφαγέως, « uno audaci facinore. » Utramque lectionem agnoscit Elias. Billius præfert τομῇ

ἓν τοῦτο τὴν κατὰ τῶν ἑαυτοῦ σπλάγχνων πληγὴν A ἠγνόησεν.

thale **156** certe orbique universo salutare vulnus accipit, ac per unicam incisionem, multorum viscerum, quibus male crediderat pœnas exsolvit. Quod et ipsum miror, quo modo homo vanus, qui omnia hinc se scire existimabat, hoc unum ignoravit, nimirum vulnus visceribus suis infligendum.

ΙΔ΄. Ἄξιον δὲ μηδὲ τοῦτο παραδραμεῖν τοῦ ἀνδρὸς, μεγίστην τῆς ἐκείνου κακοδαιμονίας (94) [illegible] πολλοῖς ἔχον ἀπόδειξιν. Ἔκειτο μὲν ἐπὶ τῇ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ, καὶ πονηρῶς εἶχε τοῦ τραύματος· [illegible] δὲ εἰδὼς τῶν πρὸ αὐτοῦ δόξης ἠξιωμένων, ὡς ἂν ὑπὲρ ἄνθρωπον νομισθεῖεν, τέχναις τισὶν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθέντας, καὶ διὰ τοῦτο θεοὺς νομισθέντας ἔρωτι τῆς αὐτῆς δόξης ἑαλωκὼς, καὶ ἅμα τῷ τρόπῳ τῆς τελευτῆς διὰ τὸ τῆς ἀβουλίας ἄδοξον αἰσχυνόμενος, τί μηχανᾶται, καὶ τί ποιεῖ; οὐδὲ γὰρ τῷ βίῳ συναναλίσκεται πονηρία· ῥῖψαι κατὰ τοῦ ποταμοῦ πειρᾶται τὸ σῶμα, καὶ πρὸς τοῦτο ἐχρῆτό B τισι τῶν πιστῶν ἑαυτοῦ συνεργοῖς καὶ μύσταις τῶν ἀποῤῥήτων. Καὶ εἰ μή τῶν βασιλικῶν εὐνούχων τις, τὸ πρᾶγμα αἰσθόμενος, καὶ τοῖς ἄλλοις καταμηνύσας, μίσει τοῦ κακουργήματος τὴν ὁρμὴν διεκώλυσε, κἂν ἐφάνη τις ἄλλος τοῖς ἀνοήτοις θεὸς νέος ἐξ ἀτυχήματος. Ἀλλ' ἐκεῖνος οὕτω μὲν βασιλεύσας, οὕτω δὲ στρατηγήσας, οὕτω καὶ καταλύει τὸν βίον (95).

XIV. Sed ne hoc quidem prætereundum est, quod præter alia multa, maximum perditæ illius amentiæ argumentum habet. In fluminis ripa jacebat, graviter ex vulnere ægrotans: cum autem permultos eorum, qui ante ipsius ætatem gloriam consecuti fuerant, ut humana conditione majores censerentur, artibus quibusdam ex hominum oculis sese subduxisse, eamque ob causam pro diis habitos fuisse sciret, ejusdem gloriæ cupiditate captus, simulque mortis suæ modum propter temeritatis infamiam erubescens, quid molitur? quid facit? neque enim simul cum vita improbitas exstinguitur: in profluentem corpus suum projicere conatur, ad eamque rem nonnullorum, quos maxime fidos arcanorumque conscios habuerat, opera utebatur. Quod nisi quispiam ex aulicis eunuchis, hac re cognita, scelerisque odio et detestatione aliis patefacta, huic conatui obstitisset, novus utique alius ex calamitate deus stolidis hominibus exstitisset. Atque ille quidem, cum sic et imperium gessisset et bellum administrasset, sic quoque e vita discedit.

ΙΕ΄. Διαδεξάμενος δὲ τὴν βασιλείαν εὐθὺς (96) μετ' ἐκεῖνον, ὁ μετ' ἐκεῖνον ἀναῤῥηθεὶς ἐν αὐτῷ τῷ στρατοπέδῳ (97), καὶ τῇ τῶν κινδύνων ἀκμῇ ἀναγκαίως ἐπιζητούσῃ τὸν ἡγησόμενον, [illegible] τά τε ἄλλα καὶ τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸ εἶδος, ἀληθῶς τυραννίδος ἄξιος (98), τὸ μὲν [illegible] Πέρ- C σαις, ἢ [illegible], καίτοι γε ἀνδρείας καὶ προθυμίας οὐδὲν ἐλλείπων, τοῦ στρατοῦ παρεικότος (99) τὰς χεῖρας καὶ τὰς ἐλπίδας, ἐζήτει δὲ τὴν ἀνάζευξιν· καὶ ὅπως ἂν ἀσφαλῶς τύχοι (1) ταύτης ἐσκόπει, ὥσπερ οὐ βασιλείας, ἀλλ' ἥττης γεγονὼς κληρονόμος. Εἰ μὲν οὖν μὴ Πέρσαι τῇ νίκῃ μετριάζοντες (καὶ γὰρ νόμος οὗτος αὐτοῖς εἰδέναι μετρεῖν εὐπραγίαν (2)), ἤ τι δείσαντες ἄλλο τῶν λεγομένων, εἰς συμβάσεις ἐτράποντο, καὶ ταύτας ἀδοκήτους οὕτω καὶ φιλανθρώπους, οὐδὲν ἐκώ- [illegible] τῷ στρατῷ· τοσοῦτον εἶχον αὐτοὺς οἱ Πέρσαι διὰ χειρὸς, ἐν γῇ τε ἰδίᾳ μαχόμενοι, καὶ προσεπηρμένοι τοῖς γεγονόσιν· ἱκανὸν γὰρ τό τι προσλαβεῖν (4) εὐημερίας, καὶ πρὸς τὴν ἐλπίδα τοῦ μέλ- D

XV. Statim autem post ipsius mortem imperium excipiens, qui post illum in ipsis castris, atque in ipsa periculorum flamma, ducem necessario requirente, renuntiatus fuerat, vir, ut aliis rebus, ita pietate clarus et insignis, atque oris majestate, regno profecto digna præditus, cum nec manus cum Persis conserere, nec progredi ullo modo posset; licet alioqui animi magnitudinis atque alacritatis nullæ partes deessent, quamvis milites manibus et spe fracti debilitatique essent, castra movere, copiasque reducere satagebat: idque, ut tuto sibi facere liceret, laborabat, perinde atque non imperii sed cladis hæres effectus. Quod nisi Persæ in victoria moderate se gerentes (hoc enim apud eos in more positum est, **157** ut animi moderationem in prosperitate adhibeant), aut aliud quiddam eorum, quæ fama ferebantur, metuentes, ad ineunda fœdera, et quidem adeo inopinata et humana, sese convertissent, ne ignifer quidem, ut dici solet, exercitui superfuisset; usque adeo eos ad manum Persæ habebant, tum in terra sua dimicantes, tum etiam ob

(94) *Κακοδαιμονίας*. Combef. « fanatici illius animi. » Malim: « malo genio agitati. »

(95) *Καταλύει τὸν βίον*. Ammianus, lib. xxv, p. 291, « vita est absolutus medio noctis horrore, sexto Kal. Jul., anno ætatis 32 inchoato. »

(96) *Εὐθὺς*, etc. Reg. b, in textu, alii plerique in margine Ἰοβιανός, « Jovianus. » Pass. et Colb. k, prætermittunt, μετ' ἐκεῖνον.

(97) *Στρατοπέδῳ*. Duo Regg. addunt, πλανωμένῳ. Regg. u, y, Colb. k, habent tantum πλανωμένῳ, et in marg. Reg. u, γρ. τῷ πολέμῳ. In Reg. bu, γρ. καὶ τῷ πλάνῳ. Pass. ἐν αὐτῷ τῷ πλάνῳ, misso, μετ' ἐκεῖνον.

(98) *Ἄξιος*. Duo Regg. et Pass. ἄξιον. Verba sunt Euripidis.

(99) *Παρεικότος*. Schol. παρειμένου.

(1) *Τύχοι*. Nonnulli, τύχῃ.

(2) *Εὐπραγίαν*. Pass. aliique nonnulli, εὐπραξίαν.

(3) *Πυρφόρον*, etc. « Igniferum, » id est, juxta Eliam, « sacerdotem, qui sacrum ignem ad sacrificia consumenda olim in bello gestabat. His igniferis necem inferre nefas erat, atque ipsis victores maxime parcebant, quod deorum cultui et obsequio erant consecrati. Id autem in proverbii consuetudinem venit, et per hyperbolen dictum est de iis, qui in prælio ita ad internecionem cæsi ac deleti sunt, ut ne is quidem, qui apud eos hujusmodi ignem gestat, cladi superfuerit. »

(4) *Προσλαβεῖν*. Bill. et Savil. « forte, προλαβεῖν. »

ea quæ contigerant, animis altius elati. Felix enim quispiam successus eam vim habet, ut spem quoque lætam futuri afferat. At nunc, ut jam dixi, ille totus in eo erat, ut exercitum servaret, nervosque Romanis relinqueret : nervi enim erant, etsi rem male gesserant, ob ducis potius temeritatem quam suam ignaviam. Persæ vero, conditionibus turpibus sane, Romanorumque manu et potentia, ut brevissime dicam, indignis, fœdus pepigerunt ; quarum nomine si quis, absoluto illo, hunc criminandum censeat, meo judicio perquam iniquus est eorum quæ tum acciderunt, æstimator. Non enim ejus qui messuit, spica est, verum illius qui sementem fecit : nec ei incendium assignandum est, qui ignem exstinguere non potuit, sed qui excitavit. Atque illud Herodoti [66] de Samiorum tyrannide commode dixerim : *Calceum hunc Histiæus quidem consuit, induit autem Aristagoras, qui antecessoris rebus successit.*

XVI. Quid reliquum erat, nisi ut impii cadaver ad Romanos referretur, etiamsi ita e vivis excessisset? Quoniam autem nos etiam exanime corpus habemus, hunc scilicet, qui ante ipsum e vita migravit; videamus hic quoque, quantum inter utrumque imperatorem discriminis fuerit : si quid hoc etiam ad defunctorum felicitatem et infelicitatem conferat. Ille igitur publicis præconiis, faustisque ominibus, ac celebri pompa deducitur, religiosisque etiam his nostris officiis, per totam scilicet noctem productis canticis, et accensis facibus, quibus nos Christiani pium e vita discessum ornandum existimamus. Atque **158** corporis elatio conjunctam cum mœrore celebritatem habet. Quod si cui fidem narratio facit, id quoque in multorum auribus disseminatum est, quod cum corpus Tauri juga superaret, ut ad patriam civitatem, hanc, inquam, illis cognominem ac celeberrimam, referretur, vox quædam e summis locis a nonnullis exaudiebatur, velut psallentium et prosequentium (angelicarum opinor virtutum) : quod

[66] *Hist.*, lib. VI.

λοντος· νῦν δὲ ὁ μὲν, ὅπερ εἶπον, ἑνὸς ἦν τοῦ διασώσασθαι τὸν στρατὸν, καὶ τὰ νεῦρα Ῥωμαίοις ὑπολιπεῖν· νεῦρα γὰρ ἦσαν, καὶ εἰ κακῶς ἔπραξαν ἀβουλίᾳ μᾶλλον τοῦ στρατηγήσαντος ἢ σφῶν αὐτῶν ἀνανδρίᾳ. Οἱ δὲ ἐπὶ ταῖς συνθήκαις ταύταις συνέβησαν, ταῖς οὕτως αἰσχραῖς τε καὶ ἀναξίαις τῆς Ῥωμαίων χειρὸς, ἵν' εἴπω τὸ συντομώτατον· ὧν εἴ τις, ἐκεῖνον ἀφεὶς τῆς αἰτίας, τοῦτον καταμέμφοιτο (5), λίαν ἐστὶν ἀγνώμων (6) ἔμοιγε λογιστὴς (7) τῶν τότε συμβεβηκότων. Οὐ γὰρ τοῦ ἀμήσαντος ὁ στάχυς, ἀλλὰ τοῦ σπείραντος· οὐδὲ τοῦ κατασβέσαι μὴ δυνηθέντος ὁ ἐμπρησμὸς, τοῦ δὲ ἀνάψαντος· καὶ τὸ τοῦ Ἡροδότου (8) περὶ τῆς Σαμίων τυραννίδος καιρὸς εἰπεῖν, ὅτι *Τοῦτο τὸ ὑπόδημα* (9) *ἔῤῥαψε μὲν Ἱστιαῖος* (10), *ὑπεδύσατο* (11) *δὲ Ἀρισταγόρας, ὁ τὰ τοῦ προειληφότος ὑποδεξάμενος*

ΙϚʹ. Τί λοιπὸν ἦν (12) ἢ τὸ σῶμα Ῥωμαίοις ἐπαναχθῆναι τοῦ δυσσεβοῦς, καίπερ οὕτω καταστρέψαντος; Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡμῖν ἐστι νεκρὸς ὁ πρὸ αὐτοῦ καταλύσας τὸν βίον, ἴδωμεν κἀνταῦθα τοῖν βασιλέοιν ἀμφοῖν τὸ διάφορον, εἴ τι καὶ τοῦτο φέρει πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν (13) τοῖς ἀπελθοῦσιν. Ὁ μέν γε (14) παραπέμπεται πανδήμοις εὐφημίαις τε καὶ πομπαῖς, καὶ τούτοις δὴ τοῖς ἡμετέροις σεμνοῖς, ᾠδαῖς παννύχοις (15) καὶ δᾳδουχίαις, αἷς Χριστιανοὶ τιμᾷν μετάστασιν εὐσεβῆ νομίζομεν· καὶ γίνεται πανήγυρις μετὰ πάθους ἡ ἐκκομιδὴ τοῦ σώματος. Εἰ δέ τῳ πιστὸς ὁ λόγος, καὶ τοῦτο διεδόθη ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς, ὅτι, ἐπειδὴ τὸν Ταῦρον ὑπερβάλλοι (16) τὸ σῶμα πρὸς τὴν πατρῴαν αὐτῷ πόλιν διασωζόμενον, ταύτην δὴ τὴν ὁμώνυμον ἐκείνοις καὶ μεγαλώνυμον, φωνή τις ἐκ τῶν ἄκρων ἔστιν οἷς ἐξηκούετο, οἷον ψαλλόντων τε καὶ παραπεμπόντων, ἀγγελικῶν οἶμαι δυνάμεων, γέρας τῆς εὐσεβείας ἐκείνῳ, καὶ ἀντίδοσις ἐπιτάφιος. Καὶ γὰρ εἰ τὴν ὀρθὴν δόξαν (17) παρακινεῖν ἔδοξεν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο

(5) *Καταμέμφοιτο.* In Montac. γρ. καταμέμψαιτο.

(6) *Ἀγνώμων.* « Rudis, imperitus rerum æstimator. »

(7) *Λογιστής.* Reg. a, Or. 1, Pass. λογιστῆ.

(8) *Τὸ τοῦ Ἡροδότου*, etc. Quod de Samiorum tyrannide, de calceo, de Histiæo qui illum consuit, et de Aristagora qui eum induit, scripsit Herodotus, sic exponit Elias : « Histiæus, genere Samius, cum Dario Persarum rege versabatur. A quo cum patriam adeundi potestas ipsi facta esset, Aristagoram nepotem suum, qui Samios gubernabat, monet ut ipsis et Ionibus in animum inducat defectionem moliri. Posteaquam autem illi a Persarum imperio defecerunt, Histiæus Dario persuadet, ut sibi per eum liceat ad eos, qui defecissent, se conferre ; dicebat enim posse se eos rursum ad regis partes traducere. Cum igitur eo perrexisset, atque a satrapa Artapherne ipsius fraus agnita esset, hunc sermonem audivit, qui etiam in proverbii consuetudinem venit. Per calceum autem significabatur defectio, quæ ab Histiæo, ob consilium datum, concinnata fuerat, induta vero ab Aristagora, qui eam executus fuerat. » Hæc ad Julianum et Jovianum detorquet Gregorius. Julianus est, qui « seminavit, » qui « incendium excitavit, » qui « calceum » cladis acceptæ « consuit; » Jovianus autem, « qui induit. »

(9) *Ὑπόδημα.* Non bene Billius, qui reddidit : « vestem. » Debuisset enim cum Herodoti interprete vertere : « calceum. »

(10) *Ἱστιαῖος.* Pass. Ἑστιαῖος.

(11) *Ὑπεδύσατο.* In quinque Regg. Or. 1, Montac. et Comb. γρ. ὑπεδήσατο, « subligavit. » Ita etiam Herodotus.

(12) *Ἦν.* Deest in pluribus.

(13) *Ἢ κακοδαιμονίαν.* Ita plerique codices. In nonnullis deest.

(14) *Ὁ μέν γε.* Sic omnes fere codd. Ed. Ὁ μὲν γάρ.

(15) *Ὠδαῖς παννύχοις.* Billius : « nocturnis cantionibus. » Hic juvat observare in exsequiis fidelium, antiquo Christianorum more, producta in totam noctem cantica, et accensas faces.

(16) *Ὑπερβάλλοι.* Ita plerique codices. Pauci cum editis, ὑπερβάλλει.

(17) *Καὶ γὰρ εἰ τὴν ὀρθὴν δόξαν*, etc. Hæc, et quæ sequuntur ad ista usque verba, ὡς δὲ πλησιάζοι, etc., desunt in sex Regg. duobus Colb. et Or. 1. Leguntur tamen ad latus, aut in margine inferiori, præmissis interdum verbis, ἐν ἄλλῳ. Regg. hu, q, x, Colb. 3, optimæ notæ, necnon editi omnes

τῆς τῶν ὑποδυναστευόντων σκαιότητος καὶ κακοδοξίας τὸ ἔγκλημα, οἳ, ἁπλῆν (18) καὶ ἀπαγῆ εἰς εὐσέβειαν παραλαβόντες ψυχὴν, οὐ προορωμένην τὰ βάραθρα, ἀπήγαγον ᾗπερ ἐβούλοντο, καὶ προσχήματι ἀκριβείας (19) τὸν ζῆλον κακίαν (20) εἰργάσαντο.

pietatis illi præmium erat ac funebris remuneratio. Nam etsi rectam fidem nonnihil luxare visus est, hoc tamen crimen importunitati procerum fideique pravitati tribuendum est, qui simplicem, parumque in pietate firmam animam, minimeque barathra prospicientem, nacti, eam, qua libuit, abduxerunt, atque accuratioris doctrinæ prætextu, zelum in vitium verterunt.

ΙΖ. Ἀλλ' οὖν ἡμεῖς, τὸ κοινότερον, τόν τε πατέρα ἐννοοῦντες τὸν βαλόμενον τὴν κρηπῖδα (21) τῆς βασιλικῆς τῷ Χριστιανισμῷ (22) δυναστείας καὶ πίστεως, καὶ τὸν εἰς αὐτὸν κατελθόντα κλῆρον τοῦ δόγματος, ἐγεραίρομεν τὰ εἰκότα τὸ σκῆνος τοῦ δικαίᾳ (23) βασιλείᾳ συζήσαντος, καὶ τὸν βίον καταλύσαντος τῷ ὁσίῳ (24) τέλει, καὶ τὸ κράτος ἡμῖν καταλείψαντος. Ὡς δὲ πλησιάζοι τῇ μεγάλῃ καὶ βασιλίδι πόλει, τί δεῖ λέγειν δορυφορίας τε τοῦ στρατοῦ παντὸς, καὶ τάξιν ἐνόπλιον, ὡς ζῶντι τῷ βασιλεῖ γινομένην, ἢ τῆς λαμπρᾶς πόλεως ἔκχυσιν, ὀνομαστοτάτην τῶν πώποτε γενομένων ἢ ἐσομένων; Ἀλλ' ὁ θρασὺς καὶ γεννάδας ἐκεῖνος, καὶ νέᾳ τῇ πορφυρίδι καλλωπιζόμενος, καὶ διὰ τοῦτο, ὡς τὸ εἰκὸς, μέγα φρονῶν, μέρος γίνεται καὶ αὐτὸς ἐκείνῳ τῆς προπομπίου τιμῆς, τὴν αὐτὴν καὶ ἀντιδιδοὺς (25) καὶ ἀντιλαμβάνων χάριν, τὸ μέν τι βιασθεὶς, τὸ δὲ ἑκὼν, ὡς λέγουσιν. Ὁ γὰρ στρατὸς ἅπας, εἰ καὶ τοῦ παρόντος ἥττητο κράτους, ἀλλ' οὖν πλεῖον (26) τῷ κατοιχομένῳ νέμων αἰδοῦς (ἐπειδὴ καὶ πεφύκαμεν εὐνούστεροί πως εἶναι τοῖς τι προσφάτοις πάθεσι, τῷ φίλτρῳ προσπάσχοντες, καὶ τὸν ἔλεον τούτῳ (27) προσάπτοντες), καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀνεχόμενοι τὸ μὴ οὐχ ὡς (28) βασιλέα τιμηθῆναι τοῦτον (29), καὶ προσδεχθῆναι πείθουσι τὸν ἀποστάτην, καὶ συναναγκάζουσιν ὑπαντῆσαι τῷ νεκρῷ μετὰ τοῦ προσήκοντος σχήματος· τὸ δὲ ἦν, ἀποκοσμήσαντα τὴν κεφαλὴν τοῦ διαδήματος, καὶ ὑποκύψαντα τῷ βασιλεῖ τὰ εἰκότα, οὕτως ἐπὶ τὸν τάφον συμπαραπέμψαι τοῖς ἄγουσι, καὶ τὸν ἀοίδιμον (30) τῶν Ἀποστόλων σηκὸν, οἳ δὴ τὸ ἱερὸν γένος καὶ ὑπεδέξαντο καὶ διαφυλάττουσι (31), μι-

XVII. At nos, id quod communius est, tum patrem, a quo imperatoriæ potentiæ fideique fundamenta Christianismo jacta sunt, tum etiam fidei hæreditatem ad filium devolutam cogitantes, ejus, qui juste semper in imperio vixerat, pioque fine vitam clauserat, ac principatum nobis reliquerat, tabernaculum, ut par erat, honore complectebamur. Ut autem ad magnam et imperatoriam urbem propius accessit, quid totius exercitus satellitium, et armatorum ordines sese imperatori, tanquam vita usura fruenti, exhibentes commemorare attinet, aut splendidæ civitatis effusionem, omnium, quæ unquam fuerunt, aut futuræ sunt, celeberrimam? At fortis ille et audax, novaque purpura ornatus, eaque de causa, ut probabile est, elatus atque insolens, funeris ipse quoque honorem ei pro parte sua impendit, eamdem gratiam dans, vicissimque accipiens, partim vi et necessitate, partim sponte, ut fama est. Exercitus enim universus, tametsi præsenti imperio sese submitteret, majori tamen honore defunctum prosequens (quandoquidem recentibus adhuc calamitatibus majorem quamdam benevolentiam præ nobis ferre solemus), ac pro ingenti suo amore mœstitia affectus, et misericordia commotus, ac proinde eum minime ut imperatorem honorari **159** ac suscipi non ferens, apostatam, ut exanimi corpori cum congruenti habitu obviam procedat, monent, atque adeo cogunt: hoc est, ut detracto a capite diademate, demissoque, ut decebat, ante imperatorem aspectu, ita deinde eum simul cum iis qui efferebant, ad sepulcrum nobileque illud Apostolorum fanum, qui sanctum genus, æquos propemodum honores car-

sic locum integrum in textu habent. Hunc etiam agnoscit et exponit Basilius. Denique nihil fere hic de Constantio scribit Gregorius, quod in priori adversus Julianum Invectiva non dixerit. Billius putat glossema esse, quod temporis tractu in textum irrepsit.

(18) *Ἀπλῆν*. Mss. communius ἁπαλήν, « teneram, mollem, » etc., quod Combefisius sequitur.

(19) *Ἀκριβείας*. Reg. 1, Montac. et Comb. εὐσεβείας.

(20) *Τὸν ζῆλον κακίαν*. Ita plerique codices. Editi, κακίας, unde Billius, « vitii zelum effecerunt. » Observat Comb. his verbis Gregorii, « Constantium nonnihil a culpa liberari, etsi non omnino purgetur. »

(21) *Κρηπῖδα*. Sic plerique codices. Nonnulli, χρηπῖδα.

(22) *Τῷ Χριστιανισμῷ*. Deest in Or. 1.

(23) *Τοῦ δικαίᾳ*, etc. Comb. « qui justitia et æquitate imperium rexisset. » Crediderim Gregorium nihil aliud significare, quam legitimum ac non usurpatum imperium.

(24) *Τῷ ὁσίῳ*. Ita plerique codd. Reg. 1, ὁσιωτάτῳ. Deest τῷ in edit.

(25) *Ἀντιδιδούς*. Codices non pauci et Herv. διδούς.

(26) *Πλεῖον*. Reg. 1, Colb. 3, πλείονος. Pass. πλείω.

(27) *Τούτῳ προσάπτοντες*. Desunt in Reg. bm, et Colb. k.

(28) *Τὸ μὴ οὐχ ὡς*. Non pauci, μὴ ὡς.

(29) *Τοῦτον*. Edit. Par. addit δέ, quod abest a codicibus.

(30) *Καὶ τὸν ἀοίδιμον*. De sepulcro Constantini Magni, sive imperatorum sepulcris, celeberrimoque Apostolorum templo, legas, si lubet, quid scripserit Euseb., lib. IV *De vita Const.*, cap. 59 et 60; Socrat., lib. I, c. ult.; Sozom., l. II, c. ult.; et auctor anonymus *De Constantinopolitanis antiquitatibus*, editus notisque illustratus a D. Bandurio Benedictino. Porro sepulcra non in ipso templo, sed « in porticu templi ac vestibulo » fuere, ἐν τοῖς προθύροις, ut scribit Chrysost. *Adversus gentiles*, hom. 26. « Locum hunc ipse sibi post mortem designaverat Constantinus, » inquit Eusebius, lib. IV, cap. 60, « incredibili fidei alacritate ... quo scilicet precationum, quæ in honorem apostolorum ibi celebrandæ erant, etiam mortuus particeps fieret. »

(31) *Ὑπεδέξαντο καὶ διαφυλάττουσι*. Pass. ὑπεδέξατο καὶ διαφ

pens, et susceperunt et custodiunt, prosequeretur. Tale fuit imperatoris nostri funus.

XVIII. Huic contra, cum turpis et fœda expeditio (exagitabatur enim a populis et urbibus, publicisque et scurrilibus vocibus, quarum nunc quoque permulti meminerunt), tum vero turpior atque ignominiosior reditus contigit. Quæ porro hæc ignominia erat? Mimi et histriones eum ducebant, probrisque a scena petitis, ac ludibriis incessebant, eique fidei abjurationem, et cladem, vitæque finem exprobrantes. Quid enim ex iis non fecerunt ac dixerunt, quæ hujusmodi homines, qui petulantiam pro arte habent, perpetrare consueverunt, quoad eum tandem Tarsensis civitas excipit, haud scio quomodo, et quam ob causam, hac contumelia mulctata? Hic illi fanum ignobile, tumulusque impurus, templumque exsecrandum, ac ne piorum quidem oculis spectabile.

XIX. Atque hæc, ut maxima et gravissima illius crimina, sermone complexus sum, non alioqui nescius, duobus aut tribus aulicis adulatoribus, eique impietate paribus (alios enim consulto prætereo), tantam impietatis mercedem persolutam esse, ut nulla res obstitura videretur quominus ipsi brevi terras omnes et maria Romanorum imperio subjecta essent expilaturi, nisi secundior rebus exitus maturius contigisset. Adeo latrociniis et avaritia veteres illos Centimanos vincebant. Provinciarum porro imperia non optimis et moderatissimis, sed crudelissimis hominibus mandabantur : **169** atque ad honorem et dignitatem aliquam obtinendam unum suffragium erat, a fide defectio; et ut ab eo dona consequerentur, qui sibi ipsis pessime consuluissent.

XX. Quid causarum immutationes inflexionesque commemorem, quæ plerumque interjecta duntaxat una nocte commutabantur ac convertebantur, non secus ac fluctuum reciprocationes; quandoquidem et jus dicere volebat vir egregius, omnia videlicet ob gloriæ studium sibi arrogans? Parva fortasse et perquam exigua crimina colligere videar, ac maximis per exigua dedecus inferre. Cæterum illud fatendum est, hæc Elysiis campis minime digna esse,

κροῦ τὰ ἴσα γέρα καρπούμενον. Οὕτως ὁ ἡμέτερος (32).

ΙΗ'. Τῷ δὲ αἰσχρὰ μὲν τὰ τῆς ἐκστρατείας (ἠλαύνετο δήμοις καὶ πόλεσι, καὶ φωναῖς δημοσίαις καὶ βωμολόχοις, ὧν ἔτι καὶ νῦν οἱ πολλοὶ (33) μνημονεύουσιν), ἀδοξοτέρα δὲ ἡ ἐπάνοδος. Τίς δὲ ἡ ἀδοξία; Μῖμοι γελοίων ἦγον αὐτὸν, καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς σκηνῆς αἴσχεσιν ἐπομπεύετο καταυλούμενός τε καὶ κατορχούμενος (34), καὶ τὴν ἄρνησιν, καὶ τὴν ἧτταν, καὶ τὸ τέλος ὀνειδιζόμενος. Καὶ τί γὰρ οὐ πάσχων κακῶν (35); τί δὲ οὐκ ἀκούων οἷς οἱ τοιοῦτοι νεανιεύονται, τέχνην τὴν ὕβριν ἔχοντες, ἕως ἡ Ταρσέων αὐτὸν ὑποδέχεται (36) πόλις, οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ ἀνθ' ὅτου τὴν ὕβριν ταύτην κατακριθεῖσα; Ἔνθα δέ οἱ (37) τέμενος ἄτιμον, καὶ τάφος ἐξάγιστος, καὶ ναὸς (38) ἀπόπτυστος, καὶ οὐδὲ θεατὸς εὐσεβῶν ὄψεσι.

ΙΘ'. Καὶ ταῦτα διῆλθον ὡς (39) μέγιστα τῶν ἐκείνου κατηγορημάτων καὶ κυριώτατα, οὐκ ἀγνοῶν, ὅτι δυσὶ (40) μὲν καὶ τρισὶ τῶν περὶ τὰ βασίλεια κολάκων, καὶ τὴν ἀσέβειαν ὁμοτίμων (τοὺς γὰρ ἄλλους ἑκὼν παρίημι), τοσοῦτος ἐδόθη τῆς ἀσεβείας μισθὸς, ὥστε οὐδὲν ἐκώλυεν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, πᾶσαν αὐτοὺς ἂν ληΐσασθαι τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις γῆν τε καὶ θάλασσαν (41), εἰ μὴ θᾶττον πέρας ἐδόθη τοῖς πράγμασι δεξιόν· τοσοῦτον ὑπερέβαλλον λῃστείᾳ καὶ ἀπληστίᾳ (42) τοὺς πρὶν ἑκατοντάχειρας (43)· αἱ δὲ τῶν ἐθνῶν ἀρχαὶ οὐ τοῖς ἐπιεικεστάτοις, ἀλλὰ τοῖς ἀπανθρωποτάτοις ἐνεχειρίζοντο· καὶ μία ψῆφος ἦν εἰς ἀρχὴν, ἡ παράβασις, καὶ τὸ τυχεῖν τῶν παρ' ἐκείνου δωρεῶν, τοὺς τὰ κάκιστα περὶ ἑαυτῶν (44) βουλευσαμένους.

Κ'. Τί δ' ἂν εἰ λέγοιμι (45) δικῶν μεταθέσεις καὶ μετακλίσεις (46) διὰ μέσης (47) νυκτὸς πολλάκις μεταβαλλομένων καὶ περιτρεπομένων, ὥσπερ ἀμπώτιδας (48)· ἐπεὶ καὶ δικάζειν ὁ γεννάδας ἠξίου, πάντα ἑαυτοῦ διὰ φιλοτιμίαν ποιούμενος; Τάχα ἂν (49) μικρὰ λίαν ἐγκαλεῖν δόξαιμι, καὶ τὰ μέγιστα τοῖς μικροῖς καθυβρίζειν. Πλήν γε ὁμολογείσθω (50), ὅτι οὐκ Ἠλυσίων πεδίων ἄξια ταῦτα, οὐδὲ τῆς Ῥαδαμάνθυος ἐκεῖσε δόξης, ἧς μοίρας ἀξιοῦσιν ἐκεῖνον οἱ

(32) *Οὕτως ὁ*. Reg. bm, οὗτος ὁ.
(33) *Οἱ πολλοί*. Plerique, et potiores codices non agnoscunt, οἱ.
(34) *Καταυλούμενος*, etc. Græca sonant : « cum tibiarum cantu ac saltationum motibus ejus pompa turpiter deducebatur, » etc.
(35) *Κακῶν*. Sic quatuor Regg. Editi, κακόν.
(36) *Ὑποδέχεται*. Pass., Herv. et Sav., ὑπεδέχετο.
(37) *Δέ οἱ*. Ita plerique codices. Sav., δὲ οἷ.
(38) *Ναός*. Deest in Oxon. in sex Regg., Or. 1, etc. Agnoscunt tamen bonæ notæ codices. Redundare Combefisio non videtur. Omisit Billius.
(39) *Ὡς*. Sav. ὅτι. Colb. k, ὡς μέγιστον.
(40) *Ὅτι δυσί*, etc. Plerique codices, ὡς δυσί. Ita emendaverat Billius. Cæterum qui sint illi duo, vel tres aulici adulatores, non consentiunt scriptores. Nobis alii non videntur, quam Ecclesiarum expilatores, de quibus num. 11 imprimis Julianus Orientis comes, Felix et Elpidius. Vide Eutrop. Libanium, p. 307 et seq., Amm., l. XXII, p. 220.
(41) *Γῆν τε καὶ θάλασσαν*. Sic plerique codd. Desunt in Reg. bm.
(42) *Ἀπληστίᾳ*. « Insatiabili habendi cupiditate. »
(43) *Ἑκατοντάχειρας*. Sic plerique codd. Ed. ἑκατόγχειρας.
(44) *Ἑαυτῶν*. Savil. et Par. addunt, καὶ τῶν ἄλλων.
(45) *Τί δ' ἂν εἰ λέγοιμι*. Quidam, Τί δ' ἂν λέγοιμι. Alii, Τί δὲ εἰ, vel, Τί δέ, vel, Τί δαὶ λέγοιμι.
(46) *Μετακλίσεις*. Reg. bm, Colb. k, μετακλήσεις.
(47) *Διὰ μέσης*. Reg. bm, διὰ πάσης. In Montac. γρ. μεσούσης.
(48) *Ὥσπερ ἀμπώτιδας*. Colb. 3, Pass. ὥσπερ φησίν. Reg. 1, φασίν.
(49) *Τάχα ἄν*, etc. Non pauci, Τάχ' ἄν. « Objicere videar. » Bill. prioribus curis, « maximaque parvis dedecorare et elevare. »
(50) *Ὁμολογείσθω*. Pass. ὁμολογείτωσαν.

A τῆς αὐτῆς φατρίας τε καὶ τάξεως. Ἓν τῶν ἐκείνου θαυμάζειν ἔχω· πολλοὺς γὰρ τῶν αὐτῷ συνήθων τε καὶ γνωρίμων, ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν διατριβῶν μάλιστα, ἐκάλει μὲν κατὰ πᾶσαν σπουδὴν, ὡς δράσων θαυμάσια, οἷα καὶ ταῖς ἐλπίσιν ἐπῄρου, μεμνημένους τῶν ὑποσχέσεων· ἐπεὶ δὲ παρεῖεν, τοῦτο ἐκεῖνο (51) αἱ τῶν ψήφων κλοπαὶ, καὶ τῶν ὄψεων (52) ἀπάται· τοὺς μὲν τοὺς δὲ τὸν (53) τρόπον, τοὺς δὲ τὸν διαπαίζων· ἔστι δὲ οὓς καὶ τραπέζῃ φιλοφρονούμενος, καὶ πολὺ τὸ *Ἑταῖρε* προπίνων, καὶ λαρυγγίζων (54) ἀντ' ἄλλου τινὸς δελεάσματος (55), ἀπράκτους ἀπέπεμπεν, οὐκ ἔχοντας ὅτῳ μέμφονται (56) πλέον, ἐκείνῳ τῆς ἀπάτης ἢ σφίσιν αὐτοῖς τῆς κουφότητος.

nec ea, qua illic Rhadamanthus fruitur, gloria: qua parte dignum eum censent, qui ejusdem sunt sodalitii atque ordinis[67]. Hoc unum ex illius rebus habeo quod admirer: nam multos quidem eorum qui ipsi noti ac familiares fuerant, ac præsertim ex Asiaticis scholis, summo studio, quasi mirificis quibusdam beneficiis eos ornaturus, accersebat, ac spe animos eorum erigebat, vetera ipsius promissa in memoriam revocantes. At cum adessent, hoc illud videlicet, calculorum præstigiæ, et oculorum ludificationes; hos enim hoc modo, illos alio eludens; quosdam etiam mensa comiter accipiens; ac multum illud, *Sodalis*, propinans, et pro alia quadam illecebra diducto gutture clamitans, infectis tandem rebus dimittebat, haud satis constitutum habentes, illiusne fraudem magis, an suam ipsorum levitatem accusarent.

B ΚΑʹ. Ἐκεῖνο δὲ πῶς οὐκ ἐπαινετὸν (57) τῆς τοῦ φιλοσόφου παιδεύσεως, ὅτι τοσοῦτον ἀόργητος ἦν, καὶ τῶν παθῶν ὑψηλότερος, κατὰ τοὺς πώποτε τῶν βασιλέων ἀτρέπτους καὶ ἀκινήτους, καὶ μηδ' ἄν, εἴ τι γένοιτο, τοῦ προσώπου τι παρατρέψαντας (58), ἢ πάθους ἴχνος ἐπισημαίνοντας (59)· ὥσθ' ὅτι μὲν βοῶν καὶ σεισμῶν ἐπλήρου τὰ βασίλεια δικάζων, ὥσπερ αὐτὸς ὢν ὁ τυραννούμενος καὶ ζημιούμενος, οὐκ ἄλλοις ταῦτα πάσχουσιν, ἐπαμύνων; Ταῦτα μὲν οὐδὲ λόγου τινὸς ἀξιώσομεν· τοῦτο δὲ τίς ἀγνοεῖ τῶν ἁπάντων, ὅτι πολλοὺς προσιόντας οἱ (60) δημοσίᾳ καὶ τῶν ἀγροικοτέρων, ὥστε τυχεῖν τινος ὧν ἄνθρωποι βασιλέων δέονται, παίων πὺξ δημοσίᾳ καὶ λὰξ ἐναλλόμενος οὕτω διετίθει κακῶς, ὥστ' ἀγαπᾷν ἐκείνους τὸ μή τι παθεῖν χαλεπώτερον;

XXI. Illud vero an non in philosophi hujus doctrina laudabile, quod adeo ab ira alienus erat, ac turbulentis animi permotionibus sublimior; instar nimirum eorum regum ac imperatorum qui tranquillitatis et constantiæ laude quondam florebant, nec, etiam si quid molestiæ ipsis accidisset, vultum tamen ullo modo immutabant, aut perturbationis vestigium ostendebant; ut quod, dum judicis munere fungeretur, aulam clamoribus ac strepitu impleret, non aliter ac si ipse esset cui vis et damnum inferretur, ac non aliis potius hæc patientibus succurreret? Hæc certe ne oratione quidem complecti velimus. Hoc autem cuenam ex omnibus ignotum est, quod multos etiam e rusticioribus, qui ad eum 161 publice accedebant, ut eorum, quæ populi ab imperatoribus petere solent, aliquid consequerentur, ita mulctabat, palam pugno feriens, calcibusque impetens, ut præclare secum actum putarent, quod atrocius aliquid minime passi essent?

C ΚΒʹ. Τὰς δὲ φυσήσεις τε καὶ ἀντιφυσήσεις, ἃς ὁ θαυμαστὸς ἐκεῖνος, καὶ τὰ ἡμέτερα διασύρων, τοῖς γραϊδίοις ἀντεπεδείκνυτο, τὸ ἐπιβώμιον πῦρ ἐξάπτων, ποῦ λόγου θήσομεν (61); Ἦ καλόν (62) γε τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως τὰς γνάθους ὁρᾶν ἀσχημονούσας, καὶ γέλωτα πολὺν παρεχούσας, οὐ τοῖς ἔξωθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς, οἷς ταῦτα ποιῶν ἀρέσκειν ᾤετο. Τὴν Ἀθηνᾶν δὲ οὐκ ἤκουσε, τὴν ἑαυτοῦ θεὸν (63), ὅτι καὶ τοὺς (64) αὐλοὺς κατηράσατο, ὡς ἀσχημονοῦσαν ἑαυτὴν κατεμάνθανεν (65), ἀντ' ἐσόπτρου χρησαμένη (66) τῷ ὕδατι. Τὰς δὲ προπόσεις τε καὶ φιλο-

XXII. Jam sufflationes et reflationes, quas admirandus ille vir, doctrinæque nostræ sugillator, vetulis muliereulis in contrarium ostentabat, altaris ignem accendens, quo tandem orationis loco ponemus? Præclarum enim profecto erat, cernere imperatoris Romani buccas indecore tumentes, ac excitantes ingentem risum, non externis tantum, sed iis etiam, quibus hac ratione placere se putabat. Minervam autem deam suam non audiebat, quæ tibias exsecrata dicitur, posteaquam, aquis speculi vice usa, eas dedecori sibi esse perspexit. Propina-

[67] Virg., *Æneid.*, VI.

(51) *Τοῦτο ἐκεῖνο*. Colb. k, τοῦτο ἐκείνῳ.

(52) *Καὶ τῶν*. Reg. l et Mont., καὶ αἱ τῶν.

(53) *Τοὺς δὲ τόν*. Ita mss. et ed. Par. Ed. τὸν δὲ τόν.

(54) *Λαρυγγίζων*. Combef. vertit, « gutture acclamans, suaviter e gutture fundens. »

(55) *Δελεάσματος*. Duo Regg. δελεάματος.

(56) *Μέμφονται*. Sav. μέμφωνται.

(57) *Ἐπαινετόν*. Duo mss. et Pass. ἐπαινεῖται.

(58) *Παρατρέψαντας*. Sav. παρατρέποντας.

(59) *Ἐπισημαίνοντας*. Duo codd. ἐπισημήναντας. Hic observandum Regium codicem l omittere distinctionis notam, quæ inter ἐπισημαίνοντα et ὥστε subsequens reperitur.

(60) *Προσιόντας οἱ*. Par. edit. προσιόντας αὐτῷ οἱ. Alii, προσιόντας αὐτῷ, sed αὐτῷ utrobique redundat.

D (61) *Θήσομεν*. Duo Regg. et Or. 1, in marg. θήσεις.

(62) *Ἦ καλόν*. Montac. « forte, » Ἦ καλόν. Deinde observat hunc locum sic ab Elia accipi, quasi Julianus tantum, hac imitatione, Christianorum insufflationes in baptismatis ritibus irridere voluisset. Verum censet vir doctus, Julianum præcipue hic a Gregorio redargui, quod, cum esset imperator, non erubuerit se cum muliereulis de triviis et scortis, ad vilia et deridenda, circa sacra sua, ministeria demittere. Non male quidem; etenim Montacutii sententiæ favent Chrysost. *in gent.*, Prudent. Liban., or. X; Ammian., lib. XXII, p. 225, etc.

(63) *Θεόν*. Coisl. 2, et Pass., θεάν.

(64) *Καὶ τοῖς*. Ita plerique codd. Deest καὶ in edit.

(65) *Κατεμάνθανεν*. Reg. bm, κατέμαθεν

(66) *Χρησαμένη*. Reg. b, χρησαμένην.

tiones vero, et pocula, quibus meretrices palam publiceque provocabat, vicissimque provocabatur, mysterii obtentu petulantem libidinem obvelans, quis non laude et admiratione prosequatur?

XXIII. Hæc aliis quidem experientia ipsa, et dominatio licentiam adepta, declaravit; a me autem longe ante perspecta quodammodo fuerunt, ex quo Athenis cum eo versatus eram. Nam illuc quoque statim post ea quæ adversus fratrem designata fuerunt, profectus est, ab imperatore hoc ipsum deprecatus. Duplicem autem eo proficiscendi causam habebat: unam honestiorem, ut Græciam ejusque scholas viseret; alteram tectiorem, paucisque notam, ut regionis ipsius aruspices et impostores qui illic erant de rebus suis consuleret, impietate videlicet nondum libertatem ac fiduciam adepta. Tunc igitur me non malum de hoc viro conjectorem fuisse memini, quanquam alioqui non ex eorum numero sim, qui in hujusmodi rebus sciti atque ingeniosi sunt. Sed me morum ac gestus ipsius inæquabilitas, atque ingens quædam mentis emotio, vatem efficiebat; **162** si quidem vates ille optimus est, qui recte conjicere novit. Neque enim mihi boni quidquam significare videbantur, cervix minime firma, humeri quos subinde agitabat et attollebat, oculus vagus et oberrans, ac furiosus obtutus, pedes instabiles et titubantes, nasus contumeliam et contemptum spirans, vultus configurationes ridiculæ idem significantes, risus immoderatus et exæstuans, nutus et renutus omni ratione carentes, sermo hærens spirituque intercisus, interrogationes inordinatæ et imperitæ, responsiones his nihilo meliores, aliæ in alias insultantes, non sibi constantes, nec eruditionis ordine progredientes.

XXIV. Quid singula describere necesse est? Talem ante opera conspicatus sum, qualem in operibus

A τησίας, ἃς δημοσίᾳ ταῖς πόρναις προὔπινέ τε καὶ ἀντιπρούπίνετο (67), ὑποκλέπτων τὸ ἀσελγὲς μυστηρίου προσχήματι, πῶς οὐ θαυμάζειν ἄξιον;

ΚΓ'. Ταῦτα τοῖς μὲν ἄλλοις ἡ πεῖρα παρέστησε, καὶ ἡ δυναστεία προλαβοῦσα (68) τὴν ἐξουσίαν· ἐμοὶ δὲ καὶ πόῤῥωθεν τρόπον τινὰ ἑωρᾶτο, ἐξ οὗ τῷ ἀνδρὶ συνεγενόμην Ἀθήνησιν. Ἦλθε γὰρ (69) κἀκεῖσε, ἄρτι τῶν κατὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ νεωτερισθέντων, τὸν βασιλέα τοῦτο αὐτὸ παραιτησάμενος. Διττὸς δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐπρεπέστερος, καθ' ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκεῖσε παιδευτηρίων· ὁ δὲ ἀποῤῥητότερος, καὶ οὐ πολλοῖς γνώριμος, ὥστε τοῖς ἐκεῖ (70) θύταις καὶ ἀπατεῶσι περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν συγγενέσθαι, οὔπω παῤῥησίαν ἐχούB σης τῆς ἀσεβείας. Τότε τοίνυν οὐ φαῦλος ἐγὼ τοῦ ἀνδρὸς εἰκαστὴς οἶδα γενόμενος, καίτοι γε οὐ τῶν εὖ πεφυκότων περὶ ταῦτα εἷς ὤν. Ἀλλ ἐποίει με μαντικὸν ἡ τοῦ ἤθους ἀνωμαλία, καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκστάσεως (71)· εἴπερ μάντις ἄριστος, ὅστις εἰκάζειν (72) οἶδε καλῶς. Οὐδενὸς γὰρ ἐδόκει μοι σημεῖον εἶναι χρηστοῦ αὐχὴν ἀπαγής, ὦμοι παλλόμενοι καὶ ἀνασηκούμενοι (73), ὀφθαλμὸς σοβούμενος καὶ περιφερόμενος, καὶ μανικὸν βλέπων, πόδες ἀστατοῦντες καὶ μετοκλάζοντες, μυκτὴρ ὕβριν πνέων καὶ περιφρόνησιν, προσώπου σχηματισμοὶ καταγέλαστοι τὸ αὐτὸ φέροντες (74), γέλωτες ἀκρατεῖς τε καὶ βρασματώδεις, νεύσεις καὶ ἀνανεύσεις σὺν οὐδενὶ λόγῳ, λόγος ἱστάμενος καὶ κοπτόμενος (75) πνεύC ματι, ἐρωτήσεις ἄτακτοι καὶ ἀσύνετοι, ἀποκρίσεις οὐδὲν τούτων ἀμείνους, ἀλλήλαις ἐπεμβαίνουσαι καὶ οὐκ εὐσταθεῖς, οὐδὲ τάξει προϊοῦσαι παιδεύσεως.

ΚΔ'. Τί ἂν τα καθ' ἕκαστον γράφοιμι; Τοῦτον (76) πρὸ τῶν ἔργων ἐθεασάμην, ὃν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων

(67) *Ἀντιπρούπίνετο.* Reg. b, Colb. 4, ἀντεπρούπίνετο. Quidquid de Juliani castitate dicant ejus adulatores Ammianus, Liban., etc., ipse se prodit *Misop.*, p. 69, et epist. 40. Nam etsi legitimos non habuerit liberos, illegitimos tamen non paucos procreavit.

(68) *Προλαβοῦσα* Reg. l, Montac. Combef. προσλαβοῦσα.

(69) *Ἦλθε γάρ*, etc. Hæc a Billio male reddita contendit Combefisius, et sic ipse vertit: «Nam illuc quoque se contulit, statim atque frater ipsius, qui Cæsar creatus fuerat, rebellavit, hoc ipsum deprecatus, vel, ipsius petita facultate;» nempe ut paris rebellionis a se suspicionem amoveret. Vox enim illa, νεωτερίζειν, non videtur Combefisio significare, «rebellionem cohibere;» sed, «rebellis esse;» sicut nec ista, βασιλέα, ad Constantium, sed ad Gallum pertinere. Verum hæc interpretatio cum historia consentire nequit. Non enim Julianus, statim atque germanus frater res novas molitus est, seu rebellavit, Athenas se contulit; nec Gallus illuc eundi facultatem dedit. Id constat ex ipso Juliano, Or. ad Athen., p. 501, etc.; ex Ammian., lib. xv, p. 34, ex Liban., or. xii; ex Sozomen., l. v, c. 2, etc. Igitur Gallo Cæsare exauctorato, anno 354, mense Octobri, ut testantur Idacius, Socrates, Sozomenus, Eusebius, Scaligerus, Petavius, etc. Julianus, Eusebiæ imperatricis ope, crimine absolutus, ac liber, Athenas petiit medio circiter anno 355, cum, mox a fratris cæde, coram Constantio imperatore, ad objecta sibi crimina Mediolani respondisset.

(70) *Ἐκεῖ.* Reg. hu, l, aliique nonnulli, ἐκεῖσε.

(71) *Καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκστάσεως.* «Et incompositus corporis habitus.» Rectius quam, «incredibilis mentis excessus,» ut vertit Valesius; aut, «emotio,» ut reddit Billius. Etenim exteriora erant ea ex quibus de Juliano sic conjiciebat Gregorius juxta hæc Scripturæ verba: *Amictus corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illo* (*Eccli.* xix, 27).

(72) *Εἰκάζειν.* Duo Regg. Or. 1, Mont. γρ. εἰκάζει.

(73) *Ἀνασηκούμενοι.* Mont. γρ. ἀνακοπτόμενοι. Sic Socrates. Valesius interpretatur, «humeros libratos.» Budæus, «vibrati ad modum libræ, cum lances vicissim subeunt et pessum eunt.» Mont. putat hoc esse quod ait Cicero, «gestum agere humeris, et quodammodo de lintre loqui exserto humero, et rursum quasi ad æquilibrium depresso.»

(74) *Φέροντες.* Mont. γρ. φρονοῦντες, ac ita Socrates.

(75) *Κοπτόμενος.* Mont. γρ. περικοπτόμενος, et ita Socrates.

(76) *Τοῦτον.* Mont. γρ. τοιοῦτον, ac ita Socrates.

ἐγνώρισα. Καὶ εἴ μοι παρῆσάν τινες τῶν τηνικαῦτα συνόντων καὶ ἀκουσάντων, οὐ χαλεπῶς ἂν ἐμαρτύρησαν· οἷς, ἐπειδὴ ταῦτα ἐθεασάμην, εὐθὺς ἐφθεγξάμην· *Οἷον κακὸν ἡ Ῥωμαίων* (77) *τρέφει!* καὶ προαγορεύσας (78), καὶ γενέσθαι ψευδόμαντις ἐμαυτοῦ κατευξάμενος (79). Κρεῖσσον γὰρ ἦ τούτων (80) πλησθῆναι τὴν οἰκουμένην κακῶν, καὶ τοιοῦτον ἀναφανῆναι τέρας, οἷον οὔπω πρότερον (81)· πολλῶν μὲν ἐπικλυσμῶν θρυλλουμένων, πολλῶν δὲ ἐμπρησμῶν, καὶ βρασμῶν (82) γῆς, καὶ χασμάτων, ἔτι δὲ ἀνδρῶν ἀπανθρωποτάτων (83) καὶ θηρίων ἀλλοκότων τε καὶ συνθέτων, ὧν ἡ φύσις ἐκαινοτόμησε (84). Ταύτῃ τοι καὶ τέλος ἄξιον ἠνέγκατο τῆς ἀπονοίας· ἐνταῦθα μόνον οὐκ ἀνασχομένου τοῦ Θεοῦ τῆς συνήθους μακροθυμίας, ἔνθα πολλοῖς κακὸν ἦν τὸ φιλάνθρωπον, καὶ πολλὴν μὲν ἔμελλε παρέξειν ἀθυμίαν τοῖς κατορθοῦσι, πολλὴν δὲ τοῖς ἁμαρτάνουσι καταφρόνησιν· ὡς οὐκ ἐφορῶντος (85) οὐδενὸς τὰ ἡμέτερα, οὐδὲ οὔσης τινὸς κυβερνήσεως ἢ ἀντιδόσεως (86), ἀλλὰ τοῦ αὐτομάτου τὸ πᾶν φέροντός τε καὶ περιτρέποντος· ὃ διανοίας ἐστὶ πονηρᾶς καὶ λίαν ἐπισφαλῶς περὶ τῶν μεγίστων διακειμένης.

ΚΕ'. Ταῦτα τῶν Γαλιλαίων ἡμῶν, ταῦτα τῶν ἀτίμων τὰ διηγήματα· ταῦτα οἱ τὸν ἐσταυρωμένον προσκυνοῦντες ἡμεῖς, ταῦτα οἱ τῶν ἁλιέων μαθηταὶ καὶ τῶν ἀπαιδεύτων, ὡς αὐτοὶ λέγουσι· ταῦτα οἱ τοῖς γραϊδίοις συγκαθεζόμενοι, καὶ συμψάλλοντες· ταῦτα οἱ ταῖς μακραῖς νηστείαις ἐκτετηγμένοι καὶ ἡμιθνῆτες (87)· ταῦτα οἱ μάτην ἀγρυπνοῦντες ἡμεῖς, καὶ ταῖς παννύχοις στάσεσι παραληροῦντες, καὶ ὑμᾶς (88) καταβάλλοντες. Ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί; ποῦ εἰσιν οἱ σύμβουλοι; Ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν τινος ἀσόφων, ὥς γοῦν ὑμῖν δοκεῖ, λαμβάνω τὸν ἐπινίκιον. Ποῦ αἱ θυσίαι, καὶ τελεταὶ, καὶ μυστήρια; ποῦ σφάγια φανερά τε καὶ ἀφανῆ; ποῦ τέχνη κατὰ τῶν ἐντόμων ἐπαινουμένη (89); ποῦ τερατεία προγνώσεως καὶ σημεῖα ἐγγαστριμύθων; ποῦ Βαβυλὼν ἡ ἔνδοξος θρυλλουμένη, καὶ οἰκουμένη πᾶσα περινοουμένη (90) δι' ὀλίγου καὶ ἐναγοῦς αἵματος; ποῦ δὲ οἱ ἐν τῇ χειρὶ κρατούμενοι Πέρσαι καὶ Μῆδοι; ποῦ δὲ οἱ προπεμπόμενοι καὶ παραπέμποντες (91), καὶ προπολεμοῦντες καὶ συμ-

postea deprehendi. Quod si qui ex iis, qui tum simul erant, atque audiebant, mihi nunc præsto essent, haud ægre testimonium exhiberent. Ad quos, ut hæc conspexi, statim his verbis usus sum: *Quantum malum sibi alit Romanum imperium!* præfatus licet, ac mihi, ut falsus vates essem, imprecatus. Præstabilius enim id fuerat, quam tantis malis orbem terrarum impleri, taleque monstrum exsistere, quale nunquam antea visum fuerat; etiamsi alioqui diluvia multa, et incendia multa, terræque velut ebullitiones, et hiatus, ac multi insuper crudelissimi homines, belluæque prodigiosæ, et ex variis generibus conflatæ, quas natura novo more produxit, sermone jactantur. Ac proinde finem quoque amentia sua dignum tulit: Deo hic solum consueta sua ac longa patientia uti non sustinente, ubi multis perniciosa futura erat prorogata benignitas, ac tum iis qui honeste et ex officio vivunt animi dejectionem multam, tum peccantibus contemptum et petulantiam non parvam allatura: tanquam videlicet nemo esset qui res nostras inspiceret, præmiaque et pœnas cuique pro merito rependeret, sed temere ac fortuito mundus ferretur, et volveretur; quod pravæ mentis est, valdeque periculose de maximis rebus sentientis.

163 XXV. Hæc nostræ, hoc est, Galilæorum, hæc contemptorum et abjectorum hominum narrationes. Hæc nos, qui Crucifixum adoramus: hæc piscatorum, et, ut ipsi aiunt, imperitorum discipuli. Hæc nos, qui cum vetulis sedemus et psallimus. Hæc nos longis jejuniis confecti, ac semianimes. Hæc nos, qui frustra vigilamus, atque in nocturnis stationibus nugamur, et tamen vos prosternimus. Ubi sunt grammatici? ubi consiliarii [68]? Libet enim ab indoctorum nostratium quodam, ut quidem vobis videtur, triumphalem hymnum mutuari. Ubi sacrificia, et sacra, et mysteria [69]? ubi victimæ, tam apertæ quam occultæ? ubi aruspicinæ ars, quæ laude ac prædicatione effertur? ubi præscientiæ vanitas, et ventriloquorum signa? ubi clara illa Babylon sermone celebrata, et universus terrarum orbis per exiguum et exsecrandum sanguinem cogitatione perceptus? ubi Persæ illi et Medi, qui manibus tenebantur? ubi dii illi, qui præibant et qui

[68] Isa. XXXIII, 18; I Cor. I, 20. [69] I Cor. X, 20.

(77) Ἡ Ῥωμαίων. Nempe, πολιτεία, vel, βασιλεία. Billius. « Romanorum regio, » quod Combefisio non placet.

(78) Προαγορεύσας. Ita plerique codd. Edit. προσαγορεύσας.

(79) Κατευξάμενος. Mont. γρ. κατευξάμην. Unde Valesius: « Cumque id prædixissem, Deum precatus sum ut falsus vates essem. »

(80) Τούτων. Mss. communius τοιούτων.

(81) Πρότερον. Plures mss. addunt, ἦν.

(82) Βρασμῶν. Vertit Vales. « terræ motus, » moxque, « ad hæc hominum inhumanæ species ac belluinæ, feræ denique, » etc.

(83) Ἀπανθρωποτάτων. Ita omnes codices. Locus hic omnino corruptus in Socrate Par. ἀπανθρώπων.

(84) Ἡ φύσις ἐκαινοτόμησε. Quinque Regg. Or. 1, φύσεις καινοτομηθεῖσαι.

(85) Ὡς οὐκ ἐφορῶντος, etc. Claudianus eamdem fere sententiam habet:

Sæpe mihi dubiam traxit sententia mentem
Curarent Superi terras, an nullus inesset
Rector, et incerto fluerent mortalia cursu.

(86) Ἀντιδόσεως. Reg. hu, Pass. ἀνταποδόσεως.

(87) Ἡμιθνῆτες. Colb. k, ἡμιθνῆτοι.

(88) Ὑμᾶς. Herv. ἡμᾶς.

(89) Ἐπαινουμένη. Sic Regg. septem, Colb. tres, Pass. etc. Pauci, ἐπινοουμένη. « Ars quæ de cæsis extis ac visceribus excogitata est. »

(90) Περινοουμένη. « Orbis universus animi destinatione præceptus. » Sic Plut. in *Phocione*, μεγάλα ταῖς ἐλπίσι περινοῶν· « Spe magna animo complexus. »

(91) Οἱ προπεμπόμενοι, καὶ παραπέμποντες. Editi addunt: καὶ προπέμποντες, quod delevimus auctoritate sex Regg. Or. 1, etc. Agnoscit tamen Combef. et vertit, « Dii illi honoris causa deducti, et deducentes ac comites. »

comites erant, qui et ante et una pugnabant? ubi illa adversus Christianos oracula, et minæ, nostrique ad præstitutum diem, etiam ad ipsum usque nomen, oppressio? Evanuerunt omnes, irritæ fuerunt, diffluxerunt, somnio similes exstiterunt impiorum jactationes.

XXVI. Ac quidem Ezechias rex Juda, cum adversus eum barbarorum quidam rex cum ingentibus copiis venisset, atque exercitu Hierosolymam cinxisset, impiaque et contumeliosa verba, tum adversus regem, tum adversus Deum ipsum acerbe projecisset [70], perinde scilicet atque ille, quidquid moliretur, urbem tamen ex ipsius manibus ac potentia extrahere atque conservare minime posset, in templum se contulit, vesteque lacerata, magnaque lacrymarum vi profusa, manibusque in cœlum extensis, blasphemiæ Sennacherib Deum testem vocavit, atque, ut superbarum illius minarum vindex esset, his verbis rogavit : *Vidisti, Domine, quot probra in te Israelis Deum alienigena iste conjecerit : vidisti, Domine, ne sileas* [71]. Nec vero petitione sua falsus ac delusus est. Nam impius ille Dei hostis, suam ipse insaniam furoremque ipsa re persensit, infestisque rebus cum suis minis discessit, invisibilis cujusdam virtutis repentino impetu, maximaque exercitus parte mulctatus, atque ob tristem et acerbum nuntium **164** pedem referre coactus, obsidionem spesque suas inopinato solventem. Hæc Ezechias ille, magna alioqui potentia cinctus, ille, inquam, rex magnæ Hierusalem, qui suismet quoque fortasse viribus hostem propulsasset ac propulisset. Nos autem, quibus arma, et murus, et præsidium atque defensio una est spes in Deum, utpote omni humano subsidio prorsus destitutis et accisis, quem tandem alium aut precum auditorem, aut minarum depulsorem habituri eramus, quam *Deum, qui jurat contra superbiam*

[70] IV Reg. XVIII, 1 et seqq. [71] Isa. XXXVII, 17.

πολεμοῦντες θεοί; ποῦ αἱ κατὰ Χριστιανῶν μαντεῖαι, καὶ ἀπειλαί, καὶ ἡ κατὰ προθεσμίαν κατάλυσις ἡμῶν μέχρις ὀνόματος; Οἴχεται πάντα, διέψευσται, διεῤῥύηκεν, ὄναρ ἐφάνη τῶν ἀσεβῶν τὰ κομπάσματα.

ΚϚʹ. Ὁ μὲν οὖν (92) τοῦ Ἰούδα βασιλεὺς Ἐζεκίας, ἐλθόντος ἐπ' αὐτὸν δυνάμει πολλῇ τῶν ἀλλοφύλων τινὸς βασιλέως, καὶ στρατοπέδῳ κυκλώσαντος τὴν Ἱερουσαλὴμ, λόγους τε βλασφήμους καὶ ἀσεβεῖς κατά τε τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ πικρῶς ἀποῤῥίψαντος, ὡς οὐδ' ἂν ὁτιοῦν γένηται, περισώσοντος ἐκ τῆς αὐτοῦ δυναστείας τὴν πόλιν, ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἐλθὼν, καὶ τὴν ἐσθῆτα περιῤῥηξάμενος, δακρύων τε προχέων πηγὰς, καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείνας, τὸν Θεὸν τῆς (93) Σεναχηρεὶμ βλασφημίας ἐπιμαρτύρεται, κἀκεῖνον ἔκδικον γενέσθαι τῆς τῶν ἀπειλουμένων ὑπερηφανίας ἐπιζητεῖ· *Εἶδες, Κύριε*, λέγων, *ὅσα ὠνείδισέ σε ὁ ἀλλόφυλος οὗτος* (94) *τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραήλ· εἶδες. Κύριε, μὴ παρασιωπήσῃς*· καὶ οὐκ ἐψεύσθη γε τῆς αἰτήσεως· ἀλλ' ᾔσθετο ἔργῳ τῆς ἑαυτοῦ μανίας ὁ θεομάχος, καὶ ἀπῆλθεν ἄπρακτος μετὰ τῶν ἀπειλῶν ὑπό τινος ἀοράτου δυνάμεως ἐπιπεσούσης ἄφνω, καὶ τὸ πολὺ τῆς στρατιᾶς ἀποβαλὼν, καὶ ἀγγελίᾳ πικρᾷ μεταναστὰς, ἀδοκήτως λυούσῃ καὶ τὴν πολιορκίαν, καὶ τὰς ἐλπίδας. Ταῦτα Ἐζεκίας, ὁ τὴν πολλὴν περιβεβλημένος δύναμιν, ὁ τῆς μεγάλης βασιλεὺς Ἱερουσαλὴμ, ὁ τάχα ἂν (95) ἀποκρουσόμενος καὶ δι' ἑαυτοῦ τὸν πολέμιον. Ἡμεῖς δὲ, οἷς μόνον (96) καὶ ὅπλον, καὶ τεῖχος, καὶ ἄλλο πᾶν ἀμυντήριον, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπὶς ὑπελείπετο, πᾶσαν ἀνθρωπίνην περιῃρημένοις καὶ περικεκομμένοις ἐπικουρίαν (97) παντάπασι, τίνα (98) ἄρα ἕτερον ἢ τῆς εὐχῆς ἀκροατὴν, ἢ κωλυτὴν τῶν ἀπειλουμένων ἕξειν ἐμέλλομεν, ἢ *τὸν ὀμνύοντα κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Ἰακὼβ Θεόν* (99); Ὢ τῶν ἀπίστων διηγημάτων! Ὢ τῆς τῶν ἐλπιζομέ-

(92) *Ὁ μὲν οὖν*. Deest οὖν in nonnullis. Par. ed. Ὁ μὲν δὴ οὖν. Expunximus δὴ, quod abest a plerisque codd.

(93) *Τὸν Θεὸν τῆς*, etc. Ita mss. Deest τῆς in editis.

(94) *Οὗτος*. In paucis deest.

(95) *Τάχα ἄν*. Sic Pass. aliique codices, omisso τὸν ὄχλον, quod in sola Par. ed. legitur. Quo servato, sic reddideris : « hostiles copias erat fortasse propulsaturus suis ipse viribus. »

(96) *Οἷς μόνον*, etc. Billius : « quibus nulla alia arma, nec muri, nec præsidia, præter spem in Deum, reliqua erant, utpote omni humano subsidio prorsus destitutis ac truncatis. »

(97) *Πᾶσαν ἀνθρωπίνην περιῃρημένοις καὶ περικεκομμένοις ἐπικουρίαν*. Pass. πάσης ἀνθρωπίνης περιῃρημένοι ἐπικουρίας, rejecto, vel omisso, καὶ περικεκομμένοι. Coisl. 2, περιῃρημένοι καὶ περικεκομμένοι, quæ lectio e plurim.

(98) *Τίνα*. Deest in plurimis.

(99) *Κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Ἰακὼβ Θεόν*. Ita plurimi codd. juxta Amos VIII, 7 : Ὀμνύει Κύριος κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Ἰακώβ, « jurat Dominus contra superbiam Jacob. » Reg. bu, Colb. 3, Pass. κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Θεὸν Ἰακώβ; Par. edit. κατὰ τῆς Ἰακὼβ Θεὸν ὑπερηφανίας; Basil. ἢ τὸν ὀμνύοντα κατὰ τῆς Ἰακὼβ ὑπερηφανίας Θεόν; « quam eum qui jurat per superbiam Jacob Deum? » id est, « sive eum qui jurat per Jacob. In quem porro? in illum, qui supereminet omnibus, ac super omnia videtur, Deum; sive Deum qui jurat per Jacob fidem et magnitudinem, ut ipse Jacob ait, non per dæmones jurabat, sed per Deum, » etc. Ἤτοι τὸν ὀμνύοντα κατὰ τὸν Ἰακώβ· εἰς τίνα; Εἰς τὸν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ὑπεράνω πάντων φαινόμενον Θεόν· ἤτουν ὀμνύοντα Θεὸν κατὰ τῆς Ἰακὼβ καὶ πίστεως καὶ μεγαλοφροσύνης, ὥσπερ φησὶν ὁ Ἰακὼβ, οὐ κατὰ δαιμόνων ὤμνυεν, ἀλλὰ κατὰ Θεόν. Quæ Basilii interpretatio, si minus forte ad Gregorii mentem, certe ad sensum Scripturæ accedit. Siquidem « superbia Jacob » plerumque significatur « excellentia, celsitudo, gloria, magnificentia, » ut videre est in plurimis Scripturæ locis, ac præcipue in hoc Amos VIII, 7, in quo voce Hebraica גאון qua utitur Propheta, intelligitur Israelitarum gloria singularis, qua Dei hæreditas et peculium erant, juxta illud Psalmi XLVI, 4, *Elegit nobis hæreditatem suam, speciem Jacob quam dilexit.* Alii Deum ipsum aut templum interpretantur. Gregorius vero id velle videtur, quod Deus impiorum superbiam adversus Jacob detestetur. Quid autem, si pro, ὀμνύοντα, legeretur ἀμύνοντα, « qui opitulatur, qui ulciscitur? »

νων (1) θρασύτητος! Ἐπηγγέλθημεν ἀντ' ἄλλου τινὸς ἱερείου τοῖς δαίμοσι· καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ κληρονομία, *τὸ ἅγιον ἔθνος, τὸ βασίλειον ἱεράτευμα*, μιᾶς ἆθλον ἐλπίδος, καὶ ἑνὸς πολέμου (2) νικητήριον ἐγενόμεθα.

ΚΖ'. Ταῦτα Χριστιανοῖς παρὰ σοῦ ἀνθ' ὧν ἐσώθης δι' αὐτῶν κακῶς τὰ ἐπίχειρα (3); Ταῦτα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου ἀνταπέδωκας; Πρότερον μὲν οὖν (4), ἡνίκα ἔτι ἀνεῖχε καὶ ἀνεβάλλετο τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὀργὴν ὁ Θεὸς, καὶ οὔπω πάντα τὸν ἑαυτοῦ ζῆλον ἐξέκαυσεν (5), ἀλλ' ὑψηλὴν ἔτι κατὰ τῶν ἀσεβῶν εἶχε τὴν χεῖρα, καὶ τὸ τόξον ἐνέτεινε μὲν καὶ ἡτοίμασε (6), κατεῖχε δὲ βίᾳ, καὶ ὥσπερ τι νόσημα ὕπουλον καὶ κακόηθες ἐκραγῆναι πρότερον (7) ὅλην αὐτοῦ τὴν πονηρίαν ἀνέμενεν, ὥσπερ δὴ (8) Θεοῦ κρίσεως νόμος, ἵν' ἢ σώσῃ τῇ μετανοίᾳ ἢ κολάσηται δικαιότερον· τότε μὲν, δυσανασχετοῦντες τοῖς γινομένοις, καὶ πρὸς τὸ μέλλον κάμνοντες (οὐ γὰρ ἐφέρομεν τὴν ἀποκρυπτομένην αὐτοῦ τοῖς οἰκείοις χρηστότητα), ἐκείνας ἠφίεμεν (9) πρὸς τὸν Θεὸν τὰς φωνὰς, τὰ μὲν (10) ὡς δεσπότην ἐπικαλούμενοι, τὰ δὲ ὡς πρὸς πατέρα χρηστὸν ποτνιώμενοι, τὰ δὲ οἷον ὀνειδίζοντες καὶ δικαιολογούμενοι πρὸς αὐτὸν, οἷα τὰ τῶν ἀλγούντων· *Ἵνα τί ἀπώσω, ὁ Θεὸς, εἰς τέλος; ὠργίσθη ὁ θυμός σου ἐπὶ πρόβατα νομῆς σου; Καὶ μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου, ἧς ἐκτήσω ἀπ' ἀρχῆς*, ἣν περιεποιήσω τοῖς τοῦ μονογενοῦς Λόγου σου πάθεσιν, ἣν τῆς μεγάλης σου διαθήκης ἠξίωσας, ἣν καὶ ἀνήγαγες εἰς οὐρανοὺς (11) τῷ καινῷ μυστηρίῳ, καὶ τῷ ἀῤῥαβῶνι τοῦ Πνεύματος· καὶ, *Ἔπαρον τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν εἰς τέλος*, ὑπομιμνήσκοντες (12) *ὅσα ἐπονηρεύσαντο κατὰ τῶν ἁγίων σου οἱ ἐχθροὶ, καὶ κατὰ τῶν ἑορτῶν σου ἐκαυχήσαντο*· τὴν ῥομφαίαν τε προσεκαλούμεθα (13), καὶ τὰς Αἰγυπτιακὰς μάστιγας, καὶ δικάσαι τὴν ἑαυτοῦ δίκην ἠξιοῦμεν, καὶ διαναστῆναί (14) ποτε διεκελευόμεθα κατὰ τῶν ἀσεβῶν· *Ἕως πότε ἁμαρτωλοὶ, Κύριε*, λέγοντες, *ἕως πότε ἁμαρτωλοὶ καυχήσονται, τόν τε λαόν σου ταπεινώσουσι, καὶ τὴν κληρονομίαν σου κακώσουσι, φθέγξονταί τε ὁμοίως ἀνομίαν καὶ ἐργάσουσι*; καὶ μὴν κἀκείνας ἔτι τὰς γοερὰς καὶ τούτων οἰκειοτέρας (15) φωνάς· *Ἔθου ἡμᾶς εἰς ἀντιλο-*

A *Jacob*[72]? O incredibiles narrationes! O rerum spe conceptarum temeritatem! Dæmonibus, instar cujusdam alius victimæ, promissi fueramus: ac magna illa Dei hæreditas, *gens illa sancta, regale sacerdotium*[73], unius spei præmium, atque unius belli palma facti eramus.

XXVII. Hæc tu scilicet Christianis ob salutem per eos male acceptam præmia retulisti? Hæc tu Domino Deo tuo rependisti? Ac prius quidem cum Deus suam pro nobis iram adhuc sustineret, atque differret, needum zelum omnem suum inflammasset, verum sublimem adhuc adversus impios manum haberet, atque arcum, tametsi jam adductum et paratum, per vim retineret, tantisperque exspectaret, dum tota illius improbitas, quasi supputri-
B dus et malignus quidam morbus, erupisset; hic enim divini judicii mos est, ut vel per pœnitentiam salutem afferat, vel justiori titulo puniat; tum nos ea, quæ fiebant, ægre et acerbe ferentes, atque ad futurum animis fatiscentes (nec enim ipsius benignitatem suis absconditam ferebamus); has ad Deum voces emittebamus, partim ut dominum invocantes, partim ut apud benignum et facilem patrem conquerentes, partim **165** velut exprobrantes, et cum eo expostulantes, ut solent qui in dolore versantur: *Ut quid, Deus, repulisti in finem? iratus est furor tuus super oves pascuæ tuæ? Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio*[74], quam unigeniti Verbi tui passionibus tibi compa-
C rasti, quam magno tuo fœdere dignatus es, quam per novum mysterium et Spiritus arrham in cœlum traxisti; et: *Leva manus tuas in superbias eorum in finem*, in memoriam revocantes, *quanta essent malignati adversus sanctos tuos inimici, et adversus solemnitates tuas gloriati*[75]; gladium etiam, et Ægyptiacas plagas provocabamus, atque, ut causam suam ipse judicaret, tandemque aliquando adversus impios exsurgeret, rogabamus, *Usquequo, Domine*, dicentes, *usquequo peccatores gloriabuntur, populumque tuum humiliabunt, et hæreditatem tuam vexabunt, iniquitatemque et loquentur et perpetrabunt*[76]? Quin has quoque luctuosas et superioribus aptiores voces adjungebamus: *Posuisti nos in contradictionem et probrum vicinis nostris, in similitu-*

[72] Amos VIII, 7. [73] I Petr. II, 9. [74] Psal. LXXIII, 1, 2. [75] ibid. 3, 4. [76] Psal. XCIII, 3-5.

(1) *Ἐλπιζομένων*. In Montac. et Combef. γρ. ἐπηγγελμένων. « O votorum temeritatem! voto enim devoti eramus, » etc.

(2) *Καὶ ἑνὸς πολέμου*. « Unius belli ac prælii piacularis hostia atque victima facti eramus. »

(3) *Τὰ ἐπίχειρα;* Sic in mss. scribitur cum interrogationis nota.

(4) *Οὖν*. Deest in plerisque codicibus.

(5) *Ἐξέκαυσεν*. Sic Pass. aliique plures. Par. ἐξέκαιεν.

(6) *Ἡτοίμασε*. Ita Regg. quatuor, Colb. 3. Pass. etc. Ed. Par. ηὐτρέπιζε.

(7) *Πρότερον*. Sic restituimus auctoritate codicum. Par. πρῶτον.

(8) *Ὥσπερ δή*. Reg. b. Mont. Ὅσπερ δή.

(9) *Ἠφίεμεν*. Sic codices. Pass. ἠφίημεν. Par. D edit. ἐφίεμεν.

(10) *Τὰ μέν*. Sic emendavimus, et deinceps, ubi ed. Par. habet, τάς.

(11) *Ἣν καὶ... εἰς οὐρανούς*. Pass. ἣν καὶ... εἰς οὐρανόν. Par. καὶ ἥν, etc.

(12) *Ὑπομιμνήσκοντες*. Ita Regg. septem, Colb. quatuor, Pass., etc., quæ vox refertur ad ἠφίεμεν, « voces emittebamus... in memoriam revocantes. » Mont. ὑπομιμνήσκων. Ed. Par. ὑπέμεινας, « sustinuisti. »

(13) *Προσεκαλούμεθα*. Pass. προσεκαλούμεθα.

(14) *Διαναστῆναι*, etc. Billius: « excitaretur, hortabamur. »

(15) *Οἰκειοτέρας*. Comb. legit. οἰκτροτέρας. « Luctuosas voces, majoremque miserationem moventes. »

dinem gentibus, in risum omnibus hominibus[77]: vineam etiam quamdam commemorabamus, ex Ægypto, hoc est, ex tenebrosa impietate, translatam[78], atque in fidei pulchritudinem magnitudinemque auctam, ac deinde maceria, id est, Dei inspectione, qua prius muniebamur, privatam et nudatam, viatoribus omnibus, hoc est, sceleratis principibus in prædam objectam, atque devastatam a fero et agresti apro, qui propriam sibi fecit malitiam, hujusque cœno singulariter est refertus[79].

γίαν καὶ ὕβριν τοῖς γείτοσιν ἡμῶν, παραβολήν τε τοῖς ἔθνεσι, καὶ γέλωτα πᾶσιν ἀνθρώποις· ἄμπελόν τέ τινα ἐλέγομεν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετενηνεγμένην τῆς σκοτεινῆς ἀθεΐας, καὶ εἰς κάλλος πίστεως αὐξηθεῖσαν καὶ μέγεθος, εἶτα τὸν φραγμὸν περιῃρημένην, τὴν φρουροῦσαν ἡμᾶς τέως ἐπισκοπὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ πᾶσι τοῖς διοδεύουσιν ἐκκειμένην πονηροῖς δυνάσταις, καὶ λελυμασμένην (16) ἀγρίῳ συῒ τῷ τὴν κακίαν ἰδιάζοντι πονηρῷ, καὶ κακίας βορβόρου γέμοντι.

XXVIII. Hæc quidem ipse prius et cogitabam et ad Deum clamabam. Nunc autem quam diversas voces assumo! impiorum exitium deinceps lugeo, iisque, qui nos odio habent, benignum me præbeo, atque hujusmodi verbis utor: *Quomodo facti sunt in desolationem? subito defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam*[80], *tanquam pulvis quem turbo abstraxit*[81], *tanquam lanugo quæ a vento disjicitur*[82], *tanquam ros matutinus*[83], tanquam emissæ sagittæ stridor, tanquam tonitrui impetus, tanquam fulgur emicans. Quod si nunc saltem sententiam mutent, et ad meliorem mentem traducantur, atque ingenti errori ac temulentiæ **166** finem imponentes, veritatem consectentur, fortasse ex ipsa quoque calamitate nonnihil fructus ad eos redierit: quandoquidem ipsa castigatio, iis qui malo aliquo afficiuntur, commodo sæpe atque utilitati est, sin autem in eadem sententia manserint, atque idolorum cultum adhuc amplexentur, ne ipsa quidem calamitate, quæ vel stolidos erudire solet, meliores fient. Hierosolymam quidem Jeremias usque adeo luget, ut rebus quoque inanimis luctum imperet, ac muros ad lacrymas invitet[84]. His vero quis satis dignus luctus invenietur? Aut quis præsentes eorum pœnas defleat, ac non potius futurum cruciatum deploret, pro eo quod stulte egerunt, et procul recesserunt[85], ac creaturam præ Creatore coluerunt[86]: nec eo contenti, adversus etiam Dei cultores impetum fecerunt, manumque impiam atque hujusmodi malis dignam, intentarunt?

KH'. Ταῦτα μὲν οὖν πρότερον καὶ διενοούμην καὶ ἀνεβόων πρὸς τὸν Θεόν· νυνὶ δὲ οἵας ἀνθ' οἵων μεταλαμβάνω φωνάς! θρηνῶ λοιπὸν τῶν ἀσεβῶν τὴν ἀπώλειαν, καὶ γίνομαι φιλάνθρωπος τοῖς μισοῦσι, καὶ τοιαῦτα φθέγγομαι· *Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν; ἐξάπινα ἐξέλιπον, ἀπώλοντο διὰ τὴν ἀνομίαν αὐτῶν, ὡς κονιορτὸς ὃν ὑφείλετο* (17) *λαίλαψ, ὡς χνοῦς ὑπ' ἀνέμου διαῤῥιπτούμενος, ὡς ἑωθινὴ δρόσος*, ὡς ῥοῖζος πεμφθέντος βέλους, ὡς προσβολὴ βροντῆς, ὡς ἀστραπὴ διάττουσα. Εἰ μὲν οὖν νῦν (18) μεταπεισθεῖεν, καὶ, τῆς πολλῆς παυσάμενοι (19) πλάνης καὶ μέθης, μεταδιώξαιεν τὴν ἀλήθειαν, τάχα ἄν τι γένοιτο κέρδος αὐτοῖς καὶ τοῦ πτώματος· ἐπειδὴ καὶ τὸ παιδευθῆναι (20) πολλάκις εἰς καλὸν τοῖς πάσχουσιν· εἰ δ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς μένοιεν γνώμης, καὶ περιέχοιντο τῶν εἰδώλων ἔτι, μηδὲ, ὃ καὶ τοὺς ἠλιθίους παιδεύει (21), σωφρονισθεῖεν τῇ συμφορᾷ. Τὴν μὲν Ἱερουσαλὴμ θρηνεῖ τοσοῦτον Ἱερεμίας, ὥστε καὶ τοῖς ἀψύχοις διακελεύεται θρῆνον, καὶ τῶν τειχῶν προκαλεῖται δάκρυον. Τούτοις δὲ τίς εὑρεθήσεται θρῆνος ἐπάξιος; Ἢ τίς ἂν ὀδύραιτο τὰ παρόντα (22), ἀφεὶς τὰ τῆς μελλούσης δακρύειν κολάσεως, ἀνθ' ὧν ἠφρονεύσαντο, καὶ ἐμακρύνθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τοῖς λατρεύουσι τῷ Θεῷ ἐπανέστησαν, καὶ χεῖρα ἐπανετείναντο δυσσεβῆ καὶ τοιούτων κακῶν ἀξίαν;

XXIX. Verum hoc, quemadmodum Deo gratum erit, ita se habeat. Ecquis novit num Deus, qui solvit compeditos[87], gravemque et humi vergentem a portis mortis in altum subvehit[88], qui peccatoris mortem non vult[89], sed reditum, qui nos etiam ipsos in tenebris et umbra mortis sedentes, illuminavit[90], ac sapientia instruxit, hos quoque tandem

KΘ'. Τοῦτο μὲν οὖν, ὅπῃ τῷ Θεῷ φίλον, οὕτως ἐχέτω. Τίς οἶδεν εἰ ὁ λύων τοὺς πεπεδημένους Θεὸς, καὶ ἀνάγων ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου τὸν βαρύν τε καὶ κάτω νεύοντα, ὁ μὴ βουλόμενος τοῦ ἁμαρτωλοῦ τὸν θάνατον, ἀλλὰ τὴν ἐπάνοδον, ὁ καὶ ἡμᾶς καθημένους (23) ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φωτίσας καὶ συνετίσας (24), καὶ τούτους ποτὲ ἀναλήψεται, καὶ ποιμανεῖ

[77] Psal. LXXIX, 7; Psal. XLIII, 15. [78] Psal. LXXIX, 9. [79] ibid. 14. [80] Psal. LXXII, 19. [81] Job XXI, 18. [82] Sap. V, 15. [83] Osee VI, 4. [84] Thren. II, 8. [85] Jerem. X, 21. [86] Rom. I, 25. [87] Psal. CXLV, 7. [88] Sap. XVI, 13. [89] Ezech. XXXIII, 11. [90] Luc. I, 79.

(16) *Λελυμασμένην*. Sav. in marg. et Pass. λυμαινομένην.

(17) *Ὑφείλετο*. Sic Pass. aliique codices communius. Editi, ὑφείλατο.

(18) *Εἰ μὲν οὖν νῦν*. Pass. aliique plures, γοῦν. Mox Pass. Regg. et Colb. plures, μεταβληθεῖεν καὶ μεταπεισθεῖεν. Alii non pauci habent tantum, μεταβληθεῖεν, pro μεταπεισθεῖεν. Et certe alterutrum sufficit.

(19) *Παυσάμενοι*. Regg. quatuor, Colb. k, Or. 1, etc., ἀνανήψαντες, « ad sese redeuntes, ad sanam mentem. » Vaquerii codex, ἀνακύψαντες, « emergentes. » Cæteri ut editi.

(20) *Παιδευθῆναι*. Sic omnes mss. Ed. vero, παιδεύεσθαι.

(21) *Μηδὲ ὃ καὶ τοὺς ἠλιθίους παιδεύει*. Omnes codices nostri, et Pass. καὶ ὃ μηδὲ τοὺς ἠλιθίους παιδεύει. Deest in omnibus μή, quod sequitur in editis, ac videtur redundare.

(22) *Τὰ παρόντα*. Pass. et alii plerique, τῶν παρόντων, ἀφεὶς τὰ τῆς μελλούσης, etc., « omissa futuri supplicii deploratione. »

(23) *Καθημένους*. In Reg. bm et Montac. γρ καθεζομένους.

(24) *Συνετίσας*. Deest in Reg. l.

τῇ ποιμαντικῇ ῥάβδῳ, τὴν βαρεῖαν καὶ σιδηρᾶν καταθέμενος; Ἐμοὶ δὲ πάλιν πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπινίκιον ἀναδραμεῖται ὁ λόγος· *Ἔπεσε Βὴλ, συνετρίβη Δαγὼν, ἄλη ἐγένετο ὁ Σαρὼν, κατῃσχύνθη ὁ Λίβανος.* Οὐκ ἔτι (25) εἴπωσι τῷ μωρῷ ἄρχειν, τῷ ἀκινήτῳ καὶ ἀναισθήτῳ τῶν εἰδώλων συντάγματι· οὐδὲ ζητήσουσι μυῖαν θεὸν Ἀκκαρὼν, ἢ εἴ τι ταύτης ἐστὶ γελοιότερον· οὐκ ἔτι τὰ ἄλση περινοήσουσι καὶ τὰ ὑψηλὰ, καὶ πᾶν ὄρος εὔκομον καὶ κατάσκιον· οὐκ ἔτι θύσουσι τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας τοῖς δαιμονίοις, ὅπερ πάλαι ὁ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν προφητῶν ὠνειδίζετο. Ἀλλὰ τί τούτων ἐμοί; Πρὸς τὰ παρόντα καὶ ἡμέτερα τρέψομαι. Οὐκ ἔτι τοῖς ἱεροῖς οἴκοις ἡμῶν πονηρὸν (26) ἐμβλέψουσιν· οὐκ ἔτι μιανοῦσιν αἵματι μιαρῷ (27) τὰ τῆς καθαρωτάτης καὶ ἀναιμάκτου θυσίας ἐπώνυμα θυσιαστήρια· οὐδὲ βωμοῖς (28) ἀθέοις τὰ ἄβατα καταισχυνοῦσιν· οὐκ ἔτι συλήσουσι καὶ βεβηλώσουσιν ἀναθήματα, πλεονεξίαν ἀσεβείᾳ μίξαντες· οὐκ ἔτι καθυβρίσουσι πολιὰν ἱερέων (29), σεμνότητα διακόνων, αἰδῶ παρθένων· οὐκ ἔτι σπλάγχνοις (30) ἁγίων ἀνατμηθέντων ἐπαφήσουσι συῶν μιαρίαν, ἵν' ὁμοῦ τε τῆς τροφῆς καὶ τῶν σπλάγχνων ἐμφορηθῶσιν· οὐκ ἔτι προσάξουσι πῦρ μαρτύρων μνήμασιν, ὡς ἄλλων (31) ἐφέξοντες ἄθλησιν ταῖς κατ' αὐτῶν ἀτιμίαις· οὐκ ἔτι πυρὶ καταναλώσουσιν ἁγίων λείψανα, ὀστοῖς ἀτιμοτάτοις συνατιμάσαντες, καὶ τοῖς ἀνέμοις δώσουσιν, ἵνα καὶ τῆς ὀφειλομένης τιμῆς τοῖς τοιούτοις ἀποστερήσωσιν (32)· οὐκ ἔτι καθέδραν λοιμῶν συγκροτήσαντες (33), ταῖς κατ' ἐπισκόπων, καὶ πρεσβυτέρων, ἔτι δὲ καὶ προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ βλασφημίαις ἐντρυφήσουσιν· οὐκ ἔτι πανηγυρίσουσι καθ' ἡμῶν, νόμῳ τῆς κιβδήλου παιδεύσεως ἀποκλείσαντες, ὡς ὁμοῦ τούτῳ καὶ τὰς γλώσσας ἡμῶν ἐμφράξοντες.

recipiet, depositaque gravi illa et ferrea virga [91], pastorali virga pascet? Mihi vero rursus ad triumphale canticum sese referet oratio: *Cecidit Bel, contritus est Dagon, palus factus est Saron, pudefactus est Libanus* [92]. Nec ultra dicent stulto, ut princeps sit, hoc est, idolorum agmini motus et sensus experti: nec muscam quærent, deum Accaron [93], aut si quid ea magis est ridiculum. Non jam lucos et excelsa loca mente concipient, montemque omnem frondosum et umbrosum [94]. Non jam filios suos et filias dæmoniis immolabunt [95], quod olim Israeli a prophetis objiciebatur. Sed quid hæc colligo? Ad præsentia et nostra me convertam. Non jam in sacras nostras ædes pravos oculos injicient. Non jam aras a purissimo et incruento sacrificio nomen habentes scelesto sanguine contaminabunt: nec loca sacra, per impia altaria, probro ac dedecore afficient. Non jam sacrilega manu votiva dona diripient et profanabunt, impietatem avaritia cumulantes. Non jam sacerdotum canitiem, diaconorum sanctitatem, virginum pudorem contumelia perfundent. Non jam in sanctorum incisorum viscera fœdos et impuros 167 porcos immittent, ut simul et pabulo et visceribus saturentur. Non jam martyrum sepulcris ignem admovebunt, ut per eorum ignominiam alios a certamine deterreant. Non jam sanctorum reliquias cum vilissimis ossibus per contemptum permistas, flammis absument, et in ventos spargent, ut eo honore, qui ejusmodi hominibus debetur, ipsos privent. Non jam cathedram pestilentiæ [96] construentes, maledicta et convicia adversus episcopos, et presbyteros, atque etiam prophetas, et apostolos, Christumque adeo ipsum, conjecta, pro deliciis habebunt. Non jam adversum nos festos ac lætos dies agent, legis interdicto ab adulterina doctrina nos excludentes, perinde atque eadem opera linguas quoque nostras obstructuri.

Λ'. Δός μοι τοὺς λόγους σου τοὺς βασιλικούς τε καὶ σοφιστικοὺς, τοὺς ἀφύκτους συλλογισμούς σου καὶ τὰ ἐνθυμήματα· ἴδωμεν οἷα καὶ παρ' ἡμῖν οἱ ἁλιεῖς καὶ ἄγροικοι φθέγγονται (34). *Μετάστησον ἦχον ᾠδῶν*

XXX. Age, imperatorias tuas et sophisticas orationes, atque inevitabiles tuos syllogismos et enthymemata deprome: videamus, qualia etiam piscatores et rustici apud nos loquantur. *Transfer*

[91] Psal. II, 9. [92] Isa. XLVI, 1; XXXIII, 9. [93] IV Reg. I, 2. [94] Jer. II, 20. [95] Psal. CV, 37. [96] Psal. I, 1.

(25) *Οὐκ ἔτι.* Nonnulli codd. et Par. ed. addunt, οὐ μή.

(26) *Πονηρόν.* Ita plerique codd. Nonnulli vero et Par. ed. πονηρῶς.

(27) *Αἵματι μιαρῷ.* Quatuor Regg. Or. 1, etc., ἀκαθάρτῳ, « immundo. »

(28) *Οὐδὲ βωμοῖς*, etc. Combef., « neque græcanicæ superstitionis aris sacra penetralia dedecore afficient. »

(29) *Ἱερέων.* Reg. bm, Bill., Montac. πρεσβυτέρων, « presbyterorum. »

(30) *Οὐκ ἔτι σπλάγχνοις*, etc. « Apud Ascalonem et Gazam, inquit Elias, virorum et feminarum, quæ perpetuæ virginitatis voto se obstrinxerant, ventres lacerarunt, hordeoque impletos porcis vorandos objecerunt; quorum etiam viscera et cruorem sceleratissimi illi degustarunt. Eodem modo in Sebastia urbe præcursoris loculum aperientes, ipsius reliquias igni tradiderunt, earumque cineres dissiparunt, aliaque plurima contumeliarum genera, tum in sanctorum templa, tum in ipsa divina adyta designarunt. » Hæc confirmantur testimonio Sozom., l. III, c. 6; Ruf., l. XI, c. 28; Philost., l. VII, c. 4. Quid autem esset dicturus Gregorius, si eo tempore vixisset, quo viri Christiani eadem ac majora etiam facinora quam gentiles perpetrarunt, subversis ædibus sacris, reseratis ac profanatis sanctimonialium monasteriis, martyrum reliquiis igne absumptis, etc. Etenim eo usque furoris et amentiæ tum proruperunt Calvinistæ, maxime in Gallia.

(31) *Ὡς ἄλλων*, etc. Heins. codex, « ut illorum contumeliis, aliorum ad martyrium subeundum impetum retunderent. »

(32) *Ἵνα καὶ τῆς ὀφειλομένης*, etc., « ut eo etiam honore priventur, qui vel hujusmodi hominibus, » nempe vilissimis, « debetur. »

(33) *Συγκροτήσαντες.* « Cathedram, » seu « concilium conflantes, cogentes. »

(34) *Καὶ ἄγροικοι φθέγγονται.* Non pauci, φθέγξονται. Deest καί in Par. edit.

sonum canticorum tuarum et psalmum organorum tuorum [97], quemadmodum te propheta meus hortatur. David autem rursus libere cantet, ille, inquam, qui sublimem illum et arrogantem Goliath mysticis lapidibus prostravit [98], qui per mansuetudinem multos superavit, et per spiritualem concentum Sauli, cum a pravo dæmone strangularetur, medicinam fecit [99]. Ignem facifer tuus exstinguat; prudentes et sacræ virgines lampades suas sponso accendant [1]. Meretriciam stolam hierophantes exuat; sacerdotes, pro acediæ spiritu, justitiam gloriæque stolam induite, ac magnam illam immaculatam Christi tunicam, decus nostrum et ornamentum.

XXXI. Præco tuus turpia et obscena taceat; divina meus præco loquatur. Præstigiosos tuos et fatidicos libros preme; prophetici autem soli et apostolici evolvantur. Fœdas tuas et tenebris plenas noctes cohibe; ego contra sacra et luculenta
168 pervigilia excitabo. Adyta tua et vias in Tartarum ferentes obstrue: ego perspicuas et in cœlum ducentes præibo. Quot tandem armorum apparatus, ac machinarum inventiones; quot virorum myriades et instructæ acies, ea perficere potuissent, quæ nos precibus solis, et Deus voluntate sua perfecit? Verbo tenebras depulit, verbo lucem produxit, terram firmavit, cœlum tornavit, stellas ordine constituit, aerem sparsit, mari limites imposuit, fluvios traxit, animantes vita atque anima donavit, hominem ad formam suam effinxit, ornatu res circumcinxit omnes: verbo etiam, soluta præsenti caligine, omnia in lucem atque ordinem eumdemque concentum reduxit. Non jam liguritores et fraudulenti dæmones rerum potiuntur: non jam sub honoris obtentu contumelia creaturæ infertur, dum pro Deo adoratur. Dejice jam Triptolemos tuos, et Celeos, et mysticos dracones. Pudeat te tandem librorum Orphei, theologi tui; temporis beneficio utere, turpitudinem tibi contegentis. Quod si hæc fabulæ et figmenta sunt, ego tua noctis mysteria patefaciam.

XXXII. Non jam quercus loquitur; non jam lebes vaticinatur; non jam Pythia impletur, haud scio quibus, fabulis certe et deliramentis. Rursus Castalia siletur, ac silet, atque unda est, non vaticinia edens, sed risum excitans. Rursus muta statua Apollo; rursus Daphne arbor est fabulis deplorata·

σου, καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου, διακελεύεταί σοι προφήτης ἐμός· ᾀδέτω δὲ αὖθις σὺν ἐλευθερίᾳ Δαβὶδ, ὁ τὸν ὑψηλὸν Γολιὰθ λίθοις μυστικοῖς (35) καταβαλὼν, ὁ διὰ τῆς πραότητος (36) νικήσας πολλοὺς, καὶ διὰ τῆς πνευματικῆς ἁρμονίας θεραπεύσας Σαοὺλ τὸν τῷ πονηρῷ δαίμονι συμπνιγόμενον. Σβεσάτω τὸ πῦρ ὁ δᾳδοῦχος· ἀπτέτωσαν τῷ νυμφίῳ αἱ φρόνιμοι καὶ ἱεραὶ παρθένοι τὰς ἑαυτῶν λαμπάδας· ἀποθέσθω τὴν πορνικὴν ἱεροφάντης (37) στολήν· ἱερεῖς ἐνδύσασθε δικαιοσύνην, καὶ καταστολὴν δόξης ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας, καὶ τὸν μέγαν καὶ ἄσπιλον χιτῶνα Χριστὸν (38), τὸ ἡμέτερον κόσμημα.

ΛΑ'. Σιγάτω σὸς κῆρυξ τὰ ἄτιμα· φθεγγέσθω κῆρυξ ἐμὸς τὰ ἔνθεα. Παῦσόν σου τὰς γοητικὰς καὶ μαντικὰς βίβλους· αἱ προφητικαὶ (39) δὲ καὶ ἀποστολικαὶ μόναι ἀνελιττέσθωσαν. Ἐπίσχες σου τὰς αἰσχρὰς καὶ σκότους (40) γεμούσας νύκτας· ἀντεγερῶ τὰς ἱερὰς ἐγὼ καὶ λαμπρὰς παννυχίδας. Φρᾶξον τὰ ἄδυτά σου καὶ τὰς εἰς ᾅδου φερούσας ὁδούς· ἐγὼ τὰς φανερὰς καὶ φερούσας πρὸς οὐρανὸν (41) ἐξηγήσομαι. Πόσαι ταῦτα (42) κατέπραξαν ἂν ὅπλων παρασκευαὶ καὶ μηχανημάτων ἐπίνοιαι; πόσαι μυριάδες ἀνδρῶν καὶ φάλαγγες, ὅσα ἱκετεύοντες μόνον ἡμεῖς, καὶ Θεὸς βουληθεὶς κατειργάσατο; Λόγῳ τὸ σκότος ἔλυσε, λόγῳ τὸ φῶς ὑπεστήσατο (43), ἥδρασε γῆν, ἐγύρωσεν οὐρανὸν, ἀστέρας ἔταξεν, ἔσπειρεν ἀέρα, θάλασσαν ὥρισε, ποταμοὺς εἵλκυσε, ζῶα ἐψύχωσεν, ἄνθρωπον πρὸς ἑαυτὸν ἐμόρφωσε, κόσμον τοῖς ἅπασι περιέθηκε· λόγῳ καὶ τὴν νῦν σκοτόμηναν (44) λύσας, εἰς φῶς ἅπαντα καὶ τάξιν καὶ ἁρμονίαν τὴν αὐτὴν ἐπανήγαγεν. Οὐκ ἔτι μὲν λίχνοι καὶ ἀπατηλοὶ δαίμονες δυναστεύουσιν· οὐκ ἔτι δὲ καθυβρίζεται κτίσις ἐν σχήματι τιμῆς ἀντὶ Θεοῦ προσκυνουμένη. Κατάβαλε τοὺς Τριπτολέμους σου, καὶ τοὺς Κελεοὺς, καὶ τοὺς μυστικοὺς δράκοντας· αἰσχύνθητί ποτε ταῖς τοῦ θεολόγου σου βίβλοις Ὀρφέως· δέξαι τοῦ καιροῦ τὸ δῶρον, τὴν ἀσχημοσύνην σοι συγκαλύπτοντος. Εἰ δὲ ταῦτα μῦθοι καὶ πλάσματα, ἐγώ σου τὰ τῆς νυκτὸς ἀποκαλύψω μυστήρια (45).

ΛΒ'. Οὐκ ἔτι φθέγγεται δρῦς (46)· οὐκ ἔτι λέβης μαντεύεται· οὐκ ἔτι Πυθία πληροῦται, οὐκ οἶδ' ὧντινων, πλὴν μύθων καὶ ληρημάτων. Πάλιν ἡ Κασταλία σεσίγηται, καὶ σιγᾷ, καὶ ὕδωρ ἐστὶν οὐ μαντευόμενον, ἀλλὰ γελώμενον· πάλιν ἀνδριὰς (47) ἄφωνος ὁ Ἀπόλλων, πάλιν ἡ Δάφνη φυτόν ἐστιν μύθῳ θρηνού-

[97] Amos v, 23. [98] I Reg. xvii, 49. [99] I Reg. xvi, 23. [1] Matth. xxv, 7.

(35) *Μυστικοῖς*. Colb. 3, et Pass. μυστικῶς.

(36) *Πραότητος*. Pass. aliique non pauci, πραΰτητος.

(37) *Ἀποθέσθω τὴν πορνικὴν ἱεροφάντης*. « Meretriciam stolam hierophantes exuat, » id est, Juliani morte, jam mutata est rerum facies; ethnicus sacrorum antistes, deposita meretricia veste, vestem lugubrem induat. Non jam festa celebrabunt ethnici, nec in lætitia versabuntur miseriis nostris insultantes.

(38) *Χριστόν*. « Christum. » Sic mss. omnes.

(39) *Προφητικαί*. Mss. non pauci, προφητικαί τε καί.

(40) *Σκότους*. Ita plerique codd. Reg. vero nu, Or. 1, et Par. σκότου. Mox plerique etiam, φράξον, pro, φρᾶξον.

(41) *Πρὸς οὐρανόν*. Reg. bm, Or. 1, εἰς. Pass. ἀεὶ πρὸς οὐρανόν.

(42) *Πόσαι ταῦτα*. Alii, πόσαι ἂν ταῦτα.

(43) *Ὑπεστήσατο*. Nonnulli, ὑπέστησεν.

(44) *Σκοτόμηναν*. Plerique codd. σκοτόμαιναν.

(45) *Ἐγώ σου τὰ. . . μυστήρια*. Reg. bm, Pass. ἐγώ σοι. Reg. bm, aliique tres Regg. τὸ ... μυστήριον.

(46) *Οὐκ ἔτι*, etc. Eadem legere est apud Theodoretum, *De curatione Græcarum affectionum*, orat. x.

(47) *Ἀνδριάς*. Pass. ἀδριάς.

μενον· πάλιν ἀνδρόγυνος ὁ Διόνυσος, καὶ χορὸν (48) μεθυόντων ἐξηρτημένος, καὶ τὸ μέγα σου μυστήριον ὁ φαλλὸς, καὶ Προσύμνῳ (49) τῷ καλῷ θεὸς παθαινόμενος· πάλιν Σεμέλη κεραυνῷ βάλλεται· πάλιν ἀμφιγυήεις Ἥφαιστος, ἀλλὰ ταχὺς εἰς μοιχῶν εὕρεσιν, καὶ θεὸς κατηθαλωμένος, εἰ καὶ κλυτοτέχνης, καὶ Θερσίτης Ὀλύμπιος· πάλιν δεσμώτης Ἄρης διὰ μοιχείαν μετὰ τοῦ δείμου (50), καὶ τοῦ φόβου, καὶ τῶν κυδοιμῶν, καὶ τραυματίας διὰ θρασύτητα· πάλιν Ἀφροδίτη πόρνη γενομένη τε αἰσχρῶς, καὶ γάμων αἰσχρῶν ὑπηρέτις· πάλιν Ἀθηνᾶ παρθένος τέ ἐστι, καὶ τίκτει δράκοντα· πάλιν Ἡρακλῆς μαίνεται, μᾶλλον δὲ μαινόμενος πέπαυται· πάλιν τὰ πάντα γίνεται δι' ἀσέλγειαν καὶ ἀκαθαρσίαν ὁ Ζεὺς, ὁ τῶν θεῶν μήστωρ (51) καὶ ὕπατος, καὶ μόνος μὲν πάντας σὺν πᾶσι τοῖς οὖσιν ἀνέλκων θεοὺς, αὐτὸς δὲ ὑπὸ πάντων οὐ καθελκόμενος. Πάλιν τοῦ Διὸς τάφος ἐν τῇ Κρήτῃ δείκνυται. Ἂν ἴδω σου τὸν Κερδῷον, καὶ τὸν Λόγιον, καὶ τὸν Ἐναγώνιον (52), συγκρύπτω (53) τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ παρατρέχω σου τὸν θεὸν αἰδοῖ τοῦ θεάματος· σὺ δέ μοι προσκύνει τὸ σύντονον τοῦ λόγου καὶ τὸ σακέλλιον· ἕν σου μόνον αἰδέσιμον, αἱ παρ' Αἰγυπτίοις δι' ἀνδρογύνων τιμαὶ τοῦ Νείλου, αἵ τε Ἴσιδες, καὶ οἱ Μενδήσιοι θεοὶ (54), καὶ οἱ Ἄπιδες, τἄλλά τε ὅσα πλάττεις, ἢ γράφεις, θηρία σύνθετα καὶ ἀλλόκοτα. Γελῶ σου τὸν Πᾶνα, καὶ τὸν Πρίαπον (55), καὶ τὸν Ἑρμαφρόδιτον, καὶ τοὺς ὑπὸ μανίας περικεκομμένους ἢ διεσπασμένους (56) θεούς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τῇ σκηνῇ (57) παρήσω, καὶ τοῖς κοσμοῦσιν αὐτοὺς ποιηταῖς· ἐγὼ δὲ εἰς παραίνεσίν τινα καταλύσω τὸν λόγον.

ΛΓ'. Ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, νέοι τε καὶ πρεσβῦται, ὅσοι τε εἰς τὸ βῆμα τοῦτο τελεῖτε, καὶ ὅσοι τὴν κάτω τέταχθε χώραν, πάντες ὅσου, (58) ἐλυτρώσατο Κύριος, πρότερον μὲν ἐκ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀ[illegible]ίας, νυνὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἐθνῶν, καὶ τῶν ἤδη γε παρόντων κακῶν καὶ προσδοκωμένων, ἀκούσατε λόγον ἀνδρὸς οὐ μετρίως τὰ τοιαῦτα πεπαιδευμένου, ἔκ τε τῶν ὁσημέραι συμβαινόντων, καὶ τῶν παλαιῶν ἱστοριῶν, καὶ βίβλων (59), καὶ πράξεων. Μέγα μὲν τὸ μηδενὸς πειραθῆναι τῶν δυσχερῶν· ἴσως δὲ οὐδὲ μέγα, εἴπερ ἀληθὴς ὁ λόγος, ὅτι *Ὃν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται, καὶ οὗ κήδεται*. Ἀλλὰ μέγα μὲν τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν τυχεῖν διαμαρτόντας (60), ἢ μὴ τὰ μέ-

A rursus androgynus Bacchus, atque ebriorum chorum secum trahens, et magnum tuum illud mysterium Phallus, deus in pulchri Prosbymni amorem propensus. Rursus Semele fulmine feritur. Rursus utroque pede claudus Vulcanus, verum in deprehendendis adulteris idem celer, et deus fuligine obsitus, tametsi clarus artifex, ac Thersites Olympius. Rursus Mars cum suo timore et terrore ac tumultibus ob adulterium vinctus, et ob temeritatem saucius. Rursus meretrix Venus, tum turpiter progenita tum turpium nuptiarum administra. Rursus Minerva virgo est, et draconem parit. Rursus Hercules furit, imo furere desiit. Rursus Jupiter ob libidinem et spurcitiem quidvis efficitur, ille, inquam, deorum consiliarius et princeps, eamque vim habens, ut so-

B lus deos omnes cum omnibus **169** rebus sursum attrahat, ipse autem ab omnibus detrahi nequeat. Rursus Jovis sepulcrum in Creta ostenditur. Quoties Lucrium tuum, et Logium, et Enagonium intueor, oculos obtego, ac spectaculi pudore deum tuum prætereo. Tibi vero per me sane liceat sermonis contentionem et sacculum adorare. Unum solum in tuis rebus est, quod venerationem mereatur, nimirum honores ii, qui apud Ægyptios Nilo per androgynos habentur, et Isides, et Mendesii dii, et apides, cæteræque omnes bestiæ ex diversis generibus conflatæ et prodigiosæ, quas confingis et pingis. Pana tuum, et Priapum, et Hermaphroditum rideo, deosque illos, qui præ furore membris truncati aut

C discerpti sunt. Verum hæc quidem scenæ, ac poetis eos exornantibus, relinquam: ego autem admonitione quadam orationem concludam.

XXXIII. Viri simul et feminæ, juvenes item et senes, tam qui ad hoc sacrarium asciti estis, quam qui inferiorem locum tenetis, omnes denique, quos Dominus, ut prius ab errore et impietate, ita nunc a gentium insultu et impressione, malisque, partim jam urgentibus, partim imminentibus liberavit, audite orationem viri quem tum quotidiani rerum eventus, tum veteres historiæ et libri, et res gestæ, non mediocriter in hujusmodi rebus erudierunt. Magnum quidem est, nihil molesti degustasse, imo nec magnum fortasse, si modo verus hic sermo est: *Quem Deus amat,*

D *castigat; et flagellat omnem filium quem recipit, et cujus curam habet* [a]. Illud vero magnum, ne omnino

[a] Prov. III, 12; Hebr. XII, 6.

(48) *Χορόν*. Ita Regg. quatuor, Colb. 2, Sav., Alb. et Herv. Par. ed. cum paucis codd. χορός.

(49) *Προσύμνῳ*. « Prosumnum » vocat Clemens Alex. Pausanias vero et Nonnus, « Polymnum. »

(50) *Δείμου*. Regg. bm, hu, Colb. k, ipse Billius, δήμου, « cum populo, » id est, « exercitu. »

(51) *Μήστωρ*. Sex Regg. et Pass. μνήστωρ.

(52) *Ἐναγώνιον*. Billius reddit, « ac veluti Logii, seu Mercurii, nomen esset. » Comb. « Mentis anxium, non solum sermonis contentione, sed etiam furtorum disciplina. » Mont. Ἐναγώνιος, « Palæstrites; » nam Mercurius palæstris præerat. Quare in ipso ingressu stadii Olympici ara fuit Mercurio Ἐναγωνίῳ dicata, ut scribit Pausanias.

(53) Συγκρύπτω. Reg. bm, et Sav. συγκαλύπτω.

(54) *Μενδήσιοι θεοί*. « Mendesii dii. » Hircum adorabant Ægyptii, et eorum lingua hircus « mendin » vocabatur: unde vox, Μενδήσιος, derivata videtur; vel forsan loci nomen est. Cæterum hic ironice loquitur Gregorius.

(55) *Πρίαπον*. Mss. non pauci scribunt, Πρίηπον.

(56) *Περικεκομμένους ἢ διεσπασμένους*. « Legebatur olim, » inquit Combef. περιπλεκομένους, « complicatos. » In Pass. deest, ἢ διεσπασμένους.

(57) *Τῇ σκηνῇ*. Deest in duobus Regiis codd.

(58) *Ὅσους*. Reg. bm, οὓς.

(59) *Καὶ βίβλων*. Deest in quinque Regg., Or. 1, Pass., etc.

(60) *Τὴν ἀρχὴν τυχεῖν διαμαρτόντας*. « Magnum

quidem peccasse, aut certe non gravissime; quandoquidem cum vitæ statum qui omni prorsus peccato vacet, Deus supra humanæ naturæ modum constituit. Proximum autem, ut mihi videtur, illud est, ut cum admisso aliquo peccato castigati fuerimus, ac postea soluti et indulgentius habiti, in disciplinæ saltem sensu permaneamus, ac secunda ob secundum peccatum verbera caveamus.

γιστα· ἐπειδὴ τὸ παντελῶς ἀναμάρτητον ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἔταξεν ὁ Θεός· δεύτερον δὲ, ὡς ἔμοιγε (61) δοκεῖ, τὸ πταίσαντάς τι καὶ παιδευθέντας, εἶτα ἐπανεθέντας (62), ἐν αἰσθήσει (63) γοῦν διαμεῖναι τῆς παιδαγωγίας, καὶ φεύγειν (64) δευτέραν ἐκ δευτέρας κακίας μάστιγα.

XXXIV. Quocirca nos quoque divinam 170
animadversionem serio agnoscamus. Dignos nos ostendamus, non iis quæ prius perpessi, sed quæ postea consecuti sumus. De calamitate ea quæ nos invasit, nonnihil nos purgemus, nempe quod, non ut facinorosi et scelerati gentibus traditi, sed ut filii castigati sumus. Ne tempestatis in tranquillitate obliviscamur; nec morbi, in sanitate; nec captivitatis, incolumes in Hierusalem reversi; nec Ægypti, post Ægyptum. Ne afflictionis tempus tranquillitatis tempore melius faciamus: faciemus autem, si tum quidem demissi et moderati eramus, omnesque spes nostras in cœlum erectas habebamus, nunc vero in sublime attollamur et emolliamur, atque ad eadem peccata recurramus, ob quæ in eas calamitates quæ nobis evenerunt, inducti sumus. *Ne ita, filii, ne ita* [3], velut quodam loco ait Heli sacerdos, filios suos in Deum peccantes increpans; verum hoc exploratum habentes, minoris esse negotii, sublatam ex oculis felicitatem revocare, quam quæ Dei beneficio obvenit, incolumem conservare (illam enim prudentia et moderatio reducit, hanc socordia dissipat): illudque insuper, ægra corpora remediis quidem et inedia relevari, ac sanitati restitui, restituta autem, per incuriam et ingluviem paulatim rursum defluere, atque in eosdem morbos relabi. Hæc, inquam, comperta et explorata habentes, aliique alios docentes, ad nos ipsi redeamus, atque hoc tempus prudenter ac moderate constituamus.

ΛΔ'. Τοιγάρτοι (65) καὶ ἡμεῖς ἔργῳ τῆς θείας παιδεύσεως ἐπαισθώμεθα. Δείξωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀξίους οὐχ ὧν πρῶτον πεπόνθαμεν, ἀλλὰ ὧν ὕστερον τετυχήκαμεν. Ἀπολογησώμεθά (66) τι περὶ τῆς κατασχούσης ἡμᾶς συμφορᾶς, ὅτι οὐχ ὡς κακοῦργοι τοῖς ἔθνεσι παρεδόθημεν, ἀλλ' ὡς παῖδες ἐσωφρονίσθημεν. Μὴ ἐπιλαθώμεθα τῆς ζάλης ἐν τῇ γαλήνῃ, μηδὲ τῆς ἀῤῥωστίας ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὑγιείας, μηδὲ τῆς αἰχμαλωσίας, ἀνασωθέντες εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, μηδὲ τῆς Αἰγύπτου μετὰ τὴν Αἴγυπτον· μὴ ποιήσωμεν ἀμείνω τὸν τῆς κακοπαθείας καιρὸν τοῦ τῆς ἀνέσεως (67)· ποιήσομεν δὲ (68), εἰ φαινοίμεθα τότε μὲν συνεσταλμένοι καὶ μετριάζοντες, καὶ πάσας εἰς οὐρανὸν ἀνατείνοντες (69) τὰς ἐλπίδας, νυνὶ δὲ ἐπαιρόμενοι (70) καὶ χαυνούμενοι, καὶ πάλιν εἰς τὰς αὐτὰς ἀνατρέχοντες ἁμαρτίας, ἐξ ὧν εἰς τὰς συμπεσούσας ἡμῖν συμφορὰς ὑπήχθημεν. *Μὴ οὕτω, τέκνα, μὴ*, λέγει που νουθετῶν ὁ ἱερεὺς Ἡλεὶ (71) τοὺς ἑαυτοῦ παῖδας εἰς Θεὸν ἁμαρτάνοντας· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι ῥᾷόν ἐστιν εὐπραγίαν ἀπελθοῦσαν (72) ἀνακαλέσασθαι, ἢ παραγενομένην ἐκ Θεοῦ διασώσασθαι (τὴν μὲν γὰρ τὸ σωφρονεῖν ἐπανάγει, τὴν δὲ διαλύει τὸ ῥᾴθυμον)· καὶ ὅτι τὰ σώματα κάμνοντα μὲν ταῖς θεραπείαις ἀναφέρει καὶ ταῖς ἐνδείαις, ἀνενεγκόντα δὲ ταῖς κατὰ μικρὸν ἀμελείαις καὶ ταῖς πλησμοναῖς, πάλιν ὑποῤῥεῖ, καὶ πρὸς τὰς αὐτὰς ἀῤῥωστίας ἐπάνεισι. Ταῦτα εἰδότες, καὶ ἀλλήλους διδάσκοντες, γενώμεθα ἡμῶν αὐτῶν, καὶ σωφρόνως τὸν καιρὸν διαθώμεθα.

XXXV. Ac primum quidem, fratres, festum celebremus, non corporis nitore, non vestitus mutatione ac magnificentia, non comessationibus et ebrietatibus, quarum fructum cubilia et impudicitias esse didicistis, nec floribus vicos cingamus, nec unguentorum turpitudine mensas et vestibula or-

ΛΕ'. Πρωτον μὲν, ἀδελφοὶ, πανηγυρίσωμεν, μὴ φαιδρότητι σώματος, μηδὲ ἐσθῆτος ἐξαλλαγαῖς καὶ πολυτελείαις (73), μηδὲ κώμοις καὶ μέθαις, ὧν κοίτας καὶ ἀσελγείας τὸν καρπὸν ἐμάθετε (74)· μηδὲ ἄνθεσι στέψωμεν ἀγυιὰς, μηδὲ μύρων αἰσχύναις τραπέζας, μηδὲ πρόθυρα καλλωπίσωμεν (75)· μὴ τῷ αἰσθητῷ

[3] I Reg. II, 24

est ne peccati quidem initia vel leviter attigisse, » etc.

(61) Ἔμοιγε. Deest γε in plerisque codd.

(62) Ἐπανεθέντας. Or. 1, et Pass. ἐπανελθόντας. « Quasi reparato statu, » inquit Comb. « solutique castigatione. »

(63) Ἐν αἰσθήσει. Reg. bm, ἐν συναισθήσει.

(64) Φεύγειν. Nonnulli, φυγεῖν. Billius, « fugiamus. »

(65) Τοιγάρτοι . . . . ἐπαισθώμεθα. Malim sic reddere: « Quocirca divinam nos sensisse animadversionem operibus comprobemus. »

(66) Ἀπολογησώμεθα. Ita mss. Billius etiam et Comb. sic emendarunt. Par. ed. ἀπολογησόμεθα.

(67) Τοῦ τῆς ἀνέσεως. Comb. « remissionis, indulgentiæ, prosperioris successus tempore. »

(68) Ποιήσομεν δέ. Sic plerique codd. Edit. ποιήσωμεν.

(69) Ἀνατείνοντες. Plerique, ἀνατείναντες.

(70) Ἐπαιρόμενοι. Non pauci ἐπηρμένοι, « nunc autem animis elati, mollesque, » etc.

(71) Ἡλεί. Reg. bm, Ἠλί.

(72) Εὐπραγίαν. Ita plerique codd. Edit. Par. εὐπραξίαν. Paulo post, monet Comb. vocem, παραγενομένην, « motum » sonare.

(73) Πολυτελείαις. Mss. non pauci, ποικιλίαις, « varietate. »

(74) Ἐμάθετε. Regg. tres, ἔμαθες.

(75) Καλλωπίσωμεν. Pass. καλλωπίζετε, μηδὲ τῷ. Sic mss. plerique. Reg. bm, καλλωπίζεσθαι, pro, καλλωπίζεσθε.

φωτὶ καταλαμπέσθωσαν αἱ οἰκίαι (76), μηδὲ συναυλίαις καὶ κρότοις περιηχείσθωσαν (77)· οὗτος μὲν γὰρ Ἑλληνικῆς ἱερομηνίας ὁ νόμος (78)· ἡμεῖς δὲ μὴ τούτοις τὸν Θεὸν γεραίρωμεν, μηδὲ τὸν παρόντα καιρὸν ἐπαίρωμεν, οἷς οὐκ ἄξιον, ἀλλὰ ψυχῆς καθαρότητι, καὶ διανοίας φαιδρότητι, καὶ λύχνοις τοῖς ὅλον τὸ σῶμα φωτίζουσι τῆς Ἐκκλησίας, θείοις λέγω θεωρήμασι καὶ νοήμασιν, ἐπί τε τὴν ἱερὰν λυχνίαν ἐγειρομένοις, καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην (79) καταλάμπουσι. Μικρόν μοι πρὸς τοῦτο τὸ φῶς, πάντα ὅσα ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ πανηγυρίζοντες ἀνάπτουσιν ἄνθρωποι. Ἔχω τι καὶ μύρον, ἀλλ' ᾧ χρίονται μόνον (80) ἱερεῖς τε καὶ βασιλεῖς, ὄντι ποικίλῳ τε καὶ πολυτελεῖ, καὶ δι' ἡμᾶς κενωθέντι, ἀλλὰ (81) μεγάλου μυρεψοῦ τέχνῃ συγκείμενον. Εἴθε μοι γένοιτο τούτου τοῦ μύρου τὴν εὐωδίαν (82) προσβαλεῖν τῷ Θεῷ! Ἔχω καὶ τράπεζαν τὴν πνευματικὴν ταύτην καὶ ἔνθεον, ἣν ἡτοίμασέ μοι Κύριος ἐξεναντίας (83) τῶν θλιβόντων με, ᾗ προσαναπαύομαι καὶ τρυφῶ, καὶ οὐδὲν ἐξυβρίζω (84) διὰ τὸν κόρον, ἀλλὰ καὶ κοιμίζω πᾶσαν παθῶν ἐπανάστασιν. Ἔχω καὶ ἄνθη, πάντων ἐαρινῶν εὐανθέστερά τε καὶ μονιμώτερα (85), τοῦ ἀγροῦ τοῦ πλήρους, ὃν εὐλόγησε Κύριος, τοὺς ἱεροὺς (86) καὶ εὐώδεις ποιμένας καὶ διδασκάλους, καὶ τοῦ λαοῦ ὅσον καθαρόν τε καὶ ἔκκριτον. Τούτοις στεφανωθῆναι βούλομαι καὶ πομπεύειν, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνισάμενος, καὶ τὸν δρόμον τελέσας, καὶ τὴν πίστιν τηρήσας, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Ἀναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων, ψαλμῳδίαν ἀντὶ τῶν αἰσχρῶν λυγισμάτων τε (87) καὶ ᾀσμάτων, κρότον εὐχαριστήριον ἀντὶ κρότων θεατρικῶν, καὶ χειρῶν πρᾶξιν εὔηχον, σύννοιαν (88) ἀντὶ γέλωτος, ἀντὶ μέθης ἔμφρονα λόγον (89), ἀντὶ θρύψεως σεμνοπρέπειαν. Εἰ καὶ ὀρχήσασθαι δεῖ σε, ὡς πανηγυριστὴν καὶ φιλέορτον, ὄρχησαι μὲν, ἀλλὰ μὴ τὴν Ἡρωδιάδος ὄρχησιν τῆς ἀσχήμονος, ἧς ἔργον Βαπτιστοῦ θάνατος· ἀλλὰ τὴν Δαβὶδ ἐπὶ τῇ καταπαύσει (90) τῆς κιβωτοῦ,

A nemus, nec visibili lumine splendescant domus, nec tibicinum cantu plausibusque personent; hoc enim more gentiles novæ lunæ festum celebrant. At nos ne committamus, ut ad hunc modum Deum 171 honoremus, ac præsens tempus iis rebus quæ minime decent, extollamus; verum animi puritate et mentis hilaritate, et lucernis totum Ecclesiæ corpus illustrantibus, hoc est, divinis contemplationibus et cogitationibus, supra sanctum candelabrum excitatis, quæ universum terrarum orbem luce perfundant. Parva, meo quidem judicio, si cum hoc lumine comparentur, ea omnia lumina sunt, quæ homines, qui festos dies agunt, privatim publiceque accendunt. Unguentum quoque ipse quoddam habeo[4], sed quo sacerdotes solum ac reges unguntur, utpote vario et exquisito, ac nostra causa effuso, sed magni
B unguentarii arte confectum. Atque utinam mihi suavem hujus unguenti odorem Deo offerre contingat! Mensam etiam habeo, spiritualem hanc scilicet ac divinam, quam Dominus paravit mihi, adversus eos qui tribulant me[5], in qua reficior, et delicior, nec propter saturitatem quidquam petulantius ago: quin potius quidquid insurgit turbidarum animi permotionum consopio. Habeo etiam flores, vernis omnibus virentiores magisque durabiles, agri nempe illius pleni, cui Dominus benedixit[6], sacros scilicet et suaviter olentes[7] pastores ac magistros, et quidquid in plebeio ordine purum est atque eximium. His redimi, ac pompam agere cupio, posteaquam
C bonum certamen certavero, et cursum consummavero, fidemque, instar sacri Apostoli, servavero[8]. Hymnos pro tympanis assumamus, psalmodiam pro fœdis modulationibus et cantibus, plausum grati animi indicem et canoram manuum actionem pro theatricis plausibus, modestiam pro risu, prudentem rationem pro ebrietate, gravitatem pro lascivia. Quod si te etiam, ut lætæ celebritatis et festo-

[4] Cant. I, 2. [5] Psal. XXII, 5. [6] Gen. XXVII, 27. [7] II Cor. II, 15. [8] II Tim. IV, 7.

(76) *Αἱ οἰκίαι*. Ita Pass. aliique plures. Deest αἱ in edit.

(77) *Περιηχείσθωσαν*. Ita sex Regg., tres Colb., Or. 1. Regius unus aut alter, Mont. et ed. Par. ἀσχημονείτωσαν, « indecore perstrepant. »

(78) *Ἱερομηνίας*. Reg. b, Mont. γρ. ἱερομανίας. Quod pene prætulerimus. Illic enim de ludorum festorumque omnium profanorum, non Neomeniarum tantum celebritate sermo est. Hic porro refel-
D lendum Suiceri somnium, qui, pro suo in ritus Catholicorum odio, scripsit cereorum in ecclesia luminumque gestationem, a Gregorio tanquam a gentilibus mutuatam, reprehendi. Non vidit vir bonus, quod vidit hic ipse Montacutius, et approbavit superius ad num. 16. Deinde plura hic recenseri, quorum alia prohibita, quia mala sunt, alia non item, tum, quod palmare est, de cereis in ecclesiis templisque non loqui Theologum; sed de cereis in domibus, ubi profano gaudio, quasi in ethnicorum triumphis compotationes inter et comessationes noctem lunalia vincebant. Locus per se patet, nec ullatenus adversatur sibi Gregorius.

(79) *Τὴν οἰκουμένην*. Tres Colb. et Pass. τὴν οἰκίαν, « domum, » quæ lectio nobis arridet. Matth. V, 15.

(80) *Μόνον*. Pass. μόνοι.

(81) *Ἀλλά*. Ita omnes mss. Deest in edit.

(82) *Εὐωδίαν*. « Fragrantiam. »

(83) *Ἐξεναντίας*. Sic communius mss., non divisim, ἐξ ἐναντίας, ut in Par. ed.

(84) *Ἐξυβρίζω*. Ed. Par. addit αἰσχρῶν, quod non exhibent codd. Billius vertit, ἐξυβρίζω, « petulantia efferor; » et paulo post, ἐπανάστασιν, « impetum. »

(85) *Εὐανθέστερά τε καὶ μονιμώτερα*. « Virentiores magisque durabiles. » Sic tres Regg. et editi. Alii, ἀνθηρότερά τε καί, etc. Alii demum, quos sequitur Billius, et Elias, ἀνθηρότερά τε καὶ εὐωδέστερα, « virentiores et fragrantiores. »

(86) *Τοὺς ἱερούς*. Ita septem Regg., Pass., Or. 1, Sav., Comb. et ipse Billius in ora libri sui, quamvis reddiderit, ac veluti legisset, ἱερεῖς, « sacerdotes, » ut in edit. Par.

(87) *Λυγισμάτων τε*. Ita mss. Quod vertit Comb. « cum fœdis gestibus et cantionibus; utrisque, inquit, sic ad libidinem compositis, ut non solum verborum lenocinio, sed et fractis illis motibus ac gesticulationibus castitatem evertant; forte etiam, fractæ vocis inflexionibus. »

(88) *Σύννοιαν*. « Modestiam, gravitatem. » Comb. « Serii animi ac secum cogitabundi disciplinam. »

(89) *Λόγον*. Ita mss. Sav. γρ. λογισμόν.

(90) *Ἐπὶ τῇ καταπαύσει*, etc. « In deductione arcæ ad requiem. »

rum amantem saltare oportet, salta tu quidem, sed non inhonestæ illius Herodiadis saltationem, quæ Baptistæ necem attulit [9] : verum Davidis ob arcæ requiem [10], qua quidem Deo gratam incessionem, agilitate præditam et versatilem mystice designari existimo. Atque hæc quidem prima et maxima nostræ admonitionis pars est.

ἣν ἡγοῦμαι τῆς εὐκινήτου καὶ πολυστρόφου κατα Θεὸν (91) πορείας εἶναι μυστήριον. Πρῶτον μὲν δὴ τοῦτο καὶ μέγιστον τῆς ἐμῆς παραινέσεως

XXXVI. Quod autem ad secundam attinet, non equidem dubito, quin plerique, **172** quod dicturus sum, non libenter accipiant (etenim ita moribus comparatum videmus, ut qui referendæ injuriæ potestatem nactus sit, præsertim si ob ea quæ perpessus est justam irascendi causam habeat, sermonis, iram reprimentis, freno minime pareat), dignum tamen est, quod audiatur et admittatur. Ne immodice atque insolenter tempore abutamur; ne in potestate licentia luxuriemus; ne iis, a quibus læsi sumus, acerbos et amarulentos nos præbeamus; ne, quæ prius reprehendebamus, ea ipsi faciamus. Verum hoc uno fructu ex rerum mutatione percepto, quod molestias et acerbitates effugimus, quidquid ad referendam vicem spectat, detestemur. Satis enim magna pœna censeri debet, hominibus utique probis ac moderatis, cum ii qui molestiam intulerunt, metu concutiuntur, meritasque pœnas exspectant, propriæque conscientiæ cruciatu afficiuntur. Nam quæ quisque, ut jamjam perpessurus, timet, hæc passus est, etiamsi non patiatur; graviusque a se ipso fortasse, quam ab iis qui supplicium illaturi sunt, torquetur. Proinde ne iram metiri in animam inducamus, nec leviores, quam pro criminum atrocitate, pœnas inferre videamur: verum quoniam pœnas omnes exigere non possumus, omnes condonemus: hac ratione iis, a quibus injurias accepimus, meliores ac sublimiores nos præstemus. Ostendamus, quid illos dæmones doceant, quid rursum Christus nos erudiat, qui cum per ea quæ passus est, gloriam ac splendorem habeat, non minus tamen per id superavit, quod ea, quæ poterat, non fecit. Unum hoc Deo, in grati animi significationem referamus · mysterium benignitate augeamus, ad eam rem temporis commoditate utamur.

ΛϚʹ. Δεύτερον δὲ χαλεπὸν μὲν (92) οἶδα λόγον ἐρῶν καὶ δυσπαράδεκτον τοῖς πολλοῖς· φιλεῖ γὰρ ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ ἀντιδρᾷν κακῶς γενόμενος ἄνθρωπος, ἄλλως τε κἂν δικαίαν ἔχων (93) τὴν ὀργὴν ἐξ ὧν πέπονθεν, ἥκιστα λόγου πείθεσθαι χαλινοῖς τὸν θυμὸν ἀνακόπτοντος· ἀκουσθῆναι δὲ ὅμως καὶ προσδεχθῆναι ἄξιον. Μὴ ἀπλήστως χρησώμεθα τῷ καιρῷ, μὴ κατατρυφήσωμεν τῆς ἐξουσίας, μὴ πικροὶ γενώμεθα τοῖς ἠδικηκόσι, μὴ ὧν κατέγνωμεν (94), ταῦτα πράξωμεν· ἀλλ' ὅσον φυγεῖν τὰ δεινὰ τῆς μεταβολῆς ἀπολαύσαντες (95), ὅσον εἰς ἀντίδοσιν ἥκει, μισήσωμεν. Αὐτάρκης δίκη τοῖς γε μετρίοις τὸ τῶν λελυπηκότων δέος, καὶ τὸ προσδοκῆσαι ταῦτα παθεῖν, ὧν εἰσιν ἄξιοι, καὶ οἰκείῳ συνειδότι βασανισθῆναι· ἃ γάρ τις ὡς πεισόμενος δέδοικε, ταῦτα πέπονθε, κἂν μὴ πάθῃ, καὶ πλείω παρ' ἑαυτοῦ τυχὸν ἢ τῶν δρασόντων κολάζεται. Μὴ τοίνυν θελήσωμεν τὴν ὀργὴν μετρηθῆναι, μηδὲ φανῶμεν ἐλάττους κολασταὶ τῆς ἀξίας· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πᾶν εἰσπράξασθαι μὴ δυνάμεθα, τὸ πᾶν συγχωρήσωμεν· γενώμεθα τούτῳ κρείττους τῶν ἠδικηκότων καὶ ὑψηλότεροι· δείξωμεν τί μὲν διδάσκουσιν ἐκείνους οἱ δαίμονες, τί δαὶ (96) ἡμᾶς ἐκπαιδεύει Χριστὸς, ὃς, οἷς πέπονθε τὸ εὐδόκιμον (97) ἔχον, οὐχ ἧττον νενίκηκεν οἷς δυνάμενος οὐ πεποίηκεν. Ἓν ἀντιδῶμεν τῷ Θεῷ χαριστήριον· αὐξήσωμεν χρηστότητι τὸ μυστήριον· εἰς τοῦτο τῷ καιρῷ χρησώμεθα (98).

XXXVII. Eos, a quibus tyrannice oppressi sumus, mansuetudine vincamus; ac maxime quidem nos benignitas ad ignoscendum adducat, visque mandati, eamdem benignitatem nobis in iis rebus, in quibus ea opus habemus, remetiens. Qua enim mensura metiemur, eadem quoque nobis remensum iri perspectum habemus [11]. Quod si quis animo admodum acerbo atque importuno est, Deo, ac futuro tribunali eos qui nos læserunt, relinquamus: nihil de futura pœna per nostram manum detrahamus. Ne bonorum proscriptionem cogitemus, ne ad judicum subsellia trahamus, ne patriis sedibus pella-

ΛΖʹ. Νικήσωμεν ἐπιεικείᾳ τοὺς τυραννήσαντας, καὶ μάλιστα μὲν φιλανθρωπία ἔστω τὸ συγχωροῦν, καὶ ἡ τῆς ἐντολῆς δύναμις, τὴν ἴσην ἀντιδιδοῦσα φιλανθρωπίαν ἡμῖν, ἐν οἷς αὐτοὶ χρήζομεν· ᾧ γὰρ μέτρῳ μετροῦμεν, ἀντιμετρεῖσθαι γινώσκομεν· εἰ δὲ καὶ λίαν τις πικρῶς ἔχει, ἀφῶμεν Θεῷ τοὺς λελυπηκότας. καὶ τῷ ἐκεῖθεν δικαστηρίῳ· μηδὲν τῆς μελλούσης ὀργῆς διὰ τῆς ἡμετέρας χειρὸς ἐλαττώσωμεν. Μὴ δήμευσιν ἐννοήσωμεν, μὴ βήμασι παραστήσωμεν, μὴ πατρίδος ὑπερορίσωμεν, μὴ μάστιξιν αἰκισώμεθα, μηδέ τι τῶν ὅσα πεπόνθαμεν, ἵν' εἴπω συντόμως, δράσωμεν. Ποιήσωμεν κἀκείνους ἐπιεικεστέ-

[9] Matth. XIV, 1 et seq.; Marc. VI, 14 et seq. [10] II Reg. VI, 14. [11] Matth. VII, 2; Marc. IV, 24.

(91) *Τῆς εὐκινήτου καὶ πολυστρόφου κατὰ Θεόν*, etc. « Qua quidem ex Dei rationibus institutam incessionem agilitate celerem significari puto. »

(92) *Χαλεπὸν μέν*. Ita quatuor Regg., Or. 1, Pass. etc. Deest μέν, in ed.

(93) *Ἄλλως τε κἂν δικαίαν ἔχων*. Ita Regg. plures, Or. 1, et Pass. Editi vero, ἄλλως τε δὲ, κἂν δικαίαν ἔχῃ.

(94) *Κατέγνωμεν*. Colb. k, κατεγνώκαμεν.

(95) *Ἀπολαύσαντες*. Colb. k, ἀπολαύσωμεν.

(96) *Τί δαί*. Alii, τί δέ.

(97) *Τὸ εὐδόκιμον*. Tres Regg. et Mont. γρ. τὸ εὐδοκιμεῖν, « Qui quibus ulcisci licebat, » etc.

(98) *Χρησώμεθα*. Duo Regg., Pass., Comb., Mont. γρ. καταχρησώμεθα. Is addit, « forte etiam, χρησόμενοι. »

A ρους, ἂν ἄρα δυνατὸν (99), τῷ καθ' ἡμᾶς ὑποδείγματι. Εἴ τῳ (1) πέπονθεν υἱὸς, εἴ τῳ πατὴρ, εἴ τῳ γυνὴ, συγγενὴς (2), φίλος, ἢ ἄλλος τις τῶν τιμίων, πᾶσι τὸ παθεῖν ἔμμισθον καταστήσωμεν (3), διὰ τοῦ πεῖσαι φέρειν καρτερῶς ἃ πεπόνθασι· τοῦτο μεῖζον αὐτοῖς ἢ ἄλλο τι χαριούμεθα (4). Εἴπω καὶ τὸ μέγιστον ὧν εὖ πάσχομεν; δήμοις καταβοῶνται καὶ πόλεσιν οἱ διώξαντες, ἐν θεάτροις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν συλλόγοις· τὰ παλαιὰ μακαρίζεται, τὰ νέα στηλιτεύεται, καὶ παρ' αὐτῶν τῶν συνδιωξάντων, ὃ καὶ παράδοξον, αὐτοὶ καθέλκονται παρ' αὐτῶν μετὰ πάσης καταβοήσεως (5) οἱ θεοὶ, ὡς πολὺν αὐτοὺς ἀπατήσαντες (6) χρόνον, καὶ ὀψέ ποτε (7) τῆς ἀπάτης ἐληλεγμένης· καὶ ὁ χθὲς προσκυνητὴς σήμερον ὑβριστής. Τούτων τί μεῖζον ἐπιζητοῦμεν; Νῦν ταῦτα καὶ ἴσως μικρὰ τοῖς ἀθλίοις. Ἔσται καιρὸς, ἡνίκα ὄψομαι τοὺς B ἐμοὺς ὑβριστὰς, καὶ τὸν μέγαν τούτων (8) καθηγητὴν, τὴν ἑαυτῶν ἀποκλαιομένους κακίαν, ἡνίκα ἂν πᾶσα κρίνηται καὶ βασανίζηται πονηρία.

mus, ne flagris cruciemus, ne denique, ut brevi complectar, quidquam eorum quæ perpessi sumus, faciamus. Eos quoque, si modo id possint, exemplo nostro faciliores ac benigniores **173** reddamus. Si cui filius passus est, si cui pater, si cui uxor, aut cognatus, aut amicus, aut alius quispiam nobis charus, demus operam, ut cuique eorum mercedem cruciatus afferat, ipsis nimirum persuadentes, ut forti animo ferant quæ passi sunt. Hoc beneficio nullum majus ipsis dare possumus. Vultis beneficium omnium, quæ accepimus, maximum commemorem? Vulgi et civitatum clamoribus exagitantur, qui nos persecuti sunt, in theatris, in foro, in conventibus. Vetera beata prædicantur, nova maledictis omnibus ad infamiam sempiternam configuntur; quodque mirandum est, ab iis etiam qui persecutionis socii fuerunt, ipsimet dii, ut qui eos longo tempore deceperint, sero tandem deprehensa fraude atque impostura, ab ipsis cum omni clamore præcipites deturbantur: isque, qui hesterna luce adorator erat, hodierna est conviciator. His quid majus, quid gravius exposcimus? Ac nunc quidem ista, et, ut fortasse miseri homines arbitrantur, exigua. Erit tempus, cum eos, a quibus contumelia affectus sum, ac magnum eorum ducem, improbitatem suam deplorantes videbo; tum nimirum, cum omnis iniquitas expendetur et examinabitur.

ΛΗ'. Ἐῶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἡμέτερα, καὶ τὰς καθ' ἡμᾶς (9) ἐκεῖθεν ἀποκειμένας μάστιγας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς σοὺς ἐλθὲ (10) λόγους καὶ φόβους οὐ ποιηταῖς μόνον (11), [ἀλλὰ καὶ ἀνδράσι φιλοσόφοις ἀρέσκοντας, τοὺς Πυριφλεγέθοντάς (12) σου, καὶ τοὺς Κωκυτοὺς, καὶ τοὺς Ἀχέροντας, οἷς ἀδικίαν (13) κολάζουσι, Τάνταλος, Τιτυὸς, Ἰξίων. Ἰουλιανὸς ταύτης C ὁ βασιλεὺς ὑμῶν τῆς φρατρίας, μετ' ἐκείνων ἀριθμηθήσεται, καὶ πρὸ ἐκείνων, κατά γε τὸν ἐμὸν λόγον καὶ ὅρον (14)· οὐ δίψῃ κολαζόμενος ἐν λίμναις ἐπιγενείοις, ἢ κορυφῆς ὑπερτέλλοντα δειμαίνων πέτρον (15), ὡς τῇ τραγῳδίᾳ δοκεῖ, ἀεὶ μὲν ἀνωθούμενον, ἀεὶ δὲ κατασυρόμενον· οὐδὲ ῥοιζουμένῳ (16) τροχῷ συγκυκλούμενος, οὐδὲ ὄρνισι τὸ ἧπαρ κειρόμενος, οὔποτε λεῖπον, ἀεὶ δὲ πληρούμενον· εἴτε ἀλήθεια ταῦτά ἐστιν, εἴτε μῦθος, παραδεικνὺς τὴν ἀλήθειαν ἐν τοῖς πλάσμασιν· ἀλλ' ὀψόμεθα τίσι καὶ οἵοις

XXXVIII. Mitto divina et nostra, eaque flagra, quæ juxta doctrinam nostram impios illic manent. Sed ad tuos tu sermones et terrores te confer, non poetis modo, sed philosophis quoque placentes; Pyriphlegethontes, inquam, tuos, et Cocytos, et Acherontes, per quos injustitiam puniunt, Tantalus, Tityus, Ixion. Julianus imperator vester hujus sodalitii est, ac cum illis, imo, ut quidem ipse statuo, ante illos recensebitur: non ille quidem sitis cruciatum in stagnis ad barbam usque prominentibus perpetiens, aut, ut tragœdiæ videtur, saxum expavescens grande cervici imminens, quod ut sursum semper impellitur, ita etiam semper deorsum labitur: aut hanc pœnam luens, ut magno impetu cum rota stridente volvatur, vel ipsius jecur ab avibus depascatur, nec tamen unquam deficiat, sed semper impleatur; sive veritas hæc sint, sive fabula,

(99) *Δυνατόν*. Quinque Reg., Colb. 3, Or. 1, Pass. δυνηθῶσι.

(1) *Τῳ*. Sine accentu, pro τινί, « cui, alicui. »

(2) *Συγγενής*, etc. Colb. 3, Pass. ἢ συγγενὴς, ἢ φίλος, ἢ, etc.

(3) *Τὸ παθεῖν ἔμμισθον καταστήσωμεν*. « Demus operam ut cuique eorum bene cedant acceptæ injuriæ, nec mercede careant. »

(4) *Χαριούμεθα*. Mont. γρ. χαρισόμεθα.

(5) *Καταβοήσεως*. Pass. κακοβοήσεως. Quæ lectio videtur optima.

(6) *Ἀπατήσαντες*. Ita Reg. bu, Coisl. 2, Pass., etc. In nonnullis tamen, ut in editis, ἀδικήσαντες, « injuria allicientes. »

(7) *Ὀψέ ποτε*. Sic Pass., Sav., Combef., etc. Deest ποτέ in edit.

(8) *Τούτων*. Herv. τοῦτον. Paulo post ἀποκλαιομένους, « deplorantes, » duo Regg. ἀποκλαομένους, « defringentes. » Et mox, ἡνίκα ἂν πᾶσα. Deest ἂν in tribus Regg. et Pass.

(9) *Καθ' ἡμᾶς*. Sic Pass. et alii plures. Tres vero Regg. καθ' ἡμῶν. « Sed falsa, » inquit Montac., « non enim nobis ista, sed Juliano et similibus reposita sunt. » Correxit Billius. Reg. 1, Colb. 3, Coisl. 2, Oxon., καθ' ἡμῶν ἐπαναστάσεις, καὶ καθ' ἡμᾶς ἐκεῖθεν ἀποκειμένας μάστιγας.

D (10) *Ἐπὶ τοὺς σοὺς ἐλθέ*. In Pass. aliisque nonnullis, deest ἐπί, et pro ἐλθέ legitur διελθε. In quibusdam, ἐπί et διελθε simul occurrunt; sed vacat ἐπί, servato διελθε.

(11) *Μόνον*. Sic plerique codd. Editi vero, μόνοις.

(12) *Τοὺς Πυριφλεγέθοντας*. Sic rectius mss. codices. In edit. pro τούς ponitur καί. Pyriphlegethon, Cocytus et Acheron inferorum fluvii, juxta poetas.

(13) *Οἷς ἀδικίαν*, etc. « Quibus injustitiam comprimunt, coercent, pœnæ suæ exemplo, Tantalus, » etc., ut bene interpretatur Elias. De Tantali, Tityi et Ixionis cruciatibus, vide Ovid. *Metamorph.* IV, 5.

(14) *Κατά γε*, etc. Tres Regg., Colb. k, Or. 1, κατά γ' οὖν τὸν ἐμὸν ὅρον καὶ λόγον· οὐ δίψει, etc.

(15) *Δειμαίνων πέτρον*. Verba sunt Euripidis in *Oreste*.

(16) *Ῥοιζουμένῳ*. Colb. k, ῥοιζομένῳ.

veritatem in figmentis indicans: **174** verum, quibus tum et quantis pœnis afficiatur, videbimus, quamque his gravioribus et acerbioribus, siquidem scelerum magnitudini ultiones et supplicia respondent.

XXXIX. Hoc tibi pro pede sit hospitale munus, vir optime, et sagacissime, ut te tuis verbis alloquar. Hæc nos, qui per magnam et admirandam legem tuam a sermonibus atque litteris exclusi fuimus. Videsne jam quod non futurum erat ut perpetuo taceremus, nec per decreta tua sermonibus ac litteris multaremur, sed liberam tandem vocem mitteremus, quæ stoliditatem tuam refutaret? Ut enim nec cataractæ Nili ab Æthiopia in Ægyptum cadentes, ulla arte inhiberi possunt, nec solis radius, tametsi nube aliquantisper obducatur; sic nec Christianorum lingua præpediri, ne res vestras insectetur atque traducat. Hæc tibi Basilius et Gregorius, conatus tui adversarii artisque æmuli, quemadmodum et ipse arbitrabaris, et aliis persuadebas, per ea quæ minabaris, nos ornans, acriusque ad pietatem acuens, quos cum et vita, et sermone, et mutua concordia claros et celebres jam inde a Græcia esse nosses, Cyclopico honore afficiebas, postremosque ad persecutionem reservabas, ac fortasse tanquam triumphale quoddam ingens et magnificum munus dæmonibus excogitabas, si te a Perside redeuntem excepissent, aut etiam ad barathrum tuum una abripere sperabas, improbe hoc tibi opinione fingens.

XL. Neque enim adolescentibus illis ignaviores sumus, qui in flammis rore perfusi sunt, et belluas per fidem vicerunt, et cum forti matre, et fortiori sacerdote alacri animo periculis sese objecerunt; illudque planum ac perspicuum fecerunt, fidem unam ex omnibus rebus esse, quæ nulla vi expugnari queat: aut his, te imperante, juvenibus, **175** quorum alter, cum deorum tuorum matri contu-

A τηνικαῦτα κολαζόμενος, καὶ ὡς πολὺ τούτων χαλεπωτέροις, εἴπερ πρὸς μέτρον τῶν ἁμαρτανομένων αἱ τίσεις καὶ ἀντιδόσεις (17).

ΛΘ'. Τουτό τοι ἀντὶ ποδὸς ξεινήϊον (18), ὦ λῷστε καὶ συνετώτατε, ἵνα σε προσείπω τοῖς σοῖς· ταῦτα οἱ τῶν λόγων ἀποκλεισθέντες ἡμεῖς, κατὰ τὴν μεγάλην καὶ θαυμαστήν σου νομοθεσίαν. Ὁρᾷς, ὡς οὐκ εἰς τέλος ἐμέλλομεν σιωπήσεσθαι, οὐδὲ ἀλογίαν (19) κατακριθήσεσθαι τοῖς σοῖς δόγμασιν, ἀλλὰ ῥήξειν (20) φωνὴν ἐλευθέραν (21), καὶ τῆς σῆς ἐλεγκτικὴν ἀλογίας; Οὔτε τοὺς Νειλῴους (22) καταῤῥάκτας ἐπισχεῖν μηχανή τις, τοὺς ἀπ' Αἰθιοπίας ὑπὲρ Αἰγύπτου (23) πίπτοντας, οὔτε ἡλιακὴν ἀκτῖνα, κἂν πρὸς ὀλίγον νέφει καλύπτηται· οὔτε Χριστιανῶν γλῶσσαν πεδῆσαι, B τὰ ὑμέτερα στηλιτεύουσαν. Ταῦτά σοι Βασίλειος καὶ Γρηγόριος, οἱ τῆς σῆς ἐγχειρήσεως ἀντίθετοι καὶ ἀντίτεχνοι, ὡς αὐτός τε ᾤου, καὶ τοὺς ἄλλους ἔπειθες, ἀποσεμνύνων ἡμᾶς οἷς ἠπείλεις, καὶ θήγων πλέον πρὸς τὴν εὐσέβειαν, οὓς καὶ βίῳ, καὶ λόγῳ, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίᾳ περιφανεῖς, καὶ γνωρίμους ἔτ' ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰδὼς, τὴν Κυκλώπειον ἐτίμας τιμὴν (24), καὶ τελευταίους ἐταμιεύου τῷ διωγμῷ (25), καὶ δῶρον ἐπινίκιον ἴσως ἐπενόεις (26) τοῖς δαίμοσι μέγα τι καὶ μεγαλοπρεπὲς, εἴ σε ἀπὸ τῆς Περσίδος ὑποδεξώμεθα (27) ἐπανήκοντα, ἢ καὶ συναρπάσειν πρὸς τὸ σὸν βάραθρον ἤλπισας, κακῶς οἰόμενος.

Μ'. Οὐ γὰρ ἀγεννέστεροι τῶν νεανίσκων ἐκείνων C ἡμεῖς, τῶν ἐν πυρὶ δροσισθέντων καὶ θῆρας νικησάντων ἐκ πίστεως, καὶ μητρὶ γενναίᾳ, καὶ ἱερεῖ γενναιοτέρῳ προθύμως συγκινδυνευσάντων (28), καὶ δειξάντων, ὅτι μόνον τῶν ἁπάντων πίστις ἀνάλωτον (29)· ἢ τούτων δὴ τῶν ἐπὶ σοῦ νεανίσκων (30), ὧν ὁ μὲν τὴν μητέρα τῶν σῶν θεῶν καθυβρίσας, καὶ βωμὸν διασπείρας, προσήχθη μὲν ὡς κατάκριτος,

(17) *Τῶν ἁμαρτανομένων αἱ τίσεις καὶ ἀντιδόσεις.* Ita magno consensu codices. Ed. Par. τῶν ἁμαρτανόντων. Pass. αἰτήσεις. Reg. h, ἀνταποδόσεις.

(18) *Ἀντὶ ποδὸς ξεινήϊον.* « Hoc tibi pro pede sit hospitale munus, » id est, ut interpretatur Elias: « Hic tibi a nobis sermo, atque hæ pœnæ, pro ea, qua in Christianos usus es, crudelitate ac sævitia, te excipient. » Quod autem addit Gregorius: « ut te tuis verbis alloquar, » idcirco dixit, quod hæc verba ex Homero, *Odyss.* XXII, vers. 290, sint desumpta. Unus enim e procis Penelopes, Ctesippus nomine, Ulyssem paupertatem simulantem bovis pede percusserat; cum vero proci cæderentur, Ulyssis bubulcus hunc Ctesippum hastæ ictu interemit, his eum verbis compellans:

Τοῦτό τοι ἀντὶ ποδὸς ξεινήϊον, ὅν ποτ' ἔδωκας
Ἀντιθέῳ Ὀδυσσῆϊ δόμον κατ' ἀλητεύοντι.

Hoc tibi pro pede hospitale munus, quem nuper [dedisti
Divino Ulyssi domi suæ mendicanti.

quæ verba videntur a Gregorio usurpata, instar proverbii, pro « malum malo rependere. »

(19) *Οὐδὲ ἀλογίαν.* Billius: « silentio. »

(20) *Ῥήξειν.* Oxon. ῥῆξαι.

(21) *Ἐλευθέραν.* Sic mss. non pauci. Herv. et Par. ἐλευθέριον.

(22) *Νειλῴους.* Pass., Νιλῴους. Heins., Νείλου.

(23) *Αἰγύπτου.* Reg. a, Αἰγύπτῳ.

(24) *Τὴν Κυκλώπειον,* etc. « Cyclopico honore afficiebas. » Cyclops Polyphemus, ut videre est *Odyss.* IX, vers. 366, Ulyssi hospitale munus poscenti, quod promiserat pro dulci vino, respondit se ei hoc hospitale munus daturum, quod eum postremum omnium comederet.

D *Οὖτιν ἐγὼ πύματον ἔδομαι μετὰ οἷς ἑτάροισι,*
Τοὺς δ' ἄλλους πρόσθεν· τὸ δέ τοι ξεινήϊον ἔσται.

Neminem (id est Ulyssem) *ego extremum edam [post suos socios,*
Alios vero prius: hoc tibi hospitale munus erit.

(25) *Διωγμῷ.* Vocem hanc restituimus codicum omnium auctoritate. Billius legit, κινδύνῳ, et vertit: « ad periculum. »

(26) *Ἐπενόεις.* Alter codex, ἐνενόεις.

(27) *Ὑποδεξώμεθα.* Duo Regg. et Or. 1, ὑποδεξάμεθα. Quidam, ὑποδεξόμεθα. Alii, ὑποδέξωνται, « dæmones » nimirum. Quæ lectio, quam sequitur interpres, satis commoda.

(28) *Συγκινδυνευσάντων.* Reg. a, συγκινδυνευόντων.

(29) *Ἀνάλωτον.* Reg. a, ἀνάλωτος.

(30) *Νεανίσκων.* Sic quinque Reg., Colb. k, Or. 1, et Sav. in Reg. b, γρ. νεανιευσαμένων, quod se-

εἰσῆλθε (31) δὲ ὡς νικηφόρος, καὶ πολλὰ σου τῆς ἁλουργίδος καὶ τῶν λόγων καταγελάσας, ὡς ψηφολογικῶν καὶ γελοίων, μετὰ πλείονος ἐξῆλθε τῆς παῤῥησίας, ὡς εἴ τις (32) ἀπὸ δείπνου ἐπαναστρέφων καὶ λαμπρᾶς ἑστιάσεως· ὁ δὲ πᾶν (33) τὸ σῶμα δορκαλίσι καταξανθεὶς εἰς βάθος, καὶ μικρὰ πνέων ἔτι τοῖς τραύμασι, τοσοῦτον ἀπεῖχεν ἐνδιδόναι πρὸς τὰς βασάνους, ἢ δεινόν τι τῶν παρόντων νομίζειν, ὥστε, ἐπειδή τι τοῦ σώματος εἶδεν ἀνεπηρέαστον ταῖς πληγαῖς, καὶ προσῃτιᾶτο τοὺς βασανιστὰς, ὡς ὑβριστὰς, καὶ οὐ πᾶν τὸ σῶμα τιμήσαντας, ἀλλά τι παρέντας ἄξαντον καὶ ἀνίερον· παραδεικνὺς ἅμα τὴν κνήμην, ὡς μόνην διαφυγοῦσαν τοὺς ὄνυχας, καὶ μηδὲ ταύτης φείδεσθαι διακελευόμενος.

meliam intulisset, atque ipsius aram diruisset, adductus quidem est ut nocens ac facinorosus, ingressus est autem ut laureatus, ac purpuram tuam, et sermones, ut inanes et futiles, ingenti risu prosecutus, cum majori libertate ac fiducia exiit, non secus ac si quis a cœna et splendido epulo rediret: alter, loris toto corpore ad intimas usque partes laceratus, ac præ vulneribus exiguum quiddam spirans, tantum tamen ab eo abfuit ut tormentis succumberet, aut præsentium quidquam grave atque acerbum existimaret, ut, cum quamdam corporis partem a plagis intactam et inoffensam vidisset, tortores etiam ipsos, tanquam contumeliosos, accusaret, ut qui totum ipsius corpus honore minime affecissent, verum aliquid non laceratum nec sanctitate affectum reliquissent: tibiam simul demonstrans, ut quæ sola ungulas effugisset, eosque, ut ne huic quoque parcerent, inhortans.

ΜΑ'. Οὗτος ὁ λόγος (34) σοι τῶν Πορφυρίου ψευσμάτων καὶ ληρημάτων, οἷς ὑμεῖς ὡς θείαις φωναῖς ἀγάλλεσθε, ἢ τοῦ σοῦ *Μισοπώγωνος*, εἴτ' οὖν *Ἀντιοχικοῦ* (ἀμφότερα γὰρ ἐπιγράφεις τῷ λόγῳ), οὔ τι, (35) Χριστιανοῖς ἀτιμότερον· ὃν τότε μὲν ἡ πορφυρὶς μέγαν ἐποίει, καὶ οἱ πάντα τὰ σὰ θαυμάζοντες κόλακες· νῦν δὲ πώγων ἐστὶ περιφερόμενος (36) καὶ περισυρόμενος, καὶ τοῖς συμπεπονηκόσιν (37 ὁμοῦ γελώμενος, ἐν ᾧ σὺ μὲν ἀπερίττῳ τοῦ σώματος, καὶ τῷ μηδεπώποτε (38) τυχεῖν ἀπεπτήσας ἐξ ἀπληστίας, μέγα φυσᾷς (39), ὡς δή τι θαυμάσιον λέγων· ὅτι δὲ Χριστιανοὺς ἤλασας οὕτω πικρῶς, καὶ τοσοῦτον ἔθνος καὶ οὕτως ἱερὸν παρανάλωσας, ἑκὼν παρατρέχεις. Καίτοι γε ἑνὸς μὲν ἀνδρὸς ἀπεπτήσαντος, ἢ ἐρυγὰς φυσικὰς ἀφέντος, τί παρὰ τοῦτο τῷ κοινῷ βλάβος; τοσούτου δὲ διωγμοῦ κινηθέντος, καὶ τοσαύτης καινοτομηθείσης συγχύσεως, πῶς οὐκ ἀνάγκη (40) πάντα τὰ Ῥωμαίων ἔχειν κακῶς, ὥσπερ οὖν καὶ ἐσχηκότα φαίνεται;

XLI. Hæc oratio, Porphyrii mendaciis et deliramentis, quibus vos tanquam divinis vocibus exsultatis, aut etiam pro *Misopogone* tuo, seu *Antiochico* (nam utroque modo orationem inscribis), apud Christianos haudquaquam vilior est et contemptior. Quam tuam orationem purpura tum magnam reddebat, et adulatores illi, qui tua omnia laudibus in cœlum vehebant: nunc autem ea mera barba est, quæ corrumpitur et raptatur, ac simul cum iis a quibus elaborata est, irridetur, in qua tu quidem ob frugalem minimeque supervacaneum corporis victum cultumque, et quod nunquam ex nimia saturitate cruditatem contraxeris, magnopere te inflas, tanquam scilicet admirandum quiddam narrans: quod autem Christianos tam acerbe vexaveris, tamque gentem tamque sacram obtriveris ac pene confeceris, consulto præteris. Verum cum vir unus cruditate laboravit, aut naturales ructus emisit, quid inde respublica detrimenti accipit? cum autem
176 tanta persecutio commota est, tantaque rerum

quitur Billius, et vertit, « aut his scilicet, qui te imperante strenuum animum præstiterunt. » Quinam autem fuerint illi duo juvenes Christiani, ignoratur. Putat Elias hic mentionem fieri de Marco Arethusio, et de Eusebio Samosatense. Verum, ut cætera omnia, quæ huic opinioni adversantur, omittam, nunquam Gregorius eos, νεανίσκους, « juvenes, » appellasset. Probabilius est forsitan unum ex his fuisse Theodorum, quem anno 362 Antiochiæ Julianus Salustio præfecto cruciandum tradidit. Favet Augustinus, qui lib. XVIII *De civ. Dei*, c. 52, hunc martyrem « juvenem » appellat.

(31) *Εἰσῆλθε*. Lectionem hanc tuentur mss. non pauci. Tres tamen Regg. habent ἦλθε. In Savil. γρ. προσῆλθε.

(32) *Ὡς εἴ τις*. Ita melioris notæ codices. Nonnulli et Par. ed. ἢ εἴ τις.

(33) *Πᾶν*. Sic tres Regg. et Or. 1, Herv. et Par., ἅπαν.

(34) *Οὗτος ὁ λόγος*, etc. « Epilogus hæc sunt, » inquit Elias, « ac brevis quædam et summaria eorum, quæ dicta sunt, collectio. » Juliani ac Porphyrii libros hic insectatur Gregorius. Porphyrius enim, de quo sæpe Augustinus lib. *De civ. Dei*, Christianæ fidei, ut Julianus, desertor et hostis infensissimus, libros quindecim adversus Christianam doctrinam, mendaciis et deliriis plenos, ita ore pestifero evomuerat, ut præstantissimi pietatis laude imperatores eos igni concremari jusserint. Julianus vero, cum adversus Persas profectus Antiochiam venisset, orationem una cum magistro suo Libanio scripsit contra Antiochenses, qui hircinam ipsius barbam cavillis incesserant. Hanc orationem duplici titulo, *Misopogon* et *Antiochicum* inscripsit. Ad hæc igitur scripta alludit Gregorius, quasi diceret, ut cum Elia loquar: « Oratio, nuper a me edita, tuaque flagitia traducens, Porphyrii mendaciis et deliriis, aut *Misopogone*, Christianorum quidem judicio, neutiquam inferior est, et contemptior. » Hunc locum non male reddit Pirchimerus: « Sit tibi hic sermo pro Porphyrii mendaciis... pro sermone tuo quem Osorem barbæ... quo nihil Christianis est contemptibilius, » etc. Videtur legisse, ἀντὶ Πορφυρίου ψευσμάτων, quæ lectio commoda, et acrius Julianum ferit, ut observat Billius.

(35) *Οὔ τι*. Elias legit, οὔ τι, quod Billius sequitur.

(36) *Περιφερόμενος*. Sic Elias, Pass., etc., quam lectionem exhibet Par. ed. Billius tamen, ea posthabita, legit, περιφθειρόμενος, « quæ corrumpitur. »

(37) *Συμπεπονηκόσιν*. Pass. πεπονηκόσιν.

(38) *Μηδεπώποτε*. Regg. a, bm, μηδέποτε.

(39) *Φυσᾷς*. Sic Reg. bm, Pass., Sav. et Combef. Par. ed. φυσήσας.

(40) *Πῶς οὐκ ἀνάγκη*, etc. « Nonne erat necesse, ut res omnes Romanorum male se haberent. » Bill.: « Quidnam afferri potest, quin Romanorum res omnes male atque incommode se habeant. »

perturbatio inducta, qui fieri potest, ut Romanorum res omnes non male se habeant, quemadmodum etiam se habuisse cernuntur

XLII. Hæc tibi a nobis columna, Herculeis columnis sublimior et splendidior. Nam illæ uno tantummodo loco fixæ sunt, ab iisque duntaxat qui eo se conferunt, conspici possunt; hæc autem fieri non potest quin motu prædita ubique atque omnibus nota et clara sit: quam etiam futurum tempus, mihi crede, suscipiet, te tuaque scelera proscindentem, cæterosque omnes, ne hujusmodi quamdam adversus Deum rebellionen aggrediantur, erudientem et admonentem, ne alioqui eadem perpetrantes, eadem quoque recipiant.

A ΜΒ'. Αὕτη σοι παρ' ἡμῶν στήλη, τῶν Ἡρακλείων στηλῶν ὑψηλοτέρα τε καὶ περιφανεστέρα· αἱ μὲν γὰρ ἐφ' ἑνὸς τόπου πεπήγασι, καὶ μόνοις εἰσὶ θεαταὶ τοῖς ἐκεῖσε ἀφικνουμένοις· τὴν δὲ οὐκ ἔστι μὴ πανταχοῦ καὶ (41) πᾶσι γνωρίζεσθαι κινουμένην, ἣν καὶ ὁ μέλλων ὑπολήψεται (42) χρόνος, εὖ οἶδα, σέ τε καὶ τὰ σὰ στηλιτεύουσαν, καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας παιδεύουσαν, μή τινα τοιαύτην κατὰ Θεοῦ τολμᾷν ἐπανάστασιν, ἵνα μὴ, τὰ ὅμοια δράσαντες, τῶν ἴσων καὶ ἀντιτύχωσιν.

(41) *Πανταχοῦ καί.* Reg. bm, Savil., Pass. πάντη τε καί.

(42) *Ὑπολήψεται.* Reg. bm, ὑπολείψεται.

177 MONITUM IN ORATIONEM VI.

I. Gregorius, Theologi nostri pater, vir alioqui optimus, et veræ catholicæque religionis defensor studiosissimus, Arianorum fraudes, qua erat simplicitate, minus animadvertens, quosdam hoc veneno afflatos benigne susceperat, et cuidam impiæ eorum sententiæ subscripserat. Quæ res tanta indignatione monachorum animos permovit, ut confestim ab ipsius communione sese removerint, suoque exemplo magnam populi partem ad se pertraxerint. Hinc latissima Arianis ad oppugnandos Catholicos aperta est via; malumque multo longius serpsisset, nisi Theologi nostri cura restitisset, fidemque suam ipsius pater Gregorius aperte professus esset, petiissetque sibi condonari quidquid in ea re per imprudentiam deliquerat. Tum monachi cum episcopo suo facile in gratiam redierunt. Pace igitur composita, hanc Gregorius noster orationem habuit, qua primum officii sui causas reddit, ac, occasione data, vitæ monasticæ formam elegantissime describit; deinde pro accepto beneficio gratias Deo agit; et, ad inflammandos majori concordiæ studio Nazianzenos, pacis laudes atque utilitates exponit, easque cum discordiæ incommodis conferendo, mirum in modum amplificat. Postea eos hortatur, ne deinceps tam facile ab errantium fratrum societate se separent, sed eos potius humana fraternaque charitate corrigant. Demum patri suo de monachorum reditu gratulatus, orationem catholica Trinitatis confessione concludit.

II. Hanc autem orationem sic auspicatur Gregorius: « Linguam meam solvit alacritas, legemque humanam propter Spiritus legem contemno; ac sermonem, quem nondum ulli concessi, paci dono offero. » Postrema hæc verba: « quem nondum ulli concessi, » in errorem induxere virum alioqui non ineruditum (43), ut hanc esse omnium Gregorii orationum primam crederet, quamvis certum sit geminas *Adversus Julianum* invectivas fuisse Nazianzeni schismatis tempore scriptas (44). Præterea orationem *De Pascha et tarditate*, et alteram *De fuga in Pontum*, jam tum habitas fuisse, invictis, ni fallimur, argumentis demonstravimus, idque ipsæ per se orationes loquuntur. Itaque cum Gregorius ait se « nondum ulli sermonem concessisse, » non nisi de eo loquitur tempore, quo « discissa Christi tunica, » ut ejus verbis utar, imo « lacerato corpore, sermonis ipsius radios, veluti nubes quædam, dolor obtegebat; » unde, reddita pacis serenitate, silentium exuit, atque orationem coram populo habuit.

III. Paulo aliter censet doctissimus Tillemontius, qui tamen ipse hoc etiam ordine orationem, de qua agitur, collocat. Etenim veritus Nazianzenum schisma rejicere post Gregorii sacerdotium, huc pene inclinat, ut « sermonem nondum ulli » priorem isto « concessum » a Gregorio fuisse credat. Nobis vero nullam hic esse difficultatem videtur, cum, in *Vita Gregorii*, non nisi postquam ordinatus est presbyter Theologus, ortum esse Nazianzenæ Ecclesiæ schisma, validissimis argumentis probaverimus. Quo vero **178** tempore fuerit istius luctuosi schismatis exordium, definire non facile est. Constat tamen nullum in Nazianzena Ecclesia fuisse dissidium, cum tres primas orationes habuit Gregorius. Felix namque et amantissimum pacis concordiæque donum vigebat adhuc anno 362, omnesque mutuæ charitatis vinculo jungebantur. Prodiit igitur monachorum schisma intra fines anni 363 (45). Etenim exeunte hoc eodem anno, jam tum eruperat, cum in Pontica solitudine primam invectivam scriberet Gregorius, et ad sequentis anni 364 primordia perseverasse videtur. Duravit per breve et exiguum tempus, vel, ut cum Gregorio loquar, « quatenus per dissidium, pacis bonum dissidentes intelligerent. » Hi

(43) *Bibl. univ.*, tom. XVIII, an. 1690, art. 1.

(44) Vid. Mon. in Orat. I et III.

(45) Vid. Or. IV, n. 10.

sunt limites intra quos Nazianzenum schisma concludi debet. Cæterum in illo compescendo, singularem uterque Gregorius prudentiam adhibuit, admirabilem charitatem exhibuit, eamque mansuetudinem et moderationem, quam omnibus retro sæculis exemplo esse pastoribus ad componendas controversias, animosque flectendos, optandum esset.

ΛΟΓΟΣ Ϛ'.

Εἰρηνικὸς Α' (46), *ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων, μετὰ τὴν σιωπὴν* (47), *ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ* (48).

Α'. Λύει μου (49) τὴν γλῶτταν ἡ προθυμία, καὶ περιφρονῶ τὸν ἀνθρώπινον νόμον διὰ τὸν νόμον τοῦ Πνεύματος· καὶ δίδωμι τῇ εἰρήνῃ τὸν λόγον, οὔπω πρότερον οὐδενὶ συγχωρήσας. Πρότερον μὲν γὰρ ἡνίκα ἐστασίαζε πρὸς ἡμᾶς τὰ μέλη, καὶ τὸ μέγα καὶ τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ διῃρεῖτο (50) καὶ διεκόπτετο, ὡς μικροῦ καὶ διασκορπίζεσθαι τὰ ὀστᾶ ἡμῶν παρὰ τὸν ᾅδην, οἷον γῆς βάθος ἀρότρῳ ῥηγνύμενον (51), καὶ κατὰ γῆς σκεδαννύμενον, καὶ τὸν ἄτμητον, καὶ ἀμέριστον, καὶ ὑφαντὸν δι' ὅλου χιτῶνα κατατεμὼν ὁ πονηρὸς ὅλον ἑαυτοῦ πεποίητο, τοῦτο δι' ἡμῶν δυνηθεὶς, ὃ διὰ τῶν τὸν Χριστὸν (52) σταυρωσάντων οὐκ ἴσχυσεν· τότε μὲν δὴ φυλακὴν ἐθέμην (53) τοῖς χείλεσιν, οὐδ' ἄλλως (54) προθύμοις οὖσι περὶ τὸν λόγον, ὅτι τῇ δι' ἔργων φιλοσοφίᾳ καθᾶραι πρῶτον ἐμαυτὸν (55), εἶτα τὸ στόμα τῆς διανοίας ἀνοίξας ἑλκύσαι πνεῦμα, εἶτα ἐξερεύξασθαι λόγον ἀγαθὸν, καὶ *λαλεῖν Θεοῦ σοφίαν τελείαν ἐν τοῖς τελείοις*, ἀκολουθίας εἶναι πνευματικῆς ὑπελάμβανον· καὶ ὥσπερ καιρὸς ἐπὶ (56) παντὶ πράγματι καὶ μικρῷ καὶ μείζονι (τὸ γὰρ τοῦ Σολομῶντος εὖ [illegible] καὶ λίαν ἐπεσκεμμένως), οὕτω καὶ λόγου καὶ σιωπῆς, εἰ καί τις ἄλλος, καιρὸν ἐγίνωσκον.

ORATIO VI*.

Prima de pace, ob monachorum reconciliationem, post silentium, præsente patre.

I. Linguam meam solvit alacritas, legemque humanam propter Spiritus legem contemno; ac sermonem, quem nondum ulli prius concessi, paci dono offero. Nam cum prius a nobis membra dissiderent, ac magnum illud et pretiosum Christi corpus ita divideretur, et discinderetur, ut pene etiam secus infernum ossa nostra dissiparentur [12], non secus ac terræ profunditas aratro discissa, et in terram fusa; cumque insectam illam et divisionis expertem tunicam, ac per totum contextam [13], in multas jam partes conscissam, pravus ille prorsus sibi vindicasset, hoc scilicet per nos assecutus, quod per eos, qui Christum in crucem sustulerunt, haudquaquam potuit; tum quidem labiis meis custodiam posui [14], alioqui nec ad sermonem admodum promptis, quod scilicet hoc spiritalem rerum seriem postulare existimarem, ut per eam philosophiam, quæ in actione posita est, me primum ipse purgarem, deinde aperto animi ore spiritum traherem [15], atque ita demum eructarem verbum bonum [16], ac *perfectam Dei sapientiam apud perfectos loquerer* [17]: et quemadmodum **179** cuivis alii rei, tam parvæ quam magnæ suum tempus est (recte enim ac perquam considerate hoc a Salomone dictum est), sic sermonis et silentii tempus esse [18], ut si quis alius, cognitum et exploratum haberem.

Β'. Διὰ τοῦτο ἐκωφώθην καὶ ἐταπεινώθην, πόῤῥω παντὸς ἀγαθοῦ γενόμενος· καὶ οἷόν τι νέφος τὴν ἐμὴν καρδίαν ὑποδραμὸν συνεκάλυψε τὴν ἀκτῖνα τοῦ λόγου, καὶ τὸ ἄλγημά μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀνεκαινίζετο. Καὶ πάντα μοι ἦν ὑπεκκαύματα καὶ ὑπομνήματα τῆς τῶν ἀδελφῶν διαζεύξεως (57), ἀγρυπνίαι, νηστεῖαι, προσευχαὶ, δάκρυα, τύλοι γονάτων, στηθῶν,

II. Ob hanc causam obmutui, et humiliatus sum, procul ab omni bono remotus; ac velut nubes quædam cor meum subiens, sermonis radios obtexit, dolorque meus die ac nocte renovabatur [19]. Omnia enim, fomites quidam mihi erant, dissidiique fraterni monimenta, vigiliæ nempe, jejunia, preces, lacrymæ, callosa genua, pectoris converberationes,

[12] Psal. CXL, 7. [13] Joan. XIX, 24. [14] Psal. XXXVIII, 2. [15] Psal. CXVIII, 131. [16] Psal. XLIV, 1. [17] I Cor. II, 6. [18] Eccle. III, 1. [19] Psal. XXXVIII, 3.

(46) *Εἰρηνικὸς α'.* « Prima de pace oratio. » Reg. hu, πρῶτος. Colb. maximus in marg. Ἐῤῥέθη οὗτος ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων. Reg. Medic. εἰς τὴν σύμβασιν, ἣν μετὰ τὴν στάσιν πεποιήκαμεν οἱ ὁμόδοξοι. « De pace, quam post dissidium inijimus, qui ejusdem fidei eramus. » Cæterum inter Gregorii orationes, sunt et aliæ duæ, nempe vicesima secunda et vicesima tertia in hoc nostro ordine, quæ itidem « de pace » inscribuntur. Idcirco hæc oratio sexta εἰρηνικὸς α', id est « prima de pace, » inscribitur, quia nimirum prior respectu temporis habita est.

(47) *Μετὰ τὴν σιωπήν.* Desunt in Jes.

(48) *Αὐτοῦ.* Deest in Reg. a.

(49) *Μου.* Regg. a, bm, hu, Or. 1, Jes., etc. μοι.

(50) *Τοῦ Χριστοῦ διῃρεῖτο.* Deest τοῦ, in Regg. bm, hu, Or. 1, et Jes. In aliis, pro διῃρεῖτο, legitur, διεσκέδαστο, « dissipatum erat. »

(51) *Ῥηγνύμενον.* Sic plerique codices. Par. ed. ἀγνύμενον, « fracta. »

(52) *Τὸν Χριστόν.* Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. omittunt τόν.

(53) *Φυλακὴν ἐθέμην.* Sic Reg. hu, et Or. 1. Par. ed. ἐθέμην φυλακήν.

(54) *Οὐδ' ἄλλως.* Regg. bm, hu, et Jes. οὐδὲ ἄλλως.

(55) *Πρῶτον ἐμαυτόν.* Reg. hu, duo Colb., Or. 1, πρότερον. Reg. a, et Jes. πρότερον ἑαυτόν.

(56) *Καιρὸς ἐπί.* Mallem, καιρός ἐστι, uti in pluribus mss. legitur.

(57) *Διαζεύξεως.* Sequitur in Reg. hu, et Coisl. 1, ἐν ἀλλοτρίοις ὁρώμενα. Billius sic legit et vertit, « quæ in aliis cernebam. »

* Alias 12, quæ autem 6 erat, nunc 11. — Habita ineunte anno 361.

suspirium ex imo manans, pernox statio, mentis ad Deum peregrinatio, tenuis inter orandum fletus, audientium animos ad compunctionem incitans, psallentes, Dei gloriam celebrantes, legem Domini diu noctuque meditantes [20], exaltationes Dei in gutturibus [21] ferentes : atque hæc etiam vitæ Deo gratæ pulchra indicia et argumenta, tacitique præcones, sordida nimirum et squalida coma, pedes nudi, et apostolicos imitantes, nihil mortuum ferentes, apta et moderata tonsura, amictus fastum castigans, zona ob inelegantiam elegans, tunicam nonnihil restringens, ita ut restringere minime videatur, gressus constans, oculus minime vagus, subrisus blandus, vel potius subrisionis motus quidam risus petulantiam castigans, sermo a ratione profectus, silentium sermone præstantius, laudatio sale condita, non ad blanditias comparata, sed ad meliora dirigens, objurgatio laudatione optabilior, modus tristitiæ et animorum relaxationis, atque utriusque permistio et temperamentum ; mollities fortitudine, austeritas verecundia temperata sic ut neutra ab altera lædatur, sed utraque alterius opera laudem consequatur ; modus tum in commune prodeundi, tum secedendi, illud ad alios instituendos, hoc ut ipsi Spiritus mysteriis imbuantur ; atque ita utrumque, ut, et in communi solitudinem, et in solitudine fraternam benevolentiam et charitatem servent ; et, quæ his adhuc majora et sublimiora sunt, opes in paupertate, possessio in peregrinatione, gloria in contemptu, potentia in infirmitate, fecunditas in cælibatu (siquidem præstantiores fetus illi sunt, qui secundum Deum exsistunt, quam qui a carne ortum ducunt) : qui deliciis minime studere pro **180** deliciis habent, qui regni cœlestis causa humiles sunt, qui in mundo nihil habent, et supra mundum exsistunt, qui etiam in carne extra carnem vivunt, qui pro portione Dominum habent, qui propter regnum inopia laborant, et propter inopiam regnant.

III. Hi me, opes, inquam, ac præclaræ deliciæ meæ, et præsentes splendidum atque illustrem reddebant, et absentes mœrore contrahebant. Hæc mihi animum premebant, et conturbabant. Hinc *ego lugens et contristatus ingrediebar* [22]. Ob eam causam cum aliis jucundis rebus sermonem quoque abjeci : quoniam dilecti recalcitrarunt [23], et verterunt ad me terga et non facies [24], factique sunt

A ἐπιτιμήσεις (58), στεναγμὸς ἐκ βάθους ἀναπεμπόμενος, στάσις πάννυχος, νοῦ πρὸς Θεὸν ἐκδημία, θρῆνος ἐν δεήσει λεπτὸς, φάρμακον τοῖς ἀκούουσι κατανύξεως, οἱ ψάλλοντες, οἱ δοξάζοντες, οἱ μελετῶντες τὸν νόμον Κυρίου ἡμέρας καὶ νυκτὸς, οἱ τὰς ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς λάρυγξι φέροντες· καὶ ταῦτα δὴ τὰ καλὰ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου (59) προγράμματα καὶ μηνύματα, οἱ σιωπῶντες κήρυκες, αὐχμῶσα καὶ πιναρὰ κόμη, πόδες γυμνοὶ καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς ἑπόμενοι, μηδὲν νεκρὸν φέροντες, κουρὰ σύμμετρος, περιβολὴ τύφον κολάζουσα, ζώνη τῷ ἀκόσμῳ κοσμία (60), μικρόν τι τοῦ χιτῶνος (61) ἀναστέλλουσα, καὶ ὅσον μὴ ἀναστέλλειν, βάδισμα εὐσταθὲς, ὀφθαλμὸς οὐ πλανώμενος, μειδίαμα προσηνὲς, μᾶλλον δὲ ὁρμὴ μειδιάματος, ἀκρασίαν γέλωτος σωφρο- B νίζουσα, λόγος τῷ λόγῳ κινούμενος, σιωπὴ λόγου τιμιωτέρα, ἔπαινος ἅλατι ἠρτυμένος, οὐ πρὸς θωπείαν (62), ἀλλ' ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος, ἐπίπληξις εὐφημίας ποθεινοτέρα, μέτρα κατηφείας καὶ ἀνέσεως, καὶ ἡ δι' ἀμφοτέρων μίξις καὶ κρᾶσις, τὸ ἁπαλὸν τῷ γενναίῳ (63), τὸ αὐστηρὸν αἰδοῖ σύγκρατον, ὡς μηδ' ἕτερον ὑπὸ τοῦ ἑτέρου παραβλάπτεσθαι (64), ἀλλ' ἀμφότερα δι' ἀλλήλων εὐδοκιμεῖν· μέτρα τῆς εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμιξίας (65) καὶ ὑποχωρήσεως, τῆς μὲν τοὺς ἄλλους παιδαγωγούσης, τῆς δὲ τῷ Πνεύματι μυσταγωγούσης, καὶ τῆς μὲν ἐν τῷ κοινῷ τὸ ἄκοινον φυλαττούσης, τῆς δὲ ἐν τῷ ἀμίκτῳ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλάνθρωπον· καὶ ἃ μείζω τούτων ἔτι καὶ ὑψηλότερα, ὁ ἐν πενίᾳ πλοῦτος, ἡ ἐν παροικίᾳ κατάσχεσις, ἡ ἐν ἀτιμίᾳ δόξα, ἡ ἐν ἀσθενείᾳ δύναμις, ἡ ἐν ἀγαμίᾳ C καλλιτεκνία (εἴπερ κρείττονα τῶν ἀπὸ σαρκὸς ἀρχομένων (66) τὰ κατὰ Θεὸν γεννήματα)· οἱ τρυφῶντες τῷ μὴ (67) τρυφᾷν, οἱ ταπεινοὶ ὑπὲρ τῶν (68) οὐρανίων· οἱ μηδὲν ἐν κόσμῳ, καὶ ὑπὲρ τὸν κόσμον· οἱ σαρκὸς ἔξω καὶ ἐν σαρκὶ, ὧν μερὶς Κύριος, οἱ πτωχοὶ διὰ βασιλείαν, καὶ διὰ πτωχείαν βασιλεύοντες.

Γ'. Οὗτοί με καὶ παρόντες λαμπρὸν ἐποίουν, ἡ ἐμὴ περιουσία, τὸ ἐμὸν ἀγαθὸν (69) ἐντρύφημα, καὶ ἀπόντες συνέστελλον. Ταῦτά μοι συνεῖχε τὴν ψυχὴν ταῦτα ἐτάρασσεν. Ἐκ τούτων ἐγὼ *πενθῶν καὶ σκυθρωπάζων ἐπορευόμην*· διὰ ταῦτα μετὰ τῶν ἄλλων D τερπνῶν καὶ τὸν λόγον ἀπεσεισάμην (70)· ὅτι ἀπελάκτισαν οἱ ἠγαπημένοι, καὶ ἔστρεψαν ἐπ' ἐμὲ νῶτα αὐτῶν καὶ οὐ πρόσωπον, καὶ γεγόνασι ποίμνιον ἐλευ-

[20] Psal. I, 2. [21] Psal. CXLIX, 6. [22] Psal. XXXIV, 14. [23] Deut. XXXII, 15. [24] Jer. II, 27.

(58) *Ἐπιτιμήσεις*. Reg. a, ἐπιτίμησις.

(59) *Τοῦ κατὰ Θεὸν βίου*. Leuvenkl. « vitæ ex Dei præscripto institutæ. »

(60) *Ἀκόσμῳ κοσμία*, etc. Billius, « ob ornatus neglectum culta et ornata. »

(61) *Χιτῶνος*. « Tunicam. » Nec bene Billius « pallium ; » siquidem brevia palliola humeros tegentia, quæ cingulo astringi nihil opus erat, gestabant monachi.

(62) *Οὐ πρὸς θωπείαν*, etc. « Non ad assentationem comparata, sed ad virtutem dirigens. »

(63) *Τῷ γενναίῳ*. Tres Colb., Oxon., Or. 1, Jes. σὺν τῷ γενναίῳ.

(64) *Παραβλάπτεσθαι*. Reg. a, tres Colb. Or. 1, καταβλάπτεσθαι.

(65) *Εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμιξίας*. Leuvenkl. « modus conversationis in publico, et secessionis. »

(66) *Ἀρχομένων*. Reg. hu, Coisl. 1, duo Colb., Jes., Or. 1, ἐρχομένων.

(67) *Τῷ μή*. Reg. hu, Coisl. 3, Or. 1, τὸ μή.

(68) *Ὑπὲρ τῶν... οἱ*. Sic Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. « humiles qui supra cœlos, qui nihil sunt, » etc. Editi vero, ὑπὲρ τοῦ... οἷς.

(69) *Ἀγαθόν*. « Præclaræ deliciæ. » Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 1, Jes. et Oxon. Prætermissum etiam a Billio.

(70) *Ἀπεσεισάμην*, etc. « Abjeceram, quoniam dilecti recalcitraverant et verterant, » etc.

θεριωτερον τοῦ ποιμαίνοντος (71), ἵνα μὴ εἴπω νεανικώτερον (72)· ὅτι ἐστράφη εἰς πικρίαν ἐμοὶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, καὶ τῷ καλῷ γεωργῷ κάλλιστα κεκαθαρμένη, καὶ ταῖς θείαις ληνοῖς (73) γεωργοῦσα τὸ καλὸν γεώργιον· ὅτι *οἱ φίλοι μου καὶ οἱ πλησίον μου ἐξ ἐναντίας μου* (74) *ἤγγισαν καὶ ἔστησαν, καὶ οἱ ἔγγιστά μου ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν*· ὅτι διειλόμεθα (75) τὸν Χριστὸν, οἱ λίαν φιλόθεοι καὶ φιλόχριστοι, καὶ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀλλήλων κατεψευσάμεθα, καὶ διὰ τὴν ἀγάπην μῖσος ἐμελετήσαμεν, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀκρογωνιαίου διελύθημεν, καὶ ὑπὲρ τῆς πέτρας ἐσείσθημεν· ὅτι πλέον ἢ καλῶς εἶχεν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐπολεμήσαμεν, καὶ ὑπὲρ τοῦ ὑψωθέντος ἐπὶ τὸ ξύλον κατενηνέγμεθα (76), καὶ ὑπὲρ τοῦ ταφέντος καὶ ἀναστάντος ἐθανατώθημεν.

Δ'. Πρότερον μὲν ταῦτα· καὶ τί ἄν τις (77) ἐν καιρῷ φαιδρότητος ἀναξαίνοι τὴν ἀηδίαν, ἐνδιατρίβων τοῖς λυπηροῖς, ὧν ἀπευκταῖα (78) μὲν ἡ πεῖρα, φευκτὴ δὲ ἡ μνήμη; Κρείττων δὲ σιωπὴ λόγου, τὸ συμπεσὸν ἡμῖν θραῦσμα λήθης βάθεσι συγκαλύπτουσα· πλὴν εἴ τις διὰ (79) τοῦτο καὶ μόνον ἀνακινοίη τὴν μνήμην τῶν λυπηρῶν, ἵνα τῷ ὑποδείγματι παιδευώμεθα, καὶ ὥσπερ ἐν τοῖς νοσήμασι φεύγωμεν τὰς αἰτίας, ἐξ ὧν εἰς ταῦτα ὑπήχθημεν. Νυνὶ δὲ ἡνίκα ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμός· ἡνίκα γεγόναμεν οἱ τοῦ ἑνὸς ἓν, καὶ οἱ τῆς Τριάδος (80) συμφυεῖς, καὶ ὁμόψυχοι, καὶ ὁμότιμοι· οἱ τοῦ Λόγου (81) τῆς ἀλογίας ἐκτός· οἱ τοῦ Πνεύματος οὐ κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ σὺν ἀλλήλοις ζέοντες· οἱ τῆς Ἀληθείας τὸ αὐτὸ φρονοῦντες καὶ λέγοντες· οἱ τῆς Σοφίας εὐσύνετοι· οἱ τοῦ Φωτὸς ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημονοῦντες· οἱ τῆς Ὁδοῦ πάντες εὐθυποροῦντες· οἱ τῆς Θύρας πάντες ἐντός· οἱ τοῦ Προβάτου καὶ τοῦ Ποιμένος πρᾶοι, καὶ τῆς αὐτῆς μάνδρας, καὶ ποιμένος ἑνός· οὐκ ἐν σκεύεσι ποιμένος ἀπείρου ποιμαίνοντος, οὐδὲ καταφθείροντος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς, οὐδὲ προϊεμένου τοῖς λύκοις καὶ τοῖς κρημνοῖς, ἀλλὰ καὶ λίαν περιεσκεμμένου καὶ ἐπιστήμονος· ἡνίκα γεγόναμεν οἱ τοῦ παθόντος (82) ὑπὲρ ἡμῶν συμπαθεῖς, καὶ ἀλλήλοις τὰ βάρη συνεπικουφίζοντες· οἱ τῆς Κεφαλῆς, σῶμα ἓν συναρμολογούμενοι (83) καὶ συμβιβαζόμενοι κατὰ πᾶσαν συνάφειαν τὴν ἐν Πνεύματι· ἡνίκα ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων πρὸς τὸ λυσιτελέστερον ἔστρεψε τὸν κοπετὸν εἰς χαρὰν ἡμῖν, καὶ τοῦ σάκκου τὴν εὐφροσύνην ἀντέδωκε, τηνικαῦτα συναποδύομαι τοῖς παρελθοῦσι

ovile pastore liberius, ne dicam audacius: quoniam vinea illa vera, atque a bono agricola optime purgata, et quæ pulchram vindemiam in divina torcularia inferre solebat, in amaritudinem mihi versa est: quoniam *amici mihi et proximi mei adversum me appropinquaverunt et steterunt, et qui juxta me erant, a longe steterunt*[25]: quoniam, qui Deum et Christum majorem in modum amabamus, Christum divisimus, ob veritatem mendaciis nosipsos mutuo incessivimus, ob charitatem odium exercuimus, ob angularem lapidem soluti, ob petram concussi sumus; quoniam ob pacem amplius quam æquum pugnavimus, ob eum, qui in lignum elatus est, dejecti sumus, atque ob eum, qui sepultus est, ac resurrexit, morte affecti sumus.

IV. Ac prius quidem ista; et quid attinet hilaritatis tempore res molestas refricare immorando, quarum non modo detestanda est experientia, sed memoria etiam ipsa fugienda? Præstat enim sermoni silentium, obortam nobis calamitatem profunda oblivione contegens atque obruens; nisi quis tamen hanc unam ob causam acerbarum rerum memoriam renovandam putet, ut exemplo erudiamur, ac, velut in morbis, causas, ex quibus in hæc mala incidimus, fugiamus. Nunc vero postquam effugit dolor, et mœror, et gemitus[26]; postquam, qui unius sumus, unum effecti sumus; **181** qui Trinitatis, concordes, unanimes, et honore pares; qui Verbi, a temeritate alieni: qui Spiritus, non jam alii adversus alios, sed simul ferventes[27]; qui Veritatis, idem sentientes[28] et loquentes; qui Sapientiæ, solertes; qui Lucis, ut in die honeste[29] nos gerentes; qui Viæ, omnes rectum iter tenentes; qui Ostii, omnes intus; qui Ovis et Pastoris, mansueti et ejusdem caulæ, ac pastoris unius, non in pastoris imperiti vasis[30] gregem pascentis, aut pascuæ oves interimentis, aut lupis et præcipitiis objicientis, sed magnopere circumspecti, ac periti: postquam ejus, qui pro nobis passus est, facti sumus, miserationis affectu, alii aliorum onera sublevantes; qui Capitis, unum corpus constructum et coagmentatum juxta omnem, quæ in Spiritu est, connexionem atque compagem[31]: postquam is, qui omnia facit, atque in id quod utilius est immutat, planctum nostrum in gaudium convertit, ac pro

[25] Psal. XXXVII, 12. [26] Isa. XXXV, 10. [27] Rom. XII, 11. [28] ibid. 16. [29] Rom. XIII, 13. [30] Zach. XI, 15. [31] Colos. II, 19.

(71) *Ποιμαίνοντος*. Mont. ποιμένος.

(72) *Νεανικώτερον*. Mont. et Schol. ὑπερηφανώτερον, « petulantius, majori superbia. »

(73) *Ληνοῖς*. « Torcularia, » minus recte Billius, « horrea. »

(74) *Ἐξ ἐναντίας μου*. Sic Regg. a, bu, Or. 1, Jes.

(75) *Διειλόμεθα*. Reg. bm, et Jes. διειλάμεθα.

(76) *Κατενηνέγμεθα*. Billius addit: πτῶμα δακρύων ἄξιον, « casu lacrymis digno. » Id glossema videtur; non enim apparet in mss. nec agnoscit Rufinus.

(77) *Τί ἄν τις*, etc. Billius: « quid tandem hilaritatis tempore molestiam quispiam reduceret, acerbis rebus immorans, » etc.

(78) *Ἀπευκταῖα*. Alii, ἀπευκτά.

(79) *Εἴ τις διά*. Mont. καὶ διά.

(80) *Καὶ οἱ τῆς Τριάδος*, etc. « Et qui Trinitatis, sumus concordes, conjuncti naturis et animis, honore æquales, » etc.; alludit Gregorius ad æqualitatem Personarum divinarum.

(81) *Οἱ τοῦ Λόγου*. « Qui rationis rationabiles. »

(82) *Οἱ τοῦ παθόντος*. Billius: « Postquam, qui Christi pro nobis passi, misericordes facti sumus, aliique alii onera, » etc. Mox Reg. bu, συμπαθεῖς καὶ ἄλλοις.

(83) *Σῶμα ἓν συναρμολογούμενοι*. Sic Reg. bm, bu, Coisl. 1 et 2, Or. 1, et Jes. Par. ed. σῶμα ἐναρμολογούμενοι.

sacco lætitiam nobis retribuit [32], nunc demum ipse quoque una cum iis, quæ prætcrierunt, silentium exuo, atque huic tempori, vobisque, imo Deo potius sermonem grati animi testem offero, maxime proprium sacrificium, donum auro purius, eximiis gemmis præstantius, texturis magnificentius, legali sacrificio sanctius, primogenitorum primitiis sacratius, placens Deo super vitulum novellum [33], cornibus adhuc et ungulis imperfectum et sensu carentem, super incensum, super holocaustum, super multa pinguium arietum millia, quibus lex rudis infantem Israelem tenebat, per cruenta sacrificia futurum adumbrans.

A τὴν σιωπὴν, καὶ προσάγω τῷ παρόντι καιρῷ καὶ ὑμῖν τὸν λόγον, μᾶλλον δὲ τῷ Θεῷ (84) χαριστήριον θυσίαν οἰκειοτάτην, δῶρον χρυσοῦ καθαρώτερον, λίθων πολυτελῶν (85) τιμαλφέστερον, ὑφασμάτων πολυτελέστερον, θυσίας νομικῆς ἁγιώτερον, πρωτοτόκων ἀπαρχῆς ἱερώτερον, ἀρέσκον Θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον, κέρασι καὶ ὁπλαῖς ἀτελῆ καὶ ἀναίσθητον ὑπὲρ θυμίαμα, ὑπὲρ ὁλοκαύτωμα (86) ὑπὲρ μυριάδας ἀρνῶν πιόνων, οἷς ὁ στοιχειώδης (87) νόμος ἐκράτει τὸν ἔτι νήπιον Ἰσραὴλ, ταῖς ἐναίμοις θυσίαις σκιαγραφῶν τὴν μέλλουσαν.

V. Hoc Deo offero, hoc appendo ac consecro, quod unum mihi superest, quo uno dives sum. Nam cætera quidem mandato et Spiritui reliqui; ac pretiosam margaritam cum omnibus iis, quæ quondam habebam, commutavi, factusque sum, aut, ut rectius loquar, fieri opto magnus ille negotiator, qui exiguis rebus, atque omnino perituris, magna et æterna emit [34]. Solum autem sermonem complector, utpote Verbi minister, neque unquam libens hanc possessionem neglexerim: quin potius eam, et in pretio habeo, et exosculor, ex eaque majorem voluptatem capio, quam ex omnibus aliis rebus in unum coactis, quibus plerique delectantur. **182** Atque hunc mihi totius vitæ socium, et probum consiliarium, atque congerronem, ducemque viæ in cœlum ferentis, ac promptum commilitonem ascisco. Et quia jucunditatem omnem humi sitam aspernor, in eum omnis meus amor post Deum effusus est; vel potius in hunc quoque, quoniam ad Deum cum prudentia evehit, per quem scilicet etiam solum, Deus sincere percipitur, et conservatur, atque in nobis adolescit. *Dixi Sapientiæ: Soror mea es* [35]: eamque colui, et, quantum potui, complexus sum: ac quæro capiti meo coronam gratiarum et deliciarum, hoc est, sapientiæ dona, et rationis nobis insitæ, partem eam, quæ principatum in nobis tenet, collustrantis, nostrosque secundum Deum gressus illuminantis.

Ε'. Τοῦτο προσφέρω Θεῷ, τοῦτο ἀνατίθημι ὃ μόνον ἐμαυτῷ κατέλιπον, ᾧ πλουτῶ μόνῳ. Τὰ μὲν γὰρ
B ἄλλα παρῆκα τῇ ἐντολῇ καὶ τῷ Πνεύματι· καὶ τὸν πολύτιμον μαργαρίτην πάντων ὧν εἶχόν ποτε ἀντηλλαξάμην (88), καὶ γέγονα μεγαλέμπορος, μᾶλλον δὲ γενέσθαι δι' εὐχῆς ἔχω τῶν μικρῶν, καὶ πάντως φθαρησομένων ὠνησάμενος τὰ μεγάλα καὶ μὴ λυόμενα· τοῦ Λόγου δὲ περιέχομαι μόνου, ὡς Λόγου θεραπευτὴς, καὶ οὐκ ἄν ποτε ἑκὼν τούτου τοῦ κτήματος ἀμελήσαιμι· ἀλλὰ καὶ τιμῶ, καὶ ἀσπάζομαι, καὶ χαίρω μᾶλλον ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις, οἷς οἱ πολλοὶ χαίρουσιν· καὶ ποιοῦμαι παντὸς τοῦ βίου κοινωνὸν, καὶ σύμβουλον ἀγαθὸν καὶ συνόμιλον, καὶ ἡγεμόνα τῆς ἐπὶ τὰ ἄνω ὁδοῦ, καὶ συναγωνιστὴν πρόθυμον· καὶ ἐπειδὴ πᾶν ἀτιμάζω τερπνὸν κάτω μένον, εἰς τοῦτό (89) μοι πᾶν ἐκενώθη τὸ φίλτρον μετὰ Θεόν· μᾶλλον δὲ καὶ εἰς τοῦτον· ὅτι πρὸς Θεὸν φέρει μετὰ
C συνέσεως ᾧ δὴ καὶ μόνῳ (90) Θεὸς καταλαμβάνεται γνησίως, καὶ τηρεῖται, καὶ ἐν ἡμῖν αὔξεται (91). *Εἶπον τὴν Σοφίαν ἐμὴν ἀδελφὴν εἶναι*· καὶ ἐτίμησα ταύτην, καὶ περιέλαβον, ὡς ἦν ἐφικτὸν ἐμοί· καὶ ζητῶ τῇ ἐμῇ κεφαλῇ τὸν στέφανον τῶν χαρίτων καὶ τῆς τρυφῆς, ἃ δὴ σοφίας χαρίσματα, καὶ λόγου τοῦ ἐν ἡμῖν (92) τὸ ἡγεμονικὸν καταλάμποντος, καὶ φωτίζοντος ἡμῖν (93) τὰ κατὰ Θεὸν διαβήματα.

VI. Hoc iræ impetum freno, hoc tabem afferentem invidiam consopio, hoc mœrorem, cordis vinculum, sedo, hoc profusam voluptatem coerceo, hoc inimicitiam metior, non amicitiam; illi enim modum præscribere oportet, hujus autem nullum terminum agnoscere. Hic me, et opibus abundantem modestum reddit, et pauperem fortem ac magna-

ϛ'. Τούτῳ χαλινῶ θυμὸν ἐκφερόμενον, τούτῳ κοιμίζω φθόνον τήκοντα, τούτῳ προσαναπαύω λύπην, δεσμὸν καρδίας, τούτῳ σωφρονίζω διάχυσιν ἡδονῆς, τούτῳ μετρῶ μῖσος, ἀλλ' οὐ φιλίαν· τὸ μὲν γὰρ μετρεῖσθαι δεῖ, τῆς δὲ μηδένα γινώσκειν ὅρον. Οὗτος
D εὐποροῦντά με ποιεῖ μέτριον, καὶ πένητα μεγαλόψυχον· οὗτος εὐδρομοῦντί με πείθει συντρέχειν, καὶ

[32] Psal. XXIX, 12. [33] Psal. LXVIII, 32. [34] Matth. XIII, 45, 46. [35] Prov. VII, 4.

(84) *Τῷ Θεῷ*. Deest τῷ, in Regg. bm, hu, Or. 2, et Jes.

(85) *Πολυτελῶν*. Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 2, et Jes.

(86) *Ὁλοκαύτωμα*. Montan. ὁλοκαυτώματα.

(87) *Στοιχειώδης*. Regg. bm, hu, Or. 2, Jes. στοιχειώδης.

(88) *Ἀντηλλαξάμην*. Regg. bm, hu, tres Colb., Or. 2, Jes. ἠλλαξάμην.

(89) *Εἰς τοῦτο*. « In illud. » Sic vertendum suadet repetitio, seu correctio quæ sequitur, μᾶλλον δὲ καὶ εἰς τοῦτον Reg. bm, tres Colb., Or. 2, pro εἰς τοῦτο, habent εἰς τοῦτον. Leuvenkl. refert ad κτῆμα. Rectius forte ad φίλτρον.

(90) *Ὧ δὴ καὶ μόνῳ*. Subaud. λόγῳ. Ita Regg. bm, hu, tres Colb., Or. 2, Jes., etc. Editi vero, ᾗ δὴ καὶ μόνῃ.

(91) *Αὔξεται*. Sic Regg. a, bm, et Jes. Prave in Par. ἀόξεται.

(92) *Καὶ λόγου τοῦ ἐν ἡμῖν*. « Et rationis quæ est in nobis, ut Verbum Dei intelligatur; » vel, « et Verbi quod in nobis est; » de « Verbo » enim exponit Elias.

(93) *Ἡμῖν*. Coisl. 1, ἡμῶν.

πίπτοντι χεῖρα ὀρέγειν, καὶ ἀσθενοῦντι συνασθενεῖν (94), καὶ ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι. Μετὰ τούτου πατρὶς καὶ ξένη τὸ ἴσον ἐμοὶ, καὶ τόπων μετάστασις ἀλλοτρίων ὁμοίως, ἀλλ' οὐκ ἐμῶν (95). Οὗτός μοι διαιρεῖ κόσμους, καὶ τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δὲ προστίθησιν· οὗτός με καὶ διὰ τῶν δεξιῶν ὅπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης οὐκ ἐπαιρόμενον, κἂν τοῖς ἀριστεροῖς καὶ τραχυτέροις (96) συμφιλοσοφεῖ, τὴν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα παραζευγνὺς καὶ τὸ παρὸν κουφίζων τῷ μέλλοντι (97). Τούτῳ καὶ νῦν δεξιοῦμαι τοὺς ἐμοὺς φίλους καὶ ἀδελφούς. καὶ προτίθημι (98) τράπεζαν λογικὴν, καὶ κρατῆρα πνευματικὸν καὶ ἀένναον (99)· οὐχ οἷς ἡ κάτω (1) τράπεζα κολακεύει τὴν καταργουμένην γαστέρα, καὶ ἀθεράπευτον.

nimum. Hic mihi, ut et cum eo, qui secundo cursu fertur, curram, et labenti manum porrigam, et cum infirmo infirmitate afficiar, et cum firmo et valente gaudeam, persuadet. Cum hoc idem mihi patria et externa regio est, ac locorum mutatio, alienorum æque, non autem meorum. Hic mihi mundos distinguit, atque ab altero abductum alteri adjungit. Hic me et per dextra justitiæ arma [36] dirigit minime me efferentem, et in sinistris et asperis rebus mecum philosophatur, spem quæ non confundit [37], adnectens, ac præsens per futurum levans. Hoc nunc etiam amicos meos et fratres excipio, ac rationalem mensam propono [38], et spirituale ac perenne poculum statuo; non ea quibus terrena hæc mensa ventri, qui destruitur [39], nec curari potest, blanditur.

Ζ'. Ἐσιώπησα, μὴ καὶ ἀεὶ σιωπήσομαι; Ἐκαρτέρησα ὡσεὶ τίκτουσα (2), μὴ καρτερήσω διαπαντός; Τῷ μὲν γὰρ Ζαχαρίᾳ λύει τὴν σιωπὴν γεννηθεὶς ὁ Ἰωάννης· καὶ γὰρ οὐκ ἔπρεπε τὸν πατέρα τῆς φωνῆς σιωπᾶν, ταύτης προελθούσης· ἀλλ' ὥσπερ ἀπιστηθεῖσα τὴν γλῶσσαν ἔδησεν, οὕτω φανερωθεῖσα δοῦναι τῷ πατρὶ τὴν ἐλευθερίαν, ᾧ καὶ εὐηγγελίσθη, καὶ ἐγεννήθη φωνὴ καὶ λύχνος, Λόγου (3) καὶ φωτὸς πρόδρομος· ἐμοὶ δὲ λύει τὴν γλῶσσαν, καὶ ὑψοῖ τὴν φωνὴν, ὡς σάλπιγγος, ἡ παροῦσα εὐεργεσία, καὶ τὸ κάλλιστον τοῦτο θέατρον, τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ διεσκορπισμένα (4), συνηγμένα εἰς ἓν, καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἀναπαυόμενα πτέρυγας, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ πορευόμενα ἐν ὁμονοίᾳ, καὶ μίαν ἁρμονίαν ἡρμοσμένα τὴν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· ὅτε οὐκ ἔτι φέρομεν ἀλλήλους καὶ ἄγομεν, τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ πονηροῦ κλαπέντες, ἢ βιασθέντες, καὶ κατατοξευθέντες (5) ἐν σκοτομήνῃ τὸν νοῦν, ἣν αὐτὸς ἡμῖν ἐπήγειρεν· καὶ οὐκ οἶδ' ὅτι χρὴ λέγειν, ὥστε καὶ τοῖς ἀλλήλων κακοῖς ἐπευφραίνεσθαι, καὶ μὴ νομίζειν τοῦ παντὸς εἶναι ζημίαν τὴν ἀλλήλων κατάλυσιν· ὅτε Ἰούδας καὶ Ἰσραὴλ τίθενται ἑαυτοῖς ἀρχὴν μίαν, καὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ Σαμάρεια πρὸς μίαν τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ συνάγονται, καὶ οὐκ ἔτι Παύλου, καὶ Ἀπολλὼ, καὶ Κηφᾶ, ὑπὲρ ὧν, καὶ καθ' ὧν ἡ φυσίωσις (6), πάντες δὲ Χριστοῦ γεγόναμεν.

VII. Tacui, num etiam semper tacebo? Sustinui sicut pariens [40], num in perpetuum sustinebo? Etenim Zachariæ quidem silentium editus in lucem Joannes solvit [41], nec enim Vocis patrem, ea prodeunte, silere conveniebat; verum ut non credita linguam constrinxerat, ita etiam æquum erat, **183** ut declarata libertatem patri daret, cui annuntiata fuerat, nataque est vox et lucerna, Verbi Lucisque prævia. Mihi vero linguæ vinculum solvit, ac vocem, tubæ instar, attollit præsens beneficium, et pulcherrimum hoc theatrum, Dei filii, qui prius dispersi erant, nunc in unum congregati [42], et sub iisdem alis requiescentes, atque in domum Dei consentientibus animis ambulantes [43], unoque virtutis ac Spiritus concentu inter se concordes: quando non jam alii adversus alios dictis factisve pugnamus, a pravo illo usqueadeo decepti, vel coacti, atque in ea caligine, quam ipse nobis excitavit, mente tanquam sagittis quibusdam confixi; atque quo verbo utendum sit, nescio, ut etiam ex mutuis malis voluptatem caperemus, neque illud existimaremus, mutuam eversionem, totius corporis detrimentum ac perniciem esse: quando Judas et Israel principatum unum sibi ponunt [44], ac Hierusalem et Samaria ad unam supernam Hierusalem colliguntur, nec jam Pauli, et Apollo, et Cephæ [45] propter quos, et de quibus inflabantur animi, verum Christi omnes facti sumus.

[36] II Cor. VI, 7. [37] Rom. V, 5. [38] Prov. IX, 2. [39] I Cor. VI, 13. [40] Isa. XLII, 14. [41] Luc. I, 20. [42] Joan. XI, 52. [43] Psal. LIV, 15. [44] Ose. I, 11. [45] I Cor. III, 4.

(94) *Συνασθενεῖν.* « Cum infirmo infirmus sim infirmum me exhibeam. »

(95) *Ἀλλ' οὐκ ἐμῶν.* Reg. bu, καὶ οὐκ.

(96) *Καὶ τραχυτέροις.* Deest in Coisl. 1.

(97) *Τῷ μέλλοντι.* « Futuri spe et exspectatione. »

(98) *Προτίθημι*, etc. « Sermonum spiritualem mensam appono. » Sic Nobilius ex Symmacho, Prov. IX, 2, ubi semel et iterum προσέθηκε, pro προέθηκε. In Reg. a, deest λογικήν.

(99) *Ἀένναον.* Reg. bm, et Coisl. 1, ἀέναον.

(1) *Ἡ κάτω.* « Terrena. » Billius, « inferior. »

(2) *Ὡσεὶ τίκτουσα.* Reg. bu, Coisl. 1, Oxon. Or. ὡς ἡ.

(3) *Λόγου.* Regg. a, et bu, τοῦ Λόγου.

(4) *Διεσκορπισμένα.* Tres Colb., Or. etc. τὰ διεσκορπισμένα.

(5) *Καὶ κατατοξευθέντες.* Hæc et sequentia usque ad ὥστε, etc., desunt in Reg. bm, tribus Colb. et Or.

(6) *Ὑπὲρ ὧν, καὶ καθ' ὧν*, etc. « De quibus inflatio, et cujus inflationis illi occasio. » Hoc enim sensu Æschines et Demosthenes usi sunt, et passim utuntur dialectici. Non igitur bene Billius, « adversus quos, » nec Leuvenklaius, « contra quos. » — « Nam, » ut ait Elias, « pars quælibet pro suo doctore inflabatur. »

VIII. Quoniam autem, et me, et sermonem habetis, ac propter charitatem haud invito ac repugnanti vim attulistis, loquar, etsi ægre, quando ita jubetis: et quidem ea loquar, quæ ad grati animi significationem et admonitionem spectent. Ac gratiarum quidem actio erit hujusmodi. *Quis loquetur potentias Domini* [46]? Quis laudem omnibus communem, in omnium auribus defiget? quoniam facta sunt utraque unum, et medius paries maceriæ dissolutus est [47]. Quoniam fecisti, ut jam non simus parabola in gentibus, commotio capitis in populis [48]: quoniam hactenus nos afflixisti, ut per dissidium, quantum pacis bonum esset intelligeremus; atque illato dolore, in pristinum statum nos restituisti: o novam et mirandam medendi rationem! utpote qui per odium, quod statim detestationi habuimus, ad pacem nos erudiveris, ac contrarium per contrarium procuraveris, perinde atque hac de causa disjungi nos passus, ut ferventioribus animis ad nosipsos accurreremus: non secus ac plantæ, quæ si manibus per vim in diversum trahantur ac deinde laxentur, rursum
184 ad sese et primam suam naturam recurrunt, idque sibi proprium esse ostendunt, ut vi quidem inflectantur, sponte autem erigantur, quoniam non jam manus oculum, nec oculus manum contemnit; quoniam caput non jam adversus pedes insurgit, nec pedes a capite abalienantur, non tam detrimentum inferentes, quam accipientes ex ordinis atque imperii perturbatione, quæ corpus universum confundit et evertit; verum naturæ ordine ac lege, quæ mutuo nexu omnia inter se devinxit, atque conservat, idipsum pro invicem sollicita sunt membra [49], corpusque unum, et spiritus unus exsistimus, quemadmodum et in una spe vocationis vocati sumus [50].

A Η'. Ἀλλ' ἐπειδὴ κἀμὲ, καὶ τὸν λόγον ἔχετε, καὶ διὰ (7) τῆς ἀγάπης οὐχ ἄκοντα τυραννήσαντες, φθέγξομαι μὲν, εἰ καὶ μόλις, ἐπειδὴ τοῦτο κελεύετε· φθέγξομαι δὲ εὐχαριστίας καὶ νουθεσίας ῥήματα. Ἡ μὲν οὖν εὐχαριστία τοιαύτη (8). *Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου;* Τίς δὲ πάσαις ἀκοαῖς παραστήσει τὴν ἐπὶ πᾶσιν (9) αἴνεσιν; ὅτι γέγονε τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ διαλέλυται· ὅτι ἔπαυσας ἡμᾶς ὄντας παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι, κίνησιν κεφαλῆς ἐν τοῖς λαοῖς· ὅτι τοσοῦτον ἡμᾶς ἐκάκωσας, ὅσον τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν τῇ διαστάσει γνωρίσαι, καὶ ἀλγεῖν ποιήσας, πάλιν ἀποκατέστησας· ὢ τοῦ παραδόξου τῆς ἰατρείας! παιδεύσας εἰς εἰρήνην διὰ τοῦ μίσους μισηθέντος (10) ὡς τάχιστα, καὶ τῷ ἐναντίῳ τὸ ἐναντίον
B οἰκονομήσας, καὶ τοσοῦτον ἡμᾶς διαζεύξας, ὅσον θερμοτέρους προσδραμεῖν ἀλλήλοις· καθάπερ τῶν φυτῶν ἃ βίᾳ χερσὶ μετασπώμενα, εἶτα ἀφιέμενα, πρὸς ἑαυτὰ πάλιν ἀνατρέχει, καὶ τὴν πρώτην ἑαυτῶν φύσιν, καὶ δείκνυσι τὸ οἰκεῖον, βίᾳ μὲν ἀποκλινόμενα, οὐ βίᾳ δὲ ἀνορθούμενα (11)· ὅτι μηκέτι χεὶρ τὸν ὀφθαλμὸν περιφρονεῖ, μηδ' ὀφθαλμὸς (12) χεῖρα· ὅτι μηκέτι ποδῶν κατεξανίσταται κεφαλὴ, μηδὲ κεφαλῆς ἀλλοτριοῦνται πόδες, οὐ μᾶλλον (13) βλάπτοντες ἢ βλαπτόμενοι τῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀναρχίᾳ, ἢ καὶ (14) τοῦ παντός ἐστι σύγχυσις καὶ διάλυσις· ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη τάξει καὶ θεσμῷ φύσεως, τῷ (15) δι' ἀλλήλων τὰ πάντα συνδήσαντι καὶ φυλάξαντι· καὶ πεφήναμεν
C ἓν σῶμα καὶ πνεῦμα ἓν, καθὼς καὶ κεκλήμεθα ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως.

IX. Propterea laudabit te populus pauper, ex inope jam dives effectus [51]: quoniam mirificasti super nos misericordias tuas [52], atque ad veteres narrationes aliquid accessit. *Ubi enim abundavit iniquitas, superabundavit gratia* [53], quoniam, cum granum seminassem, spicas recepi; cum oves lugerem, pastores insuper [adeptus sum]: nec dubito, quin pastorum præstantissimum assumpturus sim,

Θ'. Διὰ τοῦτο ὁ λαὸς ὁ πτωχὸς αἰνέσει σε, πλούσιος ἐξ ἀπόρου γενόμενος (16)· ὅτι ἐθαυμάστωσας τὰ ἐφ' ἡμᾶς ἐλέη σου, καὶ προστέθειταί τι (17) τοῖς παλαιοῖς διηγήμασιν. *Οὗ γὰρ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις*· ὅτι, κόκκον καταβαλὼν (18), στάχυν ἐκομισάμην· ὅτι, πρόβατα πενθῶν, ποιμένας (19) προσεκτησάμην· καὶ προσήψομαί γε, εὖ οἶδα, τῶν ποιμένων τὸν τιμιώτα-

[46] Psal. cv, 2. [47] Ephes. ii, 14. [48] Psal. xliii, 15. [49] I Cor. xii, 25. [50] Ephes. iv, 4. [51] Isa. xxv, 3; Psal. lxxiii, 21. [52] Psal. xvi, 7. [53] Rom. v, 20

(7) *Καὶ διά.* Omittitur καί, in Reg. bm, tribus Colb., Or. 1 et 2.

(8) *Τοιαύτη.* Deest in Regg. a, bm, tribus Colb. et Coisl. 3.

(9) *Ἐπὶ πᾶσιν.* « Omnibus communem; » eo quod omnes ac singuli placide convenerint. Non bene Billius: « omnibus de causis debitam. »

(10) *Μισηθέντος.* Sic Regg. a, bm, hu, Coisl. 1, Or. 2, etc. Quæ lectio melior videtur. Hanc lectionem Billius in prima editione secutus, reddiderat: « per odium nos statim tibi ob eam rem exosos ad pacem instruens, » etc. Editi, μισηθέντας.

(11) *Ἀνορθούμενα.* Or. 1 et 2, ἀποσπώμενα, « abstrahantur. »

(12) *Μηδ' ὀφθαλμός.* Reg. bm, μηδὲ ὀφθαλμός.

(13) *Οὐ μᾶλλον*, etc. Billius: « hac perturbatione imperiique repudiatione, quæ corpus universum confundit et evertit, non plus detrimenti afferentes, quam accipientes, » etc.

D (14) *Ἀναρχίᾳ, ἢ καί.* Sic Or. 2. Ed. ἀναρχίᾳ ἢ καί.

(15) *Τῷ.* Deest in Reg. bm.

(16) *Γενόμενος.* Sic Regg. a, bm, hu. Par. edit. γινόμενος.

(17) *Τι.* Deest in Reg. a, et Or. 1 et 2.

(18) *Καταβαλών.* « Cum sevissem, seminassem. » Sic constanter legunt codices, idque « grani ac spicæ » metaphora videtur postulare. Billius tamen Eliam secutus legit, ἀποβαλών, et vertit, « cum granum amisissem. »

(19) *Ποιμένας.* Intelligit hic Gregorius quosdam ex iis monachis, qui a Gregorio patre secesserant, quique schismatis tempore in « sacerdotum » ordinem evecti fuerant, « sacerdotum, » inquam, non vero « episcoporum, » ut Billius ex Elia minus recte tradit; nisi secum pugnet Elias, qui infra num. 11 hos monachos « in sacerdotum ordinem cooptatos » diserte scribit.

τον (20), εἰ καὶ λόγοις τισὶ πνευματικοῖς τὴν ποιμαντικὴν ἀναβάλλεται (21), πιστευθέντα μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ τῶν ταλάντων τὴν ἐργασίαν, καὶ τοῦ ποιμνίου τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ χρισθέντα τῷ χρίσματι τῆς ἱερωσύνης καὶ τελειώσεως, ἔτι δὲ ἀναβαλλόμενον τὴν ἐπιστασίαν ὑπὸ σοφίας, καὶ τὸν λύχνον ὑπὸ τῷ μοδίῳ κατέχοντα (ὃν θήσει μετ' ὀλίγον ἐπὶ τὴν λυχνίαν, πᾶσαν τὴν (22) τῆς Ἐκκλησίας ψυχὴν περιλάμψοντα, καὶ φῶς ταῖς τρίβοις ἡμῶν ἐσόμενον), ἔτι περισκοποῦντα νάπας, καὶ ὄρη, καὶ νάματα, καὶ τοῖς ἅρπαξι τῶν ψυχῶν λύκοις ἐπινοοῦντα θήρατρα, ἵν' ἐν καιρῷ εὐθέτῳ καὶ τὴν βακτηρίαν δέξηται, καὶ συμποιμαίνῃ τῷ ἀληθινῷ ποιμένι (23) τὸ λογικὸν τοῦτο ποίμνιον, ἐν τόπῳ χλόης κατασκηνῶν τοῖς ἀειθαλέσι τοῦ Θεοῦ λόγοις (24) καὶ ἐκτρέφων ὕδατι ἀναπαύσεως, εἴπουν Πνεύματι. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα· ἐμοὶ δὲ ἤδη καιρὸς προσθεῖναι τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ τὴν παραίνεσιν· ποιήσομαι δὲ καὶ ταύτην, ὡς οἷόν τε, βραχυτάτην, ἐπειδὴ τὸ πλεῖστον τῆς νουθεσίας διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν προειλήφατε (25) καὶ οὐ μακροτέρων δεῖ λόγων τοῖς πείρᾳ πεπαιδευμένοις.

Γ'. Ἔδει μὲν, ἀδελφοὶ, μήτε διαιρεθῆναι τὸ πρῶτον, μήτε τὸ παλαιὸν ἡμῖν καταλυθῆναι ἀξίωμα καὶ καλλώπισμα· ᾧ, καίτοι μικρὰν (26) οὖσαν ἡμῶν τὴν ποίμνην, καὶ μηδ' ὀνομάζεσθαι ἀξίαν (27) ἐν ποιμνίοις ἀριθμουμένοις, τοῖς μεγίστοις ἐξ ἴσου εἶχον καὶ πλατυτάτοις· ἔστι δ' ὧν καὶ προσετίθουν (28) ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος. Καὶ γὰρ οὕτως εἶχεν (29), ἄλλου μὲν ἄλλο τι καλλώπισμα ἢ μικρὸν, ἢ μεῖζον, τῆς δὲ ἡμετέρας ποίμνης ἰδιώτατον ἦν (30) τὸ ἄῤῥηκτόν τε καὶ ἀστασίαστον· ὥστε δὲ (31) καὶ τὴν Νῶε κιβωτὸν πολλάκις (32) ὀνομασθῆναι, μόνην διαφυγοῦσαν τὴν τοῦ κόσμου παντὸς ἐπίκλυσιν, καὶ τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας ἐν αὐτῇ (33) διασώζουσαν. Ἐπειδὴ δὲ (34) ἠλέγχθημεν ὄντες ἄνθρωποι, καὶ οὐ πάντῃ διεφύγομεν τοῦ πονηροῦ τὸν φθόνον, οὐδὲ τῆς πάντα κατεχούσης νόσου κρείττους πεφήναμεν· ἀλλὰ τῆς κοινῆς συμφορᾶς μέρος, καὶ αὐτοὶ μετειλήφαμεν, καὶ τὴν καλὴν καὶ πατρῴαν κληρονομίαν, τὸ τῆς ὁμονοίας ἀγαθὸν, οὐκ εἰς τέλος διεφυλάξαμεν, οὐ μικρὸν μὲν κἀνταῦθα τοὺς ἄλλους ἐπλεονεκτήσαμεν (εἴ τι δεῖ καὶ καυχήσασθαι κατὰ τῆς ἡμετέρας ἔχθρας Χριστῷ θαῤῥήσαντας), τὸ καὶ τελευταῖοι ταῦτα [illegible], καὶ πρῶτοι διορθωθῆναι. Τὸ μὲν γὰρ ἀῤῥωστῆσαι τῆς

A tametsi spiritualibus quibusdam rationibus pastoris munus adhuc suscipere detrectet, et cum creditum sibi Spiritum ac talentorum negotiationem atque ovilis curam commissam habeat, oleoque sacerdotii et perfectionis delibutus sit, adhuc tamen pro sua sapientia regendo gregi præesse cunctetur, lucernamque sub modio retineat (brevi illam quidem super candelabrum collocandam [54], quo omnes Ecclesiæ animas splendore alliciat, semitasque nostras illuminet), ac montes adhuc, et saltus, et fluenta circumspectet, lupisque animarum raptoribus laqueos excogitet, quo tempestive pedum quoque ipsum accipiat, et cum vero Pastore gregem hunc ratione præditum pascat, in loco [55] pascuæ, hoc est, perpetuo virentibus Dei sermonibus eum collocans,

B ac refectionis aqua, id est Spiritu sancto educans. Atque hoc quidem, et speramus, et optamus. Mihi vero jam tempus est, ut gratiarum actioni admonitionem adjungam; hanc autem quam potero brevissime perstringam, quandoquidem vos jam maxima ex parte admonitionem ipsis operibus **185** prævertistis; nec longiore illi oratione opus habent, quos experientia ipsa erudivit.

X. Providendum quidem primum nobis erat, fratres, ne divideremur, ac vetus illud nostrum decus et ornamentum deleretur; ob quod gregem hunc, cæteroqui parvum, vixque dignum, qui inter celebres greges numeretur, cum maximis et amplissimis adæquabam; imo etiam quibusdam in Spiritus virtute

C præferebam. Sic namque se res habebat, ut cum alii alio quodam ornamento, vel majori, vel minori præditi sint, nostri ovilis hoc maxime proprium esset, quod separari ac dividi non posset, atque ab omni dissidio abhorreret: ita ut persæpe arca Noe vocati simus, ut quæ sola orbis universi diluvium effugisset, ac pietatis semina in nobis conservasset. Quoniam autem homines esse comperti sumus, nec pravi illius invidiam omnino effugimus, nec morbo eo, qui omnia occupabat, superiores exstitimus; verum publicæ calamitatis partem ipsi quoque accepimus, nec præclaram et paternam hæreditatem, hoc est, concordiæ bonum, ad extremum usque retinuimus, non parum tamen hic quoque alios superavimus (si quid etiam adversus inimicitiam

D nostram gloriari oportet, Christo fretos), quod in hanc fraudem ultimi prolapsi, primi erecti sumus. Nam quod in morbum inciderimus, communis na-

[54] Matth. v, 15. [55] Psal. xxii, 2.

(20) *Τῶν ποιμένων τὸν τιμιώτατον*. Juxta Scholiastam et Eliam, Basilius hic intelligendus, qui adhuc « sacerdos, » et nondum « episcopus, » ut vult Elias, in Ponti solitudinem se receperat, ut multorum invidiæ cederet.

(21) *Εἰ καὶ λόγοις... ἀναβάλλεται*. Hæc desunt in Reg. bm, tribus Colb., Or. 1, etc.

(22) *Πᾶσαν τήν*. Deest τήν, in Regg. a, bm.

(23) *Ἀληθινῷ ποιμένι*. Hic Gregorium patrem, Nazian. Ecclesiæ episcopum, significat; vel potius, Christum.

(24) *Λόγοις*. Reg. a, Coisl. 3, Or. 1, Montac. λογίοις, « oraculis. »

(25) *Προειλήφατε*. Gaur. προειλήφαμεν. Billius, « maxima jam ex parte vos opera ipsa monuerunt. »

(26) *Μικράν*, etc. Reg. a, μικρὰν ἡμῶν οὖσαν

(27) *Ἀξίαν*, etc. Duo Or. ἐν ποιμνίοις ἀξίαν.

(28) *Δ' ὧν καὶ προσετίθουν*. Regg. bm, hu, Or. 1, δὲ ὧν. Coisl. 1, προσετίθην.

(29) *Εἶχεν*. Coisl. 1, εἶχον.

(30) *Ἰδιώτατον ἦν*. Deest in pluribus codicibus.

(31) *Δέ*. Deest in Regg. bm, hu.

(32) *Πολλάκις*. Reg. a, et Or. 1 addunt, ἡμᾶς, quod secutus est Billius.

(33) *Ἐν αὐτῇ*. Reg. hu, Or. 1, ἐν ἑαυτῇ, « in seipsa. »

(34) *Ἐπειδὴ δέ*. Reg. hu, Or. 1, Ἐπεὶ δέ.

turæ est et humanæ infirmitatis, quæ omnes, etiam A animo et corpore valentissimos, attigit; quod autem morbum depulerimus, (atque ad concordiam inter nos redierimus, id rationis munus est, gratiæque divinæ, quæ pulchre et æque, ac melius quam optabamus aut alii futurum sperabant, causam nostram disceptavit.

XI. Nam et nos data præcisæ parti capita, velut pro pietate, atque ad rectæ doctrinæ laborantis subsidium designata, cum gaudio suscepimus, nec ut hostes defugimus, verum ut fratres, qui fraterne quidem, non vero malitiose pro paterna hæreditate paululum contendissent, amplexi sumus: atque ut illorum dissensionem haudquaquam laudavimus, ita rursum eorum zelum comprobavimus; melior enim est contentio pietatis causa suscepta, quam vitiosa B concordia. Ac proinde subductionem **186** accessionem nostram fecimus, consilium adversum nos initum charitate dissimulantes, atque ordinem eatenus immutantes, ut non electionem gratia, sed gratiam electio sequeretur, eamque ad rem alienis manibus uteremur, paululum quiddam a Spiritu præventi. Et vos, rursum, abjecta sinistra ea suspicione, quam scriptum illud afferre potuit, ad spiritum accurristis; atque ut simplicitatem nostram ob eum sensum, quem verba præ se ferebant, minime probastis, ita impietatem nobis nunquam objecistis: verum perspectum habuistis, Trinitatem apud nos firmam et immotam, non minus quam in sua natura manere, ac nobis idem plane esse, Trium C horum aliquid præcidere, aut abalienare, quod totum submovere, ac de medio tollere, nudoque capite adversus divinitatem grassari. Atque hæc, vigente etiam ipso dissidio mutuo de nobis, quandoque et apud quosdam homines, prædicabamus, quod scilicet maximum etiam veritatis argumentum erat; quippe cum ipsa ne a tempore quidem vinceretur, nec inimicitia, charitatis ejus, quæ in nobis erat, igniculum prorsus exstingueret: propterea quod nobis, etiam dissidentibus, id, quod maximum erat, nimirum eadem de fide sententia suberat; illiusque nobis conscii eramus, nos in veritatis negotio mi-

κοινῆς φύσεως, καὶ τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης, ἣ (35) πάντων ἅπτεται, καὶ τῶν λίαν ἰσχυρῶν τὸ σῶμα καὶ τὴν διάνοιαν· τὸ δὲ θεραπευθῆναι, καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπανελθεῖν (36), τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς χάριτος, ἣ καλῶς ἡμῖν (37) καὶ δικαίως ἐβράβευσε, καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ τὰς ἡμετέρας εὐχὰς, καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἐλπίδας.

ΙΑ'. Ἡμεῖς τε γὰρ τὰς δοθείσας τῷ τμήματι κεφαλὰς, ὡς ὑπὲρ εὐσεβείας καινοτομηθείσας, καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου κάμνοντος, ἐν χάριτι προσηκάμεθα, καὶ οὐχ ὡς ἐχθροὺς ἀπεστράφημεν, ἀλλ' ὡς ἀδελφοὺς περιεπτυξάμεθα μικρὸν ὑπὲρ κλήρου πατρικοῦ στασιάσαντας ἀδελφικῶς, ἀλλ' οὐ πονηρῶς· καὶ τῆς μὲν ἔχθρας οὐκ ἐπηνέσαμεν, τοῦ ζήλου δὲ ἀπεδεξάμεθα· κρείσσων γὰρ ἐμπαθοῦς ὁμονοίας ἡ ὑπὲρ (38) εὐσεβείας διάστασις· καὶ διὰ τοῦτο προσθήκην ἑαυτῶν (39) τὴν ὑφαίρεσιν πεποιήμεθα, κλέψαντες ἀγάπῃ τὴν καθ' ἡμῶν ἐπίνοιαν (40), καὶ τοσοῦτον τῆς τάξεως ἐναλλάξαντες, ὅσον μὴ τῇ ψήφῳ τὴν χάριν ἀκολουθῆσαι, τὴν δὲ ψῆφον τῇ χάριτι, καὶ χερσὶν ἀλλοτρίαις εἰς ταύτην προσχρήσασθαι, μικρόν τι προληφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος· ὑμεῖς τε, τὴν κατὰ τοῦ γράμματος (41) ἀφέντες ὑπόνοιαν, τῷ πνεύματι προσεδράμετε· τῆς μὲν ἁπλότητος οὐκ ἐπαινέσαντες ἐπὶ τῷ φαινομένῳ τῶν ῥημάτων, ἀσέβειαν δὲ οὐκ ἐννοήσαντες (42)· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι ἄπτωτος παρ' ἡμῖν ἡ Τριὰς καὶ ἀσάλευτος, οὐδέν γε ἧττον ἢ (43) ἐν αὐτῇ τῇ φύσει, καὶ τὸ περικόψαι τι τῶν τριῶν ἢ ἀποξενῶσαι ἴσον ἡμῖν καὶ τὸ πᾶν ἀνελεῖν, καὶ κατὰ πάσης χωρῆσαι γυμνῇ τε (44) κεφαλῇ τῆς θεότητος. Καὶ ταῦτα παρ' αὐτὴν ἀλλήλων ὑπεραπολογούμεθα (45) τὴν διάστασιν, ἔστιν ὅτε καὶ παρ' οἷς ἀνθρώπων, ὅπερ (46) δὴ καὶ μέγιστος τῆς ἀληθείας ἔλεγχος, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ καιροῦ νικωμένης, οὐδὲ τῆς ἔχθρας παντελῶς τὸν σπινθῆρα τῆς ἐν ἡμῖν ἀγάπης καταλυούσης· ὅτι τὸ μέγιστον ὑπῆν ἡμῖν καὶ στασιάζουσιν ἡ ὁμοδοξία, καὶ τὸ συνειδέναι μὴ ἑτεροζυγοῦσι περὶ (47) τὴν ἀλήθειαν, μηδ' (48) ἐναντίως διακειμένοις, ἀλλὰ τῷ αὐτῷ χαρακτῆρι μεμορφωμένοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς πρώτης ἡμῶν ἐλπίδος.

(35) *Ἀνθρωπίνης, ἤ*. Sic Regg. a, bm, et Or. 1. D Editi vero, ἀνθρωπίνης, ἡ.

(36) *Καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπανελθεῖν*. Hæc non vertit Bill.

(37) *Ἡ καλῶς ἡμῖν*, etc. Sic Regg. a, bm, Or. In edit. ἢ καλῶς καὶ δικαίως ἡμῖν.

(38) *Ὁμονοίας, ἡ ὑπέρ*. Sic Reg. hu, et Or. 1. In editis, ὁμονοίας ἢ ὑπέρ.

(39) *Προσθήκην ἑαυτῶν*, etc. « Accessionem suam fecit » Gregorius senior, cum dissidentes monachos, et eos ex ipsis, qui, præter ipsius voluntatem, et contra ecclesiastici canonis præscriptum, alterius episcopi suffragio sacerdotes ordinati fuerant, benigne lubenterque post reditum in concordiam recepit, atque etiam in sacerdotes agnovit. Quamobrem « non electionem gratia, sed gratiam electio secuta est; » quia nimirum, non proprii episcopi suffragio delecti fuerant, licet postea, reddita pace per indulgentiam probati.

(40) *Ἐπίνοιαν*. « Sinistram suspicionem. »

(41) *Κατὰ τοῦ γράμματος*. Intelligit scriptum cui Gregorius senior subscripserat; verum subtiliori sensu alludit ad hæc verba: *Littera occidit*, etc. (*II Cor.* III, 6), adeoque vertendum, « vos vero, missa littera, quæ pravam suspicionem injecit, ad spiritum confugistis; » id est, « ad latentem sub littera pietatem. »

(42) *Ἐννοήσαντες*. « Cogitastis. » Coisl. 1, ἐγκαλέσαντες. Reg. hu, ad marg. γρ. καὶ ἐγκαλέσαντες.

(43) *Ἧττον ἤ*. Sic Regg. a, bm, hu, Or. In editis, ἡ.

(44) *Γυμνῇ τε*. Reg. hu, tres Colb., Or., γυμνῇ τῇ.

(45) *Ὑπεραπολογούμεθα*. Or. ὑπεραπελογούμεθα.

(46) *Ὅπερ*. Or. ὥσπερ. Herv. ὅσπερ. « Quod maximum jam tum argumentum erat, nec a tempore quidem victam esse veritatem, nec ab inimicitia exstinctos penitus esse illius, quæ in nobis erat, charitatis igniculos. »

(47) *Περί*. Reg. hu, Or., Oxon. πρός.

(48) *Μηδ'*. Regg. a, hu, Or. μηδέ.

nime inter nos dissentire, ac contrario modo allici, verum eodem fidei et primæ nostræ spei charactere formatos et consignatos esse.

ΙΒ'. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν εἰς ὁμόνοιαν τοῖς γνησίοις (49) τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, ὡς ἡ περὶ Θεοῦ συμφωνία· καὶ οὐδὲν οὕτως ἕτοιμον εἰς διάστασιν, ὡς ἡ περὶ τοῦτο (50) διαφωνία. Καὶ γὰρ ὁ τὰ ἄλλα (51) ἐπιεικέστατος περὶ τοῦτο θερμότατος, καὶ ὁ πραῢς (52) ὄντως γίνεται μαχητὴς, ὅταν ἴδῃ μακροθυμίᾳ Θεὸν ζημιούμενος (53), μᾶλλον δὲ Θεὸν ζημιῶν τῷ ἑαυτοῦ πτώματι, τὸν ἡμᾶς πλουτοῦντά τε καὶ πλουτίζοντα. Οὕτω μὲν οὖν, ὅπερ εἶπον, ἡμεῖς καὶ τὴν διάστασιν μετριώτεροι· ὡς περιφανεστέραν γενέσθαι καὶ τὴν ὁμόνοιαν τῆς διαζεύξεως, καὶ μικροῦ τὸ μέσον κλαπῆναι τοῖς ἀμφοτέρωθεν δεξιοῖς· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐξαρκεῖ τὸ τάχος τῆς εἰρήνης πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, εἰ μή τις καὶ λόγος ὁ ταύτην κρατῶν φανείη (54), καὶ Θεὸς ἔλθοι τῷ λόγῳ σύμμαχος, παρ' οὗ καλὸν ἅπαν καὶ ἄρχεται, καὶ εἰς τέλος ἔρχεται· φέρε καὶ δι' εὐχῶν, καὶ διὰ λογισμῶν βεβαιωσώμεθα ταύτην εἰς δύναμιν· ἐκεῖνο πρῶτον ἐνθυμηθέντες, ὅτι κάλλιστον μὲν τῶν ὄντων καὶ ὑψηλότατον Θεὸς, εἰ μή τῳ φίλον καὶ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν ἄγειν αὐτὸν, ἢ ὅλον ἐν αὐτῷ τιθέναι τὸ εἶναι, παρ' οὗ καὶ τοῖς ἄλλοις· δεύτερον δὲ ὅσα ἐκ Θεοῦ πρῶτα καὶ περὶ Θεὸν, τὰς ἀγγελικὰς λέγω δυνάμεις καὶ οὐρανίους, αἳ, πρῶται [illegible] τοῦ πρώτου φωτὸς, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ τρανούμεναι, φῶς εἰσι καὶ αὐταὶ τελείου φωτὸς ἀπαυγάσματα· τούτων δὲ οὐδὲν (55) οὕτως ἴδιον, ὡς τὸ ἄμαχόν τε καὶ ἀστασίαστον. Οὔτε γὰρ ἐν θεότητι στάσις, ὅτι μηδὲ λύσις (56)· λύσις γὰρ στάσεως ἔκγονον· ἀλλὰ τοσοῦτον τὸ τῆς ὁμονοίας καὶ πρὸς ἑαυτὴν, καὶ πρὸς τὰ δεύτερα, ὥστε καὶ προσηγορίαν τῷ Θεῷ γενέσθαι μετὰ τῶν ἄλλων, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων, οἷς χαίρει καλούμενος, τοῦτο τὸ πλεονέκτημα. Εἰρήνη γὰρ καὶ ἀγάπη, καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνομάζεται, ἡμῖν παρέχων διὰ τῶν ὀνομάτων ὡς Θεοῦ τούτων (57) μεταποιεῖσθαι τῶν ἀρετῶν.

A XII. Nihil enim eos, qui sincero animi affectu Deum colunt, æque inter se conciliat, atque consentiens de Deo doctrina; quemadmodum contra nihil ad dissidium ita promptum ac paratum est, ut diversa in hac re animorum sententia. Hic enim, etiam qui aliis in rebus æquissimus et facillimus est, ferventissimus exsistit; ac mansuetus vere pugnax efficitur, cum se per lenitatem Dei jacturam facere, imo, ut rectius loquar, per prolapsionem suam, Deum, qui nos, et pro divitiis habet, et divites reddit, damno afficere conspicit. Sic igitur, ut a me dictum est, nos in ipsa quoque contentione moderatius nosipsos gessimus; adeo ut concordia ipsa disjunctione **187** clarior fuerit, ac per ea, quæ utrinque læta et commoda exstiterunt, id,
B quod in medio contigit, pene subreptum et obscuratum. At quoniam pacis celeritas ad firmitatem haud sufficit, nisi oratio etiam aliqua, quæ hanc teneat, exsistat, ac Deus, a quo bonum omne initium ducit, atque ad finem perducitur, orationi opitulator accedat, age, et votis, et rationibus, eam pro virili nostra confirmemus: illud primum cum animis nostris reputantes Deum, omnium, quæ sunt, pulcherrimum et sublimissimum esse, nisi quis tamen cum malit supra omnem essentiam ponere, aut in ipso, quidquid id est, collocare, utpote a quo alia quoque, ut sint, acceperint; deinde autem quæcunque ex Deo prima, et circa Deum, hoc est angelicas et cœlestes virtutes, quæ primæ primum lumen haurientes, ac veritatis verbo illustratæ, lu-
C men quoque ipsæ sunt, ac perfecti illius luminis radii. His porro nihil tam proprium est, quam pugnas et dissidia nescire. Nam nec in deitate dissidium est, quemadmodum nec solutio: dissidii quippe filia est solutio; verum adeo et secum ipsa, et cum inferioribus rebus concors et pacata est, ut præter alia, imo ante alia nomina, quibus Deus appellari gaudet, hac quoque prærogativa nuncupetur. Pax [56] enim et charitas [57], atque id genus nominibus appellatur, quo videlicet per ipsa quoque vocabula nos admoneat, ut hasce virtutes, quæ propriæ Dei sunt, comparare studeamus.

ΙΓ'. Ἀγγέλων δὲ ὁ μὲν στασιάσαι τολμήσας, καὶ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν ἀρθῆναι κατέναντι Κυρίου παντοκράτορος τραχηλιάσας, καὶ τὴν ὑπὲρ τὰ νέφη καθέδραν ἐπινοῶν, ὡς ὁ τοῦ προφήτου (58) λόγος, δίκην ἔδωκε τῆς ἀπονοίας ἀξίαν, σκότος ἀντὶ φωτὸς εἶναι κατακριθεὶς (59), ἢ τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὑφ'

XIII. Ex angelis autem, is, qui seditionem concitare, ac supra dignitatem suam sese efferre, cervicemque adversus Dominum omnipotentem attollere,
D atque, ut Scriptura testatur [58], supra nubes sedem sibiipsi excogitare ausus est, dignas arrogantia sua pœnas dedit, lucis loco tenebris multatus, aut ut

[56] Ephes. II, 14. [57] I Joan. IV, 8, 16. [58] Isa. XIV, 14.

(49) *Τοῖς γνησίοις*. Coisl. 1, γνησίως.
(50) *Τοῦτο*. Colb. τούτου.
(51) *Τὰ ἄλλα*. Reg. h, et Mont. τ' ἄλλα.
(52) *Ὁ πραΰς*, etc. Alludit ad hæc Joel. III, 14, ὁ πραῢς ἔστω μαχητής. « Qui mansuetus est, sit pugnator. »
(53) *Ἴδῃ μακροθυμίᾳ Θεὸν ζημιούμενος*. Regg. a, hu, Or. ἴδῃ Θεὸν ζημιούμενος τῇ μακροθυμίᾳ.
(54) *Εἰ μή τις καὶ λόγος ὁ ταύτην κρατῶν φανείη*. « Nisi aliqua, quæ ipsam confirmet, ratio appareat. »
(55) *Δὲ οὐδέν*. Sic Reg. bm, et Or. Par. edit., δ' οὐδέν.
(56) *Ὅτι μηδὲ λύσις*. « Quandoquidem nec dissolutio. »
(57) *Ὡς Θεοῦ τούτων*. Billius, « ut has virtutes tanquam Deum consequi studeamus. » Leuvenkl. refert ad nomina: « quibus vocabulis, uti quæ Dei sint, nos admonet, ut virtutes hasce comparemus. »
(58) *Τοῦ προφήτου*. Deest in Regg. a, bm, hu, tribus Colb., Oxon. et Or.
(59) *Σκότος ἀντὶ φωτὸς εἶναι κατακριθείς*. « Ut lucis loco caligo sit, damnatus. »

verius loquar, a seipso caligo effectus. Reliqui vero in sua dignitate perstant, cujus primum illud est, quod pacati sunt ac dissidii expertes, quippe qui a sancta et laudanda Trinitate hoc acceperint, ut unum sint, quemadmodum et ab eadem illuminationem acceperunt. Nam et illa Deus unus est, et esse creditur, non minus propter concordiam, quam propter eamdem essentiam. Itaque omnes ii, qui pacis bonum amplectuntur, eique contrariam discordiam et seditionem infense oderunt, ad Deum et divinas mentes accedunt: qui vero bellicosis sunt moribus, et famam novitate captant, atque ignominia **188** sua gloriantur, adversam partem amplexantur. Nam ille quoque et secum ipse pugnat, et hoc ipsum in aliis, tum multiplici specie, tum vitiosis perturbationibus (utpote ab initio et homicida, et boni inimicus), operatur, ut commune Ecclesiæ corpus in occulto sagittet, sub seditionis caligine sese occultans; quemadmodum, ni fallor, ad unumquemque nostrum captiose ut plurimum ac subdole accedit, ac velut locum sibiipsi furtim aperiens, ut totus, non secus ac strenuus quispiam et fortis bellator in exercitum, per disjectam muri partem aut hostilem aciem, irrumpat.

XIV. Atque hoc unum est, et quidem tale, ut nos ad benevolentiæ concordiæque studium necessario adducere debeat, nimirum Dei ac superorum imitatio, in quæ sola animæ ad Dei imaginem creatæ, intueri tutum est, ut per propensionem ad ea, quantum ipsi assequi datur, atque eorum imitationem, nobilitatem ipsa suam sartam tectamque tueatur. Alterum est, ut divinæ voci obtemperantes, in cœlum sursum, et in terram deorsum aspiciamus [89], atque conditarum rerum leges animadvertamus: quemadmodum videlicet cœlum, et terra, et mare, ac denique universus hic mundus, magnum, inquam, hoc et celebre Dei elementum, quo etiam Deus declaratur, tacitaque voce prædicatur, quamdiu, secum pacatus et tranquillus est, seque naturæ suæ finibus continet, nec quidquam adversus alterum insurgit, atque ex iis benevolentiæ vinculis, quibus ab artifice Verbo rerum universitas constricta est, excedit, mundus vere est, ut appellatur, et incomparabilis pulchritudo, nec aliquid unquam opus, quod quidem materia constet, illustrius aut

A ἑαυτοῦ γενόμενος· οἱ δὲ λοιποὶ μένουσιν ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν ἀξίας, ἧς πρῶτον τὸ εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον, τὸ ἓν εἶναι λαβόντες παρὰ τῆς ἐπαινετῆς καὶ ἁγίας Τριάδος, παρ' ἧς καὶ τὴν ἔλλαμψιν. Ἐπεὶ κἀκείνη εἷς Θεός ἐστί τε καὶ εἶναι πιστεύεται, οὐχ ἧττον διὰ τὴν ὁμόνοιαν ἢ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα (60)· ὥστε Θεοῦ μὲν καὶ τῶν θείων ἐγγὺς, ὅσοι τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν ἀσπαζόμενοι φαίνονται, καὶ τῷ ἐναντίῳ τῇ στάσει ἀπεχθανόμενοί τε καὶ δυσχεραίνοντες· τῆς δ' (61) ἀντικειμένης μερίδος ὅσοι πολεμικοὶ τὸν τρόπον, καὶ τὸ εὐδόκιμον τῷ καινῷ θηρώμενοι, καὶ τῇ ἑαυτῶν αἰσχύνῃ καλλωπιζόμενοι· ἐπεὶ (62) κἀκεῖνος αὐτός τε στασιάζει πρὸς ἑαυτὸν, καὶ τῷ πολυειδεῖ, καὶ τοῖς πάθεσι, κἀν τοῖς ἄλλοις ταυτὸ (63) τοῦτο ἐνεργεῖ, ὡς ἀνθρωποκτόνος ἀπ' B ἀρχῆς καὶ μισόκαλος, ἵν' (64) ἐν σκοτομήνῃ κατατοξεύῃ τὸ κοινὸν σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, τῷ ζόφῳ τῆς στάσεως ἑαυτὸν ἐγκρύπτων, ὥσπερ οἶμαι, καὶ τοῖς καθ' ἕκαστον πρόσεισι σοφιστικῶς τὰ πολλὰ καὶ πανούργως, καὶ οἷον χώραν ἐν ἡμῖν ὑπανοίγων ἑαυτῷ διὰ τῆς τέχνης, ἵν' ὅλως (65) εἰσπέσῃ, καθάπερ ἀριστεὺς στρατῷ (66) κατὰ τὸ παραῤῥηγνύμενον τοῦ τειχίου ἢ τῆς παρατάξεως.

ΙΔ'. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο, καὶ τοσοῦτον εἰς εὐνοίας (67) τε καὶ συμφωνίας ἀνάγκην, ἡ Θεοῦ καὶ τῶν θείων (68) μίμησις· πρὸς ἃ βλέπειν ἀσφαλὲς μόνα τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένην ψυχὴν, ἵν' ὡς μάλιστα τὸ εὐγενὲς αὐτῇ διασώζηται διὰ τῆς πρὸς αὐτὰ νεύσεως, καὶ ὡς ἐφικτὸν ὁμοιώσεως (69)· C δεύτερον δὲ (70) ἀναβλέψωμεν εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ εἰς τὴν γῆν κάτω, θείας φωνῆς ἀκούσαντες (71), καὶ καταμάθωμεν νόμους κτίσεως· ὅτι οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ θάλασσα, καὶ ὁ σύμπας οὗτος κόσμος, τὸ μέγα τοῦ Θεοῦ στοιχεῖον καὶ περιβόητον, ᾧ καὶ δηλοῦται Θεὸς σιωπῇ κηρυττόμενος, ἕως μὲν εὐσταθεῖ (72) καὶ εἰρηνεύει πρὸς ἑαυτὸν, ἐν τοῖς ἰδίοις ὅροις μένων τῆς φύσεως, καὶ οὐδὲν τοῦ ἑτέρου κατεξανίσταται, οὐδὲ τῶν τῆς εὐνοίας ἐκβαίνει (73) δεσμῶν, οἷς ὁ τεχνίτης Λόγος τὸ πᾶν συνέδησε, κόσμος τέ ἐστιν, ὥσπερ λέγεται, καὶ κάλλος ἀπρόσιτον, καὶ οὐδὲν μή ποτέ τούτου τις ἐπινοήσειε (74) λαμπρότερον (75) ἢ μεγαλοπρεπέστερον. Ὁμοῦ δὲ τοῦ εἰρηνεύειν πέπαυται, καὶ τοῦ εἶναι κόσμος. Ἠ γὰρ οὐ D δοκεῖ σοι οὐρανὸς μὲν εὐτάκτως ἀέρι καὶ γῇ κοινω-

[89] Prov. xxv, 3.

(60) *Ταυτότητα.* « Identitatem substantiæ. »
(61) *Τῆς δ'*. Reg. bm, τῆς δέ.
(62) *Ἐπεί*, etc. Billius, « Nam ille quoque, tum multiplici specie, tum vitiosis permotionibus, et secum ipse pugnat, et, ut ab initio homicida, bonique odio percitus, hoc ipsum in aliis operatur. » In hac versione, inverso verborum ordine, invertitur etiam sensus.
(63) *Ταυτό.* Sic quidam codd. et ed. Alii, ταὐτόν.
(64) *Ἵν'*. Regg. bm, hu, ἵνα.
(65) *Ὅλως.* Or. ὅλος. Sic legit Billius.
(66) *Ἀριστεὺς στρατῷ.* Ita Reg. hu, qui omisso κατά, sic prosequitur, τῷ παραῤῥηγνυμένῳ, « ut fortis bellator in exercitum, per disjectam muri partem, irrumpat. » Billius legit, ἀριστεὺς στρατός, « strenuus exercitus. » Quæ lectio nobis non placet. Neque enim Gregorius diabolum cum « exercitu, » sed cum « forti bellatore » confert.
(67) *Εἰς εὐνοίας.* Sic Regg. a, bm, hu, Or. Deest εἰς in Par. edit.
(68) *Τῶν θείων.* « Rerum divinarum. »
(69) *Ὁμοιώσεως.* « Similitudinem. »
(70) *Δέ.* Deest in Reg. bm, et Or.
(71) *Ἀκούσαντες.* Coisl. 1, ἀκούοντες. Or. ἀκούσοντες.
(72) *Εὐσταθεῖ.* Coisl. 1, εὐσταθῇ καὶ εἰρηνεύῃ.
(73) *Ἐκβαίνει.* Reg. bm, ἐκβαίνῃ.
(74) *Ἐπινοήσειε.* Reg. hu, ἐπινοήσῃ.
(75) *Λαμπρότερον.* Addit Coisl. 1, ὕλης ἔργον. Sic legit Billius. Favent scholiastæ aliique nonnulli codices.

νῶν, τῷ μὲν φωτὸς, τῇ δὲ ὑετῶν, εὐνοίας κρατεῖσθαι νόμῳ; γῆ δὲ καὶ ἀὴρ, ἡ μὲν τροφὰς, ὁ δὲ τὸ ἀναπνεῖν χαριζόμενοι ζώοις ἅπασι, καὶ διὰ τοῦτο (76) τὸ ζῇν συνέχοντος, γονέων ἀπομιμεῖσθαι φιλοστοργίαν;

IE'. Ὧραι δὲ ἡμέρως κιρνάμεναι, καὶ κατὰ μικρὸν ἀλλήλαις ὑπεξιοῦσαι, καὶ τὸ τῶν ἄκρων (77) αὐστηρὸν τῇ μεσότητι τιθασσεύουσαι, πρός τε ἡδονὴν ἅμα καὶ χρείαν ἐπιτηδείως εἰρήνῃ βραβεύεσθαι; Τί δαὶ (78) ἡμέρα καὶ νὺξ, ἰσομοιρίαν πρὸς ἀλλήλας λαχοῦσαι καὶ περιτροπὴν ἔμμετρον, καὶ ἡ μὲν εἰς ἔργον ἡμᾶς ἐγείρουσα, ἡ δὲ ἀναπαύουσα; Τί δαὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ κάλλος ἀστέρων καὶ πλῆθος, ἐν τάξει φαινομένων τε καὶ ὑπανιόντων; Θάλασσα δὲ καὶ γῆ πράως ἀλλήλαις ἐπιμιγνύμενα, καὶ διαδιδόντα χρηστῶς, καὶ ἀντιλαμβάνοντα (79) φιλανθρώπως τὸν ἄνθρωπον τρέφει, καὶ ἀνθρώπῳ τὰ παρ' ἑαυτῶν χορηγοῦντα πλουσίως καὶ φιλοτίμως; Ποταμοὶ δὲ δι' ὀρέων καὶ πεδίων ἑλκόμενοι, καὶ οὐχ ὑπερβαίνοντες, ὅτι μὴ πρὸς τὸ χρήσιμον, οὐδὲ ἐπιστρέφοντες καλύψαι τὴν γῆν; Στοιχείων δὲ (80) μίξεις καὶ κράσεις (81), καὶ μελῶν συμμετρίαι καὶ συμφωνίαι; ζώων δὲ τροφαὶ, καὶ γενέσεις, καὶ οἰκήσεις μεμερισμέναι; καὶ τὰ κρατοῦντα καὶ τὰ κρατούμενα, καὶ τὰ ὑπεζευγμένα ἡμῖν, καὶ τὰ ἐλεύθερα; Ταῦτα πάντα οὕτως ἔχοντα, καὶ κατὰ τὰς πρώτας αἰτίας τῆς ἁρμονίας, εἴτ' οὖν (82) συῤῥοίας τε καὶ συμπνοίας, εὐθυνόμενά τε καὶ διεξαγόμενα, τί ποτ' ἐχρῆν (83) δοκεῖν ἕτερον ἢ φιλίας τε (84) καὶ ὁμονοίας εἶναι κηρύγματα, καὶ νομοθετεῖν ἀνθρώποις δι' ἑαυτῶν τὸ ὁμόψυχον (85);

IϚ'. Ὅταν δὲ στασιάσῃ πρὸς ἑαυτὴν ἡ ὕλη, καὶ δυσκάθεκτος γένηται, μελετῶσα τὴν λύσιν διὰ τῆς στάσεως, ἢ Θεός τι παρασαλεύσῃ τῆς ἁρμονίας (86) εἰς φόβον τῶν ἁμαρτανόντων καὶ κόλασιν, ἢ θαλάσσης ὑπεξιούσης (87), ἢ γῆς βρασσομένης (88), ἢ ξένων ὑετῶν φερομένων, ἢ συγκαλυφθέντος ἡλίου, ἢ πλεοναζούσης ὥρας, ἢ πυρὸς ὑπερβλύζοντος (89), ἀκοσμία (90) κατὰ τοῦτο, καὶ φόβος περὶ τὸ πᾶν, καὶ τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν τῇ στάσει δείκνυται. Καὶ ἵνα παρῶ δήμους, καὶ πόλεις, καὶ βασιλείας, ἔτι

magnificentius excogitari potest. At simul atque pacatus et quietus esse desiit, mundus quoque esse desinit. Quid enim? Cum cœlum rato ordine, aeri lucem, terræ pluvias impertit, nonne tibi benevolentiæ legibus teneri videtur? Nonne terra et aer, cum, illa quidem cibos, iste autem respirandi facultatem cunctis animantibus largiuntur, atque per hæc vitam conservant, videatur parentum erga filios amorem imitari?

XV. Nonne manifestum est, anni partes, 189
cum placide inter se misceantur, sensimque sibi invicem succedunt, et extremorum asperitatem mediocritate mitigant, ad hominum utilitatem simul et voluptatem, convenienter et pacifice gubernari? Quid autem de die ac nocte, quibus quasi sorte obtigit æquales inter se habere partes, et moderatam conversionem, ut ille quidem nos ad opus faciendum excitet, ista vero quiete recreet ac reficiat? Quid de sole et luna, siderumque ordine lucentium seseque subducentium, multitudine et pulchritudine? Quid de terra et mari, quæ leniter inter se juncta, benigneque sese mutuis muneribus allicientia, liberaliter hominem alunt, eique copiose et magnifice, quæ habent, suppeditant? Quid de amnibus, per montes et campos fluentibus, nec, nisi quatenus id expedit, redundantibus, nec se ad operiendam terram convertentibus? Quid de elementorum permistione ac temperatione, membrorumque proportione et concinnitate? Quid de animantium alimonia, et ortu, distinctaque habitatione? Quid quod alia imperant, alia imperio tenentur: quædam nobis subjecta sunt, quædam libera? Quæ cum ita se habeant, ac secundum primas concordiæ, sive confluxionis et conspirationis causas regantur et gubernentur, quid tandem aliud existimandum est, quam quod ea amicitiam concordiamque proclament, suoque exemplo mortalibus animorum consensum quasi lata lege indicant?

XVI. At cum materia secum ipsa dissidet, nec cohiberi potest, dissolutionem scilicet per seditionem meditans; aut Deus ad metu percellendos, vel etiam puniendos peccatores aliquid hujusce concinnitatis luxaverit, nimirum vel exundante mari, vel terra dehiscente, vel novis et inusitatis imbribus cadentibus, vel obducto nubibus sole, vel quadam anni parte modum excedente, vel effundentibus se ignibus; tum vero perturbatio, et de hoc universo terror oritur, et quantum sit pacis bonum dissidio

(76) *Διὰ τοῦτο.* Regg. bm, hu, Or. τούτων.

(77) *Τῶν ἄκρων.* Minus recte Billius: « utriusque extremi. » Sunt enim quatuor anni partes.

(78) *Τί δαί... τί δαί.* Regg. a, bm, τί δέ.

(79) *Καὶ ἀντιλαμβάνοντα... τρέφει... χορηγοῦντα.* Hæc verba deerant in editis. Leguntur tamen in Coisl. 1, cujus auctoritate depravatum hunc locum emendavimus. Combef. pro χορηγοῦντα, legit χορηγεῖ τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, etc. « Et copiose ac magnifice humanæ vitæ quæ penes se habent, suppeditant. » Billius, qui pleraque verba quæ restituimus, in suo libro deleverat, Latine tamen reddidit.

(80) *Στοιχείων δέ.* Reg. a, et Or. στοιχείων τε.

(81) *Μίξεις καὶ κράσεις.* Reg. bm. μίξις καὶ κρᾶσις.

(82) *Εἴτ' οὖν.* Or. εἴτ' οὖν. Par. εἴτουν.

(83) *Τί ποτ' ἐχρῆν.* Reg. bm, Or. τί ποτε χρῆν.

(84) *Φιλίας τε.* Deest τέ in Regg. bm, hu.

(85) *Ὁμόψυχον.* Coisl. 1, ὁμότιμον.

(86) *Ἁρμονίας.* Montac. ὁμονοίας.

(87) *Ὑπεξιούσης.* Reg. a, ἐξιούσης, Reg. hu, et Or. ἐπεξιούσης.

(88) *Βρασσομένης.* « Concussa, succussa; æstus vi subsultante. »

(89) *Ὑπερβλύζοντος.* Sic Regg. bm, hu, tres Colb. et Coisl. 3. Coisl. vero 1, ὑπερβλύσαντος. Par. edit. ὑπερκλύζοντος.

(90) *Ἀκοσμία*, etc. Billius, « Tum vero in hac rerum perturbatione et confusione orbi universo terror injicitur, quantumque in pace boni insit, ex ipsa seditione perspicitur. »

ostenditur. Atque, ut populos, et urbes, et imperia A præteream, ut cœtus, exercitus, familias, naves vectoribus plenas, conjugia, sodalitia, quæ omnia, ut pace conservantur, ita dissidio **190** funditus evertuntur, ad Israelitas orationem convertam, ac posteaquam vobis eorum calamitates, et dispersionem, qua nunc sedibus suis pulsi vagam et miseram vitam persequuntur, diutissimeque, ut mihi edita de illis vaticinia fidem faciunt persequentur, exposuero, tum demum ex vobis, qui perfecte nostis quænam sit harum calamitatum causa, sciscitabor, ut aliorum malis ad concordiam erudiamur.

δὲ χοροὺς, καὶ στρατοὺς, καὶ οἴκους, καὶ νηῶν πληρώματα, καὶ συζυγίας, καὶ ἑταιρείας, ὑπὸ μὲν εἰρήνης συνεχομένας, ὑπὸ δὲ στάσεως καταλυομένας, ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ εἶμι τῷ λόγῳ, καὶ τῶν ἐκείνου παθῶν ὑπομνήσας ὑμᾶς, καὶ τῆς διασπορᾶς, καὶ τῆς ἄλης, ἥν τε νῦν ἔχουσι, καὶ ἣν ἐπὶ πλεῖστον (91) ἕξωσι, πείθομαι γὰρ ταῖς περὶ αὐτῶν προῤῥήσεσιν, ἔπειτα ἐρήσομαι ἀκριβῶς εἰδότας ὑμᾶς, τί τὸ τῶν συμφορῶν τούτων αἴτιον, ἵνα παιδευθῶμεν τοῖς τῶν ἄλλων κακοῖς τὴν ὁμόνοιαν.

XVII. Quandiu igitur illi pacem, et inter se, et cum Deo habuerunt, Ægyptiaca videlicet tyrannide, hoc est, ferrea fornace oppressi, ac per communem afflictionem conjuncti atque collecti (nonnunquam enim afflictio quoque ipsa commodum est ad salutem pharmacum), plebs sancta vocabantur, et portio Domini, ac regale sacerdotium [60]. Nec vero hoc dici potest, nomina quidem ampla et magnifica fuisse, cæterum nominibus res ipsas haudquaquam respondisse. Nam et ducibus a Deo ductis utebantur, et per columnam ignis et nubis diu noctuque deducebantur [61]; et fugientibus mare dividebatur [61*], et fame laborantibus cœlum cibos subministrabat [62], et sitientibus petra usum fontis præbebat [63], et pugnantibus manuum extensio innumerabilium copiarum instar, erat orationis opera tropæa erigens, viamque ulterius aperiens [64]; fluvii etiam, cognatum mare imitantes, cedebant, et elementa consistebant, ac muri tubis quatiebantur [65]. Quid enim Ægyptiorum plagas in eorum gratiam inflictas commemorare attinet [66]? Quid Dei voces e monte auditas [67]? Quid duplicem legem, alteram litteralem, spiritualem alteram? Quid cæteros honores, quos Israel meritis suis longe ampliores olim consecutus est? At postquam ægrotare, et in seipsos mutuo furere, atque in multas partes dividi cœperunt (cruce nimirum, et dementia, qua adversus Deum et Salvatorem nostrum, ejus divinitatem in humanitate minime agnoscentes, insanierunt, eos ad extremum exitium adigente), virgamque ferream, hoc est, principatum et imperium, quod nunc rerum summam tenet, multo ante illis denuntiatam, in seipsos attraxerunt, quid accidit? quidque perpessi sunt?

ΙΖ'. Οὐχ (92) ἕως μὲν εἰρήνην εἶχον καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς Θεὸν, Αἰγύπτῳ τῇ καμίνῳ τῇ σιδηρᾷ πιεζόμενοι, καὶ ὑπὸ τῆς κοινῆς (93) θλίψεως συναγόμενοι (ἔστι γὰρ ὅτε καὶ τοῦτο φάρμακον ἀγαθὸν εἰς σωτηρίαν ἡ θλίψις), λαός τε ἅγιος ἤκουον, καὶ μερὶς Κυρίου, καὶ βασίλειον ἱεράτευμα. Καὶ οὐ τοῖς μὲν ὀνόμασιν οὕτω (94), τοῖς δὲ ἔργοις ἑτέρως· ἀλλὰ καὶ στρατηγοῖς ἤγοντο ἀγομένοις ὑπὸ Θεοῦ, καὶ στύλῳ πυρὸς καὶ νεφέλης ὡδηγοῦντο νυκτὸς καὶ ἡμέρας· καὶ θάλασσα μὲν αὐτοῖς διΐστατο φεύγουσι, πεινῶσι δὲ οὐρανὸς ἐχορήγει τροφὴν, πέτρα δὲ διψῶσιν ἐπήγαζε, πολεμοῦσι δὲ χειρῶν ἔκτασις ἀντὶ μυριάδων ἦν, δι' εὐχῆς ἐγείρουσα τρόπαια, καὶ ὁδοποιοῦσα τὰ ἔμπροσθεν· ποταμοὶ δὲ ὑπεχώρουν τὴν συγγενῆ μιμούμενοι θάλασσαν, καὶ στοιχεῖα ἵστατο, καὶ τείχη σάλπιγξι κατεσείετο. Καὶ τί δεῖ λέγειν Αἰγυπτίων πληγὰς (95) τούτοις χαριζομένας, καὶ Θεοῦ φωνὰς ἐξ ὄρους ἀκουομένας, καὶ νομοθεσίαν διπλῆν, τὴν μὲν ἐν γράμματι, τὴν δὲ ἐν πνεύματι, καὶ τἄλλα οἷς ἐτιμῶντο πάλαι παρὰ τὴν ἑαυτῶν ἀξίαν ὁ Ἰσραήλ. Ἐπεὶ δὲ νοσεῖν ἤρξαντο, καὶ κατ' ἀλλήλων ἐμάνησαν καὶ διέστησαν εἰς μέρη πολλὰ (τοῦ σταυροῦ πρὸς τὴν ἐσχάτην ἀπώλειαν (96) αὐτοὺς συνελαύνοντος, καὶ τῆς ἀπονοίας ἣν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπενοήθησαν, τὸν ἐν ἀνθρώπῳ Θεὸν ἀγνοήσαντες), καὶ τὴν ῥάβδον τὴν σιδηρᾶν πόῤῥωθεν ἀπειλουμένην αὐτοῖς ἐφ' ἑαυτοὺς εἵλκυσαν, τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν ἀρχὴν λέγω καὶ βασιλείαν, τί γίνεται; καὶ τί πεπόνθασι;

XVIII. Jeremias quidem eos ob priores calamitates luget, atque captivitatem Babylonicam deplorat; erant enim revera hæc lacrymis et gemitibus digna; qui vero non maximis digna lamentis, excisa mœnia, urbs solo æquata, sacrarium eversum, votiva dona compilata, profani pedes et manus pedes quidem in loca non adeunda irrumpentes;

ΙΗ'. Θρηνεῖ μὲν αὐτοὺς Ἱερεμίας ἐπὶ τοῖς προτέροις πάθεσι, καὶ τὴν ἐπὶ Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ὀδύρεται· καὶ γὰρ ἦν ὄντως κἀκεῖνα θρήνων καὶ ὀδυρμῶν ἄξια· πῶς δὲ οὐ τῶν μεγίστων τείχη κατεσκαμμένα, πόλις ἠδαφισμένη, ἁγίασμα καθῃρημένον, ἀναθήματα σεσυλημένα, πόδες βέβηλοι καὶ χεῖρες· οἱ μὲν τοῖς ἀβάτοις ἐμβατεύοντες, αἱ δὲ κα-

[60] Exod. XIX, 6; I Petr. II, 9. [61] Exod. XIII, 21, seqq. [61*] Exod. XIV, 22. [62] Exod. XV, 12 seqq. [63] Exod. XVI, 6. [64] ibid. 13. [65] Jos. III, 17; VI, 20. [66] Exod. VII-XI. [67] Exod. XIX, 16 seqq.

(91) *Πλεῖστον*. Bas. πλεῖον, id est ἀντὶ τοῦ αἰεί, quasi diceret « semper. »

(92) *Οὐχ*. Vel legendum, οὐκοῦν, vel per interrogationem vertendum: « nonne? annon? »

(93) *Κοινῆς*. Elias, πολλῆς, « multam afflictionem. »

(94) *Οὕτω*. Regg. a, bm, οὕτως.

(95) *Πληγάς*. Nonnulli codd. σφῆκας, « vespas crabrones. »

(96) *Ἀπώλειαν*. Deest in Par. editione.

τῶν (97) ἀψαύστων κατατρυφῶσαι, προφῆται σιγῶντες, ἱερεῖς ἀγόμενοι, πρεσβῦται μὴ ἐλεούμενοι, παρθένοι καθυβριζόμεναι, νεότης πίπτουσα, πῦρ ἀλλότριον (98) καὶ πολέμιον, αἵματος ποταμοὶ ἀντὶ τοῦ ὁσίου πυρὸς καὶ αἵματος, Ναζαραῖοι κατασυρόμενοι, θρῆνοι τοῖς ὕμνοις ἀντεγειρόμενοι· καὶ ἵν' ἐξ αὐτῶν εἴπω τι τῶν Ἱερεμίου Θρήνων, οἱ υἱοὶ (99) Σιὼν, οἱ τίμιοι καὶ ἀντιτιθέμενοι χρυσίῳ, οἱ τρυφεροὶ καὶ κακῶν ἀπαθεῖς, ξένην ὁδὸν ὁδεύοντες· καὶ ὁδοὶ Σιὼν πενθοῦσαι (1) παρὰ τὸ μὴ εἶναι τοὺς ἑορτάζοντας· καὶ μικρὸν πρὸ τούτων· χεῖρες γυναικῶν οἰκτιρμόνων, οὐ τροφὴν ὀρέγουσαι τέκνοις, τῆς πολιορκίας ἐπικρατούσης, ἀλλ' ἐπὶ τροφὴν ταῦτα σπαράττουσαι, καὶ λιμοῦ φάρμακον τὰ ἑαυτῶν ποιούμεναι φίλτατα, Ταῦτα πῶς οὐ δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν, οὐ τοῖς πάσχουσι τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ νῦν τοῖς ἀκούουσιν; Ἐγὼ γοῦν ὁσάκις ἂν ταύτην ἀναλάβω τὴν βίβλον, καὶ τοῖς Θρήνοις συγγένωμαι, συγγίνομαι δ' (2) ὁσάκις ἂν εὐημερίαν σωφρονίσαι ἐθελήσω τῷ ἀναγνώσματι, ἐγκόπτομαι τὴν φωνὴν, καὶ συγχέομαι δάκρυσι, καὶ οἷον ὑπ' ὄψιν μοι τὸ πάθος ἔρχεται, καὶ συνθρηνῶ τῷ θρηνήσαντι. Τὴν δὲ τελευταίαν αὐτῶν πληγήν τε καὶ μετανάστασιν (3), καὶ τὸν νῦν ἐπικείμενον αὐτοῖς τῆς δουλείας ζυγὸν, καὶ τὴν περιβόητον ὑπὸ Ῥωμαίοις ταπείνωσιν, ἧς οὐδὲν οὕτως ὡς ἡ στάσις αἴτιον, τίς θρηνήσει πρὸς ἀξίαν τῶν θρήνους γράφειν (4) εἰδότων, καὶ λόγον ἐξισοῦν (5) πάθει; Ποῖαι βίβλοι ταῦτα χωρήσουσι; Μία στήλη (6) τοῦ πάθους τῆς συμφορᾶς ἡ οἰκουμένη πᾶσα καθ' ἣν διεσπάρησαν, καὶ ἡ λατρεία πεπαυμένη, καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸ ἔδαφος μόγις (7) γινωσκόμενον, ἧς τοσοῦτον ἐπιβατὸν αὐτοῖς ἐστι μόνον, καὶ τοσοῦτον ἀπολαύουσι τῆς ποτε αὐτῶν δόξης, ὅσον ἐν ἡμέρᾳ φανέντες (8) θρηνῆσαι τὴν ἐρημίαν.

A manus vero **191** circa res eas, quas tangere nefas erat, luxuriantes, prophetæ silentes, sacerdotes abducti, senes absque misericordia habiti, constupratæ virgines, juventus cadens, flamma aliena et hostilis, sanguinis fluvii pro sancto igne ac cruore, Nazaræi raptati, luctus canticis subrogati: atque, ut ex ipsis Jeremiæ Threnis aliquid producam, inclyti illi filii Sion [68], et auro æquandi, illi inquam delicati atque a malis immunes, insuetam viam obeuntes: et viæ Sion lugentes, eo quod nulli sint qui festos dies celebrent [69]; ac paulo ante: manus mulierum misericordium [70], invalescente obsidione, non victum filiis porrigentes, sed potius ad cibum sibi parandum eos lacerantes, atque ex clarissimis suis pignoribus medicinam adversus grassantem B famem quærentes? An non hæc gravia et plusquam gravia, non iis solum, qui tum ea pertulerunt, sed iis quoque qui nunc audiunt? Equidem, ut de me loquar, quoties hunc libellum in manus sumo, Threnosque lectito (id autem facio quoties secundarum rerum insolentiam coercere hujusmodi lectione studeo), vocem mihi intercludi sentio, lacrymisque obruor, eamque calamitatem velut ob oculos positam videre videor, ac Jeremiæ collamentor. At vero postremam eorum plagam, et e sedibus suis migrationem, ac servitutis jugum eorum capiti nunc incumbens, celebremque illam sub Romanis depressionem, quam nulla res æque ac seditio peperit, ecquis eorum, qui lamentationes conscribere, C atque oratione calamitatem adæquare norunt, satis digne deplorabit? Quinam libri eam capient? Una utique illis calamitatis columna totus terrarum orbis est, per quem varie fusi sparsique sunt, divinusque cultus compressus et exstinctus, ipsumque adeo Hierosolymitanæ urbis solum, quod vix jam agnoscitur, atque hactenus duntaxat illis patet, idque duntaxat fructus ex vetere sua gloria et amplitudine capiunt, ut per diem conspicui facti solitudinem lugeant.

ΙΘ'. Δεινοῦ δὲ ὄντος οὕτω τοῦ στασιάζειν, καὶ τοσούτων αἰτίου κακῶν, ὡς τά τε εἰρημένα δείκνυσι, καὶ διὰ πλειόνων ὑποδειγμάτων ἐστὶ μαθεῖν, ἔτι πολλῷ δεινότερον τὸ, καταλύσαντας μικροψυχίαν (9), καὶ τῶν τῆς εἰρήνης γευσαμένους καλῶν, πρὸς τὴν αὐτὴν νόσον πάλιν ὑπενεχθῆναι, καὶ πρὸς τὸν ἴδιον ἔμετον ἐπιστρέψαι, τὸ δὴ λεγόμενον (10), μηδ' ὃ τοὺς ἀνοήτους παιδεύει τῇ πείρᾳ σωφρονισθέντας. Καὶ γὰρ ὁρῶ κούφους καὶ ἀνοήτους οὐ τούτους ὑπολαμβανο-

XIX. Porro autem, cum dissidiis laborare, tam grave sit, ac tot mala conflet, quemadmodum, et ex iis quæ diximus, liquet, et pluribus exemplis discere licet, tum vero multo gravius est, depositis inimicitiis, pacisque bonis degustatis, **192** in eumdem rursus morbum provolvi, atque ad suum, ut D dici solet, vomitum redire, ac ne ipsa quidem experientia, quæ stultorum magistra est, emendari. Etenim eos levitatis ac stultitiæ opinionem subire

[68] Thren. IV, 2. [69] Thren. I, 4. [70] Thren. IV, 10.

(97) *Καὶ τῶν*. Deest *καί*, in Reg. a et Or.

(98) *Πῦρ ἀλλότριον*. Illum intelligit ignem, quo Nabuzardan Jerosolymam inflammavit.

(99) *Οἱ υἱοί*, etc. Sic Reg. hu et Or. Deest οἱ, in Par. edit. Billius vertit «pretiosi illi filii,» etc.

(1) *Πενθοῦσαι*. Codices nonnulli, πενθοῦσι.

(2) *Δ'*. Regg. bm, hu, Or. δέ.

(3) *Μετανάστασιν*. Colb. 3 et Montac. ἀνάστασιν. Non male, quidquid dicat variarum lectionum collector. Nam ἀνάστασις, «desolatio» est et «eversio,» ut recte observat Budæus, notumque est, nisi quis valde in Græcis sit peregrinus.

(4) *Γράφειν*. Comb. legit συγγράφειν.

(5) *Ἐξισοῦν*. Oxon. ἐξισοῦντα τῷ πάθει.

(6) *Στήλη*. «Columna.» Quemadmodum, inquit Elias, ære, aut ex lapide excitatæ columnæ, aut aliquorum ærumnas, aut vituperationes prætereuntibus exhibent, sic totus terrarum orbis, per quem dispersi sunt Judæi, instar columnæ, quæcunque horrenda ipsis acciderint, prædicat.

(7) *Μόγις*. Regg. a, bm, μόλις.

(8) *Φανέντες*. «Apparentes.» Romani imperatoris. Adriani, ni fallor, lege, Judæis campos ubi urbs Jerosolymitana fuerat, per unum diem ex certo spatio videndi licentia dabatur. Comb. legendum putat, φανέντος.

(9) *Καταλύσαντας μικροψυχίαν*. «Deposita pusilla animitate.»

(10) *Τὸ δὴ λεγόμενον*. Deest in Regg. a, hu, Or. Mox Or. et tres Colb. μηδὲ ὃ, pro μηδ' ὃ.

comperio, non qui in vitio aliquo permanent, sed qui, instar auræ subinde se immutantis, aut reciprocantium Euriporum, aut instabilium maris fluctuum, facili momento in contrarias sententias feruntur ac revolvuntur. Atque illud insuper mecum considero, iis, qui dissidiis conflictantur, spem saltem concordiæ solatium afferre, calamitatesque ipsorum maxima ex parte levare. Spes enim mutationis, ac melior rerum status ante oculos positus, maximam opem afflictis hominibus afferre solet. Qui vero sæpe quidem in concordiam redierunt, semper autem ad vitium relapsi sunt, his una cum aliis rebus, melior quoque spes adempta est; ut qui non minus pacem ipsam, quam dissensionem, semper metuant, neutrique earum propter utriusque levitatem et inconstantiam magnopere fidant.

μένους, οἳ ἂν κακῷ τινι παραμένωσιν, ἀλλὰ τοὺς ῥᾳδίως ἐπ' ἀμφότερα φερομένους καὶ μεταῤῥέοντας, καθάπερ αὔρας μεταπιπτούσας, ἢ μεταβολὰς καὶ παλιῤῥοίας Εὐρίπων, ἢ θαλάσσης ἄστατα κύματα. Σκοπῶ δὲ κἀκεῖνο, ὅτι τοὺς μὲν ἐπὶ τῆς στάσεως μένοντας ἡ γοῦν ἐλπὶς τῆς ὁμονοίας ῥᾴους ποιεῖ, καὶ τὸ πλεῖστον αὐτοῖς ἐπικουφίζει τῆς συμφορᾶς· μεγίστη γὰρ ἐπικουρία τοῖς ἀτυχοῦσι μεταβολῆς ἐλπὶς, καὶ τὸ κρεῖττον ἐν ὀφθαλμοῖς κείμενον· οἱ δὲ πολλάκις μὲν ὁμονοήσαντες, ἀεὶ δὲ πρὸς τὴν κακίαν παλινδρομήσαντες, ἀφῄρηνται μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦ κρείττονος τὴν ἐλπίδα· οὐχ ἧττον τῆς στάσεως δεδοικότες ἀεὶ τὴν ὁμόνοιαν, καὶ μηδ' ἑτέρῳ θαῤῥοῦντες, διὰ τὸ ἐν ἀμφοτέροις εὐκίνητον καὶ ἀστάθμητον.

XX. Nec vero hæc eo a me dici quisquam suspicetur, quod pacem omnem amandam et complectendam esse existimem; nam ut optimam quamdam dissensionem, ita perniciosissimam quamdam concordiam esse perspectum habeo; sed eam demum, quæ bona est, et boni causa initur, ac Deo copulat. Atque, ut hæc brevi distinctione explicentur, ita sentio; haud bonum esse, ut quis segnior sit, aut fervidior quam par est, ita ut vel omnibus ob levitatem acquiescat, vel ob temeritatem et insolentiam ab omnibus se removeat. Æque enim et inefficax segnities est, et mobilitas atque inconstantia a societate et communione aliena. Verum ubi aperte se prodit impietas, tum vero, nobis faciendum esse, ut adversus ignem et ferrum, et tempora, et principes, ac denique prius adversus cætera simul omnia feramur, quam ut mali fermenti participes efficiamur, ac male affectis assentiamur: nec quidquam perinde metuendum est, ut ne quid magis quam Deum metuamus, ac propterea, cum veritati serviamus, fidei et veritatis doctrinam perfide deseramus. At cum suspicio sola animum nostrum male habet, metusque non satis exploratus, tum vero lenitatem potius quam celeritatem, et indulgentiam **193** potius quam arrogantiam et contumaciam adhibere convenit; multoque melius et conducibilius est, ut in communi corpore manentes, mutuo nos ipsos, tanquam alii aliorum membra, corrigamus atque corrigamur, quam ut præjudicio per secessionem facto, et auctoritate per separationem amissa, ex edicto postea, velut tyranni ac non fratres, correctionem imperemus.

Κ'. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με λέγειν, ὅτι πᾶσαν εἰρήνην ἀγαπητέον· οἶδα γὰρ ὥσπερ στάσιν τινὰ βελτίστην, οὕτω καὶ βλαβερωτάτην ὁμόνοιαν· ἀλλὰ τήν γε καλὴν καὶ ἐπὶ καλῷ καὶ Θεῷ συνάπτουσαν. Εἰ δὲ δεῖ συντόμως διελέσθαι περὶ αὐτῶν, οὕτω γινώσκω (11), οὔτε νωθέστερον εἶναι τοῦ μετρίου καλὸν, οὔτε θερμότερον, ὡς ἢ δι' εὐκολίαν πᾶσι συμφέρεσθαι, ἢ δι' ἀταξίαν πάντων ἀποστατεῖν· ὁμοίως γὰρ καὶ τὸ νωθὲς ἄπρακτον, καὶ τὸ εὐκίνητον (12) ἀκοινώνητον. Ἀλλ' οὗ μὲν ἂν ᾖ πρόδηλα (13) τὰ τῆς ἀσεβείας, καὶ πυρὶ, καὶ σιδήρῳ, καὶ καιροῖς, καὶ δυνάσταις, καὶ πᾶσι πρότερον ὁμόσε χωρητέον, ἢ τῆς ζύμης μεθεκτέον τῆς πονηρᾶς, καὶ συγκαταθετέον τοῖς κακῶς ἔχουσι, καὶ οὐδὲν οὕτω τῶν ἁπάντων φοβητέον (14), ὡς ἄλλο τι πρὸ Θεοῦ φοβηθῆναι, καὶ διὰ τοῦτο προδοῦναι περὶ τῆς πίστεως λόγους (15) καὶ τῆς ἀληθείας, ἀληθείᾳ δουλεύοντας· οὗ δὲ τὸ λυποῦν ὑπόνοια καὶ φόβος ἀνεξέταστος (16), βελτίων τοῦ τάχους ἡ μακροθυμία, καὶ τῆς αὐθαδείας ἡ συγκατάβασις (17), καὶ πολλῷ κρεῖττον καὶ λυσιτελέστερον, ἐν τῷ κοινῷ σώματι μένοντας, καταρτίζειν ἀλλήλους ὡς ἀλλήλων μέλη, καὶ καταρτίζεσθαι, ἢ προκαταγνόντας διὰ τῆς ἀποστάσεως, καὶ τὸ ἀξιόπιστον τῷ χωρισμῷ λύσαντας, ἔπειτα ἐξ ἐπιτάγματος, ὥσπερ τυράννους, ἀλλ' οὐκ ἀδελφοὺς, νομοθετεῖν τὴν διόρθωσιν.

XXI. Quæ cum cognita et explorata habeamus, fratres, complectamur nos mutuo, et exosculemur, unum vere efficiamur, et eum, qui medium maceriæ parietem solvit [71], ac per sanguinem suum omnia

ΚΑ'. Ταῦτα εἰδότες, ἀδελφοὶ, περιλάβωμεν ἀλλήλους, περιπτυξώμεθα, γενώμεθα γνησίως ἓν, μιμησώμεθα τὸν τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσαντα, καὶ διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ πάντα συναγαγόντα, καὶ εἰ-

[71] Ephes. II, 14.

(11) *Οὕτω γινώσκω.... πᾶσι συμφέρεσθαι*. Billius, « sic statuo; nec segniorem quemquam esse debere, quam par sit, nec ferventiorem, ita ut, vel ob levitatem ad omnes se aggreget, » etc.

(12) *Εὐκίνητον*. In editis sequitur, καί, quod, auctoritate melioris notæ codicum, delevimus.

(13) *Πρόδηλα*. Regg. a, bm, et tres Colb. πρόδηλον.

(14) *Ἁπάντων φοβητέον*. Or., Coisl. 1, πάντων. Idem Coisl. 1, Hervag., Combef. εὐλαβητέον, « cavendum, fugiendum. »

(15) *Περὶ τῆς πίστεως λόγους*. Reg. hu, Or., etc. τοὺς περὶ πίστεως λόγους.

(16) *Φόβος ἀνεξέταστος*. « Metus non satis exploratus, qui, » ut ait optime Basil. Schol., « instituta inquisitione, est depellendus : » ὃν διὰ τῆς ἐμμελοῦς ἐξετάσεως ἐκβλητέον. Billius : « timorque nullis certis argumentis innixus. »

(17) *Συγκατάβασις*. Billius, « indulgens demissio. » Leuvenklaius : « in concordiam reditio. »

ρηνεύσαντα· εἴπωμεν τῷ κοινῷ Πατρὶ τούτῳ, τῇ σεμνῇ πολιᾷ, τῷ πράῳ καὶ ἠπίῳ ποιμένι· Ὁρᾷς τὰ ἐπίχειρα τῆς ἐπιεικείας; Ἆρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε ἐπισυνηγμένα τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἐπόθεις, καὶ ὃ (18) προστεθῆναί σοι μόνον ᾐτοῦ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἵν' ἐν γήρᾳ καλῷ καταλύσῃς τὴν παροικίαν· ἰδοὺ πάντες ἥκασι πρὸς σὲ, καὶ ὑπὸ τὰς σὰς ἀναπαύονται πτέρυγας, καὶ τὸ ἑαυτῶν κυκλοῦσι θυσιαστήριον, μετὰ δακρύων ἀποφοιτήσαντες, καὶ μετ' εὐφροσύνης προστρέχοντες (19). Χαῖρε καὶ κατατέρπου, πατέρων ἄριστε καὶ φιλοτεκνότατε, ὅτι πάντας αὐτοὺς ἐνδέδυσαι καὶ περιβέβλησαι, ὡς κόσμον νύμφη. Φθέγξαι καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς· *Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν* (20) *ὁ Θεός*. Πρόσθες καὶ ἄλλην φωνὴν δεσποτικὴν καὶ μάλα οἰκείαν· *Οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.*

ΚΒ'. Μηδέ γε ἀπόλοιτο μηδεὶς (21), ἀλλὰ πάντες μένωμεν ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ Εὐαγγελίου, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες, ὡπλισμένοι τῷ θυρεῷ τῆς πίστεως, π[...]σμένοι τὴν ὀσφὺν ἐν ἀληθείᾳ, ἕνα μόνον εἰδότες τὸν κατὰ τοῦ πονηροῦ (22) πόλεμον, καὶ τῶν ὑπ' [...] στρατηγουμένων, μὴ φοβούμενοι τοὺς δυναμένους ἀποκτεῖναι τὸ σῶμα, τῆς δὲ ψυχῆς λαβέσθαι μὴ δυναμένους, φοβούμενοι δὲ τὸν καὶ ψυχῆς καὶ σώματος Κύριον· φυλάττοντες τὴν καλὴν παρακαταθήκην, ἣν παρὰ τῶν Πατέρων εἰλήφαμεν, προσκυνοῦντες Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· ἐν Υἱῷ τὸν Πατέρα, ἐν Πνεύματι τὸν Υἱὸν γινώσκοντες, εἰς ἃ βεβαπτίσμεθα, εἰς ἃ πεπιστεύκαμεν, οἷς συντετάγμεθα, πρὶν συνάψαι διαιροῦντες (23), καὶ πρὶν διαιρεῖν (24) συνάπτοντες, οὔτε τὰ τρία ὡς ἕνα (25) (οὐ γὰρ ἀνυπόστατα (26), ἢ κατὰ μιᾶς ὑποστάσεως (27), ὡς εἶναι τὸν πλοῦτον ἡμῖν ἐν ὀνόμασιν, ἀλλ' οὐ πράγμασι), καὶ τὰ τρία ἕν. Ἓν γὰρ οὐχ ὑποστάσει (28), ἀλλὰ θεότητι· μονὰς ἐν Τριάδι προσκυνουμένη, καὶ Τριὰς εἰς μονάδα ἀνακεφαλαιουμένη (29), πᾶσα προσκυνητὴ, βασιλικὴ πᾶσα, ὁμόθρονος, ὁμόδοξος, ὑπερκόσμιος, ὑπέρχρονος, ἄκτιστος, ἀόρατος, ἀναφὴς, ἀπερίληπτος, πρὸς μὲν ἑαυτὴν ὅπως ἔχει (30) τάξεως, αὐτῇ μόνῃ (31) γινωσκομένη (32), σεπτὴ δ' ἡμῖν ὁμοίως καὶ λατρευτὴ, καὶ μόνη τοῖς Ἁγίοις τῶν ἁγίων ἐμβατεύουσα, τὴν δὲ κτίσιν πᾶσαν ἐκτὸς ἐω-

A conciliavit, et pacavit [72], imitemur. Dicamus communi huic Patri, venerabili canitiei, mansueto et placido Pastori: Vides moderationis tuæ præmia? Tolle per circuitum oculos tuos, et collectos filios tuos vide [73], quemadmodum cupiebas, quodque unum ut tibi contingeret, noctes diesque postulabas, ut in senectute bona peregrinationis tuæ dies concluderes. En omnes ad te venerunt, ac sub pennis tuis requiescunt, suumque altare cingunt, cum lacrymis illi quidem egressi, cum gaudio autem recurrentes. Gaude et oblectare, patrum optime ac filiorum amantissime, quoniam his omnibus, non secus ac sponsa mundo suo, indutus et amictus es. Loquere tu quoque ad nos: *Ecce ego, et pueri mei, quos dedit mihi Dominus* [74]. Adde aliam B quoque Domini vocem valde congruentem: *Quos dedisti mihi custodivi, et non perdidi ex eis quemquam* [75].

XXII. Atque utinam nemo pereat, sed omnes in uno spiritu maneamus, una mente collaborantes fidei Evangelii, unanimes, unum idemque sentientes [76], fidei clypeo armati, succincti lumbos in veritate [77], solum unum istud bellum scientes, quod adversus pravum illum, et eos, qui ipsius ductu et auspiciis pugnant, geritur: Non eos timentes, qui corporis quidem necandi potestatem habent, cæterum animam arripere nequeunt; sed eum, cui in corpora animasque nostras jus et imperium est, formidantes [78]: præclarum depositum, quod a Patribus C nostris accepimus, custodientes [79]; adorantes Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; in Filio Patrem, in Spiritu Filium cognoscentes, in quorum nomine baptismi aqua tincti sumus, in quos credidimus, quibus nomen dedimus, prius eos dividentes, quam conjunxerimus, priusque conjungentes, **194** quam distinxerimus, nec tria tanquam unum accipientes (neque enim ejusmodi sunt hæc nomina, ut per se non subsistant, aut de una tantum persona prædicentur, quasi opes nostræ in nominibus, non autem in rebus sitæ sint), et tria unum esse credentes. Unum enim sunt, non personæ, sed divinitatis ratione. Unitas in Trinitate adorata, et Trinitas in unitatem collecta, tota adoranda, tota regia, ejusdem throni et gloriæ, mundo D sublimior, tempore superior, increata, invisibilis,

[72] Coloss. I, 19. [73] Isa. LX, 4. [74] Isa. VIII, 18. [75] Joan. XVII, 12. [76] Philipp. I, 27; II, 2. [77] Ephes. VI, 14. [78] Matth. X, 28. [79] II Tim. I, 14.

(18) *Καὶ ὅ*. Combef. καὶ ἅ. nempe, τέκνα; « filios. »

(19) *Προστρέχοντες*. Sic Or. Editi vero, προτρέχοντες.

(20) *Ἔδωκεν*. Reg. hu, Or. δέδωκεν.

(21) *Μηδείς*. Regg. a, bm, hu, Or., etc. μηδὲ εἷς.

(22) *Τοῦ πονηροῦ*. « Diaboli. »

(23) *Διαιροῦντες*. His verbis, Sabellium, qui personas divinas confundebat, carpit Gregorius.

(24) *Διαιρεῖν*. Reg. bm, tres Colbert., Or. διελεῖν.

(25) *Οὔτε τὰ τρία ὡς ἕνα*. Coisl. 1 οὔτε τὰ τρία εἰς ἕν.

(26) *Ἀνυπόστατα*. Coisl. 1 addit, τὰ ὀνόματα, « nomina; » quæ vox ita subaudienda; vel, si mavis, πρόσωπα, « personæ. »

D (27) *Ἢ κατὰ μιᾶς ὑποστάσεως*. « Aut de una substantia, » seu, « subsistentia. » Billius reddit hanc vocem, Ὑποστάσεως, hic et alibi, per, « Personam; » quod non satis nobis Gregorii ac Orientalium menti congruum videtur.

(28) *Οὐχ ὑποστάσει*, etc. « Non ratione subsistendi, sed divinitate. »

(29) *Ἀνακεφαλαιουμένη*. « Recapitulata, comprehensa. »

(30) *Ἔχει*. Regg. bm, hu, ἔχῃ.

(31) *Αὐτῇ μόνῃ*. Sic Regg. bm, hu, et Or. In Par. edit. αὐτὴ μόνη, etc., quod vertit Billius: « sola quidem, quo erga se ordine sit, intelligens. »

(32) *Γινωσκομένη*. Combef. legit, γινώσκουσα. Sic etiam Herrag. et Reg. bm, sed recentiori manu.

tactus et comprehensionis expers, secundum vero A ordinem qui in se est, sibi soli cognita, nobis tamen ex æquo veneranda et adoranda, sola etiam in Sancta sanctorum penetrans, res autem omnes conditas foris relinquens, alias primo velo, alias secundo interclusas atque diremptas : primo nimirum, cœlestes et angelicas a deitate, altero vero, naturam nostram a cœlestibus. Hæc, fratres, agamus, hoc animo simus; eosque, qui aliter sentiunt, ut veritatis labem et corruptelam, quoad quidem licebit, assumamus atque curemus; incurabili autem morbo laborantes aversemur : ne alioqui morbum eorum ante contrahamus, quam illis sanitatem nostram impertiamus. Ac Deus pacis [80], illius inquam pacis quæ intellectum omnem exsuperat [81], nobiscum erit, in Christo Jesu Domino nostro. Amen.

σα, τὴν μὲν τῷ πρώτῳ, τὴν δὲ τῷ δευτέρῳ διειργομένην καταπετάσματι· πρώτῳ μὲν τὴν οὐράνιον καὶ ἀγγελικὴν ἀπὸ τῆς θεότητος, δευτέρῳ δὲ τὴν ἡμετέραν ἀπὸ τῶν οὐρανίων. Ταῦτα πράσσωμεν, καὶ οὕτως ἔχωμεν, ἀδελφοὶ, καὶ τοὺς ἑτέρως φρονοῦντας, ὡς λύμην (33) τῆς ἀληθείας, ἕως μὲν ἂν ᾖ δυνατὸν, προσλαμβανώμεθα καὶ θεραπεύωμεν· ἀνιάτως δ' ἔχοντας (34) ἀποστρεφώμεθα, μὴ τῆς νόσου μεταλάβωμεν, πρὶν μεταδοῦναι τῆς ἑαυτῶν ὑγιείας· καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν (35), τῆς πάντα νοῦν ὑπερεχούσης ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Ἀμήν (36).

[80] II Cor. XIII, 11. [81] Philipp. IV, .

(33) *Λύμην*. Reg. bm, λοίμην.
(34) *Δ' ἔχοντας*. Regg. bm, hu, Or. δὲ ἔχοντας.
(35) *Μεθ' ἡμῶν*. Sic tres Regg. ac tres Colb. Par. μεθ' ὑμῶν.
(36) *Ἡμῶν. Ἀμήν*. Sic desinunt plerique codices, his omissis quæ in Par. edit. leguntur : ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, « cui gloria in sæcula sæculorum. »

195 MONITUM IN ORATIONEM VII.

—

I. Cæsarius, cujus immatura mors est præcipuus istius orationis scopus, erat Gregorii Theologi frater natu minimus. Is paterna domo una cum Gregorio, studiorum causa, profectus, relicto in Palæstinæ scholis fratre, Alexandriam petiit (n. 6). Illic brevi tempore eam mathematicarum artium ac medicæ peritiam est adeptus (n. 8), quam postea « urbs princeps » Constantinopolis admirata, publicis dignitatum ornamentis, ipsoque senatorio gradu honorare voluit. Verum Cæsarius, spretis his omnibus honorum titulis, Gregorio fratri suo, qui Athenis digressus, in hanc urbem venerat, itineris socium se adjungens, in patriam reversus est.

II. Cum autem ibi aliquandiu moratus esset, inde iterum Constantinopolim repetens, « statim primum inter medicos gradum obtinuit, atque in amicorum numero apud Constantium imperatorem habitus, amplissimis honoribus est cumulatus (n. 10). » Nec minori in pretio fuit apud Julianum, qui, licet plerosque decessoris sui Constantii administros valere jussisset, Cæsarium tamen libere ac publice coram Apostata Christi fidem profitentem nullatenus ejecit. Clarior adhuc, Joviano, ac subinde Valentiniano et Valente imperantibus, exstitit. Majorum etiam dignitatum quasi præludium erat præfectura, qua in Bithynia fungebatur, cum urbs Nicæna terræ motu subversa est. In hac calamitate ipse pene oppressus fuit Cæsarius. At « ipsa ruina, » rectius dixerim, divina virtute « protectus, solus propemodum incolumis evasit (n. 15). »

III. Interea parentes et amici, qui moleste ferebant tam illustrem animam in sæculi negotiis versari, arrepta hujus terræ motus occasione, eum, ut aulæ ac dignitatibus valediceret, vehementius hortari cœperunt. Eorum votis annuit Cæsarius, seque aulam derelicturum, per litteras Gregorio fratri significavit. Sed, heu! nimium cita mors ex adverso occurrit, et qui « terræ motu superior fuerat, morbo non item, » ut scribit Gregorius (ibid.); ex quibus colligunt eruditi (Bar. ad an. 368; Bolland. ad diem 25 Febr.; Tillemontius), non nisi brevissimum temporis spatium, inter terræ motum et Cæsarii mortem, intercessisse.

IV. Hæc sunt, quibus Gregorius oratorie amplificatis, suum ipsius et piorum parentum dolorem lenit ac sublevat. Inter Gregorianas orationes hanc specialiter accenset Hieronymus (37). Verisimile est habitam fuisse statim post Cæsarii obitum, id est, cum ejus exuviæ Nazianzum devectæ, in sepulcro, quod sibi ipsis parentes longævi opportune paraverant, conditæ fuerunt. Non enim in patria sua mortuus est Cæsarius, ut contendit Baronius. Id autem nusquam legitur. Idcirco hæc funebris oratio in anno 368 exeunte, vel potius ineunte 369, collocanda videtur. Nam terræ motus, post quem Cæsarium obiisse diximus, idem ipse est, quem v Idus Octobris, Valentiniano et Valente consulibus, in Bithynia contigisse narrat Socrates (38); quod in annum vulgarem 368 recidit.

(37) *De script. eccl.* edit. Basil. 1529, p. 149. (38) *Hist.* l. IV, c. 11.

196 V. Sunt in hac oratione nonnulla a Theologo relata, quæ eruditis nonnihil negotii facessunt. Etenim de Cæsario loquens Gregorius, ait : « In Bithynia degebat, præfecturam ab imperatore haud postremam administrans. Ea autem erat exigere pro imperatore pecunias, ac thesaurorum curam gerere (ibid). » Hærent hic eruditi, et dubitant quamnam hæc verba præfecturam significent; num « quæstoris munus, » ut Billius interpretatur; num « comitivam sacrarum largitionum, » aut « rerum privatarum » alteram, ut contendit Gothofredus (39); num denique « simplicem » in ea provincia « præfectum, » vel « comitem thesaurorum, » qui sub illustri viro comite sacrarum largitionum esset, ut volunt Bollandistæ (40) ac Tillemontius.

VI. Nihil certe immorabimur, ut hanc Billii interpretationem : « Quæstoris munere fungebatur, » refellamus. Etenim, ut observat Gothofredus, « quæstoris appellatione Græca vox, ταμιεύειν, perperam hoc ævo exprimitur, quo quæstor non, ut olim, erat qui pecuniæ publicæ præerat; verum quem hodie ferme cancellarium dicimus, penes quem legum dicendarum pro principe, et rescriptorum ad preces supplicum jus erat, ut patet ex Claudiano et notitia imperii. » Nihil etiam fere de Gothofredi, Bollandistarum ac Tillemontii opinione dicemus. Suam quisque sententiam variis momentis confirmare nititur. Verum non magnum est utrinque rationum pondus ac firmitas. Ipse clarissimus vir Tillemontius fatetur, harum quamlibet dignitatum, Gregorii verbis, significari posse; atque etiam cum Gothofredi opinione mirum in modum consentire, quod ait Gregorius : « Provinciam scilicet Cæsario creditam, non postremum inter imperii dignitates locum obtinere. » Dubitat autem vir doctus, num comitiva tanta « præludium » ad ampliores gradus dici possit. Deinde, num Cæsarius in ea dignitate ab anno 364 ad annum 369 hærere debuerit, nec ad majora interim promoveri. At, pace doctissimi viri, dicere liceat, nullum de primo enasci posse dubium. Hanc enim præfecturam ipse Gregorius « quasi præludium » vocat. Quod autem ad secundum attinet, posito, quod contendit Tillemontius, « Cæsarium ad majora nunquam promotum, » si quid inde sequitur, nihil aliud sane, nisi quod Cæsarii dignitas non e tantulis, sed ex insignioribus aliqua fuerit, in qua pluribus annis eum hærere permiserit, cujus promovendi cupidissimus erat imperator. Neque vero id concedit Gothofredus, qui deinceps Cæsarium a Valente præfectura urbis Constantinopolitanæ auctum fuisse affirmat, ejusque meminisse Ammianum Marcellinum in gestis anni 365, et Zosimum lib. IV, quod et Leuvenklaius ad Zosimum annotavit.

VII. In tanta opinionum varietate, non facile, quæ tenenda sit via, dignoscitur. Tutius igitur erit Gregorii vestigiis adhærere; et cum ipse non meminerit ullius præfecturæ illa amplioris, quam in Bithynia administravit Cæsarius, atque etiam administrabat, cum morte sublatus est, commissam ipsi fuisse Constantinopolitanæ urbis præfecturam asserere nobis non licet; imo vix concedere possumus eum « rei privatæ comitem » fuisse. Diu namque habitavit in provincia, in quibus singulis, ut notat Pancirolus, erant thesaurorum præfecti. Præterea, comitiva rei privatæ, una erat e primariis tribus imperii dignitatibus, ac proinde gradus ad **197** majora, aut « præludium » dici non debuit, nec reipsa fuit. Repugnat enim Gregorii verbis, Cæsarium fratrem primo « comitem rei privatæ ac thesaurorum, » deinde « præfectum, » aut etiam « quæstorem » fuisse designatum. Si ita esset, longe profecto a majoribus ad minora descendisset, nedum prælusisset amplioribus. Id autem forte doctissimos viros in errorem induxit, quod non satis attenderint, non unum his temporibus exstitisse Cæsarium. Fuit namque Cæsarius, alter a Cæsario Gregorii fratre, vir potens, cui duas epistolas, quæ inter Gregorianas reperiuntur, inscripsit Gregorius. Is forte fuit anno 364 « rei privatæ comes, » ac deinceps « magister officiorum, prætorii præfectus, » atque etiam « consul, » nisi mavis hæc munera duos inter Cæsarios partiri.

VIII. Observare juvat Gregorium, in hac funebri Cæsarii laudatione, ne verbum quidem facere de scriptis, quæ ejus nomine circumferuntur. Quod silentium satis esse videtur, ut quatuor dialogos, qui sibi Cæsarii nomen præscribunt, ipsi falso ascriptos esse existimemus. Auctor siquidem dialogorum laudat Maximum, qui longo post Cæsarium tempore floruit, nempe sæculo septimo, adeoque recentior. Ridendus sane potius quam refellendus serio Leuvenklaius, qui mavult credere testimonia, quæ passim de Maximo in dialogis occurrunt, temere a quopiam assuta esse, quam Cæsario abjudicare dialogos.

IX. Deinde, dialogi præ se ferunt epigraphen, quæ ipsa dialogos Cæsarii fetum esse non posse prædicat; quippe quæ hujusmodi est, tum apud Leuvenklaium, tum in Bibliothecis Patrum, ut quæstiones tum propositas significet, cum Cæsarius « a secretis erat, » et Constantinopoli docens viginti totos annos commorabatur. » Quæ de Cæsario dici nequaquam possunt. Nec enim aut « docens, » aut « a secretis » unquam legitur, multoque minus « viginti totos annos Constantinopoli docere » potuit, qui in ea urbe, ne quidem decem, aut etiam octo annis versatus est. Et certe Theologus aperte satis indicat nihil a fratre Cæsario, de arte oratoria, de medica, de mathesi, de philosophia, etc., in publicam lucem editum. Potuisset sane de his artibus cum laude disserere; non vero de theologia, qua in palæstra non desudarat homo catechumenus. Unde dubitari merito potest, utrum hos dia-

(39) *Cod. Theod.* tit. I, l. VIII, tom. III, p. 385 et 386.
(40) Febr. p. 496.

logos legerint, qui eos Cæsario ascribunt. Etenim cuilibet legenti patet dialogorum auctorem fuisse virum theologicis in rebus maxime versatum, et fama notissimum. Nam qui interrogant, profitentur (41) « se absurdarum fluctibus opinionum exhaustos, ad magistri benignitatem, velut ad portum quemdam, se conferre, quo de adoranda Trinitate, aliisque sacrarum litterarum capitibus vera doceantur; Patrisque filiorum studiosissimi » nomine « doctorem » compellant. Quæ quidem appellatio sacerdotem, eumque theologicarum rerum peritia insignem, significat. Ac re quidem ipsa doctor disputationem altera die abrumpens ait : « (42) Quia nos modo ratio temporis ad peragenda mysteria, sancto cœtu nos exspectante, compellit, » etc. Quisquis ergo hos dialogos Cæsario velit ascribere, necesse est ut idem medicum in theologum, catechumenum in sacerdotem, nova et plane admiranda metamorphosi, transmutet.

198 X. Demum auctor dialogorum Origenem appellat (43) « vanum nugatorem, scriptorum impiissimum, » et ejus dogmata « venenata et pestifera, quæ simpliciores decipiant. » Itane, amabo, de Origene locutus fuisset Gregorii frater, nedum Gregorius ipse, qui longo post tempore Origenis excerpta, « velut Basilii ac sui ipsius monumentum, » ad Theodorum mittebat (44) ? Quo penitus subvertitur inepta scriptoris cujusdam (45) opinio, qui dialogos ab ipso Theologo, Cæsario fuisse suppositos voluit; idque ex perturbato quodam et obscurato Photii (46), qui, ne id quidem somniando, cogitavit, textu astruere conatur. Unum duntaxat ex Photii dictis colligitur, dialogorum auctorem, cujus meminit, Photio, qui sæculo nono vixit, esse antiquiorem.

(41) Lib. I *Bibl. PP.* 1624, t. XI, p. 545.
(42) Quæst. 114.
(43) Quæst. 140 et 147.
(44) Epist. 87.
(45) Labb. *Script. eccles.*, t. I, p. 217.
(46) Phot., c. 210, p. 540.

ORATIO VII[a].

Funebris in laudem Cæsarii fratris oratio, superstitibus adhuc parentibus.

I. Existimatis fortasse, o amici, et fratres, et patres, non re duntaxat, sed nomine quoque ipso dulces, me cupide ad dicendum prodire, ut eum qui discessit, lacrymis ac luctibus prosequar, aut longam et elegantem orationem, qua plerique gaudent, habeam. Et quidem vos, tanquam mihi mœroris ac luctus socii futuri, comparastis, ut in meo casu vestros casus deploretis, si quibus hujusmodi quidpiam accidit, et in amici calamitatibus dolere condiscatis; alii vero ut aures pascatis, animosque oblectetis. Oportere si quidem nos ex calamitate quoque ipsa ostentationis ansam arripere, cujusmodi quondam erat nostra ratio, cum et in cæteris perquam redundantes, ac terrenis rebus addicti essemus, et in sermonibus ambitiosi; priusquam scilicet ad verum et supremum sermonem oculos sustulissemus, Deoque, a quo omnia, rebus omnibus donatis, Deum pro omnibus rebus accepissemus. Ne, quæso, id de nobis existimetis, si quid dextri existimare vultis. Nam nec eum qui discessit, amplius quam par sit, lugebimus, ut qui ne in aliis quidem talia probare soleamus; nec in eo laudando modum ac decorum excedemus, quanquam gratum, ac, si quod aliud, maxime congruum munus est eloquenti viro oratio, et ei qui sermones

ΛΟΓΟΣ Ζ

A *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ (47) ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων.*

Α'. Οἴεσθέ με ἴσως, ὦ φίλοι, καὶ ἀδελφοὶ, καὶ πατέρες, τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, θρήνους ἐπιβαλοῦντα τῷ ἀπελθόντι καὶ ὀδυρμοὺς, ὑποδέχεσθαι προθύμως τὸν λόγον, ἢ μακροὺς ἀποτενοῦντα καὶ κομψοὺς λόγους, οἷς οἱ πολλοὶ χαίρουσιν. Καὶ οἱ μὲν ὡς συμπενθήσοντες, καὶ συνθρηνήσοντες παρεσκεύασθε, ἵν' ἐν (48) τῷ ἐμῷ πάθει τὰ οἰκεῖα δακρύσητε, ὅσοις τι τοιοῦτόν ἐστι, καὶ σοφίσησθε τὸ ἀλγοῦν ἐν φιλικοῖς πάθεσιν· οἱ δὲ ὡς τὴν ἀκοὴν ἑστιάσοντες, καὶ ἡδίους ἐσόμενοι. Χρῆναι γὰρ ἡμᾶς ἐπίδειξιν ποιήσασθαι καὶ τὴν συμφορὰν, οἷά ποτε ἦν τὰ ἡμέτερα, ἡνίκα τἄλλα ἦμεν ἱκανῶς περιττοὶ καὶ τῆς ὕλης (49), καὶ τὰ περὶ λόγους φιλότιμοι· πρὶν
B ἀναβλέψαι πρὸς τὸν ἀληθῆ λόγον καὶ ἀνωτάτω, καὶ πάντα δόντες (50) Θεῷ, παρ' οὗ τὰ πάντα, Θεὸν ἀντὶ πάντων λαβεῖν. Μηδαμῶς, μὴ τοῦτο περὶ ἡμῶν ὑπολάβητε, εἴ τι ὑπολαμβάνειν βούλεσθε δεξιόν. Οὔτε γὰρ (51) θρηνήσομεν τὸν ἀπελθόντα πλέον ἢ καλῶς ἔχει, οἵ γε μηδὲ τῶν ἄλλων τὰ τοιαῦτα ἀποδεχόμεθα, οὔτε ἐπαινεσόμεθα πέρα τοῦ μέτρου καὶ πρέποντος (52), καίτοι γε δῶρον φίλον καὶ οἰκειότατον, εἴπερ τι ἄλλο τῷ λογίῳ λόγος, καὶ τῷ διαφερόντως ἀγαπήσαντι τοὺς ἐμοὺς λόγους ἡ εὐφημία· καὶ οὐ δῶρον μόνον, ἀλλὰ καὶ χρέος ἁπάντων χρεῶν δικαιότατον. Ἀλλ' ὅσον ἀφοσιώσασθαι τὸν περὶ ταῦτα νόμον καὶ

[a] Alias X; quæ autem 7 erat, nunc 9. — Habita exeunte anno 368 vel ineunte 369.

(47) *Ἑαυτοῦ*. Deest in Regg. a, ph, duobus Colb., Or. 1, Jes., etc. In aliis desunt, περιόντων ἔτι τῶν γονέων.

(48) *Ἵν' ἐν*. Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1, ἵνα ἐν.

(49) *Καὶ τῆς ὕλης*. Billius : « Ac rebus ex materia concretis. » Scholiastes antiquus observat hyperbatum hic esse, et sic legendum : Ἡνίκα καὶ τἄλ-
C λα τῆς ὕλης ἦμεν περιττοί, etc. « Cum cæteris rebus terrenis, atque iis maxime quæ corporis sunt, excelleremus, dicendique copia et sermonibus ambitiosi essemus, » etc.

(50) *Δόντες*. In Or. 1, γρ. δόντας.

(51) *Γάρ*. Deest in Reg. ph, Or. 1 et Jes.

(52) *Καὶ πρέποντος*. Desunt in Regg. bm, ph, tribus Colb., Or. 1 et Jes.

δακρύσαντες καὶ θαυμάσαντες (οὐδὲ γὰρ τοῦτο ἔξω A τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας· *Μνήμη τε γὰρ δικαίων μετ' ἐγκωμίων*· καὶ, *Ἐπὶ νεκρῷ*, φησὶ, *κατάγαγε δάκρυα, καὶ ὡς δεινὰ πάσχων ἔναρξαι θρήνου*· ἴσον (53) ἀναλγησίας χωρίζων ἡμᾶς καὶ ἀμετρίας), τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη τῆς τε ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν ἐπιδείξομεν, καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς ἀξιώματος ὑπομνήσομεν, καὶ τὴν ὀφειλομένην τοῖς ἀλγοῦσι παράκλησιν ἐπιθήσομεν (54), καὶ μεταθήσομεν τὴν λύπην ἀπὸ τῆς σαρκὸς καὶ τῶν προσκαίρων ἐπὶ τὰ πνευματικὰ καὶ ἀΐδια.

meos unice amavit, laudatio; nec munus duntaxat, sed etiam debitum omnium debitorum justissimum. Verum cum hactenus ipsum lacrymis et laudibus prosecuti fuerimus, ut ne legem **199** eam, quæ in hujusmodi rebus viget, neglexisse videamur (neque enim hoc a nostra philosophia est alienum: *Memoria* quippe *justorum*, inquit ille, *cum laudibus*[82]; et, *Super mortuum plora, et quasi dira passus incipe plorare*[83]; æque scilicet nos et ab indolentia, et ab immodico luctu disjungens), postea et humanæ naturæ imbecillitatem ostendemus, et animæ dignitatem vobis in mentem revocabimus, et debitam iis, qui in dolore versantur, consolationem imponemus, et mœrorem a carne ac rebus caducis ad spiritualia et æterna transferemus.

Β'. Καισαρίῳ πατέρες μὲν, ἵν' ἐντεῦθεν ἄρξωμαι B ὅθεν ἡμῖν πρεπωδέστατον (55), οὓς πάντες γινώσκετε, καὶ ὧν τὴν ἀρετὴν καὶ ὁρῶντες καὶ ἀκούοντες ζηλοῦτε (56), καὶ θαυμάζετε, καὶ διηγεῖσθε τοῖς ἀγνοοῦσιν, εἴπερ τινές εἰσιν ἀνθρώπων, ἄλλος ἄλλο τι μέρος ἀπολαβόντες· ἐπεὶ μὴ πάντα τὸν αὐτὸν οἷόν τε, μηδὲ μιᾶς γλώσσης τὸ ἔργον, κἂν σφόδρα τις ᾖ τῶν φιλοπονωτάτων καὶ φιλοτίμων· οἷς πολλῶν καὶ μεγάλων ὑπαρχόντων εἰς εὐφημίαν (εἰ μή τῳ περιττὸς (57) εἶναι δοκῶ τὰ οἰκεῖα θαυμάζων), ἓν μέγιστον ἁπάντων, καὶ ὥσπερ ἄλλο τι ἐπίσημόν ἐστιν ἡ εὐσέβεια· τοὺς σεμνοὺς τούσδε λέγω καὶ πολιοὺς, καὶ οὐχ ἧττον δι' ἀρετὴν αἰδεσίμους (58) ἢ διὰ γῆρας· ὧν τὰ μὲν σώματα χρόνῳ κέκμηκεν, αἱ ψυχαὶ δὲ Θεῷ νεάζουσιν.

II. Cæsarius igitur, ut hinc incipiam unde me maxime decet, parentes eos habuit, quos omnes nostis, quorumque virtutem oculis atque auribus usurpantes æmulamini, mirificis laudibus in cœlum effertis, aliisque, quibus ea ignota est, si qui tamen sint, narratis, alius aliam quamdam partem accipientes. Neque enim fieri potest ut unus omnia exponat, nec unius linguæ hoc opus est, quantumvis aliquis labore ac diligentia valeat, ac summum animi studium et contentionem adhibeat. Quibus cum multa et magna laudum argumenta suppetant (nisi fortasse cuipiam inepte facere videor, qui domesticas laudes prædicem), una tamen eos res potissimum nobilitat, et insignes reddit, nempe pietas. Hos graves et canos dico, nec minus virtutis quam senectutis nomine venerandos: quorum corpora quidem tempore fracta et d[...]litata sunt, animæ autem Deo florent ac pubescunt.

Γ'. Πατὴρ μὲν ἐκ τῆς ἀγριελαίου καλῶς ἐγκεντρισθεὶς εἰς τὴν καλλιέλαιον, καὶ τοσοῦτον κοινωνήσας τῆς πιότητος, ὥστε καὶ ἄλλους ἐγκεντρίζειν πιστευθῆναι, (59) καὶ θεραπείαν ἐγχειρισθῆναι ψυχῶν, C ὑψηλὸς ὑψηλῶς τοῦ λαοῦ τοῦδε προκαθεζόμενος, Ἀαρών τις δεύτερος, ἢ Μωϋσῆς, Θεῷ πλησιάζειν ἠξιωμένος, καὶ θείαν φωνὴν χορηγεῖν, τοῖς ἄλλοις ἱσταμένοις πόῤῥωθεν, πρᾶος, ἀόργητος, γαληνὸς τὸ εἶδος (60), θερμὸς τὸ πνεῦμα, πολὺς τὸ φαινόμενον (61), πλουσιώτερος τὸ κρυπτόμενον. Τί ἂν ὑμῖν ἀναζωγραφοίην τὸν γινωσκόμενον; Οὐδὲ γὰρ εἰ μακρὸν ἀποτείνοιμεν λόγον, εἴποιμεν ἄν τι τοσοῦτον ὅσον ἄξιον, καὶ ὅσον ἕκαστος συνεπίσταταί (62) τε καὶ ἀπαιτεῖ τὸν λόγον· καὶ βέλτιον ταῖς ὑπονοίαις παραχωρεῖν (63) ἢ τῷ λόγῳ τὸ πολὺ περικόπτειν τοῦ θαύματος.

III. Pater quidem ex oleastro in fructiferam olivam pulchre insitus, pinguedinisque usque adeo particeps factus, ut alios quoque inserendi cura ipsi commissa, et animarum cultura mandata sit, excelsus excelse huic populo præsidens, alter Aaron, aut Moses, hanc dignitatem consecutus, ut ad Deum appropinquet, ac vocem divinam aliis procul stantibus subministret, mansuetus, ab ira alienus, vultu tranquillus, spiritu fervidus, dives his rebus quæ oculis cernuntur, ditior iis quæ tectæ et absconditæ sunt. Quid autem vobis eum, qui notus est, describere aggredior? Neque enim, etiamsi sermonem in longum protraherem, parem tamen illius virtuti orationem afferrem, quantumque unusquisque vestrum novit ac postulat, dicerem. D Ac præstat id in opinionibus vestris et cogitationibus relinquere, quam **200** sermone meo magnam miraculi partem amputare.

Δ'. Μήτηρ δὲ ἄνωθεν μὲν καὶ ἐκ προγόνων καθιε-

IV. Mater autem antiquitus quidem atque ab

[82] Prov. x, 7. [83] Eccli. xxxviii, 16.

(53) *Ἴσον*. Reg. a, Coisl. 1, ἴσως, « fortasse. »
(54) *Ἐπιθήσομεν*. Sic Reg. ph, tres Colb., Coisl. 1 et 2, Or. 1, et Hervag. Par. edit. ἐπιδείξ...., « ostendemus. »
(55) *Πρεπωδέστατον*. Reg. ph, πρεπωδέστερον.
(56) *Ζηλοῦτε*. Reg. ph., Or. 1, et Jes. ζηλοῦτέ τε.
(57) *Περιττός*. « Nimius, immoderatus. »
(58) *Αἰδεσίμους*. Reg. ph, tres Colb., Or. 1, et Jes. ὁμοτίμους.
(59) *Ὥστε... πιστευθῆναι*. Billius: « Ut aliorum quoque insitio ipsi commissa. »
(60) *Τὸ εἶδος*. Reg. ph, τὸ ἦθος, « moribus. »
(61) *Πολὺς τὸ φαινόμενον*, etc. « Dives externis dotibus ac virtutibus, quæ oculis conspiciuntur; ditior iis quæ latent. » Sic intelligenda hæc Gregorii verba monet Elias.
(62) *Συνεπίσταται*. Coisl. 1, συνενίσταται.
(63) *Παραχωρεῖν*. Reg. ph, tres Colb., Or. 1, et Jes. συγχωρεῖν.

ipsis proavis Deo consecrata, pietatem, instar necessariæ cujusdam hæreditatis, non ad seipsam tantummodo, sed ad liberos quoque deducens, ex sanctis primitiis vere sancta conspersio. Quam etiam tantum auxit et amplificavit, ut ne mariti quidem perfectionem (dicam enim, etiamsi hic sermo temeritate non careat), alii ulli, quam ipsi, ascribendam esse nonnulli credant, ac prædicent; eamque, o rem miram! pro pietatis præmio majorem ac perfectiorem pietatem accepisse. Ambo filiorum simul et Christi amantes, id quod summa admiratione dignum est, imo Christi amantiores quam liberorum; quippe qui unum hunc ex liberis fructum caperent, ut a Christo agnoscerentur, nomenque ducerent, solaque virtute, atque cum eo, quod præstantius est, velut conjunctione ac necessitudine se prole felices definirent: ambo humani, misericordes, multa tineis, et latronibus, et mundi principi eripientes, ab incolatu ad habitationem eos transferentes, maximamque hæreditatem, hoc est, futuræ vitæ splendorem, filiis coacervantes. Sic illi ad altam senectutem pervenerunt, virtute atque annis inter se pares, ac pleni dierum, tam qui manent quam qui fluunt ac dilabuntur: uterque primas inter mortales habiturus, nisi mutuo ipsi sese principatu prohiberent. Denique omnes felicitatis numeros expleverunt, excepta hac postrema, ut quispiam existimare queat, sive probatione, sive dispensatione: hoc est, meo quidem judicio, ut præmisso eo filio, cui propter ætatis lubricum magis timendum erat, ita jam ipsi securo animo vitam claudant, et cum universa domo ad superna transferantur.

V. Atque hæc exposui, non ut illorum laudes prædicarem, aut quod essem nescius vix quemquam etiam tota oratione de eorum laudibus instituta, materiæ dignitatem assequi posse: verum ut illud ostenderem a patribus debitam Cæsario virtutem fuisse, nec mirum vobis aut incredibile videri debere, si tales parentes nactus talibus laudibus se dignum præbuit; sed illud potius, si, neglectis domesticis et propinquis exemplis, alios sibi spectandos proposuisset. Atque initia quidem ejusmodi fuerunt, et qualia esse vere ingenuis **201** conveniebat, ac recte et honeste victuris. Ut autem media incidam, hoc est, pulchritudinem, magnitudinem, atque illius in omnibus rebus gratiam, et velut in sonis concentum (quandoquidem nec nostrum est res hujusmodi mirari, tametsi aliis non parvæ esse videantur), ad ea quæ deinceps sequuntur, et quæ, ne si cupiam quidem, facile prætermittere possum, orationem conferam.

ρωμένη Θεῷ, καὶ κλῆρον ἀναγκαῖον οὐκ εἰς ἑαυτὴν μόνον (64), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς κατάγουσα τὴν εὐσέβειαν, ἐξ ἁγίας ἀπαρχῆς ὄντως ἅγιον φύραμα· τοσοῦτον δὲ αὐτὸ αὐξήσασά (65) τε καὶ πλεονάσασα ὥστε ἤδη τισὶ (φθέγξομαι γὰρ, εἰ καὶ τολμηρὸς ὁ λόγος), μηδὲ τὴν τοῦ ἀνδρὸς τελειότητα ἑτέρου τινὸς ἢ ταύτης ἔργον γενέσθαι, πιστευθῆναί τε καὶ ῥηθῆναι· καὶ, ὢ τοῦ θαύματος! ἆθλον εὐσεβείας δοθῆναι μείζονα καὶ τελειοτέραν (66) εὐσέβειαν. Φιλόπαιδες ἄμφω καὶ φιλόχριστοι, τὸ παραδοξότατον, μᾶλλον δὲ φιλόχριστοι πλέον ἢ φιλόπαιδες· οἷς γε καὶ τῶν τέκνων μία τις ἀπόλαυσις ἦν, τὸ ἀπὸ Χριστοῦ καὶ γνωρίζεσθαι, καὶ ὀνομάζεσθαι, καὶ εἷς εὐπαιδίας ὅρος ἡ ἀρετὴ, καὶ ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον (67) οἰκείωσις· εὔσπλαγχνοι, συμπαθεῖς, ἁρπάζοντες τὰ πολλὰ σητῶν, καὶ λῃστῶν, καὶ τοῦ κοσμοκράτορος, ἐκ τῆς παροικίας εἰς τὴν κατοικίαν μετασκευαζόμενοι, καὶ κλῆρον μέγιστον τοῖς παισὶ τὴν ἐκεῖθεν λαμπρότητα θησαυρίζοντες. Οὕτω τοι καὶ εἰς λιπαρὸν (68) ἔφθασαν γῆρας, ὁμότιμοι καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἡλικίαν, καὶ πλήρεις ἡμερῶν, τῶν τε μενουσῶν ὁμοίως καὶ τῶν λυομένων· παρὰ τοσοῦτον ἑκάτερος οὐκ ἔχων τὰ πρῶτα τῶν ἐπὶ γῆς, παρ' ὅσον ὑπ' ἀλλήλων εἰς τὸ πρωτεῖον ἐκωλύοντο, καὶ πάσης εὐδαιμονίας μέτρον ἐπλήρωσαν, πλὴν τῆς τελευταίας ταύτης, ὡς ἂν οἰηθείη τις, εἴτε δοκιμασίας χρὴ λέγειν, εἴτε οἰκονομίας· ἡ δέ ἐστιν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, τὸν σφαλερώτερον τῶν παίδων δι' ἡλικίαν προπέμψαντες, οὕτως ἤδη καταλῦσαι τὸν βίον ἐν ἀσφαλείᾳ (69), καὶ πρὸς τὰ ἄνω πανοικεσίᾳ μετατεθῆναι (70).

Ε'. Καὶ ταῦτα διῆλθον, οὐ τούτους ἐγκωμιάσαι βουλόμενος, οὐδὲ ἀγνοῶν, ὅτι μόλις ἄν τις τῆς ἀξίας ἐφίκοιτο, καὶ ὅλην ὑπόθεσιν λόγου τὸν τούτων ἔπαινον ἐνστησάμενος (71), ἀλλ' ἵν' ἐπιδείξαιμι ἐκ πατέρων ὀφειλομένην Καισαρίῳ τὴν ἀρετὴν, καὶ μὴ θαυμάζητε, μηδὲ ἀπιστῆτε, εἰ, τοιούτων τυχὼν γεννητόρων, τοιούτων ἑαυτὸν παρέσχεν ἐπαίνων ἄξιον· ἀλλὰ τοὐναντίον, εἰ πρὸς ἑτέρους εἶδε, τῶν οἰκείων καὶ τῶν ἐγγύθεν ἀμελήσας ὑποδειγμάτων. Τὰ μὲν δὴ πρῶτα τοιαῦτα, οἷα προσῆκεν εἶναι τοῖς ὄντως (72) εὖ γεγονόσι, καὶ καλῶς βιώσεσθαι μέλλουσιν. Ἵνα δὲ τὰ ἐν μέσῳ συντέμω, κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσι τοῦ ἀνδρὸς χάριν, καὶ ὥσπερ ἐν φθόγγοις εὐαρμοστίαν (ὅτι μηδὲ πρὸς ἡμῶν (73) τὰ τοιαῦτα θαυμάζειν, εἰ καὶ τοῖς ἄλλοις οὐ μικρὰ φαίνεται), πρὸς τὰ ἐφεξῆς (74) βαδιοῦμαι τοῦ λόγου, καὶ ἃ μηδὲ βουλομένῳ παραλιπεῖν ῥᾴδιον.

(64) *Μόνον*. Coisl. 1, μόνην.
(65) *Αὐτὸ αὐξήσασα*. Reg. bm, αὐτήν. Reg. ph, tres Colb., Or. 1, et Jes. φύραμα, ἢ τὸν αὐτὸν (nempe, κλῆρον) αὐξήσασα.
(66) *Τελειοτέραν*. Or. 1, τελεωτέραν.
(67) *Κρεῖττον*. Hac voce « Deum » intelligere videtur Gregorius, ac proinde vertendum, « cum Deo conjunctione et necessitudine. » Billius in prima editione sic verterat: « sola virtute conjunctioneque cum Deo atque consortio, felicem liberorum procreationem definirent. »
(68) *Εἰς λιπαρόν*. « Ad uberem beatamque senectutem. »
(69) *Ἐν ἀσφαλείᾳ*. Tres Regg., totidem Colb. et Or. 1, σὺν ἀσφαλείᾳ, « cum securitate. »
(70) *Μετατεθῆναι*. Sic Reg. hu. Par. μεταδεθῆναι.
(71) *Ἐνστησάμενος*. Coisl. 1, συστησάμενος.
(72) *Ὄντως*. Deest in pluribus codd. nec reddidit Billius.
(73) *Πρὸς ἡμῶν*. Sic tres Regg., tres Colb., Or. 1, et Jes. Editi vero, ὑμῶν.
(74) *Τὰ ἐφεξῆς*. Reg. a, τὰ ἑξῆς.

Ϛʹ. Ὑπὸ δὴ τοιούτοις ἤθεσι τραφέντες καὶ παιδευθέντες (75), καὶ τοῖς ἐνταῦθα μαθήμασιν ἱκανῶς ἐνασκηθέντες, ἐν οἷς ἐκεῖνος (76) τάχει τε καὶ μεγέθει φύσεως οὐδ' ἂν εἴποι τις ὅσον ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς ἦν· ὢ πῶς ἀδακρυτὶ τὴν τούτων παρέλθω μνήμην, καὶ μή με ἀφιλόσοφον ἐλέγξῃ τὸ πάθος παρὰ τὴν ὑπόσχεσιν! ἀλλ' ἐπειδή γε ἀποδημίας καιρὸς ἐδόκει, καὶ τότε πρῶτον ἀπ' ἀλλήλων ἐσχίσθημεν· ἐγὼ μὲν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἐγκαταμείνας (77) παιδευτηρίοις, ἀνθοῦσι τότε κατὰ ῥητορικῆς ἔρωτα, ὁ δὲ τὴν Ἀλεξάνδρου πόλιν καταλαβὼν, παντοίας παιδεύσεως καὶ τότε καὶ νῦν οὖσάν τε καὶ δοκοῦσαν ἐργαστήριον. Τί πρῶτον, ἢ τί μέγιστον εἴπω τῶν ἐκείνου καλων; Τί δὲ (78) παρεὶς, μὴ τῷ μεγίστῳ ζημιώσω τὸν λόγον; Τίς μὲν διδασκάλοις πιστότερος; Τίς δὲ ἥλιξι προσηνέστερος; Τίς μὲν μᾶλλον ἀπέφυγε (79) τὴν τῶν μοχθηρῶν ἑταιρίαν καὶ ὁμιλίαν; Τίς δὲ τῇ τῶν βελτίστων ἑαυτὸν προσέθηκε πλεῖον (80), ἄλλοις τε καὶ τῶν ἐκ τῆς πατρίδος τοῖς εὐδοκιμωτάτοις καὶ γνωριμωτάτοις, εἰδὼς οὐδὲ τοῦτο φέρειν μικρὸν εἰς ἀρετὴν ἢ κακίαν τὰς συνουσίας. Ἐξ ὧν τίς μὲν ἄρχουσιν ἐκείνου τιμιώτερος; τίς δὲ τῇ πόλει πάσῃ, καίτοι γε (81) διὰ τὸ μέγεθος πάντων ἐγκρυπτομένων, ἢ ἐπὶ σωφροσύνῃ γνωριμότερος (82), ἢ ἐπὶ συνέσει περιφανέστερος;

VI. Nos igitur sub hujusmodi moribus educati et instituti, atque in hujusce loci disciplinis, satis exercitati et exculti, in quibus ille ingenii celeritate ac magnitudine dici non potest quam longo intervallo plerosque post se relinqueret; o quonam pacto harum rerum memoriam sine lacrymis præteribo, nec me, contra quam pollicitus sum, parum fortis animi esse dolor ostendet! cum jam peregrinationis tempus esse videretur, ac tum primum alter ab altero distracti sumus: ego nimirum ob artis oratoriæ amorem, in Palæstinæ scholis, tum florentibus, moratus; ille autem Alexandriam profectus, urbem, et tunc et nunc quoque, tum vere tum hominum existimatione, doctrinæ omnis officinam. Quid primum, aut quid maximum ex illius laudibus commemorem? Aut quid sine gravissimo orationis damno prætermittam? Quis illo præceptoribus fidelior? Quis æqualibus jucundior? Quis improborum societatem et consuetudinem magis vitavit? Quis optimorum virorum, cum aliorum, tum celeberrimi cujusque ex patria et nobilissimi familiaritati sese magis adjunxit? Non ignorabat sane, ad virtutem aut vitium permagni referre, cum quibus quispiam consuescit. Atque idcirco, quis apud præsides honoratior? Imo quis universæ urbi (quamvis sublimior prorsus ac abstrusior ipsius doctrina), aut ob temperantiam clarior, aut ob ingenii sagacitatem illustrior?

Ζʹ. Ποῖον μὲν εἶδος οὐκ ἐπῆλθε παιδεύσεως; μᾶλλον δὲ ποῖον, ὡς οὐδὲ μόνον ἕτερος; Τίνι δὲ παρῆκεν ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι, καὶ κατὰ μικρὸν (83), μὴ ὅτι τῶν καθ' ἑαυτὸν καὶ τῆς αὐτῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ παλαιοτέρων ἐν τοῖς μαθήμασι; καὶ πάντα ὡς ἓν ἐξασκήσας, καὶ ἀντὶ πάντων ἕκαστον· τοὺς μὲν πτηνοὺς τὴν φύσιν φιλοπονίᾳ νικήσας, τοὺς δὲ γενναίους τὴν ἄσκησιν διανοίας ὀξύτητι· μᾶλλον δὲ τάχει μὲν τοὺς ταχεῖς, σπουδῇ δὲ τοὺς φιλοπόνους ὑπερβαλὼν, καὶ τοὺς κατ' ἄμφω δεξιοὺς ἀμφοτέροις. Γεωμετρίας μέν γε καὶ ἀστρονομίας, καὶ τῆς ἐπικινδύνου τοῖς ἄλλοις παιδεύσεως, ὅσον χρήσιμον ἐκλεξάμενος, τοῦτο δὲ ἦν ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων εὐαρμοστίας καὶ τάξεως τὸν δημιουργὸν θαυμάσαι, ὅσον βλαβερὸν ταύτης διέφυγεν· οὐ τῇ φορᾷ τῶν ἄστρων διδοὺς τὰ ὄντα καὶ τὰ γινόμενα, ὡς οἱ τὴν ὁμόδουλον ἑαυτοῖς (84) κτίσιν ἐπανιστάντες τῷ κτίσαντι, Θεῷ δὲ καὶ τἄλλα πάντα, ὥσπερ ἄξιον, ἀνατιθεὶς, καὶ τὴν τούτων κίνησιν· ἀριθμῶν δὲ καὶ λογισμῶν, καὶ τῆς θαυμασίας ἰατρικῆς, ὅση τὰ περὶ φύσεις, καὶ κράσεις, καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν νοσημάτων φιλοσοφεῖ, ὥστε ταῖς ῥίζαις ἀναιρουμέναις συνεκκόπτειν καὶ τὰ βλαστήματα, τίς οὕτως ἀμαθὴς ἢ φιλόνεικος, ὡς ἐκείνῳ δοῦναι τὰ δεύτερα, καὶ μὴ ἀγαπᾷν, εἰ μετ' ἐκεῖνον εὐθὺς ἀρι-

VII. Quodnam doctrinæ genus non peragravit? imo quodnam est, quod non ut ne unum quidem alius? Cuinam autem concessit, ut ad ipsum, vel tantillum appropinquaret, non sodalium tantum et æqualium, sed etiam majorum natu, et qui plus temporis in litterarum studiis consumpserant? Nam et omnia ut unum excoluerat, et singula rursum ut omnia. Ac ut voluci ingenio præditos, studio et diligentia, ita studiosos et industrios ingenii celeritate superabat: vel, ut rectius loquar, **202** ingeniosos ingenio, et laboriosos studio, et eos qui utraque re pollebant, utraque præcellebat. Atque ex geometria quidem et astronomia, et doctrina aliis periculosa, cum, quidquid utile erat, collegisset, hoc est, ut ex corporum cœlestium concentu atque ordine Creatorem admiraretur, quidquid noxium et exitiosum erat, effugit; nempe ea quæ sunt, ac fiunt, ad siderum motum haudquaquam referens, quemadmodum ii qui conservam suam creaturam adversus Creatorem concitant; verum, ut alia omnia, sic eorum quoque motum, ut par est, divinæ providentiæ attribuens. In numeris autem et supputationibus, atque ea eximiæ artis medicæ parte, quæ in naturis ac tempera-

(75) *Καὶ παιδευθέντες*. Deest in Reg. a.

(76) *Ἐν οἷς ἐκεῖνος*. Ita Reg. bm, Coisl. 1 et 2, Or. 1, aliique plures. Edit. ἐν οἷς ἐκείνοις.

(77) *Ἐγκαταμείνας*. Tres Regg., tres Colb., etc. ἐμμείνας.

(78) *Τί δέ*. Or. 1, τί δαί. In edit. deest δέ.

(79) *Μᾶλλον ἀπέφυγε*. Reg. bm, Jes. ἀπέφυγε μᾶλλον.

(80) *Προσέθηκε πλεῖον*. Jes. προσέθηκε πλέον.

(81) *Καίτοι γε*, etc. Billius, « quamvis alioqui ob ipsius magnitudinem omnes obscuri atque incogniti essent. »

(82) *Γνωριμότερος*. Or. 1, γνωριμώτερος.

(83) *Κατὰ μικρόν*. Combef. παρὰ μικρόν.

(84) *Ἑαυτοῖς*. Sic Regg. a, bm, Or. 1, et Jes. Editi, ἑαυτῆς.

mentis, causisque morborum inquirendis versatur, ut succisis radicibus rami quoque simul amputentur, quis ita ineptus et pervicax erat, ut secundas ipsi daret, ac non bene secum agi duceret, si proximum illi numerum obtineret, ac primas inter secundos ferret? Neque vero hæc sermo quidam sunt, nullo testimonio suffultus, verum et orientalis, et occidentalis ora, et denique omnes eæ regiones, quas postea perlustravit, insignes ipsius doctrinæ columnæ sunt.

A θμοῖτο, τὸ πρεσβεῖον ἐν τοῖς δευτέροις φερόμενος. Καὶ ταῦτα οὐ λόγος ἐστὶν ἀμάρτυρος, ἀλλ' ἑῴα τε ὁμοῦ λῆξις (85) καὶ ἑσπέριος, καὶ ὅσην ἐκεῖνος ἐπῆλθεν ὕστερον, ἐπίσημοι στῆλαι τῆς ἐκείνου παιδεύσεως.

VIII. Cum autem, ut omnis generis mercibus in ingentem navim onerariam, sic ipse omni virtutis ac disciplinæ genere in animam suam collecto, in propriam urbem navigaret, ut pulchras doctrinæ suæ merces aliis etiam impertiret, hic quoque admirabilis quædam res accidit, quam, quia ejus recordatio me omnium maxime delectat, vobisque etiam voluptatem afferre queat, non alienum fuerit paucis exponere. Mater nostra, materno quodam voto, atque amoris erga filios pleno, hoc optabat, quemadmodum ambos eodem tempore emiserat, sic ambos quoque simul redeuntes videret. Eramus enim, si non aliis, matri quidem certe, cum simul conspiceremur, par quoddam votis exoptandum, atque visendum, licet nunc ab invidia male dissolutum. Et ecce Dei impulsu, qui justas preces audit, et parentum erga probos filios amorem in pretio habet, nec ex consilio ullo, nec ex compacto, ille Alexandria, ego ex Græcia, alter a terra, alter mari, eodem tempore in eamdem civitatem appulimus. Hæc autem erat Byzantium, urbs totius Europæ principatum nunc tenens; in qua tantam brevi gloriam Cæsarius adeptus est, ut publici honores, nobileque matrimonium, ac senatoria dignitas ei oblata fuerit, communique decreto a magno imperatore per legatos **203** petitum sit, ut principem urbem viro eruditorum principe ornari atque honestari vellet (siquidem hoc ipsi curæ esset, ut vere primaria, nomineque suo digna exsisteret), atque ad cæteras ipsius laudes hanc accedere, ut Cæsario, et medico, et cive ornaretur: quamvis alioqui præter cæterum splendorem, viris, tam in philosophia quam in aliis artium generibus, eximiis abundet. Sed de hac re satis. Illud autem, quod tum contigit, licet aliis temere ac fortuito contigisse videretur, cujusmodi multa fert casus in rebus humanis, apud pios tamen perquam manifestum erat, non alia de causa rem evenisse, quam piorum parentum, ad unius voti summam explendam, filios, tum terra, tum mari in unum colligentium.

Η'. Ἐπεὶ δὲ, πᾶσαν ἀρετήν τε καὶ μάθησιν, ὥσπερ μεγάλη φορτὶς παντοδαπὴν ἐμπορίαν, εἰς μίαν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν συλλεξάμενος, ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ πόλιν (86) ἐστέλλετο, ὡς ἂν καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδοίη τῶν καλῶν ἀγωγίμων τῆς ἑαυτοῦ παιδεύσεως, ἐνταῦθά τι καὶ συνηνέχθη πρᾶγμα θαυμάσιον, οὐδὲν δὲ οἷον, καὶ γὰρ B ἐμέ γε (87) μάλιστα πάντων εὐφραίνει τοῦτο μνημονευθὲν, καὶ ὑμᾶς ἂν ἡδίους ποιήσειεν, ἐν βραχεῖ διηγήσασθαι. Ηὔχετο μὲν ἡ μήτηρ εὐχὴν μητρικήν τινα καὶ φιλόπαιδα, ὥσπερ ἐξέπεμψεν ἀμφοτέρους, οὕτω καὶ σὺν ἀλλήλοις ἐπανελθόντας ἰδεῖν. Ξυνωρὶς γὰρ ἐδοκοῦμέν (88) τις, καὶ εἰ μὴ τοῖς ἄλλοις, μητρί γ' οὖν, εὐχῆς καὶ θέας ἀξία, σὺν ἀλλήλοις ὁρώμενοι, ἡ νῦν κακῶς ὑπὸ τοῦ φθόνου διαλυθεῖσα· Θεοῦ δὲ οὕτω κινήσαντος, ὃς ἀκούει δικαίας εὐχῆς, καὶ φίλτρον τιμᾷ γονέων εἰς παῖδας εὐγνώμονας, ἐξ οὐδεμιᾶς ἐπινοίας, οὐδὲ συνθήματος, ὁ μὲν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ δὲ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν ὁ μὲν ἀπὸ γῆς, ὁ δὲ ἀπὸ θαλάσσης κατήραμεν. Ἡ πόλις δὲ ἦν (89) τὸ Βυζάντιον, ἡ νῦν προκαθεζομένη τῆς Εὐρώπης πόλις, ἐν ᾗ τοσοῦτον C Καισάριος κλέος οὐ πολλοῦ χρόνου διελθόντος ἠνέγκατο, ὥστε δημοσίας τιμὰς αὐτῷ, καὶ γάμον τῶν εὐδοκίμων, καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς μετουσίαν προτεθῆναι, καὶ πρὸς βασιλέα πρεσβείαν σταλῆναι (90), τὸν μέγαν ἀπὸ κοινοῦ δόγματος, τὴν πρώτην πόλιν τῷ πρώτῳ λογίῳ κοσμηθῆναί τε καὶ τιμηθῆναι (εἴ τι μέλειν (91) αὐτῷ τοῦ πρώτην ἀληθῶς εἶναι, καὶ τῆς ἐπωνυμίας ἀξίαν), καὶ τοῦτο προστεθῆναι πᾶσι τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς διηγήμασι, τῷ (92) Καισαρίῳ καλλωπίζεσθαι, καὶ ἰατρῷ, καὶ οἰκήτορι· καίτοι γε μετὰ τῆς ἄλλης λαμπρότητος πολλοῖς καὶ μεγάλοις εὐθυνουμένην (93) ἀνδράσι κατά τε φιλοσοφίαν κατά τε τὴν ἄλλην παίδευσιν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἱκανῶς. Τότε δ' οὖν τὸ γενόμενον τοῖς μὲν ἄλλοις συντυχία τις ἔδοξεν ἄλογος καὶ ἀναίτιος, οἷα φέρει πολλὰ τὸ αὐτόματον (94) ἐν τοῖς ἡμετέροις, τοῖς δὲ φιλοθέοις καὶ λίαν D εὔδηλον ἦν μὴ ἄλλο τι συμβὰν εἶναι ἢ γονέων θεοφιλῶν ἔργον ἐκ γῆς καὶ θαλάττης τοὺς παῖδας συναγόντων (95) εἰς μίαν εὐχῆς ἐκπλήρωσιν.

(85) *Ὁμοῦ λῆξις*. Reg. bm, Or. 1, Jes. λῆξις ὁμοῦ.

(86) *Πόλιν*. Reg. bm, et Jes. πάλιν, « rursus. » Sic etiam Billius legerat.

(87) *Καὶ γάρ ἐμέ γε*. Sic Reg. hu, duo Colb. et Or. 1. Deest γάρ in edit.

(88) *Ἐδοκοῦμεν*. « Videbamur. »

(89) *Δὲ ἦν*. Reg. bm, δ' ἦν. Deest ἦν in Reg. hu, et Or. 1.

(90) *Σταλῆναι*. Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 1, et Jes.

(91) *Μέλειν*. Reg. hu, μέλον. Tres Colb. et Jes. μέλλειν. Heinsius, « forte, » εἴ τι μέλει.

(92) *Τῷ*. Reg. hu, tres Colb. et Or. 1, τό.

(93) *Εὐθυνουμένην*. Reg. hu, Or. 1, et Jes. εὐθηνουμένην.

(94) *Τὸ αὐτόματον*. Schol. Τὸ αὐτόματον ἐκάλεσεν ὁ Πατὴρ, ὅ, συγχωροῦντος Θεοῦ, ἐξ αὐτῆς τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας πραγμάτων, οὐκ ἔκ τινος ἐπιτηδεύσεως συμβαίνειν εἴωθεν· οὐ γὰρ ὡς τινῶν ἀπρονοήτως γινομένων, μὴ γένοιτο· πῶς γὰρ ὁ οὕτω φιλόθεος τοῦτο ἂν εἶπεν; « Casum appellavit Pater, quod ex naturali rerum ordine, Deo permittente, non vero cujusquam industria et consilio contingere solet; non enim quod temere contingat quidquam, absit. Qui vir bonus hoc dixisset? »

(95) *Συναγόντων*. Reg. hu, συναγαγόντων.

Θ'. Φέρε μηδὲ τοῦτο τῶν Καισαρίου καλῶν παρέλθωμεν, ὃ τοῖς μὲν ἄλλοις ἴσως μικρὸν, καὶ οὐδὲ μνήμης ἄξιον, ἐμοὶ δὲ καὶ τότε καὶ νῦν μέγιστον ἔδοξεν, εἴπερ τῶν ἐπαινετῶν ἡ φιλαδελφία, καὶ οὐ παύσομαι τιθεὶς ἐν πρώτοις, ὁσάκις ἂν τὰ ἐκείνου ἐκδιηγῶμαι. Κατεῖχε μὲν αὐτὸν αἷς εἶπον τιμαῖς ἡ πόλις, καὶ οὐδ' ἂν εἴ τι (96) γένοιτο μεθήσειν ἔφασκεν· ἐγὼ δὲ ἀνθέλκων ἴσχυσα, ὁ πάντα Καισαρίῳ πολὺς καὶ τίμιος, καὶ τοῖς γονεῦσι τὴν εὐχὴν πληρῶσαι, καὶ τῇ πατρίδι τὸ χρέος, καὶ ἐμαυτῷ τὸν πόθον· λαβὼν τῆς ὁδοῦ κοινωνὸν καὶ συνέμπορον, καὶ προτιμηθεὶς οὐ πόλεων καὶ δήμων μόνον, οὐδὲ τιμῶν καὶ πόρων, οἳ πολλοὶ καὶ πολλαχόθεν οἱ μὲν συνέῤῥεον ἐκείνῳ, οἱ δὲ ἠλπίζοντο, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ βασιλέως σχεδὸν, καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἐπιταγμάτων (97). Ἐντεῦθεν ἐγὼ μὲν φιλοσοφεῖν διέγνων, καὶ πρὸς τὸν ἄνω βίον μεθαρμοσθῆναι, [B] ὥσπερ τινὰ βαρὺν δεσπότην καὶ ἀῤῥώστημα χαλεπὸν, πᾶσαν φιλοτιμίαν ἀποσεισάμενος· μᾶλλον δὲ ὁ μὲν πόθος πρεσβύτερος, ὁ δὲ βίος ὕστερος· τὸν δὲ τὰ πρῶτα τῆς παιδεύσεως ἀναθέντα τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, καὶ θαυμασθέντα τῶν πόνων ἀξίως, μετὰ τοῦτο δόξης ἐπιθυμία καὶ τοῦ προστατεύειν (98) τῆς πόλεως, ὡς ἐμέ γε συνέπειθε, τοῖς βασιλείοις ὁμιλεῖ, οὐ πάνυ μὲν ἡμῖν φίλα ποιοῦντα, καὶ κατὰ γνώμην (99)· καὶ γὰρ ἀπολογήσομαι πρὸς ὑμᾶς, ὅτι πολλοστὸν τετάχθαι παρὰ Θεῷ κρεῖττον εἶναι δοκεῖ τε (1) καὶ ὑψηλότερον ἢ παρὰ τῷ κάτω βασιλεῖ τὰ πρῶτα φέρεσθαι, οὐ μὴν ἄξιός (2) γε μέμψεως. Φιλοσοφεῖν μὲν γὰρ ὅσῳ μέγιστον, τοσούτῳ καὶ χαλεπώτατον, καὶ οὐ πολλῶν τὸ ἐγχείρημα, οὐδ' ἄλλων ἢ τῶν ὑπὸ τῆς θείας προκεκλημένων (3) μεγαλονοίας, [C] ἢ τοῖς προῃρημένοις (4) καλῶς χεῖρα δίδωσιν· οὐ μικρὸν δὲ εἴ τις, τὸν δεύτερον προστησάμενος βίον, καλῶς [illegible] μεταχειρίζοιτο, καὶ πλείω λόγον ἔχοι [illegible] καὶ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἢ τῆς κάτω λαμπρότητος· καὶ τὴν μὲν (5) ὡς σκηνὴν προβάλλοιτο, ἤ τι προσωπεῖον τῶν πολλῶν καὶ προσκαίρων, τὸ τοῦ κόσμου τούτου δρᾶμα ὑποκρινόμενος, αὐτὸς δὲ ζῴη Θεῷ μετὰ τῆς εἰκόνος, ἣν οἶδε παρ' ἐκείνου λαβὼν καὶ ὀφείλων τῷ δεδωκότι· ὅπερ ἀμέλει καὶ Καισάριον διανοηθέντα γινώσκομεν.

IX. Age, ne hanc quidem Cæsarii laudem prætereamus, quæ, quamvis aliorum judicio exigua fortasse, ac ne commemoratione quidem digna sit, mihi tamen maxima, et tunc visa est, et nunc item videtur, si modo fraternus amor laudem meretur, neque unquam eam inter primas collocare desinam, quoties mihi de illius rebus narratio instituta fuerit. Nam cum civitas, iis, quos diximus, honoribus eum retineret, negaretque se illi ulla ratione potestatem discedendi facturam, ego tamen, cujus auctoritatem Cæsarius in omnibus rebus plurimi faciebat, in contrarium nitens, hoc sum consecutus, ut nec parentes voto suo, nec patria debito sibi officio, nec denique ego desiderio meo frustrarer. Itineris enim socium comitemque se mihi adjunxit; meque non urbibus solum et populis, non honoribus et proventibus, qui multi ad eum undique partim confluebant, partim in spe atque exspectatione erant, verum propemodum ipsi quoque imperatori ejusque jussis anteposuit. Hinc ego, excussa omni ambitione, non secus ac gravi quodam domino, et molesto morbo, philosophari, atque ad supernæ vitæ studium meipsum transferre constitui; vel potius antiquior quidem cupiditas fuit, vita autem posterior. At vero Cæsarius, cum doctrinæ suæ primitias patriæ consecrasset, dignamque laboribus admirationem sui commovisset, postea gloriæ cupiditate ductus, **204** atque, ut mihi quidem fidem faciebat, quo urbi præsidio esset, in aulam se contulit, non ille sane, meo quidem judicio, rem admodum gratam nobis faciens (non enim apud vos diffitebor, inter postremos apud Deum censeri, satius et sublimius esse, quam apud terrenum imperatorem primas ferre), non tamen reprehensione dignam. Philosophari enim, ut maximum, ita etiam difficillimum est, nec id aggredi multorum est; nec aliorum, quam quos divina mentis magnitudo, quæ probæ hominum voluntati manum porrigere solet, advocavit. Non parvum autem hoc quoque æstimandum est, si quis secundum vitæ genus complexus, probitati studeat, ac majorem Dei salutisque suæ, quam terreni splendoris, rationem habeat; atque hunc quidem tanquam scenam, aut personam quamdam ex multis et caducis præferat, hujus mundi fabulam agens, ipse autem Deo cum imagine, quam se ab eo accepisse, eique debere novit, vitam ducat. Quem quidem scilicet animum Cæsario fuisse compertum habemus.

[D] Ι'. Τάττεται μὲν γὰρ τὴν πρώτην ἐν ἰατροῖς τάξιν, οὐδὲ πολλοῦ πόνου προσδεηθεὶς, ἀλλ' ἐπιδείξας μόνον τὴν παίδευσιν, μᾶλλον δὲ βραχύν τινα τῆς παιδεύσεως οἷον πρόλογον (6), κἂν τοῖς φίλοις τοῦ βασι-

X. Nam cum non magno negotio ac labore opus habuisset, verum doctrinam duntaxat suam, vel potius breve quoddam doctrinæ specimen ostendisset, primum statim inter medicos dignitatis gra

(96) *Οὐδ' ἂν εἴ τι.* Reg. bu, Or. 1, οὐδὲ εἴ τι.

(97) *Ἐπιταγμάτων.* Billius, « ejusque edictis. »

(98) *Προστατεύειν.* Reg. bm, tres Colb., Coisl. 3, et Jes. προστάττειν.

(99) *Φίλα ποιοῦντα, καὶ κατὰ γνώμην.* Combef. ποιῶν. Prætermisit Billius, καὶ κατὰ γνώμην. Elias vertit, « et ex animi mei sententia. »

(1) *Εἶναι δοκεῖ τε.* Hæc desunt in Reg. bm, tribus Colb. et Or. 1.

(2) *Ἄξιος.* Or. 3, et Jes. ἀξίως, « digne, merito. »

(3) *Προκεκλημένων.* Jes. προσκεκλημένων. Sic etiam legit Comb. et vertit, « quos divina providentia magnos aspirans animos provocaverit. »

(4) *Προῃρημένοις.* Non male Percheimerus, « prædeterminatis. » Jes. προαιρουμένοις.

(5) *Καὶ τὴν μὲν,* etc. Hæc usque ad ὅπερ ἀμέλει, etc., desunt in Reg. bm, in tribus Colb., Or. 1, Elia et Jes.

(6) *Οἷον πρόλογον.* Sic Regg. bm, bu, tres Colb., Coisl. 3, Or. 1, et Jes. Deest οἷον in editis.

dum obtinuit, atque in amicorum numero apud imperatorem habitus, amplissimis honoribus affectus est. Gratuitam porro artis humanitatem proceribus proposuit, illud nimirum exploratum habens, nihil esse, quod hominem ad altiora proveheret, quam virtutem, et famam honestis rationibus collectam. Et quibus gradu inferior erat, eosdem gloria longe superabat. Qui cum ob pudicitiam et temperantiam omnibus charus esset, eaque de causa pretiosarum rerum curam susciperet, nec adjuratore Hippocrate ullo modo opus haberet, adeo ut nihil prorsus esset Cratetis simplicitas, si cum illius simplicitate conferretur : omnibus rursum magis quam pro dignitatis ipsius gradu venerabilis erat. Cumque magnis quotidie dignitatibus ornaretur, majoribus tamen, ac jam in spe positis, dignus habebatur, tum ab ipsis imperatoribus, tum ab omnibus iis qui primas secundum eos tenebant. Quodque maximum censendum est, non commisit, ut a gloria, aut ab iis, inter quas versabatur, deliciis, animæ suæ nobilitas corrumperetur. Quin potius **205** cum multa et magna ipsi suppeterent, ad dignitatem tamen hoc primum erat, quod Christianus et esset et nominaretur ; sic ut alia omnia cum hoc uno collata, ludus quidam ac nugæ ipsi essent. Alia enim ab aliis etiam luduntur, non secus atque in scena, quæ celerrime, et figitur, et dissolvitur, imo facilius fortasse deletur, quam constituitur ; ut ex multis hujus vitæ mutationibus, et prosperitate sursum ac deorsum labente, perspicere licet : pietatem vero bonum unum proprium esse, quodque tuto permaneat.

A λέως εὐθὺς ἀριθμούμενος, τὰς μεγίστας καρποῦται τιμάς· ἄμισθον δὲ τὴν τῆς τέχνης φιλανθρωπίαν τοῖς ἐν τέλει προτίθησιν (7), εἰδὼς οὐδὲν οὕτως (8) ὡς ἀρετὴν καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις (9) γινώσκεσθαι προάγειν εἰς τὸ ἔμπροσθεν. Καὶ ὧν τῇ τάξει δεύτερος ἦν, τούτων κατὰ πολὺ περιῆν τῇ δόξῃ· πᾶσι μὲν ὢν διὰ σωφροσύνην ἐπέραστος, καὶ διὰ τοῦτο τὰ τίμια πιστευόμενος (10), καὶ μηδὲν Ἱπποκράτους ὁρκιστοῦ προσδεόμενος, ὡς μηδὲν εἶναι καὶ τὴν Κράτητος ἁπλότητα (11) πρὸς τὴν ἐκείνου θεωρουμένην· πᾶσι δὲ πλέον ἢ κατὰ τὴν ἀξίαν αἰδέσιμος, μεγάλων μὲν ἀεὶ τῶν παρόντων ἀξιούμενος, μειζόνων δὲ ἄξιος εἶναι τῶν ἐλπιζομένων κρινόμενος τοῖς τε βασιλεῦσιν αὐτοῖς, καὶ ὅσοι τὰ πρῶτα μετ' ἐκείνους ἔχουσιν· τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι μήτε ὑπὸ τῆς δόξης μήτε ὑπὸ τῆς B ἐν μέσῳ τρυφῆς τὴν τῆς ψυχῆς εὐγένειαν διεφθάρη· ἀλλὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ὑπαρχόντων αὐτῷ, πρῶτον ἦν εἰς ἀξίωμα Χριστιανὸν καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι· καὶ πάντα ὁμοῦ παιδιά τις ἐκείνῳ καὶ λῆρος πρὸς ἓν τοῦτο κρινόμενα. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ὡς ἐπὶ σκηνῆς καὶ ἄλλοις παίζεσθαι τάχιστα πηγνυμένης τε καὶ καταλυομένης, τάχα δὲ φθειρομένης ῥᾷον ἢ συνισταμένης, ὡς εἶναι ἰδεῖν ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ βίου μεταβολῶν, καὶ τῆς ἄνω καὶ κάτω μεταπιπτούσης εὐετηρίας· μόνον δὲ ἴδιον ἀγαθὸν εἶναι καὶ παραμένον ἀσφαλῶς τὴν εὐσέβειαν.

XI. Hæc Cæsarii, et in chlamyde, philosophia erat ; in his cogitationibus, et vixit, et vita cessit, majorem, quantum ad absconditum hominem, Deo pietatem ostendens et exhibens, quam quæ in publico spectabatur. Atque ut alia omnia prætermittam, propinquorum nempe, qui in calamitatem aliquam inciderant, curam et præsidium, fastus contemptum, æquabilitatem inter amicos, auctoritatem apud præsides, certamina, quæ pro veritate suscepit, sermones, quos multos et cum multis habuit, non argutos solum, sed etiam admodum pios et ardentes, rem unam pro omnibus dicam, qua nihil in ipsius vita celebrius est, magisque pervulgatum. Furebat adversus nos infandus imperator, et cum in seipsum primum, Christianæ fidei ejuratione, insaniisset, jam aliis quoque intolerabilis erat ; ne cæterorum quidem Christi hostium in modum magno animo impietatem profitens, verum humanitatis obtentu persecutionem celans ; atque instar flexuosi illius serpentis, qui ipsius animum

C ΙΑ'. Ταῦτα Καισαρίῳ ἐφιλοσοφεῖτο (12) κἂν τῇ χλανίδι· ταύταις καὶ συνέζησε ταῖς ἐννοίαις, καὶ συναπῆλθε (13), μείζω τῆς φαινομένης εἰς τὸ κοινὸν εὐσεβείας, Θεῷ γνωρίζων καὶ παριστὰς τὴν κατὰ τὸν κρυπτὸν ἄνθρωπον. Καὶ εἴ με δεῖ, πάντα παρέντα, τὴν προστασίαν τῶν ἐκ γένους ἀτυχησάντων, τὴν ὑπεροψίαν τοῦ τύφου, τὴν πρὸς τοὺς φίλους ἰσοτιμίαν, τὴν πρὸς τοὺς ἄρχοντας παῤῥησίαν, τοὺς ὑπὲρ ἀληθείας ἀγῶνας καὶ λόγους, οὓς πολλοὺς (14) καὶ πρὸς πολλοὺς συνεστήσατο, οὐ λογικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ λίαν εὐσεβῶς τε καὶ διαπύρως, ἓν ἀντὶ πάντων εἰπεῖν τῶν ἐκείνου τὸ γνωριμώτατον. Ἐλύσσα καθ' ἡμῶν βασιλεὺς ὁ δυσώνυμος, καὶ καθ' (15) ἑαυτοῦ πρῶτον μανεὶς ἐκ τῆς εἰς Χριστὸν ἀθετήσεως, ἀφόρητος ἤδη καὶ τοῖς ἄλλοις ἦν, οὐδ' ἐν D ἴσῳ (16) τοῖς λοιποῖς Χριστομάχοις μεγαλοψύχως (17) ἀπογραφόμενος εἰς τὴν ἀσέβειαν, ἀλλὰ κλέπτων τὸν διωγμὸν ἐν ἐπιεικείας πλάσματι· καὶ κατὰ τὸν σκολιὸν ὄφιν, ὃς τὴν ἐκείνου κατέσχε ψυχήν, παντοίαις μηχαναῖς ὑποσπῶν τοὺς ἀθλίους εἰς τὸ ἑαυτοῦ βά-

(7) *Προτίθησιν.* Sic Regg. a, hu, tres Colb., Coisl. 1, et Jes. Editi προτίθησιν.

(8) *Οὕτως.* Or. 1, ἴσως, « æque, fortasse. »

(9) *Καλλίστοις.* Reg. bm, καλοῖς.

(10) *Τὰ τίμια πιστευόμενος.* « Cum ejus fidei chara pignora, » uxorum nempe et liberorum corpora, quibus curandis pudicitia maxime necessaria est, « committerentur. »

(11) *Ἁπλότητα.* Coisl. 1, ἁπαλότητα. « mollities. »

(12) *Ἐφιλοσοφεῖτο.* etc. Billius, « in his studiis Cæsarius, etiam in chlamyde, versatus est. »

(13) *Συναπῆλθε.* Or. 1, ἀπῆλθε.

(14) *Οὓς πολλούς.* Sic Regg. a, hu, tres Colb. et Or. 1, sic etiam Billius. Editi, οὓς πολλάκις, « quos sæpe. »

(15) *Καὶ καθ'.* Ita Regg. bm, hu, tres Colb. et Or. 1. In edit. deest καί.

(16) *Οὐδ' ἐν ἴσῳ.* Reg. a, οὐδὲ ἐν ἴσῳ. Jes. οὐδὲν ἐν ἴσῳ.

(17) *Μεγαλοψύχως.* Coisl. 1, μεγαλόψυχος.

ρεθρον. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῷ (18) τέχνασμά τε A καὶ σόφισμα (19), ἵνα μηδὲ τῆς ἐπὶ τοῖς ἄθλοις τιμῆς τυγχάνωμεν (ἐφθόνει γὰρ καὶ ταύτης Χριστιανοῖς ὁ γεννάδας), πάσχοντας ὡς Χριστιανοὺς, ὡς κακούργους κολάζεσθαι· τὸ δὲ δεύτερον πειθοῦς ὄνομα προσεῖναι τῷ γινομένῳ, μὴ τυραννίδος, ὡς ἂν μεῖζον ᾖ τοῦ κινδύνου τὸ τῆς αἰσχύνης, αὐθαιρέτως χωροῦσι πρὸς τὴν ἀσέβειαν. Καὶ τοὺς μὲν χρήμασι, τοὺς δὲ ἀξιώμασι, τοὺς δὲ ὑποσχέσεσι, τοὺς δὲ παντοίαις τιμαῖς ὑφελκόμενος (20), ἃς οὐδὲ βασιλικῶς προσῆγεν, ἀλλὰ καὶ λίαν δουλοπρεπῶς ἐν ταῖς ἁπάντων ὄψεσι, πάντας δὲ τῇ γοητείᾳ τῶν λόγων (21) καὶ τῷ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι, ἐπὶ πολλοῖς πειρᾶται καὶ Καισαρίου. Φεῦ τῆς παραπληξίας καὶ τῆς ἀνοίας, εἰ Καισάριόν τε ὄντα, καὶ ἀδελφὸν ἐμὸν, καὶ B τῶν γονέων τούτων συλήσειν ἤλπισεν!

obsidebat, omni machinarum genere in voraginem suam miseros callide pertrahens. Ac, ne eos honores, qui martyribus haberi solent, consequeremur (hos enim Christianis vir egregius invidebat), primum illius artificium hoc fuit, ut qui Christi causa patiebantur, tanquam sontes et facinorosi cruciatu afficerentur; alterum, quod huic rei, non tyrannidis, sed persuasionis nomen imponebat: quod scilicet major eorum infamia, quam periculum esset, qui sponte ad impietatem se conferebant. Cumque alios pecuniis, alios dignitatibus, alios promissis, alios variis honorum generibus, quos ne regie quidem, sed perquam serviliter in omnium aspectu deferebat, omnes denique verborum præstigiis ac suo exemplo ad se alliceret, post multos Cæsarium quoque aggreditur. Proh stuporem et amentiam, **206** si spem habuit fore, ut et Cæsarium, et fratrem meum, et his parentibus natum prædaretur!

ΙΒ'. Ἀλλ', ἵνα μικρὸν προσδιατρίψω τῷ λόγῳ, καὶ κατατρυφήσω τοῦ διηγήματος, ὡς οἱ παρόντες τοῦ θαύματος (22), εἰσῄει μὲν ὁ γεννάδας ἐκεῖνος, τῷ τοῦ Χριστοῦ σημείῳ φραξάμενος, καὶ τὸν μέγαν λόγον ἑαυτοῦ προβαλλόμενος, πρὸς τὸν πολὺν ἐν ὅπλοις, καὶ μέγαν ἐν λόγων δεινότητι· οὐδὲν δὲ καταπλαγεὶς πρὸς τὴν ὄψιν, οὐδὲ θωπείᾳ τι καταβαλὼν τοῦ φρονήματος, ἀθλητὴς ἕτοιμος ἦν, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ, πρὸς τὸν ἐν ἀμφοτέροις δυνατὸν ἀγωνίζεσθαι. Τὸ μὲν οὖν στάδιον τοιοῦτον, καὶ ὁ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστὴς τοσοῦτος· καὶ ἀγωνοθέτης (25), ἔνθεν μὲν Χριστὸς τοῖς ἑαυτοῦ πάθεσι τὸν ἀθλητὴν ἐξοπλίζων, ἐκεῖθεν δὲ δεινὸς τύραννος τῇ τῶν λόγων οἰκειότητι προσσαίνων, καὶ τῷ τῆς ἐξουσίας ὄγκῳ δεδιττόμενος· θέατρον δὲ ἀμφοτέρωθεν, τῶν τε τῇ εὐσεβείᾳ C λειπομένων ἔτι, καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνου συνηρπασμένων, ὅπῃ νεύσῃ (24) τὰ κατ' αὐτοὺς ἀποσκοπούντων, ὅστις νικήσειε πλείω τὴν ἀγωνίαν (25) ἐχόντων ἢ περὶ οὓς τὸ θέατρον.

XII. Verum (ut in hoc sermone paululum immorer, atque ex hac narratione delicias capiam, quemadmodum e re mira ii qui tum affuerunt), ingrediebatur vir ille fortis, Christi signo munitus, clypeique vice magnum verbum obtendens, ad hominem multum in armis, et magnum in dicendi facultate. Nec vero ad illius aspectum ullo metu perculsus est, nec ob verborum blanditias de animi magnitudine quidquam abjecit; verum promptus et paratus athleta erat ad decertandum, tum sermone, tum opere, adversus eum, qui in utroque genere viribus pollebat. Ac tale quidem erat stadium, tantusque pietatis propugnator. Atque certaminis præses, hinc quidem Christus, per passiones suas pugilem armans, illinc autem gravis tyrannus, tum verborum illecebris athletam muleens, tum potentiæ mole territans. Quin etiam utrinque theatrum erat, hoc est, et eorum qui in fidei pietate adhuc remanserant, et eorum qui ab illo abrepti fuerant, utram in partem eorum certamen inclinaret, spectantium, atque, uter vinceret, magis laborantium, quam illi ipsi, quos spectabant.

ΙΓ'. Ἆρ' οὐκ ἔδεισας περὶ Καισαρίου, μήτι πάθῃ τῆς προθυμίας ἀνάξιον; Ἀλλὰ θαρσεῖτε· μετὰ Χριστοῦ γὰρ ἡ νίκη τοῦ τὸν κόσμον νικήσαντος. Τὰ μὲν οὖν καθ' ἕκαστον τῶν τότε ῥηθέντων ἢ προτεθέντων ἐκδιηγεῖσθαι τὰ νῦν ἐγὼ μὲν, εὖ ἴστε, τοῦ παντὸς ἂν ἐτιμησάμην· καὶ γὰρ καὶ λογικάς τινας (26) ἐστὶν ἃς ἔχει στροφὰς καὶ κομψείας ὁ λόγος (27), ἐμοὶ γοῦν οὐκ ἀηδεῖς εἰς μνήμην· ἔξω δ' D

XIII. An non timuisti, ne quid Cæsario animi alacritate parum dignum accidat? At bono estote animo. Victoria enim cum Christo, qui vicit mundum [14]. Ac nihil quidem mallem quam ut ea quæ tum dicta et proposita sunt, sigillatim nunc exponerem; nam et logicas aliquot argutias leporesque, meo quidem judicio, memoratu non injucundos ea disputatio continet: verum intempestivum prorsus

[14] Joan. xvi, 33.

(18) Αὐτῷ. Sic Reg. bm Editi, αὐτοῦ.

(19) Σόφισμα, etc. Locus iste in Reg. hu, sic legitur: Σόφισμα, πάσχοντας ὡς Χριστιανοὺς, ὡς κακούργους κολάζεσθαι, ἵνα μηδὲ τῆς ἐπὶ τοῖς ἄθλοις τιμῆς τυγχάνοιμεν· ἐφθόνει γὰρ καὶ ταύτης Χριστιανοῖς ὁ γεννάδας· τὸ δὲ δεύτερον, etc. Eodem modo legit Savilius, nisi quod delet, πάσχοντας ὡς Χριστιανούς, et pro τυγχάνοιμεν, habet, τυγχάνοιεν.

(20) Ὑφελκόμενος. Id est, ὑποσυρόμενος. Reg. bm, ὑφελόμενος, « subtrahens, subducens. »

(21) Τῶν λόγων. Unus Regius addit, παρασύρων, « abstrahens, pervertens. »

(22) Θαύματος. Comb. et Billius legunt, θεάματος, « ex spectaculo. » Quæ lectio placeret, si codicum auctoritate niteretur.

(25) Ἀγωνοθέτης. Nicætas « Julianum, » Billius « diabolum » intelligit; Julianus quippe erat antagonista, non vero certaminis præses.

(24) Νεύσῃ. Colb. 6, νεύσει.

(25) Πλείω τὴν ἀγωνίαν. « Magis animi anxiis ac sollicitis. »

(26) Τινάς. Deest in Reg. hu, Or. 1, et Jes.

(27) Ὁ λόγος. Deest in Regg. bm, hu, Or. 1, et Jes.

hoc foret, et ab orationis instituto alienum. Ut autem Cæsarius, cunctis verborum illius dissolutis nexibus, et conatibus omnibus, tam apertis quam obscuris, ludi cujuspiam instar propulsatis, magna et clara voce Christianum se et esse et semper fore pronuntiavit, ne sic quidem prorsus ejicitur: mire etenim imperator Cæsarii doctrina frui atque exornari gestiebat: quo etiam tempore celeberrimum illud cunctis audientibus prolocutus est: *O felicem patrem, o infelices liberos!* Nam nos quoque ignominiæ societate ornandos duxit, quorum et eruditionem et pietatem Athenis cognoverat, verum ad secundum adventum **207** reservatus (commodum enim illum Deus justitiæ præses adversus Persas armabat), ad nos redit, exsul beatus, et victor incruentus, atque ob ignominiam clarior, quam ob splendorem et gloriam.

XIV. Hanc ego victoriam magna illius manu, et sublimi purpura, et ingentis pretii diademate longe sublimiorem et excellentiorem esse censeo. Hac narratione magis efferor, quam si universum imperium cum eo partitus esset. Malis igitur temporibus cedit, in eoque legi nostræ obtemperat, quæ hoc sancit, ut urgente quidem tempore pro veritate periculum adeamus, nec pietatem per ignaviam prodamus: quandiu autem licet, pericula ipsa ne provocemus [85], sive animarum nostrarum metu, sive ut iis consulatur, qui periculum nobis inferunt. Posteaquam autem hæc caligo discussa est, externaque regio causam recte disceptavit, ac vibratus gladius impium prostravit, resque ad Christianos redierunt, quid dicere necesse est, quanto cum honore et gloria, aut cum quot et quantis testimoniis ac velut ipse beneficium potius dans, quam accipiens, in aulam rursum receptus sit, prioremque honorem secundus exceperit? Ac tempus quidem imperatores subinde commutavit, Cæsario autem gloria, et auctoritatis apud eos principatus haudquaquam convulsus ac dissolutus est: quin potius de eo inter imperatores certamen erat, quisnam Cæsarium magis sibi adjungeret, et cujusnam ille magis amicus et familiaris diceretur. Talis Cæsarii pietas, talia pietatis præmia. Audiant juvenes, audiant viri, ac per camdem virtutem ad eumdem splendorem contendant (*Bonorum enim laborum gloriosus est fructus*[86]), quicunque hoc etiam ambiunt, atque in felicitatis parte collocant.

XV. Jam vero quale hoc quoque ipsius miracu-

ἂν εἴη παντελῶς τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ λόγου. Ὡς δὲ πάσας αὐτοῦ (28) τὰς ἐν τοῖς λόγοις πλοκὰς διαλύσας, καὶ πεῖραν ἅπασαν ἀφανῆ τε καὶ φανερὰν, ὥσπερ τινὰ παιδιὰν παρωσάμενος, μεγάλῃ καὶ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ τὸ Χριστιανὸς εἶναί τε καὶ μένειν ἀνεκήρυξεν, οὐδὲ οὕτω μὲν παντελῶς ἀποπέμπεται· καὶ γὰρ δεινὸς ἔρως εἶχε τὸν βασιλέα τῇ Καισαρίου παιδεύσει συνεῖναι καὶ καλλωπίζεσθαι· ἡνίκα καὶ τὸ περιβόητον τοῦτο (29) ἐν ταῖς τῶν (30) πάντων ἀκοαῖς ἐφθέγξατο· *Ὢ πατρὸς εὐτυχοῦς, ὢ παίδων δυστυχῶν!* Ἐπειδὴ καὶ ἡμᾶς ἠξίωσε (31) τιμῆσαι τῇ κοινωνίᾳ τῆς ἀτιμίας, ὧν καὶ τὴν παίδευσιν Ἀθήνησιν ἔγνω καὶ τὴν εὐσέβειαν, δευτέρᾳ δὲ εἰσόδῳ ταμιευθεὶς (32) (ἐπειδή γε κατὰ Περσῶν ἐκεῖνον ἡ δίκη καλῶς ἐξώπλισεν [33]), ἐπάνεισι πρὸς ἡμᾶς φυγὰς μακάριος, καὶ τροπαιοῦχος ἀναίμακτος, καὶ περιφανέστερος τὴν ἀτιμίαν ἢ τὴν λαμπρότητα.

ΙΔ'. Ταύτην ἐγὼ τὴν νίκην τῆς πολλῆς ἐκείνου χειρὸς, καὶ τῆς ὑψηλῆς ἁλουργίδος, καὶ τοῦ πολυτελοῦς διαδήματος ὑψηλοτέραν κρίνω μακρῷ καὶ τιμιωτέραν· τούτῳ τῷ διηγήματι πλέον ἐπαίρομαι, ἢ εἰ πᾶσαν ἐκείνῳ τὴν βασιλείαν ἀπεμερίσατο. Τοῖς μὲν οὖν πονηροῖς ὑποχωρεῖ χρόνοις, καὶ τοῦτο κατὰ τὴν ἡμετέραν νομοθεσίαν· ἐνστάντος μὲν καιροῦ διακινδυνεύειν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ μὴ προδιδόναι δειλίᾳ τὴν εὐσέβειαν· ἕως δ' ἂν ἐξῇ, μὴ προκαλεῖσθαι (34) τοὺς κινδύνους κελεύουσαν, εἴτε δέει τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, εἴτε φειδοῖ τῶν ἐπαγόντων τὸν κίνδυνον. Ἐπεὶ δὲ ὁ ζόφος ἐλύθη, καὶ ἡ ὑπερορία καλῶς ἐδίκασε, καὶ ἡ στιλβωθεῖσα ῥομφαία τὸν ἀσεβῆ κατέβαλε, καὶ Χριστιανοῖς ἐπανῆλθε τὰ πράγματα, τί δεῖ λέγειν μεθ' οἵας δόξης τε καὶ τιμῆς, ἢ τῶν μαρτυρίων οἵων καὶ ὅσων, καὶ ὡς διδοὺς χάριν μᾶλλον ἢ κομιζόμενος, τοῖς βασιλείοις αὖθις ἀναλαμβάνεται, καὶ διαδέχεται τὴν προτέραν τιμὴν ἡ δευτέρα; Καὶ βασιλεῖς μὲν ὁ χρόνος παρήμειψε (35), Καισαρίῳ δὲ τὸ τῆς εὐδοξίας ἄλυτον (36), καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς πρωτείων· καὶ ἀγὼν βασιλεῦσιν, ὅστις μᾶλλον Καισάριον οἰκειώσηται (37), καὶ οὗ μᾶλλον ἐκεῖνος ὀνομασθῇ φίλος καὶ γνώριμος. Τοιαῦτα Καισαρίῳ τὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ παρὰ (38) τῆς εὐσεβείας. Ἀκουέτωσαν καὶ νέοι (39), καὶ ἄνδρες, καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν (40) ἐπειγέσθωσαν (*Ἀγαθῶν γὰρ πόνων καρπὸς εὐκλεής*), ὅσοις καὶ τοῦτο διὰ σπουδῆς καὶ μέρος εὐδαιμονίας ὑπολαμβάνεται.

ΙΕ'. Ἀλλ' οἷον δὴ καὶ τοῦτο τῶν περὶ αὐτὸν θαυ-

[85] Matth. x, 23. [86] Sap. iii, 15.

(28) *Πάσας αὐτοῦ*, etc. Or. 1, αὐτοῖς. Jes. πάσας αὐτοῖς, οὐ τὰς ἐν τοῖς.
(29) *Τοῦτο*. Or. 1, ad marg. ἐκεῖνο.
(30) *Τῶν*. Deest in reg. bm, Or. 1, et Jes.
(31) *Ἠξίωσε*. In Or. 1, ad marg. γρ. ἀξίως ἐτίμησε.
(32) *Δευτέρᾳ δὲ εἰσόδῳ ταμιευθείς*. « Ad secundum adventum reservatus; » haud quidem a Juliano, sed a divina providentia, ut iterum aulam adiret, regiamque ingrederetur. Quod post Juliani mortem contigit.
(33) *Ἐξώπλισεν*. « Ut in Persas arma verteret impulit. » Hesych. ἐξοπλίζειν κελεύσας.
(34) *Προκαλεῖσθαι*. Regg. bm, προσκαλεῖσθαι.
(35) *Παρήμειψε*. Reg. hu, ἀντήμειψε.
(36) *Τὸ τῆς εὐδοξίας ἄλυτον*. Sic Regg. bm, hu, etc. Editi, ὁ.... ἄλυτος.
(37) *Οἰκειώσηται*. Or. 1, οἰκειῶσαι.
(38) *Καὶ παρά*. Comb. καὶ γέρα, « et præmia. »
(39) *Καὶ νέοι*. Deest καί, in pluribus.
(40) *Ἐπιφάνειαν*. Reg. bm, Coisl. 1, et Jes. περιφάνειαν.

μάτων, ἐμοῦ τε τῆς τῶν γονέων θεοσεβείας καὶ τῆς A ἐκείνου μεγίστην ἀπόδειξιν ἔχον; Διέτριβε μὲν ἐν τῇ Βιθυνῶν, τὴν οὐ πολλοστὴν ἀπὸ βασιλέως διέπων ἀρχήν· ἡ δὴ ἦν ταμιεύειν βασιλεῖ τὰ χρήματα, καὶ τῶν θησαυρῶν ἔχειν τὴν ἐπιμέλειαν. Ἐντεῦθεν γὰρ αὐτῷ τὰς μείζους ἀρχὰς βασιλεὺς προοιμιάζεται· τοῦ δὲ πρώην συνενεχθέντος ἐν Νικαίᾳ σεισμοῦ (41), ὃς δὴ χαλεπώτατος τῶν πώποτε μνημονευομένων γεγονέναι λέγεται, μικροῦ τοὺς πάντας ἐγκαταλαβόντος, καὶ τῷ τῆς πόλεως κάλλει συναφανίσαντος, μόνος τῶν ἐπιφανῶν, ἢ κομιδῇ σὺν ὀλίγοις, ἐκ τοῦ κινδύνου περισώζεται, καὶ σωτηρίαν ἀπιστουμένην αὐτῷ σκεπασθεὶς τῷ συμπτώματι, καὶ μικρὰ σημεῖα τοῦ κινδύνου φερόμενος, ὅσον τὸν φόβον παιδαγωγὸν λαβεῖν τῆς μείζονος σωτηρίας, καὶ ὅλως τῆς ἄνω γενέσθαι μοίρας, μεταθέμενος τὴν στρατείαν ἐκ τῶν B κινουμένων (42), καὶ ἀμείψας ἑαυτῷ τὰ βασίλεια. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ διενοεῖτο, καὶ κατὰ σπουδὴν ἑαυτῷ συνηύχετο, ὡς πρὸς ἐμὲ γράφων ἔπειθεν, ἁρπάσαντα τὸν καιρὸν εἰς νουθέτησιν· ὅπερ οὐδ' ἄλλοτε (43) παύων ἐπαυσάμην, ζηλοτυπῶν τὸ ἐκείνου μεγαλοφυὲς στρεφόμενον ἐν τοῖς χείροσι, καὶ τὴν φιλόσοφον οὕτω ψυχὴν ἐν τοῖς δημοσίοις καλινδουμένην, καὶ ὥσπερ ἥλιον νέφει συγκαλυπτόμενον. Ἀλλὰ τοῦ μὲν σεισμοῦ κρείττων ἐγένετο, τῆς νόσου δὲ οὐκ ἔτι (44)· ἄνθρωπος γὰρ ἦν. Καὶ τὸ μὲν ἴδιον ἐκείνου, τὸ δὲ κοινὸν πρὸς τοὺς ἄλλους. Καὶ τὸ μὲν τῆς εὐσεβείας, τὸ δὲ τῆς φύσεως. Καὶ προέλαβεν ἡ παραμυθία τὸ πάθος, ἵνα τῷ θανάτῳ σεισθέντες, τῷ παραδόξῳ τῆς τότε σωτηρίας ἐγκαυχησώμεθα. Καὶ νῦν ἡμῖν ὁ πολὺς Καισάριος ἀποσέσωσται (45), κόνις C τιμία, νεκρὸς ἐπαινούμενος, ὕμνοις (46) ἐξ ὕμνων παραπεμπόμενος, μαρτύρων βήμασι πομπευόμενος, γονέων χερσὶν ὁσίαις τιμώμενος, μητρὸς λαμπροφορίᾳ (47) τῷ πάθει τὴν εὐσέβειαν ἀντεισαγούσης, δάκρυσιν ἡττωμένοις φιλοσοφίᾳ, ψαλμῳδίαις κοιμιζούσαις τοὺς θρήνους, καὶ τῆς νεοκτίστου (48) ψυχῆς, ἣν τὸ Πνεῦμα δι' ὕδατος ἀνεμόρφωσεν, ἄξια τὰ γέρα καρπούμενος.

ΙϚʹ. Τοῦτό σοι, Καισάριε, παρ' ἐμοῦ τὸ ἐντάφιον· αὗται τῶν ἐμῶν λόγων αἱ ἀπαρχαὶ, οὓς κρυπτομένους πολλάκις πεμψάμενος, ἐπὶ σεαυτὸν γυμνώσειν (49) ἔμελλες. Οὗτος ὁ παρ' ἐμοῦ κόσμος· σοὶ δὲ κόσμου παντὸς, εὖ οἶδα, φίλτατος (50), οὐ σηρῶν περιῤῥέοντα, καὶ μαλακὰ νήματα, οἷς οὐδὲ περιὼν D ἔχαιρες κατὰ τοὺς πολλοὺς, ἀρετῇ μόνῃ κοσμούμενος, οὐδὲ λίνου διαφανοῦς ὑφάσματα, οὐδὲ μύρων πολυ-

lum est, quod simul, et parentum, et ipsius pietatis maximum argumentum habet? In Bithynia degebat, præfecturam ab imperatore haud postremam administrans. Ea autem erat exigere pro imperatore pecunias, ac thesaurorum curam gerere. Hoc enim illi majorum dignitatum velut præludium esse imperator voluit. Cum autem Nicææ terræ motus, post hominum memoriam maximus, exortus, **208** omnes pene invasisset, atque una cum urbis pulchritudine delevisset, solus ipse ex illustribus viris, aut certe cum admodum paucis e periculo salvus et incolumis evadit, idque modo quodam incredibili, hoc est ipsa ruina protectus, ac parvas quasdam periculi notas referens: hactenus videlicet, ut timorem majoris salutis magistrum caperet, totumque sese supernæ parti adjungeret, translata militia rebus motui obnoxiis, ac commutata sibi ipsi aula. Atque hoc quidem et in animo habebat, et summo studio exoptabat, quemadmodum mihi per litteras persuadebat, cum hanc ad eum monendum occasionem arripuissem (epist. 20): quod nec unquam facere destiti, moleste ferens illius indolis magnitudinem in deterioribus rebus versari, animamque adeo philosophicam in publicis negotiis volutari, ac velut solem nubibus obduci. Verum terræ motu quidem superior fuit, morbo vero non item: homo enim erat. Atque illud proprium illi fuit, hoc cum aliis commune. Illud pietatis, hoc naturæ. Atque consolatio calamitatem antevertit, ut ipsius morte concussi, ob admirandum tunc salutis genus gloriemur. Ac nunc nobis magnus ille Cæsarius servatus est, cinis pretiosus, mortuus laudatus, hymnis sibi succedentibus deductus, ad martyrum sacraria cum pompa ductus, sanctis parentum manibus honoratus, matre candida veste induta pietatem mœrori subrogante, lacrymis a philosophia superatis, psalmodiis luctum sedantibus, ac denique dignos anima recens creata, quam Spiritus per baptismum reformavit, honores percipiens.

XVI. Hoc tibi a me, Cæsari, funebre munus: hæ meorum primitiæ sermonum, quos occultari persæpe questus, in te ipsum detecturus eras. Hoc tibi a me ornamentum; tibi quidem, sat scio, omni ornamento charius, non sericæ ac molles et circumfluentes telæ, quibus nec, dum adhuc superstes esses, multorum more delectabaris, utpote virtute sola ornatus, nec lini pellucidi texturas, nec pretio-

(41) *Σεισμοῦ*, etc. Locus iste, in Reg. bu et Coisl. 1 sic legitur: Σεισμοῦ, καὶ πᾶσαν μικροῦ τὴν πόλιν κατενέγκαντος, ὃς δὴ χαλεπώτατος τῶν πώποτε μνημονευομένων γεγονέναι λέγεται. Μικροῦ, etc.

(42) *Κινουμένων*. Or. 1, κινδύνων, « periculis. »

(43) *Οὐδ' ἄλλοτε*. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. οὐδὲ ἄλλοτε.

(44) *Οὐκ ἔτι*. Reg. hu, οὐκέτι.

(45) *Ἀποσέσωσται*. Hic, de Cæsarii exuviis in patriam delatis, sermo est. Itaque, ἀποσέσωσται idem est ac si diceretur: « a nobis receptus est Cæsarius. »

(46) *Ὕμνοις*, etc. Billius: « ex hymnis ad hymnos transmissus. »

(47) *Μητρὸς λαμπροφορίᾳ*, etc. Billius vertendo: « materna cereorum gestatione, pietatem mœrori subrogante, » videtur legisse, λαμπαδηφορίᾳ. Verum « vestium candor, » ob spem resurrectionis, hic certe potius debet intelligi, quam unius « cerei tædæque gestatio; » idque vox ipsa sonat.

(48) *Τῆς νεοκτίστου*, etc. « Ob recens susceptum baptisma, hujus ætatis ritu. »

(49) *Γυμνώσειν*. Mallet Combefisius, γυμνάσειν.

(50) *Φίλτατος*. Coisl. 1, τιμιώτερος, « pretiosius. »

sorum unguentorum infusiones, quas prius etiam A ad gynæcea remittebas, et quarum fragrantiam dies unus solvit, nec **209** denique aliud quidquam parvorum, et quæ apud parvos in pretio sunt, quæ quidem omnia hodierno die amarus hic lapis una cum pulchro corpore contexisset. Valeant gentilium certamina, et figmenta, per quæ miseri juvenes ornati sunt, exigua exiguorum certaminum proposita habentes præmia; et quibuscunque rebus per libamina, et primitias, et coronas, ac recens decerptos flores, hominibus vita functis parentant, patriæ legi potius, et stolido mœrori, quam rationi servientes. Meum munus est oratio, quod etiam fortasse futurum tempus excepturum est, perpetuo motu præditum, nec eum, qui hinc migravit, prorsus abscedere sinens: verum auribus animisque B hominem, quem ornandum suscepit, semper conservans, ac desiderati simulacrum expressius quam in tabula spectandum proponens.

XVII. Ac talia quidem sunt, quæ a nobis offeruntur: si autem parva et meritis tuis inferiora, Deo quoque gratum est, quod fit pro viribus. Atque alia quidem persolvimus, alia vero dabimus, anniversarios honores et commemorationes offerentes, ii quidem certe, qui superstites erunt. At tu, divinum et sacrum caput, utinam cœlos penetres, atque in Abrahæ sinu, quicunque tandem ille est, conquiescas, et angelorum choream, ac beatorum virorum gloriam et splendorem spectes; vel potius una tripudies et exsultes, omnia quæ hic C sunt, ex alto deridens, nimirum et divitias, ut appellantur, et abjectas dignitates, et falsos honores, et imposturam quam sensus faciunt, et hujus vitæ jactationem, ac tanquam in nocturna pugna confusionem et ignorantiam, magno illi regi astans, atque illinc emicante lumine impletus; cujus exiguo rivulo hic suscepto, quantum scilicet in speculis et ænigmatibus adumbrare atque conspicari possumus, utinam ad ipsum fontem postea perveniamus, pura mente puram veritatem intuentes, atque hanc laboris in virtutis studio exhausti mercedem inveniamus, ut perfectius illic summi boni consortio et contemplatione fruamur; quem quidem sacræ nostræ disciplinæ finem, tum libri, tum animæ theologiæ laude florentes, esse profitentur. D

210 XVIII. Quid adhuc superest? nihil aliud certe nisi ut sermonis medicinam, iis, qui in dolore

τίμων ἐπιχύσεις, ἃ ταῖς γυναικωνίτισιν (51) ἀπεπέμπου καὶ πρότερον, καὶ ὧν ἡμέρα μία λύει τὴν εὐωδίαν, οὐδ' ἄλλο τι (52) τῶν μικρῶν καὶ τοῖς μικροῖς τιμίων, ἃ πάντα κατέκρυψεν ἂν σήμερον ὁ πικρὸς λίθος οὗτος μετὰ τοῦ καλοῦ σώματος. Ἐῤῥέτωσάν μοι καὶ ἀγῶνες Ἑλληνικοὶ καὶ μῦθοι, δι' ὧν ἔφηβοι δυστυχεῖς ἐτιμήθησαν, μικρὰ μικρῶν ἀγωνισμάτων προτιθέντες (53) τὰ ἔπαθλα· καὶ ὅσα διὰ χοῶν τε καὶ ἀπαργμάτων, ἢ στεμμάτων τε καὶ ἀνθέων νεοδρέπτων, ἀφωσιοῦνται (54) τοὺς ἀπελθόντας ἀνθρώπους, νόμῳ πατρίῳ μᾶλλον καὶ ἀλογίᾳ πάθους (55) ἢ λόγῳ δουλεύοντες. Τὸ δὲ ἐμὸν δῶρον λόγος, ὃ τάχα καὶ ὁ μέλλων ὑπολήψεται χρόνος, ἀεὶ κινούμενον καὶ οὐκ ἐὸν εἰς τὸ παντελὲς ἀπελθεῖν τὸν ἐνθένδε μεταχωρήσαντα, φυλάσσον (56) δὲ ἀεὶ καὶ ἀκοαῖς καὶ ψυχαῖς τὸν τιμώμενον, καὶ πινάκων ἐναργεστέραν προτιθεὶς τὴν εἰκόνα τοῦ ποθουμένου.

ΙΖ'. Τὰ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν τοιαῦτα· εἰ δὲ μικρὰ, καὶ τῆς ἀξίας ἐλάττω, καὶ Θεῷ φίλον τὸ κατὰ δύναμιν. Καὶ τὰ μὲν ἀποδεδώκαμεν (57), τὰ δὲ δώσομεν, τὰς δι' ἔτους προσφέροντες τιμάς τε καὶ μνήμας, οἵ γε τῷ βίῳ περιλειπόμενοι. Σὺ δὲ ἡμῖν οὐρανοὺς ἐμβατεύοις, ὦ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, καὶ ἐν κόλποις Ἀβραὰμ, οἵτινες δή οὗτοί εἰσιν, ἀναπαύσαιο (58), καὶ ἀγγέλων ἐποπτεύοις χορείαν, καὶ μακαρίων ἀνδρῶν δόξας τε καὶ λαμπρότητας· μᾶλλον δὲ συγχορεύοις καὶ συναγάλλοιο, πάντα διαγελῶν τὰ τῇδε ἀφ' ὕψους, τούς τε καλουμένους πλούτους, καὶ τὰς ἐῤῥιμμένας ἀξίας, καὶ τὰς ψευδομένας τιμὰς (59), καὶ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων πλάνην, καὶ τὴν τοῦ βίου τούτου περιφορὰν, καὶ τὴν ὥσπερ ἐν νυκτομαχίᾳ σύγχυσίν τε καὶ ἄγνοιαν, βασιλεῖ τῷ μεγάλῳ περιστάμενος, καὶ τοῦ ἐκεῖθεν φωτὸς πληρούμενος· οὗ μικρὰν ἀποῤῥοὴν ἐντεῦθεν δεξάμενοι, ὅσον ἐν ἐσόπτροις φαντάζεσθαι (60) καὶ αἰνίγμασιν, αὐτῇ τῇ πηγῇ τοῦ καλοῦ μετὰ ταῦτα ἐντύχοιμεν, καθαρῷ νῷ καθαρὰν τὴν ἀλήθειαν ἐποπτεύοντες, καὶ τοῦτον μισθὸν εὑρισκόμενοι (61) τῆς περὶ τὸ καλὸν ἐνταῦθα φιλοπονίας, τὴν τελεωτέραν ἐκεῖσε τοῦ καλοῦ μετουσίαν καὶ θεωρίαν· ὅπερ δὴ τῆς ἡμετέρας τέλος μυσταγωγίας βίβλοι τε καὶ ψυχαὶ θεολόγοι θεσπίζουσιν.

ΙΗ' Τί λοιπὸν ἔτι (62); τὴν ἐκ λόγου θεραπείαν τοῖς ἀλγοῦσι προσενεγκεῖν. Μέγα δὲ τοῖς πενθοῦσι (63)

(51) *Γυναικωνίτισιν.* « Mulierum conclave, sodalitium. »

(52) *Οὐδ' ἄλλο τι.* Regg. bm, hu, Or. 1, οὐδὲ ἄλλο τι.

(53) *Προτιθέντες.* Non recte Billius, « præmia proponentes. » Siquidem vox ista, προτιθέντες, non ad ἔφηβοι « juvenes, » sed ad ἀγῶνες « certamina, » referri debet. Non enim juvenes præmia in certaminibus proponebant, sed proposita consequebantur.

(54) *Ἀφωσιοῦνται.* Reg. hu, Or. 1, Jes. ἀφοσιοῦνται.

(55) *Ἀλογίᾳ πάθους.* Coisl. 1, ἀλογίαν πάθους. Reg. cod. ἀλογίᾳ πλήθους, « stolidæ plebi. »

(56) *Κινούμενον... ἐόν... φυλάσσον.* Sic Regg. bm, hu, tres Colb., Coisl. 1, Or. 1, et Jes. Edit. κινούμενος... ἐὼν... φυλάσσων.

(57) *Ἀποδεδώκαμεν.* Reg. hu, ἐπεδώκαμεν. Coisl. 1, et Jes. δεδώκαμεν.

(58) *Ἀναπαύσαιο.* Regg. bm, hu, tres Colb., Jes. ἀναπαύσῃ.

(59) *Καὶ τὰς ψευδομένας τιμάς.* Hæc desunt in Reg. bm.

(60) *Φαντάζεσθαι.* Reg. bm, Coisl. 2, Or. 1, φαντάζεται· « hactenus ut in speculis et ænigmatibus informemus, cogitemus. »

(61) *Εὑρισκόμενοι.* Reg. a, hu, et Or. 1, εὑρίσκοιμεν. Quæ lectio melior videtur.

(62) *Τί λοιπὸν ἔτι;* Comb. Τί οὖν ἔτι; « Quid ergo superest? nempe, » etc.

(63) *Τοῖς πενθοῦσι.* Deest in duobus Regg., tribus Colb., Or. 1, et Jes.

τὸ παρὰ τῶν συναλγούντων φάρμακον· καὶ οἱ τὸ A ἴσον τοῦ πάθους ἔχοντες πλέον εἰσὶν εἰς παραμυθίαν τοῖς πάσχουσιν. Μάλιστα μὲν οὖν πρὸς τοιούτους ἐστὶν ἡμῖν ὁ λόγος· ὑπὲρ ὧν αἰσχυνοίμην ἄν, εἰ μὴ καθάπερ ἄλλου παντὸς τῶν καλῶν, οὕτω καὶ καρτερίας τὰ πρῶτα φέροιντο. Καὶ γὰρ εἰ φιλόπαιδες πάντων μᾶλλον, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον φιλόσοφοι (64) καὶ φιλόχριστοι, καὶ τὴν ἐντεῦθεν μετάβασιν ἐκ πλείονος αὐτοί τε μελετήσαντες, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν διδάξαντες· μᾶλλον δὲ τὸν βίον ὅλον μελέτην λύσεως ἐνστησάμενοι. Εἰ δὲ ἔτι τὸ πάθος ἐπισκοτεῖ τοῖς λογισμοῖς, καὶ καθάπερ λήμη τις τὸν ὀφθαλμὸν ὑπελθοῦσα, καθαρῶς συνιδεῖν οὐκ ἐᾷ τὸ δέον· φέρε, δέξασθε παράκλησιν, οἱ πρεσβύτεροι τοῦ νέου, καὶ τοῦ παιδὸς οἱ πατέρες, καὶ τοῦ νουθετεῖσθαι παρὰ τῶν τηλικούτων ὀφείλοντος, οἱ πολλοὺς νουθετήσαν- B τες, καὶ τῷ πολλῷ χρόνῳ τὴν ἐμπειρίαν συλλέξαντες. Θαυμάσητε δὲ μηδὲν, εἰ νέος νουθετῶ γέροντας· καὶ τοῦτο ὑμέτερον, εἴ τι πολιᾶς ἄμεινον συνορᾷν ἔχω. Πόσον ἔτι βιωσόμεθα (65) χρόνον, ὦ τίμιαι πολιαὶ, καὶ Θεῷ πλησιάζουσαι; Πόσον ἐνταῦθα κακοπαθήσωμεν (66); Οὐδὲ ὁ πᾶς ἀνθρώπων βίος μακρὸς, ὡς τῇ θείᾳ φύσει καὶ ἀτελευτήτῳ παραβαλεῖν (67), μὴ ὅτι τὸ τῆς ζωῆς λεῖψανον, καὶ ἡ λύσις, ὡς ἂν εἴποιμι, τῆς ἀνθρωπίνης πνοῆς, καὶ τοῦ προσκαίρου βίου τὰ τελευταῖα. Πόσον ἡμᾶς ἔφθη Καισάριος; Πόσον ἔτι τὸν ἀπελθόντα πενθήσομεν; Οὐ πρὸς τὴν αὐτὴν ἐπειγόμεθα μονήν; Οὐ τὸν αὐτὸν ὑποδυσόμεθα λίθον αὐτίκα; Οὐχ ἡ αὐτὴ κόνις μετὰ μικρὸν ἐσόμεθα; Οὐ τοσοῦτον κερδανοῦμεν ἐν ταῖς μικραῖς C ταύταις ἡμέραις, ὅσον πλείω κακὰ, τὰ μὲν ἰδόντες, τὰ δὲ παθόντες, τὰ δὲ καὶ πράξαντες ἴσως, λειτουργῆσαι τῷ τῆς φύσεως νόμῳ τὴν κοινὴν εἰσφορὰν καὶ ἀσάλευτον, καὶ τοῖς μὲν ἐπαπελθεῖν, τῶν δὲ προαπελθεῖν, καὶ τοὺς μὲν κλαῦσαι, ὑπὸ δὲ τῶν θρηνηθῆναι, καὶ παρ' ἄλλων ἀντιλαβεῖν ὃν (68) προεισηνέγκαμεν ἄλλοις τῶν δακρύων ἔρανον;

versantur, adhibeamus. Magnum porro lugentibus pharmacum illud est, quod ab iis, qui eodem dolore affecti sunt, porrigitur, et qui pari calamitate premuntur, majorem apud eos, qui cruciantur, ad consolandum auctoritatem habent. Ad eos ergo potissimum oratio nobis erat: quorum causa pudore profecto suffunderer, si non, ut aliarum omnium virtutum, sic etiam patientiæ primas ferrent. Nam etsi amore erga filios mortales omnes superant, at etiam sapientia et Christi amore cunctos antecedunt, ac migrationem ex hac vita jampridem et ipsi meditati sunt, et liberos docuerunt, vel, ut rectius loquar, totam vitam ita instituerunt, ut nihil aliud, quam mortis meditatio sit. Quod si quid tenebrarum rationi dolor offundit, ac lippitudinis cujusdam instar oculos subiens, clare videre non sinit id quod est officii; agedum, juvenis exhortationem senes accipite, et filii parentes, et ejus, qui a talibus admonendus est, vos, qui multos admonuistis, ac longo tempore rerum usum collegistis. Nec vero mirum vobis videatur, si juvenis senes moneam: nam hoc quoque vestrum est, si quid canitie rectius prospicere possum. Quantum adhuc temporis vivemus, venerandi senes atque ad Deum appropinquantes? Quandiu hic affliclabimur? Ne tota quidem hominum vita longa est, si cum divina et sempiterna natura comparetur, nedum hæc vitæ reliquiæ, atque, ut ita dicam, spirationis humanæ solutio, ac fluxæ et caducæ vitæ finis. Quantum nos antevertit Cæsarius? Quandiu adhuc ejus discessu augemur? Nonne ad eamdem sedem properamus? Nonne eumdem lapidem statim subibimus? Nonne idem pulvis paulo post erimus? Nonne ex paucis his diebus, qui restant, hoc lucri faciemus, ut plura mala partim videamus, partim patiamur, partim etiam fortasse faciamus, atque ita tandem ipsi quoque naturæ legi commune ac firmum et stabile tributum pendamus, atque alios sequamur, alios præcedamus, atque alios quidem lugeamus, ab aliis lugeamur, munusque lacrymarum, quod aliis contulimus, ab aliis recipiamus?

ΙΘ'. Τοιοῦτος ὁ βίος ἡμῶν, ἀδελφοὶ, τῶν ζώντων πρόσκαιρα· τοιοῦτο τὸ ἐπὶ γῆς παίγνιον· οὐκ ὄντας γενέσθαι, καὶ γενομένους ἀναλυθῆναι. Ὄναρ ἐσμὲν οὐχ ἱστάμενον, φάσμα τι μὴ κρατούμενον, πτῆσις ὀρνέου παρερχομένου, ναῦς ἐπὶ θαλάσσης ἴχνος οὐκ D ἔχουσα, κόνις, ἀτμὶς, ἑωθινὴ δρόσος, ἄνθος καιρῷ φυόμενον (69), καὶ καιρῷ λυόμενον. *Ἄνθρωπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, οὕτως ἐξανθήσει*· καλῶς ὁ θεῖος Δαβὶδ περὶ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ἐφιλοσόφησεν καὶ ἐν ἐκείνοις πάλιν τοῖς ῥήμασι· *Τὴν ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου ἀνάγγειλόν μοι*· καὶ παλαιστῶν μέτρον τὰς ἀνθρωπίνας ἡμέρας ὁρίζεται. Τί δ' ἂν εἴποις πρὸς

XIX. Ejusmodi vita nostra est, fratres, qui fluxam vitam ducimus: ejusmodi in terra ludus: ut cum non simus, nascamur, cum nati sumus, rursum dissolvamur. **211** Insomnium sumus minime consistens [87], spectrum quoddam, quod teneri non potest, avis prætereuntis volatus, navis in mari vestigium non habens, pulvis, vapor, ros matutinus, flos momento nascens, et momento marcescens [88]. *Homo, sicut fenum dies ejus, tanquam flos agri, sic efflorebit* [89]. Pulchre divus David his verbis de nostra imbecillitate philosophatus est, quemadmodum et in illis: *Paucitatem dierum meorum nuntia mihi* [90]. Quin

[87] Job xx, 8. [88] Sap. v, 10, 12; Ose. xiii, 3. [89] Psal. cii, 15. [90] Psal. ci, 24.

(64) *Πάντων μᾶλλον φιλόσοφοι.* « Qui præ omnibus philosophari in malis norunt. »

(65) *Βιωσώμεθα.* Reg. hu, Or. 1, Jes. βιωσόμεθα.

(66) *Κακοπαθήσωμεν.* Tres Regg., Jes. κακοπαθήσομεν.

(67) *Ὡς τῇ θείᾳ . . παραβαλεῖν.* Reg. bm, Or. 1, Jes. παραβάλλειν. « Ut cum divina illa et sempiterna natura conjungamur: ut ad divinam hanc naturam accedamus. »

(68) *Ὅν.* Coisl. 2, ὧν.

(69) *Καιρῷ φυόμενον*, etc. Billius: « suo tempore nascens, et suo tempore marcescens. »

etiam dies humanos palmi mensuram esse definit [91]. Quid autem de Jeremia dixeris, qui etiam matri succenset, se in lucem editum dolens, idque propter aliena peccata [92]? *Omnia vidi*, ait Ecclesiastes [93], humana omnia cogitatione peragravi, opes, delicias, potentiam, instabilem gloriam, sapientiam quæ magis suffugit, quam teneatur; delicias iterum, sapientiam iterum, eadem sæpius revolvens, ventris voluptates, hortos, famulorum greges, possessionum copiam, pincernas utriusque sexus, cantores et cantatrices, arma, satellites, gentes ad genua procumbentes, collecta tributa, regni supercilium, omnia denique, tam ad vitæ usum necessaria, quam superflua, quibus reges omnes, qui ante me fuerunt, superavi. Et quid post hæc omnia? *Omnia vanitas vanitatum, omnia vanitas, et præsumptio spiritus* [94], hoc est, inconsideratus quidam animi impetus, et distractio hominis, ob veterem fortasse lapsum hac pœna mulctati. Verum *Sermonis finis*, inquit, *omnia audi: Deum time* [95]: hic enim dubitationi finem imponit; atque ex hac vita hoc duntaxat commodi cape, ut per rerum, quæ videntur et fluctuant, perturbationem, ad res fixas et stabiles deducaris.

XX. Non igitur Cæsarium lugeamus, quibus malis ereptus sit, non ignorantes, sed nos ipsos, ob ea mala quibus relicti sumus, et quæ nobis aggeremus, nisi sinceris animis nos Deo addicamus, ac prætcritis iis, quæ ipsa nos prætereunt, ad supernam vitam properemus, terramque, etiam adhuc in terra versantes, relinquamus, ac Spiritum in cœlum ferentem bona fide sequamur. Hæc, ut ignavis gravia, ita forti animo præditis levia sunt. Quin ad hunc quoque modum consideremus: Non imperabit Cæsarius? At nec sub aliorum imperio erit. Non terrorem quibusdam incutiet? At nec gravem dominum **212** pertimescet, ne dignum quidem plerumque, cui imperetur. Non opes cumulabit? At nec invidiam metuet, aut animæ detrimento afficietur, male colligens; atque eo plura quotidie assumere studens, quo plura jam adeptus sit. Hujusmodi quippe divitiarum morbus est, ut plura appetere non desinat, sed sitis medicinam in perpetuo potu sitam esse arbitretur. Non sermones ostentabit? At a sermonibus admiratione afficietur. Non Hippocratis, et Galeni, et eorum, qui ipsis adversantur, placita pertractabit? At ne-

Ἰερεμίαν, ὃς καὶ τῇ μητρὶ (70) μέμφεται τῆς γεννήσεως ἀλγῶν, καὶ ταῦτα ἐπ' ἀλλοτρίοις πταίσμασι (71); *Πάντα εἶδον*, φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστὴς, πάντα ἐπῆλθον λογισμῷ τὰ ἀνθρώπινα, πλοῦτον, τρυφὴν, δυναστείαν, δόξαν τὴν ἄστατον, σοφίαν τὴν ὑποφεύγουσαν πλέον ἢ κρατουμένην· πάλιν τρυφὴν, σοφίαν πάλιν, ἐπὶ τὰ αὐτὰ πολλάκις ἀνακυκλούμενος, γαστρὸς ἡδονὰς, παραδείσους, πλῆθος οἰκετῶν, πλῆθος κτημάτων, οἰνοχόους καὶ οἰνοχόας, ᾄδοντας καὶ ᾀδούσας, ὅπλα, δορυφόρους, ἔθνη προσπίπτοντα, φόρους συλλεγομένους, ὀφρὺν βασιλείας, ὅσα περιττὰ τοῦ βίου (72), ὅσα τῶν ἀναγκαίων, οἷς ὑπὲρ πάντας ἦλθον βασιλεῖς τοὺς ἔμπροσθεν· καὶ τί ἐπὶ πᾶσι τούτοις; *Πάντα ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης* (73), *καὶ προαίρεσις πνεύματος*, εἴτ' οὖν (74) ὁρμή τις ψυχῆς ἀλόγιστος, καὶ περισπασμὸς ἀνθρώπου τοῦτο κατακριθέντος, ἴσως ἐκ τοῦ παλαιοῦ πτώματος. Ἀλλὰ *τέλος λόγου*, φησὶ, *τὸ πᾶν ἄκουε· τὸν Θεὸν φοβοῦ·* ἐνταῦθα τῆς ἀπορίας ἵσταται· καὶ τοῦτό σοι μόνον τῆς ἐνταῦθα ζωῆς τὸ κέρδος, ὁδηγηθῆναι διὰ τῆς ταραχῆς (75) τῶν ὁρωμένων καὶ σαλευομένων ἐπὶ τὰ ἑστῶτα καὶ μὴ κινούμενα.

Κ'. Μὴ τοίνυν πενθῶμεν Καισάριον, οἵων ἀπηλλάγη κακῶν εἰδότες, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς, οἵοις ὑπελείφθημεν, καὶ οἷα θησαυρίσομεν, εἰ μὴ, γνησίως Θεῷ προσθέμενοι, καὶ παραδραμόντες τὰ παρατρέχοντα, πρὸς τὴν ἄνω ζωὴν ἐπειγοίμεθα· ἔτι ὑπὲρ γῆς ὄντες, καταλιπόντες τὴν γῆν, καὶ τῷ Πνεύματι φέροντι πρὸς τὰ ἄνω γνησίως ἀκολουθήσαντες. Ταῦτα καὶ ἀλγεινὰ τοῖς ὀλιγοψύχοις, καὶ κοῦφα τοῖς ἀνδρικοῖς τὴν διάνοιαν. Σκοπῶμεν δὲ οὕτως· Οὐκ ἄρξει Καισάριος; Ἀλλ' οὐδὲ ἀρχθήσεται πρὸς ἄλλων. Οὐ φοβήσει τινάς; Ἀλλ' οὐδὲ δείσει βαρὺν δεσπότην, πολλάκις τὸν οὐδὲ ἄρχεσθαι ἄξιον. Οὐ συνάξει πλοῦτον; Ἀλλ' οὐδὲ ὑπόψεται φθόνον, ἢ ψυχὴν ζημιωθήσεται (76) κακῶς συνάγων· καὶ τοσοῦτον ἀεὶ προσλαμβάνειν ζητῶν, ὅσον ἐκτήσατο. Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πλουτεῖν νόσος, ὅρον τοῦ δεῖσθαι (77) πλείονος οὐκ ἔχουσα, ἀλλὰ τὸ ποτὸν ἀεὶ δίψους ἔτι ποιουμένη (78) φάρμακον. Οὐκ ἐπιδείξεται λόγους; Ἀλλ' ὑπὸ λόγων γε (79) θαυμασθήσεται. Οὐ φιλοσοφήσει τὰ Ἱπποκράτους (80) καὶ Γαληνοῦ, καὶ τῶν ἀντιθέτων ἐκείνοις; Ἀλλ' οὐδὲ κακοπαθήσει νόσοις, ἰδίας ἐπ' ἀλλοτρίαις συμφοραῖς λύπας καρπούμενος. Οὐκ ἀποδείξει τὰ Εὐκλείδου, καὶ Πτολεμαίου, καὶ Ἥρωνος; Ἀλλ'

[91] Psal. xxxviii, 6. [92] Jer. xv, 10. [93] Eccle. i, 14. [94] ibid. [95] Eccle. xii, 13.

(70) *Καὶ τῇ μητρί*. Ita Regg. bm, hu, Coisl. 1, Or. et Jes. In ed. deest τῇ.

(71) *Πταίσμασι*. Colb. 3, πτώμασι.

(72) *Τοῦ βίου*. Sic Reg. bm, Coisl. 2, et Jes. In ed. deest τοῦ.

(73) *Τὰ πάντα ματαιότης*. Hæc desunt in Regg. bm, hu, tribus Colb., Coisl. 2, et Jes.

(74) *Εἴτ' οὖν*. Coisl. 1, ἦτ' οὖν.

(75) *Τῆς ταραχῆς*, etc. Billius, « per earum rerum quæ sub oculorum aspectum cadunt, perpetuoque motu agitantur, confusionem. »

(76) *Ζημιωθήσεται*. Coisl. 1, duo Colb., Or. 1, Jes. ζημιώσεται.

(77) *Ὅρον τοῦ δεῖσθαι*, etc. Billius, « ut finem appetendi plura nesciat. » In Reg. bm, Coisl. 1, et Jes. legitur, ὅσον τοῦ πλείονος οὐκ εἰδὼς, ἀλλά, etc.

(78) *Δίψους ἔτι ποιουμένη*. Addidimus ἔτι, ex Regg. bm, hu, duobus Colb. et Jes. Iidem codices pro ποιουμένη habent ποιούμενος. Coisl. 1, δίψους αἴτιον, « sitis causa. »

(79) *Λόγων γε*. Deest γε in pluribus.

(80) *Τὰ Ἱπποκράτους*. Billius, « Hippocratis dogmata. »

οὐδὲ ἀλγήσει τοῖς ἀπαιδεύτοις φυσῶσι μείζονα (81). Οὐ καλλωποιεῖται (82) τοῖς Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Πύῤῥωνος, καὶ Δημοκρίτοις δή τισι, καὶ Ἡρακλείτοις, καὶ Ἀναξαγόραις, Κλεάνθαις τε (83) καὶ Ἐπικούροις, καὶ οὐκ οἶδ' οἷστισι (84) τῶν ἐκ τῆς σεμνῆς στοᾶς καὶ ἀκαδημίας; Ἀλλ' οὐδὲ φροντίσει ὅπως διαλύσῃ (85) τούτων τὰς πιθανότητας. Τί με δεῖ μνημονεύειν τῶν ἄλλων; Ἀλλὰ ταῦτα δὴ τὰ τίμια πᾶσι καὶ περισπούδαστα· οὐ παραστήσεται γαμετήν; οὐ παῖδας (86); Ἀλλ' οὐδὲ θρηνήσει τούτους, ἢ θρηνηθήσεται ὑπὸ τούτων, ἢ καταλιπὼν ἄλλοις, ἢ καταλειφθεὶς συμφορᾶς ὑπόμνημα. Οὐ κληρονομήσει χρημάτων; Ἀλλὰ κληρονομηθήσεται ὑφ' ὧν χρησιμώτατον, καὶ ὧν αὐτὸς ἠθέλησεν, ἵνα πλούσιος ἐνθένδε μεταναστῇ, πάντα μεθ' ἑαυτοῦ φερόμενος. Ὢ τῆς φιλοτιμίας! ὢ τῆς καινῆς παρακλήσεως! ὢ τῆς μεγαλοψυχίας τῶν ἐπιβαλλομένων (87)! Ἠκούσθη κήρυγμα πάσης ἀκοῆς ἄξιον, καὶ μητρὸς πάθος κενοῦται δι' ὑποσχέσεως καλῆς καὶ ὁσίας, δοῦναι τὰ πάντα τῷ παιδὶ τὸν ἐκείνου πλοῦτον ὑπὲρ ἐκείνου δῶρον ἐντάφιον (88), καὶ μηδὲν ὑπολειφθῆναι τοῖς προσδοκήσασιν.

A que morbis vexabitur, ex aliorum calamitatibus proprias molestias capiens. Non Euclidis, Ptolemæi, et Heronis scripta demonstrationibus explicabit? At neque, ob imperitos homines tumidiores animos gerentes, dolorem concipiet. Non Platonis, et Aristotelis, et Pyrrhonis, et Democriti cujusdam, et Heracliti, et Anaxagoræ, et Cleanthis, et Epicuri, et nescio quorum Stoicorum et Academicorum placitis sese venditabit? At neque, quonam pacto illorum argutias dissolvat, laborabit. Quid alia commemorare necesse est? At hæc, quæ præclara omnibus et expetenda censentur: non uxorem habebit? non filios? At, nec eos lugebit, aut ab illis lugebitur, aliis relinquens, vel ipse calamitatis monimentum relictus. Non opes hæreditate B accipiet? At hæredes ipse habebit, quos habere commodissimum est, et quos voluit, ut dives hinc migraret, omnia secum ferens. O ingentem munificentiam! o novam consolationem! o singularem eorum, quibus testamenti exsequendi cura commissa est, liberalitatem! Auditum est præconium omni auditione dignum, ac matris luctus ob præclaram et sanctam pollicitationem exhauritur, qua omnes filii opes pro eo se in sepulcrale munus daturam recepit, ut nihil iis, qui exspectabant, relictum sit.

ΚΑ'. Οὔπω ταῦτα ἱκανὰ πρὸς παραμυθίαν; Προσοίσω τὸ μεῖζον φάρμακον. Πείθομαι σοφῶν λόγοις, ὅτι ψυχὴ πᾶσα (89) καλή τε καὶ θεοφιλὴς, ἐπειδὰν, τοῦ συνδεδεμένου λυθεῖσα σώματος, ἐνθένδε ἀπαλλαγῇ, εὐθὺς μὲν ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ μένοντος αὐτὴν καλοῦ γενομένη (90), (ἅτε τοῦ ἐπισκοτοῦντος ἀνακαθαρθέντος, ἢ ἀποτεθέντος, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ λέγειν χρή·) θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν ἥδεται, καὶ ἀγάλλεται, καὶ ἵλεως (91) χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην, ὥσπερ τι δεσμωτήριον χαλεπὸν τὸν ἐνταῦθα βίον ἀποφυγοῦσα, καὶ τὰς περικειμένας ἀποσεισαμένη πέδας, ὑφ' ὧν τὸ τῆς διανοίας πτερὸν καθείλκετο, καὶ οἷον (92) ἤδη τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν ἀποκειμένην μακαριότητα· μικρὸν δ' ὕστερον, καὶ τὸ συγγενὲς σαρκίον ἀπολαβοῦσα, ᾧ τὰ ἐκεῖθεν (93) συνεφιλοσόφησε, παρὰ τῆς καὶ δούσης καὶ πιστευ-

XXI. An hæc ad consolationem nondum sufficiunt? Majus pharmacum adhibebo. Sapientum verbis adducor ut credam, pulchram omnem animam et Deo **213** charam, posteaquam corporis vinculis soluta, hinc excesserit, protinus bonum, C quod eam manet, persentientem et contemplantem, (utpote eo, quod tenebras offundebat, vel purgato, vel deposito, vel, quo verbo ea res appellanda sit, nescio;) mirabili quadam voluptate allici, et exsultare, atque hac vita, tanquam gravi quodam ergastulo liberatam, compedibusque illis, quibus mentis alæ deprimebantur, solutam, placide ad Dominum suum tendere, ac recondita frui beatitudine, qualem jam per imaginem perceperat; post etiam aliquanto, cum cognatam carnem a terra, quæ et dederat, et in fidem acceperat, receperit (quod

(81) *Φυσῶσι μείζονα.* « Majora crepantes, nuccis crepantibus venditantes. » His Augustini verbis Græca Gregorii verba apte reddi posse videntur.

(82) *Καλλωποιεῖται.* Reg. bm, duo Coisl. et Jes. καλλωπιεῖται.

(83) *Κλεάνθαις τε.* Coisl. 1, Κλεάνθεσί τε.

(84) *Οἶδ' οἷστισι*, etc. Reg. bm, or. 1, οἶδα οἷς ἐκ τῆς σεμνῆς στοᾶς. « Nescio quorum venerabilium. » Id per ironiam dictum.

(85) *Διαλύσῃ.* Reg. hu, διαλύσει.

(86) *Οὐ παῖδας.* Reg. hu, ἢ παῖδας.

(87) *Τῶν ἐπιβαλλομένων.* Combef. « Suppeditantium; » nimirum δαπανήματα, « sumptus. Nam Cæsarii parentes, » ut cum Elia loquar, « ne exiguæ quidem ulli rei pepercerunt; verum præconium, dignum quod ab omnibus audiatur, proposuerunt, nempe quod nihil sibi reliqui fecerunt, sed omnia pauperibus distribuerunt. » Cæterum præclarum Cæsarii testamentum exstat in Basilii epist. 32, novæ ed. ad Sophronium. « Volo, inquit, omnia mea ad pauperes devenire. » Cui ipsius extremæ voluntati optimi parentes lubentissimo animo paruerunt. Billius, « qui hanc rem aggressi sunt. »

(88) *Δῶρον ἐντάφιον.* Mallem, has distinguendo voces, sic vertere: « pro eo sepulcralis muneris instar, dono daturam. »

D (89) *Ὅτι ψυχὴ πᾶσα.* Vetus schol. Ὅτι ὁ ἐντεῦθεν ἀπαλλαγεὶς εὐθὺς ἐν θεωρίᾳ γίνεται τοῦ μένοντος αὐτὸν καλοῦ. « Is, qui e vivis excessit, statim hujus, quod eum manet, boni contemplatione fruitur. » Hanc sententiam, inter alios, Dionysio Elias ascribit.

(90) *Γενομένη.* Jes. γινομένη.

(91) *Καὶ ἵλεως.* Billius, « summa cum hilaritate. »

(92) *Καὶ οἷον*, etc. Deest καί, in Regg. bm, hu, Or. 1, et Jes. Combef. vertit, « velut jam certa repræsentatione ac imagine, reposita frui beatitudine. » Quod per emphasim dictum, atque, teste Elia, eam mentis impressionem significat, quam anima, Deo in ipsam illabente, experitur. Bill. « reconditam beatitudinem jam velut per imaginem et simulacrum percipere. »

(93) *Ὧ τὰ ἐκεῖθεν*, etc. « Quam, cum hic philosopharetur, sociam habuit. » Quæ quidem ratio est, cur in ipsam quoque carnem beatitudinis præmium refundatur.

quo modo fiet, Deus novit, qui ea inter se conjunxit atque dissolvit), tum demum eam quoque ad gloriæ cœlestis hæreditatem secum admissuram; et quemadmodum ob naturæ conjunctionem ærumnarum ipsius particeps fuerat, sic etiam jucunditates suas cum ipsa communicaturam, totum videlicet corpus in se ipsam absumentem, et cum eo unum effectam, et spiritum, et mentem, et deum, absorpto nimirum a vita eo, quod mortale et caducum erat. Audi quid de ossium et nervorum compactione divinus Ezechiel disserat [96]; quid post illum Apostolus de tabernaculo terrestri, et domo non manu facta, illo, inquam, fluxo ac dissolvendo, hac vero in cœlis recondita; qui etiam discessum a corpore præsentiam apud Deum esse affirmat, vitam autem corpoream ut peregrinationem deplorat [97], atque adeo quamprimum dissolvi cupit [98]. Quid ad res in spe positas elanguesco? Quid temporarius fio? Exspectabo archangeli vocem [99], extremam tubam, cœli transformationem, terræ immutationem [1], elementorum libertatem, totius mundi renovationem [2]. Tunc Cæsarium videbo, non jam peregrinantem, nec qui jam ab aliis feratur, et lugeatur ac miserationi sit, sed clarum, illustrem, excelsum; qualis sæpe mihi in somnis visus es, o fratrum charissime et fratrum amantissime, sive voluntate mea, sive ipsa veritate hoc informante.

214 XXII. Nunc autem, omissis luctibus, me ipsum inspiciam, ne quid luctu dignum mecum insciens feram, ac meas ipse res explorabo. *Filii hominum,* ad vos enim transit oratio, *quousque gravi corde, et crasso animo eritis? utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium* [3]? magnum aliquid hanc vitam, et paucos hos dies multos esse judicantes, ac suavem hanc et amplectendam separationem, ut grave quidpiam et horrendum aversantes? Non nos ipsos noscemus? Non ea, quæ oculis cernuntur, abjiciemus? Non ad ea, quæ mente et intelligentia comprehenduntur, oculos convertemus? Non, si quid etiam mœroris concipiendum est, idcirco potius mœrorem suscipiemus, quod incolatus noster prolongetur [4] (Davidis illius instar, qui res hujus vitæ, tenebrarum tabernacula, et afflictionis locum, et profundi limum, et mortis umbram, appellat [5]), quod in sepulcris iis, quæ circumferimus, diutius hæreamus, quod, ut homines, peccati

A θείσης γῆς, τρόπον ὃν οἶδεν ὁ ταῦτα συνδήσας καὶ διαλύσας Θεός, τούτῳ συγκληρονομεῖ τῆς ἐκεῖθεν δόξης· καὶ καθάπερ τῶν μοχθηρῶν αὐτοῦ μετέσχε διὰ τὴν συμφυίαν, οὕτω καὶ τῶν τερπνῶν ἑαυτῆς μεταδίδωσιν, ὅλον εἰς ἑαυτὴν ἀναλώσασα (94), καὶ γενομένη σὺν τούτῳ ἓν καὶ πνεῦμα, καὶ νοῦς, καὶ Θεός, καταποθέντος ὑπὸ τῆς ζωῆς τοῦ θνητοῦ τε καὶ ῥέοντος. Ἄκουε γοῦν οἷα περὶ συμπήξεως ὀστῶν τε καὶ νεύρων φιλοσοφεῖται τῷ θείῳ Ἰεζεκιήλ· ὅσα μετ' ἐκεῖνον τῷ θείῳ Παύλῳ περὶ σκηνώματος ἐπιγείου, καὶ οἰκίας ἀχειροποιήτου, τοῦ μὲν καταλυθησομένου, τῆς δὲ ἀποκειμένης ἐν οὐρανοῖς· καὶ τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος ἐκδημίαν ἐνδημίαν (95) πρὸς τὸν Κύριον εἶναι φάσκοντος, τὴν δὲ σὺν τούτῳ ζωὴν ὡς ἐκδημίαν ὀδυρομένου, καὶ διὰ τοῦτο ποθοῦντος
B καὶ σπεύδοντος τὴν ἀνάλυσιν. Τί μικροψυχῶ περὶ τὰς ἐλπίδας; Τί γίνομαι πρόσκαιρος; Ἀναμένω τὴν τοῦ ἀρχαγγέλου φωνήν, τὴν ἐσχάτην σάλπιγγα, τὸν οὐρανοῦ μετασχηματισμόν, τὴν γῆς μεταποίησιν, τὴν τῶν στοιχείων ἐλευθερίαν, τὴν κόσμου παντὸς ἀνακαίνισιν. Τότε (96) Καισάριον αὐτὸν ὄψομαι, μηκέτι ἐκδημοῦντα, μηκέτι φερόμενον (97), μηκέτι πενθούμενον, μηκέτι ἐλεούμενον, λαμπρόν, ἔνδοξον, ὑψηλόν· οἷός μοι καὶ κατ' ὄναρ ὤφθης πολλάκις, ὦ φίλτατε ἀδελφῶν ἐμοί, καὶ φιλαδελφότατε, εἴτε τοῦ βούλεσθαι τοῦτο ἀνατυποῦντος, εἴτε τῆς ἀληθείας.

ΚΒ'. Νυνὶ δέ, ἀφεὶς τοὺς θρήνους, εἰς ἐμαυτὸν βλέψω, μή τι θρήνων ἄξιον λάθω φέρων, καὶ τὰ
C ἐμαυτοῦ περισκέψομαι. *Υἱοὶ ἀνθρώπων*, μέτεισι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ὁ λόγος, *ἕως πότε βαρυκάρδιοι, καὶ παχεῖς τὴν διάνοιαν; ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος;* μέγα τι τὸν ἐνταῦθα βίον, καὶ τὰς ὀλίγας ταύτας ἡμέρας πολλὰς (98) ὑπολαμβάνοντες, καὶ τὴν διάζευξιν ταύτην, τὴν ἀσπαστὴν καὶ ἡδεῖαν, ὡς δή τι βαρὺ καὶ φρικῶδες ἀποστρεφόμενοι; Οὐ γνωσώμεθα (99) ἡμᾶς αὐτούς; Οὐ τὰ φαινόμενα ῥίψωμεν; Οὐ πρὸς τὰ νοούμενα βλέψωμεν; Οὐχ, εἴ τι καὶ λυπεῖσθαι χρή, τοὐναντίον ἀνιασώμεθα τῇ παροικίᾳ μηκυνομένῃ (1), κατὰ τὸν θεῖον Δαβίδ, σκηνώματα σκοτασμοῦ, καὶ τόπον κακώσεως, καὶ ἰλὺν βυθοῦ, καὶ σκιὰν θανάτου τὰ τῇδε ἀποκαλοῦντα (2)· ὅτι βραδύνομεν ἐν τοῖς τάφοις οὓς περιφέρομεν, ὅτι ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκομεν τὸν τῆς ἁμαρτίας
D θάνατον, θεοὶ γεγονότες; Τοῦτον ἐγὼ φοβοῦμαι τὸν φόβον, τούτῳ καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν σύν-

[96] Ezech. XXXVII, 3, et sqq. [97] II Cor. V, 1, 6. [98] Philipp. I, 23. [99] II Thess. IV, 15. [1] I Cor. XV, 52. [2] II Petr. III, 10. [3] Psal. IV, 3. [4] Psal. CXIX, 5. [5] Psal. LXVIII, 3; XLIII, 20.

(94) *Ὅλον εἰς ἑαυτὴν ἀναλώσασα.* Colb. et schol. οὐκ ἀναιρεῖσθαι ἢ συγχεῖσθαι τὸ σῶμα λέγει· μὴ γένοιτο! ἀλλὰ διὰ τὴν ἀτρεψίαν καὶ ἀπαθὲς τοῦ σώματος. « Non ait tolli et confundi corpus: absit; sed jam mutationi et ærumnis non esse obnoxium. » Corpus enim, excussa mortali crassitie, incorruptum et quasi spirituale, animæque affine erit, salva tamen atque integra ipsius substantia.

(95) *Ἐνδημίαν.* Sic Regg. bm, hu, tres Colb., Coisl. 1, Or. 1, et Jes. Editi, ἐκδημίαν, « discessum. »

(96) *Ἀνακαίνισιν. Τότε.* Regg. bm, hu, Or. 1, ἀνακαίνωσιν. Reg. a, Coisl. 1, τότε καί.

(97) *Φερόμενον.* « Cujus funus deducatur, efferatur. »

(98) *Πολλάς.* Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 1, etc.

(99) *Γνωσώμεθα... ῥίψωμεν... βλέψωμεν... ἀνιασώμεθα.* Reg. hu, et Or. 1, γνωσόμεθα... ῥίψομεν... βλέψομεν... ἀνιασόμεθα.

(1) *Τῇ παροικίᾳ μηκυνομένῃ.* Coisl. 1, τῆς παροικίας μηκυνομένης.

(2) *Ἀποκαλοῦντα.* Sic optime Reg. h. Prave in ed. ἀποκαλοῦντος. Billius tamen emendaverat. Coisl. 2, et Or. 1, ἀποκαλοῦντες.

εἰμι· καὶ οὐκ ἐᾷ με ἀναπνεῖν ἡ ἐκεῖθεν δόξα, καὶ τὰ ἐκεῖσε δικαιωτήρια· ὧν τῆς μὲν ἐφίεμαι μέχρι καὶ τοῦ (3) δύνασθαι λέγειν· *Ἐκλείπει εἰς τὸ σωτήριόν σου ἡ ψυχή μου*, τὰ δὲ φρίττω καὶ ἀποστρέφομαι. Ἐκεῖνο δὲ οὐ δέδοικα, μή μοι τὸ σῶμα τοῦτο, διαῤῥυὲν καὶ διαφθαρὲν, παντελῶς οἰχήσηται (4)· ἀλλὰ μὴ τὸ τοῦ Θεοῦ πλάσμα τὸ ἔνδοξον (ἔνδοξον γὰρ κατορθοῦν, ὥσπερ ἄτιμον ἁμαρτάνον), ἐν ᾧ λόγος, νόμος, ἐλπὶς, τὴν αὐτὴν τοῖς ἀλόγοις ἀτιμίαν κατακριθῇ, καὶ μηδὲν πλέον ἢ μετὰ τὴν διάζευξιν· ὡς ὀφελόν γε τοῖς πονηροῖς, καὶ τοῦ ἐκεῖθεν πυρὸς ἀξίοις.

morte moriamur, cum dii facti simus? Hic me timor exagitat, hic dies noctesque mecum versatur; nec me liberum spiritum ducere sinunt, hinc futura gloria, hinc futurum tribunal: ex quibus illam quidem adeo appeto, ut dicere possim: *Deficit in salutare tuum anima mea* [6], hoc autem horreo et aversor. Nec vero illud timeo, ne mihi corpus hoc, cum semel defluxerit ac corruptum fuerit, prorsus exstinguatur, sed ne nobile illud Dei figmentum (nobile enim est, cum officii sui numeros probe explet, quemadmodum contra infame, cum peccat), in quo est ratio, lex, spes, eadem, qua ea animantia, quæ rationis expertia sunt, ignominia mulctetur, nihiloque meliore post mortem conditione sit: quemadmodum improbis hominibus, atque igne illo dignis, optandum esset.

ΚΓ'. Εἴθε νεκρώσαιμι τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς! Εἴθε πάντα τῷ πνεύματι δαπανήσαιμι, τὴν στενὴν καὶ ὀλίγοις βατὴν ὁδεύσας, μὴ τὴν πλατεῖαν καὶ ἄνετον! Ὡς τά γε μετὰ τοῦτο λαμπρὰ καὶ μεγάλα, καὶ μείζων ἢ κατὰ (5) τὴν ἀξίαν ἐλπίς. *Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ* (6) *αὐτοῦ;* Τί τὸ καινὸν τοῦτο περὶ ἐμὲ μυστήριον; Μικρός εἰμι καὶ μέγας, ταπεινὸς καὶ ὑψηλὸς, θνητὸς καὶ ἀθάνατος, ἐπίγειος καὶ οὐράνιος. Ἐκεῖνα μετὰ τοῦ κάτω κόσμου, ταῦτα μετὰ τοῦ Θεοῦ· ἐκεῖνα μετὰ τῆς σαρκὸς, ταῦτα μετὰ τοῦ πνεύματος. Χριστῷ συνταφῆναί με δεῖ, Χριστῷ συναναστῆναι, συγκληρονομῆσαι Χριστῷ, υἱὸν γενέσθαι Θεοῦ, Θεὸν αὐτόν (7). Ὁρᾶτε ποῖ προϊὼν (8) ἀνήγαγεν ἡμᾶς ὁ λόγος. Μικροῦ καὶ χάριν ὁμολογῶ τῷ πάθει, ᾧ τοιαῦτα ἐφιλοσόφησα, καὶ δι' ὃ μᾶλλον ἐραστὴς ἐγενόμην τῆς ἐνθένδε ἀπαναστάσεως. Τοῦτο ἡμῖν τὸ μέγα μυστήριον βούλεται· τοῦτο ἡμῖν ὁ ἐνανθρωπήσας δι' ἡμᾶς καὶ πτωχεύσας Θεὸς, ἵνα ἀναστήσῃ τὴν σάρκα, καὶ ἀνασώσηται τὴν εἰκόνα (9), καὶ ἀναπλάσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἵνα γενώμεθα οἱ πάντες ἓν ἐν Χριστῷ γενομένῳ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἡμῖν τελείως, ὅσα πέρ ἐστιν αὐτὸς (10), ἵνα μηκέτι ὦμεν ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, τὰ τῆς σαρκὸς γνωρίσματα, μόνον δὲ φέρωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸν θεῖον (11) χαρακτῆρα, παρ' οὗ καὶ εἰς ὃν γεγόναμεν, τοσοῦτον ἀπ' αὐτοῦ μορφωθέντες καὶ τυπωθέντες, ὥστε καὶ ἀπὸ μόνου γινώσκεσθαι.

XXIII. Utinam membra, quæ super terram sunt, mortificem [7]! Utinam omnia per spiritum absumam, arcta via, et qua pauci gradiuntur [8], non autem lata et facili incedens [9]! Magna enim profecto et luculenta sunt ea, quæ postea sequuntur, ac spes meritum nostrum et dignitatem excedit. *Quid est homo, quod memor es ejus* [10]? Quodnam hoc novum circum me mysterium? Parvus sum et magnus, humilis et excelsus, mortalis et immortalis, terrenus et cœlestis. Illa cum inferiori hoc mundo, hæc cum Deo; illa cum carne, hæc cum spiritu. Oportet me cum Christo sepeliri, **215** cum Christo resurgere, Christi cohæredem esse, filium Dei fieri, atque adeo Deum ipsum. Videte quo nos oratio progrediens tandem evexerit. Parum abest, quin calamitati gratias etiam habeam, in cujus gratiam hæc disserui, et quæ mihi majus ex hac vita migrandi desiderium injecit. Hoc nobis magnum illud mysterium designat: hoc nobis Deus, qui nostra causa humanitatem suscepit, ac pauper factus est, ut jacentem carnem erigeret, et incolumitatem imagini afferret, hominemque instauraret, ut omnes unum efficiamur in Christo, qui perfecte factus est in omnibus nobis omnia quæcunque ipse est; ut jam non simus masculus et femina, barbarus et Scytha, servus et liber [11], quæ sunt carnis insignia et discrimina, sed solam Dei, a quo et ob quem creati sumus, notam in nobis geramus, tantum ab eo informati et impressi, ut ex ipso solo agnoscamur.

ΚΔ'. Καὶ εἴη μέν γε ὅπερ ἐλπίζομεν, κατὰ τὴν μεγάλην Θεοῦ τοῦ μεγαλοδώρου φιλανθρωπίαν· ὃς, μικρὰ αἰτῶν, μεγάλα χαρίζεται νῦν τε καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον τοῖς γνησίως αὐτὸν ἀγαπῶσι· [illegible]

XXIV. Atque utinam quidem simus quod speramus, secundum magnam munifici Dei benignitatem; qui parva petens, maxima iis, qui sincero animi affectu eum amant, et nunc et in futuro ævo largi-

[6] Psal. CXVIII, 81. [7] Coloss. III, 5. [8] Matth. VII, 14. [9] ibid. 13. [10] Psal. VIII, 5. [11] Gal. III, 28.

(3) *Μέχρι καὶ τοῦ.* Reg. hu, Or. 1, μέχρι τοῦ καί.

(4) *Οἰχήσηται.* Reg. hu, tres Colb., Or. 1, οἰχήσεται.

(5) *Μείζων ἢ κατά.* Reg. hu, et Or. 1, μείζων ἢ κατά.

(6) *Μιμνήσκῃ.* Sic Regg. bm, hu, tres Colb. et Or. 1. Editi, μιμνήσκει.

(7) *Θεὸν αὐτόν.* Coisl. 1 addit κληθῆναι, « vocari. »

(8) *Ποῖ προϊών.* Reg. hu, tres Colb. Or. 1, οἱ προϊών.

(9) *Ἀνασώσηται τὴν εἰκόνα.* « Imaginem salvaret. »

(10) *Ὅσα πέρ ἐστιν αὐτός.* « Quæcunque ipse est. » Id omissum a Billio. Coisl. 1: πάρεστιν.

(11) *Τὸν θεῖον*, etc. Comb. « divinam figuram, per quam et in cujus finem conditi sumus; tantum inde formati atque impressi, ut ex ipsa sola cognoscamur. » Ut hæc omnia ipsum referant characterem, qui sit divina in nobis impressio et nota, ex qua cognoscamur.

tur; pro nostra erga ipsum charitate et spe, omnia ferentes, omnia sustinentes [12]; propter omnia, tam dextra, quam sinistra, hoc est, tam læta, quam tristia, gratias agentes (quandoquidem hæc quoque persæpe salutis arma esse verbum novit), nostras et eorum, qui, tanquam in communi via, paratiores, ad hospitium prius pervenerunt, animas ipsi commendantes. Quo quidem officio nos etiam functi, finem dicendi, ut et vos quoque lacrymandi, faciemus, jam ad sepulcrum vestrum properantes, quod solum ac triste donum Cæsarius a vobis habet, parentibus quidem et senectuti opportune paratum, filio autem ac juvenili ætati donatum, præpostere quidem, at non absurde apud eum, qui res nostras administrat. O omnium Domine, et effector, ac præcipue hujus figmenti! O Deus tuorum hominum, et pater, ac gubernator! O vitæ et mortis arbiter! O nostrarum animarum custos et benefactor! O qui omnia facis, et tempestive, atque, ut ipse pro sapientiæ tuæ et administrationis altitudine nosti, artifice Verbo transmutas [13], **216** nunc quidem Cæsarium, discessus nostri primitias, quæso, suscipe. Quod si postremum natu, primum, tuis rationibus, quibus omnia reguntur, cedimus: nos vero post quoque opportuno tempore suscipe, tandiu in carne vitam nostram moderatus, quandiu conducibile fuerit: et quidem suscipe, ob metum tuum paratos, et non turbatos [14], neque in extremo die terga vertentes, atque invito animo, quemadmodum solent qui mundo et carni addicti sunt, hinc abstractos et avulsos, sed prompte et alacriter ad beatam illam et longævam vitam proficiscentes, quæ est in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

A στέγοντες, πάντα ὑπομένοντες διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀγάπην τε καὶ ἐλπίδα· ἐπὶ πᾶσιν εὐχαριστοῦντες δεξιοῖς τε ὁμοίως καὶ ἀριστεροῖς, ἡδέσι λέγω καὶ ἀνιαροῖς, ἐπειδὴ καὶ ταῦτα σωτηρίας ὅπλα πολλάκις οἶδεν ὁ λόγος (12), αὐτῷ παρακατατιθέμενοι (13) τὰς ἡμετέρας ψυχὰς, τὰς τῶν προκαταλυόντων, ὥσπερ ἐν ὁδῷ κοινῇ τῶν ἑτοιμοτέρων. Ὃ δὴ καὶ αὐτοὶ ποιήσαντες (14), ἐνταῦθα τοῦ λόγου λήξωμεν (15), ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς τῶν δακρύων, ἐπὶ τὸν τάφον ἤδη σπεύδοντες τὸν ὑμέτερον, ὃν δῶρον παρ' ὑμῶν ἔχει Καισάριος, λυπηρόν τε καὶ μόνιμον (16), γονεῦσι μὲν ἑτοιμασθέντα καὶ γήρᾳ κατὰ καιρὸν, παιδὶ δὲ καὶ νεότητι δωρηθέντα παρὰ τὸ εἰκὸς, καὶ οὐκ ἀπεικὸς τῷ διέποντι τὰ ἡμέτερα. Ὦ Δέσποτα πάντων καὶ ποιητὰ, καὶ διαφερόντως τοῦδε τοῦ πλάσματος! B Ὦ Θεὲ τῶν σῶν ἀνθρώπων, καὶ πάτερ, καὶ κυβερνῆτα! Ὦ ζωῆς καὶ θανάτου Κύριε! Ὦ ψυχῶν ἡμετέρων ταμία καὶ εὐεργέτα! Ὦ ποιῶν τὰ πάντα, καὶ μετασκευάζων τῷ τεχνίτῃ (17) Λόγῳ κατὰ καιρὸν, καὶ ὡς αὐτὸς ἐπίστασαι τῷ βάθει τῆς σῆς (18) σοφίας καὶ διοικήσεως, νῦν μὲν δέχοιο Καισάριον, ἀπαρχὴν τῆς ἡμετέρας ἀποδημίας· εἰ δὲ τὸν τελευταῖον πρῶτον συγχωροῦμεν τοῖς σοῖς λόγοις οἷς τὸ πᾶν φέρεται· δέχοιο δὲ καὶ ἡμᾶς ὕστερον ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, οἰκονομήσας ἐν τῇ σαρκὶ ἐφ' ὅσον ἂν ᾖ συμφέρον· καὶ δέχοιό γε διὰ τὸν σὸν φόβον ἑτοιμασθέντας, καὶ οὐ ταρασσομένους, οὐδὲ ὑποχωροῦντας ἐν ἡμέρᾳ τῇ τελευταίᾳ, καὶ βίᾳ τῶν ἐντεῦθεν ἀποσπωμένους, ὃ τῶν φιλοκόσμων ψυχῶν πάθος καὶ φιλοσάρκων, ἀλλὰ προθύμως (19) πρὸς τὴν αὐτόθεν (20) C ζωὴν τὴν μακραίωνά τε καὶ μακαρίαν, τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (21). Ἀμήν.

[12] I Cor. XIII, 7. [13] Amos v, 8. [14] Psal. CXVIII, 60.

(12) *Λόγος*. Billius, « sermo. » Combef., « scriptura. » Forte rectius, « ratio. »

(13) *Παρακατατιθέμενοι*. Eodem sensu vox illa intelligenda est, ac ista, I Petr. IV, 19, παρατιθέσθωσαν, « commendent. » Hoc enim vult Gregorius, ut dum resurrectionem exspectamus, animas nostras, veluti quoddam depositum, Deo committamus.

(14) *Ὃ δὴ καὶ αὐτοὶ ποιήσαντες*. Hæc desunt in Reg. bm, tribus Colb. et Or. 1.

D

(15) *Λήξωμεν*. Reg. hu, λήξομεν.

(16) *Μόνιμον*. « Stabile. » Billius legit, μόνον, « solum, » quod habent Regg. bm, hu, tres Colb. et Or. 1.

(17) *Τῷ τεχνίτῃ*. « Artifice Verbo. » Sic Aug. Billius, « artifice sermone. »

(18) *Τῆς σῆς*. Sic Reg. hu, tres Colb., Or. 1.

(19) *Προθύμως*. Reg. hu, προθύμους.

(20) *Αὐτόθεν*. Coisl. 1, αὐτόθι.

(21) *Αἰώνων*. Deest in Regg. hu.

217 MONITUM IN ORATIONEM VIII.

I. Sicut Cæsario fratri, ita et Gorgoniæ sorori funebre munus persolvit Gregorius. Quo autem anno Gorgonia terrestrem hanc vitam cum æterna commutarit, certo definire non possumus. Constat tamen ex ipsius Theologi verbis, eam Cæsario fuisse superstitem. Sic enim loquitur (n. 23): « Nostram quoque orationem, pro multis ac præ multis funebribus donis accipias velim, quam Cæsario ante te, et tibi post illum persolvimus. » Quandiu autem superfuerit Gorgonia, id etiam incertum. Unum affirmare licet, eam utrique parenti, qui anno 374 vel anno proxime elapso e vivis excesserunt, prævivisse. Gregorius certe « in carmine primo » (v. 108 et seq.) germanum utrumque morte sublatum luget, seque « solum e liberis relictum » parentibus testatur. Ex eodem Gregorio liquet (22), Cæsarium et

(22) Or. XVIII, n. 43.

Gorgoniam « florente ætate » decessisse ; Gorgonia tamen non sine liberis, imo non sine nepotibus, quos omnes, una cum conjuge, per baptismum purgatos, Deo ante mortem obtulit (n. 8); ipsa vero recens, nec multo ante, hoc initiata sacramento (n. 20). Id autem non sic intelligendum, ut in ipso credatur baptizata morbo, qui eam sustulit. Etenim cum jam antea gravi quadam corporis ægritudine laboraret (n. 18), « desperatis aliis omnibus auxiliis, ad mortalium omnium medicum confugit, atque intempesta nocte captata, ad altare cum fide procumbit ; et cum, quidquid antityporum pretiosi corporis et sanguinis manus ejus recondiderat » (quæ nondum baptizatis ne quidem oculis licebat, nedum manibus attingere), « lacrymis admiscuisset, hoc statim pharmaco morbo liberata discessit. »

II. Maritum habuit Gorgonia, si Eliæ fides, Iconii natum, dignumque « conjuge virum (n. 20). » Sic uno verbo ejus elogium absolvit Gregorius, qui eumdem superius (n. 8), « non importunum uxoris dominum, sed bonum conservum » appellarat. Ejus nomen penitus ignotum, nisi hunc esse velis Meletium, qui eo nomine in Gregorii testamento vocatur. Baronio (23) namque assentiri nequaquam possumus, cui Gorgoniæ conjux is dicitur Vitalianus, de quo tam dissimilia in Gregorii epistolis et carminibus leguntur. Quisquis tamen ille fuerit, geminos ex eo filios ac tres filias suscepit Gorgonia. « Par filiorum Deo consecratum (n. 11), » ac, Elia teste, ambo ad episcopatus fastigium evecti. Horum quoque nomina ignorantur. Eos Petrum et Phocam Baronius nominat. Fuere etiam Gorgoniæ filiæ tres, Alypiana, Eugenia, et Nonna, quarum omnium mentio fit in Gregorii testamento. Alypiana Nicobulo nupsit; ex quibus nati sunt Nicobulus junior, et Alypiana virgo.

III. Iconii in patria mariti degebat Gorgonia, quæ ibi « plena dierum in Domino obdormivit [n. 21]. » Non enim Nazianzi mortuam ex ipso Gregorio discimus, qui Gorgoniæ « pastorem » seu episcopum, « spiritualem patrem, » imo « pietatis commilitonem » vocat ac « magistrum (n. 11). » Arbitratur Elias hæc Gregorii verba, « o sacræ illius ovis pastor (n. 16) ! » ad Gregorium patrem dirigi. Verum idem Elias postea per « patrem spiritualem » Iconii præsulem intelligi fatetur. **218** At manifeste falsum est quod subjicit, illum Iconii præsulem fuisse Amphilochium : quandoquidem is Amphilochius nonnisi anno 373 ad sedem Iconiensem provectus est ; ac proinde Gorgonia, non Amphilochii, sed Faustini, qui Iconii episcopus erat, cum ibi mortua est, « ovis » ac « filia » nuncupanda est.

IV. Quo tempore, et quo loco habita sit hæc oratio, incertum. Scholiasta quidam scribit « dictam esse Arianzi Cappadociæ oppido, unde oriundi erant, et ubi jacent : Ἐῤῥέθη ἐν Ἀριανζῷ τῆς Καππαδόκων ἐπαρχίας, ἀφ' ἧς ὡρμῶντο δὴ, καὶ κεῖνται. » Verum id nullibi reperitur. Ut ut sit, egregias piissimæ sororis dotes, virtutemque supra feminam, sic piissimus ipse frater hac eloquentissima oratione prosequitur, ut ad imitationem simul et admirationem moveat. Digna plane femina, quæ fidelibus et honori esset et exemplo. Ac reipsa in Martyrologio Romano, Gorgoniæ festus dies, V Idus Decembris assignatus legitur. Laudat ibidem Baronius Græcos, qui idem astruunt. In Menæis tamen ad hunc diem nihil hujusmodi comparet, sicut nec in Ughello, neque in Canisio. At Nicephorus in Historia sua(24) hæc scribit : « Πάντες δὲ οὗτοι τῷ τῆς πολιτείας σεμνῷ τῆς ἁγιωσύνης κατηξιώθησαν, ὥσπερ δῆτα καὶ Γρηγορίου Καισάρειος, καὶ ἡ Γοργονία. Omnes autem illi, » Basilius nempe et ejus fratres, « propter vitæ integritatem in sanctorum numerum sunt relati ; quemadmodum sane et Gregorii frater Cæsarius, et Gorgonia soror. »

(23) Bar. ad an. 389, p. 698.

(24) *Hist. eccl.* l. xi, c. 19.

ΛΟΓΟΣ Η.

Εἰς τὴν ἀδελφὴν ἑαυτοῦ Γοργονίαν (25) *ἐπιτάφιος.* A

Α'. Ἀδελφὴν ἐπαινῶν, τὰ οἰκεῖα θαυμάσομαι· οὐ μὴν ὅτι οἰκεῖα, διὰ τοῦτο ψευδῶς· ἀλλ' ὅτι ἀληθῆ, διὰ τοῦτο ἐπαινετῶς· ἀληθῆ δὲ, οὐχ ὅτι δίκαια (26) μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ γινωσκόμενα. Καὶ τὸ [illegible] οὐ συγχωρεῖται, κἂν ἐθελήσωμεν· ἀλλὰ μέσος ἵσταται, οἷόν τις βραβευτὴς ἔντεχνος (27), τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀληθείας ὁ ἀκροατὴς, οὔτε τὸ παρ' ἀξίαν [illegible]νῶν, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαιτῶν, ὅ γε δίκαιος. [illegible] οὐ τοῦτον ἐγὼ φοβοῦμαι τὸν φόβον, μή τι τὴν ἀλη-

(25) *Ἑαυτοῦ Γοργονίαν.* Hæc desunt in Reg. bm, verum Reg. a addit, ἀδελφὴν τὴν ἰδίαν.
(26) *Δίκαια.* Reg. a, δίκαιον.
(27) *Ἔντεχνος.* Sic Reg. bu, Coisl. 1, etc. Ed.

ORATIO VIII [a].

Funebris oratio in laudem sororis suæ Gorgoniæ.

I. Sororem laudans, domestica prædicabo : non tamen quia domestica, ideo falso, sed quia vera, ideo laudabiliter : vera autem, non modo quia justa, verum etiam quia nota. Nec vero ad gratiam, etiamsi cupiamus, loqui conceditur : quippe cum auditor, tanquam peritus quidam arbiter, inter orationem et veritatem stet, ut immeritas laudes improbans, ita meritas efflagitans, si modo probus et æquus sit. Quocirca non hoc vereor, ne ultra

τέχνως.

[a] Alias 11, quæ autem 8 erat, nunc 12. — *Habita circiter anno 370.*

veritatis metas prosiliam, sed illud contra, ne infra veritatem subsistam, ac procul a rei dignitate remotus, laudatione mea gloriam ipsius imminuam; quandoquidem difficile est, tum actionem, tum sermonem, ipsius recte factis adæquare; nec igitur, quidquid alienum est, laudetur, quod incongruum foret: nec quidquid proprium et domesticum est, contemnatur, si honestum et eximium; ne illi quidem lucro sit, alienum esse, huic vero **219** propinquitas detrimento cedat. Utrinque enim æquitatis ratio læderetur, si et illi laude afficerentur, et hi silentio premerentur; veritate autem, tanquam regula et canone, utentes, atque ipsam solam spectantes, nec quidquam aliud considerantes ex iis, quæ vulgus hominum et venales animæ solent, ita demum ea et laudabimus, et silentio prætermittemus, quæ laudem aut silentium promerentur.

A θειαν ὑπερδράμωμεν· ἀλλὰ] τοὐναντίον, μή τι τῆς ἀληθείας ἐλλείπωμεν (28), καὶ παρὰ πολὺ τῆς ἀξίας ἐλθόντες, ἐλαττώσωμεν τὴν δόξαν τοῖς ἐγκωμίοις· ἐπειδὴ χαλεπὸν καὶ πρᾶξιν ἐξισῶσαι καὶ λόγον τοῖς ἐκείνης καλοῖς· μήτε οὖν τι (29) ἀλλότριον ἐπαινείσθω πᾶν, ὃ μὴ δίκαιον (30)· μήτε (31) ἀτιμαζέσθω τὸ οἰκεῖον, εἰ τίμιον· ἵνα μὴ τῷ μὲν κέρδος ἡ ἀλλοτριότης ᾖ, τῷ δὲ εἰς ζημίαν περιστῇ τὸ τῆς οἰκειότητος. Ἀμφοτέρως γὰρ ἂν ὁ τοῦ δικαίου βλάπτοιτο λόγος, κἀκείνων ἐπαινουμένων, καὶ τούτων σιωπωμένων· ὅρῳ δὲ καὶ κανόνι τῇ ἀληθείᾳ χρώμενοι, καὶ πρὸς ταύτην βλέποντες μόνον, ἄλλο δὲ οὐδὲν σκοποῦντες, ὧν οἱ πολλοί (32) τε καὶ εὔωνοι, οὕτω καὶ ἐπαινεσόμεθα καὶ σιωπησόμεθα τὰ ἐπαίνων ἢ σιωπῆς ἄξια.

II. Illud autem omnium absurdissimum fuerit, si, cum propinquos aliqua re fraudare, vel conviciis incessere, vel accusare, vel quoquo modo sive in magnis, sive in minimis lædere, minime pium esse censeamus: imo, et in homines genere conjunctissimos delinquere, scelus omnium maximum esse judicemus; nos tamen eos oratione fraudantes (quæ bonis viris maxime debetur, et per quam immortalem eorum memoriam reddere queamus), tum æqui aliquid facere arbitremur, majoremque improborum, qui nos ad gratiam loqui criminantur, quam bonorum, qui meritas laudes exposcunt, rationem habeamus. Et certe, cum nos ab exterorum laudibus prædicandis ea causa non deterreat, quod eorum virtus nobis haudquaquam perspecta et testata sit (quanquam id multo æquius foret), amicitia etiam, ac subeundæ multorum invidiæ metus, non impediet, quominus notos laudemus, eosque potissimum, qui extremum vitæ diem clauserunt, et a quibus gratiam inire studere nimis jam serum sit; quippe qui, ut alia omnia, ita laudatores etiam et vituperatores reliquerunt.

B Β'. Πάντων δ' (33) ἀτοπώτατον, εἰ (34) ἀποστερεῖν μέν τι τοὺς ἰδίους, ἢ λοιδορεῖσθαι, ἢ κατηγορεῖν, ἢ ἄλλο τι ἀδικεῖν ἢ μικρὸν ἢ μεῖζον, οὐκ εὐαγὲς εἶναι θήσομεν, ἀλλὰ καὶ πάντων κάκιστον τὴν κατὰ τῶν οἰκειοτάτων παρανομίαν· λόγου (35) δὲ ἀποστεροῦντες, ὃ πάντων μάλιστα τοῖς ἀγαθοῖς ἐστιν ὀφειλόμενον, καὶ ᾧ τὴν μνήμην ἂν αὐτοῖς ἀθάνατον καταστήσαιμεν, ἔπειτα δίκαιόν τι ποιεῖν οἰησόμεθα, καὶ πλείω λόγον ἕξομεν τῶν πονηρῶν τὸ πρὸς χάριν αἰτιωμένων ἢ τῶν ἐπιεικῶν ἀπαιτούντων τὸ πρὸς ἀξίαν. Καὶ τοὺς μὲν ἔξωθεν ἐπαινεῖν οὐ κωλύει τὸ ἄγνωστον καὶ ἀμάρτυρον (καίτοι γε πολλῷ δικαιότερον ἦν), τοὺς γινωσκομένους (36) δὲ ἡ φιλία κωλύσει, καὶ ὁ παρὰ τῶν πολλῶν φθόνος, καὶ τούτων μάλιστα τοὺς ἐνθένδε ἀπηλλαγμένους, καὶ οἷς (37) ἄωρον τὸ χαρί- C ζεσθαι, καταλιποῦσι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοὺς ἐπαινοῦντας ἢ ψέγοντας.

III. Quoniam autem de his rebus purgandi nostri causa satis multa diximus, nobisque orationem hanc necessario institutam esse demonstravimus, age, ad ipsas jam laudes accedamus, dictionis quidem venustatem et elegantiam contemnentes (nam hæc quoque, quam laudamus, minime compta et expolita erat, atque ornatus neglectum pulchritudinem esse statuebat), debitum pietatis munus, quasi æs quoddam alienum perquam necessarium exsolventes, simulque multos ad ejusdem virtutis zelum et imitationem erudientes, quoniam hoc nobis in omni sermone atque actione propositum est, ut eos, qui fidei nostræ commissi sunt, perfectos reddamus. Igitur alius quidem defunctæ patriam ac genus laudet, encomiorum videlicet leges religiose

Γ'. Ἐπεὶ δὲ ἱκανῶς ὑπὲρ τούτων ἀπολελογήμεθα, καὶ ἀναγκαῖον ἡμῖν αὐτοῖς ἀπεδείξαμεν ὄντα τὸν λόγον, φέρε, προσδῶμεν ἤδη τοῖς ἐγκωμίοις, τὸ μὲν περὶ τὴν λέξιν γλαφυρὸν καὶ κομψὸν διαπτύσαντες (38) (ἐπειδὴ καὶ ἀκαλλώπιστος ἡ ἐπαινουμένη, καὶ τοῦτο κάλλος αὐτῇ τὸ ἄκοσμον), τὴν δὲ ὀφειλομένην ὁσίαν ὡς ἄλλο τι χρέος τῶν ἀναγκαιοτάτων ἀποπληροῦντες, καὶ ἅμα τοὺς πολλοὺς εἰς ζῆλον καὶ μίμησιν τῆς αὐτῆς ἀρετῆς ἐκπαιδεύοντες, ἐπειδὴ D τοῦτο ἡμῖν ἐν παντὶ καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ σπουδάζεται καταρτίζειν οὓς ἐπισθεύθημεν. Ἄλλος μὲν οὖν πατρίδα τῆς ἀπελθούσης ἐπαινείτω καὶ γένος, νόμους ἐγκωμίων αἰδούμενος (39)· πάντως δὲ οὐκ ἀπορήσει πολλῶν καὶ καλῶν λόγων, εἰ βούλοιτο ταύτην κοσμεῖν καὶ τοῖς ἔξωθεν, ὥσπερ μορφὴν τιμίαν τε καὶ

(28) *Ἐλλείπωμεν*. Reg. hu, Or. 1, ἐλλίπωμεν.
(29) *Τι*. Reg. hu. τό.
(30) *Ὃ μὴ δίκαιον*. Billius, « si iniquum sit. »
(31) *Μήτε*. Sic Reg. hu. Editi, μηδέ.
(32) *Ὧν οἱ πολλοί*, etc. Billius, « quæ plerique et viles homines, » etc.
(33) *Πάντων δ'*. Reg. hu, et Or. 1, Πάντων δέ.
(34) *Εἰ*. Coisl. 1, ἤ.
(35) *Λόγου*. Reg. bm., duo Colb., λόγον.

(36) *Γινωσκομένους*. Hic « domesticos, » seu « parentes, » de quibus quæstio est, intelligit Gregorius.
(37) *Καὶ οἷς*. Ita Regg. bm, hu, tres Colb., Coisl. 3, Or. 1, et Jes. Editi, καὶ εἰς.
(38) *Διαπτύσαντες*. Reg. hu, et Or. 1, διαπτύοντες.
(39) *Αἰδούμενος*. Billius, « honore prosequens. »

καλὴν χρυσῷ, καὶ λίθοις, καὶ τοῖς ἐκ τέχνης καὶ A χειρὸς ὡραΐσμασιν· ἃ τὴν μὲν αἰσχρὰν ἐλέγχει τῇ παραθέσει, τῇ καλῇ δὲ οὐ προσθήκῃ κάλλους ἐστὶν ἡττώμενα. Ἐγὼ δὲ τοσοῦτον τῷ περὶ ταῦτα προσχρησάμενος νόμῳ, ὅσον τῶν κοινῶν γονέων ἐπιμνησθῆναι (καὶ γὰρ οὐδὲ ὅσιον παραδραμεῖν ἀγαθοῦ τοσούτου γεννήτοράς τε καὶ διδασκάλους), ἐπ' αὐτὴν ὡς τάχιστα τρέψω τὸν λόγον, καὶ οὐ ζημιώσω τῶν τὰ ἐκείνης ἐπιζητούντων τὸν πόθον.

observans; multis autem pulchrisque sermonibus minime prorsus destituetur; si eam quoque ex iis quæ sunt exterius exornare voluerit, non secus atque præstantem quamdam **220** et eximiam formam auro et gemmis, atque ab arte et manu profectis ornamentis: quæ deformem quidem admotu ipso produnt, pulchræ autem nullum pulchritudinis incrementum afferendo, ab ea vinci deprehenduntur. Ego vero, cum huic legi, quæ in iis rebus observari solet, hactenus paruero, ut communium parentum mentionem faciam (neque enim fas est tanti boni parentes ac magistros præterire), ad ipsam confestim orationem convertam, nec eorum, qui rerum illius narrationem a me requirunt, desiderium frustrabor.

Δ'. Τίς οὖν οὐκ οἶδε τὸν νέον ἡμῶν Ἀβραὰμ, καὶ τὴν ἐφ' ἡμῶν Σάῤῥαν; Γρηγόριον λέγω καὶ Νόνναν, τὴν τοῦδε σύζυγον (καλὸν γὰρ μηδὲ τὰ ὀνόματα παρελθεῖν, B ὡς ἀρετῆς παράκλησιν), τὸν πίστει δικαιωθέντα, καὶ τὴν τῷ πιστῷ συνοικήσασαν· τὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν παρ' ἐλπίδα, καὶ τὴν πνευματικῶς ὠδίνουσαν· τὸν φυγόντα πατρῴων θεῶν δουλείαν, καὶ τὴν θυγατέρα καὶ μητέρα τῶν ἐλευθέρων· τὸν *ἐξελθόντα συγγενείας καὶ οἴκου* διὰ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας (40), καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐκδημίας (τοῦτο γὰρ ἐκείνη (41) μόνον, ἵνα τι τολμήσω, καὶ ὑπὲρ τὴν Σάῤῥαν)· τὸν παροικήσαντα καλῶς, καὶ τὴν προθύμως συμπαροικήσασαν· τὸν τῷ Κυρίῳ προσθέμενον, καὶ τὴν κύριον τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ προσαγορεύουσαν καὶ νομίζουσαν, καὶ μέρος τι διὰ τοῦτο δικαιωθεῖσαν· ὧν ἡ ἐπαγγελία, καὶ ὧν ὁ Ἰσαὰκ, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ὧν τὸ (42) δώρημα.

IV. Ecquis est igitur, qui novum nostrum Abraham, ac nostræ ætatis Saram ignoret? Gregorium dico, et hujus uxorem Nonnam (nam ne nomina quidem ipsa prætereunda sunt, ut quæ ad virtutem exhortentur), illum per fidem justificatum, et hanc matrimonio cum fideli viro copulatam; illum multarum gentium patrem insperato effectum, hanc spiritualiter parturientem: illum ex paternorum deorum servitute fuga elapsum, hanc ingenuorum filiam et parentem: illum *ex cognatione et domo sua* ob promissionis terram *egressum* [15], hanc discessionis hujus auctorem (hoc enim uno nomine, si ita loqui fas est, Saram quoque ipsam superavit): illum, qui pulchre peregrinatus est, hanc, quæ prompto animo peregrinationis sociam se ipsi præbuit: illum, qui Domino sese adjunxit, hanc, quæ virum suum dominum et appellat, et existimat, ac propterea justitiæ laudem quadam ex parte consecuta est; quorum pollicitatio, et quorum Isaac, quantum quidem in ipsis fuit, et quorum donatio.

Ε'. Ἧς ὁ ποιμὴν (43) ὁ καλὸς εὐξαμένης τε καὶ C ὁδηγησάσης, καὶ παρ' ἧς ὁ τύπος τοῦ καλῶς ποιμαίνεσθαι· οὗ τὸ φυγεῖν τὰ εἴδωλα γνησίως, εἶτα καὶ φυγαδεύειν δαίμονας· καὶ ἧς τὸ μηδὲ ἁλῶν (44) ποτε κοινωνῆσαι τοῖς ἐξ εἰδώλων· τὴν ὁμότιμον, καὶ ὁμόφρονα, καὶ ὁμόψυχον, καὶ οὐχ ἧττον ἀρετῆς καὶ τῆς πρὸς Θεὸν οἰκειώσεως ἢ σαρκὸς συζυγίαν· ἴσον μὲν μήκει βίου καὶ πολιαῖς (45), ἴσον δὲ φρονήσει καὶ λάμψει, κατ' ἀλλήλους (46) ἁμιλλωμένους, καὶ τῶν λοιπῶν ὑπεραίροντας· σαρκὶ μὲν ὀλίγα κατεχομένους, πνεύματι δὲ μετενηνεγμένους, καὶ πρὸ τῆς διαζεύξεως· ὧν οὐχ ὁ κόσμος, καὶ ὧν ὁ κόσμος· ὁ μὲν ὑπερορώμενος, ὁ δὲ προτιμώμενος· ὧν τὸ ἀποπλουτεῖν (47), καὶ ὧν τὸ πλουτεῖν διὰ τὴν καλὴν πραγματείαν· τὰ μὲν τῇδε διαπτυόντων, τὰ δὲ ἐκεῖθεν ἀντωνουμένων· ὧν βραχὺ μὲν τὸ τῆς ζωῆς ταύτης

V. Atque uxoris quidem bonus ille pastor (cum scilicet vota fecisset, eumque deduxisset), et ab ea recte pascendi exemplum; viri autem, idola sincero animo fugisse, ac postea etiam dæmones fugare: uxoris rursum, quod ne salem quidem cum idolorum cultoribus commune habuerit: hoc honore par et concors, atque unanime, nec minus virtutis conjunctionisque cum Deo, quam carnis conjugium: hos quidem, tum vitæ longitudine et canitie, tum prudentia et splendore pares, inter se certantes, ac reliquos omnes superantes; carne quidem paululum detentos, spiritu autem, etiam ante disjunctionem, inde translatos: quorum non est mundus, et quorum est mundus, ille nimirum contemptus, hic antepositus: quorum est opibus labi, et quorum per honestam **221** negotiandi rationem opibus

[15] Gen. XII, 1.

(40) *Τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας*. Schol. Ὅτι γῆ D τῆς ἐπαγγελίας ἡ εἰς Χριστὸν πίστις, « quod promissionis terra, Christi fides est. »

(41) *Ἐκείνη*. Nonnulli, αὐτή.

(42) *Καὶ ὧν τό*. Sic Reg. bm, tres Colb. et Or. 1. Deest ὧν in editis. Mox, post δώρημα, Regg. a, bu, Coisl. 1, et Jes. addunt, Αὐτολογικὸν σφάγιον, καὶ ὁ ἀντεισαχθεὶς ἀμνὸς, καὶ ὁ τύπος τοῦ κρείσσονος· ἧς ὁ, etc.: « et per se rationalis victima, et suppositilius agnus, et figura præstantioris, » etc. Hæc de Gregorio nostro sunt intelligenda, qui, ut Isaac, ex promissione procreatus est, et « Deo donatori consecratus. » Coisl. 1, ἀντιδωρηθὲν δώρημα.

(43) *Ἧς ὁ ποιμήν*, etc. « Atque uxoris quidem et orantis et deducentis, » id est, « (viam demonstrantis) bonus ille Pastor, tum recte pasci forma et exemplum, » vel, « ab uxore consecutus est, ut recte pasci forma et exemplum esset. »

(44) *Μὴ ἁλῶν*. Reg. bu, μηδὲ ἁλῶν.

(45) *Πολιαῖς*. Jes. πολιᾶς.

(46) *Κατ' ἀλλήλους*. Regg. bm, bu, tres Col., Or. 1, καὶ ἀλλήλοις. In quibusdam, καὶ ἀλλήλους, omisso κατα.

(47) *Ἀποπλουτεῖν*. « Divitias abjicere, profundere. »

affluere; nempe bona hujus vitæ despicientium, eorumque loco cœlestia ementium: quorum breves quidem hujusce vitæ reliquiæ, et quantulum illud est, quod pietas reliquum fecit, multa vero et longæva illa vita, ob quam laboribus confecti sunt. Unum adhuc ad ea, quæ de ipsis dixi, adjungam; nempe quod hi utrique sexui pulchre ac juste divisi sint; ille quidem, ut virorum, hæc vero feminarum ornamentum esset, nec ornamentum solum, verum etiam virtutis exemplar.

A λείψανον, καὶ ὅσον ὑπελείφθη τῇ εὐσεβείᾳ, πολλὴ δὲ ἡ ζωὴ καὶ μακραίων ἣ προκεχμήκασιν. Ἓν ἔτι προσθήσω τοῖς περὶ αὐτῶν λόγοις· οἳ καλῶς καὶ δικαίως ἀμφοτέροις τοῖς γένεσιν ἐμερίσθησαν· ὁ μὲν ἀνδρῶν εἶναι κόσμος, ἡ δὲ γυναικῶν, καὶ οὐ κόσμος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρετῆς ὑπόδειγμα.

VI. Ab his Gorgonia et vitam et gloriam accepit: ab his pietatis semina; ab his, et quod honeste vixit, et quod hilaris, ac cum meliore spe abscessit. Præclara quidem hæc quoque sunt, atque ejusmodi, ut plerisque eorum, qui nobilitatis nomine magnopere gloriantur, atque ob majorum splendorem tumidos animos gerunt, non facile suppetant. At si de ipsa sapientius et sublimius disserendum est, Gorgoniæ patria quidem fuit superna Hierusalem, civitas, inquam, illa, quæ oculis minime cernitur, verum animo et mente intelligitur: in quam cives ascripti sumus, et ad quam properamus; cujus civis Christus est, et concives, frequens ille cœtus, et Ecclesia primitivorum, qui in cœlis descripti sunt [16], et circum magnum urbis conditorem per gloriæ contemplationem festos dies celebrant, ac sempiternam choream agitant: nobilitas autem, divinæ imaginis conservatio, atque archetypi imitatio, quam ratio et virtus efficiunt, purumque desiderium, eos, qui supernarum rerum vere studiosi sunt, quotidie magis ac magis, quantum ad Deum attinet, informans,. ac denique cognitum habere, a quo, et quinam, et quam ob causam facti sumus.

Ϛ'. Παρὰ τούτων Γοργονίᾳ καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὸ εὐδόκιμον (48)· ἐντεῦθεν αὐτῇ τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα· παρὰ τούτων καὶ τὸ ζῆσαι καλῶς, καὶ τὸ ἀπελθεῖν ἵλεως (49) μετὰ τῶν χρηστοτέρων ἐλπίδων. Καλὰ μὲν δὴ καὶ ταῦτα, καὶ οἷα μὴ πολλοῖς ῥᾳδίως B ὑπάρχει (50) τῶν ἐπ' εὐγενείᾳ μέγα κομώντων, καὶ φυσωμένων τοῖς ἄνωθεν (51)· εἰ δὲ δεῖ φιλοσοφώτερον (52) καὶ ὑψηλότερον περὶ αὐτῆς διελθεῖν, Γοργονίᾳ πατρὶς μὲν ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἡ μὴ βλεπομένη, νοουμένη δὲ πόλις, ἐν ᾗ πολιτευόμεθα (53), καὶ πρὸς ἣν ἐπειγόμεθα· ἧς πολίτης Χριστὸς, καὶ συμπολῖται πανήγυρις καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, καὶ περὶ τὸν μέγαν πολιστὴν ἑορταζόντων τῇ θεωρίᾳ τῆς δόξης, καὶ χορευόντων χορείαν τὴν ἀκατάλυτον· εὐγένεια δὲ ἡ τῆς εἰκόνος τήρησις, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐξομοίωσις (54), ἣν ἐργάζεται λόγος καὶ ἀρετὴ, καὶ καθαρὸς πόθος, ἀεὶ καὶ μᾶλλον μορφῶν τὰ κατὰ Θεὸν (55), τοὺς γνησίους (56) τῶν ἄνω μύστας, καὶ τὸ γιγνώσκειν ὅθεν, καὶ τίνες, καὶ εἰς ὃ γεγόναμεν.

VII. Ac mea quidem de his rebus hæc est sententia. Ob eamque causam omnibus, quæ ab ortu solis sunt [17], nobiliorem illius animam esse, et scio, et prædico, sublimiori utique, quam pro vulgi more, nobilitatis et ignobilitatis canone ac regula utens, nec genere, sed moribus utramque designans, nec per tribus ac familias eos, qui laudantur aut vituperantur, expendens, verum sejunctim et sigillatim. Et quia mihi apud eos est oratio, quibus illius virtutes cognitæ ac perspectæ sunt, alius proinde aliud quidpiam conferat, ac sermoni opituletur. Neque enim fieri potest, ut unus, quantumvis **222** auribus et mente pollens, omnia complectatur.

C Ζ'. Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων γινώσκω· καὶ διὰ τοῦτο εὐγενεστέραν τῶν ἀφ' ἡλίου (57) ἀνατολῶν τὴν ἐκείνης ψυχὴν καὶ οἶδα καὶ ὀνομάζω, κρείττονι ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς εὐγενείας καὶ δυσγενείας κανόνι καὶ στάθμῃ χρώμενος· καὶ οὐχ αἵμασιν, ἀλλὰ τρόπῳ τινὶ ταῦτα χαρακτηρίζων· οὐδὲ κατὰ φρατρίας κρίνων τοὺς ἐπαινουμένους ἢ ψεγομένους, ἀλλὰ καθ' ἕκαστον. Ἐν εἰδόσι δὲ ὁ λόγος (58) ὑπὲρ τῶν ἐκείνης καλῶν, καὶ ἄλλος ἄλλο τι συνεισφερέτω, καὶ βοηθείτω τῷ λόγῳ. Ἐπειδὴ (59) μὴ πάντα περιλαβεῖν ἑνὶ δυνατὸν, μηδὲ τῷ (60) λίαν δυνατῷ καὶ ἀκοὴν καὶ διάνοιαν.

[16] Hebr. XII, 22, 23. [17] Job I, 3.

(48) *Εὐδόκιμον*. Coisl. 1, εὐδοκιμεῖν.
(49) *Ἵλεως*. Regg. bm, hu, ἵλεων. Or. 1, et Jes. ἵλεω.
(50) *Ὑπάρχει*. Deest in Regg. bm, hu, et Orat. 1.
(51) *Ἄνωθεν*. Regg. a, hu, Coisl. 1, κάτωθεν, « ab imo. »
(52) *Φιλοσοφώτερον*. « Religiosius. »
(53) *Πολιτευόμεθα*. Billius, « in qua civium munere fungimur. »
(54) *Ἐξομοίωσις*. « Cum archetypo similitudo. »
(55) *Τὰ κατὰ Θεόν*, etc. Combef. « divinis rationibus ac dotibus informans. » In Reg. hu, deest τά.
(56) *Γνησίους*. Or. 1, γνησίως.
(57) *Τῶν ἀφ' ἡλίου*, etc. « Quæ ab ortu solis sunt. » Alludit forte Gregorius ad hæc verba Job D c. I, v. 3, « erat vir ille (Job) magnus inter Orientales. »
(58) *Καθ' ἕκαστον. Ἐν εἰδόσι δὲ ὁ λόγος*. Sic Regg. bm, hu, Comb. vero καθ' ἕκαστον. Εἰ δ' ἐν εἰδόσιν ὁ λόγος. Quod eodem recidit, ac eumdem sensum efficit; qui quidem melior videtur, quod præcedentia cum sequentibus magis cohæreant. Postquam enim Gregorius dixit, « se ad eos, qui Gorgoniæ virtutes norunt, verba facere, » addit, « auditores alium aliud collaturos, et sermoni opitulaturos. » Or. 1, tres Colb., Coisl. 2, habent καθ' ἕκαστον ἓν εἶδος. Εἰ δὲ ὁ λόγος. Ita etiam legunt Coisl. 1 et 3, nisi quod εἰδόσι habent pro Εἰ δὲ ὁ. Par. ed. καθ' ἕκαστον εἶδος ὁ λόγος, etc. Mox βοηθείτω. Par. συνεισθέτω.
(59) *Ἐπειδή*. Regg. a, qu, Or. 1, et Jes. Ἐπεί.
(60) *Μηδὲ τῷ*. Reg. a et Jes. καὶ τῷ.

Η'. Σωφροσύνῃ μέν γε τοσοῦτον διήνεγκε, καὶ τοσοῦτον ὑπερῆρε τὰς κατ' αὐτὴν (61) ἁπάσας, ἵνα μὴ λέγω τὰς παλαιὰς, ὧν ὁ πολὺς ἐπὶ σωφροσύνῃ λόγος, ὥστε εἰς δύο ταῦτα διῃρημένου πᾶσι τοῦ βίου, γάμου λέγω καὶ ἀγαμίας, καὶ τῆς μὲν οὔσης ὑψηλοτέρας (62) τε καὶ θειοτέρας, ἐπιπονωτέρας δὲ καὶ σφαλερωτέρας, τοῦ δὲ ταπεινοτέρου τε καὶ ἀσφαλεστέρου, ἀμφοτέρων φυγοῦσα τὸ ἀηδὲς (63), ὅσον κάλλιστόν ἐστιν ἐν ἀμφοτέροις ἐκλέξασθαι, καὶ εἰς ἓν ἀγαγεῖν, τῆς μὲν τὸ ὕψος, τοῦ δὲ τὴν ἀσφάλειαν, καὶ γενέσθαι σώφρων ἄτυφος, τῷ γάμῳ τὸ τῆς (64) ἀγαμίας καλὸν κεράσασα, καὶ δείξασα, ὅτι μήθ' ἕτερον (65) τούτων ἢ Θεῷ πάντως, ἢ κόσμῳ συνδεῖ, καὶ διίστησι πάλιν· ὥστε εἶναι τὸ μὲν παντὶ (66) φευκτὸν κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν, τὸ δὲ τελέως ἐπαινετόν· ἀλλὰ νοῦς ἐστιν ὁ καὶ γάμῳ καὶ παρθενίᾳ καλῶς ἐπιστατῶν, καὶ, ὥσπερ ὕλη τις (67), ταῦτα τῷ τεχνίτῃ Λόγῳ ῥυθμίζεσθαι καὶ δημιουργεῖσθαι πρὸς ἀρετήν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ σαρκὶ συνήφθη, διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη τοῦ πνεύματος· οὐδ' ὅτι κεφαλὴν ἔσχε τὸν ἄνδρα, διὰ τοῦτο τὴν πρώτην κεφαλὴν ἠγνόησεν· ἀλλ' ὀλίγα λειτουργήσασα κόσμῳ καὶ φύσει, καὶ ὅσον ὁ τῆς σαρκὸς ἐβούλετο νόμος, μᾶλλον δὲ ὁ τῇ σαρκὶ ταῦτα νομοθετήσας, Θεῷ τὸ πᾶν ἑαυτὴν ἀνέθηκεν. Ὃ δὲ κάλλιστον καὶ σεμνότατον, ὅτι καὶ τὸν ἄνδρα πρὸς ἑαυτῆς ἐποιήσατο, καὶ οὐ δεσπότην ἄτοπον, ἀλλ' ὁμόδουλον ἀγαθὸν προσεκτήσατο. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ σώματος καρπὸν, τὰ τέκνα λέγω, καὶ τέκνα τέκνων, καρπὸν τοῦ πνεύματος ἐποιήσατο, γένος ὅλον καὶ οἰκίαν ὅλην ἀντὶ μιᾶς ψυχῆς Θεῷ καθαγνίσασα, καὶ ποιήσασα γάμον ἐπαινετὸν διὰ τῆς ἐν γάμῳ εὐαρεστήσεως, καὶ τῆς καλῆς ἐντεῦθεν καρποφορίας· ἑαυτὴν μὲν, ἕως ἔζη, ὑπόδειγμα καλοῦ παντὸς τοῖς ἐξ ἑαυτῆς προστήσασα· ἐπεὶ δὲ προσεκλήθη, τὸ θέλημα τῷ οἴκῳ μετ' αὐτὴν ἐγκαταλιποῦσα σιωπῶσαν παραίνεσιν.

VIII. Pudicitiæ quidem laude adeo excelluit, adeoque omnes ætatis suæ mulieres, ne dicam priscas, quarum ingens ob pudicitiam fama est, superavit, ut cum in hæc duo cunctis vita divisa sit, nempe in matrimonium et cælibatum, atque hic quidem sublimior et divinior sit, verum laboriosior et periculosior, illud autem humilius, sed tamen tutius, vitatis utriusque molestiis, quidquid in utroque pulcherrimum erat, elegerit, atque in unum copularit, alterius nimirum sublimitatem, alterius securitatem, fueritque sine fastu pudica, cælibatus bonum matrimonio admiscens, illudque ostendens, neutrum horum, aut Deo nos penitus, aut mundo astringere, aut ab eo dirimere; ita ut alterum natura sua prorsus fugiendum sit, alterum omni ex parte laudandum et amplectendum; verum mentem esse, quæ et conjugium et virginitatem pulchre regat et moderetur, atque hæc, instar materiæ cujusdam, ab artifice Verbo dirigi, et ad virtutem elaborari. Non enim, quia carni copulata erat, idcirco a spiritu disjuncta est; nec quia caput virum habebat, ideo primum caput ignoravit: sed cum mundo et naturæ paululum ministrasset, et quantum carnis lex volebat, vel is potius, qui hanc carni legem indixit, totam se Deo consecravit. Quodque pulcherrimum et honestissimum est, maritum etiam ad se pertraxit, ac non importunum dominum, sed bonum conservum ascivit. Nec id duntaxat, verum corporis quoque fructum, hoc est filios et nepotes, spiritus fructum effecit, ut quæ genus totum, et domum totam haud aliter ac animam unam Deo purificaverit, ac matrimonium ipsum per vitam in matrimonio Deo gratam et acceptam pulchramque, quæ inde prodiit, sobolem, laudabile reddiderit, atque se ipsam quidem, dum vixit, virtutis omnis exemplar liberis suis proposuerit; posteaquam autem accita est, voluntatem suam domui suæ velut tacitam cohortationem post se reliquerit.

Θ'. Ὁ μὲν δὴ θεῖος Σολομὼν ἐν τῇ παιδαγωγικῇ σοφίᾳ, ταῖς Παροιμίαις λέγω (68), ἐπαινεῖ καὶ οἰκουρίαν γυναικὸς καὶ φιλανδρίαν, καὶ ἀντιτίθησι τῇ ἔξω περιπλανωμένῃ, καὶ ἀκρατήτῳ, καὶ ἀτίμῳ (69), καὶ τιμίων ψυχὰς ἀγρευούσῃ ἐν πορνικοῖς καὶ σχήμασι καὶ ὀνόμασι, τὴν ἔσω καλῶς ἀναστρεφομένην, καὶ ἀνδριζομένην τὰ γυναικὸς, πρὸς ἄτρακτον (70) μὲν ἀεὶ τὰς χεῖρας ἐρείδουσαν, καὶ δισσὰς τῷ ἀνδρὶ χλαίνας παρασκευάζουσαν (71)· ὠνουμένην δὲ κατὰ καιρὸν γεώργιον, σιτηγοῦσαν δὲ καλῶς τοῖς οἰκέταις, πλήρει δὲ τραπέζῃ τοὺς φίλους δεξιουμένην, καὶ τἄλλα ὅσα τὴν σώφρονα καὶ φιλεργὸν ἐκεῖνος ἀνύμνη-

IX. Enimvero divinus Salomon in pædagogica sapientia, hoc est in Proverbiis [18], feminam domi manentem, virumque amantem laudat, ac foris oberranti et petulanti, atque infami, meretriciisque gestibus et nominibus pretiosas animas captanti, eam opponit, quæ honeste intus versatur ac muliebria officia virili animo exsequitur, **223** semperque ad fusum manus obfirmat, et duplices marito vestes conficit: atque tempestive agrum emit, et famulis cibos sedulo suppeditat, ac plena mensa amicos excipit, cæteraque omnia præstat, quæ ille de honesta et industria matrona prædicavit. Ego

[18] Prov. XXXI, 10 seqq.

(61) *Κατ' αὐτήν*. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. καθ' ἑαυτήν.

(62) *Ὑψηλοτέρας τε*. Regg. bm, hu, Jes. ὑψηλοτέρας μέν.

(63) *Ἀηδές*. Reg. bm, ἀειδές.

(64) *Τὸ τῆς*. Sic Regg. a, bm, hu, et Or. 1. Deest τό, in editis.

(65) *Μήθ' ἕτερον*. Reg. bm, et Or. 1, μὴ τὸ ἕτερον.

(66) *Ὥστε εἶναι... παντί*. Or. 1, ὡς εἶναι. Reg. hu, Coisl. 1 et 3, πάντη.

(67) *Τις*. Deest. in Coisl. 1, et Jes.

(68) *Λέγω*. Deest in Regg. a, bm, hu, et Jes.

(69) *Ἀτίμῳ*. Coisl. 1, ἠτιμωμένῃ.

(70) *Ἄτρακτον*. Or. 1, et Jes., ἀτράκτῳ.

(71) *Παρασκευάζουσαν*. Reg. hu, κατασκευάζουσαν.

vero, si ab his rebus sororem laudem, perinde faciam, ut si ab umbra statuam, aut ab unguibus leonem laudem, relictis majoribus rebus et perfectioribus. Quænam unquam dignior fuit, quæ videretur? Quænam tamen minus visa est, utpote quæ se virorum obtutibus inaccessam servaret? Quænam mœstitiæ atque hilaritatis modum melius cognovit, ut nec mœstitia inhumana, nec mollities lasciva videretur, verum altera prudentiæ, altera lenitatis laudem obtineret, atque hoc modestiæ velut norma esset, nimirum humanitate cum animi magnitudine conjuncta et temperata? Audite, mulieres, quæcunque nimio ostentationis studio et desidia laboratis, ac pudoris velum contemnitis. Quænam oculos ita frenavit? Quænam risum ita irrisit, adeo ut vel leniter subrisisse, nimium pene ipsi videretur? Quænam auribus januas magis imposuit? Quænam rursus eas divino sermoni magis patefecit, vel potius, quænam linguæ, ad enarrandas Dei justificationes, mentem ducem magis præfecit? Quænam ordinem labiis æque præscripsit?

σεν. Ἐγὼ δὲ εἰ ἀπὸ τούτων ἐπαινοίην (72) τὴν ἀδελφὴν, ἀπὸ τῆς σκιᾶς (73) ἂν ἐπαινοίην τὸν ἀνδριάντα, ἢ ἀπὸ τῶν ὀνύχων τὸν λέοντα, παρεὶς τὰ μείζω καὶ τελειότερα. Τίς μὲν ἦν φαίνεσθαι μᾶλλον ἀξία; Τίς δὲ ἧττον ἐφάνη, καὶ ἀπρόσιτον (74) ἐτήρησεν ἑαυτὴν ἀνδρῶν ὄψεσιν; Τίς μᾶλλον ἔγνω μέτρα κατηφείας τε καὶ φαιδρότητος, ὡς μήτε τὸ (75) κατηφὲς ἀπάνθρωπον δοκεῖν, μήτε τὸ καθ' ἁπαλὸν (76) ἀκόλαστον, ἀλλὰ τὸ μὲν συνετὸν, τὸ δὲ ἥμερον, καὶ ὅρον τοῦτο εἶναι κοσμιότητος, κραθέντος τοῦ φιλανθρώπου τῷ ἀναστήματι; Ἀκούετε τῶν γυναικῶν ὅσαι λίαν ἐπιδεικτικαὶ καὶ ῥᾴθυμοι (77), καὶ τὸ κάλυμμα τῆς αἰδοῦς ἀτιμάζουσαι. Τίς μὲν οὕτως ὀφθαλμὸν ἐσωφρόνισεν; Τίς δὲ τοσοῦτον γέλωτος κατεγέλασεν, ὡς μέγα δοκεῖν ἐκείνῃ καὶ ὁρμὴν (78) μειδιάματος; Τίς μᾶλλον ἀκοῇ θύρας ἐπέθηκεν; τίς δὲ τοῖς θείοις λόγοις ἠνέῳξε, μᾶλλον δὲ, τίς νοῦν (79) ἐπέστησεν ἡγεμόνα γλώσσῃ λαλεῖν (80) τὰ τοῦ Θεοῦ δικαιώματα; Τίς τάξιν οὕτως ἐστείλατο χείλεσιν;

X. Vultis ex illius laudibus hoc quoque dicam; quod illa quidem nihil æstimabat, quemadmodum nec quæcunque vere pudicæ atque honestis moribus præditæ sunt; factum est tamen earum vitio quæ ornatus et elegantiæ nimio studio ducuntur, nec eorum, qui ab his rebus abstinere docent, sermone purgantur, ut hoc magnum et præclarum esse videatur. Non illam aurum arte ad eximiam pulchritudinem elaboratum ornavit, non flavæ comæ, tum pellucentes, tum sublucentes, non crinium nodi, et imposturæ, pretiosum caput summa cum infamia scenam efficientium, non circumfluentis et pellucidæ vestis magnificentia, non lapidum splendores et gratiæ, propinquum aerem colorantes, ac formam lumine circumfundentes; non pictorum artes et præstigiæ, **224** ac vilis et parvo constans pulchritudo, terrenusque fictor, in contrarium fabricans, insidiosisque coloribus Dei figmentum obducens, et per honorem infamiam inurens, ac divinam formam meretricium procacibus oculis idolum proponens, ut adulterina pulchritudo naturalem imaginem, quæ Deo ac futuro ævo servatur, subripiat. Verum cum externos multos et varios mulierum ornatus cognitos haberet, nullum tamen moribus

Γ'. Εἴπω καὶ τοῦτο βούλεσθε τῶν ἐκείνης καλῶν· ὃ τῇ μὲν ἄξιον οὐδενὸς (81) ἐδόκει, οὐδ' ὅσαι σώφρονες ἀληθῶς καὶ κόσμιαι τὸν τρόπον· μέγα δὲ δοκεῖν πεποιήκασιν αἱ λίαν φιλόκοσμοι καὶ φιλόκαλοι καὶ οὐδὲ λόγῳ καθαιρόμεναι τῶν τὰ τοιαῦτα ἐκπαιδευόντων (82). Οὐ χρυσὸς ἐκείνην ἐκόσμησε τέχνῃ πονηθεὶς εἰς κάλλους περιουσίαν, οὐ ξανθαὶ πλοκαμίδες διαφαινόμεναί (83) τε καὶ ὑποφαινόμεναι, καὶ βοστρύχων ἕλικες, καὶ σοφίσματα σκηνοποιούντων τὴν τιμίαν κεφαλὴν ἀτιμότατα, οὐκ ἐσθῆτος περιῤῥεούσης καὶ διαφανοῦς πολυτέλεια, οὐ λίθων αὐγαὶ καὶ χάριτες χρωννῦσαι τὸν πλησίον ἀέρα, καὶ τὰς μορφὰς (84) περιλάμπουσαι· οὐ ζωγράφων τέχναι (85) καὶ γοητεύματα, καὶ τὸ εὔωνον κάλλος, καὶ ὁ κάτωθεν πλάστης (86) ἀντιδημιουργῶν, καὶ κατακρύπτων τὸ τοῦ Θεοῦ πλάσμα ἐπιβούλοις χρώμασι, καὶ διὰ τῆς τιμῆς αἰσχύνων, καὶ προτιθεὶς (87) τὴν θείαν μορφὴν εἴδωλον πορνικὸν λίχνοις ὄμμασιν, ἵνα κλέψῃ τὸ νόθον κάλλος τὴν φυσικὴν εἰκόνα τηρουμένην Θεῷ καὶ τῷ μέλλοντι. Ἀλλὰ πολλοὺς μὲν ᾔδει καὶ παντοίους γυναικῶν κόσμους τοὺς ἔξωθεν, τιμιώτερον δὲ (88) οὐδένα τοῦ ἑαυτῆς τρόπου, καὶ τῆς ἔνδον ἀποκειμένης λαμπρότητος. Ἓν μὲν ἔρευθος ἐκείνῃ φίλον, τὸ τῆς αἰδοῦς· μία δὲ λευκότης, ἡ παρὰ τῆς ἐγκρατείας. Τὰς δὲ γρα-

(72) *Ἐπαινοίην*. Ita Regg. bm, hu, tres Colb. et Or. 1. Par. ed. ἐπαινοίμην.

(73) *Σκιᾶς*. Reg. a, et Coisl. 1, addunt, ἐπεί.

(74) *Καὶ ἀπρόσιτον*, etc. Hæc ab editoribus omissa, quamvis a Billio reddita in prima editione.

(75) *Μήτε τό*. Sic Reg. hu, Or. 1, et Jes. Deest τό in ed.

(76) *Καθ' ἁπαλόν*. Deest καθ' in Regg. bm, hu, in tribus Colb., Or. 1, et Jes.

(77) *Ῥᾴθυμοι*. Reg. bm, et Jes. πρόθυμοι, « alacritate. »

(78) *Ὁρμήν*. Sic Reg. hu, et Coisl. 1. Editi, ὁρμή.

(79) *Ἠνέῳξε, μᾶλλον δὲ, τίς νοῦν*. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. ἤνοιξε. Deest δέ in Reg. bm, hu, et Or. 1. Alii, ἠνέῳξε μᾶλλον; τίς δὲ νοῦν.

(80) *Λαλεῖν*. Billius: « ad exponendas. » Or. 1, et Jes. addunt, καὶ κλεῖν, « celebrandas. »

(81) *Ἄξιον οὐδενός*. Reg. hu, Or. 1, Jes. οὐδενὸς ἄξιον.

(82) *Ἐκπαιδευόντων*. « Qui hæc parva esse docent. »

(83) *Διαφαινόμεναι*. Billius, « apparentes. »

(84) *Τὰς μορφάς*, etc. « Formas lumine collustrantes. »

(85) *Τέχναι*. Reg. hu, et Or. 1, τέχνη.

(86) *Κάτωθεν πλάστης*. « Qui novos colores inducere non verentur, et veluti θεομαχεῖν, dum superni fictoris partes assumunt, novasque facies effingere moliuntur. »

(87) *Προτιθείς*, etc. In Or. 1, γρ. προστιθεὶς τῇ θείᾳ μορφῇ.

(88) *Τιμιώτερον δέ*. Sic Regg. bm, hu, Or. 1 et Jes. Editi, τιμιώτερον δ'.

φὰς καὶ ὑπογραφὰς, καὶ τοὺς ζῶντας πίνακας, καὶ τὴν ῥέουσαν εὐμορφίαν, ταῖς ἐπὶ θεάτρων παρῆκε καὶ τῶν τριόδων, καὶ ὅσαις αἰσχύνη καὶ ὄνειδος τὸ αἰσχύνεσθαι.

A suis, atque intus condito splendore, præstantiorem agnoscebat. Unus illi rubor placebat, quem pudor affert: unus candor, quem parit continentia. Nam pigmenta, et fucos, ac vivas tabulas, et fluxam formæ venustatem scenicis et trivialibus relinquebat, quibusque probrum ac dedecus est erubescere.

ΙΑ'. Ταῦτα μὲν δὴ τοιαῦτα· τῆς δὲ φρονήσεως καὶ τῆς εὐσεβείας οὐκ ἔστιν (89) ὅστις ἂν ἐφίκοιτο λόγος, ἢ πολλὰ ἂν εὑρεθείη τὰ παραδείγματα, πλὴν τῶν ἐκείνης καὶ κατὰ σάρκα καὶ κατὰ πνεῦμα πατέρων, πρὸς οὓς μόνους ὁρῶσα, καὶ ὧν οὐδὲν ἐλαττουμένη τὴν ἀρετὴν, ἑνὶ τούτῳ καὶ μόνον ἡττᾶτο καὶ πάνυ προθύμως, ὅτι παρ' ἐκείνων τὸ ἀγαθὸν, κἀκείνους ῥίζαν καὶ ᾔδει καὶ ὡμολόγει τῆς οἰκείας ἐλλάμψεως. Τί μὲν τῆς διανοίας ἐκείνης ὀξύτερον, ἥν γε καὶ κοινὴν σύμβουλον οὐχ οἱ ἐκ γένους μόνον, οὐδ' οἱ (90) ἐκ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, καὶ τῆς μιᾶς (91) μάνδρας, ἀλλὰ καὶ οἱ κύκλῳ δὲ πάντες ἐγίνωσκον, καὶ νόμον ἄλυτον τὰς ἐκείνης ἐποιοῦντο (92) ὑποθήκας καὶ παραινέσεις; Τί δὲ (93) τῶν λόγων ἐκείνων εὐστοχώτερον; τί δὲ τῆς σιωπῆς συνετώτερον; Ἀλλ' ἐπειδή γε σιωπῆς ἐμνήσθην, προσθήσω τὸ οἰκειότατον (94) ἐκείνης, καὶ γυναιξὶ πρεπωδέστατον, καὶ τῷ παρόντι καιρῷ χρησιμώτατον. Τίς μὲν ἔγνω τὰ περὶ Θεοῦ μᾶλλον ἔκ τε τῶν θείων λογίων καὶ τῆς οἰκείας συνέσεως; Τίς δὲ ἧττον ἐφθέγξατο ἐν τοῖς γυναικείοις (95) ὅροις τῆς εὐσεβείας μείνασα; Ὃ δ' οὖν ὠφείλετο τῇ γε ἀληθῶς εὐσεβεῖν ἐγνωκυίᾳ, καὶ οὗ καλὴ μόνον ἡ ἀπληστία, τίς μὲν ἀναθήμασιν οὕτω ναοὺς κατεκόσμησεν, ἄλλους τε καὶ τὸν (96) οὐκ οἶδ' εἰ (97) μετ' ἐκείνην κοσμηθησόμενον; Μᾶλλον δὲ, τίς οὕτω ναὸν ἑαυτὸν (98) τῷ Θεῷ ζῶντα παρέστησεν; Τίς δὲ τοσοῦτον ἐδόξασεν ἱερέας, ἄλλους τε καὶ τὸν (99) ἐκείνῃ τῆς εὐσεβείας συναγωνιστὴν καὶ διδάσκαλον, οὗ τὰ καλὰ σπέρματα καὶ ἡ καθιερωμένη τῶν τέκνων τῷ Θεῷ συζυγία (1);

XI. Atque hæc quidem talia. Prudentiam autem ipsius ac pietatem nemo est qui verbis ullis assequi possit; nec multa exempla reperiri queant, præter illius, tum secundum corpus, tum secundum spiritum, parentes, in quos solos intuens, et quibus virtute neutiquam inferior cum esset, hoc uno tamen nomine perquam libenter cedebat, quod ab his hoc bonum accepisset, eosque illuminationis suæ radicem et agnosceret et fateretur. Jam vero quid illius B ingenio acutius, quippe cujus consilio non ii tantum, qui genere ipsam attingebant, et qui ex eadem plebe atque eadem caula erant, sed vicini etiam omnes communiter utebantur, ejusque præcepta et exhortationes pro firma et inviolabili lege ducebant? Quid illius sermonibus solertius? Quid silentio prudentius? Et quoniam in silentii mentionem incidi, addam id, quod maxime proprium ipsi fuit, quodque mulieribus admodum congruit, atque huic tempori permagnam utilitatem attulerit. Quænam res divinas, tum ex divinis oraculis, tum ex propria intelligentia et sagacitate, magis cognovit? Quænam rursus minus locuta est, muliebribus pietatis finibus sese continens? Jam, quod mulieris erat, quæ vere C pietati studere animum induxisset, et in quo solo satietatem nescire præclarum est, quænam tot donariis, cum alia templa, tum hoc quoque ornavit, haud scio an post eam ornandum et honestandum? Jam vero quænam perinde **225** seipsam templum vivum Deo exhibuit? Quænam pari honore sacerdotes complexa est, cumque præsertim, quem pietatis commilitonem et magistrum habuit, illum, inquam, cujus pulchra semina sunt, et par filiorum Deo consecratum?

ΙΒ'. Τίς δὲ τὸν οἶκον ἑαυτῆς μᾶλλον προὔθηκε τοῖς ζῶσι κατὰ Θεὸν (2), τὴν καλὴν δεξίωσιν καὶ πλουτίζουσαν (3); Καὶ ὃ τούτου μεῖζόν ἐστι, τίς οὕτως ἐδεξιοῦτο τῇ αἰδοῖ καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν διαβήμασιν; Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, τίς μὲν νοῦν [illegible] ἀπαθέστερον ἐν τοῖς πάθεσι (4); τίς δὲ συμπαθεστέραν ψυχὴν τοῖς κάμνουσι; τίς χεῖρα δαψιλεστέραν τοῖς δεομέ-

XII. Quænam domum suam piis hominibus magis proposuit, pulchram, inquam, exceptionem, ac divitias conciliantem? Et, quod est præstantius, quænam pudore, ac Deo gratis incessibus occurrendo, eos ita excipiebat? Quænam præterea tranquilliorem in calamitatibus mentem prætulit? Quænam rursus animum ad eorum, qui laborabant,

(89) *Εὐσεβείας οὐκ ἔστιν.* Deest οὐκ in Reg. hu, in duobus Colb., or. 1, et Jes. Scholiastes Colb., detracto οὐκ, monet sic interrogative legendum esse hunc locum, « prudentiam autem et pietatem illius, estne aliquis, qui verbis ullis assequi possit? »

(90) *Οὐδ' οἱ.* Reg. hu, Or. 1, Jes. οὐδὲ οἱ.

(91) *Τῆς μιᾶς.* Reg. hu, τῆς αὐτῆς μιᾶς, « ex una eadem. »

(92) *Ἐποιοῦντο.* Deest in Reg. bm, Or. 1, aliisque pluribus codicibus.

(93) *Τί δέ.* Reg. hu, et Or. 1, Τί δαί. Mox ἐκείνων. Forte ἐκείνης.

(94) *Οἰκειότατον.* Regg. bm, hu, Or. 1, ἰδιώτατον.

(95) *Γυναικείοις.* Sic plerique codices, et ipse Billius. Editi tamen habent οἰκείοις, « domesticis. »

(96) *Καὶ τόν.* « Et istud. » Si hæc oratio Arianzi

D habita est, non certe Nazianzenum templum intelligit Gregorius, ut vult Elias.

(97) *Οἶδ'.* Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. οἶδα.

(98) *Ἑαυτόν.* Legendum videtur, ἑαυτήν. Sic legit Billius.

(99) *Καὶ τόν,* etc. Is spiritualis Pater ac magister fuit Faustinus, tunc Iconii episcopus. Vide Monit. in hanc orat., n. III.

(1) *Συζυγία.* « Par sacrum filiorum, » id est, duo Gorgoniæ filii, qui episcopi fuere, juxta Eliam. Vide Mon. n. II.

(2) *Τοῖς ζῶσι κατὰ Θεόν.* Sic Reg. hu, Or. 1, et Jes. Editi, τοῖς κατὰ Θεὸν ζῶσι.

(3) *Πλουτίζουσαν.* Gregorius hic mihi videtur, non « ditantem, » sed « largam, liberalem, munificam exceptionem » significare.

(4) *Πάθεσι.* Coisl. 1, παθήμασι.

vicem dolendam propensiorem? Quænam liberaliorem egentibus manum porrexit? Equidem Jobi quoque verba de ea jactare non dubitem: *Ostium ejus viatori omni patebat, nec foris manebat peregrinus*[19]. *Cæcorum oculus erat, claudorum pes, pupillorum mater*[20]. De ipsius porro erga viduas humanitate ac misericordia quid majus dicere necesse est, quam quod hinc fructum hunc tulit, ut vidua minime vocata sit? Illius domus propinquis inopia laborantibus hospitii communis loco erat. Illius opes pauperibus omnibus non minus communes erant, quam suæ cuique facultates. *Dispersit, dedit pauperibus*[21] : atque ob divini promissi firmitatem summamque veritatem multa in cœlestia horrea condidit, ac persæpe de multis bene merendo, Christum ipsum excepit. Quodque præclarissimum est, non magis optima videri, quam revera esse studebat : quin potius in abscondito, apud eum, qui abscondita intuetur, pietatem luculenter excolebat. Omnia mundi principi eripuit; omnia in tuta illa horrea transtulit. Nihil terræ præter corpus reliquit : omnia cum alterius vitæ spe commutavit : has unas liberis suis opes reliquit, nempe sui imitationem, et ejusdem laudis studium.

A νοις; Ὡς ἔγωγε καὶ τὰ τοῦ Ἰὼβ ἂν ἐπ' αὐτὴν (5) θαῤῥήσας καλλωπισαίμην· *Θύρα δὲ αὐτῆς παντὶ ἐλθόντι ἠνέῳκτο* (6)· *ἔξω δὲ οὐκ ηὐλίζετο ξένος. Ὀφθαλμὸς ἦν τυφλῶν, ποὺς δὲ χωλῶν, μήτηρ δὲ ὀρφανῶν*. Τῆς δὲ εἰς χήρας εὐσπλαγχνίας τί χρὴ μεῖζον εἰπεῖν, ἢ ὅτι τὸ μὴ χήρα κληθῆναι καρπὸν ἠνέγκατο; Κοινὸν μὲν ἦν ἡ ἐκείνης ἑστία τοῖς πενομένοις ἀφ' αἵματος καταγώγιον· κοινὰ δὲ τὰ ὄντα πᾶσι τοῖς δεομένοις οὐχ ἧττον ἢ ἑκάστοις τὰ ἑαυτῶν. *Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησι*· καὶ διὰ τὸ τῆς ἐπαγγελίας ἄπτωτον καὶ ἀψευδέστατον πολλὰ ταῖς ἐκεῖθεν ληνοῖς (7) ἐναπέθετο, πολλὰ Χριστὸν καὶ διὰ πολλῶν τῶν εὖ παθόντων ἐδεξιώσατο· καὶ τὸ κάλλιστον, ὅτι μὴ τὸ δοκεῖν (8) παρ' αὐτῇ πλεῖον τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ καλῶς (9) ἐγεώργει τῷ B βλέποντι τὰ κρυπτὰ τὴν εὐσέβειαν. Πάντα τοῦ κοσμοκράτορος ἥρπασεν· πάντα μετήνεγκεν εἰς τὰς ἀσφαλεῖς ἀποθήκας. Οὐδὲν ἀφῆκε τῇ γῇ πλὴν τοῦ σώματος. Πάντων ἠλλάξατο τὰς ἐκεῖθεν ἐλπίδας· ἕνα τοῖς παισὶ πλοῦτον ἀφῆκε, τὴν μίμησιν καὶ τὴν ἐπὶ τούτοις φιλοτιμίαν.

XIII. Nec vero tanta quidem ipsius, tamque incredibilis animi magnitudo fuit, verum deliciis et effrenatis ventris voluptatibus, rabido, inquam, et lanianti cani, corpus tradidit, tanquam scilicet liberalitati suæ ac beneficentiæ confidens, quemadmodum plerique facere solent, qui misericordia erga pauperes luxum ac delicias redimunt, ac non bono malum sanant, sed pro bono malum recipiunt; aut pulverem quidem jejuniis subegit, alii autem chameuniæ, **226** hoc est, *humi dormitionis*, pharmacum reliquit; aut id quidem animæ subsidium excogitavit, verum somno minus, quam quispiam alius, moderata est; aut hanc quidem legem, velut corporis expers, sibi indixit, cæterum aliis recto corpore insomnem noctem ducentibus, quod quidem certamen maxime philosophicorum virorum est, in terram sese inflexit; aut hac quidem in re non mulieres tantum, sed etiam fortissimos viros animi magnitudine superavit, verum prudenti psalmodiæ tono, vel divinorum oraculorum lectione et explicatione, vel tempestiva memoria, vel genuum, quæ labore occalluerant, et quasi solo adhærebant, inclinatione, vel lacrymis animæ labes expiantibus in corde contrito et spiritu humilitatis, vel oratione sursum collocante, vel mente sublata, et minime

ΙΓ'. Καὶ οὐ τὰ μὲν τῆς μεγαλοψυχίας τοιαῦτα καὶ οὕτως ἄπιστα, τὸ δὲ σῶμα παρέδωκε (10) τῇ τρυφῇ, καὶ ταῖς ἀκαθέκτοις τῆς γαστρὸς ἡδοναῖς, τῷ λυσσῶντι κυνὶ καὶ σπαράττοντι, ὡς ἂν θαῤῥοῦσα ταῖς εὐποιΐαις. ὅπερ πάσχουσιν οἱ πολλοὶ, τῆς εἰς τοὺς πένητας εὐσπλαγχνίας τὸ τρυφᾷν ἐξωνούμενοι, καὶ οὐ καλῷ τὸ κακὸν ἰώμενοι, καλοῦ δὲ τὸ φαῦλον ἀντι- C λαμβάνοντες· ἢ νηστείαις μὲν τὸν χοῦν (11) κατεπάλαισεν, ἑτέρῳ δὲ τὸ τῆς *χαμευνίας* παρῆκε φάρμακον· ἢ τοῦτο μὲν ἐξεῦρε τῇ ψυχῇ τὸ βοήθημα, ὕπνῳ δὲ μέτρον ἧττον (12) ἑτέρου τινὸς ἐπέθηκεν· ἢ τοῦτο μὲν ἐνομοθέτησεν ὥσπερ ἀσώματος, ἐκλίθη δὲ εἰς γῆν, ἑτέρων παννυχιζόντων ἐν ὀρθῷ σώματι, ὃ δὴ μάλιστα φιλοσόφων ἀνδρῶν τὸ ἀγώνισμα (13)· ἢ τοῦτο μὲν οὐ μόνον (14) γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν ὤφθη τῶν γενναιοτάτων ἀνδρικώτερα, ψαλμῳδίας δὲ τόνον ἔμφρονα, ἢ θείων λογίων ἔντευξιν, ἢ ἀνάπτυξιν (15), ἢ μνήμην εὔκαιρον, ἢ κλίσιν γονάτων κατεσκληκότων, ἢ ὥσπερ (16) τῷ ἐδάφει συμπεφυκότων, ἢ δάκρυον ῥύπου καθάρσιον ἐν καρδίᾳ συντετριμμένῃ καὶ πνεύματι ταπεινώσεως, ἢ εὐχὴν ἄνω τιθεῖσαν (17), D καὶ νοῦν ἀπλανῆ καὶ μετάρσιον· ταῦτα πάντα, ἢ τούτων (18) τί ἐστιν ὅστις ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἐκείνην ὑπερβεβηκέναι καυχήσαιτο (19); Ἀλλ' ἐκεῖνο μέγα μὲν εἰπεῖν, ἀληθὲς δὲ, ὅτι τὸ μὲν ἐζήλου

[19] Job xxxi, 32. [20] Job xxix, 15, 16. [21] Psal. cxi, 9.

(5) *Αὐτήν*. Regg. a, bm, hu, Or., Sav. αὐτῇ.
(6) *Ἠνέῳκτο*. Jes. ἀνέῳκτο.
(7) *Ληνοῖς*. « Torcularibus. »
(8) *Δοκεῖν*. Addit Reg. hu, ἦν, « non opinionem pluris quam veritatem faciebat. »
(9) *Καλῶς*. « Egregie. »
(10) *Παρέδωκε*. Regg. a, bm, hu, tres Colb., Jes. καθῆκε, « immisit, submisit. »
(11) *Χοῦν*. « Corpus » intelligit Gregorius.
(12) *Μέτρον ἧττον*, etc. Or. μέτρον ἑτέρου τινὸς ἧττον.
(13) *Τὸ ἀγώνισμα*. Deest τό in pluribus codicibus.
(14) *Μόνον*. Deest in Reg. bm.
(15) *Ἔντευξιν ἢ ἀνάπτυξιν*. Assiduam scripturarum lectionem intelligit; libros sacros diurna nocturnaque manu versando, volvendo et revolvendo.
(16) *Ἢ ὥσπερ*. Reg. bm, Or., Jes. καὶ ὥσπερ.
(17) *Τιθεῖσαν*. Coisl. 1, μετατιθεῖσαν.
(18) *Ἢ τούτων*. Reg. hu, ἤ τι τούτων, τίς ἐστιν ὅστις.
(19) *Καυχήσαιτο*. Coisl. 1, κατεκαυχήσατο.

τῶν καλῶν, τοῦ δὲ ἦν ζῆλος· καὶ τὸ μὲν εὗρε, τὸ δὲ ἐνίκησεν. Καὶ εἰ καθ' ἕν τι τούτων ἔσχε τὸ ἁμιλλώμενον (20), ἀλλὰ τῷ γε μία (21) τὰ πάντα συλλαβεῖν, πάντων ἐκράτησεν. Οὕτω μὲν τὰ πάντα κατορθώσασα, ὡς οὐδεὶς (22) ἄλλος ἓν καὶ μετρίως· οὕτω δ' εἰς ἄκρον ἕκαστον, ὥστε καὶ ἀντὶ πάντων ἓν ἐξαρκεῖν καὶ μόνον.

A vagante; his inquam omnibus rebus, aut harum aliqua, quisnam virorum aut mulierum est, qui eam a se superatam esse gloriari queat? Ac de ipsa non minus vere quam magnifice prædicari potest, quod virtutum alias imitata sit, aliarum exemplum fuerit: atque alias quidem invenerit, alias autem superaverit. Et ut quosdam fuisse demus, qui una aliqua virtute cum ipsa contenderent, at hoc certe nomine omnes vicit, quod una virtutes omnes complexa sit. Sic enim omnia præstitit, ut ne mediocriter quidem unum quisquam alius: sic autem ad summum singula, ut vel unum solum pro omnibus abunde sufficeret.

ΙΔ'. Ὦ πιναροῦ σώματος καὶ ἐνδύματος, ἀρετῇ μόνον ἀνθοῦντος! Ὦ ψυχῆς διακρατούσης τὸ σῶμα, καὶ δίχα τροφῆς σχεδὸν, ὥσπερ ἄϋλον! μᾶλλον δὲ σώματος βιασαμένου νεκρωθῆναι καὶ πρὸ τῆς διαζεύξεως, ἵν' (23) ἐλευθερίαν λάβῃ ψυχὴ, καὶ μὴ παραποδίζηται ταῖς αἰσθήσεσιν! Ὦ νυκτῶν ἀΰπνων, καὶ ψαλμῳδίας, καὶ στάσεως ἐξ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀποληγούσης! Ὦ Δαβὶδ, ταῖς πισταῖς μόνον ψυχαῖς οὐ μακρὰ μελῳδήσας! Ὦ μελῶν ἁπαλῶν ἐπὶ γῆς ἐῤῥιμμένων, καὶ παρὰ τὴν φύσιν τραχυνομένων (24)! Ὦ πηγαὶ δακρύων σπειρομένων ἐκ θλίψεως, ἵνα ἀγαλλιάσει θερίσαιεν (25)! Ὦ βοῆς νυκτερινῆς νεφέλας διερχομένης, καὶ φθανούσης πρὸς τὸν οὐράνιον (26)! Ὦ θερμότητος (27) πνεύματος, κυνῶν κατατολμώσης νυκτερινῶν δι' ἐπιθυμίαν εὐχῆς, καὶ κρυμῶν, καὶ ὑετῶν, καὶ βροντῶν, καὶ χαλάζης, καὶ ἀωρίας! Ὦ γυναικεία φύσις τὴν ἀνδρείαν νικήσασα διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα τῆς σωτηρίας, καὶ σώματος διαφορὰν οὐ ψυχῆς τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄῤῥεν ἐπιδείξασα! Ὦ τῆς μετὰ λουτρὸν (28) ἁγνείας, καὶ τῆς νύμφης Χριστοῦ ψυχῆς ἐν καθαρῷ νυμφῶνι τῷ σώματι! Ὦ πικρὰ γεῦσις, καὶ Εὖα μῆτερ καὶ γένους καὶ ἁμαρτίας, καὶ ὄφι πλάνε καὶ θάνατε, τῇ ἐκείνης ἐγκρατείᾳ (29) νενικημένα! Ὦ Χριστοῦ κένωσις, καὶ δούλου μορφὴ, καὶ παθήματα, τῇ ἐκείνης νεκρώσει τετιμημένα!

XIV. O squalidum corpus, et indumentum virtute sola florens! O animam, corpus pene etiam sine cibo, velut materiæ expers, retinentem! vel, ut rectius loquar, o corpus, etiam ante disjunctionem, B mori coactum, ut anima libertatem nancisceretur, nec a sensibus impedimenti quidquam acciperet! O noctes insomnes, et psalmorum cantus, et stationem ex die in diem productam! O David, quam tu piis duntaxat animabus haud prolixe cecinisti! O tenera membra humi prostrata, ac præter naturam sese exasperantia! O lacrymarum fontes, quæ ex afflictione seminabantur, ut in exsultatione meterent [22]! O nocturnum clamorem nubes penetrantem, atque ad Deum pervadentem! O spiritus fervorem, ob orationis desiderium, nec canes nocturnos, nec frigora, nec imbres, nec tonitrua, nec grandinem, nec tenebras formidantem! O femineum sexum, qui propter commune **227** salutis certamen virilem sexum superasti, atque illud conspicuum fecisti C masculum et feminam, corporis, non item animæ, discrimen esse! O post baptismum castitatem, et sponsam Christi animam in puro corporis thalamo! O amarum gustum, et Evam, tum generis nostri, tum peccati matrem, et impostorem serpentem, et mortem, illius continentia superata! O Christi exinanitionem, et servi formam, et passiones, ipsius mortificatione honoratas!

ΙΕ'. Ὦ! πῶς ἢ καταριθμήσομαι (30) τὰ ἐκείνης ἅπαντα, ἢ τὰ πλείω παρεὶς μὴ ζημιώσω τοὺς ἀγνοοῦντας; Ἀλλά μοι καλὸν ἤδη προσθεῖναι (31) τῆς εὐσεβείας καὶ τὰ ἐπίχειρα· καὶ γάρ μοι ποθεῖν πάλαι δοκεῖτε καὶ ζητεῖν ἐν τῷ λόγῳ, οἱ τὰ ἐκείνης καλῶς εἰδότες, οὐ τὰ παρόντα μόνον, οὐδὲ οἷς νῦν ἐκεῖθεν ἀγάλλεται, ἃ κρείττω καὶ διανοίας, καὶ ἀκοῆς ἀνθρωπίνης, καὶ ὄψεως, ἀλλὰ καὶ οἷς ἐντεῦθεν αὐτὴν ὁ δίκαιος μισθαποδότης ἠμείψατο· ἐπεὶ καὶ τοῦτο ποιεῖ πολλάκις εἰς οἰκοδομὴν τῶν ἀπίστων, τοῖς μικροῖς τὰ μεγάλα πιστούμενος, καὶ τοῖς ὁρωμένοις τὰ

XV. O! quonam pacto, vel omnia illius enumerabo, vel majorem eorum partem prætermittens, eos, quibus ea ignota sunt, detrimento non afficiam? Sed jam pulchrum fuerit pietatis quoque præmia nunc adjicere. Vos enim, qui vitam illius probe nostis, mihi jampridem cupere, atque in oratione mea requirere videmini, non præsentia duntaxat, D et ob quæ nunc illic exsultat, quæ et aurium, et humanæ mentis, et oculorum captum excedunt, sed etiam ea, quæ justus ille retributor in hac vita ipsi rependit; nam hoc quoque sæpenumero ad

[22] Psal. CXXV, 5.

(20) Τὸ ἁμιλλώμενον. Regg. bm, hu, τὸν ἁμιλλώμενον. Coisl. 1, τῶν ἁμιλλωμένων.

(21) Μία. Sic Reg. hu, Or. et Combef. Editi, μιᾷ.

(22) Ὡς οὐδείς. Sic Reg. hu, et Coisl. 1. Edit. ὡς οὐδείς.

(23) Ἵν'. Reg. hu, ἵνα.

(24) Τραχυνομένων. « Horrentia. »

(25) Θερίσαιεν. Coisl. 1, θερισθεῖεν, « meterentur. »

(26) Τὸν οὐράνιον. Reg. hu Coisl. 1, αὐτὸν οὐράνιον, « Cœlum ipsum. »

(27) Ὦ θερμότητος. Sic Jes. Editi vero, ὦ θερμότης.

(28) Ὦ τῆς μετὰ λουτρὸν, etc. « O castitatem post baptismum. » Schol. Cod. Reg. Medic. Ἔοικε μὴ προσελθοῦσα τῷ ἀνδρὶ μετὰ τὸ βάπτισμα, οὐ πρὸ πολλοῦ τῆς κοιμήσεως βαπτισθεῖσα. « Videtur (Gorgonia) ad maritum non accessisse post baptisma, quod non longo ante mortem tempore suscepit. »

(29) Ἐγκρατείᾳ, « jejunio, abstinentia. »

(30) Καταριθμήσομαι. Or. 1, καταριθμήσαιμι.

(31) Προσθεῖναι. Jes. προσθῆναι.

eorum qui dubia fide sunt, ædificationem facit, per A exigua scilicet et in aspectum cadentia, majoribus et invisibilibus fidem astruens. Narrabo autem partim omnibus nota, partim plerisque arcana et ignota; nimirum hoc quoque ipsa studio habebat, de gratiarum donis minime se jactare atque gloriari. Mulas illas furore percitas nostis, et vehiculi abreptionem, infaustamque illam subversionem, et horrendam raptationem, ac malas confractiones, atque hinc ortam hominibus a fide alienis offensionem, quod nempe justi ad hunc modum tradantur, ac celerem infidelitatis correctionem; quoniam illa ossibus omnibus et membris, tam conspicuis, quam ab aspectu remotis, contrita et concisa, ne medicum quidem alium præter eum, qui eam tradiderat, habere sustinuit; B tum quod virorum oculos et manus erubesceret (modestiam enim et verecundiam in ipsis quoque doloribus retinuit), tum quod ab eo defensionem quæreret, cujus permissu in hanc calamitatem inciderat, nec ab ullo alio, quam ab eo salutem est consecuta. Quo factum est, ut quidam non magis hac calamitate percussi, quam ex insperato sanitatis restitutæ miraculo stupore perculsi fuerint, atque ob eam causam hæc tragœdia contigisse visa sit, ut gloriam et splendorem ex **228** calamitatibus consequeretur; nimirum illa quidem dolore affecta ut homo, præstantius autem, quam humana conditio ferre videretur, sanata posterisque narrationem præberet, maximam illam quidem ad fidei in afflictionibus, et constantiæ in gravibus et periculosis rebus argumentum, majo- C rem autem ad divinæ erga hujusmodi homines benignitatis demonstrationem. Ad id enim, quod de justo viro recte dictum est: *Cum ceciderit, non collidetur* [23], magis novum aliquid adjunctum est: Etiamsi collisus fuerit, celerrime sanabitur, gloriaque afficietur [24]. Nam si, præterquam æquum esse videbatur, ægrotavit, at etiam præterquam fieri posse videbatur, ad se rediit, adeo ut morbus a sanitate propemodum subreptus sit, clariorque curatio, quam plaga fuerit.

A μὴ ὁρώμενα (32). Ἐρῶ δὲ τὰ μὲν γνώριμα τοῖς πᾶσι, τὰ δὲ ἀπόῤῥητα τοῖς πολλοῖς· καὶ τοῦτο ἐκείνης φιλοσοφησάσης (33), τὸ μὴ καλλωπίζεσθαι τοῖς χαρίσμασιν. Ἴστε τὰς μανείσας ἡμιόνους, καὶ τὴν συναρπαγὴν τοῦ ὀχήματος, καὶ τὴν ἀπευκτὴν ἐκείνην περιτροπὴν, καὶ τὴν ἄτοπον ἕλξιν, καὶ τὰ πονηρὰ συντρίμματα, καὶ τὸ γενόμενον ἐντεῦθεν σκάνδαλον τοῖς ἀπίστοις, εἰ οὕτω δίκαιοι παραδίδονται, καὶ τὴν ταχεῖαν τῆς ἀπιστίας διόρθωσιν· ὅτι πάντα συντριβεῖσα καὶ συγκοπεῖσα καὶ ὀστᾶ καὶ μέλη (34), καὶ ἀφανῆ καὶ φαινόμενα, καὶ οὔτε ἰατρὸν ἄλλον πλὴν τοῦ παραδόντος ἠνέσχετο· ὁμοῦ μὲν καὶ ὄψιν ἀνδρῶν αἰδουμένη καὶ χεῖρας (τὸ γὰρ κόσμιον κἀν τοῖς πάθεσι διεσώσατο)· ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν ἀπολογίαν ζητοῦσα παρὰ τοῦ ταῦτα παθεῖν συγχωρήσαντος, οὔτε παρ' B ἄλλου τινὸς ἢ ἐκείνου τῆς σωτηρίας ἔτυχεν· ὡς μὴ μᾶλλον (35) ἐπὶ τῷ πάθει πληγῆναί τινας, ἢ ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς ὑγιείας καταπλαγῆναι, καὶ διὰ τοῦτο δόξαι συμβῆναι τὴν τραγῳδίαν, ἵν' ἐνδοξασθῇ τοῖς πάθεσι· παθοῦσα μὲν ὡς ἄνθρωπος, ἰαθεῖσα δὲ ὑπὲρ ἄνθρωπον, καὶ διήγημα δοῦσα τοῖς ὕστερον, μέγιστον μὲν εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἐν τοῖς πάθεσι πίστεως καὶ τῆς πρὸς τὰ δεινὰ καρτερίας, μεῖζον δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ τοὺς τοιούτους φιλανθρωπίας. Τῷ γὰρ, *Ὅτ' ἂν πέσῃ οὐ καταῤῥαχθήσεται*, περὶ τοῦ δικαίου καλῶς εἰρημένῳ, προσετέθη καινότερον, τὸ κἂν καταῤῥαγῇ, τάχιστα ὀρθωθήσεται (36), καὶ δοξασθήσεται. Εἰ γὰρ παρὰ τὸ εἰκὸς ἔπαθεν (37), ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὸ εἰκὸς ἐπανῆλθε πρὸς ἑαυτὴν, ὡς μικροῦ (38) κλαπῆναι τῇ ὑγιείᾳ τὸ πάθος, καὶ περιφανεστέραν γενέσθαι τὴν C θεραπείαν ἢ τὴν πληγήν.

XVI. O laudabilem et admirandam calamitatem! O passionem incolumitate subimiorem! O quam hæc verba, *Percutiet et turundam adhibebit, et sanabit, et tertia die suscitabit* [25], licet ad altius quiddam magisque mysticum tenderent, ut sane tetenderunt, nihilosecius tamen hujus quoque calamitati pulchre conveniunt! Sed hoc omnibus, etiam procul a nobis dissitis, notum; ad omnes enim hujus miraculi fama permanavit, atque hæc historia una D cum admirandis aliis Dei operibus, et potentiis, in omnium linguis auribusque versatur. Quod autem in vulgus adhuc ob eam, quam dixi, sapientiam, et pietatem a fastu atque ostentatione alienam, ignotum et obscurum est, visne jam in medium profe-

ΙϚ'. Ὢ συμφορᾶς ἐπαινουμένης καὶ θαυμασίας! Ὢ πάθους ἀπαθείας ὑψηλοτέρου! Ὢ τοῦ, *Πατάξει καὶ μοτώσει, καὶ ὑγιάσει, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστήσει*, φέροντος μὲν (39) εἰς μεῖζον καὶ μυστικώτερον, ὥσπερ οὖν ἤνεγκεν, οὐχ ἧττον δὲ τοῖς ταύτης (40) ἁρμόζοντος πάθεσι! Τοῦτο μὲν οὖν, ὃ πᾶσι πρόδηλον καὶ τοῖς πόῤῥωθεν, ἐπεὶ καὶ εἰς πάντας τὸ θαῦμα διῆλθε, καὶ ἐν ταῖς πάντων κεῖται (41) γλώσσαις καὶ ἀκοαῖς τὸ διήγημα μετὰ τῶν ἄλλων τοῦ Θεοῦ θαυμασίων τε καὶ δυνάμεων. Τὸ δὲ μέχρι νῦν ἀγνοούμενον τοῖς πολλοῖς καὶ κρυπτόμενον δι' ἣν εἶπον φιλοσοφίαν, καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας ἄτυφόν τε καὶ ἀκαλλώπιστον, εἴπω κελεύεις, ὦ ποιμένων ἄριστε καὶ τελεώτατε, ὁ τοῦ ἱεροῦ προβάτου ἐκείνου ποι-

[23] Psal. xxxvi, 24. [24] Psal. cxlv, 8. [25] Ose. vi, 2.

(32) *Ὁρώμενα*. Coisl. 1, βλεπόμενα.
(33) *Φιλοσοφησάσης*. « Cum hoc religiose caveret. »
(34) *Καὶ μέλη*. Reg. hu, Coisl. 1, καὶ ἁρμονίας, « compages. »
(35) *Ὡς μὴ μᾶλλον*, etc. « Ut non magis casus acerbitate percellerentur, quam inaudito restitutæ salutis miraculo stuperent. »
(36) *Ὀρθωθήσεται*. « Erigetur. »
(37) *Ἔπαθεν*. « Passa est. »
(38) *Ὡς μικροῦ*, etc. « Ut mali vis subita sanitate prope subrepta sit. »
(39) *Φέροντος μέν*. Sic Regg. bm, hu, et Or. Deest μέν, in ed.
(40) *Τοῖς ταύτης*. Sic melioris notæ codd. Ed. τῆς ταύτοις.
(41) *Κεῖται*. Deest in pluribus codicibus.

μὴν (42), καὶ τοῦτο νεύσεις λοιπόν; Ἐπειδὴ καὶ μόνοι A τὸ μυστήριον ἐπιστεύθημεν, καὶ μάρτυρες ἀλλήλοις ἐσμὲν (43) τοῦ θαύματος· ἢ ἔτι τῇ ἀπελθούσῃ τὴν πίστιν φυλάξωμεν (44); Ἀλλά μοι δοκεῖ, ὥσπερ τότε ὁ καιρὸς (45) εἶναι τῆς σιωπῆς, οὕτω νῦν τῆς ἐξαγορεύσεως, οὐ μόνον εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν, ἀλλὰ καὶ εἰς παράκλησιν τῶν ἐν θλίψεσιν.

ΙΖʹ. Ἔκαμνεν αὐτῇ τὸ σῶμα, καὶ διέκειτο πονήρως, καὶ ἡ νόσος ἦν τῶν ἀήθων καὶ ἀλλοκότων· πύρωσις μὲν ἀθρόα παντὸς τοῦ σώματος, καὶ οἷον βρασμός τις, καὶ ζέσις αἵματος, εἶτα πῆξις τούτου, καὶ νάρκη, καὶ ὠχρίασις ἄπιστος, καὶ νοῦ καὶ μελῶν παράλυσις· καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ μακρῶν τῶν διαστημάτων, ἀλλ' ἦν ὅτε καὶ λίαν συνεχῶς (46)· καὶ τὸ B κακὸν οὐκ ἀνθρώπινον ἐνομίζετο, καὶ οὔτε ἰατρῶν ἤρκουν τέχναι λίαν ἐπιμελῶς διασκεπτομένων περὶ τοῦ πάθους, καὶ καθ' ἑαυτὸν ἑκάστου, καὶ σὺν ἀλλήλοις, οὔτε γονέων δάκρυα, πολλὰ πολλάκις δεδυνημένα, οὔτε πάνδημοι λιταὶ καὶ ἱκεσίαι, ἃς, ὡς ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἕκαστος, ἐποιοῦντο πᾶς ὁ λαός· καὶ γὰρ ἦν ἅπασι σωτηρία τὸ ἐκείνην σώζεσθαι, ὥσπερ τοὐναντίον, πάθος κοινὸν τὸ τῇ ἀῤῥωστίᾳ κακοπαθεῖν.

ΙΗʹ. Τί οὖν ἡ μεγάλη καὶ τῶν μεγίστων (47) ἀξία ψυχὴ, καὶ τίς ἡ ἰατρεία τοῦ πάθους; Ἐνταῦθα γὰρ ἤδη καὶ τὸ ἀπόῤῥητον. Πάντων ἀπογνοῦσα τῶν ἄλλων, ἐπὶ τὸν πάντων ἰατρὸν καταφεύγει, καὶ νυκτὸς C ἀωρίαν τηρήσασα, μικρὸν ἐνδούσης αὐτῇ τῆς νόσου, τῷ θυσιαστηρίῳ προσπίπτει μετὰ τῆς πίστεως, καὶ τὸν ἐπ' αὐτῷ τιμώμενον (48) ἀνακαλουμένη μεγάλῃ τῇ βοῇ, καὶ πάσαις ταῖς κλήσεσι, καὶ πασῶν αὐτὸν τῶν πώποτε (49) δυνάμεων ὑπομνήσασα (σοφὴ γὰρ ἐκείνη καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα), τέλος εὐσεβῆ τινα καὶ καλὴν ἀναισχυντίαν ἀναισχυντεῖ· μιμεῖται τὴν τοῖς κρασπέδοις Χριστοῦ ξηράνασαν πηγὴν αἵματος. Καὶ τί ποιεῖ; τῷ θυσιαστηρίῳ τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς προσθεῖσα (50) μετὰ τῆς ἴσης βοῆς, καὶ δάκρυσι τοῦτο πλουσίοις, ὥσπερ τις πάλαι τοὺς πόδας Χριστοῦ (51) καταβρέχουσα, καὶ μὴ πρότερον ἀνήσειν ἢ τῆς ὑγιείας τυχεῖν ἀπειλοῦσα (52)· εἶτα τῷ παρ' ἑαυτῆς φαρμάκῳ τούτῳ τὸ σῶμα πᾶν ἐπαλείφουσα, καὶ εἴ πού τι τῶν ἀντιτύπων (53) τοῦ τιμίου σώματος ἢ τοῦ αἵματος ἡ D χεὶρ ἐθησαύρισεν, τοῦτο καταμιγνῦσα (54) τοῖς δά-

ram, o pastorum optime et perfectissime, et sacræ illius ovis pastor, idque nunc demum annuis? Quandoquidem nobis solis hoc arcanum commissum est, atque hujus miraculi testes nobisipsis mutuo sumus, an fidem defunctæ datam diutius servabimus? Mihi vero, ut tum silentio premendæ, ita nunc efferendæ ac prædicandæ hujus rei tempus esse videtur, non solum ad Dei gloriam, sed ad eorum etiam, qui calamitatibus premuntur, consolationem.

XVII. Adversa corporis valetudine tenebatur, graviterque laborabat, eratque insolens quoddam et prodigiosum morbi genus: subita nimirum totius corporis inflammatio, ac velut ebullitio quædam, et fervor sanguinis, ac deinde ejusdem concretio, et torpor, pallorque incredibilis, et mentis ac membrorum dissolutio: idque non per longa intervalla, sed nonnunquam etiam admodum crebra et assidua; malumque **229** istud haud humanum esse judicabatur, nec medicorum, tum separatim, tum etiam inter se de morbo sedulo consultantium, artes, ad propulsandum dolorem, pares esse poterant, nec parentum lacrymæ, quæ multum sæpe valuerant, nec publicæ preces et supplices orationes, quas, ut pro sua quisque salute, populus universus faciebat. Omnes enim eo animo erant, ut illius salutem suam esse salutem ducerent, quemadmodum contra illius morbum, communem omnium morbum et calamitatem.

XVIII. Quid igitur magna illa, maximisque rebus digna anima facit, et quam dolori medicinam adhibet? Hic enim jam arcanum situm est. Desperatis omnibus aliis auxiliis, ad mortalium omnium medicum confugit, atque intempesta nocte captata, cum morbus nonnihil remisisset, ad altare cum fide procumbit, eumque qui super ipso honoratur cum ingenti clamore invocans, omnibusque nominibus appellans, atque omnia ea, quæ unquam mirifice gesserat, velut in memoriam ei revocans (nam, et veteres, et novas historias callebat), tandem pia et præclara quadam impudentia effertur. Eam, quæ Christi fimbria sanguinis profluvium compresserat [26], imitatur. Quid enim agit? Cum caput suum pari cum clamore, lacrymisque, quibus abundabat, mulieris illius instar, quæ olim Christi pedes rigavit [27], altari admovisset, nec se prius istud dimissuram esse denuntiasset, quam sanitatem obtinuisset; ac deinde hoc suo pharmaco corpus totum perfudisset; et si quid uspiam antityporum pretiosi

[26] Matth. IX, 20. [27] Luc. VII, 38.

(42) *Ἐκείνου ποιμήν*. Reg. hu, Or. et Jes. ποιμὴν ἐκείνου.

(43) *Ἐσμέν*. Deest in Regg. a, bm. hu, Or. Jes.

(44) *Φυλάξωμεν*. Reg. hu, φυλάξομεν.

(45) *Καιρός*. Reg. hu, Coisl. 1, καιρόν.

(46) *Συνεχῶς*. Regg. bm, hu, tres Colb. Or. συνεχῶν.

(47) *Τῶν μεγίστων*. Hæc de parentibus Gorgoniæ possunt intelligi.

(48) *Καὶ τὸν ἐπ' αὐτῷ τιμώμενον*. Chrysost. passim utitur his vocibus, κεῖσθαι et κείμενον. Galli vero, « reposer sur l'autel. » Quibus verbis, Christi in Eucharistia supra altare realis præsentia significatur.

(49) *Πώποτε*. Regg. a, hu, Jes. ποτε.

(50) *Προσθεῖσα*. Coisl. 1, προθεῖσα. « Cum altari caput admovisset, atque illud lacrymarum copia, velut quædam olim mulier Christi pedes affatim rigans, perfudisset. »

(51) *Χριστοῦ*. Reg. hu, τοῦ Χριστοῦ.

(52) *Ἀπειλοῦσα*. Coisl. 1, ἐπαπειλοῦσα. Quasi « minitabunda, » vel « vovens, » ut intelligit Elias.

(53) *Ἀντιτύπων*. Per ἀντίτυπα, recte Elias ipsam Eucharistiam intelligit, et ipsum vere corpus Christi exponit.

(54) *Τοῦτο καταμιγνῦσα τοῖς δάκρυσιν*. Hæc desunt in Reg. bm, tribus Colb. Or. Jes.

corporis aut sanguinis manus recondiderat, id lacrymis admiscuisset, (o rem admirandam!) statim liberatam se morbo sentit, atque et corpore, et animo, et mente levis discedit, pro spei mercede, id, quod speraverat, consecuta, et per animæ robur corporis vires accipiens. Magna quidem hæc sunt, non tamen falsa. His omnes, tam sani, quam ægri, fidem adhibete: ut sanitatem, alii habeatis, alii recipiatis. Quodque non jactantiæ specimen hæc narratio sit, hinc liquido constat, quod hanc rem, quandiu ipsa vixit, tectam et silentio compressam, nunc demum patefeci. Ac ne nunc quidem eam evulgassem, nisi timor quidam animum incessisset, si tantum miraculum, et fidelibus, et infidelibus, et iis qui nunc sunt, et posteris occultassem.

χρυσιν, (ὢ τοῦ θαύματος!) ἀπῆλθεν εὐθὺς αἰσθομένη τῆς σωτηρίας, κούφη καὶ σῶμα, καὶ ψυχὴν, καὶ διάνοιαν, μισθὸν ἐλπίδος λαβοῦσα τὸ ἐλπιζόμενον, καὶ τῇ τῆς ψυχῆς εὐρωστίᾳ κομισαμένη τὴν τοῦ σώματος. Ταῦτα μεγάλα μὲν, οὐ ψευδῆ δέ. Τούτοις πιστεύετε ἅπαντες, καὶ νοσοῦντες, καὶ ὑγιαίνοντες· ἵν' οἱ μὲν ἔχητε τὴν ὑγίειαν (55), οἱ δὲ ἀπολάβητε (56). Καὶ ὅτι μὴ κόμπος τὸ διήγημα, δῆλον ἐξ ὧν ζώσης κατασιγήσας, νῦν ἐξεκάλυψα· καὶ οὐδ' ἂν νῦν ἐδημοσίευσα, εὖ ἴστε, εἰ μή τις ἔσχε με φόβος θαῦμα τοσοῦτον (57) καταχρύψαι καὶ πιστοῖς καὶ ἀπίστοις, καὶ τοῖς νῦν καὶ τοῖς ὕστερον.

230 XIX. Atque hujusmodi quidem ipsius vita fuit: compluraque etiam, ne modum oratio excederet, nosque inexplebili quadam ipsius laudandæ aviditate teneri videremur, prætermisimus. Piæ autem et celebri ipsius morti fortasse injuriam fecerimus, nisi ipsius quoque laudes commemoremus; cum præsertim eam ita cuperet ac requireret. Commemorabo autem, quam fieri poterit brevissime. Dissolvi cupiebat [28] (multam quippe apud eum, a quo vocabatur, fiduciam obtinebat), ac cum Christo esse, omnibus terræ commodis præponebat: nec quisquam eorum, qui ad amorem valde propensi sunt, atque ægre retineri possunt, ita corpus adamat, ut illa, excussis his compedibus, atque hac fæce, cum qua vivimus, superata, cum pulchro illo pure conjungi, eumque totum, quem amabat, addam etiam a quo amabatur, complecti gestiebat, cujus nunc videlicet exiguis radiis collustramur, et a quo, quatenus cognosci potest, sejuncti sumus. Nec vero tam sublimi ac divino desiderio fraudatur; quodque eo majus est, per prænotionem ac longam vigiliam bonum illud præcipit. Hanc enim somnus unus suavissimus excipit, visioque una præstituto tempore discessum e vita complectens, diemque adeo ipsum indicans; Deo nimirum hoc constituente, ut parata, et non turbata esset.

ΙΘ'. Τὰ μὲν δὴ τοῦ βίου τοιαῦτα· καὶ τὰ πλείω παραλελοίπαμεν διὰ τὴν συμμετρίαν τοῦ λόγου, καὶ τοῦ μὴ δοκεῖν ἀπλήστως ἔχειν περὶ τὴν εὐφημίαν· τάχα δ' ἂν ἀδικοίημεν τελευτὴν ὁσίαν καὶ περιβόητον, εἰ μὴ καὶ τῶν ταύτης καλῶν ἐπιμνησθείημεν· καὶ ταῦτα οὕτως ἐκείνης ποθουμένης τε καὶ ζητουμένης. Μνησθήσομαι δὲ, ὡς ἂν οἷόν τε ᾖ συντομώτατα. Ἐπόθει μὲν τὴν ἀνάλυσιν (καὶ γὰρ εἶχε πολλὴν πρὸς τὸν καλοῦντα τὴν παῤῥησίαν), καὶ τὸ σὺν Χριστῷ εἶναι πάντων προετίθει (58) τῶν ὑπὲρ γῆς· καὶ οὐδεὶς οὕτως ἐρᾷ σώματος τῶν λίαν ἐρωτικῶν τε καὶ δυσκαθέκτων, ὡς ἐκείνη τὰς πέδας ἀποῤῥίψασα ταύτας, καὶ τὴν ἰλὺν ὑπερβᾶσα, μεθ' ἧς βιωτεύομεν (59), μετὰ τοῦ καλοῦ καθαρῶς γενέσθαι, καὶ τὸν ἐρώμενον ἀπολαβεῖν ὅλον, προσθήσω δ' ὅτι καὶ τὸν ἐραστὴν, οὗ νῦν μικραῖς ἐλλαμπόμεθα ταῖς αὐγαῖς, καὶ ὅσον γινώσκειν, οὗ κεχωρίσμεθα (60). Διαμαρτάνει δὲ οὐδὲ ταύτης τῆς ἐπιθυμίας, οὕτως οὔσης ἐνθέου καὶ ὑψηλῆς, καὶ ὃ τούτου μεῖζόν ἐστι, προαπολαύει (61) τοῦ καλοῦ διὰ τῆς προγνώσεως καὶ τῆς πολλῆς ἀγρυπνίας. Ταύτην εἷς ὕπνος τῶν ἡδίστων ἀμείβεται, καὶ ὄψις μία προθεσμίᾳ περιλαβοῦσα τὴν ἐκδημίαν (62), καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην γνωρίσασα, ὡς ἂν τὸ ἑτοιμασθῆναι καὶ μὴ ταραχθῆναι τοῦ Θεοῦ πρυτανεύοντος.

XX. Nam quod ad purgationis et initiationis bonum attinet, quod commune donum, et secundæ vitæ fundamentum a Deo omnes acceptum habemus, recens id acceperat. Imo vero tota vita nihil illi aliud erat, quam purgatio, et perfectio: ac regenerationem quidem a Spiritu sancto habebat; ipsius autem securitas ex anteacta vita. Atque soli ei pene, ut audacter loquar, baptismus, non gratia,

Κ'. Αὐτῇ μὲν οὖν ὑπόγυιον (63) τὸ τῆς καθάρσεως καὶ τελειώσεως ἦν ἀγαθὸν, ἣν κοινὴν δωρεὰν, καὶ δευτέρου βίου κρηπῖδα παρὰ Θεοῦ πάντες (64) λαβόντες ἔχομεν. Μᾶλλον δὲ πᾶς ὁ βίος κάθαρσις ἦν αὐτῇ καὶ τελείωσις· καὶ τὸ μὲν τῆς ἀναγεννήσεως εἶχεν (65) ἐκ τοῦ Πνεύματος, τὸ δ' ἀσφαλὲς ταύτης ἐκ τῶν προβεβιωμένων. Καὶ μόνη σχεδὸν, ἵν' εἴπω τολμήσας, σφραγὶς, ἀλλ' οὐ χάρισμα ἦν τὸ μυστήριον.

[28] Philipp. I, 23.

(55) *Ὑγίειαν.* Reg. bm, ὑγεῖαν.

(56) *Ἀπολάβητε.* Coisl. 1, ἀπολάβοιτε.

(57) *Τοσοῦτον.* Reg. hu, Or. Jes. τοσοῦτο.

(58) *Προετίθει.* Coisl. 1, προετίθη.

(59) *Βιωτεύομεν.* Regg. a, hu, Or. βιοτεύομεν.

(60) *Καὶ ὅσον γινώσκειν, οὗ κεχωρίσμεθα.* Billius, « atque hactenus, ut, a quo disjuncti sumus, agnoscamus. »

(61) *Προαπολαύει.* « Præcipit, in antecessum bono fruitur. »

(62) *Ἐκδημίαν.* Quæ sequuntur, usque ad αὐτῇ μέν, desunt in Regg. bm, hu, Coisl. 2, Jes., etc.

(63) *Ὑπόγυιον.* Schol. τὸ νεωστὶ καὶ προσφάτως γενόμενον· « Quod nuper ac recenter contigit, id est, Gorgonia recens baptisata. » Mirum profecto videbitur, Gorgoniam singulari pietate præditam sanctisque editam parentibus, « purgationis et initiationis bonum » tamdiu distulisse. Constat tamen, ni fallor, eam certe baptismum suscepisse, priusquam sanitatem, de qua superius, n. 18, mirabili modo recepisset. Unde enim domi recondita habuisset « corporis et sanguinis Domini antitypa, » quæ catechumenis attrectare non licebat?

(64) *Πάντες.* Deest in quibusdam Regg. et Jes.

(65) *Εἶχεν.* Deest in plerisque codicibus.

Ἐν δὲ τοῖς πᾶσι προστεθῆναι ζητοῦσα τὴν τοῦ ἀνδρὸς A τελείωσιν (βούλεσθε γράψω τὸν ἄνδρα συντόμως; ἀνδρὸς ἐκείνης, καὶ οὐκ οἶδ' ὅ τι χρὴ πλέον [illegible] ἵν' ὅλῳ τῷ σώματι Θεῷ καθιερωθῇ, [illegible] σείας ἀπέλθῃ τετελεσμένη, μηδ' ὑπολ[illegible] ἑαυτῆς ἀτελὲς, οὐδὲ ταύτης διαμαρτάν[illegible] παρὰ τοῦ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιοῦντος, καὶ εἰς πέρας ἄγοντος τὰ αἰτήματα.

sed sigillum erat. Porro cum unum hoc ad omnia accedere cuperet, ut maritus quoque perficeretur (vultis uno verbo virum describam? vir illius: nec enim scio, quid amplius dicere necesse sit), ut sic toto corpore Deo consecraretur, ac non dimidia tantum ex parte perfecta discederet, ipsiusque aliquid imperfectum relinqueretur, hoc quoque precibus ab eo, qui voluntatem timentium se facit [13], ac petitiones eorum ad finem perducit, impetravit.

ΚΑ'. Ὡς δὲ ἅπαντα εἶχεν αὐτῇ κατὰ νοῦν, καὶ οὐδὲν ἐνέδει τῶν ποθουμένων, καὶ ἡ κυρία (66) πλησίον, οὕτως ἤδη τῷ θανάτῳ συσκευάζεται καὶ τῇ ἐκδημίᾳ, καὶ πληροῖ τὸν περὶ ταῦτα νόμον διὰ τῆς κατακλίσεως (67). Ἐπισκήψασα (68) δὲ καὶ ἀνδρὶ, καὶ τέκνοις, καὶ φίλοις, ὅσα εἰκὸς τὴν φίλανδρον, καὶ φιλότεκνον, καὶ φιλάδελφον, καὶ λαμπρῶς περὶ τῶν ἐκεῖθεν φιλοσοφήσασα, καὶ πανηγύρεως ἡμέραν ποιησαμένη τὴν τελευταίαν, κοιμᾶται, πλήρης μὲν οὐ τῶν κατὰ ἄνθρωπον ἡμερῶν, ὅ τι μηδὲ συνηύχετο (69), ταύτας ἑαυτῇ πονηρὰς εἰδυῖα, καὶ τὰ πολλὰ μετὰ τοῦ χοὸς (70) καὶ τῆς πλάνης, τῶν δὲ κατὰ Θεὸν καὶ λίαν πλήρης, ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις ῥᾳδίως τῶν ἐν πλουσίᾳ τῇ πολιᾷ καταλυσάντων, καὶ πολλὰς ἐτῶν περιόδους ἀριθμησάντων. Οὕτως ἐκείνη λύεται, ἢ προσλαμβάνεται, κρεῖσσον εἰπεῖν, ἢ ἀφίπταται, ἢ μετοικίζεται, ἢ μικρὸν προαποδημεῖ τοῦ σώματος (71).

231 XXI. Cum autem omnia ex ipsius animi sententia sese haberent, nec quidquam eorum, quæ cupiebat, abesset, jamque præstitutus dies immineret, ita jam ad mortem et exitum se comparat, atque, ut legem, quæ in hujusmodi rebus viget, expleret, in lectum se conjicit. B Cumque ad virum, et filios, et amicos, sermones habuisset, quos mulierem, viri, et filiorum, et fratrum amore præditam habere par erat, ac de altera vita præclare disseruisset, diemque extremum festum diem fecisset, ita demum obdormiscit, plena, non humanorum dierum, quos ne ipsa quidem exoptabat, utpote quos sibi malos, et ut plurimum cum pulvere et errore conjunctos esse non ignoraret; sed dierum secundum Deum ita plena, ut haud scio an perinde quisquam eorum, qui in ditissima senectute mortem obierunt, ac multos annorum orbes numerarunt, exstiterit. Sic illa solvitur, aut, ut melius loquar, assumitur, aut avolat, aut transmigrat, aut paululum ante corpus abscedit.

ΚΒ'. Ἀλλ' οἷόν με μικρὸν (72) τῶν ἐκείνης παρέδραμεν! τάχα δ' ἂν οὐ συνεχώρησας, ὦ σὺ πάτερ ἐκείνης πνευματικὲ, ὁ καὶ τηρήσας ἀκριβῶς τὸ θαῦμα, καὶ ἡμῖν γνωρίσας· μέγα μὲν εἰς φιλοτιμίαν ἐκείνῃ, μέγα δὲ ἡμῖν εἰς ὑπόμνησιν ἀρετῆς, καὶ πόθον τῆς αὐτῆς ἀναλύσεως. Καί με φρίκη τις ὑποτρέχει, καὶ δάκρυον ὁμοῦ, μεμνημένον τοῦ θαύματος. Ἐλύετο μὲν ἤδη καὶ ἀνέπνει τὰ τελευταῖα. καὶ χορὸς περὶ αὐτὴν οἰκείων τε καὶ ξένων χαριζομένων τὰ προπεμπτήρια· καὶ μητρὸς γηραιᾶς ἐπίνευσις (73), καὶ ψυχῆς σπαραγμὸς ζηλοτυπούσης τὴν ἐκδημίαν, καὶ φίλτρον ἁπάντων ἀγωνίᾳ σύγκρατον, τῶν μὲν ὅ τι ἀκούσωσι (74) ποθούντων, μνήμης ἐμπύρευμα, τῶν δὲ ὅ τι φθέγξονται (75), τολμῶντος δὲ (76) οὐδενός. D Καὶ κωφὰ τὰ δάκρυα, καὶ ἡ τῆς λύπης ὠδὶν ἀθεράπευτος (οὐδὲ γὰρ ὅσιον ἐδόκει θρήνοις τιμᾶν τὴν οὕτω χωριζομένην), σιγὴ δὲ βαθεῖα, καὶ τελετή τις

C XXII. Verum enimvero qualis ipsius laus mihi propemodum excidit! fortasse autem ne tu quidem id passus fuisses, o spiritualis illius pater, qui etiam miraculum istud accurate observasti, nobisque indicasti: magnum sane, ut ipsi ad gloriam, ita nobis ad virtutis monimentum atque ejusdem dissolutionis desiderium. Ac mihi horror quidam subit, lacrymæque simul, hoc miraculum recordanti. Jam solvebatur, atque extremos spiritus efflabat, ac circum eam tum propinquorum, tum exterorum chorus erat, prosecutionis officia ipsi præstantium; et vetulæ matris observatio, animæque distortio exitum zelotypia prosequentis, et mirus omnium amor anxietate permistus, quorum alii, ad exsuscitandam in eorum animis ipsius memoriam, aliquid audire gestiebant, alii vero loqui cupiebant, nec tamen audebant. Ac mutæ lacrymæ, mœror-

[13] Psal. CXLIV, 19.

(66) Ἡ κυρία. Schol., ἡ ὁρισθεῖσα τοῦ θανάτου ἡμέρα, « constitutus mortis dies. »

(67) Τῆς κατακλίσεως. Coisl. 1, τῆς ἐσχάτης κατακλίσεως, « ultimum se lectulo componit. »

(68) Ἐπισκήψασα. Malim: « cum pluribus sermonibus obtestata esset, injunxisset, mandasset, » etc.

(69) Συνηύχετο. Reg. bm, συνεύχετο.

(70) Μετὰ τοῦ χοός, etc. Billius « cum pulverea mole atque impostura. »

(71) Προαποδημεῖ τοῦ σώματος. « Corpore abscedit. »

(72) Μικρόν. Reg. a, Coisl. 1, Jes. et Combef., μικροῦ.

(73) Ἐπίνευσις. « Observatio, propensio. » Adstabat enim longæva mater, inclinato corpore, pronis oculis, observans, ut fieri solet, extremos Gorgoniæ halitus. Elias, quem Billius sequitur, pro ἐπίνευσις, habet ἐπίπνευσις, « spiratio; » quæ voces, juxta Combefisium, hic parum differunt.

(74) Ὅ τι ἀκούσωσι. Combef., ὅ τι ἀκούσουσι.

(75) Δὲ ὅ τι φθέγξονται. Coisl. 1 et Jes. δ' ὅ τι φθέγξωνται.

(76) Τολμῶντος δέ, etc. Si præcedat punctum ita vertendum: « nemine vero audente, mutæ fluebant lacrymæ, » etc.

que incurabilis (nec enim pium videbatur, eam, quæ ita discederet, luctu prosequi), altumque silentium erat, ac mors illius sacræ cujusdam cæremoniæ speciem habebat. Illa autem, quantum quidem ex aspectu conjici poterat, nec spirabat, nec movebatur, nec sonum ullum edebat, silentiumque illud fracti et dissoluti corporis opinionem omnibus afferebat; perinde videlicet atque vocis instrumenta, ob animæ, qua movebantur, excessum, jam oppressa **232** et exstincta essent. At cum pastor ille, qui propter miraculum, quod omnibus rebus elucebat, facta dictaque illius omnia diligenter observabat, labia ipsius leniter moveri sensisset, aurem que propius admovisset (fidentem enim eum, cum sui mores, tum commiseratio ipsa faciebat,) quin tu ipse hujus silentii mysterium exponis? Nemo quippe tibi narranti fidem abrogabit. Psalmodia erat, id quod submussitabat, ac psalmodiæ verba ad exitum pertinentia: et, si vere loquendum est, libertatis illius ac fiduciæ, cum qua hinc excedebat, testimonium. Ac beatus ille, qui cum verbis illis extremum vitæ spiritum claudet: *In pace in idipsum dormiam et requiescam* [30]. Hæc, et a te, o mulierum præstantissima, canebantur, et tibi contingebant; ac psalmodia, id erat, quod fiebat, conjunctumque cum discessu epitaphium erat: quippe quæ mentem a vitiosis permotionibus rite pacatam habueris, ac præter communem soporem, debitum quoque Deo charis hominibus somnum acceperis, quemadmodum eam par erat, quæ in pietatis verbis, et vixerat, et abscesserat.

A ὁ θάνατος. Ἡ δὲ ἄπνους τε καὶ ἀκίνητος, καὶ ἄφθογγος, τὸ φαινόμενον, καὶ ἡ σιωπὴ τοῦ σώματος ἐδόκει παράλυσις, οἷον ἤδη τῶν φωνητικῶν ὀργάνων νενεκρωμένων, διὰ τὴν τοῦ κινοῦντος ἐγχώρησιν (77). Ἠρέμα δὲ τῶν χειλέων κινουμένων αἰσθόμενος ὁ πάντα τηρῶν τὰ ἐκείνης ἐπιμελῶς ποιμὴν (78), διὰ τὸ ἐν πᾶσι θαῦμα, καὶ παραθεὶς τὰ ὦτα τοῖς χείλεσι (τὸ γὰρ θαῤῥεῖν εἶχε καὶ παρὰ τοῦ τρόπου καὶ παρὰ τῆς συμπαθείας), αὐτὸς διήγησαι τὸ τῆς ἡσυχίας μυστήριον, ὅ τί ποτε ἦν καὶ οἷον (79)· οὐδεὶς ἀπιστήσει σοῦ λέγοντος. Ψαλμῳδία τὸ ὑπολαλούμενον ἦν, καὶ ψαλμῳδίας τὰ ἐξόδια (80) ῥήματα· εἰ δὲ χρὴ τἀληθὲς εἰπεῖν, μαρτυρία τῆς παῤῥησίας, μεθ' ἧς ἡ ἔξοδος. Καὶ μακάριος ὅστις μετ' ἐκείνων ἀναπαύεται (81) τῶν ῥημάτων· *Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ*
B *κοιμηθήσομαι καὶ ὑπνώσω*. Ταῦτα καὶ ἐψάλλετό σοι, καλλίστη γυναικῶν, καὶ συνέβαινεν· καὶ ἡ ψαλμῳδία τὸ γινόμενον ἦν, καὶ μετὰ τῆς ἐκδημίας ὁ ἐπιτάφιος· ὦ καλῶς ἀπὸ τῶν παθῶν εἰρηνεύσασα σὺ, καὶ τὸν ὀφειλόμενον τοῖς ἀγαπητοῖς ὕπνον ἀπολαβοῦσα πρὸς τῷ κοινῷ τῆς κοιμήσεως, ὡς εἰκὸς τὴν καὶ ζήσασαν καὶ ἀπελθοῦσαν ἐν τοῖς τῆς εὐσεβείας ῥήμασιν.

XXIII. Equidem non dubito, quin iis, quæ oculis cernuntur, multo præstantiora sint ea, quibus nunc frueris, nempe sonus epulantium [31], angelorum chorea, cœlestis ordo, gloriæ contemplatio, cum alterius, tum supremæ Trinitatis purior et perfectior illuminatio, non jam vinctam mentem ac per sensus diffusam suffugientis, sed totam sese toti menti contemplandam et tenendam præbentis, totoque divinitatis lumine animis nostris affulgentis. Omnino, inquam, his fruaris quorum, etiam dum adhuc in terra esses, ob sinceram ad ea mentis erectionem, rivulos habebas. Quod si quid eos quoque, qui tibi a nobis habentur, honores curas, atque hoc præmii sanctis animis divinitus contingit, ut ista sentiant, nostram quoque orationem pro multis, ac præ multis funebribus donis accipias velim, quam Cæsario ante te, et tibi post illum persolvimus, quandoquidem fratrum funeribus oratione prosequendis sumus reservati. An vero nos quoque post vos pari honore quispiam affecturus

C ΚΓ'. Κρείσσω μὲν οὖν εὖ οἶδα καὶ μακρῷ τιμιώτερα τὰ παρόντα σοι νῦν ἢ κατὰ τὰ ὁρώμενα, ἦχος ἑορταζόντων, ἀγγέλων χορεία, τάξις οὐρανία, δόξης θεωρία, τῆς τε ἄλλης καὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἔλλαμψις καθαρωτέρα τε καὶ τελεωτέρα, μηκέτι ὑποφευγούσης τὸν δέσμιον νοῦν καὶ διαχεόμενον ταῖς αἰσθήσεσιν, ἀλλ' ὅλης ὅλῳ νοῒ θεωρουμένης τε καὶ κρατουμένης, καὶ προσαστραπτούσης ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ὅλῳ τῷ φωτὶ τῆς θεότητος. Πάντων ἀπολαύοις (82), ὧν ἔτι ὑπὲρ γῆς εἶχες τὰς ἀποῤῥοίας διὰ τὸ γνήσιον τῆς πρὸς αὐτὰ νεύσεως (83). Εἰ δέ τίς σοι (84) καὶ τῶν ἡμετέρων ἐστὶ (85) λόγος, καὶ τοῦτο ταῖς ὁσίαις ψυχαῖς ἐκ Θεοῦ γέρας, τῶν τοιούτων ἐπαισθάνεσθαι, δέχοιο καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον (86) ἀντὶ πολλῶν καὶ πρὸ πολλῶν ἐνταφίων, ὃν Καισαρίῳ
D μὲν (87) πρὸ σοῦ, καὶ σοὶ μετ' ἐκεῖνον ἀποδεδώκαμεν, ἐπειδή γε ἀδελφῶν ἐπιταφίοις ἐταμιεύθημεν. Εἰ δὲ καὶ ἡμᾶς τιμήσειέ (88) τις μεθ' ὑμᾶς τοῖς ἴσοις, οὐκ ἔχω λέγειν· πλὴν τιμηθείημέν γε μόνον τὴν ἐν Θεῷ τιμὴν, καὶ παροικοῦντες (89) καὶ κατοικοῦντες

[30] Psal. IV, 10 [31] Psal. XLI, 5.

(77) *Ἐγχώρησιν*. Duo Coisl., tres Colb., Jes., εὐχώρησιν.

(78) *Ποιμὴν*, etc. Is spiritualis Gorgoniæ pastor erat, non Amphilochius, ut arbitratur Elias, sed Faustinus tunc Iconii episcopus. Vide monitum in hanc orationem, n. 3. Idcirco pastor ille omnes morientis Gorgoniæ motus studiose observabat, « quod nihil in illis non esset mirandum. »

(79) *Ὅτι ποτε ἦν καὶ οἷον*. Combef. legit, ποῖον. « Quid tandem, ac cujusmodi fuerit, expone. »

(80) *Ἐξόδια*. Jes. ἐξώδια.

(81) *Ἀναπαύεται*. Reg. bm, Coisl. 1, Jes., ἀναπαύσεται.

(82) *Ἀπολαύοις*. Coisl. 1, ἀπολαύσοις.

(83) *Νεύσεως*. « Inclinationem, intentionem »

(84) *Εἰ δέ τίς σοι*, etc. « Si qua nostrorum tibi cura est; si nostrorum aliquid ad te pertinet. » Coisl. 1, addit τιμῶν. Sic etiam legit Billius.

(85) *Ἐστὶ*. Deest in Reg. bm, et Jes.

(86) *Λόγον*. Deest in Reg. bm.

(87) *Μέν*. Deest in Reg. bm, et Jes.

(88) *Τιμήσειε*. Reg. bm, et Jes., τιμήσει.

(89) *Καὶ παροικοῦντες*, etc. Id est, « ævo præsenti ac futuro. » Hic nobis incolatus, hic peregrinamur. Habitatio in patria est.

ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τῷ Πατρὶ σὺν ἁγίῳ Πνεύματι εἰς (90) τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

sit, dicere haud queo : cæterum eo duntaxat honore, qui Deo gratus sit, afficiamur, tum peregrinantes, tum habitantes, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et Patri cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

(90) *Δόξα ... εἰς.* Interjecta desunt in Reg. bm. et Jes.

233 MONITUM IN ORATIONES IX, X ET XI.

I. In plerisque melioris notæ codicibus, et in ipsis etiam interpretibus, hoc ordine istæ tres collocantur orationes. Sasima spectant, id est, Gregorii ad Sasimorum episcopatum ordinationem ; ideoque eodem anno, medio scilicet 372, pronuntiatæ sunt. Prior quidem habita est, cum longævi patris reverentia, Basilii amicitia, ac timore victus, novo Sasimorum episcopatui « cervicem, » ut ipse loquitur Gregorius (91), « non animum inflexit. » Altera, cum e fuga, quam post consecrationem capesserat, redux, se « in Christo vinctum, non catenis ferreis, sed tenacissimis spiritus vinculis constrictum, senectute et amicitia duci » profitetur (92). Posterior denique non diu post, coram Gregorio Nysseno, quem ad Gregorium nostrum Basilius miserat, ut « ipsius afflictum ob consecrationem animum consolaretur (93). »

II. Harum trium orationum idem scopus idemque argumentum est. Priorem, si Tillemontio fides, post susceptam manuum impositionem, dictam fuisse existimabimus. Verum de hac re inter se discrepant interpretes ac eruditi. Sunt enim qui aliter ac Tillemontius sentiant. Leuvenklaius siquidem hunc servans istius orationis titulum, e membranis forsan erutum, sic vertit : « Oratio ad patrem suum magnumque Basilium habita, cum hic eum Sasimorum antistitem esset creaturus. » Elias quoque in argumento sic interpretatur : « Quo tempore Sasimorum antistes creandus erat. » Bilibaldus etiam in orationis epigraphe ait : « cum in episcopum Sasimorum fuisset creatus, non adhuc inauguratus. » Ex quibus conjicere licet, ea quæ hic dicuntur, non de peracta jam, sed de designata moxque futura ordinatione intelligi posse ; ac proinde nihil omnino vetat asserere, solum Gregorii in suam ordinationem consensum hac oratione exprimi. Et vero, iste Theologi consensus non certe parva res est, nec indigna, quæ speciali oratione celebretur. Hinc enim quietis ac solitudinis amor superandus ; hinc adversus honores, maxime sacros et ecclesiasticos, trepidatio et reverentia ; hinc denique loci et circumstantiarum rationes, quæ omnia Gregorii animum magnopere deterrebant. Nihil ergo mirum, quod tam tarde, tamque ægre consensum istum præbuerit.

III. Quæritur autem utrum Sasimis, an Cæsareæ, an Nazianzi Gregorius consecratus fuerit. Nihil erit negotii de hac re pronuntiare. Non certe Sasimis ; ipse enim Theologus aperte fatetur (94), « se nunquam datam sibi Sasimensem ecclesiam attigisse, nec illic sacrum unicum obiisse, nec cum plebe Deo preces adhibuisse, nec denique cuiquam manus imposuisse. » Id profecto dicere non potuisset, si in Sasimensi ecclesia fuisset consecratus. Res per se patet. Non etiam Cæsareæ ; ac primo quidem huic consecrationi aderat Gregorius senior, cujus extrema ætas non sinebat ut Cæsaream se conferret ; deinde si illuc se contulisset, id procul dubio silentio **234** non præteriisset Theologus. Ipsius in hac re silentium maximum argumentum est, eum Cæsareæ non fuisse consecratum. Nazianzi igitur Sasimensis Ecclesiæ antistes inauguratus est, ipsique Basilius ibi manus imposuit. Id manifestum videtur ex his Gregorii verbis (95) : « Accessit ad nos mihi maxime charus Basilius, alius mihi multo durior pater, » etc.

IV. Unctum fuisse a Basilio Gregorium, vel ab initio prodit oratio decima. Ipsi adfuit Gregorius senior. Adfuere etiam nonnulli alii consecratores præsules, ut ex his orationis nonæ (n. 6) verbis : « Me, et mecum sacrum hunc gregem pascite, » colligitur. Imo, ex isto contextu conjicit Tillemontius quosdam e Sasimensibus ad id delegatos, « gregis » vicem gerentes, Gregorii consecrationi interfuisse. Verum, id interim ut demus, duo vel tres delegati « gregis » nomine nunquam significari possunt, maxime in majori multitudine permisti et confusi, in qua vix numerum faciunt. Laudata igitur a Tillemontio verba, non de Sasimensibus præsentibus, si tandem nonnulli interfuerint, sed de iis generatim, qui ejus fidei ab episcopis committebantur, ut Sasimenses quidem, quamvis non necessario præsentes, intelligenda sunt. Hinc scholiastes, qui hunc commentatur ejusdem orationis nonæ (n. 3) locum : « Ut Spiritus me ministro uteretur, ad populi hujus perfectionem, » etc., demonstrantem articulum, « hujus, » expungit, ut, remota illius vocis ambiguitate, propositio generatim sumatur. Fatemur tamen orationem decimam, apud Leuvenklaicum, esse inscriptam : « Ad Sasimenses. » Sed manifestus error est, ex

(91) Carm. 2, vers. 487.
(92) Or. x, n. 1.
(93) Or. xi, n. 3.
(94) Carm. 2, vers. 529.
(95) Ibid. 386.

iis quæ diximus, sat superque confutatus. Aliam init viam doctissimus Petitdidier (96); vult enim Sasimensibus scriptam tantum, non dictam fuisse hanc decimam orationem. At tanta est harum inter se orationum convenientia et connexio, ut, si unam non fuisse dictam concesseris, nullam omnino dictam concedere cogaris. Id autem repugnat istis Gregorii verbis (97) : « En sermonem ipsum quem tibi (Basilio) cognitum exposcebas. » Et alibi (98) : « Ne his quidem meis amantissimis fratribus sermones impertire sustinebam ; » ex quibus has Gregorii orationes vere fuisse pronuntiatas manifestum est.

(96) Tom. III, not. *in Bibl. eccl.*, pag. 24.
(97) Or. IX, n. 4.
(98) Or. X, n. 1.

ORATIO IX *.

Apologeticus ad patrem suum Gregorium, præsente Basilio magno, cum episcopus Sasimorum creatus est.

I. Rursum super me unctio et Spiritus : et rursum ego lugens et tristis incedo [32]. Nec vero id vobis mirum videri debet; nam ipse quoque Isaias [33], priusquam Domini gloriam, thronumque illum sublimem **235** et excelsum, et seraphinos ipsum cingentes conspexisset, nihil hujusmodi loquitur, nec renititur, nec metu concutitur : verum in Israelitas quidem magno clamore invehitur, sibi autem parcit, atque a se tanquam ab insonte abstinet. Postea vero quam hæc vidit, ac vocem illam sanctam et arcanam auribus usurpavit, tum demum velut seipsum magis agnoscens : Me miserum, inquit, quia compunctus sum, et quæ deinceps sequuntur; ne quid ominosi habeat oratio. Occurrunt etiam hinc antiquus ille judex Manue, hinc deinde Petrus, Ecclesiæ columen : quorum alter, cum præstantiorem quam natura ipsius viresque ferrent, visionem sensisset, *Periimus*, inquit, *mulier, Deum vidimus* [34] : alter Salvatoris præsentiam vimque illam et facultatem, cujus specimen illis, qui simul navigabant, in piscatione præbuerat, ferre non poterat, ac proinde, licet admiratione correptus, ipsum tamen a navi amandabat, causam hanc afferens, quod divino conspectu ac colloquio sese indignum fateretur [35].

II. Jam vero cum in Evangelio centurionem audio, Christi quidem potentiam requirentem, præsentiam autem deprecantem, utpote cujus tectum angustius esset, quam ut divinam magnitudinem ac C dignitatem capere posset [36], equidem timiditatis hu-

ΛΟΓΟΣ Θ'.

A *Ἀπολογητικὸς εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα Γρηγόριον, συμπαρόντος αὐτῷ Βασιλείου, ἡνίκα ἐπίσκοπος ἐχειροτονήθη Σασίμων* (99).

Α'. Πάλιν (1) ἐπ' ἐμὲ χρίσμα καὶ Πνεῦμα· καὶ πάλιν ἐγὼ πενθῶν καὶ σκυθρωπάζων πορεύομαι. Θαυμάζετε (2) ἴσως· καὶ Ἡσαΐας, πρὶν μὲν ἰδεῖν τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸν θρόνον τὸν ὑψηλόν τε καὶ ἐπηρμένον, καὶ τὰ περὶ αὐτὸν σεραφὶμ, οὐδὲν τοιοῦτον φθέγγεται, οὔτε ἀποδυσπετεῖ (3), οὔτε δέδοικεν· ἀλλὰ τοῦ μὲν Ἰσραὴλ καταβοᾷ, ἑαυτοῦ δὲ φείδεται καὶ ἀπέχεται, ὡς οὐδὲν ὑπαιτίου. Ἐπεὶ δὲ ταῦτ' εἶδε, καὶ τῆς φωνῆς ἤκουσε τῆς ἁγίας καὶ μυστικῆς, ὥσπερ τι μᾶλλον ἑαυτοῦ συναισθόμενος (4)· Ὦ τάλας, φησὶν, ἐγὼ, ὅτι κατανένυγμαι, καὶ ὅσα ἑξῆς τοῦ λόγου, ἵνα φύγω (5) τὴν βλασφημίαν. Εὑρίσκω δὲ B καὶ Μανωὲ τὸν παλαιὸν ἐκεῖνον ἐν τοῖς κριταῖς, καὶ Πέτρον ὕστερον, τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔρεισμα· τὸν μὲν, *Ἀπολώλαμεν, ὦ γύναι* (6), λέγοντα, *Θεὸν ἑωράκαμεν*, ἐπειδὴ κρείττονος ὄψεως ᾔσθετο ἢ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ δύναμιν· τὸν δὲ οὐκ ἐνεγκόντα τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπιστασίαν τε καὶ ἐνέργειαν, ἣν ἐν τῇ ἁλείᾳ τοῖς συμπλέουσιν ἐπεδείξατο, καὶ διὰ τοῦτο θαυμάζοντα μὲν, ἀποπέμποντα δὲ τοῦ πλοίου, καὶ τὴν αἰτίαν προστιθέντα, ὅτι μὴ εἴη ἄξιος θείας ἐπιφανείας (7) καὶ ὁμιλίας.

Β'. Καὶ τοῦ ἑκατοντάρχου δὲ ὅταν ἀκούω ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, τὴν μὲν δύναμιν ἀπαιτοῦντος, τὴν δὲ παρουσίαν παραιτουμένου, ὡς οὐ χωρούσης αὐτοῦ τῆς στέγης θεῖον ἀξίωμά τε καὶ μέγεθος, οὐκ ἔχω μέμφεσθαι τῆς δειλίας ἐμαυτὸν ταύτης καὶ τῆς σκυ-

[32] Psal. XXXIV, 14. [33] Isa. VI, 1 sqq. [34] Judic. XIII, 22, sqq. [35] Luc. V, 8 sqq. [36] Matth. VIII, 8.

* Alias VII, quæ autem 9 erat, nunc 19. — Habita medio circiter anno 372.

(99) *Σασίμων*. Amplissimus codex, olim Colbertinus, erudita manu exaratus, Or. 2, aliique addunt : Ναζιανζοῦ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦν, ἧς καὶ αὐτὸς ἦρξε μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς Ἐκκλησίας, μᾶλλον δὲ καὶ ἔτι περιόντος τοῦ πατρός· « Nam pater ejus Nazianzi erat episcopus; cui ipse præfuit Ecclesiæ post mortem patris, imo dum adhuc viveret. » Hæc ut falsa respuit variarum lectionum collector dicens : « Fuit (Gregorius) suffraganeus quidam et coadjutor patri, non episcopus. » Inepta sane hæc D ratio. Verba enim quæ falsi insimulat, Gregorium Nazianzenæ Ecclesiæ vere episcopum fuisse nullatenus significant, sed tantum patri suo ejus Ecclesiæ episcopo operam navasse dum viveret, eoque exstincto, ejusdem Ecclesiæ curam aliquandiu suscepisse, donec ipsi præficeretur episcopus.

(1) *Πάλιν*, etc. « Rursum super me unctio. » Sic loquitur Gregorius, quia jam per unctionem creatus fuerat sacerdos.

(2) *Θαυμάζετε*. Reg. hu, θαυμάζεται.

(3) *Οὔτε ἀποδυσπετεῖ*. Billius, « nec animo languet. »

(4) *Συναισθόμενος*. « Ac veluti seipsum magis sentiens. »

(5) *Ἵνα φύγω*, etc. « Ut sine offensione loquar; ut vitem quod possit offendere; ne quemquam contumeliis lacessam. »

(6) *Ὦ γύναι*. Or. 2, γύναι.

(7) *Ἐπιφανείας*. Non bene Billius, « adventu. » Neque enim hic de « Incarnatione, » sed de « præsentia » et conspectu Salvatoris agitur.

θρωπότητος. Ὀφθαλμοῦ μὲν γὰρ ἀτονίαν ἥλιος, ψυχῆς δὲ ἀῤῥωστίαν (8) ἐλέγχει Θεὸς ἐπιδημῶν· καὶ τοῖς μέν ἐστι φῶς, τοῖς δὲ πῦρ, ἑκάστῳ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην τε καὶ ποιότητα. Τί ὑπολαμβάνομεν περὶ τοῦ Σαούλ; Ἐχρίσθη μὲν γὰρ, καὶ μετέσχε τοῦ Πνεύματος, καὶ ἦν τότε πνευματικὸς, οὐδ' ἂν ἐγὼ περὶ αὐτοῦ φαίην ἑτέρως, ἀλλὰ καὶ προεφήτευσε (9), καὶ οὕτω παρ' ἐλπίδα καὶ τὸ εἰκὸς (10), ὥστε καὶ παροιμίαν γενέσθαι τὸ θαῦμα ἐκεῖ· *Εἰ καὶ Σαοὺλ ἐν προφήταις;* εἰς ἔτι καὶ νῦν λεγόμενόν τε καὶ ἀκουόμενον. Ἐπεὶ δὲ οὐχ ὅλον (11) ἑαυτὸν ἐμπαρέσχε τῷ Πνεύματι, οὐδὲ ἐστράφη καθαρῶς εἰς ἄνδρα ἄλλον, ὡς κεχρημάτιστο, ἀλλ' ἐνέμεινέ τι τοῦ παλαιοῦ τῆς κακίας σπινθῆρος, καὶ τοῦ πονηροῦ σπέρματος, καὶ ἦν ἐν αὐτῷ μάχη πνεύματος καὶ σαρκός· τί χρὴ πάντα ἐκτραγῳδεῖν τὰ ἐκείνου; ἴστε τὸ ἐναντίον πνεῦμα, καὶ τὸν ψάλτην, ᾧ κατεπήδετο (12). Πλὴν ἐκεῖνο κἀντεῦθεν γνώριμον, ὅτι, κἂν μὴ τῶν ἀναξίων (13) ἡ χάρις ἅπτηται (14), μηδὲ πονηροῦ καὶ ἀναρμόστου παντελῶς τοῦ ὀργάνου (εἰς γὰρ κακότεχνον ψυχὴν μὴ εἰσελεύσεσθαι σοφίαν εἴρηται καλῶς, κἀγὼ πείθομαι), ἀλλὰ [illegible] ἔλαττον, ἢ ἀπαρχῆς ἁρμοσθῆναι καλῶς καὶ ἀξιωθῆναι, διὰ τὸ τρεπτὸν καὶ ἀλλοιωτὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἕξεώς τε καὶ φύσεως· ᾧ γε (15) καὶ ἡ χάρις αὐτὴ πολλάκις, ἵν' εἴπω τῶν ἡμετέρων κακῶν τὸ σχετλιώτατόν τε καὶ παραδοξότατον, τύφον ἐμποιήσασα καὶ μετεωρίσασα, κατήνεγκεν ἀπὸ Θεοῦ τοὺς οὐ καλῶς προσεγγίσαντας, καὶ κατεβλήθημεν (16) ἐν τῷ ἐπαρθῆναι, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον.

A jus tristitiæque nomine mihi succensere nequeo. Nam quemadmodum sol oculorum imbecillitatem prodit, eodem modo Deus animæ infirmitatem præsentia sua coarguit; atque aliis quidem lux, aliis ignis est, unicuique videlicet ratione subjectæ materiæ atque qualitatis. Quid de Saule existimamus? Nam et unctus est, et Spiritum percepit, ac tum spiritualis erat, non enim de eo secus dixerim, atque etiam prophetavit, idque adeo præter hominum spem atque opinionem, ut ex illo miraculo proverbium hoc fluxerit, quod nunc quoque referri atque audiri solet: *Num et Saul inter prophetas*[37]? Quoniam autem se totum Spiritui utendum non præbuit, nec pure atque integre, ut oraculum ferebat, in alium virum mutatus est; sed pristini improbitatis fomiB tis pravique seminis nonnihil supererat, atque in eo cum spiritu caro confligebat; quid omnes illius calamitates tragica oratione prosequi necesse est? Nostis adversarium illum spiritum, et Psaltem, cujus cantu demulcebatur[38]. Itaque hinc quoque illud perspicue ostenditur, tametsi divina gratia in indignos minime **236** influat, nec in malum omnique prorsus harmonia destitutum organum (in malignam enim animam non ingressuram sapientiam recte dictum est[39], atque ita persuasum habeo), tamen ob humanæ habitudinis et naturæ mutabilitatem et inconstantiam, non minoris, ut quidem ipse existimo, negotii est, dignitatem suam concordiamque tueri et conservare, quam a principio ad concordiam recte perduci, ac dignitatem consequi: C quippe cum sæpe gratia ipsa (ut quod omnium malorum nostrorum miserrimum est maximeque mirandum, dicam), fastum nobis et elationem pariat, sicque, a Deo, ad quem non, ut decuit, accessimus, exturbet ac dejiciat, atque ita dum extollimur, corruamus, ut fiat supra modum peccans peccatum, nimirum per id quod bonum est, necem mihi afferens[40].

Γ'. Ταῦτά ἐστιν, ἃ ἐγὼ δεδοικὼς, πικρίας ἐνεπλήσθην καὶ κατηφείας, καί τι τοιοῦτον ἔπαθον, οἷον πρὸς τὰς ἀστραπὰς οἱ παῖδες, ἡδονὴν ἐκπλήξει μιγνύντες ἐκ τοῦ θεάματος· ἠγάπησά τε ὁμοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐφοβήθην· καὶ χρόνου τινὸς ἐδεήθην, εἰς ἐμαυτὸν συστραφεὶς, ἐκνῆψαι (17) καὶ γενέσθαι τῆς ἀσφαλεστέρας μοίρας καὶ κρείττονος, ἵνα, τοῦ λυποῦντος ὑποχωροῦντος, ὥσπερ ζιζανίων ἐν σπέρματι, καὶ τῶν φαύλων λογισμῶν εἰξάντων τοῖς ἀμείνοσι, νικήσῃ καθαρῶς τὸ Πνεῦμα, καί με λαβὸν (18) ἔχῃ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ διακονίαν καὶ λειτουργίαν, πρὸς τὸν καταρτισμὸν (19) τοῦ λαοῦ τούτου, πρὸς ψυχῶν κυβέρ-

III. Hæc sunt, quæ ego metuens, acerbitate ac mœstitia impletus sum, eodemque modo affectus, quo pueri ad fulgetra, ex quorum spectaculo conjunctam cum admiratione ac stupore voluptatem capiunt. Spiritum enim simul et amavi, et extimui: nonnulloque temporis spatio opus habui, ut me ipse colligerem et excitarem, ac meliori tutiorique parti adjungerem; ut, subducente sese mœD rore, non secus ac zizaniis in semine, malisque cogitationibus meliori consilio cedentibus, Spiritus jam plane vinceret, meque ad famulatum suum et ministerium uteretur, ad populi hujus perfectionem,

[37] I Reg. x, 12. [38] I Reg. xvi, 14, sqq. [39] Sap. i, 4. [40] Rom. vii, 13.

(8) *Ἀῤῥωστίαν*, etc. Billius, « animæ morbum adventu suo indicat. »
(9) *Προεφήτευσε*. Or. 2, ἐπροφήτευσε.
(10) *Καὶ τὸ εἰκός*. « Præter spem ac probabilitatem. »
(11) *Οὐχ ὅλον*. Sic tres Colb., Coisl. 1, Or. 1, et Jes. Editi vero, οὐχ ὅλος.
(12) *Κατεπήδετο*. Bill. « fugabatur. » Comb. « excantabatur. »
(13) *Κἂν μὴ τῶν ἀναξίων*, etc. Hic de « gratia sacramentali » loquitur Gregorius, ea nimirum, quæ in Ordinis sacramento nonnisi rite dispositis confertur. Potest etiam intelligi locus iste de « gratia justificante, » quæ in adultis prævias dispositiones requirit.
(14) *Ἅπτηται*. Jes. ἅπτεται.
(15) *Ὧ γε*. Coisl. 1. ὥς γε.
(16) *Κατεβλήθημεν*, etc. Videtur alludere Gregorius ad verba Ps. lxxii, 18, « dejecisti eos dum allevarentur. »
(17) *Ἐκνῆψαι*. « Ut animos reciperem. »
(18) *Λαβόν*. Jes. ed. aliique nonnulli, λαβών.
(19) *Καταρτισμόν*. « Institutionem, » vel, « perfectionem, » ut in Vulgata. Minus propria videtur

ad animarum gubernationem, ad utrumque doctrinæ genus, tam quod in sermone, quam quod in opere vitæque exemplo consistit, per arma justitiæ a dextris et a sinistris [41], ad idoneam pascendi gregis rationem, quæ a mundo abstrahat, ad Deum adducat, exhauriat corpus, spiritum augeat, tenebras effugiat, luce gaudeat, propellat feras, ovile colligat, præcipitia et desertas solitudines caveat, dum ad montes et edita loca greges impellit. De quibus mihi locutus videtur eximius Michæas, cum nos his verbis ex humo ad fastigia nostra pertraheret : Appropinquate montibus æternis. Exsurge et ambula, quoniam hic tibi, hoc est, in rebus abjectis, et quæ deorsum volvuntur, non est requies [42], licet aliter quibusdam videatur.

νησιν, πρὸς διδασκαλίαν τὴν ἐν λόγῳ, καὶ τὴν ἐν ἔργῳ, καὶ ὑποδείγματι, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, πρὸς ποιμαντικὴν εὔθετον, ἀποσπῶσαν κόσμου, Θεῷ προσάγουσαν, δαπανῶσαν σῶμα, πνεύματι προστιθεῖσαν, σκότος φεύγουσαν, φωτὶ χαίρουσαν, θῆρας ἐλαύνουσαν, μάνδραν (20) συνάγουσαν, κρημνοὺς φυλασσομένην καὶ ἐρημίας, ὄρεσι καὶ ὕψεσι (21) προσελαύνουσαν. Περὶ ὧν μοι δοκεῖ καὶ ὁ θαυμασιώτατος Μιχαίας λέγειν, χαμόθεν ἡμᾶς ἀνέλκων (22) ἐπὶ τὰ ἡμέτερα ὕψη· Ἐγγίσατε ὄρεσιν αἰωνίοις. Ἀνάστα καὶ πορεύου, ὅτι οὐκ ἔστι σοι αὕτη ἀνάπαυσις, κἂν δοκῇ τισιν εἶναι τὰ χαμαιπετῆ καὶ κάτω στρεφόμενα.

IV. Hanc regendi gregis artem mihi tradite, 237 amici, jam deinceps mihi pastores et collegæ. Hujus mihi tesseras date, et tu, communis Pater, qui multos pastores in tam longa ætate instruxisti, ac commutasti, et tu philosophiæ meæ explorator, et judex. An vero (benigne, quæso, quod dicam accipe) fieri potest ut, cum in media tempestate jactemur, fluctuumque strepitu undique obtundamur, perite gregem curemus et pascamus? Te, inquam, appello, qui humanior eras inter oves (nisi quid te offendit hæc oratio), cum pascui bruti participes una essemus, quam nunc inter pastores, posteaquam divino beneficio ad spirituale pascuum acciti sumus. En, quod tibi in votis erat, in potestate jam me habes, atque insuperabilem superasti. En præter alia omnia sermonem quoque ipsum, quem tibi cognitum exposcebas, et quem, laudibus alioqui efferens, cessantem tamen, crebris densisque verborum nivibus impetebas.

Δ'. Ταύτην με διδάξατε τὴν ποιμαντικὴν, ὦ φίλοι, λοιπὸν ἐμοὶ ποιμένες καὶ συμποιμένες (23). Ταύτης δότε μοι τὰ συνθήματα, σύ τε ὁ κοινὸς Πατὴρ, καὶ πολλοὺς τῷ χρόνῳ καταρτίσας καὶ παραμείψας (24) ποιμένας, σύ τε ὁ τῆς ἐμῆς φιλοσοφίας βασανιστὴς καὶ κριτής. Ἀλλ' (ὅπως μοι φιλοσόφως δέξῃ τὸν λόγον [25]), ἢ δυνάμεθα, καὶ ἐν μέσῃ ζάλῃ στρεφόμενοι καὶ περιηχούμενοι, ποιμαίνειν ἐπιστημόνως, καὶ ἐκτρέφειν τὸ ποίμνιον; Ὁ φιλανθρωπότερος (26) ἐν προβάτοις (εἰ μή μοι δυσχεραίνῃς [27]), ἡνίκα τῆς ἀλόγου νομῆς (28) μετείχομεν, ἢ ἐν ποιμέσιν, ἡνίκα τῆς πνευματικῆς ἠξιώθημεν. Ἔχεις μὲν, ὅπερ ἐπόθεις, ὑπὸ χεῖρας ἡμᾶς, καὶ νενίκηκας τὸν ἀήττητον· καὶ ἰδοὺ σοι μετὰ καὶ (29) τῶν ἄλλων ὁ λόγος, ὃν εἰδὼς ἐπεζήτεις, καὶ ὃν ἐπαινῶν, ἔβαλλες ἀργοῦντα πολλαῖς τῶν σῶν λόγων καὶ πυκναῖς ταῖς νιφάσιν (30).

V. Verum nonnihil habeo, quod amico objiciam. Quis ex communibus amicis causam meam disceptabit? Aut quis integer erit judex, ut justam sententiam ferat, ac non, quod plerique facere solent, plus gratiæ quam veritati tribuat? Vis crimen proferam; nec propterea orationis tuæ aculeum in me rursus immittes? Fuit quoddam tibi nobiscum arcanum, vir admirande, arcanum vere atque incredi-

Ε'. Ἀλλ' ἔχω τι τῇ φιλίᾳ καὶ μέμψασθαι· τίς δικάσει μοι τῶν κοινῶν φίλων; ἢ τίς ἀδέκαστος ἔσται κριτὴς, ἵνα τὴν δικαίαν ἐνέγκῃ ψῆφον, ἀλλὰ μὴ τὸ τῶν πολλῶν πάθῃ, καὶ λάβῃ (31) ἐν κρίσει πρόσωπον; Εἴπω κελεύεις τὴν μέμψιν, καὶ οὐκ ἐπαφήσεις μοι πάλιν τὸν λόγον; Ἐγένετό τι καὶ σοὶ πρὸς ἡμᾶς ἀπόῤῥητον, ὦ θαυμάσιε, πρᾶγμα ὄντως (32) ἀπόῤῥητόν τε καὶ ἄπιστον, καὶ οὔπω (33) πρότερον περὶ

[41] II Cor. VI, 7. [42] Mich. II, 10.

vox « instaurationem » qua Billius utitur. Non enim instauratur, nisi quod depravatum est. Quis vero dixerit depravatam Nazianzenam plebem, quam Gregorius senior tam longo tempore verbo et exemplo formaverat?

(20) *Μάνδραν*. Reg. hu, μάνδρᾳ.

(21) *Ὄρεσι καὶ ὕψεσι*. Schol. Colb., πρὸς ὄρη πνευματικὰ, τὴν ὀρθῶς ἔχουσαν πίστιν, τὰ νοητὰ πρόβατα συνελαύνουσαν. « Ad spirituales montes, certam scilicet fidem, spirituales oves compellentem. »

(22) *Ἀνέλκων*. Reg. hu, ἕλκων.

(23) *Ποιμένες καὶ συμποιμένες*. Hic, præter Gregorium seniorem et Basilium, qui certe ipsius consecrationi aderant, alios etiam nonnullos consecratores præsules intelligimus. Vide Monit. n. IV.

(24) *Παραμείψας*. Sic Basilius commentatur : Ἢ τῷ πολλῷ χρόνῳ ἀρχιερεῖς ἀποθνήσκοντας ἤμειψε πλείστους ἐν μητροπόλει· « Quia plurimos in metropolitana sede sibi succedentes episcopos viderat, aut suffragio collocarat. »

(25) *Λόγον, ἤ*. Tres Regg. et Or. 2, λόγον, εἰ.

(26) *Φιλανθρωπότερος*. Coisl. 1, φιλανθρωπότατος.

(27) *Δυσχεραίνῃς*. Regg. bm, hu. Or. 2, Jes. δυσχεραίνεις.

(28) *Ἀλόγου νομῆς*. Gregorius « irrationalia pascua » appellat omnes profanas disciplinas; quæ vero Christianæ sunt, « spiritualia » nominat.

(29) *Καί*. Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb. et Or. 2.

(30) *Πυκναῖς ταῖς νιφάσιν*. Metaphora ex Homero, *Il.* Γ, petita. Hac voce utuntur Græci, cum magnam rei alicujus copiam significare volunt.

(31) *Καὶ λάβῃ*, etc. Malim cum Vulgata, « personam in judicio accipiat. »

(32) *Ὄντως*, etc. « Res plane arcana et incredibilis. » Vim illam intelligit, juxta Eliam, qua Sasimensem Ecclesiam suscipere coactus fuit.

(33) *Καὶ οὔπω*. Sic duo Regg., tres Colb., Or. 2, Hervag. etc. Editi. καὶ οὕτω.

ἡμῶν ἀκουσθέν. Οὐκ ἐπείσθημεν, ἀλλ' ἐβιάσθημεν. Ὢ τοῦ θαύματος! Ὡς γέγονε πάντα καινά! Καὶ ὅσον διέστησεν ἡμᾶς! τί βούλει καὶ εἴπω, τὸν θρόνον, ἢ τὸ τῆς χάριτος μέγεθος; Πλὴν ἡγοῦ, καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε, καὶ ποίμαινε ἡμᾶς ποιμαίνοντας. Ὡς ἕτοιμοί γε ἡμεῖς ἕπεσθαι, καὶ ὑπὸ τῆς σῆς ποιμαντικῆς ψυχῆς (34) ἄγεσθαι τῆς ὑψηλῆς καὶ ἐνθέου· εἰρήσεται γὰρ τἀληθές, εἴ τι καὶ παρὰ τὸν νόμον ἐξ ἀγάπης τετολμήκαμεν (35). Δίδαξον (36) τὴν σὴν ἀγάπην περὶ τὰ ποίμνια, τὸ σὸν ἐπιμελές τε ὁμοῦ καὶ σύντονον, τὴν ἐπιστασίαν, τὰς ἀγρυπνίας, τὴν τῶν σῶν σαρκῶν ὑποχώρησιν, ἣν τῷ πνεύματι ὑπεχώρησαν, τὸ τοῦ σοῦ χρώματος ἄνθος τῇ ποίμνῃ κάμνοντος, τὸ ἐν πραΰτητι σύντονον, τὸ ἐν τῷ πρακτικῷ γαληνόν τε καὶ ἥμερον (πρᾶγμα οὐκ ἐν πολλοῖς εὑρισκόμενον, οὐδὲ πολλὰ ἔχον τὰ παραδείγματα), τοὺς ὑπὲρ τῆς ποίμνης πολέμους, τὰς νίκας ἃς ἐν Χριστῷ σὺ νενίκηκας.

Ϛ'. Εἰπὲ τίσι τῶν νομῶν προσακτέον, ἐπὶ ποίας πηγὰς ἰτέον, καὶ τίνας φευκτέον, ἢ νομὰς, ἢ νάματα· τίνας ποιμαντέον τῇ βακτηρίᾳ, τίνας τῇ σύριγγι· πότε ἀκτέον ἐπὶ νομὰς, καὶ πότε ἀνακλητέον (37) ἀπὸ νομῶν· πῶς πολεμητέον τοῖς λύκοις, καὶ πῶς τοῖς ποιμέσιν οὐ πολεμητέον· καὶ μάλιστα ἐν τῷ νῦν καιρῷ, ὅτε ποιμένες ἠφρονεύσαντο, καὶ διέσπειραν τὰ πρόβατα τῆς νομῆς, ἵνα τοῖς ἁγιωτάτοις προφήταις τὰ αὐτὰ συνοδύρωμαι. Πῶς τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύσω, καὶ τὸ πεπτωκὸς ἀναστήσω, καὶ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέψω, καὶ τὸ ἀπολωλὸς ἐπιζητήσω, καὶ φυλάξω τὸ ἰσχυρόν; Πῶς ταῦτα καὶ μάθω, καὶ φυλάξω κατὰ τὸν ὀρθὸν τῆς ποιμαντικῆς λόγον, καὶ τὸν ὑμέτερον (38)· ἀλλὰ μὴ γένωμαι κακὸς ποιμὴν, τὸ γάλα κατεσθίων, καὶ τὰ ἔρια περιβαλλόμενος, καὶ τὰ παχύτερα κατασφάζων (39) ἢ ἀπεμπολῶν, καὶ τὰ ἄλλα παρεὶς τοῖς θηρίοις καὶ τοῖς κρημνοῖς, ποιμαίνων ἐμαυτὸν, οὐ τὰ πρόβατα, ὅπερ ὠνειδίζοντο οἱ πάλαι προεστῶτες τοῦ Ἰσραήλ. Ταῦτα διδάσκοιτέ με, καὶ τούτοις στηρίζοιτε τοῖς λόγοις, καὶ μετὰ τούτων ποιμαίνοιτε καὶ συμποιμαίνοιτε (40) τῶν παραγγελμάτων, καὶ σώζοιτε, ὥσπερ τῇ διδασκαλίᾳ, οὕτω καὶ ταῖς εὐχαῖς, ἐμέ τε καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ποίμνιον, εἰς ἀσφάλειαν ἐμοὶ, εἰς καύχημα ὑμῖν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιφανείας καὶ ἀποκαλύψεως τοῦ μεγάλου Θεοῦ, καὶ ἀρχιποιμένος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ ἡ δόξα Πατρὶ παντοκράτορι σὺν τῷ ἁγίῳ καὶ ζωοποιῷ (41) Πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

bile negotium, nec antehac de nobis unquam fando auditum. Non suasione inducti, sed coacti sumus. O rem miram! Quam nova facta sunt omnia [63]! Et quantum nos disjunxit! thronus, dicam, an gratiæ [64] magnitudo? Sed tamen præi, prospere procede, et regna [65], nosque pastores pasce. Parati quidem nos, ut tua sequamur vestigia, atque pastoralis necnon sublimis et divinæ animæ tuæ nutibus ducamur. Vera enim eloquar, etiamsi præ amore audacius quidpiam præter legem protulerimus. Nos doce tuam erga gregem charitatem, tuam simul et curam et solertiam, sollicitudinem, vigilias, illud obsequium a carne tua spiritui præstitum, illum coloris tui florem, qui pro grege contabescit, illud ingenii acumen lenitate temperatum, illam in rebus gerendis serenitatem et mansuetudinem (quæ res haudquaquam **238** in multis reperitur, rarique est exempli), bella illa pro gregis salute suscepta, victorias illas quas in Christo retulisti.

VI. Dic, quæ pascua petenda, qui fontes adeundi, ac rursum quæ pascua vitanda, qui latices: qui baculo regendi, qui fistula: quo tempore ad pascua ducendus grex, et quo rursum a pascuis revocandus: quo modo bellum lupis inferendum, quo modo non lacessendi pastores; hac præsertim tempestate, qua pastores stulte sese gesserunt, atque oves pascuæ disperserunt [66], ut eadem, quæ sanctissimi prophetæ, iisdem verbis deplorem. Quo modo, quod infirmum est, roborabo, quod lapsum est erigam, quod oberrat in viam reducam, quod periit conquiram, quod integris viribus est conservabo? Quo, inquam, modo hæc addiscam, atque ita, ut recta pastoralis artis vestraque ratio postulat, custodiam; ac non, quod scelerati pastoris est, lac comedam, et lana induar [67], et pinguissima quæque jugulem aut vendam, reliqua autem bestiis et præcipitiis relinquam, me ipsum pascens, non gregem, quemadmodum olim Israelitarum præfectis objiciebatur. Hæc me, quæso, docete, his sermonibus fulcite, his præceptis, et me, et mecum sacrum hunc gregem pascite, atque, ut doctrina, ita precibus etiam servate, mihi quidem ad securitatem, vobis autem ad gloriationem in die adventus ac revelationis magni Dei et principis pastoris nostri Jesu Christi [68], per quem et cum quo gloria Patri omnipotenti, cum sancto et vivifico Spiritu et nunc, et in sæcula sæculorum. Amen.

[63] Isa. XLIII, 19. [64] Hebr. IV, 16. [65] Psal. XLIV, 5. [66] Jer. X, 21. [67] Ezech. XXXIV, 4. [68] Philipp. II, 16; I Cor. I, 8; I Petr. V, 4.

(34) Ψυχῆς. Deest in duobus Regg., tribus Colb., Coisl. 1, et Jes.

(35) *Τετολμήκαμεν*. Tres Regg., Or. 2, et Jes. κατετολμήσαμεν. Elias, « si quid per legem amicitiæ, » etc.

(36) *Δίδαξον*. Reg. a, addit, ἡμᾶς.

(37) *Ἀνακλητέον*. Reg. a. ἀνακτέον.

(38) *Ὑμέτερον*. Combefisius legit, ἡμέτερον, et vertit: « nostraque ratio. » Cum enim Gregorius jam ipse pastor esset, ratio gregis regendi ipsi cum aliis pastoribus communis erat.

(39) *Κατασφάζων*. Reg. hu, et Jes. κατασφάγιων.

(40) *Καὶ συμποιμαίνοιτε*. Deest in Jes. « His præceptis ac documentis pascite, pascendique sociam operam navate, atque, ut doctrina, ita precibus me pariter, et sacrum hunc gregem servate. »

(41) *Ζωοποιῷ*. Regg. a, hu, Coisl. 1, et Or. 1, ἀγαθῷ.

ORATIO X[a].

239 *In seipsum, ad patrem et Basilium magnum, post reditum e fuga.*

I. Nihil senectute fortius, nihil amicitia venerabilius. Ab his ego ad vos ductus sum, vinctus in Christo[49], non catenis ferreis, sed tenacissimis Spiritus vinculis constrictus. Equidem ipse mihi antea invicto quodam animi robore pollere videbar, atque, o stoliditatem! ne his quidem meis amantissimis ac fratribus sermones impertire sustinebam, utpote qui volentibus omnia reliquissem, ut ab omni negotio feriatus, tranquille philosopharer, mecumque ipse et cum Spiritu colloquium haberem. Eliæ Carmelum animo agitabam, et Joannis desertum, et cœlestem eorum, qui hoc philosophiæ genus profitentur, vivendi rationem: atque res præsentes, tempestatis instar, existimabam, ac rupem aliquam, aut præruptum quemdam locum, aut exiguum murum conquirebam, quibus obtegi possem. Aliorum, inquiebam, sint labores et honores, aliorum bella et palmæ: mihi autem hoc sufficiat, ut bella fugiens, atque oculos in meipsum conjiciens, sic vitam, ut potero, instituam, velut tenui rate parvum quoddam pelagus trajiciens, ac per inopem et exiguam vitæ functionem, parvam in altero ævo mansionem mihi comparans. Abjectiorum quidem fortasse hoc consilium, verum tutius sibi prospicientium: nimirum æquo intervallo, et a summo fastigio, et a casu distare.

II. Hæc ipse mecum, quandiu umbras adhuc et insomnia pingere, atque inanibus figmentis animum pascere licebat. Quid autem nunc? Amicitia me subegit, patris canities me subdidit: prudentiæ, inquam, senectus, vitæ limes, portus tutior, atque illius amicitia, qui et apud Deum dives est, et alios ditat. Jam enim iram abjicio (*audiant mansueti et lætentur*[50]): manumque hanc, quæ mihi vim attulit, placido vultu conspicio, ac Spiritu arrideo, mihique commotum pectus sedatur, reditque ratio; atque amicitia, velut flamma quædam, consopita et exstincta, rursus ex parvo igniculo reviviscit et excitatur. Renuerat consolari anima mea, et anxietate afficiebatur in me spiritus meus[51]. Dixi, Nunquam in posterum amicitiæ fidem habebo. Et cur tandem in 240 homine spem meam collocem? cum omnis homo fraudulenter incedat, ac frater omnis proximum suum omni arte supplantet[52], atque omnes ex

ΛΟΓΟΣ Ι'.

A *Εἰς ἑαυτὸν* (42), *καὶ εἰς τὸν πατέρα καὶ Βασίλειον τὸν μέγαν, μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ φυγῆς.*

Α'. Οὐδὲν ἰσχυρότερον γήρως, καὶ οὐδὲν φιλίας αἰδεσιμώτερον. Ὑπὸ τούτων ἤχθην ὑμῖν ἐγὼ δέσμιος ἐν Χριστῷ, δεθεὶς οὐκ ἁλύσεσι σιδηραῖς, ἀλλὰ τοῖς ἀλύτοις δεσμοῖς τοῦ Πνεύματος. Τέως δὲ ᾤμην ἰσχυρὸς εἶναί τις καὶ ἀήττητος, καὶ, ὢ τῆς ἀλογίας! οὐκ ἐδίδουν τοὺς λόγους οὐδὲ τοῖς ἐμοῖς ἐρασταῖς τούτοις καὶ ἀδελφοῖς, ἵν' ἔχω τὴν ἀπραγμοσύνην, καὶ τὸ φιλοσοφεῖν ἐν ἡσυχίᾳ, πάντα παρεὶς τοῖς βουλομένοις, ἐμαυτῷ δὲ (43) προσλαλῶν καὶ τῷ Πνεύματι. Ἠλίου περιενόουν τὸν Κάρμηλον, καὶ Ἰωάννου τὴν ἔρημον, καὶ τῶν οὕτω φιλοσοφούντων τὸ ὑπερκόσμιον· καὶ ζάλην τὰ παρόντα ἐνόμιζον, καὶ πέτραν τινὰ ἐζήB τουν, ἢ κρημνὸν, ἢ τειχίον, ὑφ' οἷς σκεπασθήσομαι. Ἄλλων, ἔλεγον, ἔστωσαν αἱ τιμαὶ καὶ οἱ πόνοι, ἄλλων οἱ πόλεμοι καὶ τὰ νικητήρια· ἐμοὶ δὲ ἀρκείτω φεύγοντι τοὺς πολέμους, εἰς ἐμαυτὸν βλέποντι ζῆν οὕτως, ὅπως ἂν δύνωμαι, καθάπερ ἐπὶ λεπτῆς σχεδίας διαπεραιουμένῳ μικρόν τι πέλαγος· καὶ μικρὰν τὴν ἐκεῖθεν μονὴν, τῷ πενιχρῷ (44) τῆς ἐντεῦθεν πολιτείας κατακτωμένῳ. Ταπεινοτέρων (45) ὁ λογισμὸς ἴσως, ἀλλ' οὖν ἀσφαλεστέρων· ἴσον (46) ἀπέχειν καὶ ὕψους καὶ πτώματος.

C Β'. Ταῦτα ἕως ἐξῆν γράφειν ἔτι σκιὰς καὶ ὀνείρατα, καὶ τοῖς ματαίοις ἀναπλασμοῖς ἑστιᾷν τὴν διάνοιαν· νῦν δὲ τί; Φιλία παρεστήσατό (47) με, καὶ πολιὰ πατρὸς ἐχειρώσατο· γῆρας φρονήσεως, προθεσμία βίου, λιμὴν ἀσφαλέστερος, καὶ φιλία πλουτοῦντος Θεῷ, καὶ πλουτίζοντος. Ἤδη γὰρ ἀποπέμπομαι τὴν ὀργήν (*ἀκουσάτωσαν πραεῖς, καὶ εὐφρανθήτωσαν*)· καὶ πρὸς τὴν χεῖρα ἥμερον βλέπω τὴν τυραννήσασαν, καὶ προσγελῶ τῷ Πνεύματι, καὶ ἡ καρδία καθίσταταί μοι, καὶ ὁ λογισμὸς ἐπανέρχεται, καὶ ἡ φιλία, καθάπερ τις φλὸξ, κατασβεσθεῖσα καὶ ἀπομαρανθεῖσα, πάλιν ἐκ μικροῦ σπινθῆρος ἀναζῇ καὶ ἀνάπτεται. Ἀπηνήνατο παρακληθῆναι ἡ ψυχή μου, καὶ ἠκηδίασεν ἐπ' ἐμὲ τὸ πνεῦμά (48) μου. Εἶπα· Οὐ μὴ προσθῶ ἔτι πιστεῦσαι φιλίᾳ. Καὶ ἵνα D τί μοι ἐλπίζειν ἐπ' ἄνθρωπον; ὅτι πᾶς ἄνθρωπος δολίως πορεύεται, καὶ πᾶς ἀδελφὸς πτέρνῃ πτερνιεῖ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ πάντες ἦμεν (49) τοῦ αὐτοῦ

[49] Ephes. IV, 5. [50] Psal. XXXIII, 3. [51] Psal. LXXVI, 3. [52] Jer. IX, 4.

[a] Alias 5, quæ autem 10 erat, nunc 7. — Habita medio circiter anno 372.

(42) *Εἰς ἑαυτόν*. In Jes. cod. sic titulus: Εἰς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ, καὶ εἰς τὸν Βασίλειον μέγαν, ἡνίκα ἔμελλον χειροτονεῖν αὐτὸν ἐπίσκοπον· « Ad patrem suum, et ad Basilium magnum, cum episcopum eum essent consecraturi. »

(43) *Ἐμαυτῷ δέ*. Sic Regg. bm, hu, et Or. 2, Deest δέ in Par. ed.

(44) *Τῷ πενιχρῷ*, etc. Combef. « vitæ hic paupere cultu ac disciplinæ. »

(45) *Ταπεινοτέρων*. Duo Regg. ταπεινότερον.

(46) *Ἴσον*. Reg. hu, ὅσον.

(47) *Παρεστήσατο*. Basil. τοῦτ' ἔστιν, ᾐχμαλώτευσε, id est, « in captivitatem abduxit. »

(48) *Τὸ πνεῦμα*. Sic duo Regg. et Jes. Deest τό in ed.

(49) *Ἦμεν*, etc. Coisl. 1, ἐσμὲν τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ καὶ κράματος, « sumus ex eodem luto et massa concreti. »

χοὸς καὶ φυράματος, καὶ τοῦ αὐτοῦ ξύλου τῆς κακίας γεγεύμεθα (50)· σκηνὴν δὲ ἄλλος ἄλλην εὐπρεπεστέραν προβέβληται; καὶ τί μοι τῆς φιλίας ἐκείνης ὄφελος, ἔλεγον, τῆς ζηλωτῆς (51) καὶ περιβοήτου, ἀρξαμένης ἀπὸ κόσμου, καὶ προελθούσης εἰς πνεῦμα; Τί δαὶ (52) τῆς μιᾶς στέγης τε καὶ τραπέζης; ἢ τί τῶν κοινῶν παιδευτῶν τε καὶ παιδευμάτων; τί δαὶ τῆς ὑπὲρ ἀδελφοὺς ἀνακράσεως, ἢ τῆς γνησίας συμπνοίας ὕστερον, εἰ μηδὲ τοσοῦτον ὑπῆρξέ μοι κάτω μένειν ἐν καιρῷ δυναστείας καὶ ὕψους, ὁπότε τὸ (53) ἐναντίον τοῖς πολλοῖς σπουδάζεται καὶ ἐπιτυγχάνεται, τὸ παραδυναστεύειν λέγω, καὶ τῆς τῶν φίλων μετέχειν εὐημερίας (54);

Γ'. Τί μοι πάντα λέγειν τὰ τῆς λύπης καὶ τῆς ἀκηδίας, ἣν ζόφον ἐγὼ καλῶ, τοῦ νοῦ εὑρήματα (55); Καὶ γὰρ ταῦτα, καὶ τούτων ἦν ἀτοπώτερα· κατηγορήσω γὰρ αὐτὸς ἐγὼ τῆς ἐμῆς εἴτε ἀπονοίας εἴτε ἀνοίας. Ἀλλὰ νῦν μεταλαμβάνω καὶ μεθαρμόζομαι ὡς πολὺ τούτων καὶ ἀληθέστερα, καὶ ἡμῖν πρεπωδέστερα. Καὶ ἵνα εἰδῇς (56) τὸ γνήσιον τῆς ἡμετέρας μεταβολῆς, ὦ θαυμάσιε, οὐ λύεις μόνον τὴν σιωπὴν ἣν ἐμέμφου, καὶ ἧς πολλὰ κατεβόησας, ἀλλὰ καὶ συνηγόρους ἔχεις τοὺς λόγους. Τοῦτο μὲν ἤδη τῆς ἡμετέρας φιλίας καθαρῶς, καὶ τοῦ ἐν ἡμῖν Πνεύματος. Ἀλλὰ τίς ἡ συνηγορία; καὶ εἴ τι ἁμαρτάνω (57), αὐτὸς ἐπανόρθου, ὥσπερ καὶ τἄλλα εἴωθας. Οὐκ ἤνεγκας τὸ πνεῦμα τῆς φιλίας ποιῆσαι δεύτερον· [ἐπεὶ] τῶν μὲν ἄλλων ἴσως ἡμεῖς, ἡμῶν δὲ τὸ Πνεῦμά σοι (58) πολλῷ τιμιώτερον. Οὐκ ἤνεγκας ἐν τῇ γῇ κατακεκρύφθαι καὶ κατωρύχθαι (59) τὸ τάλαντον· οὐκ ἤνεγκας ἐπὶ πολὺ τὸν λύχνον τῷ μοδίῳ περικαλύπτεσθαι, ὅτι δὴ τοῦτο τὸ ἐμὸν φῶς, καὶ τὴν ἐμὴν ἐργασίαν ὑπολαμβάνεις. Ἐζήτησας τῷ Παύλῳ σοι προστεθῆναι καὶ τὸν Βαρνάβαν· ἐζήτησας Σιλουανῷ καὶ Τιμοθέῳ προσγενέσθαι καὶ Τίτον (60), ἵνα σοι τρέχῃ τὸ χάρισμα διὰ τῶν γνησίως ὑπὲρ σοῦ μεριμνώντων, καὶ κύκλῳ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πληρώσῃς τὸ Εὐαγγέλιον.

Δ'. Διὰ τοῦτο εἰς μέσον ἄγεις, καὶ ὑποχωροῦντος λαμβάνῃ (61), καὶ παρὰ σεαυτὸν καθίζεις· τοῦτο τὸ ἐμὸν ἀδίκημα, φαίης ἄν, καὶ κοινωνὸν ποιῇ τῶν φροντίδων καὶ τῶν στεφάνων. Διὰ τοῦτο χρί[εις ἀρ]χιερέα (62), καὶ περιβάλλεις τὸν ποδήρη, καὶ π[ερι]τίθης (63) τὴν κίδαριν, καὶ προσάγεις τῷ θυσιαστ[η]ρίῳ τῆς πνευματικῆς ὁλοκαυτώσεως, καὶ θύεις τὸν

eadem terra et massa coagmentati simus, eamdemque vitii arborem gustaverimus: utcunque alius alio speciosiorem larvam præferat? Quid vero, dicebam, mihi fructu attulerit præclara illa et celebris amicitia, quæ a mundo exorsa, ad spiritum progressa est? Quid idem tectum, eamdem mensam habuisse? Quid eosdem præceptores, easdem artes et disciplinas? Quid denique illa nostra fraternum amorem superans temperatio, aut hæc etiam, quæ postea secuta est, sincera animorum consensio, si ne hoc quidem mihi licuit, ut imperii sublimitatisque tempore humili loco manerem; cum præsertim in contrarium multi incumbant, votique sui compotes fiant, hoc est, ut proximam potestatem habeant atque in amicorum felicitatis partem veniant?

III. Quid cuncta ea referre attinet, quæ mœror animique consternatio, quam ego mentis tenebras appello, excogitabat? Hæc enim erant, atque etiam his absurdiora: meam enim ipsemet accusabo, sive contumaciam eam dicere oportet, sive dementiam. Nunc vero orationem retexo, ac reconcinno, eaque dicam, quæ et his multo veriora sunt, et nobis digniora. Atque ut intelligas, vir præclare, quam sincera sit hæc nostra mutatio; non id duntaxat consecutus es, ut silentium nostrum solveres, cujus nomine magnis me clamoribus exagitabas: verum sermones quoque ipsos defensores habes. Id quod amicitiæ nostræ. Spiritusque in nobis habitantis, certissimum est argumentum. Cujusmodi autem est hoc patrocinium? Ac si forte erravero, erratum hoc, ut cætera soles, corrige. Spiritum amicitiæ posthabere minime sustinuisti: quandoquidem ut nos pluris fortasse, quam alios omnes ducis, ita rursus Spiritum nobis longe anteponis. Non passus es talentum in terra defossum atque obrutum latere [53]. Non passus es lucernam modio diutius obduci [54]: hoc enim lumen meum meamque negotiationem esse existimas. Id studuisti, ut tibi Paulo Barnabas adjungeretur [55]. Id studuisti, ut Silvano et Timotheo tertius accederet Titus, nimirum ut eorum opera, qui tua causa sollicitudinem non fictam suscipiunt, divina gratia longius latiusque a te 241 propagetur: atque ab Hierosolymis ad Illyricum usque per circuitum Evangelium impleas [56].

IV. Idcirco me in medium producis, et suffugienti manum injicis, ac juxta te collocas: hæc videlicet est illa tibi a me irrogata injuria, inquies, atque curarum simul et coronarum socium asciscis. Idcirco me pontificem ungis, ac podere cingis, capitique cidarim imponis [57], atque holocausti spiritualis altari admoves, et initiationis vitulum mactas,

[53] Matth. xxv, 18. [54] Luc. xi, 33. [55] Gal. ii, 1. [56] Rom. xv, 19. [57] Exod. xxix, 1 seqq.

(50) *Γεγεύμεθα*. Jes. γεγεύσμεθα.
(51) *Τῆς ζηλωτῆς*. « Invidenda. »
(52) *Τί δαί*. Reg. bm, Jes. Τί δέ.
(53) *Ὁπότε τό*. Sic tres Regg. et Jes. Coisl. 1, ὁπότε ὅ. In ed. deest τό.
(54) *Εὐημερίας*. Sic tres Regg. sublato τῆς.
(55) *Εὑρήματα*. Reg. hu, εὑρέματα.
(56) *Ἵνα εἰδῇς*. Ita Jes. In ed. ἵν' εἰδῇς.
(57) *Καὶ εἴ τι ἁμαρτάνω*. Reg. hu, καὶ ἤ τι. Jes. διαμαρτάνω.
(58) *Σοι*. Reg. hu, σου.
(59) *Κατωρύχθαι*. Reg. hu. et Jes. κατορωρύχθαι.
(60) *Τῷ Παύλῳ... Βαρνάβαν... Σιλουανῷ... Τιμοθέῳ... Τίτον*. Gregorius hic, juxta Eliam per « Paulum » intelligit Basilium magnum, per « Barnabam et Titum, » se ipsum, per « Silvanum, » Gregorium Nysseaum, et per « Timotheum, » Petrum, ambo Basilii fratres.
(61) *Λαμβάνῃ*. Coisl. 1. λαμβάνεις.
(62) *Ἀρχιερέα*. Sic duo Regg. sublato τόν.
(63) *Περιτίθης*. Reg. bm. περιτιθεῖς.

manusque spiritui consecras, et Sancta sanctorum spectatum introducis, verique illius tabernaculi, quod non homo, sed Dominus fixit [58], ministrum efficis: dignumne vero, et vobis qui ungitis, et eo, propter quem peragitur, et in quem tendit hæc unctio, perspectum hoc habet Pater veri illius ac genuini Christi, quem exsultationis oleo præ consortibus suis [59] perfudit, cum humanitatem divinitate unxit, ut faceret utraque unum [60]: perspectum etiam Deus ipse ac Dominus noster Jesus Christus, per quem reconciliationem obtinuimus, Spiritusque sanctus, qui nos huic muneri præfecit, in quo et stamus, et gloriamur, ob spem gloriæ Domini nostri Jesu Christi, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

μόσχον τῆς τελειώσεως, καὶ τελειοῖς τὰς χεῖρας τῷ Πνεύματι, καὶ εἰσάγεις εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ἐποπτεύσοντα, καὶ ποιεῖς λειτουργὸν τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος καὶ, (64) οὐκ ἄνθρωπος. Εἰ δὲ καὶ ἄξιον ὑμῶν τε τῶν χριόντων, καὶ ὑπὲρ οὗ, καὶ εἰς ὃν ἡ χρίσις (65), οἶδε τοῦτο ὁ Πατὴρ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ ὄντως Χριστοῦ, ὃν ἔχρισεν ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους αὐτοῦ, χρίσας τὴν ἀνθρωπότητα τῇ θεότητι, ὥστε ποιῆσαι τὰ ἀμφότερα ἕν· καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Κύριος (66) ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὴν καταλλαγὴν ἐσχήκαμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἔθετο ἡμᾶς εἰς τὴν διακονίαν ταύτην, ἐν ᾗ καὶ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι (67) τῆς δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[58] Hebr. VIII, 2. [59] Psal. XLIV, 8. [60] Eph. II, 14.

(64) Ὁ Κύριος καί. Sic Reg. bm. Deest καί in Par. ed.
(65) Ἡ χρίσις. Sic Regg. bm, et hu. Deest ἡ in Par. ed.
(66) Ὁ Θεὸς καὶ Κύριος. Sic duo Reg. Deest καί in Par. ed.
(67) Ἐπ' ἐλπίδι. Sic tres Regg. et Jes. Deest ἐπ' in Par. ed.

ORATIO XI [a].

Ejusdem, ad Gregorium Nyssenum, Basilii magni fratrem qui post illius consecrationem advenerat.

1. *Amico fideli nulla est comparatio, nec ulla est digna ponderatio contra bonitatem illius. Amicus fidelis, protectio fortis* [61], et munitum palatium. Amicus fidelis, vivus thesaurus. Amicus fidelis, super aurum et lapidem pretiosum multum [62]. Amicus fidelis, hortus conclusus, fons signatus [63], qui opportune aperiuntur et communicantur. Amicus fidelis, solatii portus. Quod si prudentia etiam et judicio excellat, quanti hoc faciendum? Quod si præterea summa doctrina instructus sit, et quidem omnis generis **242** doctrina, hoc est tam nostra, quam ea quæ quondam nostra erat, quanto tandem istud luculentius? Quod si ad has quoque dotes id accedat, ut lucis sit filius [64], aut homo Dei [65], aut ad Deum propius accedens [66], aut vir desideriorum [67] bonorum, aut quibusdam id genus nominibus dignus, quibus homines divinos et excelsos ac supernæ partis exornat Scriptura, id vero Dei jam donum est, meritumque nostrum prorsus excedit. Quod si insuper ab amico ad nos veniat, eoque, nec virtute, nec amore erga nos, inferiori, hoc utique adhuc gratius atque jucundius, unguentoque illo, sacerdotis barbam et vestimenti oram [68] decorante, fragrantius.

ΛΟΓΟΣ ΙΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ (68), εἰς Γρηγόριον Νύσσης, τὸν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀδελφὸν, ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν.

Α'. *Φίλου πιστοῦ οὐκ ἔστιν (69) ἀντάλλαγμα τῶν ὄντων οὐδὲν, οὐδέ τις σταθμὸς τῆς καλλονῆς (70) αὐτοῦ. Φίλος πιστὸς σκέπη κραταιὰ*, καὶ ὠχυρωμένον βασίλειον. Φίλος πιστὸς θησαυρὸς ἔμψυχος (71). Φίλος πιστὸς ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολύν. Φίλος πιστὸς κῆπος κεκλεισμένος, πηγὴ ἐσφραγισμένη, κατὰ καιρὸν ἀνοιγόμενά τε καὶ μεταλαμβανόμενα. Φίλος πιστὸς λιμὴν ἀναψύξεως (72). Ἂν δὲ καὶ συνέσει διαφέρῃ, πηλίκον; Εἰ δὲ καὶ παιδείαν ἄκρος, καὶ παιδείαν παντοίαν, τήν τε ἡμετέραν λέγω καὶ τὴν ποτε ἡμετέραν, ὅσῳ λαμπρότερον; Εἰ δὲ καὶ υἱὸς φωτὸς, ἢ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐγγίζων Θεῷ, ἢ ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν (73) τῶν κρειττόνων, ἤ τι τῶν τοιούτων ὀνομάζεσθαι ἄξιος, οἷς (74) ἡ Γραφὴ τιμᾷ τοὺς ἐνθέους, καὶ ὑψηλοὺς, καὶ τῆς ἄνω μερίδος, τοῦτο μὲν ἤδη δῶρον Θεοῦ, καὶ φανερῶς ὑπὲρ τὴν ἀξίαν τὴν ἡμετέραν. Εἰ δὲ καὶ παρὰ φίλου πρὸς ἡμᾶς ἥκων, καὶ τούτου τήν τε ἀρετὴν ὁμοτίμου, καὶ τὴν φιλίαν τὴν ἡμετέραν, ἔτι τερπνότερόν τε καὶ χαριέστερον, καὶ μύρου τοῦ κοσμοῦντος πώγωνά τε ἱερέως καὶ ὤαν ἐνδύματος εὐωδέστερον.

[61] Eccli. VI, 14 15. [62] Psal. XVIII, 11. [63] Cant. IV, 12. [64] Joan. XII 36; Eph. V, 8. [65] IV Reg. I, 9; I Tim. VI, 2. [66] Ezech. XLIII, 19. [67] Dan. IX, 23. [68] Psal. CXXXII, 2.

[a] Alias 6, quæ autem 11 erat, nunc 8. — Habita medio circiter anno 372.

(68) Τοῦ αὐτοῦ. Sic Reg. bm. In tribus aliis Regg. hunc legimus titulum: Εἰς Γρηγόριον ἀδελφὸν Βασιλείου ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν, « Ad Gregorium Basilii fratrem, » etc.

(69) Οὐκ ἔστιν etc. « Nulla rerum digna est commutatio, nec ulla ponderatio probitatem illius æquaverit. »

(70) Καλλονῆς. Bass. καλονῆς.

(71) Φίλος πιστὸς θησαυρὸς ἔμψυχος. Hæc desunt in duobus Regg.

(72) Ἀναψύξεως. « Refrigerationis. »

(73) Ἐπιθυμιῶν. Sic quatuor Regg., et duodecim Colb. Ed. ἐπιθυμῶν.

(74) Οἷς. Sic tres Regg. Par. ed. οὓς.

Β'. Ἆρ' οὖν ἱκανὰ ταῦτα, καὶ μετρίως (75) ὑμῖν τὸν ἄνδρα ὁ λόγος ἔγραψεν; Ἢ δεῖ, καθάπερ τοὺς ἐπιμελεῖς τῶν ζωγράφων, πολλάκις ἐπιβάλλειν τὰ χρώματα, ἵνα τελεωτέραν ὑμῖν (76) τὴν τοῦ λόγου γραφὴν παραστήσωμεν; Καὶ δὴ γράψομεν (77) ὑμῖν τελεώτερόν τε καὶ σαφέστερον. Τίς νομοθετῶν ἐπιφανέστατος; Μωϋσῆς. Τίς ἱερέων ἁγιώτατος; Ἀαρών· οὐχ ἧττον ἀδελφοὶ τὴν εὐσέβειαν ἢ τὰ σώματα· μᾶλλον δὲ ὁ μὲν Θεὸς Φαραὼ, καὶ τοῦ Ἰσραὴλ προστάτης (78) καὶ νομοθέτης, καὶ τῆς νεφέλης εἴσω χωρῶν, καὶ θείων μυστηρίων ἐπόπτης τε καὶ μυσταγωγὸς (79), καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς τεχνίτης, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος· ἱερεῖς δὲ ὁμοίως ἀμφότεροι. Μωσῆς γὰρ, φησὶ, καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς (80) ἱερεῦσιν αὐτοῦ· ὁ μὲν ἄρχων ἀρχόντων, καὶ ἱερεὺς ἱερέων, χρώμενος μὲν ὅσα γλώσσῃ τῷ Ἀαρὼν, αὐτὸς δὲ τὰ πρὸς Θεὸν ἐκείνῳ γινόμενος· ὁ δὲ μετ' ἐκεῖνον μὲν εὐθὺς, πολὺ δὲ πρὸ τῶν ἄλλων ἀξίᾳ τε καὶ τῇ πρὸς Θεὸν ἐγγύτητι. Ἀμφότεροι βασανίζοντες Αἴγυπτον, θάλασσαν τέμνοντες, τὸν Ἰσραὴλ διεξάγοντες, τοὺς ἐχθροὺς βαπτίζοντες, ἄρτον ἄνωθεν ἕλκοντες, ὕδωρ ἄπιστον ἐν ἐρήμῳ, τὸ μὲν ἐκδιδόντες, τὸ δὲ γλυκαίνοντες· ἀμφότεροι καταπολεμοῦντες (81) τὸν Ἀμαλὴκ ἐκτάσει χειρῶν ἁγίᾳ, καὶ τύπῳ μυστηρίου μείζονος· ἀμφότεροι πρὸς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, καὶ ὁδηγοῦντες καὶ σπεύδοντες. Μή τι γνωριμώτερον (82) τῆς εἰκόνος; Οὐ σαφῶς ὑμῖν τὸν ὁμώνυμον (83) ἐμοὶ καὶ ὁμόψυχον (84) ὁ ζωγράφος λόγος ἀνετυπώσατο·

II. An vero hæc sufficiunt, atque abunde vobis hunc virum oratio depinxit? An nobis potius sedulos ac diligentes pictores imitari convenit, sæpiusque colores inducere, quo perfectiorem vobis sermonis picturam ob oculos ponamus? Et vero clarius exactiusque vobis hominem describemus. Quis legislatorum illustrissimus? Moyses. Quis sacerdotum sanctissimus? Aaron: non minus pietate, quam corporibus fratres; vel potius, ille quidem Pharaonis Deus [69], et Israelitarum antistes et legislator, et nubem ingrediens, et divinorum mysteriorum spectator et præsul, et tabernaculi illius veri fabricator, quod a Deo, non ab homine constructum est [70]: ambo autem æque sacerdotes. Moses enim, ait ille, et Aaron, inter sacerdotes ejus [71]. Ille principum princeps, et sacerdotum sacerdos, Aarone pro lingua utens, ipsique vicissim in iis rebus operam navans, quæ ad Deum pertinebant [72]: hic illi statim secundus, alios autem dignitate et propinquitate ad Deum longe antecedens. Ambo Ægyptum vexantes, mare scindentes, Israelem trajicientes, hostes demergentes, panem superne trahentes, aquam hominum fidem superantem in deserto partim profundentes, partim edulcantes: ambo per sanctam manuum extensionem [73], sublimiorisque mysterii figuram, Amalecitas opprimentes: ambo ad promissam terram duces viæ se præbentes, ac properantes. Ecquid hac imagine notius apertiusque cogitari potest? Nonne perspicue cognominem meum parique animo præditum, pictrix oratio effinxit?

Γ'. Τούτων ὁ μὲν ἔχρισεν ἡμᾶς, καὶ κρυπτομένους εἰς μέσον ἤγαγεν· οὐκ οἶδ' ὅ τι παθὼν, ἢ πῶς κινηθεὶς ἀναξίως τοῦ ἐν αὐτῷ πνεύματος· καὶ γὰρ εἰ τραχύτερος ὁ λόγος, ὅμως (85) εἰρήσεται· πάντα οἴσει φιλία καὶ πάσχουσα καὶ ἀκούουσα. Ὁ δὲ παρακαλέσων ἥκει, καὶ συμβιβάσων, καὶ προσημερώσων (86) τῷ Πνεύματι. Μέγα μὲν, ὅτι καὶ νῦν, ἐμοί (πῶς δὲ οὐ μέγιστον; ὅς γε παντὸς ὑμᾶς τοῦ βίου προεστησάμην)· μέμφομαι δὲ, ὅτι τῆς χρείας ὕστερος (87). Πῶς μετὰ τὴν ἧτταν καὶ καταδρομὴν ἡ συμμαχία, ὦ φίλων ἄριστε καὶ συμμάχων; καὶ μετὰ τὴν ζάλην ὁ κυβερνήτης, καὶ μετὰ τὴν οὐλὴν τὸ φάρμακον; Πότερον ὡς φιλάδελφος ᾐσχύνθης τὴν τυραννίδα; Ἢ καὶ αὐτὸς ὡς δυνάστης ἐδυσχέρανας τὴν ἀπείθειαν; Ποτέρῳ τῶν ἀδελφῶν ἐγκαλεῖς, καὶ πότερον ἀφεὶς (88) τῆς μέμψεως; Φθέγξομαί τι (89) πρὸς σέ·

III. Horum alter nos unxit, ac latentes **243** in medium produxit: quod, quid ei acciderit, ut faceret, aut quid eum ad hanc rem impulerit, haud scio, certe, non ut dignum erat eo spiritu, qui in ipso est; dicam enim, etsi asperior hic sermo sit; omnia feret amicitia, tum perpetiens, tum audiens. Alter hanc causam huc veniendi habuit, ut nos consoletur, ac confirmet, Spirituque mansuefaciat. Quem quidem etsi nunc quoque venisse, plurimi duco (nec mirum, cum vos vitæ meæ omni semper proposuerim): hoc tamen molestum est, quod serius quam res postularet, accesserit. Quonam modo post cladem et hostilem impetum, suppetiæ, amicorum et commilitonum præstantissime? Quonam modo post tempestatem, gubernator, post cicatricem, medicina? Utrum te, ut fratris amantem, vis

[69] Exod. VII, 1. [70] Hebr. VIII, 2. [71] Psal. XCVIII, 6. [72] Exod. IV, 16. [73] Exod. XVII, 12.

(75) *Μετρίως.* « Mediocriter, parcius. »
(76) *Ὑμῖν.* Reg. bm, ἡμῖν.
(77) *Γράψομεν.* Duo Regg. γράψωμεν.
(78) *Προστάτης.* Or. 2, παραστάτης.
(79) *Ἐπόπτης τε καὶ μυσταγωγός.* Combef. « Mysteriorum inspector et initiator. »
(80) *Ἐν τοῖς.* Sic Regg. quatuor et Pass. In ed. Par. deest ἐν.
(81) *Καταπολεμοῦντες.* « Expugnantes, debellantes. »
(82) *Γνωριμώτερον.* Pass. addit ὑμῖν.
(83) *Τὸν ὁμώνυμον.* Gregorium Nyssenum hic intelligit.
(84) *Καὶ ὁμόψυχον.* Coisl. 2, ὁμόζυγον, « et hunc animo mihi conjunctissimum, unanimum. » Crediderim hac voce significari Basilium magnum, ob superiora istius n. verba, « non minus pietate quam corporibus fratres. »
(85) *Ὅμως.* Combef. legit, ἀλλ' ὅμως.
(86) *Καὶ προσημερώσων.* Sic restituimus auctoritate trium Regg. codd., Coisl. 1, et 2, Or. 2, Jes. et Par. Agnoscit et vertit ipse Billius.
(87) *Ὕστερος.* Regg. d, ph, et quinque Colb. ὕστερον.
(88) *Ἀφεὶς.* Tres Regg. ἀφῇς.
(89) *Φθέγξομαί τι.* Ita tres Regii, plures Colb., Coisl. uterque et Or. 2. Deest τι in ed.

nobis illatæ puduit? An ipse quoque, ut imperium A gerens, inobedientiam nostram et contumaciam iniquo animo tulisti? Utrum tandem fratrum accusas, utrum culpa liberas? Atque, ut Jobi verbis ad te utar, nimirum ipse quoque dolore affectus, et ad amicum loquens, etsi non talem, nec ob easdem calamitates: Utri adhæres? Aut cui opem afferre paras? An non ei, qui viribus pollet? An non ei, qui sapientia et doctrina abundat [74]? Hoc enim permultis ætatis nostræ judicibus usu venire conspicio, qui magnis et excelsis viris gravissima quæque facilius condonarint, quam humilibus et abjectis quidquam vel levissimi momenti. Sed hoc quidem ipse videris. Neque enim mihi de te, quem virtutum omnium normam atque exemplar esse statuo, quidquam, quod ab honesto alienum sit, pronun- B tiare fas est. Ac præterea, ne præpropere judicem, Scripturæ lege mihi interdictum est [75]. Ego vero pro amicitiæ jure, et tibi, et quibusvis aliis, sive inobedientiæ meæ, ut nonnulli fortasse dixerint, sive, ut mihi persuadeo, prudentiæ et cautionis rationem reddere paratus sum, ut intelligas te amicum habere, qui non omnino præpostere et inscite agat; sed qui possit quædam acutius, quam plerique, perspicere, ac in iis quidem rebus, in quibus fiducia niti convenit, fidentem animum gerat, timeat vero ubi est timor, et ea præsertim, quæ non timere cordati viri summopere reformidant.

A τῶν τοῦ Ἰὼβ ῥημάτων, καὶ αὐτὸς ἀλγῶν, καὶ πρὸς (90) φίλον, εἰ καὶ μὴ τοιοῦτον, μηδὲ ἐφ' ὁμοίοις τοῖς πάθεσιν. Ποτέρῳ πρόσκεισαι; Ἢ τίνι μέλλεις βοηθεῖν; Ἆρ' οὐχ ᾧ πολλὴ ἰσχύς (91); Οὐχ ᾧ πολλὴ σοφία καὶ ἐπιστήμη; Τοῦτο γὰρ ὁρῶ πολλοὺς τῶν νῦν κριτῶν πάσχοντας, οἳ ῥᾷον ἂν τοῖς ὑψηλοῖς τὰ μέγιστα συγχωρήσαιεν ἢ τοῖς ταπεινοῖς τὰ ἐλάχιστα. Τοῦτο μὲν οὖν αὐτὸς ἂν εἰδείης· οὐ γάρ ἐμοί τι θέμις περὶ σοῦ τῶν οὐ καλῶν ἀποφαίνεσθαι, ὅς σε καλοῦ παντὸς ὅρον καὶ κανόνα τίθεμαι· καὶ ἅμα μὴ ταχὺς εἶναι (92) εἰς κρίσιν, ὑπὸ τῆς Γραφῆς (93) νενουτέθημαι (94). Ἐγὼ δὲ τὸν λόγον ὑποσχεῖν ἕτοιμος, καί σοι, καὶ παντὶ τῷ βουλομένῳ (95) διὰ φιλίαν, τῆς ἐμῆς, εἴτε ἀπειθείας, ὡς ἄν τινες ὀνομάσαιεν, εἴτε προμηθείας, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, καὶ ἀσφαλείας, ὡς ἂν εἰδείης μὴ B πάντη (96) ἀτόπῳ φίλῳ χρώμενος καὶ ἀμαθεῖ· ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ συνορᾷν δυναμένῳ τῶν πολλῶν ἄμεινον, καὶ θαῤῥοῦντι μὲν ἃ θαῤῥεῖν ἄξιον, φοβουμένῳ δὲ οὗ ἔστι φόβος, καὶ ἃ μηδὲ φοβεῖσθαι τοῖς νοῦν ἔχουσι φοβερώτερον.

IV. Quidnam igitur placet, et quidnam potius expedit? An ut vobis facti mei rationes reddam, jubetis, nec tempus hoc (est autem festivi cœtus, non forensis disceptationis), tanquam parum idoneum, **244** repudiatis? An potius, ut hanc C causam in tempus aliud conciliumque rejiciamus? Longiorem enim orationem ea res postulat, quam præsentis temporis ratio patiatur. Quid igitur hoc festo atque hac hominum frequentia dignum proferemus, ne vos inedia laborantes dimittamus, cum præsertim convivatoris munere fungamur? Purificemus nosmetipsos martyribus, fratres, vel ei potius, cui ipsi quoque cruoris ac veritatis confessione purificati et expiati sunt. Mundemur ab omni inquinamento carnis et spiritus [76]. Lavemur, mundi efficiamur [77], exhibeamus nos etiam corpora nostra et animas, hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabilem nostram precationem [78]. Neque enim purus tanto in pretio quidquam habet, D quam puritatem, aut purgationem. Certemus propter athletas; vincamus propter victores; testimonium

Δ'. Τί οὖν δοκεῖ, καὶ τί βέλτιον; Νῦν ὑπόσχωμεν τὰς εὐθύνας ὑμῖν, τοῦτο κελεύετε, καὶ οὐκ ἀποδοκιμάζετε τὸν καιρόν; (Ὃ δέ ἐστι πανήγυρις, ἀλλ' οὐ δικαστήριον.) Ἢ τοῦτο μὲν εἰς ἄλλον καιρὸν καὶ σύλ C λογον ἀποθώμεθα; Καὶ γάρ ἐστι μακρότερος (97), ἢ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ὁ λόγος. Ἡμεῖς δὲ τί φθεγξόμεθα πρὸς ὑμᾶς τῆς πανηγύρεως ἄξιον, ἵνα μὴ νήστεις ὑμᾶς ἀπολύσωμεν αὐτοὶ, καὶ ταῦτα ὄντες οἱ ἑστιάτορες; Ἁγνίσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ἀδελφοὶ, τοῖς μάρτυσι· μᾶλλον δὲ, ᾧ κἀκεῖνοι δι' αἵματος καὶ τῆς ἀληθείας ἡγνίσθησαν. Ἐλευθερωθῶμεν (98) παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· νιψώμεθα, καθαροὶ γενώμεθα· παραστήσωμεν καὶ αὐτοὶ τὰ σώματα ἡμῶν καὶ τὰς ψυχὰς, θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν (99) ταύτην ἡμῶν καὶ ἔντευξιν. Οὐδὲν γὰρ οὕτω τῷ καθαρῷ (1) τίμιον, ὡς καθαρότης ἢ κάθαρσις. Ἀθλήσωμεν διὰ τοὺς ἀθλητάς (2)· νικήσωμεν διὰ τοὺς νικητάς· μαρτυρήσωμεν D τῇ ἀληθείᾳ διὰ τοὺς μάρτυρας. Τοῦτο τοῖς ἄθλοις αὐτῶν χαρισώμεθα, τὸ καὶ αὐτοὶ στεφανῖται γενέσθαι, καὶ τῆς αὐτῆς κληρονόμοι δόξης, τῆς τε παρ'

[74] Job xxvi, 2 seqq. [75] Matth. vii, 1; I Cor. iv, 5. [76] II Cor. vii, 1. [77] Isa. i, 16. [78] Rom. xii, 1.

(90) *Καὶ πρός*. Sic plerique codd. Deest καί in ed.

(91) *Πολλὴ ἰσχύς*. Reg. c. et Or. 2, πολλὴ ἡ ἰσχύς.

(92) *Μὴ ταχὺς εἶναι*, etc. « Ne sim velox ad judicandum Scriptura admonet. »

(93) *Ὑπὸ τῆς Γραφῆς*. Reg. c, παρὰ τῆς Γραφῆς.

(94) *Νενουτέθημαι*. Or. 2, νενομοτέθημαι.

(95) *Καὶ παντὶ βουλομένῳ*. « Et quibusvis aliis poscentibus. »

(96) *Πάντη*. Regg. c, d, et Coisl. 1, πάντα.

(97) *Μακρότερος*. Sic plures Regg., Coisl. uterque, Pass., Jes., Par. etc. Editi μικρότερος, « breviorem. »

(98) *Ἐλευθερωθῶμεν*. « Immunes nos reddamus. » Gregorius mutavit Apostoli vocem, quam Billius in versione retinuit.

(99) *Λατρείαν*. Malim cum Vulgata: « rationabile obsequium nostrum. » Coisl. 1, ἔντευξιν καὶ λατρείαν. Deest λατρείαν, in tribus Regg. et decem Colb. Observat Nicetas Gregorium vocem, ἔντευξιν, subrogasse voci, λατρείαν, quæ in Epist. ad Rom. c. xii, 1, legitur. Sed utraque vox in Gregorii textu exstat, seu glossema irrepserit, seu Gregorius Apostoli mentem explicare voluerit.

(1) *Τῷ καθαρῷ*. « Purus, » nempe « Deus, » qui ipsa est puritas.

(2) *Διὰ τοὺς ἀθλητάς*. « In athletarum gratiam. »

ἡμῶν (3) ὑπαρχούσης αὐτοῖς καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς A ἀποκειμένης, ἧς ὑπομνήματα καὶ χαρακτῆρες μικροί τινες τὰ ὁρώμενα. Πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας ἀγωνισώμεθα, πρὸς τοὺς ἀφανεῖς διώκτας τε καὶ τυράννους, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος (4) τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, καὶ περὶ τὰ οὐράνια· πρὸς τὸν ἔνδον καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸν ἐν τοῖς πάθεσι πόλεμον, πρὸς τὰς καθ' ἑκάστην ἡμέραν τῶν ἔξωθεν συμπιπτόντων ἐπαναστάσεις.

dicamus veritati propter martyres. Hoc illorum certaminibus demus, ut ipsi quoque palmam assequamur, atque ejusdem gloriæ hæredes simus, tam illius quam a nobis accipiunt, quam illius quæ in cœlis recondita est, cujus monimenta quædam et exigua signa sunt, quæ oculis cernuntur. Certamen ineamus adversus principatus et potestates, adversus invisibiles illos persecutores et tyrannos, adversus mundi rectores tenebrarum hujus sæculi, adversus spiritualia nequitiæ in cœlestibus [79], et quæ circa cœlestia feruntur, adversus domesticum atque intestinum bellum, quod in animi perturbationibus situm est, adversus quotidianos earum, quæ externe accidunt, rerum impetus.

Ε'. Ἐνέγκωμεν θυμὸν ὡς θηρίον, καὶ γλῶσσαν B ὡς τομὸν (5) ξίφος, καὶ ἡδονὴν ὡς πῦρ κατασβέσωμεν. Θώμεθα ταῖς ἀκοαῖς θύρας, καλῶς ἀνοιγομένας καὶ κλειομένας· καὶ τὸν ὀφθαλμὸν σωφρονίσωμεν· παιδαγωγήσωμεν ἁφὴν λυσσῶσαν, καὶ γεῦσιν σπαράττουσαν, μὴ θάνατος ἀναβῇ διὰ τῶν θυρίδων ἡμῶν· οὕτω γὰρ ἡγοῦμαι καλεῖσθαι τὰ αἰσθητήρια· καὶ γέλωτος ἀμετρίας καταγελάσωμεν (6). Μὴ κάμψωμεν γόνυ τῇ Βαὰλ διὰ τὴν χρείαν, μηδὲ διὰ φόβον (7) τῇ εἰκόνι τῇ χρυσῇ προσκυνήσωμεν. Ἓν φοβηθῶμεν μόνον, τὸ φοβηθῆναί τι Θεοῦ πλέον, καὶ καθυβρίσαι τὴν εἰκόνα διὰ κακίας. Ἐν πᾶσι τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως ἀναλάβωμεν, καὶ πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ διαφύγωμεν. Καὶ οὗτος δεινὸς ὁ πόλεμος, καὶ αὕτη παράταξις μεγάλη, καὶ τοῦτο μέγα τρόπαιον. Εἰ οὕτως συνεληλύθαμεν (8), C ἢ συντρέχομεν, ὄντως κατὰ Χριστὸν ἡ πανήγυρις, ὄντως τοὺς μάρτυρας τετιμήκαμεν, ἢ τιμήσομεν (9), ὄντως χορεύομεν ἐπινίκια. Εἰ δὲ γαστρὸς ἡδοναῖς χαριούμενοι, καὶ τρυφήσοντες πρόσκαιρα, καὶ εἰσοίσοντες τὰ κενούμενα (10), καὶ κραιπάλης χωρία ταῦτα, οὐ σωφροσύνης ὑπολαμβάνοντες, καὶ πραγματειῶν καιροὺς καὶ πραγμάτων, ἀλλ' οὐκ ἀναβάσεως ἢ θεώσεως (11), ἵν' οὕτως εἰπεῖν τολμήσω, ἧς οἱ μάρτυρες μεσιτεύουσι (12), πρῶτον μὲν οὐδὲ τὸν καιρὸν ἐπιγινώσκω. Τί γὰρ τὰ ἄχυρα πρὸς τὸν σῖτον; Τί δὲ (13) θρύψις σαρκὸς πρὸς μαρτύρων παλαίσματα; Ἐκεῖνα τῶν θεάτρων, ταῦτα τῶν ἐμῶν συλλόγων· ἐκεῖνα τῶν ἀκολάστων, ταῦτα τῶν σωφρονούντων· ἐκεῖνα τῶν φιλοσάρκων, ταῦτα τῶν λυομένων ἀπὸ (14) τοῦ σώματος. Ἔπειτα βούλομαι μὲν εἰπεῖν D τι καὶ τολμηρότερον, φείδομαι δὲ τῆς βλασφημίας αἰδοῖ τῆς ἡμέρας· πλὴν οὐ ταῦτα ἀπαιτοῦσι παρ'

V. Iram, velut belluam quamdam, linguam, velut præacutum gladium sustineamus, et voluptatem, velut ignem exstinguamus. Auribus nostris januas apponamus, quæ tempestive aperiantur et claudantur: oculis frenum injiciamus: tactum rabie laborantem, et gustum vellicantem coerceamus, ne alioqui mors per fenestras nostras ascendat [80]; hoc enim nomine sensuum sedes vocari existimo. Effusum et petulantem risum irrideamus. Ne ob rerum penuriam ante Baal genu flectamus [81], nec ob metum auream imaginem adoremus [82]. Hoc unum timeamus, ne quid magis quam Deum timeamus, divinæque imagini per improbam vivendi rationem probrum inferamus. In omnibus fidei **245** scutum assumamus, atque omnia diaboli tela effugiamus [83]. Nam hoc quoque bellum grave ac periculosum est, hæc quoque dimicatio magna, et amplum hoc trophæum. Si ita convenimus, aut concurrimus, revera festum hunc diem, ut Christo gratum est, celebramus, revera martyres honore affecimus, aut afficiemus, revera triumphalem choream agimus. Sin autem eo convenimus, ut ventris voluptatibus indulgeamus, et fluxis ac brevi perituris deliciis fruamur, eaque, quæ mox evacuantur, inferamus; atque hæc loca, non temperantiæ, sed crapulæ, et hæc tempora, non spiritualis ascensus, ac (nisi hoc a me audacius dictum videatur), divinitatis consequendæ, cujus mediatores sunt martyres, sed rerum gerendarum et negotiationum tempora esse arbitremur; primum quidem, quod id hoc tempori conveniat, haud agnosco. Quid enim paleæ cum tritico? Quid carnis voluptati cum martyrum certaminibus? Illa theatris congruunt, hæc meis conventibus; illa

[79] Eph. vi, 12. [80] Jer. ix, 21. [81] III Reg. xix, 18. [82] Dan. iii, 18. [83] Eph. vi, 16.

(3) *Παρ' ἡμῶν*. Sic tres Regg., totidem Colb. et Or. 2. Par. ed. παρ' ὑμῶν.
(4) *Τοῦ αἰῶνος*. Deest in Regg. bm, ph, Or. 2, Coisl. 1.
(5) *Ὡς τομόν*. Reg. ph, Coisl. 1, et Comb. δίστομον, « ancipitem. »
(6) *Καὶ γέλωτος ἀμετρίας καταγελάσωμεν*. Hæc desunt in duobus Regiis. Coisl. 1, pro ἀμετρίας habet, ἀμετρίαν.
(7) *Διὰ φόβον*. Or. 2, διὰ τὸν φόβον.
(8) *Συνεληλύθαμεν*. Billius, « si ad hunc modum coimus, aut confluimus. »
(9) *Τιμήσομεν*. Reg. pu, Coisl. 1, τιμήσωμεν.
(10) *Κενούμενα*. Sic Regg. et Colb. plerique. Male in editis καινούμενα, « innovantur. »
(11) *Ἢ θεώσεως*. Reg. bm, καὶ θεώσεως.
(12) *Ἧς οἱ μάρτυρες μεσιτεύουσι*. Id Nicetas sic exponit: Ἧς μεσῖται γίνονται οἱ ἅγιοι, τὸν μὲν λαὸν παρακαλοῦντες ἀναβαίνειν καὶ θεοῦσθαι, τὸν δὲ Θεὸν ἱκετεύοντες ἐπικλίνεσθαι καὶ βοηθεῖν· « Cujus mediatores sunt sancti martyres, hortando quidem populum ut ascendat ac veluti Deus efficiatur; Deum autem rogando, ut inclinet se atque opem ferat. »
(13) *Τί δέ*. Reg. z, Τί δαί.
(14) *Ἀπό*. Deest in Reg. a, et Or. 2.

libidinosis, hæc castitatis et temperantiæ studiosis; illa carni addictis, hæc iis qui corporis vinculis solvuntur. Deinde, gestit quidem animus audacius aliquid proferre, sed diei hujus reverentia cohibeor, ne quid infesti atque asperi dicam. Cæterum, ut mitius loquar, haudquaquam hæc a nobis martyres exposcunt.

A ἡμῶν (15) οἱ μάρτυρες· οὕτω γαρ εἰπεῖν μετριώτερον.

VI. Demus igitur operam, fratres, ne sancta impure, et sublimia demisse, et honore digna turpiter, et, ut uno verbo complectar, spiritualia terrene celebremus. Festos quidem dies Judæus etiam agitat, verum secundum litteram; festos dies item gentilis, verum ut dæmonibus placet. At nobis, quemadmodum spiritualia omnia sunt, actio, motus, voluntas, sermo, incessus denique et vestis, atque adeo ipse oculorum nutus, ratione scilicet ad omnia pertingente, atque hominem, eum qui secundum Deum est, componente ac moderante; sic etiam spiritualis est festorum celebrandorum animorumque oblectandorum ratio. Non enim animi relaxationem interdictam volo, sed petulantiam coerceo. Si nos ad hunc modum conveniamus, ac festa celebremus, magnum quidem fuerit affirmare, nos eadem præmia et ejusdem gloriæ hæreditatem percepturos: quæ enim nec oculus vidit, nec auris audivit, nec humanus intellectus pro potestate atque arbitrio **248** beatitudinem fingens, unquam informavit [84], hæc eos, qui per cruorem purgati fuerint, Christique sacrificium sibi imitandum proposuerint, manere judicamus: at illud certe nobis continget, ut sanctorum martyrum splendorem cernamus, quod quidem, mea sententia, leve censeri non debet, atque in ejusdem Domini gaudium intremus, clariusque et purius beatæ ac principis Trinitatis lumine collustremur, in quam credidimus, quam colimus, et coram Deo atque hominibus confitemur, nihil timentes, neminem verentes, non externos hostes, non eos, qui inter nos agunt, falsos Christianos, sanctique Spiritus hostes. Atque utinam ad extremum usque vitæ spiritum cum magna libertate confiteamur præclarum illud sanctorum Patrum, qui Christo, nascentique fidei propinquiores exstiterunt, depositum, confessionem illam quam simul cum lacte imbibimus, quam primam prolocuti sumus, et cum qua utinam postremo ex hac vita migremus, si nihil aliud, hinc certe pietatem nobiscum efferentes.

Ϛʹ. Μὴ τοίνυν ἀνάγνως τελῶμεν, ἀδελφοὶ, τὰ ἅγια, μηδὲ τὰ ὑψηλὰ ταπεινῶς, μηδ' ἀτίμως τὰ τίμια, μηδὲ, συνελόντα εἰπεῖν, χοϊκῶς τὰ τοῦ πνεύματος. Πανηγυρίζει καὶ Ἰουδαῖος, ἀλλὰ κατὰ τὸ γράμμα· ἑορτάζει καὶ Ἕλλην, ἀλλ' ὡς ἀρέσκει τοῖς δαίμοσιν. Ἡμῖν δὲ, ὡς πάντα πνευματικὰ, πρᾶξις, κίνημα, βούλημα, λόγος, ἄχρι καὶ βαδίσματος καὶ ἐνδύματος, ἄχρι καὶ νεύματος, εἰς πάντα τοῦ λόγου φθάνοντος καὶ ῥυθμίζοντος τὸν κατὰ Θεὸν ἄνθρωπον· B οὕτω καὶ (16) τὸ πανηγυρίζειν, καὶ τὸ φαιδρύνεσθαι. Οὐ γὰρ κωλύω τὴν ἄνεσιν, ἀλλὰ κολάζω τὴν ἀμετρίαν (17). Ἂν οὕτω συνιῶμεν, καὶ οὕτω πανηγυρίζωμεν, μέγα μὲν, ὅτι καὶ αὐτοὶ τευξόμεθα τῶν αὐτῶν ἄθλων, εἰπεῖν, καὶ τῆς αὐτῆς δόξης κληρονομήσομεν· ἃ γὰρ οὔτε (18) ὀφθαλμὸς εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἀνθρώπινός ποτε (19) νοῦς ἀνετυπώσατο, κατ' ἐξουσίαν πλάττων μακαριότητα, ταῦτα νομίζομεν (20) ἀποκεῖσθαι τοῖς καθηραμένοις δι' αἵματος, καὶ τὴν Χριστοῦ θυσίαν μιμησαμένοις· ἀλλὰ τήν γε λαμπρότητα τῶν ἁγίων μαρτύρων ὀψόμεθα, οὐδὲ γὰρ τοῦτο μικρὸν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, καὶ εἰς τὴν χαρὰν τοῦ αὐτοῦ Κυρίου εἰσελευσόμεθα, καὶ τῷ φωτὶ τῆς μακαρίας καὶ ἀρχικῆς (21) Τριάδος, εὖ οἶδ', ὅτι ἐλλαμφθησόμεθα τρανότερόν τε (22) καὶ καθαρώτε- C ρον, εἰς ἣν πεπιστεύκαμεν, καὶ ἣ λατρεύομεν (23), καὶ ἣν ὁμολογοῦμεν ἔμπροσθεν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, μηδὲν δεδοικότες, μηδὲν (24) αἰσχυνόμενοι, μὴ τοὺς ἔξωθεν ἐχθροὺς, μὴ (25) τοὺς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ψευδοχρίστους καὶ πολεμίους τοῦ Πνεύματος. Καὶ ὁμολογοίημεν μέχρι τῆς ἐσχάτης (26) ἀναπνοῆς ἐν πολλῇ παῤῥησίᾳ τὴν καλὴν παρακαταθήκην τῶν ἁγίων Πατέρων, τῶν ἐγγυτέρω Χριστοῦ, καὶ τῆς πρώτης πίστεως, τὴν σύντροφον ἡμῖν ἐκ παίδων ὁμολογίαν, ἣν πρώτην (27) ἐφθεγξάμεθα, καὶ ᾗ τελευταῖον συναπέλθοιμεν, τοῦτο, εἰ μή τι ἄλλο, ἐντεῦθεν ἀποφερόμενοι, τὴν εὐσέβειαν.

VII. Deus autem pacis, qui nos sibi per crucem reconciliavit [85], cum prius per peccatum hostes ei facti essemus; qui faustum pacis nuntium, tum his qui prope erant, tum his qui longe [86], hoc est tum

D Ζʹ. Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ καταλλάξας ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ τοῦ σταυροῦ, διὰ τῆς ἁμαρτίας πολεμωθέντας· ὁ εὐαγγελισάμενος εἰρήνην τοῖς ἐγγὺς, καὶ τοῖς μακρὰν, τοῖς τε ὑπὸ νόμον καὶ τοῖς ἔξω νόμου·

[84] Isa. LXIV, 4; I Cor. II, 9. [85] II Cor. V, 18. [86] Ephes. II, 17.

(15) *Παρ' ἡμῶν*. Sic tres Regg. In quibusdam, παρ' ὑμῶν, « a vobis. »

(16) *Οὕτω καί*. Coisl. 1, Οὕτως ἔνθεον ἔστω καὶ τὸ πανηγυρίζειν· « Sic etiam divina et sacra sit festorum celebrandorum ratio. » Concinit Nicetas, οὕτω καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς ἔστω φαιδρότης, « talis sit et in festis lætitia. »

(17) *Ἀμετρίαν*. « Sed eam, quæ modum excedit, reprehendo. »

(18) *Οὔτε*. Reg. ph, οὔτ'.

(19) *Ποτε*. Deest in Or. 2.

(20) *Νομίζομεν*. Reg. ph, νομίζωμεν. « Credamus hæc reposita esse, » etc.

(21) *Μακαρίας καὶ ἀρχικῆς Τριάδος*. Pass. addit, καὶ ἁγίας.

(22) *Τρανότερόν τε*. Or. 2, τρανώτερον.

(23) *Καὶ ἣ λατρεύομεν*. Hæc desunt in Regg. a, c.

(24) *Μηδέν*. Tres Regg. et octo Colb. μηδένα.

(25) *Μή*. Reg. d, μηδέ.

(26) *Ἐσχάτης*. Addit Jes. ἡμῶν.

(27) *Πρώτην*. Pass. πρῶτον.

ὁ τῆς ἀγάπης πατὴρ, ἡ ἀγάπη· ταῦτα γὰρ πρὸ τῶν ἄλλων χαίρει καλούμενος, ἵνα νομοθετήσῃ (28) καὶ τοῖς ὀνόμασι τὸ φιλάδελφον, ὁ τὴν καινὴν ἐντολὴν δοὺς ἐν τῷ τοσοῦτον ἀγαπᾷν ἀλλήλους, ὅσον καὶ ἠγαπήμεθα· ὁ δοὺς καὶ τυραννεῖν καλῶς, καὶ τυραννεῖσθαι διὰ τὸν φόβον, καὶ ἀναδύεσθαι σὺν λόγῳ (29), καὶ θαῤῥεῖν πάλιν διὰ τὸν λόγον· ὁ καὶ τὰ μεγάλα ποίμνια καταρτίζων, καὶ τὰ μικρὰ μεγαλύνων διὰ τῆς χάριτος, αὐτὸς, κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ἑαυτοῦ χρηστότητος, ἡμᾶς μὲν παρακαλέσαι παρακλήσει πολλῇ, καὶ εἰς τὰ ἔμπροσθεν (30) ἄγοι συμποιμαίνων καὶ διασώζων τὸ ποίμνιον· ὑμᾶς δὲ καταρτίσειεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν, καὶ πνευματικῶς πανηγυρίζειν τοῖς μάρτυσι πείσειε, καὶ τῆς ἐκεῖθεν τρυφῆς καταξιώσειεν, ἔνθα (31) πάντων εὐφραινομένων ἡ κατοικία, καὶ ὀφθέντας ἐν δικαιοσύνῃ τῆς ἑαυτοῦ δόξης χορέσειεν, ἐποφθείσης ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ (32) τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, ἡ τιμὴ καὶ ἡ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A iis qui legi subjecti, tum illis, qui a lege alieni erant, attulit: ille, inquam, charitatis parens, imo ipsa charitas [87]; his enim omnibus præcipue delectatur, ut per ipsa quoque vocabula mutuum amorem quasi lata lege promulget, qui novum mandatum dedit, ut tantum nos ipsos mutuo diligamus [88], quam dilecti sumus; qui dedit et recte atque honeste vim afferre, et recte item propter metum cedere, ac vim perpeti, et cum ratione cunctari, ac refugere, et rursus cum ratione fiduciam concipere; qui et magnos greges perficit, et parvos per gratiam auget, ipse quidem pro amplissima sua benignitate copiose me consoletur, atque interiora ducat, gregem mecum pascens atque conservans: vos autem ad omne bonum opus perficiat [89], vobisque in animum inducat, ut martyrum festa spirituali modo celebretis, B cœlestibusque illis deliciis, in quibus lætantium omnium habitatio est [90], vos donet, et cum justitia apparentes gloria sua satiet [91], quæ quidem cernitur in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria, et potentia, et honor, et adoratio in sæcula sæculorum. Amen.

[87] I Joan. IV, 16. [88] Joan. XIII, 34. [89] Philipp. I, 6. [90] Psal. LXXXVI, 7. [91] Psal. XVI, 15.

(28) Νομοθετήσῃ. « Ut fraternam, mutuam charitatem sanciat. »
(29) Σὺν λόγῳ. Reg. ph, συλλόγῳ.
(30) Καὶ εἰς τὰ ἔμπροσθεν. Billius: « ad ea quæ a fronte sunt, » etc.
(31) Ἔνθα. « Ubi. »
(32) Ἐποφθείσης ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Quæ in editis sequuntur, desunt in tribus Regg., qui addunt tantum Ἀμήν. Ita Coisl. 2, resecto etiam Ἀμήν. Alii addunt, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν, « cui gloria in sæcula. Amen.

247 MONITUM IN ORATIONEM XII.

I. Inaugurantium manibus « cervicem, non animum flexerat » Gregorius (33). Itaque, postquam ordinatus est episcopus, quemadmodum jam antea post collatum sibi sacerdotii ordinem, fugam, quam sub ipsa pene manuum impositione meditabatur, arripuit. Non tantum solitudinis amor, verum etiam contentionum timor, hanc ipsi fugam suasit. Jam enim magnum eruperat dissidium inter Basilium et Anthimum, quorum alter Cæsareæ, alter Tyanæ erat antistes. Cappadocia siquidem in duas provincias, seu, in primam et secundam Cappadociam nuperrime divisa, factum est, ut in duas quoque metropoles divisa sit spiritualis potestas. Primæ autem Cappadociæ præerat Basilius, secundæ vero Anthimus. Hinc dissidiorum origo. « Plurima » enim « ex priori novæ metropoli adjungebantur (34). » De Sasimis præcipue litigabant ambo præsules. Idcirco a Basilio Theologus noster creatus est Sasimorum episcopus. Cum autem vir pacis amans timeret ne pro Sasimensi sede bellum gerere videretur, « concitus in montem fugit, ut charæ solitudinis deliciis frueretur, seque totum philosophiæ (35), » id est solitariæ et monasticæ vitæ exercitationi « daret. »

II. Verum Gregorius, « aliis in rebus constans, » ut de se ipso testatur (36), « in eo erat ignavus, quod patris iram ferre non posset. » Cessit igitur parenti, et cito e fuga rediit. Tum pater iterum atque iterum filium vehementius hortari cœpit, ut Sasimensis Ecclesiæ regimen susciperet. Ipse vero, constanter in proposito perseverans, prorsus recusavit. Tunc demum pater, tum precibus, tum minis, tum auctoritate, tum rationibus, obtinuit, ut filius una secum « collaborans Nazianzenæ Ecclesiæ curam gereret, ac velut magnæ cuidam aquilæ, et altissime volanti, pullus non inutilis e propinquo circum assidue volaret (37); » ea tamen conditione, ut ne invitus huic alligaretur Ecclesiæ, et, parente mortuo, discedendi, et quo vellet liberam haberet abeundi facultatem.

III. Hac igitur occasione, et hoc ipso tempore, exeunte nimirum anno 372, duodecimam hanc orationem habuit. In ea debitas Gregorio patri laudes tribuit, qui, etsi quovis alio « valentior ac fervidior (n. 3), » adjutorem tamen sibi quæreret, nec homi-

(33) Carm. 2, vers. 487.
(34) Or. XLIII, n. 58.
(35) Carm. 2, vers. 490.
(36) Ibid., vers. 493.
(37) Or. XII, n. 3.

num judicia metueret, eo præsertim tempore, quo « episcopalis dignitas, multorum vitio, mirificæ cujusdam voluptatis plena judicabatur (n. 3). » Exponit deinde, hinc suum solitudinis quietisque desiderium, illinc metum quo percellitur, ne Deo vocanti, atque Ecclesiæ utilitati desit. Quos inter affectus, « timorem » scilicet « et cupiditatem, ita medium quoddam iter sequitur, ut partim cupiditati, partim spiritui satisfaciat (n. 5); » ac ita paciscitur, ut neque se Ecclesiæ penitus negaret, neque etiam a dilectæ solitudinis desiderio desciscerct, si aliquando ipsam repetere per se licuerit. Unde suæ libertatis recuperandæ tempus ad parentis obitum præstituit; atque hanc conditionem, tam clare, tamque diserte enuntiat, ut mirum sit exstare, aut etiam exstitisse unquam aliquem, qui Theologum nostrum Nazianzenæ Ecclesiæ episcopum dixerit, aut crediderit.

ORATIO XII[a].

248 *Ad patrem, cum ei Nazianzenæ Ecclesiæ curam commisisset.*

I. *Os meum aperui, et attraxi Spiritum* [92], ac mea omnia, meque adeo ipsum Spiritui dono offero, actionem ac sermonem, otium ac silentium: tantum me habeat, ac ducat, atque et manum, et mentem, et linguam ad ea quæ oportet et vult, moveat; rursusque ab iis abducat, a quibus decet, et abstinere præstat. Organum divinum ipse sum, organum ratione præditum, organum quod a præclaro artifice, hoc est, a Spiritu sancto, concors redditur ac pulsatur. Heri silentium operabatur? silentio studebam. Hodie mentem pulsat? sermonis sonum edam, ac loqui studebo. Nec vero, aut tanta loquacitate sum, ut verba facere cupiam, cum Spiritus in me silentium efficit: aut tam supina taciturnitate et inscitia, ut cum loqui commodum est, labiis meis custodiam ponam [93]; sed ad Mentis, et Verbi, et Spiritus, quorum una et eadem est natura et divinitas, arbitrium, vel januam meam claudo vel aperio.

I. Loquar igitur, quando ita jubeor; et quidem ad bonum hunc pastorem, et ad vos, gregem sacrosanctum, sermonem habeo, eaque dicam quæ hodierno die, et mihi dictu, et vobis auditu meliora esse arbitror. Quid tibi accidit, ut collega opus haberes? A te enim initium ducam, o charum mihique venerandum caput, nec illo Aaronis capite inferius, in quod usque ad barbam et vestem unguentum illud spirituale ac sacerdotale defluit [94]. Quid causæ est, quamobrem cum adhuc multos fulcire ac ducere queas, atque adeo Spiritus viribus ducas, spiritualibus tamen muneribus et actionibus bacillum et adminiculum subjicis? An quia te minime fugit, cum Aarone illo perillustri viro, Eleazarum

ΛΟΓΟΣ ΙΒ'.

A *Εἰς τὸν πατέρα* (38) *ἑαυτοῦ, ἡνίκ' ἐπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ Ἐκκλησίας.*

Α'. *Τὸ στόμα μου ἤνοιξα, καὶ εἵλκυσα Πνεῦμα*, καὶ δίδωμι τὰ ἐμαυτοῦ πάντα, καὶ ἐμαυτὸν τῷ Πνεύματι, καὶ πρᾶξιν, καὶ λόγον, καὶ ἀπραξίαν, καὶ σιωπήν· μόνον ἐχέτω με, καὶ ἀγέτω, καὶ κινείτω καὶ χεῖρα, καὶ νοῦν, καὶ γλῶσσαν, ἐφ' ἃ δεῖ καὶ βούλεται (39)· καὶ ἀπαγέτω πάλιν ἀφ' ὧν (40) δεῖ, καὶ ὧν ἄμεινον. Ὄργανόν εἰμι θεῖον, ὄργανον λογικὸν, ὄργανον καλῷ τεχνίτῃ τῷ Πνεύματι ἁρμοζόμενον καὶ (41) κρουόμενον. Χθὲς ἐνήργει τὴν σιωπήν; τὸ μὴ λέγειν ἐφιλοσόφουν. Σήμερον κρούει τὸν νοῦν; ἠχήσω τὸν λόγον, καὶ φιλοσοφήσω τὸ φθέγγεσθαι. Καὶ οὔτε λάλος (42) οὕτως εἰμὶ, ὡς λέγειν ἐπιθυμεῖν, τὸ σιωπᾶν ἐνεργούμενος· οὔτε σιωπηλὸς οὕτω καὶ ἀμαθὴς, ὡς B ἐν καιρῷ λόγου (43) τιθέναι φυλακὴν τοῖς χείλεσιν· ἀλλὰ καὶ κλείω καὶ ἀνοίγω τὴν ἐμὴν θύραν Νῷ, καὶ Λόγῳ, καὶ Πνεύματι, τῇ μιᾷ συμφυΐᾳ τε καὶ θεότητι.

Β'. Φθέγξομαι μὲν οὖν, ἐπειδὴ τοῦτο κελευομαι, φθέγξομαι δὲ πρός τε τὸν ἀγαθὸν τοῦτον ποιμένα, καὶ τὴν ἱερὰν ποίμνην ὑμᾶς, ἅ μοι δοκεῖ βέλτιον εἶναι, ἐμέ τε εἰπεῖν, καὶ ὑμᾶς ἀκοῦσαι σήμερον. Τί ὅτι τοῦ συμποιμαίνοντος ἐδεήθης; Ἀπὸ σοῦ γὰρ ὁ λόγος ἄρξεται, ὦ φίλη καὶ τιμία μοι κεφαλὴ, καὶ τῆς Ἀαρὼν ἐκείνης ἀξία, καθ' ἧς στάζει τὸ πνευματικόν τε καὶ ἱερατικὸν ἐκεῖνο μύρον ἄχρι πώγωνος καὶ ἐνδύματος. Τί ὅτι (44), πολλοὺς στηρίζειν ἔτι C καὶ χειραγωγεῖν δυνάμενος, καὶ μέντοι καὶ χειραγωγῶν ἐν τῇ ἰσχύϊ τοῦ Πνεύματος, βακτηρίαν ὑποβάλλῃ τοῖς πνευματικοῖς ἔργοις καὶ ἔρεισμα; Ἢ τοῦτο εἰδὼς καὶ ἀκούων, ὅτι καὶ μετὰ Ἀαρὼν ἐκείνου τοῦ πάνυ ἐχρίσθησαν Ἐλεάζαρ καὶ Ἰθάμαρ οἱ υἱοὶ Ἀα-

[92] Psal. CXVIII, 131. [93] Psal. CXL, 3. [94] Psal. CXXXII, 2.

[a] Alias VIII; quæ autem 12 erat, nunc 6.—Habita circa annum 372 exeuntem.

(38) *Εἰς τὸν πατέρα*, etc. Varius in variis codicibus est hujus orationis titulus. Tres Colb. habent: Εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς γέροντα. « In seipsum et ad senem. » In Reg. bm, pro ἐπέτρεψεν, legitur ἐπεστράφη. In Reg. bu, ἐπετράπη φροντίζειν.

(39) *Δεῖ καὶ βούλεται*. Billius: « quæ honesta sunt ipsique grata. »

(40) *Ἀφ' ὧν*, etc. Bill. « A quibus abstinere præstet. »

(41) *Ἁρμοζόμενον καὶ*, etc. « Organum præclaro artifici aptatum, et quod ab illo pulsatur. »

(42) *Λάλος*. « Nec vero ita sum garrulus.... cum silentium afflatu indicitur. »

(43) *Ἐν καιρῷ λόγου*. « Cum tempus est loquendi. »

(44) *Τί ὅτι*. Sic Colbert. c, et Herv. Deest ὅτι, in ed.

ρῶν; τὸν γὰρ Ναδὰβ καὶ Ἀβιοὺδ ἑκὼν ὑπερβήσομαι, A ἵλεῳ τῆς βλασφημίας· καὶ Μωϋσῆς ἀνθ' ἑαυτοῦ τὸν Ἰησοῦν ἀναδείκνυσιν ἔτι ζῶν ἀντὶ νομοθέτου καὶ στρατηγοῦ (45), τοῖς ἐπὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἐπειγομένοις; Καὶ τὸ μὲν γὰρ (46) τοῦ Ἀαρὼν καὶ τοῦ Ὢρ ὑποστηριζόντων τὰς χεῖρας Μωϋσέως ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἵν' (47) ὁ Ἀμαλὴκ καταπολεμηθῇ (48) τῷ σταυρῷ, πόῤῥωθεν σκιαγραφουμένῳ καὶ τυπουμένῳ, δοκῶ (49) μοι παρήσειν ἑκὼν, ὡς οὐ σφόδρα οἰκεῖον ἡμῖν καὶ πρόσφορον· οὐ γὰρ συννομοθέτας ᾑρεῖτο (50) τούτους Μωϋσῆς, ἀλλ' εὐχῆς βοηθοὺς, καὶ καμάτου χειρῶν ἐρείσματα.

Γ'. Σοὶ δὲ τί πάσχει; τί κάμνει; Τὸ σῶμα; Ὑποστηρίζειν ἕτοιμος (51)· ἀλλὰ καὶ ὑπεστήριξα, καὶ B ἐστηρίχθην, ὡς ὁ Ἰακὼβ ἐκεῖνος, πατρικαῖς εὐλογίαις. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα; Τίς ἰσχυρότερος (52), καὶ θερμότερος, καὶ νῦν μάλιστα, ὅσῳ τὰ τῆς σαρκὸς ὑποβαίνει καὶ ὑπεξίσταται (53), ὥσπερ φωτὶ, τὸ ἀντιφράττον καὶ ἀντικείμενον, καὶ κωλύον τὴν λαμπηδόνα; Φιλεῖ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ ἀντιπολεμεῖν ταῦτα ἀλλήλοις καὶ ἀντικαθέζεσθαι (54)· καὶ σῶμα μὲν εὐεκτεῖν, καμνούσης ψυχῆς, ψυχὴν δὲ (55) θάλλειν καὶ ἄνω βλέπειν, τῶν ἡδονῶν ὑποβαινουσῶν καὶ συναπομαραινομένων τῷ σώματι. Σοῦ δὲ καὶ ἄλλως ἐθαύμασα τὸ ἀρχαϊκὸν (56) καὶ γενναῖον, πῶς οὐδὲ τοῦτο ἔδεισας (57), σφόδρα τῶν νῦν ὑπάρχον καιρῶν (58), μή σοι τὸ πνεῦμα πρόφασις νομισθῇ, καὶ σαρκικῶς ταῦτα λαμβάνειν δοκῶμεν τοῖς πολλοῖς, πνευματι- C κῶς προσποιούμενοι. Ἐπειδὴ μέγα τὸ πρᾶγμα καὶ τυραννικὸν, καὶ θαυμασίαν οἵαν ἔχον ἀπόλαυσιν, οἱ πολλοὶ νομίζεσθαι πεποιήκασιν· κἂν ἔτι στενοτέρας τις (59) ἢ κατὰ ταύτην προστατῇ καὶ ἐξηγῆται ποίμνης, καὶ πλέον φερούσης τῶν ἡδέων τὰ μοχθηρά. Τοῦτο μὲν δὴ τῆς σῆς εἴτε ἁπλότητος εἴτε φιλοτεκνίας (60), ὑφ' ἧς οὔτε τι τῶν πονηρῶν, οὔτε αὐτὸς παραδέχῃ, οὔτε περὶ τῶν ἄλλων ῥᾳδίως ὑπολαμβάνεις· (βραδὺ γὰρ εἰς ὑπόνοιαν κακοῦ τὸ πρὸς κακίαν δυσκίνητον·) ἐμοὶ δὲ καὶ δεύτερον πρὸς τὸν εἴτε σὸν εἴτε καὶ ἐμὸν λαὸν τοῦτον βραχέα διαλεχθῆναι.

A etiam et Ithamarum Aaronis filios sacerdotii oleo fuisse delibutos [95]? Nadab enim et Abiud [96], ne quid mali ominis importet oratio, consulto præteribo. Moysem insuper, cum adhuc vitæ usura frueretur, suo loco Jesum designasse, qui Judæis ad promissionis terram properantibus pro legislatore ac rei militaris præfecto esset? (Nam illud Aaronis atque Hur, qui Moysis manus in monte **249** suffulciebant, ut per crucem tanto ante adumbratam, Amalec opprimeretur [97], non invitus prætermittam, velut nobis haudquaquam aptum atque appositum. Neque enim eos in legum institutione socios Moyses habebat, sed in orationis adjumentum, languentiumque manuum levamen asciscebat.)

III. Quid autem tibi condolet? quid fatiscit? An- B ne corpus? Paratus quidem ego ut illud fulciam; imo jam fulcivi, atque ipse vicissim, non secus ac Jacob ille, paternis benedictionibus fultus sum [98]. An spiritus? Quis valentior, atque fervidior, hac præsertim ætate, qua carnis affectus subsidit, ceditque, velut lumini, id quod objectu suo adversatur, splendorique impedimentum affert? Hæc enim bellum inter se ut plurimum gerunt, castraque ex adverso habent: et corpus quidem ægrotante anima belle habet; anima autem floret, atque erectos in cœlum oculos habet, cum voluptates decedunt, atque una cum corpore marcescunt. Quin tuam quoque veterem simplicitatem animique generositatem demirari mihi subiit, qui ne hoc quidem, quod his C temporibus admodum frequens est, providendum tibi duxeris, ne spiritus, quo moveris, fucus quidam esse existimetur, ac nos plerique carnali modo hæc accipere videamur, tametsi spirituali accipere, præ nobis feramus. Quandoquidem multorum vitio factum est, ut hæc dignitas, ampla et regia, mirificæque cujusdam voluptatis plena esse judicetur: quamlibet etiam angustiori, quam sit hic noster, gregi quispiam præsit, plusque molestiarum quam voluptatum afferenti. Ac de tua quidem sive animi simplicitate, sive paterna dilectione, qua fit ut nec ipse quidquam turpe admittas, nec de aliis temere suspiceris (nec enim is facile de alio malum suspicatur, qui non facile ad malum impellitur), hæc mihi dicta sufficiant. Sequitur jam, ut brevem ad tuum, vel etiam meum, hunc populum orationem habeam.

Δ'. Τετυραννήμεθα, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί· ὑμᾶς D γὰρ, εἰ καὶ μὴ τότε, ἀλλὰ νῦν ἐπιβοησόμεθα· τετυ-

IV. Vis nobis allata est, fratres et amici; vestram enim fidem, si non eo tempore, nunc quidem

[95] Levit. VIII, 2. [96] Levit. X, 1. [97] Exod. XVII, 12. [98] Gen. XXVII, 28.

(45) *Ἀντὶ νομοθέτου καὶ στρατηγοῦ.* « Qui legislatoris et imperatoris partes expleret. »

(46) *Καὶ τὸ μὲν γάρ.* Ita Regg. bm et hu. In Coisl. 1, Τοῦ μὲν γὰρ τοῦ. Deest τό in ed.

(47) *Ἵν'.* Or. 1, ἵνα.

(48) *Καταπολεμηθῇ.* « Vinceretur, expugnaretur. »

(49) *Δοκῶ.* Nonnulli codices, δοκεῖ μοι.

(50) *Ἡρεῖτο.* « Elegerat. »

(51) *Ὑποστηρίζειν ἕτοιμος.* Billius, « at nihil causæ dico, quominus illud fulciam. »

(52) *Τίς ἰσχυρότερος.* Reg. a, καὶ τό.

(53) *Ὑπεξίσταται.* Reg. a, ἐξί [illegible].

(54) *Ἀντικαθέζεσθαι.* Reg. bn, ἀντικαθίστασθαι. Ad marg. γρ. καὶ καθέζεσθαι.

(55) *Ψυχὴν δέ.* Reg. hu et Or. 1, ψυχὴ δέ.

(56) *Τὸ ἀρχαϊκόν.* Coisl. 1, ἀρχικόν.

(57) *Πῶς οὐδὲ τοῦτο ἔδεισας.* « Qui hoc veritus non sis, ne » etc.

(58) *Τῶν νῦν... καιρῶν.* Coisl. 1, τῷ νῦν... καιρῷ.

(59) *Στενοτέρας τις.* Sic duo Coisl., quorum unus, στενωτέρας τις. Deest τις in editis.

(60) *Εἴτε φιλοτεκνίας.* Sic Coisl. 1 et 3. Sic etiam legit Billius, quamvis edit. Par. habeat φιλοτεχνίας.

certe implorabo; vim, inquam, nobis attulit, tum patris senectus, tum amici, ut leniter dicam, benignitas. Ac mihi, quæso, pro vestra quisque facultate, opem afferte, ac manum porrigite oppresso, atque a cupiditate et spiritu varie **250** distracto. Illa fugam, et montes, et solitudines, et corporis atque animi quietem, mentique in seipsam secessionem, et a sensibus collectionem suadet, ut omnibus maculis vacuus consuetudinem cum Deo habeam, Spiritusque splendore pure collustrer, nulla scilicet terrena et turbida re se admiscente, atque in lumen divinum incidente, quousque ad ipsum tandem radiorum hujus vitæ fontem perveniamus, ac depulsis a veritate speculis, desiderio nostro cupiditatique finem imponamus. Hic contra, hortatur ut in medium prodeam, publicæque utilitati consulam, atque alios juvando meipsum juvem, divinumque splendorem in publicum proferam, et ad Deum adducam eximium populum, gentem sanctam, regale sacerdotium [99], atque imaginem in pluribus perpurgatam. Ut enim hortus præstantior est quam stirps una, et cœlum universum cum suis ornamentis, quam unica stella, et corpus quam unicum membrum; ita apud Deum præstabiliorem esse istam Ecclesiam recte compositam, uno homine, qui officio suo probe fungitur: atque etiam oportere, non sua quemque duntaxat commoda spectare, sed et aliorum rationem habere. Nam ipse quoque Christus, cui cum in suo honore ac deitate manere liceret, non solum usque ad servi formam seipsum exinanivit [1], sed etiam, contempta ignominia, crucis supplicium subiit, ut per ea quæ perferebat, peccatum deleret, ac morte sua mortem de medio tolleret [2]. Illa cupiditatis figmenta sunt, hæc Spiritus documenta. Porro inter cupiditatem spiritumque constitutus, atque addubitans utri potius favere debeam, quod mihi optimum tutissimumque reperisse videor, vobis exponam, ut id quale sit, mecum expendatis, meumque consilium simul adjuvetis.

A ραννήμεθα γῆρα πατρὸς καὶ φίλου (61), ἵνα μετρίως εἴπω, χρηστότητι. Καί μοι βοηθεῖτε, ὅστις ἂν οἷός τε ᾖ, καὶ δότε χεῖρα πιεζομένῳ, καὶ διελκομένῳ ὑπὸ πόθου καὶ πνεύματος· ὁ μὲν εἰσηγεῖται δρασμοὺς, καὶ ὄρη, καὶ ἐρημίας, καὶ ἡσυχίαν ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρῆσαι, καὶ συστραφῆναι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, ὥστε ὁμιλεῖν ἀκηλιδώτως Θεῷ, καὶ ταῖς τοῦ Πνεύματος αὐγαῖς καθαρῶς ἐναστράπτεσθαι, μηδενὸς ἐπιμιγνυμένου τῶν κάτω καὶ θολερῶν, μηδὲ τῷ θείῳ φωτὶ παρεμπίπτοντος, ἕως ἂν ἐπὶ τὴν πηγὴν ἔλθωμεν τῶν τῇδε ἀπαυγασμάτων, καὶ στῶμεν τοῦ πόθου καὶ τῆς ἐφέσεως, λυθέντων τῶν ἐσόπτρων τῇ ἀληθείᾳ. Βούλεται (62) τὸ δὲ εἰς μέσον ἄγειν, καὶ καρποφορεῖν τῷ κοινῷ βούλεται, καὶ τοῦτο ὠφελεῖσθαι, τὸ ὠφελεῖν ἀλλήλους, καὶ δη- B μοσιεύειν τὴν ἔλλαμψιν, καὶ προσάγειν Θεῷ λαὸν περιούσιον, ἔθνος ἅγιον, βασίλειον ἱεράτευμα, ἐν πλείοσι εἰκόνα κεκαθαρμένην. Κρεῖσσον γὰρ εἶναι καὶ πλεῖον, ὥσπερ φυτοῦ παράδεισον, καὶ ἀστέρος ἑνὸς οὐρανὸν ὅλον σὺν τοῖς ἑαυτοῦ κάλλεσι, καὶ μέλους σῶμα, οὕτω καὶ Θεῷ κατορθοῦντος ἑνὸς ὅλην Ἐκκλησίαν κατηρτισμένην· καὶ χρῆναι μὴ τὸ ἑαυτοῦ μόνον σκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἄλλων. Ἐπεὶ καὶ Χριστὸς οὕτως, ᾧ μένειν ἐξὸν ἐπὶ τῆς ἰδίας τιμῆς καὶ θεότητος, οὐ μόνον ἐκένωσεν ἑαυτὸν μέχρι τῆς τοῦ δούλου μορφῆς, ἀλλὰ καὶ σταυρὸν ὑπέμεινεν αἰσχύνης καταφρονήσας, ἵν' ἐν τοῖς ἑαυτοῦ πάθεσιν ἀναλώσῃ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἀποκτείνῃ τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον. Ἐκεῖνα μὲν δὴ τῆς ἐπιθυμίας τὰ πλάσματα (63), ταῦτα δὲ τοῦ Πνεύματος τὰ διδάγματα. C Μέσος δὲ ὢν πόθου καὶ πνεύματος, καὶ οὐκ ἔχων τίνι τὸ πλέον χαρίσομαι (64), ὅ μοι δοκῶ κάλλιστον εὑρηκέναι καὶ ἀσφαλέστατον, κοινώσομαι καὶ ὑμῖν, ἵνα μοι συνδοκιμάσητε καὶ συλλάβησθε (65) τοῦ βουλεύματος.

V. Mihi igitur optimum atque a periculo remotissimum visum est, medium quoddam iter, cupiditatem inter et timorem sequi, ac partim cupiditati partim spiritui satisfacere. Id autem sic fieri posse, si nec sacrum munus omnino defugiam, ne, quod periculosum est, gratiam rejiciam: nec rursus, quod molestum et acerbum est, graviorem quam vires ferant, sarcinam humeris tollam. Illud enim alterius capitis esse, hoc aliarum virium: imo utrumque animi parum sani. Pii autem viri, simulque securitati suæ consulentis esse, functionem sacram viribus metiri; ut scilicet, tanquam in

Ε'. Ἔδοξέ μοι κράτιστον εἶναι καὶ ἀκινδυνότατον, μέσην τινὰ τραπέσθαι τοῦ πόθου καὶ τῆς δειλίας, καὶ τὸ μὲν τῇ ἐπιθυμίᾳ δοῦναι, τὸ δὲ τῷ πνεύματι· τοῦτο δὲ ἂν γενέσθαι, μήτε πάντῃ φυγόντος τὴν λειτουργίαν, ὥστε ἀθετῆσαι τὴν χάριν, ἐπισφαλὲς γὰρ, μήτε μεῖζον ἢ κατ' ἐμαυτὸν ἀραμένου (66) φορτίον, βαρὺ γάρ· καὶ τὸ μὲν κεφαλῆς ἄλλου (67), τὸ δὲ δυνά- D μεως· μᾶλλον δὲ ἀπονοίας ἀμφότερα. Εὐσεβείας δὲ εἶναι ἅμα καὶ ἀσφαλείας (68) μετρῆσαι τῇ δυνάμει τὴν λειτουργίαν· καὶ ὥσπερ τροφῆς τὴν μὲν κατὰ δύναμιν προσίεσθαι, τὴν δὲ ὑπὲρ δύναμιν ἀποπέμψασθαι· οὕτω γὰρ (69) σώματι μὲν εὐεξίαν παραγί-

[99] I Petr. II, 9. [1] Philipp. XI, 7. [2] Hebr. XII, 2.

(61) *Καὶ φίλου*. Basilium intelligit. Unde Schol. τὸν φίλον λέγειν οἶμαι, τὸν Βασίλειον χειροτονήσαντα· « Amicum, ut arbitror, appellat Basilium, qui ipsi ad episcopatum manus imposuerat. »

(62) *Βούλεται*. Sic plerique codices. Deest in edit.

(63) *Πλάσματα*. Herv. παλαίσματα, « artificiosæ luctationes. »

(64) *Χαρίσομαι*. Reg. bm et Or. 1, χαρίσωμαι.

(65) *Συλλάβησθε*, etc. Reg. a, Coisl. 1, συλλάβητε. « Mihique ad ineundum consilium opem feratis. » Billius: « exploretis. »

(66) *Ἀραμένου*. Or. 1, ἀραμένῳ.

(67) *Κεφαλῆς ἄλλου*. Combef. κεφαλῆς φαύλου, « imbecilli capitis. »

(68) *Ἀσφαλείας*. « Tuto ac caute incedentis. » Billius, « tranquillitati consulentis. »

(69) *Γάρ*. Deest in duobus Regg.

γεσθαι, ψυχῇ δὲ ἀσφάλειαν (70) τῷ μετριάζειν ἐν ἀμφοτέροις. Διὰ τοῦτο νῦν μὲν δέχομαι τῷ καλῷ πατρὶ συνδιαφέρειν τὴν ἐπιμέλειαν, ὥσπερ ἀετῷ μεγάλῳ καὶ ὑψιπέτῃ (71) νεοσσὸς οὐκ ἄχρηστος (72) ἐγγύθεν συμπαριπτάμενος· μετὰ δὲ τοῦτο δώσω τῷ Πνεύματι τὴν ἐμὴν πτέρυγα φέρειν ᾗ βούλεται, καὶ ὡς βούλεται· καὶ οὐδεὶς ὁ βιασόμενος, οὐδὲ ἀπάξων ἑτέρωθι, μετὰ τούτου βουλευόμενον. Ἡδὺ μὲν γὰρ πατρὸς πόνοι κληρονομούμενοι, καὶ τὸ συνηθέστερον ποίμνιον τοῦ ξένου καὶ ἀλλοτρίου· προσθείην δ' ἄν, ὅτι καὶ Θεῷ τιμιώτερον, εἰ μή με ἀπατᾷ τὸ φίλτρον, καὶ κλέπτει τὴν αἴσθησιν ἡ συνήθεια· οὔπω δὲ (73) χρησιμώτερον τοῦ ἑκόντας ἑκόντων ἄρχειν, οὐδὲ ἀσφαλέστερον· ἐπειδὴ μὴ πρὸς βίαν ἄγειν τοῦ ἡμετέρου νόμου (74), μηδὲ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως. Τοῦτο μὲν γὰρ (75) οὐδ' ἂν ἄλλην ἀρχὴν συστήσειεν, ἐπειδὴ φιλεῖ τὸ βίᾳ κρατούμενον ἐλευθεριάζειν ποτὲ (76) καιροῦ λαβόμενον· τὴν δὲ ἡμετέραν οὐκ ἀρχήν, ἀλλὰ παιδαγωγίαν, καὶ πάντων (77) μάλιστα συντηρεῖ τὸ ἑκούσιον. Βουλομένων γάρ, οὐ τυραννουμένων, τὸ τῆς εὐσεβείας (78) μυστήριον.

cibis, eam admittamus, cui pares esse possumus, eam autem, quæ vires nostras superat, repudiemus. Sic enim **251** fore, ut et corpori sanitas, et animæ tranquillitas constet, si in utrisque mediocritas teneatur. Ac proinde nunc quidem cum præclaro parente curam hanc suscipere non recuso, velut magnæ aquilæ et altissime volanti pullus non inutilis e propinquo advolans. Postea vero pennam meam Spiritui, quo volet, et quoquo modo volet, ferendam dabo : nec quisquam erit, qui me cogere, aut aliorsum traducere possit, cum eo consultantem. Nam etsi paternis laboribus succedere dulce sit, ac noto et familiari gregi præesse jucundius, quam externo et alieno ; addam etiam Deo charius, nisi me fallit amor, et sensum surripit consuetudo ; non tamen conducibilius est, nec tutius, quam ut volentes volentibus præsint. Quandoquidem legis nostræ non est, vi et coacte, sed sponte gubernari. Hoc enim ne aliud quidem imperium continere possit, quandoquidem quod vi cogitur, oblata occasione, ad libertatem redire consuevit, nedum nostrum, non dicam imperium, sed magisterium, quod nulla re æque ac voluntatis libertate conservatur. Volentium enim, non coactorum, pietatis sacramentum est.

Ϛ'. Οὗτος ὁ παρ' ἐμοῦ λόγος ὑμῖν, ὦ ἄνδρες, ἁπλῶς τε (79) καὶ μετὰ πάσης εὐνοίας εἰρημένος, καὶ τοῦτο τὸ τῆς ἐμῆς διανοίας μυστήριον. Νικώη δὲ ὅ τι ἂν καὶ ὑμῖν καὶ ἡμῖν μέλλῃ συνοίσειν, τοῦ Πνεύματος ἄγοντος τὰ ἡμέτερα (πάλιν γὰρ εἰς ταυτὸν ὁ λόγος ἀνέρχεται [80]), ᾧ δεδώκαμεν ἡμᾶς αὐτούς, καὶ τὴν χρισθεῖσαν κεφαλὴν τῷ ἐλαίῳ τῆς τελειώσεως ἐν Πατρὶ παντοκράτορι, καὶ τῷ μονογενεῖ Λόγῳ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ Θεῷ. Μέχρι γὰρ τίνος τῷ μοδίῳ τὸν λύχνον περικαλύψομεν (81), καὶ φθονήσομεν τοῖς ἄλλοις τῆς τελείας θειότητος, δέον ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἤδη τιθέναι καὶ λάμπειν πάσαις Ἐκκλησίαις τε καὶ ψυχαῖς, καὶ παντὶ τῷ τῆς οἰκουμένης (82) πληρώματι, μηκέτι εἰκαζόμενον, μηδὲ τῇ διανοίᾳ σκιαγραφούμενον, ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐκλαλούμενον; Ἥπερ δὴ τελεωτάτη τῆς θεολογίας ἀπόδειξις τοῖς ταύτης ἠξιωμένοις τῆς χάριτος ἐν αὐτῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα, τιμή, κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

VI. Hæc habui, viri Nazianzeni, quæ simplici animo benevolentiæque pleno ad vos dicerem ; atque hoc est animi mei arcanum. Vincat autem velim, quod vobis mihique profuturum est, Spiritu nimirum res nostras moderante (nam eodem rursus ascendit oratio), cui nos ipsos dono dedimus, et caput sacræ initiationis oleo perfusum, in Patre omnipotente, et Filio unigenito, et Spiritu sancto ac Deo. Quousque enim lucernam modio contegemus, ac plenam numerisque absolutam divinitatem aliis invidebimus, cum jam supra candelabrum collocanda sit, ut cunctis ille Ecclesiis et animis, ac denique universo orbi luceat, non jam imagine quadam notatus, ac cogitatione adumbratus, sed plane aperteque prædicatus ? Quod quidem perfectissimum theologiæ argumentum est, apud eos utique, qui hanc gratiam consecuti sunt in eodem Christo Jesu Domino nostro, cui gloria, honor et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

(70) *Ἀσφάλειαν*. Reg. a, tres Colb. et Coisl. 1, ἀσφάλεια, « securitas. »

(71) *Ὑψιπέτῃ*. Reg. a et Or. 2, ὑψιπετεῖ.

(72) *Οὐκ ἄχρηστος*. Billius, « non incommodus. »

(73) *Οὔπω δέ*, etc. « Non tamen conducibilius est, volentibus præesse, nec tutius. »

(74) *Τοῦ ἡμετέρου νόμου*. Billius, « neminem vi duci vult lex nostra, coacteque ac non sponte gubernari. » Alludit Gregorius ad hæc verba I Petr. v, 2, « Pascite, qui in vobis est, gregem Dei, providentes non coacte, sed spontanee. »

(75) *Τοῦτο μὲν γάρ*, etc. Billius, « hoc enim modo ne alia quidem imperia contineri ac conservari possunt, quod ita natura comparatum sit, ut quidquid vi tenetur, arrepta occasione statim se in libertatem asserat. »

(76) *Ποτέ*. Sic Coisl. 1. Deest in editis.

(77) *Καὶ πάντων*. Coisl. 1, ὃ καὶ πάντων.

(78) *Εὐσεβείας*. Regg. a, bu, quatuor Colb. Coisl. 1 et 2, Or. 1, σωτηρίας, « salutis mysterium. »

(79) *Ἁπλῶς*. Coisl. 1, ἁπλοῦς.

(80) *Ἀνέρχεται*. Coisl. 1, ἐπανέρχεται.

(81) *Περικαλύψομεν*, etc. Reg. bu, περικαλύψωμεν καὶ φθονήσωμεν.

(82) *Τῆς οἰκουμένης*. Coisl. 1 addit Ἐκκλησίας, « universo Ecclesiæ cœtui. » Quæ quidem theologiæ, deitatis nimirum doctrinæ ac trinitatis, absolutissima professio est. Apud Græcos, θεῖα λόγια, « sacra Scriptura, » nuncupatur « theologia ; » et « theologi » dicuntur, qui huic incumbunt studio, nempe qui vel scripto vel sermone « divinitatis doctrinam » prosequuntur. Hinc Gregorius, solus ex Patribus, « Theologus » est appellatus, quod nullus hanc materiam sublimiori et graviori stylo pertractarit. Itaque qui « de Christi divinitate » sermonem instituit, is « in theologia versari » dicitur. Si autem « de Christi humanitate et incarnatione » sermo fiat, « œconomia » appellatur. Τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ Λόγου καλοῦμεν οἰκονομίαν, « Incarnationem Dei, œconomiam Verbi appellamus. »

252 MONITUM IN ORATIONEM XIII.

I. E Doarensi sede (83), juxta Tillemontium (84), a Catholicis ejectus fuerat hæreticus antistes, cujus nomen ignoratur. In ea Gregorius uterque Eulalium, virum integritate morum, ac vita præstantissimum, qui, pertractatis antea cum laude sæcularibus negotiis, magnam sibi gloriam conquisierat, collocarunt. De hoc Eulalio inter se dissentiunt interpretes. Hallucinatur Elias, qui eum esse putat, ad quem plures exstant Gregorii epistolæ. Is enim Eulalius longo post tempore Nazianzi episcopus a Theologo jam sene est ordinatus. Alter vero, de quo hic agitur, Doarensem sedem occupavit, cum ipse Theologus noster recens Sasimorum præsul esset creatus. Huic Eulalii ordinationi interfuerunt Gregorius senior, aliique nonnulli episcopi. Non interfuit Basilius, ac ne quidem videtur exspectatus; neque enim forte tempus sinebat, cum periculum esset ne cunctando hæc ordinatio ab Arianis turbaretur. Hinc Gregorius in hac oratione de Basilio loquens: « Non venimus, inquit, ut mittamus gladium, sed pacem; non venimus in magni illius pastoris contemptum et ignominiam, qui splendidæ civitati præsidet. Honorabilem scimus, caput agnoscimus, sanctum vocamus..... sacerdotes et præsules augere studuimus, non subtrahere; hæreticos evertere, non orthodoxos imminuere. » Nondum enim dissidium inter Basilium et Anthimum, de Cappadociæ in duas provincias divisione, erat compositum. Basilius namque totius provinciæ, id est utriusque Cappadociæ, caput haberi volebat. Id non ægre agnoscit Gregorius; ideoque purgat se quod Basilii præsentiam, aut saltem ab eo Eulalii ordinationis confirmationem non exspectaverit.

II. Doaris, in secundæ Cappadociæ oppido, habita est hæc decima tertia oratio, circa annum 373. Maxima namque persecutionis procella jactata fuerat Doarensis Ecclesia, multumque intestino bello exagitata. Quamobrem a gratiarum actione incipit orator, et populo de sedatis fluctuum voluminibus et bellis gratulatur. Tum, paucis de Basilio, et in hæreticos ac perturbatores ejectos, prolatis, ad novum pastorem orationem convertit, quem et monitis instruit, et debitis laudibus exornat. Cæterum Gregorius in hac oratione episcopum quemdam vehementer exagitat, « eum Dathanis et Abironis filium » appellans (n. 3) Censet Elias de Anthimo Tyanensi episcopo loqui Theologum. Verum, ut recte observat Billius, « id non satis ex hujus orationis verbis colligi potest. Imo quædam sunt, quæ hanc expositionem respuere videantur. Hæc enim verba: οὔτε τῷ ποιμένι τῷ σῷ μέγα τι ἐχαρίσω, in eum quadrant, qui frustra aliquem vexare studuit, ut a quodam alio gratiam iniret, non autem in Anthimum, qui cum infestissimum se hostem Basilio præbuerit, non video quonam pacto hæc verba ei convenire possint. Dicendum enim potius **253** fuisset, οὔτε τὸν ποιμένα τὸν σὸν μέγα τι ἔβλαψας, *nec pastori tuo magnum aliquod detrimentum attulisti*, quam, οὔτε τῷ ποιμένι τῷ σῷ μέγα τι ἐχαρίσω, *nec a pastore tuo ingentem aliquam gratiam iniisti.* » Addemus ne quidem dici posse in priore Billii sensu, « pastori tuo, » quem « suum » jam Anthimus non agnoscebat, ex quo Tyanensis sedes in metropolim erecta esset.

(83) Auctor novæ ed. Op. sancti Basilii contendit, adversus Tillemontium, tunc primum Doarensem sedem constitutam fuisse, nec, ante Eulalium, ullum alium episcopum Doaris fuisse ordinatum. Vide *Basilii Vitam*, tom. III novæ edit., c. 24, n. 3, pag. 116.

(84) Orationis argumentum. Tillem. tom. IX, pag. 394.

ORATIO XIII[a].

Habita in consecratione Eulalii Doarensium episcopi.

I. Fratres, orationem nostram accipite, quamvis perexiguam, atque a dignitate materiæ procul remotam; sed tamen Dominus Deus justo judicio misericordiam expendere solet[3]. Nam et Pauli plantationem accipit, ut Pauli, et rigationem Apollo[4],

ΛΟΓΟΣ ΙΓ'.

A *Εἰς τὴν* (85) *χειροτονίαν Δοαρῶν ὁμιλία ἐκδοθεῖσα Εὐλαλίῳ ἐπισκόπῳ.*

Α'. Δέξασθε τὸν ἡμέτερον λόγον, ἀδελφοὶ, κἂν ἐλάχιστος ᾖ, κἂν παρὰ πολὺ τῆς ἀξίας λειπόμενος· πλὴν ὅμως σταθμίζειν οἶδεν ὁ Δεσπότης Θεὸς τῇ δικαίᾳ κρίσει τὸν ἔλεον (86)· δέχεται γὰρ καὶ Παύλου (87) τὴν φυτείαν, ὡς Παύλου, καὶ Ἀπολλῶ τὴν

[3] Isa. xxviii, 17. [4] I Cor. iii, 6.

[a] Alias XXX; quæ autem 13 erat, nunc 23. — Habita circa annum 373.

(85) *Εἰς τὴν*, etc. In quibusdam: Προσφώνησις ἐκδοθεῖσα ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ Εὐλαλίου ἐπισκόπου Δοαρῶν. « Allocutio in Eulalii Doarensium episcopi ordinatione habita. »

(86) *Τὸν ἔλεον.* « Misericordiam. » Gregorius hic per « misericordiam, » intelligit mercedem illam, quam Deus nobis rependit.

(87) *Ὡς Παύλου.* Hæc in quibusdam Germaniæ

A ὁρῶσαν, καὶ τὰ δύο λεπτὰ τῆς χήρας, καὶ τοῦ τελώνου τὴν ταπείνωσιν, καὶ τοῦ Μανασσῆ τὴν ἐξαγόρευσιν. Δέξασθε λόγον νεόκτιστον (88) ἐπὶ νεοκτίστῳ ποιμένι (89)· δέξασθε φωνὴν εὐχαριστήριον ἐπὶ τοῖς ὁρωμένοις θαύμασι. Μικροὶ μὲν ἡμεῖς καὶ ἐλάχιστοι ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ· εὐχαριστεῖν δὲ πλουσίως οὐδὲν κωλύει (90) καὶ τοὺς μικρούς. Τὴν μὲν οὖν τελεωτέραν εὐφημίαν ἀποδώσουσι τῷ Θεῷ πάντως οἱ τελεώτεροι· ἡμεῖς δὲ τὴν κατὰ δύναμιν εἰσοίσομεν σήμερον. Τοιγαροῦν *ᾄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινόν· ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν*. Ἐκυμαινόμεθα, ἐπολεμούμεθα, ἐξωθούμεθα· τὰ μὲν ἤδη παρῆν τῶν δεινῶν, τὰ δὲ ἤμελλεν. Ἀλλὰ τίς ἔστησε τὴν καταιγίδα εἰς αὔραν; Τίς συνέτριψεν ὅπλον, καὶ ῥομφαίαν, καὶ πόλεμον; Τίς τοὺς ἐξωσμένους (91) καὶ ἀπερριμμένους ἡμᾶς (92) εἰσεδέξατο; B *Οὐχὶ σὺ ὁ Θεός, ὁ ἐνεργήσας ταῦτα; Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατός, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ.*

B'. Οὗτος ἔτεμε θάλασσαν· οὗτος ἔτρεφεν ἐν ἐρήμῳ λαὸν φυγάδα, ξένον ὑετὸν χαρισάμενος· οὗτος πέτραν ἐπήγασεν· οὗτος κατεπολέμησε τὸν Ἀμαλὴκ χειρῶν ἀπορρήτῳ (93) καὶ μυστικῷ σχήματι. Τοῦτο γὰρ ἴσχυσαν ἱερέως χεῖρες ἐπὶ τοῦ ὄρους αἰρόμεναι, καὶ εἰς εὐχὴν τυπούμεναι, ὃ πολλαὶ μυριάδες οὐκ ἴσχυσαν. Οὗτος τείχη κατέσεισεν ἀμάχως καὶ ἀπολέμως· καὶ, ἵνα τὰ τελευταῖα λέγω, οὗτος κατήνεγκε τὸν Γολιὰθ (94) κατὰ τοῦ μεγάλου Δαβὶδ τολμήσαντα, τὸν ἐπηρμένον, καὶ ἀλαζόνα, καὶ ἀπόγονον τῶν γιγάντων. Διὰ ταῦτα οὖν (95) ὁμοθυμαδὸν λέγωμεν· *Εὐλογητὸς Κύριος, ὃς οὐκ ἔδωκεν ἡμᾶς εἰς θήραν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν*· καὶ, C *Χείμαῤῥον διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν· ὡς στρουθίον ἐῤῥύσθη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων*· ἄλλα τε ὅσα ψυχὴ περιχαρὴς ἐπὶ Θεοῦ μεγαλοδωρεᾷ φθέγγεται. Οὐκ ἤλθομεν βάλλειν (96) μάχαιραν, ἀλλ' εἰρήνην. Οὐκ ἤλθομεν ἐπ' ἀτιμίᾳ τοῦ μεγάλου ποιμένος (97), τοῦ τῆς λαμπρᾶς προκαθεζομένου πόλεως· τίμιον ἴσμεν, κεφαλὴν γινώσκομεν, ἅγιον καλοῦμεν, καὶ ἀδικούμενοι (98)· μόνον ἔστω φιλότεκνος, καὶ πάσης προνοῶν Ἐκκλησίας. Προσθήκην ἱερέων ἐπραγματευσάμεθα, οὐχ ὑφαίρεσιν· αἱρετικῶν ἀνατροπὴν, οὐκ ὀρθοδόξων ἐλάττωσιν.

Γ'. Τί φῇς, ὦ παῖ Δαθὰν (99) καὶ Ἀβειρὼν, καὶ D

A et duo viduæ minuta [5], et Publicani dejectionem [6], et Manassis confessionem [7]. Novam propter novum pastorem orationem accipite. Vocem, ob ea quæ cernimus miracula, gratias agentem, accipite. Parvi quidem ipsi sumus, et minimi inter filios Israel: at nihil prohibet, quominus parvi quoque affatim et copiose gratias agant. Deo sane perfectiorem laudem perfectiores reddent: nos autem pro viribus hanc hodie offeremus. Quamobrem *cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit* [8]. Fluctibus jactabamur, bello premebamur, extrudebamur, calamitates acerbitatesque multæ, partim urgebant, partim impendebant. Verum quis procellam in auram statuit, atque compressit [9]? Quis confregit scutum, gladium et bellum [10]? Quis nos B expulsos atque projectos suscepit? *Nonne tu, Deus, qui hæc effecisti* [11]? *Dominus fortis et potens, Dominus potens in bello* [12].

II. Hic mare scidit. Hic profugum populum in deserto aluit, novam atque inauditam pluviam elargitus; hic, ut petra fontis ritu scaturiret, fecit; hic per arcanam et mysticam manuum figuram Amalecitarum copias fregit ac profligavit [13]. Hoc enim sacerdotis manus in monte sublatæ, atque ad precationem compositæ, potuerunt, quod multa hominum millia perficere nequiverunt. Hic urbium mœnia **254** et propugnacula sine bello ullo et certamine concussit ac dejecit [14]. Et, ut postrema commemorem, hic superbum illum et arrogantem Goliath, atque a gigantibus oriundum, adversus C magnum Davidem pugnam inire ausum, prostravit [15]. Ac proinde omnes uno animo dicamus: *Benedictus Dominus qui non dedit nos in captionem dentibus eorum* [16], et, *Torrentem pertransivit anima nostra: quasi passer erepta est de laqueo venantium* [17]: aliaque omnia, quæ anima, ob Dei munificentiam ingenti lætitia perfusa proloquitur. Non venimus, ut gladium mittamus, sed ut pacem [18]. Non venimus in magni illius pastoris contemptum et ignominiam, qui splendidæ civitati præsidet. Honorabilem scimus, caput agnoscimus, sanctum vocamus, tametsi injuria affecti. Tantum, indulgentem et humanum patrem filiis se præbeat, totique Ecclesiæ sedulo prospiciat. Sacerdotes et præsules augere studuimus, non subtrahere; hæreticos evertere, non orthodoxos imminuere.

D III. Quid ais, Fili Dathan et Abiron, et dux nu-

[5] Luc. xxi, 2. [6] Luc. xviii, 13. [7] II Paral. xxxiii, 33. [8] Psal. xcvii, 1. [9] Psal. cvi, 29. [10] Psal. lxxv, 4. [11] Isa. xlv, 7. [12] Psal. xxiii, 8. [13] Exod. xiv, 21; xvi, 13; xvii, 6 sqq. [14] Josue vi, 16. [15] I Reg. xvii, 49. [16] Psal. cxxiii. 6. [17] ibid. 5, 7. [18] Luc. xii, 51.

codicibus desunt, atque respuit Leuvenklaius; Billius autem ea agnoscit, et quidem merito, cum in plerisque codd. legantur.

(88) *Νεόκτιστον*. Or. 1, νεώκιστον.

(89) *Νεοκτίστῳ ποιμένι*. « Propter recens creatum pastorem. »

(90) *Κωλύει*. Coisl. 1, κωλύσει.

(91) *Ἐξωσμένους*. Sic tres Regg., duo Coisl. et Or. 1. In ed. ἐξωσμένους.

(92) *Ἡμᾶς*. Sic duo Regg. et Comb. Editi, ὑμᾶς.

(93) *Ἀποῤῥήτῳ*. Coisl. 1 ἀποῤῥήτων ἐκστάσει καί, etc.

(94) *Γολιάθ*. Sic duo Regg. et Or. 1. Editi Γολιάδ.

(95) *Οὖν*. Addidimus codicum auctoritate.

(96) *Βάλλειν*. Tres Regg. Or. 1, et Combef. βαλεῖν.

(97) *Μεγάλου ποιμένος*. Putamus hic « Basilium Magnum » intelligi.

(98) *Ἀδικούμενοι*. Refert Gregorius « ideo se injuria affectum » a Basilio, quod cum Basilius Sasimorum episcopum creasset: eadem in pluribus locis commemorat.

(99) *Ὦ παῖ Δαθάν*, etc. Quem hic designet Gregorius, ambiguum. Elias Anthymum esse putat; immerito quidem, ut in Mon., n. 2, declaratur. Billius, quemdam episcopum Anthimo addictum. Nu-

litaris contumax, qui adversus Moysem insurgere A ausus es [19], qui manus in nos, quemadmodum illi linguas in magnum illum Dei servum, immisisti? Non cohorruisti? Non pudore suffusus es? Non hæc animo agitanti carnes in terram collapsæ sunt? Et postea manus has sursum ad Deum tendes? Postea dona offeres? Postea orationes pro populo fundes? Vereor equidem ne Dei gladius tamdiu rubiginem contrahat, et conquiescat. Nec a pastore tuo ingentem aliquam gratiam iniisti, et te ipsum maximo detrimento mulctasti, te ipsum videlicet a Dei gratia extraneum reddens.

στρατηγὲ ἀσωφρόνιστε, ὁ κατὰ Μωϋσέως τολμήσας, καὶ χεῖρας ἐπαφεὶς ἡμῖν, ὥσπερ ἐκεῖνοι τὰς γλώσσας τῷ μεγάλῳ (1) θεράποντι; Οὐκ ἔφριξας; Οὐκ ἐνετράπης; Οὐκ ἔῤῥευσάν σοι ταῦτα διανοουμένῳ κατὰ γῆς αἱ σάρκες; Εἶτα τὰς χεῖρας ταύτας ἀνατείνεις τῷ Θεῷ; Εἶτα δῶρα προσάξεις; Εἶτα ὑπερεύξῃ λαοῦ; Φοβοῦμαι μή ποτε τοσοῦτον ἡ ῥομφαία τοῦ Θεοῦ κατιωθῇ (2), καὶ ἠρεμήσειεν. Οὔτε τῷ ποιμένι τῷ σῷ μέγα τι ἐχαρίσω, καὶ σαυτὸν τὰ μέγιστα ἐζημίωσας, ἀλλοτριώσας (3) σεαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος.

IV. Ac nunc, o pastorum optime et præstantissime, adesdum, ac nobiscum, imo ante nos populum tuum accipe, quem Spiritus sanctus tibi commisit, quem angeli offerunt, quem et vita, et morum pro- B bitas, fidei tuæ credidit. Quod si per tentationes et impedimenta throni hæreditatem consequeris, non est cur tibi hoc mirum videri debeat. Nulla res magna probationis et anxietatis est expers. Natura enim ita comparatum est, ut res humiles et abjectæ facili negotio parentur, res autem sublimes et excelsæ, non nisi summo studio et difficultate. Audisti Paulum dicentem : **255** *Oportere nos per multas tribulationes introire in regnum cœlorum* [20]. Dic ipse quoque : *Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium* [21]. O insigne miraculum : *Ad vesperam demoratus est fletus, et ad matutinum lætitia* [22]. Sine eos, qui bellum gerunt, nugari atque ineptire, ac diducto rictu hiare, ut canes frustra C oblatrantes : nos autem ne bello vexemur. Doce adorare Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, in tribus personis, in una gloria et splendore. Quod periit, exquire : quod infirmum est, corrobora : quod firmum est, serva [23]. Tantam a te in spiritualibus rebus laudem nominisque gloriam efflagitamus, quantam in terrenis negotiis cognovimus. Perfectiorem armaturam a majoribus ducibus accipies, per quam poteris ignita diaboli tela exstinguere [24], ac sistere Domino plebem peculiarem, gentem sanctam, regale sacerdotium [25], in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Δ'. Νῦν δὲ, ὦ ποιμένων ἄριστε καὶ τελεώτατε, δεῦρό μοι καὶ τὸν σὸν ἀπολάμβανε λαὸν σὺν ἡμῖν τε καὶ πρὸ ἡμῶν, ὃν ἐνεχείρισέ σοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃν προσάγουσιν ἄγγελοι, ὃν ὁ βίος καὶ ὁ τρόπος ἐπίστευσεν. Εἰ δὲ διὰ πειρασμῶν καὶ κωλυμάτων τὸν θρόνον κληρονομεῖς, μὴ θαυμάσῃς· οὐδὲν τῶν μεγάλων ἀδόκιμον, οὐδὲν ἀβασάνιστον. Ἕπεται γὰρ φύσει τοῖς μὲν ταπεινοῖς τὸ ῥᾴδιον, τοῖς δὲ ὑψηλοῖς τὸ δύσκτητον. Ἤκουσας τοῦ εἰπόντος, *Ὅτι δεῖ ἡμᾶς διὰ πολλῶν θλίψεων εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*· εἰπὲ καὶ αὐτός· *Διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν*. Ὢ τοῦ θαύματος! *Τὸ ἑσπέρας ηὐλίσθη κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωῒ ἀγαλλίασις*. Ἔα ληρεῖν τοὺς πολεμοῦντας καὶ περιχάσκειν, ὡς κύνας ὑλακτοῦντας διακενῆς· ἡμεῖς δὲ μὴ πολεμώμεθα. Δίδασκε προσκυνεῖν Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱὸν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἐν μιᾷ δόξῃ (4) τε καὶ λαμπρότητι. Τὸ ἀπολωλὸς ἐκζήτει· τὸ ἀσθενὲς ἐνίσχυε· τὸ ἰσχυρὸν φύλασσε. Τοσαύτην ἀπαιτοῦμέν σε τὴν ἐν τοῖς πνευματικοῖς εὐδοκίμησιν, ὅσην ἐπὶ τῶν κοσμικῶν συνέγνωμεν. Τὴν μὲν οὖν τελεωτέραν ὅπλισιν δέχοιο (5) παρὰ τῶν μειζόνων στρατηγῶν, δι' ἧς δυνήσῃ τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι, καὶ παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ λαὸν περιούσιον, ἔθνος ἅγιον, βασίλειον ἱεράτευμα, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν (6), ᾧ ἡ δόξα (7) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

[19] Num. xvi, 1. [20] Act. xiv, 21. [21] Psal. lxv, 12. [22] Psal. xxix, 6. [23] Ezech. xxxiv, 4. [24] Ephes. vi, 16. [25] I Petr. ii, 9.

vus operum S. Basilii editor, in ejus Vita tom. III, D c. 24, n. 5. p. 116, probabilius certe, presbyterum quemdam Tyanensem, qui contra Basilium pugnaverat, et in ipsum etiam Gregorium injecerat manus, ut ab Anthimo gratiam iniret. Huic Dei gladium imprecari videtur Theologus, « ut in hac vita, inquit Elias, audaciæ suæ pœnas luens, æternis suppliciis eximatur. »

(1) *Τῷ μεγάλῳ*. Sic tres Regg. et Or. 1. Deest τῷ in ed.

(2) *Κατιωθῇ*. Rectius quam κάτω θῇ, ut Billius primum legerat et reddiderat, « deorsum Dei gladius propendeat. »

(3) *Ἀλλοτριώσας*. « Dei gratia te excludens. »

(4) *Ἐν μιᾷ δόξῃ*. « In una majestate. »

(5) *Δέχοιο*. « Accipito. »

(6) *Ἡμῶν*. Sic in pluribus codd. Deest in editis.

(7) *Δόξα*. Addunt nonnulli, καὶ τὸ κράτος, « et imperium. »

---

256 MONITUM IN ORATIONEM XIV.

I. Quamvis in plerisque manu exaratis codicibus, hæc oratio istum præ se ferat titulum : *Περὶ φιλοπτωχίας*, *De alendis pauperibus* : prætulimus tamen cum Hieronymo (8),

(8) Hier. *De script. eccl.*, ed. Bas. 1529, pag. 149.

Gabrielio, aliisque compluribus retinere : *Περὶ φιλοπτωχίας, De pauperum amore.* Gregorius namque, si ad hujusce orationis initium attendamus, videtur per se ipse hanc eamdem inscriptionem orationi imponere : Δέξασθε, inquit (n. 1), τὸν περὶ φιλοπτωχίας λόγον, « Hanc de pauperum amore orationem accipite. » Utram autem sententiam teneamus, « nihil ferme refert, inquit Gabrielius. Utraque enim oratoris propositum clare ostendit, quod quidem est, ut doceat pauperes benevolentia et benignitate complectendos esse.... Id autem tanta Theologus doctrina et gravitate, tantaque pariter eloquentia et vi dicendi præstitit, ut qui ea non admodum alliciatur et commoveatur, is plane durus, ferreus et inhumanus dici possit. » Ita etiam sentiunt alii qui de hac oratione tractarunt, si Clericum (9) excipias. Verum contemnendus potius, quam serio refellendus est ille fastidiosus ac malevolus censor, qui « ordinem et materiæ unitatem » in hac oratione desiderat, quique « digressiones et excursus » oratori objicit. Oratio ipsa, si attente legatur, tam iniquum hac de re judicium confutabit.

II. Hanc orationem Cæsareæ habitam fuisse una fere voce consentiunt eruditi. Si autem annum quæras, iidem ipsi inter se dissentiunt ; idque, fatemur, non nisi conjiciendo licet assequi. Vix enim ullam in insigni hac oratione temporis notam reperire est. Nonnullam tamen Gabrielius (collatis inter se his duobus Gregorii locis (n. 10) : « Proponitur nobis ob oculos grave et miserandum spectaculum, nec nisi iis, qui norunt, credibile, homines mortui ac viventes, » etc. Et alibi (10) : « Non jam oculis nostris triste et miserandum spectaculum proponitur, homines ante mortem mortui, etc.), » videre sibi visus est, atque colligit, « satis perspicuum esse, nondum a Basilio ædificatum fuisse, » τὸ τῆς εὐσεβείας ταμεῖον, illud pietatis promptuarium, « cum præclara hæc et luculenta haberetur oratio ; atque probabiliter conjici posse, non parum ipsam quoque ponderis ad opus tam pium perficiendum attulisse. » A Gabrielio autem dissentiunt Nicetas et Basilius scholiasta. Primus quidem ait (11) : « Eorum causa potissimum habita est oratio, qui in Basiliadis valetudinario, sacro morbo (*lepra*) laborabant ; quod quidem Basilius Magnus exstruxerat, ibique collectos ægrotos curabat. » Secundus vero, id est, Basilius scholiasta, sic loquitur (12) : Τὸν προκείμενον τοῦτον περὶ φιλοπτωχίας λόγον ἐν τῷ πτωχείῳ ἐκπεφωνῆσθαί φασι, τῷ ἐν Βασιλειάδι ὑπὸ τοῦ Μεγάλου τηνικαῦτα δομηθέντος Βασιλείου ἀντικρὺ Καισαρείας. « Eum quem explicandum aggredimur de pauperum amore sermonem, pronuntiatum ferunt in pauperum domo, quæ in Basiliadi erat, a Basilio Magno, e regione Cæsareæ tum temporis ædificata. »

III. In hac opinionum discrepantia, perpensis undequaque rationibus ac **257** momentis, Nicetæ et Basilii sententiam tutiorem arbitramur, utpote quæ firmioribus nixa videatur argumentis. Ac primo quidem, nihil certe clarius ac disertius a Niceta et Basilio dici potuit, qui procul dubio, quod traditum acceperant hic narrare censendi sunt. Deinde illorum sententia magis cum historiæ monumentis congruit. Difficultatis enim nodus in eo potissimum consistit, ut vere ac præcise assignetur tempus in quo a Basilio Magno exstructum fuit « istud pietatis ædificium. » Probabilius autem videtur eruditis illud fuisse inchoatum anno 370, vel ad summum 371. Id probatur ex eo ipso quod anno 372, in hac domo exceptus sit Heraclides, ac proinde quod illa pauperum domus hoc ipso anno fuerit hospitibus suscipiendis idonea. Constat præterea Gregorium nostrum nullam ad Cæsarienses habuisse orationem, nisi postquam ordinatus est episcopus ; quod quidem contigit, ut jam vidimus (13), circa festum Paschæ anni 372. Unde non male colligere licet hanc orationem pronuntiatam fuisse anno circiter 373.

IV. Si autem prævaleret Gabrielii sententia, certe quidem ante annum 371, ac proinde ante Gregorii ordinationem collocanda esset hæc oratio ; quod sane ex dictis fieri nullatenus potuit. Itaque ex collatis a Gabrielio Gregorii locis conjicere forsan licuerit, cœptum jam tunc celeberrimum istud toto orbe Nosocomium ; at non ita perfectum, ut « universos morbo laborantes, curatores, medicos, jumenta, deductores (14), » etc., continere posset. Unde Gregorius in hac oratione optime ac vere dicere potuit (15) : « proponitur vobis ob oculos grave et miserandum spectaculum, » etc. Et rursus in Basilii Magni laudatione, absolutis omnibus, et undequaque coactis sacro morbo laborantibus, licuit etiam gratulari, quod (16) « miserandum illud ac triste spectaculum » jam abesset. Non negamus tamen mirum sane videri, quod in hac oratione, nihil, nec de ædificanda illa pauperum domo, neque ædificata aut perfecta, reperiatur. Id ne verbo quidem attigit Gregorius. Unde probabiliter fieri potest, Gabrielium, propter istud Theologi de hac re silentium, in oppositam sententiam abiisse.

(9) *Bibl. univ.* tom. XVIII, p. 68.
(10) Or. XLIII, n. 63.
(11) Comment. in hanc orat.
(12) Initio comment. in hanc orat.
(13) Monit. in orat. 9.
(14) Basil., ep. 94.
(15) Or. XIV, n. 10.
(16) Or. XLIII, n. 63.

ΛΟΓΟΣ ΙΔ'.

Περὶ φιλοπτωχίας.

A

Α'. Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ συμπένητες, πτωχοὶ γὰρ

ORATIO XIV[a].

De pauperum amore.

I. Viri fratres ac paupertatis socii (quamvis

[a] Alias 16 : quæ autem 14 erat, nunc 22. — Habita anno circiter 373.

enim, parvis adhibitis mensuris, alius alium antecellere videatur, pauperes tamen omnes revera sumus, gratiaque divina indigemus), hanc de pauperum amore orationem non anguste et jejune, sed ample et magnifice accipite, ut regni opes assequamini; ac simul orate, ut eam copiose vobis subministremus, et sermone animos vestros alamus, panemque spiritualem fame laborantibus frangamus, sive prisci illius **258** Moysis in morem, cibum e cœlo pluentes [26], atque angelorum panem largientes [27]; sive paucis panibus multa etiam hominum millia in deserto ad saturitatem usque pascentes [28], velut postea Jesus fecit, verus, inquam, ille panis, et veræ vitæ auctor. Est quidem haud admodum promptum et facile inter virtutes, eam, quæ cæteras vincat, invenire, eique primas ac palmam dare: quemadmodum etiam in prato quodam plurimis et suavibus floribus referto florem omnium pulcherrimum et flagrantissimum reperire, alio nimirum alias olfactum et aspectum ad se distrahente, atque ad primum eum decerpendum alliciente. Quantum tamen ipse assequi possum, ita res distinguenda et consideranda est.

A ἅπαντες, καὶ τῆς θείας χάριτος ἐπιδεεῖς, κἂν ἄλλος ἄλλου προέχειν δοκῇ, μικροῖς μέτροις μετρούμενος, δέξασθε τὸν περὶ φιλοπτωχίας (17) λόγον, μὴ πενιχρῶς, ἀλλὰ φιλοτίμως, ἵνα βασιλείαν πλουτήσητε (18)· συνεύξασθε δὲ καὶ ἡμᾶς πλουσίως τοῦτον ὑμῖν χορηγῆσαι, καὶ θρέψαι τῷ λόγῳ τὰς ὑμετέρας ψυχὰς, καὶ διαθρύψαι πεινῶσι τὸν πνευματικὸν ἄρτον· εἴτε ἀπ' οὐρανοῦ τροφὴν ὕοντας (19), καθάπερ Μωϋσῆς ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος, καὶ ἄρτον ἀγγέλων χαριζομένους· εἴτε ἄρτοις ὀλίγοις ἐν ἐρημίᾳ τρέφοντας μέχρι κόρου καὶ μυριάδας, καθάπερ Ἰησοῦς ὕστερον, ὁ ἀληθινὸς ἄρτος, καὶ τῆς ἀληθινῆς ζωῆς αἴτιος. Ἔστι μὲν οὖν οὐ πάνυ τι ῥᾴδιον τῶν ἀρετῶν τὴν νικῶσαν εὑρεῖν, καὶ ταύτῃ δοῦναι τὰ πρεσβεῖα (20) καὶ τὰ νικητήρια· ὥσπερ οὐδὲ ἐν λειμῶνι (21) πολυανθεῖ καὶ εὐώδει, τῶν ἀν- B θέων τὸ κάλλιστον καὶ εὐωδέστατον, ἄλλοτε ἄλλου τὴν ὄσφρησιν καὶ τὴν ὄψιν πρὸς ἑαυτὸ μεθέλκοντος, καὶ πρῶτον δρέπεσθαι πείθοντος. Ὡς δ' οὖν ἐμὲ, περὶ τούτων διελέσθαι (22) σκεπτέον οὕτως.

II. Pulchra res est, fides, spes, charitas, tria hæc [29]; ac fidei quidem testis est Abraham, qui justitiæ laudem ex fide consecutus est [30]; spei, Enos, qui primus spe adductus est, ut Domini nomen invocaret [31], justique etiam omnes, qui propter spem ærumnas sufferunt; charitatis, divinus Apostolus, qui Israelis causa gravius aliquid adversus se proloqui non dubitavit [32]; ac Deus etiam ipse, qui charitas appellatur [33]. Pulchra res hospitalitas; ac testis inter justos quidem Loth Sodomita [34], moribus tamen haudquaquam Sodomita; inter peccatores autem Raab meretrix [35], non tamen ex proposito meretrix, cui bene de hospitibus merendi studium, et laudi fuit, et saluti. Pulchra res fraternus amor, ejusque rei Jesum testem habemus, qui non modo frater noster vocari, sed etiam salutis nostræ causa supplicio affici sustinuit. Pulchra res benevolentia erga homines, ac testis est idem Jesus, qui non solum hominem propter opera bona creavit [36], atque imaginem, quæ ad optima quæque dux esset, ac superna bona conciliaret, carni copulavit, sed nostri etiam causa homo factus est. Pulchra res longanimitas, quemadmodum idem ipse testatur, qui non solum angelorum legiones adver-

Β'. Καλὸν πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· καὶ μάρτυς τῆς πίστεως Ἀβραὰμ, δικαιωθεὶς ἐκ πίστεως· τῆς ἐλπίδος, Ἐνὼς, ὃς πρῶτος (23) ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ πάντες (24) οἱ δίκαιοι διὰ τὴν ἐλπίδα κακοπαθοῦντες· τῆς ἀγάπης, ὁ θεῖος Ἀπόστολος, τολμήσας τι καὶ καθ' ἑαυτοῦ διὰ τὸν Ἰσραὴλ φθέγξασθαι· καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς, ἀγάπη καλούμενος. Καλὸν ἡ φιλοξενία· καὶ μάρτυς ἐν μὲν δικαίοις, Λὼτ C ὁ Σοδομίτης, καὶ οὐ Σοδομίτης τὸν τρόπον· ἐν δὲ ἁμαρτωλοῖς, Ῥαὰβ ἡ πόρνη, καὶ οὐ πόρνη τὴν προαίρεσιν (25), διὰ φιλοξενίαν ἐπαινεθεῖσά (26) τε καὶ σωθεῖσα. Καλὸν ἡ φιλαδελφία, καὶ μάρτυς Ἰησοῦς, οὐκ ἀδελφὸς ἡμῶν κληθῆναι μόνον, ἀλλὰ καὶ παθεῖν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνασχόμενος. Καλὸν ἡ φιλανθρωπία· καὶ μάρτυς ὁ αὐτὸς Ἰησοῦς, οὐ ποιήσας μόνον τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ τὴν εἰκόνα (27) τῷ χοῒ συζεύξας ὁδηγὸν τῶν καλλίστων, καὶ τῶν ἄνω πρόξενον, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν ἄνθρωπος. Καλὸν ἡ μακροθυμία, καὶ ὁ αὐτὸς μάρτυς, οὐ τὰς λεγεῶνας μόνον τῶν ἀγγέλων παραιτησάμενος κατὰ τῶν ἐπανισταμένων καὶ τυραννούντων, οὐδὲ τῷ Πέτρῳ μόνον ἐπιτιμήσας αἰρομένῳ (28) τὴν μάχαιραν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὠτίον ἀποκαταστήσας τῷ πεπληγότι. Τὸ D δ' αὐτὸ καὶ Στέφανος ὕστερον ὁ τοῦ Χριστοῦ μαθητής.

[26] Exod. XVI, 14 sqq. [27] Psal. LXXVII, 25. [28] Matth. XIV, 15 sqq. [29] I Cor. XIII, 13. [30] Gen. XV, 6. [31] Gen. IV, 26. [32] Rom. IX, 3. [33] I Joan. IV, 8. [34] Gen. XIX, 3. [35] Jos. II, 1 sqq. [36] Ephes. II, 10.

(17) *Περὶ φιλοπτωχίας*. Ita Reg. bm. Or. 2, εἰς φιλοπτωχίαν. Alii, περὶ πτωχοτροφίας, « de alendis pauperibus. »

(18) *Πλουτήσητε*. Regg. bm, ph, et Or. 2, πλουτίσητε. »

(19) *Ὕοντας*. Gloss. βρέχοντας.

(20) *Πρεσβεῖα*. Gloss. πρῶτα.

(21) *Λειμῶνι*. Gloss. λιβαδίῳ.

(22) *Διελέσθαι*. Reg. hu ἑλέσθαι. Reg. ph διαλέγεσθαι. In Oxon. desunt hæc verba: Ὡς δ' οὖν ἐμὲ, περὶ τούτων διελέσθαι σκεπτέον οὕτως.

(23) *Ὃς πρῶτος*, etc. « Qui primus spe adductus, ut Dei nomine vocaretur; » nempe « ut sui vocarentur filii Dei. » Sic vertit Combefisius passive accipiendo vocem ἐπικαλεῖσθαι. Huic interpretationi, etsi recedat a communi sententia, ut ipse fatetur, favent Aquila et Theodoretus, nec non vox hebræa לִקְרֹא. Et certe Adamus invocavit nomen Domini; invocavit etiam Abel, priusquam invocaretur ab Enos. Non ergo « primus » Enos « cœpit invocare. »

(24) *Καὶ πάντες*. Reg. o, πάντες δέ.

(25) *Τὴν προαίρεσιν*. Billius: « animi inductione. »

(26) *Ἐπαινεθεῖσα*, etc. « Laudata et servata. »

(27) *Τὴν εἰκόνα*. « Imaginem, » id est, « animam. »

(28) *Αἰρομένῳ*. Reg. ph, αἱρομένῳ.

ὑπὲρ τῶν λιθαζόντων αὐτὸν προσευχόμενος. Καλὸν A ἡ πραότης, καὶ μαρτυροῦσι Μωϋσῆς καὶ Δαβὶδ, τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων μαρτυρηθέντες, καὶ ὁ τούτων διδάσκαλος, οὐκ ἐρίζων, οὐδὲ κραυγάζων, οὐδὲ ἐν ταῖς πλατείαις φωνὴν προϊέμενος, οὐδὲ ζυγομαχῶν πρὸς τοὺς ἄγοντας.

sus eos, qui impetum in ipsum faciebant, ac vim ei afferebant, recusavit [37], nec Petrum solum, quod gladium sustulisset, objurgavit [38], verum ei etiam, qui percussus fuerat, aurem restituit [39]. Quod etiam ipsum postea Stephanus item Christi discipulus præstitit, cum pro iis, a quibus lapidabatur, preces fudit [40]. Pulchra res **259** mansuetudo, testes sunt Moyses [41] et David [42], quibus præ cæteris ea laus Scripturæ testimonio tributa est; atque horum magister, non contendens, nec clamans, nec in plateis vocem emittens [43], nec iis, a quibus ducebatur, obluctans.

Γ'. Καλὸν ὁ ζῆλος, καὶ μαρτυρεῖ Φινεὲς, τὴν Μαδιανῖτιν (29) τῷ Ἰσραηλίτῃ συνεκκεντήσας, ἵνα (30) ἐξέλῃ ὄνειδος ἐξ υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ὀνομασθεὶς (31) ἐκ τῆς προαιρέσεως· καὶ μετ' ἐκεῖνον, οἱ λέγοντες· *Ζηλῶν ἐζήλωκα τῷ Κυρίῳ* (32)· καὶ, *Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ*· καὶ, *Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου* B *καταφάγεταί με*· καὶ οὐ λέγοντες τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσχοντες. Καλὸν ὑποπιασμὸς (33) σώματος· καὶ πειθέτω σε Παῦλος, ἑαυτὸν ἔτι παιδαγωγῶν, καὶ φοβῶν διὰ τοῦ Ἰσραὴλ τοὺς ἑαυτοῖς θαῤῥοῦντας καὶ ἐφιέντας (34) τῷ σώματι· καὶ Ἰησοῦς αὐτὸς νηστεύων, καὶ πειραζόμενος, καὶ νικῶν τὸν πειράζοντα. Καλὸν προσευχὴ καὶ ἀγρυπνία· καὶ πειθέτω σε Θεὸς ἀγρυπνῶν πρὸ τοῦ πάθους, καὶ προσευχόμενος. Καλὸν ἁγνεία, καὶ παρθενία· καὶ πειθέτω σε Παῦλος περὶ τούτων νομοθετῶν, καὶ βραβεύων δικαίως γάμῳ καὶ ἀγαμίᾳ, καὶ Ἰησοῦς αὐτὸς ἐκ Παρθένου γεννώμενος, ἵνα καὶ γέννησιν τιμήσῃ, καὶ προτιμήσῃ παρθενίαν. Καλὸν ἐγκράτεια· καὶ πειθέτω σε Δαβὶδ, ἡνίκα τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ἐκράτησε φρέατος, μὴ πιὼν, ἀλλὰ σπείσας μόνον τοῦ ὕδατος, C μηδὲ ἀνασχόμενος ἴδιον πληρῶσαι πάθος ἐν ἀλλοτρίῳ αἵματι.

III. Pulchra res zelus, testis Phinees, qui Madianitidem una cum Israelita gladio trajecit [44], ut Israelis filios a probro et infamia vindicaret, atque ex animi instituto nomen traxit: testes etiam post eum illi, qui his verbis utebantur: *Zelo zelatus sum pro Domino omnipotente* [45]; et, *Æmulor vos Dei æmulatione* [46]; et, *Zelus domus tuæ comedit me* [47]: nec solum hoc dicebant, sed etiam sentiebant. Pulchra res corporis castigatio; id tibi Paulus persuadeat, seipsum adhuc domans et coercens [48], ac per Israelem, iis, qui sibi ipsis fidunt, corporique indulgent, terrorem injiciens; atque adeo Jesus ipse jejunans, atque tentationem subiens, et tentatorem superans [49]. Pulchra res oratio et vigilia: hujus rei fidem tibi faciat Jesus, ante passionem vigilans precibusque incumbens [50]. Pulchra res castimonia et virginitas; fidem Paulo arroga, de his rebus leges statuenti, ac matrimonii et virginitatis controversiam æquissime disceptanti [51], ipsique etiam Jesu, ex virgine nascenti, ut et generationem honore afficiat, et virginitatem honore præferat. Pulchra res continentia; moveat te Davidis auctoritas, qui, ut Bethleemiticæ cisternæ copia ipsi facta est, minime bibit [52], verum aquam tantum libavit, nec adduci potuit ut sitim suam per alienum cruorem expleret.

Δ'. Καλὸν ἐρημία καὶ ἡσυχία (35)· καὶ διδάσκει με ὁ Κάρμηλος Ἠλίου, ἡ ἔρημος Ἰωάννου, Ἰησοῦ τὸ ὄρος, εἰς ὃ πολλάκις ἀναχωρῶν φαίνεται, καὶ καθ' ἡσυχίαν ἑαυτῷ συγγινόμενος (36). Καλὸν ἡ εὐτέλεια (37)· καὶ διδάσκει με Ἠλίας ἀναπαυόμενος παρὰ χήρᾳ, Ἰωάννης θριξὶ καμήλου σκεπόμενος, Πέτρος ἀσσαρίου θέρμοις τρεφόμενος. Καλὸν ἡ ταπεινοφροσύνη, καὶ πολλὰ ταύτης, καὶ πολλαχόθεν τὰ ὑποδείγματα, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων, ὁ πάντων Σωτὴρ καὶ Δεσπότης, οὐ ταπεινώσας ἑαυτὸν μόνον μέχρι D δούλου μορφῆς, οὐδὲ τὸ πρόσωπον αἰσχύνῃ ὑποθεὶς ἐμπτυσμάτων, καὶ μετὰ τῶν ἀνόμων λογισθεὶς, ὁ τὸν

IV. Pulchra res solitudo et quies; idque me docet Eliæ Carmelus [53], Joannis desertum [54], ac mons [55] denique ille, in quem Jesum sæpe secessisse, secumque silentio versatum esse constat. Pulchra res victus tenuitas; documento mihi est Elias [56], qui apud viduam reficiebatur, Joannes [57], qui cameli pilis tegebatur, Petrus, qui lupinis unico asse emptis alebatur. Pulchra res humilitas, ejusque multa exempla passim exstant, ac præ aliis omnium Salvator ac Dominus, qui non modo seipsum ad usque servi formam dejecit [58], ac sputorum probro et contumeliæ faciem supposuit, et cum sceleratis

[37] Matth. xxvi, 53. [38] Luc. xxii, 50. [39] ibid. 51. [40] Act vii, 59. [41] Num. xii, 3. [42] Psal. cxxxi, 1. [43] Isa. xlii, 2; liii, 7. [44] Num. xxv 7. [45] III Reg. xix, 14. [46] II Cor. xi, 2. [47] Psal. lxviii, 10. [48] I Cor. ix, 27. [49] Matth. iv, 1 sqq. [50] Matth. xxvi, 36. [51] Cor. vii, 25. [52] II Reg. xxiii, 15 sqq. [53] III Reg. xviii, 42. [54] Luc. i, 80. [55] Matth. xiv, 23. [56] III Reg. xvii, 9. [57] Matth. iii, 4. [58] Philipp. ii, 6.

(29) *Μαδιανῖτιν*. Or. 2, Μαδιανίτην.

(30) *Ἵνα*. Reg. ph, ἵν'.

(31) *Καὶ ὀνομασθεὶς*, etc. « Ac inde nomen sibi fecit: inclytus, celebris evasit. »

(32) *Κυρίῳ*. Or. 2 addit, παντοκράτορι, « omnipotente. » Ita etiam legit Billius.

(33) *Ὑποπιασμός*. Sic omnes codices, vel etiam in quibusdam, ὑπωπιασμός. In editis vero, ὑποπιεσμός.

(34) *Ἐφιέντας*. Sic plures Regg. et Colbert., Or. 2, et Jes. Quæ lectio, ut vulgatior, ita et probabilior videtur. Ed., ἐπαφιέντας.

(35) *Ἐρημία καὶ ἡσυχία*. Nicetas: ἡ ἐν μονώσει ἡσυχία, « in solitudine quies. »

(36) *Καὶ καθ' ἡσυχίαν ἑαυτῷ συγγινόμενος*. « Silentio secum, per solitudinis tranquillitatem, versatum. » Non bene Billius, « animo quieto. » Christus enim certe fuit semper « animo quieto, » sive extra, sive intra solitudinem.

(37) *Εὐτέλεια*. « Parcimonia, vilitas, tenuitas, » non in victu tantum, sed etiam in vestitu, ut allata exempla demonstrant.

reputatus est [59], is, inquam, qui mundum a peccati maculis expiabat, sed etiam discipulorum pedes in habitu servili abluit [60]. Pulchra res inopia et pecuniarum contemptio **260**; testis est Zachæus, atque etiam Christus : ille, dum Christo domum suam ingredienti omnes propemodum opes suas dono obtulit [61]; hic dum diviti illi perfectam vitam hac re definivit [62]. Atque, ut compendiosius adhuc de his rebus loquar, pulchra res est contemplatio, pulchra item actio; illa hinc assurgens atque ad Sancta sanctorum contendens, mentemque nostram ad id, quod ipsi cognatum est, reducens; hæc vero Christum excipiens, eique inserviens, ac vim amoris per opera indicans.

A κόσμον καθαίρων τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ καὶ τῶν μαθητῶν νίπτων τοὺς πόδας ἐν δουλικῷ τῷ σχήματι. Καλὸν ἡ ἀκτημοσύνη καὶ χρημάτων ὑπεροψία· καὶ μαρτυρεῖ Ζακχαῖος, καὶ Χριστὸς αὐτός· ὁ μὲν, τῇ εἰσόδῳ Χριστοῦ, μικροῦ πάντα καρποφορήσας· ὁ δὲ, τῷ πλουσίῳ τὸ τέλειον ἐν τούτῳ περιορίσας. Καὶ συντομώτερον ἔτι περὶ τούτων εἰπεῖν, καλὸν θεωρία, καὶ καλὸν πρᾶξις· ἡ μὲν, ἐντεῦθεν ἐπανιστᾶσα (38), καὶ εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων χωροῦσα, καὶ τὸν νοῦν ἡμῶν πρὸς τὸ συγγενὲς ἐπανάγουσα (39)· ἡ δὲ, Χριστὸν ὑποδεχομένη, καὶ θεραπεύουσα, καὶ τοῖς ἔργοις (40) τὸ φίλτρον ἐλέγχουσα.

V. Horum unumquodque una quædam salutis via est, atque ad aliquam omnino beatarum illarum et æternarum mansionum ducens : quandoquidem ut varii vitarum delectus, ita multæ quoque apud Deum mansiones sunt [63], quæ cuique pro merito suo et dignitate dividuntur et distribuuntur. Ac proinde alius hanc virtutem excolat, alius illam, alius plures, alius, si fieri potest, omnes : hoc tantum agat, ut gradiatur, atque ulterius progredi studeat, ejusque, qui viam recte præmonstrat gressusque nostros regit, ac per angustam viam et portam ad cœlestis beatitudinis latitudinem ducit, vestigiis insistat. Si tamen, ex Pauli, atque ipsius etiam Christi sententia et autoritate, charitas, ut summa legis et prophetarum finis, præceptorum omnium primum maximumque censenda est [64], hujus præcipuam partem in eo sitam esse comperio, ut pauperes amore ac benevolentia complectamur, atque eorum, qui nobis cognatione conjuncti sunt, calamitatibus moveamur, et doleamus. Neque enim ullus omnino cultus Deo perinde gratus est, ut misericordia (quandoquidem nec aliud quidquam est, quod Deo magis conveniat, utpote, quem misericordia et veritas præcedant [65], et cui misericordia ante judicium offerenda sit [66]) : nec ulla alii rei potius, quam benignitati benignitas ab eo rependitur, qui juste remetitur, atque in pondere et mensura misericordiam ponit [67].

Ε'. Τούτων ἕκαστον μία τις (41) σωτηρίας ὁδὸς, B καὶ πρός τινα τῶν μονῶν πάντως φέρουσα τῶν αἰωνίων καὶ μακαρίων· ἐπειδὴ ὥσπερ διάφοροι βίων αἱρέσεις, οὕτω καὶ μοναὶ (42) πολλαὶ παρὰ Θεῷ, κατὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστῳ μεριζόμεναί τε καὶ διαιρούμεναι· καὶ ὁ μὲν τήνδε κατορθούτω τὴν ἀρετὴν, ὁ δὲ τήνδε, ὁ δὲ πλείους, ὁ δὲ τὰς πάσας, εἰ οἷόν τε· μόνον ὁδευέτω, καὶ ἐφιέσθω τοῦ πρόσω, καὶ κατὰ πόδας ἑπέσθω τῷ καλῶς ὁδηγοῦντι, καὶ κατευθύνοντι, καὶ διὰ τῆς στενῆς ὁδοῦ καὶ πύλης ἐπὶ τὸ πλάτος ἄγοντι τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος. Εἰ δὲ δεῖ Παύλῳ καὶ αὐτῷ Χριστῷ πειθόμενον, πρώτην τῶν ἐντολῶν καὶ μεγίστην, ὡς κεφάλαιον νόμου καὶ προφητῶν τὴν ἀγάπην ὑπολαμβάνειν, ταύτης τὸ κράτιστον εὑρίσκω φιλοπτωχίαν, καὶ τὴν περὶ τὸ συγγενὲς εὐσπλαγχνίαν τε καὶ συμπάθειαν. Οὐδενὶ γὰρ οὕτω C τῶν πάντων (43), ὡς ἐλέῳ, Θεὸς θεραπεύεται, ὅτι μηδὲ οἰκειότερον ἄλλο τούτου Θεῷ, οὗ ἔλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύονται (44), καὶ ᾧ προσοιστέον (45) τὸν ἔλεον πρὸ τῆς κρίσεως· οὐδὲ ἄλλῳ τινὶ μᾶλλον, ἢ φιλανθρωπίᾳ τὸ φιλάνθρωπον ἀντιδίδοται παρὰ τοῦ δικαίως ἀντιμετροῦντος, καὶ τιθέντος ἐν ζυγῷ καὶ σταθμῷ τὸν ἔλεον.

VI. Porro cum juxta præceptum illud, quod et cum gaudentibus gaudere, et cum flentibus flere jubet [68], omnibus pauperibus, quacunque de causa ærumnis et incommodis premantur, viscera aperire : et cum homines ipsi sumus, benignitatis stipem hominibus prius conferre debeamus, sive ob viduitatem ea opus habeant, sive ob amissos parentes, sive ob exsilium, sive ob dominorum **261**

Ϛ'. Πᾶσι μὲν δὴ πτωχοῖς ἀνοικτέον τὰ σπλάγχνα, καὶ τοῖς καθ' ἡντιναοῦν αἰτίαν κακοπαθοῦσι, κατὰ D τὴν, χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, κελεύουσαν ἐντολήν· καὶ προεισενεκτέον (46) ἀνθρώπους ὄντας ἀνθρώποις τὸν ἔρανον (47) τῆς χρηστότητος, εἴτε διὰ χηρείαν χρῄζοιεν ταύτης, εἴτε δι' ὀρφανίαν, εἴτε ἀποξένωσιν πατρίδος, εἴτε ὠμότητα δεσποτῶν, εἴτε ἀρχόντων θράσος, εἴτε φο-

[59] Isa. L, 6; LIII, 12. [60] Joan. XIII, 5. [61] Luc. XIX, 8. [62] Matth. XIX, 21. [63] Joan. XIV 2. [64] Matth. XXII, 36 sqq. [65] Psal. LXXXVIII, 15. [66] Osc. XII, 6. [67] Isa. XXVIII, 17. [68] Rom. XII, 15.

(38) *Ἐπανιστᾶσα.* Plures Regg., Or. 2, et Nicet., ἐπανιστῶσα. Recte quidem. « A terrenis abducens, » ut ait Nicetas, καὶ εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων χωροῦσα, « et in Sancta sanctorum penetrans. » Alii, ἐπανιστῶσα. Ed., ἀπανιστᾶσα.

(39) *Ἐπανάγουσα.* « Evehens, elevans, reducens ad superiora, quæ illi sunt cognata. »

(40) *Τοῖς ἔργοις.* Gab., Mont., τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις, « per bona opera. »

(41) *Τις.* Reg. bm, τῆς.

(42) *Μοναί.* Sic plures Regg., duo Coisl. et Bas. Editi vero, μονῶν.

(43) *Πάντων.* Reg. c, ἁπάντων.

(44) *Προπορεύονται.* Or. 2, προπορεύεται.

(45) *Προσοιστέον.* Or. 2, προσακτέον.

(46) *Προεισενεκτέον.* Reg. hu, προσενεκτέον.

(47) *Τὸν ἔρανον.* « Humanitatis symbolum. »

ρολόγων ἀπανθρωπίαν, εἴτε λῃστῶν μιαιφονίαν, εἴτε κλεπτῶν ἀπληστίαν, εἴτε δήμευσιν, εἴτε ναυάγιον· πάντες γὰρ ὁμοίως ἐλεεινοὶ, καὶ οὕτω (48) βλέποντες εἰς τὰς ἡμετέρας χεῖρας, ὡς ἡμεῖς εἰς τὰς τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν ἂν δεώμεθα· καὶ τούτων αὐτῶν οἱ παρ' ἀξίαν (49) κακοπαθοῦντες, τῶν ἐν ἔθει τοῦ δυστυχεῖν ὄντων ἐλεεινότεροι· ἐξαιρέτως δὲ τοῖς ὑπὸ τῆς ἱερᾶς νόσου διεφθαρμένοις, καὶ μέχρι σαρκῶν, καὶ ὀστέων, καὶ μυελῶν, ὡς ἡ κατά τινων ἀπειλὴ, βεβρωμένοις, καὶ προδεδομένοις ὑπὸ τοῦ μοχθηροῦ, καὶ ταπεινοῦ, καὶ ἀπίστου (50) τούτου σώματος· ᾧ πῶς συνεζύγην, οὐκ οἶδα· καὶ πῶς εἰκών τέ εἰμι Θεοῦ, καὶ τῷ πηλῷ συμφύρομαι (51)· ὃ καὶ εὐεκτοῦν πολεμεῖ, καὶ ἀνιᾷ πολεμούμενον· ὃ καὶ ὡς σύνδουλον ἀγαπῶ, καὶ ὡς ἐχθρὸν ἀποστρέφομαι· ὃ καὶ ὡς δεσμὸν φεύγω, καὶ ὡς συγκληρονόμον αἰσχύνομαι· τῆξαι φιλονεικῶ, καὶ οὐκ ἔχω τίνι συνεργῷ πρὸς τὰ κάλλιστα χρήσωμαι (52), ὡς εἰδὼς εἰς ὃ γέγονα, καὶ ὅτι δεῖ με πρὸς Θεὸν ἀναβῆναι διὰ τῶν πράξεων (53).

A sævitiam, sive ob præsidum acerbitatem, sive ob eorum, qui legendis tributis præsunt, inhumanitatem et importunitatem, sive ob cruentam prædonum immanitatem, sive ob inexplebilem furum aviditatem, sive ob bonorum proscriptionem, sive ob naufragium; omnes enim similiter miserabiles sunt, sicque in manus nostras intuentur, ut nos in Dei manus, cum re aliqua egemus; atque ex ipsis rursum, ii qui indigne affictantur, miserabiliores sunt quam ii qui calamitatibus assueverunt: tum vero nos ii præcipuo quodam miserationis affectu permovere debent, qui sacro morbo corrupti sunt, et ad carnem usque, atque ossa, et medullas (quod quibusdam Scriptura [69] minatur) exesi consumptique, atque ab hoc ærumnoso, et abjecto, ac infido B corpore proditi: cui quonam modo conjunctus sim, haud equidem scio: nec quo etiam pacto simul et imago Dei sim, et cum cœno voluter: quod, et cum pulchra valetudine gaudet, bello me lacessit, et cum bello premitur, mœrore me afficit: quod, et ut conservum amo, et ut inimicum odi atque aversor: quod, et ut vinculum fugio, et ut cohæres veneror. Si debilitare illud et conficere studeo, jam non habeo, quo socio et opitulatore ad res præclarissimas utar, nimirum haud ignorans quam ob causam procreatus sim, quodque me per actiones ad Deum ascendere oporteat.

Ζ'. Φείδομαι ὡς συνεργοῦ, καὶ οὐκ ἔχω πῶς φύγω τὴν ἐπανάστασιν, ἢ πῶς μὴ ἀπὸ Θεοῦ πέσω βαρηθεὶς ταῖς πέδαις κατασπώσαις, ἢ κατεχούσαις εἰς ἔδαφος. Πολέμιός ἐστιν εὐμενὴς, καὶ φίλος ἐπίβουλος. Ὢ τῆς συζυγίας καὶ τῆς ἀλλοτριώσεως! Ὃ φοβοῦμαι περιέπω (55), καὶ ὃ στέργω δέδοικα· πρὶν πολεμῆσαι, καταλλάσσομαι· καὶ πρὶν εἰρηνεῦσαι, C διίσταμαι. Τίς ἡ περὶ ἐμὲ σοφία; καὶ τί τὸ μέγα τοῦτο μυστήριον (56); Ἢ βούλεται μοῖραν ἡμᾶς ὄντας Θεοῦ, καὶ ἄνωθεν ῥεύσαντας, ἵνα μὴ διὰ τὴν ἀξίαν ἐπαιρόμενοι καὶ μετεωριζόμενοι (57) καταφρονῶμεν τοῦ κτίσαντος, ἐν τῇ πρὸς τὸ σῶμα πάλῃ καὶ μάχῃ πρὸς αὐτὸν ἀεὶ βλέπειν, καὶ τὴν συνεζευγμένην ἀσθένειαν παιδαγωγίαν εἶναι τοῦ ἀξιώματος· ἵνα εἰδῶμεν (58) οἱ αὐτοὶ μέγιστοί τε ὄντες καὶ ταπεινότατοι, ἐπίγειοι καὶ οὐράνιοι, πρόσκαιροι καὶ ἀθάνατοι, κληρονόμοι φωτὸς καὶ πυρὸς, εἴτ' οὖν σκότους, ὁποτέρως (59) ἂν νεύσωμεν; Τοιοῦτον τὸ κρᾶμα ἡμῶν, καὶ διὰ ταῦτα, ὡς γοῦν ἐμοὶ καταφαίνεται, ἵν' ὅταν ἐπαιρώμεθα διὰ τὴν εἰκόνα, διὰ τὸν χοῦν συστελλώμεθα. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ βουλόμενος (60) φιλοσοφείτω, καὶ ἡμεῖς γε συμφιλοσοφήσομεν (61) εὐκαιρότερον.

VII. Sin contra ut cum socio et adjutore mitius agam, nulla jam ratio occurrit, qua rebellantis impetum fugiam, atque a Deo non excidam, compedibus degravatus, vel in terram detrahentibus, vel in ea detinentibus. Hostis est blandus et placidus, insidiosus amicus. O miram conjunctionem et alienationem! Quod metuo, amplector; quod amo, pertimesco. Antequam bellum gesserim, in gratiam redeo; antequam pace fruar, ab eo dissideo. Quanam sapientia, quonam magno et arcano consilio mihi hoc accidere dicam? An hoc Deus agit, ut cum ipsius pars simus, atque superne fluxerimus, ne ob dignitatem nostram nosipsos efferentes atque attollentes, Creatorem contemnamus, in ea, quæ nobis adversus corpus est, lucta et dimicatione, ab eo nunquam oculos dejiciamus; atque ita infirmitas illa, quæ nobis copulata est, dignitatem nostram frenet atque coerceat; ut intelligamus nos maximos simul atque **262** abjectissimos esse, terrenos et cœlestes, caducos et immortales, lucis et ignis, sive etiam tenebrarum hæredes, prout in hoc vel illud D nobis propendere contigerit? Hæc nostra temperatio est, atque ob has causas, quantum quidem ipse

[69] Isa. x, 18.

(48) *Οὕτω*. In pluribus, οὕτως.

(49) *Οἱ παρ' ἀξίαν*. Nicetas: παρὰ τὴν τύχην ἧς ἦσάν ποτε, « præter eam fortunæ conditionem in qua quondam versabantur. » Docet hic Gregorius, eos qui ex altiori dignitatis et fortunæ gradu in miseriam delapsi sunt, majori miseratione dignos, quam eos qui rebus adversis sunt assueti. « Nihil enim est tam miserabile, » ait Cicero, « quam ex beato miser. » Bill. « præter dignitatem. »

(50) *Ἀπίστου*. Colb. 1, ἀπλήστου, « insatiabili. »

(51) *Συμφύρομαι*. « Commiscear. »

(52) *Χρήσωμαι*. Sic Reg. bu. Alii, χρήσομαι.

(53) *Διὰ τῶν πράξεων*. Reg. bu et Gabr., δι' ἀγαθῶν πράξεων, « per bona opera. »

(54) *Ὦ*. Sic Reg. bu. Editi vero, ὦ.

(55) *Περιέπω*. « Foveo, curo. »

(56) *Τί τὸ μέγα τοῦτο μυστήριον;* « Quodnam hoc magnum mysterium? »

(57) *Καὶ μετεωριζόμενοι*. Hæc desunt in Reg. c.

(58) *Ἵνα εἰδῶμεν*. Reg. quatuor, ἵν' εἰδῶμεν.

(59) *Ὁποτέρως*. Or. 2, ὁπωτέρως [haud emendate].

(60) *Ὁ βουλόμενος*. Sic quatuor Regii. Deest ὁ in ed.

(61) *Συμφιλοσοφήσομεν*. Reg. bm, συμφιλοσοφήσωμεν.

prospicere possum, ut cum imaginis dignitas nobis animos extulerit, pulvis eosdem deprimat contrahatque. Sed de his qui volet philosophetur, nosque etiam commodiore tempore simul philosophabimur.

VIII. Nunc vero, quod carni meæ, meæque infir- A mitati in aliorum calamitatibus condolescens, dicere institueram, faciendum nobis est, fratres, ut cognatum et conservum corpus curemus; etsi enim illud ut inimicum accusaverim ob eas quas affert animi perturbationes, tamen propter connexionis hujus auctorem, velut amicum complector. Et quidem curemus non minus aliorum corpora, quam suum quisque corpus, seu commoda valetudine sit, seu eodem morbo consumatur. *Omnes enim unum in Domino sumus, sive dives, sive pauper, sive servus, sive liber* [70], sive sanus, sive æger corpore, atque unum omnium caput, ex quo omnia, Christus. Quodque membra inter se sunt, hoc quisque alteri, atque omnibus omnes. Ac proinde minime committendum est, ut eos, qui prius in communem infir- B mitatem inciderunt, contemnamus et negligamus; nec magis gaudendum nobis est, quod commoda valetudine utimur, quam lugendum, quod fratres misera et afflicta. Quin potius ita existimare debemus, carnis et animarum nostrarum salutem in hoc uno positam esse, ut eos humanitate ac misericordia prosequamur. Sic autem consideremus.

Η'. Νυνὶ δὲ, ὅ μοι λέγειν ὁ λόγος ὥρμησε, τῶν ἐμῶν περιαλγοῦντι σαρκῶν, καὶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἐν ἀλλοτρίοις πάθεσι, θεραπευτέον, ἀδελφοὶ, τὸ συγγενὲς καὶ ὁμόδουλον. Εἰ γὰρ καὶ ὡς ἐχθροῦ κατηγόρησα διὰ τὸ πάθος (62), ἀλλὰ καὶ ὡς φίλου περιέχομαι διὰ τὸν συνδήσαντα· καὶ θεραπευτέον οὐχ ἧττον τὰ τῶν (63) πλησίον, ἢ ἕκαστον (64) τὸ ἑαυτοῦ, τῶν τε ὑγιαινόντων, καὶ τῶν ὑπὸ τῆς αὐτῆς (65) νόσου δαπανωμένων. *Πάντες γὰρ ἕν ἐσμεν ἐν Κυρίῳ, εἴτε πλούσιος, εἴτε πένης, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος*, εἴτε ὑγιαίνων, εἴτε πονηρῶς ἔχων τοῦ σώματος· καὶ μία κεφαλὴ πάντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα, Χριστός· καὶ ὅπερ ἐστὶν ἀλλήλοις τὰ μέλη, τοῦτο ἕκαστος ἑκάστῳ, καὶ πᾶσιν ἅπαντες· οὔκουν περιοπτέον, οὐδὲ ἀμελητέον τῶν προεμπεσόντων εἰς τὴν κοινὴν ἀσθένειαν· οὐδὲ ἀγαπητέον μᾶλλον, ὅτι εὖ ἡμῖν ἔχει (66) τὰ σώματα, ἢ πενθητέον, ὅτι ἀθλίως τοῖς ἀδελφοῖς· καὶ ἡγεῖσθαι μίαν ἀσφάλειαν εἶναι τῶν ἡμετέρων σαρκῶν καὶ ψυχῶν, τὴν εἰς ἐκείνους φιλανθρωπίαν· σκοπῶμεν δὲ οὕτως.

IX. Alii quidem hoc solo nomine miserabiles sunt, quod inopia laborent, quam fortasse, vel tempus, vel labor, vel amicus, vel propinquus, vel temporis mutatio sustulerit: his autem nihilominus hæc quoque gravis est, imo eo etiam gravior, quod una cum carne, et laboris suscipiendi, et sibi ad necessarios vitæ usus opem ferendi facultas C erepta sit, magisque semper apud ipsos prævaleat morbi metus, quam spes sanitatis. Ex quo efficitur, ut parum admodum auxilii illis spes afferat quæ afflictis et calamitosis unum est remedium. Ad paupertatem accedit morbus, alterum malum, et quidem atrocissimum, ac votis omnibus aversandum, atque ejusmodi, ut **263** apud multos, cum aliquid mali cuipiam imprecari cupiunt, nihil sit expromptius. Tertium, quod plerique eos nec adire nec intueri sustinent, sed fugiunt, horrent, et aversantur; atque id morbo ipso illis acerbius est, cum ob calamitatem exosos etiam et invisos se esse sentiunt. Equidem ipse eorum miseriam non sine lacrymis fero, ac recordatione ipsa perturbor. Idemque vobis accidat, velim, ut lacrymis lacrymas fugiatis. Nec vero dubito, quin ex his, qui adsunt,

Θ'. Τοῖς μὲν ἄλλοις ἓν μόνον ἐλεεινὸν, τὸ τῆς ἀπορίας· ὃ τάχ' ἂν (67) ἢ χρόνος, ἢ πόνος, ἢ φίλος, ἢ συγγενὴς, ἢ καιροῦ μεταβολὴ λύσαιεν (68). Τοῖς δὲ τοῦτο μὲν οὐδενὸς ἧττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ὅσῳ τοῦ πονεῖν καὶ βοηθεῖν ἑαυτοῖς οὐκ ἔχουσιν (69), εἰς τὰ ἀναγκαῖα μετὰ τῶν σαρκῶν ἀφῄρηνται, καὶ μείζων ἀεὶ τῆς ἀσθενείας αὐτοῖς μᾶλλον ὁ φόβος, ἢ ἡ τῆς ὑγείας (70) ἐλπίς· ὥστε μικρὸν γοῦν τι (71) βοηθεῖσθαι παρὰ τῆς ἐλπίδος, ἢ μόνον (72) τοῖς ἀτυχοῦσίν ἐστι (73) φάρμακον. Πρὸς δὲ τῇ πενίᾳ, καὶ ἡ νόσος κακὸν δεύτερον, καὶ κακῶν τὸ ἀπευκτότατον, καὶ βαρύτατον, καὶ εἰς κατάραν τοῖς πολλοῖς προχειρότατον. Καὶ τρίτον, τὸ μὴ (74) προσιτοὺς αὐτοὺς εἶναι, μηδὲ θεατοὺς τοῖς πλείοσιν, ἀλλὰ φευκτοὺς, καὶ βδελυκτοὺς, καὶ οἷον ἀποτροπαίους· ὃ καὶ τῆς νόσου τούτοις βαρύτερον, ὅταν αἴσθωνται διὰ τὴν συμφορὰν καὶ μισούμενοι. Ἐγὼ μὲν οὐδὲ ἀδακρυτὶ φέρω τὸ τούτων πάθος, καὶ τῇ μνήμῃ συγχέομαι· πάσχοιτε (75) δὲ καὶ ὑμεῖς ταυτὸν, ἵνα τοῖς δάκρυσι τὰ δάκρυα φύγητε· καὶ πάσχουσί γε, οἶδ' ὅτι, τῶν παρόντων ὅσοι φιλόχριστοι καὶ φιλόπτωχοι, καὶ Θεοῦ, καὶ παρὰ Θεοῦ (76) τὸ ἐλεεῖν ἔχοντες· μάρτυρες δὲ καὶ ὑμεῖς (77) τοῦ πάθους.

[70] Rom. XII, 5.

(62) *Εἰ γὰρ καὶ ὡς ἐχθροῦ κατηγόρησα διὰ τὸ πάθος*, etc. A Gregorii mente et textu videtur aberrare Billius, qui locum hunc sic interpretatur: « Etsi enim me animi affectus eo abripuit, ut illud tanquam inimicum et infestum accusarem, » etc.

(63) *Τὰ τῶν*. In quibusdam, τὰ τοῦ.

(64) *Ἢ ἕκαστον*. Or. 2, Reg. c, ἢ ἑκάστῳ.

(65) *Αὐτῆς*. Deest in Or. 2.

(66) *Εὖ ἡμῖν ἔχει*. Plerique codices, ἡμῖν εὖ ἔχει.

(67) *Τάχ' ἄν*. Tres Regg., τάχα ἄν.

(68) *Λύσαιεν*. Or. 2, λύσειε.

(69) *Οὐκ ἔχουσιν*. Hæc desunt in Regg. bm, ph, D aliisque melioris notæ codicibus, non male; his enim omissis, planior fit oratio.

(70) *Ὑγείας*. Plures codd., ὑγιείας.

(71) *Τι*. Deest in Reg. a, bm, ph.

(72) *Ἢ μόνον*. Reg. c, ἢ μόνη. In Par. ed., ἢ μόνον [male].

(73) *Ἐστι*. Deest in pluribus Regg. et Or. 2.

(74) *Μή*. Or. 2, μηδέ.

(75) *Πάσχοιτε*. Reg. bm. Mont., συμπάσχοιτε.

(76) *Καὶ Θεοῦ, καὶ παρὰ Θεοῦ*. « Dei erga se, et Dei erga alios. » Ita in notis Sancyg.

(77) *Ὑμεῖς*. Sic Reg. ph, Or. 2, etc. Male in ed., ἡμεῖς.

perinde affectantur, quicunque Christi ac pauperum amantes sunt, Deique, et a Deo misericordiam habent. At calamitatis etiam testes vos ipsi estis.

Ι'. Πρόκειται τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν θέαμα δεινὸν καὶ ἐλεεινὸν, καὶ πᾶσι, πλὴν τῶν εἰδότων, ἄπιστον, ἄνθρωποι νεκροὶ καὶ ζῶντες, ἠκρωτηριασμένοι τοῖς πλείστοις τοῦ σώματος μέρεσι (78), μήθ' (78*) οἵτινές ποτε ἦσαν, μηδὲ ὅθεν εἰσὶ μικροῦ γινωσκόμενοι· μᾶλλον δὲ τῶν ποτε ἀνθρώπων ἄθλια λείψανα· πατέρας (79), καὶ μητέρας, καὶ ἀδελφοὺς, καὶ τόπους, ἑαυτῶν γνωρίσματα λέγοντες· Ἐγὼ τοῦ δεῖνος, καὶ ἡ δεῖνά μοι μήτηρ, καὶ τόδε μοι ὄνομα, καὶ σύ μοι φίλος ποτὲ καὶ γνώριμος. Καὶ τοῦτο πράττουσιν, οὐ γὰρ ἔχουσι τῷ παλαιῷ χαρακτῆρι γινώσκεσθαι (80)· ἄνθρωποι περικεκομμένοι, καὶ περιῃρημένοι χρήματα (81), συγγένειαν, φίλους, αὐτὰ τὰ σώματα· ἄνθρωποι μόνοι τῶν πάντων (82) ἐλεοῦντές τε ἑαυτοὺς, καὶ μισοῦντες ὁμοίως· οὐκ ἔχοντες πότερα μᾶλλον θρηνήσωσι (83), τὰ μηκέτ' ὄντα τοῦ σώματος, ἢ τὰ μένοντα (84)· ὅσα προανάλωσεν ἡ νόσος, ἢ ὅσα τῇ νόσῳ λείπεται. Τὰ μὲν γὰρ ἀνήλωται (85) δυστυχῶς, τὰ δὲ σώζεται δυστυχέστερον· τὰ μὲν οἴχεται πρὸ τῶν τάφων, τὰ δὲ οὐκ ἔστιν ὁ παραδώσων ταφῇ (86). Καὶ γὰρ ὁ λίαν χρηστὸς καὶ φιλάνθρωπος, τούτοις ἐστὶν ἀναλγητότατος· κἀνταῦθα μόνον ἐπελαθόμεθα σάρκες ὄντες, καὶ τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως περικείμενοι· καὶ τοσούτου δέομεν (87) θεραπεύειν τὸ συγγενὲς, ὥστε καὶ τῶν ἡμετέρων σωμάτων ἀσφάλειαν τὴν τούτων φυγὴν νομίζομεν. Καὶ νεκρῷ μὲν ἤδη προσῆλθέ τις παλαιῷ, καὶ τούτῳ τυχὸν ὀδωδότι, καὶ ζώων ἀλόγων ἤνεγκεν ὀδωδότα σώματα, καὶ βορβόρου πλησθεὶς ἠνέσχετο· τούτους δὲ κατὰ κράτος φεύγομεν (ὢ τῆς ἀπανθρωπίας!), ὅτι καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῖς σπῶμεν ἀέρα, μικροῦ δυσχεραίνοντες.

X. Proponitur nobis ob oculos grave et miserandum spectaculum, nec nisi iis, qui norunt, credibile, homines mortui ac viventes, plurimis corporis partibus mutilati, sicque affecti, ut fere, nec quinam olim fuerint, nec unde, agnoscatur; imo, ut rectius loquar, miseræ veterum hominum reliquiæ; patres, et matres, et fratres, ac loca ex quibus agnosci queant, proferentes: ego illo patre natus sum, hac matre procreatus, hoc mihi nomen est, tu mihi quondam amicus et familiaris: idque idcirco faciunt, quod ex veteribus oris lineamentis jam agnosci nequeant: homines accisi, ac pecuniis, genere, amicis, adeoque corporibus ipsis spoliati; homines soli ex omnibus mortalibus æque sese et misericordia et odio prosequentes; nec satis constitutum habentes, utras tandem corporis partes magis deplorent, præcisasne et exstinctas, an in corpore adhuc remanentes; easne, quas morbus absumpsit, an eas, quæ morbo reliquæ sunt. Illæ quippe misere absumptæ atque confectæ sunt; hæ vero miserius conservantur: illæ ante sepulcrum interierunt; has nemo est qui sepulcro condat. Nam optimus et humanissimus quisque, his durissimum atque inhumanissimum se præbet; atque hic solum nos carnem esse [71], et humilitatis corpus gerere obliviscimur: tantumque ab eo absumus, ut eos, qui cognationis vinculo nobiscum conjuncti sunt, curemus, ut corporum quoque nostrorum salutem in eorum fuga atque aversione positam esse existimemus. Cumque non desint, qui ad vetus atque etiam fortasse fœtidum cadaver accedere non vereantur, brutorumque animantium corpora tetro odore plena perferant, ac cœno perfusi æquo animo id ferant: nos contra hos maxima celeritate fugiamus 234 (o ingentem inhumanitatem!), pene etiam, quod eumdem cum ipsis aerem trahamus, indigne ferentes.

ΙΑ'. Τί πατρὸς γνησιώτερον; καὶ τί μητρὸς συμπαθέστερον; Ἀλλ' ἀπεκλείσθη γε τούτοις καὶ ἡ φύσις· καὶ πατὴρ παῖδα τὸν ἑαυτοῦ, ὃν ἐγέννησεν, ὃν ἀνέθρεψεν, ὃν ὀφθαλμὸν βίου μόνον ἔχειν ἐνόμισεν, ὑπὲρ οὗ πολλὰ Θεῷ καὶ πολλάκις προσηύξατο, τοῦτον ὀδύρεται μὲν, ἀπελαύνει δὲ, τὸ μὲν ἑκὼν, τὸ δὲ τυραννούμενος. Καὶ μήτηρ μέμνηται μὲν τῶν ὠδίνων, καὶ τὰ σπλάγχνα σπαράσσεται, καὶ ἀνακαλεῖται λίαν ἐλεεινῶς, καὶ προθεῖσα θρηνεῖ, καθάπερ τεθνηκότα τὸν ζῶντα (88)· Τέκνον, λέγουσα, δυστυχὲς καὶ ἀθλίας μητρὸς, ὃ μοι συνεμερίσατο πικρῶς ἡ νόσος· τέκνον ἐλεεινὸν, τέκνον οὐ γνωριζόμενον, τέκνον, ὃ κρημνοῖς καὶ ὄρεσι καὶ ἐρημίαις ἀνεθρεψάμην (89)·

XI. Quid patre sincerius? Quid matre ad miserationem propensius? At his ipsa quoque natura præclusa est: ac pater filium suum, quem genuit, quem educavit, quem se unicum vitæ oculum habere existimavit, pro quo multas ad Deum sæpenumero preces fudit; hunc, inquam, luget quidem ille, cæterum abigit, partim libens, partim invitus. Ac rursum mater suos quidem in pariendo dolores recordatur, ac visceribus dilaniatur, et miseranda admodum voce natum appellat, atque ob oculos positum, vivum tanquam mortuum luget: Fili miser, inquiens, et miseræ matris, quem morbus mecum acerbe partitus est: fili miser, fili jam ignote,

[71] Gen. VI, 3.

(78) *Μέρεσι*. Forte, μέλεσι. Edit.

(78*) *Μήθ'*. Reg. bm, ph. Or. 2, μηδ' [rectius].

(79) *Πατέρας*. Coisl. 1 addit, καὶ πάππους.

(80) *Γινώσκεσθαι*. Reg. c, Mont., γνωρίζεσθαι.

(81) *Χρήματα*. Reg. c, κτήματα, « prædiis. »

(82) *Πάντων*. Or. 2, ἁπάντων.

(83) *Θρηνήσωσι*. Reg. a, Or. 2, θρηνήσουσι, [male.

(84) *Μένοντα*. Or. 2, μείναντα.

(85) *Ἀνήλωται*. Reg. a, c. d, Or. 2, etc., ἀνάλωται.

(86) *Ταφῇ*. Or. 2, τῇ ταφῇ. Billius: « sepultura afficiat. »

(87) *Τοσούτου δέομεν*. Ita Reg. c. Alii, τοσούτῳ [minus recte]. Or. 2 et Mont., τοσοῦτον ἀποδέομεν.

(88) *Τὸν ζῶντα*. Ita plerique Reg. et Coisl. 1. Editi, τὰ ζῶντα.

(89) *Ἀνεθρεψάμην*. Reg. a, c. d, ἐθρεψάμην.

filii, quem præcipitiis et montibus ac solitudinibus alui; cum feris habitabis, tibique petra tectum erit, atque ex mortalibus ii duntaxat te aspicient, qui pietate excellunt. Atque etiam miserabilia hæc Jobi verba inclamat: Quare in matris vulva creatus es, atque ex ventre egressus es, ac non statim periisti [72], ut mors cum ortu concurreret? Quare non præmature abscessisti, priusquam hujus vitæ mala degustares? *Quare exceptus genibus? Cur lactatus uberibus* [73], cum miseram vitam ac morte graviorem acturus esses? Atque his verbis utitur, vimque lacrymarum profundit; ac complecti quidem eum et exosculari misera cupit, sed filii carnem ut inimicam et hostilem pertimescit. Ab universa autem plebe clamores et insectationes, non adversus iniquos et sceleratos, sed adversus miseros et calamitosos excitantur. Ac cædis quidem crimine constrictum non deest qui contubernalem sibi adsciscat, et qui adulterum non solum tecto excipiat, sed etiam ad mensam admittat, ac sacrilegum vitæ socium adhibeat, cum iisque, a quibus malo aliquo affectus est, amicitiæ fœdus ineat: hujus contra, a quo nullam injuriam accepit, morbum, non secus ac crimen quoddam, aversatur. Ita melior vitii quam morbi conditio est; atque inhumanitatem ut libero homine dignam amplectimur, humanitatem autem et misericordiam, ut turpem et inhonestam, aspernamur.

XII. Urbibus ejiciuntur, arcentur ædibus, foro, conciliis, viis, publicis conventibus, conviviis, o ingentem calamitatem! ipsa **265** etiam aqua; nec ipsis quidem fluunt fontes, aliis hominibus communes, nec flumina ipsa nihil spurcitiei ab his contrahere creduntur; quodque maxime mirandum est, quos ut piacula submovemus, eosdem, ut nihil nobis molestiæ inferentes, ad nos rursum convertimus, non domicilium ipsis tribuentes, non necessarios cibos, non vulneribus medicinam, non veste morbum eorum pro viribus obtegentes. Ac proinde noctu et diu vagantur, inopes, et nudi, ac tecto carentes, morbum ostendentes, vetera commemorantes, Creatoris opem implorantes, alii aliorum membris, pro iis quibus carent, mutuo utentes, cantus ad misericordiam pertrahentis artifices, paululum quiddam panis postulantes, aut parumper obsonii, aut lacerum aliquem et detritum pannum,

[72] Job III, 11. [73] ibid. 12.

A μετὰ θηρίων οἰκήσεις, καὶ σκέπη σοι πέτρα (90), καὶ τῶν ἀνθρώπων μόνον ὄψονταί σε οἱ εὐσεβέστατοι (91)· καὶ ταῦτα δὴ τὰ τοῦ Ἰὼβ ἐλεεινὰ ῥήματα ἐπιφθέγγεται· Ἵνα τί γὰρ ἐπλάσθης ἐν κοιλίᾳ μητρὸς, ἐκ γαστρὸς (92) δὲ ἐξῆλθες, καὶ οὐκ εὐθὺς (93) ἀπώλου, ὡς συνδραμεῖν τῇ γεννήσει τὸν θάνατον; ἵνα τί δὲ οὐκ ἀπῆλθες ἄωρος, πρὶν γεύσασθαι τῶν τοῦ βίου κακῶν; *Ἵνα τί δέ σοι συνήντησε* (94) *γόνατα; Τί δέ σοι τὸ θηλάσαι μαστοὺς*, ἀθλίως (95) ζήσεσθαι μέλλοντι, καὶ ζωὴν θανάτου χαλεπωτέραν; Καὶ ταῦτα λέγει, καὶ ἐπαφίησι πηγὰς δακρύων, καὶ περιπτύξασθαι (96) βούλεται μὲν ἡ δυστυχὴς, φοβεῖται δὲ τὰς τοῦ παιδὸς σάρκας ὡς πολεμίας. Πάνδημοι δὲ καταβοήσεις τε καὶ διώξεις, οὐ κατὰ τῶν ἀδικούντων, ἀλλὰ κατὰ (97) τῶν δυστυχούντων γίνονται. Καὶ φο-
B νέα μὲν ἤδη τις συνῳκίσατο, καὶ μοιχῷ μετέδωκεν, οὐ στέγης μόνον, ἀλλὰ καὶ τραπέζης, καὶ βίου κοινωνὸν τὸν ἱερόσυλον εἵλετο, καὶ τοῖς αὐτόν τι διατεθεικόσι (98) κακὸν ἐσπείσατο· τοῦ δὲ τὸ πάθος, ὡς ἔγκλημα, μηδὲν λυπήσαντος ἀπεστράφη (99). Καὶ πλέον (1) ἔχει νόσου κακία· καὶ τὸ μὲν ἀπάνθρωπον ὡς ἐλευθέριον ἠσπασάμεθα, τὸ δὲ συμπαθὲς ὡς αἰσχρὸν ἠτιμάσαμεν.

ΙΒ'. Ἀπελαύνονται πόλεων, ἀπελαύνονται οἰκιῶν, ἀγορᾶς (2), συλλόγων, ὁδῶν, πανηγύρεων, συμποσίων, (ὢ τοῦ πάθους!) αὐτοῦ τοῦ ὕδατος· οὔτε πηγαὶ ῥέ-
C ουσαι, τούτοις κοιναὶ πρὸς (3) τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οὔτε ποταμοὶ πιστεύονται μηδὲν ἐφέλκεσθαι τοῦ μολύσματος· καὶ τὸ παραδοξότατον (4), ὡς ἀγῆ μὲν ἀπελαύνομεν, ὡς δὲ οὐδὲν λυποῦντας πάλιν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπιστρέφομεν (5), οὐκ οἴκησιν ἀπονέμοντες, οὐ τὰς ἀναγκαίας τροφὰς, οὐ θεραπείαν τοῖς τραύμασιν, οὐ σκέπῃ τὴν νόσον εἰς δύναμιν περιστέλλοντες. Διὰ τοῦτο περιπλανῶνται νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἄποροι, καὶ γυμνοὶ, καὶ ἀνέστιοι, τὴν νόσον ἐπιδεικνύντες, τὰ ἀρχαῖα ἐκδιηγούμενοι, τὸν Πλάστην ἐπιβοώμενοι, χρώμενοι τοῖς ἀλλήλων μέλεσιν ἀντὶ τῶν λειπόντων, σοφισταὶ μελῶν ἑλκόντων ἔλεον, ἄρτου τι μικρὸν αἰτοῦντες, ἢ ὄψου τι (6) βραχύτατον, ἢ ῥάκος τι τρύχινον, βοήθημα τῆς αἰσχύνης, ἢ παραμυθίαν τοῖς ἕλκεσι (7). Καὶ φιλάνθρωπος οὗτος αὐτοῖς, οὐχ

(90) *Πέτρα*. Reg. c, πέτραι.
(91) *Εὐσεβέστατοι*. Eremitas et solitarios in desertis vitam agentes intelligit Gregorius.
(92) *Ἐκ γαστρός*. Reg. a, ἐκ κοιλίας.
(93) *Εὐθύς*. In quibusdam, εὐθέως.
(94) *Τί δέ σοι συνήντησε*, etc. Reg. c, συνήντησάν σοι. Bill. « quare tibi genua inter se juncta sunt? Quorum ubera suxisti? » Elegantem Vulgatæ interpretationem prætulimus.
(95) *Ἀθλίως*. Reg. c addit, οὕτως.
(96) *Περιπτύξασθαι*. Or. 2, περιπτύξεσθαι [male].
(97) *Κατά*. Sic Reg. bu, Coisl. 1, et Or. 2. Deest κατά in pluribus Regg. Ed., μετά.
(98) *Διατεθεικόσι*. Reg. d, διατεθεῖσι.
(99) *Ἀπεστράφη*. In quibusdam, ἀντεστράφη [male].

D (1) *Πλέον*. Or. 2, κλεῖον [f. pro πλεῖον].
(2) *Ἀγορᾶς*. Chrys., ἀγορῶν.
(3) *Πηγαὶ ῥέουσαι, τούτοις κοιναὶ πρός* ... Vertit interpres quasi legisset: Πηγαὶ ῥέουσι τούτοις, κοιναὶ πρός ... Edit.
(4) *Παραδοξότατον*. Or. 2 addit: οὗ δ' ἂν ὦσιν· et Gab. ὅπου ἂν ὦσιν, « ubicunque fuerint, ut pestem horremus, » etc.
(5) *Ἐπιστρέφομεν*. Schol.: Δι' ὧν οὐ ποιούμεθα αὐτῶν πρόνοιαν, πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀναγκάζομεν ἐπιστρέφειν· « Eo quod eorum curam non gerimus, illos ad nos redire compellimus. »
(6) *Ἢ ὄψου τι*. Unus Reg., ἢ ὄψον τι. In Par., ἢ ὄψου τό, etc.
7) *Βοήθημα* ... *ἕλκεσι*. Billius, « quo pudendis corporis partibus auxilium, aut ulceribus solatium ferant. »

ὃς πρὸς τὴν χρείαν ἤρκεσεν, ἀλλ' ὅστις μὴ πικρῶς ἀπεπέμψατο. Οἱ πολλοὶ δὲ αὐτῶν οὐδὲ ὑπ' αἰσχύνης τὰς πανηγύρεις φεύγουσιν, αὐτὸ (8) μὲν οὖν τοὐναντίον εἰς ταύτας ὠθοῦνται διὰ τὴν χρείαν· ταύτας δὴ λέγω τὰς πανδήμους (9) καὶ ἱερὰς, ἃς ἡμεῖς ἐπὶ θεραπείᾳ τῶν ψυχῶν ἐξεύρομεν (10), ἢ κατά τι μυστήριον συνιόντες, ἢ τοῖς μάρτυσι τῆς ἀληθείας πανηγυρίζοντες, ἵν' ὧν τοὺς ἀγῶνας τιμῶμεν, μιμώμεθα καὶ τὴν εὐσέβειαν. Καὶ αἰσχύνονται μὲν τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν συμφορὰν, ὄντες ἄνθρωποι, καὶ βούλοιντ' ἂν ὄρεσιν, ἢ κρημνοῖς, ἢ ὕλαις, ἢ τὸ τελευταῖον νυκτὶ καὶ σκότῳ περικαλύπτεσθαι· ῥιπτοῦνται δὲ ὅμως εἰς μέσον, φόρτος ἐλεεινὸς, καὶ δακρύων ἄξιος. Τοῦτο μὲν ἴσως καὶ κατὰ λόγον, ἵνα ἡμῖν ὦσι τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ὑπομνήματα, καὶ πείθωσι μηδενὶ τῶν παρόντων καὶ ὁρωμένων, ὡς ἑστῶτι (11), προστίθεσθαι. Ῥιπτοῦνται δὲ, οἱ μὲν ἐπιθυμίᾳ φωνῆς ἀνθρωπίνης, οἱ δὲ προσόψεως, οἱ δὲ ἵνα βραχέα ζωῆς ἐφόδια παρὰ τῶν τρυφώντων συλλέξωνται, πάντες δὲ ἵνα τι πράους γεύωνται (12) τοὺς ἑαυτῶν θρήνους δημοσιεύσαντες.

quo pudorem tueantur, et ulcera foveant. Ac benignus ipsis ille est, non qui, quod eis opus erat, suppeditavit, sed qui non acerbe eos ablegavit. Multi autem eorum ne pudore quidem a publicis conventibus deterrentur, quin potius in eos sese ob necessitatem intrudunt; hos, inquam, publicos et sacros conventus, quos ob animarum curationem excogitavimus, aut mysterii cujuspiam celebrandi causa coeuntes, aut ob veritatis martyres diem festum agitantes, ut, quorum certamina honore prosequimur, eorum quoque pietatem imitemur. Et quamvis hominum ora, cum homines ipsi sint, propter calamitatem erubescant, ac montibus, aut præruptis locis, aut silvis, aut denique nocte ac tenebris obtegi cupiant: in medium tamen irrumpunt, sarcina miserabilis, et lacrymarum digna. Id quoque fortasse non temere ac sine ratione faciunt, nimirum ut nos infirmitatis nostræ submoneant, illudque nobis persuadeant, ut nulli rerum præsentium atque in oculorum sensum cadentium, velut firmæ et stabili, animum adjiciamus. Irrumpunt autem, alii, ut optatam hominum vocem audiant: alii, ut eorum ora aspiciant: alii, ut exigua vitæ subsidia ab iis, qui luxu deliciisque diffluunt, colligant: omnes autem, ut exponendis luctibus suis nonnullum hinc levamen persentiant.

ΙΓ'. Τίς οὐ κατακλᾶται τούτων τοῖς ὀδυρμοῖς, οἰκτρὰν ξυναυλίαν ἁρμοζομένων; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα; τίς ὄψις χωρεῖ τὸ θέαμα; Οἱ μὲν κεῖνται μετ' ἀλλήλων, κακῶς ὑπὸ τῆς νόσου συνεζευγμένοι, καὶ ἄλλος ἄλλο τι τῆς συμφορᾶς πρὸς τὸ ἐλεεινὸν ἐρανίζοντες· καὶ εἰσὶν ἀλλήλοις προσθήκη τοῦ πάθους, ἐλεεινοὶ τῆς ἀῤῥωστίας, τῆς συμπαθείας (13) ἐλεεινότεροι. Περιΐσταται (14) δὲ αὐτοὺς θέατρον συμμιγὲς, συναλγούντων μὲν, ἀλλὰ πρόσκαιρα. Οἱ δὲ κυλινδοῦνται πρὸς τοῖς ποσὶ τῶν ἀνθρώπων ἡλίῳ καὶ κόνει· ἔστι δὲ ὅτε καὶ κρυμοῖς ἀγρίοις, καὶ ὄμβροις, καὶ ταραχαῖς ἀνέμων ταλαιπωρούμενοι, παρὰ τοσοῦτον οὐ (15) συμπατούμενοι, παρ' ὅσον (16) καὶ ψαύειν αὐτῶν (17) βδελυσσόμεθα. Ἀντᾴδει δὲ τοῖς ἱεροῖς ἔνδον μέλεσιν ὁ τῶν αἰτήσεων ὀδυρμὸς, καὶ ταῖς μυστικαῖς φωναῖς θρῆνος ἐλεεινὸς ἀντεγείρεται. Τί δεῖ πᾶσαν αὐτῶν προτιθέναι τὴν συμφορὰν ἀνθρώποις πανηγυρίζουσιν; Ἴσως ἂν καὶ ὑμῖν κινήσαιμι θρῆνον, εἰ πάντα ἐκτραγῳδοίην ἐπιμελῶς, καὶ νικήσει τὴν ἑορτὴν τὸ πάθος. Λέγω γὰρ οὖν ταῦτα, ἐπεὶ μηδέπω δύναμαι πείθειν ὑμᾶς, ὡς ἔστι ποτὲ ἡδονῆς λύπη τιμιωτέρα, καὶ κατήφεια πανηγύρεως, καὶ γέλωτος οὐ καλοῦ δάκρυον ἐπαινούμενον.

XIII. Quis non eorum, miseram cantionem concinnantium, gemitibus frangitur? Quæ auris hujusmodi auditionem ferre, quis oculus spectaculum hoc capere potest? Jacent illi simul, male a morbo 266 consociati, atque alii aliud quoddam calamitatis genus ad misericordiam ciendam conferentes; suntque sibi invicem doloris additamentum, illi quidem ob ipsum morbum miserabiles, ob mutuam vero commiserationem miserabiliores. Circumstat autem eos promiscuum theatrum, condolentium quidem, sed ad breve tempus. Hi porro ad hominum pedes volutantur, cum solis æstu et pulvere; nonnunquam etiam cum asperrimis frigoribus ac pluviis, ventorumque tumultibus conflictantes, pedibusque etiam jamjam percalcandi, nisi vel tantillum eos tangere exhorresceremus. Porro petitionum gemitus internis templi cantibus ex adverso respondet, atque adversus mysticas voces miserabilis luctus excitatur. Quid vero universam horum calamitatem hominibus festum diem celebrantibus proponere attinet? Vobis quoque fortasse, si omnia sedulo et tragice amplificem, lacrymas movero, ac dolor festum superabit. Hæc etiam idcirco dico, quia nondum vobis hoc persuadere possum, molestiam nonnunquam voluptate, et mœstitiam lætitia, et laudabiles lacrymas turpi atque obsceno risu præstantiores esse [14].

[14] Eccle. VII, 5.

(8) Αὐτό. Or. 2, αὐτοί [male].

(9) Τὰς πανδήμους. Sic quinque Regg. Deest τάς in edit.

(10) Ἐξεύρομεν. Or. 2, ἐξεύραμεν. Oxon., ἐξηύρομεν.

(11) Ἑστῶτι. Unus Reg., ἑστῶσι.

(12) Πράους γεύωνται. Sic legendum arbitramur, pro ῥάους γένωνται, quod in editis legitur, in quibus certe mendum irrepsit, exciso π in prima voce, et mutato υ in ν in secunda. Ita legisse et intellexisse videntur Billius et Gabrielius. Primus in notis vertit: « ut aliquid levationis sentiant. » Alter in textu: « ut nonnihil leventur. » [Forte legendum, πράους (pro πράονες) γένωνται.]

(13) Συμπαθείας. « Ob ejusdem morbi communionem. » Hic enim συμπάθεια significat, « cum plura simul membra doleant. »

(14) Περιΐσταται. Coisl. 1, περιΐστανται.

(15) Παρὰ τοσοῦτον οὐ. Sic Coisl. 2. Edit., παρατοσοῦτον καί.

(16) Παρ' ὅσον. Sic plures Regii. Edit. conjunctim, παρόσον.

(17) Αὐτῶν. Coisl. 2 addit, ἀεὶ « semper. »

XIV. Atque hæc quidem illi, multoque his, quæ A diximus, miseriora perferunt, illi, inquam, nostri secundum Deum fratres, etiamsi nolitis, qui eamdem nobiscum naturam nacti sunt, atque ex eodem luto formati, ex quo nos primum creati sumus, et qui nervis atque ossibus perinde ac nos compacti, qui pellibus et carne æque ac reliqui omnes induti, velut quodam loco ait divus Job, in calamitatibus philosophans, atque eam nostri partem, quæ in aspectum cadit, elevans ac despuens; quique etiam, ut majora dicam, imaginem divinam, perinde ac nos, acceperunt, meliusque fortasse, quam nos, tuentur atque conservant, etiamsi alioqui corporibus labefactati atque corrupti sint; qui eumdem Christum secundum internum hominem induerunt, atque idem Spiritus pignus fidei suæ commissum B habent: qui nobiscum participes facti sunt earumdem legum, eorumdem oraculorum, testamentorum, conventuum, mysteriorum, ejusdem spei: pro quibus Christus, qui totius mundi peccatum tollit [75], æque mortem subiit: qui cœlestis vitæ cohæredes sunt [76], etiamsi prorsus terrena felicitate destituti: qui cum Christo sepeliuntur, ac cum eo ad vitam redeunt [77]: siquidem compatiuntur, ut et conglorificentur [78].

ΙΔ'. Οὗτοι μὲν οὖν ταῦτα, καὶ πολλῷ γε ὧν εἴπον ἀθλιώτερα, οἱ κατὰ Θεὸν ἡμῶν ἀδελφοὶ, κἂν μὴ βούλησθε, οἱ τὴν αὐτὴν ἡμῖν λαχόντες φύσιν, οἱ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ διηρτισμένοι, ἐξ οὗ τὸ πρῶτον γεγόναμεν, οἱ νεύροις καὶ ὀστέοις ἐνειρμένοι (18) παραπλησίως ἡμῖν, οἱ δέρμα καὶ κρέας ἐνδεδυμένοι πᾶσιν ὁμοίως, ὥς πού φησιν ὁ θεῖος Ἰὼβ ἐμφιλοσοφῶν τοῖς πάθεσι, καὶ διαπτύων ἡμῶν (19) τὸ φαινόμενον· μᾶλλον δὲ, εἰ χρὴ τὸ μεῖζον εἰπεῖν, οἱ τὸ κατ' εἰκόνα (20) καὶ λαχόντες ὁμοίως ἡμῖν, καὶ φυλάσσοντες ἴσως ὑπὲρ ἡμᾶς, εἰ καὶ τὰ σώματα διεφθάρησαν· οἱ τὸν αὐτὸν ἐνδεδυμένοι Χριστὸν κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, καὶ τὸν αὐτὸν ἡμῖν πιστευθέντες ἀῤῥαβῶνα τοῦ Πνεύματος· οἱ τῶν αὐτῶν ἡμῖν μετασχόντες νόμων, λογίων, διαθηκῶν, συνάξεων, μυστηρίων, ἐλπίδων· ὑπὲρ ὧν Χριστὸς ὁμοίως ἀπέθανεν, ὁ παντὸς αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· οἱ συγκληρονόμοι τῆς ἄνω ζωῆς, καὶ εἰ παραπολὺ (21) τῆς ἐνταῦθα διήμαρτον· οἱ συνθαπτόμενοι Χριστῷ (22), καὶ συνανιστάμενοι· εἴπερ συμπάσχουσιν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶσιν.

267 XV. Quid autem nos, quibus magnum illud ac novum nomen obtigit, ut a Christo nominemur, gens sancta, regale sacerdotium, populus selectus et peculiaris [79], bonorum et salutarium operum sectator [80]; qui Christi discipuli sumus, mitis, inquam, illius et benigni [81], qui infirmitates nostras portavit [82], qui usque ad conspersionem nostram C sese dejecit, qui propter nos carnis hujus terrenique tabernaculi paupertatem subiit, et nostra causa in doloribus et languoribus versatus est, ut nos divinitatis opes consequamur [83]: quid nos, inquam, qui tantum misericordiæ et commiserationis exemplum accepimus; quid de his cogitabimus, et quid faciemus? An eos contemnemus? an præteribimus? an ut mortuos, ut exsecrabiles, ut perniciosissimos quosque serpentes ac feras deseremus? Nequaquam, fratres. Alienum hoc a nobis est, qui Christi oves sumus [84], boni illius Pastoris, qui errantem ovem reducit, et perditam conquirit [85], et infirmam corroborat [86]: alienum item ab humana natura, quæ commiserationem veluti lata lege sanxit, utpote ex eadem infirmitate ad pietatem et humanitatem erudita. D

ΙΕ'. Τί δὲ (23) ἡμεῖς, οἱ τὸ μέγα καὶ καινὸν ὄνομα κεκληρωμένοι, τὸ καλεῖσθαι ἀπὸ Χριστοῦ, τὸ ἅγιον ἔθνος, τὸ βασίλειον ἱεράτευμα, ὁ περιούσιος λαὸς (24) καὶ ἐξαίρετος, ὁ ζηλωτὴς καλῶν ἔργων καὶ σωτηρίων, οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου, καὶ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν βαστάσαντος, τοῦ ταπεινώσαντος ἑαυτὸν μέχρι τοῦ ἡμετέρου φυράματος, τοῦ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντος τὴν σάρκα ταύτην καὶ τὸ γεῶδες σκῆνος, καὶ ὀδυνηθέντος καὶ μαλακισθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ἡμεῖς (25) πλουτήσωμεν τὴν θεότητα (26); Τί οὖν ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον εὐσπλαγχνίας καὶ συμπαθείας λαβόντες ὑπόδειγμα· τί διανοησόμεθα περὶ τούτων, καὶ τί ποιήσομεν; Περιοψόμεθα; παραδραμούμεθα; Καταλείψομεν ὡς νεκροὺς, ὡς ἐβδελυγμένους, ὡς ἑρπετῶν καὶ θηρίων τὰ πονηρότατα; Μηδαμῶς, ἀδελφοί· οὔτε πρὸς ἡμῶν ταῦτα, τοῦ (27) Χριστοῦ θρεμμάτων, τοῦ ἀγαθοῦ Ποιμένος, τοῦ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέφοντος, καὶ τὸ ἀπολωλὸς ἐκζητοῦντος, καὶ τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύοντος· οὔτε πρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ τὸ συμπαθὲς ἐνομοθέτησεν, ἐκ τῆς ἴσης ἀσθενείας μαθοῦσα τὸ εὐσεβὲς καὶ φιλάνθρωπον.

XVI. Quid autem? Illinc sub dio vexabuntur,

ΙϚ'. Ἀλλ' οἱ μὲν ὕπαιθροι ταλαιπωρήσουσιν,

[75] Joan. I, 29. [76] I Cor. VIII, 11. [77] Coloss. II, 12. [78] Rom. VIII, 17. [79] I Pet. II, 9. [80] Tit. II, 14. [81] Matth. XI, 29. [82] Isa. LIII, 4. [83] II Cor. VIII, 9. [84] Joan. X, 11. [85] Matth. XVIII, 12; Luc. XV, 4. [86] Ezech. XXXIV, 4.

(18) *Ἐνειρμένοι.* Sic plures Regg. et Colb. Alii, ἐνηρμένοι.

(19) *Ἡμῶν.* Sic plerique codd. In aliis, ὑμῶν.

(20) *Τὸ κατ' εἰκόνα.* « Animam » intelligit Gregorius.

(21) *Παραπολύ*, etc. In quibusdam, παρὰ πολύ. « Ab hujus, nempe præsentis vitæ felicitate longissime aberrarunt. » Bill. « Ab hac longissime aberrarunt. »

(22) *Χριστῷ.* Or. 2 addit, διὰ βαπτίσματος, « per baptismum. »

(23) *Τί δέ.* Regg. c, ph, Τί δαί.

(24) *Περιούσιος λαός.* Schol.: περιπεποιημένος, συνηγμένος, ἴδιος, « populus acquisitus, collectus, proprius. »

(25) *Ἵνα ἡμεῖς.* Regg. bm, ph, ἵν' ἡμεῖς.

(26) *Τὴν θεότητα.* Reg. c, etc., τὴν ἐκείνου θεότητα. In Or. 2 deest τήν.

(27) *Τοῦ.* Regg. a, bm, ph, Bas., τῶν.

ἡμεῖς δὲ οἰκήσομεν οἰκίας ὑπερλάμπρους, λίθοις A παντοίοις διηνθισμένας, καὶ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καταστραπτούσας, καὶ ψηφῖδος λεπτῆς διαθέσει, καὶ ποικιλίᾳ γραφῆς, ὀφθαλμῶν ἀπατηλοῖς δελεάσμασι; Καὶ τὰς μὲν οἰκήσομεν, τὰς δὲ οἰκοδομήσομεν, τίσιν; Οὐδὲ κληρονόμοις ἴσως ἡμῶν, ἀλλὰ ξένοις καὶ ἀλλοτρίοις, καὶ τούτων ἴσως οὐδὲ τοῖς ἀγαπῶσιν ἡμᾶς, ἀλλὰ τοῖς ἀπεχθεστάτοις καὶ φθονερωτάτοις, ὃ κακῶν ἔσχατον. Καὶ οἱ μὲν ῥιγώσουσιν ἐν τραχίνοις καὶ διεσπασμένοις (28) ῥάκεσι, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τούτων τυχὸν εὐπορήσουσιν· ἡμεῖς δὲ θρύψομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐσθῆτι (29) μαλακῇ καὶ περιῤῥεούσῃ, καὶ τοῖς ἐκ λίνου καὶ σηρῶν ἀερίοις (30) ὑφάσμασι, καὶ τοῖς μὲν ἐνασχημονήσομεν μᾶλλον, ἤπερ ἐμπρέψομεν (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ περίεργον), τὰ δὲ ἔνδον ἡμῖν ἀποκείσεται φροντὶς ἄχρηστος καὶ ἀνόνητος (31), σητῶν (32) δαπάνη καὶ χρόνου τοῦ τὰ πάντα καταναλίσκοντος· καὶ οἱ μὲν, οὐδὲ τῆς ἀναγκαίας τροφῆς εὐπορήσουσιν. (ὢ τῆς ἐμῆς τρυφῆς, καὶ τῆς ἐκείνων ταλαιπωρίας!) ἀλλὰ κείσονται πρὸ τῶν ἡμετέρων θυρῶν, ἐκλελυμένοι καὶ λιμώττοντες, οὐδὲ τὰ πρὸς τὴν αἴτησιν ὄργανα παρὰ τοῦ σώματος ἔχοντες, ἐστερημένοι φωνῶν μὲν, εἰς τὸ ὀλοφύρεσθαι, χειρῶν δὲ, εἰς τὸ προτείνειν ἐφ᾽ ἱκετείᾳ, ποδῶν δὲ, εἰς τὸ προσιέναι τοῖς ἔχουσιν, ἀναπνοῶν δὲ, εἰς εὐτονίαν τῆς θρηνῳδίας, τὸ βαρύτατον (33) τῶν κακῶν κουφότατον κρίνοντες, τοῖς ὀφθαλμοῖς μόνον εὐχαριστοῦντες, ὅτι μὴ τὴν ἑαυτῶν λώβην βλέπουσιν;

ΙΖ'. Καὶ οἱ μὲν οὕτως· ἡμεῖς δὲ ἀνακεισόμεθα (34) λαμπροὶ λαμπρῶς ἐπὶ στιβάδος ὑψηλῆς τε καὶ μετεώρου, καὶ τῶν περιττῶν καὶ ἀψαύστων ἐπιβλημάτων, κἂν φωνῆς ἀκούσωμεν τῶν αἰτήσεων (35) δυσχεραίνοντες. Δεῖ δὲ ἡμῖν τὸ μὲν ἔδαφος εὐωδεῖν ἄνθεσι, πολλάκις καὶ τῆς ὥρας ἔξω, τὴν δὲ τράπεζαν καταῤῥαίνεσθαι μύροις, καὶ μύρων τοῖς εὐωδεστάτοις τε (36) καὶ πολυτελεστάτοις, ἵνα καὶ μᾶλλον ἐκθηλυνώμεθα· παῖδας δὲ παρεστάναι, τοὺς μὲν ἐν κόσμῳ καὶ ἐφεξῆς, ἀνέτους τὰς κόμας καὶ θηλυδρίας, καὶ τῇ κατὰ πρόσωπον κουρᾷ περιειργασμένους, πλεῖον ἢ [illegible]

nobis vero erunt splendidissimæ domus, omnigenis lapidibus exornatæ, atque coruscantes auro et argento, ac tenuium calculorum dispositione, varioque picturæ artificio, quæ fallaces sunt oculorum illecebræ; atque alias quidem incolemus, alias vero extruemus? Quibusnam autem? ne hæredibus quidem fortasse nostris, sed exteris et alienis, iisque ne amicis quidem fortasse nostris, sed inimicissimis, maximaque in nos invidia flagrantibus, quod quidem malorum omnium extremum est. Quid? Illine in asperis et laceris pannis obrigescent, imo ne eos quidem fortasse habebunt: nos autem in mollibus et circumfluentibus vestibus, telisque ex tenuissimo lino ac serico contextis lasciviemus; atque in aliis quidem indecore potius quam honeste B atque ornate nos ipsos geremus (sic enim quidquid superfluum et curiosum est, voco), alias autem in arcis recondemus, curam inutilem et incommodam, a tineis exedendas, et a tempore, quod omnia conficit, absumendas; atque illis ne necessaria quidem alimenta suppetent: (o delicias meas! o gravem illorum afflictionem!) **268** verum pro foribus nostris jacebunt, languentes et fame laborantes, ac ne instrumenta quidem ad petendum a corpore habentes; vocibus privati, quibus miseriam suam lugeant; manibus, quas supplicandi causa protendant; pedibus, quibus ad divites accedant; respiratione, qua fortiter lamenta sua edant; atque, quod malorum omnium acerbissimum est, levissimum esse judicantes, oculisque duntaxat gratiam habentes, quod C ipsorum labem minime videant.

XVII. Atque hi quidem ad hunc modum: nos autem in altis et sublimibus lectis, eximiisque et quæ pene tangere nefas sit, stragulis, splendidi splendide recumbemus, si vel solam petitionum vocem audiamus, stomachantes. Atque etiam illud oportebit, ut et pavimentum nostrum floribus, plerumque etiam extra tempus, fragret, et mensa suavissimis et sumptuosissimis unguentis perfundatur, quo magis etiam effeminemur; ut pueri etiam astent, alii ornate ac suo quisque ordine, comis soluti et effeminati, ac cæsarie ad faciem expoliti, magisque

(28) *Διεσπασμένοις*. Sic plures Regg. Coisl. 2. Or. 2, et Oxon. « In laceris et conscissis pannis rigebunt. » Editi, διεσπαρμένοις, « sparsis. »

(29) *Ἐσθῆτι*. Reg. c, et Combef., ἐν ἐσθῆτι.

(30) *Ἀερίοις*. Gabr.: « Aerii, ex lino ac serico contextis, velis, » id est « aeri perviis, » vel, ut Hieron. *in Esth.* 1, 6, « aerii coloris. »

(31) *Ἀνόνητος*. Sic Regg. a, bm, ph. Editi, ἀνόητος, « insanam. »

(32) *Σητῶν*. Sic plures Regg., plures Colb., Coisl. 2, et Or. 2. In editis, ζητῶν, « quærens. »

(33) *Τὸ βαρύτατον... βλέπουσιν*. Locus iste certe difficilis, et interpretes plurimum torsit. Sufficiat nobis varias eorum interpretationes referre. Nicetas: « Oculis quoque capti sunt; id quod levissimum censent, etiamsi aliis acerbissimum esse videatur; quod nimirum, exstincto propter morbum aspectu, labem suam minime conspiciant. » Gabrielius: « Id quod omnium malorum gravissimum est, levissimum ipsi quidem existimantes, solis nimirum oculis gratiam habentes, quod ipsorum cala- D mitatem minus videant. » Unde in scholiis addit: « Argute Theologus, Elephanticorum calamitatem amplificans, facit eos gratiam habentes oculis, qui ita essent affecti, ut minus possent ipsorum ærumnas aspicere. In extrema nimirum miseria eum omnino versari necesse est, cui id levissimum sit, quod aliis est gravissimum. » Combefisius vero contendit hunc Gregorii locum sic vertendum: « Quod malorum omnium acerbissimum est, levissimum esse judicantes, et oculis tantum gratiam habentes, quod suam ipsi labem minime videant. » Quia scilicet hæc oculorum natura, ut, cum omnia videant, se ipsi videre nequeunt. Improbat doctissimus vir Billii interpretationem, qui ægrotos, de quibus agitur, cæcos fuisse existimasse videtur.

(34) *Ἀνακεισόμεθα*. Par., ἀναβησόμεθα, « ascendemus. »

(35) *Τῶν αἰτήσεων*. Deest in Par.

(36) *Εὐωδεστάτοις τε*. Sic Regg. a, d. Deest τε in edit.

quam impudicis oculis conducat, exornati; alii, pocula extremis digitis tenentes, quam fieri potest elegantissime simul ac tutissime; alii, follibus ventum super caput artificiose excitantes, atque auris manu conflatis molem carnis refrigerantes; ut mensa insuper carnibus redundet, elementis omnibus nobis prolixe et copiose subministrantibus, aere nempe, terra, aqua; nosque coquorum, et eorum, qui epulas instruunt, lenociniis comprimamur; omnesque de eo concertent, ecquis avido et ingrato ventri quam maxime blandiatur, gravi omnino sarcinæ, et malorum auctori, belluæ prorsus insaturabili, ac perquam infidæ, huic, inquam, qui cum cibis qui abolentur, jamjam ipse abolendus. Et quidem illi præclare secum agi putabunt, si vel aqua expleantur: nos autem vini pocula usque ad temulentiam hauriemus, imo etiam ultra temulentiam, saltem ii, qui majore intemperantia laborant; atque ex pluribus vinis alia rejiciemus, alia, ut suavia et grata, probabimus, de aliis etiam philosophabimur, atque in detrimento ponemus, nisi **269** ad patrium vinum, exoticum etiam quoddam maxime celebratum, velut tyrannus, accedat. Nos quippe lautos et delicatos, et profusiores quam usus exigat, aut esse, aut haberi oportet, perinde atque vereamur, ne non pravi existimemur, ac ventris, et eorum, quæ sub ventre sunt, mancipia.

XVIII. Quid hæc, o amici et fratres? quid nos quoque animorum morbo tenemur, morbo longe graviori, quam quo corpora premuntur? Hic etenim præter voluntatem exsistit, ille vero a voluntate manat; hic una cum hac vita desinit, ille, cum hinc migramus, nobiscum abscedit; hic miserationi, ille odio est, apud eos quidem, qui sanæ mentis sunt compotes. Cur naturæ, dum tempus habemus, non succurrimus? Cur, cum caro simus, carnis humilitatem non contegimus? Cur in fratrum calamitatibus deliciis studemus? Absit hoc a me, ut vel opibus abundem, his inopia rerum laborantibus; vel commoda valetudine fruar, nisi horum vulneribus opem feram; vel victum atque amictum satis amplum habeam, ac sub tecto requiescam, nisi et panem iis pro facultatum modulo porrigam, et vestem impertiar, eosque tecto excipiam. Verum, vel omnia propter Christum deponenda, ut sincere, sublata humeris cruce, ipsum sequamur, simulque leves ac expediti, nec ab ulla re in deorsum attracti, ad supernum mundum convolemus, atque per humilitatem exaltati, et per egestatem ditati, Christum

συμφέρει λίχνοις ὀφθαλμοῖς κεκοσμημένους· τοὺς δὲ τὰς κύλικας ἐπ' ἄκρων δακτύλων ἔχοντας, ὡς οἷόν τε εὐπρεπέστατά τε ὁμοῦ καὶ ἀσφαλέστατα· τοὺς δὲ ὑπὲρ κεφαλῆς ἄνεμον ταῖς ῥιπίσι σοφιζομένους, καὶ ταῖς ἐκ χειρῶν αὔραις τὸ πλῆθος τῶν σαρκῶν ἀναψύχοντας· καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, πλήθειν μὲν κρεῶν τὴν τράπεζαν, πάντων χορηγούντων ἡμῖν τῶν στοιχείων πλουσίως, ἀέρος, γῆς, ὕδατος· καὶ στενοχωρεῖσθαι (37) τοῖς μαγείρων καὶ ὀψοποιῶν μαγγανεύμασιν, ἀγῶνα δὲ εἶναι πᾶσιν, ὅστις ὡς μάλιστα τὴν λίχνην (38) ἡμῖν καὶ ἀχάριστον κολακεύσει γαστέρα, τὸ βαρὺ φορτίον καὶ ἀρχέκακον, τὸ ἀπληστότατον θηρίον καὶ ἀπιστότατον, τὴν καταργουμένην αὐτίκα σὺν τοῖς καταργουμένοις βρώμασι. Καὶ τοῖς μὲν πολύ τι κόρος καὶ ὕδατος, ἡμῖν δὲ καὶ μέχρι μέθης οἱ τοῦ οἴνου κρατῆρες, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τὴν μέθην, τοῖς γε ἀκολαστοτέροις· καὶ τὸν μὲν ἀποπεμψόμεθα τῶν οἴνων, τὸν δὲ ἐγκρινοῦμεν ὡς ἀνθοσμίαν (39), περὶ δὲ τοῦ φιλοσοφήσομεν, ζημία δὲ, εἰ μὴ προσέσται τῷ ἐγχωρίῳ καὶ τῶν ὀνομαζομένων ξένων (40) τις, ὥσπερ τύραννος. Δεῖ γὰρ ἡμᾶς ἁβροὺς καὶ τῆς χρείας περιττοτέρους, ἢ εἶναι, ἢ νομίζεσθαι, ὥσπερ αἰσχυνομένους, εἰ μὴ κακοὶ νομιζοίμεθα, καὶ δοῦλοι γαστρὸς, καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα.

ΙΗ'. Τί ταῦτα, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί; τί νοσοῦμεν καὶ αὐτοὶ τὰς ψυχὰς (41), νόσον πολὺ τῆς τῶν σωμάτων (42) χαλεπωτέραν; Ὅσῳ τὴν μὲν ἀκούσιον οἶδα, τὴν δὲ ἐρχομένην ἐκ προαιρέσεως· καὶ τὴν μὲν τῇ ζωῇ ταύτῃ συγκαταλυομένην, τὴν δὲ συναπιοῦσαν ἡμῖν μεθισταμένοις (43)· καὶ τὴν μὲν ἐλεουμένην, τὴν δὲ μισουμένην, τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν. Τί μὴ βοηθοῦμεν τῇ φύσει καιρὸν ἔχοντες (44); τί μὴ περιστέλλομεν, σάρκες ὄντες, τῆς σαρκὸς τὴν ταπείνωσιν; τί τρυφῶμεν ἐν τοῖς τῶν ἀδελφῶν δυστυχήμασι; Μή μοι γένοιτο, μήτε πλουτεῖν, τούτων ἀπορουμένων· μήτε εὐεκτεῖν, εἰ μὴ βοηθοίην (45) τοῖς τούτων τραύμασι· μὴ τροφῆς ἱκανῶς ἔχειν, μὴ σκέπης, μὴ ὑπὸ στέγην ἀναπαύεσθαι, εἰ μὴ καὶ ἄρτον ὀρέξαιμι, καὶ μεταδοίην ἐσθῆτος εἰς δύναμιν, καὶ ὑπὸ στέγην ἀναπαύσαιμι. Ἀλλ' ἤτοι πάντα ἀποθετέον Χριστῷ, ἵνα γνησίως ἀκολουθήσωμεν αὐτῷ, τὸν σταυρὸν ἀράμενοι, καὶ ἀναπτῶμεν ὡς κοῦφοι (46) πρὸς τὸν ἄνω κόσμον, καὶ εὐσταλεῖς ὑπὸ μηδενὸς καθελκόμενοι, καὶ κερδήσωμεν ἀντὶ πάντων Χριστὸν, διὰ ταπείνωσιν ὑψωθέντες, καὶ διὰ πενίαν πλουτήσαντες· ἢ Χριστῷ τὰ ὄντα συμμεριστέον, ἵνα (47) πως καὶ τὸ ἔχειν,

(37) *Στενοχωρεῖσθαι.* « Ferculis delicatis, cupediis angustiemur; » præ multitudine scilicet, ut in mensa locus non supersit.

(38) *Λίχνην.* Regii plures, λίχνον.

(39) *Ἀνθοσμίαν.* Interpretatur : « vinum bono colore simul et odore præditum. »

(40) *Ξένων.* Or. 2, ξένον [male].

(41) *Ψυχάς.* Unus codex addit, καί.

(42) *Σωμάτων.* Or. 2 addit, τούτων.

(43) *Μεθισταμένοις.* Sic omnes codd. Editi, μεθισταμένους.

(44) *Καιρὸν ἔχοντες.* Hæc desunt in pluribus codd.

(45) *Βοηθοίην.* Sic duo Regg. et Or. 2. Alii, βοηθείην [perperam].

(46) *Ὡς κοῦφοι.* Deest ὡς in pluribus codd. Hic locus in Or. 2, aliisque permultis sic legitur : κοῦφοι καὶ εὐσταλεῖς πρὸς τὸν ἄνω, etc. In aliis vero, ut in editis.

(47) *Ἵνα πως καὶ τὸ ἔχειν*, etc., « ut aliquo modo id etiam quod habemus, propterea quod recte habeamus, et communicemus cum iis qui non habent, sanctificetur; » nempe honestæ possessionis atque officii ratione.

διὰ τοῦ καλῶς ἔχειν, ἁγιασθῇ, καὶ τοῦ κοινωνεῖν τοῖς μὴ ἔχουσιν. Εἰ δὲ καὶ σπείραιμι ἐμαυτῷ μόνῳ, σπείραιμι ἄρα, καὶ ἄλλοι φάγοιεν (48)· καὶ ἵνα πάλιν εἴπω τὸ τοῦ Ἰώβ· *Ἀντὶ πυροῦ ἐξέλθοι μοι κνίδη, ἀντὶ δὲ κριθῆς βάτος*· καύσων δὲ ἄνεμος ὑπολάβοι, καὶ ὑφέλοιτο λαῖλαψ τοὺς ἐμοὺς πόνους, ἵνα εἰς κενὸν κοπιάσαιμι. Εἰ δὲ καὶ ἀποθήκας οἰκοδομήσαιμι ἐκ τῶν (49) μαμωνᾶ θησαυρίζων, καὶ μαμωνᾶ, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν (50) ἀπαιτηθείην, λόγον ὑφέξων, ὧν κακῶς ἐθησαύρισα.

ΙΘ'. Οὐ σωφρονήσομεν (51) ὀψὲ γοῦν; οὐ καταβαλοῦμεν τὴν ἀναλγησίαν, ἵνα μὴ λέγω μικρολογίαν (52); οὐ τὰ ἀνθρώπινα λογιούμεθα (53); οὐκ ἐν τοῖς ἑτέρων κακοῖς τὰ ἡμέτερα εὖ θησόμεθα; Φύσει μὲν γὰρ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον, οὐδὲ ὁμαλὸν, οὐδὲ αὔταρκες, οὐδὲ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἱστάμενον· ἀλλὰ κύκλος τις τῶν ἡμετέρων περιτρέχει πραγμάτων, ἄλλοτε ἄλλας ἐπὶ μιᾶς ἡμέρας πολλάκις, ἔστι δ' ὅτε καὶ ὥρας, φέρων μεταβολάς· καὶ αὔραις μᾶλλον ἔστι πιστεύειν οὐχ ἱσταμέναις, καὶ νηὸς ποντοπορούσης ἴχνεσι, καὶ νυκτὸς ἀπατηλοῖς ὀνείρασιν, ὧν πρὸς ὀλίγον ἡ χάρις, καὶ ὅσα κατὰ ψαμάθων (54) παῖδες τυποῦσι παίζοντες, ἢ ἀνθρώπων εὐημερίᾳ· σώφρονες δὲ, οἱ διὰ τὸ μὴ πιστεύειν τοῖς παροῦσι, τὸ μέλλον ἑαυτοῖς θησαυρίζοντες· καὶ διὰ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης εὐπραγίας ἄστατον καὶ ἀνώμαλον, τὴν οὐ πίπτουσαν ἀγαπῶντες χρηστότητα, ἵνα τριῶν ἕν γέ τι πάντως κερδάνωσιν· ἢ τὸ μή ποτε πρᾶξαι κακῶς, ἐπεὶ καὶ τοῖς (55) ἐντεῦθεν χρηστοῖς πολλάκις δεξιοῦται τὸ θεῖον τοὺς εὐσεβεῖς, χρηστότητι τὸ συμπαθὲς προκαλούμενον· ἢ τὸ παῤῥησίαν ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς πρὸς Θεὸν, ὡς οὐ διὰ κακίαν, ἀλλὰ διά τινα (56) οἰκονομίαν κακοπαθήσαντες· ἢ, τὸ τελευταῖον, ὡς ὀφειλομένην ἀπαιτεῖν τὴν παρὰ τῶν εὖ πραττόντων φιλανθρωπίαν, ἣν τοῖς χρῄζουσι προεισήνεγκαν, δεξιῶς αὐτοὶ πράττοντες.

Κ'. *Μὴ καυχάσθω*, φησὶν, *ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ δυνατὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ*· κἂν εἰς τὸ ἄκρον ὦσιν ἐληλακότες, ὁ μὲν σοφίας, ὁ δὲ περιουσίας, ὁ δὲ δυνάμεως. Ἐγὼ δὲ προσθήσω καὶ τὰ τούτοις ἕπεται· Μηδὲ ὁ περιφανὴς ἐν τῇ δόξῃ, μηδὲ ὁ εὐεκτῶν ἐν τῇ ὑγιείᾳ (57), μηδὲ ὁ καλὸς ἐν τῇ ὥρᾳ, μηδὲ ὁ νέος ἐν τῇ νεότητι, μηδὲ ἐν ἄλλῳ μηδενὶ τῶν ἐνταῦθα ἐπαινουμένων, ἢ ὡς συνελόντα εἰπεῖν, ὁ ὑπὸ τούτου φυσώμενος· ἀλλ' ἢ ἐν τούτῳ καυ-

loco omnium rerum elucremur; vel certe Christo opes nostræ communicandæ, ut ipsæ honeste possessæ, et pauperibus earum in partem vocatis, sanctitate quadam imbuantur. Quod si mihi ipsi soli seram, ita seram velim, verum ut alii etiam fructus edant; atque, ut Jobi verbis rursus utar: *Pro tritico oriatur mihi urtica, pro hordeo autem rubus* [87]; ventus etiam urens et turbo labores meos excipiant ac surripiant, ut in vanum laboraverim. Quod si etiam horrea exstruam, thesauros ex mammona, et mammonæ cumulans, non recuso quominus hac quoque nocte animam reposcar [88], rationem eorum redditurus, quæ male aggessi.

XIX. Non tandem aliquando resipiscemus? Non stuporem atque indolentiam, ne dicam **270** tenacitatem, abjiciemus? Non res humanas cum animis nostris considerabimus? Non in aliorum malis rebus nostris consulemus? Natura quippe nihil est in rebus humanis firmum et æquabile, nihil sufficiens, nihil in eodem statu constanter permanens; verum res nostræ, velut orbis quidam, volvuntur, alias alio tempore, sæpe etiam uno eodemque die, atque etiam interdum eadem hora, mutationes ferentes: adeo ut instabilibus ventis, ac navis per mare iter facientis vestigiis, et fallacibus noctis insomniis, brevem voluptatem afferentibus, iisque figuris, quas pueri per ludum in arena fingunt, fides potius haberi possit, quam hominum prosperitati. Sapientiores autem habendi sunt ii, qui, cum præsentibus minime fidant, futura sibi coacervant; atque ob humanæ prosperitatis incertitudinem et inæquabilitatem, benignitatis nunquam collapsuræ studium amplexantur, ut ex tribus his commodis unum saltem omnino adipiscantur; nimirum, vel ut nunquam in mala incidant, quandoquidem sæpe Deus hujusce vitæ bonis viros pios cumulat, beneficentia beneficentiam provocans; vel fiduciam in seipsis apud Deum habeant, ut qui non propter scelus ac flagitium, sed propter dispensationem quamdam in calamitate versentur; vel denique humanitatem eam et beneficentiam, quam, dum secundis rebus uterentur, egentibus prius contulerunt, ab iis, quibus res prospere fluunt, suo quodam jure reposcant.

XX. *Ne glorietur sapiens*, inquit ille, *in sapientia sua, nec dives in opibus suis, nec fortis in viribus suis* [89]; etiamsi ad summum quidem, alius sapientiæ, alius divitiarum, alius potentiæ fastigium pervenerint. Ego vero ea, quæ his consentanea sunt, adjiciam: Nec clarus et celebris, in gloria; nec qui incolumi valetudine gaudet, in sanitate; nec pulcher, in formæ præstantia; nec juvenis, in juvenili ætate; nec, ut rem uno verbo complectar, in ulla alia re ex iis, quæ apud mortales laudi ducuntur, elatus

[87] Job XXXI, 40. [88] Luc. XII, 20. [89] Jerem. IX, 23.

(48) *Φάγοιεν*. Duo Regg. et Or. 2, φάγοισαν.
(49) *Τῶν*. In quibusdam, τοῦ.
(50) *Ψυχήν*. Or. 2 addit, μου.
(51) *Σωφρονήσομεν*. Reg. bm. σωφρονήσωμεν.
(52) *Μικρολογίαν*. Or. 2, μικροψυχίαν, « pusillanimitatem. »
(53) *Λογιούμεθα*. Coisl. 1, λογισόμεθα.
(54) *Ψαμάθων*. Or. 2, ψάμμον.
(55) *Ἐπεὶ καὶ τοῖς*, etc. Billius: « Quandoquidem secundis quoque hujus vitæ rebus Deus homines pietate præditos sæpe complectitur, ut benignitate sua eos ad sublevandas aliorum miserias invitet. »
(56) *Διά τινα*. Deest διὰ in tribus Regg.
(57) *Ὑγιείᾳ*. Regg. bm, et Or. 2, ὑγείᾳ.
(58) *Φυσώμενος*. Billius: « is, qui in ea intumescit. »

quisquam et inflatus glorietur; verum qui gloriatur, hac una in re glorietur, quod Deum agnoscat ac requirat [90], et calamitosorum vicem doleat, atque ad futuram vitam boni quidpiam sibi recondat. Cætera enim omnia fluxa et fragilia sunt, ac, velut in calculorum ludo, alias ad alios jactantur et transferuntur; nec quidquam est ita possidentis proprium, quod non vel temporis tractu finem capiat, vel livore ad alios traducatur; hæc vero certa et fixa sunt, **271** nec unquam recedunt ac dilabuntur, nec spes eorum, qui fiduciam in his collocarunt, frustrantur. Ac mihi hæc quoque causa esse videtur, cur nullum hujusce vitæ bonum hominibus certum sit ac diuturnum, atque hoc, ut si quid aliud, recte ab artifice Verbo, et Sapientia illa mentem omnem superante, factum esse, ut nos in iis, quæ in aspectum cadunt, atque alias aliter mutantur, et mutant, ac sursum deorsumque feruntur et invertuntur, ac priusquam manu teneantur, abeunt et effugiunt, eludamur, ut, perspecta eorum instabilitate ac varietate, ad futuræ vitæ portum contendamus. Quid enim egissemus, si prosperitas nobis firma esset, cum, licet fluxa et fragilis sit, usque eo tamen ipsi tanquam vinculis quibusdam astricti simus, ejusque voluptate atque impostura in hanc servitutem redacti, ut nihil præsentibus rebus melius atque excellentius cogitare possimus, idque cum ad Dei imaginem, quæ et sursum est, et ad se trahit, creatos nos esse audiamus, ac persuasum habeamus?

XXI. *Quis sapiens, et intelliget hæc* [91]? Quis prætereuntia præteribit? quis stabilibus incumbet? quis de præsentibus rebus, tanquam de abeuntibus, cogitabit? quis de his, quæ in spe posita sunt, tanquam de certis et constantibus? quis ea, quæ vere sunt, ab his, quæ apparent, distinguet, atque illa quidem sequetur, hæc vero contemnet ac pro nihilo reputabit? quis picturam a veritate? quis terrenum tabernaculum a cœlesti civitate; quis peregrinationem ab habitatione; quis tenebras a luce; quis limum profundi a terra sancta; quis carnem a spiritu? quis Deum a mundi principe; quis mortis umbram a vita sempiterna discernet; quis præsentibus rebus futuras emet; quis fluxis opibus opes constantes et perennes; quis rebus iis, quæ aspectui subjiciuntur, ea quæ ab oculorum sensu remota sunt? Beatus quidem ille, qui hæc, Verbi gladio meliora a deterioribus secante, secernens ac dividens, ascensiones in corde suo disponit [92], ut quodam loco divinus David loquitur, atque hanc lacrymarum vallem totis viribus fugiens, quæ sursum sunt, quærit [93], ac mundo una cum Christo cruci-

A χάσθω ὁ καυχώμενος (59) μόνον, ἐν τῷ συνιεῖν καὶ ἐκζητεῖν τὸν Θεὸν, καὶ συναλγεῖν τοῖς πάσχουσι, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἑαυτῷ τι χρηστὸν ἀποτίθεσθαι. Τὰ μὲν γάρ ἐστι ῥευστὰ καὶ πρόσκαιρα, καὶ, ὥσπερ ἐν παιδιᾷ ψήφων, ἄλλοτε εἰς ἄλλους μεταῤῥιπτούμενα, καὶ μετατιθέμενα· καὶ οὐδὲν οὕτω τοῦ κατέχοντος ἴδιον, ὡς ἢ μὴ χρόνῳ παυθῆναι (60), ἢ φθόνῳ μετατεθῆναι· τὰ δὲ ἑστῶτα καὶ μένοντα, καὶ οὔποτε ὑποχωροῦντα, οὐδὲ μεταπίπτοντα, οὐδὲ σφάλλοντα τὰς τῶν πεπιστευκότων ἐλπίδας. Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ, μηδὲν τῶν ἐνταῦθα ἀγαθῶν εἶναι πιστὸν τοῖς ἀνθρώποις, μηδὲ πολυχρόνιον· ἀλλ' εἴπερ τι ἄλλο, καὶ τοῦτο καλῶς τῷ τεχνίτῃ Λόγῳ καὶ τῇ πάντα νοῦν ὑπερεχούσῃ Σοφίᾳ μεμηχανῆσθαι, παίζεσθαι ἡμᾶς ἐν τοῖς ὁρωμένοις, ἄλλοτε ἄλλως μεταβαλλομένοις καὶ μεταβάλλουσι, καὶ ἄνω καὶ κάτω φερομένοις τε καὶ περιτρεπομένοις, καὶ πρὶν ληφθῆναι ἀπιοῦσι καὶ φεύγουσιν· ἵνα τὸ ἐν τούτοις ἄστατον καὶ ἀνώμαλον θεωρήσαντες, πρὸς τὸ μέλλον μεθορμησώμεθα (61). Τί γὰρ ἂν ἐποιήσαμεν, ἑστῶτος τοῦ εὖ πράττειν ἡμῖν, ὁπότε, οὐ μένοντος, τοσοῦτον αὐτῷ προσδεδέμεθα, καὶ οὕτως ἡμᾶς ἡ περὶ τοῦτο ἡδονὴ καὶ ἀπάτη ἔχει δουλώσασα, ὥστε μηδὲν κρεῖττον, μηδὲ ὑψηλότερον τῶν παρόντων διανοεῖσθαι δύνασθαι (62), καὶ ταῦτα κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι καὶ ἀκούοντας καὶ πιστεύοντας, τὴν ἄνω τε οὖσαν καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἕλκουσαν;

C ΚΑ'. *Τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταῦτα;* Τίς παραδραμεῖται τὰ παρατρέχοντα; τίς προσθήσεται τοῖς ἐπιμένουσι; τίς περὶ τῶν παρόντων, ὡς ἀπιόντων διανοηθήσεται; τίς περὶ τῶν ἐλπιζομένων, ὡς ἱσταμένων; τίς διαιρήσει τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα, καὶ τοῖς μὲν ἕψεται, τῶν δὲ ὑπερόψεται; τίς γραφὴν καὶ ἀλήθειαν; τίς τὴν κάτω σκηνὴν, καὶ τὴν ἄνω πόλιν; τίς παροικίαν καὶ κατοικίαν; τίς σκότος ἀπὸ τοῦ φωτός; τίς ἰλὺν βυθοῦ καὶ ἁγίαν γῆν; τίς σάρκα καὶ πνεῦμα; τίς Θεὸν καὶ κοσμοκράτορα; τίς θανάτου σκιὰν, καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον (63); τίς τοῖς παροῦσι τὸ μέλλον ὠνήσεται; τίς τῷ ῥέοντι πλούτῳ τὸν μὴ λυόμενον; τίς τοῖς ὁρωμένοις τὰ μὴ βλεπόμενα; Μακάριος μὲν οὖν, ὅστις ταῦτα διακρίνων, καὶ διαιρῶν τῇ τομῇ τοῦ Λόγου, τῇ διαιρούσῃ τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος (64), ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διατίθεται, ὥς πού φησιν ὁ θεῖος Δαβὶδ, καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος ταύτην (65) φεύγων, ὁπόση δύναμις (66), τὰ ἄνω ζητεῖ, καὶ σταυρούμενος κόσμῳ μετὰ Χριστοῦ, Χριστῷ συνίσταται, καὶ Χριστῷ συνανέρχεται, τῆς οὐκέτι μεταπιπτούσης ζωῆς οὐδὲ ἀπατηλῆς κληρονόμος· οὗ (67) μηκέτι δάκνων

[90] Jerem. IX, 24. [91] Ose. XIV 10. [92] Psal. LXXXIII, 6 [93] Coloss. III, 1.

(59) *Καυχώμενος.* Deest in pluribus Regg. et Or. 2.

(60) *Παυθῆναι.* Sic Regg. a, c, d, ph, etc. Edit., παυσθῆναι.

(61) *Μεθορμησώμεθα.* Regg. a, c, d, μεθορμισώμεθα.

(62) *Δύνασθαι.* Deest in Or. 2.

(63) *Τὴν αἰώνιον.* Deest τὴν in pluribus.

(64) *Κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος.* Billius, « virtutem a vitio secante distinguens, » etc.

(65) *Κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος ταύτην.* Regg. a, c, d, etc., κοιλάδα ταύτην τοῦ κλαυθμῶνος.

(66) *Ὁπόση δύναμις.* Billius, « quam celerrime potest. »

(67) *Οὗ.* Sic Regg. a, bm, ph, etc. Edit., οὗ [perperam].

ὄφις ἐπὶ ὁδοῦ, οὐδὲ (68) τηρῶν πτέρναν, καὶ κεφαλὴν A τηρούμενος. Τοῖς δὲ λοιποῖς ἡμῖν καλῶς ὁ αὐτὸς ἐμβοᾷ Δαβὶδ, ὥσπερ τις μεγαλοφωνότατος κῆρυξ ἀπὸ ὑψηλοῦ καὶ πανδήμου κηρύγματος, βαρυκαρδίους τε ἀποκαλῶν, καὶ ἀγαπῶντας ψεῦδος, μὴ σφόδρα περιέχεσθαι τῶν ὁρωμένων, μηδὲ ἄλλο τι ἢ κόρον (69) σίτου καὶ οἴνου τῶν φθειρομένων, πᾶσαν τὴν ἐντεῦθεν εὐδαιμονίαν ὑπολαμβάνειν. Καὶ τάχα που τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἐννοῶν Μιχαίας (70), καὶ τῶν χαμαὶ ἐρχομένων καὶ δοκούντων ἀγαθῶν κατεξανιστάμενος, *Ἐγγίσατε*, φησὶν, *ὄρεσιν αἰωνίοις· ἀνάστα καὶ πορεύου, ὅτι οὐκ ἔστι σοι αὕτη ἀνάπαυσις·* τοῦτο μὲν οὖν (71) ἤδη καὶ τοῖς ῥήμασιν αὐτοῖς μικροῦ σύμφωνον, οἷς ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν διακελεύεται, τί λέγων (72); *Ἐγείρεσθε* (73), *ἄγωμεν ἐντεῦθεν·* οὐ τοὺς τότε μαθητὰς μόνον ἐξ ἐκείνου μόνου B τοῦ τόπου μετατιθεὶς, ὡς ἂν οἰηθείη τις, ἀλλ' ἀεὶ καὶ πάντας τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἀπὸ γῆς (74) καὶ τῶν περὶ γῆν εἰς οὐρανοὺς ἕλκων καὶ τὰ οὐράνια.

A fixus, cum Christo resurgit, et cum Christo simul ascendit, vitæ non jam caducæ ac fallacis hæres: ubi non jam coluber mordens in via[94], nec calcaneum observans[95], quemadmodum ipsius caput observatur. Superstitibus autem nobis eleganter 272 idem David, velut quispiam præco maxima voce præditus, ab excelso et publico præconio inclamat, graves corde nos appellans, ac mendacium diligentes[96], monensque, ne rebus iis, quæ oculis cernuntur, animum nostrum magnopere adjungamus, nec frumenti solum ac vini, quæ facile corrumpuntur, saturitate omnem hujus vitæ beatitudinem metiamur. Quod etiam ipsum, ut opinor, beatus Michæas animadvertens, atque humi reptantibus, ac boni tantum specimen habentibus insultans: *Appropinquate*, inquit, *ad montes æternos: surge et ambula, quia non est tibi hic requies*[97]; iisdem propemodum verbis utens, quibus nos Dominus noster ac Salvator inhortatur, dicens: *Surgite, eamus hinc*[98]; non eos tantum, quos tunc discipulos habebat, ex illo duntaxat loco transferens, quemadmodum quispiam fortasse arbitretur, sed et semper, et omnes discipulos suos, a terra rebusque terrenis ad cœlos et res cœlestes pertrahens.

KB'. Τοιγαροῦν, ἀκολουθήσωμεν ἤδη τῷ Λόγῳ, ζητήσωμεν τὴν ἐκεῖθεν ἀνάπαυσιν, ῥίψωμεν τὴν ἐντεῦθεν περιουσίαν· ὃ καλόν ἐστι ταύτης, τοῦτο μόνον κερδάνωμεν, κτησώμεθα τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἐν ἐλεημοσύναις, μεταδῶμεν τῶν ὄντων τοῖς πένησιν, ἵνα τὰ ἐκεῖθεν πλουτήσωμεν. Δὸς μερίδα καὶ τῇ ψυχῇ, μὴ τῇ σαρκὶ μόνον· δὸς μερίδα καὶ τῷ Θεῷ, μὴ τῷ κόσμῳ μόνον· ὕφελέ (75) τι τῆς γαστρὸς, τῷ C πνεύματι καθιέρωσον· ἅρπασόν τι τοῦ πυρὸς, ἀπόθου μακρὰν ἀπὸ τῆς κάτω (76) νεμομένης φλογός· ἅρπασον τοῦ τυράννου, καταπίστευσον τῷ Δεσπότῃ. *Δὸς μερίδα τοῖς ἑπτὰ*, τῷ βίῳ τούτῳ, *καί γε τοῖς ὀκτὼ*, τῷ μετὰ τοῦτον ἡμᾶς ἐκδεξομένῳ· δὸς ὀλίγον, παρ' οὗ τὸ πλεῖον (77) ἔχεις· δὸς καὶ τὸ πᾶν, τῷ τὰ πάντα (78) χαρισαμένῳ. Οὐδέποτε νικήσεις μεγαλοδωρεὰν Θεοῦ, κἂν πάντα πρόῃ (79) τὰ ὄντα, κἂν τοῖς οὖσι σεαυτὸν (80) προσθῇς. Καὶ τοῦτο γάρ ἐστι λαβεῖν, τὸ τῷ Θεῷ δοθῆναι· ὅσον ἐὰν (81) εἰσενέγκῃς, πλεῖον ἀεὶ τὸ λειπόμενον· καὶ οὐδὲν δώσεις ἴδιον, ὅτι τὰ πάντα (82) παρὰ Θεοῦ. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἔστιν ὑπερβῆναι τὴν ἑαυτοῦ σκιὰν ὑποχωροῦσαν καθόσον πρόϊμεν (83), καὶ τὸ ἴσον ἀεὶ προέχουσαν· οὐδὲ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν γενέσθαι σώματος μέγεθος ὑπεσκειμένην D

XXII. Quocirca Verbum jam sequamur, illam requiem quæramus, hujus vitæ opes et copias abjiciamus; hoc solum, quod in ipsis boni est, lucremur, nempe ut animas nostras in eleemosynis acquiramus, facultates nostras pauperibus impertiamur, ut cœlestibus ditemur. Animæ quoque partem da, non carni duntaxat; Deo quoque partem da, non C mundo tantum; ventri aliquid subtrahe, et spiritui consecra; igni aliquid eripe, ac procul a depascente flamma reconde; a tyranno eripe, ac Domino committe. *Da partem septem*, hoc est huic vitæ, *atque etiam octo*[99], id est, ei quæ post hanc nos excipiet: da exiguum ei, a quo multum habes: da etiam omnia ei, qui omnia donavit. Nunquam Dei munificentiam vinces, etiamsi omnia tua bona projicias, etiamsi te etiam ipsum bonis tuis adjungas. Nam hoc quoque ipsum accipere est, nempe Deo donari. Quantumcunque contuleris, plura tamen tibi reliqua erunt: nec quidquam tuum dabis, quandoquidem omnia a Deo manant. Et quemadmodum nemo umbram suam prægredi potest, ut quæ, quantum progredimur, tantum etiam se subducat, parique semper D intervallo nos antecedat; nec corporis magnitudo

[94] Gen. XLIX, 17. [95] Gen. III, 15. [96] Psal. IV, 3 seqq. [97] Mich. II, 9, 10. [98] Joan. XIV, 31. [99] Eccle. XI, 2.

(68) *Οὐδέ.* In pluribus, μηδέ.

(69) *Μηδὲ ἄλλο τι ἢ κόρον*, etc. Gabrielius. « Neve aliud, quam frumenti et vini, quæ facile corrumpuntur, satietatem esse putemus totam hujusce vitæ felicitatem. »

(70) *Μιχαίας.* Sic omnes codd. Male in editis, Ἀμῶς.

(71) *Οὖν.* Deest in Or. 2.

(72) *Διακελεύεται, τί λέγων;* Reg. c, διαλέγεται, « sermocinatur. » Gabr. et Comb. legunt: τί, λέγων, « quid? dicens. »

(73) *Ἐγείρεσθε.* Or. 2, ἐγείρεσθαι.

(74) *Ἀπὸ γῆς.* Reg. d, ἀπὸ τῆς γῆς.

(75) *Ὕφελε.* Or. 2, ὕφειλε.

(76) *Ἀπὸ τῆς κάτω*, etc. « A flamma quæ subtus depascitur. » Sic Regg. a, c, d, bm, pb, aliique plures. Deest κάτω in editis.

(77) *Πλεῖον.* Regg. a, c, d, pb, et Or. 2, κλέον [f. pro πλέον].

(78) *Τὰ πάντα.* Deest τὰ in Regg. a, bm, pb, etc.

(79) *Πρόῃ.* In pluribus, προῇ.

(80) *Σεαυτόν.* Sic Regg. bm, pb, et Or. 2. In ed., ἑαυτόν.

(81) *Ἐάν.* Sic Regg. bm, pb. In edit., ἄν.

(82) *Τὰ πάντα.* Sic Regg. a, c, d, bm. Deest τὰ in edit.

(83) *Πρόϊμεν.* Ita Regg. bm, pb, etc., in quibus tamen legitur, προίμεν. Alii, προΐεμεν [male. EDIT.]

supra caput sese efferre potest, utpote quod supra A corpus semper emineat: eodem modo **273** nec Deus muneribus nostris vinci potest. Neque enim quidquam, quod extra illius bona sit, nec quod illius liberalitatem superet, damus.

XXIII. Agnosce unde habes quod sis, quod spires, quod intelligas et sapias, quodque maximum est, quod Deum cognoscas, speres cœlorum regnum, honoris æqualitatem cum angelis, gloriæ contemplationem, nunc quidem in speculis et ænigmatibus, tunc autem pleniorem ac puriorem; quod Dei filius, Christi cohæres, atque, ut audacter loquar, deus etiam factus sis: unde tibi hæc omnia, et a quo? Aut, ut parva hæc, oculisque subjecta dicam, cujus munere ac beneficio intueris cœli pulchritudinem, cursum solis, lunæ orbem, siderum multitudinem, B eumque, qui in his omnibus, velut in lyra elucet, concentum atque ordinem, semper eodem modo se habentem; partium anni vicissitudines, temporum mutationes, annorum conversiones, diei noctisque æquas portiones, terræ productiones, aeris fusionem, maris, fluxi simul ac stabilis, immensam latitudinem, fluminum profunditatem, ventorum profluvia? Quis tibi pluvias dedit, agriculturam, cibos, artes, domicilia, leges, respublicas, vitam mitem et humanitate excultam, amicitiam et familiaritatem cum eo, cum quo tibi cognatio intercedit? Unde habes quod animantia partim cicurata, tibique subjecta sint, partim in cibum tradita? Quis te omnium rerum, quæ in terra sunt, dominum et regem constituit? Quis, ne singula commemorem, ea om- C nia, quibus homo cæteris animantibus præstat, largitus est? Nonne Deus, qui nunc præ omnibus, et pro omnibus rebus benignitatem a te vicissim poscit? An vero nos non pudebit, cum tot tantaque ab eo, partim acceperimus, partim speremus, nec hoc quidem unum ipsi conferre, nimirum benignitatem? An cum ille nos a feris disjunxerit, solosque, ex omnibus iis quæ in terra sunt, ratione ornaverit, ipsi contra nosmetipsos efferabimus, tantumque a voluptatibus et deliciis corrumpemur, aut furore afficiemur, aut, quo verbo id exprimam, nescio, ut simul cum maza et furfuribus, quæ male fortasse collegimus, nos quoque præstantiore natura esse quam ipsi sunt, existimemus? **274** Et, quemadmodum olim, ut poetæ fabulantur, genus quoddam D

ἀεὶ τοῦ σώματος· οὕτως οὐδὲ οἷς δίδομεν νικῆσαι Θεόν. Οὐ γὰρ ἔξω τι τῶν αὐτοῦ δίδομεν, οὐδὲ ὑπὲρ τὴν ἐκείνου φιλοτιμίαν.

ΚΓ'. Γνῶθι πόθεν σοι τὸ εἶναι, τὸ ἀναπνεῖν, τὸ φρονεῖν, αὐτὸ τὸ μέγιστον, τὸ γινώσκειν Θεὸν, βασιλείαν οὐρανῶν ἐλπίζειν, ἀγγέλων ἰσοτιμίαν, δόξης θεωρίαν, νῦν μὲν τὴν ἐν ἐσόπτροις τε (84) καὶ αἰνίγμασι, τότε δὲ τὴν τελεωτέραν τε καὶ καθαρωτέραν· υἱὸν γενέσθαι Θεοῦ, συγκληρονόμον Χριστοῦ, τολμήσας εἴπω, καὶ θεὸν αὐτόν; Πόθεν σοι ταῦτα πάντα, καὶ παρὰ τίνος; Ἢ, ἵνα τὰ μικρὰ λέγω καὶ τὰ ὁρώμενα, τίς ἔδωκέ σοι κάλλος οὐρανοῦ βλέπειν, ἡλίου δρόμον, σελήνης (85) κύκλον, ἀστέρων πλῆθος, καὶ τὴν ἐν τούτοις πᾶσιν, ὥσπερ ἐν λύρᾳ, εὐαρμοστίαν καὶ τάξιν ὡσαύτως ἔχουσαν, ὡρῶν ἀλλαγὰς, μεταβολὰς καιρῶν, ἐνιαυτῶν περιόδους, ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἰσομοιρίαν, γῆς ἐκφύσεις, ἀέρος χύσιν, πλάτη (86) θαλάττης λελυμένης καὶ ἱσταμένης, βάθη ποταμῶν, ἀνέμων ῥεύματα; Τίς ὑετοὺς, γεωργίαν, τροφὰς, τέχνας, οἰκήσεις, νόμους, πολιτείας (87), βίον ἥμερον, οἰκείωσιν πρὸς τὸ συγγενές; Πόθεν σοι τῶν ζώων τὰ μὲν ἡμέρωται καὶ ὑπέζευκται, τὰ δὲ τροφῇ παραδέδοται; Τίς σε κύριον καὶ βασιλέα πάντων κατέστησε (88) τῶν ἐπὶ τῆς γῆς; Τίς, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον λέγω, πάντα, οἷς προέχει τῶν ἄλλων ἄνθρωπος, ἐδωρήσατο; Οὐχ οὗτος, ὃς νῦν πρὸ πάντων καὶ ἀντὶ πάντων αἰτεῖ παρὰ σοῦ τὸ φιλάνθρωπον; Εἶτα οὐκ αἰσχυνόμεθα, εἰ τοσαῦτα παρ' αὐτοῦ, τὰ μὲν λαβόντες, τὰ δὲ ἐλπίζοντες, μηδὲ ἓν τοῦτο εἰσοίσομεν τῷ Θεῷ, τὸ φιλάνθρωπον (89); Ἀλλ' ὁ μὲν τῶν θηρίων ἡμᾶς ἐχώρισε (90), καὶ λόγῳ μόνους τῶν ἐπὶ γῆς ἐτίμησεν· ἡμεῖς δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς θηριώσομεν, καὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς τρυφῆς διεφθάρμεθα, ἢ μεμήναμεν, ἢ, οὐκ ἔχω τί λέγειν, ὥστε ὁμοῦ τῇ μάζῃ καὶ τοῖς πιτύροις, ἃ (91) κακῶς ἴσως ἐπορισάμεθα (92), καὶ τὴν φύσιν εἶναι βελτίους αὐτῶν οἰησόμεθα; Καὶ ὥσπερ ἦν τι τὸ παλαιὸν, ὅσον ἐπὶ τοῖς μύθοις (93), γένος γιγάντων καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· οὕτω καὶ ἡμεῖς τούτοις ἐσόμεθα ὑψηλοί τε καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον, οἷον Νεβρὼδ (94) ἐκεῖνος, ἢ τὸ τοῦ Ἐνὰκ γένος, ἐκθλίβον πάλαι τὸν (95) Ἰσραὴλ, ἢ δι' οὓς ὁ κατακλυσμὸς τὴν γῆν ἐκάθηρεν; Καὶ ὁ μὲν οὐκ αἰσχύνεται (96) Πατὴρ ἡμῶν καλεῖσθαι, Θεὸς ὢν καὶ Δεσπότης· ἡμεῖς δὲ καὶ τὸ συγγενὲς ἀρνησόμεθα;

(84) *Τε.* Deest in quatuor Regg.

(85) *Σελήνης.* Reg. a, ἡ σελήνης.

(86) *Πλάτη.* Reg. bm, πλάτος. « Latitudinem maris sese effundentis et sustinentis. » Hunc locum Nicetas rite exponit: « Unde tibi... quod mare, ob naturalem quidem humiditatem solutum, ac rursum intra terminos suos consistens, atque arenam pro limite habens, nec eam propter creatoris jussum transiliens? »

(87) *Πολιτείας.* Regg. a, c, d, et Or. 2, πολιτείαν

(88) *Πάντων κατέστησε.* Sic Regg. a, c, d, bm, ph, etc. In edit., κατέστησε·πάντων.

(89) *Φιλάνθρωπον.* Reg. a, φιλάδελφον.

(90) *Ἐχώρισε.* Reg. bm, et Or. 2, ἐχώρησε [perperam].

(91) *Ἅ.* Regg. a, c, d, οἷς.

(92) *Ἐπορισάμεθα.* Sic plures Regg. Editi vero, ἐμπορισάμεθα.

(93) *Μύθοις.* Or. 2 addit, ὡς ἀκούομεν, « ut audimus, » quodque reperitur in Basil. edit. et agnoscit Gabrielius. Non solum enim gigantum meminere poetæ, sed ipsa etiam sacra Scriptura, Gen. VI, 4; unde illi hauserunt, et gigantes finxere monstruosos quosdam animantes.

(94) *Νεβρώδ.* Reg. ph, Νεμρώδ.

(95) *Ἐκθλίβον πάλαι τόν.* Sic Regg. a, c, d, et Or. 2. Editi, ἐκθλίβων πάλαι τό.

(96) *Αἰσχύνεται* Reg. d, ἐπαισχύνεται.

erat gigantum et reliquorum hominum, sic nos quoque sublimes et humana conditione majores apud ipsos erimus, velut ille Nembroth[1], aut genus Enach[2], quod Israelitas olim opprimebat, aut illi, quorum scelere factum est, ut diluvium terram purgaret? An cum ille, Deus licet ac Dominus, Pater noster vocari non erubescat, nos contra cognatos quoque nostros abnegabimus?

ΚΔ'. Μηδαμῶς, ὦ (97) φίλοι καὶ ἀδελφοὶ, μὴ γενώμεθα κακοὶ τῶν δοθέντων ἡμῖν οἰκονόμοι, ἵνα μὴ ἀκούωμεν Πέτρου λέγοντος· *Αἰσχύνθητε, οἱ κατέχοντες τὰ ἀλλότρια, καὶ μιμήσασθε ἰσότητα Θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πένης.* Μὴ κάμνωμεν θησαυρίζοντες καὶ φυλάσσοντες, ἄλλων πενίᾳ καμνόντων, μὴ ὀνειδίσῃ (98) καὶ ἀπειλήσῃ πικρῶς ἡμῖν, ἔνθεν μὲν ὁ θεῖος Ἀμὼς (99) ἐν τούτοις τοῖς ῥήμασιν· *Ἄγε νῦν, οἱ λέγοντες· Πότε διελεύσεται ὁ μὴν, καὶ ἐμπωλήσωμεν· καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἀνοίξωμεν* (1) *θησαυρούς;* καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, δι' ὧν τοῖς μέγα καὶ μικρὸν στάθμιον κτωμένοις, τὴν τοῦ Θεοῦ μῆνιν ἐπανατ...ται· ἔνθεν δὲ ὁ μακάριος Μιχαίας (2), τάχα μὲν καὶ αὐτὴν τὴν τρυφὴν ἐπικόπτων, ὡς τοῦ κόρου τὴν ὕβριν τίκτοντος, καὶ τὸ κατασπαταλᾷν ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, καὶ τοῖς πρώτοις τῶν μύρων θρύπτεσθαι, μόσχοις τε ἁπαλοῖς ἐκ βουκολίων καὶ ἐρίφοις ἐκ ποιμνίων πιαίνεσθαι, καὶ πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ὀργάνων ἐπικροτεῖν, καὶ ἔτι μᾶλλον τὸ οἴεσθαι στάσιμόν τι τούτων εἶναι καὶ μόνιμον· τάχα δὲ οὐχ οὕτω ταῦτα δεινὰ νομίζων, ὡς τὸ μηδὲν πάσχειν ἐπὶ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσὴφ αὐτοὺς τρυφῶντας· τοῦτο γὰρ τῇ τῆς πλησμονῆς κατηγορίᾳ προστίθησιν· ὃ μὴ πάθωμεν νῦν (3) ἡμεῖς, μηδὲ τοσοῦτον τρυφήσωμεν, ὥστε καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας καταφρονεῖν τούτοις δυσχεραίνοντος, κἂν μὴ παρὰ πόδας, μηδὲ ὁμοῦ τῇ κακίᾳ τὴν ὀργὴν ἐπάγῃ τοῖς ἁμαρτάνουσιν.

XXIV. Minime, fratres et amici mei, minime committamus, ut res divino munere nobis concessas male administremus, ne alioqui Petrum dicentem audiamus: *Erubescite, qui aliena detinetis, Deique æquitatem vobis imitandam proponite, et nemo erit pauper*[3]. Ne congerendis asservandisque pecuniis laboremus, aliis inopia laborantibus, ne alioqui nos acerba et minaci oratione insectetur, hinc divus Amos, ad hunc modum loquens: *Agite jam, qui dicitis: Quando effluet mensis, ut vendamus; et Sabbata, ut thesauros aperiamus*[4]? et cætera, quibus iis, qui magnam et parvam trutinam habent, iram Dei minitatur: hinc rursum beatus Michæas, eumdem quoque fortasse luxum reprimens (tanquam scilicet saturitas petulantiam pareret), et quod in lectis eburneis lascivirent[5], ac fragrantissimis unguentis effeminate perfunderentur, atque teneris vitulis ex armentis, et hœdis ex gregibus saginarentur, et ad musicorum organorum vocem applauderent, vel potius etiam quod quidquam harum rerum firmum ac stabile esse ducerent; fortasse autem hæc non tam gravia esse existimans, quam quod, cum ipsi luxui dediti essent, super contritione Joseph nihil paterentur[6]: hoc enim ad saturitatis crimen adjungit. Quod utinam nunc nobis ne accidat, nec deliciis usque adeo studeamus, ut Dei quoque, res eas indigne ferentis, benignitatem contemnamus, etiamsi non evestigio, nec simul cum scelere iram suam peccatoribus immittat.

ΚΕ'. Μιμησώμεθα νόμον Θεοῦ τὸν ἀνωτάτω καὶ πρῶτον, ὃς βρέχει μὲν ἐπὶ δικαίους καὶ ἁμαρτωλοὺς, ἀνατέλλει δὲ πᾶσιν ὁμοίως τὸν ἥλιον· γῆν δὲ χερσαίοις πᾶσιν ἥπλωσεν ἄνετον, καὶ κρήνας, καὶ ποταμοὺς, καὶ ὕλας· ἀέρα δὲ πτηναῖς φύσεσι, καὶ ὕδωρ ὅσοις ὁ βίος ἔνυδρος, καὶ τὰς πρώτας τοῦ ζῆν ἀφορμὰς ἀφθόνους ἅπασιν ἐχαρίσατο, οὐ δυναστείᾳ κρατουμένας, οὐ νόμῳ περιγραφομένας, οὐχ ὁρίοις διειργομένας (4)· ἀλλὰ καὶ κοινὰς τὰς αὐτὰς καὶ πλουσίας, καὶ οὐδὲν παρὰ τοῦτο ἐνδεεστέρας προέθηκεν· τό τε τῆς φύσεως ὁμότιμον ἰσότητι τῆς δωρεᾶς τιμῶν (5), καὶ δεικνὺς τὸν πλοῦτον τῆς ἑαυτοῦ χρηστότητος. Ἄνθρωποι δὲ χρυσὸν, καὶ ἄργυρον, καὶ τῆς ἐσθῆτος ὅση μαλακὴ, καὶ ὑπὲρ τὴν χρείαν, καὶ τῶν λίθων τοὺς διαυγεῖς κατορύξαντες, εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον, ἃ πολέμου, καὶ στάσεως (6), καὶ τῆς πρώτης τυραννίδος ἐστὶ γνωρίσματα (7), ἔπειτα αἴρουσι

XXV. Supremam illam et primam Dei legem imitemur, qui pluit super justos et peccatores, et solem omnibus æque oriri facit[7]; ac patentem terram, et fontes, et amnes, et silvas terrestribus omnibus animantibus expandit; aerem autem avibus, et aquam iis quæ in aquis vivunt, primaque vitæ subsidia omnibus copiosissime largitus est, non cujusquam imperio detenta, **275** non lege circumscripta, non finibus distincta; sed et communia eadem, et ampla atque copiosa, nec ulla propterea ex parte deficientia proposuit; tum ut æqualem naturæ dignitatem muneris æqualitate ornaret, tum ut benignitatis suæ opes ostenderet. At homines, si aurum et argentum et mollissimas quasque ac superfluas vestes, gemmasque pellucidas, cæteraque id genus, quæ belli ac dissidiorum, primæque tyrannidis argumenta sunt, in terram abdiderint, sta-

[1] Gen. x, 8. [2] Num. xiii, 29. [3] Ex *Apost. const.* Clementis. [4] Amos viii, 5. [5] Amos vi, 4. [6] ibid. 6. [7] Matth. v, 45.

(97) Ὦ. Deest in Reg. bm. et Or. 2.
(98) Ὀνειδίσῃ. Or. 2, ὀνειδίσει [male].
(99) Ἀμώς. Reg. bm, Μιχαίας, sed perperam.
(1) Ἐμπωλήσωμεν... ἀνοίξωμεν. Plures Regg. et Or. 2, ἐμπωλήσομεν... ἀνοίξομεν, « negotiabimur.. aperiemus. »
(2) Μιχαίας. Sic mss. et edit. Verba tamen sunt Amos. Idcirco, vel Gregorius memoria lapsus est, vel antiquarius scribendo aberravit.
(3) Νῦν. Sic Regg plures, et Or. 2. Deest in editis.
(4) Διειργομένας. Coisl. 1, διεργμένας.
(5) Τιμῶν. Ita omnes codices. Mendose in edit., ἡμῶν.
(6) Τοιοῦτον... στάσεως. Sic Regg. a, bm, ph. In editis, τοιοῦτο... στάσεων. In quibusdam, τοσοῦτον
(7) Γνωρίσματα. Or. 2, γνώρι...

tim supercilium præ amentia tollunt, calamitosisque cognatis misericordiam occludunt, cum nec ex superfluis quidem rebus ad necessarios vitæ usus opem ipsis ferre in animum inducant, (o ingentem stultitiam ! o singularem vecordiam !) nec, si nihil aliud, illud quidem cogitent, quod paupertas et divitiæ, libertasque, ut appellamus, et servitus, ac cætera hujus generis nomina, postea in hominum genus, simul cum vitio irrepserunt, non secus ac communes morbi quidam, illapsa, atque ab illo inventa. *A principio autem*, inquit ille, *non fuit sic* [8] : verum is, qui hominem primum creavit, liberum eum, suique arbitrii reliquit, sola mandati lege coercitum, atque in paradisi deliciis opulentum : idemque reliquo mortalium generi per unum illud primum semen largitus est. Libertas porro et divitiæ in sola mandati observatione sitæ erant; vera autem paupertas et servitus in illius transgressione.

XXVI. Ex quo autem invidia et contentiones, et subdola serpentis tyrannis, per voluptatis illecebras furtim nos semper attrahens, atque audaciores adversus infirmiores concitans, in vitam irrepserunt, ab eo tempore in nominum diversitates cognatum genus dissectum est, ac naturæ nobilitatem avaritia discidit, legem etiam assumens, potentiæ atque imperii adjutricem. At tu primam illam æquabilitatem, non postremam divisionem, intuere; Creatoris, non potentioris, legem tibi propone. Naturæ pro viribus succurre, veterem libertatem honore prosequere, teipsum verere, ignominiam generi tuo contege, morbo subveni, egestati solatium affer : qui firmo corpore es, opibusque circumfluis, ægrotanti et inopi; qui minime **276** offendisti, collapso et comminuto; qui læto et hilari animo es, mœrenti et afflicto; qui rebus secundis uteris, adversis laboranti. Deo gratitudinis causa aliquid tribue, quod ex eorum numero sis, qui de aliis bene mereri possunt, non qui aliorum beneficentia opus habeant; quod non in alienas manus oculos conjectos habeas, sed alii in tuas. Da operam, ut non solum opibus, sed etiam pietate, non solum auro, sed etiam virtute, imo virtute sola sis locuples. Cura ut proximo tuo idcirco præstantior sis, quia benignior. Fac calamitoso sis deus, Dei misericordiam imitando.

XXVII. Nihil enim tam divinum homo habet,

τὴν ὀφρὺν ὑπὸ (8) ἀνοίας, καὶ τοῖς ἀτυχοῦσι τῶν συγγενῶν τὸν ἔλεον ἀποκλείουσιν, οὐδὲ τοῖς περιττοῖς εἰς τὰ ἀναγκαῖα βοηθεῖν θέλοντες, (ὢ τῆς ἀπαιδευσίας! ὢ τῆς σκαιότητος!) οὐδ' εἰ μή τι ἄλλο, ἐκεῖνό γε ἐνθυμούμενοι, ὅτι πενία καὶ πλοῦτος, ἐλευθερία τε, ἥν φαμεν, καὶ δουλεία, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων, ὕστερον ἐπεισῆλθε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ὥσπερ ἀῤῥωστήματα κοινά τινα (9) τῇ κακίᾳ συνεισπεσόντα, κἀκείνης ὄντα ἐπινοήματα (10). *Ἀπ' ἀρχῆς δέ*, φησὶν, *οὐ γέγονεν οὕτως*· ἀλλ' ὁ πλάσας ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον, ἐλεύθερον ἀφῆκε καὶ αὐτεξούσιον, νόμῳ τῷ τῆς ἐντολῆς μόνῳ κρατούμενον, καὶ πλούσιον ἐν παραδείσου τρυφῇ· τοῦτο καὶ τῷ λοιπῷ γένει τῶν ἀνθρώπων βουληθείς τε καὶ χαρισάμενος δι' ἑνὸς τοῦ πρώτου σπέρματος. Ἐλευθερία δὲ καὶ πλοῦτος, ἡ τῆς ἐντολῆς μόνη (11) τήρησις ἦν· πενία δὲ ἀληθὴς καὶ δουλεία, ἡ ταύτης παράβασις.

ΚϚ'. Ἀφ' οὗ δὲ (12) καὶ φθόνοι, καὶ ἔριδες, καὶ ἡ δολερὰ τοῦ ὄφεως τυραννὶς, ἀεὶ τῷ λίχνῳ τῆς ἡδονῆς ὑποσύρουσα, καὶ ἐπανιστῶσα (13) τοῖς ἀσθενεστέροις τοὺς θρασυτέρους, ἐῤῥάγη τὸ συγγενὲς εἰς ὀνομάτων ἀλλοτριότητας, καὶ τὸ τῆς φύσεως εὐγενὲς πλεονεξία (14) κατέτεμε, προσλαβοῦσα καὶ νόμον, τῆς δυναστείας ἐπίκουρον. Ἀλλὰ σὺ βλέπε μοι τὴν πρώτην ἰσονομίαν (15), μὴ τὴν τελευταίαν διαίρεσιν· μὴ τὸν τοῦ κρατήσαντος νόμον, ἀλλὰ τὸν τοῦ κτίσαντος. Βοήθησον κατὰ δύναμιν τῇ φύσει, τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν τίμησον, αἰδέσθητι σαυτὸν, συγκάλυψον τῷ γένει τὴν ἀτιμίαν, ἐπάρκεσον τῇ νόσῳ, τὴν ἔνδειαν παραμύθησαι· ὁ εὐρωστῶν (16), ὁ πλουτῶν, τὴν τοῦ νοσοῦντος, τὴν (17) τοῦ πενομένου· ὁ μὴ προσπταίσας, τὴν τοῦ πεσόντος καὶ συντριβέντος· ὁ εὐθυμῶν, τὴν τοῦ ἀθυμοῦντος· ὁ τοῖς δεξιοῖς εὐθηνούμενος (18), τοῦ τοῖς ἀριστέροις κάμνοντος. Δός τι τῷ (19) Θεῷ χαριστήριον, ὅτι τῶν εὖ ποιεῖν δυναμένων ἐγένου, ἀλλ' οὐ τῶν εὖ παθεῖν δεομένων· ὅτι μὴ βλέπεις (20) εἰς ἀλλοτρίας χεῖρας, ἀλλ' εἰς τὰς σὰς ἕτεροι. Πλούτησον μὴ περιουσίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ εὐσέβειαν· μὴ τὸ χρυσίον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν, μᾶλλον δὲ ταύτην μόνον (21). Γενοῦ τοῦ πλησίον τιμιώτερος, ἐκ τοῦ φανῆναι χρηστότερος· γενοῦ τῷ ἀτυχοῦντι θεὸς, τὸν ἔλεον Θεοῦ μιμησάμενος.

ΚΖ'. Οὐδὲν γὰρ οὕτως, ὡς τὸ εὖ ποιεῖν, ἄνθρωπος

[8] Matth. XIX, 8.

(8) *Ὑπό*. Reg. d, ἀπό.

(9) *Κοινά τινα*. Sic plures Regg. plures Colb., Or. 2, etc. Deest τινα in nonnullis, et κοινά in edit.

(10) *Κἀκείνης ὄντα ἐπινοήματα*. Hæc desunt in Reg. a.

(11) *Μόνη*. Deest in pluribus codd.

(12) *Ἀφ' οὗ δέ*. Sic Regg. bm, pb, Or. 2, etc. Billius supplet, παρεφθάρησαν, « in vitam irrepserunt, » [imo, in vitium delapsi sunt,] quod non habent codices.

(13) *Ἐπανιστῶσα*. Regg. a, bm, et Jes.. ἐπανιστᾶσα.

(14) *Πλεονεξία*, etc. « Iniqua vis, habendi cupiditas. » Hic enim sermo est de vi publica, qua primæva libertas oppressa est.

(15) *Ἰσονομίαν*. Regg. a, c, d, ἰσοτομίαν [lege ἰσοτιμίαν].

(16) *Εὐρωστῶν*. Regg. a,c, d, εὐῤῥωστῶν [male].

(17) *Τήν*. Deest in Regg. a, bm, pb.

(18) *Εὐθηνούμενος*. Sic Regg. a, c, d, bm, pb, Coisl. 3, et Jes. Editi, εὐθυνούμενος [male].

(19) *Τῷ*. Deest in pluribus.

(20) *Βλέπεις*. Sic Regg. a, bm, c, d, et Or. 2. In edit. βλέπῃς [perperam].

(21) *Μᾶλλον δὲ ταύτην μόνον*. Hæc desunt in plerisque codd.

ἔχει Θεοῦ· κἂν ὁ (22) μὲν μείζω, καὶ ὁ δὲ ἐλάττω A εὐεργετῇ, ἑκάτερος, οἶμαι, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν. Ὁ μὲν ἐποίησε, καὶ (23) λύσας συνάγει (24) πάλιν· σὺ δὲ πεσόντα μὴ παρίδῃς (25). Ὁ μὲν ἠλέησεν εἰς τὰ μέγιστα, δοὺς ἐπὶ πᾶσι νόμον, προφήτας, καὶ πρὸ τούτων, τὸν φυσικὸν νόμον ἄγραφον, τῶν πραττομένων ἐξεταστήν, ἐλέγξας, νουθετήσας, παιδαγωγήσας· τὸ τελευταῖον, λύτρον ἑαυτὸν παραδοὺς ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς· χαρισάμενος ἀποστόλους, εὐαγγελιστάς, διδασκάλους, ποιμένας, ἰάσεις, τέρατα, ἐπάνοδον πρὸς ζωήν, θανάτου κατάλυσιν, τρόπαιον κατὰ τοῦ νικήσαντος, διαθήκην τὴν ἐν σκιᾷ, διαθήκην τὴν ἐν ἀληθείᾳ, Πνεύματος ἁγίου μερισμούς, τὸ τῆς καινῆς σωτηρίας μυστήριον. Σὺ δέ, εἰ μὲν καὶ (26) τὰ μείζω δυνατὸς εἶ, καὶ οἷς εὐεργετεῖται ψυχή (πεποίηκε γάρ σε καὶ ταῦτα πλούσιον ὁ B Θεός, εἰ θελήσειας), μηδὲ ταῦτα εὖ ποιεῖν ἀπόσχῃ τὸν ἐνδεῆ (27)· μᾶλλον δὲ πρῶτα καὶ μάλιστα τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ πρὶν αἰτηθῆναι, ὅλην τὴν ἡμέραν ἐλεῶν καὶ δανείζων (28) τὸν λόγον, καὶ ἀπαιτῶν φιλοπόνως τὸ δάνειον μετὰ τόκου τῆς τοῦ ὠφελημένου (29) προσθήκης, ἣν ἀεὶ τῷ λόγῳ προστίθησιν, αὔξων ἑαυτῷ (30) κατὰ μικρὸν τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα. Εἰ δὲ μή, τά γε (31) δεύτερα καὶ μικρότερα (32), καὶ ὅσα εἰς δύναμιν ἥκει τὴν σήν· ἐπικούρησον, ὄρεξον τροφήν, ὄρεξον ῥάκος, προσένεγκε φάρμακον, κατάδησον τραύματα, ἐρώτησόν τι περὶ τῆς συμφορᾶς, περὶ καρτερίας φιλοσόφησον, θάρσησον, πρόσελθε· οὐ μὴ χεῖρόν τι σεαυτοῦ παρὰ τοῦτο γένῃ· οὐ μὴ μεταλάβοις (33) τοῦ πάθους, κἂν οἱ λίαν ἁβροὶ τοῦτο νομίζωσι λόγοις ματαίοις ἠπατημένοι· μᾶλλον δὲ C ταύτην προβάλλονται τῆς ἑαυτῶν εἴτε εὐλαβείας (34), εἴτε ἀσεβείας ἀπολογίαν, ἐπὶ τὴν δειλίαν, ὡς δή τι μέγα καὶ σοφὸν καταφεύγοντες. Τοῦτο πειθέτωσάν σε καὶ οἱ λόγοι, καὶ ἰατρῶν παῖδες (35), καὶ σύνοικοι (36) τούτων θεραπευταί, ὧν οὐδείς πω τοῖς τοιούτοις προσιὼν ἐκινδύνευσε. Σὺ τοίνυν, εἰ καὶ τὸ πρᾶγμα φοβερὸν καὶ ὑπονοίας ἄξιον, ὦ δοῦλε Χριστοῦ, καὶ φιλόθεε, καὶ φιλάνθρωπε, μὴ πάθῃς μηδὲν ἀγεννὲς τῇ πίστει· θάρσησον· νικησάτω τὴν δειλίαν ὁ οἶκτος, ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος τὴν ἁπαλότητα· στήτω πρὸ τῶν φιλοσάρκων λογισμῶν ἡ εὐσέβεια· μὴ παρίδῃς, μὴ παραδράμῃς τὸν ἀδελφόν, μὴ ἀποστραφῇς ὡς ἄγος, ὡς μίασμα, ὡς ἄλλο τι τῶν φευκτῶν καὶ ἀπειρημένων· σόν ἐστι μέλος, καὶ εἰ τῇ συμφορᾷ κάμ-

A quam de aliis bene mereri: tametsi ille majora, hic minora beneficia conferat, uterque, opinor, pro suis viribus. Ille hominem condidit, ac solutum rursus colligit: tu lapsum ne despicias. Ille cum maximis in rebus commiseratus est, cum ei, præter cætera, legem, prophetas, ac prius etiam, naturalem legem, non scriptam, eorum quæ geruntur, censorem, dedit, arguens, admonens, castigans; postremo seipsum pro mundi redemptione tradens; atque insuper apostolos tribuens, evangelistas, doctores, pastores [9], morborum curationes, portenta, mortis destructionem, trophæum adversus eum qui vicerat, fœdus in umbra, fœdus in veritate, Spiritus sancti distributiones, novæ salutis mysterium: tu vero, si quidem majora quoque potes, et quibus B anima beneficio afficitur (nam his etiam rebus divitem te, si volueris, Deus fecit), ne his quoque de indigente bene mereri absiste. Imo primum ac potissimum hæc ei, qui abs te petit, tribue, priusque etiam quam postulet, tota die miserans ac sermonem commodans, debitumque cum fenore sedulo exigens, hoc est, ejus, cui utilitas affertur, incrementum, quod quidem doctrinæ semper adjungit, dum pietatis semina in seipso paulatim auget. Sin hæc largiri nequis, at certe hæc secunda et minora, et quæ sub facultatem tuam cadunt, præsta: subveni, cibum præbe, detritum pannum porrige, medicamentum adhibe, vulnus alliga, de calamitate aliquid percunctare, de patientia orationem habe, bono animo esto, accede; haudquaquam **277** ex ea C re deterior teipso eris; haudquaquam morbum contrahes, etiamsi homines nimium delicati, inanibus decepti rationibus, hoc existiment; vel potius hoc sive mollitiei, sive impietati suæ prætexant, ad timiditatem, velut ad magnum aliquid et prudens, confugientes. Hoc tibi persuadeant, et rationes, et medici, et contubernales qui eos curant, ex quibus nondum ullus ea de causa in periculum incidit, quod ad eos accesserit. Atque ut demus rem hanc metu et suspicione non carere, tu tamen, o serve Christi, Deique et hominum amator, ne propterea degenerem atque ignavum animum geras: verum confidito; timiditatem misericordia, Dei metus mollitiem vincat; rationes eas, quæ carni favent, pietas superet. Ne fratrem despicias, ne prætereas,

[9] Ephes. IV, 11.

(22) Ὁ. Sic Regg. a, bm, ph, etc. Deest in editis. D

(23) *Καί*. Deest in pluribus.

(24) *Συνάγει*. Jes., συνεισάγει.

(25) *Παρίδῃς*. Reg. bm, παρείδῃς.

(26) *Καί*. Sic Regg. a, bm, c, ph, et Or. 2. Deest in edit.

(27) *Ἐνδεῆ*. Reg. ph, ἐνδέα [lege, ἐνδεᾶ].

(28) *Δανείζων*. Or. 1 et 2, δανίζων.

(29) *Ὠφελημένου*. Reg. bm, ὠφελουμένου.

(30) *Αὔξων ἑαυτῷ*, etc. Reg. a, Or. 2, et Gabr., νουνεχῶς αὔξων ἐν ἑαυτῷ, « qui prudenter in seipso pietatis semina sensim adauget. »

(31) *Τά γε*. Reg. ph, τάχα, « fortasse. »

(32) *Καὶ μικρότερα*. Deest in Reg. ph.

(33) *Μεταλάβοις*. Regg. a, d, et Or. 2, μεταλάβῃς.

(34) *Εὐλαβείας*. Regg. a, c, d, duo Coisl. et Or. 2, πλακείας [f. βλακείας], « socordiæ, sive impietatis excusationem prætexant. »

(35) *Λόγοι, καὶ ἰατρῶν παῖδες*. Regg. bm, οἱ λόγοι. « Rationes, et medicorum filii, » id est, medici. Sic Gregorius, orat. I, de filio, « Græcos » appellat, Ἑλλήνων παῖδας. Sic sacra Scriptura: « Palpebræ ejus interrogant filios hominum, » id est, homines (*Ps.* X, 5).

(36) *Σύνοικοι*. Regg. a, bm, ph, οἱ σύνοικοι.

ne, ut scelus, ut piaculum, ut aliud quiddam fugiendum et exsecrandum averseris. Membrum tuum est, tametsi calamitate curvetur : ut Deo, *tibi derelictus est pauper* [10], licet animo admodum forti prætereas ; his enim verbis pudore te fortasse afficiam. Humanitatis tibi argumentum proponitur, etiamsi te a beneficio accipiendo alienus avertat et alienet.

XXVIII. Quisquis navigat, naufragio propinquus est, eoque magis, quo audacius navigat : et quisquis corpus gerit, corporis malis propinquus est, eoque magis, quo erectior incedit, nec eos, qui ante se jacent, intuetur. Dum secundo vento navigas, ei qui naufragium facit, manum porrige : dum sanus es et locuples, afflicto fer opem. Ne exspectes, dum, quantum malum sit inhumanitas, in teipso discas, quantumque bonum viscera egentibus aperire. Ne experiri velis Deum manum extendentem adversus eos, qui cervicem attollunt, ac pauperes prætereunt. In alienis calamitatibus hæc disce ; egenti parvum aliquid tribue ; neque enim parvum est ei, qui omnibus rebus caret, imo ne ipsi quidem Deo, modo viribus non impar. Sit tibi summi muneris loco animi alacritas : si nihil habes, illacryma. Magnum calamitoso remedium est miseratio ex animo collata : ac vere et sincere condolere, calamitatem magna ex parte levat. Homo apud te jumento **278** vilior non est, o homo, quod cum in foveam incidit, aut aberravit, erigere, ac reducere tibi lex præscribit [11]. Si quid autem profundius aliud, et magis arcanum occultet, cujusmodi sunt multa legalis profunditatis ac duplicis sensus, non est meum nosse, verum Spiritus omnia perscrutantis et cognoscentis : quantum vero ipse ratione atque intelligentia consequi possum, hoc ideo sanxit, ut nos ab humanitate, quam in rebus parvis adhibemus, ad majorem plenioremque benignitatem exerceat. Quanta enim, quæso, his, qui ejusdem nobiscum generis atque honoris sunt, debetur, quæ vel usque ad ea, quæ ratione carent, exigitur ?

XXIX. Atque hæc quidem suadent ratio, et lex, et hominum moderatissimi quique, apud quos præstabilius habetur beneficium dare quam accipere, majorique studio est misericordia, quam lucrum. Quid vero de nostris sapientibus dixeris ? Nihil enim de exteris dico, qui vitiis suis patronos deos exco-

A πτεται· *Σοὶ ἐγκαταλέλειπται* (37) *ὁ πτωχὸς*, ὡς Θεῷ, καὶ εἰ λίαν παρατρέχεις (38) μεγαλοψύχως, τάχα γάρ σε τούτοις δυσωπήσω τοῖς ῥήμασι. Σοὶ πρόκειται φιλανθρωπίας ὑπόθεσις, καὶ εἰ ἀλλότριοῖ σε τοῦ εὖ παθεῖν ὁ ἀλλότριος (39).

ΚΗ'. Πᾶς ὁ πλέων ἐγγύς ἐστι τοῦ ναυαγίου, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳπερ ἂν τολμηρότερον πλέῃ· καὶ πᾶς ὁ σῶμα περικείμενος ἐγγύς ἐστι τῶν τοῦ σώματος κακῶν, καὶ τόσῳ (40) μᾶλλον, ὅσῳπερ ἂν ὀρθῶς βαδίζῃ, καὶ μὴ βλέπῃ τοὺς πρὸ αὐτοῦ κειμένους. Ἕως πλῇς (41) ἐξ οὐρίας, τῷ ναυαγοῦντι δὸς χεῖρα· ἕως εὐεκτῇς καὶ πλουτῇς (42), τῷ κακοπαθοῦντι βοήθησον. Μὴ ἀναμείνῃς ἐπὶ σεαυτοῦ μαθεῖν, ὅσον ἐστὶ B κακὸν ἀπανθρωπία, καὶ οἷον ἀγαθὸν σπλάγχνα τοῖς χρήζουσιν ἀνοιγόμενα. Μὴ βουληθῇς ἐπᾶραι χεῖρα Θεὸν (43) κατὰ τῶν ὑψαυχενούντων, καὶ παρατρεχόντων τοὺς πένητας (44). Ἐν ἀλλοτρίαις συμφοραῖς ταῦτα παιδεύθητι· δός τι καὶ (45) μικρὸν τῷ δεομένῳ· οὐ γὰρ μικρὸν τῷ πάντων ἐπιδεεῖ, ἀλλ' οὐδὲ τῷ (46) Θεῷ, ἂν ᾖ κατὰ δύναμιν. Δὸς ἀντὶ μεγάλου τὴν προθυμίαν· εἰ μηδὲν ἔχῃς (47), δάκρυσον (48)· μέγα τῷ (49) ἀτυχοῦντι φάρμακον, ἔλεος ἀπὸ ψυχῆς εἰσφερόμενος· καὶ τὸ συναλγεῖν γνησίως, πολύ τι κουφίζει τῆς συμφορᾶς. Οὐκ ἔστιν ἀτιμώτερός σοι τοῦ κτήνους ὁ ἄνθρωπος, ὦ (50) ἄνθρωπε, ὃ πεσὸν εἰς βόθρον, ἢ πλανηθὲν, ἀνεγείρειν σοι καὶ ἐπανάγειν ὁ νόμος διακελεύεται· εἰ μέν τι καὶ ἄλλο κρύπτων ἀποῤῥητότερον καὶ βαθύτερον, οἷα τὰ πολλὰ (51) τοῦ C νομικοῦ βάθους καὶ τῆς διπλόης, οὐκ ἐμὸν τοῦτο εἰδέναι, ἀλλὰ τοῦ πάντα ἐρευνῶντος καὶ γινώσκοντος Πνεύματος· ὃ δ' οὖν ἐγὼ (52) καταλαμβάνω, καὶ ὅσον εἰς τὸν ἐμὸν ἥκει λόγον, γυμνάζων ἡμᾶς ἀπὸ τῆς εἰς τὰ μικρὰ φιλανθρωπίας, ἐπὶ τὴν τελειοτέραν (53) καὶ μείζονα. Πόση γὰρ ὀφείλεται τοῖς ὁμοφύλοις καὶ ὁμοτίμοις ἡ καὶ μέχρι τῶν ἀλόγων ἀπαιτουμένη;

ΚΘ'. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ λόγος, καὶ ὁ νόμος, καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ μετριώτατοι, παρ' οἷς τὸ εὖ ποιεῖν τοῦ πάσχειν τιμιώτερον, καὶ περισπουδαστότερος κέρδους ἔλεος. Τί δ' ἂν εἴποις περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν; Ἐῶ γὰρ λέγειν τοὺς ἔξωθεν, οἳ συνηγόρους τοῖς πάθεσι θεοὺς εὑρίσκοντες, καὶ τῷ Κερδώῳ (54), ᾧ (55)

[10] Psal. x, 14, sec. Hebr. [11] Deut. xxii, 1 seqq.

(37) *Ἐγκαταλέλειπται.* Reg. bm, ἐγκαταλείπεται.

(38) *Παρατρέχεις.* Sic Regg. a, bm, c, d, et Or. 2. Ed., παρατρέχῃς.

(39) *Ἀλλότριος.* « Alienus, » nempe, « Diabolus. »

(40) *Τόσῳ.* In quibusdam, τοσούτῳ.

(41) *Πλῇς.* In aliis, πλεῖς [rectius].

(42) *Εὐεκτῇς καὶ πλουτῇς.* Regg. a, c, d, Or. 2. Montac., εὐεκτεῖς καὶ πλουτεῖς.

(43) *Μὴ βουληθῇς ἐπᾶραι χεῖρα Θεόν.* (Par., μὴ βουληθεὶς ἐπαράραι χεῖρα Θεῷ [corrupte].) « Ne committas ut Deus manum extendat in eos, » etc.

(44) *Τοὺς πένητας.* Hæc desunt in Reg. bm.

(45) *Τι καί.* Desunt in nonnullis codd.

(46) *Τῷ.* Sic Regg. a, c, d, et Orat. 2. Deest in edit.

(47) *Εἰ μηδὲν ἔχῃς.* Regg. d, bm, εἰ δὲ μηδὲν ἔχεις.

(48) *Δάκρυσον.* Regg. a, c, d, et Orat. 2, δάκρυον.

(49) *Τῷ.* Sic Regg. a, bm. Deest in edit.

(50) *Ὦ.* Deest in pluribus.

(51) *Οἷα τὰ πολλά*, etc. « Cujusmodi sunt multa legalis profunditatis, ac duplicis sensus, » nempe, « spiritualis et allegorici. » Non bene igitur Billius : « Cujusmodi pleraque legalis profunditas sensuumque duplicitas habet. »

(52) *Ὃ δ' οὖν ἐγώ.* Ita Regg. a, bm, et Or. 2. In quibusdam, ὡς δ' οὖν ἐγώ. Deest ἐγώ in edit.

(53) *Τελειοτέραν.* Regg. a, c, d, et Or. 2, τελεωτέραν.

(54) *Κερδώῳ.* « Lucrio, Mercurio. » Regg. bm, c, d, κέρδει, « lucro. »

(55) *Ὦ.* Deest in Reg. c. Et certo, eo sublato commodior est lectio, ac sic verti potest : « Imo vero, quod adhuc pejus est, lege et more sanxerunt, » etc.

τὰ πρῶτα νέμουσιν· ἤδη δὲ, καὶ ὃ τούτου χεῖρόν ἐστι, καὶ ἀνθρωποκτονεῖν νομίζουσιν ἔστιν οἷς δαιμόνων, καὶ παρ' οἷς ἔθνεσι, καὶ μέρος εὐσεβείας αὐτοῖς ἡ ἀπανθρωπία, καὶ ταῖς τοιαύταις θυσίαις αὐτοί τε χαίρουσι, καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν οἴονται, πονηροὶ πονηρῶν ἱερεῖς καὶ μύσται γινόμενοι. Ἀλλ' εἰσὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς, ὃ καὶ δακρύειν ἄξιον, οἳ τοσοῦτον ἀπέχουσι συναλγεῖν καὶ βοηθεῖν τοῖς κάμνουσιν, ὥστε καὶ προσονειδίζουσι πικρῶς, καὶ (56) προσεπεμβαίνουσι (57), καὶ φιλοσοφοῦσι κενὰ καὶ μάταια, καὶ φωνοῦσιν ὄντως ἐκ γῆς, καὶ εἰς ἀέρα λαλοῦσιν, καὶ οὐκ εἰς ἀκοὰς εὐσυνέτους, καὶ θείοις συνειθισμένας (58) δόγμασι, καὶ τολμῶσι λέγειν· Παρὰ Θεοῦ τὸ ταλαιπωρεῖν ἐκείνοις, παρὰ Θεοῦ τὸ εὖ πράττειν ἡμῖν· καὶ τίς εἰμι ἐγὼ δόγμα λύειν Θεοῦ, καὶ Θεοῦ φανῆναι χρηστότερος; Καμνέτωσαν, ταλαιπωρείτωσαν (59), δυστυχείτωσαν· οὕτως ἔδοξεν. Κἀνταῦθα μόνον εἰσὶ φιλόθεοι, οὗ δεῖ φυλάττειν τοὺς ὀβολοὺς, καὶ κατὰ τῶν ἀθλίων νεανιεύεσθαι. Ὅτι μὲν οὖν οὐκ (60) ἐκ τοῦ (61) Θεοῦ τὸ εὖ πράττειν αὐτοῖς (62) εἶναι νομίζουσι, δηλοῦσι σαφῶς ἐξ ὧν λέγουσι. Τίς γὰρ ἂν οὕτω διανοηθείη περὶ τῶν δεομένων, Θεὸν εἰδὼς χωρηγὸν (63) ὧν κέκτηται; Τῶν γὰρ αὐτῶν ἐστιν ἔχειν τέ τι παρὰ Θεοῦ, καὶ κεχρῆσθαι κατὰ Θεὸν οἷσπερ ἔχουσιν.

Λʹ. Εἰ δὲ καὶ παρὰ Θεοῦ τὸ κακοπαθεῖν ἐκείνοις, οὔπω δῆλον, ἕως ἂν καὶ παρ' ἑαυτῆς ἡ ὕλη φέρῃ (64) τὸ ἄτακτον, ὥσπερ ἐν ῥεύματι. Καὶ τίς οἶδεν, εἰ ὁ μὲν διὰ κακίαν κολάζεται, ὁ δὲ ὡς ἐπαινούμενος αἴρεται· ἀλλὰ μὴ τοὐναντίον, ὁ μὲν διὰ πονηρίαν ὑψοῦται, ὁ δὲ δι' ἀρετὴν δοκιμάζεται; ὁ μὲν πλεῖον (65) ἐπαιρόμενος, ἵνα καὶ πέσῃ χαλεπώτερον, ἀναμεινόμενος πρότερον, ὥσπερ τινὰ νόσον, ἐκρῆξαι τὴν ἑαυτοῦ κακίαν, ἵνα καὶ κολασθῇ δικαιότερον· ὁ δὲ καὶ παρὰ δόξαν πιεζόμενος, ἵνα ὥσπερ χρυσὸς ἐν καμίνῳ δοκιμασθεὶς, τῆς κακίας, εἴ τι καὶ μικρὸν ἔχει, τοῦτο (66) ἐκτήξῃ· καθαρὸς γὰρ ἀπὸ ῥύπου παντελῶς οὐδεὶς, οὐκ οὖν (67) ἐν γεννητῇ φύσει, ὥσπερ ἠκούσαμεν, εἰ καὶ φανῇ δοκιμώτερος. Εὑρίσκω γάρ τι καὶ τοιοῦτο (68) ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ μυστήριον· καὶ μακρὸν ἂν εἴη πάσας ἀπαριθμεῖν τοῦ Πνεύματος τὰς φωνὰς, αἵ με (69) πρὸς τοῦτο φέρουσιν. Ἀλλὰ τίς ἂν ψάμμον θαλασσῶν, καὶ (70) σταγόνας ὑετοῦ, καὶ βυθοῦ μῆκος ἀναμετρήσαιτο; τίς δ' ἂν τοῦ Θεοῦ τῆς περὶ πάντα σοφίας τὸ βάθος ἐξιχνιάσειεν, ὑφ' ἧς

gitant, et Lucrio primas tribuunt; et, quod eo sceleratius est, nonnullis quoque dæmonibus apud quasdam nationes homines necare in more habent, atque in pietatis parte crudelitatem ponunt, sacrificiisque hujusmodi, et ipsi delectantur, et deos suos delectari putant, mali utique malorum sacerdotes et mystæ. Verum ex nostris quoque nonnulli sunt, id quod lacrymis dignum est, qui tantum abest ut laborantium vicem doleant, ipsisque opem ferant, ut eos etiam acerbis probris insectentur, ipsisque insultent; ac vane et inaniter philosophantur, vereque ex terra vocem mittunt[12], et in aerem loquuntur, non in sagaces aures divinisque dogmatibus assuetas, eoque audaciæ progrediuntur, ut dicant: A Deo illis est afflictio, a Deo nobis prosperitas. Et quis ego sum, qui Dei decretum rescindam, ac Deo benigniorem me præbeam? Ægrotent, affligentur, in calamitate versentur: ita Deo visum est. Atque hic solum Dei amorem præ se ferunt, ubi obolos custodire, ac miseris insultare oportet. Sane quod isti se prosperitatem a Deo habere minime arbitrentur, per ea quæ loquuntur, aperte indicant. Quis enim de indigentibus ita statuerit, qui quidem suorum **279** omnium bonorum auctorem et largitorem Deum agnoscat? Eorumdem quippe est, et a Deo aliquid habere, et iis, quæ habent, pie ac secundum Deum uti.

XXX. An autem a Deo quoque fiat, ut illi divexentur, nondum perspicuum est, quandiu terrena hæc moles perturbationem a seipsa, velut in fluctibus, tulerit. Cuinam vero exploratum est, num ille ob vitium crucietur, hic rursum ut bonus ac laude dignus, evehatur; et non econtrario, ille ob improbitatem attollatur, hic ob virtutem exploretur? Ille, inquam, altius evectus, ut gravius corruat, ac tantisper exspectatus, quoad universa ipsius improbitas, morbi cujuspiam instar, prius eruperit, ut justius etiam postea puniatur: hic rursus, præter opinionem oppressus, ut, non secus atque aurum in fornace, probatus, si quid vitii paululum in se habeat, eliquet; nemo enim, saltem in natura generatione procreata, omnino a sorde purus est, ut audivimus [13], licet ille probatior videatur. Nam hujusmodi quoque aliquod mysterium in Scriptura reperio; ac longum utique esset omnes Spiritus voces, quæ huc spectant, recensere. Sed quis arenam maris, et pluviæ guttas, et abyssi profundita-

[12] Isa. XXIX, 4. [13] Job XXV 4.

(56) *Καί*. Deest in tribus Regg.
(57) *Προσεπεμβαίνουσι*. Sic Regg. bm, ph, et Or. 2. Par., προσεπεμβαίνοντες. Editi, ἐπεμβαίνουσι.
(58) *Συνειθισμένας*. Sic Regg. a, c, d, et Or. 2. In edit. συνηθισμένας.
(59) *Ταλαιπωρείτωσαν*. Or. 2, ταλαιπωρήτωσαν [mendose].
(60) *Οὐκ*. Addidimus οὐκ auctoritate plurium codd. Coisl. 1 et 2, Or. 2, Par., etc.
(61) *Τοῦ*. Deest in tribus Regg.
(62) *Αὐτοῖς*. Sic Regg. bm, et ph. Editi, αὐτούς.
(63) *Χωρηγόν*. Or. 2, χορηγόν.
(64) *Ἡ ὕλη φέρῃ*. Reg. ph, et Or. 2, φέρει. « Terrena hæc moles, » id est, « corpus corruptibile. »
(65) *Πλεῖον*, etc. Tres Regg., πλέον. In Reg. c sic legitur: πλεῖον ἐπαιρόμενος, ὥσπερ τινὰ νόσον ῥῆξαι τὴν ἑαυτοῦ κακίαν συγχωρηθεὶς, ἵνα πέσῃ χα[illegible]τερον.
(66) *Τοῦτο*. Regg. c, d, τοιούτου.
(67) *Οὐκ οὖν*. Forte, οὐ γοῦν. Edit.
(68) *Τοιοῦτο*. Regg. bm, et ph, τοιοῦτον.
(69) *Με*. Or. 2, μοι.
(70) *Καί*. Reg. d, ἤ.

tem metiri [14]; quis divinæ in omnibus rebus sapientiæ profunditatem, per quam et omnia creavit, et ea, quemadmodum ipse vult ac novit, moderatur, investigare queat? Satis enim nobis est, Apostoli exemplo, ipsius conjiciendæ et contemplandæ difficultatem admirando solum pertransire: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus* [15]! Et, *Quis novit mentem Domini* [16]? *Quis*, ut cum Job loquar, *ad summum sapientiæ ejus accessit* [17]? *Quis sapiens, et intelliget hæc* [18], ac non per id, quod percipi non potest, id, quod supra mensuram est, metietur?

A καὶ πεποίηκε τὰ πάντα, καὶ διοικεῖ τρόπον, ὃν αὐτὸς καὶ βούλεται καὶ ἐπίσταται; Ἀρκεῖ γὰρ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, θαυμάσαντας μόνον τὸ ταύτης δυστέκμαρτον καὶ δυσθεώρητον παρελθεῖν· *Ὦ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι* (71) *αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!* καὶ, *Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; Εἰς δὲ τὰ ἔσχατα τῆς σοφίας αὐτοῦ τίς ἀφίκετο;* φησὶν ὁ Ἰώβ. *Τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταῦτα*, καὶ οὐχὶ τῷ ἀνεφίκτῳ (72) μετρήσει τὸ ὑπὲρ μέτρησιν·

XXXI. Alius igitur in his rebus temerarius et audax sit, vel potius nemo sit: ego autem, vel hujus vitæ cruciatum improbitati, vel res lætas et secundas pietati omnino ascribere vereor; imo vero nonnunquam, et hoc ob aliquam utilitatem contingit, nempe ut vel per improborum calamitatem vitii cursus reprimatur, vel per bonorum felicitatem virtuti via muniatur; sed id non semper, nec omnino, verum hoc **280** futuro tempori tantum reservatur, in quo alii virtutis præmiis, alii scelerum pœnis afficientur. *Resurgent enim*, inquit, *hi in resurrectionem vitæ, illi in resurrectionem judicii* [19]. Rerum autem hujus ævi alia forma est, aliaque gubernatio, tametsi omnia eo ferant, atque apud Deum æquabile quiddam procul dubio habeat id quod nobis inæquale esse videtur: haud aliter atque in corporibus eminentes ac demissæ partes, magnitudines item et parvitates, atque in terra, tam ea quæ alte se efferunt, quam quæ subsidunt, ex quibus pulchritudo mutua inter se habitudine conflatur ac perspicitur; quandoquidem quod inordinatum et inæquale est in prima artificis circa materiam adumbratione, valde tamen artificiosum foret, si ad operis cujusdam structuram accommodaretur: id quod tum demum intelligimus atque fatemur, cum elaborati operis elegantiam undique perfectam et absolutam intuemur. At nec ille artis inscius est, ut nos sumus; nec res hujus vitæ propterea temere atque incondite gubernantur, quia exploratas earum rationes non habemus.

ΛΑ'. Ἄλλος μὲν οὖν εἴη περὶ ταῦτα τολμηρὸς καὶ γεννάδας, μᾶλλον δὲ εἴη μηδείς· ἐγὼ δὲ ὀκνῶ κακίᾳ
B δοῦναι πάντως τὴν ἐντεῦθεν κόλασιν, ἢ εὐσεβείᾳ τὴν ἄνεσιν· ἀλλ' ἔστι μὲν ὅτε καὶ πρός τι χρήσιμον, ἢ κακίας ἐγκοπτομένης δυσπαθείᾳ τῶν πονηρῶν, ἢ ἀρετῆς ὁδοποιουμένης εὐπαθείᾳ τῶν βελτιόνων· οὐκ ἀεὶ δὲ, οὐδὲ πάντως, ἀλλ' εἶναι τοῦτο μόνον καιροῦ τοῦ μέλλοντος, καθ' ὃν οἱ μὲν τὰ τῆς ἀρετῆς ἆθλα, οἱ δὲ τὰ τῆς κακίας ἐπιτίμια (73) δέξονται. *Ἀναστήσονται γὰρ οὗτοι*, φησὶν, *εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, καὶ οὗτοι εἰς ἀνάστασιν κρίσεως*· τὰ δὲ ἐντεῦθεν ἑτέρου τύπου εἶναι, καὶ ἀγωγῆς ἑτέρας, πάντα ἐκεῖσε φέροντα, ἐχούσης ὁμαλόν τι παρὰ Θεῷ πάντως καὶ τῆς δοκούσης ἡμῖν ἀνωμαλίας· ὥσπερ ἐν σώματι τὰς ἐξοχάς τε καὶ εἰσοχὰς, μεγέθη τε καὶ μικρότητας, καὶ γῆς ἐπαναστάσεις τε καὶ ὑφέσεις ἐξ ὧν τὸ κάλλος τῇ πρὸς ἄλληλα σχέσει συνιστάμενόν τε καὶ θεωρού-
C μενον· ἐπεὶ καὶ τεχνίτου (74) τὸ περὶ τὴν ὕλην τέως ἄτακτον καὶ ἀνώμαλον, λίαν ἔντεχνον ἦν, ἂν πρός τινος ἔργου κατασκευὴν εὐτρεπίσαιτο (75)· τότε καὶ ἡμῖν καταλαμβανόμενόν τε καὶ ὁμολογούμενον, ὅταν τὸ (76) ἀποτελεσθὲν κάλλος τοῦ δημιουργήματος θεωρήσωμεν. Ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνος ἄτεχνος ᾗ (77) ὡς ἡμεῖς, οὔτε ταῦτα διοικεῖται ἀτάκτως, ὅτι μὴ καὶ ἡμῖν ὁ λόγος γνώριμος.

XXXII. Sed et si quædam ejus, qua laboramus, affectionis imago exhibenda est, non multum iis, qui nausea et vertigine laborant, dissimiles sumus, qui omnia sursum deorsumque verti putant, cum ipsi vertantur. Idem etiam his, de quibus loquimur, accidit. Neque enim Deum sapientiorem se esse sus-

D ΛΒ'. Ἀλλ' εἴ τινα (78) δεῖ καὶ εἰκόνα λαβεῖν τοῦ ἡμετέρου πάθους, οὐ πόῤῥω τῶν ναυτιώντων ἐσμὲν καὶ ἰλιγγιώντων, οἳ στρέφεσθαι (79) τὰ πάντα δοκοῦσιν, αὐτοὶ στρεφόμενοι· ὡς δὲ καὶ οὗτοι, περὶ ὧν ὁ λόγος. Οὐ γὰρ ἀνέχονται σοφώτερον αὐτῶν εἶναι τὸν Θεὸν, ἂν πρός τι τῶν συμβαινόντων ἰλιγγιάσωσιν· ἢ

[14] Eccli. I, 2. [15] Rom. XI, 33. [16] ibid. 34. [17] Job XV, 8. [18] Ose. XIV, 10. [19] Joan. V, 29.

(71) *Ἀνεξιχνίαστοι*. Sic Regg. bm, ph, Or. 2, Apost., etc. Editi, ἀνιχνίαστοι.

(72) *Καὶ οὐχὶ τῷ ἀνεφίκτῳ*, etc. « Ac non per id, quod assequi non licet, id metietur quod supra mensuram est? » Vel cum Gabrielio: « Ac non potius incomprehensibilitate metietur, id quod est supra mensuram? »

(73) *Οἱ δὲ τὰ τῆς κακίας ἐπιτίμια*. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, etc. Or. 2, κακίας τὰ ἐπιτηδεύματα. Edit., οἱ δὲ τῆς κακίας τὰ ἐπιτίμια.

(74) *Ἐπεὶ καὶ τεχνίτου*, etc. Billius: « Quandoquidem opificis quoque materia, quæ prius inæquabilis atque incondita erat, perquam tamen artificiosa esset, » etc.

(75) *Εὐτρεπίσαιτο*. Sic Regg. a, c, d, bm, ph. Or. 2, Jes., etc. Editi, εὐτρεπίσηται.

(76) *Τό*. Sic Regg. a, bm, ph, Or. 2, etc. Deest in editis.

(77) *Ἦ*. Deest in tribus Regg.

(78) *Ἀλλ' εἴ τινα*, etc. Billius: « quin potius, ut animi nostri affectum imagine quadam exprimam, » etc.

(79) *Οἳ στρέφεσθαι*, etc. Reg. u, οἷς στρέφεσθαι τὰ πάντα δοκεῖ αὐτοῖς στρεφομένοις. Quæ quidem lectio optima, et syntaxi magis consona.

καμεῖν περὶ τὸν λόγον δέον, ὡς τάχ' ἂν τῇ φιλοπονίᾳ εὑρεθησομένης τῆς ἀληθείας, ἢ σοφωτέροις ἑαυτῶν ταῦτα συμφιλοσοφεῖν καὶ πνευματικωτέροις, ἐπειδὴ (80) καὶ τοῦτο χάρισμα ἓν, καὶ οὐχὶ πάντων ἡ γνῶσις, ἢ καθάρσει βίου ταύτην θηρεύειν, καὶ παρὰ τῆς ὄντως Σοφίας σοφίαν ἐπιζητεῖν. Οἱ δὲ (ὢ τῆς ἀπαιδευσίας!) ἐπὶ τὸ ἑτοιμότερον τρέπονται, καὶ ἀλογίαν τοῦ παντὸς καταψεύδονται, αὐτοὶ τὸν λόγον οὐκ ἐπιστάμενοι· καὶ εἰσὶ δι' ἀπαιδευσίαν σοφοὶ, ἢ διὰ σοφίαν, ἵνα οὕτως εἴπω, τὴν περιττὴν, ἄσοφοι καὶ ἀσύνετοι (81). Ἐντεῦθεν οἱ μὲν (82) τύχην καὶ τὸ αὐτόματον ἐδογμάτισαν, ὄντως αὐτόματα καὶ ὡς ἔτυχεν ἀναπλασθέντα ἐπινοήματα· οἱ δὲ ἀστέρων τινὰ δυναστείαν ἄλογόν τε καὶ ἄλυτον πλεκόντων, ὡς ἂν βούλωνται (83), τὰ ἡμέτερα, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸ τὸ πλέκειν συνηναγκασμένων· καὶ πλανητῶν δή τινων καὶ ἀπλανῶν συνόδους καὶ ὑποχωρήσεις, καὶ κυρίαν τοῦ παντὸς κίνησιν. Οἱ δὲ, ὅ τι ἂν (84) ἕκαστος ἐφαντάσθησαν, τῷ ταλαιπώρῳ γένει τῶν ἀνθρώπων φέροντες, ἐπεισήγαγον, ὅσον αὐτοῖς (85) τῆς Προνοίας ἀνέφικτόν τε καὶ ἀθεώρητον, εἰς διαφόρους δόξας καὶ προσηγορίας καταμερίσαντες. Εἰσὶ δὲ οἳ καὶ πενίαν πολλὴν τῆς Προνοίας κατέγνωσαν, τὰ μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς ταύτῃ διοικεῖσθαι νομίσαντες, ἄχρι δ' ἡμῶν τῶν καὶ μάλιστα δεομένων κατάγειν αὐτὴν ἀποκνήσαντες, ὥσπερ δεδοικότες, μὴ τῷ πλείονας (86) εὐεργετεῖσθαι, ἀγαθώτερον ἀποφήνωσι τὸν εὐεργέτην, ἢ ἀποκάμνοι αὐτοῖς (87) ὁ Θεὸς εὖ ποιῶν πλείονας.

tinent; statim ut inopinatum quid acciderit, quasi vertigine correpti hærent, cum econtra oporteret eos, vel in indaganda ratione laborare, ut cura ac diligentia veritatem fortasse consequi possint: vel de his rebus sapientiores viros magisque spirituales consulere, quandoquidem id quoque inter Spiritus dona numeratur, nec omnium est scientia: vel eam denique per vitæ purgationem aucupari, atque a vera Sapientia sapientiam postulare. Isti vero) o miram stultitiam!) ad id quod paratius et proclivius est, se conferunt, nec ratione mundum gubernari falso asserunt, cum ipsi rationem ignorent: atque ita propter inscitiam sapientes sunt, aut propter supervacaneam sapientiam, ut ita loquar, insipientes ac stolidi. Hinc alii quidem casum atque fortunam, fortuito sane temereque confictam, induxerunt; alii siderum principatum quemdam rationis expertem atque **281** indissolubilem, quæ res nostras arbitratu suo, imo etiam necessario, connectant, et errantium quarumdam atque fixarum stellarum congressus et recessiones, ac motum, omnibus in rebus dominantem confinxerunt; alii, quod quisque secum excogitavit, ærumnoso hominum generi invexerunt; quidquid nimirum ex ipsa Providentia comprehendi conspicique nequit, in varias opiniones, variaque nomina dividentes. Nec defuerunt, qui magnæ quoque paupertatis Providentiam damnarent, dum ea quidem, quæ supra nos sunt, eam ad nos usque, qui ea vel maxime indigemus, ab ipsa regi atque gubernari judicarunt, cæterum demittere gravati sunt; perinde ac vererentur, ne, si plures beneficiis allicerentur, nimis beneficum exhiberent benefactorem, aut ne Deus bene de pluribus merendo defatigaretur.

ΛΓ'. Ἀλλ' οὗτοι μὲν, ὅπερ εἶπον, ἐῤῥίφθων, ἐπεὶ καὶ καλῶς αὐτοὺς προλαβὼν ὁ λόγος ἠμύνατο· *Ἐματαιώθη γὰρ*, φησὶν, *ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου* (88) *Θεοῦ*, μύθοις τισὶ καὶ σκιαῖς τὴν διὰ πάντων Πρόνοιαν καθυβρίσαντες. Ἡμεῖς δὲ μήτε αὐτοὶ ταῦτα τερατευώμεθα, εἴπερ τι μέλει τοῦ λόγου λογικοῖς οὖσιν ἡμῖν, καὶ λόγου θεραπευταῖς· μήτε (89) τοὺς οἰομένους ἀποδεχώμεθα, κἂν εὐδρομῶσι τὴν γλῶτταν ἐν τοῖς ἀτόποις λόγοις καὶ δόγμασι, καὶ τῷ καινῷ (90) τέρπωσιν. Ἀλλὰ καὶ Θεὸν εἶναι τὸν πάντων ποιητὴν (91) καὶ δημιουργὸν πιστεύωμεν· πῶς γὰρ ἂν (92) ὑπέστη τὸ πᾶν, μή τινος οὐσιώσαντός τε καὶ συναρμόσαντος; Καὶ Πρόνοιαν συνεισάγωμεν, τὴν τοῦδε τοῦ παντὸς συνεκτικήν τε καὶ συνδετικήν· ἐπεὶ καὶ προνοητὴν

XXXIII. Verum hos, ut dixi, valere sinamus, quippe quos jam Scriptura egregie ulta sit: *Evanuit enim*, inquit, *insipiens cor eorum; dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, Deique incorruptibilis gloriam immutarunt* [20], figmentis quibusdam atque umbris Providentiam ad omnia sese porrigentem contumeliose proscindentes. Nos autem, neque hujusmodi dogmatum portenta confingamus, si qui I nobis, qui ratione utimur, ac summæ rationis cultum profitemur, ratio curæ est, ne iis, qui hæc putant, assentiamur; tametsi in absurdis sermonibus et dogmatibus celerem et expeditam linguam habeant, et novitate delectent. Qu in potius, et Deum rerum omnium effectorem et architectum credamus. Quonam enim modo universum hoc exstitisset, nisi ab aliquo procreatum atque concinnatum

[20] Rom. I, 21 seqq.

(80) Ἐπειδή. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2. Editi vero, ἐπειδήπερ.

(81) Ἀσύνετοι. Regg. a, c, d, et Jes., ἀπαίδευτοι.

(82) Ἐντεῦθεν οἱ μέν, etc. « Hinc alii quidem Fortunam et casum instituerunt, inventa vere casu et fortuito excogitata atque afficta. »

(83) Βούλωνται. Sic Regg. d, bm, ph, et Or. 2. Alii, βούλονται.

(84) Ὅ τι ἄν. Regg. a, bm, ph, ὅτι δ' ἄν.

(85) Αὐτοῖς. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2. Edit. αὐτῆς.

(86) Μὴ τῷ πλείονας, etc. Billius: « ne beneficiis factore eo meliorem esse pronuntiarent, quod plures beneficiis alliceret. »

(87) Αὐτοῖς. « Ipsis defatigaretur, defatigatum dicere viderentur. »

(88) Ἀφθάρτου Θεοῦ. Or. 2 addit: ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου· « in similitudinem imaginis corruptibilis hominis. »

(89) Μήτε. Sic Regg. a, bm, ph. In ed., μηδέ.

(90) Καινῷ. Or. 2, κοινῷ, « communione. »

(91) Τὸν πάντων ποιητήν. Sic Regg. a, et ph. In Reg. bm, τῶν πάντων. Deest τόν in ed.

(92) Ἄν. Deest in Or. 2.

fuisset? Et Providentiam, quæ universam hanc rerum machinam contineat, velutque vinculis astringat, simul inducamus; quandoquidem, quarum rerum conditor est, earum quoque moderator sit necesse est. Alioqui si mundus casu feratur, primo quoque tempore, velut navis a venti turbine, propter materiæ perturbationem, dissolvetur ac distrahetur, atque ad veterem confusionem indigestamque congeriem reducetur. Ac nostris præsertim rebus, nostrum, sive factorem, sive fictorem appellare mavis, præesse credamus; etiamsi vita nostra per contraria gubernetur, ob id fortasse nobis ignota, ut quia eorum cognitionem vix omnino
282 consequi possumus, rationem omnia superantem admiremur. Quidquid enim facile percipitur, facile quoque in contemptum venit. Quod autem supra nos est, quo majore cum difficultate percipi potest, eo etiam majorem admirationem movet; atque id omne, quod appetitum nostrum fugit, desiderium exercet.

εἶναι τούτων, ὧν ποιητὴν εἶναι ἀναγκαῖον· εἰ μὴ μέλλοι τὸ πᾶν τῷ αὐτομάτῳ φερόμενον, ὥσπερ ὑπὸ λαίλαπος ναῦς, αὐτίκα λυθήσεσθαί τε καὶ διασπασθήσεσθαι διὰ τὴν ἀταξίαν τῆς ὕλης, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν σύγχυσίν τε καὶ ἀκοσμίαν ἐπαναχθήσεσθαι. Καὶ τοῖς (93) ἡμετέροις μάλιστα ἐπιστατεῖν δεξώμεθα τὸν ἡμέτερον, εἴτε ποιητὴν, εἴτε πλάστην βούλει καλεῖν· κἂν διὰ τῶν ἐναντίων ὁ βίος ἡμῖν (94) διεξάγηται, διὰ τοῦτο τυχὸν καὶ ἀγνοουμένων, ἵνα τῷ δυσθεωρήτῳ (95) τὸν ὑπὲρ πάντα λόγον θαυμάζωμεν. Ἐπειδὴ τὸ μὲν ῥᾳδίως ληπτὸν, ἅπαν εὐκαταφρόνητον· τὸ δὲ ὑπὲρ ἡμᾶς, ὅσῳ δυσεφικτότερον, τοσούτῳ θαυμασιώτερον· καὶ γυμνάζει τὸν πόθον ἅπαν (96) τὸ διαφεῦγον τὴν ἔφεσιν.

XXXIV. Idcirco, nec sanitatem omnem admiremur, nec morbum omnem respuamus, nec fluentibus divitiis cor apponamus, fluxis, plus quam par sit, adhærentes, ac velut partem quamdam animæ cum eis absumentes: nec rursus paupertatem, ut detestabilem omnino ac damnatam, et invisam, insectemur. Verum et insipientem sanitatem, cujus fructus est peccatum, despicere, et morbum sanctum in pretio habere sciamus, eos, qui per dolorem et cruciatum victoriam adepti sunt, venerantes, ne forte Job quispiam inter ægrotantes lateat, multo utique iis, qui corpore sano sunt, præstantior ac venerabilior, etiamsi saniem radat [21], etiamsi diu ac noctu sub dio vexetur, tum a plaga, tum ab uxore, tum ab amicis in arctum adductus. Atque iniquas opes, propter quas merito dives ille in flamma cruciatur, et exiguam aquæ guttam, qua linguam refrigeret [22], supplex petit, repudiemus: et rursum paupertatem cum grati animi affectu et virtute conjunctam laudemus, cum qua Lazarus salutem assequitur, atque illa in Abrahæ sinu requie locupletatur.

ΛΔʹ. Διὰ τοῦτο μήτε ὑγίειαν πᾶσαν θαυμάζωμεν, μήτε νόσον διαπτύωμεν, μήτε πλούτῳ ῥέοντι προστιθώμεθα καρδίᾳ (97), πλέον ἢ καλῶς ἔχει, τῇ ῥοῇ προσκείμενοι, καὶ οἷον τῆς ψυχῆς τι ταύτῃ προσαναλίσκοντες· μήτε πενίας κατεξανιστώμεθα, ὡς ἀποπτύστου πάντῃ καὶ κατακρίτου, καὶ τῆς μισουμένης μερίδος· ἀλλ' εἰδῶμεν καὶ ὑγίειαν περιφρονεῖν ἀσύνετον, ἧς καρπὸς (98) ἁμαρτία (99), καὶ νόσον τιμᾷν ὁσίαν (1), αἰδούμενοι τοὺς διὰ πάθους νικήσαντας, μή πού τις καὶ Ἰὼβ τοῖς νοσοῦσιν ἐγκέκρυπται, πολύ τι τῶν ὑγιαινόντων αἰδεσιμώτερος, κἂν τὸν ἰχῶρα (2) ξέῃ (3), κἂν ταλαιπωρῇ νυκτὸς καὶ ἡμέρας αἴθριος, καὶ πληγῇ, καὶ γυναικὶ, καὶ φίλοις στενοχωρούμενος· ὡς δὲ καὶ πλοῦτον ἄδικον ἀποπέμπεσθαι, δι' ὃν κάμνει δικαίως ὁ ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος, καὶ προσαιτεῖ ῥανίδα μικρὰν ἀναψύξεως, καὶ πενίαν ἐπαινεῖν εὐχάριστον καὶ φιλόσοφον (4), μεθ' ἧς Λάζαρος σώζεται, καὶ πλουτεῖ τὴν ἐν κόλποις Ἀβραὰμ ἀνάπαυσιν.

XXXV. At mihi quidem hoc quoque nomine necessaria esse benignitas et misericordia erga pauperes videtur, ut iis, qui de illis ita sentiunt, os obstruamus, nec inanibus verbis cedamus, crudelitatis legem adversus nosmetipsos sancientes; atque mandato omnium maximo et exemplo moveamur. Quodnam porro hoc mandatum est? Ac videte, quæso, quam constans sit atque sincerum: neque enim homines Spiritu sancto afflati, cum semel aut bis de pauperibus sermonem habuissent, desierunt;

ΛΕʹ. Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ ἀναγκαία τυγχάνειν ἡ φιλανθρωπία, καὶ τὸ πρὸς τοὺς δεομένους εὔσπλαγχνον, ἵνα τοὺς οὕτως ἔχοντας περὶ τούτων ἐπιστομίζωμεν, καὶ μὴ λόγοις ματαίοις παραχωρῶμεν, νομοθετοῦντες καθ' ἡμῶν αὐτῶν τὴν ὠμότητα· πάντων δὲ τὴν ἐντολὴν αἰδώμεθα πλέον, καὶ τὸ ὑπόδειγμα. Τίς ἡ ἐντολή; καὶ σκοπεῖτε τὸ ἐπίμονον (5) αὐτῆς, καὶ τὸ γνήσιον. Οὐ γὰρ ἅπαξ, οὐδὲ δὶς εἰπόντες τι περὶ τῶν δεομένων, οἱ τοῦ Πνεύματος ἀπηλλάγησαν· οὐδὲ οἱ μὲν, οἱ δὲ οὔ, ἢ μᾶλλόν τινες,

[21] Job II, 8. [22] Luc. XVI, 24.

(93) *Τοῖς*. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2. Deest in edit.
(94) *Ἡμῖν*. Nicet., ἡμῶν.
(95) *Τῷ δυσθεωρήτῳ*. « Propter cognoscendi difficultatem. »
(96) *Ἅπαν*. Sic Regg. a. c, d, et Or. 2. Deest in edit.
(97) *Καρδίᾳ*. « Corde inhærentes. » Par. et Com-Lef., καρδίαν.
(98) *Καρπός*. Or. 2. ὁ καρπός.
(99) *Ἁμαρτία*. Reg. d, ἡ ἁμαρτία.

(1) *Ὁσίαν*. Or. 2, ὅσιον.
(2) *Τὸν ἰχῶρα*. Sic Regg. a, c, d, bm, et ph. Editi vero, et Coisl. 1, τις ἰχῶρα.
(3) *Ξέῃ*. Editi, ζέῃ. « Sanie scateat, ferveat. »
(4) *Εὐχάριστον καὶ φιλόσοφον*. « Gratias agentem ac patientem. » Vocat hic Gregorius « paupertatem, » φιλόσοφον, id est, philosopho Christiano dignam, cujus est omnia hujus vitæ incommoda patienter ferre, ac Deo gratias agere.
(5) *Τὸ ἐπίμονον*. Coisl. 2, τὸ ἐπίσημον, « insigne. »

οἱ δὲ ἧττον, ὡς ἂν μὴ περὶ μεγάλου τινὸς, μηδὲ τῶν A σφόδρα κατεπειγόντων, ἀλλὰ καὶ πάντες, καὶ μετὰ σπουδῆς ἕκαστος, ἢ πρῶτον, ἢ ἐν πρώτοις, τοῦτο διακελευόμενοι, καὶ ποτὲ μὲν προτρέποντες, ποτὲ δὲ ἀπειλοῦντες, ποτὲ δὲ ὀνειδίζοντες· ἔστι δὲ ὅτε καὶ τοὺς κατορθοῦντας ἀποδεχόμενοι, ὡς ἂν τῷ συνεχεῖ τῆς ὑπομνήσεως τὴν ἐντολὴν ἐνεργήσωσιν. *Ἕνεκεν μὲν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι*, φησὶ (6), *λέγει Κύριος*. Τίς οὐ δέδοικεν ἀνιστάμενον Κύριον; Καὶ, *Ἀνάστηθι, Κύριε ὁ Θεός μου* (7), *ὑψωθήτω ἡ χείρ σου· μὴ ἐπιλάθῃ τῶν πενήτων* (8). Ἀπευξώμεθα τὴν τοιαύτην ὕψωσιν, καὶ μὴ βουληθῶμεν ἰδεῖν ἐπαιρομένην χεῖρα κατὰ τῶν ἀπειθούντων, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐπαφιεμένην τοῖς σκληροτέροις (9). Καὶ οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων· Καὶ, *Οὐκ εἰς* B *τέλος ἐπιλησθήσεται* (10) *ὁ πτωχός*· καὶ, *Ὀφθαλμοὶ μὲν αὐτοῦ ἐπὶ τὸν πένητα ἐπιβλέπουσιν* (ὅ τοῦ βλεφάρου κρεῖττον καὶ κυριώτερον [11]), *τὰ βλέφαρα δὲ αὐτοῦ ἐξετάζει τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*· ἡ ἐλάσσων, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐπισκοπὴ καὶ δευτέρα (12).

XXXVI. Τάχα ἂν εἴποι τις· Ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων ταῦτα πτωχῶν καὶ πενήτων. Οὐ διαφέρομαι (13)· ἀλλὰ σέ γε κεντριζέτω (14) καὶ τοῦτο πρὸς τὸ φιλάνθρωπον. Ὧν γὰρ ἀδικουμένων τοσοῦτος ὁ λόγος, τούτων καὶ εὖ πασχόντων δηλαδὴ πλείων (15) ἡ χάρις. Εἰ γὰρ *ὁ ἀτιμάζων πένητα, παροξύνει τὸν ποιήσαντα αὐτὸν*, τιμᾷ τὸν ποιητὴν ὁ περιέπων τὸ C ποίημα. Πάλιν (16) δὲ ὅταν ἀκούῃς (17)· *Πένης καὶ πλούσιος συνήντησαν ἀλλήλοις, ἀμφοτέρους δὲ ὁ Κύριος ἐποίησεν*· μὴ τὸν μὲν πένητα, τὸν δὲ πλούσιον ὑπολάβῃς, ἵνα καὶ μᾶλλον κατεξαναστῇς τοῦ πένητος· οὐ γὰρ δῆλον, εἰ Θεόθεν ἡ τοιαύτη διαίρεσις· πλάσμα δὲ Θεοῦ, φησὶν, ὁμοίως ἀμφότεροι, καὶ εἰ τὰ ἔξωθεν ἄνισα. Τοῦτό σε δυσωπείτω (18) πρὸς τὸ συμπαθὲς καὶ φιλάδελφον, ἵνα ὅταν ὑπ' ἐκείνων ἐπαρθῇς, ὑπὸ τούτου (19) συσταλῇς, καὶ γένῃ σεαυτοῦ μετριώτερος. Τί ἔτι; *Ὁ ἐλεῶν πτωχὸν, Θεῷ δανείζει*, φησίν (20). Τίς οὐ δέχεται τοιοῦτον χρεώστην, ἀποδώσοντα ἐν καιρῷ μετὰ τῆς ἐπικαρπίας τὸ δάνειον; Καὶ πάλιν (21)· *Ἐλεημοσύναις καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι* (22)

A nec quidam duntaxat de his rebus verba fecerunt, reliqui minime, aut alii copiosius, alii parcius, velut de re non ita magna, nec admodum necessaria; verum, et omnes in universum, et sedulo quisque, vel primum, vel in primis ad eam rem nos cohortantur, nunc admonentes, nunc comminantes, nunc exprobrantes; nonnunquam etiam eos, qui virtutis hujusce munere funguntur, laudibus efferentes, nimirum ut per admonitionis assiduitatem **283** eo nos adducant, ut hoc mandatum exsequamur. *Propter miseriam inopum et gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus*[23]. Quis exsurgentem Dominum non extimescat? Et alio loco: *Exsurge, Domine Deus meus, et exaltetur manus tua: ne obliviscaris pauperum*[24]. Elationem hujusmodi deprecemur, et ne velimus cernere manum illam ad- B versus inobedientes et contumaces sese attollentem, quodque eo gravius est, in duros et pertinaces immissam. Et rursus: *Non est oblitus clamorem pauperum*[25]; et, *Non in finem oblivio erit pauperis*[26]; et, *Oculi ejus in pauperem respiciunt* (quod quidem [illegible]) minor, ut ita dicam, et secundaria inspectio.

XXXVI. Verum dixerit fortasse aliquis: Hæc pro pauperibus illis et inopibus dicta sunt, qui injuria afficiuntur. Non contradico; at hoc quoque tamen ad colenda humanitatis officia te exstimulet. Quorum enim, si quid eis injuriæ inferatur, tanta ratio habetur, iisdem certe beneficio affectis, amplior et uberior est gratia. Nam si, *qui pauperem despicit, cum a quo factus est, ad iram concitat*[27], non dubium est, quin opificem honore afficiat, qui ipsius opus complectitur. Rursus cum audis: *Pauper et dives occurrerunt sibi, utrumque autem creavit Dominus*[28]; ne illum quidem pauperem, hunc autem divitem ab eo creatum intelligas, atque ex ea re in pauperem insurgendi ansam arripias; neque enim constat, an a Deo hujusmodi distinctio profecta sit. Verum Dei figmentum, inquit, uterque æque est, tametsi, quod ad res externas attinet, dispari conditione sint. Hoc te ad commiserationem et charitatem inflectat, ut cum cogitatio illa tibi animos extulerit, hæc eosdem demittat, teque moderatiorem efficiat. Quid præterea? *Qui miseretur pauperis, inquit, Deo feneratur*[30]. Quis hujusmodi debitorem recuset, debitum in tempore non sine fenore redditurum? Et rursus: *Per misericordiam et fidem peccata purgantur*[31].

[23] Psal. XI, 6. [24] Psal. IX, 33. [25] ibid. 13. [26] ibid. 19. [27] Psal. X, 5. [28] Prov. XVII, 5. [29] Prov. XXII, 2. [30] Prov. XIX, 17. [31] Prov. XV, 27.

(6) *Φησί*. Deest in Reg. c.
(7) *Ὁ Θεός μου*. Hæc desunt in Reg. bm.
(8) *Πενήτων*. Colbert. 1 addit, εἰς τέλος, « in finem. »
(9) *Σκληροτέροις*. Regg. a, b, c, bm, ph, σκληροῖς.
(10) *Ἐπιλησθήσεται*. Sic Regg. bm, ph, et Or. 2. Alii, ἐπιληφθήσεται.
(11) *Κυριώτερον*. Coislian. 2, et Jes., τιμιώτερον.
(12) *Καὶ δευτέρα*. Deest καί in Colb. 1. Bill. « posterior. »
(13) *Οὐ διαφέρομαι*. Billius, « sit ita sane: nam D de hoc litem nullam movebo. »
(14) *Κεντριζέτω*. Or. 2, ἐκκεντριζέτω.
(15) *Πλείων*. Sic Regg. a, c, bm, et ph. Edit. vero, πλεῖον
(16) *Πάλιν*. Reg. ph. addit, δέ.
(17) *Ἀκούῃς*. Regg. bm, ph, ἀκούσῃς.
(18) *Τοῦτό σε δυσωπείτω*. Regg. a, c., τούτῳ σε δυσωπῶν.
(19) *Τούτου*. Jes., τούτων.
(20) *Φησίν*. Deest in Reg. bm, et Or. 2.
(21) *Καὶ πάλιν*. Deest in tribus Regiis, et Or. 2.
(22) *Ἁμαρτίαι*. In pluribus, αἱ ἁμαρτίαι.

XXXVII. Purgemur itaque per misericordiæ officia, labesque et sordes animæ pulchra illa herba extergamus, ac dealbemur, alii ut lana, alii ut nix, pro misericordiæ videlicet proportione. Atque aliquid magis formidandum dicam; si nulla est 284 tibi confractio, nec livor, nec plaga tumens [32], nec ulla animæ lepra, aut significationis tactus, aut albor [33], quæ a lege quidem exigue curabantur, medicam autem Christi manum requirunt; at cum certe, qui salutis nostræ causa vulneratus et attritus est, reverere. Revereberis autem, si te Christi membro benignum atque humanum præbeas. Quod si te fortasse animarum nostrarum prædo et tyrannus, vel a Jerusalem in Jericho descendentem, vel alibi uspiam inermem et imparatum nactus, usque adeo sauciavit, ut merito his verbis uti queas: *Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ* [34]: siquidem ita affectus es, ut ne medicinam quidem expetas, ne morbi curandi rationem intelligas, heu plagam sane gravissimam, calamitatemque altissime grassantem! Sin salus tua nondum plane deplorata est, nec immedicabili morbo laboras, ad medicum accede, obsecra, vulneribus per vulnera medere, simile per simile acquire, vel potius, minoribus remediis graviores morbos depelle. *Dicet animæ tuæ: Salus tua sum ego* [35]; et, *Fides tua salvum te fecit* [36]; et, *Ecce sanus factus es* [37]; atque humanissimis quibusque verbis te alloquetur, modo te iis, qui in dolore versantur benignum et humanum esse videat.

XXXVIII. *Beati misericordes*, inquit, *quoniam ipsi misericordiam consequentur* [38]. Non in postremis beatitudinibus est misericordia. Et, *Beatus, qui intelligit super egenum et pauperem* [39]. Ac rursus: *Benignus homo, qui miseretur et commodat* [40]. Et alio loco: *Tota die justus miseretur et commodat* [41]. Benedictionem arripiamus, intelligentes vocemur, benigni simus. Ne nox quidem misericordiæ officia tibi interrumpat. *Ne dixeris: Rediens redi et crastino die dabo tibi* [42]. Ne quid inter propositum tuum et beneficium intercedat. Sola enim beneficentia moram non admittit. *Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam* [43], idque læto atque alacri animo. *Qui enim miseretur*, inquit ille, *in hilaritate* [44]: ac beneficii gratia promptitudine et celeritate tibi conduplicatur. Nam quod mœsto vel coacto animo defertur, ingratum est, minimeque

A ΛΖ'. Καθαρθῶμεν οὖν ἐλεήσαντες, ῥύψωμεν τῇ καλῇ πόᾳ τὰ τῶν ψυχῶν ῥύπη τε καὶ μολύσματα· καὶ λευκανθῶμεν, οἱ μὲν ὡς ἔριον, οἱ δὲ ὡς χιὼν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς εὐσπλαγχνίας. Εἴπω τι καὶ φοβερώτερον· Εἰ μὲν οὐδέν ἐστι σοι σύντριμμα, οὐδὲ (23) μώλωψ, οὐδὲ πληγὴ φλεγμαίνουσα, οὐδὲ λέπρα τις ψυχῆς, ἢ ἁφὴ (24) σημασίας, ἢ τηλαυγὴς, ἃ μικρῶς μὲν ὁ νόμος ἐκάθηρεν, δεῖται (25) δὲ Χριστοῦ θεραπεύσοντος (26)· ἀλλὰ σύ γε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν τραυματισθέντα καὶ μαλακισθέντα αἰδέσθητι· αἰδεσθήσῃ δὲ, ἂν (27) φαίνῃ τῷ Χριστοῦ μέλει χρηστὸς καὶ φιλάνθρωπος. Εἰ δὲ τοσοῦτόν σε κατετραυμάτισε τυχὸν ὁ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν λῃστὴς καὶ τύραννος, ἢ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ καταβαίνοντα, ἢ καὶ ἄλλοθί που λαβὼν ἄοπλόν τε καὶ ἀπαράσκευον, ὥστ' B ἂν εἰκότως εἰπεῖν ἐκεῖνα· *Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου*· εἰ μὲν οὕτως ἔχῃς (28), ὡς μηδὲ τὴν θεραπείαν ἐπιζητεῖν, μηδὲ τὸν τρόπον εἰδέναι τῆς σῆς (29) ἰάσεως, φεῦ τῆς πληγῆς ὄντως, καὶ τῆς εἰς βάθος ταλαιπωρίας! Εἰ δὲ μή πω παντελῶς ἀπέγνωσαι, μηδὲ ἀνιάτως ἔχῃς, πρόσελθε τῷ θεραπευτῇ, δεήθητι, θεράπευσον τὰ τραύματα διὰ τῶν τραυμάτων, κτῆσαι τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον, μᾶλλον δὲ, τοῖς ἐλάττοσι τὰ μείζονα θεραπεύθητι. *Ἐρεῖ τῇ ψυχῇ σου· Σωτηρία σου εἰμὶ ἐγώ*· καὶ, *Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε*· καὶ, *Ἰδοὺ ὑγιὴς γέγονας*· καὶ πάντα τὰ τῆς φιλανθρωπίας ῥήματα, μόνον ἂν ἴδῃ σε τοῖς ἀλγοῦσι φιλάνθρωπον.

C ΛΗ'. *Μακάριοι*, φησὶν, *οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται*. Οὐ πολλοστὸς ἐν τοῖς μακαρισμοῖς ὁ ἔλεος. Καὶ, *Μακάριος ὁ συνιὼν, ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα*· καὶ, *Χρηστὸς ἀνὴρ* (30) *ὁ οἰκτείρων καὶ κιχρῶν*· καὶ, *Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐλεεῖ καὶ δανείζει ὁ δίκαιος*. Ἁρπάσωμεν τὸν μακαρισμὸν, συνιέντες κληθῶμεν, χρηστοὶ γενώμεθα. Μὴ διακοψάτω σου μηδὲ νὺξ τὸν ἔλεον. *Μὴ εἴπῃς* (31)· *Ἐπανελθὼν ἐπάνηκε, καὶ αὔριον δώσω σοι*· μή τι μέσον γένηται τῆς ὁρμῆς καὶ τῆς εὐεργεσίας· τοῦτο μόνον, οὐ δέχεται (32) ἀναβολὴν ἡ φιλανθρωπία. *Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους* (33) *εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου*, καὶ ταῦτα μετὰ προθυμίας. *Ὁ γὰρ ἐλεῶν*, φησὶν, *ἐν ἱλαρότητι*· D καὶ διπλασιάζεταί σοι (34) τὸ ἀγαθὸν τῇ ἑτοιμότητι. Τὸ γὰρ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης, ἄχαρί τε καὶ ἀκαλλώπιστον. Πανηγυριστέον δὲ, οὐ θρηνητέον τὴν

[32] Isa. I, 6. [33] Levit. XIII, 2. [34] Psal. XXXVII, 6. [35] Psal. XXXIV, 3. [36] Matth. IX, 22. [37] Joan. V, 14. [38] Matth. V, 7. [39] Psal. XL, 1. [40] Psal. CXI, 5. [41] Psal. XXXVI, 26. [42] Prov. III, 28. [43] Isa. LVIII, 7. [44] Rom. XII, 8.

(23) *Οὐδέ*. Quinque Regg. et Or. 2, ἤ.

(24) *Ἢ ἁφή*, etc. « Significationis tactus; » id est, « macula lepram significans, » seu, « macula, quæ ad tactum suspicionem ingerat lepræ. » Augustinus, quæst. 41, « tactum » vocat ipsam lepram. Unde, juxta Nobilium, nonnulli vocem ἁφή, non « tactum, » sed « maculam » interpretati sunt.

(25) *Δεῖται*. Or. 2, δεῖτε [mendose].

(26) *Θεραπεύσοντος*. Duo Regg. et Nicet., θεραπεύοντος.

(27) *Ἄν*. Regg. bm, ph, et Or. 2, ἐάν.

(28) *Ἔχῃς*. Quatuor Regg., ἔχεις.

(29) *Σῆς*. Deest in Reg. ph.

(30) *Χρηστὸς ἀνήρ*. Vulgata, « jucundus homo. » August., « suavis vir. » Theod. et Symmach., ἀγαθός, « bonus vir. »

(31) *Μὴ εἴπῃς*, etc. Idem, ac pene iisdem verbis habes in hoc versiculo, qui Phocylidi tribuitur:
Πτωχῷ δ' εὐθὺ δίδου, μηδ' αὔριον ἐλθέμεν εἴπῃς.
Cito da pauperi, neque dicas, cras redi.

(32) *Οὐ δέχεται*. Or. 2, οὐκ ἐκδέχεται.

(33) *Ἀστέγους*. « Sine tecto. » Mox, εἰσάγαγε. Or. 2, εἴσαγε.

(34) *Σοι*. Deest in Regg. bm et ph.

εὐποιίαν. *Ἐὰν ἀνέλῃς* (35) *σύνδεσμον*, φησὶ, *καὶ χειροτονίαν*, μικρολογίαν δὴ λέγω (36) τοῦτο καὶ δοκιμασίαν, εἴτ' οὖν ἀμφιβολίαν, καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ, τί γενήσεται (37); Ὡς μέγα τι καὶ θαυμάσιον (38)! οἷον (39) καὶ ὅσος ὁ τούτου μισθός! *Ῥαγήσεται πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἰάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ.* Τίς οὖν οὐκ ἐφίεται φωτὸς καὶ ἰάσεως;

A 285 præclarum. Lætandum est autem, non lugendum, cum beneficium damus. *Si vinculum et electionem sustuleris*, inquit ille [45], hoc est, tenacitatem et probationem, sive hæsitationem, ac verbum murmurationis, quid futurum est? Quam magnum et admirandum! Qualis quantaque hujus rei merces! *Erumpet matutinum lumen tuum, et sanitas tua cito orietur* [46]. Quis ergo est, qui lucem et sanitatem non expetat?

ΛΘ'. Αἰδοῦμαι δὲ καὶ τὸ Χριστοῦ γλωσσόκομον, ὃ πρὸς πτωχοτροφίαν ἡμᾶς παρακαλεῖ· καὶ τὴν Παύλου καὶ Πέτρου συμφωνίαν, ὅτι τὸ Εὐαγ[γέλ]ιον διελόμενοι, τοὺς πτωχοὺς κοινωνοὺς (40) ἐποιήσαντο· καὶ τὴν τοῦ νέου τελείωσιν ἐν τῷ τὰ ὄντα δοῦναι πτωχοῖς ὁρισθεῖσάν τε καὶ νομοθετηθεῖσαν. Οἴει μὴ ἀνάγκην εἶναί σοι τῆς φιλανθρωπίας, ἀλλ' αἵρεσιν; μηδὲ νόμον, ἀλλὰ παραίνεσιν; Σφόδρα καὶ αὐτὸς ἐβουλόμην τοῦτο, καὶ ὑπελάμβανον· ἀλλὰ φοβεῖ με ἡ ἀριστερὰ χεὶρ, καὶ οἱ ἔριφοι, καὶ ἃ παρὰ τοῦ στήσαντος ὀνειδίζονται· οὐχ ὅτι διηρπάκασιν, οὐδ' ὅτι σεσυλήκασιν, ἢ μεμοιχεύκασιν, ἢ ἄλλο τι τῶν ἀπηγορευμένων πεποιήκασιν, ταύτην τὴν τάξιν κατακριθ[έντες], ἀλλ' [ὅτι μ]ὴ Χριστὸν διὰ τῶν δεομένων τεθεραπεύκασιν.

XXXIX. Quin me quoque movet Christi crumena [47], quæ nos ad pauperes alendos exhortatur; Petrique etiam et Pauli conventio, qui Evangelii promulgationem ita inter se partiti sunt, ut pauperes interim communi animorum studio complecterentur [48]: ac denique juvenis illius perfectio in eo B definita et constituta, ut bona sua pauperibus daret [49]. An tu benignitatem, non necessariam, sed tibi liberam esse putas? Ac non legem, sed consilium? Hoc quoque ipse magnopere vellem et existimarem; sed me sinistra illa manus terret, et hædi, et probra, quæ ab eo, a quo illic collocati sunt, conjiciuntur; non quia manus alienis bonis attulerunt, nec quia templa diripuerunt, aut adulterium perpetrarunt, aut aliud quiddam ex aliis, quæ interdicta sunt, admiserunt, hoc ordine multati, sed quia Christum per pauperes minime curarunt.

Μ'. Εἴ τι οὖν (41) ἐμοὶ πείθεσθε, δοῦλοι Χριστοῦ, καὶ ἀδελφοὶ, καὶ συγκληρονόμοι, ἕως ἐστὶ καιρὸς, Χριστὸν ἐπισκεψώμεθα, Χριστὸν θεραπεύσωμεν (42), Χριστὸν θρέψωμεν, Χριστὸν ἐνδύσωμεν (43), Χρι- [illegible] C μόνον, ὥς τινες· μηδὲ μύροις, ὡς ἡ Μαρία· μηδὲ τάφῳ μόνον (44), ὡς Ἰωσὴφ ὁ Ἀριμαθαῖος· μηδὲ τοῖς πρὸς τὴν ταφὴν, ὡς Νικόδημος ὁ ἐξ ἡμισείας φιλόχριστος· μηδὲ χρυσῷ καὶ λιβάνῳ καὶ σμύρνῃ, ὡς οἱ μάγοι πρὸ τῶν εἰρημένων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔλεον θέλει καὶ οὐ θυσίαν ὁ πάντων Δεσπότης, καὶ ὑπὲρ μυριάδας ἀρνῶν πιόνων (45) ἡ εὐσπλαγχνία, ταύτην εἰσφέρωμεν αὐτῷ διὰ τῶν δεομένων, καὶ χαμαὶ σήμερον ἐῤῥιμμένων, ἵνα, ὅταν ἐνθένδε ἀπαλλαγῶ[μεν], δέξωνται ἡμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνὰς, ἐν αὐτῷ Χριστῷ (46) τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα (47) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

XL. Quocirca, si quid mihi auscultandum putatis, servi Christi, et fratres, et cohæredes, Christum, quandiu licet, visitemus, Christum curemus, Christum alamus, Christum vestiamus, Christum colligamus, Christum honoremus, non mensa solum, ut quidam [50], nec unguentis, ut Maria [51], nec sepulcro duntaxat, ut Joseph Arimathæus, nec rebus quæ ad sepulturam pertinent, ut ille dimidia tantum ex parte Christum amans Nicodemus [52], nec denique auro, thure, et myrrha, ut Magi [53] ante eos omnes, quos diximus; sed quoniam omnium Dominus misericordiam vult non sacrificium [54], ac pinguium agnorum myriades commiseratio superat [55], hanc per pauperes humique hodierno die provolutos ipsi conferamus, ut cum hinc excesserimus, in æterna tabernacula nos recipiant, in ipso Christo Domino nostro, cui gloria in sæcula. Amen.

[45] Isa. LVIII, 6. [46] ibid. 8. [47] Joan. XII, 6. [48] Galat. II, 9 et seq. [49] Matth. XIX, 21. [50] Luc. VII, 36. [51] Joan. XII, 3. [52] Joan. XIX, 38 et seq. [53] Matth. II, 11. [54] Matth. IX, 13. [55] Dan. III, 40.

(35) *Ἐὰν ἀνέλῃς*, etc. Gabrielius: « Si abstuleris colligationem et suffragationem. » Deinde in schol. ait: « Si usquam alibi, hoc loco certe admiratus sum Gregorii solertiam et acumen, quo Prophetæ dictum in rem de qua agebat, aptissime accommodavit, et multo quidem latius atque apertius in laudem patris. » Et sane or. XVIII, n. 20, Gregorius ipse σύνδεσμον et χειροτονίαν, interpretatur etiam μικρολογίαν et δοκιμασίαν, id est, « nimiam parcitatem, et quamdam inquisitionem, » ut, quemadmodum in suffragiis ferendis, ita in hospitibus recipiendis, nimio studio exquiratur an quis dignus sit, necne. Verum multo melius est, eorum causa, qui digni sint, eleemosynam etiam indignis erogare, ut observat Gabrielius, quam, timore largiendi indignis, dignos præterire.

(36) *Λέγω*. Par., λέγων.

(37) *Γενήσεται*. Alii, Regg. a, bm, ph. Sic, γενήσεται.

D (38) *Καὶ θαυμάσιον*. Deest καί in Reg. ph. Pro θαυμάσιον, Oxon., θαυμαστόν.

(39) *Ὅλον*. Gabr. οἷος [rectius].

(40) *Τοὺς πτωχοὺς κοινωνούς*, etc. Reg. bm, κοινόν. Jes., πτωχοὺς ἔργον κοινὸν ἐποιήσαντο, « pauperes commune opus facerent. » In quibusdam, ἔργῳ κοινωνούς. Nicet., τῶν δὲ πτωχῶν φροντίδα κοινὴν ἔχομεν, « pauperum autem curam communem habemus » Non satis exprimit Billius dicens: « ut pauperes communi animorum studio complecterentur. »

(41) *Εἴ τι οὖν*. In pluribus, εἴ τι δ' οὖν.

(42) *Χριστὸν θεραπεύσωμεν*. Hæc desunt in quatuor Regiis.

(43) *Χριστὸν ἐνδύσωμεν* [pro ἐνδυσώμεθα]. Billius: « Christum induamus. »

(44) *Μόνον*. Regg. a, c, et Or. 2, μόνῳ.

(45) *Πιόνων*. Sic omnes codices. Ed., πόνων.

(46) *Αὐτῷ Χριστῷ*. Reg. bm, αὐτῷ τῷ Χριστῷ.

(47) *Ἡ δόξα*. Addunt nonnulli: καὶ τὸ κράτος,

286 MONITUM IN ORATIONEM XV.

I. Gregorius, in hac oratione, præclara Eleazaris senis, septemque fratrum Machabæorum, ac eorum generosæ supra feminam matris verba, facinora et victorias enarrans, ipsorum triumphum omnibus eloquentiæ Christianæ ac religiosæ coloribus exornat. Quasi ex abrupto sic incipit orator (n. 1) : Τί δὲ οἱ Μακκαβαῖοι; « Quid autem Machabæi? » Qua interrogatione significatur, ut optime observat Basilius scholiasta, a nonnullis quæsitum esse ac dubitatum, « utrum in martyrum numero censendi essent Machabæi, utrumne etiam pari essent cum eis honore prosequendi, necne. » Quæstionem hanc subtiliter, hoc incipiendi modo, et proponit, et solvit Theologus. Prius enim quam Machabæorum laudes attingat, expensis obiter ac diserte diversis utrinque rationibus, asserit ideo laudandos esse Machabæos (n. 2), non præcise quod « ante crucem tales exstiterint, sed quod ad crucis normam vitæ suæ rationem exegerint. » Fatetur tamen apud multos non honorari; eos vero dignos judicat, qui ab omnibus honore afficiantur.

II. Quo anno, quove in loco habita sit hæc oratio, certo definire non possumus. Nihil, nec in ista oratione, nec in interpretibus occurrit, quo exploratam hac de re sententiam habeamus. Hoc tantum conjicere licet, eam ex iis unam esse(48), quarum « argumenta » Gregorio Basilius nonnunquam « suppeditabat. » Idcirco hanc coram Cæsariensibus, anno forsitan ac verisimilius 373 pronuntiatam fuisse non male existimabimus. Nicetas tamen eam Constantinopoli dictam scribit; sed nullis monumentis ipsius sententia fulcitur; ideoque profecto hanc, non nisi conjiciendo, in medium producere potuit; hinc pro nihilo reputanda.

(48) Or. XLIII, n. 1.

ORATIO XV[a].

In Machabæorum laudem.

I. Quid autem Machabæi? Horum enim nomine diem hunc festum agitamus; qui quamvis apud multos non honorentur, quia non post Christum decertarunt, digni tamen sunt qui ab omnibus honore afficiantur, quoniam pro legibus institutisque patriis fortem animum præstiterunt. Qui porro ante Christi passiones martyrium subierunt, quid tandem facturi erant, si post Christum persecutionem passi fuissent, ejusque mortem nostræ salutis causa susceptam ad imitandum propositam habuissent? **287** Nam qui sine hujusmodi exemplo tanta virtutis laude floruerunt, an non multo fortiores se præbuissent, si cum exemplo periculum adire ipsis contigisset? Ac simul mysticus et arcanus hic sermo est, mihi quidem, atque omnibus Dei amore præditis, admodum probabilis: neminem videlicet eo-

ΛΟΓΟΣ ΙΕ′ (49).

A *Εἰς τοὺς (50) Μακκαβαίους.*

Α′. Τί δὲ (51) οἱ Μακκαβαῖοι; τούτων γὰρ ἡ παροῦσα πανήγυρις, οὐ παρὰ πολλοῖς μὲν τιμωμένων, ὅτι μὴ μετὰ Χριστὸν ἡ ἄθλησις· πᾶσι δὲ τιμᾶσθαι ἀξίων, ὅτι περὶ τῶν πατρίων (52) ἡ καρτερία· καὶ οἱ πρὸ τῶν Χριστοῦ παθῶν μαρτυρήσαντες, τί ποτε δράσειν ἔμελλον μετὰ Χριστὸν διωκόμενοι, καὶ τὸν ἐκείνου ὑπὲρ ἡμῶν μιμούμενοι θάνατον; Οἱ γὰρ χωρὶς ὑποδείγματος τοιούτου, τοσοῦτοι τὴν ἀρετὴν, πῶς οὐκ ἂν ὤφθησαν γενναιότεροι, μετὰ τοῦ ὑποδείγματος κινδυνεύοντες; Καὶ ἅμα μυστικός τις καὶ ἀπόῤῥητος οὗτος ὁ λόγος, καὶ (53) σφόδρα πιθανὸς ἐμοὶ γοῦν καὶ πᾶσι τοῖς φιλοθέοις· μηδένα τῶν πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας τελειωθέντων (54), δίχα τῆς εἰς Χρι- B στὸν πίστεως τούτου τυχεῖν. Ὁ γὰρ Λόγος (55) ἐπαῤῥησιάσθη μὲν ὕστερον καιροῖς ἰδίοις, ἐγνωρίσθη (56) δὲ καὶ πρότερον τοῖς καθαροῖς τὴν διά-

[a] Alias XXII, quæ autem 15 erat, nunc 16. — Habita circa annum 373.

νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας αἰώνων. Ἀμήν· « et potestas, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. »

(49) *Λόγος.* Nicetas aliique addunt: λεχθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, « Constantinopoli habita, » sed perperam. Vide Monitum.

(50) *Τούς.* Chrysan. codex, et Or. 2 addunt, ἁγίους, « sanctos. »

(51) *Τί δέ*, etc. Regg. et Colb. plures, Or. 2, Pass., Comb., Τί δαὶ, etc. Quod sic exponit Nicetas: Οὐκ ἄξιοί εἰσι τοῦ παρὰ πάντων τιμᾶσθαι, ὡς μάρτυρες; « Nonne digni sunt qui ab omnibus, ut martyres, colantur? »

(52) *Πατρίων.* Sic omnes codices. In ed., παρίων.

(53) *Καί.* Sic Reg. a. Deest in ed.

(54) *Τελειωθέντων.* « Qui sancto fine defuncti sunt, consummati. » Hæc est vis hujus vocis, et sic est accipienda, cum de Machabæis sit sermo.

(55) *Λόγος.* « Verbum, » id est, « Christi fides, Evangelium. »

(56) *Ἐγνωρίσθη*, etc. Idem docet Aug. passim *De civit. Dei*, l. X, c. 25, scilicet omnes sanctos sub lege, ac prioribus sæculis Christi fide iustificatos. Idem sanctus Leo, etc.

νειαν. ὡς ἐκ πολλῶν δῆλον τῶν πρὸ ἐκείνου τετιμημένων.

rum, qui ante Christi adventum numeros omnes virtutis impleverunt, id citra Christi fidem esse consecutum. Quanquam enim Verbum suo postea tempore libere promulgatum est, puris tamen animis etiam ante innotuit, quemadmodum ex multis, qui ante ipsum honoribus affecti sunt, liquido perspici potest.

Β'. Οὔκουν, ὅτι πρὸ τοῦ σταυροῦ, τοιοῦτοι περιοπτέοι· ἀλλ' ὅτι κατὰ τὸν σταυρὸν, ἐπαινετέοι (57), καὶ τῆς ἐκ τῶν λόγων τιμῆς ἄξιοι· οὐχ ἵνα προσθήκην ἢ δόξαν λάβοιεν· (τίνα γὰρ (58) ὧν ἡ πρᾶξις ἔχει τὸ ἔνδοξον;) ἀλλ' ἵνα δοξασθῶσιν οἱ εὐφημοῦντες, καὶ ζηλώσωσι τὴν ἀρετὴν οἱ ἀκούοντες, ὥσπερ κέντρῳ τῇ μνήμῃ πρὸς τὰ ἴσα διανιστάμενοι. Οὗτοι τίνες μὲν ὄντες, καὶ ὅθεν, καὶ ἐξ οἵας ὁρμώμενοι τὸ ἀπαρχῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως, εἰς τοσοῦτον ἀρετῆς τε (59) καὶ δόξης προεληλύθασιν, ὥστε καὶ ταῖς ἐτησίοις ταύταις τιμᾶσθαι πομπαῖς τε καὶ πανηγύρεσι, καὶ μείζονα τῶν ὁρωμένων τὴν περὶ αὐτῶν δόξαν ἐναποκεῖσθαι ταῖς ἁπάντων ψυχαῖς, ἡ περὶ αὐτῶν βίβλος (60) δηλώσει τοῖς φιλομαθέσι καὶ φιλοπόνοις, ἡ περὶ τοῦ αὐτοκράτορα εἶναι τῶν παθῶν τὸν λογισμὸν φιλοσοφοῦσα, καὶ κύριον τῆς ἐπ' ἄμφω ῥοπῆς, ἀρετήν τέ φημι καὶ κακίαν (61). Ἄλλοις τε γὰρ οὐκ ὀλίγοις ἐχρήσατο μαρτυρίοις, καὶ δὴ καὶ τοῖς τούτων ἀθλήμασιν· ἐμοὶ δὲ τοσοῦτον εἰπεῖν ἐξαρκέσει (62).

II. Quocirca Machabæi non idcirco contemnendi sunt, quia ante crucem tales exstiterunt: verum quia ad crucis normam vitæ suæ rationes exegerunt, ideo laudandi, ac sermonum honore celebrandi: non ut ipsorum gloriæ quidquam accedat (quid enim iis oratio afferre possit, quorum gloria ipsis actionibus rebusque gestis nititur?); sed ut gloriam consequantur, qui eos laudant, ac virtutem æmulentur, qui audiunt, ejusmodi nimirum commemoratione, quasi stimulis quibusdam, ad earumdem rerum studium excitati. Enimvero quinam hi fuerunt, et unde, atque ex quali primum disciplina et institutione in eam virtutis et gloriæ magnitudinem evaserint, ut tum annuis his festis, et solemnibus pompis celebrentur, tum multo major, quam quæ oculis cernitur, eorum gloria in omnium animis condita sit, studiosis ac diligentibus viris perspicue liber ille declarabit, qui rationem perturbationibus animi imperare docet, in ejusque arbitrio esse, ut in utramvis partem, hoc est, vel ad virtutem, vel ad vitium propendeamus. Nam libelli illius auctor, tum pleraque alia testimonia, tum horum quoque dimicationes ad hujus argumenti confirmationem attulit. Mihi vero hæc tantum dicere sufficiet.

Γ'. Ἐλεάζαρ ἐνταῦθα, τῶν πρὸ Χριστοῦ παθόντων ἡ ἀπαρχὴ (63), ὥσπερ τῶν μετὰ Χριστὸν Στέφανος (64), ἀνὴρ ἱερεὺς καὶ πρεσβύτης, πολιὸς τὴν τρίχα, πολιὸς τὴν φρόνησιν· πρότερον μὲν καὶ προθυόμενος τοῦ λαοῦ, καὶ προσευχόμενος, νῦν δὲ καὶ τελεώτατον θῦμα (65) προσάγων ἑαυτὸν τῷ Θεῷ, παντὸς τοῦ λαοῦ καθάρσιον, προοίμιον ἀθλήσεως δεξιὸν, καὶ φθεγγομένη καὶ σιωπῶσα (66) παραίνεσις· προσάγων δὲ καὶ τοὺς ἑπτὰ παῖδας (67), τὰ τῆς ἑαυτοῦ (68) παιδείας ἀποτελέσματα, θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, πάσης νομικῆς ἱερουργίας λαμπροτέραν τε καὶ καθαρωτέραν. Τὰ γὰρ τῶν παίδων (69), τῷ πατρὶ λογίζεσθαι, τῶν ἐννομωτάτων τε καὶ δικαιοτάτων. Παῖδες ἐκεῖ (70) γενναῖοι καὶ με-

III. Hic Eleazarus [56], primitiæ eorum, qui ante Christum passi sunt, quemadmodum Stephanus [57] eorum, qui post Christum, vir sacerdos et natu grandis, tum capillis tum prudentia canus: prius quidem pro populo sacrificia et preces adhibens, nunc autem seipsum quoque Deo offerens, perfectissimam **288** hostiam, ac totius populi expiatricem, faustum certaminis præludium, loquens pariter ac tacens cohortatio: septemque insuper filios offerens, institutionis suæ fructum, hostiam viventem, sanctam, Deo placentem [58], omni legali sacrificio clariorem et puriorem. Filiorum enim virtutes parentibus ascribere, æquissimum ac justissimum est. Ibi fortes et magnanimi filii, nobilis matris no-

[56] II Mach. VI, 18. [57] Act. VII, 58. [58] Rom. XII, 1.

(57) *Ἐπαινετέοι.* Sic Regg. quinque, novem Colb. et Or. 2. Editi, ἐπαινετοί.

(58) *Ἢ δόξαν λάβοιεν· τίνα γάρ.* Quinque Regg., duo Coisl., Or. 2, et Combef., ἢ δόξα λάβοι· τίνων γάρ. Par., τίς γάρ.

(59) *Τε.* Sic plures mss. Deest in edit.

(60) *Ἡ περὶ αὐτῶν βίβλος.* « Liber de his tractans. » Gregorius hic intelligit Josephi librum, *Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ*, *De imperatrice ratione*; quod ratio passionibus imperet, in quo libro totam Machabæorum historiam exponit.

(61) *Ἀρετήν... κακίαν.* Duo Reg., Coisl. 1, Or. 2, Par., ἀρετῆς... κακίας.

(62) *Ἐξαρκέσει.* Duo Regg., Par., Combef., ἀρκέσει.

(63) *Ἀπαρχή.* Coisl. 1, κορωνίς, « fastigium. » Observat Billius, « primitiarum nomine appellari, non id solum quod ordine, sed id etiam quod pretio et dignitate primum est. Primitiæ itaque dicitur Eleazarus, non ut ordine primus, cum ante eum multi prophetæ ac justi viri pro pietate mortem subierunt, sed ut præstantissimus. »

(64) *Στέφανος.* Coisl. 1 præmittit, ἀπαρχή.

(65) *Θῦμα.* Coisl. 1, αἷμα, « sanguinem. »

(66) *Φθεγγομένη καὶ σιωπῶσα.* Intelligit eos, qui, non solum oratione et doctrina, sed etiam integerrimæ vitæ exemplo, homines ad virtutis studium excitant.

(67) *Παῖδας.* « Filios, » nempe, « spirituales. »

(68) *Ἑαυτοῦ.* Reg. bm, Comb., Sav., αὐτοῦ.

(69) *Τὰ γὰρ τῶν παίδων*, etc. Coisl. 1, Τὰ γὰρ τῶν μαθητῶν δήπου τῷ διδασκάλῳ λογίζεσθαι. Nicetas in expositione utrumque junxit: Τὰ γὰρ τῶν παίδων καὶ μαθητῶν κατορθώματα τῷ πατρὶ καὶ τῷ διδασκάλῳ ἀνατίθεσθαι δίκαιον. « Filiorum enim et discipulorum virtutes parentibus et magistris ascribere æquissimum est. »

(70) *Ἐκεῖ.* Par., ἐκεῖνοι, « illi filii. »

bilis soboles, alacres veritatis pugiles, Antiochi temporibus sublimiores, sinceri Mosaicæ legis discipuli, seduli patriorum rituum custodes numero septem, qui numerus apud Hebræos in laude est, utpote septenariæ quietis mysterio coornatus, unum spirantes, unum spectantes, unum ad vitam iter, hoc est mortem pro lege Dei oppetitam, agnoscentes, non minus animis quam corporibus fratres, mortis causa inter se æmuli (o rem admirabilem!), tormenta, non secus ac thesauros quosdam, præripientes, ac pro magistra lege periculum suscipientes : admota tormenta non magis formidantes, quam quæ supererant, requirentes : unum hoc metuentes, ne fessus tyrannus finem cruciandi faceret, sicque nonnulli ex ipsis coronæ expertes abscederent, atque a fratribus inviti disjungerentur, ac malam victoriam referrent, eo videlicet adducti, ut periculum esset, ne non cruciarentur.

IV. Illic fortis et strenua mater, filiorum simul et Dei amans, atque ita affecta, ut materna ipsius viscera præter naturæ morem distorquerentur. Non enim filiorum, qui supplicio afficiebantur, vicem dolebat : verum sollicito atque anxio animo erat, ne non ipsis supplicium inferretur : nec eos, qui excesserant, magis desiderabat, quam reliquos illis adjungi optabat : ac de his in majori cura erat, quam de illis, qui jam e vita migrarant. Horum enim dubium atque anceps certamen erat : illorum autem securus vitæ exitus. Atque illos quidem jam Deo commendarat, hos autem ut Deus acciperet, laborabat. O virilem animum in muliebri corpore! O præclarum et admirandum munus! O sacrificium, **289** Abrahæ sacrificio (vereor ne hoc a me audacius dicatur) majus ac præstantius! Ille enim unum alacri animo obtulit, quanquam unigenitum, et divinitus promissum, imo ad quem promissio ipsa referebatur; quodque majus est, quia non generis tantum sui, verum omnium etiam hujusmodi hostiarum primitiæ, et radix exstitit : hæc autem populum universorum filiorum Deo consecravit; in

A γαλόψυχοι, μητρὸς εὐγενοῦς εὐγενῆ βλαστήματα, φιλότιμοι τῆς ἀληθείας ἀγωνισταὶ, τῶν Ἀντιόχου (71) καιρῶν ὑψηλότεροι, τοῦ Μωϋσέως νόμου (72) μαθηταὶ γνήσιοι, τῶν πατρίων ἐθῶν ἀκριβεῖς φύλακες, ἀριθμὸς τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπαινουμένων, τῷ τῆς (73) ἑβδοματικῆς ἀναπαύσεως μυστηρίῳ τιμώμενος, ἓν πνέοντες, πρὸς ἓν βλέποντες, μίαν ζωῆς ὁδὸν εἰδότες (74), τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ (75) θάνατον, οὐχ ἧττον ἀδελφοὶ τὰς ψυχὰς ἢ τὰ σώματα, ζηλοτυποῦντες ἀλλήλους (76) τῆς τελευτῆς, (ὢ τοῦ θαύματος!) προαρπάζοντες ὥσπερ θησαυροὺς τὰς βασάνους, τοῦ παιδαγωγοῦ νόμου προκινδυνεύοντες, οὐ τὰς προσαγομένας τῶν βασάνων (77) μᾶλλον φοβούμενοι, ἢ τὰς λειπομένας ἐπιζητοῦντες· ἓν τοῦτο φοβούμενοι (78) μόνον, μὴ ἀπείπῃ κολάζων ὁ τύB ραννος, καὶ ἀπέλθωσί τινες αὐτῶν ἀστεφάνωτοι, καὶ διαζευχθῶσι τῶν ἀδελφῶν ἄκοντες, καὶ τὴν κακὴν νίκην (79) νικήσωσι τὸ μὴ παθεῖν κινδυνεύσαντες (80).

Δ'. Μήτηρ ἐκεῖ (81) νεανικὴ καὶ γενναία, φιλόπαις ὁμοῦ καὶ φιλόθεος, καὶ τὰ μητρῷα σπλάγχνα σπαρασσομένη παρὰ τὸ εἰκὸς τῆς φύσεως. Οὐ γὰρ πάσχοντας ἠλέει τοὺς παῖδας, ἀλλ' ἠγωνία τὸ μὴ παθεῖν· οὐδὲ τοὺς ἀπελθόντας ἐπόθει μᾶλλον, ἢ προστεθῆναι τοὺς ὑπολειφθέντας ηὔχετο· καὶ τούτων ἦν αὐτῇ πλείων ὁ λόγος, ἢ τῶν μεταστάντων. Τῶν μὲν γὰρ ἀμφίβολος ἡ πάλη, τῶν δὲ ἀσφαλὴς ἡ κατάλυσις· καὶ τοὺς μὲν ἤδη Θεῷ παρετίθετο, τοὺς δὲ ὅπως λάβῃ Θεὸς ἐφρόντιζεν. Ὢ ψυχῆς ἀνδρείας ἐν γυναικείῳ C τῷ σώματι! ὢ θαυμασίας ἐπιδόσεως καὶ μεγαλοψύχου (82)! ὢ τῆς Ἀβραμιαίου (83) θυσίας ἐκείνης εἰ μή τι τολμητέον, καὶ μεῖζον (84)! Ὁ μὲν γὰρ ἕνα προσάγει προθύμως, εἰ καὶ τὸν μονογενῆ, καὶ τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελίας, καὶ εἰς ὃν ἡ ἐπαγγελία· καὶ τὸ μεῖζον, ὅτι μὴ τοῦ γένους μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν τοιούτων θυμάτων, ἀπαρχὴ καὶ ῥίζα καθίσταται· ἡ δὲ δῆμον ὅλων (85) παίδων καθιέρωσε τῷ Θεῷ, νικήσασα καὶ μητέρας, καὶ ἱερέας, τοῖς θύμασι (86) προθύμοις εἰς σφαγὴν, ὁλοκαυτώμασι λογικοῖς, ἱερείοις ἐπειγομένοις· ἡ μαστοὺς παρεδείκνυ (87), καὶ ἀνατροφῆς ὑπεμίμνησκε, καὶ προέτεινε τὴν πολιὰν, καὶ

(71) *Ἀντιόχου.* Is Antiochus Epiphanes.

(72) *Τοῦ Μωϋσέως νόμου.* Al., τοῦ Μωϋσέως νόμων.

(73) *Τῆς.* Male, τῶν, in edit.

(74) *Εἰδότες.* Coisl. 1, Gabr., ὁδεύσαντες, « iter facientes. »

(75) *Θεοῦ.* Pass., Χριστοῦ.

(76) *Ἀλλήλους.* In quibusdam, ἀλλήλους ἄλληλοι. In aliis, ἀλλήλων τελευτήν.

(77) *Τῶν βασάνων.* Deest in sex Reg. et Coisl. 2. Pass., βασάνους.

(78) *Φοβούμενοι.* Quinque Regg., Coisl. 2, Or. 2, Par., Pass., Gabr., Comb., εὐλαβούμενοι.

(79) *Νίκην.* Sic sex Regg., Coisl. 1, Pass., Par., Comb. Deest in edit.

(80) *Κινδυνεύσαντες.* In quibusdam, κινδυνεύοντες.

(81) *Ἐκεῖ.* Par., ἐκείνη, « hæc. »

(82) *Μεγαλοψύχου.* « Magnifici animi, profusæ liberalitatis. »

(83) *Ἀβραμιαίου.* Reg. c, Or. 2, Sav., Comb., Ἀβραμιαίας. — De voce hac vide quæ plene doctisD simeque disseruit C. B. Hase in Stephani *Thesauro* edit. Didot, sub voce. EDIT.

(84) *Μεῖζον.* Sic Reg. a, pb, Par., Gabr. In ed., μείζων.

(85) *Ὅλων.* Or. 2, Par., Comb., ὅλον [longe melius], « universum populum filiorum, » id est, « omnes filios. »

(86) *Τοῖς θύμασι*, etc. Billius : « Victimarum ad necem prompte, atque alacriter accedentium, holocaustorum ratione præditorum, hostiarumque omni festinatione ad lanienam properantium multitudine superavit. »

(87) *Μαστοὺς παρεδείκνυ*, etc. Hæc a Gregorio mutuata videntur ex Homer. *Iliad.* XXII, vers. 79, et seq., ubi Hecuba Hectorem filium, ne cum Achille certamen ineat, dehortatur :

Μήτηρ δ' αὖθ' ἑτέρωθεν ὀδύρετο δακρυχέουσα, [etc.

Mater autem rursus ex alia parte lugebat lacrymans, [etc.

τὸ γῆρας ἀνθ' (88) ἱκετηρίας προὐβάλλετο· οὐ σωτηρίαν ζητοῦσα, τὸ δὲ παθεῖν ἐπείγουσα, καὶ κίνδυνον ἡγουμένη τὴν ἀναβολὴν, οὐ τὸν θάνατον· ἣν οὐδὲν ἔκαμψεν, οὐδὲ ἐμαλάκισεν (89), οὐδὲ ἀτολμοτέραν (90) ἐποίησεν· οὐκ ἀρθρέμβολα (91) προτεινόμενα, οὐ τροχοὶ προβαλλόμενοι, οὐ τροχαντῆρες, οὐ καταπέλται, οὐκ ἀκμαὶ σιδηρῶν ὀνύχων, οὐ ξίφη θηγόμενα, οὐ λέβητες ζέοντες (92), οὐ πῦρ ἐγειρόμενον, οὐ τύραννος ἀπειλῶν, οὐ δῆμος, οὐ δορυφόρος κατεπείγων (93), οὐ γένος ὁρώμενον, οὐ μέλη διασπώμενα, οὐ σάρκες ξαινόμεναι, οὐχ αἵματος ὀχετοὶ ῥέοντες, οὐ νεότης δαπανωμένη, οὐ τὰ παρόντα δεινὰ, οὐ τὰ προσδοκώμενα χαλεπά (94)· καὶ ὃ τοῖς ἄλλοις βαρύτατόν ἐστιν (95) ἐν τοῖς τοιούτοις, ἡ τοῦ κινδύνου παρέκτασις, τοῦτο ἐκείνῃ τὸ κουφότατον ἦν· ἐνετρύφα γὰρ τῷ θεάματι· καὶ γάρ πως καὶ τριβὴν ἐνεποίει τοῖς πάθεσιν, οὐ τὸ ποικίλον τῶν προσαγομένων βασάνων μόνον, ὧν πασῶν, ὡς οὐδὲ εἷς μιᾶς, κατεφρόνουν· ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ διώκτου λόγοι πολυειδεῖς ὄντος, ὑβρίζοντος, ἀπειλοῦντος, θωπεύοντος· τί γὰρ οὐ κινοῦντος πρὸς τὸ τυχεῖν ὧν ἤλπιζε;

quo sane, tum matres, tum sacerdotes, victimis ad necem alacribus, holocaustis ratione præditis, hostiis ad lanienam properantibus, superavit. Atque ubera quidem illis ostentabat, et puerilem educationem in memoriam revocabat, canitiemque ipsam protendebat, ac seniles annos, supplicis cujusdam orationis loco, proferebat; non, ut illi vitæ suæ consulerent, quærens, sed ad subeundos cruciatus adurgens, ac mortis dilationem, non autem mortem, periculosam esse existimans. Cujus animi robur atque constantiam nihil flectere et emollire ac debilitare potuit; non instrumenta luxandis artubus accommodata, quæ in medium proferebantur, non rotæ quæ proponebantur, non exquisitis ima quæque tormentorum genera, non ferrearum ungularum acies, non enses qui acuebantur, non ferventes ollæ, non ignis qui excitabatur, non tyranni minæ, non populus, non urgens satelles, non generis aspectus, non membra quæ discerpebantur, non carnes quæ lacerabantur, non sanguinis defluentes rivi, non juvenilis ætas quæ absumebatur, non præsentia mala, non impendentes acerbitates. Quin etiam, ipsa periculi mora, quæ aliis in hujusmodi rebus gravissima esse solet, levissima illi videbatur. Ex hoc enim spectaculo incredibili quadam voluptate perfundebatur. Moram quippe suppliciis quodammodo afferebat, non ipsa tantum tormentorum, quæ admovebantur, varietas, quæ omnia illi animosius aspernabantur, quam quivis alius unum eorum vel levius tolerasset: verum etiam multiplices tyranni sermones, nunc contumeliis utentis, nunc minas intentantis, nunc blanditias adhibentis: quid enim non movit, ut id, quod sperabat, assequeretur?

Ε'. Καὶ μέντοι καὶ τῶν παίδων αἱ πρὸς τὸν τύραννον ἀποκρίσεις, τοσοῦτον ἔχουσαι τὸ σοφὸν ὁμοῦ (96) καὶ γενναῖον, ὥστε μικρὰ (97) μὲν εἶναι πρὸς τὴν ἐκείνων καρτερίαν ἅπαντα τὰ τῶν ἄλλων καλὰ εἰς ἓν συναχθέντα· μικρὰν δὲ τὴν καρτερίαν πρὸς τὴν ἐκείνων ἐν λόγοις σύνεσιν· καὶ τῶν αὐτῶν εἶναι μόνων, πάσχειν τε οὕτω καὶ φιλοσοφεῖν ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι πρὸς τὰς [illegible] καὶ τοὺς προτεινομένους φόβους, ὧν οὐδενὸς ἡττῶντο οἱ γενναῖοι παῖδες, καὶ ἡ γενναιοτέρα τεκοῦσα· πάντων δὲ ἑαυτὴν ὑπεράνω θεῖσα, καὶ τῷ φίλτρῳ τὸν θυμὸν μίξασα, καλὸν ἐντάφιον δίδωσι τοῖς παισὶν ἑαυτὴν, ἐπαπελθοῦσα τοῖς προαπελθοῦσι· καὶ τοῦτο πῶς; ἑκουσίως ἐπὶ τοὺς κινδύνους χωρήσασα (98)· καὶ μεθ' οἵων τῶν ἐπιταφίων; Καλοὶ μὲν γὰρ καὶ οἱ τῶν παίδων πρὸς τὸν τύραννον λόγοι, καὶ καλῶν κάλλιστοι· πῶς γὰρ οὔ; μεθ' ὧν παρετάξαντο, καὶ οἷς τὸν τύραννον ἔβαλον (99)· καλλίους δὲ

V. At vero in filiorum ad tyrannum responsis tantum sapientiæ animique magnitudinis inerat, ut et aliorum omnium præclara facinora in unum locum collata, præ eorum constantia et fortitudine, perexigua et minuta videri necesse sit: et rursus fortitudinis atque constantiæ laus parva futura sit, si cum sapientissimis eorum sermonibus comparetur: adeo ut illorum hæc laus propria sit, quod iidem, et ita cruciatus exceperint, et tantam sapientiam exercuerint in responsionibus ad persecutoris minas, injectosque suppliciorum terrores, quorum nulli, nec fortes filii, nec fortior mater succubuit. Quin potius ipsa supra omnia sese collocans, impetumque animi cum amore commiscens, pulchri cujusdam funebris muneris loco, seipsam liberis obtulit, ac prægressos secuta est: idque quonam pacto? sua sponte ad supplicia gradiens: et cum

(88) Ἀνθ'. Ita sex Reg., Coisl. 1, Or. 2, Pass., Par., Jes. In Par. ed. deest.

(89) Ἐμαλάκισεν. Sav., ἐμαλάκισαν.

(90) Ἀτολμοτέραν. Par., ἀπαλλοτέραν [mendose]. Montac., ἀπαλωτέραν.

(91) Οὐκ ἀρθρέμβολα. « Non fidiculæ: οὐ τροχοί, non rotæ: οὐ τροχαντῆρες, non trochantores: οὐ καταπέλται, non catapeltæ. » Quæ omnia textoria [illegible].

(92) Λέβητες ζέοντες. In uno cod., οὐ λέβητες, οὐ θῆρες ζέοντες, « non lebetes, non furentes bestiæ. » Sic etiam reddiderat Billius, quamvis nulla sit bestiarum mentio in Machabæis.

(93) Οὐ δῆμος, οὐ δορυφόρος κατεπείγων. Reg. a, c, d, Coisl. 2, et Or. 2, abjecto δορυφόρος, habent, οὐ δήμιος κατεπείγων, « non urgens carnifex. » Non male. « Carnificum » enim erat urgere, ut Antiochi jussa perficerentur; non certe ipsa turba Machabæos urgebat.

(94) Χαλεπά. Deest in plerisque.

(95) Ἐστιν. Deest in sex Reg., Coisl. 2, Or. 2, etc.

(96) Ὁμοῦ. Sic sex Reg., plures Colb., Coisl. 2, Or. 2, etc. In ed., ἐμοί.

(97) Μικρά. Quinque Reg. et Coisl. 2, μικρόν.

(98) Χωρήσασα. In editis sequitur: ὡς ἂν μηδὲ σῶμα ψαύσειεν ἄναγνον ἁγνοῦ καὶ γενναίου σώματος· « ne purum ac generosum corpus ab impuro corpore attrectaretur. » Sed hæc temere hic sunt assuta.

(99) Ἔβαλον. In quibusdam, ἔβαλλον.

quibus epitaphiis? Quamvis enim pulchri quoque, atque adeo pulcherrimi filiorum ad tyrannum sermones fuerint, cum quibus aciem instruxerunt, et quibus tyrannum confixerunt : pulchriores tamen matris sermones fuerunt, quibus eos prius ad martyrium cohortata est, ac deinde funus eorum exornavit. Quinam igitur filiorum sermones fuerunt? Commodum enim fuerit eos quoque vobis commemorare, ut quemadmodum certaminis, ita sermonum etiam, qui martyres deceant, exemplum habeatis, si in eadem tempora incideritis. Alii quidem alio sermonis genere utebantur, prout quemque, vel tyranni verba, vel periculorum ordo, vel animi alacritas armabat. Cæterum, ut summatim eos complectar, tales erant : « Nobis, o Antioche, cæterique qui adestis, Rex unus est Deus, a quo procreati sumus, et ad quem revertemur. Unus legislator Moyses, quem non prodemus, nec contumelia afficiemus; non per ea pericula, quæ vir ille virtutis causa suscepit, ac miracula quæ plurima patravit, ne si alius quidem Antiochus te atrocior nobis minitetur. Unum præsidium, divini mandati observatio, ac ne lex, qua obsepti sumus, infringatur. Una porro gloria, ut pro tantis rebus gloriam omnem contemnamus. Solæ denique opes et divitiæ, bona ea, quæ in spe habemus. Nec vero quidquam aliud nobis formidabile est, quam ne quid magis quam Deum formidemus. Cum his rationibus in aciem prodimus: his armis instructi sumus: cum hujusmodi juvenibus tibi sermo ac negotium est. Jucundus quidem et suavis hic mundus est, et patrium solum, et amici, et cognati, et æquales, et templum hoc, cujus magnum ac celebre nomen est, et patria festa, et mysteria, atque cætera, **291** ob quæ mortales omnes antecellere videmur. Verum ista, Deo periculisque iis, quæ pro virtute adeuntur, haudquaquam suaviora sunt : cave id existimes. Alius enim nobis mundus est, omnibus rebus, quæ oculis cernuntur, longe sublimior ac diuturnior. Patria autem, superna Jerusalem [59], quam nullus Antiochus expugnabit, nec spem habebit fore, ut ditioni atque imperio suo subjiciat, utpote firmam et inexpugnabilem. Cognatio item, inspiratio illa [60], et qui secundum virtutem progeniti sunt. Amici porro, prophetæ et patriarchæ, a quibus pietatis formam et exemplum accepimus. Æquales præterea, qui nobiscum hodie in iisdem periculis versantur, atque in doloribus constanti animo perferendis contemporanei sunt. Nam quod ad hoc templum attinet, cœlum longe magnificentius est. Jam vero nobis pro festo et celebritate, angelorum chorus est : ac postremo mysterium unum magnum atque adeo maximum ac plerisque tectum et incognitum, ipse Deus, ad quem hujus quoque vitæ nostræ mysteria referuntur.

A καὶ (1) οἱ τῆς μητρὸς, καὶ παρακλητικοὶ πρότερον, καὶ ὕστερον ἐπιτάφιοι. Τίνες οὖν οἱ τῶν παίδων λόγοι ; Καλὸν γὰρ (2) ἀπομνημονεῦσαι καὶ τούτων ὑμῖν, ἵν' ἔχητε τύπον, ὥσπερ ἀθλήσεως, οὕτω καὶ λόγων μαρτυρικῶν ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς. Ἄλλου μὲν ἄλλοι, καὶ ὡς ἕκαστον οἱ τοῦ διώκοντος λόγοι, ἢ τῶν κινδύνων ἡ τάξις, ἢ τῆς ψυχῆς τὸ φιλότιμον ὥπλιζεν· ὡς δ' οὖν τύπῳ περιλαβεῖν (3), ἦσαν τοιοῦτοι· « Ἡμῖν, Ἀντίοχε, καὶ πάντες οἱ περιεστηκότες, εἷς μὲν βασιλεὺς ὁ Θεὸς, παρ' οὗ γεγόναμεν, καὶ πρὸς ὃν ἐπιστρέφομεν. Εἷς δὲ νομοθέτης ὁ Μωϋσῆς, ὃν οὐ προδώσομεν, οὐδὲ καθυβρίσομεν· οὐ μὰ τοὺς (4) ὑπὲρ ἀρετῆς τοῦ ἀνδρὸς κινδύνους, καὶ τὰ πολλὰ θαύματα, οὐδ' ἂν ἡμῖν ἄλλος Ἀντίοχος ἀπειλῇ σου χαλεπώτερος. Μία δὲ ἀσφάλεια, τῆς ἐντολῆς ἡ τήρησις, καὶ τὸ
B μὴ ῥαγῆναι τὸν νόμον, ᾧ τετειχίσμεθα. Μία δὲ δόξα, τὸ δόξης ἁπάσης ὑπεριδεῖν (5) ἐπὶ τηλικούτοις. Εἷς δὲ πλοῦτος, τὰ ἐλπιζόμενα· φοβερὸν δὲ οὐδὲν, ἢ τὸ φοβηθῆναί τι πρὸ Θεοῦ. Μετὰ τούτων παρατετάγμεθα τῶν λογισμῶν, καὶ οὕτως ὡπλίσμεθα· πρὸς τοιούτους σοι νεανίας ὁ λόγος. Ἡδὺ μὲν καὶ ὁ κόσμος οὗτος, καὶ τὸ πατρῷον ἔδαφος, καὶ φίλοι, καὶ συγγενεῖς, καὶ ἡλικιῶται, καὶ ὁ ναὸς οὗτος τὸ μέγα καὶ περιβόητον ὄνομα, καὶ πανηγύρεις πατρικαὶ, καὶ μυστήρια, καὶ πάντα οἷς ἡμεῖς τῶν ἄλλων διαφέρειν δοκοῦμεν. Οὔπω δὲ ἡδίω Θεοῦ, καὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ κινδύνων· μὴ τοῦτο νομίσῃς. Κόσμος τε (6) γὰρ ἄλλος ἡμῖν, πολὺ τῶν ὁρωμένων ὑψηλότερός τε καὶ μονιμώτερος· πατρίς τε (7) ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἣν
C οὐδεὶς Ἀντίοχος πολιορκήσει, οὐδὲ προσδοκήσει παραστήσεσθαι, ἡ καρτερὰ καὶ ἀνάλωτος. Συγγένεια δὲ, ἡ ἔμπνευσις, καὶ οἱ κατ' ἀρετὴν γεννηθέντες. Φίλοι δὲ, προφῆται, καὶ πατριάρχαι, παρ' ὧν ἡμῖν καὶ ὁ τύπος τῆς εὐσεβείας. Ἡλικιῶται δὲ, οἱ σήμερον ἡμῖν συγκινδυνεύοντες, καὶ τὴν καρτερίαν ὁμόχρονοι. Ναοῦ δὲ, οὐρανὸς μεγαλοπρεπέστερος, πανήγυρις δὲ, ἀγγέλων χοροστασία (8)· καὶ μυστήριον ἓν μέγα, καὶ μέγιστον, καὶ τοῖς πολλοῖς ἀπόκρυφον, ὁ Θεὸς, πρὸς ὃν βλέπει καὶ τὰ τῇδε μυστήρια.

VI. « Quocirca res parvas nulliusque pretii nobis polliceri desine. Nec enim turpibus et ignominiosis honoribus allici sustinebimus, nec cum detrimento

D Ϛ'. « Παῦσαι τοίνυν ὑπισχνούμενος ἡμῖν (9) τὰ μικρὰ, καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξια. Οὐ γὰρ τιμησόμεθα τοῖς ἀτίμοις, οὐδὲ κερδανοῦμεν ἐπιζήμια· οὐχ οὕτως

[59] Galat. IV, 26. [60] Gen. II, 7.

(1) *Καί.* Sic tres Reg. et Or. 2. Deest in ed.
(2) *Γάρ.* Deest in nonnullis.
(3) *Τύπῳ περιλαβεῖν.* Billius : « ut formula quadam eos complectar. »
(4) *Οὐ μὰ τούς*, etc. « Non per ea pericula. » Hæc est quædam jurandi formula. Sic Joseph, Gen. XLII, 15, « per salutem Pharaonis non egrediemini hinc ... exploratores estis. »
(5) *Ὑπεριδεῖν.* Reg. d, ὑπερορᾷν.
(6) *Τε.* Deest in nonnullis.
(7) *Τε.* In quibusdam, δέ.
(8) *Χοροστασία.* Reg. d, χοροστασίαι.
(9) *Ὑπισχνούμενος ἡμῖν.* Sic Reg. a, c, d, Or. 2. Deest ἡμῖν in multis. Editi, ὑπισχνούμενος ἡμῖν.

ἀθλίως ἐμπορευσόμεθα. Παῦσαι καὶ (10) ἀπειλῶν, ἢ ἀνταπειλήσομεν, ἐλέγξειν (11) σου τὴν ἀσθένειαν, καὶ πρὸς τούτῳ τὰ (12) ἡμέτερα κολαστήρια· ἔχομεν καὶ ἡμεῖς πῦρ, ᾧ τοὺς διώκτας κολάζομεν. Οἴει πρὸς ἔθνη καὶ πόλεις εἶναί σοι (13) τὸν ἀγῶνα, καὶ βασιλέων τοὺς ἀνανδροτάτους, ὧν οἱ μὲν κρατήσουσιν, οἱ δὲ ἴσως ἡττηθήσονται; οὐδὲ γὰρ περὶ τηλικούτων αὐτοῖς ὁ κίνδυνος. Πρὸς νόμον Θεοῦ παρατάσσῃ, πρὸς πλάκας θεοχαράκτους, πρὸς πάτρια καὶ λόγῳ (14) καὶ χρόνῳ τετιμημένα, πρὸς ἀδελφοὺς ἑπτὰ μιᾷ ψυχῇ συνδεδεμένους, ἑπτὰ τροπαίοις σε στηλιτεύσοντας· ὧν κρατῆσαι μὲν οὐ μέγα, ἡττηθῆναι δὲ καὶ λίαν αἰσχρόν. Ἐκείνων ἐσμὲν καὶ γένος καὶ μαθηταί, οὓς στῦλος πυρὸς καὶ νεφέλης ὡδήγει (15), οἷς θάλασσα διίστατο, καὶ ποταμὸς ἵστατο (16), καὶ ἥλιος ἀνεκόπτετο, καὶ ἄρτος ὗετο, καὶ χειρῶν ἔκτασις ἐτροποῦτο (17) μυριάδας, δι' εὐχῶν (18) βάλλουσα· ὧν θῆρες ἡττῶντο, καὶ πῦρ οὐχ ἥπτετο, καὶ βασιλεῖς ἀπῄεσαν (19), τὸ γενναῖον θαυμάζοντες. Εἴπωμέν τι καὶ τῶν σοὶ γνωρίμων· Ἐλεαζάρου μύσται ἡμεῖς, οὗ τὴν ἀνδρείαν (20) ἔγνως. Προηγωνίσατο πατήρ, ἐπαγωνιοῦνται παῖδες· ἀπῆλθεν ὁ ἱερεύς, ἐπακολουθήσει τὰ θύματα· πολλὰ δεδίττῃ, πρὸς πλείω παρεσκευάσμεθα. Τί καὶ δράσεις ἡμᾶς, ὑπερήφανε (21), ταῖς ἀπειλαῖς; τί καὶ πεισόμεθα; Οὐδὲν ἰσχυρότερον τῶν πάντα παθεῖν ἑτοίμων. Ὦ δήμιοι (22), τί μέλλετε; τί δὲ ἀναδύεσθε; τί τὸ πρόσταγμα τὸ χρηστὸν ἀναμένετε; Ποῦ τὰ ξίφη; ποῦ τὰ (23) δεσμά; ζητῶ τὸ τάχος. Πλεῖον ἀναπτέσθω τὸ πῦρ, οἱ θῆρες ἐνεργέστεροι, αἱ στρέβλαι περιεργότεραι (24)· πάντα ἔστω βασιλικὰ καὶ πολυτελέστερα. Ἐγὼ πρωτότοκός εἰμι, πρῶτόν με καθιέρωσον· ἐγὼ τελευταῖος, ἡ τάξις ἐναμειφθήτω; ἔστω τις καὶ τῶν μέσων ἐν πρώτοις, ἵνα τιμηθῶμεν ἰσομοιρίᾳ. Φείδῃ δέ; προσδοκᾷς τι τυχὸν (25) καὶ τῶν ἐναντίων; Πάλιν καὶ πολλάκις ἐροῦμεν τὸν αὐτὸν λόγον· Οὐ μιαροφαγήσομεν, οὐκ ἐνδώσομεν (26). Θᾶττον σὺ σεβασθήσῃ τὰ ἡμέτερα, ἢ τοῖς σοῖς ἡμεῖς εἴξωμεν (27). Κεφάλαιον τοῦ λόγου· Ἢ καινότερα ἐπινόησον κολαστήρια, ἢ τὰ παρόντα ἴσθι καταφρονούμενα. »

conjuncta læta complectemur: non ita infeliciter negotiabimur. Quin tu quoque nobis minari desine; vel: contra facturos nos minabimur, ut imbecillitatem tuam prodamus, atque insuper tormentorum nostrorum metum intentemus. Nam nobis quoque, ne sis nescius, ignis est, quo persecutores nostros excruciamus. An tu cum gentibus et civitatibus tibi certamen esse putas, aut cum ignavissimis regibus, quorum alii superiores discedere, alii fortasse vinci queant? Nec mirum, cum nequaquam pro tanti momenti rebus periculum subeant. Imo vero adversus legem Dei aciem instruis, adversus tabulas a Deo exsculptas, adversus patrios ritus, et ratione et antiquitate coornatos, adversus septem fratres unius animæ vinculo constrictos, septem tropæis æternam nomini tuo infamiam inusturos: quos vincere quidem parum amplum atque honorificum fuerit, ab ipsis autem vinci admodum turpe et pudendum. Ab illis genus ducimus, illorum discipuli sumus, quibus ignis nubisque columna viam commonstrabat [61], quibus mare scindebatur [62], fluvius sistebatur [63], solis cursus reprimebatur [64], panis ut pluvia fluebat [65], manuum extensio numerosissimos exercitus per orationem fundebat, atque in fugam vertebat [66]: quibus feræ cedebant, nec vis flammæ eos attingebat, ac reges, eorum **292** fortitudinem admirantes, discedebant [67]. Atque, ut quidpiam eorum, quæ tibi cognita sunt, proferamus, Eleazari discipuli sumus, cujus tu magnitudinem animi perspectam et exploratam habes [68]. Pater prius decertavit, filii postea certabunt. Sacerdos abscessit, victimæ sequentur. Multa quidem minaris, verum ad plura parati sumus. Quid autem nobis, vir superbe atque insolens, minis istis tuis facies? Aut quo cruciatu afficiemur? Nihil his hominibus fortius, qui ad quidvis perferendum prompto et parato animo sunt. Carnifices, quid cunctamini? Quid moras nectitis? Quid benignum et suave jussum exspectatis? Ubi gladii? Ubi vincula? Celeritatem requiro. Ignis amplior accendatur, acriores feræ producantur, exquisitiora tormenta proferantur, sint omnia regia et splendida. Primus natu ego sum, primum me consecra. Ego postremus, ordinis ratio immutetur: sit quoque quispiam eorum, qui mediæ sunt ætatis, in primorum ordine, ut sic æquas honoris portiones obtineamus. Quid parcis? Exspectas fortasse aliquid contrarium? Imo vero iterum ac tertio sæpiusque eumdem sermonem repetemus:

[61] Exod. XIII, 21. [62] Exod. XIV, 16. [63] Jos. III, 16. [64] Jos. X, 13. [65] Exod. XVII, 11. [66] Exod. XVI, 11 seqq. [67] Dan. XVI, 30; III, 15 seqq. [68] II Machab. VI, 18 seqq.

(10) *Καί*. Deest in Reg. d.
(11) *Ἐλέγξειν*. Pass., ἐλέγξαι [haud recte].
(12) *Πρὸς τούτῳ τά*. Coisl. 1, πρὸς τοῦτο ἔτι τά.
(13) *Σοι*. Deest in Reg. a, c.
(14) *Λόγῳ*. Duo Coisl., νόμῳ, « lege. »
(15) *Ὡδήγει*. Quinque Reg., Coisl. 1, Or. 2, Pass., ὡδήγουν.
(16) *Ποταμὸς ἵστατο*, etc. Pass., ποταμὸς ἀνεκόπτετο, καὶ ἥλιος ἵστατο.
(17) *Ἐτροποῦτο*. Duo Reg., Coisl. 1 et 2, ἐτρέπετο [mendose]. Alii, ἐτρέπετο [perperam].
(18) *Δι' εὐχῶν*. Coisl. 2, Or. 1, Par., δι' εὐχῆς.
(19) *Ἀπῄεσαν*. Sic plures Reg., Chrysan., Coisl. 2, Or. 1, Par., etc. Editi, ἀνῄνεσαν.
(20) *Ἀνδρείαν*. Sic quinque Reg. et Or. 1. Editi vero, ἀνδρίαν.
(21) *Ὑπερήφανε*. Sic plures Reg., Chrysan., Coisl. 1 et 2, Pass. In ed., ὑπερήφα.
(22) *Δήμιοι*. Sic sex Reg., Chrysan., Coisl. 1 et 2, Comb. Male in ed., δῆμοι, « populi. »
(23) *Τά*. Sic Reg. a, c, d, et Comb. Deest in edit.
(24) *Περιεργότεραι*. Reg. bm, περιεργότεροι.
(25) *Προσδοκᾷς τι τυχόν*, etc. Sic tres Reg., Coisl. 2, Par., Comb., etc. In edit., τυχὸν Billius: « exspectas fortasse, ut orationem retexamus. »
(26) *Ἐνδώσομεν*. Sic. Reg. c, d. Coisl. 2, Or. 2, Par., Jes., et Comb. In edit., ἐκδώσομεν.
(27) *Εἴξωμεν*. Quinque Reg., εἴξομεν [rectius].

Non impuris cibis vescemur, non manus dabimus. Citius nostra veneraberis, quam ut nos tuis cedamus. Verbo dicam ; aut nova tormentorum genera excogita, aut hæc, quæ in promptu sunt, a nobis contemni pro certo habe. »

VII. Hæc quidem fuit illorum ad tyrannum oratio. Jam vero quæ inter se cohortandi causa dicebant, quæque spectanda præbebant, quam præclara, quam sacra, piisque hominibus quovis alio spectaculo atque auditu jucundiora ! Equidem ipse ea memoria recolens, incredibili voluptate diffundor, ac mente et cogitatione cum ipsis athletis versor, mirabiliterque in hac narratione mihi placeo. Amplectebantur se mutuo, atque exosculabantur, non minus lætis animis, quam si jam ad certaminum finem ventum esset. « Eamus ad pericula, fratres, clamabant ; eamus, properemus, quandiu fervet adversum nos tyrannus, ne forte molliatur, atque ita salutis jacturam faciamus. Proponuntur epulæ instructissimæ : iis intersimus. Pulchra quidem res est, cum fratres simul habitant, simul epulantur, seque invicem constipant, ac protegunt : pulchrior autem, cum virtutis causa simul periclitantur. Ac quidem, si fieri potuisset, corporibus **293** quoque pro patriis ritibus et institutis depugnavissemus ; nam hoc quoque mortis genus laude non caret. Quoniam autem temporis ratio id non tulit, ipsa certe corpora offeramus. Quid enim ? Etiam si hoc tempore non moriamur, an non omnino moriemur? An non debito nativitati munere perfungemur? Quod necessario, id gloriose faciamus ; mori discamus : quod commune est, proprium efficiamus ; morte vitam emamus. Nemo nostrum hujus vitæ cupidus sit, nemo ignavus ac timidus. Perficiamus, ut cum in nos tyrannus inciderit, de cæteris desperet. Periculis ille quidem ordinem imponat, nos vero finem persecutioni imponemus ; nec de ea re ob alacritatis fervorem inter nos contendamus. Nam et primus aliis via erit, et postremus certaminis sigillum. Cæterum hoc nobis fixum certumque sit, ut omnes sine ulla exceptione coronam adipiscamur, nec persecutor ullam e nobis partem accipiat, ac scelere tumens, perinde de uno superato glorietur, ac si omnium constantiam infregisset. Demus operam, ut quemadmodum ortu, ita etiam morte fratres

A Ζ'. Ταῦτα μὲν πρὸς τὸν τύραννον. Ἃ δὲ ἀλλήλοις διεκελεύοντο (28), ἃ δὲ παρεῖχον ὁρᾷν, ὡς καλά τε καὶ ἱερὰ, καὶ παντὸς ἄλλου θεάματος καὶ ἀκούσματος ἡδίω τοῖς φιλοθέοις ! Ἐγὼ γοῦν αὐτὸς ἡδονῆς ἐμπίμπλαμαι μνημονεύων, καὶ μετ' αὐτῶν (29) ἀθλούντων εἰμὶ τῇ διανοίᾳ, καὶ τῷ διηγήματι καλλωπίζομαι. Περιέβαλλον (30) ἀλλήλους, περιεπτύσσοντο, πανηγυρικὸν, ὡς ἐπ' ἄθλοις τετελεσμένοις· « Ἴωμεν, ἀδελφοὶ, πρὸς τοὺς κινδύνους, ἐβόων, ἴωμεν, ἐπειγώμεθα, ἕως ζέει καθ' ἡμῶν ὁ τύραννος, μή τι μαλακισθῇ, καὶ ζημιωθῶμεν τὴν σωτηρίαν. Πανδαισία πρόκειται· μὴ ἀπολειφθῶμεν. Καλὸν μὲν καὶ συνοικοῦντες ἀλλήλοις ἀδελφοὶ, καὶ συμποσιάζοντες, καὶ συνασπίζοντες· κάλλιον δὲ ὑπὲρ ἀρετῆς συγκινδυνεύοντες. Εἰ μὲν οἷόν τε ἦν, καὶ τοῖς σώμασιν ἂν ἠγωνισάμεθα B ὑπὲρ τῶν πατρίων· ἔστι καὶ οὗτος τῶν ἐπαινετῶν ὁ θάνατος. Ἐπεὶ δὲ οὐ τούτου καιρὸς, αὐτὰ τὰ σώματα εἰσενέγκωμεν. Τί γάρ ; Κἂν μὴ νῦν ἀποθάνωμεν, οὐ τεθνηξόμεθα πάντως ; οὐ τῇ γενέσει τὰ ὀφειλόμενα λειτουργήσομεν ; Ποιήσωμεν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν· σοφισώμεθα τὴν διάλυσιν (31)· τὸ κοινὸν ἴδιον ποιησώμεθα· θανάτῳ ζωὴν ὠνησώμεθα. Μή τις οὖν ἡμῶν ἔστω φιλόψυχος, μηδὲ ἄτολμος. Ἀπογνώτω καὶ τῶν ἄλλων ὁ τύραννος, ἡμῖν ἐντυχών. Τοῖς μὲν κινδύνοις τὴν τάξιν αὐτὸς ἐπιθήσει, ἡμεῖς δὲ ἐπιθήσομεν τέλος τοῖς διωκομένοις (32)· μηδὲν περὶ τούτου διαφερώμεθα τῇ ζέσει τῆς προθυμίας. Καὶ ὁ πρῶτος ἔσται (33) τοῖς ἄλλοις ὁδὸς, καὶ ὁ τελευταῖος σφραγὶς ἀθλήσεως. Ἡμῖν δὲ τοῦτο ἐμπεπήχθω πᾶσιν ὁμοίως, πανοικεσίᾳ στεφανωθῆναι, καὶ μή τινα λαβεῖν μερίδα ἐξ ἡμῶν τὸν διώκτην, ἵν' ὡς πᾶσιν ἐγκαυχήσηται C τῷ ἑνὶ, φλεγμαίνων τῇ πονηρίᾳ. Φανῶμεν ἀλλήλων ἀδελφοὶ, καὶ τῇ γενέσει, καὶ τῇ μεταστάσει· καὶ πάντες, ὡς εἷς, κινδυνεύσωμεν, καὶ ἀντὶ πάντων ἕκαστος (34). Ἐλεάζαρ, ὑπόδεξαι· μῆτερ (35), ἐπακολούθησον· Ἱερουσαλὴμ, θάψον τοὺς ἑαυτῆς νεκροὺς μεγαλοπρεπῶς, ἄν τι τοῖς τάφοις ὑπολειφθῇ (36). Διηγοῦ τὰ ἡμέτερα, καὶ τοῖς ὕστερον δείκνυ (37), καὶ τοῖς σοῖς ἐρασταῖς τὸ τῆς μιᾶς γαστρὸς εὐσεβὲς πολυάνδριον (38). »

(28) *Διεκελεύοντο*. Coisl. 1 addit, ὡς ἐν παρατάξει παροτρύνοντες, « ut in acie mutuo se cohortantes. »

(29) *Μετ' αὐτῶν*. Quatuor Reg., μετὰ τῶν.

(30) *Περιέβαλλον*. Reg. bm, περιέβαλον. Par., περιελάμβανον.

(31) *Ποιήσωμεν ... τὴν διάλυσιν*. Billius, « quamobrem necessitatem in animi alacritatem ac promptitudinem convertamus : dissolutionem eludamus. » Pircheimerus : « ex necessitate gloriam faciamus : solerti consilio dissolutionis nostræ negotium transigamus, » id est, « honeste decumbamus, alioqui necessario serius ocius morituri ; sapienter efficiamus, ut dissolutio in nostram utilitatem cedat. »

(32) *Ἡμεῖς δὲ ἐπιθήσομεν τέλος τοῖς διωκομένοις*. Hæc desunt in pluribus Reg., duobus Coisl., Or 2, Par., etc., nec vertit Billius, imo in Bas., edit. Græca delevit. Vertenda tamen, « nos autem persecutioni finem faciamus, imponamus, » id est, constantia nostra efficiendo, ut victus tyrannus incepto desistat. Quod quidem satis consonum verbis quæ præcedunt, ἀπογνώτω, etc.

(33) *Ἔσται*. Par., ἔστω.

(34) *Καὶ ἀντὶ πάντων ἕκαστος*. Nicetas exponit : ὑπὲρ ἀλλήλων ἀποθνήσκοντες· « alii pro aliis, quisque pro omnibus moriatur. »

D (35) *Μῆτερ*. Sic Pass. in editis, μήτηρ.

(36) *Ὑπολειφθῇ*. Pass., ἀπολειφθῇ

(37) *Δείκνυ*. Pass. et Par., δείκνυε.

(38) *Πολυάνδριον*. Πολυάνδρια sunt loca publica, ubi pauperes et inferioris conditionis homines communiter sepeliebantur, ut bene monuit Perizonius ad Ælian. *Var. hist.* XII, 21. Livio, XXXIII, 6, sunt « tumuli. » Bæhr ad Plutarch. *Vit. Flamin.*, p. 95 sq. Cur autem hic πολυάνδριον dixerit noster, more paganorum et Judæorum (v. Biel. *Thesaur.* s. v.), non κοιμητήριον, more Christianorum, patebit tibi, si memineris Machabæos Judæos fuisse. Legas omnino S. Chrysostomi homiliam in appellationem « cœmeterii, » t. II, p. 397 sq. ed. Montfaucon. LUD. DE SINNER.

appareamus. Omnes tanquam unus, et singuli tanquam omnes periculum subeamus. Eleazare, suscipe; mater, sequere; Jerusalem, mortuos tuos magnifica sepultura allice, si quid tamen reliquum fuerit, quod sepulturæ mandari possit. Res nostras commemora, posterisque, ac tui studiosis, pium unius ventris sepulcretum ostende. »

Η'. Οἱ μὲν δὴ ταῦτα καὶ εἰπόντες, καὶ πράξαντες, καὶ ὡς συῶν ὀδόντες ἀλλήλους θήξαντες ἐν τάξει τῆς ἡλικίας, καὶ ἰσότητι τῆς προθυμίας διεκαρτέρουν. Ἡδονὴ καὶ θαῦμα τοῖς ὁμοφύλοις· φόβος καὶ κατάπληξις (39) τοῖς διώκουσιν, οἳ κατὰ παντὸς τοῦ ἔθνους στρατεύσαντες, ἀδελφῶν ἑπτὰ συμψυχίας ὑπὲρ εὐσε- [illegible] μηδὲ περὶ τῶν ἄλλων ἔχειν ἔτι χρηστὰς τὰς ἐλπίδας. Ἡ δὲ γενναία μήτηρ, καὶ ὄντως ἐκείνων τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων τὴν ἀρετήν, τὸ μέγα τοῦ νόμου θρέμμα καὶ μεγαλόψυχον, τέως μὲν χαρᾷ καὶ φόβῳ σύμμικτος ἦν, καὶ δύο (41) παθῶν ἐν μεταιχμίῳ· χαρᾷ, διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰ ὁρώμενα· φόβῳ, διὰ τὸ μέλλον, καὶ τὴν ὑπερβολὴν τῶν κολάσεων· καὶ ὡς νεοσσοὺς (42) ὄρνις, ὄφεως προσερπύζοντος, ἤ τινος ἄλλου τῶν ἐπιβούλων, περιίπτατο, περιέτρυζεν, ἠντιβόλει, συνηγωνίζετο, τί μὲν οὐ λέγουσα; τί δὲ οὐ πράττουσα τῶν πρὸς νίκην ἐπαλειφόντων; Ἥρπαζε τὰς ῥανίδας τοῦ αἵματος, ὑπεδέχετο τὰ λακίσματα τῶν μελῶν, προσεκύνει τὰ λείψανα· τὸν μὲν συνέλεγε, τὸν δὲ παρεδίδου, τὸν δὲ παρεσκεύαζεν. Ἐπεφώνει πᾶσιν. « Εὖγε, ὦ παῖδες, εὖγε, ἀριστεῖς ἐμοί, εὖγε, ἀσώματοι σχεδὸν ἐν σώμασιν, εὖγε, προστάται τοῦ Νόμου, καὶ τῆς ἐμῆς πολιᾶς, καὶ τῆς θρεψαμένης ὑμᾶς (43) πόλεως, καὶ εἰς τόδε ἀρετῆς προαγούσης (44). Ἔτι μικρόν, καὶ νενικήκαμεν. Κεκμήκασιν οἱ βασανισταί, τοῦτο φοβοῦμαι μόνον. Ἔτι μικρόν, καὶ μακαρία [illegible] ἐν νέοις. Ἀλλὰ ποθεῖτε τὴν μητέρα; Οὐκ ἀπολείψομαι ὑμῶν (45), τοῦτο ὑμῖν ὑπισχνοῦμαι· οὐ οὕτως ἐγὼ μισότεκνος. »

VIII. Quæ cum dixissent ac egissent, seque, velut aprorum dentes, invicem acuissent, pro ætatis ordine quisque, in eadem animi promptitudine perseverabant. Atque ea res ut contribulibus voluptatem et admirationem afferebat; ita metu atque terrore persecutorum animos consternabat, qui cum [illegible] tionem, a septem fratribus, concordi animo pro pietate dimicantibus, ita facile superati sunt, ut jam ne de cæteris quidem spem lætam haberent. At vero strenua mater, et vere illorum tanta et tali virtute præditorum parens, illa, inquam, præclara et magnanima legis alumna, prius quidem gaudio simul ac timore afficiebatur, et anxia duos inter affectus hærebat. Nam ut eorum fortitudine, atque iis quæ cernebat, **294** delectabatur; ita rursus, cum incertum pugnæ eventum incredibilemque tormentorum magnitudinem secum reputaret, timore angebatur; ac proinde pullos suos, non secus atque avicula, arrepente angue, aut alia quapiam insidiosa fera, circumvolabat, stridebat, obsecrabat, una cum ipsis certabat. Quid enim tum verbo, tum opere non egit, ut illos ad victoriam paratiores alacrioresque redderet? Cruoris guttas rapiebat, fragmenta membrorum excipiebat, reliquias venerabatur; hunc colligebat, illum porrigebat, alium parabat. Omnibus acclamabat: « Euge, filii mei, euge, strenui mei milites, euge, in corporibus ferme incorporei, euge, legis, canæque senectutis meæ, atque civitatis, quæ vos aluit, et ad eam virtutis magnitudinem evexit, præsidium ac propugnaculum. Paululum adhuc, et vicimus. Defatigantur carnifices, hoc unum extimesco. Paululum adhuc, et ego inter mulieres beata, et vos inter adolescentes beati. At fortasse matris vos desiderium angit? Nequaquam vos deseram, hoc vobis polliceor: non tam liberos meos odi. »

Θ'. Ἐπεὶ δὲ τελειωθέντας εἶδεν (46), καὶ τὸ ἀσφαλὲς εἶχεν ἐκ τῆς συμπληρώσεως, διάρασα τὴν κεφαλὴν [illegible] τις (47) [illegible] ὑψηλῷ τῷ φρονήματι (48), καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείνασα, μεγάλῃ καὶ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ· « Εὐχαριστῶ σοι, φησί, Πάτερ ἅγιε, καὶ σοί, παιδευτὰ νόμε, καὶ σοὶ πάτερ ἡμῶν καὶ προαγωνιστὰ τῶν τέκνων τῶν σῶν [illegible] τὸν τῶν ἐμῶν ὠδίνων καρπὸν παρ[illegible] ὅτι μήτηρ ἐγενόμην πασῶν μητέρων [illegible]. Οὐδὲν ὑπελιπόμην (49) κόσμῳ, πάντα Θεῷ

IX. Postquam autem omnes martyrio perfunctos esse, seque ob eorum mortem metu omni liberatam vidit, tum vero [illegible] tate, non secus ac quispiam in Olympiis victor, sublimi animo, extensisque manibus, magna et clara voce hæc verba habuit: « Gratias tibi ago, Pater sancte, et tibi, magistra lex, tibique, parens noster et filiorum tuorum in certamine antecessor Eleazare, quoniam meorum in pariendo dolorum fructum accepistis, atque mater omnium matrum

(39) *Κατάπληξις*. In aliis, παράπληξις.
(40) [illegible] Hæc desunt in pluribus Reg., Coisl. 2, Or. 2 et Par.
(41) [illegible] ctuum confinio posita erat. »
(42) *Καὶ ὡς νεοσσούς*, etc. Billius: « ac proinde illos, non secus atque avicula, pullos suos arripiente angue, » etc. Hanc similitudinem Gregorius sumpsisse videtur ab Homero, *Iliad.* II, vers. 315:
Μήτηρ δ' ἀμφεποτᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα, etc.
Mater autem circumvolabat, lugens dilectos filios, etc.
(43) *Ὑμᾶς*. Sic plerique codd. In ed., ἡμᾶς.
(44) *Π*[illegible]. Quidam Reg. et [illegible] αγαγούσης.
(45) [illegible] Deest [illegible] bus.
(46) *Εἶδεν*. Addunt nonnulli, τοὺς παῖδας, « filios. »
(47) *Τις*. Ita sex Reg., Coisl. 2, Or. 2, Par. et Jes. In Par. ed., τι.
(48) *Φρονήματι*. Reg. c, κηρύγματι, « præconio. »
(49) *Ὑπελιπόμην*. Sic Reg. c, d, et Or. 2. Alii, ὑπελειπόμην.

sacratissima effecta sum. Nihil mundo reliqui, omnia Deo tradidi, thesaurum meum, spes senectutis meæ altrices. Quam magnifice honorata sum! Quam excellenter senectus mea exculta et curata est! Habeo educationis vestræ præmia, o filii! Vos omnes virtutis causa decertantes vidi, vos omnes victores aspexi. Carnifices, velut benefactores, intueor; nihilque propius fit, quam ut hoc nomine tyranno gratias habeam, quod hunc suppliciorum ordinem tenuerit, ut me ultimam ad pericula reservarit; quo, posteaquam partum meum prius spectavi, atque in unoquoque filiorum dimicavi, sic demum cum perfecta securitate post perfectas victimas hinc excedam. Non comam **295** avellam, non vestes scindam, non carnes unguibus lacerabo, non luctum excitabo, non luctus socias accersam, non tenebras concludam, ut ipse quoque aer mecum lugeat, non consolatores exspectabo, non lugubrem panem apponam. Hæc enim ignavis, abjectique animi matribus conveniunt, quæ carnis duntaxat matres sunt, quibus filii sine ulla re memoratu digna intereunt. Mihi vero, charissimi filii, haudquaquam mortui et exstincti, sed Deo oblati estis: nec defecistis, sed alio migrastis: nec lacerati, sed compacti et coagmentati estis. Non fera vos rapuit, non fluctus obruit, non latro jugulavit, non morbus oppressit, non vis belli, non denique rerum humanarum aliud quidquam vel parvum vel magnum sustulit. In maximis equidem luctibus fuissem, si quid horum vobis accidisset. Tum vero lacrymando, ut nunc lacrymas comprimendo, materni amoris specimen edidissem. Sed hæc adhuc parva. Vere igitur vicem vestram deplorassem, si male servati, si tormentis fracti fuissetis, si quem vestrum persecutores superassent, quemadmodum ipsi superati sunt. At nunc, quæ vobis contigerunt, ejusmodi sunt, ut laudes, gaudium, gloriam, choreas, ac lætitiam omnem et hilaritatem iis, qui superstites relicti fuerint, excitare debeant. Nam ipsa post vos delibor. Jam cum Phinees collocabimur [69], cum Anna celebrabimur [70]: nisi fortasse eo etiam magis, quod ille unus erat; vos contra multi zelo præditi estis, ac scortatorum interfectores, non corporum, sed animarum scortationem gladio confodientes. Rursus illa unum duntaxat, divino beneficio sibi concessum eumque infantem; ego

A παραδέδωκα, τὸν ἐμὸν θησαυρὸν, τὰς ἐμὰς γηροκόμους ἐλπίδας. Ὡς μεγαλοπρεπῶς τετίμημαι! ὡς ὑπερβαλλόντως γεγηροκόμημαι (50)! Ἀπέχω τὰ τροφεῖα, ὦ παῖδες. Εἶδον ὑπὲρ ἀρετῆς ἀγωνιζομένους ὑμᾶς, πάντας στεφανίτας ἐθεασάμην. Ὡς εὐεργέτας ὁρῶ τοὺς βασανιστάς· μικροῦ καὶ τῷ τυράννῳ χάριτας ὁμολογῶ τῆς τάξεως, ὅτι με τελευταίαν ἐταμιεύσατο τοῖς κινδύνοις· ἵνα τὸν ἐμὸν τόκον πρότερον θεατρίσασα (51), καὶ καθ' ἕκαστον τῶν παίδων ἀθλήσασα, οὕτως ἐπαπέλθω σὺν ἀσφαλείᾳ τελείᾳ τελείοις θύμασιν. Οὐ σπαράξομαι κόμην, οὐ διαῤῥήξω χιτῶνα, οὐ ξανῶ σάρκας ὄνυξιν, οὐκ ἐγερῶ θρῆνον, οὐ καλέσω τὰς συνθρηνούσας, οὐ συγκλείσω εἰς σκότος (52), ἵνα καὶ ἀὴρ συνθρηνήσῃ μοι, οὐκ ἀναμενῶ παρακλήτορας, οὐκ ἄρτον πένθιμον παραθήσομαι. B Ταῦτα γὰρ τῶν ἀγεννῶν (53) μητέρων, αἳ σαρκῶν μόνον εἰσὶ μητέρες, αἷς οἴχονται παῖδες ἄνευ (54) σεμνοῦ τινος διηγήματος. Ἐμοὶ δὲ οὐ τεθνήκατε, φίλτατοι παίδων, ἀλλ' ἐκαρποφορήθητε· οὐκ ἐκλελοίπατε, ἀλλὰ μετεληλύθατε· οὐ κατεξάνθητε, ἀλλὰ συνεπάγητε· οὐ θηρίον ἥρπασεν ὑμᾶς, οὐ κῦμα ἐπέκλυσεν (55), οὐ λῃστὴς διέφθειρεν, οὐ νόσος διέλυσεν, οὐ πόλεμος παρανάλωσεν, οὐκ ἄλλο οὐδὲν ἢ μικρὸν ἢ μεῖζον τῶν ἀνθρωπίνων. Ἐθρήνησα ἂν καὶ μάλα σφοδρῶς, εἴ τι τούτων ὑμῖν συνέπεσεν (56). Ἐφάνην ἂν τότε τοῖς δάκρυσιν, ὡς νῦν τῷ μὴ δακρῦσαι, φιλότεκνος. Ἔτι καὶ ταῦτα μικρά. Ὄντως ἂν ὑμᾶς ἀπεκλαυσάμην, εἰ κακῶς ἐσώθητε, εἰ τῶν βασάνων ἡττήθητε (57), εἴ τινος ὑμῶν ἐκράτησαν, ὡς ἡττήθησαν νῦν οἱ διώκοντες. Τὰ δὲ νῦν, εὐφημία, C χαρὰ, δόξα, χοροστασίαι, φαιδρότητες τοῖς ὑπολειφθεῖσιν. Ἐγὼ γὰρ ὑμῖν ἐπισπένδομαι. Μετὰ Φινεὲς ταχθησόμεθα, μετὰ Ἄννης δοξασθησόμεθα. Πλὴν ὅσον ὁ μὲν εἷς, ὑμεῖς (58) δὲ τοσοῦτοι ζηλωταὶ πορνοκτόνοι, οὐ σωμάτων πορνείαν, ἀλλὰ ψυχῶν ἐγκεντήσαντες (59). Καὶ ἡ μὲν, ἕνα θεόσδοτον, ἀρτιγενῆ καὶ τοῦτον· ἐγὼ δὲ ἄνδρας ἑπτὰ, καὶ τούτους ἑκόντας Θεῷ καθιέρωσα. Συμπληρούτω μοι καὶ Ἱερεμίας τὸν ἐπιτάφιον, οὐ θρηνῶν, ἀλλ' εὐφημῶν (60) τελευτὴν ὁσίαν. Ὑπὲρ χιόνα ἐλάμψατε, ὑπὲρ γάλα ἐτυρώθητε, ὑπὲρ λίθον σάπφειρον (61) τὸ σύνταγμα ὑμῶν, Θεῷ καὶ γεγεννημένων καὶ δεδομένων. Τί ἔτι; Πρόσθες, ὦ τύραννε, κἀμὲ τοῖς παισὶν, εἴ τις καὶ παρ' ἐχθρῶν χάρις, ἵν' ᾖ σοι σεμνότερον τὸ ἀγώνισμα. D Εἴθε μὲν καὶ διὰ πασῶν ἦλθον τῶν κολάσεων, ἵνα ἀναμίξω (62) τοὺς ἐμοὺς ἰχῶρας τοῖς ἐκείνων

[69] Num. xxv, 7 seqq. [70] I Reg. i, 22 seqq.

(50) *Γηροκόμους ... γεγηροκόμημαι.* Reg. c, d, etc., γηρωκόμους ... γεγηρωκόμημαι.

(51) *Θεατρίσασα.* Nicetas sic recte exponit: « postquam meam sobolem in theatro pompaque produxi, atque in singulorum liberorum agone desudavi. »

(52) *Εἰς σκότος.* Deest εἰς in plerisque codicibus. Qui gravi dolore premuntur, se quandoque in cubiculum includunt, aditus obstruunt, et intra tenebras se excruciant.

(53) *Ἀγεννῶν.* Reg. bm, ἀγενῶν.

(54) *Ἄνευ,* etc. Billius, « sine ulla gravi atque honesta narratione. »

(55) *Ἐπέκλυσεν.* Par., ἐπέκλεισεν [male].

(56) *Εἴ τι τούτων ὑμῖν συνέπεσεν.* Sic plures Reg., etc. Editi: εἰ τούτων ὑμῖν τι συνενέπεσεν.

(57) *Εἰ τῶν βασάνων ἡττήθητε.* Hæc desunt in Reg. c.

(58) *Ὑμεῖς.* Tres Reg., ἡμεῖς.

(59) *Ἐγκεντήσαντες.* Reg. bm, et Coisl. 2, ἐκκεντήσαντες.

(60) *Εὐφημῶν.* Sic quinque Reg., Chrysan., Coisl. 2, Pass., etc. Editi, εὐφητῶν

(61) *Λίθον σάπφειρον.* Reg. bm, λίθου σαπφείρου.

(62) *Ἀναμίξω.* Pass., μίξω

ἰχῶρσι, καὶ ταῖς σαρξὶ τὰς γηραιὰς σάρκας. Ἀγαπῶ διὰ τοὺς παῖδας καὶ τὰ κολαστήρια· εἰ δὲ μὴ τοῦτο, ἀλλὰ τήν γε κόνιν τῇ κόνει, καὶ τάφος εἷς ἡμᾶς ὑποδέξηται (63). Μὴ φθονήσῃς τελευτῆς ὁμοτίμου, τοῖς ὁμοτίμοις τὴν ἀρετήν. Χαίρετε, ὦ μητέρες, χαίρετε, ὦ παῖδες. Οὕτως ἐκτρέφετε τοὺς ἐξ ὑμῶν προελθόντας· οὕτως ἐκτρέφεσθε. Καλὸν ὑπόδειγμα δεδώκαμεν ὑμῖν· ἀγωνίζεσθε (64).»

contra septem viros, eosque volentes Deo consecravi. Atque, ut Jeremias quoque ipse mihi elogium funebre concludat, non lugens, sed laudibus ac faustis ominibus pium vitæ exitum prosequens. Super nivem splenduistis, super lac coagulati estis, super sapphirum cœtus vester est [71], quippe qui Deo progeniti atque oblati estis. Quid jam superest? Adjunge me, quæso, filiis, o tyranne, si quis apud hostes quoque gratiæ locus est, ut illustrius tibi hoc certamen evadat. Atque utinam mihi per omnia ea supplicia, quibus illi affecti sunt, grassari contingat, ut saniem meam cum eorum sanie, et carnes ætate confectas cum carnibus commisceam. Nam ipsa quoque suppliciorum instrumenta propter filios amo. Quod si mihi non concedatur, at illud certe optarim, ut cineres cum cineribus conjungantur, nosque **296** unum idemque monumentum excipiat. Noli iis qui pari virtute præditi sunt, par mortis genus invidere. Valete, matres, valete, filii. Sic a vobis prognatos educate: sic ipsi educemini. Pulchrum vobis exemplum dedimus; certate.»

Γ'. Ταῦτα ἔλεγε, καὶ προσετίθει (65) τοῖς παισὶν ἑαυτήν. Τίνα τρόπον; Ὡς ἐπὶ νυμφῶνα τὴν πυρκαϊὰν δραμοῦσα (ταύτην γὰρ κατεκρίθη), καὶ οὐδὲ τοὺς ἄγοντας ἀναμείνασα, ἵνα μηδὲ σῶμα ψαύσειεν ἄναγνον ἁγνοῦ καὶ γενναίου σώματος. Οὕτως ἀπέλαυσε τῆς ἱερωσύνης Ἐλεάζαρ, μυηθεὶς καὶ μυήσας τὰ ἐπουράνια, καὶ οὐ τοῖς ἔξωθεν ῥαντισμοῖς τὸν Ἰσραὴλ ἁγιάσας, ἀλλ' οἰκείοις αἵμασι, καὶ ποιήσας τὴν τελευτὴν τελευταῖον μυστήριον (66)· οὕτω τῆς νεότητος οἱ παῖδες, οὐ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύσαντες, ἀλλὰ τῶν παθῶν κυριεύσαντες, καὶ τὸ σῶμα καθαγνίσαντες, καὶ πρὸς τὴν ἀπαθῆ ζωὴν μεταθέμενοι. Οὕτως ἀπέλαυσε τῆς πολυτεκνίας ἡ μήτηρ· οὕτω καὶ ζῶσιν ἐκαλλωπίσατο, καὶ ἀπελθοῦσι συνανεπαύσατο· οὓς ἐγέννησε κόσμῳ, Θεῷ παραστήσασα, καὶ τὰς ἑαυτῆς ὠδῖνας τοῖς ἄθλοις ἀπαριθμήσασα (67), καὶ τοῦ τόκου τὴν ἀκολουθίαν τοῖς θανάτοις γνωρίσασα. Ἀπὸ γὰρ τοῦ πρώτου τῶν παίδων μέχρι τοῦ τελευταίου τὰ τῆς ἀθλήσεως, καὶ ὥσπερ ἐν κυμάτων ἐπαναστάσεσιν, ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ τὴν ἀρετὴν ἐπεδείκνυτο, καὶ εἰς τὸ πάσχειν (68) ἦν προθυμότερος, τοῖς τοῦ προειληφότος κινδύνοις στομούμενος· ὥστε ἀγαπᾷν τὸν τύραννον, ὅτι μὴ πλειόνων ἐγεγόνει μήτηρ· μᾶλλον γὰρ ἂν ἀπῆλθε κατῃσχυμμένος, καὶ ἡττημένος. Καὶ τότε πρῶτον ἔγνω, μὴ πάντα τοῖς ὅπλοις ἰσχύων, ὁπότε παισὶν ἀόπλοις προσέβαλεν, ἑνὶ μόνῳ, τῇ εὐσεβείᾳ, καθωπλισμένοις, καὶ τῷ πάντα πάσχειν προθυμοτέροις (69), ἢ δρᾷν ἐκεῖνο· (70) παρεσκευάζετο.

X. Hac oratione habita, filiis seipsam adjecit. Quonam pacto? Sic nempe, ut ad rogum (hoc enim supplicii genere mulctata fuerat), non secus atque ad nuptialem thalamum curreret, ac ne carnifices quidem exspectaret, ne sanctum et generosum corpus profani homines contingerent. Hunc sacerdotii fructum cepit Eleazarus, qui cœlestia mysteria didicerat ac docuerat, atque Israelem non externis aspersionibus, sed proprio cruore lustraverat, et mortem extremum mysterium fecerat. Hunc juventutis fructum tulerunt filii, qui non voluptatibus inservierunt, sed turbulentos animi motus rationis imperio compresserunt, corpusque a peccati sordibus purum servarunt, atque ad vitam a vitiosis animorum permotionibus liberam translati sunt. Hoc commodi ex multiplici sobole cepit mater: sic et vivis gloriata est, et cum ipsis diem vitæ ultimum clausit; non ante tamen, quam, quos mundo procreaverat, Deo exhibuisset, doloresque quos in pariendo pertulerat, certaminum numero recensuisset, partuumque seriem ex ipsorum morte recognovisset. A primo enim ad ultimum usque, omnes dimicarunt, aliusque alii, velut in fluctuum jactatione, succedens, virtutis suæ specimen exhibebat, majoremque ad perferendos dolores alacritatem afferebat, ejus nimirum, qui præcesserat, periculis incitatus et exacutus: adeo ut tyrannus commode secum agi duceret, quod non plures illa liberos peperisset; sic enim majori cum dedecore et clade discessisset. Ac tum primum se non omnia vi atque armis consequi posse cognovit, cum inermes pueros oppugnare aggressus est, solis pietatis armis instructos, atque ita affectos, ut ad quævis tormenta perpetienda, quam ille ad inferenda, paratiores essent.

IΔ'. Τοῦτο τῆς Ἰεφθάε θυσίας ἀσφαλέστερον, καὶ

XI. Hoc facinus, Jephte sacrificio [72] cautius at-

[71] Thren. iv, 7. [72] Judic. xi, 30 seqq.

(63) Ὑποδέξηται. Or. 2, Pass., Combef., ὑποδέξεται.

(64) Δεδώκαμεν ὑμῖν· ἀγωνίζεσθε. Sic plures Regg., tredecim Colb., Coisl. 1 et 2, etc., omissis his vocibus, πρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνίζεσθαι, «ut bonum certamen certetis,» quæ in editis leguntur.

(65) Προσετίθει. Reg. bm, προσετίθη.

(66) Τελευτὴν τελευταῖον μυστήριον. Sic Reg. plures, undecim Colb., Coisl. 2, Or. 2 et Pass. Billius pro τελευτήν, legit cum editis, τελευταίαν ἡμέραν, «extremum vitæ diem.»

(67) Ἀπαριθμήσασα. Reg. d, ἀριθμήσασα.

(68) Καὶ εἰς τὸ πάσχειν, etc. Deest εἰς, in quatuor Regg., et in Or. 2. Alii legunt, καὶ εἰς τῷ πάσχειν [perperam]. Nicetas in expositione [illegible] τοῖς τοῦ προειληφότος κινδύνοις στομού[illegible]νος· «Præcedentibus periculis roboratus, obfirmatus, ad perferenda alacrior.»

(69) Προθυμοτέροις. Sic Coisl. 2, et Or. 2. In aliis, προθυμοτέρως. Editi, προθυμότερον.

(70) Ἐκεῖνος. Sic sex Reg., Coisl. 1, Or. 2, et Pass. Editi, ἐκείνοις.

que magnificentius. Neque enim, ut illic, pollicitationis fervor, ac desperatæ victoriæ cupiditas votum solvendi necessitatem imponebat; sed a libera voluntate sacrificium proficiscebatur, et quidem 297 ejusmodi, ut iis tantum, quæ in spe posita sunt, præmiis niteretur. Hoc Danielis certaminibus haudquaquam inferius, qui leonibus in escam objectus est [73], ac per manuum extensionem belluas superavit. Hoc juvenum in Assyria captivorum luctationibus haudquaquam cedit [74], quos, cum nullis rationibus adduci potuissent, ut patrias leges violarent, cibumque profanum admitterent, angelus in mediis flammis refrigeravit. Hoc denique victimis illis, quæ postea pro Christo cæsæ sunt, nequaquam minorem laudem gloriamque promeretur. Illi enim, quemadmodum orationis initio a nobis dictum est, Christi sanguinem sequebantur; Deumque, qui tantum tamque admirabile munus salutis nostræ causa obtulit, ad hujusmodi certamina ducem habebant: his autem nec multa, nec talia virtutis exempla contigerunt. Horum fortitudinem et constantiam universa Judæa admirata est, atque exsultabat animisque erigebatur, perinde ac si ipsa coronam consecuta esset. Etenim certamen istud erat omnium certaminum, quibus unquam implicata civitas fuerat, maximum, ut illo die, aut legis auctoritas everteretur, aut gloriam ac splendorem consequeretur: atque eo loci tota Hebræorum natio adducta erat, ut omnis rerum ipsorum status hujus certaminis periculo contineretur, atque, ut dici consuevit, in novaculæ acie staret. Ipse quoque Antiochus, minis in admirationem conversis, demiratus est. Nam virorum fortium virtutem hostes quoque ipsi admirari norunt, cum, sedata iracundia, res ipsa in se expenditur. Quare infectis rebus discessit, Seleucum quidem patrem, qui plurimos honores huic nationi tribuerat, templumque magnificis donis exornaverat, multis laudibus prosequens: Simoni vero, qui eum ad hanc expeditionem suscipiendam induxerat, valde succensens, ut qui crudelitatis ipsius ignominiæque acceptæ auctor exstitisset [75].

A μεγαλοπρεπέστερον. Οὐ γὰρ ἀναγκαίαν ἐποίει τὴν ἐπίδοσιν, ὥσπερ ἐκεῖ, ἐπαγγελίας θερμότης, καὶ νίκης ἔρως ἀπεγνωσμένης (71)· ἀλλ' ἑκούσιος ἱερουργία, καὶ μισθὸν ἔχουσα μόνα τὰ ἐλπιζόμενα. Τοῦτο τῶν Δανιὴλ ἄθλων οὐκ ἀτιμότερον, παραδοθέντος εἰς βορὰν λέουσι, καὶ τῇ τῶν χειρῶν ἐκτάσει τοὺς θῆρας νικήσαντος. Τοῦτο τῶν ἐν Ἀσσυρίᾳ νεανίσκων οὐ δεύτερον, οὓς ἄγγελος ἀνέψυξεν ἐν πυρὶ, τὸν πατρῷον νόμον μὴ καταλύσαντας, μηδὲ τροφὴν προσιεμένους βέβηλον καὶ ἀνίερον. Τοῦτο τῶν ὕστερον ὑπὲρ Χριστοῦ θυμάτων (72), εἰς φιλοτιμίαν οὐκ ἔλαττον. Οἱ μὲν γὰρ, ὃ καὶ ἀρχόμενος εἶπον τοῦ λόγου, τῷ Χριστοῦ κατηκολούθησαν αἵματι· καὶ Θεὸς ἦν ὁδηγὸς τῶν τοιούτων ἄθλων, τοσαύτην ὑπὲρ ἡμῶν εἰσενεγκὼν (73) εἰσφορὰν καὶ οὕτω παράδοξον· τοῖς δὲ, B οὐ πολλὰ, οὐδὲ τοιαῦτα τὰ τῆς ἀρετῆς ὑποδείγματα. Τούτων τὴν καρτερίαν ἐθαύμασε μὲν ἡ Ἰουδαία πᾶσα, καὶ ὡς αὐτὴ στεφανωθεῖσα ἠγάλλετο καὶ διανίστατο. Καὶ γὰρ ἦν ἀγὼν οὗτος, καὶ ἀγώνων μέγιστος τῶν (74) πώποτε περισχόντων (75) τὴν πόλιν, ἢ καταλυθῆναι τὸν νόμον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἢ δοξασθῆναι· καὶ ὡς ἐπὶ ξυροῦ τὰ πράγματα εἱστήκει (76) τότε παντὶ τῷ τῶν Ἑβραίων γένει, τὰ τῆς ἐκείνων ἀθλήσεως. Ἠγάσθη δὲ καὶ Ἀντίοχος, οὕτω μεταβαλὼν εἰς θαῦμα τὴν ἀπειλήν. Ἴσασι γὰρ θαυμάζειν ἀνδρῶν ἀρετὴν καὶ πολέμιοι, ὅταν (77), τοῦ θυμοῦ λήξαντος, ἡ πρᾶξις ἐφ' ἑαυτῆς (78) δοκιμάζηται (79). Ὥστε καὶ ἀπῆλθεν ἄπρακτος, πολλὰ μὲν τὸν πατέρα Σέλευκον ἐπαινέσας τῆς εἰς τὸ (80) ἔθνος C τιμῆς, καὶ τῆς εἰς τὸ ἱερὸν μεγαλοψυχίας· πολλὰ δὲ Σίμωνα τὸν ἐπαγαγόντα μεμψάμενος, ὡς καὶ τῆς ἀπανθρωπίας αἴτιον καὶ τῆς ἀδοξίας.

XII. Hos igitur, et sacerdotes, et matres, et filii, æmulemur. Sacerdotes quidem, in Eleazari spiritualis parentis honorem, qui non modo sermone, sed etiam opere, quod optimum erat, ostendit ac docuit [76]: matres autem, in generosæ matris honorem, verum amoris erga filios argumentum edentes, ac Christo liberos vestros exhibentes, ut per hujusmodi sacrificium matrimonio quoque sanctitas comparetur: filii denique, sacrosanctos filios reverentes, atque adolescentiam non in turpibus et fœdis

ΙΒ'. Τούτους μιμώμεθα (81), καὶ ἱερεῖς, καὶ μητέρες, καὶ παῖδες· οἱ μὲν, εἰς τὴν Ἐλεαζάρου τιμὴν τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς, καὶ λόγῳ, καὶ ἔργῳ τὸ βέλτιστον παραδείξαντος· αἱ δὲ, τῆς γενναίας μητρὸς, ἀληθῶς φιλότεκνοι φανεῖσαι, καὶ Χριστῷ τοὺς ἐξ αὐ- D τῶν παραστήσασαι, ἵνα καὶ γάμος ἁγιασθῇ διὰ τῆς τοιαύτης θυσίας· οἱ δὲ, τοὺς ἱεροὺς αἰδούμενοι παῖδας, καὶ τὴν νεότητα δαπανῶντες, οὐχ ἐν τοῖς αἰσχροῖς πάθεσιν, ἀλλ' ἐν τοῖς κατὰ τῶν παθῶν ἀγωνίσμασι, καὶ πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν Ἀντίοχον γενναίως ἀνδρι-

[73] Dan. vi, 16. [74] Dan. iii, 25 seqq. [75] II Mach. iii, 3 [76] II Mach. vi, 18 sqq.

(71) *Ἀπεγνωσμένης*. Reg. d, ἀπεγνωσμένος.
(72) *Θυμάτων*. Coisl. 2, παθημάτων. Pass., θαυμάτων.
(73) *Θεὸς ... εἰσενεγκών*. Pass., Χριστὸς ... ἐνεγκών.
(74) *Καὶ γὰρ ἦν ἀγών*, etc. Billius: « maximum enim civitati propositum erat certamen, utrum eo die legis auctoritas, » etc.
(75) *Περισχόντων*. Coisl. 2, περιεχόντων.
(76) *Ἐπὶ ξυροῦ τὰ πράγματα εἱστήκει*. Proverbium fluxit ex Homer. *Iliad*. K, 173:
Νῦν γὰρ δὴ πάντεσσιν ἐπὶ ξυροῦ ἵσταται ἀκμῆς
Ἢ μάλα λυγρὸς ὄλεθρος Ἀχαιοῖς, ἠὲ βιῶναι.
Ibi Heyn.: Ἐπὶ ἀκμῆς ξυροῦ ἵστασθαι, « in acie novaculæ stare, ductum est a momento quo culter tonsorius jam admotus est cuti. » V. Diogenian. Centur. 4, 41, ubi legas Leutschii notam. Coll. Boissonad. ad Theognid. 557. SINNER.
(77) *Ὅταν*. Sic Reg. bm, ph. In ed., ὅτ' ἄν.
(78) *Ἐφ' ἑαυτῆς*. Coisl. 2, ἐφ' ἑαυτήν.
(79) *Δοκιμάζηται*. Or. 2, δοκιμάζεται.
(80) *Τό*. Sic quatuor Regg. et Pass. Deest in ed.
(81) *Μιμώμεθα*. Or. 2, μιμούμεθα. Alii, μιμησώμεθα.

ζόμενοι πᾶσι μέλεσι πολεμοῦντα (82), καὶ διαφόρως (83) διώκοντα. Ποθῶ γὰρ ἀθλητὰς ἔχειν, κατὰ πάντα καιρὸν καὶ τρόπον, καὶ γένος ἅπαν, καὶ ἡλικίαν ἅπασαν, καὶ φανερῶς πολεμουμένην, καὶ ἀφανῶς ἐπιβουλευομένην· καὶ βοηθεῖσθαι μὲν τοῖς παλαιοῖς διηγήμασι, βοηθεῖσθαι δὲ καὶ τοῖς νέοις, καὶ πανταχόθεν, ὥσπερ αἱ μέλισσαι, συλλέγειν (84) τὰ χρησιμώτατα εἰς ἑνὸς κηρίου φιλοτεχνίαν καὶ γλυκασμὸν, ἵνα καὶ διὰ Παλαιᾶς καὶ Νέας εὐδοκιμῇ (85) Θεὸς ἐν ἡμῖν, ὁ ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι δοξαζόμενος, καὶ γινώσκων τοὺς ἰδίους, καὶ γινωσκόμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων, ὁμολογούμενός τε καὶ ὁμολογῶν, δοξαζόμενός τε καὶ δοξάζων, ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ, ᾧ ἡ δόξα (86) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (87). Ἀμήν.

A cupiditatibus, sed in certaminibus adversus pravas affectiones susceptis **298** consumentes, strenueque cum quotidiano nostro Antiocho confligentes, qui membris omnibus bellum infert, eaque variis modis persequitur. Athletas enim quovis tempore ac modo, ex omni sexu et ætate, sive aperto bello lacessantur, sive occultis insidiis appetantur, habere cupio; ac tum priscis tum recentibus historiis adjuvari, atque apum ritu ad solertem unius favi confectionem, et suavitatem, utilissima quæque colligere, ut et per Vetus et per Novum Testamentum Deus in nobis celebretur, qui in Filio, Spirituque sancto glorificatur, et cognoscit suos, et a suis cognoscitur [77], et confitentes se confitetur [78], et glorificantes glorificat [79], in ipso Christo, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

[77] Joan. x, 14. [78] Matth. x, 32. [79] I Reg. ii, 30.

(82) *Πολεμοῦντα*. Jes., τυραννοῦντα.
(83) *Διαφόρως*. Chrysan. et Jes., ἄλλοτε ἄλλως καὶ διαφόρως.
(84) *Συλλέγειν*. In quibusdam, συνάγειν.
(85) *Εὐδοκιμῇ*. Pass., εὐδοκιμήσῃ.
(86) *Δόξα*. Or. 2 addit, καὶ τὸ κράτος, « et imperium. »
(87) *Τῶν αἰώνων*. Sic Reg. bm. Deest in ed.

299 MONITUM IN ORATIONEM XVI.

—

I. Cum Tiberina regio, ubi Arianzi pagus, Gregorii natale solum, plurimis ac gravissimis afflictata esset calamitatibus, in miseriæ cumulum, vineas et maturas jam fruges tristis grando demessuerat. Tot tantisque territa periculis Nazianzena plebs ad utrumque Gregorium, tanquam ad tutissimum portum, convolavit. Has autem calamitates cum Gregorius senior, ob populi scelera, immissas doleret, stupens ipse præ mæstitia silebat. Theologus vero, licet invitus, plebis suasu in medium prodiens, hanc ad Nazianzenos orationem habuit. Optasset quidem silere, patrem autem loqui; idque ipso orationis exordio profitetur. Verum, ubi frustra tentavit, ipse ad investigandas calamitatis causas convertitur, easque longa ac multiplici peccatorum, quæ Dei iram excitaverant, enumeratione, exponit. Deinde Nazianzenos hortatur, ut, peccati fuga, lacrymis, compunctione cordis ac precibus ad divinam benignitatem confugiant. Demum, conversa ad patrem oratione, eum rogat, ut ipse populum erudiat, doceatque « illa pietatis ac misericordiæ officia, quibus Deus magis quam pluribus oblationibus delectatur (n. 20). »

II. Moralis est et suasoria hæc oratio. Mira in ea elucet dicendi copia, eximiusque verborum et sententiarum in rem suam ex Scripturis delectus. Dicta videtur medio circiter anno 373: quippe quæ incœpto jam eodem anno, et saltem ante medium anni 374, haberi debuit. Gregorius siquidem noster in hac oratione episcopum aperte se prodit: « loquere, » inquit Patrem alloquens (n. 4), « loquere, quæso, etsi pauca.... Hunc populum mihi compone, alumno disciplinæ tuæ, deinde pastori, nunc autem pastorum quoque principi. » Unde profecto manifestum est, hanc a Gregorio scriptam dictamque orationem, non tantum postquam consecratus est episcopus, anno scilicet medio 372, verum etiam post susceptam ab eo Nazianzenæ Ecclesiæ una cum patre administrationem, quod quidem contigit exeunte anno 372, vel potius ineunte 373. Non potest etiam differri ultra medium annum 374. Etenim Gregorio filio dicenti interfuit Gregorius pater, qui sequenti mense Martio vel Aprili anni 374 obiit. Hæc igitur oratio ad annum circiter medium 373 merito pertinere videtur.

ΛΟΓΟΣ ΙϚ'.

Εἰς τὸν (88) πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης.

B Α'. Τί λύετε τάξιν ἐπαινουμένην; τί βιάζεσθε γλῶσ-

ORATIO XVI[a].

In patrem tacentem propter plagam grandinis.

I. Quid laudabilem ordinem solvitis? Quid linguæ

[a] Alias XV, quæ autem 16 erat, nunc 14. — Habita medio circiter anno 373.

(88) *Εἰς τόν*, etc. Sic Reg. bm, pb.

legi servienti vim affertis? Quid sermonem spiritui A cedentem provocatis? Quid, relicto capite, ad pedes accurritis? Quid Aaronem prætereuntes, Eleazarum 300 in medium producitis? Non patior fontem obstrui, et torrentem currere; solem occultari, et stellam lucere; canitiem se subducere, et juvenilem ætatem leges ferre; sapientiam silere, et imperitiam insolenter se jactare. Nam profecto nec major pluviæ vis minore utilior est. Quid enim? Si vehementior fuerit, terram abstrahit, et agricolæ fructus summatim comminuit; hæc autem sensim ac leniter labens, et ad ima usque penetrans, agrum pinguem reddit, atque agricolam commodo allicit, spicamque ad maturum fructum alit. Nec item in sermonibus, is, qui dicendi copia præstat, sapientiore fructuosior et conducibilior est. Ille enim, B cum auditorem exigua forsan voluptate affecerit, abscessit, simulque cum percusso aere solutus est, nihil aliud supra hoc virium habens ac per linguæ leporem avidis auribus tanquam præstigias quasdam offudit. Hic autem in mentem penetravit, ac dilatatum os Spiritu implevit, ortuque suo major apparuit, atque ingentem paucis syllabis segetem edidit.

σαν νόμῳ δουλεύουσαν; τί προκαλεῖσθε (89) λόγον εἴκοντα πνεύματι; τί τὴν κεφαλὴν ἀφέντες, ἐπὶ τοὺς πόδας ἐσπεύσατε (90); τί τὸν Ἀαρὼν παρατρέχοντες, τὸν Ἐλεάζαρ προβάλλεσθε; Οὐ δέχομαι πηγὴν φράσσεσθαι, καὶ χείμαῤῥον φέρεσθαι· ἥλιον κρύπτεσθαι, καὶ ἀστέρα δείκνυσθαι· τὴν πολιὰν ὑποχωρεῖν, καὶ τὴν νεότητα νομοθετεῖν· τὴν σοφίαν σιωπᾶν, καὶ τὴν ἀπειρίαν νεανιεύεσθαι. Οὔτε ὑετοῦ πάντως ὁ πλείων, τοῦ ἐλάττονος χρησιμώτερος· τί γάρ (91); Εἰ ὁ μὲν σφοδρότερος ὤν, παρασύρει τὴν γῆν, καὶ προσζημιοῖ τῷ κεφαλαίῳ τὸν γεωργόν· ὁ δὲ ἠρέμα χεόμενος, καὶ εἰς τὰ βάθη δυόμενος, πιαίνει τὴν ἄρουραν, καὶ ὀνίνησι τὸν ἀρόσαντα, καὶ τρέφει στάχυν εἰς καρπὸν ὥριμον. Οὔτε ἐν (92) λόγοις ὁ δαψιλέστερος, τοῦ σοφωτέρου λυσιτελέστερος. Ὁ μὲν γὰρ ἴσως ὀλίγον (93) εὐφράνας ἀπῆλθε, καὶ ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διελύθη, μηδὲν δυνηθεὶς ὑπὲρ τοῦτο, καὶ τὴν λίχνον ἀκοὴν τῇ εὐγλωττίᾳ κατεγοήτευσεν. Ὁ δὲ εἰς τὸν νοῦν διέδη καὶ πλατύνας τὸ στόμα ἐπλήρωσε Πνεύματος, καὶ τῆς γεννήσεως ὤφθη μακρότερος (94), καὶ πολλὰ ἐν ὀλίγαις συλλαβαῖς ἐγεώργησε.

II. Nondum de vera illa et prima sapientia loquor, cujus præclarus hic pastor et agricola principatum tenet. Prima autem sapientia, est vita proba, et honesta, Deoque perpurgata, vel certe se purgans; Deo, inquam, qui purissimus et splendidissimus est, solumque purgationis sacrificium a nobis requirit, quod quidem cor contritum [80], et laudis sacri- C ficium [81], et novam in Christo creaturam [82], et novum hominem [83], aliaque id genus, appellare Scriptura consuevit. Prima sapientia est, sapientiam in sermone ac dictionum strophis, atque adulterinis et supervacaneis figuris sitam aspernari. Mihi autem utinam potius quinque verba cum prudentia eloqui contingat, quam decem millia in lingua et voce tubæ sine sensu [84], haudquaquam militem meum ad spirituale bellum excitante. Hanc ego sapientiam laudo, hanc complector, per quam ignobiles gloriam consecuti sunt, et ad quam ii, qui nullo in pretio erant, cæteris prælati sunt, et cum qua piscatores universum orbem Evangelii vinculis, tanquam retibus, implicuerunt, ac per consumma- D tum et abbreviatum verbum [85], sapientiam eam quæ destruitur [86] superarunt. Nec enim qui in sermone

Β'. Καὶ οὔπω λέγω τὴν ἀληθινὴν σοφίαν καὶ πρώτην, ἣν ὁ θαυμάσιος ὅδε γεωργὸς καὶ ποιμὴν τὰ πρῶτα φέρεται. Σοφία πρώτη, βίος ἐπαινετὸς καὶ Θεῷ κεκαθαρμένος, ἢ καθαιρόμενος, τῷ καθαρωτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ, καὶ μόνην ἀπαιτοῦντι παρ' ἡμῶν θυσίαν, τὴν κάθαρσιν, ἣν δὲ καρδίαν συντετριμμένην, καὶ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ καινὴν ἐν Χριστῷ κτίσιν, καὶ νέον ἄνθρωπον, καὶ τὰ τοιαῦτα, τῇ Γραφῇ καλεῖν φίλον. Σοφία πρώτη, σοφίας ὑπερορᾷν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης, καὶ στροφαῖς λέξεων, καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσιν (95). Ἐμοὶ δὲ γένοιτο πέντε λόγους ἐν ἐκκλησίᾳ λαλῆσαι μετὰ συνέσεως, ἢ μυρίους (96) ἐν γλώσσῃ, καὶ φωνῇ σάλπιγγος ἀσήμῳ, τὸν ἐμὸν ὁπλίτην οὐκ ἐγειρούσῃ πρὸς τὸν πνευματικὸν πόλεμον. Ταύτην ἐπαινῶ τὴν σοφίαν ἐγὼ, ταύτην ἀσπάζομαι, δι' ἣν ἀγεννεῖς ἐδοξάσθησαν (97), καὶ εἰς ἣν ἐξουθενημένοι (98) προετιμήθησαν, καὶ μεθ' ἧς ἁλιεῖς τὴν οἰκουμένην ὅλην τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου δεσμοῖς ἐσαγήνευσαν, τῷ συντετελεσμένῳ καὶ συντετμημένῳ λόγῳ, τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσαντες. Οὐ γὰρ ὁ ἐν λόγῳ σοφὸς, οὗτος ἐμοὶ σοφὸς, οὐδὲ ὅστις γλῶσσαν μὲν εὔστροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἄστατον καὶ (99) ἀπαίδευτον, ὥσπερ

[80] Psal. L, 19. [81] Psal. XLIX, 23. [82] II Cor. V, 17. [83] Ephes. IV, 24. [84] I Cor. XIV, 19. [85] Rom IX, 28. [86] I Cor. II, 6.

(89) *Προκαλεῖσθε*. Reg. ph. προσκαλεῖσθε.

(90) *Ἐσπεύσατε*. Sic Reg. a, c, d, bm, Coisl. 1, Or. 1, etc. In aliis vero non paucis, σπεύδετε. Quæ lectio non minus placet. Editi, ἀπεύσατε.

(91) *Τί γάρ*, etc. Billius, « quonam enim pacto, cum illa ob vehementiam suam terram abstrahat, atque ipsa etiam forte agricolam multet, » etc.

(92) *Οὔτε ἐν*, etc. Or. 1. Οὔτε ὁ ἐν Fortasse legendum, οὕτως οὔτε ὁ ἐν λόγοις δαψιλέστερος.

(93) *Ὀλίγον*. Reg. c, ὀλίγα.

(94) *Ὤφθη μακρότερος*. « Sublimior, grandior apparuit. » Billius : « longior exstitit. »

(95) *Ἀντιθέσεσιν*. « Antithesibus. » Billius, « disputationibus. »

(96) *Ἢ μυρίους*, etc. Reg. a, ἢ μυρίους λόγους, « decem millia verborum. » Sic in Epist. I ad Cor. XIV, 19 : « Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam, quam decem millia verborum in lingua. » Billius : « quam sexcenta in lingua et voce tubæ obscura. »

(97) *Ἐδοξάσθησαν*. Ita plerique codd. in editis, ἀδοξάσθησαν, « ignominia affecti sunt. »

(98) *Ἐξουθενημένοι*. Sic Reg. ph, Chrys., Coisl. 1, Or. 1, etc. In ed., ἐξουδενωμένοι.

(99) *Ἄστατον καί*. Sic Reg. c. ph, Coisl 1, et Par. In edit. deest.

τῶν τάφων, ὅσοι τὰ ἔξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς καὶ A ὡραῖοι, μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον, καὶ πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτουσιν· ἀλλ' ὅστις ὀλίγα μὲν περὶ ἀρετῆς φθέγγεται, πολλὰ δὲ οἷς ἐνεργεῖ παραδείκνυσι, καὶ τὸ ἀξιόπιστον τῷ λόγῳ διὰ τοῦ βίου προστίθησιν.

Γ'. Κρείσσων ἐμοὶ εὐμορφία θεωρουμένη τῆς ἐν (1) λόγῳ ζωγραφουμένης· καὶ πλοῦτος, ὃν αἱ χεῖρες ἔχουσιν, ἢ ὃν οἱ ὄνειροι πλάττουσιν· καὶ σοφία, οὐχ ἡ τῷ λόγῳ (2) λαμπρυνομένη, ἀλλ' ἡ διὰ τῶν ἔργων ἐλεγχομένη. *Σύνεσις γὰρ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν*, φησὶν, ἀλλ' οὐ τοῖς κηρύττουσιν· ταύτης δὲ βάσανος ἀκριβεστάτη τῆς σοφίας χρόνος, B καὶ στέφανος ὄντως γῆρας καυχήσεως. Εἰ γὰρ οὐ χρὴ μακαρίζειν πρὸ τελευτῆς ἄνθρωπον, ὡς Σολομῶντι κἀμοὶ δοκεῖ, καὶ ἄδηλον ὃ παρὰ τῆς ἐπιούσης τεχθήσεται, πολλὰς στροφὰς ἐχούσης ἡμῶν τῆς κάτω ζωῆς, καὶ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος ἄνω καὶ κάτω κινουμένου (3) καὶ μεταπίπτοντος· πῶς οὐχὶ καὶ ὁ τὸ πολὺ τοῦ βίου (4) κενώσας ἀμέμπτως, καὶ οἷον ἤδη πρὸς λιμέσιν ὢν τοῦ κοινοῦ τῆς ζωῆς πελάγους, τοῦ πολὺν ἔχοντος ἔτι τὸν πλοῦν ἀσφαλέστερος, καὶ διὰ τοῦτο μακαριώτερος;

Δ'. Μὴ τοίνυν ἀποκλείσῃς γλῶσσαν τὴν πολλὰ φθεγξαμένην καλῶς, ἧς οἱ καρποὶ πολλοὶ, καὶ πολλὰ τὰ τῆς δικαιοσύνης γεννήματα· ἧς πόσα τὰ τέκνα, καὶ C τίνες οἱ θησαυροὶ, *ἆρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε*· πᾶς ὁ λαὸς οὗτος, ὃν ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγέννησας. Μὴ δὴ φθονήσῃς ἡμῖν τῶν χρηστῶν πλέον ἢ ὀλίγων ῥημάτων, μηδὲ τῆς μελλούσης ζημίας (5) ἤδη δῷς τὸ προοίμιον. Φθέγξαι, βραχέα μὲν, ἀλλ' ἐμοὶ φίλα καὶ ἥδιστα (6)· οὐκ ἀκουστὰ (7) μὲν, ἀλλὰ τῇ πνευματικῇ βοῇ (8) γινωσκόμενα, καθ' ἣν καὶ σιωπῶντος ἀκούει Μωσέως Θεὸς (9)· καὶ, *Τί βοᾷς πρός μέ* (10); τῷ νοερῶς ἐντυγχάνοντι λέγεται. Κατάρτισαί μοι τὸν λαὸν (11) τῷ σῷ θρέμματι, καὶ μετὰ τοῦτο ποιμένι, νῦν δὲ καὶ ἀρχιποιμένι (12). Δίδαξον [illegible] περὶ ποιμαντικῆς, τὸν λαὸν τοῦτον [illegible] τῆς παρούσης τι πληγῆς (13) φιλοσόφησον, περὶ τῶν δικαίων τοῦ Θεοῦ κριμάτων, D ἐάν τε καταλαμβάνωμεν ἡμεῖς, ἐάν τε ἀγνοῶμεν τὴν πολλὴν ἄβυσσον. Πῶς καὶ ἡ ἐλεημοσύνη εἰς σταθμοὺς (14),

sapientia præstat, hic mihi sapiens est, nec qui
301 volubilem quidem linguam, instabilem vero et imperitum animum habet, illis utique sepulcris non absimilis, quæ, cum foris pulchra et decora sint, intus tamen cadaveribus scatent [87], atque ingentem fetorem obtegunt: verum is, qui pauca quidem de virtute verba facit, multa vero operibus exhibet, fidem et auctoritatem sermoni suo per vitam conciliat.

III. Præstantior, meo quidem judicio, est pulchritudo ea quæ oculis cernitur, quam quæ sermone pingitur; et divitiæ quas manus tenent, quam quæ per somnia effinguntur; et sapientia quæ per opera demonstratur, quam quæ sermone nitet ac splendescit. *Intellectus* enim *bonus*, inquit ille, *omnibus facientibus eum* [88], non autem prædicantibus. Hujus porro sapientiæ certissimus explorator tempus est, ac vere gloriationis corona senectus [89]. Nam si, ut ego cum Salomone sentio, hominem ante mortem beatum prædicare non oportet [90], incertumque est quid superventura dies paritura sit [91], propterea quod terrena nostra vita multas conversiones habeat, atque humilitatis corpus sursum et deorsum moveatur ac subinde immutetur; quid afferri potest, quin is, qui magnam vitæ partem sine reprehensione confecit, et jam communis hujus vitæ maris velut in portu est, tutior ac proinde beatior sit, quam is cui longa adhuc navigatio superest?

IV. Ne igitur linguam claudas, quæ multa recte locuta est, quæ fructus multos, ac multos justitiæ fetus edidit; cujus quot filii, et quinam thesauri sunt, *leva in circuitu oculos tuos, et vide* [92], totus hic est populus, quem in Christo per Evangelium genuisti [93]. Quocirca ne nobis, non tam paucos, quam suaves sermones invideas, nec jam impendentis detrimenti præludium præbeas. Loquere, quæso, etsi pauca, at mihi chara et dulcissima; etsi minus audiri possint, at quæ tamen per spiritualem clamorem cognoscantur, per quem Deus tacentem quoque Moysem audivit; cui etiam sola mente colloquenti dictum est: *Quid ad me clamas* [94]? Hunc populum mihi compone, hoc est, alumno disciplinæ tuæ, deinde pastori, nunc autem pastorum quoque principi. Me de pascendi gregis ratione, populum hunc de obedientia aliquid doce: quidpiam de præsenti plaga philosophare, 302 de justis Dei judiciis; sive nos ea comprehendamus,

[87] Matth. XXIII, 27. [88] Psal. CX, 10. [89] Prov. XVI, 31. [90] Eccli. XI, 31. [91] Prov. XXVII, 1. [92] Isa. XLIX, 18. [93] I Cor. IV, 15. [94] Exod. XIV, 15.

(1) *Ἐν*. Sic Reg. ph. Deest in ed.

(2) *Οἱ ὄνειροι ... τῷ λόγῳ*. Ita nonnulli codd. Desunt οἱ et τῷ in ed.

(3) *Κινουμένου*. Reg. bm, Or. 1, Jes., δονουμένου, « agitetur. »

(4) *Βίου*. Or. 1 addit, τούτου, « vitæ hujus. »

(5) *Μελλούσης ζημίας*. Hic, per « impendens detrimentum, » seu « periculum, » intelligit Gregorius mortem patris, quæ longe abesse non poterat præ longæva ejus senectute.

(6) *Καὶ ἥδιστα*. Sic Regii plures. Coisl. vero 2, Jes., aliique non pauci, πλεῖστα, « plurima. » Sic etiam legit Billius.

(7) *Οὐκ ἀκουστά*. Reg. ph, Coisl. 1, Or. 1, οὐκ ἐξάκουστα.

(8) *Βοῇ*. Coisl. 2, ῥοῇ, « per spirituale fluentum. »

(9) *Μωσέως Θεός*. Reg. ph, ὁ Θεὸς Μωϋσέως.

(10) *Πρὸς μέ*. Coisl. 1 addit, φησί.

(11) *Τὸν λαόν*. Montac. addit, τοῦτον.

(12) *Νῦν δὲ καὶ ἀρχιποιμένι*. Sic exponit Nicetas: « Ex sacerdote jam episcopus, et tuo jussu ἀρχιερατεύων, summus sacerdos Nazianzenæ Ecclesiæ. »

(13) *Παρούσης τι πληγῆς*. Sic Regg. a, c. Deest τι in ed.

(14) *Εἰς σταθμούς*. Coisl. 1, ἐν σταθμοῖς, καὶ κατά, etc.

sive ingentem eorum abyssum ignoremus. Doce A quomodo et misericordia, ut est apud sanctum Isaiam, ad libram expendatur [95] (neque enim indiscreta bonitas est, licet iis aliter visum sit, qui priores in vinea laborarunt [96], nec in mercedis parilitate, imparem laborandi rationem intellexerunt), et quomodo ira, quæ appellatur calix in manu Domini [97]; et, calix ruinæ qui ebibitur [98], peccatis proportione respondeat, tametsi omnibus de meritæ pœnæ atrocitate aliquid detrahat, atque iræ meracum benignitate temperet; ita ut ex severitate ad lenitatem et gratiam iis inclinet, qui metu erudiuntur, et ex parva calamitate concipiunt, ac morum correctionem parturiunt, perfectumque salutis spiritum pariunt [99]: fæcem autem, hoc est, id quod in ira extremum est, asservet, ut eam to- B tam in illos effundat, qui benignitate atque clementia minime sanantur, imo etiam obdurantur, quemadmodum ille cordis duritia laborans Pharao [1], et in operibus indicendis acerbus [2], ad divinæ adversus impios potentiæ specimen edendum reservatus [3].

κατὰ τὸν ἅγιον Ἠσαΐαν (οὐδὲ γὰρ τὸ ἀγαθὸν ἄκριτον, εἰ καὶ τοῖς ἐν τῷ ἀμπελῶνι προκεκμηκόσιν ἔδοξε, μὴ συνιεῖσι (15) τὸ ἐν τῇ ἰσότητι ἄνισον), καὶ ἡ ὀργὴ κατὰ λόγον τῶν ἁμαρτημάτων, ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου προσαγορευομένη, καὶ κόνδυ πτώσεως (16) ἐκπινόμενον, εἰ καὶ πᾶσιν ὑφαιρεῖταί τι τῆς ἀξίας, καὶ τὸ τῆς ὀργῆς ἄκρατον φιλανθρωπίᾳ κίρνησιν· κλίνων μὲν ἐκ τοῦ (17) ἀποτόμου πρὸς τὸ ἐνδόσιμον τοῖς φόβῳ παιδευομένοις, καὶ τοῖς ἐκ τῆς μικρᾶς θλίψεως (18) συλλαμβάνουσι καὶ ὠδίνουσιν ἐπιστροφὴν, καὶ πνεῦμα σωτηρίας τέλειον ἀποτίκτουσιν· ὑποτηρῶν δὲ ὅμως τρυγίαν, τὸ τῆς ὀργῆς ἔσχατον, ἵν' ὅλον κενώσῃ τοῖς μὴ θεραπευομένοις ἐκ τῆς χρηστότητος, ἀλλὰ καὶ (19) σκληρυνομένοις κατὰ τὸν βαρυκάρδιον Φαραὼ, καὶ πικρὸν ἐργοδότην, εἰς δεῖγμα B ταμιευθέντα τῆς τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν δυνάμεως.

V. Expone, unde hujusmodi plagæ et flagra oriantur, et quæ sit eorum ratio? Utrum inordinatus quidam ac præposterus et gubernationis omnis expers universitatis motus, ac cæca temeritas, tanquam videlicet nemo sit qui rebus moderandis præsit, et denique casus hæc ferat, ut placet hominibus stulte sapientibus, et iis, qui a præcipiti et tenebroso spiritu temere feruntur; an potius universa hæc rerum moles, ut ratione atque ordine primum creata, atque concinne et ornate temperata, et colligata, et mota est, velut is solus no- C vit, qui motum attulit, sic etiam, Providentiæ freno eam ducente, in diversum moveatur, et collocetur? Unde sterilitates, et a ventis invectæ labes, et grandines, præsens nostra plaga et admonitio? Unde aeris corruptiones, et morbi, et æstuantis terræ motus, et maris sese in altum attollentis impetus, et cœlitus orti terrores? Et quonam pacto creatura, ad hominum usum et commoditatem effecta, communes, inquam, et æquales deliciæ, ad impiorum pœnam immutetur, ut, quibus **303** ornati gratias non egimus, iis etiam erudiamur, atque ex his quæ patimur, potentiam agnoscamus, quandoquidem ex acceptis beneficiis eam haudquaquam agnovimus? Quonam modo aliis de manu Domini duplicia peccata tribuuntur [4], ac vitii D mensura per duplum impletur, secundum quam

Ε'. Εἰπὲ, πόθεν αἱ τοιαῦται πληγαὶ καὶ μάστιγες; καὶ τίς ὁ περὶ ταῦτα λόγος; Πότερον κίνησίς τις τοῦ παντὸς ἄτακτος, καὶ ἀνώμαλος, καὶ ἀκυβέρνητος φορά τε καὶ ἀλογία, ὡς οὐδενὸς τοῖς οὖσιν ἐπιστατοῦντος, καὶ τὸ αὐτόματον ταῦτα φέρει, ὡς δοκεῖ τοῖς ἀσόφως σοφοῖς, καὶ τοῖς εἰκῇ φερομένοις ὑπὸ τοῦ ἀτάκτου καὶ σκοτεινοῦ πνεύματος· ἢ λόγῳ τινὶ καὶ τάξει, ὥσπερ ὑπέστη τὸ πᾶν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐκράθη (20), καὶ συνεδέθη, καὶ ἐκινήθη κοσμίως, ὡς μόνῳ τῷ κινήσαντι γνώριμον, οὕτω καὶ μετακινεῖται καὶ μετατίθεται Προνοίας χαλινοῖς ὁδηγούμενον; Πόθεν ἀφορίαι, C καὶ ἀνεμοφθορίαι, καὶ χάλαζαι, ἡ νῦν ἡμετέρα πληγὴ καὶ νουθεσία; Πόθεν ἀέρων φθοραὶ, καὶ νόσοι, καὶ βρασμοὶ γῆς, καὶ θαλάσσης ἐπαναστάσεις, καὶ τὰ ἐξ οὐρανοῦ δείματα (21); Καὶ πῶς ἡ εἰς ἀπόλαυσιν ἀνθρώπων δημιουργηθεῖσα κτίσις, τὸ κοινὸν ἐντρύφημα (22) καὶ ἰσότιμον, εἰς τὴν τῶν ἀσεβῶν κόλασιν μεταβάλλεται, ἵν' οἷς τιμηθέντες οὐκ ηὐχαριστήσαμεν, τούτοις καὶ παιδευθῶμεν, καὶ γνῶμεν τὴν δύναμιν ἐξ ὧν πάσχομεν, ἐπειδὴ μὴ ἔγνωμεν (23) ἐξ ὧν εὖ πεπόνθαμεν; Πῶς τοῖς μὲν (24) ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα (25) δίδοται, καὶ ἀναπληροῦται τὸ τῆς κακίας μέτρον τῇ διπλασίᾳ (26), καθ' ἣν καὶ ὁ Ἰσραὴλ σωφρονίζεται· τοῖς δὲ, διὰ τῆς ἑπταπλασίας εἰς τὸν κόλπον ἀποδιδομένης, κενοῦται τὰ ἁμαρτήματα; D Καὶ τί τὸ τῶν Ἀμορραίων μέτρον οὔπω πεπληρωμένον; Καὶ πῶς ὁ ἁμαρτωλὸς ἢ ἀφίεται, ἢ κολά-

[95] Isa. XXVIII, 17. [96] Matth. XX, 12. [97] Psal. LXXIV, 9. [98] Ezech. XXIII, 33. [99] Isa. XXVI, 18.
[1] Exod. V, 6; VII, 22. [2] Exod. I, 9. [3] Rom. IX, 17. [4] Isa. XL, 2.

(15) *Μὴ συνιεῖσι*, etc. Sic exponit Nicetas: « Etsi iniquum videbatur postremos primis exæquare, non tamen iniquum erat; postremorum enim voluntas id, quod labori deerat, supplevit. »

(16) *Πτώσεως*. Or. 2, πόσεως.

(17) *Ἐκ τοῦ*. Or. 2, ἀπὸ τοῦ.

(18) *Μικρᾶς θλίψεως*. Coisl. 1, μακρᾶς, « diuturna calamitate. » Coisl. 2, μικρᾶς πίστεως, « modica fide. »

(19) *Καί*. Deest in Reg. a.

(20) *Ἐκράθη*. Sic Regg. bm, ph, etc. In ed. ἐκράτη.

(21) *Δείματα*. Sic Regg. bm, ph., Or. 2, etc. Sic etiam legit Billius. In ed. δείγματα, « exempla. »

(22) *Ἐντρύφημα*. Sic Regg. bm, ph, Or. 2, Par. In ed., ἀντρύφημα.

(23) *Ἔγνωμεν*. Montac. ἐγνώκαμεν.

(24) *Τοῖς μέν*. Sic plures Regg., Coisl. 1 Or. 2, Par. In ed., τοῖς ἄν.

(25) *Διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα*. « Duplicia peccata, » id est, « duplices pro peccatis pœnas. »

(26) *Διπλασίᾳ*. Billius: « per duplicitatem. » Vox hic æquivoca, quia διπλασία aliud sonat Latine quam Græce.

ζεται πάλιν· τὸ μὲν, ἐκεῖθεν τυχὸν τηρούμενος, τὸ δὲ, ἐντεῦθεν ἰατρευόμενος; Καὶ πῶς ὁ δίκαιος, ἢ κακοπαθεῖ πειραζόμενος ἴσως, ἢ εὐπαθεῖ συντηρούμενος, ἄνπερ ᾖ πτωχὸς τὴν διάνοιαν, καὶ μὴ σφόδρα ὑπεράνω (27) τῶν ὁρωμένων, καὶ ὡς τὸ συνειδὸς διδάσκει τούτων ἑκάτερον, τὸ οἰκεῖον καὶ ἀψευδὲς κριτήριον; Τίς ἡ πληγὴ, καὶ πόθεν; Πότερον ἀρετῆς ἔλεγχος, ἢ κακίας βάσανος, καὶ ὅτι κρεῖττον ὡς κολάσει κάμπτεσθαι, κἂν μὴ οὕτως ἔχῃ, καὶ ὑπὸ τὴν κραταιὰν τοῦ Θεοῦ χεῖρα ταπεινοῦσθαι, ἢ ὡς δοκιμασίᾳ μετεωρίζεσθαι. Ταῦτα δίδαξον καὶ νουθέτησον, μὴ σφόδρα τῇ παρούσῃ πληγῇ δυσφορεῖν ἡμᾶς (28), ἢ εἰς κακῶν βάθος ἐμπεσόντας (29) καταφρονεῖν (ἔστι γάρ τι καὶ τοιοῦτο (30) πάθημα ἐν τοῖς πολλοῖς), ἀλλὰ σωφρόνως ἔχειν πρὸς τὴν νουθεσίαν, καὶ μὴ τὴν μείζω προκαλεῖσθαι, διὰ τῆς πρὸς ταύτην ἀναισθησίας (31).

A etiam Israel castigatur; aliis rursus per septuplum in sinu redditum peccata exhauriuntur [5]? Quænam Amorrhæorum mensura nondum cumulata [6]? Quonam pacto peccator, aut dimittitur, aut rursum supplicio afficitur; illud, quia fortasse ad alteram vitam reservatur, hoc, ut ea ratione ad sanitatem revocetur? Quonam item pacto vir justus, vel ærumnis premitur, ut fortasse tentetur, vel læta omnia habet, ut conservetur, modo sit animo pauper, nec supra ea, quæ in oculorum sensum cadunt, admodum evectus, sicut etiam conscientia, hoc est, domesticum et verum tribunal, horum utrumque docet? Quænam hæc plaga, et unde? Utrum ut virtus nostra exploretur, an ut improbitas vindicetur? Quanquam præstat velut ob pœnam (etiam si aliter res B se habeat) animos demittere, ac sub potenti manu Dei humiliari [7], quam velut ob probationem in altum efferri. Hæc doce, atque admone, ne ob præsentem plagam gravius discruciemur, aut in profundum malorum prolapsi, eam contemnamus (id enim plerisque ita etiam evenit), verum prudenter in hac castigatione nos geramus, ne, animi stupiditate ac sine sensu eam excipiendo, majorem accersamus.

Ϛʹ. Δεινὸν ἀφορία γῆς, καὶ καρπῶν ἀπώλεια· πῶς δὲ οὔ, ἤδη ταῖς ἐλπίσιν εὐφραινόντων, καὶ ταῖς ἀποθήκαις πλησιαζόντων; Καὶ δεινὸν ἄωρος θερισμὸς, καὶ γεωργοὶ τοῖς πόνοις ἐπιστυγνάζοντες, καὶ οἷον νεκροῖς (32) παρακαθήμενοι τοῖς γεννήμασιν, ἃ ὑετὸς ἐξέθρεψεν ἥμερος, καὶ ἄγριος ἐξεθέρισεν· ὧν οὐκ ἐπλήρωσε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ θερίζων, καὶ τὸν κόλπον αὐτοῦ ὁ τὰ δράγματα συλλέγων· οὐδὲ τῆς εὐλογίας ἐπ' αὐτοῖς ἔτυχεν, ἣν χαρίζονται γεωργοῖς οἱ παράγοντες. Καὶ θέαμα ἐλεεινὸν, γῆ καθυβρισμένη, καὶ ἀποκειραμένη, καὶ τὸν ἑαυτῆς κόσμον οὐκ ἔχουσα. Ὃ θρηνεῖ μὲν ὁ μακάριος Ἰωὴλ, γῆς καταφθορὰν, καὶ λιμοῦ βάσανον, εἴ καί τις ἄλλος, ἐκτραγῳδήσας· θρηνεῖ δὲ προφήτης ἕτερος (33), τῇ πρότερον εὐκοσμίᾳ τὴν τελευταίαν ἀκοσμίαν ἀντιτιθεὶς, ἐν οἷς φησι περὶ ὀργῆς Κυρίου διαλεγόμενος, θραύοντος γῆν· *Τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ παράδεισος τρυφῆς, καὶ τὰ ὄπισθεν* (34) *πεδίον ἀφανισμοῦ*. Δεινὰ μὲν δὴ ταῦτα, καὶ πέρα δεινῶν, ἕως μόνα λυπεῖ τὰ (35) παρόντα, καὶ οὔπω χαλεπωτέρας ἀνιᾷ πληγῆς αἴσθησις· ἐπειδὴ, καθάπερ ἐν τοῖς νοσήμασι, τὸ λυποῦν ἀεὶ πάθος τοῦ μὴ παρόντος ἀνιαρώτερον· δεινότερα δ' ἔτι τούτων οἱ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ θησαυροὶ παρ' ἑαυτοῖς κατέχουσιν, ὧν μὴ γένοιτο πεῖραν ὑμᾶς (36) λαβεῖν· οὐδέ γε λήψεσθε πρὸς τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ καταφεύγοντες, καὶ τὸν θελητὴν (37) τοῦ ἐλέους τοῖς δάκρυσιν ἕλκοντες, καὶ τὸ ἑξῆς τῆς ὀργῆς διὰ τῆς ἐπιστροφῆς [illegible] πραότης ταῦτα, καὶ φιλανθρωπ[illegible]

VI. Acerba res est, terræ sterilitas, et fructuum jactura; quidni autem, cum jam spe oblectarent, atque horreis appropinquarent? Acerba res, præmatura messis, et agricolæ labores suos luctu prosequentes, ac germinibus, tanquam mortuis assidentes, quæ mitis imber aluit, ac ferus et immanis demessuit; quibus non implevit manum suam qui metit, et sinum suum qui manipulos colligit [8]; nec propterea benedictionem eam, quam, C qui prætereunt, agricolis impertire solent, consecutus est. Miserum spectaculum, terra clade affecta, et detonsa, suoque ornatu spoliata. Quod et beatus Joel deplorat [9], cantu lugubri, ut si quis alius, terræ corruptionem et famis cruciatum exaggerans; et item alter propheta luget, pristinæ pulchritudini posteriorem deformitatem opponens, cum videlicet de Domini ira terram **304** percutientis ita verba faciens, in hunc modum loquitur: *Anteriora ejus, hortus voluptatis, posteriora autem, campus exterminii* [10]. Gravia quidem hæc sunt, ac plusquam gravia, quandiu præsentia sola molestiam afferunt, nec atrocioris plagæ sensus mœrore adhuc animum pulsat; quandoquidem, non secus atque in morbis, D calamitas præsens semper molestior est, quam ea, quæ procul abest. At his adhuc graviora divinæ iræ thesauri apud se continent [11], quæ utinam vobis experiri minime contingat: nec vero experiemini, modo ad Dei miserationes confugiatis, eumque, qui vult misericordiam [12], lacrymis per-

[5] Psal. LXXVIII, 12. [6] Gen. XV, 16. [7] I Petr. V, 6. [8] Psal. CXXVIII, 7. [9] Joel I, 10. [10] Joel II, 3. [11] Deut. XXXII, 34. [12] Ose. VI, 6.

(27) *Ὑπεράνω*. Sic tres Regg. In editis divisim, ὑπὲρ ἄνω.

(28) *Ἡμᾶς*. Sic plures codd. Deest in ed.

(29) *Ἐμπεσόντας*. Comb. addit, ὃ δὴ λέγεται, « quod dici solet. »

(30) *Τοιοῦτο*. Sic Coisl. 1, et Par. In ed., τοιοῦτον.

(31) *Καὶ μὴ ... ἀναισθησίας*. Billius, « ne ad hanc obstupescentes, majorem accersamus. »

(32) *Νεκροῖς*. Reg. pb addit, τισι.

(33) *Ἕτερος*. « Alter. » Forte, ἑτέρως, « aliter; » vel, ἑτέρωθι, « alibi. » Nam verba sunt ejusdem Joel. II, 3.

(34) *Καὶ τὰ ὄπισθεν*. Coisl. 1, καὶ τ' ὀπίσω.

(35) *Τά*. Sic Reg. pb. Deest in ed.

(36) *Ὑμᾶς*. Deest in pluribus.

(37) *Τὸν θελητήν*. Or. 2, τὸν τελέστην.

trahatis, ac per morum emendationem, quidquid A deinceps iræ sequitur, avertatis. Adhuc lenitas et benignitas hæc sunt, et blanda castigatio, plagarumque elementa, quæ puerilem ætatem coercent : adhuc iræ fumus[13], tormentorum præludium : nondum autem ignis comburens[14], hoc est, acerrima commotio; nec succensi carbones[15], id est, ultimæ partes supplicii, quod partim comminatus est, partim intentavit, partim vi compressit, partim etiam induxit; æque nimirum, et per plagam, et per comminationem nos erudiens, ac pro incredibili quadam bonitatis magnitudine, semitæ iræ suæ viam sternens[16] : a minoribus quidem incipiens, ne asperioribus uti necesse habeat; cæterum per majora etiam erudiens, si ad ea adigatur.

πληγῆς (38), νηπιότητα παιδαγωγούσης· ἔτι καπνὸς ὀργῆς, βασάνων προοίμιον· οὔπω δὲ πῦρ καταφλεγόμενον (39), ἡ ἀκμὴ (40) τῆς κινήσεως· οὐδ' ἄνθρακες ἀναπτόμενοι, τὰ τελευταῖα τῆς μάστιγος· ἧς τὸ μὲν ἠπείλησε, τὸ δ' ἀνετείνατο, τὸ δὲ βίᾳ κατέσχε, τὸ δὲ ἐπήγαγεν· ὁμοίως καὶ τῇ πληγῇ παιδεύων καὶ τῇ ἀπειλῇ, καὶ ὁδοποιῶν (41) τρίβον τῇ ὀργῇ αὐτοῦ, δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος· ἀπὸ μὲν τῶν ἐλαττόνων ἀρχόμενος, ὥστε μὴ δεηθῆναι τῶν σφοδροτέρων· παιδεύων δὲ καὶ τοῖς μείζοσιν, εἰ πρὸς ταῦτα ἐκβιασθείη.

VII. Scio refulgentem frameam, et gladium B ebrium in cœlo, qui jugulare, in nihilum redigere, liberis orbare, ac ne carni quidem, et medullis atque ossibus parcere jubetur[17]. Scio eum, qui perturbatione omni vacat, ursæ fame laboranti, ac pardo similem, in Assyriorum via occurrere[18]; non eorum tantum qui tum erant, sed eorum etiam qui vitæ improbitate Assyrium nunc referunt; nec iræ ipsius vim et celeritatem fugere cuiquam licere, cum ad impia nostra facinora vigilaverit, ac zelus, qui adversarios devorare novit, ipsius hostes persecutus fuerit. Scio concussionem, et excussionem, et ebullitionem, cordisque confractionem, ac genuum dissolutionem[19], atque ejusmodi supplicia, quibus impiorum scelera vindicantur. Mitto enim dicere futuræ vitæ tribunalia, qui- C bus hujusce vitæ indulgentia et impunitas eos tradit; ita ut satius sit nunc castigari ac purgari, quam ad cruciatum illum **305** transmitti, cum jam pœnæ tempus erit, non purgationis. Quemadmodum enim, ut a Davide optime dictum est[20], morte superior est, qui hic Dei memor est, ita non est mortuis in inferno confessio, nec morum correctio. Hic enim Deus vitam et actionem, illic autem rerum gestarum censuram conclusit.

Ζ'. Οἶδα στιλβουμένην ῥομφαίαν, καὶ μεθύουσαν μάχαιραν ἐν τῷ οὐρανῷ, σφάζειν, ἐξουθενεῖν (42), ἀτεκνοῦν κελευομένην, ἕως (43) σαρκῶν, καὶ μυελῶν, καὶ ὀστέων μὴ φείδεσθαι. Οἶδα, ὡς ἄρκτον ἀπορουμένην (44), τὸν ἀπαθῆ, καὶ ὡς πάρδαλιν ἀπαντῶντα κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀσσυρίων, οὐ τῶν τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ εἴ τις νῦν (45) τὴν κακίαν Ἀσσύριος· καὶ οὐκ ἐνὸν φυγεῖν τὸ κράτος τῆς ὀργῆς αὐτοῦ καὶ τὸ τάχος, ὅταν γρηγορήσῃ ἐπὶ τὰ ἀσεβήματα ἡμῶν, καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καταδιώκῃ ζῆλος, ἐσθίειν εἰδὼς τοὺς ὑπεναντίους. Οἶδα ἐκτιναγμὸν, καὶ ἀνατιναγμὸν, καὶ βρασμὸν, καὶ καρδίας θραυσμὸν, καὶ παράλυσιν γονάτων, καὶ τοιαῦτα ὄντα τὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιτίμια· ἐῶ γὰρ λέγειν τὰ ἐκεῖθεν δικαιωτήρια, οἷς ἡ ἐνταῦθα φειδὼ παραδίδωσιν, ὡς βέλτιον εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι, ἢ τῇ (46) ἐκεῖθεν βασάνῳ παραπεμφθῆναι, ἡνίκα κολάσεως καιρὸς, οὐ καθάρσεως. Ὥσπερ γὰρ θανάτου κρείττων ὁ ἐνταῦθα Θεοῦ μνημονεύων, καὶ κάλλιστα τῷ θείῳ Δαβὶδ τοῦτο πεφιλοσόφηται· οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ᾅδῃ τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐξομολόγησις καὶ διόρθωσις. Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς ἐνταῦθα μὲν καὶ βίον καὶ πρᾶξιν, ἐκεῖ δὲ τὴν τῶν πεπραγμένων ἐξέτασιν.

VIII. *Quid faciemus in die inductionis*[21], qua terret me quidam prophetarum, sive cum nobiscum Deus judicia loquetur, sive in montibus et collibus, quemadmodum audivimus, sive quæcunque tandem illa, et quocunque loco futura sit, cum nos coarguet, atque ex adverso stabit, peccata nostra, acer- D

Η'. *Τί ποιήσομεν ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς*, ἧ με ἐκφοβεῖ (47) τις τῶν προφητῶν, εἴτε δικαιολογίας (48) τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, εἴτε τῆς ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ βουνῶν, ὅπερ ἠκούσαμεν, εἴτε τῆς ὁποιασοῦν καὶ ἐφ' ὧν δήποτε γινομένης ὅταν διελέγχῃ (49) τε πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἀντικαθιστῆται (50) κατὰ πρόσωπον ἡμῶν

[13] Psal. XVII, 9. [14] Psal. CIV, 32. [15] Psal. XVII, 9. [16] Psal. LXXVII, 50. [17] Ezech. XXI, 9. [18] Ose. XIII, 7, 8. [19] Nahum II, 10. [20] Psal. VI, 6. [21] Isa. X, 3.

(38) *Στοιχεῖα πληγῆς*. « Plagæ elementa. » Quemadmodum pueris primum elementa traduntur, deinde syllabæ, etc. : ita Deus primum nos per « minores ac leviores plagas, » velut pueros, ducit; deinde « graviores » adhibet.

(39) *Καταφλεγόμενον*. Plures codd., καταφλέγον.

(40) *Ἀκμή*. « Primitiæ, acies commotionis. »

(41) *Ὁδοποιῶν*. Pass., ὁδοποιοῦντι.

(42) *Ἐξουθενεῖν*. Nonnulli habent, ἐξουδενεῖν.

(43) *Ἕως*. Or. 2, καὶ ἕως.

(44) *Ἄρκτον ἀπορουμένην*. Vulgata : « quasi ursa raptis catulis, » etc. Reg. bm, et Nicet., ἄρκον [mendose].

(45) *Εἴ τις νῦν*. Coisl. 1, et Or. 2, εἴ τις εἴη νῦν. In quibusdam deest νῦν.

(46) *Τῇ*. Sic Regg. bm, ph, et Coisl. 1. In ed., τῆς.

(47) *Ἐκφοβεῖ*. In quibusdam, φοβεῖ. In nonnullis, φοβῇ.

(48) *Εἴτε δικαιολογίας*, etc. « Sive justi Dei erga nos judicii. » Billius : « Hoc est divinæ ad nos expostulationis. »

(49) *Διελέγχῃ*. Regg. a, c, ph, Coisl. 1, Or. 2, διελέγχηται.

(50) *Ἀντικαθιστῆται*. Sic Reg. a, et Coisl. 1. In editis vero, ἀντικαθιστᾶται.

ἱστὰς τὰ ἁμαρτήματα, τοὺς πικροὺς κατηγόρους, καὶ οἷς εὖ πεπόνθαμεν, ἃ ἠνομήσαμεν ἀντεξάγων, καὶ λογισμῷ λογισμὸν πλήσσων, καὶ πράξει πρᾶξιν εὐθύνων, καὶ τὸ τῆς εἰκόνος ἀπαιτῶν ἀξίωμα, τῇ κακίᾳ συνθολωθείσης καὶ συγχυθείσης, τὸ τελευταῖον ἀπάγει (51) αὐτοὺς ὑφ' ἑαυτῶν κατεγνωσμένους, καὶ κατακεκριμένους, καὶ οὐδὲ ὡς ἄδικα πάσχομεν (52) εἰπεῖν ἔχοντας, ὅπερ ἐνταῦθα τοῖς πάσχουσιν ἔστιν ὅτε ἱκανὸν εἰς παραμυθίαν τῆς κατακρίσεως;

Θ'. Ἐκεῖ δὲ τίς συνήγορος; ποία σκῆψις; τί[illegible] δὴς ἀπολογία; ποία πιθανότης ἔντεχνος; τίς ἡ [illegible] κατὰ τῆς ἀληθείας παραλογιεῖται τὸ δικαστήριον, καὶ κλέψει τὴν ὀρθὴν κρίσιν, τοῖς πᾶσι πάντα ἐν ζυγῷ τιθεῖσαν, καὶ πρᾶξιν, καὶ λόγον, καὶ διανόημα, καὶ ἀντιστηκοῦσαν (53) τοῖς πονηροῖς τὰ βελτίονα, ἵνα τὸ ῥέπον νικήσῃ, καὶ μετὰ τοῦ πλείονος ἡ ψῆ[illegible]νηται, μεθ' ἣν οὐκ ἔφεσις, οὐ κριτὴς ὑψηλότερ[illegible] ἀπολογία δι' ἔργων δευτέρων, οὐκ ἔλαιον παρὰ [illegible], ἢ [illegible], ταῖς ἐ[illegible]πούσαις λαμπάσιν, οὐ μεταμέλεια πλουσίου φλογὶ τηκομένου, καὶ τοῖς οἰκείοις ἐπιζητοῦντος διόρθωσιν, οὐ προθεσμία μεταποιήσεως· ἀλλὰ καὶ μόνον, καὶ τελευταῖον, καὶ φοβερὸν τὸ κριτήριον, καὶ δίκαιον πλέον ἢ ὅσον ἐπίφοβον, μᾶλλον δὲ διὰ τοῦτο καὶ (54) φοβερώτερον, ὅτι καὶ δίκαιον; Ἡνίκα θρόνοι προτίθενται, καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν προκαθέζεται, καὶ βίβλοι ἀνοίγονται (55), καὶ ποταμὸς πυρὸς ἕλκεται, καὶ τὸ φῶς ἔμπροσθεν, καὶ τὸ σκότος ἡτοιμασμένον· καὶ πορεύσονται (56) οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, τῆς ἐν Χριστῷ νῦν κρυπτομένης, καὶ ὕστερον αὐτ[illegible] συμφανερουμένης· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως, ἣν ἤδη παρὰ τοῦ κρίνοντος αὐτοὺς λόγου οἱ μὴ πιστεύσαντες (57) κατεκρίθησαν· καὶ τοὺς μὲν τὸ ἄφραστον φῶς διαδέξεται (58), καὶ ἡ τῆς ἁγίας καὶ βασιλικῆς θεωρία Τριάδος ἐλλαμπούσης τρανώτερόν τε καὶ καθαρώτερον, καὶ ὅλης ὅλῳ νοῒ μιγνυμένης, ἣν δὴ καὶ μόνην μάλιστα βασιλείαν οὐρανῶν ἐγὼ τίθεμαι· τοῖς (59) δὲ μετὰ τῶν ἄλλων βάσανος, μᾶλλον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων, τὸ ἀπεῤῥίφθαι Θεοῦ, καὶ ἡ ἐν τῷ συνειδότι αἰσχύνη πέρας οὐκ ἔχουσα. Καὶ ταῦτα μὲν ὕστερον.

Ι'. Νῦν δὲ τί ποιήσωμεν (60), ἀδελφοί, συντετριμμένοι, καὶ τεταπεινωμένοι, καὶ μεθύοντες, οὐκ ἀπὸ σίκερα, οὐδὲ ἀπὸ οἴνου, τοῦ πρὸς ὀλίγον σαλεύοντος καὶ σκοτίζοντος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πληγῆς ἣν ἐπήγαγε

A hos et amarulentos accusatores, nobis in faciem statuens[22], acceptaque beneficia cum iis, quæ inique admisimus, ex adverso conferens, et cogitatione cogitationem verberans, et actione actionem exquirens, et vitio contaminatæ atque confusæ imaginis dignitatem a nobis exposcens, nos demum abducet, a nobismetipsis judicatos et condemnatos, hucque abductos, ut ne id quidem dicere queamus, nos inique supplicio affici? Quod quidem hic apud eos, qui pœnas luunt, nonnunquam hanc vim habet, ut eorum condemnationem et cruciatum leniat.

IX. Illic autem quis patronus? quis speciosus B titulus? quæ fucata defensio? quæ artificiosa veri similitudo? Quæ consilii adversus veritatem solertia tribunal illud circumveniet, ac rectum judicium eludet, omnia omnibus in statera collocans, actionem, sermonem, cogitationem, virtutesque cum vitiis ex æquo rependens, ut, quod propendet, victoriam obtineat, atque ab ampliore parte sententia stet, post quam non jam provocatio superest, non sublimior judex, non alia opera, per quæ quispiam pœnam deprecetur, non, deficientibus lampadibus, oleum, a prudentibus virginibus, aut a vendentibus acceptum[23], non divitis illius pœnitentia, flammæ cruciatu liquescentis[24], ac propinquis suis correctionem requirentis, non denique præstitutum vitæ in melius commutandæ tempus; sed et C solum, et postremum, ac formidabile illud tribunal erit, magisque etiam justum quam formidabile; imo, ut rectius dicam, idcirco formidabilius, quia justum? Quo quidem tempore throni proponentur, et Antiquus dierum sedebit, et libri aperientur, et **306** igneus fluvius volvetur, et lux a fronte, et paratæ tenebræ[25]: ac procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ[26], nunc quidem in Christo absconditæ[27], verum postea simul cum ipso manifestandæ: qui autem mala egerunt in resurrectionem judicii[28], quo etiam ii qui non credunt, a verbo eos judicante jam condemnati sunt: atque illos quidem lux omni sermone præstantior excipiet, et sanctæ regiæque Trinitatis purius jam et clarius illuminantis, totamque se cum tota mente D miscentis, contemplatio, in qua ego, vel sola præcipue, regnum cœlorum positum esse censeo; hos autem, simul cum aliis, vel potius ante alia, istud excruciabit, quod a Deo projecti sint, atque inustam in conscientia sempiternæ ignominiæ notam gerant. Verum hæc posterius.

X. Nunc autem quid faciemus, fratres, contriti, et humiliati, et ebrii, non a sicera, nec a vino[29], quod ad breve tempus animum agitat, eique tenebras offundit, sed a plaga, quam Dominus invexit;

[22] Psal. XLIX, 21. [23] Matth. XXV, 8 sqq. [24] Luc. XVI, 24. [25] Dan. VII, 9 sqq. [26] Joan. V, 29. [27] Coloss. III, 3. [28] Joan. V, 29. [29] Isa. XXIX, 9.

(51) Ἀπάγει. Regg. a, c, bm, ph, Or. 2, ἀπάγῃ.
(52) Πάσχομεν, etc. Pass., πάσχοντας εἰπεῖν ἔχομεν.
(53) Ἀντισηκοῦσαν. Montac., ἀντεισάγουσαν.
(54) Καί. Deest in pluribus.
(55) Ἀνοίγονται. Montac., διανοίγονται.
(56) Πορεύσονται. Sic Regg. a, bm. Editi vero, πορεύονται.
(57) Πιστεύσαντες. Regg. c, ph, πιστεύοντες.
(58) Διαδέξεται. Sic duo Regg. In ed., διαδέχεται.
(59) Τοῖς. Bas., τούς.
(60) Ποιήσωμεν. Reg. ph, ποιήσομεν.

ille, inquam, qui dicit : Et tu, cor, movere ac tituba[30]; quique mœroris et compunctionis spiritu contemptores potat[31]; ad quos etiam dicitur : *Videte, contemptores, et aspicite, et admiramini, et disperdimini*[32]? Quonam modo ejus redargutiones feremus? Aut quid responsi dabimus, cum præter beneficiorum multitudinem, quibus acceptis, ingrati permansimus, plagas etiam insuper nobis probro vertet, ac medicinæ genera, quibus sanati non sumus, recensebit? Atque nos quidem prolem vocans, verum improbam[33], et filios quidem, sed alienos[34], et a semitis nostris ob summam viæ difficultatem et asperitatem claudicantes, sic alloquetur : Quonam modo, et quanam ratione, vos erudiri oportebat, qua non erudierim? An per molliora medicamenta? At ea adhibui. Ægyptium sanguinem[35], qui ex fontibus, et fluviis, et ex omni aquarum collectione bibebatur, hoc est, primam plagam, præterivi. Ranas etiam, et ciniphes, ac cœnomyias, quæ deinceps sequebantur, prætermisi. A quinta, id est, a jumentis, et bobus, et ovibus incœpi; ac ratione præditis adhuc parcens, in bruta sola impetum feci. Vos eam calamitatem nihil curastis; verum iis etiam, quæ percussa sunt, stolidiores atque a ratione alieniores vos ipsos mihi præbuistis. *Pluviam a vobis suspendi : pars una compluta est : pars autem ea, cui pluviam negavi, exaruit*[36]; ac dixistis : *Fortiter nos geremus*[37]. Grandinem vobis immisi, **307** contraria videlicet plaga vos castigans, vineas vestras, fruteta et germina demessui; nec tamen improbitatem vestram obtrivi.

Κύριος, ὁ λέγων· Καὶ σὺ, καρδία, σείσθητι καὶ σαλεύθητι· καὶ ποτίζων τοὺς καταφρονητὰς πνεῦμα λύπης καὶ κατανύξεως· πρὸς οὓς καὶ λέγεται· *Ἴδετε, οἱ καταφρονηταὶ, καὶ ἐπιβλέψατε, καὶ θαυμάσατε* (61), *καὶ ἀφανίσθητε;* Πῶς οἴσομεν αὐτοῦ τοὺς ἐλεγμούς; ἢ τίνα δώσομεν τὴν ἀπόκρισιν, ὅταν ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν εὐεργεσιῶν, ἐφ' αἷς ἀχάριστοι μεμενήκαμεν, ἔτι καὶ τὰς πληγὰς ἡμῖν ὀνειδίζῃ, καὶ ἀπαριθμῆται τὴν ἰατρείαν, ἐξ ἧς οὐ τεθεραπεύμεθα; Καὶ τέκνα μὲν, ἀλλὰ μωμητὰ καλῶν λέγῃ, καὶ υἱοὺς μὲν, ἀλλ' ἀλλοτρίους καὶ χωλάναντας ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν (62) δι' ἀνοδίαν τε καὶ τραχύτητα· Πῶς ἔδει, καὶ πόθεν ὑμᾶς παιδευθῆναι, καὶ οὐ πεπαίδευκα; Δι' ἀπαλωτέρων φαρμάκων; ἐπήγαγον. Παρῆκα τὸ Αἰγύπτιον αἷμα πινόμενον ἐκ πηγῶν καὶ ποταμῶν καὶ πάσης συναγωγῆς ὕδατος, τὴν πρώτην πληγήν. Παρῆλθον τοὺς βατράχους, καὶ τὸν σκνῖπα (63), καὶ τὴν κυνόμυιαν, τὰς ἑξῆς μάστιγας (64)· ἀπὸ δὲ τῶν κτηνῶν, καὶ τῶν βοῶν, καὶ τῶν προβάτων ἠρξάμην, τῆς πέμπτης πληγῆς, καὶ τοῖς ἀλόγοις ἐνέσκηψα, ἔτι τῶν λογικῶν φειδόμενος. Οὐδὲν πρὸς ὑμᾶς ἡ θραῦσις· ἀλλὰ γεγόνατέ μοι καὶ τῶν πληγέντων ἀλογώτεροι, καὶ ἀπαιδευτότεροι. *Ἀνέσχον ἐξ ὑμῶν τὸν ὑετόν· μερὶς μία ἐβράχη· καὶ μερὶς ἐφ' ἣν οὐκ ἔβρεξα, ἐξηράνθη·* καὶ εἴπατε· *Ἀνδριούμεθα.* Ἐπήγαγον ὑμῖν χάλαζαν, τῇ ἐναντίᾳ (65) πληγῇ παιδεύων, ἀμπελῶνας ὑμῶν καὶ δρυμῶνας καὶ γεννήματα (66) ὑμῶν ἐξεθέρισα· καὶ τὴν κακίαν ὑμῶν οὐ συνέτριψα.

XI. Quin etiam ad me quoque, qui ne plagis quidem melior fio, fortasse his verbis utetur : *Scio quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua*[38]. Qui spernebat, spernit; qui inique agebat, inique agit : nihil superna admonitio profuit, nihil flagra. *Defecit sufflatorium, defecit plumbum*[39], quod prius quoque per Jeremiam vobis exprobravi : Incassum argentum conflat argentarius: scelera vestra non sunt liquefacta[40]. Num me iratum sustinebitis, dicit Dominus? Annon mea manus alias quoque plagas inferre potest? Adhuc penes me vesicæ sunt ebullientes a camini fuligine[41], quam Moyses, aut si quis illi similis iræ divinæ minister, in cœlum spargens, Ægyptum per morbum castigat. Adhuc locusta, et tenebræ palpabiles, et plaga illa, ordine quidem postrema, dolore autem ac potentia prima, nempe primogenitorum strages et internecio, quam ut effugiamus, et exterminatorem a nobis avertamus, animi postes, contemplationem et actionem, magno illo et salutari signaculo, nimirum Novi

ΙΑ'. *Γινώσκω* (67), *ὅτι σκληρὸς εἶ, καὶ νεῦρον σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου·* ταῦτα τυχὸν ἐρεῖ πρὸς ἐμὲ, τὸν μηδὲ ταῖς πληγαῖς νουθετούμενον (68)· ὁ ἀθετῶν ἀθετεῖ· ὁ ἀνομῶν ἀνομεῖ· οὐδὲν ἡ ἄνωθεν (69) νουθεσία· οὐδὲν αἱ μάστιγες. *Ἐξέλιπε φυσητὴρ, ἐξέλιπε μόλιβδος*, ἃ καὶ διὰ Ἱερεμίου πρότερον ὑμῖν ὠνείδισα· Εἰς κενὸν ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ· πονηρίαι ὑμῶν οὐκ ἐτάκησαν. Μὴ ἐμὲ ὑπομενεῖτε, λέγει Κύριος, ὠργισμένον; Ἢ οὐκ ἰσχύει ἡ χείρ μου καὶ ἄλλας ἐπενεγκεῖν πληγάς (70); Ἔτι παρ' ἐμοὶ καὶ φλυκτίδες ἀναζέουσαι ἀπὸ καμινιαίας (71) αἰθάλης, ἣν πάσσων εἰς οὐρανὸν Μωϋσῆς, ἢ εἴ τις κατ' ἐκεῖνον ὑπηρέτης Θεοῦ κινήσεως, παιδεύει νόσῳ τὴν Αἴγυπτον. Ἔτι καὶ ἀκρὶς, καὶ σκότος ψηλαφητὸν, καὶ ἡ τελευταία πληγὴ τῇ τάξει, πρώτη δὲ τῷ πόνῳ καὶ τῇ δυνάμει, ἡ τῶν πρωτοτόκων φθορὰ (72) καὶ ἀπώλεια, ἣν ὥστε φυγεῖν, καὶ ἀποστρέψαι τὸν ὀλοθρευτὴν, χρῖσαι τὰς τοῦ νοῦ φλιὰς ἄμεινον, θεωρίαν καὶ πρᾶξιν, τῇ μεγάλῃ καὶ σωτηρίῳ σφραγῖδι, τῷ τῆς Καινῆς Διαθήκης αἵματι, Χριστῷ καὶ συσταυ-

[30] Psal. CVI, 27. [31] Psal. LIX, 5. [32] Act. XIII, 41. [33] Deut. XXXII, 5. [34] Psal. XVII, 46. [35] Exod. VII, 20. [36] Amos IV, 7. [37] Jer. XVIII, 12. [38] Isa. XLVIII, 4. [39] Jer. VI, 29. [40] ibid. [41] Exod. IX, 10 sqq.

(61) *Θαυμάσατε.* Coisl. 2 addit, θαυμασίᾳ, « admiratione. »
(62) *Αὐτῶν.* Montac., αὐτοῦ.
(63) *Σκνῖπα.* Reg. a, et Jes., σκνῖφα.
(64) *Μάστιγας.* Duo Regg., πληγάς, « plagas. »
(65) *Ἐναντίᾳ.* Coisl. 2, ἐνάτῃ, « nona. »
(66) *Γεννήματα.* « Germina. » Mallem : « natas fruges. »
(67) *Γινώσκω.* Montac., γινώσκων.
(68) *Νουθετούμενον.* Coisl. 2 addit, μήτε [l. μηδὲ] ταῖς ἀπειλαῖς, « nec minis. »
(69) *Ἄνωθεν.* « Antecedens, superior correctio. »
(70) *Πληγάς.* Or. 2, μάστιγας, « flagella. »
(71) *Καμιναίας.* Regg. ph, Or. 2, καμιναίας.
(72) *Φθορά.* Or. 2 addit, τε.

ρουμένους, καὶ συναποθνήσκοντας, ὥστε καὶ συναναστῆναι, καὶ συνδοξασθῆναι, καὶ συμβασιλεῦσαι (73), νῦν τε καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ φανέρωσιν· ἀλλὰ μὴ θραυσθῆναι, μηδὲ συντριβῆναι, μηδὲ θρηνῆσαι, πλήσσοντος ἡμᾶς ἀωρίᾳ, καὶ ἐν τῷ σκοτεινῷ τούτῳ βίῳ τοῦ Πονηροῦ, καὶ ὀλοθρεύοντος τὰ πρωτότοκα, καὶ Θεῷ καθιερωμένα (74) τῆς ζωῆς ἡμῶν γεννήματα καὶ κινήματα.

ΙΒ'. Μή μοι γένοιτο μετὰ τῶν ἄλλων πληγῶν, καὶ ταῦτα ὀνειδισθῆναι παρὰ τοῦ Ἀγαθοῦ, πορευομένου πρὸς μὲ θυμῷ πλαγίῳ διὰ τὴν ἐμὴν πλαγιότητα (75)· *Ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν ἰκτέρῳ, καὶ ἐν πυρώσει, καὶ σφακελισμῷ* (76)· *καὶ οὐδὲν πλέον. Ἔξωθεν ἠτέκνωσεν ὑμᾶς μάχαιρα, καὶ οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε* (77) *πρός με, λέγει Κύριος*. Μὴ γενοίμην ἀμπελὼν τοῦ ἠγαπημένου, μετὰ τὸ φυτευθῆναι καὶ χαρακωθῆναι, καὶ φραγμῷ, καὶ πύργῳ, καὶ πᾶσιν ἀσφαλισθῆναι, ὡς ἐνῆν μάλιστα, χερσομανῶν καὶ ἀκανθοφορῶν, καὶ διὰ τοῦτο καταφρονούμενος, ὡς καθαιρεθῆναι τὸν πύργον, καὶ περιαιρεθῆναι τὸν φραγμὸν, καὶ μὴ τμηθῆναι, μηδὲ σκαφῆναι, ἀλλὰ γενέσθαι πᾶσιν εἰς διαρπαγὴν, καὶ κοινὴν ὕβριν, καὶ καταπάτημα. Ταῦτα μὲν ὁ ἐμὸς φόβος καὶ λόγος· καὶ οὕτως ἐγὼ δυσφορῶ πρὸς τὴν πληγὴν, καὶ τοιαύτην εὔχομαι τὴν εὐχὴν, ἣν καὶ προσθήσω τοῖς εἰρημένοις· *Ἡμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠσεβήσαμεν*, ὅτι ἐπελαθόμεθα (78) τῶν ἐντολῶν σου, καὶ ὀπίσω τῆς διανοίας ἡμῶν τῆς πονηρᾶς ἐπορεύθημεν· ὅτι ἀναξίως τῆς κλήσεως καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ σου πεπολιτεύμεθα, καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ παθημάτων, καὶ τῆς ὑπὲρ ἡμῶν κενώσεως· ὅτι ἐγενήθημεν ὄνειδος τῷ ἀγαπητῷ σου. Ἱερεὺς καὶ λαὸς ἐξέστημεν (79) ἐπὶ τὸ αὐτό· πάντες ἐξεκλίναμεν, ἅμα ἠχρειώθημεν. Οὐκ ἔστι ποιῶν κρῖμα καὶ δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. Ἀπεκλείσαμεν τοὺς οἰκτιρμούς σου, καὶ τὴν φιλανθρωπίαν σου, καὶ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, διὰ τὴν κακίαν ἡμῶν, καὶ τὴν πονηρίαν τῶν ἐπιτηδευμάτων ἡμῶν, μεθ' ἧς ἀνεστράφημεν (80). Σὺ χρηστὸς, ἀλλ' ἡμεῖς ἠνομήσαμεν· σὺ μακρόθυμος, ἀλλ' ἡμεῖς πληγῶν ἄξιοι. Γινώσκομέν σου τὴν ἀγαθότητα, καίπερ ἀσυνετοῦντες· ὀλίγα ὧν ἡμάρτομεν μεμαστιγώμεθα. *Σὺ φοβερὸς, καὶ τίς ἀντιστήσεταί σοι;* τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ μεγέθει βραχίονός σου τίς ἀντερίσει (81); Ἐὰν κλείσῃς τὸν οὐρανὸν, τίς ἀνοίξει; καὶ ἐὰν λύσῃς τοὺς καταῤῥάκτας σου, τίς συνέξει (82); Κοῦφον ἐν ὀφθαλμοῖς σου πτω-

Testamenti sanguine, unxisse satius fuerit, atque una cum Christo crucifigi, ac mortem obire, ut simul quoque cum eo, et nunc et in postrema ipsius apparitione resurgamus, et gloria afficiamur, et simul regnemus; non autem perfringamur, et obteramur, ac lugeamus, cum Pravus ille, intempesta nocte, et in caliginosa vita, nos percusserit, ac primogenitos, et Deo consecratos vitæ nostræ fetus motusque deleverit.

XII. Absit, ut una cum aliis plagis, hæc quoque a Bono illo, ob meam obliquitatem in ira obliqua adversum me gradiente, mihi exprobrentur: *Percussi vos aurigine, et inflammatione, et putredine; nec quidquam profeci. Externe filiis vos orbavit gladius; nec sic tamen ad me conversi estis, dicit Dominus* [62]. Absit ut dilecti illius vinea sim [63], quæ posteaquam plantata fuit, et vallo munita, maceriaque **308** et turri, cæterisque rebus, quoad ejus fieri potuit, firmata, vastitate postea horrescit, et spinas profert, ob eamque causam in id contemptus venit, ut et turris dejiciatur, et maceria diruatur, nec jam putetur atque fodiatur, sed fiat omnibus in direptionem, et communem contumeliam et conculcationem. Hic meus timor est, hic sermo: sic ad hanc plagam discrucior, atque has preces adhibeo, quas etiam ad ea, quæ a me dicta sunt, adjungam: *Peccavimus, inique egimus, impietatem fecimus* [64], quoniam obliti sumus mandatorum tuorum, et post cogitationes nostras pravas ambulavimus [65]; quoniam non, ut Christi tui vocatione et Evangelio dignum erat, sanctisque ipsius cruciatibus, et ea exinanitione, quam nostra causa subiit, vitæ nostræ rationes institutas habuimus; quoniam dilecto tuo probro ac dedecori exstitimus; sacerdos simul et populus a te descivimus, omnes declinavimus, simul inutiles facti sumus; non est qui judicium et justitiam faciat, non est usque ad unum [66]. Miserationes tuas, et clementiam tuam, et viscera misericordiæ Dei nostri, ob improbitatem nostram, et consiliorum nostrorum perversitatem, qua retro ivimus, nobis præclusimus. Tu bonus, at nos inique egimus. Tu lenis, at nos verberibus digni. Bonitatem tuam agnoscimus, tametsi insipientes. Paucis pro peccatorum nostrorum atrocitate vapulavimus. *Tu terribilis, et quis resistet tibi* [67]? A timore tuo montes contremiscent: et magnitudini brachii tui quis resistet? Si cæ-

[62] Amos IV, 9 sqq. [63] Isa. V, 1. [64] Baruch II, 12. [65] Isa. LXV, 2. [66] Psal. XIII, 3. [67] Psal. LXXV, 8.

(73) *Καὶ συμβασιλεῦσαι*. Sic Coisl. 1, et Or. 2. Deest in ed.

(74) *Καθιερωμένα*. Or. 2, καθιερούμενα.

(75) *Διὰ τὴν ἐμὴν πλαγιότητα*. « Ob meam obliquitatem. » Juxta Billium, « obliquitas » est aversio a recta via mandatorum Dei. « Ira » autem « obliqua » est vehementior pœna. Unde, qui obliquo ensis ictu feriunt, acrius vulnerant; et leo furore succensus oblique impetum facit. Sic Deus, cum nos a recta mandatorum ipsius semita deflectimur, ipse quoque se avertit, et in nos visitationis oculum oblique torquet; quod irascentium proprium est.

(76) *Καὶ σφακελισμῷ*. Or. 2, καὶ ἐν σφακελισμῷ. Id a Gregorio additum verbis Amos. Plurima de eo morbo ex medicis et Plinio leguntur in *Thesaur.*

(77) *Οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε*. Coisl. 2 et Or. 2, οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε. Montacutius præfert, ὑπεστρέψατε.

(78) *Ἐπελαθόμεθα*. Sic duo Regg. et Or. 2. In ed., ἀπελαθόμεθα.

(79) *Ἐξέστημεν*. « Prævaricati sumus. »

(80) *Μεθ' ἧς ἀνεστράφημεν*. « Qua conversati sumus, in contrarium acti sumus. » Hæc ab interprete omissa.

(81) *Ἀντερίσει*. Coisl. 2 et Jes., ἀντερείσει.

(82) *Καὶ ἐὰν... συνέξει*. Hæc desunt in Or. 2.

lum clauseris, quis aperiet? Si cataractas tuas solveris, quis cohibebit? Facile est in oculis tuis pauperem facere et ditare, mortificare et vivificare, percutere et sanare; tuaque voluntas, perfecta est actio. *Tu iratus es, et nos peccavimus* [48], ait ex veteribus quidam, confitens. At jam tempus est, ut ego in contrarium dicam: Nos peccavimus, et tu iratus es. Idcirco vicinis nostris opprobrium facti sumus. Avertisti faciem tuam, et ignominia oppleti sumus [49]. Verum quiesce, Domine, remitte, Domine, propitius esto, Domine: ne nos propter iniquitates nostras in perpetuum tradas; nec alios per supplicia nostra erudias, cum nos aliorum pœnis emendari liceat. Quorum scilicet? Gentium, quæ te non noverunt, et regnorum **309** quæ imperio tuo minime subjecta sunt. At nos populus tuus, Domine, et virga hæreditatis tuæ [50]. Proinde castiga nos, verum in mansuetudine, ac non in ira tua, ne paucissimos nos facias, et contemptissimos omnium qui habitant terram [51].

XIII. His ego sermonibus misericordiam capto. Quod si holocaustis etiam aut sacrificiis iram ipsius placare liceret, ne his quidem pepercissem. Vos vero, ipsi quoque timidum sacerdotem imitemini. Ita facite, dilecti filii; ita, inquam, facite vos, quos divinæ increpationis et benignitatis socios et consortes habeo. In lacrymis animas vestras possidete, divinam iram sedate, vestra vitæ studia et instituta in melius commutantes. *Sanctificate jejunium, proclamate curationem;* quemadmodum vos mecum beatus Joel cohortatur [52], *Congregate seniores, infantes ubera sugentes,* ætatem miserabilem, ac Dei misericordia imprimis dignam. Nec vero me fugit, quænam mihi quoque, Domini ministro, et vobis, qui eumdem honorem consecuti estis, præcipiat; nimirum ut cum ciliciis templum ingrediamur, ac diu noctuque inter gradus et altare pectora tundamus, gestu ipso ac specie miserabiles, vocibus miserabiliores; tum nostra, tum populi causa, intente ac prolixe clamantes, non labori, non sermoni, non ullis aliis rebus parcentes, quibus Dei indignatio sedatur, dicentes: *Parce, Domine, populo tuo, ne des hæreditatem tuam in opprobrium* [53], et quæ in ea oratione postea sequuntur; tantoque majorem afflictionis partem sentientes, quanto dignitate superiores sumus, nostro exemplo plebem ad compunctionem, improbæque vitæ correctionem, quam utique Dei lenitas virgæque suspensio comitatur, erudientes.

XIV. *Venite* igitur omnes, o fratres, *adoremus, et procidamus, et ploremus coram Domino, qui fe-*

χίσαι καὶ πλουτίσαι, ζωῶσαι καὶ θανατῶσαι, πατάξαι καὶ ἰάσασθαι· καὶ τὸ θελῆσαί (83) σου, πρᾶξίς ἐστι συντετελεσμένη. *Σὺ ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν,* λέγει τις τῶν πάλαι ἀνθομολογούμενος. Ἐμοὶ δὲ καὶ τὸ ἐναντίον καιρὸς εἰπεῖν· Ἡμεῖς ἡμάρτομεν, καὶ σὺ ὠργίσθης· διὰ τοῦτο ἐγενήθημεν ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν. Ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἀτιμίας ἐπλήσθημεν. Ἀλλὰ κόπασον, Κύριε· ἄνες, Κύριε· ἱλάσθητι, Κύριε· μὴ (84) παραδῷς (85) ἡμᾶς εἰς τέλος διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, μηδὲ διὰ τῶν ἡμετέρων παιδεύσῃς ἄλλους μαστίγων, ἐνὸν ἡμᾶς διὰ τῆς ἑτέρων βασάνου σωφρονισθῆναι· τίνων τούτων; Ἐθνῶν τῶν οὐ (86) γινωσκόντων σε, καὶ βασιλειῶν, αἳ τῷ σῷ κράτει οὐχ ὑπετάγησαν. Ἡμεῖς δὲ λαός σου, Κύριε, καὶ ῥάβδος κληρονομίας σου. Διὰ τοῦτο παίδευσον ἡμᾶς, πλὴν ἐν χρηστότητι, καὶ μὴ ἐν τῷ (87) θυμῷ σου· ἵνα μὴ ὀλιγοστοὺς ἡμᾶς ποιήσῃς, καὶ παρὰ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν, ἐξουδένωμα (88).

ΙΓ'. Τούτοις ἐγὼ τοῖς λόγοις ἕλκω τὸν ἔλεον· εἰ δὲ καὶ ὁλοκαυτώμασιν ἢ θυσίαις ἦν ἐξιλάσασθαι περὶ τῆς ὀργῆς, οὐδὲ τούτων ἂν ἐφεισάμην. Ὑμεῖς δὲ καὶ αὐτοὶ μιμήσασθε δειλὸν ἱερέα· ναὶ, τέκνα ἀγαπητὰ, ναὶ, θείας κοινωνοὶ καὶ νουθεσίας καὶ φιλανθρωπίας. Κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἐν δάκρυσι· στήσατε τὴν ὀργὴν, βελτίονα ποιήσαντες τὰ ἐπιτηδεύματα ὑμῶν. *Ἁγιάσατε νηστείαν, κηρύξατε θεραπείαν·* ταῦθ' ὑμῖν διακελεύεται μεθ' ἡμῶν Ἰωὴλ ὁ μακάριος. *Συναγάγετε πρεσβυτέρους, νήπια θηλάζοντα μαστοὺς,* ἡλικίαν ἐλεεινὴν, καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας ἀξίαν. Οἶδα δὲ, ἃ κἀμοὶ τῷ λειτουργῷ Κυρίου καὶ ὑμῖν ἐντέλλεται (89), τοῖς τῆς αὐτῆς δόξης ἠξιωμένοις, εἰσελθεῖν ἐν σάκκοις (90), καὶ κόπτεσθαι νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀνὰ μέσον (91) τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἐλεεινοὺς τῷ σχήματι, ἐλεεινοτέρους ταῖς φωναῖς, βοῶντας ἐκτενῶς ὑπέρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ λαοῦ, φειδομένους μηδενὸς, μὴ κόπου, μὴ ῥήματος, οἷς Θεὸς ἐξιλάσκεται· *Φεῖσαι, Κύριε, τοῦ λαοῦ σου,* λέγοντας, καὶ *μὴ δῷς τὴν κληρονομίαν σου εἰς ὄνειδος,* καὶ ὅσα ἑξῆς τῆς δεήσεως· τοσοῦτον πλέον ἔχοντας τῆς θλίψεως, ὅσον καὶ τῆς ἀξίας, δι' ἑαυτῶν παιδεύοντας τὸν λαὸν πρὸς κατάνυξιν, καὶ τῆς κακίας διόρθωσιν, καὶ τὴν ἑπομένην τούτοις τοῦ Θεοῦ μακροθυμίαν, καὶ ἀνοχὴν τῆς μάστιγος.

ΙΔ'. Δεῦτε οὖν πάντες, ἀδελφοὶ, *προσκυνήσωμεν, καὶ προσπέσωμεν* (92), καὶ *κλαύσωμεν ἐναντίον*

[48] Isa. LXIV, 5. [49] Psal. LXXVIII, 4. [50] ibid. 6, 13. [51] Jer. X, 24, 25. [52] Joel I, 14. [53] Joel II, 17.

(83) *Τὸ θελῆσαι.* Coisl. 1, τὸ θέλημα.
(84) *Μή.* Coisl. 1, Or. 2, καὶ μή.
(85) *Παραδῷς.* Coisl 1, παραδώσῃς.
(86) *Οὐ.* Or. 2. μή.
(87) *Ἐν τῷ.* Deest in Regg. a, c, et in Or. 2.
(88) *Ἐξουδένωμα.* Plures Regg. et Coisl. 1, ἐξουθένημα.
(89) *Ἐντέλλεται.* Reg. ph, ἐντέταλται, « mandavit. » Mont., ἐντέτακται, « ordinavit, constituit. »
(90) *Ἐν σάκκοις.* Or. 2, ἐν σάκκῳ.
(91) *Ἀνὰ μέσον.* Reg. ph conjunctum, ἀναμέσον.
(92) *Προσπέσωμεν.* Coisl. 1, Or. 2, et Montac. addunt, αὐτῷ.

Κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Στησώμεθα κοινὸν πένθος, κατά τε ἡλικίας (93) καὶ γένη διαιρεθέντες. Ὑψώσωμεν τὴν φωνὴν τῆς ἱκεσίας (94)· ἀντὶ τῆς μισουμένης αὐτῷ κραυγῆς, ταύτην εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ ἀνενέγκωμεν (95)· *Προφθάσωμεν αὐτοῦ τὴν ὀργὴν ἐν ἐξομολογήσει.* Βουληθῶμεν αὐτὸν ἰδεῖν, ὥσπερ ὀργισμένον, οὕτω καὶ μετατιθέμενον. *Τίς οἶδε*, φησὶν, *εἰ ἐπιστρέψει, καὶ μετανοήσει* (96), *καὶ ὑπολείψεται* (97) *εὐλογίαν;* Οἶδα τοῦτο σαφῶς ἐγὼ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας [illegible]τής. Καὶ ὃ παρὰ φύσιν ἐστὶν αὐτῷ, τῆς ὀργῆς ἀφεὶς, ἐπὶ τὸ κατὰ φύσιν χωρήσει, τὸν ἔλεον. Εἰς ἐκεῖνο μὲν γὰρ ὑφ' ἡμῶν βιάζεται· πρὸς δὲ τοῦτο τὴν ὁρμὴν ἔχει. Καὶ εἰ πατάσσει βιαζόμενος, πῶς οὐκ ἀνήσει (98) τῇ φύσει χρώμενος; Μόνον ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλεήσωμεν, τοῖς δικαίοις τοῦ Πατρὸς (99) σπλάγχνοις ὁδὸν (1) ἀνοίξαντες. Σπείρωμεν ἐν δάκρυσιν, ἵν' ἐν ἀγαλλιάσει θερίσωμεν. Γενώμεθα Νινευῖται, μὴ Σοδομῖται· θεραπεύσωμεν τὴν κακίαν, μὴ τῇ κακίᾳ συντελεσθῶμεν. Ἀκούσωμεν Ἰωνᾶ κηρύσσοντος, μὴ πυρὶ καὶ θείῳ κατακλυσθῶμεν. Κἂν ἐξέλθωμεν (2) Σόδομα, προσδῶμεν τῷ ὄρει, καταφύγωμεν εἰς Σηγὼρ (3), ἀνίσχοντι συνεισέλθωμεν (4) τῷ ἡλίῳ. Μὴ στῶμεν ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· μὴ περιβλεψώμεθα (5), μὴ παγῶμεν εἰς στήλην ἁλὸς, στήλην ὄντως ἀθάνατον, καὶ κατηγορίαν ψυχῆς εἰς κακίαν ἐπιστρεφούσης.

ΙΕ'. Γνῶμεν, ὅτι τὸ μὲν μηδὲν ἁμαρτεῖν (6), ὄντως ὑπὲρ ἄνθρωπον, καὶ μόνου Θεοῦ· ἐῶ γὰρ περὶ ἀγγέλων τι λέγειν, μὴ δῶμεν καιρὸν τοῖς πάθεσι, καὶ θύραν (7) πονηραῖς ἀντιῤῥήσεσι· τὸ δὲ (8) ἀθεράπευτον, τῆς πονηρᾶς καὶ ἀντικειμένης ἐστὶ (9) φύσεως, καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνης ἐνεργουμένων. Τὸ δὲ ἁμαρτάνοντας ἐπιστρέφειν, ἀνθρώπων μὲν, ἀλλ' ἐπιεικῶν, καὶ τῆς σωζομένης (10) μερίδος. Εἰ γὰρ καὶ ὁ χοῦς ἐπισύρεταί τι τῆς κακίας, καὶ τὸ γεῶδες σκῆνος βριθει τὸν νοῦν ἄνω φερόμενον, ἢ ἄνω φέρεσθαι δεδημιουργημένον· ἀλλ' ἡ (11) εἰκὼν ἀνακαθαιρέτω τὴν ἰλὺν, καὶ ἄνω τιθέτω (12) τὴν ὁμόζυγον σάρκα, τοῖς τοῦ λόγου πτεροῖς κουφίζουσα. Καὶ (13) κρεῖττον μὲν, μήτε δεηθῆναι τοιαύτης καθάρσεως, μήτε καθαρθῆναι, τοῦ πρώτου μένοντος ἡμῖν ἀξιώματος,

A *cit nos* [54]. Pro ætatum ac generum ratione distincti, supplicationis vocem attollamus; pro inviso ipsi clamore hunc ad aures Domini Sabaoth evehamus: *Iram illius in confessione præoccupemus* [55]: ipsum denique, ut iratum, ita etiam mutatum et sedatum intueri velimus. *Quis scit*, inquit ille, *an convertetur, et pænitentia ducetur, ac benedictionem relinquet?* Ego vero id plane scio, ego divinæ misericordiæ sponsor. Nam certe missa facta ira, quæ ipsius naturæ repugnat, ad misericordiam, quæ ipsius naturæ consentanea **310** est, se conferet. Ad illud enim a nobis vi adigitur, ad hoc autem suapte natura fertur. Quod si vi ad id adactus percutit, quomodo propensionem secutus non remittet [56]? Tantum nos ipsos commisereamur, piis Patris visce-B ribus viam aperientes. In lacrymis seminemus, ut in exsultatione metamus [57]. Ninivitas imitemur, non Sodomitas. Improbitati medicinam adhibeamus, ne cum improbitate consumamur. Jonam concionantem audiamus, ne igne et sulphure velut aquis obruamur. Quod si e Sodomis excesserimus, ad montem ascendamus, ad oppidum Segor confugiamus, ad solis ortum illuc ingrediamur [58]. Ne in ulla vicinæ regionis parte pedem figamus; ne circumspiciamus, ne alioqui in salis columnam concrescamus, columnam, inquam, vere immortalem, animæque in vitium relabentis accusatricem.

XV. Illud cognitum habeamus, quod omni vitio carere, vere hominis modulum excedit, soliusque Dei est. Nihil enim de angelis dico, ne vitiosis af-C fectionibus occasionem demus, atque improbis contentionibus januam aperiamus. Perdite autem et incurabiliter ægrotare, pravæ illius et adversariæ naturæ est, atque eorum, qui ab ea afflantur. At vero post peccatum ad meliorem mentem redire, hominum esse, verum proborum, et qui ex ea classe sint, quæ salutem consequitur. Nam etsi pulvis hic improbitatis aliquid secum trahit, ac terrenum hoc tabernaculum mentem sursum tendentem, aut certe ad hoc creatam, ut sursum tendat, deprimit: at imago tamen limum repurget, ac sociali jugo conjunctam carnem, rationis pen-

[54] Psal. xciv, 6. [55] ibid. 7. [56] Joel ii, 14. [57] Psal. cxxv, 5. [58] Gen. xix, 17, 23.

(93) *Κατά τε ἡλικίας.* Regg. a, bm, ph, Pass., ἡλικίαν. Deest τε in nonnullis.
(94) *Ἱκεσίας.* Or. 2, et alii, ἱκετείας.
(95) *Ἀνενέγκωμεν.* Reg. a, εἰσενέγκωμε
(96) *Ἐπιστρέψει, καὶ μετανοήσει.* Jes., [illegible] ψῃ, καὶ μετανοήσῃ.
(97) *Ὑπολείψεται.* Reg. ph, [illegible]. P[illegible], ὑπολείπηται. Montac., ὑπολίπ[illegible]. Coisl. 1, aliique nonnulli, ὑπ[illegible]του.
(98) *Πῶς οὐκ ἀνήσει*, etc. Billius: « Quid afferri potest, quin boni natura utens, indulgentem se nobis præbiturus sit? »
(99) *Τοῦ Πατρός.* Or. 2, τοῦ Θεοῦ, « Dei. »
(1) *Ὁδόν.* Or. 2, θύραν, « januam. »
(2) *Ἐξέλθωμεν.* Sic Reg. bm, Or. 2, Pass. In ed., ἐξέλθημεν.
(3) *Σεγώρ.* Duo Regg. et Or. 2, Σηγώρ.
(4) *Συνεισέλθωμεν.* Or. 2, συνανέλθωμεν.
D (5) *Περιβλεψώμεθα.* Coisl. 1 addit, εἰς τὰ ὀπίσω. Comb., εἰς τοὐπίσω.
(6) *Μηδὲν ἁμαρτεῖν*, etc. « Solius Dei est non peccare. » Solon, apud Demosth. or. *De corona*, ait: Μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι θεῶν, καὶ πάντα κατορθοῦν· « Deorum est nihil peccare, et omnia præclare agere. » Deest ὄντως in Reg. ph.
(7) *Θύραν.* Billius: « fenestram. » Combef. addit, ἀνοίξωμεν, « ostium aperiamus. » Ruf., « aditum reseramus. »
(8) *Τὸ δέ.* Sic Regg. bm, ph, Or. 2. In ed., τὸ μέν.
(9) *Ἐστί.* Sic Or. 2 et Comb. Deest in ed.
(10) *Σωζομένης.* Coisl. 1, σωζομένων.
(11) *Ἡ.* Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2. Deest in ed.
(12) *Ἄνω τιθέτω.* Montac. ἀνατιθέτω.
(13) *Κουφίζουσα. Καί.* In quibusdam, κουφιζομένην. Deest καί in Or. 2.

nis sublevatam, in sublimi collocet. Melius quidem nobiscum ageretur, si nec hujusmodi purgatione opus haberemus, nec omnino purgati fuissemus, integra videlicet atque incolumi nobis manente dignitate illa, ad quam etiam per hujusce vitæ disciplinam properamus; nec per amarum peccati gustum a vitæ ligno excidissemus. At illud item melius ac præstantius est, ut, cum peccamus, in nos **311** animadvertatur, quam ut labentes minime castigemur. Quem enim amat Dominus, castigat [59], paternæque benevolentiæ argumentum est increpatio : contra omnis anima, quæ admonitionis et castigationis expers est, incurabilis manet. Quocirca non grave est plagis affici, sed plaga meliorem non fieri gravissimum et acerbissimum est. Atque eo nomine propheta quidam de duro illo ac corde incircumciso Israele verba faciens, ita loquebatur : *Domine, percussisti eos, et non doluerunt : corripuisti eos, et renuerunt accipere disciplinam* [60] ; ac rursus, *Et populus non est conversus, quoad percussus est* [61] ; et alio loco, *Quare aversus est populus meus aversione prava* [62], ob quam prorsus obteretur et exstinguetur?

εἰς ὃ καὶ σπεύδομεν ἐκ τῆς ἐνταῦθα (14) παιδαγωγίας, μηδὲ (15) τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἐκπεσεῖν τῇ πικρᾷ γεύσει τῆς ἁμαρτίας· κρεῖσσον δὲ, τοῦ μὴ (16) παιδεύεσθαι πταίοντας, τὸ ἁμαρτάνοντας ἐπιστρέφεσθαι. Ὃν μὲν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, καὶ πατρικὸν τὸ τῆς ἐπιτιμήσεως· ψυχὴ δὲ πᾶσα ἀνουθέτητος, ἀθεράπευτος. Οὐκοῦν οὐ πληγῆναι χαλεπὸν, ἀλλὰ μὴ σωφρονισθῆναι (17) τῇ πληγῇ χαλεπώτερον. Φησί τις τῶν προφητῶν, περὶ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων, τοῦ σκληροῦ καὶ ἀπεριτμήτου τὴν καρδίαν· *Κύριε, ἐμαστίγωσας αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἐπόνεσαν· ἐπαίδευσας αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἠθέλησαν δέξασθαι παιδείαν·* καὶ πάλιν, *Καὶ ὁ λαὸς οὐκ ἐπεστράφη* (18), *ἕως ἐπλήγη·* καὶ, *Τί* (19) *ὅτι ἀπεστράφη ὁ λαός μου ἀποστροφὴν πονηρὰν*, ἐξ ἧς τέλεον συντριβήσεται, καὶ καταφθαρήσεται;

XVI. Horrendum est, fratres, in Dei viventis manus incidere [63]. Horrendus vultus Domini super facientes mala [64], vitiumque funditus evertens ac delens. Horrenda auris Domini, Abelis vocem [65] etiam per tacitum cruorem sentiens. Horrendi pedes, improbitatem cursu assequentes. Horrenda universi orbis impletio, ita ut nemini usquam Dei commotionem effugere liceat [66]; non si in cœlum avolaverit, non si in infernum se contulerit, non si ad orientem profugerit, non si in profundos et extremos maris sinus sese abdiderit [67]. Quin etiam ante me Nahum ille Elcesæus Ninivitarum onus prædicans [68], zeloten Deum, et Dominum cum furore adversarios suos ulciscentem, tantamque severitatis magnitudinem adhibentem perhorrescit, ut ne secundam quidem adversus sceleratos ultionem sibi reliquam faciat. Nam cum Isaiam audio Sodomorum populo ac Gomorrhæ principibus minitantem, et dicentem : *Utquid ultra percutiemini, addentes prævaricationem* [69]? minimum abest, quin toto corpore contremiscam, lacrymisque perfundar. Sceleris, inquit, accessioni nulla jam pœnæ accessio excogitari potest : ita per omnia grassati estis, atque omne plagarum genus exhausistis, novam subinde pœnam per improbitatem vestram accersentes. *Non est vulnus, non livor, non plaga tumens : toto corpore*, inquit, *fusa est plaga, prorsusque incurabilis. Non enim malagma imponere est, non oleum, non alligaturam* [70]. Ac, quæ deinceps in ea comminatione sequuntur, prætereo, ne præsenti plaga vobis acerbior exsistam.

ΙϚʹ. Φοβερὸν μὲν οὖν, ἀδελφοὶ, τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος· φοβερὸν δὲ τὸ πρόσωπον Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ, καὶ πανωλεθρίᾳ τὴν κακίαν ἐξαφανίζον· φοβερὰ (20) δὲ ἀκοὴ Θεοῦ, καὶ τῆς Ἄβελ φωνῆς αἰσθανομένη διὰ τοῦ σιγῶντος αἵματος· φοβεροὶ δὲ πόδες πονηρίαν καταλαμβάνοντες· φοβερὰ δὲ τοῦ παντὸς πλήρωσις (21), ὡς μὴ εἶναι μηδαμοῦ φυγεῖν Θεοῦ κίνησιν, μὴ εἰς οὐρανὸν ἀναπτάντα, μὴ εἰς ᾅδου χωρήσαντα, μὴ πρὸς (22) ἀνατολὰς ἀποδράντα, μὴ θαλάσσης ἐναποκρυβέντα βυθοῖς ἢ πέρασι. Φοβεῖται δὲ πρὸ ἐμοῦ καὶ Ναοὺμ ὁ Ἐλκεσαῖος, ἐν οἷς τὸ κατὰ Νινευΐ (23) λῆμμα δημοσιεύει, τὸν ζηλωτὴν Θεὸν, καὶ ἐκδικοῦντα Κύριον μετὰ θυμοῦ τοὺς ὑπεναντίους, καὶ τοσαύτῃ χρώμενον ἀποτομίας περιουσίᾳ, ὡς μηδὲ δευτέραν ὑπολείπεσθαι κατὰ τῶν πονηρῶν ἐκδίκησιν. Ἡσαΐου μὲν γὰρ ὅταν ἀκούσω, τῷ λαῷ Σοδόμων καὶ τοῖς ἄρχουσι Γομόῤῥας ἀπειλοῦντος, καὶ λέγοντος· *Τί ἔτι πληγῆτε* (24), *προστιθέντες ἀνομίαν*; μικροῦ καὶ φρίκης πληροῦμαι, καὶ συγχέομαι δάκρυσιν. Οὐκ ἔστι, φησὶ, τῇ προσθήκῃ τῆς ἁμαρτίας προσθήκην πληγῆς ἐξευρεῖν· οὕτω πάντα διεξεληλύθατε, καὶ πᾶν εἶδος πληγῆς ἐκενώσατε, ἀεί τινα καινοτέραν διὰ τῆς κακίας τῆς (25) ἑαυτῶν προκαλούμενοι. *Οὐκ ἔστι τραῦμα, οὐδὲ μώλωψ, οὔτε πληγὴ φλεγμαίνουσα· ὁλοσώματος*, φησὶν, ἡ *πληγὴ, ἀλλὰ καὶ ἀθεράπευτος. Οὐ γὰρ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἔλαιον, οὔτε καταδέσμους.* Καὶ παρίημι τὰ ἑξῆς τῆς ἀπειλῆς, ἵνα μὴ τῆς παρούσης ὑμῖν (26) πληγῆς βαρύτερος γένωμα

[59] Prov. III, 12 [60] Jer. V, 3. [61] Isa. IX, 13. [62] Jer. VIII, 5. [63] Hebr. X, 31. [64] Psal. XXXIII, 17. [65] Gen. IV, 10. [66] Jer. XXIII, 24. [67] Psal. CXXXVIII, 7 sqq. [68] Nahum I, 1. [69] Isa. I, 5. [70] Isa. I, 6.

(14) *Ἐνταῦθα*. Coisl. 1 et Or. 2, ἐντεῦθεν.
(15) *Μηδέ*. Reg. bm, μήτε.
(16) *Μή*. Deest in Or. 2.
(17) *Σωφρονισθῆναι*. Regg. bm, ph, Montac., σωφρονίζεσθαι.
(18) *Ἐπεστράφη*. In quibusdam, ἀπεστράφη.
(19) *Τί*. Deest in Reg. a, et Or. 2.
(20) *Φοβερά*. Pass., φοβερόν.
(21) *Παντὸς πλήρωσις*. Coisl. 2, aliique nonnulli, παντὸς κόσμου συμπλήρωσις.
(22) *Πρός*. Or. 2, εἰς.
(23) *Νινευΐ*. Reg. ph, Νινευή.
(24) *Πληγῆτε*. Sic Regg. a, c, ph, Jes. In ed., πληγῇ τε.
(25) *Τῆς*. Sic plures Regg. et Or. 2. Deest in ed.
(26) *Παρούσης ὑμῖν*, etc. Sic Regg. a, c, bm,

ΙΖ'. Πλὴν ἐπιγνῶμεν τοῦ κακοῦ τὴν ὑπόθεσιν. Πόθεν ἐξηράνθησαν γεωργίαι (27), ᾐσχύνθησαν ἀποθῆκαι, καὶ νομὴ ποιμνίων ἐξέλιπεν, ὠλιγώθη (28) τὰ ὡραῖα τῆς γῆς, οὐκ ἐπλήσθη τὰ πεδία πιότητος, ἀλλὰ κατηφείας· οὐκ ἐπλήθυναν αἱ κοιλάδες σῖτον, ἀλλ' ἐκλαύσθησαν· οὐκ ἐστάλαξε (29) τὰ ὄρη γλυκασμὸν, ὡς ὕστερον τοῖς δικαίοις, ἀλλ' ἀπεκοσμήθη καὶ ἠτιμάσθη, καὶ τὴν Γελβουὲ κατάραν ἐκ τῶν ἐναντίων ἐδέξατο; Γέγονεν ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς πᾶσα ἡ γῆ, πρὶν κοσμηθῆναι τοῖς ἑαυτῆς κάλλεσιν. *Ἐπεσκέψω μὲν τὴν γῆν, καὶ ἐμέθυσας αὐτὴν*, ἀλλ' ἐπισκοπὴν πονηρὰν καὶ μέθην ὀλέθριον. Φεῦ τοῦ θεάματος! ἐν καλάμῃ τὰ τῆς εὐφορίας ἡμῖν, καὶ μικροῖς λειψάνοις ἡ σπορὰ γνωρίζεται, καὶ μόλις ἀπαρχὰς Κυρίῳ τὸ θέρος ἡμῶν καρποφορεῖ, μησὶ μᾶλλον (30) ἢ δράγμασι καταλαμβανόμενον. Τοιοῦτος ὁ πλοῦτος τῶν ἀσεβῶν, τοιαῦτα τὰ τῶν κακῶς σπειρόντων γεώργια· ἐπιβλέψαι, ὡς ἡ παλαιὰ κατάρα, πλείονα, καὶ εἰσενεγκεῖν ὀλίγα· σπεῖραι, καὶ μὴ ἀμῆσαι· φυτεῦσαι, καὶ μὴ ἐκθλῖψαι· οὗ ἐργῶνται δέκα ζεύγη βοῶν, ποιῆσαι κεράμιον ἕν· καὶ παρ' ἄλλοις ἀκούειν τὴν εὐκαρπίαν, αὐτοὺς ἐνδείᾳ (31) πιεζομένους. Πόθεν ταῦτα, καὶ τίς ἡ αἰτία τοῦ θραύσματος; Μὴ ἀναμείνωμεν ὑπ' ἄλλων ἐλεγχθῆναι· ἡμῶν αὐτῶν ἐξετασταὶ γενώμεθα. Μέγα κακίας φάρμακον, καὶ ὁμολογία, καὶ φυγὴ τοῦ πταίσματος. Ἐγὼ πρῶτος, ὥσπερ ἀνήγγειλα (32) τῷ λαῷ μου ἄνωθεν, καὶ τὸ τοῦ σκοποῦ ἔργον πεπλήρωκα.(33) (οὐ γὰρ ἔκρυψα τὴν ἐρχομένην ῥομφαίαν, ἵνα καὶ τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν, καὶ τὰς τῶν ἀκουόντων περιποιήσωμαι)· οὕτως ἀναγγελῶ καὶ τοῦ λαοῦ μου τὴν ἀπείθειαν, ἐμαυτοῦ τὰ ἐκείνου ποιούμενος· εἴ πως ἂν οὕτω τύχοιμί τινος φιλανθρωπίας καὶ ἀναψύξεως.

312 XVII. Sed tamen hujus calamitatis causam agnoscamus. Cur segetes exaruerunt, horrea confusa sunt, pascua ovium defecerunt, extenuata sunt speciosa terræ, campi non pinguedine, sed mœrore perfusi sunt; valles non frumento abundarunt, sed deploratæ sunt; montes nobis, quemadmodum postea justis viris, dulcedinem non stillarunt, sed ornatum suum exuerunt, ignominiaque affecti sunt, ac montium Gelboe maledictionem contrario modo acceperunt [71]? Facta est universa terra ut a principio, cum nondum pulchritudine sua exornata esset. *Visitasti terram, et inebriasti eam* [72]; sed visitatione mala, et pestifera ebrietate. Proh triste spectaculum! in culmo fertilitas nobis est, et sementis ex parvis reliquiis agnoscitur, ac vix primitias Domino messis nostra edit, atque ex mensibus potius quam ex manipulis percipitur. Tales impiorum divitiæ sunt, tales male seminantium messes: nimirum, juxta veterem maledictionem, respicere ad multa, et pauca inferre [73]: seminare, et non metere; plantare, et non exprimere [74]; ubi decem juga boum operantur, lagunculam unam facere [75]; atque apud alios frugum ubertatem audire, cum interim ipsi rerum penuria premantur. Unde hæc tandem, et quæ nobis hujusce calamitatis causa est? Ne exspectemus, ut ab aliis coarguamur: ipsimet in nos inquiramus. Magna vitii medicina est confessio, et peccati fuga. Primus ego, sicut populo meo ante denuntiavi, ac speculatoris munere functus sum. Non enim venientem gladium celavi [76], ut et meam ipsius, et eorum qui audiunt, animas elucrarer. Sic nunc quoque populi mei inobedientiam exponam, peccata illius pro meis ducens. Sic enim fortasse futurum est, ut misericordiam aliquam et ærumnæ levationem consequar.

ΙΗ'. Ὁ μέν τις ἡμῶν ἐξέθλιψε (34) πένητα, καὶ μοῖραν γῆς παρεσπάσατο, καὶ ὅριον ὑπερέβη κακῶς, ἢ κλέψας, ἢ τυραννήσας, καὶ συνῆψεν οἰκίαν πρὸς οἰκίαν, καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν, ἵνα τι τοῦ πλησίον ἀφέληται· καὶ μηδένα ἔχειν ἐφιλονείκησε γείτονα, ὡς μόνος οἰκήσων ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ τόκοις καὶ πλεονασμοῖς τὴν γῆν ἐμίανε (35), καὶ συνάγων ὅθεν οὐκ ἔσπειρε, καὶ θερίζων ὅπου μὴ διεσκόρπισε· γεωργῶν οὐ τὴν γῆν, ἀλλὰ τὴν χρείαν τῶν δεομένων. Ὁ δὲ ἀπαρχὰς ἅλωνος καὶ ληνοῦ τὸν πάντα δεδωκότα Θεὸν ἀπεστέρησε, καὶ γέγονεν ἀχάριστός τε ὁμοῦ καὶ ἀνόητος· οὔτε ὑπὲρ ὧν ἔσχεν εὐχαριστήσας, οὔτε τὸ μέλλον (36), εἰ μή τι ἄλλο, διὰ τῆς εὐγνωμοσύνης

XVIII. Alius nostrum pauperem oppressit, ac terræ partem ipsi abstraxit, maleque, vel per fraudem, vel per vim, terminum transgressus est, et domum ad domum conjunxit, et agrum agro copulavit, ut proximo aliquid eriperet: ac vicinum nullum habere studuit, perinde ac solus habitaturus in terra. Alius usuris et fœnoribus terram contaminavit, colligens ubi non seminarat, ac metens ubi non sparserat; non ex terræ cultu, sed ex pauperum inopia et penuria, commoda sua **313** comparans. Alius areæ ac torcularis primitiis Deum, qui omnia donaverat, fraudavit, simulque, et ingratum et dementem se præbuit; ut qui, nec pro iis, quæ ha-

[71] II Reg. I, 21. [72] Psal. LXIV, 10. [73] Agg. I, 9. [74] Soph. I, 13. [75] Isa. V, 10. [76] Ezech. XXXIII, 3.

ph, etc. In ed., παρούσης πληγῆς βαρύτερος ὑμῖν γένωμαι.

(27) *Γεωργίαι*. Reg. a, ἀγροί. Reg. bm, γεωργοί.

(28) *Ὠλιγώθη*. Duo Colb., ὠλιγώθησαν.

(29) *Ἐστάλαξε*. Regg. a, c, ἐστάλαξαν.

(30) *Μησὶ μᾶλλον*, etc. « Ex mensibus potius, » etc.; id est, « non ex manipulorum acervis, sed ex mensium ratione, messis dignosci potest. »

(31) *Τὴν εὐκαρπίαν, αὐτοὺς ἐνδείᾳ*. Coisl. 1, τὰ τῆς εὐκαρπίας αὐτοὺς ἐν ἐνδείᾳ.

(32) *Ἀνήγγειλα*. Reg. a, ἀπήγγειλα.

(33) *Πεπλήρωκα*. Regg. a, c, bm, ph, Or. 2, ἐπλήρωσα.

(34) *Ἐξέθλιψε*. « Afflixit, vexavit. »

(35) *Ἐμίανε*. Sequitur in ed. καί, quod codicum auctoritate delevimus.

(36) *Τὸ μέλλον*. In Coisl. 1 sequitur, ὅπως ἀσφαλῶς ἕξῃ φροντίσας, καὶ εἰ, etc., « nec postea cogitavit quomodo secure possideret. »

buit, gratias egerit, nec, si nihil aliud, futurum certe, per probi et grati animi officium, sibi ipsi procurarit. Alius nec viduam nec orphanum miseratus est, nec panem et exiguum alimentum pauperi, vel Christo potius, qui per illos etiam parce nutritos alitur, impertiit; et quidem cum multa fortasse habeat, ac præter spem (nam hoc demum iniquissimum est), atque in multis horreis angustia laboret, eaque partim impleat, partim evertat, ut ad futuros fructus condendos ampliora exstruat, illud ignorans fore, ut priusquam spei suæ compos fiat, morte abripiatur, rationemque reddendam habeat, tum opum quibus hic abundavit, tum earum rerum quas animo et cogitatione sibi finxit, ut qui aliena bona male administrarit. Alius viam humilium declinavit [77], et justum injustis rationibus circumvenit [78]. Alius corripientem in portis odio habuit, ac sanctum sermonem abominatus est [79]. Alius reti suo multa colligenti immolavit [80], ac pauperis prædam domi habens, aut Dei memoriam ex animo ejecit, aut certe illius male recordatus est, dicens : Benedictus Dominus, quoniam divites facti sumus [81]; et iniquitatem suspicatus est, velut opes illas ipsius beneficio possideret, a quo pœna afficietur. Ob hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ [82]. Ob hæc, vel clauditur cœlum, vel male aperitur; eoque magis, si, ne percussi quidem, resipiscamus, atque ad eum, qui natura sua e vicino est, accedamus.

A πραγματευσάμενος. Ὁ δὲ χήραν καὶ ὀρφανὸν οὐκ ἠλέησεν, οὐδὲ μετέδωκεν ἄρτου καὶ τροφῆς ὀλίγης τῷ δεομένῳ, μᾶλλον δὲ Χριστῷ τῷ τρεφομένῳ (37) διὰ τῶν καὶ μικρῶς τρεφομένων· ὁ τὰ πολλὰ ἔχων ἴσως, καὶ παρ' ἐλπίδα, (τοῦτο γὰρ ἤδη τὸ ἀδικώτατον,) καὶ ταῖς πολλαῖς ἀποθήκαις στενοχωρούμενος, καὶ τὰς μὲν πληρῶν, τὰς δὲ καθαιρῶν, ἵνα τοῖς μέλλουσι καρποῖς οἰκοδομήσῃ μείζονας, ἀγνοῶν, ὅτι τῶν ἐλπίδων προαναρπάζεται, καὶ λόγον ὑφέξει τῆς ἐνταῦθα εὐπορίας (38) καὶ τῆς (39) φαντασίας, κακὸς οἰκονόμος ἀγαθῶν ἀλλοτρίων γενόμενος. Ὁ δὲ ὁδὸν ταπεινῶν ἐξέκλινε, καὶ ἐπλαγίασεν ἐν ἀδίκοις δίκαιον. Ὁ δὲ ἐμίσησεν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον ὅσιον ἐβδελύξατο. Ὁ δὲ ἔθυσε τῇ ἑαυτοῦ σαγήνῃ πολλὰ συναγούσῃ (40), καὶ τὴν ἁρπαγὴν τοῦ πτωχοῦ ἐν
B τοῖς οἴκοις ἔχων, ἢ οὐκ ἐμνήσθη Θεοῦ, ἢ κακῶς ἐμνήσθη, Εὐλογητὸς Κύριος, εἰπὼν, ὅτι πεπλουτήκαμεν· καὶ ὑπέλαβεν (41) ἀνομίαν, ὡς παρ' αὐτοῦ ταῦτα ἔχων, ἐξ οὗ κολασθήσεται. Διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς (42) τῆς ἀπειθείας· διὰ ταῦτα, ἢ κλείεται οὐρανὸς, ἢ κακῶς ἀνοίγεται· καὶ πολλῷ μᾶλλον, εἰ μηδὲ πληγέντες ἐπιστρεφοίμεθα, καὶ τῷ ἐγγίζοντι φυσικῶς πλησιάζοιμεν.

XIX. Quid ad hæc dicemus, qui frumentum emimus et vendimus, ac temporum difficultates observamus, ut opes nobis comparemus, et in alienis calamitatibus delicias capiamus, atque neque ut Joseph Ægyptiorum facultates [83] majoris dispensationis causa (utrumque enim norat, nimirum et recte colligere, et recte annonam tribuere, quemadmodum etiam, et famem prospicere, et eminus ei obsistere), sed, ut iniqui et conscelerati, popularium nostrorum opes acquiramus, qui dicimus : *Quando transibit mensis, ut vendamus; et Sabbata, ut æraria recludamus* [84]? qui duplicibus mensuris et stateris justitiam corrumpimus [85], ac plumbeam iniquitatis mensuram in nos ipsos inclinamus [86]? Quid ad **314** hæc dicemus, qui nullum augendarum opum finem novimus; qui aurum et argentum, non secus atque illi olim Baal et Astarten, et exsecrandum illum Chamos [87] adoramus; qui lapidum luxus et splendores consectamur, vestesque

ΙΘ'. Τί πρὸς ταῦτα ἐροῦμεν, οἱ (43) σιτῶναι, καὶ σιτοκάπηλοι, καὶ τηροῦντες τὰς τῶν καιρῶν δυσκο-
C λίας, ἵν' εὐπορήσωμεν, καὶ ταῖς ἀλλοτρίαις (44) συμφοραῖς ἐντρυφήσωμεν, καὶ κτησώμεθα, μὴ ὡς Ἰωσὴφ τὰ τῶν Αἰγυπτίων, ἐπ' οἰκονομίᾳ μείζονι (ἐκεῖνος γὰρ ᾔδει καὶ συναγαγεῖν καὶ σιτοδοτῆσαι καλῶς, ὥσπερ καὶ προγνῶναι τὸν λιμὸν, καὶ στῆναι πρὸς αὐτὸν πόῤῥωθεν (45), ἀλλ' ὡς παράνομοι τὰ τῶν ὁμοφύλων, οἱ λέγοντες· *Πότε διελεύσεται ὁ μὴν, καὶ ἐμπωλήσομεν* [(46)]· *καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἀνοίξομεν θησαυρούς;* οἱ τοῖς δισσοῖς μέτροις καὶ σταθμίοις τὸ δίκαιον διαφθείροντες, καὶ τὸ μολιβδοῦν (47) μέτρον τῆς ἀνομίας ἐφ' ἑαυτοὺς κλίνοντες; Τί πρὸς ταῦτα ἐροῦμεν, οἱ μηδὲν πέρας (48) εἰδότες κτήσεως· οἱ προσκυνοῦντες τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, ὥσπερ τὴν Βάαλ οἱ πάλαι, καὶ τὴν Ἀστάρτην, καὶ τὸ Χαμὼς βδέλυγμα· οἱ περιέποντες τῶν λίθων τὰς πολυτε-
D λείας καὶ διαυγείας, καὶ τῆς ἐσθῆτος τὴν μαλακήν τε καὶ περιῤῥέουσαν, σητῶν δαπάνην, καὶ λῃστῶν,

[77] Amos II, 7. [78] Isa. XXIX, 21. [79] Amos V, 10. [80] Habac. I, 15. [81] Zach. XI, 5. [82] Ephes. V, 6. [83] Gen. XLI, 39 sqq. [84] Amos VIII, 5. [85] Deut. XXV, 13. [86] Zach. V, 7. [87] III Reg. XI, 33.

(37) *Τῷ τρεφομένῳ*, etc. Nonnulli Regg. et Coisl. 1, τῷ καὶ διὰ τῶν μικρῶν τρεφομένῳ, « Christo qui et per parvulos alitur. »
(38) *Εὐπορίας*. Reg. bm et Montac., εὐφορίας.
(39) *Τῆς*. Sic plures Regg. Deest in ed.
(40) *Συναγούσῃ*. Plures Regg. et Or. 2, συναγαγούσῃ.
(41) *Καὶ ὑπέλαβεν*, etc. Bunus, « opesque ipsius beneficio se consecutum inique existimavit, a quo, » etc.
(42) *Ἐπὶ τοὺς υἱούς*. Coisl. 1 ἐφ' ἡμᾶς τοὺς υἱούς, « super nos filios inobedientes. »
(43) *Οἱ*. Sic Regg. bm, ph, Jes., Pass. In ed., εἰ.
(44) *Ἀλλοτρίαις*. Or. 2, ἀλλοτρίων.
(45) *Ὥσπερ... πόῤῥωθεν*. Sic Coisl. 1, aliique codd. Hæc in Græcis omissa, licet a Billio Latine reddita.
(46) *Ἐμπωλήσομεν*. Reg. ph, et Par., ἀπεμπωλήσομεν. Bas., εὐπωλήσομεν.
(47) *Μολιβδοῦν*. Regg. bm, ph, et Bas., μολιβδοῦν.
(48) *Μηδὲν πέρας*. Idem scripsit Solon : Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται· « Nullus opum mortalibus fixus est limes. »

καὶ τυράννων, καὶ κλεπτῶν θησαυρίσματα· οἱ πλήθει γαυριῶντες ἀνδραπόδων καὶ τετραπόδων· οἱ τοῖς πεδίοις ἐμπλατυνόμενοι καὶ τοῖς ὄρεσι, καὶ τὰ μὲν ἔχοντες, τὰ δὲ προσλαμβάνοντες, τὰ δὲ μέλλοντες, κατὰ τὴν Σολομώντειον βδέλλαν ἐμπλησθῆναι μὴ δυναμένην, ὁμοίως ᾅδῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ζητοῦντες οἰκουμένην ἑτέραν εἰς κτῆσιν, καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ ὁρίοις καταμεμφόμενοι ὡς μικροτέροις ἢ κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν καὶ ἀπληστίαν; Τί δαὶ (49), οἱ τοῖς ὑψηλοῖς θρόνοις ἐγκαθεζόμενοι, καὶ τὴν ἀρχικὴν σκηνὴν αἴροντες, καὶ τὴν ὀφρὺν τῶν θεάτρων ὑψηλοτέραν, καὶ μὴ λογιζόμενοι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, καὶ τὸ ἀπρόσιτον ὕψος τῆς ἀληθινῆς βασιλείας, ἵν' ὡς ὁμοδούλων τῶν ὑπηκόων ἄρχωσιν, οἱ τῆς ἴσης δεόμενοι φιλανθρωπίας; Σκόπει δέ μοι καὶ τοὺς κατασπαταλῶντας ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, B ὧν καλῶς ὁ θεῖος Ἀμὼς καθάπτεται, καὶ τὰ πρῶτα μύρα χριομένους, καὶ τῇ φωνῇ τῶν ὀργάνων ἐπικροτοῦντας, καὶ τῶν φευγόντων ὡς ἱσταμένων ἐξηρτημένους· ἀλλὰ μὴ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσὴφ συναλγοῦντάς τε καὶ συμπάσχοντας· δέον χρηστοὺς εἶναι τοῖς προεμπεσοῦσι, καὶ τῷ ἐλέῳ κτᾶσθαι τὸν ἔλεον· ὀλολύζειν πίτυν, ὅτι πέπτωκε κέδρος, καὶ (50) νουθετεῖσθαι τῇ τῶν πλησίων πληγῇ, καὶ διὰ τῶν ἀλλοτρίων κακῶν τὰ οἰκεῖα εὖ τίθεσθαι, τοσοῦτον πλέον ἔχοντας τῶν προειληφότων, ὅσον αὐτοὺς δι' ἐκείνων σωθῆναι (51), ἀλλὰ μὴ δι' αὐτῶν ἑτέρους σωφρονισθῆναι.

A molles et diffluentes, quæ a tineis absumuntur, et prædonibus, ac tyrannis, furibusque reconduntur, qui ob servorum et quadrupedum greges insolescimus; qui in campis et montibus dilatamur, atque alia jam habemus, alia adjungimus, aliaque jamjam adepturi sumus, instar illius sanguisugæ, cujus meminit Salomon [88], quæ expleri nequit, quemadmodum nec infernus, nec terra, nec ignis, nec aqua; novumque orbem, quem possideamus, quærimus, ac Dei terminis, ut insatiabili nostra cupiditate minoribus, succensemus? Quid vero illi, qui in sublimioribus thronis sedent, atque imperii scenam attollunt, ac supercilium theatris ipsis altius; nec Deum, qui super omnia est, nec inaccessibile illud veri regni fastigium considerant, ut subB ditis, tanquam conservis, imperent, qui eadem benignitate opus habent? Jam eos quoque spectes velim, quos divinus Amos pulchre perstringit, qui in eburneis lectis lasciviunt, pretiosissimisque unguentis perfunduntur, atque ad musicorum instrumentorum sonos applaudunt, rebusque fugientibus, ut firmis et stabilibus, addicti sunt; non autem ob Josephi contritionem dolorem ac molestiam concipiunt [89]. Atqui oportebat, ut eos, qui priores in calamitatem inciderant, benignitate complecterentur, ac misericordia misericordiam sibi conciliarent: oportebat, inquam, abietem ululare, quia cecidit cedrus [90], ac vicinorum plaga erudiri, atque per aliena mala rebus suis probe consulere; ut qui hoc utique nomine potiori conditione essent, quam ii, qui præcesserunt, quod ipsi per alios salutem consequi potuerint, non autem alii per ipsos eruditi.

Κ'. Ταῦτα συμφιλοσόφησον ἡμῖν, ὦ θεία καὶ ἱερὰ C κεφαλὴ, καὶ πολλὴν ἐμπειρίαν τῷ μακρῷ (52) χρόνῳ συλλεξαμένη, ἐξ ἧς σοφία γίνεται. Τούτοις τὸν λαόν σου κατάρτισαι. Δίδαξον διαθρύπτειν πεινῶσι (53) τὸν ἄρτον, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους συνάγειν (54), καὶ γυμνότητα περιστέλλειν, καὶ μὴ περιορᾷν τοὺς ἀφ' αἵματος· καὶ νῦν μάλιστα, ἵν' ᾖ τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν ἐκ τῆς χρείας, μὴ τοῦ περισσεύματος· ᾗ μᾶλλον καρποφορίᾳ Θεὸς εὐφραίνεται, ἢ πλήθει τῆς εἰσφορᾶς καὶ μεγέθει τῆς ἐπιδόσεως. Ἐπὶ τούτοις, καὶ πρὸ τούτων, γενοῦ μοι Μωσῆς, ἢ Φινεὲς σήμερον. Στῆθι περὶ ἡμῶν (55), καὶ ἐξίλασαι· καὶ κοπασάτω ἡ θραῦσις, εἴτε διὰ θυσίας πνευματικῆς (56), εἴτε δι' εὐχῆς καὶ λογικῆς ἐντεύξεως (57). Ἐπίσχες τὴν ὀργὴν Κυρίου τῇ μεσιτείᾳ (58)· στῆσον τὴν ἀκολουθίαν τῆς μάστιγος. Οἶδεν αἰδεῖσθαι πατρὸς πολιὰν D ὑπὲρ τέκνων πρεσβεύουσαν. Δεήθητι περὶ τῆς παρελθούσης κακίας· τὸ μέλλον ἐγγύησαι. Προσάγαγε

XX. Hæc nobiscum philosophare, vir divine et sacrosancte, quippe longo temporis spatio ingentem rerum usum, ex quo sapientia nascitur, collegisti. His populum tuum instrue. Doce panem esurienti frangere [91], et pauperes tecto carentes colligere, et nuditatem tegere, nec consanguineos despicere; ac nunc præsertim, ut bonum nostrum ex penuria sit, non ex abundantia: quo munere Deus, magis **315** quam multis oblationibus magnisque largitionibus, delectatur. Post hæc, imo ante hæc, esto mihi hodierno die Moyses et Phinees [92]. Sta pro nobis, et placa; et cesset quassatio [93], sive per spirituale sacrificium, sive per orationem ac rationalem intercessionem. Domini iracundiam interventu tuo reprime; plagas deinceps sequentes compesce. Patris canitie pro filiis obsecrantis permoveri solet. Pro præterita improbitate ora; meliora in posterum de nobis pollicere. Offer populum ca-

[88] Prov. xxx, 15. [89] Amos vi, 4 sqq. [90] Zach. xi, 2. [91] Isa. lviii, 7. [92] Exod. xxxii, 11. [93] Psal. cv, 23, 30.

(49) *Δαί*. Regg. bm, ph
(50) *Καί*. Deest in Regg. a, c, bm, ph, et Or. 2.
(51) *Σωθῆναι*. Billius: « consecuti sint. » Non recte: salutem enim non sunt consecuti, sed perniciem; nec ex aliorum pœnis eruditi sunt, ut mox exponit Gregorius.
(52) *Μακρῷ*. Reg. bm, πολλῷ.
(53) *Πεινῶσι*. Sic Or. 2. In ed., πεινῶντι.
(54) *Συνάγειν*. In quibusdam, συναγαγεῖν.
(55) *Περὶ ἡμῶν*. Reg. c, μεθ' ἡμῶν.
(56) *Διὰ θυσίας πνευματικῆς*. « Per spirituale sacrificium. » Nicetas exponit per τὴν ἱερουργίαν, id est, « missæ sacrificium. »
•(57) *Λογικῆς ἐντεύξεως*. Sic passim Gregorius mutat quod Paulus, Rom. xii, 1, vocat λογικῆς λατρείας. Cæterum λογικὴ ἔντευξις videtur esse « oratio, » quæ fit verbo ac mente, « deprecatio, intercessio. »
(58) *Τῇ μεσιτείᾳ*. Sic Regg. a, c, Par., etc. In editis, μεσιτείᾳ.

lamitate ac metu purgatum. Corpoream alimoniam A pete; angelicam etiam e cœlo descendentem prius pete. Hoc si feceris, Deum nobis conciliabis, cœlum mitigabis, matutinam et serotinam pluviam [94] reddes. *Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum* [95]: hæc, inquam, inferior, quotidianum; carnis autem nostræ terra, sempiternum, quem divinis horreis per te, et nos et munera nostra offerentem, imponemus, in Christo Jesu Domino nostro, cui sit gloria in sæcula. Amen.

λαὸν πληγῆ (59) καὶ φόβῳ κεκαθαρμένον. Αἴτησαι τὴν σωματικὴν τροφήν· αἴτησαι πρὸ ταύτης καὶ τὴν ἀγγελικὴν ἐξ οὐρανοῦ καταβαίνουσαν. Ἂν τοῦτο ποιήσῃς, οἰκειώσεις Θεὸν (60), ἡμερώσεις οὐρανὸν, ἀποδώσεις ὑετὸν πρώϊμόν τε καὶ ὄψιμον· *Ὁ Κύριος δώσει χρηστότητα, καὶ ἡ γῆ ἡμῶν δώσει τὸν καρπὸν αὐτῆς*, ἡ κάτω γε, τὸν ἐφήμερον, καὶ ὁ χοῦς ἡμῶν, τὸν αἰώνιον, ὃν ταῖς θείαις ληνοῖς ἐναποθησόμεθα διὰ σοῦ, προσάγοντος (61) ἡμᾶς τε καὶ τὰ ἡμέτερα, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα (62) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

[94] Joel II, 23. [95] Psal. LXXXIV, 13.

(59) *Πληγῇ*. Sic Regg. bm, ph, Coisl. 1, Or. 2, etc. Male in editis, πληγῆς.

(60) *Θεόν*. Reg. ph, Θεῷ.

(61) *Προσάγοντος*. Nonnulli codices, προσάγοντες, « offerentes. »

(62) *Δόξα*. Duo Regg. addunt, καὶ τὸ κράτος ἅμα Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, « cui gloria et potestas una cum Patre et sancto Spiritu in sæcula sæculorum. »

---

316 MONITUM IN ORATIONEM XVII.

I. Nazianzi habita est hæc oratio, circa finem anni 373. In cujus rei confirmationem, iisdem rationibus, quibus in præcedenti monito (63), utimur. Vivebat adhuc Gregorius senior, et Theologus noster episcopali jam unctione erat consecratus. Hanc orationem in duas veluti partes dividit orator. Prima pars ad Nazianzenos, secunda ad magistratus dirigitur. Quænam autem fuerit Nazianzenorum culpa, non satis in hac oratione declaratur. Conjicit Billius Nazianzenos,edicto quodam, aut tributorum et vectigalium gravitate offensos, signa quædam animorum ad seditionem spectantium dedisse. At verisimile est non ita grave fuisse Nazianzenorum crimen; alioquin multo acriorem ad eos habiturus fuisset orationem Gregorius, si non tantum in animo habuissent, sed etiam reipsa seditionem excitassent. In hac enim oratione neutiquam Nazianzenos increpat orator; sed eos blande consolatur, et ad patientiam revocat. Hortatur etiam ut Dei memores sint, si consolationem et delectationem in malis consequi velint; nec obliviscantur homines sæpe « a Deo per contraria erudiri (n. 4), » ac proinde Deo, sive benefaciat, sive corripiat, pari studio ac voluntate subjiciendos, neque Deo solum, sed iis etiam qui imperium in terra gerunt. Alia hujusmodi plurima, ac digna quæ legantur, Theologus ad populum Nazianzenum concionatur.

II. In secunda parte magistratus alloquitur, et præcipue præfectum; non quidem Julianum tributorum duntaxat exæquatorem, ut arbitratur Nicetas, sed alium totius provinciæ procuratorem, seu præfectum, utpote qui « a Deo gladium acceperat (n. 9). » Hunc modis omnibus aggreditur Gregorius, ut ipsius iratum animum sedet ac leniat. « Vos quoque, » inquit (*ibid.*), « imperio meo ac throno lex Christi subjicit. Imperium enim nos quoque gerimus, addo etiam præstantius ac perfectius... nec dubito (præfectum compellans) quin hanc dicendi libertatem in optimam partem accepturus sis, utpote sacra sacri mei gregis ovis.... A Christo gladium accepisti, non tam ut eo utaris, quam ut mineris et terreas. Imago Dei es, Dei quoque imagini imperas..... Flectat te naturæ cognatio, » etc. His aliisque pluribus admonitum officii præfectum ad clementiam et mansuetudinem revocare conatur Gregorius. Deinde his etiam canitiem Patris, cleri reverentiam, imo ipsius Christi in carne dispensationem, et sacram mensam adjungens, mira arte hominem urget, ut lenitatem terrori admisceat, ut minas spe temperet, ut denique nihil, nec « tempus, » nec « princeps, » nec « majorum dignitatum spes » a misericordia et benignitate eum remoretur, ac detorqueat (n. 10).

(63) Monit. ad. or. XVI, n. 2.

ORATIO XVII[a].

317 *Ad cives Nazianzenos gravi timore perculsos, et præfectum irascentem.*

1. *Ventrem meum, ventrem meum doleo, et sensus*

[a] Alias et nunc 17. — Habita circa finem anni 373.

ΛΟΓΟΣ ΙΖ

B *Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ (64) ἀγωνιῶντας, καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον.*

Α'. *Τὴν κοιλίαν μου, τὴν κοιλίαν μου ἀλγῶ,*

(64) *Ναζιανζοῦ*. Deest in Or. 2 et Par.

καὶ τὰ αἰσθητήρια τῆς καρδίας μου μαιμάσσει (65), φησί που τῶν ἑαυτοῦ λόγων Ἱερεμίας, ὁ τῶν προφητῶν συμπαθέστατος, ἀποκλαιόμενος (66) τὸν Ἰσραὴλ ἀπειθοῦντα, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας ἀλλοτριούμενον, κοιλίαν μὲν (67) τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὀνομάζων, κατὰ τοὺς τῆς τροπῆς νόμους. Οὕτω (68) γὰρ εὑρίσκω πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς, εἴτε ὡς ἀπόκρυφον καὶ ἀόρατον (τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ ψυχῆς καὶ γαστρὸς τὸ κρύπτεσθαι), εἴτε ὡς χωρητικὴν καὶ ἀναδοτικήν, ἵν' οὕτως εἴπω, τῶν ἐκ τοῦ λόγου τροφῶν· ὃ γάρ ἐστιν ἐν σώματι (69) τροφή, τοῦτο ἐν ψυχῇ λόγος. Αἰσθητήρια δὲ τάχα μὲν τὰ τῆς ψυχῆς κινήματα καὶ διανοήματα, καὶ τούτων μάλιστα, ὅσα ἐκ τῆς αἰσθήσεως, οἷς ὁ δίκαιος σπαράσσεται, καὶ θερμαίνεται, καὶ ὁρμητικῶς ἔχει, καὶ οὐδὲ καθεκτός ἐστι διὰ τὴν ζέσιν τοῦ Πνεύματος· τοῦτο γὰρ τὸ μαιμάσσειν, οἷον προθυμία τις θυμῷ σύγκρατος. Εἰ δὲ καὶ τῶν σωματικῶν ἐστιν ἃ λαμβάνοι τις αἰσθητηρίων (70), οὐκ ἀπὸ σκοποῦ λήψεται· καὶ ὀφθαλμῶν, καὶ ὤτων, οὐ μόνον ἀχθομένων τοῖς χείροσι καὶ θεάμασι καὶ ἀκούσμασιν, ἀλλὰ καὶ τὰ βελτίω ποθούντων καὶ ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι διὰ τὸ εὔσπλαγχνον. Πλὴν ὅπως ἂν νοῆται ταῦτα, ὁ δίκαιος ἀλγεῖ καὶ μαιμάσσει, καὶ οὐ μετρίως φέρει τὰ πάθη τοῦ Ἰσραήλ, ὁποτέρως βούλει ταῦτα νοεῖν· εἴτε τὰ σωματικά, καὶ τοῦ σωματικῶς ὁρωμένου, εἴτε τὰ πνευματικά, καὶ τοῦ νοουμένου (71) πνευματικῶς. Ἐπεὶ καὶ πηγὴν δακρύων ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπιζητεῖ, καὶ σταθμὸν ἔσχατον ἐπιποθεῖ, καὶ ἐρημίαν ἀσπάζεται, ἵνα κενώσῃ τὸ πολὺ τῆς λύπης, καὶ κουφισθῇ πως τῆς ἔνδον πληγῆς, καθ' ἡσυχίαν θρηνήσας τὸν Ἰσραήλ.

Β'. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὁ θεῖος Δαβίδ, οὐ μικρὸν ἔμπροσθεν ἐπὶ τοῖς καθ' ἑαυτὸν δυσχεραίνων, *Τίς δώσει μοι*, φησί, *πτέρυγας ὡσεὶ περιστερᾶς, καὶ πετασθήσομαι, καὶ καταπαύσω;* Περιστερᾶς ἐπιζητεῖ πτέρυγας, εἴτε ὡς κουφοτέρας καὶ ταχυτέρας· τοιοῦτος γὰρ ἅπας δίκαιος· εἴτε ὡς τὸ Πνεῦμα σκιαγραφούσας (72), ᾧ μόνῳ τὰ δεινὰ φεύγομεν, ἵν' ὡς πορρωτάτω γένηται ἀπὸ παρόντων (73) κακῶν. Εἶτα τὸ ἐν τοῖς στενοῖς φάρμακον, ἡ ἐλπίς· *Προσεδεχόμην*, φησί, *τὸν Θεὸν τὸν σώζοντά με ἀπὸ ὀλιγοψυχίας καὶ ἀπὸ καταιγίδος.* Ὅπερ οὖν καὶ ἀλλαχοῦ ποιῶν φαίνεται, τάχιστα τῷ λυποῦντι τὸ ἴαμα προστιθείς, καὶ ἀγαθὸν ἡμῖν παρέχων παίδευμα καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ τῆς πρὸς τὰ δεινὰ μεγαλοψυχίας· *Ἀπηνήνατο*, φησί (74), *παρακληθῆναι ἡ ψυχή μου.* Ὁρᾶς ἀκη-

cordis mei turbati sunt in me, ait quodam sermonum suorum loco Jeremias[96], prophetarum omnium ad commiserationem propensissimus, contumacem Israelem, atque a Dei benignitate se avertentem deplorans, et suam quidem ipsius animam, juxta allegoriæ leges, ventrem nominans. Hoc enim sensu persæpe hanc vocem in Scripturis acceptam reperio; vel quod abdita sit, atque oculorum obtutum fugiat (id enim habet anima cum ventre commune), vel quod sermonis alimenta capiat, atque, ut sic loquar, digerat. Quod enim corpori cibus est, hoc in animo est sermo. Per sensus autem, fortasse impulsiones animæ, cogitationesque intelligit, easque potissimum, quæ a sensibus proficiscuntur, quibus justus percellitur et incalescit, atque impetu fertur, nec jam præ Spiritus æstu cohiberi potest; hoc enim verbum μαιμάσσειν promptitudinem quamdam iracundia permistam indicat. Quod si quis hæc ad ipsius etiam corporis sensus referat, a scopo non aberrabit: quandoquidem oculi et aures, non modo tristi visu et auditu discruciantur, verum etiam ob commiserationem lætiora videre atque audire concupiscunt. Quocunque vero sensu hæc accipiantur, perspicuum est utique prophetam gravi dolore affici, et incitari, atque Israelis calamitates molestissime ferre; sive corporeas illas intelligas, ejusque, qui corporeo modo cernitur, sive spirituales, ejusque, qui spirituali modo percipitur. Nam et alio loco lacrymarum fontem[97] idem propheta requirit, atque extremum quemdam recessum exoptat, solitudinemque amplectitur, ut magnam mœroris sui partem exhauriat, atque, posteaquam Israelem in silentio deplorarit, ab interna plaga quodammodo levetur.

II. Consimilem in modum divinus etiam David haud paulo ante calamitates suas acerbe ferens: *Quis*, inquit, *mihi dabit pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam*[98]? **318** Columbæ pennas expetit (vel quod leviores ac velociores sint, talis enim est quisquis justitiam colit, vel quod Spiritum adumbrent, cujus unius auxilio pericula fugimus), ut quam longissime se a præsentibus malis removeat. Sequitur deinde spes, in angustis rebus medicina: *Exspectabam*, inquit, *Deum, qui salvum me fecit a pusillanimitate et tempestate*[99]. Quod etiam ipsum alio loco facere perspicitur, ubi confestim dolori remedium adjungit, probumque nobis, et verbo et opere, magnitudinis animi adversus res graves et periculosas documentum præbet: *Renuit*,

[96] Jer. IV, 19. [97] Jer. IX, 1. [98] Psal. LIV, 7. [99] ibid. 9.

(65) *Μαιμάσσει.* Schol.: φυσεῖ, προθυμεῖ, πηδᾷ, καχλάζει, quæ sunt hujus vocis interpretationes.

(66) *Ἀποκλαιόμενος.* Regg. bm, hu, ἀποκλαίων.

(67) *Κοιλίαν μέν*, etc. Billius: « Ventris quidem nomine suam ipsius animam intelligit. » Verba autem, κατὰ τοὺς τῆς τροπῆς νόμους, « juxta allegoriæ leges, » vel a Billio non reddita, vel a typographo omissa.

(68) *Οὕτω.* Reg. bm, τοῦτο.

(69) *Ἐν σώματι.* Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 2, etc. Deest ἐν in ed.

(70) *Εἰ δὲ καὶ τῶν σωματικῶν ἐστιν ἃ λαμβάνοι τις αἰσθητηρίων.* Sic Regg. a, bm, tres Colb., Or. 2, Par., et Jes. In edit., εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν σωματικῶν αἰσθητηρίων λαμβάνοι τις. Nonnulli, pro λαμβάνοι, habent, λαμβάνει.

(71) *Νοουμένου.* Reg. a, ὁρωμένου.

(72) *Σκιαγραφούσας.* Regius bm, σκιαγραφούσης.

(73) *Ἀπὸ παρόντων.* Deest ἀπό in Regg. a et bm. Alii, sublato ἀπό, habent, τῶν παρόντων [melius].

(74) *Ἀπηνήνατο, φησί.* Sic plures Regg. et Colb., Or. 2, etc. Deest φησί in ed.

inquit, *consolari anima mea*[1]. Audisne anxietatis et desperationis verba? Num quis te Davidis causa timor invasit, quasi incurabili morbo laboraret? Quid ais? Non admittis consolationem? Negas tibi solatii spem ullam superstitem esse? Nihilne tibi medebitur? Non sermo, non amicus, non propinquus, non monitor, non doloris socium se præbens, non res suas adversas exponens, non vetera commemorans, non præsentia cum illis comparans atque ostendens, quam multi homines etiam ex atrocioribus malis evaserint? Siccine projecta sunt, interierunt, concisa sunt omnia? Siccine spes omnis periit? Nec quidquam aliud superest, quam ut jacentes et supini finem exspectemus? Hæc magnus ille David, qui alioqui in tribulationibus dilatatur[2]; qui, vel mortis umbra circumfusus[3], Dei tamen ope obnixus, adversus eam exsurgit. Quidnam igitur me facere par est, me parvum et imbecillem, me terrenum, nec tanta spiritus facultate præditum? David æstuat, neque habet quo se vertat, et quis salvus esse poterit? Quæ res mihi laboranti, vel subsidio, vel solatio futura est? Ad quem in angustias redactus fugiam? Tibi responsum præbet David, magnus ille medicus, ac malos etiam spiritus per Spiritum in ipso habitantem incantans[4]. Ad quem confugies ex me scire cupis, nec per te ipse intelligis? Quis est, qui languidas manus roborat, et genua dissoluta confirmat[5], et per ignem ducit, et per aquam salutem affert? Nihil, inquit, instructa acie opus est, non armis, non sagittariis, non equitibus, non consultoribus, non amicis, non externo subsidio. Auxiliares copias in teipso habes, quæ, et tibi, et mihi, et cuivis in promptu sunt. Velle tantum oportet, animique impetum afferre. In propinquo est consolatio, in ore tuo, et in corde tuo. *Memor fui Dei*, inquit, *et delectatus sum*[6]. Quid memoria paratius? **319** Tu quoque memor esto, et delectare. O facilem medicinam! O celerem curandi rationem! O ingentem beneficii magnitudinem! Non modo animi imbecillitatem mœstitiamque sedat Dei recordatio, sed et delectationem parit.

A δίας ῥήματα (75) καὶ ἀπογνώσεως; Ἆρ' οὐκ ἔδεισας ὡς περὶ ἀθεραπεύτου τοῦ Δαβίδ; Τί λέγεις; Οὐ δέχῃ παράκλησιν; ἀπελπίζεις παραμυθίαν; οὐδεὶς θεραπεύσει (76) σε; οὐ λόγος, οὐ φίλος, οὐ συγγενής, οὐ συμβουλεύων, οὐ συναλγῶν, οὐ τὰ καθ' ἑαυτὸν διηγούμενος, οὐ τὰ ἀρχαῖα λέγων, οὐ τὰ νῦν παρατιθεὶς, ὅσοι καὶ ἀπὸ χαλεπωτέρων κακῶν διεσώθησαν; Ἔῤῥιπται πάντα; οἴχεται; περικέκοπται; ἀπόλωλε πᾶσα ἐλπίς; κεῖσθαι δεῖ μόνον, τὸ τέλος ἐκδεχομένους; Ταῦτα ὁ μέγας Δαβὶδ, ὁ ἐν θλίψεσι πλατυνόμενος· ὁ καὶ σκιᾶς θανάτου κυκλούσης μετὰ τοῦ Θεοῦ κατεξανιστάμενος. Τί οὖν ἐγὼ πάθω, ὁ μικρὸς, ὁ ἀσθενὴς, ὁ γήϊνος, ὁ μὴ τοσοῦτος τῷ πνεύματι; Δαβὶδ ἰλιγγιᾷ, καὶ τίς σώζεται; Τίνα βοήθειαν εὕροιμι (77) κακοπαθῶν, ἢ τίνα παράκλησιν; πρὸς τίνα B καταφύγω στενοχωρούμενος; Ἀποκρίνεταί σοι Δαβὶδ ὁ μέγας θεραπευτὴς, ὁ καὶ πνευμάτων πονηρῶν κατεπᾴδων διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ Πνεύματος. Πρὸς τίνα καταφεύξῃ (78) παρ' ἐμοῦ βούλει μαθεῖν, αὐτὸς δὲ οὐκ ἐπίστασαι; Τίς ὁ τὰς παρειμένας ἐνισχύων χεῖρας, καὶ γόνατα παραλελυμένα παρακαλῶν (79), καὶ διὰ πυρὸς ἄγων, καὶ σώζων δι' ὕδατος; Οὐδὲν δεῖ σοι παρατάξεως, φησὶν, οὐχ ὅπλων, οὐ τοξοτῶν, οὐχ ἱππέων, οὐ συμβούλων, οὐ φίλων, οὐκ ἐπικουρίας τῆς ἔξωθεν. Ἔχεις ἐν σεαυτῷ τὴν συμμαχίαν, ἣν κἀγὼ καὶ πᾶς ὁ βουλόμενος. Θελῆσαι δεῖ μόνον, ὁρμῆσαι μόνον. Ἐγγὺς ἡ παράκλησις, ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου· *Ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ*, φησὶ, *καὶ εὐφράνθην*. Τί μνήμης ἑτοιμότερον; Μνήσθητι καὶ C σὺ, καὶ εὐφράνθητι. Ὢ τοῦ εὐπορίστου τῆς ἰατρείας! ὢ τοῦ τάχους τῆς θεραπείας! ὢ τοῦ μεγέθους τῆς δωρεᾶς! Οὐ κοιμίζει μόνον ὀλιγοψυχίαν καὶ λύπην μνημονευθεὶς ὁ (80) Θεὸς, ἀλλὰ καὶ εὐφροσύνην ἐργάζεται.

III. Vis alia insuper divinæ erga humanum genus benevolentiæ testimonia producam? *Si*, inquit, *conversus ad Dominum ingemueris, tunc salvus eris*[7]. Videtisne quemadmodum salus cum gemitu conjuncta sit? Et adhuc te loquente dicet: *Ecce adsum*[8]; et loquetur animæ tuæ: *Salus tua ego sum*[9]. Nihil inter petitionem et impetrationem intercedit; non aurum, non argentum, non splendidæ et eximiæ gemmæ, non cætera quibus hominum mentes ad lenitatem et clementiam inflectuntur. Postquam dixit Sophonias, tanquam ex Dei irati et

Γ'. Βούλει καὶ ἄλλων ἀκοῦσαι φιλανθρωπίας ῥημάτων; *Ἐὰν ἐπιστραφεὶς*, φησὶ, *πρὸς Κύριον* (81) *στενάξῃς, τότε σωθήσῃ*. Ὁρᾶτε τῷ στεναγμῷ τὴν σωτηρίαν συνεζευγμένην; Καὶ ἔτι λαλοῦντός σου, ἐρεῖ· *Ἰδοὺ πάρειμι*· καὶ φθέγξεται τῇ ψυχῇ σου· *Σωτηρία σου εἰμὶ ἐγώ*. Οὐδὲν μέσον τῆς αἰτήσεως D καὶ τῆς ἐπιτεύξεως· οὐ χρυσὸς, οὐκ ἄργυρος, οὐ λίθοι τῶν διαφανῶν καὶ τιμίων, οὐχ ὅσοις ἄνθρωποι κάμπτονται πρὸς τὸ ἥμερον. Ὅταν εἴπῃ (82) Σοφονίας, ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ λέγων ὠργισμένου καὶ χαλεπαίνοντος· *Ἐξερημώσω τὰς ὁδοὺς αὐτῶν τὸ πά-*

[1] Psal. LXXVI, 3. [2] Psal. IV, 2. [3] Psal. XXII, 4. [4] I Reg. XVI, 23. [5] Isa. XXXV, 3. [6] Psal. LXXVI, 4. [7] Isa. XXX, 15. [8] Isa. LVIII, 9. [9] Psal. XXXIV, 3.

(75) *Ῥήματα*. Sic Reg. bu. Or. 2, Par., Jes., etc. Deest in ed.

(76) *Θεραπεύσει*. Reg. a, et tres Colb., θεραπεύει.

(77) *Εὕροιμι*. Reg. b, Colbert. 2, Orat. 2, εὕρωμαι.

(78) *Καταφεύξῃ*. Sic Reg. a, et Coisl. 1. In ed. aliisque pluribus codd. deest.

(79) *Παρακαλῶν*. « Consolatur, » quod durius videtur ad metaphoram.

(80) *Ὁ*. Deest in Regg. a, bm.

(81) *Πρὸς Κύριον*. In LXX deest.

(82) *Ὅταν εἴπῃ*, etc. Billius, « postquam iratus atque infensus Deus per Sophoniam sic locutus est. » Hic nulla ratione Gregorii phrasim invertit interpres.

ῥίπαν, τοῦ μὴ διοδεύειν. Ἐξέλιπον (83) *αἱ πόλεις αὐτῶν διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν, μηδὲ κατοικεῖσθαι·* ὅταν ἀπειλήσῃ τὰ φρικωδέστατα, ὅταν καταβάλῃ τῇ ἀθυμίᾳ (84), ὅταν ζόφον ἐργάσηται (85) διὰ τῆς ἀπειλῆς, εὐθὺς ἐπάγει καὶ τὸ τῆς χρηστοτέρας ἐλπίδος φῶς, καὶ ἀνακτᾶταί (86) με τούτοις τοῖς ῥήμασι· *Πλὴν εἶπα· Φοβεῖσθέ με, καὶ δέξασθε παιδείαν, καὶ οὐ μὴ ἐξολοθρευθῆτε ἐξ ὀφθαλμῶν αὐτῆς·* καὶ ἔτι φαιδροτέροις μικρὸν προϊὼν καὶ φιλανθρωποτέροις· *Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἐρεῖ Κύριος· Θάρσει, Σιών, μὴ παρείσθωσαν αἱ χεῖρές σου. Κύριος ὁ Θεός σου ἐν σοί, δυνατὸς σῶσαί* (87) *σε καὶ ἐπάξει ἐπὶ σὲ εὐφροσύνην, καὶ καινιεῖ* (88) *σε ἐν τῇ ἀγαπήσει αὐτοῦ, καὶ συνάξει τοὺς συντετριμμένους, καὶ σώσει τοὺς ἐκπεπιεσμένους, καὶ τοὺς ἀπωσμένους εἰσδέξεται.* Ταῦτα καὶ οἱ ἅγιοι καὶ οἱ λογισμοὶ βούλονται, καὶ ὁ ἐμὸς ἀ[illegible] λόγος. Ἀλλὰ δέξασθε λόγους φρονήσεως, ὥς (89) φησιν ὁ θεῖος Σολομών, ἵνα μὴ ἐμπεσόντες εἰς κακῶν βάθος καταφρονήσητε (90), μηδὲ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀμαθίας (91) μᾶλλον ἢ τῆς κατεχούσης δυσχερείας καταποθῆτε.

Δ'. Κύκλος τίς ἐστιν, ἀδελφοί, τῶν ἀνθρωπίνων (92) πραγμάτων, καὶ παιδεύει διὰ τῶν ἐναντίων ἡμᾶς ὁ Θεός· ὥσπερ συνεστήσατο τὰ πάντα σοφῶς καὶ συνέδησεν, οὕτω σοφῶς τὸ πᾶν διεξάγων καὶ κυβερνῶν τοῖς ἀνεφίκτοις (93) αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνιάστοις κρίμασιν, ἐν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ τὰ ἡμέτερα. Κινεῖται γὰρ (94), ἵν' οὕτως εἴπω, τὸ πᾶν περὶ τὸν ἀκίνητον, καὶ σαλεύεται, λόγῳ μὲν οὐδαμῶς (95) (ὁ γὰρ αὐτὸς ἐν πᾶσιν ἑστὼς καὶ ἀκίνητος, κἂν διαφεύγῃ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν [96]), τοῖς δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀπαντῶσί τε καὶ συμπίπτουσιν. Καὶ τοῦτό ἐστι δόγμα Θεοῦ παλαιόν τε καὶ πάγιον, σκότος εἶναι ἀποκρυφὴν αὐτοῦ πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν (97) κεχυμένον· καὶ τὰ πολλὰ μὴ καθορᾶσθαι τῆς αὐτοῦ διοικήσεως, πλὴν ὅσον ἐν ἀμυδροῖς αἰνίγμασι καὶ φαντάσμασιν· εἴτε τὸν τῦφον ἡμῶν συστέλλοντος, ἵν' εἰδῶμεν τὸ μηδὲν ὄντες πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν καὶ πρώτην, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν νεύωμεν μόνον, καὶ ζητῶμεν ἀεὶ ταῖς ἐκεῖθεν αὐγαῖς ἐναστράπτεσθαι· εἴτε διὰ τῆς ἀνωμαλίας τῶν ὁρωμένων καὶ περιτρεπομένων μετάγοντος ἡμᾶς ἐπὶ τὰ ἑστῶτα καὶ μένοντα. Πλὴν οὐδὲν ἀκίνητον, ὅπερ ἔφην, οὐδὲ ὁμαλόν, οὐδὲ αὔταρκες, οὐδὲ εἰς τέλος ὅμοιον, οὔτε τὸ εὐθυμεῖν, οὔτε τὸ ἀθυμεῖν, οὐ πλοῦτος, οὐ πενία, οὐ δύναμις,

indignantis persona loquens [10]: *Penitus desertas faciam vias eorum, ut non sit qui ingrediatur. Defecerunt civitates eorum, eo quod nullus supersit, nec inhabitentur;* postquam acerbis ima quæque minatus est, postquam summo mœrore animos consternavit, ac minarum caliginem offudit, spei melioris lumen statim inducit, meque hujusmodi oratione recreat et reficit: *Veruntamen dixi: Timete me, et accipite disciplinam, et non disperdemini de oculis ejus* [11]. Aliquantoque ulterius progressus, lenioribus adhuc humanioribusque verbis utitur: *In tempore illo dicet Dominus: Bono animo esto, Sion, ne languescant manus tuæ. Dominus Deus tuus in te est, qui te salvam facere potest: et inducet super te jucunditatem, et innovabit te per dilectionem suam, et contritos colliget, et oppressos servabit, et [illegible]tos admittet* [12]. Hæc sancti viri, hæc rationes volunt, hæc mea postulat oratio. Vos autem suscipite sermones prudentiæ, ut est apud Salomonem [13], ne tandem in profundum malorum prolapsi, contemnatis, atque ab imperitia vestra potius quam a molestia et difficultate, in qua nunc estis, absorbeamini.

IV. Res humanæ, velut orbis quidam, volvuntur, fratres, ac Deus per contraria nos erudit; ut sapienter omnia coagmentavit, et quasi vinculis astrinxit, sic non minori sapientia, inaccessis et inscrutabilibus 320 judiciis, tum universam rerum machinam, tum res quoque nostras regit ac gubernat. Movetur enim, ut sic dicam, ac fluctuat universitas rerum circa immobilem, haud quidem quantum ad rationem (nam ea ipsa inter omnia firma et immobilis stat, etiamsi nostram infirmitatem atque animorum hebetudinem effugiat), verum quantum ad ea quæ singulis diebus nobis occurrunt et eveniunt. Atque hoc vetus fixumque Dei decretum est, tenebras oculis nostris undique affusas, ipsius latibulum esse: permultaque in ipsius gubernatione hanc rationem habere, ut a nobis, nisi in obscuris ænigmatibus ac veluti spectris perspici nequeant; sive hac ratione fastum nostrum et arrogantiam coercere velit, ut intelligamus nos nihil esse, si cum prima illa et vera sapientia conferamur; eamque ob rem ad ipsum unum tendamus, nec quidquam aliud quæramus, quam ut promanantibus illinc radiis collustremur; sive per earum rerum, quæ oculis cernuntur, ac conversioni

[10] Sophon. III, 6. [11] ibid. 7. [12] ibid. 16 sq. [13] Prov. I, 5.

(83) Ἐξέλιπον, etc. Billius: « Postquam iratus atque infensus Deus per Sophoniam sic locutus est. Hic nulla ratione Gregorii phrasim invertit interpres.

(84) *Τῇ ἀθυμίᾳ.* In pluribus, ταῖς ἀθυμίαις.

(85) *Ἐργάσηται.* Combef., εἰργάσατο [perperam].

(86) *Ἀνακτᾶται.* Reg. hu, Or. 2, ἀνακαλεῖται.

(87) *Σῶσαι.* Reg. hu, Or. 2, σώσει.

(88) *Καινιεῖ.* Or. 2, ἀνακαινιεῖ.

(89) *Ὡς.* Deest in Regg. a, bm, Or. 2, etc.

(90) *Καταφρονήσητε.* Regg. bm, hu, καταφρονῆτε.

(91) *Ἀμαθίας.* Combef. post Eliam præfert, ἀθυμίας, « molestia, animi dejectio. »

(92) *Ἀνθρωπίνων.* In quibusdam, ἡμετέρων.

(93) *Τοῖς ἀνεφίκτοις*, etc. Billius: « Ut inaccessa sunt illius judicia, minimeque humana mente pervestigari possunt, » etc.

(94) *Κινεῖται γάρ.* In quibusdam, κινεῖται μὲν γάρ.

(95) *Οὐδαμῶς.* Duo Coislin. addunt, τῷ καθ' ἡμᾶς.

(96) *Διαφεύγῃ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν.* In quibusdam, διαφύγῃ. Coisl. 1, αἴσθησιν, « sensum nostrum effugiat; » quæ forsan genuina est lectio.

(97) *Πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν.* Sic Reg. bm. In ed., πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἡμετέρων.

subjectæ sunt, inconstantiam, ad ea, quæ stabilia A et æterna sunt, revocare. Cæterum nihil immotum est, ut diximus, nihil planum et æquabile, atque in finem usque sibi simile, non hilaritas, non mœstitia, non opes, non paupertas, non vires, non infirmitas, non humilitas, non potentia, non præsens tempus, non futurum, non res nostræ, non alienæ, non parvum, non majus, nec denique quidquid dicere quispiam possit. Atque hoc unum æquale inæquabilitas habet, nempe in omnibus rebus mutationem. Omnia enim facile in orbem feruntur, atque in diversum migrant, sibique invicem adversantur; ut ventis tutius, aut litteris in aqua scriptis fides haberi posse videatur, quam hominum felicitati. Ac livor quidem res secundas, misericordia autem calamitatem sistit. Idque meo quidem judicio sapienter et admirande, ne vel adversitas solatio, vel prosperitas freno et disciplina careat.

οὐχ ἀσθένεια, οὐ ταπεινότης, οὐ δυναστεία, οὐ τὸ παρὸν, οὐ τὸ μέλλον, οὐ τὸ ἡμέτερον, οὐ τὸ ἀλλότριον, οὐ μικρὸν, οὐ μεῖζον, οὐχ ὅ τι ἂν εἴποι τις. Καὶ τοῦτο ἴσον ἡ ἀνισότης ἔχει, τὴν περὶ πάντα μεταβολήν. Περιχωρεῖ γὰρ τὰ πάντα ῥᾳδίως, καὶ μεταχωρεῖ, καὶ ἀντικαθίσταται· ὡς αὔραις εἶναι μᾶλλον πιστεύειν καὶ γράμμασι τοῖς καθ' ὕδατος, ἢ ἀνθρώπων εὐημερίᾳ. Καὶ φθόνος μὲν εὐπραξίαν, συμφορὰν δὲ ἔλεος ἵστησιν· καὶ τοῦτο σοφῶς, κατά γε τὸν ἐμὸν λόγον, καὶ θαυμασίως, ἵνα μήτε τὸ ἀλγεῖν ἀπαραμύθητον ᾖ, μήτε τὸ εὖ πράττειν ἀπαιδαγώγητον.

V. Prudenter vero illi faciunt, qui calamitatibus B erudiuntur, ac dum illis, velut aurum igne, purgantur, Davidicum illud in ore habent: *Bonum mihi, quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas*[14]. Quod videlicet ea res justificationum Dei cognitionem pariat, quique Petrum imitantur, Salvatoris opem, cum jam pene mergeretur[15], implorantem: qui denique ob dolorem ad Deum sese magis adjungunt, **321** ac beneficiorum omnium auctorem per afflictionem sibi conciliant. Quandoquidem ægra anima Deo propinqua est; ac penuria ipsa efficit, ut ad Deum, qui largiendi potestatem habet, nosmetipsos conferamus, qui alioqui fortasse ob effusam liberalitatem contemnitur. Quocirca, fratres, oculos in cœlum erectos habeamus, in omni tempore atque omni adverso rerum eventu bonam spem præferamus, C neque vel in prosperis rebus timorem, vel in adversis spem abjiciamus. Memores simus, tum tempestatis in tranquillitate, tum gubernatoris in tempestate: nec in afflictionibus frangamur animis ac debilitemur, nec improbos servos imitemur, qui confitentur quidem Domino cum benefacit eis, verum eidem corripienti nequaquam pari studio et voluntate adjunguntur; cum tamen interdum accidat, ut dolor sanitate, et patientia remissione atque indulgentia, et visitatio neglectu, et castigatio venia melior sit et præstabilior. Atque, ut rem in pauca conferam, sic nos instituamus, ut nec propter calamitates concidamus, nec propter saturitatem insolentia efferamur.

Ε'. Σωφρόνων δὲ ἀνδρῶν, οἵτινες παιδεύονται ταῖς συμφοραῖς, καὶ ὡς χρυσὸς πυρὶ καθαιρόμενοι (98) λέγουσιν· *Ἀγαθόν μοι, ὅτι ἐταπείνωσάς με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου* (99)· ὡς τικτούσης τῆς ταπεινώσεως τὸ γινώσκειν τὰ δικαιώματα. Καὶ τὸ τοῦ Πέτρου πάσχουσιν (1), ἐπικαλεσαμένου τὴν σωτηρίαν ἐν τῷ μέλλειν καταδύεσθαι· καὶ μᾶλλόν τι προσχωροῦσι Θεῷ (2) διὰ τὸ ἀλγεῖν, καὶ τὸν εὐεργέτην οἰκειοῦνται (3) διὰ τῆς θλίψεως. Ἐπειδὴ κάμνουσα ψυχὴ ἐγγύς ἐστι Θεοῦ, καὶ τὸ χρῄζειν (4) ἐπιστρέφει πρὸς τὸν δοῦναι δυνάμενον, τῷ ἀφθόνῳ τῆς δωρεᾶς τυχὸν καὶ καταφρονούμενον. Διὰ τοῦτο ἄνω νεύωμεν (5), ἀδελφοὶ, ἐν παντὶ καιρῷ καὶ περιστάσει πάσῃ προβαλώμεθα (6) τὴν καλὴν ἐλπίδα, μήτε ἐν ταῖς εὐθυμίαις ἀποβάλωμεν τὸν φόβον, μήτε ἐν τοῖς λυπηροῖς τὸ εὔελπι. Μνησθῶμεν καὶ ἐν εὐδίᾳ τῆς ζάλης, καὶ ἐν χειμῶνι τοῦ κυβερνήτου· ἀλλὰ μὴ ταῖς θλίψεσιν ἐκκακήσωμεν, μηδὲ γενώμεθα (7) δοῦλοι κακοὶ, ἀγαθύνοντι μὲν ἐξομολογούμενοι τῷ Δεσπότῃ, παιδεύοντι δὲ μὴ προστιθέμενοι· καίτοι ποτὲ κρείσσων ὑγιείας (8) πόνος (9), καὶ ὑπομονὴ (10) ἀνέσεως, καὶ ἐπίσκεψις ἀμελείας, καὶ ἐπιστροφὴ συγχωρήσεως. Εἴπω συντόμως, μήτε διὰ τὰς συμφορὰς πίπτωμεν, μήτε διὰ τὸν κόρον ὑβρίζωμεν

VI. Submittamus nos, tum Deo, tum alii aliis, D tum iis qui imperium in terra gerunt: Deo quidem, omnibus de causis · alii autem aliis, propter

Ϛ'. Ὑποτασσώμεθα καὶ Θεῷ καὶ ἀλλήλοις, καὶ τοῖς ἐπὶ γῆς ἄρχουσιν· Θεῷ διὰ πάντα, διὰ τὴν φιλαδελφίαν ἀλλήλοις, δι' εὐταξίαν τοῖς ἄρχουσιν· καὶ

[14] Psal. CXVIII, 71. [15] Matth. XIV, 30.

(98) *Καθαιρόμενοι*. Sic Coisl. 1, aliique. In ed., καθαιρόμεναι.

(99) *Ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου*. Sic Coisl. 1, 2, etc. Desunt in ed.

(1) *Πάσχουσιν*. Sic Regg. a, bm, Coisl. 3, Jes., etc. In ed., πάσχωσιν.

(2) *Καὶ μᾶλλόν τι προσχωροῦσι Θεῷ*. Sic Regg. a, bu, Coisl. 3, Jes., etc. In ed., καὶ προσχωρῶσι μᾶλλόν τι Θεῷ.

(3) *Οἰκειοῦνται*. Sic Regg. bu. Coisl. 2, Jes., etc. In ed., οἰκειῶνται.

(4) *Τὸ χρῄζειν*. Ita Reg. a, bm, Jes., etc. In ed., τῷ χρῄζειν.

(5) *Ἄνω νεύωμεν*. Reg. bm, ἀνανεύωμεν.

(6) *Προβαλώμεθα*. Reg. bm, προβαλλώμεθα, « bonam spem præferamus. » Quæ verba ostendunt, voces has, περιστάσει πάσῃ, non de « opibus et paupertate, » de « gloria et ignominia, » ut vult Elias, sed de « quibusvis casibus adversis, » esse intelligendas. Sic apud Chrysostomum frequens hæc phrasis, τοῖς ἐν περιστάσεσιν οὖσι παρίστασθαι, « iis qui adversis casibus conflictantur præsto esse. »

(7) *Γενώμεθα*. Reg. bm., γινώμεθα.

(8) *Ὑγιείας*. Reg. bm, ὑγείας.

(9) *Πόνος*. In pluribus, νόσος, « morbus. »

(10) *Ὑπομονή*. « Malorum tolerantia, patientia. » Reg. bm, Coisl. 2, et Jes., ὑπόμνησις. Sic videntur legisse Billius et Leuvenklaius, qui reddunt, « admonitio, submonitio. »

τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳπερ ἂν ὦσιν ἡμερώτεροι καὶ χρηστότεροι (11). Δεινὸν ἐπιείκειαν δαπανῆσαι τῷ συνεχεῖ τῆς συγγνώμης, ἵνα μὴ καὶ τῆς ἐκείνου τραχύτητος (12) [illegible] πνεύμασι λύσαντες, καὶ [illegible] μέλιτι καταμιγνύντες [illegible] τι καὶ οὗτος εἷς τῶν ἡμετέρων νόμων, [illegible] ἐπαινουμένων, καὶ κάλλιστα διατεταγμένων τῷ Πνεύματι, τὸ δυνατὸν μετὰ τοῦ καλοῦ δοκιμάσαντι, καὶ νομοθετήσαντι, ὥσπερ δούλους ὑπακούειν δεσπόταις, καὶ γυναῖκας ἀνδράσι, καὶ Κυρίῳ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ μαθητὰς ποιμέσι καὶ διδασκάλοις· οὕτω δὲ καὶ πάσαις ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις [illegible], οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν, ὡς ὑποτελεῖς φόρου τυγχάνοντας· καὶ μὴ κακοποιοῦντας μισεῖν τὸν νόμον, μηδὲ ἀναμένειν τὴν μάχαιραν, ἀλλὰ τῷ φόβῳ καθαιρομένους ἐπαινεῖσθαι ὑπὸ τῆς ἐξουσίας.

charitatis fœdas; principibus denique, propter ordinem publicæque disciplinæ rationem; idque tanto etiam magis, quanto facilioribus illis ac benignioribus utimur. Grave ac periculosum est, ignoscendi assiduitate clementiam exhaurire, ne alioqui illorum acerbitatis pœnæ a nobis expetantur, ut qui ventis invectis tranquillitatem sustulerimus, et luci caliginem induxerimus, mellique absinthium admiscuerimus. Jam vero inter cæteras nostræ doctrinæ leges, hanc quoque habemus inprimis laudandam, et a Spiritu, qui id, quod præstare possumus, cum eo quod pulchrum et honestum est, exploravit, legeque sanxit, præclare constitutam; qua, ut servi heris suis [16], et uxores viris, et Ecclesia Christo, et discipuli magistris ac pastoribus obtemperare jubentur [17], ita nobis etiam præscribitur, ut sublimioribus potestatibus pareamus, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam [18], ut qui pendendo tributo simus obnoxii; nec committamus, ut ob scelera nostra legem odio habeamus [19], ac vindicem gladium exspectemus; quin potius id agamus, ut per timorem purgati, laudem a potestate consequamur.

Ζ'. Μία καὶ ἡ αὐτὴ στάθμη· ἀλλὰ φείδεται μὲν τοῦ ὀρθοῦ, περικόπτει δὲ τὸ περιττόν. Εἷς ἥλιος· ἀλλὰ φωτίζει μὲν τὴν ὑγιαίνουσαν ὄψιν, ἀμαυροῖ δὲ τὴν ἀσθενοῦσαν. Βούλει τι καὶ τῶν ἡμετέρων εἴπω θαῤῥήσας; Εἷς Χριστός· ἀλλ' εἰς πτῶσιν κεῖται καὶ ἀνάστασιν (13)· πτῶσιν μὲν τοῖς ἀπίστοις, ἀνάστασιν δὲ τοῖς πιστεύουσι· καὶ τοῖς μὲν ἔστι πέτρα προσκόμματος, καὶ πέτρα (14) σκανδάλου, ὅσοι μὴ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν, ἀλλ' ἐν σκότει διαπορεύονται, εἴτε εἰδώλοις θρησκεύοντες, εἴτε μέχρι τοῦ γράμματος διαβλέποντες, καὶ ὑπὲρ τοῦτο αὐγασθῆναι μήτε θέλοντες (15), μήτε ἰσχύοντες· τοῖς δὲ λίθος ἀκρογωνιαῖος, καὶ πέτρα ἐπαινουμένη, ὅσοι συνδεσμοῦνται τῷ λόγῳ, καὶ ἐπ' αὐτῆς βεβήκασιν· εἰ βούλει δέ, ὁ μαργαρίτης ἐκεῖνος, ὃν πάντων ὧν ἔχει ὠνεῖται ὁ καλὸς ἔμπορος. Ἡμεῖς δὲ τοιοῦτόν τι πάσχομεν, ἀδελφοί, μὴ τὰ ἑαυτῶν κατορθοῦντες, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐξουσίαν δυσχεραίνοντες· ὥσπερ ἂν εἴ τις αἰτιῷτο (16) τὸν ἀγωνοθέτην ὡς μοχθηρόν, αὐτὸς ἐκπαλαίων· ἢ τὸν ἰατρὸν ὡς (17) ἀμαθῆ καὶ θρασὺν ταῖς τομαῖς καὶ ταῖς καύσεσι κεχρημένον (18), αὐτὸς πονήρως διακείμενος, καὶ τῶν αὐστηροτέρων δεόμενος φαρμάκων. Ταῦτά μοι πρὸς τοὺς ἀρχομένους παραμυθία τε ἅμα καὶ νουθεσία· ταῦτα ὁ πενιχρὸς ποιμὴν καταρτίζων τὸ μικρὸν ποίμνιον, ᾧ χαίροντι συνευθυμεῖν, καὶ σκυθρωπάζοντι (19) συστενάζειν, τῆς ἐμῆς ποιμαντικῆς ὁ (20) νόμος.

322 VII. Una atque eadem est regula: et tamen recto parcit, quod autem superfluum est, resecat. Unus itidem sol: et tamen, ut sanis oculis splendorem affert, ita ægros et imbecilles obscurat. Vis ex nostra doctrina quidpiam audacter proferam? Unus est Christus: idem tamen in ruinam et resurrectionem positus est [20]; in ruinam nimirum incredulis, in resurrectionem autem credentibus: et aliis quidem petra offensionis est, ac lapis scandali [21], iis nempe, qui nescierunt neque intellexerunt, verum in tenebris ambulant [22]; quales illi sunt, qui vel idolis cultum adhibent, vel ad litteram usque duntaxat prospiciunt, nec quidquam præterea splendoris haurire vel cupiunt, vel possunt; aliis contra, lapis angularis [23], et petra laudata, iis videlicet qui verbi divini vinculo constringuntur, eique insident; aut, si mavis, margarita illa, quam bonus negotiator omnibus suis facultatibus emercatur [24]. At nos, fratres, dum officium ipsi deserentes, magistratus potestatem iniquo animo ferimus, perinde utique facimus, ac si quis certaminis præsidem ut improbum accuset, cum ipse in palestræ leges peccet, aut medicum ut indoctum et audacem, quod sectionibus et cauteriis utatur, cum ipse gravi morbo laboret, asperioribusque remediis indigeat. Atque hæc mihi ad subditos, partim monendi, partim consolandi gratia, dicta sint; mihi, inquam, pauperi pastori, qui parvum hunc gregem compono ac instruo, cum quo gaudente gaudere, et mœrente ingemiscere, pastoralis meæ legis præscripto jubeor.

[16] Ephes. VI, 5; Col. III, 22. [17] Hebr. XIII, 17. [18] Rom. XIII, 1. [19] Amos V, 10. [20] Luc. II, 34. [21] I Petr. II, 8. [22] Psal. LXXXI, 5. [23] Ephes. II, 20. [24] Matth. XIII, 46.

(11) *Καὶ χρηστότεροι*. Hæc desunt in Reg. bm.
(12) *Τραχύτητος*. Coislin. 1, et Par., θρασύτητος, « audaciæ. »
(13) *Καὶ ἀνάστασιν*. Reg. bm καὶ εἰς ἀνάστασιν.
(14) *Πέτρα*. Regg. a, bm, λίθος, « lapis. »
(15) *Μήτε θέλοντες*. Regius bm μήτ' ἐθέλοντες.
(16) *Αἰτιῷτο*. Sic Regg. a, bm, Coisl. 1, et tres Colb. In ed., αἰτιῷ.
(17) *Ὡς*. Sic Reg. bm. Deest in ed.
(18) *Κεχρημένον*. Deest in Regg. a et bm.
(19) *Σκυθρωπάζοντι*. Sic Regg. a, bm, duo Coisl. et tres Colb. In ed., σκυθρωπάζον.
(20) *Ὁ*. Sic Coisl. 1, et tres Colb. Deest in editis.

VIII. Quid autem vos, principes et præfecti? Ad vos enim jam nostra se convertit oratio; ne alioqui inique omnino facere videamur, atque his quidem, quæ ipsorum officii sunt, suadere, vestræ autem dignitati et potentiæ cedere, quasi vel pudore, vel metu, libere, ut Christianum decet, loqui non audeamus; aut illorum quidem commodis consulere, vos autem negligere, quorum curam eo majorem gerere par est, quod ea res plus in utramque partem momenti habeat, majorque inde utilitas promanet, si negotium prospere successerit. Contrarium enim, tum a nobis absit, tum ab oratione nostra. Quid igitur dicitis? Aut quid inter nos convenit? An me libere loquentem æquo animo feretis? Nam vos quoque imperio meo ac throno lex Christi subjicit. Imperium enim **323** nos quoque gerimus; addo etiam præstantius ac perfectius: nisi vero æquum sit spiritum carni, et cœlestia terrenis cedere. Hanc dicendi libertatem in optimam partem accipies, certo scio, utpote sacra sacri mei gregis ovis, magnique Pastoris alumna, recteque jam olim a Spiritu ducta et instituta, sanctæque et beatæ Trinitatis lumine, æque ac nos ipsi, collustrata. Proinde brevis mihi ad te erit oratio.

IX. Cum Christo imperium geris, cum Christo munus hoc administras. Ab illo gladium accepisti, non tam ut eo utaris, quam ut mineris ac terreas. Quare tibi videndum est, ut illum, tanquam donarium quoddam purum et integrum, ei, qui dedit, serves. Imago Dei es: verum Dei quoque imagini imperas; quæ quidem hic certa dispensatione gubernatur, ad aliam autem vitam migrat, ad quam omnes quoque concedemus, posteaquam in hoc vitæ carcere, vel stadio, vel præsignatione, vel adumbratione, aliquantisper luserimus. Flectat te naturæ cognatio; moveat te exemplar tuum; ad Deum te adjunge, non ad mundi principem; ad benignum Dominum, non ad acerbum tyrannum. *Ille homicida erat ab initio*[25]. Ille, et primo homini per mandati transgressionem vulnus inflixit, et ærumnosam vitam invexit, et tum inferendæ, tum subeundæ pœnæ legem per peccatum induxit[26]. Tibi vero, homo Dei, in mentem veniat, quis te finxerit, quo voceris, quot quantaque habeas, quot nominibus obstrictus sis, a quo rationem, legem, prophetas acceperis, a quo hoc ipsum quod Deum cognoscis, quod bona in exspectatione posita non desperas. Quocirca Dei

Η'. Τί δὲ ὑμεῖς, οἱ δυνάσται καὶ ἄρχοντες; Ἤδη γὰρ πρὸς ὑμᾶς ὁ λόγος μέτεισιν, ἵνα μὴ δόξωμεν πάντη τυγχάνειν ἄνισοι, καὶ τοῖς μὲν τὰ εἰκότα (21) παραινεῖν, ὑμῶν δὲ τῇ δυναστείᾳ παραχωρεῖν, ὥσπερ αἰδοῖ τὴν κατὰ Χριστὸν ἡμῶν ἐλευθερίαν, ἢ δέει ἐκκλίνοντες (22)· ἢ τῶν μὲν κήδεσθαι μᾶλλον, ὑμῶν δ' ἀμελεῖν, ὧν καὶ μᾶλλον φροντίζειν ἄξιον, ὅσῳ καὶ εἰς μείζω φέρουσα ἡ ῥοπὴ ὁποτέρως ἂν ἔχῃ, καὶ πλεῖον τὸ κατορθούμενον· τὸ γὰρ ἐναντίον ἀπείη (23), καὶ ἡμῶν, καὶ τοῦ λόγου. Τί οὖν φατε; καὶ τί διομολογούμεθα πρὸς ἀλλήλους; Ἆρα δέξεσθε σὺν παῤῥησίᾳ τὸν λόγον; Καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ νόμος ὑποτίθησιν ὑμᾶς τῇ ἐμῇ δυναστείᾳ καὶ τῷ ἐμῷ βήματι. Ἄρχομεν γὰρ καὶ αὐτοί· προσθήσω δὲ, ὅτι καὶ τὴν μείζονα καὶ τελεωτέραν ἀρχήν· ἢ δεῖ τὸ πνεῦμα (24) ὑποχωρῆσαι τῇ σαρκὶ, καὶ τοῖς γηΐνοις τὰ ἐπουράνια. Δέξῃ τὴν παῤῥησίαν, οἶδ', ὅτι πρόβατον εἶ (25) τῆς ἐμῆς ποίμνης, τῆς ἱερᾶς ἱερὸν, καὶ θρέμμα τοῦ μεγάλου Ποιμένος (26), καὶ καλῶς ἄνωθεν ἠγμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, καὶ τῷ φωτὶ τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας (27) Τριάδος ὁμοίως ἡμῖν ἐλλαμπόμενον. Διὰ τοῦτό μοι καὶ βραχὺς ὁ πρὸς σὲ λόγος καὶ σύντομος.

Θ'. Χριστῷ συνάρχεις, Χριστῷ καὶ (28) συνδιοικεῖς· παρ' ἐκείνου σοι τὸ ξίφος, οὐκ εἰς ἔργον, ἀλλ' εἰς ἀπειλήν· ὃ καθαρὸν ἀνάθημα τῷ δεδωκότι φυλάσσοιτο. Εἰκὼν εἶ τοῦ (29) Θεοῦ· καὶ εἰκόνα διὰ χειρὸς ἄγεις (30), ἐνταῦθα οἰκονομουμένην, καὶ πρὸς βίον ἄλλον μεθισταμένην, εἰς ὃν πάντες μεταβησόμεθα, μικρὰ παίξαντες ἐν τῷ τῆς ζωῆς τούτῳ, εἴτε δεσμωτηρίῳ, εἴτε σταδίῳ, εἴτε προχαράγματι, εἴτε σκιάσματι. Τίμησον τὴν συμφυΐαν· αἰδέσθητι τὸ ἀρχέτυπον· γενοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ, μὴ τοῦ κοσμοκράτορος· μετὰ τοῦ χρηστοῦ (31) Δεσπότου, μὴ τοῦ πικροῦ τυράννου. *Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς*· ἐκεῖνος καὶ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον διὰ τῆς παρακοῆς ἔπληξε, καὶ τὴν ἐπίμοχθον ζωὴν ἐπεισήγαγε, καὶ τὸ κολάζειν, καὶ τὸ κολάζεσθαι διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐνομοθέτησε. Σὺ δὲ, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, μνήσθητι τίνος εἶ ποίημα, καὶ ποῦ καλῇ, καὶ πόσα ἔχεις, καὶ πόσον ὀφείλεις, παρὰ τίνος σοι λόγος, νόμος (32), προφῆται, αὐτὸ τὸ εἰδέναι Θεὸν, τὸ μὴ ἀπελπίζειν τὰ προσδοκώμενα. Μίμησαι διὰ ταῦτα Θεοῦ φιλανθρωπίαν. Τοῦτο ἔχει (33) μάλιστα θεῖον ἄνθρωπος, τὸ εὖ ποιεῖν. Ἔξεστί σοι Θεὸν γενέσθαι μηδὲν πονήσαντι (34)· μὴ πρόῃ τὸν καιρὸν τῆς θεώσεως.

[25] Joan. VIII, 44. [26] Gen. III, 1 sqq.

(21) *Τὰ εἰκότα.* Billius: « quæ in rem futura sint, » etc.

(22) *Ἐκκλίνοντες.* Reg. a, κλίνοντες, « inflectentes. » Billius: « Christianam nostram libertatem demittentes. »

(23) *Ἀπείη.* Coisl. 1, ἀπίει.

(24) *Ἢ δεῖ τὸ πνεῦμα*, etc. Coisl. 1, εἰ δεῖ τῷ πνεύματι ὑποχωρῆσαι τὴν σάρκα, καὶ τὰ γήινα τοῖς ἐπουρανίοις, « siquidem par est ut caro cedat spiritui, et terrena cœlestibus. »

(25) *Εἶ.* Deest in Reg. bm.

(26) *Τοῦ μεγάλου Ποιμένος.* « Patrem suum » intelligit.

(27) *Καὶ μακαρίας.* Hæc desunt in Reg. bm, et Or 2.

(28) *Καί.* Deest in Reg. bm.

(29) *Τοῦ.* Deest in Regg. a, bm.

(30) *Διὰ χειρὸς ἄγεις.* « In manu, in potestate habes Dei imaginem. »

(31) *Χρηστοῦ.* Sic duo Coisl., tres Colb., et Or. 2. In ed., Χριστοῦ, « Christum. »

(32) *Λόγος, νόμος.* Sic Reg. bm, et Or. 2 « Evangelium. »

(33) *Τοῦτο ἔχει*, etc. « Nulla re propius accedit homo ad Deum, quam beneficentia. »

(34) *Πονήσαντι.* Sic duo Coislin. In ed., ποιήσαντι.

humanitatem et misericordiam æmulare. Nihil tam divinum homo habet, quam benignitatem ac beneficentiam. Licet tibi nullo labore Deum fieri : noli divinitatis consequendæ occasionem abjicere.

Ι'. Ἄλλοι χρήματα κενοῦσιν, ἄλλοι σάρκας τῷ A πνεύματι, καὶ νεκροῦνται Χριστῷ (35), καὶ κόσμου παντελῶς ἀπανίστανται· ἄλλοι καθιεροῦσι Θεῷ τὰ φίλτατα. Καὶ τὴν Ἀβραὰμ θυσίαν πάντως ἀκήκοας· ὃς προθυμότερον ἔδωκε τῷ Θεῷ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελίας, καὶ εἰς ὃν ἡ ἐπαγγελία, ἢ (36) παρὰ Θεοῦ τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἐκομίσατο. Σὲ δὲ τούτων οὐδὲν αἰτοῦμεν· ἓν ἀντὶ πάντων εἰσένεγκε, τὴν φιλανθρωπίαν· ᾗ χαίρει Θεὸς μᾶλλον, ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις· δῶρον ἴδιον, δῶρον ἄμωμον, δῶρον φιλοτιμίαν Θεοῦ προκαλούμενον (37). Μῖξον τῷ φόβῳ τὴν ἐπιείκειαν· κέρασον τῇ ἀπειλῇ τὴν ἐλπίδα. Πολλὰ καὶ χρηστότητα κατορθοῦσαν (38) οἶδα, δυσωποῦσαν εἰς ὀφειλομένην ἀντίδοσιν, ὅταν βιάζεσθαι παρὸν συγχωρήσαντες, δυσωπήσωμεν εὐνοίᾳ τὸν ἐλεούμενον. Μηδὲν εἶναί σε πειθέτω τῆς ἀρχῆς ἀνάξιον· B μηδὲν ἀποκλειέτω τὸν οἶκτον καὶ τὴν ἡμερότητα, μὴ καιρὸς, μὴ δυνάστης, μὴ φόβος, μὴ μειζόνων ἀρχῶν ἐλπὶς (39), μὴ θρασύτης (40) τὸ πλέον ἔχουσα. Κτῆσαι τὴν εὔνοιαν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις καιροῖς (41), τὴν ἄνω· χρῆσον Θεῷ τὸν ἔλεον. Οὐδεὶς μετέγνω τῶν Θεῷ τι προεισενεγκάντων (42). Πολὺς ἐστιν εἰς ἀντίδοσιν, μάλιστα μὲν τοῖς ἐκεῖθεν ἀγαθοῖς ἀμειβόμενος τοὺς προκαταβαλόντας τι, καὶ προχρήσαντας· ἔστι δὲ ὅτε καὶ τοῖς ἐνταῦθα πρὸς πίστιν τῶν ὕστερον.

X. Alii opes suas effundunt, alii exhaustam carnem spiritui mancipant, ac propter Christum emoriuntur, atque omnino a mundo se removent. Alii charissima quæque sibi pignora Deo consecrant. Nec vero tibi Abrahæ sacrificium inauditum est, qui unicum filium, divinitusque promissum, imo ad quem ipsa promissio referebatur, Deo libentius obtulit [17], quam ab eo primum **324** acceperat. Horum nihil a te postulamus : pro omnibus hoc unum offer, nempe benignitatem, qua Deus magis, quam cunctis aliis rebus in unum collatis, delectatur; donum proprium, donum omni labe vacuum, donum Dei liberalitatem et munificentiam invitans. Lenitatem terrori admisce : minas spe tempera. Multa quoque humanitate ac benignitate perfici scio, ut quæ ad debitam gratiam referendam pudore ipso compellat; cum videlicet oblata ulciscendi atque animadvertendi potestate noxam condonantes, ei, cui misericordiam impertimur, benevolentia nostra pudorem incutimus. Nihil tibi tanti sit, ut propterea inducas in animum aliquid admittere, quod te magistratu indignum reddat. Nihil misericordiam et mansuetudinem excludat, non tempus, non princeps, non metus, non majorum dignitatum spes, non temeritas quæ sui juris nimium retinet. Ad necessaria tempora supernæ benevolentiæ tibi præsidium para; misericordiam Deo commoda. Neminem unquam Deo aliquid prius obtulisse pœnituit. In beneficio referendo copiosus est, maxime ille quidem cœlestia bona, iis, a quibus ipsi ante quidpiam collatum mutuoque datum fuerit, rependens; nonnunquam autem hujus quoque vitæ commoda refundens, ut de futuris fidem faciat.

ΙΑ'. Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος παρέρχεται, καὶ C ἡ σκηνὴ (43) καταλύεται. Πραγματευσώμεθα τὸν καιρόν· τοῖς οὐχ ἑστῶσι τὰ μένοντα ὠνησώμεθα. Ἕκαστος ἡμῶν ἐστιν ἐν ἐπιτιμίοις· καὶ ὁ χοῦς πολλὰ φέρει τὰ ὀφλήματα. Συγχωρήσωμεν, ἵνα συγχωρηθῶμεν· ἀφῶμεν, ἵνα αἰτήσωμεν ἄφεσιν. Ὁρᾷς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Χρεωφειλέτης εἰσάγεταί (44) τις πολλῶν ταλάντων, καὶ ἀφίεται τοῦ χρέους· προσάγεται γὰρ ἀγαθῷ δεσπότῃ. Καὶ συγχωρεῖται μὲν, οὐ συγχωρεῖ δέ· δοῦλος γάρ ἐστι καὶ τὴν προαίρεσιν (45)· ἀλλ' ἧς ἔτυχε φιλανθρωπίας περὶ τὸ πλεῖον, ταύτης οὐ μεταδίδωσι τῷ ὁμοδούλῳ περὶ τὸ ἔλαττον, οὐδὲ, εἰ μή τινι ἄλλῳ, τῷ τῆς μεγαλοψυχίας ἑπόμενος ὑποδείγματι περὶ τὸ ἀλλότριον· καὶ ὁ δεσπότης ἀγανακτεῖ. Καὶ τὸ ἑξῆς σιωπήσομαι· πλὴν ἄμεινον τῷ παντὶ,

XI. Adhuc paululum, et mundus transibit, et hoc tabernaculum dissolvetur. Temporis commoditate ad quæstum utamur; fluxis et fragilibus æterna coemamus. Unusquisque nostrum in correptione est; ac lutea hæc massa plurimum æris alieni secum circumfert. Alienis ergo peccatis veniam demus, ut nostris impetremus; remittamus, ut vicissim nobis remitti postulemus. Vides in Evangelio quemadmodum quidam multorum talentorum debitor adducatur, ac debito liberetur [18]; ad bonum enim et facilem dominum accesserat. At non, ut ei debitum remissum fuerat, ita ipse quoque remittit; nam animi etiam proposito servus erat; nec misericordiam, quam in majori pecuniæ summa consecutus fuerat, in minori pecunia conservo suo imper-

[17] Gen. XXII, 2 sqq. [18] Matth. XVIII, 23 sqq.

(35) *Χριστῷ*. Regg. a, bm, duo Coisl., tres Colb., Or. 2, διὰ Χριστόν.

(36) *Ἢ*. Coisl. 1, ἣν.

(37) *Προκαλούμενον*. Sic Reg. bm, tres Colb., Coisl. 1, Or. 2, et Jes. In ed., προκαλοῦμεν.

(38) *Κατορθοῦσαν*. Regg. a, bm, Orat. 2, κατορθοῦν.

(39) *Μειζόνων ἀρχῶν ἐλπίς*. Sic Regg. a, bm, duo Coisl. et Or. 2. Alii resecant, μειζόνων, alii, ἀρχῶν. In ed. deest ἐλπίς.

(40) *Μὴ θρασύτης*, etc. « Non temeritas plus sibi tribuens, quæ modum excedit. » Vel cum Leuven- D klaio : « Non audacia meliori rerum suarum conditione freta. » Billius : « Non audacia et importunitas potiora omnia habens. »

(41) *Καιροῖς*. Deest in Reg. bm, et tribus Colb.

(42) *Προεισενεγκάντων*. Regg. a, bm, et Or. 2, προσενεγκόντων.

(43) *Καὶ ἡ σκηνή*, etc. Billius : « Ac scena dissolvetur. »

(44) *Εἰσάγεται*. Reg. bm, tres Colb., Or. 2, προσάγεται. « Judicio sistitur ad reddendam rationem. »

(45) *Τὴν προαίρεσιν*. Billius : « Animi inductione. »

titur, nec, si nihil aliud, propositum sibi certe liberalis erga alios animi exemplum sequitur. Quam ob causam dominus ira commovetur. Nam quæ postea sequuntur, silentio præteribo. Tantum hoc dicam, conducibilius omnino esse, ut priusquam in altero sæculo vitæ rationes referamus, hujus vitæ benignitatem impendamus.

προεισφέρειν τοῦ ἐκεῖσε λόγου (46) τὴν ἐντεῦθεν χρηστότητα.

325 XII. Quid ais? Num te his sermonibus captum tenemus, quorum te amore inflammari sæpe confessus es, præfectorum optime, atque, utinam addere liceat, clementissime? Num tibi præterea supplicis cujusdam libelli loco canities hæc offerenda erit, atque annorum numerus, diuturnumque et labis expers hoc sacerdotium, quod ipsi quoque angeli, puri purissimi Dei cultores, tanquam ipsorum cultui minime impar, fortasse veneratione prosequuntur. Num hæc te permovent? An majus aliquid audendum erit? Audacem autem me dolor efficit. Christum tibi offero, Christi pro nobis inanitionem, et impatibilis passiones, et crucem, et clavos, quibus peccato solutus sum, et sanguinem, et sepulturam, et resurrectionem, et ascensionem, atque adeo mensam hanc, ad quam communiter accedimus, salutisque meæ typos, quos eodem ore perago, quo hanc ad te deprecationem obeo, hoc, inquam, sacrosanctum atque in cœlum nos evehens mysterium.

IB'. Τί φῄς; Ἔχομέν σε τοῖς λόγοις τούτοις, ὧν ἐραστὴς εἶναι πολλάκις καθωμολόγησας, ὦ κάλλιστε ἀρχόντων, εἴη δὲ προσθεῖναι (47), καὶ ἡμερώτατε; Ἢ δεῖ, καὶ τὴν πολιάν (48) σοι ταύτην ἀνθ' ἱκετηρίας προσαγαγεῖν, καὶ τὸν τῶν ἐτῶν ἀριθμὸν, καὶ τὴν μακρὰν ἱερωσύνην καὶ ἄσπιλον ταύτην, ἣν αἰδοῦνται τυχὸν καὶ ἄγγελοι, καθαρῶς τῷ καθαρωτάτῳ λατρεύοντες, ὡς τῆς ἑαυτῶν λατρείας ἀξίαν. Πείθει ταῦτα; ἢ τί τολμήσω μεῖζον (49); τολμηρὸν δέ με ποιεῖ τὸ ἀλγεῖν. Χριστὸν προσάγω σοι (50), καὶ τὴν Χριστοῦ κένωσιν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ τὰ τοῦ ἀπαθοῦς πάθη, καὶ τὸν σταυρὸν, καὶ τοὺς ἥλους, οἷς ἐλύθην ἐγὼ τῆς ἁμαρτίας· καὶ τὸ αἷμα, καὶ τὴν ταφὴν, καὶ τὴν ἀνάστασιν (51), καὶ τὴν ἄνοδον, ἢ καὶ τὴν τράπεζαν ταύτην, ᾗ κοινῇ πρόσιμεν· καὶ τοὺς τύπους (52) τῆς ἐμῆς σωτηρίας, οὓς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τελῶ στόματος, ἀφ' οὗ ταῦτα πρὸς σὲ πρεσβεύω, τὴν ἱερὰν καὶ ἄνω φέρουσαν ἡμᾶς μυσταγωγίαν

XIII. Quod si non propter unum ex his, saltem propter omnia, da hanc gratiam, et nobis, et tibi ipsi, et domesticæ Ecclesiæ tuæ, atque huic pulchro Christi cœtui; de quo ita velim existimes, cum tibi nobiscum supplicem esse, tametsi obeundæ legationis munere nobis cedat, ut majorem apud te, ob sacerdotii dignitatem, qua a Deo ornati sumus, auctoritatem habituris; ne illud etiam dicam, quod imperii lege prohibetur. Hac una re pulchre vincaris; benignitate nos supera. En tibi, coram Deo, et angelis, et regno cœlorum, illiusque vitæ præmiis, supplices meos offero. Fidem meam honora, quam mihi commissam aliis commisi: ita fiet, ut et tua

IΓ'. Εἰ καὶ μὴ δι' ἓν (53) τούτοιν, ἀλλ' οὖν (54) διὰ πάντα, δὸς καὶ ἡμῖν καὶ σεαυτῷ (55) τὴν χάριν, καὶ τῇ (56) κατ' οἶκόν σου Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῷ καλῷ τούτῳ Χριστοῦ πληρώματι· ὃ νόμισον ἡμῖν συμπρεσβεύειν, εἰ καὶ ἡμῖν παραχωρεῖ τῆς πρεσβείας, ὡς αἰδεσιμωτέροις (57) διὰ τὸν τιμήσαντα, καὶ ἅμα τῷ τῆς ἀρχῆς (58) νόμῳ κατείργεται. Ἓν τοῦτο καλῶς ἡττήθητι· νίκησον ἡμᾶς φιλανθρωπίᾳ. Ἰδοὺ προσάγω σοι τοὺς ἐμοὺς ἱκέτας ἐναντίον Θεοῦ, καὶ ἀγγέλων, καὶ βασιλείας οὐρανῶν, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀνταποδόσεως. Τίμησον τὴν ἐμὴν πίστιν (59), ἣν ἐπιστεύθην τε καὶ ἐπίστευσα· ὡς ἂν καὶ ἡ σὴ (60) τιμηθείη περὶ τὰ μείζω καὶ τελεώτερα. Κεφάλαιον

(46) *Λόγου*. Unus Regius, ἐλέου, « misericordiæ. »

(47) *Προσθεῖναι*. Or. 2 addit, ὅτι.

(48) *Τὴν πολιάν*, « canitiem, » etc. His verbis « patrem suum » indicat Gregorius.

(49) *Μεῖζον*. Or. 2, καὶ μεῖζον.

(50) *Προσάγω σοι*. Sic tres Colb., Coisl. 1, Or. 2, etc. In ed., προσάγωσι [perperam].

(51) *Τὴν ἀνάστασιν*. Billius, « reditum ad vitam. »

(52) *Καὶ τοὺς τύπους*, etc., « et salutis meæ typos. » Nullum scrupulum movere debent hæc verba. « Typi » quidem sunt et « signa; » sed « signa » rerum præsentium. His vocibus usi sunt SS. Patres, et « nihil aliud intelligunt, » inquit Billius, « quam partem sacramenti quæ in oculorum sensum cadit. » Sic in Eucharistia, species panis et vini sunt « typi » seu « signa » corporis et sanguinis Christi realiter et substantialiter præsentis. Item alia omnia sacramenta ita sunt « typi » vel « signa [illegible], ut eam simul efficiant et significent. »

(53) *Εἰ καὶ μὴ δι' ἕν*, etc. Billius: « Quod si hæc s[illegible] ula minus apud te valent, at universa certe valeant. »

(54) *Οὖν*. Deest in Regg. a, bm, et Or. 2.

(55) *Σεαυτῷ*. Sic Or. 2. In ed., σαυτῷ.

(56) *Καὶ τῇ*, etc. Sic codd.: « et domesticæ Ecclesiæ tuæ. » Hic præfecti « familiam, » quæ, numero et pietate, Ecclesiæ formam exhibebat, significare videtur Gregorius, non « Nazianzenam Ecclesiam, » ut putat Elias. Siquidem in his sequentibus verbis, καὶ τῷ καλῷ τούτῳ Χριστοῦ πληρώματι, « et huic pulchro Christi cœtui, » ipsa designatur Nazianzena Ecclesia. In editis, τὴν τῇ, etc.

(57) *Ὡς αἰδεσιμωτέροις*, etc. Non bene Billius, « ut majorem apud te, a quo honore affecti sumus, auctoritatem habituris. » Ascribit siquidem præfecto id, quod Gregorius Deo tribuit.

(58) *Τῷ τῆς ἀρχῆς*, etc. Vetabat lex prætoria, ne « populus legationis munere fungeretur, quia non permittebat, » inquit Elias, « ut quisquam ordinis sui fines transiliret. »

(59) *Τίμησον τὴν ἐμὴν πίστιν*, etc. « Honora fidem meam; secundum quam, » juxta Eliam, « fidelis ac verax esse huic populo creditus sum, cum dicerem omnino te nobis obtemperaturum, quaque fide credidi te nos exauditurum, ut et tua fides honoretur, qua fiduciam concepisti, majora te bona consecuturum credens. »

(60) *Ἡ σή*. Sic Reg. bm, Coisl. 1 et 2, Or. 2, et Par. Deest in editis.

δὲ (61) τοῦ λόγου, ἔχεις καὶ αὐτὸς ἐν οὐρανῷ Κύριον· τοιούτου τύχοις περὶ σεαυτὸν τοῦ κριτοῦ, οἷόσπερ (62) ἂν αὐτὸς γένῃ τοῖς ἀρχομένοις. Τύχοιμεν δὲ πάντες, καὶ τῶν ἐντεῦθεν χρηστῶν, καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀνεκτοτέρων, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα (63) καὶ τὸ κράτος, ᾧ τιμὴ καὶ βασιλεία, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὥσπερ ἦν, καὶ προῆν, καὶ ἔσται, καὶ νῦν (64), καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A quoque in majoribus et perfectioribus honoretur. Atque, ut uno verbo rem complectar, Dominum ipse quoque in cœlo habes. Hunc tibi talem erga te judicem experiri contingat, qualem te his **326** qui imperio tuo subsunt, præstiteris. Utinam autem nobis, et in hac vita mitia et benigna cuncta contingant, et in altero sæculo leviora, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium, et honor, et regnum, cum Patre et sancto Spiritu, sicut erat, et erit, et nunc est, in sæcula sæculorum. Amen.

(61) Δέ. Deest in Or. 2.
(62) *Οἷόσπερ*. Sic Reg. bm, Coisl. 2, Jes., Par., etc. In ed., οἷς ὅς περ.

(63) *Ὧ ἡ δόξα*, etc. Reg. a, et Or. 2, ᾧ κράτος, δόξα, τιμή, βασιλεία.
(64) *Καὶ νῦν*. Jes. addit, καὶ ἀεί, « et semper. »

327 MONITUM IN ORATIONEM XVIII.

. « Hac oratione, » inquit Billius, « primum Basilium Magnum alloquitur, eique velut argumentum quoddam orationis subministrat. Deinde paternæ vitæ historiam exordiens, ostendit quemadmodum, portentosa quadam atque impia superstitione abjecta, Christianam fidem amplexus sit, idque miris modis exornat, ac simul captata occasione laudem matris annectit. Tum ad orationis institutum rediens, miracula quædam narrat, quæ in illius baptismate contigerant. Hinc ad episcopatum ejus transit, ubi varias ejus laudes prosequitur, ac pietatem quidem illius et fidei constantiam per collationem amplificat, eumque obiter purgat, quod imprudens falso cuidam et sacrilego hæreticorum dogmati subscripsisset. Mox ejusdem liberalitatem benignitatemque in complectendis pauperibus, gloriæque humanæ contemptum laudat; et, quibusdam virtutibus per congeriem enumeratis, ad humilitatis laudem redit, eamque eleganter pertractat. Cui ignoscendi facilitatem subjungit, atque injuriarum oblivionem, eximiamque humanitatem cum mira in rebus gerendis dexteritate conjunctam. Ita demum exponit, quemadmodum cum duplici miraculo Deus celebravit, dum, et eos, a quibus fuerat offensus, ultio divina statim secuta est, et eumdem a medicis comploratum, præter omnium spem, ipse pristinæ valetudini restituit; et quia his rebus hominum sanctimonia perspicue declaratur, addit quemadmodum mater gravissimo et atrocissimo morbo laborans, repente sanitatem receperit; ac præterea quonam modo ipse periculosa tempestate jactatus, parentum precibus, certissimum mortis periculum effugerit. Hinc ad fortitudinis constantiæque laudem se confert. Qua pluribus exemplis demonstrata, patris encomio finem imponit, atque ad matrem jam senio confectam orationem convertens, eam elegantissime et doctissime consolatur. »

II. Nazianzi medio circiter anno 374 habita est hæc oratio. Mense enim Martio vel Aprili hujusce anni, juxta eruditos, obierat Gregorius senior. Id etiam nonnullis monumentis probari potest. Ac primo quidem constat mortuum jam fuisse Gregorium patrem, cum ad Iconiensem sedem assumptus est Amphilochius. Etenim quo tempore is ordinatus fuit Iconii episcopus, Gregorius noster in luctu de parentis funere versabatur, ut ipsemet scribit ad Amphilochium patrem: « Au te quidem, » inquit (65), « in mœrorem conjicit filius, quod ob virtutem arripiatur, et honore alliciatur.... me autem non discruciat pater, qui postremam a nobis peregrinationem iniit, ex qua non jam ad nos revertetur, nec a nobis conspicietur? » Præterea Faustinus, cui successit Amphilochius, vita functus erat anno 373. Basilius namque ad Eusebium Samosatensem episcopum scribens, ait (66): « Iconium civitas est Pisidiæ... Ipsa nos invitat, ut se invisamus, ut episcopum ei demus. Mortuus est enim Faustinus. » Hanc autem epistolam scriptam anno 373 consentiunt eruditi. Utrum vero Amphilochius proxime Faustino successerit, an hæreticus quidam, qui **328** brevi detrusus aut pulsus est, medius Faustinum inter et Amphilochium sederit, ut arbitrantur nonnulli, non satis liquet. Quidquid sit, certum est Amphilochium Iconiensis Ecclesiæ administrationem suscepisse anno 374. Hunc enim ordinatum episcopum datis litteris eodem anno Basilius consolatur his verbis (67): « Benedictus Deus, qui sibi placentes in singulis ætatibus elegit, electionisque secrevit vasa, et his utitur ad ministerium sanctorum: qui nunc etiam te cum fugeres, ut tumet dixisti, non nos, sed vocationem quam per nos futuram suspicabaris, inevitabilibus gratiæ retibus illigavit, ac in mediam Pisidiam deduxit, ut homines Deo capias, » etc. Cum ergo et ordinationis Amphilochii et Gregorii senioris obitus tempora con-

(65) Epist. 63.
(66) Epist. 158.
(67) Epist. 161.

veniant, atque illius ordinationi sin minus, istius certe funeri affuerit Basilius, non male conjicitur, Gregorii patris obitum funusque post hiemem anni 374 collocari posse. Nec movere debet quod in Menæis (p. 19) legitur, nempe, Kalendis Januarii « recoli memoriam Gregorii patris hac die in pace quiescentis. » Infirmum prorsus id argumenti genus, quod ex jam dictis satis confutatur.

III. Superest adhuc ut unum et alterum istius orationis locum difficiliorem, quam ut intra notarum angustias solvi possit, enucleemus. Ac primum quidem de Hypsistariis, in quorum errore versabatur Gregorius senior, priusquam Christo nomen daret, aliquid dicamus. Rara apud veteres Hypsistariorum mentio. Nihil, juxta Suicerum, apud Epiphanium, Augustinum, Theodoretum, Damascenum et alios, qui olim de hæresibus scripserunt, legitur. Horum quidem meminere, præter Gregorium nostrum et Nyssenum, Hesychius et Suidas. Verum isti nihil afferunt præter nominis rationem, ac Hypsistarios sic dictos volunt, quod « Summum, » seu « Supremum colerent et invocarent. » Nyssenus vero id unum habet (68), quod ipsi quidem « Deum esse confiterentur, quem Altissimum, vel Omnipotentem vocabant, Patrem autem ipsum esse non admittebant. » Si tamen Theologum audiamus, ex duabus rebus maxime oppositis conflatus erat Hypsistariorum error, partim scilicet ex gentili errore, partim ex legali vanitate. Hypsistarii siquidem idola et sacrificia rejicientes, « ignem » tamen et « lucernas » cum gentilibus colebant; « circumcisionem » vero aspernantes, « Sabbatum et jejunam quamdam a nonnullis cibis abstinentiam » cum Judæis observabant. Unde hi abjecti et aspernandi homines Hypsistariorum nomen sibi tribuebant, quod solum « Supremum, » seu, « Altissimum » agnoscerent ac venerarentur. Epiphanius, licet de Hypsistariis nullam, ut jam vidimus, mentionem fecerit, quiddam tamen fere simile de Euphemitis, seu Massalianis, narrat. Ait enim (69), « eos ex gentilibus ortos, nec Judaismo, nec Christianismo attendere; deos quidem dicere, nullum tamen adorare, sed unum solum venerari, eumque Omnipotentem vocare. » Addit etiam, « eos cum lucernarum igne, » (quod λυχναψίαν vocat), « conventus habere. » Quæ quidem ab iis, quæ de « Hypsistariis » veteres scripserunt, non multum discrepant.

IV. Altera de iisdem Hypsistariis occurrit difficultas. Mirum Clerico videtur (70), quod Gregorius noster, cum in hac oratione Hypsistarios « idola » coluisse neget, et Gregorium patrem « in eorum hæresi natum » dicat, fateatur tamen carmine primo, « eum animalium simulacris paruisse. » Il Clericus 329 pugnare existimat. Egregium sane artis criticæ magistrum! cui una tantum nodi solvendi ratio succurrit, Gregorium scilicet nostrum, « vel memoriæ lapsu, vel zeli fervidioris impulsu contraria locutum esse; nisi forte, in eo quod de animalium idolis dixit, ab hyperbole pro more suo adhibita, excusandus esse videatur. » Quis hæc audiendo non indignetur? Vel, quæ fides malevolo aut imperito interpreti habenda? Audacior ille censor, qui tam peritus sibi videtur, et tam temere quam arroganter de Gregorio aliisque doctissimis ac sanctissimis scriptoribus plerumque judicat, nullatenus hic Gregorii mentem assecutus est. Hæc sunt enim Theologi verba, carm. 1, vers. 125:

> Αὐτὰρ ὅγ' ἀγριέλαιος, ὑπ' εἰδώλοις πάρος ἦν
> Ζώων, etc.
>
> At ille quidem (pater) agrestis oliva, sub simulacris antea erat
> Vivens, etc.

Nihil in hoc contextu de animalium idolis dictum. Falsa vocis ζώων interpretatio Clericum in errorem induxit, dum « animalium idola » videre se putat, ubi Theologus, nulla animalium mentione facta, patrem « sub simulacris viventem » exhibuit. Vox enim ζώων non est, ut loquuntur grammatici, genitivus pluralis nominis ζῶον, « animal; » sed participium præsens verbi ζώω poetice pro ζάω, « vivo. » Sæpissime illam vocem, « viventis » tantum significatione gaudentem, apud Homerum, Hesiodum, Herodotum aliosque usurpatam reperimus. Mirum sane id a Clerico ignoratum, vel potius dissimulatum. Præterea, hac « idolorum » seu « simulacrorum » voce utens Gregorius, non idcirco deorum aut animalium simulacra significare voluit; verum ea tantum generatim, quæ superstitiosæ gentilitatis propria, veri Dei cultores summopere respuunt, cujusmodi fuerunt « ignis et lucernarum » elementa, quæ Hypsistarii religiose colebant. Cum igitur Gregorius pater, etsi non supremo, superstitioso tamen cultu hæc elementa veneraretur, potuit dicere Theologus patrem sub « idolis » seu « simulacris » vixisse, id est, « sub sensibilibus elementis. » Quo etiam sensu intelligendum est, quod Gregorius presbyter in *Vita* Theologi scribit (71) : « Pater quidem Gregorii, » inquit, « idolis relictis, ad c[illegible]is cultum migravit; et excussa Hypsistariorum superstitione, sincerus divinæ gratiæ discipulus eluxit. » Non ergo Theologus, dum de Hypsistario patre sermonem habuit, memoria lapsus est, nec nimio zelo abreptus, nec etiam hyperbole usus, a qua Clericus ejus excusationem erui posse videtur.

V. Ex hujusce orationis textu alia etiam exsurgit difficultas; an scilicet Gregorius pater « in cubiculo suo, » ut volunt nonnulli, « privatum sacrum peregerit. » Rem sic

(68) Or. 2 *contra Eunom.*, t. II, pag. 440.

(69) Hæres. LXXX, pag. 450.

(70) *Bibl. univ.*, an. 1690, tom. XVIII, p. 3 et 4.

(71) Greg. Presb. in Greg. *Vita*, n. 4.

narrat Theologus (n. 29) : « Mysterii tempus aderat.... cum ille (Gregorius pater) ab eo, qui mortuos ad vitam revocat, excitatur. Primo paululum se movet, deinde firmius, mox exigua admodum et obscura voce famulum .... vestem porrigere, manumque subjicere jubet. Qui cum non sine stupore adesset, prompteque obsequeretur, ipse manu tanquam baculo ductus, Moysem illum in monte orantem imitatur; fractisque ac debilitatis manibus ad orationem compositis, **330** alacri animo pro populo mysteria concelebrat, aut præcelebrat, paucis quidem, et quibus poterat, verbis, mente autem, ut mihi videtur, perquam integra. Rem miram! sine sacrario in sacrario, sine altari sacrificus, sacerdos a mysteriis remotus.... Postea, cum gratiarum actionis verba, ita ut consuetudo fert, effatus esset, ac populum benedixisset, in lectulum rursus se conjecit. » Ex quo contextu quidam eruditi, inter quos doctissimus ac piissimus cardinalis Bona (72), mysterii voce decepti, Gregorium patrem e lectulo surrexisse, et privatum sacrum in cubiculo peregisse, existimarunt. Verum si serio perpendamus Theologi verba, non verum ac reale, sed mysticum tantum, menteque conceptum in Gregorii facto sacrificium deprehendemus. « Nam, » ut ait Elias (73), « festa quidem olim, ob ea, quæ in his mystice peragebantur, mysteria appellabant : hoc autem loco eum (Theologum), per mysterium, ipsum sacri conventus tempus intelligere existimo, in quo mysticas quoque preces sacerdotes celebrant. Cui sententiæ ea etiam, quæ sequuntur, favent.... Ergo mysteria quidem pro populo concelebrat, utpote una cum iis qui hæc in altari celebrabant spiritu præsens, etiamsi corpore, propter corporis infirmitatem, abesset; præcelebrat autem, ut compendiose quodammodo ac breviter ea prius absolvens. » Eodem modo interpretantur Basilius, Billius, Tillemontius, etc. Non ergo « privatum sacrum in cubiculo peregit » Gregorius senior, cum ibi ea, quæ ad verum sacrificium requiruntur, ornamenta scilicet, altare, panis et calix consecrandi, abessent. Etenim ex Theologi contextu sequitur tantum, Gregorium patrem, solemni Paschatis die, præ morbo jacentem, e lectulo surrexisse, et in cubiculo, manibus ad orationem compositis, liturgiæ preces, « paucis quidem, et quibus poterat verbis, » recitasse; ac proinde verbo tantum, ut ita loquar, obtulisse, gratias egisse, benedixisse, etc. Quibus peractis, in lectulum rursus se conjecit.

(72) *Liturg.* lib. I, c. 14, p. 96 ed. Rom. an. 1671. (73) In Comment.

ΛΟΓΟΣ ΙΗ'.

Ἐπιτάφιος (74) εἰς τὸν πατέρα, παρόντος (75) Βασιλείου.

A Α'. Ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, καὶ πιστὲ θεράπον, καὶ οἰκονόμε τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων, καὶ ἄνερ ἐπιθυμιῶν τῶν τοῦ Πνεύματος· οὕτω γὰρ ἡ Γραφὴ καλεῖ τοὺς διαβεβηκότας καὶ ὑψηλοὺς, καὶ ὑπεράνω (76) τῶν ὁρωμένων. Καλῶ δέ σε καὶ Θεὸν Φαραὼ πάσης Αἰγυπτιακῆς καὶ ἀντικειμένης δυνάμεως, καὶ στύλον, καὶ ἑδραίωμα τῆς Ἐκκλησίας, καὶ θέλημα Κυρίου, καὶ φωστῆρα ἐν κόσμῳ λόγον ζωῆς ἐπέχοντα, καὶ πίστεως ἔρεισμα, καὶ Πνεύματος καταγώγιον. Καὶ τί ἂν πάσας ἀπαριθμοίμην τὰς προσηγορίας, ὅσας ἡ ἀρετή σοι πεποίηκεν, ἄλλη τις ἄλλην οἰκειοῦσά τε καὶ προσάγουσα;

Β'. Πλὴν εἰπέ· πόθεν πάρει; καὶ τίς [illegible] ἐργασία; καὶ τί χαριούμ[illegible] B σε σὺν Θεῷ, καὶ παρὰ Θεοῦ κινούμενον [illegible] ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν δεχομένων. Ἥκεις ἡμ[illegible]σων (77), ἢ τὸν ποιμένα ζητήσων, ἢ τὸ ποίμνιον ἐποψόμενος; Ἡμᾶς μὲν οὐκ ἔτι ὄντας, ἀλλὰ τῷ

[29] Josue XIV, 6. [30] Num. XII, 7. [31] I Cor. IV, 1. [35] Isa. LXII, 4 [36] Philipp. II, 16.

(74) *Ἐπιτάφιος*, etc. Sic titulus in plerisque codd., brevior sane et clarior quam iste a Billio usurpatus : Εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ἐν ᾧ καὶ εἰς Νόνναν μητέρα παραμυθητικός. Εἴρηται δὲ [illegible] παρουσίᾳ Βασιλείου, εἰς ὃν καὶ τὸ προοίμιον ποιε[illegible]ται τοῦ λόγου· « Sancti Gregorii oratio, partim funebris in laudem patris sui mortui, partim consolatoria ad matrem Nonnam, habita præsente Basilio, ad quem et principium orationis spectat. »

ORATIO XVIII*.

Funebris oratio in patrem, præsente Basilio

I. Homo (78) Dei[29], et fidelis serve[30], et mysteriorum Dei dispensator[31], et vir desideriorum Spiritus[32]; hoc enim nomine virtute provectos et excelsos viros, et supra ea, quæ oculis cernuntur, positos Scriptura vocat. Quin te quoque Pharaonis, hoc est, omnis Ægyptiacæ atque adversariæ potestatis Deum appello[33], et Ecclesiæ columnam ac firmamentum[34], et Domini voluntatem[35], et luminare in mundo verbum vitæ sustinens[36], et fidei adminiculum, ac **331** Spiritus domicilium. Et quid nomina ea omnia, quæ tibi tua virtus peperit, alia aliud tibi concilians atque offerens, enumerem?

II. Cæterum dic, quæso, unde ades et quænam tua opera, quidque largiturus ad nos venis? Quandoquidem omnibus in rebus te, cum Deo, et a Deo, ad eorum, qui te excipiunt, commodum et utilitatem moveri compertum habeo. Venisne ut nos invisas? An ut pastorem quæras? An ut gregem inspi-

[32] Dan. IX, 23 [33] Exod. VII, 1. [34] I Tim. III, 15.

(75) *Παρόντος*. In quibusdam, ἐπὶ παρουσίᾳ, « in præsentia. »

(76) *Ὑπεράνω*. Sic Or. 1 et 2. In ed. divisim, ὑπερ ἄνω.

(77) *Ἐποπτεύσων*. Or. 1 et 2, ἐπισκεψόμενος. Ad marginem vero ut in ed.

* Alias XIX, quæ autem 18 erat, nunc 24. — Habita medio circiter anno 374.

(78) Basilium compellat.

cias? Nos quidem non jam superstites, verum maxima ex parte una cum eo vita functos, atque afflictionis locum moleste ferentes, ac nunc præsertim, cum scitum gubernatorem, aut vitæ nostræ facem, in quam, salutis lumen nobis e sublimi ostentantem, intuentes, dirigebamur, amisimus; illum autem cum omni virtute, ac pastorali disciplina, quam diuturno tempore collegerat, peregre profectum, dierum simul ac prudentiæ plenum, et, si Salomonis verbis utendum est, gloriæ senectute coronatum; gregem denique consilii inopia laborantem et consternatum, summoque, ut vides, dolore ac mœstitia confectum[37], non jam in loco pascuæ requiescentem, nec refectionis aqua educatum[38], sed præcipitia, et solitudines, et voragines, in quas dispergatur et intereat, quærentem; num alium quoque solertem ac prudentem pastorem aliquando consecuturus sit, diffidentem, illud quidem certe et quidem valde sibi persuadentem, quod minime talem, beneque secum agi existimantem, si non multo inferiorem.

III. Porro cum tria hæc, ut dixi, atque omnia ex æquo, tibi huc veniendi necessitatem attulerint, nos scilicet, et grex, et pastor, age, pro eo curationis spiritu, quo præditus es, eam, quæ cuique apta sit, medicinam adhibe, ac sermonem cum judicio dispone, quo te sapientiæ nomine magis admiremur. Quonam autem modo dispones? Ad pastorem quod attinet, si illum ob virtutem, ut par est, laudaveris, non solum ut puro puram orationem, instar funebris cujusdam muneris, inferas; sed ut etiam aliis illius vitæ rationem, tanquam pietatis formam et admonitionem, proponas. Nos vero quod spectat, si de vita et morte, de animæ atque corporis conjunctione ac disjunctione, de duobus mundis, hoc est de præsenti ac fluxo et fragili, et de eo, qui animo et mente intelligitur ac manet, pauca disserueris; nobisque persuaseris, ut alterius quidem imposturam et perturbationem atque inconstantiam, **332** ac, velut in undis, sursum deorsumque jactationem contemnamus; ad alterum autem, qui firmus et stabilis, ac divinus, semperque sui similis est, atque omni perturbatione et confusione vacat, totos nos adjungamus. Sic enim ii, qui hinc prius excesserint, minus nobis mœroris attulerint; imo etiam lætitia nos affecerint, si nos oratio hinc abductos sursum collocet, atque id, quod in præsenti molestum est, in futuri exspectatione occultet, nobisque illud persuadeat, quod ipsi quoque ad bonum Dominum properemus, atque

A πλείστῳ μέρει συναπελθόντας, κα. τῷ τόπῳ τῆς κακώσεως δυσχεραίνοντας· καὶ νῦν μάλιστα, ἡνίκα τὸν ἐπιστήμονα κυβερνήτην, ἢ τὸν λαμπτῆρα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀποβεβλήκαμεν, πρὸς ὃν ἀπηυθυνόμεθα (79) βλέποντες, ἄνωθεν ἡμῖν τὴν σωτηρίαν πυρσεύοντα· ἐκεῖνον μετὰ τοῦ καλοῦ παντὸς ἐκδημήσαντα, καὶ πάσης τῆς ποιμαντικῆς εὐταξίας, ἣν χρόνῳ μακρῷ συνελέξατο, πλήρης ἡμερῶν τε ὁμοῦ καὶ φρονήσεως, καὶ τῷ τῆς καυχήσεως γήρᾳ, εἰ δεῖ τὸ τοῦ Σολομῶντος εἰπεῖν, στεφανούμενος (80). Ποίμνιον ἠπορημένον, καὶ (81) καταβεβλημένον, καὶ ὁρᾷς ὅσης γέμον ἀθυμίας καὶ κατηφείας· οὐκ ἔτι τόπῳ χλόης ἐναναπαυόμενον (82), οὐδὲ ὕδατι ἀναπαύσεως ἐκτρεφόμενον· ζητοῦν κρημνοὺς, καὶ ἐρημίας, καὶ βάραθρα, καθ' ὧν σπαρήσεται, καὶ διαφθαρήσεται·
B ἀπιστοῦν εἴ ποτε καὶ ἄλλου ποιμένος συνετοῦ ἐπιτεύξεται, ὅτι μὲν οὐ τοιούτου, καὶ λίαν πεπεισμένον, ἀγαπῶν (83) δ' ἂν, καὶ εἰ μὴ παραπολὺ χείρονος.

Γ'. Τριῶν δὲ ὄντων, ὅπερ ἔφην, ἃ σοι τὴν παρουσίαν ἀναγκαίαν ποιεῖ, καὶ πάντων ἐξ ἴσης, ἡμῶν, τοῦ ποιμένος, τῆς ποίμνης· φέρε, κατὰ τὸ ἐν σοὶ πνεῦμα τῆς θεραπείας, ἀπόδος ἑκάστῳ τὸ πρόσφορον, καὶ οἰκονόμησον ἐν κρίσει τὸν λόγον, ἵνα σε καὶ μᾶλλον τῆς σοφίας θαυμάσωμεν. Οἰκονομήσεις δὲ πῶς; Τὸν μὲν ἐπαινέσας τῆς ἀρετῆς τὰ εἰκότα, οὐ μόνον ἵν' ἐντάφιον τῷ καθαρῷ καθαρὸν ἐπιβάλῃς τὸν λόγον, ἀλλ' ἵνα καὶ τοῖς ἄλλοις εὐσεβείας χαρα-
C κτῆρα, τὴν ἐκείνου προθεὶς πολιτείαν τε καὶ παραίνεσιν (84). Ἡμῖν δὲ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου βραχέα φιλοσοφήσας, καὶ τῆς κατὰ σῶμα καὶ ψυχὴν συζυγίας καὶ διαζεύξεως, καὶ τῶν δύο κόσμων, τοῦ τε παρόντος καὶ οὐχ ἑστῶτος, καὶ τοῦ νοουμένου καὶ μένοντος· καὶ πείσας, τοῦ μὲν περιφρονεῖν τὸ ἀπατηλὸν, καὶ ἄτακτον, καὶ ἀνώμαλον, καὶ, ὥσπερ ἐν κύμασιν, ἄνω καὶ κάτω φέρον τε καὶ φερόμενον (85)· τοῦ δὲ προστίθεσθαι τῷ παγίῳ, καὶ σταθερῷ, καὶ θεοειδεῖ, καὶ ὡσαύτως ἔχοντι, καὶ πάσης ἐλευθέρῳ ταραχῆς καὶ συγχύσεως. Οὕτω γὰρ ἂν ἧττον ἀνιῷεν ἡμᾶς οἱ προεκδημήσαντες· ἀλλὰ καὶ ἥδοιεν, εἰ ἐνθένδε ἀπάγων (86) ἡμᾶς ὁ λόγος, ἄνω τιθείη, καὶ τὸ παρὸν ἀηδὲς ἐναποκρύπτοι τῷ μέλλοντι, καὶ πείθοι, ὅτι καὶ αὐτοὶ παρὰ Δεσπότην
D ἀγαθὸν ἐπειγόμεθα, καὶ βελτίων ἡ κατοικία τῆς παροικίας· καὶ ὅπερ ἐστὶ τοῖς πλέουσι λιμὴν εὔδιος, τοῦτο τοῖς ἐνταῦθα χειμαζομένοις ἡ ἐκεῖσε μετάστασις καὶ μετάθεσις (87)· ἢ ὥσπερ οἱ μακρὰν ὁδὸν προκαταλύσαντες, τῶν ὁδοιπορούντων καὶ μοχθούν-

[37] Prov. XVI, 31. [38] Psal. XXII, 2.

(79) *Ἀπηυθυνόμεθα*. Sic Reg. c. In ed., ἀπευθυνόμεθα.
(80) *Στεφανούμενος*. Reg. a, στεφανούμενον.
(81) *Ἠπορημένον, καὶ*. « Gregem pastore destitutum, » etc. Sic Reg. a, tres Colb. et Or. 1. Deest καί in ed.
(82) *Ἐναναπαυόμενον*. Sic Or. 1. In ed., ἐναπαυόμενον.
(83) *Ἀγαπῶν*. Coisl. 1, et Par. ἀγαπῴη
(84) *Παραίνεσιν*. Coisl. 1, προαίρεσιν, « propositum. »
(85) *Φέρον τε καὶ φερόμενον*. « Qua ferat et feratur. »
(86) *Ἀπάγων*. Reg. a, ἀπαγαγών.
(87) *Καὶ μετάθεσις*. « Et transpositio, permutatio. » Deest in Reg. a. Vox sane superflua, nec a Billio reddita.

των ἔτι ῥᾴους καὶ ἀπονώτεροι· οὕτως οἱ (88) ἐπι- A τυχόντες τοῦ ἐκεῖ καταλύματος, τῶν ἔτι τὴν σκολιὰν καὶ κρημνώδη τοῦ βίου τούτου τεμνόντων ὁδὸν, ἀμείνους καὶ ἀνεκτότεροι.

Δ'. Ἡμᾶς μὲν οὕτω παραμυθήσῃ· τὴν ποίμνην δὲ πῶς; Πρῶτον μὲν τὴν σὴν ὑποσχόμενος ἐπιστασίαν καὶ ἡγεμονίαν, οὗ πᾶσι καλὸν ὑπὸ τὰς πτέρυγας ἀναπαύεσθαι, καὶ οὗ διψῶμεν τῆς φωνῆς μᾶλλον, ἢ πηγῆς τῆς καθαρωτάτης οἱ δίψει κάμνοντες. Δεύτερον δὲ πείσας, ὡς οὐδὲ νῦν ἡμᾶς ἀπολέλοιπεν ὁ Ποιμὴν ὁ καλὸς, ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ἀλλὰ καὶ πάρεστι, καὶ ποιμαίνει, B καὶ ὁδηγεῖ, καὶ γινώσκει τὰ ἴδια, καὶ γινώσκεται ὑπὸ τῶν ἰδίων· σωματικῶς μὲν οὐχ ὁρώμενος, πνευματικῶς δὲ συγγινόμενος, καὶ προπολεμῶν τῆς ποίμνης κατὰ τῶν λύκων, καὶ οὐδενὶ συγχωρῶν διὰ τῆς αὐλῆς ὑπερβαίνοντι λῃστρικῶς τε καὶ ἐπιβούλως, ξένῃ φωνῇ κατασύρειν καὶ διακλέπτειν ψυχὰς τῇ ἀληθείᾳ καλῶς ἠγμένας. Πείθομαι δ', ὅτι καὶ τῇ πρεσβείᾳ νῦν μᾶλλον, ἢ πρότερον τῇ διδασκαλίᾳ, ὅσῳ καὶ μᾶλλον ἐγγίζει Θεῷ, τὰς σωματικὰς πέδας ἀποσεισάμενος, καὶ τῆς ἐπιθολούσης τὸν νοῦν ἰλύος ἀπηλλαγμένος, καὶ γυμνῷ γυμνὸς ἐντυγχάνων τῷ πρώτῳ καὶ καθαρωτάτῳ νῷ, τάξεως καὶ παῤῥησίας ἀγγελικῆς, εἰ μὴ τολμηρὸν τοῦτο εἰπεῖν, ἀξιούμενος. Ταῦτα μὲν οὖν (89) αὐτὸς διαθήσεις καὶ φιλοσοφήσεις ἄμεινον ἢ ὡς αν αὐτὸς παρ' [illegible], καὶ C λόγου δυνάμει καὶ πνεύματος. Ἵνα δὲ μὴ δι' ἄγνοιαν τῶν ἐκείνου καλῶν παραπολὺ τῆς ἀξίας ὁ λόγος ἐλαττωθῇ, βραχέα τῆς εὐφημίας, ἐξ ὧν αὐτὸς συνεπίσταμαι τῷ ἀπελθόντι, σκιαγραφήσω (90), καὶ προχαράξω, καὶ παραδώσω σοι, τῷ καλῷ τῶν τοιούτων γραφεῖ, τὸ τῆς ἀρετῆς εἶδος ἐκείνου τελεώτερον ἐξακριβῶσαι, καὶ παραδοῦναι ταῖς πάντων ἀκοαῖς τε καὶ διανοίαις.

Ε'. Ἐκεῖνος τοίνυν (ἵνα πατρίδα, καὶ γένος, καὶ D σώματος εὐφυΐαν (91), καὶ τὴν ἔξωθεν περιφάνειαν, καὶ τἄλλα οἷς μέγα φρονοῦσιν ἄνθρωποι, τοῖς τῶν ἐγκωμίων νόμοις παρεὶς, ἐκ τῶν ἡμῖν πρώτων καὶ οἰκειοτάτων ἄρξωμαι), ῥίζης ἐγένετο βλάστημα οὐκ ἐπαινετῆς, οὐδὲ εὐφυοῦς εἰς εὐσέβειαν (οὐ γὰρ αἰσχύνομαι τοῖς πρώτοις, τοῖς τελευταίοις θαῤῥῶν), οὐδὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ πεφυτευμένης, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀτόπου καὶ ἀλλοκότου (92), ἐκ δυοῖν τοῖν ἐναντιωτάτοιν συγκεκραμένης, Ἑλληνικῆς τε πλάνης, καὶ νομικῆς τερατείας· ὧν ἀμφοτέρων τὰ (93) μέρη φυγὼν, ἐκ μερῶν συνετέθη. Τῆς μὲν γὰρ τὰ εἴδωλα καὶ τὰς θυσίας ἀποπεμπόμενοι, τιμῶσι τὸ

A habitatio peregrinatione melior et præstantior sit; quodque navigantibus tranquillus portus est, hoc iis, qui hujus vitæ procellis agitantur, migratio ad alteram vitam exsistat: aut etiam quemadmodum qui longum iter priores confecerunt, minus difficultatis ac molestiæ habent, quam qui adhuc iter faciunt, atque in labore versantur; ita tolerabilior et melior eorum conditio sit, qui ad illud hospitium jam pervenerunt, quam qui sinuosum adhuc et præceps hujus vitæ iter emetiuntur.

IV. Ac nos quidem ad hunc modum consolaberis. Quonam autem pacto gregem? Primum si curam tuam et ductum tuum, hoc est, ejus viri, sub cujus pennis requiescere omnibus pulchrum ac præclarum est, et cujus vocem magis sitimus quam purissimos fontes, ii, qui siti laborant, non defuturum pollicearis. Deinde si nos eo adduxeris, ut ab illo bono Pastore, qui pro ovibus animam suam posuit [33], nos ne nunc quidem relictos esse confidamus; quin potius eum, et adesse, et pascere, et deducere, et oves suas cognoscere, et a suis cognosci, non illum quidem corporeo modo sese spectandum præbentem, sed spiritualem in modum nobiscum versantem, ac pro grege adversus lupos pugnantem, nec quemquam, prædonum more, ac per insidias, caulam transilire, atque animas veritate recte institutas peregrina voce distrahere ac subripere sinentem. Nec dubito quin hoc nunc quoque tanto magis deprecatione sua, quam prius doctrina, præstet, quanto nunc magis Deo appropinquat, ut qui corporeas compedes excusserit, ac limo illo mentis puritatem inficiente, liberatus sit, nudusque cum nuda principe et purissima mente versetur, angelici ordinis dignitatem et fiduciam (nisi hoc dictu audax est) consecutus. Ac tu quidem pro ea sermonis et spiritus facultate, qua polles, rectius ipse per te, quam tibi ego indicare possim, constitues ac philosophaberis. Ne autem ob virtutum illius ignorationem oratio 333 infra dignitatem longe subsistat, breves quasdam encomii partes, ex iis, quæ in defuncto agnovi, delineabo, atque adumbrabo, ac tibi perito hujusmodi rerum pictori, virtutis illius pulchritudinem accuratius expoliendam, atque omnium mortalium auribus et animis tradendam, dabo.

V. Ille igitur (ut patriam, genus, corporis dotes, externum splendorem, et alia, ob quæ homines magnifice de se sentiunt, ad encomiorum leges remittam, atque ab his, quæ nobis prima et maxime propria sunt, initium ducam) ex radice ortus est minime laudabili, nec ad pietatem recte comparata (non enim priorum me pudet, postremis confidentem); nec in domo Dei plantata, verum admodum absurda et prodigiosa, ex duabus rebus maxime contrariis, hoc est, ex gentili errore et legali vanitate conflata; quarum utriusque partes quasdam fugiens, ex quibusdam partibus conflata et constituta est. Etenim illius quidem

[33] Joan. x, 11

(88) Οἱ. Sic Reg. a, et Or. 1. Deest in ed.
(89) Οὖν. Deest in Regg. a, bm, et Or. 1.
(90) Σκιαγραφήσω. Sic Regg. a, bm. In ed., σκιογραφήσω.
(91) Σώματος εὐφυΐαν. « Ad omnia naturalem corporis dexteritatem. »
(92) Ἀλλοκότου. Gloss., ἐναντίας, ξένης, « adversa, peregrina. »
(93) Τά. Deest in Reg. bm.

idola et sacrificia rejicientes, ignem et lucernas colunt; hujus autem Sabbatum et jejunam quamdam a nonnullis cibis abstinentiam observantes, circumcisionem aspernantur. Atque humiles et abjecti homines Hypsistariorum nomen sibi tribuunt, ac soli Omnipotenti venerationem adhibent. Hoc ille modo cum ad impietatem biformis quodammodo esset, quidnam ex quonam exsistit? Equidem ignoro, num gratiam illam, a qua vocatus est, an illius voluntatem animique propositum magis laudare debeam. Utcunque sit, usque adeo mentis oculum ab iis lemis, quæ ipsi insidebant, repurgavit, ac tanta celeritate ad veritatem accurrit, ut quod cœlestis Patris ac veræ hæreditatis causa, et matre, et facultatibus, aliquandiu carere sustinuerit, atque hanc ignominiam, æquius et facilius quam alii summos honores, tulerit, minus ipse mirer, licet alioqui res ea non parva admiratione digna sit. Quid ita? Quoniam hæc gloria illi cum multis aliis communis est, omnesque magna illa Dei sagena includi, ac piscatorum sermonibus irretiri oportet; tametsi alii citius, alii serius ab Evangelio comprehendantur. Quod autem mihi ex ipsius rebus potissimum admirari subit, hoc necessario dicendum est.

A πῦρ καὶ τὰ λύχνα· τῆς δὲ τὸ Σάββατον αἰδούμενοι, καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματα ἔστιν ἃ (94) μικρολογίαν, τὴν περιτομὴν ἀτιμάζουσιν. Ὑψιστάριοι τοῖς ταπεινοῖς ὄνομα, καὶ ὁ Παντοκράτωρ δὴ μόνος αὐτοῖς σεβάσμιος. Καὶ οὕτω διφυής τις ὢν εἰς ἀσέβειαν, ἐκ τίνος τί γίνεται; Οὐκ οἶδα, πότερον τὴν καλέσασαν αὐτὸν χάριν ἐπαινέσω πλέον, ἢ τὴν ἐκείνου προαίρεσιν. Πλὴν οὕτω τὸν τῆς διανοίας ὀφθαλμὸν τῆς ἐπικειμένης (95) αὐτῷ λήμης (96) ἀνεκαθάρθη, καὶ τοσούτῳ τάχει (97) τῇ ἀληθείᾳ προσέδραμεν, ὥστε ὅτι μὲν καὶ μητρὸς, καὶ οὐσίας ἐκπεσεῖν ἄχρι τινὸς, ὑπὲρ τοῦ ἄνω Πατρὸς καὶ τῆς ἀληθινῆς κληρονομίας ἠνέσχετο, καὶ ῥᾶον ἤνεγκε τὴν ἀτιμίαν ταύτην, ἢ τὰς μεγίστας τιμὰς ἕτεροι, τοῦτο μὲν ἧττον θαυμάζω, καίτοι λίαν ὂν θαυμαστόν. Διατί; Ὅτι κοινὸν B αὐτῷ (98) πρὸς πολλοὺς ἄλλους τὸ φιλοτίμημα (99), καὶ πάντας εἴσω γενέσθαι δεῖ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ σαγήνης, καὶ τοῖς τῶν ἁλιέων λόγοις σαγηνευθῆναι, κἂν οἱ μὲν πρότερον, οἱ δὲ ὕστερον τῷ Εὐαγγελίῳ περιληφθῶσιν. Ὃ δὲ μάλιστά μοι τῶν ἐκείνου θαυμάζειν ἔπεισι, τοῦτο εἰπεῖν ἀναγκαῖον.

VI. Ille, ante etiam quam ad nostram caulam se contulisset, noster erat. Mores **334** quippe ipsum nobis asciscebant. Ut enim multi ex nostris nobiscum non sunt, quos scilicet a communi corpore vita removet: sic contra multi exterorum ad nos spectant, quicunque nimirum fidem moribus antevertunt, ac solo nomine carent, cum rem ipsam teneant. Quo in numero meus quoque pater erat, ramus quidem ille alienus, cæterum vita et moribus ad nos propendens. Ac pudicitiæ quidem laude adeo excelluit, ut idem simul, et amabilissimus, et castissimus esset, quæ duo haud facile in unum concurrunt. Justitiæ autem, quod majus et illustrius argumentum afferri potest, quam quod, in magnis reipublicæ muneribus versatus, ne teruncio quidem facultates suas auxerit, idque cum alios cerneret publicis bonis Briarei manus, ut dici solet, injicientes, ac malis lucris turgentes? Sic enim opes injuste collectas voco. Prudentiæ porro quanquam hæc quoque non exigua indicia sunt, plura tamen oratio longius progressa declarabit. Pro his rebus fidem quoque, ut opinor, præmii loco retulit. Id vero quo pacto contigerit (neque enim res tanta silentio prætereunda est), perspicuum faciemus.

ϛ'. Ἐκεῖνος καὶ πρὸ της ἡμετέρας αὐλῆς ἦν ἡμέτερος· εἰσεποίει γὰρ αὐτὸν ἡμῖν ὁ τρόπος. Ὥσπερ γὰρ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν, οὓς ὁ βίος ἀλλοτριοῖ τοῦ κοινοῦ σώματος· οὕτω πολλοὶ τῶν ἔξωθεν πρὸς ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι, καὶ δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ C ἔργον ἔχοντες. Τούτων καὶ ὁ ἐμὸς ἦν πατὴρ, πτόρθος ἀλλότριος, τῷ (1) βίῳ πρὸς ἡμᾶς ἐπικλίνων. Σωφροσύνῃ μέν γε τοσοῦτον διήνεγκεν, ὥστε ὁ αὐτὸς ἐρασμιώτατός τε ἅμα γενέσθαι καὶ κοσμιώτατος· ἃ χαλεπὸν ἀμφότερα συνδραμεῖν. Δικαιοσύνης δὲ τί μεῖζον γνώρισμα καὶ περιφανέστερον, ἢ ὅτι πολιτείας οὐ τὰ δεύτερα ἐσχηκὼς, οὐδὲ μιᾷ δραχμῇ πλείω τὴν οὐσίαν πεποίηκε, καίτοιγε τοὺς ἄλλους ὁρῶν τὰς Βριάρεω χεῖρας ἐπιβάλλοντας τοῖς δημοσίοις, καὶ τοῖς κακοῖς πόροις φλεγμαίνοντας; οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὴν ἄδικον εὐπορίαν. Φρονήσεως δὲ, μικρὰ μὲν οὐδὲ ταῦτα γνωρίσματα, δηλώσει δὲ τὰ πλείω προϊὼν ὁ λόγος. Τούτων καὶ μισθὸν (2), οἶμαι, τὴν πίστιν ἠνέγκατο. Τὸ δὲ ὅπως (οὐδὲ γὰρ ἄξιον σιωπᾶσθαι πρᾶγμα τοσοῦτον), αὐτοὶ D παραστήσωμεν (3).

VII. Divinam Scripturam dicentem audivi: *Mulierem fortem quis inveniet*[40]? Ac donum istud divi-

Ζ'. *Γυναῖκα μὲν ἀνδρείαν τίς εὑρήσει;* τῆς θείας ἤκουσα λεγούσης Γραφῆς· καὶ τὸ δῶρον θεό-

[40] Prov. XXXI, 10.

(94) *Βρώματα ἔστιν ἅ.* Sic Reg. bm, Coisl. 2, Or. 1. Mendose in editis, πρόβατα ἔς τινα.

(95) *Τῆς ἐπικειμένης.* Or. 1, τῆς περικειμένης.

(96) *Λήμης.* Gloss.: Λήμη, τὸ συνιστάμενον ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς λευκόν ἐστι· « Lippitudo, » id est, « tabi quædam species, quod lippientium oculis adhæret. »

(97) *Τάχει.* Coisl. 1, τάχιον.

(98) *Αὐτῷ.* Sic Or. 1. In ed., αὐτό.

(99) *Φιλοτίμημα.* Reg. a, φιλότιμον.

(1) *Τῷ.* Sic Reg. bm, et Or. 1. Deest in ed.

(2) *Τούτων καὶ μισθόν,* etc. Hæc verba non sic intelligenda sunt, nec intellexisse censendus est Gregorius, quasi quispiam ullis moralium virtutum officiis fidem mereri possit. Est enim fides donum Dei, non operum merces. Improprie tamen potuit « mercedem » dicere, pro congrua quadam ad fidem præparatione, et quasi non repugnantia; quæ nec ipsa Dei munere vacare censenda est.

(3) *Παραστήσωμεν.* Or. 1, παραστήσομεν.

θεν εἶναι, τὴν ἀγαθὴν παρὰ τοῦ Κυρίου συζυγίαν ἁρμόζεσθαι. Τὸ δ' αὐτὸ (4) δοκεῖ καὶ τοῖς ἔξωθεν· εἴπερ ἐκείνων (5) τὸ, *Γυναικὸς ἀνὴρ χρῆμ' οὐδὲν ληΐζεται κάλλιον ἐσθλῆς, οὐδὲ χεῖρον τῆς ἐναντίας.* Τοῦ δὲ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅστις κατὰ τοῦτο εὐδαιμονέστερος. Οἶμαι γὰρ, εἴ τις ἐκ περάτων γῆς, καὶ παντὸς γένους ἀνθρώπων, τὴν ἀρίστην ἁρμόσασθαι συζυγίαν ἐσπούδασεν, οὐκ εἶναι ταύτης εὑρεῖν ἀμείνω καὶ ἁρμοδιωτέραν. Οὕτω γὰρ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰς ἓν συνῆλθε τὰ κράτιστα, ὥστε οὐχ ἧττον ἀρετῆς ἢ σωμάτων γενέσθαι συζυγίαν τὸν γάμον· ἐπεὶ τῶν ἄλλων κρατοῦντες, ἀλλήλων κρατεῖν οὐκ εἶχον, διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἰσόῤῥοπον καὶ ὁμότιμον (6).

Η'. Καὶ τῷ μὲν Ἀδὰμ ἡ δοθεῖσα κατ' αὐτὸν βοηθὸς (ἐπειδὴ καλὸν ἦν μὴ μόνον εἶναι τὸν ἄνθρωπον), ἀντὶ συνεργοῦ πολεμία κατέστη, καὶ οὐχ ὁμόζυγος, ἀλλ' ἀντίθετος· κλέψασα τὸν ἄνδρα δι' ἡδονῆς, καὶ τῷ ξύλῳ τῆς γνώσεως τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἀλλοτριώσασα. Τῷ δὲ οὐ συνεργὸς μόνον ἡ παρὰ Θεοῦ δοθεῖσα (ἧττον γὰρ τοῦτο θαυμαστὸν), ἀλλὰ καὶ ἀρχηγὸς γίνεται, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ πρὸς τὰ κράτιστα δι' ἑαυτῆς ἄγουσα· καὶ τὰ μὲν ἄλλα τοῦ ἀνδρὸς κρατεῖσθαι νόμῳ συζυγίας ἄριστον εἶναι κρίνουσα, τῆς εὐσεβείας δὲ οὐκ αἰσχυνομένη παρέχειν ἑαυτὴν καὶ διδάσκαλον. Ὃ θαυμάζειν μὲν ἐκείνης ἄξιον, θαυμάζειν δὲ πλέον τὸν ἑκόντι ἡττώμενον (7). Ἐκείνη γάρ ἐστιν ἡ, τῶν ἄλλων γυναικῶν κάλλει φιλοτιμουμένων καὶ ὑψουμένων, ὅσον τε φυσικὸν καὶ ὅσον ἐπίπλαστον, ἓν ἐπισταμένη κάλλος, τὸ τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ τὴν θείαν εἰκόνα ἢ συντηρεῖν, ἢ ἀνακαθαίρειν εἰς δύναμιν· τοὺς δὲ γραπτοὺς (8) καὶ τεχνητοὺς κόσμους, ταῖς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀποῤῥίψασα. Μίαν δὲ ἀληθινὴν εὐγένειαν γινώσκουσα, τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸ εἰδέναι πόθεν τε γεγόναμεν, καὶ ποῖ καταντήσομεν. Ἕνα δὲ πλοῦτον ἀσφαλῆ τε καὶ ἄσυλον, τὸ ἀποπλουτεῖν Θεῷ, καὶ τοῖς πένησι, καὶ μάλιστα τῶν ἐκ γένους (9) τοῖς ἀπανθήσασιν· οἷς τὸ μὲν ἄχρι τῆς χρείας ἐπαρκεῖν, οὐ λύσιν τῆς συμφορᾶς, ἀλλ' ὑπόμνησιν ἔχειν ἐνόμιζεν· τὸ δὲ ἐλευθεριώτερον εὖ ποιεῖν, τοῦτο εἶναι τιμῆς βεβαίας καὶ παραμυθίας τελεωτάτης. Καὶ τῶν μὲν τῇ οἰκωφελίᾳ προεχουσῶν, τῶν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ (καὶ γὰρ χαλεπὸν ἀμφοτέρων ἐπιτυχεῖν), ἀμφοτέροις ἁπάσας νικήσασα, καὶ τῷ περὶ ἑκάτερον ἄκρῳ, καὶ τῷ μόνη τὰ δύο συναγαγεῖν. Οὕτω μὲν τὸν οἶκον συναύξουσα ταῖς ἑαυτῆς ἐπιμελείαις καὶ προνοίαις, κατὰ τοὺς Σολομῶντος περὶ τῆς ἀνδρείας γυναικὸς ὅρους καὶ νό-

A nitus esse, bonumque conjugium a Domino conciliari. Qua in sententia externi quoque sunt; siquidem illorum hoc est: *Nullam proba uxore meliorem rem cuiquam obvenire posse, nec rursus improba pejorem.* Hac porro in re dici non potest quis eo felicior exstiterit. Sic enim existimo, si quis ab ultimis terrarum finibus, atque ex universo hominum genere, præstantissimum conjugium conciliare studuisset, nullum usquam hoc præstantius aptiusque reperiri potuisse. Ita enim virorum ac mulierum optima et præclarissima quæque in unum confluxerant, ut hoc matrimonium, non minus virtutis, quam corporum, nexus esset. Nam cum alios vincerent, tamen ob virtutis æqualitatem neuter alteri victoriam eripere poterat.

B VIII. Et quidem illa, quæ Adamo, adjumenti causa, similis illi data fuerat (nec enim hominem solum esse bonum erat [41]), pro socia hostem se præbuit, pro conjuge adversariam; ut quæ voluptatis illecebra **335** maritum in fraudem induxerit, ac per scientiæ lignum a vitæ ligno averterit. Huic contra mulier Dei beneficio concessa, non modo adjutrix (minus enim id laudis et admirationis haberet), sed et dux, et antesignana fuit, utpote quæ cum vita et sermone ad optima quæque per seipsam ducens, ac cæteris quidem in rebus, ut matrimonii leges ferebant, viro suo parere optimum esse judicans, fidei autem et pietatis magistram quoque se præbere haudquaquam erubuit. Quam quidem cum hoc nomine admirari par sit, tum vero maritum amplius C admirari convenit, qui sponte cedebat. Illa enim est, quæ cum aliæ mulieres ob formæ elegantiam, tam nativam, quam fictam et ascititiam, gloriari atque animis efferri soleant, ipsa contra hanc unam, quæ in anima divinaque imagine, sive tuenda, sive pro viribus repurganda, posita est, pulchritudinem agnoscebat; pictos autem et arte quæsitos ornatus ad scenicas mulierculas abjiciebat. Unam item nobilitatem in pietate sitam esse censebat, atque in eo, ut unde ortum habuimus, et quo tandem perventuri simus, intelligamus. Solas insuper has tutas atque ab omni subreptione immunes opes ducebat, nimirum Deo et pauperibus opes effundere, ac præsertim consanguineis, qui fortunis suis, tanquam flore quodam, excidissent; quibus, quod necesse D esset, duntaxat præbere, non calamitatis depulsionem, sed monumentum esse judicabat: liberalius autem et prolixius eos juvare, id demum firmi honoris ac perfectissimi solatii esse. Jam cum aliæ rei

[41] Gen. II, 18.

(4) Αὐτό. Sic Reg. bm, Coisl. 1, et Or. 1. In ed., αὐτόν.

(5) Ἐκείνων. « Illorum, » id est, « unius ex ipsis, » nempe Hesiodi, lib. *Operum et dierum*, vers. 700, cujus hæc sunt verba:

Οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζετ' ἄμεινον
Τῆς ἀγαθῆς, τῆς δ' αὖτε κακῆς οὐ ῥίγιον ἄλλο.
Nihil enim vir melius sortiri potest muliere
Bona, rursus vero mala non durius aliud.

(6) Ἰσόῤῥοπον καὶ ὁμότιμον. « Ob æquales virtutis lances, paremque præstantiam. »

(7) Ἑκόντι ἡττώμενον. Jes., ἔχον τῇ ἡττώμενον [mendose].

(8) Γραπτούς. Jes., κρυπτούς, « occultos. »

(9) Τῶν ἐκ γένους. « Consanguineos. » Elias « homines nobili et claro genere ortos » intelligit. Ita etiam Basilius: ἐκ γένους, τουτέστιν ἐξ εὐγενείας καὶ πλούτου πεπτωκότες· « consanguineos, » id est, « qui a nobilitate et fortuna desciverunt. »

familiaris augendæ laude, aliæ pietatis gloria excellant (utrumque enim assequi difficile est), utroque nomine mulieres omnes superavit : tum quod utrumque horum ad summum usque præstiterit, tum quod sola duo ista complexa fuerit. Rem enim domesticam industria et solertia sua, juxta leges mulieri forti a Salomone statutas, ita auxit, quasi pietatem colere nesciret : Deo rursum ac divinis rebus ita sese addixit, tanquam a rerum domesticarum procuratione plurimum abesset : neque ab alterutro horum quidquam impedita est, quominus alterum impleret, quin potius utrumque alterius ope fulcivit et confirmavit.

μους, ὡς εὐσεβεῖν οὐκ εἰδυῖα· οὕτω δὲ προσκειμένη Θεῷ καὶ τοῖς θείοις, ὡς οἰκουρίας πλεῖστον ἀπέχουσα· καὶ οὐδὲν ὑπὸ (10) τοῦ ἑτέρου παραβλαπτομένη πρὸς θάτερον, ἀμφότερα δὲ δι' ἀλλήλων κρατύνουσα.

IX. Quodnam orationis tempus, ecquis locus eam latuit? Nihil enim toto die erat, ad quod prius impelleretur. Imo vero quænam unquam parem spem habuit fore, ut simul atque aliquid petiisset, statim, quod peteret, consequeretur? Quænam sacerdotum manum vultumque ita verita est, aut omne philosophiæ genus coluit? **336** Quænam jejuniis et vigiliis carnem magis attenuavit, aut diurnis ac nocturnis psalmodiis columnæ instar fixa stetit? Quænam virginitatem majore in admiratione habuit, quamvis connubii vinculum sustinens? Quænam orphanis ac viduis majori præsidio fuit? Quænam lugentibus calamitates æque sublevavit? Atque hæc insuper, quæ parva quidem fortasse sunt, atque a nonnullis etiam contemnuntur, quod plerisque non facile pateant (fit enim fere, ut quod quispiam assequi non potest, id ob invidiam ne credibile quidem esse putet), apud me tamen in magno pretio sunt, quoniam fidei inventa erant et spiritualis fervoris conatus. Quo in genere illud est, quod in sacris conventibus aut locis nunquam illius vox audita sit, si necessarias et mysticas excipiamus.

Θ'. Τίς μὲν ἔλαθεν ἐκείνην, εὐχῆς ἢ καιρὸς, ἢ τόπος; ὃ (11) καὶ πρῶτον ἦν αὐτῇ πάντων τῆς ἡμέρας κίνημα. Μᾶλλον δὲ τίς οὕτως ἔχειν ὁμοῦ τῷ αἰτεῖν (12) τὸ αἰτούμενον ἤλπισεν; Τίς δὲ ἱερέων οὕτως ᾐδέσθη χεῖρα καὶ πρόσωπον, ἢ πᾶν εἶδος φιλοσοφίας ἐτίμησεν; Τίς δὲ μᾶλλον νηστείαις καὶ ἀγρυπνίαις τὰς σάρκας ὑπέσπασεν, ἢ ψαλμῳδίαις ἑαυτὴν ἐστήλωσε (13) παννύχοις τε καὶ ἡμερησίαις; Τίς μὲν παρθενίαν ἠγάσθη πλέον, καίπερ ἀνασχομένη δέσεως; Τίς δὲ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἀμείνων ἐγένετο παραστάτις (14); τίς δὲ πενθοῦσι τὰς συμφορὰς οὕτω συνυπεκούφισε (15); Καὶ ταῦτα δὴ, τὰ μικρὰ μὲν ἴσως, τυχὸν δέ τισι καὶ διαπτυόμενα, ὅτι μηδὲ προσιτὰ ῥᾳδίως τοῖς πλείοσι (τὸ γὰρ οὐκ ἐφικτὸν οὐδὲ πιστόν πως διὰ τὸν φθόνον), ἐμοὶ δὲ καὶ λίαν τιμώμενα, ὅτι πίστεως ἦν εὑρήματα, καὶ πνευματικῆς ζέσεως ἐγχειρήματα. Οἷον· τὸ μήποτε φωνὴν αὐτῆς ἐν ἱεροῖς ἀκουσθῆναι συλλόγοις, ἢ τόποις, ἔξω τῶν ἀναγκαίων (16) καὶ μυστικῶν.

X. Quod si olim magnum atque amplum altari erat, quod super ipsum nec securis ascendisset, nec visa nec audita ascia esset[42] (quo nimirum sublimius aliquid significabatur, nempe nativum et simplex, artisque ac fuci expers esse debere, quidquid Deo consecratur), cur non illi quoque ad laudem magnum sit, quod silentio sancta honorarit, quod venerandæ mensæ nunquam terga obverterit, nec in divinum pavimentum exspuerit; quod nullius unquam gentilis feminæ, quamvis alioqui honestissimæ ac propinquissimæ, manibus manum injecerit, aut labra labris miscuerit; imo nec cum his, qui a profana et impura mensa veniebant, non modo sponte, sed ne coacta quidem sal commune habuerit, nec impuram et sacrilegam domum adversus conscientiæ legem, aut pertransire unquam aut conspicere sustinuerit; nec aurem et linguam, res divinas partim accipientem, partim proloquentem, ethnicis narrationibus, ac theatricis cantilenis contaminari passa sit (nihil enim profani sacris conve-

Ι'. Καὶ εἰ μέγα τῷ θυσιαστηρίῳ ποτὲ τὸ μὴ πέλεκυν ἐπ' αὐτὸ ἀναβῆναι, μηδὲ ὀφθῆναι, ἢ ἀκουσθῆναι λαξευτήριον (λόγῳ μείζονι, ὡς δέον φυσικὸν καὶ ἄτεχνον εἶναι πᾶν τῷ Θεῷ καθιερούμενον), πῶς οὐχὶ καὶ παρ' ἐκείνης μέγα, τὸ σιωπῇ τιμᾶσθαι τὰ ἅγια, τὸ μήποτε νῶτα δοθῆναι τῇ σεβασμίῳ (17) τραπέζῃ, μηδὲ καταπτυσθῆναι θεῖον ἔδαφος, τὸ μήποτε δεξιὰν ἐμβληθῆναι ἢ χείλη μιγῆναι χερσὶν Ἑλληνικαῖς ἢ χείλεσι μηδὲ τῆς τἄλλα κοσμιωτάτης γυναικὸς καὶ οἰκειοτάτης; ἀλλὰ μηδὲ ἁλῶν κοινωνῆσαι, μὴ ὅτι ἑκοῦσαν, ἀλλὰ μηδὲ βιασθεῖσαν, τοῖς ἀπὸ τῆς βεβήλου καὶ ἀνάγνου τραπέζης· μηδὲ μιαρὸν οἶκον ἢ παρελθεῖν ποτε, ἢ ἰδεῖν ἀνασχέσθαι, παρὰ τὴν τοῦ συνειδότος νομοθεσίαν· μηδὲ διηγήμασιν Ἑλληνικοῖς, ἢ ᾄσμασι θεατρικοῖς καταμολυνθῆναι τὴν ἀκοὴν, ἢ τὴν γλῶσσαν, τὴν τὰ θεῖα δεχομένην ἢ φθεγγομένην (οὐδὲν γὰρ ἱεροῖς πρέπειν ἀνίερον)· καὶ ὃ τούτων θαυμασιώτερον, τὸ μήποτε τοσοῦτον δοῦναι πένθει σωματικῷ, καίτοιγε διαφερόντως καμπτομένην καὶ τοῖς τῶν ξένων πάθεσιν, ὥστε ἢ γοεράν ποτε πρὸ

[42] Deut. XXVII, 5.

(10) *Ὑπό.* Or. 1, ἀπό.
(11) *Τόπος; ὅ.* Jes., τόνος. Coisl. 1, ἤ.
(12) *Τῷ αἰτεῖν.* Coisl. 1, τὸ αἰτεῖν.
(13) *Ἐστήλωσε.* Billius : « Columnæ instar se ipsam affixit. »
(14) *Παραστάτις.* In quibusdam, προστάτις.
(15) *Συνυπεκούφισε.* Or. 1, συνεκούφισε.
(16) *Ἀναγκαίων*, etc. Per « voces necessarias et mysticas, » eas intelligit Elias, quibus plebs tota sacerdotibus accinebat, quales sunt, ut in scholio legitur, voces : « Amen, et cum Spiritu tuo : Sanctus, sanctus, et similia : » *Ἀμήν· καὶ τῷ Πνεύματί σου· καὶ τὸ, Ἅγιος, ἅγιος, καὶ τὰ τοιαῦτα*
(17) *Σεβασμίῳ.* Or. 1, σεβασμίᾳ.

τῆς εὐχαριστίας (18) ῥαγῆναι φωνὴν, ἢ δάκρυον ἐκπεσεῖν βλεφάρου μυστικῶς σφραγισθέντος, ἢ σχῆμα πένθιμον παραμένειν, καίτοιγε πολλῶν πολλάκις συμπεσόντων αὐτῇ λυπηρῶν. λαμπρᾶς (19) παρούσης ἡμέρας. Ψυχῆς γὰρ εἶναι θεοφιλοῦς ὑποκλίνειν τοῖς θείοις ἅπαν ἀνθρώπινον.

IX'. Καὶ σιωπῶ τὰ τούτων ἀποῤῥητότερα, ὧν Θεὸς μάρτυς, καὶ τῶν πιστῶν (20) θεραπαινίδων αἷς τὰ τοιαῦτα ἐπίστευσε. Τὸ γὰρ καθ' ἡμᾶς ἴσως οὐδὲ μνήμης ἀξιωτέον, ὡς ἀναξίους τοῦ ἐλπισθέντος· εἰ κἀκείνῃ μέγα τὸ ἐπιχείρημα (21), ὅτι καὶ πρὸ γενέσεως ἡμᾶς καθυπέσχετο τῷ Θεῷ, μηδὲν τὸ μέλλον εὐλαβηθεῖσα, καὶ γεννηθέντας εὐθὺς ἀνέθηκε. Θεοῦ δὲ τὸ μὴ πάντη διαμαρτεῖν αὐτὴν τῆς εὐχῆς, μηδὲ ἀπωσθῆναι τὸ καλλιέρημα (22). Τούτων μὲν οὖν τὰ μὲν παρῆν ἤδη, τὰ δὲ ἔμελλε, ταῖς κατὰ μέρος προσθήκαις αὐξόμενα. Καὶ καθάπερ ἥλιος ἥδιστον ταῖς ἑωθιναῖς προσβάλλων ἀκτῖσι, ταῖς μεσημβριναῖς θερμότερος ἵσταται καὶ φα[illegible]ρος· οὕτω καὶ αὕτη, οὐ μικρὰ τὰ τῆς εὐσεβείας ἀπ' ἀρχῆς ὑποφαίνουσα (23), τῷ τελευταίῳ φωτὶ πλέον ἐξέλαμψε. Τότε δ' οὖν κέντρον οὐ μικρὸν εὐσεβείας οἴκοθεν εἶχεν αὐτὴν ὁ εἰσοικισάμενος, ἄνωθεν μὲν, καὶ ἐκ προγόνων φιλόθεόν τε καὶ φιλόχριστον, καὶ πατρῷον κλῆρον διαδεξαμένην τὸν τῆς ἀρετῆς· ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς ἀγριελαίου, καθὼς ἐκεῖνος, ἐγκεντρισθεῖσαν εἰς καλλιέλαιον, οὐ φέρουσαν δὲ τὸ ἑτεροζυγεῖν δι' ὑπερβολὴν πίστεως· ἀλλὰ τοῦτο μόνον φιλοσοφῆσαι μὴ δυναμένην, τἄλλα καρτερικωτάτην οὖσαν γυναικῶν καὶ ἀνδρικωτάτην (24), τὸ ἐξ ἡμισείας ἡνῶσθαι τῷ Θεῷ διὰ τὴν τοῦ τμήματος ἀλλοτρίωσιν, ἀλλὰ μὴ προστεθῆναι τῇ σωματικῇ συναφείᾳ τὴν συμφυΐαν τοῦ πνεύματος· καὶ διὰ τοῦτο προσπίπτουσαν μὲν τῷ Θεῷ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ παρ' αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν τῆς κεφαλῆς αἰτουμένην ἐν πολλαῖς νηστείαις καὶ δάκρυσι, προσκειμένην δὲ τῷ ἀνδρὶ φιλοπόνως, καὶ πολυτρόπως αὐτὸν ἐμπορευομένην, ὀνειδισμοῖς, νουθεσίαις, θεραπείαις, ἀλλοτριώσεσι, τὸ μέγιστον, τῷ οἰκείῳ τρόπῳ, καὶ τῷ θερμοτέρῳ περὶ τὴν εὐλάβειαν, ᾧ μάλιστα ψυχὴ κάμπτεται καὶ μαλάσσεται, πρὸς ἀρετὴν ἑκουσίως βιαζομένη. Ἔμελλε δὲ ἄρα κοιλαίνειν (25) τὴν πέτραν ἡ τοῦ ὕδατος ῥανὶς ἀεὶ πλήττουσα, καὶ χρόνῳ διανύσειν τὸ σπουδαζόμενον· δηλοῖ δὲ τὰ ἐφεξῆς.

nire statuebat); nec, quod majori admirationi esse debet, corporeo luctui tantum unquam indulserit, licet alioqui vel externorum calamitatibus majorem in modum commoveretur, ut luctuosa vox ei prius, quam gratiarum actio erumperet, aut ex palpebris mystice signatis lacryma flueret, aut cum dies festus adesset, quamvis ipsi multæ persæpe molestiæ accidetint, lugubris habitus permaneret. Piæ enim ac Deo charæ animæ esse censebat, divinis rebus humana omnia submittere.

337 XI. Ac, quæ his occultiora sunt, taceo, quorum testis est Deus, et ancillæ, quarum fidei res hujusmodi committebat. Nam illud, quod ad nos attinet, ne commemoratione quidem fortasse dignum est, utpote qui ipsius spei haudquaquam responderimus; quanquam magnus ipsi hic conatus fuit, quod nos etiam ante ortum Deo, futurum nihil reformidans, promisit, atque in lucem editos statim consecravit. Dei autem beneficium illud fuit, quod voto suo non omnino exciderit, nec victima ea, quam obtulerat, repudiata fuerit. Atque hæc quidem, partim jam aderant, partim adventabant, tacitis incrementis paulatim augescentia. Et quemadmodum sol, matutinis radiis in oculos suavissime incidens, meridianis fervidior et splendidior stat; eodem modo illa, cum haud parva pietatis officia primum subobscure ostendisset, postremo lumine magis exsplenduit. Tum igitur haud exiguum pietatis stimulum domi habebat, qui eam sibi matrimonio junxerat, quippe quæ antiquitus, atque a majoribus suis, Dei et Christi amore prædita esset, ac virtutis hæreditatem a patribus accepisset; non autem, ut ille, ex oleastro in olivam inserta fuisset, nec, propter incredibilem quamdam fidei magnitudinem, cum diversæ religionis homine jugum ducere sustineret; verum, quamvis alioqui mulieres omnes patientiæ ac fortitudinis laude superaret, hoc unum æquo animo ferre non posset, se dimidia tantum ex parte, ob segmenti sui aversionem, Deo copulari, et non ad corporum conjunctionem spiritus etiam unionem adjungi; ac propterea dies noctesque ad Dei pedes accideret, atque pro capitis sui salute cum multis jejuniis et lacrymis cum obsecraret, atque viro etiam sedulo instaret, eumque variis modis lucrari contenderet, probris, admonitionibus, obsequiis, simultatibus, et, quod maximi momenti erat, morum suorum probitate ac ferventi erga pietatem studio, qua potissimum re anima flectitur et emollitur, ac voluntarie ad virtutem pertrahitur. Nec vero aliter fieri poterat, quin assiduis tandem ictibus gutta lapidem excavaret, ac progressu temporis, quod studebat, conficeret, quemadmodum ex his, quæ deinceps sequuntur, liquido apparebit.

(18) *Εὐχαριστίας*. Regg. plures, tres Colb. Or. 1, Jes., εὐχαριστηρίου.

(19) *Λαμπρᾶς*, etc. Billius : « Splendido die præsente. »

(20) *Τῶν πιστῶν*. Deest in Reg. bm.

(21) *Ἐπιχείρημα*. Reg. a, Or. 1, ἐγχείρημα.

(22) *Καλλιέρημα*. « Sacra litata, » a καλλιερέω, « lito, sacra facio. » Hinc Schol. : Χριστιανοὶ μέν ποτε καλλιεροῦσι, ὅταν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ προσαγάγωσι πνεύματι συντετριμμένῳ, καὶ καρδίᾳ τεταπεινωμένῃ· « Christiani quidem tunc sacra faciunt, cum seipsos Deo offerunt spiritu contrito, et humiliato corde. »

(23) *Ὑποφαίνουσα*. Coisl. 1, ὑφαίνουσα, « texuisset. »

(24) *Ἀνδρικωτάτην*. Regg. a, bm, Coisl. 1, Or. 1, ἀνδρειοτάτην.

(25) *Κοιλαίνειν*, etc. Notum est apud Græcos istud proverbium : Κοιλαίνει πέτραν ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείῃ· « Aquæ gutta assidue cadendo cavat lapidem. » Aut istud etiam huic simile : Πολλαῖσι πληγαῖς δρῦς στερεὰ δαμάζεται· « Prædura quercus crebris ictibus cedit. »

XII. Hæc igitur ipsa petebat, et in spe habebat, ut quæ fide magis, quam juventute, **338** ferveret. Neque enim quisquam præsentibus rebus perinde, ut illa rebus in spe positis, confidebat; nec mirum, cum divinæ liberalitatis ac munificentiæ periculum jam fecisset. Huic autem ad salutem adjumento erat, tum ratio ipsa, curationem paulatim admittens, tum insomniorum etiam visio, per quæ Deus animam salute dignam sæpenumero juvat. Quænam autem hæc visio erat? Hic mihi jucundissima totius narrationis pars sita est. Putabat se, quod ante nunquam fecerat, quamvis uxor frequens in oratione esset, ex Davidis Psalmis eam partem canere: *Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus*[43]. Novus et insuetus hic cantus erat, ac desiderium simul cum cantu ingreditur. Quod ubi mulier audivit, voti jam compos facta, occasionem arripit, visionem hanc in jucundissimam partem vera conjectura interpretans, beneficiique magnitudinem animi lætitia declarans, ac salutem adurgens, ne quid, quod vocationi obstaret, intercederet, negotiumque, in quod summo studio incumbebat, abrumperet. Et certe, cum res ita tum nata fuisset, ut complures episcopi Nicæam contenderent, quo Arii furori obsisterent, cum recens orta esset hæc hæresis quæ divinitatem scindebat, Deo sese ac veritatis præconibus tradit, et desiderium confitetur, communisque salutis auxilium ab iis poscit; inter quos insignis quoque ille Leontius erat, qui tum metropolim nostram gubernabat. Miraculum autem, quod hic quoque divina gratia editum est, si reticuero, magnam profecto ipsi gratiæ injuriam fecero. Hujus porro testes sunt non pauci. Spirituale quoddam erratum accuratioris disciplinæ magistri admittunt, idque, quod futurum erat, gratia præsignat, ac sacerdotii forma cum catechesi miscetur. O initiationem minime spontaneam! Etenim in genu inclinatus, ita catechesis sermonibus imbuitur, adeo ut multi, qui aderant, non tantum ingenii solertia præditi, sed etiam ipsi rudes, haud obscuris signis confirmati, quod futurum erat, prædicerent.

IB'. Ἡ μὲν καὶ ᾔτει ταῦτα καὶ ἤλπιζεν, ἅτε τῇ πίστει μᾶλλον ἢ τῇ νεότητι ζέουσα. Καὶ γὰρ οὐδεὶς οὕτως ἐθάῤῥει (26) τοῖς παροῦσιν, ὡς αὕτη τοῖς ἐλπισθεῖσι, πείρᾳ μαθοῦσα τοῦ Θεοῦ τὸ φιλόδωρον. Τῷ δὲ συνείργει μὲν πρὸς σωτηρίαν καὶ ὁ λογισμὸς, κατὰ μικρὸν τὴν θεραπείαν παραδεχόμενος· συνείργει δὲ (27) καὶ ὀνειράτων ὄψις, οἷς εὐεργετεῖ πολλάκις Θεὸς ψυχὴν ἀξίαν τοῦ σώζεσθαι (28). Ἀλλὰ τίς ἡ ὄψις; Ἐνταῦθά μοι καὶ τὸ τοῦ διηγήματος ἥδιστον· Ἔδοξεν, ὃ μήπω πρότερον, καίτοι πολλάκις τῆς γυναικὸς ἱκετευούσης καὶ δεομένης, ψάλλειν ἐκ τῶν τοῦ θείου Δαβὶδ ἐκεῖνο τὸ μέρος· *Εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι· εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα* (29). Καὶ ἡ ψαλμῳδία ξένη, καὶ ὁ πόθος τῇ ᾠδῇ συνεισέρχεται. Καὶ ὡς ἤκουσεν ἡ τῆς εὐχῆς ἐπιτυχοῦσα, τὸν καιρὸν ἁρπάζει, ὑποκριναμένη τε τὴν ὄψιν πρὸς τὸ ἥδιστον μετὰ τῆς ἀληθείας (30), καὶ τῇ χαρᾷ δηλοῦσα τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, καὶ τὴν σωτηρίαν ἐπιταχύνουσα, μή τι παρεμπεσὸν ἐμποδίσῃ τῇ κλήσει (31), καὶ λύσῃ τὸ σπουδαζόμενον. Καὶ δὴ (32) συμβὰν τηνικαῦτα πλείους ἀρχιερεῖς ἐπὶ τὴν Νικαίαν σπεύδειν (33), ἵνα κατὰ τῆς Ἀρείου στῶσι μανίας, ἄρτι τοῦ κακοῦ φυομένου, καὶ τὴν θεότητα τέμνοντος, δίδωσι μὲν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ καὶ τοῖς κήρυξι τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν πόθον ὁμολογεῖ, καὶ ζητεῖ παρ' αὐτῶν τὴν κοινὴν σωτηρίαν, ὧν εἷς Λεόντιος ἦν ὁ πάνυ (34), ὁ τότε τῆς καθ' ἡμᾶς μητροπόλεως ἐξηγούμενος. Ὃ δὲ κἀνταῦθα παρὰ τῆς χάριτος ἀπήντησε θαῦμα, σφόδρα ἂν ἀδικοίην τὴν χάριν, εἰ σιωπῇ παρέλθοιμι· μάρτυρες δὲ οὐκ ὀλίγοι τοῦ θαύματος· Πλανῶνταί τινα πλάνην πνευματικὴν οἱ τῆς ἀκριβείας διδάσκαλοι (35), καὶ προτυποῖ τὸ μέλλον ἡ χάρις, καὶ τύπος ἱερωσύνης τῇ κατηχήσει μίγνυται. Ὢ τῆς ἀκουσίου μυήσεως! Ἐπὶ γὰρ γόνυ κλιθεὶς, οὕτω τοῖς λόγοις τῆς κατηχήσεως καταρτίζεται, ὥστε πολλοὺς τῶν παρόντων προφητεῦσαι τὸ μέλλον, οὐ τῶν ὑψηλοτέρων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ταπεινοτέρων εἰς σύνεσιν, οὐκ ἀμυδροῖς σημείοις πιστωθέντας πρὸς τὸ ἐσόμενον.

XIII. Non multum temporis interfluxerat, cum huic miraculo miraculum **339** aliud adjungitur: hunc autem sermonem piis auribus commendabo; nam apud profanas animas nihil pulchri fidem in-

IΓ'. Μικρὸν τὸ ἐν μέσῳ, καὶ τῷ θαύματι θαῦμα συνάπτεται· παραθήσομαι δὲ πιστῶν ἀκοαῖς τὸν λόγον· ψυχαῖς γὰρ βεβήλοις οὐδὲν τῶν καλῶν ἀξιόπιστον. Πρόσεισι μὲν τῇ δι' ὕδατος (36) ἀναγεννήσει

[43] Psal. CXXI, 1.

(26) *Ἐθάῤῥει*. Reg. a, Or. 1, θαῤῥεῖ.

(27) *Συνείργει μέν... συνείργει δέ*. Coisl. 1, et Or. 1, συνήργει, etc.

(28) *Ἀξίαν τοῦ σώζεσθαι*. « Salute dignam. » Id cum congruentia quadam intelligendum est; nullum enim ante fidem potest esse meritum.

(29) *Πορευσόμεθα*. Reg. a, πορευσώμεθα.

(30) *Μετὰ τῆς ἀληθείας*. « Cum veritate. »

(31) *Κλήσει*. Sic Coisl. 1 et 2, Jes., etc. In ed. κλίσει.

(32) *Δή*. Sic Reg. bm, Coisl. 1 et 2, Or. 1, etc. In ed., τῇ.

(33) *Σπεύδειν*. Sic plures Regg., et Colb., Coisl. 1 et 2, Or. 1, Jes. In ed., σπουδήν, [mendose.]

(34) *Ἦν ὁ πάνυ*, etc. Coisl. 1, ἦν ὁ τότε Πόντου, τῆς καθ' ἡμᾶς.

(35) *Οἱ τῆς ἀκριβείας διδάσκαλοι*. « Accuratioris disciplinæ magistri. » Billius, « sinceræ disciplinæ. » Juxta hanc disciplinam, ut habet scholium, « non genua flectebant catechumeni, sed aures tantum oleo perfundendas præbebant. Gregorius autem senior, contra hanc legem, cum sacris initiaretur, genuflexit; et qui catechistæ munere fungebatur, item ipse errore lapsus, non catechesis, sed sacerdotii orationem protulit. » Ἔτι τῶν κατηχουμένων οὐκ εἰωθότων κλίνειν τὰ γόνατα, ἀλλὰ μόνον τῷ ἐλαίῳ χρίεσθαι τὰ ὦτα, αὐτὸς παρὰ τὸν νόμον κατηχήσεως ἔκλινε κατηχούμενος, καὶ ἔτι ὁ κατηχήσας πλανηθεὶς, οὐ κατηχήσεως, ἀλλὰ ἱερωσύνης εὐχὴν ἐποίησεν.

(36) *Τῇ δι' ὕδατος*. Reg. a, τῇ τοῦ ὕδατος.

καὶ Πνεύματος, δι' ἧς ὁμολογοῦμεν Θεῷ τὴν τοῦ κατὰ Χριστὸν ἀνθρώπου μόρφωσίν τε καὶ τελείωσιν, καὶ τοῦ χοϊκοῦ πρὸς τὸ πνεῦμα μετάθεσιν καὶ ἀνάπλασιν· καὶ πρόσεισι μετὰ θερμῆς τῆς ἐπιθυμίας, καὶ λαμπρᾶς τῆς ἐλπίδος, τῷ λουτρῷ προκαθήρας (37) ἑαυτὸν εἰς δύναμιν, καὶ ψυχῇ καὶ σώματι καθαγνίσας πολλῷ μᾶλλον, ἢ οἱ τὰς πλάκας παρὰ Μωϋσέως (38) δέξασθαι μέλλοντες. Τοῖς μὲν γὰρ μέχρις ἐσθῆτος ὁ ἁγνισμὸς, καὶ γαστρὸς μικρὰ στένωσις, καὶ σωφροσύνη τις σχέδιος (39)· τῷ δὲ πᾶς ὁ ἐν μέσῳ βίος παρασκευὴ τῆς ἐλλάμψεως ἦν, καὶ πρὸ τῆς καθάρσεως κάθαρσις ἀσφαλιζομένη τὴν δωρεὰν (40), ἵνα ἡ τελειότης τῇ καθαρότητι πιστευθῇ, καὶ μὴ κινδυνεύσῃ τὸ ἀγαθὸν ἐν ἕξει τολμώσῃ μετὰ τῆς χάριτος (41). Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν ἐκ τοῦ ὕδατος, φῶς περιαστράπτει καὶ δόξα τῆς διαθέσεως ἀξία, μεθ' ἧς προσῆλθε τῷ χαρίσματι τῆς πίστεως· ἔστι μὲν οἷς καὶ τῶν ἄλλων ἐπίδηλος, οἳ τότε μὲν σιωπῇ τὸ θαῦμα κατέσχον, ἐξειπεῖν οὐ θαῤῥήσαντες (καὶ γὰρ αὐτοῦ μόνου ταύτην εἶναι τὴν ὄψιν ἕκαστος ᾤετο), μικρὸν δὲ ὕστερον ἀλλήλοις διέδωκαν· τῷ δὲ βαπτιστῇ καὶ τελειωτῇ (42) τοσοῦτον ἐναργὴς τε καὶ γνώριμος, ὥστε μηδὲ (43) κατασχεῖν δυνηθῆναι τὸ μυστήριον, ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ ῥῆξαι φωνὴν, ὅτι τὸν ἑαυτοῦ (44) διάδοχον τῷ πνεύματι χρίσειεν.

venire potest. Ad eam regenerationem, quæ per aquam et Spiritum efficitur, ipse accedit, per quam hominis, qui secundum Christum est, formationem et perfectionem, terrenique ad spiritum immutationem et refectionem Deo confitemur: et quidem cum ardenti desiderio et splendida spe ad lavacrum accedit, cum se pro viribus suis prius purgasset, atque tum animo, tum corpore, multo magis, quam qui olim a Moyse tabulas accepturi erant [44], purificasset. Illis enim non ultra vestem, et exiguam ventris compressionem, ac brevem quamdam corporis castimoniam purificatio sese porrigebat: ipsi autem ad divinam illuminationem superior omnis vita præparatio quædam erat, et ante purgationem purgatio, quæ donum in tuto poneret, ut perfectio puritati committeretur, bonumque minime periclitaretur in habitu, qui gratiæ auxilio præsideret. Ipsum autem ex aqua egressum lumen circumfulget, et gloria hac animi affectione, cum qua ad fidei gratiam accessit, digna: nonnullis quidem etiam aliis conspicua, qui tum miraculum illud apud se continebant, idcirco enuntiare minime audentes, quod unusquisque visionem hanc sibi duntaxat contigisse crederet, paulo post autem illud inter se disseminarunt: at ei, qui baptizabat et initiabat, adeo clara et cognita, ut ne mysterium quidem pectore clausum tenere potuerit, sed palam clamaverit se successorem suum spiritu unxisse.

ΙΔ'. Καὶ τοῦτο οὐδεὶς ἀπιστήσειε τῶν ἀκηκοότων τε καὶ γιγνωσκόντων, ὅτι Μωϋσῆς (45) μὲν ἔτι μικρὸς ὢν τοῖς πολλοῖς, καὶ οὔπω λόγου τινὸς ἀξιούμενος, ἐκ τῆς βάτου καλεῖται, καιομένης μὲν, οὐκ ἀναλισκομένης δὲ, μᾶλλον δὲ τοῦ ἐν τῇ βάτῳ φανταζομένου, καὶ πιστοῦται τῷ πρώτῳ θαύματι· Μωϋσῆς ἐκεῖνος, ᾧ θάλασσα τέμνεται, καὶ ἄρτος ὕεται, καὶ πέτρα πηγάζει, καὶ στῦλος πυρὸς καὶ νεφέλης ὁδηγοῦσι, μετ' ἀλλήλων ἱστάμενοι (46), καὶ χειρῶν ἔκτασις τρόπαιον ἵστησι, καὶ νικᾷ πολλὰς μυριάδας, τὸν σταυρὸν σχηματίζουσα. Ἡσαΐας δὲ, ὁ τῆς δόξης καὶ τῶν σεραφὶμ θεατὴς, καὶ μετ' ἐκεῖνον Ἱερεμίας, ὁ τὴν μεγάλην κατ' ἐθνῶν καὶ βασιλέων πιστευθεὶς δύναμιν· ὁ μὲν ἀκούει θείας φωνῆς, καὶ τῆς προφητείας τῷ ἄνθρακι προκαθαίρεται· ὁ δὲ πρὸ τῆς (47) διαπλάσεως γιγνώσκεται, καὶ πρὸ γεννήσεως ἁγιάζεται. Παῦλος δὲ διώκτης ὢν ἔτι, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κῆρυξ, ὁ τῶν ἐθνῶν ἐν πίστει διδάσκα-

XIV. Nec vero quisquam huic rei fidem adhibere detrectaverit, qui audierit et noverit, quemadmodum Moyses, cum apud multos adhuc parvus esset, nec vulgi judicio ulla fama celebraretur, e rubo qui ardebat quidem, sed non assumebatur [45], vel ab eo potius, qui in rubo apparebat, vocatus sit, ac primo illo miraculo confirmatus: Moyses, inquam, ille, cui mare scinditur [46], panis pluit [47], petra scaturit [48], ignis et nubis columna alternis vicibus stantes [49], iter præmonstrant, et manuum extensio [50], crucem adumbrans, tropæum statuit, ac multa hominum millia superat. Isaias autem, ille, inquam, gloriæ et seraphinorum spectator [51]; ac post eum Jeremias, qui **340** magnam adversus gentes et reges potentiam accepit [52]; alter divinam vocem audit, atque priusquam prophetiæ munus obeat, per carbonem purgatur [53]; alter ante formationem cognoscitur, et ante ortum sanctificatur [54]. Paulus

[44] Exod. XIX, 10. [45] Exod. III, 4. [46] Exod. XIV, 22. [47] Exod. XVI, 4. [48] Exod. XVII, 6. [49] Exod. XIII, 2. [50] Exod. XVII, 11, 47. [51] Isa. VI, 1. [52] Jerem. I, 10. [53] Isa. VI, 6. [54] Jer. I, 5.

(37) *Προκαθήρας*. Or. 1, προκαθάρας.

(38) *Μωϋσέως*. Or. 1, Μωσέως.

(39) *Καὶ σωφροσύνη τις σχέδιος*. « Brevis quædam et ad tempus ab uxoribus continentia. » Aut, ut in Elia, « castitas. »

(40) *Ἀσφαλιζομένη τὴν δωρεάν*. Billius: « firmitatem dono afferens. »

(41) *Μετὰ τῆς χάριτος*. Billius legit, κατὰ τῆς χάριτος, et vertit, « in animi habitu adversus gratiam audaci. » Sic etiam legitur in Bas. ed., Or. 1, aliisque nonnullis codicibus. Nobis tamen retinenda videtur lectio, quæ habet, ἐν ἕξει τολμώσῃ μετὰ τῆς χάριτος, « in habitu, qui gratiæ auxilio præsideret. » Quis enim ille est « habitus adversus gratiam audax, » in quo « bonum, » id est, « baptismi gratia, non periclitetur? »

(42) *Τελειωτῇ*. Sic Reg. bm. et Or. 1. In ed., τελειοτῇ.

(43) *Μηδέ*. Regg. a, bm, Or. 1, μήτε.

(44) *Ὅτι τὸν ἑαυτοῦ*, etc. Billius, « sed eum quem inungebat, sibi in episcopatu successurum palam ac publice clamaverit. »

(45) *Μωϋσῆς*. Reg. bm, et Or. 1, Μωσῆς.

(46) *Μετ' ἀλλήλων ἱστάμενοι*. Hæc ab interprete omissa. « Alternis vicibus stantes, » id est, « altera in usum diei, altera in usum noctis. »

(47) *Τῆς*. Sic Reg. bm. Deest in ed.

etiam, magnus, inquam, ille veritatis præco, et gentium in fide magister, cum adhuc persecutor esset, lumine circumfunditur [55], eumque, quem persequebatur, cognoscit, magnumque ministerium sibi creditum suscipit, atque omnium aures et animos Evangelio implet.

λος, καὶ φωτὶ περιλαμπεται, καὶ γνωρίζει τὸν διωκόμενον, καὶ τὴν μεγάλην διακονίαν πιστεύεται, καὶ πληροῖ τοῦ Εὐαγγελίου πᾶσαν ἀκοὴν καὶ διάνοιαν.

XV. Quid autem omnes eos enumerare attinet, qui a Deo advocati sunt, talibusque miraculis asciti, qualibus ille etiam ad fidei pietatem confirmatus est? Nec vero talia quidem, tamque incredibilia et admiranda initia fuerunt, per ea autem, quæ postea secuta sunt, aliquid eorum, quæ præcesserunt, probro et dedecore affecit, quemadmodum quispiam ex iis, qui honestarum rerum saturitatem et fastidium cito concipiunt, nec ulterius progredi curant, vel etiam ad vitium omnino relabuntur. Non, inquam, hoc cuiquam dicere licet; verum, et sibi admodum constitit, et pristinis vestigiis hæsit, adeo ut inter se utraque pulchre convenirent, nempe et ea, quæ sacerdotium præcesserant, cum his, quæ in sacerdotio recte ac præclare gessit, et ea quæ post susceptum sacerdotium secuta sunt, cum iis, quæ præcesserant : nec aliter incipere deceat, quam quomodo ipse finivit, nec rursus in alium finem progredi, quam unde is exordium duxerat. Sacerdotium autem suscipit, non ea facilitate ac confusione, quæ nunc viget, sed nonnullo interjecto temporis spatio, quo nimirum ad sui purgationem aliorum quoque purgandorum peritiam et facultatem adjungeret, quemadmodum videlicet spiritualis ordinis lex poscit. Postquam autem suscepit, gratia magis celebratur, ut revera Dei gratia, non autem hominum, nec ut, quod ait Ecclesiastes, impetus quidam solutus, et præsumptio spiritus [56].

ΙΕ'. Τί δεῖ πάντας ἀπαριθμεῖσθαι τοὺς ὑπὸ Θεοῦ προσκληθέντας, καὶ τοιούτοις οἰκειωθέντας θαύμασιν, οἷς (48) κἀκεῖνος ἐβεβαιώθη πρὸς τὴν εὐσέβειαν; Καὶ οὐ τὰ μὲν πρῶτα τοιαῦτα, καὶ οὕτως ἄπιστα καὶ παράδοξα, κατῄσχυνε δέ τι τῶν προϋπηργμένων τοῖς ὕστερον, ὡς ἄν τις τῶν τάχιστα κόρον τοῦ καλοῦ λαμβανόντων, εἶτα τοῦ πρόσω καταφρονούντων, ἢ καὶ παντάπασι πρὸς κακίαν παλινδρομούντων· οὐκ ἔστι τοῦτο εἰπεῖν· ἀλλὰ καὶ λίαν ἑαυτοῦ καὶ τῶν προειληφότων ἔχεται, ὥστε ἀμφότερα συναρμόζειν ἀλλήλοις, τά τε πρὸ τῆς ἱερωσύνης τοῖς ἐκείνης καλοῖς, καὶ τὰ μετ' αὐτὴν τοῖς πρότερον· καὶ μήτε ἄλλως (49) ἄρξασθαι πρέπειν ἢ ὡς ἐτελεύτησε, μήτε εἰς ἄλλο προελθεῖν τέλος ἢ οὗ προήρξατο (50). Πιστεύεται μέν γε τὴν ἱερωσύνην, οὐ κατὰ τὴν νῦν εὐκολίαν καὶ ἀταξίαν, ἀλλὰ μικρόν τι διαλιπὼν, ὥστε τῇ καθάρσει προστεθῆναι καὶ τὴν τοῦ καθαίρειν ἐμπειρίαν καὶ δύναμιν, ὅπερ (51) δὴ νόμος ἀκολουθίας πνευματικῆς. Ἐπεὶ δὲ πιστεύεται, πλέον ἡ χάρις δοξάζεται, ὥσπερ ὄντως Θεοῦ χάρις, ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπων, οὐδὲ, ὅ φησιν ὁ Ἐκκλησιαστὴς, ὁρμή τις αὐτόνομος, καὶ προαίρεσις πνεύματος (52).

XVI. Nam cum silvosam et agrestem Ecclesiam accepisset, non longo ante tempore episcopali cura gubernatam, sed ab uno tantum ex antecessoribus suis exornatam, quique, ut admirandis atque angelicis moribus erat præditus, ita simplicior, 341 quam qui nunc populo præsunt, habebatur; eo autem celerrime in cœlum assumpto, perdiu rursum neglectam, et ob antistitis inopiam squalore affectam, atque in vepres redactam, primum quidem ferinos hominum mores haud magno negotio mitigavit, tum pastoralis artis sermonibus, tum etiam quod se, velut spiritualem quamdam statuam ad optimæ cujusque actionis pulchritudinem expolitam, ad imitandum proponeret. Deinde in sacrarum litterarum meditatione, summa cum animi contentione versatus, quamvis serius ad hujusmodi studia sese contulisset, tantum eruditionis brevi collegit, ut nec

ΙϚ'. Παραλαβὼν γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν ὑλώδη καὶ ἀπηγροικισμένην, οὐ πόῤῥωθεν μὲν ἐπισκοπῇ ποιμανθεῖσαν, ἀλλ' ὅσον ἑνὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ κοσμηθῆναι, καὶ τούτῳ θαυμασίῳ μὲν καὶ ἀγγελικῷ τὸν τρόπον, ἁπλουστέρῳ δὲ ἢ κατὰ τοὺς νῦν τῶν λαῶν προστάτας· τούτου δὲ τάχιστα προσληφθέντος, ἐπιπολὺ πάλιν ῥαθυμηθεῖσάν τε καὶ χερσομανήσασαν ἐξ ἀναρχίας· πρῶτον μὲν τὰ ἤθη τῶν ἀνθρώπων οὐ χαλεπῶς ἐξημέρωσε λόγοις τε ποιμαντικῆς (53) ἐπιστήμης, καὶ τῷ προθεῖναι (54) τύπον ἑαυτὸν, ὥσπερ ἀνδριάντα πνευματικὸν, εἰς κάλλος ἀπεξεσμένον πάσης ἀρίστης πράξεως. Ἔπειτα τοῖς θείοις λόγοις συντόνως ἐμμελετήσας, καίπερ ὀψιμαθὴς τῶν τοιούτων τυγχάνων, τοσαύτην ἐντὸς ὀλίγου χρόνου σοφίαν συνελέξατο, ὥστε τά τε ἄλλα μηδενὸς λείπεσθαι τῶν ἐπὶ πλεῖστον πεπονηκότων, καὶ χάριν ἐκ Θεοῦ ταύτην λαβεῖν ἐξαίρετον, ὀρθοδοξίας γενέσθαι πατὴρ καὶ διδάσκαλος·

[55] Act. IX, 3. [56] Eccle. I, 17.

(48) *Οἷς*. Or. 1, οἵοις.

(49) *Ἄλλως*, etc. Montac., ἄλλοις ἄλλως .. ἐτελεύτησεν ἐκεῖνος. Verum hæ voces ἄλλοις, et ἐκεῖνος, quæ in nullo reperiuntur codice, nobis superfluæ, ideoque rejiciendæ videntur.

(50) *Ἢ οὗ προήρξατο*. Billius : « quam ut ipse incœpit. »

(51) *Ὅπερ*. Regg. a, bm, ὅσπερ. Billius videtur legisse, ὥσπερ.

(52) *Καὶ προαίρεσις πνεύματος*. « Præsumptio, afflictio spiritus. » Sic LXX. In Hebræo autem sermone, רעיון רוח, « depastio venti. » Unde Schol. pro προαίρεσις πνεύματος, habet, νομὴ ἀνέμου, « depastio venti, » ut apud Hebræos. Cæterum Gregorius hic nihil aliud intellexit, nisi quod expresserunt interpretes, cum hæc Eccle. I, 17, verba interpretati sunt, nempe Gregorium patrem nec præcipiti motu, nec inani gloria ductum, ad sacerdotium accessisse.

(53) *Ποιμαντικῆς*. Sic Regg. a, bm, etc. In ed., ποιμαντικοῖς.

(54) *Προθεῖναι*. Reg. bm, προσθεῖναι.

οὐ κατὰ τοὺς νῦν σοφοὺς τοῖς καιροῖς συγκλινόμενος, οὐδὲ μέσως καὶ τεχνικῶς τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου προϊστάμενος, ὡς ἂν οἱ μὴ πῆξιν ἔχοντες πίστεως, ἢ καπηλεύοντες τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' ἦν τῶν μὲν λόγῳ δυνατῶν εὐσεβέστερος, τῶν ὀρθῶν δὲ τὴν διάνοιαν λογικώτερος· μᾶλλον δὲ λόγου τὰ δεύτερα φέρων, εὐσεβείᾳ πάντων ἐκράτει. Ἕνα μὲν Θεὸν εἰδὼς ἐν Τριάδι προσκυνούμενον, τρία δὲ εἰς μίαν θεότητα συναγόμενα· καὶ οὔτε τῷ ἑνὶ Σαβελλίζων, οὔτε τοῖς τρισὶν Ἀρειανίζων, ἢ τῷ συστέλλειν θεότητα καὶ ἀναλύειν (55) ἀθέως, ἢ τῷ κατατέμνειν ἀνίσοις ἀλλοτριότησιν, ἢ μεγέθους, ἢ φύσεως. Οὗ γὰρ ἕκαστον ἀκατάληπτον καὶ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν ἐπίνοιαν, πῶς ἐνταῦθα τὸ ὑπεραῖρον ἢ νοηθήσεται, ἢ δογματισθήσεται; Ποῦ δὲ μετρεῖται τὸ ἄπειρον, ἵν', ὃ τῶν περατουμένων ἐστὶ, τοῦτο πάθῃ θεότης, βαθμοῖς μετρουμένη καὶ ὑποβάσεσιν (56);

A aliis in rebus quoquam eorum, qui diuturno temporis spatio laboraverant, inferior esset; ac præterea singularem hanc a Deo gratiam acciperet, ut orthodoxæ doctrinæ pater et magister efficeretur; non, ut hujus temporis sapientes, una cum temporibus se inflectens, nec fidem nostram medio quodam et artificioso modo defendens, ut ii, qui fidei firmitatem non habent, aut veritatem cauponum more adulterant; sed ita se comparabat, ut et eruditos pietate, et pios eruditionis laude superaret, imo potius, ita secundas doctrinæ ferebat, ut tamen pietatis primas obtineret. Unum quippe Deum, qui in Trinitate adoratur, tria autem, quæ in unam deitatem colliguntur, agnoscebat: ac neque aut per unum, Sabellio, aut per tria, Ario favebat; nempe B vel deitatem impie contrahendo et resolvendo, vel per dispares magnitudinis aut naturæ gradus conscindendo. Ubi enim unumquodque mentis nostræ atque ingenii captum excedit, quonam modo illic, id quod præcellit, poterit vel mente percipi, vel doceri? Quænam item immensæ rei dimetiendæ ratio futura est, ut, quod rebus finitis convenit, idem divinitati quoque accidat, graduumque ac descensuum mensuræ subjiciatur?

ΙΖʹ. Ταῦτα ἐννοῶν ὁ μέγας ἐκεῖνος (57) ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀληθῶς Θεολόγος, καὶ μετὰ τοῦ Πνεύματος περὶ τούτων κινούμενος, τί χρὴ λέγειν ἕτερον, ἢ ὅτι νέαν Ἱερουσαλὴμ καὶ κιβωτὸν ἄλλην ὑπὲρ ὑδάτων φερομένην, ὥσπερ ὁ μέγας ἐκεῖνος Νῶε, καὶ τοῦ δευτέρου τούτου κόσμου πατὴρ, τήνδε τὴν Ἐκκλησίαν καλεῖσθαι πεποίηκε· τοῦτό τε κατακλυσμοῦ τῶν ψυχῶν, καὶ τῆς τῶν αἱρετικῶν ἐπηρείας σαφῶς ὑπεραίρουσαν· καὶ ὅσῳ πλήθει τῶν ἄλλων ἐλείπετο, τοσοῦτον εὐδοξίᾳ κρατοῦσαν· καὶ τὸ τῆς ἱερᾶς πάσχουσαν Βηθλεὲμ, ἣν οὐδὲν ἐκώλυσε καὶ μικρὰν εἶναι πόλιν, καὶ τῆς οἰκουμένης μητρόπολιν, ὡς Χριστοῦ καὶ (58) τροφὸν καὶ μητέρα, τοῦ τὸν κόσμον καὶ ποιήσαντος καὶ νικήσαντος;

XVII. Hæc cum magnus ille homo Dei, vereque Theologus, ac de his rebus una cum Spiritu sancto incitatus et agitatus, secum reputaret, quid aliud dicendum est, quam quod hoc effecerit, ut nova Jerusalem, ac secunda quædam arca undis eminens, quemadmodum illa magni illius Noe, secundique hujus mundi parentis, hæc Ecclesia vocaretur; quippe quæ illud animarum diluvium, quod tum grassabatur, atque hæreticorum impressiones plane superaret, quantumque aliis numero **342** cedebat, tanto eas nominis celebritate vinceret; idemque ipsi usu veniret, quod Bethlehem accidisse videmus, quam nulla res prohibuit, quominus simul et parva civitas esset, et totius terræ metropolis, utpote quæ C Christi, orbis conditoris ac victoris, parens atque nutrix exstiterit?

ΙΗʹ. Τεκμήριον δὲ τοῦ λόγου· Καὶ γὰρ ἡνίκα παρὰ τοῦ θερμοτέρου μέρους τῆς Ἐκκλησίας κατεστασιάσθημεν (59), γράμματι κλαπέντες καὶ ῥήμασι τεχνικοῖς εἰς πονηρὰν κοινωνίαν, μόνος μὲν ἐπιστεύθη τὴν διάνοιαν ἄτρωτον ἔχειν, καὶ μὴ τῷ μέλανι τὴν ψυχὴν συμμελαίνεσθαι, εἰ καὶ ἁπλότητι συνηρπάσθη, καὶ τὸν δόλον ἐκ τοῦ τῆς ψυχῆς ἀδόλου μὴ ἐφυλάξατο· μόνος δὲ, μᾶλλον δὲ πρῶτος, τὸ στασιάζον πρὸς ἡμᾶς, ζήλῳ τῆς εὐσεβείας ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις κατήλλαξε, τελευταῖόν τ' (60) ἀποδραμὸν, καὶ πρῶτον προσδραμὸν, αἰδοῖ τε τοῦ ἀνδρὸς, καὶ τῇ τοῦ δόγματος καθαρότητι· ὥστε καὶ τὸν πολὺν σάλον τῶν

XVIII. Illud autem hinc conjicitur. Nam cum a ferventiore Ecclesiæ parte ob eam causam seditio in nos excitata esset, quod scripto quodam, et artificiosis verbis circumscripti, in pravam societatem pertracti fuissemus, solus ipse illæsam mentem minimeque simul cum atramento infectam animam habere creditus est, tametsi per animi simplicitatem abreptus fuisset, dolumque ob animi sinceritatem ab omni dolo alienam minime cavisset. Quin etiam solus, aut, ut rectius dicam, primus, eos, qui a nobis ob pietatis zelum dissidebant, et sibi, et cæteris reconciliavit, postremos a nobis sejunctos, et primos

(55) *Καὶ ἀναλύειν*. Billius: « et confundendo. » Verum sic vertendo, vim vocis non reddit. Impugnat enim hic Gregorius novum Sabellianismum Marcellianorum, qui Filium ac Spiritum sanctum a Patre productos esse concedentes, eos tamen in persona vere subsistere negabant. Unde, εἰς ἓν, ἢ μηδὲν, inquit Basilius, « in unam, vel potius nullam personam resolvebant. » Et Scholiastes, εἰς τρία ὀνόματα, « in tria nomina Trinitatem resolvebant. »

(56) *Βαθμοῖς μετρουμένη καὶ ὑποβάσεσι*. « Graduum superiorum et inferiorum mensuræ obnoxia. »

D In subliminori gradu Patrem collocabant hæretici, Filium in inferiori, Spiritum in infimo.

(57) *Ὁ μέγας ἐκεῖνος*. Sic Reg. a, et Or. 2. In ed., ἐκεῖνος ὁ μέγας.

(58) *Καί*. Deest in Reg. a, et Or. 1.

(59) *Κατεστασιάσθημεν*. Sic 3 Colb., Coisl. 1 et 2, Or. 1, Jes., etc. Mendose in editis, κατεστιάσθημεν.

(60) *Τελευταῖόν τ'*. Regg. a, bm, et Or. 1 τελευταῖόν τε.

reversos, tum ob ipsius reverentiam, tum ob dogmatis A puritatem, ita ut gravis Ecclesiarum tempestas exstincta sit, ac procella in auram redacta, ipsius precibus et admonitionibus soluta, nobis interim (si quid juvenili more jactabunde loqui fas est), et pietatis et operæ sociis, qui cum ad omne bonum adjutores ipsi et comites essemus, ac velut a latere curreremus, hic Dei beneficio multo maximam laboris studiique partem contulimus. Verum sermo de his rebus, ordinem suum nonnihil antegressus, hoc loco conquiescat.

XIX. Quis autem tot illius virtutes, aut enumerando recenseat, aut multa præterire cupiens, quid prætereundum sit, facile reperire queat? Semper enim quidquid animum subit, præstantius iis, quæ B præcesserunt, esse videtur: idque amplector: magisque ipse, quid mihi omittendum sit, quam alii laudatores, quid dicere debeant, addubito. Ita fit, ut mihi copia quodammodo in detrimentum cedat, mensque ipsa exploretur, dum illius laudes explorare aggreditur, nec inter æqualia præstantius nihil invenire potest. Nam quod in tranquillis undis evenire cernimus, ut cum injectus lapis centrum effecerit, alius super alium circulus excitetur, continenterque in superficiem agitatus externum circulum semper dissolvat, id mihi plane hic quoque accidit. Aliud enim in mentem venit, aliud supervenit, aliud sese subduxit; atque in delectu laboro, **343** dum id, quod prius arripui, ei, quod postea in animum influit, loco cedit. C

XX. Quis enim illo in publicis negotiis studiosior? Quis in rebus domesticis sapientior, quandoquidem ipsi, et domum, et opes satis amplas, Deus, qui omnia recte ac varie administrat, largitus est? Quis pauperibus, hoc est, abjectissimæ parti naturæ, cui idem debetur honor, vel animo condolentior, vel manu largior et profusior? Nam revera tanquam alienorum bonorum procurator, de bonis suis cogitabat, pauperum inopiam quam maxime poterat, sublevans, nec superflua duntaxat, sed necessaria quoque in eam rem insumens, quod quidem charitatis erga pauperes apertissimum argumentum est, partemque dans, non septem duntaxat, velut Salomonis lex præscribit [57], verum si octavus D etiam accederet, ne hic tamen restricti ac sordidi animi vitio laborans, sed libentius sua profundens, quam alii acquirant: vinculum et electionem tollens [58] (hoc est, ut quidem interpretor, tenacitatem, et explorationem ejus, qui accepturus est, sitne videlicet dignus, necne), ac murmuris ver-

[57] Eccle. XI, 2. [58] Isa. LVIII, 9.

Ἐκκλησιῶν κατασβεσθῆναι, καὶ στῆναι τὴν καταιγίδα εἰς αὔραν, ταῖς ἐκείνου λυθεῖσαν εὐχαῖς τε καὶ παραινέσεσιν, εἴ τι δεῖ καὶ νεανιεύσασθαι (61), μεθ' ἡμῶν κοινωνῶν καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς ἐνεργείας· οἳ πρὸς πᾶν ἀγαθὸν αὐτῷ συναιρόμενοι, καὶ οἷον παρομαρτοῦντες καὶ παραθέοντες, ἐνταῦθα πλεῖστον μέρος συνεισενεγκεῖν ἠξιώθημεν. Ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τούτων λόγος, μικρόν τι προεκδραμών, ἐνταῦθα μεινάτω.

ΙΘʹ. Τίς δ' ἂν τῶν ἐκείνου καλῶν ἢ τὸ πλῆθος ἐξαριθμήσαιτο, ἢ τὰ πλείω παραδραμεῖν ἐθέλων, μὴ χαλεπῶς εὕροι τὸ παρετέον (62); Ἀεὶ γὰρ τὸ τὴν διάνοιαν ἐπεισιὸν, κρεῖττον τῶν προειληφότων φαίνεται· καὶ μετὰ τούτου (63) γίνομαι· καὶ πλεῖον (64) ἐμοὶ τοῦ τί χρὴ παραλιπεῖν, ἢ τοῖς ἄλλοις ἐπαινέταις τοῦ τί χρὴ λέγειν ἡ ἀπορία (65)· ὥστε μοι τρόπον τινὰ ζημίαν γίνεσθαι τὴν περιουσίαν, καὶ δοκιμάζεσθαι τὴν διάνοιαν, τὰ ἐκείνου δοκιμάζειν ἐπιχειροῦσαν καὶ οὐκ ἔχουσαν τὸ νικοῦν εὑρεῖν τοῖς ὁμοτίμοις (66). Ὅπερ γὰρ ἐπὶ τῶν σταθερῶν ὑδάτων ὁρῶμεν συμβαῖνον, ὅταν ψηφὶς ἐμπεσοῦσα κέντρον γένηται, ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ κύκλος ἐγειρόμενος καὶ συνεχῶς ἐπιφρίσσων ἀεὶ λύει τὸν ἔξωθεν· τοῦτο καὶ αὐτῷ μοι συμβέβηκεν ἄντικρυς. Τὸ μὲν ἐπὶ νοῦν ἦλθε, τὸ δὲ ἐπεισῆλθε, τὸ δὲ ὑπεχώρησεν· καὶ κάμνω περὶ τὴν αἵρεσιν, ἀεὶ τοῦ προκαταλαβόντος (67) ὑπεξισταμένου τῷ ἐπεισρέοντι.

Κʹ. Τίς μὲν γὰρ ἐκείνου περὶ τὰ κοινὰ σπουδαιότερος; τίς δὲ τὰ οἴκοι φιλοσοφώτερος (68), ἐπειδὴ καὶ οἶκον ἐμέρισεν αὐτῷ, καὶ κτῆσιν σύμμετρον, ὁ πάντα καλῶς καὶ ποικίλως οἰκονομῶν Θεός; Τίς δὲ πένησι, τῷ ἀτιμωτάτῳ μέρει τῆς ὁμοτίμου φύσεως, ἢ τὴν ψυχὴν συμπαθέστερος, ἢ τὴν χεῖρα δαψιλέστερος; τῷ ὄντι γὰρ ὡς οἰκονόμος ἀλλοτρίων διενοεῖτο περὶ τῶν ἰδίων, ἐπικουφίζων τὴν πενίαν εἰς δύναμιν, καὶ δαπανώμενος, οὐ τοῖς περιττοῖς μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς ἀναγκαίοις, ἥπερ δὴ σαφεστάτη φιλοπτωχίας ἀπόδειξις, καὶ διδοὺς μερίδα, οὐ τοῖς ἑπτὰ μόνον, κατὰ τὴν τοῦ Σολομῶντος νομοθεσίαν, ἀλλ' εἰ προσέλθοι καὶ ὄγδοος, μηδὲ ἐνταῦθα μικρολογούμενος, ἀλλ' ἥδιον ἀποκτώμενος, ἢ κτωμένους ἄλλους γινώσκομεν· ἀναιρῶν σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν (ὅπερ ἐμοὶ δύναται μικρολογίαν καὶ δοκιμασίαν τοῦ ληψομένου, ὅστις τε ἄξιος, καὶ ὅστις οὔ [68*]), καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ μετὰ τῆς ἐπιδόσεως. Ὅπερ πάσχουσιν οἱ πολλοὶ, διδόντες μὲν, τὸ δὲ προθύμως οὐ προστιθέντες· ὃ τοῦ παρέχειν μεῖζόν ἐστι καὶ τελεώτερον. Πολλῷ γὰρ βέλτιον (69)

(61) *Νεανιεύσασθαι*. Or. 1, νεανιεύεσθαι.
(62) *Παρετέον*. Sic Reg. bm, tres Colb., Or. 1, Jes. In ed., παρεθέν.
(63) *Μετὰ τούτου*. Regg. a, bm, et Or. 1, μετ' αὐτοῦ.
(64) *Πλεῖον*. Tres Colb., et Montac., πλείων.
(65) *Ἡ ἀπορία*. Reg. a, ἀπειρία, « imperitia. »
(66) *Τὸ νικοῦν εὑρεῖν τοῖς ὁμοτίμοις*. Reg. bm, et Or. 1, τὸ νικῶν [bene]. Idem Reg. bm, et tres Colb., ἐν τοῖς ὁμοτίμοις, [optime]. Quod sic optime interpretatur Elias: « nec quid præstet invenire queat, cum omnia sint æqualia. »
(67) *Προκαταλαβόντος*. Reg. a, Or. 1, προλαβόντος.
(68) *Φιλοσοφώτερος*. « Æqui justique tenacior. »
(68*) Verba in parenthesi inclusa, Scholion nobis esse videntur, quod e margine cod. ms. in textum irrepserit. EDIT.
(69) *Πολλῷ γὰρ βέλτιον*. Præclara hæc senten-

εἶναι διὰ τοὺς ἀξίους ὀρέγειν καὶ τοῖς ἀναξίοις, ἢ τοὺς ἀξίους ἀποστερεῖν δέει τῶν ἀναξίων. Καὶ τοῦτο εἶναι φαίνεται, τὸ χρῆναι πέμπειν τὸν ἄρτον ἑαυτοῦ καὶ καθ' ὕδατος, ὡς οὐ παρασυρησόμενον, οὐδὲ ἀπολούμενον τῷ δικαίῳ τούτων ἐξεταστῇ (70), ἀλλ' ἐνταῦθα καταντήσοντα, οὗ πάντα κεῖσεται τὰ ἡμέτερα, καὶ ἀπαντήσονται (71) ἐν καιρῷ, κἂν ἡμεῖς μὴ τοῦτο νομίζωμεν.

A bum cum largitione. Id profecto plerisque accidit, qui tribuunt quidem, verum hoc non adjiciunt, ut prompte ac libenter tribuant, quod certe majus et perfectius est, quam præbere. Multo enim satius est ob eos, qui digni sunt, indignis quoque largiri, quam, dum metuimus ne de indignis bene mereamur, dignos etiam beneficio defraudare. Atque huc pertinere videtur, quod ait Scriptura, panem in aquam quoque mittendum esse [59]; non ut distrahatur, aut pereat apud justum harum rerum æstimatorem, sed eo perveniat, ubi omnia nostra collocabuntur, atque in tempore occurrent, utcunque aliter existimemus.

ΚΑ'. Τὸ δὲ κάλλιστόν τε καὶ μέγιστον, ὅτι τῷ μεγαλοψύχῳ προσῆν καὶ τὸ ἀφιλότιμον. Ὅσον δὲ καὶ οἷον, δηλώσων ἔρχομαι· Τὰ μὲν γὰρ χρήματα κοινὰ, καὶ ἡ προθυμία τοῦ παρέχειν, αὐτῷ τε καὶ τῇ ὁμοζύγῳ πρὸς τὸ κάλλιστον ἁμιλλωμένοις· τῆς ἐπιδόσεως δὲ τὸ πλεῖστον τῇ ἐκείνης χειρὶ παρῆκεν, ὡς ἀρίστης οἰκονόμου τῶν τοιούτων καὶ πιστοτάτης. Τίνος δὴ γυναικὸς λέγω, καὶ οἵας, ᾗ μηδὲ τὸ Ἀτλαντικὸν πέλαγος, ἢ εἴ τι ἄλλο τῶν μεγίστων, ἤρκεσεν ἂν ἀπαντλούμενον; τοσοῦτος ἔρως τοῦ παρέχειν αὐτῇ, καὶ οὕτως ἄμετρος· ἢ τὴν Σολομώντειον βδέλλαν εἰς τοὐναντίον ἐξήλωσε, τῇ περὶ τὸ κρεῖττον ἀπληστίᾳ τὴν εἰς τὸ χεῖρον (72) νικήσασα, καὶ κόρον οὐκ ἔχουσα τῆς περὶ τὸ εὖ ποιεῖν προθυμίας· ἢ μὴ ὅτι γε τὴν οὐσίαν ἅπασαν, ὅση τε ἦν αὐτοῖς, καὶ ὅση προσεγένετο, μικροτέραν ἡγεῖτο τῆς οἰκείας ἐφέσεως (73)· ἀλλὰ καὶ ἑαυτὴν καὶ τοὺς παῖδας ἑτοίμως ἀπέδοτο ἂν, εἴ πως ἐνῆν, ὃ καὶ πολλάκις αὐτῆς λεγούσης ἤκουσα, ὥστε ἐκδαπανηθῆναι τοῖς πένησι. Ταύτῃ τὰς ἡνίας ὅλας ἐπαφῆκε τῆς ἐπιδόσεως. Ὃ καὶ παραδείγματος ἐμοὶ γοῦν κρεῖττον ὑπολαμβάνεται. Τὸ μὲν γὰρ εἰς χρήματα μεγαλόψυχον, καὶ παρ' ἄλλοις οὐ χαλεπῶς εὕροι τις ἂν, ὅσα τε εἰς τὰς κοινὰς καὶ πολιτικὰς ἀπόλλυται φιλοτιμίας, ὅσα τε τῷ Θεῷ διὰ τῶν πενήτων δανείζεται, καὶ μόνα τοῖς ἀναλίσκουσι θησαυρίζεται· τῆς δὲ ἐπὶ τούτῳ (74) δόξης, οὐκ ἔστιν ὅντινα παραχωρήσαντα ῥᾳδίως εὑρίσκομεν. Τοῦ μὲν γὰρ δαπανᾷν, καὶ ἡ φιλοδοξία τοῖς πολλοῖς παρέχει τὸ πρόθυμον· οὗ δὲ ἀφανὴς (75) ἡ ἐπίδοσις, ἐκεῖ καὶ τὸ παρέχειν ἀμβλύτερον.

XXI. Quod autem maximum et pulcherrimum est, ad animi magnitudinem gloriæ quoque contemptum adjungebat. Quantus autem et qualis B fuerit, ostendam. Quamvis enim opes ipsi essent cum uxore communes, itemque largiendi promptitudo, quippe qui de pulcherrima quaque virtute contenderent; majorem tamen ipse largitionis partem ei, ut optimæ et fidelissimæ hujusmodi rerum dispensatrici, relinquebat. Quam autem et qualem mulierem dico, cui ne Atlanticum quidem pelagus, aut si quid aliud maximum est, ad exhauriendum sufficere potuisset? Tantus tamque immodicus ipsi inerat largiendi amor! **344** Quæ Salomonis sanguisugam [60] in contrarium æmulata est, nimirum per inexplebilem ad bonum cupiditatem, insaturabilem ad malum aviditatem vincens, tantaque ad bene merendum alacritate prædita, ut ea saturari non posset; quæ denique non opes solum omnes, C quas vel ab initio habuit, vel postea consecuta est, cupiditate sua minores existimabat: sed seipsam quoque, si fieri potuisset, et liberos, ut ex ipsa sæpe audivi, prompte ac lubenter vendidisset, ut in pauperum usus expenderentur. Huic totas largitionis habenas ille permiserat. Quæ res, mea quidem sententia, omni exemplo præstantior ac sublimior est. Nam animi quidem in pecuniis magnitudinem apud alios quoque facile reperire est, sive eas spectes, quæ in publicas et politicas cupiditates perdite effunduntur, sive quæ Deo per pauperes fenori dantur, solæque iis, qui eas expendunt, reconduntur: at qui gloriam ex ea re collectam alteri concesserit, haud ita facile reperiemus. Permulti siquidem ad sumptus prompto animo faciendos sola honoris cupiditate ducuntur. Ubi autem largitio arbitris caret, illic quoque largitio languescit, et obtunditur.

ΚΒ'. Ἡ μὲν οὖν χεὶρ τοσαύτη· καὶ τὰ πλείω τοῖς εἰδόσι παρήσομεν, ὥστε, εἴ τι καὶ ἡμῖν μαρτυρεῖται τοιοῦτον, ἐξ ἐκείνης εἶναι τῆς πηγῆς, κἀκείνου μοῖραν τοῦ ῥεύματος. Τίς δὲ μετὰ Θεοῦ μᾶλλον, ἢ τῷ

D XXII. Tanta quidem ac talis fuit illius liberalitas; pluraque etiam scientibus relinquemus, adeo ut, si tale quid a nobis commemoretur, illud ex eo fonte promanare, illiusque profluvii partem esse,

[59] Eccle. xi, 1. [60] Prov. xxx, 15.

tia apud Demosthen. Or. *de Corona*: Βέλτιον ἦν τοὺς ἀξίους τιμᾶν τοὺς ἀναξίους, ἢ τοὺς ἀξίους ἀποστερεῖν τῆς προσηκούσης τιμῆς διὰ τοὺς ἀναξίους· « Præstat indignos propter dignos honorare, quam dignos, propter indignos, merito honore spoliare. »

(70) *Ἐξεταστῇ*. Sic Regg. a, bm, Or. 1, etc. In ed., ἐξετασθῇ.

(71) *Ἀπαντήσονται*. Reg. bm, et Or. 1, ἀπαντήσοντα.

(72) *Εἰς τὸ χεῖρον*. Reg. a, et Or. 1, εἰς τὰ χείρω.

(73) *Ἐφέσεως*. Regg. a, bm, Or. 1, ἐπιθυμίας.

(74) *Ἐπὶ τούτῳ*. Coisl. 1, ἐπὶ τούτων.

(75) *Οὗ δὲ ἀφανής*. Sic Coisl. 1, Or. 1, Jes., etc. Male in edit., οὐδὲ ἀφανής.

intelligatur. Quis autem unquam magis cum Deo, vel homines sacrario obtulit, vel ob injurias ipsi factas zelo exarsit, aut sacram mensam profanis hominibus cum metu repurgavit? Quis pari animi firmitate atque constantia, paribusque justitiæ ponderibus, vel controversias disceptavit, vel improbitatem odio habuit, vel virtutem honore prosecutus est, vel optimos viros antetulit? Quis pari facilitate peccantibus ignovit, aut recte currentibus cursus socium se præbuit? Quis, cum et virgæ et baculi tempus optime nosset, baculo tamen plus tribuit? Cujus porro oculi magis ad fideles terræ [61], et, inter alios, ad eos præsertim, qui in solitaria et cælibe vita Deo vivunt, ac terram resque terrenas pro nihilo ducunt?

βήματι προσήγαγεν (76), ἢ τὰς κατ' αὐτοῦ (77) ὕβρεις ἐζηλοτύπησεν, ἢ τῶν ἀνιέρων σὺν φόβῳ τὴν ἱερὰν ἐκάθηρε τράπεζαν; Τίς δ' οὕτως ἀῤῥεπεῖ γνώμῃ, καὶ σταθμοῖς δικαιοσύνης, ἢ δίκην (78) ἔκρινεν, ἢ κακίαν ἐμίσησεν, ἢ ἀρετὴν ἐτίμησεν, ἢ τοὺς ἀρίστους προὐτίμησεν; Τίς μὲν οὕτω συγγνώμων τοῖς ἁμαρτάνουσιν, ἢ τοῖς εὐδρομοῦσι σύνδρομος; τίς δὲ μᾶλλον ῥάβδου καὶ βακτηρίας (79) καιρὸν ἐπιστάμενος, τῇ βακτηρίᾳ τὸ πλέον ἔνεμεν; Τίνος δὲ οἱ (80) ὀφθαλμοὶ μᾶλλον ἐπὶ τοὺς πιστοὺς τῆς γῆς, τούς τε ἄλλους, καὶ ὅσοι Θεῷ ζῶσιν ἐν μοναδικῷ βίῳ καὶ ἄζυγι, γῆν καὶ τὰ περὶ τὴν (81) γῆν ἀτιμάσαντες;

XXIII. Jam quis magis, aut fastum **345** coercuit, aut humilitatem amavit, eamque non ficte ac leviter, quemadmodum plerique ex his, qui nunc virtutis larvam præferunt, atque in speciem sciti et elegantes sunt, stultissimis utique mulierculis haud dissimiles, quæ nativa pulchritudine destitutæ, ad colores confugiunt, atque honeste quodammodo et ornate, ut sic loquar, tanquam in theatris se ostentant, ob venustatem invenustæ, atque ob fœditatem deformiores? Non enim in veste, sed in animi constantia, humilitas ipsi sita erat; nec colli depressio, aut vocis demissio, aut vultus inclinatio, aut promissa barba, aut capitis ad cutem usque rasi exornatio, aut certus incedendi modus humilitatem effingebat, quæ, ut ad breve quoddam tempus exprimi possunt, ita quam celerrime sese produnt; nihil enim simulatum constans ac diuturnum est. Verum ille, et vita maxime sublimis, et animo perquam humilis erat: et quidem ad ipsius virtutem nemo aspirare poterat, ad ejusdem autem congressum perfacilis omnibus aditus patebat. Cumque vulgari et usitato vestitus genere uteretur, a fastu scilicet ac sordibus æque abhorrens, ratione tamen interni splendoris supra multos assurgebat. Et cum ventris morbum atque inexplebilem aviditatem, ut si quis alius, domaret et comprimeret, id tamen non ostentabat; illud quidem, ut se purum custodiret, istud vero, ne, rei novitate gloriam captans, animo efferretur. Etenim hominis quidem mundi

ΚΓ'. Τίς δὲ πλέον, ἢ τῦφον ἐκόλασεν, ἢ ταπεινοφροσύνην ἠγάπησε, καὶ ταύτην οὐκ ἐπιπλάστως, οὐδὲ ἐξ ἐπιπολῆς, ὡς οἱ πολλοὶ τῶν νῦν προσποιουμένων φιλοσοφεῖν, καὶ κομψοὶ τὸ φαινόμενον, κατὰ τὰς ἀφρονεστάτας τῶν γυναικῶν, αἳ ἀποροῦσαι κάλλους οἰκείου πρὸς τὰ χρώματα καταφεύγουσι, καὶ εἰσί πως, ὡς ἂν εἴποιμι (82), κοσμίως θεατριζόμεναι, δι' εὐσχημοσύνην ἀσχήμονες, καὶ δι' αἶσχρος (83) αἰσχρότεραι; Οὐ γὰρ ἐν ἐσθῆτι τὸ ταπεινὸν ἦν αὐτῷ, ἀλλ' ἐν ψυχῆς καταστήματι· οὐδὲ θρύψις αὐχένος (84), ἢ φωνῆς ὕφεσις, ἢ προσώπου νεῦσις (85), ἢ βάθος ὑπήνης, ἢ κεφαλῆς ἐν χρῷ κόσμησις, ἢ βαδίσματος ἦθος τὸ ταπεινὸν ὑπεκρίνετο, τὰ πρὸς ὀλίγον τυπούμενα, καὶ τάχιστα ἐλεγχόμενα· πᾶν γὰρ τὸ προσποιητὸν, οὐδὲ μόνιμον. Ἀλλ' ἦν ὁ αὐτὸς ὑψηλότατος μὲν τῷ (86) βίῳ, ταπεινότατος δὲ τῷ φρονήματι· καὶ τὴν μὲν ἀρετὴν ἀπρόσιτος, τὴν συνουσίαν δὲ καὶ λίαν εὐπρόσιτος. Καὶ συνήθης μὲν τὴν ἀμπεχόνην, ἐπίσης φεύγων καὶ τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ταπεινόν· ὑπὲρ δὲ πολλοὺς τὴν ἔνδον λαμπρότητα. Καὶ γαστρὸς νόσον, καὶ ἀπληστίαν δαμάζων μὲν, εἴ καί τις ἄλλος, οὐ δοκῶν δέ· τὸ μὲν ἵνα καθαίρηται (87) τὸ δὲ ἵνα μὴ ὑπεραίρηται, τῷ καινῷ θηρώμενος τὸ εὐδόκιμον. Πολιτικοῦ μὲν γὰρ ἔργον εἶναι πάντα ποιεῖν καὶ λέγειν, ἐξ ὧν εὐδοκιμήσει παρὰ τοῖς ἔξωθεν, ᾧ μηδέν ἐστι τοῦ παρόντος βίου μακαριώτερον· πνευματικοῦ δὲ καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς, πρὸς ἓν μόνον βλέπειν, τὴν σωτηρίαν, καὶ ὃ μὲν ἂν εἰς τοῦτο φέρῃ, μέγα οἴεσθαι, ὃ δ' ἂν μὴ, διαπτύειν ὡς μηδενὸς (88) ἄξιον· καὶ

[61] Psal. c, 6.

(76) *Ἢ τῷ βήματι προσήγαγεν.* « Vel homines sacrario obtulit. » Mallem, « admovit. » Testatur Billius se ita vertisse, eo quod ad veteris codicis marginem hæc verba legerit: Περὶ κληρικῶν καὶ Θεοῦ λειτουργῶν ὁ λόγος· « De clericis ac Dei ministris sermo est. » Itaque quotiescunque Gregorius dicit, τοὺς τοῦ βήματος, vel, τοὺς περὶ τὸ βῆμα, idem est ac si diceret, τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τῷ Θεῷ λειτουργοῦντας, « presbyteros et Dei ministros. »

(77) *Κατ' αὐτοῦ.* Regg. a, bm, Or. 1, κατ' αὐτῶν.

(78) *Ἢ δίκην.* Regg. a, bm, Or. 1, Jes., ἢ δίκαις.

(79) *Ῥάβδου καὶ βακτηρίας.* Schol.: Ῥάβδον νοήσεις τὴν ἐπιφερομένην τοῖς ἁμαρτάνουσι πληγήν· βακτηρίαν δὲ, λογικῶν προβάτων λόγον, ᾧ τὰ νοητὰ πρόβατα ῥυθμίζεται καὶ ποιμαίνεται· « Per virgam pœnas inflictas peccatoribus intelliges; per baculum autem sermones, quibus compotes rationis oves erudiuntur et pascuntur. » In altero Schol. legitur: Διαφέρει ῥάβδου βακτηρία· ἡ μὲν γὰρ παιδεύει, ἡ δὲ ὑπερείδει· « Differt virga a baculo: illa enim castigat, hic vero sustentat. »

(80) *Οἱ.* Sic Regg. a, bm, tres Colb., et Or. 1. Deest in ed.

(81) *Τήν.* Deest in Or. 1.

(82) *Ὡς ἂν εἴποιμι.* Hæc a Billio, vel a typographo prætermissa. Deest ὡς in Reg. a, et Or. 1.

(83) *Αἶσχρος.* Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1, αἶσχος.

(84) *Θρύψις αὐχένος.* « Mollis fractaque cervicis inflexio. »

(85) *Νεῦσις.* Reg. bm, tres Colb., Or. 1, δέσις.

(86) *Τῷ.* Sic Reg. a. In ed. deest.

(87) *Καθαίρηται.* Sic Or. 1. In ed., καθαίρεται.

(88) *Μηδενός.* Sic Regg. a, bm, Or. 1, etc. In ed., τοῦ μηδενός. Delevimus τοῦ auctoritate codicum.

διὰ τοῦτο, τὸ μὲν ὁρώμενον (89) ἀτιμάζειν, ὅπως δ' ἂν ἐντὸς (90) κάλλιστα ἔχοι, τοῦτο μόνον σκοπεῖν, καὶ ταῦτα περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι, ἐξ ὧν αὐτός τε πλείστου ἄξιος ἔσται, καὶ τοὺς ἄλλους ἕλξει δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ βέλτιστον.

A illecebris irretiti esse arbitrabatur, dicta factaque sua omnia huc referre, ut gloriam et splendorem apud exteros assequatur, quippe qui præsenti vita nihil beatius esse ducat: spiritualis autem et Christiani, unam tantum salutem ob oculos sibi proponere, atque ea, quæ ad hanc ducant, plurimi facere, quæ autem ad eam nihil adjumenti afferant, ut vilia, nulliusque pretii, aspernari; ob eamque causam, id quidem, quod in aspectum cadit, pro nihilo putare, id autem unum spectare, atque in eo elaborare, ut interna optimo et pulcherrimo statu sint, eaque magni æstimare, ex quibus et ipse quam optimus futurus sit, et alios exemplo suo ad optima quæque pertracturus

ΚΔ'. Ὃ δὲ κάλλιστον τῶν ἐκείνου καὶ ἰδιώτατον (91), καὶ οὐδὲ τοῖς πολλοῖς ἀγνοούμενον, ἡ ἁπλότης, καὶ τὸ τοῦ ἤθους ἄδολόν τε καὶ ἀμνησίκακον. Ἄλλος μὲν γὰρ ἄλλο τι τῶν παλαιῶν ἢ τῶν νέων κατωρθωκέναι πιστεύεται, ὡς ἕκαστος ἔτυχεν ἐκ Θεοῦ χάριτός τινος ἠξιωμένος. Ἰὼβ, τὸ ἐν τοῖς πάθεσι καρτερικὸν καὶ ἀνάλωτον· Μωσῆς καὶ Δαβὶδ, τὸ πρᾷον· Σαμουὴλ τὸ χρηματίσαι, βλέπων τὰ ἔμπροσθεν· Φινεὲς τὸν ζῆλον, ἀφ' οὗ καὶ ὀνομάζεται· Πέτρος καὶ Παῦλος (92), τὸ σύντονον τοῦ κηρύγματος· οἱ τοῦ Ζεβεδαίου τὸ μεγαλόφωνον, ὃ (93) καὶ βροντῆς υἱοὺς αὐτοὺς προσηγόρευσεν· καὶ τί ἂν καταριθμοίην (94) ἅπαντας; ἐν γὰρ εἰδόσιν ὁ λόγος. Στεφάνου δὲ (95) καὶ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς, οὐδὲν οὕτως, ὡς τὸ ἀπόνηρον γνώρισμα. Ὁ μὲν γὰρ οὐδὲ κινδυνεύων ἐμίσει τοὺς βάλλοντας, ἀλλ' ἐλιθάζετο μὲν, ὑπὲρ δὲ τῶν λιθαζόντων ηὔχετο, ὡς Χριστοῦ μαθητὴς, ὑπὲρ οὗ καὶ τὸ πάσχειν ἦν αὐτῷ, μεῖζον τοῦ θανάτου καρποφορῶν τῷ Θεῷ, τὴν μακροθυμίαν· τῷ δὲ οὐδὲν μέσον ἦν τῆς ἐπιπλήξεως καὶ τῆς ἀφέσεως, ὡς μικροῦ καὶ κλέπτεσθαι τὸ λυποῦν τῷ τάχει τῆς συγχωρήσεως.

XXIV. Sed inter omnia ipsius ornamenta nihil æque pulchrum, eique proprium, ac multitudini etiam cognitum erat, ut simplicitas, et mores doli expertes, atque injuriarum oblivio. Etenim alius B quidem antiquorum aut recentiorum hominum propria quadam virtute emicuisse creditur, pro ea scilicet gratia, quam **346** quisque a Deo consecutus est. Emicuit Job magna invictaque in malis patientia [62], Moyses et David mansuetudine [63], Samuel vaticiniis, quod futura prænuntiaret [64], Phinees zelo [65], quo magnam sibi famam peperit, Petrus et Paulus animi contentione in Evangelio prædicando [66], filii Zebedæi grandiloquentia, unde et filii tonitrui appellati sunt [67]; et quid omnes enumerem? Apud eos enim, qui hæc norunt, orationem habeo. At Stephanum et patrem meum nulla res perinde nobiles et insignes reddit, ac morum placiditas et innocentia. Ille quippe, nec in periculum quidem vitæ adductus, eos, a quibus impetebatur, C oderat, verum cum lapidaretur, pro lapidantibus orabat [68], ut Christi discipulus, pro quo etiam cruciatum sufferebat, majus aliquid morte Christo offerens, nempe longanimitatem; hic autem nullum temporis momentum inter objurgationem et veniam fluere patiebatur; adeo ut ignoscendi celeritate mœror quoque ipse pene subriperetur.

ΚΕ'. Θεοῦ μὲν ὀργῆς τρυγίαν τινὰ καὶ πιστεύομεν καὶ ἀκούομεν, τὸ λεῖμμα (96) τῆς κατὰ τῶν ἀξίων κινήσεως· ἐπειδὴ Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος. Εἰ γὰρ καὶ κλίνει διὰ φιλανθρωπίαν ἐκ τοῦ ἀποτόμου πρὸς τὸ ἐνδόσιμον, ἀλλ' οὐ πάντη συγχωρεῖ τοῖς ἁμαρτάνουσιν, ἵνα μὴ τῇ χρηστότητι χείρους γίνωνται. Ὁ δὲ οὐδὲν ὑπεκράτει (97) τοῖς παροξύνουσι, καίτοιγε οὐδὲ παντάπασιν ἄτρωτος ἦν θυμῷ, κἂν τοῖς πνευματικοῖς μάλιστα τῷ (98) ζήλῳ νικώμενος· πλὴν εἴ που τύχοι παρεσκευασμένος καὶ ὡπλισμένος, καὶ ὡς πρὸς ἀντίπαλον τὸ λυπῆσον πόῤῥωθεν παρατεταγμένος. Οὕτω δὲ οὐδ' ἂν μυριάσι μετεκινήθη, τὸ δὴ λεγόμενον, καὶ τοῦτο ἐκείνου γλυκὺ τὸ πάθος. Ὁ μὲν γὰρ θυμὸς ἦν αὐτῷ, οὐ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφεως, ἔνδοθεν ὑποσμύχων, καὶ πρὸς ἄμυναν εὐτρεπὴς, οὐδὲ εἰς ὀργὴν φθάνων ἐκ τοῦ πρώτου κινήματος, καὶ ἀντιδόσεως ἔφεσιν, ἀλλὰ κατὰ τὸ κέντρον τῆς με-

XXV. Ac nos quidem quamdam iræ divinæ fæcem [69], et credimus, et audimus, hoc est, commotionis adversus eos, qui ea digni sunt, residuum; quandoquidem Deus ultionum Dominus [70]. Licet enim pro sua benignitate atque clementia ex severitate ad facilitatem et veniam inclinet, peccantibus tamen non omnino ignoscit, ne benignitate deteriores fiant. At pater iis a quibus concitabatur, nihil reservabat, vir alioqui ab iracundiæ vulneribus non prorsus immunis, ac præsertim in rebus spiritualibus, in quibus a zelo vincebatur; nisi forte paratus et armatus esset, atque adversus id, quod molestiam allaturum erat, tanquam adversus hostem a longinquo instructus et expeditus. Sic enim ne a D myriadibus quidem, ut dici solet, emotus fuisset, quin suavis quoque hic illius animi motus erat. Furor enim ipsi non secundum similitudinem ser-

[62] Job I, 21. [63] Num. XII, 3; Psal. CXXXI, 1. [64] I Reg. IX, 9. [65] Num. XXXV, 7. [66] Galat. II, 7. [67] Marc. III, 17. [68] Act. VII, 59. [69] Psal. LXXIV, 9. [70] Psal. XCIII, 1.

(89) *Ὁρώμενον*. Sic Regg. a, bm, duo Coisl., et Or. 1. In ed., ὁρώμενα.
(90) *Ἐντός*. Or. 1, τὰ ἐντός.
(91) *Ἰδιώτατον*. Duo Colb., ἰδιαίτατον.
(92) *Πέτρος καὶ Παῦλος*. Or. 1, Παῦλος καὶ Πέτρος.
(93) *Ὅ*. Or. 1, ᾧ.
(94) *Καταριθμοίην*. Or. 1, καταριθμοίμην.
(95) *Στεφάνου δέ*, etc. In nonnullis, Στέφανον δὲ καὶ τὸν ἐμὸν πατέρα.
(96) *Λεῖμμα*. Reg. a, secunda manu, sed antiqua, λῆμμα.
(97) *Ὑπεκράτει*. Reg. a, ἐπεκράτει.
(98) *Τῷ*. Deest in Reg. bm, et Or. 1

pentis [71] erat, animum interne incendens, et ad ultionem paratus, atque ex primo motu ad iram et vindictam progrediens; verum apis aculeo similis qui ita pungit, ut mortem non afferat: at tanta erat ipsius benignitas, quanta nec ab homine postulanda videtur. Rotas et flagra sæpe minabatur, ac præsto erant, qui hæc exhiberent; periculum autem, vel in aurium compressionem, vel in genarum contumeliam, vel in impactas pugnis alapas, desinebat. Sic minæ solvebantur. **347** Vestis et calceamenta detrahebantur, atque humi stratus jacebat, qui facinus aliquod perpetrarat: postea iracundia non in eum, qui injustitiam fecerat, sed in eum, qui prompte atque impigre observierat, ut malorum ministrum, se convertebat. Quonam autem modo quisquam benignior videri potuisset, aut dignior, qui dona Deo offerret? Sæpe enim vix commoveri cœperat, cum eum, a quo commotus fuerat, statim excusabat, ob illius peccata, non secus atque ob sua, erubescens.

A λίσσης δίχα τοῦ θανατοῦν τὸν πλησσόμενον (99)· τὸ δὲ φιλάνθρωπον ὑπὲρ ἄνθρωπον. Τροχοὶ πολλάκις ἠπειλοῦντο καὶ μάστιγες, καὶ οἱ παραστησόμενοι πλησίον· καὶ ὁ κίνδυνος ἦν ὤτων (1) θλίψις, ἢ παρειῶν ὕβρεις (2), ἢ πὺξ κατὰ κόῤῥης· οὕτω τὴν ἀπειλὴν διελύετο (3). Ἐσθὴς περιῃρεῖτο καὶ ὑποδήματα, καὶ κατὰ γῆς ὁ κακοῦργος· εἶτα ὁ θυμὸς οὐκ ἐπὶ τὸν ἠδικηκότα (4), τὸν δὲ προθύμως ὑπουργήσαντα, ὡς κακῶν ὑπηρέτην. Πῶς ἄν τις μᾶλλον ἐφάνη χρηστὸς ὤν, ἢ Θεῷ δῶρα προσφέρειν ἄξιος; Οὐ γὰρ ἔφθανε κεκινημένος πολλάκις, καὶ ὑπεραπελογεῖτο τοῦ κινήσαντος, ἐρυθριῶν ὡς οἰκείοις, τοῖς ἐκείνου πταίσμασιν.

XXVI. Ros potius solem matutinos radios diffundentem sustinuisset, quam ut quid iracundiæ in ipsius animo resideret. Simul enim atque loquebatur, protinus indignatio cum verbis abscedebat, solum probitatis amorem infixum relinquens, nec tardius unquam sole occumbens; nec iram, quæ prudentibus etiam viris exitium affert, fovens, aut aliquam vitii sui notam corpori imprimens, utpote cui, in ipsa quoque animi perturbatione, sua constaret serenitas. Hoc igitur, quod maxime mirandum est, ipsi contingebat, non quidem ut solus objurgaret, sed ut solus iis etiam, quibus succensebat, et amori et admirationi esset, benignitate videlicet fervorem superante: ac profecto, a viro justo corripi satius est, quam ab improbo inungi; illius enim asperitas etiam propter utilitatem suavis est, hujus contra ob morum perversitatem benignitas quoque suspecta. Quanquam autem animo ita comparatus esset, ac divina quadam morum simplicitate præditus, contumeliosis tamen et petulantibus hominibus ob pietatem terrori erat; imo, ut rectius loquar, nulla res alia ipsis adeo gravis erat, quam contempta simplicitas. Non enim fieri poterat, cum cuiquam fausta vel infausta precaretur, quin ei statim, vel diuturnum aliquod bonum, vel brevem molestiam afferret. Illud enim ab intimo pectore proficiscebatur; istud autem in extremis tantum labiis situm erat, ac paternæ cujusdam objurgationis rationem habebat. Multis quidem certe ex iis, a quibus offen-

B ΚϚ'. Δρόσος ὑφίσταται μᾶλλον ἡλιακὴν ἀκτῖνα ἑωθινὰ βάλλουσαν, ἤ τι παρέμενεν ἐκείνῳ θυμοῦ λείψανον· ἀλλ' ὁμοῦ τε ἐφθέγγετο, καὶ ὁ χόλος (5) τοῖς ῥήμασι συναπήρχετο, μόνον ἀφεὶς τὸ φιλάγαθον, καὶ οὔποτε ἡλίου φανεὶς μακρότερος· οὐδὲ τὴν ἀπολλύουσαν καὶ φρονίμους ὀργὴν γεωργήσας, ἤ τι τῆς ἑαυτοῦ κακίας ἐνσημήνας τῷ σώματι, τὸ δὲ γαληνὸν διασώζων κἂν τῷ κινήματι. Τοιγαροῦν συνέβαινεν ἐκείνῳ τὸ παραδοξότατον, οὐ μόνῳ μὲν ἐπιτιμᾷν, μόνῳ δὲ ὑπὸ τῶν ἐγκαλουμένων ἀγαπᾶσθαί τε καὶ θαυμάζεσθαι, νικῶντος τοῦ χρηστοῦ (6) τὴν θερμότητα· καὶ ὄντως τιμιώτερον εἶναι τὸ (7) τῷ δικαίῳ παιδεύεσθαι, ἢ τῷ πονηρῷ καταλείφεσθαι· τοῦ μὲν γὰρ καὶ τὸ τραχὺ προσηνὲς διὰ τὴν ὠφέλειαν, τοῦ δὲ καὶ τὸ χρηστὸν ὕποπτον διὰ τὸ κακόηθες. Καίπερ δὲ οὕ- C τως ἔχων ψυχῆς καὶ ἤθους ἁπλοϊκοῦ καὶ θεοειδοῦς, ὅμως (8) τι τοῖς ὑβρισταῖς καὶ φοβερὸς ἦν διὰ τὴν εὐσέβειαν· μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἄλλο τι τὸ πλῆττον ἦν, ἡ ἁπλότης καταφρονουμένη. Οὐ γὰρ ἦν αὐτὸν εὐχῆς, ἢ κατάρας προέσθαι ῥῆμα, καὶ μή τι δοῦναι παραυτίκα, ἢ ἀγαθὸν διαρκὲς, ἢ λυπηρὸν πρόσκαιρον· τὸ μὲν γὰρ ἦν ἐκ βάθους ψυχῆς, τὸ δὲ ἐπὶ χείλεσι μόνον, καὶ πατρική τις ἐπίπληξις. Πολλοῖς γέ τοι τῶν λελυπηκότων οὐδὲ ὑπερήμερος ἀπήντησεν ἡ ἀντίδοσις, οὐδὲ ὀπισθόπους ἡ δίκη, τοῦτο δὴ τὸ (9) ποιητικόν· ἀλλὰ παρ' αὐτὰ τῆς κινήσεως ἐπλήγησαν, ἐπεστράφησαν, προσῆλθον, ἐγονυπέτησαν, συγγνώμης ἔτυχον, ἀπῆλθον, ἡττημένοι καλῶς, ἀμείνους ἐγένοντο, καὶ σωφρονισθέντες, καὶ συγγνωσθέντες. Ἐπεὶ

[71] Psal. LVII, 5.

(99) *Τὸν πλησσόμενον.* Reg. a, tres Colb., πλῆσσον. Or. 1, πλήσσων.

(1) *Ὤτων.* Reg. a, et Or. 1, νώτων, « dorsi. »

(2) *Παρειῶν ὕβρεις.* Reg. a, et Or. 1, ὕβρις. « Genarum contumelia, » vel, « impacta maxillæ alapa. » Juxta Eliam, « per genarum contumeliam, percussiones in maxillas intelliguntur; per pugnorum autem ictus in malam, aut res eadem, aut quodammodo dispar. Illud enim expansis digitis fit, hoc autem contractis. »

(3) *Διελύετο.* Coisl. 1, συνελύετο.

(4) *Ἠδικηκότα.* « In eum qui injustitiam fecerat. » Non bene Billius: « a quo læsus fuerat; » quasi Gregorius ipse suas ultus fuisset injurias. D non sane sibi, sed aliis illatas, et Deo maxime, cujus vindex et ultor erat episcopus, sic plectebat.

(5) *Ὁ χόλος.* Plerique codd., ὁ λόγος. Inepta lectio. Præfert Combef., ὁ θυμός, quod et ego mallim. Siquidem χόλος « iram diuturnam » significat, qualis Gregorii ira non fuit.

(6) *Τοῦ χρηστοῦ.* Sic duo Coisl., Or. 1, Jes., etc. Male in ed., Χριστοῦ.

(7) *Τό.* In pluribus deest.

(8) *Ὅμως.* Reg. a, ὁμοίως.

(9) *Τοῦτο δὴ τὸ ποιητικόν.* Sic Regg. a, bm. Alii omittunt, τό, male. Elias, « ut Pindari verbis utar. »

καὶ τὸ σύγγνωμον πολλάκις μέγα πρὸς σωτηρίαν, αἰδοῖ κατεῖργον τὸν ἀδικήσαντα, καὶ μετάγον εἰς φίλτρον ἐκ φόβου τὴν ἀσφαλεστέραν εὔνοιαν. Ἐπαιδεύθησαν δὲ, οἱ μὲν ὑπὸ βοῶν ἀναῤῥιφέντες τῇ ζεύγλῃ τετρυχωμένων, καὶ ἀπαντησάντων ἀθρόως, οὔπω τοῦτο πρότερον πεπονθότων· οἱ δὲ ἵπποις σφενδονηθέντες, καὶ συμπατηθέντες, τῶν εὐπειθεστάτων τε καὶ ἡμερωτάτων· οἱ δὲ πυρετοῖς ἀσχέτοις καταληφθέντες, καὶ φαντασίαις ὧν τετολμήκασιν· οἱ δὲ ἄλλοι (10) ἄλλο τι παιδαγωγηθέντες, καὶ μαθόντες τὴν ὑπακοὴν ἐξ ὧν ἔπαθον.

sus fuerat, ne sera quidem ac pedissequa, ut poetice verbo utar, vis illa scelerum ultrix occurrit; sed in ipso iræ articulo percussi sunt, resipuerunt, ad eum accesserunt, ad genua prociderunt, veniam impetrarunt, pulchre victi discesserunt, atque, tum ob castigationem, tum ob veniam, meliores facti sunt. **348** Quandoquidem etiam persæpe magni ad salutem momenti est noxarum condonatio, ut quæ eum, qui injuriam intulit, pudore coerceat, atque a metu ad amorem, hoc est tutiorem benevolentiam, traducat. Castigati porro sunt, alii sursum jactati a bobus jugo vexatis et afflictis, ac repente incursantibus, cum nunquam prius hoc ipsis accidisset; alii ab equis, etiam mansuetissimis et obsequentissimis, excussi et protriti; alii intolerandis febribus correpti, atque objecta facinorum suorum specie perturbati; alii aliis modis eruditi, atque ex his, quæ perpessi fuerant, obedientiam edocti.

ΚΖ΄. Ἆρ' οὖν τὸ μὲν ἐπιεικὲς τοσοῦτον αὐτῷ καὶ οὕτω γνώριμον· ἐντελείας (11) δὲ καὶ τῆς (12) περὶ τὸ πρακτέον ἀρετῆς παρῆκεν ἑτέρῳ τὸ πλέον ἔχειν; Οὐ μὲν οὖν· ἀλλ' ἦν ὁ αὐτὸς ἥμερος μὲν, εἰ καί τις ἄλλος, ἐνεργὸς δὲ κατὰ τὸ ἥμερον. Δύο γὰρ τούτων ὡς τὰ πολλὰ μαχομένων ἀλλήλοις καὶ ἀντικαθισταμένων, ἁπλότητος καὶ τραχύτητος, καὶ τῆς μὲν τὸ ἥμερον ἐχούσης μετὰ τοῦ ἀπράκτου, τῆς δὲ τὸ πρακτικὸν δίχα τοῦ φιλανθρώπου, ἐκείνῳ συνῆλθε θαυμασίως ἀμφότερα· πράττειν μὲν, ὡς αὐστηρῷ μετὰ τῆς ἡμερότητος· ὑφίεσθαι δὲ, ὡς ἀπράκτῳ μετὰ τῆς ἐντελείας, ἐν προστασίαις, ἐν παῤῥησίαις, ἐν εἴδει παντὶ κυβερνήσεως. Τὸ γὰρ τοῦ ὄφεως φρόνιμον περὶ τὸ κακὸν τῷ τῆς περιστερᾶς ἀκεραίῳ περὶ τὸ καλὸν ἀναμίξας, οὔτε τὸ φρόνιμον εἴασε κακοῦργον γενέσθαι, οὔτε τὸ ἁπλοῦν ἀνόητον· ἀλλ' ἓν ἀρετῆς εἶδος, ὡς μάλιστα ἐνῆν, ἐξ ἀμφοτέρων ἀπηκριβώσατο. Τὸν δὴ τοιοῦτον μὲν γεγονότα, οὕτω δὲ τῆς ἱερωσύνης προστάντα, τοιαύτης δὲ παρὰ πᾶσι δόξης τετυχηκότα, τί θαυμαστὸν καὶ σημείων ἀξιωθῆναι, οἷς βεβαιοῖ Θεὸς τὴν εὐσέβειαν;

XXVII. Sed fuerit sane tanta tamque illustri morum facilitate; industria vero, eaque virtute, quæ in rebus gerendis versatur, num cuiquam alii cedebat? Minime. Verum idem ipse et lenis ac placidus, ut si quis alius, erat, et ad agendum peræque aptus et appositus. Quamvis enim hæ duæ res fere inter se pugnent et opponantur, simplicitas nimirum et asperitas, alteraque mansuetudinem cum inertia conjunctam habeat, altera rebus quidem gerendis apta sit, verum humanitate careat, in illo tamen mirifice hæc duo in unum convenerunt, nempe ut et tanquam asper ac vehemens rebus gerendis cum mansuetudine incumberet, et tanquam a rebus gerendis alienus sese cum industria submitteret, in præsidiis ferendis, in sermonibus ab omni metu liberis, in omni denique gubernationis genere. Nam cum serpentis ad malum prudentiam cum columbæ ad bonum simplicitate conjunxisset, ita se comparavit, ut nec prudentiam in versutam improbitatem, nec simplicitatem in stoliditatem degenerare sineret; verum ex ambabus, quoad ejus fieri poterat, unam virtutis speciem efficeret, numeris omnibus perfectam et absolutam. Hunc igitur, cum talem se præbuisset, atque ita sacerdotio præfuisset, tantamque apud omnes gloriam obtinuisset, quid mirum signis etiam, quibus Deus pietatem confirmat, dignum habitum fuisse?

ΚΗ΄. Ἓν δὲ τῶν περὶ ἐκεῖνον θαυμάτων· Ἔκαμνεν ἀῤῥωστίᾳ, καὶ πονηρῶς εἶχε τοῦ σώματος. Καὶ τί θαυμαστὸν, εἰ κακοπαθοῦσι καὶ ἅγιοι, εἴτε εἰς κάθαρσιν καὶ τῆς μικρᾶς ἰλύος, εἴτε εἰς βάσανον ἀρετῆς καὶ πεῖραν φιλοσοφίας, εἴτε εἰς παίδευσιν τῶν ἀσθενεστέρων ἐν ἐκείνοις μανθανόντων τὸ καρτερεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐκκακεῖν τοῖς πάθεσιν; Ἔκαμνεν οὖν, καὶ ὁ καιρὸς ἦν τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ περιβόητον (13), ἡ βασίλισσα τῶν ἡμερῶν ἡμέρα, καὶ ἡ λαμπρὰ νὺξ λύουσα τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας, καθ' ἣν ἡμεῖς ὑπὸ πλουσίῳ φωτὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἑορτάζομεν, καὶ τῷ φωτὶ δι' ἡμᾶς νεκρωθέντι συννεκρωθέντες, καὶ ἀνισταμένῳ συνανιστάμεθα. Ἐνταῦθα μὲν δὴ τοῦ καιροῦ τὸ πάθος· τὸ δὲ ἦν, ὡς ἐν βραχεῖ διηγήσασθαι· Πυρετὸς μὲν σφοδρὸς καὶ διακαὴς πᾶν τὸ βάθος συνέφλεγεν, ἡ δὲ δύναμις ἐπελελοίπει, τῶν σιτίων δὲ (14)

XXVIII. Horum porro miraculorum, quæ in eo edita sunt, hoc unum est: Morbo laborabat, ac ægro corpore erat. Quid autem mirandum, si sancti quoque viri malis premantur, sive ad limi quantumvis exigui purgationem, sive ad virtutis explorationem et philosophiæ documentum, sive denique ad imbecilliorum eruditionem, qui in illis fortiter adversa perferre, et calamitosis rebus minime frangi ac debilitari condiscunt? Morbo igitur laborabat, ac morbi tempus erat sanctum et celebre **349** Pascha, dies dierum rex, ac splendida illa nox, peccati tenebras solvens, in qua nos cum magna luminis copia salutis nostræ festum celebramus, atque cum mortua pro nobis luce morte simul affecti, et cum eadem excitata simul excitamur. Hoc tempore morbus urgebat. Is autem, ut breve

(10) *Ἄλλοι*. Regg. a, bm, 3 Colb., Or. 1, ἄλλος.

(11) *Ἐντελείας*. Nonne, ἐντρεχείας, ut Bill. videtur legisse?

(12) *Τῆς*. Deest in Reg. bm.

(13) *Περιβόητον*. Reg. a, περιβόητος.

(14) *Σιτίων δέ*. Coisl. 1 addit, ἅπαν, « omnino. »

faciam, talis erat: Vehemens quædam et ardens A febris intimas omnes corporis partes exurebat, vires defecerant, a cibis exclusus erat, somnus abscesserat, quo se verteret nesciebat, atque ob cordis palpitationes animo subinde linquebatur. Jam omnia oris interiora, et palatum ipsum, et quidquid superius pendet, tot tamque acerbis et continuis ulceribus scatebant, ut ne aquæ quidem facilis et periculo expers meatus esset. Nec vero aut medicorum artes, aut propinquorum vel necessariorum quamlibet assiduæ preces, aut ullum curationis genus morbo depellendo par esse poterat. Atque hic eo statu erat, exiguum quiddam et desperatum spirans, ac ne præsentes quidem agnoscens, verum totus in discessum intentus, atque in ea, quæ jampridem expetebat, quæque ipsi præparata erant. Nos B vero in templo eramus, mystæ simul et supplices (desperatis videlicet omnibus aliis remediis, ad magnum medicum, et noctis illius potentiam, tanquam ad extremam opem et auxilium, confugientes); quid dicam? Festumne ut ageremus, an ut lugeremus? Lætitiamne ut ex diei celebritate caperemus, an ut eum, qui non jam hic esset, funebribus honoribus afficeremus? O lacrymas illas, quas tum universa plebs fudit! O voces et clamores, qui psalmorum cantibus admiscebantur! A templo sacerdotem, a mysterio sacrorum antistitem, a Deo dignum astitem requirebant: idque præcinente mea Maria, tympanumque, non triumphale, sed supplex pulsante [72], ac tum primum pudorem præ dolore deponente, populumque simul ac Deum magnis cla- C moribus implorante; illum nempe, ut dolenti condoleret, certatimque cum ea lacrymas profunderet; hunc autem, ut orantes exaudiret, ac miraculorum omnium, quæ prius ediderat (magnam enim ad inveniendum vim dolor habet), submonente.

ἀποκέκλειστο, ὕπνος δὲ ἀπελήλατο, ἀπορία δὲ εἴχετο, καὶ παλμοῖς συνεκόπτετο. Τὰ δὲ εἴσω τοῦ στόματος ἅπαντα, ἥ τε ὑπερῴα, καὶ ὅσον ὑπεραιώρηται (15), τοσούτοις ἕλκεσιν ἐξηνθήκει, καὶ οὕτω πικροῖς τε καὶ συνεχέσιν, ὥστε μηδὲ ὕδατι ῥᾴδιον εἶναι τὸν πόρον, μηδὲ ἀκίνδυνον. Ἤρκουν δὲ οὔτε ἰατρῶν τέχναι, οὔτε οἰκείων εὐχαὶ καὶ λίαν προσλιπαρούντων, οὔτε θεραπεία πᾶσα προσαγομένη. Ὁ μὲν οὖν ἐν τούτοις ἦν, πνέων μικρὰ καὶ ἀπεγνωσμένα, καὶ μηδὲ τῶν παρόντων ἐπαισθανόμενος, ἀλλ' ὅλος τῆς ἐκδημίας ὢν, καὶ τῶν πάλαι ποθουμένων αὐτῷ καὶ ηὐτρεπισμένων (16). Ἡμᾶς δὲ εἶχε τὸ ἱερὸν, μύστας ὁμοῦ (17) καὶ ἱκέτας (ἐπειδὴ τῶν ἄλλων ἀπεγνώκειμεν ἁπάντων), πρὸς τὸν μέγαν ἰατρὸν καὶ τὴν τῆς νυκτὸς ἐκείνης δύναμιν καταφεύγοντας, καὶ τὴν τελευταίαν ἐπικουρίαν· τί καὶ φῶ; ἑορτάσοντας, ἢ θρηνήσοντας; πανηγυρίσοντας, ἢ τιμήσοντας τὸν οὐκέτι ἐνταῦθα τὰ ἐπιτάφια; Ὢ τῶν δακρύων ἐκείνων, ἃ παρὰ παντὸς ἐχέθη τοῦ λαοῦ τηνικαῦτα! ὢ φωνῶν, καὶ βοῶν, καὶ ὕμνων (18) ταῖς ψαλμῳδίαις συγκιρναμένων! Ἐζήτουν παρὰ τοῦ ἱεροῦ τὸν ἱερέα, παρὰ τοῦ μυστηρίου τὸν μυσταγωγὸν, παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸν ἄξιον παραστάτην· καὶ ταῦτα ἦν, ἐξαρχούσης τῆς ἐμῆς Μαρίας (19), καὶ ἀνακρουομένης τὸ τύμπανον, οὐ τὸ ἐπινίκιον, ἀλλὰ τὸ ἱκέσιον, καὶ τότε πρῶτον ἀναισχυντεῖν μαθούσης ὑπὸ τοῦ πάθους, καὶ καταβοώσης τοῦ λαοῦ τε ὁμοίως καὶ τοῦ Θεοῦ· τοῦ μὲν, συναλγεῖν πασχούσῃ (20), καὶ προσφιλοτιμεῖσθαι τοῖς δάκρυσι· τοῦ δὲ, εἰσακούειν τῶν δεομένων, πάντων αὐτὸν τῶν πρὸ τούτου θαυμάτων (21) (καὶ γὰρ εὑρετικὸν τὸ πάσχειν) ὑπομιμνήσκουσα.

XXIX. Quid igitur noctis illius, et jacentis **350** Deus? Mihi ad eorum, quæ sequuntur, narrationem progredienti, cohorrescere subit; ac vos etiam cohorrescatis velim, non autem fidem orationi detrahatis: neque enim fas est, cum et nos, et de illo, verba faciamus. Mysterii tempus aderat, et veneranda statio, atque ordo, ad ea quæ celebrabantur, quietem et silentium tenens, cum ille ab eo, qui mortuos ad vitam revocat, et a nocte sacrosancta excitatur. Primo paululum se movet, deinde firmius: mox exigua admodum et obscura voce famulum quemdam ex iis, qui ei assistebant, nominatim accitum præsto esse, ac vestem porrigere, manumque

ΚΘʹ. Τί οὖν ἐνταῦθα (22) ὁ τῆς νυκτὸς ἐκείνης καὶ τοῦ κειμένου Θεός; Φρίττειν ἐπέρχεταί μοι τοῖς ἑξῆς προσιόντι τοῦ διηγήματος (23) (φρίττοιτε δὲ καὶ ὑμεῖς, οἱ ἀκούοντες, μὴ ἀπιστοίητε δέ· οὐ γὰρ ὅσιον, ἡμῶν (24) καὶ περὶ ἐκείνου διηγουμένων). Παρῆν ὁ τοῦ μυστηρίου καιρὸς, καὶ ἡ σεβάσμιος στάσις, καὶ τάξις, τοῖς τελουμένοις ἐφησυχάζουσα· ὁ δὲ παρὰ τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς καὶ τῆς ἱερᾶς νυκτὸς διανίσταται. Μικρὸν ὑποκινεῖται πρῶτον, εἶτα στεῤῥότερον· εἶτα καλέσας τῶν παραμενόντων τινὰ θεραπευτὴν (25) ἐξ ὀνόματος, μικρὰ πάνυ καὶ ἀμυδρᾷ τῇ φωνῇ, παρεῖναί τε καὶ ὀρέγειν ἐσθῆτα, καὶ χεῖρα ὑπέχειν ἐκέλευεν. Καὶ ὃς παρῆν μετ' ἐκπλήξεως, καὶ

[72] Exod. xv, 20.

(15) Ὑπεραιώρηται. Reg. a, Coisl. 1, ὑπερεώρηται. Or. 1, ὑπερηρώηται [pro ὑπερηώρηται], quod Combefisio placet. Montac., ὑπηρώηται· « quidquid sub illo (palato) pendet, » quo potissimum « linguam palato subjectam » significat. D

(16) Ηὐτρεπισμένων. Or. 1, εὐτρεπισμένων.

(17) Μύστας, etc. « Sacrorum antistites simul et supplices. » Ipse intelligendus est Theologus, qui patris vices agebat. Elias: « festum agentes. »

(18) Καὶ ὕμνων. Hæc desunt in Regg. a, bm, et Or. 1.

(19) Μαρίας. Juxta Eliam, Nonnam matrem intelligit Gregorius.

(20) Πασχούσῃ. Jes., παρασχούσῃ.

(21) Αὐτὸν τῶν πρὸ τούτου θαυμάτων. Reg. bm, αὐτῶν, [melius] Coisl. 2, πρὸ τοῦ [pro προτοῦ] θαυμάτων. Bill. in secunda versione: « miracula omnia in memoriam ipsi redigente. » Verum, hac posthabita, priorem restituimus.

(22) Τί οὖν ἐνταῦθα, etc. « Quid hic igitur noctis illius, et jacentis ægroti facit Deus? » Sic Billius in prima versione.

(23) Διηγήματος. Coisl. 1, θαύματος.

(24) Ἡμῶν. Coisl. 1, ὑμῶν.

(25) Θεραπευτήν. Reg. a, Coisl. 1, θεραπευτῶν.

ὑπηρετεῖ προθύμως· καὶ ὃς (26) ὡς βακτηρίᾳ τῇ χειραγωγίᾳ χρησάμενος, μιμεῖται τὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους Μωϋσέα (27), καὶ τὰς παρειμένας χεῖρας εἰς εὐχὴν σχηματίσας, συντελεῖ προθύμως ἢ προτελεῖ τοῦ (28) λαοῦ τὰ μυστήρια, ῥήμασι μὲν ὀλίγοις καὶ ὅσοις ἐσθένεν, διανοίᾳ δὲ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, καὶ λίαν τελεωτάτῃ (ὢ τοῦ θαύματος!), ἄνευ βήματος ἐπὶ βήματος, ἄνευ θυσιαστηρίου θύτης, ἱερεὺς πόῤῥω τῶν τελουμένων· καὶ ταῦτα παρῆν αὐτῷ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, αὐτῷ μὲν γινωσκόμενα, τοῖς παροῦσι δὲ οὐχ ὁρώμενα. Εἶτα ἐπειπὼν τὰ τῆς εὐχαριστίας ῥήματα (29) οὕτως, ὡς σύνηθες, καὶ τὸν λαὸν κατευλογήσας, πάλιν τῆς κλίνης γίνεται, τροφῆς τε μικρόν τι προσέμενος (30), καὶ ὕπνου μεταλαβὼν, ἀνακαλεῖται τὸ πνεῦμα· καὶ ταῖς κατὰ μικρὸν προσθήκαις τῆς ὑγείας (31) συναυξηθείσης, ἡ καινὴ παρῆν (32) ἡμέρα τῆς ἑορτῆς (ἣν οὕτως ὀνομάζομεν πρώτην Κυριακὴν, μετὰ τὴν ἀναστάσιμον ταύτην ἔχοντες)· καὶ τὸ ἱερὸν καταλαβὼν σὺν παντὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι ἐγκαινίζει τὴν σωτηρίαν, καὶ θύει τὰ χαριστήρια. Καί μοί τι τοῦτο (33) τὸ ἔργον τοῦ περὶ τὸν Ἐζεχίαν θαύματος οὐκ ἀτιμότερον (34)· ὃν ἀσθενήσαντα καὶ δεηθέντα, προσθήκῃ ζωῆς ὁ Θεὸς ἐδόξασεν· καὶ τοῦτο ἐγνώρισε τῇ σκιᾷ τῶν ἀναβαθμῶν ἐπαναχθείσῃ (35), κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ σωθέντος αἴτησιν· ὁμοῦ τε τῇ χάριτι καὶ τῷ σημείῳ τὸν βασιλέα τιμῶν, καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς ἡμέρας τὴν τῶν ἡμερῶν προσθήκην πιστούμενος.

Λ'. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν συνηνέχθη θαῦμα, οὐ μικρὸν ὕστερον· ἄξιον δὲ μηδὲ τοῦτο παραδραμεῖν· ταύτην τε γὰρ τὰ εἰκότα τιμήσομεν, εἴπερ τινὰ οὖσαν τιμῆς ἀξίαν, ἐκείνῳ τε χαριούμεθα τὴν κοινωνίαν (36) τοῦ διηγήματος. Ἅπτεται κἀκείνης ἀῤῥωστία τῆς πάντα καρτερικῆς (37), καὶ γενναίας, καὶ ἀνόσου τὸν ἅπαντα χρόνον. Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν λυπούντων, ἵνα μὴ μακρὸν ἀποτείνω λόγον, ἡ (38) ἀτροφία τὸ βαρύτατον ἦν ἐπὶ συχνὰς ἡμέρας τοῦτο κινδυνευούσῃ, καὶ μηδὲν εὑρισκούσῃ τοῦ κακοῦ φάρμακον. Πῶς οὖν τρέφει ταύτην Θεός; Οὐ μάννα βρέξας, ὡς τὸ πάλαι τῷ Ἰσραήλ· ἢ πέ-

subjicere jubet. Qui cum non sine stupore adesset, prompteque obsequeretur, ipse manu tanquam baculo ductus, Moysem illum in monte orantem imitatur, fractisque ac debilitatis manibus ad orationem compositis, alacri animo cum populo, vel pro populo mysteria peragit, paucis quidem, et quibus poterat, verbis, mente autem, ut mihi videtur, perquam integra; rem miram! sine sacrario in sacrario, sine altari sacrificus, sacerdos a mysteriis procul remotus. Atque hæc quoque illi a Spiritu sancto aderant, ipsi quidem cognita, præsentibus autem haudquaquam perspecta. Postea, cum gratiarum actionis verba, ita ut consuetudo fert, protulisset, ac populum benedixisset, in lectulum rursus se conjicit. Cumque paululum quiddam cibi admisisset, ac somni particeps factus fuisset, spiritum revocat; auctaque paulatim sanitate, cum novus ille festi dies (ita eum appellamus, quod post resurrectionem Dominicam primum eum habeamus,) jam adesset, in templum se confert, ac cum omni Ecclesiæ agmine salutis encænia celebrat, atque in grati animi significationem sacrificium offert. Quæ quidem res miraculo illo, quod in Ezechia editum est, meo quidem judicio, nequaquam inferior haberi debet; quem, cum in morbum incidisset, et preces adhibuisset, Deus vitæ incremento donavit; idque indicavit per retroactam graduum umbram, prout petierat[73], qui salutem accepit, regem scilicet gratia simul et signo honorans, atque **351** per diei augmentum, dierum augmentum confirmans.

XXX. Idem autem miraculum in matre aliquanto post contigit, quod etiam ipsum commemorare operæ pretium est, ut et eam honore, si qua alia, dignam, ut par est, honoremus, et ab illo per narrationis societatem gratiam ineamus. Hanc quoque morbus invadit, fortem ac generosam alioqui feminam, quæ per omne vitæ tempus commoda valetudine fuerat. In multis autem doloribus, ne sermonem longius producam, nihil perinde grave erat, atque inedia, qua multos jam dies periculose laborabat, neque hujus mali remedium ullum inveniebat. Quonam igitur modo Deus eam alit? Non manna pluens[74],

[73] IV Reg. xx, 9; Isa. xxxviii, 8. [74] Exod. xvi, 17.

(26) *Καὶ ὅς*. In nonnullis, καὶ ὁ.

(27) *Μωϋσέα*. Reg. bm, et Or. 1, Μωσέα.

(28) *Προτελεῖ τοῦ λαοῦ*, etc. « Pro populo mysteria peragit. » Billius: « ante populum mysteria peragit. » Non recte: vox enim προτελεῖν hic idem sonat ac προσεύχεσθαι τοῦ λαοῦ, « orare pro populo, » quod apud eumdem Gregorium reperitur. Cæterum in Monito probavimus Gregorium seniorem non vere sacra peregisse.

(29) *Ἐπειπὼν τὰ τῆς εὐχαριστίας ῥήματα*. Billius: « cum eucharistiæ verba effatus esset. » Verum in notis observat, per « eucharistiæ verba, » vel ea intelligi posse, quibus consecratio perficitur; vel ea, quibus sub Missæ finem a sacerdote, ob sacrosanctum epulum, Deo gratiæ agebantur. Hæc posterior expositio ipsi, ob ea, quæ de populi benedictione mox subjungit Gregorius, magis arridet.

(30) *Προσέμενος*. In nonnullis, προσ[illegible].

(31) *Ὑγείας*. Reg. bm, ὑγιείας.

(32) *Ἡ καινὴ παρῆν*, etc. « Novus solemnitatis dies aderat, quem sic appellamus, quod post Resurrectionis Dominicum diem, primum Dominicum hunc diem habeamus. » Octavus Paschæ dies, quem « in Albis » vocamus, apud Græcos « Dominica nova » appellabatur. Hanc Dominicam insigni oratione celebravit Gregorius. Vide Or. xliv.

(33) *Καί μοί τι τοῦτο*. Deest τι in Reg. bm, et tribus Colb. Coisl. 1 habet, καί τοί τι τοῦτο.

(34) *Θαύματος οὐκ ἀτιμότερον*. Sic Reg. bm, Or. 1, Jes., etc. Sic ipse legit Billius, etsi οὐκ in editis desit.

(35) *Ἀναβαθμῶν ἐπαναχθείσῃ*. Reg. bm, βαθμῶν. Coisl. 1, ἐπαναδειχθείσῃ.

(36) *Τὴν κοινωνίαν*. Coisl. 1, τῇ κοινωνίᾳ.

(37) *Καρτερικῆς*. Sic Reg. bm, tres Colb., Coisl. 1, Or. 1, etc. In ed., καρτερ[illegible]

(38) [illegible]

ut olim Israeli, aut petram frangens, ut sitienti populo aquam funderet [75], aut per corvos pascens, ut illum Eliam [76], aut per prophetam in sublime raptum satians, ut Danielem antea, cum fame in lacu premeretur [77]. Quonam igitur modo? Visum est ipsi, me, quem charissimum habebat (neque enim quemquam alium nostrum, ne in somnis quidem, mihi præferebat), noctu repente supervenientem, cum canistro, panibusque inprimis candidis pro meo more benedictis, atque cruce consignatis, eam aluisse, et confortasse, ac sic vires collegisse. Et certe nocturna illa visio veritatis opus erat. Ab eo enim tempore ad se rediit, spemque meliorem concepit. Id autem aperto et perspicuo argumento manifestum est. Nam cum postridie mane ad eam ingressus, primum hilariorem eam, quam antea, conspexissem; deinde hæc consueta: Ut se noctu habuisset, ecqua re opus haberet, quæsivissem; Tu me, respondit illa, o fili, prompte admodum ac benigne aluisti, et postea rogas, ecquid valeam? perquam egregie et quieta mente. Simulque capitis nutu mihi ancillæ significabant, ne contradicerem, sed statim responsum hoc acciperem, ne, patefacta veritate, mœrore consternaretur. Unum adhuc ambobus commune adjungam.

XXXI. Cum Alexandria per mare Parthenicum in Græciam navigarem (navigabam autem in Æginæa navi, intempestivo prorsus tempore, ut mihi sic suadebat cupiditas; nam id me vel maxime impellebat, quod in nautas mihi familiares incidissem); **352** cum, inquam, navigarem, paululumque jam processissemus, gravis tempestas exorta est, et quales haud multas prius meminissent, ut aiebant, qui mecum vehebantur. Hic cum omnes communem mortem metuerent, mihi contra mors animæ majorem formidinem afferebat. In periculum enim miser veneram, ne non initiatus e vita discederem, spiritualem aquam inter exitiosas et mortiferas undas desiderans. Ac proinde clamabam, obsecrabam, breve quoddam temporis spatium expetebam: conclamabant etiam, in communi licet vitæ discrimine, qui simul navigabant, sic ut nec quidam e necessariis æque, humani videlicet hospites, atque ex periculis ad commiserationem eruditi. Hoc porro ego quidem patiebar, compatiebantur autem parentes mei, per nocturnum visum periculo participantes, atque e terra opem ferebant, vim fluctuum precibus velut incantantes, quemad-

A τραν ῥήξας, ἵνα πηγάσῃ λαῷ διψῶντι· ἢ κόραξιν ἑστιάσας, ὡς τὸν Ἠλίαν ἐκεῖνον· ἢ προφήτῃ μεταρσίῳ κορέσας, ὡς τὸν Δανιὴλ πρότερον ἐν λάκκῳ λιμώττοντα. Τίνα δὲ τρόπον; Ἔδοξεν ἐμὲ τὸν αὐτῇ φίλτατον (προετιμᾶτο γὰρ ἡμῶν ἄλλος (39) οὐδ' ἐν ὀνείρῳ), ἀθρόως ἐπιστάντα νυκτὸς, μετὰ κανοῦ, καὶ ἄρτων τῶν λαμπροτάτων, ἐπευξάμενόν τε αὐτοῖς, καὶ σφραγίσαντα, ὥσπερ φίλον ἡμῖν, θρέψαι τε καὶ ῥῶσαι, καὶ συναγαγεῖν τὴν δύναμιν. Καὶ ἡ τῆς νυκτὸς ὄψις, ἔργον ἦν ἀληθείας· ἐξ ἐκείνου γὰρ ἑαυτῆς γίνεται καὶ τῆς χρηστοτέρας ἐλπίδος· τῷ τοῦτο δῆλον (40) ἐναργεῖ καὶ φανερῷ (41) γνωρίσματι. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς ἡμέρας ἐπιλαβούσης, εἰσελθὼν τότε πρὸς αὐτὴν ὄρθριος, πρῶτον μὲν φαιδροτέραν ἢ πρόσθεν ἐθεασάμην· ἔπειτα, πῶς ἡ νὺξ, καὶ ὅτου δέοιτο, τὰ
B συνήθη δὴ ταῦτα ἐπυνθανόμην· Σύ με ἔθρεψας, φησὶν, ὦ τέκνον, μάλα ἑτοίμως καὶ φιλανθρώπως, ἔπειτα ἐρωτᾷς τὸ, πῶς ἔχοιμι; λίαν καλῶς τε καὶ γαληνῶς (42). Καὶ ἅμα κατένευον αἱ θεραπεύτριαι πρὸς τοῦτο μὴ ἀντιτείνειν, ἀλλ' ἑτοίμως δέχεσθαι τὴν ἀπόκρισιν· μὴ ἀθυμίᾳ καταβληθείη, γυμνωθείσης τῆς ἀληθείας. Ἓν ἔτι προσθήσω τῶν κοινῶν ἀμφοτέροις.

ΛΑ'. Πλέοντί μοι τὸ Παρθενικὸν (43) πέλαγος ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα· ἔπλεον δὲ παντελῶς ἔξω τῆς ὥρας, οὕτω τοῦ πόθου πείθοντος, ἐπὶ νηὸς Αἰγιναίας· τοῦτο γάρ με καὶ μάλιστα προὔτρεψεν
C ὡς οἰκείοις προσδραμόντα τοῖς ἄξουσι· πλέοντι δ' οὖν, ὡς ὀλίγον ἀνήχθημεν, δεινὸς συμπίπτει χειμὼν, καὶ οἷον (44) μὴ πολλῶν πρότερον μνημονεύειν εἶχον, ὡς ἔφασκον, οἱ συμπλέοντες. Πάντων δὲ τὸν κοινὸν θάνατον δεδοικότων, ὁ τῆς ψυχῆς ἦν ἐμοὶ φοβερώτερος. Ἐκινδύνευον γὰρ ἄθλιος ἀπελθεῖν καὶ ἀτέλεστος, ποθῶν τὸ πνευματικὸν ὕδωρ ἐν τοῖς φονικοῖς ὕδασι. Καὶ (45) διὰ τοῦτο ἐβόων, ἱκέτευον, ἐπόθουν μικρὰν προθεσμίαν· καὶ συνεβόων οἱ συμπλέοντες, καὶ τοῦτο ἐν τοῖς κοινοῖς κινδύνοις, ὡς οὐδὲ τῶν ἐπιτηδείων τινὲς, ξένοι φιλάνθρωποι, τὸ συναλγεῖν μαθόντες ἐκ τῶν κινδύνων. Τοῦτο ἔπασχον μὲν ἐγὼ, συνέπασχον δὲ οἱ γεννήτορες, διὰ νυκτερινῆς φαντασίας τοῦ κινδύνου μετέχοντες, καὶ ἀπὸ γῆς ἐβοήθουν, τῶν κυμάτων δι' εὐχῆς κατεπᾴδοντες, ὡς ὕστερον
D συμβαλόντες ἔγνωμεν τὸν καιρὸν, ἡνίκα ἐπανήλθομεν. Τοῦτο καὶ ἡμῖν ἐδήλωσεν ὕπνος σωτήριος, ἐπειδή ποτε τοῦτον ἔγνωμεν, μικρὸν ὑπανέντος τοῦ κλύδωνος. Ἐριννύος (46) ἐκράτουν ἐγὼ, φοβερὸν βλε-

[75] Exod. XVII, 6. [76] III Reg. XVII, 6. [77] Dan. XIV, 33.

(39) Ἄλλος. Sic Regg. a, bm, Coisl. 1, Or. 1, Bas., etc. In ed., ἄλλως.

(40) Τῷ τοῦτο δῆλον. Pro τῷ, quod nihil hic significare potest, nisi addas, γενέσθαι, legendum forte, καί, vel, τοῦτο δὲ δῆλ. Edit.

(41) Φανερῷ. Coisl. 1 et Bas. addunt, γενέσθαι.

(42) Μάλα ἑτοίμως καὶ φιλανθρώπως... λίαν καλῶς τε καὶ γαληνῶς. Ut recte incedat oratio, sic legendum putamus, licet codd. et ed. habeant: μάλα ἑτοίμως καὶ γαληνῶς... λίαν καλῶς τε καὶ φιλανθρώπως. Billius, omisso hoc posteriori membro, primum ad matrem referens, sic vertit: « prompte admodum et tranquillo vultu. » Elias pro φιλανθρώπως habet ἡμέρως, quod ad filium refert. Verum hæc ultima verba rectius videntur matris responsum, quæ interrogata, « quomodo se habeat, » respondet, « Optime. »

(43) Παρθενικόν: Or. 1, Παρθένιον.

(44) Οἷον. Lege, οἵων. Edit.

(45) Καί. Sic Or. 1. Deest in ed.

(46) Ἐριννύος. Schol., Δαίμονος τιμωρητικοῦ. « dæmonem crudelem. »

πούσης, καὶ ἀπειλούσης τὸν κίνδυνον· ταύτην γὰρ ἡμῖν σαφῶς ἡ νὺξ ὑπέγραψεν. Ἄλλος ἐδόκει τῶν ἐμπλεόντων (ἦν δὲ παῖς (47) τῶν εὐνουστάτων ἐμοὶ καὶ φιλτάτων, καὶ ὑπεραγωνιώντων, οὕτως ἔχοντος), τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν ἐπιβᾶσαν τῆς θαλάσσης, καὶ τῆς νηὸς λαβομένην ἐξέλκειν ταύτην ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ σὺν πολλῷ τῷ πόνῳ. Καὶ ἡ ὄψις ἐπιστεύετο· ἡμεροῦτο γὰρ ἡ θάλασσα, καὶ Ῥόδος εἶχεν ἡμᾶς αὐτίκα οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ κακοπαθήσαντας. Ἐκείνου τοῦ κινδύνου καὶ ἡμεῖς δῶρον γεγόναμεν· καθυποσχόμενοι, εἰ σωθείημεν, ἡμᾶς αὐτοὺς τῷ Θεῷ, καὶ δεδωκότες ὡς (48) ἀπεσώθημεν.

A modum postea, subducta temporis ratione, domum reversi cognovimus. Id etiam nobis salutaris somnus indicavit, cum tandem aliquando eum, remittente nonnihil tempestate, cepissemus. Furiam enim mihi tenere videbar, horrendum vultum præferentem, ac periculum minitantem : hanc enim nox aperte nobis adumbrabat. Alius ex vectoribus (puer is erat singulari erga me studio et benevolentia, meaque causa vehementer anxius, cum ita se res haberet,) matrem meam sibi videre videbatur, quæ mare ingressa, prehensam navem haud magno labore ad terram pertraheret. Fidemque inveniebat hæc visio. Sedabatur enim mare, statimque citra multam ærumnam Rhodum appulimus. Hujus ipsi periculi donum exstitimus. Ut enim nos Deo voveramus, si discrimen effugeremus, ita, postquam evasimus, nos ei etiam dono dedimus.

ΛΒ'. Τὰ μὲν δὴ κοινὰ τοιαῦτα. Πάλαι δὲ οἶμαι θαυμάζειν τινὰς τῶν τὰ ἐκείνου σαφῶς ἐγνωκότων, ὅτι περὶ μὲν τούτων οὕτω καταγεγόναμεν, ὡς μόνα πρὸς εὐφημίαν ἔχοντες· τῆς δὲ τῶν καιρῶν δυσχερείας τὴν μνήμην ἀνεθέμεθα (49), πρὸς οὓς παραταξάμενος ἐκεῖνος φαίνεται, ὥσπερ ἢ ἀγνοήσαντες ταῦτα, ἢ μὴ μεγάλα νομίζοντες (50). Φέρε οὖν καὶ ταῦτα προσθῶμεν τοῖς εἰρημένοις· Ἤνεγκεν ὁ καθ' ἡμᾶς καιρὸς πρῶτον κακὸν, οἶμαι δὲ καὶ τελευταῖον, τὸν ἀποστάτην καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν λογισμῶν βασιλέα· ὃς μικρὸν μὲν ἔργον ἡγησάμενος εἶναι Πέρσας χειρώσασθαι, μέγα δὲ τὸ Χριστιανοὺς παραστήσασθαι, καὶ ἅμα τῶν ἀγόντων αὐτὸν δαιμόνων τοῦτο πειθόντων, οὐδὲν εἶδος ἀσεβείας ἐνέλειπε (51), πείθων, ἀπειλῶν, σοφιζόμενος, ἕλκων πρὸς ἑαυτὸν, οὐ μόνον οἷς ἐτεχνάζετο, ἀλλὰ καὶ οἷς ἐβιάζετο. Οὐ μὴν λαθεῖν οἷός τε ἦν κλέπτων τὸν διωγμὸν σοφιστικαῖς ἐπινοίαις, οὐδὲ μὴν καὶ φανερῶς τῇ δυναστείᾳ χρώμενος· ἵν' ἑνί γε τῷ τρόπῳ πάντως ἁλῶμεν, ἢ κακουργηθέντες, ἢ βιασθέντες. Τοῦτον τίς μᾶλλον ἢ περιφρονήσας, ἢ καταλύσας εὑρίσκεται; Τῆς (52) μὲν οὖν περιφρονήσεως πρὸς πολλοῖς ἄλλοις ἐκεῖνο σημεῖον, οἵ τε τοξόται, καὶ ὁ τούτων στρατηγὸς, οὓς ἐπῆγεν ἐκεῖνος τοῖς ἱεροῖς οἴκοις ἡμῶν, ὡς ἢ παραληψόμενος, ἢ καταστρεψόμενος (53). Ἐπειδὴ γὰρ πολλοῖς προσβαλὼν ἄλλοις, κἀνταῦθα ἧκεν μετὰ τοῦ ἴσου φρονήματος, καὶ τὸ ἱερὸν ἐξῄτει μετὰ τῶν προσταγμάτων, τοσοῦτον ἀποσχέσθαι (54) τοῦ τι καταπράξασθαι ὧν ἐβούλετο, ὥστε, εἰ μὴ θᾶττον ὑπεκλίθη τῷ ἐμῷ (55) πατρὶ, ἢ παρ' ἑαυτοῦ συνεὶς, ἢ τινος συμβουλεύσαντος (56) ἀκούσας, κἂν τοὺς πόδας ξανθεὶς ἀπηλλάγη (57), ζέσαντος ἐπ' αὐτὸν θυμῷ καὶ ζήλῳ περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἱερέως. Τὴν κατάλυσιν δὲ πῶς ἄν τις μᾶλλον φανείη πραγματευσάμενος, ἢ δημοσίᾳ μὲν εὐχαῖς καὶ δεή-

B XXXII. Hæc quidem erant utrique communia. Mirari autem jampridem nonnullos eorum arbitror, quibus res illius apprime cognitæ sunt, quid sit, cur, cum in his rebus ita moram fecerimus, ac si sola hæc ad laudem haberemus, difficultatis tamen temporum, adversus quæ ipse velut aciem instruxisse conspicitur, mentionem facere distulerimus, velut si ea vel ignoraverimus, vel non ita magna existimaverimus. Age igitur, hæc quoque superioribus adjungamus : Tulit nostra ætas primum, et, ut opinor, postremum malum, hoc est, imperatorem, qui et a Deo, et a mente defecit; qui parvum quidem opus esse arbitratus, Persas imperio suo ac ditioni **353** subjicere, magnum autem Christianos in potestatem redigere, cum ipsi simul dæmo- C nes, a quibus ducebatur, ita suaderent, nullum impietatis genus prætermittebat, nunc alliciendo, nunc comminando, nunc fallendo, nunc etiam non solum callidis artibus, sed vi quoque homines ad se pertrahendo. Nec vero ita obscura ejus consilia esse poterant, quin appareret eum versutis ac sophisticis artificiis persecutionem tegere; nec rursum potentia sua aperte utebatur, quo nempe utrovis modo prorsus caperemur, vel improbe decepti, vel coacti. Quis porro reperietur, qui hunc magis aut contempserit, aut oppresserit? Contemptionis quidem, inter multa alia signa, testes sunt sagittarii illi, eorumque præfectus, quos in ecclesias nostras immiserat, ut eas vel deditione acciperet, vel D armis subigeret. Nam cum multos alios adortus, huc quoque pari cum audacia venisset ac cum imperatoris jussu templum sibi tradi exposceret, tantum abfuit ut quidpiam eorum, quæ cupiebat, perficeret, ut, nisi patri meo, vel suopte consilio, vel

(47) *Παῖς*. Sic plures Reg. et Colb., duo Coisl., Or. 1, Jes., etc. Deest in ed.

(48) *Ὡς*. Sic Regg. a, bm, Coisl. 2, et Jes. Deest in ed.

(49) *Ἀνεθέμεθα*. Regg. a, bm, Coisl. 3, Or. 1, Jes., ἀνεβαλόμεθα.

(50) *Νομίζοντες*. In nonnullis, νομίσαντες.

(51) *Ἐνέλειπε*. Reg. a, ἐνέλιπε.

(52) *Τῆς*. Sic Regg. a, bm, et 2 Coisl. Prave Τίς in ed.

(53) *Ὡς ἢ παραληψόμενος, ἢ καταστρεψόμενος*. « Ut vel eas acciperet, (ab episcopo nimirum, aut a civibus traditas,) vel illas, » iis obnitentibus, « everteret. » Coisl. 1, κατασκεψάμενος [perperam].

(54) *Ἀποσχέσθαι*. Regg. a, bm, Coisl. 3, Or. 1, Jes., ἀπέσχετο.

(55) *Τῷ ἐμῷ*. Reg. bm, τῷ μῷ.

(56) *Συμβουλεύσαντος*. Or. 1, συμβουλεύοντος.

(57) *Τοὺς πόδας ξανθεὶς ἀπηλλάγη*. Billius in Elia : « pedibus contusus abiisset. » Mendose in ed., ἀπηλλάγης.

ejusdam admonitu, protinus cessisset, calcibus A etiam cæsus discessurus fuerit; ita in illum furore ac templi zelo sacerdos æstuabat! Quis autem ipsi exitium magis comparasse videri queat, quam ille, qui publice quidem conjunctis totius populi votis et precibus impurum illum et sacrilegum impeteret, ac ne tempus quoque metueret; privatim autem, nocturnam adversus eum aciem opponeret, atque et humi cubando seniles illas et roscidas carnes conficeret, et lacrymis pavimentum perfunderet, in annum etiam ferme integrum, idque ei duntaxat, cui res occultæ cognitæ sunt, præstans, nobis autem ob pietatem ab ostentatione, ut jam dixi, alienam, celare studens? Ac certe omnino celasset, nisi ipse aliquando cubiculum subito ingressus, chameuniæque signa conspicatus, atque ex quodam ipsius famulo, quidnam hoc esset percontatus, noctis arcanum intellexissem.

σεσι πανδήμοις βάλλων τὸν αλιτήριον, καὶ οὐδὲ τὸν καιρὸν εὐλαβούμενος· ἰδίᾳ δὲ τὴν νυκτερινὴν παράταξιν κατ' αὐτοῦ προβαλλόμενος, χαμευνίᾳ (58) μὲν τὰς γεραιὰς (59) ἐκείνας καὶ δροσερὰς κατατρύχων σάρκας, δάκρυσι δὲ πηγάζων τὸ ἔδαφος, μικροῦ (60) καὶ εἰς ἐνιαυτὸν ὅλον· καὶ τοῦτο τῷ (61) τῶν κρυπτῶν γνώστῃ μόνῳ φιλοσοφῶν, ἡμᾶς δὲ λανθάνειν ἐπιχειρῶν διὰ τὸ ἀνεπίδεικτον, ὥσπερ ἔφην, τῆς εὐλαβείας; Καὶ λαθὼν ἂν ἦν παντάπασιν, εἰ μή ποτε ἀθρόως ἐπεισελθὼν ἐγὼ, καὶ (62) χαμευνίας σύμβολα θεασάμενος, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πυθόμενος, τίνα ταῦτ' ἦν, ἔγνων τῆς νυκτὸς τὸ μυστήριον.

XXXIII. Alteram ejusdem temporis ejusdemque B fortitudinis narrationem accipite. Cæsareæ cives de episcopi creatione inter se contendebant: nam alter excesserat, alter requirebatur, acrisque seditio erat, et quæ non facile comprimi ac sedari **354** posset. Præter id enim, quod natura sua, in hac re præsertim, ob fidei fervorem ad seditionem proclivis est ea civitas, cathedræ insuper illius splendor et gloria majorem contentionis cumulum afferebat. Atque hoc statu res erat: ac nonnulli episcopi aderant, ut antistitem darent. Sed cum in plures sententias multitudo distraheretur, aliique alium proponerent, quemadmodum in hujusmodi rebus fieri consuevit, prout quisque vel benevolentia erga aliquem, vel pietate erga Deum ducebatur: tandem plebs tota uno consensu primarii C ordinis virum unum, vita quidem et moribus eximium, divino tamen baptismo nondum consignatum, invitum et repugnantem corripientes, simulque militaribus copiis, quæ tum in urbe erant, opem afferentibus, in sacrario collocarunt, et episcopis obtulerunt, ab iisque petere instituerunt, ut eum initiarent, et antistitem proclamarent, vim interim suasioni admiscentes: non id quidem admodum modeste atque composite, admodum tamen pie atque ardenter. Neque hic dicendum, quisnam eo, vel clarior, vel pietate præstantior exstiterit: id tempus ostendit. Quid enim fit, et quo seditio progressa est? Coacti illi eum purificarunt, antistitem renuntiarunt, in throno collocarunt, manu D tamen potius, quam voluntate animique affectu, velut postea declaratum est. Ut enim lubentibus animis discesserunt, ac sententiam suam in arbitrio suo et potestate habuerunt, consilium inter se ineunt, haud scio an Spiritus impulsu, sed ineunt tamen, nempe ut nihil eorum, quæ gesta fuerant,

ΛΓ'. Ἕτερον δὲ τοῦ αὐτοῦ καιροῦ καὶ τῆς αὐτῆς ἀνδρίας (63) διήγημα· ἐστασίαζεν ἡ Καισαρέων πόλις περὶ προβολὴν ἀρχιερέως (64), τοῦ μὲν ὑπεξελθόντος, τοῦ δὲ ἐπιζητουμένου, καὶ ἡ στάσις θερμὴ, καὶ μὴ ῥᾳδίαν τὴν λύσιν ἔχουσα. Φύσει τε γὰρ περὶ τοῦτο μάλιστα στασιώδης ἡ πόλις, διὰ (65) θερμότητα πίστεως, καὶ τὸ τῆς καθέδρας ἐπίδοξον, πλείω τὴν φιλονεικίαν εἰργάζετο. Ταῦτα ἦν, καὶ παρῆσαν τῶν ἐπισκόπων τινὲς τὸν ἀρχιερέα δώσοντες· ὡς δὲ εἰς πλείους τοῦ δήμου διαιρεθέντος, καὶ ἄλλων ἄλλον προβαλλομένων, ὅπερ ἐν τοῖς τοιούτοις φιλεῖ συμβαίνειν, ὡς ἕκαστος ἔτυχεν ἢ φιλίας πρός τινας ἔχων, ἢ πρὸς Θεὸν εὐλαβείας, τέλος συμφρονήσας ὁ δῆμος ἅπας, τῶν πρώτων (66) παρ' αὐτοῖς ἕνα, βίῳ μὲν ἐξειλεγμένον, οὔπω δὲ τῷ θείῳ βαπτίσματι κατεσφραγισμένον, τοῦτον ἄκοντα συναρπάσαντες, καὶ ἅμα στρατιωτικῆς χειρὸς συλλαβομένης αὐτοῖς τηνικαῦτα ἐπιδημούσης ἐπὶ τὸ βῆμα ἔθεσαν, καὶ τοῖς ἐπισκόποις προσήγαγον, τελεσθῆναί τε ἠξίουν καὶ κηρυχθῆναι, πειθοῖ βίαν ἀναμίξαντες· οὐ λίαν μὲν εὐτάκτως, λίαν δὲ πιστῶς καὶ διαπύρως. Κἀνταῦθα οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅντινα εὐδοκιμώτερον ἐκείνου καὶ θεοσεβέστερον διέδειξεν ὁ καιρός. Τί γὰρ γίνεται, καὶ ποῖ προῆλθεν ἡ στάσις; Ἐβιάσθησαν, ἥγνισαν, ἀνεκήρυξαν, ἐπὶ τὸν θρόνον ἔθεσαν, χειρὶ μᾶλλον ἢ γνώμῃ καὶ διαθέσει πνεύματος· ἐδηλώθη δὲ τοῖς μετὰ ταῦτα. Ὡς γὰρ ἀπηλλάγησαν ἄσμενοι, καὶ γνώμης ἐγένοντο κύριοι, βουλὴν βουλεύονται σὺν ἀλλήλοις, οὐκ οἶδα μὲν εἰ πνευματικὴν (67), βουλεύονται δ' ὅμως, μηδὲν κύριον ἡγεῖσθαι τῶν πεπραγμένων, μηδὲ τὴν κατάστασιν ἔγκριτον· τήν τε βίαν ἐπικαλοῦντες αὐτῷ, μηδὲν ἧττον βιασθέντι, καὶ ῥημάτων λαμβανόμενοί τινων, ὡς εἰρημένων τηνικαῦτα προπετέστερον ἢ σοφώτερον. Οὐ μὴν ὁ μέγας ἀρχιερεὺς, καὶ δίκαιος τῶν πραγμάτων ἐξεταστὴς, ἢ συναπήχθη τοῖς ταῦτα βουλευομένοις, ἢ τὴν γνώμην ἐπήνεσεν· ἀλλ' ἔμεινεν

(58) *Χαμευνίᾳ*. Sic Coisl. 1, Jes., etc. In ed., χαμευνίαν.

(59) *Τὰς γεραιάς*. Or. 1 et alii, τὰς γηραιάς.

(60) *Μικροῦ*. Reg. a, μικρόν.

(61) *Τῷ*. Sic Reg. bm, et Jes. Deest in ed.

(62) *Καί*. Deest in Reg. bm, et Or. 1.

(63) *Ἀνδρίας*. Sic plerique codd. Coisl. 3, et Or. 1, ἀνδρείας. Prave in ed., ἀνανδρίας, « ignaviæ. »

(64) *Ἀρχιερέως*. « Summi sacerdotis, » id est, « episcopi. » Bill. « archiepiscopi, » quæ vox nondum erat in usu.

(65) *Διά*. Sic Regg. a, bm, duo Coisl., Jes., etc. In ed. deest.

(66) *Τῶν πρώτων*. Sic Coisl. 1, Or. 1, Jes. et Combef. In ed., τὸν πρῶτον.

(67) *Εἰ πνευματικήν*. Billius: « an spirituale. »

ἀκλινὴς καὶ ἀήττητος, οὐδέν γε ἧττον ἢ μηδὲ βιασθεὶς A ὅλως. Χρῆναι γὰρ, κοινῆς (68) οὔσης τῆς βίας, ἢ κατηγοροῦντας ἀντικατηγορεῖσθαι, ἢ ἀφιέντας ἀφίεσθαι, ἢ τό γε δικαιότερον, μήτ' (69) ἀφιέντας ἀφίεσθαι. Εἰ μὲν γὰρ αὐτοὺς εἶναι συγγνώμης ἀξίους, κἀκεῖνον πάντως· εἰ δὲ μηδαμῶς ἐκεῖνον, σχολῇ γὰρ ἂν αὐτούς. Πολλῷ γὰρ βέλτιον εἶναι, τότε κινδυνεύειν καὶ ἀντιτείνειν μέχρι παντὸς, ἢ ὕστερον ἐπιβουλεύειν, κἂν τούτῳ τῷ καιρῷ (70) μάλιστα, ἡνίκα καὶ τὰς οὔσας ἔχθρας καταλύειν ἄμεινον ἦν, ἢ τὰς οὐκ οὔσας περινοεῖν· εἶχε γὰρ οὕτως.

ΛΔ'. Παρῆν μὲν ὁ βασιλεὺς βρέμων Χριστιανοῖς, B δι' ὀργῆς δὲ ἡ χειροτονία, ἠπειλεῖτο δὲ ὁ προβληθείς· ἐπὶ ξυροῦ (71) δὲ ἡ πόλις, ἢ μηκέτ' εἶναι μετὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἢ περισωθῆναι, καί τινος φιλανθρωπίας τυχεῖν. Προσεγεγόνει γὰρ οἷς παρώξυντο περὶ τῆς Τύχης, ἐν καιρῷ τῆς εὐτυχίας περιλυθείσης, καὶ ἡ περὶ τὸν ἄνδρα καινοτομία, ὡς τῶν δημοσίων σεσυλημένων. Ἐζήτει δὲ ὁ τοῦ ἔθνους ἄρχων ὅ τι χαρίσαιτο τῷ καιρῷ, κἀκεῖνον τί διαθείη κακὸν, οὐδὲ ἄλλως πρὸς αὐτὸν ἔχων ἐπιτηδείως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἀντιπολιτείας διάφορος ὤν. Ἐκάλει δὲ δι' ἐπιστολῶν τοὺς χειροτονήσαντας ὡς κατηγορήσοντας, οὐκ ἔτι ἀπραγμόνως, ἀλλ' ἤδη τι καὶ ἀπειλῆς (72) προστιθεὶς, ὡς τοῦτο ἀπαιτοῦντος (73) τοῦ βασιλέως. Τότε τοίνυν καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλθούσης ἐπιστολῆς, οὐδὲν δείσας, οὐδὲ μικρὸν ἐπισχὼν (σκοπῶμεν τὴν παῤῥησίαν, ὅση καὶ C μεθ' ὅσου τοῦ πνεύματος, ἐκ τῶν ἀντεπεσταλμένων), Ἡμεῖς, φησὶν, ὦ κράτιστε ἡγεμὼν (74), πάντων τῶν πραττομένων ἔχομεν ἐξεταστὴν ἕνα καὶ βασιλέα, τὸν νῦν πολεμούμενον· ἐκεῖνος καὶ τὴν νῦν ἐξετάσει χειροτονίαν, ἣν ἔνθεσμον (75) καὶ φίλην αὐτῷ πεποιήμεθα. Ὑμῖν δὲ ἄλλο μέν τι βιάζεσθαι βουλομένοις, καὶ πάνυ ῥᾷστον· τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἡμᾶς ἀφαιρήσεται, τὸ συνηγορεῖν, ὡς ὀρθῶς καὶ δικαίως πεπραγμένοις, τοῖς πεπραγμένοις· εἰ μὴ καὶ τοῦτον θείητε τὸν νόμον, οἷς (76) οὐ θεμιτὸν παρακύπτειν εἰς τὰ ἡμέτερα. Τοῦτο τὸ γράμμα καὶ αὐτὸς ἐθαύμασεν ὁ δεξάμενος, εἰ καὶ πρὸς ὀλίγον ἐχαλέπηνεν, ὡς οἱ πολλοὶ τῶν (77) τὰ ἐκείνου καλῶς γιγνωσκόντων (78) ἀπήγγελλον· τοῦτο καὶ βασιλέως τὴν ὁρμὴν ἔστησε, καὶ τοῦ κινδύνου τὴν πόλιν ἀπήλλαξεν, οὐ D φαύλως δ' ἂν προσθείην, ὅτι καὶ τῆς αἰσχύνης ἡμᾶς. Τούτου τοῦ μικροπολίτου τὸ ἔργον, καὶ τῆς καθέδρας

ratum ac firmum esse ducerent, nec institutionem legitimam: vim ei objicientes, qui non minorem ipse vim passus fuerat, ac sermones quosdam arripientes, ut petulanter magis quam sapienter eo tempore prolatos. At antistes, et æquus rerum æstimator, nec cum iis, qui hujusmodi consilium inibant, abductus est, nec eorum sententiam comprobavit, verum constans atque invictus permansit, non minus quam si nulla omnino vis ipsi adhibita fuisset. Nam cum vis communis esset, oporteret, ut aut accusantes vicissim accusarentur, aut absolventes absolverentur; aut, quod justius erat, ne absolventes quidem absolverentur. Si enim ipsis venia deberetur, utique et illi: sin illi nullo modo ignoscendum esset, multo certe minus ipsis. Longe enim satius fuisset, ut ipsi tum temporis periculum adirent, atque ad extremum usque obsisterent, quam ut postea insidias compararent, eoque **355** præsertim tempore, quo ortæ jam inimicitiæ potius essent deponendæ, quam novæ excogitandæ. Sic enim res se habebat.

XXXIV. Aderat imperator adversus Christianos fremens; hanc autem ordinationem irato atque incenso animo ferebat, gravia vero in eum, qui promotus fuerat, minabatur: atque in novaculæ acie civitas erat, utrum post illum diem esse desineret, an e periculo evaderet, atque humanitatis aliquid consequeretur. Ad eum enim dolorem, quem ob Fortunæ templum felicitatis tempore dirutum et eversum, capiebat, viri illius ordinatio accedebat, quam publicarum rerum convulsionem ac velut expilationem esse interpretabatur. Is autem, qui provinciæ præerat, rationes exquirebat, quibus tempori obsecundaret, atque ipsum malo aliquo multaret, ut qui nec alioqui amico ac benevolo in eum animo esset, verum ob contraria in republicæ administratione studia ab eo dissideret. Quocirca eos, a quibus ordinatus fuerat, velut ipsum accusaturos, per litteras accersebat, non jam leniter et remisse, sed minarum etiam aliquid adjungens, tanquam imperator hoc exigeret. Cum igitur pater quoque tum ab eo epistolam accepisset, nihil veritus, nec moram ullam interponens (consideremus, quæso, ex iis, quæ respondit, quanta ipsius in dicendo libertas, et quanto cum spiritu conjuncta fuerit): Nos, inquit, potentissime præses, rerum omnium, quæ geruntur, censorem unum ac regem habemus, qui nunc oppugnatur. Is et præsentem ordinationem expendet, quam nos rite ac legitime, atque ut ipsi gratum est, fecimus. Vos autem alia quidem aliqua in re nobis, si animus ita tulerit, vim afferre perfacile potestis: id autem nemo unquam nobis adimet, quin ea, quæ facta sunt, ut recte ac juste facta, defendamus; nisi forte hanc quoque

(68) *Κοινῆς*. Schol.: Δηλονότι τῷ χειροτονηθέντι, καὶ τοῖς χειροτονήσασι· « Tum ei scilicet qui ordinatus fuerat, et iis qui ordinaverant. »

(69) *Μήτ'*. Reg. bm, et Or. 1, μηδέ.

(70) *Τῷ καιρῷ*. Regg. a, bm, et Or. 1, τοῦ καιροῦ.

(71) *Ἐπὶ ξυροῦ*. « Quæ in summo periculo sunt, » inquit Billius, « ea, proverbiali locutione, in novaculæ acie stare dicuntur. » Illud adagium est ab Homero ductum, qui, *Iliad.* lib. x, vers. 173, ait:

Νῦν γὰρ δὴ πάντεσσιν ἐπὶ ξυροῦ ἵσταται ἀκμῆς.

Nunc enim omnibus in novaculæ acie sita res est.

(72) *Ἀπειλῆς*. Coisl. 1, ἀπειλάς.

(73) *Ἀπαιτοῦντος*. Coisl. 1, ἀπειλοῦντος, « minitantis. »

(74) *Ἡγεμών*. In quibusdam, ἡγεμον.

(75) *Χειροτονίαν, ἣν ἔνθεσμον*. « Ordinationem, quam legitime, » etc. Quatenus scilicet, ἥγνισαν, ἀνεκήρυξαν, ἐπὶ θρόνον ἔθεσαν, « purificaverunt, proclamaverunt, in throno collocarunt. »

(76) *Οἷς*. Reg. a, ὡς.

(77) *Τῶν*. Sic Or. 1. Deest in ed.

(78) *Γιγνωσκόντων*. Reg. bm, γινωσκόντων.

legem statuatis, quibus ne in nostras quidem res prospicere fas est. Has litteras ille etiam ipse admiratus est, qui accepit, etiamsi parumper stomachatus sit, quemadmodum ex multis intellectum est, qui res illius perspectissimas habebant. Atque hoc et imperatoris impetum compressit, et civitatem periculo liberavit, non male autem addiderim, quod nos quoque ab infamia vindicavit. Hoc exiguæ urbis episcopi opus, et cathedræ secundas tenentis. Annon autem multo melius est principatum ita tenere, quam e sublimioribus thronis declamare, ac rebus potius, quam nominibus, superiorem esse?

τὰ δεύτερα ἔχοντος. Ἆρ' οὐ πολλῷ βέλτιον οὕτω πρωτεύειν, ἢ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων θρόνων φθέγγεσθαι, καὶ κρατεῖν ἐν (79) τοῖς πράγμασι μᾶλλον ἢ τοῖς ὀνόμασιν;

356 XXXV. Jam quod in illius rebus gestis ordine quidem postremum est, vi autem et facultate primum et maximum, quis tam ab orbe nostro remotus est, ut nesciat? Rursus eadem civitas eamdem ob causam seditione laborabat, eo nimirum, cui recte vis illata fuerat, celerrime vita functo et ad Deum, pro quo fortiter ac strenue in persecutionibus decertarat, profecto. Atque ea seditio quanto acrior et ferventior, tanto etiam stultior et absurdior erat. Non enim ignorabatur quis præcelleret, quemadmodum nec sol inter sidera, sed perquam etiam conspicuum erat, cum aliis omnibus, tum selectissimæ præsertim ac purissimæ populi parti, hoc est et iis qui altare circumstant et nostratibus Nazaræis, quibus solis, vel certe potissimum, electiones hujusmodi committi oportebat (sic enim nunquam Ecclesiis male esset), ac non iis qui opibus ac potentia pollent, aut plebis impetui et temeritati, atque etiam plebeiorum vilissimo et contemptissimo cuique. Nunc vero parum abest, quin popularia imperia meliori ordine ac disciplina constare existimem, quam nostra, quibus divina gratia omnium voce attribuitur, ac res hujusmodi timore melius, quam ratione administrari credam. Nam nisi ita esset, quisnam sanæ mentis, te relicto, o divinum et sacrum caput, ad alium se contulisset, te, inquam, relicto, qui in manibus Domini depictus es, qui connubii jugum nescis, qui nihil possides, qui carne propemodum et sanguine cares, qui litterarum laude et eloquio post Verbum secundas tenes, inter philosophos sapiens, inter mundanos mundo sublimior, sodalis ac socius meus, atque, ut audacius aliquid dicam, animæ meæ dimidium, ac vitæ et doctrinæ consors? Vellem libertatem oratio haberet, apud alios te pingens, ac non te præsente hæc expenderentur, ubi laudes tuas majori ex parte imminuere cogor, ne in adulationis suspicionem incurram. Verum, ut ad institutum sermonem redeam, Spiri-

ΛΕ'. Ὃ δὲ τελευταῖον μὲν τῶν ἐκείνου τῇ τάξει, πρῶτον δὲ τῇ δυνάμει καὶ μέγιστον, τίς οὕτως ἔξω τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, ὥστε ἀγνοεῖν; Ἐστασίαζε πάλιν ἡ αὐτὴ πόλις ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς, τάχιστα προσληφθέντος (80) τοῦ καλῶς (81) βιασθέντος, καὶ πρὸς Θεὸν (82) ἐκδημήσαντος (83), ὑπὲρ οὗ γενναίως καὶ ἀνδρικῶς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἠγωνίσατο. Καὶ ἡ στάσις ἦν, ὅσῳ θερμοτέρα, τοσούτῳ καὶ ἀλογωτέρα. Οὐ γὰρ ἠγνοεῖτο τὸ ὑπεραῖρον, ὥσπερ οὐδ' ἐν ἀστράσιν ἥλιος· ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπίδηλον ἦν, τοῖς τε ἄλλοις ἅπασι, καὶ τοῦ λαοῦ μάλιστα (84) τῷ ἐγκρίτῳ τε καὶ καθαρωτάτῳ, ὅσον τε περὶ τὸ βῆμα (85), καὶ ὅσον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς Ναζιραίοις (86)· ἐφ' οἷς ἔδει τὰς τοιαύτας προβολὰς κεῖσθαι μόνοις, ἢ ὅτι μάλιστα, καὶ οὐδὲν ἂν ἦν ταῖς Ἐκκλησίαις κακόν· ἀλλὰ μὴ τοῖς εὐπορωτάτοις τε καὶ δυνατωτάτοις, ἢ φορᾷ δήμου καὶ ἀλογίᾳ, καὶ τούτων αὐτῶν μάλιστα τοῖς εὐωνοτάτοις (87). Νῦν δὲ κινδυνεύω τὰς δημοσίας ἀρχὰς εὐτακτωτέρας ὑπολαμβάνειν τῶν ἡμετέρων, αἷς ἡ θεία χάρις ἐπιφημίζεται· καὶ βελτίω τῶν τοιούτων διοικητὴν φόβον, ἢ λόγον. Ἐπεὶ τίς ἂν ἐπ' ἄλλον ἦλθε τῶν εὖ φρονούντων, σὲ παραλιπὼν (88), ὦ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή, τὸν ἐπὶ τῶν χειρῶν Κυρίου ἐζωγραφημένον, τὸν ἄζυγα, τὸν ἀκτήμονα, τὸν ἄσαρκον μικροῦ καὶ ἀναίμονα, τὸν ἐν λόγοις μετὰ τὸν Λόγον, τὸν ἐν φιλοσόφοις σοφὸν, τὸν ἐν κοσμικοῖς ὑπερκόσμιον, τὸν ἐμὸν ἑταῖρον καὶ συνεργὸν, τὸν συμμεριστὴν τῆς ψυχῆς, ἵν' εἴπω τι τολμηρότερον, καὶ βίου κοινωνὸν καὶ παιδεύσεως; Ἐβουλόμην ἐλευθερίαν ἔχειν τὸν λόγον, ἐν ἄλλοις σε γράφων, ἀλλὰ μὴ παρόντος σου τὰ τοιαῦτα ἐξετάζεσθαι, καὶ ὑφίεσθαι τὰ πλείω διὰ κολακείας ὑπόνοιαν. Ἀλλ' ὅ μοι λέγειν ὁ λόγος ὥρμησε, τὸ Πνεῦμα μὲν ᾔδει τὸν ἑαυτοῦ (πῶς γὰρ οὔ;)· ἀντεστάτει δὲ ὁ φθόνος· τὸ δὲ ὢν, αἰσχύνομαι λέγειν· εἴθε δὲ μηδ' (89) ἄλλων λεγόντων ἀκούειν ἦν, καὶ κωμῳδούντων ἐπιμελῶς τὰ ἡμέτερα. Τοῦτο μὲν οὖν, καθάπερ οἱ ποταμοὶ τῶν πετρῶν τὰς ἐν μέσῳ τῷ ῥεύματι, παραδράμωμεν, σιωπῇ τιμῶντες τὰ λήθης ἄξια· αὐτοὶ δὲ πρὸς τὰ ἑξῆς τοῦ λόγου προΐωμεν.

(79) *Ἐν*. Deest in Reg. a, et Or. 1.

(80) *Προσληφθέντος*. Reg. bm, προληφθέντος.

(81) *Τοῦ καλῶς*. « Recte. » Reg. bm, τοῦ κακῶς, « male. » Utraque lectio admitti potest; scilicet, καλῶς, ratione fidei ac virtutis illius qui deposcebatur, et cui vis inferebatur; κακῶς autem, ratione popularis tumultus.

(82) *Θεόν*. Reg. bm, Κύριον.

(83) *Ἐκδημήσαντος*. Or. 1, ἐνδημήσαντος.

(84) *Μάλιστα*. Deest in Reg. bm.

(85) *Ὅσον τε περὶ τὸ βῆμα*. Hic clerici, et ii qui sacerdotalis sunt ordinis intelliguntur.

(86) *Τοῖς καθ' ἡμᾶς Ναζιραίοις*. « Nostratibus Nazaræis, » id est, « iis nostræ provinciæ, » qui cum Basilio versati, vel ab eo sunt instituti. De monachis hic præcipue mentio est. Illos Nazaræos vocat Gregorius, utpote Deo consecratos. « Penes illos solos, inquit Elias, hujusmodi electiones sitas esse oportebat, non copiosissimis quibusque et potentissimis, et vulgi temeritati atque stultitiæ committi. »

(87) *Εὐωνοτάτοις*. « Sic appellat eos, qui ad quorumlibet laudes, inquit Elias, facile se conferunt, ac quæstus exigui causa veritatem adulterant. »

(88) *Σὲ παραλιπών*. « Te relicto. » Schol.: Πρὸς τὸν Μέγαν στρέφεται καὶ ταῦτα λέγει Βασίλειον· « Ad Basilium Magnum conversa oratione hæc loquitur. »

(89) *Μηδ'*. Reg. bm, Or. 1, μήτ'.

tus quidem norat, qui suus esset (quidni enim?) At invidia obsistebat; quorum autem, dicere pudet : atque utinam nec ex aliorum sermone, qui res nostras studiose proscindunt, id audire liceret. Sed hæc, ut illa fluvii saxa, quæ in medio fluento occurrunt, prætereamus, atque ea, **357** quæ oblivione digna sunt, silentio premamus, et ad ea, quæ deinceps sequuntur, progrediamur.

ΛϚʹ. Ἤδει τὰ τοῦ Πνεύματος ἀκριβῶς ὁ τοῦ Πνεύματος· καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν ταπεινὸν φρονεῖν ᾤετο δεῖν, μηδὲ κατὰ συστάσεις (90) καὶ προλήψεις μάχεσθαι, χάριτι πλέον ἢ Θεῷ νέμοντας· ἀλλὰ πρὸς ἓν βλέπειν μόνον, τὸ τῶν Ἐκκλησιῶν ὄφελος, καὶ τὴν κοινὴν σωτηρίαν. Διὰ τοῦτο ἔγραφεν, ἐνουθέτει, συνήρμοζε τὸν λαὸν, τοὺς ἱερέας (91), τούς τε ἄλλους καὶ ὅσοι τοῦ βήματος, διεμαρτύρετο, ἐψηφίζετο (92), ἐχειροτόνει καὶ μήπω παρών· ἐδίδου τῇ πολιᾷ τὸ ἐναυθεντεῖν, ὡς οἰκείοις, τοῖς ἀλλοτρίοις. Καὶ τέλος, ἐπειδὴ κανονικὴν ἔδει γενέσθαι τὴν χειροτονίαν (93) αὐτῷ, λείποντος ἑνὸς (94) τῷ ἀριθμῷ τῶν ἀνακηρυξόντων, τοῦ σκίμποδος ἑαυτὸν ἀποσπάσας, γήρᾳ καὶ νόσῳ συντετριμμένος (95), ἐπὶ τὴν πόλιν νεανικῶς ἵεται· μᾶλλον δὲ φέρεται νεκρῷ τῷ σώματι, καὶ μικρὰ πνέοντι· καλὸν ἐντάφιον αὐτῷ, κἂν εἴ τι δέοι παθεῖν, τὴν σπουδὴν ἐκείνην ἔσεσθαι πεπεισμένος. Γίνεται δέ τι κἀνταῦθα σημεῖον οὐκ ἀπιστούμενον· Ῥώννυται τῷ πόνῳ, νεάζει τῇ προθυμίᾳ, οἰκονομεῖ, παρατάσσεται, τίθησιν ἐπὶ τοῦ θρόνου (96), προπέμπεται, οὐκ ἔτι σορῷ τῷ φορείῳ, κιβωτῷ δὲ θείᾳ χρησάμενος. Ἣν δὲ ἄρτι μακροθυμίαν ἐπαινῶν ἐπαυσάμην, ταύτην ἐνταῦθα καὶ πλέον δείκνυσιν. Οὐ γὰρ φερόντων τῶν συλλειτουργῶν τὴν αἰσχύνην τῆς ἥττης, καὶ τὴν ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ γέροντος δυναστείαν, καὶ διὰ τοῦτο δυσχεραινόντων αὐτῷ καὶ λοιδορουμένων, ἴσχυσεν οἷς ἐκαρτέρει καὶ τούτων ὑπεράνω γενέσθαι, μέγιστον εὑρὼν εἰς συμμαχίαν τὴν ἐπιείκειαν, καὶ τὸ μὴ ἀντιλοιδορεῖν λοιδορούμενον (97). Τί γὰρ εἶναι δεινὸν, εἰ τοῖς πράγμασι νικήσας, φέροι τῇ γλώσσῃ νικώμενος, Τοιγαροῦν οὕτω κἀκείνους εἷλε τῇ μακροθυμίᾳ, προσλαβὼν καὶ τὸν χρόνον τῆς γνώμης σύμμαχον, ὥστε ἀπελογοῦντο, προσέπιπτον, μεταβάλλοντες εἰς θαῦμα τὴν ἀγανάκτησιν. Ἠσχύνοντο τοῖς προτέροις, ἐχρῶντο πατριάρχῃ, καὶ νομοθέτῃ, καὶ δικαστῇ, τὸ μισεῖν ἀποῤῥίψαντες.

A XXXVI. Probe sciebat vir spiritualis quæ Spiritus erant; ob idque demissos omnes et abjectos animi sensus abjiciendos esse judicabat, nec conventiculis et anticipatis opinionibus certandum, nec plus favori, quam Deo, tribuendum; sed unam tantum Ecclesiæ utilitatem, ac communem omnium salutem ob oculos ponendam. Ac proinde litteras scribebat, monebat, conciliabat populum, sacerdotes et reliquos, quotquot erant clerici, testimonium dicebat, suffragium ferebat, ordinabat etiam adhuc absens, senectuti hoc dabat, ut apud alienos, tanquam apud suos, auctoritate uteretur. Denique, quoniam ordinationem canonicam esse oportebat, cum unus ex eorum numero, qui episcopum proclamaturi erant, desideraretur, senectute et morbo
B fractus, e lectulo se abstrahit, atque ad urbem juvenili vigore contendit; vel potius mortuo corpore, ac paululum spirante fertur, præclari funeris loco studium istud ac diligentiam sibi fore persuadens, etiam si quid mali ipsi fortuito accidisset. Hic quoque signum quoddam editur, cui fides minime abroganda est. Ex labore robur comparat, alacritate vigescit, negotium administrat, ad conflictum se parat, in throno collocat, domum reducitur, vehiculo, non jam ut tumulo, sed ut arca divina usus. Quam autem lenitatem modo laudare desii, eam hic quoque amplius demonstravit. Cum enim ipsius collegæ contentionis illius, in qua victi fuerant, ignominiam, eamque, quam senex
C ille omnibus in rebus obtinebat, auctoritatem et potentiam iniquo animo ferrent, ob idque ipsi infensi essent, ac conviciis eum incesserent, eos quoque patientia sua superavit, maximum subsidium nactus, scilicet mansuetudinem et quod maledictis lacessitus maledicta non regereret. Quid enim ipsi grave esset, si, cum rebus vicisset, lingua se vinci pateretur? Quamobrem sic eos quoque lenitate sua et patientia cepit, ascito præsertim ad sententiæ suæ auxilium tempore, ut indignationem in admirationem convertentes, sese ipsi excusarent, genibus **358** advolverentur, pudore, ob ea quæ prius admiserant, suffunderentur, abjectisque odiis, eo patriarcha, legislatore et judice uterentur.

ΛΖʹ. Τοῦ δὲ αὐτοῦ ζήλου καὶ ἡ κατὰ τῶν αἱρετι-

XXXVII. Ejusdem porro zeli ea illius contentio

(90) *Συστάσεις*. Sic Reg. a, bm, duo Coisl., Or. 1. In ed. Par., συστάσεως.

(91) *Τοὺς ἱερέας*, etc. Billius, « Sacerdotes, tum alios, tum eos qui altaris sunt. » Displicet hæc interpretatio, quasi duplex esset sacerdotum genus, quorum alii sint altaris, alii non sint. Nam, ut recte observat Elias, per « sacerdotum » vocabulum, non solos sacerdotes intelligit Gregorius; sed etiam diaconos, subdiaconos, lectores, etc. « Quocirca, inquit, merito sacerdotum nomine sacros omnes ordines comprehendit, ut qui sacri catalogi sint. » Omnes enim, tum sacerdotes tum clerici, cum episcopo, unusquisque in ordine suo, sacris operam dabant.

(92) *Ἐψηφίζετο*. Billius : « decernebat. »

(93) *Χειροτονίαν*. « Ordinationem, consecrationem. » Sic ex sacro Ecclesiæ usu vertendum. Mi-
D rum cur Billius, vir doctus ac pius, posthabito Ecclesiæ usu, ubique vertat : « electionem, » ut Calvinistæ interpretari amant.

(94) *Λείποντος ἑνός*, etc. Ex conc. Nicæn. can. 4, tres requirebantur episcopi ad præsulis ordinationem, scilicet ad solemnitatem, non vero ad ordinationis essentiam. Cum igitur ad consecrandum Basilium, unus deesset, advolavit Gregorius pater, sive ut tertius adesset, sive ne episcopi qui præ invidia Basilio adversabantur, numero prævalerent.

(95) *Συντετριμμένος*. Coisl. 1, συντετριμμένον.

(96) *Τοῦ θρόνου*. Reg. a, bm, Coisl. 1, τὸν θρόνον.

(97) *Λοιδορούμενον*. Coislin. 1, λοιδορ

fuit, qua se hæreticis tum opposuit, cum illi una A cum imperatoria impietate expeditionem adversus nos susceperunt, tanquam nos quoque in potestatem suam redacturi, aliisque, jam fere omnibus servitute oppressis, adjuncturi. Nam hic quoque non parvo nobis adjumento fuit, tum per se ipse, tum per nos etiam fortasse, quos, tanquam non ignavos ac degeneres catulos, in illos, velut in sævissimas feras immittebat, ad pietatem nimirum hac ratione nos exercens. Unum habeo, quod utrique succenseam; ac peto a vobis, ne meam hanc dicendi libertatem ægre feratis; expromam enim animi dolorem, etiamsi gravis ac molestus hic sermo futurus sit; nempe quod me hujus vitæ mala iniquo animo ferentem, ac solitudinis amore flagrantem, quo haud scio an quisquam B nostræ ætatis alius, communemque hanc tempestatem et pulverem, quam celerrime poteram, vitare, atque in tutum locum confugere obnixo studio contendentem, nescio quo pacto in hoc grave et insidiosum animarum forum per speciosum sacerdotii nomen intulistis. Qua ex re multa mihi mala, partim jam contigerunt, partim imminent. Nam qui jam aliquid passus est, idem etiam de futuro quodammodo diffidit, etiam si ratio, meliora suggerens, aliud quiddam persuadeat.

κῶν ἔνστασις, ἡνίκα ἐπεστράτευσαν (98) ἡμῖν μετὰ τῆς βασιλικῆς ἀσεβείας, ὡς καταστρεψόμενοι καὶ ἡμᾶς, καὶ τοῖς ἄλλοις προσθήσοντες, ἤδη σχεδὸν πᾶσι δεδουλωμένοις. Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα μικρόν τι μέρος ἡμῖν συνεισήνεγκε, καὶ παρ' ἑαυτοῦ καὶ παρ' ἡμῶν ἴσως· οὓς ἐπῆγεν ἐκείνοις, ὡς πικροτάτοις θηρίοις, οὐκ ἀγεννεῖς σκύλακας, γυμνάζων πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Ἓν ἀμφοτέροις μέμφομαι (καί μοι μηδὲν (99) δυσχεράνητε τῆς παῤῥησίας· ἐκρήξω γὰρ τὸ λυποῦν (1), εἰ καὶ φορτικώτερον), ὅτι με τοῖς τοῦ βίου κακοῖς δυσχεραίνοντα, καὶ τῆς ἐρημίας ἐρῶντα, ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις ἄλλος τῶν καθ' ἡμᾶς, καὶ τὴν κοινὴν ταύτην ζάλην καὶ κόνιν, ὡς ἔχω τάχους, ἐκκλίνειν φιλονεικοῦντα, καὶ εἰς τὸ ἀσφαλὲς ἀποσώζεσθαι, οὐκ οἶδ' ὅπως τῇ φορτικῇ καὶ ἐπιβούλῳ τῶν ψυχῶν ἀγορᾷ (2) ταύτῃ φέροντες παραδεδώκατε (3), δι' εὐπρεποῦς ὀνόματος τῆς ἱερωσύνης. Ἐξ ὧν ἤδη μοι τὰ μὲν συνέβη κακὰ, τὰ δὲ ἐλπίζεται. Τὸ γὰρ ἤδη παθεῖν, καὶ πρὸς τὸ μέλλον πως δύσελπι, κἂν ὁ λογισμὸς ἄλλο τι πείθῃ, τὸ κρεῖττον ὑποτιθέμενος.

XXXVIII. Nec vero hanc quoque ipsius laudem omiserim. Erat quidem ille in omnibus rebus fortis, ac corporis integumento superior: postremo autem morbo laborans, qui simul cum senectute impetum faciebat, eoque diuturno et periculoso, illud quidem cum aliis hominibus commune habuit, C quod ægrotaret; hoc autem non item commune, sed admodum peculiare, aliisque miraculis consentaneum. Nam cum nunquam non dolore premeretur et quidem persæpe singulis diebus, atque interdum etiam horis, ex sola liturgia robur concipiebat, ac morbus tanquam ex edicto fugatus, se subducebat. Cum autem centum ferme annos vixisset, hoc est, ultra Davidicos de temporis nostri spatio terminos, ex iisque in sacerdotio quinque et quadraginta, quæ fere **359** humanæ vitæ mensura est, exegisset, ita demum in bona senectute vitam claudit. Quonam modo? In orationis verbis et habitu, nullum quidem vitii vestigium, plurima vero virtutum monimenta relinquens. Quocirca major D quoque, quam hominis conditio ferre videatur, ipsius veneratio in omnium linguis et mentibus sita est; nec facile reperire est, qui illius memoriam

ΛΗ'. Οὐκ ἂν οὐδὲ τοῦτο (4) τῶν ἐκείνου καλῶν παρέλθοιμι. Πάντα μὲν ἦν καρτερικὸς, καὶ κρείττων τοῦ περιβλήματος (5)· τῇ τελευταίᾳ δὲ νόσῳ κακοπαθῶν, ἣ τῷ γήρᾳ συνεπέθετο (6), καὶ ταύτῃ χρονίᾳ καὶ σφαλερᾷ, τὸ μὲν ἀῤῥωστῆσαι κοινὸν πρὸς τοὺς ἄλλους ἔσχεν ἀνθρώπους· τοῦτο δὲ, οὐκ ἔτι κοινὸν, ἀλλὰ σφόδρα ἐκείνου, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀκόλουθον θαύμασιν. Οὐ γὰρ ἔστιν ὅτε μὴ τῷ πάθει στενοχωρούμενος, καὶ πολλάκις γε τῆς ἡμέρας, ἔστι δὲ ὅτε καὶ ὥρας, ὑπὸ μόνης ἐῤῥώννυτο τῆς λειτουργίας· καὶ ὑπεχώρει τὸ πάθος, ὥσπερ ἐξ ἐντολῆς φυγαδευόμενον. Ζήσας δὲ σχεδόν τι περὶ τὰ ἑκατὸν ἔτη, πέρα τῶν Δαυϊδικῶν (7) ὅρων, περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου, καὶ τούτων αὐτῶν ἐν τῇ ἱερωσύνῃ πέντε καὶ τεσσαράκοντα, μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἔπειτα ἐν γήρᾳ καλῷ καταλύει τὸν βίον. Καὶ τοῦτο, πῶς; Ἐν τοῖς τῆς εὐχῆς ῥήμασί τε καὶ σχήμασιν, οὐδὲν μὲν κακίας ἴχνος, πλεῖστα δὲ ἀρετῆς καταλιπὼν ὑπομνήματα. Τοιγαροῦν καὶ τὸ σέβας αὐτῷ πλεῖον (8) ἢ κατὰ ἄνθρωπον, ἐν ταῖς ἁπάντων (9) γλώσσαις καὶ διανοίαις· καὶ οὐκ ἔστι ῥᾳδίως εὑρεῖν, ὅστις ἐκείνου μεμνημένος, οὐχὶ καὶ τὴν φαντασίαν ἀσπάζεται, τοῦτο δὴ τὸ τῆς Γραφῆς, χεῖρα θεὶς ἐπὶ στόμα-

(98) *Ἐπεστράτευσαν*. Sic Reg. a, tres Colb., Or. 1, Jes. In ed., ἀπεστράτευσαν.

(99) *Μηδέν*. Reg. a, Or. 1, μή.

(1) *Τὸ λυποῦν*. « Dolorem. » Perpetua fuit Theologi querela, ob impositum sibi sacerdotium.

(2) *Τῶν ψυχῶν ἀγορᾷ*. « Foro, inquit Elias, animarum curam comparavit Gregorius, ob eorum qui se regendis humanis animis præesse profitentur, temeritatem et petulantiam, et quia ipsi pene animas vendunt ac produnt. »

(3) *Παραδεδώκατε*. Or. 1, παρεδώκατε.

(4) *Τοῦτο*. Sic Reg. a et Or. 1. In ed., mendose, τούτῳ.

(5) *Κρείττων τοῦ περιβλήματος*. « Corporis integumento, » id est, « necessitatibus corporis superior. » Sic Reg. bm, etc. Deest τοῦ, in ed.

(6) *Κακοπαθῶν, ἣ τῷ γήρᾳ συνεπέθετο*. Sic Or. 1. In Coisl. 1, ἣ τὸ γῆρας συναπέθετο. In ed., ἢ τῷ γήρᾳ, etc.

(7) *Δαυϊδικῶν*. Or. 1, Δαυϊτικῶν. Alludit Gregorius ad hæc verba psal. LXXXIX, 10: « Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni, » etc.

(8) *Πλεῖον*. Reg. bm, πλέον.

(9) *Ἁπάντων*. Sic Regius a. In editis, πάντων.

τι. Τοιοῦτος μὲν ὁ βίος αὐτῷ, τοιαύτη δὲ ἡ τοῦ βίου συμπλήρωσις καὶ τελείωσις.

ΛΘ'. Ἐπεὶ δὲ καὶ μνημόσυνον τῆς ἐκείνου μεγαλοψυχίας (10) ἔδει τῷ βίῳ καταλειφθῆναι, τί μᾶλλον ἔδει, ἢ τὸν νεὼν τοῦτον, ὃν Θεῷ τε ἤγειρε καὶ ἡμῖν, ὀλίγα μὲν τῷ λαῷ προσχρησάμενος, τὰ πλείω δὲ οἴκοθεν [illegible] μεγέθει μὲν ὑπὲρ τοὺς πολλούς, κάλλει [illegible] ἅπαντας· ὀκτὼ μὲν ἰσοπλεύροις εὐθείαις εἰς ἑαυτὸν ἀπαντῶντα, κιόνων δὲ καὶ στοῶν κάλλεσι διωρόφων (11) εἰς ὕψος αἰρόμενον, καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν πλάσμασιν οὐ λειπομένοις (12) τῆς φύσεως· οὐρανῷ δὲ (13) ἄνωθεν καταστράπτοντα, πηγαῖς δὲ φωτὸς πλουσίαις τὰς ὄψεις περιαυγάζοντα, ὥσπερ ἀληθῶς φωτὸς οἰκητήριον· δρόμοις τε (14) ἀμφιθέτοις ὕλης τῆς λαμπροτάτης ἰσογωνίοις κυκλούμενον, καὶ πολὺν τὸν ἐν μέσῳ τόπον περιλαμβάνουσι· πυλῶν δὲ καὶ προπυλαίων προλάμποντα χάρισι, καὶ πόρ[illegible] τοὺς προσιόντας δεξιούμενον. Καὶ οὔπω λ[έ]γω τὸν ἔξωθεν κόσμον, λίθου τετραπέδου, καὶ εἰς τρίχα (15) συνηρμοσμένου κάλλος καὶ μέγεθος, ὅσος τε καὶ μαρμάρεος (16) ἐν ἕδραις καὶ κεφαλίσιν (17), αἳ τὰς γωνίας διειλήφασι, καὶ ὅσος ἐπιχώριος μηδὲν τοῦ ξένου λειπόμενος· ζώνας τε πολυειδεῖς καὶ ποικίλας προβεβλημένας τε καὶ ἐνυφασμένας, ἀπὸ κρηπῖδος εἰς κορυφὴν, ἣ ζημιοῖ τὸν θεατὴν, τὴν ὄψιν ὁρίζουσα. Πῶς ἂν ὁ (18) λόγος ἔργον τοσούτου χρόνου, καὶ πόνου, καὶ τοσαύτης χειρὸς οὕτως ἐν βραχεῖ παραστήσειεν; Ἢ τοσοῦτον εἰπεῖν ἀρκέσει, ὅτι πολλῶν τὰς ἄλλας πόλεις κοσμούντων ἔργων, ἰδίων τε καὶ δημοσίων, τοῦτο καὶ μόνον ἴσχυσε διαβοήτους ἡμᾶς καταστῆσαι τοῖς πλείοσιν. Ἀλλ' ὁ μὲν ναὸς οὕτως ἔχων. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἱερέως ἔδει, καὶ τοῦτον οἴκοθεν [illegible] εἰ μὲν κατὰ τὸν ναὸν, οὐκ ἔχω λέγειν, πλὴν ἐπι[illegible]. Ἐπεὶ δὲ καὶ θυμάτων ἔδει, καὶ ταῦτα προστίθησι, τὰ πάθη τοῦ παιδὸς, καὶ τὴν ἐν τοῖς δεινοῖς καρτερίαν· ἵν' ἔχῃ παρ' αὐτοῦ Θεὸς (19) ὁλοκάρπωμα (20) λογικὸν, ἱερεῖον πνευματικὸν ἀντὶ νομικοῦ θύματος καλῶς δαπανώμενον.

Μ'. Τί φῄς, ὦ πάτερ; ἱκανὰ ταῦτα, καὶ ἀπ[illegible] τῶν πόνων τὰς ἀμοιβὰς, οὓς ἐπὶ τοῖς ἐμοῖς λόγοις

usurpans, non etiam posita, ut Scripturæ verbo utar [78], ad os manu, speciem quoque ipsam amplectatur. Sic ipsius vitæ fuit perfectio et consummatio.

XXXIX. Quoniam autem magnanimitatis ipsius monimentum quoque posteris relinqui oportebat, quidnam aliud potius conveniebat, quam hoc templum, quod Deo et nobis exstruxit, populi sane largitione nonnihil adjutus, majorem autem partem e suo impendens? Opus profecto haud silentio dignum, cum magnitudine quidem plurima, pulchritudine vero cætera omnia pene superet. Nam et octo æquilateris rectis in se occurrit, et columnarum ac porticuum duplex tabulatum habentium elegantia, sublimi culmine assurgens, et quidem impositis statuis, quæ nec naturæ cedant; cœlo autem desuper collustratur, uberrimisque lucis fontibus spectantium oculis irradiat, ut vere lucis domicilium. Adhuc etiam circumjectis æquiangulis splendidissimæ materiæ ambulacris, atque ingentem in medio locum ambientibus cingitur, ac portarum et vestibulorum venustate prælucet, atque accedentes eminus excipit. Nondum de externo ornatu loquor, de quadrati lapidis, atque trifariam concinnati pulchritudine et magnitudine, tam qui marmoreus est, nempe in basibus et capitellis, quibus anguli intercipiuntur, quam qui patrius, nulla in re extero cedens. Nondum de variis et multiplicibus zonis, a fundamentis ad cacumen usque protensis et intextis, quod spectatorem damno afficit, visum circumscribens. Quonam modo sermo, paucis quidem, tanti temporis et laboris, tantæque manus opificium exornare poterit? An hoc dixisse satis fuerit, quod cum multa opera, tum privata, tum publica, urbibus aliis ornamento **360** sint, hoc, vel solum, eam vim habuit, ut nos apud complures claros et celebres redderet? Ac templum quidem ad hunc modum se habet. Quoniam autem sacerdote etiam opus erat, hunc quoque ex suo largitur; templone dignum, dicere haud queo, sed tamen largitur. Quandoquidem autem victimæ quoque requirebantur, has etiam adjungit, nempe filii calamitates, atque in rebus acerbis patientiam, ut Deus ab eo rationale holocaustum habeat, victimam spiritualem, quæ legalis victimæ loco pulchre consumatur.

XL. Quid ais, o pater? Hæcne sufficiunt, atque hanc laudationem, quæ vel te prosequatur, vel

[78] Job XXXIX, 34.

(10) *Μεγαλοψυχίας*. Schol. : Τὴν εἰς τοὺς ἐλεεινοὺς μεγαλοψυχίαν, etc. : « Magnificentiam in pauperes ac miseros alibi passim appellat Gregorius. »

(11) *Διωρόφων*. Sic mss. In ed., δι' ὀρόφων. Billius : « per laquearia. »

(12) *Πλάσμασιν οὐ λειπομένοις*, etc. Billius : « et quidem ejusmodi picturis ornata, ut nec naturæ ipsi concedant. » Coisl. 1 et Or. 1, λειπομένης.

(13) *Οὐρανῷ δέ*, etc. « Fornice desuper collustrante. » Sic enim in ædificiis vocant οὐρανόν, ut recte observat Elias.

(14) *Δρόμοις τε*, etc. « Circumjectis ambulacris, » et quasi solariis. Hæc Græci κατηχούμενα appellant. Ubi mulieres præcipue sacris aderant, et per cancellos in templum prospiciebant. Billius : « Orbicularibus cursibus. »

(15) *Εἰς τρίχα*. Reg. bm, εἰς τρίχας. Billius, « in crinem. »

(16) *Μαρμάρεος*. Coisl. 1, μαρμάρειος.

(17) *Κεφαλίσιν*. Billius : « capitibus. »

(18) *Ὁ*. Deest in Reg. a et Or. 1.

(19) *Παρ' αὐτοῦ Θεός*. Sic Or. 1. In ed., Θεὸς παρ' αὐτοῦ.

(20) *Ὁλοκάρπωμα*. Or. 1, κάρπωμα, « oblationem, victimam, munus. »

funus tuum ornet, ita accipis, quasi laborum eorum, quos ob mea doctrinæ studia suscepisti, fructum tuleris? Num, pro veteri more, pacem orationi tribuis, eique, ne modum excedat, finem præscribis? An potius aliquid uberius desideras? Sed haud dubie præscribis; satis enim longam orationem habuimus. Hoc vero mihi, pace tua, adjicere liceat. Fac sciamus, quanam in gloria sis, quod lumen te circumstet, atque uxorem tuam aliquanto post, et liberos, quorum funus deduxisti, ac me quoque, aut nihil adhuc, aut certe parum hujus vitæ malis afflictum, iisdem tabernaculis excipe: atque ante tabernacula, hoc dulci lapide, quem ambobus nobis statuisti, videlicet hic quoque sacerdotem tuum et cognominem honore afficiens, et sermoni prætermisso, et in tui gratiam assumpto, ignosce: ac denique, cum gregem universum, et pontifices omnes, quorum pater vocatus es, tum me præsertim, paterne ac spiritualiter coactum, periculi securos guberna, ne vim mihi abs te illatam usquequaque accusem.

A ἐμόχθησας, τὸν εἴτε προπεμπτήριον, εἴτ' ἐπιτάφιον τοῦτον ἔπαινον; καὶ δίδως εἰρήνην τῷ λόγῳ, τὸν παλαιὸν τρόπον, κἀνταῦθα τοῦτον ὁρίζεις, φεύγων τὸν κόρον, ὡς ἂν εἴη σύμμετρος; ἢ τίνα προσθήκην ἐπιζητεῖς; Ὁρίζεις, οἶδ' ὅτι· καὶ γὰρ αὐτάρκης. Ἐκεῖνο δὲ προσθεῖναι συγχώρησον· Γνώρισον ἡμῖν ποῦ ποτε εἶ δόξης, καὶ τὸ περὶ σὲ φῶς, καὶ τὴν σὴν μετ' ὀλίγον ὁμόζυγα (21), καὶ τῶν τέκνων, ἃ προκατέθαψας (22)· κἀμὲ ταῖς αὐταῖς δέξαι σκηναῖς, ἢ μηδὲν ἔτι, ἢ μικρὰ τῷ βίῳ τούτῳ κακοπαθήσοντα· καὶ πρὸ τῶν σκηνῶν, τῷ γλυκεῖ λίθῳ (23) τούτῳ, ὃν ἀμφοτέροις ἔστησας, τιμῶν κἀνταῦθα τὸν σὸν ἱερὸν καὶ ὁμώνυμον· καὶ τοῦ λόγου (24) συγγνώμην ἔχε, τοῦ τε παρεθέντος, καὶ τοῦ προσληφθέντος σὴν χάριν. Καὶ διεξάγοις ἀκινδύνως (25), μάλιστα μὲν ἅπασαν B ποίμνην καὶ πάντας ἀρχιερέας, ὧν ἐκλήθης πατὴρ, ἐξαιρέτως δὲ τὸν ὑπὸ σοῦ βιασθέντα, καὶ τυραννηθέντα πατρικῶς τε καὶ πνευματικῶς, ὡς ἂν μὴ πάντα σε μεμφοίμην τῆς τυραννίδος.

XLI. At tu, quid censes, o sermonum meorum et agitationum judex? Si hæc sat commode et copiose, atque ut cupiditate tua dignum erat, dicta sunt, hoc calculo tuo confirma, et accipiemus. Nam profecto Dei calculus tuus calculus est. Sin autem longe infra ipsius gloriam et spem tuam substitimus, in promptu est qui suppetias **361** ferat. Vocem tuam, opportunæ pluviæ instar, expetitam illius laudibus immitte. Ac sane ipse maximis te nominibus sibi obnoxium et obstrictum habet, nempe et ut pastor pastorem, et ut pater filium, quod quidem ad gratiam attinet. Quid vero mirandum, si, qui terrarum orbi per te intonuit, idem nunc fructum quoque aliquem ex tua voce capiat? Restat jam, ut cum spirituali Sara, magni nostri patris Abrahæ conjuge, atque ejusdem ætatis, de iis, quæ ad funus spectant, disseram.

ΜΑ'. Σοὶ δὲ (26) τί δοκοῦμεν, ὦ κριτὰ τῶν ἐμῶν λόγων καὶ κινημάτων; Εἰ μὲν αὐτάρκως διείλεκται ταῦτα, καὶ τῆς σῆς ἐπιθυμίας ἀξίως, τοῦτο ἐπιψήφισον (27), καὶ δεχόμεθα· πάντως δὲ Θεοῦ ψῆφος ἡ σή. Εἰ δὲ παρὰ πολὺ τῆς ἐκείνου δόξης, καὶ τῆς σῆς ἐλπίδος, ἐγγὺς ὁ σύμμαχος. Ἐπάφες τὴν σὴν φωνὴν τοῖς ἐκείνου καλοῖς προσδοκωμένην, ὡς ὑετὸν ὥριμον (28)· πάντως δὲ ὑπόχρεων ἔχει σε τῶν μεγίστων, καὶ ὡς ποιμένα ποιμὴν, καὶ ὡς πατὴρ υἱὸν τὸν ἐν C χάριτι. Τί θαυμαστὸν, εἰ διὰ (29) σοῦ βροντήσας τῇ οἰκουμένῃ, καὶ αὐτός τι τῆς σῆς φωνῆς ἀπολαύσειεν; Τί δεῖ λοιπόν; Τῇ πνευματικῇ Σάῤῥᾳ, τῇ τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Ἀβραὰμ, καὶ ὁμοζύγῳ, καὶ ἰσοχρόνῳ, συμφιλοσοφῆσαι τὰ ἐπικήδια (30).

XLII. Non est, o mater, eadem Dei et hominum natura; aut, ut in genere loquar, superorum et terrestrium. Apud illos enim constans et immortale est, tum ipsum esse, tum quæcunque ad illud pertinent. Firmorum enim res firmæ sunt. Res

ΜΒ'. Οὐχ ἡ αὐτὴ φύσις, ὦ μῆτερ, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων (31)· μᾶλλον δὲ ὅλως τῶν θείων καὶ τῶν ἐπιγείων. Παρ' ἐκείνοις μὲν τὸ ἄτρεπτον καὶ ἀθάνατον, αὐτοῦ τε τοῦ εἶναι, καὶ τῶν ὅσα τοῦ εἶναι· τῶν γὰρ παγίων τὰ πάγια. Τὰ δὲ ἡμέτερα πῶς ἔχει;

(21) *Ὁμόζυγα.* Sic Reg. a, bm, Or. 1, Jes. In ed., ὁμόζυγον.

(22) *Προκατέθαψας.* « Quos tumulo composuisti. » Reg. a, duo Colb., Or. 1, Jes., ipse Billius, προκατέλαβες, « in antecessum, præverteas accepisti, prius occupasti. »

(23) *Τῷ γλυκεῖ λίθῳ.* Id est, inquit Elias, « Sepulcro, quo corpus tuum tegitur, quod et tibi ipsi et mihi statuisti. » Mox, τὸ σὸν ἱερόν, « victimam tuam. » Sic Combefisius libenter legeret. Billius legisse videtur, ἱερέα, « sacerdotem. »

(24) *Καὶ τοῦ λόγου.* Duo Coisl., tres Colb., Or. 1, Jes. et Elias, καὶ τοῦ λαοῦ, « et populo. » Hinc Schol.: Παρεθέντα λαὸν, τὸν Σασίμων λέγει, προσληφθέντα δὲ τὸν Ναζιανζοῦ· « Populum dimissum, seu relictum, Sasimorum plebem dicit; assumptum vero, Nazianzenum. » Quæ quidem lectio melior videtur. Petit Theologus, exstincto jam patre, utriusque plebis cura liberari, tum Sasimorum, quam pridem reliquerat, tum Nazianzenæ, quam in patris gratiam, ac donec is vitæ superstes esset, in se re- D ceperat. Sic ergo reddiderim: « da veniam, plebisque tum ejus quæ a me relicta est, tum ejus quam in tui gratiam suscepi, » etc.

(25) *Ἀκινδύνως.* « Citra periculum, periculi securos. » A Billio omissum.

(26) *Σοὶ δέ.* Schol.: Πρὸς τὸν μέγαν Βασίλειον· « Magnum Basilium alloquitur. »

(27) *Ἐπιψήφισον.* Reg. a, bm, Or. 1, ἐπιψήφισαι.

(28) *Ὥριμον.* Billius: « maturæ. »

(29) *Εἰ διά*, etc. Sic Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1. In ed. ἢ διά. « Quid autem mirandum, inquit Elias, si is, qui universo orbi salutarem doctrinam per te intonuit, utpote qui tibi manus imposuerit, ipse quoque ex voce tua fructum aliquem capiat? » Basilius siquidem, qui pia doctrina orbem replebat, Gregorii patris studio et opera, Cæsariensis episcopus creatus fuerat.

(30) *Τὰ ἐπικήδια.* Or. 1, τὰ ἐπικήδεια.

(31) *Ἀνθρώπων.* In nonnullis, ἀνθρώπου.

Ῥεῖ τε καὶ φθείρεται (52), καὶ ἄλλοτε ἄλλην λαμβάνει μεταβολήν. Ζωὴ γοῦν καὶ θάνατος, ταῦθ' ἅπερ λέγεται, πλεῖστον ἀλλήλων διαφέρειν δοκοῦντα, εἰς ἄλληλα περιχωρεῖ πως καὶ ἀντικαθίσταται. Ἡ μὲν γὰρ ἐκ φθορᾶς ἀρχομένη τῆς μητρὸς ἡμῶν, καὶ διὰ φθορᾶς ὁδεύουσα τῆς ἀεὶ τοῦ παρόντος ἐκστάσεως, εἰς φθορὰν καταστρέφει τὴν τοῦ βίου τούτου κατάλυσιν· ὁ δὲ τῶν ἐνταῦθα κακῶν ἀπαλλαγὴν ἔχων, καὶ πρὸς τὴν ἄνω πολλάκις μετάγων ζωὴν, οὐκ οἶδα εἰ κυρίως προσαγορεύοιτο θάνατος, ἐν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι τὸ φοβερὸν ἔχων· καὶ κινδυνεύομεν πάσχειν πως ἄλογον πάθος, ἃ μὲν ἔστιν οὐ φοβερὰ δεδοικότες, ἃ δὲ φοβεῖσθαι ἄξιον ὡς αἱρετώτερα περιέποντες. Μία ζωὴ, πρὸς τὴν ζωὴν βλέπειν· εἷς θάνατος, ἡ ἁμαρτία· ψυχῆς γὰρ ὄλεθρος. Τἄλλα δὲ, οἷς μέγα φρονοῦσί τινες, ὀνειράτων ὄψις ἐστὶ κατὰ τῶν ὄντων παίζουσα, καὶ ψυχῆς ἀπατηλὰ φάσματα. Ἂν οὕτως ἔχωμεν, ὦ μῆτερ, οὔτε τῇ ζωῇ (53) μέγα φρονήσομεν, οὔτε τῷ θανάτῳ λίαν ἀνιασόμεθα. Τί τοίνυν δεινὸν πεπόνθαμεν, εἰ πρὸς τὴν ἀληθινὴν ζωὴν ἐνθένδε μεταβεβήκαμεν; εἰ στροφῶν (54), καὶ ἰλίγγων, καὶ κόρων, καὶ τῆς αἰσχρᾶς φορολογίας ἀπηλλαγμένοι, μετὰ τῶν ἑστώτων καὶ οὐ ῥεόντων ἐσόμεθα φῶτα μικρὰ, φῶς τὸ μέγα περιχορεύοντες;

ΜΓ'. Ἀλλὰ λυπεῖ σε τὸ τῆς διαζεύξεως; ἀλλ' εὐφραινέτω τὸ τῆς ἐλπίδος. Ἀλλὰ δεινὸν ἡ χηρεία (55); ἐκείνῳ (56) δὲ οὐ δεινόν. Καὶ ποῦ τὸ τῆς ἀγάπης ἀγαθὸν, ἑαυτῷ τὰ ῥᾴω διδόντα, τῷ πλησίον ἀπονέμειν τὰ προσαντέστερα; Τί δὲ καὶ δεινὸν ὅλως τῇ λυθησομένῃ μετὰ μικρόν; Ἐγγὺς ἡ προθεσμία, τὸ λυπηρὸν οὐκ ἐπίμονον. Μὴ φορτίζωμεν (57) ἀγεννέσι λογισμοῖς τὰ κουφότατα. Μεγάλων ἐστερήμεθα καὶ γὰρ τετυχήκαμεν· τὸ μὲν στερεῖσθαι, πάντων, τὸ δὲ τυχεῖν, οὐ πολλῶν. Μὴ τοῦτο καμπτέτω, ἀλλ' ἐκεῖνο παραμυθείσθω (58). Τὸ γὰρ κρεῖττον, νικᾷν εὐλογώτερον. Ἤνεγκας παίδων ἀποβολὴν, τῶν ὡραίων ἔτι, καὶ τῷ ζῇν (59) ἐπιτηδείων, ἀνδρικώτατα καὶ φιλοσοφώτατα· ἔνεγκε καὶ γηραιοῦ κατάθεσιν σώματος ἤδη τῷ βίῳ κάμνοντος, εἰ καὶ τὰς αἰσθήσεις [illegible] ἁπάσας ὁ τῆς ψυχῆς τόνος αὐτῷ (40) συνετήρησεν. Ἀλλὰ δέῃ τοῦ κηδεμόνος; ποῦ δὲ ὁ σὸς οὗτος Ἰσαὰκ, ὃν ἀντὶ πάντων σοι καταλέλοιπεν; Αἴτει παρ' αὐτοῦ τὰ μικρὰ, τὴν χειραγωγίαν, καὶ τὴν ὑπηρεσίαν· ἀντιδίδου τὰ μείζονα, τὴν μητρικὴν εὐλογίαν, καὶ τὰς εὐχὰς, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐλευθερίαν. Ἀγανακτεῖς νουθετουμένη; τοῦτο ἐπαινῶ· καὶ γὰρ πολλοὺς νενουθέτηκας, ὅσους ὁ πολὺς χρόνος ὑπὸ τὴν σὴν ἤγαγε σύνεσιν. Οὐδὲν ὁ λόγος πρὸς σὲ τὴν φιλο-

autem nostræ quo pacto se habent? Fluunt et corrumpuntur, atque alias aliam mutationem capiunt. Vita quippe et mors, quod dicitur, tametsi plurimum inter se dissidere videantur, inter se tamen quodammodo immeant, atque altera in alterius locum subit. Illa enim a corruptione, matre nostra, incipiens, ac per corruptionem, hoc est, perpetuum ejus, quod præsens est, excessum, gradiens, in corruptionem tandem, hoc est, in hujus vitæ finem desinit; hæc autem, quæ præsentibus malis liberat, atque etiam sæpe ad supernam vitam traducit, haud scio an proprie mors appellari queat, utpote nomine magis quam re formidabilis. Atque absurde quodammodo et præpostere affecti esse videmur, qui ea, quæ minime horrenda sunt, extimemus, quæ autem metuenda sunt, ut optabiliora, complectimur. Una vita est, ad vitam respicere. Una mors, peccatum; est enim animæ interitus. Alia autem, ob quæ nonnulli animis efferuntur, insomniorum visio sunt, veris rebus illudens, et fallacia animæ spectra. Si hac mente fuerimus, o mater, nec ob vitam animos attollemus, nec ob mortem nimium angemur. Quid igitur grave nobis accidit, si hinc ad veram vitam migravimus? Si vicissitudinibus, fallaciis, fastidiis, ac turpi illa tributi exactione liberati, cum stabilibus rebus, minimeque fluxis et caducis, parva lumina futuri sumus, circum lumen illud magnum tripudiantes?

XLIII. At disjunctio te angit? Spes te oblectet. At gravis res est viduitas? **362** Sed illi non gravis. Ubi porro charitatis bonum erit, si faciliora quispiam sibi ipsi dans, asperiora proximo tribuat? Imo quid est omnino, quod ei, quæ paulo post dissolvenda est, grave videri debeat? Instat præstitutus dies; diuturna molestia non erit. Ne committamus, ut ignavis cogitationibus res levissimas oneremus. Magnis rebus privati sumus; at etiam iis nobis frui contigit. Privari porro omnium est; frui paucorum. Quare ne mentem nostram illud dejiciat, verum hoc potius consoletur. Æquius enim est, ut, quod melius est, vincat. Filiorum amissionem, qui, florentes adhuc ætate, longiorem vitam acturi videbantur, fortissime ac sapientissime tulisti; age, senilis etiam corporis, jam vivendo defatigati, depositionem feras, etiamsi animi vigor integerrimos ipsi sensus conservarit. At deest, qui tui curam gerat? Ubinam ergo hic tuus Isaac, quem tibi ille, omnium instar, reliquit? Parva illa ab eo pete, nempe ut te manu ducat, tibique serviat: majora repende, hoc est, maternam benedictionem, orationes, atque illius ævi libertatem. Moneri te indignaris? Id vero lau-

(52) *Φθείρεται.* Reg. bm, et Or. 1, φέρεται, « feruntur, volvuntur. »

(53) *Τῇ ζωῇ.* Reg. a, duo Coisl., Or. 1, Combef., τῷ ζῇν τούτῳ. Iidem codices λίαν sequens non agnoscunt.

(54) *Εἰ στροφῶν*, etc. Sic Reg. a, duo Coisl., Or. 1. «Si rerum humanarum vicissitudinibus,» etc. In ed., εἰς τροφῶν. Billius, « Si conversionibus, vertiginibus, saturitatibus, » etc.

(55) *Χηρεία.* Sic Reg. a, bm. Alii, χηρία.

(56) *Ἐκείνῳ.* Coisl. 1, ἐκεῖνο, « id autem non grave. »

(57) *Φορτίζωμεν.* Coisl. 1, φροντίζωμεν, « curemus. »

(58) *Παραμυθείσθω.* Coisl. 1, παραμυθείτω.

(59) *Τῷ ζῇν*, etc. Coisl. 1, τοῦ ζῇν. Billius, « ad vivendum aptorum. »

(40) *Αὐτῷ.* Reg. a, Coisl. 1, Bas., σοί.

do: nam multos ipsa monuisti, nimirum eos omnes, A qui in tam longo temporis spatio ad tuam prudentiam sese contulerunt. Quare ad te feminam in primis sapientem, nihil hæc oratio pertinet: sit autem mœrentibus communis solatii medicina, ut sciant mortales, se mortalium funus deducere.

σοφωτάτην· ἔστω κοινὸν τοῖς πενθοῦσι παραμυθίας φάρμακον, ὡς ἂν εἰδεῖεν (41) ἀνθρώπους ἄνθρωποι προπέμποντες.

(41) Ὡς ἂν εἰδεῖεν, etc. Sic Or. 1. Alii, εἴδοιεν. Coisl. 1, εἴδωσι. Billius: « ut homines illud intelligant, homines a se præmitti. » Hunc locum sic exponit Elias, « ut discant homines, qui mortales sunt se mortales quoque homines præmittere, quorum corpora quidem tumuli, animas autem, quæ immortales sunt, loci quidam actionibus congruentes suspiciunt, usque ad futuram resurrectionem, in qua unaquæque anima, corpus suum recipiens, aut lucis aut ignis hæres exsistet. »

---

363 MONITUM IN ORATIONEM XIX.

I. Gregorius, post patris obitum, in dilectam solitudinem sese recipere parabat. Inter has moras, Julianus, non Apostata, qui jam e vivis excesserat, sed alter Gregorii nostri amicorum et æqualium optimus, eadem cum Theologo patria natus, iisdemque usus magistris ac imbutus disciplinis, quique etiam jam in jure dicendo, eximium sibi æquitatis ac probitatis nomen compararat, exæquandis tum tributis Nazianzi præficitur. Hunc confestim Gregorius ad misericordiam et benignitatem erga pauperes, clericos et philosophos, id est monachos, tum litteris (42), tum carmine (43) incendere nititur. Lubenter petitis annuit Julianus, ea tamen lege ut ipse vicissim sermonem, tributi loco, penderet. Fuit Theologo gravis hæc imposita lex. Sed omnia vicit ipsius erga pauperes amor: et vero, licet repugnans, hanc subinde habuit orationem.

II. Exorditur orator « a tyrannide, qua ex charitate assidue premitur. » Ipse enim per omnem vitæ cursum, huic mundo emori, et vitam in Christo absconditam ducere peroptabat. Amisso patre, silentium amplectitur; quo in proposito invictum se ratus, victum se postea fatetur; atque iis in angustiis positus, aliquid silentio præstabilius dicere expetit. Arrepta igitur oblatæ martyrum festivitatis occasione, eorum exemplis, ab humanarum rerum contemptu ad cœlestia, modis omnibus, auditores evehit. Postquam autem plurima de benignitate, misericordia cæterisque virtutibus disseruit, docet (n. 11) « reddenda Cæsari quæ sunt Cæsaris, et quæ sunt Dei, Deo. » Deinde ad Julianum orationem transfert, eumque hortatur, ut, qui tributa in publicas rationes referat, hæc æqua lance describat, atque Christum ipsomet descriptionis tempore natum præ oculis habens, sese benignum et facilem conservis suis præbeat.

III. Hæc est analytica hujus orationis synopsis. Dictam credimus eo temporis spatio, quod ab obitu Gregorii senioris usque ad Theologi in Isauriam secessum effluxit. Cum enim Theologus hac in oratione Gregorium patrem, ne semel quidem, ut in aliis consueverat, nominaverit, eo jam vita functo habitam esse nullatenus dubitandum. Obiit autem Gregorius senior, ut in Monito præcedenti vidimus, medio circiter anno 374, et Theologus in Isauriam anno sequenti secessit, ut ex rerum inde gestarum serie colligitur. Præterea Julianus, juxta Tillemontium (44), hoc ipso anno 374 exæquandis tributis præfectus est. Unde non male conjicitur, hanc pro pauperibus, clericis et monachis orationem, exeunte anno 374, vel ineunte 375, recitatam fuisse.

(42) Epist. 67.
(43) Carm. ad Jul.
(44) Art. XLII, p. 404.

ORATIO XIX[a].

364 *De suis sermonibus, et ad Julianum tributorum exæquatorem.*

I. Quænam hæc tyrannis est, qua ex charitate assidue premimur? Quænam sapientia nostra et scientia, ob quam festis omnibus diebus oppugnamur? Equidem undique meipsum explorans et excutiens, nullam omnino invenio. Cæterum hoc unum

ΛΟΓΟΣ ΙΘ'.

B *Εἰς τοὺς λόγους, καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν* (45).

Α'. Τίς ἡ τυραννὶς, ἣν ἐξ ἀγάπης ἀεὶ τυραννούμεθα; τίς ἡ ἐμὴ σοφία καὶ ἐπιστήμη, δι' ἣν καθ' ἑκάστην πανήγυριν πολεμούμεθα; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδεμίαν εὑρίσκω, πανταχόθεν ἐμαυτὸν διεξάγων (46) καὶ διευθύνων. Πλὴν ἕν γε τοῦτο ἐμαυτῷ συνεπίστα-

[a] Alias IX, quæ autem 19 erat, nunc 18.—Habita exeunte anno 374, vel, ineunte 375.

(45) Ἰουλιανόν. Reg. a, Jes., aliique nonnulli addunt, συμφοιτητὴν αὐτοῦ γενόμενον, καὶ ἔκδικον Ναζιανζοῦ, « qui ipsius fuerat condiscipulus, et Nazianzi exactor erat. » Alter codex addit, καὶ εἰς τὴν ἀπογραφήν, « in descriptionem, » seu, « censum. »

(46) Διεξάγων, etc. Nicetas exponit: ἐξετάζων, καὶ διερευνῶν, « inquirens et indagans. »

μαι, καὶ ἴσως οὐ φαῦλον, κἂν τινες εὐήθειαν ὀνομάζωσιν. Ἐβουλήθην ἐν καιρῷ μὲν παντὶ νεκρωθῆναι τῷ βίῳ, καὶ ζῆσαι τὴν ἐν Χριστῷ κεκρυμμένην ζωὴν, καὶ γενέσθαι τις μεγαλέμπορος, πάντων ὧν ἔχω τὸν τίμιον ὠνησάμενος μαργαρίτην, καὶ ἀντιδοὺς (47) τὰ ῥέοντα καὶ συρόμενα τῶν ἑστώτων καὶ οὐρανίων· ἥπερ δὴ πραγματειῶν μεγίστη καὶ βεβαιοτάτη τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν· εἰ δ' οὐκ (48), ἀλλὰ τοῦτό γε καρτερῆσαι, παραχωρῆσαι τῶν θρόνων (49) τοῖς βουλομένοις, αὐτὸς δὲ διὰ βίου (50) παῖς εἶναι καὶ μαθητὴς, μέχρις ἂν τοῖς ποτίμοις τῶν λόγων τοὺς ἁλμυροὺς ἀποκλύσωμαι. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο τῆς ἐμῆς ἔστω (51) φιλοσοφίας, εἴτε εὐηθείας, καὶ πρῶτον· δεύτερον δὲ, ὃ καὶ μέγιστον.

A mihi conscius sum, ac fortasse non improbum et reprehendendum, quantumvis nonnulli stultitiam id appellent. Illud optabam, maxime quidem per omnem vitæ cursum, huic mundo emori, vitamque in Christo absconditam [79] ducere, ac magni cujusdam negotiatoris instar, rebus meis omnibus, pretiosam illam margaritam emere [80], fluxasque et fragiles opes cum firmis et cœlestibus commutare : quæ quidem negotiatio sana mente præditis longe maxima est ac certissima ; quod si minus consequi possem, me certe ita continere, ut sublimes sedes iis, qui earum cupiditate ducerentur, concederem ; ipse vero per totam vitam inter pueros et discipulos censerer, quoad dulci doctrina salsam et amaram doctrinam eluissem. Hæc autem meæ, sive philosophiæ, sive stoliditatis, prima causa exstitit ; alteram vero, eamque gravissimam, nunc audite.

Β'. Ἐπειδὴ λόγῳ τὸν τῶν πολλῶν λόγον ἐπισχεῖν οὐχ οἷός τε ἐγενόμην, καὶ τὴν νῦν κατέχουσαν πάντας φορὰν καὶ προθυμίαν, εἰς τὸ διδάσκειν τε καὶ λαλεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος χωρὶς Πνεύματος· ἑτέραν ἦλθον, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, βελτίω τε καὶ ἀπονωτέραν ὁδὸν, παιδεῦσαι πρὸς ἡσυχίαν ἅπαντας τῷ ἀρχετύπῳ τῆς σιωπῆς· εἰ μέν τι μέγα περὶ ἡμῶν οἴονται, τὴν ὑπεροχὴν αἰδουμένους· εἰ δὲ μικρόν τε καὶ ὅσον (52) ἄξιον, τῷ ὁμοτίμῳ συμμετριάζοντας. Οὗτος ὁ λόγος τῆς ἐμῆς σιωπῆς· τοῦτο τῆς καρτερίας (53) ἡμῶν τὸ μυστήριον.

B II. Quoniam enim multorum hominum loquacitatem sermone reprimere non potui, nec promptitudinem illam animique impetum, quo nunc omnes ad ea quæ Spiritus sunt, sine Spiritu docenda et exponenda præcipites feruntur, alteram viam, et, ut mihi persuadeo, meliorem minusque laboriosam, ingressus sum, ut proposito silentii exemplo cæteros ad silentium erudirem : si quidem de nobis honorifice sentiant, præstantiam honore ac reverentia prosequentes ; sin autem parum magnifice, ac perinde ut dignum est, æqualis sui mediocritatem imitantes. Hæc meæ taciturnitatis ratio ; hoc obfirmati propositi nostri consilium.

Γ'. Ἀλλὰ τί πάθω; Ὁ μὲν ἔνθεν (54), ὁ δὲ ἔνθεν διέλκουσιν ἡμᾶς καὶ σπαράττουσι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐμῶν δικάζονται πόνων, ὥσπερ ἄλλο τι χρέος τὸν λόγον ἀπαραιτήτως εἰσπράττοντες, καὶ ἀγαπῶσι μᾶλλον ἢ αὐτὸς ἐμαυτόν· καὶ εἰσὶ πάντες ἐμοῦ σοφώτεροι, πλέον ἢ ἐγὼ γινώσκοντες καιρὸν λόγου ἢ (55) σιωπῆς· καί φασιν οὐκ ἀνήσειν, ὥσπερ σιδήρῳ πυρίτην (56) λίθον, παίοντες ἡμᾶς τοῖς ὀνείδεσιν, ἕως ἂν ἐκ μικροῦ σπινθῆρος τὸν τῶν λόγων πυρσὸν ἀνάψωσιν. Ἤδη δέ τινες αὐτῶν καὶ ὑπισχνοῦνται χρηστότερα, καὶ μεγάλα προτιθέασιν ἆθλα τοῖς λόγοις· πρῶτον μὲν ἑαυτοὺς εὐποιήσειν, δι' ὧν τῷ Θεῷ καὶ ἡμῖν εἰς τὸν λόγον καρποφορῆσαι· ἔπειτα καὶ τούτους πάντας, διὰ τῆς ἀπογραφῆς (57), τὸν ἐμὸν κλῆρον, ὅ περ ἐμὸς ὁ πατρικὸς, τὸ ἐμὸν ποίμνιον, οὓς λίαν ἀδικοίην, μὴ πάντα τρόπον εὐεργετεῖν προ-

III. At quid faciam? Alii aliunde me trahunt et lacerant, ac de meis laboribus mihi litem creant, C sermonem, non secus ac **365** debitum quoddam, rigide flagitantes, meque vehementius, quam ego meipsum, diligentes, ac me omnes sapientia vincunt, ut qui sermonis silentiique tempus magis quam ego, cognitum et exploratum habeant. Quin etiam negant se ante, ut silicem ferro, sic me conviciis tundendi finem facturos, quam ex parva scintilla ingentem sermonum flammam excitarint. Jam vero quidam etiam jucundiora promittunt, meisque sermonibus præmia magna proponunt ; primum quidem, ut de seipsis optime mereantur, Deo nimirum ac nobis hoc dantes, ut suus orationi nostræ fructus constet : deinde ut descriptione hos etiam omnes juvent ; hos, inquam, sortem meam, si modo

[79] Coloss. III, 3. [80] Matth. XIII, 45 seqq.

(47) Ἀντιδοὺς. Jes., ἀντιδιδούς.
(48) Οὐκ. Reg. bm, οὖν.
(49) Τῶν θρόνων. Coisl. 1, τὸν θρόνον. Sic etiam Nicetas, qui διδασκαλικὸν id est, « magistri cathedram, » ex episcopali munere, exponit.
(50) Διὰ βίου. « Per totam vitam. » Sic Nicetas interpretatur : δι' ὅλης μου τῆς ζωῆς. Neque enim mirum videri debet, Gregorium tanto humilitatis amore præditum, inter pueros ac discipulos totam vitam transigere desiderasse, quoad dulci doctrina salsam et amaram eluisset. Unde satis indicat tum morum tum doctrinæ puritatem toto vitæ tempore vix comparari posse. Ejus silentium non « stoliditas, » sed « prudentia potius ac modestia » appellari debet. Non igitur bene Billius, qui διὰ βίου per « tantisper » reddit. Quis enim ignorat, nullum D esse inter homines, qui « tantisper » discipulus esse non debeat?
(51) Ἔστω. Deest in Pass. Reg. c. habet, εἶτε, [melius.]
(52) Καὶ ὅσον. Sic tres Regg., etc. In ed., καὶ οὐχ ὅσον, « nec perinde atque dignum est, » ut Billius interpretatur.
(53) Καρτερίας. Coisl. 2, σωτηρίας, « salutis. »
(54) Ὁ μὲν ἔνθεν, etc. « Alius hinc, alius illinc, » etc.
(55) Ἤ. Nonnulli, καί.
(56) Πυρίτην. Reg. bm, et Coisl. 1, πυρίτην.
(57) Διὰ τῆς ἀπογραφῆς. « Per descriptionem, » nimirum Juliani opera, tributorum exæquatoris, Gregorio amicissimi.

quæ paterna sors, mea censenda est, meum, inquam, gregem, quem quidem nisi omnibus beneficiis augere studerem, iniquissime facerem. In quo etiam illud est præclarissimum, quod, ut a me sermonem impetrent, hoc ipsum offerunt, quod ut consequerer, magnus mihi labor in dicendo suscipiendus fuisset. O præclaram contentionem, qua me vincere adnituntur! o insignem liberalitatem! Videte quid silentium nostrum effecerit: majus in vobis sermonum ipsorum desiderium excitavit. Videte quem fructum meus gloriæ contemptus pepererit. Utinam quantum utilitatis silentium attulit, tantum sermones ipsi afferant.

θυμούμενος. Τὸ δὲ κάλλιστον, ὅτι, ὃ πολλὰ πονήσαντας ἔδει κατορθῶσαι τοῖς λόγοις, τοῦτο ὑπὲρ τῶν λόγων αὐτῶν εἰσφέρουσιν. Ὦ τῆς καλῆς φιλονεικίας, ἣν ἐμὲ νικῆσαι φιλονεικοῦσιν! Ὦ τῆς ἐπαινετῆς ἐπιδόσεως! Ὁρᾶτε πηλίκον τὸ ἔργον τῆς ἐμῆς σιωπῆς· αὐτοὺς ὑμῖν πεποίηκε τοὺς λόγους ποθεινοτέρους. Ὁρᾶτε τὸν καρπὸν τῆς ἀδοξίας τῆς ἡμετέρας (58). Εἴθε τι γένοιτο καὶ τῶν λόγων τοσοῦτον ὄφελος, ὅσον τῆς σιωπῆς.

IV. Quoniam igitur placet, atque invictum vicistis, ac de nostra philosophia tropæum statuistis, age, aliquid ad vos dicam silentio melius ac præstabilius. Nihil igitur molle ac remissum, nihil numerosa concinnitate multitudini jucundum eloquar; non enim eximiam gratiam mei amantibus rependerem, hoc orationis genere utens; verum admodum robusta et acri ac vehementi dicendi ratione utar, et qua ipsi fortasse meliores efficiemini, nimirum a carne ad spiritum translati, animisque in altum abunde subvecti. *Fili hominum, usquequo gravi corde?* (initium enim a Davide ducam, propheta in dicendo maxime sublimi;) *utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium* [81]? Hanc scilicet vitam, et delicias, et exiguam gloriolam, et humilem potentiam, et falsam prosperitatem, magnum aliquid et amplum esse existimantes. Hæc tamen non magis eorum qui ea possident, quam eorum qui ea in spe habent, propria; neque horum rursus magis, quam illorum apud quos ne in exspectatione quidem unquam fuerunt: verum **366** ut pulvis a turbine [82], sic ea ab aliis ad alios subinde ventilantur atque jactantur, et sicut fumus dilabuntur [83], et tanquam insomnium homines deludunt [84], umbræque instar, manibus teneri nequeunt; ac denique ita comparata sunt, ut nec, cum absunt, de iis consequendis desperent, qui non habent; nec cum adsunt, habentibus fida et certa sint.

Δ'. Οὐκοῦν ἐπειδὴ ταῦτα δοκεῖ, καὶ νενικήκατε τὸν ἀήττητον (59), καὶ τρόπαιον ἐστήσατε (60) κατὰ τῆς ἐμῆς φιλοσοφίας, φέρε τι φθέγξωμαι (61) πρὸς ὑμᾶς, τῆς σιωπῆς ἄμεινον. Φθέγξομαι τοιγαροῦν, οὐ μαλακόν τι καὶ ἀναβεβλημένον, οὐδὲ τῆς ἡδίστης τοῖς πολλοῖς ἁρμονίας (οὐδὲ γὰρ ἂν καλῶς ἀμειβοίμην τοὺς ἐμοὺς ἐραστὰς, οὕτω διαλεγόμενος), ἀλλὰ καὶ λίαν ἀνδρικόν τε καὶ σύντονον (62), καὶ ᾧ τάχα ἂν ἀμείνους γένοισθε, ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐπὶ τὸ πνεῦμα μετενεχθέντες, καὶ ὑψωθέντες ἱκανῶς τὴν διάνοιαν. *Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι* (προοιμιάσομαι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἐκ τοῦ μεγαλοφωνοτάτου Δαβίδ); *Ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος*, μέγα τι τὸν ἐνταῦθα βίον, καὶ τὴν τρυφὴν, καὶ τὸ μικρὸν δοξάριον, καὶ τὴν ταπεινὴν δυναστείαν, καὶ τὴν ψευδομένην εὐημερίαν ὑπολαμβάνοντες; Ἃ μὴ τῶν ἐχόντων μᾶλλόν ἐστιν ἢ τῶν ἐλπισάντων, οὐδὲ τούτων μᾶλλον ἢ τῶν οὐδὲ προσδοκησάντων· ὥσπερ χοῦς ὑπὸ λαίλαπος ἄλλοτε εἰς ἄλλους ῥιπιζόμενά τε καὶ μεταῤῥιπτούμενα, ἢ ὥσπερ καπνὸς διαῤῥέοντα, καὶ ὡς ὄναρ παίζοντα, καὶ ὡς σκιὰ μὴ κρατούμενα· οὔτε ἀπόντα δυσέλπιστα τοῖς οὐ κεκτημένοις, οὔτε παρόντα πιστὰ τοῖς ἔχουσιν.

V. Non in cœlum sursum suspiciemus? Non expergiscemur? Non lemas ex oculis detrahemus? Non, quænam veræ divitiæ sunt, intelligemus? Qui verus splendor? Ubi dignitas mutationis expers? Quæ finem nesciens beatitudo? Ubi bonum illud nec fluctuans, nec alio migrans, nec insidiis obnoxium? Non hæc multis laboribus, sudoribusque, si ita contingat, adipiscemur? Non, si quid deliciis in hac vita dandum est, rerum futurarum spes pro deliciis habebimus? Non animadvertemus, tum omnes sanctos martyres, qui, velut communes quidam nodi, universum terrarum orbem complexi sunt, tum hos etiam quorum nomine festum hunc diem agitamus? Quam ob causam vulnera, vincula, cru-

Ε'. Οὐκ ἀναβλέψομεν εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω; οὐκ ἐκνήψομεν; οὐ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν λήμην περιαιρήσομεν; οὐκ εἰσόμεθα, τίς ὁ ἀληθινὸς πλοῦτος, καὶ τίς ἡ ὄντως λαμπρότης, καὶ ποῦ τὸ μὴ διαπῖπτον (63) ἀξίωμα; τίς ἡ ἀπέραντος εὐδαιμονία, καὶ ποῦ τὸ ἀσάλευτον ἀγαθὸν (64), μηδὲ μεθιστάμενον, ἢ ἐπιβουλευόμενον; Οὐ κτησόμεθα ταῦτα πολλοῖς ἱδρῶσι καὶ πόνοις, ἂν οὕτω συμβαίνῃ; οὐχ, εἴ τι δεῖ τρυφᾷν ἐντεῦθεν, ἐν ταῖς ἐλπίσι τρυφήσομεν; οὐ γνωσόμεθα τοὺς ἁγίους μάρτυρας, τούς τε ἄλλους πάντας (65), οἳ πᾶσαν διειλήφασι τὴν οἰκουμένην, ὥσπερ τινὲς κοινοὶ σύνδεσμοι, καὶ ὧν ἡ παροῦσα πανήγυρις; Ὑπὲρ τίνος τραύματα, καὶ δεσμὰ, καὶ στρεβλώσεις, καὶ πυρὸς ἀπειλὴν, καὶ ξιφῶν ἀκμὴν, καὶ

[81] Psal. IV, 3. [82] Sap. V, 15. [83] Job XXI, 18. [84] Eccli. XXXIV, 1.

(58) *Τῆς ἀδοξίας τῆς ἡμετέρας.* Billius: « mei nominis obscuritas gloriæque contemptio. » Non recte; cum potius, ob nominis claritatem, sermones ab eo poscebantur, eo quod dicendi copia insignis habebatur.

(59) *Ἀήττητον.* « Invictum. » Addit Billius: « ut ipse quidem sibi videbatur. » Quæ cum a Græco absint, delenda judicavimus.

(60) *Ἐστήσατε.* Pass., ἐστήσασθε.

(61) *Φθέγξωμαι.* Sic Reg. d. Alii, φθέγξομαι.

(62) *Σύντονον.* Coisl. 1, εὔτονον.

(63) *Διαπῖπτον.* Quinque Regg., et decem Colb., μεταπίπτον.

(64) *Τὸ ἀσάλευτον ἀγαθόν.* Coisl. 2, τὸ μὴ ἀλλότριον ἀγαθόν.

(65) *Πάντας.* Reg. d. ἅπαντας.

θηρῶν ἀγριότητα, καὶ σκότος, καὶ λιμὸν, καὶ βάραθρα, καὶ χρημάτων ἁρπαγὰς, καὶ μελῶν ἀποβολὰς, καὶ θανάτους τὸ τελευταῖον, καὶ πάντα προθύμως ὑπέστησαν, ὥσπερ ἐν ἀλλοτρίοις ἀγωνιζόμενοι σώμασιν; ἵνα τί γένωνται, καὶ τίνα (66) κληρονομήσωσιν, ἢ (67) πᾶσι δῆλα, κἂν ἡμεῖς μὴ λέγωμεν; Οὐ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλπίδος, ὑπὸ τῷ αὐτῷ βραβευτῇ καὶ ἀγωνοθέτῃ, πρὸς τὸν αὐτὸν παραταξόμεθα τύραννον, τὸν πικρὸν καὶ τότε καὶ νῦν τῶν ψυχῶν διώκτην, τὸν ἀόρατον ἐχθρὸν καὶ πολέμιον; Οὐκ ἀνδριούμεθα (68) παραπλησίως ὥσπερ ἐν κοινῷ θεάτρῳ τῷδε τῷ κόσμῳ, εἰ καὶ μὴ ἀκμῇ (69) τοῦ κινδύνου ταχεῖαν ἐχούσῃ καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν, ἀλλὰ τοῖς γε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀγωνίσμασι καὶ παλαίσμασιν, ἵνα καὶ τῶν αὐτῶν στεφάνων ἀξιωθῶμεν, ἢ ὅτι ἐγγυτάτω (70);

ϛ'. Ἐγὼ μὲν παντὶ διακελεύομαι, καὶ ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ, καὶ πρεσβύτῃ καὶ νέῳ, ἀστικῷ τε αὖ καὶ ἀγροίκῳ, ἰδιώτῃ καὶ ἄρχοντι, πλουσίῳ καὶ πένητι (καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς ἀγὼν καλεῖ πάντας), πρὸς τοῦτον ἀποδύεσθαι προθύμως, καὶ μὴ μαλακίζεσθαι, μηδὲ μέλλειν, μηδὲ προΐεσθαι τὸν καιρὸν, οὗ πάλιν τυχεῖν ἀμήχανον. Ἐργασίας γὰρ ὁ παρὼν (71), ὁ δὲ μέλλων ἀνταποδόσεως. *Ἐγείρεσθε* (72), *ἄγωμεν ἐντεῦθεν*, ἠκούσατε τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, οὐ μᾶλλόν τι τοὺς τότε μαθητὰς ἐκ τοῦ τόπου τῆς Ἰουδαίας ἀπάγοντος, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὕστερον ἅπαντας ἐντεῦθεν ἀπανιστάντος (73), καὶ πρὸς ἑαυτὸν ὑψούμενον ἕλκοντος, ὡς ἡ ὑπόσχεσις. Ἀκολουθήσωμεν ἀγαθῷ Δεσπότῃ· φύγωμεν τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, φύγωμεν τὸν πλάνον κόσμον καὶ κοσμοκράτορα, γενώμεθα καθαρῶς (74) τοῦ ποιήσαντος, τιμήσωμεν τὴν εἰκόνα, αἰδεσθῶμεν τὴν κλῆσιν, μεταθώμεθα τὴν ζωήν. Τί ποιοῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ταπεινοὺς, ὑψηλοὶ γεγονότες; Τί τοῖς ὁρωμένοις ἐγκαταμένομεν (75);

Ζ'. Ἕκαστος, ὅ τι ἂν οἷός τε ᾖ, καρποφορείτω (76) τῷ Θεῷ ἐν καιρῷ παντὶ, καὶ ἰδέᾳ πάσῃ καὶ βίων (77) καὶ περιστάσεων, κατὰ τὸ μέτρον τῆς παρούσης αὐτῷ δυνάμεως, κατὰ τὸ δοθὲν αὐτῷ χάρισμα· ἵνα πᾶσι μέτροις τῆς ἀρετῆς, πάσας τὰς ἐκεῖθεν μονὰς πληρώσωμεν, τοσοῦτον θερίσαντες (78), ὅσον ἐσπείραμεν, μᾶλλον δὲ τοσοῦτον ἐναποθέμενοι ταῖς θείαις ληνοῖς, ὅσον ἐγεωργήσαμεν (79). Εἰσφερέτω τις, ὁ μὲν χρή-

ciatus, ignis minas, gladiorum aciem, belluarum furorem, tenebras, famem, voragines, pecuniarum direptiones, membrorum abjectiones, mortem denique atque extrema omnia prompto et alacri animo, tanquam in alienis corporibus dimicantes, sustinuerunt? Utquid essent, utquid consequerentur, nonne omnibus utique in prospectu esset, vel nobis tacentibus? Non igitur nos etiam, cum eadem spe, sub eodem certaminis judice ac præmii arbitro, adversus eumdem tyrannum aciem instruemus, truculentum, inquam, illum, et tunc, et nunc etiam, animarum persecutorem, invisibilem hostem et adversarium? Non pari virtute in hoc mundo, quasi in communi theatro, certabimus, si non periculi acie, et qua protinus defungi liceat, at in quotidianis saltem dimicationibus et palæstris, ut easdem coronas, aut his proximas, consequamur?

VI. Equidem omnes, tam viros quam feminas, tam senes quam juvenes, tam urbanos quam rusticos, tam privatos quam principes, tam divites quam pauperes, hortor, (idem enim certamen omnibus propositum est,) ut ad pugnam cum hoc hoste conserendam impigre se accingant, ac non **367** ignavia laborent, aut moras nectant, atque occasionem, quam nulla postea ratione nancisci liceat, abjiciant. Laboris enim præsens hoc tempus est; futurum, præmiorum. Audistis Salvatorem dicentem, *Surgite, abeamus hinc*: quibus verbis non solum discipulos quos tunc habebat a Judææ loco abducebat, sed etiam omnes qui postea ipsius discipuli futuri erant hinc abstrahebat, et ad seipsum, in altum evectum [85], quemadmodum se facturum promiserat [86], pertrahebat. Quocirca bonum Dominum sequamur; fugiamus terrenas cupiditates, fugiamus impostorem mundum, et mundi principem, pura mente Creatori nos addicamus, divinam imaginem honore complectamur, vocationem nostram revereamur, vitam in melius commutemus. Quid nosmetipsos sponte dejicimus, cum sublimes et excelsi creati simus? Quid rebus in aspectum cadentibus inhæremus?

VII. Unusquisque Deo, quod poterit, offerat, quovis tempore, quovis genere vitæ et fortunæ, pro præsentis facultatis modulo, pro gratia sibi concessa, ut, per omnes virtutis modos, omnes cœlestis regni mansiones impleamus, tantum scilicet metentes, quantum severimus; vel ut exactius loquar, tantum in divinis horreis reconditum habentes, quantum messuerimus. Conferat quidem, hic

[85] Joan. XIV, 31. [86] Joan. XII, 32.

(66) *Τίνα*. Reg. c, τί.
(67) *Ἤ*. Sic duo Regg., et Comb. In ed., ᾗ.
(68) *Ἀνδριούμεθα*. Duo Regg., ἀνδρειούμεθα.
(69) *Ἀκμῇ*. Duo Reg., ἐν ἀκμῇ. « Periculi flammam » solet dicere Tullius. Gregorius vero vocat « periculi aciem, » cum statim, acerbo quodam mortis genere, vita piis viris tollitur; cui, ut ait Nicetas, opponit τοὺς ἀσκητικοὺς πόνους, « sanctæ » scilicet « et religiosæ vitæ labores, qui in longum temporis spatium porriguntur. »
(70) *Ἐγγυτάτω*. Reg. bm et Coisl. 1, ἐγγύτατα. Mox pro ἐγὼ μὲν, Or. 1 habet, ἐγὼ δέ.
(71) *Παρών*. Nempe, καιρός, « tempus. »
(72) *Ἐγείρεσθε*. Pass., ἐγείρωμεν.
(73) *Ἀπανιστάντος*. Reg. c, et Combef., ἀπανιστῶντος.
(74) *Καθαρῶς*, etc. Coisl. 1 et unus Colb., καθαροὶ τῷ ποιήσαντι ἡμᾶς, « puri efficiamur Creatori nostro. » Pass., καθαρῶς τῷ ποιήσαντι.
(75) *Ἐγκαταμένομεν*. Coisl. 1, ἐναπομένωμεν. Pass., ἐναπομένομεν.
(76) *Καρποφορείτω*. Or. 1, καρποφορήτω [prave].
(77) *Βίων*. Or. 1, βίον.
(78) *Θερίσαντες*. Or. 1, τηρήσαντες, « servantes. »
(79) *Ὅσον ἐγεωργήσαμεν*. « Quantum messuerimus. » Billius: « quantum araverimus. » Non

pecunias, ille hoc ipsum quod nihil habeat; hic propensam ad bene de proximo merendum voluntatem, ille bonam alterius voluntatem suscipiendo; hic honestam actionem, ille scitam et solertem contemplationem; hic tempestivum et commodum sermonem, ille cum ratione conjunctum silentium; hic inoffensam doctrinam vitamque minime contrariam, ille obsequentem et candidam aurem; hic castam virginitatem, et a mundo penitus abscindentem, ille pudicas nuptias, nec prorsus a Deo disjungentes; hic jejunium fastus expers, ille epulas ab intemperantia et petulantia remotas; hic attentionem et assiduitatem in orationibus et spiritualibus hymnis, ille pauperum curam et præsidium: omnes autem lacrymas, omnes purgationem, omnes ascensum, atque extensionem ad ea quæ priora sunt[87].

A ματα, ὁ δὲ τὸ μηδὲν ἔχειν (80)· ὁ μὲν τὸ προθυμεῖσθαι, ὁ δὲ τὸ τὸν προθυμούμενον (81) ἀποδέχεσθαι· ὁ μὲν πρᾶξιν ἐπαινετὴν, ὁ δὲ θεωρίαν εὔστοχον· ὁ μὲν λόγον καίριον, ὁ δὲ σιωπὴν εὔλογον· ὁ μέν τις διδασκαλίαν ἄπταιστον καὶ βίον μὴ ἀνθιστάμενον, ὁ δὲ ἀκοὴν εὐπειθῆ καὶ (82) εὐγνώμονα· ὁ μὲν παρθενίαν ἁγνὴν καὶ κόσμου παντελῶς ἀποτέμνουσαν, ὁ δὲ γάμον σεμνὸν καὶ μὴ πάντη Θεοῦ χωρίζοντα· ὁ μὲν νηστείαν ἄτυφον, ὁ δὲ ἀπόλαυσιν μὴ ἀκόλαστον· ἄλλος τὸ ἐν προσευχαῖς ἀπερίσπαστον καὶ ὕμνοις πνευματικοῖς, ἄλλος τὸ ἐν προστασίᾳ (83) τῶν δεομένων· πάντες δάκρυα, πάντες κάθαρσιν, ἀνάβασιν πάντες καὶ τὸ τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεσθαι.

VIII. Præclarum quoque munus est simplicitas, et risum coercere, iram reprimere, oculum cohibere, menti vagandi potestatem **368** negare. Nihil eorum quæ Deo offeruntur, tam parvum est, quamvis etiam minimi momenti sit, quamvis longe infra illius dignitatem, quod non omnino accipiat, gratumque habeat, tametsi justo judicio misericordiam ponderare soleat[88]. Accipit ille, et Pauli plantationem, ut Pauli, et rigationem Apollo[89], et duo viduæ minuta[90], publicani humilitatem[91], et Manassis confessionem[92]. Moyses tabernaculum illud, ad cœlestium exemplar constructum, in terra figebat; et omnes, quod cuique denuntiatum fuerat, conferebant. Quin etiam suapte sponte alii aurum, alii argentum, alii gemmas pretiosas ad superhumeralis ornatum erogabant: mulieres partim byssum retortam, partim coccinum textum, partim purpuram, partim arietum pelles rubricatas, partim caprarum pilos, rem vilissimam, ad opus tabernaculi[93]; alii, quod quisque aut quæque habebat; cæterum omnes afferebant, nec quisquam immunis erat, ne tenuiorum quidem. Consimilem nos quoque in modum pretioso Dei tabernaculo, hoc est, hujus Ecclesiæ, quod non ab homine, sed a Deo fixum est[94], quodque variis virtutum ornamentis construitur, alius minus quiddam, alius majus, omnes tamen citra exceptionem offeramus, in opus perfectum, in habitaculum Christi, in templum sanctum[95], architectonica Spiritus arte constructi, et coagmentati. Illud quidem minime dubium est, quin, etiamsi omnia contulerimus, minus ta-

B Η'. Καλὴ καὶ ἁπλότης καρποφορία, καὶ γέλως σωφρονιζόμενος, καὶ θυμὸς κολαζόμενος, καὶ ὄμμα παιδαγωγούμενον, καὶ νοῦς πλανᾶσθαι μὴ συγχωρούμενος. Οὐδὲν οὕτω μικρὸν τῶν εἰσφερομένων Θεῷ, κἂν ἐλάχιστον ᾖ, κἂν παρὰ (84) πολὺ τῆς ἀξίας λειπόμενον (85), ὃ μὴ προσίεται πάντως καὶ ἀποδέχεται, εἰ καὶ σταθμίζειν οἶδε τῇ δικαίᾳ κρίσει τὸ ἔλεος. Δέχεται καὶ Παύλου τὴν φυτείαν, ὡς Παύλου, καὶ Ἀπολλὼ τὴν ἀρδείαν, καὶ τὰ δύο λεπτὰ τῆς χήρας, καὶ τοῦ τελώνου τὴν ταπείνωσιν, καὶ τοῦ Μανασσῆ τὴν ἐξαγόρευσιν. Μωσῆς ἐπήγνυτο τὴν σκηνὴν (86) κάτω, τὴν τῶν οὐρανίων ἀντίτυπον, καὶ πάντες εἰσέφερον τὸ κηρυχθὲν αὐτοῖς. Οἱ δὲ καὶ αὐτεπάγγελτοι, οἱ μὲν (87) χρυσὸν, οἱ δὲ ἄργυρον, οἱ δὲ λίθους τιμίους εἰς τὴν ἐπωμίδα· αἱ δὲ βύσσον διακεκλωσμένην, αἱ δὲ κόκκινον νενησμένον, οἱ δὲ

C πορφύραν, οἱ δὲ δέρματα κριῶν ἠρυθροδανωμένα· αἱ δὲ καὶ τρίχας αἰγείας εἰς τὰ κάτεργα τῆς σκηνῆς, τὸ φαυλότατον· οἱ δὲ ὅ τι (88) ἕκαστος, ἢ ἑκάστη τύχοιεν ἔχοντες· πάντες δὲ ἔφερον, καὶ οὐδεὶς ἦν ἀσυντελὴς, οὐδὲ τῶν πενεστάτων. Οὕτω καὶ ἡμεῖς τῇ τιμίᾳ τοῦ Θεοῦ σκηνῇ τῇσδε τῆς Ἐκκλησίας, ἣν ὁ Κύριος ἔπηξε, καὶ (89) οὐκ ἄνθρωπος, ἣ διαφόροις ἀρετῆς συνοικοδομεῖται κάλλεσιν, ὁ μὲν μικρὸν, ὁ δὲ μεῖζον, πάντες δὲ ὁμοίως εἰσφέρωμεν εἰς ἔργον τέλειον, εἰς κατοικητήριον Χριστοῦ (90), εἰς ναὸν ἅγιον, συντιθέμενοι, καὶ συναρμολογούμενοι (91) τῇ ἀρχιτεκτονίᾳ τοῦ Πνεύματος. Πάντως δὲ οὐδὲν εἰσοίσομεν τοσοῦτον, ὅσον εἰλήφαμεν, κἂν πάντα εἰσφέρωμεν. Ἐπεὶ καὶ τὸ εἶναι ἡμῖν ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ εἰδέναι Θεὸν, καὶ αὐτὸ τὸ ἔχειν ὃ εἰσενέγκω-

D μεν. Τὸ δὲ κάλλιστον καὶ φιλανθρωπότατον, ὅτι μὴ

[87] Philipp. III, 13. [88] Isa. XXVIII, 17. [89] I Cor. III, 6. [90] Luc. XXI, 2. [91] Luc. XVIII, 13. [92] II Paral. XXXIII, 12 sqq. [93] Exod. XXV, 3 sqq.; XXXV, 22 sqq. [94] Hebr. VIII, 2. [95] Ephes. II, 21.

recte quidem. Etenim post messem fruges in horreis reconduntur.

(80) *Τὸ μηδὲν ἔχειν*. Billius: « paupertatem. »

(81) *Τὸ τὸν προθυμούμενον*, etc. Billius nimis paraphrastice: « hominis eo affectu præditi laudem et commendationem. »

(82) *Καί*. Sic decem Colb., Or. 1, et Pass. Deest in ed.

(83) *Ἐν προστασίᾳ*. Coisl. 3 et Or. 1, ἐν ταῖς προστασίαις.

(84) *Παρά*. Sic Reg. pb. Deest in ed.

(85) *Λειπόμενον*. Coisl. 1, ἀπολειπόμενον.

(86) *Τὴν σκηνήν*. Billius, « arcam. » In prima editione verterat, « tabernaculum, » quod sane rectius videtur. Aliud enim erat « arca, » aliud « tabernaculum. »

(87) *Οἱ μέν*. Duo Regg. et Or. 1, ὁ μέν.

(88) *Ὅ τι*. Pass., εἴ τι.

(89) *Καί*. Sic Pass. Deest in ed.

(90) *Χριστοῦ*. Colb. 1, Θεοῦ.

(91) *Συντιθέμενοι καὶ συναρμολογούμενοι*. Billius: « constructum et coagmentatum. » Id refert « ad templum, » cum ad nos ipsos referri debeat. Nos enim ipsi sumus, qui, architectonica Spiritus sancti arte, « in templum Dei construimur, et coagmentamur. »

τῇ ἀξίᾳ τοῦ διδομένου, τῇ δὲ δυνάμει καὶ τῇ A διαθέσει τοῦ καρποφοροῦντος, μετρεῖ Θεὸς τὴν ἐπίδοσιν.

men collaturi simus, quam accepimus. Quandoquidem divini beneficii est, quod sumus, quod Deum cognoscimus, quodque etiam, quod offeramus, habemus. Atque illud pulcherrimum humanissimumque censendum est, quod Deus largitionem, non oblatæ rei pretio et dignitate, sed offerentis affectu et facultate metiatur.

Θ'. Μὴ οὖν ἀναμείνῃς γενέσθαι χρηστὸς, ἀλλ' ἤδη γενοῦ· μηδὲ ὅτι τῆς ἀξίας λείπῃ, τὸ πᾶν ἐλλίπῃ (92). Ἀλλὰ τὸ μὲν εἰσένεγκε, τὸ δὲ προθυμήθητι (93), ὑπὲρ δὲ τοῦ δεήθητι δοθῆναι συγγνώμην τῇ ἀσθενείᾳ. *Οὐκ ὀφθήσῃ*, φησὶ, *κενὸς ἐναντίον μου*. Μηδεὶς ἔστω κενὸς, μηδὲ ἄκαρπος, μηδέ τις στεῖρα ψυχὴ καὶ ἄγονος. Ἕκαστος ἐκ τῶν παρόντων καρποφορείτω Θεῷ, καὶ ἐκ τῶν οἰκείων (94)· ὁ ἁμαρτάνων τὴν μεταβολὴν, ὁ καλῶς τρέχων, τὴν εὐτονίαν, ὁ νέος τὴν ἐγκράτειαν, ἡ πολιὰ τὴν φρόνησιν, ὁ πλούσιος τὴν B μετάδοσιν, ὁ πένης τὴν εὐχαριστίαν, ὁ ἐν ἐξουσίᾳ τὴν ἀτυχίαν, ὁ εἰσπράττων τὴν ἡμερότητα. *Οἱ ἱερεῖς, ἐνδύσασθε δικαιοσύνην*, ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἐνδυσώμεθα· μὴ διασπείρωμεν τὰ πρόβατα τῆς νομῆς, καὶ διαφθείρωμεν, ὑπὲρ ὧν ἔθηκε τὴν ψυχὴν ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὁ γινώσκων τὰ ἴδια, καὶ γινωσκόμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων, καὶ καλῶν κατ' ὄνομα, καὶ εἰσάγων αὐτὰ, καὶ ἐξάγων ἀπό τε ἀπιστίας εἰς πίστιν, καὶ ἀπὸ τῆς ζωῆς ταύτης ἐπὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀνάπαυσιν. Φοβηθῶμεν, μὴ ἀφ' ἡμῶν ἄρξηται τὸ κρῖμα, κατὰ τὴν ἀπειλήν· μὴ λάβωμεν ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα (95), αὐτοί τε οὐκ εἰσιόντες, καὶ τοὺς εἰσελθεῖν δυναμένους κωλύοντες.

IX. Proinde ne benignus esse cuncteris, sed jam esto; nec, quia satis dignum munus offerre non potes, idcirco officium omnino desere. Quin potius ita te compara, ut alia statim offeras, alia prompta ac propensa voluntate offerre exoptes, de aliis infirmitati tuæ veniam petas. *Non apparebis*, inquit, *coram me vacuus* [96]. Nemo igitur vacuus, et infructuosus sit, nec anima ulla sterilis et infecunda. Unusquisque Deo quæ suppetunt, et quæ propria sunt, **369** muneris loco offerat: qui peccat, vitæ mutationem; qui recte currit, in cursu constantiam; adolescens continentiam, senex prudentiam, dives largitionem, pauper gratiarum actionem; qui potentia pollet, modestiam; qui exigit, mansuetudinem. *Sacerdotes, induite justitiam* [97] aut, ut verius dicam, induamus: pascuæ oves ne dispergamus et jugulemus [98], pro quibus bonus ille Pastor animam suam posuit, qui oves suas cognoscit, et a suis cognoscitur, et eas vocat, et introducit atque educit [99], tum ab impietate ad fidem, tum ab hac vita ad futuram requiem. Timeamus, ne, quod Scriptura comminatur, a nobis Dei judicium incipiat [1]; ne de manu Domini duplicia peccata accipiamus [2], non modo ipsi non introeuntes, sed etiam et eos qui introire possunt, prohibentes [3].

Ι'. Τὰ πρόβατα, μὴ ποιμαίνετε τοὺς ποιμένας, C μηδὲ ὑπὲρ τοὺς ἑαυτῶν ὅρους ἐπαίρεσθε· ἀρκεῖ γὰρ ὑμῖν, ἂν καλῶς ποιμαίνησθε (96). Μὴ κρίνετε τοὺς κριτὰς, μηδὲ νομοτεθεῖτε τοῖς νομοθέταις· οὐ γάρ ἐστι Θεὸς ἀκαταστασίας καὶ ἀταξίας, ἀλλ' εἰρήνης καὶ τάξεως. Μὴ τοίνυν ἔστω τις κεφαλὴ, μόγις που χεὶρ τυγχάνων, ἢ ποῦς, ἢ ἄλλο τι τῶν εὐτελεστέρων μελῶν (97) τοῦ σώματος· ἀλλ' ἕκαστος ἐν ᾗ ἐκλήθη τάξει, ἀδελφοὶ, ἐν ταύτῃ μενέτω, κἂν ᾖ τῆς κρείττονος ἄξιος· ἐν ᾧ στέργει (98) τὴν παροῦσαν, πλέον εὐδοκιμῶν, ἢ ἐν τῷ ζητεῖν ἣν οὐκ ἔλαβεν. Μή τις, ἐνὸν ἀκινδύνως ἕπεσθαι, ἄρχειν ἐπικινδύνως ἐπιθυμείτω· μηδὲ ὁ τῆς ὑποταγῆς νόμος καταλυέσθω, ᾗ καὶ τὰ ἐπίγεια συνέχει καὶ τὰ οὐράνια· μηδὲ ποιῶμεν ἀναρχίαν τὴν πολυαρχίαν. Οἱ περὶ λόγους, μὴ D σφόδρα τοῖς λόγοις θαῤῥεῖτε, μηδὲ σοφίζεσθε περισσὰ καὶ ὑπὲρ τὸν λόγον, μηδὲ νικᾷν ἐπιθυμεῖτε πάντα κακῶς, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ ἡττᾶσθαι καλῶς ἀνέχεσθε (99). Δότε τῷ Λόγῳ τὸν λόγον· ποιήσατε δικαιοσύνης ὅπλον, μὴ θανάτου, τὴν παίδευσιν.

X. Oves, pastores ne pascite, nec supra fines vestros assurgite; satis enim vobis est, si recte pascamini. Nolite judicare judices, nec legislatoribus leges præscribite. Non est enim dissensionis et confusionis Deus, sed pacis et ordinis [4]. Ne quis igitur caput sit, qui vix aut manus, aut pes, aut vilius quoddam aliud corporis membrum est: verum, quo vocatus est, in eo gradu quisque maneat, etiamsi alioqui præstantiori dignus sit; plus utique laudis habiturus ex eo quod præsenti gradu acquiescit, quam si eum quærat, quem non accepit. Ne quis, cum sine periculo alium sequi liceat, præire cum periculo expetat; nec obedientiæ lex, quæ tam terrena quam cœlestia tuetur atque conservat, infringatur: neque committamus, ut præfectorum multitudo in dissolutam sine ullis præfectis vivendi licentiam recidat. Qui litteris operam datis, ne doctrinæ atque eloquentiæ vestræ magnopere confidatis, nec immodice et plus quam ratio postulat, sapientes sitis, nec omnibus in rebus

[96] Exod. xxiii, 15. [97] Psal. cxxxi, 16. [98] Ezech. xxxiv, 5, 6. [99] Joan. x, 11 sqq. [1] I Petr. iv, 17. [2] Isa. xl, 2. [3] Matth. xxiii, 13. [4] I Cor. xiv, 33.

(92) *Ἐλλίπῃς*. Or. 1, ἐλλείπῃς [male].
(93) *Τὸ δὲ προθυμήθητι*. Sic quinque Regg., decem Colb., Or. 1, Pass., quorum auctoritate resecavimus μὴ ante προθυμήθητι, quod in editis reperitur.
(94) *Καὶ ἐκ τῶν οἰκείων*. Sic plures codd. Deest ex in ed. Billius vertit: « et quod Deo convenit. »
(95) *Διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα*. « Duplicia peccata, » id est, « duplices peccatorum pœnas. »
(96) *Ποιμαίνησθε*. Reg. ph. et Coisl. 1, ποιμαίνοισθε.
(97) *Μελῶν*. Reg. ph, Coisl. 1, octo Colb., Or. 1, μερῶν, « pars. »
(98) *Ἐν ᾧ στέργει*. Forsan, ἐν τῷ στέργειν.
(99) *Ἀνέχεσθε*. Coisl. 1, ἀνέχεσθαι.

vincere male cupiatis, sed in quibusdam etiam honeste vinci æquo animo feratis. Verbo sermones date. Curate, ut doctrina, non mortis, sed justitiæ vobis instrumentum sit.

XI. *Milites, contenti estote vestris stipendiis*, nec quidquam præter id quod vobis constitutum est, exposcite [5]. Hoc mecum vobis faciendum præscribit magnus ille veritatis præco Joannes, vox illa Verbi prævia. Quid stipendium appellat? Regiam certe annonam, atque munera illa, quæ iis, qui
370 dignitates obtinent, lege constituta sunt. Quod autem superfluum est, cujusnam sit? Ipse quidem vereor dicere, ne quid sinistri ominis hic sermo habeat: sed ipsi certe satis per vos intelligitis, quamvis dicere supersedeam. Qui a reipublicæ administratione nomen ducitis, *quæ Cæsaris sunt, Cæsari reddite, et quæ Dei, Deo* [6]; illi vectigal, huic timorem; timorem autem cum dico, expilationem prohibeo. Quid vero magni, fortasse dicturi estis, ex ea re lucrabimur? Rem omnium maximam; meque, si ita vultis, mediatore, nimirum spes faustas, ac primas supernæ civitatis, non hujus exiguæ minimæque inter civitates, cujus ne imperium quidem tenere, ut in altricis meæ gratiam parcissime loquar, admodum amplum est ac gloriosum. Illic primas tenere cupiamus; illius vitæ splendorem assequi studeamus; pro miseratione in hac vita calamitosis exhibita, in Abrahæ sinu requiescamus; justum judicium judicemus; pauperem et egenum eripiamus: viduæ et orphano misericordiam impertiamur; eos, qui ad necem trahuntur, redimamus; aut, ut levissime dicam, manus ipsis ne afferamus: eum qui nostram, etiam usque ad mensæ micas [7], opem implorat, ne despiciamus: ulcerosum et pro foribus nostris jacentem ne prætereamus: laborantibus aliis, atque in calamitate constitutis, luxui ne studeamus; nec conservum nostrum exhorrescamus. Ne, quæso, fratres et amici, a divitis illius partibus stemus, nec flammis cruciemur, nec vasto hiatu a piorum cœtu dirimamur: nec cum Lazaro paupere illo supplices agamus, ut nostram linguam ignis ardoribus exustam, extremo digito refrigeret, ac ne id quidem impetremus. Simus benigni, misericordes, humani: Magistri nostri bonitatem æmulemur, qui solem oriri facit, non minus super malos, quam super bonos, pluviaque sua omnes æque alit [8]. Ne ex aliorum egestate rem familiarem augere sus-

A ΙΑ'. *Ἀρκεῖσθε τοῖς ἰδίοις ὀψωνίοις, οἱ στρατιῶται*, καὶ μηδὲν ὑπὲρ τὸ διατεταγμένον ἀπαιτεῖτε. Ταῦτα ὑμῖν διακελεύεται μεθ' ἡμῶν Ἰωάννης, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κῆρυξ, ἡ (1) πρόδρομος τοῦ Λόγου φωνή. Τί λέγων ὀψώνιον (2); Τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Τὸ δὲ περισσὸν, τίνος (3); Ἐγὼ μὲν ὀκνῶ λέγειν τὸ βλάσφημον· ὑμεῖς δὲ, οἶδ' ὅτι (4) συνίετε, κἂν ἐγὼ φείδωμαι. *Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ*· τῷ μὲν τὸ τέλος, τῷ δὲ τὸν φόβον, ὑμεῖς οἱ τῆς πολιτείας ἐπώνυμοι· φόβον δὲ ὅταν εἴπω, κωλύω τὴν πλεονεξίαν. Τί οὖν ἡμεῖς κερδανοῦμεν, τάχα ἂν εἴποιτε, μέγα; Τὸ πάντων μέγιστον· καὶ εἰ βούλεσθε, δι' ἐμοῦ μεσίτου, τὰς χρηστὰς ἐλπίδας, καὶ τὰ πρωτεῖα τῆς ἄνω πόλεως, οὐ
B τῆς μικρᾶς ταύτης καὶ ἐλαχίστης ἐν πόλεσιν, ἧς οὐδὲ τὸ ἄρχειν, ἵνα μετρίως εἴπω τιμῶν ὡς θρεψαμένην, πάνυ τι σεμνὸν καὶ ὑπέρλαμπρον. Ἐκεῖ γενέσθαι πρῶτοι θελήσωμεν· μεταποιηθῶμεν τῆς ἐκεῖθεν λαμπρότητος· ἐν κόλποις Ἀβραὰμ, ἀντὶ τῆς ἐντεῦθεν εὐσπλαγχνίας, ἀναπαυσώμεθα· κρῖμα δίκαιον κρίνωμεν· ἐξελώμεθα πένητα καὶ πτωχόν· χήραν καὶ ὀρφανὸν ἐλεήσωμεν· ἐκπριώμεθα κτεινομένους, ἢ τό γε μετριώτατον (5) εἰπεῖν, μὴ αὐτοὶ κτείνωμεν· μὴ παρίδωμεν τὸν δεόμενον ἡμῶν, μέχρι καὶ τῶν ἀπὸ τραπέζης ψιχίων (6)· καὶ μὴ παραδράμωμεν τὸν ἡλκωμένον (7), καὶ βεβλημένον ἐν τοῖς ἡμετέροις πυλῶσιν· μὴ τρυφήσωμεν, ἄλλων κακοπαθούντων· μὴ βδελυξώμεθα τὸν ὁμόδουλον· μὴ, φίλοι καὶ ἀδελφοὶ, γενώμεθα τῆς τοῦ πλουσίου μερίδος,
C μηδὲ ὀδυνηθῶμεν ἐν τῇ φλογὶ, μηδὲ τῷ χάσματι διαστῶμεν ἀπὸ τῶν ὁσίων, μηδὲ δεηθῶμεν Λαζάρου τοῦ (8) πένητος, ἄκρῳ δακτύλῳ (9) καταψῦξαι τὴν γλῶσσαν ἡμῶν φλεγομένην, καὶ μηδὲ τοσούτου τυγχάνωμεν. Γενώμεθα χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, συμπαθεῖς· μιμησώμεθα τοῦ Δεσπότου τὴν ἀγαθότητα, ὃς ἀνατέλλει τὸν ἥλιον ἀγαθοῖς καὶ πονηροῖς (10), καὶ τρέφει τῇ βροχῇ πάντας ὁμοίως. Μὴ δεξώμεθα πλουτεῖν διὰ τῆς τῶν ἄλλων πενίας· μὴ παρὰ τοσοῦτον ἔλθωμεν τῆς θείας ἰσότητος· μηδὲ μίξωμεν τὸν ἡμέτερον πλοῦτον ἀλλοτρίοις δάκρυσιν, ὑφ' ὧν ὡς ἰοῦ καὶ σητὸς ἐκδαπανηθήσεται, ἢ, τά γε τῆς Γραφῆς εἰπεῖν, ἐξεμεθήσεται. Ἀλλὰ ἐσμεν τοῦ δέοντος ἀποπληστότεροι (11); ἔστι καὶ πλεονεκτῆσαι καλῶς.

[5] Luc. III, 14. [6] Matth. XXII, 21. [7] Luc. XVI, 20 sqq. [8] Matth. V, 45.

(1) *Ἡ*. Sic duo Regg. In ed., ἤ.

(2) *Τί λέγων ὀψώνιον*. Hæc et quæ sequuntur, usque ad hæc verba, τὸ δὲ περισσὸν, τίνος; non sunt, juxta Montacutium, Gregorii verba, sed scholiastæ cujusdam glossema, quod in textum irrepsit. Miratur id a nemine observatum. Nicetas tamen ut genuinam Gregorii sententiam explicat.

(3) *Τὸ δὲ περισσὸν, τίνος;* Alludit Gregorius, inquit Nicetas, ad illud Christi, apud Matth. v, 37: « Quod autem his abundantius est, a malo est. » Eodem modo innuit Theologus, ea, quæ necessariis vitæ usibus supersunt, ab impuro spiritu esse; id tamen eloqui non audet, ne quid tristioris ominis habeat oratio.

(4) *Οἶδ' ὅτι*. Sic omnes codices. Sic legit Pirchy-
D merus, qui reddit: « Vos autem, recte novi, intelligitis. » Deest οἶδα in ed.

(5) *Μετριώτατον*. Tres Regg., quatuor Colb., Or. 1, Pass., μετριώτερον.

(6) *Ψιχίων*. Tres Regg. Or. 1, Pass., ψιχῶν.

(7) *Τὸν ἡλκωμένον*. Sic tres Regg, duo Coisl., duo Colb., et Or. 1. in Par. ed., εἱλκωμένον.

(8) *Τοῦ*. Sic quinque Regg., Coisl. 1, Or. 1, Pass. Deest in ed.

(9) *Δακτύλῳ*. Plures codices, δακτύλου.

(10) *Ἀγαθοῖς καὶ πονηροῖς*. Pass., ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηρούς.

(11) *Ἀποπληστότεροι;* Sic Reg. bm, ph, cum interrogationis nota. In editis, ἀπληστότεροι.

Δῶμέν τι μικρὸν ἐντεῦθεν, ἵν' ἐκεῖθεν πλουτήσωμεν. A timeamus; absit ut tam longe a divina æquitate recedamus; nec divitias nostras cum aliorum lacrymis misceamus, a quibus tanquam a rubigine ac tinea consumentur, aut, ut Scripturæ verbo utar, evomentur [9]. Verum ad rem avidiores sumus, quam par sit? Nihil prohibet, quominus laudabili avaritia teneamur. Paululum quiddam hic demus, ut illic divites et copiosi simus.

ΙΒ'. Ταῦτα μὲν οὖν (12) ἤδη κοινὰ πρὸς πάντας, οὐ τοὺς (13) ἐν πολιτείᾳ μόνον, τὰ παραγγέλματα· κοινὰ γὰρ καὶ κοινῆς ἀῤῥωστίας τὰ φάρμακα. Σὺ δὲ ἀπόγραφε δικαίως ἡμᾶς, ὁ τῶν ἡμετέρων φόρων ἀπογραφεύς (14)· ἀπόγραφε, μὴ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐπιμελῶς, ὧν οὐδὲν, ἢ μικρὸν τὸ κέρδος, ἢ εἰς (15) ἀκοῆς χάριν καὶ ἡδονὴν, ἀλλὰ τὸν ἐμὸν λαὸν ὁσίως καὶ φιλανθρώπως· αἰδεσθεὶς, εἰ μή τι ἄλλο, ἢ τὸν καιρὸν αὐτὸν, ὅτι καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν ἀπογραφῇ τίκτεται. *Ἐξῆλθε γὰρ δόγμα*, φησὶ, *παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, τοῦ ἀπογράφεσθαι* (16) *πᾶσαν τὴν οἰκουμένην*· καὶ ἀπεγράφετο. *Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ εἰς Βηθλεὲμ σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ* (17) *ἀπογράψασθαι, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ*. Καὶ τηνικαῦτα ὁ Σωτὴρ τίκτεται, τὸ θαυμάσιον, ὁ πάντων δημιουργὸς (18) καὶ δεσπότης, ἐν φαύλῳ (19) καὶ μικρῷ καταλύματι. Φοβηθῶμεν τὸ μυστήριον· αἰδεσθῶμεν τὴν οἰκονομίαν (20), καὶ αὐτοὶ τῷ καιρῷ τι συνεισενέγκωμεν. Νῦν ἄγγελοι χαίρουσι, νῦν ποιμένες περιαστράπτονται, νῦν ἀστὴρ ἐξ Ἀνατολῶν τρέχει πρὸς τὸ μέγιστον φῶς καὶ ἀπρόσιτον· νῦν μάγοι προσπίπτουσι, καὶ δωροφοροῦσι, καὶ τὸν πάντων βασιλέα γινώσκουσι, καὶ καλῶς τῷ ἀστέρι τεκμαίρονται τὸν οὐράνιον· C νυνί τε Ἡρώδης μαίνεται, καὶ παιδοφονεῖ, καὶ διὰ τὸν ἐλευθερωτὴν, ἀναιρεῖ τοὺς τῆς ἐλευθερίας τυγχάνειν ὀφείλοντας. Ἀλλ' ἡμεῖς γε μετὰ τῶν προσκυνούντων γενώμεθα, καὶ προσενέγκωμεν τῷ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντι μέχρι καὶ σώματος, μὴ λίβανον, μηδὲ χρυσὸν, μηδὲ σμύρναν· τὸν μὲν ὡς Θεῷ (21), τὸν δὲ ὡς βασιλεῖ, τὴν δὲ ὡς γευσαμένῳ δι' ἡμᾶς νεκρότητος (22)· ἀλλὰ δῶρα μυστικὰ, καὶ ὑπὲρ τὸ φαινόμενον· τό γε μηδὲν λαβεῖν, μηδὲ τῷ πλούτῳ τι συγχωρῆσαι κατὰ πενίας, μηδ' ἀδικῆσαι τὸ πλάσμα διὰ τοῦ πλάσματος.

371 XII. Hæc quidem præcepta non ad eos solum, qui rempublicam gerunt, sed etiam ad omnes communiter spectant. Communis enim morbi communia quoque medicamenta sunt. Tu vero qui tributa nostra in publicas rationes refers, fac nos juste describas; id age, non ut sedulo et accurate orationes meas, quarum, vel nulla, vel parva utilitas est, vel auribus tantum grata atque jucunda, B sed populum meum sancte et humane describas: si nihil aliud, at certe tempus hoc reverentia prosecutus; quandoquidem ipse quoque Salvator descriptionis tempore nascitur. *Exiit* enim, inquit, *edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis;* et quidem describebatur. *Ascendit autem et Joseph in Bethlehem, ut cum Maria desponsata sibi uxore profiteretur, eo quod esset de domo et familia David* [10]. Atque eo tempore salutis auctor in lucem prodiit, res admiranda! omnium rerum opifex et dominus, in exiguo et ignobili diversorio. Mysterium hoc timeamus; Christi incarnationem revereamur; in gratiam temporis nos quoque aliquid erogemus. Nunc angeli gaudent, pastores luminis fulgore perstringuntur [11]: nunc ab Oriente ad lucem maximam et inaccessibilem stella currit; nunc magi procumbunt, ac dona offerunt, omniumque Regem agnoscunt, et ex sideris aspectu cœlestem egregie conjectura assequuntur. Nunc Herodes furit, et pueros obtruncat, et propter libertatis nostræ vindicem, eos, qui in libertatem asserendi erant, de medio tollit [12]. At nos ab adorantibus stemus; eique qui nostræ salutis causa eo paupertatis se demisit, ut corpus etiam acciperet; non thus, non aurum, non myrrham, primum ut Deo, secundum ut regi, tertium, ut ei qui nostra causa mortem degustavit, offeramus; sed mystica dona, iisque, quæ oculis cernuntur, sublimiora; nimirum, ut nihil accipiamus, nec divitiis quidquam adversus paupertatem concedamus, nec Dei creaturam per aliam creaturam injuria alliciamus.

ΙΓ'. Σὺν Χριστῷ γράφεις, σὺν Χριστῷ ταλαντεύεις, σὺν τῇ κεφαλῇ δοκιμάζεις, μετὰ τοῦ λόγου λογίζῃ. Χριστὸς ἄρτι γεννᾶταί σοι, καὶ Θεός ἐστι, καὶ ἄνθρωπος γίνεται, καὶ ἀνθρώποις συναναστρέφεται. Τί τοῦ λόγου δηλοῦντος; Ἐμοὶ δοκεῖ (23), εἰς νουθεσίαν τῶν τὰ τοιαῦτα πιστευομένων (24), ὅτι ταῖς μεγίσταις τῶν διοικήσεων Θεὸς ἀεὶ συνεισεργεῖται. Κα

XIII. Cum Christo describis, cum Christo tributum expendis, cum capite censuram facis, cum D Verbo rationem subducis. Nunc Christus tibi nascitur, et Deus est, et homo efficitur, et cum hominibus conversatur. Quid autem sibi vult hic sermo? Sane, nisi me sententia fallit, eos, **372** quibus hujusmodi munera commissa sunt, admonet, Deum

[9] Job xx, 15. [10] Luc. II, 1 sqq. [11] ibid. 9 sqq. [12] Matth. II, 1 sqq.

(12) *Οὖν*. Deest in ed.
(13) *Τούς*. Pass., τοῖς.
(14) *Φόρων ἀπογραφεύς*. Sic Coisl. 1. In Coisl. 2, et ed., γραφεύς. Deest φόρων in ed.
(15) *Εἰς*. Deest in Regg. c, d, et Coisl. 1.
(16) *Ἀπογράφεσθαι*. Tres Reg., Coisl. 1, Pass., ἀπογράψασθαι.
(17) *Γυναικί*. Sic Reg. c. Deest in ed.
(18) *Δημιουργός*. Or. 1, ποιητής, « factor. »
(19) *Ἐν φαύλῳ*. Reg. bh. et Coisl. 1, ἐν φάτνῃ, « in præsepio. »
(20) *Οἰκονομίαν*. Billius: « humanitatem assumptam. »
(21) *Τὸν μὲν ὡς Θεῷ*, etc. Billius: « partim ut Deo, partim ut Regi, partim, » etc.
(22) *Νεκρότητος*. Pass., νεκρώσεως, « mortalitatem. »
(23) *Δοκεῖ*. Sic Coisl. 1. In ed., δοκ...
(24) *Πιστευομένων*. Regg. c, d, et Coisl. 1, πεπιστευμένων.

una semper maximis rerum administrationibus comitem interesse. Et quidem, ut descriptores pudore quodam afficiat, ac commoveat, eo tempore carnem assumit, et cum hominibus versatur; ut autem servituti nostræ solatium afferat, animique æquitatem veluti lege sanciat (nam ne id quidem contemptim prætereundum est), non modo suo, sed etiam Petri, discipulorum omnium charissimi, nomine didrachmum pendit [13]. Nam propter nos homo factus erat, servique formam suscepit [14], et pro iniquitatibus nostris ad mortem ductus est [15]. Hæc Salvator fecit, idque cum voluntate sola nobis, utpote Deus, salutem afferre posset, quemadmodum et universam rerum machinam solo jussu atque imperio procreavit. Majus autem, et ad incutiendum pudorem accommodatius nobis contulit, nempe pietatem ac misericordiam, atque honoris æqualitatem. Quid vero nos, Christi discipuli, illius, inquam, mitis et benigni, et qui nobis usque adeo ministravit? Non magistri pietatem nobis imitandam proponemus? Non benignos ac faciles nos ipsos conservis præbebimus, ut talem ipsi quoque dominum experiamur, nobis videlicet eadem mensura, qua mensi fuerimus, repensurum [16]? Non animas nostras lenitate redimemus? Satis superque grave est liberis hominibus servitute premi, tantumque inter eos, qui ex eadem terræ massa coagmentati sunt, interesse, ut alii imperent, alii imperio teneantur; alii tributa constituant, alii tributi causa describantur; alii injuriam inferre, maloque afficere impune possint, alii, ne quid patiantur, laborent, ac precibus contendant; eaque circa unam et eamdem imaginem, circa unam et eamdem dignitatis præstantiam contingere, circa ejusdem vitæ hæredes, et pro quibus Christus æque mortuus est. Satis, inquam, hæc liberis hominibus molesta sunt; ne quid huic jugo ponderis addatur, ne quid pœnæ illi, qua primum nostrum peccatum mulctatum est, acerbitatis accedat.

A ἵνα μὲν καταιδέσειε (25) τοὺς ἀπογράφοντας, τηνικαῦτα ὁμιλεῖ σαρκὶ καὶ ἀνθρώποις· ἵνα δὲ παραμυθήσηται τῆς δουλείας ἡμᾶς, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην νομοθετήσῃ (οὐδὲ γὰρ τοῦτο παροπτέον), τελεῖ καὶ αὐτὸς τὸ δίδραχμον, καὶ οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέτρου τοῦ τιμιωτάτου τῶν μαθητῶν· ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπος ἐγένετο δι' ἡμᾶς, καὶ δούλου μορφὴν ἀνεδέξατο (26), καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν ἤχθη εἰς θάνατον. Ταῦτα μὲν ὁ Σωτὴρ, καὶ τῷ θελήματι μόνον, ὡς Θεὸς, σῶσαι δυνάμενος, ἐπεὶ καὶ τὰ πάντα προστάγματι συνεστήσατο· μεῖζον δὲ καὶ δυσωπητικώτερον εἰσήνεγκεν ἡμῖν, τὴν συμπάθειαν καὶ τὸ ὁμότιμον (27). Τί δὲ ἡμεῖς οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου, καὶ τοσοῦτον ἡμῖν λειτουργήσαντος; Οὐ μιμησόμεθα τοῦ Δεσπότου τὴν B εὐσπλαγχνίαν; οὐκ ἐσόμεθα χρηστοὶ τοῖς ὁμοδούλοις, ἵνα τοιούτου τύχωμεν καὶ αὐτοὶ τοῦ Κυρίου μετροῦντος, ὡς ἂν μετρήσωμεν; οὐ κτησόμεθα τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, διὰ τῆς ἡμερότητος; Ἀρκεῖ δουλεύειν τοῖς ἐλευθέροις, καὶ τοσοῦτον εἶναι τὸ διάφορον, ὥστε τοῦ αὐτοῦ χοὸς, τὸ μὲν κρατεῖν, τὸ δὲ ἄρχεσθαι· καὶ τὸ μὲν τάσσειν φόρους, τὸ δὲ ἀπογράφεσθαι· καὶ τοῖς μὲν ἀδικεῖν ἐξεῖναι καὶ ποιεῖν κακῶς, τοῖς δὲ (28) ὑπὲρ τοῦ μὴ (29) παθεῖν δεῖσθαι καὶ ἀγωνίζεσθαι· καὶ ταῦτα εἶναι περὶ τὴν μίαν εἰκόνα, καὶ τὸ ἓν ἀξίωμα, τοὺς τῆς αὐτῆς ζωῆς κληρονόμους, ὑπὲρ ὧν Χριστὸς ὁμοίως ἀπέθανεν. Ἀρκεῖ ταῦτα τοῖς ἐλευθέροις· μὴ βαρυνέσθω δὲ ὁ ζυγὸς, μηδὲ τῆς πρώτης ἡμῶν ἁμαρτίας τὸ ἐπιτίμιον.

XIV. Utinam funditus pereat vitium, et primum illius semen, ac pravus ille, qui, dormientibus nobis, zizania superseminavit [17], ut mali principium ex boni incuria nasceretur, non secus ac tenebrarum principium, est lucis secessio. Hæc nobis lignum illud invexit, et amarus esus, et invidus serpens, et lex violata, quæ **373** hanc pœnam irrogavit, ut in sudore vultus nobis victus sit parandus [18]. Hinc ego nudus et indecorus, et nuditatem cognovi, et pelliceam vestem indui, et e paradiso dejectus sum, atque ad terram, ex qua sumptus fueram, aversus sum, id unum deliciarum loco habens, quod calamitates meas cognitas habeam: et pro exigua voluptate, perpetuo mœrore damnatus sum; eamque pœnam pendo, ut mihi cum eo, qui male in

C ΙΔ'. Ὡς ἀπόλοιτο ἡ κακία, καὶ ἡ πρώτη ταύτης καταβολὴ, καὶ ὁ καθεύδουσιν ἡμῖν ἐπισπείρας τὰ ζιζάνια Πονηρὸς, ἵν' ἀρχὴ τοῦ κακοῦ γένηται τὸ ἀμελῆσαι τοῦ ἀγαθοῦ, ὥσπερ καὶ σκότους ἡ τοῦ φωτὸς ὑποχώρησις. Ταῦτα τὸ ξύλον, καὶ ἡ πικρὰ γεῦσις, καὶ ὁ βάσκανος ὄφις, καὶ ἡ παρακοὴ ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου ζῆν καταχρίνασα. Ἐντεῦθεν γυμνὸς ἐγὼ καὶ ἀσχήμων, καὶ τὴν γύμνωσιν ἔγνων, καὶ τὸν δερμάτινον χιτῶνα ἠμφιασάμην, καὶ τοῦ παραδείσου διέπεσον (30), καὶ εἰς τὴν γῆν ἀπεστράφην, ὅθεν ἐλήφθην, ἓν τοῦτο ἀντὶ τρυφῆς ἔχων, τὰ ἐμαυτοῦ γινώσκειν κακά· καὶ λύπην κατεκρίθην ἄπαυστον ἀντὶ τῆς μικρᾶς (31) ἡδονῆς, καὶ πόλεμον πρὸς τὸν φιλωθέντα κακῶς, καὶ διὰ τῆς γεύσεως ὑποσπάσαντα. D Ταῦτα τῆς κακίας ἐμοὶ τὰ ἐπίχειρα· ἐντεῦθεν τὸ

[13] Matth. XVII, 26. [14] Philipp. II, 7. [15] Isa. LIII, 5. [16] Luc. VI, 38. [17] Matth. XIII, 25. [18] Gen. III, 19.

(25) *Καταιδέσειε*. Plures Regg. et Coisl. 1, καταιδέσῃ. Plurimi Colb., καταιδήσῃ.
(26) *Ἀνεδέξατο*. Quatuor Regg. et Or. 1, ἀνέλαβε.
(27) *Εἰσήνεγκεν... τὸ ὁμότιμον*. Coisl. 3, τὸ ὁμόδουλον, « servitutis æqualitatem. » Hæc Gregorii verba non male interpretatur Nicetas de humanis affectibus, quos induit Christus, nostram assumens naturam, nobisque per omnia, præter peccatum, factus similis: Διὰ τοῦτο γέγονεν ἄνθρωπος, συμπαθήσας ἡμῖν, καὶ ὁμότιμος γενόμενος, ἵνα ταῦτα δυσωπούμενοι φιλανθρωπευώμεθα· « Propterea factus est homo, affectus nostros in se recipiens, perinde ac nos malis obnoxius, ut nos pudore perfusi humaniores essemus. »
(28) *Τοῖς δέ*. Or. 1, τοὺς δέ.
(29) *Μή*. Deest in Pass.
(30) *Διέπεσον*. Comb., ἐξέπεσον.
(31) *Μικρᾶς*. Colb. 1, πικρᾶς, « acerba. »

γεννᾶσθαι (32) μόχθῳ, καὶ ζῇν, καὶ λύεσθαι. Αὕτη μήτηρ χρείας, ἡ δὲ πλεονεξίας, ἡ δὲ πολέμων, πόλεμοι δὲ φόρων (33) πατέρες, οἱ δὲ τῆς κατακρίσεως τὸ βαρύτατον. Ἀλλ' ἡμεῖς γε μὴ τὸ πρόστιμον ἐπιτείνωμεν, ὑπὸ τὴν αὐτὴν κείμενοι καταδίκην, μηδὲ ἄλλοις κακοὶ γενώμεθα. Φιλανθρωπίαν ἡμᾶς τὴν εἰς ἀλλήλους ἀπαιτεῖ Θεὸς, κἂν ὑπ' αὐτοῦ κολαζώμεθα.

A meam amicitiam irrepsit, ac per arboris gustum in fraudem me induxit, bellum gerere sit necesse. Hoc mihi peccati præmium. Hinc factum est, ut in labore et ærumna nascar, et vivam, ac moriar. Hinc indigentia nata est; ex indigentia cupiditas, ex cupiditate bella, ex bellis porro tributa, quibus in divina condemnatione nihil gravius est et acerbius. At nos saltem, ne multam augeamus, cum eidem pœnæ obnoxii simus, nec male cum aliis agamus. Mutuam erga nos ipsos benignitatem Deus a nobis exposcit, etiamsi ab ipso puniamur.

ΙΕ'. Ἔσται καὶ ἄλλη τις ἐγγραφὴ, καὶ ἄλλος ἀπογραφεύς· εἴ τινα βίβλον ζώντων ἀκούεις, καὶ βίβλον οὐ σωζομένων. Ἐκεῖ πάντες ἐγγραφησόμεθα, μᾶλλον δὲ ἤδη γεγράμμεθα κατ' ἀξίαν τῶν ἐνταῦθα βεβιωμένων (34) ἕκαστος. Οὐ πλοῦτος ἔχει τὸ πλέον ἐκεῖ, οὐ πενία τὸ ἔλαττον, οὐ χάρις, οὐκ ἔχθρα, οὐκ ἄλλο τι τῶν ἁπάντων, οἷς ἐνταῦθα τὸ δίκαιον κλέπτεται. Δακτύλῳ Θεοῦ πάντες γεγράμμεθα, καὶ ἀνοιγήσεται ἡμῖν βίβλος ἐν ἡμέρᾳ ἀποκαλύψεως. Μικρὸς μὲν καὶ μέγας ἐκεῖ ἐστι, καὶ θεράπων ὁμοῦ δεσπότῃ, τὸ Σολομῶντος φθέγξομαι (35), καὶ βασιλεὺς ἀρχομένῳ, καὶ ἀπογραφεὺς (36) ἀπογραφομένῳ, καὶ ἡ λαμπρότης ἐγγύθεν. Καὶ τὸ δύσφημον σιωπήσομαι· πλὴν οἷα γράφομεν, τοιαῦτα καὶ γραφησόμεθα. Ταύτην ποίησον σεαυτῷ τὴν ἐγγραφὴν χρηστοτέραν, ἡμῖν φανεὶς χρηστὸς καὶ φιλάνθρωπος.

XV. Erit alia quoque descriptio, et descriptor alius: nisi forte de quodam viventium pereuntiumque libro nihil unquam audisti. Illic omnes inscribemur, vel, ut rectius dicam, jam inscripti sumus, pro merito quo quisque hic vitam confecit. B Illic non meliori conditione sunt divitiæ, nec deteriori paupertas, non gratia, non odium, non denique alia omnia quibus judiciorum fides ac religio hic subripitur et labefactatur. Omnes Dei digito descripti sumus, nobisque in revelationis die liber aperietur. Illic parvus et magnus est, et servus una cum hero[19], ut est apud Salomonem [Job], et rex una cum subdito, et descriptor una cum profitente, et splendor in propinquo; nam quod dictu ominosum est, silentio præteribo. Cæterum quo modo alios descripserimus, eodem ipsi quoque describemur. Hanc inscriptionem si facilem et commodam experiri cupis, fac te commodum nobis et humanum præbeas.

ΙϚ'. Τί πρὸς ταῦτα λέγεις; Τί γράφεις, ὦ φίλων ἄριστε καὶ ἡλίκων καὶ παιδευτῶν ἡμῖν κοινωνὲ καὶ παιδευμάτων, εἰ καὶ νῦν ἡμᾶς εἰς τὴν κρείττω μοῖραν ὁ Θεὸς ἔταξεν, ὑμᾶς ταῦτα παιδεύειν τοὺς ἐν ἐξουσίᾳ (ὀκνῶ γὰρ εἰπεῖν βαρυτέραν); Ὦ πατρίδος εὐσεβοῦς (37) καὶ γένους, ὦ γονέων ἱερῶν ἱερὸν φυτὸν, ὦ ῥίζα τέκνων ἱερωτέρων (38), πῶς ποτε ἀποδέχῃ τοὺς ἐμοὺς λόγους; Ἆρά τι πείθομεν, ἢ δεήσει κατεπᾴδειν μακρότερα; Τοῦτο μὲν οὐκ εἰκάζειν, ἀλλ' εὖ εἰδέναι χρὴ, ὅτι σε οἱ παρ' ἐμοῦ λόγοι ἐκ πλείονος ἔχουσιν. Καὶ γὰρ εἰ μή τινι ἄλλῳ θαῤῥεῖν εἴχομεν (39), ἀλλὰ τοῖς (40) λόγοις αὐτοῖς, οἵ σε ἀεὶ πρὸς τὰ καλὰ ῥᾳδίως ἄγουσιν, ἢ ἀρχόμενον, ἢ ἑπόμενον· τοῦτο γάρ ἐστιν, ᾧ τῶν πολλῶν οἱ σοφοὶ διαφέρουσιν. Ἐγὼ δὲ μικρὸν ἔτι προσθήσω τοῖς εἰρημένοις· σὺ μὲν ἔδωκας μισθὸν τοῖς ἐμοῖς λόγοις, ὅντινα δέδωκας· οἱ δέ σοι διδόασι καὶ προσάγουσι πένητας, πάντα χορὸν ἱερέων, χορὸν φιλοσόφων, οὐδενὶ δεσμῷ κάτω κατεχομένων, μόνα κεκτημένων τὰ σώματα, καὶ οὐδ' αὐτὰ παντελῶς· οὐδὲν ἐχόντων Καίσαρι, πάντα Θεῷ, ὕμνους, εὐχὰς, ἀγρυπνίας, δάκρυα,

C XVI. Quid ad hæc dicis? Quid scribis, amicorum et æqualium optime, atque iisdem nobiscum usæ magistris et disciplinis? Tametsi nunc præstantiori gradu atque ordine (vereor enim dicere, graviori), nos Deus collocarit, ut vos, qui magistratum geritis, ista doceamus. O tu, qui pia patria et familia ortus es, o sancta sanctorum parentum planta, o sanctiorum liberorum radix! Quo pacto nunc sermones meos **374** excipis? Nunquid te flectunt? An longiori oratione mihi deliniendus ac velut incantandus eris? Equidem te jamdiu sermonibus meis correptum teneri, non conjectura quadam assequor, sed certum et exploratum habeo; fretus quidem, si nulla alia re, litteris certe ipsis et doctrina, quæ te facile semper ad optima quæque du- D cit, vel tua ipsius sponte incedentem, vel alios sequentem. Hoc enim est, quo sapientes vulgus superant. Ego vero nonnihil etiam ad ea, quæ jam dixi, adjiciam. Tu quidem orationi meæ mercedem persolvisti, quamcunque tandem, persolvisti; at illa tibi dono pauperes offert, totum sacerdotum chorum

[19] Job III, 19.

(32) *Ἐντεῦθεν τὸ γεννᾶσθαι*, etc. Sic exponit Nicetas: Ἄνθρωπος γεννᾶται μόχθῳ, καὶ ζῇ ἐν λύπῃ· « Homo in labore nascitur, in ærumna vivit. »

(33) *Φόρων*. Coisl. 1, et Or. 1, φόνων, « cædes, homicidia. »

(34) *Τῶν ἐνταῦθα βεβιωμένων*. Sic Coisl. 1 et Jes., quod etiam Combefisio placet. In ed., τῶν ἤδη βεβαιωμένων.

(35) *Σολομῶντος φθέγξομαι*. Pass., προσφθέγξομαι. Lapsus memoria hic videtur Gregorius, dum Salomoni tribuit verba quæ in libro Job occurrunt.

(36) *Ἀπογραφεύς*. Sic Coisl. 1 et 2, decem Colb., Or. 1, Jes., etc. In Par. ed. deest.

(37) *Εὐσεβοῦς*. Coisl. 3, εὐγενοῦς, « celebri. »

(38) *Ἱερωτέρων*. Coisl. 1, ἱερωτάτων.

(39) *Εἴχομεν*. Pass., ἔχομεν. In aliis, [illegible].

(40) *Τοῖς*. Deest in Reg. bm et Or. 1.

ac philosophorum cœtum, qui nullo vinculo humi A tenentur, qui sola corpora, ac ne ea quidem tota, possident; qui Cæsari nihil habent, Deo omnia tribuunt, hymnos, preces, vigilias, lacrymas, opes, quæ manibus arripi nequeunt, mundo emori, Christo vivere, carnem macerare, animam a corpore abstrahere. His parcens, aut etiam omnino Deo reddens divini numinis famulos et mysteriorum conscios, cœlestiumque rerum inspectores, has, inquam, generis nostri primitias, hæc columina, has fidei coronas, has pretiosas margaritas, hos templi illius, præclari, inquam, Ecclesiæ cœtus, lapides, cujus fundamentum et lapis angularis est Christus: pulcherrime utique, et ipsis, et tibi, et nobis omnibus consulueris. Ac tibi has potius a nobis divitias optarim, quam magnos auri atque argenti thesauros, qui nunc exsistunt, ac paulo post non erunt.

κτῆσιν οὐ κρατουμένην, ἀποθανεῖν κόσμῳ (41), ζῆσαι Χριστῷ, σάρκα κενῶσαι, ψυχὴν ἑλκῦσαι ἀπὸ τοῦ σώματος. Τούτων φειδόμενος, ἢ καὶ καθαρῶς ἀποδιδοὺς (42) τῷ Θεῷ τοὺς θεραπευτὰς τοῦ Θεοῦ καὶ μύστας, καὶ τῶν οὐρανίων ἐπόπτας, τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ἡμετέρου γένους, τὸ ἔρεισμα τοὺς τῆς πίστεως στεφάνους, τοὺς μαργαρίτας τοὺς τιμίους, τοὺς τοῦ ναοῦ λίθους, οὗ θεμέλιος καὶ ἀκρογωνιαῖος Χριστὸς, τοῦ καλοῦ λέγω τῆς Ἐκκλησίας πληρώματος· καὶ (43) κάλλιστα ἂν καὶ τούτοις, καὶ σεαυτῷ, καὶ πᾶσιν ἡμῖν βουλεύσαιο. Καί σοι εὔχομαι τοῦτον παρ' ἡμῶν τὸν πλοῦτον γενέσθαι μᾶλλον, ἢ πολλοῦ χρυσίου καὶ ἀργυρίου θησαυροὺς, νῦν ὑπάρχοντας, καὶ μετ' ὀλίγον οὐκ ἐσομένους.

XVII. Habetis orationis meæ munus, si spe vestra B inferius, at certe quale offerre potuimus. Vos vero mihi pro hac mea erogatione, quod majus est, rependite, nempe tractabiles et obsequentes animos. Sic ad alia commoda hoc quoque accedat, ut sermonibus meis minus opus habeatis, nimirum mutuo vos ipsos considerantes ad provocationem charitatis, et bonorum operum [20]; atque ita tandem in cœlis facilem et benignam in illo ævo descriptionem consecuti, et circum omnium Regem tripudiantes (quod unum agunt qui illic descripti sunt), laudem Deo ministremus, unam et eamdem Patris et Filii et Spiritus sancti divinitatis gloriam et splendorem intuentes, laudibusque exaltantes, cui gloria, et honor, et adoratio in sæcula sæculorum. Amen.

ΙΖ'. Αὕτη τῶν ἐμῶν λόγων ὑμῖν (44) ἡ καρποφορία, εἰ καὶ τῆς ἐλπίδος ἐλάττων, ἀλλὰ κατά γε τὴν ἡμετέραν δύναμιν. Ὑμεῖς δὲ ἀντιδοίητέ μοι τῆς ἐμῆς εἰσφορᾶς τὸ μεῖζον, τὴν εὐπείθειαν· ὡς ἂν τά τε ἄλλα καὶ ἧττον δέησθε τῶν ἐμῶν λόγων, ἀλλήλους κατανοοῦντες εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων· ὡς ἂν χρηστῆς καὶ φιλανθρώπου τῆς ἐκεῖθεν γραφῆς τυχόντες, καὶ περὶ τὸν πάντων βασιλέα χορεύοντες, ὃ μόνον ἔργον ἐστὶ (45) τοῖς ἐκεῖ γεγραμμένοις, λειτουργῶμεν Θεῷ τὴν αἴνεσιν, τὴν μίαν Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ θεωροῦντες καὶ ἀνυψοῦντες τὴν (46) τῆς θεότητος δόξαν τε καὶ λαμπρότητα, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[20] Hebr. x, 24.

C

(41) *Ἀποθανεῖν κόσμῳ*, etc. Billius: « qui mundo mortui sunt, » etc. Minus recte; nam hæ sunt « philosophorum, » seu, « monachorum » divitiæ, quas enumerat Gregorius, nempe, « mundo emori, Christo vivere, » etc.

(42) *Ἀποδιδούς*. Quinque Regg., et Coisl. 1, ἀποδούς.

(43) *Καί*. Sic Regg. bm, ph, Or. 1, et Pass. Deest in editis.

(44) *Ὑμῖν*. Sic duo Regg., et Pass. Sic etiam videtur legisse Billius. In ed., ἡμῖν.

(45) *Ἐστί*. Sic Reg. ph. Deest in ed.

(46) *Ἀνυψοῦντες τήν*. Sic duo Regg. In Coisl. 1, ἀνυμνοῦντες, « celebrantes. » Deest τήν in ed.

---

375 MONITUM IN ORATIONEM XX.

I. Defunctis Gregorii parentibus, ipse, juxta probabiliorem opinionem, abdicata Nazianzenæ Ecclesiæ cura, anno 375 Seleuciam se contulit. Ibi per triennium solitudini, vigiliis ac rerum cœlestium contemplationi deditus, hominibus fere incognitus mansit. Verum, ob sanctitatis et eloquentiæ famam, plurimorum præsulum votis expetitus, et a Theodosio Magno in Constantinopolitana sede, circa annum 379, collocatus, eadem doctrinæ ac pietatis semina in navem sibi creditam plebem sparsit. Invaserat tunc temporis Constantinopolim incredibilis quædam quasi errorum cohors. Non tantum hæretici, sed ipsi etiam Catholici novas et periculosas de rebus divinis quæstiones agitabant. Ex opinionum diversitate oriebantur rixæ et dissensiones; tantaque erat animorum vis, et linguarum prurigo, ut de rebus sacris non solum templa, sed et fora et ædes continuo personarent.

II. Hanc temeritatem retundit Theologus, ac primo quidem eos præcipue carpit, qui, nec sacrarum litterarum cognitione instructi, nec vitæ sanctitate commendabiles, sibi theologorum nomen arroganter ascribebant. Pluribus exemplis ex Scriptura prolatis ostendit, non cuique licitum esse Sancta sanctorum adire, vel spectare, vel attingere, sed illis tantum qui a Deo sunt vocati, et seipsos hostiam viventem, imo ipsum Dei

vivi templum exhibuerint. Deinde fuse de sanctissima Trinitate disserit, et impia Sabellii Ariique dogmata, doctrinæ simul ac fidei gladio, deturbat. Naturæ unitatem in Deo cum personarum distinctione invicte asserit; ac diserte exposita divinæ humanæque generationis differentia, monet Filii a Patre generationem, et sancti Spiritus processionem a theologis non curiosius inquirendam. Unde sapienter concludit (n. 12): « Vis theologus fieri? Serva mandata; per Dei præcepta incede; actio enim gradus est ad contemplationem. »

III. Inscribitur hæc oratio: « De dogmate et constitutione episcoporum. » Verum inscriptio hæc non satis accurata videtur. Nihil enim, aut fere nihil, hic « de episcoporum constitutione » agitur. Inscriptionem tamen non immutamus, cum in plerisque codicibus sola reperiatur. De hac re monuisse sufficiat. Cæterum, teste Elia, Constantinopoli habita est. Id etiam probatur rerum circumstantiis et annalium monumentis. Quo autem anno pronuntiata fuerit, id non satis iisdem testimoniis declaratur. Juxta Billium, in Eliæ Commentariis (forsan manuscriptis) collocatur post secundam *De theologia* orationem. At, ut observat idem Billius, huic ordini repugnant omnes, uno Eliano excepto, quos viderit codices. Verisimile videtur habitam fuisse anno 379. Utrum autem primum debeat obtinere locum inter Gregorianas quæ Constantinopoli habitæ sunt, affirmare veremur. Hanc tamen aliis præmittendam conjicimus, quod scilicet aliarum, ac præcipue theologicarum, Gregorii orationum, veluti proœmium ab eruditis habeatur.

ΛΟΓΟΣ Κ.

Περὶ δόγματος (47) *καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων.* A

Α'. Ὅταν ἴδω τὴν νῦν γλωσσαλγίαν, καὶ τοὺς αὐθημερινοὺς σοφοὺς, καὶ τοὺς χειροτονητοὺς θεολόγους, οἷς ἀρκεῖ τὸ θελῆσαι μόνον πρὸς τὸ εἶναι σοφοῖς· ποθῶ τὴν ἀνωτάτω φιλοσοφίαν, καὶ σταθμὸν ἔσχατον ἐπιζητῶ, κατὰ τὸν Ἱερεμίαν, καὶ ἐμαυτῷ μόνῳ συγγενέσθαι βούλομαι. Οὐδὲν γάρ μοι δοκεῖ τοιοῦτον (48), οἷον μύσαντα τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, ἑαυτῷ προσλαλοῦντα καὶ τῷ Θεῷ, ζῇν ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα, καὶ ἀεὶ τὰς θείας ἐμφάσεις καθαρὰς ἐν ἑαυτῷ φέρειν (49) ἀμιγεῖς τῶν κάτω χαρακτήρων καὶ πλανωμένων, οἷον ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ τῶν θείων, καὶ ὄν, καὶ ἀεὶ γινόμενον (50), φωτὶ προσλαμβάνοντα φῶς, B καὶ ἀμαυροτέρῳ τρανότερον, μέχρις ἂν πρὸς τὴν πηγὴν ἔλθωμεν τῶν τῇδε ἀπαυγασμάτων (51), καὶ τύχωμεν τοῦ μακαρίου τέλους, λυθέντων (52) τῶν ἐσόπτρων τῇ ἀληθείᾳ· ὡς μόλις ἄν τις ἑαυτὸν, ἢ μακρᾷ φιλοσοφίᾳ παιδαγωγήσας, καὶ ἀποῤῥηγνὺς κατὰ μικρὸν τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς, καὶ φωτοειδὲς, τοῦ ταπεινοῦ καὶ σκότῳ συνεζευγμένου, ἢ Θεοῦ τυχὼν ἵλεω, ἢ καὶ ἄμφω ταῦτα, καὶ μελέτην ὅτι μάλιστα ποιούμενος ἄνω βλέπειν (53), τῆς κατασπώσης ὕλης ἐπικρατήσειε. Πρὶν δὲ ταύτην ὑπερσχεῖν, ὅση δύναμις, καὶ ἀνακαθᾶραι ἱκανῶς τά τε ὦτα καὶ τὴν διά-

[11] Jerem. IX, 2.

376 ORATIO XX [a].

De dogmate et constitutione episcoporum.

I. Cum linguæ pruriginem hac tempestate vigentem conspicio, sapientesque diei unius momento exortos, atque theologos electione ac suffragio effectos, quibus ad eruditionem comparandam satis est, si voluntatem solam afferant, philosophiæ supremæ desiderio teneor, ac, juxta Jeremiam [11], extremum quemdam secessum requiro, mecumque ipse solus vitæ consuetudinem habere concupisco. Nihil enim potius mihi videtur, quam si, sensibus compressis, extra mundum et carnem positus, nihil rerum humanarum contingens, nisi summa necessitate coactus, mecum ipse et cum Deo colloquens, sublimiorem iis rebus, quæ aspectu sentiuntur, vitam traducam, ac divinas rerum species et imagines puras semper, atque ab omnibus terrenis et errabundis simulacris immunes in me circumferam, ac efficiar, semperque exsistam, velut purissimum quoddam Dei rerumque divinarum speculum, ut lumen lumine, et clarius obscuriori excipiam, donec tandem ad radiorum vitæ hujus fontem perveniamus, ac, solutis per veritatem speculis, beatum finem assequamur; adeo ut vix quispiam, etiamsi seipsum vel diuturna philosophia ac disciplina exerceat, animæque nobilitatem et splendorem ab humilis et caliginosi corporis contagione

(47) *Περὶ δόγματος.* Plures habent, Περὶ δογμάτων. Alii, Περὶ δογμάτων, ἤτοι περὶ θεολογίας, « de Dogmatibus, seu de Theologia. » Alii, Περὶ δογμάτων, καὶ κατὰ ἐπισκόπων, « de Dogmatibus, et contra Episcopos. »

(48) *Τοιοῦτον.* Sic duo Regg., et Or. 1. In ed., τοιοῦτο.

(49) *Φέρειν.* Combef., φέρει, « in seipso fert. »

(50) *Καὶ ὄν, καὶ ἀεὶ γινόμενον.* Sic editi. At Coisl. 1, et Par., καὶ ὤν, καὶ ἀεὶ γινόμενος. Edit.

(51) *Τῶν τῇδε ἀπαυγασμάτων.* Gregorius, per « vitæ hujus radiorum fontem, » intelligit Deum, qui in hac vita, veluti radios claritatis suæ in homines C immittit, ita ut semper in se « divinas species seu imagines circumferant. » Quo sensu efficimur purissimum quoddam Dei rerumque divinarum speculum, in quo omnibus contemplari licet illius claritatis radios, cujus Deus fons est, ut omnis desiderii nostri impetus magis magisque ad illum fontem dirigatur.

(52) *Λυθέντων.* Coisl. 3 et Par. addunt, ἡμῖν.

(53) *Καὶ μελέτην ὅτι μάλιστα ποιούμενος ἄνω βλέπειν.* Hæc desunt in duobus Regg., et Or. 1.

[a] Alias XXIX, quæ autem 20 erat, nunc 45. — Habita anno 379.

paulatim abrumpat, vel divinum numen propitium sentiat, aut utrumque horum habeat, ac mentem maxima cum diligentia ad cœlestia dirigat, vix, inquam, terrenam hanc molem deorsum trahentem superare poterit. Priusquam autem eam, quantum fieri potest, superaverimus, auresque nostras et mentis aciem satis repurgaverimus, animarum curam suscipere, aut ad rerum divinarum pertractationem accedere haudquaquam tutum esse duco.

A νοιαν, ἢ ψυχῆς ἐπιστασίαν δέξασθαι, ἢ θεολογίᾳ προσβαλεῖν, οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι γινώσκω.

II. Ac ne me forte timidiorem, quam par sit, existimetis, sed consilium potius nostrum prudentiamque comprobetis, unde in hunc metum inductus fuerim, exponam. Primum igitur ex ipso Moyse[22] audio, quo **377** tempore oracula ei Deus edebat, quamvis ad montem multi acciti essent, quorum unus erat ipse Aaron, cum duobus filiis, iisque sacerdotibus, tamen cæteros omnes eminus adorare jussos esse, Moysem autem solum ad eum propius accessisse, populum vero ne simul quidem ascendisse. Atque, ut item aliquanto superius narrat, alios fulgura, tonitrua, tubarum clangor, et mons fumo circumfusus[23], et horrendæ comminationes, atque hujusmodi terrores deorsum sistebant, adeo ut ipsi præclare secum agi arbitrarentur, quod vel solam Dei vocem audirent, idque hac lege, ut summo prius studio seipsos ab omni labe purgarent. At Moyses, et ascendit, et nubem penetrat, et cum Deo congreditur, et legem accipit, iis quidem, qui e vulgo sunt, litteralem, iis autem, qui supra vulgus assurgunt, spiritualem.

Β'. Καὶ ὅθεν εἰς τοῦτο ὑπήχθην τὸ δέος, ἵνα μή με (54) τοῦ δέοντος δειλότερον ὑπολάβοιτε, ἀλλὰ καὶ ἐπαινῆτε τῆς προμηθείας, ἀκούω μὲν αὐτοῦ Μωϋσέως, ἡνίκα ἐχρημάτιζεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ὅτι πλειόνων εἰς τὸ ὄρος προσκεκλημένων, ὧν εἷς ἦν καὶ Ἀαρὼν σὺν τοῖς παισὶν αὐτοῦ τοῖς δύο τοῖς ἱερεῦσιν, οἱ μὲν λοιποὶ πάντες προσκυνῆσαι πόῤῥωθεν ἐκελεύσθησαν, ἐγγίσαι δὲ Μωϋσῆς μόνος, οὐ συναναβῆναι δὲ ὁ λαός.
B Καὶ μικρὸν πρὸ τούτων, τοὺς μὲν ἄλλους ἀστραπαὶ, καὶ βρονταὶ, καὶ σάλπιγγες, καὶ ὅλον καπνιζόμενον τὸ ὄρος, καὶ ἀπειλαὶ φρικώδεις, καὶ τοιαῦτα δείματα ἵστη κάτω· καὶ μέγα ἦν αὐτοῖς ἀκοῦσαι τῆς τοῦ Θεοῦ φωνῆς μόνον, καὶ ταῦτα εὖ μάλα ἁγνισαμένοις. Μωϋσῆς δὲ καὶ ἄνεισι, καὶ τῆς νεφέλης εἴσω χωρεῖ, καὶ Θεῷ συγγίνεται, καὶ δέχεται νόμον, τοῖς μὲν πολλοῖς τὸν τοῦ γράμματος, τοῖς δὲ ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς τὸν τοῦ πνεύματος.

III. Tum etiam illud, quod Heli sacerdoti[24], atque aliquanto post Osæ[25] accidit, cognitum et exploratum habeo: quorum alter sceleris etiam illius, quod filii adversus sacrificia committebant, pœnas solvit, idque cum eorum impietatem non modo non probasset, verum etiam multum ac sæpenumero ipsos hoc nomine objurgasset; alter, quod arcam solum a bove distractam, tangere ausus esset; eam quidem incolumem servavit, ipse vero interiit; sic nimirum Deus venerationem arcæ suæ debitam tuebatur. Quin illud quoque mihi perspectum est, ne parietes quidem templi promiscuæ multitudini contingere licuisse, eaque de causa parietibus aliis, quibus illi cingerentur, opus fuisse: nec sacrificia ipsa a quibus, aut quando, aut ubi non conveniebat, consumi solita esse: nedum cuivis, aut Sancta sanctorum, aut velamen, aut propitiatorium, aut arcam denique adire, vel spectare, vel attingere, liberum fuisse.

C Γ'. Γινώσκω δὲ Ἠλεὶ τὸν ἱερέα, καὶ μικρὸν ὕστερον Ὀζᾶν τινα· τὸν μὲν καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν παίδων παρανομίας ἀπαιτηθέντα δίκην, ἣν ἐτόλμων κατὰ τῶν θυσιῶν, καὶ ταῦτα οὐκ ἀποδεχόμενον αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν, ἀλλὰ πολλὰ πολλάκις ἐπιτιμήσαντα· τὸν δὲ, ὅτι τῆς κιβωτοῦ ψαῦσαι τολμήσας μόνον, περισπασθείσης ὑπὸ τοῦ μόσχου, τὴν μὲν περιεσώσατο, αὐτὸς δὲ ἀπώλετο, φυλάσσοντος δηλαδὴ (55) τοῦ Θεοῦ τῇ κιβωτῷ τὸ σεβάσμιον. Οἶδα δ' ἐγὼ μηδὲ τῶν τοίχων τοῦ ἱεροῦ ψαῦσαι τοῖς πολλοῖς ὂν ἀσφαλὲς, καὶ διὰ τοῦτο ἑτέρων ἐδεήθησαν (56) τοίχων τῶν ἔξωθεν· μηδὲ τὰς θυσίας αὐτὰς, ὑφ' ὧν, καὶ ὅτε, καὶ οὗ μὴ καθῆκον ἦν, ἀναλίσκεσθαι· τοσούτου δεῖν πρὸς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων προσφοιτᾷν θαῤῥοῦντα, ἢ (57) τὸ καταπέτασμα, ἢ τὸ ἱλαστήριον, ἢ τὴν κιβωτὸν, ἢ
D προσβλέπειν εἶναι παντὸς, ἢ προσάπτεσθαι.

IV. Quæ cum ipse norim, illudque præterea, neminem magno Deo, et sacrificio, et pontifice di-

Δ'. Ταῦτα οὖν εἰδὼς ἐγὼ, καὶ ὅτι μηδεὶς ἄξιος τοῦ μεγάλου Θεοῦ, καὶ θύματος (58), καὶ ἀρχιερέως, ὃς

[22] Exod. xix, 3. [23] ibid. 16. [24] I Reg. iv, 12 sqq. [25] II Reg. vi, 6.

(54) *Μή με.* Sic duo Regg., duo Colb., Or. 1, et Combef. In ed., μήτε.

(55) *Δηλαδή* Deest in pluribus codd.

(56) *Ἐδεήθησαν.* Duo Regg., tres Colb., et Or. 1, ἐδέησαν.

(57) *Ἤ.* Deest in duobus Regg., totidem Colb., et Or. 1.

(58) Synodus CP., anno 1156 habita, inter testimonia contra hæresim Soterichi scholion affert Basilii minimi ad hunc locum, qui sic se habet: *Τοῦ Θεολόγου ἐκ τοῦ λόγου τοῦ « Περὶ θεολογίας, καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων.»* Κείμενον. « Τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ θύματος καὶ ἀρχιερέως. » Ἑρμηνεία τοῦ ἐλαχίστου Βασιλείου. « Μεγάλου μὲν Θεοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγει, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ Πατρὸς νῦν· τοῦτο σημειούμεθα πρὸς τοὺς τὸ *Μεγάλου* τῷ Πατρὶ μόνῳ περιγράφοντας, τῷ δ' Υἱῷ τὰ δευτεραῖα διδόντας· θύματος δὲ καὶ ἀρχιερέως τὸ μὲν ὡς σφαγιασθέντος, καὶ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας προσενεχθέντος σωτηρίας· τὸ δὲ ὡς οὐχ ὑπ' ἄλλου, ὑφ' ἑαυτοῦ δὲ ἑαυτὸν τεθυκότος, καὶ εἰς σφαγὴν ἑκούσιον προτεθεικότος. » *Theologi ex oratione De theologia et episcoporum constitutione.* Textus: « Magni Dei et hostiæ et pontificis. » Basilii minimi interpretatio: « Magnum quidem Deum, Dominum nostrum Jesum Christum dicit, non tamen nunc Patrem. Hoc adnotamus adversus illos qui vocabulum *Magnum* Patri tantum ascribunt, Filio autem partes se-

A μὴ πρότερον ἑαυτὸν παρέστησε τῷ Θεῷ θυσίαν ζῶσαν, μᾶλλον δὲ, ναὸς ἅγιος ἐγένετο Θεοῦ ζῶντος καὶ ζῶν· πῶς ἢ αὐτὸς προχείρως ἐγχειρήσαιμι τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, ἢ ἀποδέξωμαι (59) τὸν ἐγχειροῦντα θρασέως; Οὐκ ἐπαινετὸς ὁ πόθος· φοβερὸν τὸ ἐγχείρημα. Καὶ διὰ τοῦτο καθαρτέον ἑαυτὸν πρῶτον, εἶτα τῷ καθαρῷ προσομιλητέον· εἰ μὴ μέλλοιμεν τὸ τοῦ Μανωὲ πείσεσθαι, καὶ λέξειν (60) ἐν φαντασίᾳ Θεοῦ γενόμενοι (61)· *Ἀπολώλαμεν, ὦ γύναι, Θεὸν ἑωράκαμεν*, ἢ, ὡς Πέτρος, ἀποπέμψασθαι (62) τοῦ πλοίου τὸν Ἰησοῦν, ὡς οὐκ ἄξιοι τοιαύτης ἐπιδημίας· ἢ, ὡς ὁ ἑκατόνταρχος ἐκεῖνος, τὴν μὲν θεραπείαν ἀπαιτήσειν (63), τὸν θεραπευτὴν δὲ οὐκ εἰσδέξασθαι. Λεγέτω τις καὶ ἡμῶν, ἕως ἐστὶν ἑκατόνταρχος, καὶ πλειόνων ἐν κακίᾳ κρατῶν, καὶ ἔτι στρατευόμενος Καίσαρι τῷ κοσμοκράτορι τῶν κάτω συρομένων· B *Οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς*. Ὅταν δὲ Ἰησοῦν θεάσωμαι, καίτοι μικρὸς ὢν τὴν πνευματικὴν ἡλικίαν, ὡς ὁ Ζακχαῖος ἐκεῖνος, καὶ ὑπὲρ τὴν συκομορέαν ἀρθῶ, νεκρώσας τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ μαράνας (64) τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως· τότε καὶ Ἰησοῦν εἰσδέξομαι, καὶ ἀκούσομαι· *Σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ*· καὶ τῆς σωτηρίας τεύξομαι, καὶ φιλοσοφήσω τὰ τελεώτερα, σκορπίζων καλῶς ἃ κακῶς συνήγαγον, εἴτε χρήματα, εἴτε δόγματα.

A gnum esse, qui quidem prius Deo hostiam viventem seipsum non exhibuerit [26], aut, ut rectius loquar, Dei vivi templum sanctum ac vivum [27] factus sit; qui tandem fieri possit, ut vel ipse prompto animo de Deo disputationem habere aggrediar, vel temere aggredientem probem? Laudanda non est hæc cupiditas; periculosus ac metuendus hic conatus. Ac proinde purgari nos ante oportet, atque ita deinde in illius, qui purus est, congressum et colloquium venire; ne alioqui nobis idem quod Manue, accidat, ac Dei visione perstrictis oculis, dicamus: *Periimus, mulier;* **378** *Deum vidimus* [28]: aut, Petri instar [29], Jesum a navigio ablegemus, tanquam hujusmodi præsentia minime digni: aut denique, ut centurio ille medicinam quidem exposcamus, medicum autem minime admittamus. B Dicat etiam quisquam nostrum, quandiu centurio est, vitiique imperium inter multos tenet, adhucque sub Cæsare, hoc est, mundi principe, atque eorum, qui humi serpunt imperatore, stipendia facit: *Non sum dignus, ut intres sub tectum meum* [30]. Cum autem Jesum conspexero, quamvis spirituali statura parvus, ut ille Zachæus, ac super sycomorum evectus fuero [31], mortificatis nimirum membris, quæ sunt super terram [32], atque humilitatis corpore reformato [33], tum vero et Jesum excipiam, et audiam: *Hodie, salus huic domui* [34]; et salutem adipiscar, et perfectiora illa officia curabo atque exsequar, præclare spargens quæ scelerate collegeram, sive pecunias, sive dogmata.

E'. Ἐπεὶ δὲ ἀνεκαθήραμεν τῷ λόγῳ τὸν θεολόγον, C φέρε δὴ καὶ περὶ Θεοῦ ὡς ἐν βραχεῖ διαλεχθῶμεν, αὐτῷ τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι θαῤῥήσαντες, περὶ ὧν ὁ λόγος. Εὔχομαι δὲ τὸ τοῦ Σολομῶντος παθεῖν, μηδὲν ἴδιον ἐννοῆσαι περὶ Θεοῦ, μηδὲ φθέγξασθαι. Ὅταν γὰρ λέγῃ, *Ἀφρονέστατος γάρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων, καὶ φρόνησις ἀνθρώπου οὐκ ἔστιν ἐμοὶ* (65), οὐκ (66) ἀσυνεσίαν ἑαυτοῦ δήπου καταγινώσκων τοῦτό φησιν. Πῶς γὰρ, ὅς γε τοῦτο καὶ (67) ᾔτησε παρὰ Θεοῦ πρὸ παντὸς ἄλλου, καὶ ἔλαβε σοφίαν, καὶ θεωρίαν, καὶ πλάτος καρδίας, ψάμμου πλουσιώτερον τε καὶ δαψιλέστερον; Καὶ ὁ τοσοῦτον σοφὸς, καὶ τοιαύτης τετυχηκὼς δωρεᾶς, πῶς ἀφρονέστατον ἑαυτὸν πάντων (68) ὀνομάζει; Ὡς οὐκ ἔχων ἰδίαν δηλαδὴ φρόνησιν, ἐνεργούμενος δὲ τὴν θείαν τε καὶ τελεωτέραν. Καὶ γὰρ ὁ Παῦ- D λος λέγων, *Ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς*, οὐχ ὡς περὶ νεκροῦ πάντως ἑαυτοῦ διελέγετο, ἀλλ' ὡς ζῶντος κρείσσονα τῶν πολλῶν ζωὴν, τῷ μετειληφέναι τῆς ὄντως ζωῆς, καὶ μηδενὶ θανάτῳ παρα-

V. Quoniam autem sermone Theologum repurgavimus, age jam de Deo paucis disseramus, ipsius Patris Filiique et sancti Spiritus, de quibus verba facturi sumus, auxilio freti atque subnixi. Optarim autem idem mihi contingere quod Salomoni, hoc est, ut de Deo nihil meum ac proprium, vel cogitem, vel loquar. Nam cum his verbis utitur: *Stultissimus sum omnium hominum, et prudentia hominis non est in me* [35], haudquaquam scilicet hæc eo dicit, quod stoliditatis seipsum condemnet. (Qui enim istud, cum eam præ aliis omnibus rebus a Deo postulasset, ac sapientiam et contemplationem, et cordis latitudinem arena maris uberiorem atque copiosiorem accepisset?) Qui fit igitur, ut vir usque adeo sapiens, atque hujusmodi benefi- D cium consecutus, omnium stultissimum se appellet? Hoc vult nimirum, propriam se nullam prudentiam habere, sed divina et perfectiori sapientia afflari. Siquidem et Paulus, cum aiebat: *Vivo autem, non jam ego, vivit vero in me Christus* [36];

[26] Rom. xii, 1. [27] II Cor. vi, 16. [28] Judic. xiii, 22. [29] Luc. v, 8. [30] Matth. viii, 8. [31] Luc. xix, 2 seqq. [32] Coloss. iii, 5. [33] Philipp. iii, 21. [34] Luc. xix, 9. [35] Prov. xxx, 2. [36] Galat. ii, 20.

cundas dant. Hostiam porro et pontificem appellant, illud quidem ob passionem et pro nostra salute oblationem; alterum autem, quia non ab alio sed propria voluntate immolatus fuit, et ad voluntariam mortem accessit. » MAII *Spicileg. Rom.* X, 57.

(59) *Ἀποδέξωμαι*. Reg. bm, ἀποδέξομαι.

(60) *Λέξειν*. Or. 1, λέγειν.

(61) *Γενόμενοι*. Combef., γενομένου.

(62) *Ὡς Πέτρος ἀποπέμψασθαι*. Reg. bm, ὡς ὁ Πέτρος. Or. 1, recentiori manu, ἀποπέμψεσθαι

(63) *Θεραπείαν ἀπαιτήσειν*. Coisl. 1, θεραπείαν ἐπιζητήσειν. Par., θεραπείας ἐπιζήτησιν.

(64) *Μαράνας*. Par., μωράνας. Reg. Chry. ὑπεραναβὰς, « transcenso humilitatis corpore. »

(65) *Ἐμοί*. Reg. a, Or. 1, Par., ἐν ἐμοί.

(66) *Οὐκ*. Sic Coisl. 1, Or. 1, et Par. In ed., οὖν.

(67) *Τοῦτο καί*. Sic plures codices. In ed., καὶ τοῦτο.

(68) *Πάντων*. Deest in Reg. a.

A non utique de seipso, tanquam de mortuo, loquebatur, sed tanquam de eo, qui præstantiorem, quam vulgus mortalium soleat, vitam ageret, utpote qui veræ vitæ, nulloque mortis fine circumscriptæ, particeps esset. Patrem igitur, et Filium, et Spiritum sanctum adoramus, proprietates quidem distinguentes, divinitatem autem copulantes: neque aut tria in unum contrahimus, ne Sabellii morbo laboremus; aut **379** rursus in tria diversa et aliena separamus, ne in Arii furorem incidamus. Quid enim necesse est ut, velut plantam in alteram partem propendentem, ad alteram partem per vim inflectamus, ac distorsionem per distorsionem corrigamus, non autem potius eam ad medium dirigentes, intra pietatis fideique orthodoxæ fines consistamus

τουμένης. Προσκυνοῦμεν οὖν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὰς μὲν ἰδιότητας χωρίζοντες, ἑνοῦντες (69) δὲ τὴν θεότητα· καὶ οὔτε εἰς ἓν τὰ τρία συναλείφομεν, ἵνα μὴ τὴν Σαβελλίου νόσον νοσήσωμεν· οὔτε διαιροῦμεν εἰς τρία ἔκφυλα καὶ ἀλλότρια, ἵνα μὴ τὰ Ἀρείου μανῶμεν. Τί (70) γὰρ δεῖ, καθάπερ φυτὸν ἑτεροκλινὲς πάντη καμπτόμενον, βίᾳ μετάγειν ἐπὶ τὸ ἕτερον μέρος, διαστροφῇ τὴν διαστροφὴν διορθουμένους, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸ μέσον εὐθύνοντας, ἐν ὅροις ἵστασθαι τῆς θεοσεβείας;

B VI. Porro cum medium dico, veritatem dico, quam recte solam præ oculis propositam habemus. Repudiamus itaque, tum malam contractionem, tum hac absurdiorem divisionem; ne, vel ob multitudinis deorum metum, in unam personam contracta oratio, nuda nobis et inania nomina relinquat, unum videlicet et eumdem Patrem ac Filium et Spiritum sanctum existimantibus, ac non magis hæc omnia unum, quam unumquodque nihil esse statuentibus (desierint enim id esse quod sunt, inter se mutuo transeuntia et migrantia); vel rursus in tres, aut peregrinas et dispares atque distractas naturas separata, juxta Arii recte nominatum furorem, aut principatus expertes et inordinatas, divinitatique, ut sic loquar, contrarias; partim in Judaicam C quamdam parcitatem concludatur, si ingenito solo divinitatem circumscribamus, partim in oppositum quidem, non minus tamen perniciosum malum provolvatur, si tria principia tresque Deos constituerimus, quod superiori etiam errore absurdius est. Nam profecto, nec quosdam ita Patris amantes esse oportet, ut illi quod Pater sit adimant; cujus enim Pater fuerit, si Filius ab eo natura diversus dicatur, atque una cum reliquis creaturis abalienetur? Nec rursus ita Christi amantes, ut ne Filii quidem nomen ei integrum servent; cujus enim, quæso, Filius fuerit, nisi ad Patrem, tanquam ad principium, referatur? Nec denique Patri principii dignitatem imminuere, quam ut pater et genitor D habet; parvorum etenim certe, ipsoque indignorum principium fuerit, nisi deitatis ejus, quæ in Filio et Spiritu sancto consideratur, causa sit.

ϛ'. Μεσότητα (71) δὲ ὅταν εἴπω, τὴν ἀλήθειαν λέγω, πρὸς ἣν βλέπειν καλῶς ἔχομεν μόνην· καὶ τὴν φαύλην συναίρεσιν παραιτούμενοι (72), καὶ τὴν ἀτοπωτέραν διαίρεσιν· ὡς μήτε εἰς μίαν ὑπόστασιν συναιρεθέντα τὸν λόγον, δέει πολυθεΐας, ψιλὰ ἡμῖν καταλιπεῖν τὰ ὀνόματα, τὸν αὐτὸν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ὑπολαμβάνουσι, καὶ μὴ μᾶλλον ἓν τὰ πάντα, ἢ μηδὲν ἕκαστον εἶναι ὁριζομένοις (φεύγοι γὰρ ἂν εἶναι ἅπερ ἐστὶν, εἰς ἄλληλα μεταχωροῦντα καὶ μεταβαίνοντα)· μήτε εἰς τρεῖς ἢ ξένας (73) καὶ ἀνομοίους (74) οὐσίας καὶ ἀπερρηγμένας διαιρεθέντα, κατὰ τὴν Ἀρείου καλῶς ὀνομασθεῖσαν μανίαν, ἢ ἀνάρχους καὶ ἀτάκτους, καὶ οἷον εἰπεῖν, ἀντιθέους· τῷ μὲν εἰς Ἰουδαϊκὴν σμικρολογίαν κατακλεισθῆναι (75), μόνῳ τῷ ἀγεννήτῳ (76) τὴν θεότητα περιγράφοντας· τῷ δὲ εἰς ἐναντίον μὲν, κακὸν δὲ ἴσον πεσεῖν, τρεῖς ἀρχὰς ὑποτιθεμένους, καὶ τρεῖς Θεοὺς, ὃ τῶν προειρημένων ἀτοπώτερον· δέον μήτε οὕτως εἶναί τινας (77) φιλοπάτορας, ὡς καὶ τὸ εἶναι Πατέρα περιαιρεῖν (τίνος γὰρ ἂν καὶ εἴη Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ τὴν φύσιν ἀπεξενωμένου καὶ ἀπηλλοτριωμένου μετὰ τῆς κτίσεως;)· μήθ' οὕτω φιλοχρίστους, ὡς μήτε τοῦτο φυλάττειν (78), τὸ εἶναι Υἱόν (τίνος γὰρ ἂν καὶ εἴη Υἱὸς, μὴ πρὸς αἴτιον (79) ἀναφερόμενος τὸν Πατέρα;) μήτε τῷ Πατρὶ τὸ τῆς ἀρχῆς κατασμικρύνειν ἀξίωμα, τῆς ὡς Πατρὶ καὶ γεννήτορι· μικρῶν γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀναξίων ἀρχὴ, μὴ θεότητος ὢν αἴτιος (80) τῆς ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι θεωρουμένης. Ἐπειδὴ χρὴ καὶ τὸν ἕνα Θεὸν τηρεῖν, καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν, εἴτ' οὖν τρία πρόσωπα, καὶ ἑκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος.

(69) *Ἑνοῦντες*. « Unam autem divinitatem profitentes. »

(70) *Τί*. Combef., οὐ.

(71) *Μεσότητα*. Billius: « mediocritatem. »

(72) *Παραιτούμενοι*. Sic duo Regg., duo Coisl., Or. 1, Combef. In ed., παραιτούμενον.

(73) *Τρεῖς ἢ ξένας*. Combef. delet ἤ.

(74) *Ἀνομοίους*. Reg. bm., ἀνομοουσίους.

(75) *Κατακλεισθῆναι*. Sic tres Colb., Or. 1, Par. In ed., κατακλεισθεῖναι.

(76) *Ἀγεννήτῳ*. Reg. Cyp., ἀνάρχῳ. Non male, cum hic Gregorius totus sit in « principii » ratione: ἢ ἀνάρχους τρεῖς ἀρχάς, etc.

(77) *Τινας*. Or. 1, τινά.

(78) *Μήτε τοῦτο*, etc. Sic tres Colb., Or. 1, Jes., Bas. Alii, μήτε τό. Coisl. 3, Par., etc., μήτε τούτῳ, « ut ei integrum non servent, quod Filius sit. »

(79) *Πρὸς αἴτιον*. « Tanquam ad principium. » Gregorius, inquit Billius in Scholiis, « vocat Patrem » principium, « ut qui sit causa naturalis. Ob idque cum dixisset: » imminuunt Patri principii decus, « statim subjecit, » ejus « inquam, » Principii, quod Pater sit et genitor; « ne quis scilicet suspicaretur, ipsum Patri principii appellationem tribuere, tanquam ei, qui majestate ac dignitate præstet. »

(80) *Αἴτιος*. « Causa, » id est, « origo. » Sic enim Patres Græcos, cum de divinis relationibus agunt, interpretantur theologi. Vide Estium in 1, dist. 29, § 2.

Quandoquidem et unus Deus retinendus est, et tres hypostases, sive tres personæ, confitendæ, et quidem unaquæque cum sua proprietate.

Ζ'. Τηροῖτο δ' ἂν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, εἷς μὲν Θεὸς, εἰς ἓν αἴτιον καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἀναφερομένων, οὐ συντιθεμένων, οὐδὲ συναλειφομένων (81)· καὶ κατὰ τὸ ἓν καὶ ταυτὸ τῆς θεότητος, ἵνα οὕτως ὀνομάσω, κίνημά τε καὶ βούλημα, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα. Αἱ δὲ τρεῖς ὑποστάσεις, μηδεμιᾶς ἐπινοουμένης συναλοιφῆς (82), ἢ ἀναλύσεως, ἢ συγχύσεως, ἵνα μὴ τὸ πᾶν καταλυθῇ, δι' ὧν τὸ ἓν σεμνύνεται πλέον ἢ καλῶς ἔχει. Αἱ δὲ ἰδιότητες, Πατρὸς μὲν, καὶ ἀνάρχου (83), καὶ ἀρχῆς ἐπινοουμένου καὶ λεγομένου (ἀρχῆς δὲ, ὡς αἰτίου, καὶ ὡς πηγῆς, καὶ ὡς ἀϊδίου φωτός (84))· Υἱοῦ δὲ, ἀνάρχου μὲν οὐδαμῶς, ἀρχῆς δὲ τῶν ὅλων· ἀρχὴν δὲ ὅταν εἴπω, μὴ χρόνον παρενθῇς, μηδὲ μέσον τι τάξῃς τοῦ γεγεννηκότος καὶ τοῦ γεννήματος, μηδὲ διέλῃς τὴν φύσιν τῷ κακῶς παρεντεθέντι τοῖς συναϊδίοις καὶ συνημμένοις. Εἰ γὰρ χρόνος Υἱοῦ πρεσβύτερος (85), ἐκείνου δηλαδὴ πρώτως ἂν εἴη (86) αἴτιος ὁ Πατήρ. Καὶ πῶς ποιητὴς χρόνων ὁ ὑπὸ χρόνον; Πῶς δὲ καὶ Κύριος πάντων, εἰ ὑπὸ χρόνου προείληπταί τε καὶ κυριεύεται; Ἄναρχος οὖν ὁ Πατήρ· οὐ γὰρ ἑτέρωθεν αὐτῷ, οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ (87) τὸ εἶναι. Ὁ δὲ Υἱὸς, ἐὰν μὲν ὡς αἴτιον τὸν Πατέρα λαμβάνῃς, οὐκ ἄναρχος· ἀρχὴ γὰρ Υἱοῦ Πατὴρ ὡς αἴτιος (88)· ἐὰν δὲ τὴν ἀπὸ χρόνου νοῇς ἀρχὴν, καὶ ἄναρχος· οὐκ ἄρχεται γὰρ ὑπὸ χρόνου ὁ χρόνων Δεσπότης.

VII. Sic enim, mea quidem sententia, Deus unus retinebitur, si Filium 380 et Spiritum sanctum ad unam causam referamus, non autem componamus nec commisceamus; et si unam atque eamdem Divinitatis, ut ita loquar, motionem et voluntatem, essentiæque identitatem intelligamus. Tres autem personas ita tenebimus, si nulla commixtio, aut resolutio, aut confusio excogitetur, ne alioqui universum per eos evertatur, qui impensius, quam par sit, unitatem extollunt. Postremo ita nobis proprietatum ratio constabit, si Patrem quidem, et principii expertem, et principium cogitemus, ac prædicemus (principium, inquam, ut causam, et ut fontem, lumenque sempiternum); Filium vero, minime quidem principii expertem, omnium autem rerum principium asseramus; principium porro cum dico, ne tempus interjicias, nec inter genitorem et genitum medium aliquid constituas, nec per id, quod inter ea, quæ eamdem æternitatem habent, et conjuncta sunt, male interponis, naturam dividas. Nam si tempus Filio est antiquius, illius procul dubio primum Pater causa fuerit necesse est. Quod si ita est, quo tandem modo temporum factor erit [37], qui sub tempus cadit? Quo item modo Dominus omnium [38], si eum tempus præcesserit, eique dominetur? Principii igitur expers est Pater: nec enim aliunde, nec a se ipso esse habet. Filius autem, siquidem Patrem ut causam accipias, nequaquam principio caret; principium enim Filii Pater est, ut causa; sin de tempore principium intellexeris, principii quoque omnis est expers. Neque enim temporum Dominus tempori subjectus est.

Η'. Εἰ δὲ, ὅτι τὰ σώματα ὑπὸ χρόνον, διὰ τοῦτο ἀξιώσεις κεῖσθαι καὶ τὸν Υἱὸν ὑπὸ χρόνον, περιθήσεις καὶ σῶμα τῷ ἀσωμάτῳ· καὶ εἰ ὅτι τὰ παρ' ἡμῖν γεννώμενα, οὐκ ὄντα ποτὲ, εἶτα γινόμενα, διὰ τοῦτο καὶ τὸν Υἱὸν ἀναγκάσεις ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παρεληλυθέναι, συγκρίνεις (89) τὰ ἀσύγκριτα, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, σῶμα καὶ τὸ ἀσώματον· οὐκοῦν καὶ πείσεται καὶ λυθήσεται, ὅτι καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα. Σὺ μὲν οὖν ἀξιοῖς διὰ τοῦτο οὕτω γεννᾶσθαι Θεὸν, διότι τὰ σώματα· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο οὐχ οὕτως,

VIII. Quod si, quia corpora tempori subjacent, idcirco Filium quoque tempori subesse statuas, tunc rei incorporeæ corpus attribues; et si, quoniam ea quæ apud nos gignuntur, cum ante non essent, postea orta sunt, ideo Filium quoque necessario ex nihilo in rerum naturam prodiisse contendis, comparas ea, quæ comparationem omnem respuunt, Deum nempe et hominem, corpus, et id quod corpore vacat. Ergo et patietur, et dissolvetur, atque interibit, quemadmodum et nostra

[37] Hebr. I, 2. [38] Rom. X, 12.

(81) *Οὐ συντιθεμένων, οὐδὲ συναλειφομένων*. Hæc desunt in Or. 1.

(82) *Συναλοιφῆς*. Duo Regg., et duo Colb., συναλειφῆς.

(83) *Ἀνάρχου*. « Principii expertem. » Theologi Græci duas proprietates Patri tribuunt, τὸ ἄναρχον, et τὸ ἀγέννητον, quibus eum a Filio et Spiritu sancto distinguunt. Hic autem ἄναρχον, non de tempore accipiunt, alioqui enim Filius et Spiritus sanctus, non minus ἄναρχοι, id est, « principii expertes » sunt, quam Pater, sed de causa. Atque in hac significatione hoc vocabulum soli Patri convenit, qui a nullo est, cum Filius et Spiritus ex Patre sint, atque ad eum, tanquam ad causam, referantur. Per causam autem Græci nihil aliud quam « originem, » ac velut essentiæ fontem intelligunt. Ita exponit Billius.

(84) *Ἀϊδίου φωτός*. Reg. Cypr., ἀγεννήτου φωτός. Hæc lectio apta videtur Combefisio, et proprie Patri convenit. Nam Filius et Spiritus sanctus, ἀΐδιον, ἄναρχον φῶς sunt, perinde ac Pater, id est, « sempiternum lumen. » Unus autem Pater est « ingenitus. »

(85) *Πρεσβύτερος*. Reg. bm, Bas., πρεσβύτερον.

(86) *Πρώτως ἂν εἴη*. Sic Reg. bm, Or. 1, Par., Comb., etc., « primum. » Mendose in ed., πρῶτος ἂν ᾖ. Billius, « primus. »

(87) *Οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ*. « Nec a seipso, » etc. « Si enim a seipso, » inquit Elias, « ortus esset, a seipso quoque separari posset; atque ita unus esset, duo, quorum alter præexstitisset, alter postea ortus esset; aut ita divideretur, ut dimidia parte esset, dimidia rursus ex parte non esset. » Coisl. 1, pro οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ, habet, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ, « sed a seipso, » etc.

(88) *Αἴτιος*. Reg. bm, duo Colb., Or. 1, Bas., αἴτιον.

(89) *Συγκρίνεις*. Reg. Cypr., συγκρινεῖς.

corpora. Tu quidem idcirco Deum ita generari censes, quod corpora ita generentur : 381 ego vero ob id non ita gigni affirmo, quod ea sit corporum gignendorum ratio (quorum enim natura diversa est, horum dispar quoque generandi modus) ; nisi cum in omnibus aliis quoque rebus corporeæ materiæ servire contendas, hoc est, ut patiatur, et in mœrore versetur, et fame ac siti laboret, omnes denique eas affectiones, quibus, vel corporis, vel conjunctim utriusque partis natura subjecta est, experiatur. Hæc enim vero mens tua non admittit. De Deo quippe sermo est. Ne tu igitur generationem aliter quam ut divinam admitte.

IX. Verum si generatus est, inquis, quomodo generatus est? Responde tu quoque mihi, o acute et invicte sophista. Si creatus est, quomodo creatus est? Ac postea ex me sciscitare, quomodo generatus sit? Passio est, inquies, circa generationem? Est et passio etiam, inquam ego, circa creationem. (An non enim passionis rationem habet informatio, et cura, et ejus rei, quæ tota simul ac repente cogitata est, in partes extensio?) Tempus, addes, circa generationem? In tempore etiam sunt quæ creantur. Locus illic? Hic quoque locus. Spei frustratio circa generationem? Creatio quoque interdum spem frustratur. Hæc a vobis disserentibus audivi; etenim quæ mens delineavit, ea plerumque manus perficere non potuit. At dices : verbo et voluntate omnia condidit : *Ipse enim dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt* [39]. Atqui, cum ais omnia Dei verbo creata fuisse, non humanam scilicet creationem inducis; nec enim quisquam nostrum, ea, quæ fiunt, verbo efficit. Nihil quippe nobis sublimius ac præstantius esset, minusque laboriosum, si sermone solo aliquid conficere possemus. Quamobrem, etsi Deus, ea, quæ creantur, verbo creat, non tamen humana est ejus creandi ratio. Aut enim hominem quoque sermone aliquid efficientem ostende : aut mihi concede Deum non humano more creare. Quod si secus existimas, age, voluntate civitatem describe, et statim civitas repræsentetur. Opta tibi filium nasci, et protinus tibi puer exsistat. Velis aliud quidpiam eorum, quæ manibus efficiuntur, et confestim voluntas in opus prodeat. Quod si quidem nihil horum voluntatem nostram sequatur, Dei vero voluntas actio sit; perspicuum utique est, alio quidem modo hominem creare, alio autem rerum omnium creatorem Deum. Quæ igitur est hæc ratio, ut cum Deus alio quam humano more procreet, humano tamen more gignere cogatur? Tu quidem, cum prius non esses, deinde factus es, postea 382

[39] Psal. CXLVIII, 5.

A ὅτι οὕτω τὰ σώματα. Ὧν γὰρ τὸ εἶναι οὐχ ὅμοιον, τούτων οὐδὲ τὸ γεννᾷν ὅμοιον· εἰ μὴ καὶ τἆλλα δουλεύσῃ (90) ταῖς ὕλαις, οἷον πάσχων, καὶ λυπούμενος, καὶ πεινῶν, καὶ διψῶν, καὶ ὅσα ἢ σώματος, ἢ τοῦ συναμφοτέρου πάθη. Ἀλλὰ ταῦτα οὐ παραδέχεταί σου ὁ νοῦς· περὶ Θεοῦ γὰρ ὁ λόγος. Μὴ τοίνυν μηδὲ τὴν γέννησιν ἄλλως, ἢ ὡς θεϊκὴν παραδέχου.

Θ'. Ἀλλ' εἰ γεγέννηται, πῶς γεγέννηται, φησίν; Ἀπόκριναί μοι, ὦ διαλεκτικὲ σὺ καὶ ἄφυκτε. Εἰ ἔκτισται, πῶς ἔκτισται; κἀμὲ ἀπαίτει τὸ, Πῶς γεγέννηται; Πάθος (91) περὶ τὴν γέννησιν; Πάθος καὶ B περὶ τὴν κτίσιν· ἢ γὰρ οὐ πάθος ἡ ἀνατύπωσις, καὶ ἡ φροντὶς, καὶ ἡ τοῦ νοηθέντος ἀθρόως εἰς τὸ κατὰ μέρος ἐξάπλωσις; Χρόνος περὶ τὴν γέννησιν; Ἐν χρόνῳ καὶ τὰ κτιζόμενα. Τόπος ἐνταῦθα; Τόπος ἐκεῖ. Ἀποτυχία περὶ τὴν γέννησιν; Ἀποτυχία καὶ περὶ τὴν κτίσιν. Ταῦτα ἤκουσα φιλοσοφούντων ὑμῶν· ἃ γὰρ ὁ νοῦς ὑπέγραψε, πολλάκις ταῦτα ἡ χεὶρ οὐκ ἐτέλεσεν. Ἀλλὰ λόγῳ, φησὶ, τὸ πᾶν ὑπέστησε καὶ βουλήματι. *Αὐτὸς γὰρ εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν* (92)· *αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν*. Ὅταν εἴπῃς τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ τὰ πάντα ἐκτίσθαι, οὐ τὴν ἀνθρωπίνην κτίσιν εἰσάγεις· οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν λόγῳ πράττει τὰ γινόμενα. Οὐδὲν γὰρ ἂν ἦν ὑψηλότερον ἡμῶν, οὐδὲ ἀπονώτερον, εἰ τὸ λέγειν ἔργου συμπλήρωσις C ἦν· ὥστε εἰ καὶ λόγῳ κτίζει Θεὸς τὰ κτιζόμενα, οὐκ ἀνθρώπινον αὐτῷ τὸ κτίζειν (93). Ἢ γὰρ δεῖξον καὶ ἄνθρωπον λόγῳ τι πράττοντα· ἢ δέξαι, ὅτι οὐχ ὡς ἄνθρωπος κτίζει Θεός. Ἐπεὶ διάγραψον βουλήματι πόλιν, καὶ παραστήτω (94) πόλις· θέλησον γενέσθαι σοι (95) υἱὸν, καὶ παραστήτω παῖς· θέλησον ἄλλο τι τῶν πραττομένων, καὶ εἰς ἔργον ἡ βούλησις χωρησάτω. Εἰ δὲ τούτων οὐδὲν ἕπεται τῷ βούλεσθαι, Θεοῦ δὲ τὸ βούλεσθαι πρᾶξίς ἐστιν, ἄλλως μὲν ἄνθρωπος κτίζει, ἄλλως δὲ ὁ πάντων κτίστης Θεός. Πῶς οὖν κτίζει μὲν οὐκ ἀνθρωπικῶς, γεννᾷν δὲ ἀναγκάζεται ἀνθρωπικῶς; Σὺ μὲν οὐκ ὢν, ἔπειτα ἐγένου, εἶτα γεννᾷς· διὰ τοῦτο οὐκ ὄντα εἰς τὸ εἶναι παράγεις. Ἢ, ἵνα τι βαθύτερον εἴπω, τάχα οὐδὲ (96) αὐτὸς ἐξ οὐκ ὄντων παράγεις· ἐπεὶ καὶ ὁ Λευῒ, φησὶν, D ἔτι ἐν τῇ ὀσφύϊ (97) τοῦ πατρὸς ἦν, πρὶν εἰς τὸ εἶναι παρελθεῖν. Καὶ μηδεὶς ἐπηρεαζέτω τῷ λόγῳ. Οὐ γὰρ οὕτως ἐκ τοῦ Πατρός φημι τὸν Υἱὸν ὑπάρχειν, ὡς ἐν τῷ Πατρὶ πρότερον ὄντα, μετὰ δὲ τοῦτο εἰς τὸ εἶναι ὁδεύσαντα· οὐδὲ γὰρ ἀτελῆ πρότερον, εἶτα τέλειον, ὥσπερ νόμος τῆς ἡμετέρας γεννήσεως (98).

(90) *Τἄλλα δουλεύσῃ*. Reg. bm, tres Colb., Or. 1, τὰ ἄλλα δουλεύσει.

(91) *Πάθος*. « Passio. » In sensu scholasticorum hanc vocem intelligimus. Affectum quemdam exprimit.

(92) *Ἐγενήθησαν*. Sic duo Regg. et Or. 1. Ita legendum, licet plerique codices et editi habeant, ἐγεννήθησαν.

(93) *Αὐτῷ τὸ κτίζειν*. Hæc desunt in Coisl. 3 et Or. 1.

(94) *Παραστήτω*. Comb., παραστήται. « Præsto sit civitas. »

(95) *Σοι*. Deest in duobus Regg. et Or. 1.

(96) *Τάχα οὐδέ*. In quibusdam, τάχα δὲ οὐδέ.

(97) *Ἐν τῇ ὀσφύϊ*. « In lumbis. » Potentia nimirum, non actu, inquit Billius in notis.

(98) *Γεννήσεως*. Reg. a, Coisl. 3, tres Colb., Par., κυήσεως, « conceptus. »

gignis; ac proinde, eum qui non erat, in rerum naturam producis. Aut, ut profundius aliquid dicam, fortasse ne ipse quidem ex nihilo producis; quandoquidem et Levi, ut ille ait, adhuc in lumbis patris erat, antequam in lucem prodiret [40]. Nec vero quisquam huic orationi calumniam conflet. Non enim Filium ita ex Patre exsistere dico, quasi in Patre prius quidem fuerit, postea autem in esse prodierit. Neque enim imperfectum prius, ac postea perfectum dico, quemadmodum fert lex nostræ generationis.

Ι'. Ταῦτα τῶν ἐπηρεαζόντων ἐστίν· ταῦτα τῶν A ἐπιπηδώντων προχείρως πᾶσι τοῖς λεγομένοις. Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτω φρονοῦμεν, οὐχ οὕτω δοξάζομεν· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ τὸν Πατέρα εἶναι (99) ἀγεννήτως (ἀεὶ δὲ ἦν, οὐχ ὑπερπίπτει (1) γὰρ εἰς τὸ μὴ εἶναί ποτε ὁ νοῦς), καὶ ὁ Υἱὸς ἦν γεννητῶς. Ὥστε συντρέχει τὸ εἶναι τοῦ Πατρὸς τῷ γεγεννῆσθαι τοῦ Μονογενοῦς, ἐξ αὐτοῦ τε ὑπάρχοντος, καὶ οὐ μετ' αὐτὸν, ἢ ἐπινοίᾳ (2) μόνῃ τῇ τῆς ἀρχῆς· ἀρχῆς δὲ, ὡς αἰτίου. Πολλάκις γὰρ τὸν αὐτὸν ἀναστρέφω λόγον, τὸ παχύ σου καὶ ὑλικὸν τῆς διανοίας φοβούμενος (3). Εἰ δὲ οὐ πολυπραγμονεῖς τὴν τοῦ Υἱοῦ, εἴτε γέννησιν χρὴ λέγειν, εἴτε ὑπόστασιν, εἴτε τι ἄλλο κυριώτερον τούτων ἐπινοεῖ τις (νικᾷ γὰρ τὴν ἐμὴν γλῶτταν τὸ νοούμενον καὶ λεγόμενον)· μηδὲ τοῦ Πνεύματος περιεργάζου τὴν πρόοδον. B Ἀρκοῦμαι ἀκούειν, ὅτι Υἱὸς, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρός· καὶ ὅτι ὁ μὲν Πατὴρ, ὁ δὲ Υἱός· καὶ οὐδὲν παρὰ τοῦτο περιεργάζομαι, μὴ ταυτὸ πάθω ταῖς φωναῖς, αἳ τῷ ὑπερφωνεῖσθαι παντελῶς διαπίπτουσιν, ἢ τῇ ὄψει τεινούσῃ (4) πρὸς ἡλιακὴν ἀκτῖνα. Ὅσῳ γὰρ ἂν πλεῖον καὶ ἀκριβέστερον ἰδεῖν ἐθέλοι τις, τοσούτῳ τὴν αἴσθησιν παραβλάπτεται, καὶ τὸ ὁπωσοῦν ὁρᾷν ἀποστερεῖται, διὰ τοῦ πλείονος νικῶντος τὴν ὄψιν τοῦ ὁρωμένου ἐὰν ὅλον ἰδεῖν ἐθελήσῃ, καὶ μὴ ὅσον ὁρᾷν ἀσφαλές.

X. Hæc sunt eorum, qui obtrectatione et calumniis gaudent: hæc eorum, qui adversus omnia, quæ dicuntur, prompte insiliunt. Nos autem non ita sentimus, non ita censemus: verum hoc docemus, et profitemur, quod simul atque Pater ingenito modo erat (semper autem erat, nec enim eum aliquando non fuisse concipit mens nostra, quantumvis se altissime efferat), et Filius quoque per generationem erat; ita ut Patris essentia concurrat cum Unigeniti generatione, qui ex ipso quidem est, non autem post ipsum, aut saltem sola principii cogitatione. Principium vero hic pro causa accipio. Identidem enim eadem verba repeto, ut animi tui hebetudini et crassitiei occurram. Quod si curiosius non scruteris Filii, sive generationem dicere convenit, sive substantiam, sive quod aliud vocabulum magis proprium atque appositum cuipiam in mentem venit (linguam enim meam superat id, quod cogito ac dico), ne quoque Spiritus sancti processionem anxie inquire. Mihi audire satis est: quod Filius est, et quod ex Patre: tum quod ille Pater est, hic Filius; nihil præter ea investigo ac perscrutor; ne mihi idem quod vocibus accidat, quæ immodica contentione franguntur, ac prorsus concidunt, aut idem quod oculis adversum solem intuentibus. Nam quo quis amplius et accuratius eum cernere cupit, eo magis sensum lædit, ac ideo etiam quoquo modo cernendi facultate privatur, quia nimirum id, quod cernitur, oculorum aciem superat, cum quispiam totum conspicere voluerit, ac non quantum tuto cernere licet. C

ΙΑ'. Ἀκούεις γέννησιν; Τὸ πῶς μὴ περιεργάζου. Ἀκούεις ὅτι τὸ Πνεῦμα προϊὸν ἐκ τοῦ Πατρός; Τὸ ὅπως μὴ πολυπραγμόνει. Εἰ δὲ πολυπραγμονεῖς Υἱοῦ γέννησιν, καὶ Πνεύματος πρόοδον, κἀγώ σου πολυπραγμονῶ τὸ κρᾶμα ψυχῆς καὶ σώματος· Πῶς εἶ χοῦς, καὶ εἰκὼν Θεοῦ; Τί τὸ κινοῦν σε, ἢ τί τὸ κινούμενον; Πῶς τὸ αὐτὸ καὶ κινεῖ καὶ κινεῖται; Πῶς ἡ αἴσθησις ἐν τῷ αὐτῷ μένει, καὶ τὸ ἐκτὸς ἐπισπᾶται; Πῶς ὁ νοῦς ἐν σοὶ μένει, καὶ γεννᾷ λόγον ἐν ἄλλῳ νοΐ (5); Πῶς λόγῳ νόημα διαδίδοται (6); Καὶ οὔπω τὰ μείζονα λέγω· Τίς οὐρανοῦ περιφορά; Τίς ἀστέρων κίνησις, ἢ τάξις, ἢ μέτρα, ἢ σύνοδος, ἢ ἀπόστασις; Τίνες δ' ὅροι θαλάσσης; Πόθεν δὲ ἀνέμων ῥεύματα, ἢ ὡρῶν περιτροπαὶ, ἢ ὄμβρων ἐπιχύσεις; Εἰ τούτων μηδὲν κατενόησας, ὦ ἄνθρωπε (κα- D

XI. Audis generationem? Modum curiosius ne inquiras. Audis Spiritum ex Patre procedere? Id, quomodo fiat, ne anxio studio perscruteris. Quod si in Filii generatione et Spiritus processione pervestiganda **383** curiosum te præbes, ego quoque pari curiositate tuam animæ corporisque conjunctionem et temperamentum inquiram: quo modo pulvis es, et Dei imago? Quid est, quod te moveat, aut quid quod moveatur? Quo modo idem movet et movetur? Quo modo sensus in eodem manet, et externa attrahit? Quo modo mens in te manet, et in alia mente sermonem gignit? Quo modo cogitatio per sermonem impertitur? Nondum majora profero. Quæ cœli conversio? Quis siderum motus, aut ordo, aut modus? Quæ conjunctio aut distantia? Qui

[40] Hebr. VII, 10.

(99) *Ὁμοῦ τῷ τὸν Πατέρα εἶναι.* Duo Regg., Coisl. 1, Par., ὁμοῦ τὸ εἶναι τὸν Πατέρα. Tres Colb., τῷ εἶναι τὸν ἄναρχον (Πατέρα) ἀγεννήτως, « absque generatione. »

(1) *Ὑπερπίπτει.* Par., ὑποπίπτει.

(2) *Ἡ ἐπινοίᾳ*, etc. Huic phrasi consonat explicatio, qua Filius dicitur Patre posterior, non « natura, » neque « tempore, » sed « originis » duntaxat « ratione. » Vide Estium in I, dist. 9, § 3, et dist. 16, § 2.

(3) *Διανοίας φοβούμενος.* Sic Reg. bm, plures Colb., Par., Combef., « crassitiem ac stupiditatem ingenii tui metuens. » In ed. deest φοβούμενος.

(4) *Ὄψει τεινούσῃ.* Sic tres Regg., Bas., Par., Tillem., etc. Mendose in ed., ὄψῃ πεινούσῃ.

(5) *Νοΐ.* In nonnullis, νῷ.

(6) *Διαδίδοται.* Tres Regg., Coisl. 1, Or. 1, δέδοται.

maris termini? Unde venti profluunt? Unde partium anni revolutiones, aut pluviarum effusiones? Si nihil horum intellectu percepisti, o homo (percipies autem fortasse aliquando, cum perfectionem consecutus fueris: *Videbo* enim, inquit ille, *cœlos, opera digitorum tuorum* [41]; ut conjicere possimus, ea, quæ nunc cernimus, non veritatem ipsam esse, sed quædam duntaxat veritatis simulacra); si te ipsum non nosti, quisquis es, qui de his rebus disputas, si hæc nondum intellectu comprehendisti, quorum sensus ipse testis est, quo tandem modo, quid, et quantus sit Deus, te certo tenere ac scire arbitraris? Magnæ profecto id stultitiæ est.

A τανοήσεις δὲ ἴσως ποτε, ὅταν ἀπολάβῃς τὸ τέλειον. Ὄψομαι γάρ, φησι, *τοὺς οὐρανούς, ἔργα τῶν δακτύλων σου*· ὡς ὑπονοεῖσθαι τὰ νῦν ὁρώμενα μὴ εἶναι τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας ἰνδάλματα)· εἰ σαυτὸν οὐκ ἔγνως (7), ὅστις εἶ ὁ περὶ τούτων διαλεγόμενος, εἰ ταῦτα οὐ κατέλαβες, ὧν καὶ ἡ αἴσθησις μάρτυς, πῶς Θεὸν ἀκριβῶς, ὅπερ τε καὶ ὅσον ἐστὶν, εἰδέναι ὑπολαμβάνεις; Πολλῆς τοῦτο τῆς ἀλογίας.

XII. Quocirca si quid mihi obtemperas, hoc est, theologo minime audaci, ut nonnulla jam percepisti, ita etiam ea, quæ supersunt, ut percipias, roga. Ea parte, quæ in te manet, contentus esto: altera in supernis thesauris recondita maneat. Per vitæ probitatem ascende: per purgationem, eum, qui purus est, adipiscere. Vis theologus aliquando fieri, ac divinitate dignus? Serva mandata; per Dei præcepta incede; actio enim gradus est ad contemplationem: ex corpore operam animæ nava. An quisquam est mortalium, qui ad eam sublimitatem efferri possit, ut ad Pauli mensuram perveniat? At ille tamen videre se per speculum et ænigma dicit [42], tempusque affore, quo facie ad faciem visurus sit. Tune aliis quidem in disputando sublimior? At Deo haud dubie inferior es. Tune aliis fortasse acutior et perspicacior? At certe veritate tanto posterior es, **384** quanto essentia Dei essentiam tuam antecellit. Pollicitationem habemus fore, ut aliquando tantum cognoscamus, quantum cogniti sumus [43]. Si fieri non potest, ut perfectam in hac vita rerum cognitionem assequamur, quid mihi reliquum est? Quid in spe positum? Regnum cœlorum, procul dubio inquies. Atqui illud nihil aliud esse existimo, quam ejus, quod purissimum et perfectissimum est, adeptionem. Perfectissima porro rerum omnium est Dei cognitio. Verum eam, partim teneamus, partim, quamdiu in terra versamur, percipere studeamus, partim in futurum ævum reservemus, ut hunc laboris industriæque nostræ

ΙΒ'. Ἀλλ' εἴ τι ἐμοὶ πείθῃ, τῷ μὴ θρασεῖ θεολόγῳ, τὸ μὲν κατέλαβες, τὸ δὲ καταλαμβάνειν (8) δεήθητι. Τὸ μὲν ἀγάπησον ἐν σοὶ μένον, τὸ δὲ ἐν τοῖς ἄνω (9) B θησαυροῖς μενάτω. Διὰ πολιτείας, ἄνελθε· διὰ καθάρσεως (10), κτῆσαι τὸ καθαρόν. Βούλει θεολόγος γενέσθαι ποτὲ, καὶ τῆς θεότητος ἄξιος; τὰς ἐντολὰς φύλασσε· διὰ τῶν προσταγμάτων (11) ὅδευσον· πρᾶξις γὰρ ἐπίβασις θεωρίας· ἐκ τοῦ σώματος τῇ ψυχῇ φιλοπόνησον (12). Ἆρά τίς ἐστιν ἀνθρώπων, ὃς (13) ἀρθῆναι τοσοῦτον δύναται, ὥστε εἰς τὸ Παύλου μέτρον ἐλθεῖν; Ἀλλ' ὅμως φησὶ βλέπειν δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος, καὶ εἶναι καιρὸν, ὅτε ὄψεται πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ἄλλου μὲν (14) εἶ φιλοσοφώτερος ἐν λόγοις; Θεοῦ δὲ πάντως (15) κατώτερος. Ἄλλου μὲν τυχὸν (16) συνετώτερος; τὸ δὲ ἀληθείας (17) τοσοῦτον λείπῃ (18), ὅσον τὸ εἶναί σου δεύτερον τοῦ εἶναι Θεοῦ. Ἔχομεν ἐπαγγελίαν γνώσεσθαί ποτε, ὅσον ἐγνώσμεθα. Εἰ μὴ δυνατὸν ἐν- C ταῦθα ἔχειν τελείαν τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τί μοι (19) τὸ λειπόμενον; Τί τὸ ἐλπιζόμενον; Βασιλείαν οὐρανῶν, πάντως (20) ἐρεῖς. Ἡγοῦμαι δὲ μὴ ἄλλο τι τοῦτο εἶναι, ἢ τὸ τυχεῖν τοῦ καθαρωτάτου τε καὶ τελεωτάτου· τελεώτατον δὲ τῶν ὄντων, γνῶσις Θεοῦ. Ἀλλὰ τὸ μὲν κατάσχωμεν, τὸ δὲ καταλάβωμεν, ἕως ἐσμὲν ὑπὲρ γῆς· τὸ δὲ ἐκεῖθεν ταμιευσώμεθα, ἵνα ταύτην σχῶμεν τῆς φιλοπονίας τὴν ἐπικαρπίαν, ὅλην τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν ἔλλαμψιν, ἥτις ἐστὶ, καὶ οἵα, καὶ ὅση, εἰ θέμις τοῦτο εἰπεῖν, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος (21) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[41] Psal. VIII, 4. [42] I Cor. XIII, 12. [43] ibid.

(7) *Ἔγνως*. In quibusdam, ἐπέγνως.

(8) *Καταλαμβάνειν*. Tres Colb., et Or. 1, καταλαβεῖν.

(9) *Ἄνω*. Sic plures Regg., et Colb., Coisl. 1, et Or. 1. In ed. deest.

(10) *Διὰ καθάρσεως*, etc. His verbis docet Gregorius, ad divinæ sapientiæ studium puritatem requiri, nec nisi qui purus est, ad Deum posse pertingere. Hinc Casaubonus in Præfatione epist. VII, sancti Gregorii Nysseni ad Eustathiam, Ambrosiam et Basilissam, hæc habet: « Non alia sententia fuit, tum aliorum veteris Ecclesiæ Patrum, tum Gregorii Nazianzeni, viri sine controversia maximi, et qui ob exquisitam rerum divinarum notitiam cum pari facundia et eruditione junctam, gloriosissimum Theologi nomen tulit. Hic igitur vir tantus gravissimum et vere gemmeum libellum, quo de divinæ sapientiæ studio disputat, ita concludit ut oportere dicat: διὰ καθάρσεως κτῆσαι τὸ καθαρόν, « per purgationem, eum, qui purus est, adipiscere. » Deinde autem iter affectantibus ad Dei divinarumque rerum notitiam, doctor fidelissimus hanc compendiariam viam ostendit, ut per Domini mandata iter capessant, si ad veram sapientiam pervenire velint. Actiones namque sunt veluti gradus quibus ad cœlestem D veritatem ascenditur. » Βούλει θεολόγος γενέσθαι, etc.

(11) *Προσταγμάτων*. Or. 1, πραγμάτων.

(12) *Φιλοπόνησον*. Reg. Cypr., φιλοσόφησον.

(13) *Ὅς*. Sic Or. 1, et Bas. In edit., ὡς.

(14) *Ἄλλου μέν*. Reg. Cypr., ἄλλος μὲν ἄλλου.

(15) *Πάντως*. Deest in Or. 1.

(16) *Τυχόν*. Reg. Cypr., εἰ τυχόν.

(17) *Τὸ δὲ ἀληθείας*. Or. 1, τῆς δὲ ἀληθείας.

(18) *Τοσοῦτον λείπῃ*. Reg. Cypr., τοσοῦτο λείπει.

(19) *Τί μοι*, etc. Billius vertendo: « id, quod restat, honore afficere, » videtur legisse, τίμα [pro τιμᾶν, vel τίμα]. Sic legit Leuvenklaius, et reddit, « venerare id quod tibi deest. »

(20) *Πάντως*. Regg. a, bm, Or 1, Par., ἴσως, « fortasse. » Alii, ἴσως πάντως.

(21) *Καὶ τὸ κράτος*. Hæc desunt in Reg. a, duobus Colb., et Or. 1.

fructum habeamus, nimirum totam sanctæ Trinitatis illuminationem, quæcunque tandem, et qualis, et quanta illa sit, si ita loqui fas est, in ipso Christo Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

385 MONITUM IN ORATIONEM XXI.

I. In hac panegyrica oratione, cujus meminit Hieronymus (22), quamque Eulogius Alexandrinus honorifice commendat (23), magni Athanasii laudes prosequitur Gregorius. Tanta siquidem erat ipsius sanctitatis fama, ut orator ipsomet exordio, se, « Athanasium laudando, virtutem laudare » profiteatur. Et certe, sanctissimum antistitem cum eximiis Veteris ac Novi Testamenti viris conferens, eum nullatenus ipsorum virtutibus imparem exhibet. « Alios enim, » inquit (n. 4), « exæquavit, ab aliis paululum abfuit, nonnullos etiam antecessit. » Et deinde præcipua ipsius vitæ capita pertractans, ostendit quanta et quam præclara adversus Arii errores in Nicæna synodo præstiterit, quot exsilia ejus invicta fides subierit, quanto apparatu, quantoque hominum concursu in urbe, ab exsilio redux, exceptus fuerit; atque, ut uno verbo absolvam, tot et tam eximia Athanasii facta hæc oratio complectitur, ut, quam invictissimi hujus catholicæ fidei propugnatoris historiam conscribere optaverat, eam perditam aut non scriptam vix desiderare liceat. Plura etiam de Constantii ac Juliani imperatorum vita et moribus, de Arii audacia, dignoque ipsius impietatis exitu commemorat; et quidquid de vera ac sanctissima Trinitate sentiendum sit, Athanasii laudibus mirifice innectens, Sabellii Ariique sequaces undequaque confundit et exagitat.

II. Hanc orationem Constantinopoli habitam fuisse existimant eruditi. Sic censent Nicetas et Tillemontius (24). Atque id colligitur ex his Theologi verbis (n. 3): « Neque pium, » inquit, « neque tutum est, cum impiorum hominum vita memoriæ prodatur, eximios pietate viros silentio prætermittere; in ea præsertim civitate, quam vix etiam multa pietatis exempla servare possint; quippe quæ, ut circos et theatra, ita res quoque divinas pro ludo habeat. » Sic enim his ultimis verbis altera Roma designatur. Præterea eodem modo loquitur Gregorius in oratione XXII, *De pace* (n. 8), quam Constantinopoli pronuntiatam fuisse nemo dubitat. Hæc etiam optime consonant cum iis quæ de Constantinopoli tradunt historiæ monumenta (25). Credimus quoque dictam sexto Nonas Maii, quo die a Græcis pariter et Latinis Athanasii memoria celebratur. Constat enim, ut in Cypriani encomio testatur Gregorius, martyrum memoriam fuisse annuis ac solemnibus festis celebratam. Unde licet conjicere hanc orationem in anniversario Athanasii festo habitam fuisse. Quo autem anno, non ita perspicuum est. Si Tillemontio habeatur fides (26), is videtur annus 379. Illud tamen non ita fidenter asserimus, ut in sequentem annum differri non posse existimemus.

(22) *De script. eccles.*, ed. Bas. 1529, pag. 149.
(23) In Photii *Bibl.*, cod. CCXXVI.
(24) Tom. IX, p. 439.
(25) Socr. *Hist.* lib. V, c. 7 et seq.; Theod. *Hist.* lib. IV, c. 24; Gregorii or. XXIV, n. 1.
(26) Tom. IX, p. 439.

ΛΟΓΟΣ ΚΑ΄.

Εἰς τὸν μέγαν (27) *Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας.*

Α΄. Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι. Ταὐτὸν γὰρ, ἐκεῖνόν τε εἰπεῖν (28), καὶ ἀρετὴν ἐπαινέσαι, ὅτι πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν εἶχε τὴν ἀρετὴν, ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἔχει. Θεῷ γὰρ ζῶσι πάντες οἱ κατὰ Θεὸν ζήσαντες, κἂν ἐνθένδε ἀπαλλα-

ORATIO XXI[a].

A 386 *In laudem magni Athanasii episcopi Alexandrini.*

I. Athanasium laudans, virtutem laudabo. Idem enim est illum dicere, quod virtutem laudibus efferre, quoniam virtutes omnes in unum collectas tenebat, vel, ut verius loquar, tenet. Deo quippe vivunt omnes, qui secundum Deum vixerunt, etiam

(27) *Εἰς τὸν μέγαν*, etc. Reg. Chrys., Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον· « Encomium in magnum Athanasium. » Reg. bin, Ἐπιτάφιος λόγος εἰς Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας· « Funebris in Athanasium Alexandriæ episcopum oratio. » Verum hic titulus perperam inscribitur. « Hæc enim oratio, » juxta Nicetam, « non funebris, ut quidam existimarunt, sed pure panegyrica est. Nullas siquidem lamentationes aut consolationes continet, nec ad Athanasii sepulcrum pronuntiata est. Nam cum Gregorius in Constantinopolitana urbe commoraretur, imperante Theodosio, hanc orationem conscripsit. Magnus autem Athanasius antea, Valente imperium obtinente, ad Deum migraverat. »

(28) *Εἰπεῖν*. Coisl. 1, ἐπαινεῖν, « laudare. »

[a] Alias, et nunc XXI. — Habita die secunda Maii anni 379.

si ex hac vita migrarint. Unde et Deus, Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob dicitur, ut viventium Deus, non mortuorum [44]. Virtutem autem laudans, Deum laudabo, a quo virtus hominibus fluit, illudque, ut per cognatam illuminationem ad eum evehantur, vel potius reducantur. Nam cum multa et magna sint, atque adeo tot et tanta, ut nemo ea sermone complecti possit, quæ nos a Deo jam habemus, jamjamque habituri sumus; maximum tamen et humanissimum est, propensio ad eum atque familiaritas. Nam quod rebus sensibilibus est sol, hoc iis, quæ animo et ratione intelliguntur, est Deus. Ille enim mundum hunc aspectabilem collustrat, hic invisibilem; ille corporis oculos ita afficit, ut lumen ipsius intueri possint, hic mentes divinas reddit. Atque ut ille, cum, et iis quæ oculorum sensu prædita sunt, et iis quæ aspectu sentiuntur, hanc vim tribuat, ut et illa videre, et hæc visu percipi possint, interim tamen ipse omnia, quæ oculis subjecta sunt, pulchritudine antecellit: eodem modo Deus, cum tam iis, quæ intelligentia utuntur, quam quæ mente et intellectu comprehenduntur, hoc afferat, ut illa et intelligant, et hæc intelligentia percipiantur, ipse tamen intelligibilium omnium summus est vertex, in quo desiderium omne consistit ac defigitur, et nequaquam supra eum fertur. Nec enim quidquam sublimius habet aut omnino habebit mens ulla, quantumvis philosophica sit, et altissime tendens, ac summe curiosa. Hoc etenim rerum omnium expetendarum extremum est, quo cum pervenerimus, omnis speculatio conquiescet.

A γῶσι. Καθ' ὃ καὶ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ ἀκούει Θεὸς, ὁ Θεὸς, ὡς οὐ νεκρῶν Θεὸς, ἀλλὰ ζώντων (29). Ἀρετὴν δὲ ἐπαινῶν, Θεὸν ἐπαινέσομαι, παρ' οὗ τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἀρετὴ, καὶ τὸ πρὸς αὐτὸν ἀνάγεσθαι, ἢ ἐπανάγεσθαι διὰ τῆς συγγενοῦς (30) ἐλλάμψεως. Πολλῶν γὰρ ὄντων ἡμῖν καὶ μεγάλων, οὐ μὲν οὖν εἴποι τις ἂν ἡλίκων καὶ ὅσων, ὧν ἐκ Θεοῦ ἔχομέν τε καὶ ἕξομεν· τοῦτο μέγιστον καὶ φιλανθρωπότατον, ἡ πρὸς αὐτὸν (31) νεῦσίς τε καὶ οἰκείωσις. Ὅπερ γάρ ἐστι τοῖς αἰσθητοῖς ἥλιος, τοῦτο τοῖς νοητοῖς Θεός. Ὁ μὲν γὰρ τὸν ὁρώμενον φωτίζει κόσμον, ὁ δὲ τὸν ἀόρατον· καὶ ὁ μὲν τὰς σωματικὰς ὄψεις ἡλιοειδεῖς, ὁ δὲ τὰς νοερὰς φύσεις θεοειδεῖς (32) ἀπεργάζεται. Καὶ ὥσπερ οὗτος τοῖς τε (33) ὁρῶσι καὶ τοῖς ὁρωμένοις, τοῖς μὲν τὴν τοῦ ὁρᾷν, τοῖς δὲ τὴν B τοῦ ὁρᾶσθαι παρέχων δύναμιν, αὐτὸς τῶν ὁρωμένων ἐστὶ τὸ κάλλιστον· οὕτω Θεὸς τοῖς νοοῦσι καὶ τοῖς νοουμένοις, τοῖς μὲν τὸ νοεῖν, τοῖς δὲ τὸ νοεῖσθαι δημιουργῶν, αὐτὸς τῶν νοουμένων ἐστὶ τὸ ἀκρότατον, εἰς ὃν πᾶσα ἔφεσις ἵσταται, καὶ ὑπὲρ ὃν οὐδαμοῦ φέρεται. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τι ὑψηλότερον, ἢ ὅλως ἕξει (34), οὐδὲ ὁ φιλοσοφώτατος νοῦς καὶ διαβατικώτατος, ἢ πολυπραγμονέστατος. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ τῶν ὀρεκτῶν ἔσχατον, καὶ οὗ γενομένοις πάσης θεωρίας ἀνάπαυσις.

II. Cuicunque igitur terrena mole per rationem et contemplationem perrupta, solutaque **387** hac carnali, sive nubes, sive obvelatio dicenda est, cum Deo commercium habere, ac purissimæ luci, quantum humanæ naturæ datum est, commisceri licuerit, is duplici nomine beatus prædicari debet; tum quod hinc sursum ascenderit, tum quod deificationem illam sit consecutus, quam verum et sincerum philosophiæ studium conciliat, ac mentis supra terrenum binarium elatio, propter eam, quam in Trinitate intelligimus, unitatem. Qui autem ob animæ cum corpore conjunctionem deterior factus est, ac luto usque adeo hæsit, ut nec in veritatis radios mentis aciem intendere, nec supra inferiora hæc assurgere queat, idque cum desuper originem traxerit, et ad supera vocetur, illum hac cæcitate miserum existimo, etiamsi res hujusce vitæ illi ex animi sententia fluant, tantoque etiam miseriorem, quanto magis a secundo ac felici fluxu delu-

C Β'. Ὦτινι μὲν οὖν ἐξεγένετο, διὰ λόγου καὶ θεωρίας διασχόντι τὴν ὕλην καὶ τὸ σαρκικὸν τοῦτο, εἴτε νέφος χρὴ λέγειν, εἴτε προκάλυμμα (35), Θεῷ συγγενέσθαι, καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθόσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει· μακάριος οὗτος, τῆς τε ἐντεῦθεν ἀναβάσεως, καὶ τῆς ἐκεῖσε (36) θεώσεως, ἣν τὸ γνησίως φιλοσοφῆσαι χαρίζεται, καὶ τὸ ὑπὲρ τὴν ὑλικὴν δυάδα γενέσθαι, διὰ τὴν ἐν τῇ Τριάδι νοουμένην ἑνότητα. Ὅστις δὲ ὑπὸ τῆς (37) συζυγίας χείρων ἐγένετο, καὶ τοσοῦτον τῷ πηλῷ συνεσχέθη, ὡς μὴ δυνηθῆναι ἐμβλέψαι πρὸς τὰς τῆς ἀληθείας αὐγὰς, μηδὲ ὑπὲρ τὰ κάτω γενέσθαι, γεγονὼς ἄνωθεν, καὶ πρὸς τὰ ἄνω καλούμενος· ἄθλιος οὗτος ἐμοὶ τῆς τυφλώσεως, κἂν εὐροῇ τοῖς ἐνταῦθα· καὶ τοσούτῳ πλέον, ὅσῳπερ ἂν μᾶλλον ὑπὸ τῆς εὐροίας παίζηται, D καὶ πείθηται ἄλλο τι καλὸν εἶναι πρὸ τοῦ ὄντος καλοῦ, πονηρὸν πονηρᾶς δόξης καρπὸν δρεπόμενος, ἢ ζόφον κατακριθῆναι, ἢ ὡς πῦρ ἰδεῖν, ὃν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισεν.

[44] Matth. XXII, 32.

(29) *Θεὸς, ὡς οὐ νεκρῶν Θεὸς, ἀλλὰ ζώντων.* « Non ut mortuorum Deus, sed viventium. » Sic Regg. plures, duo Coisl., Or. 1, etc. Deest in ed., ὡς οὐ νεκρῶν Θεός. In quibusdam legitur, ὡς οὐχὶ νεκρῶν Θεός.

(30) *Συγγενοῦς.* Or. 1 addit ἡμῖν.

(31) *Αὐτόν.* Sic Regg. a, c, d, undecim Colb., Jes., etc. In ed., αὐτό.

(32) *Ἡλιοειδεῖς... θεοειδεῖς.* « Solem videntes... Deum videntes. » Hæc utriusque vocis esse videtur significatio. Quare hic locus sic reddi potest: « ille efficit, ut corporis oculi solem videant, hic quoque efficit, ut naturæ rationis compotes Deum videant. »

(33) *Τε.* Sic quatuor Regg. Deest in ed.

(34) *Ἕξει.* Sic Regg. quinque, octo Colb., Coisl. 1, Pass. Ita etiam legit Billius. Combefisius tamen præfert, ἔχει, ut in editis reperitur.

(35) *Προκάλυμμα.* Coisl. 1 addit, διαπτύσαντι.

(36) *Ἐκεῖσε.* In nonnullis, ἐκεῖθεν.

(37) *Τῆς.* Sic quinque Regg. et Coisl. 1. Deest in edit.

sus fuerit, sibique aliud quodpiam bonum, vero bono præstabilius esse persuaserit, malum utique malæ opinionis fructum decerpens, nimirum, ut vel tenebris mulctetur, vel eum tanquam ignem videat, quem ut lucem minime cognovit.

Γ'. Ταῦτα ὀλίγοις μὲν ἐφιλοσοφήθη, καὶ τῶν νῦν, καὶ τῶν πάλαι (ὀλίγοι γὰρ οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλάσματα), νομοθέταις, στρατηγοῖς, ἱερεῦσι, προφήταις, εὐαγγελισταῖς, ἀποστόλοις, ποιμέσι, διδασκάλοις, καὶ (38) παντὶ πνευματικῷ πληρώματι καὶ συστήματι, ἐν δὲ τοῖς πᾶσι, καὶ τῷ νῦν ἐπαινουμένῳ. Τίνας δὴ λέγω τούτους; Οἷον τὸν Ἐνὼχ ἐκεῖνον, τὸν Νῶε, τὸν Ἀβραὰμ, τὸν Ἰσαὰκ, τὸν Ἰακὼβ, τοὺς δώδεκα πατριάρχας, τὸν Μωϋσέα (39), τὸν Ἀαρὼν, τὸν Ἰησοῦν, τοὺς Κριτὰς, τὸν Σαμουὴλ, τὸν Δαβὶδ, τὸν Σολομῶντα μέχρι τινὸς, τὸν Ἠλίαν, τὸν Ἐλισσαῖον, τοὺς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας προφήτας, τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν· καὶ (40) τὰ τελευταῖα δὴ ταῦτα τῇ τάξει, καὶ πρῶτα τῇ (41) ἀληθείᾳ, ὅσα περὶ τὴν Χριστοῦ σάρκωσιν, ἤτοι πρόσληψιν, τὸν πρὸ τοῦ φωτὸς λύχνον, τὴν πρὸ τοῦ Λόγου φωνὴν, τὸν πρὸ τοῦ Μεσίτου μεσίτην, μεσίτην Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ Νέας, Ἰωάννην τὸν πάνυ, τοὺς Χριστοῦ μαθητὰς, τοὺς μετὰ Χριστὸν, ἢ λαοῦ προκαθεσθέντας, ἢ διὰ λόγου φανερωθέντας, ἢ διὰ σημείων γνωρισθέντας (42), ἢ τελειωθέντας δι' αἵματος.

A III. Hæc paucis, tam nostræ tempestatis, quam priscis hominibus curæ ac studio fuerunt (pauci enim Dei sunt, quamvis omnes ipsius figmenta sint), legislatoribus, bellicis ducibus, sacerdotibus, prophetis, evangelistis, apostolis, pastoribus, doctoribus, omnique spirituali cœtui atque agmini, inter omnes autem eos huic quoque, in cujus laudem hæc a nobis habetur oratio. Quos tandem hos dico? Enoch illum, Noe, Abraham, Isaac, Jacob, duodecim patriarchas, Moysem, Aaronem, Josue, Judices, Samuelem, Davidem, Salomonem aliquantisper, Eliam, Elisæum, prophetas, qui vel captivitatem antecesserunt, vel post eam exstiterunt. Atque hæc, ordine quidem postrema, cæterum revera prima, quæ circa Christi Incarnationem, B seu humanitatis assumptionem, contigerunt, nimirum lucernam illam ante Lucem, vocem ante Verbum, mediatorem ante Mediatorem, hoc est, eximium illum Joannem, qui medius inter Vetus et Novum Testamentum exstitit, Christi discipulos, eos denique, qui post Christum vel plebi præfuerunt, vel per sermonem ac doctrinam in conspicuum venerunt, vel per miracula nobilitati sunt, vel per sanguinem consummati.

Δ'. Τούτων Ἀθανάσιος, τοῖς μὲν ἡμιλλήθη, τῶν δὲ μικρὸν ἀπελείφθη, ἔστι δὲ οὓς καὶ ὑπερέσχεν, εἰ μὴ τολμηρὸν εἰπεῖν· καὶ τῶν μὲν τὸν λόγον, τῶν δὲ τὴν πρᾶξιν, τῶν δὲ τὸ πρᾷον, τῶν δὲ τὸν ζῆλον, τῶν δὲ τοὺς κινδύνους, τῶν δὲ τὰ πλείω, τῶν δὲ τὰ (43) ἅπαντα μιμησάμενος, καὶ ἄλλο ἀπ' ἄλλου κάλλος λαβὼν, ὥσπερ οἱ τὰς μορφὰς μεθ' ὑπερβολῆς γράφοντες, καὶ εἰς μίαν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν συναγαγὼν, ἓν ἀρετῆς εἶδος ἐκ πάντων ἀπηκριβώσατο, τοὺς μὲν ἐν λόγῳ δεινοὺς τῇ πράξει, τοὺς πρακτικοὺς δὲ τῷ λόγῳ νικήσας· εἰ βούλει δὲ, λόγῳ μὲν τοὺς εὐδοκίμους ἐν λόγῳ, πράξει δὲ τοὺς πρακτικωτάτους ὑπερβαλών· καὶ τοὺς μὲν κατ' ἀμφότερα μέσως ἔχοντας, τῷ περὶ τὸ ἕτερον ὑπερβάλλοντι· τοὺς δὲ καθ' ἕτερον (44) ἄκρους, τοῖς ἀμφοτέροις παραδραμών. Καὶ εἰ μέγα τοῖς προλαβοῦσι, τὸ παράδειγμα τούτῳ γενέσθαι τῆς ἀρετῆς, οὐχ ἧττον εἰς εὐφημίαν τῷ ἡμετέρῳ καλῷ, τὸ τοῖς μετ' αὐτὸν γενέσθαι παράδειγμα.

388 IV. Ex his Athanasius alios exæquavit, ab aliis paululum abfuit, nonnullos etiam, nisi hoc audacius a me dictum videatur, antecessit: atque aliorum sermonem et eruditionem, aliorum actionem, aliorum mansuetudinem, aliorum zelum, aliorum dimicationem, aliorum multa, aliorum C omnia imitando consecutus, atque aliud ab alio mutuatus, quemadmodum qui formas seu imagines singulari studio et elegantia pingunt, atque in unam suiipsius animam complexus, unum ex omnibus perfectum virtutis simulacrum edidit: sic videlicet se comparans, ut et disertos actione, et rerum gerendarum facultate præditos eruditione atque eloquentia vinceret; aut si mavis, et doctrinæ gloria florentes, doctrina, et rebus gerendis aptissimos, actione superaret: atque, et iis, qui mediocrem in utroque genere laudem habebant, eo superior esset, quod in altero horum summe excelleret; et rursus, iis, qui altero duntaxat genere summopere eminebant, hoc nomine præstaret, quod utraque virtute polleret. Quod si his qui ipsum ætate præcesserunt, virtutis exemplum ipsi præbuisse magnum et honorificum est, non minus certe huic nostro præclarum censeri debet, quod posteris exemplum ipse fuerit.

Ε'. Πάντα μὲν δὴ τὰ ἐκείνου λέγειν τε καὶ θαυμάζειν μακρότερον ἂν εἴη τυχὸν, ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν τοῦ λόγου, καὶ ἱστορίας ἔργον, οὐκ εὐφημίας· ἃ καὶ ἰδίᾳ παραδοῦναι γραφῇ παίδευμά τε καὶ ἥδυσμα τοῖς εἰς ὕστερον, εὐχῆς ἔργον ἐμοὶ, ὥσπερ ὃν

D V. Atque omnem quidem illius vitam sermone prosequi ac laudibus efferre longius fortasse fuerit, quam hujus orationis institutum ferat, ac non tam encomii opus quam historiæ; quam etiam ut posteris documento atque oblectationi futuram peculiari

(38) *Καί.* Sic Reg. a, Bm. ph. Deest in ed.
(39) *Μωϋσέα.* In pluribus, Μωσέα.
(40) *Καί.* Deest in nonnullis.
(41) *Τῇ.* Sic quatuor Regg. et Combef. In edit., δή.
(42) *Διὰ λόγου φανερωθέντας, ἢ διὰ σημείων γνωρισθέντας.* Quinque Regg. et Coisl. 1, διὰ σημείων γνωρισθέντας, ἢ διὰ λόγου φανερωθέντας.
(43) *Τά.* Deest in quatuor Regg. et Or. 1.
(44) *Καθ' ἕτερον.* Coisl. 1, καθ' ἑκάτερον.

scripto mandare cumprimis optarem, quemadmodum ipse divi Antonii vitam conscripsit, monasticæ nempe vitæ præcepta sub narrationis specie tanquam lata lege promulgans. Verum cum pauca ex multis illius rebus, quæque nunc nobis, ut notiora et insigniora, ultro memoria suppeditat, commemoravimus (ut simul et cupiditati nostræ satisfaciamus, et officium huic festo debitum persolvamus), plura iis, quibus ea cognita sunt, relinquemus. Neque enim alioqui pium, nec tutum est, cum impiorum hominum vita memoriæ prodatur, eximios pietate viros silentio prætermittere; idque in ea civitate, quam vix etiam multa virtutis exempla servare possint, quippe quæ, ut circos et theatra, ita res quoque divinas pro ludo habeat.

A ἐκεῖνος Ἀντωνίου τοῦ θείου βίον συνέγραφε, τοῦ μοναδικοῦ βίου νομοθεσίαν, ἐν πλάσματι διηγήσεως (45). Ὀλίγα δὲ ἐκ πολλῶν τῶν ἐκείνου διεξελθόντες, καὶ ὅσα σχεδιάζει ἡμῖν νῦν (46) ἡ μνήμη ὡς γνωριμώτερα, ἵνα τόν τε ἡμέτερον ἀφοσιωσώμεθα πόθον, καὶ τῇ πανηγύρει τὸ εἰκὸς ἐκπληρώσωμεν (47), τὰ πλείω τοῖς εἰδόσι παρήσομεν. Οὐδὲ γὰρ ἄλλως ὅσιον, οὐδὲ ἀσφαλὲς, ἀσεβῶν μὲν βίους τιμᾶσθαι ταῖς μνήμαις, τοὺς δὲ εὐσεβείᾳ διενεγκόντας, σιωπῇ παραπέμψασθαι (48)· καὶ ταῦτα ἐν πόλει, ἣν μόλις ἂν καὶ πολλὰ τῆς ἀρετῆς ὑποδείγματα σώσειεν, ὥσπερ τοὺς ἱππικοὺς καὶ τὰ θέατρα, οὕτω δὴ καὶ τὰ θεῖα παίζουσαν.

389 VI. Ille igitur in divinis moribus ac disciplinis statim educatus est, cum liberalibus artibus per exiguum temporis spatium tribuisset, ne videlicet hujusmodi rerum omnino rudis et ignarus, eaque nescire, quæ sibi contemnenda duxerat, videretur. Neque enim nobilem et egregiam animi indolem vanis studiis occupari sustinuit, eodemque modo affici, quo imperiti athletæ, qui dum aerem plus quam corpora feriunt, præmiorum spe frustrantur. Atque, et Veteris et Novi Testamenti libros omnes ita permeditatus, ut ne unum quidem quispiam alius, non modo contemplatione, sed etiam morum ac vitæ splendore ditatur, ac mirifice utrumque connectit, catenam vere auream, et quæ a plerisque minime necti queat: hanc nimirum rationem iniens, ut et vita duce ad contemplationem uteretur, et contemplatione vitam obsignaret. Nam et timor Domini principium est sapientiæ, velut primum quoddam incunabulum; et sapientia, cum timorem excesserit, atque ad charitatem nos subvexerit, ex servis jam amicos Dei ac filios efficit.

B Ϛʹ. Ἐκεῖνος ἐτράφη μὲν εὐθὺς ἐν τοῖς θείοις ἤθεσι καὶ παιδεύμασιν, ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφήσας, τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν, μηδὲ ἀγνοεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν. Οὐδὲ (49) γὰρ ἠνέσχετο τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς καὶ φιλότιμον ἐν τοῖς ματαίοις ἀσχοληθῆναι, οὐδὲ ταυτὸν παθεῖν τῶν ἀθλητῶν τοῖς ἀπείροις, οἳ τὸν ἀέρα πλείω παίοντες ἢ τὰ σώματα, τῶν ἄθλων ἀποτυγχάνουσι. Καὶ πᾶσαν μὲν Παλαιὰν Βίβλον, πᾶσαν δὲ Νέαν ἐκμελετήσας, ὡς οὐδὲ μίαν ἕτερος, πλουτεῖ μὲν θεωρίαν, πλουτεῖ δὲ βίου λαμπρότητα, καὶ πλέκει θαυμασίως ἀμφότερα, τὴν χρυσῆν ὄντως σειρὰν, καὶ τοῖς πολλοῖς ἄπλοκον· βίῳ μὲν ὁδηγῷ θεωρίας, θεωρίᾳ δὲ σφραγῖδι βίου χρησάμενος. Ἀρχὴ τε γὰρ σοφίας φόβος Κυρίου, οἷόν τι πρῶτον σπάργανον· C καὶ σοφία τὸν φόβον ὑπερβᾶσα, καὶ εἰς τὴν ἀγάπην ἀναβιβάσασα, Θεοῦ φίλους ἡμᾶς καὶ υἱοὺς ἀντὶ δούλων ἐργάζεται.

VII. Sic porro educatus et institutus (ut nunc quoque eos oporteret, qui plebis antistites futuri, magnumque Christi corpus tractaturi sunt, secundum magnum Dei consilium ac præscientiam, quæ magnarum rerum materiam longe ante præstruit), in magnum hunc sacerdotum ordinem cooptatur, atque in eorum, qui appropinquanti Deo appropinquant, numerum ascribitur, ac sacrosanctæ stationis et ordinis honore afficitur, cunctisque ecclesiasticorum graduum muneribus deinceps perfunctus (ut quæ media sunt resecem), Alexandrino populo, quod idem est ac si dixissem universo terrarum orbi, præficitur. Neque satis constituere possum, virtutisne præmium, an, ut esset Ecclesiæ fons ac vita, hujusmodi dignitatem acceperit. Hanc enim

Ζʹ. Τραφεὶς δὲ οὕτω καὶ παιδευθεὶς, ὡς ἔδει γε καὶ νῦν τοὺς λαοῦ προστήσεσθαι μέλλοντας, καὶ τὸ μέγα τοῦ Χριστοῦ (50) σῶμα μεταχειρίζεσθαι, κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλήν τε καὶ πρόγνωσιν, ἣ πόῤῥωθεν καταβάλλεται τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις, τῷ μεγάλῳ βήματι τούτῳ ἐγκαταλέγεται, καὶ τῶν ἐγγιζόντων εἷς τῷ ἐγγίζοντι Θεῷ γίνεται, καὶ τῆς ἱερᾶς ἀξιοῦται στάσεώς τε καὶ τάξεως, D καὶ πᾶσαν τὴν τῶν βαθμῶν ἀκολουθίαν διεξελθὼν, ἵνα τὰ ἐν μέσῳ συντέμω, τὴν τοῦ (50*) λαοῦ προεδρίαν πιστεύεται, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν, τῆς οἰκουμένης πάσης ἐπιστασίαν. Καὶ οὐκ ἔχω λέγειν, πότερον ἀρετῆς ἆθλον, ἢ τῆς Ἐκκλησίας πηγὴν καὶ ζωὴν, τὴν ἱερωσύνην λαμβάνει. Ἔδει γὰρ ἐκλείπουσαν ταύτην τῷ δίψει τῆς ἀληθείας, ὥσπερ τὸν Ἰσμαὴλ, ποτισθῆναι,

(45) *Ἀντωνίου τοῦ θείου βίον . . . ἐν πλάσματι διηγήσεως.* Nicetas: Σχηματισάμενος διηγεῖσθαι τὰ τοῦ θείου Ἀντωνίου, κανόνας ἐξέθετο μοναδικούς· « Prætexens Antonii res gestas narrare, vitæ monasticæ regulas conscripsit. » Et Scholiasta codicis Cyprii monet cavendum, ne fictio existimetur, quod ἐν πλάσματι διηγήσεως, « sub narrationis specie, » dicatur Athanasius Antonii vitam scripsisse, vir a mendacio remotissimus; sed Antonii vitam ab Athanasio scriptam, esse monasticæ vitæ normam ac disciplinam: Ἐν πλάσματι, οὐχ ὅτι ἐπλάσατο λέγει τὴν κατὰ Ἀντώνιον ἱστορίαν· μὴ λέγοιτο [f. γένοιτο!] ... ἀλλ' ὃ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἡ τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου βίου συγγραφὴ, νομοθεσία ἦν τοῦ μοναδικοῦ βίου, etc.

(46) *Νῦν.* Deest in quinque Regg. et Or. 1.

(47) *Ἐκπληρώσωμεν.* Unus Reg., ἐκπληρώσαντες.

(48) *Παραπέμψασθαι.* Regg. c, d, octo Colb., Or. 2, παραπέμπεσθαι.

(49) *Οὐδέ.* Sic sex Regg. et Or. 1. In ed., οὐ.

(50) *Τοῦ Χριστοῦ.* Per « Christi corpus, » intelligitur, vel « Ecclesiæ cœtus, » cujus caput est Christus, vel « sacra Eucharistia. »

(50*) Interpres legisse videtur, τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας λαοῦ. Edit.

ἢ, ὥσπερ τὸν (51) Ἠλίαν, ἐκ τοῦ χειμάῤῥου, κατεψυγμένης ἀνομβρίᾳ τῆς γῆς (52), ἀναψύξαι, καὶ μικρὰ πνέουσαν ἀναζωοποιηθῆναι, καὶ σπέρμα τῷ Ἰσραὴλ ὑπολειφθῆναι· ἵνα μὴ γενώμεθα ὡς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα (53), ὧν περιβόητος μὲν ἡ κακία, περιβοητοτέρα δὲ ἡ ἀπώλεια, πυρὶ καὶ θείῳ κατακλυσθέντων (54). Διὰ τοῦτο ἠγέρθη κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἤδη κειμένοις (55), καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος, συνδέων ἑαυτῷ τε καὶ ἀλλήλοις ἡμᾶς, ἐνεβλήθη κατὰ καιρὸν, ἢ πῦρ καθαρτήριον τῆς φαύλης ὕλης καὶ μοχθηρᾶς, ἢ πτύον γεωργικὸν, ᾧ τὸ κοῦφον τῶν δογμάτων καὶ τὸ βαρὺ διακρίνεται, ἢ μάχαιρα τὰς τῆς κακίας ῥίζας ἐκτέμνουσα· καὶ ὁ Λόγος εὑρίσκει τὸν ἑαυτοῦ σύμμαχον, καὶ τὸ Πνεῦμα καταλαμβάνει τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ πνεύσοντα.

A oportebat, veritatis siti languentem ac prope confectam, Ismaelis instar, potione relici, aut, velut Eliam, refrigerata per siccitatem terra, e torrente refocillari, paululumque spirantem ad vitam revocari, ac semen Israeli relinqui; ne ut Sodoma et Gomorrha efficeremur, quarum celebris quidem est improbitas, celebrior autem interitus, incolis nempe igni et sulphure oppressis atque obrutis. Propterea nobis jam jacentibus cornu salutis erectum est, lapisque angularis, nos, et sibi, et inter nos constringens, opportune 390 injectus est, aut ignis malæ et vitiosæ materiæ purgator, aut rusticum ventilabrum, quo, inter dogmata, levia a gravibus discernuntur, aut gladius vitii radices exscindens: atque adeo Verbum belli socium invenit, et Spiritus B hominem, qui pro se spiret, nanciscitur.

Η'. Οὕτω μὲν οὖν καὶ διὰ ταῦτα, ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντὸς, οὐ κατὰ τὸν ὕστερον νικήσαντα πονηρὸν τύπον, οὐδὲ φονικῶς τε καὶ τυραννικῶς, ἀλλ' ἀποστολικῶς τε καὶ πνευματικῶς, ἐπὶ τὸν Μάρκου θρόνον ἀνάγεται, οὐχ ἧττον τῆς εὐσεβείας, ἢ τῆς προεδρίας (56) διάδοχος· τῇ μὲν γὰρ πολλοστὸς ἀπ' ἐκείνου, τῇ δὲ εὐθὺς μετ' ἐκεῖνον εὑρίσκεται· ἣν δὴ καὶ κυρίως ὑποληπτέον διαδοχήν. Τὸ μὲν γὰρ ὁμόγνωμον καὶ ὁμόθρονον, τὸ δὲ ἀντίδοξον καὶ ἀντίθρονον· καὶ ἡ μὲν προσηγορίαν (57), ἡ δὲ ἀλήθειαν ἔχει διαδοχῆς. Οὐ γὰρ ὁ βιασάμενος, ἀλλ' ὁ βιασθεὶς διάδοχος· οὐδὲ ὁ παρανομήσας, ἀλλ' ὁ προβληθεὶς ἐννόμως· οὐδὲ ὁ τἀναντία δοξάζων, ἀλλ' ὁ τῆς αὐτῆς πίστεως· εἰ μή οὕτω τις λέγοι διάδοχον, ὡς νόσον ὑγιείας (58), καὶ φωτὸς σκότος, καὶ ζάλην γαλήνης, καὶ συνέσεως ἔκστασιν.

VIII. Sic igitur, atque ob eas causas, totius populi suffragiis, non autem secundum pravum exemplum, quod postea inolevit, neque per vim ac cædem, sed apostolico et spirituali modo ad Marci thronum evehitur, non minus pietatis quam sedis successor; tempore quidem ab eo remotissimus, pietate autem illi proximus invenitur; quæ quidem proprie successio existimanda est. Nam qui eamdem fidei doctrinam profitetur, ejusdem quoque throni socius est: qui autem contrariam sententiam tuetur, adversarius quoque in throno censeri debet. Atque hæc quidem nomen, illa vero rem ipsam et veritatem habet successionis. Neque enim C qui per vim irrupit, successor habendus est, sed qui vim perpessus est: nec qui leges violavit, sed qui modo legibus consentaneo creatus est: nec qui contraria dogmata tenet, sed qui eadem fide præditus est; nisi quis fortasse ita successorem dicat, quemadmodum morbum sanitati, et tenebras luci, et tempestatem tranquillitati, et mentis alienationem prudentiæ succedere dicimus.

Θ'. Ἐπεὶ δὲ οὕτω προβάλλεται, οὕτω καὶ τὴν ἀρχὴν (59) διατίθεται. Οὐ γὰρ ὁμοῦ τε καταλαμβάνει τὸν θρόνον, ὥσπερ οἱ τυραννίδα τινὰ, ἢ κληρονομίαν παρὰ δόξαν (60) ἁρπάσαντες, καὶ ὑβρίζει διὰ τὸν κόρον. Ταῦτα γὰρ τῶν νόθων καὶ παρεγγράπτων ἱερέων (61) ἐστὶ, καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος ἀναξίων· οἳ μηδὲν τῇ ἱερωσύνῃ προεισενεγκόντες, μηδὲ τοῦ καλοῦ προταλαιπωρήσαντες, ὁμοῦ τε μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς εὐσεβείας ἀναδείκνυνται, καὶ πρὶν καθαρθῆναι καθαίρουσι· χθὲς ἱερόσυλοι, καὶ σήμερον ἱερεῖς· χθὲς τῶν ἁγίων ἔξω, καὶ μυσταγωγοὶ σήμερον· παλαιοὶ τὴν κακίαν, καὶ σχέδιοι τὴν εὐσέβειαν·

IX. Posteaquam autem ad hunc modum præsul designatus est, ad hunc quoque protinus modum imperium administrat. Non enim simul atque ad thronum pervenit, velut qui tyrannidem quamdam aut hæreditatem præter spem arripuerunt, statim ob saturitatem in petulantiam prorupit; hoc enim adulterinorum sacerdotum est, et eorum qui obrepserunt, quique munere quod profitentur, indigni sunt: qui cum nihil prius ad sacerdotium attulerint, nullas ærumnas virtutis causa pertulerint, discipuli simul magistrique pietatis creantur, aliosque ante purgant, quam ipsi purgati fuerint: heri

(51) *Τόν*. Deest in pluribus codd.

(52) *Κατεψυγμένης ... τῆς γῆς*. Coisl. 1 et Par., κατεψυγμένην τὴν γῆν.

(53) *Καὶ Γόμοῤῥα*. Reg. Cypr., καὶ τὰ τῆς Γομόῤῥας πάθωμεν.

(54) *Κατακλυσθέντων*. In quibusdam, κατακαυσθέντων.

(55) *Ἤδη κειμένοις*. Sic Regg. plures, Coisl. 2, Pass. Sic etiam legunt Nicet. et Bill. In ed. Par., ἠδικημένοις, « injuria affectis. »

(56) *Προεδρίας*. Or. 1 addit, ἐκείνου, « non minus pietatis, quam sedis illius successor. »

D (57) *Καὶ ἡ μὲν προσηγορίαν*, etc. Reg. a, καὶ ἡ μὲν προσηγορία, ἡ δὲ ἀλήθεια ἐδείχθη διαδοχῆς.

(58) *Ὑγιείας*. Reg. bm, ὑγείας.

(59) *Ἀρχήν*. Nicetas, ἀξίαν, « sic munere fungitur. »

(60) *Παρὰ δόξαν*. Reg. ph, Bas., Till., παράδοξον.

(61) *Ἱερέων*. Billius, « Præsulum. » Non male; hic namque agitur « de adulterinis sacerdotibus, » qui, nulla virtute, imo cum multis vitiis, « ad thronum perveniunt. »

sacrilegi, hodie sacerdotes; heri, profani, hodie sacrorum antistites; veteres vitio, pietate rudes et recentes; quod gratiæ ac favoris humani, non Spiritus opus est; qui cum cætera omnia violenter pervaserint, ad extremum ipsam quoque pietatem tyrannide premunt: quorum non mores dignitati, sed dignitas **391** moribus fidem astruit, ordine admodum præpostero: qui denique plura pro suis, quam pro populi ignorantiis [45], sacrificia debent; ac prorsus duorum alterum peccant, vel quia venia ipsi opus habent, ultra modum aliis ignoscentes, ut sic vitium non modo non reprimatur, sed etiam doceatur, vel quia imperii acerbitate peccata sua obtegunt: quorum utrumque fugiens Athanasius, vita quidem sublimis erat, verum animo humilis: atque ea quidem virtute, ut nemo ad eam aspirare posset, cæterum ea comitate, ut ad ejus congressum facilis omnibus aditus pateret, mansuetus, ab ira alienus, ad miserationem propensus, sermone jucundus, moribus jucundior, facie angelicus, animo magis angelicus; in increpando placidus, in laudando erudiendi vim habens; sic utrumque temperans, ut neutrum horum per immoderationem labefactaret, verum et increpatio paternam charitatem, et laudatio imperio dignam gravitatem obtineret; nec aut mollities dissoluta, aut severitas rigida et tetrica esset; quin potius illa facilitatis et benignitatis, hæc prudentiæ nomen haberet, utraque vero sapientiæ laudem consequeretur; ita denique se comparans, ut nec sermone, propter mores abunde ad institutionem sufficientes, magnopere opus haberet; nec rursus, propter vim facultatemque dicendi, virga admodum egeret; sectione porro multo minus, ob virgam moderate ferientem.

A ὃ ἔργον χάριτος ἀνθρωπίνης, οὐ τῆς τοῦ Πνεύματος· οἳ, ὅταν πάντα διεξέλθωσι βιαζόμενοι, τελευταῖον τυραννοῦσι καὶ τὴν εὐσέβειαν· ὧν οὐχ ὁ τρόπος τὸν βαθμὸν, ὁ βαθμὸς δὲ τὸν τρόπον πιστεύεται, παρὰ πολὺ τῆς τάξεως ἐναλλαττομένης· οἳ πλείους ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἢ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων, τὰς θυσίας ὀφείλουσι· καὶ πάντως τῶν δύο τὸ ἕτερον ἁμαρτάνουσιν, ἢ τῷ δεῖσθαι συγγνώμης, ἄμετρα συγγινώσκοντες, ὡς ἂν μήτε ἀνακόπτοιτο κακία, ἀλλὰ καὶ διδάσκοιτο, ἢ τῇ τραχύτητι τῆς ἀρχῆς, τὰ ἑαυτῶν συγκαλύπτοντες. Ὧν οὐδέτερον ἐκεῖνος· ἀλλ' ἦν ὑψηλὸς μὲν τοῖς ἔργοις, ταπεινὸς δὲ τῷ φρονήματι· καὶ τὴν μὲν ἀρετὴν ἀπρόσιτος, τὴν ἐντυχίαν δὲ καὶ λίαν εὐπρόσιτος, πρᾶος, ἀόργητος, συμπαθὴς, ἡδὺς τὸν λόγον, ἡδίων τὸν τρόπον, ἀγγελικὸς τὸ εἶδος, ἀγγε-
B λικώτερος τὴν διάνοιαν, ἐπιτιμῆσαι γαληνὸς, ἐπαινέσαι παιδευτικός (62)· καὶ μηδέτερον τῶν καλῶν τῇ ἀμετρίᾳ λυμήνασθαι, ἀλλὰ ποιῆσαι καὶ τὴν ἐπιτίμησιν πατρικὴν, καὶ τὸν ἔπαινον ἀρχικόν· μήτε τὸ ἁπαλὸν ἔκλυτον, μήτε στυφὸν τὸ αὐστηρόν· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐπιείκειαν, τὸ δὲ φρόνησιν, καὶ φιλοσοφίαν (63) ἀμφότερα· ἐλάχιστα μὲν λόγου διὰ τὸν τρόπον δεόμενος ἀρκοῦντα πρὸς παιδαγωγίαν· ἐλάχιστα δὲ ῥάβδου διὰ τὸν λόγον· ἔτι δὲ ἐλάττω τομῆς, διὰ τὴν ῥάβδον μετρίως πλήττουσαν.

X. Quid autem vobis hominem describere attinet? Hunc Paulus antevertens depinxit; sive cum pontificem illum magnum, qui cœlos penetravit [46], deprædicat (huc enim usque progredi non dubitabit oratio, cum Scriptura eos, qui secundum Christum vivunt, pro Christis agnoscat); sive cum Timotheo, in epistola quam ad eum scribit, leges imponit, eum, qui Ecclesiæ antistes futurus est, sermone fingens atque informans [47]. Nam si legem eam, velut regulam quamdam, ei, qui ab his rebus laudatur, admoveris, quam recta ea sit, liquido perspicies. Agite igitur, ac mecum laudationis munus suscipite. Nam circa orationem laboro, ac multa quidem prætermittere cupio; verum alias ab alio detineor, neque, quod præcellit, reperire queo, velut in corpore undequaque æquali atque eleganti. Mihi enim, ut quidque occurrit, ita pulchrius ac præstantius videtur, et orationem ad se rapit. Facite igitur, quicunque laudum illius præcones ac testes estis, ut virtutes illius inter vos partiamini, ac præclarum **392** certamen inter vos ineatis, viri

C Ι'. Τί ἂν ὑμῖν ἀναζωγραφοίην τὸν ἄνδρα; Παῦλος προλαβὼν ἔγραψε· τοῦτο μὲν, ἐν οἷς τὸν ἀρχιερέα τὸν μέγαν, τὸν διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς ἀνυμνεῖ (τολμήσει γάρ μοι καὶ μέχρι τούτων ὁ λόγος, ἐπειδὴ Χριστοὺς οἶδε καλεῖν ἡ Γραφὴ (64) τοὺς ζῶντας κατὰ Χριστόν)· τοῦτο δὲ, ἐν οἷς Τιμοθέῳ πρὸς αὐτὸν (65) γράφων νομοθετεῖ, τυπῶν τῷ λόγῳ τὸν ἐπισκοπῆς (66) προστησόμενον. Εἰ γὰρ ὡς κανόνα τὸν νόμον παραθείης τῷ ταῦτα ἐπαινουμένῳ, γνώσῃ σαφῶς τὴν εὐθύτητα. Δεῦρο δὴ συμπανηγυρίσατέ μοι περὶ τὸν λόγον κάμνοντι, καὶ τὰ μὲν πλείω παρατρέχειν ἐθέλοντι, ἄλλοτε δὲ ὑπ' ἄλλου κατεχομένῳ, καὶ οὐκ ἔχοντι τὸ νικῶν (67) εὑρεῖν, ὥσπερ ἐν σώματι πανταχόθεν ἴσῳ τε καὶ καλῷ· ἀεὶ γάρ μοι τὸ προσπεσὸν κάλλιον φαίνεται, καὶ τοῦτο συναρπάζει τὸν λό-
D γον. Δεῦρο οὖν μοι διέλεσθε (68) τὰ ἐκείνου καλὰ, ὅσοι τῶν ἐκείνου ἐπαινέται καὶ μάρτυρες, καὶ ἀγῶνα καλὸν ἀγωνίσασθε πρὸς ἀλλήλους, ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, νεανίσκοι καὶ παρθένοι, πρεσβῦται (69) μετὰ νεωτέρων, ἱερεῖς καὶ λαὸς, οἱ μοναδικοὶ καὶ μιγάδες, οἱ τῆς ἁπλότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, ὅσοι

[45] Hebr. IX, 7. [46] Hebr. IV, 14. [47] I Tim. III, 2 sqq.

(62) *Γαληνὸς ... παιδευτικός.* Regg. plures optimæ notæ, γαληνῶς ... παιδευτικῶς. « Placide increpando, laudando salubriter. »

(63) *Φιλοσοφίαν.* Nicetas, ἀρετήν, « virtutem. »

(64) *Καλεῖν ἡ Γραφή.* Hæc desunt in Regg. a, d, et Bas.

(65) *Πρὸς αὐτόν.* Deest in Reg. d.

(66) *Ἐπισκοπῆς.* Coisl. 2, aliique, τῆς ἐπισκοπῆς.

(67) *Νικῶν.* Jes., νικᾶν.

(68) *Μοι διέλεσθε.* Deest μοι in Reg. ph. In aliis autem, pro διέλεσθε, legitur, διέλθετε, « enarretis. »

(69) *Πρεσβῦται.* Reg. hu, et Combef., πρεσβύτεροι, « senes cum junioribus. »

τῆς θεωρίας, καὶ ὅσοι τῆς πράξεως. Ὁ μὲν ἐπαινείτω τὸ ἐν νηστείαις καὶ προσευχαῖς, οἷον ἀσώματόν τε καὶ ἄϋλον· ὁ δὲ τὸ ἐν ἀγρυπνίαις τε καὶ ψαλμῳδίαις εὔτονόν τε (70) καὶ ἀήττητον· ἄλλος τὸ ἐν προστασίᾳ τῶν δεομένων, ἄλλος τὴν πρὸς τὸ ὑπερέχον ἀντιτυπίαν (71), ἢ πρὸς τὸ ταπεινὸν συγκατάβασιν. Αἱ παρθένοι, τὸν νυμφαγωγόν· αἱ ὑπὸ ζυγὸν, τὸν σωφρονιστήν· οἱ τῆς ἐρημίας, τὸν πτερωτήν (72)· οἱ τῆς ἐπιμιξίας, τὸν νομοθέτην· οἱ τῆς ἁπλότητος, τὸν ὁδηγόν· οἱ τῆς θεωρίας, τὸν θεολόγον· οἱ ἐν εὐθυμίαις (73), τὸν χαλινόν· οἱ ἐν συμφοραῖς, τὴν παράκλησιν· τὴν βακτηρίαν, ἡ πολιά· τὴν παιδαγωγίαν, ἡ νεότης· ἡ πενία, τὸν ποριστήν (74)· ἡ εὐπορία, τὸν οἰκονόμον. Δοκοῦσί μοι καὶ χῆραι τὸν προστάτην ἐπαινέσεσθαι· καὶ ὀρφανοὶ, τὸν πατέρα· καὶ πτωχοὶ, τὸν φιλόπτωχον· καὶ τὸν φιλόξενον, οἱ ξένοι· καὶ ἀδελφοὶ, τὸν φιλάδελφον· οἱ νοσοῦντες, τὸν ἰατρὸν, ἣν βούλει νόσον καὶ ἰατρείαν· οἱ ὑγιαίνοντες, τὸν φύλακα τῆς ὑγείας (75)· οἱ πάντες, τὸν πᾶσι πάντα γινόμενον (76), ἵνα κερδάνῃ τοὺς πάντας, ἢ πλείονας.

A simul et feminæ, adolescentes et virgines, senes et juvenes, sacerdotes et populus, monachi et in sodalitio viventes, qui simplicitatis alumni estis, et qui exactioris vitæ studiosi, omnes denique, quorum vita, vel in contemplatione, vel in rebus gerendis versatur. Hic illius, velut corpore vacantis ac materiæ expertis, in jejuniis atque orationibus assiduitatem laudibus evehat, ille insuperabilem in vigiliis ac psalmodiis vigorem. Alius egentium curam et præsidium, alius, ut vel superbis et elatis restiterit, vel ad humiles se demiserit, narret. Virgines pronubum laudent; quæ matrimonii jugo constrictæ sunt, moderatorem; qui solitariam vitam agunt, excitatorem et erectorem; qui in sodalitio vivunt, legislatorem; simplices, deductorem; B speculationi dediti, theologum; præcipites, frenum; calamitosi, consolatorem; canities, baculum; juventus, pædagogum; paupertas, largitorem; divitiæ, dispensatorem. Quin mihi videntur, et viduæ patronum laudaturæ, et pupilli, patrem; et pauperes, pauperum studiosum; et peregrini, hospitalem, et fratres, fratrum amantem; ægrotantes, medicum, idque cujuscunque morbi ac medicamenti volueris; sani, valetudinis custodem; omnes denique eum, qui omnia omnibus factus est, ut omnes, vel quam plurimos lucrifaceret [48].

ΙΑ'. Ταῦτα μὲν οὖν, ὅπερ εἶπον, ἄλλοι θαυμαζέτωσάν τε καὶ ἀνυμνείτωσαν, οἷς σχολὴ τὰ μικρὰ τῶν ἐκείνου θαυμάζειν. Μικρὰ δὲ ὅταν εἴπω, αὐτὸν ἑαυτῷ συγκρίνων λέγω, καὶ τὰ ἐκείνου τοῖς ἐκείνου παρεξετάζων (οὐ γὰρ δεδόξασται (77) τὸ δεδοξασμένον, κἂν ᾖ λίαν λαμπρὸν, ἕνεκεν (78) τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης, ὥσπερ ἠκούσαμεν)· ἐπεὶ καὶ ὀλίγα τῶν τούτου, ἑτέροις αὐτάρκη πρὸς εὐδοκίμησιν. Ἡμῖν δὲ (οὐ γὰρ ἀνεκτὸν καταλείπουσι (79) τὸν λόγον, διακονεῖν τοῖς ἐλάττοσιν), ἐπ' αὐτὸ τὸ κυριώτατον (80) τῶν ἐκείνου τρεπτέον. Θεοῦ δὲ ἔργον, ὑπὲρ οὗ καὶ ὁ λόγος, εἰπεῖν τι τῆς ἐκείνου μεγαληγορίας καὶ ψυχῆς ἄξιον.

XI. Hæc igitur, ut diximus, alii mirentur et prædicent, quibus tantum otii suppetit, ut exiguas illius virtutes laudibus prosequantur. Exiguas porro cum dico, ipsum secum comparans dico, ipsiusque virtutes cum ipsius virtutibus conferens (neque enim id quod glorificatum est, glorificatum est [48*], C etiam si valde sit splendidum, propter exuberantem gloriam, velut litteris sacris proditum est); alioqui pauca etiam illius ornamenta ejusmodi sunt, ut ad nominis celebritatem aliis abunde esse queant. Nobis autem (nec enim ferendum est, nos, relicto verbo, rebus levioris momenti ministrare), ad id, quod laudum ipsius caput est, convertenda est oratio. Deo vero, cujus causa hunc quoque sermonem instituimus, acceptum referendum erit, si quidpiam dixerimus, quod illius grandiloquentiæ animique virtuti respondeat.

ΙΒ'. Ἦν ὅτε ἤκμαζε τὰ ἡμέτερα, καὶ καλῶς εἶχεν, ἡνίκα τὸ μὲν περιττὸν τοῦτο, καὶ κατεγλωττισμένον τῆς θεολογίας καὶ ἔντεχνον, οὐδὲ πάροδον ἦγεν εἰς τὰς θείας αὐλὰς, ἀλλὰ ταὐτὸν ἦν ψήφοις τε παίζειν, τὴν ὄψιν κλεπτούσαις τῷ τάχει τῆς μεταθέσεως, ἢ κατορχεῖσθαι τῶν θεατῶν παντοίοις καὶ ἀνδρογύνοις λυγίσμασι, καὶ περὶ Θεοῦ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον καὶ (81) περίεργον· τὸ δὲ ἁπλοῦν D

393 XII. Fuit quondam tempus, cum res nostræ florerent, ac præclare se haberent, cum nimirum superflua hæc, et verborum lepore atque arte fucata tractandæ theologiæ ratio, ad divinas caulas ne aditum quidem habebat: verum idem erat calculis ludere, inversionis celeritate oculorum obtutum fallentibus, aut omnigenis et lascivis corporis flexibus spectatores ludificari, quod novi quidpiam

[48] I Cor. IX, 22. [48*] II Cor. III, 10.

(70) *Τε*. Deest in quinque Regg. et Or. 1.

(71) *Πρὸς τὸ ὑπερέχον ἀντιτυπίαν*. « Ut elatis restiterit, » id est, « Præcellentibus, Imperatoribus, Præfectis, pietatis ac fidei hostibus, Hæreticis, Ethnicis, etc. »

(72) *Τὸν πτερωτήν*. « Alas addentem, sublimi volatu excitantem. »

(73) *Εὐθυμίαις*. Jes., εὐθυμίᾳ.

(74) *Τὸν ποριστήν*. « Qui victui necessaria subministret. »

(75) *Ὑγείας*. Duo Regg., ὑγιείας.

(76) *Γινόμενον*. Quatuor Regg., Or. 2, Comb., γενόμενον.

(77) *Οὐ γὰρ δεδόξασται*, etc. Alludit Theologus ad hæc verba Apost. II Cor. III, 10: « Nam nec glorificatum est, quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam, » etc. Ea siquidem ad Athanasii laudes accommodans, significat illius virtutes, quas prius per congeriem enumeraverat, quamvis maxima laude dignæ sint, parvas tamen haberi posse, si cum iis, quas mox allaturus est, comparentur.

(78) *Ἕνεκεν*. Plures codd., εἵνεκεν.

(79) *Καταλείπουσι*. Reg. d, Or. 1, Combef., καταλιποῦσι. Alludit Gregorius ad hæc Petri verba, Act. VI, 2: « Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, et ministrare mensis. »

(80) *Κυριώτατον*. Par., καιριώτατον.

(81) *Καινότερον καί*. Hæc desunt in plerisque codd.

ac curiosi de Deo vel dicere vel audire: simplex A contra ingenuusque sermo atque doctrina, pietas existimabatur. Verum posteaquam Sexti, et Pyrrhones, et contradicendi libidine incitata lingua, velut gravis quidam ac malignus morbus, in Ecclesias nostras magno nostro malo irrepserunt, ac nugacitas doctrinæ atque eruditionis opinionem tulit quodque Actuum liber de Atheniensibus narrat[49], ad nihil aliud vacamus, quam ut novi aliquid dicamus vel audiamus. O quis Jeremias confusionem nostram caliginemque deplorabit? Ipse solus lamentationes calamitatibus exæquare novit.

τε καὶ εὐγενὴς τοῦ λόγου, εὐσέβεια ἐνομίζετο. Ἀφ' οὗ δὲ Σέξτοι, καὶ Πύῤῥωνες (82), καὶ ἡ ἀντίθετος γλῶσσα, ὥσπερ τι νόσημα δεινὸν καὶ κακόηθες, ταῖς Ἐκκλησίαις ἡμῶν εἰσεφθάρη· καὶ ἡ φλυαρία παίδευσις ἔδοξε, καὶ, ὅ φησι περὶ Ἀθηναίων ἡ βίβλος τῶν Πράξεων, εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαιροῦμεν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον (83). Ὢ τίς Ἱερεμίας ὀδυρεῖται (84) τὴν ἡμετέραν σύγχυσιν καὶ σκοτόμαιναν, ὁ μόνος εἰδὼς ἐξισοῦν θρήνους πάθεσι!

XIII. Huic furori Arius quidem ille, a furore nomen habens, initium dedit; qui etiam petulantis et effrenatæ linguæ pœnas expendit, in obscenis et impuris locis exstinctus, atque orationis, non morbi, viribus oppressus, ac Judæ instar[50] ob eamdem B Verbi proditionem disruptus. Verum alii hunc morbum excipientes, impietatis artem condiderunt, nimirum qui divinitatem Ingenito circumscribentes, non modo genitum, sed etiam procedentem, divinæ naturæ finibus exturbarunt, nominis tantum societate Trinitatem honorantes, imo ne hoc quidem ipsi integrum conservantes. At non eodem modo beatus ille, et vere homo Dei, ac magna veritatis tuba. Quin potius, cum illud perspectum haberet, et tria hæc in numerum unum contrahere, impii erroris esse, novique dogmatis Sabellii, qui primus divinitatis contractionem excogitavit: et rursus tria, quantum ad naturam, distrahere, nihil aliud esse, quam portentosam divinitatis sectionem introducere; C hanc rationem tenuit, ut unum, quantum ad divinitatem, pulchre servaret, et tria, quantum ad proprietates, pie doceret, nec aut per unum deitatem confunderet, aut per tria distraheret, sed intra pietatis metas consisteret, immodicam in utramque partem inclinationem et oppositionem vitans.

ΙΓ'. Ταύτης τῆς λύσσης ἦρξατο μὲν Ἄρειος, ὁ τῆς μανίας ἐπώνυμος, ὃς καὶ δίκην ἔδωκεν ἀκολάστου γλώσσης, τὴν ἐν βεβήλοις τόποις κατάλυσιν, εὐχῆς ἔργον (85), οὐ νόσου γενόμενος, καὶ τὴν Ἰούδα ῥῆξιν ὑποστὰς, ἐπ' ἴσῃ προδοσίᾳ τοῦ Λόγου. Διαδεξάμενοι δὲ ἄλλοι τὴν νόσον, τέχνην ἀσεβείας ἐδημιούργησαν· οἳ, τῷ ἀγεννήτῳ τὴν θεότητα περιγράψαντες, τὸ γεννητὸν, οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκπορευτὸν ἐξώρισαν τῆς θεότητος, ὀνόματος κοινωνίᾳ μόνον τὴν Τριάδα τιμήσαντες, ἢ μηδὲ τοῦτο αὐτῇ τηρήσαντες. Ἀλλ' οὐχ ὁ μακάριος ἐκεῖνος, καὶ ὄντως ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ μεγάλη σάλπιγξ τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' εἰδὼς, τὸ μὲν εἰς ἀριθμὸν ἕνα τὰ τρία συστέλλειν, ἀθεότητος ὂν, καὶ τῆς Σαβελλίου καινοτομίας (86), ὃς πρῶτος θεότητος συστολὴν ἐπενόησε· τὸ δὲ τὰ τρία διαιρεῖν φύσεσι, κατατομὴν θεότητος ἔκφυλον· καὶ τὸ ἓν καλῶς ἐτήρησε, θεότητι γάρ· καὶ τὰ τρία εὐσεβῶς ἐδίδαξεν, ἰδιότησι γάρ· οὔτε τῷ ἑνὶ συγχέας, οὔτε τοῖς τρισὶ διαστήσας, ἀλλ' ἐν ὅροις μείνας τῆς εὐσεβείας, τῷ φυγεῖν τὴν ἄμετρον ἐπὶ θάτερα κλίσιν τε καὶ ἀντίθεσιν.

XIV. Atque idcirco primum in sancto **394** Concilio Nicææ habito, atque illo trecentorum et duodeviginti lectissimorum virorum numero quos Spiritus sanctus in unum coegerat, quantum in ipso fuit, morbum compressit; nondum ille quidem in episcoporum numerum allectus, verum primas tenens inter eos qui convenerant. Nam is tum rerum status erat, ut non minus virtute, quam graduum dignitate, honoris præstantia censeretur. Deinde cum hoc malum pravi illius follibus jam excitatum atque inflammatum esset, majoremque orbis partem invaderet (hic enimvero tragœdiæ

ΙΔ'. Καὶ διὰ τοῦτο πρῶτον μὲν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν ἁγίᾳ (87) ταύτῃ συνόδῳ, καὶ τῷ τῶν τριακοσίων ὀκτὼ καὶ δέκα ἀριθμῷ ἀνδρῶν λογάδων (88), οὓς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς ἓν ἤγαγεν (89), ὅσον ἦν ἐπ' αὐτῷ, τὴν νόσον ἔστησεν· οὔπω μὲν τεταγμένος ἐν ἐπισκόποις, τὰ πρῶτα δὲ (90) τεταγμένος τῶν συνεληλυθότων· καὶ γὰρ ἦν ἀρετῆς οὐχ ἧττον ἢ βαθμῶν ἡ προτίμησις. Ἔπειτα τοῦ κακοῦ ῥιπισθέντος ἤδη ταῖς αὔραις τοῦ πονηροῦ, καὶ τὸ πλεῖον ἐπιλαμβάνοντος (ἐνταῦθά μοι καὶ τὰ δράματα, ὧν πᾶσα μικροῦ πλήρης γῆ τε καὶ θάλασσα), πολὺς μὲν περὶ αὐτὸν ὁ πόλεμος, ὡς γενναῖον προ-

[49] Act. XVII, 21. [50] Act. I, 18.

(82) *Σέξτοι καὶ Πύῤῥωνες.* Sextus et Pyrrho erant philosophi, cæteris omnibus philosophis oppositi, qui, aliorum placita impugnantes, nihil certi esse contendebant.

(83) *Καινότερον.* Coisl. 1, κενὸν καὶ ἀνώνητον, « vanum et inutile. »

(84) *Ὀδυρεῖται.* Sic Tillem. Combef., ὀδύραιτο, « deploraverit. » Alii, ὀδύρεται.

(85) *Εὐχῆς ἔργον.* « Orationis viribus. » Theodoretus, lib. I, c. 4 narrat quomodo Arius, orante Alexandro Constantinopolitano præsule, miserabiliter interierit.

(86) *Καινοτομίας.* Coisl. 1 addit, ἴδιον. « Proprium invectæ novitatis a Sabellio. »

(87) *Ἁγίᾳ.* Deest in quinque Reg. et Or. 1.

(88) *Καὶ τῷ τῶν τριακοσίων ὀκτὼ καὶ δέκα ἀριθμῷ ἀνδρῶν λογάδων.* Sic Coisl. 1, duo Colb., Par., Jes. Hæc etiam a Billio reddita, licet in Græcis omissa. In ed., καὶ τῷ τῶν λογάδων ἀριθμῷ. Cætera desunt.

(89) *Ἤγαγεν.* Coisl. 1 et Par., συνήγαγεν.

(90) *Τὰ πρῶτα δέ*, etc. Billius: « verum primi inter eos, qui simul cum ipsis eo perrexerant, ordinis. » Per hanc interpretationem conjicit Billius Athanasium, non inter ipsos concilii Patres, sed inter secundi ordinis theologos primas tenuisse. Nicetas vero aliter interpretatur, et innuit Athanasium sedisse, ἐν τοῖς πρωταγωνισταῖς εὐσεβείας,

στάτην τοῦ Λόγου· (πρὸς γὰρ τὸ ἀντιτεῖνον μάλιστα A ἡ παράταξις, καὶ ἄλλοθεν ἄλλο τι τῶν δεινῶν περιῤῥέον (91)· εὑρέτις (92) γὰρ κακῶν ἡ ἀσέβεια, καὶ λίαν τολμηρὸν εἰς ἐγχείρησιν· πῶς δὲ ἀνθρώπων ἔμελλον φείδεσθαι, οἱ θεότητος μὴ φεισάμενοι;) μία δὲ προσβολῶν καὶ (93) χαλεπωτάτη. Συνεισφέρω τι καὶ αὐτὸς τῷ δράματι· ἀλλά μοι παρῃτήσθω (94) τὸ φίλον ἔδαφος ἡ πατρίς· οὐ γὰρ τῆς ἐνεγκούσης, ἀλλὰ τῶν προελομένων (95) ἡ πονηρία. Ἡ μὲν γὰρ ἱερά τε καὶ πᾶσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ γνώριμος· οἱ δὲ ἀνάξιοι τῆς τεκούσης αὐτοὺς Ἐκκλησίας. Φύεσθαι δὲ καὶ ἐν ἀμπέλῳ (96) βάτον ἠκούσατε· καὶ Ἰούδας, τῶν μαθητῶν εἷς, ὁ προδότης.

ΙΕ'. Εἰσὶ μὲν οὖν, οἳ μηδὲ τὸν ὁμώνυμον (97) B ἐμοὶ τῆς αἰτίας ἀφιᾶσιν· ὃς κατὰ παιδεύσεως ἔρωτα, τῇ Ἀλεξανδρέων ἐπιδημῶν τότε πόλει, καὶ πάσης παρ' αὐτοῦ τυχὼν δεξιώσεως, ἴσα καὶ παίδων ὁ τιμιώτατος, καὶ τῶν τὰ μέγιστα πιστευομένων εἷς ὤν, ἐπανάστασιν, ὥς φασι, βουλεύεται τῷ πατρὶ καὶ προστάτῃ (98). Καὶ ἦν τὸ μὲν δρᾶμα ἑτέρων, ἡ δὲ χεὶρ Ἀβεσσαλὼμ μετ' αὐτῶν, ὡς ὁ λόγος. Εἴ τις ὑμῶν οἶδε (99) τὴν χεῖρα, ἣν ὁ ἅγιος κατεψεύσθη, καὶ τὸν ζῶντα νεκρὸν, καὶ τὴν ἄδικον ἐξορίαν, οἶδεν ὃ λέγω. Πλὴν τοῦτο μὲν ἑκὼν ἐπιλήσομαι. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχω ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις, νεύειν χρῆναι πρὸς τὸ φιλάνθρωπον, καὶ ἀπογινώσκειν μᾶλλον, ἢ καταγινώσκειν τῶν ὑπαιτίων. Ὁ μὲν γὰρ κακὸς τάχιστα ἂν καταγνοίη καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· ὁ ἀγαθὸς δὲ οὐδὲ τοῦ κακοῦ ῥᾳδίως. Τὸ γὰρ C εἰς κακίαν οὐχ ἕτοιμον, οὐδὲ εἰς ὑπόνοιαν εὐχερές. Ὃ δὲ οὐκ ἔτι λόγος, ἀλλ' ἔργον ἐστὶν, οὐδὲ ὑπόνοιά τις ἀνεξέταστος, ἀλλὰ πίστις κεκηρυγμένη.

ΙϚ'. Τέρας τι Καππαδόκιον, ἐκ τῶν ἐσχατιῶν τῶν ἡμετέρων ὁρμώμενον, πονηρὸν τὸ γένος, πονηρότερον τὴν διάνοιαν, οὐδὲ παντελῶς ἐλεύθερον, ἀλλ' ἐπίμικτον, οἷον τὸ τῶν ἡμιόνων γινώσκομεν·

illæ initium capiunt, quarum fama terram pene ac mare implevit), varium illi quidem ac multiplex, ut strenuo Verbi defensori bellum infertur: (adversus eum enim qui obsistit, ac contra nititur, infestissima esse acies hostilis solet, atque aliunde aliud quoddam periculum influit; solers quippe et ingeniosa ad excogitanda mala est impietas, atque ad aliquid aggrediendum mire audax: quonam autem modo hominibus parcerent, qui divinitati non pepercerant?) Unus tamen hic impetus atrocissimus fuit. Nam ipse quoque ad hanc tragœdiam nonnihil confero. Atque hic mihi charissimum solum, patriam, inquam, meam, omni crimine solutam velim: improbitas enim, non patriæ, sed iis, qui animi inductione ipsam elegerunt, assignanda est. Illa enim quippe sacra, et apud omnes pietatis laude clara et illustris est; hi autem Ecclesia matre indigni. Porro in vinea quoque spinam nasci audiistis [51]: ac Judas, qui in discipulorum numero erat, proditor fuit [52].

XV. Nec vero desunt, qui ne meum quidem cognominem culpa liberent; qui doctrinæ amore ac studio tum temporis Alexandriæ peregre agens, cum ab ipso humanissime, non secus ac filiorum charissimus, acceptus esset, tantamque apud eum gratiam et auctoritatem obtinuisset, ut res ei maximi ponderis committerentur, consilium, ut hominum sermo est, capit, adversus patrem et patronum insurgendi. Et quanquam alii tragœdiæ hujus auctores essent, manus tamen Absalonis, ut dicitur, cum illis erat [53]. Si quis vestrum est, qui manum **395** illam, ex qua sancto viro falsum crimen conflatum est, et mortuum illum viventem, et injustum exsilium norit, quid dicam intelligit. Verum hoc lubens obliviscar. Si enim existimo, in dubiis et incertis rebus faciendum nobis esse, ut ad benignitatem et humanitatem propensiores simus, et crimini obnoxios absolvamus potius, quam condemnemus. Malus enim celerrime adducitur, ut bonum etiam virum condemnet; contra vir probus ne malum quidem facile condemnaverit. Qui enim ad vitium minime proclivis est, is nec facile ad male de alio suspicandum movetur. Quod autem jam non sermo, sed res est, nec inexplorata quædam suspicio, sed certissimis argumentis nixa persuasio, id etiam narrabo.

XVI. Cappadox quoddam monstrum, ex ultimis terræ nostræ finibus oriundum, malum genere, animo pejus, ne omni quidem ex parte liberum, sed dubium ac permistum, cujusmodi mularum

[51] Prov. xxvi, 9. [52] Luc. vi, 16. [53] II Reg. xv, 5.

« inter primos pietatis pugiles ac defensores, » id D est, « inter concilii Patres. » Unde Gregorius hanc rationem reddit, quod scilicet, « non minus virtute, quam graduum dignitate, honoris præstantia censeretur. »

(91) *Περιῤῥέον*. Or. 1, περιῤῥέων. Reg. a, d, ἐπιῤῥέον.

(92) *Εὑρέτις*. Coisl. 1 et Combef., εὑρετικόν.

(93) *Καί*. Quatuor Reg., undecim Colb., Or. 1, ἡ. Unus Reg., καὶ ἡ.

(94) *Παρῃτήσθω*. Sic Reg. bm, pb, undecim Colb., Or. 1. Alii, παρῃτείσθω, mendose. Edit.

(95) *Προελομένων*. Sic quinque Reg., Or. 1, Combef. In ed., προσελομένων. Hæc observat Theologus propter Georgium, qui Cappadox erat, et infensissimus Athanasii hostis, qui ejus etiam sedem occupavit.

(96) *Ἐν ἀμπέλῳ*. Sic Reg. pb, Or. 1 et Par. Coisl. 1, ἐν ἀμπελῶνι. Deest ἐν in ed.

(97) *Ὁμώνυμον*. Gregorium quemdam intelligit Theologus, qui, pulso Athanasio, in ejus sedem ab Arianis subrogatus fuerat; quem etiam postea amoverunt, atque in ejus locum Georgium Cappadocem instituerunt.

(98) *Προστάτῃ*. Reg. c et Combef., δεσπότῃ.

(99) *Εἴ τις ὑμῶν οἶδε*, etc. Juxta Ruff., *Hist* lib. x, c. 17, et Socr., lib. i, c. 29, Athanasio ab Arianis objectum fuit, quod, magicæ artis causa, Arsenio cuidam brachium amputasset. Verum statim hæc fraus detecta est. Nam ipse Arsenius, quem falso ab Athanasio interfectum dictitabant, se episcopis, qui Tyrum anno 335 convenerant, vivum et incolumem ostendit.

genus esse constat; primum alienæ mensæ mancipium, atque offa venale, sicque comparatum et edoctum, ut omnia ad ventris gratiam tum faceret, tum loqueretur; tandem cum ad rempublicam gerendam pestifere se contulisset, atque extremo et sordidissimo illius muneri, hoc est, suillis carnibus, quibus turba militaris alitur, suscipiendis præfectus fuisset, atque in commisso sibi negotio infidum se præbuisset, totamque muneris sui administrationem ad ventrem retulisset, posteaquam nihil illi præter corpus reliqui fuit, profugiendi consilium capit, atque aliam ex alia regionem ac civitatem, ut fugitivorum mos est, subinde permutans, postremo, ad communem Ecclesiæ perniciem, instar cujusdam Ægyptiacæ plagæ, Alexandriam venit. Hic vagari desinit, improbitatem autem et versutiam auspicatur. Cæterum nullius quidem pretii erat, non liberalibus disciplinis imbutus, non in congressu et colloquio facetus, non pietatis larvam saltem et inanem speciem præferens, verum ad suscipienda facinora, resque perturbandas appositissimus.

A τὰ μὲν πρῶτα τραπέζης ἀλλοτρίας δοῦλον, καὶ μάζης ὤνιον, πάντα καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν ἐπὶ τῇ γαστρὶ μεμαθηκός· τὰ τελευταῖα δὲ καὶ πολιτείᾳ παρεισφθαρὲν, καὶ πιστευθὲν ταύτης τὰ ἔσχατα, ὅσον ὑείων κρεῶν ὑποδοχέα γενέσθαι, οἷς τὸ στρατιωτικὸν τρέφεται· εἶτα κακὸν περὶ τὴν πίστιν γενόμενον, καὶ τῇ γαστρὶ πολιτευσάμενον, ἐπειδὴ τὸ σῶμα ὑπελείπετο μόνον, δρασμὸν ἐννοεῖ, καὶ ἄλλην ἐξ ἄλλης ἀμείβων χώραν καὶ πόλιν, οἷα τὰ τῶν φυγάδων, τέλος ἐπὶ κακῷ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας, οἷόν τις Αἰγυπτιακὴ πληγὴ, τὴν Ἀλεξανδρέων καταλαμβάνει. Ἐνταῦθα τῆς ἄλης ἵσταται, καὶ τῆς κακουργίας ἄρχεται. Καὶ ἦν τἄλλα μὲν οὐδενὸς ἄξιος, οὐ λόγων ἐλευθερίων μετεσχηκὼς, οὐ τὴν συνουσίαν στωμύλος, οὐκ εὐλαβείας σχῆμα B γοῦν τι καὶ πλάσμα κενὸν (1) περικείμενος, κακουργῆσαι δὲ (2), καὶ συγχέαι πράγματα πάντων δεινότατος.

XVII. Nostis omnes, ac commemoratis, qualia adversus sanctum virum insolenter perpetrarit. Persæpe enim impiorum manibus ac potestati viri justi deduntur [54], non ut illis honor habeatur, sed ut horum virtus exploretur: et quanquam improborum mors pessima sit [55], quemadmodum Scriptura testatur, deridentur tamen interim in hac vita pietatis cultores, dum Dei benignitas tantisper occultatur, ac latent etiam **396** magna earum rerum promptuaria, quæ in posterum utrisque reconduntur: tum cum et sermo, et actio, et cogitatio justa Dei trutina expendentur; cum scilicet ipse ad judicandam terram surrexerit, consilium et opera colligens, atque ea quæ apud ipsum condita et obsignata sunt, detegens, et in medium proferens. Hæc tibi, tum sermone suo, tum cruciatu Job persuadeat, qui cum homo esset veritatis cultor, reprehensione immunis, justus, pius, et quæcunque illi, Scripturæ testimonio, tribuuntur, ab eo tamen, qui ipsum depoposcerat, tot tamque densis et copiosis assultibus quatitur, ut, cum multi sæpe ex omni hominum memoria in ærumnas inciderint, nonnulli etiam, ut probabile est, vexati et afflicti fuerint, nemo tamen cum illius calamitatibus comparari queat. Non enim pecunias tantum et prædia, splendidam ac numerosam prolem, quæ res ab

ΙΖ'. Ἴστε καὶ διηγεῖσθε πάντες, οἷα κατὰ τοῦ ἁγίου νεανιεύεται. Παραδίδονται γὰρ καὶ δίκαιοι πολλάκις εἰς χεῖρας ἀσεβῶν, οὐχ ἵνα ἐκεῖνοι τιμηθῶσιν, ἀλλ' ἵνα οὗτοι δοκιμασθῶσι· καὶ φαῦλοι μὲν (3) ἐν θανάτῳ ἐξαισίῳ, κατὰ τὸ γεγραμμένον, καταγελῶνται δὲ ὅμως πρὸς τὸ παρὸν εὐσεβεῖς, ἕως ἡ χρηστότης τοῦ Θεοῦ κρύπτεται (4), καὶ τὰ μεγάλα ταμιεῖα τῶν ὕστερον (5) ἑκατέροις ἀποκειμένων· ἡνίκα καὶ λόγος, καὶ πρᾶξις, καὶ διανόημα, τοῖς C δικαίοις σταθμοῖς τοῦ Θεοῦ ταλαντεύεται (6)· ὅταν ἀναστῇ κρῖναι τὴν γῆν, τὴν βουλὴν καὶ τὰ ἔργα συνάγων, καὶ γυμνῶν τὰ ἐσφραγισμένα παρ' αὐτῷ καὶ σωζόμενα. Ταῦτα πειθέτω σε καὶ λέγων καὶ πάσχων Ἰώβ· ὃς ἦν μὲν (7) ἄνθρωπος ἀληθινὸς, ἄμεμπτος, δίκαιος, θεοσεβὴς, καὶ ὅσα μεμαρτύρηται· τοιαύταις δὲ πλήσσεται παρὰ τοῦ ἐξῃτηκότος ταῖς προσβολαῖς (8), καὶ οὕτως ἀλλεπαλλήλοις καὶ φιλοτίμοις, ὥστε πολλῶν πολλάκις ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος κακοπαθησάντων, τῶν δὲ ὡς εἰκὸς καὶ ταλαιπωρησάντων (9), μηδένα εἶναι ταῖς ἐκείνου παραβαλεῖν συμφοραῖς. Οὐ γὰρ μόνον χρήματα, κτήματα εὐτεκνίαν, πολυτεκνίαν, ἃ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶ περισπούδαστα· οὐ ταῦτα ζημιοῦται μόνον, ὡς μηδὲ θρήνοις γενέσθαι χώραν διὰ τὸ συνεχὲς τῶν κακῶν· D ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα τελευταῖον πληγεὶς πληγὴν ἀνίατόν τε καὶ δυσθεώρητον, εἶχε μὲν προσθήκην

[54] Job IX, 24; XII, 4. [55] Ps. XXXIII, 22.

(1) *Κενόν*. In nonnullis, καινόν, « novam. »
(2) *Δέ*. Sic quatuor Regg., Or. 1, Comb. Deest in ed.
(3) *Μέν*. Deest in pluribus codd.
(4) *Κρύπτεται*. Sic quatuor Regg. et Combef. Alii, κρύπτηται. EDIT.
(5) *Ταμιεῖα τῶν ὕστερον*. Sic tres Regg., tredecim Colb., Coisl. 1, Or. 1, Combef., etc. In ed., ταμιεῖα εἰς ὕστερον.
(6) *Ταλαντεύεται*. Sic nos cum Combef. Alii, ταλαντεύηται.
(7) *Ὃς ἦν μέν*. Sic quatuor Regg. et Combef. Deest μέν in ed.
(8) *Ταῖς προσβολαῖς*. Sic quatuor Regg., et Or. 1. In ed. ταῖς legitur post καὶ οὕτως, quod auctoritate codicum immutavimus.
(9) *Κακοπαθησάντων .. καὶ ταλαιπωρησάντων*. Quamvis hæ voces, apud Suidam, fere idem sonent, manifestum est tamen, in Gregorii mente, postremam aliquid ad primam addere. Credimus igitur Gregorium voluisse significare eos, qui non tantum malis vexati sunt, sed etiam eos, qui ad mala et plagas animum indurarunt; vel etiam eos, qui spontaneos labores non susceperunt, sed illata ab aliis mala perpessi sunt.

τῆς συμφορᾶς τὴν γυναῖκα παραμυθουμένην τοῖς χείροσι (πληγῆναι γὰρ ἐφιλονείκει, καὶ τὴν ψυχὴν πρὸς τῷ σώματι)· εἶχε δὲ καὶ τῶν φίλων τοὺς γνησιωτάτους παρακλήτορας κακῶν, ὡς αὐτός φησιν, οὐ θεραπευτάς· οἳ τὸ μὲν πάθος ἑώρων, τὸ δὲ τοῦ πάθους ἀγνοοῦντες μυστήριον, οὐ βάσανον ἀρετῆς, ἀλλὰ κακίας εἴσπραξιν, τὴν πληγὴν ὑπελάμβανον. Καὶ οὐκ ἐνόμιζον μόνον, ἀλλ' οὐδὲ ᾐσχύνοντο τὸ δεινὸν ὀνειδίζοντες (10), ὁπότε καὶ εἰ διὰ κακίαν ἔπασχε, σοφίζεσθαι τὸ λυποῦν ἔδει παραμυθίας ῥήμασιν.

omnibus hominibus vehementer expetuntur; non hæc, inquam, duntaxat amittit, et quidem ita, ut nec luctibus ipsis ob malorum connexionem locus esset; sed postremo in ipso quoque corpore, incurabili ac visu etiam tetra et horribili plaga affectus [56], pro calamitatis cumulo uxorem habebat, pejoribus et gravioribus eum consolantem. Id enim obnoxie agebat, ut ad corporis plagam animæ vulnus accederet. Quin sincerissimos etiam amicos suos malorum, ut ipsius verbis utar [57], consolatores habebat, non depulsores; qui cum ipsius dolorem perspicerent, nec doloris arcanum intelligerent, in ea opinione versabantur, ut non virtutis explorandæ, sed vindicandi sceleris causa, hanc illi plagam inflictam esse existimarent. Quid dico? existimarent? Imo nec calamitatem ei exprobrare verebantur; idque eo tempore, cum, etiam si Peccati pœnam lueret, ejus tamen angorem blandis sermonibus fallere ac mitigare conveniebat.

ΙΗ'. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Ἰὼβ, καὶ τὰ πρῶτα τῆς περὶ αὐτὸν πραγματείας. Ἀγὼν γὰρ ἦν ἀρετῆς (11) καὶ φθόνου· τοῦ μὲν, ὅπως τοῦ καλοῦ κρατήσῃ (12), φιλονεικοῦντος· τῆς δὲ, ὅπως ἀήττητος διαμείνῃ, πάντα φερούσης· καὶ τοῦ μὲν, ὅπως εὐοδώσῃ κακίαν, ἀγωνιζομένου, διὰ τῆς τῶν κατορθούντων κολάσεως· τῆς δὲ, ὅπως κατάσχῃ τοὺς ἀγαθοὺς, κἀν ταῖς συμφοραῖς τὸ πλέον (13) ἔχοντας. Τί δαὶ (14) ὁ πρὸς αὐτὸν χρηματίζων διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν, ὁ βραδὺς εἰς κόλασιν, καὶ ταχὺς εἰς ἀντίληψιν, ὁ μὴ παντελῶς ἐπαφιεὶς ῥάβδον ἁμαρτωλῶν κλήρῳ δικαίων, ἵνα μὴ κακίαν δίκαιοι μάθωσιν; Ἐπὶ τέλει τῶν ἄθλων ἀναγορεύει τὸν ἀθλητὴν λαμπρῷ τῷ κηρύγματι, καὶ γυμνοῖ τῆς πληγῆς τὸ ἀπόῤῥητον, *Οἴει με ἄλλως σοι* (15) *κεχρηματικέναι*, λέγων, *ἢ ἵνα ἀναφανῇς δίκαιος;* Τοῦτο τῶν τραυμάτων τὸ φάρμακον, οὗτος τῆς ἀγωνίας ὁ στέφανος, αὕτη τῆς ὑπομονῆς ἡ ἀντίδοσις. Τὰ γὰρ ἑξῆς ἴσως καὶ (16) μικρὰ, κἂν μεγάλα τισὶ δοκῇ, καὶ μικρῶν ἕνεκεν οἰκονομηθέντα, καὶ εἰ διπλασίῳ (17) τῶν ἀφῃρημένων ἀντιλαμβάνει.

XVIII. Hoc ipso quidem statu erat Job, ac divinæ circa eum actionis principia hoc modo se habebant. Virtus enim cum invido spiritu decertabat. Hic, ut virtutem superaret, omni ope contendebat; illa, ut invicta permaneret, omnia perferebat. Atque hic, ut per justorum cruciatum vitio facilem viam strueret, laborabat; hæc contra, ut bonos retineret, etiam in calamitatibus superiores. Quid vero is, qui **397** ad eum per turbinem et nubes oracula edebat, qui ad inferendam pœnam tardus est, et ad opem ferendam celer, qui virgam peccatorum in sortem justorum [58] non omnino immittit, ne justi improbitatem addiscant? In fine certaminis illustri præconio athletam suum victorem pronuntiat, atque afflictionis arcanum aperit: *Num tu censes*, inquit, *me aliam ob causam hæc in te decrevisse, quam ut justitia tua elucescat* [59]? Hæc vulnerum medicina, hæc certaminis corona, hoc patientiæ præmium. Nam quæ deinde secuta sunt, parva fortasse, quamvis nonnullis magna videantur, et parvorum hominum causa constituta, tametsi alioqui duplo majora, quam quæ ipsi adempta fuerant, receperit.

ΙΘ'. Οὐκοῦν οὐδὲ ἐνταῦθα θαυμαστὸν, εἰ (18) Ἀθανασίου πλέον ἔσχε Γεώργιος· ἀλλ' ἐκεῖνό γε (19) θαυμαστότερον, εἰ μὴ ἐπυρώθη ταῖς ἐπηρείαις ὁ δίκαιος. Οὐδὲ τοῦτο θαυμαστὸν ἄγαν, ἀλλ' εἰ (20) ἐπὶ πλέον αἱ φλόγες ἤρκεσαν. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν ἦν ἐκ ποδῶν, καὶ τὴν φυγαδείαν (21) ὡς κάλλιστα διατίθεται. Τοῖς γὰρ ἱεροῖς καὶ θείοις τῶν κατ' Αἴγυπτον (22) φροντιστηρίοις φέρων ἑαυτὸν δίδωσιν· οἳ κόσμου χωρίζοντες ἑαυτοὺς, καὶ τὴν ἔρημον ἀσπαζόμενοι, ζῶσι Θεῷ, πάντων μᾶλλον τῶν [illegible]

XIX. Proinde ne hic quidem mirum videri debet, si Georgius meliori, quam Athanasius conditione fuerit: sed illud mirabilius videri debuisset, si injuriarum et calumniarum ignibus vir justus minime exploratus fuisset. Imo ne hoc quidem valde mirandum; verum illud potius admirationem habuisset, si longa his flammis mora producta fuisset. Hinc ille solum vertit, ac de exsilio quam præclarissime statuit. Nam ad sacra illa et divina Ægypti monasteria se confert; in quibus homines

[56] Job II, 7 et seq. [57] Job. XVI, 2. [58] Psal. CXXIV, 3. [59] Job XL, 3.

(10) *Τὸ δεινὸν ὀνειδίζοντες.* « Impietatem, » non « calamitatem » Jobo objiciebant uxor et amici; atque contendebant, eum his malis ac miseriis affici, quod esset alicujus sceleris reus.

(11) *Ἦν ἀρετῆς.* Sic quatuor Regg. In ed., ἀρετῆς ἦν.

(12) *Κρατήσῃ.* Regg. ph, et Combef., κρατήσει.

(13) *Πλέον.* Quatuor Regg., πλεῖον.

(14) *Δαί.* Duo Regg., δέ.

(15) *Οἴει με ἄλλως σοι*, etc. Nobil. « Putas, inquit, me aliter tibi respondisse, quam ut justus appareas. »

(16) *Καί.* Deest in tribus Regg. et Or. 1.

(17) *Διπλασίῳ.* Coisl. 2, διπλάσια.

(18) *Εἰ.* Sic tres Regg., Or. 1, Par. Jes., etc. Deest in ed.

(19) *Γε.* Sic Regg. a. Deest in ed.

(20) *Εἰ.* Sic Regg. a, c, d, Coisl. 1, Or. 1, Par. et Combef. Deest in ed.

(21) *Φυγαδείαν.* Sic quatuor Regg., Basil., etc. In ed., φυγαδίαν.

(22) *Τῶν κατ' Αἴγυπτον.* Addit Nicetas, ἀσκητῶν. « Exercendæ pietatis gymnasia. » Non male; Gregorius siquidem hac voce « solitarios et eremitas designat. »

a mundo se distrahentes, ac solitudinem amplectentes, Deo vivunt, magis quam cæteri omnes, qui in corpore versantur. Alii quidem vitam prorsus solitariam, et ab hominum societate remotam agunt, sui ipsorum tantum et Dei colloquio fruentes, atque hanc duntaxat terræ partem pro mundo habentes, quam in solitudine cognitam habent. Alii autem charitatis legem per communionem et societatem colentes, solitarii simul et cœnobitæ sunt, ac mortui quidem cæteris hominibus, et negotiis omnibus, quæ in medio volvuntur, versántque simul et versantur, ac nobis per repentinas et crebras mutationes imposturam faciunt, sibi ipsis autem invicem mundi loco sunt, ac per comparationem mutuo inter se virtutem acuunt et exstimulant. Cum his consuetudinem habens magnus Athanasius, ut omnium aliarum rerum sequester et conciliator erat, illius scilicet exemplum sequens, **398** qui per sanguinem suum ea, quæ inter se dissidebant, pacificavit, ita solitariam quoque vitam cum cœnobiaca in gratiam reducit; illud nimirum ostendens, et sacerdotium philosophiæ minime expers esse, et philosophiam sacri antistitis institutione opus habere.

A φομένων ἐν σώματι· οἱ μὲν τὸν πάντη μοναδικόν τε καὶ ἄμικτον διαθλοῦντες βίον, ἑαυτοῖς μόνοις προσλαλοῦντες καὶ τῷ Θεῷ, καὶ τοῦτο μόνον κόσμον εἰδότες, ὅσον ἐν τῇ ἐρημίᾳ γνωρίζουσιν· οἱ δὲ νόμον ἀγάπης τῇ κοινωνίᾳ (23) στέργοντες, ἐρημικοί τε ὁμοῦ καὶ μιγάδες, τοῖς μὲν ἄλλοις τεθνηκότες ἀνθρώποις καὶ πράγμασιν, ὅσα ἐν μέσῳ περιφέρεται (24), στροβοῦντά τε καὶ στροβούμενα, καὶ παίζοντα ἡμᾶς ταῖς ἀγχιστρόφοις μεταβολαῖς, ἀλλήλοις δὲ κόσμος ὄντες, καὶ τῇ παραθέσει τὴν ἀρετὴν θήγοντες. Τούτοις ὁμιλήσας ὁ μέγας Ἀθανάσιος (25), ὥσπερ τῶν ἄλλων ἁπάντων μεσίτης καὶ διαλλακτὴς ἦν, τὸν εἰρηνοποιήσαντα τῷ αἵματι τὰ διεστῶτα μιμούμενος· οὕτω καὶ τὸν ἐρημικὸν (26) βίον τῷ κοινωνικῷ καταλλάττει· δεικνὺς, ὅτι ἔστι καὶ ἱερω-
B σύνη (27) φιλόσοφος, καὶ φιλοσοφία δεομένη μυσταγωγίας.

XX. Sic enim hæc duo, hoc est, tranquillam actionem et actuosam tranquillitatem consociavit et copulavit, ut persuasum omnibus redderet, monasticæ vitæ professionem morum potius gravitate et constantia, quam corporis secessione exprimi atque insigniri. In quam etiam sententiam magnus ille David simul et rebus agendis summopere deditus erat, et perquam solitarius; si cui tamen illud: *Singulariter sum ego, donec transeam* [60], ad hujus dicti comprobationem confirmationemque pondus magnum habere videatur. Quamobrem, qui alios virtute anteibant, iidem ab illius mente longiori intervallo aberant, quam quo reliquos antecedebant; atque ad sacerdotii perfectionem pauca conferentes, multo plura ad philosophiæ utilitatem recipiebant, tantumque ei tribuebant, ut quidquid ipsi placuisset, pro lege haberent, ac rursus vetitum sibi atque interdictum, quidquid ille sententia sua improbasset, existimarent, illiusque decreta pro Mosaicis tabulis ducerent, ac majori, quam quæ sanctis viris deberi videatur, ipsius veneratione afficerentur. Nam cum quidam eo se contulissent, ut pium virum, perinde ac feram quamdam, vestigarent, nec cum passim quæsitum invenirent, ne alloquendos quidem eos, qui missi fuerant, duxerunt; verum cervices gladiis objiciebant, velut pro Christo periclitantes, atque ita animo comparati, ut si acerbissimi aliquid pro eo perferrent, magni id ad philosophiam momenti esse judicarent, diuturnisque jejuniis, et chameuniis, cæterisque corporis afflictationibus, quas pro perpetuis deliciis habent, multo sublimius ac divinius.

Κʹ. Οὕτω γὰρ ἀμφότερα συνηρμόσατο, καὶ εἰς ἓν ἤγαγε (28), καὶ πρᾶξιν ἡσύχιον, καὶ ἡσυχίαν ἔμπρακτον (29), ὥστε πεῖσαι τὸ μονάζειν ἐν τῇ εὐσταθείᾳ τοῦ τρόπου μᾶλλον, ἢ τῇ τοῦ σώματος ἀναχωρήσει χαρακτηρίζεσθαι. Καθ' ὃ καὶ Δαβὶδ ὁ μέγας (30) πρακτικώτατός τε ἦν ὁ αὐτὸς καὶ μονώτατος· εἴ τῳ τὸ, *Καταμόνας εἰμὶ ἐγὼ, ἕως ἂν παρέλθω*, μέγα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ λόγου καὶ ἀξιό-
C πιστον. Διὰ τοῦτο, τῶν ἄλλων ἀρετῇ κρατοῦντες, τῆς ἐκείνου διανοίας πλέον ἡττῶντο, ἢ ὅσον ἐκράτουν τῶν ἄλλων· καὶ ὀλίγα πρὸς ἱερωσύνης τελείωσιν συνεισφέροντες, πλείω πρὸς φιλοσοφίας συντέλειαν ἀντελάμβανον· καὶ τοῦτο ἦν νόμος αὐτοῖς, ὅ τι ἐκείνῳ ἐδόκει· καὶ τοῦτο ἀπώμοτον (31) πάλιν, ὃ μὴ ἐδόκει, καὶ πλάκες Μωϋσέως αὐτοῖς τὰ ἐκείνου δόγματα, καὶ πλεῖον τὸ σέβας, ἢ παρὰ ἀνθρώπων τοῖς ἁγίοις ὀφείλεται. Οἵ γε καὶ ἡνίκα παρῆσάν τινες, ὥσπερ θῆρα (32), τὸν ἅγιον ἀνιχνεύοντες, ἐπειδὴ πανταχοῦ τοῦτον ἀναζητοῦντες οὐχ εὕρισκον, λόγου μὲν οὐδενὸς τοὺς πεμφθέντας ἠξίωσαν· προὔτεινον δὲ τοῖς ξίφεσι τοὺς αὐχένας, ὡς ὑπὲρ Χριστοῦ κινδυνεύοντες, καὶ τὸ παθεῖν τι τῶν ἀνηκέστων ὑπὲρ ἐκείνου μεγίστην μοῖραν εἰς φιλοσοφίαν
D νομίζοντες, καὶ πολὺ τῶν μακρῶν νηστειῶν, καὶ χαμευνιῶν, καὶ τῆς ἄλλης κακοπαθείας, ἣν ἐκεῖνοι τρυφῶσιν ἀεὶ, ἐνθεώτερόν τε καὶ ὑψηλότερον.

[60] Psal. CXL, 10.

(23) *Τῇ κοινωνίᾳ*. Par., τὴν κοινωνίαν.
(24) *Περιφέρεται*. In nonnullis, περιφθείρεται, « corrumpuntur. »
(25) *Ἀθανάσιος*. Sic Coisl. 1, et Par. In editis deest.
(26) *Ἐρημικόν*. Sic plures Reg., duodecim Colb., Par., Combef., etc. In editis, εἰρηνικόν, « pacificam. »
(27) *Ἱερωσύνη*. Billius: « episcopatum. »
(28) *Ἤγαγε*. In nonnullis, συνήγαγε.
(29) *Ἔμπρακτον*. In quibusdam. εὔπρακτον.
(30) *Δαβὶδ ὁ μέγας*. Sic quinque Reg., Coisl. 1, et Or. 1. Deest ὁ in ed. Bill.: « David simul et rerum gerendarum facultate præstabat, et maxime solus erat. »
(31) *Ἀπώμοτον*. Coisl. 1, ἀνομώτατον.
(32) *Θῆρα*. Chrys. et Coisl. 1, θῆρες.

ΚΑ'. Ὁ μὲν οὖν ἐν τούτοις ἦν, καὶ τὸ τοῦ Σολομῶντος ἐπῄνει, καιρὸν εἶναι παντὶ πράγματι φιλοσοφήσαντος. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκρύπτετο μικρὸν, ὅσον τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν διαφεύγων (53), ἵνα συναναφανῇ τῷ τῆς εἰρήνης ἥκοντι· ὅπερ οὖν καὶ γίνεται μικρὸν ὕστερον. Ὁ δὲ, κατὰ πολλὴν ἤδη τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν, κατατρέχει μὲν Αἴγυπτον, λῃΐζεται δὲ Συρίαν τῷ κράτει τῆς ἀσεβείας (54)· ἐπιλαμβάνεται δὲ καὶ (55) τῆς ἑῴας ὅσον ἐδύνατο, τὸ ἀῤῥωστοῦν ἀεὶ προσλαμβάνων, ὥσπερ οἱ χείμαῤῥοι τὰ συῤῥέοντα, καὶ τοῖς κουφοτέροις, ἢ δειλοτέροις ἐπιφυόμενος. Οἰκειοῦται δὲ τὴν βασιλέως ἁπλότητα· οὕτω γὰρ ἐγὼ (56) καλῶ τὴν κουφότητα, αἰδούμενος τὴν εὐλάβειαν. Καὶ γὰρ ἦν, εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ζῆλον μὲν ἔχων, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. Ἐξωνεῖται δὲ τῶν ἐν τέλει τοὺς φιλοχρύσους μᾶλλον ἢ φιλοχρίστους (εὐπορία γὰρ ἦν αὐτῷ τὰ τῶν πενήτων, κακῶς δαπανώμενα), καὶ τούτων μάλιστα τοὺς γυναικώδεις (57) τε καὶ ἐν ἀνδράσιν ἀνάνδρους, καὶ ἀμφιβόλους μὲν τὸ γένος, προδήλους δὲ τὴν ἀσέβειαν· οἷς οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ ὅθεν οἱ Ῥωμαίων βασιλεῖς, τὰ τῶν (58) γυναικῶν πιστευομένοις, τὰ τῶν ἀνδρῶν ἐγχειρίζουσι. Καὶ ταῦτα ἴσχυσεν ὁ τοῦ πονηροῦ θεράπων, ὁ τῶν ζιζανίων σπορεὺς, ὁ τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος· χρώμενος μὲν ὅσα γλώσσῃ τῶν τότε λογίων ἐν ἐπισκόποις (59) τῷ πρώτῳ (εἴ τῳ (40) λόγιον φίλον καλεῖν τὸν οὐχ οὕτως ἀσεβῆ δογματιστὴν, ὅσον ἐχθρὸν καὶ φιλόνεικον· τὸ γὰρ ὄνομα ἑκὼν ὑπερβήσομαι)· αὐτὸς δὲ ἀντὶ χειρὸς ὢν τῷ συστήματι, καὶ παρασύρων τῷ χρυσῷ τὴν ἀλήθειαν, ὃν δι' εὐσέβειαν συναγόμενον, ὄργανον ἀσεβείας οἱ πονηροὶ πεποίηνται.

XXI. Atque hic in his studiis versabatur, illud Salomonis comprobans, quo suum cuique rei tempus esse docuit [61]. Ac proinde aliquantisper belli tempus fugiens latitabat, ut cum adventante pacis tempore collucerel, quemadmodum et paulo post contigit. At Georgius, nemine jam ipsius impetum propellente, Ægyptum incursionibus vastat, atque impietatis robore Syriam populatur. Orientis etiam quantum **399** potest arripit, remissos et languidos quotidie, quemadmodum torrentes ea quæ simul volvuntur, assumens, ac leviores aut ignaviores adoriens. Quin etiam imperatoris simplicitatem sibi conciliat; sic enim ego levitatem appello, pietatem venerans. Nam si vere dicendum est, zelum habebat, verum non secundum scientiam [62]. Tum ex proceribus eos sibi pecunia comparat, qui auri amorem Christi amori præferebant (ipsi etenim opes et copiæ, bona pauperum erant, in flagitiosos usus insumpta), atque ex his potissimum muliebres homines, et inter viros minime viros, sexu quidem dubios, impietate autem apertos et perspicuos; quibus cum feminarum cura committatur, haud scio qui fiat, ut imperatores Romani eosdem virorum officiis muneribusque præficiant. Tantum valuit ille diaboli administer, ille zizaniorum sator, ille Antichristi præcursor; ita negotium partiens, ut episcopo quodam, ea tempestate disertissimo, linguæ vice uteretur (si cui tamen disertum eum appellare libeat, qui non tam impius sectarius fuit, quam inimicus et contentionis studio flagrans: nomen enim consulto præteribo); ipse autem, manus instar, cohorti suæ esset, ac veritatem auro convelleret, quod quidem ob pios usus collectum, impietatis instrumentum pravi homines effecerunt.

ΚΒ'. Ταύτης ἀποτέλεσμα τῆς δυναστείας, ἡ πρότερον μὲν τὴν τῆς ἁγίας καὶ καλλιπαρθένου Θέκλας (41) Σελεύκειαν, μετὰ δὲ τοῦτο τὴν μεγαλόπολιν ταύτην καταλύουσα σύνοδος (42), ἃς ἐπὶ τοῖς καλλίστοις τέως γνωριζομένας, ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις ὀνομαστὰς πεποίηκεν· εἴτε τὸν Χαλάνης πύργον, ὃς καλῶς τὰς γλώσσας ἐμέρισεν (ὡς ὤφελόν γε κἀκείνας! ἐπὶ κακῷ γὰρ ἡ συμφωνία), εἴτε τὸ Καϊάφα συνέδριον, ᾧ Χριστὸς κατακρίνεται, εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτο· τὴν σύνοδον ἐκείνην ὀνομαστέον, ἣ πάντα ἀνέτρεψε καὶ συνέχεεν. Τὸ μὲν εὐσεβὲς δόγμα καὶ

XXII. Hujus potentiæ opus concilium illud fuit, quod Seleuciæ primum, ubi fanum est sanctæ et egregiæ virgini Theclæ, deinde in hac amplissima civitate coactum est, quas urbes pulcherrimis antea nominibus claras, turpissimarum rerum notis celebres illustresque reddidit; sive Chalanæ turrim [63], quæ linguas pulchre divisit; utinam illas quoque, in malum nempe concordes! sive Caiphæ concilium, quo Christus condemnatur [64], sive quocunque tandem alio nomine conventus hic appellandus est, qui omnia evertit ac perturbavit. Piam enim

[61] Eccli. III, 1. [62] Rom. X, 2. [63] Gen. XI, 4. [64] Joan. XI, 47 et seqq.

(53) *Διαφεύγων*. Tres Regg. et Savil., διαφέρων.

(54) *Κράτει τῆς ἀσεβείας*. Sic designat Gregorius, et nefarium Georgium, et eos, qui ipsi atque Arianæ impietati favebant.

(55) *Καί*. Deest in quatuor Regg. et Or. 1. Mox, pro ἐδύνατο, in nonnullis, ἠδύνατο.

(56) *Οὕτω γὰρ ἐγώ*, etc. Bill.: « Pietate enim ipsius dimoveor, ne levitatem dicam. » Existimavit Gregorius Constantium imperatorem simplicitate potius atque ignorantia, quam infesto religionis odio, Arianis favisse.

(57) *Τοὺς γυναικώδεις*. Sic quinque Regg., Or. 1, Combef. Deest τούς in ed. Hic Gregorius « Eunuchos » intelligit, et inter eos maxime « Eusebium, » quem magnis muneribus ad suas partes traduxerat Georgius.

(58) *Τῶν*. Deest in sex Regg., Or. 1, et Combef.

(59) *Ἐν ἐπισκόποις*. Alii, cum Niceta, Eusebium Nicomediæ, alii Eusebium Pamphili episcopum, Ariani agminis coryphæum, intelligunt. Annon Acacius posset intelligi?

(40) *Εἴ τῳ*. In nonnullis, εἴτε τῳ sine accentu pro τινί.

(41) *Θέκλας*. In pluribus, Θέκλης.

(42) *Σύνοδος*. Schol.: Οὐ τὴν τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ἁγίων Πατέρων λέγει, ἀλλὰ πρεσβυτέραν· « Non illam dicit centum quinquaginta Sanctorum Patrum synodum, sed eam, quæ prius habita fuerat, » scilicet anno 360, quo tempore synodus Ariminensis in Occidente habebatur.

et veterem doctrinam, ac Trinitatis patronam, interjecto vallo; ac machinis impulsa et labefactata Consubstantialis voce, sustulit: impietati autem, per scripti dogmatis ambiguitatem, januam **400** aperuit: hoc quidem prætextu, quasi Scripturam revereretur, ac probatissimarum vocum usum amplecteretur, re autem vera Arianismum, nullo Scripturæ loco proditum, in ipsius locum substituens. Hæc enim verba: *Simile secundum Scripturas*, simplicioribus hominibus illecebra erant, impietatis hamo circumjecta, imago ad omnes pertranseuntes sese obvertens, communis utriusque pedis cothurnus, cribratio ad omnem ventum [65], ex recens scripta fraude, consilioque adversus veritatem excogitato, licentiam atque auctoritatem assecuta. *Sapientes enim erant ad male agendum: at benefacere non norant* [66].

παλαιὸν, καὶ τῆς Τριάδος συνήγορον καταλύσασα, τῷ βαλεῖν χάρακα, καὶ μηχανήμασι κατασεῖσαι τὸ ὁμοούσιον· τῇ δὲ ἀσεβείᾳ θύραν ἀνοίξασα (43), διὰ τῆς τῶν γεγραμμένων μεσότητος· πρόφασιν μὲν αἰδοῖ τῆς Γραφῆς, καὶ τῆς τῶν ἐγκρίτων ὀνομάτων χρήσεως, τὸ δὲ ἀληθὲς, τὸν ἄγραφον Ἀρειανισμὸν ἀντεισάγουσα. Τὸ γὰρ, *Ὅμοιον κατὰ τὰς Γραφὰς*, τοῖς ἁπλουστέροις δέλεαρ ἦν τῷ τῆς ἀσεβείας χαλκῷ περικείμενον, ἡ πρὸς πάντας ὁρῶσα τοὺς παριόντας εἰκὼν, ὁ κοινὸς τῶν ἀμφοτέρων (44) ποδῶν κόθορνος, ἡ κατὰ πάντα ἄνεμον λίκμησις, ἐξουσίαν λαβοῦσα τὴν νεόγραφον (45) κακουργίαν, καὶ τὴν κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπίνοιαν. *Σοφοὶ γὰρ ἐγένοντο εἰς τὸ κακοποιῆσαι· τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι οὐκ ἔγνωσαν.*

XXIII. Hinc subdola illa et captiosa hæreticorum condemnatio, quos, ut plausibilior eorum conatus esset, verbis quidem ab Ecclesia proscripserunt, re ipsa autem in medium produxerunt: sic videlicet cum illis agentes, ut non immanis cujusdam impietatis, sed scriptionis immodicæ crimen ipsis impingerent. Hinc profani sanctorum judices, et nova atque inusitata mistio, mysticæ nempe quæstiones spectante vulgo tractatæ, atque iniqua rerum gestarum inquisitio, et pretio conducti sycophantæ, et sententiæ stata mercede pronuntiatæ. Hinc alii ab Ecclesiarum thronis injuste pellebantur: alii in eorum locum subrogabantur; sic tamen, ut ab iis impietatis chirographa, non secus atque aliud quidpiam necessarium, exigerent. Atque in promptu atramentum erat, et calumniator a tergo. Ea res permultos e nobis, invictos alioqui viros, in fraudem impulit; qui quamvis mente haudquaquam prolapsi fuerint, subscriptione tamen transversi acti sunt, atque cum illis, utroque nomine improbis, consenserunt; ac, si non flammæ, fumi certe participes fuerunt. Quod quidem ipse multis sæpe lacrymis prosecutus sum, impietatem eam quæ tunc longe lateque manabat, et persecutionem quæ nunc ab ipsis Verbi patronis adversus orthodoxam doctrinam excitata est, conspiciens.

ΚΓ'. Ἐντεῦθεν ἡ σοφιστικὴ (46) τῶν αἱρετικῶν κατάκρισις, οὓς λόγῳ μὲν ἀπεκήρυξαν, ἵν' ᾖ πιθανὸν αὐτοῖς τὸ ἐπιχείρημα (47), ἔργῳ δὲ προήγαγον (48) εἰς τὸ ἔμπροσθεν· οὐδὲ ἀσέβειαν ἄμετρον, ἀλλὰ συγγραφὴν ἄπληστον ἐγκαλέσαντες. Ἐντεῦθεν οἱ βέβηλοι τῶν ὁσίων κριταὶ, καὶ ἡ καινὴ μίξις, ὄψις δημοσία, καὶ μυστικὰ προβλήματα, καὶ ἡ παράνομος τῶν βεβιωμένων ἐξέτασις, καὶ οἱ μισθούμενοι συκοφάνται, καὶ ἡ ἐπὶ ῥητοῖς (49) κρίσις. Καὶ οἱ μὲν ἐξωθούμενοι τῶν θρόνων ἀδίκως· οἱ δὲ ἀντεισαγόμενοι, καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς ἀσεβείας ἀπαιτούμενοι, ὥσπερ τι ἄλλο τῶν ἀναγκαίων· καὶ τὸ μέλαν ἕτοιμον, καὶ ὁ συκοφάντης ἐγγύς. Ὃ δὴ καὶ ἡμῶν τῶν ἀηττήτων οἱ πλεῖστοι πεπόνθασι, διανοίᾳ μὲν οὐ πεσόντες (50), γράμματι δὲ παραχθέντες, καὶ εἰς ἓν ἐλθόντες (51) τοῖς πονηροῖς κατ' ἀμφότερα· καὶ τοῦ καπνοῦ (52) γε, εἰ καὶ μὴ τοῦ πυρὸς μετασχόντες. Ὃ πολλάκις ἐδάκρυσα, ὁρῶν τὴν τότε χύσιν (53) τῆς ἀσεβείας, καὶ τὸν νῦν ἐπαναστάντα διωγμὸν τῷ ὀρθῷ λόγῳ παρὰ τῶν προστατῶν τοῦ Λόγου.

XXIV. Nam procul dubio *stulte egerunt pastores*, ut cum Scriptura loquar, *et pastores multi vineam meam pervastaverunt, ac desiderabilem partem* [67], hoc est, Dei Ecclesiam, multis sudoribus, et victi-

ΚΔ'. Τῷ ὄντι γὰρ, *Ποιμένες ἠφρονεύσαντο*, κατὰ τὸ γεγραμμένον, *καὶ ποιμένες πολλοὶ διέφθειραν τὸν ἀμπελῶνά μου, ἤσχυναν μερίδα ἐπιθυμητὴν*, τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ λέγω, πολ-

[65] Eccli. v, 11. [66] Jer. iv, 22. [67] Jer. x, 21.

(43) *Θύραν ἀνοίξασα.* « Impietati januam aperuit; » edita scilicet ambigua fidei confessione, quæ pie simul et impie intelligi posset, quam etiam cuique, sive Catholico, sive Ariano, in suam partem trahere liceret. Quapropter Theologus hanc confessionem vocat, « communem utriusque pedis cothurnum. »

(44) *Τῶν ἀμφοτέρων.* Sic sex Regg. In ed., ἀμφοτέρων τῶν.

(45) *Νεόγραφον.* Or. 1, et Bas., ἔγγραφον.

(46) *Σοφιστική*, etc. Ariani, ficto subdoloque animo, Aetium damnarunt, ut fidem facerent, se orthodoxæ assentiri doctrinæ.

(47) *Ἐπιχείρημα.* Reg. Cypr., ἐγχείρημα.

(48) *Προήγαγον.* Combef., προσήγαγον. « Reipsa autem magis promoverunt, » ipsum scilicet Aetii dogma confirmando, et modum duntaxat scribendi, velut contentionum causam, reprehendendo.

(49) *Ἐπὶ ῥητοῖς.* Coisl. 1 et Jes., ἐπίῤῥετοι.

(50) *Πεσόντες.* Reg. c, Combef., κλαπέντες, « quasi furtim spoliati. » Mox, pro γράμματι, Regg. c, d, γράμμασι.

(51) *Ἐλθόντες.* Reg. c, Or. 1, Combef., συνελθόντες.

(52) *Τοῦ καπνοῦ.* Sic plerique codices. Deest τοῦ in ed. Per « fumum » autem « subscriptionem » intelligit.

(53) *Χύσιν.* Jes., σύγχυσιν.

λοῖς ἱδρῶσι καὶ σφαγίοις συνειλεγμένην, τοῖς πρὸ Χριστοῦ τε (54) καὶ μετὰ Χριστὸν, καὶ αὐτοῖς τοῖς μεγάλοις τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν πάθεσι. Πλὴν γὰρ ὀλίγων ἄγαν, καὶ τούτων ὅσοι διὰ σμικρότητα παρεῤῥίφησαν, ἢ διὰ ἀρετὴν ἀντέστησαν, οὓς ἔδει σπέρμα καὶ ῥίζαν ὑπολειφθῆναι τῷ Ἰσραὴλ, ἵνα ἀναθάλῃ πάλιν, καὶ ἀναβιώσῃ ταῖς ἐπιῤῥοίαις τοῦ Πνεύματος, πάντες τοῦ καιροῦ γεγόνασι, τοσοῦτον ἀλλήλων διενεγκόντες, ὅσον τοὺς μὲν πρότερον, τοὺς δὲ ὕστερον τοῦτο παθεῖν· καὶ τοὺς μὲν προαγωνιστὰς καὶ προστάτας γενέσθαι τῆς ἀσεβείας, τοὺς δὲ ταχθῆναι τὰ δεύτερα, ἢ φόβῳ κατασεισθέντας, ἢ χρείᾳ δουλωθέντας, ἢ κολακείᾳ δελεασθέντας, ἢ ἀγνοίᾳ κλαπέντας, τὸ μετριώτατον· εἴ τῳ καὶ τοῦτο αὔταρκες εἰς ἀπολογίαν τῶν λαοῦ προεστάναι πεπιστευμένων. Ὥσπερ γὰρ οὐχ αἱ αὐταὶ λεόντων τε καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὁρμαὶ, οὐδὲ ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, ἢ πρεσβυτέρων ἢ νεωτέρων, ἀλλ' ἔστι καὶ ἡλικιῶν καὶ γενῶν οὐ μικρὸν τὸ διάφορον· οὕτως οὐδὲ ἀρχόντων ἢ ἀρχομένων. Τοῖς μὲν γὰρ τοῦ λαοῦ τάχα ἂν καὶ συγγινώσκοιμεν τοῦτο πάσχουσιν, οὓς σώζει πολλάκις τὸ ἀβασάνιστον· διδασκάλῳ δὲ πῶς τοῦτο δώσομεν, ὃς καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἀγνοίας ἐπανορθοῖ, ἄνπερ ᾖ μὴ ψευδώνυμος (55); Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, Ῥωμαίων μὲν νόμον μηδενὶ ἀγνοεῖν ἐξεῖναι, μηδ' ἂν σφόδρα ᾖ τις ἀγροικίας καὶ ἀμαθέστατος, μηδὲ εἶναι νόμον τὸν βοηθοῦντα τοῖς πραττομένοις δι' ἄγνοιαν (56)· τοὺς δὲ τῆς σωτηρίας ἀγνοεῖν μυσταγωγοὺς τὰς τῆς σωτηρίας ἀρχὰς, κἂν τἄλλα τυγχάνωσι τῶν ἁπλουστέρων ὄντες, καὶ μὴ βαθεῖς τὴν διάνοιαν; Πλὴν ἔστω συγγνώμη τοῖς δι' ἄγνοιαν κατακολουθήσασι. Τί δ' ἂν εἴποις περὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι καὶ ἀγχινοίας μεταποιούμενοι, δι' ἃς εἶπον αἰτίας, τῶν κρατούντων ἡττήθησαν (57), καὶ τὴν τῆς εὐσεβείας σκηνὴν ἐπὶ πολὺ παίξαντες, ὡς ἐφάνη τι τῶν ἐλεγχόντων, καὶ κατηνέχθησαν;

mis tam ante Christum quam post Christum cæsis, **401** ac denique magnis ipsius Dei pro salute nostra cruciatibus collectam, probro ac dedecore affecerunt [68]. Nam si perpaucos exceperis, qui, vel ob nominis obscuritatem contemptui habiti fuerunt, vel ob virtutem restiterunt, quos Israeli seminis et radicis loco relinqui [69] oportebat, ut per Spiritus influxiones rursum efflorescerel atque ad vitam revocaretur, omnes tempori obsecuti sunt: hoc tantum inter eos discriminis fuit, quod alii citius, alii serius in eam fraudem inciderunt; atque alii quidem impietatis duces antistitesque se præbuerunt, alii autem in secundo ordine locati sunt, nempe vel timore perculsi vel quæstu atque utilitate subacti, vel blanditiis inescati, vel denique ignorantia circumventi ac circumscripti, quod omnium levissimum est; si cui tamen id quoque ad eorum, quibus populi cura commissa est, purgationem sufficere videatur. Nam quemadmodum leonum cæterorumque animantium non iidem sunt motus atque impetus, nec virorum et mulierum, nec senum ac juvenum, verum et ætatum et sexuum haud exiguum discrimen est; sic nec præfectorum et subditorum. Nam e vulgo hominibus, qui per errorem id admiserint, ignoscendum fortasse fuerit, quibus illud plerumque saluti est, quod animum a curiosa exploratione alienum habent; at doctori quo tandem modo idem concedemus, qui aliorum etiam inscitias emendat, nisi id falso sibi nomen arroget? Nam cum Romanorum legem nemini, quamlibet rustico et indocto, ignorare liceat, nec lex ulla exstet, quæ criminibus per ignorantiam commissis opem ferat, nonne absurdum est salutis doctores et antistites salutis principia nescire, etiamsi alioqui simpliciores sint, hebetiorique animo? Verum his sane ignoscatur, qui impiis dogmatibus per ignorationem assensum præbuerunt. Quid autem de aliis dixeris, qui etiam ingenii laudem sibi vindicantes, ob eas tamen, quas commemoravimus, causas, imperatoribus manus dederunt, et cum pietatis personam diuturno tempore tanquam per ludum gessissent, simul ac aliqua supervenit tentatio, qua convinci atque coargui possent, protinus corruerunt?

ΚΕ'. Ἔτι μὲν ἅπαξ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν σεισθήσεσθαι (58), τῆς Γραφῆς ἀκούω λεγούσης, ὡς δὴ τοῦτο παθόντων καὶ πρότερον· οὕτω δηλουμένης, οἶμαι, τῆς ἐπιφανοῦς τῶν πραγμάτων καινοτομίας. Καὶ τὸν τελευταῖον σεισμὸν Παύλῳ πιστεύειν λέγοντι, μὴ ἄλλον εἶναι ἢ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τὴν τοῦδε τοῦ παντὸς μεταποίησιν καὶ μετάθεσιν εἰς τὸ ἀκίνητον καὶ ἀσάλευτον. Τὸν δὲ νῦν τοῦτον σεισμὸν οὐδενὸς ἐλάττω τῶν προγε-

XXV. Semel quidem adhuc futurum Scriptura pronuntiat, ut cœlum et terra moveantur [70], tanquam id quoque ipsis antea jam contigerit; quibus verbis, mea quidem sententia, illustris rerum mutatio significatur. **402** Atque etiam Paulo fides habenda est, postremum terræ motum nihil aliud fore affirmanti, quam secundum Christi adventum, mundique hujus immutationem, atque in tranquillum statum, et ab omni motu et agitatione liberum, trans-

[68] Jer. XII, 10. [69] Isa. I, 9. [70] Agg. II, 7.

(54) *Πρὸ Χριστοῦ τε.* Tres Regg. et Comb., πρό τε τοῦ Χριστοῦ.

(55) *Ἄνπερ ᾖ μὴ ψευδώνυμος.* Tres Regg., ἄνπερ μὴ ψευδώνυμος ᾖ. Combef., ψευδόμενος ᾖ, « nisi sit mendax. »

(56) *Δι' ἄγνοιαν.* Sic quinque Regg., undecim Colb. et Or. 1. In ed., δι' ἀγνοίας.

(57) *Τῶν κρατούντων.* « Imperatoribus. » Sic maxime tritus est hujus vocis usus. Billius: « Hæreticis rerum potientibus. »

(58) *Σεισθήσεσθαι.* Semel et iterum Billius « de terræ motu » intelligit, atque interpretatur Aggæi locum, qui tamen intelligendus videtur « de commotione et concussione magna. » Id namque sic reddunt omnes Scripturæ interpretes. Loquitur Gregorius de turbulentissima illa tempestate, quæ contigit, cum Constantius et Ariani, ejus auxilio freti, tot in Ecclesia strages ediderunt.

lationem [71]. Ego vero terræ motum hunc, nostra A tempestate coortum, nullo eorum, qui jam exstiterunt, inferiorem esse existimo, per quem omnes philosophiæ dediti ac Dei amore præditi, atque ante tempus in cœlis civium munere fungentes, a nobis dimoventur. Qui tametsi alioqui pacati ac moderati sint, hac tamen in re lenes et faciles esse non sustinent, cum per silentium et quietem Dei causa proditur : verum hic admodum bellaces sunt, atque in confligendo acres et feroces (hujusmodi enim zeli æstus est), citiusque aliquid, quod non oporteat, emoverint, quam, quod ex officio sit, prætermiserint. Eadem motu non minima quoque populi pars abrumpitur, velut in avium grege, qui cum his qui prius avolarant, avolat, ac ne nunc quidem simul avolandi finem facit.

XXVI. Sic se res habebant, quandiu Athanasius, B illa Ecclesiæ columna, nobiscum versabatur; et sic se habuere, postquam improborum hominum conatibus cessit. Quemadmodum enim qui firmam quamdam arcem expugnare in animum induxerunt, si eam accessu captuque difficilem esse perspexerint, ad artem se conferunt. Quid postea? Arcis præfectum pecuniis aut fraude ad suas partes pertrahunt, sicque nullo jam negotio et labore arcem quoque ipsam in ditionem redigunt. Aut, si mavis, quemadmodum qui Sampsoni insidias struxerant, crinem prius, in quo vires positas habebat, abstulerunt, atque ita demum Judicem in potestatem acceperunt, et deinde ipsi arbitratu suo insultarunt, pristinæque ipsius potentiæ parem ex adverso potestatem adepti sunt; sic quoque alienigenæ nostri, submoto C atque e medio sublato nostro robore, ac detonsa Ecclesiæ gloria, ita jam in impietatis dogmatibus et actionibus sese oblectabant. Hic vitam cum morte commutat adversarii pastoris confirmator, et patronus, qui malum haud malo imperio caput præfecerat, atque inutili, ut ferunt, pœnitentia in extremo vitæ spiritu affectus, cum nimirum, ob alterius sæculi tribunal, **403** æquus rerum suarum unusquisque judex est. Tria enim hæc esse aiunt, ob quæ tanquam imperio suo indigna, pœnitentia ductus fuerit : primum, quod propinquis suis necem intulisset : alterum, quod Julianum Apostatam Cæsarem nominasset : postremum quod novis fidei dogmatibus studuisset : simulque cum his vocibus e D vita discessisse fertur. Rursum autem veritatis doctrina potestatem ac licentiam accipit, atque ii, qui vexati atque oppressi fuerant, solutam liberta-

A γενημένων ὑπολαμβάνω· καθ' ὃν κινεῖται μὲν ἀφ' ἡμῶν (59) ὅσον φιλόσοφον καὶ φιλόθεον, καὶ πρὸ καιροῦ τοῖς ἄνω πολιτευόμενον. Οἳ, κἂν τἄλλα ὦσιν εἰρηνικοί τε καὶ μέτριοι, τοῦτό γε οὐ φέρουσιν ἐπιεικεῖς εἶναι, Θεὸν προδιδόναι (60) διὰ τῆς ἡσυχίας· ἀλλὰ καὶ λίαν εἰσὶν ἐνταῦθα πολεμικοί τε καὶ δύσμαχοι (61) (τοιοῦτον γὰρ ἡ τοῦ ζήλου θερμότης), καὶ θᾶττον ἄν τι μὴ δέον παρακινήσαιεν, ἢ δέον παραλίποιεν. Συναπορρήγνυται δὲ καὶ τῶν λαῶν οὐκ ἐλάχιστον, ὥσπερ ἐν ὀρνίθων ἀγέλῃ, τοῖς προαναπτᾶσι συναναπτᾶν, καὶ οὐδὲ νῦν ἔτι λήγει συνανιπτάμενον (62).

B ΚϚʹ. Τοῦτο Ἀθανάσιος ἡμῖν, ἕως παρῆν, ὁ στῦλος τῆς Ἐκκλησίας· καὶ τοῦτο, ἐπειδή γε ταῖς ἐπηρείαις τῶν πονηρῶν ὑπεχώρησεν. Ὥσπερ γὰρ οἱ φρούριόν τι τῶν καρτερῶν ἐξελεῖν βουλευθέντες (63), ἐπειδὰν ἄλλως ἴδωσι δυσπρόσιτον καὶ δυσάλωτον, ἐπὶ τὴν τέχνην χωροῦσιν· εἶτα τί; χρήμασιν, ἢ δόλῳ τὸν φρούραρχον ὑποσπάσαντες, οὕτως ἤδη σὺν οὐδενὶ πόνῳ καὶ τῆς φρουρᾶς ἐκράτησαν· εἰ βούλει δὲ, ὥσπερ οἱ τῷ Σαμψὼν ἐπιβουλεύσαντες, τὴν κόμην πρότερον, ἐν ᾗ τὴν ἰσχὺν εἶχε, περιελόντες, τηνικαῦτα (64) ὑπὸ χεῖρα τὸν Κριτὴν ἔλαβον, εἶτα ἐνέπαιζον ὅσα βουλομένοις ἦν, τῆς πρὶν τοῦ ἀνδρὸς δυναστείας ἀντίῤῥοπα· οὕτω καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἀλλόφυλοι, τὸ ἡμέτερον κράτος ἐκποδὼν ποιησάμενοι, καὶ τὴν δόξαν τῆς Ἐκκλησίας ἀποκείραντες, οὕτως C ἤδη τοῖς τῆς ἀσεβείας ἐνετρύφων δόγμασί τε καὶ πράγμασι. Ταύτῃ καὶ μεταλλάττει μὲν τὸν βίον ὁ τοῦ ἀντιθέτου (65) ποιμένος βεβαιωτὴς καὶ προστάτης, κακὸν οὐ κακῇ (66) βασιλείᾳ τὸ κεφάλαιον ἐπιθεὶς, καὶ ἀνόνητα μεταγνοὺς, ὥς φασιν, ἐπὶ ταῖς τελευταίαις ἀναπνοαῖς, ἡνίκα εὐγνώμων ἕκαστος τῶν ἑαυτοῦ (67) κριτὴς, διὰ τὸ ἐκεῖ δικαστήριον. Τρία γὰρ ταῦτά οἱ συνεγνωκέναι κακὰ, καὶ τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας ἀνάξια, τὸν τοῦ γένους φόνον, καὶ τὴν (68) ἀνάῤῥησιν τοῦ Ἀποστάτου, καὶ τὴν καινοτομίαν τῆς πίστεως· καὶ ταύταις συναπελθεῖν λέγεται ταῖς φωναῖς. Ἐξουσίαν δὲ αὖθις ὁ τῆς ἀληθείας λόγος λαμβάνει, καὶ παῤῥησίαν οἱ βιασθέντες αὐτόνομον, τοῦ ζήλου τὸν θυμὸν θήγοντος. Ὃ δὴ καὶ ὁ (69) τῶν Ἀλεξανδρέων ἔπαθε δῆμος, οἷος ἐκεῖνος D περὶ τοὺς ὑβριστὰς, οὐκ ἐνεγκόντες τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀμετρίαν, καὶ διὰ τοῦτο ξένῳ μὲν θανάτῳ τὴν πονηρίαν, ξένῃ δὲ ὕβρει τὸν θάνατον στηλιτεύσαντες.

[71] Hebr. XII, 26 et seq.

(59) *Κινεῖται μὲν ἀφ' ἡμῶν.* De monachis, qui fidei zelo a Gregorio patre discesserant, hæc dicta videri possunt.

(60) *Θεὸν προδιδόναι*, etc. « Ut per silentium et solitudinem (instituti tenaciores) Dei causam prodant. »

(61) *Δύσμαχοι.* Combef., δυσμαχώτατοι. Or. 1, μαχιμώτατοι.

(62) *Συνανιπτάμενον.* Sic plerique codices, et ita legit Billius. In ed., συνανιστάμενον.

(63) *Βουλευθέντες.* Quatuor Regg., decem Colb., et Or. 1, βουληθέντες.

(64) *Τὴν ἰσ[illegible]... [illegible].* Quatuor Regg. decem Colb. et Or. 1, τὸ ἰσχυρὸν..... τὸ τηνικαῦτα.

(65) *Ἀντιθέτου.* Reg. bm, Jes., Comb., ἀντιθέου, « Deo adversantis. »

(66) *Κακὸν οὐ κακῇ*, etc. « Malum non malo imperio caput præficiens, » Julianum scilicet Apostatam, quem successorem suum instituerat Constantius. Billius : « malum haud malo imperio finem imponens. »

(67) *Τῶν ἑαυτοῦ.* In nonnullis, οἱ ἑαυτῷ

(68) *Καὶ τὴν*, etc. Julianus apostata Cæsar a Constantio imperatore creatus fuerat anno 355.

(69) *Ὁ.* Sic plures Regg. et Or. 1. Deest in ed

Ἴστε τὴν κάμηλον (70) ἐκείνην, καὶ τὸν ξένον φόρτον, καὶ τὸ καινὸν ὕψος, καὶ τὴν πρώτην περίοδον, οἶμαι δὲ, καὶ μόνην, τὰ μέχρι καὶ νῦν τοῖς ὑβρισταῖς ἀπειλούμενα.

A tem, zelo nempe iracundiam acuente. Quod etiam ipsum Alexandrinis accidit, qui, ut in eos, a quibus contumeliam acceperunt, acerbissimi esse solent, importunam hominis audaciam indignissimis animis ferentes, tum novo dedecore mortem notandam atque infamandam duxerunt. Notus est vobis camelus ille, atque insueta sarcina, et nova altitudo, primaque illa, ac, nisi me opinio fallit, sola circumductio, quæ etiamnum contumeliosis hominibus minaciter denuntiatur.

ΚΖ'. Ἐπεὶ δὲ ὁ τυφὼν (71) τῆς ἀδικίας, ὁ τῆς εὐσεβείας φθορεὺς, ὁ τοῦ πονηροῦ πρόδρομος, ταύτην εἰσπράττεται τὴν δίκην, ἐμοὶ μὲν οὐκ ἐπαινετὴν (οὐ γὰρ ἃ παθεῖν ἐκεῖνον ἐχρῆν, ἀλλ' ἃ (72) ποιεῖν ἡμᾶς ἔδει σκοπεῖν), εἰσπράττεται δ' οὖν, ὀργῆς πανδήμου καὶ φορᾶς ἔργον (73) γενόμενος· ἐπάνεισι μὲν ἐκ τῆς καλῆς ἐκδημίας ὁ ἀθλητὴς (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὴν ἐκείνου διὰ τὴν Τριάδα καὶ μετὰ τῆς Τριάδος φυγὴν), οὕτω δὲ ἀσμένοις προσπίπτει (74) τοῖς ἐν τῇ πόλει, καὶ μικροῦ τῇ Αἰγύπτῳ πάσῃ, καὶ πανταχόθεν εἰς ταυτὸ συνδραμούσῃ, καὶ ἀπ' ἄκρου παντὸς (75), ἵν' οἱ μὲν φωνῆς Ἀθανασίου μόνης, οἱ δὲ τοῦ εἴδους ἐμφορηθῶσιν, οἱ δὲ, ὃ περὶ τῶν ἀποστόλων ἠκούσαμεν, τῇ σκιᾷ γοῦν ἁγιασθῶσι μόνῃ, καὶ τῷ κενῷ (76) τύπῳ τοῦ σώματος· ὥστε πολλῶν πολλάκις καὶ πολλοῖς ἤδη γεγενημένων ἐκ τοῦ παντὸς χρόνου τιμῶν τε καὶ ὑπαντήσεων, οὐκ ἄρχουσι μόνον δημοσίοις καὶ ἱερεῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκείων τοῖς ἐπιφανεστάτοις, μηδὲ μίαν ταύτης μνημονεύεσθαι πολυανθρωποτέραν καὶ λαμπροτέραν. Ἓν δὲ εἶναι ταύτῃ μόνον παραβάλλειν αὐτὸν Ἀθανάσιον, καὶ τὴν αὐτῷ προτέραν (77) συντεθεῖσαν ἐπὶ τῇ προτέρᾳ ταύτης εἰσόδῳ τιμὴν, ἡνίκα ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἐπανῄει φυγῆς.

XXVII. Posteaquam autem ille injustitiæ turbo, illa pietatis labes et corruptela, ille pravi illius præcursor, hujusmodi supplicio mulctatus est, meo quidem judicio, haud recte (nec enim quid eum pati, sed quid nos facere decebat, spectandum fuit), sed mulctatus est tamen, totiusque populi impetum atque iracundiam subiit; tum quidem nobilis ille B athleta ex præclara peregrinatione (sic enim ipsius fugam pro Trinitate et cum Trinitate susceptam appello) in urbem redit, atque ita lætos et alacres cives offendit, imo etiam universam prope Ægyptum undequaque, et ab extremis totius Ægypti finibus, in unum concurrentem, ut alii sola Athanasii voce, alii forma et aspectu saturarentur, alii, quod de apostolis prædicatur, ex umbra saltem ipsa[74], et vana corporis figura sanctitatem contraherent, ut, cum multis jam sæpenumero ex omni hominum memoria honores habiti sint, multis etiam obviam proditum sit, idque non præfectis tantum publicis et episcopis, sed familiarium quoque amplissimis quibusque et clarissimis, nullus tamen occursus frequentia et splendore major unquam fuisse memoretur. C Unus duntaxat honor huic comparari potest, ille scilicet, quo Athanasius ipse ad priorem urbis ingressum ornatus 404 fuerat, cum ex eadem fuga, iisdemque de causis inita, Alexandriam repeteret.

ΚΗ'. Φέρεται καὶ τοιοῦτός τις ἐπ' ἐκείνῃ τῇ τιμῇ λόγος· λεγέσθω γὰρ, εἰ καὶ περιττότερος, οἷον ἥδυσμά τι τῷ λόγῳ, καὶ ἄνθος εἰσόδιον (78). Εἰσήλαυνέ τις τῶν δισυπάρχων (79) μετ' ἐκείνην τὴν εἴσοδον. Ἡμέτερος οὗτος ἦν· Καππαδόκης γὰρ, καὶ τῶν πάνυ. Τὸν Φιλάγριον ἐκεῖνον οἶδ' ὅτι πάντες ἀκούετε. Καὶ τὸ φίλτρον, οἷον οὐκ ἄλλο, καὶ περὶ ἄλλον, καὶ ἡ τιμὴ κατὰ τὸ φίλτρον, ἵνα μικρῷ λόγῳ παραστήσω τὸ πᾶν γνώρισμα· ᾧ (80) καὶ ἡ ἀρχὴ, προσθήκη τῆς πόλεως, καὶ ψήφῳ τοῦ βασιλέως, αὖθις ἐγχειρισθεῖσα. Τούτων οὖν τινα τοῦ δήμου (81), ᾧ φαντ-

XXVIII. Quin et de honore illo hujusmodi quispiam sermo circumfertur : dicam enim, supervacaneus licet videri possit, ac velut condimentum, adventitiumque florem orationi adjungam. Post illius adventum quidam in urbem vehebatur, alteram jam præfecturam gerens : noster hic erat, quippe Cappadox, vir imprimis clarus; nec mihi dubium est, quin Philagrium illum a me nominari sentiatis. Ea porro civium erga illum amoris flamma, ut nec ulla alia par, nec erga alium, honor autem, ut rem totam paucis verbis complectar, amoris ma-

[74] Act. v, 15.

(70) Ἴστε τὴν κάμηλον, etc. Intelligit Gregorius « Georgium, » quem Alexandrini, mortuo Constantio, crudelissima morte affecerunt, ac deinde membratim dissectum camelo imposuerunt, atque per totam urbem circumduxerunt.

(71) Ὁ τυφών. Schol. : Ὁ μέγας ἄνεμος λέγει Γεώργιον· « Validus ventus; Georgium designat. » Mox, οὐ γάρ... ἀλλ' ἃ ποιεῖν ἡμᾶς, etc. Videtur hic Gregorius admittere, Georgium a Christianis necatum fuisse. Attamen, juxta Socrat., l. III, c. 3, et Sozom., l. V, c. 7. Julianus, in Epist. ad Alexandrinos, id contigisse testatur, « ob spoliata idolorum templa, » etc.

(72) Ἀλλ' ἅ. Legebatur in editis, ἀλλά. Edit.

(73) Ὀργῆς πανδήμου καὶ φορᾶς ἔργον. « Furore totius populi atque impetu occisus est. » Hæc est enim vis hujus vocis ἔργον. Tritum enim est : ἔργον λιμοῦ, λοιμοῦ, πολέμου, « fame, peste, bello D necatus. »

(74) Ἀσμένοις προσπίπτει. Sic quinque Regg., Par., etc. In ed., ἀσμένως προσπίπτει. Or. 1, προσπίπτοι.

(75) Καὶ ἀπ' ἄκρου παντός. Billius : « atque ab editis omnibus locis. »

(76) Κενῷ. Sic Reg. a. In ed., καινῷ, « nova. »

(77) Προτέραν. Duo Regg., πρότερον. Primus ille Athanasii in urbem Alexandriam adventus, is fuit, cum exstincto magno Constantino, a quo in exsilium missus fuerat, rediit.

(78) Ἄνθος εἰσόδιον. Mos erat, ut in hujusmodi festis flores spargerent.

(79) Δισυπάρχων. Or. 1, δισυπάτων, « iterum consul. »

(80) Ὧ. In nonnullis, οὗ.

(81) Δήμου. Reg. pl. addit, ἐπιδήμου.

gnitudini respondens; cui etiam urbis administratio, tum civium rogatu, tum imperatoris calculo et sententia, rursus mandata fuerat. Tum igitur e vulgo quispiam, cui infinita multitudo videbatur, ac velut pelagus quoddam oculis haudquaquam circumscriptum, ad amicum quemdam et familiarem, ut in hujusmodi rebus accidere solet, ita locutus esse fertur: « Dic mihi, vir optime, tantamne unquam populi multitudinem vidisti, tamque concordibus animis ad unum hominem ornandum effusam? Minime, inquit juvenis. Ac ne Constantium quidem ipsum pari honorificentia exceptum fuisse opinor: » tanquam videlicet per imperatoris nomen summus honoris vertex significaretur. Tum ille perquam suaviter arridens: « Quid ais, inquit, quasi magnum aliquid et admirandum dicas? Imo magnum quoque illum Athanasium pari honore introductum fuisse, vix adduci possum ut credam: » simulque patrium quoddam jusjurandum ad id, quod dixerat, confirmandum adjunxit. Eo autem hic sermo spectabat, quemadmodum etiam vobis perspicuum esse arbitror, ut imperatori quoque ipsi Athanasium anteferret.

XXIX. Tanta erat apud omnes viri hujus veneratio, tantoque stupori fuit ille, cujus nunc meminimus, ingressus. Nam per sexus, et ætates, atque artes divisi, (solet enim maxime civitas illa ad hunc modum instrui, cum publico honore afficiendum aliquem suscipit; quonam vero modo spectaculi illius magnitudinem oratione referre queam?) fluvius unus omnes erant; Nilum etiam poeta quispiam diceret, illum, **405** inquam, vere aurifluum, et spicis uberem, ab urbe ad Chæreum retroacto cursu fluentem, diei unius itinere, atque eo amplius. Liceat mihi, per vos, quæso, paululum adhuc in hac narratione me oblectare. Illic enim animus versatur, nec sermonem ab ea solemnitate revocare facile possum. Pullus ipsum vehebat (ac peto a vobis, ne me amentiæ accusetis), non secus fere, ac Jesum meum pullus ille [73]; sive gentilem populum, quem ignorantiæ vinculis singulari beneficio solutum con-

A ναὶ τὸ πλῆθος ἄπειρον, καὶ οἷόν τι πέλαγος οὐχ ὁρίζον (82) τοῖς ὀφθαλμοῖς, πρός τινα λέγεται τῶν ἑαυτοῦ συνήθων καὶ φίλων, ὃ φιλεῖ συμβαίνειν ἐν τοῖς τοιούτοις, εἰπεῖν· «Εἰπέ μοι, ὦ βέλτιστε· Ἤδη ποτὲ τεθέασαι δῆμον τοσοῦτον καὶ οὕτως ἔμψυχον (83), ἐφ' ἑνὸς ἀνθρώπου τιμῇ χυθέντα; — Οὔ,» φάναι τὸν νεανίαν· «ἀλλ' ἐμοὶ μὲν δόξαι, μηδ' ἂν αὐτὸς ταύτης τυχεῖν Κωνστάντιος (84)·» ὡς τοῦ ἀκροτάτου τῆς τιμῆς δηλουμένου διὰ τοῦ βασιλέως. Καὶ τὸν γελάσαντα μάλα κομψὸν καὶ ἡδύ· «Τί τοῦτο ἔφης,» εἰπεῖν, «ὡς δή τι λέγων μέγα καὶ θαυμαστόν (85); Μόλις ἂν οἶμαι καὶ Ἀθανάσιον οὕτως εἰσαχθῆναι τὸν μέγαν·» καὶ ἅμα ὅρκον τινὰ προσθεῖναι (86) τῶν ἐπιχωρίων εἰς τὴν τοῦ λόγου βεβαίωσιν. Ἐβούλετο δὲ ὁ λόγος αὐτῷ, ὃ καὶ ὑμῖν οἶμαι δῆλον, καὶ B βασιλέως αὐτοῦ ἔμπροσθεν ἄγειν τὸν νῦν εὐφημούμενον.

ΚΘ'. Τοσοῦτον ἦν παρὰ πᾶσι τὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου σέβας· καὶ τοσαύτη τῆς μνημονευομένης (87) εἰσόδου νῦν ἡ κατάπληξις. Κατὰ γὰρ γένη, καὶ ἡλικίας, καὶ τέχνας διαιρεθέντες, (φιλοῦσι γὰρ μάλιστα ἡ πόλις αὕτη οὕτω διασκευάζεσθαι, ὅταν τινὶ πλέκωσι τιμὴν δημοσίαν· πῶς ἂν παραστήσαιμι τῷ λόγῳ τὸ μέγα ἐκεῖνο θέαμα;) ποταμὸς ἦσαν εἷς, ποιητοῦ δὲ ἦν ἄρα καὶ τὸν Νεῖλον εἰπεῖν, τὸν χρυσοῤῥόαν ὄντως C καὶ εὔσταχυν (88), ἔμπαλιν ἀπὸ τῆς πόλεως (89) ἐπὶ τὴν Χαιρέου ῥέοντα, ἡμερησίαν ὁδὸν οἶμαι, καὶ περαιτέρω. Δότε μοι μικρὸν ἔτι ἐντρυφῆσαι τῷ διηγήματι. Ἐκεῖσε γάρ εἰμι, καὶ οὐδὲ ἀπαχθῆναι τὸν λόγον τῆς τελετῆς ἐκείνης ῥᾴδιον. Πῶλος μὲν ἦγεν αὐτὸν (καὶ μή μοι τῆς ἀπονοίας (90) μέμψησθε), ὡς μικροῦ τὸν ἐμὸν Ἰησοῦν ὁ πῶλος ἐκεῖνος (εἴτ' οὖν ὁ (91) ἐξ ἐθνῶν λαὸς, ὃν εὖ ποιῶν (92) ἐπιβαίνει, τῶν τῆς ἀγνοίας δεσμῶν λυόμενον, εἴτε τι ἄλλο βούλεται παραδηλοῦν ὁ λόγος)· κλάδοι δὲ αὐτὸν ὑποδέχονται (93),

[73] Luc. xix, 35 seqq.

(82) *Ὀρίζον*. Reg. Cypr., ὁρίζων. Nicet. et Tillem., ὁριζόμενον.

(83) *Ἔμψυχον*. Coisl. 1 et Jes., εὔψυχον.

(84) *Αὐτὸς... Κωνστάντιος*. Unus Colb. et Bas., αὐτὸν... Κωνστάντιον.

(85) *Λέγων μέγα καὶ θαυμαστόν*. Alii, μέγα λέγων καὶ θαυμαστόν. Alii, μέγα λέγων καὶ μέγα θαυμαστόν.

(86) *Προσθεῖναι*. Or. 1, προσθῆναι.

(87) *Μνημονευομένης*. Reg. Cypr., μνημονευθείσης. « Tanto stupore fuit, » etc. Hinc Nicet. Τοσοῦτον πάντας κατέπληξεν ἡ τοῦ ἁγίου εἰς τὴν πόλιν εἰσέλευσις· « Usque adeo hujus sancti in urbem ingressus omnes percussit. » Billius: « Tanto stupore ingressus ejus memoria hominum mentes etiamnum defixas tenet! »

(88) *Εὔσταχυν*. Reg. c addit, καὶ μετροῦντα τὴν εὐδαιμονίαν τοῖς πήχεσιν, « quique felicitatem multitudine metitur. »

(89) *Ἀπὸ τῆς πόλεως*, etc. « Hoc, » inquit Nicetas, « inter Nilum et populum Alexandrinum intererat, quod Niles a Chæreo, quæ terra hoc nomen a quodam habitatore consecuta est, in urbem influit; at popularis ille fluvius tunc sancto Athanasio sese effundens, in contrarium a civitate ad Chæreum fluens, diei unius iter, et eo amplius extensus est. »

(90) *Ἀπονοίας*. Nicet., τόλμης, « audaciæ. »

(91) *Ὁ*. Sic quatuor Regg. Deest in ed.

D (92) *Εὖ ποιῶν*. « Singulari beneficio afficiens; » quod scilicet ejus ignorantiæ vincula solvere dignaretur. Billius, « percommode. »

(93) *Κλάδοι δὲ αὐτὸν ὑποδέχονται*, etc. Billius, Nicetam secutus, sic vertit: « Hoc unum interfuit, quod Christum rami susceperunt, et varia indumenta, multiplicique florum genere constrata, ante ipsum projecta sunt: excelso autem et magnifico viro Athanasio nihil tale factum est. In eoque uno impares honoris partes habuit. » Verum, illorum pace dixerim, uterque a Gregorii mente aberrat. Quod enim Theologus ad Athanasium, ipsi ad Christum referunt. Scopus tamen oratoris in hoc tendit, ut ostendat illam similitudinis affinitatem, quæ reperitur inter Christi Jerosolymam introitum, et Athanasii Alexandriam reditum. Uterque pullo insidet: uterque a populo faustis acclamationibus excipitur; ante utriusque pedes sternuntur etiam rami et indumenta; nec deerant, qui præirent clamantes, etc. Hæc Græca ipsa præ se ferunt. Claudicat igitur Billii versio, quæ ad Christum re-

καὶ στρώσεις ἱματίων πολυανθῶν καὶ ποικίλων προῤ- A ῥιπτουμένων τε καὶ ὑποῤῥιπτουμένων· ἐνταῦθα μόνον ἀτιμασθέντος τοῦ ὑψηλοῦ καὶ πολυτελοῦς, καὶ τὸ ἴσον μὴ ἔχοντος. Εἰκὼν καὶ αὕτη τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ, καὶ οἱ προβοῶντες, καὶ οἱ (94) προχορεύοντες· πλὴν ὅσον οὐ παίδων ὅμιλος μόνον τὸ εὐφημοῦν ἦν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα γλῶσσα σύμφωνος καὶ ἀντίθετος, νικᾷν ἀλλήλους ἐπειγομένων. Ἐῶ γὰρ λέγειν κρότους πανδήμους, καὶ μύρων ἐκχύσεις, καὶ παννυχίδας, καὶ πᾶσαν φωτὶ καταστραπτομένην τὴν πόλιν, καὶ δημοσίας (95) ἑστιάσεις καὶ οἰκιδίας, καὶ ὅσοις αἱ πόλεις τὸ φαιδρὸν ἐπισημαίνουσιν· ἃ τότε μεθ' ὑπερβολῆς ἐκείνῳ, καὶ παρὰ τὸ εἰκὸς ἐχαρίζοντο (96). Οὕτω τὴν ἑαυτοῦ πόλιν ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος, καὶ μετὰ τοιαύτης καταλαμβάνει τῆς πανηγύρεως.

scendit; sive quid aliud Scriptura significare velit. Illum etiam rami, et varia variis picta coloribus indumenta ante eum projecta et substrata excipiunt; hic solum spreta pretiosa supellectili, ac cujus magnificentiæ nihil par erat. Christi quoque adventus imago fuere, tum qui præeundo clamabant, tum qui choreas agitabant; nisi quod non pueriles duntaxat turba faustis illum acclamationibus excipiebat, verum etiam omnis lingua concors et adversaria hominum, qui sese mutuo superare contendebant. Nam omittam publicos plausus, et unguentorum profusiones, et nocturnas festivitates, et totam urbem lumine coruscantem, publica item et privata convivia, cæteraque per quæ urbes lætitiæ atque hilaritatis argumenta edunt, quæ tum illi amplissime, et supra quam credi queat, conferebantur. Sic vir eximius, ac cum tali pompa et celebritate civitatem suam ingreditur.

Λ'. Ἆρ' οὖν ἐβίω (97) μὲν, ὥσπερ εἰκὸς τοὺς λαοῦ B τοσούτου προστησομένους (98); ἐδίδαξε δὲ, οὐχ ὡς βεβίωκεν; ἠγώνισται δὲ, οὐχ ὡς ἐδίδαξεν; ἐκινδύνευσε δὲ τῶν ὑπὲρ τοῦ λόγου τινὸς ἠγωνισμένων ἐλάττω; τετίμηται δὲ ὧν ἠγώνισται μεῖον (99); κατῄσχυνε δέ τι τῶν τῆς εἰσόδου μετὰ τὴν εἴσοδον; Οὐδαμῶς. Πάντα δὲ ἀλλήλων ἐχόμενα, ὥσπερ ἐν λύρᾳ μιᾷ, καὶ τῆς αὐτῆς ἁρμονίας, ὁ βίος, ὁ λόγος, οἱ ἀγῶνες, οἱ κίνδυνοι, τὰ τῆς ἐπανόδου, τὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδον. Ὁμοῦ τε γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν καταλαμβάνει, καὶ οὐ πάσχει ταυτὸν τοῖς δι' ἀμετρίαν ὀργῆς τυφλώττουσι, καὶ ὅ τι ἂν παραπέσῃ, τοῦτο πρῶτον (1) περιωθοῦσιν ἢ παίουσι, κἂν τι τῶν φειδοῦς ἀξίων ὂν τύχοι (2), τοῦ θυμοῦ δυναστεύοντος. Ἀλλὰ τοῦτον μάλιστα εὐδοκιμήσεως αὐτῷ καιρὸν εἶναι νομίσας (ἐπειδὴ τὸ μὲν πάσχον κακῶς, ἀεὶ μετριώτερον· τὸ δὲ ἐν ἐξουσίᾳ C τοῦ ἀντιδρᾷν, ἀκρατέστερον), οὕτω πρᾴως καὶ ἠπίως τὰ τῶν λελυπηκότων μεταχειρίζεται, ὡς μηδὲ αὐτοῖς ἐκείνοις, εἰ οἷόν τε τοῦτο εἰπεῖν (3), ἀηδῆ γενέσθαι τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἐπάνοδον.

XXX. Esto igitur, vitæ rationes ita instituerit, ut eos decet, qui tantæ hominum multitudini præesse debent, verum paremne vitæ doctrinam attulit? Decertavit quidem, num ut docuit? Num minus quam quivis eorum, qui pro recta 406 doctrina certamen adierunt, periclitatus est? Num minores, quam pro certaminum merito, honores consecutus est? Num denique honoribus illis, quibus in ingressu ornatus est, post ingressum dedecori atque ignominiæ fuit? Minime gentium. Verum omnia, non secus atque in cithara, inter se apta et connexa erant, pulchreque congruebant, tum vita et doctrina, tum certamina et pericula, tum reditus, et quæ reditum sunt consecuta. Nam simul atque ad Ecclesiam pervenit, non eodem modo affectus est, quo ii solent, qui per iræ impotentiam cæcutiunt, et, ut quidque primum occurrit, ita illud, quamlibet etiam dignum, a quo manus abstineantur, protrudunt aut feriunt, usque adeo sunt in iram præcipites. Verum hoc potissimum tempus ad nominis celebritatem et gloriam idoneum sibi esse arbitratus (quandoquidem fere fit, ut qui in calamitate versatur, moderatiorem se præbeat, qui autem referendæ injuriæ potestatem nactus est, insolentius se gerat), tanta lenitate atque humanitate res eorum, a quibus læsus fuerat, administravit, ut ne iis quidem ipsis, si hoc dici potest, ipsius reditus molestus fuerit.

ΛΑ'. Καθαίρει μέν γε (4) τὸ ἱερὸν τῶν θεοκαπήλων, καὶ χριστεμπόρων, ἵνα καὶ τοῦτο τῶν Χριστοῦ μιμήσηται· πλὴν ὅσον οὐ φραγελλίῳ πλεκτῷ, λόγῳ δὲ πιθανῷ τοῦτο ἐργάζεται· καταλλάττει δὲ τὸ στα-

XXXI. Ac templum quidem sacrilegis nundinatoribus, iisque qui Christo ad quæstum abutebantur, repurgat, in hoc quoque scilicet Christum referens: nisi quod non texto flagello [74], sed pro-

[74] Joan. II, 15.

fert, quod Theologus ad Athanasiam. Et certe, D tanta erat Alexandrinorum lætitia circa Athanasium ab exsilio redeuntem, ut non tantum rami gestarentur, aut flores spargerentur, sed etiam quidquid, in pictis tapetibus et stragulis, pretiosius ac magnificentius erat, sperneretur, et ante ipsius pedes, honoris causa, projiceretur. Idcirco hanc similitudinem inter utrumque nectit Gregorius; sed ne hæc similitudo, ob reverentiam quæ Christo debetur, quorumdam aures offendere posset, ab auditoribus petit, ne, talia proferendo, amentiæ aut audaciæ accusetur.

(94) Οἱ. Sic quatuor Regg. et Or. 1. Deest in ed.

(95) Δημοσίας. Ita sex Regg., et Or. 1. In ed., δημοσίους.

(96) Ἐχαρίζοντο. Oxon. apud Montac., ἠρανίζοντο, « colligebantur. »

(97) Ἐβίω. Duo Regg., Chrys. et Bas., ἐβίου.

(98) Προστησομένους. Or. 1, τὸν προστησόμενον.

(99) Μεῖον. Reg. ph, μεῖζον, « majores. » Coisl. 1, et Or. 1, πλεῖστον.

(1) Πρῶτον. Deest in Or. 1.

(2) Τύχοι. Quinque Regg., τύχῃ.

(3) Εἰ οἷόν τε τοῦτο εἰπεῖν. Sic Regg. bm, ph, Or. 1, Jes., etc. Deest εἰ in ed. Nonnulli habent ποιεῖν pro εἰπεῖν. Alii omittunt, τοῦτο.

(4) Μέν γε. Sic Regg. bm, ph. In ed., μὲν γάρ

babilibus argumentis atque ad persuadendum A accommodatis id efficit. Tum eos, qui et inter se, et cum ipso simultates gerebant, in concordiam reducit; et quidem ita, ut nullius pacificatoris opera ad eam rem opus haberet. Præterea injuria affectos tyrannide liberat, nullum eorum, qui ipsius causæ studebant, et eorum, qui adversas partes sequebantur, delectum habens. Prolapsam insuper fidei doctrinam erigit, ac libere rursus Trinitas prædicatur, super candelabrum posita, splendidoque unius divinitatis lumine animas omnes collustrans. Leges etiam rursus orbi terrarum præscribit, atque omnium mentes ad se convertit, aliis epistolas mittens, alios accersens, nonnullos etiam ultro accedentes erudiens, omnibusque liberam voluntatem pro lege proponens. Hoc enim solum ad præmonstrandum virtutis iter sufficere censebat. Ut autem in summa dicam, duorum laudabilium lapidum naturam imitatur. Nam et percutientibus adamas efficitur, et dissidentibus magnes, occulta naturæ vi ferrum trahens, ac durissimam omnium materiam sibi asciscens.

σιάζον πρός τε αὐτὸ καὶ ἑαυτὸ (5), οὐδενὸς τῶν συναγόντων (6) προσδεηθείς· λύει δὲ τοῖς ἠδικημένοις τὰς τυραννίδας, οὐδὲν διελὼν τοὺς τῆς ἑαυτοῦ (7) μερίδος, καὶ τῆς ἐναντίας· ἀνίστησι δὲ πεπτωκότα τὸν λόγον (8)· παῤῥησιάζεται δὲ ἡ Τριὰς πάλιν (9), ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθεῖσα, καὶ λαμπρῷ τῷ φωτὶ τῆς μιᾶς θεότητος ταῖς πάντων ψυχαῖς ἐναστράπτουσα. Νομοθετεῖ δὲ τῇ οἰκουμένῃ πάλιν· ἐπιστρέφει δὲ πρὸς ἑαυτὸν πᾶσαν διάνοιαν, τοῖς μὲν ἐπιστέλλων, τοὺς δὲ καλῶν· ἔστι δὲ οὓς καὶ ἀκλήτους προσιόντας σοφίζων, πᾶσι δὲ νόμον ἕνα προθεὶς τὸ βούλεσθαι· καὶ γὰρ τοῦτο μόνον ἐξήρκει πρὸς ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος. Ἐν κεφαλαίῳ δὲ εἰπεῖν, δύο λίθων μιμεῖται φύσεις ἐπαινουμένων. Γίνεται γὰρ τοῖς μὲν παίουσιν ἀδάμας, τοῖς δὲ στασιάζουσι μαγνῆτις, ἀῤῥήτῳ φύ- B σεως βίᾳ τὸν σίδηρον ἕλκουσα, καὶ τὸ (10) στεῤῥότατον ἐν ὕλαις οἰκειουμένη.

407 XXXII. Verum enim fieri non poterat, ut invidia hæc ferret, atque Ecclesiam pristinæ gloriæ suæ veterique sanitati restitutam, videre sustineret, dissectis nimirum partibus celerrima cicatrice, velut in corpore, obductis. Quamobrem imperatorem adversus eum excitat, in eodem, quo ipse, defectionis crimine versantem, atque improbitate parem, tempore solo posteriorem; qui primus Christianorum imperatorum adversus Christum furore percitus, atque impietatis basiliscum, quem C multo ante parturiebat, oblata occasione, subito perfundens, simul atque imperator declaratus est, statim, et erga imperatorem, qui ipsius fidei imperium commiserat, improbe, et erga Deum, cui salutem debebat, improbius se gerit, ac persecutionem omnium, quæ unquam fuerunt, teterrimam excogitat; quatenus persuasionem et sermonis blanditias tyrannidi adjungens (nam eos etiam honores, qui ob certamina tribui solent, martyribus invidebat), fortitudinis laudem in dubium revocabat, verborum nempe captiones et argutias ad mores suos transferens, aut, ut verius loquar, a moribus et ingenii vafricie ad ea scelera studium conferens, dæmonisque, qui in ipsius pectore domicilium habebat, artem, multiplicemque versutiam D imitans. Ille quidem parum amplum atque præclarum esse arbitratus est, universam Christianorum nationem imperio suo subjicere; magnum autem et gloriosum fore, si Athanasium ejusque in Christiana

ΛΒ'. Ἀλλ' οὐ γὰρ ἔμελλε ταῦτα οἴσειν ὁ φθόνος, οὐδὲ τὴν Ἐκκλησίαν ὁρῶν ἀνέξεσθαι πάλιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς δόξης, καὶ τῆς παλαιᾶς ὑγιείας, τάχιστα τοῦ διεστῶτος συνουλωθέντος, ὥσπερ ἐν σώματι (11). Διὰ τοῦτο ἐπανίστησιν αὐτῷ τὸν συναποστάτην (12) ἑαυτῷ βασιλέα, καὶ τὴν κακίαν ὁμότιμον, χρόνῳ μόνῳ λειπόμενον· ὃς (13) πρῶτος Χριστιανῶν βασιλέων κατὰ Χριστοῦ μανείς, καὶ ὃν ὤδινε πόῤῥωθεν ἐν ἑαυτῷ βασιλίσκον τῆς ἀσεβείας ἀναῤῥήξας ἀθρόως, ἐπειδὴ καιρὸν ἔλαβεν, ὁμοῦ τε αὐτοκράτωρ ἀναδείκνυται, καὶ κακὸς μὲν περὶ τὸν πιστεύσαντα βασιλέα τὰ βασίλεια (14) γίνεται, κακίων δὲ περὶ τὸν σεσωκότα Θεόν· καὶ διωγμὸν ἐννοεῖ τῶν πώποτε γενομένων ἀπανθρωπότατον, ὅσῳ τὸ πιθανὸν τῇ τυραννίδι μίξας (ἐφθόνει γὰρ τοῖς πάσχουσι καὶ τῆς ἐπὶ τοῖς ἄθλοις τιμῆς), ἀμφίβολον ἐποίει καὶ τὸ τῆς ἀνδρείας φιλότιμον· τὰς ἐν τοῖς λόγοις στροφὰς καὶ πλοκὰς ἐπὶ τὸν τρόπον (15) μετενεγκών, ἤ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ τρόπου, καὶ περὶ ἐκεῖνα σπουδάσας, καὶ τὸν ἔνοικον αὐτῷ πονηρὸν τῆς πολυτεχνίας μιμούμενος. Οὗτος μικρὸν μὲν ἔργον ἐνόμισεν εἶναι τὸ πᾶν τῶν Χριστιανῶν παραστήσασθαι (16) γένος· μέγα δὲ τὸ Ἀθανασίου κρατῆσαι, καὶ τῆς ἐκείνου περὶ τὸν λόγον ἡμῶν δυνάμεως. Καὶ γὰρ D ἑώρα μηδὲν ὂν αὐτῷ πλέον (17) τῆς καθ' ἡμῶν ἐπινοίας, διὰ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀντιπαράταξιν καὶ ἀντίθεσιν· ἀεὶ τοῦ κενουμένου Χριστιανῶν ἀναπληρουμένου, διὰ τῆς Ἑλληνικῆς προσθήκης, καὶ τῆς ἐκείνου συνέσεως, ὃ καὶ παράδοξον. Ταῦτ' οὖν ἐννοῶν,

(5) *Ἑαυτό.* Sic melioris notæ codices et Nicetas. In ed., ἑαυτόν [recte].

(6) *Συναγόντων.* Nonnulli addunt. πολλῶν ὄντων.

(7) *Ἑαυτοῦ.* Sic tres Regg. et Savil. In ed., αὐτοῦ.

(8) *Πεπτωκότα τὸν λόγον.* Sic quinque Regg. In quibusdam, τὰ πεπτωκότα τοῦ λόγου. In ed., πεπτωκότα λόγον.

(9) *Τριὰς πάλιν.* Tres Regg., πάλιν Τριάς.

(10) *Τό.* In nonnullis, τόν.

(11) *Σώματι.* Regg. d, ph., Or. 1, σώμασι.

(12) *Συναποστάτην.* Schol. : Ἰουλιανὸν λέγει « Julianum dicit »

(13) *Ὅς.* Sic duo Regg. et novem Colb. In ed., ὁ.

(14) *Τὰ βασίλεια.* Nicetas : Τὴν τοῦ Καίσαρος ἀρχήν· « Cæsaris dignitatem. » Vox illa deest in multis codd. Retinenda tamen videtur, quidquid dicat variarum lectionum collector.

(15) *Ἐπὶ τὸν τρόπον.* « Ad ingenium indolemque transferens. »

(16) *Παραστήσασθαι.* Sic Reg. d. Alii, παραστήσεσθαι, minus recte. Edit.

(17) Hic deesse videtur, ἐκ. Edit.

καὶ ὁρῶν ὁ δεινὸς ἐκεῖνος παραλογιστὴς καὶ διώκτης, οὐδὲ ἐπὶ τοῦ πλάσματος ἔτι μένει καὶ τῆς σοφιστικῆς ἀνελευθερίας· ἀλλὰ τὴν πονηρίαν γυμνώσας, φανερῶς ὑπερορίζει τὸν ἄνδρα τῆς πόλεως. Ἔδει γὰρ τρισὶ παλαίσμασι (18) τὸν γεννάδαν νικήσαντα, τελείας τυχεῖν καὶ τῆς ἀναῤῥήσεως.

A doctrina vim et facultatem superaret. Perspiciebat enim nihil sibi ex suis in nos consiliis accedere, quod adversus eum in acie staret Athanasius, ejusque conatibus obsisteret. Id enim, quod ex Christianis decedebat, gentilium accessione ipsiusque prudentia quotidie supplebatur, id quod sane mirandum erat. Quæ cum callidus ille impostor et persecutor animadverteret et cerneret, ne personam quidem diutius ferre, ac sophistica et servili dissimulatione uti sustinuit; verum animi perversitate detecta, palam aperteque hominem e civitate exturbat. Egregium enim virum triplici certamine vincere oportebat, ut perfectum etiam præconium consequeretur.

ΛΓ'. Μικρὸν τὸ ἐν μέσῳ, καὶ Πέρσαις μὲν ἡ δίκη δοῦσα τὸν ἀλιτήριον, ἐκεῖ δικάζει· καὶ βασιλέα φιλότιμον παραπέμψασα, νεκρὸν ἐπανάγει, μηδὲ ἐλεούμενον· ὡς δὲ ἐγώ τινός του (19) ἤκουσα, μηδὲ τῷ τάφῳ προσλαμβανόμενον, ἀλλ' ὑπὸ τῆς σεισθείσης δι' αὐτὸν γῆς ἀποσειόμενον καὶ ἀναβρασσόμενον· προοίμιον, οἶμαι, τῆς ἐκεῖθεν κολάσεως. Ἀνίσταται δὲ βασιλεὺς ἕτερος (20), οὐκ ἀναιδὴς τῷ προσώπῳ κατὰ τὸν προειρημένον, οὐδὲ τοῖς πονηροῖς ἔργοις καὶ ἐπιστάταις ἐκθλίβων τὸν Ἰσραὴλ, ἀλλὰ καὶ λίαν εὐσεβής τε καὶ ἥμερος· ὃς, ἵνα ἀρίστην ἑαυτῷ καταστήσηται (21) τὴν τῆς βασιλείας κρηπῖδα, καὶ ὅθεν δεῖ (22), τῆς εὐνομίας ἄρξηται, λύει μὲν τοῖς ἐπισκόποις τὴν ἐξορίαν, τοῖς τε ἄλλοις ἅπασι, καὶ πρὸ πάντων τῷ πρὸ πάντων τὴν ἀρετὴν, καὶ προδήλως (23) ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πολεμηθέντι. Ζητεῖ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς πίστεως τὴν ἀλήθειαν, ὑπὸ πολλῶν διασπασθεῖσαν καὶ συγχυθεῖσαν, καὶ εἰς πολλὰς δόξας καὶ μοίρας νενεμημένην· ὥστε μάλιστα μὲν τὸν κόσμον ὅλον, εἰ οἷόν τε, συμφωνῆσαι (24), καὶ εἰς ἓν ἐλθεῖν τῇ συνεργίᾳ τοῦ Πνεύματος· εἰ δὲ οὔ, ἀλλ' αὐτόν (25) γε μετὰ τῆς βελτίστης γενέσθαι, κἀκείνῃ παρασχεῖν τὸ κράτος, καὶ παρ' ἐκείνης ἀντιλαβεῖν, λίαν ὑψηλῶς τε καὶ μεγαλοπρεπῶς περὶ τῶν μεγίστων διανοούμενος. Ἔνθα δὴ καὶ μάλιστα διεδείχθη τοῦ ἀνδρὸς ἡ καθαρότης, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Τῶν γὰρ ἄλλων ἁπάντων, ὅσοι τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, τριχῇ νενεμημένων, καὶ πολλῶν μὲν ὄντων τῶν περὶ τὸν Υἱὸν ἀῤῥωστούντων, πλειόνων δὲ τῶν περὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔνθα καὶ τὸ (26) ἧττον ἀσεβεῖν εὐσέβεια ἐνομίσθη, ὀλίγου (27) δὲ τῶν κατ' ἀμφότερα ὑγιαίνοντος· πρῶτος καὶ μόνος, ἢ κομιδῇ σὺν ὀλίγοις ἀποτολμᾷ τὴν ἀλήθειαν σαφῶς οὑτωσὶ καὶ διαῤῥήδην, τῶν τριῶν μίαν θεότητα καὶ οὐσίαν ἐγγράφως ὁμολογήσας (28)· καὶ ὃ τῷ πολλῷ τῶν Πατέρων ἀριθμῷ (29) περὶ τὸν Υἱὸν ἐχαρίσθη πρότερον, τοῦτο

XXXIII. Non multum temporis intercesserat, cum impium illum et sacrilegum ad Persas vis numinis ultrix ablegat, illicque causam disceptat: et quem magnificum et honoris cupiditate flagrantem B transmiserat, eumdem mortuum reducit, **408** ne miseratione quidem quemquam permoventem: imo, ut mihi quispiam narravit, nec ad sepulturam assumptum, sed a terra, quæ ipsius causa turbata fuerat, excussum, æstuque vehementi projectum: insequentis, ut opinor, supplicii præludium. Surgit autem alter imperator, facie animi impudens, quemadmodum is, de quo ante verba fecimus, nec pravis operibus et operum præfectis Israelem opprimens, sed mira pietate animique lenitate præditus; qui, ut pulcherrimum imperii sui fundamentum jaceret, rectamque legum sanctionem, unde conveniebat, auspicaretur, cum omnes alios episcopos, tum eum ante omnes, qui omnibus virtute præstabat, ac citra dubitationem ullam pietatis C causa oppugnatus fuerat, ab exsilio revocat. Quin etiam fidei nostræ veritatem a multis laceratam et perturbatam, atque in sexcentas opiniones partesque distractam, quærit, ut maxime quidem universus orbis, si fieri posset, in fidei negotio consentiret, Spiritusque auxilio in unum coiret: sin minus, ipse certe optimæ parti sese adjungeret, simulque et ei robur afferret, et ab ea vicissim acciperet, excelse simul et magnifice de rebus maximis cogitans. Atque hic potissimum Athanasius puritatis suæ fideique in Christum firmæ et constantis specimen edidit. Nam cum cæteri omnes, qui doctrinam nostram profitebantur, trifariam divisi essent, ac multi circa Filium, plures etiam circa Spiritum D sanctum ægram fidem haberent (ibi levior impietas pietatis opinionem ferebat), pauci autem utrinque sani et incolumes essent, primus ille et

(18) *Τρισὶ παλαίσμασι.* « Triplici certamine. » Tria subiit exsilia Athanasius. Primum, sub Constantino; secundum, sub Constantio; tertium, sub Juliano.

(19) *Του.* Deest in Coisl. 1, Or. 1, aliisque pluribus.

(20) *Βασιλεὺς ἕτερος.* Schol.: Ἰοβιανός, « Jovianus. »

(21) *Καταστήσηται.* Sic optimæ notæ codices. Reg. a, καταστήσῃ. Alii cum editis, προκαταστήσηται.

(22) *Δεῖ.* Sic plures Regg., duo Coisl., et Or. 1. In ed., δή.

(23) *Προδήλως.* Par., προθύμως.

(24) *Εἰ οἷόν τε, συμφωνῆσαι.* Sic Regg. a, c, d, Or. 1, Jes., etc., cum illo tantum discrimine, quod, pro συμφωνῆσαι, habeant, συμφρονῆσαι. In ed. deest εἰ, et pro τε, legitur, τι.

(25) *Εἰ δὲ οὔ, ἀλλ' αὐτόν.* Regg. bm, ph, decem Colb., αὐτός. In ed. et quibusdam aliis, εἰ δ' οὖν, ἀλλ' αὐτόν.

(26) *Τό.* Sic quatuor Regg. Deest τό in ed.

(27) *Ὀλίγου*, etc. Alii, ὀλίγων δὲ τῶν . . . ὑγιαινόντων. Alii, ὀλίγου δὲ τοῦ ὑγιαίνοντος. Neutrum displicet Combefisio.

(28) *Ἐγγράφως ὁμολογήσας.* Scriptum illud videtur esse synodica Epistola ad Jovianum, de qua Theodoretus, *Hist.*, lib. IV, c. 3.

(29) *Πολλῷ τῶν Πατέρων ἀριθμῷ.* Hæc de Patribus concilii Nicæni intelligit Nicetas.

solus, aut cum admodum paucis, veritatem palam apertisque verbis promulgare non dubitavit, unam trium personarum divinitatem et essentiam scripto confessus : et quod multis illis Patribus circa Filium prius concessum fuerat, idem ipse postea in asserenda Spiritus sancti divinitate superno afflatu consecutus. Atque imperatori donum vere regium et magnificum offert, scriptam nimirum fidei confessionem, adversus novum dogma nusquam in Scriptura expressum : ut sic et imperatorem imperator, et doctrinam doctrina, et libellum libellus frangeret atque opprimeret.

A περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτὸς ἐμπνευσθεὶς ὕστερον, καὶ δῶρον βασιλικὸν ὄντως καὶ μεγαλοπρεπὲς τῷ βασιλεῖ προσενεγκὼν, ἔγγραφον τὴν εὐσέβειαν κατὰ τῆς ἀγράφου καινοτομίας (30)· ἵνα βασιλεῖ μὲν βασιλεὺς, λόγῳ δὲ λόγος, γράμματι δὲ γράμμα καταπαλαίηται.

409 XXXIV. Mihi hujus confessionis auctoritate permoti videntur, tum Occidentales, tum quidquid in Oriente vitale est; alii quidem animo tenus pietatem colunt, si quid ipsorum verbis fidei habendum est, ulterius autem eam non proferunt, velut mortuum quemdam fetum, in materno utero exstinctum ; alii vero eam, igniculi cujusdam instar, nonnihil accendunt, hactenus scilicet, ut tempori, atque ferventioribus orthodoxis, aut piæ plebi utcunque satisfaciant; alii denique tota verborum libertate veritatem prædicant, a qua parte utinam ipse stem : nec enim majus quiddam jactare audeo ; non jam timiditati meæ, sicut nec aliorum ignaviæ ac mentis imbecillitati consulam (satis etenim superque dispensavimus, non modo alienos nobis non adjungentes, sed nostros etiam corrumpentes, quod sane malorum dispensatorum est) ; verum partum in lucem efferam et accurate nutriam atque quotidie augescentem omnibus ob oculos proponam.

ΛΔʹ. Ταύτην μοι δοκοῦσιν αἰδούμενοι τὴν ὁμολογίαν, οἵ τε τῆς ἑσπερίας, καὶ τῆς ἑῴας, ὅσον βιώσιμον· οἱ μὲν μέχρι διανοίας ἄγειν τὸ εὐσεβὲς, εἴ τι λέγουσιν αὐτοῖς πιστευτέον, περαιτέρω δὲ μὴ προάγειν (31), ὥσπερ τι νεκρὸν κύημα ταῖς μητράσιν ἐναποθνῆσκον· οἱ δὲ (32) μικρὸν ἐξάπτειν, ὥσπερ B σπινθῆρας (33), ὅσον ἀφοσιοῦσθαι τὸν καιρὸν, ἢ τῶν ὀρθοδόξων τοὺς θερμοτέρους, ἢ τῶν λαῶν τὸ φιλόθεον· οἱ δὲ καὶ παῤῥησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἧς ἂν εἴην ἐγὼ μερίδος· οὐ γὰρ τολμῶ τι πλέον (34) καυχήσασθαι, μηκέτι τὴν ἐμὴν δειλίαν οἰκονομῶν, ὡς δὴ τὴν τῶν σαθροτέρων διάνοιαν (ἱκανῶς γὰρ ᾠκονομήσαμεν, μήτε τὸ ἀλλότριον προσλαμβάνοντες, καὶ τὸ ἡμέτερον φθείροντες, ὃ κακῶν ὄντως ἐστὶν οἰκονόμων)· ἀλλ' εἰς φῶς ἄγων τὸν τόκον, καὶ μετὰ σπουδῆς ἐκτρέφων, καὶ ταῖς ἁπάντων ὄψεσι προτιθεὶς (35), ἀεὶ τελειούμενον.

XXXV. Sed hoc in illo minus admirationis mereri videtur. Nam qui re ipsa pro veritatis defensione periculis se objecerat, quid mirum, si eamdem scripto confessus sit? Quod vero mihi in ipso maxime mirari subit, quodque non citra damnum silentio præteriri potest, hac præsertim tempestate, qua multæ contentiones dissidiaque gignuntur, hoc adhuc superioribus adjiciam. Nam his quoque, qui nunc vivunt, hæc actio doctrina esse queat, si ipsum nobis imitandum proponamus. Quemadmodum enim ab una et eadem aqua non tantum ea pars disjungitur, quam manus inter hauriendum reliquit, verum id etiam quod manu comprehensum, per digitos effluit : eodem modo a nobis non impiæ solum doctrinæ cultores, verum etiam qui pietatis laude in primis excellunt, præciduntur, idque non in parvis duntaxat et contemnendis dogmatibus (minus enim hoc grave esset), verum etiam in verbis, quæ ad eumdem omnino sensum tendebant. Nam cum essentia una, et tres hypostases a

C ΛΕʹ. Τοῦτο μὲν οὖν (36) ἧττον τῶν ἐκείνου θαυμάζειν ἄξιον. Ὁ γὰρ ἔργῳ τῆς ἀληθείας προκινδυνεύσας, τί θαυμαστὸν εἰ γράμματι ταύτην καθωμολόγησεν; Ὃ δέ μοι μάλιστα τοῦ ἀνδρὸς θαυμάζειν ἔπεισι (καὶ ζημία τὸ σιωπᾶν, διὰ τὸν καιρὸν μάλιστα, πολλὰς φύοντα (37) τὰς διαστάσεις), τοῦτο ἔτι προσθήσω τοῖς εἰρημένοις· γένοιτο γὰρ ἄν τι παίδευμα καὶ τοῖς νῦν ἡ πρᾶξις, εἰ πρὸς ἐκεῖνον βλέποιμεν. Ὡς γὰρ ὕδατος ἑνὸς τέμνεται οὐ (38) τοῦτο μόνον, ὅσον ἡ χεὶρ ἀφῆκεν ἀρυομένη, ἀλλὰ καὶ ὅσον τῇ χειρὶ περιεσχέθη τῶν δακτύλων ἐκρέον· οὕτω καὶ ἡμῶν οὐχ ὅσον ἀσεβὲς σχίζεται μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσον εὐσεβέστερον, οὐ περὶ δογμάτων μόνον μικρῶν καὶ παροράσθαι ἀξίων (ἧττον γὰρ ἂν ἦν τοῦτο δεινὸν [39]), ἀλλ' ἤδη καὶ περὶ ῥημάτων εἰς τὴν αὐτὴν φερόντων D διάνοιαν. Τῆς γὰρ μιᾶς οὐσίας, καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων λεγομένων μὲν ὑφ' ἡμῶν εὐσεβῶς (τὸ μὲν γὰρ τὴν φύσιν δηλοῖ τῆς θεότητος, τὸ δὲ τὰς τῶν τριῶν ἰδιότητας), νοουμένων δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς (40) ὁμοίως, ἀλλ' οὐ δυναμένοις διὰ στενότητα

(30) *Κατὰ της ἀγράφου καινοτομίας*. In nonnullis exemplaribus, ut annotat Nicetas, scribitur, non ἀγράφου, sed, ἐγγράφου καινοτομίας. Quamobrem, si ἀγράφου legatur, id intelligit Gregorius, vocem ὁμοιούσιον, quam Ariani introducebant, nullo Scripturæ loco contineri. Si autem legatur, ἐγγράφου, intelligit scriptam illam fidei formulam, cui subscribendi necessitatem Constantius omnibus imponebat.

(31) *Προάγειν*. Sic sex Regg., duo Coisl., Or. 1, Comb. In ed., προάγων.

(32) *Δέ*. Tres Regg., et Or. 1 addunt, τε.

(33) *Σπινθῆρας*. Sic tres Regg. In ed., σπινθῆρα.

(34) *Πλέον*. Tres Regg., πλεῖον.

(35) *Προτιθείς*. Reg. d, προστιθείς.

(36) *Οὖν*. Deest in Or. 1.

(37) *Φύοντα*. Sic sex Regg., duo Coisl., Jes., Combef., etc. In ed., ποιοῦντα.

(38) *Οὐ*. Deest in Reg. bm.

(39) *Δεινόν*. Tres Regg., δεινῶν.

(40) *Παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς*. Billius, « apud Romanos. »

τῆς παρ' αὐτοῖς γλώττης, καὶ ὀνομάτων πενίαν, διελεῖν ἀπὸ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀντεισαγούσης τὰ πρόσωπα, ἵνα μὴ τρεῖς οὐσίαι παραδεχθῶσι (41), τί γίνεται; Ὡς λίαν γελοῖον, ἢ ἐλεεινόν. Πίστεως ἔδοξε διαφορὰ ἡ περὶ τὸν ἦχον σμικρολογία (42). Εἶτα Σαβελλισμὸς (43) ἐνταῦθα ἐπενοήθη τοῖς τρισὶ προσώποις, καὶ Ἀρειανισμὸς ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσι, τὰ τῆς [illegible] τί; Προστιθεμένου μικροῦ τινος ἀεὶ τοῦ λυποῦντος (ὃ λυπηρὸν ἡ φιλονεικία ποιεῖ), κινδυνεύει συναποῤῥαγῆναι ταῖς συλλαβαῖς τὰ πέρατα. Ταῦτ' οὖν ὁρῶν καὶ ἀκούων ὁ μακάριος ἐκεῖνος, καὶ ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ μέγας τῶν ψυχῶν οἰκονόμος, οὐκ ᾠήθη δεῖν παριδεῖν τὴν ἄτοπον οὕτω καὶ ἄλογον τοῦ Λόγου κατατομήν (44)· τὸ δὲ παρ' ἑαυτοῦ φάρμακον ἐπάγει τῷ ἀῤῥωστήματι. Πῶς οὖν τοῦτο ποιεῖ; Προσκαλεσάμενος ἀμφότερα τὰ μέρη οὑτωσὶ πράως καὶ φιλανθρώπως, καὶ τὸν νοῦν τῶν λεγομένων ἀκριβῶς ἐξετάσας, ἐπειδὴ συμφρονοῦντας εὗρε καὶ οὐδὲν διεστῶτας κατὰ τὸν λόγον, τὰ ὀνόματα συγχωρήσας, συνδεῖ (45) τοῖς πράγμασιν.

A nobis pie dicerentur (alterum enim divinitatis naturam, alterum trium personarum proprietates declarat), atque eodem quidem modo apud Latinos intelligerentur, cæterum ob linguæ illius angustiam et verborum inopiam, hypostasim ab essentia distinguere non possent, eoque factum esset, ut pro ea, ne tres substantias admittere viderentur, personarum **410** vocabulum inducerent, [illegible] tandem contigit? Res profecto ridicula, vel potius miseranda. Diversæ fidei speciem præbuit levis illa et jejuna de vocum sono altercatio. Hic deinde et Sabellismus ob tres personas excogitatus est, et Arianismus ob tres hypostases, quorum utrumque pertinax contendendi studium effinxerat. Quid postea? Cum exigua res aliqua quotidie accederet, B quæ molestiam afferret (molestiam enim contentio parit), eo tandem res adducta est, ut periculum esset, ne orbis terrarum fines una cum syllabis abrumperentur. Quæ cum beatus ille vir, et vere homo Dei, magnusque animarum dispensator, oculis auribusque usurparet, sibi tam absurdam et a ratione alienam Verbi sectionem dissimulandam ac negligendam non putavit; verum medicinam morbo quamprimum adhibet. Quonam autem modo id facit? Utraque parte leniter et benigne accita, verborumque sententia diligenter et accurate perpensa, posteaquam concordes reperit, nec, quantum ad doctrinam, ullo modo inter se dissidentes, ita negotium transegit, ut nominum usum concedens, rebus eos constringeret.

ΛϚ'. Τοῦτο τῶν μακρῶν πόνων καὶ λόγων λυσιτελέστερον, οὓς πάντες ἤδη λογογραφοῦσιν· οἷς τι καὶ φιλοτιμίας (46) συνέζευκται, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως τι καὶ καινοτομεῖται περὶ τὸν λόγον. Τοῦτο τῶν πολλῶν ἀγρυπνιῶν καὶ χαμευνιῶν προτιμότερον, ὧν μέχρι τῶν κατορθούντων τὸ κέρδος. Τοῦτο τῶν ἀοιδίμων ἐξοριῶν καὶ φυγῶν τοῦ ἀνδρὸς ἐπάξιον· ὑπὲρ γὰρ ὧν εἵλετο πάσχειν ἐκεῖνα, ταῦτα καὶ (47) μετὰ τὸ παθεῖν ἐσπουδάζετο. Τὸ δ' αὐτὸ κἂν τοῖς ἄλλοις ποιῶν διετέλει· τοὺς μὲν ἐπαινῶν, τοὺς δὲ πλήττων μετρίως· καὶ τῶν μὲν τὸ νωθρὸν διεγείρων, τῶν δὲ τὸ θερμὸν κατείργων· καὶ τῶν μὲν, ὅπως μὴ πταίσωσι, προμηθούμενος· τοὺς δὲ, ὅπως διορθωθεῖεν πταίσαντες (48), μηχανώμενος· ἁπλοῦς τὸν τρόπον, πολυειδὴς τὴν κυβέρνησιν· σοφὸς τὸν λόγον, σοφώτερος τὴν διάνοιαν· πεζὸς τοῖς ταπεινοτέροις, ὑψηλότερος τοῖς μετεωροτέροις· φιλόξενος, ἱκέσιος (49),

C XXXVI. Hoc diuturnis illis laboribus et sermonibus, quos jam omnes litteris mandant, longe utilius est; utpote qui ambitione non vacant, ob eamque fortasse causam circa fidei doctrinam quidquam innovatur. Hoc multis vigiliis et chameuniis præstantius, quarum utilitas in his, qui hæc præstant, deligitur, nec latius manat. Hoc pervulgatis atque omni fama celebratis ipsius exsiliis et fugis nihilo inferius existimandum est. In eadem quippe studia, ob quæ calamitates illas sibi perferendas duxerat, post calamitates ipsas incumbebat. Quin id etiam ipsum in aliis facere non desinebat, alios quidem laudibus vehens, alios vero parce leviterque feriens; aliorum socordiam excitans, aliorum fervorem reprimens; aliis, ne laberentur, D providens, alii ut lapsi erigerentur, rationem iniens; moribus simplex, gubernandi arte multi-

(41) *Παραδεχθῶσι*. Sic Regg. a, c, d, Or. 1, Combef. In ed., παραδειχθῶσι.

(42) *Σμικρολογία*. Sic Regg. a, c, d. In ed., μικρολογία.

(43) *Σαβελλισμός*, etc. Quod Latini per « tres personas, » id Græci per « tres hypostases » exprimebant, atque hæ voces idem significabant. Cum autem Latini « tres hypostases » dicere recusarent, Orientalibus visi sunt Sabellii errorem sequi. Sabellius enim « tres personas » rejiciens, asserebat unam tantum esse, quæ tribus appellaretur nominibus. Orientales vero cum « tres hypostases » perseveranter retinerent, nec earum loco « tres personas » admittere vellent, in suspicionem Latinis venerunt, quasi Ariano dogmati assentirentur. Arius enim « tres hypostases » natura inter se distinctas agnoscebat, « tres » autem « personas » unius naturæ non recipiebat. Qui hanc Græcos inter et Latinos litem plenius nosse cupit, legat Hieronymi epistolam LVII ad Damasum. Legat etiam Petavium, tom. II, lib. IV, c. 4, n. 9 et seq., pag. 315 et 315.

(44) *Λόγου κατατομήν*. « Verbi sectionem, » id est, « doctrinæ fideique circa Verbum sectionem. »

(45) *Συνδεῖ*, etc. Id actum in concilio Alexandrino, anno 362, cui præerat Athanasius. Vide Epist. ad Antiochenses, apud Athan. tom. I, p. 770, et Socrat., lib. III, c. 7.

(46) *Φιλοτιμίας*. Sic tres Regg., Or. 1, Jes., Par., Comb., etc. In ed., φιλοτιμία.

(47) *Καί*. Sic tres Regg., et Or. 1. Deest in ed.

(48) *Διορθωθεῖεν πταίσαντες*. Or. 1 et Jes., διορθώσειε πταίσαντας, « ut lapsos erigeret. »

(49) *Φιλόξενος, ἱκέσιος*, etc. In quibusdam, φίλιος, ξένιος, ἱκέσιος. In aliis inverso ordine. Observat Nicetas Jovem a Gentilibus appellari, φίλιον, ξένιον, ἱκέσιον, ut amicitiæ, hospitalitatis et sup-

plex; verbis sapiens, animo sapientior; si cum humilioribus ipsi res esset, ad eorum captum se demittens; si cum sublimiori mente præditis, altius assurgens; hospitum præses, **411** supplex, malorum depulsor, unus universa ea vere complexus, quæ singulatim diis suis gentiles tribuunt. Addam et conjugatorum, et virginum patronum, et pacificum, et reconciliatorem, et eorum, qui ex hac vita ad alteram properant, deductorem. O quantam nominum copiam mihi virtus ipsius suppeditat, dum undecunque cognomentum ipsi captare volo!

XXXVII. Cum autem eum vitæ cursum tenuisset, atque ita institutus fuisset, aliosque instituisset, ut et vita ipsius morumque ratio episcopatus norma esset, et ipsius dogmata pro fidei orthodoxæ lege haberentur, quod tandem pietatis præmium capit? Neque enim hoc neglectim transmittendum est. In bona senectute vitam claudit, patribusque suis, patriarchis, et prophetis, et apostolis, ac martyribus, qui pro veritate dimicaverant, adjungitur. Atque, ut epitaphium quoddam paucis complectar, excellentiori honore in discessu afficitur, quam quo in civitatis ingressibus ornatus fuerat; multas quidem lacrymas excitavit, majorem autem iis rebus, quæ in aspectum cadunt, nominis sui gloriam in omnium animis recondidit. At, o charum et sacrum caput, tu, inquam, qui præter cæteras tuas laudes sermonis et silentii modum eximie coluisti, Orationi quidem nostræ finem hic constitue, quæ, si virtutum tuarum præstantiam haudquaquam assecuta sit, at viribus certe nostris minime inferior est. Nos autem utinam ipse benignus desuper et placidus aspicias, atque hunc populum gubernes, perfectum perfectæ Trinitatis, quæ in Patre, et Filio, et Spiritu sancto intelligitur et colitur, adoratorem: meque, si quidem res pacatæ futuræ sint, in vita teneas, gregemque mecum pascas; sin autem Ecclesia bellis flagratura est, reducas, aut assumas, tecumque, et cum tui similibus colloces, tametsi magnum sit quod postulo, in ipso Christo Domino nostro, cui omnis gloria, honor, et imperium in sæcula. Amen.

A ἀποτρόπαιος, πάντα εἷς ἀληθῶς, ὅσα μεμερισμένως τοῖς ἑαυτῶν θεοῖς Ἑλλήνων παῖδες ἐπιφημίζουσι. Προσθήσω δὲ καὶ ζύγιον, καὶ παρθένιον, καὶ εἰρηναῖον, καὶ διαλλακτήριον, καὶ πομπαῖον τοῖς ἐντεῦθεν ἐπειγομένοις. Ὦ πόσας μοι ποιεῖ κλήσεις ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἀρετή, πανταχόθεν καλεῖν ἐθέλοντι!

ΛΖ'. Ζήσας δὲ οὕτω, καὶ παιδευθεὶς καὶ παιδεύσας, ὥστε ὅρον μὲν ἐπισκοπῆς εἶναι τὸν ἐκείνου βίον καὶ τρόπον, νόμον δὲ ὀρθοδοξίας τὰ ἐκείνου δόγματα (50), τίνα μισθὸν τῆς εὐσεβείας κομίζεται; οὐδὲ γὰρ B τοῦτο παριδεῖν ἄξιον. Ἐν γήρᾳ καλῷ καταλύει τὸν βίον, καὶ προστίθεται τοῖς πατράσιν αὐτοῦ, πατριάρχαις, καὶ προφήταις, καὶ ἀποστόλοις, καὶ μάρτυσι, τοῖς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἠγωνισμένοις. Καὶ, ἵνα εἴπω τινὰ βραχὺν (51) ἐπιτάφιον, τιμᾶται τῶν εἰσοδίων τιμῶν τὴν ἐξόδιον πολυτελεστέραν· πολλὰ μὲν κινήσας δάκρυα, μείζονα δὲ τῶν ὁρωμένων τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν ταῖς ἁπάντων διανοίαις ἐναποθέμενος. Ἀλλ', ὦ φίλη καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, ὁ καὶ λόγου καὶ σιωπῆς μέτρα (52), μετὰ τῶν ἄλλων σου καλῶν, διαφερόντως τιμήσας, ἡμῖν μὲν ἐνταῦθα στήσαις τὸν λόγον, εἰ καὶ τῆς ἀληθείας ἐνδεέστερον, ἀλλὰ τοῦ γε πρὸς δύναμιν οὐ λειπόμενον· αὐτὸς δὲ ἄνωθεν ἡμᾶς ἐποπτεύοις ἵλεως, καὶ τὸν λαὸν τόνδε διεξάγοις τέλειον τελείας τῆς (53) Τριάδος προσκυνητὴν, τῆς ἐν Πατρὶ, C καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρουμένης καὶ σεβομένης· καὶ ἡμᾶς, εἰ μὲν εἰρηνικῶς, κατέχοις καὶ συμποιμαίνοις· εἰ δὲ πολεμικῶς, ἐπανάγοις ἢ προσλαμβάνοις, καὶ στήσαις μετὰ σεαυτοῦ καὶ τῶν οἷος σὺ, κἂν μέγα ᾖ τὸ αἰτούμενον, ἐν αὐτῷ (54) Χριστῷ (55) τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ᾧ πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ (56) κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας (57). Ἀμήν.

plicum præsidem. Sic de aliis. His autem omnibus nominibus Athanasius ob virtutem a Gregorio appellatur. « Philius » enim dicitur, quod eos diligat, qui amore digni sunt. « Xenius, » quod peregrinos hospitio excipiat. « Supplex, » quod preces pro populi salute fundat. « Zygius » etiam et « Parthenius, » quod matrimonio et virginitati leges condat ac perscribat.

(50) *Δόγματα*. Par., διδάγματα, « documenta. »

(51) *Τινὰ βραχύν*. In nonnullis codd., τι βραχύ.

(52) *Μέτρα*. In ed. sequitur, καί, quod codicum auctoritate delevimus.

(53) *Τῆς*. Deest in duobus Regg.

(54) *Αὐτῷ*. Sic codd. In ed., αὐτοῦ.

(55) *Χριστῷ*. Nonnulli codd. addunt, Ἰησοῦ.

(56) *Καί*. Sic duo Regg., Or. 1. In ed. deest.

(57) *Αἰῶνας*. Or. 1 addit, αἰώνων.

412 MONITUM IN ORATIONES XXII ET XXIII.

I. Orationes istæ « De pace » inscribuntur. Aliam itidem « De pace » inscriptam jam Nazianzi pronuntiaverat Gregorius (58), cum monachi, ob subscriptam a Gregorio patre formulam, quæ Arianam fraudem redolebat, ab eo distracti, ad unitatem rediissent. Nunc autem non eadem causa Theologi zelum inflammat. Etenim præter bellum adversus hæreticos, luctuosum etiam vigebat his temporibus schisma inter ipsos Catholicos, quorum alii « ad Paulum (59), » alii « ad Apollo » trahere Gregorium conabantur. Per « Paulum et Apollo » hic merito quidem ab eruditis intelliguntur Melitius et Paulinus, qui de

(58) Or. VI.

(59) Carm. *De vita sua*, vers. 680.

Antiocheno episcopatu contendebant, et quorum causa, non Oriens modo, sed universus orbis miserandum in modum in contrarias partes scindebatur. Inter hæc dissidiorum incendia, medias partes sequitur Gregorius, ac vehementi genere dicendi utens, ablegatam pacem totis viribus revocare conatur (n. 1) : « Pax Dei, inquit, et Deus pacis, pax amica, bonum ab omnibus quidem laudatum, a paucis autem conservatum, ubinam nos tanto jam temporis spatio reliquisti? Quando ad nos reditura es? » Tum in præsentem rerum statum invehens, ostendit, quot et quanta secum incommoda discordia afferat, Christianis præcipue, quorum Deus charitas est. Dissidentium levitatem increpat (n. 5), qua fit, ut, « qui heri, velut Elias aut Joannes prædicabatur, hodie, ut Judas aut Caiphas habeatur. » Deinde ad fidei doctrinam orationem convertens, docet quid in doctrina cavendum; atque insuper admonet quædam esse, ne quidem omnino investiganda, quædam autem contentiosis hominibus relinquenda, quædam vero, « non armis et ferro (n. 11), » sed ratione propugnanda. Unde caute prudenterque colligit (n. 12), « omnes superfluos quæstionum surculos prorsus esse amputandos, cum pietatis regula in tuto est, et fidei caput semel est constitutum. »

II. Non multo post, inita jam pace, atque Meletio et Paulino, dissidentium etiam votis et suffragio, in Antiochena sede collocatis, ea lege, « ut, altero contendentium demortuo, alter qui superstes esset, episcopus ab omnibus agnosceretur (60), » alteram orationem habuit Theologus. Hic iterum pacis utilitatem et delicias obiter attingens, insurgit maxime adversus hæreticos, qui, obtentu religionis et charitatis specie, Catholicorum dissensiones acriter criminabantur. Eos in testimonium appellat et provocat orator (61). « Vos, inquit, arcanorum nostrorum participes estote. Ad concilium vos, etiam exosi, vocamus; arbitris hostibus utimur, ut pudore suffusi victique recedatis. Dissensimus quidem (62), non de deitate, sed de ordine et disciplina.... Hoc nostrum erratum fuit, quod nimio pastoris amore affecti sumus, nec ex duobus eximiis præsulibus, uter magis expetendus esset, reperire potuimus, quoadusque in hoc convenimus, ut utrumque pari in laude et admiratione poneremus. » Tales sunt, quas hic affert Gregorius, dissensionis **413** causæ, et pacis conditiones. Peccarunt quidem, sed nimio tantum pastoris amore. Inter duos pastores, vita pariter, moribus et doctrina conspicuos, incerti ac dissentientes hæserunt, donec tandem in hoc convenerunt, ut pari utrumque in laude et admiratione ponerent. Nam « de fide et divinitate, una erat omnium vox et labium unum (63). » Præterea pacem, quam se in priori oratione optare prædicaverat Theologus, nunc in ista compositam gratulatur, simulque hæreticis probat, tantam non fuisse inter Catholicos dissensionem, quanta ipsis videbatur. Unde ipsorum invidiam et hypocrisim exagitat, atque confutatis illorum de Trinitate erroribus, pro eorum salute amanter exorat, et theologicas orationes pollicetur.

III. Has orationes Constantinopoli habitas, circa medium annum 379, ut verisimilius, cum Tillemontio (64) arbitramur. De priori quidem nullum est dubium; et titulus, quem præ se ferunt codices, id etiam confirmat. De posteriori vero dissentiunt eruditi. Elias siquidem, Billius et Papebrochius (65) Nazianzi, Gregorio patre adhuc superstite, dictam existimarunt. Unde in editis primum locum obtinet. Nihil tamen ex hac oratione colligi potest, quod eorum sententiæ faveat. Ac primo quidem, quandiu Gregorius senior Nazianzenæ Ecclesiæ curam gessit, nullum unquam fuit dissidium inter Gregorium patrem et Gregorium filium, ac proinde nulla reconciliationis necessitas fingi potest. Deinde, si quod exstitit inter utrumque Gregorium et monachos certamen, illud « ad fidem », non « ad ordinem et disciplinam (66), » de quibus hic tantum agitur, pertinebat. Nondum etiam his temporibus, Nazianzi ad id temeritatis et arrogantiæ venerant hæretici, ut Theologo opus fuerit, ad retundendam illorum audaciam, eos tam acriter tamque frequenter iisdem de rebus arguere et insectari, ac insuper uti « duris solidisque, » ut loquitur (67), « de Trinitate disputationibus; » quo nomine theologicæ, quas promiserat, designantur orationes. Nec quemquam moveat, quod ait Theologus (68), « de benigno patre, ejusque obsequenti filio, una sedentibus, mutuumque sibi ornamentum afferentibus, » quod forsan Eliæ cæterisque fucum fecit. Illud enim, ut ex dictis manifestum est, ad utrumque Gregorium nullatenus referri potest. Merito, juxta Tillemontium, intelligitur vel de quodam episcopo, qui dissidentium partibus præerat, quique forte Gregorio nostro dignitate præstabat, quem honoris causa, « patrem » appellat, seque ipse « filium » nominat; vel potius, ac verisimilius, ipse Theologus « pater » est, et « filii » nomine designat unum e sacerdotibus, quem, etiamsi dissidentium agmen Constantinopoli duxisset, composita pace, in gratiam recipit; cujus pacis ut fidem facerent, necesse fuit, ut ambo una sederent, mutuas coram populo dexteras jungerent, atque una anima et uno ore sermonem separatim uterque pronuntiaret.

(60) Socrat. lib. v, c. 5.
(61) Or. xxiii, n. 3
(62) Ibid., n. 4.
(63) Or. xxiii, n. 4.
(64) Tom. IX art. 57, p. 436.
(65) Bolland., 9 Maii, pag. 405.
(66) Or. xxiii, n. 3.
(67) Ibid., n. 14.
(68) Ibid., n. 5.

ORATIO XXII (a).

414 *Secunda de pace, in Constantini urbe habita, ob ortam in populo contentionem, de quibusdam episcopis inter se dissidentibus.*

I. Pax amica, non re duntaxat, sed nomine quoque ipso jucunda, quam nunc populo dedi, ac recepi; haud scio an sinceram ab omnibus vocem, Spirituque dignam, ac non potius publica pacta, Deo teste, violata, ut gravior sit nostra condemnatio. Pax amica, meditatio mea, et decus meum, quam Dei, et cujus Deum, et quam Deum esse audimus, velut in illis Apostoli verbis: *Pax Dei* [75]; et, *Deus pacis* [76]; et, *Ipse est pax nostra* [77]; ac ne sic quidem eam revereremur. Pax amica, bonum ab omnibus quidem laudatum, a paucis autem conservatum, ubinam nos tanto jam temporis spatio reliquisti? Quando ad nos reditura es? Equidem te supra mortales omnes cupio et exosculor, ac præsentem complector, et absentem multis luctibus et lacrymis revoco, qualibus nec patriarcha ille Jacob Josephum, a fratribus quidem venditum, [78] a fera autem raptum, ut ipse existimabat; nec David amicum suum Jonathan in bello interemptum, aut postea filium Absalonem [79]. Quorum alter paternis visceribus laceratus clamabat: *Fera Josephum rapuit* [80], fera mala et immitis; cruentamque pueri vestem proferens, quasi filii carnes, osculabatur, eadem re scilicet et dolorem suum incendens, et mitigans: alter nunc montibus illis, in quibus prælium commissum fuerat, dira omnia imprecatur: *Montes Gelboe*, dicens, *super vos nec pluvia, nec ros cadat* [81]. Ac rursus: *Quomodo Jonathæ arcus et vires ceciderunt* [82]? Nunc parricidam, quasi eum non læsisset, excusat, ac cum mortuo in gratiam redit: hoc quoque fortasse nomine pro filio dolens, quod manus adversus patrem intentarat (hujusmodi quippe paternus affectus est), quemque bellum sibi, ut hostem, inferentem propulerat ac profligarat, eumdem exanimem velut amicum desiderat: sic natura, qua nihil est violentius, inimicitiam superat.

415 II. Miseranda quoque res erat, arca ab exteris occupata [83], et solo æquata, atque a gentibus conculcata Jerusalem; filiique Sion, inclyti, inquam, illi, et auro adæquandi, in captivitatem abeuntes, ac nunc etiam dispersi, eoque redacti, ut

ΛΟΓΟΣ ΚΒ'.

A *Εἰρηνικὸς β'* (69), *λεχθεὶς ἐν Κωνσταντίνου πόλει, ἐπὶ τῇ γενομένῃ τῷ λαῷ φιλονεικίᾳ, περὶ ἐπισκόπων τινῶν διενεχθέντων πρὸς ἀλλήλους.*

Α'. Εἰρήνη φίλη, τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, ὃ νῦν ἔδωκα (70) τῷ λαῷ καὶ ἀντέλαβον· οὐκ οἶδα εἰ παρὰ πάντων γνησίαν φωνὴν καὶ ἀξίαν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μὴ δημοσίας (71) συνθήκας ἀθετουμένας ὑπὸ Θεῷ μάρτυρι, ὥστε καὶ μεῖζον εἶναι ἡμῖν τὸ κατάκριμα. Εἰρήνη φίλη, τὸ ἐμὸν μελέτημα καὶ καλλώπισμα, ἣν Θεοῦ τε εἶναι ἀκούομεν, καὶ ἧς Θεὸν, τὸν Θεὸν καὶ αὐτόθεον (72), ὡς ἐν τῷ· *Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ*· καὶ, *Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης*· καὶ, *Αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν*· καὶ οὐδ' οὕτως αἰδούμεθα. Εἰρήνη φίλη, τὸ παρὰ πάντων μὲν ἐπαινούμενον ἀγαθὸν, ὑπ' ὀλίγων δὲ φυλασσόμενον, ποῦ ποτε ἀπέλιπες
B ἡμᾶς, τοσοῦτος ἐξ οὗ χρόνος ἤδη; καὶ πότε ἐπανήξεις ἡμῖν; Ὡς λίαν (73) σε ποθῶ καὶ ἀσπάζομαι διαφερόντως τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· καὶ παροῦσαν περιέπω, καὶ ἀποῦσαν ἀνακαλοῦμαι πολλοῖς θρήνοις καὶ δάκρυσιν, οἵοις οὔτε Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἰωσὴφ ἐκεῖνον ὁ πατριάρχης, ὑπὸ μὲν τῶν ἀδελφῶν πεπραμένον, ὑπὸ δὲ θηρίου ἡρπασμένον, ὡς ᾤετο· οὔτε Δαβὶδ Ἰωνάθαν τὸν ἑαυτοῦ φίλον, ἔργον πολέμου γενόμενον, ἢ τὸν υἱὸν Ἀβεσσαλὼμ ὕστερον. Ὧν ὁ μὲν σπλάγχνοις πατρικοῖς σπαρασσόμενος, *Θηρίον ἥρπασεν*, ἐβόα, *τὸν Ἰωσὴφ*, θηρίον πονηρὸν καὶ ἀνήμερον, καὶ τὴν τοῦ παιδὸς ἐσθῆτα ἡμαγμένην προθεὶς, ὡς τὰς τοῦ παιδὸς σάρκας περιεπτύσσετο, τῷ αὐτῷ καὶ φλεγόμενος καὶ παραμυθούμενος. Ὁ δὲ, νῦν μὲν τοῖς ὄρεσι καταρᾶται, καθ' ὧν ὁ πόλεμος,
C *Ὄρη τὰ Γελβουὲ*, λέγων, *μὴ πέσοι ἐφ' ὑμᾶς μήθ' ὑετὸς, μήτε δρόσος*· καὶ, *Πῶς ἔπεσε τόξον* (74) *Ἰωνάθαν καὶ δύναμις;* Νῦν δ' ἀπολογεῖται ὡς οὐδὲν ἠδικηκότι τῷ πατροφόνῳ, καὶ τῷ νεκρῷ σπένδεται· ἴσως καὶ κατὰ τοῦτο ὑπεραλγῶν τοῦ παιδὸς, ὅτι κατὰ τοῦ πατρὸς ἀνετείνατο χεῖρα (75). Τοιοῦτο (76) γὰρ καὶ ὁ πατήρ· ὃν ὡς ἐχθρὸν ἠμύνατο πολεμοῦντα, ὡς φίλον ποθεῖ (77) τεθνηκότα· καὶ νικᾷ τὴν ἔχθραν ἡ φύσις, ἧς οὐδὲν βιαιότερον.

Β'. Ἐλεεινὸν δὲ καὶ ἡ κιβωτὸς ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων κατεχομένη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἠδαφισμένη καὶ ὑπὸ ἐθνῶν πατουμένη (78)· καὶ υἱοὶ Σιὼν, οἱ τίμιοι καὶ ἰσοστάσιοι χρυσίῳ, πορευόμενοι ἐν αἰχμαλωσίᾳ, καὶ νῦν ἔτι διεσπαρμένοι, καὶ λαὸς ὄντες τῆς

[75] Philipp. IV, 7. [76] II Cor. XIII, 11. [77] Eph. II, 14. [78] Gen. XXXVII, 28 sqq. [79] II Reg. XVIII, 33, sqq. [80] Gen. XXXVII, 33. [81] II Reg. I, 21. [82] ibid. 25. [83] I Reg. IV, 11.

(a) Alias XIV, quæ autem 22 erat, nunc 15, habita circa medium annum 379.

(69) *Εἰρηνικὸς β'*. Codex, quem a Cypro attulit Vensleb., habet, Εἰρηνικὸς α'. In ed., Εἰρηνικὸς γ'.

(70) *Ὃ νῦν ἔδωκα*, etc. In Liturgia Græca, sicut et in Latina, sacerdos populo, et populus sacerdoti pacem precatur.

(71) *Μὴ δημοσίας*. Deest μή in quibusdam codicibus. Reg. hu, et Or. 1, habent, δημοσίᾳ.

(72) *Αὐτόθεον*. Sic Reg. hu, et Montac. In ed. divisim, αὐτὸ Θεόν.

D (73) *Λίαν*. Deest in nonnullis codicibus.

(74) *Ἔπεσε τόξον*. Sic Reg. hu. In ed., τόξον ἔπεσεν.

(75) *Χεῖρα*. Reg. bm, Or. 1, etc., χεῖρας.

(76) *Τοιοῦτο*. Duo Regg., τοιοῦτον.

(77) *Ποθεῖ*. Montac., πενθεῖ, « luget. »

(78) *Πατουμένη*. In quibusdam, καταπατουμένη. Prave in ed., παθουμένη.

οἰκουμένης ξένος καὶ πάροικος. Δεινὸν δὲ καὶ τὰ νῦν ὁρώμενά τε καὶ ἀκουόμενα· πατρίδες ἀνιστάμεναι (79), καὶ μυριάδες πίπτουσαι, καὶ κάμνουσα γῆ τοῖς αἵμασι καὶ τοῖς πτώμασι, καὶ λαὸς ἀλλόγλωσσος ὡς οἰκείαν διατρέχων τὴν ἀλλοτρίαν· οὐ δι' ἀνανδρίαν τῶν προμαχομένων κατηγορείτω μηδείς· οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ μικροῦ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην παραστησάμενοι· ἀλλὰ διὰ τὴν ἡμετέραν κακίαν, καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τῆς Τριάδος ἀσέβειαν. Δεινὰ ταῦτα, καὶ πέρα δεινῶν. Τίς ἀντερεῖ τῶν συμφορὰς δοκιμάζειν εἰδότων ἐξ ὧν πεπόνθασιν, ἢ συμπεπόνθασιν; Ἀλλ' οὔπω τοσοῦτον οὐδὲν, ὅσον εἰρήνη δεδιωγμένη, καὶ ἡ τῆς Ἐκκλησίας εὐπρέπεια περιῃρημένη, καὶ τὸ παλαιὸν ἀξίωμα καταλελυμένον· καὶ παρὰ τοσοῦτον ἡ τάξις ἀντεστραμμένη, ὥστε πρότερον μὲν ἐξ οὐ λαοῦ λαὸς, καὶ ἐξ οὐκ ἔθνους ἔθνος γεγόναμεν· νῦν δὲ κινδυνεύομεν ἐκ λαοῦ μεγίστου καὶ ἔθνους, εἰς οὐ λαὸν πάλιν καὶ οὐκ ἔθνος ἀναλυθέντες γενέσθαι, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὐκ ἦρξας ἡμῶν, οὐδ' εἰς ἓν ὄνομα καὶ τάγμα συνεληλύθειμεν (80).

A per totum orbem hospites sint, et peregrini. Gravia sunt insuper, quæ nunc et cernimus, et audimus: patriæ funditus eversæ, innumerabiles copiæ cadentes, terra sanguine et cadaveribus gravata, extera natio alteram regionem velut suam percursans ac populans; non eam quisquam ob defensorum ignaviam criminetur: nam illi ipsi sunt, qui universum pene terrarum orbem bello atque armis subegerunt: sed ob improbitatem nostram, vigentemque adversus Trinitatem impietatem. Sunt hæc sane gravia, et plus quam gravia. Quis eorum inficias iverit, qui ex his, quæ vel ipsi passi, vel aliis compassi sunt, calamitates æstimare norunt? Sed nihil perinde grave atque acerbum est, ut pax pulsa et fugata, et Ecclesia decore suo spoliata, priscaque B dignitas et amplitudo sublata et exstincta; atque adeo inversa ordinis ratio, ut qui prius ex non populo populus, et ex non gente gens facti fueramus, nunc in eo periculo versemur, ut verendum sit, ne ex populo maximo et gente, in non populum et non gentem redigamur, atque in veterem illum statum redeamus, in quo eramus, cum nobis non imperares, atque in unum nomen et classem unam convenissemus.

Γ'. Καὶ ὄντως κινδυνεύει ῥᾷον εἶναι δυσπραγίαν ἐνεγκεῖν, ἢ εὐπραγίαν (81) διασώσασθαι· ὁπότε καὶ ἡμεῖς, ἡνίκα ἐπολεμούμεθα, τοῖς διωγμοῖς ῥωσθέντες καὶ συναχθέντες, ἡνίκα συνήχθημεν, διελύθημεν. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὀδύραιτο εὖ φρονῶν τὰ παρόντα; Τίς δὲ λόγον εὑρήσει τῇ συμφορᾷ παρισούμενον; Λῃστὰς μὲν εἰρηνεύειν, οὓς κακία συνέδησε, καὶ τοὺς τυραννίδι συντεταγμένους, ἢ κλοπῆς κοινωνοὺς, ἢ στάσεως συνωμότας, ἢ μοιχείας συλλήπτορας, ἔτι δὲ χορῶν συστήματα, καὶ στρατῶν τάγματα, καὶ νηῶν πληρώματα (82)· ἐῶ γὰρ λέγειν κλήρους ἐξ ἴσου διαιρουμένους, καὶ πολιτείας ἀντιθέτους, καὶ διαδοχὰς λειτουργιῶν καὶ ἀρχῶν (83), τάξει προϊούσας καὶ νόμῳ, καὶ τὴν πολυύμνητον δὴ ταύτην σοφιστικὴν, ἢ γραμματικὴν, ἵνα μὴ λέγω φιλοσοφίαν, περὶ ἣν νέων φιλοτιμία λυσσᾷ τε καὶ μέμηνε· ταύτην μὲν ὁρᾷν ὀλίγα μὲν στασιάζουσαν, τὰ πολλὰ δὲ εἰρηνεύουσαν· ἡμᾶς δὲ ἀσυνθέτους εἶναι καὶ ἀσυνδέτους, καὶ μήποτε δύνασθαι εἰς ταυτὸν ἐλθεῖν, μηδέ τινα λόγον φανῆναι τῆς νόσου ταύτης θεραπευτὴν, ἀλλ' ὥσπερ κακίας μυσταγωγοὺς καὶ μύστας ὄντας, οὐκ ἀρετῆς, πολλὰ μὲν ποιεῖσθαι τὰ τῆς διαστάσεως ὑπεκκαύματα, μικρὰ δὲ, ἢ μηδόλως τῆς ὁμονοίας φροντίζειν (84). Καίτοι τούτων μὲν στασιαζόντων, οὐκ εἰς μέγα ἡ στάσις φέρει· τινάς τε καὶ στασιάζειν ἢ συμφρονεῖν ἄμεινον· τὰς γὰρ ἐπὶ κακῷ συστάσεις τίς ἂν ἐπαινέσειεν εὖ φρονῶν;

III. Ac profecto facilius esse videtur adversam fortunam ferre, quam secundam conservare: quippe cum nos etiam, qui, cum bello premeremur, ex persecutionibus robur comparavimus, atque in unum collecti sumus, iidem, posteaquam collecti sumus, diffluximus ac dilapsi sumus. Quis enim modo sanæ mentis, præsentem rerum statum non C deploret? Quis sermonem huic calamitati parem invenire queat? Pacem colunt latrones, quos scelus inter se devinxit, et tyrannidis socii, aut furti consortes, aut ad seditionem conjurati, aut adulterii participes, atque insuper chororum sodalitia, et exercituum ordines, et qui navibus vehuntur; mitto enim dicere hæreditates ex æquo divisas, et contrarias in rebus publicis gerendis rationes, et civilium munerum successiones, et magistratus lege atque ordine progredientes; atque adeo celebratissimam hanc sophisticen aut grammaticen, ne dicam philosophiam, in quam insano quodam impetu **416** juvenum ambitio furit, quam tamen parum admodum dissidiis agitatam, imo ut plurimum quietam et pacatam videmus; nos autem nullo D concordiæ fœdere ac vinculo constringi, nec unquam in unum coire possumus, nec ratio ulla exstat, quæ huic morbo medeatur; quin potius, quasi vitii, non virtutis, doctores ac discipuli, multos quidem discordiæ igniculos subjicimus, parvam autem, imo nullam omnino concordiæ curam gerimus. Et certe illorum contentiones et dissidia non multum incommodi secum vehunt: imo etiam quosdam dissidere, quam inter se consentire præstat; quis enim, nisi mentis expers, in malum initas conspirationes comprobarit?

(79) *Ἀνιστάμεναι*. Schol.: Ἀνάστατοι γενόμεναι, καὶ πορθούμεναι.

(80) *Συνεληλύθειμεν*. Sic Reg. bu, Or. 1, etc. In ed., συνεληλύθαμεν.

(81) *Εὐπραγίαν*. Reg. b, εὐπραξίαν. Reg. bu, συμπραξίαν. Montac., ἐκκαλεῖν εὐπραξίαν.

(82) *Καὶ νηῶν πληρώματα*. « Classiariis militibus, » vel, « vectoribus plenas. » Significat etiam « publicas naves omni hominum genere onustas. »

(83) *Ἀρχῶν*. Sic Reg. bu, Or. 1, et Combef. In ed., ἀρχάς.

(84) *Φροντίζειν*. Coisl. 1 addit, βούλεσθαι. Sic etiam Hervag.

IV. Nos autem si quis roget: Quidnam est quod A colitis atque adoratis? promptum est respondere, quod sit charitas. Etenim ut a Spiritu sancto pronuntiatum est: *Deus noster charitas est*[84], eoque nomine magis, quam quovis alio, delectatur. Quod si præterea ex nobis sciscitetur, quæ legis ac prophetarum summa sit[85]? haud quidquam aliud, quam charitatem, evangelista nos respondere sinet. Quid igitur tandem causæ est, cur, qui charitatem colimus, mutuis odiis flagramus? Qui pacem, implacabile et inexpiabile bellum gerimus? Qui angularem lapidem, dirimimur ac distrahimur? Qui petram, concutimur? Qui lucem, caligamus? Qui Verbum, tanto sumus silentio, aut stoliditate, aut stupore atque vecordia, aut, quo verbo utar, nescio, pleni, ut cum cibi, et somni, et cantus, B rerumque obscœnissimarum, ut aiunt, satietas sit, omniumque, non modo molestarum, sed etiam jucundissimarum rerum saturitas et fastidium tandem oboriatur, cunctaque inter se vicissim immeent, et convertantur; nobis tamen nec finis, nec modus sit ullus, tum inferendorum, tum accipiendorum vulnerum, non iis duntaxat, qui diversa sentiunt, atque in fidei doctrina dissident, (minus enim acerbum id esset, ac zelus, res laudabilis, modo intra fines suos consistat, id excusaret;) verum iis quoque qui eamdem fidem profitentur, atque adversus eosdem et pro iisdem confligantur. Hoc enim illud est omnium improbissimum, aut maxime miserandum.

Δ'. Ἡμᾶς δὲ εἴ τις ἐρωτήσειε, Τί τὸ τιμώμενον ὑμῖν καὶ προσκυνούμενον; πρόχειρον εἰπεῖν· Ἡ ἀγάπη. *Ὁ γὰρ Θεὸς ἡμῶν ἡ ἀγάπη ἐστί*. Ῥῆσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ τοῦτο χαίρει μᾶλλον ἀκούων, ἤ τι ἄλλο, ὁ Θεός (85). Τί δαὶ νόμου καὶ προφητῶν κεφάλαιον; οὐκ ἄλλο ἢ τοῦτο συγχωρήσειεν (86) ὁ εὐαγγελιστὴς ἀποκρίνασθαι. Τί δήποτε οὖν οἱ τῆς ἀγάπης, οὕτω (87) μισοῦμέν τε καὶ μισούμεθα; καὶ οἱ τῆς εἰρήνης, πολεμοῦμεν ἀκήρυκτά (88) τε καὶ ἀκατάλλακτα; καὶ οἱ τοῦ ἀκρογωνιαίου, διιστάμεθα; καὶ οἱ τῆς πέτρας, σειόμεθα; καὶ οἱ τοῦ φωτὸς, ἐσκοτίσμεθα; καὶ οἱ τοῦ Λόγου, τοσαύτης ἐσμὲν σιγῆς, ἢ ἀλογίας, ἢ παραπληξίας, ἢ, οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ ὀνομάσω, μεστοί· ὥστε τροφῆς μὲν, καὶ ὕπνου, καὶ ᾠδῆς κόρος ἐστὶ, καὶ τῶν αἰσχίστων, ὡς λέγουσι· καὶ πλησμονὴ πάντων, οὐ τῶν ἀλγεινῶν μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ἡδίστων, καὶ πάντα εἰς ἄλληλα περιχωρεῖ τε καὶ περιτρέπεται· ἡμῖν δ' οὐδεὶς ὅρος τοῦ βάλλειν καὶ βάλλεσθαι, οὐ τοῖς ἑτεροδοξοῦσι μόνον, καὶ κατὰ τὸν τῆς πίστεως λόγον διεστηκόσιν (ἧττον γὰρ ἂν ἦν (89) ἀλγεινὸν, καὶ ὁ ζῆλος, ἀπολογία πραγμάτων (90) ἐπαινουμένων, ἐὰν ἐν ὅροις ἱστῆται [91])· ἤδη δὲ καὶ τοῖς ὁμοδόξοις (92), καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς, καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν στασιάζουσι (τοῦτο γὰρ τὸ μοχθηρότατον, ἢ ἐλεεινότατον).

V. Et quæ hujus rei causa est? Dominandi amor C fortasse, vel opum cupiditas, vel livor, vel odium, vel superbia, vel aliquid eorum, quibus ne eos quidem, qui Deum nullum putant, laborare conspicimus. **417** Quodque scitum et lepidum est, ipsa calculorum inversio est. Nam cum deprehendimur, pii atque orthodoxi sumus, falsoque ad veritatem confugimus, tanquam pro fide contendentes: idque unum, ut in malis, laude dignum, imo turpe admodum facimus, quod vitium erubescentes, ad speciosius honestiusque nomen, hoc est, ad pietatem, transimus. Attonite et versipellis, dixerit quispiam, et pravi illius, ac vitii architecti figmentum, quisquis es, qui ita afficeris, aut, ut verius loquar, amentissime: hic tibi hesterno die pius erat; quonam igitur pacto hodie impius est, cum nec verbo, D nec re, quidquam vel addiderit, vel detraxerit, sed in eadem fidei sententia hæreat, eumdem aerem exhalet, iisdem oculis eumdem solem inspiciat? Aut, si mavis, tanquam de numeris aut men-

Ε'. Καὶ τὸ αἴτιον τί; Φιλαρχία τυχὸν, ἢ φιλοχρηματία, ἢ φθόνος, ἢ μῖσος, ἢ ὑπεροψία (93), ἤ τι τῶν ὅσα μηδὲ τοὺς ἀθέους ὁρῶμεν πάσχοντας· καὶ τὸ χάριεν, ἡ τῶν ψήφων μετάθεσις (94). Ὅταν ἁλῶμεν, εὐσεβεῖς ἐσμεν καὶ ὀρθόδοξοι, καὶ καταφεύγομεν ψευδῶς ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς ὑπὲρ πίστεως στασιάζοντες· καὶ τοῦτο μόνον ἐπαινετὸν ποιοῦμεν, ὡς ἐν κακοῖς, εἰ μὴ καὶ λίαν αἰσχρὸν, ὅτι τὴν κακίαν ἐρυθριῶντες, ἐπὶ σεμνότερον ὄνομα μεταβαίνομεν, τὴν εὐσέβειαν (95). Ἐμβρόντητε καὶ πολύτροπε, εἴποι τις ἂν, καὶ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ καὶ τοῦ σοφιστοῦ τῆς κακίας, ὅστις ποτὲ εἶ ὁ τοῦτο πάσχων, ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἀνοητότατε· οὗτός σοι χθὲς ἦν εὐσεβὴς, καὶ πῶς ἀσεβὴς σήμερον, μηδὲν προσθεὶς, μηδὲ ἀφελὼν, μήτε ῥήματι, μήτε πράγματι (96), ἀλλ' ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἱστάμενος· ὃς ἀναπνεῖ τὸν αὐτὸν ἀέρα, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὄμμασι προσβλέπει (97) τὸν αὐτὸν ἥλιον· εἰ βούλει δὲ, ὡς περὶ ἀριθμῶν ἢ μέτρων ἐρωτηθεὶς, οὐκ ἄλλο τι ἢ ταυτὸν ἀποκρίνεται; Ἀλλὰ καὶ πόρνος σοι σήμερον, ὁ χθὲς Ἰωσὴφ (προβαίνει

[84] I Joan. IV, 16. [85] Matth. XXII, 36 sqq

(85) *Ἀκούων, ἤ τι ἄλλο, ὁ Θεός*. Sic Reg. bu, et Or. 1. In ed., ἀκούων ὁ Θεὸς, ἤ τι ἄλλο.

(86) *Συγχωρήσειεν*. Sic nos cum Montac. Or. 1, συγχωρήσειν, prave. Alii, συγχωρήσει. Edit.

(87) *Οὕτω* deest in quibusdam codd.

(88) *Ἀκήρυκτα*. Reg. bm præmittit, καί.

(89) *Γὰρ ἂν ἦν*. Sic nos cum Or. 1. Editi omittunt, ἄν. Edit.

(90) *Ἀπολογία πραγμάτων*. Montac., ἐν ἀπολογίᾳ πρᾶγμα τῶν.

(91) *Ἱστῆται*. Reg. bm, ἵσταται.

(92) *Ὁμοδόξοις*. Montac., ὀρθοδόξοις.

(93) *Ὑπεροψία*. Coisl. 1, ὑποψία.

(94) *Ψήφων μετάθεσις*. Hic intelligit Gregorius judicia, quæ per calculos olim ferebantur.

(95) *Τὴν εὐσέβειαν*. Or. 1, εἰς τὴν εὐσέβειαν.

(96) *Ῥήματι... πράγματι*. Or. 1, ῥῆμά τι... πρᾶγμά τι. Jes., γράμμα τι.

(97) *Προσβλέπει*. Sic Reg. bu, et Or. 1. In ed., προβλέπει.

γὰρ καὶ μέχρι τούτων ἡ ἔρις, ὥσπερ τις φλὸξ διὰ καλάμης θέουσα, καὶ τὰ κύκλῳ περιλαμβάνουσα)· καὶ Ἰούδας σήμερον, ἢ Καϊάφας, ὁ χθὲς Ἠλίας, ἢ Ἰωάννης, ἢ τις ἄλλος τῶν μετὰ Χριστοῦ τεταγμένων, καὶ τὴν αὐτὴν ζώνην περιεζωσμένων, καὶ τὸ αὐτὸ ἀμπεχομένων φαιὸν ἢ μέλαν τριβώνιον, ὃ σεμνότης βίου προβάλλεται (98), κατά γε τὸν ἐμὸν νόμον καὶ λόγον (99). Καὶ τὸ καλὸν ἄνθος τῶν ὑψηλῶν, τὴν ὠχρότητα, ἢ τὸ τῆς φωνῆς εὔτακτον καὶ ἡσύχιον, ἢ τὸ τοῦ βαδίσματος ἐμβριθές τε καὶ ἥμερον, χθὲς μὲν φιλοσοφίαν, σήμερον δὲ κενοδοξίαν προσηγορεύσαμεν· καὶ τὴν αὐτὴν κατὰ πνευμάτων ἢ νόσων δύναμιν, ποτὲ μὲν τῷ Ἰησοῦ, ποτὲ δὲ τῷ Βεελζεβοὺλ προσεθήκαμεν, καὶ χρώμεθα (1) τούτων οὐ δικαίᾳ στάθμῃ, τῇ φιλονεικίᾳ καὶ τῷ θυμῷ

A suis interrogatus, idem plane respondeat? At etiam hodie libidinosus et scortator tibi est, qui hesterno die Joseph erat (huc enim usque contentio progreditur, quasi flamma quædam per stipulam currens, ac finitima comprehendens); et Judas hodie, vel Caiphas, qui heri Elias, aut Joannes, aut alius quispiam ex his, qui ad Christi partes se adjunxerunt, et eadem zona accincti sunt, atque eodem, vel fusco, vel atro pallio contecti, quale vita sancta et gravis, mea quidem lege ac sententia, prætendit. Quin etiam pulchrum illum sublimium virorum florem, hoc est, pallorem, aut compositam et quietam loquendi rationem, aut incessus gravitatem cum mansuetudine conjunctam, heri philosophiam, hodie inanis gloriæ studium appellamus; atque eamdem adversus malos spiritus aut morbos potentiam, nunc Jesu, nunc Beelzebul ascribimus, et iniqua rerum harum regula, hoc est, contentione atque iracundia, utimur.

B Ϛʹ. Καὶ ὥσπερ ἡ αὐτὴ γῆ ἕστηκε μὲν τοῖς ἐῤῥωμένοις καὶ οὐ πεπονθόσι, κινεῖται δὲ τοῖς ἰλιγγιῶσι καὶ περιτρεπομένοις, τοῦ τῶν ὁρώντων πάθους ἐπὶ τὸ ὁρώμενον μεταβαίνοντος· εἰ βούλει δὲ, ὥσπερ τὸ αὐτὸ τῶν κιόνων διάστημα, πλεῖον μὲν τοῖς ἐγγυτέρω καὶ προσεχέσιν, ἔλαττον δὲ τοῖςποῤῥωτέρω (2) φαίνεται, κλεπτομένου τοῦ ἀέρος τῷ διαστήματι, καὶ συναπτούσης τῆς ὄψεως τὰ παχύτερα· οὕτω καὶ ἡμεῖς ῥᾳδίως ἐξαπατώμεθα (3) διὰ τὴν ἔχθραν, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν οὐ τὰ αὐτὰ (4), φίλοι τε ὄντες καὶ μὴ, γινώσκομεν· καὶ χειροτονεῖ ῥᾳδίως ἡμῖν πολλοὺς μὲν ἁγίους, πολλοὺς δ' ἀθέους παρὰ τὸ εἰκὸς ὁ καιρὸς (5), μᾶλλον δὲ πάντας ἀθλίους· οὐ μόνον τῷ πρὸς πονηρὸν παράδειγμα (6) βλέπειν ἡμᾶς (ἐπειδὴ πρόχειρον (7) ἡ κακία καὶ δίχα τοῦ ἕλκοντος), ἀλλ' C ὅτι καὶ πᾶσι πάντα συγχωροῦμεν ἑτοίμως ὑπὲρ ἑνὸς τοῦ συμμαίνεσθαι (8). Καὶ πρότερον μὲν οὐδὲ ῥῆμα [illegible] δὲ λοιδορούμεθα καὶ τοῖς εὐσεβεστάτοις· καὶ ποτὲ μὲν οὐδ' ἀναγινώσκειν ἔξω νόμον (9) ἐξῆν, οὐδ' ὁμολογίας ἐπικαλεῖσθαι (τὸ δέ ἐστιν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τὴν τοῦ λαοῦ συγκατάθεσιν)· νῦν δὲ καὶ τῶν ἀποῤῥήτων τοῖς βεβήλοις χρώμεθα διαιτηταῖς, *ῥιπτοῦντες τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ, καὶ βάλλοντες τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων*. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀκοὰς αὐτῶν ἑστιῶμεν ταῖς κατ' ἀλλήλων ὕβρεσι· καὶ οὐδ' ἐκεῖνο δυνάμεθα συνορᾷν, ὅτι οὐκ ἀσφαλὲς ὅπλον ἐχθρῷ πιστεύειν, οὐδὲ μισοῦντι Χριστιανοὺς κατὰ Χριστιανοῦ λόγον. Ὃ γὰρ σήμερον ὠνειδίσαμεν, αὔριον ὠνειδίσθημεν· καὶ σαίνει τὸ λεγόμενον D ὁ ἐχθρὸς, οὐχ ὅτι ἐπαινεῖ, ἀλλ' ὅτι θησαυρίζει πικρῶς, ἵν' ἐν καιρῷ τὸν ἰὸν ἐμέσῃ κατὰ τοῦ πιστεύσαντος

VI. Et quemadmodum eadem terra sanis quidem ac minime læsis fixa et stabilis est, iis autem qui circumaguntur ac vertigine laborant, movetur, nimirum aspicientium vitio ad rem aspectam transeunte: aut si mavis, quemadmodum idem columnarum intervallum his, qui propius, majus, iis autem qui longius remoti sunt, minus videtur, aere nempe ob interstitium velut surrepto, ac visu, ea, quæ crassiora sunt, connectente; ad eumdem nos quoque modum ob inimicitiam facile decipimur, nec de iisdem rebus eadem, **418** amantes et non amantes, judicamus: ac tempus, præter quod par est, multos sanctos, et multos atheos nobis facile designat, vel potius omnes miseros; non hoc tantum nomine, quod nos intuendo, malum exemplar intuentur (quandoquidem in proclivi est vitium, etiam nullo trahente), sed etiam quia libenter omnibus omnia concedimus, hac lege et conditione, ut nobiscum insaniant. Ac prius quidem nec supervacaneum aliquod verbum proloqui [66] periculo carebat, nunc autem etiam summa pietate præditos conviciis proscindimus; imo, cum ne legem quidem foris legere cuiquam fas esset, nec confessiones, hoc est, ut mihi videtur, populi assensum exposcere, nunc contra arcana quoque ipsa profanorum hominum arbitrio permittimus, *canibus videlicet sancta projicientes, ac margaritas ante porcos mittentes* [67]. Neque id solum, verum etiam ipsorum aures mutuis in nos ipsos probris et contumeliis pascimus: ac ne illud quidem perspicere possumus, minime tutum esse arma hosti committere, nec ei, qui Christianos odit, sermonem adversus Christianum. Nam quod hodie probro objecimus, idem nobis vertit: « ac de iisdem non eadem sentimus, qui amicine simus, an inimici prodamus. »

[66] Matth. XII, 36. [67] Matth. VII, 6.

(98) *Προβάλλεται*. Montac., περιβάλλεται.
(99) *Καὶ λόγον*. Reg. bm, Montac., ἢ λόγον.
(1) *Χρώμεθα*. Reg. bm, χρωμάτων.
(2) *Ποῤῥωτέρω*. Reg. bm, et Or. 1, πόῤῥω
(3) *Ἐξαπατώμεθα*. Reg. bm, ἐξαπτόμεθα
(4) *Τὰ αὐτά*. Coisl. 1 addit, διανοούμεθα. Idem Coisl. 1, pro γινώσκομεν, quod prope sequitur, habet, γινωσκόμενοι. Sic etiam legit Combefisius, et
(5) *Ὁ καιρός*. « Tempus, » id est, « occasio »
(6) *Παράδειγμα*. Coisl. 1, ὑπόδειγμα.
(7) *Πρόχειρον*. Reg. c, πρόχειρος
(8) *Συμμαίνεσθαι*. Sic Coisl. 1. Ita legit Billius. In ed., συμβαίνεσθαι, « ut nobiscum consentiant. »
(9) *Νόμον*. Coisl. 1, νόμων.

his postero die objicietur; atque ad id, quod dicitur, hostis arridet, non quod probet, sed quod amaro animo recondat, ut tempestive adversus eum ipsum, qui concredidit, virus evoma·

VII. Quid hæc committimus, fratres, et quandiu committemus? Quando ab hac crapula emergemus, aut hanc oculorum lemam detrahemus, atque ad veritatis lucem suspiciemus? Quæ hæc caligo est? Quis hic nocturnus conflictus? Quæ hæc tempestas, amicos ab hostibus non internoscens? Cur *vicinis nostris opprobrium facti sumus, subsannatio et derisio his, qui in circuitu nostro sunt* [88]? Quodnam hoc tam obnixum mali studium? Quid tam immortali labore fatigamur? quid autem dico fatigamur? imo ex ipso malo, ut furiosi solent, robur comparamus, et, cum absumimur, gaudemus: nec usquam est ratio, nec amicus, nec socius; nec medicus qui morbum vel medicamentis pellat, vel amputet; nec opitulator angelus, nec Deus; verum præter alia, Dei quoque benignitatem nobis præclusimus. *Ut quid, Domine, recessisti longe? Quomodo averteris in finem* [89]? Quando nos visitabis? Quonam hæc progredientur, et ubi consistent? Equidem vereor, ne præsens rerum status ignis illius in exspectatione positi fumus quidam sit, ne his Antichristus superveniat, **419** ac nostros lapsus et morbos in principatus sui occasionem arripiat. Non enim sanos, ut opinor, nec charitate septos adorietur; verum regnum in seipsum prius dividi oportet, atque ita fortem, eam, inquam, rationem, quæ in nobis est, tentari et ligari, ac tum vasa diripi [90], nobisque eadem accidere, quæ nunc hosti nostro a Christo accidere perspicimus.

A Ζ′. Τί ταῦτα πάσχομεν, ὦ οὗτοι, καὶ μέχρι τίνος; Πότε δὲ τῆς μέθης ἐκνήψομεν (10), ἢ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν λήμην περιαιρήσομεν, καὶ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς ἀναβλέψομεν; Ποία σκοτόμαινα ταῦτα; τίς νυκτομαχία; τίς ζάλη, φίλων καὶ πολεμίων ὄψιν οὐ διακρίνουσα; Διατί *γεγόναμεν ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν, μυκτηρισμὸς καὶ χλευασμὸς τοῖς κύκλῳ ἡμῶν*; Τίς ἡ φιλοτιμία τοῦ κακοῦ; Πόθεν οὕτως ἀθάνατα κάμνομεν; μᾶλλον δὲ οὐδὲ κάμνομεν, ἀλλ' ἐῤῥώμεθα τῷ κακῷ, μαινομένων τὸ πάθος, καὶ ἡδόμεθα δαπανώμενοι. Καὶ οὐδαμοῦ λόγος, οὐ φίλος, οὐ σύμμαχος, οὐκ ἰατρὸς, ἢ φαρμακεύων, ἢ ἐκτέμνων τὸ πάθος· οὐ παραστάτης ἄγγελος, οὐ Θεός· ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν ἡμῖν αὐτοῖς ἀπεκλείσαμεν. *Ἵνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν; καὶ πῶς ἀποστρέφῃ εἰς τέλος;* B Καὶ πότε ἐπισκοπὴν ἡμῶν ποιήσῃ; καὶ ποῦ προβήσεται ταῦτα καὶ στήσεται; Δέδοικα μὴ καπνὸς ᾖ τοῦ προσδοκωμένου πυρὸς τὰ παρόντα, μὴ τούτοις ὁ Ἀντίχριστος (11) ἐπιστῇ, καὶ καιρὸν λάβῃ τῆς ἑαυτοῦ δυναστείας τὰ ἡμέτερα πταίσματά τε καὶ ἀῤῥωστήματα. Οὐ γὰρ ὑγιαίνουσι προσβαλεῖ (12) τυχὸν, οὐδὲ τῇ ἀγάπῃ πεπυκνωμένοις· ἀλλὰ δεῖ μερισθῆναι τὴν βασιλείαν ἐφ' ἑαυτὴν, εἶτα πειρασθῆναι καὶ δεθῆναι τὸν ἰσχυρὸν ἐν ἡμῖν λογισμὸν, εἶτα τὰ σκεύη διαρπαγῆναι, καὶ ταῦτα παθεῖν ἡμᾶς, ἃ νῦν ὁρῶμεν τὸν ἐχθρὸν παρὰ Χριστοῦ πάσχοντα.

VIII. Idcirco ego ploro, ait Jeremias in Lamentationibus [91], atque oculis meis lacrymarum fontes huic calamitati pares quæro, ac sapientes mulieres voco, ut luctum excitent, aut certe adjuvent; ventris etiam dolore afficior, et sensuum organis vellicor, nec, quo modo quibusque verbis dolorem leniam, habeo. Idcirco vetera silentur, nova comico more sugillantur. Comœdia enim est hostibus mea tragœdia. Idcirco non parum Ecclesiis detraximus, ac scenæ adjunximus, idque in hujusmodi civitate, quæ data opera, ut aliis, ita divinis rebus illudit, quæque potius præclarum aliquid et laude dignum riserit, quam ut ridiculum aliquid non derisum prætereat: ut mihi mirum futurum sit, si me quoque, hoc est advenam pietatis præconem, hæc dicentem, ac non ridenda omnia, sed quædam studiose tractanda esse docentem, non riserit. Quid dico riserit? Mirabor, nisi pœnæ etiam a me expetantur, dum prodesse cupio. Talis enim est rerum nostrarum status, ut nec mihi mœrorem afferant, aut Ecclesiæ occupatæ (id quod fortasse cuipiam

Η′. Διὰ ταῦτα ἐγὼ κλαίω, φησὶν Ἱερεμίας ἐν Θρήνοις, καὶ ζητῶ τοῖς ὀφθαλμοῖς μου πηγὰς δακρύων C ἀρκούσας τῷ πάθει, καὶ καλῶ τὰς σοφὰς, ἵνα τὸν θρῆνον ἐργάσωνται, ἢ συνεργάσωνται· καὶ τὴν κοιλίαν ἀλγῶ, καὶ μαιμάσσω τὰ αἰσθητήρια, καὶ οὐκ ἔχω, πῶς κουφίσω τὸ ἀλγοῦν, καὶ τίσι τοῖς ῥήμασι. Διὰ ταῦτα σιωπᾶται τὰ παλαιὰ, καὶ κωμῳδεῖται τὰ νέα (κωμῳδία γὰρ τοῖς ἐχθροῖς ἡ ἐμὴ τραγῳδία)· διὰ τοῦτο τῶν Ἐκκλησιῶν ὑφείλομεν (13) οὐκ ὀλίγον, καὶ τῇ σκηνῇ προσεθήκαμεν· καὶ ταῦτα ἐν τοιαύτῃ πόλει, ἣ σπουδάζει τὸ τὰ θεῖα παίζειν, ὥσπερ τι ἕτερον, καὶ θᾶττον ἄν τι τῶν ἐπαινουμένων γελάσειεν, ἢ παρίδοι τι τῶν γελοίων ἀγέλαστον. Ὥστε θαυμάσαιμι ἂν (14), εἰ μὴ κἀμὲ γελάσαι σήμερον τὸν ταῦτα λέγοντα, τὸν εὐσεβείας ἔπηλυν κήρυκα (15), καὶ μὴ πάντα γελᾷν, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ σπουδάζειν διδάσκοντα. Καὶ τί γελᾷν λέγω; Θαυμαστὸν, εἰ μὴ καὶ δίκας D ἀπαιτηθείην, εὐεργετεῖν βουλόμενος. Τοιαῦτα γὰρ τὰ ἡμέτερα, ὡς ἐμέ γε οὐ λυποῦσιν (16), οὔτ' Ἐκκλησίαι κατεχόμεναι, ὃ τάχα ἄν τις πάθοι τῶν μικροπρεπῶν τὴν διάνοιαν, οὔτε χρυσὸς ἄλλοις ῥέων, οὔτε

[88] Ps. LXXVIII, 4. [89] Ps. IX, 22; LXXXVIII, 47. [90] Luc. XI, 21 sqq. [91] Thren. I, 16 sqq.

(10) *Ἐκνήψομεν.* Reg. bm, ἐκνήψωμεν, et sic in sequentibus, περιαιρήσωμεν, ἀναβλέψωμεν.

(11) *Ἀντίχριστος.* Coisl. 1, ἀντίδικος.

(12) *Προσβαλεῖ.* Sic Reg. a, et Hervag. In ed., προσβάλλει.

(13) *Ὑφείλομεν.* Sic Reg. hu, Coisl. 1, Or. 2. Mendose in ed. Par., ὀφείλομεν.

(14) *Θαυμάσαιμι ἄν.* Sic Reg. hu, Or. 1, et Jes. In ed., θαυμάσαι μ' ἄν.

(15) *Ἔπηλυν κήρυκα.* « Advenam pietatis præconem. » His verbis recte conjicitur, Gregorium recens Constantinopolim advenisse. Id etiam confirmatur iis quæ sequuntur: « Ecclesiæ occupatæ, » scilicet ab hæreticis.

(16) *Οὐ λυποῦσιν.* Sic Reg. hu, Or. 2, Jes., etc. Deest οὐ in ed.

γλῶσσαι πονηραὶ, τὸ ἑαυτῶν ποιοῦσαι, λέγουσαι κακῶς, ἐπειδὴ καλῶς οὐκ ἔμαθον.

A ex iis, qui imbecilliore animo sunt, accidere queat), aut aurum aliis fluens, aut pravæ linguæ, quod suum est facientes, male videlicet loquentes, quoniam bene loqui non didicerunt.

Θ'. Οὐ γὰρ δέος, μήποτε τόπῳ περιγράφηται τὸ Θεῖον, ἢ ὤνιον γένηται, ἵν' ὅλον ᾖ τῶν εὐπορωτέρων. Ἐμέ τε οὐκ ἀμείψουσιν οἱ εὐφημοῦντες, ἢ δυσφημοῦντες (ὥσπερ οἱ βορβόρῳ μύρον ἀναμιγνύντες, ἢ μύρῳ βόρβορον, καὶ τὰς ποιότητας τῇ ἐπιμιξίᾳ συγχέοντες), ἵνα δυσχεράνω τὰς βλασφημίας ὡς μεθιστάμενος. Ἦ πολλὰ ἂν κατέβαλον χρήματα τοῖς ἐπαινέταις, εἴ με βελτίω τοῖς ἐπαίνοις εἰργάζοντο. Νῦν δὲ οὐχ οὕτω τοῦτο ἔχει, πόθεν; ἀλλ' ὅπερ εἰμὶ, τοῦτο μένω, καὶ δυσφημούμενος, καὶ θαυμαζόμενος. *Βροτὸς δ' ἄλλως νήχεται* (17) *λέγοις*, φησὶν Ἰὼβ· καὶ ὅσα πέτραν περιῤῥέων ἀφρὸς, ἢ πίτυν αὖραι, ἤ τινα τῶν δασέων καὶ ὑψηλῶν· τοσαῦτα αἱ γλῶσσαί με περιῤῥέουσι, καὶ ἅμα φιλοσοφῶ τι τοιοῦτο πρὸς ἐμαυτόν· ὡς Εἰ μὲν ψευδὴς ὁ κατηγορῶν (18), οὐκ ἐμοῦ μᾶλλον ὁ λόγος, ἢ ἐκείνου τὸ λεγόμενον ἅπτεται, κἂν ἐμὲ ὀνόματι βλασφημῇ· εἰ δ' ἀληθὴς (19), ἐμαυτὸν μᾶλλον ἢ τὸν λέγοντα αἰτιάσομαι (παρ' ἐμοῦ γὰρ ἐκείνῳ τὸ λέγειν, οὐκ ἐμοὶ τὸ εἶναι τοιούτῳ (20) παρὰ τοῦ λέγοντος)· καὶ παραδραμὼν τὰς φωνὰς, ὡς οὐδὲν οὔσας, ἐμαυτοῦ γενήσομαι, τοῦτο μόνον αὐτῶν κερδαίνων τῆς μοχθηρίας, τὸ βιοῦν ἀσφαλέστερον. Τρίτον δ', ὃ καὶ μέγιστον ἔχει τι καὶ μεγαλοπρεπὲς, ἡ λοιδορία, ὅτι μετὰ Θεοῦ βλασφημούμεθα· οἱ γὰρ αὐτοὶ θεότητά τε ἀθετοῦσι, καὶ τὸν θεολόγον ὑβρίζουσιν. Οὐκοῦν τούτων οὐδὲν δεινὸν, κἂν οἱ πολλοὶ νομίζωσιν· ἀλλ' ὅτι μηδεὶς ἔτι πιστεύεται πιστὸς εἶναι, μηδὲ τὴν ἀρετὴν ἄτεχνος (21) καὶ σκηνῆς ἐλεύθερος, μηδ' ἂν σφόδρα ᾖ τὴν ψυχὴν ἐῤῥωμένος, καὶ γνήσιος εἰς εὐσέβειαν· ἀλλ' ὁ μὲν καὶ φανερῶς κακὸς, ὁ δὲ πλάσμα καὶ χρῶμα ἔχει τὴν ἐπιείκειαν, ἵνα κλέπτῃ τῷ φαινομένῳ.

IX. Neque enim metuendum est, ne Deus loco circumscribatur, aut venalis exsistat, ut totus ditiorum sit. Nec item me vel laudatores, vel vituperatores immutabunt (quemadmodum qui cœno unguentum, aut unguento cœnum admiscent, ac per mistionem qualitates confundunt), ut maledicos sermones, tanquam a meipso mutatus, graviter et iniquo animo feram. Nam multas profecto pecunias laudatoribus numerarem, si me laudando meliorem efficerent. Nunc autem aliter se res **420** habet. B Quod enim sum, hoc maneo, sive maledictis afficiar, sive laudibus in cœlum ferar. *Homo autem temere verbis natat*, inquit Job [94]; ac quantum petram spuma, aut pinum, vel aliquam aliam densam et proceram arborem auræ, tantum me linguæ circumfluunt, simulque hujusmodi quiddam mecum commentor: Si falsa objicit accusator, non me magis, quam eum, qui loquitur, hic sermo attingit, etiamsi me nominatim conviciis petat; si autem vera, meipsum potius, quam eum, qui loquitur, accusabo (a me enim illi sermonis materia subministratur, non autem illius sermo causa est cur talis sim), ac vocibus præteritis, ut quæ nihil sint, mei ipsius ero, hoc unum ex eorum improbitate commodi capiens, ut cautius vitam instituam. C Tertium autem, in quo etiam maximum aliquid atque in primis magnificum habet hæc maledicentia, istud est, quod una cum Deo maledictis impetimur. Iidem enim et deitatem rejiciunt, et deitatis præconem contumeliis afficiunt. Quamobrem nihil horum grave est, tametsi id plerique existiment; verum illud molestum, quod jam nemo fidelis et virtute simplex, atque a fuco et simulatione immunis esse credatur, quantumvis etiam animi firmitate ac sincera pietate præditus sit; sed alius quidem aperte quoque malus est, alius vero pro larva tantum et colore quodam morum facilitatem habet, ut virtutis specie fallat.

Ι'. Καὶ οἱ μὲν οὐ δοκοῦσι μέλανες διά τινας τοιούτους· οὐδὲ δυσγενεῖς, ἢ δυσειδεῖς, ἢ ἄνανδροι, ἢ ἀκόλαστοι, πλειόνων οὕτως ἐχόντων· ἀλλὰ καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος κρίνεται, καὶ οὐ κοινοῦται, οὔτε τῶν ψεγομένων οὐδὲν, οὔτε τῶν ἐπαινουμένων. Τὸ δὲ τῆς κακίας εἰς πάντας (22) χεῖται ῥᾳδίως, καὶ κοινὴ κατηγορία τοῦ παντὸς, μὴ ὅτι τὸ τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ τινῶν γίνεται. Καὶ τὸ δεινότατον, ὅτι μὴ μέχρις ἡμῶν ἵσταται μόνον, ἀλλ' ἐπὶ τὸ μέγα καὶ σεμνὸν (23) ἡμῶν διαβαίνει μυστήριον. Τῶν γὰρ τὰ ἡμέτερα κρινόντων, ὃ πᾶσι μικροῦ συμβαίνει, τοῖς τῶν ἀλλοτρίων κριταῖς, οἱ μὲν ἐπιεικῶς εἰσιν ἥμεροι καὶ φιλάνθρωποι, οἱ δὲ καὶ λίαν πικροὶ καὶ ἀγνώμονες. Οἱ μὲν

X. Et certe non ideo statim omnes nigri judicantur, quia nonnulli tales sint, nec ignobiles aut deformes, aut ignavi, vel intemperantes et libidinosi, quod plures ita se habeant: verum per se quisque ac privatim expenditur, nec eorum quidquam, D quæ vel vitio, vel laudi dantur, communiter omnibus attribuitur: hic contra vitium ad omnes facile diffunditur, atque ob multorum, vel etiam quorumdam culpam, universus ordo in invidiam et crimen vocatur. Quodque omnium gravissimum est, hæc criminatio non in nobis tantum sistit, verum ad magnum et venerandum nostrum mysterium transit. Etenim ex iis, qui res nostras expendunt

[94] Job xvi, 5.

(17) *Βροτὸς δ' ἄλλως νήχεται*. Hæc sic Elias exponit: « Homo temere laudatoriis verbis intumescit, attollitur. » Hinc etiam Schol. habet, θρασύνεται.

(18) *Κατηγορῶν*. In quibusdam, κακηγορῶν, « detrectator, maledicus. » Quæ lectio vera Combefisio videtur. Reg. Cypr., κακήγορος.

(19) *Ἀληθής*. Sic Reg. hu, et Or. 1. In ed., ἀληθές.

(20) *Τοιούτῳ*. Coisl. 1, τοιοῦτο.

(21) *Ἄτεχνος*. Reg. hm, ἔντεχνος. Ad marg.: γρ. εὔτεχνος καὶ μηδὲ σκηνῆς.

(22) *Εἰς πάντας*. Reg. [illegible], et Or. 1, [illegible] πάντα.

(23) *Σεμνόν*. Reg. hu, et Or. 1 σεβάσμιον.

(quod iis omnibus pene contingit, qui de rebus alienis judicium sibi arrogant), alii admodum lenes et humani sunt, alii perquam acerbi et maligni. Illi enim improbitatem nostram ita vituperant, ut interim fidei doctrinam omni reprehensione liberent; hi autem in legem quoque ipsam, quasi vitii magistram, culpam conferunt, idque præsertim, cum in multos improbos antistites inciderint.

A γὰρ ἡμᾶς αὐτοὺς κακίζουσι τῆς μοχθηρίας, ἀφιέντες τὸ δόγμα τῆς μέμψεως· οἱ δὲ καταιτιῶνται τὸν νόμον αὐτὸν, ὡς κακίας διδάσκαλον, καὶ μάλιστα ὅταν (24) πολλοῖς ἐντύχωσι πονηροῖς τῶν προστασίας ἠξιωμένων

421 XI. Quid hæc, o viri, et quandiu insaniemus? Non saltem sero sapiemus? Non expergiscemur? Non erubescemus? Non, si nihil aliud, hostium certe linguas, quæ falsa etiam crimina facile affingunt, vitabimus? Non immodico huic contentionis studio finem imponemus? Non cognoscemus, quænam quæstiones, et quatenus a nobis percipi possint, quænam vero vires nostras superent? Quænam sint hujus temporis ac terrenæ confusionis, quæ menti nostræ tenebras offundit: quænam autem futuri sæculi et cœlestis libertatis, ut tandiu aliis contenti simus, aliis vero purgemur, donec tandem postea perfectionem adipiscamur, ac desiderii finem consequamur? Non apud nos ipsos discernemus, quænam ne quærenda quidem omnino sint, quænam mediocriter, quænam contentiosis hominibus concedenda et relinquenda, quoquo modo se habeant, utpote quæ nullum doctrinæ nostræ detrimentum afferant? Quænam fidei soli, quænam etiam ratiocinationibus donanda? Pro quibus denique alacriter, non ferro et armis, sed rationibus pugnandum? Nam adversas quoque manus attollere, prorsus a caula nostra alienum est, atque iis, qui nobis infensi sunt, abjiciendum.

ΙΑ'. Τί ταῦτα, ὦ οὗτοι, καὶ μέχρι τίνος; Οὐ σωφρονήσομεν (25) ὀψὲ γοῦν; Οὐκ ἐκνήψομεν; Οὐκ αἰσχυνούμεθα; Οὐκ, εἰ μή τι ἄλλο, τὰς τῶν ἐχθρῶν φυλαξόμεθα γλώσσας, αἳ καὶ τὰ ψευδῆ ῥᾳδίως ἐπηρεάζουσιν; Οὐ παυσόμεθα τῆς ἄγαν φιλονεικίας; Οὐ γνωσόμεθα, τίνα μὲν ἡμῖν ἐφικτὰ τῶν ζητουμένων, καὶ μέχρι τίνος· τίνα δὲ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν δύ- B ναμιν; Καὶ τίνα μὲν τοῦ παρόντος καιροῦ, καὶ τῆς κάτω συγχύσεως ἐπισκοτούσης (26) τῇ διανοίᾳ· τίνα δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐλευθερίας· ἵνα τὰ μὲν στέργωμεν τέως, τοῖς δὲ καθαιρώμεθα ὡς ὕστερον τελεσθησόμενοι (27) καὶ στησόμενοι τῆς ἐφέσεως; Οὐ διαιρήσομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, τίνα μὲν οὐδὲ ζητητέον παντάπασι, τίνα δ' ὑπὲρ ὧν μετρίως, τίνα δὲ συγχωρητέον καὶ παρετέον τοῖς φιλέρισιν (28), ὅπως ἂν ἔχῃ, ὡς οὐδὲν τὸν λόγον ἡμῶν παραβλάπτοντα; Καὶ τίνα μὲν τῇ πίστει δοτέον μόνῃ, τίνα δὲ καὶ τοῖς λογισμοῖς; Ὑπὲρ δὲ τίνων καὶ πολεμητέον ἐκθύμως, λογικῶς, ἀλλ' οὐχ ὁπλιτικῶς; Τὸ γὰρ καὶ χεῖρας ἀνταίρειν, παντελῶς ἔξω τῆς ἡμετέρας αὐλῆς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς ἀποῤῥιπτέον.

XII. Non unam hanc pietatis regulam nobis propositam esse ducemus, ut Patrem, Filium et Spiritum sanctum, unam in tribus personis deitatem et potentiam adoremus, nihil supercolentes, nec subcolentes; (libet enim nonnihil eos imitari, qui in his rebus sapienter se gerunt; alterum enim impossibile, alterum nefarium et impium est;) nec magnitudinem unam per nominum novitatem discindentes? Non enim quidquam seipso majus aut minus est. Hoc quippe posito et constituto, cæteris etiam in rebus consentiemus, saltem qui eamdem Trinitatem colimus, atque ejusdem pene dogmatis et corporis sumus, ac superfluos et inutiles quæstionum hujusce tempestatis stolones ac deflexus, tanquam communem quemdam morbum, exscindemus, ac de medio tollemus. An vero, ut ea, quæ

C ΙΒ'. Οὐχ ἕνα μὲν ὅρον εὐσεβείας ἡγησόμεθα, προσκυνεῖν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (29), τὴν μίαν ἐν τοῖς τρισὶ θεότητά τε καὶ δύναμιν, μηδὲν ὑπερσέβοντες, μηδὲ ὑποσέβοντες (30) (ἵνα μικρόν τι καὶ αὐτὸς μιμήσωμαι τοὺς περὶ ταῦτα σοφούς· τὸ μὲν γὰρ ἀδύνατον, τὸ δὲ ἀσεβὲς), μηδὲ μέγεθος ἓν ὀνομάτων καινότησι διακόπτοντες; Οὐδὲν γὰρ ἑαυτοῦ μεῖζον, ἢ ἔλαττον. Τούτου γοῦν ὡρισμένου, καὶ τἄλλα ὁμονοήσομεν, οἱ γοῦν τῆς αὐτῆς Τριάδος, καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν δόγματός τε καὶ σώματος· τάς τε περιττὰς καὶ ἀχρήστους παραφυάδας καὶ παρεξόδους τῶν νῦν ζητημάτων, ὥσπερ τι νόσημα κοινὸν (31), ἐκκόψομέν τε καὶ ἀναιρήσομεν. Ἢ οὐκ ἤρκει μοι (τὰ γὰρ ἔτι (32) πόῤῥωθεν ἐῶ λέγειν) τὸ Μοντανοῦ πονηρὸν πνεῦμα κατὰ τοῦ ἁγίου D Πνεύματος, καὶ ἡ Νοβάτου (33) θρασύτης, εἶτ'

(24) *Καὶ μάλιστα ὅταν*. Sic Reg. hu. In ed., καὶ μάλισθ' ὅταν.

(25) *Σωφρονήσομεν*. Reg. bm, σωφρονήσωμεν, et sic deinceps, ἐκνήψωμεν... φυλαξώμεθα... παυσώμεθα... γνωσώμεθα.

(26) *Ἐπισκοτούσης*. Sic Regg. bm, hu. In ed., ἐπισκοπούσης.

(27) *Τελεσθησόμενοι*. Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 1. Male in ed., τελευσθησόμενοι, « initiandi. »

(28) *Παρετέον τοῖς φιλέρισιν*. Sic optime Reg. bu, Or. 1, Jes., etc. In ed., παραιτητέον τοῖς φιλέρεσιν.

(29) *Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*. Sic Regg. plures, Or. 1, etc. In ed., καὶ ἅγιον Πνεῦμα.

(30) *Μηδὲν ὑπερσέβοντες, μηδὲ ὑποσέβοντες*. Sic Reg. hu, et Or. 1. In ed., μηδ' ὑπερσέβοντες, μηδ', etc. Gregorius his verbis perstringit Eunomium, qui gradus in Trinitate conatus est inducere, docens « Patrem excellentiori cultu, ὑπερσέβειν, adorandum; inferiori vero, ὑποσέβειν, Filium ac Spiritum sanctum. » Sed impium est, honorem vel ampliorem, vel minorem iis deferre, qui essentia et natura non differunt.

(31) *Κοινόν*. Reg. a, καινόν, « novum. »

(32) *Ἔτι*. Sic Coisl. 1, et Or. 1. Deest in ed.

(33) *Νοβάτου*. Sic Reg. Cyp. In ed., Ναυάτου. De Montani et Novati erroribus agit Theologus in Or. xxv, *in laudem Hieronis*, n. 15; Novatiani « Catharos, » seu « puros » se vocabant.

σὺν (34) ἀκάθαρτος καθαρότης, τῇ τοῦ ῥήματος εὐπρεπείᾳ τοὺς πολλοὺς δελεάζουσα· καὶ ἡ Φρυγῶν (35) εἰσέτι καὶ νῦν μανία, τελούντων τε καὶ τελουμένων μικροῦ τοῖς παλαιοῖς παραπλήσια· καὶ ἡ Γαλατῶν ἄνοια (36) πλουτούντων ἐν πολλοῖς τῆς ἀσεβείας ὀνόμασι, καὶ ἡ Σαβελλίου συναίρεσις, καὶ ἡ Ἀρείου διαίρεσις, καὶ ἡ τῶν νῦν σοφιστῶν (37) ἐντεῦθεν ὑποδιαίρεσις, τοσοῦτον διαφερόντων, ὅσον γλῶσσα λάλος τῆς ἀργοτέρας; Ἀλλ' ἔτι καὶ ἡμεῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς σχεδόν τι διαφερόμεθα, οἱ περὶ τὸ κεφάλαιον ὑγιαίνοντες, καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς στασιάζοντες.

ΙΓ'. Λέγω δὴ τὴν ἔναγχος ἡμῖν ἐπαναστᾶσαν ζυγομαχίαν ἀδελφικήν (38), ἐξ ἧς καὶ Θεὸς ἀτιμάζεται (39), καὶ ἄνθρωπος. Ὁ μὲν οὐδὲ γεννηθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν ὅλως, οὐδὲ τῷ σταυρῷ προσηλωθείς· [illegible] δὲ, ὅτι οὔτε ταφεὶς, οὔτε ἀναστὰς, ὅ τισιν ἔδοξε τῶν κακῶς φιλοχρίστων· ἀλλ' ἐνταῦθα (40) μόνον τιμώμενος, οὗ τὸ τῆς τιμῆς ἀτιμία καθέστηκε (41), καὶ διὰ τοῦτο εἰς δύο υἱοὺς τεμνόμενος, ἢ συντιθέμενος· ὁ δὲ οὐ τελέως προσλαμβανόμενος, ἢ τιμώμενος, ἀλλὰ τῷ μεγίστῳ παραῤῥιπτούμενος καὶ ἀποξενούμενος, εἴπερ μέγιστον ἐν ἀνθρώπου φύσει τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ ἡ τοῦ νοῦ δύναμις. Ἐχρῆν γὰρ, ἐπειδὴ θεότης ἥνωται (42), διαιρεῖσθαι τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ περὶ τὸν νοῦν ἀνοηταίνειν τοὺς τἄλλα σοφούς· καὶ μὴ ὅλον με σώζεσθαι, ὅλον πταίσαντα καὶ κατακριθέντα ἐκ τῆς τοῦ πρωτοπλάστου (43) παρακοῆς, καὶ κλοπῆς τοῦ ἀντικειμένου· ὡς ἐλαττοῦσθαι τῷ μὲν Θεῷ τὴν χάριν, ἡμῖν δὲ τὴν σωτηρίαν. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἡμῖν ὁ πόλεμος τοῖς παρὰ Θεοῦ σεσωσμένοις, καὶ τοσοῦτον τὸ περιὸν ἡμῖν τοῦ στασιώδους, ὥστε καὶ ταῖς τῶν ἄλλων φιλοτιμίαις τοῦτο ἐχρήσαμεν, καὶ ὑπὲρ (44) ἀλλοτρίων θρόνων ἰδίας ἔχθρας ἀναιρούμεθα· δύο τὰ μέγιστα περὶ ἓν ἐξαμαρτάνοντες, ἐκείνων τε τὸ φίλαρχον ὑπεκκαίοντες, καὶ αὐτοὶ τοῦ οἰκείου πάθους ἔρεισμα τοῦτο λαμβάνοντες, καθάπερ οἱ κρημνιζόμενοι τὰς πλησίον πέτρας, ἢ τῶν θάμνων τὰς στεῤῥοτέρας.

adhuc longius remota sunt, præteream, non mihi sufficiebat pravus adversus Spiritum sanctum Montani spiritus, et Novati audacia, sive impura 422 puritas, quæ nominis honestate multitudinem inescat, et Phrygum adhuc vigens initiantium et initiatorum furor, fere veterum furori similis, et Galatarum, impietatis nominibus affluentium, dementia, et Sabellii contractio, et Arii divisio, atque hinc nata sophistarum hujus temporis subdivisio, qui tantum ab illis, quantum loquax lingua a tarda et inerti, discrepant? At nos etiam adversus nos ipsos pene contendimus, qui, quantum ad caput attinet, belle valemus, ac pro iisdem et adversus eosdem contendimus.

XIII. De fraterno illo dissidio, quod nuper inter nos exstitit, loquor, ex quo et Deus et homo ignominia afficiuntur; ille videlicet nec pro nobis quidem omnino genitus, et cruci affixus, ac proinde nec sepultus, nec a morte revocatus, quemadmodum nonnullis Christum præpostere amantibus placuit; verum hic tantum honoratus, ubi honor in dedecus et contemptum recidit, atque ob eam causam in duos filios dissectus aut compositus: hic autem non perfecte assumptus, aut honore affectus, sed maxima ex parte abjectus et abalienatus, siquidem maximum quid in hominis natura est divina imago et mentis facultas. Oportebat enim scilicet, posteaquam deitas unita esset, humanitatem dividi, ac circa mentem homines, alioqui sapientes, insipientes evadere, meque, qui totus cecidi, atque ob primi hominis inobedientiam et diaboli fraudem condemnatus sum, non omni ex parte salutem consequi, ut ita et Dei beneficium, et nostra salus imminuatur. Ad quam indignitatem illud etiam accedit, quod qui a Deo salute donati sumus, hominum causa bellum gerimus, tantumque in nobis contendendi studium exuberat, ut ipsum quoque aliorum ambitionibus commodemus, ac pro alienis thronis proprias inimicitias suscipiamus, in una re duo gravissima peccata committentes, cum nimirum et eorum ambitionem inflammemus, et ipsi vitiosæ nostræ affectionis hoc adminiculum

(34) *Εἶτ' οὖν.* Sic Or. 1. In Reg. bm, ἧτ' οὖν. In ed., εἴτουν.

(35) *Καὶ ἡ Φρυγῶν*, etc. « Et Phrygum, » etc. In ea regione Montanus suos errores sparsit. Unde ejus discipuli « Cataphryges » sunt appellati.

(36) *Ἡ Γαλατῶν ἄνοια.* Hic « Marcellianos » significare videtur, qui personarum Trinitatem cum Sabellio negabant. Marcellus autem erat Galata; et alludit Gregorius ad hæc Pauli verba ad Gal. III, 1, « O insensati Galatæ, » etc.

(37) *Σοφιστῶν.* Ad marginem Regii cod. hu ponitur, Εὐνομιανῶν. Sic quidem Elias; Billio autem non placet. Certe Gregorius eos intelligit, qui paulo minus dividebant, quam Arius. Non enim per διαφερόντων intelliguntur ii, qui Arianos « superant, » ut interpretatur Billius, sed qui ab eis « discrepant » et « dissident. »

(38) *Ζυγομαχίαν ἀδελφικήν.* Intelligenda hæc de « Apollinari, » quem mitius tractat Gregorius, quod eum aliquando ad saniorem mentem rediturum speraret.

(39) *Ἀτιμάζεται.* Plures Regg. et Or. 1, ἀτιμοῦται.

(40) *Κακῶς φιλοχρίστων· ἀλλ' ἐνταῦθα*, etc. Sic designantur Apollinaristæ, qui contendebant, Christum a Catholicis in duos filios dividi, quod duas naturas, divinam scilicet et humanam, integras in eo admitterent.

(41) *Καθέστηκε.* Deest in Reg. bm, et Or. 1.

(42) *Ἥνωται.* Elias interpretatur: « unita est carni. » Recte quidem, licet aliter sentiat Billius. Hic enim Gregorius exagitat Apollinaristas, qui animam a Christo assumptam non fuisse, atque Verbum animæ vices supplevisse volebant, quod Theologus appellat, περὶ τὸν νοῦν ἀνοηταίνειν, « circa mentem insanire. »

(43) *Πρωτοπλάστου.* Reg. hu, Or. 1, Jes., πρώτου.

(44) *Καὶ ὑπέρ*, etc. Hic designat Gregorius Antiochenam sedem, de qua contendebant Meletius et Paulinus.

accipiamus, quemadmodum, qui **423** in præceps feruntur, propinquas petras aut firmiores frutices.

XIV. Verum nobis potius curandum erat, ut eos A per quietem nostram imbecilliores redderemus. Sic enim rectius ipsis, quam pro ipsis dimicantes, consuleremus. At nunc alii, mea quidem sententia, perquam misere se belli socios aliis adjungunt, et vicissim belli socios accipiunt, adeo ut mundus, qui diuturno labore vix tandem et paulatim, nec sine multorum sanguine collectus fuerat, in duas jam contrarias partes divisus sit: quicunque autem paci student, mediosque se profitentur, ab utrisque male mulctantur, utpote qui vel contemptui sint, vel etiam bello lacessantur. A qua parte cum nos quoque hodierno die stemus, qui hæc reprehendimus, ac propterea cathedram certaminis et invidiæ plenam accipimus, haud mirandum erit, si ab utrisque conteramur, ac post multos labores et sudores B de medio submoveamur; ut sublato intermedio pariete atque omni impedimento, cominus jam atque omni animorum impetu sese mutuo convulnerent. Enimvero hæc sedare atque comprimere, maxime quidem Dei fuerit, qui omnia tanquam vinculis quibusdam constringit; deinde autem etiam hominum eorum, qui honestatem colunt, atque concordiæ bonum cognitum et perspectum habent; illud quidem bonum a Trinitate exorditur, cui nihil æque proprium est, ac naturæ unitas, et in seipsa concordia; cujus boni participes sunt angeli, et divinæ potestates, quæ et cum Deo, et secum pacifice se gerunt; progreditur etiam ad res omnes creatas, quarum ornamentum in concordia situm est; apud nos denique versatur, quoad ani- C main quidem per mutuum virtutum comitatum et societatem; quoad corpus autem, per membrorum aut elementorum inter se concinnitatem atque proportionem, quarum altera pulchritudo, altera sanitas, et est, et appellatur.

ΙΔ'. Δέον κἀκείνους ποιεῖν διὰ τῆς ἑαυτῶν ἀπραγμοσύνης ἀσθενεστέρους. Οὕτω γὰρ ἂν μᾶλλον αὐτοῖς, ἢ πολεμοῦντες ὑπὲρ αὐτῶν ἐχαριζόμεθα. Νῦν δὲ οἱ μὲν συμμαχοῦσι καὶ συμμαχοῦνται (45) λίαν ἐλεεινῶς, ὥς γοῦν ἐμοὶ δοκεῖ· ὥστε καὶ εἰς δύο μοίρας ἀντιπάλους ἤδη τὸν κόσμον ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦτο σὺν πόνῳ μόγις, καὶ κατὰ μικρὸν συναχθέντα, καὶ πολλῶν αἵμασιν. Ὅσον δὲ εἰρηνικόν τε καὶ μέσον, ὑπ' ἀμφοτέρων πάσχει κακῶς, ἢ καταφρονούμενον, ἢ καὶ πολεμούμενον. Ὧν καὶ ἡμεῖς ὄντες σήμερον οἱ ταῦτα κατηγοροῦντες, καὶ διὰ τοῦτο τὴν καθέδραν ταύτην δεξάμενοι, τὴν ἐπίμαχον καὶ ἐπίφθονον· θαυμαστὸν οὐδὲν, εἰ ὑπ' ἀμφοτέρων ἐκτριβείημεν, καὶ σταίημεν ἐκ τοῦ μέσου μετὰ τοὺς πολλοὺς ἱδρῶτας καὶ πόνους, ἵν' ἐγγύθεν ἀλλήλους βάλλωσι, καὶ παντὶ τῷ θυμῷ, μηδενὸς ὄντος ἐν μέσῳ διατειχίσματος καὶ κωλύματος. Ταῦτα οὖν ὁρίσαι καὶ στῆσαι μάλιστα μὲν Θεοῦ, τοῦ πάντα συνδέοντος· ἔπειτα δὲ καὶ ἀνθρώπων, ὅσοις (46) τὸ καλὸν διεσπούδασται, καὶ τὸ τῆς ὁμονοίας ἀγαθὸν γνωρίζεται· ἀπὸ μὲν τῆς Τριάδος ἀρξάμενον (47), ἧς οὐδὲν οὕτως ἴδιον ὡς τὸ ἓν τῇ φύσει, καὶ πρὸς ἑαυτὴν εἰρηναῖον· μεταληφθὲν δὲ ὑπὸ τῶν ἀγγελικῶν καὶ θείων δυνάμεων, αἳ καὶ πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλας εἰρηνικῶς ἔχουσι· προελθὸν δὲ (48) μέχρι πάσης τῆς κτίσεως, ἧς κόσμος τὸ ἀστασίαστον· ἐν ἡμῖν δὲ πολιτευσάμενον (49), κατὰ μὲν ψυχὴν τῇ τῶν ἀρετῶν ἀντακολουθήσει καὶ κοινωνίᾳ, κατὰ δὲ σῶμα τῇ τῶν μελῶν ἢ τῶν στοιχείων πρὸς ἄλληλα εὐαρμοστίᾳ καὶ συμμετρίᾳ· ὧν τὸ μὲν κάλλος, τὸ δὲ ὑγίεια ἔστι τε καὶ ὀνομάζεται.

XV. Quanquam autem illud quoque Salomonis prædicem, qui, ut aliis omnibus rebus, ita bello etiam ac paci tempus statuit [93]; hoc unum tamen adjiciam, utriusque quidem rei tempus observandum esse (quandoquidem, juxta illius legem et sermonem, honeste interdum bellum geri potest), quandiu autem licet, propensiores ad pacem esse debemus, hoc enim sublimius est et divinius. Absurdum quippe fuerit existimare, concordiam privatim quidem optimam **424** rem esse, at publice non perinde utilem et fructuosam: ac domum quidem D illam et civitatem optime gubernari, quæ vel nullis omnino, vel certe minimis dissidiis laboret, aut si laboret, quamprimum ad se redeat, morboque li-

ΙΕ'. Ἐπαινῶ (50) δὲ ἔγωγε καὶ τὸ τοῦ Σολομῶντος, ὥσπερ παντὶ πράγματι, οὕτω δὲ καὶ πολέμῳ καὶ εἰρήνῃ νομοθετοῦντος καιρόν. Ἐκεῖνο προσθήσω μόνον, ἀμφοτέρων μὲν τὸν καιρὸν τηρητέον, ἐπειδὴ καὶ πολεμεῖν ἔστι ποτὲ καλῶς (51), κατὰ τὸν ἐκείνου νόμον καὶ λόγον· ἕως δ' ἂν ἐξῇ, πρὸς τὴν εἰρήνην μᾶλλον ἀποκλιτέον· τοῦτο γὰρ ὑψηλότερόν τε καὶ θεοειδέστερον. Ὡς ἔστιν ἄτοπον, ἰδίᾳ μὲν ἄριστον ὑπολαμβάνειν τὸ τῆς ὁμονοίας, δημοσίᾳ δὲ μὴ λυσιτελέστατον. Καὶ οἰκίαν μὲν καὶ πόλιν ταύτην ἄριστα διοικεῖσθαι, ἥτις ἂν μηδὲν ἢ ὡς ἐλάχιστα στασιάζῃ (52) πρὸς ἑαυτὴν, ἢ τοῦτο πάσχουσα, τάχιστα ἐπανίῃ (53) καὶ θεραπεύηται· τῷ δὲ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας ἄλλο τι βέλτιον εἶναι καὶ πρεπωδέστερον.

[93] Eccle. III, 8.

(45) *Συμμαχοῦσι καὶ συμμαχοῦνται*. Billius, « simul pugnant, et simul oppugnantur. » Non recte quidem. Etenim vocis Græcæ hæc est vera notio, συμμαχέω, « arma consocio, sum in belli societate; » συμμαχοῦμαι, « belli socios habeo. » Hæc ad Antiochenum schisma referri videntur.

(46) *Ὅσοις*. Reg. Cyp., et hu, οἷς.

(47) *Ἀρξάμενον*. Reg. Cypr., ἀρχόμενον.

(48) *Προελθὸν δέ*. Sic nos cum Reg. hu. Editi omittunt δέ. Edit.

(49) *Πολιτευσάμενον*. Reg. hu, et Or. 1, πολιτευόμενον.

(50) *Ἐπαινῶ*. Reg. hu, ἐπαινῶν.

(51) *Καλῶς*. Deest in Reg. hm.

(52) *Στασιάζῃ*. Reg. hu, et Or. 1, στασιάζοι.

(53) *Ἐπανίῃ*. Sic nos cum Or. 1. Reg. hm, ἐπενείῃ. Apud Montac., ἐπανήκῃ. Editi, ἐπανίοι. Edit.

Καὶ αὐτὸν μὲν ἕκαστον, ὅπως ἂν πρὸς ἑαυτὸν εἰρηνεύῃ, σπουδάζειν (εἰρήνη δὲ τὸ (54) καθ' ἕκαστον αἱρετὸν, καὶ ἡ κατὰ τῶν παθῶν δεσποτεία)· πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους μὴ τὸν αὐτὸν φαίνεσθαι, ἀλλ' ἡγεῖσθαι δόξαν ἑαυτοῦ, τὴν τοῦ πλησίον κατάλυσιν. Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ἀφιέναι (55) κελεύειν καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσιν εἰς ἡμᾶς, μὴ ὅτι ἑπτάκις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις τοσοῦτον, ὡς τοῦ ἀφιέναι τὸ ἀφίεσθαι προξενοῦντος· ἡμᾶς δὲ καὶ τοῖς οὐδὲν ἀδικοῦσι προθυμότερον ἐπηρεάζειν, ἢ παρ' ἄλλων εὐεργετεῖσθαι. Καὶ [illegible] μὲν (56) εἰδέναι τοῖς εἰρηνοποιοῖς ἀποκειμένην μακαριότητα, ὥστε καὶ υἱοὺς Θεοῦ προσαγορεύεσθαι μόνους ἐν τῇ τάξει τῶν σωζομένων (57)· αὐτοὺς δὲ καὶ φιλέχθρως ἔχοντας, ἔπειτα οἴεσθαι καὶ (58) φίλα πράττειν Θεῷ, τῷ παθόντι (59) δι' ἡμᾶς, ἵνα πρὸς ἑαυτὸν εἰρηνεύσῃ, καὶ καταλύσῃ τὸν ἐν ἡμῖν πόλεμον.

ΙϚʹ. Μηδαμῶς, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοὶ, οὕτω διανοώμεθα. Αἰδεσθῶμεν τὸ δῶρον τοῦ εἰρηνικοῦ, τὴν εἰρήνην, ἣν ἐνθένδε ἀπιὼν ἀφῆκεν ἡμῖν, ὥσπερ ἄλλο τι ἐξιτήριον (60). Ἕνα πόλεμον εἰδῶμεν, τὸν κατὰ τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως. Εἴπωμεν ἀδελφοὶ καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς, ἂν ἄρα δέχωνται. Συγχωρήσωμέν τι μικρὸν, ἵνα τὸ (61) μεῖζον ἀντιλάβωμεν, τὴν ὁμόνοιαν. Ἡττηθῶμεν, ἵνα νικήσωμεν. Ὁρᾶτε νόμους ἀθλήσεως, καὶ παλαιστῶν ἀγωνίσματα, οἳ τῷ κάτω κεῖσθαι πολλάκις νικῶσι τοὺς ὑπερκειμένους. Τούτους ζηλώσωμεν, μὴ τῶν δαιτυμόνων τοὺς ἀπληστοτέρους, ἢ τῶν ἐμπόρων· ὧν οἱ μὲν ἀμέτρως ἐμφορηθέντες τῶν προκειμένων, οἱ δὲ τὴν ναῦν φορτίσαντες, θᾶττον ἐῤῥάγησαν καὶ συγκατέδυσαν, ἤ τι τῆς ἀπληστίας ἀπέλαυσαν, ἵνα μικρὰ κερδάνωσι, τὰ μεγάλα ζημιωθέντες. Ἐγὼ μὲν οὖν ταῦτα καὶ βοῶ καὶ διαμαρτύρομαι, καὶ τὸ τῆς Γραφῆς ποιῶν οὐ παύσομαι· *Διὰ Σιὼν οὐ σιωπήσομαι, καὶ διὰ Ἱερουσαλὴμ οὐκ ἀνήσω· καὶ γὰρ ἐκλείπει ἡ ψυχή μου ἐπὶ τοῖς ἀναιρουμένοις*, οἵτινες οὐ τραυματίαι μαχαίρας, οὐδὲ τραυματίαι λιμοῦ γινόμεθα (62), τραυματίαι δὲ φιλοδοξίας ἢ φιλαρχίας· ὡς μηδὲ τὸ ἐλ[illegible] μᾶλλον ἢ τὸ μισεῖσθαι (63) συμβαίνειν τοῖς πίπτουσιν. Ὑμεῖς δὲ, εἰ μὲν δέχοισθε τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτο ἄμεινον ἀμφοτέροις· εἰ δὲ διαπτύοιτε καὶ [illegible] ποιεῖσθε, νικῶντος τοῦ πάθους τὸν λογισμὸν, ἐμοὶ [illegible] ἱκανῶς ἀφωσίωται καὶ τὰ πρὸς Θεὸν, καὶ τὰ πρὸς ἀνθρώπους· οὐδὲν γὰρ, οἶμαι, πλέον ζητήσει τις, οὐδὲ τῶν σφόδρα εἰρηνικῶν τε καὶ φιλοθέων· ὑμεῖς δ' ἂν εἰδείητε τὰ ἑξῆς (64). Οὐ γὰρ ἐγώ τι προσθήσω τῶν

beretur; reipublicæ autem ecclesiasticæ aliud quidquam bono pacis melius ac præstabilius esse: et unumquemque quidem, ut secum pacatus sit, omne studium adhibere (pax enim illud est, quod quisque privatim expetit, atque in turbulentas animi permotiones imperium); erga alios autem non eumdem se præbere, verum proximi oppressionem gloriam suam ducere: id etiam absurdum fuerit existimare, quod, cum Deus quidem iis, a quibus læsi fuerimus, non solum septies, sed sæpius, ac toties noxas remittere jubeat, quod videlicet remissio remissionem conciliet [94]: nobis autem licitum sit, eos etiam, a quibus nulla nobis injuria illata est, libentiori animo divexare, quam ab aliis beneficio allici: ac cum tantam quidem beatitudinem pacificis reconditam esse perspectum sit, ut in electorum ordine, soli filii Dei vocentur [95]; nos autem, dum inimicitiarum et simultatum amore tenemur, in ea tamen opinione versemur, ut Deo, qui pro nobis, ut nos secum in gratiam reduceret, bellumque nostrum intestinum exstingueret, supplicio affectus est, rem gratiam facere arbitremur

XVI. Absit a nobis, o fratres et amici, hæc animi sententia. Pacifici illius munus, hoc est pacem, revereamur, quam nobis hinc discedens quasi aliud quoddam legatum reliquit [96]. Unum hoc bellum agnoscamus, quod cum adversariis potestatibus committitur. Eos quoque, qui nobis infesti sunt, fratrum nomine appellemus, si tamen id æquo animo patiantur. Exiguum quiddam concedamus, ut, quod majus est, recipiamus, nimirum concordiam. Vinci nos sinamus, ut vincamus. Videte palestræ leges, et athletarum certamina, qui ex eo plerumque, quod humi jacent, iis, qui supra siti sunt, victoriam extorquent. Hos æmulemur, non inexplebiliores convivas aut mercatores, qui partim immoderate appositis epulis ingurgitati, partim nimiis mercibus onerata nave, ventrem potius disruperint, ac navim secum demerserint, quam ut ex hac inexplebili aviditate fructum ullum cœperint, amissis maximis ut exigua tuerentur. Atque ipse quidem hæc clamo et contestor, nec, quod ait Scriptura, facere desinam: *Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam* [97]. **425** *Deficit anima mea propter interfectos* [98], quos quidem non gladius aut fames, sed gloriæ et imperii amor sauciavit; ita ut, qui cadunt, non miserationem magis quam odium sui excitent. Vos autem, si sermonibus meis parueritis, melius utrisque id fuerit; sin autem, affectu rationem superante, contemnendos eos et repudiandos duxeritis, ipse quidem, et quantum ad Deum, et quantum ad homi-

[94] Matth. XVIII, 22. [95] Matth. V, 9. [96] Joan. XIV, 27. [97] Isa. LXII, 1. [98] Jer. IV, 31.

(54) *Εἰρήνη δὲ τό*, etc. Reg. hu, εἰρήνη δὲ ἡ τοῦ, etc.

(55) *Ἀφιέναι*. Sic plerique codd. In ed., παριέναι.

(56) *Μέν*. Sic Regg. bm, hu, Or. 1, etc. Deest in ed.

(57) *Τῶν σωζομένων*. Billius: « eorum qui salutem consequuntur. »

(58) *Καί*. Deest in Regg. bm, hu, et Or. 1.

(59) *Τῷ παθόντι*. Reg. hu, τῷ καὶ παθόντι.

(60) *Ἐξιτήριον*. « Extremum abeuntis mandatum. »

(61) *Τό*. Deest in tribus Regg., et Or. 1.

(62) *Γινόμεθα*. Ita Regg. plures, et Or. 1. Alii, γενόμεθα, prave. EDIT.

(63) *Μᾶλλον ἢ τὸ μισεῖσθαι*. Hæc desunt in Or. 1.

(64) *Τὰ ἑξῆς*. Reg. hu, et Or. 1. τὸ ἑξῆς.

nes, officio meo satisfeci; neque enim quisquam, tametsi pacis admodum studiosus Deique amore præditus, a me, ut opinor, amplius aliquid requiret; vos vero, quæ deinde sequentur, videritis. Nec enim asperius aliquid adjiciam, quandoquidem filiis parcere lex paterna est. Utinam autem magnum illum judicem propitium et pacatum vobis experiri contingat, et nunc, et in die retributionis, in ipso Christo Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

A τραχυτέρων, ἐπειδὴ παίδων φείδεσθαι πατρικὸς νόμος. Ἀλλ' ἵλεω τύχοιτε (65) καὶ εἰρηνικοῦ τοῦ μεγάλου κριτοῦ, νῦν τε καὶ ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος (66) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (67). Ἀμήν.

(65) *Τύχοιτε*. Sic Reg. hu, Coisl. 1, Or. 1, etc. In ed. τύχοι.

(66) *Καὶ τὸ κράτος*. Hæc desunt in plerisque codd.

(67) *Τῶν αἰώνων*. Sic Regg. bm, hu, etc. Deest in ed.

ORATIO XXIII [a].

Tertia de pace, quam post dissidium composuimus nos, qui ejusdem fidei sumus.

ΛΟΓΟΣ ΚΓ'.

B *Εἰρηνικὸς γ'* (68) *εἰς τὴν σύμβασιν, ἣν μετὰ τὴν σύστασιν* (69) *ἐποιησάμεθα οἱ ὁμόδοξοι* (70).

I. Zelus est fervidus, Spiritus lenis, charitas benigna, vel potius ipsamet benignitas, spes longanimis: zelus accendit, Spiritus mitigat, spes exspectat, charitas constringit, nec bonum, quod in nobis est, dissipari ac diffluere sinit, quamvis alioqui fluxæ fragilisque naturæ simus: atque e tribus unum, aut cum est, manet, aut cum mota et convulsa est, in integrum restituitur, aut cum abscessit, revertitur; non secus ac plantæ, quæ manibus per vim in diversum tractæ, simul atque dimittuntur, statim ad sese, primamque suam naturam recurrunt, idque sibi proprium esse ostendunt, ut invitæ quidem inflectantur, non invitæ autem eriguntur. Vitium enim est natura quidem in promptu, et facilis ad malum cursus, et funda in præceps labens, aut etiam festuca quædam, quæ ad scintillam et ventum facile succenditur et inflammatur, et una cum suo fetu absumitur. **426** Flamma quippe materiæ fetus est, ac materiam ipsam, non aliter atque improbos homines improbitas, absumit, tandemque cum suo alimento evanescit. Si quis tamen ad boni alicujus habitum pervenerit, eoque penitus imbutus fuerit, huic jam in vitium labi difficilius erit, quam ab initio bonum fieri. Quandoquidem bonum omne, tempore ac ratione confirmatum, naturæ vim obtinet, velut hæc quoque animis nostris infixa charitas, cum qua veram charitatem colimus, et quam charitate complexi sumus, atque totius vitæ præsidem et moderatricem nobis statuimus.

Α'. Θερμὸς ὁ ζῆλος, πρᾶον τὸ Πνεῦμα, φιλάνθρωπον ἡ ἀγάπη, μᾶλλον δ' αὐτοφιλανθρωπία· μακρόθυμον ἡ ἐλπίς. Ὁ ζῆλος ἀνάπτει, τὸ Πνεῦμα πραΰνει, ἡ ἐλπὶς ἀναμένει, ἡ ἀγάπη συνδεῖ (71), καὶ οὐκ ἐᾷ σκεδασθῆναι τὸ ἐν ἡμῖν καλὸν, καὶ εἰ σκεδαστῆς ἐσμεν φύσεως, καὶ τριῶν ἓν, ἢ οὖσα μένει, ἢ κινηθεῖσα καθίσταται, ἢ ἀπελθοῦσα ἐπάνεισι· καθάπερ τῶν φυτῶν ἃ βίᾳ χερσὶ μετασπώμενα, εἶτ' ἀφιέμενα, πρὸς ἑαυτὰ πάλιν ἐπανατρέχει καὶ τὴν πρώτην ἑαυτῶν φύσιν (72), καὶ δείκνυσι τὸ οἰκεῖον, βίᾳ μὲν ἀποκλινόμενα, οὐ βίᾳ δὲ ἀνορθούμενα. Φύσει μὲν γὰρ πρόχειρον (73) ἡ κακία, καὶ πολὺς ἐπὶ τὸ χεῖρον ὁ δρόμος, C ῥοῦς κατὰ πρανοῦς τρέχων, ἢ καλάμη τις πρὸς σπινθῆρα καὶ ἄνεμον ῥᾳδίως ἐξαπτομένη, καὶ γινομένη φλὸξ, καὶ συνδαπανωμένη τῷ οἰκείῳ (74) γεννήματι. Πῦρ γὰρ ὕλης γέννημα, καὶ δαπανᾷ τὴν ὕλην, ὡς τοὺς κακοὺς ἡ κακία, καὶ τῇ τροφῇ συναπέρχεται. Εἰ δέ τις ἐν ἕξει καλοῦ τινος γένοιτο, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ποιωθείη, τὸ μεταπεσεῖν ἐργωδέστερον, ἢ γενέσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἀγαθόν. Ἐπειδὴ καὶ χρόνῳ (75) καὶ λόγῳ βεβαιωθὲν ἅπαν καλὸν, φύσις καθίσταται, καθάπερ καὶ ἡ ἐν ἡμῖν ἀγάπη, μεθ' ἧς λατρεύομεν τῇ ὄντως ἀγάπῃ, καὶ ἣν ἠγαπήσαμεν, καὶ παντὸς τοῦ βίου προεστησάμεθα.

II. Ubi sunt igitur, qui res nostras, tam bene, quam male se habentes, studiose ac diligenter observant, non ut judicent, sed ut improbent; nec ut nobis gratulentur, sed ut insultent; et ut bona quidem calumnientur, mala autem tragicis verbis

D Β'. Ποῦ τοίνυν οἱ τὰ ἡμέτερα τηροῦντες ἐπιμελῶς, εὖ τε καὶ ὡς ἑτέρως ἔχοντα, οὐχ ἵνα κρίνωσιν, ἀλλ' ἵνα κακίσωσιν· οὐδ' ἵνα συνησθῶσιν, ἀλλ' ἵν' ἐφησθῶσι, καὶ τὰ μὲν καλὰ συκοφαντήσωσι, τὰ δὲ φαῦλα ἐκτραγῳδήσωσι, καὶ ἀπολογίαν ἔχωσι τῶν οἰκείων κα-

[a] Alias XIII. Quæ autem 23 erat, nunc 25. — Habita post præcedentem, circa medium annum 379.

(68) *Εἰρηνικὸς γ'*. Sic postulat rerum series, quas in præcedenti Monito exposuimus. In ed., Εἰρηνικὸς δ'.

(69) *Σύστασιν*. Or. 1, στάσιν.

(70) *Οἱ ὁμόδοξοι*. Reg. hu, et Coisl. 1, οἱ ὀρθόδοξοι.

(71) *Ἡ ἀγάπη συνδεῖ*. Hæc verba in Reg. hu. et Or. 1, transferuntur infra post φύσεως.

(72) *Καὶ τὴν πρώτην ἑαυτῶν φύσιν*. Hæc desunt in Or. 1.

(73) *Πρόχειρον*. Or. 1, πρόχειρος. Billius, « Quanquam enim in proclivi sit vitium, ingensque ad malum cursus pateat, atque undæ in præceps celerrime labenti simile sit, aut etiam festucæ cuipiam, quæ ad scintillam et ventum facili momento succenditur, flammaque effecta, una demum, » etc.

(74) *Τῷ οἰκείῳ*. Reg. hu, et Or. 1, τῷ ἰδίῳ.

(75) *Καὶ χρόνῳ*. Sic Regg. a, hu, et Or. 1. Deest καί in ed.

κῶν, τὰ τῶν πλησίον τραύματα (76); εἴθε δικαίως A κρίνοντες! Ἦν γὰρ ἄν τι καὶ χολῆς ὄφελος, κατὰ τὴν παροιμίαν (77), εἰ φόβῳ τῶν ἐχθρῶν ὑπῆρχεν εἶναι ἀσφαλεστέρους· νῦν δὲ μετὰ τῆς ἔχθρας, καὶ τῆς ἐπισκοτούσης τοῖς λογισμοῖς κακίας, ὑφ' ἧς οὐδὲ ὁ ψόγος ἔχει τὸ ἀξιόπιστον. Ποῦ τοίνυν οἱ μισοῦντες ἐπίσης καὶ θεότητα καὶ ἡμᾶς; τοῦτο γὰρ ὧν πάσχομεν τὸ μεγαλοπρεπέστατον, ὅτι μετὰ Θεοῦ κινδυνεύομεν. Ποῦ ποτε ἡμῖν οἱ τῶν ἰδίων πρᾶοι κριταὶ, τῶν δὲ ἀλλοτρίων ἀκριβεῖς ἐξετασταὶ, ἵνα κἀνταῦθα ψεύδωνται τὴν ἀλήθειαν; Ποῦ ποτε ἡμῖν οἱ τὰ τραύματα ἔχοντες, καὶ τοὺς μώλωπας ὀνειδίζοντες; οἱ τὰ προσκόμματα διασύροντες, καὶ τὰ πτώματα αὐτοὶ πάσχοντες; οἱ τῷ βορβόρῳ ἐγκαλινδούμενοι, καὶ τοῖς σπίλοις ἡμῶν ἐπευφραινόμενοι; οἱ ταῖς δοκοῖς τυφλώττοντες, καὶ τὰ κάρφη προφέροντες, ἃ μήτε λυπεῖ B λίαν ἐγκείμενα, μήτε χαλεπὸν ἀποσκευασθῆναι καὶ ἀποφυσηθῆναι τῆς ὄψεως

exaggerent, atque ab alienis lapsibus excusationem vitiis suis quærant? Utinam recte judicarent! Esset enim aliqua etiam bilis utilitas, ut est in proverbio, si inimicorum metu cautiores efficeremur: nunc autem cum odio et animi improbitate, quæ rationi tenebras offundit, et ob quam ne vituperatio quidem ullam auctoritatem habet, ad judicandum accedunt. Ubi sunt igitur, qui divinitatem pariter et nos oderunt? Hoc enim ex omnibus, quæ patimur, illustrissimum et magnificentissimum est, quod cum Deo periclitamur. Ubi sunt, qui suorum quidem mansueti et placidi judices sunt, alienorum autem severi censores, ut hic quoque fucum veritati faciant? Ubi sunt, qui vibices nobis probro vertunt, cum ipsi vulnera habeant? Qui offendicula nostra exagitant, cum turpiter ipsi prolabantur? Qui maculis nostris gaudent, cum ipsi in cœno volutentur? Qui festucas nobis objiciunt, quæ nec insidentes magnum dolorem afferunt, et facile depelli atque efflari ab oculis possunt, cum interim ipsi trabium mole oppressi caligent [99]?

Γ'. Δεῦρο μετάσχετε τῶν ἀποῤῥήτων τῶν ἡμετέρων· καλοῦμεν ὑμᾶς εἰς τὸ συνέδριον, καὶ μισούμενοι· χρώμεθα διαιτηταῖς τοῖς ἐχθροῖς, (ὢ τῆς αὐθαδείας, ἢ τῆς παῤῥησίας!) ἵν' ἀπέλθητε ᾐσχυμμένοι καὶ ἡττημένοι, (τί τούτων (78) παραδοξότερον;) μαθόντες ἡμῶν τὴν ὑγίειαν ἐξ ὧν ἠῤῥωστήσαμεν. Οὐ γὰρ περὶ θεότητος διηνέχθημεν, ἀλλ' ὑπὲρ εὐταξίας ἠγωνισάμεθα· οὐδ' ὁποτέραν δεῖ τῶν ἀσεβειῶν (79) ἑλέσθαι μᾶλλον ἠμφισβητήσαμεν, εἴτε τὴν συναιροῦσαν Θεὸν, ἢ τὴν τέμνουσαν, εἴτε (80) τὸ Πνεῦμα μό- C νον ἀπὸ τῆς θεϊκῆς οὐσίας, εἴτε καὶ (81) τὸν Υἱὸν πρὸς τῷ Πνεύματι, τὴν μίαν μοῖραν, ἢ τὰς δύο τῆς ἀσεβείας. Ταῦτα γὰρ, ὡς ἐν (82) κεφαλαίῳ περιλαβεῖν, τὰ νῦν ἀῤῥωστήματα· ἐπειδὴ ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ τίθενται (83), οὐχ ὁμολογίας, ἀλλ' ἀρνήσεως (84)· οὐδὲ θεολογίας, ἀλλὰ βλασφημίας. Ἄλλος γὰρ ἄλλου φιλοτιμότερος ἐν τῷ πλούτῳ τῆς ἀσεβείας, ὥσπερ δεδοικότες, οὐ τὸ ἀσεβεῖν, ἀλλὰ τὸ μέτρια καὶ ἑτέρων φιλανθρωπότερα.

III. Agite igitur, estote arcanorum nostrorum participes; ad concilium vos, etiam exosi, vocamus; arbitris hostibus utimur, (o insignem arrogantiam, vel potius fiduciam!) ut pudore suffusi victique recedatis, (quo quid magis novum ac mirum fingi potest?) cognita nimirum, ex eo ipso quod ægrotavimus, nostra sanitate. Non enim de deitate dissensimus, sed ordinis ac disciplinæ causa certavimus; nec de eo inter nos contentio exstitit, utra impietas potius **427** eligenda esset, eane, quæ Deum contrahit, an illa quæ vel Spiritum sanctum duntaxat, vel Filium quoque ipsum una cum Spiritu a divina essentia distrahit: alteramne, inquam, an utramque impietatis partem amplecteremur. Hi enim, ut in genere dicam, hujusce tempestatis morbi sunt; cum quidam sint homines, qui ascensiones in corde suo ponunt [1], non confessionis, sed abjurationis: non theologiæ, sed blasphemiæ. Alius enim alio in impietatis opibus liberalior ac profusior est, perinde atque non id metuant, ne impiis erroribus sese constringant, sed ne hac in re moderatiores atque humaniores sint, quam cæteri.

Δ'. Ἡμεῖς δ' οὐχ οὕτως. Ἀλλ' ὑπὲρ μὲν θεότητος συμφρονοῦμέν τε καὶ συμβαίνομεν, οὐχ ἧττον ἢ πρὸς ἑαυτὴν ἡ θεότης, εἰ μὴ μέγα τοῦτο εἰπεῖν, καὶ γεγό- D ναμεν χεῖλος ἓν καὶ φωνὴ μία, ἐναντίως ἢ οἱ τὸν πύργον οἰκοδομοῦντες τὸ πρότερον. Οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ κακῷ συνεφρόνουν· ἡμῖν δὲ ἐπὶ παντὶ βελτίστῳ τὰ τῆς ὁμονοίας, ἵν' ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζωμεν τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ τοῦτο λέγηται περὶ ἡμῶν, ὅτι ὄντως ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐστιν, ὁ τοὺς ἑνοῦντας αὐτὸν (85) ἑνῶν, καὶ δο-

IV. Nostra autem non eadem est ratio. Nam quod ad divinitatem attinet, non minus quam ipsa secum divinitas, nisi magnum hoc dictu sit, inter nos consentimus atque concordamus; labiumque unum et vox una sumus [2], contra tamen atque ii, qui turrim olim exstruebant. Illi enim in malum conspirabant, nos autem ob pulcherrima quæque concordiam colimus, ut unanimes atque uno ore Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum glorificemus, idque de nobis prædicetur, quod vere in no-

[99] Matth. vii, 4. [1] Psal. lxxxiii, 6. [2] Gen. xi, 1

(76) *Τὰ τῶν πλησίον τραύματα.* Elias, τὰ τῶν ἀλλοτρίων πτώματα. Plures codd. pro τραύματα legunt πταίσματα.

(77) *Κατὰ τὴν παροιμίαν.* «Ut est in proverbio.» «Usurpatur hoc proverbium,» inquit Elias, «de illis qui inde capiunt utilitatem, unde utilitas nulla exspectabatur.»

(78) *Τί τούτων.* Reg. bm, tres Colb., Jes., τί τούτου.

(79) *Τῶν ἀσεβειῶν.* Oxon., τὴν ἀσέβειαν.

(80) *Ἢ τὴν τέμνουσαν, εἴτε*, etc. Plures codices habent, εἴτε τέμνουσαν, καὶ τέμνουσαν, εἴτε, etc.

(81) *Εἴτε καί.* Sic plures codd. Deest καί in ed.

(82) *Ἐν.* Deest in Reg. bm, et Or. 1.

(83) *Τίθενται.* Montac., διατίθενται.

(84) *Ἀρνήσεως.* Coisl. 1, ἄρνησις.

(85) *Ἑνοῦντας αὐτόν.* Deest αὐτὸν in nonnullis codicibus. Coisl. 1 habet, αἰνοῦντας αἰνῶν.

bis sit Deus[3], eos a quibus unitur, uniens, et eos, a quibus gloria afficitur, gloria afficiens; nec tantum prædicetur, sed etiam credatur. Verum aliis de rebus contentio inter nos fuit : male etiam id quidem, non enim inficiabor (nec enim diabolo aditum ullum aut ansam, nec improbis linguis licentiam dari oportuit) ; non tamen tanta, quanta iis videtur, qui res nostras per calumniam insectantur. Nam cum fieri non posset, quin aliquid peccaremus, ut homines, nostrum hoc erratum fuit, quod nimio pastoris amore affecti sumus, nec ex duobus eximiis, uter magis expetendus esset, reperire potuimus, quoadusque in hoc convenimus, ut utrumque pari in laude et admiratione poneremus. Hoc nostrum crimen est. Hoc nomine, qui volet, nos condemnet, aut absolvat. Hoc hæreticorum præsidium est. Præter hoc nihil habetis, etiamsi maxime cupiatis. *Muscæ*, inquit ille, *cum in oleo moriuntur ac putrescunt, ipsius suavitatem corrumpunt*[4] : livor quidem ea, quæ recta sunt, inficere volet, sed non poterit. *Omnium etenim rerum fortissima est veritas*, ut mihi et Esdræ videtur[5].

ξάζων τοὺς δοξάζοντας· καὶ μὴ λέγηται μόνον, ἀλλὰ καὶ πιστεύηται. Ἄλλα δέ ἐστιν ὑπὲρ ὧν διηνέχθημεν· κακῶς μὲν καὶ περὶ τούτων, οὐ γὰρ ἀρνήσομαι (ἐχρῆν γὰρ μηδεμίαν διδόναι τῷ πονηρῷ πάροδον ἢ λαβὴν (86), μηδὲ ταῖς πονηραῖς γλώσσαις ἐλευθερίαν), πλὴν οὐ τοσοῦτον, ὅσον δοκεῖ τοῖς τὰ ἡμέτερα διαβάλλουσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἔδει τι καὶ ἁμαρτάνειν (87), ὄντας ἀνθρώπους, τοῦτό ἐστιν ὃ ἐπταίσαμεν, λίαν φιλοποίμενες (88) γεγόναμεν, καὶ οὐκ ἔχομεν εὑρεῖν ἀγαθῶν δύο τὸ αἱρετώτερον, ἕως συνέβημεν ἀμφότερα ἐπίσης θαυμάζειν. Τοῦτο ἡμῶν τὸ ἔγκλημα· περὶ τούτων ἡμᾶς ὁ βουλόμενος εὐθυνέτω ἢ ἀφιέτω· τοῦτο τῶν αἱρετικῶν ἡ ἀσφάλεια· ὑπὲρ δὲ τοῦτο οὐδὲν, οὐδ' ἂν σφόδρα βούλησθε. *Μυῖαι σαπριοῦσιν ἔλαιον*, φησὶν ὁ εἰπὼν, *ἐννεκρούμεναί τε καὶ ἐνσηπόμεναι*· τὰ δὲ καλὰ ὁ φθόνος βουλήσεται μὲν, οὐ δυνήσεται δέ. *Πάντων γὰρ ἰσχυρότατον*, ὡς τῷ Ἔσδρᾳ κἀμοὶ δοκεῖ, *ἡ ἀλήθεια.*

428 V. Nos igitur quidem dissidia nostra inter nos composuimus, ac componemus. Nec enim fieri potest, ut filii parentibus inique jus dicant, interveniente præsertim communi Trinitate, pro qua bello impetimur, et propter quam bellum haud geremus. Ego pacis sponsor sum, tantillus videlicet tantæ rei, quoniam Deus humilibus dat gratiam[6], sublimes autem usque ad terram deprimit[7]. Quid vobis illud proderit, o communes nostri pacificatores? Pacificatores namque estis, idque beneficii nobis inviti confertis. Non enim vos propterea pii estis, si quid nos aliqua in re vel parva vel magna peccemus ; nos quidem ob vitium haud laudandi, si quid peccemus, vos autem nihilominus impii estis, quamvis nos peccemus ; nisi etiam eo magis, quod labentibus acerbiores estis. Atque ut nos omnibus in rebus unanimes esse perspiciatis, ex eoque perpetuam etiam hanc concordiam fore intelligatis, tametsi hujus rei fidem jam, ut opinor, vobis ea, quæ videtis fecerint, probus nimirum ac benignus pater, et filius obsequens, una sedentes, mutuumque sibi ipsis ornamentum afferentes ; a quibus, si qui in vobis benevolentiæ concordiæque fomites

Ε'. Τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα ἡμεῖς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ διαλελύμεθα, καὶ διαλυσόμεθα. Οὐ γὰρ οἷόν τε παῖδας πατράσι δικάσαι κακῶς (89), καὶ ἅμα τῆς κοινῆς Τριάδος μεσιτευούσης, ὑπὲρ ἧς πολεμούμεθα, καὶ δι' ἣν οὐ πολεμήσομεν. Ἐγὼ τῆς εἰρήνης ἐγγυητὴς (90), ὁ μικρὸς τοῦ τοσαύτου πράγματος, ἐπειδὴ ταπεινοῖς δίδωσι χάριν ὁ Κύριος, ταπεινοῖ δ' ὑψηλοὺς ἕως γῆς (91). Ὑμῖν δὲ τί τοῦτο τοῖς κοινοῖς ἡμῶν διαλλακταῖς; διαλλακταὶ γάρ ἐστε, καὶ ἀκουσίως (92) τοῦτο χαρίζεσθε. Οὐ γὰρ ὑμεῖς εὐσεβεῖς, εἰ κακοὶ περί τι μικρὸν ἢ μεῖζον ἡμεῖς (93)· ἀλλ' ἡμεῖς μὲν οὐκ ἐπαινετοὶ τῆς κακίας, εἴπερ τι πταίομεν, ὑμεῖς δὲ οὐδὲν ἧττον ἀσεβεῖς, κἂν ἡμεῖς ἁμαρτάνωμεν, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ πταιόντων ἐστὲ βαρύτεροι. Καὶ ἵν' εἰδῆτε τὰ πάντα συμφρονοῦντας (94) ἡμᾶς, καὶ διὰ τούτων ὅτι καὶ ἀεὶ συμφρονήσομεν μάθητε, πέπεικε μὲν, ὡς οἶμαι, καὶ τὸ ὁρώμενον, πατὴρ εὐγνώμων (95), καὶ παῖς εὐπειθὴς, ἀλλήλοις συγκαθεζόμενοι καὶ συμπρέποντες· καὶ εἴ τι ζώπυρον ἐν ὑμῖν ὑπῆρχεν εὐνοίας τε καὶ συμπνοίας, τοῦτο ἀνάψαντες, πειθέτω δὲ καὶ ὁ λόγος. Τοῦ (96) μὲν οὖν ἀκηκόατε, καὶ τὸ θαῦμα ἔνηχον ἔτι (97) ταῖς ἐμαῖς ἀκοαῖς· καὶ οἶδ', ὅτι μεῖζον ἐν ὑμῖν τοῦ εἰς τὸν ἀέ-

[3] I Cor. XIV, 25. [4] Eccle. X, 1. [5] III Esdr. IV, 35. [6] Jac. IV, 6. [7] Psal. CXLVI, 6.

(86) *Ἢ λαβήν.* Deest in pluribus Regg., et Or. 1.

(87) *Ἁμαρτάνειν.* Reg. hu, tres Colb., et Or 1, ἁμαρτεῖν.

(88) *Λίαν φιλοποίμενες*, etc. Hic aperte videntur dissensisse Catholici, diverso pastorum (Meletii et Paulini) studio abrepti. Ex duobus namque eximiis pastoribus reperire non poterant uter magis expetendus esset. Unde hæc intelligenda sunt generatim de Catholicis, qui hac de causa Constantinopoli dissentiebant ; non vero de Nazianzenis, ut falso putat Elias.

(89) *Παῖδας πατράσι δικάσαι κακῶς.* « Ut filii parentibus inique jus dicant. » Sic primo verterat Billius ; sed postea Eliam secutus, tam contra syntaxim, quam contra rem ipsam, ad parentes δικάσαι retulit, ac reddidit : « ut parentes filiis inique jus dicant. »

(90) *Ἐγγυητής.* Sic omnes codd. In ed., ἐγγυτής.

(91) *Ἕως γῆς.* Plures Regg., Coisl. 3, Or. 1, ἄχρι γῆς.

(92) *Καὶ ἀκουσίως.* Reg. hu, εἰ ἀκουσίως.

(93) *Ἡμεῖς.* Sic Regg, a, bm, hu, Coisl. 2, Jes., etc. In ed., ὑμεῖς.

(94) *Συμφρονοῦντας.* Reg. bm, συμφωνοῦντας, « concordes. »

(95) *Πατὴρ εὐγνώμων*, etc. Billius : « candidus pater, » etc. Quinam hic designentur, in Monito dictum est n. 3.

(96) *Τοῦ.* Reg. bm, τοῦτο.

(97) *Ἔτι.* Reg. Cypr., ἐστί.

ρα χεθέντος, τὸ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀποκείμενον· ἡμῶν A δὲ ἀκούσεσθε πάλιν, εἰ πάλιν ποθεῖτε· καὶ εἰ μὴ τῷ πρὸς ἀπόδειξιν ἱκανὰ τὰ δημοσιευθέντα πολλάκις, καὶ οἱ πειρασμοὶ, καὶ οἱ λιθασμοὶ (98), οὓς τε ἤδη πεπόνθαμεν, καὶ οἷς ηὐτρεπίσμεθα, οὐ τὸ παθεῖν ζημίαν, τὸ δὲ μὴ παθεῖν κρίνοντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ κινδύνων γεγεύσμεθα (99), ὧν καὶ καρπὸν ἄριστον ἠνεγκάμεθα, τὴν τοῦ λαοῦ τοῦδε συναύξησιν.

erant, exsuscitati sunt; tamen id quoque sermo persuadeat. Illum quidem jam audiistis, meisque auribus sermonum ipsius admiratio etiamnum insonat: nec dubito quin majus illud sit, quod in animis vestris reconditum est, quam quod in aerem fusum: nos autem rursus audietis, si rursus expetitis; et si cui nondum ad probationem sufficiunt, quæ sæpenumero publice prædicata sunt, id perficiant tentationes illæ ac lapidationes, quas et jam pertulimus, et perferre parati sumus, non detrimento ducentes pati, sed potius non pati: idque eo magis, quod periculorum, quæ pro Christo tolerantur, gustum cepimus, ex quibus etiam optimum retulimus fructum, nempe populi hujus incrementum.

ϛ'. Τί οὖν βούλεσθε; Πέπεισθε τοῦτο, καὶ οὐδὲν δεῖ πραγμάτων ἡμῖν, οὐδὲ θεολογίας δευτέρας, καὶ B φείδεσθε τῆς ἐμῆς ἀσθενείας, ὑφ' ἧς ὑμῖν καὶ ταῦτα μόλις φθέγγομαι; ἢ δεῖ, καθάπερ ταῖς βαρείαις τῶν ἀκοῶν, πολλάκις τὸν αὐτὸν ἐνηχεῖν λόγον, ἵνα τῷ ἐπιμόνῳ γοῦν τῆς φωνῆς, εἰς ὦτα λαλήσωμεν ἀκουόντων; δοκεῖτέ μοι τὸν λόγον προκαλεῖσθαι διὰ τῆς ἡσυχίας. Καὶ γὰρ τὴν σιωπὴν συγκατάθεσιν εἶναι, διδάσκει καὶ ἡ παροιμία (1). Οὐκοῦν δέξασθε λόγον ἀμφοτέρων, ἐκ μιᾶς ψυχῆς καὶ ἑνὸς στόματος. Ἄχθομαι δὲ, ὅτι μὴ ἐπί τι ὄρος τῶν ὑψηλῶν ἀνελθὼν, μηδὲ φωνὴν λαβὼν τῆς ἐπιθυμίας ἀξίαν, πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς φρονοῦσι κακῶς ταῦτα φθέγγομαι, ὥσπερ ἐν κοινῷ θεάτρῳ τῇ οἰκουμένῃ (2)· *Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; Ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος*, οὐ μίαν, οὐδ' ἁπλῆν θεότητος φύσιν C εἰσάγοντες, ἀλλ' ἤτοι τρεῖς ἀπεξενωμένας ἀλλήλων καὶ διεσπασμένας, οὐ θαυμαστὸν δὲ εἰπεῖν, καὶ μαχομένας ὑπερβολαῖς καὶ ἐλλείψεσιν· ἢ μίαν μὲν, μικροπρεπῆ δέ τινα καὶ στενὴν, οὐκ ἔχουσαν τὸ μεγάλων εἶναι ἀρχὴν, ὥσπερ οὐ δυνηθεῖσαν, ἢ οὐ θελήσασαν· καὶ τοῦτο διχῶς, ἢ διὰ φθόνον, ἢ διὰ φόβον· τὸ μὲν, ἵνα μή τι ὁμότιμον συνεισάγηται, τὸ δὲ, ἵνα μὴ ἐχθρὸν καὶ μαχόμενον; Καίτοι ὅσῳ τιμιώτερον Θεὸς κτισμάτων, τοσούτῳ μεγαλοπρεπέστερον τῇ πρώτῃ αἰτίᾳ, θεότητος εἶναι ἀρχὴν, ἢ κτισμάτων· καὶ διὰ θεότητος μέσης ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ κτίσματα, ἢ τοὐναντίον (3), τούτων ἕνεκεν ὑποστῆναι θεότητα, ὃ δοκεῖ τοῖς λίαν ἐξεταστικοῖς τε καὶ μετεώροις.

VI. Quid igitur vultis? Vosne hoc convictos tenet, et nihil opus est, ut nos hac de re gravemur, nec secundam de deitate orationem habeamus, nostræque infirmitati parcitis, quæ tanta est, ut vix hæc ipsa vobis eloquar? An potius oportet, velut gravioribus auribus, eumdem sermonem sæpius insonare, ut diuturna saltem vocis contentione in audientium aures tandem **429** loquamur? Sed me hac vestra quiete et silentio ad dicendum invitare videmini. Nam silentium parœmia quoque consensum esse docet. Proinde utriusque sermonem ex una anima atque ex uno ore accipite. Illud demum molestum est, quod hæc, in sublimem quemdam montem evectus, vocemque desiderio parem nactus, ad omnes eos simul, qui de religione male sentiunt, in universo orbe, velut communi quodam theatro, proloqui nequeo: *Filii hominum, usquequo gravi corde? Ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium* [a], dum non unam, nec simplicem deitatis naturam inducitis, verum aut tres a se invicem alienas et distractas, nec mirum si dixerim, defectibus etiam et excessibus pugnantes; aut unam quidem, sed jejunam et angustam, quæ non habeat, ut magnorum causa sit, perinde atque vel non potuerit, vel noluerit: idque duplici de causa, nempe vel ob invidiam, vel ob metum: illud quidem, ne quid æquale; hoc vero, ne quid inimicum et pugnans inducatur? Itaque, quanto Deus rebus creatis antecedit, tanto utique primæ causæ magnificentius est, divinitatis, quam rerum creatarum, principium esse, ac per interpositam deitatem ad res creatas venire, quam ut contra, harum causa, deitas condita fuerit, quemadmodum sublimibus istis, nimisque ad indagandum propensis placet.

Ζ'. Εἰ μὲν γὰρ ἐμέλλομεν, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος D τὴν ἀξίαν ὁμολογοῦντες, ἢ ἄναρχα ταῦτα εἰσάγειν, ἢ εἰς ἑτέραν ἀρχὴν ἀνάγειν, δέος ἂν ἦν ὄντως μὴ ἀτιμασθῇ Θεὸς, ἢ κινδυνεύσῃ παρ' ἡμῶν τὸ ἀντίθεον. Εἰ δὲ ὅσον ἂν ἐξαίρῃς (4) τὸν Υἱὸν, ἢ τὸ Πνεῦμα,

VII. Etenim si Filii et Spiritus sancti dignitatem confitentes, eos vel principii expertes induceremus, vel ad alterum principium referremus, timendum revera esset, ne Deus contemptu afficeretur, aut Deo contrarium aliquid inveheretur. Cum autem

[a] Psal. IV, 3.

(98) *Οἱ λιθασμοί*. Lapidibus nonnisi in urbe Constantinopolitana petitus est Gregorius; ac proinde hanc Orationem post « lapidationem, » cujus in ea meminit, habitam fuisse constare debet. Non ergo Nazianzi, ut volunt Elias et Billius, sed Constantinopoli pronuntiata est.

(99) *Γεγεύσμεθα*. Reg. bu, Or. 1, etc., γεγεύμεθα.

(1) *Παροιμία*. Sic proverbium istud: « Qui tacet, consentire videtur. »

(2) *Τῇ οἰκουμένῃ*. Coisl. 3, τῆς οἰκουμένης.

(3) *Ἢ τοὐναντίον*, etc. Hæc erat, juxta Niceph. lib. VIII, c. 8, sacrilega Arianorum vox, Filium scilicet propter nos factum vel creatum fuisse, ut nos Deus per ipsum, velut per instrumentum quoddam, crearet; unde si Deus homines creare noluisset, non creasset Filium.

(4) *Ἐξαίρῃς*. Regg. bm, bu, et Or. 1, ἐξάρῃς.

quantumlibet Filium aut Spiritum extuleris, nunquam tamen eos supra Patrem ponas, nec a causa removeas : verum illuc præclaram generationem, et admirabilem processionem referas. Percontabor paululum ex te, qui ingeniti et anarchi, hoc est, principii expertis, amorem tantopere præ te fers, uter tandem Deum magis contemnat, isne qui ipsum talium, quales tu inducis, principium constituat, an qui non talium, sed natura et gloria æqualium, et quales doctrina nostra profitetur? An vero tibi ad honorem amplum, atque adeo amplissimum erit, quod filium habeas, idque eo magis, si patrem in omnibus rebus referat, verumque genitoris sui simulacrum gerat, tibique sexcentis servis imperare 430 minus jucundum futurum est, quam unius filii parentem esse : Deo autem quidpiam majus ac præstabilius erit, quam Filii Patrem esse, quod quidem gloriæ accessio est, non decessio, quemadmodum et Spiritus productorem esse? An te illud fugit, cum Deum, Filii, ac Spiritus, velut creaturarum, principium statuis, nec principium abs te honorari, et quæ ex eo manant, ignominia affici? Illud, quia vilium, et exiguorum, ac deitate indignorum principium constituis; hæc, quia parva, nec creata tantum, sed omnium etiam, quæ creata sunt, contemptissima et abjectissima facis : siquidem horum causa, et aliquando condita sunt non secus ac instrumenta ab artifice, quæ ante artifices non erant, nec alias exstitissent, nisi quid eorum opera Deus creare voluisset, perinde videlicet ac voluntas ipsa nequaquam sufficeret. Quidquid enim alicujus rei causa factum est, abjectius est eo, propter quod factum est.

οὐχ ὑπὲρ τὸν Πατέρα θήσεις, οὐδὲ τῆς αἰτίας ἀποξενώσεις, ἀλλ' ἐκεῖσε ἀνάγεις (5) τὸ καλὸν γέννημα, καὶ τὴν θαυμασίαν πρόοδον· προσερήσομαί σε ὀλίγον, φιλαγέννητε σὺ καὶ φιλάναρχε, πότερος Θεὸς ἀτιμάζει μᾶλλον, ὁ τοιούτων τιθεὶς ἀρχὴν, οἵων αὐτὸς εἰσάγεις, ἢ ὁ μὴ τοιούτων, ἀλλ' ὁμοίων τὴν φύσιν, καὶ ὁμοδόξων, καὶ οἵων ὁ ἡμέτερος βούλεται λόγος; Ἀλλὰ σοὶ μὲν εἰς τιμὴν μέγα καὶ μέγιστον ὁ σὸς υἱὸς, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳπερ ἂν τὰ πάντα πατρώζῃ, καὶ χαρακτὴρ ᾖ γνήσιος τοῦ γεννήσαντος, καὶ οὐκ ἂν δέξαιο μυρίων ἀνδραπόδων εἶναι μᾶλλον δεσπότης, ἢ ἑνὸς γεννήτωρ παιδός· τῷ Θεῷ δὲ ἄλλο τι μεῖζον, ἢ Υἱοῦ τυγχάνειν Πατέρα, ὃ προσθήκη δόξης ἐστὶν, οὐχ ὑφαίρεσις, ὡς δὲ καὶ προβολέα Πνεύματος; Ἢ ἀγνοεῖς, ὅτι σὺ μὲν κτισμάτων τιθεὶς ἀρχὴν, λέγω δὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, οὔτε τὴν ἀρχὴν τιμᾷς (6), καὶ ἀτιμάζεις τὰ ἐξ αὐτῆς; Τὴν μὲν, ὅτι μικρῶν εἰσάγεις ἀρχὴν, καὶ ἀναξίων θεότητος· τὰ δὲ, ὅτι μικρὰ, καὶ μὴ κτίσματα μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων κτισμάτων ποιεῖς ἀτιμότερα· εἴ γε τούτων ἕνεκεν ὑπέστη, καὶ ποτὲ, ὥσπερ ὄργανα τεχνίτῃ πρὸ τῶν τεχνιτῶν (7) πρότερον οὐκ ὄντα, οὐδ' ἂν ἄλλως γενόμενα, εἰ μή τι κτίσαι δι' αὐτῶν ἐβουλήθη Θεὸς, ὡς οὐκ ἀρκοῦντος τοῦ βούλεσθαι. Πᾶν γὰρ ὅ τινος ἕνεκεν, ἀτιμότερον ἐκείνου δι' ὃ γεγένηται.

VIII. At ego deitatis principium, temporis expers, inseparabile, atque infinitum statuens, et principium, et ea, quæ a principio manant, pari honore prosequor : illud, quia talium est principium, hæc, quia tali modo, et talia, et ex tali, nec tempore, nec natura, nec cultu et veneratione distincta, unum divisim exsistentia, et conjunctim divisa (dictu licet mirum), non minus ob relationem, quam inter se habent, laudanda, quam si unumquodque per se privatim acceptum et intellectum esset : perfectam ex tribus perfectis Trinitatem, unitate quidem ob divitias mota, binario autem superato, propterea quod deitas supra materiam et formam sit, ex quibus corpora constant, Trinitate vero propter perfectionem definita (hæc enim prima binarii compositionem superat), ut nec deitas angusta maneat, nec in infinitum diffunda-

Η'. Ἐγὼ δὲ θεότητος ἀρχὴν (8) εἰσάγων ἄχρονον, καὶ ἀχώριστον, καὶ ἀόριστον, τήν τε ἀρχὴν τιμῶ, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐπίσης· τὴν μὲν, ὅτι τοιούτων ἀρχή· τὰ δὲ, ὅτι οὕτως καὶ τοιαῦτα, καὶ ἐκ (9) τοιούτου, μήτε τῷ ποτὲ, μήτε τῇ φύσει, μήτε τῷ σεπτῷ διειργόμενα· ἓν ὄντα διῃρημένως, καὶ διαιρούμενα συνημμένως, εἰ καὶ παράδοξον τοῦτο εἰπεῖν· οὐχ ἧττον ἐπαινετὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, ἢ καθ' ἑαυτὸ ἕκαστον νοούμενόν τε καὶ λαμβανόμενον. Τριάδα τελείαν ἐκ τελείων τριῶν, μονάδος μὲν κινηθείσης διὰ τὸ πλούσιον, δυάδος δὲ ὑπερβαθείσης (10) (ὑπὲρ γὰρ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος), ἐξ ὧν τὰ σώματα, Τριάδος δὲ ὁρισθείσης διὰ τὸ τέλειον, πρώτη γὰρ ὑπερβαίνει δυάδος σύνθεσιν, ἵνα μήτε στενὴ μένῃ ἡ θεότης, μήτε εἰς ἄπειρον χέηται. Τὸ μὲν γὰρ ἀφιλότιμον, τὸ δὲ ἄτακτον· καὶ τὸ μὲν Ἰουδαϊκὸν παντελῶς, τὸ δὲ Ἑλληνικὸν καὶ πολύθεον.

(5) *Ἀνάγεις*. Regg. bm, hu, Coisl. 1, Or. 1, Jes., ἀνοίσεις, « depromes. »

(6) *Οὔτε τὴν ἀρχὴν τιμᾷς*. Sic plures Regg., duo Coisl., et Or. 1. In ed. legitur τὴν ἀρχήν, ante λέγω δή.

(7) *Τεχνιτῶν*. Putat Combefisius emendandum, τεχνικῶν. Sic videtur etiam legisse Leuvenklaius, qui pro « ante artifices, » reddit : « ante res factas. »

(8) *Θεότητος ἀρχήν*, etc. Cum Gregorius Patrem appellat « principium deitatis, » id est Filii et Spiritus sancti, vox illa ἀρχήν, non de tempore, sed de causa est accipienda. Nam, ut sæpe jam dictum est, non minus principio carent Filius et Spiritus sanctus, quam Pater, si ad tempus referatur. Sed si de causa quæstio sit, Pater est principium, seu origo Filii et Spiritus sancti; atque ut trium personarum proprietates distinguantur, Pater est « ingenitus, » Filius « genitus, » et Spiritus sanctus « procedens. » Cæterum ut nulla sit de Gregorio nostro hac de re suspicio, vide or. xx, n. 7, ad hæc verba : Ἐὰν μὲν ὡς αἴτιον τὸν Πατέρα, etc.

(9) *Καὶ ἐκ*. Sic Regg. bm, hu, Coisl. 1, et Or. 1. Deest καί in ed.

(10) *Δυάδος δὲ ὑπερβαθείσης*, etc. « Binario autem superato. » Per « binarium » intelligit Gregorius « materiam et formam » quibus corpora constant. Unde in naturis corporeis perfectio sita videtur in hoc binario, ut patet in creatione primorum parentum, qui perfecti creati sunt.

tur. Illud enim parcum ac jejunum, hoc confusum; illud Judaicum prorsus, hoc ethnicum, ac multorum deorum cultum redolens.

Θ'. Σκοπῶ δὲ κἀκεῖνο, καὶ ἴσως οὐκ ἀπαιδεύτως, οὐδὲ ἀμαθῶς, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπεσκεμμένως, ὅτι σοὶ μὲν κίνδυνος οὐδεὶς γεννητὸν εἰσάγοντι τὸν Υἱόν. Οὐ γὰρ μὴ πάθῃ τι γεννῶν ὁ ἀγέννητος τῶν σωματικῶν τε καὶ ὑλικῶν, ὅτι μηδὲ σῶμα, καὶ τοῦτο αἱ κοιναὶ περὶ Θεοῦ παραχωροῦσιν ὑπολήψεις. Ὥστε τί φοβούμεθα φόβον οὗ μὴ ἔστι φόβος, καὶ ἀσεβοῦμεν διακενῆς, ὃ δὴ λέγεται; Ἐμοὶ δὲ κίνδυνος ζημιωθῆναι θεότητα, εἰ τὸ κτίσμα παραδεχοίμην. Οὐ γὰρ Θεὸς τὸ κτιζόμενον, οὐδὲ δεσποτικὸν τὸ ὁμόδουλον, κἂν τὰ πρῶτα φέρηται δουλείας καὶ κτίσεως, καὶ τοῦτο μόνον φιλανθρωπεύηται ὑβριζόμενον. Ὁ γὰρ τῆς ὀφειλομένης ἀποστερῶν τιμῆς, οὐ μᾶλλον τιμᾷ τῷ διδομένῳ, ἢ ἀτιμάζει τῷ ἀφαιρουμένῳ (11), κἂν προσποίησιν ἔχῃ (12) τιμῆς τὸ γινόμενον (13).

IX. Quin hoc quoque, nec inscite fortasse atque imperite, sed perquam etiam prudenter et circumspecte mecum reputo, tibi quidem nihil periculi ex eo imminere, si Filium genitum asserueris. Non enim verendum est, ne ingenitus aliquid eorum, quæ corporibus ac materiæ conveniunt, in gignendo patiatur, cum ne corpus quidem sit, idque vel communes ipsæ de Deo notiones facile concedunt. Quare, quid nobis timorem fingimus, ubi non est timor, ac sine causa, ut vulgo dici solet, impii sumus? At vero mihi periculum est, ne deitatis jacturam faciam, si creaturam admisero. Nec enim, qui creatur, Deus est; nec qui conservus, Dominus, quamlibet alioqui primas inter servos et res creatas ferat, atque hac una re in contumelia humanius aliquanto tractetur. Nam qui eum debito honore fraudat, non magis ipsum, per id quod tribuit, honore afficit, quam per id, quod eripit, ignominiam ei inurit, utcunque res ea honoris speciem et obtentum habeat.

Ι'. Καὶ εἴ σοι πλάττεται πάθη περὶ τὴν γέννησιν, κἀμοὶ περὶ τὴν κτίσιν· οὐδὲ γὰρ τὸ κτιζόμενον (14) ἀπαθῶς οἶδα κτιζόμενον. Εἰ δὲ μὴ γεγέννηται κατὰ σὲ (15), μηδὲ ἔκτισαι κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον (16), δέξαι τοῦ λόγου σοι τὸ λειπόμενον, ὁ μικροῦ τὸ ἴσον λέγειν τολμῶν διὰ τῆς προσηγορίας τοῦ κτίσματος (17). Σοὶ μὲν οὖν οὐδὲν ἀνεπιχείρητον, οὐδὲ ἀτόλμητον τῷ κακῷ βραβευτῇ καὶ διαιτητῇ τῆς θεότητος· οὐ γὰρ εἶχες ἄλλως εὐδοκιμεῖν, ἢ μακρὰν ἐκβάλλων Θεὸν δεσποτείας, ὥσπερ ἐνταῦθα οἱ τυραννικοὶ τὸν τρόπον, καὶ πλεονεκτικοὶ τοὺς ἀσθενεστέρους. Ἐγὼ δὲ μίαν φωνήν, τὴν αὐτὴν καὶ σύντομον φθέγξομαι. Τριὰς ὡς ἀληθῶς ἡ Τριὰς, ἀδελφοί. Τριὰς δὲ, οὐ πραγμάτων ἀνίσων (18) ἀπαρίθμησις (ἢ τί κωλύει, καὶ δεκάδα, καὶ ἑκατοντάδα, καὶ μυριάδα ὀνομάζειν μετὰ τοσούτων συντιθεμένην; πολλὰ γὰρ τὰ ἀριθμούμενα (19), καὶ πλείω τούτων), ἀλλ' ἴσων καὶ ὁμοτίμων σύλληψις, ἑνούσης τῆς προσηγορίας τὰ ἡνωμένα ἐκ φύσεως, καὶ οὐκ ἐώσης σκεδασθῆναι ἀριθμῷ λυομένῳ τὰ μὴ λυόμενα.

X. Quod si passiones circa generationem tibi fingis, ego quoque idem circa creationem mihi fingam. Nam ne id quidem, quod creatur, citra passionem creatur. Quod si nec genitus est, ut ipse sentis, nec creatus, quod veritas sentit, quod tibi reliquum est, accipe, qui per creaturæ nomen eo pene audaciæ prorumpis, ut idem dicas. Ac tu quidem, male deitatis judex atque arbiter, nihil intentatum relinquis, nihil non audes; non enim alia ratione nomen tuum illustrare poteras, quam si, ut qui tyrannicis sunt moribus, atque ad alienas facultates eripiendas propensi, infirmiores homines, eodem tu quoque modo Deum ab imperio et dominatione procul submoveres. Ego contra, unam vocem, eamque brevem et compendiosam, habeo. Trinitas vere Trinitas est, fratres. Trinitas porro non inæqualium rerum enumeratio est (quid enim alioqui prohibeat, quin, et decadem, et centuriam, ac myriadem nominemus, si cum tot numeris componatur? Multa quippe, multoque his plura in numerum cadunt); sed æqualium et honore parium complexio, cum scilicet nomen ea, quæ natura unita sunt, connectat, nec, quæ solutionem nesciunt, defluente numero dissipari sinat.

ΙΑ'. Οὕτω φρονοῦμεν, καὶ οὕτως ἔχομεν, ὥστε ὅπως μὲν ἔχει (20) ταῦτα πρὸς ἄλληλα σχέσεώς τε καὶ τάξεως, αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι συγχωρεῖν εἰδέναι, καὶ οἷς ἂν ἡ Τριὰς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις, ἢ νῦν, ἢ ὕστερον· αὐτοὶ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εἰδέναι φύσιν θεότητος, ἀνάρχῳ, καὶ γεννήσει, καὶ προόδῳ γνωριζομένην, ὡς νῷ τῷ ἐν ἡμῖν, καὶ λόγῳ, καὶ πνεύματι

XI. Sic sentimus, sic animo affecti sumus, ita tamen, ut, quam relationem atque ordinem hæc inter se habeant, Trinitati ipsi soli, ac purgata mente hominibus, quibus, vel in hac vita, vel in posterum Trinitas id patefecerit, noscendum relinquamus. Nos autem unam et eamdem deitatis naturam teneamus, quæ ex principii experte, et

(11) *Ἀφαιρουμένῳ.* Regg. bm, hu, ὑφαιρουμένῳ.

(12) *Ἔχῃ.* Sic Regg. bm, hu, et Or. 1. In ed., ἔχει.

(13) *Τὸ γινόμενον.* Coisl. 1, τὸ διδόμενον.

(14) *Οὐδὲ γὰρ τὸ κτιζόμενον.* Combefisius vertit: « ne id quidem quod creat, citra passionem creat. » Cæterum id fusius in Or. xx *De dogmate* explicatur.

(15) *Γεγέννηται κατὰ σέ.* Sic codd. Ita legit ac vertit Billius. Deest κατὰ σέ in ed.

(16) *Κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον.* Sic Reg. hu, Coisl. 1, etc. Hæc desunt in edit., quamvis a Billio reddita.

(17) *Κτίσματος.* Coisl. 1 addit, ὅτι μηδὲ εἴδει ἑνὶ κατασκευάζεται, « quod nec uni formæ instruatur. »

(18) *Ἀνίσων.* Billius: « diversarum. »

(19) *Τὰ ἀριθμούμενα.* Sic Regg. bm, hu, et Or. 1. Deest τά in edit.

(20) *Ἔχει.* Ita Reg. hu, et Or. 1. Alii, ἔχῃ.

generatione, et processione agnoscitur, quemadmodum id quod nobis inest, mente, sermone, ac spiritu **432** intelligitur (quantum quidem ex sensibilibus, ea, quæ animo et ratione intelliguntur, atque ex parvis maxima conjicere possumus, quandoquidem nulla imago veritatem assequi potest), ipsam secum concordem, semper eamdem, semper perfectam, qualitatis, quantitatis, temporis expertem, increatam, atque ejusmodi, ut nec ei quidquam unquam defuerit, nec defuturum sit, incomprehensibilem, nunquam se deserentem, nec deserturam: vitas et vitam, lumina et lumen, bona et bonum, glorias et gloriam, verum et veritatem, ac spiritum veritatis, sancta et ipsammet sanctitatem: Deum unumquodque, si separatim consideretur, mente videlicet, ea quæ separari nequeunt, separante: Deum rursus hæc tria, si quidem simul intelligantur, ob eumdem motum et eamdem naturam: eam rationem habentem, ut nec supra se quidquam reliquerit, aut aliud quidquam superarit; nihil enim erat: nec rursus quidquam post se relictura aut superatura sit; nihil enim futurum est: nec denique secum aliquid æquale admittat; nihil enim est ex omnibus rebus creatis, et servis, et participantibus, ac circumscriptis, quod increatam illam, et dominam, et participatam, atque infinitam naturam assequatur. Verum alia longo prorsus ab ea intervallo distant, alia propius quodammodo ad eam accedunt, atque accessura sunt; idque non vi naturæ, sed gratiæ, nempe cum servitus Trinitati recte præstita, supra servitutem assurre erit: nisi tamen hoc quoque ipsum libertas et regnum est, dominationem probe agnoscere, nec ea, quæ inter se distincta sunt, per animi abjectionem confundere ac permiscere. Porro quibus tantum, tamque honorificum est serviisse, quanta tandem horum dominatio censenda est? Et cum cognitio ipsa beatitudo sit, quantum, quæso, illud est, quod cognoscitur?

A (ὅσον εἰκάσαι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ, καὶ τοῖς μικροῖς τὰ μέγιστα, ἐπειδὴ μηδεμία εἰκὼν φθάνει πρὸς τὴν ἀλήθειαν), αὐτὴν ἑαυτῇ συμβαίνουσαν, ἀεὶ τὴν αὐτὴν, ἀεὶ τελείαν, ἄποιον, ἄποσον, ἄχρονον, ἄκτιστον, ἀπερίληπτον, οὔποτε λείπουσαν (21) ἑαυτῆς, οὔτε λείψουσαν· ζωὰς καὶ ζωὴν, φῶτα καὶ φῶς, ἀγαθὰ καὶ ἀγαθὸν, δόξας καὶ δόξαν, ἀληθινὸν καὶ ἀλήθειαν, καὶ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἅγια καὶ αὐτοαγιότητα· Θεὸν ἕκαστον, ἂν θεωρῆται μόνον, τοῦ νοῦ χωρίζοντος τὰ ἀχώριστα· Θεὸν τὰ τρία, μετ' ἀλλήλων νοούμενα τῷ ταυτῷ τῆς κινήσεως καὶ τῆς φύσεως· οὔτε ὑπὲρ ἑαυτήν τι καταλιποῦσαν, ἢ ὑπερβᾶσαν ἄλλο τι· οὐ γὰρ ἦν· οὔτε μεθ' ἑαυτήν τι καταλείψουσαν (22), ἢ ὑπερβησομένην· οὐκ ἔσται γάρ· οὔτε μεθ' ἑαυτῆς τι παραδεχομένην ὁμότιμον· οὐ γὰρ B ἐφικνεῖταί τι τῶν κτιστῶν, καὶ δούλων, καὶ μετεχόντων, καὶ περιγραπτῶν τῆς ἀκτίστου, καὶ δεσποτικῆς, καὶ μεταληπτικῆς (23), καὶ ἀπείρου φύσεως. Τὰ μὲν γὰρ πάντη πόῤῥω, τὰ δὲ ποσῶς πλησιάζοντα καὶ πλησιάσοντα· καὶ τοῦτο οὐ φύσει, ἀλλὰ μεταλήψει, καὶ πηνίκα, ὅταν τὸ δουλεῦσαι (24) καλῶς τῇ Τριάδι, ὑπὲρ τὴν δουλείαν γένηται· εἴπερ μὴ καὶ τοῦτο αὐτὸ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ βασιλεία (25), τὸ γνῶναι καλῶς δεσποτείαν, ἀλλὰ μὴ φύρειν τὰ διεστῶτα, νοῦ ταπεινότητι. Οἷς δὲ τὸ δουλεῦσαι τοσοῦτον, πηλίκη τούτων ἡ δεσποτεία; καὶ εἰ τὸ γνῶναι μακαριότης (26), πηλίκον τὸ γινωσκόμενον;

XII. Hoc nobis magnum illud mysterium vult; hoc nostra in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, ac commune nomen, fides et regeneratio, atheiæ abjuratio et deitatis confessio. Nam hoc commune illud nomen est. Quocirca trium aliquid contemnere, aut separare, confessionem ipsam contemnere est, hoc est, regenerationem, divinitatem, deificationem, spem. Videte qualia Spiritus nobis, cum Deum ipsum prædicamus, largiatur; et quibus rebus nos mulctet, cum spernitur ac rejicitur. Mitto enim dicere terrorem atque **433** iram, cujus minæ non in cultores, sed in contemptores intenduntur. Atque hæc nobis ad vos breviter, non disputandi, sed docendi modo; non Aristotelico, sed piscatorio; non improbe ac veteratorie, sed spiritualiter; non circumforanee, sed concionatorie et ecclesiastice; non ad ostentationem, sed uti-

C IB'. Τοῦτο ἡμῖν τὸ μέγα μυστήριον βούλεται· τοῦτο, ἡ εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα, πίστις καὶ ἀναγέννησις, ἄρνησις ἀθεΐας (27) καὶ ὁμολογία Θεότητος. Τοῦτο γὰρ τὸ κοινὸν ὄνομα. Ὥστε τὸ ἀτιμάζειν τι τῶν τριῶν ἢ χωρίζειν, ἀτιμάζειν ἐστὶ τὴν ὁμολογίαν, τὸ μὲν τὴν ἀναγέννησιν, τὸ δὲ τὴν Θεότητα· τὸ μὲν τὴν θέωσιν, τὸ δὲ τὴν ἐλπίδα. Ὁρᾶτε οἷα χαρίζεται ἡμῖν τὸ Πνεῦμα θεολογούμενον, καὶ οἷα ζημιοῖ ἀθετούμενον. Ἐῶ γὰρ λέγειν τὸν φόβον, καὶ τὴν ἠπειλημένην ὀργὴν, οὐ τοῖς τιμῶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀτιμάζουσιν. Ταῦτα ὡς ἐν βραχέσι πεφιλοσόφηται πρὸς ὑμᾶς (28) δογματικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀντιλογικῶς· ἁλιευτικῶς, ἀλλ' οὐκ Ἀριστοτελικῶς· πνευματικῶς, ἀλλ' οὐ κακοπραγμονικῶς· ἐκκλησιαστικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀγοραίως· ὠφελί- D μως, ἀλλ' οὐκ ἐπιδεικτικῶς· ἵνα γνῶτε τὸ αὐτὸ φρονοῦντας ἡμᾶς, οἱ καθ' ἡμῶν δημηγοροῦντες, καὶ πα-

(21) *Οὔποτε λείπουσαν,* etc. « Quæ sibi nunquam defuit, nec defutura est. »

(22) *Καταλείψουσαν.* Sic Reg. hu, et Or. 1. Sic legit et expressit Billius. In ed., καταλείπουσαν.

(23) *Μεταληπτικῆς.* Sic plerique codd. Reg. hu, Coisl. 2, Or. 1, μεταληπτῆς. In Par. ed., μεταλυπτικῆς, [mendose].

(24) *Τὸ δουλεῦσαι.* Reg. hu, et Or. 1, τῷ δουλεῦσαι.

(25) *Καὶ ἡ βασιλεία.* Sic Reg. hu. Deest ἡ in edit.

(26) *Εἰ τὸ γνῶναι μακαριότης,* etc. Alludit Gregorius ad hæc Joannis verba XVII, 3: « Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum, » in qua cognitione consistit certe vera beatitudo, quæ in æterna vita reperitur.

(27) *Ἄρνησις ἀθεΐας.* « Abjuratio atheiæ, seu, impietatis, qua Deus tollitur. »

(28) *Πεφιλοσόφηται πρὸς ὑμᾶς.* Hæc desunt in Reg. bm, et Or. 1.

νηγυρίζοντες, καὶ τοῦτο μόνον ὁμονοοῦντες, ἓν ἐμπνεομένους, ἓν πνέοντας· καὶ μὴ, καθάπερ οἱ λιμώττοντες, σπερμολογῆτε τὰ μικρὰ ἡμῶν, εἴτε πταίσματα χρὴ λέγειν, εἴτε καὶ παίγνια· ὡς ἔστι τῆς ἄκρας κακοδαιμονίας, μὴ ἐν τοῖς ἰδίοις ἰσχυροῖς τὸ ἀσφαλὲς ἔχειν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἑτέρων σαθροῖς (29).

ΙΓ'. Ἰδοὺ δεξιὰς δίδομεν ἀλλήλοις ἐν ταῖς ὑμετέραις ὄψεσιν. Ἰδοὺ τῆς Τριάδος τὰ ἔργα, τῆς ὁμοίως ἡμῖν δοξαζομένης τε καὶ προσκυνουμένης. Τοῦτο ὑμᾶς χρηστοτέρους ποιήσει (30) καὶ ὀρθοδοξοτέρους. Ὡς ὄφελόν γε καὶ ἀκουσθείημεν, καὶ γένοιτο τὴν ἡμέραν ταύτην, ἡμέραν γενέσθαι κλητὴν, ἁγίαν, μὴ ἀντιλογίας, ἀλλ' εὐρυχωρίας· μὴ πειρασμοῦ μνημόσυνον, ἀλλ' ἑορτὴν ἐπινίκιον· ἵνα τὸ ἡμᾶς συμφρονεῖν ἀλλήλοις, καὶ μικροῦ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἧς τὰ μὲν ὑγιῶς εἶχε, τὰ δὲ νῦν ἀπέλαβε τὴν ὑγίειαν, τὰ δὲ ὑγιαίνειν ἄρχεται, τοῦτο καὶ ὑμῖν αἴτιον γένηται σωτηρίας, καὶ ἀναπλάσεως. Ὦ Τριὰς ἁγία, καὶ προσκυνητὴ, καὶ μακρόθυμε! μακρόθυμος γὰρ ἡ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνασχομένη τῶν σὲ τεμνόντων. Ὦ Τριὰς, ἧς ἐγὼ κατηξιώθην, καὶ λάτρης εἶναι, καὶ κῆρυξ ἐκ πλείονος ἀνυπόκριτος! Ὦ Τριὰς ἡ πᾶσί (31) ποτε γνωσθησομένη, τοῖς μὲν τῇ ἐλλάμψει, τοῖς δὲ τῇ κολάσει! Δέχοιο καὶ τούτους προσκυνητὰς, τοὺς νῦν ὑβριστάς· καὶ μηδένα ζημιωθείημεν, μηδὲν τῶν ἐλαχίστων, κἂν ἐμέ τι ζημιωθῆναι δέοι (32) τῆς χάριτος· οὐ γὰρ τολμῶ τοσοῦτον ὅσον ὁ Ἀπόστολος (33) φθέγξασθαι.

ΙΔ'. Ἀλλ' οὐ ταῦτα φίλα ὑμῖν; σπαράσσεται δὲ ἡ γλῶσσα, καὶ ὠδίνει τὴν ἀντίῤῥησιν; Ὀψόμεθα καὶ ταύτην ποτὲ, ἢ οἷς μᾶλλον ἡμῶν σχολὴ περίεστι· γνωσόμεθα καὶ τὰ κομψὰ ὑμῶν γεννήματα, ἢ ἐξαμβλώματα, ἐπειδὰν τὰ ᾠὰ τῶν ἀσπίδων ῥήξαντες ἢ συντρίψαντες λόγῳ σκληρῷ καὶ ἀντιτύπῳ, οὔρια (34) καὶ ἀνεμιαῖα ταῦτα ἐλέγξωμεν, καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς τῆς ἀσεβείας κρυπτόμενον βασιλίσκον εἰς μέσον ἀγάγωμεν (35)· εἰ καὶ βασιλίσκον, ἀλλὰ νεκρόν τε καὶ ἀτελῆ, καὶ ἀκίνητον, ταῖς ὠδῖσιν ἐναποθανόντα, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ὄντα (36), καθ' ὑμᾶς εἰπεῖν, ἵνα τι μικρὸν ὑμῖν καὶ χαρίσωμαι· οὐ μᾶλλον μισητὸν τῆς συλλήψεως, ἢ ἐλεεινὸν τῆς ἀμβλώσεως. Τοῦτο δώσει ἡμῖν, οἶδ' ὅτι, ὁ δοὺς ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβαίνειν, καὶ περιπατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων· ὃς καὶ συντρίψει τὸν Σατανᾶν ἐν τάχει ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν, εἴτε ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα διὰ τὴν παλαιὰν λαμπρότητα, εἴτε ὡς ὄφιν φεύγοντα διὰ τὴν ὕστερον σκολιότητα, καὶ τὴν εἰς τὸ χαμερπὲς μεταποίησιν, ἵνα μικρόν τι τῶν κακῶν

A liter dicta sint: ut qui adversum nos conciones habetis, et in publicis conventibus vos ipsos jactatis, atque in hoc uno concordes estis, nos idem sentire, eodem modo inspirari, idem spirare intelligatis; nec, ut qui fame premuntur, exigua nostra, sive peccata, sive ludicra dicenda sunt, colligatis atque in vulgus spargatis. Extremæ quippe miseriæ est, non propriis viribus, sed aliorum imbecillitate niti atque confidere.

XIII. En mutuas dextras, inspectantibus vobis, jungimus. En quid Trinitas, quam nos æque celebramus et adoramus, effecerit. Hoc vos benigniores rectiusque de religione sentientes efficiet. Utinam sane exaudiamur, atque hic dies, qui vocatur sanctus, fiat dies, non contradictionis, sed latitudinis; B non tentationis monumentum, sed triumphale festum; ut mutua nostra concordia, totiusque pene terrarum orbis, qui partim jam ante sanus erat, partim sanitatem nunc recepit, partim sanus esse incipit, vobis quoque salutis atque instaurationis causa sit. O sancta, et adoranda, et longanimis Trinitas! longanimis enim es, quæ eos, a quibus scinderis, tandiu toleras. O Trinitas, cujus ego, ut cultor ac sincerus præco essem, jampridem dignus habitus sum! O Trinitas omnibus aliquando, vel per illuminationem, vel per pœnam agnoscenda! Utinam hos quoque, qui nunc contumeliis te afficiunt, adoratores accipias, nec quemquam, ne ex minimis quidem amittamus, vel etiam si mihi propterea aliqua gratiæ jactura facienda sit: non enim C tantum dicere audeo, quantum Apostolus [9]

XIV. Quid? Hæc vobis minus grata sunt, ac lingua distorquetur, et confutationem parturit? Hanc quoque aliquando videbimus, cum vobis plus otii, quam nobis, suppetat; ac lepidos et elegantes vestros fetus, imo abortus cognoscemus, cum ruptis aspidum ovis, aut dura et solida disputatione confractis, irrita ea et **434** evanida esse aperte demonstraverimus, abditumque in ipsis impietatis basiliscum in medium protulerimus; basiliscum quidem illum, cæterum mortuum, et imperfectum ac motu carentem, ipsisque partus doloribus immortuum, ac, priusquam gignatur, non exsistentem (libet enim verbis vestris uti, ut nonnihil gratiæ D apud vos ineam), ob conceptionem non minus detestabilem, quam ob abortum miserabilem. Hoc nobis, mihi credite, daturus est ille, qui potestatem nobis dedit super aspidem et basiliscum ambulandi, et calcandi supra serpentes et scorpiones [10]; qui etiam Satanam, vel tanquam fulgur e cœlo lapsum [11], ob antiquum splendorem, vel serpentis

[9] Rom. ix, 3. [10] Psal. xc, 13; Luc. x, 19. [11] Luc. x, 18.

(29) *Σαθροῖς*. Coisl. 1, σταθμοῖς.
(30) *Ποιήσει*. Reg. Cypr., ποιήσοι.
(31) *Πᾶσι*. Jes., πάντη.
(32) *Δέοι*. Combef., δέῃ.
(33) *Ὅσον ὁ Ἀπόστολος*. Alludit hic Gregorius ad hæc Apostoli verba, Rom. ix, 3: « Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, » etc.
(34) *Οὔρια*. Coisl. 1, οὐραῖα.
(35) *Ἀγάγωμεν*. Reg. bu, Or. 1, ἄγωμεν.
(36) *Οὐκ ὄντα*. Hic notat vocem, seu blasphemiam Arianorum, qui de Filio dicebant: « Non erat priusquam gigneretur, aut nasceretur. » Quare οὐκ ὄντα videtur sic reddendum: « non exsistentem. » Billius reddit: « exstinctum. »

instar fugientem, ob posteriorem obliquitatem, et immutationem in eum statum, ut jam humi repat, sub pedibus nostris brevi conteret; ut a malis paululum quiddam respiremus, fugato prorsus dolore, et mœrore, ac gemitu, nunc et in posterum, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

A ἀναπνεύσωμεν, ἀποδρασάσης (37) παντελῶς ὀδύνης, καὶ λύπης, καὶ στεναγμοῦ, νῦν τε καὶ ὕστερον, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (38). Ἀμήν.

(37) *Ἀποδρασάσης*. Sic Coisl. 1. In ed., ἀποδράσης.

(38) *Καὶ τὸ κράτος... τῶν αἰώνων*. Hæc desunt in Regg. bm, hu, Coisl. 1, et tribus Colb

435 MONITUM IN ORATIONEM XXIV.

I. Antequam ad hujus orationis argumentum deveniamus, expendendum nobis est, quis sit ille Cyprianus, cujus laudes hic tam magnifice prosequitur Gregorius. Non mediocris enim versatur hac de re inter eruditos controversia. Alii pro Cypriano Carthaginensi, alii pro Antiocheno militant; et perquam arduum videtur in tanta opinionum varietate inter discordes pacem constituere. Etenim si attendatur ad hæc Theologi verba (n. 6): « Hic Cyprianus, magnum quondam Carthaginensium, nunc autem totius orbis nomen, etc., » et alibi (n. 12): « Pastor creatur.... Neque enim Carthaginensi tantum Ecclesiæ, nec Africæ, ab eo, et propter eum etiam nunc claræ et celebri præficitur, verum etiam, etc., » videbitur sane Theologum Cypriani Carthaginensis nomen celebrare voluisse. Verum orationis series plura exhibet, quæ huic Cypriano nullatenus congruere possint, imo quæ repugnent. Dicendumne igitur errasse Gregorium, ac duos Cyprianos confudisse? Id animadvertit Billius (39); et ut Gregorium nostrum ab errore aut memoriæ lapsu vindicet, geminum Cyprianum Carthagine natum fingit; nec absurdum putat duos ejusdem nominis viros, in eadem urbe natos, diverso tempore eamdem sedem occupasse. Sed subinde fatetur, quod, « velut in gemellis fratribus interdum, formæ similitudine decepti, alterum pro altero accipimus; ita Gregorius in duobus ejusdem nominis viris, multarumque virtutum similitudine conjunctis, Antiocheno nonnulla tribuerit, quæ Carthaginensi conveniebant. » Idem difficultatis nodus diu incertum tenuit eruditum Oxoniensem Cypriani Carthaginensis editorem (40); sed aliam nodi solvendi viam aggreditur. Fellus namque, pari, ac Billius, erga Gregorium nostrum veneratione ductus, ne in hac re culparetur Theologus, unicum duntaxat agnoscit Cyprianum, eumque Carthaginensem, sed quæ de Antiocheno feruntur, inter fabulas numerat. Quin etiam aperte declarat, Gregorium tam oscitanter errare non potuisse, ut episcopum Antiochenum cum Carthaginensi confunderet.

II. Verum supersunt vetustissima monumenta quibus plane demonstratur Cyprianum, Antiochiæ in Phœnicia episcopum, vere exstitisse. Constat enim apud eruditos Cypriani Antiocheni et Justinæ res gestas statim post illorum martyrium fuisse conscriptas. Exstat etiamnum opus in tres partes seu libros divisum. Prima pars mirabilem Cypriani et Justinæ conversionem complectitur. In secunda Cyprianus vitæ suæ ac criminum confessionem, necnon et magicarum artium seriem texit. In tertia denique utriusque martyrium describitur. Hujus operis secunda pars, jam Latine in Bodleiana bibliotheca reperta, a Fello fuerat Oxoniæ excusa anno 1700. Geminas vero partes, nempe primam et tertiam, quæ nondum prodierant, in vetusto codice S. Audoeni Rothomagensis etiam Latine repertas, ediderunt in suo *Anecdotorum thesauro* (41) eruditi antiquitatis indagatores nostri domnus Edmundus 436 Martene et domnus Ursinus Durand, addita secunda parte, quæ jam ab Oxoniensi editore pervulgata fuerat. Primitivus quidem primæ et tertiæ partis textus desideratur. Secunda vero pars, Cypriani scilicet confessio, ad nos usque Græce integra pervenit. Hanc suppeditavit bibliotheca Colbertina. Sed postquam vetus interpretatio Latina a Fello edita, cum Græco textu fuit collata, tot tantisque nævis ac erroribus scatere visa est, ut necesse fuerit novam hujus operis interpretationem Latine edere. Hunc laborem suscepit D. Prudentius Maran; et Cypriani Antiocheni confessionem a se Latine redditam vulgavit cum Græco textu anno 1727, ad calcem novæ editionis Operum sancti Cypriani Carthaginensis.

III. Præterea Eudocia Augusta, Theodosii junioris uxor, heroico carmine, teste Photio (42), tribus itidem libris, et eodem ordine quem modo retulimus, Cypriani et Justinæ Acta, non ad artis licentiam, sed ad historiæ fidem, conscripsit. Gregorius ipse citat Cypriani confessionem, et eadem, ac Eudocia, de illo commemorat. « Quis ergo, » inquit D. Prudentius Maran (43), « eum nunquam exstitisse sibi persuadeat, de quo exstant monumenta illius temporis, quo vixisse dicitur, pene æqualia? Fabulæ in remotis ætatibus

(39) Argum. in hanc orat.

(40) Fell. Oxon. Cypr. ed., t. II, p. 196, *Monit.*

(41) T. III, p. 1618.

(42) Cod. CLXXXIV, p. 416.

(43) *Vita Cypr.*, in nova ed. p. XXXVIII.

latebras quærunt; nec quisquam tam inepte mentitur, ut quæ nemo vidisse se aut audivisse meminit, ea nuper in clarissima luce et omnium oculis evenisse fingat. » Sed dum fatetur vir eruditus, negari non posse exstitisse Cyprianum Antiochenum, detinetur tamen quominus assentiatur, tum Gregorio, tum Tillemontio et aliis, qui confessionem istam ab ipso martyre scriptam existimarunt. Plura refert, quæ profecto sententiam suam confirmare videntur. Nam confessio ista, præter quosdam magicæ artis effectus fabulam redolentes, complectitur etiam longam magicarum artium descriptionem, et exquisitas ac frigidas de singulis vitiorum formis ambages, quæ curiosum magis animum quam peccati dolore affectum indicant. Sed quamvis dubitet utrum id opus sit vere genuinus Cypriani fetus, putat tamen illius conversionem fabulis non esse ascribendam, nec, si quis egregium istud martyris factum elegerit, in quo ornando et amplificando elaboraret, idcirco historiæ summam in suspicionem vocandam; cum præsertim scriptor ille uti potuerit antiquioribus monumentis, quæ « Cypriani et Justinæ Acta, » ut legitur sub finem libelli de utriusque passione, « ab initio usque in finem scripta continebant. »

IV. His igitur monumentis cuique constare debet vere exstitisse Cyprianum Antiochenum. Tanta et tam perspicua hac de re supersunt testimonia, ut ea vir prudens nullo modo rejicere possit. Unde eruditi, ac præcipue Tillemontius (44) et D. Prudentius Maran (45), censent duos distinguendos esse Cyprianos, alterum Carthaginensem, Antiochenum alterum; quorum primus quidem martyrium Carthagine subiit, anno 258, decimo octavo Kalendas Octobris sub Valeriano et Gallieno principibus; alter vero Nicomediæ, sexto Nonas Octobris anni 304, sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus, ut testatur Eudocia, cui hac in re, ut observat Tillemontius, major debetur fides, quam Gregorio nostro, qui « sub Decio » Cyprianum exsulasse scribit (n. 14). Insuper Antiochenum, utpote qui esset Orientalibus notior, et Gregorii temporibus vicinior, in hac oratione laudatum existimamus; **437** atque cum Tillemontio et D. Prudentio Maran modeste fatemur hic errasse Gregorium, qui plura Antiocheno, quæ ad Carthaginensem spectabant, ita retulerit, ut ex duobus Cyprianis unum efformasse videatur. Quo autem pacto in hunc errorem inciderit, mira res est; nisi forte, ut ait D. Prudentius Maran (46), « hæc nobis illius excusandi ratio verisimilior videatur, nempe cum ei recens admodum cum iis quos alloquitur intercederet consuetudo, et post aliquot dierum secessum attemperate ad ipsum diem festum rediisset, ut ipse testatur, satis proclive fuit in tam angustis ad res accurate ediscendas spatiis labi et errare. »

V. Cæterum hic error nihil de istius orationis laude detrahit. In ea viget illa ingenii vis et facundia, quæ in cæteris orationibus suspicitur. Cypriani ac Justinæ res gestas mirum in modum exhibet ac prosequitur orator; et auditorum mentes ad illorum simul admirationem et imitationem provocat. Notanda quoque est illa præclara Justinæ, in ipso tentationis discrimine, ad Deiparam Virginem invocatio (n. 11), qua, « ut Virgo periclitanti virgini opem ferret, » orabat. Nullibi enim, quarto scilicet sæculo, tam diserte tamque perspicue quam in ista oratione, beatæ virginis Mariæ auxilium ac protectio commendatur. Fatentes adversarios habemus. Clericus ipse, qui sæpe Gregorium rhetoricæ plus æquo indulsisse conquestus est, ad solitum non ausus confugere diverticulum, ait (47): « Nulla hic in verbis Gregorii, ubi Cyprianum invocat, et Justinæ in Maria invocanda studium exprimit, nulla, inquam, [illegible] figura, nulla [illegible] est, [illegible] putavit unus e nostris, Caveus' nomine. » Quo autem anno, quove in loco habita fuerit hæc oratio, facile, tum ex diversis titulis, tum ex orationis serie colligere est. Mirum sane videtur Nicetam Nazianzi dictam existimasse. Constat enim Gregorium « brevem ac recentem » cum iis, quos alloquitur, « consuetudinem » habuisse, βραχεῖα συνήθεια, ut ipse loquitur (n. 2), ac proinde Nazianzenis nullatenus convenire posse. Id vero Constantinopolitanis apprime congruit. Deinde Theologus hanc orationem vocat (n. 19) « sermonum suorum primitias, » ut significet a se tunc primum sanctum martyrem laudari. Concludendum igitur Constantinopoli habitam fuisse, et, quantum ex dictis conjicere possumus, mense Octobri anni 379.

(44) T. V, p. 529 et 719.
(45) In nova ed. Cypr. Carth. p. XXXVII et CXXXII.
(46) *Vita Cypriani*, p. XXXVIII.
(47) *Bibl. univ.* t. XVIII, p. 121.

ΛΟΓΟΣ ΚΔ'.

Εἰς τὸν ἅγιον (48) *ἱερομάρτυρα Κυπριανὸν, ἐξ ἀγροῦ μετὰ μίαν τῆς μνείας ἡμέραν ἐπανήκοντος.*

Α'. Μικροῦ Κυπριανὸς διέφυγεν ἡμᾶς· ὢ τῆς ζη-

ORATIO XXIV[a].

A *In laudem S. martyris Cypriani, cum postridie illius solemnis memoriæ rure rediisset Gregorius.*

1. Cyprianus fere nos effugit : o ingens damnum !

(48) *Εἰς τὸν ἅγιον*, etc. Varius in variis codicibus legitur hujus orationis titulus. In Reg. a : Εἰς τὸν ἅγιον Κυπριανὸν, ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκων. Reg. d : Εἰς μάρτυρα Κυπριανόν. Reg. ph : Εἰς Κυπριανὸν τὸν μάρτυρα, ἐξ ἀγροῦ ἐπιστὰ, μετὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνείας. Alter Reg. 2502 : Λόγος ἐπιτάφιος καὶ ἐγ-

[a] Alias XVIII. Quæ autem 24 erat, nunc 34. — Habita mense Octobri anni 379.

idque vos passi estis, qui eum omnium maxime A suspicitis, annuisque honoribus ac publicis conventibus celebratis. 438 Cyprianus, inquam, cujus, vel etiamsi alioqui oblivionis vitio laboraremus, meminisse tamen necesse fuerat; siquidem optimi potissimum viri memoria colendi sunt, iique, quorum meminisse non modo pium est, sed etiam utile ac fructuosum. Verum hoc debitum cum fenore dissolvamus; si tamen pares rei facultates habemus, ac non rerum omnium egestate et penuria conflictamur. Quod si etiam admodum pauperes inveniamur, non dubito, quin vir ille, ut in omnibus rebus animi magnitudine ac modestia præditus, tum nostræ moræ, tum inopiæ, facile sit veniam daturus; modo hoc nomine gratias Deo agamus, quod memoria ipsius ex animis nostris haud- B quaquam effugerit. Vere gratias Deo agamus: id enim æquum est; atque ut hinc initium ducamus, quam commode, pulchrisque Dei mensuris, qui omnia cum pondere et mensura constituit ac moderatur [12], ad vos rediimus, a silentio et solitudine ad sermonem, a martyrum studiosa ad martyres, a corporea relaxatione ad spirituales epulas!

μίας! καὶ ὑμεῖς ἠνέσχεσθε, οἱ πάντων μᾶλλον τὸν ἄνδρα θαυμάζοντες, καὶ ταῖς δι' ἔτους τιμῶντες ἐκεῖνον τιμαῖς τε καὶ πανηγύρεσι· Κυπριανὸς (49), οὗ, καὶ τοῖς τἄλλα ἐπιλήσμοσι, μεμνῆσθαι τῶν ἀναγκαίων· εἴπερ τῶν ἀρίστων μάλιστα μνημονευτέον, καὶ ὧν τὸ μεμνῆσθαι ὅσιόν τε ὁμοῦ καὶ ὠφέλιμον. Ἀλλ' ἀποδῶμεν σὺν τόκῳ τὸ χρέος, ἂν ἄρα τοσοῦτον εὐποροῦντες (50) φανῶμεν, ἀλλὰ μὴ πάντα ὦμεν ἐνδεεῖς τε καὶ πένητες. Ἂν δὲ καὶ λίαν πένητες, οἶδ' ὅτι συγγνώσεται ἡμῖν καὶ τῆς ὑπερημερίας (51), καὶ τῆς πενίας, ἐπεὶ καὶ πάντα μεγαλόψυχος ὁ ἀνὴρ καὶ φιλόσοφος· μόνον ἄν, ὅτι μὴ διέφυγεν ἡμᾶς, εὐχαριστήσωμεν. Εὐχαριστήσωμεν (52) δέ· καὶ γὰρ ἄξιον. Ἀρκτέον δὲ οὕτως, ὡς εἰς καλὸν ὑμῖν ἐπανήκομεν, καὶ καλοῖς μέτροις Θεοῦ, τοῦ πάντα ἐν σταθμῷ καὶ μέτρῳ διορίζοντός τε καὶ διευθύνοντος, ἐκ τῆς ἡσυχίας ἐπὶ τὸν λόγον, ἐκ τῆς φιλομάρτυρος (53) ἐπὶ μάρτυρας, ἐκ τῆς σωματικῆς ἀνέσεως ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἑστίασιν.

II. Desiderabamus vos, o filii, et pari desiderii affectu a vobis expetebamur; id enim mihi persuadeo. Videte paterni animi candorem; nam et quod meum est narro, et vestro erga me affectui testimonium præbeo, atque hactenus inter nos disjuncti, ut desiderium nostrum utrinque agnoscere, ac ipsa locorum distantia et intervallo, quemadmodum pictores tabulas, explorare possemus, rursus con- C venimus. Quam magnus memoriæ fomes est, vel brevis amicorum familiaritas et consuetudo, iis utique qui moribus sunt ad amandum propensi, quique Dei erga genus humanum amorem imitantur! Quidni autem, cum Christi, qui propter nos ad formam usque servilem seipsum exinanivit, et a cœlestibus alienos et peregrinos ad se collegit, discipulos nos profiteamur, quidni, inquam, mutuo amoris complexu inter nos hæreremus, spiritusque unitatem in vinculo pacis [13], quæ legis et prophetarum mysterium, seu caput est, servaremus?

Β'. Ἐποθοῦμεν ὑμᾶς, ὦ τέκνα, καὶ ἀντεποθούμεθα τοῖς ἴσοις μέτροις (54)· πείθομαι γάρ. Ὁρᾶτε πατρὸς εὐγνωμοσύνην· καὶ τὸ ἐμαυτοῦ λέγω, καὶ τὸ ὑμέτερον μαρτυρῶ, καὶ τοσοῦτον διαζευχθέντες ἀλλήλων, ὅσον τὸν πόθον γνωρίσαι καὶ δοκιμάσαι τῇ ἀποστάσει, καθάπερ οἱ ζωγράφοι (55) τοὺς πίνακας, πάλιν συνήλθομεν. Ὡς μέγα μνήμης ἐμπύρευμα (56), καὶ βραχεῖα συνήθεια φίλων (57), τοῖς τε ἀγαπητικοῖς τὸν τρόπον, καὶ Θεοῦ μιμουμένοις φιλανθρωπίαν! Πῶς δὲ οὐκ ἐμέλλομεν, οἱ Χριστοῦ μαθηταί, τοῦ κενωθέντος δι' ἡμᾶς μέχρι δούλου μορφῆς, καὶ ξένους ὄντας τῶν οὐρανίων πρὸς ἑαυτὸν συναγαγόντος, ἀνθέξεσθαί τε καὶ περιέξεσθαι ἀλλήλων, καὶ τηρήσειν τὴν ἑνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, ἢ νόμου καὶ προφητῶν ἐστι μυστήριον, εἴτ' οὖν (58) κεφάλαιον;

III. Jam igitur hoc unum et primum beneficium habemus, quod ipsi quam celerrime ad mutuos amplexus accurrimus. Neque enim zelus moram patitur; totiusque vitæ instar est unius diecuke D

Γ'. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο τῆς εὐεργεσίας καὶ πρῶτον, τὸ ὡς τάχιστα προσδραμεῖν ἀλλήλοις καὶ περιπτύξασθαι. Οὐδὲ γὰρ φέρει τὴν ἀναβολὴν ὁ ζῆλος· καὶ βίος ὅλος ἡμέρα μία τοῖς πόθῳ κάμνουσιν. Δεύτερον δὲ, ὃ

[12] Sap. xi, 21. [13] Ephes. iv, 3.

κωμιαστικὸς εἰς τοὺς ἁγίους Κυπριανὸν καὶ Ἰουστίνην τοὺς φιλοσόφους καὶ μάρτυρας· « Oratio funebris et panegyrica in sanctos Cyprianum et Justinam philosophos et martyres. » Par.: Εἰς τὸν ἅγιον Κυπριανόν. Nicetas in *Comment.*: Μετὰ γοῦν μίαν ἡμέραν τῆς τοῦ μάρτυρος μνήμης παραγενόμενος, τὸ παρὸν εἰς αὐτὸν ἐγκώμιον ἐξεφώνησε· « Postridie illius diei, quo martyris commemoratio celebrari solebat, rure reversus, hanc in ipsius laudem orationem habuit. »

(49) *Κυπριανός*. Sic Reg. ph, Coisl. 2, etc. In ed., Κυπριανόν.

(50) *Εὐποροῦντες*. Sic Regg. bm, ph, Coisl. 1 et 2, Bas. Ita etiam videtur legisse Billius. In ed. εὐφρονοῦντες.

(51) *Ὑπερημερίας*. « Procrastinationis. »

(52) *Εὐχαριστήσωμεν*. Deest in pluribus codd.

(53) *Φιλομάρτυρος*. Piam quamdam matronam intelligere videtur Gregorius.

(54) *Τοῖς ἴσοις μέτροις*. Hæc desunt in Regg. bm, ph, Par., cæterisque melioris notæ codd.

(55) *Καθάπερ οἱ ζωγράφοι*. « Ut pictores, inquit Nicetas, ex intervallo tabulas melius perspiciunt, atque expendunt, quam si propius intueantur: sic mutuus amor sejunctione melius, quam perpetua vitæ consuetudine exploratur. »

(56) *Ἐμπύρευμα*. Regius Cypr., ἐμπόρευμα, « negotiatio. »

(57) *Συνήθεια φίλων*. Sic Reg. a. Deest φίλων in ed.

(58) *Μυστήριον, εἴτ' οὖν*. Hæc desunt in Regg. a, c, d, bm, Coisl. 2, Or. 1, Par., Oxon., etc.

καὶ μέγιστον, τὸ μὴ κατόπιν (59) ἑορτῆς δραμεῖν, μηδὲ μαρτύρων μυσταγωγίας ἀπολειφθῆναι, καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐγγινομένης ἡμῖν τρυφῆς τε καὶ ἀναψύξεως. Ἐγὼ γὰρ τἄλλα μὲν ὁμολογῶ παντὸς εἶναι νωθέστερος· καὶ πάντα πόθον ἀποσεισάμενος, ἀφ' οὗ Χριστῷ συνεταξάμην, καὶ οὐδὲν αἱρεῖ με τῶν ὅσα τερπνὰ τοῖς ἄλλοις καὶ περισπούδαστα· οὐ πλοῦτος ὁ κάτω συρόμενος καὶ περιτρεπόμενος, οὐ γαστρὸς ἡδοναὶ, καὶ κόρος πατὴρ ὕβρεως, οὐκ ἐσθὴς μαλακή τε καὶ περιῤῥέουσα, οὐ λίθων διαυγείαι καὶ χάριτες, οὐκ ἀκοὴ γοητεύουσα, οὐκ ὄσφρησις ἐκθηλύνουσα, οὐ κρότοι δήμων καὶ θεάτρων ἐκμαίνοντες, ὧν πάλαι τοῖς βουλομένοις παρεχωρήσαμεν· οὐχ ὅσα τῆς πρώτης γεύσεως (60) ἡμῶν, ἐξ ἧς ἀπολώλαμεν, ἔκγονα· ἀλλὰ καὶ πολλὴν εὐήθειαν καταγινώσκω τῶν κρατεῖσθαι B τούτοις ἀνεχομένων, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς διαφθειρόντων τῇ περὶ ταῦτα μικροπρεπείᾳ, καὶ ὡς ἑστῶσι προστιθεμένων τοῖς φεύγουσιν. Ἐκείνου δὲ λίαν ἀπλήστως ἔχω καὶ περιέχομαι, καὶ τοῦ πάθους ἐμαυτὸν ἀποδέχομαι· μαρτύρων τιμαῖς ἐπιτέρπομαι, καὶ ἀθλητῶν αἵμασιν ἐπαγάλλομαι· καὶ ἄλλων μὲν οἱ ἆθλοι καὶ τὸ κρατεῖν, ἐμοὶ δὲ οἱ στέφανοι. Τοσοῦτον προαρπάζω τὴν εὐκοσμίαν (61), καὶ οὕτως οἰκειοῦμαι τὰ κατορθώματα!

A spatium desiderio laborantibus. Alterum est, idque maximum, quod non post festum accessimus, **439** seriusque, quam ut martyrum sacris interesse queamus, eoque oblectamento animique jucunditate frui, quæ hinc nobis comparatur. Nam cæteris quidem in rebus me quovis homine segniorem esse non inficior; omnem enim cupiditatem abjeci, ex quo Christo nomen dedi, neque ex omnibus rebus, quæ aliis jucundæ atque expetendæ videri solent, ulla teneor; non opibus quæ fluxæ et caducæ sunt, ac sursum deorsumque volvuntur, non ventris voluptatibus, non saturitate, quæ libidinem parit, non veste molli et diffluente, non gemmarum splendore et gratia, non auditu præstigias effundente, non olfactu animum effeminante, non vulgi ac theatri B plausibus, qui furorem excitant, quos jampridem iis, qui ejus rei desiderio alliciuntur, haud gravatim reliquimus, non denique his omnibus quæ ex primo illo gustu, qui nobis interitum attulit, originem traxerunt: quin potius magna eos in stoliditate versari existimo, qui ab hujusmodi rebus se se vinci patiuntur, ac vili et sordido circa eas studio nobilitatem animæ inficiunt, fluxisque et fugacibus, quasi certis et stabilibus, totos se addicunt. Hujus vero rei inexplebili quadam aviditate teneor, nec ab ea unquam divelli possum, mihique etiam hunc affectum inesse facile patior; martyrum honoribus oblector, pugilum cruoribus exsulto; atque aliorum quidem certamina et victoriæ sunt, coronæ autem meæ. Usque eo gloriam hanc præripio, et eorum egregia facinora mea esse duco!

Δ'. Πᾶσι μὲν δὴ μάρτυσι πανηγ[illegible] C ἀνοικτέον ἑτοίμως καὶ γλῶσσαν, καὶ ἀκοὴν, κα[illegible]νοιαν, καὶ λέγοντάς τι προθύμως περὶ αὐτῶν κ[illegible] ἀκούοντας, καὶ πάντα ἐλάττω νομίζοντας [illegible]νων ἀθλήσεως. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει, πολλῶν ὄντων ἡμῖν εἰς ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος (62), καὶ πολλῶν τῶν πρὸς ἀρετὴν παιδευμάτων, λόγου (63), νόμου, [illegible]των, ἀποστόλων, αὐτῶν τῶν Χριστοῦ παθημάτων, τοῦ πρώτου μάρτυρος ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀνελθόντος, κἀμὲ συναγαγόντος, ἵνα προσηλώσῃ τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὸν ὄφιν θριαμβεύσῃ, καὶ τὸ ξύλον ἁγιάσῃ, καὶ τὴν ἡδονὴν νικήσῃ, καὶ τὸν Ἀδὰμ ἀνασώσῃ, καὶ τὴν εἰκόνα πεσοῦσαν ἀνακαλέσηται· τοσούτων ὄντων ἡμῖν καὶ τοιούτων, οὐδὲν ἔλαττον ἡμῖν εἰς παιδαγωγίαν (64) οἱ μάρτυρες, ὁλοκαυτώματα λογικὰ, θύματα τέλεια, προσφοραὶ δεκταὶ, τῆς ἀλη- D θείας κηρύγματα, τοῦ ψεύδους στηλιτεύματα, νόμου συμπλήρωσις, τοῦ γε πνευματικῶς νοουμένου, πλάνης κατάλυσις, κακίας διωγμὸς, ἁμαρτίας κατακλυσμὸς, κόσμου καθάρσιον.

IV. Omnium quidem martyrum memoria celebranda est, omnibusque, et linguæ, et aures, et mentes prompte aperiendæ, ut de eorum laudibus libenter aliquid dicamus et audiamus, omniaque alia eorum certaminibus inferiora esse censeamus. Nam cum multa nos ad melioris vitæ studium ducant, atque ad virtutem erudiant, ratio, lex, prophetæ, apostoli, Christi cruciatus, Christi, inquam, primi martyris, qui crucem conscendit, meque secum duxit, ut peccatum meum affigeret, et de serpente triumpharet, et sanctitatem ligno afferret, et voluptatem vinceret, et Adamum primæ incolumitati restitueret, ac prolapsam imaginem erigeret atque instauraret: cum tot, inquam, tantaque habeamus, non minus tamen ad vitam recte instituendam nobis utilitatis afferunt martyres, hæc holocausta ratione prædita, victimæ perfectæ, oblationes Deo gratæ et acceptæ, veritatis præconia, mendacii **440** proscissiones, legis, quæ spirituali modo intelligitur, expletio, erroris oppressio, vitii insectatio, peccati diluvium, mundi lustratio.

Ε'. Σὺ δέ μοι, Κυπριανὲ, τὸ τιμιώτατόν μοι καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, πλέον ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους μάρτυρας (φθόνος γὰρ οὐδεὶς παρὰ μαρτύρων μάρτυσιν)·

V. Tum tu mihi, Cypriane, et re et nomine charissime, supra cæteros martyres celebrandus occurris (nec enim verendum est, ne martyres mar-

(59) *Τὸ μὴ κατόπιν*, etc. Hoc proverbio notantur, qui serius ad rem aliquam occurrunt.

(60) *Γεύσεως*. Colb. 1, ῥεύσεως, «prima fluxione;» nimirum peccato originali, ex quo tot mala fluxere, terrisque incubuere.

(61) *Εὐκοσμίαν*. Regg. a, c, d, bm, duodecim Colb., Or. 1, etc., εὐδοξίαν.

(62) *Εἰς ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος*. «Quæ nos ad Deum vitamque meliorem ducant.» Utrumque sonat vox ὁδηγία.

(63) *Λόγου*. Deest in Oxon.

(64) *Παιδαγωγίαν*. «Ad institutionem,» scilicet tam fidei quam morum.

lyribus invideant), atque et virtute tua majorem A in modum afficior, et memoria recreor, ac præ gaudio quasi lymphatus feror, et quodammodo in eodem tecum martyrio versor, dimicationisque socius et particeps sum, ac totus ad te transeo: sive me tibi doctrina et eloquentia conciliet, qua tu tanto reliquos mortales anteibas, quanto ratione prædita brutis animantibus præstant (fit enim, nescio quo pacto, ut, non minus inter eos, qui studii cujusdam atque instituti nomine inter se conjuncti, quam qui affinitatis et consanguinitatis vinculo inter se devincti sunt, amor coalescat); sive id repentinæ et admirabili mutationi tuæ, quæ vim omnem orationis excedit, omnique exemplo præstantior est, assignari debeat. Nam sol etiam post nubem, qua prius obducebatur, jucundior illucescit; et ver post B hiemis tristitiam dulcius est; suavior etiam apparet ridens tranquillitas, et expansum ac pacatum mare, cum, post ventorum tumultum, et tumescentes fluctus, littoribus alludit.

καὶ σοῦ διαφερόντως ἥττημαί τε τῆς ἀρετῆς, καὶ τῇ μνήμῃ κουφίζομαι, καὶ ὥσπερ ἔνθους ὑφ' ἡδονῆς γίνομαι, καί τινα τρόπον σύνειμί τε τῇ μαρτυρίᾳ, καὶ κοινωνῶ τῆς ἀθλήσεως, καὶ ὅλος (65) πρὸς σὲ μετανίσταμαι· τάχα μὲν διὰ τὴν τῶν λόγων οἰκείωσιν, οἷς τοσοῦτον τῶν ἄλλων ἐκράτεις, ὅσον τὰ λογικὰ τῆς ἀλόγου φύσεως (συνεισέρχεται γὰρ, οὐκ οἶδ' ὅπως, φίλτρον τοῖς κατά τι συναπτομένοις, οὐχ ἧττον τοῖς λοιποῖς πράγμασιν, ἢ τοῖς περὶ ἀγχιστείαν αἵματος)· τάχα δὲ διὰ τὸ τῆς μεταβολῆς ἀθρόον τε καὶ παράδοξον, ὃ κρεῖττον (66) λόγου καὶ παραδείγματος. Ἐπεὶ γλυκὺ μὲν ἥλιος μετὰ νέφος, ᾧ τέως συνεκαλύπτετο· γλύκιον δὲ τὸ ἔαρ, ὅτι μετὰ χειμῶνος κατήφειαν· ἡδίων δὲ μειδιῶσα γαλήνη, καὶ θάλασσα ἡπλωμένη, καὶ ταῖς ἀκταῖς προσπαίζουσα μετὰ πνευμάτων στάσιν, καὶ ὠδίνοντα (67) κύματα.

VI. Hic Cyprianus, o viri (ut et qui nostis, ex ipsa commemoratione majorem voluptatem capiatis, et qui ignoratis, historiam omnium nostrarum pulcherrimam, commune Christianorum decus, atque ornamentum discatis), hic, inquam, Cyprianus, magnum quondam Carthaginensium, nunc autem totius orbis nomen, opibus conspicuus, potentia illustris, genere clarus (siquidem maximum nobilitatis argumentum est, senatorem esse, primariamque in eo ordine sedem obtinere), flos juventutis, elaboratum naturæ opus, doctrinæ principatus, tam philosophicæ, quam cujusvis alterius generis disciplinæ, idque quacunque parte eas spectare volueris; adeo ut in eo, et variarum artium cognitio mirabilior esset, quam singularum exacta et perfecta C scientia, et rursus singularum exquisita et modis omnibus absoluta perceptio plus admirationis haberet, quam variarum artium collecta scientia: vel, ut apertiori distinctione hæc explicem, alios multiplici, alios profunda rerum cognitione, alios utraque laude, omnes autem omnino superaret.

Ϛ'. Οὗτος Κυπριανὸς, ὦ ἄνδρες (ἵνα οἱ μὲν εἰδότες, ἡδίους γένησθε (68) τῇ ὑπομνήσει, οἱ δὲ ἀγνοοῦντες, μάθητε τὸ κάλλιστον τῶν ἡμετέρων διηγημάτων, καὶ τὴν κοινὴν Χριστιανῶν φιλοτιμίαν), οὗτος ἐκεῖνος, τὸ μέγα ποτὲ Καρχηδονίων ὄνομα, νῦν δὲ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης, ὁ πλούτῳ περιφανὴς, καὶ δυναστείᾳ περίβλεπτος, καὶ γένει γνώριμος (εἴ γε μέγιστον εἰς εὐγενείας ἀπόδειξιν, συγκλήτου βουλῆς μετουσία καὶ προεδρία), τὸ τῆς νεότητος ἄνθος, τὸ τῆς φύσεως ἄγαλμα (69), τὸ τῶν λόγων κράτος, τῶν τε κατὰ φιλοσοφίαν, καὶ ὅσοι τῆς ἄλλης παιδεύσεως, καὶ τούτων ὃ βούλει μέρος· ὡς μᾶλλον μὲν τὸ ποικίλον ἢ τὸ ἄκρον ἐν ἑκάστῳ θαυμάζεσθαι, μᾶλλον δὲ τὸ εὐδόκιμον ἐν ἑκάστῳ τῆς περὶ πάντα πολυμαθίας (70)· ἢ, ἵνα διέλω σαφέστερον, τῶν μὲν τῷ ποικίλῳ, τῶν δὲ τῷ ἄκρῳ, ἔστι δὲ ὧν ἀμφοτέροις, πᾶσι δὲ πάντων ἐκράτει.

441 VII. Ac eruditionem quidem libri ipsi testantur, quos ille complures et luculentos pro nobis conscripsit, posteaquam Dei, qui omnia facit, et mutat [14], benignitate, doctrinam suam in melius transtulit, atque stoliditatem rationi subjecit. Quænam autem hinc mihi jam dicenti ratio tenenda sit, et quo me vertam, plane incertus sum. Vereor enim, ne nimis longum ac prorsus intempestivum sermonem habeam, si Cypriani omnia commemoranda suscepero; et rursus, ne maximo eos, qui adsunt, detrimento mulctem, si quid præteriero. Ut igitur medium quemdam, inter temporis brevi- D

Z'. Τῶν μὲν οὖν λόγων καὶ οἱ λόγοι μαρτυρες, οὓς πολλοὺς καὶ λαμπροὺς ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν κατεβάλετο, ἐπειδή γε μετήνεγκε Θεοῦ φιλανθρωπίᾳ τὴν παίδευσιν, τοῦ ποιοῦντος τὰ πάντα καὶ μετασκευάζοντος, πρὸς τὸ βέλτιον (71), καὶ τῷ λόγῳ τὴν ἀλογίαν ὑπέκλινεν· τὸ δὲ ἐντεῦθεν, οὐκ οἶδ' ὅπως χρήσωμαι (72), τῷ λόγῳ καὶ τίς γένωμαι· πῶς μὲν μὴ μακρὸν ἀποτείνω λόγον, καὶ παντελῶς ἔξω τοῦ καιροῦ, πάντων τῶν Κυπριανοῦ μεμνημένος· πῶς δὲ μὴ τὰ μέγιστα ζημιώσω τοὺς παρόντας τοῖς σιωπωμένοις. Ἵν' οὖν μέσην βαδίσω τοῦ καιροῦ, καὶ τοῦ πόθου τῶν ἀκουόντων, οὕτω μοι δοκεῖ ποιητέον εἶναι·

[14] Amos v, 8.

(65) Ὅλος. In nonnullis, ὅλως.

(66) Ὃ κρεῖττον. Sic Regg. a, c, d, ph, etc. In ed., κρείττων.

(67) Ὠδίνοντα. Interpres videtur legisse, οἰδαίνοντα.

(68) Γένησθε. Savil., γένοισθε.

(69) Τῆς φύσεως ἄγαλμα. Vernacula lingua dicimus: « Chef-d'œuvre de la nature. »

(70) Πολυμαθίας. Sic plures codd. In Regg. c, d, bm, ph, πολυμαθείας. In ed., φιλομαθίας, « discendi cupiditas. »

(71) Πρὸς τὸ βέλτιον. « Doctrinam in melius transtulit. » Sic vertendum existimamus. Hæc enim verba referimus ad μετήνεγκε, quod superius legitur. Billius autem ea refert ad μετασκευάζοντος, quamvis in propheta Amos non occurrant, et reddit, « atque in melius commutat. »

(72) Χρήσωμαι. Regg. d, ph, et Or. 1, χρήσομαι.

τὰ μὲν ἄλλα παρεῖναι τοῖς εἰδόσιν, ἐκδιδάσκειν τοὺς ἀγνοοῦντας, εἴπερ εἰσί τινες, ἵν' ἀμφότεροι εὐεργετῶνται ὁμοίως, καὶ οἱ διδάσκοντες τὰ ἐκείνου, καὶ οἱ μανθάνοντες (ἐπειδὴ καὶ τὸ μεμνῆσθαι τοῦ ἀνδρὸς, ἁγιασμὸς, καὶ μέγιστον εἰς παράκλησιν ἀρετῆς ὁ λόγος)· ἑνὸς δὲ ἢ δύο τῶν ἐκείνου διὰ βραχέων ἐπιμνησθῆναι, καὶ τούτων ὅσα μηδὲ βουλομένῳ παρελθεῖν δυνατόν.

Η'. Μνησθήσομαι δὲ τοῦ προτέρου βίου, καὶ ἥτις αὐτῷ γέγονε σωτηρίας ὁδὸς, καὶ τίς ἡ κλῆσις, καὶ ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον μετάθεσις. Ἐκεῖνο μέν γε λίαν ἀγεννὲς καὶ μικρόψυχον, οἴεσθαι καθυβρίζεσθαι τὸν ἀθλητὴν τῇ μνήμῃ τῶν σκαιοτέρων. Ἐπεὶ οὕτω καὶ Παῦλος ἡμῖν οὐκ ἐπαινετὸς ὁ μέγας, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης ἐν τοῖς κακίστοις, καὶ Κυπριανὸς αὐτός· ὁ μὲν τῶν προτέρων ἑαυτοῦ διωγμῶν μεμνημένος, καὶ τῆς τοῦ ζήλου μεταθέσεως, ἵν' ἐκ τοῦ παραλλήλου (73) μᾶλλον δοξάσῃ τὸν εὐεργέτην· ὁ δὲ τὸν *Τελώνην* ἑαυτῷ προστιθεὶς ἐν τῇ τῶν μαθητῶν ἀπαριθμήσει, ὥσπερ ἄλλο τι τῶν τιμίων ἐπίσημον· ὁ δὲ καὶ μακρῷ λόγῳ στηλιτεύων τὴν προτέραν ἑαυτοῦ κακίαν, ἵνα καὶ τοῦτο Θεῷ καρποφορήσῃ, τὴν ἐξαγόρευσιν, καὶ πολλοῖς ὁδὸς γένηται τῆς χρηστοτέρας ἐλπίδος τῶν ἀπὸ κακίας ἐπιστρεφόντων. Τίς οὖν ἡ κακία, καὶ σκοπεῖτε, ὅση καὶ ἡλίκη τὸ μέγεθος· Δαιμόνων ἦν θεραπευτὴς, ὁ Χριστοῦ μαθητὴς ὕστερον· καὶ διώκτης πικρότατος, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας ἀγωνιστής· καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ταράσσων τὴν ἡμετέραν ὁδὸν, διὰ τὸ ἐν ἀμφοτέροις κράτος, ὁ κράτιστος ἀμφότερα μετὰ τοῦτο Χριστιανοῖς. Ὅσον κακὸν καὶ γοητεία τούτοις προστιθεμένη, τῶν ἐκείνου (74) τὸ γνωριμώτατον! ὅσῳ δεινότερον καὶ ἀπληστία σώματος, ἣ καὶ τοὺς τἄλλα σοφοὺς ἐκμαίνειν δύναται, καὶ χεῖρον φρονεῖν βιάζεται, καθάπερ ὑβριστὴς πῶλος, τὸν λογισμὸν συναρπάζουσα!

Θ'. Ἥκει δὲ ἡμῖν ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ὁ λόγος. Καὶ μὴ πρὸς τὰ πρῶτά τις ὁρῶν Κυπριανοῦ, ταῖς ἡδοναῖς ἐφιέσθω· τοῖς δὲ τελευταίοις σωφρονιζέσθω. Παρθένος τις ἦν (75) τῶν εὐπατρίδων, καὶ κοσμίων.

tatem et auditorum cupiditatem, cursum teneam, hæc mihi jucunda ratio videtur: cætera quidem scientibus relinquam, ut iis, qui ea ignorant, si qui tamen tales sunt, exponant, atque ex ea re utrique parem utilitatem capiant, tum qui illius virtutes docent, tum qui addiscunt (quandoquidem hujus quoque viri vel sola recordatio sanctitate animam imbuit, maximumque pondus ad excitandum virtutis studium habet oratio); ego vero ex illius rebus unum aut alterum breviter exponam, quæ etiam hujus generis sunt, ut ea, ne si maxime quidem velim, præterire queam.

VIII. Dicam porro, quæ prioris ipsius vitæ ratio fuerit, quæ salutis via, quæ vocatio, quæ in meliorem vitæ statum mutatio. Equidem eos admodum ignavi atque abjecti animi esse existimo, qui martyri, rerum minus laudabilium commemoratione, contumeliam inferri arbitrantur. Hac enim ratione nec magnus ipse Paulus laudem mereatur, et Matthæus publicanus in sceleratissimorum hominum numero habendus fuerit, ac noster etiam Cyprianus. Ille quidem pristinarum suarum persecutionum, et mutati zeli mentionem facit [15], ut videlicet ex utriusque collatione Dei beneficentiam magis concelebret: alter vero in discipulorum enumeratione sibi ipsi *Publicani* cognomentum, perinde atque aliud quoddam nobilitatis insigne et ornamentum, adjungit [16]; hic denique superioris vitæ turpitudinem longa oratione proscindit, ut ipsam quoque scelerum confessionem Deo muneris loco offerat, ac multis eorum, qui ab improba et flagitiosa vivendi ratione animum revocant, ad melius sperandum via exsistat. Quæ igitur illius improbitas fuerit, quamque magna et gravis, expendite: Dæmonum cultor erat, qui Christi postea discipulus fuit: et persecutor acerbissimus, qui postea 442
magnus veritatis propugnator exstitit; et verbo et opere, utpote in utroque pollens, viam nostram turbabat, qui postea utraque re peregregiam Christianis operam dedit. Jam quantus ex arte magica, a qua potissimum ad hominum famam pervenerat, huic malo cumulus accedebat! quantum item hæc crimina exaggerabat corporis intemperantia et libido, quæ tantam vim habet, ut quandoque sapientes etiam viros furore alliciat, deteriusque sentire cogat, equulei petulantis et indomiti more, rationem secum arripiens!

IX. Ad ipsum autem jam mali caput se confert oratio. Nec vero quisquam primas vitæ Cypriani partes intuens, voluptatibus indulgeat; verum ultimis ad pudicitiam revocetur. Virgo quædam erat

[15] I Tim. I, 13. [16] Matth. X, 3.

(73) *Παραλλήλου*. Sic Regg. bm, ph. In ed. divisim, παρ' ἀλλήλου.

(74) *Τῶν ἐκείνου*, etc. Combefisius sic vertit: « Ars magica, qua maxime in notitiam hominum venerat, quanto in ejus malis hæc primas tenebat? » Improbat interpretationem Billii, qui ὅσῳ δεινότερον jungit cum his verbis quæ sequuntur, καὶ ἀπληστία σώματος. Si admittatur Combefisii interpretatio, sic his interpunctionibus distinguenda erit phrasis: Τῶν ἐκείνου τὸ γνωριμώτατον, ὅσῳ δεινότερον; ἡ ἀπληστία, etc.: « Qua arte et notior, et quanto ad scelus immanior? Ad hæc libido insatiabilis, » etc.

(75) *Παρθένος τις ἦν*, etc. In Coisl. 1 et Hervag. ed. sic additur: Κάλλει περίβλεπτος, τῶν εὐπατρίδων καὶ κοσμίων, εὐπρεπὴς μὲν τὴν ὥραν τοῦ σώματος, ζηλωτὴ δὲ τὸν τρόπον· τὴν γὰρ μορφὴν ἀξιέραστος ἦν, καὶ ψυχῆς ἀ[illegible] γὰρ ἡ φήμη διήγγε[illegible], καὶ τὸν νεανίαν [illegible], ὁρῶντα μὲν κάλλος ἐξαίσιον, ἀκούοντα δὲ τρόπον ἐφάμιλλον. Ἀκούετε, παρθένοι, etc.: « Virgo quædam erat pulchritudine et genere insignis, ingenua, præstanti corporis forma, ob morum excellentiam imitatione digna. Forma namque erat amabilis, animi autem virtute longe admirabilior. Hæc fama nuntiabat. Confestim juvenem sauciavit, qui formam nulli parem conspiciebat; verum cum paribus conjunctam moribus audiebat. Audite, virgines, » etc.

patricio genere nata, honestisque moribus prædita. Audite, virgines, ac simul exsultate, imo etiam quæcunque pudicitiam in matrimonio, et pudicitiæ amantes colitis: nam utrisque communi ornamento est ista narratio. Virgo hæc forma erat perquam liberali et egregia. Accinat huic nobiscum David: *Omnis gloria filiæ regis ab intus* [17], vera Christi sponsa, pulchritudo recondita, viva statua, donarium sacrilegas manus non metuens, fanum inaccessum, hortus conclusus, fons signatus [18] (ut Salomon quoque aliquid ipsi accinat), soli Christo servata. Magnus Cyprianus, unde, et quo modo, haud scio, hujus virginis omni ex parte tutæ, ac morum gravitate præditæ amore captus est. Nam procaces et avidi oculi, ea etiam, quæ attingere nefas est, attingunt, organum nempe omnium promptissimum atque avidissimum. Nec tantum captus est, sed ejus quoque pudicitiam tentabat. O singularem stultitiam, si quidem futurum sperabat, ut eam diriperet, vel potius, o ingentem illius impudentiam, qui res hujusmodi audebat, atque ad audendum impellebat! Ille etiam in paradisum adversus eum, qui primus effictus est, ab initio irrepsit [19]: et medius inter angelos stat, Jobum ad cruciatum deposcens [20]: ac postremo Dominum ipsum, qui eum oppressurus et morte affecturus erat, adoriri non dubitat, eique, qui nulli tentationi obnoxius est, tentationem admovet [21] (quoniam alterum, in externa Dei facie, **443** Adamum videbat), quasi ipsum quoque superaturus. Nesciebat enim fore ut humanitatem aggressus, in divinitatem incideret. Quid igitur mirum, si ipse etiam per Cyprianum sanctam animam, atque intactum corpus aggreditur?

A 'Ακούετε, παρθένοι, καὶ συναγάλλεσθε, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν ὑπὸ ζυγὸν ὅσαι σώφρονές τε καὶ φιλοσώφρονες (76)· κοινὸν γὰρ ἀμφοτέραις καλλώπισμα τὸ διήγημα. Καὶ ἡ παρθένος καλὴ τῷ εἴδει σφόδρα· προσᾳδέτω ταύτῃ μεθ' ἡμῶν ὁ θεῖος Δαβὶδ, *Πᾶσα ἡ δόξα*, λέγων, *τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν*, νύμφη Χριστοῦ γνησία, κάλλος ἀπόθετον, ἄγαλμα ἔμψυχον, ἀνάθημα ἄσυλον, τέμενος ἀνεπίβατον, κῆπος κεκλεισμένος, πηγὴ ἐσφραγισμένη (προσᾳδέτω γάρ τι καὶ Σολομὼν), μόνῳ Χριστῷ τηρουμένη. Ταύτης ὁ μέγας ἥλω Κυπριανὸς, οὐκ οἶδ' ὅθεν καὶ ὅπως, τῆς πάντα ἀσφαλοῦς καὶ κοσμίας (77). Ψαύουσι γὰρ ὀφθαλμοὶ λίχνοι καὶ τῶν ἀψαύστων, τὸ προχειρότατον ὀργάνων (78) καὶ ἀπληστότατον. Καὶ οὐχ ἥλω μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπείρα. Ὦ τῆς εὐηθείας, εἰ B ταύτην συλήσειν ἤλπιζε, μᾶλλον δὲ τῆς ἀναισχυντίας τοῦ τὰ τοιαῦτα τολμῶντός τε καὶ τολμᾷν πείθοντος! Ἐκεῖνος καὶ εἰς τὸν παράδεισον ἀπ' ἀρχῆς παρέδυ (79) κατὰ τοῦ πρώτου πλάσματος· καὶ μέσος ἀγγέλων ἵσταται τὸν Ἰὼβ ἐξαιτήσων· καὶ τὸ τελευταῖον, κατ' αὐτοῦ τολμᾷ τοῦ Δεσπότου, τοῦ καταλύσοντος (80) αὐτὸν καὶ θανατώσοντος, καὶ πεῖραν προσάγει τῷ ἀπειράστῳ (ἐπειδὴ δεύτερον Ἀδὰμ εἶδε τοῦ Θεοῦ τὸ φαινόμενον), ὡς καὶ τοῦτον καταπαλαίσων. Ἠγνόει γὰρ, ὅτι περιπεσεῖται θεότητι, προσδραμὼν ἀνθρωπότητι. Τί οὖν θαυμαστὸν, εἰ καὶ διὰ Κυπριανοῦ πειρᾶται τῆς ἁγίας (81) ψυχῆς, καὶ τοῦ ἀνεπάφου σώματος;

X. Cæterum ipse quidem eam sollicitabat, ac pro lenone, non vetula quadam muliercula ad hujusmodi res idonea, sed dæmone quodam, corporum ac voluptatis amante, utitur. Rebelles siquidem et invidæ potestates ad obeunda hujus generis ministeria celeres esse solent, multos nimirum ruinæ suæ socios quærentes. Hujus porro lenocinii merces, victimæ et libamina erant, affinitasque ea, quæ per sanguinem et sacrificiorum nidorem cum eo contrahitur. Talem enim iis mercedem pendi oportebat, qui hujusmodi beneficia contulissent. At puella simul atque malum persensit, et insidias intellexit (puræ etenim ac divinæ animæ diaboli technas celerrime deprehendunt, quamlibet alioqui versipellis ille sit, atque in conatibus suis varius ac multiplex), quid facit, et quid adversus vitii opificem molitur? Desperatis omnibus aliis remediis, ad Deum confugit, atque adversus detestabilem amorem sponsum suum patronum ac defensorem assu-

C Ι'. Πλὴν ὁ μὲν ἐπείρα, καὶ προαγωγῷ χρῆται, οὐ γυναίῳ τινὶ παλαιῷ τῶν πρὸς ταῦτα ἐπιτηδείων, ἀλλὰ δαιμόνων τινὶ τῶν φιλοσωμάτων καὶ φιληδόνων· ἐπειδὴ ταχεῖαι πρὸς τὴν τῶν τοιούτων ὑπηρεσίαν αἱ ἀποστατικαὶ δυνάμεις καὶ φθονεραὶ, πολλοὺς κοινωνοὺς ζητοῦσαι τοῦ πτώματος. Καὶ ὁ μισθὸς τῆς προαγωγίας, θυσίαι τε καὶ (82) σπονδαὶ, καὶ ἡ δι' αἱμάτων καὶ κνίσσης οἰκείωσις· τοιούτους γὰρ ἔδει μισθοὺς εἶναι τοῖς τὰ τοιαῦτα χαριζομένοις. Ἡ δὲ ὡς ᾔσθετο τοῦ κακοῦ, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἔγνω (ταχύτεραι γὰρ αἱ καθαραὶ ψυχαὶ καὶ θεοειδεῖς πρὸς θήραν τοῦ ἐνεργοῦντος, κἂν ὅτι μάλιστα σοφιστικὸς ᾖ καὶ ποικίλος τὴν ἐπιχείρησιν), τί ποιεῖ, καὶ τί ἀντιτεχνᾶται τῷ δημιουργῷ τῆς κακίας; Πάντων ἀπογνοῦσα τῶν ἄλλων, ἐπὶ τὸν Θεὸν καταφεύγει, D καὶ προστάτην ποιεῖται κατὰ τοῦ μισητοῦ πόθου (83) τὸν ἑαυτῆς νυμφίον, ὃς καὶ Σωσάνναν ἐῤῥύσατο, καὶ Θέκλαν διέσωσεν· τὴν μὲν ἀπὸ πικρῶν πρεσβυτέρων (84), τὴν δὲ ἀπὸ τυράννου μνηστῆρος, καὶ τυ-

[17] Psal. XLIV, 14. [18] Cant. IV, 12. [19] Gen. III, 4. [20] Job I, 6 sqq. [21] Matth. IV, 1 sqq.

(76) *Τε καὶ φιλοσώφρονες*. Hæc desunt in Reg. d.

(77) *Κοσμίας*. Reg. d, ταμίας.

(78) *Ὀργάνων*. Reg. c, τῶν ὀργάνων. Par., ὄργανον.

(79) *Παρέδυ*. Reg. c, εἰσέδυ.

(80) *Τοῦ καταλύσοντος*. Sic Reg. bm, et Or. 1. Deest τοῦ in edit.

(81) *Ἁγίας*. Reg. c addit, ἐκείνης.

(82) *Θυσίαι τε καὶ*, etc. Regg. a, d, θυσίαι σπονδαὶ δι' αἱμάτων καὶ κνίσσης, « qua cruoribus et sacrificiorum nidore fit conciliatio. »

(83) *Πόθου*. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, Jes., Combef., etc. In ed., πόθον.

(84) *Ἀπὸ πικρῶν πρεσβυτέρων*. Bill.: « a sævis

ραννικωτέρας μητρός (85). Τίνα τοῦτον; Χριστὸν, ὃς καὶ πνεύμασιν ἐπιτιμᾷ, καὶ κουφίζει βαπτιζομένους, καὶ πεζεύει πέλαγος, καὶ λεγεῶνα πνευμάτων τῷ βυθῷ δίδωσι· καὶ ῥύεται μὲν ἐκ λάκκου δίκαιον λέουσι προτεθέντα βορὰν, καὶ χειρῶν ἐκτάσει (86) τοὺς θῆρας νικήσαντα· ῥύεται δὲ ὑπὸ κήτους καταποθέντα φυγάδα προφήτην, κἀν τοῖς σπλάγχνοις τὴν πίστιν διασωσάμενον· σώζει δὲ Ἀσσυρίους (87) ἐν φλογὶ παῖδας, ἀγγέλῳ τὴν πυρὰν καταψύξας, καὶ τοῖς τρισὶ παραζεύξας τὸν τέταρτον.

mit, qui et Susannam mortis periculo liberavit, et Theclam servavit; illam a sævis senioribus, hanc a tyranno ipsius proco, et a matre adhuc crudeliori. Quem tandem hunc sponsum? Christum, qui et spiritus increpat, et eos, qui merguntur, sublevat [22], et pedibus mare peragrat [23], et spirituum legionem in profundum mittit [24], quique et justum virum e lacu eripit, leonibus in escam objectum [25], ac per manuum extensionem victoriam de feris consecutum, et fugitivum prophetam a ceto voratum, in ipsisque visceribus fidem integram servantem, liberat [26], et in Assyria pueros inter flammas incolumes servat, flamma nimirum per angelum refrigerata, ac quarto tribus illis adjuncto [27].

ΙΑ'. Ταῦτα καὶ πλείω τούτων ἐπιφημίζουσα, καὶ τὴν Παρθένον Μαρίαν (88) ἱκετεύουσα βοηθῆσαι παρθένῳ κινδυνευούσῃ, τὸ τῆς νηστείας καὶ χαμευνίας προβάλλεται φάρμακον· ὁμοῦ μὲν τὸ κάλλος μαραίνουσα ὡς ἐπίβουλον, ἵν' ὑποσπάσῃ τῆς φλογὸς τὴν ὕλην, καὶ δαπανήσῃ τὸ τῶν παθῶν ὑπέκκαυμα· ὁμοῦ δὲ τὸν Θεὸν ἱλεουμένη διὰ τῆς πίστεως καὶ (89) διὰ τῆς ταπεινώσεως· οὐδενὶ γὰρ οὕτω τῶν πάντων, ὡς κακοπαθείᾳ, θεραπεύεται Θεὸς (90), καὶ δάκρυσι τὸ φιλάνθρωπον ἀντιδίδοται. Ποθεῖτε τὰ ἑξῆς, οἶδ' ὅτι, τοῦ διηγήματος. Ἀγωνιᾶτε γὰρ ὑπὲρ τῆς παρθένου, καὶ τοῦ ἐραστοῦ δὲ οὐχ ἧττον, μὴ εἰς κακὸν ἀμφοτέροις ὁ πόθος ἔληξεν. Ἀλλὰ θαρσεῖτε. Πίστεως γὰρ ὁ πόθος πρόξενος γίνεται· καὶ παρθένον ἑαυτῷ μνηστεύων ὁ ἐραστὴς, ὑπὸ Χριστοῦ μνηστεύεται· καὶ ἡ μὲν τῶν πόθων (91) φλὸξ ἀποσβέννυται, ἡ δὲ τῆς ἀληθείας ἀνάπτεται. Πῶς καὶ τίνα τρόπον; Ἐνταῦθά μοι τὸ τοῦ (92) διηγήματος ἥδιστον. Νικᾷ ἡ παρθένος, νικᾶται ὁ δαίμων. Ὁ πειραστὴς πρόσεισι τῷ ἐραστῇ, καταμηνύει τὴν ἧτταν· περιφρονεῖται. Δυσχεραίνει τῆς ὑπεροψίας· ἀμύνεται τὸν ὑπερόπτην. Ἡ ἄμυνα δὲ τίς; Εἰς αὐτὸν εἰσοικίζεται (93) τὸν τέως θεραπευτὴν, ἵνα κακῷ τὸ κακὸν ἐκκρουσθῇ, καὶ λύσσα λύσσης ἴαμα γένηται. Τῆς παρθένου μὲν ἀποκρούεται, καθάπερ τι μηχάνημα τείχους ὀχυροῦ καὶ γενναίου, λόγου φυγὰς καὶ δεήσεως· τῷ πέμψαντι δὲ προσπαλαίει, (ὢ τοῦ θαύματος!) πρὸς τὸν βαλόντα πάλιν ἀναστραφεὶς, καὶ συμπνίγων, ὥσπερ τινὰ Σαοὺλ δεύτερον.

XI. Hæc, atque his plura commemorans, Virginemque Mariam supplex obsecrans, ut periclitanti virgini opem ferret, jejunii et chameuniæ pharmaco sese communit; tum quidem, ut formæ venustatem tanquam insidiosam obscuraret, sicque flammæ materiam subtraheret, ac libidini fomitem absumeret; tum vero ut per fidem et humilitatem propitium sibi Deum redderet. Neque enim Deus ulla re perinde, atque voluntaria corporis afflictatione, conciliatur, lacrymisque misericordia vicissim rependi solet. Non est apud me dubium, quin reliquam hujus historiæ partem avide exspectetis. Trepidatis namque, et anxii estis pro virgine, nec minus pro ipsius amante, ne utrisque malum tandem et funestum finem hic amor habuerit. Verum bono animo estote. Fidem enim hic amor conciliat: ac dum procus virginis nuptias ambit, a Christo ipse despondetur, atque, exstincta libidinis flamma, veritatis ardor excitatur. Quo pacto id acciderit, quæritis? Hic jam in jucundissima narrationis parte versor. Virgo superat, dæmon superatur. Tentator ad amantem accedit, seque succubuisse indicat. Itaque ab eo contemnitur. Quam rem indigne ferens, contemptorem ulciscitur. Quænam autem hæc ultio est? In eum ipsum, a quo ante colebatur, immigrat, ut malum malo extruderetur, ac furori furor medicinam afferret. A virgine quidem, non secus ac bellica quædam machina a firmo et valido muro, repellitur, sermone nimirum et precibus fugatus; cum eo autem, a quo missus fuerat, colluctatur. O rem miram et inauditam! Ad eum, a quo teli cujusdam instar jactus fuerat, rediit, ipsumque, velut alterum Saulem, præfocabat [28].

ΙΒ'. Τί οὖν ὁ ἄφρων ἐραστὴς καὶ σώφρων ἐπίληπτος; Ζητεῖ τοῦ κακοῦ τὴν λύσιν, εὑρίσκει· εὐμή-

XII. Quid hic igitur demens ille amator, et prudens arreptitius? Mali depulsionem quærit, et inve-

[22] Matth. xvii, 17; Luc. viii, 24. [23] Matth. xiv, 25. [24] Marc. v, 13. [25] Dan. xiv, 30. [26] Jon. ii, 2 sqq. [27] Dan. iii, 33 sqq. [28] I Reg. xvi, 14.

presbyteris. » Minus quidem recte, cum Daniel ipse xiii, 41, eos, non « presbyteros, » sed « senes » appellet.

(85) *Καὶ τυραννικωτέρας μητρός.* Sic Reg. a, tres Colb., Hervag., Oxon. apud Montac. Quæ lectio optima videtur, omnesque nodos expendit. Neque enim a « patre, » sed a « matre » vexatam fuisse Theclam narratur. In ed., καὶ τυραννικωτέρου πατρός, « et patre magis tyrannico. »

(86) *Χειρῶν ἐκτάσει.* Reg. Cypr., θηρῶν ἐκστάσει, « belluarum stupore. » Hæc lectio, licet nova et singularis, melior videri potest. Daniel enim dicendus est vicisse leones, non « manuum extentione, » cujus nulla fit mentio, sed « incussa leonibus reverentia. »

(87) *Ἀσσυρίους.* Legendum potius, Ἑβραίους. Hi etenim pueri vere in Assyria a flamma liberati sunt; sed Hebræi erant.

(88) *Μαρίαν.* Vide monitum n. 5.

(89) *Διὰ τῆς πίστεως καί.* Sic Colb. codd. Hæc desunt in ed.

(90) *Κακοπαθείᾳ θεραπεύεται Θεός.* Regg. a, bm, ph, κακοπαθίᾳ. Et Regg. a, c, d, Θεὸς θεραπεύεται.

(91) *Πόθων.* In nonnullis, παθῶν.

(92) *Τὸ τοῦ.* Sic Regg. c, d, bm, Or. 1, etc. Deest τό, in ed.

(93) *Αὐτὸν εἰσοικίζεται.* Sic Regg. c, d, ph, Or. 1. In ed., ἑαυτὸν εἰσοικίζεται.

nit. Ingeniosus enim ac solers esse solet, quisquis A premitur. Quænam autem depellendi mali ratio fuit? Ad Justinæ Deum, quemadmodum, Saul ad Davidis citharam fidiumque pulsus [29], confugit: ad hujus Pastorem se confert; atque, ut amore per acceptam plagam, ita malo spiritu per fidem in Christum purgatur, amoremque commutat. Diu tamen episcopus ipsi fidem abrogavit, eumque repulit. Incredibile enim, ac miraculi simile ei videbatur, Cyprianum aliquando inter Christianos ascribendum esse, etiamsi omnes homines ad fidem pervenirent. At revera mutatus erat, et perspicuum mutationis argumentum edit. Magicos enim libros publice proponit, ac de pravi thesauri imbecillitate triumphum agit: amentiam prædicat, ingentem ex illis flammam excitat, et diuturnam imposturam, B quæ ne uni quidem carnis flammæ opem **445** afferre potuerat, igne absumit: a dæmonibus secedit, Deo adjungitur. O mirificam gratiæ potentiam! Per improbum amorem ac spiritum, Deum invenit, et sacra sacri gregis ovis efficitur, atque etiam, quemadmodum a quodam accepi, ædituus, idque multis quoque precibus ab eo adhibitis, ut ad prioris arrogantiæ purgationem humilitatem exerceret. Pastor deinde creatur, ac pastorum optimus et probatissimus. Neque enim Carthaginensi tantum Ecclesiæ, nec Africæ, ab eo, et propter eum etiam nunc claræ et celebri, præficitur, verum etiam occiduis omnibus regionibus, ac prope etiam orientali omni, atque australi et septentrionali oræ, quocunque illius fama et admiratio pervagata est. Sic Cyprianus noster efficitur.

χανον γὰρ ἅπαν τὸ πιεζόμενον. Τίς ἡ λύσις; Ἐπὶ τὸν τῆς παρθένου καταφεύγει Θεὸν, ὥσπερ Σαοὺλ ἐπὶ τὴν κινύραν (94) τοῦ Δαβὶδ καὶ τὰ κρούσματα (95)· πρόσεισι τῷ ταύτης Ποιμένι (96)· καθαίρεται, ὥσπερ τοῦ πόθου διὰ τῆς πληγῆς, οὕτω τοῦ πονηροῦ πνεύματος διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως· μετατίθεται τὸν πόθον· ἐπὶ πολὺ μὲν ἀπιστούμενος καὶ ἀποπεμπόμενος· καὶ γὰρ ἐδόκει τὸ πρᾶγμα τῶν ἀπίστων εἶναι καὶ θαυμασίων, Κυπριανὸν ἐν Χριστιανοῖς ἀριθμηθῆναί ποτε, εἰ καὶ πάντες ἄνθρωποι· μετατίθεται δ' οὖν, καὶ (97) ἀπόδειξις τῆς μεταβολῆς ἐναργής· Προτίθησι δημοσίᾳ τὰς γοητικὰς βίβλους· θριαμβεύει τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τὴν ἀσθένειαν· κηρύσσει τὴν ἄνοιαν, λαμπρὰν ἐξ αὐτῶν αἴρει τὴν φλόγα, πυρὶ δαπανᾷ τὴν μακρὰν ἀπάτην, ἢ μιᾷ φλογὶ σαρκὸς οὐκ ἐπήμυνεν· ἀφίσταται τῶν δαιμόνων, οἰκειοῦται Θεῷ. Ὢ τῆς χάριτος! Ὅση Θεὸν εὑρίσκει πονηρῷ πόθῳ καὶ πνεύματι, πρόβατον ἱερὸν τῆς ἱερᾶς γίνεται ποίμνης, ὡς δὲ ἐγώ τινος ἤκουσα, καὶ νεωκόρος (98), πολλὰ δεηθεὶς, ἵνα φιλοσοφήσῃ τὸ ταπεινὸν εἰς κάθαρσιν τῆς προτέρας ἀλαζονείας. Εἶτα ποιμὴν, καὶ ποιμένων ὁ κράτιστός τε (99) καὶ δοκιμώτατος. Οὐ γὰρ τῆς Καρχηδονίων προκαθέζεται μόνον Ἐκκλησίας, οὐδὲ τῆς ἐξ ἐκείνου καὶ δι' ἐκεῖνον περιβοήτου μέχρι νῦν (1) Ἀφρικῆς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἑσπερίου, σχεδὸν δὲ καὶ τῆς ἑῴας (2) αὐτῆς, νοτίου (3) τε καὶ βορείου λήξεως, ἐφ' ὅσα ἐκεῖνος ἦλθε τῷ θαύματι. Οὕτω (4) Κυπριανὸς ἡμέτερος γίνεται.

XIII. Hæc signorum et prodigiorum Deus facit: C hæc, inquam, ille, qui Josephum, iniquo fratrum scelere venditum, in Ægyptum duxit [30], et in femina exploravit [31], et in frumenti largitione nobilitavit, et in somniorum scientia erudivit, ut in extera regione fidem et auctoritatem obtineret, atque a Pharaone honore afficeretur, paterque maximarum illarum copiarum fieret [32], propter quas Ægyptus cruciatur [33], mare scinditur [34], panis, instar pluviæ, funditur [35], solis cursus inhibetur [36], promissa terra per sortem distribuitur [37]. Divina enim sapientia magnarum rerum fundamenta multo ante jacere, ac contraria per contraria procurare novit, ut majorem sui admirationem mortalibus

ΙΓ'. Ταῦτα ὁ τῶν σημείων καὶ τῶν (5) τεράτων Θεός· ταῦτα, ὁ τὸν Ἰωσὴφ ἀγαγὼν εἰς Αἴγυπτον ὤνιον διὰ ἀδελφῶν ἐπηρείας, καὶ ἐν γυναικὶ δοκιμάσας, καὶ ἐν σιτοδοσίᾳ (6) δοξάσας, καὶ ἐν ἐνυπνίοις σοφίσας (7), ἵν' ἐπὶ ξένης πιστευθῇ, καὶ ὑπὸ Φαραὼ τιμηθῇ, καὶ πατὴρ γένηται πολλῶν μυριάδων, δι' ἃς Αἴγυπτος βασανίζεται, θάλασσα τέμνεται, ἄρτος ὕεται, ἥλιος ἵσταται, γῆ τῆς ἐπαγγελίας κληροδοτεῖται. Οἶδε γὰρ πόῤῥωθεν καταβάλλεσθαι τῶν μεγάλων πραγμάτων ἡ σοφία τὰς ὑποθέσεις, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων (8) τὰ ἐναντία οἰκονομεῖσθαι, ἵνα καὶ μᾶλλον θαυμάζηται. Ἀπόχρη (9) καὶ ταῦτα τῶν του (10) Κυπριανοῦ καλῶν εἰς μέτρον εὐφημίας τελειωτάτης. Νῦν δὲ τοσαῦτά ἐστι τὰ λειπόμενα καὶ τοιαῦτα,

[29] I Reg. xvi, 23. [30] Gen. xxxvii, 28 sqq. [31] Gen. xxxix, 7 sqq. [32] Gen. xli, 40 sqq. [33] Exod. vii, 17 sqq. [34] Exod. xiv, 21 sqq. [35] Exod. xvi, 14 sqq. [36] Jos. x, 12 sqq. [37] Jos. xiii, 1 seqq.

(94) *Κινύραν.* « Citharam. » Sic omnes codd. In D ed., κιθάραν.

(95) *Κρούσματα.* Regg. a, d, Coisl. 1, Par., etc., κρούματα.

(96) *Ποιμένι.* « Pastori, » nimirum « Anthimo Antiochenæ Ecclesiæ episcopo. »

(97) *Καί.* Deest in Regg. a, bm, ph. At in Or. 1, καὶ ἡ.

(98) *Νεωκόρος.* « Minister templum everrens ac repurgans. »

(99) *Ὁ κράτιστός τε*, etc. Regg. bm, ph, Coisl. 2, Or. 1, Par., ὅ τι κράτιστόν τε καὶ δοκιμώτατον.

(1) *Μέχρι νῦν.* Reg. d, μέχρι τοῦ νῦν.

(2) *Ἑῴας.* Reg. bm, ἕω.

(3) *Νοτίου.* Regg. bm, ph, νοτείου.

(4) *Οὕτω.* In ima unius Colb. pagina legitur: Οὕτω πρὸς Χριστὸν μετατίθεται· « Sic ad Christum transfertur; » seu sit varia lectio, seu glossema.

(5) *Καὶ τῶν.* Sic Regg. bm, ph et Or. 1. Deest τῶν in ed.

(6) *Σιτοδοσίᾳ.* Reg. a et Jes., σιτοδείᾳ, « penuria. »

(7) *Ἐν ἐνυπνίοις σοφίσας.* Billius: « per insomnia. » Non recte. Hic siquidem agitur de somniorum scientia, qua Joseph edoctus est, ut somnia sua intelligeret, et aliorum interpretaretur.

(8) *Διὰ τῶν ἐναντίων*, etc. « Per contraria, » etc. Sic Joseph per servitutem et ignominiam ad gloriam pervenit.

(9) *Ἀπόχρη.* Gloss., ἀρκεῖ.

(10) *Τῶν τοῦ.* Sic Coisl. 1. Deest τῶν in ed.

ὥστε εἰ καὶ μηδὲν αὐτῷ τῶν προειρημένων ὑπῆρχεν εἰς ἔπαινον, ἐξαρκεῖν τοῖς ἑξῆς νικᾷν ἅπαντας. Ἵνα γὰρ τὰ ἐν μέσῳ συντέμω, τὴν τῶν χρημάτων περιφρόνησιν, τὴν τοῦ τύφου κατάλυσιν, τὴν τοῦ σώματος παιδαγωγίαν καὶ καθαρότητα τῶν προτέρων ὁρμῶν ἀντίπαλον, τὸ περὶ τὴν ἐσθῆτα φιλόσοφον (11), τὸ περὶ τὰς ἐντεύξεις ὑψηλόν τε ὁμοῦ καὶ φιλάνθρωπον, ὡς ἴσον (12) ἀπέχειν εὐτελείας καὶ αὐθαδείας· τὰς χαμευνίας, τὰς ἀγρυπνίας, ὅς (13), καίτοι τῶν τοιούτων ὀψιμαθὴς ὤν, κατὰ πολὺ τῶν προειληφότων ἐκράτει· τὴν περὶ λόγους φιλοτιμίαν, ἐξ ὧν ἦθος ἅπαν ἐπαίδευσε, καὶ δογμάτων ἀπαιδευσίαν ἐκάθηρε, καὶ ἀνδρῶν βίους ἐκόσμησε, καὶ τῆς ἀρχικῆς καὶ βασιλικῆς Τριάδος τὴν θεότητα τεμνομένην, ἔστι δὲ ὑφ' ὧν καὶ συναλειφομένην, εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπανήγαγεν, ἐν ὅροις μείνας εὐσεβοῦς ἑνώσεώς τε καὶ συναριθμήσεως· ἵνα ταῦτα συνέλω διὰ τὴν ἀμετρίαν, τῇ τοῦ βίου καταλύσει συγκαταλύσω τὸν λόγον.

ΙΔ΄. Ἐμαίνετο καθ' ἡμῶν Δέκιος (14), καὶ πάσας ἰδέας κολάσεων ἐπενόει, καὶ τὰ μὲν ἤδη παρῆν τῶν δεινῶν, τὰ δὲ ἔμελλεν· ἴσον δὲ ἀγώνισμα ποιεῖται, καὶ Χριστιανοὺς ἑλεῖν, καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ διώκτας ὑπερβαλεῖν, μᾶλλον δὲ, ἢ Χριστιανοὺς πάντας, ἢ Κυπριανὸν μόνον ἑλεῖν τε καὶ παραστήσασθαι. Ὅσῳ γὰρ εὐσεβείᾳ τε καὶ δόξῃ διαφέρειν τὸν ἄνδρα ἐγίνωσκε, τοσούτῳ (15) καὶ τὴν νίκην ἑαυτῷ περιφανεστέραν ἑώρα καὶ λαμπροτέραν, εἰ τούτου κρατήσειεν. Ἐκείνως (16) μὲν γὰρ Χριστιανῶν μόνον (17) ὑπάρχειν κρατεῖν, οὕτω δὲ καὶ φιλοσοφίας αὐτῆς, καὶ λόγων. Καὶ τὴν γλῶσσαν περιελεῖν πρότερον, εἶτα ἀφώνους ἀπαγαγεῖν (18) καὶ ἀλόγους τοὺς ὑπ' ἐκείνης ἐρειδομένους, ἀρίστης εἶναι στρατηγίας ἐνόμιζεν· οὐκ ὀρθῶς μὲν, οὐδὲ εὐσεβῶς ταῦτα διανοούμενος, οὐ μὴν παντάπασιν ἀλογίστως, πρός γε τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν καὶ ἐπιχείρησιν· ἔδειξε δὲ τὸ ἔργον. Ἐπειδὴ γὰρ ἅπασαν προσβολήν τε καὶ πεῖραν ἀνδρικῶς τε καὶ γενναίως ἀποσεισάμενος, ὥσπερ τις πέτρα πάραλιος (19) κυμάτων ἐπιδρομὰς, τέλος ἐξορίαν ὑπ' αὐτοῦ κατακρίνεται· οὐ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔστερξεν ὁ γεννάδας, οὐδὲ ἠγάπα σωζόμενος· οὐδὲ ἀσφάλειαν τῷ σώματι μᾶλλον τὴν ἀτιμίαν ἐνόμιζεν, ἢ ψυχῆς κίνδυνον τὴν ἡσυχίαν, καὶ τὸ περιορᾷν τοὺς ἄλλους τῷ καιρῷ (20) κινδυνεύοντας, οὐκ ὄντος τοῦ παιδοτριβοῦντος, καὶ πρὸς τὸν ἀγῶνα θαῤῥύνοντος. Οὐ γὰρ μικρὸν δύνασθαι καὶ λόγον εἰς ἀνδρείας προσθήκην τοῖς ἀποδυομένοις πρὸς τὸ τῆς ἀρετῆς στάδιον.

excitet. Sufficiunt quidem hæc quoque Cypriani decora ad omnes perfectissimæ laudationis numeros explendos. Nunc autem tot tantaque mihi dicenda supersunt ut etiam si nihil eorum, quæ prius commemorata sunt, ipsi ad laudem suppeteret, his tamen, quæ sequuntur, omnes superare posset. Nam, ut media incidam, pecuniarum contemptum, fastus compressionem, corporis frenationem et puritatem cum prioribus cupiditatibus pugnantem, in vestitu philosophiam, in congressibus gravitatem cum humanitate conjunctam, pari intervallo a vilitate atque arrogantia remotam, chameunias et vigilias, quibus homo, licet hujusmodi rerum studium sero ingressus, eos tamen, qui priores hoc vitæ genus amplexi fuerant, multum facileque **446** superabat; ut etiam doctrinæ copiam et ubertatem sileam, qua et omnium mores instruxit, et dogmatum inscitiam sustulit, et clarorum hominum vitam exornavit, et principis ac regiæ Trinitatis divinitatem, quam nonnulli scindebant, nonnulli rursum contrahebant, ad veterem statum reduxit, piæ videlicet unionis et connumerationis finibus sese continens: ut hæc, inquam, omnia, ne modum oratio excedat, contraham, una cum vitæ ipsius fine, dicendi finem faciam.

XIV. Furebat adversus nos Decius, omniaque tormentorum genera conquirebat, ac gravissima quæque supplicia partim jam inferebat, partim intentabat; pari etiam contentione in utrumque horum incumbebat, ut et Christianos opprimeret, et priores omnes persecutores crudelitate superaret, imo potius, ut vel Christianos omnes, vel Cyprianum unum vinceret, atque in potestatem redigeret. Nam quanto illum pietate et gloria reliquis præstare intelligebat, tanto quoque clariorem et illustriorem sibi victoriam fore perspiciebat, si eum devicisset. Illo enim modo putabat se perficere posse, ut Christianos vinceret; hac autem ratione, ut philosophiam quoque ipsam et doctrinam exstingueret. Porro linguam prius amputare, atque ita mutos et elingues eos, qui ab ea fulciebantur, abducere, præstantissimæ cujusdam militaris astutiæ esse censebat; non recte quidem ille nec pie hæc cogitans, non tamen omnino temere et inconsulte, quantum quidem ad ipsius consilium et conatum attinebat, quemadmodum res ipsa declaravit. Nam cum, ut scopulus quidam incursantes fluctus, sic ille impetus omnes et assultus magno strenuoque animo propulsasset, ac tandem ab eo in exsilium actus esset, haudquaquam in privata salute sua vir egregius acquiescebat, aut præclare secum agi putabat, quod vita ipsi erepta non fuisset, nec securitatem corporis potius hanc ignominiam, quam animæ periculum interpretabatur, si otio et silentio indul-

(11) *Φιλόσοφον*. Coisl. 1, φιλότιμον.
(12) *Ὡς ἴσον*. Sic duo Coisl. In ed., ὡς ἴσων.
(13) *Ὅς*. Fortasse legendum sit, αἷς, nempe χαμευνίαις καὶ ἀγρυπνίαις. EDIT.
(14) *Δέκιος*. Non sub Decio, sed sub Diocletiano et Maximiano passus est Cyprianus, anno 304. Vide *Monitum*, n. 4.
(15) *Τοσούτῳ*. Reg. ph et Coisl. 1 τοσοῦτο.
(16) *Ἐκείνως*. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, decem Colb., Coisl. 1, Par., etc. In ed., ἐκεῖνος.
(17) *Μόνον*. Regg. a, c et Or. 1, μόνων.
(18) *Ἀπαγαγεῖν*. Sic fere omnes codd. In ed., ἐπαναγαγεῖν.
(19) *Πάραλιος*. Reg. c addit, πολλάς.
(20) *Καιρῷ*. « Tempore persecutionis, » cum scilicet in Christianos sæviret imperator.

geret, eorumque salutem negligeret, qui gravissimo tempore periclitabantur, ut qui neminem haberent, qui ipsos ad certamen erudiret, animisque obfirmaret. Nec enim, ad augendum animi robur, leve momentum iis affert oratio, qui ad virtutis stadium accinguntur.

XV. Proinde quamvis corpore abesset, spiritu A tamen aderat, in eodemque cum his, qui pugnabant, certamine versabatur : et quibus lingua opitulari non poterat, iisdem **447** per litteras succurrebat. Quo pacto? Aliptem enim, tametsi in exsilio positus, sese præstat, cohortatorias orationes conscribens, pietatemque litterarum monumentis prodens : ac plures propemodum solus ipse per epistolas ad subeundum martyrium inducit, quam cæteri per se omnes, qui tum dimicantibus præsto erant. Admonet enim, ne patriam, ne genus, ne facultates et copias, ne opes et potentiam, aut aliud quidpiam eorum, quæ humi strata et caduca sunt, veritati præmiisque illis, quæ virtutis causa periculum adeuntibus in cœlo recondita sunt, anteponamus. Hanc enim negotiationem omnium præstan- B tissimam esse, qua exigui sanguinis pretio cœleste regnum emitur, ac brevia et fragilia bona cum sempiterna gloria commutantur. Unam enim magnis et excelsis viris patriam esse, nempe Jerusalem illam quæ mente percipitur, non eas, quas hic angustis finibus circumscriptas esse, atque ab aliis aliisque hominibus subinde incoli videmus : unum item generis splendorem in eo consistere, ut divinam imaginem conservemus, atque exemplar nostrum imitemur, quantum quidem iis assequi datur, qui carnis vinculis astricti sunt, ac perexiguos duntaxat primarii boni rivulos accipere queunt : unum porro principatum in hoc positum esse, ut palmam adversus improbum illum obtineamus, ac C ne in iis certaminibus, quæ pietatis causa suscipiuntur, animos nostros frangi atque expugnari sinamus, ubi vitium cum virtute confligit, et fluxus ac fragilis mundus cum firmo et stabili ; et acerbus ac truculentus certaminis præses cum fortibus athletis, et Belial adversus Christum aciem instruit. Ob easque causas et gladios contemnere, et frigidum ignem, ac feras quamlibet immanes et truculentas, mites existimare, et famem pro summis deliciis ducere, amicorum autem et propinquorum lacrymas, et luctus, et gemitus, ut diaboli illecebras, viæque ad Deum ferentis impedimenta, præterire suadebat. Hæc enim virilium et strenuarum animarum, atque prudentis consilii esse ducebat. Harum autem rerum propinquum exemplum ille ipse erat, qui hæc dicebat ac scribebat, utpote qui omnia pro stercoribus duxisset, ut Christum lucraretur [38].

ΙΕ'. Διὰ τοῦτο τῷ σώματι μὲν ἀπῆν, τῷ πνεύματι δὲ παρῆν, καὶ τοῖς ἀθλοῦσι συνηγωνίζετο· καὶ τῇ γλώσσῃ μὲν βοηθεῖν οὐκ εἶχεν, βοηθεῖ δὲ τῷ γράμματι. Πῶς (21); Ἀλείπτης ὑπερόριος γίνεται, τοὺς προτρεπτικοὺς συγγράφων, καὶ λογογραφῶν τὴν εὐσέβειαν, καὶ πλείους ἐκεῖνος (22) σχεδὸν ἐξ ἐπιστολῶν ποιεῖται (23) μάρτυρας μόνος, ἢ πάντες δι' ἑαυτῶν οἱ παρόντες τοῖς τότε κάμνουσι. Πείθει γὰρ, μὴ πατρίδα, μὴ γένος, μὴ περιουσίαν, μὴ δυναστείαν, μὴ ἄλλο τι τῶν χαμαὶ κειμένων, ἔμπροσθεν ἄγειν τῆς ἀληθείας (24), καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀποκειμένων ἄθλων τῆς ἀρετῆς, τοῖς ὑπὲρ τοῦ καλοῦ κινδυνεύουσι. Καὶ ταύτην εἶναι πραγματειῶν τὴν ἀρίστην (25), αἵματος ὀλίγου βασιλείαν οὐρανῶν ὠνήσασθαι, καὶ δόξης ἀϊδιότητα τῶν προσκαίρων ἀντιλαβεῖν ἀγαθῶν. Μίαν μὲν γὰρ εἶναι πατρίδα τοῖς ὑψηλοῖς, τὴν νοουμένην Ἱερουσαλὴμ, οὐ τὰς μικροῖς ὁρίοις ἐνταῦθα διειλημμένας, καὶ πολλοὺς ἀμειβούσας οἰκήτορας· μίαν δὲ γένους λαμπρότητα, τὴν τῆς εἰκόνος τήρησιν, καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐξομοίωσιν, ὅσον ἐφικτὸν τοῖς σαρκὸς δεσμίοις, καὶ βραχεῖαν ἀποῤῥοὴν τοῦ καλοῦ δέχεσθαι δυναμένοις· μίαν δὲ δυναστείαν, τὸ κατὰ τοῦ πονηροῦ κράτος, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀνάλωτον καὶ ἀήττητον ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας (26) ἀγῶσιν, ἡνίκα κακία πρὸς ἀρετὴν ἀγωνίζεται (27), καὶ κόσμος πρὸς κόσμον, ὁ λυόμενος πρὸς τὸν ἑστῶτα (28), καὶ πικρὸς ἀγωνοθέτης πρὸς γενναίους ἀγωνιστὰς, καὶ Βελίαρ πρὸς Χριστὸν παρατάσσεται (29). Διὰ ταῦτα καταφρονεῖν μὲν ξιφῶν ἀνέπειθε, ψυχρὸν δὲ νομίζειν τὸ πῦρ, ἡμέρους δὲ οἴεσθαι θηρῶν τοὺς ἀγριωτάτους, λιμὸν δὲ ὑπολαμβάνειν τὴν ἀνωτάτω τρυφὴν, δάκρυα δὲ τῶν (30) οἰκείων, καὶ θρήνους, καὶ οἰμωγὰς παρατρέχειν, ὡς τοῦ πονηροῦ δελεάσματα, καὶ κωλύματα τῆς θείας ὁδοιπορίας. Ταῦτα γὰρ εἶναι ἀνδρικῶν ψυχῶν καὶ γενναίων, καὶ λογισμοῦ σώφρονος. Καὶ τὸ παράδειγμα ἐγγύθεν αὐτὸς ὁ ταῦτα λέγων καὶ γράφων, πάντα ἡγησάμενος σκύβαλα, ἵνα Χριστὸν κερδήσῃ.

XVI. Hoc animo præditus Cyprianus, atque hu- D jusmodi sermonibus Christianos ad certamen armans, permultos ad mortem pro Christi nomine

ΙϚ'. Οὕτω διανοούμενος Κυπριανὸς, καὶ οὕτως ὁπλίζων τοῖς λόγοις πρὸς τὸν ἀγῶνα, πολλοὺς ἀθλητὰς ἀπειργάζετο (31). Καὶ τίνα μισθὸν τούτων κο-

[38] Philipp. III, 8.

(21) *Πῶς;* « Quomodo? » A Billio omissum.
(22) *Ἐκεῖνος.* Deest in Reg. Cypr.
(23) *Ποιεῖται.* Or. 1, ποιεῖ.
(24) *Τῆς ἀληθείας.* Sic Regg. a, c, bm, ph. Deest τῆς in ed.
(25) *Τὴν ἀρίστην.* Sic Reg. d, et Comb. Deest τὴν in ed.
(26) *Εὐσεβείας.* Sic Regg. bm, ph, Coisl. 2 et Or. 1. Prave in ed., ἀσεβείας, « impietatis. »
(27) *Ἀγωνίζεται.* Sic Regg. a, c, d et Or. 1. In ed., ἀγωνίζηται.
(28) *Ἑστῶτα.* Reg. d, ἐνεστῶτα.
(29) *Παρατάσσεται.* Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 1. In ed., παρατάσσηται.
(30) *Τῶν.* Sic codd. Prave in ed., τόν.
(31) *Ἀπειργάζετο.* In quibusdam, ἀπεργάζεται. In aliis, ἀπειργάσατο.

μίξεται; Ὢς δαψιλῆ καὶ φιλότιμον! Μάρτυς ἐπὶ πᾶσιν οἷς προέπεμψε γίνεται, ξίφει τὴν κεφαλὴν τμηθεὶς (32) καὶ ταῖς πολλαῖς βασάνοις ταύτην ἐπιτίθησι τὴν (33) κορωνίδα. Οὕτω Χριστῷ προσάγεται, οὕτω πρὸς Χριστὸν μετατίθεται, ὁ πολὺς ἐν ἀσεβείᾳ, καὶ πλείων ἐν εὐσεβείᾳ Κυπριανὸς, ὁ μέγας καὶ διώκτης καὶ στεφανίτης, ὁ τὴν μεταβολὴν οὐχ ἧττον ἢ τὴν ἀρετὴν θαυμάσιος. Οὐ γὰρ οὕτω μέγα τύπον ἀγαθοῦ διασώσασθαι, ὡς τὸ καινοτομῆσαι θεοσέβειαν. Τὸ μὲν γὰρ τῆς συνηθείας (34), τὸ δὲ τῆς εὐβουλίας· καὶ τὸ μὲν τῶν πολλοῖς ὑπαρχόντων, τοῦ δὲ ὀλίγα τὰ παραδείγματα (35).

A oppetendam impellebat. Quodnam autem hujus rei præmium 448 tulit? Quam copiosum atque profusum! Post eos enim omnes, quos præmiserat, capitis obtruncatione martyrii palmam adipiscitur, multisque tormentis hanc coronidem imponit. Sic Christo offertur, sic ad Christum migrat ille magnus in impietate, major autem in pietate Cyprianus; ille, inquam, magnus tum persecutor, tum victor; non minus ob vitæ mutationem, quam ob virtutem admirandus. Neque enim tam amplum ac præclarum est boni formam incolumem servasse, quam mutata vitæ ratione animum ad pietatis studium contulisse. Illud enim consuetudinis est, hoc probi et prudentis consilii; illud frequens ac vulgare, hoc rari omnino exempli.

ΙΖʹ. Ἀλλ' οἷον δὴ κἀκεῖνο τῶν ἐκείνου θαυμάτων; Μικρὸν (36) ἔτι τῷ λόγῳ προσκαρτερήσωμεν, ἵνα τῷ ἀθλητῇ χαρισώμεθα. Τοιαύτη μὲν ἡ τοῦ ἀνδρὸς πολιτεία, τοιοῦτος δὲ ὁ τῆς ἀθλήσεως τρόπος. Ἐπεὶ δὲ καταλύει τὸν βίον (εἰ θέμις τοῦτο εἰπεῖν, ἀλλὰ μὴ πρὸς Θεὸν ἐκδημίαν ὀνομάσαι τὸ ἐκείνου πρᾶγμα, ἢ πόθου πλήρωσιν, ἢ δεσμῶν λύσιν, ἢ βάρους διάζευξιν), θαυματουργεῖταί τι κἀνταῦθα τῶν προειληφότων ἄξιον· τὸ μὲν ὄνομα πολὺ παρὰ πᾶσι Κυπριανοῦ, καὶ οὐ Χριστιανοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς τὴν ἐναντίαν (37) ἡμῖν τεταγμένοις (πᾶσι γὰρ ὁμοίως (38) τὸ καλὸν αἰδέσιμον)· τὸ σῶμα δὲ ἀφανὲς ἦν (39), καὶ ὁ θησαυρὸς παρά τινι γυναίῳ τῶν θερμῶν εἰς εὐσέβειαν, καὶ τοῦτο ἐπὶ μακρόν· οὐκ οἶδ' (40) εἴτε τιμῶντος τοῦ Θεοῦ τὴν φιλόθεον (41), καὶ διὰ τοῦτο περιεχομένην (42) τοῦ μάρτυρος, εἴτε τὸν πόθον ἡμῶν γυμνάζοντος, εἰ μὴ φέροιμεν ζημιούμενοι, καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων ἀποστερούμενοι. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἠνέσχετο τὸ πάντων ἀγαθὸν ἴδιον ποιῆσαί τινος ὁ τῶν μαρτύρων Θεὸς, οὐδὲ τὸ κοινὸν ζημιῶσαι τῇ πρὸς ἐκείνην χάριτι, δημοσιεύει τὸ σῶμα δι' ἀποκαλύψεως, καὶ ταύτην γυναίῳ τινὶ (43) τῶν ἀξίων τὴν τιμὴν καταθέμενος· ἵν' ἁγιασθῶσι καὶ γυναῖκες, ὥσπερ τὸν Χριστὸν καὶ τεκοῦσαι (44) πρότερον, καὶ τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγείλασαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, οὕτω καὶ νῦν Κυπριανὸν, ἡ μὲν παραδείξασα, ἡ δὲ παραδοῦσα τὸ κοινὸν ὄφελος. Τοῦτο τῶν ἐκείνου καλῶν τὸ τελευταῖον. Οὕτως εἰς μέσον ἄγεται ὁ τοῦ μὴ λαθεῖν (45) ἄξιος, καὶ οὐ συγχωρεῖται φιλοσοφῆσαι τὴν ἑαυτοῦ κλοπὴν, ἐπειδὴ καὶ τῶν ἐπὶ τοῖς σώμασι τιμῶν κρείσσων (46) ἐκεῖνος καὶ ὑψ[illegible].

B XVII. Jam quale illud quoque ipsius miraculum est? Parum enim adhuc in hac oratione immorabimur, ut a martyre gratiam ineamus. Hæc fuit ipsius vitæ ratio, hic dimicationis modus. Cum autem extremum vitæ diem egisset (si tamen hoc verbo uti fas est, ac non potius res ea, vel discessus ad Deum, vel desiderii cumulus, vel vinculorum solutio, vel oneris excussio appellanda est), hic quoque dignum vitæ sanctissime transactæ miraculum designatur. Nam quanquam Cypriani nomen apud omnes, non modo Christianos, verum etiam eos, qui adversæ classis erant, clarissimum ac celeberrimum esset (virtus enim omnibus similiter venerationi est): corpus tamen latebat, atque hic thesaurus apud mulierem quamdam pietate C fervidam occultabatur, idque perdiuturno tempore; sive quod Deus hac ratione piam matronam honore affici vellet, ac propterea illa martyrem complexu suo teneret; sive etiam ut desiderium nostrum exerceret, num scilicet hoc damno angeremur, acerbeque ferremus nos sacrosanctis reliquiis privari. At vero posteaquam ille martyrum Deus commune omnium bonum alicui privatim concedere, ac singulari erga illam gratia, publicis commodis detrimentum afferre minime sustinuit, per revelationem corpus in lucem edit, atque hunc rursus honorem probæ cuidam mulieri confert; ut mulieres quoque ex eo sanctificentur, quod quemadmodum Christum ante pepererunt, resurrectionisque ipsius nuntium discipulis attulerunt [39], ita D nunc etiam Cyprianum, hoc est publicum orbis bonum, altera quidem indicavit, altera vero tradidit. Hæc laudum illius postrema est. Sic in me-

[39] Luc. XXIV, 9.

(32) *Τμηθείς*. Coisl. 2, ἀποτμηθείς.

(33) *Τήν*. Deest in quinque Regg.

(34) *Τὸ μὲν γὰρ τῆς συνηθείας*. « Hujusmodi enim virtutis habitus longa consuetudine acquiritur, » vel, « id commune est, non rarum et insuetum. » Sic Græcus interpres.

(35) *Τὰ παραδείγματα*. Sic Regg. a, c, d, bm et undecim Colb. In ed. deest τά.

(36) *Μικρόν*. Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 1, Par. In ed., μακρόν, « multum. »

(37) *Καὶ τοῖς τὴν ἐναντίαν*. Coisl. 2, καὶ τοῖς ἐναντίοις.

(38) *Ὁμοίως*. Deest in pluribus.

(39) *Ἀφανὲς ἦν*. Bill.: « obscurum erat. »

(40) *Οὐκ οἶδ'*. « Haud scio. » Hæc desunt in pluribus Regg.

(41) *Φιλόθεον*. In quibusdam, φιλόχριστον.

(42) *Περιεχομένην*. In nonnullis, περισχομένην.

(43) *Γυναίῳ τινί*. Sic Regg. a, c, d, bm et Or. 1. Deest τινί in ed. Cæterum « Ruffinam » dicunt hanc mulierem atque e Claudii imperatoris genere.

(44) *Τεκοῦσαι*. Forte, τρέχουσαι, vel, εὑροῦσαι, « quæ priores ad Christum cucurrerunt, » vel, « Christum invenerunt. »

(45) *Λαθεῖν*. « Quem dignum non erat in obscuro latere. » Mendose in ed. παθεῖν.

(46) *Κρείσσων*. Reg. c addit μέν.

dium prodit, **449** qui indignus erat, ut in obscuro jaceret, nec sui furtum tolerare sinitur, quandoquidem his honoribus, quibus corpora affici solent, ipse præstantior ac sublimior erat.

XVIII. Hæc sunt, quæ dicenda habuimus, atque A haud scio an plura dicere opus sit. Neque enim, etiamsi orationem in longum produxerimus, quidquam tamen afferre queamus, quod illius virtutibus et existimationi, quam de eo unusquisque concepit, ulla ex parte respondeat. Atque hæc etiam eo disseruimus, ut debitum illi honoris tributum utcunque persolveremus. Vestrum est jam ea quæ supersunt a vobismetipsis adjungere, ut nonnullum ipsi quoque martyri munus offeratis, dæmonum nimirum oppressionem, morborum depulsionem, futurarum rerum prænotionem; quæ quidem omnia vel ipsi cineres Cypriani, modo adsit fides, efficiunt, quemadmodum norunt, qui hujus rei periculum fecerunt, ac miraculum ad nos usque transmiserunt, ejusdemque memoriam posteris quoque B tradituri sunt. Imo vero his majora offerte, qualiaque eos offerre par est, qui eum vere ac sincere colunt; corporis scilicet macerationem, animæ progressionem, vitii fugam, virtutis incrementum; virgines carnis maciem, uxores virtutis potius quam corporis concinnitatem et elegantiam, juvenes in comprimendis animi perturbationibus fortitudinem, senes consilium et prudentiam, proceres in constituendis legibus æquitatem, rei militaris duces mansuetudinem, doctrinæ atque eloquentiæ studiosi aptam et rationi consentaneam orationem; atque, ut de rebus nostris aliquid dicam, sacerdotes rerum sacrarum disciplinam, plebs obedientiam, qui in mœrore estis consolationem, qui in florenti rerum statu timorem, divites largitionem, pauperes gratiarum actionem; omnes denique, muneris cujusdam instar, dimicationem adversus pravum illum et sævum persecutorem offerant, ut nec aperte nos vulneret, nec occulte sagittis impetat, nec ut caligo bellum inferat, nec ut lucis angelus fallat, furtimque ad sempiterni exitii barathrum præcipites agat.

ΙΗ'. Τὰ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν τοσαῦτα, καὶ οὐκ οἶδ', ὅτι δεῖ (47) πλείονα λέγειν. Οὐδὲ γάρ, εἰ μακρὸν ἀποτείναιμεν (48) λόγον, εἴποιμεν ἄν τι τῶν ἐκείνῳ προσόντων ἄξιον, καὶ ὧν ἕκαστος περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὑπείληφεν. Καὶ ταῦτα, ὅσον ἀφοσιώσασθαι τὴν ὀφειλομένην ἐκείνῳ τιμὴν, διήλθομεν· τὰ δὲ λοιπὰ παρ' ὑμῶν αὐτῶν προσθετέον, ἵνα τι καὶ αὐτοὶ τῷ μάρτυρι προσενέγκητε, τὴν τῶν δαιμόνων καθαίρεσιν, τὴν τῶν νόσων κατάλυσιν, τὴν τοῦ μέλλοντος πρόγνωσιν· ἃ πάντα δύναται Κυπριανοῦ καὶ ἡ κόνις μετὰ τῆς πίστεως, ὡς ἴσασιν οἱ πεπειραμένοι, καὶ τὸ θαῦμα μέχρις ἡμῶν παραπέμψαντες, καὶ τῷ μέλλοντι παραδώσοντες χρόνῳ. Μᾶλλον δὲ τὰ μείζω τούτων προεισενέγκατε, καὶ οἷα τοὺς ἐκεῖνον γνησίως τιμῶντας εἰκὸς, σώματος κένωσιν, ψυχῆς ἀνάβασιν (49), κακίας ἀποφυγὴν, ἀρετῆς ἐπίδοσιν· αἱ παρθένοι τὴν ἀσαρκίαν (50), αἱ γυναῖκες τὴν εὐκοσμίαν ἀρετῆς μᾶλλον ἢ σώματος (51), οἱ νέοι τὴν κατὰ τῶν παθῶν ἀνδρίαν (52), οἱ πρεσβῦται τὴν εὐβουλίαν, οἱ ἐν δυναστείᾳ τὴν εὐνομίαν, οἱ ἐν στρατηγίᾳ (53) τὴν ἡμερότητα, οἱ ἐν λόγοις τὸ εὔλογον· εἴπω τι καὶ τῶν ἡμετέρων, οἱ ἱερεῖς τὴν μυσταγωγίαν (54), οἱ τοῦ λαοῦ τὴν εὐπείθειαν, οἱ ἐν πένθει τὴν παράκλησιν, οἱ ἐν εὐημερίᾳ τὸν φόβον, οἱ πλούσιοι τὴν μετάδοσιν, οἱ πένητες τὴν εὐχαριστίαν· πάντες τὴν κατὰ τοῦ πονηροῦ καὶ πικροῦ διώκτου παράταξιν, ἵνα μὴ φαινόμενος βάλλῃ, μὴ τοξεύῃ κρυπτόμενος, μὴ ὡς σκότος πολεμῇ, μὴ ὡς ἄγγελος φωτὸς παίζῃ, καὶ κλέπτῃ πρὸς τὸ τῆς ἀπωλείας βάραθρον.

XIX. Grave ac periculosum est per oculos capi, C per linguam sauciari, per aures inescari, per ebullientem iram inflammari, per gustum dejici, per tactum emolliri, atque arma salutis in mortis arma convertere; **459** cum oporteat econtra, ut fidei clypeo communiti [60], adversus diaboli astutias in procinctu stemus, victoriamque cum Christo assecuti, et pari ac martyres certamine perfuncti, magnam illam vocem audiamus: Venite, benedicti Patris mei, regnum vobis promissum hæreditate percipite [61], in quo lætantium omnium choreamque sempiternam agentium habitatio est [62]: in quo so-

ΙΘ'. Δεινὸν ὀφθαλμοῖς ἁλῶναι, καὶ γλώσσῃ τρωθῆναι, καὶ ἀκοῇ δελεασθῆναι, καὶ διὰ θυμοῦ ζέσαντος ἐμπρησθῆναι, καὶ γεύσει κατενεχθῆναι, καὶ ἁφῇ μαλακισθῆναι, καὶ τοῖς ὅπλοις τῆς σωτηρίας, ὅπλοις θανάτου χρήσασθαι· δέον τῷ θυρεῷ φραξαμένους τῆς πίστεως, στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ Πονηροῦ· καὶ μετὰ Χριστοῦ νικήσαντας, καὶ μετὰ τῶν μαρτύρων (55) ἀθλήσαντας, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀκοῦσαι φωνῆς· Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἐπηγγελμένην (56) ὑμῖν βασιλείαν, ἔνθα εὐφραινομένων πάντων ἡ κατοικία, καὶ χορευόντων χορείαν τὴν ἀκατάλυτον· ἔνθα ἦχος ἑορταζόν-

[60] Ephes. vi, 16. [61] Matth. xxv, 34. [62] Psal. lxxxvi, 7.

(47) Δεῖ. Deest in Reg. a.

(48) Ἀποτείναιμεν. In nonnullis, ἀποτείνοιμεν.

(49) Ἀνάβασιν. Reg. Cypr. et ph, ἀναβίωσιν, « animæ resurrectionem. » Billius: « animæ ascensionem. »

(50) Τὴν ἀσαρκίαν. « Carnis maciem, » id est, « angelicam vitæ rationem, et carnis pene expertem. »

(51) Σώματος. Reg. d, τοῦ σώματος.

(52) Ἀνδρίαν. Regg. c, bm, ph et Or. 1, ἀνδρείαν.

D (53) Οἱ ἐν στρατηγίᾳ. Regg. a, c, d et ph, erasa priori scriptura, οἱ ἐν στρατείᾳ. Coisl. 2 et Par., στρατίᾳ. « Homines militares, » tum duces, tum milites, quibus pariter commendanda est lenitas.

(54) Μυσταγωγίαν. Nicetas exponit, δικαιοσύνην, « justitiam. »

(55) Καὶ μετὰ τῶν μαρτύρων. Bill.: « simulque cum martyribus colluctati. » Deest τῶν in pluribus Regg. et in Or. 1.

(56) Ἐπηγγελμένην. Coisl. 1 et Or. 1, ἡτοιμασμένην, « paratum. »

των, καὶ φωνὴ ἀγαλλιάσεως, καὶ θεότητος ἔλλαμψις A τελεωτέρα καὶ καθωτέρα, ἧς νῦν ἐν αἰνίγμασι καὶ σκιαῖς ἡ ἀπόλαυσις. Τούτοις Κυπριανὸς χαίρει μᾶλλον τιμώμενος, ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις· ταῦτα καὶ παρὼν ἐφιλοσόφει τῷ βίῳ (57), καὶ ἀπὼν πᾶσι διακελεύεται διὰ τῆς ἡμετέρας φωνῆς· ἣν μηδαμῶς ἀτιμάσητε, εἴπερ τι μέλει τῆς ἐκείνου καρτερίας ὑμῖν, καὶ τῶν ἐκείνου περὶ τῆς ἀληθείας ἀγωνισμάτων, κἀμοῦ τοῦ ταῦτα πρεσβεύοντος (58). Αὗταί σοι τῶν ἐμῶν λόγων αἱ ἀπαρχαὶ (59), ὦ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή· τοῦτό σοι καὶ τῶν λόγων γέρας καὶ τῆς ἀθλήσεως· οὐ κότινος Ὀλυμπιακὸς, οὔτε μῆλα Δελφικὰ παίγνια, οὐδὲ Ἰσθμικὴ πίτυς, οὐδὲ Νεμαίας (60) σέλινα, δι' ὧν ἔφηβοι δυστυχεῖς ἐτιμήθησαν· ἀλλὰ λόγος, τὸ πάντων οἰκειότατον τοῖς Λόγου θεραπευταῖς· εἰ δὲ B καὶ τῶν σῶν ἄθλων καὶ λόγων ἄξιον, τοῦ Λόγου τὸ δῶρον. Σὺ δὲ ἡμᾶς ἐποπτεύοις ἄνωθεν ἵλεως, καὶ τὸν ἡμέτερον διεξάγοις λόγον καὶ βίον, καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ποίμνιον ποιμαίνοις, ἢ συμποιμαίνοις (61), τά τε ἄλλα εὐθύνων ὡς οἷόν τε πρὸς τὸ βέλτιστον (62), καὶ τοὺς βαρεῖς λύκους ἀποπεμπόμενος, τοὺς θηρευτὰς τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν λέξεων (63)· καὶ τὴν τῆς ἁγίας Τριάδος ἔλλαμψιν, ἧς σὺ νῦν παραστάτης, τελεωτέραν τε καὶ λαμπροτέραν ἡμῖν χαριζόμενος, ἣν προσκυνοῦμεν, ἣν δοξάζομεν, ᾗ συμπολιτευόμεθα (64), προσκυνοῦντες Πατέρα ἐν Υἱῷ, Υἱὸν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, ᾗ καὶ παρασταίημεν ὕστερον εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι, ἧς καὶ μεταλάβοιμεν τέλειοι τελείως, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ πᾶσα δόξα (65), τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. C Ἀμήν.

nus festum celebrantium, et vox exsultationis [43], et purior ac plenior est divinitatis illuminatio, qua nunc in ænigmatibus duntaxat et umbris fruimur. Hoc honorum genere magis oblectatur Cyprianus, quam cunctis aliis in unum congestis. Hæc, et cum apud homines versaretur, vita moribusque præstabat, et absens per nostram vocem omnibus præcipit: quam, obsecro, ne contemnatis ac pro nihilo ducatis, si tamen aut illius in dolorum acerbitatibus patientiæ, ac certaminum pro virtutis defensione susceptorum, aut etiam mei, qui hac legatione fungor, apud vos ulla est ratio. Habes, vir divine et sacrosancte, meorum sermonum primitias. Habes tum doctrinæ, tum certaminis præmium: non olivam Olympicam, nec poma, Delphicas nugas, aut Isthmicam pinum, aut Nemæum apium, quibus miseri adolescentes olim ornabantur; verum orationem, qua nihil est quod Verbi cultoribus magis conveniat; quæ si certaminum tuorum doctrinæque meritum assecuta est, Verbo id acceptum fero. At tu nos e cœlo benignus aspicias, sermonesque nostros et vitam gubernes, sacrumque hunc gregem pascas, aut pascentem adjuves, tum in cæteris rebus, quoad ejus fieri poterit, cum ad optima quæque dirigens, tum graves lupos, syllabarum et verborum captatores amoliens; sanctæque Trinitatis, cui nunc astas, pleniorem clarioremque splendorem nobis concilians, quam adoramus, quam celebramus, pro qua una militamus, in Filio Patrem, in Spiritu sancto Filium adorantes, cui utinam etiam post confectum hujus vitæ curriculum puri, et ab omni offendiculo liberi, astemus, eaque perfecti perfecte fruamur, in ipso Christo Domino nostro, cui omnis gloria, honor et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

[43] Psal. XLI, 5.

(57) *Τῷ βίῳ*. Coisl. 1, τῷ λόγῳ ἅμα δὲ καὶ τῷ D βίῳ.

(58) *Πρεσβεύοντος*. Sic Reg. Chrys., Or. 1, Jes., Par., etc. In ed., πρεσβεύοντες.

(59) *Ἀπαρχαί*. Hanc orationem « primitias » appellat Gregorius; quo nomine Cyprianum tunc primum a se laudari significat. Billius aliter exponit. « Veteres, » inquit in notis, « mortuis sacrificia peragebant, eaque primitias appellabant; ac præterea varia certaminum genera instituebant, in quibus victores præmia referebant, » ut describit Theologus.

(60) *Νεμαίας*. Or. 1, Νεμέας. Jes., Νεμαία.

(61) *Ποιμαίνοις, ἢ συμποιμαίνοις*. « Pascas, aut pascentem adjuves. » Sic Bill. in prima editione.

(62) *Βέλτιστον*. Reg. a, βέλτιον.

(63) *Λέξεων*. Sic Regg. a, c, d, Coisl. 2, etc. In ed., συλλέξεων.

(64) *Συμπολιτευόμεθα*. Billius, « cui munere nostro fungimur. »

(65) *Ὦ πᾶσα δόξα*, etc. In quibusdam, ᾧ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

451 MONITUM IN ORATIONEM XXV.

I. Etsi constet hic Maximum a Gregorio fuisse celebratum, istius tamen orationis titulum non immutamus. Omnes enim, quos saltem vidimus, codices, nullo excepto, nullo etiam reclamante scholiasta aut interprete, inscriptum, non « Maximi, » sed « Heronis » nomen exhibent. Idcirco receptam inscriptionis lectionem religiose retinendam arbitramur. Quænam autem fuerit de hac inscriptione eruditorum mens, investigare operæ pretium est. Hieronymus asserit (66), Gregorium in hac oratione Maximi philosophi laudes decantasse, et aperte declarat « falso Heronis nomen a quodam fuisse superscriptum; » idque contigisse, « quod alius esset liber ejusdem Maximi vituperationem continens,

(66) *Scrip. eccl.* Basil. ed., p. 119.

quasi, » addit sanctus Doctor, « non licuerit eumdem et laudare et vituperare pro tempore. » Billius vero (67), quamvis non diffiteatur Maximi laudes hac oratione comprehendi, censet tamen, non ab alio quodam, sed ab ipso Gregorio Maximi nomen consulto mutatum fuisse, « ne, » inquit, « ingratissimi hominis nomen in suis monumentis exstaret; » illudque ab Elia non observatum miratur. Verum debile prorsus ac infirmum videtur istud argumenti genus; præsertim, cum Gregorius ipse, ut alia omittamus, alibi « se Maximum laudasse » non inficietur (68). Conjiciunt alii, inter quos Tillemontius, philosophum istum binominem fuisse, ac apud Ægyptios, unde oriundus erat, Heronis, et Constantinopoli, ubi nimis clarus evasit, Maximi nomine nuncupatum. Verisimilior forsan videri posset hæc doctissimorum virorum conjectura; sed nos tam expresse consignata Hieronymi sententia suspensos adhuc detinet. Nam, si binominis revera fuisset Maximus, quis credat, ut observat ipse Tillemontius (68*), Hieronymum, qui cum Gregorio Constantinopoli tam familiariter versabatur, id ignorasse?

II. Cyrillus Scythopolitanus, in *Vita sancti Euthymii et sancti Sabæ*, inter chronologos, post Hippolytum et Epiphanium, collocat « Heronem » quemdam « philosophum et confessorem. » Hinc Cotelerius sic conjiciendo adnotat (69): « Neque pudet me nescire, quod a viris longe doctissimis fuit ignoratum; neque tacebo conjecturam meam, aut si velis, hariolationem, num Hero iste philosophus et confessor sit Maximus Cynicus, quem iis sub nominibus laudat oratione Gregorius Theologus; quique scripsit, teste Hieronymo, insignem librum *adversus Arianos*, et forte alia reliquit ingenii sui monumenta, atque alicubi operum inseruit nonnihil chronologicum, ob quod ab auctore nostro una cum Hippolyto et Epiphanio citetur. » Verum huic conjecturæ ultro ascribendum non putamus, cum nihil apud Hieronymum, de hac Maximi seu Heronis chronologia reperiatur. Prius quippe probandum esset, Heronem, qui a Cyrillo inter chronologos citatur, ipsum revera fuisse Maximum **452** Cynicum; quod probatu certe nobis perquam difficile, ne dicamus impossibile, videtur. Mirum quidem non esset, quosdam Maximos, seu Herones philosophos et confessores, iisdem fere temporibus exstitisse; sed quod maximo mirandum est, Gregorium, qui in aliis, tum Athanasii, tum Cypriani encomiis, eos sæpius proprio nomine compellat, ne semel quidem in hac oratione, vel Maximum, vel Heronem nominasse. Forsan igitur satius esset, Hieronymi sententiæ simpliciter adhærere, quam conjecturis jugiter inhiare.

III. Objici etiam potest, utrum Maximus a Gregorio laudatus, idem sit ac ille ad quem honorificæ Athanasii et Basilii exstant epistolæ. Quod ad Athanasium attinet, non omnino assentimur nostris, qui novam sancti Doctoris Operum editionem adornarunt. Illi siquidem hac de re sic admonent (70): « Hic Maximus philosophus, ad quem epistolam mittit sanctus Athanasius, non alius profecto videtur esse, quam Alexandrinus ille, cujus laudes oratione celebrat Gregorius, cujus nomine postea suppresso, falsum Heronis nomen superscriptum fuisse narrat Hieronymus. » Verum, si attente perpendantur, tum ipsamet Athanasii epistola, tum temporis et rerum circumstantiæ, plura occurrent quæ illorum sententiæ minime faveant. Ac primo quidem nullum est dubium, quin iste Maximus, in libro quem ad Athanasium misit, plurima, non tantum adversus Arianos, sed etiam adversus gentiles, Judæos, Manichæos aliosque hæreticos, docuerit. Id ex ipsa Athanasii responsione colligitur. Fatetur enim sanctus Doctor, se, responsum dictando, ex ipso libro mutuari quæcunque de Christi divinitate pertractat. Maximi quoque scripto nihil addendum arbitratur. « Satis sunt, » inquit (71), « quæ ipse scripsisti. Tu autem infideles, ἀπίστους, rite perdoce. Forte enim futurum est, ut, relicta inscitia, ad veritatis cognitionem perveniant. » Laudat insuper Maximi pietatem, doctrinam et ardens pro veritate studium; quæ profecto ad Cynicum nostrum referri non possunt. Deinde Athanasius ad Maximum suum scribebat, ut nostris visum est, anno 371, et e vivis excessit anno 373. Nondum autem tunc temporis pietatis larvam induerat Maximus Cynicus, cum nonnisi anno 379, ab exsilio redux, Constantinopoli a Gregorio exceptus fuerit. Non igitur ad Maximum Cynicum scripsit Athanasius, ut falso putarunt ipsius editores

IV. Multo minus difficultatis occurrit circa Maximum illum ad quem scripsit sanctus Basilius. Ut penitus solvatur nodus, satis erit utriusque Maximi mores et indolem aperire. Basilii Maximus fuit quidem philosophus, non Cynicus, vel e Porticu, sed Christianus. « Ex aliena radice, » inquit Basilius (71*), « ex ampla familia et illustri genere, ad evangelicam translatus vitam » (id est in ore sanctorum Patrum, ad monasticam vitam), « ratione juventutem refrenabat, carnis libidinem rationis imperio subjiciebat, et consentaneam Christiano humilitatem amplexabatur. » Tanta ipsi inerat pietas, tantum virtutis ac religionis studium, ut Basilius ipse, ni fuisset senio et infirmitate gravatus, variisque Ecclesiæ curis impeditus, ad eum visendi desiderio se contulisset. En Basilii Maximus. Quantum autem ab illo discrepat Maximus **453** alter, seu Hero, quem celebravit Gregorius! Iste enim, genere Ægyptius, patria Alexandrinus, nulla sanguinis nobilitate clarus, licet parentes habuerit, non solum Christianos, sed etiam, si scelesto filio fides addenda

(67) In orationis argumento.
(68) *Carm. de vita sua*, vers. 965.
(68*) Art. LIX, p. 443 et 712.
(69) *Monum. Eccl. Græc.*, t. II, in not., p. 640.
(70) Nova Athan. ed., admon. in *Epist. ad Max. phil.*, tom. I, n. 2, p. 917.
(71) Id., ibid., p. 920.
(71*) Opp. t. III, epist. 277, p. 421.

est, Christi martyres, fuit professione philosophus, non profecto Christianus, sed Cynicus. Nihil enim dicemus de ipsius inverecundis moribus, edacitate, ingluvie et ignorantia, de quibus Gregorius, *Carmine de vita sua* (72), fuse recantando pertractat. Ille quidem, ob turpia quædam facinora, virgis cæsus circa annum 374, in Oasim insulam postea deportatus est; unde post quadriennium elapsus, ac multum vagatus, ubique scelerum suorum vestigia relinquens, Constantinopolim tandem appulit anno 379. Pietatis ac religionis simulacro obtectus, Gregorium adit, fingitque se pro Christi nomine virgas et exsilium subiisse. Ipsius dolis ac simulationibus deceptus Theologus, eum amanter exceptum, in familiarium numero ascripsit, atque istam subinde orationem in illius laudem habuit.

V. Mirum sane cuique videri debet, quantum Gregorius fuerit a Maximo delusus. Nam, si nulla alia exstarent de isto Cynico contraria monumenta, præclare quidem de illo sentiendum foret. Sic enim exorditur orator : « Philosophum laudabo, » et, philosophiæ commodis atque utilitate breviter expositis, præsentem Maximum compellans, prosequitur (n. 2) : « Huc ades, o philosophorum, imo et veritatis martyrum præstantissime... Huc ades, adulterinæ sapientiæ confutator... Huc ades, qui in alieno habitu nostra profiteris... Huc ades, et ad mensam mysticam propius accede... Huc ades, te coronis nostris devinciam, ac clara voce, non in media Olympia, nec in exiguo Græciæ theatro, sed coram Deo, et angelis, et universo Ecclesiæ cœtu victorem proclamabo. » Quis, talia audiendo, Maximum, ut veritatis athletam, fidei clypeum, Ecclesiæ columen, acerrimum erroris hostem, et firmissimum divinitatis propugnaculum non admiretur? Deinde Theologus (n. 3), non « sanguinis, » sed « pietatis illius ac morum nobilitatem » extollit; et percurrens quascunque pro Christo subiisse dictitarat hypocrita afflictiones et exsilia, eum, ut Christi martyrem, et virtutum omnium exemplar auditoribus repræsentat. Verum ignoscendus profecto Gregorii error, in quem eo facilius lapsus est, quo ipse esset candidior. Etenim viri probi bonum facile credunt; ad suspicandum vero aliquid mali, segnes sunt et tardiores. Ignoscendus, inquam, error, cujus sic Gregorium pœnituit, ut, non solum laudes, quibus Maximum celebrarat, recantaverit, verum etiam « linguam præcidendam obtulerit (73), » seque ipse silentio damnaverit, si ipsi venia denegaretur. Cæterum in hac oratione plura interserit orator de Ecclesiæ persecutione sub Arianis principibus, digniora certe, quam quæ de Cynico celebravit. Constantinopoli dictam exeunte anno 379 cum eruditis existimamus.

(72) Vers. 750 et seq.

(73) *Carm. de vita sua*, vers. 994 et seq.

ΛΟΓΟΣ ΚΕ'.

Εἰς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον (74).

A Α'. Τὸν φιλόσοφον ἐπαινέσομαι, καὶ εἰ κάμνω (75) τῷ σώματι· φιλόσοφον γάρ· ἐπαινέσομαι δὲ καὶ λίαν εἰκότως. Ὁ μὲν γὰρ φιλόσοφος, ἐγὼ δὲ σοφίας θεραπευτής· ὥστε μοι καὶ πρὸς λόγον ὁ ἔπαινος, ἵν', εἰ μή τι ἄλλο, τοῦτό γε φιλοσοφήσω, τὸ θαυμάζειν φιλόσοφον. Ἢ γὰρ φιλοσοφητέον, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, ἢ τιμητέον φιλοσοφίαν, εἴπερ μὴ μέλλοιμεν παντελῶς ἔξω τοῦ καλοῦ πίπτειν, μηδὲ ἀλογίαν κατακριθήσεσθαι λογικοὶ γεγονότες, καὶ διὰ λόγου πρὸς Λόγον σπεύδοντες. Φιλοσοφείτω δὲ ἡμῖν ὡς ἓν τῶν ἄλλων ὁ ἀνὴρ, τὸ ἐπαινεῖσθαι, καὶ καρτερείτω τὴν εὐφημίαν. Οὐ γὰρ ἵνα χαρισώμεθα ἐπαινεσόμεθα (ἴσμεν τοῦ φιλοσόφου τὸ ἀφιλότιμον, καὶ πρός γε οὐδὲν ἂν ὁ λόγος προσθείη τοῖς πράγμασιν (76), ὅτι μὴ καὶ τῆς B ἀξίας ἐλαττώσῃ (77) διὰ τῆς ἀσθενείας τῆς ἑαυτοῦ), ἀλλ' ἵν' ἡμᾶς αὐτοὺς ὠφελήσωμεν. Τοῦτο γὰρ οὐκ

ᵃ Alias XXIII : quæ autem 25 erat, nunc 33. — Habita Constantinopoli, exeunte anno 379.

(74) *Εἰς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον*. Sic plerique codices. Reg. bu addit : Ἀλεξανδρέα, ἐξορισθέντα διὰ τὴν πίστιν, καὶ ἐπανελθόντα μετὰ τριετῆ χρόνον. Ἐῤῥέθη ἐν Κωνσταντινουπόλει· « In laudem Heronis philosophi Alexandrini, ob fidem in exsilium missi, ac post triennium reversi. Dicta Constantinopoli. » Sic Billius vertit, quamvis in editis legatur tantum : Εἰς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἐπανελθόντα· « In laudem Heronis philosophi ab exilio reversi. » Cæterum in monito probavimus, non Heronem, sed Maximum philosophum Cynicum in hac oratione a Gregorio fuisse laudatum.

(75) *Κάμνω*. Coisl. 1, κάμνων.

(76) *Πράγμασι*. Coisl. 1 et alii, θαύμασι, « miris rebus. »

(77) *Ἐλαττώσῃ*. Forte, ἐλαττώσει. Edit.

ORATIO XXVᵃ.

454 *In laudem Heronis philosophi.*

I. Philosophum laudabo, tametsi corpore æger : id enim philosophicum est : laudabo autem admodum merito. Ille enim philosophus est, ego vero sapientiæ cultor. Ac proinde non incongrue hoc laudis munus suscipio, ut, si nihil aliud, hoc certe nomine philosopher, quod philosophum laudem atque admirer. Aut enim philosophiæ operam dare oportet, ut ego censeo, aut philosophiam honore complecti; ne alioqui a recto atque honesto prorsus excidamus, ac brutæ cujusdam vecordiæ damnemur, qui rationis participes creati sumus, ac per rationem ad Verbum properamus. Philosophice quoque, ut alia, vir hic ferat se laudari, ac virtutum suarum prædicationem æquo animo accipiat. Non enim ut ab ipso gratiam ineamus, cum laudabimus (neque nos fugit, quam ab honoris cupiditate philosophi

A hujus animus abhorreat, ac præterea nec cumulum quidem ullum rebus oratio afferret, imo etiam, ob imbecillitatem suam aliquid de dignitate detrahet); verum ut nobis ipsis prosimus. Hoc enim philosophia non jam contemnet, ac pro nihilo putabit, quippe cujus hoc munus et studium sit, ut de vita humana præclare mereatur. Prima porro bene merendi ratio est, rerum honestarum commendatio. Laus enim zelum parit: zelus autem virtutem: virtus porro beatitudinem: hæc vero rerum expetendarum culmen est, ad quod omnis probi viri agitatio tendit.

II. Adesdum igitur, philosophorum, addam etiam, veritatis martyrum, optime ac præstantissime. Adesdum, confutator adulterinæ illius sapientiæ, quæ in verbis sita est, ac per linguæ lenocinia velut præstigias offundit, supra hoc autem attolli nec vult nec potest. Adesdum, virtute dexter, tam quæ in B contemplatione, quam quæ in actione versatur, qui in alieno habitu nostra profiteris; ac ne in alieno quidem fortasse, siquidem angelicum est, vestitus candor et splendor, cum corporea forma **455** pinguntur; ad designandam, ni fallor, naturalem ipsorum puritatem. Adesdum, philosophe et sapiens: quousque enim ille sapientiæ amor jactabitur, si nusquam sit sapientia? Adesdum, canis, non impudentia, sed oris libertate; non ingluvie, sed quia in diem vivis; non latratu, sed boni custodia, ac vigiliis pro animarum salute susceptis, atque etiam, quia virtutis quidem familiares ac domesticos mulces, alienis autem oblatras. Adesdum, ad sacra hæc, et mensam hanc mysticam, atque ad me, qui per hæc sacrum deificationis munus obeo, propius C accede, ad quæ sermo, et vita, et purgatio ea, quæ per cruciatus comparatur, te adducunt. Adesdum, te coronis nostris devinciam, ac clara voce, non in media Olympia, nec in exiguo Græciæ theatro, sed coram Deo, et angelis, et universo Ecclesiæ cœtu victorem proclamabo; ut qui, non pancratio, aut cestu, aut cursu, aut alio quodam parvo, atque ob parva præmia inito, certaminis genere dimicaris, nec ad heroum cujuspiam aut dæmonum honorem, quibus calamitates tantum et fabulæ nominis celebritatem pepererunt (hujusmodi enim sunt, quæ de illis honorifice prædicantur, posteaquam in stultitiæ

ἔτι περιφρονήσει φιλοσοφία, ᾗ γε τὸ εὖ ποιεῖν τι τὸν ἡμέτερον βίον, ἔργον καὶ σπούδασμα. Πρώτη δὲ τῶν εὐεργεσιῶν, τὸ ἐπαινεῖσθαι τὰ καλά. Ζήλου γὰρ (78) ὁ ἔπαινος πρόξενος· ζῆλος δὲ, ἀρετῆς· ἀρετὴ δὲ, μακαριότητος· ἡ δὲ, τὸ ἄκρον τῶν ἐφετῶν, καὶ πρὸς ὃ τείνει πᾶσα σπουδαίου κίνησις.

Β'. Δεῦρο δὴ οὖν, ὦ φιλοσόφων ἄριστε καὶ τελεώτατε· προσθήσω δὲ, ὅτι καὶ μαρτύρων τῆς ἀληθείας. Δεῦρό μοι τῆς νόθου σοφίας ἔλεγχε, τῆς ἐν λόγῳ κειμένης, καὶ δι' εὐγλωττίας (79) γοητευούσης, ὑπὲρ δὲ τοῦτο μηδὲν διαρθῆναι, μήτε δυναμένης, μήτε θελούσης· ὁ περιδέξιος τὴν ἀρετὴν, ὅση τε θεωρίας, καὶ ὅση πράξεως· ὁ τὰ ἡμέτερα φιλοσοφῶν ἐν ἀλλοτρίῳ τῷ σχήματι· τάχα δὲ οὐδὲ ἀλλοτρίῳ, εἴπερ ἀγγελικὸν (80), ἡ λαμπροφορία, καὶ ἡ φαιδρότης (81), ὅταν τυπῶνται σωματικῶς· σύμβολον, οἶμαι, τοῦτο τῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν καθαρότητος. Δεῦρό μοι, φιλόσοφε, καὶ σοφὲ, (μέχρι γὰρ τίνος τὸ φιλεῖν σοφίαν, εἰ μηδαμοῦ σοφία;) καὶ κύων (82), οὐ τὴν ἀναισχυντίαν, ἀλλὰ τὴν παῤῥησίαν· οὐδὲ τὸ γαστρίμαργον, ἀλλὰ τὸ ἐφήμερον· οὐδὲ τὴν ὑλακὴν, ἀλλὰ τὴν φυλακὴν τοῦ καλοῦ, καὶ τὸ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἄγρυπνον, καὶ τὸ σαίνειν μὲν ὅσον κατ' ἀρετὴν οἰκεῖον, ὑλακτεῖν δὲ ὅσον ἀλλότριον. Δεῦρό μοι στῆθι τῶν ἱερῶν (83) πλησίον, καὶ τῆς μυστικῆς ταύτης τραπέζης, κἀμοῦ τοῦ διὰ τούτων μυσταγωγοῦντος τὴν θέωσιν, οἷς σε προσάγει λόγος καὶ βίος, καὶ ἡ διὰ τοῦ παθεῖν κάθαρσις. Δεῦρό σε ἀναδήσω τοῖς ἡμετέροις στεφάνοις, καὶ ἀνακηρύξω λαμπρᾷ τῇ φωνῇ, οὐκ ἐν Ὀλυμπίᾳ μέσῃ, οὐδὲ ἐν θεάτρῳ μικρῷ τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲ ἠγωνισμένον παγκράτιον, ἢ πυγμὴν, ἢ δίαυλον, ἤ τι τῶν μικρῶν ἀγωνισμάτων, καὶ ἐπὶ μικροῖς τοῖς ἄθλοις, οὐδὲ εἰς τιμὴν ἡρώων τινὸς (84) ἢ δαιμόνων, συμφορᾷ καὶ μύθῳ τετιμημένων (τοιαῦτα γὰρ ἐκείνων τὰ σεμνά τε καὶ τίμια, χρόνον προσλαβόντα (85) τῆς ἀνοίας ἐπίκουρον, καὶ συνήθειαν ἔννομον)· ἀλλ' ἐναντίον Θεοῦ, καὶ ἀγγέλων, καὶ παντὸς τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματος· καὶ νενικηκότα ψεῦδος αἱρέσεων, εἰς τιμὴν Θεοῦ ζῶντος, καὶ τὸ πα-

(78) *Ζήλου γάρ*, etc. « Laus enim parit zelum. » Schol.: Κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν, καὶ ἐν τῷ ἐπιταφίῳ τοῦ μεγάλου Βασιλείου φησίν· Ὧν γὰρ τοὺς ἐπαίνους οἶδα, τούτων σαφῶς καὶ τὰς ἐπιδόσεις· « Juxta eamdem sententiam, in funebri quoque Basilii Magni oratione ait: Quorum enim novi laudes, horum quoque palam incrementa explorata habeo. » Hæc ultima scholii verba reperiuntur Or. 43, n. 1.

(79) *Δι' εὐγλωττίας*. « Per linguæ lenocinia, » id est, « per sermonis elegantiam et illecebras. » Bill., « per linguæ facundiam. »

(80) *Εἴπερ ἀγγελικόν*, etc. Reg. bu, Coisl. 1, Pass., etc., habent: Εἴπερ Ναζιραίων μὲν ἡ κόμη, καὶ ἡ τῆς κεφαλῆς καθιέρωσις, ὧν σίδηρον ἀπήγαγεν, ὥσπερ καὶ θυσιαστηρίων, ὁ νόμος. Ἀγγελικὴ δὲ ἡ λαμπροφορία, καί, etc.: « Siquidem coma et capitis consecratio Nazaræorum est, a quibus, velut ab altari, lex ferrum amovebat, » etc. Maximus, tametsi Christianam religionem profiteretur, philosophicam tamen habitum non exuerat.

(81) *Φαιδρότης*. In quibusdam, λαμπρότης.

D (82) *Κύων*. Reg. a, κύον. « O canis. » Philosophi cynici sic vocabantur, quod canum voracitatem, ingluviem et oblatrandi libidinem, etc., æmularentur. Cum Maximus esset cynicus, ac cynico habitu indueretur, utpote qui et comam aleret, et vestem albam gereret, opponit hic Gregorius cynicorum vitiis veri philosophi notas. Unde Maximus « canis » appellatur, inquit Elias, « non ob impudentiam, ut canes, sed ob libertatem; non ob ingluviem, sed quod in diem vivat, » etc.

(83) *Στῆθι τῶν ἱερῶν*, etc. Videtur Theologus his verbis Cynicum hortari ad sacerdotium, cui, tum vita, tum doctrina eum esse idoneum arbitrabatur.

(84) *Τινός*. Coisl. 1, et Pass., τινῶν.

(85) *Χρόνον προσλαβόντα*, etc. Billius, « Posteaquam temporibus ac legitimæ consuetudinis auxilium assumpserunt. » Rectius quidem in prima editione reddiderat: « Posteaquam temporis antiquitas, vimque legis obtinens consuetudo, stultitiæ opem tulit. »

θεῖν τοῖς οἰκείοις πάθεσιν ἐκδιδάσκοντος, καὶ ὧν ἆθλον, οὐρανῶν βασιλεία, καὶ Θεὸν γενέσθαι τοῦ παθεῖν ὑψηλότερον.

A patrocinium, tempus, et pro re legitima consuetudinem assumpserunt); verum hæresum mendacium devieeris, in honorem Dei viventis, qui nos quoque per suos cruciatus ad subeundos cruciatus erudit, quorum etiam certaminum præmium, cœli regnum est, ac Deum effici, omni doloris sensu sublimiorem.

Γʹ. Ἀλλὰ τίς ἡ ἀνάῤῥησις; Εἰ μὲν τὴν συντομωτέραν ποθεῖτε καὶ γνωριμωτέραν· Οὗτος τῆς ἀληθείας ἀγωνιστὴς ἀψευδέστατος, καὶ τῆς Τριάδος ὑπέρμαχος ἄχρις αἵματος, καὶ τῶν διωκόντων τῷ ποιεῖν κακῶς, τῷ πάσχειν προθύμως διώκτης· οὐδὲν γὰρ οὕτω νικᾷ τὸν διώκοντα, ὡς προθυμία τοῦ πάσχοντος. Εἰ δὲ τὴν τελεωτέραν (86) καὶ πλατυτέραν· Οὗτος ἄριστος μὲν ἐξ ἀρίστων, καὶ ἐξ εὐγενῶν εὐγενέστατος. Εὐγένειαν δὲ λέγω, οὐχ ἣν οἱ πολλοὶ νομίζουσιν· ἄπαγε! Οὐ πρὸς ἡμῶν οὕτω θαυμάζειν (87), οὐδὲ φιλόσοφον, τὴν ἐκ μύθων καὶ τάφων ἐρχομένην καὶ πάλαι σεσηπυίας ὀφρύος· οὐδὲ τὴν ἐξ αἱμάτων καὶ γραμμάτων (88) προσγινομένην, ἣν νύκτες (89) χαρίζονται, καὶ βασιλέων ἴσως οὐδὲ εὐγενῶν χεῖρες, προστασσόντων, ὥσπερ ἄλλο τι, τὴν εὐγένειαν· ἀλλ' ἣν εὐσέβεια χαρακτηρίζει καὶ τρόπος, καὶ ἡ πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθὸν ἄνοδος, ὅθεν γεγόναμεν. Ταύτης ἀπόδειξις μία τῆς εὐγενείας. Οὐ γὰρ ἀθλητὴς μόνον ἡμῖν ὁ γεννάδας, ἀλλὰ καὶ ἐκ μαρτύρων· ὥστε οἴκοθεν αὐτῷ τὸ τῆς ἀρετῆς παράδειγμα. Πολίτης δὲ, σοφίᾳ μὲν, τῆς οἰκουμένης ἁπάσης (οὐδὲ γὰρ ἀνέχεται μικροῖς ὅροις Κυνικὴ περιγράφεσθαι)· σώματι δὲ, τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, τῆς σὺν ὑμῖν (90), ἢ μεθ' ὑμᾶς (91) εὐθέως ἀριθμουμένης· ἧς πᾶσι πάντων κρατούσης, θερμότης τὸ ἰδιαίτατον (92), καὶ ταύτης τὸ κάλλιστον, Χριστιανισμὸς, καὶ ἡ περὶ τοῦτο (93) διάθεσις, ἐκ προαιρέσεως μὲν ἀρχομένη, τῇ δὲ φύσει βεβαιουμένη. Τῇ γὰρ εὐσεβείᾳ τὸ θερμὸν προσχωρῆσαν, ζῆλος ἐγένετο· ζῆλος δὲ, ἀσφάλεια πίστεως.

III. Quodnam autem hoc præconium est? Siquidem brevius et notius quæritis, erit hujusmodi: Hic est veritatis athleta verissimus, et Trinitatis ad sanguinem usque propugnator, atque eorum, qui ipsum, injuriæ inferendæ causa, persequebantur, per patiendi alacritatem persecutor. Nihil enim persecutorem ita superat, ut patientis alacritas. Si vero perfectius et latius postulatis, tale erit: Hic ex optimis optimus, et ex nobilibus nobilissimus. B Nobilitatem autem dico, non **456** quam plerique existimant: absit! Non enim nostrum est, nec philosophicum, eam admirari, quæ a fabulis et sepulcris, ac supercilio jampridem putrefacto manat: nec eam, quæ ex sanguinibus et litteris oritur, quam noctes largiuntur, ac regum ignobilium quoque fortasse manus, nobilitatem, velut quiddam aliud, jubentium: sed quam pietas et mores notant atque indicant, et ad primum illud bonum, ex quo originem traximus, ascensus. Hujus nobilitatis hoc unum argumentum est. Etenim non tantum martyr ipse generosus exstitit, sed etiam ex martyribus. Itaque virtutis exemplum ipse domi habuit. Jam, quod ad civitatem attinet, si quidem sapientiæ ratio habeatur, totius orbis terrarum est civis: nec enim C cynicismus exiguis finibus circumscribi sustinet; si vero corpus spectemus, Alexandria ortus est, ex ea nimirum civitate, quæ vel cum vestra, vel certe statim post eam numeratur: quæ, cum omnibus rebus urbes omnes antecellat, nihil tamen tam proprium habet, quam animorum fervorem, et, quod in eo præclarissimum est, acerrimum erga Christianam religionem studium, a voluntate quidem atque animi proposito principium ducens, cæterum a natura postea confirmatum. Animi enim fervor, cum ad pietatem accesserit, zelum parit: zelus autem fidei præsidium est.

Δʹ. Τραφεὶς δὲ οὕτω καὶ παιδευθεὶς, ὡς εἰκὸς τὸν ἐκ τοιούτων γεγονότα καὶ τοιοῦτον ἐσόμενον, ἐπειδὴ βίων (94) αἱρέσεως καιρὸς ἐδόκει (ἣν κρηπῖδα τοῦ πράττειν εὖ ἢ κακῶς ἐγὼ τίθεμαι), εἶδέ (95) τι μέγα, καὶ νεανικὸν, καὶ τῶν πολλῶν ὑψηλότερον. Τρυφὴν μὲν ἀτιμάζει καὶ περιουσίαν, καὶ δυναστείαν πλέον, ἢ τοὺς ἄλλους οἱ ταῦτα προέχοντες· καὶ τὴν μὲν ὡς πρώτην κακοπάθειαν, τὴν δὲ ὡς ἐσχάτην πενίαν, τὴν δὲ ὡς ἀσθένειαν τὴν μεγίστην, διαπτύει καὶ ἀπορρίπτεται. Οὐδὲν γὰρ ἀγαθὸν εἶναι, ὃ μήτε βελτίους ποιεῖ τοὺς κεκτημένους, ἀλλὰ καὶ χείρους ὡς τὰ πολλά· μήτε διὰ τέλους παραμένει τοῖς ἔχουσι. Φιλοσοφίαν δὲ προΐσταται τὴν δέσποιναν τῶν παθῶν καὶ τῇ καλῇ προσβάλλει νεανικῶς, καὶ ἀπὸ τῆς ὕλης τέ-

IV. Enimvero cum ita, ut eum decebat, qui talibus ortus, ac talis futurus erat, educatus institutusque fuisset, jamque tempus postulare videretur, ut certum sibi vitæ genus constitueret (quod ego tanti momenti esse duco, ut totius vitæ, vel recte, D vel male traducendæ fundamentum in eo positum esse putem), majus quiddam atque excelsius, quam vulgus soleat, animo agitare cœpit. Delicias enim, et opes, et potentiam magis aspernatur, quam alios aspernari solent ii, qui his rebus excellunt. Ac delicias quidem, ut primam ærumnam et afflictionem, opes autem, ut extremam paupertatem, potentiam vero, ut summam imbecillitatem despicit, atque amolitur. Neque enim quidquam boni nomen obti-

(86) *Τελεωτέραν.* In nonnullis, τελεωτέραν τε.
(87) *Θαυμάζειν.* Coisl. 1, φιλοσοφεῖν.
(88) *Γραμμάτων.* « Litteris. » Hic observare juvat, inter varias nobilitatis species, eam a Gregorio numerari, quæ principum favore et diplomatibus comparatur.
(89) *Νύκτες.* Schol.: Νυκτεριναὶ σωμάτων συνουσίαι.

(90) *Ὑμῖν.* Sic Reg. bm, Coisl. 1, Elias et Combef. Ita legit Billius. In ed., ἡμῖν.
(91) *Μεθ' ὑμᾶς.* Sic Reg. bm, et Coisl. 1. In ed., ἡμᾶς.
(92) *Ἰδιαίτατον.* Coisl. 1, ἰδιότατον.
(93) *Τοῦτο.* Coisl. 1, τούτου.
(94) *Βίων.* Forte, βίου. Edit.
(95) *Εἶδε.* Reg. Cypr., ἴδε, « vide, » etc.

nere posse statuebat, quod dominos suos haudquaquam meliores, imo etiam persæpe deteriores efficeret, nec constanter cum his, a quibus possidetur, maneret. Philosophiam autem perturbationum animi dominam sibi præficit, strenueque ad virtutem contendit, atque, antequam a corporis mole disjungatur, a corporis mole sese abscindit, ac supra ea, quæ oculis cernuntur, **457** assurgit, totum sese, indolis magnitudine, ac voluntatis generositate, rebus firmis et stabilibus addicens. Posteaquam ita animo constituit, id ne quidem in deliberationem admisit, utram potius philosophiam sequeretur, externamque ac profanam, atque in philosophiæ habitu et obtentu veritatis umbras assimulantem, an vero nostram, humilem illam quidem in specie et abjectam, cæterum in occulto sublimem, atque ad Deum ducentem; verum nostram omnibus, ut ita dicam, suffragiis statim eligit, nequaquam passus mentem suam ad deteriora transversam agi, aut comptæ orationis elegantia distrahi, ob quam ii, qui gentilium placita profitentur, animos attollunt. Hoc autem primum philosophatur, ut, ex duobus nostris vitæ generibus, utrum præstantius sit, atque, et sibi, et omnibus Christianis fructuosius, intelligat. Etenim perfectissimi ac sapientissimi animi esse judicabat, privatæ utilitatis cum publicis commodis conjunctam habere rationem. Neque enim quemquam nostrum sibi soli natum esse, sed omnibus etiam, qui ejusdem naturæ participes sunt; atque ab eodem, et ad eadem procreati sunt.

A γίνεται, πρὶν διαζευχθῆναι (96) τῆς ὕλης· καὶ τῶν ὁρωμένων κατεξανίσταται, μεγέθει φύσεως καὶ προαιρέσεως εὐγενείᾳ, τοῖς ἑστῶσι προσθέμενος. Ἐπειδὴ οὕτω διενοήθη, τοῦτο μὲν οὐδὲ βουλῆς ἠξίωσε, ποτέραν δεῖ τῶν φιλοσοφιῶν ἑλέσθαι μᾶλλον, τὴν ἔξω καὶ παίζουσαν τὰς τῆς ἀληθείας σκιὰς ἐν τῷ τῆς φιλοσοφίας σχήματι καὶ προβλήματι, ἢ τὴν (97) ἡμετέραν καὶ ταπεινὴν μὲν τῷ φαινομένῳ, ὑψηλὴν δὲ τῷ κρυπτομένῳ, καὶ πρὸς Θεὸν ἄγουσαν· ἀλλὰ πάσαις ψήφοις αἱρεῖται τὴν ἡμετέραν, μηδὲν ὅλως ἐπὶ τὰ χείρω παρατραπεὶς τὴν διάνοιαν, μηδὲ ὑπὸ τῆς τῶν λόγων κομψείας παρασυρεὶς, ᾗ μέγα φρονοῦσιν (98) οἱ τὰ Ἑλλήνων φιλοσοφοῦντες. Ἐκεῖνο δὲ πρῶτον φιλοσοφεῖ, γνῶναι τῶν ἡμετέρων (99) ὁδῶν τὴν αἱρετωτέραν τε καὶ λυσιτελεστέραν ἐπίσης αὐτῷ τε καὶ πᾶσι Χρι- B στιανοῖς. Πανταχοῦ γὰρ τῷ καθ' ἑαυτὸν καὶ τὸν κοινὸν συλλαμβάνειν, ψυχῆς εἶναι τελεωτάτης τε καὶ φιλοσοφωτάτης ἐνόμιζεν. Οὐδὲ γὰρ ἑαυτῷ γεγενῆσθαι (1) μόνον ἕκαστον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν, ὅσοι τῆς αὐτῆς μετέχουσι φύσεως, καὶ παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς γεγόνασιν.

V. Cum autem privatam vitam et solitariam, atque a vulgi commercio semotam et alienam, magnam quidem et præclaram, atque humanis rebus sublimiorem esse videret, cæterum intra eos, qui hoc vitæ genere cum laude fungerentur, defixam esse, atque charitatis communionem et humanitatem repudiare, quam in præstantissimarum virtutum numero esse sciebat; idque præterea incommodi habere, quod eorum virtus, qui sic viverent, explorari non posset, quippe quæ nec in rebus gerendis exerceretur, nec cum aliis in comparationem veniret: eam contra, quæ hominum societate et frequentia gaudet, præterquam quod multa quotidie occurrunt, in quibus virtutis suæ periculum facere queat, ad multorum utilitatem etiam esse diffusam, atque ad divinam dispensationem prope accedere, quæ universam rerum molem condidit, amicitiæque vinculis constrinxit, genusque nostrum propter vitii accessum a bono deturbatum atque dejectum, per familiaritatem illam vitæque consuetudinem, quam nobiscum habuit, ad pristinam dignitatem revocavit: hæc, inquam, cum animo volveret ac perpenderet, simulque Græcorum, qui pallio et promissa barba, gravitatis speciem præ se ferunt, fastum atque insolentiam reprimere **458** operæ pretium esse censeret: quidnam facit, et

Εʹ. Ὁρῶν δὲ τὸν μὲν ἐρημικὸν βίον καὶ ἰδιάζοντα, καὶ τῶν πολλῶν ἔκφυλον, καὶ ἀλλότριον, μέγαν μὲν C καὶ ὑψηλὸν, καὶ ὑπὲρ τὰ ἀνθρώπινα, μέχρις αὐτῶν δὲ μόνων τῶν κατορθούντων ἱστάμενον, καὶ τὸ τῆς ἀγάπης κοινωνικὸν (2) καὶ φιλάνθρωπον ἀπαρνούμενον, ἣν ἐν πρώτοις εἶναι τῶν ἐπαινουμένων ἐγίνωσκε· πρὸς δὲ καὶ ἀδοκίμαστον, ὡς οὔτε ἐν τοῖς πράγμασι γυμναζόμενον, οὔτε ἄλλοις παραμετρούμενον· τὸ δὲ κοινωνικὸν καὶ ἐπίμικτον, πρὸς τῇ βασάνῳ τῆς ἀρετῆς, ἔτι καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς διατεῖνον, καὶ θείας οἰκονομίας ἐγγὺς (3), ἣ καὶ πεποίηκε τὸ πᾶν, καὶ φιλίᾳ (4) συνέδησε, καὶ τὸ ἡμέτερον γένος ἐκπεσὸν τοῦ καλοῦ διὰ τὴν ἐπεισελθοῦσαν κακίαν, ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐπιμιξίας καὶ ὁμιλίας πάλιν ἀνεκαλέσατο· ταῦτα διανοηθείς τε καὶ διελόμενος (5), καὶ ἅμα τὸν Ἑλληνικὸν τῦφον κολάσαι τῶν καλῶν εἶναι νομίσας, οἳ τῷ τρίβωνι καὶ τῇ ὑπήνῃ τὸ σεμνὸν ὑποδύονται (6)· D τί ποιεῖ, καὶ πῶς τὴν φιλοσοφίαν μεταχειρίζεται; Μέσην τινὰ χωρεῖ τῆς τε ἐκείνων ἀλαζονείας, καὶ τῆς ἡμετέρας σοφίας, καὶ τῶν μὲν τὸ σχῆμα καὶ τὴν σκηνὴν, ἡμῶν δὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ὕψος φιλοσοφεῖ.

(96) *Πρὶν διαζευχθῆναι.* Ita Reg., et Colb. plures, Coisl. 1 et 2, Or. 1, Par., Pass. « A terrenis se abscindit ante disjunctionem a corpore. » Deest πρίν in edit.

(97) *Ἢ τήν.* Sic tres Reg., duo Coisl., et Or. 1. Deest ἢ in edit.

(98) *Ἧ μέγα φρονοῦσιν.* Sic Or. 2, et Pass. Deest μέγα in edit.

(99) *Τῶν ἡμετέρων.* Sic Reg. a, bm, Or. 1, Pass. Deest τῶν in edit.

(1) *Γεγενῆσθαι.* Duo Reg., γεγεννῆσθαι.

(2) *Κοινωνικόν.* Reg. Cypr. addit, καὶ ἐπίμικτον, « mistamque charitatis societatem. »

(3) *Ἐγγύς.* Pass. addit, ἧκον.

(4) *Φιλίᾳ.* Or. 1, φιλανθρωπίᾳ, « humanitate. »

(5) *Καὶ διελόμενος.* Sic quatuor Colb., duo Coisl., Or. 1, Pass., Hervag., etc. In ed., καὶ ἀνελόμενος.

(6) *Ὑποδύονται.* Pass., ἀποδύονται.

quonam pacto philosophiam tractat? Medius quodammodo inter illorum vanitatem, et nostram sapientiam incedit, atque illorum quidem habitum et larvam, nostrorum autem veritatem et sublimitatem profitetur.

Ϛʹ. Διὰ τοῦτο Περιπάτους μὲν, καὶ Ἀκαδημίας, A καὶ τὴν σεμνὴν Στοὰν, καὶ τὸ αὐτόματον Ἐπικούρου μετὰ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ἡδονῆς, ἐρίῳ στέψας (7), ὥς τις ἐκείνων τὸν ποιητὴν (8), ὡς ποῤῥωτάτω πέμπει καὶ ἀποκρούεται. Κυνικῆς δὲ, τὸ μὲν ἄθεον διαπτύσας, τὸ δὲ ἀπέριττον ἐπαινέσας, τοῦτό ἐστιν ὃ νῦν ὁρᾶτε (9), κύων κατὰ τῶν ὄντως κυνῶν, καὶ φιλόσοφος κατὰ τῶν ἀσόφων, καὶ Χριστιανὸς ὑπὲρ πάντων, καὶ νικῶν τὴν μὲν ἐκείνων αὐθάδειαν τῇ τοῦ σχήματος ὁμοιότητι, τῶν δὲ παρ' ἡμῖν ἐστιν ὧν τὴν ἀπειροκαλίαν τῇ καινότητι τοῦ ἐνδύματος, δεικνὺς, ὅτι μὴ ἐν μικροῖς τὸ εὐσεβὲς, μηδὲ ἐν τῷ κατηφεῖ τὸ φιλόσοφον, ἀλλ' ἐν ψυχῆς στεῤῥότητι καὶ διανοίας καθαρότητι, καὶ γνησίᾳ τῇ πρὸς τὸ καλὸν νεύσει, ὅπως ἂν τοῦ σχήματος ἔχωμεν, καὶ οἷστισιν ἂν ὁμιλῶμεν, εἴτε ἡμῖν αὐτοῖς μόνοις συστέλλοντες τὸν νοῦν B ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, εἴτε τοῖς (10) πολλοῖς τε καὶ ὁμοφύλοις ἰδιάζοντες ἐν τῷ κοινῷ, καὶ φιλοσοφοῦντες ἐν οὐ φιλοσοφοῦσιν (ὡς ἡ Νῶε κιβωτὸς ἐκείνη, ἐν κατακλυσμῷ κατακλυσμοῦ (11) κουφοτέρα· καὶ ἡ τοῦ ὄρους βάτος, ἣν καῖον τὸ πῦρ οὐ κατέκαιε, τὸ μέγα Μωϋσέως ὅραμα [12]), οὔτε αὐτοί τι (13) πάσχοντες τοῖς πολλοῖς, οὐ μᾶλλόν γε ἢ ἀδάμας τοῖς παίουσι, καὶ δι' ἑαυτῶν τοὺς ἄλλους βελτίους ποιοῦντες εἰς δύναμιν. Ταύτης καρπὸς τῆς φιλοσοφίας, οὐ λόγῳ (14) πλαττόμεναι πόλεις (σκινδαψοί τινες, ὡς αὐτοί φασι, καὶ τραγέλαφοι (15), ἃ γλῶσσα μόνη συντίθησιν)· οὐδὲ κατηγορίαι τινὲς, καὶ ἀναλύσεις, καὶ μίξεις· οὐδὲ συμβάματα (16) καὶ παρασυμβάματα, καὶ ἡ τεχνολογουμένη σοφία· οὐδὲ γραμμαί τινες οὐδαμοῦ κείμεναι, οὐδὲ ἀστέρων πλοκαὶ καὶ σχήματα κατὰ τῆς C Προνοίας ἐπινοούμενα. Ταῦτα μὲν γὰρ αὐτῷ δευτέρου λόγου καὶ πάρεργα, καὶ τοσοῦτον παιζόμενα (17), ὅσον μὴ παίζεσθαι παρὰ τῶν εἰδέναι προσποιουμένων.

VI. Quamobrem Peripateticorum scholas, et Academias, et venerandam Stoam, et Epicuri casum ac temeritatem una cum atomis et voluptate, corona lanea cingens (quemadmodum quidam ipsorum poetam ornavit), quam longissime ablegat et repellit. Cynicæ autem sectæ, impietatem quidem et numinis contemptum exsecratus, frugalitatem autem laudibus prosecutus, hoc est quod cernitis, canis adversus veros canes, et philosophus adversus insipientes, et Christianus ad bene de omnibus merendum paratus, atque illorum quidem arrogantiam per habitus similitudinem, nonnullorum autem ex nostris ineptiam per vestis novitatem refutans: illud scilicet ostendens, nec pietatem in exiguis rebus, nec philosophiam in vultus tristitia, verum in animi firmitate ac mentis puritate, sinceraque ad bonum propensione consistere: nihil referre, quo habitu simus, et cum quibus consuetudinem habeamus, modo nos ita comparemus, ut sive soli simus, mentem a sensibus contrahamus, sive cum aliis versemur, in communi hominum cœtu tanquam in secreto vivamus, atque inter eos qui minime philosophantur, philosophiæ studia colamus. Et quemadmodum arca illa Noe [44], quæ in diluvio vim diluvii evasit; atque ingens illud Moysis spectaculum, hoc est, ille montis rubus [45], quem ignis urens non perurebat, eodem modo nos quoque, nec ex vulgi contagione detrimentum ullum contrahamus, quemadmodum nec adamas ab iis, a quibus percutitur, et pro virili nostra curemus, ut alii per nos meliores efficiantur. Hujus philosophiæ fructus, non sermone fictæ civitates (scindapsi quidam, ut ipsi aiunt, et tragelaphi, quæ lingua sola construit), nec categoriæ quædam et analyses, ac mistiones, nec symbamata et parasymbamata, et argutatrix sapientia, nec lineæ quædam nusquam exsistentes, nec siderum nexus, et figuræ **459** adversus Dei providentiam excogitatæ. Hæc enim ille secundo loco semper habuit, obiterque ac velut per ludum attigit, hactenusque duntaxat, ne ab illis, qui se earum rerum scientiam tenere profitentur, illudi atque exagitari posset.

[44] Gen. vi, 14. [45] Exod. iii, 2.

(7) Στέψας. Or. 1, et Pass., στεφανώσας. Addi posset, καὶ μύρῳ ἀλείψας, « et unguento ungens. » Utriusque enim coronæ, et « impositionis et unctionis » meminit Plato, lib. iii *De republ.*

(8) Ὥς τις ἐκείνων τὸν ποιητήν. « Ut quidam ipsorum poetam ornavit. » Plato ipse est, qui Homerum, ne juvenibus noxius et exitiosus esset, lana coronari et dimitti statuit. Hac similitudine utitur Gregorius, ut sublimem Maximi philosophiam extollat, qui, scholas Peripateticorum, Academicorum, Stoicorum et Epicuri corona lanea cingens, quam longissime ablegat et repellit.

(9) Ὁρᾶτε. Or. 1, ὁρᾶται.

(10) Εἴτε τοῖς. In nonnullis, εἴτε σὺν τοῖς.

(11) Κατακλυσμῷ κατακλυσμοῦ. Sic Regii et Colbertini plures, Coisl. 1 et 2, etc. In ed. deest κατακλυσμοῦ.

(12) Ὅραμα. Coisl. 1, θέαμα.

(13) Αὐτοί τι. Sic quatuor Colb., duo Coisl., Pass., etc. Sic etiam habet Hervag., ad cujus marginem scripsit Billius: *forte* αὐτόν τι.

D

(14) Οὐ λόγῳ, etc. Hic Platonem carpit, qui lib. ii *De rep.* sermone civitatem construxit.

(15) Σκινδαψοί ... τραγέλαφοι. Apollonii interpres tradit scindapsum esse plantæ genus, quod apud Nyssum in India nascitur. Cum autem hæc planta nusquam alibi reperiatur, putat Gregorius, hanc vocem inanem esse, et nihil significare. Tragelaphus vero, est animal ex hirco et cervo conflatum, quod etiam a multis nunquam exstitisse creditur. De tragelapho tamen mentio est in Deuteron. xiv, 5; et in libro Job, juxta Septuaginta, xxxix, 1.

(16) Συμβάματα, etc. Propositiones, quæ sensum integrum efficiunt, « symbamata » vocantur; quæ vero sensum integrum non efficiunt, « parasymbamata. » Alludit Gregorius ad Chrysippum, quem, inter alios, Lucianus in dialogo *De auctione philosophorum* irridet, et stulta ipsorum dogmata, atque in verbis novandis curiositatem deridendam propinat.

(17) Παιζόμενα. Or., παίζοντα.

VII. Quodnam autem fuit primarium et antiquissimum ipsius studium? Pro jure et æquo cum præsidibus expostulare, apud reges sermonis libertatem adhibere, quemadmodum eximius ille David, qui loquebatur in conspectu regum, et non confundebatur [46], popularis turbæ fluctuum instar agitatæ stoliditatem compescere, ferocientium procerum licentiam, domorum inter se dissidentium morbum, indoctorum rusticitatem, doctorum arrogantiam, divitias insolenter sese efferentes, saturitatem petulanter et contumeliose se gerentem, paupertatem ad maleficia proclivem, iracundiam præcipitem, ac rationem secum efferentem, voluptatem modum excedentem, risum petulantem, mœroris anxietatem coercere, juventutis inconstantiam, senectutis ignaviam, animique imbecillitatem, viduitatis solitudinem, orbitatis desperationem comprimere. Hæc vero nonne syllogismis, et lineis, et hianti in stellis obtutui multum anteponet, quisquis mente sana fuerit? Illud secum reputans, quod si ad syllogismorum conclusionem, vel ad geometriam, aut astronomiam, omnes studium suum atque operam contulerint, nihil ea res vitæ humanæ profutura sit, quin potius omnia dissolvi ac labefactari necesse erit: contra si ea officia, quæ a me commemorata sunt, de medio sublata fuerint, summa omnium rerum perturbatio et confusio sit. Hæc quanto Antisthenis vanitate, et Diogenis ingluvie, et communi Cratetis matrimonio, sublimiora et præstantiora sint, quid dicere attinet? Verum ob nominis eorum reverentiam his quoque parcamus, ut nonnullum ipsi quoque fructum ex hujus viri philosophia capiant. Nos autem, ut media incidamus, pudicitiam nempe, continentiam, modestiam, morum suavitatem, affabilitatem, humanitatem, cæterasque virtutes, quibus ipse mortales omnes superat, ad id, quod ordine quidem postremum, dignitate autem et facultate principem locum obtinet, orationem convertamus.

Ζ'. Τί δὲ τὸ πρῶτον καὶ σπουδαζόμενον; Ἡ πρὸς ἄρχοντας δικαιολογία, ἡ πρὸς βασιλεῖς (18) παῤῥησία, κατὰ τὸν θεῖον Δαβὶδ λαλοῦντα ἐναντίον βασιλέων καὶ μὴ αἰσχυνόμενον, δήμων ἀλογίαν συστεῖλαι κυμαινομένων, δυναστῶν ἐξουσίαν ἀγριαινόντων, οἴκων ἀῤῥωστίαν στασιαζόντων, ἀπαιδεύτων ἀγροικίαν, πεπαιδευμένων ἀλαζονείαν, πλοῦτον ἐπαιρόμενον, κόρον ὑβρίζοντα, πενίαν κακουργοῦσαν, θυμὸν ἐκφερόμενον καὶ τὸν λογισμὸν (19) ἐκφέροντα, ἡδονῆς ἀμετρίαν, γέλωτος ἀκρασίαν, λύπης ἀδημονίαν παῦσαι, νεότητος ἀνωμαλίαν, γήρως μικροψυχίαν, χηρείας ἐρημίαν, ὀρφανίας ἀπόγνωσιν. Ταῦτα τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν γραμμῶν, καὶ τοῦ κεχηνέναι πρὸς τοὺς ἀστέρας, ἆρ' οὐ μακρῷ προτιμήσει τις εὖ φρονῶν; ἐκεῖνο ἐνθυμηθεὶς, ὅτι συναγόντων μὲν πάντων, ἢ γεωμετρούντων, ἢ ἀστρονομούντων, οὐδὲν ἂν ὁ βίος ἡμῶν παρὰ τοῦτο ὠφεληθείη, ὅτι μὴ καὶ τὰ πάντα λυθήσεται· τούτων δὲ ὧν εἶπον ἀναιρουμένων, ἀταξία τὸ πᾶν καὶ σύγχυσις. Ταῦτα τῆς Ἀντισθένους ἀλαζονείας, καὶ τῆς Διογένους ὀψοφαγίας, καὶ τῆς Κράτητος κοινογαμίας, τί χρὴ λέγειν ὅσῳ κρείττω καὶ ὑψηλότερα; Πλὴν φειδόμεθα (20) κἀκείνων αἰδοῖ τῆς προσηγορίας, ἵνα τι τοῦ ἀνδρὸς ἀπολαύσωσιν. Ἡμεῖς δὲ, ἵνα (21) τὰ ἐν μέσῳ συνέλωμεν, τὸ σῶφρον, τὸ ἐγκρατὲς, τὸ ἄτυφον, τὸ ἐπίχαρι, τὸ κοινωνικὸν, τὸ φιλάνθρωπον, τἄλλα οἷς ὑπὲρ ἅπαντας ὁ ἀνὴρ, ἐπὶ τὸ τελευταῖον μὲν τῇ τάξει, πρῶτον δὲ τῇ δυνάμει τρεψόμεθα (22).

VIII. Fuit quondam illud tempus, cum ab hæresum procellis tranquilla omnia habebamus, cum videlicet Simones, et Marciones, **460** et Valentiniani, et Basilidæ, et Cerdones, Cerinthi etiam, et Carpocrates, atque omnes illorum nugæ ac præstigiæ, posteaquam rerum omnium Deum perdiuturno tempore secuissent, bellumque pro Bono adversus Creatorem gessissent, suomet tandem, ut æquum erat, profundo absorptæ, ac silentio traditæ fuerunt. Nam Montani quoque malus spiritus, et Manis tenebræ, et Novati temeritas, aut puritas, et Sabellii mala monarchiæ assertio, cesserant, seseque subduxerant, altera nimirum in contrariam

Η'. Ἦν (23) ὅτε γαλήνην εἴχομεν ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, ἡνίκα Σίμωνες μὲν, καὶ Μαρκίωνες, Οὐαλεντῖνοί τέ τινες, καὶ Βασιλεῖδαι, καὶ Κέρδωνες, Κήρινθοί τε καὶ Καρποκράτεις, καὶ πᾶσα ἡ περὶ ἐκείνους φλυαρία τε καὶ τερατεία, ἐπὶ πλεῖστον (24) τὸν τῶν ὅλων Θεὸν τεμόντες, καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀγαθοῦ τῷ Δημιουργῷ πολεμήσαντες, ἔπειτα κατεπόθησαν τῷ ἑαυτῶν βυθῷ καὶ τῇ σιγῇ (25) παραδοθέντες, ὥσπερ ἦν ἄξιον. Μοντανοῦ δὲ τὸ πονηρὸν πνεῦμα, καὶ τὸ Μανοῦ σκότος, καὶ ἡ Ναυάτου θρασύτης, ἢ καθαρότης, Σαβελλίου τε ἡ κακὴ συνηγορία τῆς μοναρχίας εἶξε, καὶ ὑπεχώρησεν, ἡ μὲν εἰς ἀντίπαλον (26) μοῖραν ἀποκριθεῖσα, ἡ δὲ καὶ πάντη περιφρονηθεῖσα

[46] Psal. CXVIII, 46.

(18) *Βασιλεῖς*. Pass., βασιλέας.

(19) *Τὸν λογισμόν*. Coisl. 1, et Or. 1, τῶν λογισμῶν.

(20) *Φειδόμεθα*. Or. 1, et Combef., φειδώμεθα. Ita legit Billius.

(21) *Ἵνα*. Deest in Reg. bm.

(22) *Τρεψόμεθα*. Combef., τρεψώμεθα.

(23) *Ἦν*. « Fuit. » Sic Combef. In ed., ἦν.

(24) *Ἐπὶ πλεῖστον*. Reg. a, καὶ ἐπὶ πλεῖστον.

(25) *Βυθῷ καὶ τῇ σιγῇ*. « Profundo ac silentio. » Sic enim Latine sonant hæ voces. Plures hæretici, ac præcipue Valentinus, « Bytho » et « Sigæ » inter Æonas suos, primas tribuebant. Unde Tertullianus Valentini stuporem notat, quod « Byti » nomen dedisset illi, quem in sublimi loco sedere diceret. Gregorius etiam, ad illorum nomina festive alludens, ait, hæc errorum monstra « profundo et silentio » tradita fuisse.

(26) *Εἰς ἀντίπαλον*, etc. Schol.: Τὴν Νοβάτου, οἶμαι, λέγει αἵρεσιν, ὥσπερ καὶ ἡ πεῖρα ἕως τοῦ νῦν δείκνυσι· « Novati hæresim, ut opinor, significat, quemadmodum huc usque experientia probat. » Quid Gregorius et Scholiastes velint, liquido non patet. Num intelligunt, contrariam in partem, ac in mitiorem disciplinam mutatam fuisse Novati severitatem? Supererant enim tunc temporis Constan-

καὶ παραῤῥιφεῖσα διὰ τὸ ἀσθενές· ἄλλο δὲ οὐδὲν παρελύπει τὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ γὰρ διωγμοὶ καὶ λαμπροτέραν αὐτὴν ἐποίουν τοῖς πάθεσιν. Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ δευτέρα ζάλη κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐγείρεται, ὁ τυφῶν τῆς ἀδικίας, τὸ πλήρωμα τῆς ἀσεβείας, ὁ λεγεὼν τῶν πνευμάτων, ἡ ἀντίχριστος γλῶσσα, ὁ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλήσας νοῦς, ἡ κατατομὴ τῆς θεότητος· οὗ δεινὴ μὲν ἡ ἐγχείρησις, δεινοτέρα δὲ ἡ τελευτὴ, καὶ τῆς (27) Ἰούδα προδοσίας ἀξία, ἣν ἐκεῖνος κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐτόλμησεν, Ἄρειος, ὁ καλῶς μετὰ τῆς μανίας ὀνομαζόμενος. Οὗτος ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων ἀρξάμενος πόλεως, κἀκεῖ τὸ δεινὸν ἐκμελετήσας (28), ἔπειτα, ὥσπερ τις ἀγρία φλὸξ, ἀπὸ μικροῦ τοῦ σπινθῆρος τὸ πολὺ τῆς οἰκουμένης ἐπιδραμὼν, ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν καταλύεται, καὶ τοῦ εὐσεβοῦς ἀριθμοῦ τοῦ τότε καταλαβόντος τὴν Νίκαιαν, καὶ εἴσω περιγραπτῶν ὅρων τε καὶ ῥημάτων τὴν θεολογίαν στήσαντος.

A partem secreta, altera prorsus etiam ob ipsius imbecillitatem contempta atque projecta. Nec vero quidquam aliud Ecclesiæ molestiam exhibebat. Nam persecutiones illustriorem quoque ipsam splendidioremque per supplicia reddebant. Non multum autem temporis intercessit, cum altera tempestas adversus Ecclesiam excitatur, id est, ille injustitiæ turbo, illud impietatis complementum, illa spirituum legio [67], illa Christi adversaria lingua, illa iniquitatem in excelsum locuta mens [68], ille divinitatis sector, cujus gravis quidem et horrendus conatus, gravior autem magisque horrenda mors, et Judæ proditione digna, quam ille adversus nostræ salutis auctorem moliri ac perpetrare non dubitavit, Arius, inquam, a furore pulchre nomen habens. Hic cum ab Alexandrina civitate initium duxisset, illicque pestiferum dogma in se concepisset, ac B deinde, immitis cujusdam et rapidæ flammæ instar, ab exigua scintilla magnam orbis terrarum partem percurrisset, tandem a Patribus nostris, pioque illo numero, qui tum Nicæam se contulit, certisque finibus ac verbis divinitatis doctrinam circumscripsit, oppressus et exstinctus est.

Θ'. Πάλιν πονηρὰ βασιλεία (29), καὶ πάλιν ἀναζῇ (30) τὸ κακὸν, καὶ ὥσπερ τὰ ὕπουλα τῶν τραυμάτων ἀναστομοῦται καὶ ἀναῤῥήγνυται. Καὶ λύκοι βαρεῖς, ἄλλος ἄλλοθεν διαλαβόντες ἡμᾶς, τὴν Ἐκκλησίαν σπαράττουσιν. Ἱερεῖς τε κατὰ ἱερέων ἐξοπλισθέντες, καὶ δῆμοι δήμοις ἐπιμανέντες· καὶ βασιλεὺς ἀσεβείᾳ διδοὺς παῤῥησίαν, καὶ κατὰ τῆς ὀρθῆς δόξης νομοθετῶν (31)· καὶ οἱ μήτε ἄνδρες, μήτε γυναῖκες, παρ' αὐτῷ δυναστεύοντες. Τίς ἂν τὰ τότε κακὰ πρὸς ἀξίαν ἐκτραγῳδήσειε; τὰς φυγὰς, τὰς δημεύσεις, τὰς ἀτιμίας, τὰς ἐπὶ τῆς ἐρημίας συνάξεις, μυριάδων ὅλων καὶ πόλεων ὑπαιθρίων ταλαιπωρουμένων, καὶ ὑετοῖς καὶ χειμῶσι πιεζομένων; τὰς ἐντεῦθεν ἐπαναστάσεις (οὐδὲ γὰρ τὴν ἐρημίαν εἶχον ἀκίνδυνον); τὰ ἔτι τούτων χαλεπώτερα, τοὺς αἰκισμοὺς, τοὺς θανάτους, τὰς θριαμβεύσεις ἐπισκόπων, φιλοσόφων, ἀνδρῶν, γυναικῶν, νέων, γεγηρακότων; τοὺς ἐπινοοῦντας τὰ δεινὰ, τοὺς προσεπινοοῦντας (32), τοὺς ὑπηρετουμένους τῇ ἀσεβείᾳ δυνάστας, οἷς τοῦτο μόνον (33) πολλάκις εἰς εὐδοκίμησιν ἤρκεσε, τὸ πικροτέρους φανῆναι τῆς τοῦ κρατοῦντος βουλήσεως;

IX. Rursus malum imperium, et rursus malum reviviscit, ac velut subputridum maleque obductum vulnus aperitur, et erumpit; gravesque lupi, alii aliunde nos intercipientes, Ecclesiam discerpunt. Armantur sacerdotes adversus sacerdotes, plebs adversus plebem furibundo impetu fertur; imperator ipse impietati auctoritatem præbet, **461** atque adversus orthodoxam doctrinam leges instituit; iique præterea, qui nec in virorum nec in mulierum C numero censendi sunt, quorum magna erat apud eum potentia. Quis vero temporis illius mala pro dignitate deplorare queat? Exsilia, bonorum proscriptiones, ignominiæ notas, infinitam hominum multitudinem, atque adeo integras civitates, quæ in desertis locis conventus habebant, et sub dio ærumnis premebantur, ac pluviis et frigore conflictabantur, atque etiam illinc pedem efferre cogebantur? Nam ne solitudo quidem eos a periculi metu vindicabat. Quis, ut graviora proferam, cruciatus, mortes, actos de episcopis, monachis, viris, mulieribus, adolescentibus, ac senibus triumphos? Nam quid de proceribus illis dicam, qui modo nova tormenta excogitabant, modo in ea, quæ excogitata fuerant, acerbitatis aliquid addebant, seseque impietatis administros præbebant, quibus hoc unum plerumque ad gloriam nominisque splendorem abunde fuit, quod imperatoris voluntatem sua crudelitate superassent?

Ι'. Ἄρτι μὲν ὁ λαμπρὸς διωγμὸς εἶχε πέρας, καὶ

X. Sed jam interim splendida persecutio finem

[67] Luc. VIII, 30. [68] Psal. LXXII, 8.

tinopoli Novati erroris reliquiæ; sed quia Verbi consubstantialitatem agnoscebant, mitius, quam alii hæretici, habiti sunt.

(27) *Τῆς*. Sic Or. 1. In ed., τοῦ.

(28) *Ἐκμελετήσας*. « Meditatus esset, in se concepisset. » Non ab alio quidem pestiferum dogma didicerat Arius; auctor enim ipse fuit. Male igitur in editis « didicisset. » Nec tamen culpandus est Billius, cum in prima editione legatur, « meditatus esset. »

(29) *Πονηρὰ βασιλεία*. Schol.: Οἶμαι τὴν Κωνσταντίου λέγειν αὐτόν· ἐπιφέρει γὰρ τὴν ἑξῆς Ἰουλιανοῦ καὶ Οὐάλεντος. Σκοπῷ οὖν τινι ἐν τοῖς κατὰ D Ἰουλιανοῦ ἐπαινεῖ Κωνστάντιον· « Puto eum de Constantii imperio loqui; nam in sequentibus addit Juliani et Valentis imperium. Certo itaque consilio, in Orationibus adversus Julianum, Constantium laudat. »

(30) *Ἀναζῇ*. Tres Regg., et Or. 1, ἀναζεῖ.

(31) *Νομοθετῶν*. Constantius impiam legem sanxit, qua voci ὁμοουσίῳ, vocem ὁμοιούσιον subrogavit.

(32) *Τὰ δεινὰ, τοὺς προσεπινοοῦντας*. Hæc desunt in Reg. bm.

(33) *Μόνον*. Deest in Pass.

accepit, recteque Persia causam nostram disceptavit, oppresso nimirum et exstincto impio illo et exsecrando, ac multorum sanguinum pœnis ab uno sanguine repetitis. Nunc autem turpis et indecora persecutio cooritur, quæ, Christianorum patrocinium ad defensionem impietatis suæ prætexens, veros Christianos aggreditur : hoc utique nomine superiore persecutione acerbior, quod tum quidem minime dubia et obscura erat martyrum decertatio, nunc vero res eo rediit, ut cruciatus quoque ipsi laude careant, saltem apud iniquos cruciatuum judices. Vultis omnibus qui adsunt, atque huic etiam fortasse, quamlibet insigni animi robore ac tolerantia prædito, perturbationibusque animi sublimiori, unius duntaxat ex his, quæ tum perpetrata sunt, narratione, lacrymas excudam? Testes autem hujus sermonis permultos habeo. Nam ad multos hujus supplicii tragœdia dimanavit : illiusque etiam temporis historiam, nisi me opinio fallit, omnium sæculorum posteritas exceptura est. Navis, presbyterum unum portans, eumque non sceleris ullius, sed fidei causa periclitantem, mari committitur, non ut vectorem servet, sed ut perdat. Atque is quidem qui vehebatur, utpote vir pietate præstans, animo erat prompto et alacri. Comes autem illi ignis adjungitur : ac novitate pœnæ **462** majorem in modum lætatur persecutor. Proh spectaculum grave! Proh gravem tragœdiam! Navis mari fertur : spectantium multitudo ad littus effunditur; alii quidem lætantur, alii autem lugent. Quonam pacto rem tantam paucis exprimam atque in aspectu collocabo? Ignis accenditur, navis una cum onere suo absumitur, ignis aquæ miscetur, resque inter se contrariæ ad pii viri supplicium concurrunt, duoque elementa corpus unum partiuntur, et novo atque inaudito more fax super mare attollitur : ad quam, ut benignam et humanam, fortasse quispiam accessit; propior autem factus, miserandum atque incredibile spectaculum reperit, navigationem sine gubernatore, naufragium sine tempestate. Sic presbyter cinis efficitur, imo ne cinis quidem, utpote in aquis sparsus. Nec vero sacerdotii dignitas tanti fuit, ut honestiorem saltem mortem consequeretur; aut si non mortem, ac certe sepulturam, quæ impiis etiam et sacrilegis hominibus debetur. Hæc impii hominis marina expeditio fuit : hic pii viri finis. Nec usquam de cœlo descendit sacer ignis, nec ab eo, qui hujusmodi facem navigantibus præferebat, pœnas sumpsit!

Περσὶς καλῶς ἡμῖν ἐδίκασε τὸν ἀλιτήριον καταλύσασα, καὶ πολλῶν αἱμάτων εἰσπραξαμένη δίκην δι' ἑνὸς αἵματος· ἄρτι δὲ ὁ ἀπρεπὴς ἄρχεται, καὶ τὸ ἀμύνειν Χριστιανοῖς πρόσχημα ἔχων τῆς ἀσεβείας, τοῖς ἀληθῶς Χριστιανοῖς ἐπιφύεται· καὶ τοσοῦτον ἐκείνου χαλεπώτερος γίνεται, ὅσῳ τότε μὲν ἡ ἄθλησις περιφανεστέρα καὶ λαμπροτέρα, νῦν δὲ καὶ τὸ παθεῖν ἀφιλότιμον, παρά γε τοῖς οὐ δικαίοις τῶν παθῶν λογισταῖς. Βούλεσθε δάκρυα τῷ θεάτρῳ κινήσω (34), καὶ αὐτῷ γε ἴσως τῷ καρτερικωτάτῳ, καὶ τῶν παθῶν κρείσσονι, ἑνὸς τῶν τότε γενομένων ἐπιμνησθείς; Μάρτυρες δὲ πολλοὶ τοῦ λόγου· καὶ (35) γὰρ καὶ εἰς πολλοὺς ἦλθεν ἡ τραγῳδία τοῦ πάθους· οἶμαι δὲ καὶ ὁ μέλλων ὑπολήψεται χρόνος τοῦ καιροῦ τὸ διήγημα. Ναῦς φόρτον ἔχουσα τῶν πρεσβυτέρων ἕνα (36), καὶ τοῦτον οὐδὲ ὑπὲρ κακοῦ τινος, ἀλλ' ὑπὲρ πίστεως κινδυνεύοντα, κατὰ πελάγους ἀφίεται (37), οὐχ ἵνα σώσῃ τὸν ἐπιβάτην, ἀλλ' ἵνα ἀπολέσῃ. Καὶ ὁ φόρτος πρόθυμος· εὐσεβὴς γάρ. Καὶ πῦρ τῷ φόρτῳ συνέμπορον· καὶ τρυφᾷ τὸ καινὸν (38) τῆς κολάσεως ὁ διώκτης. Φεῦ τοῦ θεάματος! Φεῦ τοῦ δράματος! Ἡ ναῦς πελάγιος· τὸ θέατρον ἐπὶ ταῖς ἀκταῖς, τῶν μὲν ἐφηδομένων, τῶν δὲ ὀδυρομένων. Πῶς ἂν ἐν ὀλίγῳ τὸ πολὺ παραστήσαιμι; ἀνάπτεται τὸ πῦρ, δαπανᾶται ἡ ναῦς, συνδαπανᾶται ὁ φόρτος, πῦρ ὕδατι μίγνυται, καὶ συντρέχει τὰ ἐναντία εἰς εὐσεβοῦς κόλασιν, καὶ δύο στοιχεῖα ἓν σῶμα μερίζεται, καὶ πυρσὸς ὑπὲρ θαλάσσης αἴρεται ξένος. Ὧ προσῆλθε μὲν τάχα τις, ὡς ἡμέρῳ καὶ φιλανθρώπῳ· προσελθὼν δὲ, εὗρε θέαμα ἐλεεινόν τε καὶ ἄπιστον, ἄνευ κυβερνήτου πλοῦν, ἄνευ χειμῶνος ναυάγιον· καὶ ὁ πρεσβύτερος κόνις, καὶ οὐδὲ κόνις, σπαρεὶς ἐν τοῖς ὕδασι. Καὶ οὐδὲ τοσοῦτον ἡ ἱερωσύνη (39), ὅσον τελευτῆς γοῦν εὐσχημονεστέρας τυχεῖν· εἰ δὲ μὴ τελευτῆς, ἀλλὰ ταφῆς γε πάντως, ἣ καὶ τοῖς ἀσεβέσιν ὀφείλεται. Τοιοῦτος ὁ τοῦ ἀσεβοῦς στόλος· τοιοῦτον τοῦ εὐσεβοῦς τὸ τέλος· καὶ οὐδαμοῦ πῦρ (40) ἄνωθεν εὐαγέστερον, οὐδὲ κολαστικὸν τοῦ τοιαῦτα πυρσεύοντος.

XI. Sed quid externa colligo? Ad dimicationem tuam jam accedendum est, atque ad tua pietatis causa tolerata certamina, quæ pristinis tuis virtutibus, tanquam præclarum quoddam sigillum, imposuisti. Vigebat hæresis malum in tua civitate, a

ΙΑ'. Ἀλλὰ τί μοι τῶν ἔξωθεν; Ἐπ' αὐτὴν ἤδη βαδιστέον τὴν σὴν ἄθλησιν, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας (41) ἀγῶνας, οὓς πᾶσι τοῖς προλαβοῦσιν, ὥσπερ τινὰ σφραγῖδα καλὴν, ἐπέθηκας. Ἤκμαζε μὲν ἐν τῇ σῇ πόλει τὸ τῆς αἱρέσεως ταύτης κακὸν, ὅθεν

(34) *Κινήσω*. Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 1, Par., etc. In edit., νικήσω.

(35) *Καί*. Deest in Or. 1, et Pass.

(36) *Τῶν πρεσβυτέρων ἕνα*. Schol. Colb. : Οἱ καέντες ἐν τῷ πλοίῳ, Ἡλιόδωρος πρεσβύτερος περιοδευτὴς, καὶ Θεόδουλος πρεσβύτερος. Ἀπετμήθησαν δὲ ἄλλοι β' ἀναγνῶσται καὶ ψάλται· « Qui in navi combusti sunt, fuere Heliodorus presbyter circuitor, » id est, *inspector, visitator*, « et Theodulus presbyter. Cæsi sunt etiam, abscissis capitibus, alii duo lectores et cantores. »

(37) *Κατὰ πελάγους ἀφίεται*. Bill. : « in mare demittitur. »

(38) *Τὸ καινόν*. Nonnulli codd., τῷ καινῷ.

(39) *Ἱερωσύνη*. Sic plures codd. In ed., ἱεροσύνη.

(40) *Καὶ οὐδαμοῦ πῦρ*, etc. Elias : « Nec desuper usquam ignis sanctus ac justus, et vindex ejus, qui ad hunc modum navigantibus illucebat. » Sic etiam Billius.

(41) *Εὐσεβείας*. Pass., τῆς εὐσεβείας.

A καὶ ἤρξατο. Ἐπεὶ δὲ τὸν μὲν ἁγιώτατον τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸν, καὶ ἀρχιερέα τῶν ἱερέων, τὸν τῆς σῆς ὁμολογίας καθηγητὴν καὶ διδάσκαλον τοῖς ἑαυτοῦ περὶ τῆς εὐσεβείας ἀγῶσι, τὴν μεγάλην φωνὴν, τὸ τῆς πίστεως ἔρεισμα, τὸν δεύτερον Χριστοῦ λύχνον καὶ πρόδρομον, εἰ θέμις τοῦτο εἰπεῖν, ἐν γήρᾳ καλῷ κοιμηθέντα, καὶ πλήρη τῶν κατὰ Θεὸν ἡμερῶν, μετὰ τὰς συκοφαντίας, μετὰ τοὺς ἄθλους, μετὰ τὴν περιβόητον χεῖρα (42), μετὰ τοὺς ζῶντας νεκροὺς, ἡ Τριὰς πρὸς ἑαυτὴν μετατίθησιν, ᾗ συνέζησε, καὶ ὑπὲρ ἧς ἐκινδύνευσεν (Ἀθανάσιον οἶδ' ὅτι πάντες ἐν τοῖς λόγοις ἀνέγνωτε)· δευτέρα δέ τις Αἰγύπτου πληγὴ καὶ μάστιξ (43) ἑαυτὸν ἐπεισάγει τῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ τῆς ἀληθείας προδότης, ὁ τῶν λύκων ποιμὴν, ὁ διὰ τῆς αὐλῆς ὑπερβαίνων λῃστὴς, ὁ δεύτερος Ἄρειος, ἡ θολερὰ καὶ ἄποτος (44) ἀνατροπὴ, ὁ τῆς ἀθέου B πηγῆς δαψιλέστερος ποταμός· ὀκνῶ μὲν τὰς τότε παρανομίας εἰπεῖν καὶ μιαιφονίας, μεθ' ὧν τὸν ἅγιον καταλαμβάνει θρόνον ὁ θὴρ, καὶ τῆς πονηρᾶς εἰσόδου τὰ προτελέσματα· ὀδύρομαι δ' ὅμως ὀλίγα ἐκ πολλῶν (ἃ καὶ ὑμεῖς ὀδύρεσθέ (45) τε καὶ προωδύρασθε), τῷ θείῳ Δαβὶδ συγχρησάμενος (46)· *Ὁ Θεὸς, ἤλθοσαν ἔθνη εἰς τὴν κληρονομίαν σου, ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἅγιόν σου*, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις· *Ἔθεντο τὰ θνησιμαῖα* (47) *τῶν δούλων σου, πετεινῶν βρώματα, καὶ θηρίων σπαράγματα.* Προσθήσω δὲ παρ' αὐτοῦ κἀκεῖνα ἐξ ἄλλου θρήνου καὶ ἑτέρας ᾠδῆς· *Ὅσα ἐπονηρεύσατο ὁ ἐχθρὸς ἐν τῷ ἁγίῳ σου, καὶ ἐνεκαυχήσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς σου.* Πῶς γὰρ οὐκ ἐνεκαυχήσαντο; πῶς δὲ οὐκ ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἅγιόν σου (48) συμφοραῖς πολυτρόποις καὶ παντοίοις κακοῖς;

A qua etiam ortum duxerat. Postquam autem sanctissimum illum orbis oculum, et sacerdotum antistitem, illum tuæ confessionis, per ea pericula, quæ pro fidei orthodoxæ defensione suscepit, ducem et magistrum, illam sublimem vocem, illud fidei columen, secundam illam Christi lucernam et præcursorem, si ita loqui fas est, in bona senectute mortuum, ac dierum eorum, qui secundum Deum sunt, plenum, post calumnias, post certamina, post illam omnium ore celebratam manum, post viventes mortuos, Trinitas, quam per omne vitæ tempus coluerat, et pro qua periculis sese objecerat, ad se transtulit (non est apud me dubium, quin ex his verbis Athanasium agnoscatis); tum secunda quædam Ægypti plaga et flagellum, ille, inquam, veritatis proditor, ille luporum pastor, ille per caulam transcendens latro, secundus ille Arius, turbida illa et amara eversio, ille impio fonte uberior fluvius, seipsum in Ecclesiam introduxit. Piget equidem flagitia ea, quæ tunc designata sunt, et **463** nefarias cædes, cum quibus fera illa sacrosanctum solium invasit, ac pestiferi ingressus præludia referre: ex multis tamen pauca deploro, quæ vos quoque mecum deploratis, et jam ante deplorastis, divini Davidis verbis utens [49]: *Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam: polluerunt templum sanctum tuum;* et quæ sequuntur: *Posuerunt morticinia servorum tuorum escam volatilibus, et feris in lacerationem.* Quin illud insuper adjiciam, quod idem propheta in altera lamentatione alioque psalmo cecinit: *Quanta malignatus est inimicus in C sancto tuo, et gloriati sunt qui oderunt te, in medio solemnitatis tuæ* [50]. Quid enim? An non gloriati sunt? Quid autem? Annon sanctum templum tuum variis calamitatibus, atque omni malorum genere contaminarunt?

ΙΒ'. Ἐστρατήγει μὲν ἀνὴρ ἄθεος (49) καὶ παράνομος, οὐδὲ ὄνομα Χριστιανοῦ (50) περικείμενος (τοῦτο γὰρ τῆς ὕβρεως τὸ δεινότατον), ἀλλ' ἐκ τῶν εἰδώλων ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ναὸν ἐπειγόμενος, ἐκ τῶν ἀκαθάρτων αἱμάτων ἐπὶ τὰ μυσαρώτερά τε καὶ βδελυκτότερα, καὶ τοῦτο ἱερουργῶν ἴσως τὴν καθ' ἡμῶν ὕβριν τοῖς δαίμοσι· παρετάσσετο δὲ δύναμις θυμῷ ζέουσα, στρατὸς ἀλλόκοτος (51) καὶ ἀνήμερος κατὰ τῶν ἀόπλων καὶ ἀπολέμων. Ἐξωθεῖτο (52) μὲν ὁ τοῦ ἁγίου διάδοχος ἱερεὺς, ὁ νόμῳ καὶ τάξει Πνεύματος κεχρισμένος (53), καὶ πολιᾷ καὶ φρονήσει τετιμημένος (54)· ἐβασίλευε δὲ Ταβεὴλ (55), ὁ κληρονόμος

XII. Ducis munere fungebatur vir impius et consceleratus, ne Christiani quidem nomen gerens (hoc enim totius contumeliæ indignissimum est), verum ab idolis ad Dei templum, ab impuris cruoribus ad exsecrabiliores et detestabiliores properans; ac fortasse hujusmodi adversus nos contumelia, quasi victima quadam, dæmonibus litans. Prodibant in aciem copiæ, furore ardentes, immanis et ferus exercitus adversus inermes homines, ac rei bellicæ ignaros. Expellebatur sacerdos, viri D sancti successor, legitime, atque, ut Spiritus ordo postulabat, inunctus, ac canitie et prudentia orna-

[49] Psal. LXXVIII, 1, 2. [50] Psal. LXXIII, 3, 4.

(42) *Μετὰ τὴν περιβόητον χεῖρα*, etc. Significat hic Gregorius suppositam Arsenii manum, quam falso ab Athanasio amputatam dictitabant Ariani.

(43) *Καὶ μάστιξ.* « Et flagellum. » Schol.: Λούκιον, οἶμαι, λέγειν, τὸν ἐπὶ Πέτρου μετὰ τὸν Ἀθανάσιον εἰσελθόντα· « Lucium, opinor, intelligit, qui Petri successoris Athanasii sedem occupavit. »

(44) *Ἄποτος.* Sic Reg. Cypr., Par., Pass., Combef. Sic ipse Billius videtur legisse. In edit. ἄτοπος.

(45) *Ὀδύρεσθε.* Reg. Cypr., προοδύρεσθε, « priores ipsi deploratis. »

(46) *Συγχρησάμενος.* Coisl. 1, συγχρησάμενοι.

(47) *Θνησιμαῖα.* Sic LXX. In ed., θνισιμαῖα.

(48) *Ἅγιόν σου.* Sic Reg. bm. Deest σου in ed.

(49) *Ἀνὴρ ἄθεος.* Sic designatur Palladius quidam, vir impius et gentilis, qui, ut ab imperatore et ab Arianis gratiam iniret, adversus Orthodoxos crudeliter sæviebat.

(50) *Χριστιανοῦ.* Coisl. 1, Χριστιανισμοῦ.

(51) *Ἀλλόκοτος.* Reg., Cypr. et Or. 1, ἀλλοκότατος.

(52) *Ἐξωθεῖτο.* Hic intelligitur Petrus Alexandrinus Athanasii successor, qui e sede a Lucio expulsus est. Tota hæc tragœdia ab ipso Petro depicta legitur apud Niceph., lib. IX, c. 28.

(53) *Κεχρισμένος.* Sic plures Reg., et Colb., Coisl. 1, Or. 1, etc. In ed., κεχρημένος.

(54) *Τετιμημένος.* Pass., κεκοσμένος.

(55) *Ἐβασίλευε δὲ Ταβεήλ.* Lucius hic designa

tus. Regnabat autem Tabeel, alienæ sedis hæres. A Adversus sanctos arma, adversus res eas, quas diripi nefas erat, impuræ manus, adversus psalmos tubarum clangor. Jam quæ sequuntur considera, cadentes viros in locis sanctis, pedibus protritas mulieres, nonnullas etiam cum naturæ onere, præmaturos partus, vel, ut aptius dicam, non partus; virgines miserabilem in modum distractas, fœdius etiam cruciatas (nam et ob feminas, et ob viros, pudore impedior, quominus crudelitatis modum exponam, atque occulta dedecoris sermone denudem, utpote ob quas etiam tum denudatas erubescam); alias in interiores templi puteos sese
464 dejicientes, alias ex editiore loco se in præceps dantes, propter earum rerum, quas cernebant, indignitatem, alias denique super eas, quæ B jacebant, acervatim collabentes; adde cædes cædibus, casus casibus succedentes, sancta profanis pedibus calcata, altaria probro habita per obscenos gestus et impudicas cantiones, atque, ut audio, (hoccine lingua audax proferet?) super ea saltationes et tripudia; adde blasphemas linguas in sacrosanctis thronis concionantes, mysteria sugillata, psalmodias silentio compressas, gemitus in earum locum excitatos, fluentes sanguinis rivos, lacrymarum fontes, sacerdotes per vim obductos, monachos laceratos, expressam denique incursionis illius imaginem, qua quondam Assyrii sanctam Jerosolymam populati sunt [51]; quam nec oratio, ut dignum est, exprimere, nec auris capere potest; ita ut alter Jeremias ad eam calamitatem pro dignitate complorandam adhibendus sit; qui etiam lacrymarum fontes exposcit, atque ex urbis mœnibus ob easdem calamitates ad luctum homines hortatur, viisque Sion luctum indicit, eo quod nullos, a quibus festa celebrentur, adducant [52].

τῶν ἀλλοτρίων. Κατὰ τῶν ἁγίων ὅπλα, κατὰ τῶν ἀσύλων μιαραὶ χεῖρες, κατὰ τῶν ᾠδῶν σάλπιγγες. Σκόπει μοι τὰ τούτοις ἑπόμενα, πίπτοντας ἄνδρας ἐν τοῖς ἁγίοις, συμπατουμένας γυναῖκας, ἔστιν ἃς καὶ μετὰ τοῦ φόρτου τῆς φύσεως, τοὺς προώρους τόκους καὶ ἀτόκους, εἰπεῖν οἰκειότερον· διελκομένας παρθένους οἰκτρῶς, αἰκιζομένας αἴσχρότερον (αἰσχύνομαι καὶ γυναῖκας καὶ ἄνδρας εἰπεῖν τὸν τρόπον, καὶ γυμνῶσαι τῷ λόγῳ τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, οἷς καὶ τότε γυμνωθεῖσιν αἰσχύνομαι), τὰς μὲν κατὰ φρεάτων φερομένας τῶν ἔνδον τοῦ ἱεροῦ, τὰς δὲ ἐκ τῶν ὑπερῴων (56) κρημνιζομένας ἐπὶ τῇ ἀτοπίᾳ τῶν ὁρωμένων, τὰς δὲ ταῖς κειμέναις ἐπισωρευομένας· τοὺς ἐπὶ τοῖς φόνοις φόνους, τὰ ἐπὶ τοῖς πτώμασι πτώματα, πατούμενα βεβήλοις ποσὶ τὰ ἅγια, θυσιαστήρια καθυβριζόμενα σχήμασιν ἀσελγέσι καὶ ᾄσμασιν, ὡς δὲ ἀκούω, (τί τοῦτο ἡ τολμηρὰ γλῶσσα φθέγξεται;) καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν ὀρχήμασι καὶ λυγίσμασι· δημηγορούσας ἐπὶ τῶν ἱερῶν θρόνων γλώσσας βλασφήμους, μυστήρια κωμῳδούμενα, σιωπωμένας ψαλμῳδίας, οἰμωγὰς ἀντεγειρομένας, αἱμάτων ὀχετοὺς, δακρύων πηγὰς, ἱερεῖς ἀγομένους, μονοτρόπους σπαρασσομένους, πᾶσαν τῆς Ἀσσυρίων καταδρομῆς τὴν εἰκόνα, ἥν ποτε τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ κατέδραμον· ἣν μήτε λόγος ἀξίως παραστῆσαι, μήτε ἀκοὴ χωρῆσαι δύναται, μόνης δὲ τῆς Ἱερεμίου καὶ ψυχῆς καὶ φωνῆς πρὸς ἀξίαν ὀδύρασθαι· ὃς καὶ πηγὰς δακρύων ἐπιζητεῖ, καὶ ἐκ τειχῶν προκαλεῖται θρῆνον ἐπὶ τοιούτοις πάθεσι, καὶ ὁδοῖς Σιὼν ἐπιβάλλει πένθος, οὐκ ἀγούσαις τοὺς ἑορτάζοντας.

XIII. Hanc tragœdiam Oriens quidem vidit, at C Occidens quoque deflevit, cui immanitatis hujusce signa fugitivus antistes publice spectanda proposuit. Quo pacto? Pro cadaveribus cruentas vestes Ecclesiæ Romanæ protulit, ac per tacitam accusationem omnibus lacrymas movit, ut calamitatis magnitudinem in oculis et aspectu defigeret, atque auxilium nancisceretur, quemadmodum etiam nactum esse scimus. Fit enim fere, ut qui opibus ac potentia præcellit, ad infirmi afflictique miseriam sublevandam maxime inflectatur, ac spontaneo benevolentiæ affectu, ad eum, qui dignitate imminutus est, se adjungat. Hoc quidem omnes pii viri gravissime tulerunt; tu vero, tanto magis commotus es, quanto et dicendi facultate atque doctrina, et zeli fervore cæteris antecellebas. Quocirca ut pro D Verbo bellum geris, ita etiam ab impietate bellum

ΙΓ'. Τοῦτο τὸ δρᾶμα εἶδε μὲν ἑῴα λῆξις, ἐθρήνησε δὲ καὶ ἑσπέριος, ᾗ τὰ σύμβολα τῆς ἀπονοίας ὁ φυγὰς ἱερεὺς (57) ἐθριάμβευσε. Τίνα τρόπον; Προὔθηκε τῇ Ἐκκλησίᾳ Ῥωμαίων, ἀντὶ τῶν νεκρῶν, τὴν ᾑμαγμένην ἐσθῆτα, καὶ κινεῖ πάνδημα δάκρυα διὰ τῆς σιωπώσης κατηγορίας, ἵνα καὶ παραστήσῃ τὸ πάθος, καὶ τῶν δεινῶν ἐπίκουρον (58) λάβῃ, ὥσπερ οὖν καὶ εἰληφότα ἔγνωμεν· ἐπειδὴ φιλεῖ μάλιστα κάμπτεσθαι τὸ προέχον πρὸς τὸ ἀσθενὲς, καὶ δι' εὐνοίας ἑκουσίου τῷ ἐλαττουμένῳ προστίθεσθαι. Τοῦτο ἤνεγκε μὲν οὐδὲ τῶν ἄλλων εὐσεβῶν οὐδὲ εἷς· σὲ δὲ κινεῖ καὶ πλέον, ὅσῳ καὶ τὸν λόγον τελεώτερος, καὶ τὸν ζῆλον θερμότερος. Διὰ τοῦτο πολεμεῖς μὲν ὑπὲρ τοῦ Λόγου, πολεμῇ δὲ ὑπὸ τῆς ἀσεβείας (59)· καὶ πρὸς πολλοῖς ἄλλοις, οἷς ὑπὲρ τοῦ καλοῦ πράττων καὶ λέγων ἠγώνισαι, διδάσκων, νουθετῶν, ἐξαιρούμενος, ἐλέγχων, ἐπιτιμῶν, συγ-

[51] Jer. IX, 1. [52] Thren. I, 1 sqq.

tur. Alludit enim Gregorius ad hæc Isaiæ verba, VII, 6: *Ascendamus ad Judam, et suscitemus eum, et avellamus eum ad nos, et ponamus regem in medio ejus filium Tabeel.*

(56) *Ὑπερῴων.* « E superioribus locis, » et quasi cœnaculis, unde Sacris intererant; vel, e cancellis per quos audiebant.

(57) *Ὁ φυγὰς ἱερεύς.* Schol.: Πέτρος ὁ μετ' Ἀθανάσιον· « Petrus Athanasii successor, » qui e sede ejectus, Romam petiit; unde post Valentis mortem, Alexandriam reversus est, non sine Damasi litteris ad Alexandrinos.

(58) *Τῶν δεινῶν ἐπίκουρον.* Damasus Romæ pontifex hic designatur, qui Petrum benigne excepit.

(59) *Ὑπὸ τῆς ἀσεβείας.* In nonnullis, ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας, « pietatis causa impugnaris. »

χέων, ἰδιώτας, ἄρχοντας, ἰδίᾳ, δημοσίᾳ, κατὰ πάντα A καιρὸν καὶ τόπον· τέλος, μανίᾳ συναρπασθεὶς δυσσεβοῦς ἐξουσίας, (ὦ τῆς εὐγενοῦς (60) συμφορᾶς! ὦ τῶν ἱερῶν σου τραυμάτων!) ξαίνῃ μὲν τὸ καλὸν σῶμα ταῖς μάστιξιν, ὥσπερ δὲ (61) ἄλλου θεατὴς πάσχοντος· καὶ κάμπτῃ μὲν τὸ ὁρώμενον, οὐ καταβάλλῃ δὲ τὸ νοούμενον· στηλιτεύεις (62) τὴν ἀνδρείαν ἐν ταῖς ἁπάντων ὄψεσι· γίνῃ δὲ καὶ σιγῶν τῆς καρτερίας διδάσκαλος, ἐπειδή γε ἡ γλῶσσα παρῆκε τὸ φθέγγεσθαι.

IΔ'. Εἶτα τί; Τῆς πατρίδος ὑπερορίζῃ, ὁ μηδεμίαν (63) εἰδὼς οἰκείαν καὶ ἀλλοτρίαν, ἐμοὶ δοκεῖν, B ἵνα καὶ ἄλλοι παιδευθῶσι διὰ σοῦ τὴν εὐσέβειαν· Ὄασίς σοι (64) τὸ φυγαδευτήριον, ἡ ἀπάνθρωπος ἐρημία, τὸ διὰ σὲ λοιπὸν εὐαγὲς (65) χωρίον. Μετάδος ἡμῖν καὶ τῶν τῆς ὑπερορίας σου καλῶν, ἐπειδή γε τῶν τῆς ἐπανόδου μετέδωκας. Ποίησον ἡμῖν θέατρον τὴν ἐπάνοδον. Τίνας ἐκεῖ φιλοσοφεῖν ἐδίδαξας; τίνας ἐκάθηρας τῶν ἀσεβῶν ὑπολήψεων; τίνας τῇ εὐσεβείᾳ προσήγαγες; Ὁρᾷν μοι δοκῶ τὸ ἐκεῖ παιδευτήριον, τὴν περὶ σὲ τελετὴν (66) καὶ πανήγυριν. Εἰπὲ καὶ τοῦτο· Εἶχές τινα παραμυθίαν τοῖς λειψάνοις τοῦ σώματος; ἢ καὶ τὴν (67) πενίαν ἐφιλοσόφεις; Εἶχές τινας κοινωνοὺς τῆς ἀθλήσεως; ἢ καὶ τοῦτο πενόμενος ἤνεγκας; Ἐπόθεις τὰς ἀδελφὰς, τὰς C κοινωνούς σοι καὶ τῆς ἁγνείας, καὶ τῆς καρτερίας; ἢ καὶ τῆς τούτων συνηθείας ἦς ὑψηλότερος; Ἔκαμπτέ σε γηραιᾶς μητρὸς ἐρημία; ἢ καὶ λίαν ἐθάῤῥεις, ὡς μέγιστον εἰς ἀσφάλειαν καταλιπὼν αὐταῖς τὴν εὐσέβειαν; Ἀλλ' ἐπειδή γε καλῶς ποιῶν ἐπανήκεις ἡμῖν, καί σε τοῖς ποθοῦσι ποθοῦντα πάλιν ἀπέδωκεν ὁ δοξάζων τοὺς δοξάζοντας αὐτὸν, καὶ παραζηλῶν τοὺς παραζηλοῦντας, ὁ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιῶν, καὶ τοῖς νεκροῖς ἐμπνέων ἀνάστασιν· ὁ Λάζαρον μὲν τεταρταῖον, σὲ δὲ τετραετῆ ζωοποιῶν παρ' ἐλπίδας, καὶ συνάγων ὀστᾶ πρὸς ὀστᾶ, καὶ ἁρμονίαν πρὸς ἁρμονίαν, τὴν Ἰεζεκιὴλ ὄψιν, τοῦ προφητῶν θαυμασιωτάτου καὶ ὑψηλοτάτου· ἔχου μοι πάλιν τῆς αὐτῆς ἐργασίας, καὶ παῤῥησίας, ἵνα μὴ δόξῃς ἐγκεκόφθαι τοῖς πάθεσι, μηδὲ προδιδόναι δειλίᾳ (68) τὴν φιλοσοφίαν.

A tibi infertur: ac præter alia multa certamina, quæ honesti causa, opere et sermone subiisti, dum privatos et principes, privatim et publice, quovis denique tempore et loco doces, admones, arguis, increpas, confundis: ad extremum impiæ potestatis furore comprehensus (o nobilem calamitatem! o sacra tua vulnera!), virgis quidem eleganti 465 ac decoro corpore laceraris, sed ita, ac si vapulantem alterum spectares: et quanquam ea tui parte, quæ in aspectum cadit, inflectaris, ea tamen, quæ mente percipitur, haudquaquam dejiceris: quin potius fortitudinem ob omnium oculos tanquam in columna sculpis; atque etiam tacens, (neque enim munus jam suum exsequi lingua poterat,) constantiæ magistrum te præbes.

B XIV. Quid postea? E patriæ finibus exterminaris, qui nec propriam ullam, nec alienam agnoscis, ut alii, mea quidem sententia, per te ad pietatis studium erudiantur. Oasis, inhumana, inquam, illa solitudo, sed jam propter te sancta sedes, ad exsulandum tibi decernitur. Age igitur, quando reditus tui bona erogasti, fac exsilii quoque in bona nobis impertiaris. Reditum tuum in theatrum nobis converte. Quosnam illic philosophari docuisti? Quosnam ab impiis opinionibus repurgasti? Quosnam ad pietatem adduxisti? Videre mihi equidem videor scholam illam, et cæremoniam, maximamque circa te hominum frequentiam. Illud etiam dicas mihi velim: Præstone tibi erant, qui corporis tui reliquiis solatii aliquid afferrent? An C etiam paupertatem colebas? Utrum certaminis socios habebas? An hujus quoque rei penuriam æque animo ferebas? Utrum sororum, quas, et castitatis et fortitudinis atque constantiæ socias habebas, desiderio tenebaris? An contra sublimiore animo eras, quam ut earum consuetudinem atque convictum requireres? Utrum te matris ætate confectæ solitudo flectebat? An potius firmum ac præfidentem animum gerebas, ut qui pietatem, tanquam maximum vitæ præsidium, illi reliquisses? Enimvero, quando te, ut par erat, ad nos recepisti, atque ille, qui glorificantes se glorificat [53], et irritantes se irritat [54]; et, voluntatem timentium se facit [55], et mortuis rursus vitam inspirat; qui, ut Lazarum, quatriduo postquam e vita migraverat [56], D sic te post quadriennium præter omnium spem ad vitam revocavit, qui, juxta Ezechielis, prophetarum omnium maxime admirabilis et excelsi, visionem, ossa cum ossibus, et compagem cum compage connectit [57], desiderantibus nobis desiderantem te reddidit: fac in iisdem vitæ studiis, et eadem oris libertate perseveres, ne alioqui calamitatibus fractus ac debilitatus esse, ac philosophiam ob ignaviam prodidisse videaris.

[53] I Reg. II, 30. [54] Deut. XXXII, 21. [55] Psal. CXLIV, 19. [56] Joan. XI, 39. [57] Ezech. XXXVII, 4.

(60) *Εὐγενοῦς*. Reg. bm, συγγενοῦς, « consanguineam. »
(61) *Ὥσπερ δέ*. Sic tres Regg., Or. 1, Combef. Deest δέ in edit.
(62) *Στηλιτεύεις*. Sic Reg. a, Or. 1, Pass., Combef., Bas. In edit., στηλιτεύσεις.
(63) *Ὁ μηδεμίαν*, etc. Pulchre Augustinus tom. V, pag. 1247, hac de re in natali Cypriani sic loquitur: « Si quæris exsilium, quo Christianus jubeatur ire: prius, si potes, inveni unde Christus cogatur exire. De patria sua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Christo nusquam exsulem, in carne ubique peregrinum. »
(64) *Σοι*. Coisl. 1 et Pass. addunt ἦν.
(65) *Εὐαγές*. Or. 1 et Pass., εὐγενές, et ad marg., εὐαγές.
(66) *Τελετήν*. Sic duo Regg., Coisl. 1, Or. 1, Pass., et Combef. In edit., τελευτήν.
(67) *Καὶ τήν*. In quibusdam, κἀκεῖ τήν.
(68) *Δειλίᾳ*. Pass. addit τινί.

466 XV. Gentilium superstitionem, et eorum A qui plures deos colunt, impietatem, ut prius, confuta, et veteres ac novos deos, et obscenas fabulas, et obsceniora sacrificia eorum qui luto lutum purgant, ut ex quodam illorum audivi, brutorum instar animantium corporibus corpora sua purgantium, et veneranda figmenta, et indecoras præstigias; quibus, si divinitatem definiunt, o miseros et perditos homines! si autem eam designant, o infelicitatis cumulum! si autem indicant, o singularem stultitiam! Doceant enim, quæ ratio, quod turpitudinis illius, qua in hujusmodi rebus utuntur, arcanum? Debent enim ipsæ quoque rerum honestarum significationes et species turpitudine vacare. Quod si aliud quiddam præterea esse contendunt, quid hoc sit probent, quibusque ex libris et theo- B logis hauserint, ostendant? Jam insurgentium etiam hæresum impetus frange, idque eo etiam acrius, quod jam antehac in cruciatibus versatus es. Philosophicus enim animus ex eo, quod passus sit, generosior redditur, atque, ut candens ferrum aqua frigida, ita periculis obdurescit. Quin pietatis nostræ doctrinam præscribe, sic nos instituens, ut Deum unum ingenitum agnoscamus, hoc est, Patrem : unum item genitum Dominum, Filium videlicet, qui Deus quidem appellatur, cum de eo separatim sermo est, Dominus autem, quando cum Patre nominatur; illud propter naturam, hoc propter unicum divinitatis principatum : unum denique Spiritum sanctum, a Patre procedentem aut etiam prodeuntem, Deum quoque ipsum, apud eos, C qui ea, quæ propinqua sunt, apprime intelligunt, cui ab impiis quidem etiam oppugnatur, ab iis autem, qui supra eos assurgunt, animo et mente concipitur, ab iis vero, qui magis spiritales sunt, etiam prædicatur. Illud item præscribe, ut nec Patri principium tribuamus, ne quid primo prius inducamus, ex quo etiam id, quod primum est, perire necesse sit; nec Filium et Spiritum sanctum principii expertes esse astruamus, ne Patri, id quod ipsi proprium est, adimamus. Illi quippe et principio minime carent, et quodam modo carent : quod sane dictu mirum est. Non enim, quantum ad causam, 467 principio carent : ex Deo enim sunt, licet non post ipsum, quemadmodum ex sole lumen : sed quantum ad tempus, principii sunt expertes. Nec enim tempori subjecti sunt, ne quod fluxum est, iis quæ stabilia sunt, et quod non est, iis quæ sunt, prius atque antiquius sit.

XVI. Nec item tria principia constituamus, ne

ΙΕ'. Σύγχει μὲν καὶ τὴν Ἑλλήνων δεισιδαιμονίαν, ὡς πρότερον, καὶ τὴν πολύθεον αὐτῶν ἀθεΐαν, καὶ τοὺς παλαιοὺς θεοὺς καὶ τοὺς νέους, καὶ τοὺς αἰσχροὺς μύθους, καὶ τὰς αἰσχροτέρας θυσίας πηλῷ πηλὸν καθαιρόντων, ὡς αὐτῶν τινος (69) λέγοντος ἤκουσα, λέγω δὴ σώμασι σώματα τοῖς τῶν ἀλόγων ζώων τὰ ἑαυτῶν, καὶ τὰ σεμνὰ πλάσματα (70), καὶ τὰ ἀσχήμονα τερατεύματα· οἷς εἰ μὲν τὸ Θεῖον (71) ὁρίζονται, τῆς κακοδαιμονίας· εἰ δὲ παραδεικνύουσι, τῆς εὐηθείας. Διδασκέτωσαν γὰρ, τίς ὁ λόγος, καὶ τί τὸ τῆς ἀσχημοσύνης τῆς περὶ ταῦτα μυστήριον; δεῖ γὰρ μηδὲ τὰς ἐμφάσεις τῶν καλῶν, τὸ αἰσχρὸν ἔχειν. Εἰ δὲ ἄλλο τι παρὰ ταῦτα εἶναί φασι, τί τοῦτο, πειθέτωσαν, καὶ ἐκ ποίων λόγων, ἢ θεολόγων. Σύγχει δὲ καὶ τὰς τῶν αἱρέσεων ἐπαναστάσεις, καὶ τοσούτῳ θερμότερον, ὅσῳ προπέπονθας. Γενναιότερον γὰρ ἐκ τοῦ παθεῖν τὸ φιλόσοφον, ὥσπερ ψυχρῷ σίδηρος ἔμπυρος, οὕτω τοῖς κινδύνοις στομούμενον. Ὁρίζου δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν, διδάσκων ἕνα μὲν εἰδέναι Θεὸν ἀγέννητον, τὸν Πατέρα· ἕνα δὲ γεννητὸν Κύριον, τὸν Υἱόν· Θεὸν μὲν, ὅταν καθ' ἑαυτὸν λέγηται, προσαγορευόμενον· Κύριον δὲ, ὅταν μετὰ Πατρὸς ὀνομάζηται· τὸ μὲν διὰ τὴν φύσιν, τὸ δὲ διὰ τὴν μοναρχίαν. Ἓν δὲ Πνεῦμα ἅγιον, προελθὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ καὶ προϊόν· Θεὸν, τοῖς νοητῶς (72) νοοῦσι τὰ παρακείμενα· τοῖς μὲν ἀσεβέσι καὶ πολεμούμενον, τοῖς δὲ ὑπὲρ τούτους νοούμενον, τοῖς πνευματικωτέροις δὲ καὶ λεγόμενον. Μήτε ὑπὸ ἀρχὴν (73) ποιεῖν τὸν Πατέρα, ἵνα μὴ τοῦ πρώτου τι πρῶτον (74) εἰσαγάγωμεν, ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι (75) πρώτῳ περιτραπήσεται· μήτε ἄναρχον τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα μὴ τὸ Πατρὸς (76) ἴδιον περιέλωμεν. Οὐκ ἄναρχα γὰρ, καὶ ἄναρχά πως· τὸ καὶ παράδοξον. Οὐκ ἄναρχα μὲν γὰρ τῷ αἰτίῳ (77)· ἐκ Θεοῦ γὰρ, εἰ καὶ μὴ μετ' αὐτὸν, ὡς ἐξ ἡλίου φῶς· ἄναρχα δὲ τῷ χρόνῳ. Οὐ γὰρ ὑπὸ χρόνον, ἵνα μὴ τὸ ῥέον ἢ τῶν ἑστώτων πρεσβύτερον, καὶ τῶν οὐσιῶν τὸ ἀνούσιον.

ΙϚ'. Μήτε ἀρχὰς τρεῖς, ἵνα μὴ Ἑλληνικὸν, ἢ τὸ

(69) *Τινος*. Heraclitum intelligit.

(70) *Πλάσματα*. Reg. a, παλαίσματα.

(71) *Εἰ μὲν τὸ Θεῖον*, etc. Hic obiter Gregorius perstringit absurdissimam gentilium theologiam, qui sub fabularum involucro Deitatem adumbrabant.

(72) *Τοῖς νοητῶς*, etc. « Qui solerti ingenio, mentis acumine ea intelligunt, quæ conjuncta sunt et cohærent, » Deitatis scilicet personas, sic nobis una serie propositas; ex quibus passim Gregorius, sicut et Basilius probant, Filium et Spiritum sanctum Deum pariter esse, sicuti Pater.

(73) *Ὑπὸ ἀρχήν*, etc. « Ne Patrem principio subesse statuamus. »

(74) *Τι πρῶτον*. Hic πρῶτον idem sonat ac πρότερον, quod Græcis familiare est. Mox, εἰσαγάγωμεν· duo Regg. et Pass., εἰσάγωμεν.

(75) *Ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι*, etc. : « ex quo id, D quod primum est, originem traxisse necesse sit. »

(76) *Τὸ Πατρός*. Reg. hu, Or. 1, Pass., τὸ τοῦ Πατρός.

(77) *Τῷ αἰτίῳ*. « Quantum ad causam. » Licet ab hac voce abstineant Latini, nihil tamen est dissidii, quoad rem et sensum, inter Græcos et Latinos. Quod enim Græci « causæ et causati » nomine intelligunt, nos idem « principii et principiati » nomine intelligimus. Unde sanctus Thomas opusc. *contra errores Græcorum* c. 1, ait : « Apud Latinos non est consuetum, quod Pater dicatur causa Filii, vel Spiritus sancti, sed solum principium, vel auctor... Græci, qui causæ et causati nomine utuntur in divinis personis, non intendunt diversitatem naturæ inducere, aut Filium esse creaturam; sed per hoc volunt ostendere solam originem personarum, sicut nos nomine principii. »

A πολύθεον· μήτε μίαν μὲν, Ἰουδαϊκὴν δὲ στενήν τινα, καὶ φθονερὰν, καὶ ἀδύνατον· ἢ τῷ ἀναλίσκειν εἰς ἑαυτὴν θεότητα, ὃ τοῖς προάγουσι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, εἰς αὐτὸν δὲ πάλιν ἀναλύουσιν ἤρεσεν· ἢ τῷ κακαβάλλειν τὰς φύσεις, καὶ ἀλλοτριοῦν θεότητος, ὃ τοῖς νῦν ἀρέσκει σοφοῖς, ὥσπερ δεδοικυῖαν μὴ ἀντεξάγωνται (78), ἢ μηδὲν δυναμένην ὑπὲρ τὰ κτίσματα. Μήτε ἀγέννητον τὸν Υἱὸν, εἷς γὰρ ὁ Πατήρ· μήτε Υἱὸν τὸ Πνεῦμα, εἷς γὰρ ὁ Μονογενής· ἵνα καὶ τοῦτο θεϊκὸν ἔχωσι τὸ μοναδικὸν, ὁ μὲν τῆς υἱότητος, τὸ δὲ τῆς προόδου, καὶ οὐχ υἱότητος. Ἀληθῶς πατέρα τὸν Πατέρα, καὶ πολύ γε τῶν παρ' ἡμῖν ἀληθέστερον, ὅτι μόνως, ἰδιοτρόπως γὰρ, καὶ οὐχ ὡς τὰ σώματα· καὶ μόνος, οὐ γὰρ μετὰ συζυγίας· καὶ μόνου, Μονογενοῦς γάρ· καὶ μόνον, οὐ γὰρ Υἱὸς πρότερον· καὶ ὅλον Πατὴρ, καὶ ὅλου, τὸ γὰρ ἡμέτερον ἄδηλον· B καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὐ γὰρ ὕστερον. Ἀληθῶς υἱὸν τὸν Υἱὸν, ὅτι μόνος, καὶ μόνου, καὶ μόνως, καὶ μόνον· οὐ γὰρ καὶ Πατὴρ, καὶ ὅλον Υἱὸς, καὶ ὅλου, καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὔποτε τοῦ εἶναι Υἱὸς ἠργμένος· οὐ γὰρ ἐκ μεταμελείας ἡ θεότης, οὐδὲ ἐκ προκοπῆς ἡ θέωσις, ἵνα λείπῃ ποτὲ, τῷ μὲν τὸ εἶναι (79) Πατρὶ, τῷ δὲ τὸ εἶναι Υἱῷ. Ἀληθῶς ἅγιον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐ γὰρ καὶ ἄλλο τοιοῦτον (80), οὐδὲ οὕτως, οὐδὲ ἐκ προσθήκης ὁ ἁγιασμὸς, ἀλλ' αὐτοαγιότης· οὐδὲ μᾶλλον καὶ ἧττον, οὐδὲ ἀρξάμενον χρονικῶς ἢ παυσόμενον. Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ μὴ γεγονέναι, καὶ ἡ θεότης· Υἱῷ δὲ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρός. Ἴδιον δὲ Πατρὸς μὲν, ἡ ἀγεννησία· Υἱοῦ δὲ, ἡ γέννησις· Πνεύματος δὲ, ἡ ἔκπεμψις (81). Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς, τί καταλείψεις C τοῖς μόνοις γινώσκειν ἄλληλα, καὶ γινώσκεσθαι ὑπ' ἀλλήλων μαρτυρομένοις (82), ἢ καὶ ἡμῶν τοῖς ἐκεῖθεν ἐλλαμφθησομένοις ὕστερον;

in gentilem deorum multitudinem incidamus : nec rursus unum quidem, sed Judaicum quoddam, et angustum, atque invidum et imbecillum; nempe vel deitatem in seipsam absumendo, quemadmodum iis placuit, qui Filium quidem ex Patre producunt, eumdem autem rursum in Patrem resolvunt; vel naturas dejiciendo, atque a divinitate alienando, ut sapientibus hujus temporis videtur, perinde atque ipsa hoc metuat, ne ipsæ adversum se insurgant, aut supra res conditas nihil possit. Nec rursum ingenitum Filium, unus enim Pater ingenitus : nec Spiritum sanctum Filium, unus enim est Unigenitus; ut hoc quoque divinum habeant, singularitatem nimirum, ille filiationis, hic processionis, non autem filiationis. Patrem vere patrem, ac multo quidem verius quam qui apud nos id nomen obtinent, tum quia proprio et singulari modo pater est, non autem sicut corpora; tum quia solus, non enim ex conjunctione; tum quia solius, nempe Unigeniti; tum quia solum, nec enim ipse priusquam pater esset, Filius fuit; tum quia in totum et totius Pater, quod de nobis certe affirmari nequit; tum quia ab initio, nec enim posterius Pater esse cœpit. Filium vere filium, quod et solus sit, et solius, ac singulari modo, et solum; non enim Pater quoque simul est, et in totum Filius, et totius, et a principio, hanc scilicet rationem habens, ut nunquam Filius esse cœperit; non enim ex consilii mutatione est deitas, neque ex progressu deificatio, ut ille aliquando Pater, hic aliquando Filius esse desinat. Spiritum sanctum vere sanctum : neque enim alius talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem habet, sed est ipsamet sanctitas, nec magis et minus, nec, quoad tempus, originem unquam habuit, nec finem habiturus est. Hoc enim Patri et Filio et Spiritui sancto commune est, quod minime creati sunt, atque ipsa divinitas. Hoc autem Filio et Spiritui sancto, quod uterque eorum ex Patre est. At vero Patris proprietas hæc est, quod ingenitus sit : Filii, quod genitus : Spiritus sancti, quod procedat. Quod si modum quæris, quid iis relicturus es, quos solos mutuo se 463
cognoscere [58], atque a se mutuo cognosci Scriptura testatur [59], aut iis etiam nostrum, qui postea divinitus illuminabuntur?

ΙΖ'. Γενοῦ τι τῶν εἰρημένων (83) πρότερον, ἢ τοιοῦτος, καὶ τότε γνώσῃ τοσοῦτον, ὅσον (84) ὑπ' ἀλλήλων γινώσκεσθαι (85). Νῦν δὲ δίδασκε τοσοῦτον D εἰδέναι μόνον, μονάδα ἐν Τριάδι, καὶ Τριάδα ἐν μονάδι προσκυνουμένην, παράδοξον ἔχουσαν καὶ τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἕνωσιν. Μὴ φοβηθῇς τὰ πάθη, γέννησιν ὁμολογῶν. Ἀπαθὲς γὰρ τὸ Θεῖον, καὶ εἰ γεγέννηκεν. Ἐγώ σοι τούτου ἐγγυητὴς, ὅτι θεϊκῶς, ἀλλ' οὐκ ἀνθρωπικῶς. Οὐδὲ γὰρ τὸ εἶναι αὐτῷ ἀνθρώπινον. Φοβήθητι δὲ (86) χρόνον καὶ κτίσιν. Οὐ γὰρ

XVII. Fac sis prius quiddam eorum, quæ commemoravimus, aut certe talis : ac tum tantum cognosces, quantum hæc mutuo a seipsis cognoscuntur. Nunc vero doce, ut hoc duntaxat sciamus, nempe Trinitatem in unitate et unitatem in Trinitate adorandam, cujus et divisio et conjunctio plane admirabilis sit. Ne passiones metuas, dum generationem confiteris. Deus enim ab omni passione liber est, etiamsi genuit. Hoc tibi spondeo, cum divino, non autem humano modo genuisse :

[58] Joan. XVII, 25. [59] I Cor. XIII, 12.

(78) *Ἀντεξάγωνται*. Schol. : Μὴ στασιάσωσιν αἱ ὑποστάσεις Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· « Ne Filii et Spiritus personæ contra se insurgant. »
(79) *Τὸ εἶναι*. Sic Regg. bm, hu, Coisl. 1 et Or. 1. Deest τό in edit.
(80) *Τοιοῦτον*. Coisl. 1, τοιοῦτο.
(81) *Ἔκπεμψις*. « Emissio. » Hic idem sonat ac ἐκπόρευσις, « processio. »
(82) *Μαρτυρομένοις*. Reg. bm, μαρτυρουμένοις.
(83) *Εἰρημένων*. Reg. bm, προειρημένων.
(84) *Ὅσον*. Sic tres Regg., Coisl. 3, Par., Combef. In edit., ὅσον.
(85) *Γινώσκεσθαι*. Tres Regg., Par., Combef., γινώσκεται. Pass., γινώσκονται.
(86) *Φοβήθητι δέ*. Sic duo Regg., Pass., Combef. Deest δέ in edit.

nec mirum, cum etiam ipsius esse minime humanum sit. Verum illud demum metue, ne tempus illi tribuas, eumque creatum contendas. Non enim profecto Deus erit, si creatus fuerit, ac ne Dei patrocinium incassum suscipiens, Deum tollas, conservum tuum eum faciens, qui simul Deus est, et qui te quoque ex servitute in libertatem vindicat, si modo vere et sincere dominium confitearis. Processionem ne timeas : nec enim Deo necesse est non producere, aut simili ratione producere, utpote qui in omnibus dives est; verum alienationem metue, ac comminationem eam quæ eos manet, non qui Spiritum sanctum Deum esse profitentur, sed qui eum contumeliis afficiunt.

A Θεὸς, εἰ γέγονε, μὴ Θεῷ συνηγορῶν διακενῆς, Θεὸν ἀνέλῃς, ὁμόδουλον ποιῶν τὸ ὁμόθεον, ὃ καὶ σὲ τῆς δουλείας ἐλευθεροῖ, ἂν γνησίως (87) ὁμολογῇς δεσποτείαν. Μὴ φοβηθῇς τὴν πρόοδον· οὐ γὰρ ἀνάγκην (88) ἔχει Θεὸς, ἢ μὴ προβάλλειν, ἢ προβάλλειν ὁμοίως, ὁ πάντα πλούσιος· φοβήθητι δὲ τὴν ἀλλοτρίωσιν, καὶ τὴν κειμένην ἀπειλὴν, οὐ τοῖς θεολογοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς βλασφημοῦσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

XVIII. Cave, ne unius imperium male colas, divinitatem contrahens aut circumcidens; nec tritheiæ crimen tibi pudorem moveat, quandiu alius quoque eadem ratione in ditheiæ periculo versatur. Aut enim cum illo crimen objectum dilues: aut cum illo hærebis : aut ille quidem simul cum rationibus suis divinitatis naufragium faciet, tibi vero incolumis divinitas permanebit. Ac si ratio ipsa imbecillitate laborarit, satius est in rationibus laborare, dum Spiritum ducem sequamur, quam impiis dogmatibus facile assentiri, dum otio nostro et desidiæ consulimus. Instantias et oppositiones, novamque pietatem, et jejunam ac minutam sapientiam contemne, et quidem magis, quam aranearum telas, quæ muscas quidem retinent, a vespis autem perrumpuntur, ne dicam a digitis, aut
469 alio quopiam graviori corpore. Hoc unum nos timeri doce, nimirum ne in argutiis et captionibus fidem solvamus. Sermone victum esse minime grave atque acerbum est, non enim omnium est sermo : at vero grave et acerbum est deitatis jacturam fecisse, omnium enim est spes. Verum hæc ipse per te, sat scio, promptius et perfectius philosophaberis; id mihi vulnera tua spondent, corpusque istud, quod pro pietate permultos labores exantlavit; nosque etiam una tecum pro virili nostra philosophabimur.

ΙΗ'. Μήτε τὴν μοναρχίαν κακῶς τιμήσῃς, συναιρῶν ἢ περικόπτων θεότητα· μήτε τὸ τῆς τριθεΐας (89) ἔγκλημα αἰσχυνθῇς, ἕως ἂν καὶ ἄλλος (90) κινδυνεύῃ
B τὴν διθεΐαν. Ἢ γὰρ συνέλυσας, ἢ συνηπόρησας, ἢ ὁ μὲν ἐναυάγησε μετὰ τῶν λογισμῶν καὶ θεότητα, σοὶ δὲ παρέμεινε θεότης. Καὶ εἰ ὁ λόγος ἠσθένησε, κρεῖσσον καμεῖν (91) ἐν τοῖς λογισμοῖς μετὰ τῆς ὁδηγίας τοῦ Πνεύματος, ἢ προχείρως ἀσεβῆσαι τὴν ῥᾳστώνην διώκοντα. Διάπτυέ μοι τὰς ἐνστάσεις, καὶ τὰς ἀντιθέσεις, καὶ τὴν νέαν (92) εὐσέβειαν, καὶ τὴν μικρολόγον σοφίαν· καὶ διάπτυε πλέον ἢ τὰ τῶν ἀραχνίων νήματα, μυίας μὲν κρατοῦντα, σφηξὶ δὲ ῥηγνύμενα, οὔπω λέγω δακτύλοις, οὐδὲ ἄλλῳ τινὶ τῶν βαρυτέρων σωμάτων. Ἓν δίδασκε φοβεῖσθαι μόνον, τὸ λύειν τὴν πίστιν ἐν τοῖς σοφίσμασιν. Οὐ δεινὸν ἡττηθῆναι λόγῳ, οὐ γὰρ πάντων ὁ λόγος· δεινὸν δὲ ζημιωθῆναι θεότητα, πάντων γὰρ ἡ ἐλπίς. Ταῦτα
C μὲν οὖν καὶ κατὰ σεαυτὸν φιλοσοφήσειν, οἶδ' ὅτι, προθυμότερόν τε (93) καὶ τελεώτερον· ἐγγυᾶταί μοι (94) τὰ σὰ τραύματα, καὶ τὸ σὸν σῶμα ὑπὲρ εὐσεβείας πεπονηκός· καὶ ἡμεῖς δὲ συμφιλοσοφήσομεν, ὅση (95) δύναμις.

XIX. At tu, cum egregiam peregrinationem obieris, Trinitatis, in tabernaculis habitantis, si tamen Deus omnino in manufactis habitat, memor esto, messisque hujus exiguæ, non ex parvis quidem pietatis seminibus, parvæ tamen adhuc et exilis, et quæ paulatim colligatur. Facti enim sumus sicut qui stipulam in messe colligunt, ut cum Propheta opportune loquar, et racemulos in vindemia, cum

ΙΘ'. Σὺ δὲ ὅταν (96) ἐκδημήσῃς τὴν καλὴν ἐκδημίαν, μέμνησό μοι τῆς Τριάδος ἐν σκηναῖς κατοικούσης (97), εἴπερ ὅλως ἐν χειροποιήτοις οἰκεῖ (98) Θεὸς, καὶ τοῦ μικροῦ τούτου θέρους, οὐκ ἐκ μικρῶν μὲν τῶν τῆς εὐσεβείας σπερμάτων, πλὴν ἔτι μικροῦ τε καὶ πενιχροῦ, καὶ κατ' ὀλίγον συναγομένου. Ἐγενήθημεν (99) γὰρ ὡς συνάγοντες καλάμην ἐν ἀμήτῳ,
D εἰ δεῖ τὸ τοῦ Προφήτου εἰπεῖν ἐν καιρῷ, καὶ ὡς ἐπι-

(87) *Ἂν γνησίως*. Sic plerique codd. In editis, mendose, ἀγνησίως.

(88) *Οὐ γὰρ ἀνάγκην*, etc. Billius: « Nec enim Deo vel producere vel non producere necesse est, utpote in omnibus diviti. » Sic etiam Nicetas. Verum non videntur Gregorii mentem assecuti. Hæc enim dicta sunt de Spiritus sancti processione, quæ tunc a pluribus impugnabatur. Unde Gregorius ait : « Ne timeas processionem : nec enim Deo necesse est, non producere, aut simili modo producere, » quasi unicum in Deo esset producendi genus, scilicet per generationem, ita ut Spiritus sanctus, cum ex Deo sit, deberet quoque esse genitus, sicut Filius; quod quidem est contra Deitatis divitias.

(89) *Τριθεΐας*. Pass., Τριάδος. Hæc Macedoniorum cavillatio, qui Filium quidem Deum dicebant, non vero Spiritum sanctum.

(90) *Καὶ ἄλλος*. Or. 1, καὶ ἄλλῳ.

(91) *Καμεῖν*. Coisl. 1, et Pass., κάμνειν. Male in edit., κᾀμεῖν.

(92) *Καὶ τὴν νέαν*. Sic tres Regg., Or. 1, Pass. Deest καί in edit.

(93) *Προθυμότερόν τε*. Sic tres Regg. et Pass. In ed., προθυμότερόν τι.

(94) *Ἐγγυᾶταί μοι*. In quibusdam, ἐγγυᾷ τέ μοι.

(95) *Ὅση*. Pass., ὡς ἡ.

(96) *Σὺ δὲ ὅταν*, etc. Maximum hic compellat Gregorius, atque eum rogat, ut, cum Alexandriam, confessionis gloria decoratus, reversus fuerit, illic sibi suoque gregi faveat apud Alexandrinum antistitem, cujus magna erat in Constantinopolitana Ecclesia auctoritas. Sed sua Gregorium spes fefellit, ut mox videbimus.

(97) *Ἐν σκηναῖς κατοικούσης*. Hic significare videtur Gregorius, Ecclesias adhuc esse in hæreticorum potestate.

(98) *Οἰκεῖ*. Pass., κατοικεῖ.

(99) *Ἐγενήθημεν*. Pass., ἐγενόμεθα.

φυλλίδα ἐν τρυγήτῳ, οὐχ ὑπάρχοντος βότρυος. Ὁρᾷς A τὴν συλλογὴν ὅση (1)· καὶ διὰ τοῦτο σπούδαζε πλουσιωτέραν ποιεῖν ἡμῖν (2) τὴν ἅλω, καὶ τὴν ληνὸν πληρεστέραν. Διήγησαι καὶ τὴν ἡμετέραν κλῆσιν, καὶ τὴν ἄπιστον ἐπιδημίαν, ἣν οὐχ ὥστε συντρυφᾷν, ἀλλ' ὥστε συγκακοπαθεῖν, πεποιήμεθα· ἵνα τῶν δεινῶν μετασχόντες, καὶ τῆς δόξης μετάσχωμεν. Τοῦτόν σοι (3) τὸν λαὸν ἔχεις συλλήπτορα ταῖς εὐχαῖς, τοῦτον συνέκδημον, τὸ στενὸν ἀριθμῷ ποίμνιον, καὶ οὐ στενὸν εὐσεβείᾳ· οὗ πλέον αἰδοῦμαι τὴν στένωσιν, ἢ τὴν ἑτέρων πλατύτητα. Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μετὰ τούτου καὶ πῦρ διαβήσῃ, καὶ θῆρας κοιμίσεις, καὶ ἡμερώσεις δυνάστας. Οὕτως ἐκδημεῖν, οὕτω στέλλεσθαι, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐπανήκειν πάλιν, πλουσίως πλούσιος, δεύτερος στεφανίτης, καὶ μεθ' ἡμῶν ᾄσων τὸν ἐπινίκιον, νῦν τε καὶ ὕστερον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυ- B ρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας (4). Ἀμήν.

A nulli sint botri [60]. Vides quanta sit hæc collectio: ac proinde in eam curam incumbe, ut area nobis copiosior fiat, torcularque plenius. Narra, tum vocationem nostram, tum incredibilem nostram peregrinationem, quam, non ut luxus et deliciarum, sed ut ærumnarum socii essemus, inivimus; ut periculorum et acerbitatum participes facti, in gloriæ quoque partem aliquando veniamus. Hanc plebem habes votis faventem, hanc peregrinationis comitem; hunc, inquam, gregem, numero quidem angustum, at pietate nequaquam angustum: cujus ipse angustiam magis, quam aliorum amplitudinem et latitudinem, revereor. Hæc dicit Spiritus sanctus: cum hoc, et ignem pertransibis [61], et ferarum rabiem consopies, et proceres mites ac man- B suetos reddes [62]. Ita excede, ita naviga, atque ad nos rursum redi, eximie dives, secundo laureatus, ac nobiscum triumphale carmen cantaturus, et nunc, et in posterum in Christo Jesu, Domino nostro, cui gloria in sæcula. Amen.

[60] Mich. VII, 1. [61] Psal. LXV, 12. [62] Luc. X, 19.

(1) Ὅση. Reg. bu, ὅση; cum interrogationis nota: « Vides quanta sit? »

(2) Ποιεῖν ἡμῖν. Sic tres Regg., Or. 1, Pass. Deest ἡμῖν in edit.

(3) Τοῦτόν σοι. Reg. a, τοῦτον οὖν.

(4) Αἰῶνας. Duo Regg. addunt, αἰώνων, « sæculorum. »

470 MONITUM IN ORATIONEM XXVI.

I. Prava Maximi, quem in præcedenti oratione a Gregorio publice laudatum vidimus, non diu latuere consilia. Brevi e cineribus erupit ignis, et « Ægyptium illud spectrum, » ut loquitur Gregorius (5), cito nimis venenatum « aspidis fetum produxit. » Invidia namque et ambitione flagrans, eo impietatis et audaciæ adductus est, ut sedis Constantinopolitanæ dignitatem, legitimo pastore de throno exturbato, ad se transferret. Idcirco primum sibi flagitiorum consortem asciscit unum e Gregorii sacerdotibus, qui secum pariter Theologi domus, mensæ ac intimæ familiaritatis particeps erat. Ingrati ambo ac factiosi homines ex Ægypto accersunt, vel potius, pecunia emunt seditiosos et ad quodlibet facinus expeditos viros, quorum subinde opera, missis insuper ab ipso Petro Alexandrino episcopis, qui clam Maximum consecrarent, noctu ecclesiam invadunt. Horrenda hæc, quamvis ad lucem usque producta, nondum perfecta erant, cum ad cleri notitiam venere. Ubi primum hæc pervulgata sunt, tota infremuit civitas. Ad ecclesiam advolant magistratus, cives, exteri, ac ipsi etiam hæretici. Omnes unanimi indignatione permoti, summo cum dedecore et ignominia consecratum et consecratores extrudunt; nec tali opprobrio sapientiores evasere. In nequissimo enim proposito obstinate perseverantes, tibicinis cujusdam domum ingressi, infandum opus peragunt.

II. Interea Gregorius, non in suburbano, ut putarunt Billius (6) et Baronius (7), sed Constantinopoli, quemadmodum e *Carmine de vita sua* colligitur, morbo laborabat. Cum autem tot tantorumque facinorum seriem audivit, subito ac intimo animi dolore perculsus, fugam cogitat; et sacrum Anastasiæ templum, quasi universæ Christianæ plebi extremum vale dicturus, ingreditur. Sed assiduis totius gregis precibus et lacrymis permotus, se tandem non discessurum promittit. Ut autem debilitatas corporis et animi vires instauraret, in proximam villam aliquantulum concessit; unde non multo post redux hanc orationem habuit. Illam Baronius, perperam certe, « Invectivam in Maximum » vocat. Conjicit etiam vir doctus, hanc ipsam esse « vituperationum librum » cujus meminit Hieronymus. Verum huic sententiæ adversantur tum inscriptio ipsa, tum oratoris scopus. Neque enim hæc oratio liber ille esse potest, in qua ne Maximus quidem nominatur. Non negamus tamen pluribus in locis Maximum ac ipsius sectatores obiter tectisque verbis hic a Gregorio designari et perstringi; sed non inde sequitur hanc esse in Maximum Invectivam. Et certe si liber de quo loquitur Hieronymus (8), differt ab iis quæ Gregorius *Carmine de vita sua* adversus Maximum scripsit, hunc jam non exstare affirmare licet, cum nullibi supersit istius libri vestigium.

(5) *Carm. de vita sua*, vers. 751 et 822.

(6) Bill. or. arg.

(7) Baron. *Annal.* t. V, edit. Lucæ, fol. 1739, p. 485, n. 51.

(8) Hier., *Script. eccl.*, Basil. edit. p. 149.

III. Constantinopoli dictam hanc orationem circa medium annum 380 conjiciunt eruditi. Mirus in ea statim ab exordio se prodit pastoris erga **471** oves amor. « Desiderabam vos, inquit (n. 1), filii, et pari a vobis desiderio expetebar.... Quorum enim communis est spiritus, horum quoque communis est affectus.... Quamobrem a vobis diutius abesse minime sustinui. » Nec vero sola mutuæ dilectionis ratio Gregorium ad celerem reditum impulit. Metuebat etiam adhuc (n. 3) pro dilecto grege, et « luporum » voracitatem, et « latronum » insidias, et « canum » rabiem, qui jam, irrito licet impetu, in pastores irruperant, atque oves diripere, mactare aut dispergere tentaverant. Tum fidei ac doctrinæ rationem a grege exigit (n. 5); neque « mutuum » duntaxat exposcit, sed etiam « fenus; » nec « talentum » solum, sed et « talenti quæstum; » ne forte quis, talento in terra defosso et occultato, creditorem, « ut durum et asperum, » falso criminetur. Hinc fidem sine operibus mortuam esse ostendit, et ab auditoribus postulat, num sedulo bonis operibus studuerint; atque dilucide pertractatis variis vitæ Christianæ officiis, ipse quoque rationem reddit de omnibus, quæ absens secum philosophatus est. Quod ut assequatur, amplum et magnificum veri philosophi exemplar eo loci ob oculos ponit, et eadem quæ Chrysostomus postmodum in oratione, « Nemo læditur nisi a se ipso (9), » tractavit, ipse verbis et exemplis egregie demonstrat.

(9) Chrysost., t. III, p. 444.

ORATIO XXVI[a].

In seipsum, cum rure rediisset, post ea quæ a Maximo perpetrata fuerant.

A I. Desiderabam vos, filii, et pari a vobis desiderio expetebar. Persuasum enim id habeo; ac si ad eam rem jusjurandum interponendum est, *Juro, fratres, per vestram gloriationem, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro*[63]. Hanc enim jusjurandi formam mihi condidit Spiritus sanctus, cujus numine atque afflatu ad vos venimus, ut Domino populum eximium et peculiarem comparemus[64]. Ac fidei magnitudinem, quæso, perspicite. Nam et animi mei affectum vobis persuasum reddo, et de vestro erga me animo affirmo et assevero. Nec id sane mirum videri debet. Quorum enim communis est Spiritus, horum affectus quoque communis: quibus autem idem affectus est, idem etiam ad credendum æque propensi sunt. Nam quod in seipso aliquis minime sensit, is nec alteri id de se affirmanti unquam crediderit: qui autem ita aliquando B se affectum sensit, is profecto ad assentiendum faciliorem se præbebit, utpote invisibilis affectionis invisibilis testis, formæque alienæ proprium speculum. Quamobrem a vobis **472** diutius abesse minime sustinui, quanquam alioqui res hasce ægre ac molesto animo ferens; non solum quas civitates ferunt (popularem scilicet multitudinem, tumultus, forum, spectacula, saturitates, contume-

[63] I Cor. xv, 31. [64] Deut. vii, 6.

ΛΟΓΟΣ ΚϚ'.

Εἰς ἑαυτὸν (10), *ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα* (11) *μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον.*

A Α'. Ἐπόθουν ὑμᾶς, ὦ τέκνα, καὶ ἀντεποθούμην τοῖς ἴσοις μέτροις. Πείθομαι γὰρ, εἰ δεῖ καὶ πίστιν προσθεῖναι τῷ λόγῳ, *Ναὶ νὴ τὴν ὑμετέραν* (12) *καύχησιν, ἀδελφοὶ* (13), *ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.* Τοῦτον γάρ μοι πεποίηκε τὸν ὅρκον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ᾧ πρὸς ὑμᾶς κεκινήμεθα, ἵνα κατασκευάσωμεν Κυρίῳ λαὸν περιούσιον. Σκοπεῖτε τὴν πίστιν ὅση· καὶ τὸ ἐμαυτοῦ πείθω, καὶ τὸ (14) ὑπὲρ ὑμῶν (15) διατείνομαι. Καὶ θαυμαστὸν οὐδέν. Ὧν γὰρ κοινὸν τὸ Πνεῦμα, κοινὸν καὶ τὸ πάθος· οἷς δὲ τὸ πάσχειν ἴσον, ἴσον καὶ τὸ πιστεύειν. Ὃ γὰρ μή τις πέπονθεν, οὐδ' ἂν ἑτέρῳ πιστεύσειεν (16)· ὁ δὲ παθὼν, εἰς συγκατάθεσιν ἑτοιμότερος, μάρτυς ἀόρατος ἀοράτου πάθους, μορφῆς ἀλλοτρίας οἰκεῖον ἔσοπτρον. B Διὰ τοῦτο οὐδὲ ἠνεσχόμην ἀποφοιτῆσαι ὑμῶν μακρότερα, καίτοιγε ἱκανῶς τοῖς ἐνταῦθα δυσχεραίνων τε καὶ ἀχθόμενος· οὐχ οἷς αἱ πόλεις φέρουσι (17) μόνον (δήμοις, θορύβοις, ἀγοραῖς, θεάτροις, πλησμοναῖς, ὕβρεσιν, ἄγουσι καὶ ἀγομένοις, ζημιοῦσι καὶ ζημιουμένοις, πενθοῦσι καὶ πενθουμένοις, κλαίουσι, χαίρουσι, γαμοῦσι, θάπτουσιν, εὐφημουμένοις, βλασφημουμένοις, ὕλῃ κακίας, κόσμου βράσματι, ταῖς ἀγχιστρόφοις μεταβολαῖς, ὥσπερ ἐν Εὐρίπῳ καὶ πνεύμασιν), ἀλλὰ καὶ τούτοις ἤδη τοῖς σεμνοτέροις καὶ τιμιωτέροις, τοῖς περὶ τὸ βῆμα (18)

([a]) Alias 28, quæ autem 26 erat, nunc 32. — C Habita circa medium annum 380.

(10) *Εἰς ἑαυτόν.* « In seipsum. » Addunt nonnulli, καὶ τὸν λαὸν, καὶ τοὺς ποιμένας, « et populum et pastores. »

(11) *Ἐπανήκοντα.* Plures codices habent, ἐπιστάντα. Nonnulli, ἐπιστάς.

(12) *Νὴ τὴν ὑμετέραν.* « Per vestram. » Sic Vulgata, sic pene omnes codices, sic Patrum pars maxima, quibus posthabitis, mirum est Billium Complutense exemplar secutum, vertisse, « per nostram. »

(13) *Ἀδελφοί.* Deest in Reg. bm.

(14) *Τό.* Deest in tribus Regg. et quatuor Colb.

(15) *Ὑμῶν.* Reg. bm et Savil., ἡμῶν.

(16) *Πιστεύσειεν.* Comb., πιστεύοιεν.

(17) *Φέρουσι.* Nonnulli codd., χαίρουσι.

(18) *Τοῖς περὶ τὸ βῆμα,* etc. « Sacrarium et sacram mensam. » Hæc enim sunt « venerabiliora et præstantiora » illa, quæ sibi displicere ait Gregorius, non vero ii, « qui sacrarium et sacram mensam cingunt, » ut vertit Billius, contra Theologi mentem, qui fidelem plebem deliniebat, et mutuum ei amorem gratulabatur. Ipsi displicebant, tum quæ jam a Maximo in sacrario perpetrata fuerant, tum onus, quod fere invito susceperat, tum dignitas, quæ tot tantasque curas afferebat, et plurimorum invidiam conciliabat.

τοῦτο λέγω, καὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν· ὧν ἡμεῖς τὸ κράτος ἔχειν δοκοῦντες, καὶ τῶν ἐγγιζόντων ὄντες Θεῷ, δέδοικα μὴ κακῶς ἐγγίζωμεν, καὶ, ὡς καλάμη πυρὶ, πῦρ οὐ φέροντες.

lias, eos qui ducunt, et qui ducuntur, eos qui damnum inferunt, et qui patiuntur, eos qui lugent, et qui lugentur, eos qui plorant, gaudent, matrimonium ineunt, sepeliunt, laudantur, vituperantur, hanc, inquam, vitii silvam, mundi fervorem, subitas et repentinas, velut in Euripo et ventorum agitatione, mutationes), verum etiam venerabiliora hæc et præstantiora, sacrarium nempe et sacram mensam; quorum cum ipsi principatum tenere videamur, et in eorum, qui ad Deum appropinquant, numero simus, vereor ne male appropinquemus, et, tanquam stipula ad ignem, ignis vim ferre nequeamus.

Β'. Πλὴν ἐπανῆλθον ὑμῖν, βίᾳ μὲν ἀποδραμὼν, οὐ βίᾳ δὲ προσδραμὼν, ἀλλὰ καὶ μάλα προθύμως, καὶ αὐτομάτοις ποσὶ, τὸ τοῦ λόγου, τοῦ Πνεύματος οὕτως ἄγοντος, καθάπερ τι ῥεῦμα, πρὸς μὲν τὸ ἄναντες (19) βιαζόμενον, εἰς δὲ τὸ πρανὲς (20) ἐπειγόμενον. Ὄντως ἡμέρα μία, βίος ὅλος ἀνθρώπου, τοῖς πόθῳ κάμνουσιν. Τὸ γὰρ τοῦ Ἰακὼβ ἑτέρως (21) ἔχειν μοι φαίνεται· ὃς ἔτη δεκατέσσαρα δουλεύων τῷ Σύρῳ Λάβαν ὑπὲρ τῶν δύο παρθένων οὐκ ἔκαμνεν· *Ἦσαν γὰρ αὐτῷ*, φησὶν, *αἱ πᾶσαι ἡμέραι, ὡς ἡμέρα μία, διὰ τὸ ἀγαπᾷν αὐτάς.* Ἴσως ὅτι ἐν ὄψεσιν ἦν τὸ ποθούμενον, ἢ ὅτι κοῦφον τὸ κάμνειν ἔρωτι, κἂν ἡ ἀναβολὴ τὸ λυπηρὸν ἔχῃ (22). Οὕτως τὸ ἕτοιμον (23) εἰς ἐξουσίαν, ἀργὸν εἰς ἐπιθυμίαν, ὥς τις ἔφη τῶν πρὸ ἡμῶν. Ἐγὼ γοῦν ἡνίκα μὲν παρήμην, ἐλάχιστα τοῦ πάθους ἐπαισθανόμενος, ἡνίκα δὲ (24) ἐχωρίσθην, ἔγνων τὸν πόθον τὸν γλυκὺν τύραννον· καινὸν (25) δὲ οὐδέν. Εἰ γὰρ τοσοῦτον ὀδύρεται καὶ βουκόλος μόσχον τῆς ἀγέλης ἀποφοιτήσαντα, καὶ ποιμὴν πρόβατον ἐλλεῖψαν δεκάδι, καὶ ὄρνεον νεοσσιὰν, ἣν πρὸς ὀλίγον ἀπέλιπεν (26), ὥστε οἱ μὲν τὰς σύριγγας λαβόντες, ἐπί τινα σκοπιὰν ἀνελθόντες, πληροῦσι τῆς ἀθυμίας τοὺς δόνακας, καὶ ἀνακαλοῦνται, ὡς λογικὰ, τὰ πλανώμενα· κἂν ὑπακούσωσι, χαίρουσι μᾶλλον ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις, ὧν οὐκ ἐφρόντισαν· τὸ δὲ τρύζον ἐπὶ τὴν καλιὰν ἵεται, καὶ τρύζουσι προσπίπτει τοῖς νεοσσοῖς, καὶ περιέπει ταῖς πτέρυξι· πηλίκον ἂν εἴη δεξιῷ ποιμένι λογικὰ θρέμματα, καὶ ὧν τι προεκινδύνευσεν, ἐπεὶ καὶ τοῦτο τῷ φίλτρῳ (27) προστίθησιν;

II. Cæterum ad vos redii, et qui a vobis invitus discesseram, idem non invitus, sed animo perquam alacri, spontaneisque, ut dici solet, pedibus accurri, Spiritu scilicet me, fluvii cujusdam in modum, agente, qui per acclivia quidem non nisi coactus fertur, per prona autem et declivia celerrime labitur. Ac profecto vel unicus dies totius vitæ humanæ instar est desiderio laborantibus. Nam illud patriarchæ Jacob mihi alio modo se habere videtur, qui pro duabus virginibus quatuordecim annis Laban Syro serviens, haudquaquam labore frangebatur. *Erant enim*, inquit, *omnes illi dies quasi dies unus, quod earum amore flagraret*[63]. Cujus rei hæc fortasse causa erat, quia rei expetitæ conspectu fruebatur: vel etiam, quia levis est amori labor, tametsi dilatio ipsa molestiam afferat. Sic videlicet natura comparatum est, ut ea segnius appetamus, quibus facile libereque frui licet, quemadmodum veterum quidam affirmavit. Equidem ipse, qui, cum adessem, vim hujus affectus parum admodum sentiebam, posteaquam a vobis disjunctus sum, cupiditatem amoremque, dulcem tyrannum, agnoscere cœpi; quod quidem non est cur novum videatur. Etenim si vel bubulcus ob vitulum unum ab armento aberrantem, vel pastor ob pecudem ex denario numero deficientem, vel avis ob nidulum, quem ad breve tempus reliquit, usque adeo discruciari solent, ut et illi, arreptis fistulis, **473** in speculam quamdam evecti, mœstos inflent calamos, et palantia animalia, quasi ratione prædita, evocent; ac si paruerint, majorem ex illis, quam ex reliquis universis de quibus solliciti non fuerant, delectationem percipiant; hæc vero stridens ad nidum convolet, pullisque stridentibus allabatur, eosque pennis foveat: quanto tandem chariores esse par est apud bonum ac pervigilem pastorem oves ratione præditas, et pro quarum salute nonnihil periculi subiit, cum hoc quoque acriores amoris flammas excitet?

Γ'. Ὡς ἐγὼ δέδοικα μὲν τοὺς βαρεῖς λύκους, μὴ τὴν σκοτόμαιναν (28) ἡμῶν τηρήσαντες, τὴν ποίμνην σπαράξωσι λόγοις συναρπακτικοῖς τε (29) καὶ βιαίοις·

III. Equidem ipse graves et atroces lupos timeo, ne, caligine nostra observata, rapaci ac violenta doctrina gregem dilacerent. Intempestam enim no-

[63] Gen. XXVII, 26.

(19) Ἄναντες. Sic plerique codd. Prave in edit., ἄνακτος.

(20) Πρανές. Sic tres Regg., Coisl. 1, et Combef. In ed., τρανές.

(21) Ἑτέρως. Coisl. 1, οὐχ ἑτέρως. Sic etiam legit Rufinus.

(22) Ἢ ὅτι ... λυπηρὸν ἔχῃ. Hæc desunt in pluribus codd. Nec tamen a Gregorio nostro aliena. Augustinus enim lib. *De bono viduitatis*, tom. VI, pag. 384, eamdem fere sententiam habet: « Nullo modo, inquit, sunt onerosi labores amantium ... Nam in eo quod amatur, aut non laboratur, aut et labor amatur. »

(23) Οὕτως τὸ ἕτοιμον, etc. Plinius epist. 20, lib. VIII, ait: « Omnium rerum cupido languescit, cum facilis occasio est. »

(24) Ἡνίκα μέν ... ἡνίκα δέ. Sic plures codd. In ed. desunt μέν et δέ.

(25) Καινόν. Reg. bm, καὶ καινόν.

(26) Ἀπέλιπεν. Reg. bm, κατέλιπεν.

(27) Τῷ φίλτρῳ. Sic Reg. bm, Or. 1 et Comb. Deest τῷ in edit.

(28) Σκοτόμαιναν. Leuv. vertit, « interlunium. »

(29) Συναρπακτικοῖς τε. Reg. bm, σπαρακτικοῖς. Deest τε in duobus Regg.

etem captant, quod palam aperteque nihil efficere possint. Fures etiam ac latrones metuo, ne per caulam transilientes, aut impudenti atque aperto impetu oves diripiant, aut furtim intercipiant, ut mactent, et jugulent, ac perdant [66], rapientes rapinas, et animas comedentes, ut propheta quispiam cecinit [67]. Quinetiam illud vereor, ne quis eorum, qui heri et nudiustertius a nobis stabant, angustius ostium haud clausum nactus, ac per familiaritatis speciem ingressus, jam ut alienus insidias moliatur. Multæ enim variæque ejus, qui hujusmodi res in hominum animos immittit, artes et insidiæ sunt; nec quisquam tam solers est rerum variarum architectus, quam peritus vitii artifex est noster adversarius. Jam mihi quoque timorem injiciunt canes, per vim in pastorum classem irrumpentes, idque, quod absurdum valde est, cum ad pastoralis muneris administrationem nihil omnino aliud contulerint, quam quod comam, cui ornandæ et alendæ turpiter studuerant, raserunt; qui nec in canum ordine manserunt, nec pastores facti sunt, nisi ut lanient et dispergant, atque aliorum labores infringant. Quandoquidem facilius semper est labefactare ac perdere, quam conservare : et labori quidem homo nascitur, quemadmodum ait Job [68], et navis exstruitur, et domus ædificatur; interficere autem, aut evertere, aut incendere quivis facile potest. Ac proinde ne nunc quidem insolentius sese efferant, qui canes adversus gregem concitarunt, qui ne oviculam quidem unam proferre possunt, quam adduxerint, vel conservarint. Nec enim recte facere didicerunt, cum improbitatem studiose coluerunt. **474** Quod si gregem perturbant, idem et parva tempestas efficere potest, idem et exiguus morbus, idem et bestia una repente irruens. Cohibeant ergo se, qui ex ignominia sua gloriandi ansam arripiunt; atque improbitati suæ, si quidem possint, finem imponentes, adorent, et procidant, et plorent coram Domino qui fecit eos [69], gregique adjungantur, quotquot non sunt omnino insanabiles.

IV. Hoc ego ille timidus pastor et circumspectus, eamque ob causam cautionis, tanquam ignaviæ notam subiens. Non enim pastor sum ex eorum numero quispiam, qui lac comedunt, et lanis operiuntur, et quod crassum est jugulant [70], ac labore conficiunt, aut vendunt, et dicunt : *Benedictus Dominus, quia divites facti sumus* [71]; qui seipsos pascunt, et non oves, si prophetarum voces recordamini, quibus illi in malos pastores invehuntur; verum ex illis potius, qui cum Paulo dicere possunt : *Quis infirmatur, et non infirmor? Quis scan-*

A ἐπειδὴ τὰς ἀκαιρίας (30) τηροῦσι, τὸ φανερῶς ἰσχύειν οὐκ ἔχοντες. Δέδοικα δὲ τοὺς λῃστὰς καὶ κλέπτας, μὴ διὰ τῆς αὐλῆς ὑπερβάντες, ἢ ἀναιδείᾳ συλήσωσιν, ἢ δι' ἀπάτης κλέψωσιν, ὥστε θῦσαι, καὶ ἀποκτεῖναι, καὶ ἀπολέσαι, ἁρπάζοντες ἁρπάγματα, ψυχὰς κατεσθίοντες, ὥς τις ἔφη τῶν προφητῶν. Δέδοικα δὲ τὴν παράθυρον, μή τις ἄκλειστον εὑρὼν τῶν χθὲς ἡμετέρων (31) καὶ πρώην, εἶτα ὡς ἴδιος εἰσελθὼν, ἐπιβουλεύσῃ ὡς ἀλλότριος. Πολλαὶ γὰρ καὶ ποικίλαι τοῦ τὰ τοιαῦτα ἐνεργοῦντος αἱ μεθοδεῖαι· καὶ οὐδεὶς οὕτως ἀρχιτέκτων οὐδενὸς τῶν ποικίλων, ὡς σοφιστὴς κακίας ὁ ἀντικείμενος. Δέδοικα δὲ ἤδη καὶ κύνας (32), ποιμένας εἶναι βιαζομένους, καὶ τὸ (33) παράδοξον, οὐδὲν εἰς ποιμαντικὴν εἰσενεγκόντας, ἢ τὸ κεῖραι κόμας, ἃς κακῶς ἤσκησαν· οἳ μήτε B κύνες (34) ἔμειναν, μήτε ποιμένες γεγόνασι, πλὴν τοῦ σπαράξαι, καὶ διασπεῖραι (35), καὶ διαλῦσαι κόπον ἀλλότριον. Ἐπειδὴ ῥᾷον ἀεὶ τὸ διαφθείρειν τοῦ συντηρεῖν· καὶ γεννᾶται μὲν ἄνθρωπος κόπῳ, φησὶν ὁ Ἰώβ, καὶ ναυπηγεῖται ναῦς, καὶ οἰκία συνίσταται· ἀποκτεῖναι δὲ, ἢ καταλῦσαι (36), ἢ ἐμπρῆσαι, τοῦ βουλομένου παντός. Ὥστε μηδὲ νῦν μέγα φρονείτωσαν οἱ τῇ ποίμνῃ τοὺς κύνας ἐπαναστήσαντες, οἳ πρόβατον μὲν ἓν οὐκ ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν, ὡς προσήγαγον, ἢ διέσωσαν· οὐ γὰρ ἔμαθον καλὸν ποιεῖν, πονηρίαν ἀσκήσαντες. Εἰ δὲ τὴν ποίμνην ταράσσουσι, τοῦτο καὶ ζάλη μικρὰ, τοῦτο καὶ νόσος ὀλίγη, τοῦτο καὶ θηρίον ἓν ἀθρόως ἐπιπεσόν. Στήτωσαν οὖν οἱ τῇ ἑαυτῶν αἰσχύνῃ μεγαλαυχούμενοι· καὶ παυσάμενοι τῆς κακίας, ἂν ἄρα δύνωνται, προσκυνησάτωσαν, C καὶ προσπεσέτωσαν, καὶ κλαυσάτωσαν ἐναντίον Κυρίου τοῦ ποιήσαντος αὐτοὺς, καὶ τῇ ποίμνῃ μιχθήτωσαν, ὅσοι μὴ παντελῶς ἀνίατοι.

Δ'. Ταῦτα ὁ δειλὸς ἐγὼ ποιμὴν καὶ περιεσκεμμένος, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἀσφάλειαν ὡς ῥᾳθυμίαν ἐγκαλούμενος. Οὐ γάρ εἰμι ποιμὴν ἐκείνων τις τῶν τὸ γάλα κατεσθιόντων, καὶ τὰ ἔρια περιβαλλομένων, καὶ τὸ παχὺ σφαζόντων, καὶ μόχθῳ κατεργαζομένων, ἢ ἀπεμπωλούντων (37) καὶ λεγόντων· *Εὐλογητὸς Κύριος, καὶ πεπλουτήκαμεν*· ποιμαινόντων D ἑαυτοὺς, οὐ τὰ πρόβατα, εἴ τι τῶν προφητικῶν φωνῶν μέμνησθε (38), δι' ὧν ἐκεῖνοι τοὺς κακοὺς ποιμένας ἐλαύνουσιν· ἀλλ' ἐκείνων μᾶλλον τῶν δυναμένων εἰπεῖν μετὰ Παύλου· *Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ*

[66] Joan. x, 10. [67] Ezech. xxii, 25. [68] Job v, 7. [69] Psal. xciv, 6. [70] Ezech. xxxiv, 3. [71] Zach. xi, 5.

(30) *Τὰς ἀκαιρίας.* « Intempesta tempora. » Intelligit Gregorius Catholicorum inter se dissidia.

(31) *Χθὲς ἡμετέρων.* Notat eos, qui cum Maximo contra ipsum insurrexerant.

(32) *Καὶ κύνας*, etc. Hic alludit ad Maximum Cynicum. Vox enim « Cynicus » a canum latratu desumitur; quod philosophi cynici undequaque oblatrabant, et comæ alendæ et ornandæ turpiter studebant.

(33) *Καὶ τό.* Reg. bm, ὃ καί.

(34) *Οἳ μήτε κύνες*, etc. « Qui nec in canum ordine manserunt, » etc., id est, inquit Elias, « nec Cynicus mansit, nec vere Christianus effectus est, » scilicet Maximus.

(35) *Διασπεῖραι.* Tres Colb., διαφθεῖραι, « corrumpere, labefactare. » Sic quoque legit Rufinus.

(36) *Καταλῦσαι.* Duo Regg., quatuor Colb., Or. 1, etc., καταδῦσαι.

(37) *Ἀπεμπωλούντων.* Reg. b, ἀπεμπολούντων.

(38) *Μέμνησθε.* In quibusdam, νῦν μεμνῆσθαι. In aliis, μεμνῆσθαι δεῖ ὧν.

ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πύρωσις, ἢ φροντίς (39); *Οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς.* Καί· *Ἐγενόμην συγκαιόμενος* (40) *τῷ καύσωνι τῆς ἡμέρας, καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτὸς πιεζόμενος*· πατριάρχου φωνὴ ποιμένος, οὗ τὰ ἐπίσημα πρόβατα, καὶ ταῖς ἐκεῖθεν ληνοῖς ἐγκισσᾷν μελετήσαντα. Οὕτω μὲν οὖν, καὶ διὰ ταῦτα ἐπέστην ὑμῖν, καὶ οὕτως ἔχουσιν. Ἐπεὶ δὲ ἐπέστην, δῶμεν λόγον ἀλλήλοις, ὧν μεταξὺ κατωρθώσαμεν. Ἐπειδὴ καλὸν μὴ ῥήματος μόνον καὶ πράξεως, ἀλλὰ καὶ καιροῦ παντὸς, καὶ ὥρας αὐτῆς τοῦ ἀκαριαίου καὶ λεπτοτάτου οἴεσθαι λόγον ἀπαιτεῖσθαι ἡμᾶς. Ὑμεῖς μὲν (41) ἀπαγγείλατέ μοι τὴν ἐργασίαν τὴν ὑμετέραν· ἐγὼ δὲ εἰς μέσον θήσω, ἃ καθ' ἡσυχίαν ἐμαυτῷ συγγενόμενος ἐφιλοσόφησα.

Ε'. Τίνα μὲν θεωρίαν τῶν ὑψηλῶν, ἢ παρ' ἐμοῦ λαβόντες ἐφυλάξατε, ἢ παρ' ὑμῶν αὐτῶν εἰσηνέγκατε, ἢ περὶ θεολογίας, ἢ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων, ἃ πολλὰ καὶ πολλάκις ὑμῖν παρεθέμην; Ζητῶ γὰρ οὐ τὸ δάνειον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τόκον· οὐ τὸ τάλαντον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐργασίαν· μή τις κατακρύψας καὶ καταχώσας τὸ πιστευθὲν, ἔτι καὶ καταψεύδηται τοῦ πιστεύσαντος, ὡς σκληροῦ τε καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμοῦντος. Τίνα δὲ πρᾶξιν τῶν ἐπαινουμένων, ἢ μηδὲ τῆς ἀριστερᾶς γινωσκούσης, ἐκαρποφορήσατε, ἢ ὥστε λάμπειν τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ἵν' ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον δειχθῇ, καὶ διὰ τῶν μαθητῶν ὁ διδάσκαλος (42) γνωρισθῇ, καὶ εἴπῃ τις τῶν ἐποπτευόντων τὰ ἡμέτερα (πολλοὶ δέ εἰσιν, οἱ μὲν δι' εὐδοκίαν, οἱ δὲ καὶ περιέργως), ὅτι ὄντως ὁ Θεὸς ἐν ὑμῖν (43) ἐστιν, οὐ κηρυσσόμενος ὑγιῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ λατρευόμενος; Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι χωρὶς πίστεως πρᾶξις ἔγκριτος (ἐπειδὴ καὶ δόξης ἕνεκεν οἱ πολλοὶ τὸ καλὸν ἐπιτηδεύουσι, καὶ φύσεως οὕτως ἔχοντες)· οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά. Καὶ μή τις ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις τῶν πάντα συγχωρούντων ἑτοίμως, ὑπὲρ ἑνὸς τοῦ ἀσεβεῖν ἐν τοῖς δόγμασι, καὶ φαῦλον καταβαλλόντων μισθὸν φαύλου πράγματος. Δείξατε οὖν ἐκ τῶν ἔργων τὴν πίστιν, τῆς χώρας ὑμῶν τὸ γόνιμον, εἰ μὴ εἰς κενὸν ἐσπείραμεν, εἰ δράγμα τι ἐν ὑμῖν, τοῦ ποιῆσαι ἄλευρα ἰσχῦον [illegible], καὶ ἀποθηκῶν ἄξιον, ἵνα καὶ προθυμότερον ὑμᾶς γεωργήσωμεν. Τίς εἰς ἑκατὸν καρποτοκ[illegible] ἑξήκοντα, τίς τὸ τελευταῖον κἂν εἰς τριάκοντα· [illegible] ἔμπαλιν ἀπὸ τοῦ τριάκοντα εἰς τὸν ἑξήκοντα προελθὼν (ἔχομεν γὰρ καὶ ταύτην ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὴν τάξιν), εἰς τὸν ἑκατὸν ἐτελεύτησεν· ἵνα προβαίνων, ὡς ὁ Ἰσαὰκ, μέγας γένηται, πορευόμενος ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν, καὶ τὰς ᾠδὰς τῶν Ἀναβαθμῶν (44) ᾄδων, καὶ ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ τιθέμενος;

A *dalizatur, et ego non uror, et cura discrucior* [72]*? Non enim quæ vestra sunt quæro, sed vos* [73]. Et: *Perustus sum æstu diei, et nocturna glacie vexatus*, inquit patriarcha Jacob [74], cujus sunt oves illæ signatæ [75], et quæ in cœlestibus canalibus concipere didicerunt. Sic igitur, atque his de causis, ad vos, ad hunc modum affectos, accessi. Posteaquam autem accessi, age, inter nos ea subducamus, quæ interea recte et cum virtute gessimus. Præclarum enim est nos in hac opinione versari, ut non modo sermonis, aut actionis, sed totius etiam temporis, atque adeo tenuissimi et brevissimi cujusque horæ momenti rationem a nobis reposci existimemus. Facite igitur, ut mihi operam vestram et studium exponatis: et ipse vicissim in medium afferam, B quæ mecum ipse, cum solus essem, philosophatus sum.

V. Ecquam rerum sublimium contemplationem, aut a me acceptam animis vestris retinuistis, aut a vobis ipsis contulistis, vel de divinitatis doctrina, vel de aliis fidei capitibus, quæ ego permulta et persæpe vobis apposui? Neque enim mutuum duntaxat quæro, verum etiam fenus; nec talentum solum, sed et talenti quæstum [76]: ne quis forte, cum in terra id, quod ipsi commissum est, occultarit, et defoderit, creditorem insuper falso, ut durum et acerbum, atque alienarum rerum cupiditate **475** flagrantem criminetur. Quam honestam et laudabilem actionem protulistis, vel ita occulte, ut ne sinistra quidem manus sciat [77], C vel etiam aperte, ut lux vestra coram hominibus luceat [78], et arbor ex fructu agnoscatur [79], et magister per discipulos innotescat, ac dicat quispiam eorum, qui vitæ nostræ rationes inspectant (id quod multi faciunt, alii benigna voluntate ducti, alii curiositate impulsi), quod vere Deus in vobis sit [80], non modo sane ac sincere prædicatus, sed etiam cultus et adoratus? Ut enim actio sine fide non est accepta (quandoquidem multi gloriæ studio, atque etiam a natura ita informati, virtutem colunt), ita fides sine operibus mortua est [81]. Ac videte, ne quis eorum vos inanibus verbis decipiat, qui omnia omnibus hac una de causa facile concedunt, ut impia dogmata homines complexentur, malamque rei malæ mercedem persolvunt. Ex operi- D bus ergo fidem, terræque vestræ fecunditatem ostendite, ut perspicuum fiat, an frustra sementem fecerimus, an manipulus quidam in vobis reperiatur, ex quo confici farina queat, dignusque qui in horreum inferatur, quo alacrioribus animis vos in posterum excolamus. Quis centesimum fructum edit? Quis sexagesimum? Quis postremo tri-

[72] II Cor. xi, 29. [73] II Cor. xii, 14. [74] Gen. xxxi, 40. [75] Gen. xxx, 32, et seq. [76] Matth. xxv, 18, et seq. [77] Matth. vi, 3. [78] Matth. v, 16. [79] Matth. vii, 16. [80] I Cor. xiv, 25. [81] Jac. ii, 20.

(39) *Πύρωσις, ἢ φροντίς.* Sic Reg. d. In edit., πυρωσις η φροντις.

(40) *Συγκαιόμενος.* Reg. bm et quinque Colb., συμφλεγόμενος.

(41) *Ὑμεῖς μέν*, etc. « Vos igitur negotiationem vestram exponite, meam ego vicissim in medium proferam. »

(42) *Διδάσκαλος.* Or. 1 addit, ὑμῶν.

(43) *Ὑμῖν.* Reg. a, ἡμῖν.

(44) *Τὰς ᾠδὰς τῶν Ἀναβαθμῶν.* « Graduum cantica. Sic dicuntur, inquit Elias, Psalmi numero quindecim, pares gradibus illis qui erant in templo

cesimum [82]? Aut converso ordine, quis a tricesimo ad sexagesimum progressus (hunc quoque in Evangeliis ordinem habemus), in centesimum desiit, ut novos subinde progressus faciens, velut Isaac [83], magnus tandem fiat, de virtute in virtutem ambulans [84], et cantica Graduum canens, atque ascensiones in corde suo ponens [85]?

VI. Quæro enim fructum abundantem in rationem vestram. Vestrum enim lucrum est, non meum: quanquam meum quoque, quoniam vestrum, cum utilitas a vobis ad nos, ut in radiorum solarium reflexione accidere videmus, sese reflectat. Num pauperes aluistis? Num hospitio excepistis? Num sanctorum pedes abluistis [86]? Num ventris, qui destruitur [87], voluptatibus indulgentes (detur hoc enim), id etiam egistis, ut in mandatis divinis delicias positas haberetis? Nam profecto nec deliciæ ullæ his meliores sunt, nec diuturniores et stabiliores iis qui in deliciis vitam transigere volunt. Num quosdam ex his, qui altari ministrant, et pulchre inopes sunt (liceat enim mihi hoc dicere), pro viribus recreastis, ut, animis minus distractis, altari magis **476** assideant, ac bonorum vestrorum participes facti, sua quoque vicissim vobis conferant? Turpe sane est, hæc et nos exposcere et vos non elargiri. Nec vero ideo hanc admonitionem habui, ut ita in me fiat (melius enim est mihi mori, quam ut gloriatio mea evacuetur [88], ac mihi prædicati Evangelii merces pereat, si hic laborum messem fecero. Evangelii enim prædicatio necessitatis est; munificentia autem et laus in eo sita est, ut gratis hoc munus obeamus [89]); verum eo hæc oratio spectat, ut de Christo bene mereri discatis: quod quidem vobis continget, si vel in unum ex parvis [90] et abjectis hominibus benignitatis aliquid conferatis. Quemadmodum enim ille salutis meæ causa, omnia, quæcunque sum ego, peccato excepto, factus est, ita vel minima mea officia in se recipit; sive tecto pauperem donaveris, sive in vincula conjectum inviseris, sive ægrotantem adieris, sive denique, quod vilissimum est, hominis siti oppressi linguam solo frigidæ poculo refrigeraveris, quod a paupere Lazaro exposcebat dives ille, qui in flamma torquebatur, ac pro hujus vitæ voluptatibus, et deliciis, Lazarique esurientis et ulcerosi contemptu, hanc mercedem referebat, ut illic Lazarum rogaret, nec tamen ejus opem impetraret [91].

ϛ'. Ζητῶ τὸν καρπὸν πλεονάζοντα (45) εἰς λόγον ὑμῶν. Ὑμέτερον γὰρ, οὐκ ἐμὸν, τὸ κέρδος· εἰ δὲ καὶ ἡμέτερον, ὅτι ὑμέτερον, ἀντιστρεφούσης τῆς ὠφελείας ἀφ' ὑμῶν εἰς ἡμᾶς, ὥσπερ ἐν ταῖς αὐγαῖς τῶν ἀνταναχλάσεων. Εἰ ἐπτωχοτροφήσατε, εἰ ἐξενοδοχήσατε, εἰ ἁγίων πόδας ἐνίψατε, εἰ τρυφῶντες τῇ καταργουμένῃ γαστρὶ (δεδόσθω γὰρ), καὶ διὰ τῶν ἐντολῶν ἐτρυφήσατε; ὡς οὐκ ἔστι ταύτης τρυφή τις ἀμείνων, οὐδὲ μονιμωτέρα τοῖς τρυφᾷν ἐθέλουσιν. Εἴ τινας (46) τῶν λειτουργούντων τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ καλῶς πενομένων (δότε γάρ μοι καὶ τοῦτο εἰπεῖν), εἰς δύναμιν ἀνεπαύσατε, ἵν' ἀπερισπάστως (47) μᾶλλον τῷ θυσιαστηρίῳ παρεδρεύωσι (48), καὶ μεταλαμβάνοντες τῶν ὑμετέρων, τὰ παρ' ἑαυτῶν ἀντεισφέρωσιν; ὡς αἰσχρὸν ταῦτα καὶ ἡμᾶς ἀπαιτεῖν, καὶ μὴ παρέχειν ὑμᾶς. Οὐχ ἐνουθέτησα δὲ ταῦτα, ἵνα οὕτως ἐν ἐμοὶ γένηται (καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ κενωθῆναί μου τὸ καύχημα, καὶ ἄμισθόν μοι γενέσθαι τὸ Εὐαγγέλιον ἐνταῦθα καρπωσαμένῳ. Τὸ μὲν γὰρ εὐαγγελίσασθαι (49), τῆς ἀνάγκης· ἡ φιλοτιμία δὲ, τὸ ἀδάπανον)· ἀλλ' ἵν' ὑμεῖς μάθητε Χριστὸν εὖ ποιεῖν, διὰ τοῦ καὶ τῶν μικρῶν τινα εὖ ποιεῖν. Ἐπειδὴ, ὡς πάντα ὅσα ἐγὼ, πλὴν ἁμαρτίας, ἐγένετο δι' ἐμέ· οὕτω καὶ τὰ ἐλάχιστα τῶν ἐμῶν εἰς ἑαυτὸν ἀναδέχεται· κἂν στέγης (50) μεταδῷς, κἂν ἐνδύματος, κἂν ἐν φυλακῇ ἐπισκέψῃ, κἂν ἀῤῥωστοῦντα ἴδῃς· τὸ φαυλότατον, κἂν ποτηρίῳ ψυχροῦ μόνῳ καταψύξῃς γλῶσσαν πιεζομένου (51), ὥσπερ ἐδεῖτο Λαζάρου τοῦ πένητος ὁ κάμνων ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος, καί τι (52) τῆς ἐνταῦθα τρυφῆς ἀντιλαβὼν, καὶ τοῦ περιορᾷν Λάζαρον πεινῶντα καὶ ἡλκωμένον, τὸ ἐκεῖθεν δεῖσθαι (53) Λαζάρου, καὶ μὴ τυγχάνειν.

VII. Hæc quidem sunt, quæ a vobis exigimus; ac pro certo habeo, minime id vobis pudori esse, quod vitæ rationes a vobis reposcamus, nec etiam fore, cum eas extremo illo die referendas habebitis, ad

Ζ'. Ἃ μὲν οὖν ὑμᾶς ἀπαιτοῦμεν, ταῦτά ἐστι· καὶ οἶδ', ὅτι οὐκ αἰσχύνεσθε, οὔτε παρ' ἡμῶν (54) ἀπαιτούμενοι λόγον, οὔτε παρὰ (55) τῆς τελευταίας ἡμέρας, εἰς ἣν πάντα συνάγεται τὰ ἡμέτερα, κατὰ

[82] Matth. XIII, 8. [83] Gen. XXVI, 13. [84] Psal. LXXXIII, 6, 8. [85] ibid. 8. [86] I Tim. V, 10. [87] I Cor. VI, 13. [88] I Cor. IX, 15. [89] I Cor. IX, 18. [90] Matth. XXV, 40. [91] Luc. XVI, 24 sqq.

Jerosolymitano, in quos ascendentes illi, qui ad cantandos hymnos erant ordinati, hæc ipsa cantica concinebant. Hæc autem cantica tractant de ascensu et reditu Judæorum e Babylone in Jerusalem. Unde mystico sensu ii dicuntur Graduum cantica concinere, qui virtute proficiunt. »

(45) *Πλεονάζοντα*. Or. 1, πλεῖον.

(46) *Τινας*. Duo Regg., τινα.

(47) *Ἀπερισπάστως*. Or. 1, ἀπερισπάτως [prave].

(48) *Παρεδρεύωσι*. Duo Regg. et Or. 1, προσεδρεύωσι.

(49) *Εὐαγγελίσασθαι*. Duo Colb., εὐαγγελίσασθαι.

(50) *Στέγης*. Coisl. 1 addit, τινί· « sive tecto aliquem exceperis, sive vestimento donaveris. »

(51) *Πιεζομένου*. Coisl. 1 et Sav., πιεζομένην, « arentem siti linguam refrigeraveris. »

(52) *Καί τι*. Sic quinque Colb., Coisl. 1 et Comb. In ed., καί τις.

(53) *Ἐκεῖθεν δεῖσθαι*, etc. Bill.: « ut illic Lazaro opus haberet. »

(54) *Ἡμῶν*. Sic Reg. bm et quinque Colb. In edit., ὑμῶν.

(55) *Οὔτε παρά*. Sic septem Regg. In edit., οὐ παρά.

τὸ εἰρημένον· *Κἀγὼ ἔρχομαι τὰ βουλεύματα καὶ τὰς πράξεις ὑμῶν συναγαγεῖν*· καὶ, *Ἰδοὺ ἄνθρωπος* (56), *καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ*. Τὰ δὲ ἡμέτερα, καὶ ἃ παρὰ τῆς ἐρημίας ὑμῖν κομίζομεν. Ἐπειδὴ καὶ Ἠλίας ἡδέως ἐνεφιλοσόφει τῷ Καρμήλῳ, καὶ Ἰωάννης τῇ ἐρήμῳ, καὶ Ἰησοῦς αὐτὸς, τὰς μὲν πράξεις τοῖς ὄχλοις, τὰς εὐχὰς δὲ τῇ σχολῇ καὶ ταῖς ἐρημίαις, ὡς τὰ πολλὰ, προσένεμεν. Τί νομοθετῶν; Ὡς οἶμαι, τὸ χρῆναί τι καὶ ἡσυχάζειν, ὥστε ἀθολώτως προσομιλεῖν τῷ Θεῷ, καὶ μικρὸν ἐπανάγειν τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν πλανωμένων. Οὐ γὰρ αὐτὸς ἐδεῖτο ἀναχωρήσεως (οὐδὲ γὰρ εἶχεν εἰς ὅ τι συσταλῇ, Θεὸς ὢν, καὶ πάντα πληρῶν), ἀλλ' ἵν' ἡμεῖς μάθωμεν καὶ πράξεως καιρὸν, καὶ ἀσχολίας ὑψηλοτέρας. Τίνα οὖν τὰ τῆς ἐμῆς (57) ἐρημίας; Βούλομαι γὰρ, ὡς ἀγαθὸς ἔμπορος καὶ πανταχόθεν κερδαίνων, κἀντεῦθέν τι προσενεγκεῖν ὑμῖν ἀγώγιμον.

Η'. Ἐβάδιζον οὕτω κατ' ἐμαυτὸν, ἤδη κλινούσης ἡμέρας. Ἀκτὴ δὲ ἦν ὁ περίπατος· καὶ γάρ πως εἴωθα τοὺς πόνους ἀεὶ ταῖς τοιαύταις διαλύειν ἀνέσεσιν· ἐπεὶ μηδὲ νευρὰ φέρει τὸ σύντονον ἀεὶ τεινομένη, καὶ δεῖταί τι μικρὸν τῶν γλυφίδων (58) ἐκλύεσθαι, [illegible] μέλλοι ταθήσεσθαι πάλιν, καὶ μὴ ἄχρηστος [illegible] τῷ τοξότῃ, μηδὲ ἀνόνητος ἐν καιρῷ χρήσεως. Ἐβάδιζον οὖν, καὶ οἱ μὲν πόδες ἐφέροντο, ἡ δὲ ὄψις εἶχε τὴν θάλασσαν. Ἡ δὲ ἦν θέαμα οὐχ ἡδὺ, καίτοιγε ἄλλως ἥδιστον οὖσα, ὅταν γαλήνῃ πορφύρηται, καὶ προσπαίζῃ ταῖς ἀκταῖς ἡδύ τι καὶ ἥμερον. Ἀλλὰ τί τότε (φθέγγομαι (59) γὰρ ἡδέως καὶ (60) τὰ ῥήματα τῆς Γραφῆς); Ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετό τε καὶ ἐπωρύετο· τῶν δὲ κυμάτων, ὃ φι[illegible] συμβαίνειν ἐν τοῖς τοιούτοις κινήμασι (61), τὰ μὲν πόρρωθεν ἀνιστάμενα, καὶ κατὰ μικρὸν κορυφούμενα, εἶτ' ἐλαττούμενα, πρὸς ταῖς ἀκταῖς ἐλύετο (62)· τὰ [illegible] ταῖς [illegible] πέτραις [illegible] καὶ [illegible]μενα, εἰς ἄχνην ἀφρώδη καὶ ψιλὴν (63) ἐσκορπίζετο. Ἔνθα κάχληκες μὲν, καὶ φυκία, καὶ κήρυκες, καὶ τῶν ὀστρέων τὰ ἐλαφρότατα ἐξωθεῖτο καὶ ἀπεπτύετο· [illegible] κύματος. Αἱ δὲ ἦσαν ἄσειστοι καὶ ἀτίνακτοι, οὐ[illegible] γε ἧττον ἢ διοχλοῦντος οὐδενὸς, πλὴν ὅσον τοῖς κύμασι βάλλεσθαι.

Θ'. Ἐντεῦθεν οἶδά τι πρὸς φιλοσοφίαν ὠφεληθεὶς, καὶ (οἷος ἐγὼ πάντα συντείνων (64) πρὸς ἐμαυτὸν, καὶ μάλιστα εἰ τύχοιμι πρός τι τῶν συμβαινόντων

quem omnia nostra colliguntur, quemadmodum his verbis Scriptura testatur: *Et ego venio, ut consilia vestra et actiones congregem* [92]. Et, *Ecce homo, et opus ejus, et merces ejus cum eo* [93]. Jam nostra exponamus, atque ea, quæ a solitudine vobis afferimus. Nam et Elias libenter in Carmelo philosophatur [94] et Joannes in deserto [95], et Jesus ipse [96], ut actiones multitudini hominumque frequentiæ, ita preces quieti locisque ab hominum commercio semotis fere tribuebat. Quid hinc, velut lata lege, statuit? Nempe nobis quoque, ut opinor, nonnihil quiescendum esse, ut animo minime turbido cum Deo versemur, mentemque ab erroneis hisce rebus paululum reducamus. Neque enim ipsi secessione opus erat (non enim habebat quo se contraheret, cum Deus esset, et omnia impleret); verum ut et actionis, et sublimioris occupationis tempus esse disceremus. Quis ergo solitudinis nostræ 477 fructus exstitit? Libet enim, instar boni negotiatoris et quæstum undecunque factitantis, ut hinc quoque vobis nonnihil mercium offeram.

VIII. Inambulabam ego solus, vergente jam in occasum sole. Locus porro in quo spatiabar, maris ripa erat. Semper enim soleo hujusmodi oblectamentis labores dissolvere et relaxare; quandoquidem nec perpetuam contentionem nervus ferre potest, sed laxari nonnunquam arcus cornua oportet, si quidem rursus intendendus sit, ac non sagittario inutilis tum futurus, cum eo utendum erit. Inambulabam igitur, atque ita pedibus ferebar, ut oculi maris aspectu fruerentur. Nec vero spectaculum illud lætum ac jucundum erat, quanquam alioqui jucundissimum esse soleat, cum tranquillitate purpurascit, ac littoribus blandum quiddam et suave alludit. Sed quid tum? Mare (libenter enim utor Scripturæ verbis), vento magno flante, excitabatur et infremebat [97]; fluctus autem, ut in talibus rebus fieri consuevit, modo procul exsurgentes, seseque paulatim in summam altitudinem efferentes, ac postea decrescentes ad ripam solvebantur; modo in propinquas petras incidentes, atque inde repulsi, in spumosam ac tenuem asperginem dilabebantur. Hic et lapilli, et algæ, et murices, et levissima ostrea extrudebantur et quasi exspuebantur; nonnulla etiam unda recedente rursus abripiebantur. Petræ autem interim non minus immotæ et inconcussæ remanebant, quam si nulla omnino vis ipsis admoveretur, nisi quod fluctuum ictibus verberabantur.

IX. Ex hoc spectaculo nonnihil utilitatis ad philosophiam percepisse me sensi, et (ut omnia ad meipsum referre atque dirigere soleo, ac potissimum

[92] Isa. LXVI, 18. [93] Isa. XL, 10. [94] III Reg. XVIII, 19. [95] Luc. I, 80. [96] Luc. V, 16. [97] Joan. VI, 18.

(56) *Ἄνθρωπος*. Sacer textus, Κύριος. Vulgata, « Dominus. »

(57) *Ἐμῆς*. Deest in duobus Regg., quatuor Colb. et Or. 1.

(58) *Γλυφίδων*. « Arcus cornua, » id est, « crenas, » seu « incisuras » in extrema arcus parte, quibus nervus inseritur.

(59) *Φθέγγομαι*. Reg. bm, φθέγξομαι

(60) *Καί*. Deest in Reg. a.

(61) *Κινήμασι*. Deest in pluribus Regg. et Or. 1. Nec Billius agnoscit.

(62) *Ἐλύετο*. In quibusdam, διελύετο.

(63) *Ψιλήν*. Sic plerique codd. et Bas. Mendose in ed., ὑψηλήν.

(64) *Συντείνων*. Or. 1 cum aliis pluribus, [illegible]τείνω.

si ad aliquem rerum eventum animus meus æstuet, et tanquam vertigine alliciatur, ut mihi nunc accidit) non obiter et negligenter id, quod oculis obversabatur, accepi; et in doctrinam mihi hoc spectaculum cessit. Annon enim, inquiebam, mare, vita hæc nostra est, et res humanæ? Nam hic quoque multum est amaritudinis et instabilitatis. Annon venti, tentationes ingruentes, et inopinati rerum eventus? Quod mihi animadvertisse videtur David, cum diceret: *Salvum me fac, Domine, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam* 478 *meam*[98]. Et, *Libera me, de profundis aquarum*[99]. Et rursus, *Veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me*[1]. Porro eorum, qui tentantur, alii mihi, velut levissima quædam corpora et spiritus expertia, abripi distrahique videbantur, ac ne tantillum quidem adversarum rerum impetum sustinere; nec enim robur et firmitatem habent, neque pondus prudentis et cordatæ rationis, quæ fortuitis casibus obluctetur; alii autem petræ instar esse, ac petra illa[2], supra quam stamus, et quam colimus, digni, quicunque nimirum philosophica ratione utuntur, ac supra vulgi humilitatem evecti, humana omnia immoto et firmo animo ferunt, atque eos quidem, qui talibus rebus quatiuntur, irrident, vel miserantur (illud ob philosophici animi generositatem, hoc propter humanitatem et commiserationem); ipsi autem turpe esse statuunt, res graves et acerbas, cum absunt, contemnere, ac ne graves quidem illas existimare, cum autem adsunt, succumbere, perinde scilicet atque eæ non fluxæ, sed firmæ ac stabiles sint; atque extra tempus quidem philosophari, cum autem opus est, philosophiæ expertes apparere: quemadmodum si quis athletarum omnium præstantissimum se esse censeret, ne in arenam quidem descendens; aut probum et nobilem gubernatorem, in tranquillitate quidem artem suam magnifice jactans, coorta autem tempestate gubernacula de manibus ponens.

X. Quoniam porro in hos sermones semel incidi, alteram mihi quoque imaginem, præsentibus rebus admodum congruentem, proposui. Forsan me velut delirantem senem ac fabulatorem habebitis, si hanc etiam vobis exposuero; exponam tamen, quandoquidem et Scriptura plerumque ad res dilucidius explicandas hujusmodi exemplis uti consuevit. Est quædam in fabulis arbor, quæ cum cæditur viret, et adversus ferrum certat; ac, si de re nova novo more loquendum est, morte vivit, et sectione pal-

A ἰλιγγιάσας, ὃ καὶ νῦν πέπονθα) οὐ παρέργως ἐδεξάμην τὸ ὁρώμενον· καί μοι τὸ θέαμα παίδευμα γίνεται. Ἢ γὰρ οὐχ, ἔφην ἐγὼ, θάλασσα μὲν ὁ ἡμέτερος βίος καὶ τὰ ἀνθρώπινα (πολὺ γὰρ κἀν τούτῳ τὸ ἁλμυρὸν καὶ ἄστατον), πνεύματα δὲ οἱ προσπίπτοντες πειρασμοὶ καὶ ὅσα τῶν ἀδοκήτων; Ὃ μοι δοκεῖ καὶ ὁ θαυμασιώτατος Δαβὶδ κατανοήσας, *Σῶσόν με, Κύριε*, λέγειν, *ὅτι εἰσήλθοσαν ὕδατα ἕως ψυχῆς μου*· καὶ, *Ῥῦσαί με ἐκ τῶν βαθέων τῶν ὑδάτων*· *Ἦλθον δὲ εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, καὶ καταιγὶς κατεπόντισέ με*. Τῶν δὲ πειραζομένων οἱ μὲν ἐδόκουν μοι ὡς τὰ κουφότατα καὶ ἄπνοα παρασύρεσθαι, καὶ οὐδὲ μικρὸν ἀντέχειν πρὸς τὰς ἐπηρείας· οὐδὲ γὰρ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς στεῤῥότητα, καὶ βάρος λογισμοῦ σώφρονος, καὶ τοῖς προσπίπτουσιν ἀντιβαίνοντος· οἱ
B δὲ εἶναι πέτρα, τῆς πέτρας ἐκείνης ἄξιοι, ἐφ' ἧς βεβήκαμεν, καὶ ᾗ λατρεύομεν, ὅσοι φιλοσόφῳ χρώμενοι λόγῳ, καὶ ὑπεραναβεβηκότες τὴν τῶν πολλῶν ταπεινότητα, πάντα φέρουσιν ἀσείστως καὶ ἀτινάκτως, καὶ διαγελῶσι μὲν (65), ἢ ἐλεοῦσι τοὺς σειομένους (τὸ μὲν ὑπὸ φιλοσοφίας, τὸ δὲ ὑπὸ φιλανθρωπίας)· αὐτοὶ δὲ τῶν αἰσχρῶν τίθενται, ἀπόντα μὲν τὰ δεινὰ περιφρονεῖν, μᾶλλον δὲ μηδὲ δεινὰ οἴεσθαι, παρόντων δὲ ἡττᾶσθαι, καὶ ταῦτα, τίνων; τῶν παρερχομένων, ὡς ἱσταμένων (66)· καὶ τοῦ καιροῦ μὲν ἔξω φιλοσοφεῖν, ἐν δὲ ταῖς χρείαις ἀφιλοσόφους φαίνεσθαι· ὥσπερ ἂν εἴ τις ἄριστον ἑαυτὸν νομίζοι (67) τῶν ἀθλητῶν, μηδὲ καταβαίνων εἰς στάδιον (68)· ἢ κυβερνήτην τῶν εὐδοκίμων, ἐν μὲν ταῖς εὐδίαις τῇ
C τέχνῃ μέγα φρονοῦντα (69), ἐν δὲ ταῖς ζάλαις μεθιέντα τοὺς οἴακας.

Ι'. Ἐπεὶ δὲ ἅπαξ εἰς τούτους κατέστην τοὺς λόγους (70), καὶ πρὸς ἑτέραν ἦλθον εἰκόνα, σφόδρα τοῖς παροῦσι συμβαίνουσαν. Τάχα με γέροντα καὶ μυθολόγον νομίσετε, ἂν (71) καὶ ὑμῖν ταύτην γνωρίσω (72)· γνωριστέον δ' οὖν, ἐπεὶ καὶ τὴν Γραφὴν οἶδα πολλάκις τοιούτοις χρωμένην εἰς σαφεστέραν διήγησιν (73). Ἔστι τι μύθῳ (74) φυτὸν, ὃ θάλλει τεμνόμενον, καὶ πρὸς τὸν σίδηρον ἀγωνίζεται· καὶ εἰ
D δεῖ παραδόξως εἰπεῖν περὶ παραδόξου πράγματος, θανάτῳ ζῇ, καὶ τομῇ φύεται, καὶ αὔξεται δαπανώ-

[98] Psal. LXVIII, 2. [99] ibid. 13. [1] ibid. 3. [2] I Cor. x, 4.

(65) *Διαγελῶσι μέν*. Reg. a et Or. 1, διαγελῶσι μᾶλλον.

(66) *Τῶν παρερχομένων, ὡς ἱσταμένων*. Elias: « tanquam durabilibus, cum transeant, nec in eodem statu permaneant. » Leuv. « Præsertim quæ transeant, ac minime fixæ sint. »

(67) *Νομίζοι*. Coisl. 1, ὑπολαμβάνοι.

(68) *Εἰς στάδιον*. In nonnullis, εἰς τὸ στάδιον.

(69) *Μέγα φρονοῦντα*. Reg. b, Coisl. 1 et Or. 1, μεγαλοφρονοῦντα.

(70) *Λόγους*. Ruf., λογισμούς.

(71) *Νομίσετε, ἄν*. Sic tres Regg., tres Colb., Or. 1, etc. In Coisl. 1, νομίσητ' ἄν. In ed., νομίσαντες ἄν.

(72) *Ταύτην γνωρίσω*. In quibusdam, ταῦτα γνωρίζω.

(73) *Διήγησιν*. Duo Regg., Coisl. 1, Or. 1, δήλωσιν. Alludit hic ad parabolas, quæ in sacris Scripturis reperiuntur.

(74) *Ἔστι τι μύθῳ*. Reg. bm, Ἔστι τι παρὰ μύθῳ. Huc referri potest quod de ilice Horatius lib. IV, ode 4, scripsit:

Duris ut ilex tonsa bipennibus,
Nigræ feraci frondis in Algido,
Per damna, per cædes, ab ipso
Ducit opes animumque ferro.

μενον. Ταῦτα μὲν οὖν (75) ὁ μῦθος, καὶ ἡ αὐτονομία τοῦ πλάσματος (76)· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ σαφῶς (77) τοιοῦτον εἶναί τι ὁ φιλόσοφος. Εὐδοκιμεῖ (78) τοῖς πάθεσι, καὶ ὕλην ἀρετῆς ποιεῖται τὰ λυπηρὰ, καὶ τοῖς ἐναντίοις ἐγκαλλωπίζεται· μήτε τοῖς δεξιοῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης αἰρόμενος, μήτε τοῖς ἀριστεροῖς καμπτόμενος· ἀλλ' ὁ αὐτὸς οὐκ ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ διαμένων, ἢ καὶ δοκιμώτερος, ὥσπερ ἐν καμίνῳ χρυσὸς, εὑρισκόμενος. Σκοπῶμεν δὲ οὕτως· Εὐπατρίδης ἐστίν; ἀντεπιδείξεται (79) τὴν εὐτροπίαν τῷ αἵματι· ὥστε διχόθεν εὐδοκιμεῖν, καὶ γενεαλογούμενος (80), καὶ ὁρώμενος. Δυσγενὴς τὸν ἀνδριάντα καὶ τὸν πηλὸν (εἴπερ τι μέγα πηλὸς πηλοῦ διαφέρει); ἀντεισοίσει τὴν νοουμένην εὐγένειαν, καὶ ἣν ἕκαστος ἑαυτὸν διαπλάττει πρὸς τὸ χεῖρον ἢ βέλτιον (81)· τὴν δὲ ἄλλην παραγράψεται, ὅση σπείρεται ἢ γράφεται, ὡς οὐδενὸς ἀξίαν καὶ κίβδηλον. Ἔστι γάρ τι γένος τρισσόν· τὸ μὲν ἄνωθεν ἠργμένον, ὃ πάντες ἐσμὲν εὐγενεῖς ἐπ' ἴσης (82), ἐπεὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν· τὸ δὲ ἀπὸ σαρκὸς ἐρχόμενον (83), οὐκ οἶδ' εἴ τις εὐγενὴς, τοῦτο φθορᾷ συνιστάμενον· τὸ δὲ ἀπὸ κακίας ἢ ἀρετῆς γνωριζόμενον, οὗ μᾶλλον καὶ ἧττον μεταλαμβάνομεν, ὅσον ἂν, οἶμαι, ἢ τηρήσωμεν τὴν εἰκόνα, ἢ διαφθείρωμεν. Ταύτην ἀγαπήσει (84) τὴν εὐγένειαν ὅγε ἀληθῶς σοφὸς καὶ φιλόσοφος. Τὸ γὰρ τέταρτον γένος, τότε ἀξιώσω λόγου, τὸ ἐν γράμμασι καὶ προστάγμασιν, ὅταν καὶ κάλλος (85) ἀποδέξωμαι τὸ ἐν χρώμασι, καὶ πίθηκον αἰδεσθῶ λέοντα εἶναι κεκελευσμένον.

latat, atque, cum assumitur, crescit. Habetis fabulam, jure suo quidvis libere contingentem. Mihi vero hujusmodi quiddam plane esse vir philosophus videtur. Floret enim inter cruciatus, ac **479** vitæ molestias velut virtutis segetem existimat, atque in adversis gestit et gloriatur; nec ob dextra justitiæ arma effertur, nec ob sinistra inflectitur; sed in diversis rebus idem semper suique similis permanet, atque adeo probatior, tanquam aurum in fornace, reperitur. Quod ut perspicuum fiat, ita rem expendamus. Nobili loco natus est? Probitatem morum generis splendori opponet, atque ex adverso spectandam producet. Ita duplici nomine clarus erit; nempe et majorum imaginibus, et propria virtute inspectus. Obscuro et ignobili genere ortus est, quantum ad statuam et lutum attinet? (Si quid tamen magni inter lutum ac lutum interest.) At spiritualem nobilitatem illius loco afferet, et quam sibi quisque, vel in melius, vel in deterius effingit: reliquas autem nobilitates, quæ vel feruntur, vel principum diplomatibus comparantur, ut viles et adulterinas, nulloque in pretio habendas, procul submovebit. Est enim triplex genus. Unum, quod superne originem traxit, quod quidem si consideremus, omnes peræque nobiles sumus, quippe ad imaginem Dei creati [3]. Alterum, quod a sanguine proficiscitur, cujus ratione haud quidem scio, an quisquam nobilis dici possit, cum corruptione constet. Tertium a virtute aut vitio agnoscitur, cujus vel uberius vel exilius participes efficimur, prout, opinor, divinam imaginem vel integram servaverimus, vel corruperimus. Atque hanc demum nobilitatem amplectetur, quisquis vere sapiens ac philosophus fuerit. Nam quartum illud nobilitatis genus, quod in principum diplomatibus et edictis consistit, tum ullo loco ac pretio habebo, cum sitam in coloribus pulchritudinem amplexus fuero simiamque ob id venerari cœpero, quod leo esse jussa sit.

ΙΑ'. Νέος ἐστί; Κατὰ τῶν παθῶν ἀνδρισθήσεται, καὶ τοῦτο ἀπολαύσει τῆς νεότητος, τὸ μὴ τὰ νέων παθεῖν, ἀλλὰ δεῖξαι πρεσβυτικὴν φρόνησιν ἐν ἀκμαίῳ τῷ σώματι· καὶ χαιρήσει τῇ νίκῃ πλέον ἢ οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ στεφανούμενοι· νικήσει γὰρ ἐν κοινῷ θεάτρῳ τῇ οἰκουμένῃ, καὶ νίκην ἀπράτον. Νεύει πρὸς γῆρας; Ἀλλ' οὐχὶ γηράσει καὶ τὴν ψυχήν· δέξεται τὴν διάλυσιν, ὡς προθεσμίαν ἀναγκαίας ἐλευθερίας· ἡδέως (86) πρὸς τὰ ἑξῆς μεταβήσεται, ἔνθα οὐκ ἔστιν ἄωρος, οὐδὲ πρεσβύτης, ἀλλὰ πάντες τὴν πνευματικὴν ἡλικίαν τέλειοι. Ὥρας ἔλαχεν; Ἀντιστίλψει τὸ κάλλος τῷ κάλλει, τὸ τῆς ψυχῆς τῷ τοῦ σώματος. Παρῆλθε τὸ ἄνθος ἀνεπηρέαστον; νεύει πρὸς ἑαυτὸν, οὐδὲ οἶδεν ὁρώμενος. Αἰσχρὸς (87) τὸ φαινό-

XI. Juvenis est? Adversus vitiosos animi motus viriliter se geret, atque hoc commodi ex juvenili ætate percipiet, ut iis affectibus, quibus hæc ætas obnoxia est, non indulgeat, sed in vigenti corpore senilem prudentiam exhibeat, majoremque ex hac victoria voluptatis sensum capiet, quam qui coronam in Olympiis adipiscuntur. Victoriam enim feret in communi orbis terræ theatro, et quidem victoriam minime venalem. Ad senectutem vergit? At non animo quoque senescet; dissolutionem, ut præstitutum necessariæ libertatis tempus, accipiet: libens ad ea, quæ hanc vitam sequuntur, migrabit, ubi nemo est immaturus, **480** nemo senex, sed omnes in spirituali ætate perfecti. Pulcher est? Id

[3] Gen. I, 27.

(75) *Ταῦτα μὲν οὖν*. Hæc desunt in Or. 1.

(76) *Ἡ αὐτονομία τοῦ πλάσματος*. Sic Or. 1. In ed., αὐτονομία πλάσματος.

(77) *Σαφῶς*. Sic plures Regg. et Colb. In ed., σαφές. Deest in Reg. bm.

(78) *Εὐδοκιμεῖ*. Duo Regg., Coisl. 1 et Comb., ἐνευδοκιμεῖ.

(79) *Ἀντεπιδείξεται*, etc. « Probitatem morum ex adverso generis claritati respondentem ostendet. »

(80) *Γενεαλογούμενος*, etc. « Tum majorum, tum per se et propria virtute conspicuus. »

(81) *Βέλτιον*. Plures Regg. et Or. 1 addunt: Ταύτην ἀγαπήσει τὴν εὐγένειαν ὅγε ἀληθῶς σοφὸς καὶ φιλόσοφος· « Illam nobilitatem diliget ille vere sapiens et philosophus. »

(82) *Ἐπ' ἴσης*. Or. 1 conjunctim, ἐπίσης.

(83) *Ἐρχόμενον*. Or. 1, ἀρχόμενον.

(84) *Ταύτην ἀγαπήσει*, etc. Hæc usque ad Τὸ γὰρ, desunt in quibusdam Regg. et Or. 1.

(85) *Κάλλος*, etc. Bill.: « cum pictam quoque pulchritudinem laudandam duxero. »

(86) *Ἡδέως*. Regg. a, b et Coisl. 1, ἰλέως.

(87) *Αἰσχρός*. In quibusdam additur ἐστι.

aget, ut pulchritudo animæ corporis pulchritudini ex adverso refulgeat. Inoffensus flos præteriit? In seipsum vergit, ac ne spectari quidem se novit. Deformis est quantum ad id quod in aspectum cadit? At ea parte formosus et elegans, quæ oculorum aciem fugit; rosæ non absimilis, quæ in bacca nec florida, nec odore grata, florida tamen ipsa est suavissimumque odorem efflat. *Speciosus forma præ filiis hominum*[4]? Ne spatium quidem, id, quod externum est, aspiciendi concedit, quippe qui spectatorem ad internum hominem convertit. Proba valetudine est? Ad optima quæque sanitate utetur; admonebit, increpabit, verborum aculeis punget, insomnes noctes ducet, in nuda humo dormiet, corporis molem extenuabit, terrena et cœlestia speculabitur, summo studio mortem meditabitur. Morbo laborat? Pugnabit. Quod si victus fuerit, vincet, hoc scilicet assecutus, ut non jam amplius pugnet. Dives est? Id studio habebit, ut opibus minuatur: pauperem bonorum suorum participem faciet, tanquam alienorum dispensator, ut et ille hac perceptione juvetur, et ipse ad Deum colligatur, nihil præter crucem et corpus habens. Pauper est? Pro divitiis Deum habebit, et divites irridebit, ut qui, licet facultates suas quotidie augeant, semper tamen pauperes sint, quia pluribus indigent, bibuntque, ut majori siti inflammentur.

A μενον; ἀλλ' εὐφυὴς τὸ κρυπτόμενον, ὥσπερ ἐν κάλυκι ῥόδον ἀνθηρὸν οὐκ ἀνθηρᾷ καὶ ἀνόδμῳ τὸ εὐωδέστατον. *Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*; οὐδὲ καιρὸν δίδωσι τὸ ἐκτὸς καθορᾶσθαι, μεταστρέφων τὸν θεατὴν πρὸς τὸν ἐντὸς (88) ἄνθρωπον. Εὐεκτεῖ; Χρήσεται τῇ ὑγιείᾳ πρὸς τὸ βέλτιστον· νουθετήσει, πλήξει, λόγῳ παῤῥησιάσεται, ἀγρυπνήσει, χαμευνήσει, νηστεύσει, κενώσει τὴν ὕλην, θεωρήσει τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ οὐράνια, κατὰ πᾶσαν σπουδὴν μελετήσει τὸν θάνατον. Ἀῤῥωστήσει; Μαχήσεται· ἂν δὲ ἡττηθῇ, νικήσει λαβὼν τὸ μηκέτι μάχεσθαι. Πλούσιός ἐστι; Φιλοσοφήσει τὸ ἀποπλουτεῖν, μεταδώσει τῷ δεομένῳ τῶν ὄντων, ὡς οἰκονόμος τῶν ἀλλοτρίων· ἵν' ἐκεῖνός τε εὖ πάθῃ τῇ μεταλήψει, καὶ αὐτὸς πρὸς Θεὸν συναχθῇ, μηδὲν ἔχων
B πλὴν τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ σώματος. Πένεται; Πλουτήσει Θεὸν, καὶ τὸ καταγελᾷν τῶν ἐχόντων, ὡς ἀεὶ μὲν κτωμένων, ἀεὶ δὲ πενομένων, τῷ δεῖσθαι τοῦ πλείονος, καὶ πινόντων ἵνα πλέον (89) διψήσωσιν.

XII. Fame vexatur? Cum avibus aletur, quibus victus sationis et arationis expers est: cum Elia apud Sarephthanam vivet: *Lecythus olei non deficiet, et hydria farinæ non minuetur*[5]. Ille, fontis instar, semper scaturiet; hæc fructum copiose proferet, ut vidua hospitum studiosa honoretur, ac nutrix nutriatur. Siti angitur? Fontes ei et flumina potum suppeditabunt, et quidem potum non inebriantem, nec dimensum. Quod si omnia propter nimiam siccitatem deficiant, torrentis aqua fortasse sitim sedabit. Algebit? Idem quoque Paulo accidit[6]; sed quandiu? Est et quoddam petræ indumentum; fidem tibi Job faciat, his verbis utens: *Eo quod veste carerent, petra induti sunt*[7]. Jam, quæ perfectiora sunt, considera. Maledictis lacerabitur? Vincet non regerendo maledicta. Persecutionem patietur? Sustinebit. Blasphemabitur? Obsecrabit. Calumniis premetur? **481** Orabit. Percutietur in dextram maxillam? Præbebit et alteram; tertiam etiam, si haberet, objecturus, quo magis ad lenitatem percussorem erudiat, opere docens, quæ sermone non potest. Probris impetetur? Et Christus quoque: afflictionis societate ornabitur. Quamvis etiam Samaritanus vocetur[8], quamvis ei objiciatur, quod dæmonium habeat[9], cum Deo omnia suscipiet. Et licet multa toleraverit, multa adhuc ipsi super-

ΙΒ'. Πεινᾷ; Μετὰ τῶν ὀρνέων (90) τραφήσεται, οἷς ὁ βίος ἄσπορος καὶ ἀνήροτος· μετὰ Ἠλίου ζήσεται παρὰ τῇ Σαραφθίᾳ· *Ὁ καμψάκης τοῦ ἐλαίου οὐκ ἐκλείψει, καὶ ἡ ὑδρία τοῦ ἀλεύρου οὐκ ἐλαττονήσει*· ὁ μὲν ἀεὶ πηγάσει, ἡ δὲ γεωργήσει πλουσίως, ἵνα τιμηθῇ χήρα φιλόξενος, καὶ τρέφῃ τὸν
C τρέφοντα (91). Διψήσει; Κρῆναι τούτῳ καὶ ποταμοὶ τὸ ποτὸν, ποτὸν οὐ μεθύσκον, οὐδὲ μετρούμενον· ἂν πάντα ἐπιλίπῃ (92) δι' ἀνομβρίαν, χειμάῤῥῳ τυχὸν ποτισθήσεται. Ῥιγώσει; Τοῦτο καὶ Παῦλος, ἀλλ' ἐπὶ πόσον (93); Ἔστι τι καὶ πέτρας ἔνδυμα· πειθέτω σε ὁ Ἰὼβ λέγων· *Παρὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς* (94) *σκέπην, πέτραν περιεβάλοντο*. Σκόπει μοι καὶ τὰ τελεώτερα. Λοιδορηθήσεται; νικήσει τῷ μὴ ἀντιλοιδορεῖσθαι. Διωχθήσεται; ἀνέξεται. Βλασφημηθήσεται; παρακαλέσει. Διαβληθήσεται; προσεύξεται. Τὴν δεξιὰν ῥαπισθήσεται σιαγόνα (95); παρέξει καὶ τὴν ἑτέραν (96)· εἰ τρίτην εἶχε, καὶ ταύτην ἂν προεβάλετο, ἵνα μᾶλλον διδάξῃ μακροθυμεῖν τὸν παίοντα, ἔργῳ παιδεύων, ἃ μὴ λόγῳ δυνατὸς ἦν. Ὀνειδισθή-
D σεται; τοῦτο καὶ ὁ Χριστός· τιμηθήσεται τῇ κοινωνίᾳ τοῦ πάθους. Κἂν Σαμαρείτης ἀκούσῃ, κἂν δαιμονᾷν ἐγκληθῇ, μετὰ Θεοῦ πάντα δέξεται. Πολλὰ ἔτι λείψει, κἂν πολλὰ πάθῃ, ὄξος, χολὴ, στέφανος ἀκάνθινος, σκῆπτρον καλάμινον, χλαμὺς κοκκίνη, σταυρὸς, ἧλοι, λῃσταὶ συσταυρούμενοι, παριόντες ὑβρί-

[4] Psal. XLIV, 3. [5] III Reg. XVII, 9, 14. [6] II Cor. XI, 27. [7] Job XXIV, 8. [8] Joan. VIII, 48. [9] Ibid.

(88) *Ἐντός*. Sic Reg. bm, quinque Colb., Coisl. 1, etc. Male in ed., ἐκτός.

(89) *Πλέον*. In nonnullis, πλεῖον.

(90) *Μετὰ τῶν ὀρνέων*, etc. Alludit Gregorius ad verba Matth. VI, 26. « Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea. »

(91) *Καὶ τρέφῃ τὸν τρέφοντα*. « Nutrientem nutriat, » nempe, « Eliam prophetam. »

(92) *Ἐπιλίπῃ*. Reg. bm et Combef., ἐπιλείπῃ.

(93) *Ἀλλ' ἐπὶ πόσον*. Legendum sine interrogatione censet Combef.: ἀλλ' ἐπὶ ποσόν, *sed algebit aliquandiu*. Ita etiam legit Leuv.

(94) *Αὐτούς*. Deest in Reg. a.

(95) *Σιαγόνα*. Deest in pluribus codd.

(96) *Ἑτέραν*. In nonnullis, ἀριστεράν, « sinistram. »

ζοντες. Δεῖ γὰρ (97) πλέον ἔχειν Θεὸν, ἐν τῷ πλεῖον φέρειν ἀτιμαζόμενον.

clavi, latrones simul cruci affixi, prætereuntium quod plus ignominiæ pertulerit.

erunt, quæ perferat, acetum nempe, fel, corona spinea, sceptrum arundineum, chlamys coccinea, crux, contumeliæ[10]. Primas enim Deum habere par est,

ΙΓ'. Οὐδὲν ἀναλωτότερον φιλοσοφίας, οὐδὲν ἀληπτότερον. Πάντα ἐνδώσει πρότερον, ἢ φιλόσοφος. *Ὄνος ἐστὶν ἄγριος ἐν ἐρήμῳ*, φησὶν ὁ Ἰὼβ, *ἄνετος καὶ ἐλεύθερος, καταγελῶν πολυοχλίας πόλεως, μέμψιν φορολόγου μὴ ἀκούων. Μονόκερώς ἐστι, ζῶον αὐτόνομον. Εἰ βουλήσεταί σοι δουλεῦσαι; εἰ δήσεις αὐτὸν ἐπὶ φάτνης; εἰ ὑπὸ ζυγὸν ἀχθήσεται* (98); Ὅταν πάντων ἐξείργηται τῶν ἐπὶ γῆς, κατεσκεύασται αὐτῷ πτέρυγες ὥσπερ ἀετοῦ, ἐπιστρέψει εἰς τὸν οἶκον τοῦ προεστηκότος (99) αὐτοῦ, πρὸς Θεὸν ἀναπτήσεται. Εἴπω τι κεφάλαιον· Δύο ταῦτα δυσκράτητα, Θεὸς καὶ ἄγγελος· καὶ τὸ τρίτον φιλόσοφος, ἄϋλος ἐν ὕλῃ, ἐν σώματι ἀπερίγραπτος, ἐπὶ γῆς οὐράνιος, ἐν πάθεσιν ἀπαθὴς, πάντα ἡττώμενος πλὴν φρονήματος, νικῶν τῷ νικᾶσθαι τοὺς κρατεῖν νομίζοντας. Ἐπεὶ δὲ τὸν φιλόσοφον ἡμῖν ὁ λόγος ἔγραψεν, ὅθεν εἶπον, ἀρξάμενος, φέρε, πρὸς τοῦτον τὰ ἡμέτερα θεωρήσωμεν (δοκῶ γὰρ κἀγὼ (1) Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν, καὶ εἴ τινι τούτων τρωτὸς ἐγὼ καὶ ἁλώσιμος)· ἵν' εἰ μὲν ἡττώμενον εὑρίσκοιεν οἱ μισοῦντες καὶ πολεμοῦντες, συγγινώσκοιντο γοῦν τῆς ἐγχειρήσεως, εἰ καὶ μὴ τῆς προαιρέσεως· εἰ δὲ κρείττονα τῶν πολεμούντων καὶ ὑψηλότερον, ἢ τῆς κακίας ἀπαλλαγεῖεν, ἢ καινοτέραν ὁδὸν τῆς ἀδικίας ἐπινοήσαιεν, ὡς τῆς παρούσης καταφρονουμένης, καὶ μὴ πρὸς τῇ κακίᾳ καὶ ἄνοιαν ἐγκαλοῖντο, ὡς ἀνομοῦντες διακενῆς, καὶ οὐδὲ εἰδότες (2) ἀδικεῖν ὃ σπουδάζουσιν.

XIII. Nihil philosophia fortius est, inexpugnabilius nihil. Omnia prius cedent, quam ut manus det philosophus. *Onager est in deserto*, ut cum Job loquar[11], *solutus et liber, urbis tumultus videns, exactoris clamorem non audiens. Unicornis est, animal suis legibus vivens. Num tibi servire volet? Num ligabis eum ad præsepe? Num sub jugum ducetur?* Si omnibus terræ commodis prohibeatur, paratæ sunt ipsi alæ sicut aquilæ; ad patroni sui domum se conferet; ad Deum convolabit. Ut in summa dicam: Duo hæc superari nequeunt, Deus et angelus; tertium est philosophus, in materia materiæ expers, in corpore incircumscriptus, in terra cœlestis, in passionibus impatibilis, omnibus rebus vinci se facile ferens, præterquam animi magnitudine, eo ipso quod vinci se patitur, devincens eos, qui superiores sibi esse videntur. Quoniam autem philosophum nobis depinxit oratio, unde dixi, exorsa, age, jam ad ejus normam res nostras expendamus (nam ipse quoque Spiritum Dei habere videor[12], etsi me cuipiam eorum, quæ dixi, ad vulnus patere, ab eoque superari non diffitear); ut si me quidem inferiorem inveniant, qui mihi infesti sunt, ac bellum inferunt, etsi non pravæ voluntatis, at certe conatus sui veniam consequantur: sin autem iis, qui me bello lacessendum duxerunt, præstantiorem ac sublimiorem; aut ab improbitate sua discedant, aut novam certe (nam præsentem contemnimus) lædendi viam excogitent, ne alioqui præter improbitatem, amentiæ etiam et stoliditatis notam subeant, velut iniquitatem frustra perpetrantes, **482** ac ne injuriam quidem inferre scientes, cum in id summo studio incumbant.

ΙΔ'. Τί γὰρ (3) δὴ καὶ λυπήσουσιν ἐπὶ πάντα ἐλθόντες; Ἴδωμεν ὅσα ἂν ἀδικηθείη παρὰ ἀνθρώπων ἄνθρωπος. Ἀπαίδευτον ὀνομάσουσιν; Μίαν σοφίαν οἶδα, τὸ φοβεῖσθαι Θεόν (*Ἀρχή τε γὰρ σοφίας, φόβος Κυρίου· καὶ τέλος λόγου, τὸ πᾶν ἄκουε, τὸν Θεὸν φοβοῦ*. Ταῦτα Σολομὼν ὁ σοφώτατος. Δειξάτωσαν οὖν ἄφοβον, καὶ νικησάτωσαν [4])· τῆς δὲ ἄλλης σοφίας, τὴν μὲν παρέδραμον, τὴν δὲ προσλαβεῖν εὔχομαι καὶ ἐλπίζω, θαῤῥῶν τῷ Πνεύματι. Πενίαν ἐγκαλέσουσι, τὴν ἐμὴν περιουσίαν; εἴθε γὰρ (5) ἀποδυσαίμην καὶ τὰ ῥάκια ταῦτα, ἵνα γυμνὸς διαδράμω τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου· εἴθε καὶ τὸν βαρὺν (6)

XIV. Quid enim me, obsecro, lædere queant, cum omnia tentarint? Singula, in quibus homo ab hominibus injuriam accipere potest, inspiciamus. Indoctum nominabunt? Unam hanc sapientiam scio, quæ in timore Dei sita est. (Nam et *principium sapientiæ, timor Domini*[13]; *et finis sermonis, omnia audi, Deum time*[14]. Hæc sapientissimi illius Salomonis verba sunt. Probent me timoris expertem esse, et vicerint.) Reliquam autem sapientiam atque doctrinam, partim præterii, partim assumere opto, atque etiam, Spiritus sancti ope fretus, in spe habeo. Paupertatem objicient, meas scilicet opes, et

[10] Matth. XXVI; XXVII, passim. [11] Job XXXIX, 5 seq. [12] I Cor. VII, 40. [13] Prov. I, 7. [14] Eccle. XII, 13.

(97) *Δεῖ γάρ*, etc. Billius: « Superiora enim Deum habere oportet, eo nomine in contemptum venientem, quod plures cruciatus ferat. »

(98) *Εἰ βουλήσεται... ἀχθήσεται*. Totus hic locus in Billii et Leuvenklaii interpretatione depravatus legitur. Sic vertit Bill.: « Si tibi servire animum induxerit, videbis eum in præsepi: si sub jugum ducatur: si » etc.

(99) *Τοῦ προεστηκότος*. Sic duo Regg. et Or. 1. Deest τοῦ in ed.

(1) *Κἀγώ*. Deest in Or. 1.

(2) *Εἰδότες*. Reg. a addit, ἐκκαλεῖν καί.

(3) *Τί γάρ*, etc. « Ecqua enim nos in parte læsuri sunt videamus, singula percurrentes, in quibus homo ab hominibus lædi potest. »

(4) *Νικησάτωσαν*. In nonnullis, νικάτωσαν.

(5) *Εἴθε γάρ*. Quinque Colb., Or. 1, aliique εἰ γάρ.

(6) *Εἴθε καὶ τὸν βαρύν*, etc. Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1, aliique optimæ notæ codd., εἰ γὰρ καὶ τὸν βαρὺν ἀποθείμην χιτῶνα, « si enim esset possibile, grave corporis istius indumentum citius deponerem. » In ed., εἴτε καὶ τὸν βραχὺν, « sive hanc etiam brevem, exiguam tunicam, » etc.

copias? Atque utinam et pannos hosce exuere possem, ut hujus vitæ spinas nudus percurrerem: utinam et gravem hanc tunicam quam celerrime abjicerem, vel leviorem acciperem. Exsulem vocabunt? Quam demisse de nobis sentiunt homines vere contumeliosi, et peregrinorum inimici! Estne enim mihi, o viri, circumscripta patria, cui et omnis terra, et nulla terra patria est? Tu vero annon hospes es, et advena? Equidem habitationem tuam haud laudo, si ita animo afficeris, ne a vera patria excidas, ad quam omnis vitæ conversatio referenda est. Nonne senectutem et valetudinis infirmitatem mihi ut probrum objicies? Ut autem arcanorum meorum quidpiam intelligas, non est hoc totum carneæ ejus molis et naturæ opus; quiddam etiam ratio absumpsit, libet enim paululum aliquid gloriari. Ne tu quidem mihi jucundum spectaculum præbes, ita vegetus et corpulentus. Atque utinam tibi quoque canitiei et palloris quidpiam affusum esset, ut fidem saltem et existimationem prudentiæ ac philosophiæ colligeres.

A χιτῶνα τοῦτον ὡς τάχιστα, ἵνα λάβω κουφότερον. Φυγόπατριν ἀποκαλέσουσιν; ὡς μικρὰ φρονοῦσι περὶ ἡμῶν ὄντως ὑβρισταὶ καὶ μισόξενοι! Ἔστι γάρ μοι πατρὶς, ὦ οὗτοι, περιγραπτὸς, ᾧ πᾶσα πατρὶς, καὶ οὐδεμία; Σὺ δὲ οὐ ξένος καὶ παρεπίδημος; Οὐκ ἐπαινῶ σου τὴν κατοικίαν, ἂν οὕτως ἔχῃς, μὴ τῆς ἀληθινῆς πατρίδος ἐκπέσῃς, εἰς ἣν ἀποτίθεσθαι χρὴ τὸ πολίτευμα. Γῆρας (7) δὲ οὐκ ὀνειδίσαις ἡμῖν καὶ τὸ νοσῶδες; οὐχ ὅλον τοῦτο τῆς ὕλης καὶ τῆς φύσεως, ἵνα εἰδῇς τι τῶν ἐμῶν ἀποῤῥήτων· ἔστιν ὃ καὶ ὁ λογισμὸς ἐδαπάνησεν, ἵνα μικρόν τι καυχήσωμαι. Οὐδὲ σὺ (8) σφριγῶν μοι καὶ σαρκοτροφῶν, ἡδὺ θέαμα (9). Εἴθε τι καὶ πολιᾶς ἐπήνθει σοι καὶ ὠχρότητος, ἵνα πιστευθῇς γοῦν εἶναι συνετὸς καὶ φιλόσοφος.

XV. Quid præterea? Episcopatum abrogabunt, ac thronis dejicient? Et quos tandem, aut nunc, aut antea, prompto atque hilari animo conscendi? An vero eos, qui ascendunt, beatos prædicare soleo? Tune mihi eos suaves et jucundos reddis, ita indigne conscendens? Quid? Ne hæc quidem quæ nuper acciderunt, animi mei sententiam vobis declararunt? An illa quoque deliciæ quædam et jocus erant, atque vestri erga me amoris et desiderii exploratio? Vafri homines facile adducuntur, ut vitia sua de aliis, partim suspicentur, **483** partim loquantur. Quid vero illa oppressio? Quid illæ imprecationes, quas adversus nos ipsos publice concepimus? Quid illæ lacrymæ, quæ vos etiam ad misericordiam moverunt, quamvis alioqui propter obluctationem odio pene essemus? Primariæ sedis dignitatem nobis eripient? Quisnunquam mente præditus hanc admiratus est? Nunc autem etiam, ut mihi quidem videtur, prudentissimus est, quisquis eam fugit. Propter hanc enim, res omnes nostræ jactantur ac concutiuntur; propter hanc, fines orbis terræ suspicione et bello flagrant, eoque obscuro et ignobili; propter hanc, periculum est, ne, qui a Deo creati sumus, hominibus subjiciamur, ac magnum illud, et novum nomen amittamus. Utinam potius ne ullus quidem sedis principatus esset, nec ulla loci prælatio, et tyrannica prærogativa! ut ex sola virtute cognosceremur. Nunc autem dextrum hoc, et sinistrum, ac medium latus, et sublimior atque inferior gradus, et præcedere, et simul incedere, multas nobis collisiones incassum pepererunt, ac multos in foveam impulerunt, atque ad hircorum regionem abduxerunt, non plebeiorum tantum, sed etiam pastorum, qui, cum magistri Israelis essent [15], hæc ignoraverunt.

B ΙΕ'. Τί ἔτι; Θρόνων καθαιρήσουσιν; Τίνων γὰρ ὧν ἡδέως ἐπέβην, ἢ νῦν, ἢ πρότερον; μακαρίζω δὲ τοὺς ἐπιβαίνοντας; Σὺ δέ μοι τούτους ἡδεῖς (10) ποιεῖς, οὕτως ἐπιβαίνων ἀναξίως; Οὐδὲ τὰ πρώην συμβάντα τὴν ἐμὴν γνώμην ὑμῖν ἐδήλωσεν; ἢ κἀκεῖνα θρύψις τις ἦν, καὶ τοῦ πόθου δοκιμασία; Πάντα ἂν οἱ τεχνικοὶ περὶ ἄλλων, τὰ ἑαυτῶν, τὰ μὲν ὑπονοήσαιεν, τὰ δὲ εἴποιεν. Τί δαὶ ἡ συντριβή (11); τί δαὶ αἱ ἀραὶ, ἃς δημοσίᾳ καθ' ἡμῶν αὐτῶν πεποιήμεθα; τί δαὶ τὰ δάκρυα, καὶ τὸ ἐλεεινοὺς γενέσθαι ὑμῖν μικροῦ, καὶ μισουμένους διὰ τὴν ἔνστασιν; Προεδρίας ἀποστερήσουσιν; ἣν πότε καὶ τίς τῶν εὖ φρονούντων ἐθαύμασε; νῦν δὲ καὶ τὸ φεύγειν, ὡς γοῦν ἐμοὶ δοκεῖ, πρῶτον συνέσεως· δι' ἣν πάντα δονεῖται καὶ σείεται τὰ ἡμέτερα· δι' ἣν τὰ C πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐν ὑποψίᾳ, καὶ πολέμῳ κωφῷ τινι καὶ οὐδὲ ὄνομα ἔχοντι· δι' ἣν κινδυνεύομεν ἀνθρώπων εἶναι, παρὰ Θεοῦ γεγονότες, καὶ τὸ μέγα καὶ καινὸν ἀποβαλεῖν ὄνομα. Ὡς ὄφελόν γε μηδὲ ἦν προεδρία, μηδέ τις τόπου προτίμησις, καὶ τυραννικὴ προνομία! ἵν' ἐξ ἀρετῆς μόνης ἐγινωσκόμεθα (12). Νῦν δὲ τὸ δεξιὸν τοῦτο, καὶ τὸ ἀριστερὸν, καὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ ὑψηλότερον, καὶ τὸ χθαμαλώτερον, καὶ τὸ προβαδίζειν ἢ συμβαδίζειν, πολλὰ πεποίηκε τὰ συντρίμματα ἡμῶν διακενῆς, καὶ πολλοὺς εἰς βόθρον ὦσε, καὶ εἰς τὴν τῶν ἐρίφων χώραν ἀπήγαγεν· οὐ τῶν κάτω μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ποιμένων, οἳ διδάσκαλοι τοῦ Ἰσραὴλ ὄντες, ταῦτα ἠγνόησαν.

XVI. Quid postea? Ab altaribus arcebunt? At altare aliud scio, cujus figuræ sunt ea, quæ nunc oculis cernimus: super quod nec ascia, nec manus ascendit, nec ferrum, nec ullum artificum instru-

D ΙϚ'. Θυσιαστηρίων εἴρξουσιν; Ἀλλ' οἶδα καὶ ἄλλο (13) θυσιαστήριον, οὗ τύποι τὰ νῦν ὁρώμενα· ἐφ' ὃ λαξευτήριον οὐκ ἀναβέβηκεν, οὐδὲ χεὶρ, οὐδὲ ἠκούσθη σίδηρος, ἢ τι (14-15) τῶν τεχνιτῶν καὶ

[15] Joan. III, 10.

(7) *Γῆρας*. Plerique codd., τὸ γῆρας.
(8) *Οὐδὲ σύ*. Reg. a, σὺ δὲ οὐ.
(9) *Ἡδὺ θέαμα*. In nonnullis, μέγα θέαμα.
(10) *Ἡδεῖς*. Plures Regg. et Colb., etc., ἡδίους.
(11) *Ἡ συντριβή*. Colb. 1, αἱ συντριβαί.
(12) *Ἐγινωσκόμεθα*. Savil., ἐπιγινωσκώμεθα.
(13) *Καὶ ἄλλο*. Deest καί in Reg. bm.
(14-15) *Ἤ τι*. Plures Regg. et Colb., οὔτε τι.

A ποικίλων, ἀλλ' ὅλον (16) τοῦ νοῦ τὸ ἔργον, καὶ διὰ θεωρίας ἡ ἀνάβασις (17). Τούτῳ παραστήσομαι, τούτῳ θύσω δεκτὰ, θυσίαν, καὶ προσφορὰν, καὶ ὁλοκαυτώματα, κρείττονα τῶν νῦν προσαγομένων, ὅσῳ κρεῖττον σκιᾶς ἀλήθεια· περὶ οὗ μοι δοκεῖ καὶ Δαβὶδ ὁ μέγας φιλοσοφεῖν, λέγων· *Καὶ εἰσελεύσομαι πρὸς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ, τοῦ εὐφραίνοντος τὴν πνευματικήν μου νεότητα.* Τούτου μὲν οὐκ ἀπάξει με τοῦ θυσιαστηρίου πᾶς ὁ βουλόμενος. Πόλεως ἀπελάσουσιν; ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς ἄνω κειμένης. Τοῦτο δυνηθήτωσαν οἱ μισοῦντες ἡμᾶς, καὶ ὄντως πεπολεμήκασιν· ἕως δ' ἂν μὴ τοῦτο (18) δύνωνται, ῥανίσι βάλλουσιν, ἢ αὔραις παίουσιν, ἢ παίζουσιν ἐνύπνια· οὕτως αὐτῶν ἐγὼ βλέπω τὸν πόλεμον. Χρημάτων περιαιρήσουσιν; Τίνων; Εἰ μὲν τῶν B ἐμῶν, καὶ τῶν πτερύγων περικοπτέτωσαν, ὧν οὐκ ἐπιβέβλημαι· εἰ δὲ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦτό ἐστιν ὑπὲρ οὗ πᾶς ὁ πόλεμος· δι' ἃ ζηλοτυπεῖ (19) τὸ γλωσσόκομον ὁ κλέπτης, καὶ τὸν Θεὸν προδίδωσι τριάκοντα ἀργυρίων, τὸ δεινότατον. Τοσούτου (20) γὰρ, οὐχ ὁ προδιδόμενος, ἀλλ' ὁ προδιδοὺς ἄξιος.

ΙΖ'. Οἰκίας ἀποκλείσουσι; Τρυφὰς (21) περικόψουσι; Φίλους ἀλλοτριώσουσι; Πάνυ γὰρ, ὡς ὁρᾷς, πλείστων (22) κατεναρκήσαμεν, καίτοιγε προκαλουμένων (23) (οὐ γὰρ ἀχαριστήσομεν)· εἰ δὲ καὶ κατεναρκήσαμεν, τῷ φείδεσθαι μᾶλλον ἢ τῷ προσίεσθαι. Τὸ δὲ αἴτιον, οἶκός τις ἀνέπαυσεν ἡμᾶς εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος, καὶ οἷος τὸν Ἐλισσαῖον ὁ τῆς Σουναμίτιδος, συγγενῶν C τὸ σῶμα, συγγενῶν τὸ πνεῦμα, πάντα φιλότιμος· παρ' οἷς καὶ ὁ λαὸς οὗτος ἐπάγη, καὶ τὴν ἔτι τότε διωκομένην εὐσέβειαν, οὐκ ἀδεῶς, οὐδὲ ἀκινδύνως. Ἀντιμετρήσαι αὐτῷ Κύριος ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως! Τρυφὴν δὲ εἰ διώκομεν (24), τρυφήσαιεν καθ' ἡμῶν οἱ μισοῦντες ἡμᾶς· οὐ γὰρ ἄλλο τι μεῖζον ἐμαυτῷ καταράσομαι. Φίλων δὲ, οἱ μὲν οὐδὲ πάσχοντες κακῶς, εὖ οἶδα, φεύξονται ἡμᾶς (τὸ γὰρ συναδικεῖσθαι, καὶ συναλγεῖν πεποίηκε)· τῶν δὲ ἤδη γεγυμνάσμεθα καὶ ὑπεροριώμενοι φέρειν τὴν ὑπεροψίαν. Τῶν γὰρ φίλων καὶ τῶν πλησίον (25), οἱ μὲν καὶ φανερῶς *ἐξ ἐναντίας* (26) *ἤγγισαν καὶ ἔστησαν*· οἱ δὲ, τὸ φιλανθρωπότατον, *ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν*, καὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ πάντες ἐσκανδαλίσθησαν. Μικροῦ καὶ Πέτρος (27) ἠρνήσατό με· καὶ τυχὸν οὐδὲ κλαῦσαι πι- D κρῶς, ἵνα θεραπεύσῃ τὴν ἁμαρτίαν.

mentum auditum est [16], sed mentis totum hoc opus est, eoque per contemplationem subvehimur. Huic astabo, super illud grata immolabo, sacrificium nempe, et oblationem, et holocausta, tanto iis, quæ nunc offeruntur, excellentiora, quanto veritas umbræ antecellit. De quo mihi quoque David philosophari videtur, cum ait : *Et introibo ad altare Dei, qui spiritualem meam juventutem lætificat* [17]. Ab hoc altari me non abstrahet, quisquis volet. E civitate ejicient? Verum non ita ex ea, quæ in cœlo sita est. Hoc si efficere possent ii, qui nos invisos habent, vere bellum inferrent. Quandiu autem minime potuerint, guttulis aquæ me petunt, aut ventis feriunt, aut in somnis ludunt. Sic enim eorum bellum interpretor. Pecunias eripient? Quas tandem? Si meas quidem, ipsi eadem opera pennas etiam, quibus minime indutus sum, abscindant. Si autem Ecclesiæ, illud quippe est, pro quo bellum omne geritur. Ob pecunias fur ille zelotypia erga crumenam æstuat [18], ac Deum prodit, et, quod gravissimum est, triginta argenteis vendit [19]. **484** Hoc enim pretio dignus erat, non qui prodebatur, sed qui prodebat.

XVII. At domo excludent? Delicias resecabunt? Amicorum animos a nobis avertent? Permultos videlicet gravavimus, quamvis ab ipsis invitati (non enim ingrati animi vitio laboravimus). Quod si gravavimus, id parcendo potius, quam accipiendo fuit. Hujus rei si causam quæritis, domus quædam pia Deique amore flagrans, non secus atque Eliseum Sunamitidis domus [20], nos refocillavit, domus, inquam, hominum, qui tum corporis, tum spiritus cognatione mecum conjuncti sunt, ac singulari liberalitate præditi, apud quos hic quoque populus compactus est, cum exagitatam et vexatam fidei pietatem adhuc surriperet, nequaquam libere, nec sine periculo. Rependat illi Dominus in die retributionis! Delicias autem si consectamur, efferantur adversus nos, qui nobis inimicitias indixerunt; nec enim gravius aliud quidquam imprecabor. Quod autem ad amicos attinet, alii, sat scio, ne læsi quidem, nos fugient (nam ii demum doloris socios se præbent, qui injuria simul afficiuntur) : aliorum autem arrogantiam nostrique contemptum æquo animo ferre diuturno jam usu didicimus. Ex amicis enim et proximis meis, alii haud obscure *adversum me appropinquaverunt, et steterunt* [21] : alii, et quidem ii, qui humanissime mecum egerunt, *a longe steterunt* [22], et

[16] III Reg. VI, 7. [17] Psal. XLII, 4. [18] Joan. XII, 6. [19] Matth. XXVI, 15. [20] IV Reg. IV, 8. [21] Psal. XXXVII, 12. [22] ibid. 13.

(16) *Ὅλον*. Sic Reg. bm et Or. 1. In ed., ὅλων.
(17) *Ἡ ἀνάβασις*. Deest in Or. 1. Ed., ἡ ἀνάβασις.
(18) *Μὴ τοῦτο*. Sic Reg. bm. Deest τοῦτο in ed.
(19) *Ζηλοτυπεῖ*. Hic Maximum designare videtur.
(20) *Τοσούτου*. Sic Reg. bm et Coisl. 1. In ed., τοσοῦτον.
(21) *Τρυφάς*. Coisl. 1, τροφάς, « alimenta. »
(22) *Πλείστων*. Reg. a, πλεῖστον.
(23) *Προκαλουμένων*. In nonnullis, προσκαλουμένων.
(24) *Εἰ διώκομεν*. Reg. bm, εἰ ἐδιώκομεν.
(25) *Φίλων καὶ τῶν πλησίον*. Duo Regg. et Or. 1, φίλων μου καὶ τῶν πλησίον.
(26) *Ἐξ ἐναντίας*. Reg. a addit, μου.
(27) *Πέτρος*. Alludit forsan ad Petrum Alexandrinum præsulem, qui aliquandiu Maximo favere visus est. Elias id refert ad quemdam e discipulis sibi familiarissimum.

in nocte hoc omnes scandalum passi sunt [23]. Nihil propius factum est, quam ut Petrus etiam me abjuraret [24]: ac nequaquam fortasse flet amare, ut peccato medeatur.

XVIII. Unus ego audax, ut apparet, ac temeritatis plenus, unus in rebus horrendis spe bona subnixus, unus constanter adversa tolerans, et publice propositus, et privatim contemptus, et ex bellis, quæ mihi inferuntur, Orienti et Occidenti notus. O insignem audaciam! *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum. Si exsurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo* [25]. Ac tantum abest, ut quidquam humanarum et præsentium rerum acerbum et formidolosum existimem, ut meipsum missum faciens, eos lugeam, qui mihi molestiam exhibuerunt. O membra olim Christi, membra mihi chara, etsi nunc corrupta, **485** membra hujus gregis, quem prius etiam fere, quam collecti essetis, prodidistis. Quomodo distracti estis, ac distraxistis, quasi tenelli boves vinculis soluti? quomodo altare adversus altare erexistis? quomodo repente in desolationem ac vastitatem facti estis [26]? quomodo, e ipsi per hanc sectionem morte affecti estis, et nobis dolorem inussistis? quomodo pastorum simplicitate ad gregis dissolutionem et exitium abusi estis? Non enim eos ob imperitiam reprehendam, sed vestram improbitatem accusabo. *Corruptelæ tuæ, Israel, quis succurret* [27]? Quod medicamentum nanciscar, cicatricis obducendæ vim habens? qua fascia vulnus obligabo? quomodo disjuncta connectam? quibus lacrymis, quibus verbis, quibus precibus huic calamitati medebor? an hoc fortasse modo?

ΙΗ'. Μόνος τολμηρὸς ἐγὼ, καὶ θράσους γέμων, ὡς ἔοικε· μόνος εὔελπις ἐν τοῖς φοβεροῖς, μόνος καρτερικὸς, καὶ δημοσίᾳ προτιθέμενος, καὶ ἰδίᾳ καταφρονούμενος, καὶ Ἀνατολῇ καὶ Δύσει τῷ πολεμεῖσθαι γνωριζόμενος. Τῆς ἀπονοίας! *Ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολὴ, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου· ἐὰν ἐπαναστῇ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, ἐν ταύτῃ ἐγὼ ἐλπίζω.* Τοσοῦτον ἀπέχω τοῦ φοβερὸν ἡγεῖσθαί τι τῶν παρόντων, ὥστε τὸ κατ' ἐμαυτὸν ἀφεὶς, θρηνῶ τοὺς λυπήσαντας. Μέλη Χριστοῦ (28) ποτε, μέλη τίμια ἐμοὶ, εἰ καὶ (29) νῦν διεφθαρμένα, μέλη τῆς ποίμνης ταύτης, ἣν προδεδώκατε μικροῦ, καὶ πρὶν συναχθῆναι. Πῶς διεσπάσθητε καὶ διεσπάσατε, ὡς βοΐδια (30) ἐκ δεσμῶν ἀνειμένα; πῶς θυσιαστηρίῳ θυσιαστήριον ἀντηγείρατε; πῶς ἐγένεσθε εἰς ἐρήμωσιν ἐξάπινα; πῶς καὶ αὐτοὶ νενέκρωσθε τῇ τομῇ, καὶ ἡμᾶς ἀλγεῖν πεποιήκατε; πῶς ἁπλότητι ποιμένων (31) εἰς ποίμνης διάλυσιν κατεχρήσασθε; Οὐδὲ γὰρ ἐκείνους μέμψομαι τῆς ἀπειρίας, ἀλλ' ὑμᾶς αἰτιάσομαι τῆς κακίας. *Τῇ διαφθορᾷ σου, Ἰσραὴλ, τίς βοηθήσει;* Τί φάρμακον εὕρωμαι (32) συνουλωτικόν; ποῖον ἐπίδεσμον; πῶς συνάψω τὰ διεστῶτα; τίσι δάκρυσι, τίσι λόγοις, τίσιν εὐχαῖς θεραπεύσω τὸ σύντριμμα; ἢ τάχα τὸν τοῦτον τρόπον;

XIX. Trinitas sancta, et adoranda, et perfecta, et quæ recte a nobis conjungeris atque religiose coleris, tuum hoc opus est, tua conficiendi hujus negotii laus. Utinam tu hos nobis restituas, hactenus a nobis diremptos, ut per ipsam disjunctionem ad concordiam et pacis studium erudiantur: ac nobis pro hujus vitæ laboribus et ærumnis cœlestia bona, et ab omni dissidio immunia, rependas. Horum autem primarium illud est, et maximum, ut purius pleniusque a te illuminati, sciamus, quomodo eadem, et unitas intelligeris, et Trinitas repeririis; quomodo ingenitus, genitus, et procedens, una sit natura, tres proprietates, *Unus Deus, qui es super omnia, et per omnia, et in omnibus* [28]: qui nec superiori nec inferiori gradu collocaris, nec decrescis, nec sectionem admittis; ac partim quidem jam comprehenderis, partim inquireris, aliquando autem fortasse, quantus es, percipieris, nimirum ab iis, qui per vitæ probitatem et contemplationem te in hoc sæculo recte quæsiverint: cui omnis gloria, honor et imperium in sæcula. Amen.

ΙΘ'. Τριὰς ἁγία, καὶ προσκυνητὴ, καὶ τελεία, καὶ καλῶς ὑφ' ἡμῶν συναγομένη τε καὶ σεβομένη, σὸν τὸ ἔργον, σὸν τὸ κατόρθωμα. Σὺ τούτους τε πάλιν ἀποκαταστήσαις ἡμῖν, τοσοῦτον διαστάντας, ὅσον παιδευθῆναι τῷ χωρισμῷ πρὸς ὁμόνοιαν· καὶ ἡμῖν τῶν ἐντεῦθεν μόχθων ἀντιδοίης τὰ ἐπουράνιά τε καὶ ἀστασίαστα. Τῶν δέ ἐστι τὸ πρῶτον (33) καὶ μέγιστον, ἐλλαμφθῆναί σοι τελεώτερόν τε (34) καὶ καθαρώτερον, πῶς ἡ αὐτὴ, καὶ μονὰς νοῇ, καὶ Τριὰς εὑρίσκῃ· πῶς τὸ ἀγέννητον, καὶ τὸ γεννητὸν, καὶ τὸ προϊὸν, μία φύσις, τρεῖς ἰδιότητες, *Εἷς Θεὸς, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν·* οὔτε ὑπερτιθέμενος (35), οὔτε μετατιθέμενος, οὔτε μειούμενος, οὔτε τεμνόμενος· τὸ μὲν ἄρτι καταλαμβανόμενος, τὸ δὲ ζητούμενος, ποτὲ δὲ, ὅσον εἶ, τυχὸν καταληφθησόμενος τοῖς ἐνταῦθα καλῶς ζητήσασι (36) διὰ βίου καὶ θεωρίας· ᾧ πᾶσα δόξα, τιμὴ, κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

[23] Matth. xxvi, 31. [24] ibid. 69-75. [25] Psal. xxvi, 3. [26] Psal. lxxii, 19. [27] Ose. xiii, 9. [28] Ephes. iv, 6.

(28) *Μέλη Χριστοῦ.* « Membra Christi. » Hic designat eos, qui cum ab eo nihil læsi fuissent, partes Maximi secuti erant, atque eum pontificem creaverant, altari adversus altare erecto.

(29) *Εἰ καί.* Sic Reg. bm. In ed., καὶ εἰ.

(30) *Βοΐδια.* « Buculi. »

(31) *Πῶς ἁπλότητι ποιμένων.* Si Eliæ fides, Gregorius hic de se plurali numero loquitur. Verum hæc interpretatio cum sequentibus minime congruit.

(32) *Εὕρωμαι.* Reg. b, εὕρομαι.

(33) *Τὸ πρῶτον.* Deest τὸ in Or. 1.

(34) *Τελεώτερόν τε.* Sic duo Regg. et tres Colb. Deest τε in ed.

(35) *Οὔτε ὑπερτιθέμενος,* etc. Bill.: « qui nec superponeris, nec transponeris. »

(36) *Ζητήσασι.* Reg. a, ἐκζητήσασι.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

—

FINIS TOMI TRIGESIMI QUINTI.

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.